

Pages 1-200 of this Parvan were issued in 1943
as Fascicule 13, and the rest (Introduction etc.)
in 1944, as Fascicule 14 of this Edition

*Printed at cost of a subvention from
Government of Bombay*

All rights reserved

Published by the Bhandarkar Oriental Research
Institute, Poona.

Printed by Mr R. Y. Shedge, at the Nirnaya Sagar Press,
26-28, Kolbhat Street, Bombay

CONTENTS OF VOLUME TWO

	PAGES
PREFACE	VI-VII
ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS	VIII
INTRODUCTION	IX-L
CONCORDANCE WITH OTHER EDITIONS	LI-LXVII
TEXT AND CRITICAL NOTES OF THE SABHĀ	1-364
APPENDIX I	365-453
APPENDIX II	454-483
ADDENDA ET CORRIGENDA	484-516
ERRATA	517

LIST OF PLATES AND ILLUSTRATIONS

FACSIMILE OF THE ŚĀRADĀ CODEX, (Fol. 179 b)				FRONTISPIECE	
ILLUSTRATION TO	2	3. 33	FACING PAGE	14
"	"	2 18 30	" "	102
"	"	2. 34 23	" "	175
"	"	2 61 41	" "	305
"	"	2 68. 1	" "	334

PREFACE

In the spring of 1937 I received from my friend Dr Sukthankar the suggestion that I should undertake for the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, the edition of Book 2 of the Mahābhārata, in place of the late lamented Professor Winternitz, to whom it had originally been assigned. I could not decline this honourable offer, although it meant a serious interruption to other extensive studies on which I was then engaged.

I gave a good deal of time during the summer of 1937 to a preliminary study of the printed editions of the book. In the fall of that year I received copies of the entire collation sheets for the book, which enabled me to study thoroughly the readings of the MSS and to prepare from them a tentative text during the winter and spring of 1937-38. With this I sailed to India in June 1938, and spent nearly three months (July to September, 1938) in careful revision of the text, examining personally all the MSS which were available in Poona, and benefiting by numerous conferences with Dr Sukthankar himself.

After my return home (where I arrived in January 1939), I began to receive parts of the Critical Apparatus, which was prepared by the collators in the Mahābhārata Department of the Institute. The last batch of this material arrived only in the early spring of 1940. The whole was carefully gone over and checked by me against the copies (in my possession) of the original collation sheets. The final checking of the statements of readings of the MSS has been undertaken by Dr Sukthankar himself, with reference to the original collation sheets, which have never left Poona.

Practical considerations seem to make it necessary that no proof-sheets of the printed work shall be sent to me. While it is to me a new experience to allow work to be issued over my name without seeing the printers' proofs, I have such great confidence in Dr Sukthankar's accuracy and reliability that this unusual procedure does not greatly disturb me. Dr Sukthankar has undertaken to make himself responsible for all the proof-reading, as he has done (I am informed) for other books of this edition, even though their editors resided in India.

For this and for many evidences of friendly concern, as well as for invaluable assistance in the editing, which only his unequalled learning and experience in this line could have given, I tender him my most heartfelt thanks.

Yale University, New Haven,
Connecticut, U S. A.

June 1940

FRANKLIN EDGERTON

Postscript Dr Sukthankar had supervised the proof-reading of pages 1-296 of the Text and Critical Apparatus, when his death on January 21, 1943, deprived me of an invaluable collaborator and friend, and the world of Indic scholarship of one of its leading ornaments. In a forthcoming issue of the *Journal of the American Oriental Society* I shall try briefly to express my sentiments on this irreparable loss

The new Editor, Professor S K Belvalkar, has most graciously and helpfully corresponded with me about the unfinished work of this book. The proof-reading of the balance of the Text, and of all the Introduction, Appendices, and Addenda, has fallen to his lot. I am confident that his scrupulous and intelligent scholarship will come as near to replacing Sukthankar as is humanly possible. The distance between us, and the difficulties of war-time correspondence have made his labour more troublesome than it would be otherwise. Any unevennesses which may appear will, I am sure, be due to these circumstances, and possibly in part to oversights or obscurities of which I may have been guilty, rather than to any deficiencies in his work. I hereby express to him my sincere gratitude

June 23, 1943

F. E.

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add = adding
 addl = additional.
 adhy. = adhyāya(s)
 App = Appendix
 Arj. = Arjunamīśra
 B = Bombay edition of the Mbh. (Śaka 1799)
 Bom or Bomb. = Bombay (edition).
 C = Calcutta edition of the Mbh (*editio princeps*)
 Cal or Calc = Calcutta (edition).
 comm = commentary.
 cont = continue(s)
 corr = corrected, correction
 Crit. App = Critical Apparatus.
 Dev = Devabodha.
 ed = edition
 fig = figure(s)
 fol = folio(s)
 foll = following.
 fragm. = fragment(ary)
 hapl = haplographic(ally).
 illeg. = illegible
 inf *lin* = *infra lineam*
 int *lin* = *inter lineas*
 interp = interpolate(s).
 introd = introduction, introductory.
 K = Kumbhakonam edition of the Mbh.
 Kumbh. = Kumbhakonam (edition)
 L = Line.
 M = Madras edition of the Mbh (of P P S Sastri, 1931-1936)
 Mad = Madras (edition).
 m or marg = marginal(ly)
 Mañj = Bhāratamañjarī (Kāvyamālā 65)
 Manu = Manusmṛti (ed. N. S. P.).
 Mbh = Mahābhārata
 Nil = Nilakaṭṭha.
 om = omit(s), omitting
 orig. = original(ly).

post = posterior.
 pr *m* = *propria manu*
 r. = repeat(s), repeated
 Rām. = Rāmāyaṇa (ed. N. S. P.).
 ref. = refer(ence)
 resp = respective(ly)
 sec *m* = *secunda manu*.
 st = stanza(s)
 subst = substitute(s).
 suppl = supplementary.
 sup *lin* = *supra lineam*.
 transp = transpose(s), transposition.
 v = verse.
 (var) = (with variation).
 v l. = varia(e) lectio(nes)

⊗ ⊗ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.
 [] besides their normal uses, enclose additions to MS readings
 () besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be omitted from MS. readings.
 * (superior star) in the text indicates an emendation
 * * (in the MS readings) indicate syllables lost through injury to MS.
 ~~~~~ printed below any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.
 C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator, thus, Cd = Commentary of Devabodha, Ca d n. v = Commentaries of Arjunamīśra, Devabodha, Nilakaṭṭha and Vādirāja. A "p" is added on to denote a "pāṭha", thus, Cnp = a pāṭha mentioned in the Commentary of Nilakaṭṭha.

INTRODUCTION

THE CRITICAL APPARATUS

The MSS recorded in the Critical Apparatus for the Sabhāparvan¹ are

I. Northern Recension (N)

(a) North-western Group

Kaśmīrī Version (Ś)

Ś₁ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 159 of 1875-76
(The Śāradā Codex)

Devanāgarī Group allied to the Kaśmīrī Version (K)

K₁ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 56 of 1882-83.

K₂ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 192 of
Viśiāmbāg II

K₃ = Adyar Library, No. xxxv B 131

K₄ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 29 of A
1879-80

(b) North-eastern Group

Nepālī Version (Ñ)

Ñ₁ = Nepal Darbar Library, No. I 1635

¹ For the sake of unity of method and in conformity with the practice of the edition, I have adopted in this list the classification of the Mahābhārata MSS into those of the Northern and the Southern Recension. But I consider (for reasons stated further on, p. xlv ff.) that it would be more appropriate, at least for the Sabhāparvan, to assume *three* independent versions or streams of tradition instead of assuming only two recensions. I have accordingly classified and described below the Sabhāparvan MSS as belonging to the Western Version (comprising Śāradā and K), the Eastern

Version (comprising Nepālī, Maithilī, Bengālī, and Devanāgarī) and the Southern Version (comprising Telugu, Grantha, and Malayālam). There is little or no difference in the results, whichever way the MSS are classified. But for theoretical considerations it would be in my opinion more correct to proceed on the assumption of three more or less independent recensions rather than two. What I call below the "Western" and "Eastern" versions (for brevity and simplicity) are identical with what are called in the above table the "North-western" and "North-eastern" Groups respectively.

Maithili Version (V)

V₁ = Nepal Darbar Library, No I 1559.

Bengali Version (B)

B₁ = Dacca, University Library, No 971.

B₂ = Dacca, University Library, No 1093.

B₃ = Calcutta, Sāhitya Paīśhad Library, No 76.

B₄ = Santiniketan, Vīśvabhaīatī Library, No 65

B₅ = Santiniketan, Vīśvabhaīatī Library, No 273

B₆ = Dacca, University Library, No 592

Devanāgarī Versions *other than K* (D)

Devanāgarī Version of Nīlakaṇṭha (Dn) "the Vulgate"

Dn₁ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 511 of Vīśrāmbāg I.

Dn₂ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 235 of 1895-1902

Other Devanāgarī Versions

D₁ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 167 of 1884-87.

D₂ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 74 of 1902-1907.

D₃ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 469 of Vīśrāmbāg I.

D₄ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 210 of 1887-91.

D₅ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 510 of Vīśrāmbāg I

D₆ = Baroda, Oriental Institute Library, No 827.

II Southern Recension (S)

Telugu Version (T)

T₁ = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number)

Griantha Version (G)

G₁ = Pudukkottah State Library, No 319

G₂ = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number).

G₃ = Melkote, Yadugiri Yatiraj Math Library (without number)

G₄ = Kadathur, Coimbatore District, in private possession

G₅ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11824

G₆ = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, No 11851 and 11839

Malayālam Version (M)

M₁ = Cochin State Library, No 1

M₂ = Malabar, Poomulli Mana Library, No 298.

DETAILED ACCOUNT OF THE MANUSCRIPTS

Ś₁

(The Śāradā Codex)

Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 159 of 1875-76. Described by Sukthankar, Ādi, Prolegomena, p. x. Śāradā characters ("of perhaps the 16th or 17th century"), birchbark. The text of Sabhā begins on folio 155a, line 5, and ends at the bottom of 206b, thus containing 52 folios, about 24 lines, 36 aksaras. Towards the bottom of 171b there is a blank space in the MS. covering the rest of that folio and all of 172a. It is clear that the original had a lacuna at this point, extending from our 2 21. 13° to 2. 22 9°, for our 2 21 13° is substituted a wholly original reading, apparently composed by the copyist (?), folio 172b resumes with our 2. 22 9°. There are no other lacunæ of any consequence. The MS is of prime importance, Sukthankar's elaborate description applies to the text of this book as well as to that of Ādi, and makes further remarks here unnecessary. — *Collated at the BORI.*

K₁

Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 56 of 1882-83. Devanāgarī, paper, undated, no colophon at the end 99 folios, 10 lines, 40-45 akṣaras Sabhāparvan alone, complete. Folios 1a and 99b are blank. Clearly written in large legible script, and generally correct. The vowel *e* is generally though not invariably written with vertical stroke placed before the consonant — the so-called Prṣṭhamātā — (and correspondingly *ai*, *o*, *au*) An excellent text — *Collated at the BORI.*

K₂

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No 192 of Viśiāmbāg II Devanāgarī, paper, undated. Sabhāparvan alone, complete 74 folios, but 1a is blank, and the actual text ends with 73b (see below for contents of 74a)

The text is curious. It was written either by the same scribe at different times, or possibly by two different scribes, at any rate in two sections which do not quite fit together and were not written consecutively. The first three folios have double dandas in red ink, these are then discontinued on folios 4-49, but the handwriting seems the same. These first 49 folios have about 13 lines per page with 43-45 akṣaras. Folio 49b ends in the middle of 2 48 21°, with दिग्न्य सना- But the next folio, 50a, begins with मणिकान्न- in 2 47. 28°, so that the MS contains a duplicate version of 2 47 28° to 2 48 21°. Moreover, with 50a the red double dandas are resumed, and the writing becomes more cramped, with ca 54-56 akṣaras per line, yet with only 12 lines per page. I am however not certain that the scribe was a different man. The red dandas continue till near the bottom of folio 60a, where they cease to occur, but without clear change in the handwriting, although from that point the writing gradually becomes coarser, until the end of folio 62b, which stops with °इक्षो in

2 61 46° However, the following folio 63a was not originally designed to follow 62b; for it begins with *पुनस्तस्य विवेचन*, corresponding to 2 61 59°. The intervening gap in the text (with a slight overlap, completing stanza 2 61 59) is filled at the end of the MS on folio 74a, where however the MS gives no indication of the point at which these verses are to be inserted. Folios 63-73 are all written in the more cramped hand characteristic of folios 50 ff, with 12 lines and 54-56 akṣaras, and with the red double dandas.

The MS is thus a sort of patchwork, whether written by two scribes or by the same scribe at different times. The most probable assumption is that parts of the original copy were lost and later replaced, either by the original scribe or by another. It appears however that all parts of the MS were copied from an identical original, or at least from no other than a K version. The repeated passage (2 47 28-2 48 21) scarcely varies in its two forms, aside from (rather numerous) miswritings. I have discovered no clear evidence of any influence from a non-K version.

All parts of the MS are carelessly written, and at times suggest ignorance of Sanskrit. In the collation, not a few of the more obvious purely scribal errors are ignored. But the underlying text is nevertheless a sound K version. — *Collated at the BORI*

K₂

Adyar Library, No xxxv B 131 Devanāgarī, paper, dated Samvat 1880 (ca 1822 A D). Sabhāparvan alone, complete 73 folios, 15 lines, ca 40 akṣaras. Like K₂ it is carelessly written, but contains fundamentally the uncontaminated K version. — *Collated at the BORI*.

K₄

Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 29 of A 1879-80. Complete MS of the Mbh. Text of Sabhā on 78 folios numbered separately 1-78, 1a and 78b blank. Devanāgarī, paper, on date see below. 16 lines, 35-37 akṣaras.

This is the MS collated for Ādi and described by Sukthankar as D₁ (Prolegomena to Ādi p. xiii, which see for further data). He was clearly right in saying that the MS was "copied from different exemplars, some pavans have the commentary of Nilakantha, while others contain some old text tradition." This mixture of traditions is found in the text of Sabhā, though no commentary occurs there. Frequently the MS agrees with the vulgate and other D MSS alone, or with them and B against all others. On the other hand, it is also very common to find it agreeing with Ś and K; or, when these two differ (cf Sukthankar l.c. lxx), with one or the other (interestingly, not infrequently with Ś against K₁₋₂!). These agreements seem to me to make it quite certain that the "old text tradition" noted by Sukthankar as blended in the MS with a vulgate source, was no other than the Kashmirian. Whether our MS used this source more than the vulgate in this book, it is hard to say. My

impression is that it probably did, but the proportions vary in different parts of the book. Towards the end it appears that the vulgate source was used more than in the early parts, yet there is some mixture throughout.

There seem to me to be good practical reasons for classifying this as a K MS. When we find it agreeing with K_{1-3} or $\bar{S}_1$ against D, as happens very often, this agreement becomes significant and valuable for our purposes, as tending to establish the important Kashmirian version. On the other hand, it should be borne in mind that agreement of K_4 with any D MSS means *nothing whatever* for the text of K, for in that case the presumption always is that K_4 was following its other (D) source.

No date is given to the text of Sabhā in the MS. In several later pavans, various dates (about Śaka 1675 to 1680, i.e. ca. 1753 to 1758 A.D.) are given, but these were surely copied from the originals, for the MS is obviously quite modern.

Little more needs to be added to Sukthankar's description. The writing is clear and the text quite correct, there are hardly any marginal collections, but in a few cases accidental omissions are supplied on the margins, possibly in a different hand. — *Collated at the BORI.*

$\bar{N}_1$

Nepal Darbar Library, No. I 1635. Collations, by local pandits, kindly supplied by Rājaguru Pandit Hemaraj, C.I.E., D.P.I. of Nepal, who describes it as follows: Newari script, palm leaves, size $22\frac{1}{2}'' \times 2''$, 93 folios, 5-6 lines. Last leaf missing. Apparently about 500 years old.

An extremely valuable manuscript, vying in importance with $\bar{S}_1$. Text is very old and good, often agreeing with $\bar{S}_1$ and the K MSS, but sometimes with S against other N MSS.

V_1

Nepal Darbar Library, No. I 1559. Collations supplied as for $\bar{N}_1$, q.v. The description supplied is as follows: Maithili script, palm leaves, size $13\frac{1}{2}'' \times 1\frac{3}{4}''$, 192 folios, 5 lines. Complete. Date, Lakṣmanasena Samvat 335 (= ca. 1452 A.D.).

B_1

Dacca, University Library, No. 971. Bengali, 145 folios, 4 lines. Dated (?) Śaka 1680 (ca. 1758 A.D.). Well preserved and distinctly written, "seems old".

Seems to be on the whole the best text of B, in not a few cases shows what we believe to be original readings, against all or most other B MSS. — *Collated at the Visvabharati.*

B_2

Dacca, University Library, No. 1093. Bengali, palm leaves, 165 folios (folio 85 missing), 3-4 lines. Dated Śaka 1770 (ca. 1848 A.D.).

I incline to rate this next to B₁ in originality and value — *Collated at the Visvabharati.*

B₂

Calcutta, Sāhitya Paishad Library, No 76. Bengali, paper. 102 folios, 6 lines. Dated Śaka 1690 (ca. 1768 A D). Copyist, Gaurisankara Śarmi. — *Collated at the Visvabharati.*

B₃

Santiniketan, Visvabharati Library, No 65. Bengali, palm leaves 151 folios, 3-4 lines. Dated Śaka 1691 (ca 1769 A D.). Worm-eaten — *Collated at the Visvabharati.*

B₄

Santiniketan, Visvabharati Library, No 273 Bengali, palm leaves 76 folios, 4 lines. No date, "seems to be old". Last folio torn off, and apparently otherwise in poor condition, not a few lacunae reported — *Collated at the Visvabharati.*

B₅

Dacca, University Library, No 592 Bengali 128 folios, 6 lines. Dated Śaka 1662 (ca 1740 A D) — *Collated at the Visvabharati.*

Dn₁

Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 511 of Viśiāmbāg I Devanāgarī, paper, no date (rather modern) Sabhāparvan alone, with commentary of Nilakantha. Complete 172 folios (1a and 172b blank), average 10-11 lines, counting the lines of commentary (which naturally vary inversely with those of the text), 40-50 akṣaras, indentation of 2-5 akṣaras at both ends of lines of text, as compared with lines of commentary. Occasional marginal corrections. A good representative of the "vulgate" text — *Collated at the BORI.*

Dn₂

Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 235 of 1895-1902 Devanāgarī, paper, no date (modern) Sabhāparvan alone, with commentary of Nilakantha. Complete 238 folios (1a blank, text ends on 238a), 7-9 lines, average 45 akṣaras to full line (indentions in margins of text as in Dn₁ above, but chiefly in first part, later almost or quite eliminated) Beautifully written in a large, bold, clear hand, and quite correct. Adhyāya colophons and references to speakers in red, at first double daṇḍas in red also, but these are discontinued from

folio 59b. Text is on the whole correct, marginal corrections rare. A good representative of the "vulgate" text — *Collated at the BORI.*

D₁

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 167 of 1884-87. Devanāgarī, paper, no date. Sabhāparvan alone, with commentary of Devabodha. Complete 115 folios, (1a and 115b blank, text ends on 114b), 11-13 lines, 40-46 akṣaras. Written in a slovenly hand and not very correctly, but extensively corrected, deletions in ochre, and marginal replacements or insertions. Text of the commentary is far more incorrect, indeed extremely corrupt, and has not been corrected. There is no regular correspondence between the readings of Devabodha and those of the text given in this MS, which is definitely *not* that of Devabodha. In general it is a relatively good D version — *Collated at the BORI.*

D₂

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 74 of 1902-1907. Devanāgarī, paper, dated Samvat 1821 (ca. 1763 A. D.) Sabhāparvan alone, with Devabodha's commentary. Complete. 115 folios (1a and 115b blank, text ends on 114b), average 10-11 lines, 53-55 akṣaras. Very well and clearly written, text is generally quite correct. Adhyāya colophons, references to speakers, and double dandas in red throughout. The text of the commentary, however, is in little better shape than in D₁, both being frightfully corrupt, though fortunately their corruptions are usually different and independent of each other, by combining the two one can usually make a reasonable guess as to what Devabodha wrote. As in the case of D₁ the text found in the MS is definitely *not* that of Devabodha. — *Collated at the BORI.*

D₃

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), N. 469 of Viśiāmbāg I. Devanāgarī, paper, dated Śaka 1747 (ca 1825 A. D.) Sabhāparvan alone, Complete. 84 folios (1a and 84b blank), 11-12 lines, average about 53 akṣaras (with considerable variation since the writing, though apparently all by one scribe, is at times cramped, at other times bold and free). The text shows much influence from the Bengali recension and I consider it of relatively little critical value — *Collated at the BORI.*

D₄

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No. 210 of 1887-91. Devanāgarī, paper. No date. Sabhāparvan alone; complete. A composite MS, in two parts which overlap slightly, and were written on different paper by different scribes. They were obviously once parts of different MSS. Part 1 has 52 folios

(1a is blank), 10-12 lines, average ca 40 akṣaras. It breaks off with चंदे चन्त[ल] in 2. 42 25rd. Part 2 has 34 folios numbered 47-80 (80b and most of 80a are blank), 13 lines, about 50 akṣaras. It begins with बुद्धाय (so!) तपस्विने in our 2. 42. A small part of adhyāya 42 is thus presented twice. Both parts must have been copied from closely related originals, for they share the same tendencies. The text is close to the "vulgata" in general, yet there are not a few agreements with MSS. against all or most other D MSS., thus may be due to contamination, but more likely (as I believe) means that we have here a relatively good and old version of the "vulgata". — Collated at the BORI.

D₂

Poona, Bombay Govt. Collection (deposited at the BORI), No 51 Visrāmbāg I. Devanāgarī, paper, dated "Samvat 16" (so!) Sabhāpārvan complete. 93 folios (1a and most of 93 blank, text ends at top of 92b), 10 lines, average ca 50 akṣaras. The paper is yellow and seems quite old. Clearly written, reasonably correct, rather numerous marginal corrections and annotations in a hand. — Collated at the BORI.

D₃

Baroda, Oriental Institute Library, No 827 Devanāgarī, paper, dated Samvat 1628 (ca 1570 A.D.) 114 folios, of which the first four are missing. Collated at the BORI while on loan, but not seen by the editor.

T₁

Melkote, Yadugiri Yatra Math Library (without number) Telugu, 12 leaves. Contains Ādi and Sabhā, described by Sukthankar as T₁, Prolegomena to Ādi, &c. Text of Sabhā on 72 folios numbered 196-267, 11 lines, 75-110 akṣaras. Written by Śivaramayyaṇṇaṁ of Ūṅgudi. Collated at the BORI while on loan, but not seen by the editor.

G₁

Pudukkottai State Library, No 319 Granthaṁ, palm leaves, dated 6th day of the month Jyēṣṭha of year Dundubhi. Contains Ādi, Sabhā, Saptika, Maṇḍana Mahāprasthāna, and Svargārohana parvans (254 folios in all). Text of Sabhā contains 64 folios, numbered 169-232, 14-16 lines, 70-80 akṣaras. Size 19" x 12". Collated at the BORI while on loan, but not seen by the editor.

This I regard as on the whole the best MS. of G. Its version of the text seems old and relatively original, judging by the number of cases in which it agrees (on some seem to be original readings) with other, and especially good Northern, traditions. No other G. MS. shows so many such cases, G₂ is the only one which approaches it.

G₂

Melkote, Yaduguni Yatunaj Math Library (without number) Grantham, palm leaves, no date. Contains first four books (Ādi, Sabhā, Āraṇyaka, Vṛāta) complete. Described by Sukthankar as G₂ in Prolegomena to Ādi, p. xxi. Text of Sabhā has 60 folios, 15-17 lines, 65-75 akṣaras. Writing very fine but clear. Next to G₁ (qv), appears to be the best and most original G MS. in our list, not infrequently agrees with G₁ and Northern sources against other G MSS. — *Collated at the BORI.*

G₃

Melkote, Yaduguni Yatunaj Math Library (without number) Grantham, palm leaves, no date (quite old). Contains the first five books of the Mbh (but the fifth, Udyoga, is incomplete), 392 folios in all. Text of Sabhā on 54 folios (numbered 111-164), 16-21 lines, 85-90 akṣaras. Fragile, many leaves damaged, but not so that any considerable parts of the text are lost. Writing good, old style. — *Collated at the BORI.*

G₄

In private possession of Mīs. Seshammal, wife of Gopalkrishna Aiyar, of Kadathur, Coimbatore District, borrowed through the kind offices of the Tahsildar of Udumalpet, and forwarded by the Collector of Coimbatore.

Grantham, palm leaves. Sabhāparvan alone, complete. 69 folios, 11-13 lines, 70-75 akṣaras. Date see below.

The MS is composite, in the following way. The first 26 folios are on distinctly older-looking palm leaves, and in a different handwriting from the rest. The remainder of the original MS was evidently lost, and later replaced by another scribe, on much more modern looking palm leaves, although the writing (very fine but clear) is of about the same fineness in both parts (same average number of lines and akṣaras). Folio 26b ends in 2 25 14^b तत्तस्मान्ब्रवीद्राजन्माङ्ग- and 27a continues -व पाकशासति; evidently therefore the continuation was specifically written to complete this particular MS, of which the second part had been lost.

The last part is dated in the cyclic year Pīamāthī, which, in view of the modern appearance of this part, probably means 1879 A. D., the scribe names himself as Rāmasvāmī the son of Anantanārāyaṇa — *Collated at the BORI.*

G₅

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No. 11824 Grantham; palm leaves. No date, "very old". Folios 148. — *Collated at Tanjore.*

G₆

Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell Nos. 11851 and 11839. ("This Parvan is found in two bundles, first [Burnell No. 11851] contains Ādi, and Sabhā

adhyāyas 1-38, the second [Bunnell No 11839] contains Sabhā, adhyāyas 39 to e and Vana") Grantham, palm leaves, no date (both bundles "very old") Collated at Tanjore.

M₁

Cochin, State Library, No 1 Malayalam, palm leaves, dated Kollam 11 (ca 1838 A D) Described by Sukthankar as M₂ in Prolegomena, to Adī, p. x Text of Sabhā on 85 folios (numbered 167-251), 12-13 lines, 80-85 akṣaras Serial name, Nārāyaṇa According to Sukthankar, "a modern MS, perhaps less than 100 years old" Collated at the BORI, but not seen by the editor

M₂

Malabar, Poomulli Mana Library, No 298 Malayalam, palm leaves, 8 folios, 8 lines, 50 akṣaras. Collated at the BORI, but not seen by the editor

MANUSCRIPTS NOT INCLUDED IN THE CRITICAL APPARATUS, AND OTHER TESTIMONIA

Complete or partial collations of a considerable number of other manuscripts were at the disposal of the editor but have not been included in the Critical Apparatus. Partial citations from many of them are given in the Addenda, these will not be described.

Maithili Recension (V)

Collations of several other MSS from Nepal were made by local pandits kindly supplied by Rajaguru Pandit Hemaraj, as in the case of N₁ and V₁ above.

V₂ = Nepal Darbar Library, No 1 947. Nepalese paper, Newari script. Size 18" x 4½" 98 folios, 9 lines "Two or three hundred years old". Despite the Devanagari alphabet, it obviously belongs to the Maithili, not the Nepalese, recension and goes quite closely in general with V₁.

V₃ = a manuscript for which no data have been furnished us. It is evidently fragmentary, the first part being missing, the first variant recorded is fol. 9 15. From that point on it appears to be complete or nearly so. Its readings also go quite closely with V₁.

V₄ = Nepal Darbar Library, No 1 969 Indian paper, Maithili script. Size 12½" x 4½" 72 folios, 12 lines. On the back is written in a different hand महाभारतमयसिद्धेयस्य. The collations show extensive gaps, suggesting that the MS is very fragmentary, but no details have been furnished. It also goes quite closely with V₁, as far as its readings are available.

Bengali Recension (B)

The following Bengali MSS were all collated at the Visvabharati, Santiniketan and (like B₁ above) have not been seen by the editor.

- B₇ = Dacca, University Library, No 1890 62 folios, 11 lines. No date; "seems to be fairly old".
- B₈ = Calcutta, Sahitya Parishad Library, No 93 91 folios, average 8 lines Paper. Dated Saka 1690 Well written Copyist Śivanātha Devaśarmā. Collations incomplete.
- B₉ = Calcutta, Sahitya Parishad Library, No 73. Paper 108 folios. No date; "fairly old".
- B₁₀ = Santiniketan, Visvabharati Library, No. 14. Yellow, county-made paper, well preserved and distinctly written, but "a good many errors". Dated B S. 1220: 76 folios, 9 lines. Collations incomplete.

All four of these seem to be normal Bengali MSS presenting no special points of interest. In the greater part of the book, our records present the readings only of B₇ and B₉, not of B₈ and B₁₀.

Devanāgarī Versions other than K (D)

Devanāgarī version of Nilakantha (Dn)

- Dn₈ = Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 266 of Viśrāmbāg II. Contains Ādi and Sabhā, with the commentary of Nilakantha on Sabhā only. Described as "D₁₁" by Sukthankar on Ādi. Text of Sabhā originally had 78 folios (of which about a dozen are lost), 16-18 lines, 60-65 akṣaras. Was completely collated, but collations have been discarded (except for an occasional citation in the Addenda), since it is fragmentary and goes closely with Dn₁.

Partial collations, which were discontinued when it became apparent that the MSS. were vulgate texts of little value, were made of the following five other "vulgate" (Dn) MSS.

- Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 131 of Viśrāmbāg II. Sabhā alone, complete except for loss of a folio or two at the end. (Preserved) folios 312 (ending with our 2 71. 42), 7-8 lines, ca. 35 akṣaras.
- Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 283 of Viśrāmbāg II. Sabhā alone, complete except that last folio is lost. Folios 131, average 13 lines, 50 akṣaras. Ends with 2. 72 29.
- Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 133 of Viśrāmbāg II. Sabhā alone. Originally 317 folios, but many scattered folios missing, 5-8 lines, 35 akṣaras.
- Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No 274 of Viśrāmbāg II. Sabhā alone. Begins on folio 52a with our 2 16 6 and continues to end. Originally 171 folios, 10-11 lines, ca. 58 akṣaras.
- Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 132 of Viśrāmbāg II. Part of Sabhā (up to our 2 43 10) alone, 201 folios preserved (out of 317 originally according to cover), 7-8 lines, 35 akṣaras.

Other Devanāgarī Versions

- D_7 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No 1127 Paper 71 folios No date "old". "Some additional sheets in which alterations and omissions in the text are supplied recently" Contains a number of insertions from a Southern source in the latter part (the first occurs at om 238-31), also contains nearly all the vulgate and Bengali insertions. Aside from this, presents in general a good old text, not infrequently agreeing with S_1 and K. *Collated at Tanjore*
- D_8 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No 1153 Paper 83 folios No date "old" *Collated at Tanjore* Contains nearly all the vulgate and Bengali insertions, but few or none from Southern versions. Except for this, agrees quite closely, in general, with D_7
- D_9 = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No 1224 Paper 119 folios No date "old". *Collated at Tanjore* This is one of the most conflated of our MSS. It contains practically all the vulgate and Bengali insertions, and a very large number of the Southern insertions too. Although too composite to have much critical value, it nevertheless retains, in passages that belong to the original, not a few readings of considerable interest, frequently showing agreements with S_1 and K.
- D_{10} = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No 1247 Paper 89 folios No date "very old" *Collated at Tanjore* Contains a very few Southern insertions, but in general is a normal MS of what I call the "E" (B and D) type
- D_{11} = Tanjore, Saraswathi Mahal Library, Burnell No 1338 Paper No date "old" Folios 97 *Collated at Tanjore*. Contains a very large number of Southern insertions, but most of them stated to be inserted marginally. Original text of the same general character as D_{10}
- D_{12} = Calcutta, Royal Asiatic Society of Bengal, MS. No 8728 (b) Sabhā alone, complete Paper 143 folios, 7 lines, ca 45 akṣaras Date Samvat 1903 This MS was obtained only after the text and Critical Apparatus were virtually finished, so that it would have been very difficult to include all its readings. No complete collation has been made, but I have examined it on many crucial points, and when it offers important evidence, this has been noted in the Addenda. In general it is a MS of the "E" (B and D) type, but contaminated from various sources. Among such sources appears to have been at least one very good and old version, related to the Kashmirian (see Addenda on 228-49^a) It also contains, however, at least one Southern insertion of some length (see Addenda on 230-1) It contains quite a large number of interlineal and marginal corrections by a later scribe
- No notice has been taken of the collation of the following
- Poona, Bombay Govt Collection (deposited at the BORI), No. 31 of A 1879-80 Devanāgarī, paper Sabhā alone, with commentary of Devabodha. Complete, no date Folios 115, 11 lines, 45 akṣaras Extremely corrupt text, *not* based on that of Devabodha, and so unbelievably erroneous that it seemed best to ignore it
- Manuscripts in Telugu alphabet but belonging to Northern versions
- T_1 = Melkote, Yadugiri Yatraṇa Math, No 155. Telugu; palm leaves Contains the first five books of the Mbh. complete in 308 folios (except that folios 3 and

243 are missing) Sabhā is complete in 26 folios numbered 95-120, average 14 lines, 145 akṣaras. No date, appearance of palm-leaves and writing suggest that it is rather old. Lines on each page are numbered at both ends in text of Sabhā (not in most of the other books). Fundamentally the text belongs to the "E" (B and D) version, with all that version's insertions, but it has been extensively contaminated by the insertion of many additional passages from a Southern source (more, probably, than in any other non-S MS, except perhaps D₆ and D₁₁ if its marginal insertions are counted). Yet contaminatory influence of the S version in original stanzas is rare. For the use made of this MS see below.

T₂ = Madras, Govt MSS Library, No 1922 Telugu, palm leaves 86 folios, 8 lines, 70-76 akṣaras. The basic text agrees in general quite closely with T₁. This MS also contains some Southern insertions, but far fewer than T₂. For the use made of this MS see below.

T₄ = Madras, Govt MSS Library, No 1923 Telugu, palm leaves 107 folios, 6-7 lines, 63-67 akṣaras. Also fundamentally an "E" (B and D) text, with all the insertions characteristic of that version, and with readings of detail agreeing even more regularly therewith than is the case with T₂ and T₃. Contains also some Southern insertions, but very few after the first adhyāya (which evidently was padded from a Southern source).

These MSS T₂₋₄ were completely collated, and their collations have been considered by the editor with great care. After much thought, it was decided not to include them in the Critical Apparatus. It is evident that to group them with T₁, the only other Telugu MS we have, would be highly misleading. T₁ is on the whole a normal Southern MS, agreeing with G and M, especially closely with G. It is true that it has some few Northern readings and interpolations, but this is true of some G MSS also, and I am not sure that it is commoner in T₁ than in them. With T₂₋₄, it is just the other way round. It is perfectly obvious that they are based on a Northern text, specifically, on an *Eastern* one, agreeing with B and D. They also contain Southern readings and (especially T₂ &) interpolations, but there can be no doubt that it is these which are intrusions, whereas in T₁ it is the occasional *Northern* features which are secondary intrusions in its basically Southern text.

To show the character of T₂₋₄, I have included in the Addenda, especially in the first part of it, extensive citations of their readings. From these, any one who is interested will be able to infer the general nature of the text presented by them. Rarely do they contain any important evidence for the reconstruction of the original.

Southern Recension (S)

G₁ = Poona, BORI, Mahābhārata Collection No. 37. Grantha alphabet. Sabhā alone, complete 50 folios, 15-17 lines, 95-105 akṣaras. The last two folios are broken, and they especially, also some earlier leaves, are worm-eaten. The conclusion is however preserved. No date, clearly rather old. Handwriting old style, reasonably legible. Completely collated, but cited only occasionally in the Addenda.

- D⁸¹ = Adyar Library, xi c 42 Devanāgarī, but text of the Gīantha recension; clearly a recent copy of a Gīantha original Sabhā alone, paper, complete.
 No date (modern) Folios 141, 10-11 lines, 45-50 akṣaras
 D⁸² = Adyar Library, xxxvi c 13 Devanāgarī, but text of the Gīantha recension, like the preceding. Sabhā alone, paper, complete except that folios 1, 7, 60-78, and 126 are missing. Originally had 128 folios, 10-11 lines, 50-55 akṣaras. No date (modern). This and the preceding were fully collated, but are not included in the Critical Apparatus. Their readings are occasionally cited in the Addenda. They are normal MSS of the Gīantha recension, despite the use of the Devanāgarī alphabet.

OTHER MANUSCRIPTS

A few other MSS. used not at all, or to a minimal extent, may finally be mentioned here.

At the end of my stay in Poona I accidentally discovered that the Bhārat Itihās Sanshodhaka Mandal of Poona had in its care (not, as I then understood, in its possession) a complete MS of the Mahābhārata, in the form of a long continuous roll, written on paper, in Devanāgarī, in an extremely fine hand, so that it can hardly be read without a magnifying glass. It is said to be about a hundred years old, and to have been written by a Kashmirian scribe. I was able to examine it very briefly, from a passage or two in its text of Sabhā, which I examined, it seemed to me that the text belonged to the Kashmirian recension. If this should prove to be the case, it would be extremely important, especially for the later books of the epic, for some of which no MS of the Kashmirian version is now known to exist. At my request Dr Sukthankar made efforts, after my departure, to obtain a loan of the MS or to have the Sabhā portion of it photographed for my use. Unfortunately these efforts have proved unavailing, owing to the refusal of the person to whom the MS belongs. I regret this very much, and hope that for later books, especially those for which no Kashmirian MS is now available, it may be possible to use it.

About the same time there was received in Poona a Lahore MS, No 41 of the D A V Library, of the Sabhāparvan, written on paper in Devanāgarī, and obviously quite old, dated Samvat 1654. In part, at any rate, it apparently shows agreements with K. I was able to take down from folio 37b its two variant forms of our 2.28. 49^{ab}, which are cited in the Addenda *ad loc.* The custodians declined to entrust it to me for an extended time, so that I have been unable to make further use of it.

According to the Catalogue (p 276) of the Library of the Benares Sanskrit College, it would appear that it possesses (No 1799) a Newālī MS of Sabhā. If true, this would be very important in view of the rarity of Newālī MSS of the Mbh. and of this book in particular. Unfortunately the entry is erroneous. I was able to examine the MS. personally in Benares, and found that it is a quite ordinary Devanāgarī MS, to which there is no reason to attribute any special importance. The paper on which it is written is stated to be Nepalese, this seems to have given rise to the erroneous description of it as Newālī, there is nothing else Nepalese about it.

[Failing to secure the minuscular Mbh scroll for the Critical Edition, the Bhārat Itihāsa Sanshodhaka Mandal generously offered to place its other Mahābhārata MSS at the Disposal of the B O R Institute. Amongst these is a complete MS of the Mbh written on old country paper in bold Devanāgarī characters of the Kashmirian type, which seems to have preserved a version of the Mbh closest to the Śāradā. The scribe seems to have copied direct from a Śāradā original, as is clear from the circumstance that once in a while, almost unconsciously, he writes an akṣara here and there in the Śāradā script instead of the Devanāgarī. The readings given by the MS in the Sabhāparvan come nearest to those of the Śāradā codex (Ś₁). It is however independent of Ś₁ as it does not show the lacuna from 2. 21. 14 to 2. 22. 9^a. The folios of each parvan are numbered separately. Folios for the Sabhāparvan 101 (with the obverse side of fol. 1 and the reverse side of fol. 101 blank), 12 lines to a page, about 36 akṣaras to a line. Margins carefully ruled in double red and yellow. Fairly correct. The scribe scrupulously indicates even small blanks of an akṣara or two in the original by leaving a blank space, as on fol. 8a, 8b, 29b, 36b, 60b, 61b, 62a, 62b, 64b, 69b, 89a, 95b and 96b. There are a few corrections and attempts to fill in lacunae (*sec. m.*) on fol. 10a, 13a, 19a, 29a, 63a, 65a, 76b, and 89a, on the strength of which the second scribe certifies at the back of the MS “शोधितमिदं समापत्वे”. The upper left-hand corner of the last 50 folios slightly worm-eaten. The alternative akṣaras of most colophons have blanks left for them, which the scribe seems to have intended later to supply in red ink. In appearance the MS seems about 200 years old. It is a gift to the B I S Mandal from Sardar N. Y. Mukai of Ahmednagar, and is numbered “Mukar 207”. The collations of the MS, which were only recently made at the Institute, are listed in Appendix II S K B.]

COMMENTARIES

Only three commentaries on this book are included in the Critical Apparatus, namely, those of Devabodha, Nilakantha, and Vādnāja.

Devabodha (Cd)

The text of Devabodha's commentary is cited from the two MSS. described above as D₁ and D₂. As was said, they are both, in their text of the commentary, extremely corrupt, but by combining the two it is generally possible to establish Devabodha's text. It is clear that it is a very good old text, often showing close relations with the Kashmirian recension.

Nilakantha (Cn)

— This is cited from the printed text of the Bombay edition, of which the volume containing Ādi and Sabhā is dated Śaka 1807. It agrees, naturally, pretty generally with the text of Dn, but not invariably so. There are quite a good many cases, in all, in which the Dn MSS have departed from the text of their commentator. In such cases, the commentary almost invariably agrees with other D and B MSS.

Vādnāja (Cv)

This commentator is cited from the printed text of Sabhā in the Southern Recension, ed P P S Sastri, being Volume 3 of his edition (Madras, 1932). The commentary, entitled *Lakṣūlamkāra*, is described on p xi of Sastri's introduction, and the text of the single MS which he then knew is printed on pages 597-665. Before the book was printed, however, Sastri secured another MS of this commentary, which often corrects corruptions in the first MS, variants of this second MS are cited by Sastri at the end, on nine pages numbered separately 1-9. My citations often make silent use of these collections — There is no question that Vādnāja's text belongs to the Southern Recension. It generally includes glosses on parts of the numerous lengthy insertions of that version. Rarely does it fail to agree with the S MSS when they all differ from the Northern texts. Yet there are occasional exceptions, such as 2.38.23* and 23* (q v in Crit App), where it agrees with Northern MSS against all of S.

Commentaries not included in the Critical Apparatus

Besides the three commentaries named above, there has been available an incomplete collation of the text of Aṅgunamśīa's commentary, collated at the Visvabharati, Santiniketan, from a Calcutta MS, Sāhitya Parishad Library No 24. It follows in general the Bengali version. When it contained matter of any interest or importance, I have cited it, as Ca, in the Addenda.

Further, Dr Sukthankar has provided me with a copy of a commentary by Vimalabodha on a few (about twenty) scattered verses in this book¹. This commentary has been cited in the Addenda when it seemed interesting. The text presented belongs to the "Eastern" (B and D) type, at times agreeing specifically with Bengali MSS, see, e g, Addenda on 2.64.7.

OTHER TESTIMONIA

There is little further evidence of general importance for the construction of the text of this book. A passing mention may be made of the existence in the Rāmāyana of a passage roughly parallel to large parts of the fifth adhyāya, see Addenda on 2.5.7ff. No Javanese version of this book has been reported. The text of Kṣemendra's Bhūratamañjarī is of minimal value, I have consulted it throughout, but found very little occasion to quote it. Even when it contains a passage presenting a problem, sometimes the same variants are reported in its MSS that appear in ours, thus in Kṣemendra verse 5, corresponding to our 2.2.13, the variants *S'aibya-* and *Samya-*, are both recorded (our text *Samya-*, vulgate *S'aibya-*). I have found in Kṣemendra no evidence for any passage assumed by us to be a secondary insertion, but this means little, since the original text is drastically abbreviated.

¹ The commentary is called the *Viśamaśloki*. A complete MS of it for the whole Mbh is in the Govt. Collection deposited at the B O R Institute, being No 84 of 1869-70: 88 folios, 17 lines,

ca 36 akṣaras. Size 9½" by 5½". Country paper. Devanāgarī characters. Copied in A. D. 1802 at Poona by Kṛṣṇambhaṭṭa Śivapokara — S K.B.

CONTENTS OF THE BOOK

This second book, the Sabhāparvan, begins with the story of how the Asura Maya (rescued by Arjuna at the end of Book 1) in gratitude built a marvellous court or palace (*sabhā*) for Yudhiṣṭhira. Many sages and princes attended him there, among them Nārada who, after a lengthy lesson in political science (the longest chapter in the book, 5) described to him the heavenly *sabhās* of Indra, Yama, Varuna, Kubera, and Brahmā (saying that no earthly *sabhā* could vie with Yudhiṣṭhira's). Nārada also reported to the king a message from his father Pāṇḍu in the next world, urging him to emulate the ancient royal sage Hanuścandra and undertake the *rājasūya* ceremony, a symbol of universal sovereignty.

So stimulated, and supported by the approval of his kinsmen and advisers, Yudhiṣṭhira consulted Kṛṣṇa. Kṛṣṇa approved the plan of a *rājasūya* but said it could only be undertaken after killing Jarāśandha, King of Magadha, who had pretensions to supremacy among the kings then living.

There follows the long episode of Jarāśandha. After some persuasion, Yudhiṣṭhira allowed Kṛṣṇa, Arjuna, and Bhīma to go to that king's capital. They entered in disguise and challenged Jarāśandha to a duel. He accepted, fought a wrestling match with Bhīma, and was finally killed by him.

After the victorious return, Yudhiṣṭhira's four brothers set out to conquer the world in his name, which was a necessary preliminary to the *rājasūya*. Simultaneously Arjuna conquered the north, Bhīma the east, Sahadeva the south, and Nakula the west. All lands either were subdued by force or submitted voluntarily, such kings as were friendly gave token tributes.

After this the *rājasūya* of Yudhiṣṭhira was celebrated with great pomp, attended by all the kings of the earth. On its conclusion Yudhiṣṭhira, on the advice of Bhīṣma, awarded the first gift of honour (*aṅghya*) to Kṛṣṇa, as the most distinguished guest. This angered Śiśupāla, king of Cedi, who denied that Kṛṣṇa deserved that compliment. Bhīṣma and Sahadeva replied, defending the choice, but Śiśupāla became more and more violent and insulting, and finally challenged Kṛṣṇa to a fight, whereupon Kṛṣṇa punished his insolence by beheading him with his disk. Shortly after this the assembly of kings dispersed.

Duryodhana and his uncle Śakuni were the last to depart, and on the way home Duryodhana revealed to Śakuni his bitter jealousy over Yudhiṣṭhira's glory and success. Śakuni proposed to challenge Yudhiṣṭhira to a gambling match, promising to win all his possessions in Duryodhana's name. They laid the plan before king Dhṛtarāṣṭra, who finally consented, despite the wise Vidura's opposition, after Duryodhana had described at length the occurrences which had aroused his envy and resentment.

Unwillingly Vidura carried the challenge to Yudhiṣṭhira, who came equally unwillingly, he disapproved of gambling, but felt that the royal code of honour forbade him to decline such a challenge. Arriving with his court, he became involved in a long gambling match with Śakuni, who played for Duryodhana. Vidura tried to interrupt, but in vain. Yudhiṣṭhira gradually lost all his wealth and his kingdom, he then staked his sons, his four brothers one by one, then himself, and last of all Draupadī his wife. Śakuni won them all for Duryodhana, who then sent his usher to summon Draupadī as

his slave. Learning that Yudhiṣṭhira had staked her after losing his own freedom, she raised the point that then he no longer had power over her, so that the play for her as stake was void. On Duryodhana's orders Duhśāsana dragged her violently into the assembly. A long argument ensued on the legal question raised by Draupadī. Vidura and Vikarna sided with her, Karṇa took the opposite view, Bhīṣma found the point too difficult for him to decide, and most of those present remained silent. The violent Duhśāsana stripped Draupadī's garments from her, but as soon as one garment was removed, another miraculously replaced it. Bhīma swore in revenge to drink Duhśāsana's blood from his breast after slaying him in battle. Duryodhana more suavely offered to let Yudhiṣṭhira and his brothers decide whether Draupadī had been legally won or not. When however they did not venture an opinion, he bared his thigh in the assembly, smiling insultingly at Draupadī, whereupon Bhīma swore to kill him too, by crushing that thigh. At last evil omens forced Dhṛtarāṣṭra to intervene. He granted Draupadī's request of freedom for the Pāṇḍavas and allowed them to go in peace.

This conclusion was unacceptable to Duryodhana and his sympathizers, who persuaded the weak Dhṛtarāṣṭra to recall the Pāṇḍavas for another gambling match. This time Śakuni proposed that they play only once, the losing party to go into exile in the forest for twelve years, to spend a thirteenth year in an inhabited place in disguise, and if discovered during this year, to suffer another twelve years of forest-dwelling. Again Yudhiṣṭhira lost the wager, and the Pāṇḍavas departed, mourned by nearly everyone but mocked by Duryodhana and Duhśāsana, whose taunts prompted Bhīma to foretell their destruction. Dhṛtarāṣṭra, conversing with Vidura and Saṃjaya, reflected gloomily on these events and their probable evil sequel, and thought of recalling the Pāṇḍavas, but did nothing. Here the book ends and the third book (*Ālanyaka*) begins.

SUBPARVANS OF THE BOOK

In the *Paivasaṃgraha* section of Book 1, in 1 2. 39-41, are listed the nine subparvans of Book 2. With the aid of the colophons of our MSS it is not hard to determine their limits.

The first is called *Sabhāparvan* in 1 2 39, that is, its title is given as the same as that of the entire Book. But many of our MSS, particularly at the end of adhy 11 but also in the colophons to some earlier adhyāyas, have the title *Sabhāvarṇana*, which fits the contents very well and seems in all likelihood to be the true title. It is obvious that it contains adhyāyas 1-11.

The second is called *Mantīparvan* in 1 2 39, and I have adopted this, although the fuller title *Rājasūyamantra(-parvan)* is given in several of the best MSS. at the end of adhy 12 and 13, and may possibly be correct. It includes adhyāyas 12-17. (There is confusion in some B and D MSS which use the title *Jarāsamdhavadha*, or the like, as early as the colophon of adhy 14, but the original division seems clear; I may note that T₂ has *mantra* in the colophon to adhy 17.)

The third is called *Jarāsamdhavadha(-parvan)* in 1 2. 40, and in most of our colophons. It clearly includes adhyāyas 18-22.

The fourth is called Dīgviyaya(-parvan) in I. 2. 40 and regularly in our colophons. It includes adhyāyas 23-29

The fifth is called Rājasūyika(-parvan) in I. 2. 40. Most of our colophons read *rājasūye*, I have followed them and adopted the form Rājasūyaparvan. It includes adhyāyas 30-32

The sixth is called Aṅghābhīkṣaṇa(-parvan) in I. 2. 41, with variants, notably अर्घ्य° for अर्घ° I have adopted the same designation with most of our colophons, the variant अर्घ्य° occurs there also. It includes adhyāyas 33-36.

The seventh is called Śisupālavadha(-parvan) in I. 2. 41 and in most of our colophons. It includes adhyāyas 37-42.

The eighth is called Dyūtaparvan in I. 2. 41 and in the colophons of most MSS from adhy. 45 on, in the colophons to 43 and 44 many use the title Duiyodhana-santāpa or the like. It includes adhyāyas 43-65

The ninth and last is called Anudyūta(-parvan) in I. 2. 41 and regularly in our colophons. It includes adhyāyas 66-72.

EXTENT

As here edited, the book is divided into 72 adhyāyas. This is precisely the number attributed to it in the Parvasamgraha (I. 2. 103). Suspiciously pat as this is, I believe I have not applied Procrustean methods in arriving at it, it seems to me that in establishing division into adhyāyas I have followed the same principles of textual criticism which have proved themselves in the rest of the work.

The number of “*ślohas*” attributed to this book in the Parvasamgraha (I. 2. 104) is 2511. The total of numbered stanzas in this edition is 2390. Of these 151 are *triṣṭubh-jagati*, one (I. 2. 38. 40) is *halamukhī*, and the rest, 2238 in all, are *anustubh* or “epic *śloka*”. It should be noted that 82 of the *anustubh* stanzas, and one *triṣṭubh*, contain third lines, that is six pādas each instead of only four. If, for the purpose of reckoning the extent of the book, we count each of these extra-length stanzas as one and one-half stanzas, we should have to add $41\frac{1}{2}$, or say roughly 42, to the total, bringing it to 2432, which is within measurable distance of the Parvasamgraha total of 2511. If, however, we believe, as Sukthankar (Prolegomena to *Adi*, xix) is inclined to, that by *śloka* in the Parvasamgraha is meant only a sum of 32 syllables, as a unit of measurement, and that furthermore the figure stated was meant to include also colophons, references (like वैशंपयन उवाच etc.), and perhaps the captions of *adhyāyas*, etc., then our text would, it may safely be assumed, equal or exceed the number of 2511 “*ślohas*”. In any case, it comes close enough to it to suggest that both the Parvasamgraha and our text are approximately right or at any rate not far wrong. — In our book there are no prose passages, this complication, which Sukthankar faced in Book 1, is therefore absent

DATE OF ORIGINAL

I have been so fortunate as to discover one datum of prime importance for its bearing on the date of this “original” text of the Mbh. (see below on the sense in

which I take that term) In 2. 28 49 occurs, in my opinion as a certain part of the original, the name of the city of Rome, see JAOS 58 262 ff This must now be recognized as the oldest occurrence in India of the name of Rome, and the only known occurrence in Sanskrit of the name with its proper feminine gender, *Romā*. It justifies the inference that our text cannot have been composed at any time before this city name came to the ears of the Indians This means surely not before the first century B C, and very likely not until a century or two later.

COMPARISON WITH THE VULGATE EDITIONS

In the Bombay edition the vulgate is divided into 81 adhyāyas One of these, 46, is entirely a secondary insertion, found only in some (not all) D MSS. and (in part) in S Except for this, the increase in number is due rather to subdivision, extra colophons are introduced, and new adhyāyas begun, after our 2 11 42, 17 7, 23 10, 50 9, 51 21, 53 16, 62 21, and 66 27 Most of these divisions are lacking in most of the best versions, and all in some of them

In the Calcutta edition, which is nearly identical with the Bombay, the stanzas are consecutively numbered, and the last has the number 2709 Since not only do many of these "stanzas" contain three lines, but also some contain only one line, accurate comparison with our figure is impossible without a count, which I have not made.¹ But it is probable that the vulgate (both Calcutta and Bombay editions) contains not far from three hundred more stanzas than our text

The vulgate editions follow the B and D MSS in general and more especially the Dn MSS as a rule Their additions consist mostly of brief passages, varying in length from a single line up to some four or five stanzas The longest is the extra adhyāya (46 in the Bombay ed) Next in length is the twelve stanzas (Bombay 2 23. 11-22) dealing with the technique of wrestling, inserted after our 2 21 10 (App I, No 7) All the others are still briefer

While aesthetic considerations have of course no weight whatever in judging the originality of these or any passages, it is worth noting that from the artistic standpoint, the text seems to gain rather than lose by the exclusion of these, and indeed of all other parts of the vulgate that have been judged unoriginal on textual grounds The artistry of the interpolators rarely if ever equalled that of the original

No one will, I think, regret the dropping of the banal adhyāya 46 of Bombay, nor that of the extremely unpoetic little treatise on wrestling A few passages, however, which we have had to omit, have become famous in India, and for sentimental reasons may be missed by pious conservatives (cf. the similar case of Draupadi's insult to Karna, in Book 1, Sukthankar Proleg lx f)

Much the most important of these is Draupadi's celebrated prayer to Kṛṣṇa when Duṣśāsana was stripping off her garments (Bombay 2 68 41-46, inserted after our 2 61 40) The evidence of the MSS. is entirely conclusive There can be no doubt that in the original, after Duṣśāsana "began violently to tear off Draupadi's

[¹ On an actual count (ignoring the length of the pāda) there were found to be 5502 ślokaṛdhas

(lines), i e 2751 ślokas, in the Sabhāparvan as given by the Calcutta edition. — S K B]

clothes," there followed this simple statement (2. 61-41) "But as Draupadī's garment was torn off, (each time) another garment of the same sort appeared again and again" All the kings were amazed and raised a great clamour, Bhīma swore his famous oath to drink Duḥśāsana's blood, and then (2. 61-48) "But when a heap of garments was piled up in the midst of the hall, then Duḥśāsana sat down, wearied and ashamed" That is all. No prayer by Draupadī, no explanation of the miraculous replacement of one garment by another, no mention of Kṛṣṇa or any superhuman agency. It is apparently implied (though not stated) that cosmic justice automatically, or "magically" if you like, prevented the chaste and noble Draupadī from being stripped in public. It is perhaps not strange that later redactors felt it necessary to embroider the story. Yet to me, at least, the original form, in its brevity, simplicity, and rapid movement, appeals very forcefully. However edifying from the religious standpoint the prayer to Kṛṣṇa and his intervention may be, from the purely secular and artistic standpoint I believe most people—at least when they get used to it, and if they can detach themselves from familiar memories (which no one quite likes to give up at first)—will find that the original version is finer than any of the "doctored" ones.

Whether that be true or not, the insertion will have to go on strictly scientific grounds. Of the six stanzas (2. 68-41-46) of the Bombay ed., the first five (our 543*) are found only in D_n and D₄, and inserted on the margins of D₁ & (variants of the first two, also, inserted on the margin of K₁), that is, only in a few Devanāgarī MSS., chiefly of Nilakantha's version. A stanza somewhat resembling the first one (41) is also found, to be sure, in a good many Southern MSS., though not in two of the best ones, G₁ and M₁. These two excellent Southern MSS. have in fact no added verses at this point. Most of the other S. MSS., like the vulgate, have different insertions, which (except the first) are entirely discordant with those of the vulgate and do not even agree with each other, obviously they are all secondary. The last of the six verses, 46 (our 544*), is found more extensively, namely, in K₂₋₄ V₁ B. D., it is also written on the *margin* of K₁. This last suggests the way in which it came to be inserted in K₂₋₄, it is lacking in Ś₁, as well as in Ñ and in *all* the Southern MSS. except G₂. No one who has studied Mbh. text-tradition will have any doubt that it too is secondary.

A similar case occurs in the scene in which Kuntī takes leave of the exiled Pāṇdavas (our adhy. 2. 70). In its original form it is very powerful in its simple pathos. But the epigoni could not let well enough alone, after our 2. 70-20 some later versions add to Kuntī's words a much more frantic and hysterical utterance, varying in length in the different schools (*crescit eundo*, like a snowball!) The longest form is that of the vulgate, Bombay ed. 2. 79-21-29, and includes an appeal to Kṛṣṇa. All the added material seems to me to detract from the dignity of the original (very appropriate to the aged dowager Kuntī) more than it adds in the way of vigour or romantic feeling. There is no lack of feeling in the original, but there is no screaming or hair-raising. Of course, I am not suggesting this as an argument for the omission, if the MSS. seemed to me to support the passage, I should unhesitatingly keep it. It was only after I found that the MSS. seemed to advise its rejection that I noticed the difference in tone.

COMPARISON WITH THE SOUTHERN VERSION AND SASTRI'S EDITION

The Sabhāparvan occupies Volume 3 of P P S Sastri's edition of the "Mahābhārata, Southern Recension", it is dated 1932. It is valuable to us chiefly because it prints the commentary of Vādnāja. Otherwise its scientific value is slight, it by no means satisfies the need for a real critical edition of the "Southern Recension". It gives the text of that recension only in a very rough and approximate way, though much better, to be sure, than the Kumbhakonam edition, which included practically all insertions of all known recensions. Sastri's text contains, according to his own count, 4511 stanzas, or more than 2000 more than our text. (Many of these "stanzas" consist of either three lines or only one, as in the vulgate editions.) It is true that all the lengthy additions contained in it, and nearly all of the short ones, are found at least in some Southern manuscripts (though not a few are not found in our best ones). But either the MSS used by Sastri must have been extensively contaminated from the vulgate text, or his editorial methods are to me incomprehensible. For in many readings his text agrees with the vulgate, against all our Southern MSS.

The longest single insertion occupies a full hundred pages of Sastri's text, fully one-sixth of the whole. He divides it into seven adhyāyas, numbered 34-40. It is a glorification of Kṛṣṇa, put into the mouth of Bhīṣma in the Śisupālavadha episode, between our adhyāyas 35 and 36. It is not found in our N MSS. Its insertion resulted in the repetition of Sahadeva's threat (our 2 36 1 ff.), which appears first in Sastri 2 33 33-37, and again, in slightly different form, after the insertion, in Sastri 2 41 1-7. Similarly our 2 66 7-12 is found first in Sastri 2 66 7-12 and then again, with very few variants, after a long insertion, in Sastri 2 67 83-88. In these cases, the Southern text itself, by this internal duplication, seems to show that it is not original¹. As a rule, however, it is true that, when the plus parts of S (however lengthy) are deleted, the remaining parts of the text dovetail into each other perfectly. But is this an argument for the originality of the long insertions of S? Quite the contrary. Consider the implications of such a theory. If the S text was original, and was reduced in the Northern versions by excision of long blocks (whether by accident or design), we should have to attribute to those who performed these supposed surgical operations an incredible amount of skill and care. Not only that, but an incredible degree of luck also, namely, the repeated existence of the possibility of excision of great blocks of text, leaving a text which, (as a rule) without the slightest change, or at any rate none of any importance, reads as smoothly as if the excised parts had never been there! For, in the great majority of cases this will be found to be true. In the stanzas just before and just after the S insertions, such differences as may chance to occur between S and the other versions could rarely be in any way related to the insertion (or "omission"). The briefer text reads consecutively in a perfectly sensible way, leaving out the plus part of S. When that plus part is very long, as it often is, it is hard to

¹ The like sometimes happens with a shorter insertion. After our 2 16 30^{cd}, Sastri 2 19 37, there is a Southern insertion of 9 lines (Sastri 2 19 38-41), after which all S MSS repeat our 2 16 30^{cd}.

Sastri omits this repetition, but confesses in his note that it is found in all his MSS. Perhaps the only reason why he retained the repetitions noted above is that he did not notice them.

conceive how these conditions could exist, if the plus was part of the original. Luck and cunning combined might conceivably (though not probably, I think) account for a few such cases, but surely not for so many as occur. Any one can convince himself of this by looking at our Critical Apparatus on the verses just before and just after any of the numerous S insertions.

Sometimes the Southern MSS, and Sastri's text, contain repetitions which are not due to insertions. For example, several verses beginning with our 2 30 27 occur first in their proper place in Sastri 2 29 33ff, and then are repeated, out of place, in 2 30 47ff. Again, Sastri 2 51 17-23 contains (with some additions and alterations) a variant version of Sastri 2 52 13-19, which is the proper place for our 2 46 13-18 to which it corresponds quite closely (with one additional verse, not found in the earlier passage).

RELATIONS OF THE VERSIONS AND PRINCIPLES OF RECONSTRUCTION

In his Prolegomena to Book 1, pp lxxvi-civ, Sukthankar has explained and defended his general approach to the problem of editing the Mbh. His statement seems to me masterly and conclusive on the whole. In the matter of general principles I could not find much to add or subtract, nor could I improve on his phraseology. Although, as will presently appear, my view of the interrelation of the extant versions is not quite the same as his, this will mean merely a slightly different way of applying the principles he has so admirably laid down.

1 I begin, therefore, by accepting "as original a reading or feature which is documented uniformly by all manuscripts alike" (1 c, lxxxvii, top). And that even when the result seems internally inconsistent. Sukthankar noted (1. c) some such cases in Book 1, and I can cite at least two in Book 2.

(a) The most glaring occurs in adhy 60. Here Duryodhana sends his *prātikāmin* to summon Draupadi to the assembly. She demands first to know whether Yudhishthira gambled her away before losing his own liberty, if not, her claim is that having lost himself first, he no longer had any rights over her person. The *prātikāmin* is instructed by Duryodhana to bid her come and put this question publicly to Yudhishthira, and he obeys. Hereupon, in verse 13, Draupadī reflects: "This must be the will of fate, yet *dharma* alone is supreme and will prevail for me." Next come two *anustubh* verses, 14 and 15, interrupting a *tristubh* passage, in which it is said: "Yudhishthira now sent a trusted messenger to Draupadī, and she, clad in a single garment, her waist-cloth dropped, weeping, in her monthly courses, came into the assembly and stood before her father-in-law." But immediately after, in 16ff (reverting once more to *tristubh*), Duryodhana again addresses the *prātikāmin*, telling him to bring Draupadī, and when he hesitates charges Duhsāsana to do so, a command which in 19ff. Duhsāsana willingly obeys. There ensues the famous scene in which he drags in the helpless Draupadī by the hair.

Clearly we have here parts of two entirely different versions of the story. In one Yudhishthira sends a trusted messenger commanding Draupadī to come, and she does so. In the other, Duhsāsana at Duryodhana's command drags her in by violence. Some one may suggest that by excluding verses 14 and 15, the only ones relating to the former version, we should get a consistent text. Such a critic might conjecture that 14-15 were first written on the margin of some early manuscript,

and (either by inheritance from it, or in part by contaminatory inter-borrowing) have now got into all our MSS. May be that is what happened. It would be impossible to disprove it, but equally impossible to prove it. It is a matter of pure conjecture, and I am by no means sure that such a theory would be right. Perhaps it is quite as likely that the "original" author or redactor of the text to which all our manuscripts go back knew both versions of the story, and tried to combine them, not very successfully.

Trying to remove the inconsistency, a few MSS. in verse 15 change *pāñcālī* 'bhavat to *pāñcālī* *bhava* (These MSS. are S' K₁ B₁ D₁. Some other MSS. read *pāñcālī* (but 'bhavat!'), and a few read *bhava* while keeping *pāñcālī*!) This changes the statement of 15 to a command quoted from Yudhishthira, which remains unobeyed (and cannot have been in the original, if only because Yudhishthira would never have included in such a command the descriptive words of 15^{ab} ending *rajasvālī*!) Other attempts to smooth over the matter are made by inserting unoriginal verses (in some D MSS.) before and (in K₁ V₁ BDT₁) after the troublesome verses 14 and 15. They are not found in any S', K (except K₁), or N MS nor in any S MS except one (T₁), and no one with the slightest familiarity with Mbh. textual problems will doubt for a moment that they are secondary.¹

(b) Less obvious perhaps, but also pretty convincing evidence of different and inconsistent accounts of the same events recorded in our text, is the story of the events leading up to the gambling match. In adhy. 45 we find Duryodhana and S'akuni appealing to Dhṛtarāṣṭra. After a relatively brief description by Duryodhana of the pomp and glory of Yudhishthira's *rājasūya*, which had aroused his envy, S'akuni proposes to challenge Yudhishthira to a gambling match. Dhṛtarāṣṭra at first wishes to consult Vidura, but when Duryodhana objects, he yields at once, and gives orders (2 45 46-47) for the construction of a fine new *sabhā* for the gambling match. He then sends for Vidura, who disapproves the plan, but Dhṛtarāṣṭra overrules him and orders him to summon Yudhishthira (2 45 50). Vidura, however, goes (2 45 58) not to Yudhishthira but to Bhīṣma (Āpagoṇa). With this ends adhy. 45. The 46th begins as if a new theme were starting, with Janamejaya's request to hear the story of the famous gambling match. In 2 46 6 Vaiśampāyana resumes the tale. Dhṛtarāṣṭra, "having learned Vidura's opinion" (see below), privately advises Duryodhana against the match, which he has already ordered in adhy. 45. Then in a long speech covering the rest of adhy. 46, and the whole of adhy. 47, 48, and 49, Duryodhana tells in much greater detail of the glories of the *rājasūya*, and this time also of the personal humiliations which he suffered (2 46 26ff). In adhy. 50, Dhṛtarāṣṭra replies, still trying to pacify his son, but Duryodhana insists. Finally, in adhy. 51, S'akuni again makes the same proposal of a challenge to gambling, and in words which certainly sound as if it were being made for the first time. In 2 51 5 Dhṛtarāṣṭra says he will have to consult Vidura and will then decide (having previously got and overruled Vidura's opinion!) Duryodhana again objects on the ground that Vidura is hostile to him, and after some more demurring, Dhṛtarāṣṭra orders *once more* the construction of a *sabhā* for the gambling match, as if he had not ordered it before. This time we are told that his men carried out his orders. He then *again* commands Vidura to summon Yudhishthira, just as before, Vidura objects but is overruled, and this time at last, in 2 52 1, he finally departs to carry the challenge—but, *nota bene*, without any consultation with Bhīṣma.

Again it seems to me that two accounts of the same events are taken into the text side by side. The first is much briefer, and is no doubt truncated, it includes only adhy. 45. Note the significant fact—heretofore unnoticed, I believe—that this adhyāya ends with a statement that Vidura, who has just been commanded to carry the challenge to Yudhishthira, goes instead, full of misgivings, to Bhīṣma. Now the rest of our text has no reference to any interview between Vidura and Bhīṣma. But surely there must have been one in the version which began as in our adhy. 45. Such references in the Mbh. always lead to something, they are not left hanging in the air. Probably the next following adhyāya, or surely some later passage, in the version of which our adhy. 45 is a beginning, contained an interview between Vidura and Bhīṣma. But our text has no more of this version. Instead adhy. 46 begins

[¹ Cf. V. Venkatachellam Iyengar, *Notes of a Study of the Preliminary Chapters of the Mahābhārata*

(Madras 1922), pp. 173 ff. — V S S.]

afresh. To be sure the duplication is glossed over by a passing reference (2 46 6) to Vidura's opinion; this however is completely forgotten later, in 2 51 5, where Dhṛtarāṣṭra once more proposes to consult Vidura and to find out what he thinks before deciding!

Even apart from this point of Vidura's undescribed interview with Bhīṣma, it seems to me clear that our text contains duplicate accounts of a story which (aside from that incident) is essentially the same, and that this can be reasonably accounted for only on the assumption that it was composed with the use of different versions, parts of which were incorporated side by side in this text, the ancestor of all our known MSS

To try to make the text consistent on such points would be to enter the realm of higher criticism. I agree with Sukthankar¹ that our job is different. When all manuscripts agree, I have invariably followed them. Furthermore, if there are only a few sporadic variants, and particularly if no single recognized recension or group of related MSS agrees, or approaches agreement, *against* the virtual unanimity of the great majority, then, too, I have taken it for granted that the great majority have preserved the original reading

2 "When there was fluctuation (in the MSS), the choice fell...upon a reading which is documented by the largest number of (what *prima facie* appear to be) more or less independent versions, and which is supported by intrinsic probability" (Sukthankar, l c xci) I should say, "serious fluctuation", of the last sentence above

The conditions of Indian and especially Mahābhārata tradition make it impossible to be more precise than this, as Sukthankar showed in the pages which precede. These conditions are probably without exact parallel-elsewhere in the world. No version, no single manuscript even, can be guaranteed to be absolutely "independent" of any other version or manuscript. What seem to be certainly "secondary" agreements can be found between practically any two manuscripts. The origin of many such can easily be understood from the frequency with which alternative variants, in many manuscripts, are written above or below the lines or in the margins (the next copy would produce the "secondary" agreement!) Such things as this are, to be sure, not peculiar to India. More nearly unique is the part certainly played by oral tradition there. Millions of pilgrims visit holy places all over India each year, and for hundreds of years have done so. Many of them certainly knew by heart large sections of the Mbh, and delighted to recite—and to listen to—epic texts. From very early times "contaminations" may well have arisen through such processes. Cf. Sukthankar LXXIX, and below.

It is, then, a question fundamentally of more or less, when we undertake to decide which "recension" a particular manuscript belongs to. And having once decided, we must be prepared for all sorts of qualifications of our answer. Even different parts of the same MS may suggest different groupings (cf. Sukthankar LXXII, next to last paragraph, and LXXXIII, I have found quite similar cases)

And "intrinsic probability" is extremely important. Subjective, certainly! Unfortunately that cannot be avoided in many cases. It will not do simply to count manuscripts, as if taking a vote. Nor even to count the votes of "what *prima facie*

¹ Prolegomena to the Ādi, p. LXXXVII.

appear to be more or less independent versions," and let that decide. We must try to consider how the origin of (at least the principal) existing variants can most plausibly be explained. There are degrees of difference, one version, while not identical with another, may yet be obviously an easy derivative of it, while a third may seem quite unrelated. A rare form, a recondite or intricate meaning, a metrical irregularity may constitute a better claim to originality than agreement of a large number of (even "independent") MSS on a simpler version. See below (5), p. xxxvii ff.

3 On one extremely important methodological point, I have gradually come, in the course of my work, to a position which entirely agrees with Sukthankar's *procedure*, but goes slightly further than his *theory* as stated *xcv ff*. This concerns the "plus or minus" passages, passages (long or short) which are entirely missing (with no equivalent substitutes) in one or more recensions. Sukthankar relegates such passages, almost without exception, to his Notes or Appendix, and does not admit them to the text, even when all recensions but one contain them. Yet he says (*xov*) that they are "not necessarily spurious. There might be a hundred good reasons why [they] are missing in a particular recension." Well, I suppose there "might" conceivably be such reasons. As far as Book 2 is concerned, I can only say that I very gravely doubt the existence of such cases. I have come to believe that any passage, long or short, which is missing in *any* recension or important group of MSS *as a whole*, must be very seriously suspected of being a secondary insertion. For the Mbh., I should now hesitate long before including any such case in the edited text. This was not a preconceived notion. Indeed I started with a quite different attitude. It is only long and careful study which has finally forced me to this conclusion (which, I take the liberty of saying, I believe is at least not far from Sukthankar's own view *at present*). I should now go so far as to assert that probably not one of the some fifty MSS I have studied for Book 2, nor any of their genealogical ancestors, ever *deliberately or intentionally* omitted a single line of the text, and that such accidental omissions as occurred were, in every recension represented by several MSS, almost invariably made good in at least some MSS which we possess of the recension in question. Mistakes will happen, of course. Doubtless few MSS are wholly free from accidental omissions (often, but by no means always, explainable by haplography or the like). But in the Sabhāparvan, very rarely will these accidental lacunæ be found in *all* the MSS of any recension (we must count out the Nepalese, for which in this book we have only a single MS). And it appears that no scribe, no redactor, ever knowingly sacrificed a single line which he found in his original¹. Not even if he found something which seemed to him incomprehensible, inconsistent with the context, irreligious, or immoral. In that case he sometimes changed the text, doubtless feeling that a mistake had been made and that he was only doing the pious work of restoring what must have been the original intention. But there is certainly not a shred of evidence for a single *deliberate* omission and I do not believe it ever took place. In general, therefore, I feel rather more confident than Sukthankar seems to have

¹ Of course I do not deny or ignore the existence of deliberate abridgements of the Mbh., such as Ksemendra's *Bhāratamañjarī*. They have no bear-

ing whatever on the problem we are now discussing

felt when editing Book 1, that we are following the original text in omitting, generally speaking, every line that is missing in *any* recension as a whole (excepting only N because it is represented by a single MS, and in one MS anything can happen)¹. In other words, I believe that in general these are not "omissions" in the recension that lacks them, but secondary insertions in those that contain them, even though these latter may be what we must regard as generally independent versions².

Now all recensions, without exception, contain secondary insertions, as I shall henceforth frankly call passages "omitted" in some recensions. But most of these are found only in MSS of a single recension (such as S), or of a group of closely related recensions (such as VBD, which may properly be called a single recension, genetically). More important for us, at this point, is the fact that not one of our recensions is free from secondary insertions found in more than one seemingly "independent" version. This can only mean that all recensions are to some extent contaminated³. I do not mean merely some MSS of each recension. The unanimity of all MSS of any particular version will at times present insertions which must be unoriginal, yet are also found in all or many MSS of some other "independent" version. This is only confirmed by a study of detailed variant readings, where such cases are in fact much more numerous, only the insertions are, naturally, more striking and probative.

It appears then that probably all, certainly most, MSS of every recension contain some readings which are neither inheritances from the original nor independent changes, but due to the contaminative influence of forms of the text which stood outside of the recension in question. This, I have suggested, may be due to peculiar features of Indian literary tradition. This on the one hand is characterized by the extensive development of regional versions of the same literary work, but on the other hand also

¹ When one recension has a passage more or less equivalent in general sense, though quite different in language from the others, this need not be counted an "omission". Also it sometimes happens that one recension reshuffles the arrangement of lines, in a passage of some length, and in so doing leaves out a line or two, in a few such cases I have judged the omission probably accidental, though it may be found in all MSS of the recension in question.

² It is not necessary to assume that such versions go back to a common secondary archetype, though the greater the number of such secondary agreements, the more likely such an assumption becomes. See the next footnote.

³ Sukthankar LXXXVII makes substantially this statement of all "with the possible exception of the Śāradā (Kāśmīrī) version". I doubt if he would now think this qualification necessary. I, at least,

think I can definitely prove that Ś too has some clear contaminations and "conflations"—Scholars will naturally ask at this point may not this be due to errors in our classification of MSS and versions? If *all* MSS of what we have called two "independent" versions agree on a secondary reading, particularly an insertion, does that not raise the presumption that these versions go back to a common secondary archetype? The answer is that such instances can be found between any two extant versions, so that we should arrive at the absurdity that each recension is secondarily related to every other. It is simply a question of more or less. When apparently secondary agreements are very numerous, we assume secondary relationship. When they are relatively sporadic, we assume contamination. Precise figures for variant readings cannot be given—hardly even for insertions, but see p XLV ff. below.

by extensive inter-relations and inter-influences between such versions. Doubtless much of this confusion is attributable, particularly in the case of such a work as the Mbh., to the great popularity of oral recitation in India, and to the characteristically Indian institution of pilgrimage on a large scale (possibly also of wandering monkhood?).

IS THE RECONSTRUCTION A HISTORIC REALITY?

4. In spite of this, I do not agree with those scholars (such as Sylvain Lévi) who, because of this confusion, have questioned the value of any attempt at reconstruction of the Mbh. Sukthankar's defence (LXXVII ff.), admirable in its restrained reasonableness, concedes possibly a shade more to that point of view than I should (or perhaps than Sukthankar himself would now). As a matter of fact I believe that, by mere luck, the Sabhāparvan is particularly valuable for its evidence as to just what the reconstructed text is, it happens to be clearer than either Ādi or Virūta, at least.

It is quite true, as Sukthankar properly emphasizes, that the reconstruction is not an "ul-Mahābhārata". This is sufficiently indicated by the inconsistencies, and traces of discordant versions, which it contains (illustrations above, p. xxxi ff.).

But I believe that it is to *all* Mahābhārata manuscripts now accessible to us approximately what the Alexandrian text of Homer is to the Homeric tradition since its time. That is, with due allowance for many minor uncertainties, and for errors in editing, it is a text—in this case of the Sabhāparvan—which once existed, and from which all MSS. of the work known to us are directly descended.

I can find no reason to believe that any of our MSS. has been directly or indirectly influenced by any version not descended from this text. (This is not saying that I claim to be able positively to disprove such a possibility.) And I believe firmly in the one-time real existence of this text (with the qualifications as to its precise form indicated above).

Much has been said of the "fluidity" of Mbh. tradition. In a sense the term is justified. But it is dangerous to use it without definition, and I miss this in the writings of many who use it. What do they mean?

(a) If they mean that there has been a vast deal of inter-influence and contamination between various MSS. and recensions, I have already said that I agree. But none of these influences seems, as far as I can see, to show evidence of coming from any version not descended from our "original" text (however expanded or otherwise secondarily altered).

(b) Or if what is meant by "fluidity" is that, before the establishment of this text, the ancestor of all our MSS., there were already different versions of the Mbh. stories, again I agree. I have cited evidence from our text (as Sukthankar did from Ādi) to show that this text itself contains signs of such variant versions. The late and obviously secondary attempts to patch them up, to which reference was made, are to me further evidence that *all* our MSS. go back to *this* text, inconsistencies and all. Whatever other versions existed before it are now, apparently, lost for ever, except as they are dimly reflected in the manner described in our text itself.

But this text itself was nothing "fluid"! To be sure we must at present, and

doubtless for ever, remain ignorant about many of its details. But we should not confuse our ignorance with "fluidity" of the text itself. That, to put the matter in a nutshell, seems to me precisely what those critics are doing who call the critically edited Mbh. an "imaginary" thing. Because we, the editors, honestly admit that we cannot be sure just what form it had in many details, they jump to the conclusion that it never had any form. I, on the contrary, have no doubt at all that every line of the text had once a definite, precise form, even though we are now frequently uncertain about just what that form was. It is not an indefinite "literature" that we are dealing with, but a definite literary composition.

As a matter of fact it is easy to exaggerate even our uncertainties. In the printed form we indicate them by wavy lines underneath. But in Book 2 these wavy lines will be found to be not all too numerous. Many whole pages contain few or practically none. Moreover, I think we are erring, if at all, on the side of conservatism, by using wavy lines in not a few cases where very little doubt really exists. By mere luck it has proved easier to establish the text of Book 2 than of either 1 or 4 (at the time of writing this, only part of 5, without introduction or commentary, has appeared). Hardly any gross and glaring inconsistencies exist of the kind found in those other books, where great blocks of text are recorded in widely variant forms in different recensions. (This is especially true of Book 4.) In Book 2 there are no such cases concerning more than a very few lines, and few even brief ones. There are many extensive additions in S, and a very few in BD (and V). There are brief additions, of one line up to four or five stanzas, in all versions, though relatively fewest in ŚK and Ñ. But, as has been indicated, I think any competent student, after careful consideration of the evidence, will agree with us that practically all these additions are, in fact, "additions", and do not create any real uncertainty about the state of the original. Such real uncertainty therefore exists, in Book 2, almost exclusively in regard to a number of minor variant readings, no one of which is preponderantly established by the manuscript evidence, and all or more than one of which may be defended on what Sukthankar called "intrinsic probability", so that there seems no conclusive reason for adopting any one. The number of such minor uncertainties in Book 2, while considerable in the aggregate, seems to me, relatively speaking, fairly small. Some such uncertainties would of course be found by a conscientious editor of any text.

5 In applying concretely the above principles to the reconstruction of the text of Book 2, it is proper first to emphasize the fact that the editorial problems which confront us in the several books of the Mbh. are never quite the same, so that I must specifically disclaim any idea that the classification of MSS adopted by me could be automatically applied in other books. The Mbh. is so enormous that each of its larger books has commonly been treated as a separate unit by scribes and redactors. There are very few MSS of the entire work. A larger number contain several books. But very many contain only single books. Fully two-thirds of those used for this edition contain this book alone. It happens to be unquestionably true that the divergencies among them are, on the whole, much less serious and troublesome than in Books 1 and 4, the only ones for which full Critical Apparatus and Introduction are available as I write this. While I have of course not ignored the classifications

published for 1 and 4, and while I think that my own results may perhaps suggest some modification of them, yet in the main I have based my conclusions on the MSS of this book, and leave to others the question of how far they may apply in the rest.

Secondary relationship, that is descent from a common source more recent than the "original" (the original of all our known MSS), as defined in the preceding section, can only be made plausible on the ground of common agreement in *secondary* features. Any amount of inter-agreement in features which are, or may plausibly be argued to be, original features will prove nothing, for they may on that assumption be directly inherited from the source of all our MSS.

The most impressive and powerful arguments for such secondary relationship consist of insertions, for they are on the whole more certainly unoriginal than any variant readings. True, they too may be, like the latter, introduced by contamination. But if a group of MSS shows a large number of them in common, it is unlikely that all are due to that. Such a condition, as the number rises, makes it increasingly likely that we are dealing with a secondary "version" or "recension", that is, that all these MSS are derived from a common secondary archetype. It will be found that this is invariably confirmed by the existence, in the same MSS., of a very large number of concordant variant readings (in original verses), many of which will, on examination, turn out to be for various reasons probably unoriginal. This condition exists, for instance, among the Southern MSS. T₁, the G MSS., and the M MSS. They contain a vast number of common insertions, and an even vaster number of common readings of detail differing from those of all other MSS., many of these readings of detail in S (I do not say by any means all!) are probably, or in some cases quite certainly, unoriginal. Therefore, the S MSS. constitute one "version", they go back to a common archetype, more recent than the original. I do not suppose that any one questions this, even the most patriotic Southerner will surely not claim that *all* its peculiar features go back to the original. (If any does, I should ask him to explain such matters as the duplications mentioned above, p xxxi ff. the list could easily be extended.)

It is in evaluating variant readings of detail from this point of view that we find the greatest difficulty. All manuscripts are to some extent surely contaminated, directly or indirectly. At least, there is not one of which we can say with confidence, nor even with plausibility, that it is directly descended, generation by generation, from the original, through MSS. which have never introduced into their text, as taken from their primary source, any reading or insertion from any other source, oral or written, so that such changes as occurred would have been due solely to accidental or deliberate (but independent) alterations of the copyists.

For this reason, *any* single agreement between various MSS. may be due to contamination, rather than a common inheritance (whether from the original or a secondary "recension"). It may also be due to quite independent changes, in fact a great many variants which actually occur are of the sort which may quite well have been introduced by different copyists, independently of each other. Such are changes involving particles like *ca* and *ha* and *hi*, stock tags of verbiage like *vāsi* and *bali*, and many others which may have been made quite accidentally and unconsciously.

Moreover, in many cases the context may suggest easily, and so to speak almost necessarily, a particular alteration, especially if the original had any troublesome feature, such as irregularity in metre or sandhi or grammar, or if it was recondite and difficult in interpretation. In such cases it often happens that a particular change is so natural that we may easily suppose it was introduced by more than one person, without mutual contact of any sort. On the other hand, it also often happens in such cases that *different* changes—sometimes quite a number of them—are made, apparently motivated in the same way (namely, to remove what was felt as a troublesome feature of the original). The extent to which *conflicting* versions agree or disagree is, therefore, always a matter of great importance. Besides that, we must always try to consider the relative closeness to each other of the variants, especially when they are numerous. If one is phonetically or semantically very close to another, that is, if it sounds like it or means about the same, then to some extent they must be felt as supporting each other, as compared with a third reading which is quite different in sound or meaning or both.

If we find in versions which appear not to be secondarily related (because they do not contain many common insertions, nor a very large number of common variants in detail) a common variant reading, the chances of its being a common inheritance from the original are enhanced if (1) the other versions are discordant among themselves, or (2) it is difficult to understand how that reading could have been hit upon more than once, by accident, as a secondary change from any rival reading which may be supposed to have been the original. (But it must always be remembered that contamination is *never* impossible!)

All these and doubtless other factors have to be considered; and very often some point in one direction, others in another. The net result is that mere lists of agreements in detail between this or that group of MSS mean very little—except in the few cases (like the Southern MSS) where they are unnecessary because the secondary relationship is obvious on the face of it. I have made, for my own use, a great many such lists, and studied them. But to publish them would be not only useless but misleading, unless each case were accompanied by a commentary, balancing the weight of various kinds of evidence in each case. Hardly any two cases would be of exactly equal weight, because of the infinite variations in extent, character, and importance of agreements and disagreements between different manuscripts, and the impossibility of assigning definite weights to the various moments, some of which have just been referred to. Therefore, to say for instance “S agrees with Ś, or with K, or with Ñ, in so and so many readings” is impossible, or if at all possible, would be meaningless and misleading. Only as regards insertions have we something approaching a definite criterion (not to be taken absolutely, because contamination accounts for some insertions, even), wherefore I shall give special attention to them.

The conclusions I have arrived at are based on very long and painstaking study of the variants of the whole book. They are radically different from such preconceptions as I had at the outset. They have changed repeatedly in the course of the investigation. They may not be right, but at least they have not been hastily adopted. I have tried all sorts of other hypotheses, no others seem to work. For

reasons suggested in the last paragraph, to explain my reasons would require almost as much space as the Critical Apparatus itself. Aside from the insertions, which I shall list rather fully, I shall present no detailed readings in support of my views. It would be easy to do so in a way which would sound impressive, but the reader would still have to take my word for it that the examples were typical. (It would be possible to select at least a few agreements to "prove" secondary relationship between almost any two manuscripts in the whole lot!) Anyone who is interested can easily find examples for the very few and very general positive secondary relationships between versions which I shall postulate. In the course of the search, he will very probably also think he has found some which I ignore. All I ask is that he will then assume provisionally that the same thought occurred to me at some stage. So many such thoughts have occurred to me, and been investigated and finally discarded, that the assumption is a fairly safe one.

I find reasons for assuming three streams of Mbh tradition in this book, which seem sufficiently distinct to be regarded as probably independent. I shall call them W (a Western type), E (Eastern), and S (Southern). W includes Ś and K, E includes N, V, B, and D, and S includes T, G, and M.

THE WESTERN GROUP OF MANUSCRIPTS

This is also known as the Kashmirian version. It was discovered, and its great importance proved, by Sukthankar in his work on Book 1. It includes Ś₁ and the four K MSS. Ś₁ is the same manuscript used by Sukthankar for Book 1 (under the same designation). The K MSS clearly contain a version of the text of Book 2 which corresponds to that presented by Sukthankar's "K" MSS of Book 1.

The secondary relationship between Ś and K cannot be proved, for the text of Book 2, on the ground of insertions. Insertions common to ŚK alone hardly occur.¹ Even insertions which seem originally peculiar to them, that is which occur in other MSS. only sporadically and by secondary contamination, are rare. This version, indeed, has fewer secondary insertions than any other. In that negative respect, at any rate, it is the most faithful representative of the original.

Yet it does contain some undoubted insertions. And it also contains a very large number of peculiar readings, differing from those of all other MSS. In many of these, all or nearly all other MSS agree among themselves, and in not a few there are special reasons which suggest that ŚK are probably secondary. For these reasons I think it can hardly be doubted that these MSS go back to a common secondary archetype. That Sukthankar found the same thing true in Book 1 gives me additional confidence in this view. — I find no reasonable ground for supposing secondary connection between either Ś or K, or both, and any other version. Such secondary agreements as exist between MSS of this group and others must be due to accident or contamination.

¹ Strictly, they do not occur at all. For 111*, the nearest approach, is found in V: & D: s, 192*

and 193* in various B and D MSS, 171* in S as well as some B and D MSS.

THE EASTERN GROUP OF MANUSCRIPTS

This consists of $\tilde{N}$, V, B, and D. It is probable that a subdivision should be made between V, B, and D on the one hand, and $\tilde{N}$ on the other. Certainly as regards common secondary insertions, there are very few which $\tilde{N}$ shares with the others. On the other hand, $\tilde{N}$ has in this book no insertions whatever, common to any other version, which it does not share with VBD, that is, none in common with manuscripts of $\acute{S}K$, or S, or both, but not found in VBD. $\tilde{N}$'s insertions at least do not suggest any closer relations with any other version than with VBD ($\tilde{N}$ has in fact fewer insertions than any other recension except $\acute{S}K$; although it has some which are peculiar to itself, and found in no other manuscript.)

VBD have a very large number of secondary insertions, more than enough, by themselves, to make it highly likely that they all go back to a common secondary archetype. We must probably postulate two successive stages of the archetype, E and E_1 . From E, the earlier one, which lacks these numerous insertions, were derived $\tilde{N}$ on the one hand and E_1 , the common original of VBD, on the other, the insertions being made in the latter after separation.

The following secondary insertions are common to all E MSS., that is, $\tilde{N}_1$ as well as VBD 141*, 154*, 170*, 186*, 571* (also in $K_4 T_1$), 619* (also in T_1). Obviously they are too few to establish the secondary relations between $\tilde{N}_1$ and VBD which it nevertheless seems (to me as well as to Sukthankar) necessary to assume on the ground of very numerous agreements in secondary readings of detail.

But secondary insertions of VBD are extremely numerous (and are only confirmed by far more numerous agreements in detailed readings) 15*, 21* (also in G_3), 23* (also $T_1 G_4$ s), 27* (also K_3 4, in a different place), 33* (not in D_4), 34* (also $T_1 G_3$ -o), 36*, 40*, 46* (also $T_1 G_1$ -s), 53*, 61*, 63*, 64*, 66*, 69* (also T_1), 72* (not in D_6), 73*, 74*, 77*, 82* (not in V_1 , but in V_2 , not in B_6 , also in T_1), 86* (partly also in S [cf 87*] in a different place), 95* (also T_1), 103*, 130*, 131* (also G_3 o), 142*, 146* (not in V_1 , but in the other V MSS, not in D_1), 175*, 181* (also in G_3), 184* (not in B_1 , also in $K_4 G_3$), 185*, 190* (also G_3 , in different place), 198*, 205*, 232* (not in V_1 but in other V MSS), 235* (also G_3), 237*, 243* (not in V_1 but in other V MSS, not in B_1 , in different place in $B_2 D_2$), No. 7 of App. I (also K_1 , and in different place G_3), 268*, 275*, 285* (also $T_1 G_3$), 286* (also M_2), 299*, 301* (also G_3), No. 14 of App. I (lines 1-4 also in S, as 302*), 304* (not in D_1 o), 316* (not in $B_1 D_6$), 325* (not in $Dn D_1$, in D_6 margin), No. 19 of App. I (also K_4 , not in D_4 o), 354* (also $K_4 G_3$), 357* (also K_4), 365* (also K_4 , not in D_4 s), 382* (not in D_4 o, also in $K_4 T_1 G_1$ -s s), 404* (not in D_6 , also in $K_4 M_1$), 448* (also in K_4 , not in D_6), 463* (not in D_6), 468* (not in $B_1 D_2$ o), 470* (also in K_4 , not in $Dn D_6$), 481* (also in K_4 , not in D_6), 492* (also $K_4 T_1$), 493* (also K_4), 501* (also in $K_4 T_1$, not in D_6), 514* (also $K_4 T_1$), 523* (not in $Dn D_6$), 526* (also T_1), 528* (also K_4), 529* (also K_4), 532* and 534* (really one passage, also $K_4 T_1$, 532* not in D_4), 554* (also K_2 4), 570* (also $K_4 T_1$), 581* (also $K_4 T_1$), 585* (also $K_4 T_1$, not in $B_2 D_1$ 2); 586* (also K_4 and V_3), 594* (also $K_4 T_1$)

Furthermore, 55* is found in B (except B₁)¹ and D but not in V, 222* in V and B and D₁, but not in the rest of D, 263* is found in all of B and in Dn D₁ 2, 4, not in V nor in the rest of D (lacking also in D₁₋₁₁, but found in T₁ 2) There are other somewhat confused instances of this sort which I have not listed here.

When it comes to common secondary variants of detail, we find to be sure things which make the theory of the special position of Ñ₁ in relation to VBD somewhat uncertain. Not only does Ñ₁ have a great many variants (many of them apparently secondary) in common with all or most VBD MSS, this is reconcilable with the theory, since they may be common inheritances from the E archetype. But further, we find a very large number of cases in which Ñ₁ agrees on secondary readings with some one MS or several MSS. of the VBD (or E₁) group. Not with any particular one or ones, but with many of them at different times. However, there are also not a few cases where Ñ₁ agrees with MSS. of the ŚK group, and even with S MSS, and certainly not by any means all are common inheritances from the original. Contamination, therefore, has certainly taken place on a considerable scale in Ñ₁. It is not strange that such contamination should have come with special frequency from its nearest geographical neighbours, the VBD group. Be it remembered, too, that Ñ₁ is a single manuscript, we have no other of its exact type. And, as I have said, in a single MS almost anything may happen.

Among the VBD MSS, little in the way of grouping by genetic relationships seems possible. There are two small but well-defined subgroups, namely Dn and D₁ 2. Dn is practically identical with the version of Nilakantha, whose commentary accompanies these MSS. D₁ 2 belong to no commentary², they are very close to each other, and frequently differ not only from all other D MSS but from any V or B MSS too, although, contrariwise, they frequently agree with most B MSS against most or all the other D MSS (This is however by no means regular, there are numerous counter-agreements). D₄ and D₆, though each as a rule independently of the other, frequently agree with ŚK, this may be a matter of secondary contamination, not of original inheritance. Among the B MSS no clear groupings seem possible, though B₁ seems to me to agree with other versions (Ś, K and S) on apparently original readings more often than any other. I am not sure whether most of these original readings have been borrowed in B₁ by contamination from an S or ŚK source, or whether some or most of them may be regarded as direct inheritances from the original. In the latter case we should have to assume that they were in E and E₁, and have been replaced in all other V and B and D MSS (sometimes in Ñ too) by contaminatory influences, which must then have spread to almost all MSS of the group. Strange as this assumption may seem, it is not impossible, and may be supported by the observed fact that most other B and D MSS also show at times original readings, against the majority of their nearest kin, though I think none quite as often as B₁.

The fact is that—barring the two small subgroups, Dn and D₁ 2—I am unable to find any convincing evidence for any subdivision, on genetic lines, of the VBD MSS. The terms V, B, and D of course refer to the alphabets used. But these do not appear

¹ 55* is also found in S

² Although these MSS contain the commentary of Devabodha, their text bears no relation to it

to correspond in the least to genetic relationships. There are countless agreements of the entire group, without exception, or with one or two sporadic exceptions. But there are practically no agreements of all B MSS, for instance, against all D MSS, or *vice versa*. When there is extensive disagreement, we regularly find some B MSS agreeing with some D MSS, and others of both alphabetic types agreeing on a different reading. Nor have I been able to discern, in spite of much careful search, any tendency for any particular D or B MSS to agree with particular ones of the other alphabet. The same holds good of V, and even, as far as detailed readings are concerned, of Ñ (which however, as we saw, lacks most of the VBD insertions). They all seem to agree or disagree with each other on secondary readings in what looks like a quite random fashion. Very commonly about half the B MSS agree with about half the D MSS, the other moiety on each side also often agreeing. Only the agreeing MSS constantly shift! When all D MSS agree, at least one or two B MSS will practically always go with them, and so also at least one or two D MSS with a unanimity of B MSS. In such cases V, and even Ñ, seem to show no definite tendencies, they seem to agree about as often with one as another.

Sukthankar's estimate of the evidence for Book 1 is rather different from this. He found that Ñ, V, and B constituted a more closely related group, with D standing somewhat apart. His D MSS seem moreover to have been a less homogeneous group than mine (perhaps partly because more numerous, but I do not think this the chief reason, since I have at my disposal complete collations of half a dozen other D MSS, besides those included in the Critical Apparatus, and they do not modify my results). Without questioning Sukthankar's judgment (it is quite possible that the two books differ, see p. xxxvii ff), I can only say that I am quite sure that this is not the case in Book 2. Here all D MSS are as apt to agree among themselves as all B MSS, and cross-agreements regularly affect parts of both B and D alike. Nor do either V or Ñ seem to be more commonly in agreement with the B MSS (all or most) than with the D MSS. Usually (when there is any difference at all) they will agree with some of both, indeed in such cases Ñ and V very commonly go different ways (Moreover, V_2 s do not always agree with V_1).

In Book 2, then, neither V nor B nor D MSS seem to constitute a unit, genetically speaking. So far as I can see, they could all be lumped together as one version, which I should call E_1 , within which only two minor sub-varieties of little importance (D_n and D_{12}) are discernible. The difference in alphabets apparently means, in this case, just nothing as to the history of the texts. I may recall that the K MSS, too, are written in Devanāgarī, I follow Sukthankar in treating them as a separate version from the D MSS. Just below we shall see that some S MSS (more specifically of the Grantha type) are written in Devanāgarī, and that conversely some MSS written in the Telugu alphabet belong fundamentally to the E recension, though contaminated more or less extensively from S. For the MSS of the G (Grantha) type written in Devanāgarī we have adopted the siglum D^G . It would have been logical, but more cumbersome, to use such a siglum as "DB" instead of simply "D" to designate our D MSS, which belong to the same group as the B MSS, and to use "DK" instead of simply "K" for the MSS of the "Western" recension written in Devanāgarī.

Not in the Critical Apparatus, but in the Addenda, are found partial records of the readings of a number of other MSS of the VBD group V_2 , though written in Nepālī characters, goes rather with V_1 , and when it differs from that regularly agrees with B or D MSS (not with $\tilde{N}_1$). The same is true of the text offered by V_3 (the alphabet of which is unknown to us, doubtless either Nepālī or Maithilī) and V_4 (Maithilī). The text of B_{7-10} differs in no important respect from that of other B MSS. D_{n_2} is fragmentary and quite similar to D_{n_1} . D_{7-12} contain fundamentally the VBD (or " E_1 ") text, practically all the secondary insertions of E_1 are found in all of them. Most of them are however much contaminated. D_{7-9} and D_{12} seem, like D_4 , to contain contaminations from, or at least agreements with, a ŚK source. In fact there seem to be a number of special agreements between these MSS. and D_4 . On the other hand, most of these MSS also contain contaminations from S particularly D_6 and D_{11} , to a far less extent D_{10} , occasionally D_7 , especially in its latter part. (In D_{11} a much greater number of S insertions are written on the margin by a later corrector; not very many are due to the original copyist.) D_{7-11} contain also a number of very late insertions, found otherwise only in a few VBD MSS (frequently D_n). D_2 is one of the most "conflated" MSS we have, resembling in this respect T_2 (see below). D_{12} was not included on the collation sheets, and I have not collated it fully, but have examined it at a number of points of special interest. While fundamentally it belongs to the E_1 (or VBD) recension, it contains some valuable old readings. Many of them are no doubt due to contamination from a ŚK source, I am not sure whether this accounts for all. Its value was discovered after most of our work was finished, so that it would have been very difficult to include a complete collation of it in the Critical Apparatus, but its most important variants are recorded in the Addenda. Otherwise, all these MSS (that is, D_{7-11}) are of little value for us, they may be described as extensively conflated MSS of the E_1 type. On T_{2-4} , which also fall in here fundamentally, see just below.

THE SOUTHERN GROUP OF MANUSCRIPTS

The Southern manuscripts included in the Critical Apparatus fall alphabetically into three groups one Telugu (T_1), six Grantha (G_{1-6}), and two Malayālam (M_{1-2}). Genetically speaking, there seems to me to be no very convincing reason to separate T_1 from G. It seems to differ from the G MSS in general little, if any, more than any one of them differs from the rest. On the other hand, the M MSS seem to constitute a real group or sub-recension. Indeed, it sometimes happens that they seem to preserve original features found nowhere else in S. Sukthankar found the same thing true of his M MSS of Book 1. Possibly this may mean that contamination from some secondary source has spread to the other S MSS but did not penetrate as far as the Malabar country, the home of M.

In the Addenda, references will be found to certain S MSS, or MSS. in Southern alphabets, which were completely collated but have not been included in the Critical Apparatus.

Two of these, DG^{1 2}, are written in Devanāgarī. Yet they are quite normal and average MSS of the Grantha recension, diverging no more from the G standard than other G MSS in general. The same may be said of G₇, a Grantha MS.

T₂₋₄ are MSS written in the Telugu alphabet. They are, however, not Southern MSS in the proper sense at all. The text they present is fundamentally that of VBD, what I call E₁, since they include most of the additional passages peculiar to VBD. However they also include some insertions peculiar to S, and contaminatory changes from S in some detailed readings. Such changes, especially insertions from an S source, are numerous in T₂, rather rare in T₃, and still rarer in T₄ except in the first adhyāya, where T₄ has a number which are found in no other MS. (except for the regular S MSS.) It seems clear that in an ancestor of T₄, someone began systematically to "collect" the text on the basis of an S source, but stopped very soon.

T₂, especially in its later parts, has a very considerable number of S insertions, so that it resembles the Kumbhakonam edition in having most, or at least very many, of the additions found in both E and S. In spite of this, it does not very often show agreement with S on detailed readings, and such agreements are still rarer in T₃ and T₄. In general, T₂₋₄ agree with VBD MSS on all detailed readings. When the latter differ among themselves, they agree now with one, now with another; and very often they are themselves not unanimous in such cases, but one will agree with some VBD MSS, another with others. Very rarely do they present features which have any important bearing on the reconstruction of the original. As they seem to be merely inferior VBD MSS conflated secondarily from S sources, I have not thought it desirable to include their readings in the Critical Apparatus. The Addenda quote all their agreements with any other version on insertions; they also include, especially in the early adhyāyas, rather numerous examples of their detailed readings. These will suffice to show the nature of the MSS, and the relations of their version of the text.

CLOSER RELATIONS BETWEEN ANY TWO OF W, E, AND S?

Common secondary insertions found in W and S, but not in E, are extremely rare in this book. No. 171* may be counted as such, since it is found in Ś, K, and S, and otherwise only in a few stray MSS of E (B₂ : Dn₂ D₄, note that D₄ shows many contaminations from ŚK). The only other approach to such a case is 78*, which is inserted in five different places (see Crit. App. on 2 6 4) in Ś₁ K V₁ B₁ : 4 D₁₋₄ S. Though found in all ŚKS MSS., the fact that it is also found in many VBD MSS. (not in N₁ B₂ : 6 Dn D₆ : 6) makes it impossible to regard it as necessarily borrowed from ŚK into S or *vice versa*.

There is certainly no reason to assume secondary relations between W (ŚK) and S.

Common secondary insertions found in E and S, but not in W, are more numerous. The great majority are not found in N̄, however, so that they are really common only to E₁ and S. Since I think it can hardly be doubted that E is a real

unit—in other words, that $\tilde{N}$ is more closely connected with E_1 (= VBD) than either with any other version—it seems that we must assume that these insertions have spread by contamination (rather than inheritance from a common archetype). It may be noted that some of them are lacking in some one MS. in VBD (indicating, perhaps, that it happened not to be subjected to the contaminatory intrusion), also that several, though found in S, are found there in a different location from VBD. — The occasional occurrence of some of these in K_4 means nothing for primary relationships, since K_4 has been considerably contaminated from an E source.

The following are found in E_1 and S generally, not in W (= ŚK), but also not in $\tilde{N}_1$: No 1 of App I (but S omits some parts and transposes others), 41*, 42*, 52* (found in K_4), No 2 of App I (found in K_4), 60*, 62*, 103* (= 105* in S, in G_1 only the first line), 108*, No 3 of App I (in S mostly in different places from VBD), 117*, 118*, 121* and 122* (in S in slightly different place from VBD), 125*, 127* (not in B_0), 132*, 133*, 134*, 145* (not in B_1), No 4 of App I (in B_1 only margin!), 196*, 197* (in S in different place from VBD), 297* (not in B_0), No 13 of App I, 302* (= lines 1–4 of No 14 of App I), No 19 of App I (in K_4 , not in D_4 and same insertion in expanded form as No 20 of App I in S), 392*, lines 1–2 (in K_4 , not in D_4 , K_1 and have a different secondary insertion), No 23 of App I (in K_4 , not in D_4 and).

I may add the following which for one reason or another do not deserve to be included in the above list: 55* (common to B [except B_0] and D, but not in V, in T_4 , not in T_2 and), 86* (partly in S in a different place). — The gradual spread of intrusions from E_1 to S may be illustrated by 382*, found in VB and all of D except D_4 and, also in K_4 , and in T_1 and most of G, but not in G_4 and not in M. Similar cases (all found in all VBD) are 23* (in T_1 G_4 and), 34* (in T_1 G_3 – G_4), 46* (in T_1 G_1 – G_2). — Various individual S MSS (usually T or G MSS, but sometimes even M) will be found to contain by contamination occasional insertions characteristic of E, see the list of E insertions, p. xli.

The following are the only insertions common to all of E ($\tilde{N}$ VBD) and S, 119* (in slightly different place in S), 194* (not found in D_0 , which however has many agreements with ŚK, particularly in this vicinity, where it seems to have followed a K source for some time), 261* (in slightly different place in S), 556* (not in D_0 , in K_3 , bracketed in K_4). — Further, 502* is found in all of E (except D_3), also in K_3 , and in most of S (but not in G_1 and), 557* is found in S with $\tilde{N}_1$ V B_1 – B_2 and most of D, but not in B_1 – B_2 D_1 and.

In my opinion, the foregoing lists are not numerous enough to make at all likely secondary genetic connections between E, or E_1 and S. Nor are secondary readings of detail at all common. Agreements between these versions, then, must be either inheritances from the original, or due to contamination (or perhaps, in some minor points of phraseology, independent changes due to accident).

Insertions common to W and E, but lacking in S, are less numerous than those common to S and E_1 , though much more numerous than those common to S and the whole of E (including $\tilde{N}$). Some in the following list, it will be noted, are lacking in some Northern, particularly K MSS, so that it is doubtful whether they could properly be counted as tending to show closer genetic relations between W (ŚK) and E ($\tilde{N}$ VBD).

as against S, in such cases it would seem more likely that the W MSS which contain the passage have been contaminated from an E source (There are only five W MSS. in all, one $\tilde{S}$ and four K, and all are certainly at times contaminated) Similarly, some insertions here listed are not found in $\tilde{N}_1$, suggesting that they did not belong to the original of E (or "N"), and have spread by contamination to the other E MSS, or perhaps were inserted in E_1 . Including such doubtful cases, the following are the only insertions which could be called common to W and E 48*, 80* (found in G_3 , not found in Dn_3 , it is barely possible that a trace of it is found in M, and that it may be original, see Addenda), 92* (not in K_1 & D_4), 93* (not in K_4), 100*, 106*, 109*, 116* (first line not in K_{1-3}), 148*, 162* (found in G_3 &), 164*, 280*, 327* (not in $\tilde{N}_1$!), 380* (not in D_{11} , S and D_{11m} have a different line, 381*, both lines seem unoriginal), 385*, 388* (but here again S has a different secondary insertion), 392*, lines 3-4; 427*, 440*, 469* (not in D_6), 477*, 497* (found in G_3 &), 597* (not in $V_4 D_3$ & 10 11), 600* and 601* (both not in $\tilde{N}_1$!) (In the vicinity of these last insertions, No 42 of App. I is found in all W and E MSS *except* $\tilde{N}_1$, and also in some S MSS, not in G_1 & $M_2 D^{G^2}$)

These insertions in W and E, lacking in most of S, are not only few in number but brief and unimportant, many consist of a single line, none of more than a very few lines (except 477*, ten lines). Obviously they could all be the result of contamination. One who denied this would, *a fortiori*, have to deny the possibility that the insertions common to E_1 (VBD) and S, which are more numerous and sometimes longer, could be due to contamination. This would force him to assume that VBD and S went back to a common secondary archetype in which $\tilde{N}$ was not concerned. But this would be negatived by the obviously much closer relationship of $\tilde{N}$ to VBD than to S, which seems to me self-evident from multitudes of detailed readings in Book 2, and is recognized also by Sukthankar for Book 1. It would also be negatived by the fact that there are relatively very few agreements between VBD and S on secondary readings of detail.

Study of the variant readings in detail leads to no other conclusion. When the generality of W and E (that is, what in our Critical Apparatus is called N) agrees against S, there is no reason to doubt that in the vast majority of cases W and E (or N) preserve the original, and S is secondary. The same is true when W and S agree against E, and when E and S agree against W. General agreement between any two of the three main streams of tradition creates a presumption of originality. I say, a presumption, not absolute certainty. But rarely can I discern any reason to regard as original a reading of *any* of the three groups—W, E, or S—when most or all of both the other groups *agree* against it. (The case is very different when each of the three has a reading of its own, or even several discordant readings.)

THE SIGLUM "N"

Following the usage adopted for other books, the Critical Apparatus of this book uses the siglum "N" to include all W and E MSS, that is all MSS except S.

For this book, however, it must be clearly understood that I do not regard "N" as a historic reality. I do not believe that W and E are descended from a common secondary archetype.

Sukthankar's view is different with regard to Book I, and Raghu Vira's on Book 4. They both assume two independent recensions, instead of three, lumping my W and E together, and treating "N" as a real recension. Nearly all that they say on the subject tends to prove that S, when it differs from N, is secondary. Thus Sukthankar emphasizes the number and extent of secondary insertions in S, Raghu Vira furthermore notes that the violent changes in order introduced in the sections of Book 4 by the S MSS are awkward and surely secondary. I agree with them heartily. But of course such things prove only that the *Southern* MSS as a group go back to a secondary archetype, not that the others, which are presumed to retain the form of the original, also go back to a secondary archetype different from S. Retention of original features *never even tends*, in the slightest degree, to prove secondary relationship with any other manuscript or recension which also retains them. Such relationship can only be proved, or made in any way likely, by demonstration of common departures from the original. And in view of the extensive contamination of all known manuscripts, it requires a very considerable number of such common departures to make such relationship really probable. Such probability is at least greatly enhanced if these common departures include a large number of secondary insertions.

The existence of evidence of this sort for the secondary archetype N, as including my W and E, is suggested by Sukthankar *ala ff.* Here he mentions, first, a long insertion (No 118 of App. I, Book 1), found in N (in some S MSS at a different place, evidently by late contamination), and says that there are "quite numerous" other insertions in N alone, though the rest are "short and contextually unimportant." But are these insertions more numerous than the insertions which are common to VBD (my E), on the one hand, and S on the other? Such study of Sukthankar's Critical Apparatus as I have made seems to me to show that they are, on the contrary, less numerous, as are certainly those in Book 2. If so, surely the text-critical views which Sukthankar and I share would suggest that the insertions found in Book 1 look more towards secondary relations between VBD and S, than between VBD and ŚK. At any rate, if the common insertions of VBD and S may be due to contamination, as Sukthankar obviously assumes, then those of (Ñ) VBD and ŚK, if less numerous, surely *may* equally well be due to contamination, rather than inheritance from a common secondary archetype.

Sukthankar however also quotes one verse, 1.214.5, in which S alone seems, on grounds of general plausibility, to have preserved the original reading, while the N MSS agree essentially (the variants are minor and unimportant) on secondary readings. Now, if such cases were *numerous*, they would tend to support Sukthankar's view. He must believe that they are sufficiently numerous for that, for he expresses the opinion that "in parts unaffected by the tendency of S to expand the text, it is likely to prove, on the whole, purer, more conservative,

and more archaic than even the best Northern version" His opinion on such a point is certainly worthy of the utmost respect It may be, then, that the relations of W and E in Book 1 are closer than in Book 2 (I should feel rather to think so, however, if the common insertions of W and E were more numerous than they seem to be, relatively speaking, see just above) I can only say that as regards Book 2, I am very definitely of the contrary opinion I recall only one single instance¹ similar to Sukthankar's 1. 214 5, where we seem to have to assume common secondary variants in all N MSS If there are others in Book 2, they are certainly extremely rare There are other cases (though not many) where I have judged that S alone probably has preserved an original reading, but usually in such cases W and E are *discordant*, so that they do not contain any *common* secondary reading, and hence do not tend to show derivation from a common secondary source And since a very considerable number of such common secondary readings would have to be found to establish the reality of "N" as a secondary archetype, I feel that it is quite safe to say that, for Book 2, such a theory cannot be proved and is distinctly implausible

The practical effect of this difference of opinion is minimal Indeed, it really does not lead to *any* practical difference in choice between variant readings For, as Sukthankar plainly tells us (xci), "when the two recensions N and S have alternate readings which have equal intrinsic merit, I have adopted, as a stop-gap, the reading of N" (What he means by "equal intrinsic merit" is clear from the general context, for instance, there is *unequal* "intrinsic merit" when for any reason one out of several variants "best explains how the other readings may have arisen," xcii) It has been my intention to proceed in exactly the same way, except that when the variant readings have "equal intrinsic merit", I adopt one generally supported by any two of the three groups, W, E, and S. Since W and E together make up Sukthankar's N, and since he elsewhere makes it clear that (other things being equal) he likewise adopts an agreement of S with either ŚK or N̄VBD (that is, W or E), the result is precisely the same Only I do not regard it as a mere "stop-gap", I have more faith than he in the agreements of W and E Yet such confidence can never be absolute, and I have readily agreed to make the typography of this book consistent with that of others in the series by putting wavy lines, as Sukthankar and Raghu Vira do, under readings in which S unanimously differs from an agreement of W and E, unless there are *intrinsic* reasons for feeling more confidence in the W-E readings as adopted To be strictly consistent with my view of the facts, these wavy lines might better have been omitted, or else extended to cases where W and S agree against E alone, or E and S against W alone But they merely involve a slight understatement of confidence, which I feel, in a work like this, is always better than an overstatement.

REFERENCES

The Mahābhārata seems to be the only known work of Sanskrit literature

¹ This is 2 43 10^b, here the S reading seems to me proved original by 2 46 32 f, and the "N" MSS agree
SABHĀ 7*

which uses the curious literary device of inserting, between its lines of verse, prose words or phrases to indicate the speakers of words quoted in the text. Most MSS use the word *uvāca* (or *ūcatuh*, *ūcuh*) preceded by the name of the speaker(s). Some have no verb, only the name, this system is adopted by P. P. S. Sastri in his edition. It is well known that all adhyāyas invariably, in most MSS, begin with such a word or phrase, even if no speech begins at that point, that is, if the speaker is the same who was speaking at the end of the preceding adhyāya, nevertheless his name is repeated at the beginning of the next. The end of a speech introduced by such a reference is regularly indicated by a reference to the name of the main or inclusive speaker, that is the one who quoted the preceding quotation in our Sabhāparvan, generally Vaiśampāyana, who speaks the whole of the book except for a few verses attributed to Janamejaya, and one to the Sūta (who of course is the speaker of the whole, since he quotes the words of Janamejaya and Vaiśampāyana).

It seems to be impossible now to determine in detail just how this principle was originally applied except that, as stated, each adhyāya apparently had to name the speaker at the beginning. There are exceptions even to the nearly universal rule that when a reference begins a quotation, another reference (to the quoting or inclusive speaker) must come at its end. At least, the unanimous testimony of the MSS indicates two such exceptions in this book. After 2.34.22, the end of a speech by Śiśupāla, introduced before 2.34.1 by *शिषुपाल उवाच*, the regular scheme would demand *वैशंपायन उवाच*, but not a single MS has it. Similarly 2.60.18 is introduced by *दुर्योधन उवाच*, and should be followed by *वैशंपायन उवाच*, since Duryodhana's speech contains only that one verse, but there is no such reference in any MS. Sastri apparently adopted the plan of putting references before and after every quotation which begins and ends with a line of verse. This involves constant, though by Sastri unadmitted, departure from the MSS or most of them. Sukthankar has adopted the plan of admitting references, besides at the beginning of adhyāyas, only when the preceding words contain no indication of the speaker, so that the reference is needed for a clear understanding of who is speaking. It may well be that some such principle was originally responsible for the custom. The MSS however vary wildly, and without regard to any principle. This is not strange, since the protection afforded to the text by the metric is here absent.

My own procedure has approached Sukthankar's, without perhaps quite coinciding with it. I have tried to be guided by the MSS evidence when it seemed clear and overwhelming. In the many doubtful cases I have tended to omit the reference when it seemed "unnecessary" in Sukthankar's sense. I have probably kept a few references, supported by the great majority of the MSS, which Sukthankar would have omitted, but I think my departure from his practice is not very serious.

Concordance of this Edition with the Bombay, Calcutta, and
Madras (Sastri's) Editions

Chit Ed.	Bom Ed	Cal Ed.	Mad Ed.
1 1 ^{ab}	1 2 ^{ab}	1 ^{ab}	1 5
1 1 ^{cd}	1 2 ^{cd}	1 ^{cd}	1. 6 ^{cd}
1. 2	1 3	2	1 7
1 3	1 4	3	1 10 ^{abcd}
1 4-5	1 5-6	4-5	1 11½-12½
1 6-7	1 7-8	6-7	1 17½-18½
1 8	1 9	8	1 20
1 9 ^{ab}	1 10 ^{cd}	9 ^{cd}	1. 20½
1 9 ^{cd} -11	1 11 ^{cd} -13	10 ^{cd} -12	1 21½-23
1 12-14 ^{ab}	1. 14-16 ^{ab}	13-15 ^{ab}	1 24½-26½ ^{ab}
1 14 ^{cd}	1 16 ^{cd}	15 ^{cd}	1 27
1. 15-18	1. 17-20	16-19	1 28½-31½*
1 19 ^{ab}	1 21 ^{ab}	20 ^{ab}	1 23½*
1 19 ^{cd}	1 21 ^{cd}	20 ^{cd}	1 32
2 1-9	2 1-9	21-29	2. 1-9½ ^{ab}
2 10	2 11, 12 ^{ab}	31, 32 ^{ab}	2 10½-11
2 11	2 13	33	2 12 ^{cd} -12½
2 12-16 ^a	2 14-18 ^c	34-38 ^c	2 13½ ^{cd} -18½ ^a
2 16 ^b	2 18 ^d	38 ^d	—
2 16 ^{cd}	2 19 ^{ab}	39 ^{ab}	(p 8, fn. 2, l. 2)
2 17	2 19 ^{cd} , 20 ^{ab}	39 ^{cd} -40 ^{ab}	2 21½
2. 18-19 ^{ab}	2 20 ^{cd} -21	40 ^{cd} -41	2 23½ ^{cd} -24½
2 19 ^{cd} -23 ^{cd}	2 25-29 ^{ab}	45-49 ^{ab}	2 25½-29
2 23 ^{cd}	2 29 ^{cd}	49 ^{cd}	2 32 ^{ab}
3 1	3 1	58	3 1½-2½ ^{ab}
3 2-16 ^{ab}	3 2-18 ^{ab}	59-75 ^{ab}	3 4½-20
3 16 ^{cd, f}	3 18 ^{cd} , 19 ^{ab}	75 ^{cd} , 76 ^{ab}	8 21 ^{cd} -21½
3 17-18	3 20-21	77-78	3 22½-23½
3. 19 ^{ab}	3 22 ^{cd}	79 ^{cd}	—
3 19 ^{cd} -29	3 23-32 ^{ab}	80-90 ^{ab}	3 27-37
3 30-34	3 33-37	91-95	3 38-42
4 1	4 1	96	4 6½
4 2 ^{ab}	(cf 4 2 ^{abcd})	(cf 97)	(cf 4 7½ ^{ab} , 8½ ^{ab})
4 2 ^{cd}	4 4 ^{ab}	99 ^{cd}	4 9½ ^{ab}
4 3-8	4 5-10	100 ^{cd} -105	4 10½-15½
4 9-15	4 11-18 ^{ab}	106-113 ^{ab}	4 16½ ^{cd} -24 ^{ab}
4 16-19 ^{ab}	4 18 ^{cd} -21	113 ^{cd} -116	4 25-27½

* 1 16-19^{ab} also repeated in Sastri 3 25-26.

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Mad Ed.
10 19 ^d	10 20 ^b	401 ^b	10. 30 ^b
10 20, 21 ^{ab}	10 21 ^{cd} , 22	402, 403 ^{ab}	10 30 ^{cd} , 31
10 21 ^{cd} -22 ^{cd}	10 23, 24 ^{ab}	403 ^{cd} , 404	10 34 ¹ / ₂ -35 ¹ / ₂ ^{ab}
10 22 ^{ef}	10 24 ^{cd}	405 ^{ab}	—
10 23	10 40	419	10 38, 38 ¹ / ₂
11 1-6	11 2-7	421-6	11 2-7
11 7-11 ^{ab}	11 10-14 ^{ab}	429-433 ^{ab}	11 10-14 ^{ab}
11 11 ^{cd}	11 14 ^{cd}	433 ^{cd}	11. 14 ¹ / ₂
11 12-14	11. 16-18	434-436 ^{ab}	11 15 ¹ / ₂ -17 ¹ / ₂
11 15 ^{ab}	11 19 ^{ab}	436 ^{cd}	11 19 ^{ab}
11 15 ^{cd} -16	11 20 ^{cd} -21	438-439 ^{ab}	11. 20-21
11 17	11. 25 ^{cd} , 26 ^{ab}	443	11 25 ^{cd} , 26 ^{ab}
11 18-22 ^{ab}	11 27-31 ^{ab}	444 ^{cd} -448	11 26 ¹ / ₂ -31 ^{ab}
11 22 ^{cd} -26	11 31 ^{cd} -35	449-453 ^{ab}	11. 31 ¹ / ₂ -35 ¹ / ₂
11 27, 28	11 37, 38	454 ^{cd} -456 ^{ab}	11. 36 ¹ / ₂ -37 ¹ / ₂
11 29	11 39 ^{cd} , 40	456 ^{ef} , 457 ^{ab}	11 38 ¹ / ₂
11 30	11 44	460	11. 42 ¹ / ₂
11 31	11 49 ^{cd} , 50 ^{ab}	465	11 47 ¹ / ₂ ^{cd} -48
11 32-42	11 52 ^{cd} -62	468-478	11 51-61
11 43-48	12 1-6	479-484	12 1-6
11 49-50	12 7-8	485-6	12 8, 9
11 51-2	12 9-10	487-8	12 10 ^{cd} , 11 ¹ / ₂
11 53-6	12 11-14	489-492	12 16-19
11 57-60	12 15-18	493-497 ^{ab}	12 21 ¹ / ₂ -25
11 61	12 19	497 ^{cd} , 498 ^{ab}	12 20
11 62-5	12 20-23	498 ^{cd} -502 ^{ab}	12 26-29
11 66	12 25	503 ^{cd} , 504 ^{ab}	12 30
11 67 ^{ab}	12 28 ^{ab}	506 ^{cd}	12 31 ^{ab}
11 67 ^{cd} -69	12 28 ^{cd} -30	507-509 ^{ab}	12 32 ^{cd} -34
11 70-73	12 31-34	509 ^{cd} -513	12 35-39
12 1-7	13 1-7	514-520	13 1-7
12 8	13 9	522	13 9
12 9, 10	13 19, 20	532-3	13 18, 19
12 11-15 ^{ab}	13 21-25 ^{ab}	534-538 ^{ab}	13 22-26 ^{ab}
12 15 ^{cd} -17 ^{ab}	13 26-28 ^{ab}	539-541 ^{ab}	13 26 ^{cd} -28 ¹ / ₂ ^{ab}
12 17 ^{cd}	13 28 ^{cd}	541 ^{cd}	14 3 ^{cd}
12 18 ^{ab}	13 29 ^{ab}	542 ^{ab}	14 4 ^{ab}
12 18 ^{cd}	13 29 ^{ef}	542 ^{ef}	14 4 ^{cd}
12 19, 20 ^{ab}	13 30, 31 ^{ab}	543, 544 ^{ab}	14 6 ¹ / ₂ -7 ¹ / ₂ ^{ab}
12 20 ^{cd} ^{ef}	13 31 ^{cd} , 32 ^{ab}	544 ^{cd} , 545 ^{ab}	14 8, 8 ¹ / ₂
12 21 ^{ab}	13 32 ^{cd}	545 ^{cd}	—

Clt Ed	Bom. Ed	Cal Ed	Mad Ed
12 21 ^{cd}	13 33 ^{ab}	546 ^{ab}	14 7½ ^{cd}
12 22 ^{ab}	13 33 ^{cd}	546 ^{cd}	14. 10½ ^{ab}
12 22 ^{cd}	13 34 ^{ab}	547 ^{ab}	14 11
12 23	13 34 ^{cd} , 35 ^{ab}	547 ^{cd} , 548 ^{ab}	14 9½
12 24-29	13 35 ^{cd} -41 ^{ab}	548 ^{cd} -553	14 12-17
12 30 ^{ab}	13 41 ^{cd}	554 ^{ab}	14 20 ^{cd}
12. 30 ^{cd} -40	13 42-51	554 ^{cd} -564	14 21 ^{cd} -31
13 1-7 ^{ab}	14 1-7 ^{ab}	565-571 ^{ab}	15 1-7 ^{ab}
13 7 ^{cd} -15	14 9-16	572 ^{cd} -580	15 7 ^{cd} -15½ ^{ab}
13 16-28	14 17-29	581-593	15 16½-28½
13 29-32 ^{ab}	14 30-33 ^{ab}	594-597 ^{ab}	15 30½-33
13 32 ^{cd}	14. 33 ^{cd}	597 ^{cd}	15 34½ ^{ab}
13 33 ^{ab}	14. 34 ^{ab}	598 ^{ab}	15 33½
13 33 ^{cd}	14 34 ^{cd}	598 ^{cd}	15 34½ ^{cd}
13 34-8	14 35-9	599-603	15 36½-40½
13 39-58 ^{ab}	14 40-59 ^{ab}	604-623	15 42½-61½
13 58 ^{cd} , 59	14 59 ^{cd} , 60	624, 625 ^{ab}	15 65½, 66
13 60 ^{ab}	14 61 ^{ab}	625 ^{cd}	16 1½ ^{ab}
13 60 ^{cd}	14 61 ^{cd}	626 ^{ab}	16 1½ ^{cd}
13 61-63 ^{ab}	14 62-64 ^{ab}	626 ^{cd} -628	16. 6-8 ^{ab}
13 63 ^{cd}	(cf 14 64 ^{cd} , 65 ^{ab})	(cf 629)	16 9½
13 64	14 66	630 ^{cd} , 631 ^{ab}	16 9
13 65	14 67	631 ^{cd} , 632 ^{ab}	16 10½
13 66 ^{ab}	14 68 ^{ab}	632 ^{cd}	16 13 ^{cd}
13 66 ^{cd}	14 68 ^{cd}	633 ^{ab}	16 13 ^{ab}
13 67	14 69	633 ^{cd} , 634 ^{ab}	16 14
13 68	14 70	634 ^{cd} ^{ef}	16 16
14 1-4	15 1-4	635-8	17 1-4
14 5, 6	15. 5, 6	639, 640	17 6½-8
14 7-9	15. 11-13	645-7	17 9-11
14 10	15 14	648	17 13
14 11	15 15, 16 ^{ab}	649, 650 ^{ab}	17 5, 6 ^{ab}
14 12-16	14 17-22	651 ^{cd} ^{ef} -655	17 15-19
14 17-20	14. 23-26	656-9	17 20 ^{cd} -23½
15 1-3	16 1-3	660-2	18 1-3
15 4 ^{ab}	16 4 ^{ab}	663 ^{ab}	18 4 ^{cd}
15 4 ^{cd} -9 ^{ab}	16 5-9 ^{ab}	664-668 ^{ab}	18 4½-9½ ^{ab}
15 9 ^{cd} -16	16 10-17	669-675	18 9½ ^{cd} -16½
16 1-3	17 1-3	676-8	19 1-3
16 4	17 4 ^{ab} , 5 ^{cd}	679 ^{ab} , 680 ^{cd}	19 4
16 5-13 ^{ab}	17 6-14 ^{ab}	681-689 ^{ab}	19 5-13½ ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Mad Ed
16 13 ^{cd} -21	17 14 ^{cd} -21	689 ^{cd} -697	19 14 ^{ab} ₂ -22
16 22-23	17 22-23	698-9	19 24 ^{ab} ₂ -25 ^{ab} ₂
16 24 ^{ab}	17 24 ^{ab}	700 ^{ab}	—
16 24 ^{cd} -30	17 24 ^{cd} -30	700 ^{cd} -706	19 31-37
16 31	17 32	708	19 43 ^{ab} ₂
16 32-7	17 33-8	709-714	19 44 ^{ab} ₂ -50
16 38-46 ^{ab}	17 39-47 ^{ab}	715-723 ^{ab}	19 53-61 ^{ab}
16 46 ^{cd}	17 47 ^c , 48 ^b	(cf 723 ^c , 724 ^{ab})	19 61 ^{cd}
16 47-51	17 48 ^{cd} -52	724 ^{cd} -728	19 61 ^{ab} ₂ -66
17 1	18 1	729	20 1
17 2-3	18 6-7	734-5	20 2-3
17 4-7	18 9-12 ^{cd}	737-740 ^{cd}	20 5-8
17 8-12	19 1-5	741-5	20 10-14
17 13 ^{ab}	19 7 ^{cd}	747 ^{cd}	20 15 ^{ab}
17 13 ^{cd} -24	19 9-20	748 ^{cd} -759	20 16-27 ^{ab} ₂
17 25	19 26	765	20 29 ^{ab} ₂
17 26, 27	19 27, 28	766-7	20 34 ^{ab} ₂ , 35 ^{ab} ₂
18 1-10	20 1-10	768-777	21 1-10
18 11-17	20 11-17	778-784	21 11 ^{ab} ₂ -17 ^{ab} ₂
18 18 ^{ab}	20 18 ^{ab}	785 ^{ab}	21 19 ^{ab}
18 18 ^{cd}	20 18 ^{cd}	785 ^{cd}	21 18
18 19-22	20 19-22	786-9	21 19 ^{cd} -23
18 23-6	20 23-6	790-3	21 21 ^{ab} ₂ -27 ^{ab} ₂
18 27	20 27	794	21 28 ^{ab} ₂ -29
18 28 ^{ab}	20 28 ^{ab}	795 ^{ab}	21 28 ^{ab} ₂
18 28 ^{cd} -30	20 28 ^{cd} -30	795 ^{cd} -797	21 29 ^{ab} ₂ -31 ^{ab} ₂
19 1-4	21 1-4	798-801	21 32 ^{ab} ₂ -35 ^{ab} ₂
19 5 ^{ab}	21 5 ^{ab}	802 ^{ab}	(cf 21 36 ^{ab} ₂ -37 ^{ab} ₂)
19 5 ^{cd} -8 ^{ab}	21 5 ^{cd} -8 ^{ab}	802 ^{cd} -805 ^{ab}	21 37 ^{ab} ₂ -40 ^{ab}
19 8 ^{cd}	21 8 ^{cd}	805 ^{cd}	21 40 ^c , 40 ^{ab} ₂
19 9, 10	21 9, 10	806-7	21 41 ^{ab} ₂ , 42 ^{ab} ₂
19 11-14	21 11 ^{cd} -15 ^{ab}	808 ^{cd} -811 ^{cd}	21 48-51 ^{ab} ₂
19 15, 16	21 16, 17	812-3	21 51 ^{ab} ₂ -53
19 17-19	21 19-21	815-7	21 54-6
19 20 ^{ab}	21 22 ^a , 22 ^d	818 ^a , 818 ^d	21 57 ^{cd}
19 20 ^{cd}	21 23 ^{ab}	819 ^{ab}	21 57 ^{ab} ₂
19 21-24 ^{ab}	21 24-26	820 ^{cd} -823	21 58 ^{ab} ₂ -61 ^{ab} ₂
19 24 ^{cd} -27	21 27-29	824-827 ^{ab}	21 62 ^{ab} ₂ -65 ^{ab} ₂
19 28	21 30	827 ^{cd} , 828 ^{ab}	21 67
19 29, 30 ^{ab}	21 31, 32 ^{ab}	828 ^{cd} , 829	21 68 ^{ab} ₂ , 69
19 30 ^{cd} -40 ^{ab}	21 33 ^{cd} -44 ^{cd}	833-842	21 69 ^{ab} ₂ -79 ^{ab} ₂

Chit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Mad Ed
19 40 ^{cd} , 41	21. 44 ^{cf} , 45	843, 844 ^{ab}	21. 80, 81
19 42 ^{ab}	21 46 ^{cd}	845 ^{ab}	21 82 ^{ab}
19 42 ^{cd}	21. 46 ^{ab}	844 ^{cd}	21 82 ^{cd}
19 43-4	21 47-8	845 ^{cd} -847	21 83-4
19 45-50	21 49 ^{cd} -54	848 ^{cd} -853	21. 85-90
20 1-5 ^{ab}	22 1-5 ^{ab}	854-858 ^{ab}	21 91-95 ^{ab}
20 5 ^{cd} -9	22 6 ^{cd} -10	859 ^{cd} -863	21 95 ^{cd} -99
20 10, 11	22 11, 12	864-5	21. 100 ^{cd} -102 ^{ab}
20 12-23	22 14-25 ^{cd}	867-878	21. 102 ^{cd} -113 $\frac{1}{2}$
20 24	22 26	879	21. 114 $\frac{1}{2}$
20 25-34	22 27-36	880-889	21 125 $\frac{1}{2}$ -134 $\frac{1}{2}$
21 1-3	23 1-3	890-2	22 40-42
21 4 ^{ab}	23 4 ^{cd}	893 ^{cd}	22. 42 $\frac{1}{2}$
21 4 ^{cd} -10	23 4 ^{cf} -10	893 ^{cf} -899	22 44-50
21. 11-12 ^{ab}	23 23-24 ^{ab}	912-913 ^{ab}	22 51, 52 ^{ab}
21 12 ^{cd} .	23 24 ^{cd}	913 ^{cd}	22 53 ^{ab}
21. 13-15	23 25-7	914-6	22 54 ^{cd} -56 $\frac{1}{2}$
21 16, 17 ^{ab}	23 28, 29 ^{ab}	917, 918 ^{ab}	22. 58 $\frac{1}{2}$, 59 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
21 17 ^{cd}	23. 29 ^{cd}	918 ^{cd}	22 60 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
21 18-23	23 30-35	919-924	22 61 $\frac{1}{2}$ -66 $\frac{1}{2}$
22 1-4	24 1-4	925-8	23 1-4
22 5 ^{ab}	24 5 ^{ab}	929 ^{ab}	23 8 ^a , 9 ^b
22. 5 ^{cd} , 6	24 5 ^{cd} , 6	929 ^{cd} -930 ^{cd}	23 9 ^{cd} -10
22 7-9	24 8-10	931-3	23 11 $\frac{1}{2}$ -13 $\frac{1}{2}$
22 10-16	24 11-17	934-9	23. 22-28
22. 17-40	24 18-41	940-963	23 31-54
22 41 ^{ab}	24. 42 ^{ab}	964 ^{ab}	23 66 ^{ab}
22 41 ^{cd}	24. 43 ^{ab}	965 ^{ab}	23 66 ^c , 67 ^b
22 42	24. 43 ^{cd} , 44 ^{ab}	965 ^{cd} , 966 ^{ab}	23 68
22. 43 ^a	24 45 ^a	967 ^a	23 72 $\frac{1}{2}$ ^a
22 43 ^b	24 45 ^b	967 ^b	—
22 43 ^{cd}	24 45 ^{cd}	967 ^{cd}	23 72 ^c , 72 $\frac{1}{2}$ ^b
22 44-8	24. 46-50	968-972	23 73 $\frac{1}{2}$ -77 $\frac{1}{2}$
22 49-53	24 51-5	973-7	23 84-8
22. 54-8	24 56-60	978-982	23 90 $\frac{1}{2}$ -94 $\frac{1}{2}$
23 1-3	25 1-3	983-5	24 3-5
23 4-10	25 4-11 ^{ab}	986-993 ^{ab}	24 15 $\frac{1}{2}$ ^{cd} -22 $\frac{1}{2}$
23 11, 12	26. 1, 2	994-5	24 23 $\frac{1}{2}$, 24 $\frac{1}{2}$
23. 13	26 3	996	24 31 $\frac{1}{2}$
23. 14	26. 4	997	24 36 $\frac{1}{2}$
23. 15 ^{ab}	26 5 ^{ab}	998 ^{ab}	24 35 $\frac{1}{2}$

Cit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Mad Ed
23 15 ^{cd} , 16 ^{ab}	26 5 ^{cd} , 6 ^{ab}	998 ^{cd} , 999 ^{ab}	24 37, 38 ^{ab}
23 16 ^{cd} -24 ^{ab}	26 6 ^{cd} -14 ^{ab}	999 ^{cd} -1007 ^{ab}	24 38½-46½ ^{ab}
23 24 ^{cd} -26	26 15, 16	1007 ^{cd} -1009	24 46½ ^{cd} -48½
24. 1-8	27. 2-9	1011-8	24 51½-58½
24 9-14	27. 10-15	1019-1024	24. 61-66
24. 15 ^{ab}	27 16 ^{ab}	1025 ^{ab}	24 67 ^a , 67 ^d
24 15 ^{cd} -22	27. 16 ^{cd} -23	1025 ^{cd} -1031	24 67½-74½
24. 23-26	27. 24-28 ^{ab}	1032-1036 ^{ab}	24 77½-81
24 27	27 29	1037	24 85
25 1-6	28 1-6	1038-43	25 1-6
25. 7 ^{ab}	28 7 ^{ab}	1044 ^{ab}	25 65 ^{cd}
25 7 ^{cd} -14	28 7 ^{cd} -14	1044 ^{cd} -1051	25 67½-75 ^{ab}
25 15	28 15	1052	25 76
25 16-20	28 16-20	1053-7	25 77½-81½
26 1, 2 ^{ab}	29 1, 2 ^{ab}	1059-1060 ^{ab}	26. 1, 2 ^{ab}
26 2 ^{cd} , 3	29. 3, 4 ^{ab}	1061, 1062 ^{ab}	26 2 ^{cd} , 3
26 4-6 ^{ab}	29 4 ^{cd} -6 ^{ab}	1062 ^{cd} -1064	26 4½-6½ ^{ab}
26 6 ^{cd} -16	29 6 ^{cd} -16	1065-74	26 7½-17½
27 1-12	30 1-14 ^{ab}	1075-1088 ^{ab}	26 18-31
27. 13-20 ^{ab}	30 15-22 ^{ab}	1089-1096 ^{ab}	26 32-38½
27 20 ^{cd} -23	30 22 ^{cd} -25	1096 ^{cd} -1099	26 40½-43
27 24-28	30 26-30	1100-4	26 45½-49½
28 1-8	31 1-8	1105-12	27 1-8
28 9, 10	31 9 ^{cd} , 10	1113 ^{cd} -1115 ^{ab}	27 9 ^{cd} -10½
28 11-13	31 21-23	1124-6	27 25½-28½ ^{cd}
28 14-17	31 24-27	1127-30	27 29½-32½
28 18 ^{ab}	31 30 ^{cd}	1133 ^{cd}	27 33½ ^{ab}
28. 18 ^{cd}	31 31 ^{ab}	1134 ^{ab}	27 33½ ^{cd}
28 19, 20 ^{ab}	31 31 ^{cd} , 32	1135, 1136 ^{ab}	27 34½, 35½ ^{ab}
28 20 ^{cd} -29 ^{ab}	31 34 ^{cd} -42	1138-1146	27 35½ ^{cd} -44
28 29 ^{cd} -33 ^{ab}	31 51-4	1155-8	27 46½-50
28 33 ^{cd} -36 ^{ab}	31. 55-58 ^{ab}	1159-1162 ^{ab}	27 52½-55
28. 36 ^{cd} -47 ^{cd}	31 59-70 ^{ab}	1163-73	27 56 ^{cd} -67 ^{cd}
28 47 ^{cd} , 48 ^{ab}	31 70 ^{cd} , 71 ^{ab}	1174	27 70, 71 ^{ab}
28 48 ^{cd} -49	31 71 ^{cd} -72	1175-1176 ^{ab}	27 74, 74½
28 50 ^{ab}	31 73 ^{ab}	1176 ^{cd}	27 68½ ^{ab}
28 50 ^{cd} -53 ^{ab}	31 73 ^{cd} -76 ^{ab}	1177-1180 ^{ab}	27 80½ ^{cd} -83½
28 53 ^{cd} , 54	31 76 ^{cd} , 77	1180 ^{cd} , 1181	27 222 ^{cd} , 223
28 55 ^{ab}	31 78 ^{ab}	1182 ^{ab}	27 227 ^{ab}
28 55 ^{cd}	31 78 ^{cd}	1182 ^{cd}	27 228
29 1-6 ^{ab}	32 1-6 ^{ab}	1183-1188 ^{ab}	28 1-5½

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Mad. Ed.
29. 6 ^{cd} -9	32 7 ^{cd} -10	1189 ^{cd} -1192	28 7-10 ^{ab}
29 10 ^{ab}	32 11 ^{ab}	1193 ^{ab}	28. 10 ^c , 11 ^b
29 10 ^{cd} -11	32 11 ^{cd} -13 ^{ab}	1193 ^{cd} -1195 ^{ab}	28 12, 13
29. 12-19	32 13 ^{cd} -20	1195 ^{cd} -1203	28 15½-22½
30 1, 2	33 1, 2	1204-5	29 5½, 6½
30. 3 ^{ab}	33 3 ^{ab}	1206 ^{ab}	29 7½ ^a , 8½ ^b
30 3 ^{cd} -5	33 3 ^{cd} -5	1206 ^{cd} -1208	29 8½ ^{cd} -10½
30 6	33 6	1209	—
30 7-11	33 7-11	1210-4	29. 12-16½
30 12 ^{ab}	33 12 ^{ab}	1215 ^{ab}	29. 17½ ^a , 17½ ^d
30 12 ^{cd} -14	33 12 ^{cd} -14	1215 ^{cd} -1217	29. 18-20
30 15	33 15 ^{cd ef}	1218 ^{cd} , 1219 ^{ab}	29 21
30 16 ^{ab}	33 16 ^{ab}	1219 ^{cd}	—
30 16 ^{cd} -30 ^{ab}	33 16 ^{cd} -30 ^{ab}	1220-1234 ^{ab}	29 22-36 ^{ab, k}
30 30 ^{cd} -34 ^{ab}	33 30 ^{cd} -34 ^{ab}	1234 ^{cd} -1238 ^{ab}	29 36½-40
30 34 ^{cd} -36	33 34 ^{cd} -36	1238 ^{cd} -1240 ^{cd}	29. 41 ^{cd} -43
30 37, 38	33 37, 38	1240 ^{ef} -1242 ^{ab}	29 45, 46
30 39-42	33 39-42 ^{cd}	1242 ^{cd} -1246 ^{cd}	30 1-4
30 43	33 43	1247	30. 8
30 44-52	33 44-53	1248-57	30 10-19
30 53	33 54	1258	30 5½
30. 54	33 55	1259	30 6½, 7
31 1 ^{ab}	34 1 ^{ab}	1260 ^{ab}	30 24 ^{ab}
31 1 ^{cd}	34 1 ^{cd}	1260 ^{cd}	—
31. 2 ^{ab}	34 2 ^{cd}	1261 ^{cd}	30 26 ^{cd}
31. 2 ^{cd} , 3 ^{ab}	34 3	1262	30 22
31. 3 ^{cd}	34 4 ^{ab}	1263 ^{ab}	30 23 ^{cd}
31 4	34 4 ^{cd} , 5 ^{ab}	1263 ^{cd} , 1264 ^{ab}	30 21
31 5	34 5 ^{cd} , 6 ^{ab}	1264 ^{cd} , 1265 ^{ab}	30. 25
31 6 ^{ab}	34 2 ^{ab}	1261 ^{ab}	30 26 ^{ab}
31 6 ^{cd} -25	34 6 ^{cd} -25	1265 ^{cd} -1285	30 27-46
32. 1-3	35 1-4	1286-9	30 53-6
32. 4 ^{ab}	35 5 ^{ab}	1290 ^{ab}	30 56½ ^a -58 ^b
32 4 ^{cd} -8	35 5 ^{cd} -9	1290 ^{cd} -1295 ^{ab}	30 59-63
32. 9-18	35 10 ^{cd} -19	1296-1306	30 65-74½
33 1-21	36 1-21	1307-1326	31 1-21
33 22-30	36 22-30	1327-35	31 40½-48½
33 31-2	36 31-2	1336-7	31 53-4½
34 1-9	37. 1-9	1338-46	32 1-9
34 10 ^{ab}	37. 17 ^{ab}	1354 ^{ab}	32 24½ ^{ab}

* The latter part repeated in 30 47 ff, with variants

Cut Ed	Bom Ed	Cal Ed	Mad Ed
34 10 ^{cd} -15	37 17 ^{cd} -23 ^{ab}	1354 ^{cd} -1360 ^{ab}	32. 25-31 ^{ab}
34. 16, 17 ^{ab}	37 24, 25 ^{ab}	1361, 1362 ^{ab}	32 32, 33 ^{ab}
34 17 ^{cd} -23	37 25 ^{cd} -31	1362 ^{cd} -68	32 33½-39½
35, 1-12 ^{ab}	38. 1-12 ^{ab}	1369-1380 ^{ab}	33 1-12 ^{ab}
35 12 ^{cd} -17 ^{ab}	38 12 ^{cd} -17	1380 ^{cd} -85	33 13-18 ^{ab}
35. 17 ^{cd}	38 18 ^{cd}	1386 ^{cd}	33 18½
35 18 ^{ab}	38 19 ^{ab}	1387 ^{ab}	—
35 18 ^{cd} -25	38 19 ^{cd} -26	1387 ^{cd} -1394	33 19-26
35. 26-29	38 30-33	1397-1400	33 28-31
36. 1, 2 ^{ab}	39 1, 2 ^{ab}	1401-2 ^{ab}	41 1, 2 ^{ab}
36 2 ^{cd}	39 2 ^{cd}	1402 ^{cd}	41 5 ^{ab} *
36 3	39 3	1403	41 5, 5½†
36 4	39. 4 ^{cd} , 5 ^{ab}	1404	41 3
36. 5, 6	39 5 ^{cd} -7 ^{ab}	1405-6	41 6½, 7½†
36 7 ^{ab}	39 7 ^{cd}	—	41 8½ ^{ab}
36 7 ^{cd}	39 8 ^{ab}	1407 ^{ab}	41 8½ ^{cd}
36 8, 9 ^{ab}	39 14, 15 ^{ab}	1413-14 ^{ab}	41 11, 12 ^{ab}
36 9 ^{cd} -11	39 16 ^{cd} -18	1415 ^{cd} -1417	41 12 ^{cd} -14
36. 12-15	39 10-13	1409-12	41 15-18
37 1 ^{ab}	40 1 ^{ab}	1418 ^{ab}	41 19 ^{ab}
37 1 ^{cd} -9 ^{ab}	40 2-9 ^{ab}	1418 ^{cd} -1426 ^{ab}	41 19 ^{cd} -27 ^{ab}
37 9 ^{cd} -15	40 9 ^{cd} -15	1426 ^{cd} -1432	41 28-33½
38 1-3	41 1-3	1433-5	42 1-3
38 4	41 4	1436	42 5
38 5	41 5	1437	42 4
38 6-8	41 6-8	1438-40	42 6-8
38 9-10	41 9-10	1441-2	42 10-11
38. 11-15 ^{cd}	41 11-15	1443-7	42 12½-16½
38 15 ^{cd}	41 16 ^{cd} , 16 ^d	1448 ^{cd} , 1448 ^d	42 17
38. 16 ^{ab}	41. 17 ^{ab}	1449 ^{ab}	42 18 ^{ab}
38 16 ^{cd}	41 17 ^{cd}	1449 ^{cd} , 1450 ^{ab}	(of 42 18 ^{cd} , 18½)
38 17, 18 ^{ab}	41 18, 19 ^{ab}	1450 ^{cd} , 1451 ^{ab}	42 19½, 20½ ^{ab}
38 18 ^{cd} -20	41 19 ^{cd} -21	1451 ^{cd} -1453	42 21½-23
38 21 ^{ab}	41 22 ^{cd}	1454 ^{ab}	42 24 ^{ab}
38 21 ^{cd} -31	41 22 ^{cd} -32	1454 ^{cd} -1464	42 24½-34½
38 32-5	41 33-5	1465-8	42 46-9
38 36-40	41 36-40	1469-73	42 51-55
39. 1	42 1	1474	43 7
39 2-6	42 2-6	1475-9	43 2-6
39 7-20	42 7-20	1480-93	43 8-21

* cf also 33 35^{ab}, 41 4^{ab}† of also 33. 35^{cd}, 36

‡ of. also 33. 37.

Cnt Ed	Bom Ed	Cal Ed	Mad Ed
40 1-7	43 1-7	1494-1500	43 23-9
40 8 ^{ab}	43 8 ^{cd}	1501 ^{cd}	43 30 ^{cd}
40 8 ^{cd}	43 9 ^{ab}	1502 ^{ab}	(cf 43 30½)
40 9-13	43 9 ^{cd} -14 ^{ab}	1502 ^{cd} -1507 ^{ab}	43 31½-35½
40 14	43 15	1508	43 36½ ^{cd} , 37
40 15-19 ^{ab}	43 16-20 ^{ab}	1509-1513 ^{ab}	43 38 ^{cd} -42
40 19 ^{cd}	(cf 43 20 ^{cd} , 21 ^{ab})	(cf 1513 ^{cd} , 1514 ^{ab})	43 42½
40 20, 21	43 21 ^{cd} -23 ^{ab}	1514 ^{cd} -1516 ^{ab}	43 43½, 44½
40 22	43 24	1517	43 46
40, 23 ^{ab}	43 25 ^{ab}	1518 ^{ab}	—
40 23 ^{cd}	43 25 ^{cd}	1518 ^{cd}	43 47½ ^{cd}
41 1-4	44 1-4	1519-22	43 48½-51½
41 5-9	44 5-9	1523-7	44 1-5
41 10, 11 ^a	44 12, 13 ^a	1530, 1531 ^a	44 7, 7½ ^a
41. 11 ^b	44 13 ^b	1531 ^b	—
41 11 ^{cd}	44 13 ^{cd}	1531 ^{cd}	44 8½ ^{cd}
41. 12 ^{ab}	44 14 ^{ab}	1532 ^{ab}	44 8½ ^{ab}
41. 12 ^{cd}	44 14 ^{cd}	1532 ^{cd}	44 9
41 13-18 ^{ab}	44 22 ^{cd} -27 ^{ab}	1540 ^{cd} -1545 ^{ab}	44 14½ ^{cd} -20 ^{ab}
41 18 ^c	44 27 ^c	1545 ^c	—
41 18 ^d -33	44 27 ^d -42	1545 ^d -1560	44 21 ^d -36
42. 1-4	45 1-5 ^{ab}	1561-1565 ^{ab}	44 37-41 ^{ab}
42 5	45 5 ^{cd,ef}	1565 ^{cd,ef}	(cf 44 48)
42 6-11	45 6-11	1566-70	44 50-55
42 12-16 ^{ab}	45 12-16 ^{ab}	1571-75 ^{ab}	44 63-67 ^{ab}
42 16 ^{cd}	45 16 ^{cd}	1575 ^{cd}	44 68 ^{ab}
42. 17-21 ^{ab}	45 17-21 ^{ab}	1576-1580 ^{ab}	—
42 21 ^{cd}	45 25 ^{cd}	1584 ^{cd}	(cf 46. 50½ ^{cd})
42 21 ^{ef} -23 ^{ab}	45 26-27 ^{cd}	1585-6	46 51-53 ^{ab}
42 23 ^{cd} -28	45 27 ^{ef} -32	1587-1592 ^{ab}	46 53½-58½
42 29	45 33	1592 ^{cd} , 1593 ^{ab}	46 64
42 30 ^{ab,cd}	45 34 ^{cd} , 35 ^{ab}	1594	46 65
42. 30 ^{ef} , 31	45 35 ^{cd} , 36	1595, 1596 ^{ab}	46 66 ^{cd} , 67
42 32-3	45 37-8	1596 ^{cd} -1598 ^{ab}	48 1, 2
42 34 ^{ab}	45 39 ^{ab}	1598 ^{cd}	48 3½
42 34 ^{cd,ef}	45 39 ^{cd,ef}	1599	48 3
42 35-40	45 40-46	1600-1606 ^{cd}	48 10½-16½
42 41 ^{ab}	45 47 ^{ab}	1606 ^{ef}	48 20½
42 41 ^{cd} , 42 ^a	45 47 ^{cd} , 48 ^a	1607 ^{ab,c}	48 17½ ^{ab,c}
42 42 ^{b,cd}	45 48 ^{b,cd}	1607 ^d , 1608 ^{ab}	48 18½ ^{b,c} , 19 ^b
42 43 ^{ab}	45. 49 ^{ab}	1608 ^{cd}	(p 385, fn 2)

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Mad Ed.
42 43 ^{cd} -45 ^{ab}	45 49 ^{cd} -51 ^{ab}	1609-10	48 22 ¹ -24 ^{ab}
42 43 ^{cd}	45 51 ^{cd}	1611 ^{ab}	(cf 48 25)
42 46-8	45 52-4	1611 ^{cd} -1614 ^{ab}	48 26-28
42. 49-52 ^{ab}	45 55 ^{cd} -58	1615-7	48 29-31 ¹
42. 52 ^{cd} -55 ^{ab}	45 59-61 ^{ab}	1618-20	48 32 ¹ ^{cd} -35 ¹ ^{ab}
42 53 ^{cd}	45 61 ^{cd}	1621 ^{ab}	48 36 ¹ ^{ab}
42 55 ^{cd}	45 62	1621 ^{cd}	48 37 ¹
42 56	45 63	1622	48 40 ¹ ^{cd} , 41 ¹ ^{ab}
42 57-60 ^{ab}	45 64-7	1623-6	48 42 ¹ -45 ¹
42. 60 ^{cd}	45 68 ^{ab}	1627 ^{ab}	48 47 ^{ab}
42 60 ^{cd}	45 68 ^{cd}	1627 ^{cd}	(cf 48 48 ^{cd})
43. 1-3 ^{ab}	47 1-3 ^{ab}	1662-4 ^{ab}	50 1-3 ^{ab}
43 3 ^{cd} , 1 ^{ab}	47 3 ^{cd} , 4 ^{ab}	1664 ^{cd} , 1665 ^{ab}	50 6 ¹ ¹ , 7
43 4 ^{cd}	47 4 ^{cd}	1665 ^{cd}	—
43 5	47 5 ^{cd} , 6	1667	50 3 ^{cd} , 3 ¹
43 6 ^{ab}	(cf 47 7)	(cf 1668)	50 4 ¹ ^{ab}
43 6 ^{cd} , 7	47 8, 9 ^{ab}	1669, 1670 ^{ab}	50 4 ¹ ^{cd} , 5 ¹
43 8	47 9 ^{cd} , 10 ^{ab}	1670 ^{cd} , 1671 ^{cd}	50 10 ¹
43 9	47 10 ^{cd} , 11 ^{ab}	1671 ^{cd} , 1672 ^{ab}	50 9 ¹
43 10	47 13	1674 ^{cd} , 1675 ^{ab}	50 8 ¹
43 11-19 ^{ab}	47 14-22 ^{ab}	1675 ^{cd} -1683 ^{ab}	50 11 ¹ -19 ¹ ^{ab}
43 19 ^{cd} -26	47 22 ^{cd} -29	1683 ^{cd} -1690	50 23 ¹ ^{cd} -30 ¹
43 27-36	47 31-40	1692-1701	50 31 ¹ -40 ¹
44. 1	48 1	1702	50 41 ¹
44 2 ^{ab}	48 2 ^{cd} (cf 3 ^a)	1703 ^{cd} (cf 1704 ^a)	50. 42 ¹ ^{ab}
44 2 ^{cd} , 3	48 3 ^{cd} , 4	1704 ^{cd} , 1705	50 42 ¹ ^{cd} , 43 ¹
44 4-10	48 5-11	1706-12	50 45 ¹ -51 ¹
44 11-22	48 12-23	1713-24	50 54 ¹ -65 ¹
45 1	49 1	1725	51 1
45 2 ^{ab}	49 2 ^{ab}	1726 ^{ab}	51 4 ^{cd}
45 2 ^{cd}	49 2 ^{cd}	1726 ^{cd}	—
45 3-5	49 3-5	1727-9	51 6 ^{cd} -8 ¹
45 6-8	49 6-8	1730-2	51 10 ¹ -12 ¹
45 9-11	49 9-11	1733-5	51 13 ¹ ^{cd} -16
45 12-14 ^{ab}	49 12-14 ^{ab}	1736-8 ^{ab}	51 24-6 ^{ab}
45 14 ^{cd}	49 14 ^{cd}	1738 ^{cd}	51 26 ¹
45 15-18	49 15-18	1739-43 ^{ab}	51 27 ¹ -31
45 19, 20	49 19, 20 ^{ab}	1743 ^{cd} -5 ^{ab}	51 32 ¹ ^{cd} -33 ¹
45 21-2	49 21-2	1746-7	51 34 ¹ , 35 ¹
45 23-6	49 23-6	1748-51	51 37-40
45. 27 ^{ab}	49 27 ^{cd}	1752 ^{ab}	51 41 ^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Mad. Ed.
45 27 ^{cd} -28	49 28-29 ^{ab}	1753-4 ^{ab}	51 41 ^{cd} -42
45 29 ^{ab}	49 29 ^{cd}	1754 ^{cd}	51 43 $\frac{1}{2}$
45 29 ^{cd} -32 ^{ab}	49 30 ^{cd} -33 ^{ab}	1755 ^{cd} -1757	51 57-60 ^{ab}
45. 32 ^{cd} -34 ^{ab}	49 34-35 ^{cd}	1758 ^{cd} -1760 ^{ab}	51 60 ^{cd} -62 ^{ab}
45 34 ^{cd}	49 35 ^{ef}	1760 ^{cd}	51 62 ^o , 62 $\frac{1}{2}$ ^b
45 35	49 36	1761	51. 63 $\frac{1}{2}$
45. 36-38 ^{ab}	49 37-39 ^{ab}	1762-4 ^{ab}	51 66 $\frac{1}{2}$ -68 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
45. 38 ^{cd}	49 39 ^o , 40 ^d	1764 ^o , 1765 ^d	51. 68 $\frac{1}{2}$ ^{cd}
45 39-53	49 41-55	1766-80	51 69 $\frac{1}{2}$ -83 $\frac{1}{2}$
45 54	49 56	1781	51 85 $\frac{1}{2}$
45 55	49 57	1782	51. 84 $\frac{1}{2}$
45 56-8	49 58-60	1783-5	51 86 $\frac{1}{2}$ -88 $\frac{1}{2}$
46 1-3	50 1-3	1786-8	52 1-3
46 4	50 4	—	52 4
46. 5-7	50 5-7	1789-91	52 5-7
46 8-16	50 8-16 ^{ab}	1792-1800 ^{ab}	52 8-16*
46. 17-23	50 16 ^{cd} -22	1800 ^{cd} -1806	52 18-24*
46 24	50. 23	1807	52 26
46. 25	50 24	1808	52 25
46 26, 27 ^{ab}	50 25, 26 ^{ab}	1809-10 ^{ab}	52 27, 28 ^{ab} †
46 27 ^{cd} , 28 ^{cd}	50. 26 ^{cd} , 27 ^{ab}	1810 ^{cd} , 1811 ^{ab}	52 29†
46. 28 ^{cd} -32	50 28 ^{cd} -32	1812 ^{cd} -1816	52 29 $\frac{1}{2}$ -34§
46. 33-4	50 33-4	1817-8	52 36 $\frac{1}{2}$, 37 $\frac{1}{2}$
46. 35	50 36	1820	52 38 $\frac{1}{2}$ ¶
47 1-4	51 1-4	1821-4	52 40 $\frac{1}{2}$ -43 $\frac{1}{2}$
47. 5 ^{abc} ^d	51 5	1825	(cf 52 44 $\frac{1}{2}$)
47. 5 ^{ef}	51 6 ^{ab}	1826 ^{ab}	—
47 6 ^{ab}	51 7	1827 ^{ab}	52. 45 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
47. 6 ^{cd}	51 8 ^{ab}	1827 ^{cd}	—
47. 7 ^{abc} ^d	51. 8 ^{cd} , 9 ^{ab}	1828-9 ^{ab}	52 74 ^{cd} , 75 ^{ab}
47. 7 ^{ef}	51. 9 ^{cd}	1829 ^{cd}	52 75 $\frac{1}{2}$
47. 8 ^{ab}	51 10 ^{ab}	1830 ^{ab}	52 75 ^{cd}
47. 8 ^{cd}	51. 10 ^{cd}	1830 ^{cd}	(cf 52 76 ^{cd})
47. 9-16 ^{ab}	51 11-18 ^{ab}	1831-1838 ^{ab}	52 77 $\frac{1}{2}$ -84
47. 16 ^{cd}	51 20 ^{cd}	1840 ^{cd}	52 84 $\frac{1}{2}$
47. 17-8	51. 21 ^{cd} -23 ^{ab}	1841 ^{cd} -1843 ^{ab}	52 85 $\frac{1}{2}$, 86 $\frac{1}{2}$
47. 19 ^{ab}	51 23 ^{cd}	1843 ^{cd}	52 94 $\frac{1}{2}$ ^{ab}
47. 19 ^{cd} -21 ^{ab}	51 24-25 ^{cd}	1844-5	—
47. 21 ^{cd}	51. 25 ^{cd}	1846 ^{ab}	52 94 $\frac{1}{2}$ ^{cd}

* On Sastri 52. 13-18, of the variant version Sastri 51. 17-23.

† Also 51 44-5

‡ Also 51. 46.

§ Also 51. 47-52.

¶ Part of this last passage duplicated in Sastri.

Crit Ed	Bom Ed	Cal Ed.	Mad Ed
47 22 ^{ab}	51 26 ^{ab}	1846 ^{cd}	52 95½ ^{cd}
47 22 ^{cd}	51 26 ^{cd}	1847 ^{ab}	52 95½ ^{ab}
47 23 ^{ab}	51 27 ^{ab}	1847 ^{cd}	(cf 52 101 ^{ab})
47 23 ^{cd}	51. 27 ^{cd}	1848 ^{ab}	52 102 ^{ab}
47 24 ^{ab}	51 28 ^{ab}	1848 ^{cd}	52 101 ^{cd}
47 24 ^{cd}	51 28 ^{cd}	1849 ^{ab}	—
47. 25 ^{ab}	51 29 ^{ab}	1849 ^{cd}	(cf 52 96)
47 25 ^{cd}	51 29 ^{cd}	1850 ^{ab}	52 102 ^{cd}
47. 26	51 30	1850 ^{cd} , 1851 ^{ab}	52 100
47. 27 ^{ab}	51 31 ^{ab}	1851 ^{cd}	(cf 52 101 ^{ab})
47 27 ^{cd}	51 31 ^{cd}	1852 ^{ab}	(cf 52 102 ^{cd})
47 28	51 32	1852 ^{cd} , 1853 ^{ab}	52 103
47 29-31	51 33 ^{cd} -35	1854-6	52 104-6
48. 1-8	52 1-9 ^{ab}	1857-65 ^{ab}	52 116½-124½ ^{ab}
48 9-13	52 10-4	1866-70	52 124½ ^{cd} -129
48 14 ^{ab}	52 15 ^{ab}	1871 ^{ab}	—
48 14 ^{cd} -17	52 15 ^{cd} -18	1871 ^{cd} -1874	52 130-132½
48 18 ^{ab}	52 19 ^{cd}	1875 ^{cd}	(cf 52 133½)
48. 18 ^{cd}	52 19 ^{cd}	1876	—
48 19	52 20	1877	52 134½
48 20 ^{abcd}	52 21 ^{abcd}	1878 ^{abcd}	52 135½ ^{abcd}
48 21	52 22	1879	52 139, 139½
48 22-8	52 23-29 ^{cd}	1880-6	52 141½ ^{cd} -148
48 29	52 29 ^{cd} , 30 ^{ab}	1887 ^{cd} , 1888 ^{ab}	52 150
48 30, 31 ^{ab}	52 35 ^{cd} , 36	1893 ^{cd} -1894	52 140½, 141½ ^{ab}
48 31 ^{cd}	52 37 ^{ab}	1895 ^{ab}	—
48 32-42	52 37 ^{cd} -52	1895 ^{cd} -1907	52 155-166½
49. 1-9	53 1-9	1908-16	52 167½-175½
49 10-11	53 10-11	1917-8	(p 43, fn 2)
49 12-13	53 12-13	1919-20	52 176½, 177½
49 14, 15	53 14 ^{cd} -16 ^{ab}	1921 ^{cd} -1923	52 178½, 179½
49 16-21	53 16 ^{cd} -22 ^{ab}	1924-9	52 180½ ^{cd} -186
49 22-5	53 23-6	1930 ^{cd} -1933	52 186½-190
50. 1-5	54 1-5	1934-8	53 1-5
50 6 ^{ab}	54 6 ^{ab}	1939 ^{ab}	53 7½ ^{ab}
50 6 ^{cd} -8	52 6 ^{cd} -8	1939 ^{cd} -1941	53 8-10
50 9	54 11	1944	53 11
50 10-17	55 2-9	1946-53	53 12-19
50 18-28	55 11-21	1955-65	53 20-30
51 1	56 1 (cf 2 ^a)	1966 (cf 1967 ^a)	54 1
51 2 ^{ab}	56 2 ^{cd}	—	54 2 ^{ab}

Chit Ed	Bom Ed	Cal. Ed	Mad Ed.
51 2 ^{cd} -5	56 3-6	1967 ^{cd} -1970	54 2 ^{cd} -5
51 6-21	56 7-22	1971-1986	54 8-23
51 22-6	57 1-5	1987-1991	54 24-28
52 1-21 ^{ab}	58 1-21 ^{ab}	1992-2012 ^{ab}	54 29-49 ^{ab}
52 21 ^{cd} -25 ^{ab}	58 21 ^{cd} -25 ^{ab}	2012 ^{cd} -2016 ^{ab}	54 78-81 ^{1ab} ₂
52 25 ^{cd}	58 26 ^{ab}	2017 ^{ab}	54 82 ^{1ab} ₂
52 26-35	58 26 ^{cd} -26 ^{ab}	2017 ^{cd} -2027 ^{cd}	54 83 ¹ ₂ -92 ¹ ₂
52 36-7	58 37-8	2028-9	54 93 ¹ ₂ , 94 ¹ ₂
53 1-11	59 4-14	2033-43	55 1-11
53 12-16	59 17-81	2046-50	55 13 ¹ ₂ -17 ¹ ₂
53 17-25	60 1-9	2051-9	56 1-9
54 1-2	61 1-2	2060-1	56 10-11 ¹ ₂
54 3-7	61 3 ^{cd} -7	2062 ^{cd} -2066	56 12-16 ¹ ₂
54 8-11	61 15-18	2075-8	56 17 ¹ ₂ -20 ¹ ₂
54 12-15	61 8-11	2067-70	56 21 ¹ ₂ -25
54 16-18	61 12-14	2071-4	56 26-28 ¹ ₂
54 19-22 ^{cd}	61 19-22	2079-83	56 29 ¹ ₂ -33
54 22 ^{cd} -25 ^{ab}	61 23 ^{cd} -26 ^{ab}	2084 ^{cd} -2087 ^{ab}	56 33 ¹ ₂ -36 ¹ ₂ ^{ab}
54 25 ^{cd} -28 ^{cd}	61 27-9	2088-91	56 36 ¹ ₂ ^{cd} -39 ¹ ₂
54 28 ^{cd} , 29	61 30 ^{cd} , 31	2092 ^{cd} , 2093	56 40, 41
55 1-6 ^{ab}	62 2-7 ^{ab}	2095-2100 ^{ab}	57 1-5 ¹ ₂
55 6 ^{cd} -14	62 8-15 ^{ab}	2101-2108 ^{ab}	57 6 ¹ ₂ -14
55 15-17	62 15 ^{cd} -17	2108 ^{cd} -2110	57 15 ¹ ₂ -18 ^{ab}
56 1-10	63 1-10	2111-20	57 19-28
57 1-18	64 1-17	2121-37	58 1-18
57 19-21	64 18-20	2138-40	58 20-22
58 1-3 ^{ab}	65 1-3 ^{ab}	2141-3 ^{ab}	59 1-3 ^{ab}
58 3 ^{cd} -14	65 4 ^{cd} -15	2144 ^{cd} -2155	59 3 ^{cd} , 3 ¹ ₂ -16
58 15	65 16	2155	—
58 16-34	65 17-35	2157-75	59 17-35
58 35-40	65 37-42	2177-82	59 36-41
58 41-3	65 43-5	2183-5	59 43 ¹ ₂ -45 ¹ ₂
59 1-12	66 1-12	2186-97	60 1-12
60 1-7	67 1-8 ^{ab}	2198-2205 ^{ab}	60 13-19 ¹ ₂
60 8 ^{ab}	67 9 ^{ab}	2206 ^{ab}	60 20
60 8 ^{cd} -13	67 10-15	2207-12	60 21-6
60 14-15	67 18-19	2215-6	60 27-8
60 16-34	67 23-41	2219-37	60 29-47
60 35-45	67 42-52	2238-48	60 49-59
60 46-7	67 53-4	2249-50	60 61-2
61 1-27	68 1-27	2251-77	61 1-27

Chit Ed	Bom Ed	Cal Ed	Mad Ed
61 28-40	68 28-40	2278-90	61 30-42
61 41 ^{ab}	68 47 ^{ab}	2296 ^{ab}	(cf 61 42 ^c , 49 ^{ab})
61 41 ^{cd}	68 47 ^{cd}	2296 ^{cd}	61 49 ^{cd}
61 42	68 49 ^{abcd}	2298 ^{abcd}	61 51
61 43-7	68 50-4	2299-2303	61. 53½-57½
61 48	68 55	2303	61 52½
61 49-67	68 56-74	2305-23	61 58½-76½
61 68-73 ^{ab}	68 76-81 ^{ab}	2325-2330 ^{ab}	61 78½-83½ ^{ab}
61 73 ^{cd}	68 81 ^c , 82 ^b	2330 ^c , 2331 ^b	61 83½ ^{cd}
61 74 ^{ab}	68 82 ^a , 81 ^d	2331 ^a , 2330 ^d	61 84½ ^{ab}
61 74 ^{cd} -82	68 83-90	2332-9	61. 85½-93
62 1-21	69 1-21	2340 ^{ab} -2360	62. 1-21
62 22-28 ^{abcd}	70 1-7	2361-7	63 1-7
62 28 ^{ef} -37	70 8 ^{cd} -17	2368 ^{cd} -77	63 7½-16½
62 38	70 18	2378	63 17½ ^{cd} , 18
63 1-21	71 1-21	2380-2400	63 19-39
63 22-30	71 22-30	2401-9	64 25-33
63 31-2	71 31 ^{cd} -32	2410 ^{cd} -11	64 34 ^{cd} -35½
63 33-6	71 33 ^{cd} -36	2412 ^{cd} -15	64 36½-39½
64 1-5 ^{ab}	72 1-5 ^{ab}	2416-20 ^{ab}	65 1-5 ^{ab}
64 5 ^{cd} -17	72 5 ^{cd} -17	2420 ^{cd} -2432	65 6-18
65 1-6	73 1-6	2433-8	65 19-24
65 7-9	73 8-10	2440-2	65 25-7
65 10-17	73 11 ^{cd} -18	2443 ^{cd} -51	65 28-35
66 1-12	74 1-12	2452-63	66 1-12*
66 13-27	74 13-27	2464-78	67 88½-103
66 28-30	75 1-8	2479-81	67 104-6
66 31-4	75 4 ^{cd} -8 ^{ab}	2482 ^{cd} -86 ^{ab}	67 107-110
66 35-7	75 10-12	2488-90	67. 111-2½
67 1-4	76 1-4	2491-4	68 1-4
67 5-11	76 6-12	2496-2502	68 5-11
67 12-13	76 14-15	2503-4	68 12-13
67 14-19	76 17-22	2506-11	68 14-19
67 20	76 23 ^{cd} , 24 ^{ab}	2512 ^{cd} , 2513 ^{ab}	68 20
67 21	76 24 ^{cdcf}	2513 ^{cdcf}	68 26½
68 1-29	77 1-29	2514-42	69 1-29
68 30-44	77 30-44	2543-57	69 31-45
68 45-6	77 45-6	2558-9	69 47-8
69 1-2	78 1-2	2560-1	69 49-50
69 3 ^{ab}	78 3 ^{ab}	2562 ^{ab}	69 51 ^{cd}

* With 7-12 repeated (= 67 83-88).

Cut Ed	Bom. Ed	Cal Ed	Mad Ed
69 3 ^{cd} -6	78 3 ^{cd} -6	2562 ^{cd} -2365	69 52 ^{cd} -55
69 7-13	78 9-15	2568-74	69 56-62
69 14-20	78 16 ^{cd} -23 ^{ab}	2575 ^{cd} -2582 ^{ab}	69 63-9
69 21	78 24	2583	69 70
70 1-20	79 1-20	2584-2603	70 32 $\frac{1}{2}$ -51 $\frac{1}{2}$
70 21-2	79 30-1	2613-4	70 57-8
70 23 ^{ab}	79 34 ^a , 35 ^b	2617 ^a , 2618 ^b	70 59 ^{ab}
70 23 ^{cd} , 24	79 35 ^{cd} , 36	2618 ^{cd} , 2619	70 59 ^{cd} , 60
71 1-22	80 2-23	2621-2642	71 1-22 $\frac{1}{2}$
71 23 ^{ab}	80 24 ^{ab}	2643 ^{ab}	71 35 ^{ab}
71 23 ^{cd}	80 26 ^{cd}	2645 ^{cd}	71 35 ^{cd}
71 24-8	80 27-31	2646-50	71 24 $\frac{1}{2}$ -28 $\frac{1}{2}$
71 29-31	80 33-5	2652-4	71 30-2
71 32-9	80 36-43	2655-62	71 50-7
71 40-41 ^{ab}	80 45, 46 ^{ab}	2664-5 ^{ab}	71 58-59 ^{ab}
71 41 ^{cd}	80 47 ^{ab}	2666 ^{ab}	71 59 $\frac{1}{2}$
71 42 ^{ab}	80 48 ^{cd}	2667 ^{cd}	71 59 ^{cd}
71 42 ^{cd} -44	80 49-51 ^{ab}	2668-70 ^{ab}	71 60 $\frac{1}{2}$ -62
71 45	—	—	71 63
71 46-7	80 51 ^{cd} -52	2670 ^{cd} -2671	71 63 $\frac{1}{2}$ -65
72 1-17	81 1-17	2672-88 ^{cd}	72 1-17
72 18, 19	81 18 ^{cd} -20 ^{ab}	2689-90	72 18, 19
72 20-35	81 21 ^{cd} -37	2692-2708 ^{ab}	72 20-35 $\frac{1}{2}$
72 36	81 38 ^{cd} , 39	2709	72 36 $\frac{1}{2}$

॥ सभापर्व ॥

वैष्णवायन उवाच ।

ततोऽब्रवीन्मयः पार्थ वासुदेवस्य संनिधौ ।

प्राञ्जलिः श्रुत्वा वाचा पूजयित्वा पुनः पुनः ॥ १

The first fol. of Ds is missing; the second fol. begins with 8^d.

The introductory mantra

1* नारायण नमस्कृत्य नर चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

is found only in Ś1 K1 & N1 V1 B Dn D1-5 Ś1 Ks Ds read व्यासं (for चैव) in the second line

Before the introductory mantra, Ś1 ins ॐ नमः शिवाय । श्रीगणेशाय नमः, K1 ॐ नमः श्रीगणेशाय, Ks Dn1 Ds & श्रीगणेशाय नमः, B1 ॐ नमः श्रीकृष्णाय, B2 & ॐ नमो भगवते वासुदेवाय, B3 ॐ नमो गणेशाय, B4 ॐ नमो वासुदेवाय, D1 श्रीगणेशाय नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीसरस्वत्यै नमः, D2 ॐ नमः श्रीगुरुगोविन्दगणपतिभ्यः । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

After the introductory mantra, K1 ins.

2* ॐ नमो भगवते तस्यै व्यामायामिततेजसे ।

यस्य प्रसादाद्दृश्यामि नारायणकथा शुभाम् ॥,

while Ds (marg) ins

3* ॐ नमो भगवते तस्यै व्यामायामिततेजसे ।

ततोऽजानतमोन्धस्य कायस्या जगतो भवेत् ।

[= (var) Ādi, 66*, line 2, Virāta, 3*, line 2]

Of Ks &, which omit the introductory mantra, Ks begins with ॐ नमः श्रीपुराणपुरोत्तमाय, followed by 2*, while K4 begins with ॐ नमः श्रीकृष्णाय

Of the Southern MSS, T1 begins with श्रीगुरुभ्यो नमः; G1 (marg) हरि ॐ अविज्ञमस्तु । सभापर्व (sic) । श्रीरामाय नमः, G2 & हरि ॐ श्रीमते रामानुजाय नमः । श्रीवेदव्यासाय नमः, G3 ॐ, G4 अस्मद्गुरुभ्यो नमः, M1 हरि श्रीगणपतये नमः । अविज्ञमस्तु । स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः, M2 हरि श्रीगणेशाय नमः । अविज्ञमस्तु

It should be understood that the words उवाच, ऊचुः of references like जनमेजय उवाच, पाण्डवा ऊचुः are generally omitted in Ś1 and in S, and

frequently abbreviated or omitted in other MSS, apparently for reasons of economy of space Only the occurrences or omissions of these words (उवाच, ऊचुः) in unexpected places, will be noted in the sequel — The readings of Nilakantha's commentary (Cn) were collated, but have been cited, as a rule, only when they differ from Dn, or for some other cogent reason

Before वैशं उ°, B1 ins

4* जनमेजय उवाच ।

मयस्य तु कथा दिव्या श्रोतुमिच्छामि मत्तम ।

सभा चैव कृता तेन धर्मराजस्य धीमतः ।;

while Ds ins .

5* जनमेजय उवाच ।

रक्षितं पाण्डवा * * मयो नाम महासुर ।

कृष्णाच्च पात्रकाचैव पाथेनामिततेजसा ।

स चकार यदृष्टं वै कर्म प्रत्ययकारकम् ।

तद्गृहि भगवन्सर्वं प्राणदाय किरीटिने ।,

and, finally, S ins.

6* जनमेजय ।

अर्जुनो जयता श्रेष्ठो मोक्षयित्वा मयं तदा ।

किं चकार महातेजान्मन्मे बृहि द्विजोत्तम ।

[T1 om the ref]

1 Owing to missing fol, 1^a-8^a is lost in Ds.
— After the ref, S ins

7* शृणु राजस्यहितश्चित् पूजयित्वा मे ।

मोक्षयित्वा मयं तत्र पार्थ दास्यन्मृता च ।

गाण्डीय कामुंश्चेष्ट तूणी चाशयस्यायको ।

दिग्यान्यग्नाणि राजेन्द्र हुनंनानि नृपमुनि ।

रथश्च जं पतासाश्च भेताथ मह नीर्यमान् ।

पतानि पायसाप्य सुता परमया गुण ।

तन्वा पार्थो महावीर्यमदा मत् मदेन स ।

C 1
D 2
V 2

अस्माच्च कृष्णात्संकुद्धात्पावकाच्च दिधक्षतः ।
त्वया त्रातोऽसि कौन्तेय ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ २

अर्जुन उवाच ।

कृतमेव त्वया सर्वं खस्ति गच्छ महासुर । -
प्रीतिमान्भव मे नित्यं प्रीतिमन्तो वयं च ते ॥ ३

मय उवाच ।

युक्तमेतच्चयि विभो यथात्थ पुरुषर्षभ ।
प्रीतिपूर्वमहं किंचित्कर्तुमिच्छामि भारत ॥ ४
अहं हि विश्वकर्मा वै दानवानां महाकविः ।
सोऽहं वै त्वत्कृते किंचित्कर्तुमिच्छामि पाण्डव ॥ ५

[(L 1) G₀ पूवजस्य — (L 3) Δ for MSS कार्युंके
श्रेष्ठ — (L 4) M₁ (my' in as above) वरैर् (for
नृपैर्) — (L 5) G₁ रथध्वज पताक च, G₂ ध्वज पावकाच्च,
G₃ ० ध्वजपताकाश्च, G₄ M₂ रथ ध्वज पताकाश्च G₀ श्रेताश्चाश्च
स वीर्यवान् — (L 7) T₁ G₂ महावीर T₁ कृष्णेन सहितस्तदा
(for the post half)]

— Cd cites 1st entirely as in text — ^a) G₁ ins स
before ततो (hypermetrio) — ^b) S₁ (sup in
as in text) मय' पार्थस्य (for वासु) — After 1st,
S ins

8* पाण्डवेन परित्रातस्तत्कृत प्रत्यनुसरन् ।

— ^a) G₁ पुनर्मय (for पुन' पुन')

2 B₂ damaged D₀ missing (of v l 1)
Before 2, S₁ K₄ B₂ D (except D₁ 2, D₀ missing)
G₂ 4 M ins मय उ' (some MSS om उ') — ^a)
G₁-5 यस्माच्च K₄ N₁ अस्माकृष्णात्सुकुद्धात्; V₁ B₁ 2 4
D₁ D₁-4 अस्माकृष्णात्सु (V₁ B₁ च्छात्सु; B₁ m च्छ सु; B₂
'ष्णाच्च; D₁ 2 च्छाच्च) सरब्धात्; B₂ 0 D₅ अस्माच्च कृष्णा (B₂
'च्छा' सरब्धात्; B₂ damaged, G₀ मय तस्माच्च सकुद्धात्,
M₁ (hypermetrio) अस्माच्च कृष्णात्सु सरब्धात् — ^b) G₂ 4
पावकाच्चदिविक्रमात् — ^c) G₂ 4 भद्र ते (for कौन्तेय)
— After 2, S ins

9* अहं हि विश्वकर्मा वै असुराणां परतप ।

तस्मात्ते विस्मय किंचित्कुर्यामन्यै सुमुष्करम् ।

एवमुक्तो महावीर्य पार्थो मायाविद मयम् ।

ध्यात्वा मुहूर्तं कौन्तेय प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ।

[With lines 1-2, of stanza 5 — (L 1) G₁ 2
शसु' (for असु) — (L 2) G₂ कायमन्यै, M₁ कुर्यामय,
M₂ कुर्या यदि (for कुर्यामन्यै) — (L 3) G₁ 2 महावीर'
(for 'र्य') M मायाविन G₀ तेजस्वी चरितव्रत (for the
post half)]

3 D₀ missing (of. v l 1) D₂ om 3 T₁ G₂ M₂
om the ref — ^a) K₁ 4 कृतमम, K₂ 8 V₁ B₄ D₁ D₂
T₁ G₁ 2 4 कृतमेतत् B₁ m विश्व (for सर्व) — ^b) K
V₁ B₁ m 2-4 D₂ खस्ति तेस्तु; N₁ युक्तमात्थ; B₂ damaged
V₁ B₂-4 D₂ ब्रजासुर (for महा) — ^c) S (except G₀

M₁) नो (for मे) — After 3, B₁ (marg) ins. 13*,
while S (except G₀) ins

10* प्राप्तेपकारादयं हि नाहरामीति मे व्रतम् ।

[G₂ M प्राणोपकारार्थ (M 'कारार्थ' दि G₂ 2 नादाय्यामि,
M₂ नाचरामि G₄ मत (for व्रतम्)]

4 D₀ missing (of v l 1). — ^a) T₁ G₁ 2 अयुक्त
तत्, G₂ युक्तमेव S (except G₀ M₁) वचो (for विभो)
— ^b) D₁ 2 S (except G₁) यदात्थ K₂ पुरुषोत्तम
— ^c) G₂ M₁ 'पूर्वमिद — ^d) S₁ तेनच; K₂ पाण्डव,
K₄ भारते, T₁ G₂-8 M ते प्रिय, G₁ 2 तेर्जुन; G₀ तेस्म्यह
(for भारत)

5 D₀ missing (of v l 1) — ^a) B₁ 2 transp
विश्व' and दान' K (except K₂) M₁ महात्मनां,
Cd महाकवि' (as in text) G₁ cites 5^a as in text
— ^b) Cf 4^{cd} S₁ K N₁ तदह (for सोऽह वै)
V₁ B (except B₂) D (D₀ missing) M₂ transp
किंचित् and कर्तुं K₂ 8 भारत (for पाण्डव) N₁ पार्थ
कुर्यां महत्प्रिय (for ^a). — After 5, S ins

11* दानवानां पुरा पार्थ प्रामादा हि मया कृता ।

रम्याणि सुखदद्यानि भोगाद्व्यानि सहस्रदा ।

उद्यानानि च रम्याणि सरासि विविधानि च ।

विचित्राणि च शस्त्राणि रथा' कामगमास्तथा ।

नगराणि विशालानि साष्टप्राकारतोरणै । [5]

वाहनानि च सुख्यानि विचित्राणि सहस्रदा ।

विलासि रमणीयानि सुखयुक्तानि वै भृशम् ।

एते कृता मया सर्वे तस्मादिच्छामि फलान् ।

[(L 1) M transp मया and कृता — (L 2) T₁
G₁ 2 सुखगमाणि G₂ 8 भोगार्थानि, G₀ भोगार्थानि M गृह्णाणि
च (for सह) — (L 3) G₂-8 विचित्राणि (for च रम्याणि)
— (L 4) G₁ विविधानि (for विवि') G₀ वस्त्राणि (for
श') T₁ कामकाश्च रथाश्च वै, G₂ कामुंकाणि रथा मया, G₀
कामगानि रथानि च, M कामगा (M₂ 'मुंका')श्च रथा विभो
— (L 5) G₂ M₂ 'तोरण, G₀ 'वति च — (L 6) G₁
रम्याणि (for सुख्यानि) G₂ च सर्वदा (for सह) — (L 7)
T₁ G₂ जालानि, G₂ 4 ज' (for वि') — (L 8) T₁ transp.
कृता and मया G₂ 8 M₂ एतत्कृत मया सर्वे (M₂ पूर्व)]

अर्जुन उवाच ।

प्राणकृच्छ्राद्विमुक्तं त्वमात्मानं मन्यसे मया ।
एवं गते न शक्यामि किञ्चित्कारयितुं त्वया ॥ ६
न चापि तव संकल्पं मोघमिच्छामि दानव ।
कृष्णस्य क्रियतां किञ्चित्तथा प्रतिकृतं मयि ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।

चोदितो वासुदेवस्तु मयेन भरतर्षभ ।
मुहूर्तमिव संदध्यौ किमयं चोद्यतामिति ॥ ८

चोदयामास तं कृष्णः सभा वै क्रियतामिति ।
धर्मराजस्य दैतेय यादृशीमिह मन्यसे ॥ ९
यां कृतां नानुकुर्युस्ते मानवाः प्रेक्ष्य विस्मिताः ।
मनुष्यलोके कृत्स्नेऽस्मिन्तादृशीं कुरु वै सभाम् ॥ १०
यत्र दिव्यानभिप्रायान्पश्येम विहितांस्त्वया ।
आसुरान्मानुषांश्चैव तां सभां कुरु वै मय ॥ ११
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं संप्रहृत्यो मयस्तदा ।
विमानप्रतिमां चक्रे पाण्डवस्य सभां मुदा ॥ १२

C 2. 13
B 2. 1
K 2. 1

6 Ds missing (cf. v l 1) — ^a) K₄ प्राणकृत्य-
(for 'कृच्छ्राद्') Ś₁ K₁ विमुक्त त्वाम्, Dn₂ S विनिर्मुक्तम्
K₈ प्राणकृच्छ्रापि (sic) मुक्त त्वाम्, V₁ B (except B₁, B₅
damaged) D₁₋₃ S विमोचित प्राणकृच्छ्राद् — ^b) Ś₁ यदि;
K₁ N₁ V₁ B₁ S 4 6 T₁ M मय (B₆m [S]सुर), B₂
D₁₋₅ [S]नच; B₅ damaged (for मया) — ^c) K₄ T₁
G₈₋₅ कृते, Cd गते (as in text) K₈ शक्यामि, B₂₋₄ 6
D₁₋₃ S शक्नोमि, B₅ damaged B₁ एतत्कृते न गच्छामि
(m एव गते न शक्यामि) — ^d) V₁ Cn त्वयि (but Dn
as in text!), B₁m स्वहं (for त्वया)

7 Ds missing (cf. v l 1) — ^b) Ś₁ K N₁ B₁ 6
(both marg) Cd का (K₄ क)श्यप (for दानव) — ^c)
K₂ कृष्णार्थं G₈ प्रीतिस्र (for किञ्चित्) — ^d) B D₂ S 5
तस्ते (B₁ भवेत्), D₁ कृते, G₂ तदा (for तथा) B₁ T₁
प्रीति° (for प्रति°) Ś₁ मम (for मयि) — After 7,
T₁ G₄ S ins

12* मय ।

वासुदेव मया कर्तुं किमिच्छसि शुभानन ।

8 In D₆, 8^{ab} is missing (cf. v l 1) Dn D₂ 4
om the ref — ^a) K₁ 2 नोदितो — ^b) V₁ B₂ S
D₁ 2 मयेन पुरुषर्षभ, S मय प्रति नरर्षभ — 8^{cd} (with
9^{ab}) partly damaged in B₅ — ^c) Ś₁ अपि, K₂ एव,
M₂ अभि- (for इव) — ^d) K₁ 4 नोद्य°, K₂ कार्य°
(for चोद्य°) — V₁ B₄ D₁ 2 subst for 8^{cd} B₂ 6 ins.
after 8 B₁ (marg) ins after 3 D₄ ins. after 14*

13* नैपुण दिवि शिल्पस्य सचिन्त्य मयमग्रवीत् ।

[V₁ B₅ D₄ नैपुण्य, D₁ निपुण]

V₁ B₅ 4 6 D₁ 2 cont K₂ 4 B₁ 2 Dn D₈₋₅ G₈ ins
after 8

14* ततो विचिन्त्य मनसा लोकनाय प्रजापति ।

[B₁ (m as above) सुचिर (for मनसा)]

9 ^a) K₁ 2 4 नोद° (for चोद°) — After 9^{ab},
V₁ B D ins

15* यदि त्व कर्तुंकामोऽसि प्रिय शिल्पवतां वर ।
— ^c) Ś₁ K₂ S दैतेय, K₁ दैत्येद्र, T₁ G₄₋₆ M दयितां, G₈
सदृशी — ^d) B₈ यदि त्वं, Cd यादृशी (as in text)
N₁ T₁ G₁ 2 4-6 M इव, V₁ B₅ 4 6 G₈ मय, B₁ (m as in
text) D₁ 2 अभि, Cd इह (as in text) — After 9,
G₈ ins

16* अनवाप्या मनुष्येण तादृशीं कुरु वै सभाम् ।

असुरान्मानुषान्देवान्गन्धर्वान्नाक्षसानपि ।

10 ^a) N₁ यादृश, K₈ यां कृत्वा, G₁ 2 या क्रिया;
G₈ यान्कृतान् V₁ B₂₋₆ D₂ S 5 6 नानुकुर्युर्हि, B₁ Dn D₄
'कुर्वति, D₁ 'कर्तुं हि — ^b) V₁ B (except B₁) D₁₋₃ S 6
कुशला (for मानवा) Ś₁ Dn D₄ विष्टिता, N₁ निष्टिता;
V₁ B₂₋₆ D₁₋₃ S 6 मानवा, B₄ विष्टिता (for विस्मिता)
— ^c) Ś₁ K Dn D₄ सकले, D₁ S कृष्णेस्मिन्, G₁ कृच्छ्रे°
(for कृत्स्ने°)

11 G₈ om 11^{ab} — ^b) K₁ मन्येम्, K₂ पश्यामो; B₁
प्रेक्षामो, D₈ S 6 पश्याम B₁ विकृतांस्र, B₄ Dn (I) D₄
हि कृतास् (for विहितास्). — ^c) Ś₁ K₄ D₁₋₃ G₈ S 6
असुरान् K₈ B₁ S (except G₈) मानवान् (for मानुषान्)
— ^d) K₂ N₁ V₁ B₂ 4 6 Dn D₄ transp तां and सभा
S तादृशीं कुरु वै सभा (= 10^d) — After 11, T₁ G₄ S
road 19^{ab}.

12 N₁ reads 12-15 after 19, those four stanzas
being then followed by lines 4^{cd}-8^{ab} of the foll.
adhy, before the colophon B₅ damaged for entire
stanza — K₈ om 12 — Before 12, N₁ V₁ B
(except B₅) Dn G₈ ins वैश° उ° (G₈ om उ°)
— ^a) D₅ सन्निरुद्धा (for प्रति°) — G₁ om (hapl)
12°-14° — ^d) Ś₁ सभा पुन, K₁ 4 मुदा युत, K₁
(marg *see. m*) 2 सभा तत, V₁ तदा सभा, B₂ 4 6
D₁ 2 S 6 सभा तदा, Dn D₈ 4 शुभा सभा, G₂ मुदा तत,
M₂ सभासुत (for सभा मुदा) B₁ सभा धर्मात्मजस्य वै

13 For sequence of N₁, cf. v l 12 — G₁ om.

C 2. 14
D 2. 15
K 2. 1 25

ततः कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
सर्वमेतद्यथावेद्य दर्शयामासतुर्मयम् ॥ १३
तस्मै युधिष्ठिरः पूजां यथार्हमकरोत्तदा ।
स तु तां प्रतिजग्राह मयः सत्कृत्य सत्कृतः ॥ १४
स पूर्वदेवचरितं तत्र तत्र विशां पते ।
कथयामास दैतेयः पाण्डुपुत्रेण भारत ॥ १५
स कालं कंचिदाश्वस्य विश्वकर्मा प्रचिन्त्य च ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

सभां प्रचक्रमे कर्तुं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ १६
अभिप्रायेण पार्थानां कृष्णस्य च महान्मनः ।
पुण्येऽहनि महातेजाः कृतकौतुकमद्गलः ॥ १७
तर्पयित्वा द्विजश्रेष्ठान्पायसेन सहस्रजः ।
धनं बहुविधं दत्त्वा तेभ्य एव च वीर्यवान् ॥ १८
सर्वर्तुगुणसंपन्नां दिव्यरूपां मनोरमाम् ।
दशकिष्कुसहस्रां तां मापयामास सर्वतः ॥ १९

13 (of v 1 12) — ^b) B₁ D₁ 'राज' 'ष्टि' — ^c) K₁ V₁ अथावेद्य, B₁-4 D₁ 2 यथातस्य; N₁ B₆ Dn D₃ 4 समावेद्य; T₁ तदावेद्य; G₃ M₂ तथावेद्य, C_v यथावेद्य (as in text) K₁ सर्वमेव तदावेद्य, B₆ D₆ s (m as in text) सर्वमेव तदाज्ञाय

14 For sequence of N₁, cf v 1 12 — G₁ om. 14^{ab} (of v. 1 12). — ^b) K₁ M₂ यथाहोम् — After 14^{ab}, T₁ G₈-s ins

17* आसन कटपयामास पूजयामास च प्रभु ।
— ^c) K₁ 2.4 B₁ T₁ G₁ 2 s s M₁ च (for हु) S₁ K N₁ B₁ Dn D₈ 4 भारत, T₁ G₈ 6 M₂ सत्क्रियां (for सत्कृत) G₈ 4 ततस्तु सत्कृतस्तेन कथयामास भारत — After 14, T₁ G₈ ins the G₈ 4 variant of 14^{cd}

15 For sequence of N₁, cf v 1 12 — ^a) S₁ स पूर्वदेवचरितेत्, K₁ 4 B₃ स पूर्व देवचरित, D₁ सपूर्ण देव; D₈ स दैत्यदेव Cd oites पूर्वदेवा (=दानवा), Cn oites पूर्वदेव (=वृषपर्वा दानव) — ^b) V₁ B D T₁ तदा (for the first तत्र) — G₈-s (which all om 15^{cd}) ins after 15^{ab}.

18* सप्रहृष्टो मयो राजन्याण्डवस्य च तत्पत ।
— ^c) K₁ 4 D₂ दैत्येय, K₈ दैत्याय — ^d) M₂ पांडवेण महात्मसु — After 15, N₁ (erroneously) reads 4^{cd}-8^{ab} of the next adhy.

16 Lines 16^{ab}-18^{ab} are repeated (with v. 1.) in T₁ G₈ s after 34*, in G₁ 2 M after 2 3 18, in G₈ after 2 3 19^{ab} (of v 1 2 3. 18) — B₆ damaged for entire stanza — ^a) S₁ K₁ 2 N₁ B₁ 3 D₁ G₈ 6 किंचिद् G₂-4 6 आश्वास्य; Cd as in text — ^b) K₂ V₁ B₂-4 6 D G₁-8 6 विचित्र (for प्रचिन्त्य) N₁ युधिर्भुवि (for प्रचिन्त्य च) K₈ य, B₂ 4 6 Dn हु, D₈ वै (for च) — ^d) K₄ N₁ V₁ B₂-4, 6 D₁ 2 G₈-s मनोरमां (for महात्मनाम्) B₁ D₈ 6 6 पांडवस्य मनोरमां (B₁ महात्मन)

17 For repetition of 17 in S (except G₁), cf v 1 2 3 18 G₁-s read 19^{ab} after 17^{ab}, M₂ after 17 — ^a) S पार्थस्य (G₈ कृष्णस्य) (for पार्थानां) — ^b) G₈ पार्थं (for कृष्णं) B₁ मनोरमा (for महात्मन) — ^c) N₁ G₁ 2 6 M महावाहु, K₁ 4 महाराज

18 For repetition of 18^{ab} in S (except G₁), cf v 1 2 3 18 — ^b) V₁ B (B₁m as in text) D₁-3 s s समपिवा (for सहस्रज) — G₈ om 18^c-19^b. — ^d) K₂ transp दत्त्वा and तेभ्य, and reads भवत्या (for पत्र) K₁ 4 स (for च) — After 18, D₂ ins

19* इति सर्वविधिं कृत्वा प्रदक्षिणमयानं ।

19 G₈ M₁ om 19^{ab} (for G₁, cf v 1 18) T₁ G₁ s read 19^{ab} after 11, G₁-2, after 17^{ab}, M₂ after 17 — ^a) N₁ समस्तगुण, B₁ सर्वर्तुग, B₃ गुणसंपूर्णा — ^b) N₁ चित्रं (for दिव्यं) T₁ G भल्लकानां (for मनो) — After 19^{ab}, G₈ ins

20* जनीषम्य रथायस्य यानयुग्मस्य चैव हि ।

— ^c) K₈ B₁m T₁ G₂-6 M C_v दशकिष्कु (G₈ 'निष्कु; G₁ 6 'निष्कु)सहस्राणि, N₁ तथा निष्कुसहस्राणि, G₁ दशतृष्ण-सहस्राणा Cd oites किष्कु — ^d) G₂ पूरयामास, G₁ 6 M₂ दाप; C_v माप (as in text) K₁ 2 वै मय, K₄ B₆m G₈-s सर्वदा, Cd v as in text — After 19, N₁ reads stanzas 12-15 of this adhy, followed by lines 4^{cd}-8^{ab} of the next adhy

Colophon. B₆ missing — Sub-parcan. N₁ V₁ सभाक्रिया — Adhy name K₈ सभानिर्माणप्रारम्भ, N₁ सभास्थाननिर्णय, V₁ B₁-3 6 D₂ 2 6 सभोपन्यास; B₁ मयोपन्यास, D₈ सभाविन्यास; G₁ सभाप्रकरणप्रस्ताव; G₈ युधिष्ठिरमयवर्दान; M₂ सभाकरणारम्भ — Adhy no. (figures, words, or both) K N₁ V₁ Dn D₁ S 1 (as in text). — S'loka no. K₂ 2 20; Dn D₁ 2 21.

२

वैशंपायन उवाच ।

उपित्वा खाण्डवप्रस्थे सुखवासं जनार्दनः ।
 पार्थैः प्रीतिसमायुक्तैः पूजनाहोऽभिपूजितः ॥ १
 गमनाय मतिं चक्रे पितुर्दर्शनलालसः ।
 धर्मराजमथामन्त्र्य पृथां च पृथुलोचनः ॥ २
 ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना जगद्वन्द्यः पितृष्वसुः ।
 स तथा मूर्ध्न्युपाघ्रातः परिष्वक्तश्च केशवः ॥ ३
 ददर्शनन्तरं कृष्णो भगिनीं स्वां महायशाः ।
 तामुपेत्य हृषीकेशः प्रीत्या बाष्पसमन्वितः ॥ ४

2

1 ^b) B (except B₁ 5) Dn₂ D₂ 5 6 T₁ G₈-s
 सुखावास — ^c) N₁ B₁ M 'समापन्नै', G₈ 'समुद्युक्तैः'
 — ^d) B₁ 'हं' सुपूजित
 2 M₂ om 2^{ab} — ^a) K₁ मनश् (for मतिं)
 — ^b) K₂ पितृद — ^c) N₁ 'राज समा' — ^d) G₁ पार्थ
 (for पृथा) D₂ पृथुल (for च पृथु). K₂ B₁ D₅
 'लोचना, N₁ G₈ 'लक्षण', T₁ G₁ 2 M₁ 'लेक्षण'
 3 ^c) S₁ सभाया (for स तथा) K₁ B₁ D₁ 2 5 6
 G₈ [ड]पाघ्राय — ^d) K₂ परिष्वज्य च पादवान्
 4 ^a) Of 7^c. B₂-6 D₂ दर्शनानन्तरं T₁ G₁ 5 भद्रा
 (for कृष्णो) — N₁ (erroneously) reads 4^{cd}-8^{ab}
 after stanza 15 (transposed) of the previous adhy
 — ^c) K₁ तामुवाच — ^d) K₁ 8.4 बाष्पसमन्विता,
 B₁ बाष्पाकुलेक्षण'

5 For sequence of N₁, of v. l. 4 — ^a) K₁
 अर्चितस्तु, N₁ अल्प तथा, V₁ B₂-8 D₁ 2 6 Cnp तथ्य पथ्य
 (Cn as in text), B₁ D₅ पथ्य तथ्य, D₈ पथ्य पथ्य
 (for अर्थ्य तथ्य) B₅m युक्त (for वाक्य). — ^b) G₁ 2
 लघु व्यक्तम्, G₈ damaged, G₄ लघु वृत्तम्, G₈ युक्तियुक्तम्
 Cd cites युक्त B₁ Dn(l) D₄ अनुत्तर V₁ B₁m 2
 (m as in text) 8-6 D₁-8 5 6 Cnp गुरु स्व(B₄ गुरुम्,
 D₂ 'र)ल्पाक्षर मृदु — ^c) N₁ उक्तवान् (for उवाच)
 D₁ (by corr.) भद्र — ^d) = 1. 55. 33^d. K₂ चारु; K₈
 मित (for भद्र)

6 For sequence of N₁, of. v. l. 4. — ^a) K₂ तथा
 च राजगामिन्या, K₈ D₄ S (G₈ damaged) तथा स्वजनगा-
 (T₁ G₈ 5 'मा'; G₂ 'का')मिन्या(D₄ 'न्यां'); N₁ तथा

अर्थ्यं तथ्यं हितं वाक्यं लघु युक्तमनुत्तमम् ।
 उवाच भगवान्भद्रां सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ॥ ५
 तथा स्वजनगामीनि श्रावितो वचनानि सः ।
 संपूजितश्चाप्यसकृच्छिरसा चाभिवादितः ॥ ६
 तामनुज्ञाप्य वाष्ण्यैः प्रतिनन्द्य च भामिनीम् ।
 ददर्शनन्तरं कृष्णां धौम्यं चापि जनार्दनः ॥ ७
 ववन्दे च यथान्यायं धौम्यं पुरुषसत्तमः ।
 द्रौपदीं सान्त्वयित्वा च आमन्त्र्य च जनार्दनः ॥ ८
 श्रावणभ्यगमद्वीमान्पार्थेन सहितो बली ।

C 2. 29
 B 2. 2. 9
 K 2. 2. 9

स्वजनगामीन्या, V₁ B (B₈ damaged) तथा सौहार्दयुक्तानि
 (B₁m तथा सुजनगामीनि, B₂m तथाप्यजनयामीनि), D₆m
 तथा सौहार्दगामीनि Cd cites स्वजनगामीनि (as in text)
 — ^b) K₄ N₁ V₁ D₁ 2 S (except M₁, G₈ damaged)
 च (for स.) — ^{cd}) K₈ D₅ चाथ सकृत्, D₁ चाथा (for
 चाप्य) V₁ चाभिनदितः, B₁ 'वाद्य च, B₂ 6 D₁ G₂ 4 5
 M₁ (inf. l.m. as in text) 'वदित' D₂ संपूजिताश्चाथ सकृत्
 'वदिता'.

7 For sequence of N₁, of v. l. 4. — N₁ om. 7^{ab}.
 — ^a) S₁ K₁ 4 B₁ 4 Dn D₁ 5 G₁ 2 तामनुज्ञाय; D₂
 स्वसार चापि — ^b) V₁ B₁m. 2 6 D₆ Cnp भाविनी (B₆m
 भाविनी), Cd n as in text — ^c) Of 4^a B₁ S (G₈
 damaged) कृष्णो (for कृष्णा), but of 8^c द्रौपदी. K₂
 ददर्श कृष्णा पाचाली — ^d) S₁ चाथ B₁ पुरोहित (for
 जनार्दन)

8 For sequence of N₁, of v. l. 4. — V₁ D₄ om.
 (hapl) 8. — ^a) K₂ G₈ स, K₈ तां (for च) — ^b)
 B (B₈ corrupt) D₁-8 5 6 M₁ धौम्य स (B₁ D₈ 5, 6 च)
 पुरुषोत्तम Cd cites पुरुषसत्तम (as in text) — ^{cd})
 To avoid hiatus. S₁ K₄ चाप्यामन्त्र्य (for च आमन्त्र्य).
 K₂ ह्यामन्त्र्य च, B₂-6 D₁-8 5 6 तथामन्त्र्य (for आमन्त्र्य च)
 S (G₈ damaged) सुभद्रां (but of 5^d!) परिदा(G₈
 'धा')य च (for ^d).

9 ^a) K₂ समगमत्, G₂ अप्यधिक (for अभ्यगमत्) K₂
 सर्वान्, N₁ V₁ B₂-4 6 Dn D₁ 2 M₂ विद्वान्; T₁ वीरान्
 (for धीमान्) — ^b) K₈ N₁ V₁ S (G₈ damaged) वशी
 (for बली). — ^c) B₁(m as in text) G₈ सहित
 (for पञ्चभिः) D₄ भूवा (for कृष्णो) — ^d) K₁
 इवावमौ — After 9, V₁ B D G₈ ins.

C 2. 29
B 2. 2. 9
K 2. 2. 9

आतृभिः पञ्चभिः कृष्णो वृतः शक्र इवामरैः ॥ ९
अर्चयामास देवांश्च द्विजांश्च यदुपुंगवः ।
माल्यजप्यनमस्कारैर्गन्धैरुचावचैरपि ।
स कृत्वा सर्वकार्याणि प्रतस्थे तस्थुषां वरः ॥ १०
स्वस्ति वाच्यार्हतो विप्रान्दधिपात्रफलाक्षतैः ।
वसु प्रदाय च ततः प्रदक्षिणमवर्तत ॥ ११
काञ्चनं रथमास्थाय ताक्ष्यकेतनमाशुगम् ।
गदाचक्रासिशाङ्गाघैराशुवैश्च समन्वितम् ॥ १२

तिथावथ च नक्षत्रे मृहते च गुणान्विते ।
प्रययौ पुण्डरीकाक्षः सैन्यमुग्रीववाहनः ॥ १३
अन्वारुरोह चाप्येनं प्रेम्णा राजा यृधिष्ठिरः ।
अपास्य चास्य यन्तारं दारुकं यन्तृगतमम् ।
अभीपृन्संप्रजग्राह स्वयं कुरुपतिस्तदा ॥ १४
उपारुयार्जुनश्चापि चामरव्यजनं सितम् ।
रुक्मदण्डं बृहन्मूर्ध्नि दुधावाभिप्रदक्षिणम् ॥ १५
तथैव भीमसेनोऽपि यमाभ्यां सहितो वशी ।

21* यात्राकालस्य योग्यानि कर्माणि गरुडध्वज ।
कर्तुंकामं शुचिर्भूत्वा ज्ञातवान्समलकृत ।,
while T1 G2 (om line 1) s ins
22* आमन्त्र्य च पृथा कृष्ण प्रतस्थे तस्थुषा वरः ।
आमन्त्र्य च पृथा कृष्णा धौम्य च पुरोत्तम ।
10 ^a) T1 G2-^a अग्निमन्त्र्य (for अर्चया) K2
तान्सर्वान् (for देवाश्च) — ^b) K2 G2 यदुनन्दनः; G2
भरतर्षभ. — ^c) K1 ज्ञानजप्य; K2 s N1 V1 B1 s s Dn
D2 माल्यजाप्य, B2 माल्यै पुष्पैः; T1 G2 s माल्यैर्जप्यैः,
G1 s 0 माल्यैर्जप्य; G1 अर्घ्यैर्मात्स्यैः (for माल्यजप्य)
— ^d) G1 s M तथा (for अपि) B1 गधैर्गन्धवैस्तथा
— After 10^{ad}, T1 G2 s ins 23* — G2 om. 10^{af},
T1 G2 s read 10^{af} after 11 — ^e) T1 G2-s निर्वर्त्य
(for स कृत्वा) B2 सर्वकर्माणि — ^f) S (G2 om)
प्रतस्थे पुष्करेक्षण Cd cilos तस्थुषा वर (as in text)
— V1 B D ins after 10^{af} T1 G2 s, after 10^{ad}
23* उपेत्य स यदुधेष्टो यादृक्क्षा विनिर्गत ।
[T1 G2 s च (for स) V1 राज्यकक्षा, B2 s 6 Dn
वायकक्षाद् D2 6 रथ गत]

11 ^a) B1 वाच्य ततो; G2 वाच्यान्गतान् (for वाच्या
र्हतो) — ^b) K1 दधिपत्रफलान्विते, K2 दधे पां क्षतान्,
D2 दधिपालफलाक्षतैः, D2 6 दधिपात्रघृताक्षतैः (D2 sup in
‘पूर्णफला’), T1 G2 s ‘सर्पपतङ्गुले’, G1 s 6 M ‘पुष्पफला
क्षतैः’ — ^c) T1 G2-s सुवृत्त (for च तत) S1 वसुप्रिये च
तस्थुषा — ^d) V1 B Dn D1 2 अथाकरोत् (B1 अवर्तयत्;
B2 damaged) (for अवर्तत) T1 G2-s वासांस्याभरणानि
च — After 11, T1 G2 s read 10^{af} — G1-s 6 M
ins after 11, T1 G2 s, after 10^{af} (transposed)

24* ततस्तु कृतमाङ्गल्यो ग्राह्यैर्वेदपासैः ।

12 ^a) M1 ततः स्वरथमा — ^b) V1 ताक्ष्यप्रवरकेतन
— ^c) S1 T1 M1 समन्वितैः (M1 ‘त’), B1 समतत, G1 2
समावृत (G2 ‘तै’) K2 V1 B (B1 marg) D (except
D2) आयुधैरावृत शुभ

13 ^a) K2 शुभायां; B2 4 अप्यय, Dn1 अन्य च (for
अथ च) K2 4 B1 s s D2 6 सु (for च) D2 तिथिवारं
च नक्षत्रे, G1 2 नियंयावय नक्षत्रे — ^b) G2 6 शुभाग्निं
— ^c) K2 म (for प्र) — ^d) K2 प्रवर्गोपकृष्टिगुः;
K2 N1 V1 B D (except D2) दत्त (D2 दत्त) सुग्रीव,
G2 सैनिकैश्च ममावृत Cf 1 212 3 etc. on सैन्य.

14 ^a) V1 अपारुरोह S1 K D1 त चा (D2 या) पि,
B1 (m as in text) वृत्तान्य (for चाप्येन) — ^b)
B1 (m as in text) घर्मराजो (for प्रेम्णा राजा) — ^c)
K2 आपास्य T1 G (except G2) चाशु (for चाम्य) — ^d)
D2 यत्रमत्तम, T1 G2 M1 सूतमुत्तम; G1 6 M2 सूतमत्तम;
G2 द्रुत — ^e) K1 2 अस्मीशु; K2 4 G1-s 6 M Cr
अभीष्ट (K2 ‘सू’), T1 अष्टान्, G2 अभिष्टान्, Cd as in
text K2 T1 G2-s M Cr प्रति, B1 तत्र, B2 अन्य,
G1 2 6 परि (for सप्र) — ^f) B1 तत (for तदा).
K2 स्वय राजा युधिष्ठिर

15 B2 damaged — ^a) K2 अपगृह, D2 अपानुष्ट
(for उपारुह) B1 तूर्ण, B2 6 D1 2 चास्य (for चापि)
— ^b) S1 B (B2 damaged) D2 4 T1 G2 चामर (for
चामर) K1 B1 (m as in text) S शुभ (for नितम्)
K2 ‘व्यजने शुभे; K2 चामरे व्यजने मिते — ^c) V1 B2 2 6
D1 2 बृहद्दीर्घ, B1 बृहत्साधि, B1 m 6 Dn D2 6 6
बृहद्वाहु, B2 damaged, G2 ब्रह्ममूर्ध्नि — ^d) S1 K1 2 4
N1 D2 धारयामास पादव, K2 उत्र दधे स पादव, V1 B2-s
D1 2 6 विदुः (B2 6 ‘द’) धाव प्रदक्षिण (so old printed
ed 1), B1 आ (m वि) धार प्रदक्षिण, Dn (1) विदुषौ (Dn1
विदुषो) चामदक्षिण, D2 6 विदुषाव (sio) स पादव (D2
‘व प्रद क्षिण), G1 2 दुधावाशु प्रदक्षिण

16 ^a) D2 युधिष्ठिर चार्जुनोपि — After 16^a, S (T1
G1 2 6 M om lines 5-6) ins

25*

रथमारुह्य वीर्यवान् ।

उत्र शतशलाक च दिव्यमाल्योपशोभितम् ।
वैदूर्यमणिदण्डं च चामीकरविभूषितम् ।

पृष्ठतोऽनुययौ कृष्णमृत्विक्पौरजनैर्वृतः ॥ १६
 स तथा आतृभिः सार्धं केशवः परवीरहा ।
 अनुगम्यमानः शुशुभे शिष्यैरिव गुरुः प्रियैः ॥ १७
 पार्थमामन्त्र्य गोविन्दः परिष्वज्य च पीडितम् ।
 युधिष्ठिरं पूजयित्वा भीमसेनं यमौ तथा ॥ १८
 परिष्वक्तो भृशं ताभ्यां यमाभ्यामभिवादितः ।
 ततस्तैः संविदं कृत्वा यथावन्मधुसूदनः ॥ १९
 निवर्तयित्वा च तदा पाण्डवान्सपदानुगान् ।

स्वां पुरीं प्रययौ कृष्णः पुरंदर इवापरः ॥ २०
 लोचनैरनुजग्मुस्ते तमा दृष्टिपथात्तदा ।
 मनोभिरनुजग्मुस्ते कृष्णं प्रीतिसमन्वयात् ॥ २१
 अतृप्तमनसामेव तेषां केशवदर्शने ।
 क्षिप्रमन्तर्दधे शौरिश्चक्षुषां प्रियदर्शनः ॥ २२
 अकामा इव पार्थास्ते गोविन्दगतमानसाः ।
 निवृत्योपययुः सर्वे स्वपुरं पुरुषर्षभाः ।
 स्यन्दनेनाथ कृष्णोऽपि समये द्वारकामगात् ॥ २३

C 2 49
B 2. 2
K 2 2

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

उधार वरसा भीमश्च तच्छार्ङ्गधन्वने ।

उपाख्य रथ शीघ्र चामरव्यजने मिते । [5]

नकुल सहदेवश्च धूयमानौ जनार्दनम् ।

भीमसेनार्जुनौ चापि

[(L 2) T1 चित्र (for छत्र) M दात° (for दत्त°)

— (L 5) G8 युने (for सिने) — (L 7) G2 दृष्टा (for चापि) T1 रूपचित्रमसंपन्नौ, G8 ३ भीमसेनोर्जुनश्चैव]

— ^b) B D वली (for वली) S यमावरिनिपुदनौ (M2 °धातिनौ) — °) G M1 [5]नुययु (G2 न्वयतु) T1 ययतु पृष्ठत कृष्णम् — ^a) K1 B1 ३ Dn Ds ६ M2 सह, T1 वृत्तौ, G1 ३-३ M1 वृत्ता, G2 ० वृत्त Ds 4 ऋत्विग्भिः स्वजनैर्वृत

17 ^a) Ś1 K2 स प्रायाद्, B1 (m as in text) तत स, T1 स तदा (for स तथा) G2 पादवै (for आतृभिः) Ś1 lacuna, V1 B2-० D (except Ds 4) G8 M2 सर्वै (for सार्धं) — D1 om 17^{cd} — °) Hypermetric! V1 B2-० Dn D2 ३ ६ G8 4 अन्वीय° (for अनुगम्य°) G० बृहस्पतिरिवाभाति — ^a) G4 चैव (for इव) Ś1 K1 4 गुरुप्रिय, K8 गुरुः स्वय, N1 गुरु प्रियः, Dn Ds ० G2 गुरुप्रियै V1 B2 ३ ० D2 मरुद्भिरिव वासव, B३ damaged — After 17, S ins

26* अभिमन्यु च सौमद्र वृद्धैः परिवृतस्तदा ।

रथमारोप्य निर्यातो धौम्यो ब्राह्मणपुगवः ।

इन्द्रप्रस्थमतिक्रम्य श्रोतामात्र महाधुति ।

[(L 1) M परिवृत]

18 ^b) B2 4 Dn Ds 4 ० सुपीडित, S सहानुग (G8 °ज) Cd cites पीडित (as in text) — ^a) T1 G2 4. ३ ययौ (for यमौ) B1 (m as in text) T1 G1 २ 4 ३ M1 दा G8 ० भीमसेनार्जुनौ तदा (G8 °नावपि)

19 ^a) K4 B4 ३ Dn Ds ० तैस्तु (for ताभ्यां) — ^b)

V1 D1 २ चाभिवादित°, G8 अभिवदितः — V1 B D ins after 19^{ab} K8 4, after 21^{ab}

27* योजनार्धमयो गत्वा कृष्ण परपुरजय ।

युधिष्ठिर समामन्त्र्य निवर्तस्वेति भारत ।

ततोऽभिवाद्य गोविन्द पादौ जग्राह धर्मवित् ।

उत्थाप्य धर्मराजस्तु मूर्ध्न्युपाधाय केशवम् ।

पाण्डवो यादवश्रेष्ठ कृष्ण कमललोचनम् । [5]

गम्यतामित्यनुज्ञाप्य धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

[(L 1) Ds मयो (for अयो) — (L 2) V1 विनिवर्तति,

B4 ० निवर्तति च (for निवर्तस्वेति) B1 चात्रवीत् (for भारत)

— (L 4) K4 D1 २ उत्थाय K4 B8 त (for तु)

— (L 6) K4 [अ]योवाच (for [अ]नुज्ञाप्य)]

— °) G8 स, B8 तौ (for तैः)

20 B३ damaged — ^a) Ds 4 [अ]य, G8 तान्

(for च) Ś1 K1 २ 4 D4 स तान्, D३ सदा, G३ तथा, G३

सर्वान् (for तदा) V1 B Dn D1 २ ३ ० निवर्त्य च तथा

कृच्छात् (B1 निवर्तयामास तदा) — ^b) V1 B३ ० सपुरोहि-

तान् (for सपदा°) — °) N1 V1 B2 4 D (except Ds 4)

Ś हृष्ट (for कृष्ण) — ^a) V1 B (B३ damaged)

D (except Ds 4) यथा शक्रोमरावर्ती, G३ पुरंदर इवालय

21 B३ om 21^{ab} — ^a) M३ अभि- (for अनु-)

B३ च (for ते) — Ś1 om. (hapl) 21^{ab} — ^b) Ds 4

त चा, G३ तस्माद् (for तमा) K1 दृष्टिपथे, K4 D1 ३ 4 G३

दृष्टिपथं S पुन (for तदा) K३ त च दृष्टिपथादिव(?),

B1 4 कृष्णप्रीतिसमन्विता — After 21^{ab}, K३ 4 ins.

27*, while B३ ins (of 27*, line 5)

28* पाण्डवा यादवश्रेष्ठ कृष्ण कमललोचनम् ।

— °) B३ लोचनैर् (for मनोभिर) D1 अति, T1

G1 २ 4 ० M३ अभि- (for अनु) N1 G३ M च, V1 B2 ३ ०

D1 २ ० त (for ते) — ^a) K३ कृत- (for कृष्ण) K1 4

३

वैशंपायन उवाच ।

अथात्रवीन्मयः पार्थमर्जुनं जयतां वरम् ।

आपृच्छे त्वां गमिष्यामि क्षिप्रमेष्यामि चाप्यहम् ॥ १

उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।

यक्ष्यमाणेषु सर्वेषु दानवेषु तदा मया ।

कृतं मणिमयं भाण्डं रम्यं विन्दुसरः प्रति ॥ २

सभायां सत्यसंधस्य यदासीद्वृषपर्वणः ।

आगमिष्यामि तद्गृह्य यदि तिष्ठति भारत ॥ ३

ततः सभां करिष्यामि पाण्डवाय यशस्विने ।

मनःप्रह्लादिनीं चित्रां सर्वरत्नविभूषिताम् ॥ ४

अस्ति विन्दुसरस्यैव गदा श्रेष्ठा कुरूद्वह ।

निहिता यौवनाश्चैन राज्ञा हत्वा रणे रिपून् ।

B₂ ० D₁ २ S प्रीति (G₂ प्रति) समन्विता ; K₈ प्रीतिमसुच
यात्; B₁ प्रतपता वर Sec Addenda22 ^a) K₁ B₁ चैव, T₁ G₂ एव (for एव) — ^b)K₂ 'दर्शनात्

23 ^a) V₁ B₂-0 D (except D₈ 4) एव (for
हव) N₁ B₁ S पार्थाश्च (G₀ कौन्तेया) — ^c) K₁ 4
G₂ निवर्त्य, D₁ निवृत्ता, T₁ निवृत्त्य K₂ [अ]य, K₈ 4
[ए]व, B₁ च; D₁ प्र (for [उ]व) K₄ V₁ B Dn
D₁ २ ० तूष्णं (for सर्वं) — ^d) S₁ K₂ २ B स्व पुर
S भरत' (for पुरप') — G₀ om 23^e — ^e) G₂ 4
'नापि (for 'नाथ) N₁ भगवान् (for कृष्णोऽपि) — ^f)
V₁ B (B₁m as in text) D स्वरित (for समये) N₁
द्वारिकामगमस्युरी — A passage given in App. I
(No 1) is ins in V₁ B (B₈ damaged) D (except
D₀) S after 23 (T₁ G₁ २ 4-0 M om lines 1 and 3,
ins lines 4-7 after 23^{ad} and lines 15-16 after 'वैश'
of the next adhy, the latter [namely, lines 15-16]
are erroneously ins in B₂ just before 'वैश' उ'
of that adhy)

Colophon om in V₁ D₀ B₈ missing — Sub-
parvan N₁ सभाक्रिया; G₂ सभय' — Adhy name
S₁ N₁ भगवान्, K₈ कृष्णद्वारकागमन; B₁ गोविन्दप्रयाण,
B₀ समोपन्यास', D₈ 4 कृष्णप्रयाण, M₂ द्वारकानिवेश'
— Adhy no (figures, words or both) K₁-3 N₁
Dn₁ D₁ 2 4 S 2 (as in text) — S'ol'a no K₂ 27,
Dn 36, D₁ 2 M₂ 37.

3

1 Lines 15-16 of a passage given in App. I
(No 1) are ins in B₂ before and in S after 'वैश' उ'
(cf. v 1 2 2 23) — V₁ om. 'वैश' उ' — ^b) B₁
(m as in text) चदतां वर', D₁ २ जयता वर' — ^c) S₁

या (for स्वा) — K₂ om (hapl) 1^d-3^b — ^d) V₁
B (except B₁ ०) Dn D₁ २ पुनर् (for क्षिप्रम्) K₁
[अ]ह विभो (for चाप्यहम्) — After 1, S ins

20* विश्रुता त्रिषु लोकेषु पार्थ दिव्यां मभां तव ।

प्राणिनां त्रिस्त्रयकरीं तव प्रीतिविशर्धिनीम् ।

पाण्डवानां च सर्वेषां करिष्यामि धनजय ।

[(L 2) T₁ G₁ M₂ 'विशर्धनी, G₁ २ ० त्रिय']2 K₂ om. 2 (cf v 1 1). — 2^{ab}=8^{ab} — ^a)

S₁ K₁ 4 D₈ 4 अस्यु (S₁ 'स्यु) उत्तरेण, K₈ अम्यत्तरेण, C_v
उत्तरेण तु (as in text) [Possibly read as in K₁ 4
D₂ 4, but of 8^a] K₁ २ D₈ कैलास, N₁ V₁ B (B₁
marg) D₁ २ ० कैलासान् (cf v. 1 8), C_v as in text.
— ^e) N₁ प्रेक्ष्यमाणेषु, B₁ युद्धमाणेषु, G₁ २ यक्षमाणेषु G₁ २
देवेषु, G₈ broken, M कृतुमि (for सर्वेषु) V₁ B (B₁
marg) Dn D₁ २ ० दिय (D₁ विप) क्षमाणेषु पुरा — ^d)
N₁ तदा मम, V₁ B Dn D₁ २ ० मया कृ (B₁m च;
D₁ २ ह) त, G₈ मया * ०, G₀ मया तदा (by transp),
M कृता (M₂ पुरा) मया — ^e) V₁ B D (except D₈ 4)
चित्र (for कृत), but Cn as in text! — ^f) D₈ 4
दिव्य, S हेम (G₁ २ ० हेम) (for रम्य)

3 K₂ om 3^{ab} and आगमिष्यामि of 3^e (cf v 1 1)— ^a) S सभाया दानवैरस्य — 3^b=16^d — ^e) V₁

B (except B₁ ०) D₁ २ गृहीत्वा तत्समेष्यामि, G₈ आन-
यिष्यामि तद्गृह्य C_v oites तद्गृह्य (as in text). — ^d)
T₁ G₈ ० यत्तु (for यदि)

4 ^a) K₂ ततः सर्वं प्रकर्तासि — ^b) N₁ V₁ B
(except B₂) Dn D₈ ० पादवस्य N₁ V₁ B₂-० यदास्विन',
B₁ ० m Dn D₈ ० 'स्तिनी, D₁ S महात्मने K₂ धर्मसूतो-
महात्मन — ^c) K₁ मनःप्रह्लादनकरी; K₂ 'दिनी चित्रा;
K₈ B₁ २ D₈ 'दनीं चित्रा, S 'दजननी — ^d) K₂ 'भूषिता

5 ^a) B₁-२ २ m D₁ २ तस्मिन् (for अस्ति) V₁ B₂-०
Dn D₈ ० [उ]प्रा, B₁ २ D₁ २ [आ]सीत् (for [ए]व)
S₁ अस्ति विन्दुसरेषापि, N₁ अस्मिन्विन्दुसरे वापि — ^b) N₁

सुवर्णचिन्दुभिश्चित्रा गुर्वी भारसहा दृढा ॥ ५
 सा वै शतसहस्रस्य संमिता सर्वधातिनी ।
 अनुरूपा च भीमस्य गाण्डीवं भवतो यथा ॥ ६
 वारुणश्च महाशङ्खो देवदत्तः सुघोषवान् ।
 सर्वमेतत्प्रदास्यामि भवते नात्र संशयः ।
 इत्युक्त्वा सोऽसुरः पार्थ प्रागुदीचीमगादिशम् ॥ ७
 उत्तरेण तु कैलासं मैनाकं पर्वतं प्रति ।
 हिरण्यशृङ्गो भगवान्महामणिमयो गिरिः ॥ ८
 रम्यं चिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः ।

दृष्ट्वा भागीरथीं गङ्गामुवास बहुलाः समाः ॥ ९
 यत्रेष्ट्वा सर्वभूतानामीश्वरेण महात्मना ।
 आहताः क्रतवो मुख्याः शतं भरतसत्तम ॥ १०
 यत्र यूपा मणिमयाश्चित्राश्चापि हिरण्मयाः ।
 शोभार्थं विहितास्तत्र न तु दृष्टान्ततः कृताः ॥ ११
 यत्रेष्ट्वा स गतः सिद्धिं सहस्राक्षः शचीपतिः ।
 यत्र भूतपतिः सृष्ट्वा सर्वलोकान्सनातनः ।
 उपास्यते तिग्मतेजा वृत्तो भूतैः सहस्रशः ॥ १२
 नरनारायणौ ब्रह्मा यमः स्थाणुश्च पञ्चमः ।

C 2.
B 2.
K 2.

सदा श्रेष्ठकुलोद्बद्ध, V1 B1-6 Dn Ds 6 गदा च कुलन्दन.
 — °) Ks Gs निहता, N1 विहिता S1 Ks N1 Dn D4
 भावयाम्येव (S1 Ks 'म्येन), K1 4 या मया तत्र, Ks सा मया
 ह्येषा, V1 B2-6 D1 2 5 6 वृषपर्वण, G2 4 युवनाश्वेन, Cv as
 in text B1 रणे हत्वा रिपूत्राज्ञा, Ds राज्ञा रणे रिपून् हत्वा
 — °) K Gs राज्ञो, Cd n (as in text) राज्ञा (both
 gloss वृषपर्वणा) S transp रणे and रिपून् B1 Ds
 निहता वृषपर्वणा — °) M2 युक्ता (for चित्रा) — °)
 G1.2 रणे (for दृढा) — After 5, B1 ins

30* स्वर्णभारसहस्रेण निर्मिता शत्रुघातिनी ।

[Cf 6^{ab} and v1]

6 °) N1 B1 D1 2 या (for सा) Ks सा विंशति-
 सहस्रस्य; B2 6m सा वै शतसहस्रेण, Cn p स्वर्णभारसहस्रस्य
 (of 30*) — °) T1 Gs-6 निर्मिता, Cd समिता (as in
 text) B1-3 6 D1 2 साध्व(B1'स्व)योमयी, B2m 4 8 om
 Dn D1m.8 6 G1 2 6 शत्रुघातिनी, Ds शत्रुघातिनी K1
 रिपूणा जीवघातिनी — °) S1 गाडिव, K1 2 गाजीव

7 °) B2.8 D1.2 तथा (for महा) — °) K2 स,
 D1 2 T1 G1 5 च (for सु-) — °) Ks एवम् (for सर्वम्)
 — °) K2 4 भवतो D1 न च (for नात्र) S पाहवाय
 महात्मने — D4 om 7^c-8^b. — °) D1.2 पार्थान् — °)
 V1 B2-6 Dn Ds 6 दिश गतः, G1 2 दिश ययौ (for
 अगादिशम्)

8 D4 om 8^{ab} (of v1 7) — 8^{ab}=2^{ab} — °)
 Ks अम्यतरेण, S अम्यु(Gs 'ध्यु)त्तरेण (for उत्तरेण तु)
 K1 D1 च (for तु) K1-3 कैलाशः; B2 4 कैलासान् (of
 v1 2). N1 V1 B2 6 Dn Ds 6 अथोत्तरेण कैलासान्
 (Ds 'ज्ञान्) — °) N1 V1 B2-6 Dn D1-3 8 सुमहान्,
 Dsm मघवान्, S नगराण् (M1 'वान्), Cd भगवान्
 (as in text). For भगवान्, of 1 56. 27^a (with
 v.l.), and Addenda on this passage.

9 °) K1 8 N1 V1 B D Ms द्रष्टु (for दृष्ट्वा) — °)
 D1 2 उपास, Gs उवाह

10 °) N1 V1 B (except B3) Dn Ds 6 M2 यत्रेष्ट,
 T1 G M1 यत्र वै N1 सह (for सर्व-) — °) N1
 यत्रेष्टययकसख — °) S1 शतं भारतसत्तम, V1 B2 8 S
 सहस्राणि शतानि च (M2 सहस्रशतदक्षिणाः), B1-4 D1 2
 शतशो भरतर्षभ

11 °) S1 Ds 4 चै(S1 चि)त्याश्चामन्, K1 प्रासादाश्च;
 K2-4 V1 B (B3 damaged) Dn D1 2 5 6 T1 चैत्याश्चापि,
 N1 चित्रा सति; G1 M1 वीत्याश्चैव; G2 6 M2 चैत्या (G2
 चित्रा)श्चैव, G2-5 यत्र चैत्या (Gs 'त्रा) (for चित्याश्चापि)
 Cd cites चित्या. (of S1 above) Of 15^b below
 — °) G2 सहिता (for विहिता) K2 शोभार्थं विहितार्थेन
 — °) Ks तेन (for न तु) K1 दृष्ट्वा न वा, K2 दृष्टातर;
 G4 दृष्टास्त, Cd दृष्टान्तत (as in text) K2 क्वचित्,
 Ks Ds स्मृता N1 V1 B1m 2-4 6 D1 2 T1 विचित्रा
 (N1 V1 B1m 'त्र) मणि(B4 मान)महिता, G1 2 न तु
 दृष्टाश्च ते कृतौ, Gs 6 न स्वदृष्टार्थत कृता See Addenda

12 °) S1 य दृष्ट्वा (for यत्रेष्ट्वा) Ks M2 सगत;
 B1 D1 2 [अ]धिगत, T1 G1-5 च गत 'B6 स्वर्ग (for
 सिद्धि) — °) K2 पुरदर (for शची) — °) K4 Gs
 भूतपति, G1 2 लोकपति (G2 'ति) K2 M सृष्ट्वा, N1
 शमुर, G1 6 दृष्ट्वा (for सृष्ट्वा) — °) N1 ईजे देवान्,
 V1 B (except B3) Dn Ds 6 Gs सर्वलोकान् — After
 12^{ab}, N1 ins

31* यत्रेष्ट मुनिभि सर्वैर्नारदाद्यैर्मुमुक्षुभि ।

— °) B1(m as in text) सहस्राशु, Ds उपास्यतः (for
 उपास्यते) Gs महा (for तिग्म) — °) K1 सर्वः;
 B1m.8-6 Dn1 Ds स्थितो (for वृत्तो)

13 °) S1 Gs उपास्यते S1 मनु, K मंत्र, N1 V1
 धर्म; S पर (G1 मनु, M2 विमु) (for सत्रं) K2 उपासते

C 2 72
B 2. 3 15
K 2. 3 16

उपासते यत्र सत्रं सहस्रयुगपर्यये ॥ १३
यत्रेष्टं वासुदेवेन सत्रैर्वर्षसहस्रकैः ।
श्रद्धाधनेन सततं शिष्टसंप्रतिपत्तये ॥ १४
सुवर्णमालिनो यूपाश्रित्याश्राप्यतिभासुराः ।
ददौ यत्र सहस्राणि प्रयुतानि च केशवः ॥ १५
तत्र गत्वा स जग्राह गदां शङ्खं च भारत ।
स्फाटिकं च सभाद्रव्यं यदासीद्दुपवर्णः ।
किंकरीः सह रक्षोभिरगृह्णातसर्वमेव तत् ॥ १६

तदाहृत्य तु तां चक्रे सोऽसुरोऽप्रतिमां सभाम् ।
विश्रुतां त्रिषु लोकेषु दिव्यां मणिमयीं शुभाम् ॥ १७
गदां च भीमसेनाय प्रवरां प्रददौ तदा ।
देवदत्तं च पार्थाय ददौ शङ्खमनुत्तमम् ॥ १८
सभा तु सा महाराज ज्ञातकुम्भमयद्रुमा ।
दश किष्कुसहस्राणि समन्तादायताभवत् ॥ १९
यथा वह्नेर्यथार्कस्य सोमस्य च यथैव सा ।
आजमाना तथा दिव्या वभार परमं वपुः ॥ २०

य मनुजा' See Addenda — ^a) G₂ सहस्रायुतपर्यय,
Cd as in text

14 ^b) T₁ G₂ यज्ञैर् (for सत्रं) ¹ M₁ चार्पसहस्र
(M₁ 'स्त्रि'कै, K₂ V₁ B₁ 2-3 Dn D₂ 2 चर्पणान्त्रहृन्
(B₁ 'णानपि); B₂ D₁ 2 4 M₂ चर्पसहस्रिकै. (D₂ 'स्त्रि')
— ^a) K₂ हृष्ट संप्रतिपत्तये; K₂ ¹ V₁ B D धर्म (D₂ 2
धर्म; D₄ सिष्ट)संप्रति; S क्षिष्टानां प्रति, Cd Cnp as in
text Cv citos प्रतिपत्तये

15 ^a) ¹ V₁ B (except B₂) D यूपात् — ^b) ¹ B₁
'भासुरा K₁ 2 चैत्या (K₂ 'त्या)श्राप्यतिभासुरा; K₂ B₂
चैत्याश्रापि (B₂ 'श्रासन्' हिरण्मया; ¹ V₁ चित्राश्राप्यतिभा
स्वरान्, V₁ B₁-2 D चैत्याश्राप्यतिभास्वरान् (D₁ 2 4 'श्राप्य-
तिभासुरान्, D₂ 'श्र प्रतिभासुरान्, D₂ corrupt), S तस्य
चित्रा (G₁ 2 तस्य चित्या; G₂ M₁ तस्य चित्य, G₂ तस्याश्चित्या;
M₂ तत्र चित्य)श्च भासुरा On चित्या of 11^b — ^c) K₂
शत (for यत्र) S सहस्राणा — ^a) B₁ (mas in text) 2
D₁ 2 प्रयुतान्युदानी च (epic tag=1 31 18^b, 47 23^b,
52 2^b, etc), S अर्जुनानि जनावन

16 ^b) K₂ G₂ 2 गदादारु — After 16^{ab}, T₁ G₂-3
ins

32* तस्माद्विरेरुपादाय शिला सुरचिरा शुभा ।
— ^c) K₂ D₂ स्फटिक — ^a)=3^b ¹ V₁ आसाद्य, S (by
transp) आसीद्यद् (G₂ आसीद्वा) — ^c) B D₂ 2 किकरा
— ^f) K₂ हि (for त्व) V₁ B Dn D₂ 2 2 यदरक्षन्म
हृद्धन् — After 16, V₁ B D (except D₄) ins

33* तदगृह्णन्मयस्त्रय गत्वा सर्वं महासुर ।
17 B₂ damagod — ^a) V₁ B₂ 4 2 Dn D₁ 2 2
G₂ M च (for तु) — ^b) S पार्थाय (for सोऽसुरो)
Dn₂ D₂ 4 सभामप्रतिमां तदा — ^a) D₂ 4 मय (for
शुभाम्) ¹ K दिव्या चक्रे सभा मय

18 ^b) D₂ 4 T₁ G₂ 2 M₁ transp प्रवरां and प्रददौ
B₁ प्रवरौ (for 'ददौ) K₂ ददौ शस्त्र महास्त्रं; G₂ प्रययौ

परमा तदा — ^a) ¹ V₁ B₂ 2 Dn D₂ 2 चार्जुनाय (for
च पार्थाय) K₂ धनजयाय दैत्यैर् — ^a) K₂ देवदत्त
सुवर्चस, V₁ B D (except D₂ 4) शस्त्रप्रवरसुत्तम — After
18, V₁ B D T₁ G₂-3 ins

34* यस्य दाहस्य नादेन भूतानि प्रचक्रन्परे ।
[G₂ ग्रन्थस्य (for दाहस्य) B₂ D₁ 2 ग्रन्थन (for नादेन)
G₂ 2 2 यस्य ग्रन्थनिनादेन T₁ G₂-3 सप्लोका (G₂ 2 'भूता-
श्चक्रन्परे]

— Lines 16^a-18^b of adhy 1 are repeated (with
v1) in T₁ G₂ 2 after 34*, in G₁ 2 M after 18,
in G₂ after 19^{ab} [v1 16^{ab}] S (except M₁) किंचिद्
G₂ 2 आश्वास्य S (except G₂ M₁) विचिंत्य (for
प्रचिंत्य) — 17^{ab}) S सर्ववर्तुण्यमपन्नं दिव्यरूपामलकृतां
— 18^{ab}) G₂ 2 तदा विसृ (for सहस्रत्)]

19 S (except G₂) om 19^{ab} — ^a) ¹ V₁ B₂-3
Dn D₂ 2 च सा, B₁ D₁ 2 सा तु (by transp) K₂ तथा
दिव्या सुदीप्ता च; G₂ सा सभा भामिनीन्मभा — ^b) ¹ B₁
ज्ञातकौभं, B₂ ज्ञातकुम्भमयी तदा, D₁ 2 ज्ञातकुम्भमहाद्रुमा
— After 19^{ab}, G₂ repeats 16^a-18^b of adhy 1
(of v1 18) — ^a) D₂ परितो (for आयता)

20 ^a) B₂ 2 D₁ 2 महेंद्रस्य, S प्रभा चा (G₁ प्रभाया;
G₂ 4 प्रमया)भैर् (for यथा वह्नेर्) — ^b) ¹ B₁ (i gloss)
चद्रस्य (for सोम) ¹ B₁ यथै[व] सा, ¹ V₁ B Dn D₂ 2 2
T₁ G₂-3 M₁ यथा स (T₁ G₂-3 प्र)भा; V₁ यथाभवत्;
G₁ 2 M₂ यथैव ह See Addenda — ^c) ¹ V₁ राज; G₂
शोभं (for आज) ¹ K V₁ B₂ Dn D₂ 2 तथात्यर्थ,
B₂ damaged, D₂ 2 यथात्यर्थ; G₂ यथा दिव्या, G₂
पर दिव्या — ^a) ¹ V₁ B₁ 2 4 D दधार, V₁ B₂ 2 विभ्रती
(for वभार) D₁ वसु (for वपु) S सा चित्रा परमा
(G₂ चित्रा परमया) वभौ

21 ^a) V₁ B₂ 2 Dn D₂ 2 अभि (for प्रति-) G₂
प्रहसन्निव तेजोभि — ^b) ¹ B₁ D₁ 2 2 सासुरा; K₂ शास्त्रा,

प्रतिघ्नतीव प्रभया प्रभामर्कस्य भास्वराम् ।
 प्रचभौ ज्वलमानेव दिव्या दिव्येन वर्चसा ॥ २१
 नगमेघप्रतीकाशा दिवमावृत्य विष्टिता ।
 आयता विपुला श्लक्षणा विपाप्मा विगतक्लमा ॥ २२
 उत्तमद्रव्यसंपन्ना मणिप्राकारमालिनी ।
 बहुरक्ता बहुधना सुकृता विश्वकर्मणा ॥ २३
 न दाशार्ही सुधर्मा वा ब्रह्मणो वापि तादृशी ।
 आसीद्दूषेण संपन्ना यां चक्रेऽप्रतिमां मयः ॥ २४
 तां स्म तत्र मयेनोक्ता रक्षन्ति च वहन्ति च ।

सभामष्टौ सहस्राणि किंकरा नाम राक्षसाः ॥ २५
 अन्तरिक्षचरा घोरा महाकाया महाबलाः ।
 रक्ताक्षाः पिङ्गलाक्षाश्च शुक्तिकर्णाः प्रहारिणः ॥ २६
 तस्यां सभायां नलिनीं चकाराप्रतिमां मयः ।
 वैदूर्यपत्रविततां मणिनालमयाम्बुजाम् ॥ २७
 पद्मसौगन्धिकवर्तीं नानाद्विजगणायुताम् ।
 पुष्पितैः पङ्कजैश्चित्रां कूर्ममत्स्यैश्च शोभिताम् ॥ २८
 सप्ततीर्थामकलुषां सर्वर्तुसलिलां शुभाम् ।
 मारुतेनैव चोद्धृतैर्मुक्ताविन्दुभिराचिताम् ॥ २९

K₄ D₈ भास्वर, N₁ भास्वत', B₆ भासुरा, D₄ भास्वरी,
 T₁ भास्करा, G₁ २ ० M भास्वती — °) G₆ वभौ सा
 — °) V₁ B₁ ३ ४ Dn₁ D₈ ० तेजसा, Cd वर्चसा (as in
 text)

22 °) K₂ N₁ V₁ B D नवमेघ', G₆ नगमेघप्रकाशेन
 — °) K₁ ४ D₂ तिष्ठती, K₂ B₁ २ ० D₁ T₁ G₄-० तिष्ठति,
 K₃ B₈-० Dn₁ D₈-० विष्टिता, Cn as in text — °) G₆
 आगता S₁ K D₄ विमला (for विपुला) V₁ B₈-० Dn
 D₈ ० ० M₂ रम्या, G₁ २ सक्ता (for श्लक्षणा) T₁ G₄
 आयता विपुलश्लक्षणा — °) N₁ T₁ G₈-० M₁ विपापा,
 D₂ corrupt, G₁ २ विमला, Cd विपाप्मा (as in text).
 K₃ ३ N₁ B₁ २ विगतज्वरा V₁ B₈-० D₈ ० ० Cn p
 विचित्रमणि(B₄ 'मान')वेदिका C₂ Cd विह्वला विगच्छति
 क्लम श्रमो यस्या । Cn व्यूढास्वत्र विचित्रमणिवेदिकेति पाठ
 कल्पयति । C₂

23 °) S₁ K N₁ उत्तम(N₁ 'मा')द्रव्यसंयन्त्रा — °)
 K₂ D₈ ४ मणिप्राकारतोरणा, V₁ B₁ ३ ४ ० Dn D₈ ०
 रत्नप्राकारमालिनी, B₅ यनप्राकार * * *, G₁ २ मणिप्रवरमा
 Cn otes प्राकारतोरणा, Cn p 'मालिनी (as in text)
 — °) V₁ B (except B₂, B₅ damaged) Dn D₈ ०
 बहुचित्रा V₁ D₈ G₆ बहुविधा, Cd 'धना (as in text)
 — °) S₁ K Dn₂ D₈ ४ निर्मिता, D₅ विकृता (for
 सुकृता)

24 °) K₂ न शक्रस्य, V₁ B₈ Dn (erroneously)
 D₈ ० न सा(V₁ शा)खती, B₆ T₁ G₅ ० न तादृशी, D₂
 न दाशार्ही, G₁-४ त्रिदशाना B₆ वै (for वा) Cn otes
 दाशार्ही (as in text), Cn p सात्वती! — °) B₄ Dn D₂ ०
 वाय (for वापि) D₁ ब्रह्मलोकापि तादृशी — °) V₁
 B (except B₂, B₅ damaged) Dn D₈ ० सभा रूपेण,
 G₆ नासीद्दूषेण; G₆ M आसीद्दूषेण K₂ सञ्ज्ञा — After
 24°, K₁ ins.

35*

शंभोर्वाथ महात्मन' ।

अतीव रूपसपन्नं

— °) T₁ ता (for या) N (except K₂ D₈) मतिमान्
 (for उप्रतिमा)

25 G₈ om (hapl) 25^a-27^b — °) K₁ ता च,
 B₄ तस्यै (for ता स्म) T₁ च दिव्या, G₁ २ M स्म दिव्या;
 G₄ सुदिव्या, G₆ सुतत्र (sio), G₆ स्म दिव्या (for स्म तत्र).
 B₈ 'नोक्ता — S₁ K₁-३ D₈ ४ transp 25^b and 25^a,
 — °) T₁ रक्षिता च B₆ हरति च, G₄ ० वहत्यध' (for
 वहन्ति च) — °) T₁ G₁ २ ४ ० अष्ट (for अष्टौ)

26 G₈ om 26 (of. v l 25) — °) B₈ ४ ०
 अतरीक्ष' — °) G₁ २ राक्षसा' (for रक्ताक्षा) — °) B₁
 D₈ ४ शकुकर्णा

27 G₈ om 27^{ab} (of v l 25) — °) S₁ K B₁ ३
 D₁ २ ४ मतिमान् (for [अ]प्रतिमा) — °) K₁ D₈ ४ वैदूर्य-
 पत्ररचिता, B (B₅ damaged) M वैदूर्यपत्रवितता (B₂
 'पत्रैर्जलजै, B₈ ० 'चित्रपत्रा ता), D₁ २ वैदूर्ययत्रैर्जलजै,
 T₁ 'र्यचित्रपर्यता, G₁ २ 'र्यपत्रैर्वितता Cn otes वैदूर्य-
 — °) B₁ ३ ० Dn D₈ ० T₁ Cn p मणिनालोज्ज्वलावुजा,
 G M मणिनालवुजा शुभा (G₁ २ 'नालां शुभावुजा, G₆ M
 'नालशुभावुजा), Cn as in text

28 °) V₁ B (except B₁, B₅ damaged) Dn
 D₁-३ ० ० G₈ ० Cn p हे (V₁ B₂ ४ D₂ हे) मसौगधिकवर्ती
 (D₁ 'ना), Cn as in text — °) K Dn₂ D₈ ४ G₆
 नानाद्विजगणैर्युता, V₁ B₈ ४ ० राजहसनिपेदिता, B₅ dama-
 ged — °) G₁ २ प्रकुल्ले (for पु') — °) K₂ N₁ V₁ B
 D (except D₈ ४) G₄ कूर्मैर् (for कूर्म) V₁ B (except
 B₁) D काचनै (for शोभिताम्)

29 B₁ ५ m read 29^{ab} as in B Dn etc, and also
 as in text — °) K₂ तपनीयाम्, K₄ सूर्यतीर्थाम्;
 T₁ G₈-५ रम्य', G₁ २ ० M₁ सुख', Cd सुख' (as in text)

मणिरत्नचितां तां तु केचिदभ्येत्य पार्थिवाः ।
दृष्ट्वापि नाभ्यजानन्त तेऽज्ञानात्प्रपतन्त्युत ॥ ३०
तां सभामभितो नित्यं पुष्पयन्तो महाद्रुमाः ।
आसन्नानाविधा नीलाः शीतच्छाया मनोरमाः ॥ ३१
काननानि सुगन्धीनि पुष्करिण्यश्च सर्वशः ।

हंसकारण्डवयुताश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ ३२
जलजानां च माल्यानां स्थलजानां च सर्वशः ।
मारुतो गन्धमादाय पाण्डवान्सम् निपेवते ॥ ३३
ईदृशीं तां सभां कृत्वा मासैः परिचतुर्दशैः ।
निष्ठितां धर्मराजाय मयो राज्ञे न्यवेदयत् ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

४

वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रवेशनं चक्रे तस्यां राजा युधिष्ठिरः ।

अयुतं भोजयामास ब्राह्मणानां नराधिपः ॥ १
घृतपायसेन मधुना भक्ष्यैर्मूलफलैस्तथा ।

V₁ B D चित्ररूप (Dn₂ 'रूपा') टिकसोपानां — ^b) K₂ D₁ २
सर्वश्रसलिला (K₂ 'ललित') ; N₁ सुखद', V₁ B Dn Ds-
निष्पक्', G₂ सर्वर्षकुसुमा — ^c) B₂ D₂ मारुतेनेव K₁
उद्धर्तैर्, K₂ चोद्धर्तैर् (for चोद्धर्तैर्) V₁ B₂-^c Dn Ds-
मदानिलसमुद्ध (Ds. 4 'द्') वा, D₁ मारुतेन समुद्धता — ^d)
V₁ आचूतां, D₁ आर्चिता (for आचिताम्) — V₁ B D
ins after 29 (B₁ after 30^{ab})

36* महामणिशिलापट्टयद्धपर्यन्तवेदिकाम् ।

[B₁ s D₂ 'शिलापट्ट' (B₁ 'पण') वदयप्रसुवेदिकां; B₂ 'शिलापट्ट-
वदयप्रसुवेदिकां, D₁ 'शिलापट्टवदयपर्यन्तवेदिकां]

30 B₁ reads 30 twice first time as in text
(with v. l.) and second time as in B₂ s etc — ^{ab})
B₂ damaged S₁ K₂ G₂ s M मणिरत्ना (K₂ 'क्त') चितां,
B₁ (first time) महारत्न' B₁ (first time) D₁ २
मानवा' (for पार्थिवाः) V₁ B₁ (second time) s s Dn
Ds. s s अभ्येत्य मानवा केचिदृष्ट्वापि न विजानन्ते Cn cites
all of 30^a and अभ्येत्य of 30^b as in text! — ^{cd})
K₁ D₂ नाभ्य (D₂ 'भि') जानन्तश्च, K₂ न व्यजानन्त; B₁
(first time) नाभिजानन्ति S दृष्ट्वा न स्म (T₁ G₁ २ s
न स) प्रजानन्ति K₂ तेजसा (I read तैजसा, i. e. तेऽज्ञसा)
(for तेऽज्ञानात्) S₁ K D₁ प्रापवन् (for प्रपतन्ति)
K₁ 4 द्रुत; K₂ भुवि; Cd उत (as in text) V₁
B₁ (second time) s s Dn Ds s s तेऽज्ञानात्प्रप (V₁ तेना
ज्ञानात्प्रपति स्म नरा विभ्रत (V₁ 'प्रस्त') चेतस', D₁ दृष्ट्वा ता
नाभिजानन्तस्तेऽज्ञाभिप्रतपत्युत

31 K₁ om 31^{ab}. — ^c) G₁ २ अस्या (for आसन्)
K₂ B Dn₂ ह्रीला' (sic) (for नीलाः)

32 ^a) N₁ कांचनानि (for कान') — ^b) V₁ B₂ s
सहस्रशः; G₁ M₁ च सर्वत' — After 32^{ab}, K₄ reads

33^{cd}-34^{ab} — 32^{cd} = (var) 1 199 45^{cd}, etc — ^c) V₁
B (except B₂, B₂ damaged) Dn D₁ s हंसकारण्डवोपेता ,
T₁ G₂-s भृग (G₂ 4 हस) कारण्डवाकीर्णाः. — ^d) T₁
(before corr) G (except G₂) 'कृजिता (for 'शोभिता)
33 ^a) N₁ G₂ मत्स्याना, V₁ B (B₂ damaged)
D (except D₁) पद्माना (for माल्याना) — ^b) G₁ २
सर्वत' — ^d) K₂ T₁ G₁ २ s च, K₂ D₁ 4 स; D₂ s स;
G₂ 4 सु (for स्म) B₁ पाण्डवानभिमेवते — After 33,
Gs-s ins

37* अष्टौ तानि महस्त्राणि किकरा नाम राक्षसा ।

अयस्त्रयप्रहरणा शूलमुद्गरपाणय ।

उपगूढा प्रभृत्वन्ति रमयन्ति स्म पाण्डवान् ।

प्राकारेण परिक्षिता रत्नजालविभूषिताम् ।

34 ^a) S₁ तादृशी — ^b) G₂ तादृशीश्च चतुर्दशै
Cd cites परि (as in text) — ^c) K₂ T₁ G₁-s M₁
(my' in as in text) निर्मिता, D₂ धिष्ठिता — ^d)
B D₁ २ s s T₁ G₁ २ M₂ राजन् (for राज्ञे)

Colophon — Sub-parvan N₁ V₁ सभाक्रिया, T₁
G₂ समव' — Adhy name S₁ K₂ N₁ B₁ G₂ सभा
निर्माण, V₁ B₁-s s s सभावर्णना; D₁ २ 'वर्णन; D₂ 4
'निवेदन, M 'करण — Adhy no. (figures, words or
both) K₁ (see m) २ s N₁ V₁ Dn Ds S 3 (as in
text). — S'loka no K₂ s Dn₂ 37, D₁ २ 38

4

1 G₂ om. the ref. — After the ref., S ins.
(G₁ om. lines 7-8)

अहतैश्चैव वासोभिर्माल्यैरुच्चावचैरपि ॥ २
ददौ तेभ्यः सहस्राणि गवां प्रत्येकशः प्रभुः ।
पुण्याहघोषस्तत्रासीद्विस्फुरिगिव भारत ॥ ३
वादित्रैर्विविधैर्गीतैर्गन्धैरुच्चावचैरपि ।

पूजयित्वा कुरुश्रेष्ठो दैवतानि निवेद्य च ॥ ४
तत्र मल्ला नटा शल्लाः सूता वैतालिकास्तथा ।
उपतस्थुर्महात्मानं सप्तरात्रं युधिष्ठिरम् ॥ ५
तथा स कृत्वा पूजां तां आत्तुभिः सह पाण्डवः ।

38* ता तु कृत्वा सभा श्रेष्ठां मयश्चार्जुनमन्त्रवीच ।
भूतानां च महावीर्यो ध्वजाग्रे किंकरो गण' ।
तव विष्कारघोषेण मेघवज्रिनदिप्यति ।
अयं हि सूर्यसकाशो ज्वलनस्य रथोत्तम' ।
इमे च दिविजा' श्वेता वीर्यवन्तो हयोत्तमा' । [5]
मायामयः कृतो ह्येष ध्वजो वानरलक्षणः ।
असज्यमानो वृक्षेषु धूमकेतुरिवोच्छ्रितः ।
बहुवर्णं हि लक्ष्येत ध्वजं वानरलक्षणम् ।
ध्वजोत्कटं ह्यनवमं युद्धे द्रक्ष्यसि विष्टितम् ।
इत्युक्त्वालिङ्ग्य वीमत्सु विष्टुः प्रययौ मयः । [10]

[After line 1, M1 ins

39* एषा सभा सव्यसाचिन्ध्वजोऽयस्ते भविष्यति ।

— (L 3) G1 विस्फार' — (L 7) T1 G2 आसज्जमानो
G2-4 M धूमराजिर् (G3 M1 'शिर' M1 इवोत्थित'
— (L 8) G2 M2 'वर्णं तु, G4 'वर्णानि T1 वक्ष्यति, G8 4
M1 (inf l in) 2 लक्ष्यति, G5 रक्ष्यति, G6 चक्ष्यत, M1 वृद्धयति
— (L 9) G1 हि नवम, G2 तव रथ G3 निष्ठित — (L 10)
G2 विस्तृज्य (for 'ट)]

— ^a) N1 V1 B2-6 Dn D5 6 तस्यां चक्रे (by transp),
B1 2 D1 2 चक्रे तत्र S1 K D8 4 पार्यो (for राजा)
— 1st damaged in B5 — ^c) V1 B2 4 6 D (except
D1 2) भोजयित्वा तु (D4 स) (for 'यामास) — ^d) K2
B6 युधिष्ठिर', B3 4 D4 6 G4 5 नराधिप

2 D4 reads 2^{ab} first as in text (v1 मक्षैर्),
and then as in Dn — ^a) Hypermetric! G1 2 6 M
शुचिना (for मधुना) K4 घृतपायसमधुना, V1 B2 4 6
Dn D8-6 साज्येन (D6 साज्येन) पायसेनैव (B6 'नाथ),
B1 2 D1 2 घृते (D1 2 घने) न पयसा चैव, B5 damaged,
T1 G8-5 परमाणेन शुचिना — ^b) K2 8 D4 (first time)
मक्षैर्, B1 बहु- (for मक्षैर्) N1 मूलैः (for मूल-)
V1 B (B1 marg, B5 damaged) D मधुना मिश्रितेन च;
S मोदकैश्च (G1 2 'कै स-) फलैस्तथा — After 2^{ab},
V1 B D ins

40* मक्षैर्मूलैः फलैश्चैव मांसैर्वाराहहारिणैः ।

V1 B D cont S (T1 om lines 2-3, see Addenda)
ins. after 2^{ab}

41* कुरुरेणाथ जीवन्त्या हविष्येण च सर्वदाः ।
मासप्रकारैर्विविधैः खाद्यैश्चापि तथा नृप ।

चोप्यैश्च विविधैः राजन्पेयैश्च बहुविस्तरैः ।

[(L 1) B2 4 6 कृप', D1 2 4 6 कृश' (for कृत')
S च (for [अ]य) — (L 2) G1-6 M मक्ष' (for मास')
G6 मक्षमोज्यप्रकारैश्च B8 चव्यै'; G1-5 M लेह्यै', G6 फलै'
(for खाद्यै') D1 G1-3 6 नृप' — (L 3) G1.4 चूप्यैश्च,
G6 शोष्यै'.]

— T1 om 2^{ab}. — ^c) B1.2 6 6 (m as in text) आहतै';
Cd अहतै' (as in text) N1 G8.5 6 M चापि (for चैव)
— ^d) B1 2 D1 2 तथा (for अपि) S (T1 om.) धनेन
(G1 6 M1 रुक्मेण, G2 रौक्मेण, M2 रुक्मेण) च सहस्रशः.
— After 2, V1 B (except B2) D S ins

42* तर्पयामास विप्रेन्द्राज्ञानादिग्भ्यः समागतान् ।

3 S1 B2 om (hapl) 3^a-4^b. — ^a) K1 2 4 B4
D1.2 4 तेषां (for तेभ्यः) — ^b) K3 N1 V1 B2-6 Dn
D8 6 पुन', B1 तथा, D1 2 तदा (for प्रभुः) — ^d) K2 8
D4 T1 G1-5 M1 दिवि (T1 'व्य) स्पृक् S कीर्तिवर्धन' (for
इव भारत) Cf 1 1 78^d.

4 S1 K3 B2 om 4^{ab} (for S1 B2, of v1 3).
See Addenda — ^a) B1 G M गधैर्, Dn D1.2
दि (Dn2 द्र) ज्यैर् (for गीतैर्) — ^b) B1 दिव्यै', G8-6
माल्यै' (for गन्धै.) G6 चोच्चा' (for उच्चा') B1 D1 2
तथा (for अपि) T1 गधैर्धूपैश्च दामभिः, G1.2 M माल्येनो-
च्चावचेन च — ^c) G5 अपूजयत् (for पूजयित्वा). K2
द्विजश्रेष्ठान्, B1 सुरश्रेष्ठो. Note loose construction
(*nominalis pendens*)! — ^d) K3 G1 2 निवेद्य.
B1.2 D1.2 देवता' सनिवेद्य च

5 ^a) K3 मल्लनटा', G2 मल्लानटाद्; G8 मल्लाटनाः.
Cd n cite मल्ला' (as in text). S1 जल्लाः, K1 D8 चैव;
B2 मल्लाः; Dn (!) रल्ला', D5 (marg see m as in text)
गल्ला', T1 घल्लाः, G2 फल्लाः; G8 सर्वैः; Cv हल्ला' (gloss
नानावाद्यकुशला), Cd n मल्ला' (as in text). — ^b) T1
G8-6 सूतमा (G4 'ता मा) गधवन्दिन, G1 2 6 M सूतमा (G1.6
'ता मा) गधकै' सह — ^d) S1 सप्तरात्र, K2 D4 धर्मराजः;
B1m Dn D8 6 6 धर्मपुत्र, M1 सप्तरात्र

6 ^a) S1 K D4 (partly corrupt) transp पूजा
and तां S तथा स पूजा ता (T1 स पूजिता; M1 प्रवेशनं)
कृत्वा — ^b) K2 पार्थिवः (for पाण्डव) — ^c) T1 G1.2
धर्मात्मा; G8 दिव्याय (for रम्याया). — B2 om. from 6^d

C 2 103
D 2. 4 8
K 2 4 14

तस्यां सभायां रम्यायां रेमे शको यथा दिवि ॥ ६
सभायामृपयस्तस्यां पाण्डवैः सह आसते ।
आसांचकुर्नरेन्द्राश्च नानादेशसमागताः ॥ ७
असितो देवलः सत्यः सर्पमाली महाशिराः ।
अर्वावसुः सुमित्रश्च मैत्रेयः शुनको बलिः ॥ ८
वको दालभ्यः स्थूलशिराः कृष्णद्वैपायनः शुक्रः ।
सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो व्यासशिष्यास्तथा वयम् ॥ ९

तित्तिरियां ब्रवन्त्यश्च मग्नतो लोमहर्षणः ।
अप्सुहोम्यश्च धौम्यश्च आणीमाण्डव्यः कौशिकी ॥ १०
दामोणीपुत्रश्च पणोदो घटजानुकः ।
मौद्वायनो वायुमधः पारायणश्च मारिकी ॥ ११
वलराकः जिनीवाकः 'मुत्यपालः' हनश्रमः ।
जातूकर्णः शिष्याश्व सुबलः पारिजातकः ॥ १२
पर्वतश्च महाभागो मार्कण्डेयस्तथा मुनिः ।

up to दात्भ्य (in 9^a)

7 B₂ om 7 (of v.l. 6) — ^b) B₁ s 4 चासते (for आसते) S₁ K₂ पाटवान्समुपामते; K₁ s N₁ B₂ D₁ पाटवैः सह (B₂ 'दा')सते, V₁ पाटवैः स महामते; S पाटवैश्च सहा (T₁ 'भा')सिरे [Note varied attempts to eliminate hiatus, which was certainly in the original]

— ^d) S नानादेश्या (T₁ 'दिग्भ्य') समा (G₂ सभा) गता

8 B₂ om 8 (of v.l. 6) — ^a) Cf 1 48 8^a G₂ सूदै (for सत्य) — ^b) K₁ सूर्यमाली, N₁ V₁ B (B₂ om.) D (except Dn₂ D₁) सर्पमाली D₂ महाशिरा S सुमाली चाप्यथागिरा — ^c) K₂ अर्वावसु, D₂ अर्वा D₂ आर्वा, G₂ दुर्वासाश्च — ^d) T₁ G₂ s 6 M₂ शौनको K₂ B₂ G₁ s 5 M वली; D₁ s G₂ बली; T₁ बलि — After 8, S ins

43* आत्रेयः कण्वजठरी मौद्गल्यो हस्तिनादयर्षा ।

[With prior half of 1 48 8^a. — G₁ s गणजठरी, G₂ कण्वकचौ, G₁ s 'कठरी, G₂ कःसरो]

9 B₂ om up to दालभ्य (of v.l. 6) — ^a) K₂ s वक्रदालभ्य (K₂ 'दालभ्य'); G₁ s M वक्रोदाल; G₂ वक्रो दात्भ्य — ^c) Cf 1 57 74^a K₁ Dn₁ D₂ G₂ पैलो — ^d) K₁ तथा वसु, K₂ तथैव ते, K₂ s तथा च ये S (except T₁) वैशपायन एव च (of 1 57 75^b)

10 ^a) S₁ K V₁ D₂ s G₂ तित्तिरिद् — ^b) K₁ सुमुतो, K₂ सुमतो, T₁ G₁ s सुदेवो; G₁ s M₁ सयु (G₂ 'य')तो, G₂ M₂ सयुतो (for ससुतो) S (except M₂) रोम (for लोम) — After 10^a, G₂ ins

44* सत्यापादश्च दुर्वासा भारद्वाजस्तथैव च ।

शुनशेषो वसिष्ठश्च कण्डुरुहालकस्तथा ।

श्वेतकेतुः सहस्रैव कपर्दी चाभलायनः ।

धोषायनो भरद्वाज आपस्तम्बस्तथैव च ।

— ^a) A few MSS असु (for अप्सु) S₁ N₁ 'होमश्च; K B₁ s 4 c (m as in text) D (except Dn₁) 'होमश्च; T₁ G₂ s 'जातश्च; M 'हो' (M₂ 'हो')म्योय — ^d) K₁ s V₁ B₁ s 6 Dn D₁ s 6 अणी; K₂ D₂ T₁ G₁ अणि; B₂ D₁ s

कण्वो; G₂ s M अणि (for आणी as in S₁ B₂ S₁) See Addenda

11 ^a) N (except K₂, B₂ damaged) श्रैवन्श्च (S₁ D₂ श्रैवन्'; D₁ श्रैवन् च, D₁ त्रिर्गन्ध, S त्रिर्गन्ध (M₁ 'प')ग See Addenda — ^b) K₂ शूरगांजो (hypermetric), G₂ पर्वतो; M₁ पर्वतो K₁ D₁ घटजानुज, D₂ 'का', G₁ घटजानुक, G₂ c घटजानुग D₁ पर्वतो घटजानुग — ^c) G₁ मुत्तायनो B₁ s Dn D₂ c वायुमधय K₂ पयमर्वाय मुनय — ^d) N₁ V₁ B (B₂ damaged) D मारिक (B₂ D₂ c मारिक'; Dn₂ मारिक'); S एतित K₁ s 7 पारायणश्च मारिक (K₂ 'र')री; K₂ कौजायन्योय मारिक See Addenda

12 ^a) S₁ D₁ चल', N₁ V₁ B₁ s Dn D₁ चल'; B₂ s c चल', B₂ damaged, D₂ चल'; D₂ बाली; D c बलो (for चल') N₁ V₁ B₂ s c शिलीवाक'; B₁ सत्यपाल (see below), B₁ Dn D₁ s विनी (for दिनी) K चलराकदिनीवाक (K₂ 'क' दिनी वैक'; K₂ 'क' दिनावाक', K₁ 'कोशिनीवाक'), S त्री (G₂ नी)लवानदा (G₂ 'वासिदिशि' निर्धाता (G₂ 'त') — ^b) S₁ सुत्यपाल, K₁ B₁ s Dn₁ D₂ s c सत्य'; K₂ शूलपाणि, K₂ D₁ शूल्यपाल, K₁ s शूल्य (G₂ शूल्य'), N₁ B₁ s Dn₂ D₁ s सत्, V₁ सत्यदान, B₁ शिलीवाक (see above), B₂ वधुपाल (for 'सुत्य') [Though nowhere precisely recorded, सुत्यपाल seems almost certain] D₁ T₁ G₂ c कृताश्रम — ^c) K₂ D₁ जातु (D₁ 'तु')र्यं, D₁ s T₁ G₁ s 4 M जातु (D₁ M 'तु')कर्ण, G₂ जातुर्कर्ण — ^d) K₂ सुपर्ण, K₂ गालव, K₁ गालव, N₁ व्यालव; V₁ B₂ s Dn D₂ s c आलव; D₁ भुवन, S प्रलय (for सुबल) [Metathesis of व and ल]

13 ^a) K₁ च्यवन (for परंत) N₁ B₁ महाबाहो; G₁ तथाभागो — ^b) K₂ s B₁ s c D (except D₁) महा (for तथा) — After 13^a, D₂ reads 11^a — ^c) N₁ V₁ B₁ s T₁ सारणि, B₂ s c Dn₁ D₂ s c सावर्णो, G₂ स्वपरो (for सावर्णिद्) — K₂ om, 13^a-25^a

पवित्रपाणिः सावर्णिर्भालुकिर्गालवस्तथा ॥ १३

जङ्घवन्धुश्च रैम्यश्च कोपवेगश्रवा भृगुः ।

हरिवभ्रुश्च कौण्डिन्यो वभ्रुमाली सनातनः ॥ १४

कक्षीवानौशिजश्चैव नाचिकेतोऽथ गौतमः ।

पैङ्गो वराहः शुनकः शाण्डिल्यश्च महातपाः ।

कर्करो वेणुजङ्घश्च कलापः कठ एव च ॥ १५

मुनयो धर्मसहिता धृतात्मानो जितेन्द्रियाः ।

एते चान्ये च बहवो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ १६

उपासते महात्मानं सभायामृषिसत्तमाः ।

कथयन्तः कथाः पुण्या धर्मज्ञाः शुचयोऽमलाः ॥ १७

तथैव क्षत्रियश्रेष्ठा धर्मराजमुपासते ।

श्रीमान्महात्मा धर्मात्मा मुञ्जकेतुर्विवर्धनः ॥ १८

संग्रामजिह्मुर्मुखश्च उग्रसेनश्च वीर्यवान् ।

कक्षसेनः क्षितिपतिः क्षेमकक्षापराजितः ।

काम्बोजराजः कमलः कम्पनश्च महाबलः ॥ १९

सततं कम्पयामास यवनानेक एव यः ।

C 2 117
B 2 4
K 2 4

— ^a) B₈ जालुकिर्, B_{8m} भालुकिर्, D₁ ३ भालुकीर् (D₁ 'की'), T₁ G₈ वालुभिर्, G₁ ३ वालुकिर्, G₄ वालुग⁽¹⁾ - K₈ गालुकिश्च; K₄ भार्गवस्, D₆ दानवस् (for गालवस्) Dn₁ भानुकिर्दालवस्तथा, G₆ corrupt

14 K₂ om 14 (of v l 13) — ^a) N₁ जघामन्यु^२, G M जघावध^३ (G₆ जघश्चद^४, M₂ जघावद्ध^५) — ^b) K₁ ३ Dn (1) D₁ कोपवेगेश्च वा, K₄ B₄ ० D₄ कोपवेगस्तथा, B₅ damaged, D₈ ० कोकवेगेश्च वा, G₁ ० M कोपो (G₅ गोप; G₆ को नु) वेगश्रवा — ^c) S₁ हरिवभ्रुश्च, N₁ परिवक्^६, V₁ हरिवक्^७, B हरिवभ्रु^८, S प(M₁ च)रियभ्रु(G₅ 'अ'श्च — ^d) K₄ चक्रमाली, D₁ ३ वभ्र^९, D₈ वभ्रुमालि

15 K₂ om 15 (of v l 13) — 15^{ab} 15 damaged in B₅ — ^a) K₁ 4 N₁ V₁ B Dn₁ D₃ ० काक्षीवान्, T₁ कक्षि^{१०}, M₂ कक्षीवाण् K₁ उसिजश्चैव, K₈ 4 औसिज^{११}, N₁ उपिज^{१२}, B₁ ० D₁ ३ कुशिकं^{१३}, B₈ ऋपिज^{१४}; D₈ कुदिज^{१५}; D₆ ऋपिज^{१६} — ^b) S₁ has lacuna between ना and गौ K₄ नासिकेतोश्च, D₈ G₈ नाचिकेतश्च V₁ B₄ ० शौनक^{१७} (for गौतम) — ^c) K (K₂ om) B₁ ३ D₁ ३ पिणो, T₁ पैलो, G₈ ० पैगिर्, M₁ लैणो, M₂ पैरयो — ^d) G₁ ३ शौडिल्य^{१८} G₈ ० महायशा^{१९} — ^e) K₁ 4 D₄ कर्करो, K₈ कर्कयो, N₁ V₁ B₂ ० Dn D₈ ० कुकु(B₃ 4 D₈ ० 'कु)रो, B₁ D₁ ३ कुडिनो (B₁ 'लो), S कुरो (T₁ कुरवो; G₅ कूररो, G₆ कूरवो, M₁ कुवेरो) N₁ जानुजघश्च, V₁ B₅ Dn D₈ ० M₂ वेणुजङ्घोश्च — ^f) B₁ ३ ० Dn D₈ ० G₁ ३ कालाप^{२०}, D₁ कालेय^{२१} S₁ कत, K₁ कच, K₄ B₄ कल, V₁ कंक, D₈ कट (for कठ) — After 15, S ins.

45* शार्ङ्गरसैलकुप्यश्च पर्णवल्कस्तथैव च ।

[G₈ 4 शार्ङ्गरिश्च, M शार्ङ्गकश्च T₁ शैलकुप्यश्च, G₁ ३ ० तैलकुप्य(G₆ 'अ'श्च, G₅ 'कूप्यश्च G₄ परि^{२२}, M₁ (inf l n) वर्ण^{२३} (for पर्ण)]

16 K₂ om 16 (of v l 13) — ^a) S₁ K (K₂

om) D₄ एते वै (for मुनयो) V₁ B₃ ० Dn D₈ ० धर्मविद्वांसो, G₆ धर्मरहिता — ^b) S₁ B₁ महा^{२४}, B₂ जिह्वा^{२५}, B₈ D₁ ३ 4 S जित^{२६} (for धृता^{२७}) — ^c) S₁ K (K₂ om) D₄ समागम्य महात्मान (K₁ 4 D₄ 'न) — S₁ K₁ 4 om (hapl) 16^d-17^a

17 K₂ om 17, S₁ K₁ 4 om 17^a (of v l 13, 16) — ^a) B₂ उपासते, B₄ ० सनासते, S उपासिरे B₃ 4 ० D₄ S (except M₁) महात्मान — ^b) G₁ ३ सभामध्ये युधिष्ठिर, G₆ सभाया मुनिसत्तमा — ^c) K₄ प्रवदत (for कथ^{२८}) K₈ द्विवा^{२९}, T₁ G (except G₃) शुभ्रा (for पुण्या^{३०}) — ^d) K₈ धर्मज्ञा^{३१} शुचयोखिला^{३२}, T₁ G शुचयो धर्मवत्सला^{३३}

18 K₂ om 18 (of v l 13) — ^a) B₁ D₂ 4 T₁ G (except G₄) क्षत्रिया^{३४} (or 'या' श्रेष्ठा, B₃ ० क्षत्रिया राजन्, B₅ damaged — ^b) M₂ युधिष्ठिम् (for धर्मराजम्) S (except G₅ ०) उपासिरे — ^c) S श्रीमाश्च सुम(T₁ G₅ श्रीमान्वसुर्मे^{३५}हात्मा च — ^d) D₁ पुण्य^{३६}, G (except G₂) मुच^{३७} (for मुञ्ज^{३८}) G₆ विवधन^{३९}

19 K₂ om 19 (of v l 13) — ^a) G₁ ३ संग्रामजनमुख्यश्च T₁ G₃ ० (avoiding hiatus!) 'सुखश्चाप्युग्र' (for 'सुखश्च उग्र') K₈ सुमुखश्चैव (for उग्रसेनश्च) S भारव (for वीर्य^{४०}) — After 19^{ab}, S (except G₅ ०) reads (with v l) 24^{ab} — ^c) D₄ वज्र^{४१}, G₆ तक्ष^{४२} (for कक्ष^{४३}) — ^d) K₈ 4 क्षप(K₄ 'म'कक्षा^{४४}, D₁ ३ क्षेमकक्षापरा^{४५}, G₂ क्षेमकक्ष परा^{४६} — ^e) B₆ G₁ ३ करोजराज^{४७} K₄ Dn₂ D₁ ३ ० कमठ^{४८}, B₆ कृकल^{४९}, G₆ ० कपिल (for कमल) K₈ T₁ M₂ कावोजराजकमल^{५०}, N₁ V₁ B₁ ३ ० Dn₁ D₆ कवोजराज कमठ (B_{1m} कृकश^{५१}), B₃ 4 का(B₄ क)वोज कृकलश्चैव — ^f) D₆ कपन स, M₂ कवलश्च B₂ महाजर^{५२}

20 K₂ om 20 (of v l 13) — ^b) V₁ च, B₁ ३ ० S स (for य^{५३}) — After 20^{ab}, V₁ B D T₁

यथासुरान्कालकेयान्देवो वज्रधरस्तथा ॥ २०

जटासुरो मद्रकान्तश्च राजा

कुन्तिः कुणिन्दश्च किरातराजः ।

तथाङ्गवङ्गो सह पुण्ड्रकेण

पाण्ड्योद्गराजौ सह चान्द्रकेण ॥ २१

किरातराजः सुमना यवनाधिपतिस्तथा ।

चाणूरो देवरातश्च भोजो भीमरथश्च यः ॥ २२

श्रुतायुधश्च कालिङ्गो जयत्सेनश्च मागधः ।

सुशर्मा चेकितानश्च सुरथोऽमित्रकर्षणः ॥ २३

केतुमान्चसुदानश्च वैदेहोऽथ कृतक्ष्णः ।

सुधर्मा चानिरुद्धश्च श्रुतायुध महाबलः ॥ २४

अनूपराजो दुर्धर्षः क्षेमजिच्च सुदक्षिणः ।

G1-3 ins.

46* चलपातपसपद्मान्कृताराममितोजस ।

[B1 D1 : 'संप' D1 : २ पाप्मापि (D2 'मि')तेजस]

— °) D1 : यथा सुतान्, M2 तथा दुरान (for यथासुरान्)

21 K2 om. 21 (of. v. 13). Owing to damaged fol., 21^{ab} is lost in B. For B1-1 & D1 : see below.

— °) N1 V1 B1m Dn D3-0 मद्रकानां च; T1 G1 : मत्त (T1 मत्त)कांतश्च — °) S1 K2 : कुभी; K1 D2 कुती; S कुणि (for कुन्ति) N1 V1 कुलिन्दश्च, B1m कुलिक, Dn D3-0 पुलिन्द; G2 किण्डि; G2 corrupt — °) K1 : B1m Dn2 D1 : T1 G1 : M2 त (K2 य)यागगौ; K2 ययागगौ; G2 तथाककर्का S1 B2 : M2 : D2 पुण्ड्रेण, T1 G2 : M1 पाण्ड्रेण (G2 'न'), G1 पाण्ड्रेण, G2 पाण्ड्रे; M2 पाण्ड्रे G2 तथागगौ च सुपाण्ड्रे च — °) S1 K (K2 om) पाटवश्च राजा, Dn1 पाटवोद्गराजौ N1 V1 B2 : M2 : Dn D3 : 0 transp सह and च B1m D2 [आ]ध्रकेण S पाण्ड्यो (G1 : पाण्ड्यो, G2 पाण्ड्यो, M1 पाण्ड्योपि, M2 पाण्ड्योपि) राजा सह केलेन — For 21, B1-1 & D1 : subst the foll Anustubh lines (B2 subst lines 1-2 for 21^{ab} and reads 21^{cd} with v. 1. as given above)

47* जटासुरो मद्रकश्च राजा कुन्तिः पुलिन्दक ।

किरातराजश्च तथा वङ्गेशः सपुण्ड्रक ।

पाण्ड्यश्च राजा सुमहान्द्रकेण महाधमना ।

[(L 1) B1 कुती B1 कुलिन्दक D1 : राजा कुन्ति (D2 'ली')पुलिन्दक — (L 2) B1 : D1 : 'पाण्ड्रे' (B2 'पाण्ड्रे'क. — (L 3) D1 गाढ (for पाण्ड्य) B2 नलपेश (for अध्रकेण) B2 पाण्ड्योद्गराजौ च सह अध्रकेण etc] — N (K2 om) ins after 21 (B1-1 & D1 : ins. after 47*)

48* अङ्गो वज्र सुमित्रश्च शैब्यश्चामित्रकर्षण ।

[N1 अङ्गो वज्र पाण्ड्यश्च, B1 D1 : अङ्गो वज्र पाण्ड्यश्च, B2 वज्रावगश्च पाण्ड्यश्च, D2 तथागगौ सहितौ S1 K2 B शैब्य (B2 शैब्य)श्चामित्रकर्षण, D2 शैब्य आगिच]

22 K2 om. 22 (of. v. 13) S1 K (K2 om.)

D1 transp 22^{ab} and 24^{ab} — °) B2 सुमत्र, G1 : च तथा (for सुमना) — °) B2 जय (for यय). — After 22^{ab}, S ins.

49* पाण्ड्यश्च विराटश्च द्रुमदाश्च युधुश्च यः ।

[G1 M2 पाण्ड्यश्च, G2 पाण्ड्यश्च]

— S reads 22^{cd}-23^{ab} after 29 — °) N1 चान्तो; B चानूरो, D1 चाणूरो; T1 G2 चारणो B1m D1 : G2 रे (D1 : रे)वराजश्च; T1 G2 भोजराज — °) N1 भीमरथश्च य, T1 G2 देविरथ (G2 देवरथ)श्च य; G1 : M2 ह (G1 : भी)मरथश्च य; G2 : भीमरथोपि च, G1 M1 भीमरथोपि च (M1 रथमथा)

23 K2 om 23 (of. v. 13) For sequence in S, of v. 12. — °) S (except G1 M2) दत्ता (for श्रुता) N1 V1 B2 : विक्रान्तो (for कालिङ्गो) — °) K (K2 om) N1 V1 B (except B2, B2 damaged) D (except D1) जयत्सेनश्च; T1 G (except G1 : 2) यज्. — In Dn2 the sequence of 23^{cd}-25^{ab} is 24^{ab}, 23^{cd}, 25^{ab}, 24^{cd} — °) B1 Dn (1) सुकर्मा; B2 M1 सुधर्मा. K1 च कृतानश्च (for चेकितान) — N1 om (hapl) 23^{cd}-24^{cd} — °) K1 : D1 सुरथो (K2 'जो')मित्रकर्षण; K2 om, K1 V1 वैदेहोय कृतक्ष्ण (— 24^{ab}), B (B2 damaged) Dn D1-2 : 0 पु (B2 स; D2 पू)श्चामित्रकर्षणः (B2 Dn1 D1 : 0 'क्ष्ण'), S सुययत्सेनश्च भारा

24 K2 om 24 (of v. 13), G2 : om. 24^{ab}, N1 om 24^{cd} (of v. 13). S1 K (K2 om) D2 transp 22^{ab} and 24^{ab} For sequence in Dn2, of v. 13. T1 G1-1 M road 24^{ab} after 19^{ab}. — °) G (G2 : om) M क्षेमश्च (for केतुमान्) G1 चत्पादानश्च K1 : केतुमन् सुदानश्च — °) T1 G1-3 M1 वैदेहश्च G1 विदर्भश्च B1 : D1 : वैदेहोय कृतक्ष्ण. — °) K1 S सुय (K1 G2 : 'क्ष्ण')मो चा; N1 V1 B (B2 damaged) D1 : निपधश्च — °) S महारथः (for 'यल').

25 K2 om 25^{ab} (of v. 13) For sequence in Dn2, of v. 13. — °) G1 : 2 अनूपराजः — °) K1 : B1 : D1 : क्षेमश्च (K1 'य')श्च; G2 क्षेमजिच्च. D2 सुदर्शनः

शिशुपालः सहसुतः करुणाधिपतिस्तथा ॥ २५
 वृष्णीनां चैव दुर्धर्षाः कुमारः देवरूपिणः ।
 आहुको विप्रथुश्चैव गदः सारण एव च ॥ २६
 अक्रूरः कृतवर्मा च सात्यकिश्च शिनेः सुतः ।
 भीष्मकोऽथाहतिश्चैव द्रुमसेनश्च वीर्यवान् ।
 कैकेयाश्च महेष्वासा यज्ञसेनश्च सौमकिः ॥ २७
 अर्जुनं चापि संश्रित्य राजपुत्रा महाबलाः ।

अशिक्षन्त धनुर्वेदं रौरवाजिनवाससः ॥ २८
 तत्रैव शिक्षिता राजन्कुमारा वृष्णिनन्दनाः ।
 रौक्मिणेयश्च साम्बश्च युयुधानश्च सात्यकिः ॥ २९
 एते चान्ये च बहवो राजानः पृथिवीपते ।
 धनंजयसखा चात्र नित्यमास्ते स्म तुम्बुरुः ॥ ३०
 चित्रसेनः सहामात्यो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 गीतवादित्रकुशलाः शम्भ्यातालविशारदाः ॥ ३१

C 2 1
B 2 4
K 2 4

D₁ अदक्षिण (for सुद*) B₁ Dn₁ D₈ 5 6 क्रमजिघ
 सुदर्शन — °) N₁ सपुत्रश्च, B₁ सात्वकीक; G₁ 5 M₂
 दशग्रीवः (for सहसुत*) T₁ G₁ 2 6 M₁ शिशुपालदशग्रीवौ,
 G₈ शिशुपालो (sio) जरासंध — °) S₁ lacuna, S
 कुरुषा, Cd as in text — After 25, T₁ ins

50* पान्न्यान्धराजौ सहितादं * * न महात्मनाम् ।

26 °) K₄ सुरूपा (for वृष्णीना). S₁ K D₂ 4 T₁ G₈
 चापि (for चैव) — °) = (var) 1 78. 12^b G₈-5
 काम* (for देव*) — °) S₁ K₈ B₈ आहुको विप्रथुश्चैव,
 Dn₁ D_{1.2} G₁ 5 आहुकोपि (D₁ 2 *ति-) पृथुश्चैव, G₁ 2
 आहुक* पृथुकश्चैव

27 °) T₁ कृतकर्मा, G₈ क्रूरकर्मा — °) S₁ N₁ V₁
 B₁ 2 4 Dn₁ D₈ 5 6 सत्यक (B₁ D₈ *कि)श्च, B₈ damaged,
 Dn₂ G₈ सात्यकश्च, G₂ सात्विकश्च See Addenda
 A few MSS सिने T₁ G₈ शिनिज (G₈ निशिजे)
 शरा एव च — °) S₁ has lacuna between को and ति
 K₁ भीष्मकश्च दृतिश्चैव, K₂ N₁ B₂ 4 6 Dn D₁ 2 6 G₈
 भीष्मकोऽथाहति (D₈ *वृति-, G₈ *हृदि)श्चैव, K₈ 4 D₁ भीष्म-
 कश्चाहु (K₄ *को व्याहृ-, D₁ *कोप्याहु)तिश्चैव, V₁ भीष्मको-
 थाहुकश्चैव, B₁ भीष्मक* सागतिश्चैव; B₈ damaged, T₁ G₈ 6
 *को हृदि (T₁ *ति, G₈ *पि)कश्चैव, G₂ भीष्मकोऽथाहतिश्चैव,
 text as in B₈ D₈ 5 G₁ 4 M [The name आहति
 recurs in 2 13 21^a and 2. 28 39^a, and must be
 read thus each time.] — °) K₁ 8 युञ्ज (K₈ *म)सेनश्च;
 K₂ क्रतुसेन*, B₁ युयुत्सेन*; D_{1.2} द्रुमसेन* — °) K₈
 B (except B₁, B₈ damaged) D कैकेयाश्च (Dn₁ *योय),
 K₄ कैतेयाश्च S₁ K D₄ G_{1.2} महावीर्या (for महे*)
 — °) S₁ K₈ जयरसेनश्च, G₁ यज्ञसेनश्च K D₄ सौमकिः,
 B₂ सौमिक; D₂ सौनकिः, S सौमक* (G₈ सैनिकाः,
 M₁ as in text) — After 27, Dn(1) D₈-5 ins.

51* केतुमान्वसुमाश्चैव कृतास्त्रश्च महाबलः ।

[Cf 24^{ab} D₈ 5 क्षतायुश्च (for कृतास्त्र*)]

Dn D₈-5 cont : K₄ V₁-B (B₈ lacuna) D₁ 2.6 S ins

after 27

52* एते चान्ये च बहवः क्षत्रिया मुख्यसंमता ।

उपासते सभाया स्म कुन्तीपुत्र युधिष्ठिरम् ।

[(L 1) B₁ युद्धुर्मदा (m *समता), D₈-5 मुख्यसंमता,
 G₈-5 लोकसमता K₄ राजानो मुख्यता गता, G₈ क्षत्रमुख्या
 समागता — (L 2) B₁ ता, G₈-5 वै (for स)]

28 B₈ om 28-29 — °) K₂ चैव, B₂ 4 5 Dn
 D₈ 5 6 ये च (for चापि) S₁ K₄ सधुल, K₁ 8 B₈ D₄
 ससत्य, T₁ सगृह्य G M अर्जुन त् (G₈ चो) पसगृह्य — °)
 V₁ B₈ महारथा, S यशस्विन* (for महाबला) — °)
 S (except G₈) शिक्षते स्म (for अशिक्षन्त) D₁ 2 *वेदा

29 B₈ om 29 (of v 1 28) — °) M₁ तथैव.
 S सर्वे (for राजन्) — °) N₁ B₁ 4 कुमारः वृष्णिवर्धना,
 S वृष्णिपुत्रा यशस्विन* — °) = 1 211 9^a S प्रद्युम्नो
 रौक्मि (G₈ *हि)नेयश्च — °) = 4 67 20^a S₁ K₁ 2 4
 N₁ V₁ D₄ युयुधानोथ (perhaps read so, see Addenda)
 — After 29, S reads 22^{ab}-23^{ab}, while N₁ repeats
 26^{ab}. On the other hand V₁ B (B₈ om, B₈
 damaged) D ins. after 29

53* सुधर्मा चानिरुद्धश्च शैव्यश्च नरपुंगव ।

[B₁ सुधन्वा, B₂ 0 सुधर्मा B₁ 2 4 6 D₁ 2 चेकितानश्च
 (for चानिरुद्ध*) Post. half = Gitā 1 5]

30 °) B₁ 2 D₁ 2 राजान पृथिवीश्वरा (B₁ *सुराः),
 S राजपुत्रा महाबला. — After 30^{ab}, S ins

54* धनजयमुपातिष्ठन्धनुर्वेदचिकीर्षव ।

— °) K₂ B₁ 2 D_{1.2} चैव, S तत्र (for चात्र) — °) K₁
 [S]त्र, K₈ च, T₁ G₁-6 स (for स्म). K Dn D₁ 2
 तुवर — After 30, B₁-5 D S ins

55* उपासते महात्मानमासीन सप्तविंशति ।

[S उपासत (G₈ M *ते) तमासीन. D₄ आसीनाः, S
 (except M₂) गधर्वा (for आसीन)]

31 °) G₁ गंधर्वराज सामात्य — °) S गधर्वा (G₁
 M₂ *वौ)प्सरसा गणै. — After 31^{ab}, S ins.

C 2. 132
D 2. 4 38
K 2. 4 44

प्रमाणेऽथ लयस्थाने किंनराः कृतनिश्चमाः ।

संचोदितास्तुम्बुरुणा गन्धर्वाः सहिता जगुः ॥ ३२

गायन्ति दिव्यतानैस्ते यथान्यायं मनस्विनः ।

पाण्डुपुत्रानृपींश्चैव रमयन्त उपासते ॥ ३३

तस्यां सभायामासीनाः सुव्रताः सत्यसंगराः ।

दिवीव देवा ब्रह्माणं युधिष्ठिरमुपासते ॥ ३४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

५

वैशंपायन उवाच ।

तथा तत्रोपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।

महत्सु चोपविष्टेषु गन्धर्वेषु च भारत ॥ १

लोकाननुचरन्सर्वाणागमत्तां सभामृषिः ।

नारदः सुमहातेजा ऋषिभिः सहितस्तदा ॥ २

पारिजातेन राजेन्द्र रैवतेन च धीमता ।

56* तस्या सभायामास्ते स यहुभि परिवारितः ।
— °) B: नृत्य° — °) Cf 58* B: damaged
S: शम्भ्यास्ताल°, K: शिष्या ताल°, K: 4 B: Dn Ds
s(Ds श)म्यक्ताल°, Ks सम्याताल°, N: V: B: 2 4 Gs
सा(Gs शा)म्यताल°, D: सम्यक्ताल°, D: सम्याताल°;
T: G: 6 शम्भ्याताल°; text as in B: Ds 6 Gs-s M
Cd oites शम्भ्या (as in text), Cn oites साम्य (=ताल
विशेष°), Cnp शपा (=दक्षिणहस्तगृहीततालविशेष°)

32 °) K: s Dn: D: S च, B: तु (for स्य).
K: 2 4 N: V: B: 2 4 6 D: G: 6 Cn लये (for लय)
— °) S: K: 2 4 B: 2 m 6 6 Dn: D: 2 4 6 कृतनिश्चया,
B: damaged, D: 2 G: 1 "विश्रमा", T: Gs-2 च कृतश्रमा
See Addenda — °) K: 2 4 सनोदितास्, S (except
T: G: 2) ते चोदितास् K: 2 4 Dn(1) तुम्बुरुणा, D: तयु°
— °) K: 2 4 D: गधर्व- (for गन्धर्वा) K: 1 सभाया,
D: सहता (for सहिता) N: 1 विभो, B: damaged,
B: तथा; D: 2 तदा (for जगु) V: B: 1-4 Dn Ds: 6
गधर्वसहितस्तदा(B: "स्तया"); S गधर्वा (G: 1 "ध्वं") किंनरैः
सह

33 °) N: B: 1-4 D: 2 गायतो K: B: 6 दिव्यगानैस्ते;
K: 2 "मानंश्च, N: 1 "गान्धर्वा; B: 1 "तालैस्ते D: 1 ते (for ते)
S दिव्यगानेषु गायति (G: 2 "गानेप्त्रगायत, G: 6 M "तानेषु
गायति) Cd oites दिव्यतानै (as in text) — °) K: 1
यथाज्ञाय, D: यथान्यास N: 1 दिव्यगाया स भारत, S गाथा,
(G: 6 M "था") दिव्याश्च भारत — After 33°, N: 1 ins

57* देवताश्च सुनींश्चैव पार्थिवांश्चैव तोपयन् ।,
while S ins :

58* शम्भ्यातालेषु कुशला कुशला गीतवादने ।

[T: 1 समक्ता° (sio), G: 2 श(G: 2 र)म्यता° G: 6 M "वादिस्ते
(for "वादने) G: 2 गीतवापविशारदा Cf 31°]

— °) S पाण्डवेयान् (for पाण्डुपुत्रान्) N: 1 नृपाश्चैव (for
ऋषी°) — °) G: 1 M: 2 उपासिरे — After 33, G: 2 ins..

59* हाहाहूहू पर्वतश्च नारदश्च पृथुश्रवा ।

गायन्ति च प्रनृत्यन्ति उर्वश्याद्यप्सरोगणैः ।

34 °) S: K: 1 सत्यवादिनः (for "सगरा) S तस्यां
सभायामृषयो (T: 1 "यां राजान, G: 2 "या कुशलो) राजानश्च
पृथुश्रवा — Cd oites 34° exactly as in text. — °)
S: 1 K: B: D: 2 4 देव (for देवा) S देवेन्द्र (for ब्रह्माणं)

Colophon — Sub-parvan N: 1 V: 1 सभाक्रिया
— Adhy name S: 1 N: 1 V: 1 D: 2 4 सभाप्रवेश°; K: 2 G: 2
युधिष्ठिरसभावर्णन (G: 2 "सभाप्रवेश°). — Adhy. no (figu-
res, words or both) K: 1-2 N: 1 V: 1 Dn Ds: 6 8 4 (as
in text) — S'loka no. K: 2 34, K: 1 5 (1), Dn: 40

5

1 B: damaged — °) B: Dn(1) D: 2 अथ (for तथा)
S अथो(T: 1 G: 6 तत्रो, G: 2 ततो, G: 2 4 तथो)पविष्टेषुपिपु
— °) T: 1 च राजसु (for महात्मसु) G: 6 M पार्थिवेषु च
भारत (G: 1 2 नारद) — °) S सर्वदा (for भारत);
B: महात्मसु च सवेत — After 1, all MSS except
S: K: 1-2 N: 1 ins a passage (of 16 lines) given in
App I (No 2).

2 B: reads 2° after 3° — °) T: 1 G: 2 देशान्;
G: 6 M: 1 सर्वान् (for लोकान्) K: 1 उपचरन्, G: 6 अतिचरन्.
T: 1 G: 6 लोकान् (for सर्वान्) K: 2 देवलोकात्तदा राजन्,
M: 2 सर्वानपि चरँलोकान् — °) K: 2 3 B: Dn: 1 D: 2 8 8
G: 1 2 अगमत्, Cn as in text D: 2 महान् (for सभाम्).
V: 1 B: 6 D (except D: 1) नृप; B: प्रति (for ऋषि)
T: 1 G: 2 3 M आजगाम यदृच्छया. — °) K: 1 2 तु (for सु).

सुमुखेन च सौम्येन देवर्षिरमितद्युतिः ।
 सभास्थान्पाण्डवान्द्रष्टुं प्रीयमाणो मनोजवः ॥ ३
 तमागतमृषिं दृष्ट्वा नारदं सर्वधर्मवित् ।
 सहसा पाण्डवश्रेष्ठः प्रत्युत्थायानुजैः सह ।
 अभ्यवादयत् प्रीत्या विनयावनतस्तदा ॥ ४
 तदर्हमासनं तस्मै संप्रदाय यथाविधि ।
 अर्चयामास रत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् ॥ ५
 सोऽर्चितः पाण्डवैः सर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः ।

धर्मकामार्थसंगुक्तं पप्रच्छेदं युधिष्ठिरम् ॥ ६

नारद उवाच ।

कचिदर्थश्च कल्पन्ते धर्मे च रमते मनः ।
 सुखानि चानुभूयन्ते मनश्च न विहन्यते ॥ ७
 कचिदाचरितां पूर्वैर्नरदेव पितामहैः ।
 वर्तसे वृत्तिमक्षीणां धर्मार्थसहितां नृप ॥ ८
 कचिदर्थेन वा धर्मं धर्मेणार्थमथापि वा ।
 उभौ वा प्रीतिसारेण न कामेन प्रवाधसे ॥ ९

C 2 153
B 2 5
K 2 5

— ^a) B₁ मुनि^{*} (for ऋषि^{*}) K₄ तथा, S (except G₁ 2) सभा (for तदा) — After 2, G₂ ins 60*

3 ^a) B₁ ० पारिपात्रेण, T₁ परिजानेन, G₈ परिजातेन; G₆ परिजाने च — ^b) K₈ देवतेन, N₁ V₁ Dn (1) पर्वतेन, B₅ (m as in text) केहडेन (for देव^{*}) K₁ महात्मना (for च धीमता) — ^c) B₁ D₁ 2 सुमुखेनाथ (for 'खेन च) D₈ 5 S (except G₁ 2) सौम्येन (for सौ^{*}). — ^d) B₅ damaged B₅m महर्षिरमित^{*}, D₁ 2 देवर्षि-
 श्रामित^{*}. — After 3rd, B₂ reads 2nd, D₂ repeats it (with v₁ as in Dn₁) — 3rd damaged in B₅. — ^e) B₁ सभाया. — ^f) S₁ D₂ 4 प्रीयमानो K₁ 4 महौजस, T₁ G₁ 5 बभूव ह (for मनो^{*}) K₂ प्रीयमाण-
 नमनोजवान् — V₁ B (B₅ damaged) D ins. after 3. S ins after 4 (G₂ after 2)

60* जयाश्रीभिः स्तुत विप्रो धर्मराजानमाचयत् ।

[B₁ च त, Dn₁ स्तुवन् (for स्तुत) S जयाश्रीर्वच (G₂ ^d)
 नेनाथ V₁ B₁ D₅ ० G M₂ अर्च^{*} (for अर्च^{*}).]

4 ^a) K₁ समागतम्, K₂ तमायातम् (for तमागतम्)
 — ^b) K₈ धर्मवित्तम्, G₈ 4 तु स धर्मवित् (for सर्वधर्म^{*})
 — ^c) S (except G₂ M₂) सगण (for सहस्र). S₁ K
 D₁ पाठवो ज्येष्ठ, B₁ 8 D₂ M₂ पाठवज्येष्ठ — ^e) S₁
 अभ्यवान्ययत् प्रीत्या, G₁ वादयत् प्री^{*}, G₂ 4 अभिवाद्य तत्.
 प्रीत्या — After 4, S ins (G₂ repeats) 60*

5 ^a) G₁ सदर्मम् (for तदर्हम्) G₂ तदर्हमान चास्मै
 स. — After 5th, V₁ B D ins

61* गा चैव मधुपर्कं च संप्रदायार्घ्यमेव च ।

[A few MSS 'यार्घ्यमेव]

— 5th is damaged in B₅. — ^c) G₈-० तर्प^{*} (for अर्च^{*}) — ^d) B₁ सर्ववित्, S पार्थिव. — After 5,
 V₁ B (B₅ damaged) D S ins

62* तुतोष च यथावच्च पूजा प्राप्य युधिष्ठिरात् ।

[B₁ 8 4 ० D₁ 2 m G₂ यथावत् (D₂ orig यथान्याय),
 T₁ G₆ ऋषिस्तसात्, M महर्षिस्ता. G₁ तुतोष महर्षिस्तसाच्च

(hypermetric), G₈-० प नारदस्तसात्]

6 ^b) B (B₅ damaged) D₁ 2 देवर्षिर्, T₁ G₆
 स ऋषिर्, G₁ सहर्षिर् (for महर्षिर्). K₈ B₁ D₁ 2 ०
 वेदपारगै — ^c) K₂ T₁ G₁ ० धर्मकामार्थसहित, M₁
 धर्मार्थकामसंगुक्त.

See Addenda for Rāmāyana parallel
 to the passage beginning here (7 ff) The refer-
 ences given below are to the Kumbhakonam edition
 (by Krishnacharya and Vyasaacharya), 1911.

7 K₂ V₁ G₅ om the ref — ^a) K₂ 3 G₁ 8 ० ०
 च कल्प्यते, B₁ 2 प्रकल्पते, M प्रकल्प्यते B₁ ० G₂ 4
 कल्प (G₂ 4 ^cल्प)ते कचिदर्थस्ते (B₅m कचित्तेर्था^{*} प्रकल्पते)
 — S (except G₂) transp 7^b and 7^d — ^b) S₁ K₂
 मति (for मन^{*}). — ^c) K₁ 4 D₁ सुखानि तव जायते
 — ^d) G₂ transp मनश्च and न K₄ न पुनश्च न विद्यते,
 B₁ 2 D₁ 2 भोगाश्च विविधा नृप, G₆ विमतश्च विहन्यते

8 ^a) N₁ V₁ B (except B₃) G₁ M₂ ^cचरितं,
 T₁ G₁ 8 ० ० M₁ ^cचरिता. — In B₅, 8^c-9^d is lost on
 a damaged fol — ^c) G₂ कचिद् (for वृत्तिम्) K₂ 8
 अक्षिणा, K₄ N₁ B₁ 2 4 ० m D (except D₄) अक्षुद्रा
 T₁ G₁ 8-० M वर्तते वृत्तिरक्षीणा — ^d) D₃ ^cरहिता,
 S (except G₁) ^cसहिता K₂ 8 N₁ V₁ B₁ ० Dn D₁ ०
 (sup in) त्रिषु, B₃ D₃ ० ० शुभा (for नृपु) B₁ 2
 D₁ 2 धर्मकामार्थसहिता

9 = (var) Rām. 2 100 63 — ^a) K₄ यद् (for
 वा) D₁ कचिदर्थं न चाधर्मं. — ^b) B (B₅ damaged)
 धर्मेनार्थम् D₈ च (for वा) — ^c) K₁ N₁ च, K₂ वै
 (for वा). B₁ उभौ प्रतीतिसारेण — ^d) K₂ कामे न
 प्रतिवाधसे; S कामेन (G₆ कामे च) न च (G₈-० वि-) वाधसे.
 Cv oitos विवाधसे (as in G₈-०)

10 = (var) Rām 2. 100 64 — K₂ om 10^{ab}
 — ^{ab}) B₅ D₁ G₁ 2 transp धर्म and काम B₁ 2 D₁ 2
 वदता (for जयतां). — ^c) N₁ धर्मज्ञ, V₁ B D (except

कचिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर ।
विभज्य काले कालज्ञं सदा वरद सेवसे ॥ १०
कचिद्राजगुणैः पङ्क्तिः सप्तोपायांस्तथानघ ।
बलाबलं तथा सम्यक्चतुर्दश परीक्षसे ॥ ११
कचिदात्मानमन्वीक्ष्य परांश्च जयतां वर ।
तथा संधाय कर्माणि अष्टौ भारत सेवसे ॥ १२
कचित्प्रकृतयः पट्ट ते न लुप्ता भरतर्षभ ।

आद्यास्तथाव्यसनिनः सनुरक्ताश्च सर्वशः ॥ १३
कचिन्न तर्कदूतैर्वा ये चाप्यपरिश्रिताः ।
त्वत्तो वा तव वामात्यैर्भिद्यते जातु मन्त्रितम् ॥ १४
कचित्संधिं यथाकालं विग्रहं चोपसेवसे ।
कचिद्वृत्तिमुदासीने मध्यमे चानुवर्तसे ॥ १५
कचिदात्मसमा बुद्ध्या शुचयो जीवितक्षमाः ।
कुलीनाश्चानुरक्ताश्च कृतास्ते वीर मन्त्रिणः ॥ १६

D1 2 4) M1 कालज्ञ — ^a) V1 D (except D1 2 4)
Cnp सम; Cn सदा (as in text) G2 सदाचारं च सेवसे
11 G2 transp 11 and 12 — ^a) K4 राजगुणैः;
D1 0 S (except G1 M2) राजगुणैः K8 सन्नि (for
पङ्क्ति) Cv as in text. — ^b) K2 T1 G2 4 सप्तोपायैः;
K4 'रमा (sio), B1 D2 4 G2 सप्तोपायाः; B2 प्राप्तोपायाः;
Cv as in text B1 D1 2 S (except M2) तथैव च (for
तथानघ) — ^c) N1 बलाबले तथा; V1 'बलेनथा (sio).
K2 च तत् (for तथा) T1 G च सम्यक्च (G2 सर्व च;
G2 सौम्य च); Cn (apparently) तथासवा (outing
variant 'सव') (for तथा सम्यक्) B1 5 Dn D2 5 0
Cnp बलाबलेन सम्यक्च (B1 0 'कच') — ^d) K2 M2
चतुर्धा स (M2 च); T1 G M1 कार्यं दश (for चतुर्दश).
Cv cites दश B1 5 D समीक्षसे (Dn1 'क्षयसे; D2
'क्षय च), T1 G2 Cv निषेवसे K4 *#*र्दशमिरीक्षसे

12 G2 transp 11 and 12 — ^a) K2 'मथांश्च,
B1 8 0 (m as in text) D1 2 'मन्विष्य (for 'मन्वीक्ष्य)
— ^b) B1 पुत्रांश्च (for परांश्च) B2 परांश्च विशेषत
— In B2, 12^a-13^a is lost on a damaged fol — ^c)
M1 Cv संधायि- B2 कार्याणि; G2 धर्मेण (for कर्माणि).
— ^d) To avoid hiatus N1 N1 B2 0 D2 चाष्टौ; K2 अष्टौ
(for अष्टौ) K1 8 4 T1 G2 भारताष्टौ निषेवसे, G1 8-8 M
चाष्टौ वरद सेवसे

13 ^a) B2 damaged N1 K B2 4 Dn D1 4 सप्त
(K8 सत्ये), V1 B1 8 0 D2 8 0 T1 सर्वा; G4 पट्टम्य
(for पट्ट ते) G2 कचित्प्रकृतियुक्तेषु. — ^b) V1 B1 8 0 Dn
D2 8 0 (sup lin. as in text) T1 न लु (B1 ल) लुप्ता;
G2 अलुब्धो, G2 4 ल (G4 प्र) लुप्ता; G5 M ल (M2 अ) लुब्धा
K2 पुरुषर्षभ G1 0 अलुब्धा पुरुषर्षभ — ^c) D1 M1
(sup lin) Cv आद्यास्तथा (M1 Cv आत्माश्चैवा) व्यवसिनः,
T1 G2 आद्याश्च (G2 'श्च) व्यसनिन्यश्च, G2 5 आर्याश्चैवाव्यस-
निनः; G2 आत्माश्च-वै व्य', M आद्याश्चाव्य (M2 'श्रैवा) व्य'
B1 अनुरक्ताश्च; Dn2 D1 2 5 0 G2 8 त्वनु', D2 तनु' (sio),
G2 स्वानु', G2 व्यनु', M अनु'. G1 आद्याश्चैवाव्यसनिनो-

प्यनुरक्ताश्च सर्वशः

14 = (var) Rām 2 100. 22 B2 reads 14 twice
in succession — ^a) Dn1 कचित्त् (for कचिन्न)
K2 8 धृतं (K2 दूतैः) स्रक्तं; N1 V1 B (B2 both times)
D (D2 sup lin. as in text) Cn कृतकैर्दूतैः (B1
तर्कितैर्दूतैः; D2 5 कृतकैर्दूतैः), G1 M2 तर्कदूतैर्वा, Cv Cnp
as in text T1 कचिन्निकृतिनैः (read 'कै') दूतैः Cd cites
कृतकैः — ^b) K2 ये चाप्यपरिश्रिताः; V1 ये चाप्य-
परिपक्वा, B1 D2 (sup lin) ये चान्ये (D2 'प) परि-
श्रिताः; B2 D1 2 T1 चारैर्वा (T1 'नै) परिपक्वा; B1
चारैर्वापरिश्रिताः; B2 (first time) ये चाप्यपरिश्रिताः
as in text (m 'तै'), B2 (second time) चारैर्वा परिपक्वा
Cv cites अपरिश्रिता (as in text) — ^c) B2
(second time) रहो; D1 ततो; T1 G2 5 Cv खया (for
त्वत्तो) G1 स तु, G2 न तु (for तव) G4 M न तवामात्यै
(for तव वामां), Cv as in text K4 N1 V1 B (B2
both times) Dn2 G2 चामां, T1 वार्ता (for वामां).
K2 त्वत्तो वाय तवामात्यै — ^d) G2 वेद्यते, Cv भिद्यते
(as in text) G1 0 न तु, G2 Cv तव (for जातु) V1
B (B2 first time) D (except D4) मन्त्रित तथा (for
जातु मन्त्रि) — V1 B D ins after 14 (B2, after
repetition of 14)

03* मित्रोदासीनदान्णां कचिद्वैरिष चिकीर्षितम् ।

15 K1 om 15-27 — ^a) K2 तथाकालः; T1 G2 5
यथान्याय, G2 च यान च — ^b) B1 2 D1 2 चापि (for
चोप) — ^c) B2 damaged G2 5 उदासीनं (G2 'ना)
G2 Cv उदासीनेषु वृत्तिं च (Cv वृत्तिश्च) — ^d) B2
damaged K2 मध्यमा K2 D2 T1 G2 5 M2 चानुवर्तसे,
N1 चानुपद्यसे, V1 B1 2 4 0 Dn D2 5 0 चा (B2 D2 वा)
नुमन्यसे G1 Cv मध्यमेपूपद्यसे

16 = (var) Rām. 2 100 16. — K1 om 16 (of.
v.1 15). — ^a) N1 K2 8 V1 B (B2 damaged) D G2
बुद्धा (K2 वृत्ता, D1 2 बुद्धा); Cd as in D1 2 — ^b)
B2 damaged. K2 N1 जीवित क्षमा; K2 निर्णयक्षमा;

विजयो मन्त्रमूलो हि राज्ञां भवति भारत ।
 सुसंवृतो मन्त्रधनैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः ॥ १७
 कच्चिन्निद्रावशं नैपि कचित्काले विबुध्यसे ।
 कच्चिच्चापररात्रेषु चिन्तयत्यर्थमर्थवित् ॥ १८
 कच्चिन्मन्त्रयसे नैकः कच्चिन्न बहुभिः सह ।
 कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो न राष्ट्रमनुधावति ॥ १९
 कच्चिदर्थान्विनिश्चित्य लघुमूलान्महोदयान् ।

क्षिप्रमारभसे कर्तुं न विघ्नयसि तादृशान् ॥ २०
 कच्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः परोक्षास्ते विशङ्किताः ।
 सर्वे वा पुनरुत्सृष्टाः संसृष्टं ह्यत्र कारणम् ॥ २१
 कच्चिद्राजन्कृतान्येव कृतप्रायाणि वा पुनः ।
 विदुस्ते वीर कर्माणि नानवाप्तानि कानिचित् ॥ २२
 कच्चित्कारणिकाः सर्वे सर्वशास्त्रेषु कोविदाः ।
 कारयन्ति कुमारान् योधमुख्यांश्च सर्वशः ॥ २३

C 2 1
B 2 5
K 2 5

S विगतकुमा V1 B3 4 6 Dn D3 5 6 (sup l1n
 as in text) Cn शुद्धा सवोध (V1 'पाद'नक्षमा, Cnp
 as in text — °) G1 6 M कुलीनाश्च विनीताश्च. — °) D1 वर (for वीर) S नियता (T1 नियता, G2 यत्तास्ते,
 G3 M यत्तास्ते, G4 रक्तास्ते) मन्त्रिण. कृता — After 16,
 T1 G2-5 read 19

17=Rām 2 100 17. — K1 om 17 (cf v l 15)
 — °) K2 विभवो (for विजयो) K2 2 मन्त्रिमूलो,
 D1 मन्त्रतुल्यो; D3 मूलमन्त्रो D3 वै (for हि) S (except
 G2) मन्त्रो विज (G2 'प')यमूल हि — °) N1 V1 B D
 (except D4) G4 राज्ञो (for राज्ञा) — °) N1 B1
 D1 2 G3 सुसंवृतो; G1 'वृत्तैर्', M1 'वृत्तैर्' K2 मन्त्रिधनैर्,
 K3 G1 6 मन्त्रिव (G1 'प')रैर्, K4 M मन्त्रपरैर्, B1 'रवैर्';
 D1 2 T1 G2-5 'धरैर्', D4 'वरैर्' V1 B2-6 Dn D3 5 6
 कच्चिन्संवृतमन्त्रैस्ते (B2 6 Dn2 'सैर्', B3 'श्च') — °) V1
 भूख', G1 6 मन्त्र' (for शास्त्र') — After 17, V1 B D
 ins .

64* राष्ट्र सुरक्षित तात शत्रुभिर्न विलुप्यते ।

18=(var) Rām. 2 100. 18 — K1 om 18
 (cf v l. 15). — °) D1 'वदो (for 'वशं) G1-4 नैपी'
 — °) Dn (1) [S]पि, M1 प्र- (for वि-). — °) D1 4 G1 2 6
 कच्चिद्वा (D4 'द')पर', D3 5 'चापररात्रेषु — °) N1 T1 G3
 अर्थवत् B1 2 D1 2 चिन्तयत्यर्थ (B1 'यन्सर्व-; B2 D3
 'यस्यर्थ)निश्चयान्

19=(var) Rām 2 100 19. — K1 om 19 (cf.
 v.l. 15). T1 G2-5 read 19 after 16 — °) G1 6 नैकै-
 — °) S1 ते मन्त्रिते, B1 दुर्मन्त्रिणं (for ते म') — °) D3 रात्रे - N1 V1 B3-6 Dn D3 5 6 T1 G2-5 परि'; B2
 D1 2 प्रति' (for अनु'). B1 राष्ट्रं न परिगच्छे.

20=(var.) Rām. 2, 100 20. — K1 om. 20 (cf.
 v l 15) — °) G1 6 च (for वि-) — °) S लघुपायान्
 S1 K2 3 महाप (S1 'य')लान् — °) G3 कच्चिन् (for कर्तुं)
 — °) B दीर्घ' (for विघ्न').

21=(var.) Rām. 2, 100. 53. — K1 om. 21

(cf. v l 15) — °) K2 D3 (orig) कच्चिन्, D4 कच्चिन्
 K3 B1 6 सर्व (for सर्वे) — °) V1 B3 4 (m as in
 text) 6 महीपते, B1 [S]रिशकिता (for विशङ्किता)
 S प्रत्यक्षास्ते नरर्षभ (G2 विशा पते, G3 'प'भा) Cv otes
 प्रत्यक्षा — After 21^{ab}, S ins (Cv glossos)

65* परोक्षा वा महाराज मध्य ह्यत्र प्रशस्यते ।

[T1 G1 6 ह्यस्य (for ह्यत्र)]

— V1 B3 om 21^{ab} — °) S (except G3) सर्वथा
 (M2 erroneously उत्सृष्टा) (for सर्वे वा) D3 'रत्यक्ता'
 (for 'रसृष्टा') K3 सर्वेषु वा पुनर्हृष्टा — °) S1 G2
 सहृष्टा; B3 संसृष्टि', T1 G1 3-6 ससृ (G3 'स्पृष्ट')ष्टा; Cn
 as in text (=स्नेह') S1 तत्र; K3 B1 D1-3 5 6 यत्र,
 N1 B2-5 Dn Cd चात्र (for ह्यत्र) — B1-5 (B3 dama-
 ged) D ins, after 21 V1 B3 (which om. 21^{ab})
 ins after 21^{ab}

66* आसैरलुब्धैः क्रमिकैस्ते च कच्चिदनुष्ठिताः ।

[B3 तत्र, B6 तव (for ते च) B1-3 D1, 2, 4 'दधि'
 (for 'दनु')]

22=(var.) Rām 2. 100 21 — K1 4 om. 22
 (for K1, cf v.l. 15) B3 damaged — °) K2
 कृतप्राणानि, D1 कृतमायाति — °) D1 चार- (for वीर).
 — °) K2 Dn1 G2 नानावाप्तानि, B1 नानार्थानि च,
 B3 (m as in text) D1-3 5 6 नानारब्धानि, T1 G1 6
 न त्वारब्धा', G3-5 M नार (G4 न ल)दध्या', M1 (inf.
 l1n. sec. m.) Cv नानवाप्ता; Cn as in text. S1 N1
 केचन, K3 D4 केनचित्, T1 कानि च, G2 कर्हिचित् S Cv.
 अनवाप्तानि अनुपगृहीतानि । S

23 K1 om 23 (cf. v l 15) G2 reads 23 after
 26, probably also Cv, which here has the insertions
 of G2, but otes nothing from 26 — °) S1 N1 V1
 D3 (sup l1n as in text) G4 M2 कारुणिका; T1 G1 6
 कर', G2 च कारुणा, all comm. as in text B2 m कर्म;
 B4-6 Dn D3 6 धर्म', D3 धर्मा (for सर्वे) — °) Dn2
 सर्वे शास्त्रेषु, G2 राजशा', M सर्वश' B1 D1, 2 सर्वशास्त्र-

कचित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकं क्रीणासि पण्डितम् ।
 पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं परम् ॥ २४
 कचिदुर्गाणि सर्वाणि धनधान्यायुधोदकैः ।
 यत्रैव परिपूर्णानि तथा शिल्पिधनुर्धरैः ॥ २५
 एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दान्तो विचक्षणः ।
 राजानं राजपुत्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् ॥ २६
 कचिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च ।
 त्रिभिस्त्रिभिरविजार्तेर्वैतसि तीर्थानि चारकैः ॥ २७
 कचिद्विषामविदितः प्रतियत्तश्च सर्वदा ।
 नित्ययुक्तो रिपून्सर्वान्वीक्षसे रिपुवदन ॥ २८

विशारदा, B₂ T₁ सर्वशास्त्रार्थकोविदा — *) B₂ शिक्ष; T₁ G₂ ० धार (for कार) S₁ K₂ B₂ G₂ कुमारश्च — *) S₁ K₂ B₂ D₂ योधमुह्ययाश्च; T₁ G₁ ० धर्ममुह्ययाश्च, G₂ M₂ योधमुह्यया (M₂ 'रया')श्च — After 23, G₂ C₁ ins. a variant version of 109, 110^{ed}, 111 (q v), repeating them below (with 110 complete)

24 = (var) Rām 2. 100 23 — K₁ om 24 (cf. v 1 15) G₂ transp 24 and 25 — *) D₂ सहसे, G₂ ० सहस, G₂ M₂ सहस्रान् — *) S इच्छति (for क्रीणासि) — *) M₂ ह्यत्र (for ह्यर्थ) — *) K₂ निःश्रेयस, D₂ नेश्वे G₂ महत् (for परम्)

25 = (var) Rām 2. 100 54 — K₁ om 25 (cf. v 1 15) G₂ transp 24 and 25, T₁ G₁-० M transp 25 and 26 D₂ damaged — *) T₁ G₁ ०-० M transp दुर्गा and सर्वा G₂ गृहा (for दुर्गा) — *) S धनधान्योदकायुधैः (G₂ 'धान्यायुधादिकैः) — *) T₁ तथा शिरप

26 = (var) Rām 2. 100 25. — K₁ om 26 (of v 1 15) T₁ G₁-० M transp 25 and 26 — *) B₂ damaged G₂-० एको ह्यमात्यो — *) B₂ damaged B₁ २ D₁ २ शूर प्राज्ञो बहुश्रुत — *) K₂ ० राजानो (K₂ 'नां') D₁ २ च (for वा) — After 26, G₂ C₁ read 23, followed by 109, 110^{ed}, 111 (of v 1 23)

27 = Rām. 2. 100 37. — K₁ om 27 (of v 1 15) G₂ transp 27 and 28 — *) D₂ ० 'दशान्येषु, S C₁ 'दशान्येषा — *) G₂ सपक्षो M C₁ सप्त (for पञ्च), — *) D₂ T₁ अभिज्ञातेर, G₁ ० M₁ अना — *) G₂ चेत्स्वनर्थनिवारकै

28 K₁ om, 28 G₂ transp. 27 and 28 — *)

कचिद्विनयसंपन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः ।
 अनस्यपुरनुप्रष्टा सन्कृतस्ते पुगेदितः ॥ २९
 कचिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः ।
 हुतं च होप्यमाणं च काले वेदयते मदा ॥ ३०
 कचिदद्वेषु निष्णातो ज्योतिषां प्रतिपादकः ।
 उत्पातेषु च सर्वेषु देवज्ञः कुशलस्तत्र ॥ ३१
 कचिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः ।
 जघन्याश्च जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः ॥ ३२
 अमात्यानुपधातीतान्पितृपतामहाञ्जुर्चीन ।
 श्रेष्ठाञ्च श्रेष्ठेषु कचिच्चं नियोजयसि कर्मसु ॥ ३३

G₁ 'विनिय — *) N (except S₁ K₁ D₁, K₁ om.) प्रतिपक्षश्च, S कृतयत् (G₂ 'जु')श्च; C₁ ns in text G₂ सर्वदा — *) K₂ B₁ ० D₂ Cd त्रिभ्योऽनुक्तो, D₂ त्रिभ्योऽनुक्तो; G₁ नित्ययुक्तान् — *) S₁ K₂ ० S₁ D₁ G₁ M इक्ष्म्ये (G₂ सेवमे); K₁ इक्ष्म्य, D₂ योधयमे V₁ रिपुमर्दन — After 28, G₂ C₁ ins a version of 108, 51, 55 and 50 (q v), repeating them below

29 = (var) Rām 2. 100 12 — B₂ damaged — *) G₂ 'मर्दन — *) V₁ कुले पुत्रो; D₁ कुरपुत्रो, C₁ ns in text K₁ युधिष्ठिर, G₂ बहुश्रुते — *) K₁ ० D₂ अनु (for अन) K₂ अनुष्ठान (sic), V₁ अनाकी तु; B₁ अविश्रेष्ट; B₂ ० D₁ D₂ ० ० C₁ ns अयकीर्ण; D₂ अनुत्पष्टा, T₁ अनुदष्टा; G₁-० ० ० M अनुद (G₁ ० 'द्व')ष्टा, G₁ अनुष्ठता, Cd n अनुप्रष्टा (ns in text)

30 = Rām 2. 100 14 — *) B₂ damaged G₂ कचिरभिव्यक्तमायुक्तो — *) K₂ G₁ वेदयमे D₁ ० मदा, G₂ मदा S₁ हुत च ह्यप्य होमासौ म्नीकुर्वति च देवता

31 *) S₁ कचिदद्वेषु, V₁ कचिदकेषु S कचिरयदगति (T₁ G₁ ० 'मैनि', G₂ 'मो नि', M₁ 'मे नि')त्पातो. — *) S₁ D₁ ० ज्योतिषि; B₂-० D₁ D₂ ० ० 'च S प्रतिपादक' — *) K₁ तथा, S स (G₁ त)दा (for तय)

32 = (var) Rām 2. 100 26 — *) D₂ मुख्यान् K₁ च मुख्येषु, K₂ महत्स्वेषु, D₂ सहस्वेषु — *) G₂ मध्यमां — *) D₁ तु (for च) — *) S₁ K₂ S₁ D₁ ते ताव; B₁ ० ते साधु (for कर्मसु) B₂ भूयात् साधु योजिता, D₁ ० भृत्यास्ते सायुधो जि (D₂ साधु योचि)वा

33 = Rām 2. 100 27 — B₂ damaged. — *) K₂ अमात्यानुपधानीतान्, T₁ G₁ ० 'नय निर्णो', G₂ ० 'जु (G₂ 'न)पधानी'; C₁ ns in text — *) G₂ शुभान् (for शुचीन्) G₂ M₁ पितृपतामहोचितान्. — *) B₂ D₁ ०

कच्चिनोग्रेण दण्डेन भृशमुद्वेजितप्रजाः ।
 राष्ट्रं तवानुशासन्ति मन्त्रिणो भरतर्षभ ॥ ३४
 कच्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा ।
 उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः ॥ ३५
 कच्चिद्वृष्टश्च शूरश्च मतिमान्धृतिमाञ्जुचिः ।
 कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिस्त्व ॥ ३६
 कच्चिद्वलस्य ते मुख्याः सर्वे युद्धविशारदाः ।

दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः ॥ ३७
 कच्चिद्वलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम् ।
 संप्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विकर्षसि ॥ ३८
 कालातिक्रमणाद्ध्येते भक्तवेतनयोर्भृताः ।
 भर्तुः कुप्यन्ति दौर्गत्यात्सोऽनर्थः सुमहान्स्मृतः ॥ ३९
 कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः ।
 कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषु संत्यजन्ति सदा युधि ॥ ४०

C 2. 1
B 2. 5
K 2. 5

कच्चिच्च, T1 G *त्तु

34=(var) Rām 2 100 28 — °) Ś1 K1 2 N1
 'भृशमुद्वेजयन्प्रजा', Ks 'मुद्विजितप्रजा', V1 B1 2 Dn Ds 2 6
 'मुद्विजसे प्रजा', B1 2 6 राजद्वि(B1 'स्रो)द्वेजिता' प्रजा,
 B2 D1 2 T1 G1 2 4-6 'भृशमुद्वेजिता' (G2 'द्वेजये, G3
 'द्वेजसि, G4 'द्विजित' प्रजा', M 'मुद्वेजितवजं (M2 'त'
 प्रज), text as in K4 D4 G3 (see Addenda) — °)
 Dn1 Ds राष्ट्रे D1 2 तवानु', G3 4 तव प्र' (for तवानु')

35=Rām 2 100 29. — °) Ds G4 त्वा (for त्वा)
 Ks भव'; G1 नोप' (for नाव') — °) K2 याचका;
 Gs याजकं K2 त्वा — Bs om 35^{ad} — °) K1 D4
 उग्रप्रतिग्रही', K2 V1 B1 2 4 Dn1 D1-3 6 Cd उग्र (D1
 दुर्ग) प्रतिग्रही', M1 उग्र—'तार', Cn v as in text
 — After 35, D2 ins

67* कच्चिच्च पिद्यते राष्ट्रे तव कीर्तिविनाशका ।

36=(var) Rām 2 100 31 — °) Ś1 कच्चिद्वृष्ण'
 (sup lin द्व for ण), Ks 'द्वृष्ट', D4 G2 4 दृष्ट' (for
 'द्वृष्ट') B1 D2 कच्चिद्वृष्टश्च दृष्टश्च — °) G4 transp
 मति' and दृति' D4 भूति' (for दृति') D4 कवि,
 G2 कजु (for शुचि) — °) Bs damaged B1 2 D1 2
 'रूपश्च (for 'रक्तश्च) — °) Bs damaged G2 कृत'
 (for तव)

37=(var) Rām 2 100 32 — Bs damaged
 — °) G4 'द्वलश्च (sup lin 'द्वले च) B1 D1 2 G2
 मुख्यास्ते (by transp) — °) Bs damaged Ś1 K2
 N1 V1 B2-4 6 Dn1 D1-3 6 सर्व' (for सर्वे) — °) K1 2
 D1 6 दृष्टापदाना (Ks 'ननेन, D1 वदान्या), K4 N1 V1
 B2 Dn Ds दृष्टापदाना (Ds 'ना), B1 2 4 6 D2 2 T1 G4 M
 दृष्टा(Bs 'सा, M2 'द्वा)वदाना (M1 [inf lin] 'प्रदाना),
 Cv दृष्टा 'प्रदाना' K2 दृष्ट शौर्यातिविक्रान्ता', D4 दृष्टापदाना
 विक्रीतान् — °) D4 Gs स्वय (for त्वया) N1 समृत्य,
 G4 विक्रान्त- (for सत्कृत्य) Bs लालिता (for मानिता)
 Cn cites 37^d entirely as in text.

38=(var) Rām 2 100 33 — T1 om (hapl)

38^a-39^b — °) K1 भक्त त्वं, Ks ते भक्त, B1 भक्तस्य
 — °) K1 विशेष, Ks चेतन, Cv as in text B1
 यथेप्सित — °) Ks N1 V1 B D (except D4) G4
 संप्राप्तकाले — °) K2 4 विकर्षसे, B2 'हृपसे, B3 'शैसि

39=(var) Rām 2 100 34 — T1 om 39^{ab}
 (cf v1 38) — °) K2 N1 V1 B D 'णादेते (D4
 'णचैते), G2-4 'णादेतोर् — °) K1 भक्तावनतयोर् B2
 दृता; B4 Ds वृता', Cv as in text — °) Gs भव्रै;
 M2 मेत्तु N1 V1 B D (except D4) कुर्वति (for
 कुप्यन्ति) K1 Bsm दौर्गत्या; V1 B2 2 6 Dn Ds 2 6
 यद्गत्या, B1 D1 2 दौर्गत्य, B2 'हृद्य, D4 'गत्यान्, S दू(Gs
 M2 दु-; G4 पु, M1 द्वि)प्यति (for दौर्गत्यात्) — °)
 K4 M भवेत् (for स्मृत) — After 39, N1 ins
 (in lieu of 40-44, omitted)

68* कच्चित्सर्वे महीपालास्त्वदाज्ञा मूर्ध्नि धारिता ।

कच्चित्सुहृदया सर्वे ह्यर्चयन्ति भवत्कृते ।

कच्चिदन्तपुरा देवा काले ससेवितास्त्वया ।

कच्चिद्राजपुरन्ध्रीभिः प्रसूयन्ते कुलोचिता ।

कुमारा धार्मिका शूरा राजधर्मविशारदा । [5]

कच्चित्तेषां च पुत्राणां विवाहं क्रियते त्वया ।

सतानार्थं तु वशस्य दोष तस्य महीयस ।

कच्चिदाश्वासि राजस्त्वया शरणमागतान् ।

देवादीन्भयसग्रस्तानकार्पण्यधिया भृशम् ।

40=(var) stanza 85, = (var) Rām 2 100 35
 N1 om 40-44 Bs damaged — °) D1 2 सर्वत्र, D4
 सर्वे सु- (for सर्वेऽनु) — °) G2 कुरुपुत्रा, Cv as in text
 B1-3 D1 2 तनुयज, Cv प्रधावत, Cn as in text
 G4 कुलवशप्रधा — °) B1-3 D1 2 ह(B1 कु)ष्टा (for
 कच्चित्) Ś1 K4 तवार्थे च, B1 2 D1 2 तवैवार्थे, B3
 तवार्थेषु — °) B1 युधिष्ठिर, Gs तदा युधि

41 N1 om 41 (of v1 40) — °) Bs damaged
 B1 2 G1 अर्थी, Dn1 Ds 6 सर्वान्, Ds सर्वा, Cv as in
 text — °) Bs damaged B1 2 D1 2 सतत; S (except
 M2) सर्वत (for सर्वश) — °) Ś1 K4 G M2 Cv

C. 2. 185
B. 2. 5 51
K. 2. 5 55

कच्चिन्नैको बहूनर्थान्सर्वशः सांपरायिकान् ।
अनुशास्ति यथाकामं कामात्मा शासनातिगः ॥ ४१
कच्चित्पुरुषकारेण पुरुषः कर्म शोभयन् ।
लभते मानमधिकं भूयो वा भक्तवेतनम् ॥ ४२
कच्चिद्व्याविनीतांश्च नराञ्जानविशारदान् ।
यथार्हं गुणतश्चैव दानेनाभ्यवपद्यसे ॥ ४३
कच्चिद्वारान्मनुष्याणां तवार्थं मृत्युमेयुषाम् ।
व्यसनं चाम्युपेतानां विमर्षि भरतर्षभ ॥ ४४
कच्चिद्भयादुपनतं क्लीवं वा रिपुमागतम् ।
युद्धे वा विजितं पार्थ पुत्रवत्परिरक्षसि ॥ ४५

कच्चिच्चमेव सर्वस्याः पृथिव्याः पृथिवीपते ।
समश्च नाभिश्छिद्यश्च यथा माता यथा पिता ॥ ४६
कच्चिद्व्यसनिनं शत्रुं निशम्य भरतर्षभ ।
अभियासि जवेनैव समीक्ष्य त्रिविधं बलम् ॥ ४७
पार्णिमूलं च विज्ञाय व्यवसायं पराजयम् ।
बलस्य च महाराज दत्त्वा वेतनमग्रतः ॥ ४८
कच्चिच्च बलमुख्येभ्यः परराष्ट्रे परंतप ।
उपच्छन्नानि रत्नानि प्रयच्छसि यथार्हतः ॥ ४९
कच्चिदात्मानमेवाग्रे विजित्य विजितेन्द्रियः ।
पराङ्मिगीपसे पार्थ ग्रमत्तानजितेन्द्रियान् ॥ ५०

अनुशास्ति, K1-s V1 B1 s s D (D6 after corr) 'शास्ति;
B8 s D6 (before corr) 'शास्ति, only B6 T1 M1
as in text | B1 s s s यथाकालः; Cv as in text — ")
G2 शासनातिक', G4 s 'नातिगः; M1 (inf. in sec m)
Cv 'नानि च B2 s कामशासनिकां गतिं

42 N1 om 42 (of v.l. 40). — ") Dn2 D4 भाव'
(for शोभ) — ") G M Cv अत्यत (for अधिक) — ")
S Cv मृतो (T1 भूयो, G1 s हतो) वा वेतन त्वयि (T1 बहु)

43 N1 om 43 (of v.l. 40) — ") S द्विजा
(G8 s जान, G8 M जना)ञ् (for नराञ्) — ") B6
D1-s यथार्हगुणतश्चैव, D4 यथायं गुणतश्चापि — ") S1
धनेन, M1 ज्ञा' (for दा') K1 दानेन प्रतिपद्यसे; V1 B D
दानेनाभ्युपपद्यसे (Dn1 D8 'ते), T1 G6 कालेनाभ्युप',
G1 कालेनाभिसिपत्स्यसे (sic), G8 M2 दानेनाभ्यवपत्स्यसे

44 N1 om 44 (of v.l. 40) B8 damaged — ")
S कच्चिद्वारान्भटानां (G1 s 'द्वारार्भकाणां, G2 'दासा भटा वा)
ते — ") K2 V1 B1-s s D (except D2) G2 s
मृत्युमीयुषां (G2 'मेयुषां) G6 मृतपार्थेय्युपेयुषां — ")
S (except G8) Cv व्यसने K1 s s B8 s D1.2 T1 G1
वाप्यु (K1 चाप्यु, K2 D1.2 G1 वाम्यु, T1 नाम्यु)वेतानां,
Cv as in text — ") K2-s पुरुष' (for भरत')

45 ") K4 युद्धाद् (for भयाद्) K1.4 V1 B D
G2 s उपग (K4 D4 G8 'र)त; N1 निपतित — ") V1 B
Dn D1-s s s क्षीण; S गृह (G2 M1 रिपु) (for क्लीव)
G2 वो (for वा) G2 M1 गृहम्, G4 पुनर् (for रिपुम्)
K2 D4 क्षीव रिपु (K2 वारि)मुपागत — ") N1 V1 B
(except B4 s) D2 s s s युधा, S युधि. T1 G6 निर्जित,
Cv as in text G1 प्राप्त (for पार्थ) — ") K1.4 B1
'रक्षसे.

46 ") S1 K D4 त्वमस्या', G2 समोपि, G8 त्वमेव
T1 G6 सर्वस्य, G1.2 सर्वसां — ") T1 G1 2.6 पृथिव्यां
B1-s D1 s भरतर्षभ — ") K (except K1) G2-s M
समश्च नाति', N1 V1 B2 s Dn D8 s s Gd समश्चानभि',
B1 s s s D1.2 समत्वेनावि (B6 'नाभि'); T1 G1.6 सुमना
अ(T1 ना)ति' — ") S पुत्रो (for माता) Dn1 तथा
(for the second यथा)

47 ") B8 s T1 G1.6 M कच्चिद्व्यसनिन' शत्रुम् — 47nd
lost in B8 on a damaged fol. — ") S1 बलेनैव — ")
V1 B6 T1 सगृह्य (for समीक्ष्य). — After 47, V1 B
(B8 damaged) D T1 ins.

69* यात्रामारभसे दिष्ट्या प्राप्तकालमरिंदम ।

[T1 कच्चिद् (for दिष्ट्या)]

48 ") K2 पार्णिमूल, G1 पार्णिमूल, M1 वार्णिमूल;
M2 पार्णीमूल, Cv पार्णिमूले — ") K4 B1 व्यवसायपरा-
जय, S 'यपुरोगम' — ") D4 तु (for च)

49 K2 transp 49 and 50 — ") G2-s कच्चिच्च
S1 N1 V1 B2 s s D1 2 प (B2 s D2 पु, D1 वी)रमुख्येभ्य'
(for बल') K B1 कच्चित्परममुख्येभ्य' (K2 'त्परममुख्येभ्य';
B1 'त्युरूपमुख्येभ्य') — ") A few MSS परंतप — ")
K1 V1 B1-s s D2 उपपन्ना (K1 'कृन्ना; B6 'स्थिता)नि,
G M अविच्छिन्त' (G6 अहिच्छिन्त') — ") K2 M2 प्रयच्छति,
G1 s कुरुद्ग्रह (for यथार्हत)

50 For G2 Cv, of v.l. 51 K2 transp 49 and 50
— ") B1 s D1 2 कच्चिच्चमा (B1 'चैवा)त्मनात्मानं — ")
G2 (after 28) Cv विजित्त्वा G6 भरतर्षभ (for विजिते)
— ") B8 damaged D8 G8 परा, G2 (second time)
पर K2 विजिगीसे, D8 जयिष्यसे, G8 जिहीर्षसे, M2
जिगीर्षसे G2 (second time) कच्चिद् (for पार्थ) B1 s

कचित्ते यास्यतः शत्रून्पूर्वं यान्ति खनुष्ठिताः ।
 साम दानं च भेदश्च दण्डश्च विधिवद्गुणाः ॥ ५१
 कचिन्मूलं दृढं कृत्वा यात्रां यासि विशां पते ।
 तांश्च विक्रमसे जेतुं जित्वा च परिरक्षसि ॥ ५२
 कचिदष्टाङ्गसंयुक्ता चतुर्विधवला चमूः ।
 बलमुख्यैः सुनीता ते द्विपतां प्रतिवाधनी ॥ ५३
 कचिल्लवं च मुष्टिं च परराष्ट्रे परंतप ।
 अविहाय महाराज विहंसि समरे रिपून् ॥ ५४

कचित्स्वपरराष्ट्रेषु बहवोऽधिकृतास्तव ।
 अर्थान्समनुतिष्ठन्ति रक्षन्ति च परस्परम् ॥ ५५
 कचिदभ्यवहार्याणि गात्रसंस्पर्शकानि च ।
 भ्रेयाणि च महाराज रक्षन्त्यनुमतास्तव ॥ ५६
 कचित्कोशं च कोष्ठं च वाहनं द्वारमायुधम् ।
 आयश्च कृतकल्याणैस्तव भक्तैरनुष्ठितः ॥ ५७
 कचिदाभ्यन्तरेभ्यश्च बाह्येभ्यश्च विशां पते ।
 रक्षस्यात्मानमेवाग्रे तांश्च स्वेभ्यो मिथश्च तान् ॥ ५८

D1 2 समस्तान्वि (B1 'थान', B2 D2 'स्तान') जितेंद्रियान्,
 Gs प्रमत्तानजितेंद्रिय; Gs प्रमत्तानि जितेंद्रिय For 50^{ad},
 G2 reads first time (1 o after 28) आत्मानमुपमां कृत्वा
 विजयाय प्रवर्तसे

51 G2 Cv read a version of 51, 52 and 50
 (following 128) after 28 (see v1 there), repeating
 them here — ^{ab}) G2 (second time) मन्त्रायति (for
 पूर्व यान्ति) B1 2 4 स्वधिष्ठिता, Bsm G1 सुनि, D2
 स्वनुष्ठितान् Gs पूर्व यास्यस्वनुष्ठिताः — For 51^{ad}, G2
 reads first time (1 o after 28) 'यास्यतो यात्रा नित्य
 गच्छत्यनुष्ठिता Cv cites अनुष्ठिता and गच्छति. — For
 51^{ad}, G2 reads first time (1 o after 28) चारा साम च
 दानं च त्रयः पूर्व समो गुण Cv cites चारा, साम, दानं,
 त्रय, पूर्व, समा and गुणै (sio). — ^c) M2 दानश्च Ks G
 भेद च. — ^d) G2 (here) s M चतुरो (for विधिवद्)
 G1 4-6 दृढं च चतुरो गुणा (Gs s 'णान्').

52 For G2 Cv, cf. v1 51. — ^{ab}) S1 lacuna.
 V1 B D (except D4) T1 परान् (for यात्रा). G2
 (after 28) यास्यसि भूमिप — ^c) T1 G2 (here) ततो;
 G1 s बल, G2 (after 28) कचिद्, Gs-5 रिपुं, M1 त्वं च;
 M2 स्वय (for तौश्च). K4 गत्वा (for जेतु) — ^d) G2
 (after 28) राक्ष्य (for जित्वा) G4 सु (for च). B1
 'रक्षसे, G2 (here) 'कर्षसि.

53 ^a) Bs damaged. T1 प्रणीता, G4 सुनीतस्
 S1 K2-4 B1 D4 G2 बलमुख्य (Gs 'ख्या') सुनीता ते (D4 च)
 Cv cites बलमुख्या — ^d) Bs damaged. K2-4 N1 V1
 B1 Dn1 D1.8-6 Cn प्रतिवाधनी (K4 'वातिनी', N1
 'माधिनी, V1 वाधिनी, Dn1 Ds Cn 'वधिनी; D1 'वाधनी'),
 Bs सप्रधावनी. S द्विपत प्रतिवाधते (G1 M 'वाधने; G4
 परिवाधते, Gs 'वातने).

54 ^a) Bs damaged. S1 (sup lsn) Gs कचिल्लं,
 K1 'छापं. S1 मुष्टि (for मुष्टि). Cv as in text. — ^b)
 S1 परराष्ट्रे — ^c) K2 अविहार्य; Ds s अभिज्ञाय; D4.6

(sup. lsn) अविज्ञाय, T1 G4 Cv [v1 of Udupi MS
 quoted by Sastri at end] अभियाय, G1 M अभिहस्य,
 G2 अभियाम; Gs अपयासि, Gs s Cv [Sastri p 603]
 अभिधाय — ^d) Some MSS. विहन्ति. V1 B2 s D
 (except D4) G4 M2 Cv निहंसि, G2 विहसि S1 K2 s
 समयं, K1 D4 समये (for समरे) S1 K2.8 D4 रिपो;
 Cv as in text.

55 ^a) B2 कचिदपर, D1 s 'च परराष्ट्रेषु; G2 M
 'स्वपुराष्ट्रे. — ^b) K1 'वोविकु; Ks 'वोविजि (for
 'वोऽधिक'). S (except M2) त्वया (for तव) — ^c)
 Ks समुपतिष्ठति, B D (except D4) समधि (for समनु)
 N1 V1 अर्थ समधि, S अर्थ चैवानु.

56 ^a) S कचित्तेभ्य (Gs 4 'ते व्य') — ^b) N1 Bsm
 Dn T1 G2-s M गात्रसंस्पर्शनानि (T1 'शनेन), V1 B4 s
 D1-2 s s Cnp 'संघर्षणा', B1 s 'सहर्षणा', B2 illegible,
 Bs 'सहन्ना'; D4 'सस्पर्शणा', G1 s 'सरक्षणा', text as in
 S1 K Cd (gloss, अनुलेपनानि) — ^c) S1 B1 प्रियाणि, K1
 G2 प्रियाणि, K2 श्रेया, Ks Gs प्रेया, V1 B2-4 s गृहानि
 (V1 Bs 'णि); T1 Gs पेयानि; Gs प्रेयानि (for प्रेयाणि).
 T1 G (except G2) महार्हाणि. — ^d) Bs damaged.
 D4 रक्षते. S रक्षत्यविमना निपक्

57 Bs damaged. — ^a) S1 K1.4 B2 D1.2 4 s
 transp. कोश (D2 कोषं) and कोष्ठ N1 V1 Dn Ds s
 (sup lsn) कोशश्च, B4 राष्ट्रं च, Ds कोषश्च; Cv as in
 text. T1 G1 2.4 s M1 (inf. lsn.) Cv गोष्ठ (for कोष्ठ)
 Bs कचित्कोष्ठ च कोषश्च, Bs M2 'कोषं च (M2 'क्षश्च)
 राष्ट्र च, Gs 'होप च गोष्ठ च — ^b) Ks G4 s M1
 वाहनद्वारम्; Gs वाहन धारम्, M1 (inf lsn) वाहनं वारम्
 V1 Cv वाहन परमायुध, G1 'न च वरायुधं — ^d) Bs तव
 भक्तिर; T1 संवसक्तैर, M2 तव श्रुत्यैर S1 Ks Gs 'ष्ठित,
 B2 2.6 D2 G1.4 s M 'ष्ठिता (Bs G4 'ता) Cv as in
 text.

58 ^a) Ks B1-4 D1 2 G1 2 'दस्य', Cv as in text.

C 2. 203
B 2. 5 68
K 2. 5 73

कचिन्न पाने धूते वा क्रीडासु प्रमदासु च ।
प्रतिजानन्ति पूर्वाह्ने व्ययं व्यसनजं तव ॥ ५९
कचिदायस्य चार्धेन चतुर्मासेन वा पुनः ।
पादभागैस्त्रिभिर्वापि व्ययः संशोध्यते तव ॥ ६०
कचिज्ज्ञातीन्गुरुन्वृद्धान्वणिजः शिल्पिनः श्रितान् ।
अमीक्षणमनुगृह्णासि धनधान्येन दुर्गतान् ॥ ६१
कचिदायव्यये युक्ताः सर्वे गणकलेखकाः ।
अनुतिष्ठन्ति पूर्वाह्ने नित्यमायव्ययं तव ॥ ६२
कचिदर्थेषु संप्रौढान्हितकामाननुप्रियान् ।
नापकर्षसि कर्मभ्यः पूर्वमप्राप्य किल्बिषम् ॥ ६३

कचिद्विदित्वा पुरुषानुत्तमाधममध्यमान् ।
त्वं कर्मस्वनुरूपेषु नियोजयसि भारत ॥ ६४
कचिन्न लुब्धाश्चौरा वा वैरिणो वा विशां पते ।
अप्राप्तव्यवहारा वा तव कर्मस्वनुष्ठिताः ॥ ६५
कचिन्न लुब्धैश्चौरैर्वा कुमारैः स्त्रीवलेन वा ।
त्वया वा पीड्यते राष्ट्रं कचित्पुष्टाः कृषीवलाः ॥ ६६
कचिद्राष्ट्रे तडागानि पूर्णानि च महान्ति च ।
भागशो विनिविष्टानि न कृषिर्देवमातृका ॥ ६७
कचिद्वीजं च भक्तं च कर्षकायावसीदते ।
प्रतिकं च शतं वृद्ध्या ददास्यृणमनुग्रहम् ॥ ६८

— ⁵) B₂ राज्ये° (for वाह्ये°) — ^a) B₁ D₁ s S (except M₂) C_v तेभ्यो (for स्वेभ्यो) G₁ चरन्, G₈ चरान्; C_v च तान् (as in text)

59 ^a) D₂ पान (for पाने) B₁ s. 4 D₁ s च (for वा) — ^b) B₁ s D₂ विविधा° (for प्रमदा°) Ś₁ K₁ G₁ s o M C_v वा (for च) — ^c) B₈ अग्नि- (for प्रति) C_v cites 59^{ad} as in text Some MSS पूर्वाह्ने, B₁ पूर्वाधे

60 B₂ s om (hapl) 60-62 — ^a) D₂ कचिदर्थस्य B₂ D₂ चार्धेन — ^b) D₁ s 'भोगेन — ^c) G₂ 'भोगैस्त्रि भारैर्वा — ^d) Ś₁ K B₄ D₂ s D₄ G₁ s M₁ C_n ससृज्यते, N₁ ससृज्यते G₁ s तव

61 B₂ s om 61 (of v. 1 60) — ^a) K₂ अग्नि- (for अनु) G₂ अभिपुण्यासि धनदो — ^d) G₁ 'धान्यैश्च (for 'धान्येन) N₁ वा पुन (for दुर्गतान्) G₁ धान्येन च सुपूजितान्; G₈ धनधान्यैरदुर्जनान् C_v cites सुदुर्गतान् (implying before it a reading like G₂ or G₆ 1)

62 B₂ s om 62 (of v. 1 60) — ^a) K₄ B₁ s. 4 s D (except D₄) G₈ कचिच्च°, G₁ s कचिदायस्य वै K₈ 'व्ययमुक्ता — ^b) M₂ गुण° (for गण°) — ^c) B₁ उपा°, B₂ उप° (for अनु) A few MSS पूर्वाह्ने — ^d) N₁ B₂ s D_n D₂ s आय व्यय, T₁ G₁ s s o M आयव्ययौ, G₄ 'व्यये V₁ च ते (for तव) B₁ s D₁ s राजन्ननु मवास्तव — C_v cites as a variant, probably on this pāda आयव्ययेन (implying ते at the end as in V₁!)

63 ^a) Ś₁ 'र्थे च, K₂ s 'र्थेन (for 'र्थेषु) Ś₁ (before corr.) K₁ V₁ B₁ s. 4 s D₁ s s समू° (for सप्रौ°) B₂ s D₂ s 'दर्थेव्यसमूढान् — ^b) K₁ M₁ 'ननुग्रतान् — ^c) Ś₁ K₁ नापकर्षसि, D₂ कचिर्कर्षसि; D₂ न प्रक°,

T₁ G₄ s नोपेक्षते (G₄ 'सि) हि, G₈ नोपकर्षसि — ^a) S° माज्ञाय (G₂ 'मज्ञाय, G₈ 'माज्ञा च) (for 'मप्राप्य)

64 ^a) G₄ त्वत्, M₂ तान् (for त्व) K₁ B₁ स्व(B₁ त्व)कर्मस्वनुरूपेण — ^d) B₁ कुत्रचित्, S नित्यश्च (for भारत)

65 ^a) S (except T₁ G₂) 'श्चोरा — ^b) V₁ दुष्टा चापि, D₂ चारयति, G₈ मन्त्रिणो वा, M₂ वैरिणोपि — ^c) G₂ 'व्यवहारो B₁-s D₂ वै (for वा) Ś₁ अप्राप्तव्यसमा- रावा (sio) C_v cites text — ^d) Ś₁ B₁-s D₂ कर्मण्य° (for कर्मस्व°).

66 ^a) N₁ V₁ B₂ D_n D₂ s s G₈ transp लुब्धै° and चौरै T₁ G₂ s 4-s M 'श्चोरैर्वा — ^b) N₁ B₂ स्त्रीजेनेन वा, S त्रि(G₄ s वि)विधैरपि — 66^{ad} is lost in B₂ on a damaged fol. — ^c) K₄ तु (for वा) G₁ s राजन् (for राष्ट्र) — ^d) K B₁ s s D कचित्तु(B₁ s D₁ 'हृ, D_n s D₂ 'हृ, D₂ 'हृ)ष्टा

67 ^a) Ś₁ राष्ट्र- Ś₁ तडाकानि, S तडाका(G₈ s M₁ 'गानि) — ^b) K₄ N° V₁ B (B₂ damaged) D (except D₄) बृहति (for महान्ति) — ^c) B₁ s D₂ भागशो विनिष्- (B₂ D₂ 'कृ)ष्टानि, D_n 1 (by corr sec m) 'शो वै निवि°, T₁ G₂ s s 'शोभि(G₂ s 'शोपि)निवि° C_v as in text

68 ^a) N₁ V₁ कचिन्न भक्त बीज च, B₂-s D (except D₁ s 4) कचिन्न बीज भक्त च — ^b) Ś₁ कादं°, K₁ s D₄ कर्षु° K₁ N₁ 'सीदति V₁ B D_n D₁-s s s कर्षकस्या (B₁ s D₂ 'कान्ना)वसीदति — ^c) Ś₁ m K D_n (!) प्रत्येक च, N₁ पचक च, V₁ B₂-s s (m as in text) D₁-s s (sup in as in text) C_{np} पादिक च, B₁ प्रतिशक्त, S C_v प्रतिकुज(T₁ 'गुज्या, G₈ M₁ [m/ in sec m] 'गुज; G₈ C_v 'गुजा)शत, C_d as in

कचित्स्वनुष्ठिता तात वार्त्ता ते साधुभिर्जनैः ।
 वार्त्तायां संश्रितस्तात लोकोऽयं सुखमेधते ॥ ६९
 कच्चिच्छुचिकृतः प्राज्ञाः पञ्च पञ्च स्वनुष्ठिताः ।
 क्षेमं कुर्वन्ति संहत्य राजञ्जनपदे तव ॥ ७०
 कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थं ग्रामा नगरवत्कृताः ।
 ग्रामवच्च कृता रक्षा ते च सर्वे तदर्पणाः ॥ ७१
 कच्चिद्वलेनानुगताः समानि विपमाणि च ।
 पुराणचौराः साध्यक्षाश्चरन्ति विपये तव ॥ ७२

कचित्स्त्रियः सान्त्वयसि कचित्ताश्च सुरक्षिताः ।
 कच्चिन्न श्रद्धास्यासां कच्चिद्गुह्यं न भापसे ॥ ७३
 कच्चिच्चारान्निशि श्रुत्वा तत्कार्यमनुचिन्त्य च ।
 प्रियाण्यनुभवञ्शेषे विदित्वाभ्यन्तरं जनम् ॥ ७४
 कच्चिद्वौ प्रथमौ यामौ रात्र्यां सुप्त्वा विशां पते ।
 संचिन्त्यसि धर्मार्थौ याम उत्थाय पश्चिमे ॥ ७५
 कच्चिदर्शयसे नित्यं मनुष्यान्समलंकृतान् ।
 उत्थाय काले कालज्ञः सह पाण्डव मन्त्रिभिः ॥ ७६

C 2. 1
B 2. 5
K. 2. 5

text K1 छुच्छा, Gs चास्या (for वृद्धा) — ^a) Gs ददास्येषाम् (for 'स्युणम्') N1 अनुत्तम, V1 B1. 8 6 D6 (sup lin) अरिदम, S अनुग्रहात् B2 ददासि ऋणमुत्तमं — After 68, S ins

70* कचित्ते दयिता सर्वे कृपिगोरक्षजीविन ।

69 ^a) N1 Gs कचित्स्वनु, B2 'दनु', B3 'सुनु', G3 'त्वानु', Cv as in text — 69^{ab} = (var) Rām. 2 100 48^{ab} — ^c) B संसृतस्, D1 2 हि श्रितस्, T1 सश्रुतस्, G1 सस्मृतस्, Gs संश्रयस् V1 सर्वे, B3 सर्वो (for तात) — ^d) K2 कालो (for लोको)

70 ^a) K1 शुचिकृत, B1 स्वधिकृता; B2 अधिष्ठिता, D1 2 स्वधिष्ठिता, G1 6 शुचिकृता, Gs शुचि कृत S1 N1 V1 B2-6 Dn D3-6 G4 M1 कच्चिच्छूरा (N1 G1 M1 'च्छुचि' कृतप्राज्ञा; K2 8 T1 G1 6 M2 'च्छुचि' (Ks 'दुवि') कृतप्राज्ञा — In B2, 70^b-71^b is lost on a damaged fol — ^c) G2 एवं (for क्षेमं). G1 2 6 M1 संगत्य — ^d) K2 'देन वा, B1 'देषु च, D1 'देन च, G2 M2 'द तव

71 B2 damaged (of v1 70) — ^a) K1 'न पर' (for 'नगर') — ^{ab}) K4 ग्रामवत्सु, B1-4 D1 2 ग्रामाणां च (for 'मवच्च) K1 राज्ञा ते, K2 N1 T1 Gs 8 रक्षास्ते, K3 Dn D3-8 योपास्ते, K4 रक्ष्यस्ते, V1 B1-6 D6 (sup lin as in text) प्रातास्ते (for रक्षां ते) Cn cites प्राता Gs ग्रामाश्च कृतरक्षास्ते (for °) Cv cites ग्रामवत्, कृता and रक्षा Gs तव (for ते च) V1 B D (except D4) S Cn v स्वदर्पणा (B3 'पिता')

72 ^a) K1 8 4 N1 B1 D4 S Cv कच्चिद्वलेनानुमता (K1 'मना; Ks 'मत', N1 'श्रुता', T1 'तता'), V1 B2-6 कच्चिन्नरास्तेनुमता (B1 6 'नवास्तेनु', B3 'नवास्तेनुगता') Cn cites चलेन — ^b) V1 B1-8 5 Dn1 D1-8 5 6 T1 Cnp समेषु विपमेषु च, Cv as in text — ^c) K1

पुराणचौरा, K2 T1 Gs. 8 6 M1 Cv पुराणि चारा (K2 Gs 6 'रा'), K3 'णपौरा', N1 G1 M2-पुराण (G1 'णि')चौरा, G4 पुरा चाराश्च S1 G1 साध्यक्षा, K3 साध्यक्ष्ण, Cv as in text V1 B D पुराणि चौरा नि (B1 पुरेषु चौरान्नि, B3 Dn1 D3 6 'णि चौरान्नि')द्वत, G2 पुराणि चारा सनद्धा Cn cites निद्वत — ^d) B1 (m as in text) D1 2 शिविरे (for विपये)

73 = Rām 2 100 50 — ^a) N1 नद, B1 क्षात्वं (for सान्त्व) — ^b) G1 2 6 M कचित्तात — ^c) D1 (by corr) श्रद्धास्यासा

74 B2 damaged — ^a) S1 कच्चिच्चारानिति, N1 'चार निशि, V1 B2m 8 4 6 Dn D1m 8 5 6 'दात्य (D3 'दात्या')यिक, D1 'द्वारान्निशि Cv cites text (gloss, चारादिति पञ्चमी) — ^b) B3 Dn D3 8 6 तदर्थम् (for तत्कार्यम्) D2 अनुचितय (for 'चिन्त्य च) V1 मित्रकार्यं विचिन्त्य च, B1 6 निशि कार्यं विचिन्त्य वा (B3 'र्थमधिक्य च), D4 कार्यमनुचित्य च (submetrical), Gs तत्कामानविचित्य च — ^c) Ks प्रिया दनु — ^d) S1 K N1 D4 विचि- (N1 'जल्य (for विदित्वा) Gs 4 'त्वा ह्य' (for 'त्वाम्य') V1 B2-4 6 Dn D1-8 5 6 न त्वमतपुरे नृप Text as in Ks B1 S ("Knowing your intimate associates", and hence being secure)

75 B2 damaged for 75^{ab} — ^a) Ks T1 G1 6 मध्यमौ, D1 प्रथम, Cv as in text. — ^b) N1 B (B2 damaged) Dn D1-8 5 6 रात्रे (B1 D1 2 'श्या'), S (except G2) रात्रौ K1 2 N1 सुप्तो; D4 सुप्तौ — ^c) S विचितयसि (G4 वशी जयसि) G5 धर्मार्थौ — ^d) B2 D1-8 Gs यामे चो (D1 वो)त्थाय N1 यामावुत्थाय पश्चिमौ, T1 G1 2 4-6 M यामसुत्थाय पश्चिम

76 76^{ab} = (var) Rām 2 100 52^{ab} — Dn1 (erroneously) transp 76 and 77, but the stanzas are numbered correctly — ^a) K1 'द्वर्धयसे, B2 4 5

कच्चिद्रक्ताम्बरधरा; सङ्गहस्ताः खलंकृताः ।
अभितस्त्वामुपासन्ते रक्षणार्थमरिंदम ॥ ७७
कच्चिद्वज्रेषु यमवत्पूज्येषु च विशां पते ।
परीक्ष्य वर्तसे सम्यगग्रियेषु प्रियेषु च ॥ ७८
कच्चिच्छारीरमावाधमौपधैर्नियमेन वा ।
मानसं वृद्धसेवाभिः सदा पार्थापकर्षसि ॥ ७९
कच्चिद्वैद्याश्चिकित्सायामष्टाङ्गायां विशारदाः ।

सुहृद्वानुरक्ताश्च शरीरे ते हिताः सदा ॥ ८०
कच्चिन्न मानान्मोहाद्वा कामाद्वापि विशां पते ।
अर्थिप्रत्यर्थिनः प्राप्तानपास्यसि कथंचन ॥ ८१
कच्चिन्न लोभान्मोहाद्वा विश्रम्भात्प्रणयेन वा ।
आश्रितानां मनुष्याणां वृत्तिं त्वं संरुणत्सि च ॥ ८२
कच्चित्पौरा न सहिता ये च ते राष्ट्रवासिनः ।
त्वया सह विरुध्यन्ते परैः क्रीताः कथंचन ॥ ८३

दर्थ, G1 *न्दर्शयते — १) B1 आत्मान (for मनुष्यान्)
B1 s-s Dn1 D1-2.5 T1 G1-4 ० M समलंकृत* (T1 M2
ता) — १) K1 2 D2 4 G1.2 ० कालज्ञ, Ks B1-3 Dn
D1 2.5 ० Gs कालज्ञ — ४) N1 Bs सदा (for सह)

77 १) G1.० कच्चिद्रक्ताम्बर राजन् — १) G M स(G1-3
स्व)कुडला (for खलंकृता) — १) K2 अभिवस्त्वाम्,
B1 अभितस्त्वाम्, T1 अभीतास्त्वाम् G1.० उपासत् S1
अभितस्त्वामुपासन्ते **, N1 V1 Bs-3 D (except D1 2 4)
M2 उपासते त्वामभित — ४) G1 सरक्षार्थम् (for रक्षणा*)
A few MSS अरिंदमा or *म* S1 * * * * मरिंदम

78 Bs damaged — १) D2 गण्येषु, a few MSS
*ददेषु — १) D1 2 *त्वपि (for *पु च) — १) K2 परीक्ष,
D4 परिक्ष्य G4 M2 वर्तते G1 वर्तसे सुपरीक्ष्यैव — ४)
K1 Ds ० ० प्रियेषु चा(K1 परेत्वप्य)प्रियेषु च

79 १) Bs damaged K4 Dn2 Gs.० ० Cv कच्चिच्छ-
रीरम्, D1 तच्च शरीरम्, D4 कच्चिच्छरीरम् Ks कच्चिच्छ-
रीरमावध — १) K2 अपधैर्, Ks Ds ओपधैर् S1 laonna,
K2 ० N1 B2 ० D1-3 T1 G4-० M च (for वा) — ४) G2
कच्चित् (for सदा) S1 K Bs ० m पार्थाव(Bs m वि)-
कर्षसि.

80 १) Gs कच्चिद्वै विचिकित्सायां Cv otes text
— १) Ks आष्टांगया, D1 नष्टां, Ds अष्टांगय; G1 *गाया;
Gs *गेपु, Cv as in text. S1 विशारद*, K1 विचक्षण
— १) G2 सङ्गृह्यताश्च (for सुहृद्वान्) — ४) Ds ० ०
शारीरि

81 Bs damaged, — १) Ks S transp मानात् and
मोहात् S1 V1 B3.4 ० Dn Ds ० ० लोभान्, N1 B1.2
D1 2 कामान् (for मानान्) B1 मोहाच्च — १) N1 V1
B2-4 ० Dn Ds ० ० मानाद्वापि, B1 D1 2 लोभाद्वापि,
Bs damaged, M1 कामा वापि K2 वा च (for वापि)
— ४) S1 प्राप्तानुपाससि; K1-3 *प्राप्तानपास्यसि (Ks
*ति), N1 *प्राप्तानपास्यसि, V1 B (Bs damaged) D
*प्राप्त पश्यसि, T1 G2 M1 *प्राप्तानपास्यसि; G1 ० पार्थ
ना(Gs न)पश्यसि, G4 पार्थानपास्य च, Gs प्राप्तानपास्यसि

Cv otes नापास्यसि, Cn otes double न and glosses
पश्यदेव

82 S1 om 82^{ab} — १) Ks D2 transp लोभाद्
and मोहात् S द्वेपाद्वा (for मोहा*) — १) K2
(corrupt) विशांचास्ते, V1 Bs 4 वि(V1 नि)महात्, Ds
विभ्रमात्, some MSS विभ्रमात् B2 प्रणयेन, G4 प्रयतेन
(for प्रणयेन) — १) K2 असितानां, S वर्तमानो (Gs M2
*ने) B4 मानुषाणा — ४) Bs damaged. K1 D4 G4
वृत्तिं त्वं, B2 वृत्तिं न D4 न (for स) S1 m नो(orig स
cancelled)रुणत्सि च, B1 न रुणत्सि वै; B2 D1 2 विरुणत्सि
च, T1 Gs-० M1 अनुरुध्यसे (T1 *रुंध्यसे, Gs M1 *रुध्यसि)
V1 वा, Bs Dn Ds ० ० वै (for च) G1 वृत्त्यत्वमनुरुध्यसि
(s10), G2 वृद्धिं समनुरुध्यसि, M2 वृत्तिं च निरुणत्सि हि
— After 82, S ins (of. 63)

71* कच्चिदर्थेषु सप्रौढानर्थकर्मविचक्षणान् ।

नापकर्षसि कर्मभ्यो ह्यर्थेषुका इतीव हि ।

[(L 1) G2 संप्राप्तान् (for संप्रौढान्) T1 Gs अर्थकाम
विचारणान्, Gs ० ० अर्थकाम(Gs *धर्म)विचक्षणान् — (L 2)
Gs M2 *अर्थ*, Gs ह्यनु* (for ह्यर्थ*). G4 ह (for हि)
G1 ० ह्यनु(Gs *धर्म)युक्तानतीव ह]

83 Bs om 83 Gs 4 repeat 83 after 85. — १)
S1 D1 2 ० पौराण, K1-3 न पौरा (K1 *रा, K2 *र);
B1 पौराण, Dn3 चोरैर्न; G1 ० पौरानु; Gs (second time)
पौरैस्तु, G4 (second time) पौरास्तु (for पौरा न) — १)
K1 रात्रिसेविन; G1 ० राष्ट्रवर्धना (G4 *तिन) N1 ये च
राष्ट्राख्यवास्ता, B4 ये च राष्ट्रनिवासिन — १) Gs (second
time) च न; G4 (second time) हि न (for सह)
K1 विरुध्यति — ४) T1 G चा(Gs ना)*रे (for परै)
D1 4 परा(D4 *रे)क्रीता (for परै क्रीता) G4 ज्ञाता
(for क्रीता) V1 Bs ० ० परतप (for कथ*)

84 D4 om 84^a-85^b, Ds om. 84 — १) Bs
damaged S1 K2-4 B4 ० Dn Cn कच्चिन्न, Cnp *ते
(as in text) Cn seems to have read चोऽरि
(for शत्रुर्) — १) K1 चलिनोपरिपीडिन., K2 ० N1 V1

कच्चित्ते दुर्वलः शत्रुर्वलेनोपनिपीडितः ।
 मन्त्रेण बलवान्कश्चिदुभाभ्यां वा युधिष्ठिर ॥ ८४
 कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां भूमिपालाः प्रधानतः ।
 कच्चित्प्राणांस्त्वदर्धेषु संत्यजन्ति त्वया हृताः ॥ ८५
 कच्चित्ते सर्वविद्यासु गुणतोऽर्चा प्रवर्तते ।
 ब्राह्मणानां च साधूनां तव निःश्रेयसे शुभा ॥ ८६
 कच्चिद्वर्मे त्रयीमूले पूर्वैराचरिते जनैः ।
 वर्तमानस्तथा कर्तुं तस्मिन्कर्मणि वर्तसे ॥ ८७

कच्चित्तव गृहेऽन्नानि स्वादन्यश्नन्ति वै द्विजाः ।
 गुणवन्ति गुणोपेतास्तवाध्यक्षं सदक्षिणम् ॥ ८८
 कच्चित्कर्तूनेकचित्तो वाजपेयांश्च सर्वशः ।
 पुण्डरीकांश्च कात्स्नर्येन यतसे कर्तुमात्मवान् ॥ ८९
 कच्चिज्ज्ञातीन्गुरुन्वृद्धान्दैवतांस्तापसानपि ।
 चैत्यांश्च वृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ॥ ९०
 कच्चिदेषा च ते बुद्धिर्बृत्तिरेषा च तेऽनघ ।
 आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थदर्शिनी ॥ ९१

C 2.
B 2.
K 2.

Bs ६ Dn Ds ६ बलेन परिपीडितः, B1 D1 २ स्वबलेनोपपीडितः;
 B2 स्वबलेनोपपीडितः (hypermetrion), T1 बलिना चिनि-
 पीडिता, G1 बलिनावरी(sio)पीडितः, G2 ३ M बलिनोप-
 (G2 'नोपि, G2 'नो वा)निपीडितः, G4 बलिना विरि(sio)पीडितः;
 G5 ६ बलिनापि नि(G5 'ना परि)पीडितः. — °) G2 तन्त्रेण (for
 मन्त्रे) B1 २.६ D2 S (except M2) कच्चित् — °) B2 ३
 Dn Ds ६ उभाभ्यां च (Bs वा) कथंचन, S त्वमुभाभ्यां
 (G6 तव वाभ्यां, M2 त्वमुपाभ्यां) तथा सम (G1 २ ४ समा).
 Cn cites च (for वा)

85=(var) stanza 40,=(var) Rām 2 100 35
 — D4 om 85^{ab} (of v1 84) — °) K1 सर्वान्. Ś1 त्वा,
 N1 B1 2 D1 २ ते, S (except Gs) च (for त्वां) — °)
 Ś1 K2-4 N1 V1 B1 ३ ६ D1 २ त्वदर्धे च; S तवाधेयु
 (T1 Gs ४ 'धीय) — °) B1 D1 २ सत्यस्यति K1 2 Bsm
 Ds-६ Cnp त्वयाहृता, K4 तथा मृता, V1 B1 त्वया कृता;
 B2 त्वया मृता, S समाहिता Cn cites हृता: See
 Addenda — After 85, Gs ४ repeat 83 (with v1)

86 G4 om. 86^{ab}. — °) S (G4 om.) C7 सर्ववैद्येषु
 — °) K2 ३ गुणतोर्थे, B1 2 D2 'तो वा, T1 G2 ३ ६ M
 गुणेनार्चा (G2 'र्चा), C7 गुणेनार्चा (अर्चा=अश्च)! — °)
 M1 तु (for च) Ds M2 सर्वेषां, Gs ४ तत्सुष्टु (for
 साधूनां) T1 G1 ३.६ ब्राह्मणेषु च विद्वत्सु — °) Bs
 damaged N1 V1 Bs ४.६ Dn Ds ६ ६ नैःश्रेयसी
 B1 2 D1 २ तव नैःश्रेयसं शुभ (B1 'सी कथा), S (except
 Gs) तव निःश्रेयसं च (M1 हि) तत् — After 86, V1 B
 (Bs damaged) D (except Ds) ins.

72* दक्षिणास्त्वं ददात्येषा नित्य स्वर्गापवर्गदा ।

[B (Bs damaged) D1 2 प्र- (for त्व), and 'वर्गयो-
 (for 'वर्गदा)]

87 Ks om. 87. Bs damaged — °) Gs त्रिमूले तु
 (for त्रयीमूले) — °) D2 ३ G1 ३ ६ पूर्वैराचरितैर्जनैः, Gs
 पूर्वैराचरितैर्जनैः. — °) K4 वर्तमान, V1 B (Bs damaged)

D (except D1 2 4) यतमानस् — °) B1 D2 अस्मिन्;
 D1 कस्मिन्.

88 °) Gs ४ च(G4 प)राज्ञानि (for गृहेऽन्ना) — °)
 Ś1 K2 तवाध्यक्षा K1 'क्षिणाः, D4 'क्षिणां V1 Bs ६
 विधिवद्भिरिदक्षिणा, S तवा(G4 ताव)घ कुरुसत्तम.

89 Ks om 89^a-105^b — °) Ś1 'कर्तुनैकचित्तान्;
 D4 'कर्तुनैकचित्तो, T1 Gs-३ 'कर्तुननेकांश्च — °) S
 (except M1) पौंड (for पुण्ड) A few MSS कात्स्न-
 — °) S कर्तुमादरात्

90=(var) Rām 2 100 62 — Ks om. 90
 (of v1 89), Gs om 90-92 — °) S (Gs om)
 द्विजान् (M2 राजान्) (for ज्ञातीन्) G1 M2 कुरुन् (for
 गुरुन्) D1 सर्वान् (for वृद्धान्) — °) Ś1 Ds Gs M2
 देवतान्, K (Ks om) Bs ३ Dn Ds G1 २ M1 द्वे (Bs Dn1
 द्वै)वता. Bs तापसा S (Gs om.) तथा (for अपि)
 — °) Bs damaged. K1 चैत्यान्वृक्षांश्च कल्याण, B1 D1 २
 S (Gs om.) चैत्यवृक्षांश्च (G1 2 M2 'क्षान्तः, Gs-३ 'क्षान्तुः,
 M1 चैत्यान्वृक्षान्तः) कल्याणान् — °) Bs damaged
 S (Gs om.) ब्राह्मणास्त्वं (T1 ज्ञातिंश्च त्व, Gs 'णांस्त्वा, M1
 पाण्डव त्व) M1 नमस्यसि B1 ब्राह्मणान्नावमन्यसे — After
 90, V1 B (Bs damaged) D ins.

73* कच्चिच्छोको न मन्युर्वा त्वया प्रोत्पाद्यतेऽनघ ।

अपि महलहस्तश्च जनः पार्श्वेऽनुतिष्ठति ।

[(L 1) B2 Dn प्रोत्पाद्यते, D1 प्रोत्पाद्यते D1 २ त्वया
 प्रोच्छा(D2 'त्ता)द्यते न च. — (L 2) B1 Ds-६ अस्मि- (for
 अपि) B2 D1 २ अस्मिगलहस्तस्य जनस्याग तु (B2 'नेपु,
 D2 'नेनु) तिष्ठत]

91=(var) Rām. 2 100 74 — Ks Gs om. 91
 (of v1 89, 90), G1 om 91-92 — °) T1 Gs-३
 transp बुद्धिर् and वृत्तिर् D4 धृतिर्, G2 वृद्धिर् (for
 वृत्तिर्) Bs ते सदा (for तेऽनघ) K1 धृतिरेषा तवानघ
 — °) B1 आयुष्या वा यशस्या वा — °) Dn 2 Ds ६

एतथा वर्तमानस्य बुद्ध्या राष्ट्रं न सीदति ।
 विजित्य च महीं राजा सोऽत्यन्तं सुखमेधते ॥ ९२
 कच्चिदायौ विशुद्धात्मा क्षारितश्चैरकर्मणि ।
 अदृष्टशास्त्रकुशलैर्न लोभाद्वध्यते शुचिः ॥ ९३
 पृष्टो गृहीतस्तत्कारी तज्ज्ञैर्दृष्टः सकारणः ।
 कच्चिन्न मुच्यते तेनो द्रव्यलोभान्नरर्पभ ॥ ९४
 व्युत्पन्ने कच्चिदाद्वयस्य दरिद्रस्य च भारत ।

अर्थान्न मिथ्या पश्यन्ति तवामात्या हता धनः ॥ ९५
 नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम् ।
 अदर्शनं ज्ञानवतामालसं क्षिप्तचित्तताम् ॥ ९६
 एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च चिन्तनम् ।
 निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ॥ ९७
 मङ्गल्यस्याप्रयोगं च प्रसङ्गं विपयेषु च ।
 कच्चित्त्वं वर्जयसेतान्नाजदोषांश्चतुर्दश ॥ ९८

धर्मकामार्थदर्शनी, S (G₁ ० om) धर्मार्थसुखदर्शनी (T₁ 'सुख दर्श', G₂ M 'शुभदर्शनी')

92 Ks G₁ ० om 92 (of v l 89, 90, 91), T₁ om 92^a-93^b. — ^a) Ś₁ राष्ट्रेण (m as in text), Gs-₂ राज्य न — ^c) G₂ M₂ निजित्य K₂ D₂ मही M₂ राजन् G₂-₄ M₁ निजित्य च महाराज — ^d) S (T₁ G₁ ० om.) सोनत (M₁ 'नत्य, M₂ 'त्यत) सुखमश्नुते

93=(var) Rām 2 100 57 — Ks om 93 (of v l 89), T₁ om 93^{ab} (of v l 92) — ^a) B₂ (m as in text) 'दात्तो', G₂ 'दादो — ^b) Ś₁ क्षालितदा; K₁ रक्ष', D₁ साक्षि'; D₂ छादि', G₁ ० कारि', M₁ (inf l_{in}) C_v हारि' K₂ चौर्यकर्मणि, D₂ S (T₁ om) C_v चौरकर्मणि (G₂ 'णा) B₂ प्रेक्षक शास्त्रचक्षुषा — ^c) B₂ 'अदुष्ट' शास्त्र', B₂ Dn₁ D₁ ० T₁ G₂ 4-० M₁ (inf l_{in}) Cn p अदृष्ट शास्त्र', G₁ M अदृष्ट (M₂ 'ष्ट' शास्त्र', M₁ (by corr) अदृष्टशास्त्र' and अपृष्टशास्त्र'; Cn v as in text — ^d) B₁ 2 D₁ 2 G₂ मोहाद् (for लोभा') K₁ विद्यते, D₂ G₂ वध्यते, D₂ G₂ ० बुध्यते

94=(var) Rām 2 100 58 — Ks om 94 (of v l 89) — ^a) K₂ 4 पृष्टे, V₁ B₂-₃ D दुष्टो (D₁ पृष्टेर, D₂ [marg sec m] दृष्टे), G₂ M₁ (sup l_{in} sec m) C_v दृष्टो, G₂ दृष्टो (for पृष्टो) B₁ G₁ ० तत्कामी, T₁ तत्कर्ता — ^b) B₂ damaged Ś₁ K (Ks om) B₁-₃ D₂ Cd प्राज्ञैर्; C_v as in text D₂ दृष्टै; T₁ सृष्ट', C_v as in text Ś₁ K₂ M₂ सकारण, T₁ G M₁ C_v 'रणे' — ^d) G₂ अर्थ' (for द्रव्य') B₁ 2 D₁ 2 परतप (D₁ 'प')

95=(var) Rām 2 100 59 — Ks om 95 (of v l 89) — ^a) N₁ V₁ B Dn D₁-₃ ० Cd उ(B₁ D₂ [marg sec m] Cd न्यु)त्पन्नान्; S व्यक्त ते (T₁ G₂ व्यसने) Some MSS आद्यस्य — ^b) D₂ om from च up to क्षि in 96^d G₁ ० तु (for च) Ś₁ K (Ks om) D₂ वा पुन (for भारत) — ^c) S (except

G₂ : M₂) transp न and मिथ्या C_v अर्थान्नपथ्या — ^a) G₂ तवामार्था (for तवामात्या) G₂ भृता (for हता) K₁ N₁ B₂ Dn जन्, T₁ यन्, Cn p as in text (or धनैर्हता).

96=(var) Rām 2 100 66 — Ks om 96 (of v l 89), D₂ om up to क्षि in 96^d (of v l 95) — ^a) G₁ घोर; M₁ क्रोध M₂ नान्नित्यमनृत क्रोध — ^b) B₂ प्रमादी, G₂ नान्नित्य K₁ दीर्घसूत्रता, B₂ 'सूत्रता M प्रमादो दीर्घसूत्रता C_v eltes दीर्घसूत्रता (as in B₂ M) — ^d) K₁ क्षिप्तचित्ता; K₂ : N₁ V₁ B₁ D₂ क्षि(D₂ om क्षि)प्रचित्ता, S अट्टगजता (M 'ता) [Nilakantha's remark नान्नित्यमित्यादि मार्घश्लोकस्य व्याख्यातम् refers to his comm on stanza 21 of the Vulgate, corresponding to our stanza 11 above]

97=(var) Rām 2 100 67 — Ks om 97 (of v l 89) — ^a) Ś₁ K₁ B₂ D₂-₃ G₂ एकचित्त(G₂ 'चित्त)मनर्थाना, C_v as in text — ^b) G₂ चित्तित — ^c) M₁ चित्ति' (for निश्चि') K₁ : N₁ D₂ G₁ : M अनारम्भो — ^d) B₂ damaged S 'पालन (for 'रक्षणम्)

98=(var) Rām 2 100 68 — Ks G₂ om 98 (for Ks of v l 89) — ^a) B₂ damaged K (Ks om) N₁ D₂ T₁ G₂ मगलस्य, G₁ ० प्रसगस्य, G₂ मांगल्यस्य V₁ B₂ मगलस्याप्रधानत्वं, B₁-₃ Dn D₁-₃ ० ० अमगल्य प्रयोग च, M मगल्य(M₂ 'ल)स्याप्रयोगश्च — ^b) N₁ V₁ प्रसग; Dn (II) सगम; G₁ ० M प्रसगो D₂ विपयेषु Gs om from विप' up to द् in 100^b V₁ चा (for च) — ^c) G₂ पुनान् — ^d) K₁ B₁ ० ० Dn D₂ राजन् (for राज) — After 98, V₁ B D ins

74* प्रायशो येर्विनश्यन्ति कृतमूलापि पार्थिवा ।

[D₂ 'शो वै विनश्यति V₁ B₂ ० ० D₁ 2 (inf l_{in}) : कृत(B₂ 'च, D₁ 'ल', D₂ orig 'छ', D₂ 'त')मूला हि, D₂ कृतमूलापि]

99=(var) Rām 2 100 73 — Ks Gs om 99

कच्चित्ते सफला वेदाः कच्चित्ते सफलं धनम् ।
कच्चित्ते सफला दाराः कच्चित्ते सफलं श्रुतम् ॥ ९९

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं वै सफला वेदाः कथं वै सफलं धनम् ।
कथं वै सफला दाराः कथं वै सफलं श्रुतम् ॥ १००

नारद उवाच ।

अग्निहोत्रफला वेदा दत्तश्रुतफलं धनम् ।
रतिपुत्रफला दाराः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ॥ १०१

वैशंपायन उवाच ।

एतदाख्याय स मुनिर्नारदः सुमहातपाः ।
पप्रच्छानन्तरमिदं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ १०२

नारद उवाच ।

कच्चिदभ्यागता दूराद्वणिजो लाभकारणात् ।
यथोक्तमवहार्यन्ते शुल्कं शुल्कोपजीविभिः ॥ १०३
कच्चित्ते पुरुषा राजन्पुरे राष्ट्रे च मानिताः ।
उपानयन्ति पुण्यानि उपधाभिरवञ्चिताः ॥ १०४
कच्चिच्छृणोपि वृद्धानां धर्मार्थसहिता गिरः ।
नित्यमर्थविदां तात तथा धर्मानुदर्शिनाम् ॥ १०५
कच्चित्ते कृषितत्रेषु गोषु पुष्पफलेषु च ।
धर्मार्थं च द्विजातिभ्यो दीयते मधुसर्पिणी ॥ १०६
द्रव्योपकरणं कच्चित्सर्वदा सर्वशिल्पिनाम् ।
चातुर्मास्यावरं सम्यद्वियतं संप्रयच्छसि ॥ १०७

C 2. 22
B 2. 5
K 2. 5

(cf v 1 89, 98), G₁ om 99^{ab} — ^a) D₁ 2 दारा (for वेदा) — ^b) D₂ D₁ श्रुत, G₂ श्रित (for धनम्) — ^c) D₃ कच्चिद् D₁ 2 वेदा (for दारा) — ^d) D₃ कच्चिद् D₂ D₁ 2 G₂ धन, D₄ युतं (for श्रुतम्) G₄ शीलवृत्तफलं श्रुत (= 101^a)

100 K₃ om. 100 (cf v 1 89), G₃ om up to वै in 100^b (cf v 1 98), K₁ om (hapl) 100^b-101^a — ^b) D₄ श्रुतं (for धनम्) — ^d) D₄ धन (for श्रुतम्) — After 100, B₂ ins

75* इत्येव भाषितो राज्ञा सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

धर्मराज महात्मान पुनराह च तत्त्वतः ।

101 = (var) 5 39 51, (var) Pāṇatantra text simpl. ed Kosegarten 2 154, or ed Buhler 2 145, = Pūrṇabhadra's version, ed Hertel 2 150 — K₃ om. 101 (cf v 1 89), K₁ om 101^a (cf v 1 100) — D₄ transp 101^b and 101^d — ^a) G₂ शीलपुत्रं

102 K₃ om 102 (cf. v 1 89) — ^a) D₁ 2 एवमाख्याय — ^b) K₂ Ñ₁ V₁ T₁ G₁ s-s स, B₁ s D_n D₁ s s वै (for सु-) B₁ 2 D₂ नारद सर्वधर्मवित् — ^d) Ś₁ K₁ 2 D₄ धर्मराजं (for धर्मा)

103 K₃ om 103 (cf v 1 89), G₁ 2 s om the ref — ^a) K₁ D₃ s G₂ s M₂ 'दभ्यागतान्दू' (G₃ 'दू'). — ^b) D₂ D₃ G₃ लोभं (for लाभं) — ^c) B₃ 'मवधार्यते, T₁ G₁ s s 'मेव हा (G₁ का) र्यते, G₂ 4 M₁ 'मपहा', G₃ 'मवभाव्यते — ^d) B₁ D₄ G₃ 'जीविन'

104 K₃ om 104 (cf v 1 89) — ^b) K₁ पर, B (except B₃) पुरो, D₂ पुर- (for पुरे) Ś₁ मानद,

K₄ मानत, T₁ G₂-s M₂ पालिता, M₁ कारिता (for मानिता) G₁ s पुराष्ट्रेषु (G₃ 'ण' पालिता — G₁ s om 104^c-106^b — ^c) Ś₁ (before corr) D₂-4 s (before corr) पुण्यानि S (G₁ s om) उत्पादयति पुण्यानि — ^d) Ś₁ K (K₃ om) Ñ₁ D₄ 'धाभिर्न वचिता'; V₁ B₁ 'नेयानि सर्वतः', G₃ 'धाभीरवचिता'

105 G₁ s om. 105 (cf. v 1 104), K₃ om 105^{ab} (cf. v 1 89) — ^c) K₁ T₁ नित्य धर्मविदा, G₂ नित्यमात्म — ^d) K₁ तथा धर्मानुदर्शन, K₂ s Ñ₁ V₁ B D_n D₃ s s य (K₂ s Ñ₁ B₁ s त) या धर्मार्थदर्शिना (B₃ 'नी'), D₁ 2 तथा (D₁ थात sic) धर्मार्थदर्शिना, T₁ G₃ धर्माधर्मानुशासनं (G₃ 'दर्शिना')

106 G₁ s om 106^{ab} (cf. v 1 104) — ^a) Ś₁ कृषिधर्मेण, Ñ₁ त्रिषु तत्रेषु, D₃ विष, D₃ (m as in text) ऋषि — After 106^{ab}, S (except G₁ s) ins (M₂ inf lin sec m)

76* नियुक्ताः कुशलास्तेषु विभागज्ञा कुलोचिता ।
— ^c) Ś₁ K₁ 4 D₄ धर्मार्थं द्विजमुख्येभ्यो — ^d) Ñ₁ V₁ B D_n D₃ M₁ दीयेते, T₁ G₁ 4-6 यजते, G₃ यच्छते K₃ G₁ s मधुसर्पिणा, T₁ G₄ 'पु, G₂ 'प', G₃ 'पा, Cd 'वि, Cn as in text See Addenda

107 ^a) K₁ अयोपकरण, Ñ₁ B₁ s यज्ञोप, D₂ यज्ञेषु कं K₃ Ñ₁ V₁ B₁ s D_n D₃-6 T₁ किञ्चित् D₁ यज्ञेषु किञ्चित्सर्वेषु — ^b) D₄ om from शिल्पि up to सत्करो in 108^d V₁ B₃ s सर्वं सर्वत्र शिल्पिनां — ^c) Ñ₁ किञ्चिद् (for सम्यद्) D₁ 2 चातुर्मास्यधन सम्यद्, S Cv चातुर्मास्यादधिकृत (G₂ 'स्यान्दधिकृत, G₃ 'धिकृतां, M₂ 'विकृत) — ^d) D₁ 2 नियत

कचित्कृतं विजानीये कर्तारं च प्रशंससि ।
 सतां मध्ये महाराज सत्करोपि च पूजयन् ॥ १०८
 कचित्सूत्राणि सर्वाणि गृह्णासि भरतर्षभ ।
 हस्तिस्त्राश्वसूत्राणि रथसूत्राणि चाभिभो ॥ १०९
 कचिदभ्यस्यते शश्वद्गृहे ते भरतर्षभ ।
 धनुर्वेदस्य सूत्रं च यन्त्रसूत्रं च नागरम् ॥ ११०
 कचिदस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मदण्डश्च तेऽनघ ।
 विषयोगाश्च ते सर्वे विदिताः शत्रुनाशनाः ॥ १११

कचिदग्निमयाचैव सर्पव्यालमयात्तथा ।
 रोगरक्षोभयाचैव राष्ट्रं खं परिरक्षसि ॥ ११२
 कचिदन्धांश्च मूकांश्च पङ्गून्यङ्गानवान्धवान् ।
 पितेव पासि धर्मज्ञ तथा प्रव्रजितानपि ॥ ११३
 वैशंपायन उवाच ।
 एताः कुरुणामृषभो महात्मा
 श्रुत्वा गिरो ब्राह्मणसत्तमस्य ।
 प्रणम्य पादावभिवाद्य हृष्टो

108 G₂ reads a version of 108 after 28, repeating it here D₄ om up to 'ते in 108^d — ^a) B (except B₂ s) D₁ s G₂-s M₁ च, G₁ 2 (here) o M₂ तु (for वि) — K₂ विजानीते, G₂ (after 28) विजानासि — ^b) G₂ (here) प्रशंससि, G₄ 'स्यसि K₂ कर्तारं प्रतिशंसति — ^c) K₂ s N₁ B₂ s D₁-s सभा- (B₂ s 'भा')मध्ये (K₂ 'ध्य) — ^d) G₂ (after 28) सत्कृत्य प्रतिपूज्य च B₁ सु- (for च)

109 G₂ C_v read a version of 109, 110^d and 111 after 23, repeating them here (with 110 complete) — ^{ab}) B₂ damaged G₂ transp सूत्राणि and सर्वाणि B₁ सूत्राणि (for सूत्राणि), and transp सर्वाणि and गृह्णासि G₂ (after 23) वर्तते सर्वाणि (for सर्वाणि गृह्णासि) S₁ K D₄ गृहीते; D₂ गृह्णासि, G₁ o साराणि, G₂ (here) गृह्णाति — ^c) K₂ हस्तिस्त्राणि***, K₂ हस्तसूत्राश्च सूत्राः; G₁ o M हस्तिस्त्राणश्च (M₂ 'त्रांश्च)सूत्र च, G₂ (after 23) हस्तिस्त्रीक्षाश्च सूत्र च; G₂ (here) 'सूत्र चाश्चसूत्रं; G₂ s ह (G₂ स्व)स्ति सूत्राणि सर्वाणि — ^d) K₂ तथा (for रथ) G₂ (after 28) रथसूत्र च चा K₁ s N₁ V₁ B₂-o D_n D₂ s o चाविभो, K₂ चाविभो, K₄ चाविभो; B₁ s D₁ s च प्रभो; D₄ चापि ते, T₁ G₁ चाविभो, G₄ चापि भो

110 For G₂ C_v, of v 1 109 — ^a) In S₁, the orig 'हत्तश्च ते is cancelled and 'दभ्यस्यसे is written on marg B₂ T₁ G₂-s 'दभ्यस्यसे S₁ N₁ V₁ B₄ s D_n D₂ s o सम्यग्; T₁ G₂-s नित्य, G₂ द्वाद्वा (for द्वाध्व) K₂ कचिदभ्यस्य द्वाध्व — G₂ om 110^{so} — ^b) S₁ गृहीते, D_n गृहीत्वा, T₁ G₁ s आयुध (G₁ 'धे), G₂ युद्धे तु (for गृहे ते) K₂ गृहे भरतसभाम — ^c) G₁ 'वेद च V₁ B₂-s D_n D₂ s o धै (for च) — ^d) B₂ G₂ (here) o यज्ञ (for यन्त्र)

111 For G₂ C_v, of v 1 109 — ^a) G₂ (after 23)

सूत्राणि (for अस्त्राणि) — ^b) K₂ ब्रह्मदण्डस्य, G M₂ 'दण्ड च (G₂, after 23, 'दण्डश्च), C_n v as in text S₁ K D₄ भारत, D₁ ते नय; G₁ o ते विभो; G₂ (after 28) कृच्छ्रा (for तेऽनघ) — ^c) D₂ विनियोगाश्च; T₁ विषयोगा च; G₂ 'योगाश्च K₄ V₁ B₂-o D_n D₂ s तथा, D₂ तदा (for च ते) D₄ सर्वे ते (by transp) — ^d) K₂ ज्ञायते, G₂ वियोगात् (for विदिता) S₁ शत्रुनाशन, V₁ B₁ 'तापना; B₂ M 'करीना

112 ^a) K₂ s G₂ चापि (for चैव). — ^b) S₁ सर्पव्याल; K S मृग (G₁ o 'र्यु)व्याल, N₁ V₁ B₄ s सर्व व्याल C_n did not read सर्प, for it glosses व्याल सर्प etc K₂ (m as in text) तदा (for तथा) — ^c) S₁ रक्षोरोगभयाच्च; V₁ चौररक्षो, D₂ रोगरक्षो; G₁ रोगरक्षो-भयाच्च; M चौररक्षो T₁ G₂ s s (by corr) M चापि (for चैव) — ^d) S स्वराष्ट्र (for राष्ट्र स्व)

113 ^a) K₂ s मूकांश्च, B₂ s कुब्जा (for मूका) — ^b) K₂ पशुष्ट मानवं धवान् (sio), V₁ B₂ s D₂ G₂-s पगू (G₂-s 'कू)न्यगाश्च मानवान्, B₁ s D₁ s T₁ 'न्यगास्तया जदान्; G₁ पङ्गूगाश्चाथ धाधान्, G₂ न्यगान्पङ्गुश्च (sio) बाध, G₂ पङ्गून्यगाश्च बाध, M₁ पङ्गून्यगानुबाध — After 113, V₁ B D ins

77* पठनर्या महाराज कश्चित्ते पृष्ठत कृता ।

निद्रालसं भय क्रोधो मारिचं दीर्घसूत्रता ।

[(L 1) V₁ वल्लभा, B₂ पठनाथा — (L 2) B₁ निद्रालसे भयक्रोधौ]

— D₄ reads 116 after the above, G₁ o read it after 113

114 M₁ om the ref — ^a) K₂ एता, N₁ B₁ s D_n D₂ s o तत; S पच. — ^b) S श्रुत्वा वचो ब्रह्मर्षिसत्तमस्य (T₁ 'त्वा वचो ब्रह्मविदुसत्त; G₂ 'त्वा वचो ब्रह्मविदुसत्त; G₂ 'त्वा द्विजो ब्रह्मर्षिसत्त) — ^c) B₁ 'वभिन्ध. V₁ B₂-o D_n D₂ s o तुष्टो (for हृष्टो) — ^d) G₁ कर्म, G₂ काम

राजाब्रवीन्नारदं देवरूपम् ॥ ११४
एवं करिष्यामि यथा त्वयोक्तं
प्रज्ञा हि मे भूय एवाभिवृद्धा ।
उक्त्वा तथा चैव चकार राजा

लेमे महीं सागरमेखलां च ॥ ११५
नारद उवाच ।
एवं यो वर्तते राजा चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे ।
स विद्वत्येह सुसुखी शक्रस्यैति सलोकताम् ॥ ११६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

६

वैशंपायन उवाच ।
संपूज्याथाम्यनुज्ञातो महर्षेर्वचनात्परम् ।
प्रत्युवाचानुपूर्व्येण धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १

भगवन्त्याय्यमाहैतं यथावद्वर्मनिश्चयम् ।
यथाशक्ति यथान्यायं क्रियतेऽयं विधिर्मया ॥ २
राजभिर्यद्यथा कार्यं पुरा तत्तन्न संशयः ।

C 2.
B 2.
K 2.

(for देव')

115 Before 115, V₁ B (B₁ marg) D ins
युधिष्ठिर उ' — ^a) Ś₁ K D₄ यथै (K₁ 'दे') वदुक्त. — ^b)
B₁ T₁ च (for हि) Ś₁ एवाभिवृद्धा, K₁ 'भित्तिद्धा', K₈ G₂
इवाभिवृद्धा; G₁ ९ एवाभिवृद्धा; G₄ 'भिवृद्धि' — V₁ om
115^a-116^d. — ^c) B₁ २ उक्तो; G₂ उक्तात् K₂ ९
तथैवापि; K₄ तथैव स, B₁ २ D₁ २ T₁ ययोक्तं च, G₁ ९
यथा चैव D₄ तथा च, G₁ ९ तथैव (for चकार) — ^d)
K₄ B₁-4 D₁ २ वा, N₁ स (for च)

116 V₁ om. 116 (cf. v. l. 115) D₄ reads 116
after 77*, and G₁ ९ read it after 113 D₄ G₁ ९ ९ M
om the ref. — ^b) Ś₁ चातुर्वर्ण्य*, K₁-३ G₁-३ 'वर्णस्य'
— ^c) Ś₁ D₄ M₁ विद्वत्येव. M₂ स सुखी K₈ स विकृत्य ह
सुसुखी (s₁₀), T₁ G स विद्वत्येव च सुखी (G₁ 'त्येव सुसुखि,
G₂ ९ 'त्येव स सुखी; G₈ 'त्येव ससुख, G₅ 'त्येव च सुखी)
— ^d) K₈ D₂ ९ शक्रस्येति, K₄ 'त्येव, N₁ शक्रेणेति,
G₂ शक्रस्येव, G₈ 'त्येह

Colophon — Sub-parvan N₁ लोकपालसभाख्यान.
— Adhy name Ś₁ K₁ २ ४ D₄ M₂ कच्चिदध्याय, K₈
नारदागमनं प्रश्नश्च कच्चिदध्यायः, N₁ नारदप्रश्नमुखेन राजधर्मा-
नुशासन; V₁ B₂ ४ ९ युधिष्ठिरनारदसवाद, B₂ D₁ २ नारद-
प्रश्ने (B₂ 'श्च') कच्चिदध्याय, B₅ D₅ युधिष्ठिरनारदप्रश्नः;
D_n युधिष्ठिरप्रश्न, D₈ ९ G₈ नारदप्रश्न, G₁ ९ राजनीति,
G₅ कुशलवाक्य — Adhy no (figures, words or
both) K₁ (sec. m) २ ३ N₁ V₁ D_n 1 D₈ 5 (as in
text) — S'loka no K₁ 128, K₂ 116, D₁ २ 132,
M₁ 131.

6

1 G₈ om. the ref T₁ युधिष्ठिर (for वैशं उ')
— After the ref, B₂ ins. 78* — ^a) K₈ संपूज्यार्था-
म्यनु, G₁ 'ज्यायाप्यनु'. — ^b) V₁ B₈ D_n D₈ ९
ग्रहर्षेर्वचना, T₁ G₈ M महर्षि (T₁ 'र्षी') वचना; G₂ ९
महर्षि (G₈ 'र्षिर्व') चनं परं, G₄ महर्षिषुवनात्पर — ^c) K
D₈ T₁ G₁ 'नुपूर्वेण, B₁ 'नुरूपेण

2 Before 2, N₁ V₁ B₁-4 D₁ २ ९ ins युधिष्ठिर उ'.
B₅ damaged — ^a) Ś₁ V₁ भगवन्त्याय्यमाहैतत् (V₁
'त्यैत), K₁ 'न्नाद्यमाहैतत्, K₂ ४ D₁ ९ ९ भगवाद्याय्यमाहैव
(D₁ 'य्यमाहैतत्, D₈ ९ 'यमाहैव); K₈ N₁ B₁ ९ D_n ९
D₄ ९ 'वन्त्याय्यमाहैतत् (K₈ D₄ 'य्यमाहैव, B₁ 'य्यमाहेद,
D_n ९ 'य्यमाहैन, D₅ 'यमाहैव), T₁ व्यक्त तन्नगवानात्थ;
G₁ M₁ भगवन्त्यम्ममाहैत, G₂ M₂ 'वन्त्यन्ममैष्टे (M₂ 'माहै)-
तत्, G₈-९ 'वान्यन्ममाहैतत् (G₅ ९ 'हैत) See Addenda.
— ^b) N₁ यमर्थं धर्मसध्रय, V₁ यथाधर्मविनिश्चय, B₁ यथा-
धर्मस्य निश्चयं, D₁ यथावद्वर्मनिश्चय; S मदर्थं धर्म (G₂ अर्थ
धर्मार्थे) संहितं — ^c) Ś₁ K₂ यथान्याय्यं — ^d) B₁ S
स (for स्यं) K D₄ क्रियते विधिवन्मया

3 ^a) S तु (for यद्) B₂ D₂ G₄ यथान्याय, G₈ ९ ९
तथा कार्यं D₁ (m as in text) राजभिजघना मया
(written and cancelled) — ^b) V₁ B₂ ९ D₂ कृतं
(for पुरा) K₂ कृतन (s₁₀), K₈ तद्वत् (s₁₀), K₄ V₁
B₂ D₂ ४ तत्तु न; N₁ तन्न तु, B₁ तन्न न, B₄-९ D_n D₈ ९
वे तन्न, D₅ चैतन्न (for तत्तन्न) D₁ कृत तत्तु न सशय,
S पुराणज्ञैर्न (G₄ क्रियते नात्र) सशय — ^c) D₄ तथा न्यायो'
— ^d) K₁ भू*, K₂ भूति, K₈ भूत; K₄ भूत, G₄ कृत-

C 2. 266
B 2. 6 3
K 2 6 3

यथान्यायोपनीतार्थं कृतं हेतुमदर्थवत् ॥ ३
वयं तु सत्पथं तेषां यातुमिच्छामहे प्रभो ।
न तु शक्यं तथा गन्तुं यथा तैर्नियतात्मभिः ॥ ४
एवमुक्त्वा स धर्मात्मा वाक्यं तदभिपूज्य च ।
मुहूर्तात्प्राप्तकालं च दृष्ट्वा लोकचरं मुनिम् ॥ ५
नारदं स्वस्थमासीनमुपासीनो युधिष्ठिरः ।
अपृच्छत्पाण्डवस्तत्र राजमध्ये महामतिः ॥ ६
भवान्संचरते लोकान्सदा नानाविधान्वहन् ।
ब्रह्मणा निर्मितान्पूर्वं प्रेक्षमाणो मनोजवः ॥ ७

ईदृशी भवता काचिदृष्टपूर्वा सभा क्वचित् ।
इतो वा श्रेयसी ब्रह्मस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ८
तच्छ्रुत्वा नारदस्तस्य धर्मराजस्य भाषितम् ।
पाण्डवं प्रत्युवाचेदं स्मयन्मधुरया गिरा ॥ ९
मानुषेषु न मे तात दृष्टपूर्वा न च श्रुता ।
सभा मणिमयी राजन्यथेयं तव भारत ॥ १०
सभां तु पितुराजस्य वरुणस्य च धीमतः ।
कथयिष्ये तथेन्द्रस्य कैलासनिलयस्य च ॥ ११
ब्रह्मणश्च सभां दिव्यां कथयिष्ये गतकृमाम् ।

(for कृत) G₂ अर्थवित्

4 ^a) B₂ damaged D₁ एव तु (for वयं तु) K₂
सत्पथं (sic), Dn₂ D₄ सत्पथे, T₁ सत्पथ, G₂ सत्पथा,
G₄ ६ सत्पथां (G₂ 'था) V₁ वयं चैव यथा तेषां — ^b)
D_{1.2} T₁ G गतुम् (for यातुम्) B_{2.6} इच्छाम वै, B₄
इच्छामि वै, B₂ damaged Ś₁ D₄ तथा; K_{1.4} [S]तत्र,
V₁ B₂₋₆ D₂ ६ विभो — ^c) B₁ D₁ २ न च, G₂ ननु;
G₂ न हि Dn₁ (1) शक्यास् (for शक्य) G₄ यथा
K₁ कर्तुं (for गन्तु) K₄ न तु कर्तुं तथा शक्य — ^d) G₂
'तार्थिभि' — Ś₁ K V₁ D₂ Cd ins after 4 D₄, after
5^{ab} B₁ 4, after 5 D₁ २ subst for 6^{ab} B₂ ins after
वैशं ड' of st 1 S ins after 6^{ab}

78* ततु विश्रान्तमासीन देवर्षिममितद्युतिम् ।

[Before the line, K₁₋₃ D₂ ins वैशं ड' G₁ ६
विष्टम् (for विश्रान्तम्) V₁ 'पिममित']

5 Before 5, B Dn D₁ २ 4-६ S ins वैशं ड'
(S om ड') — ^b) D₄ तच्छामिं, G₂ तमभि — After
5^{ab}, D₄ ins 78* — ^c) K₂ त (for च) B₁ D_{1.2} मुहूर्तमे
(B₁ 'मि)व काल च, G₂ 'र्वाप्याप्य काल च — ^d) K₂ दृष्ट्वा
लोकचराचर (॥ मुनि) — After 5, B_{1.4} ins 78*

6 B₂ om 6^{ab} For 6^{ab}, D₁ २ subst 78* — ^a)
N₁ सुखम्, V₁ B (B₂ om) Dn₁ T₁ M₁ सुखम् (for
स्वस्थम्) D₄ om. (hapl) नमुपासी. — G₄ om (hapl)
from 6^b up to the prior half of 78* — After 6^{ab},
S ins 78* — ^c) N₁ S अपृच्छद्वाजमध्ये त (T₁ G₁ तु)
— ^d) V₁ B₂ ६ महासुनि, B_{1.2} D_{1.2} युधिष्ठिर, B₂ Dn
D₂ ६ महाद्युति, D₄ महीपति N₁ T₁ G₂₋₆ M प्रीतिपूर्व-
मिद तदा (G₂ मुदा, G₆ वच), G₁ इति पूर्वमिद वच

7 Before 7, K₂ २ V₁ B D S (except M₂) ins
युधिष्ठिर ड' (S om ड') — ^a) B₂ चरति वै; B₄ च
चरति (for सचरते) B भगवन्सचरत्ल्लोकान् — ^c) D₄ G

निर्मितात् D₄ पूर्वे — ^a) A few MSS प्रेक्ष्य K₂
महाजव, B₁₋₃ D₁ २ मुहुर्मुहु'

8 ^a) K₂ D₄ इदृशी; B₁ सदृशी; T₁ ईदृशा Dn₁
(before corr) n₂ Cn भविता! D₂ कचिद् — ^b) Ś₁
भवेत् (for कचिद्) — ^c) T₁ इतोपि G₂ इत श्रेष्ठमा
ग्रहन् — ^d) G₂ M₁ ता (for तत्) Ś₁ K₁ तत्त्वत्
(for पृच्छत) T₁ तन्माचक्ष्व हि पृच्छत; G₁ ६ ममाचक्ष्वोत
पृच्छत (G₂ इदृश्य)

9 Before 9, B (except B₂) Dn D₁ २ 4 S (except
G₂) ins वैशं ड' (S om ड') — ^{ab}) K₂ स्वस्य;
D₄ स्वस्य (for तस्य) K₁ तत् श्रुत्वा नरेन्द्रस्य नारदस्तस्य
भाषित — ^d) K₂ D₁ G₁ स्मरन्, G₂ स्वय, G₂ कथा,
Cd स्मयन् (as in text) M₁ गिर

10 Before 10, V₁ B D ins नारद (Dn₁ with
prefixed श्री) ड'. — ^a) K₂ B₂ D₂ मया (for न मे)
S काचिद् (for तात), of 8^{ab} — ^d) D₁ या चैप, D₂
याचेय (for यथेय)

11 ^a) K₂ B₂ ४ ६ च (for तु) B₁ प्रेत', G₂ धर्म'
(for पितृ) — ^b) M₁ पाण्डव, M₂ भारत (for धीमत)
B₁ २ ४ यमस्य वरुणस्य च — ^c) Ś₁ K₂ D₄ महेंद्रस्य,
G₁ तथेन्द्रस्य — ^d) A few MSS कैलाश' Ś₁ वा
(for च)

12 ^a) K₂ (as in text) ४ M ब्रह्मणस्य (for 'गस्तु).
— ^b) V₁ गतव्यथ, D₁ २ तत् क्रमात्, G₁ M₁ गतकृमा'
(M₁ 'मा) B₁ २ ६ T₁ G₂ कथयिष्येग्रत क्रमात् — After
12^{ab}, Ś₁ K₂ ४ B₁ (marg) २ ४ ६ Dn D₂₋₃ ins (and
Cd glosses)

79* दिव्यां दिव्यैरभिप्रायैरुपेता विश्वरूपिणीम् ।

देवैः पितृगणैः साध्यैर्यज्वभिर्नियतात्मभि ।

गुप्ता मुनिगणैः शान्तैर्वेदयज्ञैः सदक्षिणैः ।

[(L. 1) B₁ ४ ६ दिव्या दिव्यैर् Ś₁ विश्वकर्माणी — (L. 2)

यदि ते श्रवणे बुद्धिर्वर्तते भरतर्षभ ॥ १२
 नारदेनैवमुक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 प्राञ्जलिभ्रातृभिः सार्धं तैश्च सर्वैर्नृपैर्वृतः ॥ १३
 नारदं प्रत्युवाचेदं धर्मराजो महामनाः ।
 सभाः कथय ताः सर्वाः श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ १४
 किं द्रव्यास्ताः सभा ब्रह्मर्णिकविस्ताराः किमायताः ।
 पितामहं च के तस्यां सभायां पर्युपासते ॥ १५

वासवं देवराजं च यमं वैवस्वतं च के ।
 वरुणं च कुबेरं च सभायां पर्युपासते ॥ १६
 एतत्सर्वं यथातत्त्वं देवर्षे वदतस्त्व ।
 श्रोतुमिच्छाम सहिताः परं कौतूहलं हि नः ॥ १७
 एवमुक्तः पाण्डवेन नारदः प्रत्युवाच तम् ।
 क्रमेण राजन्दिव्यास्ताः श्रूयन्तामिह नः सभाः ॥ १८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

७

नारद उवाच ।

शक्रस्य तु सभा दिव्या भास्वरा कर्मभिर्जिता ।

स्वयं शक्रेण कौरव्य निर्मितार्कसमप्रभा ॥ १
 विस्तीर्णा योजनशतं शतमध्यर्धमायता ।

C 2 28
B 2 7
K 2 7

Ś1 सार्धं (for साधैर्) B1 यजुर्भिर्, B6 ऋषिभिर् Ś1 यज्वभिश्च
 महात्मभि, D8 5 यतिभिश्च यतात्मभि — (L 3) B1 गुणं,
 B5 (m as in text) गुणिं (for मुनिं) Ś1 सिद्धैर्, D8 5
 दिव्यैर् (for शान्तैर्) Ś1 वशयन्ते, K4 देव, Dn1 D8 5
 वेदैर्यज्ञैः]

— ^a) M2 वर्तते पुरुषर्षभ

13 D1 om. 13 Before 13, N1 B (except B4)
 D2 4 M ins वैशं उ (D4 M om. उ) — ^a) G1
 नारदेनेव. K4 च (for तु) — ^b) Ś1 K4 D4 धर्मपुत्रो
 K2 राजे छिरे — ^a) Ś1 इष्टपूर्वैर् (for तैश्च सर्वैर्)
 Ś1 K B8 Dn1m D4 नृपोत्तमै, B6 Dn D8 5
 द्विजोत्तमै, G8 नृपो वृत (for नृपैर्वृत)

14 G2 om. 14^{ab} — ^b) N1 B1 2 D1 2 युधिष्ठिर,
 D4 महात्मना S (G2 om) सभामध्ये व्यवस्थित
 — Before 14^{ab}, D4 reads युधिष्ठिर उ — ^a) Ś1 K1
 D2 G8 कथय न, K2 D1 G2 कथयत, N1 च कथिता
 — ^a) B2 इच्छाम वै (for इच्छामहे)

15 ^a) B2 राजन् (for ब्रह्मन्) — ^a) G6 पितामहस्य
 (for मह च) — ^a) G1 4 6 प्रत्यु (for पर्यु)

16 D8 G1 6 om (hapl) 16 — ^a) Ś1 देवराज तु,
 S (G1 6 om) देव (T1 धर्म) राजान — ^b) K4 वैश्रवण
 (for वैव) V1 मे (for के) — ^a) K4 D1 4 के
 (for च)

17 ^a) K B2 D1 2 4 य (K1 त) थावृत्त; V1 B8-6 Dn
 D8 5 6 M1 यथान्यायं — ^b) K2 D4 M2 देवर्षे, N1 B1 6
 Dn D8 5 6 ब्रह्मर्षे (D5 र्षैर्) V1 B8 6 वद तत्त्व (B6

दत्तस्त्व)त B1 D1 2 वय स्त्व (B1 त) तो हि नारद. — ^a)
 Dn2 G6 इच्छामि K2 सह ता T1 G8-5 श्रोतुमिच्छामहे
 सर्वा — ^a) D4 Cd मे (for न)

18 ^b) Ś1 K1 2 4 D4 ह, K8 च (for तम्) V1 B2-5
 Dn D8 5 6 नारद प्रत्यभापत — ^a) B1 D1 2 ता सर्वा
 (for दिव्यास्ता) — ^a) K1-3 D1 8-5 T1 श्रूयतां M इति
 (for इह). K1 भारत, D4 तत्सभा, T1 ता सभा (for
 न सभा) V1 B1 6 शृणु मत्त शुभा सभा (B4 by
 transp सभा शुभा.)

Colophon. — Sub-parvan N1 V1 लोकपालसभा
 ख्यान — Adhy name K8 M2 सभाप्रश्न; N1 V1
 युधिष्ठिरसभाजिज्ञासा, D1 2 युधिष्ठिरप्रश्न, D4 सभावर्णन,
 M1 नारदयुधिष्ठिरसवाद — Adhy no (figures, words
 or both) K1 2 N1 V1 Dn1 D8 S 6 (as in text)
 — S'loka no K2 Dn M1 19, K8 D1 2 18

7

1 ^a) K8 B8 शक्रस्य च, S शतक्रतोः (G6 तु) — ^b)
 Ś1 भासुरान्, D1 2 भासुरा V1 कर्मनिश्चिता, B2m 8 Dn
 D1 S कर्मनिर्जिता (Dn G2 निर्जिता) — After 1^a, G2 reads
 6^b-7^a, repeating the lines in their proper place
 — ^a) B (except B8) Dn G2 2 निर्जितार्क

2 ^a) Ś1 (before oorr) विकीर्णा — ^b) K2 शत-
 सार्धार्धमा, K8 शतमध्यर्धमा, G2 मध्यर्धमायत, G8 4 M

C 2 281
D 2. 7 2
K 2 7 2

धैर्यायसी कामगमा पञ्चयोजनमुच्छ्रिता ॥ २
जराशोककृमापेता निरातङ्गा शिवा शुभा ।
वेदमासनवती रम्या दिव्यपादपशोभिता ॥ ३
तस्यां देवेश्वरः पार्थ सभायां परमासने ।
आस्ते शच्या महेन्द्राण्या श्रिया लक्ष्म्या च भारत ॥ ४
विभ्रद्वपुरनिर्देश्यं किरीटी लोहिताङ्गदः ।
विरजोम्बरश्चित्रमाल्यो ह्रीकीर्तिद्युतिभिः सह ॥ ५
तस्यामुपासते नित्यं महात्मानं शतक्रतुम् ।
मरुतः सर्वतो राजन्सर्वे च गृहमेधिनः ।

सिद्धा देवर्षयश्चैव साध्या देवगणास्तथा ॥ ६
एते सानुचराः सर्वे दिव्यरूपाः स्खलंकृताः ।
उपासते महात्मानं देवराजमरिंदमम् ॥ ७
तथा देवर्षयः सर्वे पार्थ शक्रमुपासते ।
अमला धूतपाप्मानो दीप्यमाना इवाग्रयः ।
तेजस्विनः सोमयुजो विपापा विगतकृमाः ॥ ८
पराशरः पर्वतश्च तथा सावर्णिगालवौ ।
शङ्खश्च लिखितश्चैव तथा गौरशिरा मुनिः ॥ ९
दुर्वासाश्च दीर्घतपा याज्ञवल्क्योऽथ भालुकिः ।

शतमध्याधे', Gs 'ध्यधेयोजना. Cd oitos अध्यधे (as in text) — 4) D1 'मुक्षता

3 4) Ks जराशोककृमा'; G1 6 जराशोकसमा'; Gs जराणेककृमा' — 5) Ks निरातङ्गः 81 B1 D1 S सुखा (for शुभा) — 6) = 2 0 5'. D1 वेदमासनवती; G1 6 'युतवती; G2 'स्वनवती

4 4) 81 Ks Gs तस्या' — 5) G1 सभाया' — 6) 81 (m as in text) नद्या (for शच्या) Ks 4 D1 2 4 5 T1 Gs 6 M सहैन्द्राण्या; Gs दार्ची'. — 4) K1 4 तथा, Gs श्रीमान्; Gs M1 हिया (for श्रिया) N1 लक्ष्मी. Gs श्रि * * ह्रीमीश्च भारत.

5 5) B1 लोहिवायर' — 6) Hypermetriol Ks Ds (by corr) विरजायर' V1 Bs-6 सुवासाश्चि (V1 'साचि)ग्र माल्यश्च, B1 D1 3 विरजोवरमाल्यश्च; T1 G1 8-6 'वरचित्रागो (G1 'त्राल्यो; Gs 'त्राल्यो) — 4) Ks D1 3 ह्रीकीर्तिद्युतिभिः; D1 'मूर्तिभिः, Gs 3 श्रीकीर्तिद्युतिभिः.

6 4) 81 T1 G2 4 M तस्यां तृणसते नित्य — 5) 81 Ks 4 महात्मान' — 6) N1 V1 B Dn Ds 3 6 Gs M सर्वशो; D1 3 शतशो — 4) 81 सेवका; Ks सर्वे ते; D1 सर्वे (sic) वा — 6) B1 D1 2 दिव्या (for सिद्धा) B1 3 D1 3 चापि (for चैव) — 7) G1 तदा (for तथा) B1 साध्यामरगणास्तथा; M मरुतः (M1 'तै)श्च घनै' सह (of 80*) — After 6, N Gs 128

80* मरुवन्तश्च सहिता भास्वन्तो हेममालिनः ।

[K1 मरुवन्तस, K2 मेरुवन्तश्च, Ds 4 Gs मरुवन्तश्च. Ks भास्वन्तो D1 3 दिव्य' (for हेम*)]

— Thereafter Gs reads 13^{ab} (which other S MSS except M om !)

7 4) Bs सानुचरा'; Dn1 स्वातु'; S (except Gs) स्खलंकृता' (in Gs originally lacuna indicated, filled in as in text) — 5) T1 Gs 6 M1 सर्वे (T1 तथा)

सानुचरा नृप; G1 2 4 M1 सर्वे सानुच (G1 'द्ध; M1 'म)ता नृप — 4) 81 K1 उपासते. Ks transp महात्मानं and देवराजं Ks अरिंदम; Ks 'दम; Ks 'दने; S शतक्रतु. N1 देवराजपुरंदरं

8 4) T1 Gs-3 समुपय'; M1 चैवर्षय' (for देव') G1 6 चापि (for सर्वे) — 5) Dn1 Gs पायां; Ds यथा — 6) 81 Ks Dn1 पुत'; Gs-3 पुत'. T1 अमलाधूतपाप्मानो. — 4) Ks दिव्य'; D1 3 दीव्य' (for दीप्य') — 6) 81 समयुजो, Ks-3 साम'; N1 V1 B1 6 Dn Ds सोमयुजो, B1-3 3 D1 3 सोमयुजो; D1 3 सोमयुजो; S सोमपाश्च — 7) 81 K Ds विपाप्मानो गतकृमा; V1 B Dn D1-2 3 6 विदोका (V1 'पापा) विगतकृमा

9 4) K पराशर' M1 पावकश्च (for पर्व') — After 9^{ab}, S (except M1) 128

81* एतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महासुनि ।

[G1 मृद्वैव (for एत') G2 त्रितश्च स (for त्रित') G1 महासुनि, Gs 'सुनि']

— 6) M1 त्रितश्चैव — 4) B1-3 D1 3 गौरमुखो; G1 गौरशिरा

10 4) 81 दुर्वासांश्च, K1 दुर्वासान्यो; Ks दुर्वासा^e Ks दीर्घतमा Ks N1 V1 Bs M2 दुर्वासापो (Bs 'सा वै, Ms 'साय) दीर्घतमा; B1-3 D T1 दुर्वासा क्रोधन इयेन, T1 (before corr) G1 3 दुर्वासा दीर्घतपस (G1 om. -स), Gs दुर्वासा दीर्घतपमसो; Gs दुर्वासा दीर्घतमा; M1 दुर्वासा दीर्घतमसो — After 10^{ab}, B1-3 D T1 128

82* तथा दीर्घतमा मुनि ।

पवित्रपाणि सावर्णि

[(L 1) B1 3 (m as above) 3 दीर्घतपा]

— 5) Bsm भालुकि'; T1 भालुकि'; G2 भालुकि'; Gs भालुकि'; Gs भालुकि', M2 चालुकि' Gs 'ल्व्यो महासुनि — 6) M1 उद्दालक. — 4) B1 तालम', Bs D (except

उद्दालकः श्वेतकेतुस्तथा शाठ्यायनः प्रभुः ॥ १०
हविष्मांश्च गविष्ठश्च हरिश्चन्द्रश्च पार्थिवः ।
हृद्यश्चोदरशाण्डिल्यः पाराशर्यः कृपीह्रलः ॥ ११
वातस्कन्धो विशाखश्च विधाता काल एव च ।
अनन्तदन्तस्त्वष्टा च विश्वकर्मा च तुम्बुरुः ॥ १२
अयोनिजा योनिजाश्च वायुभक्षा हुताशिनः ।
ईशानं सर्वलोकस्य वज्रिणं समुपासते ॥ १३

सहदेवः सुनीथश्च वाल्मीकिश्च महातपाः ।
समीकः सत्यवांश्चैव प्रचेताः सत्यसंगरः ॥ १४
मेधातिथिर्वामदेवः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
मरुत्तश्च मरीचिश्च स्थाणुश्चात्रिर्महातपाः ॥ १५
कक्षीवान्गौतमस्ताक्षर्यस्तथा वैश्वानरो मुनिः ।
मुनिः कालकवृक्षीय आश्राव्योऽथ हिरण्यदः ।
संवर्तो देवहव्यश्च विष्वक्सेनश्च वीर्यवान् ॥ १६

C 2 30
B 2 7
K 2 7

D4) T1 G4 M ताड्य, G1 स्वध्य, G2 स्याड्य, G3 ताडि, G4 शाड्य, G5 स्वध्य (for तथा) B2 ताड्यो (sio) चांदायनि (for तथा शाड्या) S1 K1 2 सां(K2 स) श्यायनः, K3 शाड्या, K4 D4 श(D4 शां)खा, B1 मांदायनः, B2 Dn D1 3 3 भा(D1 म)दायनि, D2 T1 मांदायनि, G2 शांदायनः. K3 प्रभो, B1 2 2 D (except D2 4) 8 तथा

11 *) Dn1 अविष्माश्च; G1 M1 हविष्म(M1 प्म)श्च N1 गभिष्ठश्च, B Dn D5 T1 गरिष्ठश्च, G M हविष्य(G1 प्य, M2 प्या)श्च — *) K1 हृद्य चोदर, V1 कृत्यक्षोदर, B1 कृपक्षोदर, T1 हर्यक्षोदर, G1 हृद्यक्षोदरशौदीर्यः; G6 पांदिर्य; M2 श्रोदारशाण्डिल्य — *) S1 K1 कृपिह्रय, K2 4 D4 कृता(K4 शा)ह्रय, N1 V1 Dn D5 3 3 कृपीवल, B1 2 m 2. 5. 3 कृपीवल; B2 4 D1 2 कुशीलव, T1 कपिप्पल, G1 M कपिष्ठ(M2 प्क)ल, G2 कपिजल, G3 4 गविष्ठल G5 पाराशर्यगविष्ठलौ, G6 पाराशर्यश्च कविष्मलः (hyper-metric) — After 11, 8 ins.

82a* जायालिर्वामदेवश्च शक्तिर्गार्ग्यसुवामनौ ।

[T1 M2 शक्तिर्गार्ग्यं स वामन, G1 3 गर्गं (G6 गर्गं) स वा, G2 3 गर्ग्य(G2 गर्ग्य)सुवामनौ]

12 *) D3 बालस्कन्धो. — *) V1 B2.4 विधाता मालवि(V1 गालव)स्तथा, G1 3 ता कालकौशिकः — *) V1 B2-3 Dn D5 3 3 करालदन्तस्; T1 G4-3 M अनन्तदन्तस् — *) N1 विश्वकर्माथ, G4 विश्वावसु च D1 2 स (for च) K2 3 Dn D1.2 तुम्बुरुः — After 12, D4 reads 14^{cd}

13 T1 G1.2 4-3 om 13^a-15^b G8 reads 13^{ab} after 80*. — *) K2 4 B2 Dn D5 3 3 वायुभक्ष्या S1 हुताशनि, K M हुताशय (K1 हुताशिप), N1 G2 शाना; Dn1 शानः, D3 शाना — G8 om. 13^a-15^b — *) M ईशाना — *) N1 B1 3 D1.2 M पर्यु (for समु)

14 T1 G om 14 (cf. v.1 13) — *) D1 3 सहदेव. K3 सुतीर्थश्च; V1 B1 सुनीतश्च. — *) N1 V1

Dn D4 M2 वाल्मीकिश्च, D1 द्याहिकिश्च D4 महायशा — D4 reads 14^{cd} after 12 — *) S1 समीप, K2 3 D4 शमीक K1 N1 V1 B2 4-3 Dn D5 3 3 स(K1 Dn D5 3 3 श)मीक सत्यवाक्चैव, B1 3 D1 2 समीक (D1 शमाक, D2 शमीक) सात्यकिश्चैव — *) K1 स पुन (for प्रचेताः) 15 T1 G om 15^{ab} (of v.1 13) — *) D4 वासुदेव (for वाम) — 15^b=1 60 4^b — *) S1 माकंडेयो, K2 3 D1-4 T1 G1.4 मरु(D1 2 रु)तश्च T1 मरीचश्च — *) N1 B1 3 3 Dn1 D1-3 3 G2 3 M चात्र, V1 B4 चाद्रि, D4 G1 3 चित्रो, D5 चालु (for चात्रि) K3 महाशिरा; K4 D4 महायशा

16 *) K1 4 B1 3 Dn D2.3 3 3 का(B1 कां)क्षीवान् Dn1 D1 गोतमस्, D4 औतमस् K2 B1 3 3 ताक्ष; K4 ताक्षः — After 16^{ab}, 8 ins

83* पदर्तु कवपो धूम्रो रैम्यो नलपरावस ।

स्वस्त्यात्रेयो जरत्कारु कडोल काश्यपस्तथा ।

विभण्डको ऋष्यशृङ्ग उन्मुषो विमुखस्तथा ।

[(L 1) G1 3 पदर्तु (G3 सर्तु)कवपो, G2 तु कवपो T1 G2 M1 धूम्यो; G1 3 धूतो G1 रैता (for रैम्यो) — (L 2) G3 3 जरत्कारि — (L 3) G1 विभण्डकृष्यशृंगी च, G3 विभांड ऋष्यशृङ्गश्च, M1 विभण्डकोधर्यशृङ्ग, M2 विभण्डकृष्यशृंगी च]

— D3 om 16^{cd}. — *) B1 T1 G2-3 M ऋषि (for मुनि). K1 कालकवृक्षीय, K2.3 कालिकवृक्षीय; G2 4 कालकवर्षीय D1 2 ऋषिर्वै कालवृक्षीय, G1 सर्वर्षी कालवृक्षीयु — *) K2 4 D2 आश्रव्यो, K3 वाघव्यो, T1 सुश्रुतो, G1 3 श्रुतपो, G2-3 M सुश्रु(G2 श्रो)तो (for आश्राव्यो) K1 2 हरिण्यद, D (except D4, D5 om) G6 हिरण्यय. — *) N1 संवृत्तो, G1 संवर्ते Dn1 हव्यदेवश्च, T1 वीतहव्यश्च; G2 4 हव्यकव्यश्च; G3 3 चेदहव्यश्च K3 संवर्जो देविहार्तश्च — *) S1 विश्वक्से, K2 विष्क्क्से, D4 विश्वक्से, 8 विश्व(G6 प्य)सेन — B2 ins after 16. B1, after 86*

दिव्या आपस्तथौषधः श्रद्धा मेधा सरस्वती ।
अर्थो धर्मश्च कामश्च विद्युतश्चापि पाण्डव ॥ १७
जलवाहास्तथा मेधा वायवः स्तनयित्तवः ।
प्राची दिग्यज्ञवाहाश्च पावकाः समविंशतिः ॥ १८
अग्नीपोमौ तथेन्द्राग्नी मित्रोऽथ सवितार्यमा ।
भगो विश्वे च साध्याश्च शुक्रो मन्थी च भारत ॥ १९
यज्ञाश्च दक्षिणाश्चैव ग्रहाः स्तोभाश्च सर्वशः ।
यज्ञवाहाश्च ये मन्त्राः सर्वे तत्र समासते ॥ २०

तथैवाप्सरसो राजनान्धर्वाश्च मनोरमाः ।
नृत्यवादित्रगीतैश्च हास्यैश्च विविधैरपि ।
रमयन्ति स्म नृपते देवराजं शतक्रतुम् ॥ २१
स्तुतिभिर्मङ्गलैश्चैव स्तुवन्तः कर्मभिस्तथा ।
विक्रमैश्च महात्मानं बलवृत्रनिषूदनम् ॥ २२
ब्रह्मराजर्षयः सर्वे सर्वे देवर्षयस्तथा ।
विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः ॥ २३
सग्विणो भूपिताश्चान्ये यान्ति चायान्ति चापरे ।

84* कण्व' कात्यायनो राजन्याग्य' कौशिक एव तु ।

[B₁ कायेयनो (for कात्या'), and च (for तु)

17 ^a) $\tilde{N}_1$ दिव्याश्वापस्, M दिग्यरु (M₁ °कृ)पास्
— G₄ om 17^{ad} — °) D₆ कामाश्च — °) K₂
विद्युत * पि, V₁ B D (except D₄) विद्युतश्चैव, G₈
विद्युचापि च K₈ पार्थिव

18 T₁ G₁ 2 4-6 M₁ read 18^{ab} after 22, G₈
transp. 18^{ab} and 18^{ad} — °) D_{n1} जलावहास्, M₂
जलदाश्च T₁ G₁ 2 4-6 M₁ च मेधाश्च (for तथा मेधा)
— °) A few MSS वायव, Cd वायव्य — G₄ om
18^a-19^b — °) $\tilde{N}_1$ D₁ 2 T₁ °वाहश्च, G₁ °वाहुश्च

19 G₄ om 19^{ab} (of v 1 18) — °) K₂ D₈
अग्निपोमौ, B₁ अग्नीलोमौ, G₁-8 अग्निष्टोमस् (G₁ °मा),
G₆ अग्नीपोमा D₁ (before corr) अग्निपोमौ तथेन्द्राग्नि
— °) B D (except D₄) मित्रश्च — °) K₄ भगौ,
D₈ भगो, T₁ भगो B₄ 6 विश्वेय — °) B₂ 8 D₁ 2
शुक्रो मक्षिश्च, T₁ G₄-6 शुक्रामयी (G₈ °धी) $\tilde{S}_1$ मंकी च,
K₁ सध्री च, K₂ 4 D₄ G₁ 2 M मन्त्री च, K₈ सोम च
(for मन्थी च) $\tilde{N}_1$ V₁ B₁ 8 4 D_n D₈ 8 8 गुरु शु (N₁
मन्त्री शु; B₁ गुरु श)क्रस्तथैव च, B₆ शुक्रो मक्षिस्तथैव च
Although only G₈ has the text throughout, it may
be regarded as certain — After 19, B₂ 8 D₁ 2 ins

85* सर्वेषां मरुतां मान्या गुरुः शुक्रस्तथैव च ।

[With post half, cf. v 1 19^d D₁ 2 मान्यो (for
मान्या)]

— B₂ 8 D₁ 2 cont V₁ B₁ 8 4 6 D_n D₈-8 ins after
19 (for S of 87*)

86* विश्वावसुश्चित्रसेनं सुमनस्तरुणस्तथा ।

[V₁ शत्रुश्च, B₁ स्वसनस्, B₂ 8 शमनो, B₆ पर्वतस् (for
सुमनस्) V₁ B₁ 8 सुपुर्, B₂ 8 D₂ वरुण°, D₁ वारुण°
(for तरुण°)]

— Thereafter B₁ ins 84*

20 ^a) K₂ B₄ D₈ यज्ञश्च $\tilde{S}_1$ B₂ 4-6 D₆ दक्षिणाश्चैव,

G₁ °जांश्चैव, G₂ °णायुक्ता — °) $\tilde{S}_1$ K₂ 8 D_n 2 D₄
ग्रहा (K₂ ग्रह, K₈ गृहा)स्ताराश्च, K₁ ग्रहास्ताचांश्च, D_{n1} D₈
ग्रहा (D₈ °ह) स्तोभाश्च, G₁-8 गृहा (G₁ ग्रहा)स्तोभाश्च,
G₄ ग्रहा स्तोभाश्च Many MSS om the visarga before
स्तोभाश्च $\tilde{N}_1$ V₁ B₈-6 D_n D₈ 8 8 भारत (for सर्वश°).
— °) G₂ यज्ञवाटश्च — °) D₈ S सर्वे तस्यामुपा (D₈
शक्रमुपा, G₁ तस्या समा)सते

21 After 21^a, S ins

87*

रम्भोर्विषय मेनका ।

घृताची पञ्चचूडा च विप्रचित्तिपुरोगमा ।

विश्वावसुश्चित्रसेनं पर्वतस्तुष्टुरुक्तया ।

विद्याधरास्तु राजेन्द्र

[(L 1) G₆ °वन्द्यो च — For line 3, of v 1 86*.

— G₄ om (hapl) lines 3-4 and 21^b. — (L 4)

G₈ °धराश्च, G₆ °परेक्ष]

— G₄ om 21^b (see above) — °) $\tilde{S}_1$ गीतवादित्रनृत्यैश्च,
S (except G₈ M₂) नृत्यवादित्रगीतैश्च — °) T₁ G₂-6
भावैश्च (for हास्यैश्च) $\tilde{S}_1$ K D₄ °धैस्तथा G₁ भावश्चैव
विधेरपि — °) T₁ G₈-8 रजयति S (except G₁)
महात्मान (for स्म नृपते)

22 ^b) D₄ सह (for तथा) — °) K₈ विक्रमैस्तु,
D₄ विक्रमश्च — °) $\tilde{S}_1$ K₈ B₈ D₄ 6 बलवृत्रनिषूदन
(K₈ °पुदन, D₄ °पूदन), K₄ D₈ बलवृत्ति (D₈ °त्र)निपू°,
S स्तुव (G₆ रम)तो रमयैर्युत — After 22, T₁ G M₁
read 18^{ab} (G₈ repeating it)

23 ^a) $\tilde{N}_1$ B D चैव (for सर्वे) — °) V₁ देवता
ऋषयस्तथा, B₈ D₆ सर्वे राजर्षयस्तथा, D₁ 8 सर्वदेवर्षय°;
S तथा (G₁ तथो) देवर्षयोष्यु (G₄ °च्यु)त — °) D₄
°धैर्द्वयै°, S °धैरयै° (T₁ G₈-8 °धै रम्ये) — °) K₁
राजमानैर्, K₄ ज्वल°, B₁ 2 दीप्य° V₁ B₈-6 D_n D₈ 8 8
दीप्यमाना इवाग्नय°

24 ^a) B D_n D₁ 2 S सर्वे (B₈ चैव) (for चान्ये)
— °) K₈ चायति D₁ 2 चापरे — °) K₂ बृहस्पति तथा

बृहस्पतिश्च शुक्रश्च तस्यामाययतुः सह ॥ २४
एते चान्ये च बहवो यतात्मानो यतव्रताः ।
विमानैश्चन्द्रसंकाशैः सोमवत्प्रियदर्शनाः ।

ब्रह्मणो वचनाद्राजन्भृगुः सप्तर्षयस्तथा ॥ २५
एषा सभा मया राजन्ष्टया पुष्करमालिनी ।
शतक्रतोर्महाराज याम्यां शृणु ममानघ ॥ २६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

८

नारद उवाच ।

कथयिष्ये सभां दिव्यां युधिष्ठिर निबोध ताम् ।
वैवस्वतस्य यामर्थे विश्वकर्मा चकार ह ॥ १
तैजसी सा सभा राजन्वभूव शतयोजना ।

विस्तारायामसंपन्ना भूयसी चापि पाण्डव ॥ २
अर्कप्रकाशा आजिष्णुः सर्वतः कामचारिणी ।
नैवातिशीता नात्युष्णा मनसश्च ग्रहर्षिणी ॥ ३
न शोको न जरा तस्यां क्षुत्पिपासे न चाप्रियम् ।

G 2
B 2
K 2

शुक्रः — ^a) V1 B1 3-6 Dn D8 5 6 नित्यमास्ता हि तत्र वै,
B2 D1 2 नित्यमाया (B2 नित्यमाय, D1 नित्यमाया) ति तत्र वै,
S नित्यमास्ता विद्या पते

25 ^b) K2 B1 जितात्मानो, K4 घृता, N1 V1 S
(except T1) विपाप्मानो, B2 4-6 Dn D8 5 6 महात्मानो
S1 K2 4 D4 घृतव्रता, G1 तपोधना — ^c) K2 8 B3
G1-8 5 6 M2 सूर्य, B2 D1 2 T1 सोम, G4 M1 प्रिय
(for चन्द्र) — ^d) K1 D8 (by corr) सोमप्रिय
दर्शनै, B1 2 D1 2 चद्रवप्रियदर्शना — ^e) V1 B3-6 Dn
D8 5 6 सदृशा (B0 'श') (for वचनात्) V1 B8 6 तात
(for राजन्) K1 ब्रह्मण उच्चावचाद्राजन् (corrupt) — K8
om (hapl) 25^f-26^a — ^f) K2 भृगुस्त

26 K8 om 26^a (cf v1 25) — ^a) G1 transp
सभा and मया K1 महाराज (for मया राजन्) S दृष्टा
(for राजन्) — ^b) K2-4 दृष्टा, Dn1 दृष्टा, S दिव्या D1
'मालिनी — ^c) V1 B1 4-6 D8 5 G1 4-6 M महाबाहो,
Dn D6 G2 8 'होर्, T1 'हू — ^d) K2 G1 6 मयानघ
N1 B1-8 D (except D4) T1 याम्या (T1 याम्या शृणु
[sic]) मपि सभा शृणु, V1 B4-6 याम्या मत्त सभा शृणु
(B4 शृणुव वै, B6 शृणु स्व वै)

Colophon — Sub-parvan N1 V1 लोकपालसभा
स्थान — Adhy name S1 शक्रसभा, K8 N1 V1 B2 5
D G1 M इन्द्र (N1 V1 B2 शक्र) सभावर्णन, B3 * * * वर्णन
— Adhy no (figures, words or both) K1 (marg
sec m) 2.8 N1 V1 Dn1 D8 S 7 (as in text)
— S'loka no K2 28, K8 29, Dn 30, D1 2 31,
M1 33.

8

1 ^a) D1.4 T1 G4 6 सभा V1 B D (except D4)
याम्या (for दिव्या) — ^b) K4 निवधतां, D1 नीवोधता,
D8 निवोध मे S याम्या राजक्षिोध मे — ^c) S1 (by
corr.) V1 B D या (D4 या) पार्थ, S चार्थाय (for यामर्थे)
— ^d) S या (for ह)

2 ^a) K2 4 D1 G1 4 तेजस्वी (K2 4 'सी) सा, G2 6
तेजस्विनी, M2 ज्यायसी सा — ^b) B1 4-6 G3 विस्तार, D6
विस्तार — ^c) Dn (1) वापि (for चापि) K4 D4
भूयस्वपि च पाण्डव, B1 2 D1 2 मनोज्ञा सा (B1 'ज्ञासौ)
परतप (B2m भूयसी सा परतप) Cd cites भूयसी (as
in text).

3 ^a) S1 K1 2 4 D4 अर्कप्रभाभा (lectio difficilior,
possibly original, "having splendour or appearance
[आभा] of sunlight"), K8 अद्भुतप्रभावा (sic) — ^b) T1
G8 4 सर्वदा Dn D8 5 6 कामरूपिणी — ^c) V1 B3 4 नैव
शीता न चात्युष्णा, B1 नातिशीता नात्युष्णा (submetrical),
B5 Dn D8 5 6 नातिशीता न चात्यु (Dn1 वात्यु, D8 चात्यु)
ष्णा — ^d) K4 प्रकर्षणी (for ग्रह) V1 B2-4 6 D1 2
मनसः प्रीतिवर्धिनी (B4 6 'धनी, D2 'धना), B1 मन प्रीति-
विवर्धिनी, D8 G1 2 M1 मनसश्च ग्रहर्षिणी

4 ^a) K4 व्याधि (for तस्या) — ^b) B8 5 क्षुत्पिपासा
K1 तथाप्रिय, B2 न मेप्रियं, B8 न चाप्युत, D2 न चाप्रिय,
G1 न चाप्ययं, G6 न च भ्रम — ^c) D1 4 दैन्यकृमौ (D4
'मो) S न दैन्य न च (G2 by transp च न) कार्पण्यं
— ^d) G2 प्रतिकूल्य K1 D1 वा (for चा) B6
प्रतिकूलानि चाप्युत

न च दैन्यं कृमो वापि प्रतिकूलं न चाप्युत ॥ ४
सर्वे कामाः स्थितास्तस्यां ये दिव्या ये च मानुषाः ।
रसवच्च प्रभृतं च भक्ष्यभोज्यमरिदम् ॥ ५
पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः ।
रसवन्ति च तोयानि शीतान्युष्णानि चैव ह ॥ ६
तस्यां राजर्षयः पुण्यास्तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
यमं वैवस्वतं तात प्रहृष्टाः पर्युपासते ॥ ७

ययातिर्नहुषः पूरुमान्धाता सोमको नृगः ।
त्रसदस्युश्च तुरयः कृतवीर्यः श्रुतश्रवाः ॥ ८
अरिप्रणुत्सुसिंहश्च कृतवेगः कृतिनिमिः ।
प्रतर्दनः शिविर्मत्स्यः पृथ्वक्षोऽथ बृहद्रथः ॥ ९
ऐडो मरुतः कुशिकः सांकाश्यः सांकृतिर्भवः ।
चतुरश्वः सदश्वोर्मिः कार्तवीर्यश्च पार्थिवः ॥ १०
भरतस्तथा सुरथः सुनीथो नैपथो नलः ।

5 ^a) D₄ T₁ G₂-s M₁ सर्व (for सर्वे) G₁ सर्वकाम
स्थितस्, G₂ सर्वे कामार्थितास् — ^b) D₄ M₁ य दिव्या, G₄
ये दिव्य K₂ D₄ मानुषा, B₁ M₂ मानवा — ^c) B₂ 4
सारवच्च (for रसं) B₁ प्रसूताश्च S रसवत् प्रभृताश्च (T₁
'सूताश्च, G₄ 'भृता च) — ^d) K₁ भक्ष, K₂ D₁ भक्ष,
K₂ 4 N₁ V₁ Dn D₂-s भक्ष्य (for भक्ष्य) N₁ अथापि वा
(for अरिदम्) S भक्ष्या (G₂ s M 'क्ष्य) भोज्याश्च भारत
— After 5, B₁ (marg) s Dn D₄ s ins

88* लेख्य चोप्य च पेय च ह्य स्वादु मनोहरम् ।

6 G₁ s om 6 — ^a) D₁ स्रजस्याश्च (for 'स्रज) S₁
K₂-4 चात्र, K₁ चापि, V₁ B₁ s s Dn₁ D₂ तस्य, Dn₂ D₂
तस्यां D₄ G₂ पुण्यगन्धस्रजश्च (G₂ 'स्त)त्र — ^b) S₁ K₄
नित्यकालफलद्रुमा, K₁-s D₄ 'कामफल (D₄ 'ला)द्रुमा, N₁
D₁ G₂ नित्यपुष्पफल (N₁ 'ला)द्रुमा, V₁ B₂ 4-s Dn D₂ s s
नित्यकामफला द्रुमा; T₁ M नित्यपुष्पफला द्रुमा — ^c) S₁ K
V₁ B₂ 4 s D₄ शीतलानि (for रसवन्ति) — ^d) N₁ B₁ s
D₂ G₂ हि (for ह) S₁ K V₁ B₂ 4 s D₄ सुखोष्णा (V₁
कटुम्ला; B₂ s s कटुष्णा)नि च भारत — After 6, S
(except G₁ s) ins

89* वृक्षाश्च विविधास्तत्र नित्यपुष्पा मनोरमा ।

शीतलानि च रम्याणि सुखोष्णानि च भारत ।

[(L 1) M₁ वृक्षास्तु M₂ 'वाक्षात्र G₂-4 नित्यपुष्प.
— (L 2) OL v 1 of S₁ K etc above. M₁ तोयानि
(for रम्याणि) G₂ सुखान्युष्णानि भारत]

7 ^b) K₂ तस्यां (for तथा) G₂ राजर्षयो — ^c) S₁
K N₁ D₄ पार्थ, G₂ तत्र (for तात) — K₂ om. 7^d-8^e
— ^d) D₂ प्रतिष्ठा B₁ D₂ तसु, D₁ तसु (for पर्यु)

8 K₂ om 8^{ab} (of v 1 7), S₁ om. 8^{ab} — ^a)
K₁ D₄ ययातिनहुष (D₄ 'हु)प MSS पूरु, पूरु, पूरु also
— ^b) K₁ सोमपो, G₁ सोमगो; G₂ सोमतो, G₂ सोमकान्
K₂ 4 N₁ B D₁ s M₂ नृप (K₂ 'प), Dn₁ नृग — ^c) S₁
चतुरय, K₁ चतुरथ; N₁ च तुरग, V₁ B Dn D₁-s s s च
राजर्षि (B₁ करप), S चैत्र (G₂ 'क)रथ — ^d) K₁

श्रुतवीर्य (for कृत) S₁ श्रुतश्रम, K₂ s N₁ G₁ s s
कृतश्रवा, Dn₂ श्रुतश्रवा T₁ G₂ कृतवीर्य (G₄ 'र)श्रुतश्रवा

9 ^a) S₁ अरिप्रणुत्सु सिंहश्च, K₁ अरिप्रणुत्सु सिंहश्च, K₂ s
अरिपुट (K₂ 'ट)श्च सिंहश्च, K₄ अरिपुटश्च हिंसिश्च, N₁ V₁
अरिप्रणुत्सु सिंहश्च, B₁-3. s m s D₁ s अरिपुटसिंहश्च, B₂ s
Dn₂ D₄ अरिपुटसिंह (B₂ 'सेन) सिंहश्च; D₂ s s अरिप्रणुत्सु
(D₂ 'त्सु, D₂ अरिप्रणुत्सु)सिंहश्च, S अरिपुट (G₂ s 'ट)
सुविमिश्र — ^b) K₁ कृतश्रवा, B₂ कृतवेग; D₂ कृतवर्ग, T₁
कृतवेत्, G₂ 'वेद K₄ कृतिनिमि, N₁ B₂ D₂ s s s कृमि
निमि, V₁ कृपि, D₁ कर्म, T₁ G₁ s s M कृताकृति G₂
कृतवेगकृताकृति — ^c) K₁ D₂ प्रतर्दन, D₄ प्रियकर D₂
M₁ चिनिर्, G₂ पृथुर् (for शिविर्) D₄ G₂ s मात्स्य, M₂
सित्या — ^d) K₁ पृथ्वक्षो, K₂ D₄ पृथ्वक्षो, K₂ पृथ्वक्षो,
K₄ बृहक्षो, N₁ V₁ B Dn D₁-s s s पृथुलाक्षो (V₁ B₂
'कोथ), S पृथुवेक्षा (G₂ 'रक्षो; M₂ 'वक्षो) N₁ जयद्रथ,
D₂ s बृहद्रथ

10 ^a) S₁ ऐडो; K₁ खादी, K₂ खदो, K₂ पडो, K₄
ऐडो, N₁ V₁ B Dn D₁ s s s चार्तो (D₂ 'तो); D₂ चार्तो,
S ऐडो (G₂ 'लो) K₂ s मरुत, D₁ s मरुत K₁
कुसिक; K₄ G₂ कुशक, N₁ V₁ B₂ s s D₄ कुपिक, G₁ s
कु (G₂ कु)तक, G₄ कुशिका — ^b) S₁ G₂ सकाश्य; K₁-s
स (K₂ श)काश, K₄ B₂ स (B₂ सा)काश, B₁ शाङ्गिक
S₁ सकृतिर्; K₂ s B₂ D₁ s s सकृ, D₂ साकृ B D
(except D₄) G₂ भुव, M₁ भुव — ^c) K₁ चतुरथ; K₂
'रथ; Dn₁ (m as in text) n₂ D₁ s s 'रथ, T₁ G M₁
शतनु (G₂ सत्तन; G₂ सवनु, G₂ शतनु)श्च K₂ N₁ V₁ B
(except B₂) Dn₂ D₂ s सदश्वोर्मि, D₁ 'श्वोर्मि, D₂
'श्वोर्मि; G₂ 'श्वोर्मि, G₂ शतश्वोर्मि M₂ सदश्व कार्तवीर्यश्च
— ^d) K₁ (before corr) D₁ 'वीर्यस्य, G₂ 'वीर्यश्च G₂
पार्थिव, G₂ वीर्यवान् M₂ पार्थिवो भरतस्तथा

11 ^a) K B₁ G₂-s M₁ भरतस्तथोय (K₁ 'स्तथा व, K₄
'स्तथा च, G₂-s M₁ 'स्तथैव.) सुरथ (hypermetrio), N₁
B₂ 4-s Dn D₂ s s स (B₂ 4 मा)रत सुरथश्चैव; T₁

दिवोदासोऽथ सुमना अम्बरीपो भगीरथः ॥ ११
व्यश्वः सदश्वो वध्यश्वः पञ्चहस्तः पृथुश्रवाः ।
रुपदुर्वृषसेनश्च क्षुपश्च सुमहाबलः ॥ १२
रुपदश्वो वसुमनाः पुरुकुत्सो ध्वजी रथी ।
आर्षिपेणो दिलीपश्च महात्मा चाप्युशीनरः ॥ १३

औशीनरः पुण्डरीकः शर्यातिः शरभः शुचिः ।
अङ्गोऽरिष्टश्च वेनश्च दुःपन्तः संजयो जयः ॥ १४
भाङ्गास्वरिः सुनीथश्च निपधोऽथ त्विपीरथः ।
करंधमो बाहिकश्च सुयुम्नो बलवान्मधुः ॥ १५
कपोतरोमा तृणकः सहदेवार्जुनौ तथा ।

(corrupt) भरतश्च तथैकत्वं सुरथः, G1 ० भ(G० पु)रतोय
नळ पूरु, M२ ऐळ. सुनीथः सुरथः — १) K1 सुरथो, M२
सुनालो (for सुनीथो) K1-३ B1 D4 G३-५ निपधो, B२ ४ ५
Dn D३ ५ ० निशठो, T1 निशयो (for नैपधो) B५m ०
तथा राजा तपोबलः (B३ रथ), B५m (also) सुनीथो
निपधाधिपः — For 11^{ab}, V1 B३ D1 २ subst

90* भरतः सुरथश्चैव तथा राजा तपोरथः ।

सुनीथो निशठो राजा नलो वै निपधाधिपः ।

[(L 1) V1 सुरतश्चैव — (L 2) V1 B३ सुनीथो नि(B३
नै)पधश्चैव नलो राजा परिश्रुतः]

— १) K D३ G३ M1 दिवोदासो वसु, B1 २ ४ ५ Dn
D1-३ ५ ० दासश्च सु — २) K३ अम्बरीपा — After 11,
S1 K३ ४ D३ ५ ins

91* लोमपादोऽनरण्यश्च लोहितः पूरुद्वहः ।

[K३ ४ रोहितः K३ पुरोद्वहः, K४ पूरुद्वहः, D४ पूरुद्वहः,
D५ पूरुद्वहः]

12 D1 om 12^a-13^b — १) K1 विश्वः, N1 न्यश्वः, B३
व्यश्वः, D३ अश्वः, G४ व्यवः (for व्यश्वः) G० सदा वा (for
सदश्वो) S1 M२ वध्यश्वः, K1.२ वध्यः (submetrical),
K४ D४ G३ वाध्यश्वः, B1 व्यत्ताश्वः, B३ वध्यश्वः, B५ वध्यश्वः,
Dn1 वध्यः (submetrical), Dn२ वध्यश्वः, D३ वध्यश्वः, D३
वध्यः, D३ वध्यः, T1 वध्यः, G1.२ वाध्यश्वः, G४ वाध्यः, G५
वध्यश्च K३ (corrupt) व्यसदश्वो वाधवः — M1 om
12^b-14^a. — २) B1 पृथुकोथः, B२ ४ ५ Dn D३ ५ ० पृथुवेगः,
D२ पृथुवेदा (for पञ्च) D४ पचाक्षि पृथिवीपति — B२
४ ५ Dn D३ ५ ० transp 12^a and 13^a — ३) K२ D३ ५
रुपगुरः, K३ ऋपगुरः, K४ D४ त्रिशकुरः, B1 उपसः, B२ ४ ५ Dn
रुपदुरः, D२ उपदुरः, T1 G३ ऋ(G३ ० वृ)पमो, M२ मापगुर
(for रुपदुरः) K1 वृषसेनश्च V1 B३ वृ(B३ ऊ)पदश्वो
वसुमनाः, B३ कृपदश्वो गायश्चैव — ४) K३ चक्षुषः, B३ T1
G४-५ M२ कृप(G० त)श्च, G1-३ कृप(G१ त)श्च (for
क्षुपश्च) S1 K D४ रथिना वरः, N1 सुमनोजवः (for सुमहा).
B1 चक्षश्चैव मनोजवः, D२ क्षुपो राजा मनोजवः.

13 M1 om. 13, D1 om 13^{ab} (of v1 12)
— B२ ४ ५ Dn D३ ५ ० transp 12^a and 13^a — १) K1
वृषदायो, K२ रसदश्वो, K३ असः, K४ Dn D४ T1 G३ ४ ५

M२ वृषः, V1 कुलकरो, B1 ० m D२ उपदश्वो, B३ ० औपगवो,
B५ D२m G३ वृषदश्वो, G1 ० कु(G० कृ)शदश्वो B1
(corrupt) विसूसरः — २) S1 पुरुकुत्सी K३ कृतुद्विजः,
V1 B1 ३ ५ Dn२ D२ विदूरयः, G1 ० ध्वजी (G० नी) रथः
K1 कुरुपस्थत्सकृतध्वजः (corrupt), K२ पुरुकुत्सकृतध्वजा,
K४ पौरुकुत्सोऽकृतध्वजः — ३) K1 B३ G४ आर्षिमनो,
K३ आर्षिपेणो, K४ आर्षिणो (s10), D1 आर्षिः, T1 G1 २
आर्षिः — ४) B३ महाराजो (for महात्मा च). D३ वा
(for च) K३ शीरथः, B1 पीनरः, D३ G३ शीनरा

14 M1 om. 14^a (of v1 12). — १) K1 उत्तीनरः;
K२ D1 ४ G२ उशीनरः (D1 रा), V1 B Dn D३ ० औशी-
(B1 ० पी)नरि, T1 औशीनरः, G३ औशीरवः — २) K1 २
B1 शर्यातिः, D३ शर्यातीः, D४ शर्यातिः, G1.० वामनः, M२
शर्यातिः K स(K२ सु)रभः, B1 सुलभः, D1 २ T1 G३
शरभः, G1 ० कुमुदः, G२ ४ ५ भरतः (for शरभः) — ३)
K1 आगिरिष्टः, K३ अगारेष्टः, D1 अंशोरिष्टः, G1 २ ० असो दि-
(G२ रि)ष्टः, G३ ४ असो मुष्टिः, G५ हगोदिष्टः, M असो(M२
अशा)दिष्टः K1 ४ N1 V1 D२ वेणुश्च, D1 ३ ५ ० वेणश्च, G
M देवाश्च (G३ देवो वा, G४ देवाश्च) — ४) S1 B३ D३ G३
दुप्यतः, K1-३ D३-५ दुप्यतः, K४ दुप्यतः, N1 V1 B२ ४-५
Dn दुप्यतः, B1 दुप्यतः, D1 २ दुप्यतः B Dn D३ ४-५ T1
G३ M सजयो

15 १) K D२ M1 भार्गस्वरिः (K1 रः); N1 V1 B४ Dn
भागासुरि, B1 भार्गसुः, B२ भगस्वः, B३ ५ ० भागासु(B३
स्व)रि, D1 भार्गश्चरी, D३-५ भा(D४ भ)गासुरि, D३
भार्गसुः, T1 G३ भार्गस्वरि (G1 री), M२ भार्गस्वरी D1
सुनियश्च, G२ स्वनीः, G३ सुरिः, M२ सुनीथाः — २) N1
V1 B३-५ Dn1 D३ ५ ० व(V1 वि)हीनरः, B1 द्विलीरथः,
Dn२ D२ ४ दिवीरथः, T1 G३ निमीरथी (G1 ० रथः, G३
निमि कथः) K1 निपधोयाचिपीरथः, D1 निपधोर्यादीची
स्वतः (s10), M1 निमेषो धमनी रथी — ३) S1 कारधचो,
K1 कवधमो, B1-५ कवः, G1 ० कुरडः(G३ ङ्ग)मो, G२
करधमो K३ बाल्हीः, D४ बाहिकश्च B1 कम्बरश्चैव बाहिक
(s10) — ४) K1 B1 प्रयुम्नो, G1 ० सुयु(G३ प्व)मो (for
सुयुम्नो) S1 D३ T1 मधु — After 15, N (except
K1 ४ D४) ins

C 2. 329
B 2. 6 18
K 2. 6 18

रामो दाशरथिश्चैव लक्ष्मणोऽथ प्रतर्दनः ॥ १६

अलर्कः कक्षसेनश्च गयो गौराश्च एव च ।

जामदग्न्योऽथ रामोऽत्र नाभागसगरौ तथा ॥ १७

भूरिद्युम्नो महाश्वश्च पृथ्व्यो जनकस्तथा ।

वैन्यो राजा वारिषेणः पुरुजो जनमेजयः ॥ १८

ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्तश्च राजोपरिचरस्तथा ।

92* तेलो मदत्तश्च तथा उलवान्पृथिवीपति ।

[Ś1 ष्टो, K2 इष्टो, D2 ष्टो K2 D2 मराश्च, D1 मरुत्तश्च K2 (corrupt) ष्टो मरुत्तश्च]

16 a) B2 कपोतनामा, B2 लोमा, D2 रोमो G2 तुणक K1 कपोतसेनो मातृणक (hypometric), B1 कपोतको मातृणक, G1 ० कपोतरोम्य तुणक — b) K1 सहदेवार्यमौ तथा, K2 सहदेवोर्जुनौ तथा; S (except G2) सहदेवोर्जुनस्मया (G2 दा) — After 16^{ab}, N (except K4) ins

93* व्यश्व साश्व कृताश्वश्च दशान्विन्दुश्च पार्थिव ।

[K1, 2 व्यश्व, Ś1 V1 व्यश्व, Dn1 अश्व D1 दृष्टाश्व, D2 कृताश्व — D4 om (hapl) from the post half of the above line up to 17^a Dn2 दशान्विन्दुश्च Ś1 पचासि पृथिवीपति, K1-8 Ś1 V1 पचदस्त पृथु (V1 कृत्)थवा, B1 अश्वदस्त पृथुथवा, B2 पृथाश्वोक्ष पार्थिव, D1 2 अनु (D2 आनु)दश्च पृथुथवा]— On the other hand, G2 ins after 16^{ab}

94* राजा दशरथश्चैव ककुत्स्थोऽथ प्रवर्धन ।

— G2 om 16^{ab} — c) B2 दास्तरथि — d) Ś1 णश्च, K1 णोच G1 ० लक्ष्मणश्च महामना17 D4 om 17^{ab} (of v1 16) — a) Ś1 अर्क, D1 अर्क, S अर्क B1 कर्क (for कक्ष) D2 अर्क कक्षश्च गयो — b) K1 गयो, K2 प्रयो, G2 हयो Ś1 K गौरश्च, B1 D1 गौरश्च, M1 गौराश्च, M2 गौरोश्च D2 गौराश्च इयेन एव च — c) Ś1 V1 B D (D4 om) T1 G2-8 M2 जामदग्न्यश्च K4 Ś1 B2 4 Dn D2 G1 ० रामश्च, T1 G2-8 M2 रामोश्च G2 जामदग्न्यश्च नाभाग; M2 जामदग्न्य सुपुत्रश्च — d) Ś1 नाभागो नक्ष एव च, B1 D1 2 G1 ० नाभाग सगरस्तथा, G2 सगरश्च प्रतर्दन18 D1 2 om (hapl) 18^{ab} — a) B1 सदश्वश्च; Dn1 महाश्वश्च, T1 G1 2 4 M ह्यधीरश्च; G2 [S]भ्यधीरश्च, G2 ह्यतिरथ (for महाश्वश्च) G2 भूमिद्युम्नो ह्यधीरश्च — b) K1 पृष्ठाश्वो; K2 पृथ्व्यो; K3 पृथुश्च, K4 पृथ्व्यो, Ś1 V1 B Dn D2 ० T1 G2-4 M वृ (D2 ० M1 वृ; T1 प्र)याश्वो, G1 ० पृथुलो, G2 पृथाश्वो — c) K D1, 3 वैष्यो, M2 वैष्यो

इन्द्रद्युम्नो भीमजानुर्गयः पृष्ठो नयोऽनघः ॥ १९

पन्नोऽथ मुचुकुन्दश्च भूरिद्युम्नः प्रसेनजित् ।

अरिष्टनेमिः प्रद्युम्नः पृथगश्वोऽजकस्तथा ॥ २०

शतं मत्स्या नृपतयः शतं नीपाः शतं ह्याः ।

धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीर्जनमेजयाः ॥ २१

शतं च ब्रह्मदत्तानामीरिणां वैरिणां शतम् ।

Ś1 चाष्टियेन, K1 आर्ष्टियेण; K2 वारिषेण्य, K4 वार्षियेण, T1 G2-8 वारि, M1 वारिष्ट Ś1 V1 B2, 5 Dn D2 ० राजा वैन्यो (Dn1 राजा वैन्यो, D2 ० राजवैन्यो, D2 राजा वैन्यो) वारिषेण, B1 वैन्यो राजाय वार्षिय, B2 राजा तथा वारिषेण, B1 राजा वैन्यो वारिषेण; B2 वैन्यो राजाय वार्षिय, D1 वैन्यो राजा आर्ष्टियेणश्च (hypometric), G1 ० वैन्यो राजारि (G2 मि)षेणश्च — d) K1 पुरजो, K2 पुरजो; Ś1 V1 B D पुरजिज, G2 पुरजो; M पुरजो

19 a) Ś1 V1 B2 4 6 G1 M त्रिगर्तश्च, G1 त्रिमर्तश्च — b) K4 परिधरश्च, G2 पारिचरश्च — G2 om (hapl) 19^a-20^a — c) B1 पृष्ठद्युम्नो B2 भूमिजानुर, D2 भूरि, T1 हीम G1 ० महाशुभो महाजानुर — d) Ś1 V1 B D (except D1) गौर (V1 र)पृष्ठो, T1 G2 M1 जय (G2 मय, M1 जय)पृष्ठो, G1 4-6 मा (G1 जा, G2 जा)पृष्ठो K1 B1 2 D1 2 नयो (B2 घो)नय, K2 ० नयोजय, Ś1 V1 रयोनय, B2 D2 ल्योन (D2 न)य, B1-8 Dn नयोल्य, D2 लघोनय, D2 गजोजय, D2 नघोनय; T1 G2 M1 ह्यो, G1 ० जयो, G2 गया, G2 मयो, M2 [S]मलो, text as in K4 G2 Ś1 गय पृथ्वनयो नय

20 G2 om 20 (cf v1 19) — a) T1 G2 4 M पन्नश्च, G1 ० पाटयश्च, G2 M1 पमश्च, G2 पामश्च Ś1 K2 4 D2 ० T1 G1 8 4 M1 मुच (for मुचु) — b) Ś1 K1 शुभश्च सेनजित्; K1 शुभो व्ययेन, K2 ० शुभोश्च सेन, G1 ० शुभो प्रसेन — c) Ś1 V1 B D (except D1) सुपुत्रश्च — d) K1 (sup lin as in text) पृथकाश्च, Ś1 B1 पृथुरश्वो K2-4 Dn2 D4 दशु (D4 मू)र्देवातिथिस्तथा, V1 B2-6 Dn1 D1-8 ० T1 पृथुलाश्वोष्ट (B2 श्वोष्ट, Dn1 श्वोट, D2 श्वोय)कस्तथा, G (G2 om) M पृथुश्च जनकस्तथा

21 K4 om 21^a-22^b — a) K2 G2 शतमत्स्या, G1 ० शतमा (G2 म)स्या (sio), G2 शत मास्या — b) K2 शत निपा; G1 शतनिपा, G2 शतनीपा T1 G2-4 M गया, G1 ० गवा (for हया) — D2 om (hapl) 21^{cd} — c) Ś1 K (K4 om) द्वाश्रैकशता — d) K2 अशीति Ś1 B4 T1 G2 ० जनमेजय; K1 G1 जय22 K4 om 22^{ab} (cf v1 21) — b) Ś1 हरीणा,

शंतनुश्चैव राजर्षिः पाण्डुश्चैव पिता तव ॥ २२
 उशद्भवः शतरथो देवराजो जयद्रथः ।
 वृषादर्भिश्च राजर्षिर्धाम्ना सह *समन्त्रिणा ॥ २३
 अथापरे सहस्राणि ये गताः शशबिन्दवः ।
 इष्टाश्चमेधैर्वहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ २४
 एते राजर्षयः पुण्याः कीर्तिमन्तो बहुश्रुताः ।
 तस्यां सभायां राजर्षे वैवस्वतमुपासते ॥ २५
 अगस्त्योऽथ मतङ्गश्च कालो मृत्युस्तथैव च ।

यज्वानश्चैव सिद्धाश्च ये च योगशरीरिणः ॥ २६
 अग्निष्वात्ताश्च पितरः फेनपाशोष्मपाश ये ।
 स्वधावन्तो बर्हिपदो मूर्तिमन्तस्तथापरे ॥ २७
 कालचक्रं च साक्षाच्च भगवान्हव्यवाहनः ।
 नरा दुष्कृतकर्माणो दक्षिणायनमृत्यवः ॥ २८
 कालस्य नयने युक्ता यमस्य पुरुषाश्च ये ।
 तस्यां शिशपपालाशास्तथा काशकुशादयः ।
 उपासते धर्मराजं मूर्तिमन्तो निरामयाः ॥ २९

C 2
B 2
K 2

Ñ1 मेरिणा (for ईरिणां) D2 च तथा (for वैरिणां) K2
 B1 ० ईरिणां वीरिणा शतं (B० तथा), K३ V1 अरि (V1
 शिवि)णा वीरिणा शत, B2-३ Dn D३ ३ ० वी (D३ वा)रिणा
 मीरिणां शत (B३ तथा), D1 ३ T1 ईरिणा चारिणा (D३ वै
 शतं, T1 चरिणा) शत, G M वैरिणोवै [M1 ऽवै]रिणस्तथा
 — After 22^{ab}, V1 B D T1 ins

95* भीष्माणा द्वे शतेऽप्यत्र भीमानां तु तथा शतम् ।

शत च प्रतिविन्ध्याना शत नागा शत हया ।

पलाशाना शत ज्ञेय शत काशकुशादयः ।

[(L 1) B1.३ D० शतेत्रे तु, B2-३ ० D1 २ ३ T1 शते साग्रे
 (B३ तत्र, D1 चाग्रे) B० Dn2 D३ transp तथा and शत
 — (L 2) D1 २ विन्ध्यानि T1 नृगा (for हया)]

— ०) Ñ1 V1 B D (except D2-4) G३ शतनु B2
 D1.२ T1 G1.२ ० M तत्र (for चैव) V1 B३-३ Dn D३ ३ ०
 राजेंद्र (B३ ३ ३) — ०) Ñ1 K३ G1 चापि, G० तत्र
 (for चैव)

23 ०) Ñ1 K1 ३ ३ N1 B३ D३ उशगव (K1 ०त्व, K३
 ०गद), V1 जरद्भव, B1-३ ३ D1 २ उपद्भव, B० रूपग, Dn
 D३.३ ० उपग, T1 G३ M क्रपद्भ, G1.० पमद्भ (G० ०द्भ)व,
 G३ क्रपग, G३ क्रपद्भ, G३ क्रपद्भव G1 शिवरथो, G३ (by
 corr) M शतरजो, G० शिमनथो — ०) K1 २ V1 B2 ३ ३ ०
 D३ G३ M देवरातो — ०) K३ T1 G३ ३ वृषादर्वि (T1 ०र्वी,
 G३ ०वि)श्च, Ñ1 V1 B३-३ Dn D1 २ ० G३ वृषदर्म (G३ ०र्वि)श्च,
 B1.२ ० G1 वृषदश्च (G1 ०दामि)श्च, G३ M वृषाक (G३
 ०द)पिश्च, G० पृषादश्च D2 वृषदर्म पृषदश्च (hyper-
 metric) — ०) Ñ1 वामासह सदतिना, K1-३ D३ धर्मात्मा
 (K1 ०र्थ) सह मन्त्रिणा, K३ धाम्य सह च मन्त्रिणा, Ñ1 V1
 B1 ३-३ Dn D३ ३ ० T1 जु (T1 वृ)द्धिमान्सह मन्त्रिभि, B३
 D1.२ हविर्धान्स (B३ ०र्धामे)ह मन्त्रिभि, G1 ३-३ धा (G1 ध,
 G३ ध्या, G३ सा)न्ना सह समृद्धिना, G३ धामा सर्वे समन्त्रिण,
 M धर्मात्मा सह मन्त्रिभि

24 ०) Ñ1 तथापरे, K३ अथापर — ०) Ñ1 ये शत, T1

(sup in as in text) G1 M३ ते गता, G३ खे गता, G०
 ते शता K1 ३ शशबिन्दव, K३ ३ M1 शाश, V1 G1 ३ ३
 श (G३ शा)त, B३ शाश्वती दिव — ०) K३ महाद्भिर्, K३
 D३-३ मरुद्भिर्

25 ०) Dn३ दिवि श्रुता G1 महर्षिमन्तो बहु (hyper-
 metrić). — ०) V1 B३-३ D (except D३) राजेंद्र

26 ०) D३ कलो Ñ1 कालोथ मृत्युरेव च — ०) K1
 जिह्वानश्चैव, K३ यद्भान, D1 (after corr) यजन, G1 ३
 मिन्त्रा (G० ०ज्ञान) G३ सिद्धार्थो — ०) B1 ये तु K३
 योगे शरी, V1 योगशरीरगा, Dn1 रोयोशरीरिण, D1
 योगशरीरिण

27 ०) Ñ1 K Ñ1 V1 B३ पितरश्च महात्मान, D३ अग्नि
 प्वात्ताश्च पितर, G1 ०वात्ता च पितरा — ०) V1 B३ ३
 D1-३ सोमपाश, T1 फेनपद्भ D३ चोष्मा, G1 ३ चोर्मि, G३
 औष्म, G३ चोष्ण, M३ सोम (for चोष्म) M1 तथा
 (inf. in च ये as in text) — G1 om. (hapl)
 27^b-29^b — ०) Ñ1 K३ Ñ1 V1 B३-३ Dn1 सुधा, K३
 स्वधामतो, K३ ०वता, D1 स्वभावतो, D३ स्वधार्वतो, G०
 स्वाहावतो T1 सहिपदो, G३ बर्हिपाद्या — ०) S (G1 om)
 मूर्तोमूर्ताश्च ये स्मृ (G० मृ)ता

28 G1 om 28 (of v.l 27) — ०) K३ D३ चक्र तु,
 G० ०चक्राच्च Ñ1 साक्षात्तु; K D३ य (K1 यत्, K३ वै)
 साक्षाद्, B1 साध्याश्च — ०) A few MSS दुःकृ (for
 दुष्कृ) G० नराश्च ये दुष्कर्माण, Cv as in text. — ०)
 M1 ०मृत्यप

29 G1 om 29^{ab} (of v.l 27). — ०) = 1 60 15^c
 K३-३ B1.२ ३ D३ कालस्यानयने — ०) K1 ३ G३ यमश्च
 — ०) Ñ1 शिशपमूलाशा, K1 D३ शसि (D३ शिश)पालाशा,
 K३ शशप, B३ शैशप, D1 शिशप, D३ शिशुप, T1 G
 शिश (G1 ०शु)पपालाशी (G३ समिपलाशाश्च), M1 शिशव-
 पालाशा, M३ शिशपपालाशै K३ यस्या शशपपालाश, B1
 या तस्यां सिहपा पाशा, D३ तस्या शशपलाशाश्च — ०) Ñ1

C	2	344
D	2	0 33
E	2	0 33

एते चान्ये च बहवः पितृराजसभासदः ।
अशक्याः परिसंख्यातुं नामभिः कर्मभिस्तथा ॥ ३०
असंचाद्या हि सा पार्थ रम्या कागगमा सभा ।
दीर्घकालं तपस्तप्त्या निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ ३१
ग्रभासन्ती ज्वलन्तीव तेजसा स्वेन भारत ।
तामृग्रतपसो यान्ति मुव्रताः सत्यवादिनः ॥ ३२
शान्ताः संन्यासिनः सिद्धाः पूताः पुण्येन कर्मणा ।
सर्वे भास्वरदेहाश्च सर्वे च विरजोम्बराः ॥ ३३
चित्राङ्गदाशिवमाल्याः सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ।

सुहृतैः कर्मभिः पुण्यैः परिवर्द्धिर्भूषिताः ॥ ३४
गन्धर्वाश्च महात्मानः शतशश्चाप्सरोगणाः ।
वादित्रं नृत्तगीतं च हास्यं लास्यं च मर्दशः ॥ ३५
पुण्याश्च गन्धाः शब्दाश्च तस्यां पार्थ गमन्ततः ।
दिव्यानि मान्यानि च तामृपतिष्ठन्ति मर्दशः ॥ ३६
शतं शतमदम्राणि धर्मिणां तं प्रजेश्वरम् ।
उपामते महात्मानं रूपयुक्ता मनश्चिनः ॥ ३७
ईदृशी मा मभा राजन्पितृगणो महात्मनः ।
वरुणस्यापि वक्ष्यामि गमां पुष्करमालिनीम् ॥ ३८

इति श्रीमद्भारते नभापयेणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

काशकुसोदया', G: कशकुसादय - ') B: उपायते T: G: M यम राजन्, G: धर्मराजन् - ') B: ० मूर्तिमय; G: कीर्तिमतो S: K D: युधिष्ठिर, S: V: B: Dn D: ० जनाधिप (B: ० 'पा'), B: D: नराधिप (D: 'प') (for निरामया) Text only in S (but note wide variations in the rest, all looking like *lectiones faciliores*)

30 30° = 1.1 179°, 48 10°, 114 61°, etc, etc
— 8) S: पितृराजमभान्निता; D: 1 'लोकमभामद्' — 9)
K: D: G: M: (before corr) अमत्त्या, N: B: 1: 1: D:
D: 1-2: 1: G: 1 न दाक्या (D: 1 'क्या) K: दाक्या अपरि-
सख्यातु

31 " K: अमयधो, Cd as in text. N: समा (for
हि सा) — " M: कामागमा K: तगा; K: T: G: s
M: शुभा, D: सुभा (sio) (for सभा)

32 अ) $\hat{S}_1$ K₁ प्रभावती, K₂ प्रवासेंती; B₁ : मगापती; D₁ M₂ प्रभावति, M₁ प्रभावती K₂ & $\hat{N}_1$ B₁ : D₄ S (except M₂) ज्यलंती च V₁ B₁-6 D_n D₂ : 6 ज्यलंती भावमाना च — ^b) K₂ G₁ 6 तेन (for स्त्रैः) K₁ पार्थिव; G₂ भाव्यता — ^c) T₁ यति — ^d) B₁ T₁ G₂ : सुवृत्ता'

33 a) B₁ सत् K₁ Dn₁ D₂ s s सन्यासिन, Cd n
as in text Ś₁ K D₄ राजन्, N₁ B₁ Dn D₈ G₁ s शुद्धा,
T₁ G₈-s पूता (for सिद्धा) — *) Ś₁ K D₄ मिद्धा; B₈
पुण्या, T₁ G₈-s सदा (for पूता) — *) Ś₁ K₈ V₁
भासु(K₈ स्क)र — *) G₁ s वै (for च) K₂ चिरजो
घरा; K₈ चिरजाघरा, T₁ (after corr) M₂ चिरजाघरा,
T₁ (before corr) जोयला

34   ^{a)} M₁ चित्रायराश   B: चित्रतुल्या   —   ^{b)} M: सूर्य

स्त्राप्तिम् — *) K₁ माहृतै; K₂; B₁ T₁ (G₁ —) स्वहृत्पा-
ह₁ K D₁ दिम्यै (for पुम्यै) — *) G₁ परिवर्तित भूतिना;
K₁ पारिवर्तिष्ठ भू₁; K₂ — V₂ B₁ + Dn₁ D₂ १ परिवर्तिष्ठ भू₁;
B₂ — Dn₂ D₃ T₁ (G₁ —) पारि (G₂ 'र') वर्तिष्ठि (Dn₃ D₄
ध) भू₁; D₅ * * * * * ध भू₁; G₃ परिवर्तिष्ठि; text as in S₁
B₁ D₁ २ G₃ M Cd eltes परिवर्तिष्ठ (as in text)

35 *) G: मगसाय (for मन्व) N: मगसायाने तय
 — *) N (except G) मगसा (K: मपूजा, K: मयम, B: मरता, D: पयत) मगसातो; T: G-: दानमोपयता मगसा
 — *) K:; N: V: B: c Dn: D: G: मयसीन B: D: ३ पादिन (B: ३ 'प्र) मयसीताय; T: G: ३ पादिमयून
 मीत च (T: 'ताय) — *) D: G: ३ मयसीन ३ मयसीन
 च (for च मयसीन) G: मयसीन मयसीन च मयसीन

36 4) D₁ (by corr) गणध (for च गन्धा) K₁
 गन्धगणधः K₂ : गणा निघाध (for गन्ता घन्ताध)
 — 5) G₁ : तस्या (for तस्य) G₂ : समन्विता V₁ B₁₋₃ :
 D₁ : तस्यां पार्थिवमसम (D₁ [by corr] 'मा'; D₂ 'म'),
 B₁ तस्यां पार्थ उपास्यते — 6) S₁ V₁ B D (except D₁)
 चैव मात्स्यानि (for मात्स्याणि च साम्) K₁ : M₁ तानुप^०;
 D₂ : तानुपा^०; G₂₋₃ : तान्युप^०, M₂ तान्युपा^० K₂ V₁ B₁₋₃
 D (except D₁) G₁ : नित्यदा (for सत्य^०)

37 *) Si Kz-4 B1 2 6 D1 2 6 दात दात (Kz 'त')
सद्व्याणां, Gz दाततोय सद्व्याणि — *) Kz N1 धर्मिण त,
Kz 'णां च, B1 D2 धर्मिणां तु; Bz 'मिणिं तां, Tz Gz 2-3 M
धर्मिण त, Gz धर्मा राज; Gz 'मिण जि (corrupt) Bz 6 D1
Gz 6 प्रजेधर (Gz 'र'); Bz जनेधर — *) S महात्मानो
(Gz हदा राजन्) — *) N1 तपस्विन; D1 2 मनस्विन,
G1 यशस्विन Gz रूपयत स्वल्कृता

38 ") K: D: इच्छी G: ० महाराज (for सभा

९

नारद उवाच ।

युधिष्ठिर सभा दिव्या वरुणस्य सितप्रभा ।
 प्रमाणेन यथा याम्या शुभप्राकारतोरणा ॥ १
 अन्तःसलिलमास्थाय विहिता विश्वकर्मणा ।
 दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युता ॥ २
 नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि ।
 अवतानैस्तथा गुल्मैः पुष्पमञ्जरिधारिभिः ॥ ३

तथा शकुनयस्तस्यां नानारूपा मृदुस्वराः ।
 अनिर्देश्या वपुष्मन्तः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४
 सा सभा सुखसंस्पर्शा न शीता न च घर्मदा ।
 वेष्मासनवती रम्या सिता वरुणपालिता ॥ ५
 यस्यामास्ते स वरुणो वारुण्या सह भारत ।
 दिव्यरत्नाम्बरधरो भूपणैरुपशोभितः ॥ ६
 सग्विणो भूपिताश्चापि दिव्यमाल्यानुकर्षिणः ।

राजन्) — ^b) Gs 'राजस्य धीमत' — Ks reads 38^{ed} after नारद उ' of the next adhy — ^c) M₂ 'णस्य च (for 'णस्यापि) G₁ पश्यामि (for वक्ष्यामि) — ^d) B (except B₁) D_{1,2} काचनमालिनी, G_{1,6} M₂ पुष्करमालिन — After 38, N₁ ins

96* त्वमेकाग्रमना राजम्वधारय पार्थिव ।

Colophon — Sub-parvan N₁ V₁ लोकपालसभा-
 दयान — Adhy name N (except K₁ 2 B₁ 6) G₁ M₁
 यम (K₈ वैवस्वत) सभावर्णन, M₂ सभावर्णन — Adhy no
 (figures, words or both) K₁ (marg sec m.) 2 3 N₁
 V₁ Dn₁ S 8 (as in text), Ds 7. — S'loka no. K₂
 D_{1,2} 40, K₂ 39, Dn 41.

9

1 After the ref, K₈ (wrongly) reads 38^{ed} of the previous adhy — ^a) K₈ सभा दिव्या, B₁-s. 6 D₁ 2 सभा रम्या — ^b) S₁ वरुणस्य सितप्रभा, K V₁ B D 'णस्यामितप्रभा (K₈ 'भो) — ^d) K₈ शुभप्रकार, Dn G_{8,5} शुभप्रा, G₂ 4 शुभा प्रा

2 ^b) S₁ D₄ G₆ निर्मिता (for विहि) — ^c) K₂ 3 N₁ V₁ B (except B₂) Dn Ds 5 6 दिव्यै रत्न G₈ (before corr) पुष्पै (for वृक्षै) — ^d) V₁ 'प्रदैर्मिता, D₁ 'फलैर्युता, G₁ 4 6 'प्रदैर्युता (G₄ 'त)

3 ^a) S₁ नीलापीतासितश्यामै, K₁ G_{1,2} M₂ नीलपीत सित (G₂ 'पीतहरि'), K₄ B₈ 6 'पीतासि (B₈ 'क्षि) तै श्यामै, B₁ D₁ 3 'पीताक्षित (D₁ 'त' श्यामै Cn oites सिता (=बद्धा), after its gloss on अवतानै in 3^a, perhaps it reads as in the Bombay ed., 'पीतै सिता'

श्यामै — ^b) K₁ शतैर्, B₁ क्षितैर्, Dn₂ सीतैर्, G₆ स्थितैर् — ^c) S₁ बहुशाखैस्, N₁ T₁ G (except G₂) अवदातैस्, all comm अवतानैः (as in text) For Cn of v1 of 3^a. — ^d) V₁ B₈-5 Dn Ds 5 6 मज्जरी-जालधारिभिः

4 ^a) B₁ तत (for तथा) M₁ शकुनयस् K₁ रम्या, K₈ तस्य (for तस्यां) K₄ D₄ तस्यां तथा शकुनयो — ^b) S नानावर्णा (G₈ 'र्ण) S₁ K₁ 3 4 D₄ G₁ 4 (by corr.) 6 M₂ मृदुस्वना (K₈ 'त्करा') V₁ B₁ 5 Dn Ds 5 6 विचित्रा मधुरस्वरा — ^c) K₁ S (except G₆) अनिर्देश्य

5 ^a) K₁ हिमसस्पर्शा, M₂ सुसुखस्पर्शा — ^b) S नातिशीता न घर्मदा — ^c) = 2 7 3^a N₁ दिव्या, S शुभा (G₂ हैमा) — ^d) K₂ 4 शता, B₁ D₈ क्षिता, Cd as in text S वरुणसमता

6 ^a) T₁ G_{1,2}-6 M₂ तस्यामा (G₈ तस्या आ) स्ते S₁ K₁ 4 स्म, B₁ D₁ 2 च, G₆ तु (for स) K₈ वरुणे G₂ तत्रास्ते वरुणो राजा — G₁ 6 om from 6^b up to prior half of line 2 of 97* — ^b) K₄ D₁ 2 वरुण्या N₁ भारत V₁ B₈-5 Dn Ds-6 वा (B₈ व) रुण्या च समन्वित — ^c) S₁ K Dn₁ दिव्यरत्नाम्बरधरो, S (G₁ 6 om) दिव्यमाल्या (G₂ 8 'रत्नां)म्बरधरा — ^d) K₈ G₂ भूपणैरुप शोभिता, N₁ V₁ B₈-5 Dn Ds-6 दिव्याभरण (N₁ 'लकार) भूपित, T₁ G₈-5 M दिव्यरत्नविभूषिता — S ins after 6 (G₁ 6, which om. from 6^b up to prior half of line 2 of the foll passage, ins after 6^a)

97* द्वितीयेन तु नाम्ना या गौरीति भुवि विश्रुता ।

पत्न्या स वरुणो देव प्रमोदति सुखी सुखम् ।

[(L 1) G₂ वै (for या) G₁ विख्याता (for विद्यता)]

G₂ 4 cont

आदित्यास्तत्र वरुणं जलेश्वरमुपासते ॥ ७
 वासुकिस्तक्षकश्चैव नागश्चैव तस्तथा ।
 कृष्णश्च लोहितश्चैव पद्मश्चित्रश्च वीर्यवान् ॥ ८
 कम्बलाश्वतरौ नागा धृतराष्ट्रबलाहका ।
 मणिमान्कुण्डलधरः कर्कोटरुध्ननंजया ॥ ९

98* दिव्यमान्याम्यरधरा दिव्यालकारभूषिता ।

7 a) B1 : 0 D1 : 2 सर्व (for चापि) N1 V1 B1-1
 Dn1 D1 : 0 मणिषो दिव्यगणधरा; M1 मण्यो नृपतिधरि
 — b) S1 दिव्यमान्याम्यभूषिता, K N1 D1 'मायप्र' (K1
 'माया प्र', K4 'मायप्र')पिंग; V1 B1-1 Dn D1 : 0
 'गधानुलेपना; B1 : 0 D1 : 'मायपरिच्छदा; S (except
 G2) 'मान्यानुलेपना' See Addenda

8 G1 om (hapl) from 8^b up to prior half of
 line 2 of 99* — b) K1 नागाम्भरा; D1 भागधरा.
 [The reading देरावणस् of the Calcutta edition is
 nowhere recorded] — c) K1 कृष्णश्च; K2 कृष्णश्च
 K2 लोहितश्च — d) K1 & Dn1 D1-0 G1 पद्मविप्रश्च,
 K2 मन्मथश्च; Dn2 G1 पद्मप्रश्च, D1 : यमश्चिप्रश्च B1-1
 D1 : भारत (for वीर्यवान्)

9 G1 om 9^{ab} (cf V1 S) — b) G1-2 M1
 'बलाहका' — S ins after 9^{ab} (G1, which om from
 8^b up to prior half of line 2 of the foll passage,
 ins after 8^a; M1 om line 1)

99* मणिश्च मणिनामश्च नाम शङ्खतन्मया ।

कौरव्यं म्यमिन्धश्च पलायुय सुनामन ।

अपराजितश्च दीपश्च नन्दक पूरणमया ।

अभीक शिभिः श्वेतो मन्त्रो भद्रेश्वरमया ।

[(L 1) G1 मणिनामश्च नामश्च, G2 मणिश्च मणिनामश्च G2
 मणि (for नाम) G1 शङ्खतन्मया, M2 शङ्खतन्मया — (L 2)
 T1 G1-2 M1 कौरव्य G1 पलायुयश्च वामन, G2 'पुण्यश्च वा',
 M 'पुण्य स वा' — (L 3) M1 जीव, M2 योव (for
 दीप) G2 अपराजितो ज्योतिषश्च (for prior half) G2
 पूरक G1 अपराजितश्च दीपाचानन्द पूरणमया, G2 अपराजित
 क्या च नन्द पूरणक (sup in n) तथा — (L 4) G1
 अभीक; G2 & M2 अधिक T1 शिभिः श्वेतो, G1 & कर्षश्च, G2
 रोहितश्चैव, G3 शिशुरुध्नो, G1 M2 शिहिक (M2 'क') श्वेतो,
 M1 शुनकश्चैव]

— c) G1 मणिमान् K2 कुण्डलधरा; N1 कमण्डलुधर
 (hypometric), V1 B Dn D1-2 : 0 कु (B0 द)दधारश्च,
 D1 कुण्डलधर, T1 G1 & मिदिकमार्, G2 पिडक मार, G3-2
 नि (G3 भ)दिकमार्, M1 गणिकस्वार, M2 गदिकस्वार

प्रह्लादो मृषिकादश्च तथैव जनमेजयः ।

पताकिनो मण्डलिनः कणवन्तश्च मर्षयः ॥ १०

एते चान्ये च बहवः मर्षाम्भरा मृषिष्टिर ।

उपासते महात्मानं वरुणं त्रिगुणकुमाः ॥ ११

वलिर्मेघचनो राजा नरकः पृथिवीजयः ।

— a) = 1 31 5^a 3 101 9^b = 8 (except T1 G2)
 पार्श्विक, K2 पार्श्विक — After 9, S ins

100* पाणिमान्कुण्डलधरश्च कम्बलाश्वतरौ ।

[V1 पद्मश्च B1 : D1 : कृष्णश्च, B1 कृष्णश्च (for
 कृष्णश्च) S1 कृष्णश्च K D1 : लोहितश्च;
 S1 लोहितश्च B1 : D1 : 0 लोहितश्च, D1
 'लोग'श्च; D2 : मणिश्च (D2 'मृ')श्च, K2 & D1
 नागश्च K2 लोहितश्च, B2 लोहितश्च]

10 a) K1 B1 : Dn D1-2 : मण्डलिनः; G1 मण्डलिनः T1
 G2 : मृषिकाम्भरा (G1 'द्वेष') K1 मण्डलिनः मृषिकाम्भरा;
 अनुमानो मृषिकाम्भरा; K2 अनुमानो मृषिकाम्भरा, B1 मण्डलिनः
 मृषिकाम्भरा — c) N1 पताकिनो; D1 पताकिनो K2
 मण्डलिनः (sic), D1 मण्डलिनः, T1 मण्डलिनः, G1 मण्डलिनः G1
 पाणिमानो मण्डलिनः, G2 पाणिमानो मण्डलिनश्च — d) G1 Dn2
 D1-2 : G2 कम्बलाश्वश्च; D2 कम्बलाश्वश्च; G2 कम्बलाश्वश्च B1 : 0
 D1 : भारत (for मर्षयः) — After 10, S ins

101* अपो भर्मश्च वानश्च यमु वरिष्ठ एव च ।

अनन्तश्च महानाभो य म ह्नु तन्मेश्वर ।

अम्यर्षश्च मर्षाम्भरायोन च म विमुन् ।

वासुकिप्रमुखाश्च सर्वे प्राशम्य मया ।

अनुज्ञायाश्च जेपञ्च सधाहमुपविष्ट च । [5]

[(L 1) G1 जेपञ्च — (L 2) G1 'जपञ्च' (for अनन्त)
 G1 & मया, M1 य च (for य स) G2 & M1 जेपञ्च
 — (L 3) G2 विमुन्, G2 विमुन् G2 मया — (L 4) G1 &
 मया (for विमुन्) — (L 5) G1 & 'मया विमुन्' T1 G1
 मयापञ्च]

11 b) K2 मर्षाम्भरा; B1 : 0 D1 : ल (B1 य)म्यो
 मर्षा; B2 D1 : 0 M2 ल मर्षा; T1 G (except G1) M1
 मर्षाम्भरा — After 11^{ab}, S ins

102* घनमेयश्च गरदो ये चान्ये परिचारिण ।

[G2 M1 नाम (for चाये) G1 & परिचारिण, G1
 'नारण, M1 परिचारिण]

— d) S विगतज्वरा

12 a) K1 G2 चैव; K2 V1 B1 : 0 D2 राजन्; G2 वर
 (for राजा) S1 यद्विरोचनो राजन्, K2 : वलिर्मेघ (K2
 'वि')रोचनश्चैव; B2 D1 वलिर्विरोचनो राजन्, T1 G1 & & M

प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च कालखञ्जाश्च सर्वशः ॥ १२
 सुहर्षुर्मुखः शङ्खः सुमनाः सुमतिः स्वनः ।
 घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा ॥ १३
 विश्वरूपः सुरुपश्च विरूपोऽथ महाशिराः ।
 दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा दशावरः ॥ १४
 कैटभो विटदूतश्च संह्रदश्चेन्द्रतापनः ।
 दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे रुचिरकुण्डलाः ॥ १५

स्रग्विणो मौलिनः सर्वे तथा दिव्यपरिच्छदाः ।
 सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ॥ १६
 ते तस्यां वरुणं देवं धर्मपाशस्थिताः सदा ।
 उपासते महात्मानं सर्वे सुचरितव्रताः ॥ १७
 तथा समुद्राश्चत्वारो नदी भागीरथी च या ।
 कालिन्दी विदिशा वेण्णा नर्मदा वेगवाहिनी ॥ १८
 विपाशा च शतद्रुश्च चन्द्रभागा सरस्वती ।

G 2
B 2
K 2

बलिवैरो (G⁸ मा)चनिश्चैव — ^b) G⁸ सुनर (for नरक)
 Ś1 K D1.8 & G1 2 0 पृथिवीजय — ^c) K B1-3 & D1.2 &
 प्रह्लादो, N1 V1 B1 0 Dn D1 संह्रदो, G1 प्रह्लादो, G⁸
 प्रह्लादो D1 विप्रवर्तिश्च — ^d) K1 कलकजाश्च, K² काल-
 खंजाश्च, N1 V1 B (except B1) D1 2 0 कजाश्च, S केयाश्च
 N1 V1 B⁸-5 Dn D⁸ 5 0 दानवा (for सर्वशः)

13 D⁴ om. 13^{ab} — ^a) Ś1 S सुमुखो, B² सुतनुर
 (for सुहर्षु) B⁸ om from शङ्ख up to 15^b K1
 G1 0 चैव (for शङ्ख) — ^b) K² सुमना, V1 सुधामा;
 Dn1 सुनामा (for सुमना) K⁴ B1 T1 G²-5 M1
 सुमतिस्व (B1 सु)न, D1 शुभनिस्वन K1 स्वन, K² 8
 पुनः; V1 Dn(1) तत (for स्वन) B⁸ D⁸ 0 सुनामा स
 (D⁸ स)मनिस्व (D⁸ श्व)न, G1 0 सुशंख सुसुख (G⁸
 सुखद)स्तथा — ^c) G² घटोदयो K⁸ महापार्श्व, T1 पार्श्व
 (sio) K1 घटोदरमहापार्श्व — ^d) K1 क्रथनि, K²
 यम, K⁸ ठन; D1 कुथन, D⁸ कृ, D⁸ क, S क्रथ (T1
 कुथ, G1 कथ, G² क्रत, G⁴ कथ)श्च Ś1 पिठरिस्, K1
 परवस्, K⁸ पिवरस्, Dn1 पठिरस्; T1 G पितरस्, M1
 विकलस्, M² विरतस्

14 B⁸ om 14 (of v1 13). — ^a) T1 विश्वरूपा
 N1 V1 B² 4 Dn D⁸ 5 G² 8 0 स्व (B² वि)रूपश्च K⁸
 D⁴ विश्वरूपश्च रूपश्च — ^b) B² सुरुपोय, S वि (G⁸ सु)-
 रूपश्च V1 महासुरा, G1.0 महारथ — ^c) D⁴ ग्रीवाश्च
 K⁸ वाल्मीको; T1 G⁸ 4 शापी च, G1 5 0 M शाली च (for
 वाली च) — ^d) K⁸ मेघवासो K1 दसाधर, K²
 निशाचर, B1 (m as in text) दशाधर, B⁸ 4 दशानन,
 Dn² दिशावर, D1 दशावर T1 G⁴ 5 मेघ (T1 before
 corr घा)वासश्च भारत, G1 मेघवाहश्च मोहन, G² मेघवासा
 विरोचन, G⁸ वाहश्च भारत, G⁸ वाहश्च मेघन, M1 वासी
 च भारत, M² वासाश्च भारत

15 B⁸ om 15^{ab} (of v1.13) — ^a) K1 दोभाभो,
 K² टैट, K⁸ टैट; N1 B D² 0 टिटि, Dn(1) टिट्वो
 (Dn² भो); D1 8 0 टी (D1 टि)टिभो; D⁴ टिट्टे, T1 G² 4 5

दोदुहो (T1 ही; G⁸ भो); G1 दोदूह, G⁸ M गोदुहो, G⁸
 दोदुहो K1 8 4 विटसुदश्च, K² विकटस्तध्व, N1 V1 B² 4
 Dn D⁸ 5 0 विटभूतश्च, B1 वीटदूत, B1m 3.0 D1 2
 विकटभ, D⁴ विपामश्च, T1 विगदूह, G1 विभ्रदूह, G²
 विटदोह; G⁸ घटदूष, G⁴ विटदूह, G⁸ विगदूभ, G⁸
 विभ्रदूश्च, M1 विददूह, M² विदुहश्चैव — ^b) Ś1 B⁴ D1 2
 प्रह्लादश्च (of 10^a, 12^a), K1 N1 V1 B⁸ 0 प्रह्लादश्च, K⁸
 सहादाश्च, D⁴ सहादश्च, S प्रभव (M1 वह)श्च K⁸ B⁴ D²
 चद्रतापन, K⁴ D1 चट, G1 चंद्रपाक, G² वाहन, G⁸
 पातक — ^c) K² 8 B1.2 0 D1.2 ज्वलित (for
 रुचिर)

16 ^a) N1 B1-3 0 D1 2 G1-3 मालिन (for मौलि)
 V1 B⁸ D⁸ 0 स्रग्विणो मालिनश्चैव, B⁴ Dn D⁸ ञो
 मौलिनश्चैव — ^b) B1 2 0 D1 2 दिव्यगंधपरिच्छदा, S सर्वे
 च (G1.0 सु) चरितव्रता (of 17^a) — ^c) K1 तत्र (for
 शूरा) — ^d) Ś1 K⁸ G² विगतमृत्यव, N1 B1 D1.2
 विहतमृत्यव, V1 B² 8 0 समर, T1 G1 8-0 M विजित

17 ^a) K⁴ तस्यां ते (by transp) S ते तत्र वरुणं
 पार्थ — ^b) Ś1 धर्मपाशहिता, K⁴ धर्म पाशशिना (corr.
 to न); N1 V1 B D धरं (B⁸ कर, D⁴ सित), T1 M
 सिता, G1-4 शा (G⁸ श)स्थिता — ^c) K1 उपासते, D1
 सपा (read मा)सते D⁴ महात्मान — ^d) S सर्वे दिव्य
 परिच्छदा (of 16^b)

18 ^b) V1 B⁸-5 Dn D⁸ 0 च सा, B² 0 तथा, D⁸
 [ह]व सा — ^c) Ś1 कालिनी. K G² विशदा (K⁴
 विदिशा), B⁸ विदिपा, D⁸ दिविशा, G1 विविशा, G⁸
 विरिशा K1 वेण्णा, K² N1 V1 B² 4 0 वेणा (Dn1
 इमा), K⁸ वेण्या, K⁴ वेणु, B⁸ रेवा, T1 G⁸ 4 M²
 (sup. in as in text) वेण्णा, G1 वेण्णा, G² वाणा, G⁸
 वण्णा — ^d) Ś1 K⁴ D⁴ कावेरी च सरिद्वरा (= 20^b), G1
 नर्मदा चैव वाहिनी, G⁸ नर्मदावैश्ववाहिनी

19 ^a) K1 शतद्रुश्च, K² D⁸ G1 शतद्रुच; K⁴ D1 2 4 5
 G⁴ M² शतद्रुश्च, T1 शतदृश्च — ^c) K⁸ ईरावती, G² धारा.

इरावती वितस्ता च सिन्धुर्देवनदस्तथा ॥ १९
 गोदावरी कृष्णवेण्णा कावेरी च सरिद्धरा ।
 एताश्चान्याश्च सरितस्तीर्थानि च सरांसि च ॥ २०
 कृपाश्च सप्रस्रवणा देहवन्तो युधिष्ठिर ।
 पल्लवानि तडागानि देहवन्त्यथ भारत ॥ २१
 दिशस्तथा मही चैव तथा सर्वे महीधराः ।
 उपासते महात्मानं सर्वे जलचरास्तथा ॥ २२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

— ८) B (except B₄) D G₂ देवनदी (D₁ 'दीस्')

20 ८) K₁ कृष्णवेला, K₂ कृदावेला; K₃ कृष्णवेणा, K₄ T₁ G₁ 2. 4-0 'वेणी; N₁ V₁ B₄-0 D G₂ 'वेणा, B₂ 'वेण्णा, M₂ 'वेण्णा. — ९) S₁ K₄ D₄ (also as in text) नर्मदा वेगवाहिनी (= 18^a), S कावेरी सरितां वरा. — After 20^{ab}, V₁ B D ins (of 105*)

103* किपुना च विशल्या च तथा वैतरणी नदी ।

तृतीया ज्येष्ठिला चैव शोणश्चापि महानद ।

चर्मण्वती तथा चैव पर्णाशा च महानदी ।

सरयूर्यारवत्याय लाङ्गली च सरिद्धरा ।

[(L 1) V₁ B₁ 0 D₂ कपना च, D₁ कपमाना. B₂ विशला च D₁ नदी वैतरणी तदा — (L 2) D₁ ज्येष्ठिला, D₂ ज्येष्ठिला, D₃ ज्येष्ठिला B₂ वामा, D₁ 2 रामा (for चैव) V₁ B₁ 2 शोणश्चैव — (L 3) D₁ 2 वृषद्वती (for तथा चैव) B₁ पूर्णेशा च, D₁ 2 फाल्गुनी च — (L 4) V₁ B₂ D₂ 2 सरयूर्यारवत्या (D₄ 'कपा') च, B₂ 'यूर्यारवत्या च, B₂ 4 'यूर्यारवती चैव, B₂ शरयूर्यारवत्या, D₁ सरयूर्यारवत्या च, D₂ 'युद्धारवत्याश्च B₂ नदिनी; D₄ नागिनी (for लाङ्गली)]

— B (B₁ marg) Dn D₄ (om line 2) cont.

104* करतोया तथात्रेयी लौहित्यश्च महानद ।

लङ्गनी गोमती चैव संध्या त्रिस्रोतसा तथा ।

[(L 1) B₂ महानद — (L 2) Dn (1) लघ्वी B₂ तथान्या च सरिद्धरा, B₄ संध्या त्रिस्रोतसा अपि, Dn (1) संध्या त्रि-स्रो (Dn₁ 'श्रो) तसी तथा]

— On the other hand, S ins. after 20^{ab} (G₁ 0 ins. line 1 only, of. 103*)

105* कम्बुदा च विशल्या च कौशिकी गोमती तथा ।

देविका च विपङ्का च तथा वैतरणी नदी ।

तृतीया ज्येष्ठिला चैव शोणश्चैव महानद ।

चर्मण्वती श्वेतनदी फल्गुना च महानदी ।

सरयूर्यारवत्केला कुलिश सरितस्तथा ।

[5]

[(L 1) T₁ G₄ विशया, M₁ विशल्या G₁ 0 कौशी च, G₂

गीतवादित्रवन्तश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
 स्तुवन्तो वरुणं तस्यां सर्व एव समासते ॥ २३
 महीधरा रत्नवन्तो रसा येषु प्रतिष्ठिताः ।
 सर्वे विग्रहवन्तस्ते तमीश्वरमुपासते ॥ २४
 एषा मया संपतता वारुणी भरतर्षभ ।
 दृष्टपूर्वा सभा रम्या कुवेरस्य सभां शृणु ॥ २५

काशिकी T₁ गोमतिश्च, G₁ 0 कुलिशा, G₂ गीतमी, G₄ कौमुदी (for गोमती) — (L 2) T₁ देवीका च; G₂ देविकापि G₂ सुवगा, G₂ विशका (for विपङ्का) M₁ देविका चापि वगा च. — (L 3) G₂ तृतीयज्येष्ठिलाश्चैव G₂ ज्येष्ठ (for शोण) — (L 4) G₂ पशुपाला, G₂ फल्गुनी च, M₁ बहु (M₂ 'सु') सा च — (L 5) G₂ साधूक्षिरपकेला (sic), G₂ 4 सरयूर्यारवत्के (G₄ 'के') ला, M₁ 'यूक्षिरवत्का' च, M₂ 'यूर्यारवमा' च. T₁ कुर्याश्च, G₂ कुलिश, G₂ M₁ कुल्याश्च, G₂ कुलिश; M₂ कुल्याश्च] — ८) N राजेंद्र (for सरितश्च). — After 20^a, N ins 106* सुतीर्या लोकविश्रुता ।

सरित् सर्वतश्चान्याश्च

— After 20, S ins

107* इदाश्च वरुण देव सभाया पशुपासते ।

21 ८) V₁ सुप्रस्र, D₁ भद्रश्च; D₂ 2 सप्रस्र, D₂ सप्रस्रवर्णा K₁-2 S कृपा प्रस्र (K₁-2 'अ') वणश्चैव — T₁ G₁ 2 0 M om 21^{ad}. — ९) S₁ तडाकानि, G₂ 2 तडाकानि. — ८) K₁ V₁ G₂ देहवति च, Dn₂ 'वत्यश्च.

22 S transp 22^{ab} and 22^{ad}. — ८) K₄ D₄ दिश सची; S दिशश्चाथ — ९) T₁ G₂-2 M सर्वे चैव, G₁ 0 तथैव च, G₂ चिदिशश्च (for तथा सर्वे) T₁ महीरया — ८) K₁ उपासते K₂ महात्मान — ८) N₁ V₁ B₂ D₁ 2 जलधरास्तथा, G₂ 'चराश्च ये.

23 ८) G₂ 'त्रनृत्तैश्च; G₂ 'त्रवादाश्च — ९) S₁ सर्वे चाप्सरसां — ८) K₄ देव (for तस्यां) S (except G₂) स्तुवतस्तत्र वरुणं — ८) S₁ सर्वे एवमुपासते; T₁ G₂-2 M सभाया च समा; G₁ 0 सभायां पशुपा — After 23, B₂ 0 Dn D₁ 2 ins 108* (B₂ Dn om. 24^{ab}).

24 G₂ om. 24, B₂ Dn (1) om. 24^{ab}. B₂ D₁ 2 read 24 after 108* — ८) B₂ महनीया (for मही) M₂ रत्नवहा (for 'वन्तो) — ९) S₁ K₁ 4 N₁ V₁ B₂-0 D₁-4 0 T₁ रसा ये च; B₁ रसायां सु, D₂ धरण्यां ये; M₂ अन्ये ये च (for रसा येषु) K₁ प्रतिश्रुता. — V₁ B₁ 2-2

१०

नारद उवाच ।

सभा वैश्रवणी राजञ्शतयोजनमायता ।

विस्तीर्णा सप्ततिश्चैव योजनानि सितप्रभा ॥ १

तपसा निर्मिता राजन्स्वयं वैश्रवणेन सा ।

शशिप्रभा खेचरीणां कैलासशिखरोपमा ॥ २

गुह्यकैरुह्यमाना सा खे विपक्तेव दृश्यते ।

दिव्या हेममयैरुचैः पादपैरुपशोभिता ॥ ३

रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धा मनोरमा ।

सिताभ्रशिखराकारा प्लवमानेव दृश्यते ॥ ४

तस्यां वैश्रवणो राजा विचित्राभरणाम्बरः ।

C 2.
B 2.
K 2.

Ds-6 S (except G₂, which om. 24) ins after 24^{ab}
B₂ (om line 1) 6 Dn (om. line 1) D_{1.2} ins.
after 28

108* कथयन्तं सुमधुरा कथास्तत्र समासते ।

वारुणश्च तथा मञ्जी सुनाम पर्युपासते ।

पुत्रपौत्रैः परिवृतो गोनाम्ना पुष्करेण च ।

[(L 1) D₁ कथयन्तं सुमधुरा (marg sec m सुमगल्या),
G₁ 6 यतश्च मधुरा T₁ G₁ 8-6 M कथास्ते तु — (L 2)
B₁ वरुणस्य; B₂ वारुणस्य, D₄ वरुणश्च T₁ G₁ 8-6 M वरुणस्य
महामञ्जी (G₄ 'त्र' D₄ सुनामा, G_{1.6} सुनाद B₁₋₂ 6
D₁ 2 सुमहाबल, T₁ G_{1.8-5} M परिसेवते — (L 3) D₈
गोनाम्ना; G₁ गोनात्ता V₁ B_{1m} G₁ 6 पुष्करेण]

— Thereafter B₂ D_{1.2} read 24. — °) K_{1.8} D₈ 4
M₂ 'हवतश्च — °) V₁ B₂ जले (for तमी)

25 °) Ś₁ ते कथिता, K₂ सतपता; K₄ सुसंचारा, B₁ 2 6
D_{1.2} T₁ संचरता, G₁ संप्रत, G₅ 6 सप्रगी D₈ 6 एषा मया
(D₈ मय) सभा तात — °) B₁ वरुणस्य महात्मन — °)
Ś₁ तु वा (for सभां)

Colophon. — Sub-parvan Ś₁ V₁ लोकपालसभा
रूपाय — Adhy. name Ś₁ K₂ 4 N₁ V₁ B₂₋₅ D
(except D₈ 6) G₁ M₁ वरुण (D₁ 2 वारुणि) समावर्णन, B₂
चारुनीसभा (sic) — Adhy. no. (figures, words or
both) K₁ (marg sec m) D₈ 8, K₂ 8 N₁ V₁ S 9
(as in text) — S'loka no K₂ 8 25, Dn 29,
D₁ 2 30, M₁ 35

10

1 °) K₂ 8 वैश्रवणि — °) K₂ शतयोजनमायता, K₈
'मायता, D₁ 2 'विस्तरा — °) K₁ सप्ततीश्चैव, K₂ B₂ D₈
सप्ततिश्चैव, Dn₁ D₁ सप्ततिश्चैव — °) K₄ B_{1.8} D₁ 2 G₂
योजनानां K₈ शतं प्रमो, K₄ शतप्रभा, B₁ शित,
D₈ सित प्रभा

2 °) Ś₁ N₁ V₁ B₂ Dn D₁ 6 M₂ निर्जिता, K₈
निर्मितो K₄ तपसा निर्मितोऽग्रेण — °) G₄ स्वया, M₂
सभा K₁₋₈ हि (for सा) — °) K₁ खेचराणा, K₂
'रणां, K₈ 'रण, K₄ T₁ 'रणा, N₁ Dn (1) D₆ प्रावरणा, V₁
B D₁₋₈ 8 G₈ खेचरी (B₈ 'रा) सा, D₄ G_{2.4} 5 'राणा, G₁
व्यचीराणां, G₆ भूरुचिरा, M खेचरा च (M₂ सा) See
Addenda — °) K D₆ कैलाश

3 °) K₂ गुह्यकैरुह्य, B₂ गुह्यकैरुह्य, D₈ T₁ G₁₋₄ M₁
(inf l in as in text) 'कैरुह्य' D₄ गुह्य * * * माना सा
— °) Ś₁ वसतीव, K₁ विभक्तैव, K₂ विवीक्तव (corrupt),
V₁ B₁ D₄ विभक्तैव, B₂₋₄ D₈ विसक्तैव (B_{4m} विशंतीव)
Cd oites विपक्ता (as in text) B₁ 2 4 m 5 6 D शोभते
(for दृश्य) — G₄ om (hapl) 3^a-4^a — °) K₁₋₈
N₁ V₁ D₁ 2 दिव्यहेम (K₈ 'देह') मयैरुचै, K₄ Dn₂ G₁₋₈
दिव्या हेममयैरुचै (Dn₂ 'रुचै'), T₁ G_{5.6} M दिव्यहेम
मयैरुचै — °) B₂₋₈ Dn₁ D₈₋₆ G₆ प्रा (Dn₁ प्र)-
सादैरुपशोभिता (B₁ 'भते), Dn₂ विद्युद्भिरिव चित्रिता
(of 109*)

4 G₄ om. 4 (of. v l. 3) — °) K₁ 2.4 D₁ 2 T₁
G₆ M रश्मीवती, B₂ 6 रश्मिमती, G_{1.6} 'मती; G₂
अर्चिष्मती, G₈ अर्चिष्मद्भिर् Ś₁ K₂ 8 भासुरा च, N₁
भास्वरी सा, B₂ 6 D₁ 2 भास्व (B₂ 'स्व') ती च V₁ B₂₋₅
Dn D₈₋₆ महारत्न (B₁ 'वि') वती (D₄ 'न्ति') चित्रा, B₁
कश्मीरचित्रमानोस्तु — °) K₈ दिव्यगन्ध — °) B₁ 2 5
D₁ 2 शिताभ्रशिखरा, S (G₄ om) सिताभ्रनिचया — °)
N₁ V₁ खे विभक्तैव दृ, B (except B₂) D₁ 2 हेमतेरुण-
शोभिता — After 4, N ins

109* दिव्या हेममयैरुचैर्विद्युद्भिरिव चित्रिता ।

[Of 3rd, of which this is a variant. K₂ 8
दिव्यहेममयै स्तभैर्, N₁ V₁ दिव्य 'यैरुचै, B₁₋₄ 6 D₁ 2
दिव्यहे (B₁ 8 4 'व्यैर्') ममयै शृगैर् Dn₂ दिव्यहेममयैरुचै प्रासा-
दैरुपशोभिता]

5 °) B₁ विचित्राभरणाभूषण, G₄ 'त्रावरभूषण — °)
N₁ V₁ B₂₋₆ Dn D₈₋₆ स्त्रीसहस्रैर्दृ (B₂ 'स्त्र' त' D₂ तेज-

स्त्रीसहस्रावृतः श्रीमानास्ते ज्वलितकुण्डलः ॥ ५
 दिवाकरनिमे पुण्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
 दिव्यपादोपधाने च निपण्णः परमासने ॥ ६
 मन्दारानामुदारानां वनानि सुरभीणि च ।
 सौगन्धिकानां चादाय गन्धान्गन्धवहः शुचिः ॥ ७
 नलिन्याश्चालकाख्यायाश्चन्दनानां वनस्य च ।
 मनोहृदयसंहादी वायुस्तमुपसेवते ॥ ८

तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः ।
 दिव्यतानेन गीतानि गान्ति दिव्यानि भारत ॥ ९
 मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रसेना शुचिस्मिता ।
 चारुनेत्रा घृताची च मेनका पुञ्जिकस्थला ॥ १०
 विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचा उर्वशी इरा ।
 वर्गा च सौरभेयी च समीची बुधुदा लता ॥ ११
 एताः सहस्रशश्चान्या नृत्तगीतविशारदाः ।

(for आस्ते) K₁ कलित* (for ज्वलित*) T₁ G₈ s M
 सहित(G₈ M₂ 'तै'स्त्रिदशै सार्धमास्ते रचिरकुण्डलः; G₃ s
 सहितस्त्रिदशै रम्यै(G₈ 'दो' सञ्चो)रास्ते रचिर*, G₂ s सहस्र
 स्त्रीगणो राजन्नास्ते रचिर* — After 5, 8 ins

110* सह पद्या महाराज ऋक्षसह विराजते ।

सर्वाभरणभूषिण्या पुष्पवत्या धनेश्वर ।

[(L 1) G₈ पद्या (for पद्या) G₁ महाराजा राजराजो
 M₂ स हि (for सह) — (L 2) M₂ दिव्या* (for सवा*)
 G₂ s वपुष्मत्या (for पुण्य*) G₄ सहे* (for धने*)]

6 ^a) B (except B₅) D₂ रम्ये, S दिव्ये (for पुण्ये)
 D₁ दिव्याकरनिमे रम्यो — ^b) Ś₁ दिव्यास्तरणसंवृते; K₂
 पुण्यास्तरणसंवृते; K₄ दिव्यास्तरणसंस्कृते, B₁ भरणसंवृते, M₂
 स्तरणसंयुते — ^c) K₄ दिव्यरागो* — ^d) K₄ विपण्ण

7 ^b) V₁ B₂ s D (except D_{1.2}) परिलोढयन्, B₁-s. s
 सुरभीनि च, S* भीण्यय K₈ पवनानि सुरभीणि च (hyper-
 metric) — ^c) V₁ B₂-s D (except D_{1.2}) सौग(G₈
 'क'धिकवनाना च; G₁ s 'कानामादाय, M₂ 'काका चादाय
 — ^d) N₁ वायु; V₁ B (except B₅) D₄-s G₈ M₁ गध;
 D₁ D₂ गध (for गन्धान्). K₁ गधवह K_{2.4} शुभ*,
 K₂ s शुभा (K₈ 'जा), V₁ B₅ D₂-s वहन्, D₁ (1)
 वहन्

8 ^a) K₂ नलिनाश; G₄ नलिन्याश S चारुमुखायाश
 (G₈ s 'यथाश्र) — ^b) Ś₁ K V₁ B₅ s D₁ D₂ s s न(B₈
 च)वनस्य, D₂ नकुलस्य; G₈ (corrupt) च चन्दनानां (for
 चन्दनाना) — ^c) Ś₁ स नो हृदय*; K₂ D₁ G₁ M₁
 मनो(D₁ शीतो)हृदयसहादी (G₁ 'हृदो, M₁ 'हृदि),
 B₂-s D₁ D₄-s G₈ शीतो हृदयसहादी (G₈ 'दो); D₂ सता
 हृदय*; Cnp as in text (not citing preferred
 reading!) Cd cites मन* and हृदय (as in text)
 — ^d) K₈ वायुस्तस्मिन्पसेवते (hypermetric), B₁ वायुश्च
 तमुपासते

9 ^a) S च(G₈ त)त्र ते देवगधर्वा — ^b) N₁ 'प्सरस,
 D₁ 'प्सरसा K₁ किल, B₁ गणा, D₁ G₈ घृता — ^c)
 K_{1.4} S दिव्यता(G₁ s s 'गा)नेपु, V₁ B₁ 'तालेन, D₂

नित्यतानेन. V₁ B₂ s s D₁ s G₈ गायति (for गीतानि)
 B₈ s D₁ D₂-s दिव्यताने(D₄ s 'है)महाराज — ^d) G₄
 भाति; M₂ ज्ञाति (for गान्ति) K₁-s B₁ G₂ गावन्ति (K₂
 'सी) भरतर्पभ, V₁ B₂ s s D_{1.2} G₈ गी(G₈ नी)तानि
 भरतर्पभ; B₈ s D₂-s गायत स (D₄ 'तश्च) समासते,
 D₁ (1) गायति स समागत, G₁ s भांकि(G₈ गांकि)-
 तन्यानि भारत See Addenda

10 ^a) K₂ मिश्रकेशि — ^b) D₂ चित्रसेनी; G₂ चित्रा
 चैव; G₄ चक्रसेना — ^c) D₄ चारुनेत्र, D₂ चरुनेत्रा, T₁
 चारुदेष्णा, G₁ 'देष्ण, G₂ चारुनेत्रा; G₂ s s चारुदेष्णा
 — ^d) B₂ s D₁ पुंजि(D₁ 'ज)कस्थली; B₄ पुंजिकस्थला,
 D₁ D₂ पुंजका(D₂ 'क)स्थला; D₁ पूजकस्थली Ś₁ K
 तथैव च तिलोत्तमा (but cf v 1 11^b)

11 ^a) K₁ 'जन्याय — ^b) D₁ प्रम्लोचा (m प्रम्लोचा
 as in text) Ś₁ मेनका मुञ्जिकस्थला (of 10^d), K मेनका
 पुञ्जिकस्थला (K₈ 'ली), T₁ G₈-s M प्रम्लोच(M₂ 'म्लाय)-
 त्पुर्वशी तथा; G_{1.2} s प्रम्लोचाप्यु(G₂ 'चा ह्यु)र्वशी तथा
 — Note that Ś₁ K have here a version of 10^d and
 in the following 111* a version of 11^b See
 Addenda — After 11^{ab}, Ś₁ K (K₂ om. the
 post half) ins

111* प्रम्लोचाप्युर्वशी चैव हृदा चित्रा विभावरी ।

[Cf 11^b K₁ s इरा K₂ विभाविनी]

— K₂ om 11^{cd} Of 1 208 19 — ^c) Ś₁ चर्मा च;
 K₁ चर्वाभा; K₈ चर्वा च, K₄ वंसा च, B₁ चगा च; B₂ s s
 चर्वा च, D₁ चर्वा च, D₂ चर्वा च; D₂ चर्वा च; S दिव्या च
 See Addenda Ś₁ सौरभी चैव; T₁ सौरभेदी च — After
 11^b, 8 ins

112*

वृषी रम्भा मनोरमा ।

गोपाली पञ्चचूडा च विद्युद्गर्वा सुलोचना ।

चित्रदेवी च नीला च

[(L 2) G_{1.2} विद्युद्गर्वा, G₄ विद्युद्गर्वा — (L 3)
 G₂ चित्रदेवा च नीला च]

— ^d) Ś₁ K₈ सामीची (of 1 208 19 and v 1.), K₂

उपतिष्ठन्ति धनदं पाण्डवाप्सरसां गणाः ॥ १२
 अनिशं दिव्यवादित्रैर्नृत्तैर्गीतैश्च सा सभा ।
 अशून्या रुचिरा भाति गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ १३
 किंनरा नाम गन्धर्वा नरा नाम तथापरे ।
 मणिमद्रोऽथ धनदः श्वेतमद्रश्च गुह्यकः ॥ १४
 कशेरको गण्डकण्डुः प्रद्योतश्च महाबलः ।

कुस्तुम्बुरुः पिशाचश्च गजकर्णो विशालकः ॥ १५
 वराहकर्णः सान्द्रोष्ठः फलभक्षः फलोदकः ।
 अङ्गचूडः शिखावर्तो हेमनेत्रो विभीषणः ॥ १६
 पुष्पाननः पिङ्गलकः शोणितोदः प्रवालकः ।
 वृक्षवास्यानिकेतश्च चीरवासाश्च भारत ॥ १७
 एते चान्ये च बहवो यक्षाः शतसहस्रशः ।

सामेदी K1 भद्रदा, D1 (corrupt) चूडूवा (m as in text), Ds बुद्धिदा (for बुद्धिदा) K4 D2 [अ]लसा (for लता) V1 समीची बुद्धिदानना, S काम्या च ललिता तथा (T1 काम्या च लसिता तथा, G2 क्रम्याक्रम्या च लालिता)

12 ^b) N (except S1) M2 नृत्य* (for नृत्त*). — °) S1 उपतिष्ठन्त, K2 उपतिष्ठन्त, K8 उपविष्टति V1 सततं, G2 राजानं (for धनद) T1 G1 s-s M उपनृत्यति राज्ञो वै — Ds om (hapl) 12^a-13^c. — ^a) N (except N1, Ds om) गधर्वा* (for पाण्डवा*) See Addenda

13 Ds om 13^{ab} (cf v1 12) — ^a) K4 अंगिश K2 & S (except G1) Gv गीत* (for दिव्य*) K8 अनिसं दि***नैर् — ^b) S1 K2 M नृ(K2 वृ)त्तिर्दिव्यैश्च, K1 & नृत्यैर्गीतैश्च, K8 नृत्यै***श्च, N1 V1 B D (Ds om) नृत्यगीतैश्च; G2 दिव्यैर्नृत्यैश्च; G8 नृत्तगीतैश्च — S ins after 13 (G5, after 14^{ab}) lines 2-13 and 29-30 of a passage given in App I (No 3)

14 G1 M1 om. 14^a-15^c, Gs-s om 14^{ab} — ^a) V1 किंनराश्च सगधर्वा, D1 & किंनरोरगगधर्वा, M2 किंनरा शतशस्त्र — ^b) B1 बलवन्तस्तथापरे, M2 भगदत्तपुरोगमा — After 14^{ab}, N1 ins

113* एते गायन्ति नृत्यन्ति धनदं ह्लादयन्ति च ।

On the other hand Gs (which om 14^a-15^d) ins after 14^{ab} lines 2-13 and 29-30 of a passage given in App I (No 3) — M2 om 14^a-15^b — °) K1 & Bs. s D2 s s s माणिमद्रोथ, T1 G2-s म(G4 s मा)णिमद्रश्च G2 धनद, Gs-s निधन — ^a) S1 K1 & B1 Ds श्वेतम(K4 रु)द्रोथ, K8 भद्रोज — After 14, T1 G2-s ins

114* स्यूनश्च सूर्यभानुश्च तथा शोणकतिन्दुकौ ।

[T1 शोणकतिन्दुक, Gs वेणुकतिन्दुकौ]

15 Gs om 15, G1 M1 om 15^{ab}, M2 om. 15^{ab} (cf. v1. 14) — ^a) K1.8 कशेरको, V1 Ds s G4 कशेरलो; B1 कशैरलो; B2 s s कशेरणो, Bs रुदा, Dn(1) कशेरलो, D1 केशवओ, D2 केशवलो, Ds कशैरलो, T1 G2 & कुशेरलो, Gs कशेरला S1 V1 B1 & 4-s Dn Ds गडकडू*,

K1 कुडु, K2 s कर्ण; N1 कड, Bs मंडकड, D1 & गडगड, Ds केतु, T1 Gs s गधप(Gs व)णो, G2 & गध(G4 ड)पिडो — ^b) T1 G2-s वृक्षो(G2 तो, Gs पो)दश्च (for प्रद्योतश्च) — G1 om 15^c. — °) K N1 V1 B1 & s s Dn D1(m as in text) & कुस्तुम्बुरु (K1 स्तुवर, K8 स्तवर) K8 पाशाचश्च, Bs पिपाशश्च, Bs विश्वावसु, D1 & विश्व(D2 श्वा)वसुर; Ds पिशाचाश्च. T1 G2 s. s M2 द्रुम किपुरुषश्चैव. — ^a) G1 गणकश्चोत्रवीणक

16 ^a) Gs वाराहकर्ण, M विशाल K1 व्याघ्रोष्ठ, K2-4 साद्रौ; B Dn D4-s तात्रौ, S सकु(G2 साकु, Gs s सकु)ष्ट S1 कर्णसाद्रौष्ट, N1 V1 कर्णसाद्रौ, D1 & कर्णतात्रौ (D2 त्रौ), Ds वर्णतात्रौ — ^b) K8 Bs फलभक्त, N1 B1 G2 कर्णः, B2 Ds भक्ष्य; B4 Dn कक्षः, Bs भक्ष्य, D1.2 भक्ष, G1 पुक्ष, M1 वक्ष, Ms दक्ष S1 फलादक, B1 फलोदन. — After 16^{ab}, G2 ins

115* मुद्रश्चमूहिलः पुष्पो हेमनेत्रप्रणालकः ।

— °) K1 अंगस्थल, K2 छलः, N1 मूल, V1 Gs M शखचूड (M2 ल); B1 अक्ष, Bs अक्ष, B4 s Dn Ds s s हसं, D4 हसवृत्त, G1 अगचूलः K8 शिखावर्तो, B1 वार्ता, D1 शिखावर्तो, D4 शिवावर्तो, T1 Gs s M शिलापुष्पो, G1 शिलापूपो G2 अगचूलशिखावर्तो, G4 अर्कचूलशिखावर्तो, Gs अगचूलशिलापूपो — ^a) Ks हेमनेत्रो, N1 चित्रो, Ds नेत्र, G2 & चद्रो Gs. s. s विभूषण T1 हेमनेत्रोथ भूषणः

17 ^a) S1 ऊष्मानन, B1 पुष्पासन, T1 नत G1 s पुष्पकर, G2 पिङ्गलाक्षी — ^b) S1 K1 & Bs शोणिताद, K8 शोणितोद S1 K प्रणा(Ks का)लक, N1 V1 D प्रवा, T1 G1.8-s M प्रपालिक (Gs पालित; M2 तोलिक). G2 शोणिताशप्रशालक — °) S1 वृक्षवास्यानिकेत, K1-s वृक्षपाल; B1 वृक्षवास, B2 वृक्षवास, Bs D1 & वृक्षवाश्च, S वृक्षपाश्वो (G1 s पार्श्व; G2 वास्यो, M1 चान्यो, M2 पातो) निकेतश्च — ^a) Ks चर; Ds वीर; G1 धीर, G2 चित्र (for चीर) S तथैव च (for च भारत)

18 °) V1 B2-s D लक्ष्मीस् (for च श्रीस्) S उपासते श्रीश्च (G4 श्री च) सदा — ^a) B2 & s Dn1 Ds-s तत्रैव (for तथैव) S1 नड्यू — After 18, S ins

सदा भगवती च श्रीस्तथैव नलकूवरः ॥ १८

अहं च बहुशस्तस्यां भवन्त्यन्ये च मद्धिधाः ।

आचार्याश्चाभवंस्तत्र तथा देवर्षयोऽपरे ॥ १९

भगवान्भूतसंघैश्च घृतः शतसहस्रशः ।

उमापतिः पशुपतिः शूलधृग्भगनेत्रहा ॥ २०

त्र्यम्बको राजशार्दूल देवी च विगतक्लमा ।

वामनैर्विकटैः कुब्जैः क्षतजाक्षैर्मनोजवैः ॥ २१

मांसमेदोवसाहारैरुग्रश्रृणदर्शनैः ।

नानाग्रहरणैर्वैरैर्वीरैरिव महाजवैः ।

घृतः सखायमन्वास्ते सदैव धनदं नृप ॥ २२

सा सभा तादृशी राजन्मया दृष्टान्तरिक्षगा ।

पितामहसभां राजन्कथयिष्ये गतक्लाम् ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभाषर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

lines 14-18 of a passage given in App I (No 3), of v1 21, 22 also.

19 °) Ś1 K1 B1 नित्यशस्त्रं; T1 क्षतशस्त्रं (for घृत्) S तत्र (for तस्यां; but belongs with 19°) — S om. 19^{ab} (hapl. from स्त to स्त) — °) K1 भवन्त्यन्ये — °) N1 V1 B D ब्रह्म(N1 B1 मह)र्षयो भवन्त्यत्र [Text confirmed by S तत्र, see v1 of 19°] — °) G1 यथा (for तथा) — After 19, N (K1-s om line 1) ins

116* कन्यादाश्च तथैवान्ये गन्धर्वाश्च महायत्ना ।

उपासते महात्मानं तस्यां धनदमीश्वरम् ।

[(L 1) Ś1 K1 मेद(K1 °दो)मांसाशनैरुग्रैर्; N1 V1 B1 G1 D1-s कन्यादा राक्षसाश्चान्ये, B1 कन्यादश्च तथै Ś1 K1 उग्रधन्वा महाबल — (L 2) K1 उपासति Ś1 K1 उपासते महात्मासौ Ś1 K1 तस्यां निल धनेश्वरं (Ś1 K1 °र).]

20 °) G1 इदं (for भूतं) — °) K1 क्षत (for शत) S घृतं सततमीश्वर — °) D1 स गणं (for पशुं) G1 पतिं पति — °) Ś1 G1 (after corr) शूलधृद्, K1 N1 V1 B (except B1) Dn1 °भृद्, Dn1 G1 (before corr) °भृद् K1-s शूलपाणिमित्रहा

21 °) T1 G1-s M1 त्र्य(G1 त्रि)यको विश्वरूपश्च, G1 त्रियंयको विश्वरूपो; M1 त्र्ययकोपि विरूपाक्षो — °) G1 विगतक्लमा — After 21^{ab}, S ins lines 19-23 of a passage given in App I (No 3), of v1 18, 22 also. — °) T1 वाहनैर् T1 G1-s M1 विहृतैः, G1 कुमुदै (for विकटैः) K1 कुटै — °) K1 कृतजाक्षैर्; V1 B1 D1-s तथा यक्षैर् Ś1 मनोजवः, V1 B1 G1-s महाव (B1-s °व)ले; B1-s D T1 G महार(D1 सदार, D1 महाज, G1 महान)वै

22 K1 om 22^{ab}. — °) N1 मेदोमासावसाहारैर्,

V1 B D मेदो(B1-s °व)मांसाशनैरुग्रैर्; G1-s मांसमेदोव-सामा(G1 °दा)वैर्, G1-s मेदोहृणपरैर् — °) K1 उग्रधन्वा दशनैः, K1-s श्रवणदर्शनैः, K1-s नामिकैः; V1 B1-s D उग्रधन्वा महाबल — °) B1 D (except D1-s) उग्रैर् (for घोरैर्) — °) K1 वातिरिव, D1 वायोरेव K1 T1 G1-s M1 मनो (for महा) — S (except G1 M1) om 22^{af} — °) Ś1 K1 घृतः; D1 घृतः. V1 B1-s D1-s घृतं सहायंस्त्रास्ते — °) D1 तथैव (for सदैव) B1-s D1-s धनदो (D1-s °दे) D1 नृप — A passage of 30 lines given in App I (No 3) is ins in V1 B D after 22 In S the same passage is split up into four groups, which are ins at different points of the constituted text, viz, lines 2-13 and 29-30 are ins after our stanza 13, lines 14-18 after our stanza 18, lines 19-23 after our 21^{ab}, and finally lines 24-28 after our 22^{ab}

23 °) V1 B1-s D रम्या (for राजन्) — °) B °रिक्षगा; G1 °रिक्षगा — °) T1 पितामहसभा; G1 पितामहीं सभा Ś1 K द्विष्यां, D1 राजा; T1 G1-s M1 ताव, G1 तत्र; G1 तस्य (for राजन्) — °) N1 B1 G1 कीर्तं (for कथं) K1 कथयिष्ये गतहम्, V1 B1-s D कीर्तयिष्ये निबोध ता; M1 कथयिष्यामि ता शृणु.

Colophon — Sub-parvan N1 V1 लोकपालसभा ख्यान — Adhy name Ś1 M1 वैश्रवणसभावर्णनं; K1 V1 B1-s D G1 M1 धनदसभावर्णनं, K1 B1 धनदसभा; N1 B1 कुपेरसभावर्णनं — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg) s N1 V1 Dn1 S 10 (as in text), K1 11, D1 9 — S'loka no K1 24, K1 25, Dn D1-s 40, M1 37.

नारद उवाच ।

पुरा देवयुगे राजन्नादित्यो भगवान्दिवः ।
आगच्छन्मानुषं लोकं दिदृक्षुर्विगतक्लमः ॥ १
चरन्मानुषरूपेण सभां दृष्ट्वा स्वयंभुवः ।
सभामकथयन्मह्यं ब्राह्मीं तत्त्वेन पाण्डव ॥ २
अप्रमेयप्रभां दिव्यां मानसीं भरतर्षभ ।
अनिर्देश्यां प्रभावेन सर्वभूतमनोरमाम् ॥ ३

श्रुत्वा गुणानहं तस्याः सभायाः पाण्डुनन्दन ।
दर्शनेप्सुस्तथा राजन्नादित्यमहमभ्रुवम् ॥ ४
भगवन्द्रष्टुमिच्छामि पितामहसभामहम् ।
येन सा तपसा शक्या कर्मणा वापि गोपते ॥ ५
औपधैर्वा तथा युक्तैरुत वा मायया यया ।
तन्ममाचक्ष्व भगवन्पश्येयं तां सभां कथम् ॥ ६
ततः स भगवान्दुर्यो मामुपादाय वीर्यवान् ।

II

1 After the ref, V₁ B D S ins.

117* पितामहसभा तात कथ्यमाना निबोध मे ।

शक्यते या न निर्देष्टुमेवरूपेति भारत ।

[(L 1) G_{1.6} तां तु (for तात) B₁ निबोधय. S कथयिष्यामि तां ऋषु (T₁ G₁ १ तच्छृ, G_{1.6} ते शृ) — (L 2) D₁ २ (both marg) केन (for या न) S न शक्यते या निर्दे.]

— 1^a = (var.) 1 14. 5^a. — ^a) S तात विवस्वान् (for राजन्नादित्यो) G₁ दिवा. — ^a) G₁ अगच्छ, G₈ आगच्छ, G₆ M अगच्छन् — ^a) S₁ K₄ दिदृक्षुर्मा (K₄ 'मां' जितक्लम', K₈ G₁ 'क्षुर्विगतक्लम'; D₈ १ 'क्षुर्मा' गतं.

2 K₄ om. 2-3 — ^a) G_{1.6} मानुषेणैव रूपेण, G₂ स चरन्मानुषं प्राप्य — ^b) S₁ स मां; B₁ मा च (for सभा) G₈ दिव्या (for दृष्ट्वा) D₈ स्वयंभवः — ^a) B₄ १ D_n D₈ १ १ स ताम् (for सभाम्) S₁ अकारयद्, T₁ G₁ ४-६ तां कथयन् (T₁ G₁ 'यय'). S₁ K₁-३ दिव्या; B₂ अष्ट (for मह्यं). — ^a) S₁ K₁-३ मह्यं; V₁ B D दृष्ट्वा, G₂ ब्राह्मी, G₈ ब्राह्मी. N₁ V₁ B₁ G₁ २ ४ ६ भारत, D₄ पार्थिव.

3 K₄ om 3 (of v 1 2). — ^a) S₁ K₈ B₂-३ D M₂ अप्रमेयां सभा (K₈ 'यसभां', D₄ 'यां स ता') S₁ रम्या (for दिव्यां). — ^b) B₁ मानुषे, G₁ आसीना; G₆ मासिनां (sio) (for मानसीं). — ^a) K₂ अनिर्देशा, D₈ 'दैर्घ्याः; G₂ 'दैर्घ्य' S₁ K₈ N₁ V₁ B M₂ प्रभावेण — ^a) S₁ सर्वत' सुमनो', D₈ सर्वभूतमनोरमं

4 ^a) G₂ गुणम् (for गुणान्) — ^b) V₁ B D G₂ पाण्डवर्षभ (B₁ कुरुनन्दन) — ^a) D₁ २ दर्शनेषु S₁ K सभां, N₁ G₂ ततो; B₁ अह; B₈ D_{1.2} G₁ १ ६ M₁ तदा (for तथा) — ^a) N₁ V₁ B D_n D₈-६ G₂ ६ M₂ इदम् (for अहम्). D₁ २ अश्रुवम्, G₈ M₁ अश्रुवम्, G₄ अध्रुवम् — 5 ^b) S₁ V₁ B₈ १ D_n D₈-६ G₈ शुभां (for अहम्)

— ^a) N₁ V₁ B₄ D_n येन वा; S केन वा. — ^a) K₈ यापि. T₁ G₁ १-६ M सा द्रष्टु केन (G₈ द्रष्टु केन च; M₁ द्रष्टुं सा केन; M₂ संद्रष्टुं केन) कर्मणा (G₁ 'ण.)

6 ^a) K_{1.2} G₁ औपधैर् M₂ कथ (for तथा) B₁ यज्ञैर् (for युक्तैर्) G_d otes तथा युक्तैः (as in text).

— ^b) T₁ G₈-३ M कया (for यया) V₁ B D उत्तमा पापनाशिनी (B₁ अथ वा सा यया यया [m उत्तमा चाघनाशिनी], B₂ उत्तमा याघनाशिनी, B_{8.6} D_n १ 'मा पापनाशिनी, D₄ 'मा पापनाशना', G₁ ६ कु(G₈ कु)तो वा मायया तथा, G₂ उत वा केन वा मया — ^a) G₁ त (for तन्). K₈ D₈ भगवान् — ^a) K₁ निर्मिता, K₄ नामद (for ता सभां) S₁ कथं सभां (by transp), V₁ B₂-६ D सभां यथा B₁ येन पश्यामि ता सभा, S द्रष्टुमिच्छामि तां सभां (M₂ तामह) — After 6, V₁ B D S ins.

118* स तन्मम वचः श्रुत्वा सहस्रांशुर्दिवाकरः ।

प्रोवाच भरतश्चेष्ट व्रत वर्षसहस्रिकम् ।

ब्रह्मव्रतमुपास्त्व त्व प्रयतेनान्तरात्मना ।

ततोऽह हिमवत्पृष्ठे समारब्धो महाव्रतम् ।

[(L 1) M₂ तु मद्य (for तन्मम) T₁ G M₁ स मद्य वचन श्रुत्वा. — (L 2) D₈ G₁-३ व्रत, M₂ दिव्य (for व्रत) D₁ २ T₁ G₂-६ वर्षसहस्रिक, G₁ M₁ वर्ष (M₁ वर्ष)सहस्र' — (L 3) D₂ ब्रह्मव्रतमुपास त्व, D₈ 'मुपास्त्व (sio) त्व, D₄ 'मुपेयास्त्व, D₈ 'मुपा स त्व, T₁ G₈-३ ब्राह्म व्रतमुपास्त्व (G₂ ४ 'स) त्व, G₁ २.६ M₂ ब्रह्मव्रतमुपास्त्व त्व (G₂ 'स्याम, G₆ 'स्त्व त्व, M₂ 'स्त्व त्व) — (L 4) G₂ कृत्वाह D₁ २ हिमवत्पृष्ठ D₄ ततो हि हिमवत्पृष्ठ, G₁ १ ततो हिमवत् पृष्ठे D₄ समारब्ध S तपश्चर्यामुपागत' (G₁ ६ 'यामुपागत, G₂ व्रतचर्यामुपागत, M₂ तपश्चर्यामुपागत)]

7 ^a) B₂ तत' स V₁ B_{1.4} १ D₁ २ ततस्तपश्चारयित्वा (V₁ B₁ 'श्चारित्वासौ) — ^b) G₁ मा मामादाय (sio), G₄ ६ मामादाय स (G₈ च) — ^a) K₁-३ N₁ B₁ D

C 2 429
B 2 11 10
F 2 11 10

अगच्छतां सभां ब्राह्मीं विपापां विगतकुमाम् ॥ ७
 एवंप्रति सा शक्या न निर्देष्टुं जनाधिप ।
 क्षणेन हि विमर्त्यन्यदनिर्देयं वपुस्तथा ॥ ८
 न वेद परिमाणं वा संस्थानं वापि भारत ।
 न च रूपं मया तादृग्दृष्टपूर्वं कदाचन ॥ ९
 सुसुखा सा सभा राजन्न शीता न च धर्मदा ।
 न क्षुत्पिपासे न ग्लानिं प्राप्य तां प्राप्नुवन्त्युत ॥ १०

नानारूपैरिव कृता मुविचित्रैः सुभासुरैः ।
 स्तम्भैर्न च धृता सा तु शाश्वती न च सा क्षरा ॥ ११
 अति चन्द्रं च सूर्यं च शिशिनं च स्वयंप्रभा ।
 दीप्यते नाकषष्ठस्था भासयन्तीव भास्वरम् ॥ १२
 तस्यां स भगवानास्ते विदधद्देवमायया ।
 स्वयमेकोऽनिशं राजल्लोकल्लोकपितामहः ॥ १३
 उपतिष्ठन्ति चाप्येनं प्रजानां पतयः प्रभुम् ।

(except Ds s) T₁ G₂ s M₁ आगच्छतां; K₄ अगच्छतां;
 V₁ आगमत्ता; G₂ ४ आगच्छतां. K₁ ततो ब्राह्मी; S सभां
 तात (G₂ राजन्) — ^a) K₁ N₁ V₁ D₁ G₂ ४ विपाप्मा;
 B Dn D₂-s G₂ विपाप्मा N₁ V₁ B₂ s D (except D₁)
 G₂ विगतकुम; B₁ 'जरा; B₂ 'क्रमां

8 ^a) K₂ जनाधिप; V₁ जनेश्वर; B₂ D (except
 D₁ s) नराधिप T₂ G₁ s-s M न शक्या सा वि (M₂ हि)
 निर्देष्टुमेव रूपेति भारत — ^a) G₂ विमर्त्यन्यद् B₁ क्षणेन
 तु विमर्त्युग्रम् (sic). — ^a) K₂ om V₁ B₂ G₂ तदा
 (for तथा) T₁ G₁ s-s M₁ पुनरन्यद्गुप्तया (G₁ s s
 'दा); M₂ वपुरन्यत्पुनस्तथा

9 K₂ om 9 — ^a) B₂-s s D₁ s S जाने (for वेद).
 G₁ परिमाणं N₁ हि (for वा) — ^b) K₁ ४ V₁ B₁ ४ s
 Dn D₂ s M₂ चापि (for वापि) K₂ ४ पांडय; V₁ मानद्
 (for भारत) N₁ तस्या [ ] संस्थानमेव वा — ^a) K₁
 तदरूप; B₁ न च पूर्व. D₁ s तात (for तादृग्) — ^a)
 B₁ दृष्टपूर्वं ^a S K (K₂ om) B₁ s न च श्रुत (B₁ 'ता);
 G₂ कथचन

10 ^a) K₁ Dn₂ सुसुखा; D₂ ४ सुसुखा B₁ सामयद्;
 Dn D₁ s-s सा न (D₂ स) दा G₄ राजो (for राजन्)
 — ^b) G₂ नातिदीप्ता न धर्मदा — ^a) S₁ K₂ s ग्लानिं वा;
 K₁ (marg sec m, see below) राजेन्द्र, K₄ D₁-s T₁
 G₁ M₁ न ग्लानि (D₁-s 'नि, G₁ 'नी) B₂ G₂ क्षुत्पिपासे
 न च (G₂ न) ग्लानिं — ^a) K₁ ग्लानिं वा (for प्राप्य ता),
 see above K₄ प्रपत्त्युत; B₂ G₁ s प्राप्नुवति च

11 ^a) S₁ 'रूपे कृता रूपं; K₂ B₁ 'रूपे कृता सा तु
 (K₄ 'ता वर्ण), G₂ 'रूपैरिवकृता — ^b) N₁ V₁ B D
 मणिभि' सा (for मुविचित्रं) K₂ ४ सुभासुरै; B₁ सुरासुरै,
 B₄ s D₂ शु (B₂ स) भासुरै, D₄ शुभासुरै S विचित्रैरिव
 भासुरै — S ins (Cv glosses) after 11^{ab} N₁ V₁ B
 D ins after 11

119* द्वियैर्नानाविधैर्भावेर्भासन्निरमितप्रभैः ।

[S (except M₁) भासन्निर, Cv भावन्निर G₂ M

अत्रितप्रभै]

— ^a) G₂ मयद् K B₁ त्रिष्ट (K₂ 'ष्ट) वा, B₂ तु दृता
 S₁ मा च; B₁ राजन्; G₂ मायु (for मा तु) — ^a)
 K₁ साम्यती; B₁ D₂ शाश्वती M₂ शाश्वती सा ममाक्षरा
 Cv cites न च सा क्षरा (as in text) — After 11^{ab},
 N₁ V₁ B D ins 119*.

12 ^a) G₁ अग्नि (for अति) S₁ T₁ G₁-s M transp
 चन्द्र and सूर्य G₂ अग्नि सूर्य च नृप Cv cites अति
 सूर्य च as pratika, Cd paraphrases चन्द्रसूर्यादीनति
 क्रम्य, Cn cites अति चन्द्रम् as pratika — ^b) V₁
 B₂ s s D₁ s मामते मा, B₁ निगिल (m शिविन) च;
 G₁ शिराया वा; G₂ शिराया s (for शिविन च) — ^a)
 K₂ दीप्यत; V₁ B₂-s s D₁ s प्रदीप्ता — ^a) K₁ भासयती
 च, K₂ 'यति च, K₂ नासती च (sic), V₁ B D अल्प (B₁
 भाप)-यतीव; G₁ भागति च (sic), G₂ दीपयतीव

13 ^a) K₂-s N₁ B₁ यस्या; G₁ s ममा. S₁ D₂ s
 भगवानाले — ^b) S₁ त्रिधिवद्; K₁ वेदन्तद्; K₂ विदध;
 K₄ D₁ s विदध, B₁ विरिचिद्, T₁ G₂ विदधे; G₁ विधयन्;
 G₂ विविध; Cd n as in text (Cn supplies लोकार्) K₄
 दिव्यमायया; V₁ B₂ s s D Cnp देवमायुषाद्; Cd n
 as in text N₁ दिधक्षत्रि मायया — D₁ s om 13^{ab}
 — ^a) S (except G₂) एतानिश् (for एको*). — ^a) S₁
 लोको [लोल] पितामह (लोल on marg), K₁ लोक लोक;
 V₁ B D (D₁ s om) सर्वलोक Cd cites लोकार्
 (as in text)

14 ^a) D₁ s उपातिष्ठति; D₂ उपतिष्ठति; T₁ G₁ s
 M उपा (G₄ 'प) तिष्ठत K₁ चान्योन्य; K₄ चाप्यन्य;
 T₁ G₂-s M स सर्वे, G₂ तत्रेन G₁ s उपातिष्ठन्तत् सर्वे
 — ^b) D₁ प्रभु, G₁ s पति — ^a) K₂ मरीची, G₁
 मरीच B₁ s S (except M₂) काश्यप V₁ B₂-s D
 प्रभु (for तथा) — S ins after 14 (M₂, after 15^{ab})

120* आदित्याश्च तथा राजपुत्राश्च वसवोऽश्विनौ ।

[G₁ s M₁ आदित्याश्च, G₄ आदित्याश्च G₂ रुद्राश्च T₁

दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिः कश्यपस्तथा ॥ १४
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गौतमश्च तथाङ्गिराः ।
मनोऽन्तरिक्षं विद्याश्च वायुस्तेजो जलं मही ॥ १५
शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च भारत ।
प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं भुवः ॥ १६

चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्च गभस्तिमान् ।
वायवः क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च ॥ १७
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
अर्थो धर्मश्च कामश्च हर्षो द्वेषस्तपो दमः ॥ १८
आयान्ति तस्यां सहिता गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

G₂₋₄ वसवश्चाश्विनौ (G₄ °नी) तथा, G₅ रुद्रा वसव अश्विनौ,
M₂ वसवश्च तथाश्विनौ]

— Thereafter S ins 121*.

15 °) D₅ गुरुत्रिर् K₁ Dn₁ D₈ T₁ वशिष्ठश्च, K₂
वसिष्ठोय — °) K_{1.4} N₁ V₁ B D G₂ गौत(K₄ D₄
गौतः; D₈ गोतु)मोय, K₂ गौतम * S₁ D₅ तथागिरः,
S (except T₁ G₂) महाकवि — V₁ B D ins. after
15^{ab} S ins after 120* (T₁ repeating after 15^{ab}).

121* पुलस्त्यश्च क्रतुश्चैव प्रह्लाद कर्दमस्तथा ।

[D_{1.2.4} ° S (except G₅ M₂) प्रह्लाद]

V₁ B D T₁ M₂ cont G M₁ ins after 15^{ab}.

122* अथर्वाङ्गिरसश्चैव वालखिल्या मरीचिपा ।

[D₂ ° ° वालिखि", D₅ वा*खिल्या, G₁ वालखिल्य- Dn₁
मरीचय]

— B₁ (marg) cont

123* ऋषयश्च महाभागा पितामहमुपासते ।

— °) B₅ ° मनोतरीक्षं; D₁ °रिक्ष-; D₂ °रीक्ष-; D₄
मनोतरीक्ष; D₅ मनोतरीक्ष्ये K₁ देवाश्च; K₂ वेदाश्च; B₁
वायुश्च; B₅ D₈ विद्या च S मनो विद्यातरिक्ष च (M₂
°क्षश्च) — °) K₂ वायू D₈ ज्वलं, G₂ 4.° बल. B₁
विद्या तेजो मही वलं

16 °) S₁ K₁₋₃ B₁ शब्द[ ] स्पर्शश्च, N₁ V₁ B₂₋₃ D
शब्दस्पर्शौ (D₈ °श- T₁ G M₁ शब्द[.] स्पर्शश्च रूपं च
(G₁ °शां च रूपां च, G₂ °शौ च रूपं च, G₅ °शश्च रूपश्च,
G₆ °शं च रूपं च) M₂ शब्द[ ] स्पर्शस्तथा रूपं च (hyper-
metric) — °) Dn₁ रस-; G₅ मनो (for रसो) B₁
पचम (for भारत) — °) K₂ प्रकृतेश्च, G₁ ° प्राणादिभिर-
G₅ M₂ Cd विकाराश्च — °) K₂ °चान्यात्; V₁ यत्सत्यं,
D₁ ° पचान्यत्, G₁ ° ययान्यत् S₁ T₁ G₁ 4-° M₁ कारणं
भुवि, K₂ कारणप्रभु Cd oites यच्चान्यत्कारणं (as in
text). — 16^{ab}=(var) Manu 12 98^{ab} — After
16, G₂ ins.

124* क्षमा धृति शुचिश्चैव प्रज्ञा बुद्धि स्मृतिर्यश ।

भाष्याणि तर्कयुक्तानि देहवन्ति च भारत ।,
which is followed by 125* — V₁ B D S ins
after 16 (G₂, after 124*)

125* अगस्त्यश्च महातेजा मार्कण्डेयश्च वीर्यवान् ।

जमदग्निर्भरद्वाज संवर्तक्ष्यवनस्तथा ।

दुर्वासाश्च महाभाग ऋष्यशृङ्गश्च धार्मिक ।

सनत्कुमारो भगवान्योगाचार्यो महातपाः ।

असितो देवलश्चैव जैगीपव्यश्च तत्त्वविद् । [5]

ऋषभो जितशत्रुश्च महावीर्यस्तथा मणिः ।

आयुर्वेदस्तथाष्टाङ्गो देहवांस्त्र भारत ।

[(L 1) B₅ (m as in text) असतश्च (for अगस्त्यश्च)
T₁ G₂₋₄ M दीप्तिमान्, G_{1.6} कीर्तिमान्; G₅ दीप्तवान्-
— (L 2) D₈ जामदग्निर् — (L 3) T₁ महाभागा, G₁ °
°भागो D₄ रूप्य°, T₁ M₁ ऋष्य° — (L 4) S (except
M₂) महायशा — (L 5) D₂ T₁ जैगीपव्यश्च, D₅
जैगीप*श्च, G₁ जैमुपव्यश्च, G₈ जिगीपव्यश्च, G₄ जैगीपश्चैव.
— After line 5, M₂ ins .

126* कृष्णदैपायनश्चैव सह शिष्यैर्महामुनि ।

— (L 6) S (except G_{1.6}) ऋषभोजातशत्रुश्च B_{1.5} मुनि
(for मणि) B₈ महावीर्यो महामणि; T₁ G₂₋₅ M महावीरस्तथा
मणि (T₁ G_{4.5} °थार°; G₈ °थार°) — (L 7) B₈ तथा प्राप्तो,
D_{1.2} तथाष्टाङ्गो D₁ (marg see m as in text). 2 (m as
in text) पुत्र (for तत्र) T₁ G₁ 8-° M वेदास्त्र च भारत]
17 G₂ reads 17-26 after 134* — °) K₂ D₅
चंद्रमा; K₈ चंद्रमः — °) S₁ आदित्या स, G₅ आयुर्वेद-
B₁ 3 ° D₂ गभस्तिभि- — K₁ om 17°-18° — °) S₁
हृत्तव°; D₈ कृतव°. — °) T₁ संकल्प- D₄ श्राद्ध (for
प्राण) — After 17, V₁ B₁₋₅ D S ins.

127* सूर्यमन्तो महात्मानो महाव्रतपरायणा ।

[D₈ महाराज (for °त्मानो) T₁ G₁ °यण]

18 K₁ om 18 (of v.l 17), N₁ om 18^{ab}. — °) B₁
K₂ 3 V₁ B₁₋₃ ° D₁ 2 उपासते (for उपस्थिता) B₄ °
Dn D₈₋₉ ब्रह्माणं समुप°, G₂ स्वयंभुं समुप° — °) G₂
धर्मो (for अर्थो) T₁ G₂₋₅ M द्वेषो (M₂ क्रोधो) हर्षस्
(for हर्षो द्वेषस्) K₄ तयोद्यमः, V₁ तथा मद°; B₁
तथा यम° G₁ ° धर्मार्थकाममोक्षा (G₆ °क्ष)श्च पुरुषार्थ
मनोरमा°

19 °) K₁ प्रयाति G₁ 4 तत्र (for तस्यां) K₁₋₃
(by transp) सहितास्तस्या (K₈ °ता सर्वे), T₁ G₂ 3 ° ° M
तत्र सततं D₈ ° सहसा (for सहिता) — °) K₁ °प्सरसां-
स्तथा; V₁ B_{2.4} D (except D_{1.2}) G_{1.6} °प्सरसा गणा.

विंशतिः सप्त चैवान्ये लोकपालाश्च सर्वशः ॥ १९
 शुक्रो बृहस्पतिश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च ।
 शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे तथैव च ॥ २०
 मन्त्रो रथंतरश्चैव हरिमान्वसुमानपि ।
 आदित्याः साधिराजानो नानाद्वंद्वैरुदाहृताः ॥ २१
 मरुतो विश्वकर्मा च वसवश्चैव भारत ।
 तथा पितृगणाः सर्वे सर्वाणि च हवींष्यथ ॥ २२
 ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदश्च पाण्डव ।

अथर्ववेदश्च तथा पर्वाणि च विशां पते ॥ २३
 इतिहासोपवेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
 ग्रहा यज्ञाश्च सोमश्च दैवतानि च सर्वशः ॥ २४
 सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा ।
 मेधा धृतिः श्रुतिश्चैव प्रज्ञा बुद्धिर्यशः क्षमा ॥ २५
 सामानि स्तुतिश्चाणि गाथाश्च विविधास्तथा ।
 भाष्याणि तर्कयुक्तानि देहवन्ति विशां पते ॥ २६
 क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिस्तथैव च ।

— After 19^{ab}, Gs ins.

128* कालिका सुरभी देवी सरमा चैव गौतमी ।

प्रपा कद्रश्च ता देवीस्तत्र देवा समातर ।

— Gs om. 19^c-22^b. — °) B₁ विंशति (for विंशति)
 Ś₁ K₁-s चैव सप्तान्ये, K₄ सप्त लोकान्ये, N₁ V₁ B₅ D₈-s
 सप्तविंशत्ये (V₁ 'श्चैव). Cd oites विंशति सप्त (as in
 text) — °) K₄ D₈ 'पालांश्च, B₈ 'पालास्तु. — After
 19, Gs reads (for the first time) 24^{cd} (with v 1),
 followed by 25^{ab}.

20 Gs om 20 (of v 1 19) — °) K N₁ V₁ ग्रहा
 वै सर्वे (K₁ 'हा' सर्वे स; K₄ 'हाश्च सर्वे, N₁ V₁ 'हा' सर्वेग)
 एव च; G₁ s ग्रहा सर्वे उपासिरे (G₈ सर्वमुपासते)

21 Gs om 21 (of v 1 19) — °) K₂ & N₁ V₁
 B Dn D₁ s T₁ G₈-s रथतर चैव. — °) Ś₁ श्रीतिमान्;
 K₈ B₁ s हविष्मान्; T₁ G₈-s हरिवान् B₁ उष्ममानधि;
 D₈ वसुमानपि — °) K आदित्याश्चापि राजानो, D₄
 आदित्या साधि, T₁ G₈-s M₂ 'त्याश्चाद्रि (T₁ M₂ 'दि'रा°;
 G₁ आनीतास्तु रा° (submetrical), G₈ अनीतश्चैति रा°.
 M₁ (inf lin as in T₁ M₂) अनीताश्चादिरा°. — °) K
 N₁ B D M₁ Cd नामद्वंद्वैर (D₁ s नानाद्वंद्वैर) - V₁
 B₁ s 4-s D₁ s उपाग (B₁ 'वृ'ता; D₈ अपाहृता, D₄
 उपाहृता, D₈ s उपाहृता; G₁ s विनाहृता; G₈ उदाहृता

22 Gs om 22^{ab} (of v 1 19). — °) B₈ D₁ s G₈
 मारुतो V₁ 'कर्माय — °) S (Gs om) विज्ञानानि च
 भारत — After 22^{ab}, S (Gs om) ins

129* सर्वे च कामप्रचुरा सभायां तत्र नित्यश ।

[G₁ s M₁ कामा प्रचुरा]

— Ś₁ om 22^{cd} — °) K₁ सर्वाणि हि, B₁ 'ण्यथ.
 K₁ s & V₁ B₁ D₄ G₂ हवींषि च T₁ G₈ s M दै (M₂ दे-
 वतानि च मूर्तिमान्; G₁ s देवताश्चैव सर्वशः, G₈ देवता
 निजमूर्त्यः

23 °) Ś₁ ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः, K₄ ऋग्वेदः सामवेदो

(submetrical), G₂ 'व' समवेदश्च (sio) — °) K₂
 भारत (for पाण्डव) Ś₁ सामवेदस्तथैव * — °) K₂
 अथर्वेदश्च सर्वाणि, G₈ अथर्वेदश्चैव तथा — °) K₂ वेदाश्चैव,
 T₁ G₂ s सर्वाणि च, G₁ s पूर्वमेव; M₂ पुराणानि (for
 पर्वाणि च) N₁ B₁-s s & D सर्वशास्त्राणि चैव ह (B₈ हि),
 M₁ शास्त्राणि विविधानि च

24 °) B₈ 'सोपदेशाश्च; G₄ 'सोपि वेदाश्च, M₂ 'सोप
 निपद' Cd oites उपवेदा° (as in text) — °) K₁
 भारत (for सर्वशः) — N₁ T₁ G₂ s om. 24^{cd} — G₈
 reads (for the first time) 24^{cd} after 19 — °) Ś₁ G₄ s
 ग्रहयज्ञाश्च; K₈ ग्रहायताश्च, G₁ s (both times)
 गृहयज्ञाश्च; M₁ ग्रहा यज्ञश्च Cd oites ग्रहा B₈ s D₁ s
 G₈ s M₂ सोमाश्च, G₈ (first time) होमाश्च — °) Ś₁
 D₁ s G₈ M₂ देवतानि च; V₁ B₈-s Dn D₈-s देवताश्चापि

25 For sequence of 25^{ab} in G₈, of v 1 19
 — °) D₁ s सावित्रा D₈ सर्ववेदश्च, G₁ s दुर्गातरणी
 (G₁ 'णीर) — °) B₁ सप्तविधानि च D₈ तरुणी सप्तधा
 तथा Cd has सप्तविधा — 'वाण्य' — K₁ om (hapl)
 25^c-26^b — °) K₂ दद्या धृती (corrupt), B₈ D₈ G₁
 मेधातिथि° (G₁ 'ति-); T₁ मेधा धृति Ś₁ K₂ s Dn₂ D₄
 स्मृतिश्चैव, G₂ श्रुतिश्चैव — °) G₁-s M प्रज्ञा क्षाति°
 (G₁ s क्षाति°, M₂ क्षाति°) स्मृतिर्यशः, G₈ प्रज्ञा क्षातिस्तु
 नित्यशः

26 K₁ om 26^{ab} (of v 1 25) — °) Ś₁ K₂ D₁-s
 M₁ समानि, B₈ s & m सर्वाणि; G₂ समानी K₂-s V₁
 श्रुतिशा (V₁ 'श'स्त्राणि; B D₂ स्तु (B₁ स्तु) तिशा°; T₁ G₁-s
 M स्तुतिगीतानि G₈ सामान्यस्तुतिशा° [स्तुति=स्तुत,
 n, not to be emended with PW1] — °) K₂
 गाथाश्च; G₁ गथाश्च S विविधा अपि (G₈ sup lin
 'धानि च) — After 26, V₁ B D ins

130* नाटका विविधा काव्या कथाख्यायिककारिका ।
 तत्र तिष्ठन्ति ते पुण्या ये चान्ये गुरुपूजका ।

अर्धमासाश्च मासाश्च क्रतवः पञ्च भारत ॥ २७
संवत्सराः पञ्चयुगमहोरात्राश्चतुर्विधाः ।
कालचक्रं च यद्विव्यं नित्यमक्षयमव्ययम् ॥ २८

अदितिर्दिर्दिनुश्चैव सुरसा विनता इरा ।
कालका सुरभिर्देवी सरमा चाथ गौतमी ॥ २९
 आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विनावपि ।

C	2.
B	2
K	2

[(L. 2) D1 2 पुण्या ये (for ते पुण्या) D8 गुपुत्रका]
 27 G2 reads 27-31 after 16. — ^a) T1 G1.8-8
 M क्षणो लवो G1.6 M1 मुहूर्तश्च G2 क्षणो लवमुहूर्तश्च
 — ^b) Ś1 K दिवारान्न, D8 दिवा रात्री, G1 दिवारान्नः,
 M1 दिव रात्रिः N1 V1 B2-4 6 D1 2 8 (except G1 6)
 च भारत (for तथैव च) — ^c) K1-8 N1 B8 6 D2 G2
 अर्धमासा (K2 स) स्रथा मासा — ^d) G2 ऋतव पट्टि-
 सागशः

28 ^{ab}) K₈ D₈ सवत्सर' K₄ पंचयुगा; B₁ चतुर्युगम्,
G₈ पचविधास G₂ M संवत्सर' पचविध' (G₂ 'धा')
G₈ तथा रात्रीश्, G₄ मासा रात्रिश् (for अहोरात्राश्) K₁ 8
चतुर्विधा (K₈ 'ध') N₁ V₁ B₁ 5 D' अहोरात्र (N₁ D₂
मासा रात्रि, V₁ समा रात्रि)श्चतुर्विध', B₁ 6 T₁ G₁ 2 5 6 M
समा (G₂ मासा, G₆ सम-) रात्रिश्चतुर्विधा S₁ B₁ 8
'रा पचयुगान्यहोरात्राश्चतुर्विधा (B₁ 'रात्रश्चतुर्विधा, B₈
'रात्रश्चतुर्विध') Cd cites संवत्सर; पञ्च, युगं, अहोरात्राः,
and चतुर्विध' — *) B₁-5 D (except D₁ 2) तद्विन्यं
— ^d) K₂ अक्षय्यम्; K₈ अकृतम्, G₁.4.6 M₂ अक्षरम्
N₁ G₂ नित्यग ध्रुवमन्यय Cd cites नित्य, अक्षय्य and
अन्यय (as in text) — After 28, K₈ V₁ B D
G₈ 8 ins .

131* धर्मचक्रं तथा चापि नित्यमास्ते युधिष्ठिर ।

[B₁ • चक्र तथास्त्राणि]

29^a) = (var) 1 59 12^a Hypermetrio! G₁
अदिदिदिदिदिदनुश्च, G₂ °तिदिदिदिदिदनु — ^b) D₁ 2 इला
S₁ सरसा विनवा इडा, S विनवा सुरसा (M₂ °ता) तथा
— °) S₁ K₁ 3 4 B₁ 4 5 D_n D₁ 2 T₁ कालिका N₁ V₁
B (except B₂) D_n D₈ 5 6 M₁ सुरमी देवी; G₈ °भीर्देवी
— ^d) S₁ G₁ सुरसा, G₈ सुरमा S₁ चैव, K₁ या च,
K₄ वाय, D₁ 2 साथ; G₁ चापि (for चाय) B₁ M₁
देव(M₁ वन)माताय गौ°. — After 29, V₁ B D
S ins.

132* प्राधा कद्रूश्च वै देव्यौ देवतानां च मातरः ।

रुद्राणी श्रीश्च लक्ष्मीश्च भद्रा पृष्टी तथापरा ।

पृथिवी गा गता देवी ह्रीं स्वाहा कीर्तिरेव च ।

सुरा देवी शची चैव तथा पुष्टिरुन्धती ।

संवृत्तिराशा नियति सृष्टिर्देवी रतिस्तथा । [5]

एताश्चान्याश्च वै देव्य उपतस्थुः प्रजापतिम् ।

[(L 1) $V_1 D_8 T_1$ प्रमा, B_1 (m as above) प्रावा,

D₅ G₂.4 प्रधा, G₁ प्रधा; G₈ वृधा, G₅ ० पृधा; M तथा (for प्राधा). B₁ D₄ ० कद्रुश्च, D₈ कद्रुश्च D₁.2 वै दध्यौ, S ता देव्य. G₈ om. (hapl.) from post half of line 1 up to prior half of line 6 S (G₈ om) तत्रासन्देव-
मातर — (L 2) D₈.5 ० रुद्राणी* (D₅*णि) G₅ लक्ष्मी च B₈ भद्रा श्वेता, D₈ ० भद्रा पष्टि, G₁ चद्रपष्टि, G₂ 4 भद्र*;
G₆ चद्रा* D₆ तथारजा, T₁ G (G₈ om.) M₁ तथा जरा (G₆*या), M₂ जरा तथा — (L 3) T₁ G₂ 4 5 पृथ्वी च गगा देवी च, G₁ ० भागीरथी च पृथिवी, M गधा च पृथिवी देवी
D₄ T₁ G₄ M₁ ही स्वाहा, G₁ ह्रस्वाह, G₈ हा स्वाहा — (L 4) B₁ स्वधा (for सुरा) G₄ ० शशी (for शची)
G₁ ० M₂ तुष्टिर्, G₂ पुनर् — (L 5) B₂ D₄ संवृद्धिराश, B₈ समृति*, D₁ 2 समृद्धि*, S (G₈ om) सप्ततिराश (G₂*रीशा, M₁ सप्ततिराश) D₁ नयती, D₂ नियती V₁ B
दुर्गा देवी, B₈ D₁ 2 इडा देवी*, B₈ उमा दे*, T₁ G₄ M₂
पुष्पदे*, G₁ 2 5 ० M₁ पु(G₅ वृ-, M₁ तु)ष्टिर्दे* — (L 6)
S (G₈ om) ता (M₂ का) (for वै) G₂ दिव्या (for
देव्य)]

30 ^b) T1 G1 s= M [अ]य (for च) K2 s om
(hapl.) from [अ]ग्निना° up to पितरश्च in 30^d Ś1 वसव°
सर्व एव च, K1 & G2 मरुत° सर्व एव च (K1 हि)
— G1 s om (hapl.) from 30^d up to prior half of
line 5 of 133*. — ^d) K1° मरुतश्च (for पित°)
— V1 B D S ins after 30 (G1 s, which om
from 30^d up to prior half of line 5, ins after 30^c)

133* पितृणां च गणान्विद्धि सप्तैव पुरुषर्षभ ।

चत्वारो मूर्तिमन्तो वै त्रयश्चाप्यदरीणि ।

वैराजाश्च महाभागां अग्निप्वात्ताश्च भारत ।

गार्हपत्या नाकचराः पितरो लोकविश्रुताः ।

सोमपा एकशुद्धाश्च चतुर्वेदाः कलास्तथा । [5]

एते चतुर्षु वर्णेषु पूज्यन्ते पितरो नृप !

एतैराप्यायितैः पूर्वं सोमश्चाप्याय्यते पुनः ।

त एते पितरः सर्वे प्रजापतिमुपस्थिताः ।

वपासवे च संहृष्टा ब्रह्माणसमितौजसम् ।

[(L 1) G₂ पितृन्वै स- (for पितृणा च) B₈ मस वै, D₁ 2

तस्यैवः D₄ तथैव V₁ B₁ T₁ G₈₋₅ M भरत° (for पुरुष°)

— (L. 2) $V_1 B_5 D_{N1} D_{8-3}$ transp चत्वार. and

मर्तिमतो वै B_2 त्रयश्चैवाशु^०, D_n D_3 4-8 M त्रयश्चापि शु^०

— (L 3) G₈ वैराजश्च महाभाग B₈ अग्निस्वात्ताश्च; D_{n1}

विश्वेदेवाश्च साध्याश्च पितरश्च मनोजवाः ॥ ३०
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च दानवा गुह्यकास्तथा ।
 सुपर्णानागपशवः पितामहमुपासते ॥ ३१
 देवो नारायणस्तस्यां तथा देवर्षयश्च ये ।
 ऋषयो बालखिल्याश्च योनिजायोनिजास्तथा ॥ ३२
 यच्च किञ्चित्त्रिलोकैऽस्मिन्दृश्यते स्थाणुजङ्गमम् ।
 सर्वं तस्यां मया द्रष्टुं तद्विद्धि मनुजाधिप ॥ ३३
 अष्टाशीतिसहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ।

प्रजावतां च पञ्चाशद्वीणामपि पाण्डव ॥ ३४
 ते स्म तत्र यथाकामं दृष्ट्वा सर्वे दिवौकसः ।
 प्रणम्य शिरसा तस्मै प्रतियान्ति यथागतम् ॥ ३५
 अतिथीनागतान्देवान्देवान्नागान्मुनींस्तथा ।
 यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ ३६
 महाभागानमितधीर्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 दयावान्सर्वभूतेषु यथाहं प्रतिपद्यते ॥ ३७
 प्रतिगृह्य च विश्वात्मा स्वयंभूरमितप्रभः ।

*वाताश्च Gs 'वाचादयश्च ता' — (L 4) Bs नमेषवा,
 Ds एकचरा, S (G1.8 om) नाम परे — (L 5) V1 Ds
 धनुर्वेदा, S अन्वा(Gs 'ना)हार्या (for चतुर्वेदा) Gs 8
 कथास्तथा — (L 6) D1 8 एते वर्णेषु, G1 2 8 तथा (Gs एते)
 च त्रिषु Ds वेदे (for वर्णे) S 8 (Gs Ms या, G4 8) ज्यते
 B1 मम (for नृप) — (L 7) V1 Dn1 S प्तेराप्यायित
 (Gs 'यकै, Gs 'यिता) Ds 4 चाप्यायते (for 'ज्यते) S
 सोम आप्यायते (G1 सोम आप्याययेज, G2 सोमोप्याप्यायते, Gs
 सोम आप्यायते, Ms सोमं चाप्यायते) जगत् — (L 8)
 B2 D1 8 एते तु, G1 8 एते च (for त एते) — (L 9) G2
 उपासते G1 सा स्या (for संघट्टा)]

31 8) S1 गुह्यका राक्षसास्तथा — 8) K2 8 सुपर्णानाग
 पशवः, K4 Gs Ms सुपर्णा नागपशवः (Gs 'नागपशवः',
 corrupt), N1 T1 Gs-8 सुपर्णा (N1 'णै' नागपतयः;
 B1 8-8 Dn Ds-8 नागा (Bs 'का') सुपर्णा पशवः;
 G2 सुपर्णानागपशवाश्च — 4) T1 G1.8-8 M सर्वे गच्छ(G1 8
 'जं)ति तत्र वै — After 31, V1 B D S ins

134* स्थावरा जङ्गमाश्चैव महाभूतास्तथापरे ।

पुरंदरश्च देवेन्द्रो वरुणो धनदो यम ।

महादेव सहोमोऽत्र सदागच्छति सर्वश ।

महासेनश्च राजेन्द्र सदोपास्ते पितामहम् ।

[(L 1) T1 G1.8-8 M स्थावरं जगम चैव G1 M1 महाभूत
 — (L 2) T1 देवेभ्यो — (L 3) V1 सोमो (for होमो)
 S महादेव(Gs 'सेन)श्च भगवान्. G4 om post. half of
 line 3 and prior half of line 4 B2 6 T1 G1-8 8
 M पर्वसु (for सर्वश) — (L 4) B2 राजेन्द्र S (G4 om)
 महादेवश्च (Gs M1 'सेनश्च, Gs 'देवस्तु) भगवान् S नित्यामास्ते
 (for सदो)]

32 4) S तत्र (for तस्या) — 8) T1 Gs-8 M1 तत्र,
 Gs महा (for तथा) S1 G4 ते, K4 मे, T1 वै (for ये)
 — 8) S1 M1 ऋषयो बालखिल्याश्च, K2 8 Ds 8 (sup in
 as in text) 'यो बालखिल्याश्च, V1 'यश्च महात्मानो

— 4) K4 N1 V1 च ये, G1 8 अपि (for तथा) Ds
 योनिजायोनिजस्तथा, G4 योजितायोनिजास्तथा

33 G1 6 M om 33 — 4) D1 8 एवं (for यच्च)
 B1 त्रिलोकेषु (for त्रिलोकैऽस्मिन्) T1 G2-8 यत्किञ्चित्त्रिषु
 लोकेषु — 8) D1 8 दृश्यते S1 स्यासु, G4 स्यासु (for
 स्थाणु) B1 G2 8 दृश्य (Gs दृश्य) स्यावरजगम — 4)
 G4 यद् (for तद्) K2 8 तद्विद्धि भरतर्षभ (= Gita 13
 264), B2-8 D (except D1 8) हृति विद्धि नराधिप

34 4) = 4 65 164 B2 'सहस्राणाम् — 8) S1 B1
 सुनीनाम्, B2-8 D Gs ऋषीणाम् (for यतीनाम्) — 4)
 N1 प्रजावृता च, V1 B2 8 8 S (except G2) प्रजापतीनां
 Cd citos प्रजावतां (as in text). — 4) S (except G2)
 भारत (for पाण्डव). V1 B2.4 ऋषीणां पाण्डवन.

35 4) S1 वसति स्म, K1 ते स्म सर्वे, Gs ते तु तत्र
 K1 तथा कामं; S (except G2) यथान्याय — 8) D1 8
 दृष्ट्वा सर्वे, T1 G1 8-8 M1 दृष्ट्वा देव, G2 सर्वे तृष्टा — 4)
 T1 Gs-8 देव (for तस्मै) — 4) V1 B1 8 8 D सर्वे;
 S पुनर् (for प्रति) N1 B1-4 D1.2 G2 यथासुखं,
 B2 यथायथं

36 4) K2 अतिथीनागमान्, V1 D1 8 अतीतानागवान्;
 G1 'शीनागतं G2 देवा — 8) S दैत्यानेव (G1 8 'नपि,
 G2 'नेव; M1 'न्दिव्यान्; M2 'न्देव) T1 Gs-4 M
 transp सुनीन् and तथा B1 8 8 8 D तथा द्विजान्,
 G1 8 महासुनीन्, G2 तथा मुनिः (for सुनींस्तथा) — 4)
 S1 तथा (for यक्षान्) K4 सुपर्णा, B2m सुवर्णान् — 4)
 S1 गन्धर्वाप्सरसास्तथा; K4 Ds 'प्सरसास्तथा, D1 8 'नप्सर-
 सास्तथा, Ds 'प्सरस तथा

37 4) B1 'गोप्यमितधीर्, T1 'गानमितया — 8) K1
 ब्रह्म Ds 'पितामह G1 महालोकपितामहः — Ms om
 374 — 8) Ds यथावत्सर्वं — 4) B1 यथा हि K1
 यथाहंप्रतिपद्यतौ, S (Ms om) यथाहं प्रत्यपद्यत (G2
 'हंमतिपद्यते; Gs 'हं प्रत्यपद्यत)

सान्त्वमानार्थसंभोगैर्युनक्ति मनुजाधिप ॥ ३८

तथा तैरुपयातैश्च प्रतियातैश्च भारत ।

आकुला सा सभा तात भवति स्म सुखप्रदा ॥ ३९

सर्वतेजोमयी दिव्या ब्रह्मर्षिगणसेविता ।

ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमाना शुशुभे विगतक्लमा ॥ ४०

सा सभा तादृशी दृष्टा सर्वलोकेषु दुर्लभा ।

समेयं राजशार्दूल मनुष्येषु यथा तव ॥ ४१

एता मया दृष्टपूर्वाः सभा देवेषु पाण्डव ।

तवेयं मानुषे लोके सर्वश्रेष्ठतमा सभा ॥ ४२

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रायशो राजलोकस्ते कथितो वदतां वर ।

वैवस्वतसभायां तु यथा वदसि वै प्रभो ॥ ४३

वरुणस्य सभायां तु नागास्ते कथिता विभो ।

दैत्येन्द्राश्चैव भूयिष्ठाः सरितः सागरास्तथा ॥ ४४

तथा धनपतेर्यक्षा गुह्यका राक्षसास्तथा ।

गन्धर्वाप्सरसश्चैव भगवांश्च वृषध्वजः ॥ ४५

38 ^a) $\tilde{N}_1 V_1 B D$ तु (for च) $\acute{S}_1 K_1-s V_1$ भूवात्मा, K_4 धर्मा (for दिव्या) $T_1 G_1.s-s M$ तास्तु सर्वान्स (G_1 तास्तु भगवान्स, G_8 स तास्तु सर्वान्, G_4 तास्तु स [s_{10}]) भगवान् — ^b) $\acute{S}_1 B D$ स्वयंभूरमितद्युति, $G_1.s$ 'भूरमितप्रभ'; G_8 'भूरमितप्रभो. — After 38^a), $T_1 G_1 s-s M_1 ins$

135* मधुरेण सास्त्रा भगवान्प्रतिगृह्णाति नित्यम् ।

[$G_1.s$ सास्त्रा सुवाचा भग $G_1 s s$ प्रति(G_1 'त्य)गृह्णा च, G_8 प्रतिगृह्णातु]

— $M_2 om$ 38^a — ^c) $K_1 s$ सात्वनामा(K_4 'मानो')र्थ, $K_2 s$ सा च (K_8 सात) मानार्थसयोगैर्, $\tilde{N}_1 B s s D_1-s G_4$ सात्वमाना(D_4 स्वात्वपानो)र्थसयोगैर्, M_1 सात्वदानार्थ-संभोगैर् Cd cites सान्तं (wrong for सान्त्व=मधुर), मान, अर्थ, संभोग. — ^d) G_1 युतया (for युनक्ति) K_1 युनक्ति वसुधाधिप, $\tilde{N}_1$ सयोजयति सर्वश, $D_1 s G_2$ युनक्ति मनुजाधिप.

39 ^a) K_1 तथा तैरुपजापैश्च, D_1 तथा तैरुपयानैश्च, G_2 अपरैरुपयातैस्तु Cd cites उपयातै (as in text) — ^b) K_1 प्रतिघातैश्च, $K_4 D_8$ 'यान्निश्च, V_1 'पादैश्च, $D_n D_1 s s Cd$ प्रति($D_1 s$ 'ती)यन्निश्च, D_8 'पन्निश्च; G_8 प्रतियातैश्च $T_1 G_1.s-s M$ सर्वशः (for भारत) G_2 प्रतियातैस्तथापरै — ^c) $\tilde{N}_1$ अनुकूला, G_4 आमूला सा G_2 नित्य, M_2 तत्र (for तात) — $B_1 om.$ 39^a-40^a — ^d) D_8 भवति, T_1 भवती K_2 [ए]व, K_8 [ए]वं, D_8 स (for स्म)

40 $B_1 om.$ 40^a (of v 1 39). — ^a) D_8 'जोमया K_2 विद्या, G_2 शुभ्रा (for दिव्या) — ^b) $\acute{S}_1 K_1 s$ ब्रह्मर्षिगणभाविनी, $\tilde{N}_1$ 'भावना, B_1 'प्रेरिता, $G_2 M$ महर्षि-गणसेविता — ^c) $K_8 D_8$ ग्रह्या, $T_1 G_8$ ब्राह्म- $D_1.s$ दीव्यमाना — ^d) $\acute{S}_1$ सुशुभ्रा, K_1 (before corr) s सुशुभा, K_1 (by corr) सुशुभे, K_8 सुशुभा; K_4 सुसुभ्रा, V_1 शुभगा (for सुशुभे) S कात्या चैव गतक्लमा.

41 ^a) $T_1 G_1 s s s M$ सा मया, G_2 सभा या (for सा सभा) $\tilde{N}_1$ दिव्या (for दृष्टा) — ^b) $\tilde{N}_1 B D$ (except $D_1 s$) T_1 मया, G (except G_2) M सभा (for सर्व-) K_1 वल्लभा (for दुर्ल) — ^c) G_1 समेया T_1 'शार्दूल. — ^d) $V_1 S$ (except M_2) मानुषेषु B_8 तथा (for यथा)

42 ^a) $B_8 G_1 s s s M_1$ एषा (for एता) $D_8 G_1 s s M_1$ 'पूर्वा — ^b) $K_1 s B D$ भारत (for पाण्डव) — ^c) $K_2 \tilde{N}_1 V_1 B D G_2$ समेय (for तवेयं) — ^d) $K_2 G_8$ (inf l'n as in text) शुभा, $\tilde{N}_1 V_1 B D$ त(D_8 भ)व (for सभा) $G_1 s$ सभा श्रेष्ठतमा शुभा — After 42, $B D S Cd$ ins. an addl colophon (adhy no $Dn_1 S$ 11, D_8 10)

43 ^a) $K_4 G_2 s$ राजलोकास्ते, $T_1 G_4 s$ देवलोकस्ते — ^b) $K_4 T_1 G_2-s$ कथिता. — ^c) $\acute{S}_1 G_2 s$ चै; $D_1 s$ च (for तु) $K V_1$ 'सभा नित्या ($K_1 s$ 'त्यो); $G_1.s$ 'सभा दिव्या. — ^d) M_2 यदा (for यथा). $\acute{S}_1 K B_8 D$ (except $D_1.s$) G_8 मे (for चै) $G_2 s$ यथावदनुपूर्वशः, G_8 यथावद्वदसि प्रभो

44 ^a) $\acute{S}_1 K_4 G_2$ चै, $T_1 G_1.s-s M$ च (for तु) $\tilde{N}_1 V_1$ वरुणस्य सभा नित्या. — ^b) K_2 नागस्ते; K_8 नागस्य. $B_1.s.s s D_1 s T_1 G_1 s-s M$ तथा नागा ($T_1 G_1 s s s$ यथा नागा; M_2 तथा नाग-) सभासद — ^c) K_1 दैत्येदेश $K_4 \tilde{N}_1 V_1 B D G_1.s.s$ चापि (for चैव) $\acute{S}_1 K_1.s$ भूयिष्ठ

45 ^a) $T_1 G_8$ ततो, M_1 यथा $D_1.s$ धनपतिर् — ^b) $\acute{S}_1$ अपि (for तथा). S राक्षसा गुह्यकाश्च ये (G_2 'कास्तथा). — ^c) K_4 'प्सरसां चैव — ^d) $\acute{S}_1 K_1 s B_1 D_4 T_1 G_8 M_1$ भगवान्प्रपञ्चध्वजः

46 ^a) $D_1 s$ पितामह (for 'मह). $\acute{S}_1 K_4$ ते (for तु) — ^b) K_2 कल्पितास्ते $\acute{S}_1$ तु, K_4 सु, V_1 चै (for ते) — $G_1 om$ (hapl.) 46^a-47^a. — $D_1.s$ repeat

C. 2. 462
D 2. 12. 4
K 2. 12. 4

पितामहसभायां तु कथितास्ते महर्षयः ।
सर्वदेवनिकायाश्च सर्वशास्त्राणि चैव हि ॥ ४६
शतक्रतुसभायां तु देवाः संकीर्तिता मुने ।
उद्देशतश्च गन्धर्वा विविधाश्च महर्षयः ॥ ४७
एक एव तु राजर्षिर्हरिश्चन्द्रो महामुने ।
कथितस्ते सभानित्यो देवेन्द्रस्य महात्मनः ॥ ४८
किं कर्म तेनाचरितं तपो वा नियतव्रतम् ।
येनासौ सह शक्रेण स्पर्धते स्म महायशाः ॥ ४९

46^{ed} (with v1 as in other D MSS.) after 47
— °) K₄ N₁ V₁ D (except D₁ s) G₈ s M₂ सर्वे
(for सर्व-) — °) S₁ N₁ V₁ B₁-s D (except D₈ s)
G₄ s M₂ ह (for हि)

47 G₁ om. 47 (of v1 46) — °) S₁ B₁ T₁
G₈-s शक्रस्य च; K₈ तत्र क्रतु, K₄ N₁ V₁ B₁-s D (except
D₈) G₂ s M₂ शक्रस्य तु (for शतक्रतु) S₁ G₂ वै; B₈ s
ते; D₈ तु (for तु) — °) K₈ सकीर्तितो S₁ विभो,
K₁ पुन (for मुने) D₈ देवास्ते कीर्तिता मुने, G₂ देवा
सपरिकीर्तिता — °) S₁ विद्याधरस्तु गन्धर्वा Cd glosses
उद्देश — °) S₁ विदितस्तु; K₁-s G₂ विचित्राश्च — After
47, D₁ s (which om 48^{ab}) repeat 46^{ed} with v1.
(of v1 46)

48 D₁ s om. 48^{ab} — °) G₈ एष (for एक)
N₁ राजर्षे — °) T₁ G₁ s-s M₁ कथितस्ते (G₁ s 'स्तु')
(for हरिश्चन्द्रो) K₁ महामुनि — °) D₁ s शक्रस्य तु
(of 47^a), D₄ कथितस्य; S (except G₈ M₂) हरिश्चन्द्र
(for कथितस्ते) N₁ सभा नित्यो; V₁ B D सभायां वै
(B₁ s-s D₁ s तु); T₁ G₈ सभा नित्यो, G₁ s सभा नीलो
Cv cites 48^a exactly as in text (erroneously
attributed by Sastri in part to his 2 11 15)
— °) N₁ V₁ यशस्विन (for महा) — After 48,
T₁ G₂-s ins (of 60)

136* केन कर्मविपाकेन हरिश्चन्द्रो द्विजर्षभ ।

तेषु राजसहस्रेषु प्रभयाप्यतिरोचते !;
while B₄ ins 137* (see below)

49 °) B₈ किं कर्म तेन चरित, G₁ किं कर्तव्येनाचरिता,
G₈ किं कृत्वैवेह चरित — °) S₁ K₂ s N₁ V₁ B₁ s D₈ s
नियतव्रत; B₂ D₁ s नियमव्रत, B₈ s नियतात्मना; D₁ D₈
नियत व्रत T₁ G₈-s M₁ नियमो वा यतव्रत, G₁ s नियमेन
यतव्रत, G₂ तपो वापि व्रतोपि वा — K₁-s V₁ B₁ D₄
ins after 49^{ab} B₂, after 48

पितृलोकगतश्चापि त्वया विप्र पिता मम ।
दृष्टः पाण्डुर्महाभागः कथं चासि समागतः ॥ ५०
किमुक्तवांश्च भगवन्नेतदिच्छामि वेदितुम् ।
त्वत्तः श्रोतुमहं सर्वं परं कौतूहलं हि मे ॥ ५१
नारद उवाच ।
यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र हरिश्चन्द्रं प्रति प्रभो ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि माहात्म्यं तस्य धीमतः ॥ ५२
स राजा बलवानासीत्सम्राट् सर्वमहीक्षिताम् ।

137* किंचिद्वत्तं हुत तेन दृष्टं वापि महामुने ।
— °) K₂ येनासौ सह * * * — °) N₁ स्पर्धति, G₂
मोदते K₄ V₁ B₁ s 4-s D T₁ G₂ सु (V₁ च; T₁ G₂
स) महायशाः; N₁ G₂ s M₂ स्म महात्मना (G₁ 'मना');
G₄ s M₁ स (M₁ सु) महात्मना; G₈ स्म महामुना (corrupt)
K₂ कथ वासिम माहायशा (sio)

50 °) B₁ s D₁ D₈ s s M₂ चैव (for चापि) D₁ s
D₄ पितृलोक गतश्चैव — °) G₂ तत्र (for विप्र) K₂ s
पितामहा (K₄ 'ह') (for पिता मम) — °) K₈ महाराज,
K₄ B₈ D₁ D₁ s G₂ s M₁ महाभाग; G₁ s महात्मा तु,
G₂ कथ चासीन् (for महाभाग). — °) S₁ चैव; K₁
B₂ s-s D₁ D₈-s वापि; K₂ s वासि; N₁ V₁ B₁ s D₁ s
चापि (for चासि) K₂ समागत, B₁ D₈ सभा (D₈ 'भा')
गत, D₁ समागत T₁ G₁ s-s M₂ कथ स्वासीत्स्व (G₁
M चासीत्स्व; G₈ चापि स) मागम; G₂ महाराजसमागत

51 °) S₁ N₁ वा, K₁ s स, K₂ om, V₁ D₁ s स्वा;
B₁ s मा, T₁ G₂ s s M₂ मा, G₂ मे (for च) K₁ B₈ D₈
भगवान् G₁ s किमुक्तवान्महाभाग — °) N₁ नारद
(for वेदितुम्) V₁ B D तन्ममाचक्ष्व नारद (B₁ पृच्छत;
B₈ D₁ D₈-s सुवत) — After 51^{ab}, S ins

138* अनागतमतिक्रान्तं तत्सर्वं त्वयि निष्ठितम् ।

[G₈ अनाशितम् (for अनागतम्), and तिष्ठति (for
निष्ठितम्)]

— °) G₂ त्वत्तत् (for त्वत्त) B₁ s-s D₁-s हृदं
(for अह) V₁ B₂ s s D₁ D₁ s सर्वमिदं (for अह सर्व)
K₈ पूर्व, N₁ ब्रह्मन् (for सर्व) S₁ T₁ G₁ s-s M₂ त्वत्त
सर्वमह (G₁ s M₁ 'मिदं') श्रोतु — °) T₁ G₄ s यते;
G₁ s मुने; G₈ धत्ते; M महत् (for पर) B₂ मम
(for हि मे)

52 G₄ श्रीनारद (for the ref) — °) T₁ G₁
य (for यन्) S₁ K₂ T₁ G₂ s M मा (for मां).
S (except G₂ M₂) कौन्तेय (for राजेन्द्र) Cd cites 52^{ab}

तस्य सर्वे महीपालाः शासनावनताः स्थिताः ॥ ५३
 तेनैकं रथमास्थाय जैत्रं हेमविभूषितम् ।
 शस्त्रप्रतापेन जिता द्वीपाः सप्त नरेश्वर ॥ ५४
 स विजित्य महीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
 आजहार महाराज राजसूर्यं महाक्रतुम् ॥ ५५
 तस्य सर्वे महीपाला धनान्याजहुराज्ञया ।
 द्विजानां परिवेष्टारस्तास्मिन्यङ्गे च तेऽभवन् ॥ ५६

प्रादाच्च द्रविणं प्रीत्या याजकानां नरेश्वरः ।
 यथोक्तं तत्र तैस्तस्मिस्ततः पञ्चगुणाधिकम् ॥ ५७
 अतर्पयच्च विविधैर्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तथा ।
 प्रासर्पकाले संप्राप्ते नानादिग्भ्यः समागतान् ॥ ५८
 भक्ष्यैर्भोज्यैश्च विविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः ।
 रत्नौघतपितैस्तुष्टैर्द्विजैश्च समुदाहृतम् ।
 तेजस्वी च यशस्वी च नृपेभ्योऽभ्यधिकोऽभवत् ॥ ५९

(entire) as in text — *) K₃ तत्ते त, G₁ ततोह
 B₀ D₁ वै (for सं) — *) K₃ D₀ (before corr.)
 महात्म्य, S (except G_{2.4}) चरितं (for माहात्म्यं)
 — After 52, S ins

139* इक्ष्वाकूणा कुले जातस्त्रिदक्कुर्याम पार्थिव ।
 अयोध्याधिपतिर्वीरो विश्वामित्रेण सस्थित ।
 तस्य सत्यवती नाम पत्नी केकयवंशजा ।
 तस्या गर्भं समभवद्धर्मेण कुरुनन्दन ।
 सा च काले महाभागा जन्ममास प्रविश्य वै । [5]
 कुमार जनयामास हरिश्चन्द्रमकरमपम् ।
 स वै राजा हरिश्चन्द्रश्चैराक्षय इति स्मृतः ।

[(L 1) G₂ इक्ष्वाकोस्तु — (L 2) G_{1.3} M 'त्रेण
 सुस्थित, G₂ 'त्रे सुसंस्थित, G₀ 'त्रेण वीमता — (L 3) M₂
 सत्यरता — (L 5) T₁ G₂ 4 5 M₁ महामाग. T₁ जन्ममास,
 G₁ राजभ्यासं, G₂₋₄ M राजन्मा (G₄ 'न्मा) सं, G₀ राजाभ्यास
 G₀ प्रपद्य वै — (L 6) M₁ दशम (for कुमार)]

53 *) K₂ पूर्व मही, G_{0.4} सर्वमहीमृता — *)
 Ś₁ K₂ 8 सर्व- (for सर्वे) — *) B₁ स्मृता (for स्थिता)
 K₁ शासनाच्च पुर स्थिता, K₂ 8 सर्वदा शासने स्थिता;
 D₀ शासनावनत स्थित, G₂ शासिता वदमास्थिता:

54 *) Ś₁m जेतु हेम, B₁ चित्र हेम, D₁ 8 जैत्रहेम;
 G₀ जैत्र रत्न. — *) Ś₁ K₄ जिता शस्त्रप्रतापेन; K₁₋₃
 शस्त्रप्रतापै (K₂ 'प्रपातै) विजिता, G_{1.0} 'प्रतापैश्च जिता.
 — *) B₀ (m as in text) सर्वे, G₄ सर्वा (for सप्त).
 B₄ 8 D (except D₁ 2) S (except G₂) जने (for
 नरे) — After 54, G₀ reads 61, followed by 140*

55 G₀ om. 55-56 — *) K₁ B D G₀ M
 स निर्जित्य, T₁ स हि जित्य D₁ 2 मही B D M₂
 कृष्णा (for सर्वा) — *) K₃ आलुहाव Ś₁ महातेजा,
 K₃ महाराजन्, G₁ महाराजा, G₀ महाराजो.

56 G₀ om. 56 (of v l 55). — *) K₂ तस्य यज्ञस्य
 तेभवन् — After 56, T₁ G₁₋₃ M read 61, followed
 by 140*

57 *) S (except G₂) अददाद् (for प्रादाच्च) G₁ 0
 राजन् (for प्रीत्या) — *) Ś₁ K D₄ याच (K₁ 'च) केभ्यो;
 B Dn D₀ याचकानां (B₀ D₀ 'कान्स) K₂ B₀ D₁ 2
 नरेश्वर, D₀ जनेश्वर, S (except G₂) युधिष्ठिर — *) K₁
 तथोक्त. N₁ तैस्तु, T₁ G_{1.8-8} M च क्र (G₁ कृ) तौ
 (for तत्र तैस्) V₁ B D यथोक्तवतस्ते तस्मिन्, G₂ यथोक्तं
 तत्र तैस्तेस्तु — *) N₁ तत्तु, G₁ स्थित (for तत.)
 K₂ पञ्चगुणात्मक

58 *) K₃ अतर्पयत्सु, T₁ 'र्पयं च, G₂ समर्पय (sup
 in समर्चय) च T₁ G_{0.0} वसुभिर्; G₁ 8 4 M₂ बहुभिर्,
 M₁ पञ्चभिर् (for विविधैर्). — Ś₁ om (hapl) 58^b-59^a
 — *) N₁ B₀ Dn D₁₋₈ तदा (for तथा) B₁ 2 4 6 D₁ 2
 धनैः स (B₁ दानै स, B₁ 0 धनै सु, D₁ 2 धनैश्च) बहुशो
 द्विजान्, S ब्राह्मणान्भरतर्पभ. — *) K₁ प्रासर्पि, K₃
 प्रदान, N₁ B₀ D₀ प्रसर्प; V₁ B₀ प्रतर्पकाले (B₀ 'प्यकाल),
 B₁ (m as in text) प्रतप्य, B₂ 4 0 (m as in text)
 प्रसाद्य, D₀ 4 प्रासर्प्य, Cd as in text. T₁ G₀₋₈ M
 यज्ञकालेय (T₁ G₀ M₁ 'ले च, G₀ 'ले तु) संप्राप्तान्,
 G₁ यज्ञकालेय संप्राप्ता; G₂ ये तत्र काले संप्राप्ता — *)
 D_{1.2} 4 G₂ समागतौ

59 Ś₁ om 59^a (of v l 58) — *) K₁ 2 B₁₋₄ 0
 D₄ भक्षैर्, K₄ Dn D₀ भक्ष, N₁ V₁ B₀ D₀ 0 भक्ष्य-
 (for भक्ष्यैर्) T₁ G₀₋₈ पानैश्च; G₁ * यैश्च, G₂ M रत्नैश्च,
 G₀ पेयैश्च (for विविधैर्) — *) K₁ यथाकाम पुरस्कृतैः,
 N₁ 'ममुपस्कृतै, V₁ 'मसमन्वितै, B₀ 'ममतर्पयत्, D₀
 'र्यपुरस्कृतै; S यथाकाममुदा (T₁ G₄ 8 'कालमुदा, G₀
 'काममुपा; M₂ 'क्रममुदा) हृतै — *) K₁ रत्नै प्रत,
 B₁ रत्नाद्यैस्त, B₂ 8 8 D₁ 2 G₂ रत्नौघैस्त, M₁ 'रत्नौघत'
 G₁ 0 M₁ हृष्टैर्, (for तुष्टैर्) — *) B_{2.5} G₂ द्विजैश्च
 समुदाहृत, T₁ G_{1.8-8} M₁ द्विजैश्चेद (G₁ 'श्वेत) मुदाहृत
 — *) B₀ D₀ तेजस्वी च नृपेभ्योस्तौ (D₀ 'पि) — *)
 Ś₁ भवेत् (for ऽभवत्) K_{1.2} 4 नृपेभ्योप्यधिको भवान्
 (K₄ भव), B₀ सर्वेभ्योप्यधिकोभवत्; D₀ G_{1.8} 4 M₁

एतस्मात्कारणात्पार्थ हरिश्चन्द्रो विराजते ।

तेभ्यो राजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ ६०

समाप्य च हरिश्चन्द्रो महायज्ञं प्रतापवान् ।

अभिषिक्तः स शुशुभे साम्राज्येन नराधिप ॥ ६१

ये चान्येऽपि महीपाला राजस्यं महाकृतम् ।

यजन्ते ते महेन्द्रेण मोदन्ते सह भारत ॥ ६२

ये चापि निधनं प्राप्ताः संग्रामेऽप्यपलायिनः ।

ते तत्सदः समासाद्य मोदन्ते भगवर्षभ ॥ ६३

तपसा ये च तीव्रेण त्यजन्तीह कलेवरम् ।

तेऽपि तत्स्थानमासाद्य श्रीमन्तो भान्ति नित्यशः ॥ ६४

पिता च त्वाह कान्तेय पाण्डुः कौरवनन्दनः ।

हरिश्चन्द्रे त्रियं दृष्ट्वा नृपतां जातविस्मयः ॥ ६५

समर्थोऽसि महीं जेतुं आतरस्ते वशे स्थिताः ।

राजस्यं क्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेति भारत ॥ ६६

सर्वेभ्योऽप्यधिकोभवत् (G₁ M₁ 'को भव'); T₁ G₁ ० सर्वेभ्यो
अधिको भव, G₂ सर्वेभ्योऽधिकोभवत्; M₂ सर्वेभ्यो ह्य(भ्य)-
धिकोभवत्

60 " K₁ V₁ B₂-० D G₀ राजन्, N₁ T₁ G₂-३ M
तात; G₁ राजा (for पार्यं) B₁ एतस्मिन्कारणे राजन्
— " K₂ विजायते; S (except G₂) युधिष्ठिर (for
विरा) — " B₂ त (for तद्) S तेषु राजमहस्येषु
प्रमयाप्य (M₂ 'या व्य')तिरिच्यते — 60^a = G₁ 13 26^a.

61 S reads 61 after 56 (G₀, after 54; M₂
further transp 61^{ab} and 61^{cd}) — " K₂ समाप्ये
च, B₁ समाप्य तु K₄ transp हरिश्चन्द्र and महायज्ञं
S समाप्तयज्ञो (M₂ 'जे') विधिवद्धरिश्चन्द्र प्रतापवान् — "
K₁ 4 N₁ V₁ B₁ ३ D (except D₁ २) G₁ ३ ० M 'पिक्त्व;
K₂ ३ 'पिक्त्व, G₂ 'युक्त्व — " V₁ B₂ ० D₁ २
साम्राज्ये च B₂ ० D₁ २ ४ T₁ G₁ ३ ० M₁ नराधिप;
G₂ नरर्षभ — After 61, B ins.

140* राजस्येऽभिषिक्तस्तु समाप्तवरदक्षिणे ।

[G₂ 'य्याभिषिक्तश्च, G₀ 'य्येभिषिक्ते तु; G₂ ० 'स्येभिषि
क्त्व]

62 " K₂ V₁ B₁ २ ४ ३ D (except D₁ २) T₁
G₁ ३-० M च (for ऽपि) G₁ महाराजा; G₂ महीपाला;
G₀ महाराज (for महीपाला) B₂ ये चान्ये पृथिवीपाला;
G₂ ये यजते महीपाला — " K₁ यजते वै; S समासाद्ये
(G₂ सर्वे तेन) B₁ ३ D₁ २ ३ G₂ महेन्द्रेण; G₀ नरेन्द्रेण
— " K₂ स तु भारत, N₁ सह वै दिवि; B₂ ३ D (except
D₁ २) भरतर्षभ

63 S₁ om 63 — " K N₁ चान्ये (for चापि)
K₂ अन्य (for प्राप्त). — " M₁ संग्रामेऽप्यपला — "
K₄ माहेन्द्रं सद आसाद्य; N₁ तेषु तत्पदमासाद्य; B₁-३ D₁
D₁-३ ३ ० ते तत्पदनमासाद्य; T₁ G₂-३ ते प्राप्तास्तु सर्वा
राजन्, G₁ २ ० M₂ ते ता समा समासाद्य (G₂ 'गम्य'),
M₁ ते तां समामासाद्य (submetrical) — " K₄ पाण्डु-
नन्दन; T₁ G₂-३ सह भारत, G₁ भरतर्षभ; G₂ दिवि भारत

64 " D₂ कालेन; G₂ घरेण (for तीव्रेण) — "
G₁ ० त्यज (G₁ 'ज')ति मय्ये; G₂ त्यक्त्वा जीर्णं कले-
— " K₁ ते च (for तेऽपि) K₄ B₂ तेषु तत्स्थान
समासाद्य (hypometrical), B₂ तत् स्थान समासाद्य;
D₁ D₁ ४-३ M₂ ते तत्स्थान समा; D₂ ते तत्पदनमा — "
G₂ श्रीमतो

65 " K₁ २ त्वाह, B₁ ० D₁ २ Cd त्वामाह, B₂ ३
ये स हि; D₂ त्वां त्वाह, G₁ च तव (corr from च
तव); G₂ ह त्वाह; Cv [आ]ह त्वा च (for च त्वाह)
S₁ कौरव, K₂-३ B₁ D₂ कौरव (for कान्तेय) — "
S₁ K₂ N₁ V₁ B₁ २ ४ ३ D₁ ४ G₂ कौरवनन्दन; D₂ कौरव
नन्दन; T₁ G₁ ३-० M कौरववर्धन (G₂ 'न'), B₂ कृणु स्व
पादुनन्दन, D₁ (1) पादुस्ते पादुनन्दन — " K₂ हरिश्चन्द्र,
D₂ हरिश्चन्द्र — " T₁ नृपते G₂ सर्वपूज्यतां (for जात)
— After 65, N₁ V₁ B D ins

141* विज्ञाय मानुषं लोकमायान्त मां नराधिप ।

प्रोयाच प्रणतो भूत्वा वदेयान्त्व युधिष्ठिरम् ।

[(L 1) B₂ D₁ २ नराधिप — (L 2) D₁ २ प्रणतो
(for प्रणतो) D₁ २ वदयाम्, D₂ वदानु त्व]

66 " G₁ समर्थोऽह, G₂ 'र्थोपि — " N₁ V₁ B
(except B₁) D स्थिता वशे (by transp.), G₂ (sup
len) यदास्मिन् — " K₂ राजसूय क्रतुवरम्, K₄ राजस्त्वयं
क्रतुश्रेष्ठम् — " G₁ आभरस्व — After 66, V₁ B D
ins

142* त्वयीष्टवति पुत्रेऽह हरिश्चन्द्रवदाशु वै ।

मोदित्ये यहुला शश्वत्समा शक्य संमदि ।

एवं भवतु घट्टयेऽह तव पुत्र नराधिपम् ।

भूलोकं यदि गच्छेयमिति पाण्डुमयाब्रुवम् ।

[Before line 3, a few MBS ins नारद उ'
— (L 3) B₁ २ ३ D₂-३ पुत्र तव (by transp.), B₂ ३
पुत्र ते च B D₂ २ ३ ० नराधिप, D₂ युधिष्ठिर. — (L 4)
B₁ खलोक, B₂ भूलोक]

67 After 67^{ab}, G₂ ३ M₁ ins. (of 67^{cd})

तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र संकल्पं कुरु पाण्डव ।
 गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वैः सह सलोकताम् ॥ ६७
 बहुविघ्नश्च नृपते क्रतुरेव स्मृतो महान् ।
 छिद्राण्यत्र हि वाञ्छन्ति यज्ञघ्ना ब्रह्मराक्षसाः ॥ ६८
 युद्धं च पृष्ठगमनं पृथिवीक्षयकारकम् ।
 किञ्चिदेव निमित्तं च भवत्यत्र क्षयावहम् ॥ ६९
 एतत्संचिन्त्य राजेन्द्र यत्क्षमं तत्समाचर ।
 अग्रमत्तोत्थितो नित्यं चातुर्वर्ण्यस्य रक्षणे ।

भव एधस्व मोदस्व दानैस्तर्पय च द्विजान् ॥ ७०
 एतत्ते विस्तरेणोक्तं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 आपृच्छे त्वां गमिष्यामि दाशार्हणगरीं प्रति ॥ ७१
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमाख्याय पार्थेभ्यो नारदो जनमेजय ।
 जगाम तैर्युतो राजनृपिभिर्भयैः समागतः ॥ ७२
 गते तु नारदे पार्थो आतृभिः सह कौरव ।
 राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं चिन्तयामास भारत ॥ ७३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ समाप्तं सभापर्व ॥

143* गन्तारस्ते महेन्द्रस्य पूर्वैः सर्वे पितामहा ।

सलोकता सुरेन्द्रस्य त्रैलोक्याधिपतेर्नृप ।

[(L 1) G₂ पूर्वैः पूर्वपितामहा]

— G₂ om 67^{cd} — °) Ś₁ B₂ 4 Cd गन्तार स्थ,
 V₁ B₁ 2 2 Dn D₂-6 गतासि त्वं, D₁ (corrupt) स
 गतारस्क, D₂ स गन्तास्य, S (G₂ om) गतासि वे — °)
 Ś₁ K Ṇ₁ B₀ स (K₁ B₀ पू) वे एव, B₁ सर्वमेव, B₂ सर्वैरेव,
 D₄ सर्वै सह, G (G₂ om) M₁ पूर्वै सर्वै — After 67,
 B₄ (cf 143*) repeats 67^{cd} [with v1 पूर्व एव
 (for पूर्व सह)]

68 °) K₁ S बहुविघ्नस्तु कौतेय (K₁ G₁ 2 नृपते)
 — °) G₄ महत् (for महान्) — With 68^{cd}, of Rām
 1 12 17^{ab} (Kumbh ed) — °) K₄ छिद्रं यत्र हि
 वाञ्छति, Ṇ₁ B Dn D₁-2 2 S छिद्राण्यस्य तु (Ṇ₁ B₂ 6
 D₁ 2 °ण्यत्र तु, D₂ °ण्यस्य च, T₁ °ण्यस्य तु) वाञ्छति

69 D₁ 2 om 69^{ab} — °) B₁ युद्धं हि Ś₁ घृ (or पृ)
 पृथगमनं, K₁ (orig) 2 4 Ṇ₁ पृष्ठ (or °ष्ट)शमन, K₁ (sup
 in sec m) 2 B₁ दु (B₁ द)ष्टशमन, V₁ दुष्टमनस,
 B₂-6 Dn D₂-6 क्षत्र (D₂ शत्रु)शमनं, G₂-4 प्राणिशमन,
 M पृष्ठानुगम, Cd पृष्ठमवन — °) Ś₁ B₄ 2 D (D₁ 2 om)
 T₁ G₁ 4 M₂ °क्षयकारण — °) D₄ किञ्चिदेव, G₂ किञ्चिदे-
 तत्, Cd as in text G₀ निवृत्त S (except G₂)
 तु (for च) — °) Ś₁ Ṇ₁ भवत्येव T₁ G (except G₂)
 M₂ भया (for क्षया) M₁ भवत्यग्रासुता (marg °शुभा)
 वह — After 69, S (except G₂) ins

144* एतत्ते सर्वमाख्यात किं भूय करवाणि ते ।

[M₁ भूय कि (by transp) G₁ 6 कथयामि (for कर°)]

70 °) K₁ Ṇ₁ V₁ B₂ 4-6 D (except D₂) M₂
 यत्क्षम K₂ यज्ञमेतत्समाचर — °) Ś₁ °मत्तोत्थितं, K₁ B₂
 Dn D₁ 2 G₀ °मत्त स्थितो, K₂ °मत्तो * *, K₂ °मेत

स्थितो, B₀ T₁ G₁ 2 4 M₁ °मत्तस्थितो — °) K₂ D₄ G₁-3
 °वर्णस्य — °) Ś₁ भवस्व चैव, K₁ भव एजस्व, Ṇ₁ भवस्ते-
 धस्व, G₁ भव सायस्व, G₀ भव साधस्व — °) V₁ B₂-6 D
 धनैस्, T₁ दादोस् (corrupt), G₂ दारैस् (for दानैस्)
 K₁ सदानैस्तर्पय द्विजान्, K₂ प्रभूते (sio) तर्पयन्निजान्,
 K₂ प्रभूतास्तर्पय द्विजान्, B₁ धर्मैश्चर्यपरो द्विजान्, G₁ दाने
 संतर्पयन्निजान्; G₂ सुदानैस्तर्पयन्निजान्, G₀ धनैस्तर्पयत
 द्विजान्

71 °) K₂ एतत्ते विस्तरे प्रोक्त — °) M₂ यथा (for
 यन्मां) K₁ 2 यन्मां त्वमनुपृच्छसि, K₂ यन्मा त्वमनुपृष्टवान्
 — °) Ś₁ D₄ त्वा — °) K₂ 2 दशार्ह (K₂ °हं) नगरीं,
 B₀ Dn₁ D₁ 2 T₁ G₂-6 M₁ दा (T₁ द)शार्हणगर, G₁
 द्वारकानगर — Cd cites 71^{cd} (entire) as in text.

72 G₁ 6 read 72^a-73^b after वैशं उ° of the next
 adhy B₁ G₂ M₁ om the ref — °) T₁ G₂ एतद्
 (for एवम्) G₂ आज्ञाय (for आख्याय) Cd cites
 text — °) Ś₁ K₄ D₁ 2 Cd नारदो भगवानृपि — °)
 G₂ तैर्युतो — °) K₄ ऋषिर्वयं, G₁ ऋषिभिस्ते, G₂
 °भिर्यै, G₀ °भिर्यै K₂ समावृत्त, T₁ G₂ समागता,
 G₁ महात्मसि

73 For sequence of G₁ 6 of v1 72 — °) K₄
 गतेथ, D₀ गतेपु Ṇ₁ V₁ G₂ राजा (for पार्थो) — °)
 Ś₁ V₁ भारत, Ṇ₁ B (except B₂) Dn T₁ G₂-4 M₂
 कौरव, D₁ 2 कौरवै G₁ 6 आतृभिः परिवारित — G₁ 6
 om 73^{cd} — °) K₂ Ṇ₁ क्रतुवर — °) Ś₁ K₂ V₁ B₀
 Dn D₁ 4-6 पार्थिव, K₁ भारत, Ṇ₁ वै तदा, B₀ D₂
 पार्थिव (for भारत)

Colophon — Sub-parvan N (except K₄) सभा-
 वर्णन (Ṇ₁ V₁ लोकपालसभाख्याय), to it K₂ V₁ B₁ 2 6

१२

वैशंपायन उवाच ।

ऋपेस्तद्वचनं श्रुत्वा निशश्वास युधिष्ठिरः ।
चिन्तयन् राजसूयापि न लेभे शर्म भारत ॥ १
राजर्षीणां हि तं श्रुत्वा महिमानं महात्मनाम् ।
यज्वनां कर्मभिः पुण्यैर्लोकप्राप्तिं समीक्ष्य च ॥ २
हरिश्चन्द्रं च राजर्षिं रोचमानं विशेषतः ।
यज्वानं यज्ञमाहर्तुं राजसूयमियेष सः ॥ ३
युधिष्ठिरस्ततः सर्वानर्चयित्वा सभासदः ।

प्रत्यर्चितश्च तैः सर्वैर्यज्ञायैव मनो दधे ॥ ४
स राजसूयं राजेन्द्र कुरुणामृगभः क्रतुम् ।
आहर्तुं प्रवणं चक्रे मनः संचिन्त्य सोऽमकृत् ॥ ५
भूयश्चाद्भुतवीर्योऽजा धर्ममेवानुपालयन् ।
किं हितं सर्वलोकानां भवेदिति मनो दधे ॥ ६
अनुगृह्णन् राजाः सर्वाः सर्वधर्मविदां वरः ।
अविशेषेण सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः ॥ ७
एवं गते ततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसज्जनाः ।

D add समास — Adhy name N1 पाहुसदेशकथन,
B4 नारदयुधिष्ठिरसवाद', M1 राजसूयोपोद्घातन — Adhy
no (figures, words or both) K1 (marg see m) 2 2
11 (as in text), N1 V1 Dn S 12 — S'loka no
K2 74, Dn 34, D1 2 35, M1 39

12

1 After the ref, G1 0 (which om 1^{ab}-2^{ab})
read lines 72^{ab}-73^{ab} of the previous adhy — ^a)
K1 2 तु (for तद्) — ^b) K2 धर्मपुत्रो (for निशश्वास)
— ^c) N1 V1 B1m 2 2 Dn D2-2 चिन्तयन् राजसूये (D2
'धै')ष्टि, B1 2 D1 2 चिन्तयानस्तु (B1 'मास) राजेन्द्रो

2 G1 0 om 2^{ab} (cf. v.1, 1) — ^a) N1 V1
B1 2 2 0 D G2 M च (for हि) K1-2 G2 तत्; B2 स,
D2 ता (for त) — ^c) K1 4 D2 M1 यज्वना, K2
याज्वनां, Dn2 यज्ञानां D1 2 कर्मनिपुणैर् (for 'भि' पुण्यैर्)
— ^d) K2 D1 2 लोकप्राप्त

3 ^a) K4 N1 B1-2 0 D1 2 G2 राजान (for राजर्षि)
— ^b) G1 0 राजसूयाद् (for रोचमान) B1 विचिन्त्य च
(for विशेषतः) — ^c) K2 2 B2 D1 2 Cd यज्ञाना, B1
G1 यज्वनां, D2 G2 यज्वानां; G2 4 पार्यस्त (G4 'स्तु) S1
आहर्तुं च महायज्ञ — ^d) B1 2 0 वै (for स) B2 'सूय
विशेषतः'

4 ^a) S (except G2) तत् सभासद' (for युधि
ष्ठिरस्ततः) S1 K तु (K4 च) तान् (for तत्) — ^b) T1
G (except G2) M1 नृपोत्तम', M2 नरोत्तम' (for
सभासद') — ^c) B2 अभ्य' (for प्रत्य') K2-4 D2 तु
(for च) B1 समै (for च तै')

5 G1 4 0 om (hapl) 5-6 — ^a) D2 राजसूयं च
(for स राजसूय) K1 Dn2 T1 G2 M1 राजेन्द्र', B1 विधि

वत् (for राजेन्द्र) — ^b) S1 B2 D (except D1 2) तदा
(for क्रतुम्). — ^c) B2 आहर्तुं K2 G2 2 प्रणय — ^d)
S1 K4 B2-2 Dn2 D2-2 M च; Dn1 वा, T1 सा (for स)
K2 मन' संचिन्त्य (sic) सोमकृत्, B1 सचिन्त्य मनसासकृत्
6 G1 4 0 om 6 (cf. v.1 5) — ^a) N1 V1 भूय
श्चाद्भुतवीर्यो धै — ^b) S1 K B2-2 D (except D1 2) M2
'चित्तयन् (for 'पात्यन् — ^c) D1 2 विहित; G2 किं
हिता (for किं हित) K सर्वलोकस्य

7 ^a) D1 अनुगृह्णात्, G1 2 0 अन्वगृह्णन्; G2 अन्वगृह्णात्
(for अनुगृह्णन्) — ^b) S1 K4 B1 4 2 D (except D1 2)
T1 G (except G2) M सर्व' (G4 'र्षा) धर्ममृता वरः; B2 'धर्म
विशारद — After 7, V1 B2-2 D S ins (Cv glosses)

145* सर्वेषा दीयता देय मुष्णन्कोपमदायुभौ ।

साधु धर्मेति धर्मेति नान्यच्छ्रयेत भाषितम् ।

[(L 1) T1 G2-2 M Cv क्रियता, G2 दीयतां (for सर्वेषां)
G2 दीयतां (for दी') Cv cites as above, Cn cites दीयता
(noting an unspecified पाठांतर) B2-2 D2 मुष्ण' (B2
मुच) न्कोपमलायुभौ, T1 G M1 मुक्त (G1 तस्य, G2 अक्त) वीर्यवल
विना, M2 मुक्तपापो बलोरुत, Cv मुक्तकोपो बलान्वित' (for
the post half) — (L. 2) B2 2 साधुधर्मेति, T1 G2 सधर्म
इति, G1 सत्वधर्मास्य, G2 सत्वधर्मै, G2 स तु धर्मास्य (for साधु
धर्मेति) Cv implies as above S Cv पा (M2 चा) धस्य
(for धर्मेति) S (except G1-2) श्रयत, Cv as above]

8 ^a) Dn1 गते तदा; S वृत्ते जगत् (G2 गते तत्र) (for गते
ततस्य) D2 तेस्मिन् (for तस्मिन्). — ^b) K4 B1 G2 प्रजा
(for जना) S1 पितरीच स्वके यत्; T1 G1 2-2 M 'रीवा
न्वरज्यत — ^c) K1 4 द्वेप्यस्य; G1 0 द्वेपस्य (for द्वेष्टा)
— ^d) D2 न तस्य; G2 तत्तस्य; (for ततोऽस्य) G1
'जातशत्रव' — After 8, V1 B (B1 marg) D S ins a
passage given in App I (No 4)

न तस्य विद्यते द्वेष्टा ततोऽस्याजातशत्रुता ॥ ८
 स मन्त्रिणः समानाय्य भ्रातृश्च वदतां वरः ।
 राजसूयं प्रति तदा पुनः पुनरपृच्छत ॥ ९
 ते पृच्छ्यमानाः सहिता वचोऽर्थ्यं मन्त्रिणस्तदा ।
 युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं यियक्षुमिदमब्रुवन् ॥ १०
 येनाभिपिक्तो नृपतिर्वारुणं गुणमृच्छति ।
 तेन राजापि सन्कृत्स्नं सम्राज्जुगमभीप्सति ॥ ११
 तस्य सम्राज्जुगार्हस्य भवतः कुरुनन्दन ।

राजसूयस्य समयं मन्यन्ते सुहृदस्तव ॥ १२
 तस्य यज्ञस्य समयः स्वाधीनः क्षत्रसंपदा ।
 साम्ना पडग्रयो यस्मिंश्चीयन्ते संशितव्रतैः ॥ १३
 दर्वीहोमानुपादाय सर्वान्यः प्राप्नुते क्रतून् ।
 अभिपेकं च यज्ञान्ते सर्वजित्तेन चोच्यते ॥ १४
 समर्थोऽसि महाबाहो सर्वे ते वशगा वयम् ।
 अविचार्य महाराज राजसूये मनः कुरु ॥ १५
 इत्येवं सुहृदः सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन् ।

9 Before 9, Dn2 D2 s s वेष्टा उ — °) B2-4 transp स and मन्त्रिण B1 समाहूय, D1 भाप्य, D5 (by corr) नीय (for नाय्य) — °) B1 यजता (for वदता) K8 वर, D4 वरा — °) B8 यदा (for तदा)
 10 °) S1 K4 प्रोच्यमाना, K2 s N1 V1 B D G1 s s M पृच्छ (for पृच्छ्य) — °) S1 वचस्ते, Dn1 D8 वचोर्थ, D5 र्था (for र्थ्य) K1 2 4 B2 4, 6 D1 2 तथा (for तदा) — °) S1 K2 4 महाराज; K1 राज, K8 त्मान, B1 बाहु, B3 प्रज्ञ, G2 राजन्, G4 प्राज्ञा (for प्राज्ञ) — °) D2 G2 विवक्षुम्, D5 जिघृक्षुम् (for यियक्षुम्) G4 अववीव (for अब्रुवन्) T1 अधियक्षुमिदमब्रुवन् (s10), G1 इद वचनमब्रुवन्

11 °) S1 N1 B8 M नृपते (for नृपतिर्) — °) K1 N1 V1 T1 G2-4 M गृहम्, B1.6 पदम्, Cd गुणम् (as in text) K1 T1 G8 M इच्छति, K2 B1 अच्छति, B2 अर्हति (for अच्छति) G1 वारणच्छत्रमिच्छति, G5 वारणावतमि, G6 वारणत्रौमिच्छति — °) G1 एव (for तेन) K1 सर्जि च, K2 8 राजैव (for राजापि) K1 स; K8 T1 G4 M सत्, K4 B2 4 तत्, N1 V1 B1 s s s D तं (for सन्) G4 कृत्य (for कृत्स्न) — °) K8 तस्माद् (for सम्राट्) Cd cites सम्राज्जुग (as in text) S1 B1 T1 G1 s-s M अभीप्सते, D8 अभीप्सति G2 स सम्राज्जुगमर्हति

12 °) D8 G1 6 तस्मात् (for तस्य) K8 तस्माद् (for सम्राट्) B2 गुणार्हश्च, G4 (sup ln as in text) गुहार्हस्य Cd cites सम्राज्जुगार्हस्य (as in text) — °) K1 सामग्र्य, Cd समय (as in text) B2 4, 6 transp समय and मन्यन्ते K4 मन्त्रिणस् (for सुहृदस्)

13 °) K1 यस्य B1 D2 समय, Cd समय (as in text) — °) S1 स्वाधीन, K2 स्वाधीना, B1 स्वाधीन, G1 (corrupt) स्वामिन् [.] K1 क्षत्रसभवा, Cd as in text — °) Dn1 सम्राट्, T1 सामा, G1 यज्ञा, G2.4 M2 नाम्ना, G5 6 धाम्ना, Cd n साम्ना (as in text) S1 K N1 D1 2

तस्मिन् (for यस्मिन्) — °) K1 श्रीयते, K8 G1 corrupt, K4 भी, B1 नी; G4 व (for ची) S1 K ब्रह्मवादिभिः, some MSS शसितव्रतैः

14 °) S1 K4 D2 4 T1 G2 6 दर्वीहोमान्; K1.8 हविर्होमान्, K2 हविर्हो, N1 दर्वीहोमाद्, B1 दर्वीहोमम्, D5 द्रव्यहोमान्, G1 दर्पि, Cv दर्वी (as in text) G4 (corrupt) दर्वी हि मानुपादाय. — °) K2 सर्वा (for सर्वान्) K2 8 य प्राप्नुयात् (K2 या), D8 यस्माप्नुते, T1 G1 s-s M1 संप्राप्य च, G2 प्राप्नोति य, M1 (inf ln) 2 संप्राप्नुते (for य प्राप्नुते) Cd cites प्राप्नोति, Cn प्राप्नुते B1 सर्वत प्राप्नुते क्रतून्, D1 2 सर्वत प्राप्य सत्कृन् — °) K1 2 B1 D1 2 G1 6 अभिपेकस्य, K8 अभिपे (read वे) चन्, T1 G8-s M अभिपेकश्च, G2 महाभिपेको (for अभिपेक च) K1-8 यागाते, N1 V1 B1 2 4 6 D (except D8 s) G1 M1 यस्याते, B5 यस्यास्ते (for यज्ञान्ते) — °) K2 4 D1 (m as in text) सर्व (K4 सर्व) यत्नेन, S सर्व (G8 वे) वित्तेन (for जित्तेन) K1 योच्यते, D1 2 वाच्यते, G8 युज्यते (for चोच्यते)

15 °) K1 महाराज, S (except G2) भाग (for बाहो) — °) K8 वै (for ते) — After 15^{ab}, B D (except D1) ins

146* अचिरात्वं महाराज राजसूयमवाप्स्यसि ।

— °) D1 सुविचार्य, G1 अविचार (for अविचार्य) — °) B1 कृथा (for कुरु)

16 °) S1 पृथात्मजमथाब्रुवन्, K1 पृथक्पृथगथाब्रु, K2 पृथग्वा सह वाम्, K8 ग्वा सह चाब्रुवन्, K4 क्व सहिताब्रु, V1 B1 2 4, 6 Dn1 D1 2 G4 ग्वचनमब्रु, D8 6 क्व सह साब्रु, G1 6 क्वेन वचोब्रु — °) B2 8 सदृश (for स धर्म्य) N1 तच्च; G1 6 श्रीमान्, M1 श्रुत्वा (for तेषां) B1 2 D1.2 सदस्याना ततस्तेषां — °) M1 तेषा (for श्रुत्वा) N1 श्रुत्वा तेषां वचो नृप, G2 सर्वेषामेव भाषित — °) S1 N1 दृष्टम्, B8 प्रियम्, B4 6 दृष्टम्, T1 G8.4 मृष्टिम् (G4

स धर्म्यं पाण्डवस्तेषां वचः श्रुत्वा विशां पते ।
 घृष्टमिष्टं वरिष्ठं च जग्राह मनसारिहा ॥ १६
 श्रुत्वा सुहृद्वचस्तच्च जानंश्चाप्यात्मनः क्षमम् ।
 पुनः पुनर्मनो दध्रे राजसूयाय भारत ॥ १७
 स भ्रातृभिः पुनर्धीमानृत्विग्भिश्च महात्मभिः ।
 धौम्यद्वैपायनाद्यैश्च मन्त्रयामास मन्त्रिभिः ॥ १८
 युधिष्ठिर उवाच ।
 इयं या राजसूयस्य सम्राडर्हस्य सुक्रतोः ।

श्रद्धाधानस्य वदतः स्पृहा मे सा कथं भवेत् ॥ १९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तास्तु ते तेन राजा राजीवलोचन ।
 इदमुत्तुर्वचः काले धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ।
 अर्हस्त्वमसि धर्मज्ञ राजसूयं महाक्रतुम् ॥ २०
 अथैवमुक्ते नृपतावृत्तिर्गिर्भर्कपिभिस्तथा ।
 मन्त्रिणो भ्रातरश्चास्य तद्वचः प्रत्यपूजयन् ॥ २१
 स तु राजा महाप्राज्ञः पुनरेवात्मनात्मवान् ।

*ष्टम्, G1.0 कर्तुम्, Cd ७ छष्टम् (as in text) — १)
 B1-8 ० D1 ३ M1 (inf lin) ३ जगाम (for जग्राह) K1
 G8 तिरा; V1 B (B8 marg) D1 ३ हरि, G2 कर्तु (for
 [भ]रिहा)

17 ^a) B1 तथ्य, B8 तत्तु; B8 तेषां; T1 G1.8 ३ ० M
 क (T1 G8 का)ल्य (for तच्च) D1 ३ श्रुत्वा च सुहृदस्तस्य;
 G4 कृत्वा सुहृज्जन कल्य — ^b) K1 जानंश्चाप्यात्मनः, B1
 जानंश्चाप्या, B8.० D1 ३ जानानश्चा, D8 प्रजाश्चाप्या, D4 ३
 (sup lin as in text) जानंश्चाप्या, S (except M1)
 जानंश्चा (for जानंश्चाप्या) G8 प्रिय (for क्षमम्)
 — After 17^{ab}, S (G2 om lines 4-6) ins (Cv oites
 pratikas of first 2 lines)

147* सप्रशस्त क्षमारम्भ परीक्षासुपचक्रमे ।

Colophon

वैदापायन ।

चतुर्भिर्भामिसेनाद्यैर्भ्रातृभि सहितैर्हितम् ।

एवमुक्तदा पार्यो धर्म एव मनो दधे ।

स राजसूय राजेन्द्र कुरुणामृपम क्रतुम् ।

जगाम मनसा सद्य आहरिष्यन्युधिष्ठिर । [5]

भूयस्त्वद्भुतवीर्यं जा धर्मेमेवानुपालयन् ।

[(L 1) G1 ३ ० संप्रशस्त, M2 संप्रशस्त G2 ३ क्रिया
 (for क्षमा) — (L 3) G1 सदा (for तदा) — (L 4)
 M2 राजेन्द्र — (L 5) G2 ३ जग्राह (for जगाम) — (L 6)
 = (var) 2 12 6^{ab} G1 भूयस्त्वद्भुतवीर्यं (sic)]
 — ^{cd}) G2 om 17^{cd} M1 reads 17^{cd} after line 1, M2
 after line 6, of 147* S (G2 om) किं हित सर्व (G8
 हित सर्वस्य) लोकस्य धर्मराजो मनो दधे (cf 6^{cd}).

18 ^a) S स मन्त्रिभिर्महाप्राज्ञैर् — ^b) K1 क्रत्वि
 ग्भि स S1 समतत, V1 महामति, D4 महात्मने (sic)
 — After 18^{ab}, N ins

146* मन्त्रिभिश्चापि सहितो धर्मराजो युधिष्ठिर ।

[B1 (m as in text) मुनि (for मन्त्रि) S1 K N1 V1

B1 ० चैव (for चापि) S1 K1-8 N1 V1 B (except B8 ६)
 D1 राजसूय (for धर्मराजो)]

— ^a) S धौम्यद्वैपायनमुत्तुर्वचः — ^d) S1 K समत, N1
 समित, V1 B D M2 मन्त्रित् (B1 भारत, B8 धर्मवित्),
 G2 सर्वज्ञ (for मन्त्रिभि, changed in N to avoid
 duplication of this word in 148*) — G2 ३ ins
 after 18 T1 G4-6, after 19

149* भीमार्जुनयर्म साधं पार्यतेन च धीमता ।

T1 G M1 ins after 18 (G2 ३, after 149*)

150* विराट्पदाभ्या च सात्यकेन च धीमता ।

युधामन्युत्तमौजोभ्या सौभद्रेण च धीमता ।

द्रौपदेयै परं शूरैर्मन्त्रयामास सवृत् ।

19 ^a) K1 इय सा, K8 इय हि, S C७ भवतो (for इय
 या) — ^b) K2 ३ साम्राज्यार्हस्य, K4 सम्राडार्हस्य, G1 ० M1
 सम्राट्साध्यस्य, G2 मम साद्याश्च K2 सुक्रतौ; B1 सुक्रतो,
 B2 ० G8 M1 सुक्रतो, B3 शतक्रतो (sic) — ^c) T1 G त
 (G8 स)त्वेन (for वदत) — ^d) S ममावाप्ति (for स्पृहा
 मे सा)

20 ^{ab}) K4 ततस्, G8 तदा (for तु ते) K4 ते च;
 G1 केन (for तेन) K2 ३ D8 transp. तेन and राजा
 K2 लोचन, D2 G8 ० M2 लोचन, T1 G1-4 M1 लोचना
 — After 20^{ab}, G1 reads 21^{cd} — ^d) K1 B1 ३ Dn
 D4-6 G8 धर्मराज (for धर्मात्मान) — After 20^{cd}, T1
 G2-6 M read 21^{cd} — G2 om 20^a-21^b — ^e) K1
 राजेन्द्र, M1 सर्वज्ञ (for धर्मज्ञ) — १) V1 B2 ३ ० D1 ३
 राजसूये महामती — After 20, T1 G1 ३-६ M read 23
 (G8 4 M1 repeating the stanza in its proper place)

21 S om. 21^{ab} (G2 4 read it after 23, for G2
 cf v. 1. 20) — ^a) K1 transp उक्ते and नृपतौ G8
 उक्तो (for उक्ते) G8 4 नृपति (for नृपतौ) — ^b) G2 ३
 विद्वद्भि (for क्रत्विग्भि) K2 ३ ब्राह्मणैस्, V1 B2-4.०
 मुनिभिस् (for क्रपिभिस्) G4 तदा (for तथा) — After

भूयो विमृशे पार्थो लोकानां हितकाम्यया ॥ २२
 सामर्थ्ययोगं संप्रेक्ष्य देशकालौ व्ययागमौ ।
 विमृश्य सम्यक्च धिया कुर्वन्प्राज्ञो न सीदति ॥ २३
 न हि यज्ञसमारम्भः केवलात्मविपत्तये ।
 भवतीति समाज्ञाय यत्नतः कार्यमुद्वहन् ॥ २४
 स निश्चयार्थं कार्यस्य कृष्णमेव जनार्दनम् ।
 सर्वलोकात्परं मत्वा जगाम मनसा हरिम् ॥ २५

अप्रमेयं महाबाहुं कामाज्ञातमजं नृप ।
 पाण्डवस्तर्कयामास कर्मभिर्देवसंमितैः ॥ २६
 नास्य किञ्चिदविज्ञातं नास्य किञ्चिदकर्मजम् ।
 न स किञ्चिन्न विपहेदिति कृष्णममन्यत ॥ २७
 स तु तां नैष्ठिकीं बुद्धिं कृत्वा पार्थो युधिष्ठिरः ।
 गुरुवद्भूतगुरवे प्राहिणोदूतमञ्जसा ॥ २८
 शीघ्रगेन रथेनाशु स दूतः प्राप्य यादवान् ।

C 2
B 2
K 2.

21^{ab}, Gs 4 ins 151* — G1 reads 21^{cd} after 20^{ab}.
 — °) S (except Gs) रूपयो आतरश्चैव — °) S (ex-
 cept Gs) तद्वाक्य G1 ६ पर्यपूजयन्, M1 प्रत्यपूज्यते, M2
 'पूज्य च — After 21^{cd}, G2 reads 23, repeating it in
 its proper place

22 S reads 22 after 151* (Gs, however, reads
 22^{ab} after 23) — °) K2 ३ च (for तु) S एवमुक्तस्तु
 धर्मात्मा — °) K1 'रेवात्मना तदा, Dn1 'रेवात्मवांस्तया
 S पुनरा (M2 'श्चा)त्मानमात्मनि (G1 'ना) — After
 22^{ab}, Gs ins 151* — °) S1 Ds ३ विमृश्ये, B1-३ ६
 Dn2 D1 २ ६ विमृश (B1 'प्य, B2 ६ Ds 'प)ते (for विम-
 मृशे) K G2 भूयोपि (K2 'रि, K4 'ति) म (K2 om म)-
 मृशे पार्थो, G1 ६ भूयोपि विमृशत्पांडो (G0 'न्यार्थो) — °) S
 लोकात्म (G1 ६ 'कस्य, G2 ३ [by corr] 'काना, Gs
 [orig] 'काल्मा)हितकारणात् K1 भूताना (for लोकाना)

23 S reads 23 after 20^{af} (G2, after 21^{cd}), G2-4
 M1 repeat the stanza here. — °) S1 Ks सामर्थ्ययोग,
 Ds सामर्थ्यकाल, G2 M1 (both second time) सामर्थ्य-
 योगौ, Gs (second time) 'योगान्, G4 (second time)
 'योगात् (for 'योग) Cd otes सामर्थ्य and योग S1
 K4 संप्राप्य (for संप्रेक्ष्य) S (G2-4 M1 first time) साम-
 र्थ्ययुक्ति (G1 ६ 'क्त)मुद्यम्य — °) S1 K1 २ 4 D1 २ G2
 (second time) Cd क्षयागमौ, Ks व्ययागतौ (for 'गमौ)
 V1 देशकालसमागमौ — °) S1 Bs ६ Ds ६ ६ विमृष्य; D1
 'स्य, G4 (second time) 'ज्य (for 'इय) K1 Ds
 सम्यक्सु- V1 B1 विमृश्य सर्वशश्चापि, S (G2-4 M1 first
 time) अवेक्ष्य (G1 'क्ष्य) च विमृश्य च (G1 'इय तु, G2
 'इयैव, G4 'ज्य च) — °) D2 वचनज्ञो, G2-4 M1 (all
 second time) कुर्वन्प्राज्ञा (for कुर्वन्प्राज्ञो) S (G2-4 M1
 first time) सशयेषु पुन पुन Cd has सम्यक्च, and
 कुर्वन् — S ins after 23 (Gs 4, after 21^{ab}, Gs,
 after 22^{ab})

151* सर्वैस्तेर्निश्चितमति काल इत्येव भारत ।

24 S (except G2-4 M1) reads 24 after 22.

— °) V1 प्राज्ञसमारम्भ, G1 यन्धर्मसरम्भ (corr from
 'सन्दर्भो), Gs यज्ञो महारम्भ (for यज्ञसमारम्भ) — °) V1
 B2 4 ६ Dn Ds-६ केवलात्मविनिश्चयात्, B1 Ds T1 Gs 4 M
 केवलात्मविवृ (B1 'शु)द्धये, B2 ६ D1 २ लोकेषु मति-
 निश्चयात्, G1 ६ ६ केवलो (G1 'ले) नामवृद्धये; G2 काले चात्म
 विवृद्धये See Addenda — °) K1 रोचतीति समाज्ञानाद्-
 — °) K2-4 Ds-६ उद्वहेत्, B1 उद्यतम् (for उद्वहन्)

25 °) N1 कुर्वाण, Gs (before corr.) काकुस्थो
 (for कार्यस्य) — °) V1 सर्वलोकात्मक (for 'त्परं)

26 °) S अनाद्यत (for महाबाहु) — °) K1 काम-
 ज्ञानम्, G2 कामजातम् Cd otes कामात् (as in text)
 B1 ६ ६ विभु (for नृप). — °) K2 ३ हेतुभिर् (for
 कर्मभिर्) K1 B2 4 ६ T1 G1 ६ Cn देवसमै, G2 4
 'निर्मितै, Cnp 'समितै (as in text) ❀ Cd देवशब्दे
 नोपचाराद्देवाना कर्मोच्यते । ❀

27 °) G4 नष्ट (for नास्य) S अविज्ञेय (for अवि-
 ज्ञात) Cd otes text — °) K1 नास्ति (for नास्य)
 G2 अकालज (for अकर्मजम्) Cd otes text. — °)
 Dn2 D1 २ च (for स) K1 मया पृष्टो, V1 Bs ६ D1 २ न
 सहते, B1 अविपहेद्; Bs D4 ६ न विवदेद्; Dn (!) न
 विदधद् (for न विपहेद्) S नास्य किञ्चि (M1 कश्चि)द्दे-
 न्मोह (G1 'हाम्, G2 'वम्) Cd otes text — °) K1
 गोपयेदित्यमन्यते, D1 (m as in text) इति कृष्णस्य सम्यता

28 °) T1 स तदा, G2 सत्कृता (for स तु ता) M2
 मत्वा (for बुद्धि) — °) Ks G2 मत्वा; M2 बुद्धि (for
 कृत्वा) — °) G1 ६ ६ गोरवाद् (for गुरुवद्) — °) T1
 दूतम्; G4 दूतम् (for दूतम्)

29 °) S1 K1 २ D2 4 शीघ्रगेण, Ks सीघ्रगेण — °)
 S दूत संप्राप्य यादवान् (G1 ६ संप्रा [G1 'प्र]ययौ नृप)
 — °) D1 २ द्रष्टु (for कृण) — °) Ks द्वारावत्या K1
 समागत; N1 V1 उपागमत्, G2 समागमत् (for 'सदत्)
 — After 29, S ins

152* स प्रह्व प्राञ्जलिर्भूत्वा विज्ञापयत माधवम् ।

दूत ।

C 2 553
D 2 13 41
K 2. 13 47

द्वारकावासिनं कृष्णं द्वारवत्यां समागदत् ॥ २९
दर्शनाकाक्षिणं पार्थं दर्शनाकाक्षयान्युतः ।
इन्द्रसेनेन सहित इन्द्रप्रस्थं ययौ तदा ॥ ३०
व्यतीत्य विविधान्देशांस्त्वरान्निशप्रवाहनः ।
इन्द्रप्रस्थगतं पार्थमभ्यगच्छञ्जनादर्शनः ॥ ३१
स गृहे आतृवद्भावा धर्मराजेन पूजितः ।
भीमेन च ततोऽपश्यत्स्वसार प्रीतिमान्पितुः ॥ ३२
प्रीतः प्रियेण सुहृदा रेमे स सहितस्तदा ।

धर्मराजो हृषीकेश धौम्यन्यामादिभिः सह ।
पाञ्चालमारुह्यसहितैर्भ्रातृभिश्चैव सर्वदा ।
त्वदर्शनं महाबाहो काङ्क्षते म युधिष्ठिर ।
इन्द्रसेनवचं श्रुत्वा यादवप्रवरो बली ।

[(L 1) Gs ० स प्रभुं, Gs स प्राह (for स प्राह) Gs ०
व्याजहार च, M1 व्यज्ञापयत् (for विज्ञा) — Some MSS
om the ref (दृत्) M1 इन्द्रेण (for इत्) — (L 3)
G1 पांचाल्यामत्यसहितैर्, Gs ० M2 पांचालमा (Gs M2 'म') तय
सहितो T1 Gs-० स्तैश्च (for चैव) — (L 4) M2 तदद्या
महोत्साह (for the prior half) M1 मयुसदन (for स
युधि) — (L 5) G4 भव (for इत्) T1 यादवप्रवरे,
G1 माधव प्रवरो, G4 राघवाप्रवरो]

30 ^a) G1 दर्शनाकाक्षिण Ds G1 पार्थ, D1 पार्थ
— ^b) Ks T1 Gs ० M दर्शनाकाक्षयया, G1 'काक्षिणो Ks
[अ]च्युत, D1 (m as in text) पुन (for [अ]च्युत)
— After 30^{ab}, B ins

153* आमहय वसुदेव च बलदेव च माधव ।

[G1 ० रान्नुद्दो, G2 ० वसुदेवश्च (for वसुदेव च) G1 ०
बलदेवश्च (for बलदेव)]

— ^a) G1 वारुकेन च (for इन्द्रसेनेन) K2 सहित — ^d)
B1 ० Dn1 Ds-० अगात् (for ययौ) — Cd oltos इन्द्रप्रस्थ,
पार्थ, and ययौ (as in text)

31 ^a) M1 व्यतीत्य (for व्य) S transp विविधान्
and देशान् — ^b) B2 ० वेगधान्, M2 स्वरवान् — ^c) D1
T1 इन्द्रप्रस्थ — ^d) K1-० आरिदम् (for जना)

32 ^a) K2 G M स्व (for स) N1 B2 ० D1 ०
तदा, V1 तथा (for गृहे) S1 K4 V1 B1 ० Dn Ds-०
पितृवद्; B1 आतृभिः; B2 ० D1 ० माधवो (for आतृवद्)
B1 सार्धं, a few MSS आता; Cd आया (as in text)
— ^c) K2 भीमेन तु; D2 T1 Gs भीमसेन (for भीमेन च)
V1 तथा, B2 तदा (for ततो) V1 B2-० D1 ० राजन्
(for ऽपश्यत्) T1 ततोप्यन्; G1 (corrupt) ततोपाम्

अर्जुनेन यमाभ्यां च गुरुवन्पृथुपथितः ॥ ३३
तं विश्रान्तं शुभे देशे क्षणिं कल्पमच्युतम् ।
धर्मराजः समागम्य ज्ञापयन्त्वं प्रयोजनम् ॥ ३४
युधिष्ठिर उवाच ।
प्रार्थितो राजसूयो मे न चामां केवलेप्सया ।
प्राप्यते येन तत्ते ह विदितं कृष्ण सर्वशः ॥ ३५
यस्मिन्मयं संभवति यश्च सर्वत्र पूज्यते ।
यश्च सर्वेश्वरो राजा राजसूयं न विन्दति ॥ ३६

(for ततोऽपदयन्) — ^a) B2 पितृमानपि (for प्रीति
मान्पितु) S (except M2) प्र(Gs प्रि)भु (for पितु)
V1 B2-० D1 ० अपश्यद्गतिर्ना (V1 'जवन') पितु

33 ^a) N (except K1-० N1) प्रीतेन (for प्रियेण)
B1 मनसा (for सुहृदा) S प्रीत्या (Gs M प्रीत) प्रियेण
पै (M2 'नैर') सगत्या — ^b) K1 रामेण; K2 ० दुरेण; G2
रेमेय (for रेमे म) D1 ० मह ताम् (for महितम्) — ^c)
S1 V1 B1 ० Dn Ds-० पर्युपमित, B1 पर्युपमित, B2 ०
D2 प्रयुपमित; D1 पर्युपमित K1-० S निप्यग्रममुपमित
(Gs ० 'पामित')

34 ^a) K1 (by transp) विश्रान्तं स D1 ० ते (for
त) S1 B1 सुमे, S ममे (for शुभे) — ^b) K1 N1 Gs
क्षणिक; K2 दक्षिण; B2 Dn (for Cn see below) D1 ०
Gs क्षेमिण (B2 'न'), B1 ० D2-० क्षमिण (B1 'न'), all
comun क्षणिन (as in text) S1 काल, K V1 D Cd
कल्पम्; N1 कालम्, G1 कार्यम्; G2 कालम्, G3 कल्पम् (for
कल्पम्) See Addenda — ^c) V1 B2 स्वयं कार्य; D2
समागत्य; G1 स धर्माग्या (for समागम्य) — ^d) S1 [अ]
ज्ञापयत्, K2 कथयत्, Gs निवेद्य (for ज्ञापयत्) N1
B1 ० ० T1 Gs स्व (for स्व) V1 B2 उपगम्याप्रवीदिदं

35 G2 ० ० om the ref — ^a) S1 [5]मौ; B1 वै
(for मे) Ks प्रार्थितो राजसूयो मे, G2 युधिष्ठिरो राजसूयः
— ^b) K2 चामौ, Ks Gs चा (for चा) V1 B1
केवलेच्छया (for 'प्सया) — ^c) K1 तत्वेन; D1 ते ते हि,
S केनेह (Gs केनाह) (for तत्ते ह) Ks N1 V1 B D हि
(for ह) — ^d) S विदित (Gs ० 'तत्') तव चा(Gs
सो)च्युत

36 ^a) Gs यस्मात् (for यस्मिन्) Gs काले (for
मयं) B1 यस्मिन्प्रतिष्ठित सर्व — ^b) Ds यश्च सर्वं प्रपूज्यते,
S यदा सर्वदा उच्यते — After 36^{ab}, G2 reads 38^{ab},
repeating it in its proper place. — ^c) G2 om
36^{cd} B1 लभेत स (for स विन्दति) T1 G1 ० ० M

तं राजसूयं सुहृदः कार्यमाहुः समेत्य मे ।
तत्र मे निश्चिततमं तव कृष्ण गिरा भवेत् ॥ ३७
केचिद्धि सौहृदादेव दोषं न परिचक्षते ।
अर्थहेतोस्तथैवान्ये प्रियमेव वदन्त्युत ॥ ३८

प्रियमेव परीप्सन्ते केचिदात्मनि यद्वितम् ।
एवंप्रायाश्च दृश्यन्ते जनवादाः प्रयोजने ॥ ३९
त्वं तु हेतूनतीत्यैतान्कामक्रोधौ व्यतीत्य च ।
परमं नः क्षमं लोके यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

१३

श्रीकृष्ण उवाच ।

सर्वैर्गुणैर्महाराज राजसूयं त्वमर्हसि ।
जानतस्त्वेव ते सर्वं किञ्चिद्वक्ष्यामि भारत ॥ १

जामदग्न्येन रामेण क्षत्रं यदवशेषितम् ।
तस्मादवरजं लोके यदिदं क्षत्रसंज्ञितम् ॥ २
कृतोऽयं कुलसंकल्पः क्षत्रियैर्वसुधाधिप ।

राजसूयामिषेकाय तदा साम्राज्यमिष्यते

37 ^a) G₈ स राजसूय (for त 'सूय) — ^b) Ś₁ समेत्य (for 'त्य). Ś₁ K₈ च, K₁ २ ४ ह (for मे) V₁ B₈ प्राप्त मेने (B₈ प्राप्य मन्ये) समेत्य ह, B₁ २ ४ ६ D_{1.2} G₈ क्रियतामित्यया (B₄ 'त्येता) ब्रुवन्; T₁ G₁ २ ४-६ M प्राप्यमाहुः समेत्य मां (G₁ मे, G₂ M₁ मा) — ^c) K₄ तच्च (for तत्र) T₁ G₈-६ निश्चिता बुद्धि, G₂ निश्चितमत — ^d) T₁ कथ तव (for तव कृष्ण)

38 ^a) B₈ च, B₈ वै, G₈ तु (for हि). — ^b) N (except Ś₁ K B₈) न दोष (by transp), G₈ न दोषान्, M₁ दोषान्न (for दोष न) — ^c) Ś₁ K₄ B (except B₂) D_n D₈ ६ स्वार्थहेतोस्, D₄ स्वार्थं हेतो (for अर्थ) B₈ S च (G₈ चा) (for [प]व) — ^d) G₂ एतद् (for एव) K₁ अप्रिय प्रवदत्युत

39 ^a) Ś₁ K₄ परीप्सति, T₁ G₁ २-६ M₂ परी (G₁ 'रि) क्षते, G₂ प्रतीक्षते — ^b) Ś₁ K₁ T₁ G₂ ४ ६ M केचिद्वात्म (K₁ 'ध्व) नि, B₁ (m as in text) केचिद्वाक्यानि V₁ वर्तितं, B₈ तद्वित — D_{n1} om 39^{ed} — ^d) S (except G₈) जनवाद (T₁ जनवादा, G₈ ६ जना वाद)-प्रयोजना

40 ^a) K₁ तत्, G₂ तान् (for त्व) D₁ च (for तु) S (except G₈) सर्वान् (for हेतून्) Ś₁ [प]तान् (for [प]तान्) — ^b) T₁ G_{2.4} ६ काम क्रोधम्, G₁ ६ काम क्रोधम् (for कामक्रोधौ) Ś₁ न्युदस्य, K₂-4 B₄ ६ D (except D₂) न्युदस्य, S अतीत्य (for व्यतीत्य) — ^c) N₁ परमे (for 'मं) K₁ B₁-२ ६ ६ D यत्, G₂ ना, G₈ च, M₂ न (for न) D₁ कृत (for क्षम) S काले (for लोके) B₄ क्षेम यत्परमं लोके — ^d) Ś₁ क्षतुम् (for वक्तुम्) V₁ अर्हति (for अर्हसि) G₁ त्वया वदसि माधव

Colophon om. in B₂ — Sub-parvan Ś₁ राजसूय सत्र; K₂-4 राजसूयमत्र, N₁ V₁ राजसूयारभ, B₂ राजसूय — Adhy. name N₁ V₁ B₁ ६ ६ D G₁ ६ M₁ वासुदेवा गमनं; B₈ ४ (with श्री) कृष्णागमन, G₈ राजसूयाप्रसंग, M₂ भगवदागमन — Adhy. no (figures, words or both) K₁ (marg sec m) २ ४ D₈ 12 (as in text), N₁ V₁ D_{n1} 13, S 14 — S'loka no. K₂ ४ 41, D_n 51, D_{1.2} 54, M₁ 32

13

1 T₁ G₈-६ श्रीभगवान्, G₁ २ ६ M श्रीवासुदेव (for the ref) — ^a) T₁ G₄ धर्मेन्द्र (for गुणैर्) — ^b) S सन्नाडसि न सशय — Cd cites 1^{ab} (entire) as in text. — ^c) K₁ २ जानान (K₈ नानाम) स्वेव, K₂ जानते-स्वेव, B₂ जानतश्चैव, D_{n2} D₁ G₂ जानतस्त्व, G₄ जानत-स्वेन Cn cites जानतः (as in text) K₄ D_{n2} D₁ २ M₁ तत् (for ते) K₁ ३ व्यक्ति, K₂ B₁ २ ६ व्यक्तं (for सर्व). B₈ जानन्नपि विदित्वाह, Cd जानतस्ते (read स्वे) व तत्सर्व. — ^d) B₈ मानद (for भारत) B₈ किञ्चिद्वेधि नराधिप, S व्यक्त वक्ष्याम्यशेषत, Cd as in text

2 ^b) K₂ यदविशेषित, G₁ ६ निरव (for यदव) Cd cites अवशेषित (as in text) — ^c) D_{1.2} एव परे, S अराजके, Cd अवरज (as in text) — ^d) G₄ क्षत्रसंस्मृत, G₅ संस्थित, G₈ संज्ञकं

3 ^a) T₁ G₈-६ किल सकल्प, G₁ कूरस, G₄ (before corr.) तव स, M₂ कुलसंकल्पै, Cd as in text — ^b) Ś₁ S (except G₈) वसुधाधिपै — ^c) Ś₁ Cnp निदेश-भारिभस, B₈ D₅ T₁ G_{1.4}-६ निर्देशवाग्भिस्, Cn v as in

निदेशवाग्भिस्तत्ते ह विदितं भरतर्षभ ॥ ३
 ऐलस्येक्षाकुवशस्य प्रकृतिं परिचक्षते ।
 राजानः श्रेणिवद्वाश्च ततोऽन्ये क्षत्रिया भुवि ॥ ४
 ऐलवंश्यास्तु ये राजंस्तथैवेक्षाकवो नृपाः ।
 तानि चैकशतं विद्धि कुलानि भरतर्षभ ॥ ५
 ययातेस्त्वेव भोजानां विस्तरोऽतिगुणो महान् ।
 भजते च महाराज विस्तरः स चतुर्दिशम् ॥ ६

तेषां तथैव तां लक्ष्मीं सर्वक्षत्रमुपायते ।
 सोऽवनीं मध्यमां भुक्त्वा मिथोभेदेऽप्यमन्यत ॥ ७
 चतुर्युस्त्वपरो राजा यस्मिन्नेकशतोऽभजत् ।
 स साम्राज्यं जरासंधः प्राप्तो भवति योनितः ॥ ८
 तं स राजा महाप्राज्ञ संश्रित्य किल सर्वशः ।
 राजन्सेनापतिर्जातः शिशुपालः प्रतापवान् ॥ ९
 तमेव च महाराज शिष्यवत्समुपस्थितः ।

text Cd oites निदेश Ś1 [S]य, V1 B2 ० D3 हि,
 D3 G2 ० [S]ह (for ह) K3 दिदेशवासिभिस्तत्ते
 4 ^a) Ś1 K3 4 ऐदस्य; D1 एलस्य; G2 M1 ऐलस्य
 B3 'वदयाश्च; M1 (an) in. as in text) 'वदयस्य T1
 एल चेक्षाकुवदयश्च, G1 ३ 4 ऐलं चै (G3 चे) चेक्षाकुवदा (G4
 'इय) च Cd v oite 4^a as in text, but Cv also
 oites ऐल (of v1 of G1 ३ 4) — ^b) K3 प्रकृति, V1 B3
 विशेषात्, G1 प्रकृति; Cd v as in text Dn1 G1
 'चक्षयते, D1 'वर्तते; Cd as in text — ^c) B1 राजन्या
 K3 श्रेणीवधा, T1 G1 ३ 4 श्रेणि (T1 before corr 'ष्ट)
 घधा Cd in one MS श्रेणिवधा (gloss प्रधानभूता),
 but in the other 'वद्वा (as in text) — ^d) K1
 तेभ्योन्ये, N1 V1 B D G4 तथान्ये

5 ^a) Ś1 K4 ऐदव (K4 'व्य) इया, K2 ३ Dn D3-३ G3
 ऐल (K3 'ला) वदा, D1 ३ कुलवदा, T1 G4 M1 ऐलवदया;
 G1 ऐलवदा, G2 ऐल वदया, Cn as in text Ś1 तु यो,
 K3 G3 ततो, K4 N1 V1 B1 २ ३ ० D M2 च ये,
 T1 G3-३ तु ते, G1 ० च ते (for तु ये) — ^b) K4 T1 G1 ३
 तथैवेक्षा K1 N1 T1 G3 4 नृप, G1 नृप:

6 ^a) K1 ययातिस् (for ययातेस्) B2 D1 2 चैव,
 G1 ० त्वथ, G2 ३ त्व (for त्वेव) S (except G2)
 वदया (G3 'दा) नां (for भोजानां) — ^b) K2 B1-३ D1 ३
 T1 G4 ३ विस्तारो Ś1 विहितो; K Dn1 (sup in) G2
 द्विगुणो (K4 Sभित्तो); V1 B1 ३ 4 विष्टुतो; B3 Dn2 D3-३
 गुणतो (for सतिगुणो) — ^c) S आज (for भज)
 Ś1 स, K4 G1 ० हि, N1 V1 B1 4 ३ Dn D3 ३ ० [अ]य;
 D1 [अ]य, T1 G3-३ M 'वै (for च) — ^d) K1 B1
 विस्तार; K3 'स्तार; V1 B3 ३ ३ D3 'स्तार K3 Dn1
 (before corr) D3 चतुर्दश, N1 'दिश B3 विस्तार सर्वतो
 दिश, S चतुर्धा तद्यथादिश (G1 'धांघ यथा भृश; G3
 'र्यान्त्याधामृश)

7 ^a) Ś1 तत्, K1-३ सा (for तां) Ś1 K1-३ लक्ष्मी.
 — ^b) K1 सर्वत्र समुपायते, V1 D1 ३ सर्वक्षत्राण्युपायते,
 T1 सर्वक्षत्रियमुपायते (hypermetric) — After 7^a,

N1 V1 B D ins

154* इदानीमेव वै राजाक्षरामधो महीपति ।

अभिभूय श्रियं तेषां कुलानामभिधेयित ।

स्थितो भूमिं नरेन्द्राणामोजसामग्र्य सर्वत्र ।

[(L 1) B3 ० D1 २ राजा (for राजन्) — (L 3)
 D1 ३ युदे (for मूर्ध्नि)]

— ^a) K2 [S]रति; K3 M1 [S]रति, D3 [S]रति,
 D4 [S]रति M2 मोरनेमध्यम भुक्त्वा — ^b) Ś1 'वर्तत
 (for 'मन्यत) K1 N1 V1 B D (except D1 २) M2
 मि (D3 'मै) धोभेदमन्यत Cd supports text

8 ^a) Ś1 चतुर्युस्त्वपरो राजा, K3 चतुर्युस्त्वपरो राजा;
 N1 V1 B D प्रसुर्यस्तु परो (D2 'रूपपरो) राजा (D3m
 दनुर्यस्तु परो राजा), T1 G4 चतुररपरो (G4 'रि) राजन्;
 G1 ३ ० चतुररगलो राजा, G2 ३ M चतुररपरो (G3 'करो,
 M1 'वरो) राजा Cd Cnp चतुर्जंस्, Cdp चतुर्युस् (as in
 text) and 'यंस् Soc Addenda — ^b) Ś1 B1 तस्मिन्
 (for यस्मिन्) K4 B2 S एकशत, N1 B3 ३ ० D 'वदो
 (D3 'वद), V1 'पर, B1 'वदो; B3 एव वदो (for
 एकशतो) K4 B1 २ D1 ३ S भवेत्, V1 B3-३ Dn D3-३
 जगत् (for सभवत्) Soc Addenda — ^c) G2 M Cv
 तत् (for स) K2 (by transp) साम्राज्य स V1 B D
 महाराज (for जरा) — ^d) Ś1 K मानद (K4 भारत),
 B D योगत (B3 धर्मत, D4 योनत), G1 जन्मत, G3 ३
 योजित, Cv योनित (as in text)

9 ^a) G1 सन्तु (for त स) V1 G1 राजन्; G3 राज
 (for राजा) M2 राजान (for स राजा) K3 महाप्राज्ञ;
 K4 V1 B D जरासंध, S महाराज — ^b) T1 सश्रुत,
 G1 ३-३ M सश्रित (M3 'ता), G2 सभूत (for सश्रित्य)
 — ^c) N1 B2-३ Dn2 D1-३ ३ ० राज (N1 'जा) सेनापतिरु-
 — ^d) Cd त जरासंधमाश्रित्य सेनापति सन् शिशुपालो राजा
 जात इत्यन्वय ।

10 ^a) D4 स साम्राज्य (for तमेव च) G2 महाराजा,
 G3 'राजन् — ^b) Ś1 G2 ३ समुपस्थित; Dn1 D3 'पास्थित
 — ^c) K1 Dn1 D1 चक्र, K4 G4 वक्त्र, V1 वज्र;

वक्रः करूपाधिपतिर्मायायोधी महाबलः ॥ १०

अपरौ च महावीर्यौ महात्मानौ समाश्रितौ ।

जरासंधं महावीर्यं तौ हंसडिभिकावुभौ ॥ ११

दन्तवक्रः करूपश्च कलभो मेघवाहनः ।

मूर्ध्ना दिव्यं मणिं विभ्रद्यं तं भूतमणिं विदुः ॥ १२

मुरं च नरकं चैव शास्ति यो यवनाधिपौ ।

अपर्यन्तवलो राजा प्रतीच्यां वरुणो यथा ॥ १३

भगदत्तो महाराज वृद्धस्तव पितुः सखा ।

स वाचा प्रणतस्तस्य कर्मणा चैव भारत ॥ १४

स्नेहवद्भस्तु पितृवन्मनसा भक्तिमांस्त्वयि ।

प्रतीच्यां दक्षिणं चान्तं पृथिव्याः पाति यो नृपः ॥ १५

मातुलो भवतः शूरः पुरुजित्कुन्तिवर्धनः ।

स ते संनतिमानेकः स्नेहतः शत्रुतापनः ॥ १६

जरासंधं गतस्त्वेवं पुरा यो न मया हतः ।

पुरुषोत्तमविज्ञातो योऽसौ चेदिषु दुर्मतिः ॥ १७

आत्मानं प्रतिजानाति लोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमम् ।

Bs D2-8 वक्र (D2.8 'व्र'), Dn2 वक्र, G2 वक्र (for वक्र) S (except M2) करूपाधिपतिर — ^a) B2 महीयोधो, B6 मायायोधो, D4 मायोपाधी (for माया)
11 ^a) G6 अपरेण (for 'रौ च') S1 K4 M2 तु (for च) V1 महावीरौ, S 'मानौ (for 'वीर्यौ) — ^b) S1 K4 B6m महात्मान, K2 सहात्मानौ S1 K2 8 तमाश्रितौ; B4 समाश्रिता S बलवीर्यपरिश्रुतौ — ^c) B (except B5) D1.2 महाराज, D8 'वीर्य, S समाश्रि(T1 'श्रु)त्य (for महावीर्य) — ^d) K4 D1 तं (for तौ) S1 K2 हंसडिभिका (K2 'फि)कौ; K1 'हितकौ, K8 D8 'डिभिका, N1 V1 B Dn D1.2 G8 'हिभिका; T1 'विभिका, G4 'डित्वकौ; G5 6 M2 'डिव (G5 'डिवि)कौ

12 ^a) N1 V1 Dn T1 चक्रदत्त, D6 G4 दंतवक्र K कुमारश्च, S (except M2) करूपाश्च — ^b) K क (K1 का)लिगो, N1 V1 B1.2 8 8 D करभो (for कलभो) — ^c) D4 मूर्ध्ना, G1-5 M मूर्ध्नि N1 V1 B Dn2 D2-8 दिव्य, G1 व्योम- (for दिव्य) K1-8 मूर्ध्ना विभ्रन्मणिं दिव्य, G6 मूर्ध्न्योममणि विभ्रद् — ^d) G1 8 8 यस् (for यं) N1 V1 Dn D8-8 यमद्भुतमणि, B8 8 अत्यद्भुत, D1.2 ह्यद्भुत (for य त भूत) B1 अद्भुतं मणिविदुः

13 ^a) K1 2 4 N1 V1 B2-8 Dn D8-8 G5 8 मु (K2 D4 म)ह, B1 8 पुरं (for मुरं) B1 तुर्वसु; D4 8 यवन (for नरक) — ^b) B8 शास्ते T1 G8 4 यो (for यो) K1 [S]य जनाधिपौ, K8 4 V1 B D G2 य (D8 ज)वनाधिप (K4 'पं); G1.5 8 यवनावुभौ, M2 'नाधिपै.

14 ^a) A few MSS महाराजा — ^c) D8 सदा च; T1 G1-5 M स चापि (for स वाचा) G6 स जातप्रणयस्तस्य — ^d) B2-4 नैव, M1 [प]व च (by transp) B1.5 8 D कर्मणा च विशेषतः

15 ^a) S1 स्नेहवान्यस्तु, N1 'वत्सेन, V1 B2 2.8 D 'वद्भश्च, G1 2 8 'वधस्तु, G6 'वधश्च N1 विधिवन् (for पितृ) V1 B1.2 8 8 D transp पितृवत् and मनसा

— ^c) N1 V1 D1 प्रतीच्या K1.2 Dn1 दक्षिणा चांतं; N1 दक्षिणांत च, V1 दक्षिणात्याश्च; B2 8 D4 8 दक्षिणस्यां च, B6 दक्षिणे चाते — ^d) S1 B4 D6 पृथिव्याः प्रति यो नृप, K2 पृथिव्या पाति यो नृप, K8 4 V1 B5 D1 पृथिव्या प (K8 पा)तयो नृपा (K4 'प, V1 B5 'प:), N1 D2 पृथिव्या (D2 'व्या) पति (810) यो नृप, B1-8 6 पृथिव्यां (B2 'व्या) पार्थिवो नृप (B2 'प); Dn1 D4 पृथिव्यां (D4 'व्या) सति ये नृपा, D8 पृथिव्या पाति यो नृप, S पृथिवीं पाति (G6 'व्यां सति, M1 प्रयिता याति, M2 पृथिवीं याति) ये नृपा (G1 पृथिव्यास्त, the rest broken), text as in K1 Dn2 D5 (but of K2 D8) — After 15, T1 G1 8 8 6 ins

155* ते चापि प्रणतस्तस्य महात्मानो भयार्दिता ।

16 ^a) S1 राजा, K2 8 राजन् (for शूर) K1 मातुल्याद्भजते युष्मान्; K4 मातुलो भजते राजा — ^b) Cf 5 169 2^a K1 परजित्, K5 पुरजित् — ^c) S1 सह संनतिमानेक, V1 स तेपामति, D8 स ते सनध Cd cites सनतिमान् (as in text) — ^d) K N1 V1 M2 शत्रुवाधन, B D 'सुदन

17 ^a) K1 D1 2 G8 4 जरासंध, G2 'संधो S1 तत्र, N1 V1 B2 4-8 D (except D2 8 8) S त्वेव (G2 त्वेक, G8 चैव) (for त्वेवं) — ^b) T1 G1-8 8 8 M1 transp मया and हत S1 मया ये (read यो) न पुरा हत, K य पुरा न मया हत, G4 M2 पुरा यो निहतो मया — S10m 17^a-18^b — ^c) K1 विज्ञान, K2-4 विज्ञानाद्, G1 विज्ञाया, G2 विज्ञाता T1 G4 8 पु (G4 प)रुपोक्तिम विज्ञाता; M पु (M1 प)रुपोक्तिमविज्ञाय Cd cites पुरुषोत्तम and विज्ञात — ^d) K1 D4 द्वेष्टि स; K2 8 द्वे (K8 द्वे)ष्टि सु, K4 विद्वेष्टि (for चेदिषु)

18 S10m. 18^{ab} (of. v1 17) — ^a) V1 S (except G5 6 M2) प्रतिजानीते, D8 'जानामि — ^c) T1 G5 M1 आदत्त, G2 आदत्त (for आदत्ते) — ^d) K4 यस्तु;

G 2 503
D 2. 14 19
K 2. 14 19

आदत्ते सततं मोहाद्यः स चिद्धं च मामकम् ॥ १८
वद्गुण्डकिरातेषु राजा बलममन्वितः ।
पौण्ड्रको वासुदेवेति योऽसौ लोकेषु विश्रुतः ॥ १९
चतुर्थः स महाराज भोज इन्द्रसखो बली ।
विद्याबलाद्यो व्यजयत्पाण्ड्यकयकैशिकान् ॥ २०
भ्राता यस्याहतिः शूरो जामदग्न्यसमो युधि ।
स भक्तो मागधं राजा भीष्मकः परवीरहा ॥ २१

G३ यस्य; G४ यदाप् (for य स) K३ D३ G३ स; B३ तु (for च).

18 ^a) K३ चक्रपुटः; K३ घगपुटः; V३ अगपुटः; D३ घगपुटः; T३ G३ ४-० चक्रपुटः; M३ पगपुटः G३ यस्तपुटः किलरातेषु (hypertorio) — ^b) S (except M३) राजा सचलवाहन — ^c) Ś३ G३ ० पुटयो (Ś३ 'के); K३ ० पौण्ड्रको; D३ ३ पौण्ड्रको Ś३ यतु (for वातु) — ^d) Ś३ K३ लोकेषु पप्रथे; B (except B३ ४) D३ ३ ४ G३ (before corr) लोकेषु (D३ हेयेति) विश्रुत; Dn D३ ३ लोकेषु (for लोकेषु वि)

20 ^a) Ś३ N३ V३ B D Cd चतुर्थमाह (D३ स च सप्राण); T३ G चतुर्थाह (G३ 'भुजो); M३ चतुर्भाग (for चतुर्थ स) K३ ३ चतुर्थमपरो राजा; K३ ३ चतुर्थ म परो राजा Cf v. 1. 8 — ^b) T३ भाग; G३ राजन्; G३ ३ भोग (for भोज). D३ भोजेन्द्र (for भोज इन्द्र) K३ Dn३ इन्द्रसखा, G (G३ laonna) M३ 'समो (G३ 'बलो) (for 'समो) — ^c) K३ B३ विद्याबलान्यो, D३ 'द्वो Ś३ K३ B३ छजयत्; N३ [S]भिजयत्; D३ विजयत् (for व्यजयत्) V३ B३ ३ D३ विद्याधरान्त् गचरान्; D३ विद्या धराय्ये ये च (m विद्याबलाद्योजयन्त); S विद्याभुजपलो (M३ 'बलभुजो)चोरी — ^d) K३ पाण्ड्यकयकैशिकान् (sic), N३ B३ ३ Dn D३-३ स पाण्ड्यकयकैशिकान्; V३ B३ ३ D३ ३ या (D३ पा)ति ये ययैशिकान् (B३ 'यैशिकान्; B३ 'पांति कान्); B३ पाण्ड्यान्मकयकै; T३ अजयन्पाण्ड्यकै, G३ ० अजयत्पाण्ड (G३ 'द्व)कैरलान्; G३ ४ अजयत्पाण्ड्यकै (G३ 'कै)यान्; G३ M अजयत्पाण्ड्यकैशिकान्, G३ अजयन्पाण्ड्यकै

21 ^a) Ś३ यस्य महा; K३ यस्यादति; K३ यस्याह्य, N३ V३ B Dn D३ ३ ० 'हृति; D३ 'हृति; D३ यस्य एति; G३ यस्याहति; G३ 'स्मृत (for 'हृति). See on 2 1 27^a, and of 2 28 30^a M३ भासयन्त्याहति शूरो — G३ ० om 21^b-23^a — ^b) N३ B३ Dn D३-३ [S]अपय; D३ ३ बले, D३ भवान्; G३ युधि (for युधि) — ^c) K३ G३ मागधो, V३ B (except B३ ३) G३ मागधे; T३ 'धा — ^d) K३ 'वीरहा

प्रियाण्याचरतः प्रहान्मद्रा संवन्धिनः यतः ।
भजतो न भजत्यम्मानप्रियेषु न्ययम्यतः ॥ २२
न कुलं न बलं राजन्नाभिजानन्मथान्मनः ।
पश्यमानो यशो दीप्तं जगसंभृताश्रितः ॥ २३
उदीच्यभोजाश्र तथा कृतान्यष्टादशभिर्मो ।
जगसंधभयादेन प्रतीर्त्तं दिग्माश्रिताः ॥ २४
शरसेना भद्रकाश्र बोधाः शान्त्वाः पटवराः ।

22 G३ ० om 22 (cf v. 1 21) — ^a) K३ 'व्याप रिते; B३ ३ 'व्यापारिणि; S (except G३; G३ ० om) 'नि चरत (G३ 'ता) K३ N३ V३ G३ मथान्; B३ D३-३ प्रह; B३ प्राज्ञ; D३ प्रहान् (for प्रहान्) — ^b) K३ प्रियः; T३ G (G३ ० om) M३ भगन्तः; M३ मथान् (for मद्रा) K३ N३ B३ ३ ३ Dn मथ; K३ मथ; B३ मथ; D३ ३ मथ; D३ मथ; Ś (G३ ० om) तथा (for मथ) — ^c) K३ G३ Cr भजति (for भजति) T३ M३ [म]त, G३ Cr [म]मन्तः (for [म]मान) — ^d) K३ प्रियेषु न, K३ न प्रियेषु, V३ B३ योप्रियेषु, G३ प्रियेषु न, Cr अश्रियेषु (as in text)

23 G३ ० om 23^a (cf v. 1 21) — ^a) B३ यु; B३ ३ ३ D (except D३ ३) न (for the second न) D३ नाल, G३ नाल (for नाल) T३ राजा (for राजन्) — ^b) K३ G३ नाभिजातः; K३ नाभिजातः; N३ B३ ३ ३ Dn D३ अभ्यजानात्; V३ B३ ३ नाभिमान, B३ नाभ्यजानात्; D३ ३ अभ्यनरत; D३ अभ्यनरान्; D३ नाभिमानन्; D३ अभ्यमान्, T३ G३ ३ ३ M३ नाभिजात्य; M३ नापि जातिम् (for अभिजानन्). M३ अथामन; M३ तथामान G३ ३ नाभिजा (G३ 'जा)नाभिधातन् — ^c) K३ यन् यानो; B३ ३ पश्यक्षापि (for पश्यमानो) — ^d) K३ उपाधिता; N३ समाधित; B३ ३ Dn D३-३ उपम्यन्, D३ ३ अपाधित, G३ ३ उपाधित (G३ 'धिता)

24 ^a) K३ M३ उदीच्यभोजश्र; G३ 'भोजाश्र K३ तथा; T३ G३ ३-० M वय (for तथा) Ś३ उदीच्यभोज शतश; N३ V३ B D उदीच्याश्र (B३ 'व्या च) तथा भोजा; G३ उदीच्याश्रैव भोजाश्र — ^b) Ś३ [अ]ष्टादशापरे; K३ ३ 'ज्ञानि भो; N३ B३ ३ ३-० D 'दा प्रमो; V३ B३ 'ज्ञानच; T३ 'दाविभो; G३ 'दादिभो; G३ 'दापि भो; G३ [अ]ष्टो दशापि भो; G३ [अ]ष्टादशानभो — ^c) D३ G३ प्रतीप्या K३ आश्रित; B३ ३ Dn D३-३ ३ (by corr) आश्रिता; D३ (before corr) T३ G३ आश्रित; G३ आश्रित (for आश्रिता)

25 G३ ० om (hapl) 25-27 — ^a) B३ करभका; D३ ३ ३ (before corr) G३ ३ ३ M३ भद्रका; G३ 'योधा;

सुखराश्च सुकुट्टाश्च कुणिन्दाः कुन्तिभिः सह ॥ २५
 शाल्वेयानां च राजानः सोदर्यानुचरैः सह ।
 दक्षिणा ये च पाञ्चालाः पूर्वाः कुन्तिषु कोशलाः ॥ २६
 तथोत्तरां दिशं चापि परित्यज्य भयार्दिताः ।
 मत्स्याः संन्यस्तपादाश्च दक्षिणां दिशमाश्रिताः ॥ २७
 तथैव सर्वपाञ्चाला जरासंधभयार्दिताः ।

खराष्ट्रं संपरित्यज्य विद्वताः सर्वतोदिशम् ॥ २८
 कस्यचित्त्वथ कालस्य कंसो निर्मथ्य बान्धवान् ।
 वार्हद्रथसुते देव्यावुपागच्छद्ब्रुवामतिः ॥ २९
 अस्तिः प्राप्तिश्च नाम्ना ते सहदेवानुजेऽवले ।
 वलेन तेन स ज्ञातीनभिभूय ब्रुवामतिः ॥ ३०
 श्रेष्ठ्यं प्राप्तः स तस्यासीदतीवापनयो महान् ।

G⁸ 'योधाः (for 'कारा) — ⁵) K₁ बौधा; K₂ बौद्धा, V₁ D₄ T₁ G₂ 2.5 M यो(G⁸ 5 M यौ)धा; B₁ बोढा, B₈ 6 D₁ 2 चोला (for बोधा) S₁ K₄ D₈ T₁ G₂ 2.5 M साल्वा; K₁ शाल्या, B₁ शालाः (for शाल्वा) G₁ 6 सागरातपटच्च(G₁ 'पदच')रा — ⁶) K₁ सकूराश्च, K₂ 8 सस्यूला, K₄ सुस्यूरा; N₁ V₁ B₂ 4.5 D_n D₁ 2 4 6 सुस्थला; B₁ सस्थला; B₈ 6 सुस्यूला; D₈ 5 स्वस्थला; G₁ 6 सुस्थिरा (for सुस्थरा) K₁ 8 सकूटा(K⁸ 'द्या)श्च, K₂ सकुट्टाश्च, K₄ सुकूट्टा, B₁ सुपुष्टा, B₄ 6 D₂ सु(B⁶ स)-कूट्टा; D_n 2 सुपुष्टा; D₁ 4 सुकुंदा, G₁ 6 विघट्टा (for सुकुट्टा) T₁ G₂ सुस्थिरात्मनिघट्टाश्च (G₂ 'कटादाश्च), G₈ 5 सुस्थिराभ्मनि(G⁸ 'वि)घट्टाश्च, M सुस्थिराभ्मकघटाश्च — ⁴) S₁ कुनिन्दा, N₁ V₁ B D कु(B⁸ पु)लिन्दाः (N₁ B⁶ 'गाः; B₈ D₁ 2 'का), G₁ 6 तथा वै (for कुणिन्दा) B₁ कुन्तिभिः, B₈ कीर्तिभिः, G₈ कुदिभिः (for कुन्तिभिः) D₁ 2 सह (for सह)

26 G₄ om 26 (cf v 1 25) — ^a) K₁ शाल्व, N₁ V₁ B D शाल्वा(D₈ साल्वा, D₄ पाया)यनाश्च S (G₄ om) शाल्वे(G₁ सल्वे; M₂ साले)यानां च राजासीत् — ⁵) K₄ सौदर्यानुचरैः; S (G₄ om) सामालो(G₁ 'न्यो)नु — ⁶) G₈ 5 दक्षिणा S₁ चैव (for ये च) S₁ पाचाल्या — ⁴) S₁ K केर(K₁ 'व)ला, N₁ कालका, D_n 2 कौशला, T₁ G₈ M माळ(M₂ 'ल)वा (for कोशला) B पूर्वा कुतिसकोशला (B₈ 'केरला, B⁶ 'कोसला); D₁ 2 पूर्व(D₂ पूर्वा)कुतिसकोशला; G₁ पूर्वा * * * * लवा, G₂ पूर्वावतिष्ठमालवा, G₈ पूर्वा कुदिष्ठ मालवा; G₆ पचकुतीषु मालवा

27 G₄ om. 27 (cf v 1 25) The sequence of 27-28 in K₁ is 27^{cd}, 28^{ab}, 27^{ab} and 28^{cd} — ^a) S (G₄ om) त उ(T₁ द)त्तरा (for तथोत्तरा) K₁ ततोपरा दिश वापि — ⁵) N₁ परित्यज्याश्रितादिता, V₁ B₁ 2 6 D₁ 2 वसत्याश्रित्य दस्यव, G₁ 6 त्यक्त्वा पश्चिममाश्रिता — ⁶) G₁ उत्सा (for मत्स्या). S₁ K₁ G₈ M सुन्यस्तपादाश्च, K₂ 8 B₈ तु (B₈ च) न्यस्त, K₄ समत्स्य, G₆ सन्यस्तपासाश्च — ⁴) S (G₄ om.) पश्चिमां (for

दक्षिणा) K₁ T₁ दिशिम् K₁ D₈ 4 आस्थिताः, B₈ आगताः (for आश्रिता)

28 K₈ om 28^{ab} For sequence of K₁, of v 1 27 — ^a) B₁-2 6 D₁ 2 कुर्व, G₁ तथा वै (for तथैव) K₁ 2 D_n 1 G₂ सर्वे (for सर्व-). — ⁶) S₁ स्व राष्ट्र V₁ B D G₈ 4 6 M₂ स्व(D₄ स्व)राज्य. — ⁴) B₈ D₁ G₄ विद्युता, D₂ 'डुता (for 'डुता) K₁-3 B₁ T₁ G₈-5 दिशः (for -दिशम्) — After 28, S ins

156* अग्रतो ह्यस्य पाञ्चालास्तत्रानीके महात्मनः ।

अनिर्गते सारवले मागधेभ्यो गिरिव्रजात् ।

[(L 1) G₆ [5]ग्रस्य (for ह्यस्य) M₁ तत्रानीक मनस्विन (for the post half) — (L 2) G₆ अनिर्गते सारवलो (for the prior half)]

29 ^a)=1 123 68^a. 5 193 30^a. S उग्रसेनसुतः कस — ⁵) D₁ सोति, S पुरा (for कसो) K₁-3 B₁ 2 6 D (D₁ m as in text) यादवान् (for बान्ध) — ⁶) K₁ 'मने देव्यौ, G₆ सुनीय* (for -सुते देव्यौ) K₂ देव्याम्, D_n 2 देव्यान्, G₄ M₁ दिव्ये (for देव्यौ) — ⁴) S₁ K₈ T₁ G₄-6 M उपा(G₄ 5 'प)यच्छद्, K₂ उपयेमे; K₄ उपायच्छद्, G₂ उपगच्छद् (for उपागच्छद्)

30 S₁ K₂ om (hapl) 30 — ^a) K₁ 4 D₄ 6 G₂ 4 अस्तिप्राप्तिश्च (G₂ 'सि च); D₈ T₁ M₁ अस्ति(M₁ 'सि)प्राप्तिश्च (T₁ 'च), G₁ अस्ति प्राप्ति च, G₂-4 अस्तिप्राप्ति (G₈ 'स्तो, G₄ 'सि) च, G₅ 6 अस्ति प्राप्ती (G⁶ 'सि) च K₁ 4 नाम्नो K₁ 4 मे, K₈ द्वे (for ते) — ⁵) B₁ वली (for सवले) — ⁶) N₁ B D_n 1 D₈-6 T₁ स्व, D₁ 2 G₁ सं (for स) — ⁴) K₈ सुदुर्मति, T₁ स्वयामतः (for ब्रुवामति)

31 B₄ reads 31^{ab} twice in succession — ^a) K₂ श्रेष्ठ, B₈ 4 (second time) श्रिय, G₁ 6 जयैष्ठ्य, G₈ श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ्य) K₁-3 B₈ 4 (second time) 6 D_n 1 D₁ 2 G₁-3 M₂ प्राप्तस्य (for प्राप्त स) B₄ (first time) तत्र (for तस्य) — ⁵) D₁ 2 अतीवोपचयो; T₁ G₄ 5 इति चा(G₄ पा)पनयो, M₁ अतीवावनयो (for अतीवाप) B₄ (first time) अतीव बलवानृप — ⁶)

C 2 596
B 2. 14 32
K 2. 14 33

भोजराजन्यवृद्धैस्तु पीड्यमानैर्दुरात्मना ॥ ३१
ज्ञातित्राणमभीप्सद्भिरस्सत्संभावना कृता ।
दत्त्वाक्रूराय सुतनुं तामाहुकसुतां तदा ॥ ३२
संकर्षणद्वितीयेन ज्ञातिकार्यं मया कृतम् ।
हतौ कंससुनामानौ मया रामेण चाप्युत ॥ ३३
मये तु समुपक्रान्ते जरासंधे समुद्यते ।
मन्त्रोऽयं मन्त्रितो राजन्कुलैरष्टादशारैः ॥ ३४
अनारमन्तो निघ्नन्तो महास्रैः शतघातिभिः ।
न हन्याम वयं तस्य त्रिभिर्वर्षशतैर्वलम् ॥ ३५

तस्य ह्यमरसंकाशौ बलेन बलिनां वरौ ।
नामभ्यां हंसडिभकाचित्यास्तां योधसत्तमौ ॥ ३६
तावुभौ सहितौ वीरौ जरासंधश्च वीर्यवान् ।
त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥ ३७
न हि केवलमस्माकं यावन्तोऽन्ये च पार्थिवाः ।
तथैव तेपामासीच्च बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ॥ ३८
अथ हंस इति ख्यातः कश्चिदासीन्महावृषः ।
स चान्यैः सहितो राजन्संग्रामेऽष्टादशारैः ॥ ३९
हतौ हंस इति प्रोक्तमथ केनापि भारत ।

३१ K: B: s Dn च (for तु) K1 V1 B: s D1 s
भोजराजस्य वृद्धैश्च (K1 V1 'स्तु'), Ks 'राजन्यमन्त्रैश्च',
K4 'जन्मैश्च वृद्धैश्च', B1 'राजसमृद्धैस्तु'. — 'd) B1 दुरात्मभि'
D1 पीड्यमानो दुरात्मन'

32 'a) K1 अभीप्सद्भिर् D1 गतित्राणमलिप्सद्भिर्
— 'b) ३१ आत्म, V1 मयि, Ds अस्व (for अस्वत्)
— B transp 32nd and 33rd — 'c) K4 D1-s सू',
B1 स्वातंत्र, Bs स्वतनु (for सु') ३१ K: s B1 s ता
(B1 त) त्वा(K: s चा)हुकसुतां; S (except G: s)
आहुकस्य सुता (for तामाहुक') K1 (corrupt) दत्त्वाक्रूरा
(added in marg यसु)तनु तामाहुकस्य सुता तदा

33 'a) G: सक्षणेद्वितीयेनैव — 'b) S (except M: s)
'त्राण (for 'कार्यं) ३१ K transp मया and कृत — 'c)
Ks हत कंस सुनामासौ, K4 G: s हतौ कंससुदामानौ
Cd cites सुनामा — 'd) K1: s G: s चा(K1 वा)च्युत,
K2 चाष्ट; V1 चानघ, T1 चाच्युतौ, M चाह वै (for
चाप्युत) — After 33, T1 G (except G: s) ins

157* हत्वा कस तथैवाजौ जरासंधस्य विभ्यता ।

मया रामेण चान्यत्र ज्ञातय परिपालिता ।

[(L 1) G: s s 'वादौ (for 'वाजौ)]

34 'a) ३१ क्षत्रे तु, V1 B1 s s कसे च, Bs उभये,
G: s मयेन (for मये तु) K: s च (for तु) ३१ समनुकृति;
K4 N1 V1 B D समतिकृति (Ds 'नुप्राप्ते'), G: s s समुपा
(for समुप') — 'b) Ks T1 Gs जरासंध Dns समुद्यमे
— 'd) K1 भोजैर् (for बुद्धैर्) G: s अष्टादशारैः; Cd as in
text.

35 'a) V1 अविश्रम्य विनिघ्नतो; B1 अनस्रौत च निघ्नतो,
Bs s अविश्रात विनिघ्नतो (Bs 'तौ'); B: s अनेन मन्त्रो विघ्नतो,
Dn1 Ds s अनारमतो नि(Ds वि)घ्नतो, Dns D1 s
अनारत विनि', G1 अनामतोभिनि', Gs अरमतो विनि',
Gs अरमतानि' — 'b) ३१ K1 s s शतपा(K1 'या)तिभिः;

Ks दक्षपा', N1 शरघा', B1 शतपत्रिभि, B: s Dn D: s
G1: s s M: s शत्रुघातिभि', B: s D1 G: s दक्षघा' Bs महादक्षै
पत्रिभि' — 'c) ३१ G: s नि (for न) ३१ N1 V1
B (except B: s) D (except D: s) M: s हन्यामो;
Gs निहन्या K1 s S (except M1) वल (for वय)
— 'd) G1 s वर्षे पुनर्; G: s वर्षगतैर् (for वर्षगतैर्)
K1-s N1 V1 B: s M: s अपि, T1 G M1 वय (for वलम्)

36 'a) V1 च; S[अ]पि (for हि) K2 तस्या ह्यमर'
— 'c) K1-s नामतो, Ds नामस्यां ३१ Ks हंसडिभकौ,
K1 s Ds T1 G1 'डिभकौ; K4 'डिभकौ, N1 B Dn D: s
Gs 'डिभकौ, V1 'तिभकौ, G: s 'डिभकौ, G4 'डिभकौ;
Gs 'डिभकौ — 'd) ३१ आसते (for ह्यस्तां) T1 G: s
योध' (for योध') N1 V1 B D अशस्त्रनिधनावुभौ

37 'a) D1 s सहितौ (for सहितौ) — 'd) G1 s s
पर्याप्त G1 नो (for मे)

38 'b) K: s V1 B: s D: s G: s M1 [S]पि; G1
laonna, Gs ह (for च) — 'c) ३१ K N1 V1 B: s एव
(K1 एषा हि) (for तथैव) B: s आसीत् — 'd) T1 G: s
युद्ध, Gs युधि (for बुद्धिर्) A few MSS. वर, वर.
— After 38, S (except M: s) ins

158* अष्टादश मया तस्य संग्रामा रोमहर्षणा ।

दत्ता न च हतौ राजञ्जरासंधो महाबल' ।

[(L 1) G: s संग्रामो रोमहर्षण (for the post. half)

— (L 2) T1 G: s तु (for च) G: s राजा (for राजञ्ज)

39 'a) Gs अतो (for अथ) D1 अल (corr to हल)

— 'b) K1-s D: s महा (for महान्) D: s नृप S आसी

त्कश्चिन्नराधिप' (M: s 'प'), Cv (?) आसीत्कश्चिन्नराधिप'

(uncertain) — D1 ins marg see m 39nd-40

— 'c) K स चाप्य(Ks 'न्यो)भिहतो राजन्, N1 B: s s D

रामेण स हतस् (Bs सहितस्) तत्र, V1 Bs ततो रामेण स

हत' (Bs निहत); S (and Cv? uncertain) नरोन्य'

तच्छ्रुत्वा डिभको राजन्यमुनाम्भस्यमज्जत ॥ ४०
 विना हंसेन लोकेऽस्मिन्नाहं जीवितुमुत्सहे ।
 इत्येतां मतिमास्थाय डिभको निधनं गतः ॥ ४१
 तथा तु डिभकं श्रुत्वा हंसः परपुरंजयः ।
 प्रपेदे यमुनामेव सोऽपि तस्यां न्यमज्जत ॥ ४२
 तौ स राजा जरासंधः श्रुत्वाप्सु निधनं गतौ ।
 स्वपुरं शूरसेनानां प्रययौ भरतर्षभ ॥ ४३
 ततो वयममित्रघ्न तस्मिन्प्रतिगते नृपे ।
 पुनरानन्दिताः सर्वे मथुरायां वसामहे ॥ ४४

यदा त्वभ्येत्य पितरं सा वै राजीवलोचना ।
 कंसभार्या जरासंधं दुहिता मागधं नृपम् ॥ ४५
 चोदयत्येव राजेन्द्र पतिव्यसनदुःखिता ।
 पतिघ्नं मे जहीत्येवं पुनः पुनरर्दिम ॥ ४६
 ततो वयं महाराज तं मन्त्रं पूर्वमन्त्रितम् ।
 संस्मरन्तो विमनसो व्यपयाता नराधिप ॥ ४७
 पृथक्त्वेन द्रुता राजन्संक्षिप्य महतीं श्रियम् ।
 प्रपतामो मयात्तस्य सधनज्ञातिचान्धवाः ॥ ४८
 इति संचिन्त्य सर्वे स्म प्रतीचीं दिशमाश्रिताः ।

(G₂ ४ 'न्य', G₁ lacuna after 'न्य') स हत (T₁ G₈ सहित)स्तस्य — ^a) Ñ₁ V₁ B D S C_v अष्टादशारे (M₁ [inf. in] C_v 'वृत्', G₂ ४ M₂ 'परे'), Gd as in text

40 D₁ ins 40 marg (of v.l. 39) — ^a) Ś₁ K₁ ततो (for हतो) S (except G₈) transp हतः and हंस' K₄ G₂ प्रोक्त (for प्रोक्तम्) — ^b) Ś₁ इति, K₄ कथं (for अथ) — ^c) Ś₁ K₁ डिभको (K₁ marg sec m डिभिको), K₂ ४ डि (K₈ डि)फिको; K₄ Ñ₁ B Dn D_{1.2} ४ ६ T₁ G₈ हिंस', V₁ तिम', D₈ डिभिको, G₁ विवुको, G₂ हिब', G₄ दिवु', G₅ ६ दिवि' D₄ G₁ ६ राजा (for राजन्)

41 G₄ om. (hapl) 41-42 — ^a) Ś₁ K₁-४ हंसं नृलोके, D₄ [अ]हं तेन लोके, T₁ corrupt Ś₁ [S]पि (for ऽस्मिन्) — ^b) Ñ₁ V₁ नाहं जीवितु मन्महे — ^c) Dn₁ एतां, G_{1.2} एव, G₈ एवं (for एता) — ^d) Ś₁ डिभिको, K₁ (marg sec m) डिभिको (orig हंस'), K₂ ४ डि (K₈ डि)फिको, K₄ Ñ₁ B Dn D₄ ६ हिंस', V₁ तिम', D_{1.2} हिंस', D₈ G₁ हिमि', G₂ हिब', G₅ ६ दिवि' G₂ धनद (for निधनं).

42 G₄ om 42 (of v.l. 41) — ^a) D₂ तथापि (for तथा तु) Ś₁ डिभिक, K₁ ४ Ñ₁ V₁ B Dn D_{1.2} ४ M₂ हिंस', K₂ ४ डिभि', D₈ डिभि', G₁ विवु', G₂ हिब', G₅ ६ दिवि' (for हिम') — ^b) Dn₁ G₈ पुरपुरजय'; D₈ परपुरजय — ^c) B₁ चैव (for एव) — ^d) K_{1.2} निमज्जत (K₂ 'त'), K₄ Dn₁ न्यम', D₈ ५ G₂ M₂ अम' (for न्यम')

43 ^a) S ततो (for तौ स) — ^b) K₁ B₁ तु, K₂ Ñ₁ V₁ B₁ Dn च, B₈ ६ D_{1.2} [अ]थ, S तौ (for [अ]प्सु). — ^c) K तत् (for स्त) B₁-४.६ D_{1.2}

शूरसेनायां (B₁ 'या, B₈ 'या), B₄ सर्वसैन्येन, T₁ G₈ ४ शूरशून्य वै, G₁ २.४ ६ M शूरसेनेभ्य Ñ₁ V₁ B₈ Dn D₈-६ पुर शून्येन (B₆ पुरमन्येन) मनसा — ^a) K₁ ४ पुरुषर्षभ (K₄ 'भ)

44 ^a) K₁ T₁ G₄ ६ अमित्रघ्नास्, K₄ D₄ अमित्रे तु — ^b) D₄ प्रतिगृहे, G₈ 'हते (for 'गते) D₈ G₈ नृप, G₂ नृप — ^c) Ś₁ नरा (for पुनर्) Ś₁ K B₈ Dn D₈ ५ M₂ आ(Ś₁ सा)नदिन, D₄ ६ आनदित'

45 ^a) K₁ त्वभ्येत्य, K₂ चभ्येत्य (sio) (for त्वभ्येत्य) S यदा तु पुनरेवैन — ^b) S राजन् (for सा वै) D₈ राजीवलोचन, G (except G₈ ४) 'लोचन — ^c) K₈ कसभार्या K₈ D₄ T₁ G (except G₈) जरासंध-

46 ^a) K₂ नोदयत्येव K₈ राजेन्द्र B₁ चोदत्येवं हि राजेन्द्र — ^b) K₈ पति (for पति) K₄ G₁ ६ 'कर्षिता, Ñ₁ 'कर्षिता — ^c) K₄ तं (for मे) B₈ D_{1.2} S (except G₁) एव (for एवं) — ^d) Ś₁ D_{1.2} 'दम

47 ^a) S कुरुश्रेष्ठ (for महा'). — ^b) D_{1.2} तत् (for तं) K₂ पूर्वमित्रत K₁ मन्त्रपूर्वमतद्रिता, B₁ G₈ मन्त्र- (G₈ 'त्र) पूर्वममन्त्रित, G₁ मन्त्रपूर्व * * * *, G₅ ६ त (G₈ म)-त्रपूर्वं सुमन्त्रित — ^c) B₈ त, D₈ स (for स) K₄ व्यमनसो, D₄ विमनस — ^d) K₁ D_{1.2} व्यपयाता, M₂ [S]व्यपयाता K₄ नराधिपा, S (except G₅) च (G₁ ६ M₁ स) सर्वेश' (for नरा')

48 ^a) D₁ ४ पृथा (D₄ 'थ)क्त, G₂ ४ पृथक्ते (G₄ 'के)न (for 'क्त्वेन) Ś₁ श्रुता राजन्; K₈ द्रुतो रा', K₄ कृता रा'; Ñ₁ V₁ B D महाराज — ^b) Ś₁ सक्षित्य (for संक्षिप्य) S विपुलां (for महतीं) — ^c) K₁ अपेताम, K₂ ४ प्र (K₂ प्रा)पताम, K₈ व्यपयाता, Ñ₁ V₁ B₁ ६ प्रपतामो, B₂ ४ ६ Dn D₈-६ पलायामो, B₈ (conflated) प्रपतामो, D_{1.2} प्रपतामो, S अपयाता (G₂ अपवाद) B₈ यलात्तस्य, G₈

G 2. 614 50
D 2. 14 53
K. 2 14 53

कुशस्थलीं पुरीं रम्यां रैवतेनोपशोभिताम् ॥ ४९
पुनर्निवेशनं तस्यां कृतवन्तो वयं नृप ।
तथैव दुर्गसंस्कारं देवैरपि दुरासदम् ॥ ५०
स्त्रियोऽपि यस्यां शुद्धेषु किं पुनर्दृष्टिपुंगवाः ।
तस्यां वयमभिन्नं निवसामोऽकुतोभयाः ॥ ५१
आलोक्य गिरिसुख्यं तं माधवीतीर्थमेव च ।
माधवाः कुरुशार्दूल परां मुदमवाप्नुवन् ॥ ५२

एवं वयं जरासंधादादितः कृतकिल्बिषाः ।
सामर्थ्यवन्तः संवन्धाद्भवन्तं समुपाश्रिताः ॥ ५३
त्रियोजनायतं सन्न त्रिस्कन्धं योजनादधि ।
योजनान्ते शतद्वारं विक्रमकमतोरणम् ।
अष्टादशावरैर्नदं क्षत्रियैर्युद्धदुर्मदैः ॥ ५४
अष्टादश सहस्राणि व्रातानां सन्ति नः कुले ।
आहुकस्य शतं पुत्रा एकैकस्त्रिशतावरः ॥ ५५

भयातस्य, M1 भयात्तस्यात् — ^a) K4 सधना ज्ञाति; N1 V1 B2-6 Dn Ds-6 ससुतज्ञाति; B1 D2 ससुद्धज्ञाति, D1 समुद्र ज्ञाति, G1 ६ सवलज्ञाति

49 ^a) S1 K4 समन्य, N1 V1 मल (for 'चिन्त्य'). D1 सर्वेषु (for सर्वे स्म) — ^b) S1 K2 Dn1 D4 प्रतीची — ^c) S1 कुशस्थल पुरी; K1 २६ कृत्वा कुशस्थली; D1 कुशस्थलिपुरी S श्रूयां (for रम्या) B0 स्थली पुरी रम्या — ^d) K2 ३ [उ]पलक्षितां, S निवेशिता (for [उ]पशोभिताम्)

50 ^a) K4 ततो (for पुनर्) S1 K1-2 B1-2 D ततो नि (B1 ३ D1, ३ पुनर्नि)वेश तस्या च (K1 'स्याश्च'); S पुनर्नि (T1 G2 पुर नि)वेश्य नदामो Cv pratika cited as पुनर्निवेश्य, but gloss citos पुर (as accusative of पुर), as in T1 G2 Text as in N1 V1 B2, but of K4 — ^b) D1, 2 नृपा S जरासंधभयादिता — ^c) T1 G1 ३ 'संस्कारान्, M1 'संस्काराद् B1 ३ 6 D1 2 ततो वय महाराज — ^d) K2 दुरासद; B0 M1 'सदा; D1 2 'सदा, D2 T1 G2 M2 'सदा; G1 'सदान्

51 ^a) S1 T1 युध्येन्, K यु (K2 यु)द्यते (for 'ध्येयु') — ^b) G4 'वृष' (for 'वृष्णि') V1 B D किमु वृष्णिम् (D1 2 'मै'हारया — ^c) K2 D4 तस्या, K2 यस्या (for तस्यां) S ते (M2 के) वय सजना (G1 6 विज्वरा) राजन् — ^d) K2 न्यवसामो (for निव)

52 ^a) K2 N1 V1 B1 4 5 D (except D2 3 5) M2 आलोक्य S1 दर्विसुख्य तु (for गिरिसुख्य तं) — ^b) K2 माधव तीर्थम्, N1 V1 मागधीतीर्थम्, B1 D1 2 मागध हुतम्, B2-5 Dn Ds-6 (D6 before corr) मागध तीर्थम्, B0 मागध तु तम् S अलभाम (G0 वसाम सु) सुख नृप — ^c) K2, 4 माधवां (K4 'व'), B1 यादवा; B4 मागध; B0 मागध; Dn1 D1 2 मागधा (for माधवा) S माधवा माधवीतीर्थम् — ^d) K2 D1 2 अवामुवन्, K4 B0 'सवान्, B0 'मुयु, D4 'मुयात् (for अवामुवन्) S आसाद्य सुखिनो (G2 'खिता)भवन् (M2 'वसन्)

53 ^a) K1 वर (for वय) G0 जरामधे (for 'सधाद्'). K4 G2 प्व (G2 वय) जरासंधभयाद्, V1 जरासधेन च वयं — ^b) K2 आदिभि, N1 B2-6 D M2 अमित, V1 पुरैव, T1 आदिता; G1 2 4 6 अ (G0 ना)दिता (for आदिता). D4 कृतकिल्बिषात् — ^c) K2-4 D4 G2 ३ 6 M1 सामर्थ्यवन्त B2 सनद्धाद्, G2 सवधं, G0 सवधान् — ^d) B1m 2-5 D मोमत (for भवन्त) K2 ३ समुपस्थिता; T1 समुपाश्रिता

54 ^a) S1 त्रियोजनमय, G2 (before corr) 'जनाद्रिक. Cv pratika cited as in text, but gloss citos 'जनायुतं S1 चर्म, B1 (m as in text) सन्न, B2 ३ 6 सन्न, Cv सन्न (as in text) — ^b) S1 त्रिस्कन्ध, B2 त्रिषध, D1, 2 त्रिषध, S विस्तीर्ण Cd citos स्कन्ध (=परिखा) K1 D2 योजनादधि, K2 om (hapl) योजनादधि, K3 N1 V1 B2 4 D1 2 6 योजनावधि; B0 'नादिभि, S 'नाधिक (G2 'नायित, M1 'नय' in 'नायुत), Cd as in text. — M1 om. 54^{ed} — ^c) B2 D1 2 योजनात्, Cv 'नान्ते (as in text) T1 G2 ३ 6 कृतद्वार; G4 तु तद्वार, M2 शतद्वार, Cv 'द्वार (as in text) S1 योजनातां शतद्वारा; B1 योजनांतर्गत द्वार — ^d) G2 'युक्त' (for विक्र) K4 N1 V1 B1 2 4-6 Dn Ds-6 वीर (Dn1 'र)विक्रमतोरण; B2 वीरविद्रुम — ^e) K2 अष्टादशाचरैर्; K2 'दशवरेरै, N1 B2 3 6 D1 2 8 'दश (B2 6 'दशा)कुलैर्, Dn1 'दशावरे; D2 ३ 'दशवरेरै, Cd as in text S1 K2 Cd नद्धा, D2 युद्ध, D0 (before corr) न त्व, G0 युक्त (for नद्ध) — ^f) S1 मद' (for युद्ध)

55 ^a) K1 व्रजानां, K2 B2 व्रतां, K3 चातां, N1 B1 2 4-6 D आतृणां, V1 रथानां, T1 G2-5 आतर, G1 ३ वृत्ती (G0 'ता)नां, G2 M2 युवाणां; Cd व्रातानां (=समुदायानां) as in text. — ^c) G4 आहु सप्तशत पुत्रा — ^d) B1 S एकैक (G0 'के, M2 'क) (for एकैकस) K1 B2 D2 त्रिदशा वर (D2 'रा); K2 त्रिदशद्वार, K3 च शतावर, N1 Cd त्रिशतावरा; V1 B1 2 4-6 Dn D1, 4 6 त्रिदशद्वार

चारुदेष्णः सह भ्रात्रा चक्रदेवोऽथ सात्यकिः ।
अहं च रौहिणेयश्च साम्बः शौरिसमो युधि ॥ ५६
एवमेते रथाः सप्त राजन्नन्यान्निबोध मे ।
कृतवर्मा अनाघृष्टिः समीकः समितिजयः ॥ ५७
कहः शङ्कुनिदान्तश्च सप्तैवैते महारथाः ।

पुत्रौ चान्धकभोजस्य वृद्धो राजा च ते दश ॥ ५८
लोकसंहनना वीरा वीर्यवन्तो महाबलाः ।
सरन्तो मध्यमं देशं वृष्णिमध्ये गतव्यथाः ॥ ५९
स त्वं सम्राजुणैर्युक्तः सदा भरतसत्तम ।
क्षत्रे सम्राजमात्मानं कर्तुमर्हसि भारत ॥ ६०

C 2. 625
B 2. 14 61
K 2. 14 68

(Dn 2 D1 'वरा'), S त्रिदशोपमा

56 °) K1 2 भ्राता S1 चारुदोष्णस्तव भ्रा० — °) S1 D1 T1 G2-5 M2 चक्रदेवो, K1 वभ्रुदेवो, G1 6 चारुदेहो (G1 'भो') (for चक्रदेवो) — °) S1 रौहिणीयश्च — °) B2 4 Dn1 D1.2 5 शाव; B5 शालव, D8 साव, D6 शाश्वः K8 शौरि समो, K4 B4 5 Dn1 D1 सौरिसमो, T1 G6 शौर्य (G6 'यो')समो, G1.2 4 शौर्य समो (G8 'मे'), G5 M2 शौर्य (M2 'रे')समा, Cd as in text. K2 सांबसौरिसमा युधि, N1 साव शौरि समो सुवि, V1 B2 6 D1 2 शाव (V1 D2 साव; B5 शालव) प्रशुभ्र एव च, B1 साव सुस्तथाकृति, M1 सावश्चैव महारथ

57 °) S1 एवमति- (for 'मेते) K8 G1 रथा, T1 G8 तथा, Cv रथा (as in text) — °) G1 कृतकर्मा S1 K B1 अ (K2 4 त्व)नाघृष्टि, N1 V1 B2-5 D द्यनाघृष्टि, T1 न्यनाघृष्टि, G M [अ]प्यनाघृष्टि (T1 G2 8 'ह', G6 'धि')ष्टि — °) K2 Dn2 शमीक, D1 2 समिक, G1 5 समीप

58 °) K1 ककच, K8 ककस, K4 B8 D4 ककु, N1 V1 B1.2 4-5 Dn D1.2 5 6 M2 कक, G8 कक, G4 5 कस (for कह) See Addenda K1.8 शकुनिदातश्च, N1 शकुनिदातश्च, V1 B (except B1) Dn D8 6 T1 शकुश्च कुतिश्च, D1.2 शकुनिहता च, G2 शकुतिदातश्च, G2.4 M शकुनि (G4 'ज्ञि)नादश्च, G5 शकुनिरादश्च (for शङ्कुनिदान्तश्च). K2 ककशकुनिदानश्च, D8 ककन्दाकुश्च कुतिश्च, G1 कश्च शशुभिनादश्च, G6 कश्च शशुभिनादश्च — °) S1 सप्तैवैते, K1 B1 सप्तैते च, K2 सप्त वै ते, K2.4 V1 S सप्त (V1 सर्वे) सैते, N1 B2 5 6 Dn D1 2 6 सप्तैते वै, B4 सप्तैरेते, D4 (corrupt) स (स्व)सैते वै, text as in B8 D8 5 — After 58^{ab}, S ins

159* प्रशुभ्रश्चानिरुद्धश्च भानुरकूरसारणौ ।

निशठश्च गदश्चैव सप्त चैते महारथाः ।

वितदुर्ध्वक्षिबभ्रू च उद्धवोऽथ विह्वरथ ।

वसुदेवोऽप्रसेनौ च सप्तैते मन्त्रिपुगवाः ।

प्रसेनजिच्च यमलो राजराजगुणान्वित ।

स्यमन्तको मणिर्यस्य रुक्म निस्सवते बह्व ।

[5]

[Cv cites part of line 5. — (L 1) T1 सुदेष्ण° (for प्रशुभ्र°) T1 G5 सातुरक्त° (for the post half)

— (L 2) G4 निशमश्च T1 G4 गत° (for गद°)
— (L 3) T1 G4 वितदुर्ध्वक्षिबभ्रूश्च, G1 वितदुर्ध्वक्षिबभ्रूश्च, G2 विकदुर्ध्वक्षिबभ्रू च, G3 वितदुर्ध्वक्षिबभ्रू च, G6 विकदुर्ध्वक्षिबभ्रूश्च, M1 वितदुर्ध्वक्षिबभ्रू च, M2 वभ्रुर्वकदुर्ध्वक्षिबभ्रू (for the prior half). T1 उत्तवोषि, G4 'द्वोषि, G6 दुर्मदोष (for उद्धवोऽथ) G6 विदू°, M2 विदू° (for विदू°) — (L 4) G8 वासु° (for वसु°) — (L 5) G8 यमजो (for 'लो) T1 G4 5 M1 प्रसेनो यदुशादूले महेंद्रसदृश प्रभु (G8 'भो) — (L 6) G6 च सवते (for निस्स°)]

— °) G2 M2 पुत्राश्च (for पुत्रौ) S1 K पुत्रौ चांधक-
राजस्य (K8 'राजश्च), T1 G8-5 पुत्रा (T1 'त्र)श्चांधकभोजानां,
G1 पुत्राश्च वक्रभोजस्य, G6 अत्र चांधकभोजाश्च Cv cites
as a variant अन्धकभोजस्य.

59 °) N1 लोह°, V1 B D G8 वज्र°, M2 दिव्य° (for
लोक°) — °) B2 5 D (except D1.2) T1 G8-5 महारथा°
(for 'बला.) — °) B8 स्मरत (for 'तो) S (except
G2) संस्मरतो मध्यदेशं (G1 'देश) — °) K8 D8 'मध्य-
S1 K B2-5 D (except D1.2) व्यवस्थिता° (for गतव्यथा)
S वृष्णिवीरा गतज्वरा (G1.6 सहस्रश) — G1 2 8 M1
ins an addl colophon after 59, T1 G8-5 M2,
after 160* (adhy no 15) G1.2 6 M1 ins. after
the above colophon T1 G8-5 M2, after 59

160* श्रीभगवान् ।

पाण्डवैश्चापि सतत नाथवन्तो वय नृप ।

[G2 M श्रीवासुदेव° (for श्रीभगवान्)]

60 °) K1-8 त्व तु (for स त्व) D1.2 'सत्तम°
S सर्वसपदुणै (M1 'दुणै) सिद्धे (G2 M2 'द्वै) तस्मिन्नेव
व्यवस्थिते — °) K1 2 क्षात्रे, B8 D8 क्षेत्रे, T1 G8-5 क्षितौ
(for क्षेत्रे) N1 V1 B1 Dn2 D1.2 G8 4 M2 सा (B1 Dn2
स) भ्राज्यमात्मान, G1 समाजमा°, G2 साम्राज्यमास्थान, M1
साम्राज्यसंस्थान — °) N1 मनुम्, B1 योद्धुम्, D1 2
योक्तुम्; T1 G8-5 कथम् (for कर्तुम्) G1 6 नार्हसि,
M2 इच्छसि (for अर्हसि) D1 2 भारत — After 60,
S ins

161* दुर्योधनं शातनवं द्रोण द्रोणायनि कृपम् ।

कर्णं च शिशुपालं च रुक्मिणं च धनुर्धरम् ।

न तु शक्यं जरासंधे जीवमाने महाबले ।

राजसूयस्त्वया प्राप्तुमेपा राजन्मतिर्मम ॥ ६१

तेन रुद्धा हि राजानः सर्वे जित्वा गिरिव्रजे ।

कन्दरायां गिरीन्द्रस्य सिंहेनेव महाद्विपाः ॥ ६२

सोऽपि राजा जरासंधो धियक्षुर्वसुधाधिपैः ।

आराध्य हि महादेवं निर्जितास्तेन पार्थिवाः ॥ ६३

स हि निर्जित्य निर्जित्य पार्थिवान्पृतनागतान् ।

पुरमातीय वद्धा च चकार पुरुषव्रजम् ॥ ६४

वयं चैव महाराज जरासंधमयात्तदा ।

मथुरां संपरित्यज्य गता द्वावर्ती पुरीम् ॥ ६५

यदि त्वेन महाराज यज्ञं प्राप्तुमिहेच्छसि ।

यत्स्थ तेषां मोक्षाय जरासंधवधाय च ॥ ६६

समारम्भो हि शक्योऽयं नान्यथा कुरुनन्दन ।

राजसूयस्य कात्स्न्येन कर्तुं मतिमतां वर ॥ ६७

इत्येपा मे मती राजन्यथा वा मन्यसेऽनघ ।

एवं गते ममाचक्ष्व स्वयं निश्चित्य हेतुभिः ॥ ६८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

एकलव्य द्रुम श्वेत शल्य शकुनिमेव च ।

पुतानजिवा समामे कथं शक्नोति तं कतुम् ।

अथैते गौरवेणैव न योत्सन्ति नराधिपा । [5]

एकस्तत्र बलोन्मत्तं कर्णो वैकर्तनो वृषा ।

योत्स्यते स बलामर्षो दिव्यास्त्रयलगावित ।

[(L 3) T1 G1.4 शैव्य (for शल्य) — (L 5) G1 ० तथैते, G2 अथ ते (for अथैते) — (L 6) G2 एकतस्तु (for 'स्तत्र) — (L 7) G1 स परामर्षी; G2.4 परमा, G2 परबला, G2 समरा (for स वला)]

61 " K1-8 D4 G2 शक्यो, M2 शक्या S महाराज (for जरासंधे) — " B S जरासंधे (for जीव) V1 तस्मिंश्जीवति दुर्जये — " B2 D (except D4 ०) S (except G1 2 M2) राजसूय (for 'सूयस्') B D (except Dn1 D4) G2 ० [अ]वाप्तु (for प्राप्तु) — " S तस्मिंश्जीवति (G1 'अपति) पार्थिवे

62 " G2 युद्धाद्धि (for रुद्धा हि) — " T1 G2-8 M जित्वा (G2 जिता) सर्वे (by transp), G1 ० जित्वा तस्मिन् — " S नरो (G1.० महेंद्रस्य (for गिरीन्द्रस्य) K4 N1 V1 B1.2 D1 2 कदर्या पर्वतद्रस्य, B2-8 Dn D2-8 कदरे पर्वतद्रस्य — " T1 G2 सिंहेनेव S1 G1 'गजा' (for 'द्विपा)

63 " N स हि (V1 स तु) (for सोऽपि) K4 राजन् — " G2 M1 ह्यक्षुर — N ins after 63^{ab} G2 8, after 163*

162* महादेव महात्मानमुमापतिर्मरिदम ।

[K1 D1.2 अरिदम 'N1 तदुलप्रसके राजन्महादेवमुमापति]
On the other hand, T1 G2-8 M ins. after 63^{ab}

163* अभिपिचैत्र राजन्यै सहस्रैस्त चाष्टभिः ।

[G2 तु (for the first च) T1 वा (for वा)]
Thereafter G2 8 ins 162* G1 om from 63^{ab}

up to the prior half of line 2 of 168* (cf v l. 2. 14 9) — S (G1 om.) transp 63^{ab} and 64 — " K (except K2) Cd आशा (K1 'सा)स्य (for आराध्य) G2 M2 च (for हि) B D तपसोव्रण (for हि महादेव) — After 63, N ins

164* प्रतिज्ञायाश्च पार स गतं क्षत्रियपुंगव ।

[V1 प्राप्त (for गत) Dn D2-8 पार्थिवसत्तम (for क्षत्रिय)]

64 G1 om 64 (of v l 63) — " B1 8 ० T1 G2 4-8 स वि (G4 अपि) निर्जित्य (for स हि जि) B1 वृपतीन्; B2 ० तान्सर्वान् (for the second निर्जित्य) K2 8 स विजित्य महीपालान्; B2 D1.2 पार्थिवान्स विनिर्जित्य — " K2 8 समामे, B1 2 D1 2 सर्वांश्च (for पार्थिवान्) V1 B2 ० पार्थिवान्सर्वतोदिश, G2 सर्वान्वे पृथिवीधरान्, M1 पार्थिवान्सर्वगागनान् — " B1 पुनराणीय (for पुरमा) K4 वद्धौ, D2 रक्षां (for वद्धा) — " K2 D1 8 पुरुष व्रत (K2 व्रज; D2 व्रत), K2 B2 8 ० Dn D2 पुरुषव्रत; C7 'व्रज (as in text)

65 G1 om. 65 (cf v l 63) — " D2 ते च (for चैव) — " K1 तत्, B2 तथा (for तदा) T1 G2-8 'मयादिवा — " G2 मथुरां (for मथु) — " T1 G2 4 M1 गत्वा (for गत्वा) K2 D2 8 द्वावर्ती (K2 'ती). — After 65, S ins

165* निवसाम तथाद्यापि सधनज्ञातिवान्धवा ।

कसहेतोर्हि यद्वैर भागधस्य मया सह ।

पार गत्वा स तस्याजौ धियक्षुर्देवमुत्तमम् ।

[(L 1) M1 निवसामस् — (L 2) M1 कस्य (for कस) — (L 3) G2 सदस्यापि, M स तस्याजा (for स तस्याजौ) G2 देवसत्तम]

66 S transp 66^{ab} and 66^{cd}, but G1 om 66

१४

युधिष्ठिर उवाच ।

उक्तं त्वया बुद्धिमता यन्नान्यो वक्तुमर्हति ।
 संशयानां हि निर्मोक्ता त्वन्नान्यो विद्यते भुवि ॥ १
 गृहे गृहे हि राजानः स्वस्य स्वस्य प्रियंकराः ।
 न च साम्राज्यमाप्तास्ते सम्राट्शब्दो हि कृत्स्नभाक् ॥ २

कथं परानुभावज्ञः स्वं प्रशंसितुमर्हति ।
 परेण समवेतस्तु यः प्रशस्तः स पूज्यते ॥ ३
 विशाला बहुला भूमिर्वहुरत्नसमाचिता ।
 दूरं गत्वा विजानाति श्रेयो वृष्णि कुलोद्भव ॥ ४
 शममेव परं मन्ये न तु मोक्षान्नवेच्छमः ।

C 2 639
B 2 15 5
K 2 15 5

(cf. v.1 63), and M₂ om 66^{ab} — ^a) K₂ त्वेयं, N₁ D₂ त्वेयं, V₁ त्वेयं, B₁ s o Dn₁ D₁₋₂ o त्वे (B₁ ह्ये) तन्, B₂ s त्वेयं (for त्वेयं) S (G₁ M₂ om.) यदीमं (G₂ यदीहं, G₃ यदि त्वेम, G₄ यदीव) नृपते यज्ञ — ^b) V₁ यष्टुम् (for प्राप्तुम्) N₁ V₁ B (except B₂ o) Dn D₂₋₃ अमीप्स (Dn₂ 'प्स्य) सि (for ह्येच्छसि) S (G₁ M₂ om.) प्राप्तुमिच्छसि भारत (M₁ पार्थिव) — ^c) S तेषां मोक्षाय काक्षस्व — ^d) S₁ 'भयाय (for 'वधाय)

67 G₁ om. 67 (cf. v.1 63) — ^a) B (except B₂ s) D न (for हि) K₂ जरासंधाद्विशक्योह, T₁ G₂₋₃ M न ह्येपोद्या (G₂ 'योद, G₃ 'पाद्या, M₂ 'पा ह्य) न्यथा शक्य [ ] (G₂ 'क्या), G₃ न ह्येपो'न्यथा शक्यो — ^b) B (except B₂) D अन्यथा (for नान्य) S (G₁ om) आ (G₂ ह्या) रभो भरतर्पम — ^c) G₂ शक्य (for कर्तुं). — After 67, S (G₁ om) ins.

166* जरासंधवधोपायश्चिन्त्यतां भरतर्पम ।

तस्मिञ्जिते जित सर्वं सकलं पार्थिवं बलम् ।

68 G₁ om. 68 (cf. v.1 63) — ^b) S (G₁ om) यद्वा (M₂ यथा) त्व (for यथा वा) B₂ D₁₋₂ S (G₁ om) नृप (for जनप) — ^c) K₁ s B₂ s o Dn₂ D₄ समाक्ष्व (for ममा) — ^d) K₁₋₂ हेतुम (K₁ 'व) त्, B₂ भारत (for हेतुभि)

Colophon om in G₁. — *Sub-parvan*. S₁ राजसूयसत्र, K₂ s N₁ राजसूयमत्र, V₁ राजसूयारम, B₂ जरासंधवध, B₄ राजसूय, T₁ मंत्र — *Adhy name* N₁ V₁ कृष्णवाक्यं, B₂ s D₁₋₂ M₁ वासुदेववाक्य, B₄ भगवद्वाक्य — *Adhy no.* (figures, words or both) K₁ (marg see m) s D₂ 13 (as in text), N₁ V₁ Dn₁ 14, S (G₁ om) 16. — *S'loka no* K₂ s Dn D₁₋₂ 69, M₁ 16.

14

1 G₁ om 1-9 (cf. v.1 2 13. 63) — ^b) T₁ G₂₋₃ M त्व (G₂ त्वा) न्नान्यो (for यन्ना) A few MSS अर्हसि (for अर्हति) V₁ नान्यो वक्तुमिहार्हति — ^c) B₁ s o D₁₋₂ समुच्छेत्ता, D₂ न मे वक्ता, D₂ om न निर्मोक्ता, T₁ G₂₋₃ M विनि, G₂ विनिर्णेत (for हि निर्मोक्ता) — ^d) S₁ त्व, Cd त्वत् (as in text) D₂ s o अन्यो (for नान्यो) K₁₋₂ जन, N₁ विमो (for भुवि) V₁ B₂ त्वत्तो न्यो विद्यते न मे, B₁ 2. o D₁ s नान्यः कश्चिद्भवे न्म (D₁ s 'वे म) म; T₁ कोन्यस्त्वत्तो भवेन्मम, G₂₋₃ M कोन्यस्त्वत्तोस्ति (G₂ हि) न पुमान्

2 G₁ om 2 (cf. v.1 1) — ^a) S₁ K B₂ च (K₂ तु) (for हि) — ^b) V₁ B₂ प्रियंवदा (for 'करा) — ^c) B₂ साम्राज्यमापुस्ते, D₂ 'मान्यास्ते, D₄ 'प्राप्तास्ते — ^d) B₁ सम्राट्शब्दो, G₂ 'दृष्टदो, Cd as in text S₁ कृष्णभाक्; K V₁ B₂₋₃ D (except D₂) G₂ M₁ कृच्छ' (for कृत्स्न')

3 G₁ om 3 (cf. v.1 1) — ^a) K₂ पराणां भावज्ञ', G₂ s पुरातु' — ^b) K₁ त्व (for स्व) K₂ स्व प्रशंसितुम्, T₁ G₂ s M₁ स्वय (G₂ कथ) शंसितुम्, G₄ s स्वय शंसितुम् K₁₋₂ N₁ V₁ T₁ G₂ s अर्हसि (for अर्हति) — ^c) G₂ s वरेण (for परेण) G₄ समुपेतस् (for समवेतस्) — ^d) S₁ K V₁ B₂₋₃ Dn D₂₋₃ प्रशस्त' (for 'स्त) K₂ प्र- (for स) K₁ पार्थिव' (for पूज्यते)

4 G₁ om 4 (cf. v.1 1) — ^a) K₂ B₁ विशाल', V₁ B₂ विपुला, D₁ s विस्तीर्णा, G₂ चिरला (for विशाला) T₁ G₂₋₃ M विमला (for बहुला, which G₂ om) — ^b) D₂ 'समन्विता, D₄ 'समाविता; M₁ 'समाकुला, Cd v as in text — ^c) V₁ तान्निर्जित्य, B₂ s ता विजित्य, Cd दूर गत्वा (as in text) V₁ B₂ विजानामि, T₁ G₂₋₃ वि (G₂ [अपि] जानति — ^d) G₂ दूर, Cd v श्रेयो (as in text) K₂ वृत्ति (for वृष्णि). B₂ 'कुलोद्भव' — After

आरम्भे पारमेष्ठ्यं तु न प्राप्यमिति मे मतिः ॥ ५
एवमेवाभिजानन्ति कुले जाता मनस्विनः ।
कश्चित्कदाचिदेतेषां भवेच्छ्रेष्ठो जनार्दन ॥ ६

भीम उवाच ।

अनारम्भपरो राजा बल्मीक इव सीदति ।
दुर्बलश्चानुप्रायेण बलिनं योऽधितिष्ठति ॥ ७

अतन्द्रितस्तु प्रायेण दुर्बलो बलिनं रिपुम् ।
जयेत्सम्पद्भ्यो राजन्नीत्यार्यानात्मनो हितान् ॥ ८
कृष्णे नयो मयि बलं जयः पार्थ धनंजये ।
मागधं साधयिष्यामो वयं त्रय इमाग्रयः ॥ ९

कृष्ण उवाच ।

आदत्तेऽर्थपरो बालो नानुबन्धमवेक्षते ।

4, 8 (G1 om) Cv read 11, followed (except in T1) by 171*

5 G1 om 5 (of v1 1) — " K1 यत्तमेव; Ks सममेव (for दाममेव) Cd oites दाम (as in text) M1 वर (for पर) — " Gs नित्य (for न तु) Ks मोहाद्, Gs वाचा, M [अ]मोक्षाद् (for मोक्षाद्) K1 श्रम, Ks सप्त (for दाम) N1 V1 B1 s 4, 6 D T1 Gs श (Gs क्ष)सात्क्षेमं (T1 'मो, B1 यतो मोक्षो) भवेन्मम; B2 4 भवे(B1 दामा)क्षेम दामान्मम; Gs स च मोक्षो भवेच्छमाद् — After 5th, T1 ins 171* — Before 5th, Gs 4 6 M1 ins भीम — " Ks आरभ्य T1 G1-s M पारमेष्ठ्ये तु (Gs तन्) V1 Gs आरभ परमो (Gs प्रथमो) रोप; Bs प्रारभे पारमेष्ठ्यति Ks corrupt. Cd oites आरम्भे and पारमेष्ठ्य (as in text). — " S1 T1 Gs 6 M1 नाप्राप्यस्, Gs न प्राप्य (for न प्राप्यम्) Cn seems to read दुष्प्राप!

6 G1 om 6 (of v1 1) — " N1 V1 B (except B8) D Gs s M एते (for एव) V1 Gs विजानति; B1 s Dn Ds s 6 हि जानति, Ds हि धावति; Gs M न जानति (for [अ]भिजा) — " B1 (m as in text) 0 Ds Gs कश्चित् (for कश्चित्) K1 गृहेषा; Ks एषा तु (for एतेषां) — " B1 भवेच्छ्रेष्ठो, T1 G1-s M1 जयेष्टो; Gs M2 भावश्चे(G2 'ज्ये)ष्टो (for भवेच्छ्रेष्ठो) Some MSS. जनार्दन — After 6, Ks s (both om. line 1) Dn D1 s (both marg sec m) s 4 ins

167* वयं चैव महाभाग जरासघमयात्तदा ।

शक्तिता स महाभाग दौराख्यात्तस्य चानघ ।

अहं हि तव दुर्धर्षं भुजवीर्याश्रयं प्रभो ।

नात्मानं बलिनं मन्ये त्वयि तस्माद्विशक्तिते ।

त्वत्सकाशाच्च रामाच्च भीमसेनाच्च माधव । [5]

अर्जुनाद्वा महाबाहो हन्तुं शक्यो न वेति वै ।

एव ज्ञानं हि वार्ष्णेय विमुद्रामि पुनः पुनः ।

त्वमे प्रमाणभूतोऽसि सर्वकार्येषु केशव ।

तच्छ्रुत्वा चायवीर्यीमो वाक्यं वाक्यविशारद ।

[(L 2) Ks शक्तिते (for शक्तिता स) — (L 3)

Dn1 D1 s प्रभो — (L 4) Ks स गत् (for गम्भार) — (L 6) Ks s 4 (for ५) — (L 7) Ks स ज्ञानमि, Ks पतज्ज्ञानमि (for एव ज्ञानमि) Ks s विमुद्रय च, Dn1 विमुद्रयामि — (L 8) Ks D2-s त्वमेव (D1 त्व दि मे) प्राणहोति (for the prior half)]

7 G1 om 7 (of v1 1) — T1 G1-s M1 om. the ref. B1 s 4 6 Ds भीममेव (for भीम). — " B1 अनारंभोत्सुको राजा — " S1 (by corr) Ks D1 s Gs बाल्मीक — " S (G1 om) दुर्बल(T1 दुर्गम)श्चाप्युप्रायेण. — " Ks Gs बलिना (for 'न). Ds योधिगच्छति, T1 G2-s M योधयिष्यति, Gs योधीर्बन्ध (sio) (for योऽधितिष्ठति).

8 G1 om 8 (of v1 1) — " B1 उपायतस् (for अतन्द्रितस्) V1 B1-s D (except D1 s) च (for तु) — " Ks B1 D1 s बलिना (for 'न) D1 रिपु, Cd as in text. — " S1 Ks सम्पद्भ्याद्वाजन् (S1 'वान्), K1 'द्वयो राजाम्, Ks s V1 'द्वयाद्वाजा, N1 B D 'कर्मयोगेण(Dn Ds 'न, Ds 'प्रयागेन); Gs 'द्वयो राजा, Gs 'द्वयो राजन्. Cv 'द्वयो राजन् (as in text) — " K B1 D2-s Cd नी(K1 द्, Ds नि)त्यर्थात्मात्मनो हितान् (Cd: नीत्यर्थात्मीति सुखान्); V1 बलिनोप्यात्मनो हितान्, Ds नीद्वार्यावात्मनो हितान्; T1 G2-s M इत्यर्थे हि (Gs नि) प्रवर्तते, Gs नित्यत्वे (Gs नीत्यर्थे) हि प्रवर्तते

9 G1 om 9 (of v1 1) — " Ks जयो; B1 योगो (for नयो) — " S1 Ds साधयिष्यामि — " S1 Ks 4 B1-s D हर्षि; K1 यजे, Ks हृष्ट (for वय) — S ins after 9 (G1, which om from 63rd of adhy 13 up to the prior half of line 2, ins. after 63rd of that adhy)

168* त्वद्विचलमाश्रित्य सर्वं प्राप्यति धर्मराट् ।

जयोऽस्माकं हि गोविन्द येना नायो भवान्तरदा ।

[(L 1) Gs प्राप्यमि — (L 2) Gs transp भवान् and तरदा]

10 S1 K (except Ks) Dn1 श्रीकृष्ण, T1 G2-s श्री(Gs s om श्री)भगवान्, M वासुदेव (for कृष्ण उ)

तस्मादरिं न मृष्यन्ति बालमर्थपरायणम् ॥ १०

हित्वा करान्यौवनाश्वः पालनाच्च भगीरथः ।

कार्तवीर्यस्तपोयोगाद्बलात् भरतो विशुः ।

ऋद्ध्या मरुत्तस्तान्पञ्च सम्राज इति शुश्रुमः ॥ ११

निग्राहलक्षणं प्राप्तो धर्मार्थनवलक्षणैः ।

बाह्द्वयो जरासंधस्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ १२

न चैनमनुरुध्यन्ते कुलान्येकशतं नृपाः ।

तस्मादेतद्बलादेव साम्राज्यं कुरुतेऽद्य सः ॥ १३

रत्नभाजो हि राजानो जरासंधमुपासते ।

न च तुष्यति तेनापि बाल्यादनयमास्थितः ॥ १४

मूर्धाभिषिक्तं नृपतिं प्रधानपुरुषं बलात् ।

आदत्ते न च नो दृष्टोऽभागः पुरुषतः कश्चित् ॥ १५

C 2 654
B 2 15 21
K 2 15 22

— ^a) K1 'यं' (for 'थं') V1 B2-3 Dn D2-3 अर्थानार-
(Dn1 'ल')भते बालो, B2 आदत्तेऽर्थेऽनपर (sio) बालो,
D1:2 आदत्तेर्थानपरो वा, S आत्मनोर्यपरो वा. — ^b) K1
उपेक्षते, B2 'अये' (for 'अवे') — ^c) K4 न मृष्येह, Cd
as in text S त (G2 ता) विपक्षमयो (T1 विपक्षमयो,
G1 विविक्तं, M विपक्षद्विपो) इति — ^d) S1 बलम्; Dn1
बाला (for बालम्) — After 10, S ins (Cv glosses)

169* सर्वान्वशाननुमृशन्नेकमेव सता युगे ।

[Of 171*, which is a variant of this, repeated
in S G2 तस्माद् (for सर्वान्) G4 वश्यान् (for वश्यान्)
G1 चैवन्, Cv एवन् (for एकन्) G2 सदा युगे, G3 तु संयुगे,
Cv युगे युगे (for सतां युगे)]

11 G1 om 11 T1 G2-3 M Cv read 11 (followed,
except in T1, by 171*) after 4 — ^a) S1 K1 जित्वा;
K4 हत्वा, Cd हित्वा (as in text) Cn जित्वा जय्यान्,
but Cnp हित्वा करान् (as in text) S1 यो ***;
Dn D1:2 यौवनाश्वः G2 इष्ट्वा ऋत्न्यौवनाश्वः — ^c)
S1 कार्तवीर्यात् (for 'वीर्यस्') N1 V1 B D G2:4
सपोवीर्याद् (for 'योगाद्') — ^d) K1-3 D2 च (for तु)
K2 विदुः; N1 मुनि, G2:4 मुवि (for विमु) — ^e) K1
(sup in as in text) सध्या (for ऋद्ध्या) S1 मरुत्तस्,
K1:2 D1:2 मरुत्तस् (for मरुत्तस्) K2:3 त्यागाच्च, B1
आख्यश्च, B2 तान्सर्वान् (for तान्पञ्च) — ^f) S1 सम्राज,
K1 सम्राजम्, B1 साम्राज्य (for सम्राज) S1 K4 इति
शुश्रुम- (K4 'मु'), K1 अनुशुश्रुम, K2:3 इति सुश्रुम,
N1 V1 B D त्वनुशुश्रुम (B1 नाभिःशुश्रुम, D2:3 त्वनुशुश्रुम)
G2:3 M Cv साम्राज्येनेति (G2 'ज्ये इति) शुश्रुम (M1 'म').
— N1 V1 B D ins after 11 (B2, after 171*)

170* साम्राज्यमिच्छतस्ते तु सर्वाकारं युधिष्ठिर ।

B2 Dn2 cont S1 K B2 D4 S ins. after 11 (T1,
after 5^{ab})

171* सर्वान्वशाननुमृशन्नेते सन्ति युगे युगे ।

[This is merely a variant of 169*, being repeated
in S Nil. notes it as a variant version (इति
पठन्ति), reading as in Dn2. — S1 सर्वान्वशान्, K1-3 B2:3

D2 G2 सर्वान्वशान् (K2 'शा')न्, Dn2 मन्वान्वशान्, T1 सर्वान्वशान्
(for 'न्वशान्') G2 सर्वान्वशाननुमृशन् (for the prior
half) T1 चैते, G2 नैके (for नैते) S1 K2:3 एवमेव
महाष्टते (K2 'त'), K1 एवमेव च संयुगे, K4 B2:3 Dn2
एवमेव (K4 'व') सतां युगे, D4 एव तिष्ठत्सता युगे, G2 नेति शान्ति
युगे युगे (for the post half)]

12 ^a) K1 न ग्राह्य, G2 M2 Cv सम्राह्य (for निग्राह्य)
K4 D2 Cn प्राप्ति; D2:4 'से, Cnp 'सो (as in text)
T1 G1:3-4 M1 निग्राह्य (G1 निगृह्य; G2 विग्राह्य, M1
inf in संग्राह्य) लक्षणप्राप्तौ (T1 'प्राप्ता, G1 लक्षणप्राप्तौ
स, G4 लक्षणप्राप्त, M1 inf in वाव) Cd निग्राह्यलक्षण
(as in text) — ^b) B1 धर्मार्थकामलक्षणैः; D2:4
धर्मानुनय, G1 समार्थास्तु न लक्षणैः, G4 धर्मार्थनवलक्षणैः,
Cnp धर्मास्तिनय, Cd v as in text — ^c) S बाह्द्वय
(M2 'थ') जरासंध — ^d) = G1:2 13 26^d. T1 त्वं, G
(G1 om) M2 Cv त (for तद्). M1 (hypermetric) तं
विद्धि स्व भर

13 ^a) B2 चैवम् (for चैनम्) S1 अनुबुध्यत, B1:3
अनुरुध्यति, T1 G1:3-4 प्रत्युध्यत (G1 'त, G2 'रुध्यत);
G2:3 M प्रतियुध्यत (M1 'रुध्यति; M2 'बुध्यति) — ^b)
G4 'न्येकशतं नृपा' — ^c) K1-3 यस्माद् (for तस्माद्)
V1 B D इह (for एतद्) Cv otes एतद्बलाद् (as in
text) — B1:3-4 D1:2 एतत्; D4 corrupt (for एव)
— ^d) G2 च कुतो (for कुरुते) V1 B D हि (for स्य)
N1 न (for स)

14 ^a) K2:3 T1 G2:4 M रत्नभाज, K4 'भाग,
G1 'भाजा G4 'भाजाहं (for 'भाजो हि) K2:3 S
राजन्या (for राजानो). K1 रत्नभाजं च राजस्यो — ^b) K1
जरासंध (for 'धम्) S1 K उपाहरन् (K1 'ददत्) (for
उपासते) — ^c) K2 आश्रित (for आस्थि) S (except
M1) बलेना (T1 G2 M2 'न)नयमास्थित (G1 'तियमास्थित,
G4 'यमथोक्षित, G2 'नियमोस्थित)

15 ^a) K1-3 S (except G2 M1) मूर्धावसिक्तं (K1
'क्तो), K4 मूर्धाभिषिक्तो, Cv मूर्धाभिषिक्तं (as in text)
K1:4 नृपति, G2 (before corr) राजन्य (for नृपति).

एवं सर्वान्विशे चक्रे जरासंधः शतावरान् ।
तं दुर्बलतरो राजा कथं पार्थ उपैष्यति ॥ १६
प्रोक्षितानां प्रमृष्टानां राज्ञां पशुपतेर्गृहे ।
पशूनामिव का प्रीतिर्जीविते भरतर्षभ ॥ १७
क्षत्रियः शस्त्रमरणो यदा भवति सत्कृतः ।

ननु स मागधं सर्वं प्रतिवाधेम यद्वयम् ॥ १८
पडशीतिः समानीताः शेषा राजंश्चतुर्दश ।
जरासंधेन राजानस्ततः शूरं प्रपत्स्यते ॥ १९
प्राप्नुयात्स यशो दीप्तं तत्र यो विघ्नमाचरेत् ।
जयेद्यश्च जरासंधं स सम्राण्ययतं भवेत् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्यणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

— ⁸) K₂ V₁ B₂ प्रधानपुरषो; Dn₁ G (except G₂) M
"न पुरष; C_v "नपुरष (as in text) K₂ N₁ D₂ S कुल्लत्
(G₁ कुले; G₂ किल) (for चलत्) — ⁹) K₁ आदित्ये
(for "दत्ते). D₂ स च, G₂ (by transp) च न. K₂
ततो, D₂ यरो (for च नो) K₂ मे, S (except G₁ 2) यो
(for नो) K₂ वृष्टो; D₂ रतो, M₁ [5]भागो; C_v ब्रष्ट
(for वृष्टो) — ¹⁰) M₁ वृष्ट; C_v भाग (for Sभाग).
Cd cites पुरयत् (as in text) S₁ भागदा पुरयत् कचित्.
G₂ भागार्हं पुरयत् कचित्

16 ^a) S₁ सर्वान्वशी, D₂ सर्वावुगे. N₁ S एवं सर्वान्वशी
क्षे (N₁ "वे; T₁ G₂ "क्षे)को — ^b) K₂ B₂ D₂ D₂ m 4
Cdp प्रतापवान्; V₁ B₂ नराधिप (B₂ "पान्), G₂ दातापरान्,
Cd n as in text — ^c) S₁ K₁ 4 N₁ V₁ त दुर्बल
(K₁ "ल) परो, Dn₂ त दुर्बलतमो; G₂ न दुर्बलयलो;
M सुदु (M₁ तदु)र्बलपरो — ^d) K₂ 4 पार्थम् (for पार्थ)
S₁ K₂ 2 D₂ T₁ G₂ 2 उपेक्ष्यति; K₁ "वेक्ष्मि, K₄ "पाक्ष्यति,
B₁ G₁ M₁ "वेक्ष्यते, B₂ "वेक्ष्यति; G₂ "वेक्षति; M₂ "वेक्षते.
— After 16, S ins (C_v glosses)

172* तण्डुलप्रस्थके राजा कपर्दिनमुपास्त स ।

[G₁ "प्रास्तके, G₂ 4 M C_v "प्रस्थको (C_v as above)
G₁ कापर्दिन; G₂ 2 कपर्दिनम् (for कपर्दिनम्) G₁ 2, 2 M
उपास्तते, G₂ 4 उपास्ति स (for उपास्त स)]

17 ^a) K₁ 2 V₁ D₂ G₁ 4 2 Cd प्रो (K₂ थो)पि
(for प्रोक्षि) D₁ प्रमृष्टानां; D₂ T₁ G₁ 2 2 2 प्रमृष्टानां,
G₂ प्रमृ, G₂ M Cd प्रमृ (for प्रमृ) — ^b) Dn₂ जीवने,
G₁ जीवितो (for जीविते)

18 ^a) K₁ सत्यमरणो, K₂ दास्त्र; K₄ G₂ शस्त्रमरणे,
Cd v as in text. — ^b) B₂ D₂ यथा; Cd (1) जेता (for
यदा) B₂ यदा स्यात्सकृतस्तदा — ^c) K₁ N₁ B₂ 4-2 D

ततः; K₂ 4 T₁ न तु, V₁ न च; G₂ तस्माद् (for ननु).
K₁ B₁ त, B₂ D₁ च, G₂ हि (for का) S₁ K₂ V₁ B₁ 2
D (except D₁ 2) मन्त्रे (for सर्वे). G₁ (submetrical)
तस्मान्मागधा (sic) सर्वे — ^d) S₁ प्रतियुष्येम, D₁ 2
"वाधेम; G₁ 4 2 "योधेम; Cd as in text G₁ ता, G₂ 2 M₁
तद्, G₂ 2 M₂ त; Cd यद् (as in text) B₂ 2 2 D₁ 2
सगता (for यद्दयम्) K प्रतियाधामहे वय, T₁ प्रतिबोधे
मद्वय (sic) Cd cites प्रतियाधेम (as in text), C_v
cites (1 glosses) युष्येत

19 ^a) K₂ G₁ पडशीती; G₁ "त, G₂ M₂ "ति; C_v
as in text. S₁ K₂ 4 D₂ G₁ समानीता; G₂ समानीता.
— ^b) S C_v चान्ये (for राजन्) — ^c) B₁ तदा; B₂ तथा;
G₁ 2 तत्र (for ततः) S₁ K₂ प्रयात्यति; K₁ "वक्ष्यति,
K₂ 2 N₁ V₁ B₂ Dn D₂ 2 2 (by corr) M₂ "वक्ष्यते
(K₂ "ति; D₂ "से); B₁ "वक्ष्यति, B₂ "वक्ष्यति, D₂ 2
(before corr.) "वक्ष्यते, G₂ M₁ "वक्षते

20 ^a) S₁ तत्र (for तत्र). — ^b) K₁ जयेत यश्च
(hypermetric), B₂ Dn₁ जयेयुश्च; D₁ "वस्तु (for "वक्ष)
— ^c) B₂ transp स and सत्राद K₁ निश्चय; K₁ G₁ 2
नियतो (for नियत)

Colophon — Sub-parvan S₁ राजसूयमत्र, K₂
राजसूय; K₂ 4 राजसूयमत्र, N₁ V₁ राजसूयारंभ; B₂ 2 2
जरासंधघथ; B₂ राजसूय and जरासंधोपाख्यान; D₁ 2
जरासंधोपाख्यान — Adhy name N₁ V₁ कृष्णवाक्य,
G₁ धर्मपुत्रभीमकृष्णघचन; M₁ भगवद्घचन — Adhy no
(figures, words or both) K₁ (marg sec m) 2 2
D₂ 14 (as in text), N₁ V₁ Dn₁ D₂ 15, S 17
— S'loka no K₂ 2 25, Dn 26, D₁ 2 21, M₁ 23

१५

युधिष्ठिर उवाच ।

सम्राज्जुणमभीप्सन्वै युष्मान्स्वार्थपरायणः ।

कथं ग्रहिण्युयां भीमं वलात्केवलसाहसात् ॥ १

भीमार्जुनावुभौ नेत्रे मनो मन्ये जनार्दनम् ।

मनश्चक्षुर्विहीनस्य कीदृशं जीवितं भवेत् ॥ २

जरासंधवलं प्राप्य दुष्पारं भीमविक्रमम् ।

श्रमो हि वः पराजय्यात्किमु तत्र विचेष्टितम् ॥ ३

अस्मिन्नर्थान्तरे युक्तमनर्थः प्रतिपद्यते ।

यथाहं विमृशाम्येकस्तत्तावच्छ्रयतां मम ॥ ४

संन्यासं रोचये साधु कार्यस्यास्य जनार्दन ।

प्रतिहन्ति मनो मेऽद्य राजसूयो दुरासदः ॥ ५

वैशंपायन उवाच ।

पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षय्यौ च महेषुधी ।

रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभाषत ॥ ६

C 2. 665
B 2. 16 6
K 2. 16 6

15

1 ^a) D₂ आर्याद्, G₂ साम्राट् (for सम्राट्). K₂ समीप्सन्, G₁ अवैप्सन् (for अभीप्सन्) — ^b) Ś₁ मुक्तपरायण, K₂ सार्थं; K₃ सार्थं पं; D₂ पार्थं, D₆ स्वार्थपरायण, G₂ स्वर्थपरायण — ^c) K₁ G₂ ६ ग्रहिण्युयाद्, K₂ 'या, K₃ हिमनुया (sio), D₂ हिप्रणुया (sio); G₁ M₂ प्रतिष्ठा (G₁ 'ण)या V₁ B D (except D₁ 2) T₁ कृष्ण, G₂ ६ M₁ भीम (for भीमं) — ^d) K वाल्या (K₂ 'ला)व, N₁ B₁ D₁ 2 G₄ बाल; V₁ B₂-6 D_n D₂-6 सोह; G₂ बालान् (for बलाव). Ś₁ केवलमामुयाद्, K₁ केशव साहसात्, G₂ केवलसाहसान्.

2 In V₁ B₂-4 D₁ 2 this stanza is repeated after 2. 18 12. — ^a) B₂ G₂ M₁ उभौ (for उभौ). N₁ भीमसेनार्जुनौ नेत्रे — ^b) K₁-s V₁ B₂ 4 मनो मे त्वं (V₁ मनस्तन्मे, B₂ 4 'त्वं मे, so also B₂ 4 in the repetition) जनार्दन (V₁ B₄ 'न) — ^c) Ś₁ मनश्च चक्षुर्हीनस्य — ^d) G₂ transp. कीदृश and जीवितं

3 ^a) T₁ जरासंधे D₁ 2 'वधं (for 'वलं) — ^b) N₁ विष्पार (for दु) G₁ अभिविक्रम (for भीम). — ^c) K₁ यम, Cd श्रम (as in text). Ś₁ क, K₂ वा, G₂ नः (for व). K₁ पराजया; K₂ पराजय्यत् (sio), K₄ पराजय्या, T₁ G₂ M₂ परो ज (M₂ 'ह)न्यात्, G₂ परो हि स्यात्, G₄ परं जन्यात्, M₁ वरो जन्या (anf in 'ह)त् (for पराजय्यात्). N₁ V₁ B₂ 4 D_n D₂ ६ यमोपि न विजेताजौ, B₁ स मे श्रम पराजयात्, B₂ श्रमो हि विजेताजौ, B₂ ६ D₁ 2 ६ G₂ यमोपि (D₂ 'मो वै) विजयेताजौ, D₄ यमौ हि न विजातारौ, G₁ ६ श्रमो व परमो जन्यात् Cd श्रमो — पराजयेत्, Cn oites विजेता, Cnp ("गौडपाठे") श्रमोपि विजयेताजौ, Cv समा[read समो?] हि य परोक्ष[ ] स्याद् — ^d) V₁ B₂ ६ D_n D₂-६ तत्र व किं (for किमु तत्र)

B₂ 4 ६ D₁ 2 G₂ तत्र व किमु (G₂ किं तु) चेष्टितं Cd oites (as in text) विचेष्टित (=विकात). — After 3, V₁ ins 174*, while T₁ G₄ ६ ins

173* कथं जित्वा पुनर्युयमस्मान्सप्रतियास्यथ ।

4 V₁ om. 4^{ab} — ^a) B₁ यस्मिन्, D₂ G₁ तस्मिन् (for अस्मिन्) N₁ B D त्वर्यांतरे (for अर्यान्त) Cd gloss अर्यलिङ्गे D₂ (sup in as in text) मुक्तं; D₂ m उद्युक्त, Cv युक्त (as in text) — ^b) B₁ G₁ ६ Cv अनर्थ; G₂ 'क (for अनर्थ). Ś₁ K₂ अर्थ मे प्रत्य (K₂ 'ति)पद्यत; K₁. 2. 4 अर्थमप्रतिपद्यतः (K₁ 'ते); T₁ G₂. 4 M₁ अनर्थ प्रतिपद्य च Cv oites प्रतिपद्य — B₁ (marg) 4 ६ D_n D₂-६ M₂ ins. after 4^a. V₁ (which om 4^{ab}) ins. after 3

174* तस्मान्न प्रतिपत्तिस्तु कार्या युक्ता मता मम ।

[V₁ B₄ तस्मिन् (for तस्मा). D₄ कार्य- (for कार्या). B₄ मतिर् (for मता)]

— ^c) T₁ G₁ 2. 4 यथाहं, G₂ यथावद् (for यथाह) Ś₁ विमृशाम्येकः; D_n D₂. ६ (before corr.) 'पाम्येक (for 'शाम्येक). B₁ यथा विमृश्य रक्षेह — ^d) D₄ क्रियता (for श्रू) K₄ V₁ इति, B₂ हि मे (for मम).

5 ^{ab}) K₂ सनास, B₁ (m as in text) अभ्यास, Cd सन्यास (as in text) K₁ रोचते, B₂ रोचयेत्, T₁ 'थे Cv oites संन्यास रोचये (as in text). K₁ साधु; G₁. ६ सोह (for साधु) A few MSS जनार्दन V₁ तच्च ते रोचतां वीर कार्ये अस्मिन्नार्दन — ^c) T₁ 'हन्तु (for 'हन्ति) K₂ सद्यो (for मेऽद्य) — ^d) K₂ ६ N₁ B₄ ६ D₂-६ T₁ G₂-६ M₂ Cv दुराहर, K₄ G₁ 'वह (for 'सदः).

6 = 2. 23. 1. G₂ om. the ref — ^a) K₂ transp पार्थ. and प्राप्य. M₁ (before corr) मनु (for धनु) — ^b) = 1. 216. 7^a. 5 166 32^b Ś₁ B (except B₂) D₂-६ M₂ अक्षय्ये; D₁. 2 'थे (for 'रथौ) — ^c) T₁ रथ-

C 2. 660
B 2. 16 7
K 2 16 7

धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम् ।
प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभीप्सितम् ॥ ७
कुले जन्म प्रशंसन्ति वैद्याः साधु सुनिष्ठिताः ।
बलेन सदृशं नास्ति वीर्यं तु मम रोचते ॥ ८
कृतवीर्यकुले जातो निर्वीर्यः किं करिष्यति ।
क्षत्रियः सर्वशो राजन्यस्य वृत्तिः पराजये ॥ ९
सर्वैरपि गुणैर्हीनो वीर्यवान्हि तरेद्रिपूत् ।
सर्वैरपि गुणैर्युक्तो निर्वीर्यः किं करिष्यति ॥ १०

द्रव्यभूता गुणाः सर्वे तिष्ठन्ति हि पराक्रमे ।
जयस्य हेतुः सिद्धिर्हि कर्म दैवं च संश्रितम् ॥ ११
संयुक्तो हि बलैः कश्चित्प्रमादान्नोपयुज्यते ।
तेन द्वारेण शत्रुभ्यः क्षीयते मग्नलो रिपुः ॥ १२
दैव्यं यथाबलवति तथा मोहो बलान्विते ।
तावुभौ नाशकौ हेतू राज्ञा त्याज्यौ जयार्थिना ॥ १३
जरासंधविनाशं च रात्रां च परिमोक्षणम् ।
यदि कुर्याम यजार्थं किं ततः परमं भवेत् ॥ १४

(for रय) Gs हयान् (for सभी) G1 ० रयपञ्जहयाश्च
7_ = 2 23 2 Before 7, Ś1 N1_ V1 B1 2 4.5
(marg) D1 ० Gs ins अर्जुन उ — ०) V1 B (except
Bs) D शस्त्र; Cd ७ अस्त्रं (as in text) M1 (by corr)
शरान् (for शरा) — ०) M2 चक्षो, Cd पक्षो (as in text)
— ०) G1 एत (for एतन्) K2-4 V1 B1 T1 G1 ० महाराज
(T1 'ज) (for मया राजन्) — ०) Ks दुष्प्राप्य यदभीप्सितं;
Gs दुष्प्राप यद्विहेप्सितं Cv cites दृष्ट (as in G2)

8 Ks om 8 — ०) Ś1 युवा; B1 ० Cd रिचा, Cv
वैद्या (as in text) Ś1 K2 ० विनिश्चिता, B1 सुनिश्चि;
M1 सुनिश्चि, Cv as in text. K1 तज्ज रणविशारदा, N1
V1 B2 वैद्या वै साधु निष्ठिता; B2 D1-2 G1 ० वै (D1 2 G1
वि)द्या साधु निष्ठिता. — ०) V1 कुलेन (for बले)
— ०) K2 B2 ० D1 2 च (for तु) V1 B2 मष्ट वीर्यं तु
रोचते, G2 वीर्यवत्तमो

9 ०) K1 कृतवीर्यकुले; S (except Gs) कृतविद्यः (T1
कुलवीर्य, G4-० कृतवीर्य) कुले Cd explains कृतवीर्यकुल
— 9^b = 10^d Dn om (hapl.) from 9^b up to the
prior half of 175* — After 9^b, V1 B D (Dn om
the prior half) ins

175* निर्वीर्यं तु कुले जातो वीर्यवान्स्तु विक्षिप्यते ।

[D2 निर्वीर्यो (for 'वै) B1 ० ० D1 2 [S]वि, B2 च
(for तु) D2 (by corr) जाते (for जातो) B1 ० ०
D1 2 प्रश (B2 'च) सते (for विक्षिप्यते)]
— G1 ० om (hapl.) 9^a - 10^d — ०) Ś1 Dn2 T1 G2-3
सर्वलो, K4 स चरो; B2 स वृथा (for सर्वशो) — ०) K2
B1 वृत्ति, D1 वृद्धि, G2 पत्ति, M2 [अ]वृत्ति (for वृत्ति)
V1 B2-3 D2 ० द्विपजये, D4 विसजये Cd cites text

10 G1 ० om 10 (of v. 1 9), N1 B1 om (hapl.)
10^{ab} — ०) K4 एव (for अपि) B2 हीत्वा (sio) (for
हीनो) V1 B2-3 D (except D1 2) सर्वगुणैर्विहीनोपि
— ०) Ś1 निहनेद्, K1 G4 हि जयेद्, B2 निजयेद्, G2
वितरेद्; M1 (175^f 175ⁿ) हि हरेद् (for हि तरेद्) B2 ०

D1 2 वीर्यवान्मुनो रिपु; T1 G1 वीर्यवान्मुनोद्रिपूत् — K1
om (hapl.) 10^{ab}. — ०) — ०^d. Ś1 करोति च (for
करिष्यति)

11 G1 om 11^{ab} — ०) K1 प्रयुक्ता; V1 B2-3 D
गुण (V1 B2 4 Dn2 'णी)भूता; T1 G2 द्रव्यभूता; G2
द्रव्यभूत; Cd ७ as in text G2 द्रव्यभूतगुणं सर्वम् — ०)
D2 M1 [ह]ह; G1 ० च (for हि) D1 2 पराजये, Cd
'क्रमे (as in text) — ०) K2 स यस्य हेतु निश्चेर्हि Cd
implies text — ०) Ś1 चैत्र, K2 दैवे, G2 ० ० देव (for
दैव) Ś1 K2-3 G2 हि (for च) G2 मयुत (for
'श्रितम्) K1 कर्म दैवे हि सयुत, G1 कर्मन्दैव हि सधित,
Cd as in text. Cv seems to cite all the words in
11^a as in text.

12 ०) Ś1 B1 2 ० D1 2 [S]वि, T1 [S]वि (for हि)
K4 M1 बले, B2 (m as in text) ० D1 2 गुणै (for बले).
— ०) Ś1 प्रमादान्नोत् युज्यते; K2 B2 D1 2 प्रमादेनो (K2
'दोन्नो)पयुज्यते, B1 'देनोपपद्यते, S प्रमादेनेह (G1 ० 'देन
हि, G2 'दो नेह; G2 प्रमादा नेह) युज्यते Cd implies
text — ०) M2 ननु (for तेन) G2 चारेण, Cd द्वारेण
(as in text) — ०) A few MSS क्षियते D1 2
प्रयलो (for स)

13 ०) K2 दैले, B2 दैव (for दैन्य) Ś1 बलैर्हीनं; K1
तु भवति (for [अ]बलवति) T1 G1 4-5 M2 अयले विक्रमो
यादृक्, G2 अयलेपि क्रियायुक्त, G2 सयले विक्रमे यादृक्, M1
अयलो (175^f 175ⁿ 'ले) विक्रमो (175^f 175ⁿ 'क्रिया) यादृक्
Cv cites अयले विक्रिया Cd as in text — ०) G2
मोघ, M2 मोघो (for मोहो) Cv cites text, Cd
implies text — ०) S एतावुभौ महादोषौ (G4 M1
[after corr] 'दोषौ, M1 before corr 'वीर्यौ) — ०)
K4 राजन्, B2 राजा; S नित्य (for राजा) B1 त्यज्या (for
त्याज्यौ) Ś1 जयार्थिनौ; B2 'जा, M1 जयैषिणा

14 ०) D1 2 जरासंधवि (D1 'नि)नाशाय — ०) N1 V1
B2 4 Dn M2 परिरक्षण, B1 D1 2 'मोक्षणे, B2 'रक्षणे; G4

अनारम्भे तु नियतो भवेदगुणेनिश्चयः ।
गुणान्निःसंशयाद्राजनैर्गुण्यं मन्यसे कथम् ॥ १५

कापायं सुलभं पश्चान्मुनीनां शममिच्छताम् ।
साम्राज्यं तु तवेच्छन्तो वयं योत्स्यामहे परैः ॥ १६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

१६

वासुदेव उवाच ।

जातस्य भारते वंशे तथा कुन्त्याः सुतस्य च ।
या वै युक्ता मतिः सेयमर्जुनेन प्रदर्शिता ॥ १
न मृत्योः समयं विद्मः रात्रौ वा यदि वा दिवा ।

न चापि कंचिदमरमयुद्धेनापि शुश्रुमः ॥ २
एतावदेव पुरुषैः कार्यं हृदयतोषणम् ।
नयेन विधिदृष्टेन यदुपक्रमते परान् ॥ ३
सुनयस्यानुपायस्य संयुगे परमः क्रमः ।

C 2. 679
B 2. 17 4
K 2. 17 4

रिपुमोक्षण — °) K₁ कुर्याश्च (*sup lin* 'च) (for 'म).
K₂ याज्ञायं, S यज्ञायं — °) Ś₁ K (except K₃)
स्वत', B₁ ३ ६ न्वतः (for तत') S तदा (G₁ २ ४ M₁
'था)रभो महान्भवेत्

15 °) N₁ V₁ B₂ D (except D_{1.2}) M₁ हि (for
तु) C_v cites text. V₁ B₂ नियतं, G₁ २ ६ M₂ C_v
'युक्तो; G₂ 'यतो, G₄ 'यति (for 'यतो) — °) Ś₁
भवेदगुणचित्तक, V₁ B₄ भवेद (V₁ 'वत्)गुण एव न', B₂
भवे हि गुणनिश्चय, G₁ ६ भवेदगुण, C_v as in text. C_d
cites अगुणनिश्चय (as in text) — °) K₁ ३ D₁ २
गुणा[:], K₄ गुणे, N₁ गुणैर्, all comm गुणात् (as in
text) K₃ नि'सशया, D₁ २ 'यं; C_d v as in text. V₁
हित्वा (for राजन्) — °) K₄ वैगुण्यं, V₁ अगुणान्; D₂
G₁ नैगुण्य, C_d n नैर्गुण्य (as in text).

16 °) K₁ ३ ४ D₂ ३ ३ कपायं, N₁ उपायं, B₁ कामये,
S (except M₂) C_v कालोयं, C_d as in text. N₁ S C_v
सुलभ'. (G₁ ६ 'भग), B₄ सुलभे — °) Ś₁ K₃ मुनिना,
G_{1.6} आनिना (for मुनीना) K₄ शतम्, G₁ ४-६ M₁ शुभम्,
G₂ समम्, C_d शमम् (as in text) Ś₁ K₃ G₃ इच्छता
(for 'ताम्) C_v cites 16^b as in text. — °) B₂
साम्राज्ये Ś₁ (corr to) न (orig तु as in text), K₁ ३
च Ś₁ भवेच्छातो, N₁ V₁ भवेच्छत्रोर; B_{1.8} ३ भवाव्शक्तो,
B₂ ४ ६ D भवेच्छक्य; G₁ तवेत्स्यतो, G₂ 'जंतो, G₄ 'पसतो
(for 'च्छन्तो) — °) K₂ परै, B (except B₁ ३) D
परान् (for परै)

Colophon. — Sub-parvan Ś₁ राजसूयसत्र, K₁ B₄
राजसूय, K₂-४ राजसूयमंत्र, N₁ V₁ राजसूयारभ, B₁-३ ३ ६
D_n D₂ ६ जरासधवध (B₂ om. वध), D₁ २ जरासधोपाख्यान.
— Adhy. name N₁ V₁ जरासधवधमत्रण, B₄ मन्त्रिणे

(sio), G₁ M₁ धर्मपुत्रा (M₁ युधिष्ठिरा)र्जुनसवाद — Adhy
no (figures, words or both) K₁ (marg sec m) २ ३
D₂ 15 (as in text), D_n 16; S 18. — S'loka no. :
K₂ ३ M₁ 16, D_n D₁ ३ 17.

16

1 Ś₁ K₁ श्रीकृष्ण उ' (Ś₁ om उ'); K₄ G₂ श्रीवासुदेव
उ' (G₂ om उ'), T₁ G₄ ३ श्रीभगवान् (G₅ 'वानुवाच).
— D₁ reads 1^{ab} marg sec m — °) D_n 1 D₂ ३ मरते
— °) Ś₁ V₁ B₂ तव; B₁ G₁ २ यथा (for तथा)
B₂ कुती (for कुन्त्या) — °) G₁ यथा (for या वै)

2 °) K₁ ४ विद्मो, K₃ विद्म, M₂ विद्मः Ś₁ न मृत्योः
समयं विद्मो, N₁ V₁ B₂-६ D न स मृत्यु वयं विद्म
(B₂ ६ D₂-४ विद्मो, D_n १ 'ज्ञो, D₂ ६ विद्म), D₂ न स्मं
मृत्युमयं विद्मो, G₁ न मृत्युः समयं वेधि, G₂ न मृत्युसमयं
विद्म — °) G₃ रात्रिर्वा — °) D₂ वापि, T₁ G₂-६ चैव,
C_v as in text K₂ ३ B₂ D_n 1 D₂ ३ G_{1.2} किंचिद्
B₁ ३ D_{1.2} अपरम्, G₄ आरभ, C_v अमरम् (as in text).
— °) Ś₁ K₁ V₁ B₂ D₂ T₁ M₁ शुश्रुम K₄ न हष्टं नापि
शुश्रुम, N₁ B₂ ४-६ D_n D₁-३ अयुद्धेनानुशुश्रुम (D₁-३ 'म);
B₁ 'नाथ शुश्रुम, G₂ न युद्धेनैति शुश्रुमः; G₄ युद्धेनापि न
शुश्रुम

3 G₂ om 3^a-4^b. — °) Ś₁ K₂ ३ एतावदेव (K₂
'त्वे च, K₃ 'स्वेन), K₁ 'तावत्त्वेव — °) K₁ हृदयतोषण
— °) G₁ युद्धेन (for नयेन) C_v नयेनावाध — °) K₃
नरान्, B₄ भवान्, D₁ २ पर' (for परान्) Ś₁ यदपक्रमते पर

4 G₂ om. 4^{ab} (of v.1 3) B₄ C_n (see below)
read 4 twice. — °) K₃ सुनयस्यानुपायस्य, V₁ B (B₄
second time) D_n D₁ ३ ४-६ M' अनयस्यानुपायस्य; D₂
सुनयस्या * * यस्य, T₁ G₄ ३ 'स्यानयो यस्य, G₁ अनयस्य

C 2. 680
D 2. 17 5
K 2. 17 5

संशयो जायते साम्ये साम्यं च न भवेद्वयोः ॥ ४
ते वयं नयमास्थाय शत्रुदेहसमीपगाः ।
कथमन्तं न गच्छेम वृक्षसेव नदीरयाः ।
परन्ध्रे पराक्रान्ताः स्वरन्ध्रावरणे स्थिताः ॥ ५
व्यूढानीकैरनुवल्लैर्नोपेयाद्वलवत्तरम् ।
इति बुद्धिमतां नीतिस्तन्ममापीह रोचते ॥ ६

अनवधा एसंसुद्धाः प्रविष्टाः शत्रुसम तत् ।
शत्रुदेहमुपाक्रम्य तं कामं प्राप्नुयामहे ॥ ७
एको ह्येव श्रियं नित्यं विभर्ति पुरुषर्षभ ।
अन्तरात्मेव भूतानां तत्क्षये वै बलक्षयः ॥ ८
अथ चेत्तं निहत्याजौ शोषेणाभिसमागताः ।
प्राप्नुयाम ततः स्वर्गं ज्ञातित्राणपरायणाः ॥ ९

न योगस्य, Gs ० सुनयस्य नयो यस्य, Cv as in text — ०) K N1 V1 B1 (first time) Ds G1 ० M Cv स्योने (K1 'न') S1 S (G1 om.) परमक्रम (S1m परमक्रम; G1 ० M 'म' क्रम), V1 B1 २ ० D1 २ च (B1 न) पराक्रम, B1 २ (second time) ० Dn D1-० परम (Dn २ D1-० 'म') क्षय, M1 (inf. in sec m) सुपराक्रम, Cv (apparently) नापराक्रम; Cd as in text — M1 reads 4th twice in succession — ०) D1 संशयो; D1 संशये; Cd as in text Ks सौम्य, B1 ० दाम्ये, B1 २ (second time) ० Dn साम्यात्, D1-० सम्यक्, Cd साम्ये (as in text) B1 (first time) Ds M1 (first time) सगत्या जायते साम्य Cv oites 4th as in text — ०) B1 २ २ (both times) ० Dn D1-० जयश्च, B1 दाम्य च; S (except M1 first time) Cv साम्य तु K1 om न K1 श्रिय, V1 त्रयो, Cd व द्वयो (as in text) — Cn reads the entire verse first as in B1 (first time), then again as in Dn २

5 ०) S यत्तम् (for नयम्) — ०) Ks S (except M1) शत्रुदेह Cv oites 5th as in text — ०) K1 कथमतो, B1 कथमतर् Cd oites अन्त (as in text) K1 गच्छाम, G1 M1 (inf. in. as in text) गच्छामो — ०) M1 कुरुक्षेत्रे (hypermetric) K1 D1 २ G1-० नदीरया — ०) Ks परं रधे, K1 परम्भ S1 समाक्रान्ता, B1 T1 G1 ० पराक्रान्ता — ०) K1 स्वरन्ध्रावरण B1 G1 ० स्थिता

6 ०) S1 व्यूढानीकैरनुवल्लो, K1 B1 Cd 'नीकैरनुवल्लो' (Cd gloss हीनवल्ल); N1 V1 B1-० D 'नीकैरनुवल्लैर्', T1 G1-० M व्यूढानीकस्तु (T1 'दोनीकस्तु; M 'दानीकस्तु') बलवान्, G1 ० 'नीक बलवता' — ०) Ks ० उपेयाद् (for नोपे) V1 B1-० D न युध्येदरिमि सह Cd oites बलवत्तर (as in text) — ०) B1 समापदि (corrupt), B1 मयापीह, G1 समापि हि B1 तन्ममापि वच शत्रु

7 Cv seems to have read 7 twice in succession with variants in 7th — ०) V1 B1 २ ० प्रतिच्छिन्ना; M1 (inf. in. sec m) अभिच्यक्त; M1 असव्यूढा (for

अनवधा) S1 एससयद्धा; K1 (also as in text) एससुद्धा; V1 च सनद्धा; B1 २ ० Dn २ D1 एससमृद्धा; B1 Ds च सयुद्धा, D1 असुप्त, Ds G1 ० एससयद्धा, T1 G1 ह (Gs ह) सयद्धा; G1 ० M1 'एससयद्धा' K1 G1 अनवधास्य सयुद्धा (G1 'यद्धा') B1 अनवधा एससयद्धा; Cv (first time) अनभिच्यक्तस्यद्धा, and (second time) अनवधान सयधान्; Cd as in text — ०) K1 D1 प्रविष्टा; Ds प्रविष्टा. K1 G1 ० शत्रु (G1 'श्र') संमता, K1 ० 'ससदि, B1 ० D1 २ 'समनि (for शत्रुसम तत्). T1 G1-० हृष्टा शत्रुस (Gs 'श्रुन्म'; G1 'श्रु स') समीपत् — ०) V1 B1 शत्रु मेकम्; S Cv (second time, no citation first time) 'देहम् S1 K1 B1 S (except T1 G1 ०) उपक्रम्य, B1 उपागम्य, B1 अपक्रम्य, Cv (second time, no citation first time) as in text — ०) S1 ते काम; G1 कि कामं, G1 त देहा, Cv (both times) त (gloss, जरासध) काम

8 ०) B1 ह्येव T1 G1 ० चल, Cv श्रिय (as in text) — ०) S1 K1 N1 V1 Dn २ D1 २-० G1 पुरुषर्षभ (K1 'म'); Ds T1 G1-० M भरतर्षभ — ०) Ks Ds G1-० अन्तरात्मेव, Ks 'तन्म' V1 देहानां; Cd भूतानां (as in text) Cv oites 8th as in text. — ०) S1 तत्क्षम; K1-० N1 V1 B1 २ ० Dn २ D1 २ Cd न तत्क्षय, B1 तत्क्षय; Dn २ D1 ० तजय, Ds सक्षय; Cv as in text S1 B1 २ ० D1 २ चैव लक्षयेत्; K1 च बलक्षय, K1-० चोपलक्षये, N1 V1 B1 Ds-० Cn नैव लक्षये; B1 ० Dn Ds Cnp चैव लक्षये, G1-२ ० चैव बलक्षय (Gs 'या') Cd oites लक्षये; Cv oites बलक्षय See Addenda — After 8, K1 (marg) ins.

176* चतुर्किङ्कः (sio) चतुर्दंष्ट्रो द्विशुको दशपद्मवान् ।

पद्मभूतैर्दंष्ट्रा बृहन्निर्व्यासोति पार्थिव ।

9 ०) N1 V1 B1 २ Dn Ds ० चैन, B1 २-० D1 २ २ चैन (for चेत) G1 न जेष्यामो, G1 निवृत्त्याजौ — ०) S1 शोषेणाभिसमागता; Ks B1 M1 'णाभिसमाह (Ks 'हि') ता', N1 V1 B1 २-० Dn D1 २ २ ० T1 G1 २ २-० M1 'णापि समाहता' (N1 G1 २ ० 'गता'; B1 'हिता'), B1 शोषानपि समाहता; Ds शोषेणापि क्षमाहता, G1 'जोपि समाहता'

युधिष्ठिर उवाच ।

कृष्ण कोऽयं जरासंधः किंवीर्यः किंपराक्रमः ।
यस्त्वां स्पृष्ट्वाग्निसदृशं न दग्धः शलभो यथा ॥ १०

कृष्ण उवाच ।

शृणु राजञ्जरासंधो यद्वीर्यो यत्पराक्रमः ।
यथा चोपेक्षितोऽस्माभिर्वहुशः कृतविप्रियः ॥ ११
अक्षौहिणीनां तिसृणामासीत्समरदर्पितः ।
राजा बृहद्रथो नाम मगधाधिपतिः पतिः ॥ १२
रूपवान्वीर्यसंपन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ।
नित्यं दीक्षाकृतनुः शतक्रतुरिवापरः ॥ १३

Cn v ante शेषेण (glosses imply 'हताः') — '°) Ś1 K4 B1.8 D8 प्रामुख्यम् B1 तथा (for तत्) — '°) G1 6 जातिधर्मपरायणा. — After 9, G2 ins line 2 of 191*, followed by 8°-20° of the next adhy.

10 G2 om 10-28, N1 om. 10 — '°) = 3 258 4^b G4 किं वीर्यं कं परा — D1 s om (hapl) 10°-11^b. — '°) Ś1 त्वा (for त्वां) D2 G8 दृष्ट्वा, D4 G4 पृष्ट्वा. K4 'सकाश (for 'सदृश) — '°) M1 (inf) as in text) शरभो, Cv as in text

11 G2 om 11, D1.8 om. 11^{ab} (of v1 10) Ś1 K1 Dn1 श्रीकृष्ण उ° (Ś1 om. उ°), T1 G8-s M2 श्रीभगवान् (G2 M2 om श्री-), G1.6 M1 वासुदेव — '°) G6 यद्विप्रो (for यद्वीर्यो) — '°) S (G2 om.) यथा हु (G1.6 'भ्यु) वे° B1 राजन् (for 'स्माभिर्) — '°) K2 कृतविप्रयः; B1 'विग्रह, B2 D4 'विक्रम', B2 D6 S (G2 om) 'किल्बिष; D8 'वित्पिय'

12 G2 om. 12 (of v1 10). — '°) G4 M2 अक्षो°. Dn2 D1.2 तिसृणाम्, T1 G4 (before corr) तिसृणाम् Cv cites 12° as in text. — '°) N1 V1 B (except B6) D1.2 पति (for आसीत्) Ś1 D6 T1 G1 6.6 M परमदर्पितः, K2 कृमरदर्पितः; K4 परमदुःखित, G4 सममदर्पित — '°) V1 B2-4 6 D1 2 आसीद् (for राजा) B4 राजा (for नाम) — '°) Dn1 D8 T1 मागधा° N1 Dn D6 चली, V1 प्रभो; B1.4 sm पुरा, B2 s D1 2 G1 6 नृप, B6 T1 G8-s M नृप; Cv पति (as in text)!

13 G2 om 13 (of v1 10) — '°) K2 M1 वीर्यवान् रूपसम्पन्न, B1 बलवान्वीर्य°, G4 स रूपवीर्य° — After 13^{ab}, S (G2 om) ins

177* स्वराज्यं कारयामास मगधेषु गिरिजले ।

[M1 स (for स्व-)]

तेजसा सूर्यसदृशः क्षमया पृथिवीसमः ।

यमान्तकसमः कोपे श्रिया वैश्रवणोपमः ॥ १४

तस्याभिजनसंयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम ।

व्याप्तेयं पृथिवी सर्वा सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥ १५

स काशिराजस्य सुते यमजे भरतर्षभ ।

उपयेमे महावीर्यो रूपद्रविणसंमते ॥ १६

तयोश्चकार समयं मिथः स पुरुषर्षभः ।

नातिवर्तिष्य इत्येवं पत्नीभ्यां संनिधौ तदा ॥ १७

स ताभ्यां शुशुभे राजा पत्नीभ्यां मनुजाधिप ।

प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यां करेणुभ्यामिव द्विपः ॥ १८

C 2 694
B 2. 17 18
K 2. 17 18

— '°) K T1 G1.8-s M नित्यदीक्षा (K1.2 °दीक्षो; K4 °दक्षो) कृत (M1 °त) तनु, N1 B D G6 नित्य दीक्षाकृततनुः; V1 नित्य दक्षो बहुधन — '°) G1 मूर्तक्रतु°

14 G2 om 14 (of v1 10) — '°) = (var) 1.94 12°. Ś1 N1 B1.2 s 6 D (except D6) M2 सूर्यसंकाश — '°) = 1.94 12°, = (var) 5 154 2^b, = Rām. 1. 1 18^b (Kumbh ed) B4 क्षमया च क्षमासम. — '°) B2 यमान्तकोपम, B4 'कः सम, D1 2 'को यम, S (except G8, G2 om) यश्चांतकसम. K1 V1 B D (except D6) क्रोधे (for कोपे)

15 G2 om 15 (of v1 10). — '°) V1 तस्याभिजन-सपत्नैर्, D8 'गुणसंयुक्तैर्, D6 'जनसंयुक्तो — '°) D4 गुणो K1 'सत्तम S (G2 om) गुणैश्च भरतर्षभ — G2 om (hapl.) 15°-17^b — '°) G1 व्याप्तेव

16 G2 om 16 (of v1 10, 15). — '°) V1 B8 4 पुरुष° (for भरत°) — '°) K1.8 'समिते, V1 B8-s Dn D8-s M1 'सयुते, T1 'सवृते, G1 'सत्कृते

17 G2 om 17, G6 om 17^{ab} (of v1 10, 15) — '°) T1 G2 4 च (for स) K1 G1.4 M2 भरतर्षभ, K2 s B6 6 D1 2 T1 G8.5 पुरुषर्षभ (D1.2 °स) B1 मिथः पुरुषसत्तम — '°) G8 नातिवर्तेव, Cd as in text. K1 T1 G4 5 इत्येव — '°) Ś1 सदा (for तदा) V1 B2 s 6 D1.2 समक्ष (B2 'मक्ष, B6 'मय, D1 2 'मय) श्रेष्ठभार्ययो.

18 G2 om 18 (of v1 10). — '°) G (G2 om) M1 ताभ्यां स (by transp), M2 सभाभ्यां K1 B6 D1.2 राजन् (for राजा) — '°) Ś1 D8 वसुधाधिप, N1 V1 B8 मगधाधिप, B1 2 4-6 Dn D1.2 4 वसुधाधिप, D6 वसुधाधि*, D6 मनु ***, S (G2 om.) सहितस्तदा — K8 om. (hapl) 18°-19^b — '°) G1 करिणी° (for करेणु°)

तयोर्मध्यगतश्चापि रराज वसुधाधिपः ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये मूर्तिमानिव सागरः ॥ १९
 विपयेषु निमग्नस्य तस्य यौवनमत्यगात् ।
 न च वंशकरः पुत्रस्तस्याजायत कश्चन ॥ २०
 मङ्गलैर्वहुभिर्होमैः पुत्रकामाभिरितिभिः ।
 नाससाद नृपश्रेष्ठः पुत्रं कुलविवर्धनम् ॥ २१
 अथ काक्षीवतः पुत्रं गौतमस्य महात्मनः ।

शुश्राव तपसि श्रान्तमुदारं चण्डकौशिकम् ॥ २२
 यदृच्छयागतं तं तु वृक्षमूलमुपाश्रितम् ।
 पत्नीभ्यां सहितो राजा सर्वरत्नैस्तोषयत् ॥ २३
 तमब्रवीत्सत्यवृत्तिः सत्यवागृपिसत्तमः ।
 परितुष्टोऽसि ते राजन्वरं वरय सुव्रत ॥ २४
 ततः सभार्यः प्रणतस्तमुवाच बृहद्रथः ।
 पुत्रदर्शननैराश्याद्वाष्पगद्गदया गिरा ॥ २५

19 G₂ om 19 (of v l 10), K₈ G₈ s om 19^{ab} (for K₈, of v l 18) — ^a) K₄ तयोस्तर्गतश्चापि, B₁ तयोर्मध्ये गतश्चापि — ^b) K₈ सञ्जुमे (for रराज). K₁ 'धिप.

20 G₂ om. 20 (of v l 10) — ^a) Ś₁ K D₈ प्रसक्तस्य (K₁ D₈ 'श्च'); B₈ विमग्नस्य — ^b) K₁ तथा (for तस्य) Ś₁ K₁-s N₁ V₁ B (except B₈) D_n (D_ns also as in text) D₁ s s G₈ 'मन्यगात्', D₄ 'म*गात्', G₈ 'मन्वगात्' — ^{cd}) B D_n D₁-s वंशकरः पुत्रस्य S (G₂ om.) न च वंशकरः पुत्रमासादयत (G₈ M₂ 'ति) पार्थिव

21 G₂ om 21 (of v l 10) — ^a) M₁ मगत्यैर् D_n 'मिद्यैर्' — ^b) K₈ पुत्रकामादिरि, B₁ 'भिरिति'; G₈ पुत्रकामकरीतिभिः; G₄ 'काम्याभिरि' — ^c) B₁ s s D₁-s मनुज्यैर् (for नृप) — ^d) B₁ s s D₁-4 सुत (for पुत्र) D₈ किल (for कुल) — After 21, S (G₂ om) ins.

178* स भार्याभ्या सह तदा निर्वेदमगमन्नुदाम् ।

राज्यं चापि परित्यज्य तपोवनमयाश्रयत् ।

वार्यमाणं प्रकृतिभिर्युपभक्त्या विदा पते ।

[(L 3) G₄ नृपपण्या (for 'मक्त्या)]

22 G₂ om 22 (of v l 10) — ^a) G₂ om from त पुत्र up to 'दृष्ट in line 2 of 179* V₁ B₁ D₁ s काक्षीवतः, D₄ G₈ s s कक्षी, G₂ *क्षी — ^b) K₂ गोतमस्य K₁ महायल — ^c) B₈ D₁ s तपसा युक्तम्, D_n D₄ तपसी श्रातम्, T₁ G₁ s M तपसि श्रेष्ठम् B₁ सुवीर्यतपसा श्रातम् — ^d) Ś₁ नृपतिश्च

23 G₂ s om 23 (of v l 10, 22) — ^a) Ś₁ K D₈ Cd यदृच्छापतित तत्र (K₁ यदृच्छया [hypermetrio] for यदृच्छा; Cd does not ote तत्र); B₂ D₁ s G₁ s 'दृच्छयागत त(D₁ 'तस्त)त्र — ^b) D₄ G₁ उपश्रित — ^c) T₁ G₁ s राजन् — ^d) K₈ V₁ B₈ D_n D₂ s G₁ s M सर्वययैर् But Cn रत्नैः सुनियोग्यैः उत्कृष्टद्वयैः — S (G₂ om) ins after 23 (G₂, which om from त पुत्र

in 22^a up to 'दृष्ट in line 2, ins after अथ काक्षीव in 22^a, Cv comments on line 9)

179* बृहद्रथ च स ऋषिर्ययावत्पत्यनन्दत ।

उपविष्टश्च तेनाय अनुज्ञातो महात्मना ।

तमपृच्छत्तदा विप्रः किमागमनमित्यथ ।

पौरैरनुगतस्त्वैव पत्नीभ्या सहितस्य च ।

स उवाच मुनिं राजा भगवन्नास्ति मे सुत । [5]

अपुत्रस्य वृथा जन्म इत्याहुर्मुनिसत्तमा ।

तादृशस्य हि राज्येन वृद्धत्वे किं प्रयोजनम् ।

सोऽह तपस्वरिप्यामि पत्नीभ्या सहितो वने ।

नाप्रजस्य मुने कीर्तिं स्वर्गश्चैवाक्षयो भवेत् ।

एवमुक्त्य राजा तु मुने कारण्यमागतम् । [10]

[(L 1) T₁ G₄ s चापि (for च स) G₁ बृहद्रथ च***, M₁ 'य चापि स ऋषिर् (hypermetrio), M₂ 'यश्च तदृषिर् G₁ यथावच्चाप्यनन्दत, G₈ 'भ्याम्', M₂ यथावत्पति, — (L 2) G₁ स (for च) T₁ ऋतु (for अनु) G₁ 'मन — G₂ om lines 3-6 — (L 3) G₁ पप्रच्छ (for अपृच्छत्) — (L 4) T₁ G₂ s M 'गतस्तेह — (L 5) M₂ उवाच च (for स उवाच) — (L 6) G₈ नापुत्रस्य G₁ s M तु (G₈ तु, M₂ च) राज्येन (for वृथाजन्म) G₁ s M om the post half of line 6 and the prior half of line 7 G₈ 'सत्तम — (L 8) G₈ मुने (for वने) — (L 9) G₈ स्वर्ग (for स्वर्ग) — Before line 10, G₁ s s ins 'नेत्र', M₁ बाह्यदेव, M₂ कृष्ण — (L 10) G₂ एवमुक्ते तु राजेन्द्रे]

24 S om 24^{ab} — Before 24^{cd}, T₁ G₂-s M₁ ins चण्डकौशिक, G₁ s M₂ कौशिक — ^c) N₁ V₁ B₁ s s s D (except D₈) राजेन्द्र (for ते राजन्) — In K₈, the portion from र in 24^a up to सधि in 6^a of the next adhy is lost on a missing fol — ^d) Ś₁ K₁ s N₁ D₈ पार्थिव (for सुव्रत)

25 K₈ missing (of v l 24) G₂ om 25 (of v l 10) — ^a) G₁ सभार्यो Ś₁ ततस्तस्यभार्यो नृपतिस् — ^c) K₂ s पुत्रादर्शन, G₁ पुत्रदर्शने नारायणाद् (corrupt)

बृहद्रथ उवाच ।

भगवन्नाज्यमुत्सृज्य प्रस्थितस्य तपोवनम् ।
किं वरेणाल्पभाग्यस्य किं राज्येनाप्रजस्य मे ॥ २६

कृष्ण उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मुनिर्घ्यानमगमत्क्षुभितेन्द्रियः ।
तस्यैव चाग्रवृक्षस्य छायायां समुपाविशत् ॥ २७
तस्योपविष्टस्य मुनेरुत्सङ्गे निपपात ह ।
अवातमशुकादष्टमेकमाग्रफलं किल ॥ २८

तत्प्रगृह्य मुनिश्रेष्ठो हृदयेनाभिमन्त्र्य च ।
राज्ञे ददावप्रतिमं पुत्रसंप्राप्तिकारकम् ॥ २९
उवाच च महाप्राज्ञस्तं राजानं महामुनिः ।
गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्त मनुजाधिप ॥ ३०
यथासमयमाज्ञाय तदा स नृपसत्तमः ।
द्राम्यामेकं फलं प्रादात्पत्नीभ्यां भरतर्पभ ॥ ३१
ते तदाग्रं द्विधा कृत्वा भक्षयामासतुः शुभे ।
भावित्वादपि चार्थस्य सत्यवाक्यात्तथा मुनेः ॥ ३२

C. 2 709
B 2 17 33
K 2 17 44

— ^a) V₁ B D (except D₆) बाण्यसदिग्धया गिरा, G₁ corrupt

26 K₈ missing (of v l 24) G₂ om. 26 (of v l 10) Ś₁ K₁ & D_n M om the ref N₁ V₁ B D (D_n om.) राजोवाच (for बृहद्रथ उ) — ^b) N₁ प्रस्थितोस्य, V₁ B D (except D₆) प्रस्थितोह G₈ तपोवने — ^c) V₁ B₆ D₁ 2 किं दारैरदपं, B₁ किं राज्येनाल्पं, G₁ किं वरेणाल्पभाग्यस्य — ^d) K₄ वरेणां, B₁ दारैरं, D₄ राज्ये वां (for राज्येनां) K₁ D₁ 2 च (for मे)

27 K₈ missing (of v l 24) G₂ om. 27 (of v l 10) Ś₁ G₁ श्रीकृष्ण, K₁ D_n श्रीकृष्ण उ, T₁ G₈-s श्रीभगवान्, M₁ वासुदेव — ^b) K₁ अगच्छत् K₄ क्षुधितेन्द्रिय Cd supports text — ^c) Ś₁ (corrupt) तस्यैव चाग्र, K₄ तस्यैव चाग्र — ^d) K₁ 2 छायायामुपविष्टवान्

28 K₈ missing (of v l 24) G₂ om 28 (of v l 10) — ^a) Ś₁ अवातमशुकैर्दष्टम्, V₁ B₁ 8 वृक्षस्याग्राच्छुकाद्भ (B₁ काद, B₈ कञ्ज)ष्टम्, B₂ & D_n (1) भवानमशुकादष्टम्, D₆ (marg sec m. as in text) शुकादष्ट महारम्यम्, G₁ s & 6 M अमारु (G₈ नावृ)तमना विद्धम् Cn cites अवान, Cd np as in text

29 K₈ missing (of v l 24) G₂ reads 29^a-47^b after line 1 of 191* (of v l 2 17. 7) — ^a) Ś₁ नरश्रेष्ठो — ^b) D₁ 2 राज्ञो B₁ राज्ञे ददावभिप्रीतः; G₂ राज्ञेददवप्रतिम — ^d) B (except B₈) D₁-s पुत्रस (D₁ 2 स)प्राप्तिकारण; G₁ 6 सपादकारक

30 K₈ missing (of v l 24) — ^b) Ś₁ महागतिं, D₁ 2 मुनि — ^d) Ś₁ V₁ B₂-s D (except D₆ 6) निवर्तस्व नराधिप, T₁ G₈-s तस्व जना — After 30, S ins (Cv comments on line 3)

180* एष ते तनयो राजन्मा तप्सीस्त्वं तपो वने ।

प्रजा पालय धर्मेण एष धर्मो महीक्षिताम् ।

यजस्व विविधैर्यज्ञैरिन्द्र तर्पय चेन्दुना ।

पुत्र राज्ये प्रतिष्ठाप्य तत आश्रममाव्रज ।

अष्टौ वरान्प्रयच्छामि तव पुत्रस्य पार्थिव । [5]

ब्रह्मण्यतामजेयत्वं युद्धेषु च तथा रतिम् ।

प्रियातिथेयतां चैव दीनानामन्ववेक्षणम् ।

तथा वल च समुद्रलोके कीर्तिं च शाश्वतीम् ।

अनुराग प्रजानां च ददौ तस्यै स कौशिकः ।

गच्छ राजन्कृतार्थोऽसि निवर्तस्व जनाधिप । [10]

अनुज्ञातः स ऋषिणा पत्नीभ्यां सहितो नृपः ।

पौरैरनुगतश्चापि विवेश स्वपुरं पुनः ।

[(L 1) G₁ s & मा तप त्व (G₈ पस्त्व) G₄ निवर्तस्व तपोवनात् (for the post half) — (L 3) T₁ इत्यां तर्पय (for इन्द्र तर्पय) G₈ M₁ चाध्वरै (for चेन्दुना) — (L 4) G₂ तत्र (for तत) — (L 6) G₁ ब्राह्मणत्वम् (for ब्रह्मण्यताम्) G₁ मतिं, M₂ धृति (for रतिम्) — (L 7) M₂ प्रयातिथेयतां — (L 8) G₁ त्रिलोक चापि शाश्वतीम् (for the post half) — (L 10) = (var) 30^a! G₁ नराधिप. — After line 10, G₈ ins 181* — (L 12) M₁ तत (for पुन)] — On the other hand, V₁ B D ins after 30. G₈ (om line 2) ins after line 10 of 180*

181* एतच्छ्रुत्वा मुनेर्वाक्य शिरसा प्रणिपत्य च ।

मुनेः पादौ महाप्राज्ञ स नृप स्वगृहं गत ।

[(L 2) B₁ पुन (for मुने)]

31 K₈ missing (of v l 24) — ^a) B₆ D₁ 2 तथा (for यथा) K₂ अज्ञाय, G₁ आज्ञा च — ^b) T₁ G₄-s M तत (for तदा) — ^c) K₂ D_n D₈ 4 T₁ G₄-s एक (for एक) Ś₁ दद्यात् (for प्रादात्) A few MSS तर्पभ. — After 31, S ins.

182* मुनेश्च बहुमानेन कालस्य च विपर्ययात् ।

32 K₈ missing (of v l 24) — ^a) V₁ B₈ ते तदा त, S ततश्चात्र G₆ द्विधाकृत्य — ^c) G₈ स्वात्तस्य — ^d) N₁ V₁ B₂-s D_n D₁-s सत्यवाक्यतया (D₈ क्यस्य

G 2. 710
D 2. 17 34
K 2. 17 45

तयोः समभवद्गर्भः फलप्राशनसंभवः ।
ते च दृष्ट्वा नरपतिः परां मुदमवाप ह ॥ ३३
अथ काले महाप्राज्ञ यथासमयमागते ।
प्रजायेतामुभे राजञ्शरीरशकले तदा ॥ ३४
एकाक्षिवाहुचरणे अर्धोदरमुखस्त्रिजै ।
दृष्ट्वा शरीरशकले प्रवेपाते उभे भृशम् ॥ ३५
उद्विग्ने सह संमन्त्र्य ते भगिन्यौ तदावले ।
सजीवे प्राणिशकले तत्प्रजाते मुदुःखिते ॥ ३६

तयोर्धात्र्यौ सुसंवीते कृत्वा ते गर्भसंघवे ।
निर्गम्यान्तःपुरद्वारात्समुत्सृज्याशु जग्मतुः ॥ ३७
ते चतुष्पथनिक्षिप्ते जरा नामाथ राक्षसी ।
जग्राह मनुजव्याघ्र मांसशोणितभोजना ॥ ३८
कर्तुकामा सुखवहे शकले सा तु राक्षसी ।
संघट्टयामास तदा विधानवलचोदिता ॥ ३९
ते समानीतमात्रे तु शकले पुरुषर्षभ ।
एकमूर्तिकृते वीरः कुमारः समपद्यत ॥ ४०

वै) सुने

33 Ks missing (of v1 24) — ^b) Ks प्रजाप्रादानं
— ^c) B₁ तु (for च) B (except B₈) D (except D₈)
स नृपति (for नर) S दृष्ट्वा नरपति श्रीमान् — ^d)
G₁ e M स (for ह)

34 Ks missing (of v1 24) — ^a) K₁ 'प्राज्ञे
S काले तु सममुप्राप्ते — ^b) M₁ याते समयमगते — ^c)
K₄ D₁ प्राजा, D₄ प्रजामे; C_v प्रजायेथम् (so, repeated,
gloss प्रजनयेताम्) K₁ B₁ सुभे (for उभे) — ^d) G₈
शकले मासले तथा Cd cites शरीरशकले (as in text)

35 Ks missing (of v1 24) — ^a) D₁ एकाक्ष
K₂ चार्धोदर, N₁ V₁ B D₁-s s अर्धोदरमुखस्त्रिजै (D₈
'चौ'), T₁ G₄-e अ (G₄ ह्य)र्धोदरमुखस्त्रिजौ; G₈ अर्धोदमपि
स्त्रिजौ G₁ एकाक्षिवाहुदारणावर्धोदरमुखस्त्रिजौ, M₁ 'वाहु-
चरणेथार्धोदरमुखस्त्रिजै — ^d) S₁ D₁ प्रावेपाते, K₄ B D_n
D₂-s प्र (B₁ प्रा)वेपतु, N₁ V₁ प्रवेपेताम्; D₈ प्रावेपेते,
D₈ प्रावेयाते (sup in 'वतु) T₁ G M₁ दुःखेनापतता
(M₁ 'पेततु) स्त्रियौ; M₂ दुःखेनापतिता स्त्रियौ (sic)

36 Ks missing (of v1 24) — ^a) B₁ G₈ s
सहसामन्य; T₁ G₁-s M सहसा तत्र — ^b) D₈ भगिन्यां ते
(by transp) K₁ महावले; V₁ B₁ s. e D_n D₁ s
तदा किल, B₄ तदा नृप; G₁ s. s. यले; G₈ तदावले
C_v cites अवले (as in text) — ^c) G₁ प्राणं — ^d)
S₁ तज्जाजते, B₈ G₈ तस्य जाते; D_n1 तत्प्रजाते, T₁ तत्प्राजाते,
G₁ e M₁ दृष्ट्वा जाते, M₂ स त्यजाते; C_v as in text
D₈ s तत्प्राजातेतिदुःखिते

37 Ks missing (of v1 24) — ^b) K₁ कृत्वासौ,
B (except B₄) D₈ s ते कृत्वा (by transp), D₁ ते गत्वा,
D₈ ते s. s. B₁ गर्भसंभवे, B₈ 'सपुटे; Cd as in text
— ^c) S निष्कम्यान्तं पुरं — ^d) B D (except D₈) G₈
'सृज्यामि', G₂ 'सृज्याथ — After 37, S (G₄ om
lines 2-3) ins

183* दुष्टलाभ्या सुमलक्षे पाण्डुराभ्यामुभे तदा ।

अज्ञाते कस्यचित्ते तु जातुस्ते चतुष्पथे ।

ततो त्रिविधतुर्धात्र्यौ पुनरन्व पुरं तदा ।

कथयामासपुनरुभे देवीभ्यां तु पृथक्पृथक् ।

[(L 1) G₁ स (for सु) — (L 2) G₈ अज्ञाते;
M₁ अज्ञाता T₁ G₈ 'चित्तेव जह' — (L 4) G₈ पत्नीभ्यां
(for देवी)]

38 Ks missing (of v1 24) — ^a) K₁ 'वधि
B₁ चतुष्पथविनिक्षिप्ते — ^c) K₂ जग्राह, G₈ जगृहे V₁ B₈
पुरुषव्याघ्र, T₁ G₈ s मनुजव्याघ्र (T₁ 'प्री')

39 Ks missing (of v1 24) — ^a) B₁ भोक्तुकामा
G₁ अर्तु; G₈ e चोक्तु, M₂ कर्तुकामा K₂ सुखवहे;
K₄ सुये चोमे; Cd as in text. — ^b) D₁ s ते तु; T₁
G₂ s M₂ साय; G₄ माधु, G₈ सा च — ^c) K₁ योजयामास
च; K₂ संघट्टयामास; K₄ N₁ B₁ s. s. D_n D₁ m s-s
G₈ e सयोज; D₁ संनद्ध; T₁ G₄ M₂ Cd सघाट; (Cd v1,
सघाट; gloss सघाते चक्रे [both MSS]), G₁ सुयोज;
G₂ M₁ सघात V₁ तदा ते घट्टयामास, B₈ तदा संघट्टयामास
Text as in S₁ B₈ D₈ (orig) e G₈ See Addenda
— ^d) S₁ कृतांतलचोदिता, K₁ s B₁ विधानवलचो;
K₂ D_n s G₈ विधातुवलचो (K₂ 'नो'), T₁ विधानायल-
चोदिते, G₁ s विधिना य (G₁ 'धानफ)लचो

40 Ks missing (of v1 24) — ^a) D₈ 'नीयमात्रे
तु, T₁ G 'नीयमात्रेण Cd cites समानीतमात्रे (as in
text) — ^b) S₁ V₁ B₈ s S (except M₁) भरतर्षभ
(G₁ 'भ'), D₁ s पुरुषर्षभ — ^c) S₁ K₁ s N₁ D₈
एकमूर्ति (K₁ 'ति') कृतो, V₁ B₁ s e D_n D₁-s em 'तिष्ठरो,
B₈ 'तिष्ठते, T₁ G₂-s M₁ 'तिष्ठते, Cd as in text
K₂ वीरा; B₈ राजन्, S (except M₁) तत्र (for वीर)
— ^d) S₁ समुपद्यत; K₂ समपद्यते

41 Ks missing (of v1 24) — ^a) S₁ समोद्बोद्धु,
S समुद्धर्तु — ^d) S₁ G₂ वज्रसारसम, Cd as in text

ततः सा राक्षसी राजन्विषयोत्फुल्ललोचना ।
 न शशाक समुद्रोदुं वज्रसारमयं शिशुम् ॥ ४१
 बालस्ताम्रतलं मुष्टिं कृत्वा चास्ये निधाय सः ।
 प्राक्रोशदतिसंरम्भात्सतोय इव तोयदः ॥ ४२
 तेन शब्देन संभ्रान्तः सहसान्तःपुरे जनः ।
 निर्जगाम नरव्याघ्र राज्ञा सह परंतप ॥ ४३
 ते चावले परिगलाने पयःपूर्णपयोधरे ।
 निराशे पुत्रलाभाय सहसैवाभ्यगच्छताम् ॥ ४४
 अथ दृष्ट्वा तथाभूते राजानं चेष्टसंततिम् ।
 तं च बालं सुवर्लिनं चिन्तयामास राक्षसी ॥ ४५
 नार्हामि विषये राज्ञो वसन्ती पुत्रगृद्धिनः ।

बालं पुत्रमुपादातुं मेघलेखेव भास्करम् ॥ ४६
 सा कृत्वा मानुषं रूपमुवाच मनुजाधिपम् ।
 बृहद्रथ सुतस्तेऽयं मदत्तः प्रतिगृह्यताम् ॥ ४७
 तव पत्नीद्वये जातो द्विजातिवरशासनात् ।
 धात्रीजनपरित्यक्तो मयायं परिरक्षितः ॥ ४८
 ततस्ते भरतश्रेष्ठ काशिराजसुते शुभे ।
 तं बालमभिपत्याशु प्रस्रवैरभिषिञ्चताम् ॥ ४९
 ततः स राजा संहृष्टः सर्वं तदुपलभ्य च ।
 अपृच्छन्नवहेमाभां राक्षसीं तामराक्षसीम् ॥ ५०
 का त्वं कमलगर्भा मे मम पुत्रप्रदायिनी ।
 कामया ब्रूहि कल्याणि देवता प्रतिभासि मे ॥ ५१

C 2 728
B 2 17 52
K 2. 17 65

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

K1 वपुः, K2 Dn1 D1 2 G8 शुभं (for शिशुम्)

42 K8 missing (of v1 24). — a) B1 ताम्रकर, D4 तर, S (except G2) तलां — b) S कृत्वास्ये तु (M1 च) K1 च (for स) — c) K1 N1 V1 प्राक्रोशदमि, K4 D6 आक्रोशदति, B1 2 4-6 Dn D1-5 प्राक्रोशदति (B6 भि)सरन्व, M2 ति सारभात् Cd omes सरभ (gloss प्रयत्न कोपो वा) — d) G1 सतोयध्वनितोयद.

43 K8 missing (of v1 24) — a) D6 नादेन (for शब्देन) N1 T1 G8 सत्रस्त, G1 8 4 6 M वित्रस्त (for सभ्रान्त) — c) V1 B8 4 नरश्रेष्ठ, S (except M2) महाराज (M1 before corr नीर्ये) — d) S1 सह राज्ञा (by transp)

44 K8 missing (of v1 24) — a) B6 ते चापले, T1 ते च बाले, G1 2 5 6 M तेबले च, G8 ते चापरे, G4 ते बाले च K1 N1 V1 B (except B6) Dn D5 6 परिगलाने (K1 न); K2 D8 4 G1 6 परिगलाने (G6 ते), T1 G2 श्राते — c) S वि (G6 स)फले (for निराशे) G5 पुत्रलाभेन, G6 लोभेन

45 K8 missing (of v1 24) — a) B2 D8 S ते च दृष्ट्वा, B4 ते तु दृ, B6 Dn D4 5 तेथ दृ; D1 अथाद S1 तयामूतं, K2 त — b) S1 D8 राजान नष्ट; T1 G2-3 M राजस्तलेष्ट, G1 6 राजश्रेष्ठ तु सतति (G1 संत मे)

46 K8 missing (of v1 24) — b) D8 4 G1 वसती S1 पुत्रगृद्धिन, K2 गृद्धिन, K4 गृद्धित, D8 गृद्धिन, D4 गृद्धिना, T1 G4 8 गृद्धिन, G6 गृद्धिनी

— After 46^{ab}, K4 V1 B2-6 D G8 ins

184* बाल पुत्रमिम हन्तु धार्मिकस्य महात्मनः ।

[B8 उपादातु (for इम हन्तु) K4 सुत इतुं महाभाग, D6 बालपुत्रमिम हतुं]

— c) K2 बालपुत्रम् K1 4 उपादाय, Cd as in text V1 B2-6 D G8 सा तं बालमुपादाय

47 K8 missing (of v1 24) — a) B2-5 Dn D8-5 कृत्वा च (for सा कृत्वा) — b) S1 B1 2 4 5 Dn D8-5 G2 वसुधाधिपं — Before 47^{ed}, V1 B D G8 M1 ins राक्षस्युवाच (D4 G8 M1 om उवाच), while G2 ins राक्षसी च नराधिपम् — c) G8 बृहद्वल — d) M2 महत्त K1 परिगृह्यतां B D (except D6) G2 मया (G2 मम) दत्त प्रगृह्यतां

48 K8 missing (of v1 24). — a) K2 द्वयो; G2 चयो (sic) S1 m (by corr) तव पत्नीद्वयाजातो — b) D6 द्विजातिवरदानत, G6 ऋपेस्तु वरशासनात् — c) D1 2 धात्रिजन, G2 धात्रीपरिजनत्यक्तो, G4 5 धात्रीजनपरिक्षितो

49 K8 missing (of v1 24) Before 49, V1 B8 4 6 ins वैश उ, B1 (marg) 2 Dn2 D1-5 कृष्ण उ (D4 om. उ), B5 Dn1 D6 श्रीकृष्ण उ — a) S1 पुरुषश्रेष्ठ — b) K1 काशि, T1 G2 काशी T1 G2-6 उभे (for शुभे) B1 काशिपुत्रसुते शुभे, B5 Dn2 D8-5 काशिराजस्य ते सुते (B5 शुभे) — c) S1 पत्याय, B Dn D1 2 G1 पद्याशु (B8 थ), T1 G4 5 चित्याशु — d) S1 D1 2 5 6 (before corr) प्रश्रवैर, K1 D1 प्रश्रवैर, K2 4 N1 V1 B Dn D8 6 (by corr) M1 Cd प्रश्रवैर,

राक्षस्युवाच ।

जरा नामासि भद्रं ते राक्षसी कामरूपिणी ।
तव वेश्मनि राजेन्द्र पूजिता न्यवसं सुखम् ॥ १
साहं प्रत्युपकारार्थं चिन्तयन्त्यनिशं नृप ।
तवमे पुत्रशकले दृष्टवत्यसि धार्मिक ॥ २

T₁ G₂ प्रसवैर् K₂ 4 N₁ V₁ B D T₁ G₂ 6 M अम्यपिच
(D₁ 'पिच'; D₂ 'पिच्य'; D₃ 'पिच्य'तां; G₂ अभिपिच्यतां
50 K₂ missing (of v. 1. 24) — " B₁ ततस्तु
— " G₂ तसुप" B वै (for च) — " K₂ अप्रच्छन्नवहे-
मान्या, N₁ सपृच्छन्नवहेमान्या, V₁ B₂ 4 5 Dn D₁ m. 8-8
अपृच्छन्नवहेमान्या; B₂ अथापृच्छत हेमान्या, G₂ अपृच्छन्नवहे
महाभागा — After 50^d, G₂ ins तान्नचक्षुर्पी (which
is, no doubt, a *lect fac*, incorporated from mar-
ginalia of exemplar of G₂)

51 K₂ missing (of v. 1. 24) Before 51, K₁ V₁
B D G₁ 2 M₂ ins राजोवाच, K₂ बृहद्रथ उ — " K₂
कमलपत्राणे — " S₁ K₁ 4 B₂ 4-5 D₂ 6 G₁ 8 'प्रदायिनि
— " For कामया, of 1 10 6^e, and v. 1 S₁ कस्य वा
बृहि, K₂ कामया बृहि, V₁ B₂ कामतो बृहि, B₂ 6 कामया
बृहि; Dn₁ D₂ T₁ G₂ 8 काम मे बृहि, D₁ 2 कामतो बृह,
D₂ कामया बृहि, D₃ कामया प्रति; G₁ 2 6 काम प्रबृहि
Cn cites कामया (as in text) — " G₁ 6 प्रतिभाति
G₁ 6 M₂ मां (for मे)

Colophon. K₂ missing — Sub-parvan : K₂
B₂ 8 8 D₂ जरासधवध (B₂ om. चध); N₁ V₁ D₁
राजसूयारंभ, B₂ राजसूय — Adhy name S₁ K₂ N₁ V₁
B₂ D₁ 8 G₁ 8 M₂ जरासधोपत्ति (M₂ 'त्तिवर्णन')
— Adhy no. (figures, words or both) K₁ (marg
sec m) 15, K₂ D₂ 16 (as in text), N₁ V₁ Dn₁ 17,
S 19 — S'loka no K₂ 51, Dn D₁ 52, M₁ 66

17

1 K₂ missing (of v. 1 2 16 24). — " K₂ T₁
G₂ नाम्ना (for नामा) — " D₂ [अ]भ्यवस; G₂
व्यवसत्, G₂ न्यवसन् (for 'वस') — After 1, V₁ B D
ins

185* गृहे गृहे मनुष्याणां नित्य तिष्ठति राक्षसी ।
गृहदेवीति नाम्ना वै पुरा सृष्टा स्वयमुवा ।

संश्लेषिते मया दैवात्कुमारः समपद्यत ।

तव भाग्यैर्महाराज हेतुमात्रमहं त्विह ॥ ३

कृष्ण उवाच ।

एवमुक्त्वा तु सा राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ।

स गृह्य च कुमारं तं प्राविशत्स्वगृहं नृपः ॥ ४

दानवानां विनाशाय म्यापिता दिव्यरूपिणी ।

यो मां भक्त्या लिपेत्कुट्ये सपुत्रां यावतान्विताम् ।

गृहे तस्य भवेद्द्विरन्यथा क्षयमाप्नुयान् । [5]

एवमुक्ते तिष्ठमाना तु पूजिताह मदा विभो ।

लिपिता चैव कुट्येषु पुत्रैर्यदुभिरावृता ।

गन्धपुष्पैस्तथा धूपैर्मह्यैर्भोज्यैः सुपूजिता ।

[(L 1) V₁ B₂ 4 Dn D₁ 2 4 तिष्ठामि (for तिष्ठति)
— (L 4) B₁ 4-6 D₂ 8 तां, B₂ D₂ त्वा (for मां)
D₂ पुत्रिणी, D₂ सपुत्रो, D₂ पुत्राणां (for सपुत्रां) — (L 6)
B₂ स्व- (for त्वद्) Dn(1) [अ]ह (for तु) — (L 7)
D₂ अचिता (for आवृता) — (L 8) B₁ 8 4 मह्य, B₂ 8 6
D₂ मह्य, Dn(1) मह्य (for मह्यैर्) B₁ D₂ च (for तु-)
2 K₂ missing (of v. 1 1) — " V₁ D₁ 2
प्रत्युपकाराय (for 'रायं') — " K₂ 4 N₁ V₁ B D
चित्तयाम्य' (D₂ 'यत्') (for 'यन्त्य') S₁ K₂ B D तव
(for नृप) — " V₁ तदमे, D₂ (before corr) तवमे
(for तवमे) A few MSS पुत्रशकले — " K₂ D₁ T₁
धार्मिक (D₁ 'के, T₁ 'क); B₂ M₂ पार्थिव (for धार्मिक)

3 K₂ missing (of v. 1 1) — " S₁ तया (for
मया) — " S कुमारस्वमुपागते — " N₁ V₁ B
D (except D₂) भाग्यान् (for भाग्यैर्) S₁ D₂ महाभाग
(for 'राज') — " K₂ S स्वह (K₂ M₁ अह) नृप
(for अह त्विह) — After 3, N₁ V₁ B D ins.

186* मेरु वा सादितु शक्ता किं पुनस्तव बालकम् ।

गृहसपूजनात्तुष्टया मया प्रत्यपितस्त्वह ।

[(L 1) B₁ 8 4 च (for वा) B₂ 8 D₁ 2 शक्ताह सादितु
मेरु — (L 2) B₁ 8 6 D₂ गृहसपूजने (for 'नात्')
— On the other hand, T₁ G₂ 8 M₁ ins after 3

187* तस्य बालस्य यत्कृत्य तत्कुरन्व नराधिप ।

T₁ G₂ 8 M₁ cont G₁ 2 4 6 M₂ ins after 3

188* मम नाम्ना च लोकेऽस्मिन्ख्यात एव भविष्यति ।

4 K₂ missing (of v. 1 1) — M₂ om the ref
S₁ K₁ 4 Dn₁ D₂ श्रीकृष्ण उ' (S₁ om उ'), T₁ G₂ 8
श्रीभगवान् (G₂ om श्री); G₁ श्रीभगवानुवाच, M₁

तस्य बालस्य यत्कृत्यं तच्चकार नृपस्तदा ।
 आज्ञापयच्च राक्षस्या मागधेषु महोत्सवम् ॥ ५
 तस्य नामाकरोत्तत्र प्रजापतिसमः पिता ।
 जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततोऽभवत् ॥ ६
 सोऽवर्धत महातेजा मगधाधिपतेः सुतः ।
 प्रमाणवलसंपन्नो हुताहुतिरिवानलः ॥ ७
 कस्यचित्त्वथ कालस्य पुनरेव महातपाः ।
 मगधानुपचक्राम भगवांश्चण्डकौशिकः ॥ ८

तस्यागमनसंहृष्टः सामात्यः सपुरःसरः ।
 सभार्यः सह पुत्रेण निर्जगाम वृहद्रथः ॥ ९
 पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तमर्चयामास भारत ।
 स नृपो राज्यसहितं पुत्रं चास्मै न्यवेदयत् ॥ १०
 प्रतिगृह्य तु तां पूजां पार्थिवान्मगवानृपिः ।
 उवाच मागधं राजन्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ११
 सर्वमेतन्मया राजन्विज्ञातं ज्ञानचक्षुषा ।
 पुत्रस्तु शृणु राजेन्द्र यादृशोऽयं भविष्यति ॥ १२

C 2 745
K 2 19 5
K 2 19 5

वासुदेव. (for कृष्ण उ) — ^a) K1.2 महाराज; S जरा
 राजन् (for तु सा राजन्). — ^b) G4 तथैव (for तत्रैव)
 — ^c) Ś1 K1 & V1 B2 & संगृह्य च, N1 B2 & D
 स संगृह्य, B1 संगृह्य, S स्तोत्रि (G1 & स प्र) गृह्य (for
 स गृह्य च) See Addenda Ś1 B1 & D1 & स्व, D2 तु
 (for त) — ^d) K1 D2 स्व गृह्य; V1 B2 & G (except
 G4) M स्वपुर (for स्वगृह्य) D2 T1 G2 & नृप (for नृपः)
 K4 (corrupt) प्रावक्ष्यद्गृह नृप, N1 B1 & & Dn D1-s
 प्रविवेश गृह नृप

5 K8 missing (of v1 1). — ^b) Ś1 K (K8
 missing) D2 प्रहृष्ट (Ś1 'हृष'वान् (for नृपस्तदा) — ^c)
 K1 तु (for च) B2 राजासौ, G1 राजन्या (for राक्षस्या)
 — ^d) K4 N1 V1 B D (except Dn1 D2) G2 मगधेषु
 (for माग)

6 K8 missing up to सधि in 6^a (of v1 1)
 — ^a) V1 B (except B2) Dn D2-s चैव, D1 & चैक
 (for तत्र) — ^b) B (except B2) Dn D1-s पितामह-
 सम; D2 (before corr) प्रजापतिसमाः (for 'सम').
 — ^c) Ś1 K B2 & Dn D2-s भवत्वय, B1 D1.2 इति
 स्मृतं, B2 & ततस्मृतं (for ततोऽभवत्)

7 ^a) B2 & D2 महाराज (for महातेजा) — ^b) K2.4
 B (except B2 & 4) Dn2 M मागधाधिपते — ^c) D2 घृता
 (marg added for orig omission) हुति — After 7,
 K8 reads 8^{ab} (for the first time), followed by
 (accidental) repetition of most of 7^{cd}

189* मागधो बलसंपन्नो * हुतीरिवानलः ।

[K8 cont with 8]

V1 B D ins after 7 G2, after 191*

190* मातापित्रोर्नन्दिकरं शुक्रपक्षे यथा शशी ।

[V1 B1 D1 & G2 जरासंधो महातेजा (for the prior
 half) Cn cites नदिकर as above.]

— Thereafter B2 Dn (1) D2-s ins. an addl colophon

(adhy no.. Dn1 18, D2 17) — After 7, G2 &
 read 16-17 S ins. after 7 (G2 & ins after 17
 transposed, G2 ins line 2 after 2 16 9)

191* एव स ववृधे राजन्कुमारं पुष्करेक्षणा ।

कालेन महता चापि यौवनस्यो बभूव ह ।

[After line 1, G2 reads 29^a-47^b of the previous
 adhy]

8 For the sequence of 8^a-20^a in G2, of v1 2
 16. 9 — Before 8, B2 Dn D2-s G1 & ins कृष्ण उ
 — ^b) Ś1 महावलः (for 'तपाः) — ^c) K2 G1 & 4.6 M2
 मागधानु, V1 B2 & Dn D2-s म(D2 & मा)गधेषू,
 B1 & D1 & म(D1 मा)गधायो (for मगधानु) N1
 मगधोपरि चक्राम

9 ^a) K2 'सकृष्ट, G1 'संसृष्ट: — ^b) G4 om.
 सामात्य K1-s N1 B2 & Dn2 G2 M2 सपुरोहित,
 ससुहृज्जनः (for सपुर) — ^c) D2 गृहानृप
 — ^d) (r)

, K2 & B2-s D2 पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तम्, B1 & 6
 D1 & पाद्यार्घ्यादीन्समानी(D2 'दा)य, D2 पाद्यार्घ्याचमनीयेन
 — ^c) D2 सन् (for स) S राष्ट्र(G2 'ज)सहित
 — ^d) S (except G2 & 8) राज्य (for पुत्र) K1 V1 B
 Dn D1-s G2 तस्मै, K4 D2 G1 & 6 अस्मै (for चास्मै)

11 ^a) K1 & N1 B2-4 D G2 M2 च, V1 स (for तु)
 G1 त (for ता) — ^b) G1 & पार्थिव (for 'वाद्) — ^c)
 Ś1 K2-4 D2 तत्र (for राजन्) S (except G2) उवाच
 नृपतिं विप्र — ^d) T1 [अ]तरात्मन

12 ^a) T1 G1 एत (for एतन्) K4 V1 B2-s
 Dn D2-s मया ज्ञातं, N1 B1 & 6 D1 & G2 महाराज
 (for मया राजन्) — ^b) Ś1 ध्यान, G4 दिव्य (for
 ज्ञान) K4 V1 B2-s D (except D1 & 6) राजन्दिव्येन
 (K4 'न्विज्ञान-) चक्षुषा — ^c) Ś1 K2 & पुत्रं (for पुत्रस्)
 Ś1 च, K4 N1 B1 & 6 ते, D2 [अ]य (for तु) S (except

अस्य वीर्यवतो वीर्यं नानुयास्यन्ति पार्थिवाः ।
 देवैरपि विसृष्टानि शस्त्राण्यस्य महीपते ।
 न रुजं जनयिष्यन्ति गिरेरिव नदीरयाः ॥ १३
 सर्वमूर्धाभिपिक्तानामेव मूर्ध्नि ज्वलिष्यति ।
 सर्वेषां निष्प्रभकरो ज्योतिषामिव भास्करः ॥ १४
 एनमासाद्य राजानः समृद्धवलवाहनाः ।
 विनाशमुपयास्यन्ति शलभा इव पावकम् ॥ १५

एष श्रियं समुदितां सर्वराज्ञां ग्रहीष्यति ।
 वर्षास्त्रिवोद्धतजला नदीर्नदनदीपतिः ॥ १६
 एष धारयिता सम्यक्चातुर्वर्ण्यं महाबलः ।
 शुभाशुभमिव स्फीता सर्वसस्यधरा धरा ॥ १७
 अस्याज्ञावशगाः सर्वे भविष्यन्ति नराधिपाः ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य वायोरिव शरीरिणः ॥ १८
 एष रुद्रं महादेवं त्रिपुगन्तकरं हरम् ।

G₂ तव (for शृणु) D₈ ता पूजा (for राजेन्द्र)
 K₁ पुत्र शृणुष्व राजेन्द्र — After 12^a, D₈ repeats
 11^b-12^c [v1 वदामि तव (for पुत्रस्तु शृणु)] — ^a)
 Ś₁ ते, D₈ वै (for स्य). — After 12, Ś₁ K B₁(marg) :
 Dn D₈-s ins

192* अस्य रूपं च सत्त्वं च बलमूर्जितमेव च ।
 एष श्रिया समुदितं पुनस्तव न सशय ।
 प्रापयिष्यति तत्सर्वं विक्रमेण समन्वित ।

[(L 2) K₁ ण्क (for एष) — (L 3) K₄ ण्य प्राप्त्यति
 (for प्रापयिष्यति)]

13 ^a) D₁ यस्य, D₂ तस्य (for अस्य) K₂ स नित्य
 (for वीर्यं) S (except G₂) अ(G₁ य)स्य वीर्यं प्रभाय च
 — ^b) G₂ 'पश्यति (for 'यास्यन्ति) Ś₁ मानवा; V₁ B₈ 4
 भूमिपा, G₂ पार्थिव (for 'वा) — After 13^{ab}, Ś₁ K
 B₁(marg) : 4 Dn D₁ : 4 0 ins.

193* पततो वैनतेयस्य गतिमन्ये यथा रणा ।

[B₈ पतितो, Cd पततो K₁ D₈ (sup lin) गतिर
 (for गतिम्) K₈ मन्ये (for अन्ये)]

— B₁ : 4 Dn D₁ : 4 0 ont N₁ V₁ B₈ : 6 D₈ : 1
 after 13^{ab}

194* विनाशमुपयास्यन्ति ये चास्य परिपन्थिनः ।

[T₁ G₄ चान्ये (for चास्य)]

— ^a) K₁ न स्पृष्टानि; K₂ विद्वष्टानि; K₈ निस्पृष्टानि — ^a)
 K₁ विशां पते; K₂ महिमते, K₄ D₁ : 2 G₈ (before corr)
 M₁ महीपते (for 'पते) — ^a) Ś₁ न भय; G₂ नाकुल
 (for न रुज) — ^f) D₈ G₈ नदीरय, T₁ 'रद; G₁ 'रया
 (for 'रया)

14 ^a) K₁-s S (except G₂) सर्वं(M₁ राज्ञा)-
 मूर्धावसिक्तानां, K₄ एष मूर्धाभिपिक्ताना — ^b) K₄ राजन्,
 T₁ पुत्र; G₁ : 1 एको (G₁ 'क) (for एष) B₈ बुद्धिर (for
 मूर्ध्नि) K₄ भविष्यति, B₁ विराजते; B₂ 6 Cdp विराजिता;
 Cd ज्वलि (as in text) — After 14^{ab}, G₈ repeats
 13^{ab}, followed by 194*. — ^c) K₈ B₁ निष्प्रभाकारो
 (B₁ 'री) (for 'भकरो) V₁ B₈-s Dn D₈-s प्रमाहरोय

सर्वेषां

15 ^a) K₁ (sup lin. as in text) एषम् (for पुनम्)
 D₁ : 2 मागध (for आमाध) K₈ D₈ राजान. — ^b)
 K₄ G₈ 'बलवाहन; G₁ 'बलियाहना

16 G₈ : 4 road 16-17 after 7 — ^a) K₂-4 श्रिय;
 D₁ श्रेय; G₂ श्रिया Ś₁ प्रज्जलितां, K₁ समुज्जित्य; K₂ :
 प्रज्जलिता, K₄ समुदित, D₁ समुदित; G₂ 'युक्ता N₁ B₈
 Dn D₈-s एष श्रि(B₈ श्रि)य समुदिता — ^b) K₁
 हरिष्यति, K₂ 4 Dn₁ D₁ : 2 (before corr) गृही;
 K₈ गृहि, N₁ ग्रमि — ^c) Ś₁ K₄ 'द्यतजला, K₁
 'द्युतजलो, K₈ V₁ 'द्यतजलो; B₁ 'दीर्णजल; B₂ 4 :
 Dn D₈-s 'दीर्णजला; B₈ 6 D₁ : 'दीर्णजलो, D₈ 'द्यतजलो;
 T₁ G₈ 4 'द्यतजलां; G₂ 'रितजलां, G₈ 'द्यतजलान्; M₁
 'द्यतजला K₂ वर्षास्त्रिवोद्धतजलो; G₁ वर्षास्त्रि चोद्धतजलां.
 — ^d) K₁ G₈ नदी, B₁ : 6 D₂ यया, T₁ G₂ 4 नदी
 (for नदीर्) V₁ नदीर्नदपतिर्यथा; D₁ यया नंद नदीपति,
 G₁ नदी नदनुदीपति; G₂ : 8 नदीमि(G₂ 'रि)व नदीपति

17 ^a) B₁ पालयिता (for धार) V₁ B₂ : 4 धार-
 यिष्यत्यय सम्यक् — ^b) G₁ : 4 चातुर्वर्णं K₁ नराधिप.
 (for महा). — K₈ om 17^a-18^b — ^c) N₁ T₁ G₂ : 4
 M₁ शुभाशुभवर्ती (N₁ 'सी); G₁ : 6 शुभां शुभवती (G₂ 'ती);
 G₈ M₂ शुभां शुभवति (G₂ 'मति) (for शुभाशुभमिव).
 Cd शुभा धराया विदोषण। शुभ कल्याणं (surely wrong!).
 K₄ D₁ स्फीता, S (except G₁ : 6) स्फीता — ^d) T₁
 सर्पगर्गधरां धारां, G₈ सर्वसस्यधरा (G₄ 'रा) धरां (G₁ 'ता).
 — After 17, G₄ ins

195* श्रिय समुदिता सर्वे भविष्यन्ति नराधिपा ।

18 K₈ om 18^{ab} (of. v1 17) — ^a) D₈ यस्य
 (for अस्य) G₂ अत्यंत वदागा, G₄ अति ते वदागा (for
 अस्याज्ञाव) — ^c) K₈ सर्वभूतात्मभूतश्च; B₈ 'मभावस्य;
 D₈ m 'धिभूतस्य

19 ^a) Ś₁ भद्र (for रुद्र) B₁ महावीर्यं, D₁ : 2 'देव
 (for 'देव) — ^b) G₄ (before corr) हरि (for हरम्)
 G₈ नृपुरांतकसहरं (sio) — ^c) K₂[अ]तिथला, T₁ G₂ 4

सर्वलोकेष्वतिवलः स्वयं द्रक्ष्यति मागेधः ॥ १९
 एवं नृवन्नेव मुनिः स्वकार्यार्थं विचिन्तयन् ।
 विसर्जयामास नृपं बृहद्रथमथारिहन् ॥ २०
 प्रविश्य नगरं चैव ज्ञातिसंचन्धिभिर्वृतः ।
 अभिपिच्य जरासंधं मगधाधिपतिस्तदा ।
 बृहद्रथो नरपतिः परां निर्वृतिमाययौ ॥ २१
 अभिपिक्ते जरासंधे तदा राजा बृहद्रथः ।

पत्नीद्वयेनानुगतस्तपोवनरतोऽभवत् ॥ २२
 तपोवनस्थे पितरि मातृभ्यां सह भारत ।
 जरासंधः स्ववीर्येण पार्थिवानकरोद्वशे ॥ २३
 अथ दीर्घस्य कालस्य तपोवनगतो नृपः ।
 सभार्यः स्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वा बृहद्रथः ॥ २४
 तस्यास्तां हंसडिभकावशस्त्रनिधनावुभौ ।
 मन्त्रे मतिमतां श्रेष्ठौ युद्धशास्त्रविशारदौ ॥ २५

C 2. 765
B 2. 19 26
K 2. 19 26

'बल', G₁ ९ 'रथ' (for 'बल') B₁ सर्वलोकेप्रतिवलः.
 — ^a) V₁ B₂₋₅ D_n D₈ ९ साक्षाद् (for स्वयं). G₁ M₁
 यक्ष्यति (for द्र) N₁ शक्त् (for माराध) —

20 ^a) K₈ एष (for एव) D₈ मुनि, G₂ तदा (for
 मुनि). — ^b) K₁ स कार्यार्थम् (for स्व) K₁ N₁ G₂
 अक्षितयत् (N₁ 'नृ' (for विचिन्तयन्) V₁ B D_n D₁₋₅
 स्वकार्यमनु (V₁ B₈₋₅ D_n D₄ 'मिव'चितयन्, T₁ G_{1.8-5} M
 आह्निकार्थं महातपाः — ^c) D₂ m मुनि (for नृप) — ^d)
 B_{2.4} अथारिहन्; S अनामय (G₂ अथारिहन्) (for अथा-
 रिहन्) B₁ बृहद्रथ उपाविशत्, D_{1.2} स नु (D₂ तु) राजा
 बृहद्रथ

21 ^a) K₄ N₁ V₁ B₅ D (except D_{1.2}) G₁₋₈ नगरीं
 (for 'र') B₁ ९ D (except D₆) चापि (for चैव)
 — ^b) K₂ हता (for वृत्) — ^c) M₂ अभ्यापिचज्
 — K₈ om 21^a-22^b — ^d) K₄ B₅ ९ D₆ ९ T₁ G₈₋₅ M
 'पति' (for 'पतिस्') K₁ B₂ T₁ G₁ ९ ९ तथा; B₈ ९ नृप,
 D₁ नर (for तदा) — ^e) D₁ (marg sec m as in
 text) न विद्यते ततोत्पत्ति — ^f) K₄ D_n T₁ निर्वृत्तिम्
 (for 'वृत्तिम्'). B₁ परा प्रीतिमुपाययौ

22 K₈ om 22^{ab} (cf v 1 21) — ^b) N₁ ततो,
 T₁ G₁ ९ ९ M त्वय, G₈ अथ, G₄ ह्यथ (for तदा)
 D₄ ९ महाराजो (for तदा राजा) — ^d) K₈ V₁ T₁ G_{1.8-5}
 M तपोवनगतो, B D (except D₆) 'चरो' (for 'रतो')
 K₂ भवान् (for 'भवत्') G₂ तपोवनमुपागत

23 ^a) K₄ N₁ V₁ B D G₂ ततो (for तपो-)
 — ^b) T₁ भार्याभ्या (for मातृभ्या) S₁ मात्रोश्च स
 विशा पते, K₄ स मातृभ्यां विशा पते, N₁ V₁ B D (except
 D₆) मात्रोश्चैव विशां पते (V₁ B₈₋₅ वनस्थयो.) — ^c)
 K₁ च, S (except G₂) तु (for स्व)

24 Before 24, V₁ B (B₁ marg) D ins वैशं उ°
 — ^a) B_{1.8} ततो (for अथ) S₁ कालस्य दीर्घस्य (by
 transp), K₁ G₈ ९ दीर्घेण कालेन — ^b) V₁ B D
 तपोवनचरो (D₆ 'रतो') नृप — ^c) K₁ सभार्यः S
 (except G₂) पत्नीभ्या सहितश्चापि — ^d) D_{1.2} तपो,

D₄ तप्ता (for तप्त्वा) S (except G₂) दिव ययौ
 (G₁ गतः) (for बृह) — After 24, V₁ B D S ins.:

196* जरासंधोऽपि नृपतिर्यथोक्त कौशिकेन तत् ।

चरप्रदानमखिल प्राप्य राज्यमपालयत् ।

[(L 1) D₆ [S]थ (for सपि) D₁ जरासंध पितृपतिद्
 (for the prior half) B₁ ९ ९ D₁ २ यदुक्त (for यथोक्त).

— (L 2) S (M₁ inf ins.) अकारयत् (for अपालयत्).
 M₁ (orig) प्राप राजा बलोद्धत]

— V₁ B D cont S (T₁ G₁₋₅ M om. lines 1-2,
 G₆ om lines 1-3) ins after 199*

197* निहते वासुदेवेन तदा कसे महीपतौ ।

जातो वै वैरनिर्वन्धं कृष्णेन सह तस्य वै ।

आमयित्वा शतगुणमेकोन येन भारत ।

गदा क्षिप्ता बलवता मागधेन गिरिव्रजात् ।

तिष्ठतो मथुरायां वै कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । [5]

एकोनयोजनशते सा पपात गदा शुभा ।

दृष्ट्वा पौरैस्तदा सम्यग्गदा चैव निवेदिता ।

[(L 2) D₁ २ जातो वैरनिर्वन्ध (for the prior half).

— (L 3) B₈ येनैकेनैव, B₅ एकोन सह, D₈ एको न येन,

T₁ G₁₋₅ M एकपाते (G₂ ९ 'दे')न (for एकोन येन).

— (L 4) G₁ मगधाना (for मागधेन) — (L 5) M₁

तिष्ठता (for 'तो') T₁ G₈ ९ मम च, G_{1.6} (before corr)

कृत्स्नस्य (for कृष्ण) — (L 6) D₈ ९ ९ एकोने योजनशते

(for the prior half) G₈ तदा गदा (for गदा शुभा)

— (L 7) S न हि (for दृष्ट्वा) M₁ यौधेय (for पौरैस्)

M₁ तस्य (for सम्यग्) B₁ गत्वा, B₈ D₆ अध्वा (for गदा)

B₁ निवेदित, B₈ 'त' (for 'ता') S अध्वा तस्य (G₁ ९ ९

गत्वा तस्य, M₁ सम्यग्गद्वा) निवेदित]

— V₁ B D further cont

198* गदावसानं तत्ख्यातं मथुराया समीपतः ।

25 S reads 25 after 196*. — ^a) S₁ हंसडिफकौ,

K₂ ९ D₆ 'डिफि' (D₆ m 'डिफ'); N₁ V₁ B D_n D_{2.4} G₁

M 'डिभ', D₈ T₁ 'डिभि', G₂ ९ ९ 'डिभ', G₄ 'डिबु', G₅

'डिवि'. — ^b) V₁ अशस्त्रौ निधनं गतौ, D₈ अशस्त्रनिधना

यौ तौ मया ते कथितौ पूर्वमेव महावलौ ।

त्रयस्त्रयाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ॥ २६

एवमेव तदा वीर बलिभिः कुकुरान्वकैः ।

वृष्णिभिश्च महाराज नीतिहेतोरुपेक्षितः ॥ २७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ समाप्तं मन्त्रपर्व ॥

१८

वासुदेव उवाच ।

पतितौ हंसदिभकौ कंसामात्यौ निपातितौ ।

जरासंधस्य निधने कालोऽयं समुपागतः ॥ १

न स शक्यो रणे जेतुं सर्वैरपि मुरासुरैः ।

प्राणयुद्धेन जेतव्यः स इत्युपलभामहे ॥ २

मयि नीतिर्वलं भीमे रक्षिता चावयोर्युनः ।

उभौ, D₄ 'घनीभुभौ, D₅ अमात्यौ उद्धिते रतौ, G₂ अद्रास्त्रीनि
Cd implies text — *) K₈ मत्रौ मतिमता, K₂ मत्रमेति;
D₈ मत्रमति (for मत्रे मति) — *) N₁ V₁ नीतिशास्त्रे;
B₁ २ ० D₁ २ G₁ २ ० M युद्धनीति, B₈-s D_n D₈-s
नीतिशास्त्र; T₁ G₄ २ युद्धे त्वति, G₈ युद्धे शास्त्र — After
25, S₁ ms

199* हते चैव मया कसे सहसदिभके तदा ।

जरासंधस्य दुहित्वा रोदते पार्श्वे पितु ।

ततो वैरं विनिर्यद्ध मया तस्य च भारत ।

[(L 1) G₁ हतय (for हते) T₁ सहसदिभके, G₁ २ ०
तौ हसदिभि (G₁ 'मि)कौ, G₂ २ सहसदिभके, G₄ M₂ 'दिवके.
— (L 3) G₂ हससंध, G₄ M₁ महद्वद्ध, M₂ विनिर्यद्ध
G₁ ततो वैरनिर्वध (submetrical), G₆ ततो वैरविनिर्वध
T₁ G₄ २ मम (for मया)]

26 *) N₁ G₂ एते मया ते कथिता, T₁ G₁ २-० M
मया तौ कथितौ (M₂ ते कथिता) राजन् — *) S₁ महामते,
N₁ G₂ 'वल; G₄ 'सुतौ (sup lin 'नरौ), M₂ 'वला
(for 'वलौ) — *) G₈ अथ (for त्रयस्) — *) K₈
पर्यस्ता; G₈ पर्यस्ता (for पर्याप्ता) S₁ K₁ D₂ M₁ इव, G₂
एव (for इति) S₁ शुश्रुम, K₄ D₆ G₁ २ ० M भारत
(for मे मति)

27 *) T₁ G₂ M₂ एवमेव (for 'प) K₁-s तदा वीरैः
(K₁ वीरैर्य; B₁ २ ० D₂ महावीर, B₅ त्वया वीर; G₂
महाराज (for तदा वीर) — *) B (except B₂) D_n
कुकुरान्वकै — *) S₁ G₂ महा (G₂ 'या) राजन्, D₆ 'जा
— *) B₁ २ ० D₁ २ जरासंध; G₄ भीतिहेतोर, C_v नीतिहेतोर
(as in text)

Colophon — Sub-parvan K₂ B₁-s. ० जरासंधवध;
N₁ V₁ राजसूयारंभ, B₄ राजसूय (followed by जरासंधो-
पाख्यान), T₁ मत्र — Adhy name S₁ K B₈ २ D

जरासंधोत्पत्ति, N₁ V₁ जरासंधप्रशसा, G₁ जरासंधाभिपेक्ष,
G₂ जरासंधवलकथन — Adhy no (figures, words or
both) K₁ (marg sec m) २. २ 17 (as in text), N₁
V₁ D_n 19, D₂ 18, S 20 — S'loka no K₂ २
30, D_n 28, D₂ 40, M₁ 36

18

1 K₁ 4 G₂ श्रीवासुदेव, T₁ G₂-s श्रीमगवान् (for
वासुदेव) — *) K₄ यौ तु तौ, G₂-s M₁ निहतौ, C_v
पतितौ (as in text) T₁ (corrupt) हरिस (for हस)
S₁ K₁ हसदिभकौ (K₁ sup lin sec m as in text),
K₂ २ 'द्विभकौ, B D_n D₁ २ 4 M 'द्विभकौ, D₂ 'द्विभकौ,
D₆ 'द्विभ (m 'प)कौ, G₁ २ 'द्विभकौ, G₂ 'द्विभकौ; G₄
'द्विभकौ, G₆ हससिध (sup lin 'वि)कौ — *) S₁ K D₆
सामात्यौ (S₁ स * *; D₆ अमात्यौ) विनिपातितौ, N₁ V₁ B
D_n D₁-s T₁ G₂ क (D₂ कौ) सश्र सगणो हत (B₁ हसपुत्रौ
निपातितौ); G₁ कसामात्य; G₂ M₁ सुनामा कन एव च, G₆
कसोमात्यौ निपा; M₂ कसामात्यौ महावलौ Text as in
G₂ 4, see Addenda.

2 *) K₁ २ D₆ न हि, K₂ स हि, G₁ २ ० स न (by
transp) S₁ शक्तौ (for शक्यौ) N₁ V₁ B (except
B₈ 4) D_n D₁-s G₆ न शक्योसौ (for न स शक्यौ)
— *) M₂ दिव्यैरस्त्रैः सुरैरपि — *) K₂ T₁ G (except
G₁ ०) M₁ चाहु (for प्राण) Cd omes text — *) B₈
इह (for इति)

3 G₁ ० M om (i hapl.) 3^{ab} — *) S₁ K₁ (after
corr) २ N₁ B₂-s D_n २ D₁-s २ C_n १ चावयोर्यय, V₁
चौ (S₁0) तयार्जुन, G₂ चाचरोर्जुन, G₈ चावयोर्यय See
Addenda — *) B₈ G₈ (before corr) ० साधयिष्यामि
S₁ K₂-4 B₄ २ D_n D₂-s G₆ मागधं साधयिष्याम
— *) S₁ K B₂ २ D G₆ इष्टि (K₁ यज्ञ) (for वय)

८ २ 781
B 2 20 14
K 2 20 14

न शौरिणा विना पार्थो न शौरिः पाण्डवं विना ।
नाजेयोऽस्त्यनयोलोके कृष्णयोरिति मे मतिः ॥ १४
अयं च बलिनां श्रेष्ठः श्रीमानपि धृकोदरः ।
युवाभ्यां सहितो वीरः किं न कुर्यान्महायशाः ॥ १५
सुप्रणीतो बलौघो हि कुरुते कार्यमुत्तमम् ।
अन्धं जडं बलं प्राहुः प्रणेत्तव्यं विचक्षणैः ॥ १६
यतो हि निम्नं भवति नयन्तीह ततो जलम् ।
यतश्छिद्रं ततश्चापि नयन्ते धीधना बलम् ॥ १७

तस्मान्नयविधानजं पुरुषं लोकविश्रुतम् ।
वयमाश्रित्य गोविन्दं यतामः कार्यमिद्वये ॥ १८
एवं प्रजानयवलं क्रियोपायममन्वितम् ।
पुरस्कुर्वीत कार्येषु कृष्ण कार्यार्थसिद्धये ॥ १९
एवमेव यदुश्रेष्ठं पार्थः कार्यार्थसिद्धये ।
अर्जुनः कृष्णमन्वेतु सीमोऽन्वेतु धनंजयम् ।
नयो जयो बलं चैत्र विक्रमे सिद्धिमेप्स्यति ॥ २०
एवमुक्तास्ततः सर्वे आतरो विपुलौजयः ।

विना (for हि विना) — ^१) T₁ G₁ s [अ]प्यह (for नाह) — ^२) Ś₁ K₁ D₁ G₁ धर्मार्थकामर (Ś₁ G₁ 'र)हितो; D₁ धर्मकामार्थसहयो; D₁ धर्मश्रीकीर्तिरहितो — ^३) K₁-s M₁ दुर्वल, K₁ दुर्बल, B₁ D₁ D₁-s दुर्बल; D₁ दुर्बल, C₁ as in text — After 13, G₁ repeats 12^{ab}

14 ^a) K₁ B₁ सौरिणा and सौरि (for सौरिणा and शौरि) G₁ पाण्डवा (for 'व) — ^१) D₁ s G₁ s s M₁ तु (for [अ]स्ति) K₁ [अ]यन (for [अ]नयोर्) — ^२) Ś₁ अस्ति (for इति)

15 ^a) D₁ बलवतां (for च बलिनां) S मुख्य (for श्रेष्ठ) — ^१) V₁ अश्र (for अपि) — ^२) S (except G₁, G₁ om) पार्थ (for वीर) — ^३) Ś₁ B₁ D₁ M₁ किं न कुर्यात्, K₁ किं न कुर्या, D₁ किमकुर्यात्; T₁ G₁ s न किं क'. S (except G₁) परतप (M₁ 'र तव) (for महायशा) — After 15, K₁ reads 18'-19^b

16 ^a) T₁ सुप्रणीत V₁ बलौघेन, B₁ D₁ बलो (D₁ 'लौ) यो हि K₁ सुप्रणीतो बलौ तो हि; G₁ M सुप्रणी (G₁ 'ण; G₁ 'ही)तबलो यो हि C₁ oites सुप्रणीतबल — ^१) D₁ क्रियते (marg see m as in text) — ^२) D₁ अध (for अन्ध) N₁ बल जल, V₁ जन जल, D₁ (1) बल जड (by transp), G₁ s M₁ जल बल; G₁ जल बल; C₁ v as in text B₁ अश्र जल बल प्राहु, G₁ अधलैव जलं बाल, G₁ युद्ध चैव बल बाल — ^३) Ś₁ विचक्षणा S C₁ प्रणीतम-विचक्षणै (G₁ 'ण; G₁ 'ते) C₁ oites प्रणेत्तव्य (as in text)

17 ^a) G₁ यया (for यतो) G₁ निम्ने; M₁ नम्र (for निम्न) V₁ G₁ यतो निम्न भवति वै (G₁ हि) — ^१) K₁ D₁ M₁ नयति ह, N₁ V₁ B₁ s s D₁ D₁ s नय (B₁ s 'य)ति हि, B₁ पततीह; G₁ जनह (corrupt), G₁ नयतीह, G₁ न गच्छति (for नयन्तीह) T₁ G₁ बल (for जलम्) — ^२) D₁ तपच्छिद्र — ^३) K₁ G₁ s s M₁ नयति (G₁ 'तु) विदुषो बल, K₁ वयते धीचरा बल, K₁ s N₁ B₁-s D₁

D₁-s नयते (K₁ om ते) धीचरा जल (K₁ बल; B₁ वनं); V₁ मयं धै धीचरा जल; B₁ नयति धीचरा व (m ज)ल; D₁ s नयति विधिना बल (D₁ m धीचरा जल); T₁ G₁-s नयते पदितो बल, C₁ (apparently) नयति धीचरा बल, C₁ (apparently) नयति धीचरा जल See Addenda

18 S (except G₁) transp 18^{ab} and 18^{cd}. — ^१) B₁ अस्मिन् (for तस्मान्) D₁ नय; G₁ नय; G₁ s द्विय- (for नय) — ^२) Ś₁ बल (for लोक). — After 18^{ab}, Ś₁ K₁ read 19^c, K₁ s read 19^{ab}. K₁ reads 18'-19^b after 15 — ^३) K₁ एवम् (for वयम्) G₁ गोविन्द — ^४) K₁ यताम, G₁ यावता, G₁ यताम (for यताम)

19 For the sequence of 19, cf v 18 G₁ s M om 19^{ab}. — ^१) Ś₁ K₁ यया (for एव). D₁ D₁ s s G₁ 'बल- (for 'बल) — ^२) K₁ क्रियोपाय; N₁ क्रिया दान; S (G₁ s M om) क्रियो (G₁ s श्रीदो)पायविशारद (G₁ 'द) — ^३) Ś₁ पुन कुर्वीत; V₁ पुरस्कुर्वति, B₁ पुरस्कुर्वेत्, D₁ s पुरस्कुर्वीत, D₁ G₁ s पुरस्कुर्वति; D₁ M पुर कुर्वीत; T₁ G₁-s पुरा क', G₁ पीता क'. — ^४) Ś₁ कृष्णा; K₁ N₁ V₁ B₁ D (except D₁) G₁ s s कृष्णं, G₁ कृष्ण, C₁ as in text K₁ कार्यणि ति.

20 G₁ om (hapl) 20^{ab} B₁ repeats 19^{cd} instead of 20^{ab} — ^१) N₁ एवमाह Ś₁ K₁ s V₁ D₁ s D₁-s s G₁ M₁ यदुश्रेष्ठ, D₁ 'श्रेष्ठ — ^२) Ś₁ K₁ s B₁ D₁ s G₁ s s पार्थ; K₁ V₁ B₁ D₁ D₁-s यावत् (for पार्थ) — ^३) G₁ ins विजयो after अन्वेतु — ^४) Ś₁ चैव (for चैव) — ^५) Ś₁ K (except K₁) B₁ s D₁ D₁ T₁ G₁-s C₁ विक्रम; N₁ V₁ B₁ C₁ (1) 'माद्, D₁ 'म N₁ V₁ B₁ T₁ G₁-s M C₁ धृदिम्; D₁ s सिद्धम्; G₁ s सिद्धिर्, G₁ युद्धिर् (for सिद्धिम्)

21 Before 21, all MSS except Ś₁ ins 'वैद' उ' (or वैद) — ^१) Ś₁ K B₁ D₁ D₁ s G₁ उक्त्वा (sometimes written उक्ता) (for उक्ता) — ^२) D₁ s D₁ s

वाष्णेयः पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्मागधं प्रति ॥ २१
वर्चस्विनां ब्राह्मणानां स्नातकानां परिच्छदान् ।
आच्छाद्य सुहृदां वाक्यैर्मनोजैरभिनन्दिताः ॥ २२
अमर्षादभितप्तानां ज्ञात्यर्थं मुख्यवाससाम् ।
रविसोमाग्निवपुषां भीममासीत्तदा वपुः ॥ २३
हतं मेने जरासंधं दृष्ट्वा भीमपुरोगमौ ।
एककार्यसमुद्युक्तौ कृष्णौ युद्धेऽपराजितौ ॥ २४

ईशौ हि तौ महात्मानौ सर्वकार्यप्रवर्तने ।
धर्मार्थकामकार्याणां कार्याणामिव निग्रहे ॥ २५
कुरुभ्यः प्रस्थितास्ते तु मध्येन कुरुजाङ्गलम् ।
रम्यं पद्मसरो गत्वा कालकूटमतीत्य च ॥ २६
गण्डकीयां तथा शोणं सदानीरां तथैव च ।
एकपर्वतके नद्यः क्रमेणैत्य व्रजन्ति ते ॥ २७
संतीर्य सरयुं रम्यां दृष्ट्वा पूर्वांश्च कोसलान् ।

C 2 795
B 2 20 28
K 2 20 28

(before corr) T₁ G आतरौ K₁ D₁ विमलौजसा, K₂ विपुलौजसा, T₁ G₁₋₃ 5 5 'लौजसौ; G₄ 'लोजस — °) K₂ 4 वाष्णेय- B₈ 4 पाण्डवौ चैव (for 'वेयौ च) — °) G₈ प्रतस्थौ, M₁ प्रतस्थे (inf lsn sec m as in text) Ś₁ K T₁ G₄ 5 मा(Ś₁ K₁ म)गघाद्; G₁ मागध, G₂ मगध B (except B₈ 5) D₁ 2 G₁ 5 M पुर (for प्रति) — Cf 2 19. 12

22 ^{ab}) K₁ वर्चस्विनौ, D₈ वर्चस्विनं (sio), C_v वर्षस्विना (!) B₈ T₁ G₈ 4 स्नातकानां ब्राह्मणानां (by transp), B₄ स्नातकानां परिगृह्य Ś₁ T₁ G₈₋₉ M परिच्छदे, B₁ 5 5 D₁₋₆ G₁ 2 C_n (1) 'च्छद्, Cd as in text C_v (?) वलिच्छदैरलकरी — °) B₈ आश्वास्य, Cd आच्छाद्य (as in text) K₂ D₁ 2 सुहृदा, B₈ 0 'दो (for 'दा) — °) K₁ मनोतरभिनन्दित — After 22, S ins

201* माधव पाण्डवेयौ च प्रतस्थुर्व्रतधारिण ।

[G₈ M₂ 'वक्षेव (for 'वेयौ च)]

23 ^a) D₁ 2 आमर्षाद् T₁ अपि तप्ताना — °) K₁ G₂ ज्ञात्यर्थं, K₄ M₂ अत्यर्थं, D₈ Cd जाल्यर्थं, M₁ चाल्यर्थं Ś₁ मुखवाससा, K₁ V₁ B D S मुख्य(D₈ 'ख)तेजसा, K₂ मुखवाससा, N₁ मुख्यमेधसां, Cd as in text See Addenda — °) K₁ रवि सोमोभि, K₄ 'मिसदश, D₈ रविसोम्यभि, G₁ 'माग्निवपुषा — °) Ś₁ सौम्यम्; B (except B₄) D दीप्तम् (for भीमम्)

24 ^b) S राजा (for दृष्ट्वा) Ś₁ भीमपुरसरौ, G₂ 0 M 'पुरोगमै, G₄ 'पुरोगम, C_v as in text — °) K₁ एकवीर्यं, T₁ G₂ 4-5 M₁ एककार्यं, G₁ एजकाये (sio) N₁ V₁ B₄ 5 D_n D₈₋₉ ससुधंतौ — °) K₁ महीतले (for अपराजितौ) T₁ G₈₋₉ दृष्ट्वा कृष्णौ विनिर्गं(G₈ 'जि)तौ; G₁ दृष्ट्वा कृष्णावनिष्टितौ, G₂ दृष्ट्वा कृष्णाधनजयौ, G₈ M दृष्ट्वा कृष्णावनिर्जितौ

25 ^a) K₂ ईशौ ह तौ, V₁ हितौ हि तौ, B₁ 5 m हमौ हि तौ, B₈ ईदृशौ तौ, T₁ G₈₋₉ अशौ हि तौ; G₁ 5 M₂ सुशोभितौ; G₂ ईशौ भीमो, C_v as in text Cd understands हि तौ as one word (gloss अनुकूलौ) — °)

K₂ 8 V₁ B D G₂ Cd 'प्रवर्तिनौ (D₁ 'प्रवृत्तिनौ), G₁ 5 'प्रवर्तनौ, M₂ 'प्रवर्तकौ — °) Ś₁ धर्मार्थकार्यकार्याणां, K₁ 4 धर्मकामार्थं, N₁ D_n D₈₋₉ धर्मकामार्थलोकानां, V₁ B₄ 5 D₁ 2 धर्मकामार्थमोक्षाणां, B₄ 5 5 G₈ M₁ (inf lsn) C_v धर्मार्थकाममोक्षाणां, T₁ G₁ 2 4-5 M₁ 'काम(G₈ 'कार्यं) लौक्यानां, M₂ धर्मकामार्थलौक्यानां, C_v धर्मायौ काम मोक्षाणां, Cd as in text (gloss धर्मार्थकामा एव कार्याणि प्रयोजनानि येषां) — °) K₁ 2 B₁ लोकानाम्, Cd 7 कार्याणाम्; (as in text) Ś₁ इति विग्रहे, K₁ 4 च विनिग्रहे, K₈ इव निग्रह, N₁ B₂ 5 D₁ 2 इव विग्रहौ, V₁ B₈₋₉ D_n D₈₋₉ च प्रवर्तकौ, T₁ G अपि निर्णये (G₂ 'ग्रहे.); M₁ इव सन्नये (inf lsn. as in text), M₂ इव सन्नहे; Cd 7 as in text See Addenda — After 25, G₂ repeats 201*!

26 ^a) D₈ कुरुभि, G₈ आरुह्य (for कुरुभ्य). — °) K₁ 4 N₁ B₁₋₄ 5 'जगल (B₁ 'ले) (for 'जाङ्गलम्) — °) K₁ रम्यां, D₈ 4 रम्य- (for रम्य) Ś₁ K पद्मसरो; D₈ पद्मसरो — °) Ś₁ K (except K₈) B₈ D₈ 5 कालकूटीम् — After 26, S reads 28^{ab}

27 ^a) G₂ शोणा (for शोण) Ś₁ K₁₋₃ गण्डीया (Ś₁ गणकीया) तथा शोण (K₁ शोणा, K₂ श्रोण), N₁ V₁ B₈ 5 D₁ 2 गण्डीया च तथा शोण, K₄ गण्डीयांस्तथा शोण, B₁ 4 5 D_n D₈₋₉ गण्डीया च (B₁ 'कीया) महाशोण (D₈ 'णा), B₂ सदानीरा तथा शोण, T₁ G₁ 8-9 M गण्ड(G₁ कट-, G₈ कट)कीमनुरागा च — °) Ś₁ K सदा(K₂ 'स)नीर, G₂ तथा नीरां V₁ B₁ 5 D₁ (sup lsn) 8-9 शर्करावर्तमेव च, B₂ 5 D₁ (orig) 2 शर्करावर्तमेव च Cd cites सदानीरा. — °) Ś₁ एका, G₁ एक (for एक-) B₁ 'पर्वतको. V₁ B₈ चैव, G₄ सद्य (for नद्य) — °) Ś₁ G₁ 5 अद्य, K₄ अथ, N₁ अन्ये, B₁ 2 5 D₁ 2 G₂ अनु, T₁ M₂ अत्र, G₄ 5 M₁ अति (for एत्य) Ś₁ G₈ व्रजत, N₁ V₁ B₄ 5 D_n (1) [अ]व्रजत (B₈ 'तु); B₂ 5 D₁ 2 व्रजश्च (for व्रजन्ति) B₁ च (for ते). D₈ 5 (before corr) व्रजतु मे (D₈ 'स्तु ते), G₂ M₂ [अ]व्रजस्तथा (M₂ 'दा) (for व्रजन्ति ते) B₈

अतीत्य जग्मुर्मिथिलां मालां चर्मण्वतीं नदीम् ॥ २८

उत्तीर्य गङ्गां शोणं च सर्वे ते प्राप्नुयुःसन्त्रयः ।

[#]कुरवोरच्छदं जग्मुर्मागधं क्षेत्रमच्युताः ॥ २९

ते अश्वदोधनाकीर्णमम्बुमन्तं शुभद्रुमम् ।

गोरथं गिरिमागाद्य ददृशुर्मागधं पुणम् ॥ ३०

इति श्रीमहाभारते सभाष्येणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

99

वासुदेव उवाच ।

एष पार्थ महान्स्त्रादुः पशुमान्नित्यमभ्युमान् ।

निगमयः सुवेदमाह्वो निवेशो मागधः शुभः ॥ १

बहारो विपुलः शैलो वगढो वृषभस्तथा ।

नदीचल्य ब्रजश्च ते (९१०), G: क्रमेणातीत्य यांति ते

28 B reads 28^a after 26 — ^a) N₁ V₁ B
(except B₈ 4) D (except D₁) उत्तीयं (for नं) Dn₁
D₈ ० शरयू — ^b) T₁ G₁ ० तत (for दप्ता) S₁ B₈ D₈
पूर्वां च, K₁ पूर्वांश्च, K₁ सतीयं, D₈ स(m पूर्वांश्च; G₁ पूर्वं
च; M₁ पूर्वांस्त- (for पूर्वांश्च) S₁ कोसला; K B₁ ० ०
Dn D₈-० कोदा(B₁ 'प)लान् (B₈ 'लां), D₁ ० कौशलान्; G₁
कौशल G₈ दशार्णांश्च सकौशलान् — ^c) T₁ G₁ ०-० M
मिथिला जम्बु (by transp.), G₈ विपुलां जम्बु — ^d)
B₁ ० ० तथा, D₁ ० ० तदा (for नदीम्) B पदपतो विपुला
(G₁ विविधा) नदी (G₁-० विपुला नदी)

29 *) Ś1 K सतीर्य; N1 B D अतीर्य (for उत्तीर्य)
K1-s Ds 4 गगाशोण; G1 भगशोण; Gs 8 M2 गगा शोणी;
G0 गगा शोणी — 1) Ś1 K V1 B1-s Dn Ds-0 ग्रयन्ते,
K2 8 तदा ते; B1 2 D2 सन्त वै, B2 ते तदा, B0m अच्युता
(for सर्वे ते) Dn1 D1 [5]वाद्युषास् Ś1 K N1 V1
B1-s Dn Ds-0 तदा; G4 स्त्रिय (for ग्रय) — *) Ś1
कुरघोरच्छद; K N1 V1 B1 8 Dn D1m कुदाघोरच्छदा (Ks
‘च्छिदा; V1 ‘हृद), B1-s 0 कुदा (B1 2 ‘शा)स्थोरस्थल, D1 2
कुदास्थोरस्थल, Ds-0 कुदावोपस्थल (Ds ‘लीं) (for कुर
घोरश्छद) S रम्य जनपद (G2 ‘दो; G0 ‘द) स्फित 800
Addenda — 4) B1 0 क्षयम्; S जम्भुर (for क्षेत्रम्)
Ś1 G2 अच्युत, K1 N1 D1 अच्युत, V1 अन्यथा; B1
अक्षता, B2 0 Ds 8 अच्युत, Cd अच्युता (as in text)

30 °) K₁ B₁ ते सत्यम्, T₁ G₁ s & - M देश च (G₁ M तं) (for ते दाध्व) K₁ योजना* (for गोधना*)
 — °) K₄ अथुवत्, N₁ B (except B₄ s) D₁ s पशुमत; S सधुमत (G₁ M s 'र त) (for अम्वुसन्त) D₁ शुभप्रद; D₄ दातृद्रुम; G₁ शुभ तत् — °) B₁ (m as in text) s om D₁-s जा (B₁ गो)रूध, S गोघ्न (G₁ ध्वक्) (for गोरध)

S: K N: V: B: + आरम्भ (for आवाच)

Colophon — Sub-paṇṇa Śi K Śi Vī Bī-2 :
Dī 1-4 Gs M₂ जरामधव (Kī om वध), Bī गन्तव्य
and जरामधव — Adhy name Śi Vī कृष्णपादव-
मागधयात्रा, Gī जरामधो मागधयुद्धशत; Gs पितृमन्त्रवेदा-
— Adhy no (figures, words or both) Kī (marg
sec m) : 18 (as in text), Śi Vī Dnī 20, D₂
19, S 21 — S'loka no K₂ : Dn 30, D₁ :
32, M₁ 39

19

1 S: K: धीवासुदेव; K: G: श्रीकृष्ण उ', T: G: श्रीभगवान्; G: भगवान् (for वासुदेव उ') — ^a) K महापादो; N: V: B D महान्भाति; G: M महास्वादु — ^b) K: इत्यमशुमान् (slo), K: इति षषुमान्, B: नित्यमशुमान्; D: मशुवान् — ^c) D: निरामय; S अनामय V: प्रपेद्माद्यो; B: सुपेशाद्यो; Dn: D: सुपेद्माद्यो; G: M: सुपेद्, G: सुपेपाद्यो — ^d) D: मागधे — After 1, N: ins

202* पुष्पापधिफलोपेतो धनधान्यसमृद्धिमान् ।

2 a) Ś1 विहारो विमल*, K1 B1 विहारो विपुल*, Dn2
 वैहारविपुल*, D8 स वै सो विपुल*, G8 वैराहो वि* — 6) Ś1
 K1-8 वरोय, K4 N1 V1 वराह*, D1 2 वेगहा, G1-8 वाराहो;
 G8 वराहो (for वराहो) Ś1 K N1 V1 ऋषभस्तथा — *)
 Ś1 तथैवर्पगिरिस्ताव; N1 तथैवार्थगिरि*, B1 8 8 om Dn
 D8-8 तथा ऋषिगिरि*, B3 8 8 तथैव गिरय*; D1 2 तथैव
 गिरय*, T1 G2-8 तथा वर्पगिरि* (G2 'गिर'); G1.8 M तथैवर्ष
 (G8 'क', M1 'क्ष')गिरि* — 4) Ś1 G3 'पचका' (for
 'पञ्चमा')

तथैवपिगिरिस्तात शुभाश्चैत्यकपञ्चमाः ॥ २
एते पञ्च महाशृङ्गाः पर्वताः शीतलद्रुमाः ।
रक्षन्तीवामिसंहत्य संहताङ्गा गिरिव्रजम् ॥ ३
पुष्पवेष्टितशाखाग्रैर्गन्धवद्भिर्मनोरमैः ।
निगूढा इव लोध्राणां वनैः कामिजनप्रियैः ॥ ४
शृङ्गायां गौतमो यत्र महात्मा संशितव्रतः ।
औशीनर्यामजनयत्काक्षीवादीन्सुतानृपिः ॥ ५

गौतमः क्षयणादस्मादथासौ तत्र वेश्मनि ।
भजते मागधं वंशं स नृपाणामनुग्रहात् ॥ ६
अङ्गवद्भादयश्चैव राजानः सुमहाबलाः ।
गौतमक्षयमभ्येत्य रमन्ते स्म पुरार्जुन ॥ ७
वनराजीस्तु पश्येमाः प्रियालानां मनोरमाः ।
लोध्राणां च शुभाः पार्थ गौतमौकःसमीपजाः ॥ ८
अर्बुदः शक्रवापी च पन्नगौ शत्रुतापनौ ।

C 2 806
B 2 21 9
K 2 21 9

3 °) Ś1 शती- (for महा-) — °) G2 शीतमारुता-
(for शीतलद्रुमा) — °) B2 D2 क्षरति (for रक्षन्ति).
K2.8 D1 T1 G2 4 M1 रक्षन्ति चामि (K2 °पि) सह (K2 °ह-
M1 °ग) त्य, Dn1 रक्षतो वामिसं, D2 रक्षति चामिः स, D4
रक्षति चामि (om संहत्य); G1 6 रक्षति तात संभृ (G2
°वृ) त्य, M2 रक्षन्ति च आहत्य (submetrical) — °) K2
सहतागो, K4 सहितागा, B2 सहताश्च, B2 D2 संहतास्ते,
G1 8.8 6 M स (G2.8 स) हिता वै, G2 संगताश्च (for
संहताङ्गा) Ś1 सहता गिरिपु व्रजं

4 °) D2 °शाखाद्यैर् — °) K1 B (except B2) D
°ह्रै (for °रमै) — °) B2 D1 2 निगूढम्, G1 निगूढाव;
M2 निग्रन्ध- K4 रोध्राणा — °) Dn1 वलै (m as in
text), D1 2 वन (for वनै). — After 4, 8 ins

203* यत्र दीर्घतमा नाम ऋषि परमयधितः ।

[G2 तत्र (for यत्र) G4 ऋषि (for ऋषि)]

5 °) K2 शृङ्गाणा, B1 शृङ्गा तु T1 G2-8 M समु (G2
तस्यो) त्यश्चस्तु (T1 °स्म) श्रु (M1 म) द्रायां, G1 6 समुत्पाद्य
स्वमा (G2 °जा) याया — °) T1 G2-8 M1 गौतमः, G2 M2
गौतमान् (for महात्मा) K2 4 D4 5 शसित (K2 °ते) व्रतः,
Dn1 सश्रित, G2 सुशुभं G1 गौतमाद्यान्नुभावृता — °)
K1 D2 T1 G2-8 M उशी (for औशी) G1 6 उशीर्या-
क्षनयामास — °) K2 काक्षीवादीन्, K4 कापीवादीन्; B D
का (D2 8 क) क्षीवाद्यान् B (except B2 4) D मुनि (D4
प्रति) (for ऋषि) S पुत्रान्क (G2 8 °न्का) क्षीवदा (G1.8 6
°ता) दिकान्

6 See 1 98 27 ff. for the story referred to here
— G1 6 M om 6 — °) Ś1 गौतमो क्षयणाद्, K1 N1
D1 2 °मक्षयणाद्, K2 4 °म कारणाद्, K2 °म कृपणाद्, V1
B Dn D2-8 °मस्य क्षयात्, T1 G2 4 8 °म (G4 °म-
प्रणयात्, G2 °मस्याज्ञया (for गौतमः क्षयणाद्) N
(except Ś1) G2 तस्माद् (B2 तस्या) (for अस्माद्) — °)
K4 यथावत्; B D (except D2) यथासौ, G2 अयासीद्,
G4 5 अथासीद् (for अथासौ) D2 8 भद्रः, G2 4 8 अत्र

(for तत्र). N1 V1 B1-3 6 m D G2 सन्ननि, B2 स मुनि
(for वेश्मनि) — °) B2 8 (m as in text) D1-6 Cn
मानव, T1 माधवं (for मागध) K2 वशे G2 वर्धते
मागधो वसः. — °) N (except Ś1 K2) अनुग्रहः, G2 °हा
(for °ग्रहात्)

7 N1 om 7-8 — °) K2 B2 D2 अगा (for अङ्ग-)
8 (except G2) °वग (G2 6 °वक) मुखा (for °वद्भादय)
— °) S (except G2) भूमिपा (for राजान) Ś1
सुष्मास्तथा, B1 सुमहद्बला, G2 च महाबला — °) V1
B2 6 T1 G1.8-6 M आसाद्य (for अभ्येत्य) G2 गौतम-
क्षयत्यत्र Cd n explain क्षय by गृह — °) V1 रमते
हि, B1 रमति स्म, G2 रमतेत्र, G2 रमतोद्य Ś1 S सहा (G2
ततो; M2 सदा) र्जुन, V1 सुदारुण

8 N1 om 8 (of vl 7) — °) K2 G2 8 6 M1
वनराजि Ś1 K4 तु पश्यामः, K1-3 च पश्येमा, S प्रियाला-
(or °ला) ना (G2 च पश्याम) — °) V1 B D पिप्पलाना,
S (except G2) सांलानां च (for प्रियालानां). G2 M2
°रमा (for °रमा) — °) D1.2 लोध्राणि D2 शुभाः, D4
क्षुभा, G2-8 शुभा (for शुभा) G1.6 महापाक (G2 °र्थ)
— After 8°, T1 G2-8 ins

204* राजन्नाजीवल्लोचन ।

पुनागाना नगानां च

— °) Ś1 D2 8 G1.6 गौतमौकः, K2 4 G2 °मौक K1
V1 °समीपगा, S (except G2) समीपत

9 °) Ś1 मर्बुद, G1 2 अर्बुद (G2 °दा) (for अर्बुद)
Ś1 शत्रुवापी, K2 D4 शत्रुतापी (K2 °पि); K2 Dn1m D2
शक्रतापी, K4 शत्रुताही, D1 शक्रवापि, T1 शुकवापी, G1
शक्रवासी, G2 चक्रवापी, G2 चक्रवापी (for शक्रवापी)
— °) K1 N1 G2 शक्रवाहनौ, K4 शत्रुतापिनौ — °) D1
स्वस्तिक इयालयश्च, G1 °कार्यलयश्च, G2 °कस्तयकश्च, G2 4
M1 (inf. lin as in text) °कश्चालयश्च Ś1 तत्र, B2 चाय,
G1 6 चाय (for चात्र) — K1 om 9^d-10° — °) D1
माणिनागस्य, D2 मणिनामस्य (m °नागस्य as in text) D1

स्वस्तिकस्थालयश्चात्र मणिनागस्य चोत्तमः ॥ ९
अपरिहार्या मेघानां मागधेयं मणेः कृते ।
कौशिको मणिमांश्चैव ववृधाते ह्यनुग्रहम् ॥ १०
अर्थसिद्धिं त्वनपगां जरासंधोऽभिमन्यते ।
वयमासादने तस्य दर्पमद्य निहन्म हि ॥ ११

चैदांपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ततः सर्वे आतरो विपुलौजसः ।
चार्ष्णीयः पाण्डवेयौ च प्रतस्धुर्मागधं पुरम् ॥ १२
तुष्टपुष्टजनोपेतं चातुर्वर्ण्यजनाकुलम् ।
स्फीतोत्सवमनाधृष्यमाग्नेदुश्च गिरिव्रजम् ॥ १३

मनागस्वस्य चोत्तम

10 K1 om. 10^{ab} (cf v1 9) — ^a) Ś1 परिहार्य
न, K2 V1 B2 D1 s M2 अपरि(D2 'री)हार्यो, K2 अपरिहार्ये;
B1 s 4-5 अपरि(B2 'री)हार्य, D2 अपरिहार्याश्च (hyper-
metric), T1 G1 s-8 M1 अवा(G1 M1 'पा)रिहार्यो; G2
अपरिहार्यो च (hypermetric), M1 (inf lin) मपरिहार्यो;
Cv स परिहार्यो (for अपरिहार्यो) G2 ननु गो, M1
(inf lin) Cv मेघाना (for मेघाना) — ^b) K2
मागधेय; V1 B2 s 8 D1 s G1 s-8 M मा(V1 म)गधेय
Cv cites मागधो [देश] Ś1 मन कृते; K2 G2 मणे कृते
(G2 'ते'), K2 मणिकृते, V1 B2 महीपते (B2 'ते'); B2 s
D1 s महीपति (for मणे कृते) Cv cites मणे (as in
text) N1 B1 s sm Dn (Dn1 orig) D2 s मा(D2 s
म)गधा मनुना (Dn1 after corr मुनिना) कृता, B2 D2
मा(D2 म)गधो मनुना कृत (D2 'ता'), D2 मनुना मागधा
कृता, T1 माधवो धर्मणे. कृते, G2 मागधी यमलौ कृते
— ^c) B1 s 4 कौशिको हि मणि(B2 मुनि)श्चैव, B2 'को
मणिमाश्चापि, S दोषज(G2 'ज)श्च मणिश्चैव — ^d) N1 V1
B1 s-8 D2-8 चक्रते चाप्यनुग्रह, B2 s D1 s विदधाते (D2
'तो) अनु, S कृतवताव(G1 'म)नु — After 10, V1 B
D ins

205* एव प्राप्य पुर रम्य दुराधर्पं समन्ततः ।
while S (G2 om line 1) ins

206* पाण्डवे विपुले चैव तथा चाराहकेऽपि च ।
चैत्यके च गिरिश्रेष्ठे मालङ्गे च शिलोच्चये ।
पृतेषु पर्वतेन्द्रेषु सर्वसिद्धिसमालया ।
यतीनामाश्रमाश्चैव सुतीनां च महात्मनाम् ।
वृषभस्य तमालस्य महावीर्यस्य चैव तथा । [5]
गन्धर्वरक्षसा चैव नागानां च तथालया ।
कक्षीयतस्तपोवीर्यात्तपोदा इति विश्रुता ।
पुण्यतीर्थाश्च ते सर्वे सिद्धानां चैव कीर्तिता ।
मणेश्च दर्शनादेव भद्रं हि शिवमाप्नुयात् ।

[(L 3) G2 सर्वे (for सर्व-) G1 'महा' (for 'समा')
— (L 4) G2 M2 'माणां च, M1 'मास्तत्र (for 'माश्च')
— (L 6) G2 'वाप्सरसां (for 'वैरक्षसां) M1 पन्नगानां (for
नागानां च) G2 गधर्वरक्षसानां च सिद्धानां च महालय — (L 8)

G2 M2 प्रभिदाश्चैव (for भिदां ५) — (L 9) G1 s 8
M1 क्षिपमा' (for हि क्षिपमा')]

11 ^a) S द्रैय' (G1 हृष्ट'; G2 द्रैय') (for अर्थ') Ś1
K2 च परमां; K1 त्वनमा (sic), K2 धनवर, K2 तनुवरा;
N1 V1 B D D ह्यनुग्रहो (for त्वनपगां) [Ś1 K do not
support Vulgate, S reading more recherche, less
like lect fac.] — ^b) V1 [S]त्र मन्यते; B1 s 8
[S]नुम'; B2 4 हि म', D1 न म'; D2 न्वम', T1 विपद्यते,
G1 4-5 [S]विपद्यते, G2 M2 [S]पि म', M1 [S]मि
(corr pr m from पि)पन्त्यने (for ऽभिमन्यते) — ^c)
Ś1 'साधने (for 'मादने) V1 B2 4 वयमायादयिष्यामो,
D2 G2 'मायाय चैतस्य, G1 s 'मायाय च तस्य; G2 'मप्यामने
तस्य, M1 'मायाय ते सर्वे — ^d) G1 पदम् (for दर्पम्)
K1 4 T1 G (except G1 s) M2 अन्य; M1 तस्य (for अद्य)
Ś1 [अ]पदमहि; K [अ]पहन्महि (K2 'हे'), B2 4 M2
निहन्महे, B2 D हरेम हि, G2 निहन्मह, G2 निहन्मि हि
(for निहन्म हि) V1 दर्पाभिनेय्य चैव विह

12 K2 G2 M2 om the ref — ^a) G1 s 'मुक्तौ, G2
'मुक्तास (for 'मुक्त्वा) D2 नता; G2 M1 तु ते (for तत)
G1 s सद्यो (for सर्वे) — ^b) Dn2 D2 T1 G आतरो T1
G विपुलौजसौ — ^c) K2 D1 चार्ष्णीय; T1 G1-4 M
कृष्णश्च B1 s Dn D2-4 s (before corr) G1 s पाठयौ
(G2 'चाद्) चैव — ^d) B2 प्रस्थितौ, B2 प्रस्थिता (for
प्रतस्थुर्) K2 चरं (for पुरम्) — Cf 2 18 21

13 ^a) Ś1 तुष्टपुष्ट, K2 s B2 s D (except D1 s)
G2 s हृष्टपुष्ट; K2 हृष्टपुष्ट (for तुष्टपुष्ट) G2 4 'जनाकीर्णं
(for 'जनोपेत) — ^b) Ś1 K 'जनावृत; V1 B2 'विभूषितं;
B1-3 s 8 D S (except G2 M1) 'समाकुल — ^c) G2
स्थितो', G2 स्थितो' (for स्फीतो') — ^d) S 'स्ते (for
'श्च) D1 'कुश्चरितव्रज — After 13, G2 ins

207* पुरद्वारमपास्य स्वमद्वारेण प्रविश्य ते ।

14 ^a) N1 V1 B D ततो (D2 sup. lin ते त[द्], T1
ते त, G2-3 M2 ते च; M1 ते वै (for तेऽथ) K2-4 B2
समा' (for अना') G1 s ते तदा द्वारमासाद्य, G2 पुरमध्य
समासाद्य — ^b) K2 'मुद्रित, D1 'पूजित (for 'मुद्रितम्)
— ^c) K2 वार्हद्रथ, T1 'द्रथे, G1 2 वृहद्रथे (for वार्हद्रथे).

तेऽथ द्वारमनासाद्य पुरस्य गिरिसुच्छितम् ।
 चार्हद्रथैः पूज्यमानं तथा नगरवासिभिः ॥ १४
 यत्र मापादमृपभमाससाद बृहद्रथः ।
 तं हत्वा मापनालाश्च तिस्रो मेरीरकारयत् ॥ १५
 आनह्य चर्मणा तेन स्थापयामास स्वे पुरे ।
 यत्र ताः प्राणदन्भेयो दिव्यपुष्पावचूर्णिताः ॥ १६

मागधानां सुरुचिरं चैत्यकान्तं समाद्रवन् ।
 शिरसीव जिघांसन्तो जरासंधजिघांसवः ॥ १७
 स्थिरं सुविपुलं शृङ्गं सुमहान्तं पुरातनम् ।
 अर्चितं माल्यदामैश्च सततं सुप्रतिष्ठितम् ॥ १८
 विपुलैर्बाहुभिर्वीरास्तेऽभिहत्याभ्यपातयन् ।
 ततस्ते मागधं दृष्ट्वा पुरं प्रविविशुस्तदा ॥ १९

C 2 217
B 2 21 21
K 2 21 25

G₄ पूज्यमाना — ^a) S (except G₈ s) नरैर् (for तथा)
 — After 14, Dn reads 17^{ab} (with v 1), repeating
 it in its proper place (Cn also, see on 17^b)!

15 ^a) K₈ मच्छादम्, K₄ मासादम्, N₁ V₁ B D
 मासादम् (for मापादम्) K₂ G₁ s M₁ (before corr)
 C_v मापा (G₁ 'सा') दवृपभम्, D₈ (marg see m)
 मासादमसुरम् — ^b) K₁ मापनाभोश्च (sic), K₂-4 माप
 (K₈ मास) तालाश्च, N₁ V₁ D₁ मा (N₁ मा) सनालाभिस
 (called गौडपाठ by Cn), B D₂ s मासताला (B₂ s
 'नाना', D₄ 'लाला') भिस, Dn (!) D₂ s मामतालाभिस, T₁
 मापनाशश्च, G₁ मापनालेभ्यस्, G₂ मापनामान, G₈ मास-
 नालीभिस, G₄ M मापनाला (G₄ 'शा', M₂ 'ला') च; G₈ s
 मासनाले (G₈ 'ले') भ्यस् (for मापनालाश्च as in S₁). Cd
 explains मास and ताल (of Dn D₂ s above) For
 C_v and general discussion see Addenda — ^d) G₁
 त्रयो भेर्यश्, G₈ (and C_v!) तिस्रो भेर्यश् (for तिस्रो
 मेरीर्) S (except G₈) चकार ह (G₁ s सः) C_v
 cites चकार

16 G₈ om. 16-18 — ^a) S₁ K₈ G₁ आनाह्य, K₁
 विनह्य, T₁ अ(ह)वनह्य (sio), G₄ s अनहुच्, G₈ आनस्य,
 M₂ अवनह्य, Cd. v as in text G₁ कर्मणा, C_v as in
 text G₂ अवनह्य च नादेन (for ^a) B₂ s G₂ s वै (for
 स्वे) T₁ G₄ वै पुरा, G₁ s चैत्यके (for स्वे पुरे) N₁ V₁
 B₁ s s D स्वपुरे (D₁ s स पुरा) स्थापयामास तेन चानह्य
 (Dn₁ चानह्य, D₁ s सनह्य) चर्मणा — ^b) K₈ यतता,
 G₁ s यत्र तान् (G₄ ता) K₈ G₂ s M₂ प्रणदन्, K₄
 प्रणदन्, D₈ प्राणद; C_v as in text — ^d) V₁ B₂ s 'पुष्प-
 विभूषिता', B₁ 'पुष्पावचूर्णिता', B₂ s D₁ s 'पुष्पावगुठिता',
 D₄ 'पुष्पैश्च चूर्णिता', T₁ G₂ s M 'पुष्पाभि (M₁ 'व') पूजिता',
 G₁ s 'पुष्पावचूर्णिता' Cd cites अवचूर्णिता (as in text)
 — After 16, Dn (!) D₈-s T₁ (D₈ s om line 1) ins

208* भङ्गत्वा मेरीत्रय तेऽपि चैत्यप्राकारमाद्रवन् ।

द्वारतोऽभिमुखा सर्वे ययुर्नानायुधास्तदा ।

[(L 1) For line 1, T₁ subst

209* धोरनाद नदन्त्येते परचक्रागमे सदा ।

14

श्रुत्वा नाद महाधोर गिरिव्रजनिवासिन ।

— (L 2) D₂ s नानाविधास्, T₁ आत्तायुधौ (for
 नानायुधाश्)]

17 G₈ om 17 (of v 1 16) Dn Cn read 17^{ab}
 (for the first time) after 14, repeating it here
 — ^a) B₁ च सुचिर, Dn (first time) तु (for सु)
 — ^b) K₈ N₁ V₁ B₂ s s D₈-s चैत्यक त (K₈ च), B₁
 चैत्रकात, B₂ D₂ G₁ s s M चैत्य कात, Dn (second
 time) चैत्यक ते, D₁ चैत्य केतु, G₂ चैत्यकात्र (for चैत्यकान्त)
 Cn cites चैत्यक both times, Cd cites चैत्य, C_v perhaps
 चैत्यक ते See Addenda S₁ अपाद्रवन्, S (G₈ om)
 महाद्रुम (for समाद्रवन्) K₂ चैत्यैरुच्चसमाद्रवत् (sio), B₄
 चैत्रक समुपाद्रवन्, Dn (first time) चैत्यकांतरमाद्रवन्
 — ^c) S₁ K₄ शिरसीव, D₁ s शरसीव, G₈ जरसीव, C_v as
 in text S₁ K B₁ s s D (except D₁ s) समाहृतो, G₂
 तदा जमुर्, C_v as in text — ^d) B D (except D₄)
 G₁ s M जरासंध जि; C_v as in text

18 G₈ om 18 (of v 1 16) — ^a) G₂ स्थित (for
 स्थिर) G₂ लिंग (for शृङ्ग) G₁ s सुस्थिर विपुल शृङ्ग
 — ^b) S₁ N₁ V₁ B D G₂ सुमहत्तपुरा — ^c) B₄ s
 अंचित (for अर्चित) S₁ K₄ माल्यगवैश्च, B₂-s Dn D₈-s
 गधमाल्यैश्च, G₂ गधपुष्पाद्यै, C_v as in text — ^d) V₁
 सुकृत (for सततं)

19 ^a) D₁ s बहुभिर् D₄ वारास्, D₈ चारास् (for
 वीरास्) — ^b) V₁ B₂ s s D₂ T₁ G₄ निहत्य, C_v as in
 text S₁ K₄ न्यपातयन्, V₁ B₂ [अ]भिदार, B₂ D₁ s
 [अ]भिपात, M₂ [अ]भ्यपालयन्, C_v as in text. G₂ ते
 वलादभ्यताडयन् — ^c) B₂ s चिविशुर, G₁ मागधान् (for
 मागध) N₁ वीरा, V₁ B Dn₂ D₂-s दृष्ट्वा, S (except
 G₁ s M₂) दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) — ^d) T₁ G₈-s M दृष्ट्वा, G₁
 दृष्ट्वा (for पुरं) K B₂ D₁ s तद्विविशुस्; V₁ B₂ s
 दैववशात् (for प्रविविशुस्) B₂ च ह (for तदा) G₂
 प्रहृष्टा राजमार्गत — S ins (C_v glosses) after 19
 Dn (!) D₄ (transposing the pādas!) ins after 20*
 (see variants below)

एतस्मिन्नेव काले तु जरासंधं समर्चयन् ।
पर्यग्रे कुर्वन् नृपं द्विरदस्थं पुरोहिताः ॥ २०
स्नातकव्रतिनस्ते तु बाहुशस्त्रा निरायुधाः ।
युयुत्सवः प्रविविशुर्जरासंधेन भारत ॥ २१
भक्ष्यमाल्यापणानां च ददृशुः श्रियमुत्तमाम् ।
स्त्रीतां सर्वगुणोपेतां सर्वकामसमृद्धिनीम् ॥ २२
तां तु दृष्ट्वा समृद्धिं ते वीथ्यां तस्यां नरोत्तमाः ।

210* दृष्ट्वा तु दुर्निमित्त तद्वाहणा वेदपाणा ।
[G₂ [अ]प (for तु) Dn D₄ G₂ s दुर्निमित्तानि, Cv
*च त (for 'च तद्')]
— G₂ cont

211* शान्तिदानजपैर्होर्निर्देवानप्रीणयस्वदा ।
20 ³) Ś₁ K₁-s Cd समर्चयन् (Cd gloss समर्थं कुर्वन्
मंत्रक्रियासामर्थ्यात्); N₁ G₀ 'पयन्', B₁ s s Dn D₈-s
अदर्शयन् (for समर्चयन्). V₁ B₂ s s D₁ s जरासंध
प्रतापवान् (D₂ marg sec m. जरासंध समर्चयन्), G₂
जरासंधपुरोहिताः — V₁ B₂ s s D₁ om. 20^{ad}, B₄ reads
it after 213*, D₂ reads it in marg sec m. — ⁴)
Ś₁ damaged N₁ B₂ Dn D₄-s M पर्यश्यकुर्वन्, Cd v
as in text. K₁ स नृप; B₄ च तदा, T₁ G₁ s s M
नृपति (for च नृप) B₁ पर्यकर्पत नृपते, G₂ आरोप्य
द्विरदश्रेष्ठ. — ⁴) K₁ D₂ समग्री सपुरोहित, K₂ s द्विरद (K₂
'दे'स्य पुरोहित, K₃ समग्रिसपुरोहित; D₂ द्विरस्थं ते पुरो',
T₁ द्विरस्थस्य पुरो', G₂ गधमाल्यैरलकृत — After 20,
Dn (1) D₄ ins

212* ततस्तच्छान्तये राजा जरासंधं प्रतापवान् ।
— Dn D₄ cont. V₁ B₂-s s D₁ ins after 20^{ad} D₂,
after 20^{ad}

213* दीक्षितो नियमस्थोऽसाधुपवासपरोऽभवत् ।
[B₂ s s D₁ s 'स्यक्ष (for 'सोऽसौ')]
On the other hand, G₂ ins after 20

214* नीराजयन्ति दीपैस्त कालमृष्युहरैर्जपैः ।
एतस्मिन्नेव काले तु कृष्णभीमधनजया ।

21 ^a) G₁ स्नातका (for 'क') G₂ स्नातकप्रविलिङ्गास्ते
Cd cites text. — ^b) K₂ M₂ बहू, G₁ बाहुशस्त्रा — G₂
ins after 21^{ad}

215* पश्यन्तः पुरसौभाग्यमूर्जिता च पुरश्रियम् ।
— G₂ om. 21^{ad} — ^a) B₁ s s D₁ s महासखा, B₃
महाराज (for प्रविविशुर्) — ^a) G₁ s s पालिता (for
भारत)

22 ^a) K₂ Dn₁ D₂ भक्ष्यमाल्या, B₁ s s भक्ष्यमाल्य-

राजमार्गेण गच्छन्तः कृष्णभीमधनजयाः ॥ २३
बलाद्गृहीत्वा माल्यानि मालाकारान्महाबलाः ।
विरागवसनाः सर्वे सग्विणो मृष्टकुण्डलाः ॥ २४
निवेशनमथाजग्मुर्जरासंधस्य धीमतः ।
गोवासमिव वीक्षन्तः सिंहा हैमवता यथा ॥ २५
शैलस्तम्भनिभास्तेषां चन्दनागुरुभूषिताः ।
अशोभन्त महाराज बाहवो बाहुशालिनाम् ॥ २६

(B₁ 'ल्या')फलाना; D₂ 'माल्यापनाना; T₁ भक्ष्य माल्या';
G₂ भक्ष्यभोज्या; Cd as in text V₁ B₁-s s D₁ s तु
(for च) — After 22*, G₂ ins
216* विपरिण रत्नवाससाम् ।

दिव्यनानापणाना च
— ^a) G₁ s रत्नाना (for दृष्टु) K₂ s D₂ M₁ मि (K₁
प्रि)यमुत्तम — ^a) G₂ पुरी, M₂ स्थितां (for स्त्रीतां) Ś₁
K N₁ 'गुणैर्वृत्तां, Dn₁ 'गणो' (for 'गुणो') — ^a) K₁
'समृद्धिनि, D₁ 'विवर्धितां, D₂ 'विवर्धिनी'
23 ^a) K₂ ततो दृष्ट्वा, V₁ तां च दृष्ट्वा, D₁ s s तं (D₂
तां) तु दृष्ट्वा, D₂ G₁ s ता दृष्ट्वा सु (G₂ स-); G₂ दृष्ट्वा पुर
D₁ s समृध्यते — ^a) T₁ वीर्या (for वीथ्या). K₂ तस्य,
D₄ G₁ तस्या (for तस्या) G₂ मेनिरे बलमिष्टुरी. — ^a)
K₂ गच्छेत; D₁ गच्छत — ^a) G₂ पश्यत परितः पुरी
24 ^a) B₁ s s D₁ s सगृह्य (for गृहीत्वा) T₁ G₂-s
M गृह्य माल्यापणान्मा (G₂ 'णा मा')त्य, G₁ s सगृह्य स्वापणा
(G₂ 'ण) माल्य — ^a) K₁-s D₂ माल्या (K₂ D₂ 'ला')
गारान् (for मालाकारान्) Ś₁ च सर्वश (for महाबला)
B बलादलवता घरा — After 24^{ad}, B ins

217* कर्पूरशङ्खं कोटं च सफल चान्तरापणे ।

वैश्याद्वलाद्गृहीत्वा ते विद्वत्स्य च महारथा ।
[Cv cites from line 1. — (L 1) G₂ 'मृग (for
'शङ्ख) G₂ M₂ कुट (for कोट) G₂ M₁ 'पणात् (for 'पणे)
G₂ कस्त्री कुकुम तथा (for the post half) — (L 2)
G₄ तु (for ते) G₁ महापर्ला; G₂ M₂ 'बला, G₂ M₁ 'पयात्
(for 'रथा')]

— ^a) T₁ G₂ s मणि (for मृष्ट)

25 ^a) G₂ 'मयो जग्मुर् — ^a) G₂ पार्थिव (for
धीमतः) — ^a) K₂ T₁ G₂-s गो (K₂ गौ)वाटमिव, G₂
गोवाससह, M₂ गोलाटमिव Cd cites गोवास (as in
text) Ś₁ K V₁ B₂ s D₂ पश्यत — ^a) K₁ हैमवत
स्तथा, K₂ G₂ 'वता तथा, B₁ s 'वतास्तथा, G₂ 'वत यथा
Cd implies text

26 ^a) K₁ शिल, N₁ V₁ B₂-s Dn D₂-s शा (B₂

तान्दृष्ट्वा द्विरदप्रख्याञ्जालस्कन्धानिवोद्गतान् ।
 व्यूढोरस्कान्मागधानां विस्मयः समजायत ॥ २७
 ते त्वतीत्य जनाकीर्णास्तिस्रः कक्ष्या नरर्षभाः ।
 अहंकारेण राजानमुपतस्थुर्महाबलाः ॥ २८
 तान्पाद्यमधुपर्कार्हान्मानार्हान्सत्कृतिं गतान् ।
 प्रत्युत्थाय जरासंध उपतस्थे यथाविधि ॥ २९

उवाच चैतान् राजासौ स्वागतं वोऽस्त्विति प्रभुः ।
 तस्य ह्येतद्व्रतं राजन्वभूव भुवि विश्रुतम् ॥ ३०
 सातकान्ब्राह्मणान्प्राप्ताञ्श्रुत्वा स समितिजयः ।
 अप्यर्धरात्रे नृपतिः प्रत्युद्गच्छति भारत ॥ ३१
 तांस्त्वपूर्वेण वेपेण दृष्ट्वा नृपतिसत्तमः ।
 उपतस्थे जरासंधो विस्मितश्चाभवत्तदा ॥ ३२

C 2. 835
B 2 21 37
K 2 21 43

सा)ल- (for शैल-) S₁ सकाशास्ते, G₂-निभैस्तेषां — ^b)
 K₂ Dn₁ D₈ 2. 8 T₁ G₄-8 चदनागरु. K₄ B₈-5 Dn
 D₈ 4. 8 (before corr) T₁ G 'रूपिता' — ^c) G₂
 अशोभताञ्जुताकारा — ^d) N₁ B₁-8 D (except D₁ 2)
 युद्धशालिना; S परिषोपमा (for बाहु)

27 ^a) S₁ विप्रप्रतिमान् (for द्विरद). — ^b) S₁ B₂ 8
 S (except G₈) साल, Cd as in text K₁ 'द्रमान् (for
 'द्रतान्) — ^d) K₄ N₁ B₁ 2. 8 D (except D₆) T₁ G₈ 4
 M 'पद्यत' (for 'जायत) — After 27, S ins

218* अद्वारेणाम्यवस्कन्ध विविशुर्मागधालयम् ।

[G₄ 'ण ह्यव' (for 'णाम्यव') G₁ 'भात्रय' (for 'धालयम्)]

28 ^a) K₂ न्वतीत्य, D₁ स्वमात्य, D₆ G₄ ह्यतीत्य
 — ^b) K₁ 2 D₆ तिस्र कक्षा, N₁ V₁ B Dn D₁-8 G₈
 कक्षा (D₈ 'क्ष्या', D₈ 'क्ष्य') तिस्रो Cd कक्ष्या [v₁ 'क्ष्या],
 gloss द्वाराणि, Cn cites कक्षा S₁ तिस्र कक्ष्यौ नरोत्तम
 — ^c) B₂-5 अपद्वारेण, T₁ G₂-5 M₁ अद्वारेण तु (G₂ M₁
 'नैव' (for अहंकारेण) — ^d) S₁ K B₈ D (except
 D₁ 2) गतन्यया, G₈ महारवाः (for महाबला) — After
 28, S ins

219* भोशब्देनैव राजानमूचुस्ते तु महारथाः ।

[M₂ तु (for [ए]व) G₂ 'स्तेन' (for 'स्ते तु). T₁ G₈
 M₁ महाबला, G₂ शुमाशिपा (for महारथा)]

— G₂ cont (with the gloss).

220* आयुष्मान्भव सौम्येति वदेद्विप्राभिवादेन ।

विजय बाहुज ब्रूयाद्द्वैश्ये नष्ट इतीरयेत् ।

आरोग्यं पादजे ब्रूयाच्छत्रौ नोशब्दमीरयेत् ।

राजदत्तेष्वनर्घ्येषु न निषेदुस्तदासने ।

पादेनासनमाकृष्य तस्मिन्नुपविशेद्विपुः । [5]

भूतले वाप्यनास्तीर्णे शत्रुवेमन्यय क्रमः ।

[(L 3) Read भो (for नो)?]

29 ^a) S₁ damaged. K₂ 'पर्काभ्यां, K₈ पर्काहन्, V₁
 'पर्काधैर; B₈ 'पर्काभ्यां, D₂ 'पर्काभ्यां; S 'पर्केण (for
 'पर्काहन्) D₁ तानर्घमधुपर्काध- — ^b) S₁ damaged
 K₁ गामहान्, K₂ 4 B₈ महार्हान्, N₁ समहान्; B₁ 2 4. 5 Dn
 D₈ 8 गवाहान्, D₄ lacuna (for मानार्हान्) T₁ सुकृतिं ग;

G₁ 8 सद्रतिं गतान्, G₂ सत्कृतिद्विजान् (for सत्कृतिं गतान्).
 K₈ V₁ B₈ D₁ 8 महा (K₈ गोर्हा) सत्कृतितां (K₈ V₁ 'मा-)
 गतान्, D₆ दृष्टार्हान् नृहमागतान् — ^c) S₁ इत्यु (for
 प्रत्यु) N₁ महाराजा (for जरासंध). — K₄ om. (hapl)
 29^a-32^a

30 K₄ om 30 (of v₁ 29), D₁ om 30^{ab} — ^a)
 S₁ T₁ G₁ 8-8 M₂ चैनान् (for चैतान्) M₂ चै (for
 [अ]सौ). G₂ उपस्थाय च राजासौ — ^b) G₂ यो (for
 वो), and भुवन् (for प्रभु) — After 30^{ab}, Dn (1)
 D₂ 4 ins.

221* मौनमासीत्तदा पार्थभीमयोर्जनमेजय ।

तेषां मध्ये महाबुद्धिं कृष्णो वचनमब्रवीत् ।

वक्तुं नायाति राजेन्द्र एतयोर्नियमस्थयो ।

अर्वादिरीयात्परतस्त्वया सार्धं वदिष्यत ।

यज्ञागारे स्थापयित्वा राजा राजगृहं गतः । [5]

ततोऽर्धरात्रे संप्राप्ते यातो यत्र स्थिता द्विजाः ।

— G₁ 8 om 30^{ab} — ^c) G₂ एतद्भुतं सदा तस्य C_v
 oites तस्य ह्येतद् — ^d) K₂ बलस्य (for बभूव) S₁ K
 (K₄ om.) D₆ किल; D₁ मुनि- (for भुवि) G₂ M₂
 विश्रुत — After 30, V₁ B D₁ 2 ins :

222* बार्हद्रथो चै राजेन्द्रो महाबलपराक्रमः ।

31 K₄ om 31 (of v₁ 29) — ^a) S₁ K₁ 2 D₈
 प्रा (K₂ प्र)ज्ञान्; K₈ B₁ 2 8 S ज्ञा (G₂ म)त्वा (for प्राप्तान्).
 — ^b) K₁ ज्ञात्वा स, B₁ 2 8 सदा स, T₁ G₂ संप्राप्तान्;
 G₁ 8 8 M प्राप्तान्स, G₄ प्राप्तान् (for श्रुत्वा स) — ^c)
 G₈ अप्युत्तरात्रे — After 31^a, G₂ ins.

223* योषित्संघगतोऽपि वा ।

श्रुत्वा समागतान्विप्रांन्

— ^a) G₂ सादर (for भारत)

32 K₄ om 32^{ab} (of. v₁ 29) — ^a) S₁ B D₈
 वेशेन, G₂ सदृष्टा (for वेपेण) — ^b) K₈ B (except B₈)
 D (except D₆) T₁ G₁ 8-8 M₁ स नृप (for नृपति)
 G₂ गाम्भीर्यात्सागरोपम — G₈ om 32^a-33^a — ^d) B₈
 G₁ 8 सोभवत् (for चाभवत्)

33 G₈ om 33 (of. v₁ 32) — ^a) K₂ 8 तं (for

ते तु दृष्ट्वैव राजानं जरासंधं नरपभाः ।
 इदमूचुरमित्रघ्नाः सर्वे भरतसत्तम ॥ ३३
 स्वस्त्यस्तु कुशलं राजन्निति सर्वे व्यवस्थिताः ।
 तं नृपं नृपशार्दूल विप्रैश्क्षन्त परस्परम् ॥ ३४
 तानब्रवीजरासंधस्तदा यादवपाण्डवान् ।
 आस्यतामिति राजेन्द्र ब्राह्मणच्छब्दसंवृतान् ॥ ३५
 अथोपविशिशुः सर्वे त्रयस्ते पुरुषपभाः ।

संप्रदीप्तास्त्रयो लक्ष्म्या महाध्वर इवाग्रयः ॥ ३६
 तानुवाच जरासंधः सत्यसंधो नराधिपः ।
 विगर्हमाणः कौरव्य वेपग्रहणकारणात् ॥ ३७
 न स्नातकव्रता विप्रा बहिर्माल्यानुलेपनाः ।
 भवन्तीति नृलोकेऽस्मिन्विदितं मम सर्वशः ॥ ३८
 ते यूयं पुष्पवन्तश्च भुजैर्ज्याघातलक्षणेः ।
 विभ्रतः क्षात्रमोजश्च ब्राह्मण्यं प्रतिजानथ ॥ ३९

ते) G₂ [S]पि (for तु) — ^b) D₈ नरपभा, G₁ ०
 नराधिप (G₈ 'पा') G₂ निस्तरंगमिवार्णव — After 33^{ab},
 G₂ ins

224* सत्व तंजो बलं धैर्यं गाम्भीर्यमिव मूर्तिमान् ।
 — ^a) K₁, D₁ २ T₁ 'सत्तमा', D₈ G₁ 'सत्तम' G₂ त्रयो
 यादवकौरवा — After 33, K₈ D₂ D₄ ins (of 226*)

225* राजन्विद्वत्तृतीयनस्नानार्थिनो दूरमागतान् ।
 तच्च प्रयच्छ भद्र ते यद्वयं कामयामहे ।
 किं दुर्मर्षं तितिक्षूणा किमकार्यमसाधुभिः ।
 किमदेय वदान्यानां क' पर' समदर्शिनान् ।
 योऽनिलेन शरीरेण सतां गेय यशो ध्रुवम् । [5]
 नाचिनोति स्वयं कल्प' स वाच्य' शोच्य एव स ।
 हृत्तिश्चन्द्रो रन्तिदेव उच्छृत्ति शिथिर्यलिः ।
 व्याघ' कपोतो यहवो ह्यध्रुवेण ध्रुव गताः ।

34 ^b) N₁ V₁ B D (except D₈) इति तत्र, S
 इत्युत्तवा ते (for इति सर्वे) — ^a) S₁ K₂-4 D₈ ते (for
 त) S पुरुषव्याघ्रा (G₁ 'त्र, G₂ विस्मयाविष्टा) (for
 नृपशार्दूल) — ^a) S₁ B₁ G₈ विप्रैश्क्षत (B₁ 'क्ष)त, K₁
 विप्रैश्क्षत, K₂ विप्रैश्क्षत, N₁ B₂ D₁ २ G₈ M₂ विप्रैश्क्षत; V₁
 B₂-5 D_n D₈-5 प्रेक्ष (D₈ 'क्ष्य)माणा; G₁ विप्रैश्क्षत, G₂
 प्रपश्यति (for विप्रैश्क्षन्त) S₁ K₂-4 D₈ नरपभा (for
 परस्परम्)

35 G₁ ० om (hapl.) 35^b-37^a — ^b) K₄ B₄ २ D
 (except D₈) तथा (for तदा) N₁ V₁ B₂-० D (except
 D₈) पादवयादवान् (by transp) G₂ पश्यन्नापादमस्तक.
 — ^a) K₂ २ T₁ G (G₁ ० om) राजेन्द्रो — ^a) D_n 2
 ब्राह्मणान् (for ब्राह्मण)

36 G₁ ० om 36 (of v 1 35) — ^b) S₁ K D₈
 ततले (K₄ 'स्तु), B₂ यत्र ते (for त्रयस्ते) K₂ २ T₁ G₈ 4
 भरतपभा (K₂ २ 'भा'); G₂ केले स्थले, G₈ पुरुषपभा
 — ^a) S₁ संप्रदीप्तास्त्रयो लक्ष्म्या, K₄ त्रयो लक्ष्म्या
 संप्रदीप्ता; B₁ ० D₁ २ 'सास्त्रयो देवा, T₁ G₄ २ M₁ 'सा' सम
 (G₁ समा) लक्ष्म्या, G₂ सहैव दीक्षित लक्ष्म्या; M₂ 'सा'
 समालक्ष्या — After 36, K₈ D_n 2 D₄ ins (of 225*)

226* स्वैराकृतिभिस्तास्तु प्रकोटैर्ज्याहतैरपि ।
 राजन्यबन्धून्विज्जाय दृष्टपूर्वानचिन्तयत् ।
 राजन्यबन्धवो ह्येते ग्रहलिङ्गानि विभ्रति ।
 ददामि भिक्षितं तेभ्य आत्मानमपि दुस्त्यजम् ।
 वलेनै श्रूयते कीर्तिर्वितता दिक्षु सवैत । [5]
 ऐश्वर्याङ्गशितश्चापि विप्रव्याजेन विष्णुना ।
 श्रियं जिहीर्षतेन्द्रस्य विष्णवे द्विजरूपिणे ।
 जानन्नपि महीं प्रादाद्धार्यमाणोऽपि दैत्यराट् ।
 विजिता ब्राह्मणार्थाय को न्वर्थ' क्षत्रयन्धुना ।
 देहेन तपमानेन नेहेत विपुल यशः । [10]
 इत्युदारमति' प्राह कृष्णार्जुनद्वयोदरात् ।
 हे विप्रा धीयता कामो ददाम्यात्मा शिरोऽपि च ।

37 G₁ ० om 37^a (of v 1 35) — ^b) G₁ M₂
 जनाधिप' G₂ सत्यसंधा जय मृधे — After 37^{ab},
 G₂ ins

227* हरिमिन्द्रं समीर च लीलामानुपविग्रहान् ।
 — ^a) K₄ कौरव्य, D₄ 'व्य; G₁ ० 'व्ये; G₈ 'व्यान्-
 — ^a) K₈ वेस; M₂ वेग, a few MSS वेश- K₁ 4 G₁ ०
 M 'धारण; K₂ 'कारण, K₈ 'कारक; N₁ V₁ B₂-5 D_n D₈-5
 G₈ 'वैकुण्ठान् (B₅ 'तात्); B₁ 'संभृतान्, B₂ ० D₁ 2
 'संवृतान्; T₁ G₄ २ 'धारणा, G₂ वेपविग्रहधारण

38 Before 38, K₈ ins जरासंध उ' — ^a) D₈ 'व्रते
 (for 'व्रता) — ^b) K₁ बर्हसा' (for बहिर्मा') — S₁
 om. (hapl.) 38^a-40^b — ^a) K₁-२ त्रिलोकेस्मिन्, D₄
 नृपो लोके (for नृलोकेऽस्मिन्) G₂ तथाभूता हि लोकेस्मिन्,
 G₈ क्षत्रिया इव लोकेषु, G₄ क्षत्रिया एव लोकेस्मिन्; G₈
 भवतीर्तीन्द्रलो' — ^a) G₈ 4 विद्विता (for 'त) G₂ सांप्रत
 (for सर्वदा)

39 S₁ om 39 (of v 1 38) — ^a) B D (except
 D₈) G₂ 4 ० M₁ के (for ते) K₁-२ D₈ वै वपुष्मतो, V₁
 B₂ 4 ० माल्यवतश्च, T₁ पुष्पमतश्च — ^b) K 'ज्यायतलक्षणे,
 N₁ B₅ D_n D₈-० 'ज्याकृतल', V₁ B₂ 4 ० 'ज्याघात (V₁
 'ज्याकिण)कर्कश', B₂ 'ज्यातलक्षणे, G₂ भुजा ज्याघात
 लक्षणा — After 39^{ab}, G₂ ins

एवं विरागवसना बहिर्माल्यानुलेपनाः ।
 सत्यं वदत के यूयं सत्यं राजसु शोभते ॥ ४०
 चैत्यकं च गिरेः शृङ्गं भित्त्वा किमिव सद्य नः ।
 अद्वारेण प्रविष्टाः स्थ निर्भया राजकिल्बिपात् ॥ ४१
 कर्म चैतद्विलिङ्गस्य किं वाद्य प्रसमीक्षितम् ।
 वदध्वं वाचि वीर्यं च ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ ४२

एवं च मामुपस्थाय कस्माच्च विधिनाह्णाम् ।
 प्रणीतां नो न गृहीत कार्यं किं चासदागमे ॥ ४३
 एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच महामनाः ।
 स्निग्धगम्भीरया वाचा वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ४४
 स्नातकव्रतिनो राजन्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
 विशेषनियमाश्चैषामविशेषाश्च सन्त्युत ॥ ४५

C 2. 849
B 2. 21 50
K 2. 21 57

228* कृतश्मश्रुमुखा रक्ता रक्तीक्षणखाङ्कुरा ।

रक्तोष्णीषधरा रक्तदन्तपङ्क्तिविराजिता ।

— G₂ s om 39^a-40^b — °) D₈ G₀ M₂ विभ्रंतः. K₁
 (by corr) क्षग्रम् — °) V₁ °ण्यमिह सशय, B₁ °ण्यमिह
 शंसय

40 Ś₁ G₂ s om 40^{ab} (of. v 1 38, 39). — °) K₁
 बहिमां, K₂ बहिमां (for बहिर्मां) D₁ 2 °लेपनै (for
 °लेपना). — After 40^{ab}, T₁ G₁ s ins

229* क्षत्रिया एव लोकेऽस्मिन्विदिता मम सर्वशः ।

— °) = 1 187 6^b V₁ B₂ 4 D₁ 2 साधुपु (for राजसु)
 B₁ 2 D₁ 2 शोभनं, G₈ सेवते (for शोभते) B₀ सत्य नाम
 सुशोभनं — After 40, G₂ ins

230* इय वसुमती सत्य सत्यरूपा महीक्षित ।

सत्ये स्थितो वदेत्सत्यमन्यथा विनशिष्यति ।

41 Ś₁ D₀ read 42^{cd} before 41^{ab}, while K Ṇ₁ V₁
 B₁ 2 0 D₁ 2 G₁-s 0 M₂ read it after 41^{ab} — °) V₁
 B D (except D₀) T₁ G₈-0 चैत्य(B₁ 4 °त्र)कस्य G₂
 गिरौ (for गिरे) — °) Ś₁ छित्वा, G₁ 0 क्रात्वा (for
 भित्त्वा) Ś₁ समुपसर्पथ, K₁ किमिव सर्पथ, K₈ Ṇ₁ V₁ B
 D_n D₁-s किमिह (K₈ B₂ s °व) छग्रना, K₄ D₀ किमुप
 सर्पथ, S किं मम सन्नानि (G₁ 0 M₂ °गा, M₁ °न) — °)
 K₂ अध्वरेण (for अद्वारेण). K₁ B₀ च, K₄ स्थो, D₁ 2 तु,
 G₂ हि (for स्थ) — After 41^a, G₂ ins

231* प्रवेष्टव्य रिपोर्गृहम् ।

सोऽह न भवता शत्रुग्राहणा मम देवताः ।

अताडयत किं मेरीर्युद्धसनाहलक्षणा ।

यूय मया न योद्धव्या

— °) G₁ निर्बधा, G₂ निर्भयं G₁ राजकिल्बिपं. Cd
 cites किल्बिपात्

42 B₈-s D_n D₈-s M₁ transp 42^{ab} and 42^{cd}
 — °) Ś₁ B₁ 2 4 5 D_n D₈ s 0 कर्मचैत (D₈ °व)द्विलिङ्गस्य
 (Ś₁ °त्वं), K₂ V₁ D₁ 2 कर्म चैतद्वि (V₁ °चैतद)लिङ्गस्य, K₈
 कर्म चैतद्विलिङ्गस्य व, T₁ G₄-0 कर्म (G₀ किमे)त (T₁ °त)-
 द्विलिङ्गस्य, G₁ कर्म चैतद्विलिङ्गस्य (hypermetric), M
 कर्म चैतस्य लिङ्गस्य Cd cites विलिङ्गस्यं, Cv cites 42^a

as in text except °द्विलिङ्गस्य (gloss द्वयोः ब्रह्मक्षत्रयोर्लिङ्ग
 यस्य तस्य) — °) K₂ s G₂ चाद्य, K₄ मेद्य, Ṇ₁ V₁
 B₁ 4 5 D_n D₈-s M₂ वोद्य, B₂ s 0 D₁ 2 0 चा (D₈ वो
 corr to चा)न्यत्, G₈ वात्र (for वाद्य) D₁ समभाषितुं,
 D₂ प्रसमीक्षिते, T₁ G₂ 4 °मीक्ष्य तं; M₁ पृथिवीक्षित K₁
 किमु वोद्य समीक्षित — Ś₁ D₀ read 42^{cd} before 41^{ab},
 Cv reads it before 42^{ab} (at least, no citation of
 40-41), and, finally, K Ṇ₁ V₁ B₁ 2 0 D₁ 2 G₁-s 0 M₂,
 after 41^{ab} — °) K₈ अवधू, D₂ वदत्त्व, D₀ वदस्व V₁
 बाहुवीर्यं, B (except B₅) D₂ क्षात्रवीर्यं (B₈ °योश्च), D₄
 वा विचार्य, G₈ वाचा वीर्यं Cv cites वरध्वमविचार्य S
 (except M₂) हि (for च) — °) K₁ D₈ ब्राह्मण्यस्य,
 B₂ s D₂ ब्राह्मण्यं च Ś₁ विनिश्चितं, G₂ च नो हृदि

43 K₂ transp 43 and 44. — °) Ś₁ समुपस्थाय,
 K₄ Ṇ₁ V₁ B D_n G₅ मामुपा T₁ G₁-4 0 M एव मां
 समुप (G₀ °पा)स्थाय — °) Ś₁ K₁ 2 D₀ °ज्ञ, D₁ 2 °तु,
 T₁ G (except G₈) M₂ °द्वा, M₁ °द्वै (for °च) See
 Addenda Ś₁ °हृणात्, K B₀ D₁-4 0 °हृण, Cd as in
 text (Cd v 1 °णं) — °) Ś₁ K₈ 4 प्रणीतां (K₈ °तं) मे न
 (K₄ °तु) गृहीत (Ś₁ °थ), K₁ 2 °तमेतद्गृही (K₂ °ही)त,
 Ṇ₁ V₁ B₁-s D_n D₈ s °ता नानुगृहीत (B₈ °ध्व), B₀ D₁ 2
 °त नानुगृहीथ, D₄ प्रीणता नानुगृहीत, D₀ प्रणीतमेमन्गृहीत,
 G₁ 4 0 M °ता नोप (G₁ 0 °व)गृहीत — °) K₈ om. च
 K₂ B₁ 2 4 5 D_n D₈-0 वा, G₁ तु, G₀ तु (for च) V₁
 B₂ 0 कार्यमागमने च (V₁ °नेन) किं Cd v cite असदागमे

44 K₂ transp 43 and 44 — °) Ṇ₁ V₁ B₈-s
 D_n D₈-s °मुक्ते तत, G₀ °मुक्तवत् (for °मुक्तस्त) — °)
 K Ṇ₁ B₁ 2 D_n D₁ 2 0 त (K₈ त्व)मु (for प्रत्यु) S
 °यशा (for °मना) — °) G₁ °विशारदं

45 Before 45, B₂ s s 0 D_n D₈-s ins कृष्ण उ°
 — B₁ 4 D₁ 2 G₈ ins. after 44 B₂ s s 0 D_n D₈-s,
 after कृष्ण उ°
 232* स्नातकान्ब्राह्मणान्राजन्विध्यसांस्त्व नराधिप ।
 — °) K₈ G₀ स्नातका व. S सति (for राजन्) — °)
 D₁ विशेषा (for विशेष) D₁ 2 चैवम् (for चैषाम्)

C 2. 649
B 2. 21 50
K 2. 21 57

विशेषवांश्च सततं क्षत्रियः श्रियमर्हति ।
पुष्पवत्सु ध्रुवा श्रीश्च पुष्पवन्तस्ततो वयम् ॥ ४६
क्षत्रियो बाहुवीर्यस्तु न तथा वाक्यवीर्यवान् ।
अप्रगल्भं वचस्तस्य तस्माद्गार्हद्रथे स्मृतम् ॥ ४७
स्ववीर्यं क्षत्रियाणां च बाह्वोर्घाता न्यवेशयत् ।

तद्विद्वसि चेद्राजन्द्रष्टासद्य न संशयः ॥ ४८
अद्वारेण रिपोर्गेहं द्वारेण सुहृदो गृहम् ।
प्रविशन्ति सदा सन्तो द्वारं नो वर्जितं ततः ॥ ४९
कार्यवन्तो गृहानेत्य शत्रुतो नार्हणां वयम् ।
प्रतिगृहीम तद्विद्धि एतन्नः शाश्वतं व्रतम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते समापर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

२०

जरासंध उवाच ।

न स्मरेयं कदा वैरं कृतं युष्माभिरित्युत ।

चिन्तयंश्च न पश्यामि भवतां प्रति वैकृतम् ॥ १
वैकृते चासति कथं मन्यध्वं मामनागसम् ।

— ४) G1 विशेषांश्च (for अविशेषांश्च) Ks स च्युत; Gs सतत (for सन्त्युत) G4 विशेषांश्च भवत्युत Cd oites अविशेषा (as in text)

46 ४) S विशेषतश्च (G1.० 'स्तु') T1 G4 स नियत, G1 ० नियम (for सतत) Cd oite विशेषवान् (as in text) — ५) Ś1 Ń1 V1 Dn G2 'मृच्छति, B1 T1 G1 s-0 M 'मिच्छति (M2 'सि); B2-0 'मर्हति; text ('मर्हति) as in K D1-0 (epic form, see Whitney, Roots). — ६) V1 B2.4 माल्य (for पुष्प) K4 B2 ० Dn2 D1.2 लक्ष्मी. (for श्रीश्च) — ७) V1 B2.4 माल्य (for पुष्प).

47 ४) Ń1 'वैर्य, B2 'वैरि हि; G2 'वैरं तन् — ५) M वाचि (for वाक्य) K4 न तु वाक्ये स वीर्यवान्; V1 B2 4 वाक्यवीर्यो न वै तथा — ६) Ds अप्रगल्भ, G1 अप्रलभ, Gs अप्रलभ; Cd v as in text — ७) Ś1 G1 4 (after corr) ० 'द्रथे स्थित, K4 'द्रथे क्षुतं; Ń1 V1 'द्रथे स्थित; B D Gs Cv 'द्रथेरित

48 ४) Ks B (except B2) Dn Ds-0 M2 तु (for च) T1 Gs-0 स्वय वीर्यं क्षत्रियाणां — ५) Ś1 बाह्वोर (for बाह्वोर) D1 2 न्यवेशयन्, M2 'दयत् — ६) K1 तद्य दृक्ष्यसि, T1 Gs-0 ततो दृक्ष्यसि (for तद्विद्वसि) V1 चेदद्य (for चेद्राजन्) G2 तन्मृक्ष्यचेतद्वाजन् (corrupt) — ७) Ks दृष्टास्यद्य; K4 दृक्ष्यस्यद्य; V1 B2 दृष्टासीह; B2 'स्येह; Dn2 'स्याद्य; T1 दृष्टा सद्य; G1 मष्टा द्यद्य; G4 दृष्टा द्यद्य; Gs नृत्ता द्यद्य (sio) (for दृष्टास्यद्य) K1 'संशय

49 ४) Dn1 अवारेण. Ds गृह — ५) Ś1 B1.2 ० D (except Ds) गृहान् (for गृहम्) — ६) Ś1 नरा द्वार; K1 Ń1 V1 Ds नरा वीरा, K2-4 B Dn D1-0 नरा धीरा; M2 सदा द्वारं (for सदा सन्तो) — ७) M2 om द्वारं. G1 ०

ते (for नो) Gs तदा (for तत) Ś1 damaged, K1- द्वारमात्मन वेस हि, K2 4 द्वारमा (K2 'मार) जनयन् स हि, Ks द्वारमारुजय स हि; Ń1 V1 B D द्वाराप्येतानि धर्म (B1 सर्व) त (Ds नीतिशास्त्रविशारदा), Gs द्वारं नोपजित तत

50 ४) B2 4 ० गृहान्येत्य (B4 'ता); D1 प्रहाप्येत्य; D2 गृहाप्ये; D4 गृहाणे — ५) Ks Gs नार्हणा, D1-0 T1 G1 M2 'ण — ६) S प्रतिगृही (G1 ० 'ह्ना) महे (or 'म हे) राजन् — ७) Ś1 क्षेतन्न; K1 राजन्न; Gs M2 नैतन्न (for एतन्न)

Colophon — Sub-parvan N G1 M1 जरासंधवध (K1 om वध) — Adhy name Ń1 V1 कृष्णजरासंध सवाद, Gs कृष्णार्जुनमीमसेना जरासंधनिकेतनप्रवेश; M2 जरासंधदर्शन — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg sec m) s 18, K2 19, Ń1 V1 21, Ds 20, S 22 — S'loka no. K2 s 60, Dn 54, D1.2 52, M1 47.

20

1 Before the ref., G2 ins .

233* वैशपायन ।

एवमुक्तो भगवता बृहद्रथसुतो बली ।

आत्मन्यौस्तुक्यमालोक्य कृष्णमाह नृपोत्तमा ।

— ४) Ś1 K B (except B2 ०) D (except D1 2) स्मरामि; Ń1 स्मरेह (for स्मरेय) — ५) T1 om इति Ks G2 ० 'रप्युत, Ń1 B1 4 G1 s 4 M2 'रच्युत; D4 'रित्यत (for 'रित्युत) — ६) K2 s (by transp) 'यन्न च (for 'यन्न न) — ७) Ś1 K1.2 Ń1 Ds अवत, V1 अवत

अरिं विवृत तद्विप्राः सतां समय एष हि ॥ २
 अथ धर्मोपघाताद्धि मनः समुपपद्यते ।
 योऽनागसि प्रसृजति क्षत्रियोऽपि न संशयः ॥ ३
 अतोऽन्यथाचरल्लोके धर्मज्ञः सन्महाव्रतः ।
 वृजिनां गतिमाप्नोति श्रेयसोऽप्युपहन्ति च ॥ ४

त्रैलोक्ये क्षत्रधर्माद्धि श्रेयांसं साधुचारिणाम् ।
 अनागसं प्रजानानाः प्रमादादिव जल्पथ ॥ ५
 वासुदेव उवाच ।

कुलकार्यं महाराज कश्चिदेकः कुलोद्बहः ।
 वहते तन्नियोगाद् वै वयमभ्युत्थितास्त्रयः ॥ ६

C 2 860
B 2. 22. 7
K 2. 22. 7

(for भवतां) K₄ वैकृत प्रति (by transp)

2 *) B₁ विकृते Cd oites वैकृत K₂ N₁ V₁ B (except B₂) Dn₂ D₁-s G₁-s चा, Cv च (as in text) — *) T₁ G₄ s मन्यध्वे (for 'ध्व') S₁ मामनागत (sup. in as in text), S मां (G₁ M मा, G₂ वा) कृतागतं. — *) B₁ अथ, V₁ B₂ (m as in text) s D₁ s सत्यं (D₁ sm as in text) (for अरिं) K₁ s N₁ B₂ s Dn D₁ s वै (for वि-) Cn oites वृत; Cd as in text K₁ वृवतो विप्रा (for 'वृत तद्विप्रा') K₄ विप्राः सो (for तद्विप्रा) K₂ s मा, N₁ V₁ B₁ s Dn D₁ s-स हे, B₂ s s D₂ वै, Cn (?) तद् (as in text) S अरिविवृत यद् (M मा) विप्रा. — *) S₁ स्थान्ते, K₄ [S]सता (for सतां) S₁ सदाय; G₁ असम (for समय) K₂ s N₁ V₁ B₁ s D₂ S (except G₂ s M₂) एव (for एष). G₂ किं (for हि) Cv oites 2^d entirely as in text.

3 *) S₁ K₄ B₂ D₄ s T₁ G₄-s M Cv अर्थः; K₂ अथा, G₁ अर्थ, G₂ कथ (for अथ) D₂ धर्मोपघाताद्धि — G₁ s om (hapl) 3^b-5^a! — *) S₁ K₄ मन सपरि- (K₄ समनु)तप्यते, V₁ G₂ (before corr) मनः समुपपद्यते, B₂ (m as in text) D₁ s अनर्थ उप(B₂ 'र्थमुप)पद्यते, B₂ अनर्थ. समुपपद्यते, Cv as in text. — *) K₂ नायोगसि, D₂ येनागसि; T₁ एनागसि, G₂ योगसिद्धि, Cv as in text. S₁ जने विप्र, K₂ प्रसृजति, B₁ s s T₁ Cn प्रसजति, D₂ प्रसृजति, G₄ s प्रतिसृजेत्, Cd. v as in text. — *) B₁ s s D (except D₂) G₂ हि, M [S]सौ (for सपि). M₂ धार्मिक (for संशयः) T₁ दीर्यक्रुद्धित, G₂ स विनश्यति, G₄ s दीर्यमुत्थितः (for सपि न संशयः) — After 3, G₂ ins.

234* क्षत्रिया एव लोकेऽस्मिन्विदितं मम सर्वशः ।

4 G₁ s om. 4 (of v. 1. 3) — *) V₁ ततो (for अतो) K₁ s D₄ 'चर लोके Cv oites आचरन् (as in text) — *) V₁ धर्मतश्च, T₁ धर्मज स (for धर्मज्ञ सन्) S₁ सु, K₁ s B₂ D₁ s G₂-s M₂ स (for सन्). Cv seemingly reads सन् as in text ["सत्पुरुष"] K₂ महाव्रत, V₁ B D T₁ G (G₁ s om.) M₁ महारथः (B₂ G₂ था); M₂ महाबल, Cv (with S₁ K N₁)

as in text — *) D₂ वृजिन सोपि सप्राप्य. — *) S₁ K₄ D₄ s श्रेयास्यभ्यु(S₁ 'भ्य'; D₄ 'भ्यु')पहन्ति च, N₁ V₁ B₂ s D₁-s T₁ G₂ s M श्रेयसो व्य(V₁ D₂ G₂ M 'भ्यु', T₁ 'नु', G₂ ह्यु)पहन्ति च (M₂ यः), G₂ 'भ्युपहन्त्यते.

5 G₁ s om. 5^a (of v. 1. 3) — *) K₂ D₁ त्रैलोक्य- S₁ क्षत्रधर्माश्च; N₁ क्षात्रधर्माद्धि, V₁ B₁ s s Dn D₂-s क्षत्रधर्मो हि, Cd as in text Cv probably intends text क्षत्रधर्मा नि[read 'क्षि?']मित्तात् G₂ क्षात्रधर्मे वर्तमान — G₂ om. 5^b-7^a. — *) K₁ B₁ श्रेयसा, N₁ V₁ B₂ s s Dn D₂-s श्रेयान्वै; Cv as in text (gloss supplies मां) S₁ K D₂ धर्मचारिणां (K₂ s D₂ 'ण'), B₂ साधु चारिहन्, D₂ 'चारिणः, T₁ G₄-s M 'चा(G₂ M₂ 'का)रिण; G₁ 'नाकरं. — After 5^a, V₁ B D G₂ ins..

235* नान्यं धर्मं प्रशसन्ति ये च धर्मविदो जनाः ।

तस्य मेऽद्य स्थितस्येह स्वधर्मे नियतात्मनः ।

[(L 1) G₂ क्षत्र- (for ये च) — (L 2) B₂ मे मुसि, B₂ सत्ये स्थि (for मेऽद्य स्थि) D₂ G₂ स्वधर्मेनियता.] — *) K₁ V₁ B D₂ अनागसि, Dn₁ D₁ s-स 'स; Cv as in text. K₁ V₁ B₁ s प्र(K₁ प्रा)युजाना (V₁ 'न'); N₁ B₂ s s Dn D₁ s-स प्रजानां च; D₂ 'नाश्च, T₁ G₂-s M Cv 'नंत; G₁ 'नार्थ; G₂ 'ना हि; Cd as in text (with S₁ K B₄). ❀ Cd प्रजानाना इति मौलिकः पाठः । प्रजानन्यामिति (sic) पाठे तु प्रजानक्षिति मा श्रूयति दोषः । ❀ — *) K₄ प्रमादादिव B₁ मन्यथ (for जल्पथ) Cd oites प्रमादाद् and जल्पथ (as in text)

6 G₂ om. 6 (of v. 1. 5) D₁ s om the ref K₁ N₁ V₁ B Dn D₂-s G₄ कृष्ण (B₂ s Dn₁ with prefixed श्री) उ' (G₄ om. उ'), K₄ श्रीवासुदेव उ'; T₁ G₂ s श्रीभगवान् — *) S₁ कुले कार्ये (for कुलकार्य) B₂ s Dn D₂-s महाबाहो, T₁ G₁ s 'राज' (for 'राज) — *) K₁ 'देप (for 'देक) B₂ कुरुद्वह; D₂ कुलोद्बह — *) V₁ B₂ विभर्ति (for वहते) G₄ तान् (for तन्). K₁ V₁ D₂ 'गाक्ष, B₂ 'गार्थ, B₂ D₁ s 'गाद्धि (for 'गाद्धे) S₁ अहते त्वयि नियोगाद्; K₂ च हतोतस्तन्नियोगाद्, K₂ s N₁

C 2 651
B 2 22 0
K 2 22 0

त्वया चोपहृता राजन्क्षत्रिया लोकवासिनः ।
तदागः क्रूरमुत्पाद्य मन्यसे किं त्वनागसम् ॥ ७
राजा राज्ञः कथं साधून्दिह्यान्नृपतिसत्तम ।
तद्राज्ञः संनिगृह्य त्वं रुद्रायोपजिहीर्षसि ॥ ८
अस्मांस्तदेनो गच्छेत् त्वया वार्हद्रथे कृतम् ।
वयं हि शक्ता धर्मस्य रक्षणे धर्मचारिणः ॥ ९
मनुष्याणां समालम्भो न च दृष्टः कदाचन ।
स कथं मानुषैर्देवं यदुमिच्छसि शंकरम् ॥ १०

B1 2 4 5 Dn Ds-8 वृद्धते नस्त (Ks यस्य; N1 B1.2 4 Dn यस्त) स्त्रियोगाद् — 4) Ks 'मन्युच्छितासः; N1 V1 B1-5 Dn Ds-8 Gs 'मन्युच्छितासः; Bs D1 2 'मन्युद्रतासः (for 'मन्युत्थितासः) S1 N1 B1 D1 2 तत्; V1 B2-8 Dn Ds 8 त्वयि, D4 युधि (for त्रय)

7 Gs om 7^a (of. v l 5) — 4) Ks वयः; N1 V1 सर्वे (for त्वया) N1 V1 G1 8 चापहृता; Bs चापहृता, Ds चोपहृता Cd oites उपहृता — 5) G1 8 'विधुता' (for 'वासिनः) — 6) Ks तदामे (for 'ग') Ks 'मासाद्य (for 'मुत्पाद्य) — 4) S1 K4 Dn D1m 8 M1 किमनागस, K1-2 N1 V1 B D1-8 8 किं न (K1 2 N1 V1 B1.4 8 नु) मागध (Ks 'ध'); Gs किं कथचन (for किं त्वनागसम्)

8 Gs om 8^a-10^b — 4) Ds राजन्; G4 राज्ञा (for राजा). — 5) S1 Ks B1 8 D1 2 G2 'सत्तम', K4 'सत्तमान् T1 G1.4 8 वि (G1 अ) हिंस्यान्नृपसत्तम (T1 'म'), Gs damaged — 6) T1 G2 M तद्राज्ञ — 4) T1 Gs-8 'जिहीर्षसे

9 Gs om 9 (of. v l 8), G1 om 9^a — 4) Gs अस्मावः; Gs अस्मावः; Cv as in text Ks तु (for तद्) S1 गच्छेत्; N1 Dn(1) D4 'द्वि; V1 B2.8 D1 2 'द्वे (for 'त) K4 अस्मांस्तदागो गच्छेद्यत्, B1 4 8 Ds 8 अस्मांस्त (B1 तस्मात्) तदेनोपगच्छेत्, Bs अस्मास्तयान्ये गच्छेद्यु Cd oites अस्मान्, तदेन and गच्छेत् Cn oites एनोपगच्छेत् (सधिरार्प) — 5) S1 N1 V1 B D (except Ds) कृत वार्हद्रथ त्वया Cv oites वार्हद्रथे — 6) K1 च शक्ता, Ks हि शक्त्या, Ks शक्ता हि, Ds तु शक्ता; Gs शक्ता स्म (for हि शक्ता) K1 धर्मज्ञ (for 'स्य) — 4) N1 धर्मचारिण, S (Gs om) ददधारिणः — After 9, T1 G2-5 M1 ins

236* तस्मादधोपगच्छामस्तव वार्हद्रथेऽन्तिकम् ।

[Gs 4 M1 'दयेव (for 'दधोप-) Gs त वै (for तव)]

सवर्णो हि सवर्णानां पशुसंज्ञां करिष्यति ।
कोऽन्य एवं यथा हि त्वं जरासंधं वृथामतिः ॥ ११
ते त्वां ज्ञातिक्षयकरं वयमार्तानुसारिणः ।
ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थं विनियन्तुमिहागताः ॥ १२
नास्ति लोके पुमानन्यः क्षत्रियेऽपि चैव यत् ।
मन्यसे स च ते राजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः ॥ १३
को हि जानन्नभिजनमात्मनः क्षत्रियो नृप ।
नाविशेत्स्वर्गमतुलं रणानन्तरमच्ययम् ॥ १४

10 Gs om 10^a (of v l 8) — 4) Ks मानुषाणां S1 M2 समारमो, Cd v as in text (but Cd v l. as in S1 M2) Cv gloss हिंसा — 5) T1 G (Gs damaged, Gs om.) M1 हि (for च) Ks G1 M2 कथं (for कदा) — 6) Gs तु (for स) Ks मानुषे लोके (for मानुषैर्देव)

11 4) Ds om हि G1 सुवर्णोपि त्रिवर्णानां; G2 M1 सवर्णोपि हि (M1 स-) वर्णानां, Gs सवर्णो हि सुवर्णानां; Cv सवर्णोपि त्रिवर्णानां — 5) D1 2 'यज्ञ (for 'संज्ञां) S1 N1 V1 B (except B2) Dn Ds 'व्ययि (for 'व्यति) S कथं बुद्धिहिंसन Cv paraphrases हिंसनं न कुर्याद् etc — 6) Bs कोये (for कोऽन्य) Ks 8 Ds एव (for एव) S यो न (G1-2 येन) स्यात्त्वमिवाचार्यो (Gs 'साधो) — 4) Bs यथामतिः; Ds वृथामते — After 11, V1 B D ins

237* यस्यां यस्यामवस्थायां यद्यत्कर्म करोति य ।

तस्यां तस्यामवस्थायां तत्कलं सप्तवामुयात् ।

[of Manu 12 81 D1.2 om (hapl.) the post. half of line 1 and the prior half of line 2]

12 4) S1 ये त्वा; Ds मत्वा; G1 2 M Cv ते त्वा — 5) N1 वयमत्राजुः; S वयं मार्तानुसारिणः (T1 'ण); Cd as in text — 6) S1 'वृद्ध', Ds 8 'वृत्ति' (for 'वृद्धि') S ज्ञातिक्षयनिवृत्त्यर्थं — 4) B D (except Ds) 'हतुम् (for 'यन्तुम्) S परीक्षामो विरोपत्

13 5) K1 'यो वेति (for 'येतिरिति) Ks वै च (for चैव) K1 Bs तत्; V1 हि (for यत्) S (Gs damaged) क्षत्रियोऽस्मानतीत्य च Cv oites अस्मानतीत्य — 6) K1 (sup lin) 8 Gs मन्यते (for 'से) — 4) Dn1 (by corr) महान्बुद्धिविपर्यय

14 4) Ks यो हि जानात्यभिः; Cd as in text. — 5) K1 G1 M2 आत्मानः; B1 8 Dn Ds-8 आत्मवान्; Ds T1 आत्मान (for आत्मनः) K B1 2 नृपः; G1 [S] त्रयः; M1 भुवि (for नृप) — 6) Ks स विसत्, Ds नाविक्षेत्;

स्वर्गं ह्येव समास्थाय रणयज्ञेषु दीक्षिताः ।
 यजन्ते क्षत्रिया लोकांस्तद्विद्धि मगधाधिप ॥ १५
 स्वर्गयोनिर्जयो राजन्स्वर्गयोनिर्महद्यशः ।
 स्वर्गयोनिस्तपो युद्धे मार्गः सोऽप्यभिचारवान् ॥ १६
 एष ह्यैन्द्रो वैजयन्तो गुणो नित्यं समाहितः ।
 येनासुरान्पराजित्य जगत्पाति शतक्रतुः ॥ १७
 स्वर्गमास्थाय कस्य स्याद्विग्रहित्वं यथा तव ।

मागधैर्विपुलैः सैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितैः ॥ १८
 मावमंस्थाः परात्राजन्नास्ति वीर्यं नरे नरे ।
 समं तेजस्त्वया चैव केवलं मनुजेश्वर ॥ १९
 यावदेव न संबुद्धं तावदेव भवेत्तव ।
 विपद्यमेतदस्माकमतो राजन्ब्रवीमि ते ॥ २०
 जहि त्वं सदृशेष्वेव मानं दर्पं च मागध ।
 मा गमः समुतामात्यः सवलश्च यमक्षयम् ॥ २१

C 2 878
B 2. 22. 23
K 2. 22. 23

G1 2 न विशेत्, M1 न गच्छेत् (for नाविशेत्) Ś1 दुर्गम् (for स्वर्गम्)

15 ^a) Ś1 D6 T1 G2 स्वर्गमेव, K2 8 स्वर्गं ह्येव, V1 B (except B5) D1 2 स्वर्गे मन, M1 स्वर्गयोनिं (for स्वर्गं ह्येव). T G2-6 M1 समुद्दिश्य, Cd समास्थाय (as in text) G1 स्वर्गहेत्वसमुद्दिश्य, M2 स्वर्गे हि वासमुद्दिश्य — ^b) B1 8 दीक्षित — ^c) Ś1 B5 G2 यजन्ति, K2 4 G2 M1 Cv जयन्ते, N1 V1 B4 Dn D8-8 जयति (D6 'ती') (for यजन्ते) K2 G1 क्षत्रियो K2 M2 लोके, D4 T1 G1 लोकास्, G4 लोकान् (for लोकान्) — ^d) N1 V1 B2 8 D1 2 T1 G Cv तान् (for तद्) K1 क्षत्रियर्षभ, K2 8 B6 मनुजाधिप, N1 V1 B1-5 D (except D6) मनुजर्षभ, T1 G मगधेश्वर M तान्सा-न्विद्धि मागध

16 ^a) K1 महान्द्रह, N1 V1 B D (except D6) महद्ब्रह्म, T1 भयो राजन्, G2 जयो राजा, G2 damaged, Cv तपो युद्धे Cd oites जय (as in text) — ^b) K2 D4 स्वर्गयोनि, G1 स्वर्गयोग (for 'योनिर्') K2 महेश्वर (for महद्यशः) — ^c) D6 लयो (for तपो) Ś1 युद्ध, K2 लोके; D6 बुद्धिर्, T1 युद्धो (for युद्धे) — ^d) Ś1 damaged, V1 B5 6 D (except D6) मृत्यु (for मार्गः) B1 सत्यश्चैव विचारित, B2 4 मृत्युश्चैवा विचारितः (B2 'त'); T1 G4 5 मार्गस्त्वयिभि', G1 2 मार्गः सोप्यभि', G2 मार्गस्याप्यभि'

17 ^a) S Cv वैजयिको, Cd as in text — ^b) N1 V1 B D G2.4 गुणैर् (G4 'ण') (for गुणो) K2 M2 नित्य (for नित्य) — ^c) Ś1 K1 परित्यज्य (for पराजित्य) — After 17, G2 1ns

238* येन सर्वान्पराजित्य विजयस्त्वभिपादितः ।

18 ^a) N1 V1 B1 2 6 Dn D1 2 4 स्वर्गमार्गाय, B2.4 'मार्गे हि, D2 5 'मार्गाच्च, Cd 'मास्थाय as in text (with Ś1 K B5 D6) Cn paraphrases स्वर्गमार्गहेतो T1 स कस्माद्ब्रह्मास्थाय, G1 6 तस्य स्याद्ब्रह्मास्थाय, G2-5 M

Cv कस्य (G2 स क, Cv अस्य in pratika citation, but यस्य in gloss) स्यात्स्वर्ग (G2 'स्वर्ग', G4 5 'द्वय')-मास्थाय — ^b) K1-2 विग्रहत्त्व, V1 B1-5 Dn D1-5 विग्रहो (D4 'हे') वै, T1 G2 6 विग्रहीतु, G1 विग्रहीतुं, G2 निग्रहीतु, G2 damaged, G4 विग्रहीत; M विग्रहस्तु (M1 inf lin 'हीतु as in G1), Cv निग्रहीतुं, Cd as in text Cn oites विग्रहो G4 कथं बल, Cv यथा तव (as in text) — ^c) Ś1 K1 2 4 D6 बहुलैः; K2 B2 4 बहुभि (for विपुलैः) — ^d) S बाहुल्याद् (G4 बाल्यात्त्व) (for बाहुल्य) B5 Dn D2 4 T1 G1 8 5 6 बलदर्पित', G4 बहुदर्पित', M2 अतिदर्पित'

19 ^a) G1 नाव' (for साव') B4 D6 (before corr) मावसस्था — ^b) Ś1 K1 B5 6 Dn1 D8-8 अस्ति (for नास्ति) Cd oites नास्ति (as in text) K1 4 नरेश्वरे, B2 6 D1.2 जने जने, T1 G नरेश्वर (for नरे नरे) — ^c) G1 6 6 तया (for स्वया) Ś1 देव', S लोके (for चैव) Cd oites text — ^d) V1 B1 4-6 Dn1 D8-5 विशिष्ट, Dn2 वरिष्ठ (for केवल) Ś1 V1 B2 5 Dn D8-5 वा (Ś1 वै) नरेश्वर (for मनुजे') S बल च (G4 तु) मनुजर्षभ (G1 'भ')

20 ^a) B2 तावदेव, T1 G1.4-6 M1 यावदेतन्, M2 'देव, Cd as in text D6 सयुद्ध, G1 5 6 सविद्धि, G2 सवधस्, G4 सवद्ध (for सयुद्ध) N1 V1 B1 2 4 6 Dn1 D1-5 यावदेतदसुद्ध (D1 'व')द्ध, G2 यावदेतो समयुद्धन् — ^b) D1 2 तावदेव, S तावदयो — ^c) B2 6 D8-5 विसृष्टम्; M2 विपश्यम्; Cd v as in text Cd gloss on एतत् तव वीर्यं K4 विपहेदेतमस्माकम्, D6 अविपश्य तदस्माकम् — ^d) K1 ततो, K2 8 इतो (for अतो). B6 ब्रवीहि मे (for ब्रवीमि ते)

21 ^a) K2 न हि, M2 जनिस् (for जहि) K4 D4 सदृशेष्वेव, D6 जनिता मान — ^b) D1 2 मानदर्प, D6 दर्पं मोह, T1 G2 5 6 दर्पं मान (by transp), G1.4 M1 दर्पमान; G2 damaged — ^c) D2 G2 M2 मागधः

C 2. 877
D. 2. 21. 24
K 2. 22 24

दम्भोद्भवः कार्तवीर्य उत्तरश्च बृहद्रथः ।
श्रेयसो ह्यवमन्येह विनेशुः सवलानृपाः ॥ २२
मुमुक्षमाणास्त्वत्तश्च न वयं ब्राह्मणध्रुवाः ।
शौरिरसि हृषीकेशो नृवीरौ पाण्डवाविमौ ॥ २३
त्वामाह्वयामहे राजन्स्थिरो युध्यस्व मागध ।
मुञ्च वा नृपतीन्सर्वान्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ॥ २४

जरासंध उवाच ।

नाजितान्वै नरपतीन्हमादधि कांश्चन ।
जितः कः पर्यवस्थाता कोऽत्र यो न मया जितः ॥ २५

क्षत्रियस्यैतदेवाहर्धर्म्यं कृष्णोपजीवनम् ।
विक्रम्य वशमानीय कामतो यत्समाचरेत् ॥ २६
देवतार्थमुपाकृत्य राज्ञः कृष्ण कथं भयात् ।
अहमद्य विमुञ्चेयं क्षात्रं व्रतमनुसरन् ॥ २७
सैन्यं सैन्येन व्यूढेन एक एकेन वा पुनः ।
द्वाम्यां त्रिभिर्वा योत्सेहं युगपत्पृथगेव वा ॥ २८
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा जरासंधः सहदेवामिपेचनम् ।
आज्ञापयत्तदा राजा युयुत्सुर्भीमकर्मभिः ॥ २९

(G₂ 'घ') (for मा गम) K₁ : सवलामात्; D₄ त्व सुता'; G₂ स्वसुता', M₁ सहिता' (for ससुता') K₁ : ससुतश्च, G₁ : सुहृद्भिस्तु (for सवलश्च) K₂ मा गमस्ते च सवलामा त्यास्तव यमक्षय, D₆ ससुतामात्यसवलो मा याहि त्व यमक्षय G₂ damaged.

22 ^a) T₁ G₁-s M₁ दम्भो(G₂ दिभ्यो)द्भव', G₂ सिंभो द्रवत् (sio) K₂ कार्यवीर्य — ^b) B₂ s : D₁ : मरत्तश्च, T₁ G₁ उत्तर च; G₄ सुत्तरश्च ^c) जयद्रथ, T₁ बृहद्रथ. — ^c) ^d) ^e) श्रेयसोप्यवमन्येह, K₂ 'सो ह्यवम', K₄ श्रेष्ठान-प्यवम'; D₆ श्रेयसोयावम', S (G₂ damaged) 'सो ह्यवमलेह (G₁ : 'स्येव; G₂ 'स्येव) C_v oites श्रेयस' (as in text) — ^d) K₄ G₄ : सकला; G₁ सवलान्, G₂ सवल (for सयला). ^e) ^f) ^g) नृप, K₂ नृप' (for नृपा').

23 ^a) ^b) ^c) ^d) ^e) ^f) ^g) ^h) ⁱ) ^j) ^k) ^l) ^m) ⁿ) ^o) ^p) ^q) ^r) ^s) ^t) ^u) ^v) ^w) ^x) ^y) ^z) ^{aa}) ^{ab}) ^{ac}) ^{ad}) ^{ae}) ^{af}) ^{ag}) ^{ah}) ^{ai}) ^{aj}) ^{ak}) ^{al}) ^{am}) ^{an}) ^{ao}) ^{ap}) ^{aq}) ^{ar}) ^{as}) ^{at}) ^{au}) ^{av}) ^{aw}) ^{ax}) ^{ay}) ^{az}) ^{ba}) ^{bb}) ^{bc}) ^{bd}) ^{be}) ^{bf}) ^{bg}) ^{bh}) ^{bi}) ^{bj}) ^{bk}) ^{bl}) ^{bm}) ^{bn}) ^{bo}) ^{bp}) ^{bq}) ^{br}) ^{bs}) ^{bt}) ^{bu}) ^{bv}) ^{bw}) ^{bx}) ^{by}) ^{bz}) ^{ca}) ^{cb}) ^{cc}) ^{cd}) ^{ce}) ^{cf}) ^{cg}) ^{ch}) ^{ci}) ^{cj}) ^{ck}) ^{cl}) ^{cm}) ^{cn}) ^{co}) ^{cp}) ^{cq}) ^{cr}) ^{cs}) ^{ct}) ^{cu}) ^{cv}) ^{cw}) ^{cx}) ^{cy}) ^{cz}) ^{da}) ^{db}) ^{dc}) ^{dd}) ^{de}) ^{df}) ^{dg}) ^{dh}) ^{di}) ^{dj}) ^{dk}) ^{dl}) ^{dm}) ^{dn}) ^{do}) ^{dp}) ^{dq}) ^{dr}) ^{ds}) ^{dt}) ^{du}) ^{dv}) ^{dw}) ^{dx}) ^{dy}) ^{dz}) ^{ea}) ^{eb}) ^{ec}) ^{ed}) ^{ee}) ^{ef}) ^{eg}) ^{eh}) ^{ei}) ^{ej}) ^{ek}) ^{el}) ^{em}) ^{en}) ^{eo}) ^{ep}) ^{eq}) ^{er}) ^{es}) ^{et}) ^{eu}) ^{ev}) ^{ew}) ^{ex}) ^{ey}) ^{ez}) ^{fa}) ^{fb}) ^{fc}) ^{fd}) ^{fe}) ^{ff}) ^{fg}) ^{fh}) ^{fi}) ^{fj}) ^{fk}) ^{fl}) ^{fm}) ^{fn}) ^{fo}) ^{fp}) ^{fq}) ^{fr}) ^{fs}) ^{ft}) ^{fu}) ^{fv}) ^{fw}) ^{fx}) ^{fy}) ^{fz}) ^{ga}) ^{gb}) ^{gc}) ^{gd}) ^{ge}) ^{gf}) ^{gg}) ^{gh}) ^{gi}) ^{gj}) ^{gk}) ^{gl}) ^{gm}) ^{gn}) ^{go}) ^{gp}) ^{gq}) ^{gr}) ^{gs}) ^{gt}) ^{gu}) ^{gv}) ^{gw}) ^{gx}) ^{gy}) ^{gz}) ^{ha}) ^{hb}) ^{hc}) ^{hd}) ^{he}) ^{hf}) ^{hg}) ^{hh}) ^{hi}) ^{hj}) ^{hk}) ^{hl}) ^{hm}) ^{hn}) ^{ho}) ^{hp}) ^{hq}) ^{hr}) ^{hs}) ^{ht}) ^{hu}) ^{hv}) ^{hw}) ^{hx}) ^{hy}) ^{hz}) ^{ia}) ^{ib}) ^{ic}) ^{id}) ^{ie}) ^{if}) ^{ig}) ^{ih}) ⁱⁱ) ^{ij}) ^{ik}) ^{il}) ^{im}) ⁱⁿ) ^{io}) ^{ip}) ^{iq}) ^{ir}) ^{is}) ^{it}) ^{iu}) ^{iv}) ^{iw}) ^{ix}) ^{iy}) ^{iz}) ^{ja}) ^{jb}) ^{jc}) ^{jd}) ^{je}) ^{jf}) ^{jj}) ^{jk}) ^{jl}) ^{jm}) ^{jn}) ^{jo}) ^{jp}) ^{jq}) ^{jr}) ^{js}) ^{jt}) ^{ju}) ^{jv}) ^{jw}) ^{jx}) ^{ka}) ^{kb}) ^{kc}) ^{kd}) ^{ke}) ^{kf}) ^{kg}) ^{kh}) ^{ki}) ^{kl}) ^{km}) ^{kn}) ^{ko}) ^{kp}) ^{kq}) ^{kr}) ^{ks}) ^{kt}) ^{ku}) ^{kv}) ^{kw}) ^{kx}) ^{ky}) ^{kz}) ^{la}) ^{lb}) ^{lc}) ^{ld}) ^{le}) ^{lf}) ^{lg}) ^{lh}) ^{li}) ^{lj}) ^{lk}) ^{ll}) ^{lm}) ^{ln}) ^{lo}) ^{lp}) ^{lq}) ^{lr}) ^{ls}) ^{lt}) ^{lu}) ^{lv}) ^{lw}) ^{lx}) ^{ly}) ^{lz}) ^{ma}) ^{mb}) ^{mc}) ^{md}) ^{me}) ^{mf}) ^{mg}) ^{mh}) ^{mi}) ^{mj}) ^{mk}) ^{ml}) ^{mm}) ^{mn}) ^{mo}) ^{mp}) ^{mq}) ^{mr}) ^{ms}) ^{mt}) ^{mu}) ^{mv}) ^{mw}) ^{mx}) ^{my}) ^{mz}) ^{na}) ^{nb}) ^{nc}) nd) ^{ne}) ^{nf}) ^{ng}) ^{nh}) ⁿⁱ) ^{nj}) ^{nk}) ^{nl}) ^{nm}) ⁿⁿ) ^{no}) ^{np}) ^{nq}) ^{nr}) ^{ns}) ^{nt}) ^{nu}) ^{nv}) ^{nw}) ^{nx}) ^{ny}) ^{nz}) ^{oa}) ^{ob}) ^{oc}) ^{od}) ^{oe}) ^{of}) ^{og}) ^{oh}) ^{oi}) ^{oj}) ^{ok}) ^{ol}) ^{om}) ^{on}) ^{oo}) ^{op}) ^{oq}) ^{or}) ^{os}) ^{ot}) ^{ou}) ^{ov}) ^{ow}) ^{ox}) ^{oy}) ^{oz}) ^{pa}) ^{pb}) ^{pc}) ^{pd}) ^{pe}) ^{pf}) ^{pg}) ^{ph}) ^{pi}) ^{pj}) ^{pk}) ^{pl}) ^{pm}) ^{pn}) ^{po}) ^{pp}) ^{pq}) ^{pr}) ^{ps}) ^{pt}) ^{pu}) ^{pv}) ^{pw}) ^{px}) ^{py}) ^{pz}) ^{qa}) ^{qb}) ^{qc}) ^{qd}) ^{qe}) ^{qf}) ^{qg}) ^{qh}) ^{qi}) ^{qj}) ^{qk}) ^{ql}) ^{qm}) ^{qn}) ^{qo}) ^{qp}) ^{qq}) ^{qr}) ^{qs}) ^{qt}) ^{qu}) ^{qv}) ^{qw}) ^{qx}) ^{qy}) ^{qz}) ^{ra}) ^{rb}) ^{rc}) rd) ^{re}) ^{rf}) ^{rg}) ^{rh}) ^{ri}) ^{rj}) ^{rk}) ^{rl}) ^{rm}) ^{rn}) ^{ro}) ^{rp}) ^{rq}) ^{rr}) ^{rs}) ^{rt}) ^{ru}) ^{rv}) ^{rw}) ^{rx}) ^{ry}) ^{rz}) ^{sa}) ^{sb}) ^{sc}) ^{sd}) ^{se}) ^{sf}) ^{sg}) ^{sh}) ^{si}) ^{sj}) ^{sk}) ^{sl}) ^{sm}) ^{sn}) ^{so}) ^{sp}) ^{sq}) ^{sr}) ^{ss}) st) ^{su}) ^{sv}) ^{sw}) ^{sx}) ^{sy}) ^{sz}) ^{ta}) ^{tb}) ^{tc}) ^{td}) ^{te}) ^{tf}) ^{tg}) th) ^{ti}) ^{tj}) ^{tk}) ^{tl}) ^{tm}) ^{tn}) ^{to}) ^{tp}) ^{tq}) ^{tr}) ^{ts}) ^{tt}) ^{tu}) ^{tv}) ^{tw}) ^{tx}) ^{ty}) ^{tz}) ^{ua}) ^{ub}) ^{uc}) ^{ud}) ^{ue}) ^{uf}) ^{ug}) ^{uh}) ^{ui}) ^{uj}) ^{uk}) ^{ul}) ^{um}) ^{un}) ^{uo}) ^{up}) ^{uq}) ^{ur}) ^{us}) ^{ut}) ^{uu}) ^{uv}) ^{uw}) ^{ux}) ^{uy}) ^{uz}) ^{va}) ^{vb}) ^{vc}) ^{vd}) ^{ve}) ^{vf}) ^{vg}) ^{vh}) ^{vi}) ^{vj}) ^{vk}) ^{vl}) ^{vm}) ^{vn}) ^{vo}) ^{vp}) ^{vq}) ^{vr}) ^{vs}) ^{vt}) ^{vu}) ^{vv}) ^{vw}) ^{vx}) ^{vy}) ^{vz}) ^{wa}) ^{wb}) ^{wc}) ^{wd}) ^{we}) ^{wf}) ^{wg}) ^{wh}) ^{wi}) ^{wj}) ^{wk}) ^{wl}) ^{wm}) ^{wn}) ^{wo}) ^{wp}) ^{wq}) ^{wr}) ^{ws}) ^{wt}) ^{wu}) ^{wv}) ^{ww}) ^{wx}) ^{wy}) ^{wz}) ^{xa}) ^{xb}) ^{xc}) ^{xd}) ^{xe}) ^{xf}) ^{xg}) ^{xh}) ^{xi}) ^{xj}) ^{xk}) ^{xl}) ^{xm}) ^{xn}) ^{xo}) ^{xp}) ^{xq}) ^{xr}) ^{xs}) ^{xt}) ^{xu}) ^{xv}) ^{xw}) ^{xx}) ^{xy}) ^{xz}) ^{ya}) ^{yb}) ^{yc}) ^{yd}) ^{ye}) ^{yf}) ^{yg}) ^{yh}) ^{yi}) ^{yj}) ^{yk}) ^{yl}) ^{ym}) ^{yn}) ^{yo}) ^{yp}) ^{yq}) ^{yr}) ^{ys}) ^{yt}) ^{yu}) ^{yv}) ^{yw}) ^{yx}) ^{yy}) ^{yz}) ^{za}) ^{zb}) ^{zc}) ^{zd}) ^{ze}) ^{zf}) ^{zg}) ^{zh}) ^{zi}) ^{zj}) ^{zk}) ^{zl}) ^{zm}) ^{zn}) ^{zo}) ^{zp}) ^{zq}) ^{zr}) ^{zs}) ^{zt}) ^{zu}) ^{zv}) ^{zw}) ^{zx}) ^{zy}) ^{zz})

239* अनयोर्मातुलेय च कृष्ण मां विद्धि ते रिपुम् ।

[D₄ जानिदि, D₆ वै विद्धि (for मां विद्धि)]

24 ^a) ^b) ^c) ^d) ^e) ^f) ^g) ^h) ⁱ) ^j) ^k) ^l) ^m) ⁿ) ^o) ^p) ^q) ^r) ^s) ^t) ^u) ^v) ^w) ^x) ^y) ^z) ^{aa}) ^{ab}) ^{ac}) ^{ad}) ^{ae}) ^{af}) ^{ag}) ^{ah}) ^{ai}) ^{aj}) ^{ak}) ^{al}) ^{am}) ^{an}) ^{ao}) ^{ap}) ^{aq}) ^{ar}) ^{as}) ^{at}) ^{au}) ^{av}) ^{aw}) ^{ax}) ^{ay}) ^{az}) ^{ba}) ^{bb}) ^{bc}) ^{bd}) ^{be}) ^{bf}) ^{bg}) ^{bh}) ^{bi}) ^{bj}) ^{bk}) ^{bl}) ^{bm}) ^{bn}) ^{bo}) ^{bp}) ^{bq}) ^{br}) ^{bs}) ^{bt}) ^{bu}) ^{bv}) ^{bw}) ^{bx}) ^{by}) ^{bz}) ^{ca}) ^{cb}) ^{cc}) ^{cd}) ^{ce}) ^{cf}) ^{cg}) ^{ch}) ^{ci}) ^{cj}) ^{ck}) ^{cl}) ^{cm}) ^{cn}) ^{co}) ^{cp}) ^{cq}) ^{cr}) ^{cs}) ^{ct}) ^{cu}) ^{cv}) ^{cw}) ^{cx}) ^{cy}) ^{cz}) ^{da}) ^{db}) ^{dc}) ^{dd}) ^{de}) ^{df}) ^{dg}) ^{dh}) ^{di}) ^{dj}) ^{dk}) ^{dl}) ^{dm}) ^{dn}) ^{do}) ^{dp}) ^{dq}) ^{dr}) ^{ds}) ^{dt}) ^{du}) ^{dv}) ^{dw}) ^{dx}) ^{dy}) ^{dz}) ^{ea}) ^{eb}) ^{ec}) ^{ed}) ^{ee}) ^{ef}) ^{eg}) ^{eh}) ^{ei}) ^{ej}) ^{ek}) ^{el}) ^{em}) ^{en}) ^{eo}) ^{ep}) ^{eq}) ^{er}) ^{es}) ^{et}) ^{eu}) ^{ev}) ^{ew}) ^{ex}) ^{ey}) ^{ez}) ^{fa}) ^{fb}) ^{fc}) ^{fd}) ^{fe}) ^{ff}) ^{fg}) ^{fh}) ^{fi}) ^{fj}) ^{fk}) ^{fl}) ^{fm}) ^{fn}) ^{fo}) ^{fp}) ^{fq}) ^{fr}) ^{fs}) ^{ft}) ^{fu}) ^{fv}) ^{fw}) ^{fx}) ^{fy}) ^{fz}) ^{ga}) ^{gb}) ^{gc}) ^{gd}) ^{ge}) ^{gf}) ^{gg}) ^{gh}) ^{gi}) ^{gj}) ^{gk}) ^{gl}) ^{gm}) ^{gn}) ^{go}) ^{gp}) ^{gq}) ^{gr}) ^{gs}) ^{gt}) ^{gu}) ^{gv}) ^{gw}) ^{gx}) ^{gy}) ^{gz}) ^{ha}) ^{hb}) ^{hc}) ^{hd}) ^{he}) ^{hf}) ^{hg}) ^{hh}) ^{hi}) ^{hj}) ^{hk}) ^{hl}) ^{hm}) ^{hn}) ^{ho}) ^{hp}) ^{hq}) ^{hr}) ^{hs}) ^{ht}) ^{hu}) ^{hv}) ^{hw}) ^{hx}) ^{hy}) ^{hz}) ^{ia}) ^{ib}) ^{ic}) ^{id}) ^{ie}) ^{if}) ^{ig}) ^{ih}) ⁱⁱ) ^{ij}) ^{ik}) ^{il}) ^{im}) ⁱⁿ) ^{io}) ^{ip}) ^{iq}) ^{ir}) ^{is}) ^{it}) ^{iu}) ^{iv}) ^{iw}) ^{ix}) ^{iy}) ^{iz}) ^{ja}) ^{jb}) ^{jc}) ^{jd}) ^{je}) ^{jf}) ^{jj}) ^{jk}) ^{jl}) ^{jm}) ^{jn}) ^{jo}) ^{jp}) ^{jq}) ^{jr}) ^{js}) ^{jt}) ^{ju}) ^{jv}) ^{jw}) ^{jx}) ^{ka}) ^{kb}) ^{kc}) ^{kd}) ^{ke}) ^{kf}) ^{kg}) ^{kh}) ^{ki}) ^{kl}) ^{km}) ^{kn}) ^{ko}) ^{kp}) ^{kq}) ^{kr}) ^{ks}) ^{kt}) ^{ku}) ^{kv}) ^{kw}) ^{kx}) ^{ky}) ^{kz}) ^{la}) ^{lb}) ^{lc}) ^{ld}) ^{le}) ^{lf}) ^{lg}) ^{lh}) ^{li}) ^{lj}) ^{lk}) ^{ll}) ^{lm}) ^{ln}) ^{lo}) ^{lp}) ^{lq}) ^{lr}) ^{ls}) ^{lt}) ^{lu}) ^{lv}) ^{lw}) ^{lx}) ^{ly}) ^{lz}) ^{ma}) ^{mb}) ^{mc}) ^{md}) ^{me}) ^{mf}) ^{mg}) ^{mh}) ^{mi}) ^{mj}) ^{mk}) ^{ml}) ^{mm}) ^{mn}) ^{mo}) ^{mp}) ^{mq}) ^{mr}) ^{ms}) ^{mt}) ^{mu}) ^{mv}) ^{mw}) ^{mx}) ^{my}) ^{mz}) ^{na}) ^{nb}) ^{nc}) nd) ^{ne}) ^{nf}) ^{ng}) ^{nh}) ⁿⁱ) ^{nj}) ^{nk}) ^{nl}) ^{nm}) ⁿⁿ) ^{no}) ^{np}) ^{nq}) ^{nr}) ^{ns}) ^{nt}) ^{nu}) ^{nv}) ^{nw}) ^{nx}) ^{ny}) ^{nz}) ^{oa}) ^{ob}) ^{oc}) ^{od}) ^{oe}) ^{of}) ^{og}) ^{oh}) ^{oi}) ^{oj}) ^{ok}) ^{ol}) ^{om}) ^{on}) ^{oo}) ^{op}) ^{oq}) ^{or}) ^{os}) ^{ot}) ^{ou}) ^{ov}) ^{ow}) ^{ox}) ^{oy}) ^{oz}) ^{pa}) ^{pb}) ^{pc}) ^{pd}) ^{pe}) ^{pf}) ^{pg}) ^{ph}) ^{pi}) ^{pj}) ^{pk}) ^{pl}) ^{pm}) ^{pn}) ^{po}) ^{pp}) ^{pq}) ^{pr}) ^{ps}) ^{pt}) ^{pu}) ^{pv}) ^{pw}) ^{px}) ^{py}) ^{pz}) ^{qa}) ^{qb}) ^{qc}) ^{qd}) ^{qe}) ^{qf}) ^{qg}) ^{qh}) ^{qi}) ^{qj}) ^{qk}) ^{ql}) ^{qm}) ^{qn}) ^{qo}) ^{qp}) ^{qq}) ^{qr}) ^{qs}) ^{qt}) ^{qu}) ^{qv}) ^{qw}) ^{qx}) ^{qy}) ^{qz}) ^{ra}) ^{rb}) ^{rc}) rd) ^{re}) ^{rf}) ^{rg}) ^{rh}) ^{ri}) ^{rj}) ^{rk}) ^{rl}) ^{rm}) ^{rn}) ^{ro}) ^{rp}) ^{rq}) ^{rr}) ^{rs}) ^{rt}) ^{ru}) ^{rv}) ^{rw}) ^{rx}) ^{ry}) ^{rz}) ^{sa}) ^{sb}) ^{sc}) ^{sd}) ^{se}) ^{sf}) ^{sg}) ^{sh}) ^{si}) ^{sj}) ^{sk}) ^{sl}) ^{sm}) ^{sn}) ^{so}) ^{sp}) ^{sq}) ^{sr}) ^{ss}) st) ^{su}) ^{sv}) ^{sw}) ^{sx}) ^{sy}) ^{sz}) ^{ta}) ^{tb}) ^{tc}) ^{td}) ^{te}) ^{tf}) ^{tg}) th) ^{ti}) ^{tj}) ^{tk}) ^{tl}) ^{tm}) ^{tn}) ^{to}) ^{tp}) ^{tq}) ^{tr}) ^{ts}) ^{tt}) ^{tu}) ^{tv}) ^{tw}) ^{tx}) ^{ty}) ^{tz}) ^{ua}) ^{ub}) ^{uc}) ^{ud}) ^{ue}) ^{uf}) ^{ug}) ^{uh}) ^{ui}) ^{uj}) ^{uk}) ^{ul}) ^{um}) ^{un}) ^{uo}) ^{up}) ^{uq}) ^{ur}) ^{us}) ^{ut}) ^{uu}) ^{uv}) ^{uw}) ^{ux}) ^{uy}) ^{uz}) ^{va}) ^{vb}) ^{vc}) ^{vd}) ^{ve}) ^{vf}) ^{vg}) ^{vh}) ^{vi}) ^{vj}) ^{vk}) ^{vl}) ^{vm}) ^{vn}) ^{vo}) ^{vp}) ^{vq}) ^{vr}) ^{vs}) ^{vt}) ^{vu}) ^{vv}) ^{vw}) ^{vx}) ^{vy}) ^{vz}) ^{wa}) ^{wb}) ^{wc}) ^{wd}) ^{we}) ^{wf}) ^{wg}) ^{wh}) ^{wi}) ^{wj}) ^{wk}) ^{wl}) ^{wm}) ^{wn}) ^{wo}) ^{wp}) ^{wq}) ^{wr}) ^{ws}) ^{wt}) ^{wu}) ^{wv}) ^{ww}) ^{wx}) ^{wy}) ^{wz}) ^{xa}) ^{xb}) ^{xc}) ^{xd}) ^{xe}) ^{xf}) ^{xg}) ^{xh}) ^{xi}) ^{xj}) ^{xk}) ^{xl}) ^{xm}) ^{xn}) ^{xo}) ^{xp}) ^{xq}) ^{xr}) ^{xs}) ^{xt}) ^{xu}) ^{xv}) ^{xw}) ^{xx}) ^{xy}) ^{xz}) ^{ya}) ^{yb}) ^{yc}) ^{yd}) ^{ye}) ^{yf}) ^{yg}) ^{yh}) ^{yi}) ^{yj}) ^{yk}) ^{yl}) ^{ym}) ^{yn}) ^{yo}) ^{yp}) ^{yq}) ^{yr}) ^{ys}) ^{yt}) ^{yu}) ^{yv}) ^{yw}) ^{yx}) ^{yy}) ^{yz}) ^{za}) ^{zb}) ^{zc}) ^{zd}) ^{ze}) ^{zf}) ^{zg}) ^{zh}) ^{zi}) ^{zj}) ^{zk}) ^{zl}) ^{zm}) ^{zn}) ^{zo}) ^{zp}) ^{zq}) ^{zr}) ^{zs}) ^{zt}) ^{zu}) ^{zv}) ^{zw}) ^{zx}) ^{zy}) ^{zz})

स तु सेनापती राजा सस्मार भरतर्षभ ।
 कौशिकं चित्रसेनं च तस्मिन्पुद्ग उपस्थिते ॥ ३०
 ययोस्ते नामनी लोके हंसेति डिभकेति च ।
 पूर्वं संकथिते पुम्भिर्नृलोके लोकसत्कृते ॥ ३१
 तं तु राजन्विभुः शौरी राजानं बलिनां वरम् ।

स्मृत्वा पुरुषशार्दूल शार्दूलसमविक्रमम् ॥ ३२
 सत्यसंधो जरासंधं भुवि भीमपराक्रमम् ।
 भागमन्यस्य निर्दिष्टं वध्यं भूमिभृदच्युतः ॥ ३३
 नात्मनात्मवतां मुख्य इयेष मधुसूदनः ।
 ब्रह्मणोऽऽज्ञां पुरस्कृत्य हन्तुं हलधरानुजः ॥ ३४

C 2. 559
B 2 22 3
K 2 22. 4

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

(corrupt) सैन्येन सैन्य व्युद्भवेकेन वा पुन — °) K1 बहुभिर् (for त्रिभिर्वा) — °) Ds च (for वा)

29 G1 s om. the ref — °) K4 D1 s राजन् (for राजा) Bs आज्ञापयामास तदा, Ds आज्ञापयच्च विप्रान्वै — Ks om (hapl) 29^d-30^a — °) D1 s T1 G2 s s 'भीमविक्रम (G2 'मै); Ds मंत्रिवृद्धान्पुरोहितान्; G1 s 'रथ कर्मभि'

30 Ks om 30^a (of v.l 29) — °) Ś1 K4 स तौ; Ds ततः; Cv तौ तु (for स तु) N1 V1 D (except Ds s) Gs M2 सेनापति; Cv as in text. Gs damaged N1 G2 s राजन् (for राजा) — °) Ks सस्मरे (for सस्मार). Ś1 K4 Ds पुरुषर्षभ (K4 'भ), Bs मनुज (for भरत) — °) K4 D2 (before corr) युद्धसुप.

31 °) Ś1 B2 Ds तयोस्ते; Ds ययोस्ते; T1 Gs-s ययोस्तु (for ययोस्ते) N1 V1 B D (except Ds) राजन् (for लोके) G1 s s M तौ (M2 यौ) तु सेनापती लेमे (G2 काले, M1 लोके) — G1 om 31^b, Gs om. 31^b. — °) Ś1 Ds K2 डि(Ś1 डिं)फकेति (Ds sup is. as in text), Ks डिफिके; N1 V1 B Dn D1 s M2 डिभके; Ds T1 डिभिके; G2 दिवके, G4 दिवके; Cv दिभगे — °) K1 पूर्वसंकथिते, Ks B (except Bs s) Dns पूर्व संकथितं, Ds पूर्व संकथ्यते, T1 G1-s M1 (inf is) s पूर्व स्त (G1 s तौ) कथितौ (T1 'त); M1 पूर्व न कथितौ Cv cites पूर्व, काले (1 for पुम्भिर्), and कथितौ. G1 पूर्वा, G4 पुद्भिर् (for पुम्भिर्) — °) K1 'संस्कृते (sio), K4 'सत्कृतः; T1 G1-s-M1 'सत्कृतौ Gs लोके त्रैलोक्यसत्कृतौ — After 31, Ds-s ins

240* निशश्वास जरासंधो दिष्ट सचिन्तयस्तदा ।

[Ds दिष्टमेवानुचिन्तयन्]

32 Before 32, Gs s ins वैश — °) K2 ते तु, K4 ते स; B2 ते च; D4 तत्तु (for त तु) K1 s सौरी — °) K2 बलिना — °) Cv कृत्वा, Cd स्मृत्वा (as in text) Ś1 K1 s B Ds G2 'शार्दूल', D1 s Gs M2 Cv 'शार्दूल, G1 'ला — °) K4 T1 G1 s s M 'विक्रम,

B2 'विक्रम Gs damaged

33 D1 om (hapl) 33^{ab} — °) K2 s जरासंधो (for 'ध) — °) V1 B2 s D1 s भीमस्य (for अन्यस्य) — °) K1-s B1 वध्यं सू(K2 s भू)रिभिरित्युत (B1 'रच्युतं), K4 वध्य (sio) इति विविच्य तु, N1 V1 B2-s D (except Ds) Gs अवध्य मधु(D1 s भूरि, Ds यदु-; Gs रिपु)भिर्युधे; T1 G1 s s वध्य मत्वा तदाच्युतः; G2 s मन्यमानो हि चा(G4 वा)च्युतः, M वध्य भू(Ms सू)रिभिरच्युत

34 G1 s om 34^{ab}. — °) Ś1 श्रेष्ठ, Bs सुख्यम् (for मुख्य) — °) Ś1 N1 V1 B D (except Ds) ब्राह्मीमाज्ञा, K2 s T1 Gs-s M1 Cv ब्राह्मणाज्ञा — °) K2 'मजः; G4 'युध' (for 'नुज)

Colophon — Sub-parvan N G1 M जरासंधवध (K1 om वध); Gs समव! — Adhy name N1 V1 Gs जरासंधयुद्धो (Gs 'वधो)धोग; G1 वासुदेववचन — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg sec m) s 20 (as in text), K2 26, N1 V1 22, Ds 21, S 23 — S'loka no. Ks 33, Dn D1 s 36, M1 46.

After adhy. 20, S ins. (Cv glosses) a passage given in App I (No 6)

21

1 G4 s om. the ref. — °) B1 सु; D2 T1 G1 s s तु (for त) — °) N1 मधुसूदन; G1 यदुनदन, G2 यदुपुंगव

2 Before 2, B D (except Ds) ins कृष्ण उ (Dn1 श्रीकृष्ण उ) — °) K (except Ks) क नु; G1 s येन (for केन) — °) K2 योध K1 वितनुते; K2 विरमते, K4 हि रमते; N1 B2 D1 s वै रमते; V1 B1 s s Dn Ds-s उस्तहते, G1 s हि-रमते, G4 s

C 2 890
B 2. 23 1
K 2 24 1

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तं निश्चितात्मानं युद्धाय यदुनन्दनः ।
उवाच वाग्मी राजानं जरासंधमधोक्षजः ॥ १
त्रयाणां केन ते राजन्योद्धं वितरते मनः ।
अस्मदन्यतमेनेह सजीभवतु को युधि ॥ २
एवमुक्तः स कृष्णेन युद्धं वने महाद्युतिः ।

जरासंधस्ततो राजन्भीमसेनेन मागधः ॥ ३
धारयन्नगदान्मुख्यान्निर्वृतीर्वेदनानि च ।
उपतस्थे जरासंधं युयुत्सुं वै पुरोहितः ॥ ४
कृतस्वस्त्ययनो विद्वान्ब्राह्मणेन यशस्विना ।
समनह्यजरासंधः क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥ ५
अवमुच्य किरीटं स केशान्समनुमृज्य च ।

M1 वि (G₂ वै) कुरुते (for वितरते) B₂ योद्धु समनुसृज्य च
G₂ damaged — °) K₂ चसद्, D₂ असाद् (for
असद्) T₁ M₁ 'तमस्त (M₁ तमस्व) त्र, G₁ ° 'तमेनैव,
G₂ 'तमो राजन्, G₄ ° 'तमो (G₂ 'तमे) धेह (for 'तमेनेह)
— °) K₄ सो (for को) — After 2, K₂ ins
(of 242*)

241* त्वया मायाविना कृष्ण न योत्सेऽह कदाचन ।

अयेन मे योजिताना यदूनां च पलायत ।

अर्जुनो न भवेद्योद्धा न च तुल्यबलो मम ।

भीम क्षणक्षणार्थं वा क्षम' स्यादिति मे पुर' ।

3 °) N₁ T₁ G₄ M₁ तु (for स) N₁ V₁ B
Dn D₂-s नृपतिर्, D₁ नृपते (for कृष्णेन) — °) S₁
K D₁ ° (after corr) G₁ ° 'मति; N₁ 'रय', D₂
(before corr) 'मुनि (for 'द्युति) — °) V₁ B₂ G₁ M
तदा (for ततो) {B₄ s Dn D₂-s G₁ s-s M राजा
(for राजन्) — °) G₁ ° 'सेन तु (for 'सेनेन) — After
3, D₄ ins (of 241*)

242* न त्वया भीरुणा योत्से युधि विह्वचेतसा ।

मधुरा स्वपुरीं त्यक्त्वा समुद्र शरण गत ।

अयं तु वयसातुल्यो नातिसत्त्वो न मे सम ।

अर्जुनो नो भवेद्योद्धा भीमस्तुल्यबलो मम ।

इत्युक्त्वा भीमसेनाय प्रदाय महर्षीं गदाम् । [5]

द्वितीयं स्वयमादाय निर्जंगम पुराहृदि ।

B₂-s D ins after 3 (D₂, after 4, D₄, after
242*) B₂, after 4^{ab}

243* आदाय रोचनां मालां माहृत्यान्यपराणि च ।

4 B₂ D₂ om 4^{ab} — °) K D₂-s धारयन्नगदान्,
B₂ 'यस्तान्नादान्, B₂ 'यस्तां गदां, B 'यत्तं गदां (for
'यन्नगदान्) Cd cites अगदान् (as in text) V₁ तस्य,
B₂ मुख्य, B₂ मुख्यां, G₁ ° M₂ श्रुत्वा, G₂ M₁ दिव्या;
T₁ G₂-s दृष्ट्वा, Cd मुख्यान् (as in text) D₂ अगदा
निर्वृतीक्ष्वेय — °) K₁ निर्वृत्ती, D₂ ऋचस्ता; D₂ निर्वृति,

D₂ निर्वृती (for निर्वृतीर्) K₂ नव्यतीर्थोदकानि च;
V₁ B₂ ° विधुमोक्षिरिव ज्वलन्; S बल श्रुत्वा च निर्वृत्त
(G₂ निर्वृत्तिं च जनाधिप). Cd (corruptly) निर्वृत्ताः
वेदनानि च ऋगमन्त्रविशेष । अयं वा निर्वृतीराह्लादकानि ,
Cn cites text — After 4^{ab}, B₂ ins. 243*, while
S ins (in G₂ line 2 damaged)

244* अर्जुनं वासुदेव च वज्रयामास मागध' ।

मत्वा देव गोप इति बाळोऽर्जुनमिति स्म ह ।

— °) B₁ ° ° जरासंधो; G₂ 'घ — °) K₁ B₁ ° °
युयुत्सुर्वै पुरोहित (K₁ 'त'), D₂ मुख्यान्कृत्वा पुरोहित'
— After 4, B₂ repeats 2 19 20^{ab}, with v.l.
in the first half as in B₄ there, in second half
corruptly विवादस्थ पुरोहित' After 4, D₂ ins 243*,
followed by a repetition of 4^{ab} (with v.l. जरासंधो,
and युयुत्सुर)

5 °) K₂ s B₁-s s D (except D₁ s) G₂ राजा
(for विद्वान्) — °) S₁ K D₂ तप' (for यश')
— °) K₂ D₂-s समनह्य, B₁ s s D₁ s स (B₁ सु) संनह्य,
S संनह्यत (for समनह्यत्) B₄ स गाढ वसन बद्धा (sic)
Cd cites समनह्यत (probably intending 'त्) — °)
= 5 130 10^d. S₁ B₁ s s Dn D₂ M₁ क्षात्रं, K₂ क्षेत्र;
B₂ D₂ क्षात्र (for क्षेत्र) S₁ K B₂ s D (except D₁ s)
'स्मरन्' (for 'व्रत')

6 G₁ s om 6-7 — °) S₁ अवमुच्य (or 'मथ्य),
V₁ B₂ अनुबध्य, Dn₁ अवमुच्य, G₂ अविमुच्य S₁ V₁
B₂ s च (for स) — °) S₁ समनुसृज्य, K₁ 'नुमृय,
K₂ सम*सृज्य; K₂ 'वसज्य, K₄ 'वसृज्य; N₁ B₂
Dn D₂-s 'नुगृह्य; V₁ B₂ s गाढ निवध्य, B₁ s s D₁ s G₂
सयम्य चैव; Cd समनुसृज्य (gloss वद्धा) (for समनुमृज्य)
B₁ D₁ s ह, B₂ s G₂ हि (for च) — °) T₁ G₂-s M
उपा', G₂ उप' (for उद'). — °) V₁ वेलातीत G₂
damaged

उदतिष्ठजरासंधो वेलातिग इवार्णवः ॥ ६
 उवाच मतिमान्राजा भीमं भीमपराक्रमम् ।
 भीम योत्स्ये त्वया सार्धं श्रेयसा निर्जितं वरम् ॥ ७
 एवमुक्त्वा जरासंधो भीमसेनमरिदमः ।
 प्रत्युद्ययौ महातेजाः शक्रं बलिनिवासुरः ॥ ८
 ततः संमन्त्र्य कृष्णेन कृतस्वस्त्ययनो वली ।
 भीमसेनो जरासंधमाससाद युयुत्सया ॥ ९
 ततस्तौ नरशार्दूलौ बाहुशस्त्रौ समीयतुः ।

वीरौ परमसंहृष्टावन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ ॥ १०
 तयोरथ भुजाघातान्निग्रहप्रग्रहात्तथा ।
 आसीत्सुभीमसंह्रादो वज्रपर्वतयोरिव ॥ ११
 उभौ परमसंहृष्टौ बलेनातिबलाबुभौ ।
 अन्योन्यस्यान्तरं प्रेप्सु परस्परजयैषिणौ ॥ १२
 तद्भीममुत्सार्य जनं युद्धमासीदुपहरे ।
 बलिनोः संयुगे राजन्वृत्रवासवयोरिव ॥ १३
 प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामभ्याकर्षविकर्षणैः ।

C 2 215
K 2. 23 26
K 2 24 25

7 G₁ om 7 (cf. v l 6) — ^a) B₅ वचन राजा, T₁ G₂ 4 5 M च महाबाहुर्, G₂ damaged (for मतिमान्राजा) — ^b) N₁ V₁ B Dn₁ D₁-5 T₁ G₂ 5 'पराक्रम' — B₂ om (i hapl) 7^a-8^b — ^c) K₂ योत्स्ये भीम (by transp) — ^d) D₂ श्रेय स्याद्विजितं G₂-5 M₂ पर, C_v वर (as in text) — After 7, K₂ ins.

245* क्षेत्रोदये ततः कृष्ण बालोऽयमनुजोऽर्जुन ।

8 B₂ om 8^{ab} (of v l 7) — ^b) S₁ K (except K₂) B₁ 2 6 D₁ 2 6 G₂ अरिदमं, Dn₁ 'म, G₂ महाबल (for अरिदमं) — ^c) G₁ महाबाहु — ^d) V₁ B₁-6 Dn₁ D₂-5 बल इवासुर, B₂ M₁ बलिरि (B₂ 'ल इ' वापर

9 ^a) M₂ ततस्त्वा (for तत स) — ^b) B₂ 6 D₁ 2 युवा (for वली) — ^{cd}) G₂ damaged

10 ^b) K₁ 'शस्त्र, K₄ 'युद्ध; D₁ 2 'शस्त्रौ (for 'शस्त्रौ) — ^c) G₄ वीर. T₁ G₂-5 M₁ समर (for परम) B₂ 6 D₁ 2 परस्पर तु (D₁ सु) संहृष्टौ, G₁ 6 वीरौ परस्पर दृष्टा — ^d) D₂ G₂ 2 अन्योन्य (for अन्योन्य) — A passage given in App I (No 7) is ins in K₁ V₁ B D after 10, in G₂ after 11

11 B₂ 2 5 D₁ 2 read 11-12 after line 20 of passage No. 7 of App I Only in B₂ 2 a further interpolation of six lines intervenes (between line 20 and stanzas 11-12) — ^a) B₂ तयोरथ, D₁ 2 ततो (D₂ रथो) रथ- (for तयोरथ) — ^b) K B₂ D₁ 2 T₁ G₁ 4 5 M₁ Cd निग्रहाव (T₁ 'य) ग्रहात् (K₁ 'हौ, K₄ G₁ 'हस्) तथा, B₂ 6 निग्रहावप्रग्रहात् (B₂ 'स्त्र) या, Dn₂ निग्रह प्रग्रहस्तथा, D₂ निग्रहाप्रग्रहस्तथा, G₂ निग्रहाव ग्रहास्थिता (sic). — ^c) S₁ B₂ 2 6 Dn D₁ 6 G M₂ सुभीम; K₄ B₂ T₁ स भीम (for सुभीम). K V₁ B₁ 4 Dn D₂-5 सपातो (Dn₁ m as in text), D₁ सहादौ, D₂ संह्रादो, S सनादो, Cd as in text

12 G₄ om 12 For B₂ 2 5 D₁, cf. v l 11. — ^a) M₂ (hypermetric) ऊचतु (for उभौ) — ^b) B₁ 2 4 6 Dn D₂-5 बलेन बलिना वरौ, B₂ 5 D₁ 2 बलेन बलिनाबुभौ, G₁ 6 बलादतिबलाबुभौ — After 12^{ab}, K₄ reads 16^{cd}, while S (G₄ om) ins.

246* अन्योन्य तौ करतलैर्योधयामासतुर्भृशम् ।

[G₁ 6 कर्णतले (for करतलैर्) T₁ G₂ M₂ योजया, G₁ पोढया, G₂ वारया, G₂ M₂ पोथया (for योथया)] — ^c) S₁ K₁ 2 4 D₁-6 T₁ G (G₄ om.) 'स्यात्तर (G₂ 'रे). प्रेप्सु — ^d) A few MSS. 'जयेषिणौ — After 12, S (except G₄) ins

247* शिरोभिरिव तौ मेपौ वृक्षैरिव निशाचरौ ।

पदैरिव शुभावशौ तुण्डाभ्यां तित्तिराविव ।

[(L. 2) G₂ 6 पादै (for पदै) G₁ तुडसां, G₂ M₁ तुडैव]

13 ^a) K₁ S C_v तद्युद्ध; K₄ सयुद्ध, D₁ 6 तं भीम (for तद्भीम) — ^b) K₁ 4 S (except G₂ 6) भीम (for युद्ध) N₁ B₂ 6 D₁ 2 भयंकरं; V₁ B₁ 6-5 Dn D₂-5 Cn उपप्लवे, C_v उपह्वये, Cd (gloss रहसि) Cnp उपह्वरे (as in text). — ^{cd}) D₁ 2 बलिना (for 'नो:) N₁ V₁ B₂ हृष्टयोर् (for संयुगे) S₁ बालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रो पुरेव कपिलसिंहयो

14 S₁ has a long lacuna (of about a folio and a quarter) for the missing portion of the text from 2. 21 14 up to 2 22. 9^{ab} — ^a) K₄ N₁ B₁ 2 6 D₁-8 6 प्रकर्षणाकर्षणयोर्, B₂ D₁ 6 आकर्षणाकर्षणाभ्या, S आकर्षण प्रकर्षण — ^b) K₁ अभ्याकर्षविकर्षिणौ, N₁ B₂ 6 'र्षणात् (N₁ 'र्ष), B₁ 2-5 Dn D₂-5 अनुकर्षविकर्षणै, D₁ 2 अत्याकर्षविकर्षणात्, S उत्कर्षविकर्षणै (G₁ 'ण, G₂ 2 6 [also] 'णौ, G₂ 'विचक्षणै also) — ^c) K₂ 4 अथ (for तथा). K₁ 8 आ (K₂ अ) कर्षतामथान्योन्य; N₁ अवकर्षमथा, V₁ B₂ 2 5 D₁ 2 आकर्षयेताम्, B₁ अपकर्षा-

C 2 515
B 2. 23 26
E 2 24 29

आकर्षेतां तथान्योन्यं जानुमिश्नाभिजघ्नतुः ॥ १४
ततः शब्देन महता भर्त्सयन्तौ परस्परम् ।
पापाणसंघातनिमैः प्रहारैरभिजघ्नतुः ॥ १५
व्यूढोरस्कौ दीर्घशुजौ निघुद्वकुशलाबुधौ ।
चाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥ १६
कार्तिकस्य तु मासस्य प्रवृत्तं प्रथमेऽहनि ।
अनारतं दिवारात्रमविश्रान्तमवर्तत ॥ १७
तद्वृत्तं तु त्रयोदश्यां समवेतं महात्मनोः ।
चतुर्दश्यां निशायां तु निवृत्तो मागधः क्रमात् ॥ १८
तं राजानं तथा क्लान्तं दृष्ट्वा राजञ्जनार्दनः ।

उवाच भीमकर्माणं भीमं संवोधयन्निव ॥ १९
क्लान्तः शत्रुर्न कौन्तेय लभ्यः पीडयितुं रणे ।
पीड्यमानो हि कात्स्न्येन जह्याङ्गीवितमात्मनः ॥ २०
तस्मात्ते नैव कौन्तेय पीडनीयो नराधिपः ।
सममेतेन युध्यस्व बाहुभ्यां भरतर्षभ ॥ २१
एवमुक्तः स कृष्णेन पाण्डवः परवीरहा ।
जरासंधस्य तद्रन्ध्रं ज्ञात्वा चक्रे मतिं वधे ॥ २२
ततस्तमजितं जेतुं जरासंधं वृकोदरः ।
संरम्य चलिनां मुख्यो जग्राह कुरुनन्दनः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकाविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

तथा'; B₁ s Dn Ds-s आचर्षतुः; Ds आकर्षतोस्तथा';
T₁ G₁ ० अ(T₁ च्य)कर्षतां तथा'; G₂ विकर्षता तदा';
Gs-s M विकर्षेता तथा' (M₂ ततो') Cv oites विकर्षतां
(=आकर्षतां) — ^a) K₂ 'श्राभिजघ्नतु', V₁ B₁ s-s Dn
Ds-s 'श्रावजघ्नतु', B₂ D₁ s T₁ G₁ 4-6 M₂ 'श्राव';
B₃ 'श्रान्व', G₂ s 'श्र नि'; M₁ 'श्रापि जघ्नतु'

15 S₁ missing (of v l 14). — ^a) K₂ N₁ V₁
Bs-s ० D₁ s s 'पात' (for 'घात') — ^a) K₂ 'जघ्नतु'
(for 'जघ्नतु') G₁ प्रहारैरभिज', G₂ प्रहारैरिव ज', M₁
प्रहारैरभिज' — After 15, S ins

248* ततो भीमं जरासंधो जघानोरसि मुष्टिना ।

भीमोऽपि त जरासंध वक्षस्यभिजघान ह ।

16 S₁ missing (of v l 14) K₂ reads 16^{ab}
after 12^{ab} G₂ repeats 246* after 16^{ab} — ^a)
B₂ समयभेजेता (corrupt); T₁ G₂ समसज्येता, G₁
परिमजेता (for समसज्जे') — ^a) G₁ ० चाहुभि' (for
आयसै')

17 S₁ missing (of v l 14). — ^b) K₁ प्रयुक्त,
K₂ B₁ s ० D₁ 4 ० प्रवृत्ते, D₂ प्रवर्त; G₁ ० प्रवृत्ति.
— After 17^{ab}, S ins

249* तदा तद्युद्धमभवद्दिनानि दश पक्ष च ।

— ^a) K₁ s N₁ M₁ अनारम, B D G₂ 'हार' (D₂ 'रत');
G₁ 'रक'; Cd अनारमत् (for 'रत') D₂ दिवा राजन्;
T₁ G₂-s अधिश्राव (for दिवारात्रम्) — ^a) T₁ G₂-s
चिम्मापनक (G₂ 'ग') र मष्ट; G₂ अविश्र' त उ वर्ते
(corrupt) Cd cites अविश्राव (as in text) — After
17, S ins

250* घोर विस्मापनकरमभूत्पञ्चदशेऽहनि ।

[T₁ G₂-s अतिघोर दिवारात्रम् (for the prior half).
T₁ G₂ 4 6 M अवलपचमेहनि (for the post. half)]

18 S₁ missing (of v l 14) — ^a) K₂ वृद्ध प;
D₂ तद्वर्त (for तद्वृत्त) Cd cites तद्वृत्त तु S (except
M₁) तद्युद्धमासीच्च तयो' — ^b) K₂ समवेत, V₁ समवृत्त,
D₁ समवेत्त; G₁ समवेता; Cd समवेत (as in text)
D₂ समवेतौ महात्मानौ — After 18^{ab}, K₂ ins

251* गात्र गात्रेण सपीड्य विश्राममगमद्भूयो ।

चायुना ह्यमृतश्वासादाप्यायत वृकोदर ।

— ^a) T₁ G₂-s पचदश्यां (for चतुर्दश्यां). K₂ वै, D₁
तु (for तु) — ^a) G₁ ० प्रहीणो (for निवृत्तो) G₂
माधवा B₂ ० G₂ क्रमात् (for कृ') K ससृष्ट (K₂ सष्ट)ष्टो
मागध ह्यमै; V₁ मागध कृमसीयिवान्; T₁ G₂-s M
प्रहीणात्माभवत्क्रमात् (M 'रमा यथाक्रम)

19 S₁ missing (of v l 14) — ^a) S जरासंध
(for तं राजान) D₁ यथा, T₁ G₂-s तदा, G₁ ० ततः,
M₂ समा (for तथा) — ^b) S विद्वाब् (for राजब्)
— After 19, K₂ s ins

252* समयुद्धे नृणा मध्यास्तादन्योधयन्निव ।

while Dn₂ (1) D₂ ins.

253* शत्रोर्जन्ममृती विद्वाङ्गीवित च जराकृतम् ।

पार्थमाप्याययन्स्वेन तेजसाचिन्तयद्धरि ।

सचिन्त्यारिवधोपाय भीमस्सामोघदर्शन ।

दर्शयामास धिदप पाटयन्निव सन्नया ।

20 S₁ missing (of v l 14) — ^a) K₂ क्लान्त;
G₁ ० त्वां तु (for क्लान्त). K₂ सधनी (for शत्रुर्न)

२२

वैशंपायन उवाच ।

भीमसेनस्ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनम् ।

बुद्धिमास्थाय विपुलां जरासंधजिघांसया ॥ १

नायं पापो मया कृष्ण युक्तः स्यादनुरोधितुम् ।

प्राणेन यदुशार्दूल वद्धवङ्क्षणवाससा ॥ २

एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रत्युवाच वृकोदरम् ।

त्वरयन्पुरुषव्याघ्रो जरासंधवधेप्सया ॥ ३

यत्ते दैवं परं सत्त्वं यच्च ते मातरिश्वनः ।

C 2. 928
B 2. 24 4
K 2. 25 4

B1.6 च, D2 तु, S (except G1.6) हि (for न)
T1 कैतेयः — Ks om (hapl) 20^b-21^a — ^b) T1 G2 s
शक्य, G1 शक्तिः, G4 s M1 शक्य, G6 शक्त (for लभ्यः)
S (except G1.6) मृदां (for रणे) — ^c) T1 G4 M1
[S]पि (for हि)

21 S1 missing (of v1 14) — Ks om. 21^a
(of v1 20) — ^a) K1 N1 B2 D2-s ते नैव, V1 B1-s s
D1 यत्नेन; D2 अनेन, D6 तेद्यैव, T1 G2-s तयैव, G2 त्वयैव
(for ते नैव) Cn cites ते (=त्वया). — ^b) N1 B1 s
D2-s T1 G (except G2) जनाधिप, B2 Dn जनाधिप (!).
— ^c) B2 D6 G1 s s M समवेतेन G2 युज्यस्व; G2
युद्धं च. — ^d) N1 भुजाम्यां (for बाहु). K1 B2.4 D4
पुरुषर्षभ, K2 भरतर्षभ, V1 च नरर्षभ

22 S1 missing (of v1 14) — ^a) T1 G (except
G5) M2 उक्तस्तु (G6 उक्तेन also) (for उक्तः स) — ^b)
B1.4.5 D M2 तद्रूप (D2 तद्रोध), G2 तद्युद्ध, G4 तं रंभ.
— ^c) G2 तस्य (for चक्रे). B2 D1 s मति (B2 'ति') मृधे,
B4 मतिं युधि, S (by transp) वधे मति (T1 M2 'ति.)

23 S1 missing (of v1 14). — ^a) V1 तु गर्हित
(for तमजित) — ^b) Dn D2-s संरभं; S संरभाद् (G2
संभ्रमाद्) N1 B (except B4) D (except D6) श्रेष्ठो
(for मुख्यो) — ^c) B1 G4-s कुरुनदन, D2 s बलिना वरः

Colophon S1 missing (blank fol). — Sub-
parvan N (except Dn2 D6, S1 missing) जरासंधवध,
G4 संभव! — Adhy. name N1 V1 जरासंधकृष्णान्ति;
G1 जरासंधयुद्ध; G5 जरासंधवधोद्योगः; M1 भीमजरासंधयुद्ध
— Adhy. no. (figures, words or both) K1 (marg
sec. m) 21 (as in text), K2 D2 s 22, N1 V1 Dn1
23, B 26 — S'loka no. K2 23, K2 24, Dn D1 s
35, M1 28

22

1 In S1, 1^a-9^b is missing (of v.l. 2. 21 14)
G6 om. the ref. — ^a) N1 S (except G5.6) तदा (for

तत्) — ^d) V1 'जिगीषया; B1 'वधेच्छया, B2 s s s
D (except D6) 'वधेप्सया

2 S1 missing (of v1 1). — ^a) C7 अय (for
नायं) — ^b) K1 s युक्त (K4 'कश्' चिरमुपेक्षितु, K2 D6
(before corr) युक्तः स्यान्नानुरोधितुं, K2 युक्तः स्यादतिरो'
Cd cites अनुयोधिहुं (=निबोद्धुं); C7 अनुरो' (as in
text). — ^c) S (except G6) प्रायेण (M2 प्रयाणे);
Cd as in text G2 नर' (for यदु') — ^d) K1
बाह्यावेक्षणवाससा, K2 बद्धलक्षण', K2 s बद्धो (K4 बुद्धु)
वक्षण', N1 V1 B D वद्धकक्षेण वाससा (B2 वामया,
D6 न शक्योय व्यपोहितु); S बाधव (G1 बाणस्याः; G2
बाणस्य)क्षयकृत्तव Cd cites बद्ध and रक्षणवाससा (gloss
कटिवस्त्रेण, which shows that either 'वक्षण' or 'वङ्क्षण'
is intended).

3 S1 missing (of v1 1) — ^a) T1 G1.2 s M
तदा (for तत्). — ^b) T1 G2-s त्वरस्व, G1 त्वरयत्,
G2 त्वरया (for त्वरयन्). G6 'व्याघ्र, G6 M2 'व्याघ्र
— ^c) K2 'मरिंदम', B4 'वधेच्छया, M1 'जिघांसया

4 S1 missing (of v1 1) K2 om 4^a-5^b. — ^a)
B1 यच्च; T1 G2.4 यत्तु, G6 यत्त्व[द्] (for यत्ते). G2
यत्तदेव. B1 पर तस्व — ^b) K1 s N1 M यत्तस्व,
T1 G2-s पितुस्ते, G1 s वस्व त्वं (for यच्च ते). — ^c)
S (except G5) दर्शयस्व (G1 s 'यस्ते') (for 'यास्तु)
D4 om. नः V1 B1.2-s Dn D2.5 वै (for न)
— After 4, Dn2(1) D4 ins

254* बले तुभ्य महाबाहो तमिमं जहि मागधम् ।
Dn2(1) D4 cont S ins after 4.

255* तवैव वध्यो दुर्बुद्धिर्जरासयो महारथः ।
ह्यन्तरिक्षे त्वश्रौपं यदा वायुरपोहते ।
गोमन्ते पर्वतश्रेष्ठे येनैव परिमोक्षित ।
बलदेवभुज प्राप्य कोऽन्यो जीवेत मागधाद् ।
तदस्य सृष्टुर्विहितस्त्वद्वते न महाबल । [5]
वायु चिन्त्य महाबाहो जहि त्व मागधाधिपम् ।
पुवमुक्तस्तदा भीमो मनसा चिन्त्य मारुतम् ।
जनार्दन नमस्यैव परिष्वज्य च फलानुनम् ।

C 2 920
E 2. 24 4
K 2. 25 4

चलं भीम जरासंधे दर्शयाशु तदद्य नः ॥ ४
एवमुक्तस्तदा भीमो जरासंधमर्दिदमः ।
उत्क्षिप्य भ्रामयद्राजन्वलवन्तं महाबलः ॥ ५
भ्रामयित्वा शतगुणं भुजाभ्यां भरतर्षभ ।
बभञ्ज पृष्ठे संक्षिप्य निष्पिप्य विननाद च ॥ ६
तस्य निष्पिप्यमाणस्य पाण्डवस्य च गर्जतः ।
अभवत्तुमुलो नादः सर्वप्राणिभयंकरः ॥ ७

[(L 1) G₁ ० त्वयेव (for त्वेय) D₂ D₄ M₃ 'वल
(for 'रय) — (L 2) D₂ D₄ श्रोष्यामो, G₁ ० घोषेण,
T₁ M [s] श्रोष स (for त्वश्रोष) G₅ अवाप्यते (for
अपोह्यते) D₂ D₄ यदा रामेण युध्यता, G₅ यदा वा दामपोह्यति
(for the post half) — (L 3) D₂ D₄ M G₁ तेनैव
(for येनैव) — (L 4) T₁ G₂-s यलदेववल, G₁ ० 'भद्रमुज
D₂ D₄ जीवति, T₁ G₅ जीवेत्तु (for जीवेत) — (L 5)
G₂ 4 M₃ महाबल D₂ D₄ त्व तु वायुसुत प्राप्य महाबल-
पराक्रम — (L 6) D₂ D₄ हनस्व, T₁ G₂ 4 जहीम
(for जहि त्व) — D₂ D₄ om lines 7-8]

5 Ś₁ missing (of v l 1) K₂ om 5^{ab} (of v l 4)
— ^a) S प्रमजनचलाविष्टो — ^b) K₁ D₂ ० G₄ ० अर्दिदम;
K₄ B₅ D₁ 2 'दम, V₁ महाबलः (for अर्दिदम) — V₁
om (f hapl) 5^{ab} — ^c) K₁-s T₁ G₄ ० M₁ [अ]भ्रा-
(G₅ अ)भयद्रा (K₁ 'भ्रा)जन्; N₁ G₂ भ्रामयद्राजन्; B D
(except D₅) G₁ ० भ्रामयामास T₁ अक्षप्याभ्रा * * *
— T₁ om. from 5^d up to 20^d, D₂ om 5^d-6^d — ^d)
G₁ ० ० जरासंध; G₂ यलवतो (for यलवन्त) D₁ G₁ 2 ०
'यल (for 'वल)

6 Ś₁ missing (of v l 1). T₁ om 6, D₂ om.
6^{ab} (of v l 5) — ^a) K₂ Cd गुणशत, D₂ G₂ 4 ०
दश (for शत) — ^b) K₁ पूजाभ्यां; K₄ B₁ ० D₂ D₄ ०
जानु, G₄ द्विजा (for भुजा) D₁ G₁-s भरत (G₂
पुरप)र्षभ — ^c) K₁ ० पृष्टि, N₁ V₁ B D (D₂ om) G₂
पृष्ट (for पृष्ठे) M₃ जानुभ्यां (for संक्षिप्य) — ^d)
K₂ N₁ V₁ निक्षिप्य, G₅ निर्विप्य (for निष्पिप्य)
K₁ B₂ ० G₁ ह (for च) D₂ G₄ विनिष्पिप्य ननाद च,
M निष्पिप्य च ननाद च — After 6, D₂ (1) D₄ ० ins

256* करे गृहीत्वा चरण द्वेधा चक्रे महाबलः ।

[D₁ ० द्विधा (for द्वेधा)]

7 Ś₁ missing (of v l 1) T₁ om 7 (of v l 5)
— ^a) K₄ D₂ 'सुमटो — After 7, K₂ ० D₂ ins..

257* स नामपाद सटप्य गृहीत्वा दक्षिणे महे ।

वित्रेसुर्मागधाः सर्वे स्त्रीणां गर्भाश्च सुसुबुः ।
भीमसेनस्य नादेन जरासंधस्य चैव ह ॥ ८
किं नु खिद्धिमवान्मिन्नः किं नु खिदीर्यते मही ।
इति स्म मागधा जजुर्भीमसेनस्य निखनात् ॥ ९
ततो राजकुलद्वारि प्रसुप्तमिव तं नृपम् ।
रात्रौ परासुमुत्सृज्य निश्चक्रमुरर्दिदमाः ॥ १०
जरासंधरथं कृष्णो योजयित्वा पताकिनम् ।

द्विधा चकार त पार्थो जरासंध महाबलम् ।

[(L 1) D₂ त (for स), and संक्षिप्य (for 'कृष्य)]
8 Ś₁ missing (of v l 1) T₁ om 8 (of v l 5)
— ^b) K₂ प्र (for च) K₁ 2 4 D₂ 4 शुशुबु — ^a)
K₄ D₂ ० G (G₁ before corr) हि (for ह)
9 T₁ om. 9 (of v l 5) Ś₁ missing for 9^{ab}
(of v l 1) — ^a) K₄ N₁ V₁ B (except B₂ 4)
D₂ D₂-s किं नु स्याद्, G₁ ० किं खिद्धि (for किं नु खिद्)
M₃ हि महान् (for हिमवान्) K₄ विद्ध (for मिन्न)
— ^b) N₁ V₁ B₂ ० ० D₁ ० आहो खिद्, G₁ किं खिद्धि,
G₂ किं खिद्ध (for किं नु खिद्) — ^c) K₂ N₁ B (except
B₂) D₂ D₂-s G₂ ० वै (for स) K₂ 4 जहुर,
B₂ ० D₂ D₁ ० ० जग्मुर; D₂ सर्वे; G M जल्पुद्
(G₅ ० M₃ जल्पन्) (for जहुर) — ^d) V₁ B₂ विक्रमाद्,
G₂ गर्जनात्, some MSS निखनाद् (for निखनात्)
D₂ जहुरे भीमनिखनात् — After 9, D₂ (1) D₄ ins

258* गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ।

एक पाद पदाक्रम्य दोर्म्यामन्य प्रगृह्य च ।

गुदत् पाटयामास शास्त्रामिव महागजः ।

एकपादोरुवृषणकटिहृत्पृष्ठनासिके ।

एकयाह्निक्षिभूकर्णे शकले ददशु प्रजाः ।

[(= var) Bhāgavata P 10 72 44-46]

On the other hand G₂ ins after 9 a passage given
in App I (No 8)

10 T₁ om 10 (of v l 5), G₄ om 10^a-12^b.
— ^a) Ś₁ N₁ V₁ B₁ ० D₂ D₂ ० ० राज्ञ (for राज).
— ^b) G₁ ० विसुप्तम् (for प्रसुप्तम्) — ^c) N₁ V₁ B₁ ० ०
D₂ D₂ ० गतासुम् (for परासुम्)

11 T₁ G₄ om 11 (of v l 5, 10) — ^a) B₂
'वध कृत्वा (for 'रथ कृष्णो) — ^b) B₂ G₂ पताकिर्नी;
D₁ 'न — ^c) G₂ ० राज्ञो (for चैव) — ^d) G₂
मोचयामास K₁-s B₁ ० ० D₁ ० वधन, K₄ D₂ वधनाद्;
V₁ पार्थिवान् (for वान्ध)

आरोप्य भ्रातरौ चैव मोक्षयामास बान्धवान् ॥ ११
 ते वै रत्नभुजं कृष्णं रत्नाहं पृथिवीश्वराः ।
 राजानश्चक्रुरासाद्य मोक्षिता महतो भयात् ॥ १२
 अक्षतः शस्त्रसंपन्नो जितारिः सह राजभिः ।
 रथमास्थाय तं दिव्यं निर्जगाम गिरिव्रजात् ॥ १३
 यः स सोदर्यवान्नाम द्वियोधः कृष्णसारथिः ।
 अभ्यासघाती संहृद्यो दुर्जयः सर्वराजभिः ॥ १४
 भीमार्जुनाभ्यां योधाभ्यामास्थितः कृष्णसारथिः ।

शुशुमे रथवर्योऽसौ दुर्जयः सर्वधन्विभिः ॥ १५
 शक्रविष्णू हि संग्रामे चैरतुस्तारकामये ।
 रथेन तेन तं कृष्ण उपारुह्य ययौ तदा ॥ १६
 तप्तचामीकराभेण किङ्किणीजालमालिना ।
 मेघनिर्घोषनादेन जैत्रेणामित्रघातिना ॥ १७
 येन शक्रो दानवानां जघान नवतीर्नव ।
 तं प्राप्य समहृष्यन्त रथं ते पुरुषर्षभाः ॥ १८
 ततः कृष्णं महाबाहुं भ्रातृभ्यां सहितं तदा ।

C 2 942
B 2 24 20
K 2 25 33

12 T1 om 12 (of v l 5), G4 om 12^{ab} (of. v l 10) — ^a) G2 त (for ते) G2.5 ते वै कृष्णं रत्नभुजं, C7 as in text — ^b) B1 4 5 Dn D8-6 रत्नाहं, C7 as in text G2 चैव पार्थिवा K8 आमासा पृथिवी-धरा — ^c) G1 6 पूजयं, G2 C7 राजानं (for राजानम्) — ^d) N1 रक्षिता (for मो) G2 च महत् (for महतो भ)

13 T1 om 13 (of v l 5). — ^a) B2 8 8 D1 2 अच्युतः, S1 K2 4 B2 D2 सत्वसपन्नो, K1 2 सर्वः; G1 शस्त्रसंभिन्नो — ^b) G2 ब्राजिभि (for राज) — After 13^{ab}, B2.4 read 15. — After 13, G2 ins.

259* उद्घाणां शतसाहस्रं बाहयित्वा धनं बहु ।
 महार्हाणि च रत्नानि रजत काञ्चनं तथा ।
 सहदेव प्रतिष्ठाप्य स्वाधीनं च गिरिव्रजे ।
 चतुरङ्गबलैः सार्धं निर्जगाम गिरिव्रजात् ।

14 T1 om 14 (of v l 5) — ^a) S1 यस्तु; K2 यश्च, K4 तस्य, G2 *यो (corrupt), G2-5 M1 C7 तयो (for य स) S1 सोदर्यवान्, K1 2 सौदर्यवान्, K2 4 D2 4 G2 C7 सौदर्यवान्, G2-5 M1 सोदर्ययोर् (for सोदर्यवान्) D1 य समो दर्पवान्नाम; G1.6 यश्चासौ वीर्यवान्नाम — ^b) N1 V1 B2 Dn2 M1 Cn द्वियोधी, D1.2 दुर्योधः; G M2 C7 विधेय (for द्वियोध) Dn1 m (gloss) अर्जुन (for कृष्ण) In D2, the sequence of 14-15 is 14^{ab}, 15^{cd}, 15^{ab}, 14^{cd} (15^{cd}-15^{ab} being added in marg) — G4 om 14^a-15^b, G2 om 14^{cd}. — ^c) G2 अभ्यासाति, M अभ्यासघाती N1 सदृशो; B2 D2 सदृशो, D4 सस्पृश्यो (for सदृश्यो) K1 अष्ट-शत्रुसघातैर्, K2 अभ्यासघाती सदृशो, K2 शुशुमे रथवर्योऽसौ (=15^c), G1 अभ्यासायाति मुख्योऽसौ, G2.6 अभ्यासायाव-मिसुखो — ^d) S1 D1 2 सह राजभि, K (except K2) G (G2 4 om) M सर्वधन्विभि, V1 सर्वशत्रुभि (for 'राजभि')

15 S1 D2 T1 om 15 (for T1, of. v l 5), G4 om. 15^{ab} (of. v l 14). B2 4 read 15 after 13^{ab}, D2 (transposing 15^{ab} and 15^{cd}) read it after 14^{ab} G2 (like D2 marg) transp. 15^{ab} and 15^{cd} — ^a) V1 वीराभ्यां; M2 योधाभ्यां — ^b) B2 सहितः (for आस्थित) — ^c) K2 अभ्यासघाती संहृद्यो (=14^c). — ^d) K (except K2) सर्वराजभि, D2 सारथि (for 'धन्विभि')

16 T1 om 16 (of. v l 5) — ^a) S1 [ए]तेन, G2-5 M1 येन (C7 ?) (for तेन) V1 B1 4-5 Dn D2-5 M2 वै, G1 [अ]यं; G2.6 य (for त) S1 D2 (orig) त कृष्णम्, K1 कृष्णस्तम्, K2 8 B2 कृष्णस्तु, B2 D1 2 कृष्ण स; D2 (by corr) त कृष्णस् (for तं कृष्ण) N1 कृष्णो रथवरं त वै — ^d) K2 उप, N1 B2 समा; D2 (by corr) तूपा (for उपा) S (except M2, T1 om) [उ]पयात्तदा (for ययौ तदा). — After 16, S (T1 om) ins

260* एवमेतौ महाबाहू तदा दुष्करकारिणौ ।
 कृष्णप्रणीतौ लोकेऽस्मिन्नेव को द्रष्टुमर्हति ।
 इत्यबोचन्मज्जन्तं त जरासंधपुरालया ।
 वासुदेवं नरश्रेष्ठं युक्तं वातजवैर्हयैः ।

[(L 1) G1 *मेतन् (for *मेतौ) — (L 2) G1 2 6 M1 *तावेक (M1 *त) सिन् (for *तौ लोकेऽसिन्). — (L 3) G1 6 पुनस्तत्त्व (for व्रजन्त त)]

17 T1 om. 17 (of v l 5) — ^a) S1 K2 G2 M1 *कराभेन, K2 G1 *करा (G1 *करा) तेन — ^d) G2 जैत्रिणा (for जैत्रेणा)

18 T1 om 18 (of v l 5). — ^b) = Taittiriya Brāhmaṇa (ed Mysore 1908) 1 5 8 (p 277) K1 जघान दशतीर्दश, G1 6 अनीकानि जघान स — ^c) K2 समहृष्यत — ^d) G2 *पंभ (for *पंभा)

19 T1 om 19 (of v l 5) — ^a) K2 तत कृष्ण महाबाहो — ^c) G1 रथस्थो, D2 *स्थान् G2 माधवं (for मागधा) — ^d) K1 V1 D2 विसयं (for विसितार).

C 2. 942
B 2. 24 20
K 2. 25 33

रथस्थं मागधा दृष्ट्वा समपद्यन्त विस्मिताः ॥ १९
हयैर्दिव्यैः समायुक्तो रथो वायुसमो जवे ।
अधिष्ठितः स शुशुभे कृष्णेनातीव भारत ॥ २०
असङ्गी देवविहितस्तस्मिन्नथवरे ध्वजः ।
योजनाद्दृष्टो श्रीमानिन्द्रायुधसमग्रभः ॥ २१
चिन्तयामास कृष्णोऽथ गरुत्मन्तं स चाभ्ययात् ।
क्षणे तस्मिन्स तेनासीचैत्ययूप इवोच्छ्रितः ॥ २२
व्यादितास्यैर्महानादैः सह भूतैर्ध्वजालयैः ।
तस्थौ रथवरे तस्मिन्गरुत्मान्पन्नगाशनः ॥ २३
दुर्निरीक्ष्यो हि भूतानां तेजसाभ्यधिकं वभौ ।
आदित्य इव मध्याह्ने सहस्रकिरणायुतः ॥ २४

न स सज्जति वृक्षेषु शस्त्रैश्चापि न रिप्यते ।
दिव्यो ध्वजवरो राजन्दृश्यते देवमानुषैः ॥ २५
तमास्थाय रथं दिव्यं पर्जन्यसमनिखनम् ।
निर्ययौ पुरुषव्याघ्रः पाण्डवाम्यां सहाच्युतः ॥ २६
यं लेभे वासवाद्राजा वसुस्तस्माद्बृहद्रथः ।
बृहद्रथात्क्रमेणैव प्राप्तो बार्हद्रथं नृपम् ॥ २७
स निर्ययौ महाबाहुः पुण्डरीकेक्षणस्ततः ।
गिरिव्रजाद्रहिस्तस्थौ समे देशे महायुगाः ॥ २८
तत्रैनं नागराः सर्वे सत्कारेणाभ्ययुस्तदा ।
ब्राह्मणप्रमुखा राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ २९
बन्धनादिप्रमुक्ताश्च राजानो मधुसूदनम् ।

20 T1 om. 20^{ab} (of v1 5). — *) Ś1 K D6 वातसमो (K4 'मैर') — *) Ś1 युधिष्ठिर (for अधिष्ठित) N1 V1 B (except B4 s) D1 s तु (for स) — *) Ks (by corr) नानामातीव भारत

21 *) Ś1 N1 V1 B D (except D6) Gs असगो (for असङ्गी) G1.6 असगिने च विहितस्य — *) K4 D6 योजनान् (for 'नाद्'). K1-s दृश्यते (for दृष्टो) S स योजनद्वये दृश्य. (G2 'श्यात्' — *) S (except G4 M2) श्रीमानिन्द्रायुधप्रभः (G2 'द्रव्यजोपम')

22 N1 om. 22-23 — *) Ś1 K Dn D6 कृष्णोपि, D4 कृष्णोघ; G1 कृष्णाय (for कृष्णोऽथ) — *) T1 गरुत्मान K2 च साम्ययात्; D6 G1.2 स चाभ्ययात् — *) Ś1 गते नासीच; S स तत्रासीच (G1.2 'ग्रासौ') (for स ते नासीच) B1 s D1.2 क्षणेन तस्मिन्तेनासी; B6 क्षणे तस्मिन्स तेनासौ — *) Ś1 चैत्ययूपम्; K1 चैत्यो यूप; K2 C7(1) चैत्ये यूप, K4 B6 चैत्ययूप; B4 s Dn D6-s चैत्ययुध; D6 'यूय' Ś1 इवोच्छ्रित; K1 G4 'च्छ्रुत', B1 s Dn D6-s 'स्थित' (for 'च्छ्रित')

23 N1 om 23 (of. v1 22) — *) Ś1 K V1 B4 D6 व्यादि(Ś1 'धि')तास्यो(K2 'स्या'); D1 व्यादितस्यैद् Ś1 V1 B4 महानाद — *) K4 G1 s सर्व, D1 महव् (for सह) B6 सूतैर् (for भू) G2 सभूतैर्दिविजालयै — *) V1 B1 s s D (except D6) transp तस्थौ and तस्मिन् K1 वररथे

24 *) K1 s Dn D1(after corr) s s G1 M1 दुर्निरीक्षो V1 B6 [S]थ; G8 [S]ति (for हि) — *) S (except G8) सुपर्णो (for तेजसा) K1 [अ]भ्यधिक; B1 s D1.2 G2 [अ]भ्यधिको; M2 [अ]भ्यधिक — *)

Ś1 'णान्वित'; K2 'जो घृत'

25 *) Gs सज्जति; M2 सज्यति — *) K2 s G1 s वा (for च) Ś1 K4 D6 न निघते; K1 न लिघते, K2 s V1 न दीर्घे(K2 'य')ते; B1-s s D1 s न हन्यते, B6 D1 s निरस्यते (B6 'ति'); Dn Cnp(1) न विघ्यते, G1.6 न घृष्यते, G4 न क्षिप्यति; G8 निरीक्ष्यते, Cn न रिप्यते (as in text) D2 दक्षैश्चामरतेन (sic) वै, M2 दक्षैश्च न विघ्नस्यते — *) Ks दिव्यौ Ś1 K4 V1 D6 S रथवरो (G2 'चरो') (for ध्वजवरो) Dn1 D1 दिव्यौ ध्वजवरो राजन् — *) N1 V1 B1-s Dn D6-s T1 G4 M चेह, B6 D1 s G1 s s चैव (for देव- as in Ś1 K D6)

26 *) Some MSS निखनं D2 पर्जन्य इव निखनं — *) K4 B6 पुरुषव्याघ्र; S पुण्डरीकाक्ष (T1 'क्ष; G1 'क्ष')

27 *) Gs राजन् (for राजा) — *) G2 श्रमेण (for क्रमेण) B6 D1 s [अ]पि, D6-s [ए]न (for [ए]व) — *) A few MSS नृप, नृप (for नृपम्) K1 व्याप्तो बार्हद्रथो नृप, S प्राप्तो बार्ह (G8 बृह)द्रथो रथ

28 *) K1 B D (except D6) G1 s M स नियोग (B6 चक्राम), V1 निश्चक्राम (for स निर्ययौ) — *) Ś1 K D6 M1 प्रसु, D6 G1 s तदा, G8 तथा (for तत्) B1 s D1 s पुण्डरीकनिमेक्षण — D6 om. (hapl) 28^a-29^b — *) K2 s N1 V1 Dn D1 s s T1 G1-M1 सम; G6 सह (for समे) D4 'तपा', S 'मना' (for 'यशा')

29 D6 om 29^{ab} (of v1 28) — *) B6 s मागधा (for नागरा) — *) D6 [अ]भ्ययुस, G1 ययुस (for [अ]भ्ययुस) — *) V1 यया* (for विधि*).

30 *) B2 विप्रमुक्ताश्च. V1 तु (for च) — *) B6

पूजयामासुरुचुश्च सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३०
 नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन ।
 मीमार्जुनवलोपेते धर्मस्य परिपालनम् ॥ ३१
 जरासंधहृदे घोरे दुःखपङ्के निमज्जताम् ।
 राज्ञां समभ्युद्धरणं यदिदं कृतमद्य ते ॥ ३२
 विष्णो समवसन्नानां गिरिदुर्गे सुदारुणे ।
 दिष्ट्या मोक्षाद्यशो दीप्तमाप्तं ते पुरुषोत्तम ॥ ३३
 किं कुर्मः पुरुषन्याग्र ब्रवीहि पुरुषर्षभ ।
 कृतमित्येव तज्ज्ञेयं नृपैर्यद्यपि दुष्करम् ॥ ३४
 तानुवाच हृषीकेशः समाश्वास्य महामनाः ।
 युधिष्ठिरो राजसूयं ऋतुमार्हर्तुमिच्छति ॥ ३५

तस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः ।
 सर्वैर्भवद्विर्यज्ञार्थे साहाय्यं दीयतामिति ॥ ३६
 ततः प्रतीतमनसस्ते नृपा भरतर्षभ ।
 तथेत्येवानुवन्सर्वे प्रतिजज्ञुश्च तां गिरम् ॥ ३७
 रत्नभाजं च दाशार्हं चकुस्ते पृथिवीश्वराः ।
 कृच्छ्राजग्राह गोविन्दस्तेषां तदनुकम्पया ॥ ३८
 जरासंधात्मजश्चैव सहदेवो महारथः ।
 निर्ययौ सजनामात्यः पुरस्कृत्य पुरोहितम् ॥ ३९
 स नीचैः प्रश्रितो भूत्वा बहुरत्नपुरोगमः ।
 सहदेवो नृणां देवं वासुदेवमुपस्थितः ॥ ४०
 भयार्ताय ततस्तस्मै कृष्णो दत्त्वाभयं तदा ।

C 2 954
B 2. 24 42
K 2. 25 67

राजानं — M₂ om 30^{ad} — °) B₈ ऊजुस्तु, G₈ अन्यग्र
 — °) K₄ D₈ सामं, V₁ B₁ ३-५ Dn D₈-५ स्तुतिं;
 G₈ साधुं (for सान्त्व)

31 °) K₁ N₁ V₁ B₂ ४ ५ Dn D₈-६ M₂ नदने
 B₈ देवकीनदने त्वयि — °) S₁ पेतो (for पेटे) — °)
 G₁ ६ स्वधर्म- (for धर्मस्य) N₁ V₁ B Dn D₁-३.५ M₂
 प्रतिपालन, D₄ प्रतिपादन

32 °) B₂ ४ जरासंधे (for संघ). V₁ भये; G₁ हरे
 (for हृदे) G₂ लोके (for घोरे) G₄ जरासंधाभिभूतानां
 — °) K₈ D₄ T₁ राज्ञा (for राज्ञा) V₁ B₈ ४ राजाभ्युद्धरणं
 देव; B₁ राज्ञां चोद्धरणं वीर — °) S₁ यदद्य (for यदिदं).
 V₁ B₈ ४ कृतवानसि (for मद्य ते) S₁ K₄ N₁ B₁ २.५ ६
 D G₁ ६ वै, K₈ मे (for ते)

33 °) K G₁ २ ६ M राज्ञा, D₁ २ G₈ विष्णो S₁
 समवपन्नाना, K₁ भ्रमना, K₈ रूढानां, M₂ समुपसन्नाना
 — °) B₈ D₂ ४ दुर्गेषु दारुणे, D₈ दुर्गो सुदारुणो — °)
 K₂ दिष्ट्या B₈ मुल्याद् (for मोक्षाद्) — °) D₈ आजते
 (for आस ते) K₁ N₁ पुरुषर्षभ, B₁ २ ५ ६ D (except
 D₈) यदुनदन (for पुरुषो) S आहृत ते नरोत्तम

34 °) S₁ Dn₁ D₄ G₂ M₁ कुर्म — °) K₁ ब्रवीहि
 पुरुषोत्तम, K₄ D₈ ब्रूहि त्व पुरुषर्षभ, N₁ B₁ २ ५ ६
 Dn D₁-५ शाधि न प्रणति (D₈ त) स्थितान्, V₁ B₈ ४
 ब्रूहि नो यदुनदन, S समाज्ञापय न प्रभो — °) K₁
 जितम् (for कृतम्) K₁-३ N₁ B₁ २ ५ ६ D (except D₈)
 सद्दिदि, K₄ ते ज्ञेय, V₁ B₈ ४ जानीहि, G₁ ६ ७ त ज्ञेय
 — °) S यद्यपि स्यात् (G₁ ६ यद्यस्माक) सुदुष्कर (T₁ पृक्त)

35 °) N₁ वल, V₁ B₈ ४ यशा, T₁ G₈ ४ त्मन,
 G₁ त्मना (for मना).

36 °) D₈ साम्राज्यत्वं (for पार्थिवत्वं) T₁ G₄ ५
 पार्थिवाश्च जिगीषत — °) M₂ सर्वे (for सर्वैर्) N₁ V₁
 B₈ यज्ञार्थं, B₁ २ ६ D₁ २ यज्ञाय, B₄ ५ Dn D₈-५ विज्ञाय;
 T₁ यज्ञेयं — °) T₁ (corrupt) साहतं (for साहाय्यं)
 N₁ V₁ B D (except D₈) G₈ क्रियं (for दीयं)

37 °) K₂ ३ त प्रीतं, V₁ B₈ ४ ते प्रीतं, B₁ २ ५ ६
 D (except D₈) G₈ सुप्रीतं; G₂ प्रसन्नं (for प्रतीतं).
 — °) V₁ B₈ ४ नृपा वै (for ते नृपा) N₁ B₁ २ ५ ६
 D (except D₈) नृपसत्तम (for भरतं) — D₄ om
 37°-38° — °) S₁ D₈ तथेत्येवा, K₁ तथान्ये चा;
 S त त (G₁ ६ तत्)थेत्यं (for तथेत्येवा) — °) S₁ T₁
 G₂-५ जग्मुश्च, K₄ जहुश्च, V₁ गृह्य च, B₁ ५ Dn D₈ ६ ७
 गृह्यास्य, B₂ ६ D₁ २ गृह्य तु, B₈ ४ पूज्य तु (for जज्ञुश्च)
 K₁ ता, G₂ त (for ता) K₁ गिर, G₁ गिरा, G₂ गिरि
 (for गिरम्)

38 D₄ om. 38 (of v₁ 37) — °) G₁ भाञ्जन
 (for भाजं च) — °) B₂ ६ D₁ २ नृपपुगवा (for
 पृथिवी) — °) K₁ कृत्स्ना (sup. in च्छा as in
 text) V₁ B₈ दाशार्हस्य (for गोविन्दस्य) — D₂
 transp तेषां and तत्

39 K₈ om. 39 — °) N₁ B₁ २ ५ ६ Dn D₁ २ ४ ५
 मना, V₁ B₈ ४ G₁ ६ वल, D₈ त्मना (for रथ)
 — °) K₄ निर्जयो (for निर्ययौ). K₁ D₄ G₁ सज्जनां,
 V₁ B₈ ४ च सहा; D₂ स्वजना (for सज्जनां)

40 °) V₁ B₈ ४ प्राजलि, D₄ समीचै, S सचिवै
 (for स नीचै) K (K₁ inf. in) D₈ प्रसृतो;
 N₁ V₁ B₁-५ Dn D₈-५ प्रणतो, G₁ प्रसृतो (for प्रश्रितो)
 — °) S वलि- (G₁-६ वली) (for बहु). S₁ समागतं;

C 2. 935
B 2. 24 43
A 2. 23 67

अभ्यपिञ्चत तत्रैव जरासंधात्मजं तदा ॥ ४१
गतैकत्वं च कृष्णेन पार्थाभ्यां चैव सत्कृतः ।
विवेश राजा मतिमान्पुनर्वाहद्रथं पुरम् ॥ ४२
कृष्णस्तु सह पार्थाभ्यां श्रिया परमया ज्वलन् ।
रत्नान्यादाय भूरीणि प्रययौ पुष्करेक्षणः ॥ ४३
इन्द्रप्रस्थमुपागम्य पाण्डवाभ्यां सहाच्युतः ।
समेत्य धर्मराजानं प्रीयमाणोऽभ्यभाषत ॥ ४४
दिष्ट्वा भीमेन बलवाञ्जरासंधो निपातितः ।

K4 D8 'पुरस्कृत', V1 B2.4 'समन्वित'; D8 'पुरोगमा
— °) Ś1 नृणां देवो; D8 महाबाहुर — °) D1 G1 M1
उपस्थितं — After 40, S ins. a passage given in
App I (No 9)

41 B8 G4 [अ]भय, T1 G1 2 5 6 M तदा; G8 तथा
(for तत्स) — °) T1 G1-3 M दत्त्वा कृष्णे (by
transp) B8 तत्सदा G8 तथा (for तदा) G1.6
दत्त्वा विष्णुस्तथाभय — N1 V1 B D ins after 41^{ab}
S, after 262*.

261* आददेऽस्य महार्हाणि रत्नानि पुरयोत्तम ।

[V1 आददद्दे, B2 आदत्तास्य, B8 आदिदेश, G8 आददे स
G8 वत्तानि (for रत्नानि)]

— N1 V1 D1 om 41^{ab}. — °) Ś1 K D2 8 अभिपिच्य च
(K8 'पिच्य च, D8 'पिच्यत); D8 अभ्यार्पित Ś1 K2
तत्रैव; K8 तत्रैन, D8 वै राजन्, S राजानं (for तत्रैव)
— After 41*, S ins.

262* सहदेवं जनार्दन ।

मगधाना महीपालः.

[(L 2) M8 मागधाना]

— °) Ś1 K4 D8 नृप, B1-2.5 Dn D2 5 मुदा; G8 तथा
(for तदा)

42 °) K1 साप्यकृत, Cv गतैकत्वं (as in text)
D8 हि; S (except G8) स (for च) — °) K2 S चापि
(for चैव) K8 च नमस्कृत (for चैव सत्कृत) — °)
B8 Bn D8-8 राजा युतिमान्; S (by transp) मतिमात्राजा
(G2 'जन्) B1 विवेश सहदारोपि (sic) — °) K8
तदा (for पुनर्) B8 वाहद्रथपुरसर, Dn D8-8 वाहद्रथपुर
पुन [Some printed ed erroneously read नृप
(for पुरम्), which has no MS support in our
apparatus!] — After 42, B Dn D1 2 4 ins

263* अभिपिक्तो महाबाहुर्जारायधर्महात्मभिः ।
while S ins.

राजानो मोक्षिताश्वेमे बन्धनानृपसत्तम ॥ ४५
दिष्ट्वा कुशलिनौ चैमौ भीमसेनधनंजयौ ।
पुनः स्वनगरं प्राप्तवक्षताविति भारत ॥ ४६
ततो युधिष्ठिरः कृष्णं पूजयित्वा यथार्हतः ।
भीमसेनार्जुनौ चैव प्रहृष्टः परिपक्वजे ॥ ४७
ततः क्षीणे जरासंधे आतृभ्यां विहितं जयम् ।
अजातशत्रुरासाद्य मुमुदे आतृभिः सह ॥ ४८
यथावयः समागम्य राजभिस्तैश्च पाण्डवः ।

264*. पार्थाभ्यां सहित कृष्ण सर्वैश्च वसुधाधिपैः ।

यथावयः समागम्य विसर्ज्य नराधिपान् ।

विसृज्य सर्वाङ्गपतीत्राजसूये महात्मभिः ।

आगन्तव्य भवद्भिस्तु धर्मराजप्रियेभ्युभिः ।

एवमुक्त्वा माधवेन सर्वे ते वसुधाधिपाः । [5]

एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा समेतौ परया मुदा ।

भीमार्जुनहृषीकेशाः प्रहृष्टा प्रययुः सह ।

रत्नान्यादाय भूरीणि ज्वलन्तो रिपुसूदनाः ।

43 S om 43^{ab} (of however last line of 264*
in S1). — °) B8 Dn D8-8 युत (for ज्वलन्) — °)
B1 2 5 6 D (except D8) पुरुषर्षभ, S च (G1 सन्;
G8 स) नृपै सह (for पुष्करे*).

44 °) K1-8 B8 G2 अथागम्य, V1 B8 4 समासाद्य;
G1 6 M2 समागम्य (G8 'स), G8 तु सगम्य (for उपागम्य).
— °) S आतृभ्या सहितो (G8 'ते'च्युत — °) B8 4
'राज च; D8 G1 6 'राजेन (for 'राजान) — °) B1 2 5 6
D1 2 4 5 'माणभव (D8 'सम)धैवत, B2.4 कृष्णोवर्धयत प्रभु;
D8 प्रियमाणमभाषत, T1 G8-8 प्रीयमाणमुपस्थित (G8 4
'ता); G1 6 M 'माण उपस्थित

45 Before 45, T1 G8-8 ins श्रीमगवान्, G1 2 6 M
युधिष्ठिर — °) K2 विष्ट्वा G8 त्वयैव (for भीमेन)
— °) K2 मोक्षिताश्व; D8 मोक्षिताश्व (for मोक्षिताश्व).
K1 सर्वे; B (except B8) D (except D8) चैव; G8
ये मे (for चेमे) — °) D8 च महाभुज, S (except G8 4)
नृपसत्तमा

46 °) B8 दृष्ट्वा N1 चोमौ, T1 G8 8 भीमौ,
G1 वेमौ; G4 हीमौ (for चेमौ) — °) G2 6 'विव
माधव (for 'विति भारत).

47 °) K1 जनार्दन, T1 यथार्हत G1 6 पूजयामास
भारत — °) Ś1 K1 2 4 Dn1 'पक्वजे; B1 6 D8 'सक्वजे

48 °) M8 तस्मिन्हृते जरासंधे — °) B8 D1 2
G (except G2) M1 आतृभिर् (for 'भ्यां). K2 3

सत्कृत्य पूजयित्वा च विससर्ज नराधिपान् ॥ ४९
 युधिष्ठिराम्यनुज्ञातास्ते नृपा हृष्टमानसाः ।
 जग्मुः स्वदेशांस्त्वरिता यानैरुच्चावचैस्ततः ॥ ५०
 एवं पुरुषशार्दूलो महाबुद्धिर्जनार्दनः ।
 पाण्डवैर्घातयामास जरासंधमरिं तदा ॥ ५१
 घातयित्वा जरासंधं बुद्धिपूर्वमरिदमः ।
 धर्मराजमनुज्ञाप्य पृथां कृष्णां च भारत ॥ ५२
 सुभद्रां भीमसेनं च फल्गुनं यमजौ तथा ।
 धौम्यमामत्रयित्वा च प्रययौ स्वां पुरीं प्रति ॥ ५३
 तेनैव रथमुत्ख्येन तरुणादित्यवर्चसा ।

धर्मराजविसृष्टेन दिव्येनानादयन्दिशः ॥ ५४
 ततो युधिष्ठिरमुखाः पाण्डवा भरतर्षभ ।
 प्रदक्षिणमकुर्वन्त कृष्णमह्निष्कारिणम् ॥ ५५
 ततो गते भगवति कृष्णे देवकिनन्दने ।
 जयं लब्ध्वा सुविपुलं राज्ञामभयदास्तदा ॥ ५६
 संवर्धितौजसो भूयः कर्मणा तेन भारत ।
 द्रौपद्याः पाण्डवा राजन्परां प्रीतिमवर्धयन् ॥ ५७
 तस्मिन्काले तु यद्युक्तं धर्मकामार्थसंहितम् ।
 तद्राजा धर्मतश्चक्रे राज्यपालनकीर्तिमान् ॥ ५८

C 2 932
B 2 21 60
K 2.22.93

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ समाप्तं जरासंधवधपर्वं ॥

सहितं जय, V1 B3 4 सहितो हरिः (B3 4 'रि'), T1
 विस्मय जय (for विहित जयम्) G1 जय — °) V1
 'शत्रुमा' (for 'शत्रुरा') — After 48, S (except M2)
 Cv ins. a passage given in App. I (No 10)

49 °) K8 यथा च यै; N1 स यथावत् (for यथावय) V1
 समासाद्य, T1 G2-8 M च सं (G2 समा, M2 स स) भाष्य
 G1 यथावयस्य (sic) सभाष्य — °) N1 V1 B (except
 B2) D (except D6) आरुमि (for राजमि) V1 B1, 4 8
 Dn D8-8 सह, B2 8, 8 D1, 8 चैव (for तैश्च) K8 पाण्डवै
 S प्रेम्णा राजा (G1 8 8 'जन्' नृपै सह. — °) K2 D8
 सहस्य, K8 सहस्य, D1 सत्कृत्वा (for सत्कृत्य). V1 तु
 (for च) — °) D1 नराधिप, D8 °प

50 °) G4 8 सर्वे (for नृपा). — °) G5 स्वदेश
 — °) K4 यज्ञैर् (for यानैर्) N1 बहुविधैस् (for
 उच्चावचैस्). K2 8 T1 G8 तदा, K4 D8 G4 अपि,
 G1-8 8 M तथा (for तत)

51 Before 51, S ins वैशं — °) S एवं स
 पुरुषव्याघ्रो — °) D8 पातं (for घातं) — °) K2 B8
 अरिं तथा, K8 D2 अरिदम

52 °) D8 याजं, T1 G2 पातं (for घातं) N1
 B2 8 D1, 8 च (D1 तु) त कृष्णो (for जरा) — °) K4
 B2 8 D8 8 M2 अरिदम, K8 अरि तदा, B1 अरिदम
 — °) D8 G1 8 4 (by corr) M अनुप्राप्य, T1 अनाज्ञाप्य
 — °) B8 तथा (for पृथां). K8 जनार्दन (for च भारत)

53 °) D8 भद्रसेनं च, S वासुदेवस्तु (for भीमसेन च)
 — °) N G1-8 फाल्गुन (S1 फल्गुण, Dn1 फाल्गुनौ, D8
 as in text). K1 B8 Dn2 च यमौ (for यमजौ)

— °) K8 सम्यग् (for धौम्यम्) V1 B2 4 नमस्कृत्य ततः;
 B2, 8 D1, 8 आमस्य भगवान्, S भीममनुज्ञा (G2 8 'प्रा') प्य
 (for आमत्रयित्वा च) D8 [अ]य (for च) — °) V1
 नगरं, B1 8 8 D1, 8 स्वपुर, B2, 4 स्वपुरीं, S द्वारकां
 (for स्वां पुरीं) — After 53, S ins.

265* पाण्डवैरनुधावन्निर्युधिष्ठिरपुरोगमै ।

हर्षेण महता युक्तः प्राप्य चानुत्तम यश ।

जगाम हृष्टः कृष्णस्तु पुनर्द्वारवतीं पुरीम् ।

[(L. 1) T1 'यातश्च, M 'यायद्भिर् (for 'धावद्भिर्)
 — (L. 2) G2 8 8 प्राप्तश् (for प्राप्य) — (L. 3)
 G8 युक्त (for हृष्ट), and प्रति (for पुरीम्)]

54 °) S1 'वर्हेण (for 'मुख्येन) — °) B1 8 8 8
 D (except D6) मनसस्तुल्यगामिना — °) S1 K1 8 4 D8
 धर्मराजा (K1 'ज्ञा) तिसृष्टेन; K8 S 'राजनिष्ठ', B1 8 4 8
 'राजाविष्ठ', B2 'राजाभिष्ट', B8 'राजा प्रष्ट' — °) K2 4
 D8 नादयन्, V1 G8 M1 (inf. 1st.) [आ]नदं (for
 [आ]नादं)

55 °) D8 प्रदक्षिणाम् S1 अवर्तत, K2 अकुर्वन्ति,
 S अथा (T1 G4 8 तदा, G8 तथा) कुर्वन् (for अकुर्वन्त)
 — °) V1 'कारिण'

56 °) D8 ततौ जिष्णौ (for ततो गते) — °) V1
 B8 4 देवकीनन्दने तदा (V1 तथा) — °) K2 8 तु, B2
 D1 8 च (for सु) — °) K1 अभयदं, K4 अभयवत्,
 G2 8 अभयदस् (for अभयदास्) G1 तद (!), G4-8 M1
 तत, M2 तथा (for तदा) K2 8 N1 B D राज्ञा
 (D1 'ज्ञो, D8, 4 'ज्ञा) दत्त्वाभय तदा, V1 राज्ञामभयदे हरौ

57 °) S1 G1 M2 संवर्धितौजसौ, K1-8 N1 V1 B D

२३

वैशंपायन उवाच ।

पार्थः प्राप्य धनुःश्रेष्ठमक्षयौ च महेषुधी ।
 रथं ध्वजं सभां चैव युधिष्ठिरमभापत ॥ १
 धनुरस्त्रं शरा वीर्यं पक्षो भूमिर्यशो बलम् ।
 प्राप्तमेतन्मया राजन्दुष्प्रापं यदभीप्सितम् ॥ २

तत्र कृत्यमहं मन्ये कोशस्यास्य विवर्धनम् ।
 करमाहारयिष्यामि राज्ञः सर्वान्नृपोत्तम ॥ ३
 विजयाय प्रयास्यामि दिशं धनदरक्षिताम् ।
 तिथावथ मुहूर्ते च नक्षत्रे च तथा शिवे ॥ ४
 धनंजयवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

*धित (K₂ *धित) यशो; G₂ सवृद्धस्तेजसा; G₃ सवर्धतौजसे
 — °) K₁ D₁₋₄ G₁ द्रौपद्या — °) V₁ B₂ 4 प्रचक्रिरे
 (for अवर्धयन्)

58 K₁ om. 58 — °) D₂ कालेषु (for काले तु)
 K₂ पुत्रयुक्त (slo), K₃ 4 तु तयुक्त; S तु सप्राप्ते (G₁ ० 'स')
 — °) B₂ 4 S (except G₂) 'सयुत — °) D₂ धर्मजद
 (for 'तद्') S₁ तद्वेजे धर्मराजश्च N₁ V₁ तद्वान्य
 धर्मजक्षत्रे — °) K₂ राज्यपालश्च कीर्तिमान्; K₃ प्रजापाल
 नकी; N₁ V₁ B Dn D₁₋₅ प्रजापालनकीर्तन (Dn₂
 'नमेव च); D₂ राज्यपालनमेव च; T₁ G₂₋₅ राज्य प्राप्य
 युधिष्ठिरः; G₁ 2 ० M राज्य प्रथित (G₂ पालन)कीर्तिमान्

Colophon — Sub-parvan N M जरासंधवध;
 to it S₁ K N₁ V₁ B₁ 2 D (except Dn₁) M
 add समाप्त — Adhy name N₁ V₁ G₁ 5 M₁
 जरासंधवध — Adhy no. (figures, words or both)
 K₁ (marg see m.) 2 22 (as in text), K₂ D₂ 23,
 Dn₁ 24, S 27 — S'toka no K₂ 2 D₁ 2 58,
 Dn 60, M₁ 76

23

1=2 15 6 — S₁ K₂ om the ref — After the
 ref, S ins

266* कृपेस्त्राद्वचन चिन्त्य निदाश्वास युधिष्ठिर ।

धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं कर्तुमिच्छन्परतप ।

तस्येक्षितज्ञो वीभत्सु सर्वदास्त्रभृतां वर ।

-सचिववैयिपु काम पावकापाकशालि ।

[(L 1) = (var) 2 12 1^{ab} G₂ (before corr). 2-5
 M₂ श्रुत्वा (for चित्) T₁ G₂ 5 ० निदाश्वास. — (L 2)
 G₁ ० M₁ कर्तुमिच्छत्. T₁ G₂ 4 M₂ परतप, G₁ ० अरिदम
 (G₂ 'म') — (L 4) G₂ संसर्गवैयिपु कर्म]
 — °) S₁ एव पार्थो; K₂ D₄ पार्थ प्राप्य; K₃ अथ प्राप्य;
 G₁ ० ० सप्राप्य च (G₄ तु). K₁-3 धनुर्दिव्यम् — °)

= 1. 216. 7^d 5 166. 32^b G₁-3 अक्षयौ; B₂ D₂ Cd
 अक्षय्ये (Cd v 1 'ये) K₁ महेषुधी, K₂ 'पुधि; N₁ Dn
 D₂ ० तयेषुधी — °) T₁ G₁ 2 रथध्वजं G₂ रथध्वज-
 समाक्षेप

2=2 15 7. — Before 2, K₄ V₁ B D G₁-3 ins
 अर्जुन उ' (D₄ G₂ om उ') — °) B₂-3 Dn₁ D₂-3 धनु
 (D₄ ० 'नु) शस्त्र (Dn₁m D₂ श्रेष्ठ) Cd eltos अस्त्र
 (as in text) G₁ ० सभावीर्यं; G₂ शरान्वीर्यं — °) G₂
 परेषां भूर्यतो बल; Cd as in text — °) K₁ B (except
 B₂) D₂ G₂ महाराज (for मया राजन्) — °) K₂ 4
 D₂ ० ० दुष्प्राप. K₁ पुन प्रापं यदीप्सित

3 °) D₁ 2 एतत्, S तस्य (for तत्र) — °) S₁
 कार्यस्यास्य; B₂ दोषस्यास्य, S कोशस्यैव (G₂ 'स्याद्य; M₁
 'स्येह) B₁ 2 ० ० D (except D₂) कोश (B₁ 2 ० ० 'य'स्य
 परिवर्धन; N₁ V₁ 'स्यादविवर्धन — °) K₄ D₂ नराधिप
 (for नृपो) S (except G₂) राजस्यो राजसत्तम — After
 3, S ins. a passage given in App I (No 11)

4 G₂ om 4^a-7^b — °) S₁ K D₂ [अ]भियास्यामि;
 S (G₂ om) प्रयातास्तु (G₂ 'स्ते) (for प्रयास्यामि)
 — °) V₁ B D दिश धनदपालिता; S (G₂ om) दिश
 सर्वा नरोत्तमा — After 4^{ab}, G₂ ins

267* सर्वे वायुप्रवेगाश्च सर्वालकारभूपिला ।

— °) K₁ त्रिधौ पुण्ये; N₁ तिधौ दिने; V₁ B₂-4 ० D₁ 2
 तिथाव (V₁ B₂ 'थौ वा; B₄ 'थौ त)स्मिन्, B₁ तिथावह्नि
 S (G₂ om) तिथावह्नि नक्षत्रे — °) S (G₂ om) मुहूर्ते
 (for नक्षत्रे) S₁ K D₂ (by transp) शिवे तथा
 (K₁ 'दा); N₁ V₁ B₂ 4 G₂ तथा शुभे B₁ 2 ० ० Dn
 D₁-5 नक्षत्रे चाभि (B₂ 'ति; D₄ 'पि)पूजिते

5 G₂ om 5 (of v 1 4) Before 5, N₁ V₁ B D
 ins वैश उ' — °) S (G₂ om.) प्रहृष्टो मुदितश्चापि
 — °) K₁ स्निग्धगभीरया दिव्या; V₁ 'रमापिण्या; B₂
 'रमादिन्या — °) T₁ G₂-3 तान्; G₁ 2 ता (for त)
 B₂ प्रत्यपूजयत्; D₂ प्रत्यपद्यते

स्निग्धगम्भीरनादिन्या तं गिरा प्रत्यभाषत ॥ ५
 स्वस्ति वाच्याहृतो विप्रान्प्रयाहि भरतर्षभ ।
 दुर्हदामग्रहर्षाय सुहृदां नन्दनाय च ।
 विजयस्ते ध्रुवं पार्थ प्रियं काममवाप्नुहि ॥ ६
 इत्युक्तः प्रययौ पार्थः सैन्येन महता वृतः ।
 अग्निदत्तेन दिव्येन रथेनाद्भुतकर्मणा ॥ ७
 तथैव भीमसेनोऽपि यमौ च पुरुषर्षभौ ।
 ससैन्याः प्रययुः सर्वे धर्मराजाभिपूजिताः ॥ ८
 दिशं धनपतेरिष्टामजयत्पाकशासनिः ।

भीमसेनस्तथा प्राचीं सहदेवस्तु दक्षिणाम् ॥ ९
 प्रतीचीं नकुलो राजन्दिशं व्यजयदस्त्रवित् ।
 खाण्डवप्रस्थमध्यास्ते धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १०
 जनमेजय उवाच ।
 दिशामभिजयं ब्रह्मन्विस्तरेणानुकीर्तय ।
 न हि तृप्यामि पूर्वेपां शृण्वानश्चरितं महत् ॥ ११
 वैशंपायन उवाच ।
 धनंजयस्य वक्ष्यामि विजयं पूर्वमेव ते ।
 यौगपद्येन पार्थैर्हि विजितेयं वसुंधरा ॥ १२

C 2. 995
B 2 26 2
K 2. 27 2

6 Gs om. 6 (of v. l. 4) — ^b) Ś1 प्रयाति, G1 प्रयातु K V1 B8 4 D1 6 पुरुषर्षभ. — ^c) G2 दुर्हदाम-
 ग्रहर्षाय, G8-8 'दासुप(G8 'दा मुख)धाताय — ^d) K2
 Dn1 G8 सुहृदानदनाय च, N1 'दामर्चनाय च, B8 4
 'दां ग्रहर्षाय च — ^e) G2 विजयस्व, M2 विजितस्ते.
 Ś1 K1 8 D1 6 T1 G2 4 M ध्रुवः. — Ś1 om (hapl.)
 6¹-7^a — ^f) N1 V1 B8 8 प्रियान्कामान्, D1 8 ध्रियं
 साध्वीम् B8 Dn D8-8 G8 अवाप्स्यसि (Dn 'प्यति).

7 Gs om. 7^{ab} (of v. l. 4), Ś1 om 7^a (of v. l. 6)
 — ^{ab}) N1 इत्युक्तो धर्मराजेन पार्थः सैन्येन संवृतः — ^c) Ś1
 वह्नितेन — ^d) After 'द्भुत, D8 (erroneously)
 reads from शासनिः (in 9^b) up to 'क्षिणा (in 9^d).
 Ś1 K4 N1 रथेन प्रययौ तदा (N1 ततः), D1 रथेनाद्भुतकर्मणः;
 D8 'द्भुततेजसा

8 Ds om (hapl.) 8-13 — ^b) Ś1 K1 V1 G1 6
 M2 भरतर्षभौ (V1 'भ), G8 पुरुषर्षभ — ^d) B (except
 B8) D (except D8, D8 om) M1 धर्मराजेन पूजिताः

9 Ds om. 9 (of v. l. 8). — ^a) T1 धनुपतेर् — ^b)
 M2 व्यजयद् (for अज) — ^c) B8 D1 8 तदा (for
 तथा)

10 Ds om 10 (of v. l. 8) — ^b) G2 8 दिव्यं
 (for दिश) G1 सुजयद्, G4 विजयद् Ś1 अर्थं (for
 अस्त्रं) K4 विजयदिशमस्त्रं; V1 B D (except D8,
 D8 om) T1 दिश व्य(Dn1 D2 वि)जयतास्त्रं — ^c)
 N1 V1 B D (except D8, D8 om) 'मध्यस्थो (B1
 'मध्ये तु) — ^d) K4 धर्मपुत्रो — After 10, V1 B D
 (Ds om) ins

268* आसीत्परमया लक्ष्म्या सुहृद्गणवृत्तं प्रभुः ।

[V1 B8 6 D1 2 आस्ते (for आसीत्) D8 सुहृद्गणवृत्त
 B1 तदा (for प्रभु)]

— Thereafter Dn (1) D8 6 ins. an addl colophon

(adhy no. Dn1 25)

11 Ds om. 11 (of v. l. 8) T1 om. the ref.
 K2 D1 जन्मेजय उ — ^a) K4 D8 दिशामनुजय; B1
 'मति'; T1 G4 'मपि जय, M1 'मवि' — ^b) S विस्तरेण
 घदस्व मे — 11^{ad}=1 56 3^{ad} — ^c) B1 तृप्यामि न हि
 (by transp) G4 तृप्याणि (for 'मि) Ś1 D4 सर्वेपा;
 S भगवन् (for पूर्वेपा). — ^d) B8 शृण्वश्च; S पूर्वेपा
 (for शृण्वानश्च). N1 V1 शृण्वश्चरितमुत्तमं

12 Ds om. 12 (of v. l. 8) — ^b) T1 चरितं (for
 विजयं). B8 च (for ते) G1 6 पूर्वं विजयमेव ते — ^c)
 S युगपत्कुस्वीरेस्तु — ^d) V1 B1-8 Dn D4 6 निर्जितेयं,
 G8 विजितेयं. — After 12, S ins

269* अवाप्य राजा राज्यार्धं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

महत्त्वे राजशब्दस्य मनश्चक्रे महामनाः ।

तदा क्षत्र विदित्वास्व पृथिवीविजयं प्रति ।

अमर्षात्पार्थिवेन्द्रास्ते तं समेयुर्युत्सवः ।

तत्समेत्य शुभं क्षत्रं रथनागाश्वपत्तिम् । [5]

अभ्ययात्पार्थिवं जिष्णुं मोघीकर्तुं जनाधिप ।

तत्पार्थः पार्थिवं क्षत्रं युयुत्सु परमाहवे ।

प्रत्युद्ययौ महाबाहुस्तरसा पाकशासनिः ।

तद्भग्न पार्थिवं क्षत्रं पार्थेनाह्निष्टकर्मणा ।

वायुनेव धनानीक मोघीभूतं ययौ दिशः । [10]

तज्जित्वा पार्थिवं क्षत्रं समरे परवीरहा ।

ययौ तदा वशे कर्तुमुदीचीं पाण्डुनन्दनः ।

[(L. 1) T1 G2 M2 राजन् (for राजा) T1 G1 M2
 राज्यार्थं, G2 8 राजार्थ — (L. 2) G1 6 महातपा — (L. 3)
 G1 6 तथा (for तदा). G2 8 क्षात्र, G8 हि त G8 समाश्रय,
 G8 6 विजित्वास्व — In G8 there is a lacuna for the
 post. half of line 4, and prior half of line 5.
 — (L. 4) G1 समेयुस्ते, G2 त समीयुर्, G8 6 प्रसमेयुर्-
 M समेयाय (M2 समेता) युयुत्सया — (L. 6) M पाण्डव

C 2. 990
D 2. 23 3
K 2 27 9

पूर्वं कुणिन्दविषये वशे चक्रे महीपतीन् ।
धनंजयो महाबाहुर्नातितीव्रेण कर्मणा ॥ १३
आनर्तान्कालकूटांश्च कुणिन्दांश्च विजित्य सः ।
सुमण्डलं पापजितं कृतवाननुसैनिकम् ॥ १४
स तेन सहितो राजन्सव्यसाची परंतपः ।
विजिग्ये सकलं द्वीपं प्रतिविन्ध्यं च पार्थिवम् ॥ १५

(for पार्थिव) T₁ G₄ M₂ मोघ कर्तुं G₂ नराधिप,
G₂ जनाधिपान् — (L 7) G₁-s युयुत्सु — (L 9)
T₁ G₄ M₂ पार्थिवच्छिट् — G₂ om. from line 10
up to st 14 — (L 10) G₂ बायुनुशयनानीकं. G₄ s
तुली* (for मोघी*) G₂ दिश — (L 12) G₁ s वशीकर्तुम्]
13 D₂ G₂ om. 13 (for D₂ of v. l. 8) — ^a)
Ś₁ N₁ V₁ B D (D₂ om) पूर्वं कु(B₁ s पु)लिन्द*. — ^b)
Ś₁ M₁ वशी, D₂ s वशा; G₁ नशे (for वशे). K₁ T₁
G₁ s s M महीपतिं — ^c) B₂ s D₁ s महाराज, D₂
बाहुबलैर् — S ins after 13 (G₂ after line 9 of
269*).

270* तेनैव सहितः प्रायोजिष्णुः सात्वपुर प्रति ।

स सात्वपुरमासाद्य सात्वराज धनंजय ।

विक्रमेणोग्रधन्वान वशे चक्रे महामना ।

त पार्थः सहसा जित्वा धुमस्तेन धनेश्वरम् ।

कृतवानुसैनिकं प्रायात्कटदेशमरिंदम । [5]

तत्र पापजितं जिष्णुं सुनाम वसुधाधिपम् ।

विक्रमेण वशे कृत्वा कृतवाननुसैनिकम् ।

[(L 3) G₁ s विक्रमेण च युक्त त — (L 4) M जनेश्वर
(for धनेश्वरम्) — (L 5) G₁-s s कृत्वा तु G₂ सैनिकं
G₁ s कटं दे(G₂ दे)वम्, G₂ M कटदेवम्; G₂ घटदेशम्
— (L 6) G₂ तत T₁ G₄ s पापजितं, G₁ पाप जित,
M चापजित — With lines 6-7 of stanza 14]
— Thereafter T₁ G₄ s M₁ read 15^{ab} (for the first
time, repeating it in its proper place)

14 G₁-s s om 14 (of 270*, lines 6-7) — ^a)
K₂ s B₂ s D₁ s s अनवान्, B₁ D₄ अनवान् Ś₁ अनतां
कालकूर्टी*, K₁ अनतां कालकूर्टी च, K₄ अनतां कालकूर्टी च,
T₁ G₄ s M अनतकालकु(T₁ क, G₄ कू)टिकान् — ^b)
Ś₁ N₁ V₁ B₁-s s D₂ D₂-s कुलिंदा(D₂ दा)श्च;
K₁ कुणिंद च; K₂ कुणिदान्स; B₄ D₁ s पुलिंदा(B₄ दा)श्च
— K₂ om 14^a-16^b, G₄ om. 14^{ab} — ^c) K₂ सुमण्डल,
D₄ स्वमण्डल K₂ चापजेतु, K₄ N₁ V₁ B D चावजित
(V₁ पजित, B₁ पचित; B₂ D₄ विजितं, D₁ s
च विजित; D₂ चावतक) — ^d) N₁ V₁ B₁-s D₂ D₁ s

सकलद्वीपवासांश्च सप्तद्वीपे च ये नृपाः ।
अर्जुनस्य च सैन्यानां विग्रहस्तुमुलोऽभवत् ॥ १६
स तानपि महेष्वासो विजित्य भरतर्षभ ।
तैरेव सहितः सर्वैः प्राग्योतिषमुपाद्रवत् ॥ १७
तत्र राजा महानासीद्भगदत्तो विशां पते ।
तेनासीत्सुमहद्युद्धं पाण्डवस्य महात्मनः ॥ १८

Cd (one MS) कृतवान्सहसैनिक (B₂ सैनिक; D₂
सौत्पक), Cd (v l) as in text.

15 K₂ om 15^{ab} (cf. v l. 14) T₁ G₄ s M₁
read 15^{ab} (for the first time) after 270*, repeating
it here. — ^a) Ś₁ परतप, G₂ धनजय — ^b) D₁ T₁
G₁ s s विजित्य K₂ D₁ s s G₄ शाकल; K₄ शाकलि;
G₁ s s M सकल — ^c) G₂ प्रतिवध

16 ^a) K₁ N₁ V₁ B₁ s s M सकलद्वीपवासाश्च
(B₂ सी च), K₂ D₂ D₁ s s शा(K₂ सा)कलद्वीपवासाश्च;
K₄ D₂ D₂ शाकल(K₄ लि)द्वीपवासाश्च; T₁ G₂ s
स(G₂ शा)कल द्वीपवासाश्च — ^b) K₂ V₁ B D (except
D₂) सप्तद्वीपेषु; N₁ द्वीपाश्च — After 16^{ab}, T₁ G₄-s
ins

271* तान्सर्वानजयत्यार्थो धर्मराजप्रियेप्सया ।

Thereafter T₁ G₂-s read 23^a-25^b of adhy 24
(T₁ G₂ repeating all the lines in their proper place,
G₄ repeating 25^{ab} only) — K₂ om from अर्जुनस्य
in 16^a up to सहित in 17^a (both incl) — ^c) K₁
च तेषा च, B D₂ D₁-s s च (D₂ s स) सैन्यैस्तैर्
(B₂ ससैन्यानां); D₄ ससैन्यैस्तु G₁ अर्जुनस्यवसैन्यानां
(corrupt), G₂ s स्यानु(G₂ स्व तु)सैन्यानां — ^d)
S transp विग्रह and तुमुल (or equivalents)
K₄ तुमलो; G₁ तुमुल्ये (corrupt) G₁ s विक्रम, G₄
वग्रह (for विग्रह)

17 K₂ om 17^{ab} (of v l 16) — ^a) S (except
G₂) तानाजौ (for तानपि) K₂ महाबाहुर्, B (except
B₂) D (except D₂) महेष्वासान् — ^b) Ś₁ K₁ s s
B₁ s s D (except D₁ s) M₂ विजिग्ये; T₁ G M₁ निजित्य
K₁ G₂ s M₂ भरतर्षभ; N₁ V₁ B₂ पुरुषर्षभ, B₂ s s D₁ s
G₁ s M₁ पुरुषर्षभ — ^c) Ś₁ सहिता, B₂ G₄ सहितै
Ś₁ T₁ G₂ सर्वे K₄ वृत्स्तु तैरेव सर्वे — ^d) D₂ D₁
प्राग्योतिषम् Cd glosses प्राग्योतिषम् by कामरूपम्
Ś₁ उपाद्रवन्

18 ^a) B₂ येनासीत्; S तेनैव — ^c) K₄ D₂ महौजस

19 ^a) K₂ वीनैश्च; K₂ चान्यै; B₂ s वीरै; D₂ D₁ s

स किरातैश्च चीनैश्च वृतः प्राग्ज्योतिषोऽभवत् ।
 अन्यैश्च बहुभिर्योधैः सागरानूपवासिभिः ॥ १९
 ततः स दिवसानष्टौ योधयित्वा धनंजयम् ।
 ग्रहसन्नव्रीद्राजा संग्रामे विगतक्लमः ॥ २०
 उपपन्नं महाबाहो त्वयि पाण्डवनन्दन ।
 पाकशासनदायादे वीर्यमाहवशोभिनि ॥ २१
 अहं सखा सुरेन्द्रस्य शक्रादनवमो रणे ।
 न च शक्नोमि ते तात स्थातुं प्रमुखतो युधि ॥ २२
 किमीप्सितं पाण्डवेय ब्रूहि किं करवाणि ते ।

यद्वक्ष्यसि महाबाहो तत्करिष्यामि पुत्रक ॥ २३
 अर्जन उवाच ।
 कुरूणामृषभो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 तस्य पार्थिवतामीप्से करस्तस्मै प्रदीयताम् ॥ २४
 भवान्पितृसखा चैव प्रीयमाणो मयापि च ।
 ततो नाज्ञापयामि त्वां प्रीतिपूर्वं प्रदीयताम् ॥ २५
 भगदत्त उवाच ।
 कुन्तीमातर्यथा मे त्वं तथा राजा युधिष्ठिरः ।
 सर्वमेतत्करिष्यामि किं चान्यत्करवाणि ते ॥ २६

C 2 1009
B 2. 25 16
K 2. 27 25

इति श्रीमहाभारते सभापर्वेण त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

(before corr) नीचै*, G₁ योधै* (for चीनै*) G₂
 किरातैर्यवनैश्चापि — ^b) Dn₁ D₁ वृत्तः G₁ 'पेश्वरः' (for
 'योऽभवत्') — ^c) B₆ S विविधैर् (for बहुभिर्). G₁
 चीरै. (for योधै)

20 ^b) M₁ धनजय* — After 20^{ab}, G₂ ins.:

272* चतुरङ्गवलै सार्धं भगदत्त पराजित ।

पार्थसायकनुशस्तु विद्वलाहो मृशतुर ।

— ^a) T₁ G_{1.6} राजन् (for राजा) — ^d) N₁ V₁ —
 B_{1.2} 4 8 संग्राम- (for 'मे') B₁ 4 8 Dn D_{8.4} G
 विगतक्लम (G₂ 'ज्वर')

21 K₁ 2 here write, and cancel 23^d, in K₁
 stanzas 21-23 are all written marg sec m — ^a)
 D₈ उपपन्नो — ^b) V₁ B D (except D₆) त्वयि कौरवनन्दन;
 S त्वय्येतत्पाण्डवनन्दन (G₄ तत्करिष्यामि पाण्डवनन्दन, bracketed)
 — ^c) Ś₁ K₁ 2 'दायाद (for 'दायादे). — ^d) Ś₁
 'शोभन', K₁-8 'शालिनि (for 'शोभिनि) M क्षिप्य आह-
 वशोभिनि:

22 For K₁ of v 1 21 — ^a) K₄ N₁ V₁ B₆
 D (except D_{1.2}) महेंद्रस्य (for सुरेन्द्रस्य) — ^b) N₁ V₁
 B D (except D₆) G₂ Cd अनवरो (for 'वमो) — ^c)
 B₂ 6 D₁ 2 transp च and शक्नोमि G₁ 2 6 M हि (for
 च). B₄ 5 Dn D₈-5 न शक्या (B₄ Dn₂ 'क्ष्या)मि च ते
 तात — ^d) K₁ त्वयि (for स्थातु) N₁ प्रविमुखो B₁ 8
 रणे (for युधि)

23 For K₁ of v 1 21 — ^a) B₁ 2 5 Dn त्वमी-
 प्सित, D₈-8 अभी. S तुष्टोस्मि तव शौ (G₂ M वी)र्येण.
 — ^b) G₂ तव (for ब्रूहि) — ^c) K₁ 2 D₈ यद्वक्षसि
 — ^d) Ś₁ भारत, S पाण्डव (for पुत्रक)

24 N₁ om the ref. — ^a) S प्रवरो (for ऋषभो)
 Ś₁ राजन् (for राजा) — ^b) = 1. 144. 13^b; 187 20^b;
 199 9^b 4 63 37^b, 67 36^b, etc, etc Ś₁ K₁-8 D₆
 कुत्तीपुत्रो, N₁ S धर्मनित्यो — After 24^{ab}, Ś₁ Dn D₈-5
 ins

273* धर्मज्ञ सत्यसंधश्च यज्वा विपुलदक्षिण ।

[Ś₁ यज्ञे (for यज्वा)]

— ^a) B₄ तत्र K₂ ईप्सो, K₃ D₈ S (except G_{1.6}) C_v
 ईप्सो; K₄ ईप्स्ये, D₁ इच्छे — ^d) K₆ B₆ D₁ करमस्मै,
 B₈ Dn₁ (and C_v i paraphrases तस्मै करं प्र) कर तस्मै,
 T₁ G₂-5 करमद्य, G_{1.6} करस्तस्मात्; G₂ कर तस्य, M कर
 साधु G₂ प्रदर्शित

25 K₄ om. (hapl) 25. — ^a) B_{2.6} D_{1.2.6}
 पितृसखाश्च, D₈ 5 G₂ प्रियसखा M₁ चापि K₂ भगवा-
 न्पितृसखो चैव (s10) — ^b) Ś₁ ममापि च, D₈m ममैव च;
 S मया (T₁ G₂ 4 महा) युधि (for मयापि च) V₁
 प्रीतिमानधिक मयि — ^c) S अतो (for ततो) Dn₁
 [S]नुज्ञापयामि M₁ त्वा (for त्वा)

26 ^a) D₈m कुत्तीपुत्र; S कुन्तीसुत V₁ यथात्य;
 G₆ यदात्य (for यथा मे) — ^d) T₁ किं चान्यं, G_{1.4}-5
 किं चान्यत्, M₁ यद्वान्यत् Ś₁ K₄ D₈ यथा त्व आपमेनघ.
 — After 26, S ins

274* स तत्र सङ्कतस्तेन मासमुप्य धनजय ।

उदकप्राच्या विनिर्जित्य प्रायाद्रामगिरिं प्रति ।

ततो रामगिरिं जित्वा तथा भुवनपर्वतम् ।

अन्यानपि चक्षे चक्रे तरसा पाकशासनि ।

[Before line 1, G₂ ins वैश* — (L 2) T₁ रामपुरं;
 G₂ कामपुर, G₆ कामगिरि (for राम*) — (L 3) G₁

२४

वैशंपायन उवाच ।

तं विजित्य महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 प्रययावुत्तरां तस्मादिशं धनदपालिताम् ॥ १
 अन्तर्गिरिं च कौन्तेयस्तथैव च बहिर्गिरिम् ।
 तथोपरिगिरिं चैव विजित्ये पुरुषर्षभः ॥ २
 विजित्य पर्वतान्सर्वान्ये च तत्र नराधिपाः ।
 तान्वशे स्थापयित्वा स रत्नान्यादाय सर्वशः ॥ ३
 तैरेव सहितः सर्वैरनुरज्य च तावृषान् ।

कुलतवासिनं राजन्वृहन्तमुपजग्मिवान् ॥ ४
 मृदङ्गवरनादेन रथनेमिस्त्रिनेन च ।
 हस्तिनां च निनादेन कम्पयन्वसुधाधिमाम् ॥ ५
 ततो बृहन्तस्तरुणो वलेन चतुरङ्गिणा ।
 निष्क्रम्य नगरात्तस्माद्योधयामास पाण्डवम् ॥ ६
 सुमहान्संनिपातोऽभूद्धनंजयबृहन्तयोः ।
 न शशाक बृहन्तस्तु सोढुं पाण्डवविक्रमम् ॥ ७
 सोऽविपद्यतमं ज्ञात्वा कौन्तेयं पर्वतेश्वरः ।

नामगिरि, Gs ० राज* T1 Gs ० गत्वा (for जित्वा) — (L 4)
 T1 Gs ० M2 अनाविष्ट, Gs अरा* (for अन्यानापि). G1 ० कृत्वा
 (for चक्रे).]

Colophon — Sub-parvan Ś1 K B1.० ० Ds Gs
 दिग्विजय B2-4 Dn D1-3 M1 (all om sub-parvan
 name) mention only अर्जुनदिग्विजय — Adhy name
 Gs भगदत्तपराजयप्रियवचन, M2 भगदत्तार्जुनयुद्ध — Adhy
 no (figures, words, or both) K1 (marg sec m) ०
 23 (as in text), K2 Ds 24, Dn1 26, S 28
 — S'loka no K2 36, Ks 26, Dn 16, D1 2 27.

24

1 Gs om the ref — After the ref, V1 B
 D ins

276* एवमुक्तः प्रत्युवाच भगदत्त धनजय ।

अनेनैव कृतं सर्वं भविष्यत्यनुजानता ।

[(L 2) B1 अनुजानीहि याम्यद् (for the post half)]

— ^a) T1 Gs-० स (for त) Ks महाबाहो G1 ० M
 वि(Gs वै)जित्य स (G1 सु) महाबाहु — ^०) Ś1 स
 ययावुत्तर, K2 प्रययावुत्तर; B2 'वृत्तमा, Ds 'वत्तर, Gs
 'वृत्तराव G4 चास्माद् (for तस्माद्)

2 ^a) K2 अतर्गित, Ks 'गिरि, S अभ्यतरं K2 ०
 राजेंद्र (for कौन्तेयस्) — ^b) Ks बहिर्गिरि, D4 बहि
 गिरि, G1 बहिःर; G2 बहुन्निरीन् Ś1 कुन्तीपुत्रो धनजय
 (= 1^b) — ^०) Ś1 तत्रोपरिगिरि; N1 V1 B Dn Ds-०
 तथैवोप, G1 ० ततोपरि S चापि (for चैव) — ^a) Dn1
 विजित्ये, D4 विजित्ये Ś1 B2 भरतर्षभ, B6 D1 ० G2
 भरतर्षभ, Dn1 पुरुषर्षभ, G1 ० च धनजय (G1 'य);

M2 पुरयोत्तम

3 ^a) Ks विजिते N1 V1 पूर्वं तान्; T1 Gs-4 M
 यवनान्; G1.० नृपतीन्, Gs धनवान् (for पर्वतान्) Ś1
 सम्यग् (for सर्वान्) — ^b) Gs नराधिपान्; M समागता.
 G1 ० एकस्त्र महाबलान् — ^०) Ś1 K1.4 B2, Ds च (for
 स) K2 ० Ds ० M2 तान्वशे स्थापयामास — ^a) B2-०
 Dn Ds-० धनान्यादाय, D1 (m as in text) रत्नान्या.

4 Ś1 om (hapl) 4-8 — ^a) K2 B2 G4 सहितै
 K4 सर्वान् — ^b) B2 अनुयुज्य D1 ततो (for च तान्)
 Ks अनुरज्यत तावृषान्, K4 अन्वगच्छस्ततो नृपान्, D4 'रज्य
 च त नृप, T1 Gs-० M1 अनुसगम्य तान्, G1 ० M2
 अनुगम्यापराष्ट, G2 अनुमान्य ततो नृ. — ^०) K1 ० उल्लूक,
 V1 B D (except Ds) उल्लूक (Ds marg sec m as in
 text), M1 कौलूक (of. 9^b, 10^a)

5 Ś1 om 5 (of. v1 4) — ^a) K1 बृहत् शरणादेन;
 K2 ० मृदंगदशस्, D2 मृदंगदस्; S वादित्ररथ Cd cites
 मृदंग — Ds om (hapl) 5^b — ^b) K2 रथे नेमिस्त्रि;
 S ह्यहेपा(Gs 'य एप, Gs 'यहेप)स्त्रि — ^०) S कुजराणा च
 शब्देन — ^a) K4 कपयन्वसुधाधिपान्; B1 ० D1.2 S
 'यन्निव मेदिनी

6 Ś1 om 6 (of v1. 4) — ^a) K V1 B Dn Ds-०
 स्वरितो, D1 ० तु रणे (for तरुणो) — ^०) D1 ० निष्क्रम्य
 S राजन् (for तस्माद्) — ^a) N1 V1 B2-० Dn D1 ०
 फाल्गुन, Ds फाल्गुन (for पाण्डवम्) S उपतस्थे (M1
 'स्थौ) धनजय

7 Ś1 om 7 (of v1 4) — ^a) D1 [S]त्र (for
 ऽभूत्) — ^०) K1 ० N1 Ds च; D1 ० तं (for तु)
 — ^a) Ds पावकविक्रम, Gs पार्थस्य विक्रमं

8 Ś1 om 8 (of v1. 4) — ^a) B 'सद्य' (for

उपावर्तत दुर्मेधा रत्नान्यादाय सर्वशः ॥ ८
 स तद्राज्यमवस्थाप्य कुल्लतसहितो ययौ ।
 सेनाविन्दुमथो राजत्राज्यादाशु समाक्षिपत् ॥ ९
 मोदापुरं वामदेवं सुदामानं सुसंकुलम् ।
 कुल्लतानुत्तरांश्चैव तांश्च राज्ञः समानयत् ॥ १०
 तत्रस्थः पुरुषैरेव धर्मराजस्य शासनात् ।
 व्यजयद्वनंजयो राजन्देशान्पञ्च प्रमाणतः ॥ ११

स दिवःप्रस्थमासाद्य सेनाविन्दोः पुरं महत् ।
 वलेन चतुरङ्गेण निवेशमकरोत्प्रभुः ॥ १२
 स तैः परिवृतः सर्वैर्विष्वगश्चं नराधिपम् ।
 अभ्यगच्छन्महातेजाः पौरवं पुरुषर्षभः ॥ १३
 विजित्य चाहवे शूरान्पार्वतीयान्महारथान् ।
 ध्वजिन्या व्यजयद्राजन्पुरं पौरवरक्षितम् ॥ १४
 पौरवं तु विनिर्जित्य दस्युन्पर्वतवासिनः ।

C. 2. 1025
 S 2. 27 16
 K 2. 28 16

'पद्म' K₄ N₁ V₁ B (except B₂) D (except D_{1,2})
 मत्वा (for ज्ञात्वा) — °) K₂ 4 B_{1,4} Dn D₆ दुर्धयोः K₈
 उद्धर्षो (for दुर्मेधा) — °) S धनान्या (G_{1,6} 'नमा'दाय
 सर्वशः — After 8, T₁ G₄ 5 ins

276* उपचारच्छलेनासौ प्रददौ सचितान्वसूत् ।

अर्ध्वं कुञ्जराणां च न्यर्ध्वं वाजिनां तथा ।

ततस्तेनैव सहितः कौल्लतेन धनजयः ।

9 °) S₁ K₂ त (for तद्). K₄ राष्ट्रम् (for राज्यम्)
 S₁ अवस्थाय, K₄ D₆ वदो स्थाप्य M स त राज्य अवस्थाप्य
 — °) K₁ (marg sec m) 8 कुल्लतममितो, K₄ उल्लत-
 सहितो; V₁ B_{1,5} 5 D (except D₆) उल्लक* (Dn₁ [marg
 sec m] बृहत् स*), B₂ उल्लक*; B₈ 4 चोल्लक*, T₁ G₂-5
 M₁ कौल्लत (G₂ 'क'स Cf. 4°, 10°. K₄ B₁ T₁ G युवा
 (for ययौ) — °) S₁ सेनावधमतो, K₁ सुनाविन्दुमथो, B₈
 सेनया सहितो, G₂ सेनाविन्दुमतो — °) D₈ 5 अया"
 (for समा")

10 K₈ om (hapl.) 10 — °) S₁ K_{1,2} 4 D₆
 गोदावरीं, V₁ B₂-4 6 D_{1,2} 6 m महारथो, B₁ मोदापुरीं, G₁
 M₂ मोदापुरे, G₂ मोदपूर, G₆ गोदापुरे V₁ महादेवं; G₁
 M₂ वासुदेवं (for वाम*). — °) S₁ सुदापानं, K_{1,2} 4 D₆
 T₁ G₁ 2.4 M सुनामानं Cv oites अनामिनं (!?) G₁ 6
 च पुष्कल, M₂ तु पुष्कले — °) S₁ K₄ उल्लतान्, K₁
 कूल्लतान्, V₁ B Dn D₁-4 उल्लकान्, D₆ कुल्लकान्, T₁ G₄ 5
 M₁ कौल्लतान्, G₂ 8 कल्ल Cf 4°, 9°. K₂ कुल्लतान्
 त्तरांश्चैव, N₁ 'वानागतश्चैव — °) S₁ राज्य (for राज्ञः)
 K₂ D₅ (marg sec. m) 6 समाक्षिपत्, D₄ समासदत्, M₂
 समादयत् B₈ D₁ 2 राज्ञः सर्वान्समानयत्, G_{1,6} राज्ञ (G₁
 'शा'स्त्रान्धनमानं, G₂ ताश्च राजव्यवर्तयत्

11 °) K₂ D₁ 6 G₄ तत्रस्थः; B₁ ततस्त्रै, D₈ G₂
 तत्रस्थै — °) G₁ यम राजस्य शास* — °) Hyper-
 metric! T₁ व्यजय M₂ राजा S₁ K_{1,2} D₆ व्यजय-
 द्विजयो (K₁ 'ये' राजन्, K₄ विजयद्विजयो राजन्, N₁ V₁
 B₁ 8-5 Dn D₈-5 किरीटी जि (V₁ कि) तवात्राजन्, B₂ 6

D₁ 2 किरीटी व्यजयद्राजन्, G₂ जयद्वनंजयो राजा — °) K₄
 T₁ G₈-5 प्रधानतः; B D (except D₆) ग (B₈ तु) णास्तत्.
 (D₆ marg sec m. गणांस्तथा), G₁ प्रधानथ, G₂ त्रिणानत;
 G₆ धनानथ, M प्रणादत् V₁ देशानेतान्महारथः.

12 °) S₁ स शिवप्रस्थमा*; K₁ V₁ B Dn D_{1,2}-5 स
 (Dn₂ त) देवप्रस्थमा*; K₂ 4 D₂ 6 स दिवप्रस्थमा*, N₁ स
 हेमप्रस्थमा*, T₁ G₈-5 समीप (G₆ 'व'प्रस्थमा*, G_{1,6} समीप-
 (G₆ सत्यव)स्थमथा*, M स दीपप्रस्थमा*. — °) K₁
 सेनामिन्दो, D₄-6 'विदो', G₈ 'विज्यो' S₁ पद्, G_{1,6} रणं;
 G₄ M₂ परं (for पुर). B₁ 5 Dn D₈-5 प्रति (for महत्).
 — °) K₁ विभुः; B₁ 2 6 D_{1,2} ततः (for प्रभु). S
 निवेशनमथाकरोत्

13 °) S₁ K_{2,4} D₈-5 विश्वनाथ, G_{1,6} विवेगा (G₆
 'शा'श्च, G₈ विपगश्च T₁ G₁-4 M₁ जनाधिप — °) S
 (except G₄) महाबाहु (for 'तेजा' — °) S₁ पाण्डवं, T₁
 पौरुष (for पौरव). S₁ K₄ B₅ Dn₂ D₈-5 G₆ पुरुषर्षभ;
 K₈ N₁ V₁ B_{1,6} Dn₁ 'र्षभ'.

14 °) K_{1,8} स विजित्य (for K₂ see below), T₁
 G_{4,5} M त विजित्य; G₁ 6 तस्मिन्नित्य (G₆ 'त्वा'); G₂ तं
 विजित्वा (for विजित्य च). After स विजित्वा* (v₁ for
 विजित्य च*), K₂ follows up with 15^{6a2}, om (hapl.)
 the portion from हवे up to 'जित्य (in 15^{6a}) S शूरं
 (for शूरान्) — °) S पार्वतीयं (G_{1,6} 'यान्' महारथ'
 (G₁ 6 जनाधिप, G₂ महारथ) — D₈ reads 14^{6a2} marg.
 sec m (with v₁) — °) D₆ m ध्वजिन्या, Cd (as in
 text) ध्वजिन्या (=सेनया). K₄ विज* (for व्यज*)
 V₁ B_{1,8}-5 Dn D₈ 4.6 जिगाय सेनया राजन्, G₂ 2.5 6
 ध्वजिन्याप्यजयद्राजन् — °) S₁ क्षत्रियान्पुरुषर्षभ; K₁
 पुर पौरवसंस्थित, K₄ D₆ m क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभ; G₁ 6 पुरं
 पौरववर्धितं — After 14^{6a2} (in marg), D₈ cont.
 (marg sec m)

277* महता तत्र सैन्येन प्रमथ्यत्कुरुनन्दन ।

उरसावलिन चैव रोमाण च रणेऽक्षिपत् ।

C 2 1025
B 2. 27 16
K. 2. 28. 16

गणानुत्सवसंकेतानजयत्सप्त पाण्डवः ॥ १५
ततः काश्मीरकान्वीरान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ।
व्यजयल्लोहितं चैव मण्डलैर्दशभिः सह ॥ १६
ततस्त्रिगर्तान्क्रौन्तेयो दार्वान्कोकनदाश्च ये ।
क्षत्रिया बहवो राजन्नुपावर्तन्त सर्वशः ॥ १७
अभिसारीं ततो रम्यां विजिग्ये कुरुनन्दनः ।
उरगावासिनं चैव रोचमानं रणेऽजयत् ॥ १८

which is followed in the body of the text by the
Vulgate reading of our 14th (namely, जिगाय सेनया
राजन्पुर पौरवरक्षितं) This latter has further a v l
given marg sec m as विजिगाय हितं चैव मण्डल
दशभिः सह

15 ^a) M₂ पौरवस् N₁ V₁ B Dn D₁ 2 4 5 युधि, D₂
विधि; G₂ तं वि, G₂-s च वि (for तु वि) — After
15^a, T₁ G₂-s ins

278*

सेनाविन्दु च तसुरे ।

न्यघापयदमेयात्मा

[(L 1) T₁ स (for च) — (L 2) T₁ G₂ न्यथा^a;
G₂ न्याया^a.]

— ^b) T₁ G₂ 2 दस्यू (G₂ पसू) नां पतिमर्तुन, G₁ 2 दस्यूनां
पूत (G₁ 'य) नान्यथा, G₂ M दस्यूनां पर्वतानथ, G₂ दस्यूना-
मर्तुन ** — ^c) G₁ 'नुस्त्ववससक्तो — ^d) K₂ G₂
व्यजयत्, G₁ न जयत् (for अज)

16 ^a) Ś₁ तथा (for तत) K₁ D₂ वीर, K₂ D₄
वीरा, K₂ 4 वीर — ^b) V₁ G₂ विज^a; G₂ अज^a K₁
लोहिताश्रय, T₁ लोहिती चैव

17 ^a) G₂ 2 तत्र (for ततस्) K₂ तृगतोन् (sic)
K₁ कौन्तेय K₂ N₁ V₁ B Dn D₁-4 ततस्त्रिगर्तो कौन्तेय
(K₂ 'य) — ^b) K₁-2 D₂om देशा, K₄ दार्भोन्, N₁ B₁ 4
Dn दार्वो; V₁ सर्वो, B₂ गर्भो; B₂ 2 D₂ 4 दर्वो; B₂ D₁ 2
दर्भो, D₂ दर्वो (for दार्वोन्) Ś₁ K₄ कोकनदाश्च, K₁
कोकनदाश्च; N₁ B₂ D₂-2 केतनका (D₂ 'क)स्, B₂ कौत्तन-
कास्; B₂ कौत्तनकास्; B₂ कौत्तनकास्; D₁ 2 कौत्तलकास् (for
कोकनदाश्च) N₁ V₁ B₁-4 2 D (except D₂) तथा, B₂
तदा (for च ये) D₂om दार्यो कद्रावाविन, T₁ G₂ 4 5
दार्धिकानथ त (G₂ का) कणान, G₁ दर्विकानथिककणान्; G₂
दार्धिकानथ ककणान, G₂ दार्धिकानपि ककणान्, M दर्वो (M₂
'वि) कानथ तकणान् — ^c) S क्षत्रियान्सुबह्राजन् — ^d)
K₄ S (except G₂) 'वर्तत

18 ^a) Ś₁ अभीमारी, B₁ अभिमारी, B₄ अभिसारी, B₂
अभिमारी, D₂ अभीरी च N₁ तथा (for ततो) K₂

ततः सिंहपुरं रम्यं चित्रायुधसुरक्षितम् ।
ग्रामथद्रलमास्थाय पाकशासनिराहवे ॥ १९
ततः सुह्मांश्च चोलांश्च किरीटी पाण्डवर्षभः ।
सहितः सर्वसैन्येन ग्रामथत्कुरुनन्दनः ॥ २०
ततः परमविक्रान्तो बाह्लीकान्कुरुनन्दनः ।
महता परिमर्देन वशे चक्रे दुरासदान् ॥ २१
गृहीत्वा तु बलं सारं फल्गु चोत्सृज्य पाण्डवः ।

अभिसारस्तथा रम्या, K₂ 4 अभिसारान्तो (K₂ 'या) रम्यान्,
D₂ (marg sec m) अभिकस्कारतो रम्यां, D₂om अपि सारा
स्ततो रम्यान्; T₁ G₂ 4 M अभिसार तथा रम्यं, G₁ 'धार
तथारम्य; G₂ 5 'सारं तदा (G₂ ततो) रम्य, G₂ 'वाय
(sup l₂ 'वाय) तथारम्य — ^b) K₁ G₁ 2 विजित्य Ś₁
पुरुषर्षभ; K₂ कुलनदन; B₁ भरतर्षभ, T₁ G₁ 2 4 5 M
कुरुत्तम (G₁ 2 'म). — After 18^{ab}, G₂ reads 21
— ^c) Ś₁ तरसावासिन; K₁ कुलता, K₂ अल्लत; K₂
करुत; K₄ उल्लव, D₂ (m as in text) उल्लव, S कश्चा
(G₂ 'शा). — ^d) Ś₁ G₂ ततो (for रणे) N₁ रोचमान
धनंजयः.

19 ^a) B₂ चित्रं (for रम्यं) — ^b) G₂ चक्रायुध, G₂
पित्रायुध. — ^c) B (except B₂) Dn M₂ प्राधमद्, D₂
प्रमथ्य, D₂ ग्रामथ्य, T₁ ग्रामघद्; G₂ प्रायमद् K₂ ज्वलम्,
D₂ 2 रथस् (for बलम्) T₁ G₂-2 आश्रित्य (for आस्थाय)

20 Ś₁ lacuna for 20^a — ^a) K₁ सर्वांश्च; K₂ 2
सर्वांस्तु; K₄ सुह्मान्, B₂ सुम्मांश्च; Dn₁ सुम्मा, D₂ (m as
in text) स्वक्षा; T₁ G₂ M₁ वंगा; G₂ 2 4 वका, M₂
वंशा (for सुह्मां) K₁ श्रौलांश्च, K₂ वैना, B₁ 4 लोला;
B₂ चोना (for चोलां) G₁ 2 तर्तोगानपि (G₂ 'वि)
चोलाश्च — ^b) G₁ कीनदी, G₂ विजिग्ये (for किरीटी)
K₄ T₁ 'पेभ — G₁ 2 4 M₁ om. 20^a-21^b — ^c) V₁
प्राजयत् T₁ G₂-2 पृथुविक्रम (for कुरु)

21 G₁ 2 4 M₁ om 21^{ab} (cf. v l 20) G₂ reads
21 after 18^{ab} — ^a) T₁ G₂-2 ततः परमसह्यो — ^b)
Ś₁ K₁ 2 B₂ D₁ बाह्लिकान्, D₂ बाह्ली. Ś₁ K₄ D₂
सुमहायलान, V₁ B₂-2 Dn D₂-2 M₂ पाकशासनि, B₁ 2 4
D₁ 2 पाण्डवर्षभ; T₁ G₂-2 समिर्तिजय (for कुरु. as in
K₁-2 N₁) — ^c) K₁ 2 परिवर्हेण; B₂ (m as in text)
'तापेन, G₂ परमर्देन Ś₁ lacuna, D₂ कुतीपुत्रो महाबाहुर
— ^d) Ś₁ वशी K₂ वश्येन च नरापान् — After 21,
G₂ ins a passage given in App I (No 12)

22 G₂ om 22 — ^a) K₁ 2 गृहीत्वा बलसारं तु, S
(G₂ om) ततः सारबलं गृह्य — ^b) Ś₁ फल्गुणो भरतर्षभ,

दरदान्सह काम्बोजैरजयत्पाकशासनिः ॥ २२
 प्रागुत्तरां दिशं ये च वसन्त्याश्रित्य दस्यवः ।
 निवसन्ति वने ये च तान्सर्वानजयत्प्रभुः ॥ २३
 लोहान्परमकाम्बोजानृषिकानुत्तरानपि ।
 सहितांस्तान्महाराज व्यजयत्पाकशासनिः ॥ २४
 ऋषिकेषु तु संग्रामो बभूवातिभयंकरः ।

तारकामयसंकाशः परमर्षिकपार्थयोः ॥ २५
 स विजित्य ततो राजनृषिकात्रणमूर्धनि ।
 शुकोदरसमप्रख्यान्हयानष्टौ समानयत् ।
 मयूरसदृशानन्यानुभयानेव चापरान् ॥ २६
 स विनिर्जित्य संग्रामे हिमवन्तं सनिष्कुटम् ।
 श्वेतपर्वतमासाद्य न्यवसत्पुरुषर्षभः ॥ २७

C 2 1037
 B 2 27 29
 K 2 28, 29

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

Ñ1 V1 B Dn1(m as in text) n2 Ds-s फा(Ds फ)ल्लुन पाहुनंदन, S (Gs om) फल्लुनो(G1 2 न्यो, in G1 corr pr m to नो)न्यद्वि(T1 G4 5 न्यान्वि)सृज्य स. Cd cites फल्लु (as in text) — *) B1 6 D2 न्सहका-बोजान्, D4 न्सह कावोजैर्, T1 G4 5 न्सहकावोजैर्, G1 6 न्सहकाश्चोत्रान्, G2 न्सह कामोजैर् — *) Ś1 K Ds व्यजयत् — T1 G2 4(om line 4) s 6 M2 ins after 22 G1, after 23.

279* यवनाश्च महाराज शकाश्च व्यजयद्युधि ।

किरातान्सभयान्खान्सलान्काचान्वहुवृत्तान् ।

नीरानुत्पासिकाश्चैव स्लेच्छांश्चान्सहस्रश ।

तान्सर्वानजयत्पार्थो धर्मराजप्रियेप्सया ।

[(L 1) G1.2 M2 यवनान्स (G1 नाश्च) महाराजा G1 शकाश्च, G2 M2 वकाश्च — (L 2) T1 सहसान्, G2 M2 सहयान्, G4 सह तान्, G5 डमकान् (for समयान्) G1 6 खड्गान्, G4 5 सर्वान् (for खवान्) T1 खुरान्, G4 5 खरान् (for खलान्) T1 सवभृकान्, G4 सुवभृकान्, G5 सवभृकान् (for बहुवृत्तान्) G2 सुद्राक्षौचान्सलान्काचान्, M2 कुरराश्च सहस्रकान् — (L 3) T1 तीरानुवासकां, G2 M2 तीरानु पसकां, G4 तीरामिपासिकां G1 स्लेच्छान्न्यान्]

23 T1 Gs-s read 23^a-25^b after 271* (of v1 2 23 16), T1 Gs repeat 23^a-25^b here, G4 repeats 25^a only — *) G1 5 6 ते (for ये) — *) K1 च ते, Ds वन (for वने) G1.5 6 चैव (for ये च) — *) K4 transp तान् and सर्वान् S (except M1) युधि (for प्रभु) Ds तान्विजिग्ये धनजय

24 For sequence of T1 Gs-s, of v1 23 — *) K2 लोकान्, K4 मौकान्, Ds होलान्; T1 G1 2 4 तत्, Gs, s(both times) गत (for लोहान्) G5 (first time) परमकांभो Ś1 लहान्परमकांभोजान्, K1 पंड्या न्परमकांभोजान्, V1 लंघकान्परकांभोजान्, B1 2 4 6 महाकदर कावो; B8 महाकधकवो, B5 Ds 4 5(marg sec m) लंपाकान्परकावो, D1 2 मदा(D2 हा)कदककावो — *)

D1 ऋषिकान्, T1 G5 (first time) M2 ऋषी, G1 हृषि, G5(second time) 6 हृषी — *) K4 सहिताश्च, Ñ1 V1 B2-4.6 D1 2 सहितस्त्रैर्; G (Gs both times) सहितैस्त्रैर् (G1 तैस्त्रै T1 (both times) सहितैस्त्रैर्महाबाहुर् — *) T1 (both times) अज (for व्यज).

25 G2 om 25^a-26^b. For sequence of 25^a in T1 Gs-s, of v1 23 — *) K1 हृषीकेषु तु; Ñ1 V1 B Dn D1 2 4 ऋषिकेष्व (B2 केना)पि, Ds 6 ऋषी(Ds पि)के-प्वति; T1 ऋषीर्किर्पितु (s10), G1 हृषीकेषु तु; G4 (sup in) ऋषिकेषु तु, G5 (first time) हृषिकेषु तु, G5 (second time) M हृषीकेषु तु, G6 येषु केषु तु — *) T1 G1 5 6 5 (second time) 6 M बभूव सुभयंकर — Gs om. from 25^a up to stanza 6 of the next adhy — *) G4 सकाश. — *) K4 परमार्षिक, Ñ1 V1 B Dn1 D1.8-5 परस्त्रु(Ds स्त्रु, D4 स्त्रिष्टु; Ds स्त्र)पिक, Ds (before corr) परावृषिक, T1 G4 5 परं वृषिक, G1 6 परमैपि(Gs पी)क, M परमर्षिक

26 Gs om 26, G2 om 26^a (of v1 25) — *) Ds निर्जित्य. Ks T1 M तदा, G1.4-6 तथा (for ततो) K1 राजा B1 2 D1 2 स विनिर्जित्य समरे — *) K1 हृषि; Ks T1 G4 ऋषी, K4 मृषि, G1 6 हृषी — *) V1 B1 5 6 6 Dn Ds-s M2 शुकोदरसमा(Bs हया)सत्र — Ds om 26^a. — *) Ś1 न्यानौतयानेव चाप, K4 Ds ननेकानपि चाप, Ñ1 V1 B2 4-6 Dn नुत्तरा(Dn1m ननेका)नपरानपि, B1 न्हयानेवापि चापरान्, B8 D1.2 4 5 नुत्तमानपरानपि, G1 नुभयते च चापरान्, G2 न्सुहयानेव चाप — After 26, N (Ds om) ins

280* जवनानाशुगाश्चैव करार्यं समुपानयत् ।

[Ks पवनान्, Bs D1 2 य(D2 या)वनान् K1 2 जवमाना-शुगाश्चैव D1 करार्य, D4 6 करार्य]

— On the other hand, S (Gs om) ins after 26

281* तत स जित्वा वीभत्सुभौरत चर्पकं तदा ।

अन्यान्वै दिव्यवर्षांश्च जितवान्कुलपर्वतान् ।

२५

C 2. 1038
B 2. 25. 1
K 2. 29. 1

वैशंपायन उवाच ।

स श्वेतपर्वतं वीरः समतिक्रम्य भारत ।
देशं किंपुरुषावासं द्रुमपुत्रेण रक्षितम् ॥ १
महता संनिपातेन क्षत्रियान्तकरेण ह ।
व्यजयत्पाण्डवश्रेष्ठः करे चैव न्यवेशयत् ॥ २
तं जित्वा हाटकं नाम देशं गुह्यकरक्षितम् ।

जनमेजय ।

कथं स जितवान्पार्थो दिव्यान्वर्षान्सपर्वतान् ।
आनुपूर्व्यां च मे शस नामभि सह वै द्विज ।

वैशंपायनः ।

स जित्वा भारत वर्षं यलाद्राजा धनजयः । [5]
दस्युश्चाप्यजयत्सर्वान्कुक्षौ हिमवतो यलात् ।

[(L 1) G₁ s तथा (for तदा) G₂ M₁ भारत वर्षमुत्तम
— (L 2) M₁ नव (for दिव्य-), and कुलपर्वतै — (L 3)
G₂ च सवत (for सपर्वतान्). — A few MSS om. वैशं
before line 5 — (L 5) T₁ G₁ s राजन् (for राजा).
— (L 6) G₁ s यथा (for यलात्)]

27 G₂ om. 27 (of v 1 25) — ^a) B₂ समरे (for
सम्राजे) — ^b) K₂ समिष्कुट, K₄ D₂ सनिकुट, D₄
सुनिष्ठिर; T₁ विनिष्क्रमन्; G₁ स निष्क्रमन्; G₂ स निष्क्रमत्;
G₄ स व्यनिष्क्रमत् (G₂ 'म'), G₂ स निष्क्रमन्; M समतत
(for सनिकुटम्) Cd निष्कुटो गृहाराम, Cn निष्कुट
द्रौलविशेष — ^c) K₁, 2 D₂ s s श्वेत (for श्वेत) — ^d)
N₁ V₁ B D (except D₂) न्य (B₂ प्रा)विशत् T₁ G₂ M₂
भरतर्षभ, G₁ s s M₁ भरतर्षभ

Colophon om. in G₂. — Sub-parvan : Ś1 K₁-2 B₁
G₂ दिग्विजय K₄ B₂-2 D G₁ M₂ (all om sub-parvan
name) mention only अर्जुन (K₄ D₂ उत्तर; B₂ Dn D₁
फाल्गुन) दिग्विजय — Adhy name G₁ भारतवर्षविजय,
G₂ हिमवत्प्रवेश — Adhy no (figures, words or
both) K₁ (marg) s 24 (as in text), K₂ D₂ 25,
Dn₁ 27, S (G₂ om) 29 — S'loka no. Dn₁ D₂
29, T₁ 32, M₁ 28

25

1 G₂ om 1-6 (of v 1. 2 24 25) G₂ om the
ref. — ^a) K₁ D₁, 2 G₄ s श्वेत (for श्वेत) Ś1 चैव; K₄

पाकशासनिरव्यग्रः सहसैन्यः समासदत् ॥ ३
तांस्तु सान्त्वेन निर्जित्य मानसं सर उत्तमम् ।
ऋषिकुल्याश्च ताः सर्वा ददर्श कुरुनन्दनः ॥ ४
सरो मानसमासाद्य हाटकानमितः प्रभुः ।
गन्धर्वरक्षितं देशं व्यजयत्पाण्डवस्ततः ॥ ५
तत्र तिच्चिरिकल्माषान्मण्डूकाक्षान्दयोत्तमान् ।

D₂ श्रीमान् (for वीर) — ^a) N₁ D₁ भारत; V₁ B₂-2
Dn D₂-2 वीर्यवान् — D₂ reads 1^d-3^a on marg
(see. m) — ^d) D₂ राज, S (G₂ om) राम (for
द्रुम) Ś1 K₄ D₁ s पालित (for रक्षितम्)

2 G₂ om 2 (of. v 1 1) — ^b) Ś1 K₄ वै; B₂-2
D₂ s च; G₁ s M हि (for ह) D₁ s क्षत्रांतकरेण ह; G₂
क्षत्रियातवरेण हि — ^c) V₁ B₂-2 Dn D₂-2 S (G₂ om)
अज (for व्यज) — ^d) Ś1 करे चैव, K₁ V₁ B₁-2 Dn
D₂-2 करे चैन; T₁ G₁ s s कर चैव G₁ s न्यवेदयत्

3 G₂ om 3 (of v 1 1) — ^a) K₁-2 स (for त)
G₁ नीत्वा (for जित्वा) G₂ हाटकान् — ^b) B₁ गुह्यकर-
रक्षित; D₂ s गुह्यकरक्षक (D₂ 'क्षित') — ^c) K₂ s D₂ s
सहसैन्यसमा; T₁ G₁ s M ससैन्यो वशमानयत्, G₂ s s
ससैन्यो (G₂ 'न्ये) वै समाविशत् (G₂ 'नय)त्

4 G₂ om. 4 (of v 1 1) — ^a) Ś1 D₁ तं तु, K₂
तास्तु B₂ s द्वात्वेन; G₂ सत्वेन. — ^b) K₂ s सरसुत्तमं,
B₁ s सर उत्तर. — ^c) D₂ ऋषी. K₂ N₁ V₁ B₁ s Dn
D₁ तथा, B₁ च तान्, D₂ तत्, D₂ तदा (for च ता) Ś1
ऋषिकुल्यास्तया साध्यान्, S (except M₁, G₂ om) ऋषि
कुल्याश्च तान्सर्वान् — ^d) Ś1 विजित्य कुरुनन्दन

5 G₂ om 5 (of v 1 1) — ^a) K₁ D₂ S (G₂
om) transp सर and मानस B₁ s s D₁ सरश्च मानस
प्राप्य — After 5^a, G₁ s ins a passage given in
App I (No 13) — G₁ s om 5^a-6^d — ^b) Ś1
हाटकम् T₁ G₁ s अजयत् (for अभित) V₁ हाटकाना च
स प्रभु, G₂ हाटकानमितप्रभान् — Ś1 om (hapl)
5^d-7^a — ^c) K₂ V₁ B₂-2 Dn D₂-2 G₂ M₂ अजयत्
K₁ B₁ पादवस्तदा; V₁ पादव प्रभु, B₂ s D₂ G₂ पादुनन्दन,
D₁ यदुनन्दन, M₂ पाकशासनि

6 Ś1 G₁ s om 6 (of v 1 1, 5) — ^a) B₂ Dn₂
D₁ s ततस् (for तत्र). K₄ D₁ 'रकल्माषान्, D₂ om
'रवर्णा'न् (gloss?). — ^b) K₁, 2 मादूकाक्षान्, K₂ s B D

लेभे स क्रमत्यन्तं गन्धर्वनगरात्तदा ॥ ६
 उत्तरं हरिवर्षं तु समासाद्य स पाण्डवः ।
 इयेप जेतुं तं देशं पाकशासननन्दनः ॥ ७
 तत एनं महाकाया महावीर्या महाबलाः ।
 द्वारपालाः समासाद्य हृष्टा वचनमब्रुवन् ॥ ८
 पार्थ नेदं त्वया शक्यं पुरं जेतुं कथंचन ।
 उपावर्तस्व कल्याण पर्याप्तमिदमच्युत ॥ ९
 इदं पुरं यः प्रविशेद्भुवं स न भवेन्नरः ।
 प्रीयामहे त्वया वीर पर्याप्तो विजयस्तव ॥ १०

न चापि किञ्चिज्जेतव्यमर्जुनात्र प्रदृश्यते ।
 उत्तराः कुरवो ह्येते नात्र युद्धं प्रवर्तते ॥ ११
 प्रविष्टश्चापि कौन्तेय नेह द्रक्ष्यसि किञ्चन ।
 न हि मानुषदेहेन शक्यमत्राभिवीक्षितुम् ॥ १२
 अथेह पुरुषव्याघ्र किञ्चिदन्यच्चिकीर्षसि ।
 तद्ब्रवीहि करिष्यामो वचनात्तव भारत ॥ १३
 ततस्तानब्रवीद्राजन्नर्जुनः पाकशासनिः ।
 पार्थिवत्वं चिकीर्षामि धर्मराजस्य धीमतः ॥ १४
 न प्रवेक्ष्यामि वो देशं बाध्यत्वं यदि मानुषैः ।

C. 2. 1052.
B 2. 25. 15
K 2. 29. 74

(D₈ marg. as in text) G₂ मंढूकाख्यान्, T₁ मंढूका^३न्,
 G₂ M समुद्रा (M₁ 'ला)क्षान् — °) K₁ ३ ४ G₂ सकलम्,
 K₂ स फलम्, M₁ स कम् B₁ अभ्येत्य, B₂ M अत्यर्थ
 (for अत्यन्त) D₈ लेभे सकलरत्नानि — °) K₂-4 B₄ D₂
 'नगर, D₈ 'नगरे K₂-4 N₁ B₁-३ ६ D₁ ३ ६ तथा; B₄
 महत्, D₈ तत (for तदा) — A' passage given in
 App I (No 13) is ins in S after 6 (in G₁ ६ after
 5^a, in G₈ after 2 24 21)

7 S₁ om. 7^{ab} (cf v l 5) — °) B₂ यहिर्वर्षम्,
 G₁ ६ M कुरुवर्षं K₁ ४ D₈ च, D₁ तु (for तु) — °) N₁
 V₁ B₄ ३ D_n D₈-३ transp समासाद्य and स K₂ ३ च
 (for स). S धनंजय (for स पाण्डव) K₁ ४ D₈
 समासाद्याय पाण्डव — After 7^{ab}, S ins

282* विद्याधरगणाश्चैव यक्षेन्द्राश्च विनिर्जयन् ।

तत्र लेभे महात्मा वै वासो दिव्यमनुत्तमम् ।

किन्नरद्रुमपुत्राश्च तत्र कृष्णाजिनान्वहून् ।

याज्ञीयांस्तान् तदा दिव्यास्त्र लेभे धनजय ।

[(L 2) G₈ महाबाहुर (for महात्मा वै) — (L 3)
 G₈ ६ किन्नरान्द्रुमपुत्राश्च — (L 4) G₈ याज्ञीयाश्चैव ये दिव्यास्त्र]
 — °) D₈ देश (for जेतुं) G₂ M तस्योर्ध्वं (for त देश)
 K₈ B₁ G₈ (by transp) इयेप देश त (B₁ ते) जेतु
 — °) G₂ M त देश पाण्डनन्दन

S ^{ab}) B₄ ६ तत्र (for तत) K₁ एव, B₂ एतं
 B₁ ३ D_n D₈-३ T₁ G₈-३ transp 'काया and 'वीर्या
 N₁ V₁ B₄ ४ D_n २ 'वीर्यं (for 'काया), and 'काया (for
 'वीर्या) G₁ तत एन महाकाय महावीर्य महाबल — °) N₁
 समागम्य, B₄ समाहृष्टा — °) B₄ इद, T₁ G₂ ३ हृष्टा;
 G₁ ६ M हृष्ट, G₈ ४ हृष्टा (for हृष्टा)

9 °) B₁ जातु (for पार्थ) D₈ (corrupt) पथा
 नेदपुर शक्य — °) D₈ त्वया, G₂ पुनर् (for पुर) — °)
 S₁ उपारमस्व B (except B₄) D₁ ३ ४ कल्याण — °) S₁

उच्यते, K₄ अच्युत, G₂ अर्जुन.

10 °) K₄ N₁ V₁ D_n D₈ ३ ६ transp. स and न
 K₂ D₄ G₈ om न B₁ ४ भुवन स (for भुव स न). K₁
 विदोन् (for भवेन्). — °) S₁ प्रीयामहे, D_n ३ D₈ T₁
 G₁ ३ ६ प्रीयामहे.

11 °) D₁ ३ स (for न) S₁ N₁ V₁ D_n M₂ चात्र;
 K₁-३ चैव (for चापि) K₈ कर्तव्यम् (for जेतव्यम्).
 — °) G₂ प्रविश्य ते G₁ ६ अर्जुनो (G₈ 'ने- नात्र दृश्यते.
 — °) G₁ उत्तरा — °) S₁ transp नात्र and युद्धं

12 °) B₁ प्रविष्टोपि च, B₂ D₂ 'ष्टोपि तु, B₄-६ D_n
 D₈-३ 'ष्टोपि हि, D₁ 'ष्टोपि तु (for 'ष्टश्चापि). S₁ कौन्तेये
 — °) K₄ M₁ न च, G₈ न हि, M₂ न स (for नेह) G₁ ३
 कंचन. G₂ नाद्रक्ष्यसि नरैर्भुवि — °) G₂ 'वेपेण (for
 'देहेन) — °) T₁ G₁ ४-६ अत्रापि, G₂ तत्रापि (for
 अत्रापि-)

13 °) B₁ यथेह, B₈ तथेह, M₁ अथ हे G₈ पुरुष-
 व्याघ्रात् — °) K₈ चिकीर्षय; T₁ G₂-३ M चिकीर्षितं
 G₁ ६ कियदस्ति चिकीर्षित — K₈ om. 13^a-14^a — °)
 K₂ तद्ब्रूहि न; N₁ B₈ G₁ ३ ६ M तद्ब्रूहि, V₁ B₂-३ D_n
 D₁ ३ ४ तत्प्रब्रूहि, B₁ तद्ब्रूहि, D₂ एतद्ब्रूहि, G₈-३ तद्ब्रूहिपि.
 K₁ तद्ब्रूहिहि (व) करिष्यामि — °) G₁ ३ M वचन तव

14 K₈ om 14 (of v l 13). — °) S पाण्डव (G₈
 अग्रवीत्) (for अर्जुनः). S₁ K (K₈ om) D₈ परवीरहा;
 V₁ B D_n D₁-३ प्रहसज्जिव (for पाक, as in N₁ S).
 — °) N₁ धर्मत. (for धीमं). — After 14, T₁
 G₈-३ ins.

283* कृष्णस्य शासनाच्चैव पार्थिवत्वं चिकीर्षितम् ।

[G₄ वचना (for शासना)]

15 °) S₁ को देश, K₈ G₈ वै देशं, D₈ देश तं — °)
 K₁-३ अगम्य, K₄ D₈ वजित, N₁ वज्येय, V₁ अजितं, B
 (B₂ marg) D_n D₈-३ विरुद्धं, B₂ (orig) D₁ ३ न जित

मुधिष्ठिराय यत्किञ्चित्करवन्नः प्रदीयताम् ॥ १५
ततो दिव्यानि वस्त्राणि दिव्यान्याभरणानि च ।
मोकाजिनानि दिव्यानि तस्मै ते प्रददुः करम् ॥ १६
एवं स पुरुषन्याग्रो विजिग्ये दिशमुत्तराम् ।
संग्रामान्सुबहून्कृत्वा क्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा ॥ १७
स विनिर्जित्य राज्ञस्तान्करे च विनिवेश्य ह ।

धनान्यादाय सर्वेभ्यो रत्नानि विविधानि च ॥ १८
ह्यांस्तिचिरिकल्माषाञ्छुकपत्रनिभानपि ।
मयूरसदृशांश्चान्यान्सर्वाननिलरंहसः ॥ १९
वृतः सुमहता राजन्वलेन चतुरङ्गिणा ।
आजगाम पुनर्वीरः शक्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ॥ २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

(for ग्रन्थत्वं) B यद्यद्वया' स्य (G₁ 'इयास्य, G₂ 'इयान्त;
G₃ 'इय हि, G₄ 'इय स्य) सानुपै' — °) K₁ ३ यः
कश्चिद्, K₂ M₁ च कश्चिद्, G₂ M₂ च किञ्चित् — °) K₁ ३
कर' समुपदी (K₂ 'नी'यतां; K₃ * * * समुपनीयतां; K₄ D₂
कर न. (D₃ तु) सप्रदी'; N₁ V₁ B Dn D₁ ३-३ M₁ कर (B₀
कर)पण्य प्रदी', D₀ कर तत्र प्रदी', T₁ G₃-३ करमत्र प्रदी';
G₂ ३ ३ M₂ कर (M₃ 'रः) साधु प्रदी'. — After 16,
G₁ ३ ins *

284* नो चेत्कृष्णेन सहितो योधयिष्यामि पालका ।

16 °) D₂-३ transp दिव्यानि and वस्त्राणि — G₂
om. 16°-18° — °) K₁ D₂om सौत्तिकानि च; K₂-4
मौकाजिनानि, N₁ V₁ B₁ 4-३ Dn D₂-३ क्षौमाजि'; B₂ ३ ३
D₁ ३ मुक्ताजि'; D₀ शुभ्राजि', G₀ रत्नाजि', M₁ (inf lsn.)
Cv योगाजि' B₂ वस्त्राणि; T₁ G₃ ३ M₂ शुभ्राणि (for
दिव्यानि) G₁ रत्नामौकानिजनानि; G₂ मेपाजिनानि तस्यैते,
G₄ कयळाजिनानि शुभ्राणि (hypermetrio). — °) N₁ B
(except B₂) D (except D₀) तस्य ते, G₂ तथा च.

17 G₂ om 17 (cf v 1 16) Śī om. 17^{ab} — °) K₂
V₁ B₁ 4-३ Dn विजित्य — After 17^{ab}, T₁ G₃ ins

285* सुदर्शनद्वीपमिदं कारुण्येन भरतर्षभ ।

— °) Śī K₂-4 D₀ त्रिविधान्, D₄ स यद्वन् — °) Śī
K₂-4 D₀ M₁ बहुमिस् (for दस्युमिस्) Śī K₂ ३ तदा
(for तथा) G₁ ३ देवगणर्वसानुपै.

18 G₂ om 18 (cf. v 1 16), G₁ ३ om. 18^{ab}
— °) G₄ हि (for वि-) K₂ ३ तान्सर्वान्, K₄ तान्राज्ञः;
D₀ राजन्यान्; T₁ राजास्त्रान् — °) Śī करे वै; N₁ करेण,
T₁ G₃-३ करेण (for करे च) Śī K₁ V₁ B₂ T₁ G₃-३ M
च, B₁ स', B₂ ३ Dn D₂-३ तु (for ह) K₄ तान्करे च
न्यवेश्य ह — °) D₁ ३ धनमादाय K₂ ३ राजभ्यो, G₁
मये' (for सर्वे')

19 °) K₂ 4 D₁ ३ ३ 'क्षित्तिर'. — °) Śī शुभान् (for
अपि) K₁ शुकोदरशुभानपि — °) K₁-३ N₁ V₁ B₁ ३-३

Dn D₂-३ T₁ G₃-३ मयूरसदृशानन्यान्; D₀ मयूरविच्छवणांश्च
— °) T₁ G₂ लोभान् (for सर्वान्)

20 °) T₁ G₂-4 M₁ स (for सु) G₁ ३ तत् समाहृता
राजन् — °) G₀ निर्जगाम K₂ पुरं (for पुनर्). B₂ ३
D₁ ३ धीमान् (for धीर) — After 20, V₁ B D T₁
G₃ ins

285* धर्मेराजाय तत्पार्थो धनं सर्वं सवाहनम् ।

न्यवेश्यदनुजातस्तेन राज्ञा गृहान्ययी ।

[(L 2) B₂ अवेद' V₁ B₂ G₃ गृह (for गृहान्)]

Colophon — Sub-parvan Śī दिग्विजय K
B₁ ३ ३ Dn D₁ ३ ३ ३ (all om sub-parvan namo)
mention only उत्तरदिग्विजय, B₂-4 G₁ M (likewise)
only अर्जुनदिग्विजय, D₂ ३ only अर्जुनस्योत्तरदिग्विजय
(followed by समाप्त); G₃ only धनजयस्योत्तरदिग्विजय
— Adhy name K₂ अर्जुनागमन — Adhy no.
(figures, words or both) K₁ (marg sec. m) ३ 25
(as in text), K₂ D₂ 26, Dn₁ 28, B 31. — S'loka
no K₂ 20, K₃ 18, Dn D₁ ३ 21

26

1 °) G₁ ३ धर्मसूनुम् K₂ D₁ G₄ M₁ (inf lsn.
as in text) अनुप्राप्य N₁ V₁ धर्मेराजान्यनुजात' — °) Śī
K₄ B₂ D₂-३ प्रययौ पुरुषर्षभ (D₂ 'भ'), N₁ V₁ B₁-4 ३
D₁ ३ प्रययौ भरतर्षभ (B₂ ३ 'भ')

2 °) G₁ ३ महावल्लय चक्रेण — °) K₂ T₁ G
पर (G₁ पुरा) राष्ट्रविमर्दि (G₁ 'र्द')ना, V₁ B₄ परराष्ट्रमर्दिना
— After 2^{ab}, V₁ B D M₂ ins

286* हस्त्यश्वरथपूरेण दक्षितेन प्रतापवान् ।

— °) K₂ G₁ वृत्तो, V₁ D₂ ततो; D₄ घृतो Śī K₂ B₂
D₂ T₁ G₃ ३ M भरतशार्दूल, G₁ भारतशार्दूलो — °) K₄
G₀ द्विपतां शोकवर्धन'; G₂ द्विपा शोकवि'. — After

२६

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु भीमसेनोऽपि वीर्यवान् ।

धर्मराजमनुज्ञाप्य ययौ प्राचीं दिशं प्रति ॥ १

महता बलचक्रेण परराष्ट्रावमर्दिना ।

वृत्तो भरतशार्दूलो द्विपच्छोकविवर्धनः ॥ २

स गत्वा राजशार्दूलः पाञ्चालानां पुरं महत् ।

पाञ्चालान्विविधोपायैः सान्त्वयामास पाण्डवः ॥ ३

ततः स गण्डकीं शूरो विदेहांश्च नरर्षभः ।

विजित्याल्पेन कालेन दशार्णानगमत्प्रभुः ॥ ४

तत्र दशार्णको राजा सुधर्मा लोमहर्षणम् ।

कृतवान्कर्म भीमेन महद्युद्धं निरायुधम् ॥ ५

भीमसेनस्तु तद्वृष्ट्वा तस्य कर्म परंतपः ।

अधिसेनापतिं चक्रे सुधर्माणं महाबलम् ॥ ६

ततः प्राचीं दिशं भीमो ययौ भीमपराक्रमः ।

सैन्येन महता राजन्कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ ७

सोऽश्वमेधेश्वरं राजत्रोचमानं सहानुजम् ।

C 2. 1086
B 2. 29 8
K 2. 30 8

2, S reads for the first time 8^a-9^b, repeating the lines in their proper place (G1.6 read them here only)

3 *) K1 गजशार्दूल (sic), K2 & G3 राजशार्दूल, N1 V1 B Dn D1-5 M नरशार्दूल (M °ल) — After 3^a, D1 repeats 2^a-3^a — b) K1 2 & N1 V1 B Dn D4-6 पञ्चाल° T1 G2-5 M transp पुर and महत् G1.6 ययौ (for महत्) — °) K1.2 & N1 V1 B Dn D4-6 G1.6 M पञ्चाल° — °) S1 K2 (marg sec m) D6 शमयामास, K1-3 साध°, B8 5 6 शात्व° S1 K4 D6 भारत; G1 6 गर्वितान् (for पाण्डव) — After 3, T1 G (except G2) ins

287* किञ्चित्कर समादाय विदेहानां पुर ययौ ।

4 G1.6 om. 4^{ab} — °) K1 गण्डकीं, K4 गडकीं, N1 B1 Dn D6 गण्डकान्, B8 D8-5 कुडिन, T1 कदकीं, G2 कटकीन्, G3 कटकीन्, G4 कटकिं, G5 कटकीं, M1 कडकीन्, M2 कडकिं Cd cites गडकी K1 N1 T1 G8-5 वीरो, B8 D8-5 गत्वा (for शूरो) K8 तत° सगलुकान्दूरो (sic), V1 B8 तत° स गडकीयांस्तु, B1 तत° कण्डकान्दूरो, B2 तत° स गडकीभाश्च, B8 D1 2 तत° स गडकीयाश्च — °) B8 विदेहास्तु, B8 D4 5 सिधुराज, D8 भीष्मक स, G2 विदेशाश्च Cd cites विदेहा (=मिथिलां) S1 K2 & G8 नरर्षभ, B1 2 6 D1 2 महाबल° N1 B4 Dn D6 विदेहान्नरर्षभ° — °) K4 स विजित्याल्पकालेन — °) K2 दशार्णान्, D1 दशार्णाम्, D6 दशार्णम्, Cd as in text. N1 V1 B (except B2) Dn D8 4 S अजयत्

5 G1.6 om 5^{ab} — °) G2 तदा (for तत्र) K4 B2 दशार्णको, D6 दशार्णको — °) K2-4 T1 G4 5 M2 सुधर्मा, N1 सुधर्मा K1 8 B1.2 6 D1.2 लोमहर्षण,

18

T1 G2-5 M रोमहर्षण° (G4 M °णं) — °) T1 G8-5 अद्भुत (for कृतवान्) S1 K B8 Dn D8-6 कृतवान्भीमसेनेन (D6 °नस्तु), G1 6 सुधर्मा तत्र भीमेन — °) S1 महयु°, K4 B1 सह युद्ध, T1 G2 5 M युधि चक्रे (for महद्युद्धं) B2-4 6 D1 2 सह युद्धे (D1 शुद्ध) द्वायुध°, G1 6 रण चक्रे सुदारुणं, G8 4 युद्ध (G4 °धि) चक्रे निरायुध

6 °) K8 Dn D1 2 T1 G1.8.4 6 तं (for तद्) — °) S1 K D6 transp. तस्य and कर्म V1 B8-5 Dn D8-5 महात्मानं, G8 परतप — After 6^{ab}, T1 G1 8 5 6 ins .

288* बल सर्वसमवष्टभ्य परिचक्राम मण्डलम् ।

पोथयित्वा पुर सर्वं सुवर्माणं ततोऽजयत् ।

[(L. 2) G1 नृप, G6 नृपो (for ततो)]

— °) V1 अय, B8 अय, B8 T1 G यु (G8 वि)धि; Cd अधि (as in text) B8 कृत्वा (for चक्रे) — °) S1 K2-4 D6 S सुवर्माणं, N1 सुश° B1 2 6 D1.2 नराधिपं (for महाबलम्)

7 G1.6 om 7^{ab} — °) M2 तत्र (for तत) B8 प्राची — °) S1 K4 D6 प्रययौ भीमविक्रम° — °) S व (G6 कालेन (for सैन्येन) K4 D6 युक्तः (for राजन्) — After 7, G4 reads 9^{ab}

8 S reads (for the first time) 8^a-9^b after 2, repeating the lines here (G1.6 read them after 2 only) — °) S1 सोऽश्वमेधेश्वर, G1 6 अप्रमेयबल, M1 (second time) अश्वमेधेश्वर T1 G2-5 M (all first time) अप्रमेयबल राजन् — °) K D6 महाभुज; N1 V1 B Dn D1-5 T1 G4 5 M1 (last four second time) स (D1 म)हानुग, G8 (second time) महाबल — °) D1 जीगाय, G1 जगाद, G4 (second time) जगाय.

जिगाय समरे वीरो बलेन बलिनां वरः ॥ ८
 स तं निर्जित्य कौन्तेयो नातितीव्रेण कर्मणा ।
 पूर्वदेशं महावीर्यो विजिग्ये कुरुनन्दनः ॥ ९
 ततो दक्षिणमागम्य पुलिन्दनगरं महत् ।
 सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् ॥ १०
 ततस्तु धर्मराजस्य शासनाद्धरतर्पणः ।
 शिशुपालं महावीर्यमभ्ययाज्जनमेजय ॥ ११
 चेदिराजोऽपि तच्छ्रुत्वा पाण्डवस्य चिकीर्षितम् ।
 उपनिष्क्रम्य नगरात्प्रत्यगृह्णात्परंतपः ॥ १२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पक्षिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

K₁ समये, K₂ स मेदिनी (sic), G₂ (first time) स तदा
 B₂ धीरो. — ^a) Ś₁ K₂ वरं (K₂ also वर as in text)
 B₁ बलेन महता वृत

9 For S of v 1 8 — ^b) T₁ नातीतीव्रेण — G₂
 reads 9th after 7 — ^c) K₂ पूर्वा दिशां V₁ पूर्वदेशा
 धिप सत्ये — ^d) G₁ विजित्य

10 ^a) K₁ s D₂ s M₂ आगत्य; B₂ s D₁ s T₁ G M₁
 आसाद्य — ^b) S प्रति (for महत्) — ^c) Ś₁ वशी,
 K₂ वश D₂ (m as in text) सुकुमारेण युद्धेन — ^d)
 B₂ सुजित (for सुमित्र) K₂ s जनाधिप (K₂ 'प)
 Ś₁ वसुमित्र नराधिप; D₂ वशे चक्रे नराधिप (m सुमित्र च
 जनाधिप)

11 G₁ s om 11^{ab} — ^a) T₁ G₂ s s M तत स,
 G₄ तत्तस्य — ^b) Ś₁ K₂ s B₁-2. s D₁ s s भरतर्पण,
 N₁ पाण्डवर्पण, T₁ G₂-s M कुरुनन्दन (G₂ 'न) — ^c)
 T₁ G₂ s महायाहुम्; G₄ महीपालम् (for महावीर्यम्)
 G₁ s शिशुपालपुर राजन् — ^d) N₁ V₁ B (except B₂)
 D (except D₂) अभ्यगात् G₁ s ययौ माहिष्मतीं पुरीं

12 ^a) G₂ चेदिराजोय — ^c) D₂ (marg see m)
 भयात् (for उप) K₂ s D₂m भयात्पिष्काम्य, K₄
 उपसगम्य, D₄ उपनिष्काम्य — ^d) K₁ s N₁ V₁ Dn D₂
 परतप; B₁ s s D₁ s अरिदम (B₁ 'म)

13 ^b) K₁ s V₁ B₂ s s D₁ s om 'नृपौ, K₄ G₂ s
 'पती (for 'नृपौ) G₄ तथा — ^c) K₂ s T₁ G₂ s s
 उभयो राजकुलो, G₁ s एतावुभावप्युभयो, G₄ उभयो
 स्तुष्टयो राजन् — ^d) Ś₁ K₂ s G₂-4 कुशल; G₁ s M
 कौशल K₄ पर्यपृच्छत, B₂ 'तो, D₂ 'तौ, G₁ s
 परिपृच्छतां

14 ^a) B₂ T₁ G₂ निवेक्ष्य Ś₁ K₂ s D₂ T₁ G₂-s

तौ समेत्य महाराज कुरुचेदिदृष्टौ तदा ।
 उभयोरात्मकुलोः कौशल्यं पर्यपृच्छताम् ॥ १३
 ततो निवेद्य तद्राष्ट्रं चेदिराजो विशां पते ।
 उवाच भीमं प्रहसन्किमिदं कुरुपेऽनघ ॥ १४
 तस्य भीमस्तदाचरुयौ धर्मराजचिकीर्षितम् ।
 स च तत्प्रतिगृह्यैव तथा चक्रे नराधिपः ॥ १५
 ततो भीमस्तत्र राजनुपित्वा त्रिदशाः क्षपाः ।
 सत्कृतः शिशुपालेन ययौ सवलवाहनः ॥ १६

तद्राज्य, G₁ s तं दृष्ट्वा — ^b) T₁ चेदीराजो; G₁ चेदिराज
 — ^c) B₁ वीर (for भीम). — ^d) K₂ D₂ कुरुते;
 B क्रियते

15 D₄ om 15^e-16^d — ^a) K₄ N₁ V₁ B₁-s D
 (except D₁ s, D₄ om) स च त, T₁ G₂ तस्य च, G₁ s स च
 तां, G₂ s तद्वच, M₁ स चाज्ञां D₂ 'गृह्यैव, T₁ (corrupt)
 'गृहेतु — ^d) Ś₁ तदा नृप, K₁ नराधिप; T₁ G₂ परंतप
 (G₂ 'प)

16 D₄ om. 16 (of v 1 15) — ^a) Ś₁ transp
 ततो and तत्र D₁ तु तं (for तत्र) S भीमसेनस्तदा
 (G₄ 'था) राजन् — ^b) Ś₁ D₂ T₁ G₁ s 4-s M₁ त्रिदशा
 क्षपा; G₂ द्वादशा क्षपा, M₂ त्रिदशस्त्रपा Cd cite त्रिदशा
 (as in text) — ^d) Ś₁ K₁-s D₂ सुखी (for ययौ)

Colophon — Sub-parvan Ś₁ K₁-s B₂ दिग्विजय
 K₄ B₁-s D G₁ M₂ (all om sub-parvan name)
 mention only भीम (K₄ D₂ पूर्व, B₁ पूर्वादि; D₂ G₁ M₂
 भीमसेन) दिग्विजय, G₂ likewise only भीमपूर्वदिग्विजय,
 M₁ only भीमविजय — Adhy no (figuros, words
 or both) K₁ (marg see m) 25, K₂ D₂ 27,
 K₂ 26 (as in text), Dn₁ 29, S 32 — S'loka no
 K₂ s Dn 16, D₁ s M₁ 17

27

1 G₁-s s om. the ref — ^a) Ś₁ कुमारविजये; V₁
 B₂ s कुलिंदविजये, B₁ s (m as in text) पुलिंद;
 B कुणिंद — ^b) K₁ श्रेणिवत्तम्, T₁ श्रेणीमतम्, G₁ श्रेणि.
 Ś₁ K₁ s B₁ M₂ अवाज, B₂ तथाज, D₂ (m as in
 text) अपूज. — ^c) B₁ s कोपला; B₄ s Dn D₁-s

२७

वैशंपायन उवाच ।

ततः कुमारविषये श्रेणिमन्तमथाजयत् ।

कोसलाधिपतिं चैव बृहद्रथमरिन्दमः ॥ १

अयोध्यायां तु धर्मज्ञं दीर्घप्रज्ञं महाबलम् ।

अजयत्पाण्डवश्रेष्ठो नातितीव्रेण कर्मणा ॥ २

ततो गोपालकच्छं च सोत्तमानपि चोत्तरान् ।

मल्लानामधिपं चैव पार्थिवं व्यजयत्प्रभुः ॥ ३

ततो हिमवतः पार्श्वे समभ्येत्य जरद्रवम् ।

सर्वमल्पेन कालेन देशं चक्रे वशे बली ॥ ४

एवं बहुविधान्देशान्विजित्य पुरुषर्षभः ।

उन्नाटमभितो जिग्ये कुक्षिमन्तं च पर्वतम् ।

पाण्डवः सुमहावीर्यो बलेन बलिनां वरः ॥ ५

स काशिराजं समरे सुबन्धुमनिवर्तिनम् ।

वशे चक्रे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ ६

ततः सुपार्श्वमभितस्तथा राजपतिं क्रथम् ।

युध्यमानं बलात्संख्ये विजिग्ये पाण्डवर्षभः ॥ ७

C 2 1082
B 2. 30 8
K 2. 31 8

कोशला^१; G कौसला^१. Ś1 K D० कोश(Ś1 'स)लानाम-
धिपतिं — ^१) B1 D० अरिन्दमं, D० अरिन्दम, G० अयापि च
T1 G1.2 4-6 M कौसल्यममितीजसं.

2 ^१) B1.2 6 D1.2 च धर्मज्ञं, D० नु धर्मज्ञं; D०
सुधर्मज्ञं, S महीपालं (T1 G० 'ल). — ^२) K० V1 B1 6
Dn D० दीर्घयज्ञं, D० om. — ^३) S सततं भूरिदक्षिणं

3 N1 om. 3^१-8^१ — ^१) Ś1 गोपालवम्भ, K० 4 V1
B० 'कक्षं, Dn(1) 'लक्षं; D1.2 'कष्ट, D० 8 'कत्व
V1 तु (for च) S गोपालक च (G1.2 6 'लं चैव)
कौतेयो — ^२) K० सोत्तरामपि, V1 B D T1 सोत्तरानपि
K० केरलान्, V1 सोमकान्; B1 कोपलान्, B० 4 5 Dn० T1
कोसलान्, B० चोत्तमान्; B० Dn1 D1-5 कोशलान्; G M
ह्यंतपाल तथोत्तम (G० 'लमथोत्तर, G० 'ल तथोत्तर). — ^३)
G1.2 6 कौसल्यम् (for पार्थिव) V1 B०-5 Dn D०-5
चाजयत्, G1.2 6 अज^१, G० M० ह्यज^१

4 N1 om. 4 (of. v l 3) — ^१) Ś1 V1 B०
D (except D1.2) पार्श्वं B० ततश्च हिमवत्पार्श्वं — ^२)
V1 B (except B०) D1.2 समासाद्य (for समभ्येत्य)
K० om. from जरद्रव up to 5^१ (inclusive) K1 D०
(marg sec m) जरगवं, B1.2 जरोद्रव, B० 5 Dn D० 5
जलो(D० 'नो)द्रव, D० जनेश्वर S देशान्यहुविधान्वहून्
— After 4^१, G1.2 read 5^१. — ^३) K० V1 G1 4-6
D (except D०) वशः Ś1 K1.2 4 B० वशी (for बली)
T1 G2-5 M सर्वानल्पेन यत्नेन वशे चक्रे बलाद्वली (G०
'क्रे बहून्यलीन्), G1 6 सर्वानल्पेन वशमनयत्पाण्डुनदन^१

5 N1 om. 5, K० om 5^१ (of. v l 3, 4) — ^१)
Ś1 एवं विजित्य तान्सर्वान्, G1 6 मागधान्यहुधा देशान्
— ^२) V1 B० 5 Dn D० विजिग्ये; B1.2 6 D1.2 निजित्य,
D० 4 विजिज्ञे K० G० पुरुषर्षभ, V1 B1.2.4-6 Dn D1-5

T1 G1.2 6 M भरतर्षभ (B० Dn० 'भ) Ś1 बहून्पुरुष-
सत्तम — G1.2 read 5^१ after 4^१ — ^१) Ś1 laouna,
K० उच्चादम्, V1 त(read उ?)च्चाटम्, B (B1 marg)
Dn D० 5 (marg sec m) मल्लटम्; B1 उच्चाटम्, D1.2
मल्लारम्, D० मल्लटम्, T1 कर्णाटम्, G1 कुंजागम्, G०
कर्णासिम्, G०-5 कुतलान् (G० 'म्), G० कुंजागम्, M1
कर्णाटीम्, M० कन्मापीम् G० आस्थितो. K० जग्ये, D०
जज्ञे; D० जिज्ञे, G1 6 जित्य — ^३) Ś1 B० कुक्षिवत्;
K1 कुक्षमत, B1 6 D० 5 कुति^१, Dn(1) D० शुक्ति^१,
D० कुती^१ — G1 6 om 5^१ — ^१) Ś1 पाण्डव स महा^१;
T1 G० पाण्डुपुत्रो महावीर्यो — ^१)=1 208 10^१. 4. 21.
48^१ B1.2 6 D1.2 बलेन चतुरगिणा

6 N1 om. 6 (of v l 3) — ^१) D० कासि^१. Ś1
काशिराज च समरे, D1.2 स काशिराजसमरे, S काशिराज
समेधाय (T1 स समरे; G1.2 विनिर्जित्य) — ^२) Ś1 सबधम्;
K1 स्रुवतुम्; K० सबधूम्, V1 B Dn D1-6 T1 G०
सु(D० स, D० स्व)बाहुम्; G० सबधुम्, G० सुबुद्धिम्
K० अभिवर्तेन (sio), K० V1 अभिवर्तिन, Dn1 G०
अनिवर्तेन, G1 अतिवर्तिनं, G० अतिवर्तेन K० D० सम(D०
'ग)रेष्वनिवर्तिनं — ^१) Ś1 वशीचक्रे

7 N1 G1 6 om 7 (for N1 of v l 3) — ^१)
Ś1 *पार्श्वम्, K० तु पार्श्वम्; K० स पार्श्वं, Dn1 D० स्वपार्श्वं;
M1 सुपार्श्वो — ^२) M० तदा K० राजमतिं, K० राजपतिं,
K० पारापतिं, G० 4 काशी^१, G० राजपार्थि Ś1 G० नृपं;
K० G० कवि, D० कृमात्; D० G० कथ, D० क्रतु, G० कुय;
M1 कृति; M० कृत V1 B1-4 6 तथा ग(B० रा)जपराक्रमं
(B० 'भ), T1 नृय राजपतिं कृति (sio) — ^१) V1 बल
G० M० सधे — ^३) K० 5 भरतर्षभ (K० 'भ), K०
पुरुषर्षभ

ततो मत्स्यान्महातेजा मलयांश्च महावलान् ।
 अनवधानायांश्चैव पशुभूमिं च सर्वशः ॥ ८
 निवृत्य च महाबाहुर्मदर्वीकं महीधरम् ।
 सोपदेशं विनिर्जित्य प्रययावुत्तरामुखः ।
 वत्सभूमिं च कौन्तेयो विजिग्ये बलवान्वलात् ॥ ९
 भर्गोणामधिपं चैव निपादाधिपतिं तथा ।
 विजिग्ये भूमिपालांश्च मणिमत्प्रमुखान्वहून् ॥ १०
 ततो दक्षिणमह्यंश्च भोगवन्तं च पाण्डवः ।

तरसैवाजयद्भीमो नातितीव्रेण कर्मणा ॥ ११
 शर्मकान्वर्मकांश्चैव सान्वेनैवाजयत्प्रभुः ।
 वैदेहकं च राजानं जनकं जगतीपतिम् ।
 विजिग्ये पुरुषन्याग्रो नातितीव्रेण कर्मणा ॥ १२
 वैदेहस्थस्तु कौन्तेय इन्द्रपर्वतमन्तिकात् ।
 किरातानामधिपतीन्व्यजयत्सप्त पाण्डवः ॥ १३
 ततः सुहान्प्राच्यसुहान्समक्षाश्चैव वीरवान् ।
 विजित्य युधि कौन्तेयो मागधानुपयाद्वली ॥ १४

8 $\tilde{N}_1$ om 8^{ab} (of v. 1 3) — ^a) K₁ तथा (for ततो) D₁ 2 मलान् (for मत्स्यान्) S तत् काशिपतिं (T₁ G₂ 5 'पतीन्' मत्स्यान् — ^b) $\tilde{S}_1$ सालवाश्च, K₁ नलयां, K₄ पलादां, V₁ B₂-4 D_n D₁ 2 6 मलदां, B₁ बलदां T₁ मलजांश्चैव पाण्डवः; G₁ 6 मालवांश्च भ(G₆ ह)योपितान्, G₂ मानवानिव पाण्डव, G₈-5 M मालवानिह (G₄ 'वानपि, M₂ 'वाश्चैव) पाण्डव — G₁ 6 om. 8^c-9^d — ^c) K₂ अनवाद्यान्, K₈ अनद्यान् (submetrical), D₅ अनवधां, T₁ अनवध्यान्, G₂ 5 M अनवद्या V₁ B₂-4 6 हयांश्चैव, G₈ भयां, G₄ गावां $\tilde{N}_1$ B₁ 5 D_n D₈ 4 अनघान (B₁ 'वद्या)भयाश्चैव — ^d) K₂ D₈ 6 वसु (D₈ om वत्स)भूमिं, K₄ मरुं; T₁ पशुभूमिं G₄ सर्वतः K₂ समु मिश्रैव सर्वशः

9 G₁ 6 om 9^{ab} (of v. 1 8) — ^a) K₁ 2 B₂ विजित्य च, K₈ 4 G₈ 5 निर्जित्य च, B₁ निवर्तन, B₆ निवर्त्य च; T₁ दशो चक्रे $\tilde{S}_1$ महावीर्यो, K₁ 5 महातेजा — For 9^b and 9^c see Addenda. — ^b) $\tilde{S}_1$ मदवीर्यं, K₈ D₆ मदधीक, K₄ मदवीर, $\tilde{N}_1$ V₁ B D_n D₁-5 om मदधा (B₁ 'वीर) T₁ अटवित्य च पर्वत; G₂ अटवीं चैव सर्वतः, G₂ 4 आटवीय (G₄ 'यं) च पर्वत; G₈ M अटवीय च पर्वत — ^c) V₁ सोमदेश, B₁ सोधिपाश्च, D₁ 2 सोपदेश, D₈ सापदेश (810) $\tilde{S}_1$ K₁-8 $\tilde{N}_1$ सोमधे (K₂ सोमधे, K₈ सोमकी)याश्च निर्जित्य; K₄ सोमवेयास्तु निर्जित्य, T₁ G₂ 4 5 M गोपतेयाश्च निर्जित्य, G₈ damaged — ^d) K₄ प्रययावुत्तरा दिश — ^e) $\tilde{S}_1$ कर्मभूमिं, K₄ वशं, B₁ रत्नं, G₆ मरुं — ^f) K₂ विजिग्य, D₈ विजिज्ञे K वली (for बलात्) G₂ विजिग्येरिवलान्वलात्

10 G₁ 6 om 10^{ab} — ^a) $\tilde{S}_1$ B₂ भार्गोणाम्, K₁ 2 4 B₅ D₈ M गर्गां, K₈ सर्गां, G₄ 5 भृगां T₁ गर्गोणामधिपांश्चैव, G₂ गर्गोनाधिपतिं चैव — ^b) $\tilde{S}_1$ निपधाधि K₂ D₁-5 5 तदा (for तथा) — ^c) D₈ विजिज्ञे, T₁ विजिन्य K₂-4 'पालास्तु — ^d) $\tilde{S}_1$ G₄ नृपान्; D₂

वहन्

11 ^a) G₂ 'मद्राश्च — ^b) D₁ 2 G₁ 2 5 M₁ भोग (G₂ 'ज)वंतश्च, G₄ भागवत च V₁ B₂ 5 6 D_n D₂-5 पर्वत (for पाण्डव) B₄ भोगमंत च पर्वत; T₁ भोजवत च पाण्डव — G₈ om 11^{ed} — ^c) D₄ तरसैवाजं, T₁ G₂ तरस्वी चाजं; G₁ 6 तरसोपाजं. — ^d) = 12^f K₄ धर्मशर्माश्च सात्त्विकान्

12 K₄ M₁ om 12^{ab} — ^a) K₁ शर्मकाश्चर्मं; V₁ शर्कांश्च वर्मं, B₁ शर्मकाश्चर्मं; B₈ शर्काश्च धर्मं; B₅ T₁ G₁ 6 शर्मकान्वर्मं, D₈ शर्मकान्वर्मं, D₄ शार्ङ्गकान्वर्मं; D₅ शर्मकावर्मं, D₆ शर्मकान्वर्मं; G₂ शर्मकान्वर्मं, G₈ गुर्मं गान्धर्मगां; G₄ शर्मगाधारगां, G₅ शर्मगान्धर्मगां — ^b) G₈ damaged B₁ 4 शास्वनेवां; B₅ शांतं; B₆ शात्व. V₁ D_n D₈-5 व्यजयत्सात्वपूर्वक — G₁ 6 om 12^c-13^b. — ^c) $\tilde{S}_1$ वैदेहाक, K₁-8 वैदेहि, K₄ विदेह, D₁ 2 वेदेह D₈ G₈ वैदेह चैव (G₈ चापि) राजान — ^d) B₁ 2 5 6 (m as in text) D₁ 2 शात्व च; B₄ चनक, G₄ जानक $\tilde{S}_1$ जानकिं जगतीपति; K₄ जानकिं च महीपति — ^e) $\tilde{S}_1$ विजित्य; D₈ विजिज्ञे D₈ 5 पुरुषधेष्टो — After 12, $\tilde{N}_1$ D_n (1) ins

289* शर्काश्च वर्चराश्चैव अजयच्छत्रपूर्वकम् ।

[D_n1 वर्चरा, D_n2 वर्चरा (for वर्चरा) D_n3 छत्रपूर्वक; D_n4 सात्वत्]

13 G₁ 6 om 13^{ab} (of v. 1 12) — ^a) K B₂ 4 D₁ 2 M विदेहस्थस्तु (K₁ 'श्च), B₁ वैदेहस्थास्तु, B₅ damaged, T₁ वैदेहस्थस्तु (corrupt), G₈-5 वि (G₈ 'वै)देहस्थं तु — ^b) K₁ चद्रपर्वं K₄ अभ्यगात् (for अन्तिकात्) — ^c) B₁ 6 अधिपती S किराताधिपतीन्सप्त — ^d) $\tilde{N}_1$ V₁ B₂-5 D_n D₈ 5 अजयत्; D₄ अज (न)यत् T₁ G₂-5 M तत्र (for सप्त) G₁ 6 इन्द्रकेतुसुखांस्तत्

14 ^a) B₁ सुहान्, B₈ सुस्मान् C_n सुहान् (= राडा) N₁ B D_n D₈ 4 T₁ G₂ 5 M प्रसुहान् (B₈ 'म्मां)श्च,

दण्डं च दण्डधारं च विजित्य पृथिवीपतीन् ।
 तैरेव सहितः सर्वैर्गिरिजमुपाद्रवत् ॥ १५
 जारासं धिं सान्त्वयित्वा करे च विनिवेश्य ह ।
 तैरेव सहितो राजन्कर्णमभ्यद्रवद्वली ॥ १६
 स कम्पयन्निव महीं बलेन चतुरङ्गिणा ।
 युयुधे पाण्डवश्रेष्ठः कर्णेनाभिन्नघातिना ॥ १७

स कर्णं युधि निर्जित्य वशे कृत्वा च भारत ।
 ततो विजिग्ये बलवात्राज्ञः पर्वतवासिनः ॥ १८
 अथ मोदागिरिं चैव राजानं बलवत्तरम् ।
 पाण्डवो बाहुवीर्येण निजघान महामृधे ॥ १९
 ततः पौण्ड्राधिपं वीरं वासुदेवं महाबलम् ।
 कौशिकीकच्छनिलयं राजानं च महौजसम् ॥ २०

C 2. 1096
B 2. 30 22
K 2 31 23

Ds (m as in text) प्राच्यसुपान् K1 (corrupt)
 ततः प्राच्यसुपान् जज्ञेहान्, V1 ततः शुष्कान्प्रशुष्काश्च;
 D1 2 ततः सुक्ष्मान्प्रसूक्ष्माश्च, Ds ततः सुवहान्प्राच्यास्तु;
 G1 6 ततः सुहृत्सुहृद्वा (G0 'ग्मा')श्च, Gs ततः सिंहान्प्रसिंहाश्च,
 G4 ततः सुमहितान्प्राह — 6) S1 K1-8 Ds सु (Ds स)
 यक्षाश्चैव, N1 T1 G1 8 5 M2 समक्षाश्चापि (G1 'त्ति'),
 V1 B4 Dn (1) सपक्षानति- (Dn2 'पि'), B1 समर्थाश्चैव,
 B2 sm 6 D1 2 समस्ताश्चैव; B3 स यक्षानपि, B5 D4
 सुपक्षानपि, Ds 5 स्वपक्षानपि, G2 समकाश्चैव; G4 समक्ष
 चापि, G6 भीमसेनोति, M1 सपक्षाश्चापि B1 2 6 D1 2
 पार्थिवान् (for वीर्यं) — G1 6 om 14^{ed}. — 6)
 Ks यदि (for युधि) — 6) Gs damaged D4 मगधान्
 K1 आययौ, N1 प्रययौ, V1 B2-5 Dn1 Ds G4 5 Cn
 अभ्यधाद्, B1 अभ्ययाद्, B6 D1 2 5 अभ्य', Dn2 अभ्यगाद्,
 D4 अभ्यायाद् T1 बलान्

15 D1 2 om (hapl) 15-16 — 6) B1 6 ददांश्च
 G1 दण्डदरा च — 6) K4 विजित्ये, N1 T1 G2 4 5 M विजिग्ये
 S1 K4 Ds जगतीपतीन्, K1 2 V1 B2 4 G4 पृथिवीपतिं,
 Ks T1 Gs 'पतिः; N1 तरसा बली, B1 2 6 तरसा रणे,
 M1 पृथिवीपती G1 6 मागधानजयत्प्रभु — After 15^{ab},
 S1 K2-4 V1 read 17^{ab}, K2-4 V1 repeating it (some
 with v1) in its proper place — 6) Gs 5 तथैव,
 G4 तदैव (for तैरेव) S1 K1 2 N1 V1 B4 5 Dn2
 Ds 4 6 G2 सहितै — 6) D4 गिरिं व्रजम् K1 अथाद्रवत्,
 Ks उपागमत्, G4 'द्रवन्

16 D1 2 om 16 (cf. v1 15) — 6) K1-8 Ds 6
 (before corr) जरासंधि, K4 Ds (by corr) G2
 जारासध K2 4 G2 5 M साधयित्वा, B5 शास्व', D4
 शात', Ds m घात', T1 साद'. G1 6 करे च विनिवेश्याशु
 (G6 'य') — 6) K1 2 T1 G2-4 M1 च, B1 Gs स',
 M2 तं (for ह) S1 K4 Ds करे चापि निवेश्य ह,
 G1 6 जरासंधिमयो (G0 'थो')जयत् — 6) Gs 4 M तेनैव
 N1 V1 B4 5 Dn2 D4 6 सहितै N1 V1 B Dn Ds-6
 सर्वै; B पार्थ (for राजन्) — 6) B5 damaged B1 2 6
 एवाभ्ययाद्; T1 Gs अभ्यगमद्, G1 6 M अभ्यागमद्

G4 कर्णावभ्यागमद्वली

17 S1 K2-4 V1 read 17^{ab} after 15^{ab}, K2-4 V1
 repeating it here. — 6) K2 (first time) D4 स-
 (for स). V1 (first time) शक चैव ययाति च — 6)
 T1 'रणिणा — 6) T1 पाडव' श्रेष्ठ' — 6) K1-8 T1
 G1 4-6 M1 'मित्रकर्शिना, N1 'मित्रकर्पिणा; B1 2 'मित्र-
 कर्पण, D1 2 'मित्रकर्पण', G2 'मित्रकर्शिना. — After 17,
 S1 ins (a v1 of 16^{ed})

290* तैरेव सहितः सर्वैः कर्णं चाप्यजयत्प्रभुः ।
 while G1 6 ins

291* शिशुपालेन सहितस्त विनिर्जित्य पाण्डवः ।
 Thereafter G6 reads 20

18 S1 om. 18-21, G1 om 18-19, G6 om 18^{ab}
 — 6) K2 T1 Gs-6 चक्रे (for कृत्वा) K1 8 4 Ds
 वीर्यवान् (for भारत). — 6) K2 8 च बलान् (for
 बलवान्) — 6) Gs राज्य (for राज्ञ)

19 S1 G1 om 19 (of v1 18) — 6) K1
 मोदागिरिं, K2 गोद(ति)गिरिं, Ks Ds m गोदगिरिं,
 N1 B4 5 Dn D4-6 मोदागिरौ, V1 मेदोगिरौ, B1 मोधगिरिं;
 B2 8 6 D1 2 मोदगिरौ B1 2 6 D1 2 चापि (for चैव)
 T1 G4 अधमोधा (G4 'ध')गिरिपतिं, G2 B 5 6 M अथ
 मोदा (G2 5 'द')गिरिपति — 6) D1 2 राजानं बलवत्तरः;
 S (G1 om) राजानं वै महौजस (T1 'सा') — After
 19^{ab}, G2 6 read 23^a-25^b — 6) G4 पाडव B1
 बाहुवीर्येण, T1 G2 मुज' — 6) Ds निध्यान च (for
 निजघान) T1 G2 6 मृधे तदा (T1 'त'), Gs-6 महाबल'
 (G6 'ल') (for महामृधे) K1 निर्जित्य सुमहामृधे

20 S1 om 20 (of v1 18) — 6) K4 पौंड्रा';
 N1 B2-5 Dn Ds G M पुद्रा', D1 2 पौंड्रा (D2 'द्रा')धिपश्च,
 D4 पुंद्राधिप, Ds पौंड्रा'; T1 पृद्रा' B1 6 D1 2 चैव,
 D4 वीर, G2-5 M वीरौ Ds पुद्राधिपं रणे वीरं — 6)
 Ds बाहुदेव D1 2 महौजसं, T1 G2 महाबल' G1 6
 वासुदेवाख्यमाययौ — After 20^{ab}, G1 5 6 ins

292* इदानीं वृष्णिवीर्येण न योत्स्यामीति पौण्ड्रक' ।
 कृष्णस्य मुजसत्रासात्करमाशु ददौ नृप' ।

उमौ बलवृत्तौ वीरावुभौ तीव्रपराक्रमौ ।
 निर्जित्याजौ महाराज वज्रराजमुपाद्रवत् ॥ २१
 समुद्रसेनं निर्जित्य चन्द्रसेनं च पार्थिवम् ।
 ताम्रलिप्तं च राजानं काचं वज्राधिपं तथा ॥ २२
 सुहृन्नामाधिपं चैव ये च सागरवासिनः ।
 सर्वान्म्लेच्छगणान्धैव विजिग्ये भरतर्षभः ॥ २३
 एवं बहुविधान्देशान्निजित्य पवनात्मजः ।
 वसु तेभ्य उपादाय लौहित्यमगमद्गली ॥ २४

स सर्वान्म्लेच्छनृपतीन्सागरद्वीपवासिनः ।
 करमाहारयामास रत्नानि विविधानि च ॥ २५
 चन्दनागुरुवस्त्राणि मणिमुक्तमनुत्तमम् ।
 काञ्चनं रजतं वज्रं विद्रुमं च महाधनम् ॥ २६
 स कोटिशतसंख्येन धनेन महता तदा ।
 अम्यवर्षदमेयात्मा धनार्पण पाण्डवम् ॥ २७
 इन्द्रप्रस्थमथागम्य भीमो भीमपराक्रमः ।
 निवेदयामास तदा धर्मगजाय तद्वनम् ॥ २८

इति श्रीमहाभारते समापर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

— *) K₁ कौशिकीकच्छनिलयौ; B₁ कौपिकीकच्छनिलयः;
 B₂ T₁ G₁ कौशिक कच्छ"; D₁ : कौशिकी" यां; D₂
 (m as in text) "पादनिलयः; G₁ : निर्जित्य कच्छनिलयः,
 G₂ : काशिक कच्छ"; G₃ कौशिकीकच्छ" — G₁ : om
 20^a-21^a — ^a) B₁ : : D₁ : महायल (for महाजसम्)
 K₁ D₂ राजानममितौजस

21 S₁ om 21, G₁ : om 21^{ab} (of v 1 18, 20)
 — ^a) K₁ B₂ बलवृत्तौ; K₂ N₁ B₁ : D₁ D₂ G₂ M₁
 "भृत्तौ; V₁ स बलिनौ; B₂ : : सुयलिनौ, D₁ : यल भृत्तौ,
 T₁ लभ्यवृत्तौ; G₂ damaged, G₃ : यलभृत्तौ; M₂ बलावृत्तौ
 B₂ तीव्रौ (for वीरौ) — ^b) K₁ नवपराक्रमौ; B₂ भीम",
 G₂ तीव्रपराक्रम — ^c) K₁ D₂ विजित्याजौ; B₁ निर्जित्य तौ,
 D₁ G₂ निर्जित्यादौ T₁ G₂ : M महावीर्यौ (T₁ "वीर्यौ;
 G₂ "रा, G₄ M₁ "वीर्यौ). — ^d) K₁ बहुराजम्; G₁ वक्",
 G₂ पाक"

22 ^a) G₁ : सामुद्र" — ^b) N₁ चन्द्रदेव G₁ पार्थिव
 — ^c) K₁ : : M ताम्रलिप्तः; B₂ D₂ तम"; G₂ दाम्रलिप्तः;
 G₄ रामलिप्तः; G₅ दाम" — ^d) G₂ कच; G₄ कुच G₅
 वकाधिप S₁ K₂ : D₂ (orig) काशी (K₂ "शि) नामधिप
 (D₂ by corr साकानामधिप); K₁ : कासीनामधिप", N₁ V₁
 B Dn D₁ : कर्च (B₁ : कर्च, Dn₂ कर्च; D₁ : कर्च;
 D₂ कर्च) दाधिपति, T₁ कौचवका"; G₂ कालवका" G₁
 कौशिनामाधिप नृप, G₂ कौच यकाधिप च स" — After 22,
 G₁ ins

203* अज्ञानामधिप चैव कालिङ्गानामधेश्वरम् ।

23 G₁ transp 23^a and 23^b — ^a) V₁ सुक्ती",
 B₂ सुम्मा"; G₄ सुद्धा" — ^b) G₂ जिग्ये (for ये च)
 B₁ : : (m as in text) D₁ : पर्वत" (for सागर").
 — B₂ om (hapl) 23^a-25^b, G₂ : read those lines
 after 19^{ab} — ^c) B₂ D₂ : पूर्वान् (for सर्वान्)
 Dn (1) म्लेच्छ" — ^d) S₁ K₁ N₁ V₁ B₁ D₂ G₂ : M₂

पुरर्षभ" (K₁ "भ), B₂ भरतर्षभ G₁ पूर्वकाञ्चोजकानपि
 — After 23, G₁ (om lines 1 and 3) :-s ins .

204* किरातान्पुरुषादांश्च कर्णप्रवरणानपि ।

ये च काकमुखा नाम नरराक्षसयोनिनः ।

किरातास्तृणमूलांश्च किरातानोदकर्मिकान् ।

24 B₁ om 24 (cf v 1 23), T₁ om. 24^{ab}.

— ^a) G₁ पृथ विविधवेपांश्च — ^b) D₁ : निर्जित्य G₂ :
 M₂ (orig) भरतर्षभ"; G₂ : M₁ : (by corr) पुरुषर्षभः.
 G₁ नानादेशान्विजित्य स" — G₁ om. 24^a-25^b. — ^c)
 S₁ K₂ : D₂ कर् (for वसु) T₁ G₂ : M₂ वसुन्वेपासु (G₂
 "वु) पादाय — ^d) G₂ damaged K₁ सौचित्यम्, K₂
 Dn₁ S (G₁ om) लोहितम् K₁ T₁ G₂ : : वशी
 (for वली) B₁ : : D₁ : लौहित्यमुपजग्मिवान्

25 B₁ G₁ om 25^{ab} (of v 1 23, 24) — ^a)

G₂ सर्वान्म्लेच्छान् नृपतीन्, G₄ स सर्वान्म्लेच्छनगरीन्; G₅
 सर्वान्म्लेच्छाश्चाधिपतीन् — ^b) N₁ सागरद्विप", V₁ B Dn
 D₁ : सागरान् (Dn₁ "रु; Dn₂ D₂ "वु)प"; G₂ सगरद्वीप".
 — ^c) K₁ D₂ करमाहर", K₂ करमाहर".

26 ^a) B₁ : : D₁ : चन्दनागुरुमुद्रपानि; Dn₂ D₂ : S
 "गुरुवस्त्राणि (T₁ "गुरुपर्णानि) — ^b) N₁ G₂ M मणिरत्न-
 (M₁ "युक्त)मनु"; V₁ B₁ : : D₁ : मणिमौक्तिकमुत्तमं;
 B₂ Dn D₂ : "मौक्तिककण्डलः; D₂ (before corr)
 "मुक्तमनुत्तम, G₁ प्रवालमणिमौक्तिकान् — ^c) K₂ : B₂ :
 G₂ : M₁ राजत S₁ K₁ D₂ T₁ G₂ : वज्र; N₁ V₁
 B Dn D₁ : चैव; M₁ पात्र (for वज्र as in K₁ :
 G₂ : M₂) G₄ महाव्यन G₁ कौचनानि च वस्त्राणि
 वसूनि च * * * *

27 ^a) K₂ G₂ : स कोटी"; K₄ स कोश"; N₁ V₁
 B₁ : : : Dn₂ D₁ : T₁ ते कोटी"; B₂ : Dn₁ D₁ : G₂
 ते कोटि"; G₁ बहुपद्मेन सख्येन — ^b) N₁ B D (except
 D₂) कौत्स्य; G₁ नयेन; G₂ सैन्येन (for धनेन) K₄ ins.

२८

वैशंपायन उवाच ।

तथैव सहदेवोऽपि धर्मराजेन पूजितः ।

महत्या सेनया सार्धं प्रययौ दक्षिणां दिशम् ॥ १

स शूरसेनान्कात्स्न्येन पूर्वमेवाजयत्प्रभुः ।

मत्स्यराजं च कौरव्यो वशे चक्रे वलाद्वली ॥ २

अधिराजाधिपं चैव दन्तवक्रं महाहवे ।

जिगाय करदं चैव स्वराज्ये संन्यवेशयत् ॥ ३

सुकुमारं वशे चक्रे सुमित्रं च नराधिपम् ।

तथैवापरमत्स्यांश्च व्यजयत्स पटच्चरान् ॥ ४

निपादभूमिं गोशृङ्गं पर्वतप्रवरं तथा ।

तरसा व्यजयद्दीमाञ्छ्रेणिमन्तं च पार्थिवम् ॥ ५

नवराष्ट्रं विनिर्जित्य कुन्तिभोजमुपाद्रवत् ।

प्रीतिपूर्वं च तस्यासौ प्रतिजग्राह शासनम् ॥ ६

ततश्चर्मण्वतीकूले जम्भकस्यात्मजं नृपम् ।

C 2 1111
B 2 31 7
K 2. 32. 7

च after धनेन Ś1 ततः; K4 D6 G8-s M1 वृत्, B1 G6 तथा, Dn (!) वृत्ता (for तदा). — Ks om 27^a-28^b.
— °) N1 V1 B D (except D6) T1 अभ्यवर्पन्महात्मानं;
M2 'वर्पन्मेयात्मा — °) K1 s 4 G2 s M2 पादव G1 पौलस्त्यो विधयो यथा Gs damaged

28 Ks om 28^{ab} (of v l 27) K1 reads 28^{ab} on marg — °) K1 V1 Bs Dn Ds-s G4 'स्यमुपागम्य, Ks B1 s 4 'स्यं समागम्य. — °) Ś1 तथा Gs-s न्य(Gs नि)वेदयदमेयात्मा — °) Ks बली (for धनम्)

Colophon — Sub-parvan Ś1 K2 Dn D1 s Gs दिग्विजय (Gs पूर्वदिग्विजय also). K1 s 4 B1 s 4-s Ds-s (all om sub-parvan name) mention only भीम- (Ks 4 Bs Ds पूर्व)दिग्विजय, Bs likewise only भीमविजय, G1 M2 likewise only भीमसेनदिग्विजय K1 Ds s cont समाप्त — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg) 21(!), K2 Ds 28, Ks 27 (as in text), Dn1 30, S 33 — S'loka no Ks Dn 30, D1 s 27, M1 28

28

1 Gs om. the ref — Ks om 1^a-2^b — °) K1 s N1 B (except Bs) D राजन् (for सार्धं)

2 B2 om 2, Ks om 2^{ab} (of v l 1) — °) K1 s Ds सूर (for शूर) K4 सूरसेनं, M2 शूरसेना K1 s कात्स्न्येन — °) Bs सर्वान् (for पूर्वम्) D2 G1 'मेव जयत्यशु — °) K2 मत्स्यराज्यं Gs कौरव्य — °) Ś1 वशी, D2 s वशं

3 G1 om. 3^a-4^b. Bs transp 3 and 4 — °) T1 Gs s अथ राजाधिपं चै(Gs 'पक्षै)व, G2 अधिराजाधिपं चैव, Gs करुणाधिपतिं चैव. — Ds om (hapl) 3^b.

— °) D1 दंडचक्रं, Gs s दंतवक्र (as in text!), the rest (Ds G1 om) दंतवक्र N1 B4 s Dn Ds-s महावल, B1 s 6 D1 s महारथं — °) G2 जिघाय G2 s M1 नरकं (for करदं) G4 जगायैकरथं चैव. — °) Ś1 कृत्वा चैव न्यवेश'; Ks-4 V1 Bs-s Dn Ds. 4. 6 कृत्वा राज्ये न्यवेश'; B2 G2 स्वराज्ये सनिवेशय(Gs 'ये)व; T1 'ज्ये स न्यवेश', G4 'ज्ये सनिवेश्य च

4 G1 om 4^{ab} — °) D1 स कुमार Ś1 वशी; Ks Ds s वश Ś1 K4 B2 D1 s 6 कृत्वा (for चक्रे) — °) B (except Bs) सुजित च, D2 सुनिमित्र (for सुमित्रं च) Ks M2 नराधिप, G4 जनाधिपं — For 4^{ab} in G1, see 295* below — °) D2 T1 Gs तथैव परमत्स्याश्च, G2 'वापरमात्स्याश्च — °) Bs Ds 4 व्यजेष्ट (for व्यजयत्) K2 s Ds Gs च (for स)

5 For 5 in G1, see below. — °) K4 निपादभूमौ Gs गोशृंग — °) K1 पर्वतप्रवराम्, T1 पर्वतं प्रवरम् G4 तदा — °) N1 V1 B1 s-s Dn D1-s तरसैवा(D1 s 'सा चा)जय' K1 द्वीपान्, Bs Ds M1 श्रीमान् (for धीमान्) — °) Ks T1 श्रेणी, K4 मणि, Gs श्रेणि Ś1 नराधिपं, K1 Ds च पर्वत — For 4^a-5^d, G1 subst

295* श्रेणिमन्तमथो जित्वा गोशृङ्गेऽथ पटच्चरान् ।

6 °) K1 ततो राष्ट्र; Ks s Ds त च राष्ट्र, N1 V1 Bs-s Dn D1 (by corr) 4 नरराष्ट्रं, B1 तत्र राष्ट्र, B2 s Ds नर (Ds 'व)राज्यं, Ds वराष्ट्र च (corrupt), S नव(Gs 'र)राष्ट्रान् Ś1 K4 V1 B1 s-s Dn Ds s च निर्जित्य, M विजित्यै(M2 'स्ते)व — °) Ks B (except Bs) D1 s T1 G1 s 4 s कुन्तीभोजम् — G1 om 6^{ab} — °) K4 जग्राह प्रतिशासनं

7 °) Ks 'नद्या, N1 V1 B1 s 6 D1 s T1 G4-s M1 'तीरे (for 'कूले) — °) K1 जम्भकंसात्मकं, Ks D2 s जम्भ(D2 'मि)कसात्मज, K4 भोज कसा; D1 कुजं तस्या

C 2. 1111
E 2. 31 7
F 2. 32 7

ददर्श वासुदेवेन शेषितं पूर्ववैरिणा ॥ ७
चक्रे तत्र स संग्रामं सह भोजेन भारत ।
स तमाजौ विनिर्जित्य दक्षिणाभिमुखो ययौ ॥ ८
करांस्तेभ्य उपादाय रत्नानि विविधानि च ।
ततस्तैरेव सहितो नर्मदामभितो ययौ ॥ ९
विन्दानुविन्दावाचन्त्यौ सैन्येन महता वृतौ ।
जिगाय समरे वीरावाश्विनेयः प्रतापवान् ॥ १०
ततो रत्नान्युपादाय पुरीं माहिष्मतीं ययौ ।
तत्र नीलेन राज्ञा स चक्रे युद्धं नरर्षभः ॥ ११
पाण्डवः परवीरघ्नः सहदेवः प्रतापवान् ।

ततोऽस्य सुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरम् ॥ १२
सैन्यक्षयकरं चैव प्राणानां संशयाय च ।
चक्रे तस्य हि साहाय्यं भगवान्हव्यवाहनः ॥ १३
ततो हया रथा नागाः पुरुषाः कवचानि च ।
प्रदीप्तानि व्यदृश्यन्त सहदेवबले तदा ॥ १४
ततः सुसंभ्रान्तमना बभूव कुरुनन्दनः ।
नोत्तरं प्रतिवक्तुं च शक्तोऽभूज्जनमेजय ॥ १५
जनमेजय उवाच ।
किमर्थं भगवानग्निः प्रत्यभिरोऽभवद्युधि ।
सहदेवस्य यज्ञार्थं घटमानस्य वै द्विज ॥ १६

Ks कृले भुजं नृप स्थित — *) Ś1 ***वेन — *) K1 शोचित, Ks शोषित, G1 प्रोषित (for शेषित)

8 *) N1 V1 B2 4-6 Dn D1-8 तेन स, B2 स तेन, T1 G1 4 5 M स (G1 च) तत्र, Ds तत्र न, Gs तत्र * (for तत्र स) Ś1 स चक्रे तत्र संग्रामं, G2 6 स तत्र तेन संग्राम — *) D1 भारत B2 4 N1 Dn (1) सहदेवेन भारत — *) Gs damaged Ks *णाभिमुखे, B1 G1 *णाभिमुख, G2 *णादि-द्युरो — After 8, G1 ins

296* भगवत् महाबाहु क्षत्रिय नरकाल्मजम् ।

अर्जुनाय कर दत्त श्रुत्वा तत्र न्यवर्तत ।

— V1 B1-8 D S ins after 8 (G1, after 296*)

297* सेकानपरसेकांश्च व्यजयत्सुमहायल ।

[B1 2 D2 4 5 मेकानपरमेकांश्च, B2 मेकलानारमेकांश्च, B4 मेकानपरसेकांश्च, D2 मेकं च परमेका*, T1 G2-4 M मोकान्परम-मोकांश्च, G1 स मोकान्परमोकांश्च, G2 *मोकांन्परमोकांश्च, G3 मकान्परमोकांश्च D2 व्यजयत् D1 2 M स महायल, T1 G2-8 स पुन पुन G1 विनिर्जित्य पुन पुन]

9 *) N1 V1 B D (except Ds) कर तेभ्य, G1 कर स्तेष — G2 6, which om 9^b-10^d, ins after 9^a, a passage given in App I (No 13) — *) Dn (1) M2 तेनैव (for तैरेव) — *) K1 4 V1 B2 Ds नर्मदामि मुखो ययौ — After 9, D4 ins the same passage given in App I (No 13)

10 D4 G2 8 om 10 (cf v1 9) — *) G1 द्वावन्यौ (for आवन्त्यौ) — *) K4 महता कृतौ (?), B2 6 D1 2 महता वृत, D. महतावृतौ — *) B1 श्रीमाव, T1 G2 4 M वीर G1 जिगाय सापरे वीर — *) G2 damaged Ś1 अभिनेय; T1 G1 4 5 M पाण्डवेय — A passage given in App I (No 13) is ins in V1 B (B1 marg) Dn D1-8. 7 c T1 G1 8-8 M after 10, in D4 (which om

hapl stanza 10 and line 1 of the additional passage), after 9, in G2 8 (which both om. hapl from 9^b up to the prior half of line 1 of the passage), after 9^a

11 G2 6 om 11^a (of v1 10) — *) D1 माही*, D2 माहिष्मतां G1 ततस्तेनैव सदृष्टो माहिष्मत्या विवेश स — G1 om. 11^a-12^b — *) G2 M2 राजा Ś1 Ks G2 च (for स) — *) K1-8 T1 G2-8 transp चक्रे and युद्ध. Ś1 K4 Ds नरर्षभ

12 G1 om. 12^{ab} (cf. v1 11) — *) B1 परतप (for प्रतापवान्) — *) B1 तेनास्य, M2 तत्रास्य G2 तत्र तस्य महाद्युद्ध (sio) — *) Ś1 K4 Ds अभूद् (for आसीद्) K4 वीरभयकर, B1 भीरुभयानक, D2 भीम-भयकर; M2 भूरि भय G1 भवलोकभयकर

13 *) K2 *क्षयकर — *) G1 8-8 प्राणिनां Ś1 K2-2 B2 Dn Ds-8 सशयावह, V1 B1 G2 सक्षयाय च — *) G2 damaged T1 G2 4 5 M च (for हि) V1 साहाय्यं (for साहाय्य) G1 तत्र नीलस्य साहाय्य — After 13, G1 ins

298* चक्रे भारतशार्दूल बहुरूपस्वमास्थित ।

14 *) K1 2 N1 V1 B2 Dn Ds-8 G1-4 रथा (G1 रथ) हया (by transp), G2 हयरथा — *) B1 प्रक्षिप्तानि. K3 स दृश्यते, D1 4 स्व(D4 च)दृश्यत, D2 8 T1 G2 व्यदृश्यते K1-8 प्रदीप्तान्येव दृश्यते, N1 सप्रदीप्तान्यदृश्यत; G1 8 4 प्रदीप्ता इव (G2 *स्तानिव, G4 *स्तानिव) दृश्यते — *) G2 (by corr) तथा K2 सहदेवबलेन च

15 *) Ś1 K4 B1 Ds 6 T1 G2 8 8 M तत स स(Ds सु)भ्रात G6 मनो वै (hypermetric) — *) Ś1 K2 4 N1 Ds M प्रतिपत्तु K4 Ds स (for च). — For 15, G1 subst तत सभ्रान्तमनसो नोत्तर प्रत्यपद्यत

वैशंपायन उवाच ।

तत्र माहिष्मतीवासी भगवान्हव्यवाहनः ।
श्रूयते निगृहीतो वै पुरस्तात्पारदारिकः ॥ १७
नीलस्य राज्ञः पूर्वेषामुपनीतश्च सोऽभवत् ।
तदा ब्राह्मणरूपेण चरमाणो यदृच्छया ॥ १८

तं तु राजा यथाशास्त्रमन्वशाद्भार्मिकस्तदा ।
प्रजज्वाल ततः कोपाद्भगवान्हव्यवाहनः ॥ १९
तं दृष्ट्वा विस्मितो राजा जगाम शिरसा कविम् ।
चक्रे प्रसादं च तदा तस्य राज्ञो विभावसुः ॥ २०
वरेण छन्दयामास तं नृपं स्विष्टकृत्तमः ।

C 2. 1138
K 2 31 35
K 2 32. 37

16 K₂ जन्मेजय — ^a) G₈ damaged. N₁ V₁ B D (except D₆) G₁ २ वह्नि, G₈ अस्ति (for अग्निः) — ^b) B₁ प्रत्यक्षमभवद्, Dn₂ *मिश्रो भवेद् Cd oites अमित्र. G₈ सुधीः (for युधि) — ^c) Ś₁ K₄ D₆ G₁ ६ M यज्ञार्थे, B₈ यज्ञानां

17 After वैशं उ°, V₁ B₁ (marg) २ D₈ २ transp. 17 and the first two lines of 299* (D₈ २ repeating the lines in their proper place) — ^a) N₁ तस्मिन् (for तत्र) D₁ २ माही. T₁ G₈ Cv वासो — ^c) K₁ B₁ नि (B₄ हि) गृहीतोऽसौ, V₁ B₁ २ Dn D₈ २ हि (B₁ च) गृहीतो वै, B₂ २ २ D₁ २ च गृहीत स (D₂ *तोस्य) Cn oites गृहीत (= विवशा), Cv oites निगृ (as in text) G₂ श्रूयतोऽनुगृहीतो वै, G₄ श्रूयते हि ततो *वै — ^d) Ś₁ K B₈ m D₁ २ Cd पारजायिक, B₁ *दारिके, B₈ *दायिक, G₁ परिदारिक, G₂ पारिदारक, G₄ पारदादिक Cd n oite text — V₁ B D ins. after 17 (V₁ B₁ [marg] २ D₈ २ transp 17 and the first two lines of 299*, D₈ २ repeating the two lines in their proper place) •

299* नीलस्य राज्ञो दुहिता धमूवातीव शोभना ।

सामिहोत्रमुपातिष्ठद्वोचनाय पितुः सदा ।

व्यजनैर्धूयमानोऽपि तावत्प्रज्वलते न सः ।

यावच्चारुपुटौरेण वायुना न विधूयते ।

ततः स भगवानग्निश्चक्रे तां सुदर्शनाम् । [5]

[(L 1) B₈ तनया (for दुहिता) V₁ B₁ (m as in text) २ D₈ २ (the latter two first time) रूपेणाप्रतिमा मुनि (for the post half) — (L 2) D₈ २ (both first time) अग्नि (for साग्नि). V₁ अग्निहोत्रस्य यातिष्ठत् D₈ (second time) सह (for सदा) V₁ D₈ २ (the latter two first time) पितुः शुभ्रणे तदा (V₁ रता) — (L 3) D₂ प्रलयते (for प्रज्वलते) D₈ न च प्रज्वलतेनि (by corr न) ल V₁ वीक्ष्यमाणोऽपि स तदा नैव प्रज्वलति किल — (L 4) D₂ *पुटौरेण V₁ समीरित (for विधू) — (L 5) V₁ B₁ २ २ २ D₁ २ वहिश्च (for अग्निश्च) B₁ सुमध्यमा, B₈ सुदर्शन, D₆ सुदर्शनी]

18 ^a) K₁ B₁ २ २ Dn D₈ २ सर्वेषाम्, N₁ B₂ २ D₁ २ तनयाम् (for पूर्वेषाम्). — ^b) G₈ उपा. N₁ उपनीतो-

भवन्नृप. Glosses on उपनीतः : Cd आहित, Cn [तया .] स्वीकृत, Cv प्रसादित. — ^c) K₄ D₆ तत्र; V₁ B₁ २ २ Dn D₈ २ ततो, G₈ तथा (for तदा) — ^d) G₈ damaged V₁ B Dn D₁ २ २ रममाणो (B₈ २ *णं), T₁ वर. Cv oites text — After 18, Dn₂ (1) ins .

300* चक्रे तां वरारोहा कन्यामुत्पललोचनाम् ।
a line absorbed by almost all our old printed ed, not excepting the Kumbhakōṇam, which is said to be "mainly based on the South Indian texts".

19 D₈ reads 19^{ab} twice — ^a) K₁ २ तत्र, N₁ त स K₁ तथाशास्त्रं — ^b) Ś₁ अन्वगाद्, K₁ शशाक, N₁ V₁ B₂ २ २ Dn D₈ (both times) २ T₁ G M₁ Cv अशासद्, D₁ अन्वशाद्, M₂ अयशाद् K₈ ब्राह्मण, V₁ धर्मतस्य (for धार्मिकस्य) Ś₁ B₂ T₁ G₈ २ २ तथा; D₁ सदा (for तदा) D₈ (second time) अशासद्भरतर्पण — ^c) G₂ क्रोधाद् (for कोपाद्) D₆ ततोऽतिहर्षाद्भगवान्प्रज्ज्वाल हुताशन

20 ^a) Ś₁ K₂ तद् (for तं) G₁ विततो (for विस्मितो) — ^b) K₂ २ मनसा, D₈ सह (for शिर) K₁ सुव, K₈ करि, V₁ B Dn D₁ २ [अ]वर्ति (B₁ [i gloss] क्षिति); T₁ कर्वा; G₁ [अ]क्षली; M₁ कवि Cd oites कवि (= वह्नि) D₈ m जगाम मनसावर्नी — After 20^{ab}, V₁ B D (D₆ marg sec m) G₈ ins .

301* ततः कालेन तां कन्यां तथैव हि तदा नृपः ।

प्रददी विप्ररूपाय चह्वये शिरसा नतः ।

प्रतिगृह्य च तां सुभ्रू नीलराज्ञं सुता तदा ।

[(L 1) B₁ काले च B₁ कन्या स, B₂ २ D₁ २ कन्यां तां, G₈ महता (for ता कन्या) B₂ २ २ D₁ २ G₈ तसौ स (for तथैव) B₈ तथैव विहितं नृप, D₆ तथैव च तदा नृप — (L 3) B₁ तां कन्या, Dn₁ D₄ ता सुभ्रू B₁ D₁ २ नीलराजसुतां तदा] — ^c) K₈ B (except B₂) D (except D₆) भगवान्; G₂ सु तदा — ^d) G₈ यस्य (for तस्य)

21 ^a) B₁ छद्म, G₂ छाद — ^b) K₁ B₂ २ स्विष्टि-कृत्तम, S स्वि (G₄ नि) दृष्टकृत्तदा Cd oites text, Cv oites स्विष्टकृत् — ^c) Ś₁ स च, K₂ च सह (hypermetric), V₁ B₈ २ D₈ २ चैव, D₁ त्वेव, S वै स (for च स) — ^d) K₁ स्वसैन्येन, B₂ D₁ २ स्वसैन्यो वै, B₈ D₈ २ स्वसैन्ये स, S

C. 2. 1139
B. 2. 21 25
K. 2. 32. 37

अभयं च स जग्राह स्वसैन्ये वै महीपतिः ॥ २१
ततः प्रभृति ये केचिदज्ञानात्तां पुरीं नृपाः ।
जिगीषन्ति बलाद्राजंस्ते दहन्तीह वह्निना ॥ २२
तस्यां पुर्यां तदा चैव माहिष्मत्यां कुरुद्रह ।
बभूवुरनभिग्राह्या योषितश्छन्दतः किल ॥ २३
एवमग्निर्वरं प्रादात्स्त्रीणामप्रतिवारणे ।
स्त्रैरिष्यस्तत्र नार्यो हि यथेष्टं प्रचरन्त्युत ॥ २४
वर्जयन्ति च राजानस्तद्राष्ट्रं पुरुषोत्तम ।
भयादग्नेर्महाराज तदा प्रभृति सर्वदा ॥ २५

सहदेवस्तु धर्मात्मा सैन्यं दृष्ट्वा भयादितम् ।
परीतमग्निना राजन्नाकम्पत यथा गिरिः ॥ २६
उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा सोऽब्रवीत्पावकं ततः ।
त्वदर्थोऽयं समारम्भः कृष्णवर्त्मन्मोऽस्तु ते ॥ २७
मुखं त्वमसि देवानां यज्ञस्त्वमसि पावक ।
पावनात्पावकश्चासि वह्नाद्भव्यवाहनः ॥ २८
वेदास्त्वदर्थं जाताश्च जातवेदास्ततो ह्यसि ।
यज्ञविघ्नमिमं कर्तुं नार्हस्त्वं हव्यवाहन ॥ २९
एवमुक्त्वा तु माद्रेयः कुशैरास्तीर्य मेदिनीम् ।

परसैन्यात् (G₁ 'सैन्या; G₂ 'सैन्यो; G₃ 'सैन्या, G₄ 'सैन्य)
22 ^a) S (except G₄) तदा (for तत) D₂
किंचिद् — ^b) T₁ पुरी B₁ G₄ (by corr) नृप — ^c)
K₂ B D_{1,2} s G₂ जिगीषते, V₁ D₂ 'पंतो, T₁ M₂ 'पंति,
G₁ जहिपती; G₄ जिगीषति — ^d) Ś₁ K₂ दहते हि; K₂
'हते न, K₄ B₂ 'हृतीव, V₁ B₁ 4-5 Dn D₂ 'हते स (B₁
'ते च, D₂ 'ते ह), G₁ 'हति च, G₂ 'हत्येव; M₂ त्वदहंत
(for दहन्तीह) B₂ दहते स्मरवह्निना, D₂ s दहते ते स
वह्निना; D₄ दहते ते(न) स वह्निना

23 ^a) K₁-s तदा वीर (K₁ 'रा), B₁ 2, 4 s D₁ s
महाराज (for तदा चैव) — ^b) Ś₁ माहिकत्यां G₁ s s M
नराधिप (for कुरु) — ^c) Ś₁ V₁ B₂ s Dn D₂-s T₁
G₁ s-5 'वुरनतिग्राह्या; D₂ 'बुस्तानवग्राह्या Cd cites अन-
भिग्राह्या: (as in text) — ^d) T₁ योषिता, G₂ बभूवु
G₄ छन्दत; M₂ छन्दन V₁ B₂-4 s D₁ 2 स्त्रैरिष्यो योषित
किल Cd cites छन्दत (as in text)

24 ^a) G₁ अग्निस्वर — ^b) K₁ स्त्रीणामत्र निवारणे, D₂
'मप्रतिवारणे, T₁ G₂-s 'मप्रतिवारण, G₁ 'णा प्रतिनिवारणे;
G₂ 'णा च प्रतिवारणे — ^c) K₂ वरिष्यस्, G₁ स्त्रैरिष्यस्
— ^d) D₂ s यथेच्छ Ś₁ K B₄ s Dn D₂ M₁ 'ष्ट विचर-
स्युत, B₁ s s D₁ 2 'ष्ट प्रचरति ह (B₂ हि); G₂ damaged
Cv cites प्रचरति

25 ^a) Ś₁ वर्णयति च, G₁ वर्जयति हि, G₄ 'यत्येव
— ^b) Ś₁ K Dn D₂ तत्पुर, T₁ G₂-s तद्राज्य B₁
मनुजाधिप; B₂-6 D₁-6 पुरुषपम; Dn (1) भरतपम — ^d)
B₂ D₂-s तत, M₂ तथा (for तदा)

26 ^b) G₁ तयो (for भया) — ^c) G₁ प्रतप्तम्,
G₂-4 s प्रदीप्तम् (for परीतम्) T₁ G₂ अप्रतप्तमना राजन्
— ^d) Ś₁ K₄ Dn D₂ स (D₂ स)थाचल; G₂ तथा गिरि

27 ^a) B₁m अप (for उप) G₄ गिरि (for
शुचिर्) — ^b) K₁ प्रति, T₁ G₂-6 तदा (for तत.)

— Before 27^{ad}, Ś₁ V₁ B D G₂-4 s M₁ ins सहदेव उ
(some MSS. as usual om उ)

28 ^a) K₁ स्वमेव — ^b) D₁-s G₁ s पावक, T₁
पावक B₂ यज्ञस्त्वमपि पावक, G₂ 'स्त्वमधिपावक. — ^c)
K₂ D₂ पवनात्; G₂ s पावयन्, G₂ पावकात् G₁ चासीद्
(for चासि) — ^d) Ś₁ K₁ s Ś₁ V₁ B₁-s s D₁-s s (by
corr) हवनाद्; G₁ भगवन्, G₂ वाहनाद् D₂ 'वाहन

29 ^a) B₂ देवास् Dn₁ तदर्थ K₄ B₄ s Dn D₂
जाता वै, D₂ s जातास्तु, G₂ यज्ञाश्च D₄ वेदास्त्वं (गता
पुवगोभूदर्थं जास्तु (the bracketed letters being
from a following stanza), G₂ वेदास्त्वदर्थं यज्ञाश्च
— ^b) K₁ 'स्तथा ह्यसौ — After 29^{ab}, V₁ B D ins a
passage given in App I (No 14) On the other
hand, S ins after 29^{ab} a somewhat different
version of the first four lines of that passage

302* चित्रभातु सुरेशश्च अनलस्व विभावसुः ।

अग्निर्दुःस्पर्शनश्चासि हुताशो ज्वलन शिखी ।

वैश्वानरस्व पित्रेश भूरितेजा पुवगम् ।

कुमारसुनुमैगवान्स्वमगर्भो हिरण्यहृत् ।

[(L 1) T₁ G₂-s सुरेशश्चाप्यनलस्व, G₂ s 'शश्च अनलश्च
— (L 2) G₂ अग्ने बुददर्शनश्चासि — (L 3) G₂ 'नरस्तु
G₁ s M पुवगो (G₁ पुवको, M₂ पुवगो) भूरितेजन, G₂ पुवगो
भूरितेजस — (L 4) G₁ कुमारगर्भो, G₂ s M 'मित्रो M₁
भगवन् G₄ उग्र, G₂ नृच (for स्वम्)]

— Before 29^{ad}, V₁ B D ins सहदेव उ (D₂ s om
उ) — ^c) K₁ यच्च विघ्नम्; K₂ येजविघ्नम् K₃ G₁ s
हृद — ^d) V₁ Dn₂ M₁ यज्ञ (for हव्य) Ś₁ नार्ह
स्त्वमसि पावक, T₁ G M₂ नार्हसि (G₂ s 'से) त्व हुताशन
(G₂ has only नार्ह, rest damaged)

30 Before 30, G₁ reads वेश — ^a) Ś₁ D₂
उक्त्वा स, K₄ उक्त्वाथ, D₂ उक्तस्तु D₁ मां राजन् (for

विधिवत्पुरुषव्याघ्रः पावकं प्रत्युपाविशत् ॥ ३०
 प्रमुखे सर्वसैन्यस्य भीतोद्विग्नस्य भारत ।
 न चैनमत्यगाद्वह्निर्वेलामिव महोदधिः ॥ ३१
 तमभ्येत्य शनैर्वह्निरुवाच कुरुनन्दनम् ।
 सहदेवं नृणां देवं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३२
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ कौरव्य जिज्ञासेयं कृता मया ।
 वेद्मि सर्वमभिप्रायं तव धर्मसुतस्य च ॥ ३३
 मया तु रक्षितव्येयं पुरी भरतसत्तम ।
 यावद्राज्ञोऽस्य नीलस्य कुलवंशधरा इति ।

ईप्सितं तु करिष्यामि मनसस्तव पाण्डव ॥ ३४
 तत उत्थाय हृष्टात्मा प्राञ्जलिः शिरसानतः ।
 पूजयामास माद्रेयः पावकं पुरुषर्षभः ॥ ३५
 पावके विनिवृत्ते तु नीलो राजाभ्ययात्तदा ।
 सत्कारेण नरव्याघ्रं सहदेवं युधां पतिम् ॥ ३६
 प्रतिगृह्य च तां पूजां करे च विनिवेश्य तम् ।
 माद्रीसुतस्ततः प्रायाद्विजयीं दक्षिणां दिशम् ॥ ३७
 त्रैपुरं स वशे कृत्वा राजानमभितौजसम् ।
 निजग्राह महाबाहुस्तरसा पोतनेश्वरम् ॥ ३८

C 2. 1164
B 2. 31 61
K 2. 32. 63

माद्रेयः) — °) Ks प्रविशत् (for विधिवत्). — °) G1 2 6 M पाण्डव (for पावक)

31 °) Ś1 K4 Dn Ds तस्य (for सर्वे) — °) K2 भीतोद्विग्नस्य, V1 'द्विग्न स, Ds 'द्विग्नश्च, S भयोद्विग्नस्य (Gs प्रश्यतोभे च) — °) K1 Ds वैतम् K1 N1 B1 6 Dn2 D1 2 4 G2 अभ्यगाद्, G1 अत्यकाद् Cn cites text. G M अग्निर् (Gs वाक्य) (for वह्निर्)

32 °) K4 समुपेत्य, Dn (!) Ds तमुपेत्य (for तमभ्येत्य). S (Gs damaged) अग्निर् (for वह्निर्) — °) B4-6 द्वांत्व°.

33 °) T1 आदितोत्तिष्ठ (s10) Ś1 कौतेय; Ks राजेंद्र; N1 B1 6 D4 माद्रेय (for कौरव्य) — °) K1 B2 4 6 D1 2 M2 मया कृता (by transp), Ks कृता तव — G1.2 (om line 3) ins after 33^{ab} Gs, after 34^{ab}

303* देवदेवस्य कृष्णस्य विष्णोरमिततेजसः ।

भुजमाश्रित्य यज्ञं तं चिकीर्षुं पाण्डुनन्दनम् ।

जानामि सहदेवाद्य कृतार्थो याहि साप्रवत् ।

[(L. 2) Gs यदसु, Gs यज्ञं तु — (L. 3) Gs सहदेवाद्य] — G1 om 33^{ab} — °) K1 धर्म्यम्, Ks 2 धर्मम् (for सर्वम्) T1 वेदी सर्वमभिप्रायां — °) M1 वै (for च)

34 °) K1 मया च, Ks मया नुं, B2-6 Ds-8 मया पू [ ] K4 मया रक्षितव्येय, N1 V1 मया तु रक्षितव्या पूर, D1.2 मया तु रक्षितव्येय Cn cites पू (=पुरी). — °) N1 V1 ह्यं, B2-6 D1-9 8 सदा; D4 तदा; G2 पुरीं — After 34^{ab}, Gs ins 303* — G1 om. 34^{ab}, Gs 6 M om 34^{ab} — °) Ś1 राज्ञोय, N1 V1 B1 Dn Ds राज्ञो हि Gs च तदा (for नीलस्य) — °) Ś1 K4 N1 Dn Ds Gs-5 कुले वंशध (G4 'क') रा इति, V1 B2 D1 2 T1 कुल (V1 'ले') सतसिधारणा, B2-6 Ds-8 कुल (D5 'ले') संततिधारिणी. — °) B2 6 Ds-8 च, S (except Gs, G1 om) ते (for तु) — °) S (G1 om) मनसः पाण्डु (Gs कुरु)

नदन (T1 Gs 'न').

35 °) K1-2 G1.2 6 M धर्मात्मा, Ds हृदये (for हृष्ट) — °) K2 D1 G2 6 शिरसा तत, B1 प्रणत स्थित — °) Ś1 K4 Dn Ds T1 Gs-6 भरतर्षभ (Gs 4 'भ'), Ks N1 V1 B1 2 6 पुरुषर्षभ, G1 2 6 M परमेश्वर

36 °) V1 हि (for वि) K4 विनिवृत्ते ततो बहौ. — °) B2 Dn (!) [अ]भ्य (Dn1 'त्य') गात् Gs तत (for तदा) K4 नीलो राजा तदाभ्ययात्, B1.6 नीलो राजा भयात्तत (B6 'दा'), G1 नीलस्तु प्रददौ करं — After 36^{ab}, V1 B D (except D1 6) ins

304* पावकस्याज्ञया चैनमर्चयामास पार्थिव ।

[B1 Dn1 चैवम्]

— G1 om. 36°-37° — °) Ks तत्कारेण V1 M नरव्याघ्र (M1 'घ्र'), Ds नर व्याघ्रं — °) K1 नृणां (for युधा) G4 प्रति (for पतिम्)

37 G1 om 37 (of v1 36) — °) V1 स प्रगृह्य, Ds 4 प्रतिपूज्य K4 M2 तु, B1 स (for च) Ds om. च — °) B1 करेण, M1 करे स Ś1 B2 8 6 D2 ह, B1 स; B4 Dn Ds G2 6 M च, D4 ता (for तम्) — °) K1.2 माद्रीपुत्रस Ks तदा (for तत) — °) Ś1 विजयद्, K2 Ds विजयि

38 °) D1 त्रिपुरेश (for त्रैपुर स) K1 तु, B4 T1 G2 4 6 स्व- (for स) Ś1 वशीकृत्वा, B1-2 6 D1 2 वशीकृत्य — G1 om 38^{ab} — °) B1-2 6 D1 2 महाराज (for 'वाहुस्') — M2 om (hapl) 38°-39° — °) K1 योधनेश्वर, K2 नोदने; K3 वै नरे; K4 पोतते, N1 V1 यौवने, B1 जौदरे (m कौरवे, पौरवे, जवने), B2 यवनाधिप, B3 जवनेश्वर, B4 5 Dn Ds-8 6 m पौरवे, B6 D2 यवने, D1 पवने; Gs 4 पत्तने, Gs वेतने Ś1 सेनया स धनेश्वर, text as in Ds T1 G2 5 M1

39 M2 om. 39^{ab} (of v1 38) — °) Ś1 अहृति;

C. 2. 1165
D 2. 31 61
E 2. 32. 63

आहृतिं कौशिकाचार्यं यत्नेन महता ततः ।

वशे चक्रे महाबाहुः सुराष्ट्राधिपतिं तथा ॥ ३९

सुराष्ट्रविषयस्यश्च प्रेषयामास रुक्मिणे ।

राज्ञे भोजकटस्थाय महामात्राय धीमते ॥ ४०

भीष्मकाय स धर्मात्मा साक्षादिन्द्रसखाय वै ।

स चास्य ससुतो राजन्प्रतिजग्राह शासनम् ॥ ४१

श्रीतिपूर्वं महाबाहुर्वासुदेवमवेक्ष्य च ।

ततः स रत्नान्यादाय पुनः प्रायाद्युधां पतिः ॥ ४२

K1 आहृत्य; K2 G1 २ आहृतिं, K4 D1 T1 G2 आहृतिं, N1 V1 B Dn D2 आहृतिं, D2 अहृतिं, D3 आहृतिं, D4 आहृतिं; D5 M1 आहृतिं See on 2 4 27^a, 13 21^a. K2 ३ कौशिक नार्यं; D1 कौशिकाचार्यं; D2 ३ कौरवां, D4 कुशिकां; G2 ३ कौशिकां — १) B2 D2 ३ घलेन (for यत्ने) K1 महत्ताननः, K2 ३ ता नृप, K4 तात्मनः; V1 B2 ३ Dn D2 ३ G2 ३ ता वृत्तः; B1 ता तथा, G2 ता तप G1 पोतशैलमयोजयत् — G1 om 39°-42^a — १) S1 वशीचक्रे; K2 वशे कृत्वा, D2 वश चक्रे K1 महाबाहु — २) K2 D2 स राज्ञा, M2 सुराष्ट्राधिपतिस् S1 ततः, N1 B2 ३ Dn D2 ३ (except G2, G1 om) तदा (for तथा)

40 G1 om 40 (of v l. 39) — १) S1 S (G1 om.) सुराष्ट्रविषयस्य सन् (S1 G2 स); K4 स सुराष्ट्र-विषयस्य, Dn D1 (before corr) २ स्वराष्ट्र (Dn सुराष्ट्रा)-विषयस्यश्च, D2 सुराष्ट्रविषयास्यश्च — १) D1 T1 राज्ञो K1 भोजवरं. — २) S1 महामात्राय.

41 G1 om 41 (of v l. 39) — १) B2 M2 भैष्म. S1 K N1 B2 D2 ३ च (for स) K2 धर्मज्ञ — १) K1 साख्या S1 G2 च (for वै) — १) V1 B2 ३ D2 ३ तस्य; M1 चापि S1 K V1 Dn D2 प्रतिजग्राह, B2 ससुतो राजन्, S (G1 om) ससुतो राजा — २) S1 K V1 Dn D2 ससुत शासन तदा

42 G1 om 42 (of v l. 39) — १) K2 T1 श्रीतिपूर्वं S1 K B1 ३ Dn D2 महाराज (for बाहु) — १) Dn सहदेवम् (for चासु) K2 अवेक्ष B1 ३ D1 ३ ह (for च) — १) G2 सु (for स) K2 G2 ३ तत स रत्नमादाय, G2 तत स रत्नान्यादाय (hypermetric) — २) K1 पुनः प्राप्य, K4 (by transp) प्रायाद्युनर; V1 B2 ३ D2 ३ श्रीत प्रायाद्, G2 पुर प्रायाद् K1 प्रति, T1 पतिं

43 १) S1 T1 G2 ३ M सूर्यारक, K1 सूर्यारक; K2 ३ B1 m. ३ ३-६ D1 ३ सूर्यारक, B1 सूर्यादय, B2 सूर्यारकी;

ततः शूर्यारकं चैव गणं चोपकृताह्वयम् ।

वशे चक्रे महातेजा दण्डकांश्च महाबलः ॥ ४३

सागरद्वीपवासांश्च नृपतीन्मलेच्छयोनिजान् ।

निपादान्पुरुषादांश्च कर्णप्रावरणनपि ॥ ४४

ये च कालमुखा नाम नरा राक्षसयोनयः ।

कृत्स्नं कोल्लगिरिं चैव मुरचीपत्तनं तथा ॥ ४५

द्वीपं ताम्राह्वयं चैव पर्वतं रामकं तथा ।

तिमिगिलं च नृपतिं वशे चक्रे महामतिः ॥ ४६

Dn D2 सूर्यारक, G1 शूर्यारक, G2 शूर्यारक, G3 शूर्यारक, G1 प्राप्य (for चैव) — १) S1 D2 गण चोपकृताह्वय, K1 गणं चोप; K2 ३ G2 गणं चाप (G2 चापि); K2 गणं चोपहृतां, N1 गण चोपाहृतां; V1 B2 ३ Dn D2 ३ ताली (V1 B2 Dn1 ताला, D2 शाली) कट (D2 कर) मथापि च; B1 ३ D1 ३ देश (D2 व) चापि कृताह्वय, T1 G2 (by corr) ३ M1 न (G2 गौ) न चोपहृता (G2 तु) स्वय (G2 orig स्वक), G1 जामदग्नेन पूजित. See Addenda. — G1 om 43^a. — १) S1 वशी S2 महाराज, V1 B2 D2 ३ महाबाहु (for तेजा) — २) K2 महाबल. S (G1 om) दण्डकं च महाबल (T2 G2 ल).

44 १) D2 (m as in text) च्छयोनिजान् — १) D4 पुरुषा V1 निपादांश्च कुरुषाश्च, G2 दान्पुरुषाश्चैव — २) K1 कर्णप्रावरणनपि; K2 कर्णप्रावरणान्यपि — For 44, G1 (which om 45^a-47^b) subst.

305* निपादानजयत्तत्र सागरम्लेच्छयोनिजान् ।

45 G1 om 45^a-47^b — १) G2 M1 काक (for काल) K2 मुख्या — १) B2 corrupt K2 N1 V1 D1 G2 ३ नर (for नरा) — After 45^a, Dn1 (marg) ins

306* ये चैकपादा मनुजा वृक्षकोटरशायिनः ।

— K2 om 45^a-46^b — १) K1 कृच्छ, D1 कृत्स्नां S1 * गिरि; K2 D2 m कोल्ल; K4 कोल्ल, N1 D1 M2 लोक, V1 B2 ३ काल, B1 कोल, G4 कोल्ल; G5 गोळ; G2 बोळ; M1 कोला — २) S1 सुरभीपत्तन, K1 मरुची, K2 D2 (sup lin) मरुची, K4 D2 मरुची, N1 V1 D2 मरुचीपत्तन; B1 ३ D1 मरुची पत्तन, B2 मरुची; B1 ३ मरुची; B2 मरुची, Dn (1) मरुचीपत्तन, D2 ३ मरुचीपत्तन (D2 त) न, D4 मरुची, M2 मरुजी D2 तदा

46 G1 om 46 (of v l. 45), S1 K2 om 46^a (for K2, of v l. 45). — १) B1 तालाह्वय; B2 ताम्रगिरि;

एकपादांश्च पुरुषान्केवलान्वनवासिनः ।

नगरीं संजयन्तीं च पिच्छण्डं करहाटकम् ।

दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ॥ ४७

पाण्ड्यांश्च द्रविडांश्चैव सहितांश्चोदूकरैः ।

अन्धांस्तलवनांश्चैव कलिङ्गानोष्ट्रकर्णिकान् ॥ ४८

*अन्ताखीं चैव रोमां च यवनानां पुरं तथा ।

C 2 1175
B 2. 31 72
K 2. 32 74

T1 G८ ताम्राशय, G२ ० ताम्रमय — १) K४ D1 २ G८ रोमकं, V1 B८ ग्रामक, D८ वामकर (hypermetrio), D८ वा (sup in रा)मक; G२ M रमक, G८ राजकं, G८ कामगं B1 पर्वत चैव रामक — २) K1 २ तिमिं (K२ 'मिं)गिलिं, K४ G८ तिमिगल, D1 (before corr) तिमगिल; D२ तमिगिल; T1 तिमिहील, G४ तिमिनील, G८ तमिगील S1 च सुमृश; K४ स नृपतिं, N1 V1 B1 ४ ५ Dn D८-५ च स नृप — ३) N1 V1 Dn D८ वशे कृत्वा B D1-५ M२ महाद्युति, T1 महामुनि

47 G1 om 47^{ab} (of v l. 45) — ४) B२ ८ ० D1 २ नृपतीन् (for पुरपान्) — ५) K1 Dn D८ केरलान्, K२-४ N1 V1 B D1-५ केवलं D८ वान्. T1 G४ ५ तथा चैवोष्ट्रकृष्ण (G४ 'कर्ण, G८ 'कट)कान्, G२ ० M वनवासाश्च केवलान्, G८ तथैवोष्ट्रकर्णकान् — ६) K८ D२ G८ नगरं S1 सजयती, K1 २ D८ सजयती, K४ राजवता, Dn1 स जयती, G1 २ सचयती (G२ 'ति); G८ सजयत — ७) S1 पितृद, K1 पिच्छजी, K२ पिच्छं, K३ पिच्छं, K४ पिच्छं च, N1 B२ पिच्छ, V1 B४ Dn पापद, B२ ३ पिच्छं, B८ पिच्छि, B८ D1 पिच्छि, D२ पिच्छल, D८-५ पिच्छि, D८ पिच्छं, T1 M1 विच्छि, G८ पिच्छं; G४ पिच्छि T1 G८-५ करवा (G४ 'रा)टज, M1 करपाटकान् G1 विच्छिंदकरवाकरान्, G२ विच्छिंदकटकवटकान्, G८ विच्छिंदकवरा [ट?]कान्, M२ विच्छिंदकरवाटकान् — K८ om 47^{ef}. — ८) B1 G८ वश, G1 करे — ९) K1 ४ Dn२ D८ चैतान् D८ अपादयत् T1 G1 २ ४ ५ करदाश्चैव कारयत् (G1 कारयन्, G४ गौरवात्), G८ करद चैव कारयत्, G८ M करदाश्चाप्य-कारयत् — After 47, S (G1 om line 1) ins

307* मृगुकच्छ गतो धीमान्दण्डेनामित्रकर्शन ।

धर्वरान्पारक्षानन्यान्दीपवासान्वशे वशी ।

तूलकान्दरदाश्चान्यान्सिन्धुरान्वनवासिन ।

अश्मकान्मूलकांश्चैव विदभांश्च महावलान् ।

दूतैरेव वशे चक्रे करे च विनिवेश्य स ।

[(L 1) Cf 50^{ab} (and v l) G२ M1 भरुकच्छगतो, G८ मृगुकच्छगतो, G८ चारुकच्छगतो G२ ० दूतान्, M1 राजन् (for धीमान्) T1 दह्येता — (L 2) G1 वंशान्, G२ ० वलवान् G८ वंशान्, G८ परगान् (for पारशान्) G1 वंशान्वासान् T1 G1 वने वशी, G४ वशी दशी, M वशेकरोत् — (L 3) T1 G८ कुलकान्दरदां (G८ 'दां)श्चान्यान्, G1 कुलकदकराश्चान्यान्; G२ कुलकान्दरदांश्चान्यान्, G८ कुलकोटीर-

कांश्चा, G४ कुलकोटीरयांश्चा, G८ कुलकान्धारकांश्चा. G२ सिन्धु-कारनवासिन, G८ M1 सिन्धु (M1 'दु)रान्, G८ सिन्धुकानन-वासिन — (L 4) T1 M1 अश्मकान् (M1 'न्मूलकांश्चापि, G1 'काष्ठशलाकापि, G२ 'कान्मूलकांश्चापि, G८ अश्मकवलकांश्चापि G1 विशदांश्च T1 G२ ० M1 महासलान् (T1 'लात्), G1 महसलान् (for महावलान्) — (L 5) G1 २ ० वश (for वशे) G1 २ विनिवेश्येत्; G४ 'वेश्य च, G८ M 'वेश्यत् (M1 'यन्) G८ कर चैव स दापयत्]

— G1 cont.

308* तत कुसुतिवीतज्ञान्दक्षिणापयवासिन ।

अजयत्सयुगे तत्र धर्ममार्गेण पाण्डव ।

48 १) S1 द्रमिडां, D८ ५ द्राविडां. T1 G८-५ M स पाण्ड्यान्द्रमिळाश्चैव, G1 द्रमिडाश्चैव चोलाश्च, G२ ० स पुंड्रान्द्रमिडा (G८ 'ळा)श्चापि — B transp 48^b and 48^d. — २) S1 सहितांश्चोदूकरैः, K1 'तांश्चद्रूकरैः; K२ तांश्चद्रू; K४ 'तांश्चोदू; B सहितानोदू (B1 'द्र-, B८ 'द्रू)केरलान्, Dn (1) 'तांश्चोदूकरैः, D1 २ कलिङ्गानोष्ट्रमल्लिकान्, D८-५ कलि (D८ कलि; D४ गलि)गाश्च (D४ 'श्रौ, D८ 'श्रौ)दू-मल्लिकान्, S चोलाश्च सह कैरै (G1 स पाण्ड्यान्सिंह-केरलान्) — After 48^{ab}, S (G1 om line 1 and transp lines 2-3 and 4-5) ins.

309* सिंहलद्वीपकानन्यान्तैश्चक्रे वशे बलात् ।

घटोत्कच महाबाहु राक्षस घोरदर्शनम् ।

आगम्यतामिति प्राह धर्मराजस्य शासनात् ।

सर्वस्व करमादाय तैरेव सहितो नृप ।

उत्तर तीरमासाद्य सागरस्योर्मिमालिन ।

[(L 1) T1 G४ सिंहलद्वीपकानन्यान्, G२ सिंहलद्वीपकानाना] G1 cont.

310* स राक्षसपरीवारस्त प्रणम्याशु सस्थित ।

— G1 om. 48^e-50^b — १) S1 M1 अधा (M1 'धा)-स्तलवराश्चैव; K1 ४ अधान्शूलधरां, K२ अधान्शूलचलां; K८ अधान्शालवनां, N1 Dn D८ M२ अधास्तलवनां (M२ 'वरां); V1 अधांश्च तरलां; B D1-५ अधा (B1 अत्रा, D८ ४ अधा)न्पुलिदान्दरदान् (B1 om न्), T1 अधास्तलव-नानोष्ट्रान्, G२ ० अधास्तलवरा (G८ 'कां)श्चैव, G८ ४ अधा (G४ पुष्ट)स्तलवनानन्यान्, G८ अधास्तलवनानेष्ट्रान् — B transp. 48^b and 48^d. — २) S1 कलिङ्गानोष्ट्रकर्णिकान्, K1-३ V1 Dn D८ 'गानुष्ट्र, N1 'गान्कर्णकर्णि, B1 'गानोदू-कर्ण; B२ ५ om 'गानोष्ट्र (B८ 'गांश्चोदू, B८ orig 'गानोदू)-

दूतैरेव वशे चक्रे करं चैनानदापयत् ॥ ४९
 भरुकच्छं गतो धीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः ।
 प्रेपयामास राजेन्द्र पौलस्त्याय महात्मने ।
 विभीषणाय धर्मात्मा प्रीतिपूर्वमरिंदमः ॥ ५०
 स चास्य प्रतिजग्राह शासनं प्रीतिपूर्वकम् ।
 तच्च कालकृतं धीमानन्वमन्यत स भृशः ॥ ५१
 ततः संप्रेपयामास रत्नानि विविधानि च ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

मल्लिकार्जुन, B4 'गोश्रोद्धर्णि', D1 : सहितानोद्(Ds 'दृ-
 केरलान्; Ds-s सहितांशोद्केरलान्; S (G1 om.) कलिगाट-
 (G2 'गान्ता, Gs 'गा अ; Gs 'गान)विकांस्तथा

49 G1 om 49 (of. v1 48), G4 om. 49^{ab}.
 — ^a) Ś1 अवर्ती; K1 B4 : आटवी; K2 : N1 V1 B1-s :
 D2-s अटवी; D1 अटवी (for 'अन्ताखी) N1 V1 रोमांश्च;
 B1 : s : D1 राम च; B2 : Ds-s दास च, D2 रामां च.
 Ks सुरभीश्चैव रोमांश्च; Dn (1) Ds आटवी (Dn-s अटवी;
 Ds आरवी, with 'टवी in marg) च पुरी रम्यां D1 पुरी
 (for पुर) S (G1 : om) अपर रोचमान च यतमान
 पुरोत्तमे (G2 : s 'म) See Addenda. — ^c) B1 Ds
 G1 : s वशं — ^d) K1 : Ds चैतान्; K2 चैवम् T1
 दूतैकरो तेन नकारयत् (corrupt), G2 : s M करार्ये तानका
 (M 'हा)रयत्; Gs कर चैव स दापयत्, G4 कर चैनानपातयत्
 — 49^{ad} = 47^{ef}. — After 49, T1 G2-s (G2 : om
 lines 4-5 and 8-10) ins

311* काननद्वीपकांश्चैव तरसातीत्य चाहवे ।

ताम्रपर्णी ततो गत्वा कन्यातीर्थमतीत्य च ।

दक्षिणा च दिश सर्वा विजित्य कुरुनन्दन ।

सहदेवस्ततो राजन्मभिभिः सह तत्र वै ।

सप्रधार्य महाबाहु सचिवैर्बुद्धिमत्तरे । [5]

चिन्तयामास कौरव्यो आनुपुत्र घटोत्कचम् ।

ततश्चिन्तितमात्रस्तु राक्षस प्रत्यदृश्यत ।

अतिदीर्घो महाबाहु सर्वोभरणभूषित ।

अभिवाद्य ततो राजन्सहदेव घटोत्कच ।

प्रह्म कृताक्षलिस्तस्यै किं कार्यमिति चावधीत् । [10]

त मेरुशिखराकारमागत पाण्डुनन्दन ।

[(L 2) T1 Gs 'धर्मयापि च, Gs 'धर्मवाप च — (L 3)

Gs 'नदन' Gs : विजित्य कुरुनन्दन (Gs 'न) — (L 4)

Gs जीर्ण (for राजन्) — (L 5) Gs संप्रधार्य — (L 6)

Gs कौतियो (for कौरव्यो) T1 Gs आनु पुत्र, Gs आनुव्य च

— (L 11) Gs मार्गत (for आगत)]

चन्दनागुरुमुख्यानि दिव्यान्याभरणानि च ॥ ५२
 वासांसि च महार्हाणि मणींश्चैव महाधनान् ।
 न्यवर्तत ततो धीमान्सहदेवः प्रतापवान् ॥ ५३
 एवं निर्जित्य तरसा सान्त्वेन विजयेन च ।
 करदान्पार्थिवान्कृत्वा प्रत्यागच्छदरिंदमः ॥ ५४
 धर्मराजाय तत्सर्वं निवेद्य भरतर्षभ ।
 कृतकर्मा सुखं राजन्नुवास जनमेजय ॥ ५५

50 T1 G1 s-s om. 50^{ab} (for G2, of. v1. 48)
 For 50^{ab}, of line 1 of 307* — ^a) Ś1 Ks रुक्कच्छ,
 K1 रुद्रकच्छ, K2 मरुकच्छ; K4 रुद्रकच्छ, N1 V1 त(1 read
 म)रुकच्छ, B1 भद्रकच्छ; B2 तरुकच्छ; B2-s उरुकच्छ;
 Dn1(क्ष by corr for छ).ns Ds तत कक्ष; D1 मरुकच्छ,
 D2 तरुक्ष; Ds मरुकच्छ; Ds : मरुकच्छ; Ds m मृगुकक्ष,
 G2 युवतक्षा, M1 मृगुकच्छ, M2 मृगुकच्छ Gs मृगुकच्छा-
 स्ततो धीमान् — ^b) Ds दूत B2 मद्र G2 : M
 साक्षे (Gs सने)वामित्रकशेन — ^c) T1 G2-s हैदिब (for
 राजेन्द्र) G2 : s M तत्रस्थः (G1 पुत्र तं; M1 तत्रत्य)
 प्रेपयामास — ^d) Ds पुलस्त्याय — ^e) G1 : s M1
 धर्मज्ञ (for धर्मात्मा) K2 B2 : G1 अरिंदम (G1 'मं).
 Ds (corrupt) विभीषट्क चणय धर्मात्मा*मरिंदम

51 ^a) Gs चापि — ^c) G2 त च Ds सर्व (for
 काल) D1 तच्चकार कृत धीमान्, T1 Gs तच्च कृष्णकृत
 ज्ञात्वा Cd oites कालकृत (as in text) — ^d) Ś1
 अमन्यत च, K2-s Dn Ds : अम्यमन्यत; B1 : D1 : अनु;
 M1 ह्य T1 G नावमन्यत बुद्धिमान्; M2 अमन्यत
 सुबुद्धिमान् — After 51, N1 ins

312* विभीषणो महात्मन्यदीप्सित करवाण्यहम् ।

52 ^a) Ś1 K1-s B1 D1 स, G1 तं (for स).
 — ^b) Ds विविधानिच, G2 M 'धान्युत — B2 om.

52^{ad} — ^c) Ś1 K B2 : s Dn Ds चदनाग (K2 Dn

'ग)रुकाष्ठानि, Ds : 'गुरुमुख्यानि; S चदनानि च मुख्यानि

(T1 Gs : दिव्यानि) — ^d) K1 : दिव्यानि सुयहून्यपि;

N1 'नि च बहूनि च, V1 B2 : Ds-s 'नि शयनानि च,

S तथा काळाग (Gs 'त)रुणि च

53 Ks om 53 — ^a) G2 सु (for च) — ^b) K1

महात्मन (for महाधनान्) N1 S मणीं (G1 रत्नां)श्च सुमहा-

धनान् — A long passage (comprising over three

adhy) given in App I (No 15) is ins in S after

53^{ab} (in Gs after 53^{ad}). — Gs itself ins after 53^{ab}:

२९

वैशंपायन उवाच ।

नकुलस्य तु वक्ष्यामि कर्माणि विजयं तथा ।
वासुदेवजितामाशां यथासौ व्यजयत्प्रभुः ॥ १
निर्याय खाण्डवप्रस्थात्प्रतीचीमभितो दिशम् ।
उद्दिश्य मतिमान्प्रायान्महत्या सेनया सह ॥ २

सिंहनादेन महता योधानां गर्जितेन च ।
स्थनेमिनिनादैश्च कम्पयन्वसुधामिमाम् ॥ ३
ततो बहुधनं रम्यं गवाश्च धनधान्यवत् ।
कार्तिकेयस्य दयितं रोहीतकमुपाद्रवत् ॥ ४
तत्र युद्धं महद्भुत्तं शूरैर्मत्तमयूरकैः ।

C 2. 1187
B 2 32 5
K 2 35 5

313* प्रीतिमानभवद्बुद्धा रत्नौघ तं च पाण्डव ।
— °) D1 व्यवर्तत — °) K1 N1 B2 s s D1 s महाबल*,
V1 B2 s Ds-s महामना*, S नरा(Gs जना)धिप. (for
प्रतापवान्) — After 53, Gs ins an addl colophon
(adhy no 34) Thereafter it ins. passage No 15
of App I, followed by a repetition of 53rd (v1.
नराधिप for प्रतापवान्)

54 °) S (except T1 Gs) विजित्य — °) B1 s s
शास्त्रेन S1 K4 N1 B4 विनयेन, V1 वचनेन, B1 s s D1.2
नियमेन, B2 s Ds-s च बलेन — °) Ks दान्यर्थिवत्कृत्वा
— °) S1 K2 s Ds G4 प्रत्यगच्छद् (K2 °म्) K2 B5
अरिदम — After 54, S ins

314* रत्नसारमुपादाय ययौ सह निशाचरैः ।
इन्द्रप्रस्थं विवेशाथ कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
दृष्ट्वा युधिष्ठिरं राजन्सहदेव कृताक्षलि ।
प्रहोऽभिवाद्य सस्यौ स पूजितश्चैव तेन वै ।
लङ्काप्राप्तान्वनौघाश्च दृष्ट्वा तान्दुर्लभान्बहून् । [5]
प्रीतिमानभवद्राजा विस्मय परम ययौ ।

[(L 1) T1 Gs रत्नसारमुपादाय Gs सहदेवो (for ययौ
सह) — (L 2) Gs ययौ वाय (for विवेशाय) — (L 4)
G4 दृष्ट्वा (for प्रहो) — (L 6) Gs राजन् (for राजा)
Gs om. from the post. half of line 6 up to 55°
T1 विस्मय च ययौ तदा]

55 Gs om 55^{ab} (of v1 314*) — °) K1 N1
V1 B2 D1 G1 s M °र्वम — After 55^{ab}, S (Gs om.)
ins

315* कौटीसहस्रमधिक हिरण्यस्य महात्मन ।

विचित्रास्तु मणीन्त्रत्नान्गोजाविमहिषास्तथा ।

[(L 1) T1 Gs M1 महात्मने — (L 2) G2 विविधा-
न्मणिरत्नाश्च, G4 M2 विविधान्मणयो रत्नान्, Gs M1 विविधाश्च
मणीन्]

Colophon. — Sub-parvan S1 K1-s M1 दिग्विजय
K1 B1.2.4 Dn Ds-s G1 (all om sub-parvan name)

mention only सहदेवदिग्विजय (Ds cont. समाप्त); K4
B5 Ds Gs likewise mention only दक्षिणदिग्विजय,
and B2.2 D1.2 only सहदेवदक्षिणदिग्विजय. — Adhy.
name Gs M2 विभीषणकर (M2 °करप्र)दान — Adhy
no. (figures, words or both) K1(marg) s 28
(as in text), K2 Ds 29, Dn1 31, S 37 (Gs 38)
— S'loka no. Dn1 78, D1 s 80, T1 173 (sio)

29

1 Gs om the ref — °) K1 प्र-, T1 Gs-s च (for
तु) Gs transp. वक्ष्यामि and कर्माणि, and reads
तव (for तथा) — °) K2 °जितामासा, K4 °जितानाशौ
— °) N1 यथा सा व्यजं; V1 B2-s D यथासावजं;
G1 s यथासौ विजं, M2 यथा स व्यजं S पुन (for
प्रभु)

2 °) S प्रतीचीं दिशमन्युत. (T1 °त) — °) S1 K Ds
प्री(K2 प्र)तिमान् Gs उद्दिश्य महतीं सैन्य — °) K1 V1
B D2-s वृत्तः, D1 नृप, G1 पुनः (for सह) Gs कर्षन्प्रायास्त
बुद्धिमान्

3 °) M2 यौधाना G2 s गर्जनेन Gs ह (for च)
— °) B1 s s D1 s S स्थनेमिनिनादेन — °) S1 K2-s
कपयन्वसुधातल (K4 °धाधिपान्); B1-s s D1 s G1 °यन्निव
मेदिनीं

4 G1 om 4^{ab} — °) B2 s Ds-s बहुविध S (G1
om) नानाबहुधनं (G2 s s °विध) रम्य — °) K1
गजाश्चधनधान्यमत्, K2 s गवाश्च धनधान्यवत्, B1 Dn1
गवाश्च धनं, B2 गवाश्च धनं, D1 G2 गजाश्चधनं;
G4 गजाश्चबहु, Gs गवाश्च बहु — °) K1 भवन (for
दयित) — °) K2 B1 Ds रोहितकं, K3 रोहितकं,
N1 Gs रोहीतकं, B2 s रोहीतकं, B2.4 रोहितकं, D1
रोहितकं, T1 Gs-s रोहिणीकं, G1 रोहितकं, M2 रोहिवाक्षं
Cn cites text (gloss गिरिं).

5 G1 M1 om. 5^{ab} — °) Ds अभूद् (for महद्)
S1 अभूत्, K4 Ds T1 G (G1 om) दत्त; V1 B2-s

मरुभूमिं च कात्स्न्येन तथैव बहुधान्यकम् ॥ ५
शैरीपकं महेच्छं च वशे चक्रे महाद्युतिः ।
शिर्वीस्त्रिगर्तान्म्वष्टान्मालवान्पञ्चकर्मणान् ॥ ६
तथा मध्यमिकायां वाटधानान्दिजानथ ।
पुनश्च परिवृत्त्याथ पुष्करारण्यवासिनः ॥ ७
गणानुत्सवसंकेतान्वयज्यत्पुरुषर्षभः ।

सिन्धुकलाश्रिता ये च ग्रामणेया महाबलाः ॥ ८
शूद्रामीरगणाश्च ये चाश्रित्य सरस्वतीम् ।
वर्तयन्ति च ये मत्स्यैरे च पर्वतवासिनः ॥ ९
कृत्स्नं पञ्चनदं चैव तथैवापरपर्यटम्* ।
उत्तरज्योतिकं चैव तथा वृन्दाटकं पुरम् ।
द्वारपालं च तरसा वशे चक्रे महाद्युतिः ॥ १०

Dn Ds-s Ms चासीत् (for वृत्त). — ^b) Ś1 Ds T1 Gs :
शूद्रः; Ds-s शूद्रः Ds (m as in text) दत्त (for मत्त)
— B D1-s transp. 5th and 6th. — ^c) B1 मद्रभूमिः;
G4 कुरुः; M2 मेरुः. N1 V1 B1-s Dn Ds : Ms स
(for च). G1 जिह्वाद्यु (for कात्स्न्येन) D1 : मयूरभूमिं
कात्स्न्येन — ^d) T1 G2-s तथा च (for तथैव). B1 घनं,
D2 वरं (for बहु)

6 B D1-s transp 5th and 6th — ^a) K शरीप-
(K1 'पि)क, B1-s : Ds शरीप, Dn2 G2 : शरीपि;
Ds : शरीप, Gs शरीपकि Ś1 K (Ks om.) महीप;
N1 V1 Dn1 D1 : महेश्वः; B1 महच्छं, B2 G1 : च हेम;
Dn2 महेश्वः, D2 : T1 G2 : 4-s M च ईमं (for महच्छं)
— ^b) Ś1 चक्षी- Gs महामति. — After 6th, V1
B2 (om line 1), 3-s D (except Ds) ins

316* आक्रोशं चैव राजर्षि तेन युद्धमभून्महत् ।

तान्ददाणांन्स जित्वा च प्रतस्थे पाण्डुनन्दन ।

[(L 1) Bs D1 : अक्रोश, Ds अक्रोश D4 आक्रोशमान
राजर्षि — (L 2) Ds ददाणांन् Bs स जित्वा तु; D1 :
सम जित्वा]

— On the other hand, S ins after 6th.

317* लिङ्गिद्वान्पाटनाश्चैव दूर्तरेव जिगाय तान् ।

[Gs लिङ्गिद्वान्; Gs लिङ्गिद्वान् T1 सिद्धिद्वान्दधानाश्च; G1
सिद्धिप्रमाणार्थाश्च, Gs लिङ्गिद्वान्दधानाश्च, Gs लिङ्गिद्वान्दधानाश्च;
M लिङ्गि(Ms लिङ्गि)द्वान्दधानाश्च Gs च, G4 M स (for
तान्) Gs तानेव जिजिगाय च]

— ^a) K4 शरीपः; B1 : गिरीपः, Ds शिगसः; Ds शिरीपः
K1 विष्वस्य; Ks अविष्टान् V1 गद्या त्रिगर्वकावष्टान्; G1
ओषधृतगणान्तर्धानान्, G2 : शिर्वीस्त्रिगर्तान्म्वष्टान्, Gs शिर्वी
स्त्रिगर्वराजान् — ^d) K1 मालका; K2 मालाकान्; K4
महजान्; B1 मालव्यः; Ds मान्यवान् Ś1 Ds पञ्चकर्मणः;
K1 'कर्मणः'; K2 V1 Ds 'कर्मणः'; K4 'पर्यटान्'; B D1 : 4-s
'कर्मणः' (B1 'कर्मणः'), G1 M1 'कर्मणः' Gs मालवाश्चैव
कर्मणः; Gs अष्टान्मालवान्पटान्

7 ^a) Bs ततो (for तथा) Ś1 Ms मध्यमिकेयाश्च;
K1 'मकायाः'; K2 'निकायाः', K3 'मिकायाश्च', K4

'मकायाश्च', V1 B4 Dn Ds 'मकेयाश्च'; B2 T1 G2 : 4-s
'निकायाश्च'; B2 : 6 Ds-s मा(Bs म)ध्यमिकाश्चैव, D1 :
मध्यमिकायाश्च, G1 सिध्यामिकाश्च च; Gs मध्यमिकानाश्च
B1 तथा स धानीकायाश्च, text as in N1 Gs M1. — G1
om 7th. — ^b) Ś1 चार्क्षधानान्; K4 चाटधारन् (corrupt),
D1 : चाटधान D1 तथा (for अथ) T1 G2 : औपावृत्त-
(Gs औपावृत्त)गणानपि; Gs M औपावृत्तगणानथ; Gs
दौपावृत्तगणानि च, Gs औपागणवृत्तानि च — ^c) Ś1 अतश्च
K4 परिवृत्त्या च, D1 'वृत्तायं', D2 'वर्त्याय'; Ds 'वृत्तायं'
— ^d) K2 'वासिन' G1 पुष्करिण्यां च वासिन'

8 ^a) Ds गणानुवरणसंकेतान्, G1 गणोश्चोत्सवः; G4
गणानुलवमकाशान् — ^b) Ks V1 Bs Ds : 8 अजं
(for व्यजं). N1 T1 G2-s M पाटवर्षभ, Bs पुरपर्यम,
G1 : पाण्डुनन्दन (Gs 'न') — ^c) B1 : 4 Gs सिन्धुकूलः;
Bs सिन्धुकूटाः; Gs 'कूला श्रुता, G4 M1 'कूलाश्रया; M2
'कूल श्रिता G1 सिन्धुकूटाश्रिताश्चैव — ^d) Ś1 K4
श्रानणेया (Ś1 'रा'); K1 श्रमेणया; K2 श्रमेण स; N1 B
Dn D1 : 2 4-s ग्रा(D1 : 2 र)मणीया; V1 राजान् सु; Ds
ग्रामणा ये G1 : 4 ग्रामणेयान्महाबलान्

9 ^a) K1 शूद्रामीरगणां, K2 शूद्रामीरगणां; Ks G1 : 4-s
शूद्रामीरगणां; B2 शूद्रा मीरगणां, T1 'भिरगणां'; G2
'भीतरणां', Gs M शूद्रामीरगणां — ^b) Ś1 Ks-4 य
आश्रित्य G1 सरस्वत्याश्च जीविता. — ^c) B1 मासैश्च;
T1 G2 मत्स्यैरे (by transp.), Gs मास्यैरे Gs वर्तते ये च
मत्स्यैश्च — ^d) K2 : पर्यटवासिनः, Ds पर्वतवासिभिः;
G1 पर्यवसायिन

10 ^a) G2 पञ्चजन, Gs 'नदी' — ^b) Ś1 K B1
तथैवामरपर्यट (K1 'पर्यट', K2 B1 'पर्यट'); N1 B4 Dn
Ds : 'वामरपर्यट', V1 B2 : 3-s : D1 : 2 om 'वामरकटकं',
Ds : 4 तथा चामरकटक, T1 Gs-6 मित्रभोग तथैव च,
G1 तथैव परिवृत्तान्, Gs M1 तथैवापरपर्यटान् (M1
'त्तानान्'); M2 'वावरपर्यटान्' — After 10th, B2 ins.

318* रत्नाकरमसिग्रहं तथा वेष्टातत् पुन !,
while T G2 (om line 1) 3-s : 6 (om line 1) ins..

319* तथा सिंहनदं चैव तथैवापरपर्यटान् ।

रमठान्धारहूणांश्च प्रतीच्याश्चैव ये नृपाः ।
 तान्सर्वान्स वशे चक्रे शासनादेव पाण्डवः ॥ ११
 तत्रस्थः प्रेपयामास वासुदेवाय चाभिभूः ।
 स चास्य दशमी राज्यैः प्रतिजग्राह शासनम् ॥ १२
 ततः शाकलमभ्येत्य मद्राणां पुटभेदनम् ।
 मातुलं ग्रीतिपूर्वेण शल्यं चक्रे वशे बली ॥ १३

स तस्मिन्सत्कृतो राज्ञा सत्काराहो विशां पते ।
 रत्नानि भूरीण्यादाय संप्रतस्थे युधां पतिः ॥ १४
 ततः सागरकुक्षिस्थान्म्लेच्छान्परमदारुणान् ।
 पल्लवान्पूर्वरांश्चैव तान्सर्वाननयद्वशम् ॥ १५
 ततो रत्नान्युपादाय वशे कृत्वा च पार्थिवान् ।
 न्यवर्तत नरश्रेष्ठो नकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ १६

C. 2. 1200
B 2. 32. 17
K. 2. 35 17

दूतैरेव वशे चक्रे नकुलं कुलनन्दनं ।

[(L 1) T1 तयैवापरपट्टणान्, G8 तयैवावापसंतसान् (810).]
 — G8 om. from कं in 10^a up to पुरम् (inclusive) in 10^a. — °) K1 D8 उत्तरज्योतिषां चैव; K2 उत्तराधा-
 तिकाश्चैव, K3 उत्तरा ज्योतिषाश्चैव, K4 उत्तर योनिक चैव;
 N1 V1 B4 Dn D8 °रज्योतिष चैव, B2 8 8 8 D1-4
 °र ज्योतिकं (D1 8 °धं) चैव, G1 इ*त्ता ज्योतिक चैव;
 G2 उत्तराज्योतिकांश्चैव, G6 °र ज्योषकं चैव, G8 °र ज्येनि-
 कांश्चैव — °) S1 विंदाटकं, K1 वेदपुरं; K2-4 N1 D8
 वृंशारकं, V1 बिंदुकटं; B4 8 Dn D8 4 दिव्यकटं, D1 वृक्षरकं;
 D8 वेदकटं; D8 विंदाटके; T1 G1 2 4 8 वृणाटकं (G2.8
 °कट, G4 °कर), G8 M वेण्णाक (M1 °त) टं (for वृन्दाटकं).
 K1 टक, K8 परं — °) S1 K1.8 D8 द्वारपालीं च,
 K2 °पालीव, K4 °पालाश्च T1 G2 8 M2 सहसा (for
 तरसा) — °) S1 वशी, D8 वश D8 महामति
 11 °) S1 रमयान्, K1 रमयकान्; K2 रमवान्, K4
 रसवान्; N1 Dn D4 8 रमठान्; V1 B D1 2 माठरान्,
 B8m D8 T1 G2.8-8 रमयान्, D8 M1 रमकान्, G2 8 M2
 रमयान्; text as in K8 only! S1 हारयूनांश्च, K1 8 4 D8
 °हूराश्च, K2 हार*रूहाश्च; B1 अवकूलाश्च, B8 शूरहूणाश्च;
 D1 हरहूणाश्च, D8 कारहूणाश्च, T1 हरमाणाश्च; G1 हारांकूहनां
 च (hypermetric), G2 हारघूणां च, G4 वारहूणांश्च; G8
 नारहूणांश्च, M1 हारगूणांश्च, M2 हरिहूकांश्च — °) K1.4
 B8 8 D1-8 G1-8 8 M1 प्रतीच्यां चैव, N1 वैदिशाश्चैव
 B1 प्रतीच्या ये च पार्थिवा — °) K8 तान्सर्वांश्च; K4
 तान्ने सर्वान्, B8 M2 तान्स सर्वान्, B8 D1 2 स तान्सर्वान्
 (for तान्सर्वान्स) S1 स वशी, T1 G1-4 स्वशे — °) K1-8
 गमनां (for शासनां) S नकुल पाण्डवर्षभः (G2
 पाण्डुनन्दन, G4 पाण्डवर्षभम्) — After 11, T1 G2-8
 ins. (of 2 28. 49)

320* अरण चैव रोम च यवनानां पुराणि च ।

लभ्यानुदेशजाश्चैव बन्धकाश्च नरोत्तम ।

दूतैरेव वशे चक्रे कर चैनानदापयत् ।

[(L 1) G8 अरणि, G4 आरणि (for अरण) — (L 2)

G8 लवालदेशजां, G4 लभ्याकदेशजां, G8 लवकान्देशकां. G4

सिद्धकाश्च, G8 सदकाश्च G4.8 नरोत्तम. — (L. 3) G8 वश.
 G4 व्यदाप]

12 °) S1 laouna K8 चाविभूः; K4 चाभिभू; N1 B
 D भारत (D8 च प्रभु), V1 चारिहा, S चाभिभू (G1 °म).
 — After 12^{ab}, B2 8 ins :

321* दूत धर्मविदं शान्तं वाग्मिन शुचिसुत्तमम् ।
 while D8 ins.

322* स चापि योजयामास वासुदेवाय भारत ।

— °) N1 V1 B2 8 D8-8 G1 चापि (for चास्य) K2
 दशरीरावैः; K4 दशमी राट्टै, N1 B1 2 D1 2 दर्शने राज्ञ;
 V1 B8-8 D8-8 S यादवै सार्धं, Dn (!) D8 गतभी राजन्.
 — °) D8 वीर्यवान् (for शासनम्)

13 D8 om. 13^a-14^b — °) K1 तत्र K1 G8 8
 शालकं; K2 8 कालजं; B1 8 सकलं; G2 शशांकं;
 G4 स्यालकं — °) K8 पुरं (for पुटं) Gn v oite text.
 — °) D8 शैल्य. B1 8 8 D2.4 8 वशं S1 K4 N1 S वशी
 (for बली)

14 D8 om. 14^{ab} (of. v l 13) — °) S1 K Dn
 स तेन; T1 G2-8 M तस्मिन्स (by transp), G1 तस्मिन्सु.
 K2 D8 सकृतो, B1 G1 सकृते K1-3 B8 D1.8 4 G2 8 M2
 राजा — °) B1 सकृताहो — °) K2 भूरिण्या, K8
 भूरण्या. B1-8 8 D1.2 रत्नान्यादाय भूरीणि — °) K8
 स (for स). T1 G1 विशा (for युधा) G8 प्रति
 (for पति)

15 °) G2.8 तत्र (for तत.) K2 समरकदस्थान् (!);
 B2 8 D1.2 समुद्रकुक्षि, D8.8 सागरमध्य — °) D8
 म्लेच्छान् — °) Dn1 M1 पल्लवान्; D1.4 पन्ह, T1 वाह्नीकान्;
 G1 पल्लवान्, G2 चाल्य, G8 वाहवा, G4 वाह्वान्, G8
 साल्वां (corr. from °ह्व)श्च; G8 पल्लवान्; M2 वल्लवान्.
 M2 धैतान् (for चैव) K1 पल्लवा वर्वराश्चैव — °)
 D8 वशे (for वशम्) S1 K8 4 V1 Dn D8 किरा (S1
 विला) तान्यवनान्शकान्, K1 2 तान्सर्वान्यजयद् (K2
 °वोनजयेद्) बली, B1-8 8 D1 2 सर्वास्तानजयद्वली, T1 G1
 विजित्य भरतर्षभ, G8 तान्सर्वानजयद्वशी; M2 स सर्वा-
 नानयद्वशं

करभाणां सहस्राणि कोशं तस्य महात्मनः ।
ऊर्ध्वदश महाराज कृच्छ्रादिव महाधनम् ॥ १७
इन्द्रप्रस्थगतं वीरमभ्येत्य स युधिष्ठिरम् ।

ततो माद्रीसुतः श्रीमान्धनं तस्मै न्यवेदयत् ॥ १८
एवं प्रतीचीं नकुलो दिशं वरुणपालिताम् ।
विजिग्ये वासुदेवेन निर्जितां भरतर्षभः ॥ १९

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनार्त्रशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ समाप्तं दिग्विजयपर्व ॥

३०

वैशंपायन उवाच ।
रक्षणाद्धर्मराजस्य सत्यस्य परिपालनात् ।
शत्रूणां क्षणायैव स्वकर्मनिरताः प्रजाः ॥ १

बलीनां सम्यगादानाद्धर्मतश्चानुशासनात् ।
निकामवर्षी पर्जन्यः स्फीतो जनपदोऽभवत् ॥ २
सर्वारम्भाः सुप्रवृत्ता गोरक्षं कर्पणं वणिक् ।

16 G1 om 16^{ab} — १) T1 चक्रे (for कृत्वा)
Ś1 वशीचक्रे नराधिपान् — २) Ś1 K V1 Dn Ds
कुरुश्रेष्ठो; D4 नर श्रेष्ठ; G1 रधि, Gs नृप B2 D1
न्यवर्तद् (D2 रद्) भरतश्रेष्ठो (D2 marg sec. m. न्यवर्तत
कुरुश्रेष्ठो)

17 १) Cv कलभानां G1 सहस्राणां — २) B2
सुवर्णस्य, B2 D1 (before corr) ३.३ कोप तस्य G1
सहस्राणि शतानि च — ३) N1 V1 Ds (m as in text)
जुहुर्दश, Dn1 (m as in text) जुहुर्दश; G4 ऊर्ध्वन,
M2 ऊर्ध्वदश, Cv as in text. Gs महाराजन् Gs om,
from राज up to वासु in 19^a B1.2.3 D1.2 त(B स)-
मूहुर्दशसंययानि; G1 ऊर्ध्वस्य महाराज — ४) B2 कृच्छ्रादेव.
Ś1 महद्धनं

18 Gs om 18 (of v1 17) — १) G4 इन्द्रप्रस्थ
गतो B2 धीरम् (for वीरम्) B1 इत् पर्यागतं वीरम्
— २) S (Gs om) अभ्य (T1 म्या) गच्छद् (for अभ्येत्य स)
G1 युधिष्ठिर — ३) S (except G1, Gs om) हृष्टो (for
सतो) Ds T1 G1 माद्रि K1 V1 धीमान् — ४) T1
घनधान्य, G1 ३ ३ M घन तस्य

19 Gs om up to वासु in 19^a (of v1. 17)
— १) Ś1 K4 Dn Ds विजित्य, K1-3 N1 V1 विजिग्ये;
T1 प्रतिचा (sic); Gs तीच्या (for प्रतीचीं) — २) Ś1 K
N1 V1 Dn Ds Cd प्रतीचीं; S (Gs om) अजयद् (for
विजिग्ये) — ३) K1 पालिता; K4 निर्मिता (for निर्जिता)
K1 ३ N1 V1 B2 Ds-3 Gs ३ M पुरर्षभ (K2 N1 V1 Gs
म); Ks ३ B1 ३ Dn Ds T1 G1 ३ ३ भरतर्षभ, B2 ३ ३ Ds
मनुजर्षभ

Colophon — Sub-parvan Ś1 Ks ३ B2.३ ३ Dn1
D1 ३ ३ दिग्विजय, K4 जरासंधवध and प्रतीचिविजय;

Dn2 Ds राजस्य and दिग्विजय, Ds M1.३ दिग्विजय and
नकुलदिग्विजय, Gs दिग्विजय and नकुलपश्चिमदिग्विजय
K1 B1 ३ ३ G1 (all om sub-parvan name) mention
only नकुलदिग्विजय To the sub-parvan name or its
variants, Ś1 K1-3 B2 ३ Dn Ds-3 M2 add समाप्त
— Adhy no (figures, words or both) K1 (marg)
28, K2 30; Ks 29 (as in text), Dn1 32, S 38
(Gs 39). — S'loka no K2 Dn M1 20, Ks 19,
D1 21, T1 22.

30

1 After the ref, T1 Gs-3 M1 ins a passage
given in App I (No 16). — Cd cites 1^{ab} (as in
text). — १) G1 रक्षणं (for णद्) — २) B1 मर्त्यस्य
(for सत्य) — ३) K2 क्षेपणा; Ks क्षिपणा; N1
B (except B2) Ds ३ क्षयणा (for क्षपणा) Gs वै च
(for चैव) — ४) K4 B D1.2 M2 स्व (B2 सु) धर्म
(for स्वकर्म)

2 १) K1 D1.2 G1 ३ बलीनां; Ks कराणा; V1 B2 ३
पालनात्; G2 ३ बलाना, M2 सलीनां, Cd.n (as in text)
बलीनां (= कराणां, of Ks) T1 G1 आदाना, M2 आघानाद्
— २) T1 Gs-3 M चानु (M1 परि) पालनात् — ३)
K2 प्रकामवर्षी; K4 T1 निकामवर्षि; Ds निकामवर्षी, G1
निकरवर्ज (sic), Gs निदाघवर्षी, Cd as in text G1.३
स्थितो (for स्फीतो) K1 महान्, Gs भवेत् (for [S] भवत्)
Ś1 (corrupt) निकामवृष्टपर्जन्यो तत्स्फीतो जनपद

3 १) K2 ३ सुनिर्वृत्ता, B2 D4 G1 सुवृत्ता (sic), T1
Gs ३ सप्रवृत्ता, G2 सुवृत्ताश्च, G4 सुसवृत्ता — After 3^a,
S (G1 om. line 3) ins .

323*

नीरुजा निरुपद्रवा ।

विशेषात्सर्वमेवैतत्संज्ञे राजकर्मणः ॥ ३
 दस्युभ्यो वञ्चकेभ्यो वा राजन्प्रति परस्परम् ।
 राजवल्लभतश्चैव नाश्रूयन्त मृषा गिरः ॥ ४
 अवर्ष चातिवर्ष च व्याधिपावकमूर्धनम् ।
 सर्वमेतत्तदा नासीद्धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ॥ ५
 प्रियं कर्तुमुपस्थातुं बलिकर्म स्वभावजम् ।
 अभिहर्तुं नृपा जग्मुर्नान्यैः कार्यैः पृथक्पृथक् ॥ ६

धर्मैर्धनागमैस्तस्य ववृधे निचयो महान् ।
 कर्तुं यस्य न शक्येत क्षयो वर्षशतैरपि ॥ ७
 स्वकोशस्य परीमाणं कोष्ठस्य च महीपतिः ।
 विज्ञाय राजा कौन्तेयो यज्ञायैव मनो दधे ॥ ८
 सुहृदश्चैव तं सर्वे पृथक्च सह चाब्रुवन् ।
 यज्ञकालस्तव विभो क्रियतामत्र सांप्रतम् ॥ ९
 अथैवं ब्रुवतामेव तेषामभ्याययौ हरिः ।

C. 2. 1213
 B. 2. 33 10
 K. 2. 36 10

स्वादुसस्या च पृथिवी बहुपुष्पफलद्रुमा ।

प्राज्ञाणा यज्ञसताना

[(L 1) G₁ नीरजा, G₅ ० M₂ निरुजो G₁ निरुपद्रवा.
 — (L 2) T₁ G₄ 'फलद्रुमा; G₅ M 'फला हुमा']
 — G₁ om 3^b-4^b — ^b) Ś₁ D₁ G₂ M गोरक्ष्यं;
 N₁ V₁ Dn D₅ G₅ गोरक्षा, B₂ D₂ गौरक्ष्यं T₁ G₅
 कृषिगोरक्षणं वणिक्; G₅ गोरक्षी कर्षणो वणिक्. — ^a)
 B₁ विशेषा; B₂ ० D_{1.2} वैश्यस्य (for विशेषात्). B₅
 सर्व; G₅ सव (see Addenda) (for सर्वम्). — ^a)
 K₅ 4 B₁ 3 sm ० Dn D₅ G₂ ० Cv 'कर्मणा; V₁ T₁
 G₅ ० M₂ 'कर्मणि; G₄ 'धर्मणि, Cd n 'कर्मणः (as in
 text) D₄ (corrupt) सज* **कर्षणां.

4 G₁ om. 4^{ab} (of. v l. 3) — ^a) K₁ वंधुकीभ्यो,
 Cd वञ्च* (as in text). — ^b) D₅ ० राज्ञ (so Cn
 apparently!) प्रति, D₄ राज्ञां प्रति, S (G₁ om)
 प्रतिरोधात् (for राजन्प्रति) K₁-3 राजप्री(K₅ 'न्प्री')
 तिपुर'सर — ^a) B₁ चापि (for चैव) — ^a) K_{1.2} D_{1.2}
 नाश्रूयत (D₁ ० 'तं' K₅ नृपा, N₁ नृया (for मृषा)
 S श्रूयते न मृषा क्रिया, Cd as in text

5 ^a) K₄ प्रवर्ष (for अ) D_{1.2} वा (for च)
 — ^b) Ś₁ K_{1.2} 4 D₅ T₁ G₁ ० 4 M₂ व्याधि (for
 व्याधि) — ^a) G₁ एवम् (for सर्वम्) K₁ एव, G₅
 एवत् (sic) (for एतत्) — ^a) K₂ 'निष्ठे, B₂ (m as in
 text) D₁ ० 'वृत्ते, G_{1.2} ० 'राजे (for 'नित्ये) G₅
 प्रशासति (for युधि) — After 5, S (except G₁) ins
 (equivalent of st. 6, q v)

324* मनस्तुष्टिं कथं गच्छेदित्येवमनसो नरा ।

सर्वात्मना प्रियाण्येव कर्तुं समुपचक्रमु ।

[(L 1) G₂ तत्र तुष्टि, G₅ M मम तुष्टि (for मन)
 G₂ परा, G₅ पर (for कथ) T₁ G₄-० M इत्येव (for
 इत्येव)]

6 S om 6 (of however 324* above) — ^a)
 D₄ प्रियकर्तुम् B₁ उपस्थान Cd implies text — ^b)
 N₁ स्वकर्मज, V₁ च भावज, D₁ ० स्वभावत K₁ बलिकर्मस्य

कर्मज Cd as in text — ^a) K₂ अभिकर्तु, N₁ V₁ B₅
 अभिहर्तु; Cd व्यतिहर्तु. — ^a) B₅ नाल्पै (for नान्यै).
 Ś₁ कदाचन, K B₄ Dn D₅ कथचन (for पृथक्पृथक्)
 7 ^a) K₅ Dn₂ D₄ ० G₁ 4 M₂ धर्मैर् (for धर्मैर्).
 G₁ अनागजैस्; G₄ धनागमस् (for धनागमैस्) B₅ तत्र
 (for तस्य). — ^b) D₅ नियमो, Cd निचयो (as in text)
 — ^a) T₁ G₅ यद्धि (for यस्य). — ^a) B₅ T₁ G₅-० क्षय
 (for क्षयो) — After 7, V₁ B D₁-० ins (in D₁
 deleted later, in D₅ added marg)

325* सर्वेषां भूमिपालानां श्रेष्ठं स च महीपतिः ।

[V₁ B₁ ० D₁ ० च महीपति (for भूमि)]

8 V₁ om 8^{ab}. — ^a) Ś₁ K B₂ 4 ० D₄ ० G₁ ० ० M
 स कोश (or 'प)स्य, B₁ ० D_{1.2} ० स्वकोपस्य, B₅ स कोष्ठस्य;
 Dn (!) स्वकोष्ठस्य; T₁ G₄ ० कोशस्य च, G₅ शोकस्य च;
 Cn (apparently) स्वकोशस्य (as in text) B₂ T₁
 परिमाणं (so also Cn, but perhaps as gloss), D₁ ०
 परीमण, M₂ परीणाम — ^b) N₁ T₁ G (except G₅)
 गोष्ठस्य, Dn (!) D₄ ० कोशस्य; D_{1.2} श्रेष्ठस्य; M₂ कोष्ठानां,
 Cd कोष्ठस्य (as in text) Ś₁ महीपते; G₄ 'पते. — ^a)
 S राजन् (for राजा). G₅ कौन्तेय. — ^a) V₁ यज्ञाय च
 (for 'यैव) D₁ ० महो (corr marg to 'नो).

9 ^a) K ते, Dn (!) D₅ ये, G₁ तत् (for तं) — ^b)
 K₁-3 D₅ (before corr) सह बाबु (K₅ 'भु)वन्; N₁
 V₁ Dn D₅ (after corr) ० सहिताबु, B₁ ० T₁ G₂-०
 सहसाबु; B₅ महताबु (for सह चाबु) Ś₁ पृथक्चैव
 सहबाबुन्; G₅ स्वरयतस्तदाबुवन् — ^a) G₂ ० यज्ञकालं
 — ^a) G₄ प्रीयताम् K₁ सत्र, V₁ B₅ ० D₅-० आशु,
 B₁ अनु, D₁ ० अत्र (for अत्र)

10 ^a) K₁ N₁ V₁ B₅ D₂ तयैव; B₂ D₅-० तयैव,
 B₅ 4 G₁ अथैन K₄ B₂ ० ० D (except D₅) G₄
 एवं (for एव). K₂ corrupt — ^b) D₅ ० तस्याम्
 (for तेषाम्) — ^a) B D₁-० G₄ धर्मात्मा (for वेदा)
 — ^a) Ś₁ K₁ 4 N₁ Dn D₅ चैव, D₄ चैवा (for चापि).
 G₁ इत्यश्वात्मनि जानता, G₅ सुप्राप्यश्चैव जानता Cd (as

C. 2. 1213
B. 2. 25 10
K. 2. 26 10

ऋषिः पुराणो वेदात्मा दृश्यश्चापि विजानताम् ॥ १०
जगतस्तत्स्थुपां श्रेष्ठः प्रभवश्चाप्ययश्च ह ।
भूतभव्यभवन्नाथः केशवः केशिसदनः ॥ ११
प्राकारः सर्ववृष्णीनामापत्स्वभयदोऽरिहा ।
बलाधिकारे निक्षिप्य संहत्यानकदुन्दुभिम् ॥ १२
उच्चावचमुपादाय धर्मेराजाय माधवः ।
धनौघं पुरुषव्याघ्रो बलेन महता वृतः ॥ १३
तं धनौघमपर्यन्तं रत्नसागरमक्षयम् ।
नादयन्त्रयोपेण प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥ १४
असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।

in text) दृश्यः (gloss दर्शनयोग्य); Cn cites अदृश्य Cd
cites विजानता (as in text)

11 ^a) K Dns जगतां (Ks गच्छता), Gs जगतस्;
Cd जगतस् (as in text) T1 G (except Gs s)
तत्स्थुपां; Ms 'प, Cd 'पा (as in text). — ^b) Ś1
प्रभावश्च Ks अत्ययश्च; Ks N1 V1 B1 s D1-4 T1
G1-4 M1 अव्ययश्च, Cd n (as in text) अप्ययश्च (Cd
gloss प्रत्ययस्थान) G1 स. (for ह) — ^c) Ks 'भव्य
(for 'भव्य) Ks 'भवन्नाथ, Ks 'जगन्नाथ, B1 'भवो
नाथ — ^d) Ds s क्लेशनाशन — After 11, G1 ins.

326* प्रधानं सर्वलोकानां भोजघृण्यन्वेकाग्रणी ।

12 ^a) Ks Ds प्रकार, B1 प्राकार, Gs प्रवरः; Cd
प्राकार (as in text) Ks D1 s 'वृष्णिनाम्, Ds
'वृचीनाम् G1 सर्वेपामिष्टदो लोके — ^b) K भयेपु;
Gs आद्यस्तु (for आपस्तु) Ds T1 G1 2.6 हरि (for
ऽरिहा) Ds अभयस्य प्रदोरिहा — ^c) Gs बलेधिकार;
Gs बलाधिकार Ds सक्षिप्य — ^d) K1 श्रीमता; V1 S
समान्य, B1 महत्या, D (except Ds) सम्यग्, Cd सहस्य
(as in text) Ks Dns D1.8-6 T1 G1 s [आ]नकदुन्दुभि
(Ds 'मि)

13 ^a) Ks उपापतम् (for उच्चावचम्) — ^c) Ds
पुरुषव्याघ्र, G1 पुरतः कृत्वा

14 ^a) Ś1 B (except Bs 4) D1-s G1 2.6 M2 तद्,
Ds ते (for त) B1 s s D1-s बलौघम् (for धनौघम्)
— ^b) Ś1 B2 अव्यय; Bs Ds-s उत्तम (for अक्षयम्)
— ^c) B2 आदाय; Gs नदावच; Gs नादवच — ^d) B1
विवेश पुरोत्तम, G1 मुपायान्मधुसूदन — After 14,
N (except N1) ins

327* पूर्णमापूरयस्तेषां द्विपच्छोकावहोऽभवत् ।

[B1 युक्तम् (for पूर्णम्) Ks आपूरयस्तेषां]

कृष्णेन समुपेतैन जहृपे भारतं पुरम् ॥ १५
तं मुदाभिसमागम्य सत्कृत्य च यथाविधि ।
संपृष्ट्वा कुशलं चैव सुखासीनं युधिष्ठिरः ॥ १६
धौम्यद्वैपायनमुखैर्कैत्विग्भिः पुरुषर्षभः ।
मीमार्जुनयमैश्चापि सहितः कृष्णमब्रवीत् ॥ १७
त्वत्कृते पृथिवी सर्वा मद्वशे कृष्ण वर्तते ।
धनं च बहु वाष्ण्येय त्वत्प्रसादादुपार्जितम् ॥ १८
सोऽहमिच्छामि तत्सर्वं विधिवद्देवकीसुत ।
उपयोक्तुं द्विजाग्रेषु हव्यवाहे च माधव ॥ १९
तदहं यष्टुमिच्छामि दाशार्ह सहितस्त्वया ।

15 ^a) G1 s आसूर्यमिव Cd cites असूर्य (as in
text). — ^b) K1 s B1 Ds निवां (Ds 'वां)तमिव Cd
cites निवात (as in text) — After 15^a, G1 ins

328* अथ सर्वे समुत्थाय काञ्चनासनमावदु ।

— G1 om 15^a-16^b — ^c) Ks समुपेत तज्, B1
समवेतेन (for समुपे) — ^d) Ks जगृपे, T1 Gs s-
जहृपे (for जहृपे) Gs भरत K1-s Ds (marg
see m) कुलं, B2 बलं (for पुरम्)

16 T1 G1 s s om. 16^a (for G1 of v1 15).
Ks तेभिसगम्य, V1 Ds-s समुपा (for [अ]भिसमा).
— ^c) N1 V1 Bs-6 Dn D1 2.6 Gs s s M स (for स-).
K1 s संपृच्छ्य, Ks 'प्रच्छ, B1 स पृष्ट (for संपृष्ट्वा).
Ś1 चैन (for चैव) G1 कुशल पृष्टवत् तान्, — ^d) Ks T1
Gs s s युधिष्ठिर G1 सुखासीनाञ्जनार्दन

17 ^a) K1-s धौम्यद्वै (Ks 'द्वै)पायनाद्यैश्च; Ks 'द्वैपायन-
मुखैर्, G1 धौम्यवासमुखार्चायैर्, Gs 'द्वैपायनमुखैर् — ^b)
Ś1 B1 s s Gs पुरुषर्षभ; K1-s भरतर्षभ (Ks 'भ),
G1 परिवारित — ^c) V1 B D Gs चैव (for चापि)
G1 आतुमिर्नृपमुख्यैश्च — ^d) Ds कृष्णमभ

18 Before 18, all MSS except Ś1 K M1 ins
युधिष्ठिर उ (or युधिष्ठिर) — ^a) N1 B1 s s D1.2
त्वां (B2 तं) प्राप्य (for त्वत्कृते) Ś1 B (except B4 s)
D1 2 कृत्वा (for सर्वा). G1 भवत्कृते मही सर्वा — ^b)
B1 D1.2 मद्वशा

19 ^a) T1 Gs s धनमिद (for इच्छामि तत्). — ^b)
Ds T1 M1 सुत (for सुत) — ^c) Ks उपयुक्त, Ks
'युक्त (slo), Bs 'युक्त, Ds 'युक्त (for 'योक्तु) Ś1 K N1
Dn Ds द्विजाग्रे (Ks s Dns 'त्रे)भ्यो; B1-4 Ds 4 द्विजाग्रेषु
— ^d) V1 Bs Ds G1.8 हव्यवाहेषु; Ds 'वाहेन (for
'वाहे च),

अनुजैश्च महाबाहो तन्मानुजानुमर्हसि ॥ २०
 स दीक्षापय गोविन्द त्वमात्मानं महाभुज ।
 त्वयीष्टवति दाशार्ह विपाप्मा भविता ह्यहम् ॥ २१
 मां वाप्यभ्यनुजानीहि सहैभिरनुजैर्विभो ।
 अनुज्ञातस्त्वया कृष्ण प्राप्नुयां क्रतुमुत्तमम् ॥ २२
 तं कृष्णः प्रत्युवाचेदं बहूक्त्वा गुणविस्तरम् ।
 त्वमेव राजशार्दूल सम्राडहो महाक्रतुम् ।
 संप्राप्नुहि त्वया प्राप्ते कृतकृत्यास्ततो वयम् ॥ २३
 यजस्वाभीप्सितं यज्ञं मयि श्रेयस्यवस्थिते ।
 नियुक्त्वा चापि मां कृत्ये सर्वं कर्तास्मि ते वचः ॥ २४

युधिष्ठिर उवाच ।

सफलः कृष्ण संकल्पः सिद्धिश्च नियता मम ।
 यस्य मे त्वं हृषीकेश यथेप्सितमुपस्थितः ॥ २५

वैशंपायन उवाच ।

अनुज्ञातस्तु कृष्णेन पाण्डवो आत्भिः सह ।
 ईहितुं राजसूयाय साधनान्युपचक्रमे ॥ २६
 तत आज्ञापयामास पाण्डवोऽरिनिवर्हणः ।
 सहदेवं युधां श्रेष्ठं मन्त्रिणश्चैव सर्वशः ॥ २७
 अस्मिन्क्रतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः ।
 तथोपकरणं सर्वं मङ्गलानि च सर्वशः ॥ २८

C 2. 1232
B 2. 33 25
K 2. 36 25

20 ^a) K₂ द्रष्टुम्, V₁ प्रष्टुम् (for यष्टुम्) — ^a) V₁
 अंधवैश्च (for अनु) — ^a) Ś₁ Dn₂ D_{1m} s.m. 4 6
 M₁ Cnp तदनु, K₁ D₈ तन्मा, K₄ G₈ त्वमनु,
 B₁ D₁ : तस्यानु; Cn तन्मानु (as in text) B₄
 तन्माज्ञातुमिहसि (sio)

21 ^a) B₂ G₈ सः; Dn D₁ : 6 तद् (for स) Ś₁
 समीक्ष्य त्वं, K₂ सदीक्ष्य (sio) त्वं, K₈ स दीक्ष्य त्व,
 K₄ स दीक्ष्येस्व (for स दीक्षापय) — ^b) Ś₁ स्वम्,
 M₂ (by corr.) त्वाम् (for त्वम्) K₈ आत्मानो D₄
 महाभुज, G₈ 'जं — ^a) D₈ गोविन्द (for दाशार्ह) G₂
 इष्टं भवति दाशार्ह. — ^a) G₁ विपापो D₁ : भवितो
 K₈ त्वह, T₁ G₈ : [अ]प्यहं, G₈ [अ]स्म्यह

22 ^a) Ś₁ मा वाप्यनुजानीहि (sio), K₁-8 मां वा (K₂
 om वा) त्वमनु, K₄ G₂ : मां चैवाभ्य (K₄ 'प्यनु),
 N₁ V₁ B₁ : D₈ मा वाप्यभ्यनु, D₈ मां वाप्यभ्यनुजानीहि,
 T₁ G₈ : मां त्वमप्यनु; G₁ मां वापि ह्यनु — ^b) G₈
 वयम् (for एभिर्) — ^a) D₁ : 4 क्रतुम्; G₁ गतिम्
 (for क्रतुम्) G₁ उत्तमा (for 'मम्)

23 Before 23, V₁ B₁(marg) : 2.8 Dn D₈-8
 G₁ : ins. वैशं उ (or वैशं) — ^a) B₂ : 6 D₁ :
 कृष्णस्तं (by transp) — ^b) V₁ बहुत्वाद्, B₂ वन्ध्वर्थ;
 B₈ बह्व्याद्, B₈ D₁ : वध्वर्थ, B₈ Dn₂ D₈-8 वर्णयन्,
 G₈ बहूक्ते (for बहुक्त्वा) — Before 23^{ad}, B₁(marg) : 4
 ins कृष्ण उ — ^a) V₁ त्वयि मनुजशार्दूल — ^a)
 V₁ सम्राडहो, B₁ सम्यगहो, G₁ : सम्राड(G₁ 'डा)हो;
 M₁ 'उहं — Dn₁ om 23^{af} — ^a) K₂ समाप्नुहि,
 T₁ G₂ : 6 प्राप्नुहि त्व (G₈ त्वा) (for संप्राप्नुहि) N₁ यथा
 (for त्वया)

24 ^a) D₄ G₂ यज्ञे, G₈ 'ज्ञैर् (for 'ज्ञ) — ^b) D₁ :
 प्रेयसि; Cd श्रेयसि (as in text) K₄ 'स्युप' (for 'स्व')

— ^a) N₁ V₁ B₂ Dn D₈ त्वं (B₂ om त्व) च, B₄ G₁
 वापि; M₂ तस्य (for चापि) B₁ : 6 D₁ : विनियुक्त्वा च
 (D₁ स्व, D₂ स) मां कृत्ये T₁ corrupt. — ^a)
 B (except B₄) D₁-8 तेनच (for ते वचः)

25 ^a) G₁ सफलं D₁ : 2 कृतसंकल्प — ^b) B₁ : 8
 D₁ : परमा (for नियता) — ^a) G₂ यन्मम त्व, G₈
 यन्महत्वं (for यस्य मे त्व) — ^a) G₁ यथेष्टेवम् (for
 'प्सितम्) B₈ D₁ : 8 अवस्थित (G₈ 'तै), Cd उप
 (as in text) — After 25, D₁ : ins a passage
 given in App I (No 17)

26 K₈ G₁ om the ref — ^a) K₁-8 V₁ Cd
 च (for तु) — ^b) D₈ संमतो (for पाण्डवो) — ^a) K
 आहर्तुं, N₁ V₁ B₂-8 D G M ईजितु (D₁ : इजितु,
 D₄ ईजित, G₄ योजितु); B₁ ईप्सित (for ईहितु).
 See Addenda N₁ B₂ Dn D₈-8 राजसूयेन, D₈ 'यस्य
 (for 'याय) — ^a) K₈ G₁ : स घनानि (for साधं):
 V₁ माधवोभ्युपचक्रमे — Cd appears to begin a new
 adhy with this stanza

27 ^a) Ś₁ K₂ : N₁ B₁ Dn D₈ तत्स्वाज्ञा, K₁ :
 तत्स्वाज्ञा — ^b) Ś₁ 'चोरिनिवर्हण, K₂ 'वो परिवर्हिणं,
 B₈ D₈-8 स राजा राजसत्तम, D₁ : 'वो विनिवर्हण — ^a)
 Ś₁ सहदेव; K₂ पूजा देव, G₂ सहदेवो Ś₁ K₂ : 4 कुरुश्रेष्ठ
 (K₂ 'ष्टो); K₁ नृपश्रेष्ठो; D₁ : युधा श्रेष्ठ, T₁ युधा श्रेष्ठ;
 G₁ युधि श्रेष्ठ — S repeats (with v 1) 27-28^{ab}
 (G₈ om 28 here), 29-31, at the beginning of
 adhy 32 For the variants see that place (342*)

28 G₈ om 28 (of v 1 27) — ^a) M₂ तथोक्तानि
 — ^b) B₁ यज्ञीयानि (for यज्ञाङ्गानि) — K₁ om 28^{ad}
 — ^a) B₈ G₄ अयो; D₂ G₈ ययो, M₂ तत्रो (for
 तथो) — ^a) K₂ मङ्गलानि; K₄ मङ्गल्यानि, B₈ यज्ञागानि

C. 2. 1233
B. 2. 33. 29
K. 2. 36. 29

अधियज्ञांश्च संभारान्धौम्योक्तान्क्षिप्रमेव हि ।
समानयन्तु पुरुषा यथायोगं यथाक्रमम् ॥ २९
इन्द्रसेनो विशोकश्च पूरुश्चार्जुनसारथिः ।
अन्नाद्याहरणे युक्ताः सन्तु मत्प्रियकाम्यया ॥ ३०
सर्वकामाश्च कार्यन्तां रसगन्धसमन्विताः ।
मनोहराः प्रीतिकरा द्विजानां कुरुसत्तम ॥ ३१
तद्वाक्यसमकालं तु कृतं सर्वमवेदयत् ।
सहदेवो युधां श्रेष्ठो धर्मराजे महात्मनि ॥ ३२

ततो द्वैपायनो राजवृत्विजः समुपानयत् ।
वेदानिव महाभागान्साक्षान्मूर्तिमतो द्विजान् ॥ ३३
स्वयं ब्रह्मत्वमकरोत्तस्य सत्यवतीसुतः ।
धनंजयानामृषभः सुसामा सामगोऽभवत् ॥ ३४
याज्ञवल्क्यो बभूवाथ ब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः ।
पैलो होता वसतोः पुत्रो धौम्येन सहितोऽभवत् ॥ ३५
एतेषां शिष्यवर्गाश्च पुत्राश्च भरतर्षभ ।
बभूवुर्होत्रगाः सर्वे वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ३६

(for मङ्ग')

29 B₂ om 29^a with धौम्योक्तान् (in ^b) — ^a)
K₂ s D₄ अधियज्ञस्य, D₁ s 'यज्ञान्स' ; T₁ G₅ अय यज्ञार्थे ;
G₁ s s अय यज्ञांश्च Cd oites अधियज्ञान् (as in text)
— ^b) T₁ G₅ क्षणम् (for क्षिप्रम्) K₄ B₂ s च (for हि)
— ^c) G₅ पुरुषान् — ^d) K₁ यथायोगं, G₅ 'योगा' (for
'योग')

30 ^b) K₁ s N₁ B₂ D₁ s s इमश्च ; K₄ इमश्च ; B₁
पूरुषो, D_{n1} D₅ s पुरुश्च, S रक्म(T₁ G₄ M 'रम्)श्च
(for पूरुश्च) — After 30^a, K₄ ins.

329* सूत्राश्च सहिता सर्वे शुचयो मृष्टकुण्डलाः ।
while S ins

330* समीको ध्वजसेनश्च पञ्च सारथिपुंगवा ।

[G₅ om up to पञ्च सा G₁ s समीको, M₁ समीको
M₂ समीपोर्ध्वजसेनश्च]

— ^a) S₁ अन्नाद्याहरणे ; T₁ G₄ s 'धिकरणे, G₁ 'यकरणे,
G₅ 'दकरणे — ^d) K₁ s D₄ s मे (for मत्) T₁ 'कामया
(for 'काम्यया) — After 30, G₅ ins.

331* उपस्थितान्सर्वकामान्सुगन्धिकनकप्रभान् ।

31 ^a) K₄ सर्वकामश्च ; B₂ s s सर्वे कामा Cd oites
कामा K₅ कार्यं वा (for कार्यन्तां) S सर्वे (G₂ s
'र्वे)मक्षया (G₁ s M₁ 'ह्या)श्च पेयां (G₁ s M₁ 'या)श्च
Cv oites pratika as सर्वे पेयान् — ^b) B₁ s s D₁ s
रसा (B₁ s रस) गद्याश्च सर्वेश, T₁ G₅ s M₂ रस (M₂ रथ)-
गंधसमन्वितान् — ^c) S₁ K B₁ D_{n1} D₄ s G₅ Cd
मनोरथ (for 'हरा) B₁ प्रतीकारा T₁ G₄ s M₂
मनोहरान्प्रीतिकरान् (G₅ 'रा) — ^d) K₁ s V₁ D₄
कुरुनदन, T₁ 'सत्तम ; G₂ 'सत्तमा', M₁ संतु नित्यदा
Cv oites कुरुसत्तम (as in text)

32 ^a) G₂ तद्वाक्य N₁ V₁ B₄ s D_n D₅ च,
D₅ तु, G₄ तत् (for तु) — ^b) S₁ वाक्य (for कृत)
B₁ s s D₁ s S सर्वं कृतम् (by transp). K N₁ V₁

B₂ s D_n D₅ s न्यवेदयत् ; B₂ s D₁ s अबोध' — ^a)
K₅ D₅ धर्मराजमहात्मनि, K₄ S 'राजे महात्मने (G₅ s 'नि),
V₁ B₅ 'पुत्रे महात्मनि, B₂ s D₁ s 'राजो (B₂ s 'जे)
महामति', B₄ D_n (1) D₅ 'राजे युधिष्ठिरे

33 ^a) K₁ s D₄ द्वैपायनो, D₂ s द्वैपायन. — ^b)
D₅ s ऋत्विजि' (for ऋत्विज) — ^c) G₂ s देवान् (for
वेदान्) B₅ एव (for इव) G₁ (corrupt) देवाती च
— ^d) K₁ साक्षान्मूर्तिद्विजोत्तमान्

34 T₁ G₂ s s M om 34^a — ^b) G₂ स्वय (for
तस्य) — G₁ s ins after 34^a T₁ G₂ s s M (all of
which om. 34^a) ins after 33

332* मूर्तिमान्सामवेदोऽथ वेदवेदाङ्गपारगा ।

— ^a) B₅ सुपामा ; G₂ s s सुनामा, G₄ ससामा S₁
सामभोगवत् (sio), G₁ सामहोद्भव

35 ^a) K₄ N₁ B (except B₄ s) D₁ s T₁ G₅ s M₂
(by corr) बभूवाय, V₁ [S]भवत्तस्य ; G₁ बभूवाव्यो.
— ^b) K₅ V₁ B₁ D_n s D₅ s G₅ धर्मिष्ठो (for ब्रह्मिष्ठो)
S₁ धुर्यसत्तम, N₁ V₁ B₅ D₅ [S]धुर्यरुत्तम, B₁ 'रेव च,
G₂ 'सत्तमे' — ^c) S₁ corrupt — ^d) B₂ D₁ s भुवि ;
D₅ विभु (for [S]भवत्) S₁ K चौ (K₅ सा)म्येन
च सहा (K₅ s by transp सह चा)भिभु (S₁ 'भित'),
B₅ धौम्येन च सह प्रभो, S रैस्यो ब्रह्माथ (G₅ s s ब्राह्मण ;
M₁ ब्रह्मा च) सत्तम

36 ^a) D₄ om 36^a S₁ K D_n D₅ पुत्रवर्गा (S₁ 'र्ग ;
K₂ 'र्ग)श्च, T₁ शिष्यवर्गाश्च — ^b) S₁ K₂ s D_n D₅ s
शिष्याश्च, T₁ पुत्रांश्च ; G₂ पुत्रै' (for पुत्रा) S₁ पुरुषर्षभ ;
G₁ ऋषिसत्तमा ; G₂ भरतर्षभ K₁ शिष्यवर्गाश्च भारत,
K₄ शिष्याप्य भरतर्षभ (sio), B₁ s s D₁ s पुत्रा (B₅ 'त्र)
पौत्राश्च भारत — ^c) D₅ तमूतुर (for बभूतुर) N₁
होत्रका ; V₁ येनुगा ; D₄ गोत्रगा, D₅ m होत्रिण, S ऋत्विज'
(for होत्रगा) — 36^a = 46^a — After 36, S ins

333* स्वयं च भगवांस्तत्र शिष्यैः सर्वैः पुरस्कृतः ।

ते वाचयित्वा पुण्याहमीहयित्वा च तं विधिम् ।
शास्त्रोक्तं योजयामासुस्तदेवयजनं महत् ॥ ३७
तत्र चक्रुरनुज्ञाताः शरणान्युत शिल्पिनः ।
रत्नवन्ति विशालानि वेश्मानीव दिवौकसाम् ॥ ३८
तत आज्ञापयामास स राजा राजसत्तमः ।
सहदेवं तदा सद्यो मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ॥ ३९

आमन्त्रणार्थं दूतांस्त्वं प्रेषयस्वाशुगान्द्रुतम् ।
उपश्रुत्य वचो राज्ञः स दूतान्प्राहिणोत्तदा ॥ ४०
आमन्त्रयध्वं राष्ट्रेषु ब्राह्मणान्भूमिपानपि ।
विशश्च मान्याञ्छूद्रांश्च सर्वानानयतेति च ॥ ४१
ते सर्वान्पृथिवीपालान्पाण्डवेयस्य शासनात् ।
आमन्त्रयांबभूवुश्च प्रेषयामास चापरान् ॥ ४२

C 2. 1246
B 2. 33 42
K 2. 36 42

कृष्णद्वैपायनो राजन्सदस्यमकरोल्लभुः ।

[(L 1) T1 G8-s व्यास (for तत्र) — (L 2) G8 व्यास (for राजन्) G4 M2 सादस्य* (for सदस्य*)]
37 a) Ś1 N1 V1 B1 G1 2 3 M2 पूजयित्वा; T1 G8-s प्रीयमाणा (for वाच*) B1 पूजाहम् (for पुण्याहम्) — b) K1 B1 अर्चयित्वा, K4 D4 आहयित्वा, N1 B5 D8 5 Cn ऊहयित्वा, B2-4 3 D1.2 हु (B8 कृ)त्वा चैव, Dn (erroneously) D8 कल्पयित्वा, T1 G8-s वाचयित्वा, G1 2 3 M इरयित्वा (for इहयित्वा as in Ś1 K2 3) B (except B8) यथाविधि, D1.2 यथा विधिः, S महाप्रता (G8 'बला', G8 'तपा') (for च त विधिम्) V1 हुत्वा च समिधस्तथा — c) T1 शास्त्रोक्तम् K1-s D4 3 M T1 M1 माप (K2 'ग')यामासुत्, V1 B2-4 3 घोष*, Dn D8 G2 4 3 पूज*, D1 2 प्रेष*, G8 याज* (for योज*) — d) T1 G8 3 ते, G1 तं (for तद्) K1 2.4 D8 एव, D4 द्वेव, G1 देवं (for देव)

38 a) K2.4 B2.5 D2.4 G2 3 ततश्च (for तत्र) Ś1 अविज्ञाता* (for अनु*) — b) D4 शरण्यानि; D8 3 M गृहाणि (gloss), G4 करणानि, G5 शरण्यान्, G6 शरणान्, Cd शरणानि (as in text). K8 T1 G2 2.3 3 [अ]य, G1 [उ]प (for [उ]त्). D8 शिल्पिभिः D8 शरणायुतशिल्पिभिः — c) N1 V1 Dn D8 गंधवंति; D1.2 बल*, G4 तत्त्वं (for रत्न*) — d) T1 G (except G4) च (for [ह]व) — T1 G M1 ins an addl colophon after 38 (G2 2.3 after 39^{ab}), while M2, after 39, reads 41 (for the first time) and then follows the addl colophon. The adhy no is 39 in all these MSS. except G2, which has 40

39 Before 39, T1 G8 4 3 M1 ins. वैश* — a) K1 ततश्चाज्ञा*; B2-5 D8 5 ततस्त्वाज्ञा*, D4 तत्र आज्ञा* — b) K2 4 D4 राजसत्तम — After 39^{ab}, G2 3 3 ins an addl colophon (of. v.l. 38) — c) V1 B2-3 D1 2 महाप्राज्ञ; B1 D8 5 तदा मध्ये, G1 तथा सद्यो, G4 तदासाथ, M2 तदाहूय — d) K2 D4 मन्त्रणे, B1 D8 5 मन्त्रिणा; G6 'ण' (for 'ण') Ś1 K2 3 N1 Dn D4 3 पुरुषर्षभ* (Ś1 'भा'; K2 D4 'भ'), K4 G6 कुरुदन् (G6 'न'), V1 B8 3 G8

कुरुसत्तम, G8 कुरुसत्तमा. — After 39, M2 reads 41 (for the first time) followed by an addl. colophon (of v.l. 38). — After the colophon, M2 ins 334* वैशपायन ।

सहदेव तदा प्राह मन्त्रिणं कुरुसत्तमः ।

उवाच राजा कौन्तेयो वचन वचनक्षमम् ।

[Line 1 = (var) 39^{ad}]

40 Before 40, B8 ins. युधिष्ठिर उवाच — a) K4 आमन्त्रणाय Ś1 K2 दूतास्त्वां, K4 B2 4 3 D2 दूतान्त्वान्, B1 दूताश्च, B8 lacuna, T1 दूतार्य, G1 दूता (वै)स्त्व. — b) B1 2.3 D1.2 'गामिन', T1 corrupt, G2 M2 'ग द्रुतं (for 'गान्द्रुतम्) G1 corrupt Cd oites आशुगान् (as in text) — Before 40^{ad}, B4 ins वैश* उ* — c) K1 B8 G1 उपसृत्य, G4 'श्रित्य; G6 'कृत्य; M2 इति श्रुत्वा G2 3 ततो (for वचो) — K2 राज्ञा — d) G1 स्त्व. (for स) Ś1 चैनान् (for दूतान्). G2 3 द्रुत (for तदा)

41 Before 41, B4 ins सहदेव उ*. — a) K4 आमन्त्रयस्व राजेन्द्र — b) Dn (1) D8 भूमिपानथ; D8 सत्यवादिन — D8 om 41^{ad}. — c) Ś1 विशाश्च B1 2 3 M. 3 सभ्यान् (for मान्यान्) — d) K2 3 N1 B2.3 3 D1.2 ह (for च) K1 D8 सर्वमा (D8 सर्वाना)नी-यतामिह, B1 सर्वास्तानानयेदिह, D4 सर्वानानय तेन हि; T1 G4-6 M1 सर्वाश्चा (T1 'श्च')नयतेति च

42 Before 42, K8 V1 B Dn D1 2 3 S (except G8) ins वैश* उ* (or वैश*) — a) B2 D1 2 ते सर्वे 'पाला', Dn (1) D8 समाज्ञसास्ततो दूता; D8 कुलीनानकुलीनांश्च — c) K8 T1 G ते (for च) — d) Ś1 प्रेषयामासुराशु च; K1 'मासुरध्वरे, N1 V1 B2-3 Dn D1-3 3 आ (D8 अ)नय आपरान्द्रुतं; D8 प्रेषयामासुरुसुका — After 42, M1 reads 53-54, while Dn (1) D1 3 ins

335* तथापरानपि नरानात्मन शीघ्रगामिन ।, and finally T1 G1.3 3 ins

336* दूतास्ते वाहनैर्जग्मू राष्ट्राणि सुबहूनि च ।, which latter is followed (in those four MSS.) by 53-54 (of M1 above)

43 G1 om. 43^a-44^b M1 reads 43-45 after 50.

C 2. 1247
D 2. 33. 43
K 2. 36 43

ततस्ते तु यथाकालं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
दीक्षयांचक्रिरे विप्रा राजसूयाय भारत ॥ ४३
दीक्षितः स तु धर्मात्मा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
जगाम यज्ञायतनं वृतो विप्रैः सहस्रशः ॥ ४४
आरुभिर्ज्ञातिभिश्चैव सुहृद्भिः सचिवैस्तथा ।
क्षत्रियैश्च मनुष्येन्द्र नानादेशसमागतैः ।
अमात्यैश्च नृपश्रेष्ठो धर्मो विग्रहवानिव ॥ ४५
आजग्मुर्ब्राह्मणास्तत्र विषयेभ्यस्ततस्ततः ।
सर्वविद्यासु निष्णाता वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ४६
तेषामावसथांश्चकुर्मर्माजस्य शासनात् ।

बह्वन्नाञ्छयनैर्युक्तान्सगणानां पृथक्पृथक् ।
सर्वर्तुगुणसंपन्नाब्जिलिपिनोऽथ सहस्रशः ॥ ४७
तेषु ते न्यवसन्नाजन्नाक्षणा भृशसत्कृताः ।
कथयन्तः कथा बह्वीः पश्यन्तो नटनर्तकान् ॥ ४८
भुञ्जतां चैव विप्राणां वदतां च महास्वनः ।
अनिशं श्रूयते स्मात्र मुदितानां महात्मनाम् ॥ ४९
दीयतां दीयतामेषां भुज्यतां भुज्यतामिति ।
एवंप्रकाराः संजल्पाः श्रूयन्ते स्मात्र नित्यशः ॥ ५०
गवां शतसहस्राणि शयनानां च भारत ।
रुक्मस्य योषितां चैव धर्मराजः पृथग्ददौ ॥ ५१

— " G₂ ४ तत्र (for सतस्) K₂ ४ B₁ २ ० D₁ ४ तु ते (by transp) N₁ 'कामं (for 'काल) — " K₁ दीक्षित चक्रिरे; K₂ D₄ दीक्षायां च. — After 43, 8 (G₁ om) ins.

337* ज्येष्ठामूले अमावस्यां महाजनसमावृत ।

रौरवाजिनसवीतो नवनीलाफदेष्टवान् ।

[(L. 1) G₂ ज्येष्ठ (for ज्येष्ठा) T₁ G₂ M₁ त्वमा, G₂ द्यमा (for द्यमा)]

44 G₁ om 44^{ab} (of v.1 43). For sequence of M₁, of v.1 43 — " B₁ सत्य, G₄ सर्व; G₂ स ह (for स तु) — " K₄ पुत्रो (for 'राजो).

45 For sequence of M₁, of v.1 43 — " B₁ ४ ज्ञातिभिर्ज्ञातृभिश्चैव — " K₁ विविधैस् (for सचिवैस्). B₁ ४ ० Dn D₂ G₁ २ (both before corr.) ० सह (for तथा) — " B₂ स (for च) K₁ नृपश्रेष्ठ, K₂ Dn D₂ T₁ G₁ ४ ० M मनुष्येन्द्रैः; K₄ G₂ २ मनुष्यैश्च (for 'व्येन्द्र) G₂ क्षयैश्च मानुष्येन्द्रैश्च — " K₂ D₄ 'गमै' (for 'गतै). — " G₄ आहूतैश्च (for अमात्यै) K₂ ४ N₁ V₁ B₂ २ Dn D₂ ४ ० M₁ नरश्रेष्ठो; D₂ २ नृपश्रेष्ठ.

46 " G₂ सर्वे (for तत्र) — K₄ transp. 46^b and 46^d — G₂ om 46^c-49^b — " B₄ सर्वे (for सर्व)

47 G₂ om 47 (of v.1 46) — " K₂ M₁ आवसथ; Cd as in text. — " G₁ सहदेवस्य (for धर्म) — " S₁ बह्वन्नाञ्छयने युक्तान्; K₁-२ D₁ २ यद्बह्वन्नाञ्छयनैर्यु; N₁ V₁ B₁ २ २ ० Dn D₂ २ ० G₂ यद्बह्वन्नाञ्छा दनैर्यु (G₂ 'र) क्तान्; B₂ ० बह्वनां शयनैर्यु; D₄ बह्व[ञ्] शयनैर्यु; T₁ यद्बह्वन्नाञ्छयनैर्यु; G₁ ४ यद्बह्वन्नाञ्छयनैर्यु; G₂ यद्बह्वन्नाञ्छयनोपेतान् — " K₁-२ D₄ ब्राह्मणानां, G₁ सगणांश्च (for सगणानां) — " S₁ गण- (for गुण) B₂ G₁ सपक्षा K₁-२ D₁ २ ४ सर्वत्र गुणसंपन्ना (K₁ २

'ज्ञान्) — " B₂ शिल्पान्यथ; D₄ शिलिनोत्र (sic), G₁ शतशोथ.

48 G₂ om. 48 (of. v.1 46) — " K₂ [S] चव- सन्, B₂ चावसन्, D₄ चवसन् (for न्यवसन्). N₁ V₁ B₂ D₂ नृपसकृता; B₁-४ ० D₁ २ च सहस्रशः; D₂ [अ]भ्येव [? read च] सत्कृता; D₂ नृशंस; G₄ बहुस (for भृशस) G₁ शिल्पमुख्यकृतेष्वेव न्यवसन्ब्राह्मणा[? road 'ण]क्षिणः — " K₁ कथयति, D₁ २ कथयत; D₄ कथ यक्ष (sic). N₁ कथा दिव्या, T₁ G₂ २ कथा बह्वी; G₁ कथा बह्वया; G₄ कथां बह्वी — " D₁ २ पश्यतो; D₂ पश्यते

49 G₂ om 49^{ab} (of v.1 46) — " भूभृतां (for भुजं) G₂ चाथ (for चैव) — " B₂ T₁ G₁-२ २ M₁ वदता; D₄ व, M₂ न (for व) K₂ B₂ महात्मनः; D₂ महत् (by corr 'हान्) स्वन; T₁ G₁ २ २ M₁ महात्मनां — " S₁ K₄ N₁ B₁ २ २ Dn D₂ तत्र, V₁ B₂ D₁-२ २ तस्मिन्; B₂ चास्मिन्; B₂ यस्मिन्; D₄ G₂ स्मार्त, T₁ G₂ २ चात्र, G₁ पान; M₂ शब्दो (for स्मात्र as in K₁-२ G₄ २ M₁), of. v.1 50^d — " B₁ २ ० D₁ २ सहस्रशः; T₁ G₂ २ M₁ महास्वनः (G₂ 'ना) (for महात्मनाम्)

50 " G₁ दीयतां दीयताम्, G₄ दीयतां दीयताम्, K₁ चेति; K₄ एव; V₁ B₂-२ D₂ २ एभ्यो, D₁ २ येषां (for एषां) — " V₁ B₂ ४ ० भुज्यतां दीयताम्, D₁ २ भुजवापि यताम्; G₂ ४ ० भुजतां भुजताम् K₂ D₁ २ अपि (for इति) — " K₁-२ D₄ बहु (for एव) K₁ २ D₂ ० सकल्प (for सज) S₁ एवंप्रकार सजल्प — " S₁ B₁ D₄ G₂ श्रूयते K₂ D₄ ० स्मार्त, B₁ [S] स्व च; T₁ G₂ चात्र (for स्मात्र), of. v.1 49^c K₄ B₁ २ २ D₁-२ २ सर्वश (for नित्य) — After 50, M₁ reads 43-45.

51 G₂ om 51^a-53^b — " B₁ २ ० D₁ २ T₁ G₂ २ ० M गवायुत (G₂ 'त), G₁ (corrupt) गोगवाहि (for गवां

प्रावर्ततेवं यज्ञः स पाण्डवस्य महात्मनः ।
पृथिव्यामेकवीरस्य शक्रस्येव त्रिविष्टपे ॥ ५२
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रेषयामास पाण्डवम् ।

नकुलं हास्तिनपुरं भीष्माय भरतर्षभ ॥ ५३
द्रोणाय धृतराष्ट्राय विदुराय कृपाय च ।
आतृणां चैव सर्वेषां येऽनुरक्ता युधिष्ठिरे ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

३९

वैशंपायन उवाच ।

स गत्वा हास्तिनपुरं नकुलः समितिंजयः ।
भीष्ममामत्रयामास धृतराष्ट्रं च पाण्डवः ॥ १

प्रययुः प्रीतमनसो यज्ञं ब्रह्मपुरःसराः ।
संश्रुत्य धर्मराजस्य यज्ञं यज्ञविदस्तदा ॥ २
अन्ये च शतशस्तुष्टैर्मनोभिर्मनुजर्षभ ।

C 2 1262
B 2. 34 3
K 2 37 3

31

शत- — ⁵) Ś1 N1 शयनानि (for 'नां) S (G₂ om.)
शतानि च (for च भारत) B (except B₂) D_{1.2} शयना-
च्छादनानि च — ⁶) D₂ राशयश् (for योषिता) — ⁷)
K₂ D₄ चर्मराज K₂ D₂ पृथक्पृथक् (for 'गददौ)
52 G₂ om. 52 (of v l. 51) — ⁸) G₂ प्र° (for
प्रा°) K₂ B_{2.3} G₁ [ए]व; D₄ [ह]व (for [ए]वं) G₁ 4
यज्ञस्य — ⁹) D₁ 2 च, D₂ [ए]व (for [ह]व) B
(except B₁ 4) D₄ त्रिविष्टपे, D₂ (by corr.) त्रिविष्टपं
Cd cites text

53 G₂ om 53^{ab} (of v l. 51). T₁ G_{1.2} s read
53-54 after 336*, M₁ after 42. — ¹⁰) K₄ पाण्डव, B₁
G₄ M₂ पाण्डव Cd as in text — ¹¹) K₂-4 D₄ M₁
हास्तिनपुरे, D₂ G₁ 2 4-5 हास्तिनपुर; M₂ हास्तिनपुराद् — ¹²)
K_{1.2} D₁ 2 G₁ 4 भरतर्षभ; D_n D₂ 6 पुरुषर्षभ (D₄ भ°),
G₂ भ° — After 53, G₂ s s 6 M₂ ins

338* बाह्लीकाय सपुत्राय भूरिश्रवसभीष्मयो ।
[G₂ 6 समुद्राय (for सपुत्राय) G₂ एव च (for भीष्मयो)]
54 For T₁ G_{1.2} s M₁ of. v l. 53 — ¹³) A few
MSS आतृणां, T₁ ब्राह्मणाश् — ¹⁴) V₁ ये च रक्ता, T₁
G₁ 2 ये न रक्ता, G₂ M₁ ये तु रक्ता (M₁ by corr. रक्त)
B₂ D₂ युधिष्ठिः. Ś1 K_{2.3} D₄ अनुरक्तो युधिष्ठिः.

1 After the ref, S ins.

339* तत आमन्त्रिता राजप्राजान् सत्कृतास्तदा ।

पुरेभ्यः प्रययुः स्वेभ्यो विमानेभ्य इवामराः ।

[(L 1) G₁ ततस्त्वामन्त्रितो. — (L 2) G_{2.3.6} तेभ्यो
(for स्वेभ्यो)]

— The sequence of stanzas 1-6 in S (which om.
1^{cd}) is 4, 2^{cd}, 3, 1^{ab}, 5^{ab}-6^{ab}, 2^{ab}, 6^{cd} — G₂ om
the ref. — ¹⁵) S नकुलो (for स गत्वा) D₂ s G_{1.2} 4
M₁ हास्तिनपुरं, M₂ हास्तिन° — ¹⁶) S गत्वा परपुरंजय
Cd cites समितिं (as in text) — After 1^{ab}, S ins..

340* प्रयतः प्राञ्जलिर्भूत्वा भारतानानयत्तदा ।

— S (except T₁) om. 1^{cd} — ¹⁷) D_n (!) D₂ आमं-
त्रयांचक्रे (for 'यामास). — ¹⁸) B₁ 2 4.6 D_{1.2} स (B₄ च)
कौरवं (for च पाण्डव) — After 1, N reads 6^{ab},
most MSS repeating it in that place (q v)
[In this place, Ś1 K₁ 2 B₁ D₄ ते तु; K₂ B₂-5 D_n
D₁-3 तेन, N₁ V₁ तेय; D₂ तेषां (for सर्वे) B₂ s 6 D₁
त्वाचार्यः (for आचार्यः) D₂ प्रमुखाततः K₄ सत्कृत्या
मत्रयामासु आचार्य° etc. N ततः (K₂ B₂ D₂ तथा)
(for नृपा)]

2 For the sequence of S of. v l. 1 G₂ 6 M₂
om 2^{ab} — ¹⁹) K₂ D₄ प्रययौ, M₁ आययुः — ²⁰) Ś1
ब्रह्मा यज्ञपुर सरा Cd cites ब्रह्म° (as in text) — G₁
om 2^{cd}-3^{cd} — ²¹) K₁ सप्राप्य, K₂ सश्रुत, D₂ संश्रित्य,
D₄ संक्रुत (corrupt), D₂ सस्तुत्य; T₁ G₂-5 M₂ त श्रुत्वा;
G₂ 6 M₁ तच्छ्रुत्वा (for संश्रुत्य) — ²²) K₂ s B₂-5 D₁
G₂ M₂ तथा (for तदा) G₂ यज्ञवाट विशुस्तदा.

3 For the sequence of S of. v l. 1. G₁ om. 3^{ab}

Colophon om. in G₂ — Sub-parvan N (except
D₁ 2) G₂ M₁ राजसूय — Adhy name G₁ राजसूय
दीक्षणं, G₂ M₂ राजसूयदीक्षा — Adhy no (figures,
words or both) K₁ (marg) s 30 (as in text), K₂
D₂ 31, D_n 33, S (G₂ om) 40 — S'loka no.
K₂ s D_n 56, D_{1.2} 30, T₁ M₁ 18.

द्रष्टुकामाः सभां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ॥ ३
 दिग्भ्यः सर्वे समापेतुः पार्थिवास्तत्र भारत ।
 समुपादाय रत्नानि विविधानि महान्ति च ॥ ४
 धृतराष्ट्रश्च भीष्मश्च विदुरश्च महामतिः ।
 दुर्योधनपुरोगाश्च आतरः सर्वे एव ते ॥ ५
 सत्कृत्यामत्रिताः सर्वे आचार्यप्रमुखा नृपाः ।
 गान्धारराजः सुवलः शकुनिश्च महाबलः ॥ ६
 अचलो वृषकश्वैव कर्णश्च रथिनां वरः ।
 क्रतुः शल्यो मद्वराजो बाह्लिकश्च महारथः ॥ ७

सोमदत्तोऽथ कौरव्यो भूरिभूरिश्रवाः शलः ।
 अश्वत्थामा कृपो द्रोणः सैन्धवश्च जयद्रथः ॥ ८
 यज्ञसेनः सप्तुत्रश्च शाल्वश्च वसुधाधिपः ।
 प्राग्ज्योतिषश्च नृपतिर्भगदत्तो महायशः ॥ ९
 सह सर्वैस्तथा म्लेच्छैः सागरानुपवासिभिः ।
 पार्वतीयाश्च राजानो राजा चैव बृहद्बलः ॥ १०
 पौण्ड्रको वासुदेवश्च वज्रः कालिङ्गकस्तथा ।
 आकर्षः कुन्तलश्चैव वानवास्यान्ध्रकास्तथा ॥ ११
 द्रविडाः सिंहलाश्चैव राजा काश्मीरकस्तथा ।

(of v.1 2). — ^a) S (G1 om.) राजान. (for अन्ये च).
 B Ds s s तुष्टा (for तुष्टेर्) — ^b) Ś1 K Dn D1 s 4. s M2
 भरतर्षभ (K1 भाः); B2 मनुजाधिप, B2-s Ds मनुज
 र्षभा, T1 मनुजर्षभ. — After 8^{ab}, S (G1 om) ins
 341* बहु विच समादाय विविधा पार्थिवा ययुः ।

[Gs विविध.]

— ^c) Ks इष्ट (for द्रष्टु) — ^d) G1 धर्मराजश्च

4 For the sequence of S of v1 1 — ^a) G1
 om. 4^a. B (except B4) D1-s s नानादिग्भ्यः; S (G1
 om.) ते वै (Gs ते ते) दिग्भ्यः (for दिग्भ्य सर्वे) — ^b) Ś1
 K Dn Ds s क्षत्रियास् (for पार्थिवास्) V1 B2 s पृथिवी
 पते (for तत्र भारत) — ^{cd}) Ds समादायाय (for
 समुपादाय). Ks महानि; B2 Ds s वसूनि (for महान्ति).
 S समादा (Gs धा)य महाहाणि रत्नानि विविधानि च.

5 For the sequence of S of v1 1. — ^a) T1
 Gs-s भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च (by transp.), G1.2 s M2 धृतराष्ट्र
 च भीष्म च — ^b) N1 कवि (for मति) G1 s s M2
 विदुर च महामति — ^c) G2 s पुरोगांश्च

6 For the sequence of S of v1 1 — N reads
 6^{ab} first after 1 (with v1, of v1 1), the line
 being repeated here in all those MSS. except B2
 Dn Ds s — ^a) B2 सत्कृत्य मत्रिताः; G2 सत्कृता म.
 — ^b) S कृपद्रोणमुखा (Gs र) नृपा (M1 मत्था)
 — ^{cd}) D1 s गंधारराज S transp. सुवल and शकुनि
 Ks गला, G1 रथ (for बल)

7 G1 om 7^a-10^a, Ds om. 7 — ^b) T1 Gs-s
 ददता (for रथिनां) — ^c) K1-s B1 s s D1 s s कृप; K4
 V1 B2 s तत, B2 Dn (1) तथा, T1 वृक, G2 s s वृत्,
 M1 मृत (for क्रतु) Ś1 K Dn Ds s च बलवान्; V1
 B2 s च नृपतिर् (for मद्वराजो). N1 रित. शल्यो मत्स्यराजो,
 Ds शल्य शलश्च बलवान् — ^d) Some MSS बाह्लिकश्च

Ś1 N1 V1 B1 s Dn Ds. s T1 Gs बलः (for रथ).

S G1 om 8 (of v1 7). — ^a) K4 B2 s Dn2
 D1 s च (for [अ]य) — ^b) K2 बल; K4 सल, B2 Ds
 तथा; T1 शल; G2 शल — ^c) M1 द्रौणि (for द्रोण).
 — ^d) Ś1 महारथ; B2 Ds. s महाबलः (for जय)

9 G1 om 9 (of v1 7) — ^a) G2 सु, M2 च (for
 स) — ^b) K4 Ds S शाल्व (Gs स्याल)श्च — ^c) Ks
 प्राग्ज्योतिषश्च — ^d) K1 Dn (1) Ds रथ (for यथा)

10 G1 om 10^{ab} (of v1 7) — ^a) Ś1 Dn (1)
 Ds स तु, M1 सर्वे (for सह) Ś1 Dn Ds M1 सह; D1.2
 तदा; Gs.4 महा, M2 स्वकैर् (for तथा) Ks Ds सागरा
 नुप; Ks रभूप — ^{cd}) G2 s पार्वतेयाश्च M2 वै च
 (for चैव) Ks बृहद्बल, B1 बृहद्बल; Dn2 महाबल (for
 बृहद्बल) G1 पार्वतीयानुप म्लेच्छा सागरानुपवासिन

11 Ks om 11, and repeats 8^{cd}-9^{ab} in its place
 — ^{ab}) K1.4 Ds पौंड्रको, Ds पौंड्रको B1 तु (for च).
 Gs सग (for वज्र) Ds कलिङ्गकस् B2 Ds s वगाः
 कलिङ्गकास्तथा, M2 वग कलिङ्ग एव च (for ^b) G1
 पौंड्रकश्च तथावधीदा कलिङ्गो वग एव च — ^c) Ś1 आपर्क,
 K1 आकर्ष, Gs आकर्ष; M2 आपर्क T1 M कुतलश्चैव, Gs
 कुतल, Gs कुतल. Ks N1 V1 B2 Ds s आकर्षा कुतला
 श्वैव; D1 s आकर्षकुतला (Ds ल), Gs आपर्क कुतल,
 — ^d) Ś1 वनवास्यधकास्तथा; K1 वानवाश्चाधका, Ks Ds
 दानवा (D4 चांश्चाधका, Ks माल्यत्राधका; V1 B2 s Dn
 मा (V1 गा)लवाश्चाधका, B1 बालदा सांधका, B2 s Ds s
 वानरा (B2 s रा) सां (Ds चां, Ds स्वा)धका; B2 वानरा
 स्याधक; D1 वानरा सांधकायुधा, D2 दानवा सांधकास्तथा,
 Ds मालवश्चाधक, T1 Gs-s वा (T1 व; Gs दा)नवासो
 वृक, G1 पानवासोधक; Gs वानवामो नृग; M1 वानवासो
 धक; M2 कुदीकोयाधक See Addenda

12 N1 om. 12^{ab} — ^a) Ś1 G2 s द्रमिड; K4

कुन्तिभोजो महातेजाः सुहृश्च सुमहाबलः ॥ १२
 बाह्लिकाश्वापरे शूरा राजानः सर्व एव ते ।
 विराटः सह पुत्रैश्च *माचेल्लश्च महारथः ।
 राजानो राजपुत्राश्च नानाजनपदेश्वराः ॥ १३
 शिशुपालो महावीर्यः सह पुत्रेण भारत ।
 आगच्छत्पाण्डवेयस्य यज्ञं संग्रामदुर्मदः ॥ १४
 रामश्चैवानिरुद्धश्च वभ्रुश्च सहसाराणः ।
 गदप्रद्युम्नसाम्बाश्च चारुदेणश्च वीर्यवान् ॥ १५

उल्मुको निशठश्चैव वीरः प्राद्युम्निरेव च ।
 वृष्णयो निखिलेनान्ये समाजगुर्महारथाः ॥ १६
 एते चान्ये च बहवो राजानो मध्यदेशजाः ।
 आजगमुः पाण्डुपुत्रस्य राजसूयं महाक्रतुम् ॥ १७
 ददुस्तेपामावसथान्धर्मराजस्य शासनात् ।
 बहुकक्ष्यान्वितात्राजन्दीर्घिकावृक्षशोभितान् ॥ १८
 तथा धर्मात्मजस्तेषां चक्रे पूजामनुत्तमाम् ।
 सत्कृताश्च यथोद्दिष्टाञ्जगुरावसथान्नृपाः ॥ १९

C 2 1279
B 2, 34 20
K 2 37 23

द्रविडः, V1 B D (except D4 s) द्राविडाः; T1 G1 8.5 M
 द्रमिळा, G4 द्रविळा S1 सिंहकश्चैव, K1 शंघला; K8
 सिंहला, K4 D4 सिंहल, B1 च बला, T1 सिंहला पाण्ड्यो;
 G1 सुहृत् पाण्ड्या, G2.4 सिंहल (G4 6 क) पाण्ड्यो; G2.5
 M सिंहला (G5 M2 क) पाण्ड्या (M द्यो) — b) K1 2
 D8 कास्मीरकस्तथा, M1 काश्मीरका — c) K2 G4 5 कुती-
 भोजो B1 2 6 D2 महाराज, D1 राजा — d) B6
 सूक्ष्म, T1 G2.5 सुभ्रु (G5 अ)श्च, G4 सिद्धाश्च (for सुहृश्च)
 D2 [ए]व (for सु) G4 सुमहाबला S1 K N1 V1 Dn
 D4.6 पार्थिवो (K1 ब्राह्मणो, K8 पार्थिवा, N1 V1 ब्राह्मणा)
 गौरवाहन (N1 ना; V1 व); B2 4 सुम्भश्चैव (B4 सुह-
 क्षापि) महाबल; B5 D8 5 सुद्युम्नश्च महा, G1 सुमभ्रुश्च
 महाबला

13 a) K2-4 B8 Dn1 D8 5 T1 G4 M2 याहीकाश्च,
 D1 2 G2 बाह्लि (D2 ह्री)कश्च N1 चाथ ये, T1 G8 4 च
 परे — b) B1 2 6 D1 2 G1 2 5 M हि (for ते). — c)
 D4 विराट, G8 6 राजान K4 B1.2 5 D (except D4)
 सह पुत्राभ्या, B6 सह पुत्रेण — d) S1 महिल्लश्च; K1
 सावेल्, K2 D4 माचेल्, K8 B5 Dn D8 मावेल्; K4
 आवेल्, N1 माचेल्, B8 मालव; B4 मानव, D5
 मावेल्; D6 आवेल्, T1 G1 2.6 M पांचाल, G8-5
 पांचाला (for *माचेल्) K4 Dn (!) D6 महाबल, D8
 T1 G8-5 रथा (for रथ) V1 B1.2 6 D1.2 शंखेनैवो-
 त्तरेण च (V1 ह)

14 b) D1 2 पुत्रेण सह (by transp). — c) K2
 आगच्छ, K8 M अगच्छत्; D8 G1.2 6 आगच्छन् — d)
 K1-8 D4.6 यज्ञे, D1 8 M1 यज्ञ, G2 6 ये च (for यज्ञ)
 S1 K V1 B8-5 D (except D1 2) समरदुर्मद (K2 द,
 D8 दा); T1 G1.8-5 संग्रामदुर्जय (G4 या), G2 6
 दुर्मदाः

15 G8 om 15-16 — a) G1 कामश्च (for रामश्च)
 G2 व निरुद्धश्च, G8 वानुह. — b) Dn (!) D6 केकश्च,

G6 वभ्रु (for वभ्रु) B8 शरणः, Dn1 सारण — c)
 K1 2 B D1.4 T1 गद (for गद-) D1 प्रद्युम्न K1 8
 सावौ (K1 सावौ) च, K2.4 D1 4 G2 सां (K4 शा)वश्च,
 N1 शाखाश्च, B Dn1 D5 शांवा (D5 वा)श्च G1 सावश्च
 चारुदेणश्च — d) S1 चारुदेणश्च, K2 देशश्च; K4 देशश्च.
 S1 सत्यकि (for वीर्य) G1 सेनातीरमित्यद्युति

16 G1 5 om 16 (for G5 of v1 15) — a) K8
 उल्मुको, N1 B1 D8 5 G2-4 6 M2 उल्को, B6 उल्मुको
 K1 निपद्यश्चैव, K2 निशठ, K8 निशह, K4 निशठश्चैव, N1
 निकठश्चैव, B1.6 निषठ, D1 [S]तिशठ, M1 (inf in)
 विपृथु — b) G2 धीर K4 D8 (m as in text)
 चा (K4 चा)गावहस्तथा, D8 G8 प्रद्युम्निरेव च, G4 प्रद्युम्न एव
 च — c) S1 K Dn D4 6 निखि (K2 पु)लाक्षान्ये; T1
 G2 6 चाखिलेनैव, G8 4 M [अ]थाखिलेनान्ये — d) S
 (G1.5 om) समागच्छन् (for जगमु)

17 a) D4 शते (for एते) — b) D1 2 मध्यदेशत,
 T1 G5 M2 (before corr) देशगा, G1 स्वायस्यु पुं, G8
 [अ]मायसैनिका — G1 om 17^{ad}. — c) K8 D4
 अजगमु S1 K8 D4 पाण्डवेयस्य

18 a) S1 चक्रुस् (for ददुस्) V1 B8 तेभ्यश्चावसथान्;
 K1 तेषामासिबेमान्, G4 तेषा महापूजा, G5 तेषामावसथं.
 — b) K1 D8 शासनान् — G1 om 18^{ad}-19^{ad} — c) S1
 वक्ष्यान्वितान्, K1 8 4 Dn भक्षा, K2 N1 V1 B D1-6
 भक्ष्यान्वितान् (B8 ता), D8 वृक्षान्विता; G8 कक्ष्यान्वितं;
 G8 कक्ष्यान्वितो, M2 कक्ष्यावृत्तान् K8 सम्यगू, T1 G2 4
 M2 राजा; G8 रम्यान्; G8 राजा, G8 M1 राजो (for राजन्)
 — d) K2 4 दीर्घका; G2 M2 दीर्घिकान्; G8 दीपिका; G4
 दीर्घिका (for दीर्घिका) Cd oites दीर्घिका K1 शोभिन;
 K2 8 D4.6 शोभिता, G4 शोभिता (for शोभितान्) M1
 दीर्घिकाभिश्च शोभितान्

19 G1 om. 19 (of v1 18) — a) G4 तदा (for
 तथा). B8 च धर्मज, D8 धर्मसुत, D4 धर्मात्मन (for

कैलासशिखरप्रख्यान्मनोज्ञान्द्रव्यभूषितान् ।
 सर्वतः संवृतानुचैः प्राकारैः सुकृतैः सितैः ॥ २०
 सुवर्णजालसंवीतान्मणिकुट्टिमशोभितान् ।
 सुखारोहणसोपानान्महासनपरिच्छदान् ॥ २१
 स्रग्दामसमवच्छन्नानुत्तमागुरुगन्धिनः ।
 हंसांशुवर्णसदृशानांयोजनमुदर्शनान् ॥ २२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

धर्मात्मज) K₂₋₄ V₁ B_{1,2} ० Dn D₁ १ १ ० पूजा; N₁ श्रीमान्, B₂₋₅ D_{2,3} चैषां (for तेषां), — ^१) K₂₋₄ V₁ B₁ १ ० Dn D₁ १ १ ० तेषां (for पूजां) S₁ K₂₋₄ Dn D₂ ० महात्मनां (for अनुत्तमान्) K₁ पूजां चक्रे महात्मनां — ^२) D₂ सत्कृतांश्च S₁ D₂ यथोद्दिष्टा; S (G₁ om) महीपाला (for यथोद्दिष्टान्) — ^३) S (G₁ om) सुखसुपुर्नराधिपाः (M₂ 'प')

20 ^a) A few MSS. कैलाश. S 'प्रख्यैर्' (for 'प्रख्यान') — ^१) K₁ प्रख्य (for ब्रह्म) N₂ V₁ B D₂ १ १ 'शोभितान्, D₁ 'शोभनान् (for 'भूषितान्) S नभस्य (M₂ 'स') लविलेखिभि — ^२) D₁ सवृत्त (for सर्वत) K₂ सर्ववानुचैः; B₁ १ पर्वतानुचैः, Dn₂ संवृता, S सवृत्तैर्नन्दै (G₁ M 'तन्त्रद्वै') — ^३) K₂ D₂ प्राकारैः, S (except G₂ ०) प्रामादै (for प्राकारै) S₁ सुसितैः; B₂ १ प्रकृतैः; D₂₋₅ M₁ सत्कृतैः; G₁ सुकृतस्य (for सुकृतै) S₁ V₁ B_{2,3} १ ० शुभै, K₂ D₁ कृती; K₂ कृतै, B₁ D₂ सितै, D₁ च सैः; G₁ तदा, G₂ स्थितैः; G₃ स्थिरै

21 G₁ om. 21-23 — ^a) N₁ B₁ १ सुवर्णमाला चनवान्; V₁ 'शालान्सुबहून्, B₂ १ १ ० D₂ 'माला (B₂ 'जाल)-वितवान्; D₁ १ १ 'शा (D₂ १ 'जा) लावतवान्, T₁ G (G₁ om.) 'जालविततैर्; M 'जालविकृतैर् — ^१) S₁ K₂ Dn D₂ ० भूषितान्; T₁ G₂₋₅ M 'भूषितै, G₂ ० 'भूषणै (for 'शोभितान्) Cd cites मणिकुट्टिम K₂ मणिकुससा [read ? सु] शोभितान् — ^२) K₂ ससुपारोह, G₂ सुसुपारोपण (for सुखारोहण) S (G₁ om) 'सोपानैर् — K₂ om (hapl) 21^a-22^a — ^३) K₁ सिंहासनपरि, K₂ सुखासनपरि; B₂₋₅ D₁₋₂ १ महाह (D₂ 'ह') सुपरि, T₁ G₂₋₄ ० M महासन (G₂ ० 'नस; M₁ 'घन) परिच्छदै (G₂ 'ग्रहैः)

22 K₂ G₁ om 22 (of v. 1 21) — ^a) S₁ स्रग्दाम-समवच्छन्नान्; B₂ स्रग्दामघसनच्छन्नान्, D₁ १ 'समव (D₂ 'वि) च्छिन्नान्; S (G₁ om.) स्रग्दा (T₁ स्रग्धा; G₂ प्राग्दा) मभिरवच्छ (T₁ G_{2,4} 'विच्छि; G₃ 'पिच्छि) चैर्, Cd glosses सक् पुष्पाणां, and दाम मणीनां — ^१) K₂ Dn

असंवाधान्समद्वारान्युतानुचावचैर्गुणैः ।
 बहुधातुपिनद्वाङ्गान्हिमवच्छिन्नरानिव ॥ २३
 विश्रान्तास्ते ततोऽपश्यन्भूमिपा भूरिदक्षिणम् ।
 वृत्तं सदस्यैर्बहुभिर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ २४
 तत्सदः पार्थिवैः कीर्णं ब्राह्मणैश्च महात्मभिः ।
 आजते स्म तदा राजन्नारुष्टमिवामरैः ॥ २५

D₁ (before corr) १-१ उत्तमागुरुगन्धिनः, S (G₁ om.) अगुरुत्तमभूषि (G₂ ० 'भूषि) तै — ^१) S₁ सुवर्णहससदृशान्; K₁ B₂ हंसान्नु (B₂ 'न्त) वर्णसदृशान्; K₂ D₂ हंसान्; K₂ N₁ Dn D₂ हंसैर्, V₁ B₁₋₄ ० D₁ १ हसवर्णप्रतीकाशान्, S (G₁ om) हसवर्णं सुबहुभिर् Seo Addenda, — ^२) S (G₁ om) आयोजनसुगन्धिभि (G₂ ० M 'सुदशनै), Cd as in text

23 G₁ om. 23 (of v. 1 21), N₁ om 23-24 — ^a) K₂ असंवाच्यान् K₁ (corrupt) संमद्वावरान् (for सम). B₂ D_{2,3} transp असंवाच्यान् (B₂ अशवाच्यान्) and समद्वारान् S (G₁ om) अमवाचसुखद्वारै Cd implies text — ^१) K₁ D₂ युक्तान् S (G₁ om.) शयनासनशोभितै (G₂ १ ० 'भोजनै) — ^२) S₁ K₂ N₁ Dn D₂ M₁ बहुधातुनिबद्धागान् (M₁ 'गैर्); K₁₋₃ D₂ 'चिन्तया (K₂ 'चिं) गान्, V₁ B D₁₋₂ १ बहुधातु (V₂ 'चित्रा)-विचित्रांगान्; T₁ G₂₋₅ M₂ बहुधातुपिनद्वाङ्गैर् — ^३) K₁ १ B₂₋₄ 'शिखराणि (K₁ १ 'नि) च; B₁ D₁ 'शिखराणि (sic), S (G₁ om.) 'शिखरैरिव S₁ Cn व ह्वार्यै । S₁

24 N₁ om 24 (of v. 1 23) — ^a) K₂ विश्रान्तै (sic), T₁ G₂ १ विश्रान्ता (G₂ 'तै, G₂ 'त) स्तैर्; G₂ १ विश्रुतास्ते T₁ G₂₋₅ M तत् सर्वे (T₁ G₂ १ 'वैर्) G₁ विश्रान्ताश्चाय ते सर्वे — ^१) T₁ G₂ १ भूमिपैर् S₁ K₁ D₂ भूरिदक्षिणा, K₂ 'दक्षिणा; D₁ १ 'दक्षणि; T₁ G₂ १ 'दक्षिणै, G₂ १ १ ० M 'दक्षिणा — ^२) D₂ १ वृत्त, S वृत्त V₁ सदस्यैर्, T₁ G₁ १ १ ० M₂ सहस्यैर्; Cd सदस्यैर् (as in text) — ^३) S 'राजो 'धिर'

25 ^a) G₂ ० सत् (for सत्) M₂ सभ (for सद) K₁ पार्थिवाकीर्ण. — ^१) K₂ Dn (1) D₂ महर्षिभि (for महात्म) — Cd cites 25^a entirely as in text — ^२) G₁ राजते (for ब्रा) G₂ स (for स्म) S महाराज (G₂ 'राजा). — ^३) K₂ B₁ १ ० Dn D₂ यथा (for हव)

Colophon. — Sub-parvan N M₁ राजसूय — Adhy

३२

वैशंपायन उवाच ।

पितामहं गुरुं चैव प्रत्युद्गम्य युधिष्ठिरः ।

अभिवाद्य ततो राजनिदं वचनमब्रवीत् ।

भीष्मं द्रोणं कृपं द्रौणिं दुर्योधनविर्विशती ॥ १

अस्मिन्यङ्गे भवन्तो मामनुगृह्णन्तु सर्वशः ।

इदं वः स्वमहं चैव यदिहास्ति धनं मम ।

प्रीणयन्तु भवन्तो मां यथेष्टमनियन्त्रिताः ॥ २

एवमुक्त्वा स तान्सर्वान्दीक्षितः पाण्डवाग्रजः ।

युयोज ह यथायोगमधिकारेष्वनन्तरम् ॥ ३

भक्ष्यभोज्याधिकारेषु दुःशासनमयोजयत् ।

C 2. 1290
B 2. 35 5
K 2. 38 6

name M1 सर्वक्षत्रसमागम — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg.) 31 (as in text), K2 : D2 32, Dn1 34, S 41. — S'loka no K2 D1 : 26, Dn 25, T1 M1 27.

32

1 After the ref, S ins.

342* ततस्त्वाज्ञापयामास पाण्डवोऽरिनिवर्हणः ।

सहदेवं कुरुश्रेष्ठं मन्त्रिणश्चैव सर्वशः ।

अस्मिन्कृतौ यथोक्तानि यज्ञाङ्गानि द्विजातिभिः ।

अभियज्ञाश्च सभारान्धौम्योक्तान्भरतर्षभ ।

सर्वमानय न क्षिप्र सहदेव यथातथम् । [5]

इन्द्रसेनो विशोकश्च रक्मश्चार्जुनसारथिः ।

अश्वाद्ये व्यापृता सन्तु सहदेव तवाज्ञया ।

उपार्जितान्सर्वकामान्सुगन्धरसमिधितान् ।

मनोहरान्प्रीतिकरान्नाद्येऽर्थे सुसंस्कृतान् ।

[This is a repetition with variants (and omitting 28^{ad}) of 3. 30. 27-31. — (L 3) G1 च सर्वश (for द्विजातिभिः) — (L 4) G2 अतिशयश्च, G2 : अग्निसंज्ञाय G2 पुरुष, G2 पाण्डव (for भरत) G1 धौम्योक्तानि च सर्वाणि सहदेव करोतु स — (L 5) G1 om. line 5 G2 : नयतां, G4 नयत (for नय न) G4 : यथा तथा (for तथम्) — (L 6) G1 इन्द्रसेनादयः सदा अनन्याहस्तुमहं — After line 6, G4 M2 ins.]

343* समीको ध्वजसेनश्च पञ्चसारथिपुगवा ।

— (L 7) G1 ह्य्यकव्यानि***अन्यान्सुररक्षसां, G4 M2 अश्वाद्याहरणे युक्ता संतु मन्त्रियकाम्यया — (L 8) T1 G1 : उपस्थितान् (for उपार्जितान्) G2 : M2 रत्नगणसमन्वितान् (for the post half) — (L 9) G2 : अश्वाद्यास्तु (for 'चेऽर्थे') G4 M1 सुसहितान् G1 अवलोक्य कृष्णाद्य पतत्सर्व तवानघः]

— G1 om 1 — Cd cites 1^{ab} entirely as in text

— " N1 D2 पितामहान् S1 K1 : D4 G2 M1 गुरुश्चैव

(K2 'व'), V1 D2 : गुरुश्चान्यान्; T1 G2 गुरुश्चाथ — " S1 K1 : D4 तदा (for ततो) S (G1 om) अभिवाद्योप (G2 वाद्याभि)संगृह्य चाक्यमेतदुवाच ह — " K1 भीष्म-द्रोणकृप द्रौणिः; S भीष्मो द्रोण (G2 द्रौणि) कृपो द्रौणि (G1 : द्रोणो) — " K4 D2 विवि (K4 विव)शति, T1 G (except G4) M2 विविशति.

2 " D2 तस्मिन् (for अस्मिन्). S1 समेता (for भवन्तो) — " K1 : च व (K2 व)स्वहं, K2 D4 वचस्व (D4 'स्व)ह, K4 D1 : वसु महच, N1 V1 B Dn D2 व सु (B2 स)महच, T1 G2 : M2 वसु गृह, G2 यस्त्रपुरः; M1 व स्वगृह (for व स्वमहं) S1 इद वस्तु तथाह च See Addenda. — " N (except S1 K4) G2 Cd (gloss प्रकर्षेण नयतु स्वीकुर्वतु) n (gloss प्रकर्षेण श्रेय प्रापयतु) प्रणयंतु, G2 प्रीणयतो D2 G1 Cd मा (for मा) — " K4 यथोक्तम्, M2 यथेष्टम् (for यथेष्टम्) K1 अविद्विता, K2 N1 D4 अभि (N1 वि)यन्त्रिता (D4 'तः); K2 : V1 B Dn D1 : s : G2 Cn (gloss प्रार्थिता सत) अभिमन्त्रिता (D2 'त'), G1 अनुयन्त्रिता, G2 अतियन्त्रिता, M2 इह यन्त्रिता See Addenda for Cd.

3 G1 reads, and T1 repeats, 3^{ab} after 346* — " K2 D4 एवमुक्तान् G2 तदा (for स तान्) S राजा (G1 राजान्) (for सर्वान्) — G1 om. 3^{ad}. — " B2 अयोजयद्; T1 G2 : स ययोजयद् (for युयोज ह) S1 य (corrupt), K4 N1 V1 B1 : s Dn D1 : s : स; G2 : M तान् (for ह) B1 यथाकालम्, B2 : D1 : कामम्; D2 : तथायोगम् — " S1 अधीकोरिष्वनन्तर, D4 अधिकारेष्वनन्तरं

4 " A few MSS भक्ष — After 4^a, S ins

344* युयुत्सुं समयोजयत् ।

पञ्चयारोपणकार्ये तु उच्छिष्टापनये पुनः ।

भोजनावेक्षणे चैव

[G1 om lines 2-3 — (L 2) T1 G2 : कर्माते; G2 M2 : कार्ये च (for 'कार्ये तु) — (L 3) G2

परिग्रहे ब्राह्मणानामश्वत्थामानमुक्तवान् ॥ ४
 राज्ञां तु प्रतिपूजार्थं संजयं संन्ययोजयत् ।
 कृताकृतपरिज्ञाने भीष्मद्रोणौ महामती ॥ ५
 हिरण्यस्य सुवर्णस्य रत्नानां चान्ववेक्षणे ।
 दक्षिणानां च वै दाने कृपं राजा न्ययोजयत् ।
 तथान्यान्पुरुषव्याघ्रांस्तस्मिंस्तस्मिन्न्ययोजयत् ॥ ६
 बाह्यिको धृतराष्ट्रश्च सोमदत्तो जयद्रथः ।
 नकुलेन समानीताः स्वामिवत्तत्र रेमिरे ॥ ७

क्षत्ता व्ययकरस्त्वासीद्विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 दुर्योधनस्त्वर्हणानि प्रतिजग्राह सर्वशः ॥ ८
 सर्वलोकः समावृत्तः पिप्रीषुः फलमुत्तमम् ।
 द्रष्टुकामः सर्वां चैव धर्मराजं च पाण्डवम् ॥ ९
 न कश्चिदाहरत्तत्र सहस्रावरमर्हणम् ।
 रत्नैश्च बहुभिस्तत्र धर्मराजमवर्धयन् ॥ १०
 कथं नु मम कौरव्यो रत्नदानैः समाप्नुयात् ।
 यज्ञमित्येव राजानः स्पर्धमाना ददुर्धनम् ॥ ११

भोज्यान्वावे*]

— G₁ om 4^b-6^b — ^a) Ś₁ दुर्योधनम् (for दुःशासनम्).
 — ^c) K₁ Ṇ₁ T₁ G₄ M प्रति* (for परि*) — G₄
 repeats 4th as above.

5 G₁ om 5 (of v 1 4) — ^a) Dn₁ राज्ञः (for
 राज्ञां) K₁-s D₄ च (for तु) B₈ पूजनार्थं हि, G₂
 प्रीतिपूजार्थं — ^b) K₂ Dn₁ D₄ T₁ M स न्ययोजयत्,
 K₄ V₁ B Dn₁ D₁-s s G₈ समयोजं; G₂ 4.5 स (G₄
 स)न्यवेष्टा* — ^c) D₁ 'परीताने (for 'परिज्ञाने) — ^d)
 Ṇ₁ V₁ B₈ D₈ s द्रोणभीष्मौ (by'transp) V₁ B₈ s D₈
 महाधृती; T₁ G₄ M₂ महामति* — After 5, K₈ ins

345* तत्रान्वतिष्ठतां राजा वृद्धौ परमसमर्थौ ।

6 G₁ om 6^{ab} (of v 1 4). — ^b) K₁ चान्व* (for
 चान्व*) — ^{cd}) K₁-s D₄ चैव दाने; V₁ B₈ s s D₈ s G₈
 प्र (G₈ च)दाने च; B₂.sm D₁.2 तथा दाने, B₈ प्रदानेन
 (for च वै दाने) Ś₁ B₁ D₄ राजा न्यवेष्ट (B₁ 'दा)यत्,
 V₁ राजन्नयोजयत्; B₈ राजा न्ययोजयत् (for राजा न्ययो*)
 G₁ सत्यकी भीमसेन च महादानाय योजयत् — Ṇ₁ G₁ om
 6^{cd} — ^c) G₈ यथा (for तथा) K₁-s D₈-s T₁ 'व्याघ्र'
 (for 'व्याघ्रान्) — ^d) Ś₁ तत्र तत्र; K₁ स्वस्मिन्स्वस्मिन्;
 K₂ s D₄ G₄ तस्मिन्त्यज्ञे; B₂ तस्मिन्नाज्ञा (for तस्मिन्स्वस्मिन्)
 K₄ V₁ Dn₁ D₁ अयोजयत्; D₄ न्यवेष्ट*

7 ^a) Some MSS बाह्यिको G₁ सैधवो धृतराष्ट्रस्तु
 — G₁ om 7^{ab}, Dn₁ om. 7^{cd} D₁ brackets 7^{cd}
 — ^c) D₁ समा नाना, T₁ G₂-s M₂ समाहृता, G₈
 सहाहृता (for समानीता) D₈ नयेन समानीता* — ^d)
 Dn₁ G₂ s स्वामिनस्तत्र Cd oites स्वामिवत् (as in
 text) D₈ G₂ s M₂ रेमिरे, G₁ आसतु (for रेमिरे)

8 ^{ab}) S क्षत्ता सुक्ष्मव्यय चक्रे घृतादिमधुरा (G₁ s M₂
 'मरिचा; G₂ 'मरुचा; G₄ 'मदिरा)दिक (G₈ 'का)
 — B₂ om 8^c-10^d — ^d) G₁ प्रतिगृह्णातु लेखकै*
 — After 8, T₁ G₁ s ins

346* कुन्ती माद्री च गान्धारी स्त्रीणां कुर्वन्तु चार्चनम् ।

अन्या* सर्वा* श्रुपास्तासां सदेव यान्तु मा चिरम् ।

सिष्टेकृष्णान्तिके सोऽयमर्जुन* कार्यसिद्धये ।

— T₁ repeats, and G₁ reads 3^{ab} after the above
 (v 1 राजा for सर्वान्) On the other hand, Dn ins
 after 8 D₈ (marg sec m), after 9^{ab}

347* चरणक्षालने कृष्णो ब्राह्मणानां स्वयं झमूत् ।,
 while D₈ ins

348* कर्णः कोशगृहाधीनाश्चाप्ययसमीक्षकः ।

9 B₂ om 9, G₁ om 9^{ab} (for B₂ of v 1 8) — ^a
 K₁-s Ṇ₁ V₁ B₁ s Dn D₁ s s s सर्वलोकः. K₁ D₈
 समावृत्त S (G₁ om) सर्वलोका* परावृत्ता* Cd oites
 (as in text) समावृत्त (=वेष्टित) — ^b) K₂ पिप्रीषु;
 D₄ प्रीतिषु (for पिप्रीषु) ❧ Cd पिप्रिच्छु (corrupt)
 प्रीणयितुमिच्छु ❧ Ś₁ योलमुत्तम, V₁ B₈-s D₁-s s sm
 धर्मजस्य हि; Dn₁ कुलमुत्तम (for फलम्) Cd oites
 फलम् (as in text) S (G₁ om.) प्रहृष्टास्त्र भारत
 D₈ (marg sec m) repeats 9^{ab} (v 1 समायुक्तः)
 — After 9^{ab}, D₈ (marg sec m) ins 347* — ^c)
 K₂ द्रष्टुकाम, K₄ द्रष्टु काम; T₁ G₂ s M₂ द्रष्टुकामा;
 G₁ द्रष्टा कामा* M₂ सभा चै च — ^d) K₂ s Dn D₈
 युधिष्ठिर (for च पाण्डवम्)

10 B₂ om 10 (of v 1 8) — ^a) D₈ s 'साहरत्,
 T₁ G₂ s M₂ 'दवहत्, G₁-s s 'दमवत् (for 'दाहरत्)
 — K₈ om (hapl) 10^{ab} — ^b) G₁ 'स्रावरमर्हण,
 G₈ 'स्रस्यावरार्हण, G₄ 'स्रापरमर्हण; G₈ 'स्रावधिमर्हण
 Cd oites सहस्रावरं (as in text) — G₁ om 10^c-14^d
 — ^c) Ṇ₁ धनैश्च (for रत्नै*) — ^d) K₁ s Ṇ₁ V₁
 B (B₂ om.) D₁ s G₂ s अवर्धयत्

11 G₁ om 11 (of v 1 10). — ^a) K Ṇ₁ V₁ B₂
 Dn D₂ s s T₁ G₂ s Cv तु (for नु). — ^b) D₂ s G₂
 रत्नादानै, Cv as in text K₄ रत्नादावरमर्हण — ^c) B₈
 हृष्टेव (for हृष्टेव) — ^d) D₂ वर्धमाना

12 G₁ om. 12 (of v 1 10) — ^a) Ś₁ D₁ s

भवनैः सविमानाग्रैः सोदकैर्वलसंवृतैः ।

लोकराजविमानैश्च ब्राह्मणावसथैः सह ॥ १२

कृतैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा ।

विचित्रै रत्नवद्भिश्च क्रद्ध्या परमया युतैः ॥ १३

राजभिश्च समावृत्तैरतीवश्रीसमृद्धिभिः ।

अशोभत सदो राजन्कोन्तेयस्य महात्मनः ॥ १४

क्रद्ध्या च वरुणं देवं स्पर्धमानो युधिष्ठिरः ।

पडग्निनाथ यज्ञेन सोऽयजदक्षिणावता ।

सर्वाञ्जनान्सर्वकामैः समृद्धैः समतर्पयत् ॥ १५

अन्नवान्वहुभक्ष्यश्च भुक्तवजनसंवृतः ।

रत्नोपहारकर्मण्यो बभूव स समागमः ॥ १६

इडाज्यहोमाहुतिभिर्मन्त्रशिक्षासमन्वितैः ।

तस्मिन्नि तत्पुर्देवास्तते यज्ञे महर्षिभिः ॥ १७

यथा देवास्तथा विप्रा दक्षिणान्नमहाधनैः ।

तत्पुः सर्ववर्णाश्च तस्मिन्यज्ञे मुदान्विताः ॥ १८

C 2 1306
B 2. 35 19
K 2. 38 21

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ समाप्तं राजसूयपर्व ॥

Gs M स(Ś1 सा-; D1 च)विमानाग्रैः; K1 सविमानास्यै.
(sup lsm as in text); K2 D4 सविमानोग्रैः, V1 B D2
सु(D2 स्व)विमानास्यै (B1 'ह्यै, B1m 'ग्रेः) — °) K N1
V1 Dn1 D1-3 s T1 Gs s M सोदकैर्, D4 G2 सोमकैर्
(for सोदकैर्) K1 यलिसवृतैः, K4 घटस', B1 वन(m 'ल)
संवृतैः, B2 धनसमृतैः, D1 2 यलिसमृतैः; S (G1 om.)
बहुसंवृतैः — °) K2 D4 s लौक्यराजविमानैश्च, V1 B2-4 s
D1 2 देवा इव विमानाग्रैर् (B2 'इये, B2 4 'ग्रे; D1 'मि),
S (G1 om) लो(G2 s M1 लौ)क्यै राजविमानैश्च Cd
oites लोकराजा — °) M1 अपि (for सह) V1 B2-4 s
D1 2 ब्राह्मणास्तत्र सस्थिता (B2 s सधिता, D1 सशत,
D2 ससिता)

13 G1 om 13 (of vl. 10). — °) B2-4 s D1 2
ब्राह्मणा (for कृतैरा) — °) K1 2 B2-5 D1 2 4 T1
Gs s. M2 तदा (for तथा) — °) K2 B1-3 s D2 4
विचित्र K2 D1 4 रत्नवि(D4 'वे)द्भिश्च — °) G4 युद्धा
(for क्रद्ध्या) V1 वृतै (for युतै)

14 G1 om. 14 (of vl. 10). — °) K2 राजतै
(also 'भि)श्च G4 s श्री (for च) Ś1 B2 समावृत्तैर्;
K1-3 N1 D4 महावृत्तैर्, B1 2 D1 2 परा; S (G1 om)
समानीतैर् — Cd oites 14th entirely as in text
— °) Ś1 M1 महा; K1 V1 B1 2 4 sm. s D1-3 s G2 s
सदा, K2 D4 समा; K3 सदा; T1 G2-5 ततो, Cd (as in
text) सद' (=समा) M1 राज (for राजन्) — °)
B2 s s D1 2 महामख', T1 G2-5 'चर'; M1 'क्रु',
Cd as in text. B4 नक्षत्राधिपतिर्यथा

15 °) Ś1 न, N1 V1 B2-5 D2 हु, D2 नु, Cd च
(as in text). G2 देव (for देव) — °) V1 यत्राग्निनाथ,
D2m वितिष्ठेन (gloss), T1 ऋषीनय (sio), G2 s
पदग्नीनय; Cv as in text. Cd oites पदग्निना (as in

text) K2 s B1 2 s D1 2 G1 च (for [अ]थ) — °)
M2 [S]यमद् (for सयजद्) D1 दक्षिणावता, G2 'वृतान्
— °) K4 सर्वाजनान्, B D1-3 s सर्व जन V1 सदा कामै
D2 सर्वाञ्जनपदान्कामै — °) G4 समृद्धै (for समृ)

16 °) D2 (by oorr sss m) अन्नादी Some
MSS बहुभक्ष', D2 (before oorr) 'भक्ष्यै, G4 'दक्ष
M2 [अ]थ (for च) G1 अन्नवन्वहुभक्षांश्च — °) D2 s
भुक्तवज् (for भु) B1 G2 'नसमृत' G1 भोक्तव्य
जनसंवृत; G2 भुक्तः सज्जनस' Cv as in text — °) Ś1
रत्नोपहार' कर्मण्यो; K1 रत्नोपकार', K2 D4 रत्नोपहार';
K2 रत्नोपहारकर्मण्या, K4 B Dn D1-3 s G2 रत्नोपहार(B1
'चय)सपन्नो, D2 'हारकर्मणो; G1 अन्नोपहानकर्मण्यो, G2
रत्नोपहारकरणे, Cd v as in text Cnp रत्नोपहारकर्मण्यो
(gloss रक्षसा नाशे साधुना कर्मणा युक्तः) — °) T1 G4 s
महानृप', G2 समागत.

17 Ś1 om. 17th. — °) K1 G2 4 M1 इडाज्य(K1
'4)सो(G4 'सा)माहुतिभिर्, K2 इडाज्यहोमा', V1 B
D1 2 तिलाज्यहोमा', D2 (by corr.) ईडाज्यहोमा' (sio),
T1 G2 इडाज्यसोमा'; G2 इडाज्यसोमानाहुतिर्, G2
इडाज्यसोमाहुतिभिर्; M2 इडाज्यहोमा' Cd oites इडा.
— °) K1, 2 D4 मन्त्रशिक्ष्या (K2 'प्यान्), B1 'शिक्ष्या',
G2 मन्त्राक्षर (for मन्त्रशिक्षा) K B2 Dn D2-5 'विशारदै',
N1 B1 'समाहितैः — °) B1 तस्मिन्, B2 हुवेमौ, T1 G2-5
तस्मिन्वै, G1 यथोक्तैर्; G2 s M2 तस्माद्भि (for तस्मिन्नि)
— °) K1 भूते, K2 D2 S (except M1) ततो (G1
तस्मिन्), D1 4 सूते (for तते) K2 D2 G2 यज्ञ,
G2 यज्ञि (for यज्ञे) K2 सूतयज्ञो (for तते यज्ञे) K1
V1 B (except B2) D2 s मनीषिभि, M1 सहर्षिभि'

18 °) B2 s D1 2 दक्षिणाना, D2 s S 'णाभिर् (for
'णाञ्च) — °) D2 ससवर्णाश्च. — °) K2 D4 यज्ञे तस्मिन्

३३

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽभिपेचनीयेऽह्नि ब्राह्मणा राजभिः सह ।
 अन्तर्वेदीं प्रविविशुः सत्कारार्थं महर्षयः ॥ १
 नारदप्रमुखास्तस्यामन्तर्वेद्यां महात्मनः ।
 समासीनाः शुशुभिरे सह राजर्षिभिस्तदा ॥ २
 समेता ब्रह्मभवने देवा देवर्षयो यथा ।
 कर्मान्तरमुपासन्तो जजल्पुरमितौजसः ॥ ३

इदमेवं न चाप्येवमेवमेतन्न चान्यथा ।

इत्पूचुर्वहवस्तत्र वितण्डानाः परस्परम् ॥ ४
 कृशानर्थास्तथा केचिदकृशास्तत्र कुर्वते ।
 अकृशाश्च कृशाश्चकुर्हेतुभिः शास्त्रनिश्चितैः ॥ ५
 तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैः प्रपूरितम् ।
 विचिक्षिपुर्यथा ज्ञेना नभोगतमिवामिषम् ॥ ६
 केचिद्वर्मासंयुक्ताः कथास्तत्र महावताः ।

(by transp.). K₂, s D₄ मुदा युताः; G₁ महात्मनः.

Colophon. — *Sub-parvan.* N (except Dn1)
 G₁ M₁ : राजसूय. — *Adhy name* M₂ परिकर्मनियोगः
 — *Adhy. no.* (figures, words or both) K₁, s
 D₄ (marg. see m) 32 (as in text), K₂ D₂ 33,
 Dn₁ 35, S 42. — *S'loka no.* K₂ D₁, s 20,
 Dn 19, M₁ 25.

33

1 ^a) Ś₁ K₁-s B₂ D₁, s & Cd 'नीयेन; N₁ B₂ s.s.m. s
 'नार्यैव; V₁ 'नीये च; B₁ M₂ 'नीये तु (for 'नीयेऽह्नि)
 D₂ s तमाभिपेचनीये च ॥ Cd अभिपेचनीयेन युधिष्ठिरेणेति
 शेषः । अथ वा अभिपेचनीय अभिपेचन तेन हेतुना । ॥
 — ^b) Ś₁ ब्राह्मणे K₁ सम (for सह) — ^c) K₁ s D₄
 S (except M₁) Cv अन्तर्वेदि; K₄ Dn₂ D₂ s 'वेदी;
 B₂ 'वेद्यां; Cd as in text. — ^d) K₁ सत्कारार्थे; K₂
 सत्कार्यं च; N₁ Dn D₁ s (m as in text) सत्कारार्हा,
 S स (M सा) दत्तार्थं (G₂ 'श्च; G₄ 'र्थं)

2 ^a) B₂ तस्या; G₂ तस्य (for तस्याम्) — ^b) B₁ S
 महर्षय (for महात्मनः) — ^c) K₂ V₁ D₄ समानीता; K₂
 समानीति; G₄ सहासीना — ^d) B D₁ s s s (before
 corr) तथा (for तदा) T₁ G₂-s तत्र वै राजभि सह;
 G₁ s s M तत्र (G₁ 'दा) राजर्षिभि सह

3 ^a) K₂ ब्रह्मवदने, B₂ s s D₁-s.s 'सदने — ^b)
 Ś₁ K₂, s D₄ देव; T₁ G₂-s देवैर् (for देवा) K₄ B₁-s
 D₂ s M₁ देवर्षिभिर् (for 'र्षयो) N₁ V₁ B₂ Dn
 तथा (for यथा).

4 ^a) K₁ s इदमेव, N₁ V₁ B₂-s G M Cn (1) एवमेतन्न;
 T₁ एवमेव K₂ चा (for च) D₂ s s एवमेतन्न चाप्येव
 (D₂ 'चाप्येत)म्; K₄ एवमेव न चाप्येदम्; D₁ एव ते तत्र

चाप्येवम् — ^b) K₁ G₁ एवमेव, K₄ D₂ एवमेवं; N₁ V₁
 B₂ s s s Dn₁ D₂ s T₁ G₂-s M एव वै तत्र नान्यथा; G₂
 एव वैव. K₁ चान्यथा. D₁ एव वै तत्र नान्यथा; G₂
 एवमेवान्यथान्यथा; G₂ एवं चेदन्यथा यथा — ^c) K₄ B₁, s
 Dn₁ D₂ प्रपूचुर् — ^d) Ś₁ विद्वद्वाता; N₁ V₁ B₂-s
 D₁ s s वितट्टा (N₁ V₁ D₂ 'डा) वै; B₁ T₁ G₂-s
 वितट्टा (G₂ 'डा)श्च; G₁ s वितट्टानां (G₂ 'नः); M₂
 वितट्टानां. Cd v as in text (Cv gloss वितट्टावाद्
 कुर्वत), Cn oites वितट्टां. K₄ Dn (1) D₂ वितट्टा (K₄
 'तट्ट)वादिनो द्विजा

5 ^a) K₁ कृतान्; Cd कृशान् (as in text) K₂
 अर्चांस; D₁ s अन्यांस (for अर्थांस) K₄ N₁ V₁ B₁ s s s
 Dn D₁ s s तत्; T₁ G₁ s s M तदा (for तथा)
 — ^b) K₁ अकृतांस; K₄ G₂ अकृशा (K₄ 'सा)स (for
 अकृशांस). Cd oites तत्र (as in text). B₁ अकृशाश्च-
 किरे मिथ. — ^c) G₂ चक्रे, M₁ चकार (sic). K₁
 अकृतांश्च कृतांश्चैव; B₁ अकृपांश्च कृपाश्चक्रुः, D₂ अकृशांश्चक्रु-
 र्हेतुभि; G₁ कृशाश्चैव कृशांस्तत्र — ^d) G₄ बहुभिः (for
 हेतु) K₂ s B₁ Dn D₂ शास्त्रनिश्चयै D₂ सर्वशास्त्र-
 विनिश्चितै

6 ^a) K₄ Dn (1) D₂ अर्थ; G₂ अत्र, Cn तत्र (as in
 text) — ^b) K₄ तत्र; D₁, s अन्यम् (for अर्थम्).
 Dn (1) D₂ अनुमतिः (for अर्थमन्यै) K₄ V₁ B₁-s
 D₁-s s उदी (D₂ 'क्षी)रित; Cd (as in text) प्रपूरित
 (=समर्थित) — ^c) G₁ विचिक्षेपुर्; Cd as in text
 B₂ तथा (for यथा) K₁ सेनो; D₁ G₁, s s ज्ञेनो
 (G₁ 'न), D₄ सेना (for ज्ञेना) T₁ (corrupt)
 विचिविक्षिपुर्यथा ज्ञेना

7 ^a) Ś₁ केचिदुन्मार्गकुशला; K₂-s Dn D₄ s 'वर्मार्थ
 कुशला — ^b) K₄ Dn (1) D₂ केचित् (for कथास)
 G₁ प्रभापिरे; G₂ महाप्रसा; G₂ 'त्मन (for 'मत्त)

रेमिरे कथयन्तश्च सर्ववेदविदां वराः ॥ ७

सा वेदिर्वेदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः ।

आवभासे समाकीर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिवामला ॥ ८

न तस्यां संनिधौ शूद्रः कश्चिदासीन्न चाव्रतः ।

अन्तर्वेद्यां तदा राजन्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ९

तां तु लक्ष्मीवतो लक्ष्मीं तदा यज्ञविधानजाम् ।

तुतोप नारदः पश्यन्धर्मराजस्य धीमतः ॥ १०

अथ चिन्तां समापेदे स मुनिर्मनुजाधिप ।

नारदस्तं तदा पश्यन्सर्वक्षत्रसमागमम् ॥ ११

सस्मार च पुरावृत्तां कथां तां भरतर्षभ ।

अंशावतरणे यासौ ब्रह्मणो भवनेऽभवत् ॥ १२

देवानां संगमं तं तु विज्ञाय कुरुनन्दन ।

नारदः पुण्डरीकाक्षं सस्मार मनसा हरिम् ॥ १३

साक्षात्स विबुधारिघ्नः क्षत्रे नारायणो विभुः ।

प्रतिज्ञां पालयन्धीमाज्ञातः परपुरंजयः ॥ १४

संदिदेश पुरा योऽसौ विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ।

अन्योन्यमभिनिघ्नन्तः पुनर्लोकानवाप्स्यथ ॥ १५

इति नारायणः शंभुर्भगवाञ्जगतः प्रभुः ।

आदिश्य विबुधान्सर्वानजायतं यदुक्षये ॥ १६

क्षितावन्धकवृष्णीनां वंशे वंशभृतां वरः ।

C 2. 1822
B 2. 36 17
K 2. 39 17

— *) D₄ रेमिरे कथयन्तश्च (sic) — ^a) Ś₁ K₂ 8 Dn D₄ 6 सर्वभाष्यविदां, N₁ V₁ B₂-4.6 D₁ 2 T₁ G₅, सर्वे वेद^a

8 ^a) K₂ 4 वेदैर्, B (except B₅) D₁-8 8 वेदी (for वेदिर्) K₄ वेदसंपन्ने — ^b) Ś₁ देवद्विजमहर्षिभिः, K₁ देवद्विजमनीषिभिः; S महर्षिद्वि(G₁ 'हृद्विद्वि')जपार्थिवै — ^c) B₁ 6 आवभासे, B₅ आवभागे, Dn D₄ अव(or 'व')भासे — ^d) K₄ नक्षत्रे Dn(1) D₅ 'रिवायता, G₄ 'रिवामरा. Ś₁ रत्नैर्द्यौरिव निर्मला

9 ^a) Ś₁ M₁ तस्या; T₁ G M₂ 'स (for 'सां) Ś₁ शूरा (for, शूद्र) — ^b) D₅ अस्या (for आसीन्) B₅ उताव्रती (m न चाव्रती) (for न चाव्रत) K₁ चाव्रत, K₂ चाव्रत, K₄ B₁-8 Dn D₁-8 8 8 चाव्रती (D₅ marg sec. m. ब्राह्मण), B₅ चाव्रवीत्, D₄ चानृत G₄ कश्चिदासी-दनावृत — ^c) Ś₁ अतर्वेद्यात्, K₄ G₁ M₁ 'द्या V₁ ततो राजन्, B₅ D₁ 2 तथा राजन्, S महाराज. — ^d) K₅ 'निवेशन

10 ^a) G₂ 6 च (for तु). G₁ लक्ष्मीयुतो K₂ नित्य (for लक्ष्मी) — ^b) S (except M₂) तथा (for तदा) B₅ यज्ञविधानतां, G₁ 'वितानजा — ^c) Ś₁ पश्यत, K₁ धीमते (for धीमत)

11 Cd oites 11^{ab} entirely as in text — ^b) D₁ स पुनर्; D₅ स मन्युर; G₁ स ऋषिभिर् (hyper-metric) K₁ 4 D₁ T₁ G₅ मनुजाधिप, D₅ 'धिपान् — ^c) K₂ 8 D₅ 4 नारदस्तत्, K₄ B₁ Dn D₅ S 'दस्तु V₁ B₅ 8 8 D₅ 8 G₂ 6 तथा; B₅ सदा (for तदा) D₂ प्रापत् (for पश्यन्) Ś₁ नारदस्तत्र चापश्यत् — ^d) K₅ सर्वक्षेत्र; G₁ 'क्षत्रममागमान्; G₄ 'गत

12 ^a) G₁ स सस्मार K₁ पुरावृत्ता, K₂ 8 D₅ पुरां (K₅ परा) वृत्तां, K₄ D₅ G₄ 6 पुरावृत्त (D₅ 'वृत्तान्);

B₅ प्रवावृत्तां (sic) — ^b) K₄ कथं ता, D₅ कथितान् (for कथां ता) K₂ G₁ भरतर्षभ, V₁ B₁ 8 8 Dn D₅ 8 T₁ G₅-8 पुरुषर्षभ(G₅ 'भः), B₂ 6 D₁ 2 मनुजाधिप (D₁ 'प'), B₄ मनुजर्षभ G₅ तं तं भरतसत्तम — ^c) K₁ 8 4 D₂ 6 T₁ G योसौ, K₂ D₄ वासौ; V₁ या तु; B₂ 8 6 D₁-8 M या सा; B₅ 4 पूर्व; D₅ राजा (for यासौ). — ^d) K₁ 2 D₄ 6 ब्राह्मणो, G₁ ब्रह्मण्यो. G₅ सुवने.

13 ^a) Ś₁ सविद, B₁ शकर, G₁ M संगर; G₂ 6 समव, G₅ सगमे. Ś₁ तास्तु, G₄ तत्तु — ^b) K₄ D₁ 2 कुरुनदन; B₁ यदुनदनं — ^c) K₅ 4 नारद (sic) K₄ D₂ पुण्डरीकाक्ष — ^d) S जगाम (for सस्मार)

14 ^a) B₂ 8 6 D₁-8 8 G₂ 6 transp साक्षात् and स. G₄ स (for स) K₂ D₄ विविधारिघ्न — ^b) K₁ D₅ 4 G₅ क्षेत्रे, K₄ M₂ क्षेत्रे (M₂ क्ष)त्र, D₅ (by corr) क्षात्रे, T₁ G₁ 8 8 M₁ क्षितौ, Cd as in text K₂ नारायणे. Ś₁ G₁ हरि, K₂ V₁ B D₁-8 8 प्रभु (for विभु) — ^c) B₅ प्रतिज्ञापालन, M₂ 'ज्ञां धारयन् K₂ 8 D₄ श्रीमान्; N₁ Dn(1) D₅ चेमा, T₁ धामा (for धीमान्) — ^d) T₁ जातं, Cd as in text

15 ^a) G₁ पुर. — ^b) Ś₁ विबुधा, D₄ विवि[धा]न् — ^c) K₁ 'मपि निघ्नत, K₂ 'मभिमिघ्नत — ^d) G₅ लोकमवा

16 ^a) K₄ देवो, B₂ शंभु Cd oites शम्भु (=ब्रह्माणं). — ^b) B (except B₅) D₁-8 8 भूतभावन, M₁ जगत पति (for जगत प्रभु) — ^c) D₄ G₅ आ(D₄ अ)दित्य; G₄ आविश्य G₁ भगवान् (for विबुधान्) — ^d) G₁ अवतीर्थ (for अजायत) S यदो कुले, Cd n (as in text) यदुक्षये (=यदुगृहे) D₄ निजायत्तत्तदुक्षये (corrupt)

17 ^a) K₂ क्षितो-वधूकवृष्णीनां (corrupt), D₂ स्थिता वधक. — ^b) M₁ वश- (for वशे) B₅ D₅ 8 वशवतां.

C 2, 1322
D 2 26 17
K, 2 39 17

परया शुशुभे लक्ष्म्या नक्षत्राणामिवोदुराद् ॥ १७
यस्य बाहुवलं सेन्द्राः सुराः सर्व उपासते ।
सोऽयं मानुषवन्नाम हरिरास्तेऽरिमर्दनः ॥ १८
अहो वत महद्भूतं स्वयंभूर्यदिदं स्वयम् ।
आदास्यति पुनः क्षत्रमेवं बलसमन्वितम् ॥ १९
इत्येतां नारदश्चिन्तां चिन्तयामास धर्मवित् ।
हरिं नारायणं ज्ञात्वा यज्ञैरीड्यं तमीश्वरम् ॥ २०
तस्मिन्धर्मविदां श्रेष्ठो धर्मराजस्य धीमतः ।

महाध्वरे महाबुद्धिस्तस्थौ स बहुमानतः ॥ २१
ततो मीष्मोऽत्रवीद्राजन्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
क्रियतामर्हणं राज्ञां यथार्हमिति भारत ॥ २२
आचार्यमृत्विजं चैव संयुक्तं च युधिष्ठिर ।
स्नातकं च प्रियं चाहुः पटर्घ्यार्हानृपं तथा ॥ २३
एतानर्हानभिगतानाहुः संवत्सरोपितान् ।
त इमे कालपूगस्य महतोऽस्मानुपागताः ॥ २४
एषामेकैकशो राजन्धर्ममानीयतामिति ।

— °) G₁ श्रीमात्र (for लक्ष्म्या) — °) K₁ 'मिवोदुराद
(corrupt, but significant), K₂-4 D₄ 'मिवोदुराद

18 °) D₁ 4 बाहुवलं (D₄ 'सेन्द्रा T₁ G₂-6 M
सर्वे; G₂ सर्व (for सेन्द्रा) — G₂ om 18^b-19^c — °) K₂ नित्य; D₁ सदा, D₂ सुरा (for सुरा) D₄ सर्वम्,
S (except G₁, G₂ om) सेन्द्रा (for सर्व) — °) V₁ B₂ 6 D₁ 2 मानुषदेहेन (V₁ also 'देहस्थ'), B₁
S (G₂ om) 'रूपेण; B₄ 'देहस्तु (for 'वन्नाम). Cd oites
(as in text) नाम (=स्फुट) — °) K₂ 8 D₄ S
(except G₂, G₂ om) जनादेन (for ऽरिमर्दनः).

19 G₂ om 19^{ab} (of v. 1. 18), G₂ om 19 — °) K₁ महद्भूत — °) G₂ M₂ स्वयम्भुर B₂ यमिद; G₁
यत्तदा (for यदिद) D₄ om from इद up to उपनीतां
(inclusive) in 18^b of the next adhy — °) B₂
प्रादास्यति; G₄ 6 आधा; Cd आदा (as in text) Cv as
in text, but gloss दो अवस्वदन इति धातो आ समन्तात्
सहरिष्यति — °) N₁ V₁ B₂ 8 G₁ बलसमन्वित, M₁
बहुसमन्वित

20 D₄ om 20 (of v. 1. 19) — °) K₁ 2 Dn₁
सर्व (for धर्म) — °) K₂ D₂ हरि S₁ K₁ D₂ 6
ध्यात्वा; K₂ कृत्वा; V₁ मत्वा (for ज्ञात्वा) — °) S₁ B₂
D₂ 6 G₂ 6 Cv यज्ञैरिज्य (Cv gloss पूजायोग्य); K₄ N₁
V₁ B₁ 2 4-6 Dn D₁ 5 M₂ 'रीज्य, D₂ यज्ञैराजं, T₁
यज्ञैरिड्य; G₁ 'रीड्य K₁ महेश्वरं; K₂ 8 B₂ अधीश्वर
(for तमी)

21 D₄ om 21 (of v. 1. 19) — °) K₂ धर्मवतां,
K₄ D₂ 'विद', N₁ V₁ B₂ G₁ 'भृतां (for 'विदां). K₄ D₂
श्रेष्ठे (for श्रेष्ठे) — K₂ om 21^c-22^b — Cd oites 21^{ad}
entirely as in text — °) T₁ G₁ 2 6 M₁ महाबाहुस;
G₂-3 'तेजास, M₂ 'बाहो (for 'बुद्धि) — °) S₁ बहुमा
नित; T₁ G₁ M 'मानवान्; G₁ 8-5 'मानवित् (G₂ 'वत्);
G₂ 'मा*नृ, Cd as in text — After 21, S ins
an addl. colophon (adhy no., 43), followed by

a passage given in App I (No 18)

22 D₄ om 22 (of v. 1. 19), K₂ om. 22^{ab}
(of v. 1. 21) — Before 22, S ins, चैव. — °) Cd धर्मपुत्र (for 'राज) B₁ 2 6 D₁ 2 इद वच (for
युधि) — K₄ om 22^c-23^b — °) K₁ D₂ M₂
अर्हणां, B D₂ M₁ अर्हणा, D₁ अर्हण (sic), D₂ अर्हणो
(for अर्हण)

23 D₄ om 23 (of v. 1. 19), K₄ om. 23^{ab}
(of v. 1. 22) — °) B₂ 6 D₂ ऋत्विजश्चैव; G₁ ऋत्विज
चैव — °) B₂ 4 2. 6 (m as in text) Dn D₂ 6 G₁ 5
सयुज, D₂ विवाह, G₂ पितरं, Cd v सयुक्तं as in text
(gloss Cd विवाहेन सयुक्त, Cv तत्काले आगतमतिथिं)
G₁ 5 त (for च) B₂ 4 D₁ 2 युधिष्ठिर, G₂ 'र — °) B₂
(m as in text) नृप (for प्रिय) S₁ K₂ बाहु;
K₄ N₁ Dn D₂ G₂ M₁ प्राहु, V₁ B (B₂ marg)
D₁-2 6 चैव (for चाहु) — °) S₁ पटर्घ्यार्हान्; K₂ 2 D₂
'घांर्हो, K₂ 'घ्यांर्हान्; K₄ 'घ्यांर्हां, N₁ B₂ m 'घांर्हान्;
Dn D₂ 6 'घ्यांर्हां, G₄ तदघ्यांर्हान् (for पटर्घ्यांर्हान्)
K₂ नृपस, B₁ G₂ नृपास; M नृपास (for नृप) B₁ 2 sm
D₁ 2 तत (for तथा) V₁ वीर्यश्रेष्ठे च पदितान्, B₂ पटर्घ्यां
र्हानृपतीस्तत (hypermetric), B₄ 6 सहर्पां (B₂ पटर्हां)
अपतीस्तत; B₂ वीर्यश्रेष्ठं च पदितान्; D₁ 2 पटर्हानृपति
(D₂ 'र्हो)स्तत

24 D₄ om 24 (of v. 1. 19) — °) K₁ एताम्
(for एतान्) K₄ V₁ B₂-6 Dn D₂ 6 अघ्यांन् (for
अर्हान्) K₁ 2 B₁ अभिमतान्, B₂ 'हितान्, G₂ अधिगतान्
M₂ एतान्ध्यांर्हिकानाहु — °) G₁ 2 M परि, G₂ 6 बहु
(for आहु) D₁ 2 सवत्सरोपिता — G₁ om 24^{ad}.
— °) K₄ D₂ कालयुक्तस्य, B₁ [S]भ्यागता राजन्,
B₂-4 sm D₁ 2 T₁ राजसूर्यस्य (D₂ 'क्ष), D₁ (before
corr) राजसूर्यस्य — °) B₁ 6 G₂ 6 'नुपागतान्

25 D₄ om 25 (of v. 1. 19) — °) Dn₁
एतेषामेकशो, G₂ एषामेकैकतो — °) K₁-8 अघंन्; K₄ N₁

अथ चैषां वरिष्ठाय समर्थोपनीयताम् ॥ २५

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्यै भवान्मन्यतेऽर्घमेकस्यै कुरुनन्दन ।

उपनीयमानं युक्तं च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २६

वैशंपायन उवाच ।

ततो भीष्मः शान्तनवो बुद्ध्या निश्चित्य भारत ।

वार्ष्णेयं मन्यते कृष्णमर्हणीयतमं भुवि ॥ २७

एष ह्येषां समेतानां तेजोबलपराक्रमैः ।

मध्ये तपन्निवाभाति ज्योतिषामिव भास्करः ॥ २८

असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना ।

भासितं ह्लादितं चैव कृष्णेनेदं सदो हि नः ॥ २९

तस्यै भीष्माभ्यनुज्ञातः सहदेवः प्रतापवान् ।

उपजह्रेऽथ विधिवद्वाष्णेयायार्घ्यमुत्तमम् ॥ ३०

प्रतिजग्राह तत्कृष्णः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

शिशुपालस्तु तां पूजां वासुदेवे न चक्षमे ॥ ३१

स उपालभ्य भीष्मं च धर्मराजं च संसदि ।

अपाक्षिपद्वासुदेवं चेदिराजो महाबलः ॥ ३२

C 2 1337
B 2. 38 32
K 2. 39 52

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

V1 Dn Ds अर्घ, G2 अर्घ्य (for अर्घ्यम्) N1 B4
इह (for इति) B1-2.5 6 D2 8 8 अर्घ (B2 6 Ds 'र्घ्य')
समुपनी (Bs दी) यतां, D1m तदर्घ्यमुपनीयता — °) B4
इति (for अथ) S1 K4 B2 8 6 D2 T1 M1 अथ चैषा,
K1 अथ तेषां, B5 Ds 8 अथैषा च (for अथ चैषा)
K2 वरिष्ठाय; S वरिष्ठो यस् — °) S तस्यार्घ्य (G1 'र्घ')
मुपकल्पयताम्

26 D4 om 26 (of v1 19) — °) K8 यस्यै Ds 6
S [S]र्घ्यम् K2 यस्यै भगवान्मन्येर्वम् — °) G2 अमुष्मै
(for एकस्यै) — °) Hypermetrio! S आनीयमाने
(G8 'नो') V1 युक्त यत्, B1 8 4 सयुक्त, Ds 8 तद्युक्त
(for युक्त च) — °) N1 V1 तन्नो, T1 तस्मिन् (for
तन्मे).

27 D4 om 27 (of v1 19) — °) S1 K Dn Ds
वीर्यवान् (for भारत) — °) G1 वार्ष्णेय M2 अग्नवीत्
(for मन्यते) K4 कृष्ण V1 B4-6 Ds.5 अमन्यत तदा
कृष्णम्; G2 वार्ष्णेयं कृष्ण मन्यस्व; G6 कृष्ण मन्यस्व वार्ष्णेयम्
— °) K8 अर्हणीयतम, K4 B1 Dn Ds पूजनीयतम;
Cn as in text K2 विभु (for भुवि) S अर्हणीयमर्हिदम
(T1 G2 8 6 °म, G1 4 °म)

28 D4 om 28 (of v1 19) — Before 28,
T1 ins भीष्म — °) K2 एषा ह्येषा, Ds एतद्वेषां (sio),
T1 येषु ह्येषा, M2 एहेतेषां. K1 4 B D (D4 om) T1
समस्तानां (for समे) V1 एषा तु समवेताना — °)
G8 'पराक्रम — °) Dn1 तिष्ठन्निव; G8 तमस्मिन्, Cn
तपन्निव (as in text) — °) B1 2 5 6 D1-8.5 भानुमान्
(for भास्कर) K1 G8-8 M ज्योतिषा रवि (G8 पति) रशु-
मान् (= Gitā 10 21°), N1 ज्योतिषा रविर्भुवि; T1 G2 6

तेजसा रविरशुमान्, G1 ज्योतिषां रविरिवाबभौ (hyper-
metrio)

29 D4 om 29 (of v1 19) — °) G1.5 6
आसूर्यम् — °) K (except K2) Dn D1m 6 T1
निवातमिव, D1 (before corr) विवातमिव, G1 तपंतमिव;
Cn निवा (as in text) — °) K8 B8 5.6 भासित,
Dn1 भासित, G1 हासित (for भासितं) G1 हासित;
G6 ह्लादित (for ह्लादित) B1 भीतिसह्लादितं चैव — °)
Ds G4 सदा (for सदो) S1 हि व, K2 'हिनी'; Ds
'हि ना'; G1 हित, G4 [S]य स, (for हि न)

30 D4 om 30 (of v1 19) — °) K1-8 ततो;
K1 तस्माद् (for तस्यै) D2 भीष्माभ्यनुज्ञात — G4 om
from 30²² up to line 2 of 349*. — °) K1 उपयज्ञे,
K4 V1 B8 4 Ds 5 उपजह्रे S (G4 om.) च (for स्य)
— °) K1 4 V1 B1.8 Dn D1 2 6 M1 [अ]र्घ्यम् (for
[अ]र्घ्यम्) K8 वार्ष्णेयापार्थमुत्तम — S ins after 30
(G4, which om 30²² with lines 1-2 of the foll
passage, ins after 30²²)

349* गामर्घ्यं मधुपर्कं चाप्यानीयापाहरत्तदा ।

चरणावस्पृशच्छैरे सहदेवो विशां पते ।

केशचश्चाप्युपाग्राय मूर्ध्नि शस्त्रमृता वरः ।

सहदेवमथोवाच कच्चिद् कुशल गृहे ।

[(L 1) G8 M2 °कं च क्षानीया. — (L 2) T1 M2
नाम, G8 नाम्ना (for शौरे) — (L 3) G4 उपजह्रे स गोविंद
(for the prior half)]

— G1 8-8 (G4 om line 2) cont.

350* सोऽपि त तु तथेत्याह सर्वं ननु तवाज्ञया ।

एतस्मिन्नन्तरे राज्ञिदमासीदथाङ्गुतम् ।

३४

शिशुपाल उवाच ।

नायमर्हति वार्ष्णेयस्तिष्ठत्स्विह महात्मसु ।

महीपतिषु कौरव्य राजवत्पार्थिवार्हणम् ॥ १

नायं युक्तः समाचारः पाण्डवेषु महात्मसु ।

[(L 1) G₁ s सर्वा (for सर्व). G₂ नस्तु (for ननु)
— (L 2) G₂ तदा (for अथ)]

— G₁ s-s cont. T₁ G₂ M ins after 349*

351* तां दृष्ट्वा क्षत्रियाः सर्वे पूजा कृष्णस्य भूयसीम् ।

सप्रेक्षान्वोन्यमासीना हृदयैस्तामधारयन् ।

[(L 1) G₄ त, G₂ तद् (for तां) — (L 2) T₁ G₂
प्रेक्षान्वोन्यमासीना (for the prior half)]

31 D₄ om 31 (of v l 19) — ^a) G₄ इति
(for प्रति) K B (except B₂) D₁-s s Cd त,
S तां (for तद्). G₂ पूजा (for कृष्ण) — ^b) B₂
ब्राह्मदिष्टेन — ^c) D₁ Cd तदा (for तु तां) — ^d)
D₂ Cd (corrupt) चक्षमे

32 D₄ om. 32 (of v l 19) — ^a) B₂ D₂ s
T₁ G₁ उपा(G₁ 'प')लभ्य च, G₂-s M उपालभ्य स
(by transp) — ^b) K₄ अयोक्षयद्, N₁ M Cd (one
MS, the other as in text) अवाक्षि^c; Dn D₂ G₄
अवाक्षि^c, Cn as in text S₁ अक्षिपद्वासुदेवं च, K₂
T₁ G₂ आक्षिपद् (G₂ आक्षिप्य) वासुदेवं च
— After 32, S (T₁ om lines 1-4, G₂ om line 8,
G₄ M₂ om. lines 2-3 and 5-8, G₂ om lines 2-3
and 8) ins

352* तेषामाकारभावज्ञः सहदेवो न चक्षमे ।

मानिनां बलिना राज्ञा पुर सदाक्षिते पदे ।

पुष्पवृष्टिर्महत्सासीत्सहदेवस्य मूर्धनि ।

जन्मप्रमृति घृष्णीना सुनीय^c शत्रुरग्रवीत् ।

प्रष्टा वियोनिजो राजा प्रतिवक्ता नदीसुत^c । [5]

प्रतिग्रहीता गोपाल^c प्रदाता च वियोनिज^c ।

सदस्या मुकवत्सर्वे आसतेऽत्र किमुच्यते ।

ह्यशुक्त्वा स विहस्याशु पाण्डव पुनरग्रवीत् ।

अतिपद्मसि वा सर्वांश्च वा पद्मसि पाण्डव ।

तिष्ठस्वन्त्येषु पूज्येषु गोपमर्चितवानसि । [10]

एते चैवोभये वात कार्यस्य तु विनाशके ।

अतिदृष्टिरदृष्टिर्वा तयो किं त्व समास्थित^c ।

[G₂ transp lines 1-4 and 5-7 — (L 2) G₂
राष्ट्र (for राज्ञा) G₂ संदिशते (for संदक्षिते) — (L 4)
G₂ सुनीय, G₂ 'य' (for 'य') — (L 5) G₂ s यष्टा
(for प्रष्टा) G₂ परिवेत्ती, G₂ परिहर्ता (for प्रतिवक्ता)
— (L 7) G₂ आस्ते तत्र (for आसतेऽत्र) — (L 9)

G₂ सर्वोद्यो (for वा सर्वांश्च) G₄ द्वि (for the second वा).
— (L 10) G₂ s सत्त्वैव; G₄ M₂ यत्साम् (for तिष्ठाम्)
T₁ G₂ 4-s कृष्णम् (for गोपम्) — (L 11) G₂ ऋते नै
भवितारे च (for the prior half) G₂ विनाशिके, G₂
'शने G₄ कार्यस्य तुलिकादिने (for the post half)
— (L 12) T₁ G₂ M₂ त्व (G₂ न) तयो किं, G₂ द्वयो
किं त्व (for तयो किं त्व)]

Colophon om in D₂ — Sub-parvan S₁ K₂-4
B₂ Dn₁ D₁-s s ० अर्घा(S₁ D₂ 'र्घ्या')मिहरण; K₁ B₂ s
अर्घ्या(K₁ 'र्घा')मिहरण and शिशुपालवध; B₁ शिशुपालवध;
B₂ राजसूय (followed by वासुदेवार्घ्यामिहरण); G₁
राजसूय B₂ (om sub-parvan name) mention only
वासुदेवार्घ्यामिहरण — Adhy. name G₁ भगवदर्थ्यप्रदान,
G₂ कृष्णस्याग्रसभावनाप्रदानं. — Adhy no (figures,
words or both) K₁(marg) s 33 (as in text),
K₂ 32, Dn₁ 36; S 44 (G₁ erroneously 24).
— S'loka no. K₂ 31, Dn D₁ s 32, M₁ 33

34

 D₄ om from 1 up to उपानीतां in 18^b (cf. v l.
-2 33 19) The MS is ignored up to the end of
the lacuna

1 K₂ वैश्व^c (for शिशुपाल ड^c) — ^a) S गोविंदस्व
(for वार्ष्णेयस्व) — ^b) K₂ तिष्ठत्स्वि, B₁ 'स्तु सु', T₁ G₂
'स्वसि, G₁ s 'स्वसि; G₄ 'त्विह; G₂ 'स्वस्मिन् — K₂
om (hapl) 1^a-2^b — ^c) G₂ महापति स कौरव्यो
— ^d) B₁ s D₂ राजेव (B₂ 'ह); S अराजा (for राजवत्)
K₂ पार्थिवार्पण, B Dn₁ G₁ M 'वार्हणां, Dn₂ 'वोर्हणा;
D₂ s 'वोर्हण K₄ N₁ V₁ राजेवापार्थिवोर्हण (K₄ 'णां),
D₁ s राजेवापार्थिवार्हणां (D₂ 'ण).

2 K₂ om 2^{ab} (of v l 1). — ^a) K₂ न्याय; G₁
नाय, G₂ न च (for नाय) D₁ उक्तः (for युक्तः) K₂
समाहार. G₂ न चायुक्तसमाचार. — ^b) K₂ पाण्डवेय
B₂ s D₂ s पाण्डवानां महात्मनां — ^c) K₁-s यत्काम S
(except G₂) देवकीपुत्र (for पुण्डरी^c) — ^d) S (except
T₁) पाण्डवार्चितुमर्हसि.

यत्कामात्पुण्डरीकाक्षं पाण्डवार्चितवानसि ॥ २
 बाला यूयं न जानीध्वं धर्मः सूक्ष्मो हि पाण्डवाः ।
 अयं तत्राभ्यतिक्रान्त आपगेयोऽल्पदर्शनः ॥ ३
 त्वादृशो धर्मयुक्तो हि कुर्वाणः प्रियकाम्यया ।
 भवत्यभ्यधिकं भीष्मो लोकेष्ववमतः सताम् ॥ ४
 कथं ह्यराजा दाशार्हो मध्ये सर्वमहीक्षिताम् ।
 अर्हणामर्हति तथा यथा युष्माभिरर्चितः ॥ ५
 अथ वा मन्यसे कृष्णं स्थविरं भरतर्षभ ।

वसुदेवे स्थिते वृद्धे कथमर्हति तत्सुतः ॥ ६
 अथ वा वासुदेवोऽपि प्रियकामोऽनुवृत्तवान् ।
 द्रुपदे तिष्ठति कथं माधवोऽर्हति पूजनम् ॥ ७
 आचार्यं मन्यसे कृष्णमथ वा कुरुपुंगव ।
 द्रोणे तिष्ठति वार्ष्णेयं कस्मादर्चितवानसि ॥ ८
 ऋत्विजं मन्यसे कृष्णमथ वा कुरुनन्दन ।
 द्वैपायने स्थिते विप्रे कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ॥ ९
 नैव ऋत्विङ् चाचार्यो न राजा मधुसूदनः ।

C 2 1354
B 2 37 17
K 2 40 17

3 G₂ om 3^{ab} — ^a) Ś1 जानीध्वे — ^b) K₁ B₁ धर्मः सूक्ष्मं, K₂—4 M₁ धर्मसूक्ष्मो, B₂ ० D₁ 2 G₅ धर्मं सूक्ष्मं; D₂ T₁ G₁ 2 4 ० M₂ धर्मसूक्ष्म (for धर्मं सूक्ष्मो). Ś1 पाण्डवः, K₁ पाण्डव — D₂ om 3^a—4^b, G₂ reads these lines after 9 Cv seems to have read 3^a (at least) twice, once before 4 and once later, perhaps placed as in G₂ — ^c) Ś1 तत्राभ्यतिक्रान्तः, K₁ क्षत्राभ्यति, K₂ तत्रानति, K₃ च स्मृत्यविक्रान्तः, V₁ चाभ्यति, B Dn D₂ 2 च स्मृ (D₂ स्म)त्यति, D₁ च स्मृत्य निष्क्रान्तः, T₁ अत्र ह्यतिक्रान्तः, G₂ M₁ Cv (second time) तत्र व्यति, G₃ तत्राह्यति, G₄ त्वत्राभ्यति, G₅ अत्राभ्यति, G₆ ततोभ्यति, M₂ चात्राभ्यति Cv cites (first time) अयं त्वत्र (cf. G₄), with gloss अयं सूक्ष्मो धर्मः, and (second time) अयं तत्र D₂ अयं च तत्राभ्यतिक्रामो (hypermetrio), G₁ अयमत्राभ्यतिक्रम्य. — ^d) K₂ आपगेया, K₄ N₁ V₁ Dn D₂ आपगेयो, G₁ अपगेयो, G₂ कर्मणा त्वं.

4 D₂ om 4^{ab} (cf v1 3) — ^a) K₁ तादृशं, K₂ 2 तादृशं, B₂ G₅ त्वादृशो (for 'द्रो') K₄ धर्मयुक्तिः, B₁ G₂ युक्ते. — ^b) G₅ प्रतिकाम्यया, Cd प्रिय (as in text). — ^c) K₁ भवत्यभ्यधिक, K₂ भवत्यभ्यधिक, B₁ G₂ भवत्यभ्यधिको, B₂ समवत्यधिक, G₄ 2 भवत्यभ्यधिकं Cv cites text, but glosses कमभि कं प्रति । अधि अधिक भवति इति योजना (!) K₄ B₂ ० D₁ 2 T₁ G₅ Cv भीष्मः, B₂ भीम (for भीष्मो). D₂ भवत्यधिक भीष्म (submetrical) — ^d) Ś1 लोकेषु वसतः, K₁ 'ज्वेव मतः, B₂ 'ज्वनुमतः, D₁ G₅ 'पु च मतः, D₂ 'ज्ववमतः, G₁ 'ज्वभिमत्, G₂ 2 'ज्वपि मतः, G₄ 'पु विमतः, Cv cites text Ś1 सुख (m सता); D₂ २ पर (for सताम्)

5 D₁ om 5^{ab}. — ^a) K₁ स राजा, G₁ ह्यराजा; G₂ ० हि राजा (for ह्यराजा) — ^b) G₁ 2 सर्वमभी — ^c) G₄ अर्हणम्. K₁ B₂ G₂ ० यथा (for तथा) — ^d) B₂ तथा (for यथा) G₂ ० अच्युत (for अर्चित).

6 ^a) G₁ हि त्व (for कृष्ण). — ^b) Ś1 K₄ Dn D₂ कुरुपुंगव (D₂ 'व'), K₁—2 कुरुनन्दन (K₂ 'न') (for भर). — ^c) K₂ D₁ (before corr.) वासुदेवे. G₁ वृद्धि (for वृद्धे)

7 ^a) G₁ 2.4.० M₂ वसुदेवो B₁ हि, T₁ G₂—5 [S]य (for ऽपि) — ^b) K₁ B₁ प्रिय (B₁ हित)कामोऽनुवृत्तिमान्, B₂ D₁ 2 हितकामोऽनुवृत्त (D₂ 'वर्त')वान्; T₁ प्रियमित्यनुवृत्तिः; G₁ 2 ० M₂ यथा पुत्रेण (G₂ 'त्रेपु, G₅ 'त्रे तु) वृत्, M₁ यथा पुत्रेनुवृत्ति — ^c) K₁ द्रुपदे सति वार्ष्णेय — ^d) D₂ सजनं (m as in text), M पूजना (for पूजनम्) K₁ कथं मर्चतिवानसि.

8 ^b) K₁ 4 B₂ Dn D₂ 5.० T₁ कुरुनन्दन (K₄ 'न'), G₂ 'पुंगव' B₁ 2 स्थविर भरतर्षभ — ^c) D₁ 2 वार्ष्णेय — ^d) Ś1 K₁ 2 B₂ D₂ G₅ कथम् (for कस्माद्)

9 G₁ om. 9^{ab} — ^b) Ś1 कुरुसत्तम, K₄ D₂ M₂ 'नन्दनः, B₂ G₅ कुरुपुंगव (B₂ 'व') — ^c) Ś1 K B₂ Dn D₂ वृद्धे; V₁ B₂ D₂ २ कृष्णे (for विप्रे) — ^d) G₁ स्थिते व्यासेर्चितं कथं — After 9, K₄ V₁ B D₁—2.5 ins a passage given in App I (No 19), a variant and expanded form of this passage, given in App I (No. 20), 12 ins in S after 9 (in G₂, which reads 3^a—4^b after 9, it is ins. after 4^{ab})

10 ^a) Ś1 K₁ 2 N₁ नैवत्विद्वापि, K₂ 4 V₁ B₁ 4 Dn₁ D₁ 2.० नैवत्विद्वापि, T₁ M नैव चत्विद्वा, G₁ नैव चत्ति न (corrupt), G₂ ० नैव वद्यो न, G₃ (corrupt) न हि चक्रन्, G₄ नैव चत्विज, G₅ न हि चत्विद्वा K₁ 2 4 D₂ ० T₁ G₁ वा (for च) — ^b) V₁ B₁ (m as in text) 4—5 D₂ २ न राजाय वलानुज, B₂ 'जा धर्मसूदनः. — After 10^{ab}, G₁ 2.5 ins..

353* न स्नातको न जामाता कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 — D₂ om. (hapl) 10^a—11^b, G₁ om. 10^{cd} — ^c) G₂ ० अतश्च त्व (for अर्चितश्च) Cv cites अर्चितस्त्वव

C 2. 1354
B 2. 37 17
K. 2. 40 17

अर्चितश्च कुरुश्रेष्ठ किमन्यत्प्रियकाम्यया ॥ १०
अथ वाप्यर्चनीयोऽयं युष्मार्कं मधुसूदनः ।
किं राजभिरिहानीतैरवमानाय भारत ॥ ११
वयं तु न भयादस्य कौन्तेयस्य महात्मनः ।
प्रयच्छामः करान्सर्वे न लोभाच्च च सान्त्वनात् ॥ १२
अस्य धर्मप्रवृत्तस्य पार्थिवत्वं चिकीर्षतः ।
करान्समैः प्रयच्छामः सोऽयमस्मान्न मन्यते ॥ १३
किमन्यदवमानाद्भिः यदियं राजसंसदि ।
अप्राप्तलक्षणं कृष्णमर्घ्येणार्चितवानसि ॥ १४

अकस्माद्धर्मपुत्रस्य धर्मात्मेति यशो गतम् ।
को हि धर्मच्युते पूजामेवं युक्तां प्रयोजयेत् ।
योऽयं वृष्णिकुले जातो राजानं हतवान्पुरा ॥ १५
अद्य धर्मात्मता चैव व्यपकृष्टा युधिष्ठिरात् ।
कृपणत्वं निविष्टं च कृष्णेऽर्घ्यस्य निवेदनात् ॥ १६
यदि मीताश्च कौन्तेयाः कृपणाश्च तपस्विनः ।
ननु त्वयापि बोद्धव्यं यां पूजां माधवोऽर्हति ॥ १७
अथ वा कृपणैरेतामुपनीतां जनार्दन ।
पूजामनर्हः कस्माच्चमभ्यनुज्ञातवानसि ॥ १८

(gloss त्वत्त) B1 s s D1-s. s अर्चितं कुरुशर्दूल. — ^a)
T1 किमस्य

11 Ds om 11^{ab} (of v l 10) — ^a) Ks Ds चा
ह्यर्चनीयो, V1 B Dn D1 s G1 M1 वाप्यर्चं, Ds वाप्यर्चं
(for वाप्यर्चं) — ^b) S युष्मामिदृष्णि(G1 'क वृष्णि; Gs
'भिः कुरु)पुगव — ^d) B1 अपमानाय

12 ^a) N1 V1 भयात्तस्य, Gs 'देव; Gs 'दन्ये — ^b)
S1 पादवस्य (for कौन्ते) — ^c) Ks Ds s T1 Gs s M
प्रयच्छाम Cv oites text B1 करान्सर्वान्प्रयच्छाम — ^d)
A few MSS शास्त्वनात् Ks न लोभाच्च यथा च तान्
(corrupt)

13 ^a) S अस्य धर्म(Ms सर्व)प्रधानस्य — ^b) K1
करान्समैः; Ks करं तस्यै, M1 करमस्यै; M2 करान्सर्वे — ^d)
K1 T1 मन्यसे

14 ^b) S1 यदियं, K1 N1 Gs s यदय; Ks Ds. s यादयं;
V1 B Dn D1 s s यदेन (Bs 'व); T1 Gs यदित्य, Gs M1
यदिद, Gs यदीत्य, text (यदिम) as in Ks s G1 Ms
— ^c) K1 Bs अप्राप्तलक्षण; Ks Ds अराजलक्षणं, D1
अप्राप्तलक्षण — ^d) K B2-s Dn1 Ds अर्घेण (Ks अर्घेण),
N1 Dn2 Ds अर्घेन; T1 M1 अर्घेन (for अर्घेण) V1 Ds
नृप; Ds न स (for असि).

15 ^a) S1 V1 B (except B2) D1-s s M1 धर्मराजस्य
(for 'पुत्रस्य) — ^b) T1 Gs s वचो गत, G1 गतो वचः,
Gs च चागत (for यशो गतम्) Cd oites गत (as in
text) — ^c) Ds यो (for को) D1 धर्मच्युत, G1 s s
M धर्माच्युते; Gs धर्मोच्युते K1 पूज्यम्, Bs Ds. s राजा
(for पूजाम्) B1 यो धर्म्यामच्युते पूजाम् — ^d) S1 युक्ते,
K1-s वृत्ते, B2 s Ds युक्त, T1 Gs-s एनां (for युक्तां)
Ks Dn (1) Ds नियोजयेत्, B1 s s D1 s समाचरेत् (for
प्रयो) Bs Ds. s पूजामेव समाचरेत्, Gs एवं युक्ताप्रयोजयेत्
— After 15^{ab}, Bs reads 16^{ab}. — After 15, Ks V1

B D (D4 om.) Gs ins

354* जरासध महात्मानमन्यायेन दुरात्मवान् ।

[B1 s अन्तेन, D1 मनेन च, D2 Gs मनेन च (for
अन्यायेन) Gs (before corr) महात्मवान् (for दुरा)]

16 D1 om. 16 — ^a) K1 अन्यधर्मात्मना चैव, Ks
Gs 4 अद्य धर्मात्मना (Gs 'नां) चैव, Gs 6 कोन्यो धर्मात्मनां
चैव — ^b) S1 व्यपदिष्टा; G1 'कृष्णा, Gs 4 व्यपकृष्टा (Gs
'ष्टो), Gs व्यपकृष्टो Cd oites अपकृष्टा Ks युधिष्ठिर; B1
T1 (before corr) 'ष्टिरे — After 16^{ab}, G1 (which
om 16^a-17^b) ins 355* — ^c) S1 विचित्यं च; K1 च
निर्दिष्टं; Ks s Ds हि निर्दिष्ट (Ks 'पिं)ष्टं, Ks दर्शित च; Gs 6
निकृष्ट च (for निविष्ट च) N1 V1 Bs-s Dn Ds s दर्शितं
कृपणत्वं च, B1 s s Ds कृपणत्वं निमग्नश्च Cd oites
कृपणत्वं निदिग्ध (v l निदग्ध, gloss उपचित) — ^d) K1
वाण्योयस्य, Ks-4 N1 V1 B (except B2) Dn Ds s s T1
कृष्णे (Ds 'व्यो)र्वस्य Ds कृष्णोर्वस्य प्रदर्शनात्

17 G1 om. 17^{ab} (of v l 16) — ^a) Gs Ms
यदमीताश्च, Cv as in text. S1 कौरव्याः; Gs कौलेय, Cv
as in text. — ^b) Ks मनस्विन, B1 D1 s सरस्विन, Cd
as in text. — S Cv ins after 17^{ab} (G1, which om.
16^a-17^b, ins. after 16^{ab})

355* राजांस्तु मध्ये पूजा ते कृतवन्तो गरीयसीम् ।

[M Cv हि (for तु) Gs. s [s]भिभूयसीं, Gs s M हि
भूयसीं (for गरी) G1 राजां मध्ये पादवेय पूजां तामभिभूयसीं]
— ^c) S1 अनु, D1 s एतत्; Gs तत्तु (for ननु) Gs
त्वया वि, M1 त्वया हि T1 बोद्धव्या Ks Ds न त्वयापि
(Ds 'या ह्यपि) बोद्धव्य — ^d) B1 s s D1 s पूजा यां (by
transp), Ks N1 V1 Bs-s Dn D1 (after corr) s s
T1 G1 s s s M माधवाहंसि, D1 (before corr) 'बोहंसि
See Addenda

18 ^a) Ks एत्वाम्; V1 B1-s s D1. s एतैः; G1 एनाम्

अयुक्तामात्मनः पूजां त्वं पुनर्वहु मन्यसे ।
हविषः प्राप्य निष्यन्दं प्राशितुं श्वेव निर्जने ॥ १९
न त्वयं पार्थिवेन्द्राणामवमानः प्रयुज्यते ।
त्वामेव कुरवो व्यक्तं प्रलम्भन्ते जनार्दन ॥ २०
कृषिं दारक्रिया यादृगन्धे वा रूपदर्शनम् ।

अराज्ञो राजवत्पूजा तथा ते मधुसूदन ॥ २१
दृष्टो युधिष्ठिरो राजा दृष्टो भीष्मश्च यादवशः ।
वासुदेवोऽप्ययं दृष्टः सर्वमेतद्यथातथम् ॥ २२
इत्युक्त्वा शिशुपालस्तानुत्थाय परमासनात् ।
निर्ययौ सदसस्तस्मात्सहितो राजभिस्तदा ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभाषर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

३५

वैशंपायन उवाच ।

ततो युधिष्ठिरो राजा शिशुपालमुपाद्रवत् ।

उवाच चैनं मधुरं सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ १

नेदं युक्तं महीपाल यादृशं वै त्वमुक्तवान् ।

C 2 1370
B 2. 38 2
K 2. 41 2

(for एताम्) — ³) K₁ उपानीता; K₂ D₈ उपनीता, K₄ B₁ 'नीतो. — D₄ resumes from जनार्दन। — Ś₁ जनार्दने, K₂₋₄ B₁ T₁ G₄ 'न', D₅ 'न — G₁ om (hapli) 18°-20° — *) Ś₁ अनर्हे, D₅ अर्ह, G₂ अनर्हन्; G₈ अनार्हं (for अनर्हं) T₁ G₈₋₅ M transp कस्याद् and त्वं. — ^d) K₄ V₁ B₁ D₈ G₈ 'ज्ञातुमर्हसि

19 G₁ om 19 (of vl. 18) — ^a) K₈ G₈
अयुक्तम्, K₄ अयुक्तान्, G₂ अयुक्तम् — ^b) T₁ G₂ = कस्माद्
(for पुनर्) — ^c) K₄ हविष, B₁ °ज्य K₁ D₂ =
निस्पद, K₂ 4 D₁ = निस्पद, B₁ T₁ G₂ 4 M₁ C_v
विज्यद, B₂ D_n निस्पद, B₈ नि°ज्यद, B₄ = नि°स्पदं, Cd
निस्पद (= प्रवाह); Cn as in text G₂ 6 हविष्य प्राशितु
श्वेव (G₈ चैव) — ^d) Ś₁ K₄ Cd प्राशिता (Cd gloss
भक्षिता), K₁ 2 प्राशिताश्, N₁ V₁ प्राशित (read °तु?),
D₄ °तंश् K₁ 2 D₄ 2 M₂ चैव (for श्वेव). K₈ प्राशितस्वैव
निर्जित, G₂ 8 विप्रगेहे च निर्जने

20 G₁ om, 20 (of v₁ 18) — ^a) B₆ D₁ : M₁
न स्वया, T₁ G₂ : M₂ नन्वय (for न स्वय) K₁ पृथिवीं
द्राणाम् — ^b) K₂ अवमात्न', K₈ B₂-6 N₁ V₁ D_n
D₈ : G₂ अपमान', G₆ अवमान (for अवमान' — ^d) K₄
प्रलभ्यते, D₂ प्रलभस्ते, T₁ G₈-5 M₁ प्रहसते (G₄ 'ति), G₂
प्रालभंते; G₆ प्रलभंते, Cd as in text

21 ") K₈ योग, G₁ यादृग्; G₂ वा स्याद्; G₈ यास्य (for याहृग्) — ") K₈ D₁ गधे, G₈ दधे (for अन्धे) G₂ कृपदर्शन; G₈ रवि* (for रूप*) — ") Ś₁ अराज्ये, K₂ अ(स्य) राज्ञो; K₄ अराजौ, B₈ *जे; B₄ *जा, B_{5m} & D₂ *जि, D₁ (before corr) आराजि

22 a) Gs हुष्टो, Cd as in text. B: Ds-s याहग
(for राजा). — b) Gs हुष्टो, Gs रुष्टो. B (except B₃)

D⁰ भीमश्च, G² भीताश्च K¹ B² 8 G⁰ वाहश. — °) G⁰ रुष्ट, G⁰ रुष्ट — °) B¹ M² सर्वमेव, G¹ सर्वे ते यद् (for सर्वमेतद्) K²-4 D⁰ T¹ G²-5 यथा तथा, G¹ यता यथा S¹ (*sup. lnn. as in text*) सर्वथा कुरुनदन

23 ^{ab}) K₂ D₆ शिशुपालास्त्रान्, K₈ *पालेन, N¹ V₁
B₂ ३ ३ D₅ G₆ *पालस्तु, B₁ ६ D₁ २ *पालश्च K₈ परमासने
G₁ शिशुपालः सभामध्ये इत्युक्त्वोक्त्याय चासनात् — ^c) K₄
सदशस् (for सदसस्) G₁ खपक्षैर्निर्ययुक्तस्मात् — ^a)
B₈ ६ तथा (for तदा)

Colophon om in B₆, B₁ reads it in marg — *Sub-parvan* Ś1 D1-3 ३ अर्घ्याभिहरण, K B₅ Dn D₄ ६ अर्घ्याभिहरण, B₂ राजसूय and अर्घ्याभिहरण, B₄ राजसूय (followed by वासुदेवार्घ्याभिहरण), G₅ M₁ २ राजसूय B₁ (om sub-parvan name) mentions only कृष्णार्घ्याहरण, B₈ likewise only वासुदेवार्घ्याभिहरण — *Adhy. name* B₅ शिशुपालवाक्य, G₁ शिशुपालाधिक्षिप; G₅ शिशुपालपुरुषवाक्य, M₂ शिशुपालाधिक्षेपवचन — *Adhy no* (figures, words or both) K₁ (marg) ३ ३४ (as in text), K₂ D₈ ३५, Dn₁ ३७, S ४५ — *S'loka no* K₂ २३, K₈ २४, Dn ३१, D₁ ३३०, M₁ ३९

35

1 Ks om 1 — ^b) Ś1 उपादधत्, K1 अथाद्यवीत्,
(for उपादधत्) — ^c) G1 उवाच भ्रातृभिः सार्धः; Gs
उवाच मधुर पथ्य — ^d) B1 ऽ ऽ शास्त्रपूर्वम्; G1 सामं
(for साम्)

2 ^a) B₈ ॥ नैवं (for नेद) — ^b) B₁ यादृशो,
T₁ G₈₋₅ तादृश; G₁ खादृशो; G₂ तादृशो, M तादृशो

अधर्मश्च परो राजन्यारूप्यं च निरर्थकम् ॥ २
न हि धर्मं परं जातु नावबुध्येत पार्थिव ।
भीष्मः शांतनवस्त्वेनं मावमंस्था अतोऽन्यथा ॥ ३
पश्य चेमान्महीपालांस्त्वत्तो बृद्धतमान्वहन् ।
मृष्यन्ते चार्हणां कृष्णे तद्वत्त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ४
वेद तत्त्वेन कृष्णं हि भीष्मश्चेदिपते भृशम् ।
न ह्येनं त्वं तथा वेत्थ यथैनं वेद कौरवः ॥ ५

भीष्म उवाच ।

नास्मा अनुनयो देयो नायमर्हति सान्त्वनम् ।
लोकवृद्धतमे कृष्णे योऽर्हणां नाचुमन्यते ॥ ६
क्षत्रियः क्षत्रियं जित्वा रणे रणकृतां वरः ।
यो मुञ्चति वशे कृत्वा गुरुर्भवति तस्य सः ॥ ७
अस्यां च समितौ राजामेकमप्यजितं युधि ।
न पश्यामि महीपालं सात्वतीपुत्रतेजसा ॥ ८

(for यादृश) K₁ B₂ D₁ २ च (K₁ corr to च),
B₁ [S]य, T₁ G₁ २ ३ M₂ यत् (for वै) V₁ त्वादृशो
वक्तुमीदृश, B₂-s D₂-s त्वा(B₄ या)दृशोवक्तुमीदृश (D₂ 'दो'),
D₂ यादृश वै त्वयुक्त्वान्, G₂ त्वादृशो धर्मयुक्त्वान् — °)
G₂ पुरो, G₄ पलो (slo) (for परो) — °) K₂ V₁
B₁ २ ३ D₄ G₁-4, ० Cnp पौरुषं च, K₄ पारुष्य यत्, Dn₁
पौरुष्य च; D₁ २ परुषं च, T₁ G₂ परुष तु M q(M₂ पु)
रपक्ष निरर्थक, Cn as in text

३ °) G₁ तु (for हि) K₂ ३ Dn₂ G₁ ३ ४ धर्मपरं,
T₁ धर्मपरां; G₂ ० धर्मं प(G₂ धर्मेपु)राव् B₂ राजन्,
G₂ जेतु (for जातु) — °) B₂ G₁ ० नावमन्येत, D₁ २
नान्व(D₂ 'व')बुध्यति; T₁ G₂ ४ नैव मन्येत, G₂ अवबुध्येत
K₄ N₁ V₁ B D (except Dn₂ D₂) T₁ G₁ ३ ४ M₁
पार्थिव (B₂ कर्हिचित्) — °) K₂ ३ B₂ T₁ G₂-s भीष्म
K₂ ३ B₂ T₁ G₂-s शांतनवं K₁ २ चैन, K₂ B₁ त्वेव,
G₁ २ ० M तेन (for तेन) — °) T₁ G₂ ० मा त्व
(G₂ त्व-) मसीर; G₁ ३ ० M मावमसीर (G₁ 'वृ') (for
मावमस्था) K₄ यतोऽन्यथा, N₁ B₂-० Dn D₁-s ३
स्वमन्यथा, V₁ ततोऽन्यथा; D₄ lacuna, G₄ हृतोऽन्यथा;
B₁ मावमस्थाप्यतोऽन्यथा Cv oites अतोऽन्यथा

४ °) Cv also oites यम (for पश्य), gloss यमसदृश
भीष्ममिति पूर्वैणान्वयः S₁ चैतन्; K₁ चैमान् (sio),
K₂-4 V₁ Dn D₁ ० M₁ चैवान्; T₁ G₂-s Cv चैवान्;
G₂ *माम् (for चेमान्) — °) K₁ ३ B (except B₂ ३)
Dn D₂ G₁ २ ० M बृद्धतरान् K₂ त्वत्तो बृद्धतमा बहू
(sio). — °) K₄ मृपति; B₂ ३ ३ D₂-s मृपति, G₁ ०
मप्यं (G₂ 'पं')ते, M₁ मृयतश्च T₁ G₂ ४ चार्हण K₂ कृष्णे
— °) T₁ G₁ तद्वत् (T₁ 'त्वं'); G₂ ० किं च त्व, M₂ तद्वत्
(for तद्वत्)

५ °) B₁ ० D₁ २ कृष्णं वै, D₂ (before corr) कृष्णेन
(for कृष्ण हि) — °) K₂ भीष्म D₁ G₄ चेदिपतेर्
— °) D₂ ३ स्वेन; G₂ ह्येव; G₂ हि च (for हेन)
G₄ यथा K₂ B₁ ० D₁ G₄ M₂ वेद, M₁ वेत्ति (for
वेत्थ) — °) V₁ B₂-s D₂-s ययार्थ; G₂ तथैन (for

यथैन) S₁ देव, B₂ ३ D₂-s वेत्ति (for वेद) D₁ २ कौरव.
K₂ (corrupt) यथैवेनैव कौरवा

६ °) K₁ २ नास्मिन्; B₂ नामां, D₁ २ नास्य (for
नास्मा). B₂ ३ ३ ३ D₁-s त्वा(B₂ D₂ चा; D₁ चा)नुनयो
(for अनुनयो) S₁ नास्माननुनयो (sio) देयो, N₁ V₁
B₂ Dn(1) नास्यै (V₁ 'स्मिन्') देयो ह्यनुनयो; K₂ तत्सार्वा-
नुनयो देयो, K₄ D₂ नास्माभिरनुनेतन्यो; B₁ नास्य ह्यनुनयो
युक्तो, S न चास्यानुनयो देयो (G₂ ० राजन्) Cd n अनुनय
(Cd gloss प्रकुपितप्रसादन, and so alternatively Cn)
— °) V₁ नापि चा; G₁ नाहम् (for नायम्) B₂ ३
शांत्वन्; T₁ G₂ ३ ० M₂ सांत्वनां, G₄ सात्वता — °)
G₁ लोकवृद्धतमे, M₂ 'वृद्धसते — °) Dn(1) G₄ 'हृणं
(for 'हृणां) K V₁ Dn D₂ नाभिमन्यते, M₂ न तु मन्यते

७ °) K₂ अक्षय; D₂ क्षत्रिया (for क्षत्रिय) B₁
transp क्षत्रियः and क्षत्रियं D₂ T₁ G₂ ० क्षत्रियाव्
(for 'य). — °) S₁ B₁ ० D₁ २ G₂ रणभृतां S₁ K₂ वर.
— °) B₁ प्रसुर (for गुरुर)

८ °) G₁ तस्यां (for अस्या) S₁ तु; K (except K₂)
V₁ B₂-s Dn D₂-s M₁ हि (for च) — °) V₁ B₂-4
D₂-s G₂ रणे (for युधि) — °) S₁ महीपाल, D₁
महापाल T₁ न हि पश्यामि महीपाल (hypermetrio)
— °) S₁ सात्वतीपुत्रसात्वत; K₁ साकृती 'सात्वताव,
K₂ सात्वती 'सात्वतान्, K₂ सात्वती 'सात्वताव, K₄
सात्वति 'तेजसा, B₁ २ सात्वतीपुत्रसात्वताव (B₂ 'त्वत्');
D₁ 'पुत्रमोजसा; D₂ 'पुत्रसात्वतान्; S कृष्णेनाक्षिष्टकर्मणा
Cd oites सात्वताव (gloss सात्वतेन । पंचमी विभक्ति
व्यत्ययात्)

९ °) S₁ K₁ ३ N₁ B₁ ० D₂ ० च (for हि) — °)
S₁ अन्य, K₁ B₁ अर्च्यं (for अर्च्यं) S अर्चितव्यो
(G₂ ० अर्चनीयो) जनार्दन — G₁ ३ ० १st. — °)
T₁ G₂ अर्चि(T₁ 'र्च')तव्यो, M₂ पूजनीयो (for अर्चनीयो).
S₁ K₂-4 Dn D₂ महाभुज, M₂ महीधर (for जना).

१० °) S₁ निहता, S (except G₂ ०) विजिता (for
हि जिता) K₂ सर्वे (for युद्धे) — B₂-om. (hapl.)

न हि केवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः ।
 त्रयाणामपि लोकानामर्चनीयो जनार्दनः ॥ ९
 कृष्णेन हि जिता युद्धे बहवः क्षत्रियर्षभाः ।
 जगत्सर्वं च वाष्ण्ये निखिलेन प्रतिष्ठितम् ॥ १०
 तस्मात्सत्स्वपि वृद्धेषु कृष्णमर्चाम नेतरान् ।
 एवं वक्तुं न चाहस्त्वं मा भूते बुद्धिरीदृशी ॥ ११
 ज्ञानवृद्धा मया राजन्बहवः पर्युपासिताः ।
 तेषां कथयतां शौरेरहं गुणवतो गुणान् ।
 समागतानामश्रौषं बहून्बहुमतान्सताम् ॥ १२
 कर्माण्यपि च यान्यस्य जन्मप्रभृति धीमतः ।

बहुशः कथ्यमानानि नरैर्भूयः श्रुतानि मे ॥ १३
 न केवलं वयं कामाचेदिराज जनार्दनम् ।
 न संबन्धं पुरस्कृत्य कृतार्थं वा कथंचन ॥ १४
 अर्चामहेऽर्चितं सद्भिर्भुवि भौमसुखावहम् ।
 यशः शौर्यं जयं चास्य विज्ञायार्चां प्रयुज्महे ॥ १५
 न हि कश्चिदिहास्माभिः सुवालोऽप्यपरीक्षितः ।
 गुणैर्वृद्धानतिक्रम्य हरिरर्च्यतमो मतः ॥ १६
 ज्ञानवृद्धो द्विजातीनां क्षत्रियाणां बलाधिकः ।
 पूज्ये ताविह गोविन्दे हेतू द्वावपि संस्थितौ ॥ १७
 वेदवेदाङ्गविज्ञानं बलं चाप्यमितं तथा ।

C 2 1367
B 2. 20 19
K 2. 41 19

from क्षत्रिय* up to बहवः (in 12^b) — °) D₄ हि (for च) G₄ वाष्ण्य

11 B₈ om 11 (cf v l 10) — °) N₁ V₁ B₁ 4 6 D_n अर्चामि (for अर्चाम) S₁ नेरतं, G₁ रतान् B₃ 3 D_{1-s} कृष्णमर्चामहेर्चितं; T₁ G₈ 5 सपूज्य कृष्ण एव न (G₈ हि, G₈ स); G₄ श्रेष्ठ एव जनार्दन — °) D₈ एव (for एव) K₂ B₃ 6 D_{1-s} transp न and च — °) S₁ K₄ N₁ V₁ B₁ D_n D₁ 9 6 G₈ transp भूत् and ते

12 B₈ om 12^a (of v l 10) — °) G₁ (before corr) ज्ञानवृद्धो G₁ हि मे, G₂ 6 मया (for मया) — After 12^{ab}, G₁ ins

356* यस्य राजन्प्रभावज्ञा पुरा सर्वे च रक्षिताः ।

— °) K₈ S (except G₁) गुणवता (for कथयता) G₄ शौरि — °) G₄ गुणवते — °) K₂₋₄ D₂ 6 G₈ 6 बहुमता, G₁ तरान् (for मतान्) D₄ बहून्बहुमता सता

13 °) M₂ हि (for च) K₁ न चान्यस्य (for च यान्यस्य) — °) G₂ 8 धर्मत (for धीमत) — °) N₁ V₁ B₁ 8-5 D₂ 4 (before corr) 5 बहुभि, B₂ 6 D₁ बदिभि, D₄ (by corr) S बहूनि (for बहुश) — °) G₁ न (for मे) S₁ K₁ नरैरुप (K₁ बहु) श्रुतानि मे, K₂ नरैर्भूयो श्रुतानि मे, G₂ हरेर्भूय श्रुतानि मे, G₈ हरेः सम्यक्श्रुतानि मे

14 G₁ om 14^a-18^a, G₂ 6 M₂ om. 14^a-16^b — °) T₁ G₈-5 M₁ मयात् (for वय) T₁ कर्मात् (for कामात्) — °) B₁ 2 6 D₁ (m as in text) 3 सवधक, T₁ न सवध (for न सयन्ध) — °) K₂ 8 D₄ 5 कृत्यार्थं वा; N₁ V₁ D₁ 2 6 कृत्यार्थं वा; B₁ कृष्ण चापि (for कृत्यार्थं वा) K₁ नैवार्थं चापि किंचन, T₁ G₈ कृत्यार्थं चापि क (G₈ चापि कि) चन, G₄ 5 M₁ कृत्यार्थं चा (G₈ चा) पि क (M₁ कि) चन

15 G₁ 2 6 M₂ om 15 (of v l 14) — °) V₁ B₈ D₈ 5 T₁ G₈ 5 M₁ अर्चयामो (M₁ म); D₁ (m as in text) अर्चामहे (for अर्चा) D₄ अर्चमोर्चितं त सद्भिर्, G₄ अर्चयत्यच्युत सद्भिर् — °) K₁ भुवि (for भुवि) S₁ K₄ D_n D₈ G₄ भूतसुखावह, K₁-5 V₁ B D₁-5 भीमपराक्रम, N₁ भीमसुखावह (for भीम*). See Addenda G₈ सर्वभूतसुखावह — °) K₈ यस्य (for यश) V₁ B₈ 4 महाराज; B₈ D₈-5 T₁ G₈-5 M₁ वलं चास्य; D₁ ज [marg adds य] चारस्य (for जयं चास्य) — °) K₂ विज्ञेयार्चां, K₈ विज्ञायार्थं, D₈ विज्ञायस्य (for यार्चां). N₁ V₁ B D_n 2 D₁-5 3 T₁ G₄ M₁ प्रयुज्म (D₈ द्वा) हे, G₈ प्रमाज्महे.

16 G₁ om 16, G₂ 6 M₂ om 16^{ab} (of v l 14) — °) K₄ D_n D₈ च (for हि). S₁ किंचिदिहा*, G₈ कश्चिदिवा* — °) K₄ सुबलो, V₁ B₂-4 6 D₁-5 दुर्वलो; B₁ स्वबलो T₁ G₈ सुख लोह्य परीक्ष्य वै, G₈ 4 M₁ सुवालोपि (G₄ ले वि, M₁ लोप्य) परीक्ष्य वै — °) D₈ गुणे (for गुणैर्) T₁ G (G₁ om.) अन्यान्, M₁ अन्यान् (for वृद्धान्) M₂ गुणैरर्चानतिक्रम्य — °) G₂ हरिम् (for हरिर्). N₁ मम, B₈ हि न (for मत)

17 G₁ om 17 (of v l 14) — °) S₁ ज्ञानवृद्धि, K₂ वृद्धो — After 17^{ab}, K₄ V₁ B D ins

357* वैश्याना धान्यधनवाग्यद्राणामेव जन्मत ।

— °) S₁ K₂ 8 पूज्यौ (K₂ ज्या) द्वावपि, K₁ पूज्येन्यौ द्वावपि, K₄ B₈ 4 पूज्ये (B₈ ज्यौ, B₁ ज्ये) तावपि, B₁ पूज्योस्ताविह, D_n (1) पूज्यतायां च, D₄ पूज्यताविह; D₈ पूज्यस्तावपि; T₁ M₁ युज्येते तौ च; G₂ युज्यते ते च, G₈-5 युज्यते तौ च, G₈ युज्यते चैव, M₂ पूज्यते तौ च S₁ गोविन्द; B₁ दो, S कृष्णे वै — °) S₁ K₈ तावपि, K₂ वृद्धापि (for द्वावपि) T₁ G₂-5 M संमतौ (for

नृणां हि लोके कस्यास्ति विशिष्टं केशवाद्यते ॥ १८
दानं दाक्ष्यं श्रुतं शौर्यं ह्रीः कीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा ।
सनतिः श्रीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिश्च नियताच्युते ॥ १९
तमिमं सर्वसंपन्नमाचार्यं पितरं गुरुम् ।
अर्च्यमार्चितमर्चाहं सर्वे संमन्तुमर्हथ ॥ २०
ऋत्विग्गुरुर्विवाहश्च स्नातको नृपतिः प्रियः ।
सर्वमेतद्धृषीकेशे तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः ॥ २१

कृष्ण एव हि लोकानामुत्पत्तिरपि चाप्ययः ।
कृष्णस्य हि कृते भूतमिदं विश्वं समर्पितम् ॥ २२
एष प्रकृतिरव्यक्ता कर्ता चैव सनातनः ।
परश्च सर्वभूतेभ्यस्तस्माद्बृहत्तमोऽच्युतः ॥ २३
बुद्धिर्मनो महान्वायुस्तोजोऽम्भः खं मही च या ।
चतुर्विधं च यद्भूतं सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥ २४
आदित्यश्चन्द्रमाश्चैव नक्षत्राणि ग्रहाश्च ये ।

सस्थितौ) G० क्षत्रज्ञावपि सत्तमौ

18 G1 om 18^{ab} (of. v1 14) — ^b) D4 धनं (for वल) S1 चाप्यधिक, K4 Dn(1) D० चा(D० वा)-
भ्यधिकं (for चाप्यमित). — ^{cd}) K4 N1 V1 B० Dn
transp हि and लोके K4 N1 V1 B D कोन्योस्ति;
T1 G० M कस्यास्ति (for कस्यास्ति) K4 N1 V1 B
D (D1 s marg) T1 G० M विशिष्ट K० (corrupt)
नृणां लोकोस्ति लोको हि कस्यास्ति केशवाद्यते

19 ^a) G० कृत (for श्रुत) B1 G० वीर्यं, G० कीर्तिं
(for शौर्यं) — ^b) G० प्रा, G० धी (for ह्री) K०
बुद्धिलक्षण; D० (before corr) बुद्धिसत्तमा G० बुद्धि-
रुत्तमसनति — ^{cd}) Dn(1) G1 सत्ति, G० श्री पुष्टि
(for सनति) D4 G1 s श्री; G० च (for श्रीर).
T1 G1-s M transp तुष्टि and पुष्टि G० बुद्धि (for
पुष्टि) N1 निरता, D1 (before corr) नियुता (for
नियता)

20 ^a) K1 तमेर्व (for तमिम) K1 गुणसपन्नम्, K०
B०-s D०-s M1 Cn(1) लोकं, K० Dn (erroneously 1)
D० सत्त्वं (for सर्वं). — ^b) G1 आर्यं च (for आचार्यं)
— ^c) K० B1 Dn1 D4.० T1 G० अर्च्यम्, G० अर्चाम्
(for अर्च्यम्) K० अर्च्यतम्, G1 s अच्युतम्; G० अर्चितम्
(for अर्चितम्) S1 V1 अर्घ्याहं, T1 G अर्चा(G० s
'च्या')म (for अर्चाहं) K1 अभ्यर्च्यतममर्चाम् (M० 'च्याम')
— ^d) B2 सर्वं K० Dn D०-s सक्षतुम्; B० दासितुम्;
D० दासतुम् (for समन्तुम्) D० अर्हसि D1 सर्वं
तक्षतुमर्हसि

21 ^a) K1 s गुरु; D० मगुरु (for गुरु) B तथाचार्य
(G० s M० 'र्य') (for विवाहश्च) — ^b) K० D० G० M०
नृपतिप्रिय B० प्रसु (for प्रिय) — ^c) K० s B1-s
Dn D०-s G०-s M1 हृषीकेश (K० 'क्षे'; D० 'क्ष') — ^d)
B1 s(m as in text) s.० D1 s मया (for ऽच्युत)
— After 21, B4 ins 358*

22 K० transp 22 and 23 — ^a) G1 च (for हि)

G० कृष्णे हि सर्वलोकानाम् — ^b) S1 'रय, K० 'रह;
D० 'रिह (for 'रपि) S1 lacuna, K1 s N1 V1
B (B1 marg) Dn1(before corr) ns D०-s G1 s
M० Cn (p as in text) चाप्यय, B1 चाप्यय, G० चाप्यया
(for चाप्यय) Cd cites अप्यय (as in text) — ^c)
T1 तु कृते; G० प्रकृते (for हि कृते) S1 lacuna, K N1
V1 Dn D० विश्वम्, T1 भूतिम् (for भूतम्) Cd cites
कृते and भूत (as in text) — ^d) K1 इह (for इद)
S1 K० s N1 V1 Dn D० भूत; K1 s जात, Cd विश्व
(as in text) S1 K B० Dn D०-s G1 चराचर (for
सम) Cn cites भूतं (in either 23^a or 23^d)

23 K० transp 22 and 23 — ^a) K N1 D1 s
पृषा, G० एव (for एष) K० प्रकृतिः, Cd प्रकृति
(as in text) B1 अन्यप्रा, D० B अन्यक्त; Cd as in
text — ^b) D1 कृता (for कर्ता) S1 चैव (for चैव)
D1 सनातनी — After 23^{ab}, K० repeats 22^a-23^b
(with v1 as above). — ^c) K1 एवं च, K० s B1
D० M1 पर च, D1 s परस्य, T1 G० वरश्च (for परश्च).
— ^d) K० अर्च्यतमो, V1 B०-s D पूज्यतमो, G1 s
वृद्धतरो (G1 'तो) S1 मत (for ऽच्युत) — After 23,
B० T1 ins 358*

24 ^a) K० N1 V1 B (except B1 s) Dn D० महद्,
D० महा; Cd n महान् (as in text) — ^b) G०
महीद्वय, G० महीधरा (for मही च या) G1 तेजोवि
कर्मही च य — ^c) G० चतुर्विंशच्च, G० चतुर्वेगं च K1
यद्रूपं (for यद्भूत) — ^d) = 25^a K० सर्वकृष्णप्रति.
— After 24, S1 K1 s D० s ins 358*

25 S1 K1 s D० s om. (hapl) 25 — ^a) G०
आदित्य- K० वायुर् (for चैव) — ^b) G० गृहाश्च
M1 तथा (for च ये) — ^c) K० s B० Dn T1 दिशश्च
विदिशश्चैव, D० दिशश्च प्रदिशश्चैव, G1 दिशश्चैवोपदिशश्च
— K० s B1 (marg) Dn D1 s s ins after 25 S1
K1 s D० s (which all om 25) ins after 24. B० T1
ins after 23 B०, after 21

दिशश्चोपदिशश्चैव सर्वं कृष्णे प्रतिष्ठितम् ॥ २५
अयं तु पुरुषो बालः शिशुपालो न बुध्यते ।
सर्वत्र सर्वदा कृष्णं तस्मादेवं प्रभापते ॥ २६
यो हि धर्मं विचिनुयादुत्कृष्टं मतिमान्नरः ।
स वै पश्येद्यथाधर्मं न तथा चेदिराडयम् ॥ २७

सवृद्धबालेष्वथ वा पार्थिवेषु महात्मसु ।
को नार्हं मन्यते कृष्णं को वाप्येनं न पूजयेत् ॥ २८
अथेमां दुष्कृतां पूजां शिशुपालो व्यवस्यति ।
दुष्कृतायां यथान्यायं तथायं कर्तुमर्हति ॥ २९

C 2 1400
K 2. 38 33
K 2. 41 34

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

358* अग्निहोत्रमुखा वेदा गायत्री छन्दसां मुखम् ।
राजा मुखं मनुष्याणां नदीनां सागरो मुखम् ।
नक्षत्राणां मुखं चन्द्र आदित्यस्तेजसा मुखम् ।
पर्वतानां मुखं मेरुर्गण्डः पतता मुखम् ।
ऊर्ध्वं तिर्यग्धश्चैव यावती जगतो गतिः । [5]
सदेवकेषु लोकेषु भगवान्केशवो मुखम् ।

[(L 3) Ś1 K2 s तपतां, K1 तपतां (for तेजसां)
— (L 4) K1 वर, K4 मुख, Cd मुख (as above)
— (L 5) K4 D1-4 ऊर्ध्वं (for ऊर्ध्वं) K2 अयक्षेपा; K4
अथस्यैव (for अथक्षेव) K2 जगती पति, G4 जगता गति
— (L 6) Ś1 K1 Dn2 D4 सदेवते (Dn2 D4 'के'पु,
K4 स देवेषु च (for सदेवकेषु)]
— On the other hand, T1 G1 s 4 (om. line 1) s s
ins. after 25

359* एष रुद्रश्च सर्वात्मा धर्मा चैव सनातनः ।
अक्षरं क्षररूपेण मानुषस्वमुपागतः ।

[(L 1) Gs एष, Gs चैव (for चैव). Gs पितामह (for
सना) — (L 2) T1 'त्वमिहागत']

26 " B1.2 s हि, B4 च, Ds तु (for तु) — " T1
'पालोनुबध्यते — " T1 सर्वथा N1 G (except Gs)
कृष्णस् (for कृष्ण) — " D1 s तदा देव (for तस्मादेव)
K4 D1 (before corr) G2 प्रभापते Ds-s कोवाप्येन
न पूजयेत्

27 " Ds-s Gs-s धर्मान् (for धर्मं) K1 वितत्तीयान्,
K2 विचिन्मुयाद् (corrupt), N1 प्रचिनु, V1 B2-s Dn2
Ds-s विवृणु, Cd (as in text) विचिनुयात् (=कुर्यात्)
— " V1 प्रकृष्टं; Ds s Gs s M2 उत्कृष्ट; Cd उत्कृष्ट
(as in text) — " Dn2 (before corr) सर्वं, D4 सर्वं
(for स वै) K4 पश्ये, Ds s पश्यद् (for पश्येद्) Ś1 यथा
तत्त्व, Dn2 (before corr) यथा धर्मं, Gs अधाधर्म — " D1
Ś1 K2 Ds यथा, Cd तथा (as in text)

28 Dn2 transp 28 and 29 — " K4 सवृद्ध-
बालेष्वथ वा, Ds s 'बालेषु तथा — " K2 नार्ह्यं; Dn1

M1 [S] नर्हं, G2 नह (sio), Gs नाभि (for नार्हं)
Gs मनुते (for मन्यते) — " V1 Ds-s वा ह्येन; T1 G1
वा (T1 ना)प्येवं

29 Dn2 transp 28 and 29. — " Ś1 अथेमा;
K4 B4 Dn (!) Ds अथेना, B2 यथेमां, T1 Gs s अथ वा,
G1 अथैव, G4 अधिमा (for अथेमा) — " K4 व्यवस्थिति
— " Ds T1 दुष्कृतानां, G1.8 सुकृतं वा, G2 दुष्कृता
वा, G4 s M1 सुकृता वा, M2 दुष्कृते वा (for 'तायां)
K1 B (except B2) T1 यथान्याय्य; Cd 'न्याय (as in
text) — " D1 (m as in text) तथाहं. K1 तथा स्व
कर्तुमर्हसि, V1 B2 s Ds-s तथा कर्तुमिहार्हति — After
29, S ins a passage comprising several addl adhy
given in App I (No 21) Cv cites many readings
in this passage

Colophon om in S. — Sub-parvan Ś1 K B2
Dn Ds-s अर्घोभि (Ś1 Dn2 अर्घ्योभि; K2 'घोदि)हरण,
B1 D1 s शिशुपालवध, B2.6 राजसूय, अर्घ्योभिहरण and
शिशुपालवध (B2 om the third one) B2 s 4 (both
om sub-parvan name) mention only वासुदेवार्घोभि-
हरण. — Adhy no (figures, words or both)
K1 (marg) 35 (as in text), K2 Ds 36, K4 34,
Dn1 38. — S'loka no. K2 s 32, Dn D1.2 33,
M1 30.

36

1 After the ref, G4 om 1-4 — " D1 एवमुक्तस्
Ks T1 सीष्मे — " Ś1 Ks s Dn Ds महाबल, N1
'मना', Ds 'यज्ञ' (for 'यज्ञा') — " D1 s आजहार
(for ज्याजहार) Ś1 [उ]त्तम, G1 s [अ]तरे, Gs सतस्
(for [उ]त्तरं) K1.2 पश्चात् (for तत्र) — " N1
सहदेव प्रतापवान्, B2-s Ds-s 'देवो महामना'; T1 Gs s s
M 'देवोर्य' (T1 'द्ध) तत्त्ववित्, G1.2 'देवस्तु तत्त्ववित्

३६

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो भीष्मो विरराम महायशाः ।

व्याजहारोत्तरं तत्र सहदेवोऽर्थवद्वचः ॥ १

केशवं केशिहन्तारमप्रमेयपराक्रमम् ।

पूज्यमानं मया यो वः कृष्णं न सहते नृपाः ॥ २

सर्वेषां बलिनां मूर्ध्नि मयेदं निहितं पदम् ।

एवमुक्ते मया सम्यगुत्तरं प्रव्रवीतु सः ॥ ३

मतिमन्तस्तु ये केचिदाचार्यं पितरं गुरुम् ।

अर्च्यमार्चितमर्चाहमनुजानन्तु ते नृपाः ॥ ४

ततो न व्याजहारैषां कश्चिद्विद्विमतां सताम् ।

मानिनां बलिनां राज्ञां मध्ये संदर्शिते पदे ॥ ५

ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिः सहदेवस्य मूर्ध्नि ।

अदृश्यरूपा वाचश्चाप्यनुवन्साधु साध्विति ॥ ६

आविध्यदजिनं कृष्णं भविष्यद्भूतजल्पकः ।

2 G₄ om 2 (of v l 1) Before 2, D₁ s T₁ G₂ s M ins सहदेव — ^a) N₁ केशिहर्तारम् — ^b) V₁ B₂ 4.6 अप्रमेय महाबल, S (G₄ om) अप्रमेयमारिदम्. — After 2^{ab}, S (G₄ om) ins

360* सर्वलोकेष्वर कृष्ण विज्ञाय पुरुषोत्तमम्, which is followed by 4 — ^a) K₁ कृष्ण, K₂ Dn₂ यो वै; V₁ योद्य (for यो व) S यो वा न सहते राज्ञां (M₁ कश्चिद्) — ^d) K₁ यो वै (for कृष्ण) S₁ K₁ s V₁ B₁ D₁ s 6 (before corr) नृप (for नृपा) S (G₄ om) कश्चित्स (M₁ राज्ञां स) बलवाहन Cf passage No 21 of App I (line 7). — After 2^{ad}, G₁-s M₁ ins

361* क्षिप्रं युद्धाय निर्यातु शक्तश्चेदत्र मे युधि ।

[This line has occurred in passage No 21 of App I (line 8) — M₁ यद्यवशा कृता मया (for the post half)]

3 G₄ om 3 (of v l 1), G₁ s s M om 3^{ab} — ^a) K₁-s तस्येद सकल मूर्ध्नि, T₁ G₂ s तस्य मूर्ध्नि सुसन्ध्यस्त — ^b) K₂-4 D₄ दर्शित (for निहित) K₁ मया विन्यस्यते पद, V₁ ममेद सकल पद; T₁ G₂ s राज्ञ सव्य (G₂ lacuna for these words, G₂ सर्व for सव्य) पद मया — Cf passage No 21 of App I (line 9) — 3^{ad} occurs (with v l.) in passage No 21 of App I (line 10) — ^c) B₂ इत्यम् (for एवम्) K₂ G₂ 4 उक्तो; G₁ s 'क्त (for 'क्ते) G₄ हेतुर (for सम्यग्) — ^d) G₄ मे (for स) — After 3, Dn (1) D₄ ins

362* स एव हि मया वध्यो भविष्यति न सशयः ।

4 G₄ om 4 (of v l 1) S (G₄ om) reads 4 after 360*. — ^a) K B (except B₂) Dn D₂ च (for तु) S (G₄ om) तमिमं सर्वसर्पजम् — ^b) V₁ B₂

D₂-s नृपति; B₂ नृपति (for पितर) — ^a) K₂ (corrupt) अभ्यम्, K₄ D₂ T₁ अर्च्यम् (for अर्च्यम्) K₁ अर्चाहम् (sio), K₂ अर्चति, K₄ Dn₁ D₂ अर्चाहम्; N₁ D₂ अर्चाहम्, Dn₂ D₂ अर्चाहम्; S (G₄ om) अस्मानि. (for अर्चाहम्) — ^d) K₂ अनु (for अनु) S (G₄ om) सर्वे संमतमर्हय

5 ^b) B₂ तेषां, G₂ किंचिद् (for कश्चिद्) — ^{ad}) M₂ transp राज्ञां and मध्ये S₁ K₄ B₂ Dn D₂ वै (for स) G₂ पथि (for पदे) K₂ मध्ये सदृशितं पद; N₁ अवध्ये दर्शिते पदे, B₁ D₁ s अचित्से दर्शिते (B₁ 'पिति, D₁ 'शिने) पदे

6 ^c) K₁ अदृष्टपूर्वा; K₂ D₂ अदृश्यरूप, N₁ S 'श्यदेहा (G₄ 'श्या देव) — ^d) S₁ [अ]प्रनुवन्, V₁ B₂ s s D₁-s निश्चरुः (for [अ]प्यनुवन्) S साधु साध्विति चाधुवन्

7 Before 7, K₄ ins नारद उ — ^a) K₁ 4 D₂ G₂ अविध्यदजिन; K₂ B₂ 4.6 D₁ s G₂ अविध्यदजित (K₂ 'म), K₂ अविध्य वृजित, N₁ V₁ Dn₁ M₂ अविध्यदजित, B₁ आराध्य यजित; B₂ प्राविध्यदजिन, T₁ आविद्ध; G₁ s 4 आविश्य सदन, M₁ आविध्यादजिन Cd oite₂ आविध्यद् (as in text) K₂ S हृष्टो; K₂ कृष्णो (for कृष्ण) — ^b) K₂ भविष्यभूत; Dn₂ भविष्याद्भूत G₁ s 4 भविष्यद्भूतभावन — ^c) K₁ B₁m T₁ G₄ सर्वसशय (B₁ orig 'सगक) निरुक्तो, K₂ 'निरुक्ता — ^d) S₁ सर्व-योगवित्, K₁ 'लोकजित्, V₁ B D₁-s T₁ G₂ s M 'धर्मवित् — After 7, Dn D₁ 4.6 ins

363* उवाचाखिलभूतानां मध्ये स्पष्टतरं वच ।

कृष्ण कमलपत्राक्ष नार्चयिष्यन्ति ये नरा ।

जीवन्मृतास्तु ते ज्ञेया न सभाष्या कदाचन ।

वैशंपायन उवाच ।

[(L 1) D₄ स्पष्टतम (for 'तरं) — Before line 2,

सर्वसंशयनिर्मुक्ता नारदः सर्वलोकवित् ॥ ७
 तत्राहूतागताः सर्वे सुनीथप्रमुखा गणाः ।
 संप्रादृश्यन्त संकुद्धा विवर्णवदनास्तथा ॥ ८
 युधिष्ठिराभिषेकं च वासुदेवस्य चार्हणम् ।
 अश्रुवंस्तत्र राजानो निर्वेदादात्मनिश्चयात् ॥ ९
 सुहृद्भिर्वार्यमाणानां तेषां हि वपुरावभौ ।
 आभिषादपकृष्टानां सिंहानामिव गर्जताम् ॥ १०
 तं बलौघमपर्यन्तं राजसागरमक्षयम् ।
 कुर्वाणं समयं कृष्णो युद्धाय बुबुधे तदा ॥ ११

पूजयित्वा तु पूजार्हं ब्रह्मक्षत्रं विशेषतः ।
 सहदेवो नृणां देवः समापयत कर्म तत् ॥ १२
 तस्मिन्नभ्यर्चिते कृष्णे सुनीथः शत्रुकर्षणः ।
 अतिताम्रेक्षणः कोपादुवाच मनुजाधिपान् ॥ १३
 स्थितः सेनापतिर्वोऽहं मन्यध्वं किं नु सांप्रतम् ।
 युधि तिष्ठाम संनह्य समेतान्यृष्णिपाण्डवान् ॥ १४
 इति सर्वान्समुत्साह्य राज्ञस्तांश्चेदिपुंगवः ।
 यज्ञोपधाताय ततः सोऽस्मन्नयत राजभिः ॥ १५

C 2 1412
B 2 39 13
K 2 62 13

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ समाप्तमर्घाभिहरणपर्व ॥

D₄ ins. नारद उ°]

8 Ś1 K₄ D (except D₂ s) read 8-11 after 15
 — °) K₁ तत्रार्हणागमे; N₁ 'हूतागणा', V₁ 'हूतास्त',
 B₁ s D₁ s 'हूताश्च ते (B₁ ये), B₄ तदाहूतागता; T₁
 तत्राश्रवागता, G₁ s शत्रुभूताहिता, G₈ तमाहूतागता.
 — °) D₁ गता; S नृणा (for गणा) — °) K₃ s
 D_n D₈ समदृश्यन्त, B₈ D₁ s संप्रह°, S प्र(G₈ अ)त्यह°
 K₂ संकुद्धो — °) B₁ तदा (for तथा) B₈ विचित्र
 वदनास्तथा, S विवर्णा क्रोधमूर्च्छिता

9 For sequence in Ś1 K₄ D (except D₂ s),
 of. v l 8 — °) K₁ युधिष्ठिरे चाभिषेकं तु (hyper-
 metric), K₈ युधिष्ठिरेभिषेकं च — °) Ś1 चार्हणं; B D₂ s
 चा(D₈ वा)र्हणा. S कृष्णे पूजा च तादृशी. — After 9^{ab},
 K₄ D_n D₁ s s ins.

364* न स्याद्यथा तथा कार्यमेव सर्वे तदाश्रुवन् ।

निष्कर्षाभिश्चयात्सर्वे राजान क्रोधमूर्च्छिता ।

[(L 1) D₂ तसाद् (for न स्याद्) D₁ s तथा°
 (for तदा°) — (L 2) K₄ corrupt]

— °) T₁ G₈ विष्टुवन्, G₈ s M₁ व्यष्टु° — °) Ś1 D₄
 निर्वेदाना(D₄ 'क्षा')त्मनिश्चयात् (D₄ 'नृ'); B₁ s m M₂
 निर्वेदात्म(B₈ m 'र्थे')विनिश्चयात्

10 For sequence in Ś1 K₄ D (except D₂ s),
 of. v l 8 D₈ om. 10°-11° — °) K₁ M₁ आभिषादव
 कृष्टानां; K₄ आमर्षादवकृष्टानां; G₈ M₂ आभिषादप(G₈ 'प्र')-
 कृष्टाना — °) D₁ गर्जित; D₁ (before corr) G₁
 गर्जितं

11 For sequence in Ś1 K₄ D (except D₂ s),
 of. v l 8. — D₈ om 11^{ab} (of. v l 10) — °) K₁
 तं जनौघम्, K₄ D₄ G₈ M₁ तद्वलौ; B₁ तुमुलौ (for

त बलौ) — °) S 'मन्यध्वं (for 'मक्षयम्). — °) Ś1
 तथा (for तदा)

12 For sequence in Ś1 K₄ D (except D₂ s),
 of. v l 8 In D₁, 12-15 are repeated after 11,
 and cancelled — Before 12, some MSS. add
 वैश उ° (or वैश°) — °) N (except K₁ N₁ V₁
 B₁ D₂ s) च (for तु) N₁ V₁ B D_n s D₈ s पूजार्हान्
 — °) K₁ s विशेषवत्, K₈ 'पवित् (for 'पत) K₄ N₁
 V₁ B D (except D₄) G₈ 'क्षत्रविशेषवित् — °)
 S सहदेवो विशेषज्ञः — °) Ś1 समुपायत G₁ कर्मकृत्.

13 °) K₂ s चेदिराद्, D₄ सनाय (for सुनीथ)
 K₁-s D₈ T₁ G₈-s M शत्रुकर्षणः (D₈ 'न), B₁ D₂
 'तापन'; G₁ s 'सूदन', G₈ 'दर्शन' (for 'कर्षण') — °)
 K₁ s N₁ D₂ G₄ अभिताम्रे; K₄ अतिताम्रा K₁ रोपाद्,
 N₁ V₁ D₂ s T₁ G₁ s 4 s M₂ क्रोधाद् (for कोपाद्)
 — °) T₁ उवाच वसुधाधिपान्

14 °) K₂ स्थिति, N₁ S (except M₁) हितः (for
 स्थितः) V₁ B₂-s D_n D₁ यो, D₈ वा (for वो) — °)
 N₁ V₁ B₁ D₂ श्रुवध्व (for मन्य°) K₁-s N₁ V₁ B
 D_n D₈ तु (for तु) T₁ G₁-s M मर्ष(G₈ मृष)यध्व
 किमीदृश; G₈ मन्यध्वं किमीदृश (submetrical), G₈
 (corrupt) महर्षयमकीदृश — °) K₁ D₈ G₈-s M₁
 अधितिष्ठाम (G₄ 'मि), K₂ B₁ D₈ युधि तिष्ठामि — °)
 D₂ s G₁ s M₂ समेता (for 'तान्) M₂ 'पादवै

15 °) S तदा (G₈ तत्, M₁ सदा) (for इति)
 K₁ समुत्थाप्य, K₂ 'स्साह्य, B₁ 'च्छाह्य, D_n D₁ s s
 (sup. ins) G₈ M₁ 'त्साद्य, D₈ समासाद्य, T₁ G₂
 समुत्सार्य; G₄ 'चार्य, G₈ 'क्षाह्य (for 'स्साह्य) — °) K₂
 राजस्तांश्चेदि; B₁ स राजश्चेदि, D₂ राजस्त्वा चेदि, T₁ G₂

३७

वैशंपायन उवाच ।

ततः सागरसंकाशं दृष्ट्वा नृपतिसागरम् ।
रोपात्प्रचलितं सर्वमिदमाह युधिष्ठिरः ॥ १
भीष्मं मतिमतां श्रेष्ठं वृद्धं कुरुपितामहम् ।
बृहस्पतिं बृहत्तेजाः पुरुहूत इवारिहा ॥ २
असौ रोपात्प्रचलितो महानृपतिसागरः ।

अत्र यत्प्रतिपत्तव्यं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३
यज्ञस्य च न विघ्नः स्यात्प्रजानां च शिवं भवेत् ।
यथा सर्वत्र तत्सर्वं ब्रूहि मेऽयं पितामह ॥ ४
इत्युक्तवति धर्मज्ञे धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
उवाचेदं वचो भीष्मस्ततः कुरुपितामहः ॥ ५
मा भैस्त्वं कुरुशार्दूल श्वा सिंहं हन्तुमर्हति ।

M1 नृपतीक्षेदि°; Gs ४ ६ नृपतिक्षेदि° — °) K1 २ राज्ञो पचाताय; Ds यज्ञोपया° V1 तदा (for तत्) S यज्ञो पचातं पार्थानां — °) K2 ४ B1 D2 ५ स (B1 Ds स-) मत्र°, S अ(G1 २ M2 आ)मत्र°

Colophon. — Sub-parvan. Ś1 K3-4 B5 Dn D4-5 अर्घो(Ś1 Dn2 °र्घ्यो)भिहरण; K1 अर्घोभिदाहरण (sio), B1 २ ४ ६ D1 २ शिशुपालवध; B2 Ds राजसूय, अर्घो(Ds °र्घ्यो)भिहरण and शिशुपालवध (Ds om the last), Gs M1 राजसूय To the above, Ś1 K1-3 Dn D4 ६ add समाप्त — Adhy name Gs शिशुपालक्रोध; Gs यज्ञोपचातमत्र — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg sec m) 35, K2 Ds 37, Ks 36 (as in text), Dn1 39, Dn2 42, S 69 (G4 46) — S'loka no Dn 18, M1 16.

37

MS D4 is written in a different hand from this adhy up to the end of the parvan

1 °) B2 २ ६ (m as in text) Dn Ds ५ M1 °मंदल (for °सागरम्) Ś1 K4 दृष्ट्वा तन्नृपमण्डल — After 1^{ab}, K4 V1 B D (except D4 ५) ins.

365* सर्ववैवाताभिहत भीम क्षुब्धमिवाणवम् ।

[V1 B2 ६ भीष्म (for भीम) V1 Bsm कुरुम् (for क्षुब्धम्) D1 २ भीमक्षोभ्यमिवाणव]

— G1 २ om 1°-2° — °) Ds प्रचलित; T1 प्रचलितो (sio) N1 राजन् (for सर्वम्) — °) D4 इदमाहा-युधिष्ठिर°

2 G1 २ om 2 (of v.l. 1) — °) Ś1 K B1 २ ४ D (except Ds ५) मुख्य (for श्रेष्ठ) — °) K4 D4 वृद्ध- — °) K2 ४ बृहस्पति; S (except Gs, G1 २ om) प्रजापति Ś1 V1 D4 महातेजा (D4 °ज) (for बृहत्तेजा)

— °) S (G1 २ om) शतक्रतुर् (M1 °तुम्) (for पुरुहूत) 3 Before 3, T1 G4-5 M ins युधिष्ठिर — °) D4 प्रचलतो — °) K2 २ Ds T1 Gs महानृपतिसागर (T1 °र) — °) N1 Gs यज्ञ; D1 २ तत्र (for अत्र) K2-4 B1 प्रतिकर्तव्यं; G4 °वक्तव्यं; Gs °वक्तव्य (for °पत्तव्य) Cnp अत्र स्वन्तं भवेद्यतः — °) Ks ४ पितामहं (K4 °ह)

4 °) Ks G4 ५ न च (by transp) Ks Gs विघ्न K4 यज्ञस्य च विधान स्यात्; B1 २ D1 २ यज्ञस्य निर्विघ्नकर — °) Ś1 K D (except D1 २) Gs ४ हितं (for शिव). N1 हि नः, B1 हित, D1 २ M महत्, T1 Gs ६ च नः; Gs च यत्; G4 वचः (for भवेत्) G1 २ तद्वदस्व कुरुत्तम (Gs °बृह) — °) B1 २ ६ D1 २ सर्वं स्यात्; B2 क्षेत्रं स्यात् B4 ५ Ds न स्व (Ds corr to स्व)त (for तत्सर्वं) Ks यथा [त]ब्रूहि मत्र ह्य, Ds यथा सर्वं न नस्वतं, T1 Gs-५ M यथा हि (M च) पूर्ववत्स (Gs °स्पूर्व); G1 २ प्रजानामधिप पूर्वं — °) B D1-2 ५ तथा ब्रूहि; S ब्रूहि मया (for ब्रूहि मेऽयं) K4 T1 पितामह Ś1 D4 ब्रूहि मे कुरुषुगव

5 °) Ds धर्मज्ञ; Gs ४ धर्मिष्ठे, Gs राजेन्द्र. — °) K2 धर्मपुत्रे (for °राजे) — °) T1 वचन (for [इ]द वचो) Ś1 भीष्मस्तत्र; S काले भीष्म (for भीष्मस्ततः) K2 २ T1 °पितामह (T1 °ह)

6 Before 6, G1 २ ६ M ins भीष्म — °) Ś1 B2 ५ Ds-५ भैर्न; B1 भीर्न, B1m २ ४ मैपीस् (for भैस्त्व) Ś1 कुलशार्दूल; N1 नृप°, V1 न च कौतेय, B2 ४ त्वं न कौतेय (for कुरु) K2 Ds °शार्दूलश्चासिह; Ks °शार्दूलश्चासि ह्य B2 D1 २ सिंहान् (for सिंह) M2 योद्धुम् (for हन्तुम्) K2 G1 M2 इच्छति, Ks इच्छसि (for अर्हति) Cd न श्वा सिंहं हन्तुमर्हतीत्यन्वयः । Cd — °) K4 शिव; Cd शिव (=कल्याण) K4 Ds पथा K1 B2 सुनीयोत्र; S तु भी (G4 है)मोत्र Cd oites सुनीत् (as in text) — °) D4 पूर्ववत् Ks ४ वृत्, Bs तत; Dn (!) कृत;

शिवः पन्थाः सुनीतोऽत्र मया पूर्वतरं वृतः ॥ ६
प्रसुप्ते हि यथा सिंहे श्वानस्तत्र समागताः ।
भवेयुः सहिताः सर्वे तथेमे वसुधाधिपाः ॥ ७
वृष्णिसिंहस्य सुप्तस्य तथेमे प्रमुखे स्थिताः ।
भयन्ते तात संकुद्धाः श्वानः सिंहस्य संनिधौ ॥ ८
न हि संबुध्यते तावत्सुप्तः सिंह इवाच्युतः ।
तेन सिंहीकरोत्येतान्नृसिंहश्चेदिपुंगवः ॥ ९
पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठ शिशुपालोऽल्पचेतनः ।
सर्वान्सर्वात्मना तात नेतुकामो यमक्षयम् ॥ १०
नूनमेतत्समादातुं पुनरिच्छत्यधोक्षजः ।

यदस्य शिशुपालस्य तेजस्तिष्ठति भारत ॥ ११
विप्लुता चास्य भद्रं ते बुद्धिर्बुद्धिमतां वर ।
चेदिराजस्य कौन्तेय सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥ १२
आदातुं हि नरव्याघ्रो यं यमिच्छत्ययं यदा ।
तस्य विप्लवते बुद्धिरेवं चेदिपतेर्यथा ॥ १३
चतुर्विधानां भूतानां त्रिषु लोकेषु माधवः ।
प्रभवश्चैव सर्वेषां निधनं च युधिष्ठिर ॥ १४
इति तस्य वचः श्रुत्वा ततश्चेदिपतिर्नृपः ।
भीष्मं रूक्षाक्षरा वाचः श्रावयामास भारत ॥ १५

C 2 1432
B 2. 40 15
K 2. 63 15

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

Gs प्रति (for वृत)

7 " Ks च, Ks तु, Gs M2 [S]पि (for हि)
— " K N1 B1-3 Dn Ds तस्मिन्, S तात (for तत्र)
Ks समागत — " S1 K4 N1 V1 Dn1 Ds 4 भवेयुः,
T1 भयते; G1 2 4 5 M2 भक्षेयुः; Gs भवेरन्, Gs हर्षेन्,
M1 भक्षेन्, Cd as in text — " V1 B (except B2)
D1-3 5 तथामी, S तथैव (for तथेमे), of v. 1. 8.

8 " K1 वृष्णिसिंहप्रसुप्तस्य, Gs "स्य पुण्यस्य — " N1 Ds तथामी, Dn1 तथा मे; Gs 5 तथेमे; Gs तवेमे
(of v. 1. 7) S1 समुखा, Ks Gs प्रसुखा, V1 पुरुषाः,
B1 प्रमुख, T1 Gs 4 M [S]भिमुखाः (Gs M2 "ले),
G1 2 विमुखा, Gs हि मुखा (for प्रमुखे) — " S1 D4
भवति, Ks V1 Ds G1 3 (before corr) 4.5 आपते,
Dn1 D1 2 भवते, T1 भीपते, Gs भूपते, Gs हर्षते,
M2 भक्षते N1 तत्र, Ds चापि (for तात) T1 Gs 4.6 M1
भाप(T1 भप, Gs चप)संकाशा, G1 2 मृगसकाशाः (Gs
"शं); Gs चापसकाशा, M2 चाभिसकुद्धाः (for तात
संकुद्धा) Bs संरुधा, Ds 5 सं(Ds स)क्रोधा (for
संकुद्धा) — " S1 D4 नरा श्वानो(D4 "ना)स्यसनिधौ,
S असिंहा सिंहसनिधौ

9 " K4 D2 तर्हि (for न हि) K B (except B2)
Dn D1 2 5 6 यावत्; Ds यो वै (for तावत्) — " K
(except Ks) D4 T1 सुप्त (for सुप्त) — After
9^{ab}, T G ins.

366* तदिदं ज्ञातपूर्वं हि तव सखीतुमिच्छत ।

[Gs ज्ञाप्य (for ज्ञात), and स्तव (for तव) G1 2
"मिच्छति, Gs "मिच्छति, Gs 6 "मर्हसि]

— " V1 B2 येन (for तेन) Ks Gs सिंहकरोति;

G1.4 सिंह क. K1-3 S एप; D4 एनान् (for एतान्)
— " S1 Ds नृसिंहा; Ks नृसिंहं; K4 D4.5 नृसिंहा;
Bs न सिंहां; S (except Gs 6) असिंह (for नृसिंह)
K4 "पुगव.

10 " Ks N1 V1 B Dn D1 2 पार्थिवश्रेष्ठ; Ks
पाटवश्रेष्ठ; Ds पार्थिवः श्रेष्ठ, D4 "व श्रेष्ठ; Ds पार्थिवश्रेष्ठा;
S पार्थिवाध्यक्ष (G1 "क्षा, Gs "क्षान्, Gs "क्ष) — " K1 B
"प्य चेतन (for "ल्पचेतन) — " Gs नेतुमर्हत्य-
पक्षयं

11 " S1 समाधातु; D4 "दात; Gs त्वमादातुं; Cd as in
text — " D1 2 ईक्षति (for इच्छति) — " T1
Gs 5 6 M1 यदत्र, Gs ये तत्र (for "स्य) S1 K1 4 B1.2
D (except Ds 5) G1 2 "पालस्य; T1 "पालेस्ति (sup ltn
"सि), Gs "पालस्ये (for "पालस्य). — " S1 D4 बुद्धि-
स्तिष्ठति पार्थिव

12 " Gs विप्लुता; Cd विप्लुता (as in text). D1 2
तस्य (for चास्य) Bs Ds दुर्बुद्धेर्, Ds दुर्बुद्धिर् (for
भद्रं ते). — S1 D4 om. 12^{ab} — " Ks ब्रूहि (for
बुद्धिर्) — " V1 B2 कौरव्य; B1 चैषा हि (for कौन्तेय)

13 " K4 N1 V1 B (except B2) Dn Ds च
(for हि) S आदातु पुढरीकाक्ष — " D4 यो यम्,
S एप (for य यम्) D4 G4 इच्छति; G2 यच्छति
B1 तत्; D4 T1 G1.2 4.5 M1 यं; Gs न; Gs स- (for
[अ]य). S1 Ks 4 B1 2 Dn D1 2 6 तदा, Bs 4 6 तथा,
T1 Gs 5 M1 सदा, G1 यदा (for यदा) — " B1 यस्य
Ks विश्रवते (for विष्णु) — " G1 2 4 येव, Gs वैव
(for एव) K4 D1 (before corr) चेदिपते; G4 "तिर
V1 तथा, D4 यदा (for यथा)

३८

शिशुपाल उवाच ।

विभीषिकाभिर्वह्नीभिर्मोपयन्सर्वपार्थिवान् ।
न व्यपत्रपसे कस्माद्बुद्धः सन्कुलपांसनः ॥ १
युक्तमेतत्तृतीयायां प्रकृतौ वर्तता त्वया ।
वक्तुं धर्मादपेतार्थं त्वं हि सर्वकुरुत्तमः ॥ २
नावि नौरिव संवद्धा यथान्धो बान्धमन्वियात् ।

तथाभूता हि कौरव्या भीष्म येषां त्वमग्रणीः ॥ ३
पूतनाघातपूर्वाणि कर्माण्यस्य विशेषतः ।
त्वया कीर्तयतास्माकं भूयः प्रच्यावितं मनः ॥ ४
अवलितस्य मूर्खस्य केशवं स्तोतुमिच्छतः ।
कथं भीष्म न ते जिह्वा शतधेयं विदीर्यते ॥ ५
यत्र कुत्सा प्रयोक्तव्या भीष्म बालतैरनैः ।

14 Ś1 D4 om 14^a-15^b — ^a) T1 G8 4 5 M1
लोकानां (for भूता^a) — ^b) T1 भारत (for माधव)
— ^c) K1 अभवक्षैव; M2 प्रभवक्षैव G M भूतानां (for
सर्वेषां) T1 माधव प्रभवक्षैव — ^d) B1 G4 निधनश्च,
G2 निधानं च T1 भूतानां निधनं च य

15 Ś1 D4 om. 15^{ab} (of v1 14) Before 15,
K1 8 8 N1 V1 B Dn D1-8 8 8 ins. वैशं उ^a (or वैशं)
— ^a) T1 अथ (for इति) — ^b) V1 B8 D8 8 G8 तदा,
D1 8 T1 G8 8 M तथा; G1 8 8 यथा (for तत्तश्च). K4
चेदिपते, T1 चेति पतिर् G4 नृपा — ^c) K4 राव,
B1 भापः (for वाच) Ś1 D4 भीष्मो रुक्षतरा वाच;
S भीष्म रुक्षतरा (M1 रुक्षाक्षरा) वाच

Colophon — Sub-parvan Ś1 G8 M1 राजसूय,
K1-8 B1 8-8 Dn1 D1-8 8 8 शिशुपालवध, B2 राजसूय,
अर्धाभिहरण and शिशुपालवध; D4 राजसूयेज्ञ (sio)
— Adhy name G8 M2 शिशुपालनिंदा, G8 भीष्मवचन
— Adhy no (figures, words or both) K1(marg) 8
D4 37 (as in text), K2 D8 38, Dn1 40, Dn2 43,
S 70 (G4 47). — Śloka no K2 8 Dn D1 8
M1 15

38

1 ^a) K1 8 विभीषिकामिर्, D1 8 विभीषिकामिर्, D4
G1 विभीषिकामिर्, G4 मिमी^a — ^b) T1 G8-8 M भीष्म
(for सर्व) G1 8 भीष्म भीषय पार्थिवान् — ^c) K2 T1
G8 8 M1 छप^a, Cd व्यप^a (as in text) Ś1 K (except
K2) D4 8 मोहाद् (for कस्माद्) — ^d) D2 वच^a (for
बुद्ध) K4 D2 8 8 कुलपासन; N1 कुरुत्तम

2 ^a) Ś1 D4 एव; K2 एव (for एतत्) — ^b) K1
विघृता, K2 8 V1 B8 om T1 G1 8 8 M1 तिघृता;
K4 घर्तेते, G8 lacuna (for वर्तता) — ^c) Ś1 D4 अपेतस्तु

(for 'तार्थ') S वक्तु वचनसपन्नम् (T1 G8 'ज्ञ, M1 'ज्ञ)
— ^d) K2 D1 8 सर्वं कुरुत्तम; K8 N1 V1 Dn2 D4 G4 8
सर्वंकुरुत्तम; B8 'त्तमान्; Cn as in text

3 ^a) D4 नावनारिव (corrupt) D8 सघाय, S बद्धा
स्याद् (G4 'स्य) (for संवद्धा) — ^b) K1 बंधम्; B1 ह्यधम्;
D8 वाधम्, D4 बोधम्; D8 बंधम् (for बान्धम्) K2 यथा
अर्धोधमन्वियात्; K4 यथाधौ वाधम्, Dn2 यथाधौध सम^a,
G4 यथाधौ विप्रकीर्यते, Cn as in text — G4 om
from 3^a up to 3 39. 8^b — ^c) G8 तथामृतानि
K2 कौरव्यो; K8 G1 8 कौरव्य — B2 om. (hapl)
3^a-8^a — ^d) Ś1 K4 N1 V1 B8-8 Dn D8-8 येषां भीष्म
(by transp), G1 8 भीष्म एषां

4 B2 G4 om 4 (of v1 3) S (G4 om) transp
4 and 5 — ^a) G8 पूतनायतपूर्वाणि — ^b) D8
तत्कर्माण्यविशेषतः; M2 कर्मण्यन्यवि^a — ^c) K1 कीर्तयिता;
K2 कथयता, B2 सकीर्त्यता; D2 कीर्तिमता, S (G4 om)
प्रशसता — ^d) K2 त्वया (for भूय^a) Ś1 प्रच्यावितं;
K1 8 प्राच्यावित; N1 V1 B (B2 om) Dn D8 8 प्रन्यधितं;
D4 प्राद्यावित; S (G4 om.) सचलित (G8 सचि^aतं);
Cd प्रच्यावित (as in text) G8 मया (for मन^a).
D1 धर्मराजो युधिष्ठिर^a

5 B2 G4 om 5 (of v1. 3) S (G4 om 5)
transp 4 and 5 — ^a) K2 अवलितस्य, D2 अलितस्य,
D8 आलितस्य (both latter submetrical), T1 G8 8 8 M
अप (G8 'प्र)बुद्धस्य, G1 8 अपविद्धस्य G8 मुखस्य — ^b)
K4 D1 (before corr) श्रोतु (for स्तोतु) — ^c) K2
न दीर्यते, K4 B1(m as in text) D8 विशीर्यते (for
विदी^a) T1 G8 8 शतधा विप्रकीर्यते, G1 8 'धा न
विशीर्यते, G8 'धाद्य न दीर्यते, M 'धा विप्रशीर्यते Cn
apparently न ईर्यते^a

6 G4 om 6, B2 om 6^a (of v1 3) — ^a) Dn1
तत्र, D4 येत्र — ^b) M1 अपि (for भीष्म) T1 बालतैरैर,
[184]

तमिमं ज्ञानवृद्धः सन्गोपं संस्तोतुमिच्छसि ॥ ६
 यद्यनेन हता बाल्ये शकुनिश्चित्रमत्र किम् ।
 तौ वाश्ववृषभौ भीष्म यौ न युद्धविशारदौ ॥ ७
 चेतनारहितं काष्ठं यद्यनेन निपातितम् ।
 पादेन शकटं भीष्म तत्र किं कृतमद्भुतम् ॥ ८
 बल्मीकमात्रः सप्ताहं यद्यनेन धृतोऽचलः ।
 तदा गोवर्धनो भीष्म न तच्चित्रं मतं मम ॥ ९

शुक्तमेतेन बह्वन्नं क्रीडता नगमूर्धनि ।
 इति ते भीष्म शृण्वानाः परं विस्मयमागताः ॥ १०
 यस्य चानेन धर्मज्ञ शुक्तमन्नं बलीयसः ।
 स चानेन हतः कंस इत्येतन्न महाद्भुतम् ॥ ११
 न ते श्रुतमिदं भीष्म नूनं कथयतां सताम् ।
 यद्वक्ष्ये त्वामधर्मज्ञ वाक्यं कुरुकुलाधम ॥ १२
 स्त्रीषु गोषु न शस्त्राणि पातयेद्ब्राह्मणेषु च ।

C 2 1445
B 2. 41 13
K 2. 64 14

Gs पालतमैर; Ms Cnp बालेतमैर (Cn as in text)
 Ś1 नृपै (for नरै) — °) Ms इद (for इम) — °)
 Ks कोय, Ks कोप, T1 गोप (for गोप) Ks ४ सश्रोतु
 मिच्छति, V1 संस्तौपि केशव, Bs ४ ६ संस्तौपि कौरव,
 T1 Gs ४ ६ स्तोतुमिच्छसि Ds Ms इच्छति

7 G4 om 7 (of v l 3) — °) Ds यदनेन
 Ś1 Dn1 D4 T1 G1 २ ६ हतो Ś1 D4 बाल, Ks बाल्ये,
 Ds बालो, Gs बाले — °) V1 B1 २ Dn2 D1-२ ६ ६ म
 पूतना, Gs शकटश्च, all comm. शकुनि (as in text)
 Ks चैत्रम्, G1 च किम् (for चित्रम्) Cn शकुनि
 पूतना । पाठान्तरे शकुनिवस्त्रेचरस्तृणावर्त । C — °) Ś1 Bs
 Dn T1 G1 २ ६ M चाश्व, Ks चास (for वाश्व)
 T1 G1 २ वीरौ, Gs M वीर (for भीष्म) B1-२ D1 २
 °हतौ वा (D1 वा) श्ववृषौभीष्म Cd cites अश्व and वृषभ
 — °) Ks २ पशु, Dn2 न तु, T1 या ना, G1 ये न,
 Gs ये ना (for यौ न) G1 २ बुद्धि, Gs बुद्ध (for युद्ध)
 B1 २ D1 २ न तच्चित्रं मतं मम

8 G4 om 8 (of v l 3) — °) B1 यदनेन, B2 D1 २
 यद्येतेन (for यद्यनेन) N1 V1 B1 २ २ D1 २ विनाशितं;
 Ds विभेदित; Ds विनामित, G1 २ [अ]तिपातित, M2
 विवर्तित (for निपा) Bs ४ ६ नामितं यद्यनेन त्रै — After
 8, S (G4 om) ins (Cv glosses)

367* अर्केप्रमाणौ तौ वृक्षौ यद्यनेन निपातितौ ।

नागश्च पातितो येन तत्र किं विस्मय कृतम् ।

[(L 1) G2 [अ]तिपातितौ (for निपा) — (L 2)
 G2 नगौ च पातितौ (for नागश्च पातितौ) Gs Ms [S]नेन
 (for येन) G1 गत, G2 गत (for कृतम्)]

9 Ks G4 om 9 (for G4, of v l 3) — °) D4
 बाल्मीक Ks ४ °मात्र, Ds G1-२ °मात्र, Cd °मात्र (as in
 text) D4 सप्ताहं — °) B1 (m as in text) २ D1 २
 बलात् (for सचल) S (G4 om.) धारितो यद्यनेन (G1 २
 यत्र तेन) स — °) B1 तथा (m as in text), T1 G1-२ ६
 ततो (for तदा) Ds Gs गोवर्धन Ms शैलो (for भीष्म)
 Ds तदा नो भीष्म एतस्य — °) Ś1 K1 नैतच्छ; Ks नैव,

D4 न तैश्च (for न तच्छ) K1 Bs चित्रतमं मम S (G4
 om) न तु मे विस्मित मनः.

10 G4 om 10 (of v l 3) — °) N1 M2 एकेन
 (for एतेन) B1 बहुल, Gs यद्यन्न (for बह्वन्न) — °)
 B1 क्रीडिता, T1 Gs ४ ६ M2 क्रीडित, M1 क्रीडित्वा
 Ds नत, T1 M2 नागमूर्धनि — °) Bs शृण्वान, G1 २
 शृण्वन्त (for शृण्वानाः) T1 Gs ४ ६ M इति ते श्रवणा-
 क्रीष्म — °) Bs आगत, T1 Gs ४ ६ M आगतं (for
 आगता) K1-२ N1 B1 D4 G2 २ परम (N1 परं ते,
 D4 पर यो, G2 २ पर वै) विस्मयं गता; Ks Ds पर तोषं वयं
 गता Cd apparently पर वो (gloss युष्माकं । मत इति
 शेष) विस्मयं गता, Cn as in text — After 10,
 S (G4 om) ins

368* मतिमन्तो न शसन्ति सज्जना धर्मिण सदा ।

[Gs प्रत्यु*** नैव ते (for the post half)]

11 G4 om 11 (of v l 3), Gs om 11^{ab} — °)
 Ks चानन्य, Ds चानेन, T1 Gs [अ]नेन च (by transp)
 Gs M1 यस्यादनेन धर्मज्ञ — °) Ks-४ B1 (m as in
 text) D1 ४ S (G4 om) बलीयसा — °) Ś1 K1 D4
 सोप्यनेन, Dn1 स वा तेन, Gs यद्यनेन (for स चानेन)
 — °) K1-२ नो, Dn2 तन्; Ds तु (for न) V1 B1-२
 Dn1 D1-२ ६ ममा (for महा) S (G4 om) किं पापम-
 धिक तत् — After 11, Ks ins

369* कागहा बगहा वत्ससर्पहा खरहा तथा ।

अग्निपो मायिक इव कथं नाहोऽप्रपूजने ।

12 G4 om 12 (of v l 3) — °) G1 २ तत्ते (for
 न ते) — °) Ks वाक्य, V1 B1m ४ ६ ६ G1 ६ धर्म;
 T1 Gs २ M2 ज्ञान, G2 ज्ञात, M1 ज्ञान (for नून)
 — °) B1m २ D1 २ तद् (for यद्) K1 २ वक्षे B1 ४-६
 Dn D1 २ अधर्मज्ञ — Cn divides तु + आमधर्मज्ञ !

13 G4 om 13 (of v l 3) — °) Ś1 न शास्त्राणि;
 N1 D1 २ च नास्त्राणि, T1 Gs २ M न चास्त्राणि, Gs
 च शास्त्राणि G1 २ न स्त्रीषु गोषु चास्त्राणि — °) Ks D1 ४
 पातये, Ds °यत् — °) Ks तस्य N1 चास्त्रादि, B1

यस्य चान्नानि भुञ्जीत यश्च स्याच्छरणागतः ॥ १३
इति सन्तोऽनुशासन्ति सज्जना धर्मिणः सदा ।
भीष्म लोके हि तत्सर्वं वितथं त्वयि दृश्यते ॥ १४
ज्ञानवृद्धं च वृद्धं च भूयांसं केशवं मम ।
अजानत इवाख्यासि संस्तुवन्कुरुसत्तम ।
गोघ्नः स्त्रीघ्नश्च सन्भीष्म कथं संस्तवमर्हति ॥ १५
असौ मतिमतां श्रेष्ठो य एष जगतः प्रभुः ।

संभावयति यद्येवं त्वद्वाक्याच्च जनार्दनः ।
एवमेतत्सर्वमिति सर्वं तद्वितथं ध्रुवम् ॥ १६
न गाथा गाथिनं शास्ति बह्वृचं चेदपि गायति ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥ १७
नूनं प्रकृतिरेषा ते जघन्या नात्र संशयः ।
अतः पापीयसी चैषां पाण्डवानामपीप्यते ॥ १८
येषामर्च्यतमः कृष्णस्त्वं च येषां प्रदर्शकः ।

[अ]ज्ञानि च, Ds वाज्ञानि (for चान्नानि) — ^a) S (G₄ om) शरण गतः Śī K B₁ s Dn Ds-8 यत्र (D₈ s यस्य) च (K₁ s च; K₈ om, D₈ य) स्यात्प्रतिश्रयः Cd oites प्रतिश्रयः (gloss स्थिति), Cn gloss अगीकार

14 G₄ om. 14 (of v. 1 3) — ^a) M₂ न शसति (for अनुशासन्ति) — ^b) K₄ सद्धर्मं, N₁ V₁ B D (except D₄) सज्जन B₂ D₁ s धार्मिका K₂ G₈ तदा (for सदा) — D₁ s om. 14^{ad} — ^c) N₁ लोकहित, S (G₄ om) सकथित (for लोके हि तत्) — ^d) G₂ विदित (for वितथ) S (G₄ om) तव (G₃ त्वयि) चेश्वरे (for त्वयि दृश्यते)

15 S (except G₁ s) om 15^{ad} (for G₄ of v. 1 3) — ^a) K₁ महात्त च, K₄ च भूयास, Dn₂ तपोवृद्ध (for च वृद्ध च) — ^b) K₄ केशव मम जल्पसि Cd oites भूयांस (as in text) — ^c) Śī अजानान; B₁ m अजानत; D₂ अजानता K₈ (submetrical) जल्पसि (for orig gloss) इवाख्यासि, G₂ अजानतस्त्वा — ^d) K₂ Dn (1) संस्तवन्, N₁ V₁ B₁ s D₁-s s G₁ स्व स्तुवन्, D₄ सत्त्वय, G₂ सत्त्ववान् Śī कुरुपुगव, K₁-s D₄ कुरुनदन (K₁ न), K₄ B₄ s Dn D₈ कौरवाधम — ^e) B₁ s D₁ s स कथ, S (except G₈, G₄ om) ते भीष्म (for सन्भीष्म) — After 15^a, K₄ Dn (1) D₈ ins

370*

स्वद्वाक्याद्यदि पूज्यते ।

एवभूतश्च यो भीष्म

[(L 1) प्रति- (for यदि)

— ^f) B₁ s D₁ s भीष्म (for कथ) K₁ s स स्तवमर्हति (K₄ सित), G₈ सत्त्ववमर्हति G₁ s स कथ स्तवमर्हति

16 G₄ om 16 (of v. 1 3) — ^a) Śī K₂ s B₂ Dn₁ D₈ T₁ M Cd श्रेष्ठ, Cn as in text — ^b) K₁ य एव, N₁ यद्येष, Cd य एष (as in text) B₁ G₂ s जगतीपति, D₁ s T₁ G₁ s s M जगत पति, Cd जगता प्रभु — ^c) K₄ N₁ B₁ s s D (except D₄) चाप्येव (D₈ न), V₁ चाप्येव, B₈ यद्येष (for यद्येव) S (G₄ om) C_v आत्मानमात्मना धातु (G₂ आत्मनामात्मना यातु)

— ^d) D₁ s त्वद्वाक्यार्थः; S (G₁ om) यदि शक्तो K₁ (by corr) जनार्दन — ^e) K₁ यद् (for तद्) K₄ N₁ V₁ B (except B₂) Dn D₈ M₁ तत्सर्वं (by transp) S (except M₁, G₄ om.) C_v अ(G₈ स)कामयत त भीष्म कथ साध्यति पश्यसि (T₁ before corr तैरपि) — After 16, T₁ ins some corrupt lines and brackets them

17 G₄ om. 17 (of v. 1 3) — ^a) G₁-s गाथा गाथिन; C_v as in text. Śī M गायिन, Cd v गायिन (as in text) — ^b) D₁ गायत (corr from ती) T₁ G₈ s M C_v पठ(G₈ ठ)तीति न कारण, G₈ पठति नेककारणं (sio) — ^c) = Gita 3 33^a K₂ प्रकृतं; Cd as in text — ^d) K₂ भूलिगा, K₈ कुलिगा, D₂ s भूलिगा; D₄ S (G₄ om) C_v कुलिगा (T₁ ग, M₂ पुलिगा); Cn as in text K₂ s T₁ G₂ s शकुनी (T₁ नीर्) यथा Cd cites 17^a entirely as in text (gloss भूलिङ्ग = विलिखी)

18 G₄ om 18 (of v. 1 3) — ^a) S (G₄ om) अप्येषा (for एषा ते) Śī [अ]त्र (for ते) — ^b) K₂ जगत्या (for जघन्या) — After 18^a, T₁ G₈ s s ins

371* नदीसुतत्वात्ते चित्तचञ्चल न स्थिर स्मृतम् ।

— ^c) T₁ प्रीति; G₁ s s M अथ, G₈ s वृत्ति (for अतः) K₂ पापीयर्ही, K₄ B₈ पापीयसा Śī D₄ M₂ चैषा, K₁ तेषा — ^d) Śī [ई]प्यते, K₁ [ई]प्यते, D₁ s [ई]प्येत, G₂ [ई]प्यति (for [ई]प्यते) G₈ नाम वीक्ष्यते

19 G₄ om 19 (of v. 1 3) — ^a) K₁ तेषाम्; T₁ G₈ M₂ एषाम्, G₈ एवम् (for तेषाम्) G₁ s तेषामर्च्यतम कृष्ण — ^b) Śī D₄ वा (for च) T₁ G₁ s s एषा (for तेषाम्) — ^c) K₁ धर्मवक्ता न धर्मज्ञ, K₂ धर्मवान्सद्धधर्मज्ञा; K₈ T₁ G₁ s M₂ धर्मवानित्यधर्मज्ञ (G₁ ज्ञ), N₁ V₁ B₂-8 Dn धर्मवास्त्वधर्मज्ञ (B₁ s Dn₁ ज्ञ), B₁ s D₁-s s सर्वेषा (B₂ धा) त्वमधर्मज्ञ (B₁ s ज्ञ) Cd oites धर्मवाक् (as in text) G₂ धर्म हि नित्यध, G₈ s धर्मवाचित्यध, M₁ धर्मवादी त्वध See

धर्मवाक्त्वमधर्मज्ञः सतां मार्गादवप्लुतः ॥ १९
को हि धर्मिणमात्मानं जानञ्ज्ञानवतां वरः ।
कुर्याद्यथा त्वया भीष्म कृतं धर्ममवेक्षता ॥ २०
अन्यकामा हि धर्मज्ञं कन्यका प्राज्ञमानिना ।
अम्बा नामेति भद्रं ते कथं सापहृता त्वया ॥ २१
यां त्वयापहृतां भीष्म कन्यां नैषितवान्नृपः ।
आता विचित्रवीर्यस्ते सतां वृत्तमनुष्ठितः ॥ २२
दारयोर्यस्य चान्येन मितः प्राज्ञमानिनः ।

तव जातान्यपत्यानि सज्जनाचरिते पथि ॥ २३
न हि धर्मोऽस्ति ते भीष्म ब्रह्मचर्यमिदं वृथा ।
यद्धारयसि मोहाद्वा क्लीवत्वाद्वा न संशयः ॥ २४
न त्वहं तव धर्मज्ञं पश्याम्युपचयं क्वचित् ।
न हि ते सेविता वृद्धा य एवं धर्ममनुवन् ॥ २५
इष्टं दत्तमधीतं च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ।
सर्वमेतदपत्यस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ २६
व्रतोपवासैर्वहुभिः कृतं भवति भीष्म यत् ।

C 2. 1460
B 2. 41 28
K 2 64 31

Addenda — ^a) K₂ (corrupt) अवा (for अवाङ्?)
पुत', V₁ अवप्लुत', B₂ अवाङ्पुत', G₁ २ अवप्लुत', Cd as
in text Cn separates अव, पुत'!

20 G₄ om. 20 (of v l 3) — ^a) K₁ विधर्मिणम्,
K₂ विधर्मणिम् (sic), D₁ (after corr) हि धर्मिणिम्
Cd cites धर्मिण (as in text) G₁ आत्मानाञ् K₈
कोविद धर्मिणमात्मानं (hypermetric) — ^b) G₆ ज्ञान
(for ज्ञानञ्) K₄ Dn D₆ T₁ G₈ २ M ज्ञानविदा
(for 'वता) K₂ वर, G₆ वर G₁ २ ज्ञानाज्ञानविदा वर
— ^c) K₂ M₂ transp यथा and त्वया K₈ त्वया भीष्म
यथा (by transp) G₆ कुर्याद्यथाज्यया भीष्म S₁ B₁ २
D₁ २ ४ transp त्वया and कृतं K₁ कृत, K₄ वृत्त
(for कृतं) S₁ B₅ ६ D₈ ४ धर्मानु (S₁ D₄ 'न; D₈ 'न्व)
वेक्षया; V₁ कर्मान्ववेक्षया, B₂ धर्ममवेक्षता, B₈ धर्मा त्व
(corr from 'म)वेक्षया, D₆ धर्मान्ववेक्षत, G₁ धर्ममवेक्षता
— After 20, Dn (!) D₅ ins

372* चेत्त्वं धर्मं विजानासि यदि प्राज्ञा मतिस्तव ।

21 G₄ om 21 (cf v l 3) — ^a) K₄ B₁ २ ४
Dn D₁ २ ६ T₁ G₁-२ ६ धर्मज्ञा — ^b) K₄ कन्यप्राज्ञ
मानिना, D₄ कन्यका प्राज्ञमानिना, G₈ का प्रतिज्ञानमानिना,
G₅ ६ कन्यका प्राज्ञमानिता (G₈ 'नना) — After 21^{ab},
S (G₄ om) ins

373* गृहीता पाणिधर्मेण राजा साल्वेन धीमता ।

— M₂ om 21^c-23^b — ^c) T₁ G₁-२ ६ नामाथ K₄ D₆
रुदती; V₁ B₅ ६ धर्मज्ञ (B₅ 'ज्ञा), Cd भद्र ते (as in
text)

22 G₄ M₂ om 22 (cf. v l 3, 21) — ^a)
V₁ Dn (!) तां (for यां) S₁ K₁-२ B₂ D₁ २ ४
त्वया चा(K₁ २ B₂ 'चो)पहृता (K₂ D₄ 'त), D₆
सा त्वयापहृता, G₈ या त्वयापर्णता (for यां त्वयापहृता)
G₆ वाला (for भीष्म) — ^b) G₁ २ कथ (for कन्या)
S₁ नैवेष्टवान्, K₁ तोषितवान्, V₁ नोषित', B₁ G₈ २ Cd

नैषित', G₂ वैषित' N₁ V₁ Dn (!) यत् (for नृप').

— ^d) K₁ D₄ वृत्तिम्, K₈ धर्मम्, K₄ V₁ B₂ Dn D₆
मार्गम् (for वृत्तम्) K₄ अनुष्ठितिं B₈-६ D₈ २ सता
वृत्ते व्यवस्थित'; S (G₄ M₂ om) सता धर्ममनुस्मरन्

23 G₄ om. 23, M₂ om. 23^{ab} (of v l 3, 22)

— ^a) K₁-२ Dn₁ C_v (but not S!) दारेषु, K₄ D₆
भार्ययोर् (for दारयोर्) T₁ G₁ २ (before corr) २ ६ M₁
दारयोग्यस्य (for 'योग्यस्य) Cd supports text K₂ तस्य,
B₁ अत्य, G₂ ह्यस्य (for यस्य) K₁ चा प्रेम, Dn₁ चान्येन;
T₁ G₁ २ चानेन — ^b) G₈ मितता, Cd v as in text
G₁ प्राज्ञमानिना — ^c) V₁ B₂-४ ६ D₁ २ एव, B₁ उप-
(for तव) B₅ D₈ २ S (G₄ om) उत्पादितान्यपत्यानि.
C_v cites तव!

24 G₄ om 24 (of v l 3) — ^a) K₁-२ N₁ V₁
B₈-६ Dn D₈ २ को हि, S (G₄ om) नात्र (G₈ 'स्ति)
(for न हि) K₂ धर्मेस्तद (sic), K₄ धर्मोस्ति ते, G₈
G₈ धर्मोत्र ते — ^b) B₁-२ D₁ २ तथा (for वृथा) — ^c)
K₁ २ यद्धारयसि, C_v य धार' T₁ G₂ २ ६ M₂ मोहात्त्वं;
G₁ मोहत्वाद् M₁ यत्त्वं धारयसे मोहाद् — ^d) S (except
M₁, G₄ om) च (for वा) M₁ नात्र (for वा न)

25 G₄ om 25 (of v l 3) — ^a) K₁ D₁ २
अय, T₁ corrupt (for अहं) N₁ B₁ धर्मस्य, Cd 'ज्ञ
(as in text). — ^b) S (G₄ om) विनय; Cd (as
in text) उपचय (=आधिक्य) — ^c) C_v ते(=त्वया)
G₁ सचिता (for सेविता) G₂ विप्रा (for वृद्धा) — ^d)
S₁ एते, K₁ २ इम, D₁ एन; G₈ नेद (for एव) K₁ २ B₅
D₂ T₁ G₈ २ ६ धर्ममद्यत्रीन्, K₄ Dn (!) D₆ धर्मवर्तकः,
V₁ B₁-२ D₈ २ ६ om Cn धर्ममद्यत्रीन्

26=(var) 1 94 60 — G₄ om 26 (of v l 3)

— ^a) K₈ अदत्त, K₄ अधात (for अधीत) — ^b) S₁ K₂
यज्ञश्च, K₈ प्रज्ञाश्च — ^c) D₁ २ अपुत्रस्य (for अपत्यस्य)
K₂ सर्वं तदनपत्यस्य; K₄ (corrupt) सर्वमेतदनसम्यक्, N₁

सर्वं तदनपत्यस्य मोघं भवति निश्चयात् ॥ २७
 सोऽनपत्यश्च वृद्धश्च मिथ्याधर्मानुशासनात् ।
 हंसवत्त्वमपीदानीं ज्ञातिभ्यः प्राप्नुया वधम् ॥ २८
 एवं हि कथयन्त्यन्ये नरा ज्ञानविदः पुरा ।
 भीष्म यत्तदहं सम्यग्वक्ष्यामि तव शृण्वतः ॥ २९
 वृद्धः किल समुद्रान्ते कश्चिद्वंसोऽभवत्पुरा ।
 धर्मवागन्यथावृत्तः पक्षिणः सोऽनुशास्ति ह ॥ ३०
 धर्मं चरत माधर्ममिति तस्य वचः किल ।

पक्षिणः शुश्रुवुर्भीष्म सततं धर्मवादिनः ॥ ३१
 अथास्य भक्ष्यमाजहुः समुद्रजलचारिणः ।
 अण्डजा भीष्म तस्यान्ये धर्मार्थमिति शुश्रुम ॥ ३२
 तस्य चैव समभ्याशे निक्षिप्याण्डानि सर्वशः ।
 समुद्राम्भस्यमोदन्त चरन्तो भीष्म पक्षिणः ॥ ३३
 तेषामण्डानि सर्वेषां भक्षयामास पापकृत् ।
 स हंसः संप्रमत्तानामप्रमत्तः स्वकर्मणि ॥ ३४
 ततः प्रक्षीयमाणेषु तेष्वाण्डेष्वण्डजोऽपरः ।

V1 B: सर्वमेवानपत्यस्य — ^a) Ś1 नाघंति, K1-s: N1 V1 D1-s: s Gs G M1 नाहंति; D4 नाघंति (for नाहंति)

27 G4 om 27 (of v1 3), K1 om 27^a-28^b.
 — ^a) B1 D1 s पृव (for तद्) — ^a) N1 गोप्य; Gs s मिथा; Gs मोह, Cd मोघ (as in text) Ś1 D4 धर्मत, K2 T1 G1 s s M1 निश्चये, Ks M2 निश्चित; B1 s D1 s Gs निश्चय, G2 निश्चय

28 G4 om. 28, K1 om 28^a (of v1 3, 27)
 — ^a) Gs यो (for सो) M1 पत्यस्य (for पत्यश्च)
 — ^b) B1 s D1 s शासक; Bs Ds s Cn सारक; Cnp as in text — Ds om 28^a-29^b — ^a) D1 s हसवृत्तम् (for वधम्) N1 हहेदानीं, Bs-s Ds इदानीं हि (for अपीदानीं) K2 हसवचमुपीदानीं — ^a) K4 Bs-s Ds ज्ञातिभि (for भ्य) K1 s नामयाद्; K2 s B (except B2) Ds प्राप्नुया (Ds व)द्, T1 G1 s s M1 ह्याप्नुयाद् (T1 Gs M1 या), Gs [S]भ्याप्नुया T1 G1-s s अय (for वधम्) Ś1 ज्ञातिभ्योऽप्याप्नुयात्वध (त्वध ins in text see m), M2 ज्ञातिभ्यो वधमाप्नुयात्

29 G4 om 29, Ds om 29^a (of v1 3, 28)
 — ^a) N1 B1 s D1 s स, Bs s s Ds च (for हि) K2 s कथयत्यन्ये; Ks यतेन्ये Ś1 D4 अत्र (for अन्ये) — ^b) Ks B1 s s D1 s s ज्ञानविशारदा, S (except Gs, G4 om) धर्मविद पुरा — ^a) G1 अय (for अह) T1 M1 सत्य (for सम्यग्) — ^a) B1 s D1 s तव तच्छृणु; S (G4 om) भवते (Gs त) शृणु (for तव शृ).

30 G4 om 30 (of v1 3) — ^b) Gs तदा (for पुरा) — ^a) T1 Gs s वृत्ति; Cd वृत्त (as in text) K2 धर्माचारान्यथावृत्त, B1m धर्मवादीन्यथा — ^a) T1 G (G4 om) त्वनु (for सोऽनु) Ś1 Ds s हि; K4 N1 V1 Bs s Dn Ds S (G4 om) च (for ह)

31 G4 om 31 (of v1 3) — ^a) M2 माधर्म [ ] — ^b) G2 s सत्य (for तस्य) V1 Bs सत्य वदत मानृत

— After 31^a, Bs ins

374* घोरा माया प्रविष्टा स्थ तस्याज्जाग्रद जाग्रत ।

अहिंसा परमो धर्म इति तस्य वचः किल ।

[(L 2) Post half = 31^b]

— ^a) Ś1 K Dn Ds सत्य; V1 Bs s प्रिय; D4 Gs मत्त (for धर्म) — After 31, S (G4 om) ins (Gv glosses) a passage given in App I (No 22)

32 G4 om. 32 (of v1 3) — ^a) B1 s D1 s तथा (for अय). Ś1 K1 s B1 Ds Cd भक्तम्, Ks भक्तिम्, Ds गुणम्, Dn s Ds भक्षम् D1 आचक्रु (for आजहु) S (G4 om) आजहुस्तस्य (G1 s त्र) ते (Gs वै) भक्ष्य — ^b) Ks समुद्र B2 वनचारिण, M2 जलवासिन — ^a) Ds [अ]न्य (for [अ]न्ये) T1 Gs s अण्डजा ह्यय विश्वस्य, G1 s जास्ते यथा ह्यस्य, Gs M जा ह्या (M1 न्या)मजान्यस्य — ^a) D1 स्वधर्मम् (for धर्मार्थम्) K1-s B2 s Ds s शुश्रुम; K4 Ds शुश्रुवु T1 G1 s s s M धर्मस्थो (T1 धर्मार्थो)यमिति स्थिता (Gs ति द्विजा), Gs धर्मिष्ठेयमिति द्विजा

33 G4 om 33 (of v1 3) — ^a) D4 Gs चैवं (for चैव) Bs Dn (!) Ds ते च तस्य K B1 D1 s s सम (K2 Ds मा)भ्यासे; V1 सकाशे वै; Bs s s सकाशात्ते (Bs शान्ते, Bs शे ते), Bs Ds तदाभाशे (Ds से), G1 s समाभ्याशे. — ^b) K2 नि क्षिप्या — ^a) K2 T1 Gs मोदते, K2 V1 B Dn D1-s s M1 [अ]मज्जत, Ks Gs s मोदन्त, G1 s मोदतश्च (for [अ]मोदन्त) Ś1 D4 s समुद्रांत (read ? भ)स्यमोदतश्च (Ds दत) — ^a) Ks Dn1 चरतो

34 G4 om 34 (of v1 3) B1 s D1 s transp 34^a and 34^b — ^a) Ks अर्जुन (for अण्डानि) — ^b) Ds चासकृत् (for पाप) — ^a) D1 वास, G2 हस (for हस) D1 सममक्षानाम्, Ds स प्रमत्तानाम् K2 स च हस प्रमत्तानाम् (sio), V1 स तु हस प्रमत्तानाम् — ^a) Ds s

अशङ्कत महाप्राज्ञस्तं कदाचिद्दर्श ह ॥ ३५
ततः स कथयामास दृष्ट्वा हंसस्य किल्बिषम् ।
तेषां परमदुःखार्तः स पक्षी सर्वपक्षिणाम् ॥ ३६
ततः प्रत्यक्षतो दृष्ट्वा पक्षिणस्ते समागताः ।
निजघ्नस्तं तदा हंसं मिथ्यावृत्तं कुरुद्वह ॥ ३७
ते त्वां हंससधर्माणमपीमे वसुधाधिपाः ।

निहन्युर्भीष्म संकुद्राः पक्षिणस्तमिवाण्डजम् ॥ ३८
गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।
भीष्म यां तां च ते सम्यक्कथयिष्यामि भारत ॥ ३९
अन्तरात्मनि विनिहिते रौपि पत्ररथ वितथम् ।
अण्डभक्षणमशुचि ते कर्म वाचमतिशयते ॥ ४०

C 2. 1473
B 2. 41 40
K 2. 64 52

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

M₂ अप्रमत्त- (D₈ 'त्ता) K₄ च (for स्व)
35 G₄ om 35 (of v.l 3) — ^a) G₁ २ ततो-
पक्षीय'. — ^b) B₂ २ Dn (1) M₁ तेषु (for [अ]ण्डेषु)
— ^c) D₈ G₈ आशक (D₈ 'स) त, G₂ अशकः सन्
— After 35^c, T₁ ins

375* कर्मास्येदं भवेदिति ।

ततो गतेषु हसेषु सर्वेषु चरितु तदा ।

स्थित आत्मानमावृत्य.

— ^a) K₈ ४ B₁ Dn D₈ G₂ स (for त) B₂ D₁ T₁
G₁ २ (by corr) २ ६ M₂ स, D₈ च (for ह) K₁
तं ददर्श कदा च ह, G₈ M₁ कर्मास्येदं भवेदिति (=line 1 of
375*) — After 35, K₂ (erroneously) reads 37^{ed},
repeating it in its proper place, while G₈ ins

376* ततो गतेषु हसेषु सर्वेषु चरित तदा ।

स्थित आत्मानमावृत्य त कदाचिद्दर्श ह ।

[Cf lines 2-3 of 375*, and also 35^d]

36 G₄ om 36 (of v.l 3) — ^a) D₈ तु, G₈
सं- (for स) T₁ G₈ दर्शया' (for कथया'). — ^b)
M₂ तद्धस- (for हसस्य) T₁ G (G₄ om) त (T₁ G₈ तद्)
दृष्ट्वा हसकिल्बिष (T₁ 'पु) — ^c) K₈ 'दु'खार्ता, K₄
'दु'खार्त, D₈ (before corr) 'दु'खार्ता, D₄ 'दु'खात
— ^d) M₂ पक्षि

37 G₄ om 37 (of v.l 3) — ^b) K₄ Dn D₈
समीपगाः (K₄ 'गा), T₁ समागता — ^c) Ś₁ K₈ N₁ B₂
D₁ २ ते (for त) B₂ G₂ तथा (for तदा) G₂ हसा
— ^d) N₁ V₁ B₈-६ D₈ कुरुत्तम (for 'द्वह) — After
37, Ś₁ K₄ Dn D₄-६ T₁ G₁ २ M ins (of v.l 38^{ab})

377* हसवत्त्वमपीदानीं ज्ञातिभ्यो वधमाप्नुया ।

[= (var 28^{ed}) D₄ [इ]द् हि (for [इ]दानीं) Ś₁ K₄
Dn D₄-६ ज्ञातिभ्य प्रा (Ś₁ [अ]प्या-, D₈ वा-, D₈ ना) मृया वध]
— M₁ ins before 377*, and M₂ after it

378* दृष्ट्वा हसो हतस्त्र मिथ्यावृत्तो दुरात्मवान् ।

38 G₄ om 38 (of v.l 3), Ś₁ K₄ D₄-६ om 38^{ab}

(of 377*) S (G₄ om) reads 38 (with v.l)
at the beginning of the next adhy. (after the ref
शिशुपाल'), T₁ G₈ २ ६ M₁ reading it here also
The readings of the stanza as it occurs in S in
the next adhy are given in brackets at the end
of this para. — ^a) K₂ न त्वा; Dn₁ D₈ ते त्वा,
M₁ मत्वा, Cn ते त्वा (as in text) Dn (1) हसवधर्मा-
णम्, Cn as in text. T₁ ते हि त्वा हंसधर्माणम्, G₈ २ ६
पृते (G₈ 'च) त्वां हस' — ^b) K₁ २ Dn (1) D₈ समीपे,
N₁ अमी ये, D₁ अपि मे; T₁ M₁ आगता, Cn अपीमे
(as in text) K₈ राजसत्तमा, B₁ २ D₁ २ सर्वपार्थिवा
(for वसुधा) — ^c) T₁ G₈ २ ६ M₁ निहन्युस्तीक्ष्णशस्त्रेण
(G₈ 'धर्मेण) B₁ पक्षिण D₈ ते (for तम्) K₈ N₁
Dn (1) यथा, D₈ तदा, D₈ अथ, Cn (apparently) इच
(as in text) B₁ २ D₁ २ G₈ [अ]दृष्ट्वा K₈ निहन्यु'
'द्वाप्यक्षिणास्तमिवाण्डजां [Here follow the v.l of the
st as it occurs in S at the beginning of adhy 39
— ^a) T₁ M₁ त्वामह हसधर्माण, G₁ मत्वाह हस', G₂
मत्वा हसस', G₈ किमह हस'; G₈ त्वा हस सर्व'; G₈
शिशुपालं स', M₂ मा त्वा हसस' — ^b) S (G₄ om)
ये चान्ये (for अपीमे) — ^c) G₈ निहन्म (for निहन्यु)
T₁ भीम (for भीष्म) — ^d) G₈ पक्षिणहसमिवाण्डज]

39 G₄ om 39 (of v.l 3) — ^a) G₁ २ गंधर्वास्तत्र
गायन्ति — ^c) Ś₁ भीष्मा (310). K₂ D₈ या ता, D₄
या त, G₈ सांत B₂ या तावत्ते (for यां ता च ते)
T₁ या ताश्च (changed to तां च) मे सम्यक् — ^d) M₂
तत्त्वत' (for भारत)

40 G₄ om 40 (of v.l 3) — ^a) K₂ निहिते,
K₈ D₄ विनिहिते, K₄ [अ]निहिते; N₁ V₁ B Dn D₁ २ ६
Cn [अ]भिहिते; D₈ [अ]भियते, G₂ २ हृत्यत (for विनिहिते)
T₁ G₈ ६ M₁ अतरात्मा विनिहितो (M₁ 'ते), G₈ अतरात्मा
विनीरौपीत्, M₂ अतरात्मन्निविहिते Cd अतरात्मनि (gloss
ईश्वरे) विनि अभिहिते (! so both MSS, gloss, मोहछन्ने),

३९

शिशुपाल उवाच ।

स मे बहुमतो राजा जरासंधो महाबलः ।

योऽनेन युद्धं नेयेप दासोऽयमिति संयुगे ॥ १

केशवेन कृतं यत्तु जरासंधवधे तदा ।

भीमसेनार्जुनाभ्यां च कस्तत्साध्विति मन्यते ॥ २

अद्वारेण प्रविष्टेन छद्मना ब्रह्मवादिना ।

दृष्टः प्रभावः कृष्णेन जरासंधस्य धीमतः ॥ ३

येन धर्मात्मनात्मानं ब्रह्मण्यमभिजानता ।

Cv oites अतरात्मनि — ^b) Ś1 'रथा' **, Ks 'रथत्वर्थ'; K4 N1 B1 s Dn1 D1 s s 'रथाशुचि (Bs 'चि'), V1 B1 s D2 'रथासुज; Bs 'रथोशुचि, Ds 'रथावितथ (for 'रथ वितथम्) K1 रूपि पत्रयातय, Bs तव पत्रयासु यत्, Dn2 रौपि यत्र पराशुचि, D4 रौपि हस किमत्र वितथ; T1 Gs रौपि (T1 रोपात्) पत्ररथैर्मिय; G2 s M रौपि (Gs रोपाव; M रौपी) पत्ररथो मिथ, Gs पत्रस्त्रिमियो मिथ; Gs रौद्रपत्ररथोर्मिय Cd v oite पत्ररथ (Cv 'थ'), gloss Cd पक्षिन्, Cv पक्षी हस, the rest is corrupt in Cd Cn v oite रौपि Text as in Ks only! — ^c) K1 अडभक्षिणम्, D4 'क्षेणम् K4 N1 V1 B Dn D1 s om अडभक्षणकर्मैतत्; Ds 'भक्षणवद्धर्मैत्; T1 Gs 'भक्षाद्यशुचि ते, G1 s अडानां भक्षमशुचि (Gs 'मरुचि'), Gs अडभक्षिणमशुचि ते, Gs 'पक्षमशुचि ते, M 'भक्षणमशुचि — ^d) K1 (corrupt) च ध वाचमिनिशयते, Ks (corrupt) कर्म च मति शेते; Ks (corrupt) कस्य च मतिशते, K4 N1 B1 s s Dn Dm Cn (see below) तव वाचमतीयते, V1 B1 s s D1 तव वाचा प्रती(D1 'ली')यते, D2 तव तावच्छतीयते, Ds तव च प्रतीयते; D4 s कर्म वाचमतिशयेत् (Ds 'तिदेवते), T1 कर्म वाचमतीहते, G1 (corrupt) कर्म एचामितीशते, Gs कर्म वाचमनीशते; Gs (corrupt) कर्म यामवतोशते; Gs कर्म वाचमतीव ते; Gs (corrupt) कर्म पम निशम्भते; M1 कर्म वाचमतिशोभते; M2 कर्म तत्पापं तदतिशेते — ^e) Cd हसस्याण्डभक्षणं भीष्मस्याशुचिकर्मैण्या-रोपयति अण्डभक्षणमिति । वाचमतिक्रम्य ईयते वर्तते इत्यर्थः । Cn एतत्तव अशुचि अण्डभक्षणकर्म वाचमतीयते उत्क्रियिरुद्ध-मित्यर्थः । ^f) — The metre is Halamukhi, many MSS trying to convert it into Sloka !

Colophon om. in G4 — Sub-parvan Ś1 K B1-s Dn D1-s s s G1 शिशुपालवध (Ds cont चकोरो पाख्यान), Bs राजसूय and शिशुपालवध, D4 Gs M1 राजसूय Gs (om sub-parvan name) mentions only हसोपाख्यान — Adhy. name D4 (marg sec m) शिशुपालवाक्यं, G1 M1.s हसपक्षिसंवादः.

— Adhy no (figures, words or both) K1 (marg) 38 (as in text), K2 D2 39, Dn1 D4 (marg sec m) 41, S (Gs om.) 71 — S'loka no Ks Dn2 D1 s 40, Dn1 41, M1 55

39

1 G4 om 1^a-8^b (of v1 2 38 3) S (Gs om) begins this adhy with a variant of our 2 38, 38 (q v) after the ref शिशुपाल, in T1 G2.s s M1 this is a repetition — S reads 1 after 6 — ^a) G1 यहुमते K2 राजन् — ^b) T1 G1-s s M नराधिप (for महा) — ^c) Gs ये (for यो) G1 नोदेष; G2 नैवेप Ks कृष्णेन युद्धं नेया स्या, B1 य सहानेन नेवेप — ^d) S (Gs om) गोपाल (Gs गोपोयम्) (for दासोऽयम्)

2 G4 om 2 (cf v1 1) — ^a) K1 यद्भज्, K2 s D4-s S (Gs om) यत्तज्, K4 यत्, V1 B2-s Dn Dm कर्म (for यत्तु) — ^b) K4 जरासंधे T1 वधे (for वधे) Bs तथा (for तदा) — ^c) B1 तु (for च) — ^d) K1 Bs s कथं; G2 कुत (for कस्तत्) G1 s साध्वीति Bs s s मन्यते, S (except Gs, G4 om) पश्यति (for मन्यते)

3 G4 om 3 (of v1 1). — ^a) K4 छद्मनां ब्रह्म वादिनां; D4 'ना ब्रह्मणादिना' (sic), Bs s ब्राह्मणच्छद्मवादिना, Cd as in text — ^b) D1 (by corr) दृष्ट, Gs दृष्ट K2 D4 प्रभावः; Gs s s स्वभाव. M1 कृष्णे तु — ^d) K4 Dn(1) Ds भूपते (for धीमत)

4 G4 om 4 (cf v1 1) — ^a) B1 D1 s सर्वात्मना, D4 धर्म्यात्मना (for धर्मा) — ^b) K2 N1 V1 B1 s Ds s T1 G1-s Cdp ब्राह्मण्यम् K1-s N1 V1 B1 Ds s Cdp अविजानता; Dn(1) अव, D1 s अवगच्छति (for अभि जानता) Ś1 D4 ब्राह्मणस्य विजानता (D4 'त') Cd corrupt one MS ब्र (lacuna), the other MS. ब्राह्मणस्य ब्राह्मणस्यविजान (!) — ^c) Ś1 D4 Cd नैवेष्ट, Ks.4 N1 V1 B2.s D2 s Cn v नेपितं, B4 s इ;

नैषितं पाद्यमसौ तदातुमग्रे दुरात्मने ॥ ४
 भुज्यतामिति तेनोक्ताः कृष्णभीमधनंजयाः ।
 जरासंधेन कौरव्य कृष्णेन विकृतं कृतम् ॥ ५
 यद्ययं जगतः कर्ता यथैनं मूर्खं मन्यसे ।
 कस्मान्न ब्राह्मणं सम्यगात्मानमवगच्छति ॥ ६
 इदं त्वाश्चर्यभूतं मे यदिमे पाण्डवास्त्वया ।
 अपकृष्टाः सतां मार्गान्मन्यन्ते तच्च साध्यति ॥ ७
 अथ वा नैतदाश्चर्यं येषां त्वमसि भारत ।
 स्त्रीसधर्मा च वृद्धश्च सर्वार्थानां प्रदर्शकः ॥ ८
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रूक्षं रूक्षाक्षरं बहु ।

चुकोप बलिनां श्रेष्ठो भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ९
 तस्य पद्मप्रतीकाशे स्वभावायतविस्तृते ।
 भूयः क्रोधाभिताम्रान्ते रक्ते नेत्रे बभूवतुः ॥ १०
 त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुः सर्वपार्थिवाः ।
 ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥ ११
 दन्तान्संदशतस्तस्य कोपाद्दृशुराननम् ।
 युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधक्षतः ॥ १२
 उत्पतन्तं तु वेगेन जग्राहैनं मनस्विनम् ।
 भीष्म एव महाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः ॥ १३
 तस्य भीमस्य भीष्मेण वार्यमाणस्य भारत ।
 गुरुणा विविधैर्वाक्यैः क्रोधः प्रशममागतः ॥ १४

C 2. 1487
B 2. 42. 14
K 2. 65. 14

T1 G₂ s s M प्रे* (for नै*) T1 G₁-s M₁ अग्रे (for
 अस्मै) N₁ V₁ B₂-s D₁-s तु; G₁.s तं (for तद्)
 D₂ तेनैषितं पाद्यमसौ — ^a) K₁.s D₂ (before corr)
 दत्तम्; Cd दातुम् (as in text) K₂ अर्क्ष, T1 G₁-s s M₁
 अस्मै (for अग्रे) B₄-s D₁-s Cd दुरात्मन (for *ने)
 5 G₄ om 5 (of v. l. 1) — ^a) G₂ भुज्यताम्
 D₁ s इह (for इति) Cd as in text — ^b) N₁ V₁
 B₂ s s D₁-s कृष्णभीमांशुनास्तदा, G₂ वृष्णिवीरधनजया
 6 G₄ om 6 (of v. l. 1) — ^a) S (G₄ om)
 स चायं (for यद्ययं) — ^b) K₂ यथैनं, B₁ अथैन (for
 यथैनं) S (G₄ om) भीष्म (for मूर्खं) G₂ कथ्यसे
 (for मन्य*) — ^c) S₁ कः क्षत्रं, K₂ s G₂ तस्मात्,
 D₄ क क्षत्रं; G₁ स तस्माद्, G₂ स कस्माद् M कस्माद्
 ब्राह्मण — ^d) K₁ इव गच्छति; D₂ अवतिष्ठते; T1 G₂ s s
 अवगच्छसि; G₁ s अवधीन्मत (G₂ *न.), Cd as in text
 — After 6, S (G₄ om) reads 1
 7 G₄ om. 7 (of v. l. 1). — ^a) K₁ वा, T1 G₂ s
 च; G₂ दा (corrupt) (for तु) B₂ s s D₂ हि (for मे)
 — ^b) K₁ इदि ने (sic), K₂ सहते, D₂ यदिद्, D₂ यदीमे
 (for यदिमे) K₁ D₂ पादव स्वया; K₄ पाण्डवाश्चया,
 D₄ पादवस्त्वया — ^c) B₂ अपकृष्टा, Cd as in text
 B₂ T₁ मार्गा — ^d) D₂ D₁ s s मन्यते, G₁ अन्यक्षे
 (sic), G₂ अन्यत्वे, M₁ मन्यसे (for मन्यन्ते)
 8 G₄ om 8^{ab} (of v. l. 1) — ^a) D₂ अस्माकं (for
 अथ वा) — ^b) G₁-s एषा (for येषा) K₂ D₂ अग्नि-
 B₂ अपि (for असि). K₂ भासत, D₁ s भारत — ^c)
 D₂ (by corr) सधर्मा चैव, D₂ (before corr) न
 स्वधर्मश्चैव, D₁ स्वधर्माचैव; D₂ स्त्रीधर्माश्चैव, G₂ स्त्रीसधर्मश्च,

G₂ स्त्रीत्वधर्मा च; C₇ as in text. G₁ स सधर्मापविद्धश्च,
 G₂ M स्त्रीसधर्मापविद्ध (G₂ *त्त)श्च Cd implies text
 — ^d) B₂ धर्मायांना (for सर्वा) K₄ प्रदर्शक, D₄ *कै*,
 Cd as in text
 9 ^a) B₂ 4.6 ततस् (for तस्य) — ^b) G₂ (corrupt)
 दृष्टक्ष रूक्षतर बहु, M₁ रूक्षाक्षरयुत बहु Cd cites रूक्ष
 and रूक्षाक्षर (both as in text)
 10 ^a) B₂ D₂ तथा (for तस्य) K₂ D₁ (before
 corr) 4 *प्रतीकाशे — ^b) B₁ शुभे चायत (for स्वभावा
 यत) K₁ -विस्तर, D₂ लोचने (for -विस्तृते) K₁
 त्वभासयतविष्ट ते (sio) — ^c) B₁ भृश (for भूय*)
 S₁ क्रोधाभिताम्राते, D₂ D₁ s *भिताम्राक्षे, D₂ 4 *हि
 (D₄ *ति) ताम्रांत. S भूय कोपा (G₂ क्रोधा)स्सुसंरक्ते
 — ^d) K₁ s D₄ रक्त, D₂ रक्षो K₄ बभूव ह S सवभूव-
 तुरक्षि (G₁ *क्ष)णी
 11 ^a) D₄ s त्रिशिखां A few MSS भृ (or भ्र)कुटीं,
 D₄ s *टि. M₁ तस्य (for चास्य) — ^c) M₂ ललाटसस्था
 भ्रुकुटी — ^d) K₂ s D₂ s T₁ गगा (for गङ्गा)
 12 ^a) K₂ सदशतस्, K₂ त्रिदशतस्, M₂ सदशतश्, G₂
 दर्शयतश् T₁ G₁-s s M चास्य (for तस्य) G₄ दन्तान्सदश
 तस्यास्य — ^b) G₂ के वा, M₂ क्रोधाद् (for कोपाद्) — ^c)
 K₁ काल* (for सर्व*). — ^d) V₁ B₂ s s. s D₂ D₁-s
 जिघांसत, B₄ D₂ जिघसत (for दिधक्षत)
 13 ^a) = 17^a K₂ च (for तु) G₂ उत्पतन्नात्मवेगेन
 — ^b) S₁ K₁ B₁ D₄ s तरस्विन, V₁ यश*, G₂
 महास्वन (for मन*) — ^c) G₄ एव (for एव) B₁ D₁ s
 महाबुद्धिर्, M₁ *बाहु — ^d) K₁ (sup l. n) महासेनाम्
 [Cd n v all identify Mahāsena as Kārttikeya]

नातिचक्राम भीष्मस्य स हि वाक्यमरिंदमः ।
 समुद्धूतो घनापाये वेलाभिव महोदधिः ॥ १५
 शिशुपालस्तु संक्रुद्धे भीमसेने नराधिप ।
 नाकम्पत तदा वीरः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः ॥ १६
 उत्पतन्तं तु वेगेन पुनः पुनररिंदमः ।
 न स तं चिन्तयामास सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १७

ग्रहसंश्चाववीद्वाक्यं चेदिराजः प्रतापवान् ।
 भीमसेनमतिक्रुद्धं दृष्ट्वा भीमपराक्रमम् ॥ १८
 मुञ्चैनं भीष्म पश्यन्तु यावदेनं नराधिपाः ।
 मत्प्रतापाग्निनिर्दग्धं पतंगमिव वह्निना ॥ १९
 ततश्चेदिपतेर्वाक्यं तच्छ्रुत्वा कुरुसत्तमः ।
 भीमसेनमुवाचेदं भीष्मो मतिमतां वरः ॥ २०

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

K4 दृह (for हव)

14 ^a) G1 हीमस्य (for भी^a) — ^a) K1 D1 :
 गुरुणा (for गुरुणा) S गुरोर्वहुविधैर्वाक्यै Cv oites गुरोर्
 — ^a) T1 G4 क्रोध, G1 : कोप, M1 कोप B2 प्रणयम्
 (for प्रशमम्) S1 K1 : V1 D1 : प्रशममागमत्, S प्रशमन
 ययौ (for 'मागत')

15 ^a) K4 नातिक्रामत (for 'चक्राम'). — ^b) Ds T1
 Gs अरिंदम — Gs om (hapl) 15^a-17^b, Ds om
 15^{ad} — ^a) K1 : B2-3 समुद्धूतो; Ks 'द्धूते, K4 Dn (1)
 Ds 'द्धूतो, N1 V1 B2 Ds 'द्धूतो, T1 Gs 'द्धूतो; Cv as in
 text Ds (corrupt) समुद्धूतोघनाशाय

16 Gs om 16 (of v1 15). — ^a) S1 D1
 (before corr) M2 सक्रुद्धो, K4 सक्रुद्ध — ^b) S1 D1
 (before corr) भीमसेनो Ks : N1 V1 B1-3 Dn D1-3 :
 जनाधिप (B2 : Ds 'प, D1 'पा); B2 नराधिप; S (Gs om)
 परतपे (M2 महावले). — ^a) K1 नाकपयत् (for
 'कम्पत) T1 Gs महाबाहु; G1 : 4 M महावीर्य (for
 तदा वीर) — ^a) V1 B1 पौरुषेयु; D4 पारुषे स्वे (for
 पौरुषे स्वे) T1 Gs M महति स्थित, G1 : मतिमा (G1
 'मां) स्थित; G4 समवस्थित (for स्वे व्यव')

17 Gs om 17^{ad} (of v1 15) — ^a) K1 उत्पतत
 तु, Ks उत्पत्यत तु, Ds उत्पात त तु; T1 Gs उत्पपाताम्,
 G1 : 4 उत्पतप्राम (for उत्पतन्त तु) — ^b) S1 K1 : 4
 V1 D1 : अरिंदम, Dn Ds : Gs M2 'दम — ^a) S1 D4
 स न (by transp), N1 M2 न च; Ds भुदा — ^a) K1
 क्रुद्ध, B1 क्रुद्ध; B2 : 4 Ds क्रुद्धो (for क्षुद्र) Gs तथा
 (for यथा)

18 ^a) D4 ग्राहसश्च — ^b) B1 : शिशुपाल (for
 चेदि^a) D1 (marg sec m as in text) : तच्छ्रुत्वा
 कुरुसत्तम (= 20^b) — Gs om 18^{ad} — ^a) N1 V1 B2
 Dn Ds Gs अभि^a (for अति^a) — ^a) T1 Gs : मत्वा
 (for दृष्ट्वा) B2 D1 : G1 : भीमपराक्रम, Ds [अ]तुल-
 पराक्रम

19 ^a) B1 मुचेम Ks भीम (for भीष्म) T1 G1-3 :
 M यावच्च (for पश्यन्तु) G2 त मुचैनं भीष्म यावत्.
 — ^b) K1-3 यावदेते, K4 V1 B2-3 Ds सर्व एव B2
 जनाधिपा S पश्यतु (G4 पश्येत) वसुधाधिपा. — ^a)
 S1 D1-4 मद्यतापाद् (D1-3 'प) विनिर्दग्ध, K1 मद्यतापान्निना
 दग्ध, K2-4 V1 B1 : 4.5 Dn D1 : 3 : 3 मद्यभाव (Ks Ds
 'वाद्) विनिर्दग्ध, B2 : 3 मद्यभावाभिनि, T1 G4-5 मद्यतापेन
 नि, Gs मद्यभावेन नि, text as in N1 G1 : M (of K1)
 — ^a) Ks पततम् (for पतंगम्)

20 ^b) S1 K N1 V1 B2 Dn D1-3 श्रुत्वा तत्
 (K4 त) K1 कुरुत्तन (sic), Ds : कुरुसत्तम; T1 'मं;
 Gs 'मा. — ^a) K4 वर (for वर) — After 20,
 S ins (Cv glosses, of 2 41 1)

379* नैपा चेदिपतेर्दुर्द्विर्धया त्वाह्वयतेऽच्युतम् ।

भीमसेन महाबाहो कृष्णेऽस्य वधनिश्चयः ।

[(L 1) G1 : यदा त्वा, Gs यत्तामा (for यया त्वा).
 — (L 2) G2 : 3 : 3 M1 कृष्णस्य, G4 M2 कृष्णेऽस्य (for
 कृष्णेऽस्य) Cv oites विनिश्चय, of Sastri 2 43 22
 and our 2 41 1]

Colophon — Sub-parvan N (Ds marg, for
 D1 see below) शिशुपालवध, Ds Gs M1 राजसूय
 — Adhy name Gs भीमकोप, Gs M2 भीमाम्युत्थान.
 — Adhy no. (figures, words or both) K1
 (marg) D4 38, K2 Ds 40, Ks 39 (as in text),
 Dn 42, S 72 (G4 48) — S'loka no K2 : Dn
 M1 20

40

1 ^b) B1 क्षत्र, K1 : D1 : 3 : 3 S एव (for एव)
 — 1^{ad}=1 1142*, line 4 — ^a) K2 : N1 V1 B D1 :
 M2 रुरोद, Ks रराव, Dn (1) Ds ररास; M1 रुवाव (for
 रराव) K4 रराम च, Ds रुरोद च; D4 ननार्दन, Ds निनाद
 च (for ननाद च)

४०

भीष्म उवाच ।

चेदिराजकुले जातरूपक्ष एष चतुर्भुजः ।
 रासभारावसदृशं रुराव च ननाद च ॥ १
 तेनास्य मातापितरौ त्रैसतुस्तौ सवान्धवौ ।
 वैकृतं तच्च तौ दृष्ट्वा त्यागाय कुरुतां मतिम् ॥ २
 ततः सभार्यं नृपतिं सामात्यं सपुरोहितम् ।
 चिन्तासंमूढहृदयं वागुवाचाशरीरिणी ॥ ३
 एष ते नृपते पुत्रः श्रीमाञ्जातो महाबलः ।
 तस्मादस्मान्न भेतव्यमन्यग्रः पाहि वै शिशुम् ॥ ४

न चैवैतस्य मृत्युस्त्वं न कालः प्रत्युपस्थितः ।
 मृत्युर्हन्तास्य शस्त्रेण स चोत्पन्नो नराधिप ॥ ५
 संश्रुत्योदाहृतं वाक्यं भूतमन्तर्हितं ततः ।
 पुत्रस्नेहाभिसंतप्ता जननी वाक्यमब्रवीत् ॥ ६
 येनेदमीरितं वाक्यं ममैव तनयं प्रति ।
 प्राञ्जलिस्तं नमस्यामि ब्रवीतु स पुनर्वचः ॥ ७
 श्रोतुमिच्छामि पुत्रस्य कोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ।
 अन्तर्हितं ततो भूतमुवाचेदं पुनर्वचः ॥ ८
 येनोत्सङ्गे गृहीतस्य भुजावभ्यधिकाबुधौ ।

C 2 1502
B 2 43 9
K 2. 06 9

2 ^{ab}) D₁ त्रैसतुस्, D₄ ५ त्रसतुस् K₁ ३ सह बांधवै, K₈ सहबांधवौ, K₄ तौ च बांधवौ (for तौ सवा) S तेन शब्देन विव्रस्ता पितर (G₁ ३ M विव्रस्तौ पितरौ) सहबांधवा (M वै.) — *) B₈ ४ विकृतं K₁ तच्च तद्, K₄ N₁ V₁ D_n D₈ तस्य तौ, D₁ तत्त्वतो, D₈ चास्य तद्, D₈ तच्च तं, G₁ ३ तच्च ते, G₈ तच्च वै, G₄ तत्त्वतो (for तच्च तौ). — ^a) D₂ ३ T₁ G₁ ३ M [अ]कुरुता; G₂ कुरुते (for कुरुता)

3 ^a) S₁ K₂ D₄ सभाया, G₂ सभार्यान् S तु नृपं (for नृपतिं) — ^b) K₁ सामान्य, K₂ समाल्य, K₄ सामाल्ये — ^c) S₁ चिन्तासंपूर्ण; D₄ चोतासमूढ (corrupt), T₁ G₈ चिन्ताविमूढ; G₈ चिन्तासमूढ. — ^d) = 1 69 28^d, 114 5^d, 28^b, 115 17^d, etc, etc. D₄ शरीरिणे

4 ^a) D₈ नृपते K₄ T₁ G₁-३ पुत्र — ^b) K₄ बलाधिप, D_n (1) D₈ बलाधिक (for महाबल). — K₄ om (hapl) 4^a-5^d — ^c) D₈ ते भव्यम् (for भेतव्यम्) — ^d) N₁ अग्रतः; S (except G₄ ३) अन्यग्रं (for अन्यग्र). S पात्यता शिशु (for पाहि वै शिशुम्).

5 K₄ om 5, M₂ om 5^{ab} (for K₄ of. v 1 4) — ^a) K₂ वालस्य; B₁ ३ ३ D₈ ३ मृत्युर्वै, G₄ मृत्यु स्याद्; G₈ मृत्युत्व (for मृत्युस्त्वं) S₁ D₄ तदैवैतस्य मृत्युर्वै; K₁ न च वै मृत्युरस्य त्व, K₈ न च वैतस्य कालस्त्व, N₁ M₁ न च वैतस्य मृत्युस्त्व; V₁ B₄ D_n न च वैतस्य मृत्युर्वै, G₁ ३ न वै चैतस्य मृत्युस्तु — ^b) G₄ अकाल; G₈ न काल (for न काल) B₁ पर्यवस्थित, B₂ D₁ ३ पर्युप, G₄ प्रत्युपस्थिते — M₁ om. 5^{cd} — ^c) V₁ B₁ ३ ४ D₂ यक्ष, D₁ योस्य (for मृत्युर) S₁ D₈ मृत्युर्हि तस्य (D₈ नास्य) शस्त्रेण, B₈ ३ ३ D₈ यक्ष शस्त्रेण हतास्य, D₄ मृत्युर्होतस्य शस्त्रेण, S (M₁ om) एतस्य मृत्युरूपम् — ^d) D₄ स वो, D₈ न चो

(for स चो) B₁ D₁ ३ om च B₂ नराधिप; D₁ *प T₁ G₈ ३ ३ शस्त्रेणैव हनिष्यति, G₁ ३ ४ M₂ चक्रेणैव वधि (M₂ हनि)ष्यति

6 G₈ om. 6^a-7^b — ^a) K₁ D₈ संश्रुत्वा, S (G₈ om) तच्छ्रुत्वा (for संश्रुत्य) D₈ व्याहृत, G₈ [उ]पहितं (for [उ]दाहृतं) — ^b) S₁ B₁ ३ D₁ ३ तदा, D₄ नृप (for तत्) K₄ V₁ B₁m ३-३ D₈ ३ S (G₈ om) भूतेनांतर्हितेन वै (T₁ G₈ ४ ३ M₁ सा, G₁ ३ M₂ स) — ^c) K₂ स्नेहाभिसंप्राप्ता, G₄ स्नेहेन सतप्ता

7 G₈ om 7^{ab} (of v 1. 6) — Before 7, B₂ ४ ins श्रुतश्चा उ — ^a) D₄ एदेनम् (sic), G₂ यदेनम् (for येनेदम्) S₁ निर्मित; G₈ ईदृश (for ईरित). — ^b) S₁ D₄ M₁ [इ]म, K₁ B₈ [ए]व, K₄ N₁ B₂ D_n D₈ [ए]त्त, B₈ T₁ M₂ [ए]न, D₈ ३ [इ]द, G₈ [ए]त्तद्, G₈ [इ]य (for [ए]व) — ^c) D₄ स्वा (for त) — ^d) S₁ D₄ मुनिर् (for पुनर्) — After 7, N ins

380* यायातथ्येन भगवान्देवो वा यदि चेतर ।

[K₄ D_n D₂ ३ यथातथ्येन, D₄ यथा तथ्य तु. K₁ D₈ चेतर]

— On the other hand, S ins (Cv glosses) after 7

381* महद्वलं महद्भूतमित्युक्त्वा पुनस्तत्तम् ।

[M₂ महाभूतम् (for महद्भूतम्) M₂ इत्युक्ते T₁ G₈ ३ पुनस्तत्तम्]

8 ^a) S तत्त्वेन (for पुत्रस्य) — ^b) B₁ को वा (for कोऽस्य) — K₈ om 8^a-9^b — ^c) S₁ K₄ D_n D₈ अंतर्भूत (for *हितं) B₈ वृत्तम् (for भूतम्) S₁ इदं वच, K₂ वच पुन (by transp) S ततस्ते ख (T₁ M₁ खे) चैरेभ्यैरुत्तर समुदाहृत

C 2 1503
D 2 43 10
E 2 66 10

पतिष्यतः क्षितितले पञ्चशीर्षाविचोरगौ ॥ ९
तृतीयमेतद्दालस्य ललाटस्थं च लोचनम् ।
निमज्जिष्यति यं दृष्ट्वा सोऽस्य मृत्युर्भविष्यति ॥ १०
व्यक्षं चतुर्भुजं श्रुत्वा तथा च समुदाहृतम् ।
घरण्यां पार्थिवाः सर्वे अभ्यगच्छन्दिदृक्षवः ॥ ११
तान्पूजयित्वा संप्राप्तान्यथार्हं स महीपतिः ।
एकैकस्य नृपस्याङ्गे पुत्रमारोपयत्तदा ॥ १२
एवं राजसहस्राणां पृथक्त्वेन यथाक्रमम् ।
शिशुरङ्गे समारूढो न तत्प्राप निदर्शनम् ॥ १३

ततश्चेदिपुरं प्राप्तौ संकर्षणजनार्दनौ ।
यादवौ यादवीं द्रष्टुं स्वसारं तां पितुस्तदा ॥ १४
अभिवाद्य यथान्यायं यथाज्येष्ठं नृपांश्च तान् ।
कुशलानामयं पृष्ट्वा निपण्णौ रामकेशवौ ॥ १५
अभ्यर्चितौ तदा वीरौ प्रीत्या चाभ्यधिकं ततः ।
पुत्रं दामोदरोत्सङ्गे देवी संन्यदधात्स्वयम् ॥ १६
न्यस्तमात्रस्य तस्याङ्गे भुजावभ्यधिकावुभौ ।
पेततुस्तच्च नयनं निममज्ज ललाटजम् ॥ १७
तद्दृष्ट्वा व्यथिता त्रस्ता वरं कृष्णमयाचत ।

9 Ks om. 9^{ab} (of v l. 8) — ^a) Dn (1) Ds यस्य (for येन) K1 Ds S (except Gs) येनोत्सङ्ग, K2 येनत्सङ्ग (sic) Cv apparently as in text — ^b) K1 स अस्य; Gs अपि, Cv अभि- (as in text) — ^{cd}) S पति (G1.2 भविष्यतस्तु सं (G4 तौ) भग्नौ सोस्य मृत्युर्भविष्यति (Cv oites most of this), of 10^d

10 Gs om 10 — ^{ab}) K4 B4 Dn Ds तु (for च) S (Gs om) यस्यो (M1 येनो)त्सङ्ग (G1.2 'गे)गृहीतस्य तदेवाक्षि (T1 तदेवार्थि, G1.2 तथैवाक्षि)ललाटज — ^c) Gs निममृष्यति T1 संदष्टो; G1.2 M ससृष्टे; Gs संदिष्टे, Gs सहष्टे (for य दृष्ट्वा)

11 ^a) D1 अक्ष, D2 व्यक्ष्यं — ^b) S एतच्च (for तथा च) — ^c) Ś1 D1.2 घरण्या, K1 घरिण्यां, K4 Dn (1) Ds पृथिव्यां (for घरण्यां) — ^d) Ś1 Ks B2.2.2 Ds-2 ह्यभ्य (Ś1 B2 D4 'भ्या'गच्छन्; K1 B1 चाम्य, N1 V1 Dn Ds अभ्या, B1 ह्यन्व, D1.2 ह्यस्य गं; S तन्नागं (T1 Gs तन्न गं; Gs यन्नागं) (for अभ्य, as in Ks 4 only!)

12 ^b) S यथार्हं प्रतिपूज्य च (G1.2 'पूजितान्) — ^c) S (except G1.2) नृपस्यां — ^d) K1.2 N1 D4 S (except G1.2) तत्त (for तदा)

13 ^a) D1 एव (for एव) D2 राजन् (for राज) — ^c) G2 शिशुम् Ś1 B1 अक (for अङ्गे) G2 'रूढ (for 'रूढो) — ^d) G1.2 तत्त (by transp) K1 प्राप्ति- (for प्राप) — After 13, K4 V1 B D (except D4.2) T1 G1-2 ins

382* एतदेव तु श्रुत्वा द्वारवत्यां महानलौ ।

[B1.2 D1.2 च, G1.2 हि (for तु) B1.2 D1.2 महाक्षयं, Gs द्वारकार्या (for 'वत्यां)]

14 ^a) Ś1 Dn1 Ds G1.2 ततश्चेदिपुरीं; K4 'पुरि; B1 चेदिराजपुरं; Dns D4 ततश्चेदिपुरि D1 ततश्चेदिपु संप्राप्तौ — ^c) T1 दृष्टी (for द्रष्टुं). G2 यादवैर्गौ तदा दृष्ट्वा — K4

om 14^d-15^a, G2 om 14^d-15^a — ^a) Ks N1 V1 B1.2.2 Dn D1.2.2 तौ (for तौ) Ś1 मुदा, B2 D1.2 T1 Gs-2 M तत्त (for तदा) — After 14, B1 ins

383* पितृस्वसारं तो दृष्ट्वा समाश्रय्य महाभुजौ ।
while T1 G1.2-2 M ins (Cv oites parts)

384* तौ दामघोष राजानमभिवाद्य यथाक्रमम् ।

[G4 दमघोष तु, Gs तौ दमघोष (for तौ दाम')]

15 K4 om 15^a, G2 om 15^{ab}, Gs om (hapl) 15^a-16^b, Gs om 15^{ab} (for K4 G2 of v l 14) — ^a) D1.2 'न्योन्यं, G4 'न्याय्य (for 'न्याय) — ^b) K4 प्राप्तं तेन, V1 B2.2.2 Ds.2 यथावृद्ध; B1.2 Dn Ds T1 G1.2.2 M2 यथाश्रेष्ठं (T1 M2 'ष्ट, G4 'ष्टान्) K1.2 स (K2 च) च नृपं; Ks च२ नृप; K4 B1 Dn (1) नृप च ता, B2 Ds.2 नृपास्तु तान्; Ds (corrupt) च त च तां, G2 च तान्नृपान् — ^c) T1 Gs.2 'मयौ, G4 'मयो (for 'मय) K1 D1 Gs दृष्ट्वा, G4 दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) — ^d) G2 निष्णातौ, some MSS निप (K1 'पि)णौ (for निपण्णौ)

16 Gs om 16^{ab} (of v l 15) — ^a) Ś1 B1.2 om Ds सा (B2m सो)भ्यर्च्य तौ, K1 सोमर्हतौ; K2 सा चाम्यर्च्य; Ks समर्चितौ, N1 V1 B2 Dn अभ्यर्च्य तौ, B2 सोम्यर्चितौ; Ds साम्यर्चितौ, T1 G1.2-2 M स्वभ्यर्चितौ — ^b) D1 क्षित्या (m प्रीत्या as in text). K2 चाप्य (for चाम्य) Ś1 B1.2 D1.2.2 तदा (for तत्त) — ^c) B2-2 Ds.2 दामोदरस्यार्क; D4 च सोदरोत्सङ्ग — ^d) K1.2 B2.2.2 Ds.2 सन्यदधत् (K1 'धे); B2 Ds.2 सा न्यदधात् (Ds 'धत्); T1 Gs.2 सा (Gs वा) सन्यधात् (for सन्यदधात्) B2 यादवी न्यदधात्स्वयं

17 ^a) K1 'मात्रस्य (for 'मात्रस्य) — ^b) K1 अस्या; K2 तस्या; D2 अप्य (for अभ्य) — ^c) K1 तत्र; G4 त च (for तच्च) — ^d) K2 Gs.2 निमज्जत, K4 नामज्जत; B D (except D4) न्यमज्जत, Gs.2 निर्ममज्ज (Gs 'ज्जत्)

ददस्व मे वरं कृष्ण भयार्ताया महाभुज ॥ १८
 त्वं ह्यार्तानां समाश्वासो भीतानामभयंकरः ।
पितृष्वसारं मा भैषीरित्युवाच जनार्दनः ॥ १९
 ददानि कं वरं किं वा करवाणि पितृष्वसः ।
 शक्यं वा यदि वाशक्यं करिष्यामि वचस्तव ॥ २०
 एवमुक्ता ततः कृष्णमब्रवीद्यदुनन्दनम् ।
शिशुपालस्यापराधान्क्षमेथास्त्वं महाबल ॥ २१

कृष्ण उवाच ।
 अपराधशतं क्षाम्यं मया ह्यस्य पितृष्वसः ।
 पुत्रस्य ते वधार्हाणां मा त्वं शोके मनः कृथाः ॥ २२

भीष्म उवाच ।
 एवमेव नृपः पापः शिशुपालः सुमन्दधीः ।
 त्वां समाह्वयते वीर गोविन्दवरदर्पितः ॥ २३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

18 *) K₂₋₄ B₂ s s D (except D₂) S (except G₁₋₂) तं (for तद्) S₁ K_{1,2} व्यधितास्, G₂ व्यधिता (for व्यधिता) S₁ K₂ N₁ D₄ तत्र, K₂ S देवी, B₁ साथ, B₂ D₁ s सा तु, B₂ माता (for ब्रह्मा). — *) K₂ देवी, T₁ पर (for वरं) — *) V₁ B₂₋₃ D₂ s प्रयच्छ (for ददस्व). K₂ s कृष्ण वरं (by transp.). — *) K₄ समयात्; B_{2,4} s G₂₋₃ भयार्तायै, D₄ *र्ताय, T₁ G₁ *र्तां वै. K₄ D₄ महाभुज.

19 *) K₁₋₃ B₂ D₂ s om हि D₄ ह्यात्ताना — *) S₁ K₄ N₁ B_{1,2} s D_n D₁ s s s अभयप्रद (B₁ *द). — After 19^{ab}, N ins.

385* एवमुक्तस्तव कृष्णः प्रोवाच यदुनन्दन ।
 [Cf. 21^{ab} S₁ D₄ तदा, K₄ तथा (for तत) K N₁ D_n D₄ s तो (K₄ त्व) ब्रवीद् (for प्रोवाच)]
 — V₁ B₂ s s D₁ s cont.

386* स तं ब्रह्मं ततो हृष्टा समाश्वास्य महाभुजः ।
 [V₁ ततस्तु ता, B₂ ततस्तर्ता (for स त ब्रह्म) -]
 On the other hand, G₂ ins after 19^{ab}

387* श्रुत्वा पितृष्वसुर्वीर्यं भक्तानामभयप्रद ।
 — *) N मा भैस्त्वं (V₁ B₂ s D₂ s भैषीद्) देवि (S₁ D₄ भीरु; K₄ D₁ देवी) धर्मज्ञे न मत्तोस्ति (K₁ मत्तो नास्ति) भय तव

20 *) K V₁ B₁ s D S (except M₂) ददामि K₁ D₂ s S किं (for कं) K₄ V₁ D_n D₂ किं च (D₂ चि), T₁ G₁ s तेन, G₂₋₃ M देवि (for किं वा) — *) B₁ D_{1,2} करोमि च; S किं वा कार्यं (for करवाणि) S₁ पितृष्वसु — *) K₁ D₁ वाक्य, D₄ शक्यं (for शक्यं) K₄ वाशक्य, D₄ वा वाक्य — *) T₁ G वरं, M₂ मियं (for वचस्) K₂ परंतपे (for वचस्तव)

21 *) S₁ D₁₋₃ G₂ एवमुक्त्वा D₂ वच (for तत) B₂₋₃ D₂ s [अ]ब्रवीद् (for ततः), and तत सा यदुनन्दन

(B_{2,4} s *नंदिनी). — *) B₂₋₃ D₂ s शिशुपालापराधास्त्वं, S क्षमस्व शिशुपालस्य — *) B_{1,2} s D_{1,2} क्षमेथाः पुरुषोत्तमः; V₁ B₂ s D₂ s क्षमेथा यदुनन्दन, S अप (G₁ s [अ]प्यप) राधं महाबल — After 21, N ins.

388* मत्कृते यदुशार्दूल विद्धेनं मे वर प्रभो ।
 [S₁ B₂ s D₂ [ए]त मे, K₁ s N₁ V₁ B_{1,2} s s [ए]तमे, D₂ s [ए]तस्य (for [ए]त मे) K₂ s विभो (for प्रभो)]
 — On the other hand, S ins after 21:

389* इत्युक्तं पुण्डरीकाक्षः प्रत्युवाच महाबल ।
 [G₂ *यथा (for *वल) G₂ भगवान्भूतकृतदा (for the post half.)]

22 K₂ G₂ om the ref. — *) S₁ K B_{2,4} s D₁ s (both before corr) s M₂ क्ष (K₂ क्षे) शर्म; N₁ क्षात, D₂ क्षय्य (for क्षाम्यं) — *) K₁ मयेहास्य, K₄ मया यस्य, T₁ G_{1,4} s स मया (T₁ *धा) वै, G₂ s समयो वै, G₂ इत्युवाच; M₁ समयाद्वै, M₂ समयेन (for मया ह्यस्य) S₁ D₄ पितृष्वस, G₂ पितृष्वसु — *) G₂ पुत्र तेपा, G₂ पुत्रस्य त्वं K₁ (by corr.) s s N₁ B₁₋₄ D (except D₁) T₁ G₂₋₃ वधार्हस्य; V₁ वरार्हस्य Cd वधार्हाणा as in text (gloss वधहेतुता), Cn also apparently as in text! — After 22, M₁ ins

390* एवमेतत्पुरावृत्तं शिशोवस्मिन्नुकोदर ।
 M₁ cont T₁ G M₂ ins after 22 (replacing 23^{ab})

391* स जानन्नात्मनो मृत्यु कृष्ण यदुसुखावहम् ।
 23 S om. 23^{ab} (with the ref. of 391*) — *) K₄ अथ, V₁ B₂ एव (for एष) S₁ D₄ महीपाल (for नृप पाप) — *) K₁ s s [अ]ज्यप, K₂ N₁ (! see Addenda) D_n स, V₁ B₂ s D₂ s [अ]ति, B₁ s s s D₁ s हि (for सु) — *) S₁ D₄ त (for त्वा) D_n s D₂ *ह्वयते, Cd *ह्वयते (as in text) S₁ D₄ वीरो, N₁ V₁ B₂₋₃ D₂ s s भीम (for वीर) S तेन त्वामा (G₄ *म)-

भीष्म उवाच ।

नैपा चेदिपतेर्बुद्धिर्यया त्वाह्वयतेऽच्युतम् ।
नूनमेप जगद्भर्तुः कृष्णस्यैव विनिश्चयः ॥ १
को हि मां भीमसेनाद्य क्षितावर्हति पार्थिवः ।
क्षेमं दैवपरीतात्मा यथैप कुलपांसनः ॥ २
एष ह्यस्य महाबाहो तेजोशश्च हरेर्ध्रुवम् ।
तमेव पुनरादातुमिच्छत्पृथुयशा हरिः ॥ ३

येनैप कुरुशार्दूल शार्दूल इव चेदिराट् ।
गर्जत्यतीव दुर्बुद्धिः सर्वानस्मानचिन्तयन् ॥ ४
वैशंपायन उवाच ।
ततो न ममृषे चैद्यस्तद्धीष्मवचनं तदा ।
उवाच चैनं संक्रुद्धः पुनर्भीष्ममथोत्तरम् ॥ ५
शिशुपाल उवाच ।
द्विपतां नोऽस्तु भीष्मैप प्रभावः केशवस्य यः ।

द्वये (T₁ G₁ ४ M₂ 'य') चैषो — 'य) K₁ २ D₁ 'यल'
(for 'वर')

Colophon om in K₄. — Sub-parvan. Ś₁ K₁—B
D₁—s २ शिशुपालवध, D_n D₁ G₂ राजसूय; M₁ राजसूय
and शिशुपालवध — Adhy name D_n शिशुपालचरित,
G₂ शिशुपालोत्पत्ति; M₂ शिशुपालवृत्तान्त — Adhy
no (figures, words or both) K₁ (marg) २ D₁ 40
(as in text), K₂ D₂ 41, D_n 43, S 73 (G₁ 49)
— S'loka no K₂ D_n D₁ २ M₁ 25, K₂ 23, T₁ 26.

41

1 Occurs first (with v 1) in S as 379* (of v 1
2 30 20), and is repeated here — K₂ चैष उ'
— 'य) D_n D₂ नष्टा (for नैपा) K₄ D₂ G₂ २ चेदिपते
— 'य) Ś₁ K₁ B₁ यया, G₂ ययम् (for यया) B₁
चाह्वयते; D_n D₁ त्वाह्व; D₂ २ ह्याह्व; G₂ (by corr)
'ह्वयसे, G₄ त्वां ह्वयते; G₂ आह्व B₂ [S] च्युत — 'य) K₄
V₁ B₂ D₂ २ अस्य, G₂ एव (for एष) B₁ २ ४ D₁ २
'दातु (for 'दधु) T₁ G₂ M₂ भीमसेन महाबाहो (as in
379*) — 'य) K₄ V₁ B₂ D₁ (before corr) २ २ २ T₁
G₂ २ M₂ Cd [ए]व (for [ए]व) K₂ विपर्ययु, M₂
विनिश्चित; Cd as in text

2 D₂ om 2 — 'य) Ś₁ [ए]न, D₁ [ह]म (for
मा) D₂ 'सेनोद्य, T₁ G₁ २ ४-२ 'सेना (G₂ 'सेनो)न्य (for
'सेनाद्य) G₂ को भीम भीमसेनान्य — 'य) S क्षेप्तुम्
(for क्षिताव्) Ś₁ पांश्व (for पार्थिव) — 'य) K₂ देव;
K₄ V₁ B₂—D_n D₂ काल (K₄ एकाल'), N₁ D₂ २ एव,
D₁ एव, Cd as in text S क्षितावेध (G₁ २ क्षितावय; G₂

क्षता चैव; G₄ क्षितौ चैव) परी — 'य) D₂ तया (for
यया) Ś₁ K₁ २ D₁ [अ]य; G₂ [ए]व (for [ए]व)
K₁ 'पासुन, V₁ 'पासुल; B₁ २ २ 'पाशल

3 'य) B₁ सैषो ह्यस्य, G₂ एषोप्यस्य (for एष ह्यस्य) Ś₁
K₁ ४ G₂ महाबाहोय, K₂ N₁ V₁ B D (except D₂)
'बाहुस् — 'य) Ś₁ K₁ D₁ तेजोश स, K₂ २ 'शस्त्र; K₄
तेजोरास्य; B₁ तेजोश सं, D_n (conflated) तेजोश (श्च)स्य,
D₂ २ G₁ २ Cn 'शस्य, D₂ 'श स्त्र (for 'शश्च) K D₂ G₁
हरिर (for हरेर) T₁ ध्रुव — 'य) K₂ स्वमेव, K₂ स्वय
च, N₁ T₁ G₂ तमेव K₂ पुनरायातुम्, B₁ D₁ २ ससुपा
दातुम् — 'य) V₁ B D₁ २ ऐच्छत् V₁ विभु (for हरि)
Ś₁ D₁ इच्छ (D₁ 'च्छे)क्षेप जगत्प्रभु; K₁ इच्छपुरुषवशाविभु-
(slo); K₂ २ इच्छत्सु (K₂ 'स्यु)हयशा विभु, K₄ इच्छत्सु-
रसा भुवि; N₁ ऐच्छदुःखशा हरि, D_n (1) D₂ इच्छत्सुत तथा
विभु; D₂ २ ऐच्छत्प्रिययशा विभु, S कुरतेत्र (M₂ 'य)
मतिं हरि (G₂ 'रि) Cn oitos ऐच्छत् and हरि

4 'य) T₁ G₁—M₁ तेनैव; G₂ येनैव, G₂ तेनैप, M₂
तेनैव (for येनैप). — G₂ om 4th — 'य) G₁ गच्छति
(for गर्जति) Ś₁ D₁ २ गर्ज (Ś₁ 'क्ष)तीव सुदुर्बुद्धि, K₂ स
गर्जतीव दु' — 'य) D₁ G₁ २ अचित्तयत् K₂ दोषान्सर्वान्
चित्तयत्

5 'य) D₁ ततो मम मृधे चैव — 'य) Ś₁ N₁ D₁ हदा,
K₁ हृदि, S पुन (for तदा) — 'य) Ś₁ D₁ चैव (for
चैनं) D₂ स क्रुद्ध T₁ G₂—२ उवाचेद सुसक्रुद्ध (G₂ 'द्ध)
— 'य) K₄ D₂ यथोत्तर (for अथो) S स भीष्म पुनरुत्तर
(G₁—२ 'म)

6 Ś₁ K₁ २ N₁ D₁ २ G₁ २ M₂ om the ref, B₁
reads it in marg — 'य) B₁ सोस्तु (for नोऽस्तु) K₁
(sup in) २ २ [ए]क (for [ए]व) — 'य) K₁ ४ G₂
प्रभावं K₂ B₁ केशवात्सदा; G₂ कर्कशस्य य' K₂ D₁ च,

यस्य संस्तववक्ता त्वं वन्दिवत्सततोत्थितः ॥ ६
 संस्तवाय मनो भीष्म परेषां रमते सदा ।
 यदि संस्तौपि राज्ञस्त्वमिमं हित्वा जनार्दनम् ॥ ७
 दरदं स्तुहि बाह्लीकमिमं पार्थिवसत्तमम् ।
 जायमानेन येनेयमभवद्धारिता मही ॥ ८
 वङ्गाङ्गविषयाध्यक्षं सहस्राक्षसमं बले ।

स्तुहि कर्णमिमं भीष्म महाचापविकर्षणम् ॥ ९
 द्रोणं द्रौणिं च साधु त्वं पितापुत्रौ महारथौ ।
 स्तुहि स्तुत्याविमौ भीष्म सततं द्विजसत्तमौ ॥ १०
 ययोरन्यतरो भीष्म संक्रुद्धः सचराचराम् ।
 इमां वसुमतीं कुर्यादशेषामिति मे मतिः ॥ ११
 द्रोणस्य हि समं युद्धे न पश्यामि नराधिपम् ।

C 2 1532
B 2 44 14
K 2 67 14

G₂ यं (for यः) — *) G₈ ससिद्धिं (for संस्तव) K₁
 च (for त्वं) G₁ यस्य संस्तववात्तत्त्वः; G₂ यस्य सस्तरयन्वा
 त्वं — *) Some MSS वदिवत् K₂ Dn¹ 'तो स्थित',
 T₁ 'तोत्थित', G₈ 'तोत्थितं (for 'तोत्थितः)' D₂ बंदीव
 सततोत्थितं

7 *) V₁ B₂-s D₈ s Cn सस्तवे च मनो; T₈ G₈-s 'वो
 (G₈ 'वे)यमहो (G₄ 'तो), C_v as in text. G₂ न मे (for
 मनो) K₁ बुद्धि; T₁ भीष्म (for भीष्म) — *) Dn¹
 (before corr) परमे, Dn₂ परमं (for रमते) K₄ B₂ s
 Dn D₈ यदि, V₁ B₂ s s D₂ s s तव, D₁ न वा, G₁ तदा;
 G₂ मन (for सदा) — G₈ om. 7°-9° — *) K₂ V₁
 Dn D₁m s m s तदा, K₄ सदा (for यदि) N₁ B₁
 संस्तुहि; S मां (G₄ M [इ]मान्) स्तुहि (M₁ स्तौपि, M₂
 स्तौहि) — *) S₁ D₄ इमान्, G₈ सम (for इम) K₁
 D₁ s s हत्वा (D₄ [before corr] हुत्वा); G₈ भित्वा, Cn
 as in text (gloss दधाते) D₈ मा स्तवेम जनार्दन

8 G₈ om 8 (of v l. 7). — *) K₁ हरदं; K₂ s D₈
 S (G₈ om) C_v वरद (for द) K₈ त्व हि, K₄ स्तुति
 (for स्तुहि) K₄ बाह्लीकम्; D₄ बाह्लीकम् — *) G₁ मम,
 G₂ इदं (for इम) — *) K₂ D₁m Cd np यजमानेन
 (Cd gloss यागशीलताप्रतिपादनार्थं, Cn gloss ऋत्विग्भ्यो
 दिस्सता etc), Cn as in text D₈ येनायम् (for ये-
 नेयम्) — *) B₁ D₄ चारिता, Cd दारिता (as in text)

9 G₈ om 9^{ab} (of v l. 7) — *) K₂ [च]गाग-
 मगधाध्यक्षं, K₈ त्व गगा(ग) सर्वांगविषयाध्यक्षं,
 B₁ s s D₁ s त(B₄ अ)थांगविषयाध्यक्षं, G₁ s C_v सर्वांगविं
 G₂ स सर्वा विं, G₈ वंकांकविं — *) K₂ बलौ; B₈ बल
 (for बले) — *) K₈ कर्मम् (for कर्णम्) G₈ महाभागं
 (for इमं भीष्म) — *) K₈ महाचापविकर्षणः; V₁ B₂-s
 D₈ s वरं सर्वेष्वनुष्मता, T₁ G₈ s महाचापविचक्षणः; G₈ भीष्म
 प्रवदता वर — After 9, N (except K₂, S₁ N₁ D₄ om.
 lines 1-2) S (om lines 3-4) ins (C_v glosses
 lines 1-2)

392* यस्येमे कुण्डले दिव्ये सहजे देवनिर्मिते ।
 कवचं च महाबाहो बालार्कसदृशप्रभम् ।

वासवप्रतिमो येन जरासधोऽस्तितुजयं ।

विजितो बाहुयुधेन देहभेदं च लम्बित ।

[Lines 1-2 on marg in B₁ D₈. — (L 1) K₄
 यस्य मे, B₈ G₈ M यस्यैते, T₁ G₈ यस्तु ते, G₁-4 C_v यस्य ते
 D₁ s देवसंमिते, T₁ G₁-s प्र(G₁ s च)ददौ तदा (for देवनिं)
 K₁ s वासवाय ददौ योय सहजे कर्णकुण्डले (K₁ कुण्डलोत्तमे)
 — (L. 2) K₄ B₈ D₂ च महाबाहोर्, G₈ सहज चास्य T₁
 G₁-s M₂ उत्कृत्य कवच (G₈ सदृश) चागात् (M₂ चांगे) (for
 the prior half) G₈ 'सदृश प्रभु, M₂ 'समतेजसं, C_v
 (apparently) 'शारद शुभ (?) (for 'सदृशप्रभम्) K₁
 उत्क्षिप्य भाग सहसा स केन सदृशो बले, K₈ उत्कृत्य चाग तरसा स
 केन ददृशे बली — (L 3) K₈ s वासवो (for 'व-) D₁ s
 [s]पि (for स्ति). ❧ Cd येन विजितस्तु स्तुहीत्यन्वयं । ❧
 — (L. 4) D₈ s निजितो (for विजितो) K₄ देह भेद च,
 B₁ s देहभेदश्च, Dn¹ 'भेदे'च B₁ लक्षित, D₄ लवित (for
 लम्बित)]

— G₈ ins here a corrupt line

393* स्तुहि भीष्मबाहू वीरौ च भुवि [वि]श्रुतौ ।

10 *) K₈ D₈ T₁ द्रोण (for द्रोणं) A few MSS
 द्रोणिं K₄ साधो (for साधु) — *) G₈ पितृपुत्र; G₄
 पितृपुत्रौ, G₈ पित्रा पुत्रौ T₁ G₈ परतप (for महारथौ)
 — *) K₂ स्तुत्वा विमौ, K₄ Dn (l) D₁ 'त्यावुमौ (for
 'त्याविमौ) S₁ भीष्मौ, D₄ भीष्मं, G₂ भीम (for भीष्म)
 11 *) S तयोर् (for ययोर्) K₈ corrupt, D₁ s
 'तमो, S 'तर (M₂ 'तम) (for 'तरो) G₈ भीष्मो — G₁
 ins 12^a before 11^b, while G₂ reads 12^a instead of
 11^b — T₁ G₈-s M om (hapl) 11^b-12^a — *) S₁
 K (except K₈) D 'चरं (for 'चराम्) — *) S₁ कुर्याम्,
 V₁ B₂-s D₈ s हन्याद् (for कुर्याद्) — *) K₁ s Dn D₈
 निशेषाम्, G₁ अशेषाद् Cd implies अशेषाम् (as in text)

12 T₁ G₈-s M om 12^{ab} (of v l. 11) G₁ s
 read 12^{ab} after passage No 23 of App I — *)
 K₄ समो (for सम) K₈ भीष्म (for युद्धे) S₁ D₄
 transp समं युद्धे and न पश्यामि B₁ D₁ s जनाधिप,
 G₁ s धनुर्धर (for नरा) — G₁ s om 12^a — *) S₁

अश्वत्थामस्तथा भीष्म न चैतौ स्तोतुमिच्छसि ॥ १२
 शल्यादीनपि कस्माच्च न स्तौपि वसुधाधिपान् ।
 स्तवाय यदि ते बुद्धिर्वर्तते भीष्म सर्वदा ॥ १३
 किं हि शक्यं मया कर्तुं यद्वृद्धानां त्वया नृप ।
 पुरा कथयतां नूनं न श्रुतं धर्मवादिनाम् ॥ १४
 आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्तवः ।
 अनाचरितमार्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् ॥ १५
 यदस्तव्यमिमं शश्वन्मोहात्संस्तौपि भक्तितः ।

केशवं तच्च ते भीष्म न कश्चिदनुमन्यते ॥ १६
 कथं भोजस्य पुरुषे वर्गपाले दुरात्मनि ।
 समावेश्यसे सर्वं जगत्केवलकाम्यया ॥ १७
 अथ वैपा न ते भक्तिः प्रकृतिं याति भारत ।
 मयैव कथितं पूर्वं भूलिङ्गशकुनिर्यथा ॥ १८
 भूलिङ्गशकुनिर्नाम पार्श्वे हिमवतः परे ।
 भीष्म तस्याः सदा वाचः श्रूयन्तेऽर्थविगर्हिताः ॥ १९
 मा साहसमितीदं सा सततं वाशते किल ।

K4 V1 D (except D1-3) नाश्व* (for अश्व*) K4 V1
 Dn Ds सम (for तथा). Ds भीष्म* — ^a) For G1 2,
 of v.l 11 S1 Ks.4 Dn Ds च तौ; K1 चैन; V1 B
 (except B2) Ds चेमौ, S च स* (for चैतौ) K4 Gs
 *मिच्छति — After 12^{ad}, K4 V1 B D (except Ds) S
 ins a passage given in App I (No. 23), which
 in G1.2 is followed by 12^{ad}

13 ^a) S शल्यप्रभृतिकान् किं (T1 Gs हि) त्व (Gs च)
 — ^b) Ds.5 मनुजा* (for वसुधा*) — ^{ad}) V1 स्तवे ते
 यदि वै बुद्धिर् (for *) T1 Gs-8 M1 मन्यते (for वर्त*)
 K2 भरतर्षभ (for भीष्म सर्वदा) D1 सर्वश (for *दा)
 S1 स्तवाय वर्तते बुद्धिर् यदि ते भीष्म ते सदा

14 ^a) Ks तु; Ms नु (for हि) K1-3 transp
 शक्य and कर्तुं Gs [अ]शक्य (for शक्यं) K4 अय
 (for मया) K4 [अ]कर्तुं (for कर्तुं) D1 किं हि मन्युमपा-
 (Ds मन्यु मया)कर्तुं; Ds इति वृत्त यथा कर्तुं — ^b) K4 Ds
 सद्गुत्तानां, Bs यद्वृद्धेन (for यद्वृद्धानां) Cd oites यद् (as
 in text) Gs Cv मया; Gs च या, G4 पुरा (for त्वया)
 Ds कदाचन (for त्वया नृप) S1 K V1 Ds वच* (lectio
 facilior), T1 नृप, G4 नृपा — ^c) K4 Ds T1 कथयता
 — ^d) D1 श्रुत न (by transp) B1 D1 ब्रह्म*
 (for धर्म*)

15 ^a) K4 *नदा (for *निन्दा) K1 D1 च; Ks स्त
 (for [आ]त्म) Ds *पूजाश्च — ^b) K2 परिनिन्दा; K4
 परिनिन्दा; Ds परं निन्दा G1 *स्तव, G4 *स्तव — ^c) S1
 अर्होणां (for आर्याणां) Dn2 *रितमार्गाणां — ^d) K4 एत
 (for एतच्च) B1 D1 एतद्वृत्तं (by transp) N1 V1
 Bs-8 Ds S Cn (!) इति ते (Cn gloss त्वत्त*) भीष्म न
 (Bs Cn न; Cn gloss अस्माभिः) श्रु (G4 श्रित)

16 ^a) K1 V1 B2 D1 यदि स्तव्यम्, Ds यतस्तव्यम्,
 S य (G1 2 ह*, Ms त) तस्तव (for यदस्तव्यम्) D4 यदस्त
 व्यस्य सश्रव (corrupt) — ^b) Bs सखीहि. Bs Ds

केवल, Ds केशव (for भक्ति*) S गोप स (M1 य[...])स्ते
 तुमिच्छसि — ^c) Ds केवल; Gs केशवे Ks corrupt,
 D1 तच्च ते, T1 Gs 8 तं च ते; Cv as in text — ^d) G1 2
 Cv किंचिद् K4 Bs Cv अपि, T1 Gs-6 M1 साधु, G1 इव;
 Gs अव*, Ms नाव- (for अनु) G1.2 -मन्यसे

17 Ms om. 17 — ^a) Ds कस्य (gloss) above
 भोजस्य, Cd n [पक्षे] gloss भोजस्य with कस्य Ks
 पुरुषो, B2 D1.2 नृपते (B2 *तेर्), Cd as in text — ^b)
 Ks बलोपेते, Ks वनपाले; Bs धर्म(m भर्ग)पाले; Ds S
 (Ms om) वत्सपाले (Ds glossed by गोवर्गपाले), Cd n
 वर्ग* as in text (gloss गोसधपाले) K4 दुरात्मनि, Cn
 [अ]दुरात्मनि — ^c) S (Ms om) केशव*, Cv कथन*
 (for केवल*)

18 Ds om 18^{ad} — ^a) Ks 4 B1 2 3 Dn2 Ds 2 3
 T1 Gs-8 M1 Cnp चैपा, N1 V1 Gs Cn चैपां (for चैपा)
 K4 Bs Dn D1.2 3 M Cn बुद्धि, Gs 4 8 शक्तिः (for
 भक्तिः) Cv न चैपां न च ते भक्तिः — ^b) G1 2 प्रकृतिर्-
 K यासि (K4 जाति), D1.2 Ms याति K4 कामत* (for
 भारत) Cv oites entire pāda as in text — ^{ad})
 B1 2 D1.2 एतत् (for एव) Ds कथिता S1 B1 2 4.5
 सुलिङ्ग; K1-3 भूलिङ्गा; Bs 8 सुलिङ्ग; Dn D1 2 भूलिङ्ग;
 Cn as in text S तेनैव (G1 2 8 *न) वदिवत्स्त्वैषि
 श्रुतमन्येन न श्रुतं (M1 reads, after the repetition of
 2 38 17 [see below], as in text also with only
 कुलिङ्ग for our भूलिङ्ग) Cv oites nearly every
 word — After 18, S repeats 2 38 17 (with the
 same v.l.)

19 ^a) S1 सुलिङ्ग; K1.2 भू (K1 sup in भू)लिङ्गा,
 D1 भूलिङ्ग, Ds दुर्लिङ्ग, S Cv कु (Ms पु)लिङ्ग- — ^b)
 B1 2 D1 2 शुभे, T1 G1 8-6 पुरा (for परे) — ^c) K4 B1
 Gs तस्य, Ds तस्यां (for तस्या) Gs तथा; Ms तदा
 — ^d) K1-3 [S]धर्मसंहिता (Ks *ता.), B1 D1 2 च (B1

साहसं चात्मनातीव चरन्ती नावबुध्यते ॥ २०
सा हि मांसार्गलं भीष्म मुखार्त्तिहस्य खादतः ।
दन्तान्तरविलग्नं यत्तदादत्तेऽल्पचेतना ॥ २१
इच्छतः सा हि सिंहस्य भीष्म जीवत्यसंशयम् ।
तद्वचमप्यधर्मज्ञ सदा वाचः प्रभापसे ॥ २२
इच्छतां पार्थिवेन्द्राणां भीष्म जीवत्यसंशयम् ।
लोकविद्विष्टकर्मा हि नान्योऽस्ति भवता समः ॥ २३
वैशंपायन उवाच ।
ततश्चेदिपतेः श्रुत्वा भीष्मः स कटुकं वचः ।

उवाचेदं वचो राजंश्चेदिराजस्य शृण्वतः ॥ २४
इच्छतां किल नामाहं जीवाम्येषां महीक्षिताम् ।
योऽहं न गणयाम्येतांस्तृणानीव नराधिपान् ॥ २५
एवमुक्ते तु भीष्मेण ततः संचुक्रुधुर्नृपाः ।
केचिज्जहपिरे तत्र केचिद्धीष्मं जगर्हिरे ॥ २६
केचिदूचुर्महेष्वासाः श्रुत्वा भीष्मस्य तद्वचः ।
पापोऽवलिप्तो वृद्धश्च नायं भीष्मोऽर्हति क्षमाम् ॥ २७
हन्यतां दुर्मतिर्भीष्मः पशुवत्साध्वयं नृपैः ।
सर्वैः समेत्य संरब्धैर्दहतां वा कटाग्निना ॥ २८

C 2 1855
B 2. 44 27
K 2 67 27

स्य or स) विगर्हिता Cd oites अर्थविगर्हिता (as in text).

20 *) V1 B8 इदं सा वै; G4 इदं कार्यौ (for इतीदं सा) D8 G8 स (for सा) K8 भापाहं समितीह सा — *) S1 D4 वाशते सतत (by transp.) K1 शंसते, K2-4 B2 4 5 D2 6 वा (K8 व)सते, B1 भापते; G2 वशते, G4 5 (by corr) 6 वाश्यते — *) K4 B8 5 Dn D8 5 चात्मनो (for 'ना) N1 B8 वीर; B1-8 5 Dn D1-8 5 S (except M1) भीष्म (for [अ]तीव) — *) D8 चरतं, T1 G1-2 5 M1 कुर्वती; G4 कुर्वति, G8 तत्कुर्वन्, M2 कुरुते (for चरन्ती) K4 नान्वबु; M2 नैव बु (for नावबु)

21 *) G8 स, G4 ना (for सा) K1 मांसमहं; K2 (corrupt) मासागुलं, B2 मासं गलद्, B8 मास सदा, D2 2 Cd मासाकुलं, T1 G8 5 मास तदा; G2 मासागलं, Cn v as in text. — *) S1 D4 खादति; K1-8 जुभत, S भारत (for खादत) — *) B8 दन्तातरविलग्नानि, D1 2 तरे विलग्नं यत्, G8 तदातरविलग्नं यत् — *) B8 यद् (for तद्) K4 'दत्तो. K2 [S]ल्पचेतन, T1 G8 5 कुचेतना.

22 *) N1 तथा (for तद्वत्) K8 D2 अथ, G8 अस्ति (for अपि) K1 2 D8 [अ]धर्मज्ञ, K4 G1-4 धर्मज्ञ, N1 V1 B Dn D1-8 5 [अ]धर्मिष्ठ, T1 G8 5 धर्मस्य, M1 धर्मज्ञ. (for [अ]धर्मज्ञ) D2 तद्वचमप्यधर्मिष्ठ (810) — *) D8 M2 सदा, T1 G1-8 तथा (for सदा). D1 2 वाचा; T1 G8 वाचं (for वाच) T1 प्रभापते

23 *) S1 K D4 पृथिवीशानां; N1 V1 B (except B8) D1 2 पार्थिवानां च, Dn (1) D8 भूमिपालानां (for पार्थिवेन्द्राणां) — *) B8 G2-4 M1 जीवति K4 B2 असशयः — *) K4 G1 2 M1 लोके (for लोक) T1 'कर्माणि, G1 'कर्मासि; G2 'कर्माणि (for 'कर्मा हि) — *) N1 नाप्यस्ति, Dn D1-8 5 कोन्योस्ति G1 2 भवत सम

24 *) S (except G8) इति (for तत्) — *) S1

D4 M2 सु-, K4 सन्, G1 2 [अ]स्य, G4 तु (for स) D4 कुहकं, G2 कठिन, M1 परुषं (for कटुकं). — *) S उवाच वचन धी (G1 2 श्री)मान् — *) B1 2 6 D1 2 चेदिराज विगर्हयन्

25 Before 25, D8 (marg) 1ns भीष्म उ, G8 भीष्मः — *) V1 गच्छता (for इच्छ) T1 नामाह — *) K2 जीवान्येषां, K8 'मेपा, T1 G1-4 'म्येष, G8 'म्येव T1 G8 महीभृता — *) S1 यो[S]यं, K4 V1 B2 4 5 Dn D1 6 G4 सोहं, G2 M2 योग (for योऽहं) D1 गणये; D8 5 'यन् (for 'यामि) S1 K8 4 B1 D4 G1 2 एनान्, D1 तावत् (for एतान्) — *) S1 D4 तृणानेव, K4 N1 V1 B4-6 Dn D1 8 5 6 तृणेनापि (for तृणानीव) V1 B8 D8 5 समाह (D8 'तृ)पान् (for नराधिपान्) B1-8 D2 8 तृणवत्सर्वपार्थिवान्

26 *) S1 K1 2 D1 2 4 G1 2 M तत्र (for ततः) G4 ते, G8 त (for सं) K2 कुक्रुधुर, V1 B4 5 Dn D1 6 G2-8 M चुक्रुधुर — *) K2 G2 8 जहपिरे, K4 जहापिरे, B2 जहसिरे B1 भीष्म (for तत्र) — *) B1 केचिदत्र K8 G1 5 च गर्हिरे

27 *) G4 केचिदूचुर S1 D4 महेष्वासान् — *) B1 ता गिर; B2 D1 2 तां गिर (D1 corr from 'रा) (for तद्वच.) — *) B1 8 D2 पापवालितो S1 भीष्मश्च (for वृद्ध) — *) S1 नैव एवार्हति क्षमा, B1 2 6 D1 2 नायमर्हति वै क्षमा

28 *) S1 पशुवद्, B8 5 6 D8 5 साध्वयं (for दुर्मतिर) S1 भीम (for भीष्म) — K8 4 om (hapl) 28^b-29^a — *) S1 दुर्मति (for पशुवद्) V1 B2 5 6 D8 5 खलु (D8 खल्वयं hypermetrio) पार्थिवै (B8 'वा, D8 'व), D2 साध्वस नृपा; G1 2 साधु गृह्यता, Cv साध्वस नृपै (for साध्वयं नृपै) S1 B1 2 4 Dn D1 4 6 नृपा (for नृपै) — *) D4 समेत्य (for समेत्य) K1 सराब्दाद्; K2 N1

इति तेषां वचः श्रुत्वा ततः कुरुपितामहः ।

उवाच मतिमान्भीष्मस्तानेव वसुधाधिपान् ॥ २९

उक्तस्योक्तस्य नेहान्तमहं समुपलक्ष्ये ।

यत्तु वक्ष्यामि तत्सर्वं शृणुध्वं वसुधाधिपाः ॥ ३०

पशुवद्धातनं वा मे दहनं वा कटाग्निना ।

क्रियतां मूर्ध्नि वो न्यस्तं मयेदं सकलं पदम् ॥ ३१

एष तिष्ठति गोविन्दः पूजितोऽस्माभिरच्युतः ।

यस्य वस्त्ववरो बुद्धिर्मरणाय स माधवम् ॥ ३२

कृष्णमाह्वयतामद्य युद्धे शार्ङ्गगदाधरम् ।

यावदस्यैव देवस्य देहं विशतु पातितः ॥ ३३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

Dn (1) सरव्यो, Ds सरवैर् (for सरवैर्). S समेत्य सर्वे पापात्मा — ^a) B1 s D1 s वै (for वा) K1 अस्यता वा कराग्निना Cd oites कटा* (as in text)

29 Ks s om 29^{ab} (of v.1 28) — ^a) B1 तस्य (for तेषां) — ^b) V1 B1 Ds s भीष्मः; S वृद्ध* (for ततः) — ^c) V1 B1 Ds s तत्र (for भीष्मम्) — ^d) S1 Gs एव (for एव)

30 Ds om (hapl) 30, G1 om 30^a-31^b — ^a) K1 corrupt S (G1 om) वैवात (Gs वाहं) — ^b) B (G1 om) नाह (for अहं) — ^c) G1 किं तु (for यत्तु) — ^d) K1 Dn (1) Ds क्षमध्व (for शृणु*)

31 G1 om 31^{ab} (of v.1 30) — ^a) K1 Gs corrupt S1 D4 मे वा (by transp), T1 सा मे — ^b) T1 दहरं (for न) K1 कराग्निना; Cd (as in text) कटाग्निना (gloss कक्षाग्निना; one MS adds तैलपूर्णलोह-कटाग्निना वा) — After 31^{ab}, K1 ins

39^a* एतच्छ्रुत्वा ततो भीष्मस्तेषां पार्थिवससदि ।

उवाच वाक्य धर्मात्मा भीष्मस्तान्क्षत्रियास्ततः ।, while Ks repeats stanza 29 — ^a) D1 क्रियतां K1 Ds वा (for वो) — ^d) G1 s मयेद; Gs मयेतत् (for मयेद) K1 s दर्शित; G1 s सत्यक (for सकल)

32 ^a) K1 एव; D1 पृष्ठ (for एव) — ^b) S ईश्वर* (Gs ईश्वरं) (for अच्युत) — ^c) V1 B (except B1 s) Dn D1-s s वा; S च (M1 तु) (for वसु) D1 तरते; T1 स्वरतो K1 (corrupt) यस्यस्त्ववरो बुद्धि — ^d) B1 स मागध, B1 स सत्वर, S तु (Gs च) वो नृपा. (for स माधवम्) Ds corrupt

33 ^a) G1 s s कृष्ण K1 G1 s s आह्वयताम् — ^b) M1 शख (for युद्धे) S1 K1 Dn D1 s M चक्रगदाधर, K1-s धनुर्धरं, G1 s शार्ङ्गगदाधर — ^c) S1 M1 यावदस्यैव (M1 स्यैव), K1 s N1 Dn D1 G1 s M1 यावदस्यैव (M1 प), V1 B1 Ds s येनास्यैव हि, Gs यदा यस्यैव; Cv as in text. K1 देहस्य, B1 धर्म* (for देव*). Gs यादवो

देवदेवस्य — ^a) K1 वै शत्रु; G1 Cv विशति (for विशतु) V1 चातित; B1 पार्थिव* (for पातित)

Colophon. — Sub-parvan N (except Dn1 D4) शिशुपालवध, Gs राजसूय, M1 राजसूय and शिशुपालवध — Adhy name M1 भीष्मकोपवचन — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg) s D1 41 (as in text), K1 Ds 42, K1 40, Dn1 44, S 74 (Gs 50) — S'loka no K1 33, Dn 42, D1 s 39, T1 44, M1 40.

42

1 ^a) V1 B1-s Ds s श्रुत्वैव (V1 त्वेति) वाक्य; T1 Gs s वचः श्रुत्वैव (for ततः श्रुत्वैव) — ^b) K1 s गुरुविक्रम; N1 V1 B D1 s दुरविक्रम, Gs सुरविक्रम* (for उरुवि*) — ^c) Gs-s देवदेव त (for वासुदेवेन) — ^d) S1 Ds अभायत; T1 G1 s समाह्वयत् (for उवाच ह)

2 Before 2, G1-s ins शिशुपाल — ^a) D1 आह्वय (for आह्वये) S1 G1 s M1 त्वा (for त्वा) B1 Dn D1 s रणे; Cv as in text D1 गच्छ (intending गच्छन्) S रणायैहि (G1 s चैव, G1 येति, Gs येह) (for रण गच्छ) B1-s Ds s transp रणं गच्छ and मया सार्धं S सह (for सार्धं) — ^c) K1 त्व (sic), Ds T1 G1 s M त्वा (for त्वां) — ^d) B1 सर्वपार्थिवैः Dn1 पांडवैः सह, Cv as in text

3 ^a) S स (T1 न) च (Gs हि) भीष्मो हि मे वधम् — ^b) S1 K B1 Dn D1 s transp पाण्डवा and सर्वया N1 V1 सर्वशत्रु (V1 दा) कृष्ण पाण्डवा; B1 s s D1 s Gs-s M पाण्डवा (M1 पाण्डव; Gs पापात्मा) कृष्ण सर्वदा (Gs-s M दा), T1 G1 s पाण्डवा सर्वराजभिः — ^c) Ds-s भूपतीन् (for नृ) — ^d) K1 corrupt.

4 G1 om 4. — ^a) V1 B1 ये त्वां पापम्; S (G1

४२

वैशंपायन उवाच ।

ततः श्रुत्वैव भीष्मस्य चेदिराडुरुविक्रमः ।
 युयुत्सुर्वासुदेवेन वासुदेवमुवाच ह ॥ १
 आह्वये त्वां रणं गच्छ मया सार्धं जनार्दन ।
 यावदद्य निहन्मि त्वां सहितं सर्वपाण्डवैः ॥ २
 सह त्वया हि मे वध्याः पाण्डवाः कृष्ण सर्वथा ।
 नृपतीन्समतिक्रम्य यैरराजा त्वमर्चितः ॥ ३
 ये त्वां दासमराजानं बाल्यादर्चन्ति दुर्मतिम् ।
 अनर्हमर्हवत्कृष्ण वध्यास्त इति मे मतिः ।
 इत्युक्त्वा राजशार्दूलस्तस्यौ गर्जन्मर्षणः ॥ ४

एवमुक्ते ततः कृष्णो मृदुपूर्वमिदं वचः ।
 उवाच पार्थिवान्सर्वास्तत्समक्षं च पाण्डवान् ॥ ५
 एष नः शत्रुरत्यन्तं पार्थिवाः सात्वतीसुतः ।
 सात्वतानां नृशंसात्मा न हितोऽनपकारिणाम् ॥ ६
 प्राग्ज्योतिषपुरं यातानस्माञ्ज्ञात्वा नृशंसकृत् ।
 अदहद्वारकामेष स्वस्तीयः सन्नराधिपाः ॥ ७
 क्रीडतो भोजराजन्यानेष रैवतके गिरौ ।
 हत्वा बद्ध्वा च तान्सर्वानुपायात्स्वपुरं पुरा ॥ ८
 अश्वमेधे हयं मेध्यमुत्सृष्टं रक्षिभिर्वृतम् ।
 पितुर्मे यज्ञविघ्नार्थमहरत्पापनिश्चयः ॥ ९

C. 2 1569
B 2 45 9
K 2 68 17

om) यो हि गोपम् — ^{१)} Ś1 अचंतु, K4 अर्चित, D4 (corrupt) आवत (for अर्चन्ति) S (G1 om) समतिक्रम्य पार्थिवान् — ^{२)} K1 D1 s कृष्णं (for कृष्ण) T1 G4 s M अनर्हमर्चयत्येव (G4 'व), G2 अनर्चोर्हमर्चयति, G8 s अनर्च्य-मर्चयत्येव (G4 'व) — ^{३)} K4 वध्यस्ते, D1 अध्यास्त, T1 G8 वध्य'स, G2-s M स वध्य (for वध्यास्त). D6 इह (for इति) — Before 4th, T1 G2 s s s ins वैशं — ^{४)} B (except B5) राजशार्दूल — ^{५)} K4 D2 राजन् (for गर्जन्) S (G1 om) शार्दूल इव नानदत् (G2 नादयन्; G3 नानयन्) — After 4, S (G1 om) ins a passage given in App I (No 24), Cv glosses line 16

5 S om. 5 — Before 5, K8 ins वैशं उ. — ^{६)} Ś1 D4 इत्युक्ते च, K1 B1 Dn (1) एवमुक्तस् (for एवमुक्ते) — ^{७)} K N1 Dn D1 s स (K4 तान्) (for तत्) K8 सम तच् (for समक्ष) K2 हि (for च) N1 Dn (1) D6 वीर्यवान् (for पाण्डव)

6 ^{१)} G6 व (for न) — ^{२)} S एष नृष्णिविमर्दन (G2 'पु मानद', G6 अस्यातमधुना नृपा) — ^{३)} S सात्वता (T1 G5 'तान्, M2 'तै') सात्वतीपुत्रो (G6 एष वो शुक्रवानस्य) — ^{४)} Ś1 D4 विहितो, K4 न हीनो, D6 निहितो (for न हितो, which Cd n take as a compound, नहितो) ✽ Cd नहितो अहित इत्यर्थः । ✽ D4 नोप (for ऽनप) S वैर चरति शाश्वत (G6 मोचन नाथ रोचये)

7 ^{१)} Some MSS -जोतिष, थो' or -ज्यौ' K1-s -पुरे, T1 G1-s M -वधे (for पुर) K2-s D6 जातान्,

G8 गतान् G6 मयि प्राग्ज्योतिष याते — ^{१)} Ś1 श्रुत्वा, D6 कृत्वा (for ज्ञात्वा) K4 B5 s D8 s नृशंसवत्, B1 'वान् G6 द्वारकामरुधत्पुरा — After 7th, G6 ins a passage given in App I (No 25) — G6 om 7th-11th — ^{२)} T1 अदह. Ś1 द्वारिकामेष, T1 G8 s द्वारकामेव — ^{३)} Ś1 स्वस्तेय', T1 G4 स्वस्त्रिय' B1 D4 T1 G4 M1 स (M1 before corr च) (for सन्) N1 B1 T1 G8-s M न (B1 पु) राधिप

8 G6 om 8 (of v.1 7) — ^{१)} V1 Dn (1) D6 G4 भोजराजस्य — ^{२)} G4 नैष (for एष) — ^{३)} B5 D8 s अन्यान् (for सर्वान्) S (G6 om.) गत्वा हत्वा च बद्ध्वा (G4 लब्ध्वा) च — ^{४)} Ś1 K2 Dn2 D8-s अपा' (for उपा') Ś1 B1 s s D1 s प्रति (for पुरा) S (G6 om) स्वपुर (T1 सस्वरं) तानथानयत् (G2 तमनाथयत्, G4 तान-दान')

9 G6 om 9 (of v.1 7) — ^{१)} K8 B8-s D8. s T1 G5 M2 अश्वमेध (B5 'ध) G4 हि यन् (for हय) — ^{२)} D6 उत्छिष्ट, G4 निरुष्ट (for उत्सृष्ट) K1 ऋषिभिर्, K4 रषिभिर् (s10) (for रक्षिभिर्) D6 वृत् — ^{३)} T1 G8-s M अपाहरत्पापबुद्धि', G1 (corrupt) पितुर्मे-जहृहारत्पापो, G2 पितुर्मेपहरत्पापो — ^{४)} D8 अहत्पाप-विनिश्चय (s10), S (G6 om) पुरा (G1 s बुद्ध्या, G8 पितुर) यज्ञजिघासया

10 G6 om 10 (of v.1 7) — Cd notes 10 entire (with v.1) — ^{१)} D8-s Cd np सौ (D8 s सु) वीरात्, T1 G5 सौ (T1 सु) वीरां, G4 सौवीर K4 प्रतिपीतां च,

सौवीरान्प्रतिपत्तौ च वधोरेष यशस्विनः ।
 भार्यामभ्यहरन्मोहादकामां तामितो गताम् ॥ १०
 एष मायाप्रतिच्छन्नः करुणार्थे तपस्विनीम् ।
 जहार भद्रां वैशालीं मातुलस्य नृशंसकृत् ॥ ११
 पितृष्वसुः कृते दुःखं सुमहन्मर्षयाम्यहम् ।
 दिष्ट्या त्विदं सर्वराज्ञां संनिधावद्य वर्तते ॥ १२
 पश्यन्ति हि भवन्तोऽद्य मय्यतीव व्यतिक्रमम् ।

कृतानि तु परोक्षं मे यानि तानि निबोधत ॥ १३
 इमं त्वस्य न शक्यामि क्षन्तुमद्य व्यतिक्रमम् ।
 अवलेपाद्वर्धस्य समग्रे राजमण्डले ॥ १४
 रुक्मिण्यामस्य मूढस्य प्रार्थनासीन्मुमूर्षतः ।
 न च तां प्राप्तवान्मूढः शूद्रो वेदश्रुतिं यथा ॥ १५
 एवमादि ततः सर्वे सहितास्ते नराधिपाः ।
 वासुदेववचः श्रुत्वा चेदिराजं व्यगर्हयन् ॥ १६

V₁ B₁ 'यातीं च, B₂₋₃ ० D₂ 'यात्राया; B₂ D_n D₁ ० ०
 'यात च; Cd np as in text! G₁ ० M Cv सौवीराप्रति
 (M 'भ्यव'पत्तौ च (M₂ तु) — ^a) K₂ B₂ ण्व; D₂ एषा;
 G₄ क्पि (sio), Cd एष (as in text) Ś₁ K₁₋₃ N₁ B₂
 D_n D₄ ० Cd तपस्विन, B₁ D₁ ० महात्मन, M₂ मनस्विन
 — ^a) D₄ G₂ M₁ अभ्या; G₁ अप; G₂ M₂ अपा,
 Cd अभ्य (as in text) N₁ V₁ B (except B₂)
 D₁₋₃ ० मौख्याद्, D₄ मौहाद्, T₁ G₁ ० ० पाप; G₂ M
 पापो; Cd मोहाद् (as in text). G₄ भार्या हि रममत्पापाद्
 (sio) — ^a) G₁ अकाम, G₂ अकामाद्; M शकामा;
 Cd as in text B (except B₁ ०) D₁ ० मनुजाधिपा,
 D₂ कामतो गता, S (G₂ om) धर्मतो गता; Cd तामितो
 गतां (as in text)

11 G₂ om 11 (of. v. 1 7) — ^a) G₂ एव (for
 एष) G₄ मया; M₂ चैव (for माया). Cd cites text
 — ^b) K₁ ० करुणार्थे; K₂ N₁ Cn कारुणा; D₂ करुता,
 D₄ करुणा, S (G₂ om) Cv क(T₁ G₄ M का)रुणा
 M₂ यश (for तप). — ^c) G₂ ददर्श, G₄ यभार (for
 जहार) Ś₁ यद्धा, D₂ भद्रा; D₄ भद्र; S (G₂ om)
 भार्या (for भद्रा) Ś₁ K₁ ० D₄ वैशा(D₄ 'मा)ला;
 K₄ D_n (by corr sec m) D₂ वै कन्या; Cn as in text
 — ^d) V₁ B₂ ० ० D₂ ० T₁ G₂ ० M₂ नृशंसवत्, B₁ 'सक;
 Cv as in text — S ins (Cv glosses) after 11
 (G₂, which om. lines 7^{ed}-11^{ed} of the text, ins
 after App I, No 26) a passage given in App I
 (No 26)

12 M₂ om. 12-15 — ^a) G₂ पितृष्वसुकृते, G₄
 'व्वस्ता; G₂ 'व्वस् G₁ ० कथ (for कृते) — ^b) G₄
 समय (for सुमहन्) Ś₁ धर्ष (for मर्ष). — G₂ om
 12^{ed}-14^{ed} — ^c) D₄ दृष्टा (for दिष्ट्या) Ś₁ K₁₋₃ B₂ ०
 D_n D₄ ० G₂ हीद, K₄ [ह]दानीं, V₁ खद्य, B₁ ० D₁
 त्वय; D₂ ० चेद (for त्विद) V₁ B₂ ० D₂ ० महीपानां
 (B₂ 'लां) — ^d) K₂ संनिधावत्यवर्तते, B₂ 'धाने प्रवर्तते,
 G₁ ० 'धावभ्यवर्तते

13 G₄ M₂ om 13 (of v. 1 12) — ^a) K₁
 पश्यतो; K₂ पश्यते, B₂ ० D₂ ० T₁ G₁₋₃ ० पश्यंतु
 B₂ D₁ ० च; T₁ [ह]द (for दि) Ś₁ [स]पि; K₁₋₃
 B₁ ० ० D₁₋₃ [स]स्य (for [स]य) — ^b) K₄ मय्यतीव;
 D₂ ० मया (for मय्य) — D₂ ० ० G₂ om (hapl)
 13^{ed}-14^{ed}, which K₁ reads in marg sec m, G₁ ०
 om 13^{ed} — ^c) D₁ ० च (for तु) — ^d) K₁ न्यबोध
 तत् (for नियोधत)

14 M₂ om 14, D₂ ० ० G₁ ० om. 14^{ed} (of v. 1
 12, 13) — ^a) N₁ V₁ B₁ 4-० D₁ ० G₁ ० M₁ इदं
 (for इमं) K₁ ० त्व(K₂ च)द्य (for त्वस्य) K₁ B₂ ०
 D₂ ० न शक्यामि — ^b) K₁ ० अस्य (for अद्य) — After
 14^{ed}, G₁ ins a passage given in App I (No 27),
 for which of App I (No 28) — ^c) D_n ० अवलेयाद्,
 D₂ अवलोपाद् — ^d) K₁ समीपे, K₂ समये (for समग्रे)
 D₁ ० समे राजस्य मण्डले

15 G₁ ० M₂ om 15 (for M₂ of v. 1 12)
 — ^a) T₁ G₂ ० तस्य (for अस्य) V₁ B₁ ० D₁₋₃ ०
 मूर्ख (for मूढ) B₂ ० ० रुक्मिण्या प्रार्थना चासीदस्य
 पूर्वं मुमूर्षत — ^b) S (G₁ ० M₂ om) चैना (for च ता)
 K₁ मूर्ष; T₁ मूढे (for मूढ) — ^c) K₄ 'श्रुतीव च;
 N₁ V₁ B D (except D₄) 'श्रुतीमि(B₁ ० 'रि)व (for
 'श्रुति यथा)

16 Ś₁ K₂ ० N₁ G₂ om the ref G₂ om 16^{ed}
 — ^b) S (G₂ om) विस्तरेण (for सहि) Ś₁ K₁ ० D₂
 नरपंभा, K₂ नराधिका, K₄ 'धिप (for 'धिपा) — After
 16^{ed}, S (G₂ om) ins (Cv glosses)

395* गर्हणा जिज्ञुपालस्य वासुदेवेन आविता ।

[T₁ G₂ शुश्रु, G₁ ० ० विद्यतां (for आविता)]
 G₂ cont

396* रथोपस्थे धनुष्मन्त शरान्सदधत रुपा ।

— ^a) D₁ व्यगर्हयत् Ś₁ D₁ चेदिराजमगर्हयन्, T₁
 G₁ ० ० M प्राद्वधन्सवैपार्थिवा (for ^d) G₂ श्रुत्वापि च
 विलोचयाशु दुद्रुवु सर्वपार्थिवा — A passage given in

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा शिशुपालः प्रतापवान् ।
 जहास स्वनवद्भासं प्रहस्येदमुवाच ह ॥ १७
 मत्पूर्वां रुक्मिणीं कृष्ण संसत्सु परिकीर्तयन् ।
 विशेषतः पार्थिवेषु व्रीडां न कुरुषे कथम् ॥ १८
 मन्यमानो हि कः सत्सु पुरुषः परिकीर्तयेत् ।
 अन्यपूर्वां स्त्रियं जातु त्वदन्यो मधुसूदन ॥ १९
 क्षम वा यदि ते श्रद्धा मा वा कृष्ण मम क्षम ।

क्रुद्धाद्यापि प्रसन्नाद्या किं मे त्वत्तो भविष्यति ॥२०
 तथा ब्रुवत एवास्य भगवान्मधुसूदनः ।
 व्यपाहरच्छिरः क्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्पणः ।
 स पपात महाबाहुर्वज्राहत इवाचलः ॥ २१
 ततश्चेदिपतेर्देहात्तेजोऽग्न्यं ददृशुर्नृपाः ।
 उत्पतन्तं महाराज गगनादिव भास्करम् ॥ २२
 ततः कमलपत्राक्षं कृष्णं लोकनमस्कृतम् ।

C 2. 1566
B 2. 45 27
K 2. 70 52

App I (No 28) is ins in S after 16 (in Gs after 16^a), and is glossed by Cv

17 S om 17^a-21^d — ^a) Ś1 K B₂ Dn D₄ ० तस्य (for तत्सु) — ^b) K₂ B_{1,2} D_{1,2} चेदिराज (for शिशु) — ^c) D₁ जहार (for 'स) B D_{1,2} सस्वन (for स्वनवद्) — ^d) K₂ 4 Dn D₈ वाक्य चेदम्, D₈ ५ प्रहस्येनम् (for प्रहस्येदम्)

18 S om 18 (of v 1 17) — ^a) Ś1 मत्पूजा, K₂ मत्पूर्व, Dn₂ D₈ मत्पूर्वा, Cn as in text Cd implies text K₂ रुक्मिणी Ś1 कृष्णा — ^b) D₈ ५ सत्सु संपरिकीर्तयन् — K₄ D₈ 4 om (hapl) 18^a-19^b

19 S om 19, K₄ D₈ 4 om 19^{ab} (of v 1 17, 18) — ^a) Ś1 व्रीड, Cd मन्य (as in text) K₂ क साधु, K₂ सत्सु (for क सत्सु) — ^b) K₁ परिकीर्तयन्; Cd as in text — ^c) Ś1 पूजा (for 'पूर्वा) K₁ जानन् (for जातु)

20 S om 20 (of v 1 17) — ^a) Ś1 B (except B₂) Dn₁ D₈ ५ ० क्षमा वा, K₂ क्षमतां, K₄ क्षम वा, Cn as in text. B₂ वा (for ते) — ^b) B₂ D₈ न (for मा), K₂ या (for वा) Ś1 D₈ ५ क्षमा, K₂ 4 D₈ 'म' (for 'म) B₂ यमक्षय (m मम क्षय) — ^c) D₄ क्रुद्धाद्यापि प्रसन्नाद्या — ^d) Ś1 स्वत्तो मे (by transp)

21 S om 21^{ab} (of v 1 17) — ^a) B_{1,2} D_{1,2} ० अय (for तथा) — After 21^{ab}, K₄ ins

397* आगच्छन्त तु त दृष्ट्वा शिशुपालं स दुर्मतिम् ।

पार्श्वस्थ चक्रमादाय प्रेपयन्स दुरात्मनि ।

K₄ cont K₁ (marg) ५ D₈ ins after 21^{ab}

398* अपराधशत तस्य क्षमिवालोक्त्य सर्वश ।

उदपात्रमुपालभ्य चक्रार्थं च तदानघ ।

K_{1,2} cont D₈ ins after line 7 of 401*

399* तप्तचामीकराभास क्षिप्त तस्यैव दुर्मते ।

K₄ ins. after 398*

400* चक्रं च तत्कृष्णकरप्रभास

जहार तस्याङ्गमनुत्तम तथा ।

वभौ पृथिव्यां पतित सकुण्डल

हा हेति शब्द समभूतभावाम् ।

K₄ cont Dn (1) D₈ 4 ins (Cn glosses) after 21^{ab}
D₈ ins after 398*

401* मनसाचिन्तयच्चक्रं दैत्यवर्गनिपूदनम् ।

एतस्मिन्नेव काले तु चक्रे हस्तगते सति ।

उवाच भगवानुच्चैर्वाक्य वाक्यविशारद ।

शृण्वन्तु मे महीपाला येनैतत्क्षमित मया ।

अपराधशत क्षाम्य मातुरस्यैव याचत । [5]

दत्त मया याचित च तद्दे पूर्णं हि पार्थिवा ।

अधुना मारयिष्यामि पश्यतां वो महीक्षिताम् ।

एवमुक्त्वा यदुश्रेष्ठश्चेदिराजस्य तत्क्षणात् ।

[(L 1) D₄ चितयामास (for [अ]चिन्तयच्चक्र) K₄ D₈ 'मघ', D₈ 'सिंह' (for 'वर्ग') — (L 5) Dn Cn याचने, D₄ ५ याचते, Cnp as above — (L 6) K₄ तदा चासौ, D₈-५ याचितानि (for याचित च) K₄ D₈-५ तानि पूर्णानि (for तद्दे पूर्णं हि) K₄ पापिने (for पार्थिवा) — (L 7) D₈ ५ वध' (for मार') K₄ अनास्य च वधिष्यामि (for the prior half) — After line 7, D₈ ins. 399* — (L 8) K₄ तत् कृष्ण' (for यदुश्रेष्ठ'), and तत्क्षण (for 'णात्)]

— ^d) N₁ कृष्णश् (for क्रुद्धश्) D₁ अमीव' (for अमित्र') K₁ २ B₂ ० D₂ ४ 4 (inf) ins as in text) ५ 'कशन' (for 'कर्पण') S चिच्छेद च सुनीयस्य शिरश्चक्रेण सयुगे — ^f) K₄ D₂ वज्रहत B₂ 'पर' (for 'चल')

22 ^a) G₂ (before oorr) वीरात् (for देहात्) — ^b) Ś1 व्यदृशुर् (for अग्न्य दृशुर्) K₁ [S]भि (for [S]अग्न्य) — ^c) T₁ G₁ M उत्पतत् (T₁ 'तत्'त्, G₂ उत्पतत्, G₂ उत्पपात (for उत्पतन्त) S तदा राजन् (for महाराज) — ^d) S घनातादि (G₄ 'वि)व भास्कर (G₁ २ ५ 'र') Cv oites सुवांताद् (for गगनाद्)

वचन्दे तत्तदा तेजो विवेश च नराधिप ॥ २३
 तदद्भुतममन्यन्त दृष्ट्वा सर्वे महीक्षितः ।
 यद्विवेश महाबाहुं तत्तेजः पुरुषोत्तमम् ॥ २४
 अनन्ने प्रववर्ष द्यौः पपात ज्वलिताग्निः ।
 कृष्णेन निहते चैद्ये चचाल च वसुंधरा ॥ २५
 ततः केचिन्महीपाला नाश्रुयन्तत्र किंचन ।
 अतीतवाक्यथे काले प्रेक्षमाणा जनार्दनम् ॥ २६

हस्तैर्हस्ताग्रमपरे प्रत्यपीपन्नमर्षिताः ।
 अपरे दशनैरोष्ठानदशनोऽधमूर्छिताः ॥ २७
 रहस्तु केचिद्वाण्येयं प्रशशंसुर्नराधिपाः ।
 केचिदेव तु संरब्धा मध्यस्थास्त्वपरेऽभवन् ॥ २८
 प्रहृष्टाः केशवं जग्मुः संस्तुवन्तो महर्षयः ।
 ब्राह्मणाश्च महात्मानः पार्थिवाश्च महाबलाः ॥ २९ .
 पाण्डवस्त्वब्रवीद्भ्रातृन्सत्कारेण महीपतिम् ।

23 After 23^{ab}, T1 Gs-e ins

402* स्तुत्य त्रैलोक्यवन्द्य तमस्तोतारमज विशुम् ।

— °) B: वचद; M: उपायात् (for वचन्दे) K: त, B: D1: च (for तत्) K: महा (for तदा) T1 G1-s M: उपावर्तत तत्तेजो — °) K1-s नरोत्तम, K: D1: स: T1 नराधिप; M: जनाधिप

24 °) K: तम् (for तद्) Ds अमन्यन्त and महाराज also. T1 Gs तदद्भुत च दृष्टुः, G1 तदद्भुततममन्य (sic), Gs तदद्भुततम दृष्ट्वा — °) K1 G4 M1 सर्वे (for सर्वे) T1 Gs: सर्व एव मही; Ds गगनादिव भास्वर (in addition to the text reading) — °) Ds G1 M: महाबाहु

25 °) G1: स: अनन्ना K1 अनन्नेस्तु प्रववर्षि; K: अने परिवर्ष्यौ; B D1-s: अनेषु ववर्ष द्यौः — °) K: D1 ज्वलितोद्गनि, Gs सलिलाग्नि — °) D1: हि हते; M1 [अ]भिहते (for नि°)

From 25^{ad} onwards Ds is a different MS (see Introduction)

26 °) S सर्वे (for केचिन्) K: D1: Gs महीपालान् — °) Gs अब्रुवत् (for ना°) K1 Ds केचन (for किं) — °) = 3 60. 36° K: अतीत्य; K: अतीते; B: अतीव (for अतीत) K: वाक्यदे; B2-s: D1: बांधवे (D1 orig, 'व, m as in text) S तदा (G1: सत; G4 तथा) सकृद्धमनस (Gs सा) — °) D1 प्रेक्षमाणं

27 °) G4 हस्ते हस्ता; B: हस्ते हस्त स्वमपरे — °) S1 Ds प्रत्यपिपन्, K: पेपन्; N1 B: s Dn D1 s-s G1: s M1 'पिपन्, V1 पिपुष्वान्, B: s: पिपिष्वान्; T1 G4 M: प्रत्यपि (T1 'पि'क्षन्, Gs corrupt, Gs 'वीक्षन्; Cv प्रत्य पिक्षन्; text as in K1-s B1 B: s D1-s नराधिपा, T1 G1: s M1 अमर्षणा; Gs corrupt, G4 M: 'पिण; Gs नरर्षभा (for अमर्षिता) — Ds om. 27°-28° — °) S ओष्ठ (for ओष्ठान्) — °) S ददशु (for अदशन्) A few MSS 'मूर्च्छित'

28 Ds om. 28^{ab} (cf. v l. 27) — °) S1 K: Dn

Ds रहस्व; K1: s: रहस्य (K: 'स्या), Gs न ह स्य (for रहस्तु) — °) G1: महारथा, Gs नरर्षभा (for नराधिपा) — °) K: s: N1 B1: s Dn D1-s सुसरब्धा; S तु सकृद्वा (for तु सरब्धा) — °) K: च (for तु) Ds T1 Gs-s M: [S]मुवन् (for Sभवन्) — After 28, S (Gs M1 om. lines 6-9, Gs om lines 5-9) ins (Cv glosses line 5)

403* ये देवगन्धर्वगणा राजानो भुवि विश्रुताः ।
 ते प्रणामं हृषीकेशे प्रकुर्वन्ति महात्मानि ।
 ये त्वासुरगणाल्पक्षात्समृता क्षत्रिया इह ।
 ते निन्दन्ति हृषीकेश दुरात्मानो गतायुषः ।
 प्राजापत्यगणा ये तु मध्यस्थाश्च महात्मानि । [5]
 ब्रह्मर्षयश्च सिद्धाश्च गन्धर्वोऽरगचारणा ।
 ते वै स्तुवन्ति गोविन्द दिव्यैर्मङ्गलसंयुतैः ।
 परस्पर च नृत्यन्ति गीतेन विविधेन च ।
 उपतिष्ठन्ति गोविन्द प्रीतियुक्ता महात्मानि ।

[(L 1) Gs स- (for ये) T1 वहु- (for भुवि) — (L 2) G1 प्रणाम हि, Gs M1 प्रमाण हि, Gs ते प्रमाण, Gs ते प्रमाणा (for ते प्रणाम) — (L 3) Gs 'गणा पक्षा, Gs 'गणा यक्षा (for 'गणाल्पक्षात्) Gs: s: इव (for इह) M: इह जाताश्च भूमिपा (for the post half) — (L 4) G1 ते नर्दति, Gs: s: तेतिर्निदन्; M: तेनिर्दन्हि (for ते निन्दन्ति) — (L 5) M: reads this line after line 9 T1 M प्रा(T1 प्र)जापत्या, G1: s: प्रजापति-, G4 प्रजापत्य — (L 6) G4 'राक्षसा (for 'चारणा) — (L 7) T1 Gs केचिन् (for ते ये) T1 G4 दिव्य-, M: स्ववैर् (for दिव्यैर्) — (L 8) M: अतोद्येन (for परस्पर) G1 गतेन (for गी°) — (L 9) Gs महात्मन (for 'नि)]

29. °) B: प्रहृष्टा (for 'हृष्टा) — °) K1 संस्तवतो, G1: s: प्रशशंसुर् (for संस्तुवन्तो) — °) S ब्राह्मणाश्चापि सुप्रीता — °) Gs बांधवा (for पार्थिवा) S1 K N1 V1 Ds बलैः सह (for महा°) — After 29, K1 ins an addl. colophon, while K4 V1 B D (except Ds)

दमघोषात्मजं वीरं संसाधयत मा चिरम् ।
तथा च कृतवन्तस्ते आतुर्वै शासनं तदा ॥ ३०
चेदीनामाधिपत्ये च पुत्रमस्य महीपतिम् ।
अभ्यपिञ्चत्तदा पार्थः सह तैर्वसुधाधिपैः ॥ ३१
ततः स कुरुराजस्य क्रतुः सर्वसमृद्धिमान् ।
यूनां प्रीतिकरो राजन्तं बभौ विपुलौजयः ॥ ३२

शान्तविघ्नः सुखारम्भः प्रभूतधनधान्यवान् ।
अन्नवान्वहुभक्ष्यश्च केशवेन सुरक्षितः ॥ ३३
समापयामास च तं राजसूयं महाक्रतुम् ।
तं तु यज्ञं महाबाहुरा समाप्तेर्जनार्दनः ।
ररक्ष भगवान्ज्यौरिः शार्ङ्गचक्रगदाधरः ॥ ३४
ततस्त्ववभृथस्नातं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।

C 2 1600
B 2. 45 40
K 2 72 9

M: ins .

404* शासुनिर्वृणो मयै रपू कृष्णस्य विप्रमम् ।
30 *) K₁ T₁ G₁₋₃ M सम्कारण; D₁ : सम्कारार्थी
(D₂ 'मं'); Cd as in text N₁ B₁ D₂ G₁ : 'पति', V₁
'पते' (for 'पतिम्') B₂ मघोषाजत्रिय यच (for 'B') G₂
स तत्रोवाच देवेन विपुष्यसुपर्षि तदा — After 30^{ab}, S₁
reads 31^{ab}, repeating it in its proper place
— Before 30^{ab}, G₂ ins भगवान् — *) S (except
G₂) शूर (for वीर) — *) S₁ K₂ B₁ : Dn D₂ G₁ :
सस्वार (G₂ 'रा') यत; V₁ B₂ : : D₂ : सत्साधयत (for
संसाध*) — After 30^{ab}, S ins .

405* कुरुराजस्य युया आतरस्ते त्वरान्विता ।
[G₂ ह्रीं कृष्ण (for कुरुराज*)]
— *) G₂ : तु (for च) — *) N₁ V₁ B₂ : : D₂ : G₂
शासनात् (for 'म') G₁ : तथा; M₂ यथा (for तदा). G₂
आतरस्ते त्वरान्विता (= post half of 405*) G₂ आदि-
तामिन्द्रियादिभि

31 *) V₁ B₂ : : 'पत्ये तु, T₁ G₂ : 'पत्येन (for 'पत्ये
च). — *) D₂ पुत्रस्य च (for पुत्रमस्य) K₂ : N₁ V₁
Dn D₁ (before corr) : T₁ G₁ : M महीपते G₂ पुत्र
तस्याहया हरे — *) D₂ T₁ G₂ : अभ्यपिञ्चत्तदा (T₁ G₁
'या') पार्थ — *) T₁ G₁ : : सहितैर् (for सह तैर्).
— After 31, N₁ S ins an addl colophon (adhya.
no. 78 [G₂ 54], which in B is followed by a
passage given in App I (No 29)

32 Before 32, N₁ S ins, यैत — *) B₂ च (for
स). — *) T₁ G₁ : M तदा (for क्रतु) V₁ क्रतु
सर्वविमर्शुत; G₂ सर्वकर्मसमृद्धिमान् — *) K₁ : D₂ :
राज्ञां (K₂ 'ज्ञा'); S यज्ञ (for यूनां) — *) S₁ N₁ B Dn
D₂ : G₁ : M₁ स बभौ; D₂ सयलो; G₂ बभौ स (for
सबभौ) T₁ G₂ : विपुलोद्भव; G₁ : : M₂ विपु (G₂
'म') लोत्सव

33 *) K₂ शातिविघ्न; D₂ शातविघ्न K₁ शु[read
शु]भकर D₁ S शांतविघ्न (G₂ 'म') समा (D₁ 'सुरा') रभ
— G₂ transp 33^b and 33^a — *) K₁ : 'धान्यमान्;

K₂ 'धान्यवध — *) D₂ अन्नदान् D₂ बहुभक्ष्यश्च; some
MSS 'भक्षश्च S (G₂ corrupt) अन्नवांश्चापि (M₂ 'भि')
निर्वृत्त — *) K₂ सुरार्पित S केशवेनाभिरक्षित (G₁ :
'पि रक्षित'; G₂ 'प्यभिरुत्त')

34 G₂ : read 34^{ab} after 34^{af}, G₂ transp 34^{ab}
and 34^{af}. — *) S तदा (for च तं). — *) N₁ B
यथाविधि (for महाक्रतुम्) — S (G₂ om lines 2-5
and 9-12) ins after 34^{ab} (G₂ om lines 5-10 here
but ins them after 37^{ab})

406* कोटीसदृश प्रददौ माह्वणानां महाभनान् ।
न करिष्यति तद्गोके कश्चिदन्यो महीपति' ।
पाजका सर्वकामैश्च सतत तत्पुर्धन' ।
ततश्चावभृथ' स्नात' स राजा पाण्डुनन्दन' ।
व्याम धर्म्यं च प्रयतो नारदं च महाभतिम् । [5]
सुमन्तु जमिनि पैल वैशापायनमेव च ।
पाञ्चपरवयं कठं चैव कलाप च महौजसम् ।
सर्वांश्च विप्रप्रवरान्पूजयामास सत्कृतात् ।
युष्मद्व्यभावाद्यातोऽयं राजसूयो महाक्रतु ।
जनार्दनप्रभावाच सपूर्णं मे मनोरथ । [10]
अथ यज्ञ समाप्यान्ते पूजयामास माधवम् ।
यलदेयं च देवेशं भीष्माद्याश्च कुरुत्तमान् ।

[(L 2) G₂ यलोके (for तं) — (L 3) G₂ M विप्राश्च
(for सतत) — (L 5) G₂ प्रनरो (for प्रयतो) G₄ M
'मुनि' (for 'मतिम्') T₁ व्यास धीम्य वरिष्ठ च प्रयतो नारद मुनि
— Line 6=1 57. 74^a, 75^b — (L 7) G₂ कल (for
कठ), and कलाप (for कलाप) — (L 8) G₂ M₂ स सर्वान्
(for सर्वाश्च) G₁ : M₁ चार्विकप्र, G₄ M₂ क्रत्विकप्र (for
विप्रप्र). — (L 9) T₁ M₁ 'प्रमादात् (for 'प्रमावात्)
— (L 10) G₂ सपूर्णं मे मनोरथ — (L 11) G₂ अथ
(for अथ)]

— G₁ : M om 34^{ab} — *) T₁ G₂ : तस्य (for त
तु) G₂ यज्ञे (for यज्ञं) — *) K₂ D₂ T₁ G₂ : आ (T₁
G₂ अ) समाप्ते; N₁ V₁ आसमास K₄ जनार्दने; G₂ 'न
— *) K₂ : सौरि; G₂ दशु (for दौरि) — *) T₁ G₂ :
क्षं (for क्षां)

समस्तं पार्थिवं क्षत्रमभिगम्येदमब्रवीत् ॥ ३५
 दिष्ट्या वर्धसि धर्मज्ञ साम्राज्यं प्राप्तवान्विभो ।
 आजमीढाजमीढानां यशः संवर्धितं त्वया ।
 कर्मणैतेन राजेन्द्र धर्मश्च सुमहान्कृतः ॥ ३६
 आपृच्छामो नरन्यात्र सर्वकामैः सुपूजिताः ।
 स्वराष्ट्राणि गमिष्यामस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३७
 श्रुत्वा तु वचनं राज्ञां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 यथार्हं पूज्य नृपतीन्भ्रातृन्सर्वानुवाच ह ॥ ३८
 राजानः सर्व एवैते ग्रीत्यास्मान्समुपागताः ।

प्रस्थिताः खानि राष्ट्राणि मामापृच्छय परंतपाः ।
 तेऽनुव्रजत भद्रं वो विषयान्तं नृपोत्तमान् ॥ ३९
 भ्रातुर्वचनमाज्ञाय पाण्डवा धर्मचारिणः ।
 यथार्हं नृपमुख्यांस्तानेकैकं समनुव्रजन् ॥ ४०
 विराटमन्वयात्तूर्णं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
 धनंजयो यज्ञसेनं महात्मानं महारथः ॥ ४१
 भीष्मं च धृतराष्ट्रं च भीमसेनो महाबलः ।
 द्रोणं च ससुतं वीरं सहदेवो महारथः ॥ ४२
 नकुलः सुवलं राजन्सहपुत्रं समन्वयात् ।

35 ^a) Ds तथा (for तत्तत्) A few N MSS अवभृत् or 'अवत' Ks Ds & Gs. 4 ज्ञान (for ज्ञात) — ^b) Śi K Dn Ds धर्मात्मानं D1 'राजो 'ष्ठिर' — ^c) Ks Dns Ds समस्तः, Gs s समग्र, Gs समर्थ (for समस्त) Śi पार्थिव Ks यत्रम्, Ks तत्रम् (for क्षत्रम्) — ^d) V1 Bs उपा, Bs-s Dn Ds-s उप; Ms समा (for अभि)

36 ^a) V1 राजन्वै, B1 s D1 s राजेन्द्र (for धर्मज्ञ) Bs-s Ds-s दिष्ट्या वै वर्धने राजन् — ^b) Ks चात (for प्राप्त) Śi Ks B1 s Dn D1 s असि T1 Gs-s M1 प्रभो (for विभो) — Gs reads 36^{ad} after line 10 of 406* (of v.l 34) — ^c) Śi अस्य**, B1.2 Ds अजमी, Bs. 4 s नृपाणामज — ^d) Bs संपर्कित, G1 s 'र्धितम् — ^e) Ks s B1 s D1 G1-s तेन; Ds [अ]नेन (for [ए]तेन) — ^f) Gs धर्मज्ञ (for 'श्व) Ks कृतान् (for कृत) V1 Bs s Gs यदाश्च (Gs धर्म च) सुमहत्कृतं

37 ^b) Bs D1 s T1 G1-s M च (for सु) Gs सकामैश्च न पूजिता — After 37^{ab}, Gs ins lines 5-10 of 406*, followed by 36^{ad} — ^c) Gs स्वराष्ट्रं गतुमिच्छामस्

38 Before 38, B D1 s ins 'वैश' उ — G1 om 38^{ab} Cd oites 38^{ab} (entire) as in text — ^a) Ks स्तुत्वा (for श्रु) Śi T1 तद्, Ds 4 च (for तु) — ^b) K1 यया हि, N1 यथार्ह Śi K1-s पूजयित्वा तान्; V1 Bs-s Ds 4 प्रतिपूजयित्वा, Gs पूज्य धर्मात्मा — ^d) B1 s S (by transp) सर्वान्भ्रातृन् (G1 'न्कामान्) V1 Bs-s Ds 4 हृदम् (for सर्वान्)

39 ^a) Śi K1 & V1 B D1-s एवमे (for एवैते) — ^b) Bs-s D1 s मां (for [अ]स्मान्) K1 समुपागतान् — ^c) Gs राज्यानि (for राष्ट्राणि) — ^d) Śi समापृच्छ [?] 'पृच्छय, K1 मामापूज्य; Ks G1 समापृच्छय; B1 स्वागच्छत, Dn1 D1 s Gs मामा (D1 ममा; Ds माम-

पृच्छन्, T1 मावपृच्छय, Gs समापृच्छय — ^e) K1.4 Dn Ds s तेनु (K1 तेनु; Ks अनु, Ds तेन) व्रजतु; T1 Gs तेनुप्रयात, Gs अनुव्रजत; Cv as in text — ^f) Ds Gs नृपोत्तमा

40 Ks om 40^a-41^b. — ^a) K1 आकण्ठ्य, Ks आदाय (for आज्ञाय) — ^b) Śi K1-s Dn Ds s M1 नृपतीन्सर्वान् (for नृपमुख्या) — ^d) Śi एकैकमनुव्रजन्; Gs तदैकैकमनुव्रजान्

41 Ks Gs om. 41^{ab} (for Ks of v.l 40), T1 G1 s-s Ms read 41^{ab} after 409* (of v.l. 43), Gs, after 43 — ^a) G1 विराग (for 'टं) K1 B1.4.8 अन्विषात्, T1 G1-s Ms चान्व (for अन्व) K1-s पूर्व (for तूर्ण) — ^c) T1 G1-s M जयसेनं (for यज्ञ) — ^d) Ks N1 V1 Dn Ds महारथ S सहामात्य स (Gs 4 सामात्य सह) बांधव

42 ^a) N1 V1 द्रोणं द्रौणिं च भीष्म च, B1 भीष्मं च रथिना श्रेष्ठ; S धृतराष्ट्र च भीष्मं च — After 42^a, S ins; 407* चिदुर च महामतिम् ।

सजय च महात्मान.

— ^b) N1 V1 धृतराष्ट्र च मारुति, S भीमसेन प्रतापवान् — After 42^{ab}, S (except M1) ins

408* द्रोण द्रोणायनिं चैव सामात्य ससुहृद्गणम् ।
 — M1 om. 42^a-43^b — ^c) N1 S (M1 om) कृप; V1 B1 s शल्य, Ds क्रय (m द्रोण as in text) N1 V1 Dn Ds s तु (for च) Ks तु सुमित, B1 s s D1-s सहसुत G1 शारद्वत, Gs [ए]व सुत (for च ससुत) K1.2 B1.2 D1-s वीर, S (M1 om) चैव (for वीर) — Gs om (hapl) 42^a-43^a — ^d) Śi Ks 4 Dn Ds s युधो पति (Śi Ks 'ति), K1 V1 B1 महाबल; T1 G1-s s Ms महामति, Gs महीपति (for महारथ)

43 Gs om 43^a, M1 om 43^{ab} (of v.l 42) — ^a)

द्रौपदेयाः ससौभद्राः पार्वतीयान्महीपतीन् ॥ ४३
 अन्वगच्छन्तथैवान्यान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभाः ।
 एवं संपूजितास्ते वै जग्मुर्विप्राश्च सर्वशः ॥ ४४
 गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सर्वेषु भरतर्षभ ।
 युधिष्ठिरमुवाचेदं वासुदेवः प्रतापवान् ॥ ४५
 आपृच्छे त्वां गमिष्यामि द्वारकां कुरुनन्दन ।
 राजक्षयं क्रतुश्रेष्ठं दिष्टया त्वं प्राप्तवानसि ॥ ४६

तमुवाचैवमुक्तस्तु धर्मराण्मधुसूदनम् ।
 तव प्रसादाद्गोविन्द प्राप्तवानसि वै क्रतुम् ॥ ४७
 समस्तं पार्थिवं क्षत्रं त्वत्प्रसादाद्विशानुगम् ।
 उपादाय बलिं मुख्यं मामेव समुपस्थितम् ॥ ४८
 न वयं त्वामृते वीरं रंस्यामेह कथंचन ।
 अवश्यं चापि गन्तव्या त्वया द्वारवती पुरी ॥ ४९
 एवमुक्तः स धर्मात्मा युधिष्ठिरसहायवान् ।

C 2 1616
D 2 45 56
K 2. 72 26

Ks Dns मबल, Ds सौ (for सु) T1 Gs चैय (for राजन्) Gs वृष च समुत चैय — *) Ks : ससैन्य च (for सदपुत्र) K B1 : : : Ds समन्वियात्, T1 Gs : Ms अनुपजन् (for समन्वियात्) — S (M1 om) in* after 43^{ab}

409* शल्यं तु समुतं वीरं मत्स्यकः परवीरदा ।

भगदत्त च राजानं कामस्य च वृष्टदलम् ।

[(L 1) Gs Ms न (for तु), and राजन् (for वीर)]

After 409*, T1 Gs : : Ms read 41^{ab} — T1 G1 : : Ms ins after 41^{ab} (transp) Ms, after 42^{ab}

410* भीष्मकः सप्त पुत्रेण मातुलं च महामतिम् ।

दाक्षिणात्याश्च सयाश्च दैदिम्यं समनुपजत् ।

[(L 1) Ms 'पुति (for 'मतिम्) — (L 2) Gs नृपदीन् (for सयाश्च) Gs कदिय (for दैदिम्य)]

— Gs om 43^{ab}. — *) Gs द्रौपदीया Bs ससौभद्रान् — *) Ś1 K1 पर्वदीयान् Ś1 महामत्याः K Dn Ds : महारायान्, N1 T1 महामतीन् (for मही). — After 43, Gs reads 41^{ab}.

44 *) D1 : अनु* (for अन्य*). Dn1 च, Ds [ट]व; Ds वा (for [ए]व) Gs [अ]न्ये (for [अ]न्यान्) — *) K1 : N1 V1 B1 : पुरुषर्षभा (K1 'भ, Ks V1 'भान्), Ks क्षत्रियर्षभान् S पार्थिवान् (Gs 'वा) कुरवोपरे. — *) Ś1 Ks N1 V1 B1 Dn Ds : सुपूजिता Ś1 K1 : Dn Ds : सर्वे, V1 B1 : : Ds : ते तु, B2 D1 : तेन (for ते वै) S एव नृपा (G1 'पान्) पूजितास्ते (Gs एव नृपाले सर्वेपि) — *) Ś1 Ks N1 V1 Dn Ds : सहस्रश. (for च सर्वशः)

45 *) Ś1 K Dn Ds : मा (Ks : म) ह्यणेषु च, N1 पुरुषर्षभः D1 : Gs भरतर्षभ — *) S युधिष्ठिर महामात्य प्रविधेदा पुरोचाम — After 45, S ins

411* वृत्तार्थं पाण्डव दृष्ट्वा मिहामनगतं नृपम् ।

रोचमानं महेन्द्राभं वासुदेवोऽप्रवीक्षरी ।

46 S transp 46^{ab} and 46^{cd} — 46^{ab} = 1 72 16^{ab} 2 3 1* — *) Ds स्वा, T1 र (for र्वा)

Gs महाराजा (for गमि*) B1 : : 'सत्तम (for 'नन्दन) Gs कृतकृत्योमि कौन्तेय गमिष्ये द्वारकां पुरीं — *) K1 क्रतु श्रेष्ठ, Ks वृत्त श्रेष्ठ — *) Ms स (for त्वं) K1 प्राप्तवान् (for प्राप्तवान्) Ś1 K1 : N1 B1 : D1 नृप, Ks Ds नृप (for अस्ति)

47 *) D1 [ए]व (for [ए]वम्) K1 उक्ते तु; Ds कृष्णस्तु (for उत्तस्तु) — *) Ks N1 V1 Dn Ds : धर्मराजो जनार्दन (N1 युधिष्ठिर); B1 : : धर्मात्मा मधुसूदन, Ds धर्मवान्मधु. — *) Gs स्वप्नसादाच गोविन्द — *) Ś1 अमि (slo), Ks अस्ति (for अस्मि) Ds च (for वै) T1 वृत्त, Gs क्रतु (for क्रतुम्). Ks Dn (1) Ds : प्राप्त क्रतुरो मया

48 *) Ks : N1 V1 B D1 : समग्र, Ds 'ज्य (for 'म्). Ks Dn (1) Ds : क्षत्रं समग्रमपि च (Ds 'मापेन, corr to 'मापन्नत्) — *) K1 तत्प्रसादाद् Ks Dn (1) Ds : पते (Ks 'क्षी) स्थित, B1 वशायुग (for वशानुगम्) — *) T1 बली; Gs धन (for बलिं) — *) Ks मामेव, Ks Gs मामेव N1 समुपागतः Ś1 (corrupt) मामेवा समुपास्थित — Ks Dn (1) Ds : ins after 48 Ds, after 49^{ab}

412* कथं तद्वदमनार्थं मे चाणी वितरतेऽनघ ।

49 *) Ks Dn (1) Ds : न ह्यह, V1 B1 : नैवाह, S ते वयं (for न वयं). V1 B1 : वै विना, B1 वै क्रते, G1 त्वा क्रते (for त्वामृते) B1 Ds वीर. — *) Ś1 D1 रंस्यामेह, V1 B1 त्वां रंसेष, B1 : रंसे (B1 त्वां रंसे) एक; Ds रंस्यामोह; S न रंस्याम (Gs : M 'म') (for रंस्यामहे) B1 Ds कदाचन Ks Dn (1) Ds : रतिं प्राप्नोमि (Ks प्राप्नोमि) कर्हिचिद् — *) Ks N1 Dn Ds : M1 चैव; Ds चापि (for चापि) Ś1 K B1 : : D1 : गन्तव्यं, Gs 'ज्य (for 'व्या) — *) K1 : B (except B2) D1 : : स्वया (Ds यथा) द्वारवती (B1 Ds 'क्षी) पुरी (Ks : 'र); Ks Dn (1) Ds : भवता द्वारका पुरी (Ks 'का पुरी)

50 *) T1 Gs : Ms तु (for स) S गोविंदो (for धर्मात्मा). — *) = 53^{ab}. V1 'सहायक — Dn2 reads

अभिगम्यान्नवीत्प्रीतः पृथां पृथुयशा हरिः ॥ ५०
साम्राज्यं समनुप्राप्ताः पुत्रास्तेऽद्य पितृष्वसः ।
सिद्धार्था वसुमन्तश्च सा त्वं प्रीतिमवाप्नुहि ॥ ५१
अनुज्ञातस्त्वया चाहं द्वारकां गन्तुमुत्सहे ।
सुभद्रां द्रौपदीं चैव सभाजयत केशवः ॥ ५२
निष्क्रम्यान्तःपुराचैव युधिष्ठिरसहायवान् ।
स्नातश्च कृतजप्यश्च ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥ ५३
ततो मेघवरप्रख्यं स्यन्दनं वै सुकल्पितम् ।

50^a-51^b after 52^{ab} — °) T1 G2 & M वीर', G1 वीर
(for प्रीत') — °) T1 कुर्ती (for पृथा) S विभु' (G1 &
M भुवि) (for हरि')

51 For the sequence of Dns, of v l 50 Before
51, V1 B2 & s ins हरिश्वाच — °) K2 अनुसप्राप्ता; B2
सुमहत्प्राप्ता; G2-s समनुप्राप्त — °) S1 G2 & s (before
corr) s पुत्रस्ते D1 s ह (for सद्य) — Dn1 Ds om
51^a-52^b — °) M2 वि' (for सि') — °) T1 सात्वं (for
सा त्व) G4 अवाप्त्यसि (for 'मुहि) G2 सदा त्व
प्रीतिमामुहि

52 For the sequence of Dns, of v l 50 Dn1
Ds om 52^{ab} (of v l 51) — °) S1 [अ]हं च (by
transp), D1 s चेह — After 52^{ab}, S ins

413* एवमुक्त्वा ततः शौरिर्भगिनीं वै पितुस्तदा ।
— °) D2 सुभद्रा द्रौपदी चैव — °) K2 s सभाजयति; K4
D2 सभाजयत (D2 'ति); V1 अय पप्रच्छ, B2 आपप्रच्छ स;
B2 s आपृच्छ स तु; Cd सभाजयत (as in text)

53 °) K2 & निष्क्रम्यान्तः, T1 निष्क्रमान्तः K4
B1 s & Dn D1 s s तस्माद्, V1 B2 s s D2 & चापि (for
चैव) — 53^b=50^b — °) K4 सातश्च; G1 स्नातकान्, M1
स्नातवा च (for स्नातश्च) V1 कृतकृत्यश्च; B2 D2 'जाप्यश्च,
G2 (before corr) 'विद्यश्च, G2 'जल्पश्च (for 'जप्यश्च)
M2 समगलो जप्तजप्यो — °) S1 K1-s N1 G1 M1 स्वस्ति
(S1 M1 'स्व) वाचयत् (K1 'कान्, K2 'यन् D1
ह (for च)

54 °) S1 'नव', K1 s & D2 G1 s & 'रव', N1 V1
B1m s-s Dn Ds-s 'वपु', B2 D1 s 'चय', G2 'वना'
(for 'वर') — °) K1 & Dn Ds s च (for वै) S1
नवक', K2 s चानुक'; N1 V1 B2-s D2 & सुप्रक', G2
सूर्यसनिभ (for वै सुक') — °) K4 B2 Dn Ds s T1 G2
'वाहुर् (for 'राज) S1 K4 N1 V1 Dn Ds ससुप', D2
ससुपा' (for प्रत्युप') G2 ददर्श कलित द्वारि श्वेताश्वैर्यो
जित हरि'

योजयित्वा महाराज दारुकः प्रत्युपस्थितः ॥ ५४
उपस्थितं रथं दृष्ट्वा तार्क्ष्यप्रवरकेतनम् ।
प्रदक्षिणमुपावृत्य समारुह महामनाः ।
प्रययौ पुण्डरीकाक्षस्ततो द्वारवतीं पुरीम् ॥ ५५
तं पद्म्यामनुवव्राज धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
भ्रातृभिः सहितः श्रीमान्वासुदेवं महाबलम् ॥ ५६
ततो मुहूर्तं संगृह्य स्यन्दनप्रवरं हरिः ।
अन्नवीत्पुण्डरीकाक्षः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ५७

55 G2 subst 55^a for 55^a — °) K1 s B2 & D2
तार्क्ष्य K1 (before corr) द्युकर (for प्रवर). — After
55^{ab}, G2 s s ins

414* युधिष्ठिरकिरीटिभ्यां दत्तहस्तो ययौ रथे ।

[G2 रथ]

— °) Dn1 D2 अपावृत्य G1 महात्मना; G2 'त्मना' (for
'मना) G2 दारुकस्य कर गृह्य तत्रोच्चलितमाविशत् — N1
om (hapl) 55^a-57^a — °) K2 प्रययु' S1 D2
द्वारवती G2 मुखोत्तरणसवीत सोपयान गवाक्षित — After
55, S ins (T1 G1 s & M om lines 1-2, G2 om
line 5)°

415* सात्यकि कृतवर्मा च रथमारुह्य सत्वरौ ।

वीजयामासतुस्तत्र चामराभ्यां हरिं तदा ।

बलदेवश्च देवेशो यादवाश्च सहस्रशः ।

प्रययु राजवत्सर्वे धर्मपुत्रेण पूजिता ।

ततः स समतं राजा हित्वा सौवर्णमासनम् ।

[(L 3) G2 यादवैश्च (for 'वाक्ष) — (L 4) G1 &
प्रययौ (for 'यु) T1 G2 पूजित' (for 'ता) G2 रथमारुह्य
निर्जग्मु राजमार्गेण वै पुर. — (L 5) T1 ससंभ्रम, G2 स हि
सम M सुसंमत (for स संमत)]

56 N1 om 56 (of v l 55) — °) S1 अन्वयाद्राजा
(for अनुवव्राज) S तत (M1 त तु) पद्म्यामनुप्रायाद् (T1
G2 'प्राप्तो) — °) S1 K1 B2 s D1 s T1 G2-s & M2
'पुत्रो (for 'राजो) — °) K1 धीमान् (for श्रीमान्)
K2 वासुदेव, G2 'वो K1 महारथ', K2 'रथ, V1 B2 D2
G2 & 'बल' (for 'बलम्) G2 भ्रातृभिर्वाङ्मणैः सार्वभृषि
भिर्वेदपारगैः — After 56, T1 G2 ins

416* कार्यमानुषरूपं वै विष्णु सर्वगुरु प्रभुम् ।
while G2 ins

417* धायोर्दूतनरप्रख्यगति कुर्वाणमग्रतः ।

57 N1 om 57^{ab} (of v l 55), G2 om 57^{ab}
— °) K4 B2 D2 स्यन्दन प्रवर K2 हरि', T1 G2 प्रभु';
G2 s-s M विभु' (for हरि') — °) K1 उवाच (for

अप्रमत्तः स्थितो नित्यं प्रजाः पाहि विशां पते ।
पर्जन्यमिव भूतानि महाद्रुममिवाण्डजाः ।
वान्धवास्त्वोपजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ॥ ५८
कृत्वा परस्परैर्णैवं संविदं कृष्णपाण्डवौ ।

अन्योन्यं समनुज्ञाप्य जग्मतुः खगृहान्प्रति ॥ ५९
गते द्वारवतीं कृष्णे सात्वतप्रवरे नृप ।
एको दुर्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौवलः ।
तस्यां सभायां दिव्यायामूपतुस्तौ नरर्षभौ ॥ ६०

C. 2. 1627
B 2 45 68
K 2 72. 39

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ समाप्तं शिशुपालवधपर्व ॥

अब्रवीत्) V1 B1m. 8m. 4 s (m as in text) 6 D8 4
धर्मराजं परिष्वज्य प्रोवाच वदता वरः, G8 सूत संकोच नेत्राभ्या
युधिष्ठिरमभाषत

58 G1 M2 om 58^{ab}. Before 58, G6 ins भगवान्
— ^a) Ś1 B2 D8 अप्रमत्तोऽस्थितो, K2 3 G2 4 *मत्तस्थितो,
D4 *मत्तोऽस्थितो, G2 अह समस्थितो — ^b) N1 प्रजाना हि
(for प्रजा पाहि) Ś1 महाद्युते, D8 विशा पते — ^c) K1
B1 4 पर्जन्य इव — ^d) K1 *द्रुम (for *द्रुमम्) K1
इवाण्डजान्, K4 N1 V1 B2 4 6 Dn D5 6 T1 G1. 2 M इव
द्विजा, B1 इवाण्डज — ^e) B1 2 D1 2 सुहृद्, D8 बांधव,
G6 ब्राह्मणा (for बान्धवा) K1 चाप, B1 त्वाप; B2-6
D8 स्वातु, D1 2 चोप (for त्वोप). Cd oites त्वा
(as in text)

59 ^a) K2 4 N1 V1 Dn D5 G2 2 5 M [ए]व, G6
[इ]व (for [ए]व) — ^b) G6 संवाद, Cd *विद (as in
text) — ^c) S (except G2) समनुज्ञाय — ^d) S
प्रत्ययात्कुरुनदन (G2 *न)

60 ^a) S पुनर् (G6 पुर) (for गते) D8 द्वारवतीं
S (except M1) कृष्ण (G1 *ण) — ^b) K4 सात्वत; D8
सात्वते D1 S सात्वत (T1 सत्वत, G1 सत्वत) प्रवरो (G4
सातपुरवरो) Ś1 K2 D1 T1 G8 नृप, K1 *पे (for *प)
— After 60^{ab}, N1 S ins

418* युधिष्ठिरो महाराज प्रविवेश पुर ततः ।

[N1 महामाल, T1 G8 5 M2 महाराज, G2 महातेजा T1
पुरी, G1 पुरात् (for पुरं) N1 पुर महत्, G2 पुरोत्तम (for
पुर ततः)]

— Before 60^{ab}, G2 ins वैश — ^c) S दुर्योधनो
महाराज (G4 *जा) — ^d) Ś1 च महाबल, K4 चापि
कौशल, B1 चैव सौवल, D8 च स सौवल, S च परतप
(M2 *प) (for चापि सौवल) — After 60^{ab}, S ins.

419* सूतपुत्रश्च राधेय सह दुःशासनादिभिः ।

सर्वकामगुणोपेतैरर्च्यमानास्तु भारत ।

— ^e) Ś1 नरर्षभ; B1 2 D1 2 नराधिप (D1 *पौ) S
सभाया रमणीयायामवसस्तत्र पाण्डवै (G2 *सन्पाण्डवै सह; G4
*सस्तत्र पाण्डवाः) Cd oites 60^{ef} (entire) as in text

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1 4 B1-8. 5 6 D

शिशुपालवध, K2 8 G1 M राजसूय, B2 शिशुपालवध
and राजसूय To the former, Ś1 K B1. 2 6 Dn1 D8-8
M add समाप्त — *Adhy. name* G2 सर्वनृपतिविसर्जन
— *Adhy no* (figures, words or both) K1 (marg.)
D8 43, K2 42 (as in text), K4 41, S 80 (G4
56) — *Sloka no* K2 8 64, Dn D1. 2 66

After adhy 42, K2-4 Dn D4 5 S ins a
passage given in App I (No 30), the Northern
MSS (namely K2-4 Dn D4 5) then continuing
with a further addition of 31 lines — After
adhy 42, Cd concludes the sub-parvan with the
remark शिशुपालवध, and oites immediately there-
after the first stanza of the next adhy, which
makes it probable that his text did not contain the
above insertion (App I, No 30), together with
its continuation in the Vulgate

43

1 In D1, stanza 1 is (erroneously) cancelled
Cd oites 1^{ab} entire (with v1) — ^a) T1 G2. 5 पर,
G1 वसु, G2 स च (for वसन्) S (except M1) तत्र
(for तस्यां) — ^b) K B1m Dn D2 5 6 Cd पुरुषर्षभ,
B1m 8 4 तु नरर्षभ. — ^c) B1 (m as in text) 2 D1 2
दिव्या (for सर्वा) — ^d) K2 सशकुनि (810) (for
शकुनिना)

2 Ś1 om 2^{ab} — ^b) Dn1 कुरुनदन K D8 अपश्यत्
(K2 8 *श्यत्) तत्र ह — ^c) K1 अ (for न) G8
दृष्टपूर्वं. D2 सा येन, D8 एतेन; G4 सा तेन (for ये तेन)
Ś1 न दृष्टपूर्वा या तेन, K4 अदृश्यपूर्वा येते च (810), B2 न
दृष्ट पूर्वमेतेन, T1 प्र (by corr न) दृष्टपूर्वानेतेन, G2 अदृष्ट-
पूर्वमेतेन

3 The sequence of stanzas 3-11 (along
with insertions) in S is so complicated that it is
given separately in a tabular form for the guidance
of the reader, and is ignored in these notes — T1
om. 3^e-4^a, G6 om 3^e-4^a. — ^c) K2 स्फाटिक, G2

४३

वैशंपायन उवाच ।

वसन्दुर्योधनस्तस्यां सभायां भरतर्षभ ।
शनैर्ददर्श तां सर्वां सभां शकुनिना सह ॥ १
तस्यां दिव्यान्भिप्रायान्ददर्श कुरुनन्दनः ।
न दृष्टपूर्वा ये तेन नगरे नागसाह्वये ॥ २
स कदाचित्सभामध्ये धार्तराष्ट्रो महीपतिः ।

स्फाटिकं तलमासाद्य जलमित्यभिशङ्कया ॥ ३
खवस्रोत्कर्षणं राजा कृतवान्दुद्धिमोहितः ।
दुर्मना विमुखश्चैव परिचक्राम तां सभाम् ॥ ४
ततः स्फाटिकतोयां वै स्फाटिकाम्बुजशोभिताम् ।
वापीं मत्वा स्थलमिति सवासाः प्रापतजले ॥ ५
जले निपतितं दृष्ट्वा किंकरा जहसुर्भृशम् ।

स्फाटिकां V1 B (except B₂) D (except D₂) G₂ &
स्थल, Cd (as in text) तल (= भूतल)

Tabular Conspectus of the sequence of stanzas
3-11 (together with all insertions) in 8

T1	G1	G2	G3	G4	G5	G6	M1	M2
3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}	3 ^{ab}
		3 ^{cd}	3 ^{cd}					
		4						
		421*						
5 ^{ab}		5 ^{ab}	5 ^{ab}		5 ^{ab}			
5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}	5 ^{cd}
6	6	6	6	6	6	6	6	6
			7 ^a			7 ^a		
			4 ^b			4 ^b		
			420*			420*		
7	7	7		7	7		7	7
	423*				423*		423*	423*
	3 ^{cd}				3 ^{cd}		3 ^{cd}	3 ^{cd}
	4 ^{ab}				4 ^{ab}		4 ^{ab}	4 ^{ab}
	420*				420*		420*	420*
10			10		10		10	
9			9		9		9	
				423*				
				3 ^{cd}				
				4 ^{ab}				
				420*				
8 ^{ab}		8 ^{ab}	8 ^{ab}		8 ^{ab}		8 ^{ab}	
8 ^{cd}	8 ^{cd}	8 ^{cd}	8 ^{cd}		8 ^{cd}	8 ^{cd}	8 ^{cd}	8 ^{cd}
		10		10				
				8				
11	11	11	11	11	11	11	11	11

4 T1 om 4 (of. v l. 3), G₂ & om. 4^a (for G₂ of

v l. 3). — ^a) K1.2 N1 B₂ D1 & G₂ स वस्रोत्कर्षणं, V1
वस्रस्रोत्कर्षणं, D₂ स्वयस्त्राकं, G₂ स्वयस्त्राकं B1 G₂ & s
M1 राजन् (for राजा). — G₂ & read 4^b after 7^a
— After 4^{ab}, K₄ D₂ ins 421*, while G₂ & s M ins
420* तत्राप्येनं जनो दृष्ट्वा जहसु पाण्डवास्त्रदा ।

[G₂ तत्र चैन; M₂ तत्र देन G1 M1 तदा, G₄ & जना
(for जनो) G₂ M₂ जहासेवमपित (G₂ 'त') (for the
post half).]

— G1 & s M om 4^a-5^b, G₂ & s om 4^{cd} — K₄ D₂
read 4^{cd} after 421* — ^b) D1 (marg sec. m as in
text) दुर्मना, Cd दुर्मना (as in text) S1 K1.2 B1 G₂
चापि (for चैव) K₄ D₂ निश्वसन्विमुलखापि — B₄ Dn
D₂ G₂ ins. after 4 K₄ D₂, after 4^{ab}

421* तत स्थले निपतितो दुर्मना व्रीद्धितो नृप ।
— Thereafter K₄ D₂ read, and B₄ Dn D₂ repeat,
4^{cd} (v l. निश्वसन्विमुलखापि)

5 G1 & s M om 5^{ab} (of v l. 4) — ^a) T1 G₂ &
समेतो (G₂ 'ता' यादयै सर्वै) Cv citos 5^a as in text
(v l. तत्र for तत) — ^b) B₂ 'सन्विता (sic), D1 &
'शोभना — ^c) K₄ D1 & s चापी K₄ D₂ & गत्वा (for
मत्वा) K₄ B₄ & Dn D₂ & स्थलमिव. S (except G₂)
सभा (G1 M₂ समा) पुष्करिणीं मत्वा (G₂ दृष्ट्वा) — ^d) S
(except G₂) सहसा (for सवासा). D₂ प्रपतज्

6 ^a) K₂ जलेभिपतित G₄ निपतत पति दृष्ट्वा — ^b)
D₂ प्रहसु — For 6^b, K₄ B₄ Dn D₂ & read भीमसेनो
महायल, and cont

422* जहास जहसुश्चैव किंकराश्च सुयोधनम् ।

— ^a) S1 B1 तु (for च) B1 शुभान्नस्य S तस्य
चान्यानि वासांसि — ^d) K₂ & Dn₂ प्रददौ, B₂ प्रययू
T1 राज्यधासनात्

7 ^a) D1 & तद् (for त) S तत्रैव (G₂ 'न') व्रीपदी
राजन् — G₂ om 7^{bc}, G₂ om 7^b-8^b G₂ & read 4^b
after 7^a (see Tab Consp) — ^b) S (G₂ & om)

वासांसि च शुभान्यसौ प्रददू राजशासनात् ॥ ६
 तथागतं तु तं दृष्ट्वा भीमसेनो महाबलः ।
 अर्जुनश्च यमौ चोभौ सर्वे ते प्राहसंस्तदा ॥ ७
 नामर्पयत्तत्तेषामवहासममर्पणः ।
 आकारं रक्षमाणस्तु न स तान्समुदैक्षत् ॥ ८
 पुनर्वसनमुत्क्षिप्य प्रतरिष्यन्निव स्थलम् ।
 आरुरोह ततः सर्वे जहसुस्ते पुनर्जनाः ॥ ९

द्वारं च विवृताकारं ललाटेन समाहनत् ।
 संवृतं चेति मन्वानो द्वारदेशादुपागमत् ॥ १०
 एवं प्रलम्भान्विविधान्प्राप्य तत्र विशां पते ।
 पाण्डवेयाम्यनुज्ञातस्ततो दुर्योधनो नृपः ॥ ११
 अप्रहृष्टेन मनसा राजसूये महाक्रतौ ।
 प्रेक्ष्य तामद्भुतामृद्धिं जगाम गजसाह्वयम् ॥ १२
 पाण्डवश्रीप्रतप्तस्य ध्यानग्लानस्य गच्छतः ।

C 2 1677
B 2 47 16
K 2, 74 16

भीमसेनश्च पाण्डव — °) K₄ S (G₈ om) चैव (for चोभौ) — °) K₁ प्रहसत् V₁ तथा S (G₈ om) दृष्ट्वा चाप (T₁ G₄ M₂ °व) हसस्तदा — G_{1,5} M₁ ins after 7. G₄, after 9

423* ततोऽन्यस्मिन्समोद्देशे पुनर्दुर्योधनो नृपः ।

[G_{1,4} समादेशे G₁ M₁ नृप]

S G₁ s M₂ om 8^{ab} (for G₈ of v l 7) — °) K₂ नामर्पयत्; D₄ नामर्पय, D₈ नामर्पयत्, G₂ न मर्पयत् T₁ G₈ s M₁ transp नामर्पयत् and ततः D₁ तत्र (for ततः) D₂ corrupt — °) T₁ G₈ s M₁ सोपहासममर्पितः, G₂ 4 अपहासममर्पणात् (G₂ °पण) — °) N₁ आकारं गृह्णानस्तु, T₁ G₈ s s M रक्षणाकारमत्यर्थं (M °मात्स्य), G₁ रक्षणाकारमात्रस्य — °) K₂ N₁ समुदीक्षत्, G₄ समवैक्षत् T₁ G₁ s s s M समन्तात्समवै (T₁ G₈ °वै) क्षत्

9 G₁ s M₂ om 9^a-10^a, G₂ om 9 — °) K₄ उत्क्षेप्य G₄ स पुनर्वस्यम् — °) B₈ प्रपतिष्यन् D₁ 2 प्रतरिष्यति वत्सल, T₁ प्रतरिष्यतिव स्थल (corrupt) — °) G₄ जना (for ततः) D₈ सर्व — °) K₄ B₂ 4 s Dn₁ D₈ जहसुश्च; V₁ °सुस्तं T₁ G₈-s M₁ जहसु किंकरा (G₄ पांडवा) मृदा — After 9, K₄ V₁ D₁ ins

424* द्वारं तु पिहितकारं स्फाटिकं प्रेक्ष्य भूमिपः ।

प्रविशन्नाहतो मूर्ध्नि व्याघूर्णित इव स्थितः ।

वाहक्षमपरं द्वारं स्फाटिकोरुक्पाटकम् ।

विघट्टयन्कराम्या तु निष्क्रम्याग्ने पपात ह ।

[(L 1) D₈-s च (for तु) D₈ (marg, orig as above) विवृता (for पिहिता) — (L 2) D₄ प्राविशन् D₁ 2 व्याघूर्णित D₄ स्थल (for स्थित) — (L 3) V₁ तादृक्ष च पर, Dn (1) तादृश चापर, D₈ तद्वत्तम, D₄ 5 तद्वत्तम, D₈ तादृक्षमपर K₄ °रुक्पाटिक — (L 4) D₁, 2, 4 विघट्टयत् D₁ 2 निष्क्रम्याग्ने]

— On the other hand, after 9, G₄ ins 423*.

10 D₈ om 10^a-11^b, G₂ s M₂ om. 10 (of v.l 9)

— °) K₄ द्वारं तु, B₂-4 5 विल च, D₁ विलेव, D₂ विले च, G₈ वलभि N₁ V₁ B₁ s Dn D₈ 4 द्वारं तु (V₁ विल च, B₁ स्थल च, D₈ 4 द्वारं च) वितताकारं, D₈ विल च वृ (before corr वि) तता; T₁ G₈ M₁ वलभिं विवृताकारा, G₂ द्वार चापि कृताकार, G₄ वलभि विवृताकारा — °) G₄ समाहरत् N (D₈ om) समापेदे पुनश्च स (B₈ °श्च ह) See Addenda — K₂ om 10^{ab}. — °) K₁ संहत, K₈ संहते, B₂ 4 D₈ G₈ संवृत्तं, B₈ संवृतश्च; Dn (1) तद्वृत्तं. T₁ G₈ देश, G₈ M₁ देश (for चेति) K₄ तद्वृत्त चापि मन्वानो — °) B₂ s s Dn D₈-s द्वारस्थानाद् T₁ G₈ 4 M₁ विनिर्गमन् (G₄ °त्), G₂ अपागमत्, G₈ न निर्गमन्. S₁ V₁ B₁ s D₁ 2 द्वारदेश (B₁ D₁ 2 °स्थान) मुपागमत्; B₂ °स्थानादुपागमत्

11 D₈ om. 11^{ab} (of v l 10) — °) G₁ s. 4 M₂ पृतान् (for पवं) S₁ G₁ 4 प्रलंबान्; T₁ प्रलभा (corrupt), Cv as in text Cd oites प्रलभानि (=वचनानि) — °) S₁ पांडवेयाम्यनुज्ञातात्, K₈ °यामनुज्ञातसु, K₄ पांडवैर्नाम्य, D₈ पाण्डवेयान्; S (except M₁) पाण्डवैरस्य — °) K₁ मूर्खो (for ततो). S₁ नृपा. S जगाम नगरं प्रति

12 For S of. v l 13 — °) K₂ अप्रहृ (inf. lin. °कृ) णेन, K₈ अपकृष्टो न; K₄ अपहृष्टेन, B₁ अपकृ — °) D₈ राजसूय — °) D₈ वृद्धि (for क्रद्धि)

13 For S see below — °) S₁ ध्यानग्लानस्य, K₁ ध्यान स्थानस्य; K₈ 4 B₄ Dn D₁ 6 ध्याय (D₁ °न) मानस्य; N₁ V₁ ध्याय [? read °न] ग्लानस्य B₈ पश्यत (for गच्छ) — °) K₄ D₈ पापे; D₄ पाप — For 12-13, S (G₁ om line 4, G₂ om line 2) subst (Cv glosses line 2)

425* ननुद्यो धर्मराजस्य यज्ञमासाद्य त तदा ।

जगाम स्वगृहं त्वन्यान्ते दुर्योधनो नृपः ।

दृष्ट्वा यज्ञविभूतिं ता पाण्डवानां यशस्विनाम् ।

पश्यतो दुःखदीनस्य पापा मतिरजायत ।

[(L 1) G₁ M नातुद्यो, G₂ त दृष्ट्वा, G₄ ननुद्यो (S₁ 0)

दुर्योधनस्य नृपतेः पापा मतिरजायत ॥ १३
 पार्थिवान्मुनसो दृष्ट्वा पार्थिवांश्च वशानुगान् ।
 कृत्स्नं चापि हितं लोकमाकुमारं कुरुद्वह ॥ १४
 महिमानं परं चापि पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 दुर्योधनो धार्तराष्ट्रो विवर्णः समपद्यत ॥ १५
 स तु गच्छन्नेकाग्रः सभामेवानुचिन्तयन् ।
 श्रियं च तामनुपमां धर्मराजस्य धीमतः ॥ १६
 प्रमत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रो दुर्योधनस्तदा ।
 नाम्यभापत्सुवलजं भापमाणं पुनः पुनः ॥ १७

G₄ M₁ तथा (for तदा) — (L 2) Om in G₂ G₁
 त्वन्यदृते, G₄ त्वन्याग्रते, M₁ त्वन्य ऋते, M₂ तूर्ण राजा G₁
 दुर्योधन नृप, M₁ 'धनाश्रप, M₂ 'धनस्तदा — (L 3) G₂
 मनस्विनां G₆ जयेन ऋमागत (for the post. half)
 — G₁ om (hapl) from line 4 of this insertion up
 to 15^{ab} (inol) — (L 4) Cf 18^{ab} T₁ (before
 corr) दुःखशीलस्य, G₂ दुर्विनीतस्य M₁ गच्छतो दुःखशीलस्य,
 M₂ दुःखेनाविष्टमनस T₁ G₂ ५ पापबुद्धिः]

14 G₁ om 14 (cf. v 1 425*) — ^a) B₂ (hyper-
 metric) पार्थिवान्मुनसो दृष्ट्वा — ^b) D₁ तु (for च)
 — ^c) B₂ D₁ ४ चापि. K₂ धृत; K₃ धृति; N₁ B₆ तथा,
 B₁ २ D₁ २ ततो, B₂ D₂-२ तदा (for हित) S (G₁ om)
 लोक च तद्वत् दृष्ट्वा — ^d) T₁ G₂-२ विवर्णं समजायत,
 G₂ २ M विवर्णं (G₂ 'पण्ण) समपद्यत (= 15^d)

15 G₁ om 15^{ab} (cf. v 1 425*) — ^a) G₆
 अभिमान (for महि) K₂ परित्रापि (slo), B₁ परित्यज्य,
 D₂ २ पचानां; G₄ मद चापि (for परं चापि) — ^b) S (G₁
 om) दृष्ट्वा तेषां यशः (G₂ मन)स्विना — ^c) S पापबुद्धि
 (for धाव) — ^d) D₂ २ निर्विण्ण सम, T₁ M₁ परित्यज्य
 मन्थुना, G M₂ परित्यज्य मन्थुना (G₁ 'न्युमान्)

16 G₆ om 16^a-17^b — ^a) K₄ सानुगच्छन् — ^b)
 N₁ V₁ B₂ D₁ २ सभामेवान्वर्चितयत् (D₁ २ 'नृ), B₁ २ ४ २
 D₂ D₆ सभामेकोन्वर्चितयत् (D₂ २ 'नृ); B₆ T₁ G₁ २ २ M
 सभा तामनुचितयत्

17 G₆ om 17^{ab} (of v 1 16). — ^a) B₂ प्रमूढो,
 B₂ प्रतप्तो — ^b) T₁ (before corr) तथा — ^c) M₂
 नाम्यभापे S₁ सुमर्दिनः; T₁ सुयुद्धयोः; G₆ सुवल्जा G₄
 स नाम्यभापसुवलज, M₁ नामापसुवलज (submetrical)
 — ^d) S भाप्यमाण (T₁ G₂ २ M₂ 'ण) — After 17,
 K₁ ins an addl colophon (adhy no 44, noted
 on marg)

अनेकाग्रं तु तं दृष्ट्वा शकुनिः प्रत्यभापत ।
 दुर्योधन कुतोमूलं निःश्वसन्निव गच्छसि ॥ १८
 दुर्योधन उवाच ।
 दृष्ट्वा मां पृथिवीं कृत्स्नां युधिष्ठिरवशानुगाम् ।
 जितामस्त्रप्रतापेन श्वेताश्वस्य महात्मनः ॥ १९
 तं च यज्ञं तथाभूतं दृष्ट्वा पार्थस्य मातुल ।
 यथा शक्रस्य देवेषु तथाभूतं महाद्युते ॥ २०
 अमर्षेण सुसंपूर्णो दह्यमानो दिवानिशम् ।
 युचिःशुक्रागमे काले शुण्ये तोयमिवाल्पकम् ॥ २१

18 Before 18, K₁ ins वैश' — ^a) S त च
 (G₂ ४ २ तु) दुर्मनस दृष्ट्वा — M₂ om 18^{ab} — ^b) = 2.
 45 6^a B₂ कुतो नून, Cd as in text — ^c) Many
 MSS निश्चयन् K₁ D₄ गच्छति, T₁ G₂ २ तिष्ठसि
 19 ^a) K₂ २ T₁ G₂-२ सर्वा (for कृत्स्ना) — ^b) V₂
 B₂-२ D₂-२ S युधिष्ठिरवशे स्थि (G₂ स्थि)तां — After
 19^{ab}, T₁ G₂ २ ins

426* देवर्षिपक्षगन्धर्वास्त्रागच्छन्ति नित्यश ।
 कृष्णस्तु दुर्मनास्तेषां विवर्धयति संपद ।
 आतुरास्तत्र नीयन्ते व्यवहारवचोधिका ।
 गन्धानां नात्र गच्छन्ति विक्रेतारो महाप्रभा ।
 - खरोद्वाश्वाजराङ्गानां विक्रेतारस्तथा नृपाः । [5]
 लोकेऽसिन्कोरव' शब्दस्तत्रैव परिवर्तते ।
 हरिप्रस्थपुरद्वार सदा तु निविडीकृतम् ।
 रथहस्त्यश्वयानानां रोहणेन सदा नृणाम् ।

[(L 1) T₁ गच्छन्ति (om मा-) — (L 2) T₁ सपदा
 — (L 3) G₆ अक्रूरास्तत्र निधने व्यवहाराश्च भौतिका — (L 4)
 T₁ गजानां (for गन्धानां) G₆ तत्र (for नात्र), and 'प्रभा
 (for 'प्रभा) — (L 5) G₆ खरोद्वाणा च खद्गानां, and नृप.
 — (L 8) G₆ सदारुणां (for मदा नृणाम्) G₆ रोहणे तत्र
 चैव मे]

— ^c) G₂ जितम् S₁ शास्त्रप्रतापेन, B₁ अस्त्रप्रभावेन T₁
 G₁ २ २ २ M निघ्नतोरीन्द्र — ^d) G₄ च धीमत' (corr to
 च मातुल) (for महात्मन)

20 ^a) N₁ V₁ B₁ ४ २ D₂ D₂ यथाभूतं, T₁ G₁ २ M
 तथारूप K₁-२ त तु यज्ञ तथा वृत्त — ^b) D₂ G₂ पार्थिव
 (for पार्थस्य) K₄ मातुल; D₁ 'ल' — ^c) G₂ शास्त्रस्य
 (for शक्र) S देवानां (for देवेषु) — ^d) K₁ यथाभूत,
 K₄ तथा पूत, D₂ 'भूत'. K₁ N₁ V₁ B₁ २ D₂ D₁ २ २
 'द्युते, D₁ 'मुने S इन्द्रस्य तथान्निध (T₁ 'ध')

21 ^a) S₁ B₂ ४ २ D₂ D₁ ४ G₂ M₁ तु संपूर्णो, D₂ स

पश्य सात्वतमुख्येन शिशुपालं निपातितम् ।
 न च तत्र पुमानासीत्कश्चित्स्य पदानुगः ॥ २२
 दह्यमाना हि राजानः पाण्डवोत्थेन वह्निना ।
 क्षान्तवन्तोऽपराधं तं को हि तं क्षन्तुमर्हति ॥ २३
 वासुदेवेन तत्कर्म तथायुक्तं महत्कृतम् ।
 सिद्धं च पाण्डवेयानां प्रतापेन महात्मनाम् ॥ २४
 तथा हि रत्नान्यादाय विविधानि नृपा नृपम् ।
 उपतिष्ठन्ति कौन्तेय वैश्या इव करप्रदाः ॥ २५

श्रियं तथाविधां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमिव पाण्डवे ।
 अमर्षवशमापन्नो दह्येऽहमतथोचितः ॥ २६
 वह्निमेव प्रवेक्ष्यामि भक्षयिष्यामि वा विपम् ।
 अपो वापि प्रवेक्ष्यामि न हि शक्ष्यामि जीवितुम् ॥ २७
 को हि नाम पुमाल्लोके मर्षयिष्यति सत्त्ववान् ।
 सपत्नानृध्यतो दृष्ट्वा हानिमात्मन एव च ॥ २८
 सोऽहं न स्त्री न चाप्यस्त्री न पुमान्नापुमानपि ।
 योऽहं तां मर्षयाम्यद्य तादृशीं श्रियमागताम् ॥ २९

C 2. 1694
B 2. 47. 33
K 2. 74. 32

स*, Gs 4 सुसपूर्ण — ^b) G1 (corrupt) दह्यामीशोन्, Gs
 दह्यमान — ^c) Cf 1 138 1^d K1 V1 राजन्, N1 D1 :
 तात, B8 8 शुष्ये (for काले). B1 *शुक्रागते तात, S शुष्यते
 हृदयं मेघ — ^d) K1 4 शुष्यत्, K2 8 N1 V1 B1 2 4 5
 Dn1 D8-8 शुष्येत्; B8 8 राजस्, T1 G ग्रीष्मे, M ग्रीष्म-
 (for शुष्ये)

22 Before 22, G4 1ns दुर्योधन* — ^a) G1 2
 पश्यन् K2 पश्यमानस्वम् — ^b) S1 K N1 V1 Dn D6
 *पालो *तित* — ^c) S1 कश्चिदासीत्, K2 D4 5 *दस्य, B1
 *दत्र, G2-4 *तत्र S वशानुगः; Cd as in text

23 ^a) K8 दह्यमानं T1 G2-8 M महेष्वाला (for हि
 राजानः) K2 दह्यमान हि राजान, G1 दह्यमानमहेष्वाला, G2
 दह्यमानो महेष्वाल — ^b) D1 पांडवोनुन (m as in text)
 S अध्वरे पांडवाग्निना — ^c) K4 B4 क्षतवन्तो, G1 क्षात्र*,
 Cv क्षात ततो B4 Dn1 D1 6 ते; Dn2 -तो, G2 4 तु
 (for त) — ^d) S1 N1 V1 B2 4 Dn D1 तत् (for त).
 K2 8 D6 त क्ष (D6 तक्ष) तुमर्हसि, K4 तत्कर्तुमर्हसि

24 ^a) K4 B1 5 D8-8 G2 यत् (for तत्). — ^b)
 K1 2 4 B1 2 4 Dn D6 S यथायुक्त (D6 *द्ध), Cd as in
 text (gloss तथानुचित) ☞ Cn अयुक्तमिति छेद* । ☞
 K2 8 महाकृत — ^c) N1 G1 4 M सिद्धि च, G2 सिद्धिश्च
 N1 B2 Dn (1) D6 पाण्डुपुत्राणां

25 ^a) K1 यथा हि, K4 कथ हि; G2 धनानि (for तथा
 हि) — ^b) K2 8 तथा भृशं, D8 *नृप; T1 G M1
 नराधिपा; M2 महानृपा* — ^c) S1 K4 N1 B2 4 5 D6
 M1 उपा (K4 *प) तिष्ठन्त, B1 8 6 Dn T1 G1 उपा (T1
 अप) तिष्ठन्ति

26 ^a) K4 N1 V1 Dn D6 तथागतां. S (except G2)
 तां तथा ज्वलिता दृष्ट्वा — ^b) K4 ज्वलतम् S (except
 G2) श्रिय मातुल पांडवे — ^c) K2 *वक्ष्यम् — ^d) T1
 G1 8-8 M दह्येयम् (for दह्येऽहम्) K2-4 N1 B1 2 4 5
 Dn D1 2 5 6 दह्यामि न (K2 दह्येमेह, K8 दह्येह च, N1

पश्यामि न) तथोचित* (D6 *ता*), D4 (corrupt) दह्येह
 तथो*, G2 दह्यमानस्तथो*; G6 दह्येयमतथोचितं — After
 26, N 1ns

427* एव स निश्चयं कृत्वा ततो वचनमब्रवीत् ।

पुनर्गान्धारनृपतिं दह्यमान इवाग्निना ।

[Before line 1, K4 1ns वैश* — (L 1) D6 पुनर्
 (for ततो) — (L 2) D8 *नृपते K1-8 पुनर्भरतशार्दूल
 (K1 *लो), D6 ततो नृपतिशार्दूल (for the prior half)]

27 Before 27, N1 1ns दुर्योधन उ* — ^a) S
 सोहमग्निं (for वह्निमेव) S1 K1 8 प्रवेक्ष्यामि, K4 प्रवि*
 — ^b) D1 चासिप (for वा विपम्) — ^c) K1 2 4 D4 5
 T1 G2 4 आपो वापि (K2 वा वि-), V1 B1 2 6 D1 2 अप्सु
 वा स-, G8 अपो वाथ, G6 कूपो वापि, M2 अपो वा सं- K4
 प्रवेक्ष्यामि — ^d) K1 B1 4-6 D2 8 शक्ष्यामि

28 ^a) D1 पुमाल्लोको, G6 तथा लोके — ^b) K1
 मानवान्; D8-8 शक्तिमान् (for सत्त्ववान्) S मर्षयेत्
 तथागतान् (G2 *यिष्यामि सारवान्) — ^c) K2 सपत्नान्
 (for सपत्नान्) K1 ऋद्धितो, D6 ऋद्धतो K4 सपत्ना
 वृध्यतो दृष्ट्वा, S (except T1 G2) सपत्नान्विषये युक्तान्
 — ^d) K1 आत्मान, K2 आत्मानम् (for आत्मन) K8 B4
 Dn (1) हीन (K8 हनि) मात्मानमेव च, S (except T1 G2)
 दृष्ट्वा तेषु च तां श्रिय

29 ^a) S1 स्त्रीणां (for स्त्री न) T1 G8 सोह नास्ति न
 नायसि (G8 चाप्यसि), G1 2 सोह नास्ति न चा (G2
 वा) प्यसि, G4-6 सोह (G4 नाहं) नास्ति न नाप्यसि, M
 सोह ना (M2 सोहम) सि न चाप्यसि D2 om the second
 न S (except G2) न स्त्री न च पुन पुमान् Cd om the
 29^{ab} (entire) as in text — ^c) B6 G1 सोहं G4 तन्
 (for ता) D1 योर्हत्वा (for योऽह तां) B1 6 D1 2
 मर्षयिष्यामि T1 corrupt — ^d) K2 तादृशा K1
 श्रियमायता, B6 D8-8 *माश्रितां S श्रियं तस्मिन्नशक्ति*

30 ^a) D1 2 G8 5 6 M1 पृथिव्या च — ^b) D4 T1

C. 2. 1695
E. 2. 47 34
K. 2. 74 33

ईश्वरत्वं पृथिव्याश्च वसुमतां च तादृशीम् ।
यज्ञं च तादृशं दृष्ट्वा मादृशः को न संज्वरेत् ॥ ३०
अशक्तश्चैव एवाहं तामाहर्तुं नृपश्रियम् ।
सहायांश्च न पश्यामि तेन मृत्युं विचिन्तये ॥ ३१
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
दृष्ट्वा कुन्तीसुते शुभ्रां श्रियं तामाहर्तां तथा ॥ ३२
कृतो यत्नो मया पूर्वं विनाशे तस्य सौवर्ल ।

तच्च सर्वमतिक्रम्य स वृद्धोऽपि पङ्कजम् ॥ ३३
तेन दैवं परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
धार्तराष्ट्रा हि हीयन्ते पार्था वर्धन्ति नित्यशः ॥ ३४
सोऽहं श्रियं च तां दृष्ट्वा सभां तां च तथाविधाम् ।
रक्षिभिश्चावहासं तं परितप्ये यथाग्निना ॥ ३५
स मामभ्यनुजानीहि मातुलाद्य सुदुःखितम् ।
अमर्षं च समाविष्टं धृतराष्ट्रे निवेदय ॥ ३६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

वसुमतां च; Gs 'मत्ताश्च' — °) Ms यज्ञस्य Ds तादृशीं
— °) Ks मादृश; Ds सादृश; Gs मादृशी. Ks को नु
(for को न). B1 सज्वरेत्; G1 सजरेत् (corrupt),
Gs संज्वर

31 Gs om. 31^{ab}, G1 om 31^a — °) K1 & G4
चैव; Gs स्वेक (for चैक) — °) G1-s M ततः (for नृप)
— °) G4 सहाय च. — °) Ds विचिन्तयन्; G1-s-s M
अचिन्तय

32 32^{ab} = (var.) 1 192 12^{ab}. 5 40 30^{ab} (of
v.l.), and 34^{ab} below — °) K4 B4 & Dn Ds च
(for तु) — G2 om 32^a-34^a — °) N1 V1 B1 &
D1-s पाण्डुसुते; B4-s Dn1 Ds & T1 G1-s & M कुति° K1
श्रुत्वा, B4 Dn (1) M1 शुद्धा, Bs शुद्धा; Cd as in text
— °) T1 तान् (for ताम्) K4 आहता; N1 B1-s & Dn-s
D1 & महर्ता; V1 Bs Ds-s दत्तमां, B4 Dn1 अहतां; T1
G1 & आहत् (for आहतां) Ks यथा; Bs तदा; S (Gs
om) नयात् (for तथा)

33 Gs om 33 (of v.l 32) — °) Ds (before
corr) कृते यज्ञे; G4 कृतयज्ञो G1 corrupt — °) Ks &
चै मया; G4 सौवर्ले; Ms सौवर्ल — °) T1 G4-s Ms त च
(for तच्च). — °) K1 & N1 V1 B2 & Dn1 T1 G2-s &
संवृद्धोऽपि च; B1-s & D1-s & M1 समृद्धो°, Ds समृद्धा°,
Ds समृद्धोपि च; G1 Ms प्रवृद्धोऽपि च Ds (by corr)
पकज° S1 सुवृद्धोऽपि च पकज°, K4 Ds संवृद्धोऽपि च पकज°
(K4 'ज'); Dn-s समृद्धास्ते च प्रत्यह; Ds समृद्धोपि च पकज

34 Gs om 34 (of v.l 32), Gs om 34^{ab}
— 34^{ab} = (var) 32^{ab} (q v) — °) N1 दैवमेव (for
तेन दैव) K4 देव, Ds दैव, Ds देवे. — °) S1 K4 B4 &
Dn Ds च (for तु) — °) B4 धार्तराष्ट्रो B1 & D1 &
तु; Dn (1) च, T1 G1 प्र- (for हि) Bs क्षीयते; T1 G4
क्षीयते — °) N1 B1 & D1 & G1 & M सर्वश Bs-s
Ds-s वर्धते चापि पाण्डवा; T1 वर्धते पाण्डवाश्च ते.

35 °) G4 नाह (for सोऽहं) Ms तथा (for च तां)
Ds & द्रष्टुं (for दृष्ट्वा) — °) G2-s Ms चैव (for तां च)
— °) K4 स्वावहास; S (except Ms) चाप°. Ks तत्-
Bs च (for तं)

36 °) D1 & G1 समाम्, M1 त माम् Bs सामप्यनु°.
— °) B1 समापीयं; Bs & Ds & (inf) in, as in
text) समापीम, B1 समापीदं, D1 समाविष्ट, G2 समेदं स्वं
(for समाविष्ट) K1 अमर्षवशमाधिष्ट, V1 अमर्षानलसंदग्धं;
B1 अमर्षणं समापीदं; T1 G1-s-s M अमर्षवशमापन्नं — °)
S1 धार्तराष्ट्रे; K1 & धृतराष्ट्रे D1 & निवेदयन्.

Colophon — Sub-parvan S1 Ks-4 Dn Ds (all
om. sub-parvan name) mention only दुर्योधनसत्ताप.
— Adhy. name B1 & s-s Ds-s दुर्योधनवाक्यं, Bs
दुर्योधनमन्युवाक्यं; B4 (partly damaged) दुर्योधन, D1 &
दुर्योधनावहास; G1 & M1 दुर्योधनासूयावचन (Gs 'वर्णेन');
Gs Ms दुर्योधनामर्षण — Adhy no (figures, words
or both) K1 (marg) 45, Ks-s Ds 44, Dn1 47;
S 82 (Gs 58) — S'loka no K2 & 37, Dn Ds
40, D1 & 39, T1 M1 36

44

1 °) Ds कुतो, M1 नतो (for न ते) G2 & [S]मर्षं
— °) G2 & कार्य Gs युधि (for प्रति) — °) K1
यस्यानि; Ks-4 यस्त्वानि, V1 राज्यानि (for हि स्वानि)
— °) V1 B D1-s नृप (for सदा) S पाण्डव (Gs-s
वा) समुपाशु (Ms 'ग')ते — After 1, K4 Bs Dn
Ds & ins

428* विधान विधिधाकार परं तेषां विधानतः ।

2 Ks om. 2-4 — °) Bs अपि (for अस्मि) B1 & s
D1 & ते (for च) N1 Bs-s Ds-s S तथाप्यु (Bs-s ह्य;
Ds-s Ms 'स्यु)पार्यैर्बहुभिः — °) K1 क्रिया लब्धा (for

४४

शकुनिरुवाच ।

दुर्योधन न तेऽमर्यः कार्यः प्रति युधिष्ठिरम् ।
 भागधेयानि हि खानि पाण्डवा भुञ्जते सदा ॥ १
 अनेकैरभ्युपायैश्च त्वयारब्धाः पुरासकृत् ।
 विमुक्ताश्च नरव्याघ्रा भागधेयपुरस्कृताः ॥ २
 तैर्लब्धा द्रौपदी भार्या द्रुपदश्च सुतैः सह ।
 सहायः पृथिवीलामे वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥ ३
 लब्धश्च नामिभूतोऽर्थः पित्र्योऽंशः पृथिवीपते ।
 विवृद्धस्तेजसा तेषां तत्र का परिदेवना ॥ ४

धनंजयेन गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी ।
 लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तर्पयित्वा हुताशनम् ॥ ५
 तेन कार्मुकमुख्येन बाहुवीर्येण चात्मनः ।
 कृता वशे महीपालास्तत्र का परिदेवना ॥ ६
 अग्निदाहान्मयं चापि मोक्षयित्वा स दानवम् ।
 सभां तां कारयामास सव्यसाची परंतपः ॥ ७
 तेन चैव मयेनोक्ताः किंकरा नाम राक्षसाः ।
 वहन्ति तां सभां भीमास्तत्र का परिदेवना ॥ ८
 यच्चासहायतां राजनुक्तवानसि भारत ।

C 2 1711
B 2. 48. 10
K 2 75 10

त्वयारब्धाः) Ks transp त्वया and पुरा Ks Dn (1)
 Ds त्वया न शकिता (Dn1m नाशयितु) पुरा, S समारब्धा-
 (G1-s 'ब्ध)स्त्वयासकृत् — After 2^{ab}, Ks Dn (1)
 Ds ins.:

429* आरब्धापि महाराज पुनः पुनरर्दिम !
 while T1 G2 s ins

430* उत्साहवन्तः पुरुषा नावसीदन्ति कर्मसु ।
 [= Rām. (Bomb. ed.) 4. 1 122^{ab} (Kumbh. ed.
 124^{ab}).]

— °) Ks G1 s नरव्याघ्र, T1 Gs महाभागा

3 Ks Gs om 3 (for Ks, of v l 2) — °) M2
 चापि (for भार्या). — °) Ds द्रुपदैश्च; G2 'दस्य Ks
 सहात्मजैः, Ds सुत सह — °) Bs T1 G1 s s M सहायाः,
 G2 s सभायां (for सहाय) N1 B1 Ds पृथिवीलामे,
 B1m s S (Gs om) 'पाला (Gs 'पाल), B1m 'लामे also
 (as in text). — °) Ds वासुदेवस्य — After 3, G4-s
 M1 ins

431* अजित सोऽपि सर्वैर्हि सदेवासुरमानुषैः ।

तस्तेजसा प्रवृद्धोऽसौ तत्र का परिदेवना ।

[(L 2) Post. half = 4^d, 6^d, 8^d]

4 Ks Gs om 4 (for Ks of v l 2) — °) K1.s
 N1 B4 Dn [अ]नमिभूतार्थः (N1 B4 Dn2 'र्थ); Ks V1
 Bs s Ds-s भूयानर्यो वै, B1 G2 तै प्रभूतो (G2 'ता)र्थः,
 Bs s D1 s T1 [पु]तैः प्रभूतोर्यः (Bs 'र्थ) Ds लब्धाश्च
 नामिभूतार्थः — °) T1 Gs पित्र्यांशं (Gs 'शा), G2
 पित्र्यश G4 s च महीपते (for पृथिवी) Gs पित्र्य-
 शश्चन्महीयते — °) N1 विवृद्धास; Ds T1 विवृद्धिस्; G1.s-s
 M प्रवृद्ध (Gs 'द्धा)स् N1 ते तु; G4 तेन (for तेषां)

— °) = 6^d, 8^d below, and G1s 2 28^d Bs Ds T1
 G1 परिदेवना.

5 S1 om (hapl.) 5-6 — °) K1-s गांजीवम्; T1
 'तीवम् — °) = 1. 216 7^d 5 166 32^b Bs s s
 D1 s. s T1 G1 M2 अक्षय्ये (D2 'ये) T1 हि (for च)
 N1 B1m. s Ds s तथेषुधी — °) V1 B1. s s D1 s S
 चोम्राणि (for दिव्यानि) Bs 4 लब्धानि चोम्राण्यस्त्राणि
 — °) Ks Dn (1) Ds तोष (for तर्प)

6 S1 om 6 (of v l 5) — °) Ks 4 कासुक, B1 s
 D1 s गांजीव (for कार्मुक) — °) V1 हुता (for कृता)
 V1 धमे, Ds वश, T1 वशा, G2 वश (for वशे) — °)
 = 4^d, 8^d, and G1s 2. 28^d Ks अत्र, V1 तात (for
 तत्र). K1 (by corr sss m) s s Bs Ds T1 G1
 परिदेवना

7 Ks s Ds om (hapl.) 7-8 Before 7, Gs
 ins दुर्योधन. — °) G1 s. s M2 अथ (for अग्नि) K1
 Ds s चापि, B1 s s D1 T1 चैव, Ds देव, G M नाम (for
 चापि) — °) G2 s M1 मोच, Gs मोह (for मोक्ष)
 B1-s s D1 s S च (M2 तु) (for स) — °) Ks
 M2 परंतप

8 Ks s Ds om. 8 (of v l 7) — °) G1 M तेनैव
 च (for तेन चैव) G2-s तेनैव दत्ता दैत्येन — °) K1
 रम्यां, B1.s G4 भीमां (for भीमास्) — °) = 4^d, 6^d, and
 G1s 2 28^d Ks तव (for तत्र) Ds T1 G1 परिदेवना

9 °) K1-s यथा, B1 यश्च (for यच्च) — °) Ds T1
 G2 s मुक्तवानसि (G2 s 'पि) (for उक्त) — °) Gs
 सानिध्या; G4 तं विद्या (for तन्मिथ्या) K2 s हि मे, G1.s
 भीमे (for हीमे) — °) G2 s सहायान्मे S1 K Bs s

तन्मिथ्या आतरो हीमे सहायास्ते महारथाः ॥ ९
द्रोणस्तव महेष्वासः सह पुत्रेण धीमता ।
सूतपुत्रश्च राधेयो गौतमश्च महारथः ॥ १०
अहं च सह सोदर्यैः सौमदत्तिश्च वीर्यवान् ।
एतैस्त्वं सहितः सर्वैर्जय कृत्स्नां वसुंधराम् ॥ ११

दुर्योधन उवाच ।

त्वया च सहितो राजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः ।
एतानेव विजेष्यामि यदि त्वमनुमन्यसे ॥ १२
एतेषु विजितेष्वद्य भविष्यति मही मम ।
सर्वे च पृथिवीपालाः सभा सा च महाधना ॥ १३

शकुनिरुवाच ।

धनंजयो वासुदेवो भीमसेनो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च द्रुपदश्च सहात्मजैः ॥ १४
नैते युधि बलाजैतुं शक्याः सुरगणैरपि ।
महारथा महेष्वासाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥ १५
अहं तु तद्विजानामि विजेतुं येन शक्यते ।
युधिष्ठिरं स्वयं राजंस्तन्निबोध जुपस्व च ॥ १६

दुर्योधन उवाच ।

अग्रमादेन सुहृदामन्येषां च महात्मनाम् ।
यदि शक्या विजेतुं ते तन्ममाचक्ष्व मातुल ॥ १७

Dn Ds G1 ० तत्र सर्वे (Ks 'र्व') वशा(Ks 'क्षे)नुगा
(G1 ० महारथा)

10 'a) Ds तत्र (for तव) — 'b) Ds सहपुत्रश्च; Gs
(corrupt) सपुत्रोन्मिहि Ks Dn (1) Ds G1 वीर्यवान्, N1
V1 B (except Bs) D1 २ T1 Gs-० M भारत (for
धीमता) — 'c) T1 तु (for च) — 'd) S दृढ(Gs
'ढ)मित्रो (T1 Gs 'धन्वा; Gs ४ 'मित्र, Gs ० 'मित्र)
(for गौतमश्च) — After 10, S ins

432* स एकं समरे सर्वान्पाण्डवान्सहसोमकान् ।

विजेष्यति महाबाहु किं सहायै करिष्यसि ।

भीमश्च पुरुषग्याघ्रो गौतमश्च महारथः ।

जयद्रथश्च बलवान्कृतास्त्रो दृढधन्वकः ।

[(L 2) Gs ० ० 'बाहो (for 'बाहु) Gs-० करिष्यति
(for 'सि) — (L 4) Ms दृढवान् (for 'बल') Gs
कृतास्त्रै (for 'स्त्रो) Gs 'विक्रम (for 'धन्वक) G1 M1
कृतास्त्रा (G1 'स्त्रान्) दृढधन्विन (for the post half)]

11 'a) Gs अय (for अह) N1 V1 B1 T1 सोदर्यै,
D1 २ सौदर्यै, Ds ० सौदर्यै — 'b) S1 Ks B1 (m as in
text) Dns S सो(S1 Ks B1 सौ)मदत्तश्च, K1 २ N1 Dn1
Ds ४ सौमदत्तिश्च, Ks सौमदत्तेश्च Ks N1 V1 B1 (m as
in text) २-४ ० Dn D1 २ ० पार्थिवः; S कौरव (Gs ० 'व)
(for वीर्यवान्) — 'c) K1 एतैश्च, Bs Ds-० एभिस्त्व;
Gs ४ आनुभि (for एतैश्च) K1 सहितै (for 'त') Ks
सर्वे — 'd) T1 Gs ० M जये, Gs जये; Gs जयेत् (for
जय) Ks T1 G1 ४-० M1 सर्वा, Gs सर्वान् (for कृत्स्नां)

12 S om the ref — 'a) G1 यया (for स्वया) S1
V1 Bs Ds-० [अ]ह (for च) — 'b) B1m सर्वैर (for
चान्यैर) B1 २ ० D1 २ 'यलै (for 'रथै) — 'c) Ks
एतान्येव, S एतानह B1 D1 २ वधिष्यामि; Gs ४ च जे

(for विजे)

13 'a) N1 B1 D1 २ हि जिते, Gs विदिते (for
विजिते) — 'b) S तव (Gs तथा) (for मम) — 'c) G1
स्पर्धे (for सर्वे) — 'd) Bs २ Ds-० T1 Gs ४-० M सा
सभा (by transp), G1 सानुजा Gs महाधना D1
सभा च सुमहाधना, Gs सा सभाश्च महाधना

14 T1 Gs-० M om the ref — 'a) Bs ४ transp
वासु and भीम — 'd) Ks ० Ds-० Gs ० सहाजुजै; Gs
सहात्मज; Gs महात्मजै

15 'a) Bs Ds-० युद्धे (for युधि) Ks N1 V1 Bs-०
Dn Ds ० पराजितु (Ds 'जितु), Ds नरा जेतु (for बलाजितु)
— 'b) Gs ० शक्या S1 K Bs ४ Dn Ds देव (for
सुर) — 'c) Gs महारथ महेष्वास — 'd) Ks युधुद्, B1
D2 T1 Gs-० युधि दु (for युद्धदु)

16 'a) K1 तद्वै (for तु तद्) T1 Gs-० तत्र जानामि
(for तद्विजा) — 'b) Gs जीवितु (for विजे) S1 नैव,
K1 वै न; Gs यो न (for येन) S1 शक्यसि; Ks शक्यति,
Ks शक्यसि; Ks G1 Ms शक्यसे; V1 B1m ०-० शक्यसे
(for शक्यते) — Gs om 16th — 'c) Dns D1 २
युधिष्ठिर S1 महाराज; D1 २ स्वय राजन्; S (Gs om) तु
(Ms त) राजेंद्र (G1 'द्र) (for स्वय राजन्) — 'd) V1
यतस्व च; B1 ० ० D1 २ जयस्व च, Bs वचो मम, T1 Gs-०
नरेश्वर (T1 Gs 'र), G1 M जनेश्वर; Gs धनेश्वर (for जुपस्व
च) — After 16, Ks ins

433* शकुनेर्वचन श्रुत्वा कुरुराजसमग्रवीच ।

17 Gs om. the ref — 'a) K1-० अग्रणाशेन; B1
D1 २ 'हारेण (for 'मादेन) S शत्रूणाम् (for सुहृदाम्)
— 'b) S महीक्षितां (for महा) — 'c) Ks यथा (for
यदि) D1 २ शक्यो (for शक्या) N1 यदि शक्या रणे

शकुनिस्वाच ।

धृतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम् ।
समाहृतश्च राजेन्द्रो न शक्यति निवर्तितुम् ॥ १८
देवने कुशलश्चाहं न मेऽस्ति सदृशो भुवि ।
त्रिषु लोकेषु कौन्तेयं तं त्वं धृते समाह्वय ॥ १९
तस्याक्षकुशलो राजन्नादास्येऽहमसंशयम् ।

राज्यं श्रियं च तां दीप्तां त्वदर्थं पुरुषर्षभ ॥ २०
इदं तु सर्वं त्वं राज्ञे दुर्योधन निवेदय ।
अनुज्ञातस्तु ते पित्रा विजेष्ये तं न संशयः ॥ २१
दुर्योधन उवाच ।
त्वमेव कुरुमुख्याय धृतराष्ट्राय सौवल ।
निवेदय यथान्यायं नाहं शक्ये निशंसितुम् ॥ २२

C 2. 1724
B 2. 48 23
K 2. 75 25

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

जेतु, V1 B1 ३ यदि (B3 'था' शक्या (V1 'क्ष्या) मि जेतु तान् (B2 ते); B4 ३ D8-३ यथा शक्या (B4 ३ शक्नो) मि जेतु तान् (D4 त्वा), S यथा श (G3 शि) क्ष्यसि तान् (G1.६ M तं) जेतु — ५) Dn1 तत्त्वमाचक्ष्व Ś1 सौवल (for मातुल)

18 G3 om. 18^a-22^b — १) Dn1 धृते प्रियश्च G3 ३ तु (for च) — २) K1 यो न (for न च) K4 N1 V1 B2 ३ Dn D8 ३ ३ स (for च) K1 वेदितु, T1 देवितु — ३) K2 समाहृतश्च Ś1 K1 ३ D8 राजेन्द्र, K2 राजेन्द्रे, N1 कौन्तेयो, S (G3 om) पार्थोत्र (for राजेन्द्रो) — ४) K2 ३ प्रशस्यति, B3 D1 न शक्यति, D8 शक्येति न (for न शक्यति) — After 18, G2 ३ ins

434* कपटे विजय शक्यमन्यथा जेतुमक्षमः ।

[G4 सक्षम् (for शक्यम्)]

19 G3 om. 19 (of v1 18) — ५) G1 ३ देवेन (for देवने) G2 कुशलं — ६) D8 ३ कुशलो, G2 सदृशे (for सदृशो) K1-३ पुमान्, D8 युधि (for मुवि) — ७) K2 ३ कौन्तेय; K4 Dn (1) D8 कौरव्य — ८) K4 G4 तत् (for तं) B8 ३ D8-३ त्वे (for त्व) B2 धृतं V1 B4 धृतायेत्या (B4 धृत एवा) ह्वय स्वयं

20 G3 om. 20 (of v1 18) — ५) K1 तथा (for तस्य) D1 ३ न तस्या (क्ष in marg) कुशलो राजन्; S (G3 om) त (G6 अ) स्याक्षकौ (G2 'कु' शलाद्राज्यम् — ६) D6m आहरिष्ये (gloss for आदास्ये) B1 न सशय (for अस्तं) S (G3 om.) आदास्यामि न सशय — T1 om. (hapl) 20^a-21^a — ७) K1 भोग्यं (for राज्य) K4 ध्रियश्च D1 प्राप्तां (for दीप्तां) S (T1 G3 om.) तां श्रिय महतीं चापि — ८) K1 D1 त्वदर्थे B1 (m as in text) ३ ३ D1 ३ G6 भरतर्षभ (D1 ३ 'अ')

21 T1 G3 om 21 (of v1 18, 20) — ५) K4 B1 ३ D6 G2 ३ च, G5 ६ M3 हि (for तु) D1 त्व राज्ञो, S (T1 G3 om) राज्ञे त्व (by transp) — ६) B1 G2 ३ नियोधय (for निवे) — ७) D4 अनुज्ञात Ś1 K1-३

28

[217]

B1 ३ ३ D8-३ च (for तु) B3 ३ ३ D8 ३ पित्रा ते (by transp) — ८) K2 ३ विजेष्यत, D4 विजेष्यतम्, D6 विजिष्ये तान्, S (T1 G3 om) विजेष्यामि (for विजेष्ये त) K4 N1 B2 Dn D6 तान् (for त) K1 नात्र (for त न) K4 B8-३ D8 ३ अ (K4 न) सशय (for न सशय)

22 G3 om 22^a (of v1 18) — ५) B3 ३ ३ D8-३ S (G3 om) transp कुरु and धृत. V1 B3 ३ S (G3 om) मातुल (for सौवल) B3 corrupt — ७) S 'कामं (for 'न्याय). — ८) G3 नायं (for नाहं) Ś1 K Dn D1m ३ शक्ये निवेदितुं, B1 ३ D2 शक्येद्य (B1m शक्यामि and शक्नोमि) शसितुं, B8-३ शक्नोमि शसितुं; D1 (orig) शक्येद्य सपितु (sio), D8-३ शक्यामि शंसितु, S शंसितुमुत्सहे Text as in N1 V1 (see Addenda)

Colophon — Sub-parvan B1-३ ३ D8 ३ G3 M2 धृत, B2 D1 ३ धृतमत्र. Ś1 K4 Dn D4 ३ (all om. sub-parvan name) mention only दुर्योधनसत्ताप — Adhy name G1 ६ M2 जयोपायकथन, G6 शकुनिदुर्मन्त्रितं — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg) ३ ३ D8 45, Dn1 48, S 83 (G4 59) — S'loka no. K2 ३ 20, Dn 23, D1 ३ ३ 22, T1 24, M1 25.

45

1 ५) G1 ६ M स (for तु) Ś1 राजस्त्व, D2 राजस्त्वं, S त राज्ञो (G2 राजे) — ६) S सुदुर्मन्त्रि (for महाक्रुतम्) — ७) N1 V1 B D1-३ S शकुनिर् (for नृपतेर्) — ८) K2 ३ D1 (before corr) नांधारि Ś1 -सयुत, B1 ३ D2 समत (for -सयुत) V1 B3 ३ ३ दुर्योधनसमन्वित, S दुर्योधनवशे स्थित (T1 'वशे स्थित, G1 M1 'सुसहित', G6 'सुसगत', M2 'हिते रत) — After 1, S (G3 om. lines

४५

वैशंपायन उवाच ।

अनुभूय तु राज्ञस्तं राजस्यं महाक्रतुम् ।
 युधिष्ठिरस्य नृपतेर्गान्धारीपुत्रसंयुतः ॥ १
 प्रियकृन्मतमाज्ञाय पूर्वं दुर्योधनस्य तत् ।
 प्रज्ञाचक्षुपमासीनं शकुनिः सौवलस्तदा ॥ २
 दुर्योधनवचः श्रुत्वा धृतराष्ट्रं जनाधिपम् ।
 उपगम्य महाप्राज्ञं शकुनिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३
 दुर्योधनो महाराज विवर्णो हरिणः कृशः ।
 दीनश्चिन्तापरश्चैव तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ ४

न वै परीक्षसे सम्यगसंख्यं शत्रुसंभवम् ।

ज्येष्ठपुत्रस्य शोकं त्वं किमर्थं नावबुध्यसे-॥ ५

धृतराष्ट्र उवाच ।

दुर्योधन कुतोमूलं भृशमार्तोऽसि पुत्रक ।
 श्रोतव्यश्चेन्मया सोऽर्थो ब्रूहि मे कुरुनन्दन ॥ ६
 अयं त्वां शकुनिः प्राह विवर्णं हरिणं कृशम् ।
 चिन्तयंश्च न पश्यामि शोकस्य तव संभवम् ॥ ७
 ऐश्वर्यं हि महत्पुत्र त्वयि सर्वं समर्पितम् ।
 आतरः सुहृदश्चैव नाचरन्ति तवाप्रियम् ॥ ८

2-3) ins

435* विवेश हस्तिनपुर दुर्योधनमतेन स ।
 बाढमित्येव शकुनिर्दृढ हृदि चकार ह ।
 अस्वस्थतां च तां द्रष्टुं धार्तराष्ट्रस्य पापकृत् ।
 पापं पापात्मना तेन समेत्य पृथिवीक्षिताम् ।
 भारवानां च दुष्टात्मा क्षयाय हि नृपक्षयम् ।

[(L 1) M₁ हस्तिनपुरं — (L 2) G₂ युधि (for हृदि)
 — (L 4) M₁ तदा (for पाप) — (L 5) G₂ क्षयिष्याय
 (for क्षयाय हि) M₁ 'प्रिय (for 'क्षयम्) M₂ क्षयायावावृष-
 क्षय (for the post. half.)]

2 °) G₂ आस्थाय (for आज्ञाय) — After 2^{ab},
 S ins

436* वैशसं सर्वलोकस्य हृदि कृत्वा सुदुर्मति ।
 दैवेन विधिना चैव चोदितं क्रूरकर्मकृत् ।

[(L 1) G₂ वैशस्य, M₂ विनाश (for वैशसं)]
 — S om 2^{ab} — °) Ś₁ K₁ D₂-s तथा (for तदा)

3 °) S गाधारराजं शकुनिं (G₂ आत्मचैर हृदि कृत्य)
 — °) Ś₁ K₁ नराधिपं, B₁ s s D₁ s T₁ G₁-s M जनेश्वरं,
 D₂ जनाधिप. G₂ सौमलानां पुरस्कृत — °) K₁ G₁ M₁
 उपगम्य Ś₁ K₁ B₁(m as in text) D₁ s महाप्राज्ञं;
 K₂ s N₁ B₁ s D₂ s 4. s 'प्राज्ञ', T₁ G₁-s M 'त्मान (for
 'प्राज्ञ) G₂ जनेश्वरं यथा ह्यत्र — °) G₂ 4 शनकैर
 (for शकुनिर)

4 Before 4, K₂ 4 N₁ V₁ B₂-s D T₁ G₂ ins.
 शकुनिरवाच (or शकुनिः) — °) B₁ D₂ 'प्राज्ञ; D₁ 'प्राज्ञ
 (for 'राज्ञ) — °) = 1 1 91^d, = (var) 7^b below
 K₁ निर्विण्णो, M₂ चिकर्णो, Cd as in text Ś₁ विदुरं,
 Cd हरिणं (as in text) K₂ कृता (for कृता) — °)

G₂ 4 दीनं वितामि (G₂ 'हि) सवत् — °) = G₁ 13 26^d
 K₁ N₁ V₁ B₁ s 4 s D₂ D₂ S तं विद्धि (G₂ आतोपि)
 (for तद्विद्धि). Ś₁ K₁ D₂ D₂ मनुजाधिप (K₄ 'प')
 (for भरत°)

5 °) B₂ नैव, B₄ न वा; B₅ D₂-s न त्व (for न वै)
 A few MSS परीक्षसे — °) K₄ N₁ V₁ B D₁-s अस्व
 वै; S अस्व त्वं (for असह्यं) D₂ (sup in) शोकसमव,
 S राजसत्तम (G₁ 'म') (for शत्रुसं) — °) B₁ D₁ s
 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं) Ś₁ वै शोक; K₂ शोचत्वं, K₄ D₂ (1)
 D₂ हृच्छोक; N₁ V₁ त्वं शोक (by transp), T₁ G₂ शोक
 त; G₂ शोक त्वां; M₂ ते शोक. — °) S इमं वै (M₂
 त्वमिमं) (for किमर्थं) — After 5, S ins

437* एवमुक्तः शकुनिना धृतराष्ट्रो जनेश्वर ।

दुर्योधनं समाहूय इदं वचनमब्रवीत् ।

6 G₁ s e M om the ref. — 6^a = 2. 43 18^a
 — °) G₂ 4 श्रोतव्यं (for 'व्यश्) K₄ D₁ s च (for
 चेत्) G₂ सार्धं (for सोऽर्थो)

7 °) Ś₁ M₁ त्वा; N₁ T₁ G M₂ तु, D₂-s च (for
 त्वा) — °) = (var) 1 1 91^d, and 4^b above K₁
 निर्विण्णं (for विवर्णं) — °) S (except G₂) चिन्तयन्वै

8 °) Ś₁ तु, K₁ च; V₁ B (except B₅) D₁-s सु
 (for हि) D₂ (1) हि मया, T₁ हिमवत् (for हि महत्)
 G₂ ऐश्वर्यं मम सर्वस्वं — °) Ś₁ N₁ तव सर्वं; B₁ s s D₁ s
 सर्वं त्वयि (by transp), G₂ त्वयि पुत्र Ś₁ समन्वितं;
 K₁ 4 B₂ D₂-s G₂ प्रतिष्ठित, T₁ G₁-s M समाहितं
 (for समर्पितं) — °) N₁ V₁ B D₁ s 4 s तवाहित (for
 'प्रियम्) S कुर्वन्ति (G₁ s 'तु) तव सु (G₁ सं) प्रिय (G₂
 आमात्यास्त्वयि सस्थिता) — After 8, T₁ G₄-s ins

आच्छादयसि प्रावारानश्नासि पिशितौदनम् ।
 आजानेया वहन्ति त्वां केनासि हरिणः कृशः ॥ ९
 शयनानि महार्हाणि योषितश्च मनोरमाः ।
 गुणवन्ति च वेष्टमानि विहाराश्च यथासुखम् ॥ १०
 देवानामिव ते सर्वं वाचि बद्धं न संशयः ।
 स दीन इव दुर्धर्षः कस्माच्छोचसि पुत्रक ॥ ११
 दुर्योधन उवाच ।
 अश्राम्याच्छादये चाहं यथा कुपुरुषस्तथा ।

अमर्षं धारये चोग्रं तितिक्षन्कालपर्ययम् ॥ १२
 अमर्षणः स्वाः प्रकृतीरभिभूय परे स्थिताः ।
 क्लेशान्मुमुक्षुः परजान्स वै पुरुष उच्यते ॥ १३
 संतोषो वै श्रियं हन्ति अभिमानश्च भारत ।
 अनुक्रोशभये चोमे यैर्वृतो नाश्रुते महत् ॥ १४
 न मामवति तद्भुक्तं श्रियं दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ।
 ज्वलन्तीमिव कौन्तेये विवर्णकरणीं मम ॥ १५
 सपत्नानृष्यतोऽऽत्मानं हीयमानं निशाम्य च ।

C. 2 1740
B 2 49 16
K 2 76, 26

438* त्वहत्त चैव मुञ्जामो गान्धारी चाहमेव च ।
 9 Gs om 9 — *) V1 Bs 4 वस्ते (V1 वस्ते)
 शुभास्त्वं (for आच्छादयसि) Ds Gs (hypermetrio)
 प्राव (Ds 'वा') रणान्, G1 2 4 प्रवरान्, Cv आवारान् (for
 प्रावारान्) — *) K D1, 8 Gs 4 M पिशितौदनं; T1
 पिशदौ, Gs विशदौदनं — *) S1 आजानीया; K4 B1
 D1 (after corr) 2 अजानेया; T1 आजानयो; Cd as in
 text K B1 2 4 8 Dn D1 2 8 G1 वहन्त्यश्वा (K1 'श्वा',
 K4 'स्वा') (for वहन्ति त्वा) — *) S (Gs om)
 कस्माच्छोचसि पुत्रक — 9 = (var) B 12. 124 10
 10 *) S1 यानानि च (for शयनानि) — *) T1 सु
 (for च) G1 2 4 M 'हरा' (for 'रमा') — *) K1 4
 विहरस्व, Ks Bs Gs विहारश्च, G4 'रंश्च', Cd as in text.
 S1 महासुखा (for यथा)
 11 *) Gs 4 वाजिर्वधम्, M1 आधिपत्यम्, Cd वाचि बद्धं
 (as in text) S (except Gs) असंशय (for न संशय)
 — *) Ks न (for स) K1 D1 हीन (for दीन) K1
 दुर्बुद्धि, Ks 4 N1 V1 Bs Dn D1 2 8 G1 M दुर्धर्ष, Ds
 दुर्धर्ष (sic), Gs दुर्धर्ष — After 11, S ins (Cv
 glosses) a passage given in App I (No 31)
 12 G1 M2 om the ref — *) Ks [आ]च्छादने,
 G1 [आ]च्छादयेच (for 'दये') D4 चाह (for चाह)
 — *) K1-8 S (except Gs 8) कापुरुषस्व (for कुपु)
 S1 तव, G2 तदा (for तथा). — *) Ks धारयन्; Ds धरये
 (for धारये) S1 K1 2 चाग्र्य (for चोग्र) — *) K1
 तितिक्षन्, K4 N1 V1 Dn Ds निनीयु; B (except Bs,
 B1m as in text) D1-8 M2 प्रतीक्षन् (B1 'क्ष्य'); G2
 तितीर्य; Gs तितीर्यन्, G4 तितिक्षा
 13 Cd otes 13^{ab} wholly as in text — *) S1
 अमर्षिण; Ks 2 T1 G1 4 M2 अमर्षण; K4 Ds अमर्षित; D1
 अमर्षणा V1 Bs (m as in text) 8 अमर्षमाणः (for
 अमर्षण स्वा) S1 ते, Ks 2 Dn2 स्वा; K4 Ds (before

corr) S स्वा (Gs स्वा) (for स्वा) K1 B2 4 Gs प्रकृती,
 K4 Ds (before corr) S (except Gs) प्रकृति. — *) Ks
 B1 Dn Ds परे स्थित; K4 परिस्थिता; V1 परं स्थित, Ds
 T1 परं स्थिता (T1 'ता'), G1 M2 परे स्थिते, Gs 4 परे
 स्थिता, Gs 8 चरेस्थित; Gs चरेद्धितं, M1 चरे स्थिते (for
 परे स्थिता) Bs अभिभूताः परं स्वका — *) Gs क्रोधान्
 (for क्लेशान्) Cd n oite क्लेशात् (Cd gloss दुःखात्)
 B2 D1 2 (marg sec m as in text) क्लेशान्मुक्तः (D1
 marg sec m 'क्षु') परं जानन् Dn1 (by corr) G2
 परजात् Cd otes परजान् (v1 'जात्'); gloss (both
 MSS) शत्रुभवान् — *) S1 मर्षा; Bs सैव (for स वै)
 Cd otes वै (as in text)

14 Gs Cv repeat 14^{ab} with S readings — *)
 K1-8 सतोपो हि, S (G2 second time) अनुक्रोशः (T1
 G1, 2 4 'श'; Gs 'ध'); Cv (first time) as in text Cd
 otes संतोषः (as in text) — *) K1, 4 N1 V1 B2 Dn
 Ds G2 ins हि (K4 ह) before अभिमानश्च Ks 8
 अविमानश्च K4 N1 V1 B (except Bs) Dn Ds-8 Gs
 अभि(Gs 'ति')मानं च Cd v (first time) oite अभिमान
 (as in text) — S (G2 Cv second time) सतोपश्चापि
 तावुमौ — *) T1 अनुगवा[?] 'रथा']भये, G1 2 अनर्थानभये,
 Gs अननर्या भवेच, G4-8 M Cv अनुत्थानभये, Gn अनुक्रोशो
 भयं. B2 D1 2 चैव, Gs चोमौ, Cv as in text Cd
 otes अनुक्रोश and भयं — *) K4 यैर्वृता, Bs Ds 4
 यैर्वृतो, Ds यैर्धाता, S तैर्वृतो (Gs 'वृता'); Cv यैर्वृतो
 Ks 8 Gs नाश्रुतो, K4 श्रुश्रुतो (for नाश्रुते). B1 महम्, G2
 महान्; all comm महत् (as in text)

15 *) G1 तन्; Gs त, M2 किं, Cv न (as in text)
 Ks 8 मामहति, K4 N1 V1 Dn Ds मां प्रीणाति, Ds
 मामर्पति; G1 मा दहति, Gs 8 Cv मामवैहि; G4-8 मामवैति,
 M1 मामपैति; M2 मा पृच्छसि (for मामवति) N1 V1
 मद्भुक्तं, Bs तद्भुक्ता, Ds तद्भुक्तां, G1 संभूता; Gs Cv तां भूता,

C 2 1740
B 2. 49 16
K 2. 76 26

अदृश्यामपि कौन्तेये स्थितां पश्यन्निबोधताम् ।

तस्मादहं विवर्णश्च दीनश्च हरिणः कृशः ॥ १६

अष्टाशीतिसहस्राणि स्नातका गृहमेधिनः ।

त्रिंशद्वासीक एकैको यान्विमर्ति युधिष्ठिरः ॥ १७

दशान्यानि सहस्राणि नित्यं तत्रान्मुत्तमम् ।

शुद्धते रुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ १८

Gs-s M तद्गतां (for तद्गुक्त) T1 न प्रीणयति मां भुक्त.
— °) Ś1 ज्वलतीमति; K4 N1 V1 Dn Ds अतिज्वलतीं
(K4 'ति); G2 ज्वलतमिव K4 कैतेयान्; B राजेन्द्र (for
कौन्तेये) — °) Ś1 'कारिणी; K1 Ds 'करणी; B1 G1-s
'करिणी, D1 'कर्णी K4 स्थिताप्राज्ये सदोद्यतान्.

16 K4 om. 16, Gs om. 16^{ab} — °) V1 B (B1 s
marg) D1 s क्रध्यतो दृष्ट (B1 s both orig -स्मान); Ds
क्रध्यतोस्माक; Gs आधितारमान, G4 यध्यतोस्मानं Cv oites
क्रध्यत. B1m क्रद्धान्सपधानास्मान (also). — °) Ś1
परीक्ष्य च; K1-s समीक्ष्य च, N1 Ds निरीक्ष्य च; V1 B1 s
Dn Ds-s निशम्य च; S (except G1 M1, Gs om)
निशा (Gs 'श')म्यह (Gs 'म्य ह, M1 'म्य हि) Cv oites
निशम्य B (B1 s marg) D1 s हानिमारमन एव च
— °) K1 G2 अदृश्यन्नपि; K2 s (hypermetrio) अन
दृश्यान् (Ks 'म')पि; N1 B2 s D1 s T1 Gs अपश्यन्नपि (N1
B2 'निव); B2 s अदृश्यान्पि; Dn (!) Ds अमृप्यान्पि; Ds
अष्टप्यामपि; G1 M विमृशन्नपि, G4 s अतुप्यन्नपि; Gs
अपीप्यन्नपि Cd oites अदृश्यान्; Cn.v as in text
[Construe with श्रिय in 15^b] K1-s N1 B (except
B2) Dn D1 s Gs कैतेयान्; V1 Ds Cn कैतेय (Cn
construes as part of compound), T1 Gs कैतेय, Cv
as in text — °) N1 स्थितान्; V1 Cn श्रिय; Ds स्थिता
(for स्थितां) Ś1 इवाद्य तां; D4 नियोध तां; Cn as in
text K1-s D1 s स्थितान् (Ks om स्थितान्) पश्यामि
(K1 'श्यति) चो (D2 वो)द्यतान्, B Ds स्थितान्पश्यन्निबो
द्यतान्; Dn (!) स्थिताप्राज्ये विलोक्य (Dns 'कि') तान्, Ds
स्थितान्प्राज्ये सदोदि (sup ltn. 'द्य)तान्; S Cv नाह पश्यामि
वर्धितु (G1 वर्धता, G2 वर्धन; Gs विद्धितु, M1 वर्धित, M2
वर्धतां, Cv वर्धतीं) Cd oites स्थितानिव and द्यतान्
— °) K1 स (for च) — °) D1 s हीनश्च (for दीनश्च)

17 = 2 48 39^{ab} 3 222. 41 4 360*, ltnos
1-2 — °) K2 s G1 स्नातकान् (for 'का) — °) K1 s
'कर्मकैक, B1 s D1 s 'भिरैकैको (B1 'क), Gs 'त एकैको,
G4 'कसाहस्रा; M1 'क एकैके (for 'क एकैको) — °) Gs
यां; G4 या (for यान्)

कदलीमृगमोकानि कृष्णश्यामारुणानि च ।

काम्बोजः प्राहिणोत्तसै परार्ध्यानपि कम्वलान् ॥ १९

रथयोपिद्ववाश्वस्य शतशोऽथ सहस्रशः ।

त्रिंशतं चोष्ट्रवामीनां शतानि विचरन्त्युत ॥ २०

पृथग्विधानि रत्नानि पार्थिवाः पृथिवीपते ।

आहरन्क्रतुमुख्येऽस्मिन्कुन्तीपुत्राय भूरिशः ॥ २१

18 = (var) 2. 48 40. — °) K2 वाशान्यानि (for
दशा) — °) V1 B2-s D2-s वेपा (B2 D2-s नित्य)
मन्त्र सुसंस्कृत; D1 नित्य तत्राप्य (m 'त्र')मुत्तमं; D2 नित्य
तत्राप्यनुत्तम; T1 G1 s M यतीनामूर्ध्वरेवतां, Gs s नित्य-
मध्या (Gs 'प्रा')समुत्तमं — °) Ś1 रुक्मपात्राणि, K4 'पात्रेस्तु,
B1 G1 'पात्रेषु; B2-s D1-s 'पात्रीषु — After 18,
S ins

439* शत्रोर्ऋद्धिर्विशेषेण विरूपोऽन्नविवर्जित ।

[G2 शत्रोत्पथि; G4 तत्रोत्पथि (for शत्रोर्ऋद्धि)]

19 °) K1 कदलीमृगवेकाति, K2-4 कलिङ्ग (K4 कदली)-
मृगमौकानि; N1 कदलीगर्भवर्णानि; B2m कदलीकोमलवचि;
D2m कामलवचिमोकानि (sic), Ds कदलीमृगमोकानि; T1
'मृत्तमोकानि, Gs 'मृगमोदानि, G4 'मृदुमोकानि; M1 (sup
ltn) Cv 'पत्रवर्णानि; Cd as in text — °) K2 s
'मादकान्दपि; G4 'मरहाणि च (for 'मारुणानि च) Cd
implies text. — °) Ks क्रयोज, K4 G1 कावोज (for
काम्बोज) — °) V1 B1m.s D2 नेत्रपट्टानि कंवलान्-
Cd oites परार्ध्यान् (as in text)

20 °) Ś1 K1-s B1m.s Ds हययोपिद्ववाश्वस्य (K2
'द्वाजाश्वस्य, B1m s 'द्वाजानां च; B2 Ds 'द्वाजाश्च च), N1 V1
B1 s Dn D1 s गजयोपिद्ववा (B1 'जा)श्वस्य (B1 s
Dns 'श्च च), Ds s रथयोपिद्ववाश्व च; S रथ (Gs अधि)
योपिद्ववाश्वाना (Gs योपिस्सहस्रमश्वाना) See Addenda
— °) T1 Gs-s M1 सहस्राणि चतुर्दश — °) Ś1 G1
त्रिशतश्चोष्ट्र (G1 'स्वोष्ट्र)वामीना, K N1 B2 s Dns Ds G4-s
M त्रिशत चोष्ट्रवामीनां (G4 'वाहाना), V1 B2 s त्रिंशच्चैव
तथोष्ट्राणां, B1 s D1-s त्रिंशत्तथो (B1 D1 s 'त्रो)ष्ट्रवामीनां,
G2 त्रिंशत चेष्ट; Gs त्रिंशद्वयोष्ट्र — °) B1m s Ds-s
शतान्युपनिनाय चै; S सहस्राणि चरत्युत (T1 Gs बहस्युत, G1
विशस्युत, Gs पराण्युत) Cd oites शतानि त्रिशत (= त्रीणि
सहस्राणि) — After 20, N ins

440* राजानो बलिमादाय समेता हि नृपक्षये ।

[Ś1 K4 राजन्यो; K1-s Dns D1 राजन्यो, N1 V1
B1m s Ds राजन्या (for राजानो) Ś1 K B1 Dns D1 s
समेतानि (for 'ता हि)]

न कचिद्धि मया दृष्टादृशो नैव च श्रुतः ।
 यादृग्धनागमो यज्ञे पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ॥ २२
 अपर्यन्तं धनौघं तं दृष्ट्वा शत्रोरहं नृप ।
 शर्म नैवाधिगच्छामि चिन्तयानोऽनिशं विभो ॥ २३
 ब्राह्मणा वाटधानाश्च गोमन्तः शतसंघशः ।
 त्रैखर्वं बलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ २४

कमण्डलुनुपादाय जातरूपमयाञ्शुभान् ।
 एवं बलिं समादाय प्रवेशं लेभिरे ततः ॥ २५
 यन्नैव मधु शक्राय धारयन्त्यमरस्त्रियः ।
 तदसौ कांस्यमाहार्पीद्वारुणं कलशोदधिः ॥ २६
 शैक्यं रुक्मसहस्रस्य बहुरत्नविभूषितम् ।
 दृष्ट्वा च मम तत्सर्वं ज्वररूपमिवाभवत् ॥ २७

C 2 1753
B 2. 49 28
K 2. 76 36

21 ^a) K₁ B₁ Dn₁ D₈ पृथिवीपते S एव सर्वाणि
 रत्नानि पृथिव्यां सर्वपार्थिवा — ^a) D₈ अहरन् S₁ स
 (for Sस्मिन्). S प्रयच्छति महाराज — ^a) K₄ D₈
 कुंतिपुत्राय, B₁ 2 6 D₁ 2 S (except G₈) कुंतीपुत्रस्य
 B₁ 2 6 D₁ 2 G₄ धीमतः ; B₈ D₈-5 भारत, T₁ G₁-8 5 6 M
 सर्वतः (for श्रीशः)

22 ^a) G₂ M₂ च (for हि) K₁-8 V₁ B (except
 B₈) Dn तादृग्, K₄ दृष्ट (for दृष्ट्). G₈ corrupt.
 — ^b) K₄ B₈ D₁ 6 M₂ वै न (for नैव) D₈-5 न (for
 च) K₁-8 V₁ B₁ 2 4-8 Dn दृष्टपूर्वं न च श्रुतं, D₂
 तादृशाश्चैव त (sic) श्रुतं — ^a) G₂ तादृग् (for यादृग्)
 K₁ वित्तागमो, T₁ च नागमो (for धना) — ^a) N₁ D₁-8
 पाण्डवेयस्य (for पाण्डु) — After 22, T₁ G₈ 6 ins

441* असत्य चेदिद सर्वं सजय प्रष्टुमर्हसि ।

[G₈ इम (for इद)]

23 G₈ om 23 — ^a) G₈ अपर्यन्तु; G₄ यन्त (for
 'यन्त) M₂ तु (for त), — ^b) S₁ K₁-8 पुन (for नृप)
 — ^a) N₁ B₄ शम, T₁ G₈-8 स्वम, Cd शर्म (as in text)
 K₁ N₁ B₁ 4 Dn [अ]भि (for [अ]धि). — ^a) B₈-8
 D₈-5 चिन्तयन्; M₂ चिन्तया मे (for चिन्तयानो) S₁ महीपते,
 K₁-8 T₁ G₈-8 दिवानिश, K₄ V₁ Dn D₈ विशा पते, B₁
 [S]निश प्रमो, B₂ [S]निशं पते; G₁ 2 M [S]निश तदा
 (M₂ 'था)

24 ^a) D₂ ब्राह्मणा; G₁ दरदा S₁ वटधानाश्च, T₁
 बहुया, G₁ वागधा, G₂ वादयानश्च, G₈ बहुमानाश्च, G₄
 पादधा, G₈ बहुधा, G₈ वादयानाश्च, all comm as in
 text — ^b) G₁ 6 M₁ गोमता; Cd as in text B₁ च
 सहस्रशः, G₂ शतसंघशः — ^a) K₁ 4 V₁ B₁ (m as in
 text) 2 4-8 Dn D₁ 2 4 Cd त्रिखर्व, K₈ N₁ T₁ त्रैखर्व,
 B₈ D₈ 5 त्रिखर्व; G₁ M₁ त्रैखर्या; G₂ 4 त्रैवर्णा, G₈ त्रैवर्ज,
 G₈ 6 M₂ त्रैखर्वा (for त्रैखर्व) Cd interprets त्रि as
 bahuvrihi — ^a) S₁ [अ]वारिता, G₈ निर्वृता (for
 वारिता)

25 G₈ om 25^a-29^b — ^a) K₁ एतां, N₁ D₁ 2 एते,
 V₁ एत (for एव) K₄ धन (for बलिं) B₁ एतान्वलीन्

(see below), Dn (1) D₈ एतद्धन (for एवं बलिं) K₂ 8
 B₈ D₈-5 उपादाय, N₁ V₁ B₁-4 6 D₁ 2 प्रदायाथ (D₁ 'स्य)
 (for समादाय) B₁m एत बलिमुपादाय, S (G₈ om) C_v
 त्रैखर्वा (G₁ 'खर्या, G₄ 'वर्णा) प्रतिपा (G₂ C_v 'प; M₂
 'वे)यास्यै — ^a) B₈ निवेश B₁ 2 6 D₁ 2 नैव (B₁m न
 च) लेभिरे, B₄ 8 Dn D₄ 5 लेभिरे न च (for लेभिरे तत).
 D₈ द्वारि तिष्ठति वारिता, S (G₈ om) लेभिरे (G₈ भेजिरे)थ
 (G₁ 'त्र, G₂ 4 च) प्रवेशानं

26 G₈ om 26 (of v 1 25) — ^a) S₁ K B₂ D₂ 6
 येनैव; N₁ Dn D₁ G₂ यथैव, V₁ D₄ यनैव — ^b) S
 (except G₂, G₈ om) प्राप; Cd धार (as in text)
 B₁ [अ]मरप्रिया, D₈ [अ]मरा[.] स्त्रिय, G₂ [अ]मृत
 स्त्रिय — ^a) K₁ 4 तमस्यै; V₁ स तस्यै (for तदस्यै) K₁
 काश्यम्, V₁ B₁m 6 (m as in text) D₁ (m as in
 text) 2 शाकम्, G₁ M₂ कामम्; Cd काश्यम् (as in text)
 K₄ आहर्षित, T₁ G₈-8 M₁ आदाय, M₂ आहार्युर् (for
 आहार्योद्) G₂ तस्यै काम महाराज — ^a) K₁ 4 'शोदधि;
 K₂ 8 G₈-8 M₁ 'शोदधि, B₁-8 'सोदधि; T₁ 'शोदधे, Cd
 as in text G₁ 2 M₂ वारुणीरस (G₁ 'वैक, M₂ 'सैक्य)-
 मुत्तम — After 26, B₄ ins 442*.

27 G₈ om 27 (of v 1 25) — ^a) K₁ रुक्म, K₂ 4
 D₈ सैक्य, K₈ सौक्य, B₁ रैक्य; D₈ शैक्य, Cd as in text
 (gloss रत्नविरचितो भांडाधार) K₂ 8 रत्न (for रुक्म)
 T₁ G₁ 8-8 M₁ रुक्मस्य तु सहस्र च, G₂ रुक्मस्य च सहस्रेण;
 M₂ रुक्मस्य च सहस्रस्य — ^b) T₁ G₁ 8-8 M कलशं
 रत्नभूषितं; G₂ कलशान्नरत्नभूषितान् — K₁-8 Dn D₁ 4 8
 ins after 27^a B₁, after 26

442* शङ्खप्रवरमादाय चायुदेवोऽभिषिक्तवान् ।

— ^a) S₁ मम च (by transp) B₁ त (for तत्) S
 (G₈ om) दृष्ट्वा मे (G₁ च मे; G₂ य मे, G₈ 4 तन्मे)
 मनस्तात — ^a) K₁ 2 4 D₈ Cd ज्वरभूतम्, V₁ B₈ 6
 दाहज्वर (for ज्वररूपम्) S₁ इवायत, G₁ इवाहरत् (for
 इवाभवत्)

28 G₈ om 28 (of v 1 25) — ^a) S₁ K (except
 K₈) तत्र, B₁ D₁-8 त तु; Dn 2 तत्र तु (sic), Cd तत्तु (as

गृहीत्वा तत्तु गच्छन्ति समुद्रौ पूर्वदक्षिणौ ।
तथैव पश्चिमं यान्ति गृहीत्वा भरतर्षभ ॥ २८
उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः ।
इदं चाद्भुतमत्रासीत्तन्मे निगदतः शृणु ॥ २९
पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणां परिविण्यताम् ।
स्थापिता तत्र संज्ञाभूच्छब्दो ध्मायति नित्यशः ॥ ३०
सुहृर्मुहुः प्रणदतस्तस्य शङ्खस्य भारत ।
उत्तमं शब्दमश्रौयं ततो रोमाणि मेऽहपन् ॥ ३१

पार्थिवैर्वहुभिः कीर्णमुपस्थानं दिदृक्षुभिः ।
सर्वरत्नान्युपादाय पार्थिवा वै जनेश्वर ॥ ३२
यद्मे तस्य महाराज पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ।
वैश्या इव महीपाला द्विजातिपरिवेषकाः ॥ ३३
न सा श्रीर्देवराजस्य यमस्य वरुणस्य वा ।
गुह्यकाधिपतेर्वापि या श्री राजन्युधिष्ठिरे ॥ ३४
तां दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रस्य श्रियं परमिकामहम् ।
शान्तिं न परिगच्छामि दह्यमानेन चेतसा ॥ ३५

in text) ॐ Cd तत् शैक्यारोपितं पानीयपात्रं गृहीत्वा
पूर्वादिसमुद्रत्रयं गच्छति । उत्तरं न गच्छन्ति अगम्यत्वात् । ॐ
S (Gs om) गृहीत्वा कलश (Gs 'ज्ञान') यांति (Gs 'यात')
— १) N1 V1 B om समुद्रं 'णं, Gs समुद्रे 'णै' — २) K1
पश्चम; K2 s पश्चिमा (for पश्चिम) Gs याति — ३) V1
Bs-s Ds-s पुरुष' (for भरत') — T1 Gs s ins after
28 Gs (which om 25^a-29^b) ins after 25^a

443* जलार्थं तत्र राजेन्द्र घटानादाय राक्षसा' ।

दिशो ययुर्जलार्थं ते वर्जयित्वोत्तरां दिशम् ।

[(L 1) Gs जलार्थं (for जलार्थं) Gs दशमारेक्ष पूर्वा च
(for the prior half) Gs यदा नादाय (for घटा)]

29 29^a-2 49. 16^a — Gs om. 29^a (of. v. l.
25) — १) Gs न तु (by transp) Ks प्र- (for न)
— २) N1 Dn (1) Ds पतत्रिणः — After 29^a, N1 V1
Dn (1) Ds G1 ins

444* तत्र गत्वाहुंनो दण्डमाजहारामित धनम् ।

A passage given in App I (No 32) is ins. in T1
Gs s after 29^a, in Gs after 29 (followed by
a repetition of 29^a), in Gs (which om. 25^a-29^b)
after 443* — १) S1 तु (for च) Ks स तत्र; Gs स एव
(for अत्र) V1 Bs-s Ds-s इदं चासीन्महच्छिन्न — ३) S
(except Ms) कथयत (for निग')

30 १) V1 दत्ता' (for शत') Gs पूर्वं शतसहस्रं तु
— २) Ks s नृपाणां (for विप्रा'). S1 B1 परिविण्यतां, Ks
वरिविण्यतां, Ks वरिवाड्यता; B2 D1-s परिभुंजतां; Bs om
Ds 'वेड्य (Ds 'नृ' in 'वेड्य) ता; Ds 'वेड्यतां; S भुजता
सदा (G1 s तदा, Gs [before corr] सर्वां), Cd परि
वेण्यतां Bs s भुजानानां द्विजन्मनां — १) Bs यज्ञाते; Ms
सज्ञासीच् (for सज्ञाभूच्) Cd otes सज्ञा (as in text)
— ३) S1 ध्मायते, K1 T1 G1 M [S] ध्मायत, Gs ३ ध्मायत
S1 Ds s नित्यदा

31 T1 Gs s transp. 31^a and 31^a — १) Ks
(corrupt) सुहृर्मुहुर्भजावत्स — २) K1 S (except

Gs ३) नित्यदा (for भारत) — १) Ks ३ Bs ३ Dn D1 s
T1 अनिश, V1 स तु स- (for उत्तम) Gs तत्रम् (for
शब्दम्) T1 अत्रैपि (for अत्रौप) — ३) S1 T1 G1 s s
M तत्र; K1 s B1 D1 s तेन (for ततो) S1 मे दृष्टान्; K1
महप (sic); Ds G1 मेहपत्, Gs ३ s M1 हर्षयन् Gs
तदा रोप च मे महत्

32 Gs om. 32^a-34^b. — १) Gs कीर्णम् (for
कीर्णम्) — २) S1 Gs s उपस्थान; K1 उत्थापनं, Cd
उपस्थानं (as in text) S1 *क्षिप्ति' — After 32^a,
Dn (1) Ds ins .

445* असोमत महाराज नक्षत्रैर्घोरिवाभला ।

— १) K1-s पार्थिवात्ते; S (Gs om.) महार्हाणि (for
पार्थिवा वै). K1 Gs जनेश्वरा; T1 'श्वर' B (except
Bs) D1-s पार्थिवा पृथिवीपते

33 Gs om 33 (of. v. l. 32) — १) T1 Gs-s 'भार
(for 'राज) — २) S (Gs om.) पांडवेयस्य (for पाण्डु').
— ३) S1 B (except Bs) Ds 'परिवेष्टका

34 Gs om 34^a (of. v. l. 32) — १) Gs नाना
(for न सा) Ds Gs श्री (for श्रीद्) — २) K N1
Bs s Dn Ds च (for वा) B1 श्रियं परमिकामहं
(-35^b) — After 34^a, T1 Gs s ins

446* स्वयं विष्णोरपि प्रभो ।

राक्षसाधिपतेर्वापि

— १) Gs या श्रीरन्या युं.

35 १) N1 धर्मराजस्य, D1 s धर्मपुत्रस्य (for पाण्डु').
— २) S1 पारमिकामहं — ३) Bs न शान्तिं (by transp) -
B1 प्रति; Bs अधि (for परि) N1 शान्तिं नैवापि गच्छामि.
— After 35, K1 ins an addl. colophon, while
S ins (of. 2 50 27-28)

447* अप्राप्य पाण्डवैश्वर्यं शमो मम न विद्यते ।

अवाप्स्ये वा श्रियं वाणैः शायिष्ये वा हतं परैः ।

अतादृशस्य मे किं नु जीवितेन परतप ।

वर्धन्ते पाण्डवा राजन्वयं हि स्थितवृद्धयः ।

शकुनिरुवाच ।

यामेतामुत्तमां लक्ष्मीं दृष्टवानसि पाण्डवे ।
तस्याः प्राप्तानुपायं मे शृणु सत्यपराक्रम ॥ ३६
अहमक्षेष्वभिज्ञातः पृथिव्यामपि भारत ।
हृदयज्ञः पणज्ञश्च विशेषज्ञश्च देवने ॥ ३७
श्रुतप्रियश्च कौन्तेयो न च जानाति देवितुम् ।
आहूतश्चैष्यति व्यक्तं दीन्यावेत्याह्वयस्व तम् ॥ ३८

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः शकुनिना राजा दुर्योधनस्तदा ।
धृतराष्ट्रमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥ ३९

अयमुत्सहते राजन्निश्चयमाहर्तुमक्षवित् ।
धृतेन पाण्डुपुत्रस्य तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४०

धृतराष्ट्र उवाच ।

क्षत्ता मन्त्री महाप्राज्ञः स्थितो यस्यासि शासने ।
तेन संगम्य वेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ॥ ४१
स हि धर्मं पुरस्कृत्य दीर्घदर्शी परं हितम् ।
उभयोः पक्षयोर्युक्तं वक्ष्यत्यर्थविनिश्चयम् ॥ ४२

दुर्योधन उवाच ।

निवर्तयिष्यति त्वासौ यदि क्षत्ता समेष्यति ।
निवृत्ते त्वयि राजेन्द्र मरिष्येऽहमसंशयम् ॥ ४३

C 2 1770
K 2. 49 45
K 2 76. 79

Colophon.

[(L 1) G₂ मनसि (for मम न) — (L 2) G_{1.8} ६.६
M₂ तरन् (for श्रिय) G₂ अथ न्यवर्तये बाणै , G₄ हनित्वे वा
परान्नाणै (for the prior half) — (L 3) G₂ एतादृशस्य
(for अता) — (L 4) T₁ M₁ वर्षते पाण्डवो राजन् (for the
prior half). T₁ स्वय (for वय) G₁ 'वर्षना' (for
'वृद्धय') G₂ ३ यत्स्यतिविष्टद्वये (for the post half).
— Colophon *Adhy no* S 84 (G₄ 60)]

36 *) S₁ K₄ B₂ Dn D₁ ० अतुलां (for उत्तमां)
— *) Dn₁ पाण्डवं — *) K₂ तस्य (for तस्या) Dn₁ ते
(for मे) — *) K₂ G₁ 'पराक्रम'; D₂ 'पराक्रमं

37 *) S अभिज्ञोऽसि (G₂ 'जो हि') (for 'ज्ञात')
— *) S₁ इह; K₁ इव; V₁ इति; Dn₁ अमि (for अपि)
— *) G₂ हृदयश्च (for 'यज्ञ') G₁ प्रणज्ञश्च, G₄ पराद्यज्ञः
(sic) (for पणज्ञश्च). — *) D₂ देव ते, G₂ पावने (for
देवने)

38 *) V₁ B₄ D₂-s (by transp) प्रियधृतश्च. K₄
G₁ कौन्तेय — *) G₂ तु, M₂ वि- (for च) K₂ 4
वेदितुं (for देवितुम्) — *) K_{1.2} D₄ M₂ चैष्यति;
D₂ चैष्यति; G₂ चैष्यते (for चैष्यति) K₄ आहुश्चेदिपति
व्यक्त (sic) — After 38*, K₄ V₁ B D (except D₂)
ins.

448*

धृतादपि रणादपि ।

नियतं त विजेष्यामि कृत्वा तु कपट विभो ।

आनयामि समृद्धिं तां

[(L 1) B₂ दीन्यामेत्याह्वयस्व त (of 38^d) B₂ क्षत्रधर्मे-
व्यवसित — (L 2) V₁ B₁ निपतत (for नियत त)]
— *) S₁ धृतार्थं चाह्वयस्व तं, K₂ ३ D₂ G₂ दी (G₂ दे,
by oorr दि) व्यावेत्याह्व (K₂ 'ज') य स्वयं; K₄ Dn₁
दीन्यामो (Dn₁ 'वो') याह्वयस्व त; V₁ B_{1.2} 4-6 Dn₂ D₁

दिन्या चोपा (D₁ स्वेया) ह्वयस्व त (B₂ य, D₁ before oorr
त्वं); B₂ दिन्यामेत्याह्वयस्व तं, D₄ ० दीन्यावे (D₂ before
oorr 'वो') याह्वयस्व तं, T₁ G_{2.8} ० नित्यमेवाह्वयस्व त
(G₂ 'ह्वय स्वयं'); G₁ स्वयमेत्याह्वयस्व तत्, G₄ नित्यमेवा
ह्वय स्वयं; M₁ नित्यमेत्याह्वयस्व च, M₂ तं स्वमेत्याह्वय स्वयं

39 M₂ om the ref — *) S₁ एवमुक्ते — *) G₂
राजन् (for राजा) S₁ तथा; K₁ 4 Dn D₂ तत् (for
तदा) — *) T₁ G₁ ३-६ M तदा वाक्यम्; G₂ C₇ नरव्याघ्रम्
(for इद वाक्यम्) — *) D₂ G₂ आपदांतरम्, C₇
as in text Cd oites अपदांतरं (as in text)

40 *) M₂ धृते तु S₁ K₁-३ V₁ B₂ D₂-s
पाण्डुपुत्रेभ्यस्व

41 *) S₁ महाप्राज्ञ, K₂ D₂ G₁ ३ M₂ 'प्राज्ञ'; V₁
तथा प्राज्ञः — *) G₄ [S] ह चासि (for यस्यासि). — *)
N₁ तेन संमन्य K₂-4 V₁ B (except B₄) Dn₂ D₁-s
वक्ष्या (K₂ 'क्षा') मि (for वेत्स्यामि). — *) G₂ कार्याकार्यं
(for कार्यस्यास्य) B₂ विनिश्चित

42 *) K₄ स्व हि; G₂ स तु, G₄ सदा (for स हि).
G₂ विनिश्चित (for पुर) — *) A few MSS दीर्घदर्शि
B₂ हित, T₁ G₁ ३ ३ ३ M हि न; G₄ हि स (for हितम्).
— *) S पथ्य (for युक्त) — *) K₂ Dn₁ वक्षति,
G₂ वक्ष्यामि (for वक्ष्यति) D₂ [अ]र्थे (for [अ]र्थे)
K₄ -विशेषवित्; S (except G₂) -विनिश्चयात्

43 G₂ om the ref — After the ref, D₂
(erroneously) reads 2 51 6-15, repeating them
in their proper place — G₂ ins after the ref.:
T₁ G₂ (om. line 2) after 43^{ab}

449* अथ वा वासुदेव वा भीष्म वा कार्यनिश्चये ।

आह्वय मन्त्रण कुर्या कथं व्यवसित यत् ।

[(L 2) G₂ मन्त्रिण कुर्यु (for मन्त्रण कुर्या)]

C 2. 1771
B. 2. 49 46
K 2 70 71

स मयि त्वं मृते राजन्विदुरेण सुखी भव ।

भोक्ष्यसे पृथिवीं कृत्स्नां किं मया त्वं करिष्यसि ॥ ४४

वैशंपायन उवाच ।

आर्तवाक्यं तु तत्तस्य प्रणयोक्तं निशम्य सः ।

धृतराष्ट्रोऽब्रवीत्प्रेष्यान्दुर्योधनमते स्थितः ॥ ४५

स्थूणासहस्रैर्वृहतीं शतद्वारां सभां मम ।

मनोरमां दर्शनीयामाशु कुर्वन्तु शिल्पिनः ॥ ४६

ततः संस्तीर्य रत्नैस्तामक्षानावाप्य सर्वशः ।

सुकृतां सुप्रवेशां च निवेदयत मे शनैः ॥ ४७

Cd cites 43^{ab} (entire) as in text — “) G₂ निवर्तिष्य इति, G₆ ‘तंविष्यते K₄ Dn₁ D₈ क्षेप; Cn त्वासौ (as in text) — “) K₂ दत्ता; K₄ क्षत्तात् (for क्षत्ता) — “) K₄ G₂ निवर्ते (for निवृत्ते) G₆ एव चेद्यदि राजेन्द्र — “) S मरिष्यामि (for ‘प्येहम्) K₁ S न सशय (for असशयम्)

44 “) K₄ N₁ V₁ B₂ Dn₁ D₈ S त्व मयि (by transp) B₂ हते राजन्; D₁ नृपौ जित्वा (m as in text) Dn₂ त्व यन्मयि मृते राजन् — “) S₁ सह (for भव) — “) A few MSS भोक्षसे, K₄ ‘ते S₁ K₁-s V₁ B₂ D₈-s G₆ सर्वा (for कृत्स्नां) — “) K₂ s T₁ G₂-s transp किं and त्व K₂ s G₄ करिष्यति

45 “) K₁ s D₁ आर्तं वाक्य K₁ G₆ तत्तस्य, Dn₁ तु तं तस्य; D₂ तु तत्तस्य, G₁ हि तत्तस्य; G₂ तु पुत्रस्य; M₁ हि तत्तस्य — “) K₁ न शक्यते; K₂ s निशा (K₂ ‘श)म्य हि, D₁ s निशाम्य स’ N₁ य; V₁ च; G₂ तत् (for स) — “) S₁ [5]भवत् (for ऽब्रवीत्) K₂ s प्रेष्या (K₂ ‘क्षा)न्; N₁ शक्यं (for प्रेष्यान्) N₁ प्रेष्यवाक्य करो भृश; D₂ दुर्योधनमत्स्थित (for “) S दुर्योधनस्य शान्त्यर्थं धृतराष्ट्रोन्वशा (G₁ ‘ना)तदा Cv cites the post half as in S

46 “) G₆ स्थूणासहस्रां S₁ विदितै; K₁ विशतां; K₂ s विदृतां, S (except G₆) महतीं (for वृहतीं) — “) S ‘हरा (for ‘रमां) — “) G₁-s s M शनैः (for आशु) G₂ शिल्पिभि

47 Before 47, G₁ ins वैशंपायन — “) K₁ सतीर्य, D₁ सस्थाप्य; T₁ G₄-s M स्वास्तीर्य (for सस्तीर्य) S₁ K₄ Dn₁ D₈ G₁ रत्नैस्तान्, K₁-s रत्नैस्तान् (K₁ ‘स्ता); B₂ रत्नैस्तान्; Cn as in text. — “) K₁ अक्षानावप्य; K₂ ‘नानाये; K₂ ‘नानीय, K₄ अक्षावावप्य, N₁ तक्षणावाप्य; V₁ B Dn D₂ s तक्ष्य आनाय्य (D₂ ‘य); D₁ तक्ष्य

दुर्योधनस्य शान्त्यर्थमिति निश्चित्य भूमिपः ।

धृतराष्ट्रो महाराज ग्राहिणोद्विदुराय वै ॥ ४८

अपृष्टा विदुरं यस्य नासीत्कश्चिद्विनिश्चयः ।

धृतदोषांश्च जानन्त पुत्रस्नेहादकृष्यत ॥ ४९

तच्छ्रुत्वा विदुरो धीमान्कलिद्वारमुपस्थितम् ।

विनाशमुपसृत्य धृतराष्ट्रमुपाद्रवत् ॥ ५०

सोऽभिगम्य महात्मानं भ्राता भ्रातरमग्रजम् ।

मूर्ध्ना प्रणम्य चरणाविदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१

नाभिनन्दामि ते राजन्व्यवसायमिमं प्रभो ।

आनीय, D₄-s अक्षानानाय्य, G₁ अक्षानावाप्य; G₂ अक्षान्स्थाप्य, G₂ अक्षणा प्राप्य Cd n cite तक्ष्य (as in Vulgate)! — “) S ससृष्ट (G₂ ‘स्तु)तां (for सुकृता) — “) K₁ मे शनैः; S मा चिर (G₁ s M₁ चिरात्) (for मे शनैः) — After 47, D₂ reads 49^{ed}, repeating it in its proper place.

48 “) S (except M₂) यज्ञार्थम् (for शान्त्यर्थम्) — “) G₂ भूमिप, G₆ भूपति — “) K₁ महाराजन् — “) K₁ ग्राहिणोद्विदुराय च

49 “) N₁ M₂ अट्टा, T₁ आपृष्टा K₁ B₁ विदुरं यस्य; N₁ G₂ ‘रं तस्य; B₂ s ‘र स्वस्य, G₆ ‘रसास्य — “) K₂ s कश्चिन्नासीद् (by transp) T₁ G₂ s विनिर्णय — “) S₁ K₄ N₁ B₁ s s Dn D₈ दृते (for दृत्) K₂ corrupt, V₁ जानान; G₄ जानश्च (for जानन्त) K₁ तान्सदोषान्विजानन्त — “) V₁ अमृष्य च, B₂ s D₁ s अमृष्यत, T₁ अहं (for अहं)

50 “) K₂ s राजन् (for धीमान्) — “) K₄ कली. B₂ s D₁ s समुत्थित (for उपस्थित) — “) V₁ ‘कालम्; M₁ ‘मूलम् (for ‘मुखम्) — “) Dn₂ D₈ T₁ ‘गमत्; G₆ ‘लवत् (for ‘द्रवत्)

51 B₂ om 51 — “) V₁ अभि (for सोऽभि) — “) D₄ चरणम्, G₄ चरणम् (for चरणात्) — “) N₁ V₁ B₂ D₁-s हृदमित्यब्रवीद् च

52 Before 52, V₁ B D (except D₈) ins विदुर उ — “) G₂-s नाभि (G₂ न हि)जानामि (for ‘नन्दामि) — “) K₂ D₄ हृद् (for इम) D₁ प्रभो — “) K₁ पुत्र (for पुत्रैर्) D₁ यदा (for यथा) K₄ तस्या स्मृत (for न स्याद् द्यूत) S द्यूतहेतोर्हि (G₂ ‘नै) ते भेद सुता (M₂ सुरा)नां भवति ध्रुवं (T₁ ‘च) (G₂ reads 55^{ed} here, omitting it in its proper place)

53 G₂ om. 53 — “) K₂ s पुत्रस्य (for पुत्रेषु).

पुत्रैर्भेदो यथा न स्याद्युतहेतोस्तथा कुरु ॥ ५२

धृतराष्ट्र उवाच ।

क्षत्तः पुत्रेषु पुत्रैर्मे कलहो न भविष्यति ।

दिवि देवाः प्रसादं नः करिष्यन्ति न संशयः ॥ ५३

अशुभं वा शुभं वापि हितं वा यदि चाहितम् ।

प्रवर्ततां सुहृद्युतं दिष्टमेतन्न संशयः ॥ ५४

मयि संनिहिते चैव मीष्मे च भरतर्षभे ।

अनयो दैवविहितो न कथंचिद्भविष्यति ॥ ५५

गच्छ त्वं रथमास्थाय हयैर्वातसमैर्जवे ।

खाण्डवप्रस्थमद्यैव समानय युधिष्ठिरम् ॥ ५६

न वार्यो व्यवसायो मे विदुरैतद्वीमि ते ।

दैवमेव परं मन्ये येनैतदुपपद्यते ॥ ५७

इत्युक्तो विदुरो धीमान्नैतदस्तीति चिन्तयन् ।

आपगेयं महाप्राज्ञमभ्यगच्छत्सुदुःखितः ॥ ५८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

C. 2. 1785
B 2. 49 60
K 2 76 85

Ś1 [अ]पुत्रैर् (for पुत्रैर्) — °) K4 B1-4 Dn2 D8-5 यदि, S (G2 om) एव (for दिवि) K4 प्रसादेन; B2 'दं च (for 'दं नः)

54 S (except G2) transp 54 and 55. G2 om. 54^{ab} — °) M2 अशुभे (for 'अ) B2 च (for the first वा) K4 चापि (for वापि) — °) S (G2 om.) [अ]प्यथ (for यदि) — °) K1 सहृद्, B2 सकृद् (for सुहृद्) — °) K2 8 G2 दृष्टम्, D2 T1 G1 2 दृष्टम्, G2 दिष्टम्, Cd as in text K4 ऐते; G2 एद (both corrupt, for एतन्) Ś1 N1 B1 8 D1 2 8 S (except G1 8) अ(D2 न)सशय (for न सशय)

55 G2 om. 55^{ab}, and reads 55^{cd} in place of 52^{cd} S (except G2) transp 54 and 55 — °) K2 D1 संनिहिते K2 8 N1 V1 B2 D8-5 चेह; K4 B2 Dn (1) D2 द्रोणे (for चैव) — °) K2 8 B2 D2 भरतर्षभ; N1 V1 B1 8 D2 G1 पुरुषर्षभ, B2 8 D1 G4-8 M पुरुषर्षभे K4 B2 Dn (1) D2 मीष्मे त्वयि च भारत — °) K2 8 N1 V1 B2 T1 G2 8 M अनयोर् K4 D2 8 M2 देवविहितो, T1 G2-5 नैव विहितो; G1 नैव भविता — °) Ś1 न कदाचिद्, S नय (G2 M न न) सप्र- (for न कथंचिद्)

56 °) B (except B2) D1-8 आरुह्य (for आस्थाय) — °) G2 रथैर् (for हयैर्) Dn2 D2 G2 4 जवै, D1 8 T1 जवै — °) V1 D1 अद्यैव, G2 आस्थाय — °) Ś1 G2 पर्याणय; N1 B1 8 8 D1 2 प्रत्यानय; V1 आनय त्व; B2 D8-5 त्वमानय (for समा) T1 G1 8-8 M युधिष्ठिरमिहानय

57 °) Ś1 अवार्यो, K1 (before corr) न वार्यो; K2 8 अकार्यो; N1 V1 B2 Dn D2 न वाच्यो, D2 न वार्य (for न वार्यो) — °) Ś1 भविष्यति (for प्रवीमि ते) K2 मे (for ते) — °) = 2 43 32° K1-3 B1 8 D1 2 S (except G2) अत्र (for एव) — °) Ś1 येनेदमुपपाद्यते,

G4 येनैतमपहास्यते, M2 येनैव युवमद्यते (sic)

58 Before 58, K2 ins. वैज्ञ. — °) D1 2 G2 इत्युक्त्वा (for 'क्तो) G4 श्रीमान् (for धीमान्) — After 58°, K1 ins.

450*

इदं वचनमब्रवीत् ।

कुलं सवान्धव चैतन्

— °) Ś1 K1 4 N1 V1 B2 Dn D1 G2 8 नेदम्; K2 8 ए(K2 ने)वम्; D2 नेतिम् (for नैतद्) K2 अस्त्विति; T1 (corrupt) अस्त वि- (for अस्तीति) D4 चितयत्; M2 'येत् (for 'यन्) — °) K1 (by corr) अप्रमेयं, D2 अपगेयं, D2 आपगेय, Cd as in text K2 B D1-5 महात्मानम्, K4 D2 महाप्राज्ञम् (for 'प्राज्ञम्) S आपगेये महाप्राज्ञे (G2 'ज्ञ) — °) K4 अभ्यगच्छत् दुःखित; S सर्वमेतच्चवेदयत् (G1 'ज्ञिवेदय; G2 'ज्ञिवेदयेत्, G2 'ज्ञिवेदयत्)

Colophon — Sub-parvan Ś1 K1-3 B D1-3 8 G1 द्यूत K4 Dn2 D4 8 (all om sub-parvan name) mention only दुर्योधन(D4 om दुर्योध)सताप — Adhy name M1 धृतराष्ट्रवाक्यं — Adhy no. (figures, words or both) K1 (marg) 48, K2 8 46, Dn1 49, S 85 (G4 61) — S'loka no. K2 8 59, Dn 60; D1 2 58, D4 51, T1 22, M1 24.

46

1 °) T1 G1-3 M तदभवद्; G4 तया भवेद् (for समभवद्) — °) T1 च, G1 M सु- (for तन्) K1-3 महा(K2 'ह)त्पथं, K4 G2 महत्पथं — °) G2 8 तत्र (for यत्र) G1 8 M [प]तद् (for तद्) — °) D1 2 मत् (for मे)

४६

जनमेजय उवाच ।

कथं समभवद्द्यूतं भ्रातॄणां तन्महात्ययम् ।
यत्र तम्यसनं प्राप्तं पाण्डवैर्मै पितामहैः ॥ १
के च तत्र समास्तारा राजानो ब्रह्मवित्तम ।
के चैनमन्यमोदन्त के चैनं प्रत्यपेधयन् ॥ २
विस्तरेणैतदिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज ।
मूलं ह्येतद्विनाशस्य पृथिव्या द्विजसत्तम ॥ ३

सूत उवाच ।

एवमुक्तस्तदा राज्ञा व्यासशिष्यः प्रतापवान् ।
आचचक्षे यथावृत्तं तत्सर्वं सर्ववेदवित् ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

शृणु मे विस्तरेणैमां कथां भरतसत्तम ।

भूय एव महाराज यदि ते श्रवणे मतिः ॥ ५

विदुरस्य मतं ज्ञात्वा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

दुर्योधनमिदं वाक्यमुवाच विजने पुनः ॥ ६

अलं द्यूतेन गान्धारे विदुरो न प्रशंसति ।

न ह्यसौ सुमहाबुद्धिरहितं नो वदिष्यति ॥ ७

हितं हि परमं मन्ये विदुरो यत्प्रभापते ।

क्रियतां पुत्र तत्सर्वमेतन्मन्ये हितं तव ॥ ८

देवर्षिर्वासवगुरुर्देवराजाय धीमते ।

यत्प्राह शास्त्रं भगवान्वृहस्पतिरुदारधीः ॥ ९

तद्वेद विदुरः सर्वं सरहस्यं महाकविः ।

स्थितश्च वचने तस्य सदाहमपि पुत्रक ॥ १०

विदुरो वापि मेधावी कुरूणां प्रवरो मतः ।

2 °) K₁ T₁ G₅ ° केचित्, K₄ के वै, G₂ ४ ये च, C₇ के च (as in text) G₅ अत्र (for तत्र) S₁ समास्तारा, G₄ 'स्नात, Cd 'स्नारा' (as in text) — °) D₁ २ G₅ २ ° 'वित्तमा', M₁ 'वित्तमः — °) K₄ के वै तद्, B₅ के चैतान्, B₅ D₅ के वै तान्, B₅ के चैवम्, D₄ के चैनम्, G₅ के चैनम् (for के चैनम्) B₅ D₁ २ T₁ G₁ २ २ अनुमोदत (T₁ 'तो; G₅ २ 'ते); G₄ अन्वमोदते — °) K₄ के चैन; B₅ B₅ के चैतान्, B₅ D₅ ४ के चैतान्, T₁ (corrupt) चेतने (for के चैनं) K₄ D₂ प्रत्यपेधयत्, V₁ 'वोधयन्

3 °) K₄ [ए]ष तद् (hypermetric); B₅ २ D₅ ४ S (except M₂) तद् (for [ए]तद्) — °) K₂ ४ कथमान D₁ मया (for त्वया) B₅ D₅ ४ [अ]नघ (for द्विज) — °) S₁ K₁ B₅ D₅ २ मूलमेतद्; G₂ कुलस्यैतद् (for मूल ह्येतद्) K₄ विनाशाय; T₁ G₂ विज(G₂ 'जा)नस्य — °) K₅ D₅ T₁ G₄ २ M पृथिव्यां M₂ पृथिवीक्षिता (for द्विज°)

4 S (except M₁) om the ref — °) G₁ एवमुक्ते. K₂-4 B₄ D_n D₅ त(K₄ तु)तो राज्ञा, N₁ B₁-२ ° D₁ २ S तु (G₅ २ ° स) राज्ञा स; D₄ तदा राजा — °) K₁ V₁ B₅ २ D₅-२ S महामति; B₄ महामुनि (for प्रताप°) — °) K₄ (corrupt) व्यासवक्षे, D_n २ आचचक्ष K₁ यथाप्रज्ञ; K₂ २ तदा वृत्त, K₄ [अ]य तद्वृत्त, D_n २ स यद्वृत्त; D_n २ D₅ [अ]य यद्वृत्त, G₂ यथा सर्व — °) S₁ K₁ ४ V₁ B₅ D_n D₄ २ तत्सर्वं वेदतत्त्व(V₁ वेदसर्व, B₅ सर्वधर्म,

D₄ वेदवेद)वित्, K₂ २ कुरुपाठवयोस्तदा; D₁ एतत्सर्वं च वेदवित् — N₁ om from सर्ववेदवित् up to यदि ते (in 5°)

5 N₁ om up to यदि ते in 5° (cf v1 4). G₅ om the ref — °) T₁ [इ]ह (for [इ]मां) — °) B₂ २ D_n २ D₁ २ G₅ भारत — °) N₁ श्रवणैर्मम; B₁ D₁ २ श्रवणे रति; B₅ श्रवणे रचि, G (except G₂) M श्रवणे मन

6 °) N₁ V₁ B₅ D_n D₁ २ २ मति (for मत) G₁ श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). — °) K₁ व्यजने, D₂ विजने (for विजने) B₂ पुर

7 °) K₅ गंधारे, M₂ गाधार. — °) K₄ विदुरे (for 'रो) — °) T₁ G₂ ह्यत्र, G₁ २-२ M ह्येष (M₂ 'पु) (for ह्यसौ) K₄ स (for सु) — °) S₁ नो (for नो) D₅ विदुष्यति, T₁ वदिष्यति; G (except G₂) M [S]भिधास्यति (for वदिष्यति)

8 °) T₁ G₁ २-२ M हित(T₁ हृद)मेव पर मन्ये; G₅ तमेव परम मन्ये — °) K₄ यत्प्रभापत, G₂ २ [S]य (G₂ य) प्रभापते — °) S₁ K₂ २ तत्र (for पुत्र)

9 °) K₄ तत् (for यत्) N₁ विधिधिद्; V₁ विधिवद्, B₁ २ ° D₁ २ २ सुमहद् (for भगवान्)

10 °) K₄ G₂ विदुरं (for 'र) K₂ सर्वा, T₁ कृत्स्नं (for सर्वं) — °) K₁ 'द्युति, M₂ 'मति (for 'कवि) — °) K₁ स्थितस्य, K₂ स्थितस्यश्च (sic), K₄ N₁ D_n D₅

उद्धवो वा महाबुद्धिर्वृष्णीनामर्चितो नृप ॥ ११
 द्यूतेन तदलं पुत्र द्यूते भेदो हि दृश्यते ।
 भेदे विनाशो राज्यस्य तत्पुत्र परिवर्जय ॥ १२
 पित्रा मात्रा च पुत्रस्य यद्वै कार्यं परं स्मृतम् ।
 प्राप्तस्त्वमसि तत्तात पितृपैतामहं पदम् ॥ १३
 अधीतवान्कृती शास्त्रे लालितः सततं गृहे ।
 भ्रातृज्येष्ठः स्थितो राज्ये विन्दसे किं न शोभनम् ॥ १४
 पृथग्नरैरलभ्यं यद्भोजनाच्छादनं परम् ।

तत्प्राप्तोऽसि महाबाहो कस्माच्छोचसि पुत्रक ॥ १५
 स्फीतं राष्ट्रं महाबाहो पितृपैतामहं महत् ।
 नित्यमाज्ञापयन्भासि दिवि देवेश्वरो यथा ॥ १६
 तस्य ते विदितप्राज्ञ शोकमूलमिदं कथम् ।
 समुत्थितं दुःखतरं तन्मे शंसितुमर्हसि ॥ १७
 दुर्योधन उवाच ।

अश्राम्याच्छादयामीति प्रपश्यन्पापरूपः ।
 नामर्यं कुरुते यस्तु पुरुषः सोऽधमः स्मृतः ॥ १८

C. 2. 1801
B. 2. 50 17
K. 2. 77 19

*तस्य, B₄ S *तोसि (T₁ *तोस्य) (for *तश्च) — ^a) S₁
 स्थितो (for सदा) G₄ असि (for अपि) K₁ ३ पुत्रक

11 ^a) K₁ S चापि (G₃-० च स) (for चापि)
 K₁ (before corr.) ४ T₁ मेधावि — ^b) K₂ G (except
 G₅) M₁ प्रवरोत्तम (for *रो मत) — ^c) N₁ केशवो, B₁
 उत्तरो (m उद्धवो as in text) N₁ B₄ G₈ *बाहुर्
 (for *बुद्धिर्) — ^d) K₂ ३ परमर्चित, K₄ अर्चतो नृप,
 B₁ अच्युतो नृप K₁ T₁ यथा, D₁ नृप, G M कवि
 (for नृप)

12 ^a) S₁ K₄ N₁ V₁ B₄ Dn D₈ G₁ ३ M
 तदलं पुत्र द्यूतेन (G₁ ३ M भेदेन) G₈ corrupt — ^b)
 D₄ द्यूत, G₈ पुत्र (for द्यूते) G₁ वो ध्रुवं, G₈ वै ध्रुवं;
 G₅ ० वै ध्रुव, M₁ वो ध्रुवः (for दृश्यते) M₂ द्यूते
 (corr from *तो) भेदोहितो ध्रुव — ^c) S₁ Dn D₈
 स्याद्राजन्, K₁ नियतं (marg see m तद्व्युत), K₂ ३
 नियत, S (except G₂) सुन्यक्तः (G₈ *क्त) (for राज्यस्य)
 B₁-३ ६ D₁ ३ भेदे (B₈ D₁ *दो) राज्यविनाशश्च — ^d)
 K₁-३ B₁ ३ D₁ ३ त (for तत्) D₂ पुत्र K₂ परिवर्जयेत्
 S (except T₁ G₂) तस्मादेतां (G₈ *नां) मतिं त्यज
 — After 12, M₂ ins

451* अलमर्थं कुरुणां ते राष्ट्राणामिह संमतम् ।

ज्ञातिभिर्भ्रातृभिश्चैव सहितो रस्यसे सुखम् ।

13 ^a) G₅ मात्रा पित्रा (by transp.) K₁ [अ]थ
 (for च) D₁ ३ पिता माता त्वपुत्रस्य — ^b) K₂ ३ यदि;
 M₂ तद्वै (for यद्वै) N₁ हित (for स्मृतम्) — ^c) B₂
 आसम्, G₄ प्रायस् (for प्राप्तस्) N₁ V₁ B₄ Dn तन्नाम,
 B₂ ३ D₂ तच्चात्र, B₅ D₂-३ तत्पुत्र, D₁ तच्चापि, T₁ G₁ ३ ६
 M नस्तात (for तत्तात)

14 ^a) S₁ कृते शास्त्रे, K₂ कृती चास्त्रे, D₁ ३ कृतास्त्रश्च
 T₁ (corrupt) अधिवान्कृतशास्त्रे वा — ^b) S₁ K₄ D₈
 लालित, G₁ ३ लालित D₁ ३ सनत (for सतत) — ^c)
 S₁ K₁-३ आत्मा, G₈ राजा (for आत्) — ^d) V₁

B₁ ३ ३ D₁-३ मन्यसे, S विद्यते (for विन्दसे) K₂ S नु
 (G₂ च) (for न) T₁ [अ]शोभन, G₁ ३-३ M शोचन

15 M₁ om 15^{ab} — ^a) K₁ पृत्तैर्, K₂ आसैर् (for
 *जनैर्) K₄ न लभ्यं, G₂ M₂ अनुत्थ (for अलभ्यं)
 D₈ तद्, T₁ G₂ ० हि (for यद्) — ^b) G₁ अशना
 (for भोजना) S₁ शुभं, D₆ m महत्, T₁ पदं (for परम्)
 — ^c) T₁ G₂ त्वं (for तत्) S₁ प्राप्तोस्ति; D₄ प्राप्तोसि (for
 प्राप्तोऽसि) — ^d) = 2 45. 11^d. K₁ ३ पुत्रक (for *क)

16 ^a) B₁ स्फीत, D₁ ३ स्फीतो, G₂ ४ स्थितं (for
 स्फीतं) K₁ ३ राज्य (for राष्ट्रं) — ^b) B₂ ० पदं, G₈ परं
 (for महत्) — ^c) K₁ आख्यापयन्भासि; K₄ आज्ञा-
 पयस्वासि, B₁ D₁ ३ *यन्ना (D₁ *यन्मा)सि, D₈ *यचयत् सि
 (sic), G₄ *याभासे, G₅ *यन् शासि — After 16,
 S ins

452* यादृशं च तवैश्वर्यं तदन्येषां सुदुर्लभम् ।

ये चोपभोगास्ते राजन्मया पूर्वं प्रकीर्तिता ।

[(L 1) G₁ यादृशी G₈ ३ ० तव वैश्वर्य (by transp.)
 — (L 2) T₁ G₅ तात (for राजन्) G₂ ४-३ M₂ मया ते
 पूर्वं (G₂ ४ परि)कीर्तिता (for the post half)]

17 K₂ om 17. — ^a) K₂ तथा, B₁ ३ D₁ ३ तच्च
 (for तस्य) D₁ मे (for ते) S₁ विदित तात, K₄ B₂-४ ०
 Dn₂ D₁ ३ विदित प्राज्ञ, B₁ विदित पार्थ, D₅ T₁ G₅ विदित
 प्राज्ञ (D₈ *ज्ञ), G₁ ३ विदितप्राज्ञ — ^b) V₁ महत्, B₅ ०
 m D₈-३ कुत (for कथम्) — ^c) B₅ D₈ ४ ० (sup lin
 as in text) Cnp संमूर्छित (for समुत्थित) S₁ दुःखवशा,
 K₄ Dn D₈ M₂ *कर, V₁ B₈ ४ *मिद (for *तर) — ^d)
 S₁ कथितुम् (for शंसितुम्)

18 ^a) G₄ प्रापश्य (for प्रपश्यन्) V₁ B₁-३ ० D₁-३
 भरतर्षभ, T₁ G₁-३ ही (G₁ हि)नपौरुष, G₄ हि न पौरुषं,
 G₅ हीनपौरुष; G₈ हीनपूरुष, M हि न पूरुष (for पाप)
 — After 18^{ab}, K₁ ३ ins

453* अन्यान्स्वादधिकान्नाजन्प्रपश्यन्नासपूरुष ।

न मां ग्रीणाति राजेन्द्र लक्ष्मीः साधारणा विभो ।
ज्वलितामिव कौन्तेये श्रियं दृष्ट्वा च विच्यथे ॥ १९
सर्वा हि पृथिवीं दृष्ट्वा युधिष्ठिरवशानुगाम् ।
स्थिरोऽसि योऽहं जीवामि दुःखादेतद्वीमि ते ॥ २०
आवर्जिता इवाभान्ति निम्नाश्चैत्रकिंकौराः ।
कारस्करा लोहजङ्घा युधिष्ठिरनिवेशने ॥ २१
हिमवत्सागरानूपाः सर्वरत्नाकरास्तथा ।

अन्त्याः सर्वे पर्युदस्ता युधिष्ठिरनिवेशने ॥ २२
ज्येष्ठोऽयमिति मां मत्वा श्रेष्ठश्चेति विशां पते ।
युधिष्ठिरेण सत्कृत्य युक्तो रत्नपरिग्रहे ॥ २३
उपस्थितानां रत्नानां श्रेष्ठानामर्धहारिणाम् ।
नादृश्यत परः प्रान्तो नापरस्तत्र भारत ॥ २४
न मे हस्तः समभवद्रसु तत्प्रतिगृह्यतः ।
प्रातिष्ठन्त मयि श्रान्ते गृह्य दूराहृतं वसु ॥ २५

— *) B० चारयेद् (for कुरुते) — *) D०-s सोधम' पुरस्
स्मृत' (by transp).

19 *) G० सह (for न मां) T१ G१ s० M मा
(for मां) S (except G० s) पृथिवी (for राजेन्द्र)
— *) B (except G० s) राजन् (G१ राज्य) (for लक्ष्मी)
N१ V१ B१-4 s D (except D०) साधारणी, Cd as in
text. B (except B१ s) D१ s प्रभो, G० विभो (for
विभो) — *) S१ ज्वलितामति, K० N१ V१ B Dn D० G०
ज्वलितामेव; T१ G१ s M ज्वल(M० 'ल')सीमिव, G०
ज्वलितामपि; G० ज्वलंस्वीव K० D० G० कौन्तेय — *)
V१ B (except B१) D१-s प्र (for च) S महा(G०
ममा)त्मनि (for च विच्यथे). — Cf 2 45. 15

20 *) K० Dn (1) सर्वां च; D० सर्वाश्च, T१ G० s० न
सर्वा, G१ सर्वां स्व; G० M० स सर्वा, M१ न सता (for सर्वा
हि) K० Dn (1) चैव (for दृष्ट्वा) D१ सर्वा हि पृथिवी
दृष्ट्वा — G० om (hapl.) from वशानुगाम् up to युधिष्ठिर
(in 22^d). — *) D१ 'वशानुगा — *) K० s G० s
स्थितोऽसि. Cd cites स्थिर (as in text) B० येन (for
योऽह) — *) B१ पृत (for पृतद्) — Cf. 2 43. 19^{ab}

21 G० om. 21 (of v 1 20) — *) D१ आवर्जिता,
Gॠ ४ अवर्जिता; Cv अपजीवा D० इवाभान्ति — *) S१
विघ्नाय; Cv as in text. K० D० निपाश्चैत्रक(K० 'कत्र')-
कौकुरा; N१ V१ निपाश्चैत्रककौरवा, B१ नृपाश्चैत्रककौरवा,
B१-4 Dn D१-4 निपा(D० निपा; D० नृपा)श्चैत्रककौ(Dn
'कौ')कुरा, D० निपा(sup lin as in text)श्चैत्रककौरवा;
T१ G० s निम्ना किकरका (G० 'ता' गुरो', Gॠ ४ M१
वि(Gॠ M१ [inf lin] नि)म्ना किकरका गुरो; Gॠ M० विघ्ना
(Gॠ निघ्न) किकरवागुरा (M० 'रो') Cf D० निम्ना आयत्ता ।
चैत्रकादयो नृपा । Cf — *) K० N१ V१ B१-4 G० कारस्करा,
Gॠ 'स्करो; Gॠ 'स्कारो; Cv 'स्करा (as in text) Gॠ
लोमजङ्घा (for लोह) — 21^d=22^d, also=2 45 18^d

22 G० om up to युधिष्ठिर (cf. v 1 20), Dॠ om
(hapl) 22. — *) B१ हिमवत्याम् Kॠ 'भूपा', Dॠ s
'रूपा', Dॠ 'न्यूपा' (for 'नृपा') — *) Kॠ N१ V१ B Dn

Dॠ s० Gॠ M० सर्वे; Gॠ सर्वा (for सर्व) Kॠ रत्नपरा',
Kॠ रत्नकरा; T१ Gॠ रत्ना(Gॠ 'द')कर — *) Kॠ अल्पाव,
Dॠ Gॠ s अन्ये, Cv as in text Dॠ पृथुदस्ता, Gॠ
पर्युदस्तो, Gॠ तु पर्यस्ता; Cd v as in text. — *) =21^d
Bॠ s युधिष्ठिरवशानुगा (of 20^b).

23 *) T१ Gॠ-s Mॠ Cv [S]हम् (for सयम्) Bॠ
मत्वा मां (by transp), Dॠ मां गत्वा, Gॠ मा मत्वा,
Gॠ मा भूत्वा — *) Sॠ द्वेपतोह, Kॠ s Dॠ Gॠ ज्येष्ठश्चेति,
T१ Gॠ श्रे(Gॠ ज्ये)ष्ठ चापि, Gॠ s ४ Mॠ श्रेष्ठश्चापि; Gॠ श्रेष्ठ
चेति — *) Kॠ युक्तो (for यु')

24 S transp 24 and 25. — *) Kॠ s रत्नानां
ज्येष्ठानाम्, Kॠ Bॠ s Dॠ s श्रेष्ठानां रत्नानाम् (by transp),
Bॠ सर्वेषा रत्नानाम्, Gॠ रत्नाना रत्नानां Kॠ s अर्धहारिणां;
Bॠ उपचारिणां; Dॠ s उपहारिणां, B Cv रत्नहारिणा (Gॠ
श्रेष्ठहारिणा); Cd as in text. — *) Kॠ पर, Kॠ Dॠ पर,
Vॠ Bॠ s s० Dॠ-s पुन; Bॠ पुर' (for पर). Sॠ Kॠ Nॠ
Bॠ Dn Dॠ पारो, Kॠ Dॠ s पार; Dॠ प्राप्ते (for प्रान्तो)
Cn must have read प्राप्ते (see below) S Cv परमत
(Gॠ Mॠ Cv पार', Gॠ पर तत्र) न पश्यामि — *) Kॠ
नाचरन्; Dॠ T१ Gॠ s ४ M Cv नापर; Gॠ नावर; Gॠ
न भार; Gॠ न परस् (for नापरस्) Vॠ B (except Bॠ)
Dॠ-s नापरातश्च (Dॠ m नागृह्णन्तानि) भारत Cn reads
some form of अपरांत (it paraphrases प्राप्तेपरांतो)

25 S transp 24 and 25 — *) Mॠ मोह' (for
हस्त) Gॠ समभवन् Gॠ ४ न मे हस्तस्थमभवद् — *)
Kॠ वस्तु; Dॠ वसु; Gॠ विद्वत् (for वसु) Dn Mॠ
परिगृ'; Dॠ s तत्परगृ' (for प्रतिगृ') — *) Vॠ Bॠ व्यतिष्ठत;
Bॠ (m as in text) प्रातिपूर्ण; Dn Dॠ s Mॠ अतिष्ठत;
Dॠ अतिष्ठति; Gॠ ४ प्र(Gॠ प्रा)त्यतिष्ठन्, Cd प्रातिष्ठन्त
(as in text) Kॠ s मयिश्वांग (sio) (for मयि श्रान्ते).
Kॠ प्रातिष्ठन्तमयि शान्ते, Bॠ ४ व्यतिष्ठन्तमयि श्रान्ते (Bॠ 'तो,
Bॠ m प्रतिष्ठन्त मयि श्रान्ते); Tॠ Gॠ s प्रातिष्ठन्तदविश्रान्ते,
Mॠ श्रान्ते मयि स तिष्ठति — *) Sॠ दूरागत; Kॠ s
दू(Kॠ दु)राहृत, Bॠ हस्ताहृत, Dॠ हृताहृतं; Dॠ s दूराहृत,

कृतां विन्दुसरोरत्नैर्मयेन स्फाटिकच्छदाम् ।
अपश्यं नलिनीं पूर्णामुदकस्येव भारत ॥ २६
वस्त्रमुत्कर्षति मयि प्राहसत्स वृकोदरः ।
शत्रोर्ऋद्विविशेषेण विमूढं रत्नवर्जितम् ॥ २७
तत्र स्म यदि शक्तः स्यां पातयेयं वृकोदरम् ।
सपत्नेनावहासो हि स मां दहति भारत ॥ २८
पुनश्च तादृशीमेव वापीं जलजशालिनीम् ।
मत्वा शिलासमां तोये पतितोऽस्मि नराधिप ॥ २९

तत्र मां प्राहसत्कृष्णः पार्थेन सह सखनम् ।
द्रौपदी च सह स्त्रीभिर्व्यथयन्ती मनो मम ॥ ३०
क्लिन्नवस्त्रस्य च जले किंकरा राजचोदिताः ।
ददुर्वासांसि मेऽन्यानि तच्च दुःखतरं मम ॥ ३१
प्रलम्भं च शृणुष्वान्यं गदतो मे नराधिप ।
अद्वारेण विनिर्गच्छन्द्धारसंस्थानरूपिणा ।
अभिहत्य शिलां भूयो ललाटेनास्मि विक्षतः ॥ ३२
तत्र मां यमजौ दूरादालोक्य ललितौ किल ।

C 2. 1817
B 2. 50 33
K 2. 77 35

G₁ दूरादुत B_{8.4} गृह्णन्नभ्य(B₈ 'द्य)दुत वसु (B_{4m} as in text)

26 ^a) K₁ कृत ¹समा वै विविधै रत्नैर्, T₁ G₁ 8-8 M₁ कृतां (G₈ 'त) बेंदुसै (G₈ 8 'रो-) रत्नैर्, M₂ कृतां खेंदुसुरै रत्नैर् Cd otes बेंदुसै as in S! See Addenda. Cn ambiguous paraphrases, but Cv as in text! — ^b) ¹ K D₈ स्फ(K₂ 8 D₈ स्फा)टिकप्रभा, D₈ G₂ स्फटिकछदा. — ^c) K₁ रम्याम्, T₁ G₈ पुण्याम् — ^d) B₈ च; G₈ [ए]व (for [इ]व)

27 ^a) B₈ D₈-8 वस्त्रमुत्कर्षयत मां, S उत्कर्षत च वै वास (G₁ च वासोत्र) — ^b) K₂ प्रहसत् D₈ सु; S मा (T₁ G₄-8 मा) (for स) — After 27^{ab}, S ins

454* किंकराश्च सभापाला जहसुर्भरतर्षभ ।
— ^a) T₁ G₈-8 M पित्रो, G₂ पात्रा; Cv शत्रो (as in text) K₁-8 वृद्धि; B₈ G₂ रत्न, T₁ G₁ 8 4 M अर्थे, G₄ 8 अर्थे, Cv अत्र (for वृद्धि) — ^d) K₄ B₁-4 8 Dn₂ D₈ विमूढो (B_{2.4} 'ढ) रत्नवर्जित; D₁ 2 मूढो रत्नविवर्जित; S (except G₂) प्रावृण्वं सत्र जीवित

28 ^a) B D₁-8 [अ]हं (for स्म) G₁ स्यात् — ^b) K₂ 8 S (except G₁) वातयेयं, K₄ B₄ Dn₁ D₄ 8 पातयेह, V₁ Dn₂ वातयेह. — After 28^{ab}, Dn (1) D₄ ins.

455* यदि कुर्यां समारम्भं भीमं हन्तुं नराधिप ।
शिशुपाल इवास्माकं गतिं स्यान्नात्र सशय ।
— ^a) T₁ G₁-4 [अ]पहासो (for [अ]व') ¹ K₁-8 य, B₈ 4 Dn D₈ मे (for हि) — ^c) G₂ 8 M मा (for मां) D₁ हरति (for दहति) — After 28, G₈ repeats 27^{ab} (with S reading)

29 ^{ab}) K₂ 8 भारतीम् (for तादृशीम्) K₄ वापि K₂ 8 D₄ 'शायिनी; B₁ 'गामिनी; D₈ 'शोभिता, D₈ (marg sec m) 'शोभिनी S सत्र स्फा(T₁ G₄-8 स्फ)टिकजोया हि (G₂ वां) स्फाटिकावुजशोभिता — ^c) ¹ K₁ 2 शिलामहं (for 'समा) S Cv समां पुष्करिणीं मत्वा — ^d)

V₁ जनाधिप (for नरा') — Of 2 43 5 (and v 1)

30 ^a) S अहसद् (for प्राहसत्) K₁-8 कृष्णा, S भीम (for कृष्णः) — ^b) K₂ S सह पार्थेन (by transp) ¹ B_{1.2} D₈ सुखन, K₁-8 ¹ V₁ B₄ Dn सुखरं, S (except G₂) सखर (for सखनम्) — ^c) G₂ चाहसत् (for च सह) — ^d) S पा(G₂ वा)तयती (G₈ 'ति) (for व्यथयन्ती) — After 30, ¹ ins

456* मृत्यवर्गश्च यः कश्चित्सोऽपि प्रहसतेऽनघ ।

31 ^a) K₄ ¹ Dn (1) D₈ तु (for च). K₂ 8 प्रक्लिन्नवस्त्रस्य (K₈ adds च) जले — ^b) K Dn राज(K₂ जन)नोदिता, B₁-8 8 D_{1.2} 'शासनात् — ^c) V₁ तेन्यानि, D₈ रत्नानि, T₁ G₂ 8 चान्यानि (for मेऽन्यानि) — ^d) K₁ शय (for तच्च) ¹ B₈ Dn (1) D₈ दुःखं परं (for दुःखतर) K₄ स्मृतं, G₁ महत् (for मम).

32 ^a) B₈ पुनस्तं, D₄ प्रलभे; G₄ प्रलाप (for प्रलम्भ) Cd otes प्रलभ K₁ 4 ¹ V₁ B₁ D G₁ अन्यद् (for अन्य) G₂ शृणुष्वान्यं न दातो मे — ^b) K₄ D (except D₂) ददतो (K₄ 'ता) मे, T₁ G₂ येन क्रोधो (T₁ reads न दातो मे also, before this, of G₂ in 32^a), G₁ अज्ञानान्मे (for गदतो मे) K₂ 4 नराधिप — ^c) D₈ द्वारेण च (for अद्वारेण) B₈ पुनर्गच्छन्; T₁ G₄ विनिर्गच्छ G₁ 8 M₂ अद्वारेणापि निर्गच्छन् (G₁ 'च्छ) — ^d) K₁ 4 अभिहन्य, V₁ अभिचिंत्य; B₁ अविचिंत्य, B₂ 8 D_{1.2} अविचिंत्य, T₁ अपिहत्य (for अभिहत्य) B₂ D_{1.2} भूमौ (for भूयो) — ^e) ¹ K (except K₈) V₁ B₁ 2 8 D_{1.2} ललाटे चास्मि K₂ G₈ वीक्षित, V₁ B₁ 2 8 D₁ 2 तादित, B₈ G₁ M₂ विक्षित; T₁ G₂ वीक्षित, G₈ विक्षित, G₈ विसित — After 32, T₁ G₈-8 ins

457* स्त्रियश्च तत्र मा दृष्ट्वा जहसुस्तादृशं नृप ।

इदं द्वारमिदं राजजद्वारमिति मा प्रति ।

अग्रतः प्रहसन्वाक्यं यमापे स वृकोदर ।

[(L 1) G₄ जहसुर्भरतर्षभ — With line 2, of 34^{ed}.]

॥ 2. 1817
B 2. 50 33
K 2. 77 35

वाहुभिः परिगृहीतां शोचन्तौ सहितानुभौ ॥ ३३
उवाच सहदेवस्तु तत्र मां विस्मयन्निव ।
इदं द्वारमितो गच्छ राजन्निति पुनः पुनः ॥ ३४

नामधेयानि रत्नानां पुरस्तान् श्रुतानि मे ।
यानि दृष्टानि मे तस्यां मनस्तपति तच्च मे ॥ ३५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

४७

दुर्योधन उवाच ।

यन्मया पाण्डवानां तु दृष्टं तच्छृणु भारत ।
आहृतं भूमिपालेहि वसु मुख्यं ततस्ततः ॥ १

न विन्दे दृढमात्मानं दृष्ट्वाहं तदरेधनम् ।
फलतो भूमितो वापि प्रतिपद्यस्व भारत ॥ २
ऐडांश्चैलान्वार्षदंशाज्जातरूपपरिष्कृतान् ।

33 " M₂ मा (for मा) D₂ यमलौ (for 'जौ)
K₄ वीराद्; G₄ आराद् (for दूराद्) — " S₁ K B₂ Dn₁
D₂ [अ]भिह(K₂ 'हि)तं तदा (S₁ यथा), Dn₂ निहत
तदा, D₂ ललितैः किल (marg scc. m. चच); T₁ G₁₋₄ M
ल(G₂ & श्री)लितौ किल — " S₁ पर्यगृहीतां, V₁
प्रतिगृ; D₂-s प्रत्यगृही(D₂ 'हू)तां (for प्रतिगृ*) K₁ किल
(for उभौ) S सहितावनुशोचंतौ (G₂ 'गतारौ; G₄
'गतेवातौ [hypermetrio]) वाहुभिः (G₂ वाहु त) प्रत्यगृह्णतां
(G₁ 'त)

34 " S 'देवो मां (for 'देवस्तु) — " B₁ s. 6 D₁ s
ततो (for तत्र) S₁ विहसन् (for विस्मयन्) S तत्र (T₁
तत्रा; G₄ अत्र) विस्मापयन्निव — " B₂ इद (for इतो)
S इतो राजन् (G₂ धातैराद्) (for इतो गच्छ) — " S
निर्ग(G₂ आग)च्छेति पुन पुन — After 34, N₁ V₁
B₄ Dn D₁ (marg) & ins

458* भीमसेनेन तत्रोक्तो छतराष्ट्रामजेति च ।

सयोध्य प्रहसित्वा च इतो द्वारं नराधिप ।

35 " B₂ Dn₁ रत्नानि (for 'ना) S न श्रुतानि
न दृष्टानि यानि रत्नानि (G₂ & जातानि) मे कचित् C₇ oites
first half as in S — " B₁ s. 6 D₁ s तानि (for
यानि) K₁ V₁ B₂ तस्यां वै; B₁-s 6 D₁ s मे तस्य;
B₂ D₂-s तस्यां मे (by transp) S तानि मे तत्र (T₁ G₂
तानि तत्र च) दृष्टानि — " K₁ V₁ B₂ s D₂-s तेन मे
दृष्टयित मन, B₁-s 6 D₁ s मनस्तापकराणि वै (D₁ च),
S तेन वसोसि (G₁ तेन प्राप्तेसि; G₂ तेनादृष्टेसि) द्रुपित
— After 35, T₁ G₂-s ins

459* हुताशनं प्रवेक्ष्यामि प्रविष्टो वा महोदधिम् ।

सभायितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।

[(L 2) = Gitā 2. 34^{cd} G₂ या (for वा)]

Colophon — Sub-parvan S₁ K₁-s B₂-s D₁ s
G₁ द्यूत, to it D₁ s add दुर्योधनसताप K₄ B₁ Dn₁
D₂ s & (all om. sub-parvan name) mention only
दुर्योधन(D₂ om it)सताप (D₂ 'प्रलाप) — Adhy
name G₂ छतराष्ट्रनिषेधः, M₁ दुर्योधनवाक्य — Adhy
no (figures, words or both) K₁ (marg) illegible,
K₂ D₂ 47, Dn₁ 50, S 86 (G₄ 62) — S'loka no.
K₂ Dn D₁ s M₁ 36, T₁ 37

47

1 After the ref., B₂ ins

460* तस्यां सभायां राजेन्द्र राजसूये महाकृतौ ।

— " K₁ & N₁ V₁ B₂-s D पाण्डवेयाना (for 'वाना तु).
S₁ K₂ s च; G₁ तत् (for तु) — " N₁ पार्थिव (for
भारत) B₂ शृणु भारतसत्तम — " S₁ K₁ 'पालैस्तु; S
'पालेभ्यो (for 'पालैर्हि) — " K₂ s सु(K₂ hyper-
metrio वसु)मुख्य च ततस्ततः, G₄ वसु मुख्य समंतत

2 " K₄ न विन्दे, N₁ V₁ B₂-s om Dn₁ D₂-s Cn
नाविद, D₁ न वेद, S निर्विधे (G₂ 'वेद्य) (for न विन्दे)
S₁ V₁ B Dn₂ D₁-s मू(B₂ गू)दम्, G₄ दृष्टम् (for दृढम्)
— " G₂ दृष्टवान् (for दृष्ट्वाहं) — " T₁ G₂ s ललितो,
G₂ & 6 पालितो (G₂ 'ते), Cd.n (as in text) फलतो
(Cd gloss फालिक [v l फ] चस्त्रादि; Cn gloss सख्या-
परिच्छेदत) K₂ s मूलतो, D₂ भूमिपो; Cd.n (as in
text) भूमितो (Cd gloss आकारजं हीनादि, which is not
clear to me, Cn gloss भूमित' देशभेदतो । यद्वा फलतो
जात वस्त्रादि । भूमितो जात हीरादि) B₂ चापि (for वापि)
— " G₂ प्रत्यपद्यस्व G₂ भावत (for भारत)

3 " K₁ पृष्टान्, K₂ s पृष्टान्; N₁ V₁ B Dn D₂ s

प्रावाराजिनमुख्यांश्च काम्बोजः प्रददौ वसु ॥ ३
अश्वांस्तित्तिरिक्त्वापांस्त्रिशतं शुक्रनासिकान् ।
उष्ट्रवामीस्त्रिशतं च पुष्टाः पीलुशमीजुदैः ॥ ४
गोवासना ब्राह्मणाश्च दासमीयाश्च सर्वशः ।
प्रीत्यर्थं ते महाभागा धर्मराज्ञो महात्मनः ।

त्रिखर्वं वलिमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ५
कमण्डलुनुपादाय जातरूपमयाञ्शुभान् ।
एवं वलिं प्रदायाथ प्रवेशं लेभिरे ततः ॥ ६
शतं दासीसहस्राणां कार्पासिकनिवासिनाम् ।
श्यामास्तन्व्यो दीर्घकेश्यो हेमाभरणभूषिताः ।

C 2. 1829
B 2. 51 9
K 2. 78. 36

Cn १ (1) और्णान्, D1 कुणा-, D2 4 Cd ऊर्णान्, S (but not Cv, see above) कृत्यान् (G० कथ) (for ऐडान्) S1 N1 V1 B1 2 Dn D2 6 Cd n वैलान् (both gloss विलवासिमूर्पिकादिरोमजान्), B4 दैलान्, B5 G5 6 M Cv चेलान्, D1 बिलान्; T1 च्छेलान्, G1 चलान्, G2 वेदान्; G4 चिलान् (for चैलान्) S1 बाहुदशान्, K1 अरणादीन्, N1 वारिपदान्, B2 वार्यदेशान्, B3 वार्हदेशान्, B4 अश्व, D1 4 G4 M पार्य (M1 inf l:n. वार्यदेशान् as in text), D2 वार्यदेशान्; T1 G5 पार्यदां (G5 ता)श्च, G1 वर्यदेशान्, G2 वर्यवरान्, G3 पार्यदान्, G4 पारिपद; Cd n as in text Cv first cites text, then repeats reading पार्य as in [T1 !] G4 M, but glosses वृषभदशा. तत्संबन्धि . . — १) Most N MSS, and G6 परिस्कृतान् — १) S1 K1 प्रावारान् (K1 ना)जितान्मुख्यान्, K2 8 रानजितान्मुख्यान्, K4 प्रावाराजिनमुख्याश्च; B5 D2 प्रावा मुख्यास्तु, D1 मुख्यानां, T1 जितमुख्यांश्च, G2 6 प्रवारा, G4 प्राह राजन्यमुख्याश्च — १) S1 कामोज, Dn2 कायोज S1 K Dn D5 बहून्, T1 वस, G8 वसु (for वसु)

4 १) M1 हयान् (for अश्वान्) K1 8 D1 8 M तित्तिरिक्त्वापां, all comm as in text (Cd gloss तित्तिरिक्त्वापां, similarly Cn १) — १) S1 K1 2 T1 G2 6 त्रिदशान्, B1 त्रिशत, B4 8 D1 8 त्रिशत, Cv त्रिदशान् (for त्रिशत) K4 च शुक्रनिभान् (sic), B2 6 D1 6 शुक्रनिभान्, G6 शतनासिकान्; Cd as in text (gloss बभ्रुमुखान्) — १) K4 उष्ट्रवामीस्, B1 2 6 D1 2 उष्ट्रान्वाभीस्, D5 उष्ट्रवामीस्, G6 दृष्टा चामीस्; Cn उष्ट्रा वास्य (for उष्ट्रवामीस्) K1 8 च त्रिश (K1 सि)ता; K2 च त्रिशता; B1 2 6 त्रिशतश्च, B5 6 D2 8 त्रिशत च, D1 त्रिशतीन् च (n marg ins), D5 त्रिशत, S Cv त्रिशता (G5 तै, G6 तां)श्च (for त्रिशत च) — १) K1 B5 D5 Cv पुष्टा, K2 B1 2 6 T1 G5 Cv पुष्टान्; D1 तुष्टा, G2 पुष्टा (for पुष्टा) K4 पुष्टा पीलुशमीजुदैः, D5 उष्ट्राल्पीलुशमच्छवीन्, G8 विष्टान्पिलुशतिगुदैः, G4 6 पुष्ट्या वलशमीगुदैः

5 G6 om 5^{ab} — १) S1 गोवाशन, K1 गोवासना, K2 8 गोधाशना, K4 गोधाशीनो, B1 D5 (by corr)

गोवा (D5 orig धा)सिनो, Cd n (as in text) गोवासना (glosses Cd गोस्वामिन, Cn वलीवर्दपोषका) N1 V1 B D1 2 त्रा (D2 त्र)हणा ये, D5 णाय S1 B5 D2 6 दाशमीयाश्च, K1 वासमी; K4 काश्मिरि, B2 4 Dn D1 8 4 Cn दासनी, D5 दासीदासाश्च (for दासमीयाश्च) Cd oites दाशमीया (=दशमदेशोद्धवा) B (except B5) D2 भारत (for सर्वश) S (G6 om) गोवासने (T1 G5 गोपास्ने, G2 गोपा स ते) न स (G2 वि)हितास्तदादाय (G4 ताय) चतुष्पद (T1 तुष्पथं, G4 तुष्टद, G5 पृष्पथ) Cv oites गोपानसेन गोपाना (for १) — १) S1 K4 B1 Dn D5 महाराज, B2 8 6 D1 भाग; D2 भागो (for भागा) S1 D5 धर्मराजो, B2 6 D1 2 धर्मजस्य, B5 शस्य (for राजो) S वसातयो दुद्रुवाश्च (G1 M वसातयोन्यद्रव्य च; G2 8 वस्त्राणि धान्यद्रव्य च; G4 वस्त्राण्यधान्यद्रव्य च; G5 वसतयोन्यद्रव्याश्च) द्वारि तस्याव (G4 तत्राव, G5 तेस्त्राव) तस्थिरे Cv oites वसान्नयोन्यद्रव्या (in १) — After 5^{ed}, K2 8 ins 461* — S om 5^{ef} — १) S1 K1 8 B1 D5 त्रैखर्वं, K4 त्रिपार्यं; N1 V1 D5 6 Cn त्रिखर्वं, B2 त्रिखर्व, D1 2 त्रिखर्वं, Cd as in text B1 मणिम् (for वलिम्) B5 सर्वे वलिं समादाय — १) = 11^d, 13^d, etc D1 द्वारे (for द्वारि) K1 3 [अ]तिष्ठत (for तिष्ठति) S1 [अ]वारिता, D5 किकरा (for वारिता) — 5^{ef} = (var) 2 45. 24^{ed}. — S1 K1 4 N1 V1 B2 8 Dn D1 8 ins after 5^{ef} K2 8, after 5^{ed}

461* ब्राह्मणा वाटधानाश्च गोमन्त शतसहस्र ।

[= 2 45 24^{ab}. Dn2 D2 8 गोमता K2 शतसहस्र, K3 च सहस्र, B2 D5 शतसहस्र]

6 B1 8 4 6 D5 om 6. — S ins (and Cv glosses) after 6^{ab} (G1, after 7^{ab}) a passage given in App I (No 33) — S om. 6^{ed} — १) K1 एता, B2 8 त वै, D1 2 सर्वे (for एवं) K4 N1 V1 D (D5 om) समादाय (for प्रदायाथ) — १) Dn (1) D2 8 न च (for तत) D1 2 द्वारि तिष्ठति वारिताः (= 5^f, 11^d, etc). — 6 = (var) 2 45. 25

7 १) B2 D1 2 S (except T1 G1) सहस्राणि — १) For कार्पासिक, MSS कर्पासिक, कार्यसिक, कार्पासक,

शूद्रा विप्रोत्तमार्हाणि राङ्गवान्यजिनानि च ॥ ७
 वलिं च कृत्स्नमादाय भरुकच्छनिवासिनः ।
 उपनिन्युर्महाराज हयान्गान्धारदेशजान् ॥ ८
 इन्द्रकृष्टैर्वर्तयन्ति धान्यैर्नदीमुखैश्च ये ।
 समुद्रनिष्कुटे जाताः परिसिन्धु च मानवाः ॥ ९
 ते वैरामाः पारदाश्च वज्राश्च कितवैः सह ।
 विविधं वलिमादाय रत्नानि विविधानि च ॥ १०

अजाविकं गोहिरण्यं सरोष्ट्रं फलजं मधु ।
 कम्बलान्विविधांश्चैव द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ११
 प्राग्योतिषाधिपः शूरो म्लेच्छानामधिपो बली ।
 यवनैः सहितो राजा भगदत्तो महारथः ॥ १२
 आजानेयान्हयाञ्शीघ्रानादायानिलरंहसः ।
 वलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठति वारितः ॥ १३
 अश्मसारमयं भाण्डं शुद्धदन्तत्सरुनसीन् ।

कार्यासिक, etc Cd cites कार्पासिक Ds sm सुवाससां,
 Gs सुवासिनी, Gs निवासिनी; Gs s निवासिन — G1
 (which om 7^{ad}) ins after 7^{ab} passage No 33 of
 App I (see above) — *) T1 Gs-s M1 तन्वीर (for
 तन्व्यो) Ks दीर्घकेशो; T1 Gs-s M1 दीर्घकेशीर — *)
 K1 हेमा; V1 B1 s Ds-s सर्वा (for हेमा) Ks Bs-s
 Ds s G1 read 7^{ad} after 8, while T1 Gs-s M read it
 after 8^{ab} — *) Bs शूद्रा Ks शूद्रा विप्रोत्तमाश्चापि; S
 शुद्धा (Gs M1 शुभा) विप्रोत्त(G1-s s 'क')मार्हा(Gs
 'गां)श्च — *) K1 राङ्गवान्यजिनानि च, Ks राङ्गवानजिनानि
 च; Dn1 सक्वराण्यजिनानि च; T1 Gs M1 कवला(or
 ला)न्प्रवरान्ददौ, G1 कवलान्विविधान्ददु; Gs 4-s कवल
 प्रवरान्ददु (Gs s 'दौ); M1 कवलान्प्रददौ चरान् — After
 7, S ins

462* ते सर्वे पाण्डुपुत्राय द्वार्यतिष्ठन्दिदक्षव ।

[Gs s s पाण्डुपुत्राय Gs s s द्वारि तिष्ठन्]

8 G1 om 8^{ab} — *) = 13° B1 वलिं कृत्स्नमादाय
 — *) S1 भरुकच्छनिवासिन, K1 भरुकच्छ; Ks s भरुकच्छ,
 Ks भृगुकुस, V1 B1 s D1 s भद्रकच्छ; Dn (but Gn
 as in text!) Ds कार्पासिक, Ds भरुकच्छा, Ds भरुकच्छ,
 T1 Gs s M भार(Gs 'र)क(T1 M1 'क)च्छो नरपेभ (T1
 Gs 'भ); Gs 4 कनक च नरपेभ, Gs गारुतचो नरपेभ Of
 2 28 50° — After 8^{ab}, T1 Gs-s M read 7^{ad}
 followed by 462* — *) Ks Ds 4 गधर्व, Ds s
 गधार (for गान्धार) S उपायन यदा (Gs यथा) दधु(Gs
 दस्मा; M1 निन्यु)स्त्रदा द्वारमलभ्य(Gs s 'प्स्य)त — After
 8, Ks Bs-s Ds s G1 read 7^{ad} (G1 followed by 462*)

9 B1 om. 9^{ab} Ds s transp. 9^{ab} and 9^{ad} — *)
 B1 s s D1 s इन्द्रकृष्टैर्, Gs 'कृष्टैर्, Cv 'कृष्टैर् B1 Gs
 वर्तयती; G1 s वर्तयति, Gs वर्तयति — *) S1 दौतैर्, Gs
 चान्यैर् (for चान्यैर्) Bs D1 T1 G1-s s नदीमुखै (G1
 'जलै'), Ds s s Gs M1 नदी(Gs 'दि)मुखै, M1 नदी; Cv
 नाद्यमुखै (so Sastri's ed, against all our MSS 1),
 Cd (as in text) नदीमुखै (=नदीमुखै) S (except

Gs) तु (for च) Gs वै (for ये) K N1 V1 Bs Dn
 Ds s धान्यैर् च नदीमुखै — *) K1 समुद्रनिष्कुटे; Ks s Ds
 'निष्कुटे; Ds 'निष्कुटे; T1 Gs 'निष्कुटा, G1 s M 'निष्कु(M1
 'निष्कु)ट, Gs 'निष्कुटाज् (for 'निष्कुटे) S1 जात, Gs
 जनाः (for जाता) B1 D1 s समुद्रे निष्कुटी(D1 'रे, Ds
 'टे)जाता, Gs समुद्रान्निष्कुटजना; Gs समुद्रनिष्ठजनना
 — *) S1 Dn1 Ds परिसिन्धु च मानवा (S1 'व'); Ks N1
 V1 B Dn1 D1-s पारे(D1 परे)सिन्धु (D1-s s 'धु) च मा',
 S परित(T1 Gs 'र; Gs 'रे)सिन्धुनिवासिन (Gs परित'
 सिन्धुवासिन)

10 *) T1 G1 s s M वैदुमा, Gs तैद्रेमा (sio) (for
 वैरामा) N1 दारदाश्च, G1 पारिदाश्च Ks ते वैमा
 पारदाश्चैव; B (except Bs) D1-s वै(Bs ते वै hyper-
 metriol)रामा पा(Ds प)रदाश्चैव, Gs ते द्रुमा परदाराश्च;
 Gs ते विदुमा प्यारदाश्च — *) Ks Dn (i) Ds आभीरा,
 B1 s s D1-s तुगाश्च; B1 तुरगा (for वज्राश्च) Ks Ds
 कितवै, N1 V1 कृतवै; B D1-s कृतवै (for कितवै) S
 शका (G1 s s काश्य) कैरातकै सह (Gs तथा) — *) K1
 विविधवह्निस; S वलिं विविधम् (by transp)

11 *) Gs जलज (for क) — *) = 5°, 25°, etc
 Ds द्वारे (for द्वारि) K1-s G1 [अ]तिष्ठत (Ks 'ति')
 (for तिष्ठन्ति) S1 [अ]वारिता

12 *) N1 T1 G1-s M1 वली (for बली) — *) Ks
 जवनै, M1 यावनै (for यवनै) Ks B1 s Ds राजन् (for
 राजा) — *) K1 महारथ, T1 Gs s महीपति; G1 s s
 M महाबल

13 *) S1 आजानीयान्; Ks Bs s D1 अजानेयान्, Gs
 आजनेयान्; Gs आदाय च Ds नृपांशीघ्रान् (marg sec m-
 कुलीनाश्चान्) — *) K1 'मित' (for 'निल') — *) = 8°
 Ks s बली (Ks 'लि) रिरिधुमा(Ks 'रा)स्मान् — *) S1
 (m as in text) Ks B1 s s D1-s G1 s तिष्ठति; K1 s
 [अ]तिष्ठत, Ks [अ]तिष्ठति, S1 (m as in text) [अ]वा
 रिता, Ks s B1 s s D1 s T1 वारिता, N1 [अ]वारित

14 *) Gs अश्मसारमयान्भाण्डान्, Cv as in text

प्राग्ज्योतिषोऽथ तद्वत्त्वा भगदचोऽव्रजत्तदा ॥ १४
 द्व्यक्षांस्त्र्यक्षांललाटाक्षान्नानादिग्भ्यः समागतान् ।
 औष्णीषाननिवासांश्च बाहुकान्पुरुपादकान् ॥ १५
 एकपादांश्च तत्राहमपश्यं द्वारि वारितान् ।
 चलयर्थं ददत्तस्मै हिरण्यं रजतं बहु ॥ १६

इन्द्रगोपकर्णभाञ्जुकवर्णान्मनोजवान् ।
 तथैवेन्द्रायुधनिभान्संध्याभ्रसदृशानपि ॥ १७
 अनेकवर्णानारण्यान्गृहीत्वाश्चान्मनोजवान् ।
 जातरूपमनर्घ्यं च ददुस्तस्यैकपादकाः ॥ १८
 चीनान्हुणाञ्जकानोद्भान्पर्वतान्तरवासिनः ।

C 2. 1843
 B 2 51 29
 K 2 78 55

— ^b) Dn: Ds शुद्धं; T1 Gs ६ M३ शुभान्, G३ शुभ (for शुद्ध) Ś1 *छवीन् (for *त्सरून्) K1-३ शुभ्र(K1 *द्व)दंस्तान्महागजान्, Ds corrupt, G1 शुभान्दतान्सत्सरून्सीन्, G३ शुभादेतत्सरून्सि, G४ शुभदतोत्सरून्सीन्, M३ शुभानं-त्सरून्; Cv शुभ्रदंतनूनस (gloss गजान्) — ^c) K N1 Dn Ds प्राग्ज्योतिषाधिपो, B1 २ ४ ६ D1 २ G३ *पो धने; Ds *पो बलि (for *पोऽथ तद्) B३ तद्वत्त्वा, D४ तद्वत्त्वा (for तद्वत्त्वा) — ^d) D३ [S]प्रवीत् (for प्रव्रजत्)

15 D४ reads 15^{ab} after line 1 of 463*. — ^a) Ś1 K1-३ N1 Dn Ds स्व; Dn1 (marg) Cn द्व (as in text) G३ च नाना, G४ नानन (sio) (for ललाटा) — ^b) M३ *द्वीप (for *दिग्भ्यः) G३ नानाद्वीपपथोत्तजान् — Ds om 15^c-16^b. — ^c) Ś1 औपीपान् (for औष्णी*) K1 उष्णी-काननुपादांश्च; K३-४ अ(K३ आ)पार्ष्णिक्कान(K३ *ना)पादाश्च, N1 B३ २ ३ ६ D४ ३ औ(D४ उ)ष्णीकानन्न(N1 B३ *काननु, B३ *कांस्तेन, B३m *कात्तिल; B३ कानन्न)पाकां(D४ *वा)श्च, V1 B३ ४ Dn औष्णीका(B३ *क्का)नतवासाश्च, D३ २ उ(D३ औ)ष्णीपांस्तनपाकाश्च, D४ उष्णीपिकानवासांश्च; S औ(G३ उ)ष्णीपान्(G३ औष्ठियान्, G४ *ष्णीपाञ्च; M३ *ष्णीपाश्च)-मया(M हया)श्चैव Cd cites औष्णीपान् (as in text), and अवासान् (=नम्रान्, of. D४). — ^d) Ś1 मयकान्; K1-३ ऋ(K३ कृ)पिकान्, K४ अरोमान्, N1 B४ Dn (1) D४ रोमकान्(!); V1 गवादीन्, B३ बाहुदान्, D३ अवादान्, D२ अवासान् (for बाहुकान्) K३ पुरुपादिकान्

16 Ds om 16^{ab} (cf. v1 15). — ^b) Ś1 अपश्यद्, K३ अवश्यं; G४ अदृश्यं (for अपश्यं) D३ द्वार — V३ (om lines 3-4) B Dn D३ २ ४ ६ ins after 16^{ab}. D३ (which om. 15^c-16^b) ins after 15^{ab}.

463* राजानो वलिमादाय नानावर्णानेकेशः ।

कृष्णप्रीवान्महाकायात्रासभान्द्रुपातिनः ।

आजहृद्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षु विश्रुतान् ।

प्रमाणरागसपन्नान्वद्धक्षुतीरसमुद्रवान् ।

[The above lines are a variant of 20^{ab}-22^{ab}. Note that stanza 21 is om in B३.४ D३-३, and bracketed in Dn1, while 22^{ab} is om. in B३ D३-३, otherwise both passages are found in all the MSS named. — (L. 1) B३ ६ त्रिखर्व (for राजानो) D३ राक्षो

वलि समादाय (for the prior half) V३ B३-३ ६ *रूपान्; D३.३ *रूपम् (for *वर्णान्) — After line 1, D४ reads 15^{ab}. — (L. 2) V३ D३ २ शतपातिन, B३ ६ दूर(B३ शत)यायिन (for दूरपातिन) B३ शताञ्शतपदातिन (for the post half) — (L. 3) D३m साधुवाहिन (for दिक्षु विष्ट) B३ संश्रितान् (for विष्ट) — (L. 4) B३.३ ६ *जव (for *राग) B३ प्रमाणे राजसपन्नान् (for the prior half) B३ विष्ट, B३ निष्ट (for वद्ध)] — ^c) K३ जलार्थ, K४ बला (for चलयं). K३ ३ T३ G३ ३ M३ च ददुस्, B३ ६ Dn३ प्रददुस् (sio), D३-३ प्रददुस्; G४ वदत्स (for ददत्स) S तस्य (for तस्मै) — ^d) K४, D३ बहु (for बहु) D४ हिरण्य; G३ (before corr) सुवर्ण Ś३ हिरण्यरजतान्यहून् — After 16, K४ Dn (1) D४ ३ ins.

464* दत्त्वा प्रवेशं प्राप्तास्ते युधिष्ठिरनिवेशने ।

17 ^a) T३ G३ ३ ४-० *कोपक (for *गोपक) B३ वर्णाश्च; D३.३ *वर्णाश्च, D४ कर्णामान्; T३ G३-३ M३ सकाशान् (for वर्णामान्). — ^b) B३ G३ ६ शुद्ध (for शुक्) Ś३ K३-३ M३ *रमान् (for *जवान्) — ^c) D३ च (for [ए]व) G४ *शनि (for *युध). — ^d) D३ सध्यास् (for सध्याभ्र)

18 ^b) B३ D३ २ शीघ्रवेगान् (for गृहीत्वाश्चान्) K४ N1 B३ ४ Dn D४ महाजवान्, V३ मनोरमान्, T३ G३-३ M३ तदा (M३ तथा) बहून् (for मनोजवान्) — ^c) K३ ३ *मनर्घ्य, K४ *मनर्घ च, B३ २ ३ ६ D३-३ *मनर्घ च, T३ G३ *मयाप्तेय, G३ ६ M *मनाप्तेय; G३ *मयाप्तेय; G४ *मयानर्घ्यान् (for *मनर्घ्य च) — ^d) K३ B३ D३ २ तस्यैकपादकाः, K४ T३ तस्यैकपादकान्; B३ तस्यैकपादिका; G४ तस्यैव पादपाः. — After 18, S ins. (Cv glosses) a passage given in App. I (No 34)

19 ^a) K३ कृष्णान्; S चीना; Cv as in text. See Addenda. A few MSS. हूनान्, K४ Dn (1) D४ श(K४ स)कान्, B३ कृपान्, T३ G३ अणा, G३ पूर्णा, G३.४-० M हूणा; Cv as in text. Ś३ शकालोत्तान्; K३ सकांलो-जान्, K३ ३ शकान्मेहान्; K४ अहु [? read हो] वाणान्, V३ शकाशोलान्; B३ *नोद्धान्, B४.३ D४.३ शकाश्चो(D४ *श्वो)-द्धान्, Dn (1) तथा औ(Dn३ ओ, m पौ)द्धान्, D३ शकानो-

वार्ष्णेयान्धारहूणांश्च कृष्णान्हैमवतांस्तथा ॥ १९
न पारयाम्यभिगतान्विविधान्द्वारि वारितान् ।
वलयर्थं ददत्तस्तस्य नानारूपाननेकशः ॥ २०
कृष्णग्रीवान्महाकायात्रासभाञ्चतपातिनः ।

आहार्युर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षु विश्रुतान् ॥ २१
प्रमाणरामस्पर्शाढ्यं बाह्वीचीनसमुद्भवम् ।
और्णं च राङ्गवं चैव कीटजं पट्टजं तथा ॥ २२
कुट्टीकृतं तथैवान्यत्कमलाभं सहस्रशः ।

दान्; Ds छकानोदान्, Ds शकान्पौदान्, Ds छन्नान् ओदान्,
T1 G1 s M1 सपा काचा; G2-s M2 कपा काचा; (G2 s
'दा'); Gs सपा कापा (for शकानोदान्) — ^b) Gs
वासिनां Ks पौदान्यर्यवासिनः; Dn (1) Ds यर्यवान्वन
वासिनः; D1 s पर्वतांतरचारिणः. — S om (hapl, see
Addenda) 19^a-21^b — ^c) Ks आर्णोयान्; Bs वत्मी-
कान्; Bs sm बाह्वीकान्; Ds s निपादान् (for वार्ष्णेयान्)
S1 हार*नाश्च; K1 हार(m'रां)हूरांश्च; Ks हारहूनाश्च; Bs-s
D1 s s पारसीकांश्च (for हारहूणांश्च) N1 वारिपेण
पारसूकान्; V1 बाह्वीकान्पारसीकान्; B1 वार्ष्णेयीयान्पारसी-
कान्; Ds निपादान्यासिकांश्च — ^d) Ks s कृष्णान् (for
कृष्णान्) — After 19, Bs ins (the Ds s version of
19^a, i e) .

465* निपादान्पारसीकाश्च कृष्णान्हैमवतांस्तथा ।

Bs cont Bs ins. after 19 (of 20^a)

- 466* आख्यातुं तानशक्तोऽहं विविधान्द्वारि वारितान् ।

20 S om 20 (cf. v l 19). — ^a) N1 V1 Bs-s
Dn D1 s नीपान् (Dn D1 'रू')पान (V1 'यु'; Dn1 'म, Ds
'ना')धिगतान्, Ds अर्णवांतरगतांस्तथा; Ds s अपरांतादभि-
गतान् — ^b) N1 Dn2 द्वार (for द्वारि) V1 द्वार्यतिष्ठ
वारितान्; Bs s s D1 s द्वारि तिष्ठति वारिता; Bs द्वार्यपश्य
निवारितान् — With 20^a of line 1 of 463* above
— ^c) Ks वाल्यर्थं (for वलय*) Bs प्रवदुस्; D1 ददतुस्
(for ददतस्) — ^d) K1 'रूपान्य' (for 'रूपान')

21 With this stanza, cf. lines 2-3 of 463*
above. — S om 21^a (cf. v l 19), Bs s om. 21,
Ds-s om 21^a-22^b. Dn1 encloses 21 in brackets
— ^a) Bs 'श्रीमान् (for 'श्रीवान्) Ks कृष्णग्रीवा महा-
कारान् — ^b) K1 शतयामिनः; Ds (by marg. corr)
'पातिन', Cd 'पातिन (as in text) B1 s D1 s रासभा-
(D1 'मान्')कृति (D1 s [before corr] 'त्रि')पातिन — ^c)
S1 N1 V1 Dn1 Ds T1 G1 s s M1 आहार्युः, Ks s आ (Ks
अ)हाहु, Ks B (Bs s om) D1 s आजहु (cf 463*,
line 3), Gs s s आहार्युः (for आहार्युः) B (Bs s om)
D1 s शत (for दश) M2 साहस्र — ^d) K1 (before
corr) s विनीता, B1 s Ds विदितान् (for विनीतान्). Ks
Gs दिक्षु विधितान्; V1 विश्रुतान्द्वयान् M2 मधुकुमान्

ससुतान्.

The sequence of stanzas 22-26 in S (which
om 24^a) is 22^a, 22^a, 25^a, 467*, 26, 23^a, 24^a,
23^a, 25^a

22 With 22^a, of line 4 of 463* above B1
Ds-s om 22^a (for Ds-s, cf v l 21) D1 reads
22^a in marg S (Cv also) transp 22^a and 22^a
— ^a) Gs प्राहणा (for प्रमाण) K1 'सस्पर्शान्; Ks
corrupt, B (B1 om) T1 Gs s 'स्पर्शाढ्यान्, Cv 'स्पर्शाढ्य
(as in text) Ks अप्रमाणहयान् श्वास् — ^b) S1 Ks Ds
बाह्वीची (Ks 'वी')न, K1 बाह्वीचीयान्; Ks बाह्वीचीन; V1
बाह्वीचीर, B (B1 om) बाहुवीर्य; Dn1 (sup lin. sec m)
बाहुवीर्य; Gs बाल्यो चिर, Gs बाल्यचीन, M1 बाहुचीन, Cv
बाह्वीचीन (for बाह्वीचीन) K V1 Bs s T1 Gs s
समुद्भवान्; Bs s समश्रितान्; Bs समन्वितान्; Cv सम-
द्भवम् (as in text). — ^c) K1 Dn2 D1m s ऊर्णं च, V1
B (Bs m) और्णज, Ds अर्णश्च, T1 उष्णिषु, G1 औष्णिकान्,
Gs-s उ (Gs औ)ष्णीप; Gs M1 औष्णीक, M2 ओष्टिक (for
और्णं च). Ks रक्व, Bs रकुजं; Ds शकवं, Ds शकव, S
कंवल (G1 राकुपान्, Gs कंवलद्) (for राङ्गव) Cv उष्णीपक
क्व (for और्णं च राङ्गव) Ks s चीव; Bs Ds चापि (for
चैव) D1 (orig) भारतायामवं चापि — ^d) K1 कीटज,
Cv किट्टज Bs-s D1-s पट्टज कीटज (by transp)
— After 22^a, S reads 25^a, and then ins (Gs s
M1 om lines 3-6, Cv glosses line 1)

467* खर्वदासोमराक्षंश्च शूरा वर्धनकास्तथा ।

चेलान्यहुविधान्युस्य द्वारि तिष्ठन्ति वारिता ।

प्राकोटास्त्राटकेयाश्च नन्दिनागरकास्तथा ।

तापितास्त्रपुराक्षैव पद्ममेया सहोरुमा ।

तथा चाटविका सर्वे नानाद्रव्यपरिच्छदान् । [5]

परिगुह्य महाराज द्वारि तिष्ठन्ति वारिता ।

[(L 1) T1 खर्वदा*, Gs सपदा*, Gs खर्वरा* (for
खर्वदा*) — (L 3) T1 प्राकोटा* (for प्राकोटा) T1 नाट*,
G1 M1 नाग* (for ताट*) — (L 4) G1 M1 तापिका*,
Gs s नाचिता* (for तापिता*) G1 s M1 सहोरुजा* — (L
6) T1 Gs प्रति* (for परि*)]

23 For the sequence of S, see above — ^a)

श्लक्ष्णं वस्त्रमकार्पासमाविकं मृदु चाजिनम् ॥ २३
निशितांश्चैव दीर्घासीनृष्टिशक्तिपरश्वधान् ।
अपरान्तसमुद्भूतांस्तथैव परशूष्णितान् ॥ २४
रसान्गन्धान्श्च विविधान्नत्नानि च सहस्रशः ।
वलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ २५
शकास्तुखाराः कङ्काश्च रोमशाः शृङ्गिणो नराः ।

महागमान्दूरगमान्गणितानर्बुदं हयान् ॥ २६
कोटिशश्चैव बहुशः सुवर्णं पद्मसंमितम् ।
वलिमादाय विविधं द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ २७
आसनानि महार्हाणि यानानि शयनानि च ।
मणिकाञ्चनचित्राणि गजदन्तमयानि च ॥ २८
रथांश्च विविधाकाराज्जातरूपपरिष्कृतान् ।

C 2 1854
B 2. 51 33
K 2 78. 64

K1-3 कुटीकृता (K2 'तास्), N1 कटीकृत, V1 B (except B4) D (except D6) Cn कुटीकृतं (B2 D1 2 'भूतं), T1 G2-3 किंकिणीकं (G2 'त, G4 'कृतान् hypermetriol), G1 कजीकृतं, G2 C7 किटी, G3 कुंटी; M2 कटी S1 K1-3 तथैवान्यान्, K4 V1 B1 2 Dn D1 2 3 तथैवान्, N1 S C7 सुव(G2 'प)णं च (G4 'णांश्च; G3 'णंश्च), B2 तथैवान्य — 3) K1-3 कमलाभान् (for 'मं) N1 S पद्मकिञ्जल्क-सनिभं (N1 'मप्रभं, G4 'सनिभान्) — 4) V1 शुरु; B2 D1 2 सूक्ष्म; B2 3 6 D2 5 श्लक्ष्ण- (for श्लक्ष्ण) S1 B2 5 D2 5 वस्त्र च कार्पासम्; D1 (m as in text) वस्त्रासमर्पासम्, D2 वस्त्रमकार्पासम् — 4) K1 अधिक, G1 4 M1 ह्याविक Dn2 D4 5 (before corr) मृदु चाजिन (K1 'लाजिन); T1 G2 5 ह्येकजाजिन, G1 5 M1 ह्याट्टिका (G1 'मा)जिन, G2 शय्यमाजिनं, G4 शेरकाजिन

24 For sequence of S, of v1 22 — 4) K2 निशीतांश्चैव M1 चापि (for चैव) K4 दीर्घांगान्, N1 V1 B D1-5 दीर्घांश्च (for दीर्घासीन्) T1 G2-6 द्वा (T1 G2 5 शी)तान् दीर्घां (G2 दिव्या)नसीनन्यान्, G1 2 M2 दर्शनीयाश्च (G1 दर्शितांश्चापि) दीर्घासीन् (G2 'सि) — 5) N1 V1 B2 4 6 D1 2 T1 G1 2 4 5 दृष्टिशक्ति, B1 पट्टिशक्ति, B2 पट्टिशक्ति, B3 D2-5 शक्तिमल्लं, G2 दृष्टिशक्ति, G3 ऋपि शक्ति (for ऋष्टिशक्ति) A few MSS 'परस्वधान्; some S MSS 'श्वधान् — After 24^{ab}, B2 ins 30^{ab}, repeating it in its proper place — S om 24^{ab} (see Addenda) — 6) S1 अपरातरमंभूतास्, B2 3 6 कोटिशश्च समुद्भूतान्; D2 अपरांतसमुद्भूता — 4) K1 2 सितान्, N1 V1 B D1-5 शुभान्, D1 (m as in text) दभान् (for शिवान्)

25 For sequence of S, of v1 22 — 4) D1 रस- (for रसान्) B1 शाखान् (for गन्धान्) S प्रदासतस्; C7 प्रदामन्त (for च विविधान्) — 5) B D1-5 रत्ना (D2 वस्त्रा)नि विविधानि च, S त(G2 स्थि)तो द्वारमलम्ब्यत C7 otes द्वारमलम्ब्यत — 6) K2 3 वलिकृत्स्न समादाय, K4 वलिश्च कृत्स्नमादाय, S वलिमेत (T1 वलिमेत, G1 वलिमेतां, G4 वलिमेत, G6 अमितं च, M2 वलियेतत्) समादाय — 4)

K1-3 N1 द्वार्यतिष्ठत (K2 'तिष्ठत; K3 'तिष्ठति) वा

26 For sequence of S, of v1 22 — 4) G2 शाकास्. Some MSS तुपारा; S1 तुखाटा, N1 तुकारा. S1 कङ्काश्च, V1 B1 2 m 3 3 कायोजा, B2 D1 2 काकाश्च, T1 G1 3-6 M कौरव्य (G4 कौमारा) (for कङ्काश्च). K1-3 श(K1 शु)कास्तुपारान्कर्पां(K1 'का)श्च, G2 शाकाहारास्तु कौरव्य — 5) B D1-5 G1 4-6 M रोमका (!), G2 रोमिण, G3 रामग (for रोमशा). G2 4 शार्ङ्गिणो (for शृङ्गिणो) K1 तथा (for नरा) K2 3 रोमशान्मृगरूपिण — 6) N1 B1 5 Dn D2 5 महागजान्, G2 5 M 'वलान् (for 'गमान्) T1 वलादूरगमात्राजन्, G1 वहांन्वलीन्द-हुगंवा, G2 वहांयल्लिन्ददूर्यं, G3 वलादूरगमा राजन् — 4) G4 गुणितान् S1 K4 N1 V1 B D G2-5 अर्बुदान् (for अर्बुद) T1 G1 6 M1 गणितान् (G2 भणित; M1 गणितं) चाबुद मया; G2 अर्बुद गणित मया — G2-5 repeat 26^{ab} वालान्दू (G2 वलाहू)रगमात्राजन्गणितान्चाबुदं मया (G2 'दान्हयान्)

27 S om 27 — 4) K4 Dn (!) D2 शत* (for कोटि*) K2 3 सदश (for बहुश) — 5) K2 3 D2 'सनिभ (for 'संमितम्) — 6) S1 K1 विविध वलिमादाय (by transp) — 4) K1 2 N1 [अ]तिष्ठत (for तिष्ठन्ति)

28 4) V1 B2-5 D2-5 विचित्राणि (for महार्हाणि) — 5) S1 पानानि (for या) K1 2 N1 V1 B D1-5 विविधानि (for शयनानि). — G2 om 28^{ab}. — 4) V1 B2 4 D2-5 दंति* (for गज*) — After 28, V1 B2-5 D (except D2 5, D1 marg sec m) ins

468* कञ्चानि महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च ।

[Dn (!) D1 विचित्राणि (for महा*)]

B1 D2 read 30^{ab} after 28, B2 5, after 468*

29 G2-4 om 29^a-30^b, D2 om (? hapl) 29^b-30^a. — 5) T1 G1 3 6 M जावूनद (for जातरूप) S1 वहिष्कृतान्, some MSS परिष्कृतान् — K4 om 29^a-30^b. — 4) K2 3 'वारिणान्, B (except B2) Dn D1-5 S (G2-4 om) 'वारितान्, Cd as in text

30 D2 om 30^a, K1 G2-4 om 30^{ab} (for G2-4 of.

C 2 1834
B 2. 51 34
K 2. 76 65

हयैर्विनीतैः संपन्नान्वेयाप्रपरिवारणान् ॥ २९
विचित्रांश्च परितोमात्रज्ञानि च सहस्रशः ।
नाराचानर्धनाराचाञ्छस्त्राणि विविधानि च ॥ ३०

एतद्दत्त्वा महद्द्रव्यं पूर्वदेशाधिपो नृपः ।
प्रविष्टो यज्ञसदनं पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ३१

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

४८

दुर्योधन उवाच ।

दायं तु तस्मै विविधं शृणु मे गदतोऽनघ ।
यज्ञार्थं राजभिर्दत्तं महान्तं धनसंचयम् ॥ १

मेरुमन्दरयोर्मध्ये शैलोदामभितो नदीम् ।
ये ते कीचकवेणूनां छायां रम्यामुपासते ॥ २
खशा एकाशनाज्योहाः प्रदरा दीर्घवेणवः ।

v.1 29). — ^a) K₁ २ विविधान् (for विचित्रान्) T₁ G₁ ६ M₁ स (for च) — ^b) T₁ G₁ ६ M चापानि; G₁ चापानि (for रत्नानि) B (except B₂) D T₁ G₁ ६ M विविधानि च (for च सहस्रशः) — B₁ २ D₂ transp 30^{ad} (of v.1. 28) B₁ ६ D₂ ६ G₂ om 30^{ad}. — ^c) Dn (1) 'नार्धं' (for 'नर्धं'). — G₁ om. 30^{ad}-31^a — ^d) B₂ नालीकाश्च सहस्रशः

31 D₁ repeats here 29^{ab} and 30^{ab} G₁ om. 31^a (of v.1 30) — ^a) B₂ ४ तत्तद् (for एतद्) B₂ दृष्ट्वा, T₁ G₁ M गृह्य (for दत्त्वा) D₁ २ मणिकाचनचित्राणि, G₂ ४ एतद्द्रव्यं महद्द्रव्यं (G₂ महाराज), G₂ एतं दिव्यं महद्द्रव्यं — ^b) K₄ Dn (1) D₂ 'विपा नृपा' — G₁ om 31^{ad} — ^c) K₄ B₁ Dn D₂ प्रविष्टा B₂ D₂ ६ यज्ञं (for यज्ञं). — ^d) N₁ V₁ B₁ ६ D₁ २ T₁ G₁ ६ M यज्ञस्त्विन (for महा) — S ins after 31 (G₁ after 31^{ab}) a passage given in App I (No. 35), Cv glosses line 1.

Colophon — Sub-parvan K₁ B₂ ६ D₂ G₁ द्यूत K₄ (om sub-parvan name) mentions only चतराष्ट्र मन्त्र; B₁ Dn D₁ ६ likewise only दुर्योधनसत्ताप (D₂ 'धनप्रलाप') — Adhy name G₁ M₂ साम्राज्यवर्णन — Adhy no (figures, words or both) K₁ (marg) 50, K₂ २ D₂ ४ 48, Dn₁ 51, S 87 (G₄ 63) — S'loka no K₂ २ 32, Dn 35, D₁ 33, D₄ 34, M₁ 67.

48

1 ^a) B₂ ६ D₂ ६ इम (for दाय) K₂ २ B₂ च (for तु) K₄ N₁ V₁ B₂ Dn D₁ २ ६ विविध त (K₄ स्व)सै (by transp), B₁ व[? read द]दत्तस्वसै, B₂ ६ D₂ ६

विविधं दायं S इमाश्च देवान् (G₁ २ M₁ इमाश्च दानान्, M₂ इमान्प्रदेवान्) विविधान् — ^b) B D₁ ६ गदत (B₁ विविध, B₂ वदत, B₄ ६ D₁ २ वदतः) शृणु मे (by transp) S₁ K₂ २ Dn₂ नृप (K₂ 'प'); K₄ [S]नघान् (for सनघ) S नियोध मम पार्थिव. — ^{ad}) Dn₁ ययार्थं (for यज्ञार्थं) D₁ २ महायं (for 'न्त') S यज्ञार्थं (T₁ G₂ ४ 'र्थं, G₂ राजोत्वे [? read र्थं]) राजभिर्दत्तान् (M₂ 'नीतान्') महतो धनसंचयान्

2 ^b) K₂ D₂ शैलोदान्, G₂ शैलवान् — ^c) V₁ B₂ २ ६ D₂ ६ ये वै; S (except G₂ ६) एते (for ये ते). D₁ किंचन (for कीचक) — ^d) T₁ दौम्यान् (for रम्यान्). G₂ जाया रम्यामुपास्यते

3 ^a) S₁ खशा एकादनाज्योहाः; K₁ एषामेकाशाना नादाः; K₂ २ तेषामेकाशता (K₂ 'कांशतो') ज्योहाः; K₄ खशा एकाशनाज्योहाः, N₁ V₁ B₂ ६ D खशा (B₂ ६ Dn₂ D₂ ६ खशा) ए (B₁ य)कास (B₂ ६ om D₂ ६ 'य'ना खशा) (D₂ ६ ज्योहा, D₂ ज्योहा); B₁ (corrupt) सुयायंकायना खशा; S खपा (G₂ कपा, G₂ एपा, G₄ तेषां; G₂ खशा) शका (G₁ २ ६ शता, G₄ शकात्) शतज्योत्स्ना (G₁ 'ज्योहा, G₂ 'ज्योता, G₂ ६ 'ज्योमा'; G₄ M₂ 'द्योता') S₂ Addenda. — ^b) K₂ ४ प्रचरा, K₂ 'चारा, B₁ ६ D₂ ६ प्रव (B₂ 'वा)हा, B₂ ६ प्रवर्हा, D₂ 'दरी; T₁ G₂ 'घासा; G₁ ६ 'सादा, G₂ ४ M₁ प्रासादा, G₂ प्रवासा, M₂ 'खासा (for 'दरा) D₄ दीर्घवेणुवै, G₂ ४ 'वेणिका (for 'वेणव') — ^c) S₁ ययार्थश्च, K Dn D₂ पारदा (for पशुपा) N₁ V₁ B D (except D₂) कुलिदाश्च — ^d) V₁ टक्णा (for तक्णा) S (except G₂) तक्णा परतक्णा

4 ^a) K₂ Dn (1) D₁ तद्वै, D₂ त वै, G₁ M तैल (for ते वै) K₄ N₁ V₁ B (except B₂) D₂ ६ G₄ पिपी (K₄ 'पि)लिका, T₁ पैपलिका; G₁ ६ पैपीलिक; G₂ ६ पैपीलिका

पशुपाश्च कुणिन्दाश्च तङ्गणाः परतङ्गणाः ॥ ३
 ते वै पिपीलिकं नाम वरदत्तं पिपीलिकैः ।
 जातरूपं द्रोणमेयमहार्युः पुञ्जशो नृपाः ॥ ४
 कृष्णाल्लामांश्चमराञ्चशुक्लांश्चान्याञ्चशिप्रभान् ।
 हिमवत्पुष्पजं चैव स्वादु क्षौद्रं तथा बहु ॥ ५
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्चाप्यपोढं माल्यमम्बुभिः ।
 उत्तरादपि कैलासादोषधीः सुमहावलाः ॥ ६
 पार्वतीया बलिं चान्यमाहृत्य प्रणताः स्थिताः ।

अजातशत्रोर्नृपतेर्द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ७
 ये परार्थे हिमवतः सूर्योदयगिरौ नृपाः ।
 वारिपेणसमुद्रान्ते लोहित्यमभितश्च ये ।
 फलमूलाशना ये च किराताश्चर्मवाससः ॥ ८
 चन्दनागुरुकाष्ठानां भारान्कालीयकस्य च ।
 चर्मरत्नसुवर्णानां गन्धानां चैव राशयः ॥ ९
 कैरातिकानामयुतं दासीनां च विशां पते ।
 आहृत्य रमणीयार्थान्दूरजान्मृगपक्षिणः ॥ १०

C 2. 1867
B 2. 52. 11
K 2. 78 87

(G₂ by corr 'को), M वैपीलिकं — ⁵) Ś₁ धनं दत्त,
 K₁ समोदत्तं, K₂ सदोदत्तं, K₃ सहोदत्तं, K₄ वर दत्त,
 N₁ V₁ वरो दत्त; B D₂₋₅ वर(B₁ 'रो'दत्ता, Dn(1) D₂
 उद्धतं यत्, D₁ वरदत्त (m यदुद्धत); T₁ G₂₋₅ M₁
 पुरा दत्तं, G₁ दूतदत्तं, G₂ मधु दत्तं, M₂ दूरादत्त (for
 वरदत्तं) Ś₁ K_{1.4} N₁ V₁ Dn₁ D₂ पिपीलिकैः, G₂₋₅
 पिपीलिके — ⁶) K₁ D₂ द्रोणमयम् K₂ S जातरूप(G₂
 'पं')मयं (T₁ 'या') द्रोणम् — ⁴) K₁ D₂ आहार्युः, K₄
 आहापा, N₁ B D₂₋₅ आजहुः, G₂ अहर्षुः, G₄ आहर्षुः,
 G₅ अहापं D₁ पूज(m 'ग')शो, D₂ पुंद्दशो, T G पुंजतो
 (G₂ परतो). D₂ नृप; T₁ G₂₋₅ मधु, G₁ S M बहु
 (for नृपा)

5 ⁴) D₂ रक्षांश्च; Cd ललामान् (as in text) B₁ च
 परान्, B₂ चरमान् (for चमरान्). S कृष्णवालांश्च चमरान्
 — ⁵) K₁ शुभ्रान्; K₂ S शुभ्रान्, B₂ D₂₋₅ शुक्रान्,
 D₂ शुक्रान् B₁ S D₁ S om. च. S शुक्ल(T₁ 'क्य')
 बालास्तथाप(M 'व')रान् — ⁶) B (except B₄) D₁₋₅
 Cnp हिमज (for 'वत्'). G₂ 'पुष्पकं (for 'पुष्पज) — ⁴)
 S क्षौद्रस (for क्षौद्र तथा) V₁ B D₂₋₅ मधु (for बहु).

6 ⁵) Ś₁ [अ]प्यखिलं, K₁ आवोढ, K₂ S [अ]प्यपोढं,
 V₁ पालयन्, B D₁₋₅ प्रापयन् (B₁ प्ररुढ) (for [अ]प्यपोढ)
 K₁ V₁ अंशुभिः; B₂₋₅ D₁₋₅ अंशु (B₄ अशु) च (for
 अम्बुभिः) S व्यूढं (T₁ सूढं, G₂ धूप, G₄ व्यूथ,
 G₅ व्यूह, M₁ [अ]व्यूढं) माल्य महाबुभिः — ⁶) A few
 MSS कैलाशाद् — ⁴) K₁ S D₂₋₅ G₂ औषधी K₂ S
 हु, S च (for सु) G₂ 'फला' (for 'बला')

7 ⁴) Ś₁ G₁ पर्व; G₂ पार्वतीयान् K₁ बलिं चान्यद्,
 B₂ D₂ बलिं चास्य, S (except G₂) बलींश्चान्यान् B₂₋₅
 D₂₋₅ आहृत्य पार्वतीयाश्च — ⁵) K₁ आहृत्य; B₂₋₅ D₂₋₅
 तत्रैव, D₁ व्याहृत्य (for आहृत्य) G₄ प्रणतोत्थिता — ⁶)
 K₂ D_{2.4} अजातशत्रो K₂ S D₂ नृपते S अजातशत्रवे
 राजन् — ⁴) D₂ द्वारे K₁ S N₁ V₁ [अ]तिष्ठत, D₂ S
 तिष्ठति (for तिष्ठन्ति)

8 D₂ G₂ om. (hapl) 8-11 — ⁴) K₂ S M₂
 परार्थे; B₁ S D₁ S चापरे; T₁ परार्धा, G₁ 'ध्याद्, G_{2.5} M₁
 'ध्या, G₄ 'ध्यान् (for 'धे') G₅ ये परार्थोदयत्सूर्यो
 — ⁵) K_{1.4} V₁ B₂ 'गिरौ नरा, B₁ S D₁ S 'गिरैर्नृपा';
 T₁ G₁ S-5 M 'गि(G₁ 'भि')रैरनु (G₂ 'स्तु ये), G₅
 हिमवादश्चिरैरनु — ⁶) Ś₁ वारिपेण; K₁ 'वेणा, K₄ 'वेण;
 N₁ V₁ B₂₋₅ Dn D₂₋₅ कारु (Dn₂ D₂ 'रु')पे च, B₁ D₁ S
 परे चैव, S एवरूपा (for वारिपेण) For Cd see
 Addenda K₄ 'समुद्रांता — ⁴) Ś₁ K₁ N₁ V₁ B Dn₂
 D₁ S 4.5 Cn लौहित्यम्, K₂ लोहित्य, K₄ लोहिताम्, G₅
 लौहित्याम् (for लोहित्यम्) Cd लोहित्यो नदविशेषः । Cd
 T₁ G₂ अहितश्च ये. — ⁶) K₁ B₁ S.6 D_{1.2} 4 फलमूलादि-
 (D₄ 'श')नो ये च — ⁷) K₂ कर्म (for चर्म) — After
 8, N (except D₂) ins

469* कूरशस्त्रा कूरकृतस्त्रांश्च पश्याम्यहं प्रभो ।

[V₁ कूरशस्त्रा (for 'कृतस्य) Ś₁ K तानपश्यमह (K₂
 'पश्याम्यह). Ś₁ K तदा, V₁ B₁ S 4 5 D₁ S विभो (for
 प्रभो)]

9 D₂ G₂ om. 9 (of v 1 8). — ⁴) Dn D_{2.4}
 S (G₂ om) चन्दनाग्रह Ś₁ 'सारणाम्; S (G₂ om)
 'मुख्यानि (for 'काष्ठाना). — ⁵) Ś₁ आरा; B₁ D_{1.2}
 नारा, K राशी (K₄ रसान्); N₁ V₁ सारान् (for भारान्)
 Ś₁ कालेयकस्य च, K₂ S कालि; Cd as in text
 S (G₂ om) महार्हान् (M₂ 'है') कंवलानि च (T₁ G₂
 'लास्तथा, M₁ 'लानपि, M₂ 'लैरपि) — ⁶) Ś₁ K ताम्ररत्न-
 (Ś₁ 'वर्ण)सुवर्णाना; D₂ चर्मरत्ने सु; S (G₂ om)
 चर्मरत्नसुवर्णानि — ⁴) Ś₁ K सर्वश (for राशय) S (G₂
 om) गंधानु(M 'न्यु)च्चावचानि च (T₁ G₂ 'नपि,
 G₅ 'रि च)

10 D₂ G₂ om 10 (of v 1 8) — ⁴) K₁ Dn₂ D₂
 कैरातिकानाम्, K₄ N₁ V₁ B₁ S 4 5 Dn₁ D₂ S 'तकीनाम्
 K₂ अयुते — ⁵) K₁ दासाना, K₄ दाशिनां — ⁶)
 Ś₁ आरुह्य, K₁ आवृत्य; D₂ आहृत्य (for आहृत्य) K_{1.2}

निचितं पर्वतेभ्यश्च हिरण्यं भूरिवर्चसम् ।

बलिं च कृत्स्नमादाय द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ११

कायव्या दरदा दावीः शूरा वैयमकास्तथा ।

औदुम्वरा दुर्विभागाः पारदा बाहिकैः सह ॥ १२

काश्मीराः कुन्दमानाश्च पौरका हंसकायनाः ।

शिवित्रिगर्तयौधेया राजन्या मद्रकैरुयाः ॥ १३

B₁ D₂ G₁ s s M₁ C_d रमणीयार्थं, K₄ रमणीयानां, B₀ रमणीयानि. — ^a) D₄ G₁ दूरजा, T₁ G₀ दू(G₀ दु)राजान्

11 D₀ G₂ om 11 (cf. v 1 8). — ^a) K₄ निहित; D₁ निश्चित, D₂ निश्चित; S (G₂ om.) विचित्रं (for निचित) — ^b) K₂ गीरिवर्चसं, G₂ s भूरिवर्चसं K₁ हरिण्यं पद्मसमित; K₄ हरिण्यवह्विर्चसं — ^c) K₄ कृष्णम् (for कृत्स्नम्) — ^d) K₁ s N₁ V₁ [अ]तिष्ठ (for तिष्ठन्ति)

12 ^a) K₁-s कांयोजा; K₄ N₁ V₁ B D₁-s कृष्णादा; D_n(1) कैराता; T₁ G₂-s M₁ काल(M₁ 'प'द्या, G₁ s कापयो; M₂ कावल्या (for कायव्या of S₁ D₀) K₂ हरदा (for द') K₁ दृयो; K₄ D₀ दीर्घा; N₁ V₁ B D_n D₁-s s M₂ दृयो (B₁ 'यो.); T₁ G₀ दाव्यो, G₁ दृपो; G₂ दाव्ये (for दावी) G₀ कापयस्यादयं सर्वा — ^b) S₁ K₄ D₀ वैयमिकास्; K₁ दीर्घसकास्, B₁ वै दरदास्; B₂ s s D₁ s वै यवनास्; T₁ G₁-s M₁ हैमकया(G₂ 'वा)स् (for वैयमकास्). G₀ या शूरा हैमकास्तथा — ^c) K₁ D₀ अदुयरा, K₄ औदवरा; B₁-s औदु(B₂ 'ड')वरा; D₁ कुदुयरा (for औदुम्वरा) T₁ G₀ दार्विभागा, G₁ M₂ नौर्वि(M₂ 'वि)भागा; G₂ s दर्वि; G₀ M₁ दौर्वि (for दुर्वि) K₁ पैरता; K₂ N₁ V₁ B₂ s s D₁ s T₁ G₁ s s M₁ पौ(D₁ रौ)रवा; D₂ पारिदा; G₀ परवा (for पारदा) K₁ बालिकै; K₄ बलहीकै B (except B₂) D₁-s T₁ G₁-s M₁ सह बाहिकै (by transp). G₀ पौरवा सह बाहिकैर्द्वारि तिष्ठति वारिता

13 ^a) K₂ काश्मीरा; K₄ D₁ काश्मिरा S₁ ###नाराचा; K₁ कुन्दनालाश्च; K₂ कुन्दमानाश्च; K₃ कुन्दलाष्ट्र (sio), K₄ D_n(1) D₀ च कुमाराश्च, N₁ V₁ क्रुदमानाश्च; B D₁-s कुदमालाश्च (B₀ कुकुराश्चैव), T₁ कुदमानाश्च, G₂ s कुतळाश्चैव, G₀ कुदुमानाश्च, M₁ कदमानाश्च — ^b) K₁ व्योमका, K₂ प्वैरसा, K₀ पौरसा; K₄ N₁ V₁ D_n D₀ गोरका; B D₁-s पौरवा (B₀ 'सा); T₁ G₂-s गौरका, G₁ M₁ होरका; G₀ गोरत्र (for पौरका, as in S₁ only). K₁ हंसकायना; K₀ हंसकाहिन; K₄ हंसका जना; B₁ रत्न(or 'ल')कासना,

अम्बष्टाः कौकुरास्ताक्ष्या वस्त्रपाः पृह्वैः सह ।

वसातयः समौलेयाः सह ध्रुद्रकमालवैः ॥ १४

शौण्डिकाः कुकुराश्चैव शकाश्चैव विशां पते ।

अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च शानवत्या गयास्तथा ॥ १५

सुजातयः श्रेणिमन्तः श्रेयांसः शस्त्रपाणयः ।

आहार्युः क्षत्रिया वित्तं गतशोऽजातशत्रवे ॥ १६

B₂ *शका शला; D₁ s वशका (D₂ 'का) शरा, S₁ हंसकास्तथा — ^a) K₁ s D_n D₂-s M₁ शिवित्रिगर्ता यौ(K₁ D_n यो)धेया; K₄ 'तयोधेया; D₁ s 'त्रिगर्तयोधे(D₁ 'योधे)या, T₁ G₀ शैव्यास्त्रिगर्ता यौ, G₁ यल मृगता यौयेया, G₂ 'तयोधेयो; G₀ s शिविस्त्रिगर्तयो; G₀ 'त्रिगर्तयोधया — ^b) D₀ राजानो (for राजन्या) K₂ s B₁ s s D₁ s s मद्र(B₁ 'य')वैकया; K₂ D_n D₀ मद्रकै(K₂ D₀ 'कै)कया, S₁ मद्र(T₁ G₀ s मद्र, G₀ मात्र)कै सह

14 S (except G₁-s) om (hapl) 14^{ab} — ^a) K₁ अश्वत्थ, D₁ आंवष्टा; D₂ अथाष्टा K₂ कौकरास्, K₃ कौयुरास्; B₂ D₀ कुकुरास्, D₂ कुकरास्, D₄ कुकुरस् (for कौकुरास्) A few MSS ताक्ष्या; D₁ तक्ष्या — ^b) V₁ B₂ s D₂ s वार्णेया; B₀ वसुपा, D₄ वास्त्रेया (for वस्त्रपा) D_n D₀ पृह्वै; D₁ परवै; D₂ पृह्वै — ^c) S₁ N₁ V₁ B₂ s s D_n D₁ s s s G₀ वसातय; K₂ वनातय; B₁ वसातला; T₁ सनातय, G₄ वयातय K₂ सु, K₄ B₁ D_n(1) D₀ च (for स) G₂ 'मालेया (for 'मी') — ^d) M₂ सम (for सह)

15 K₁ om. 15 — ^a) K₂ शौण्डिका; K₄ D_n(1) D₀ पौण्डिका, N₁ V₁ शौण्डिका; B₁ सौण्डिका; G₄ शौण्डिरा S₁ K₂ s कौकु(K₂ 'क)राश्चैव; N₁ कौजरा, V₁ B D₁-s केर(V₁ 'व, D₁ s 'क)ला मरत्या (B₂ 'लाश्चैव); T₁ G₂-s M₂ चो(G₄ चा)दराश्चैव; G₁ चोदका; G₂ छादना, M₁ चोलका (for कुकुरा) — ^b) K₂ मागधाश्च; K₃ धाकाश्चैव, B₁ s सका, S सा(T₁ स; G₀ शा)त्वा (for शका) — ^c) D_n s अगवगांश्च, T₁ अगमगांश्च, M₁ अंगा वगांश्च, M₂ अंगवगाश्च K₂ B₂ s D₂-s च पौंदा(K₂ 'द्रा)श्च, V₁ B₂ s s D₁ s कलिंगाश्च, T₁ G₂ s s M₂ च स(G₂ सु)नव (for च पुण्ड्राश्च). S₁ अंगवगाश्च पुण्ड्राश्च, G₂ s अगवगाकलिंगा — ^d) K₂ सारवाण्या; K₄ s D₀ शाणवत्या; N₁ V₁ D_n D₁ शा(D₂ सा)णवत्या; B₁ मालवाद्या; B₂ सानवत्या, B₀ मालवत्या; D_n s सारसाद्या, D₂ सारवाल्या; D₂-s शालवत्या, T₁ G₁ s s M₁ अ(M₂ द्वा)नवत्या; G₂ यचनाद्या; G₀ अनगोद्या (for शानवत्या) K₄ गदास्तथा; T₁ G₁-s s s M₁ गयै (G₀ गवै) सह (for गयास्तथा).

वज्राः कलिङ्गपतयस्ताग्रलिप्ताः सपुण्ड्रकाः ।
दुकूलं कौशिकं चैव पत्रोर्णं प्रावरानपि ॥ १७
तत्र स्म द्वारपालैस्ते प्रोच्यन्ते राजशासनात् ।

कृतकाराः सुवलयस्ततो द्वारमवाप्स्यथ ॥ १८

ईपादन्तान्हेमकक्षान्पञ्चवर्णान्कुथास्तृत्तान् ।

शैलाभान्नित्यमत्तांश्च अभितः काम्यकं सरः ॥ १९

C 2. 1877
B 2. 52 20
K 2. 78 95

Bs मालवा मागधास्तथा; Gs यवना मागधै सह.

16 ^a) Ś1 सुजातव', K1-8 Bs T1 G1.8 : स्वजात(T1 'ति-; Gs 'ती)य' (T1 Gs 'या'), Ds सुजातयः, G2 अजातय'. B1.8 Gs श्रेणिमंत', G1 श्रेणिमंत', Gs corrupt. - Gs जतय' श्रेणिमतश्च — ^b) Ks N1 Dn Ds S शस्त्र(Gs क्षत्र)धारिणः (for 'पाणयः) — ^c) Ks N1 V1 Dn T1 G1.8.8 M1 अहार्यु; B D1-8 Gs आजहु; G2 आहार्यु', M2 आहपु' — ^d) B1.2.6 D1(by corr) : शतशोय सहस्रश'

17 ^a) B1.2.4 D1-8 G1 वग, Bs अग, Gs वंका (for वज्राः) Ś1 K Dn Ds कलिङ्गा मगधा', N1 V1 B1 D1.2.4.5 G1 कलिङ्गापतय'. — ^b) K1-8 Ds G1 M तामलिता Ś1 S च, Ks N1 V1 B2-4 Dn Ds सु-; Ks स्व (for स-). K1 : -पुट्टका, B1.2.6 D1.2 G2 -पट्टि(Ds 'ट्ट)का Bs [स]मुद्रका, Ds-8 [स]पुत्रका. — After 17^{ab}, Ks V1 B D1-8 ins

470* द्रविडौद्रा सपाण्ड्याश्च चोला कुल्यास्तथैव च ।

[Ks V1 D1 : द्रविणोद्रा (V1 D2 'द्रा), B1 'लोद्रा, Bs 'टोद्रा, B2 : Ds द्रविडौद्रा (Bs 'टा), Ds द्रविडौद्रा, Ds 'डौद्रा Ks D1 च (for स-) Ks चोडकल्यास्त'] — Thereafter Ds ins 471* — ^a) D1 कौशिके, Ds कौशिकौ Ś1 दुकूलं कौशिकं चैव; Ks Dn(1) Ds दौवालिका सागर(Ks 'रि)का Cd otes दुकूल (as in text). — ^a) Ks प्रत्तोर्ण, Ks Ds पत्रोर्ण; N1 V1 Bs-8 Ds पत्रोर्णान्; Dn(1) Ds पत्तोर्ण, Ds यत्तोर्ण, Ds पत्रोर्ण; Gs पत्तोर्ण, Gs : पत्रोर्णा, Cd v as in text Ks V1 B1.8-8 D1-8 : प्र(Bs : चो, Ds स)वरानपि, Ks Dn(1) Ds : शैशवास्तथा; S चैव भारत — Ks Dn(1) Ds : ins after 17 Ds, after 470*

471* कर्णप्रावरणाश्चैव बहवस्तत्र भारत ।

Thereafter Ds repeats 17^{cd} (according to our text) — N1 ins. after 17

472* औपत्यकानपाहार्यशान्तिप्रीतिमकुर्वन्त !;
while S ins

473* औपवृत्ता नृपास्तस्य ददुः प्रीतिं न चागमन् ।

[G1 : M औपा', Gs औपवृत्तान्, Gs औपतानान् T1 सत (for ददु) T1 Gs प्रीतिर् Gs वा (for च) T1 Gs : M2 'गमत, Gs 'गता]

18 ^a) Ks.4 V1 B1.2.6 Dn D1.2.6 तत्रस्था (for

तत्र स्म) Bs D1 : च (for ते). Ś1 सोच्यते, Ds वार्यते (for प्रोच्यन्ते) S उच्यं(Gs : 'च्य)ते तत्र हि द्वास्त्यैर्वलिमादाय विष्टिताः (Gs निर्जिताः) — S om. 18^{cd} — ^a) K1 कृताकाराः; Ks कृताः कालाः, Ks कृतकार', Ks B1.2.m.4 : Dn D1.2.6 Cd कृतकाला' (D1 'लः); V1 'करा', B2 'भारा'; Bs : Ds-8 Cnp 'द्वारा (for 'कारा) Cd n gloss कृतप्रस्तावा. Ks सुवलायः; V1 सवलय', Cd सुवलयः (as in text). N1 कृतोपकारा वलयः — ^a) Ks अवाप्सत, Bs m अपश्यथ; Ds अवाप्स्यथ

19 ^a) MSS ह्पा', ईपा' also (for ह्पा') K1 : हेमकक्षान्, Ks महा'; B2 : Ds S हे(Gs है)मकक्षान्, Cd as in text. Cn otes हेमकक्षा. — ^b) D1 सम्रावर्णान्, Gs पञ्चपञ्चान् Cd otes पञ्चवर्णाः. Ks कुथास्तृत्तान्; Ks कुथास्तृत्तान्, N1 T1 Gs कुथास्तृत्तान्, Ds कुथास्तथा; Gs कुथास्तृत्तान् Cd otes कुथास्तृत्ताः Ś1 पूर्णवर्णान्कुथ-स्तृत्तान्; K1 पञ्चवर्णकुथास्तृत्तान्, Ks पाण्डुवर्णान्कुथ्यास्तृत्तान्, V1 Bs-8 Ds-8 स(V1 सु)कुथ्यान्हेमभूषितान् — Ks om. (hapl) 19^a-20^b — ^a) Ds-8 'मत्तास्तान् (for 'मत्तांश्च) T1 G1 : 4 M2 पर्वतप्रतिमाजातान् (G1 M2 'माकारान्); G2 : 4-8 M1 पर्वतप्र(G2 सर्वत श्री)तिमाजातान्. — ^a) Ś1 Ks : N1 V1 B1-8 Dn Ds [अ]प्यमित; Ks [अ]प्यमित, T1 Gs अहित, G1 अहिते; G2 अमिता; Gs अभवत् (for अमित) Cv otes अमित (as in text). Ks कामकुजरात्, Ds काम्यकेसरान्; S ककुं सरः (G1 'कंधसौ; G2 : 4 'कधरान्), Cv ककु[read म्बु, Sastri's Appendix, p 7] किंकरा (for काम्यक सर)

20 Ks om 20^{ab} (of v1 19) S transp 20^a and 20^b — ^a) T1 Gs : दश शत, G1 : M दश दश (for दशशतान्) B1 दत्वा चैकादश शतान्, Gs दत्तैकादश शत — ^b) Ks Ds कथलावृत्तान्, S स(M1 सु)परिच्छदान् (for कवचा) — ^a) K1 : 4 N1 B Dn1 Ds Gs क्षमावत् K1 कृत्तीनांश्च, N1 B Dn1 (by corr) Ds Gs M2 कुलीनाश्च — ^a) Ks प्रविशन् B2 Dn(1) Ds तथा (for तत्) V1 द्वारे प्रावेशयस्त; D1 द्वारेण प्राविशत्युत; T1 Gs : द्वारे संप्रविशति च, G1 M2 द्वारेण (M2 द्वारे स-) प्रविशतिविति; G2 : 4 M1 तद्वारे प्रविशति च (Gs 'शत च, M1 'शत्युत) — After 20, K1 ins

474* सुरसाश्चन्दनरसा हेमकुम्भसमास्थिता ।

On the other hand, S ins after 20 (M1, after 21)

दत्तैकैको दशशतान्कुञ्जराङ्कवचावृतान् ।

क्षमावतः कुलीनांश्च द्वारेण प्राविशंस्ततः ॥ २०

एते चान्ये च बहवो गणा दिग्भ्यः समागताः ।

अन्यैश्चोपाहृतान्यत्र रत्नानीह महात्मभिः ॥ २१

राजा चित्ररथो नाम गन्धर्वो वासवानुगः ।

शतानि चत्वार्यददद्भयानां वातरंहसाम् ॥ २२

तुम्बुरुस्तु प्रमुदितो गन्धर्वो वाजिनां शतम् ।

आम्रपत्रमवर्णानामददद्हेममालिनाम् ॥ २३

कृती तु राजा कौरव्य शूकराणां विशां पते ।

अददद्भजरत्नानां शतानि सुबहून्यपि ॥ २४

विराटेन तु मत्स्येन वल्यर्थं हेममालिनाम् ।

कुञ्जराणां सहस्रे द्वे मत्तानां समुपाहृते ॥ २५

475* वैदेहिकाश्च पुण्ड्राश्च गोलेयास्तान्नल्लिप्ताः ।

मरुकाः काशिका दर्वा भीमेया नटनर्तकाः ।

कर्णाटा कांस्यकुट्टाश्च पञ्चाजालाः सुतीचराः ।

दाक्षिणात्या पुलिन्दाश्च शम्भरा कट्टणा खपाः ।

धर्वरा यचनाश्चैव गुर्जराभीरकास्तथा । [5]

पल्लवा शककारुदास्तुम्भरा काशिकास्तथा ।

[(L 1) Gs वैदेहिकाश्च T1 पुण्याश्च (for पुण्ड्रा)]

T1 Gs कालेयाश्च, Gs गालेयाश्च, Gs गोदेयाश्च, M1 गोलेयाश्च

(for गोलेयाश्च) Gs वैदेहिकाश्च पुण्ड्राश्च गोमेपास्तमल्लिप्तवान्

— (L 2) Gs मरुका, M1 मरुका, M2 मरुता. T1 Gs

काशिका, G1 कौशिका, Gs M काशिका. Gs मरुशका

कारुशका (for the prior half) Gs om from the

post half up to prior half of line 6. Gs नटनायका,

Gs s M1 नाटका Gs मरुकाकाशिका दर्वा दृमायानटनाटवान्,

Gs मरुता काशुभीदपात्रेमेयनटनाटका — (L 3) M2 कर्णाटा

Gs कट्टका कांस्यकुट्टाश्च, Gs कर्णाटकाश्च कुट्टाश्च G1 M2

सतीचरा; Gs s सतीचरा, M1 सतीचरा — (L 4) Gs

कुर्णिदा (for पुलिन्दा) T1 Gs धर्वरा, G1 शिवरा; Gs M1

शम्भरा (for शम्भरा) G1 s M तक्काणा Gs क्षपा

— (L 5) T1 Gs गुर्ज (Gs गुर्ज) राभीरकाश्च, Gs गुर्जराभीरकाश्च,

Gs M ग (Gs ग) गुर्जराभीरकाश्च Gs तदा G1 गद्वराभिर प्व च

— (L 6) Gs s M2 वल्यथा (Gs का) Gs वल्यथाश्च

करुशकाश्च G1 s तुमुका, Gs M2 तुमुका, Gs s तुमुका,

M1 तवरा G1 कौशिका]

21 ^b) K1 गजा, K4 N1 V1 B1 s s s Ds-s Gs नाना

(for गणा) — ^a) K1 अन्यैश्चोपकृतान्यत्र; Ks s N1 V1

पह (Ks पह; Ks पाह) तास्तत्र; Bs D1 s Gs M1

पहृतान्यत्र; Ds-s G1 श्वापि हृतान्यत्र; Gs-s M2 श्वाप-

(M2 श्वाप्या) हृतान्यत्र — ^a) K1 s [ए]व; Bs s Ds-s

सु, T1 G1 s s s M1 हि, Gs च (for [ह]ह) K1

(before corr) महारथ (for लम्भि) M2 रत्नानि

विविधानि च — After 21, M1 ins 475*. — S reads

30^a-31^b after 21 (M1 after 475*)

22 ^b) D1 Gs जुज; T1 जुग (for जुग) — ^a)

Gs रत्नानि (for शतानि) K1 Ds s अवदात्; Ds अवद-

(for अवदत्) — ^a) K1 अध्यानां; Ds यानानां (for

ह्यानां) S द्वि(T1 Gs M द्वी)पाना देव(Gs देवा)जन्मनां

23 ^a) K1 s तुवर; Ks s B1 तुं(B1 तं)वर; Ds

तुवर (for तुम्बुरु) Ks B (except Bs) D1-s च (for

तु) C^v मुदादत्तो (for प्रमुदितो). — ^a) K1 आम्रपत्र-

सुवर्णामान्, Ks आम्रपत्रमवर्णामान्; Ks Bs D1 s Gs

ताम्रपत्रम(Ks सु)वर्णानाम्, V1 Bs ताम्र(Bs आम्र)-

भाटमवर्णानाम्, B1 आमपात्रस; Bs Ds ताम्रपात्रस;

Ds s ताम्रवर्ण(Ds पर्ण)स. — ^a) K1 s Ds T1 G1-s

M अ(Gs आ)ददात् (for अददद्) S1 वातरंहसा; Gs

हेममालिन

24 S1 om (1 hapl) 24^a-25^b. — ^a) Ks s N1 V1

Bs Dn Ds कृती (Ks त्रि) राजा च (Ks तु); Bs s s om

D1-s तथैव राजा (Ds राजन्); S कुणि(Gs छि)द्वारा

(Gs जा). Ks को वक्त्र; Ks B D1 s s T1 Gs कौरव्य

(Ks चपा) — ^a) K Ds सु(Ks शु)कराणां; S अंशुकराणां

(for शूकराणां) Cn शूकरा देशभेदा तेषां (with text)

— ^a) K1 s S अ(Gs आ)ददात्, Ks अदत्त Bs s

गजराजानि; S तानि रत्नानि — ^a) Ks s Bs [उ]त;

V1 Bs Dn Ds [अ]य; Bs Ds-s च (for [अ]पि)

K1 सहस्रेस्तु बहून्यपि, S शतशोय सहस्रदा.

25 S1 om 25^{ab} (of v1 24) — ^a) Gs वीरोमेन

(for विराटेन) B1 Ds च (for तु) K1 मत्स्येन; T1

G1 s s M मत्स्येन Gs विराटो (rest om) — ^a)

D1 s वल्यर्थे Ds हेम S वलिर्मुल्यो निधेदि(Gs शि)त-

— ^a) T1 Gs s सहस्रेण (for स्रे द्वे) — Ds om.

(hapl.) 25^a-26^b, — ^a) Gs मुक्तानां (for मत्तानां)

S हे(Gs हे)ममालिनां (for समुपा) — After 25, Gs

repeats 24^{ab} (with S reading)

26 Ds om. 26^{ab} (of v1 25); Gs om 26.

— ^a) K1 s पादुराद्वा(Ks जात्), Ks पशुराद्वा; Bs G1

M पांसुराद्वा; D1 पाशु; T1 Gs-s वसुराद्वा; Gs

पासुधुधान् Ks वसुदत्तो, Ks सुदानो धै; Bs वसुमना;

Bs वसूदानो; Dn2 वसुदानो, T1 Gs वसुदो, Gs सुवदो.

S1 सुराद्वाश्च [i read च] सुवर्माणो; Ds तथा सुराद्वाधुधो

पांशुराष्ट्रादसुदानो राजा पङ्क्तिशतिं गजान् ।
अश्वानां च सहस्रे द्वे राजन्काञ्चनमालिनाम् ॥ २६
जवसत्त्वोपपन्नानां वयःस्थानां नराधिप ।
चलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवेभ्यो न्यवेदयत् ॥ २७

यज्ञसेनेन दासीनां सहस्राणि चतुर्दश ।
दासानामद्युतं चैव सदाराणां विशां पते ॥ २८
गजयुक्ता महाराज रथाः पङ्क्तिशतिस्तथा ।
राज्यं च कृत्स्नं पार्थेभ्यो यज्ञार्थं वै निवेदितम् ॥ २९

C 2. 1688
B 2. 52, 30
K 2 78 109

— १) K₁ २ राज, K₈ राजन् (for राजा). Ś₁ D₈ पङ्क्तिशतिर, K₁ (by corr) २ २ T₁ G₂-३ पङ्क्तिशति (K₈ 'त, T₁ G₅ 'तं); K₄ D₄ पङ्क्तिशति, D₁ २ द्वाविंशतिर; D₈ पङ्क्तिशतीन् G₂ राजा पङ्क्तिशत गज — २) G₂ हयानां च, M₂ अश्वानोश्च (for अश्वानां च) K₂ तु (for च) S (except M₂; G₆ om.)-सहस्रेण — ३) K₄ राज, B₁ G₄ राजा (for राजन्) Ś₁ कन्तक' (for काञ्चन)

27 १) K₂ सर्व-; K₄ यव-, B₁ जीव-; D₈ जव (for जव). G₂ 'क्षोमो' (for सत्त्वो) G₁ जवसत्त्वो-पसन्नानां — २) D₈ G₁ वयस्थानां (for वयःस्थानां) D₁ G₁ २ M₁ नराधिप — ३) G₁ २ ३ M₁ मुख्यम् (for कृत्स्नम्) K₈ B₈ D₈-३ चलिं कृत्स्नमुपा (K₈ 'त्स्नं समा)दाय — ४) S पादवाय (for 'वेभ्यो) K₄ D₁ २ ३ न्यवेदयन्, Dn₁ (before corr) २ ३ निवेदयत्, D₈ प्रयच्छति

28 १) G₂ यज्ञसेनोय, G₄ 'सेनश्च (for 'सेनेन) — २) K₂ वासानाम्, G₈ दाराणाम् (for दासानाम्) - Ś₁ चैकं; S (except G₁ ६) चापि (for चैव) — ३) B₈ महीपते — After 28, Dn D₈-३ repeat 21st (all except D₈ reading सुयहूनि च) On the other hand, S ins after 28

476* पञ्चविंशतिसाहस्रमश्वाना हेममालिनाम् ।

वाहीक प्रददौ राजा पाण्डवाय महात्मने ।

[(L 2) G₈ M₁ प्रययौ G₈ राजन्]

29 १) K₁-३ गजयुक्तान्, V₁ B₂ ६ D₁ २ वाजियु (D₁ 'मु)क्ता, B₄ गजयुक्ता, S हययुक्तान् (G₆ 'क्ता) (for गज) — २) K₁-३ S रथान् (G₆ हयान्) Ś₁ K₁ २ G₄ पङ्क्तिशति (K₁ 'ति; G₄ 'ती); K₈ ३ Dn₁ T₁ G₁ ६ ६ M पङ्क्तिशति (K₄ 'ति), G₂ 'शतीन् S गजान् (for तथा) — ३) G₈ राजा (for राज्य) — ४) G₂ यज्ञार्थे Ś₁ यज्ञायैव न्यवेदयत्, K₁ V₁ D₁-३ यज्ञार्थं (D₁ २ 'र्थे) विनिवेदित (K₁ 'तु) — After 29, N ins

477* वासुदेवोऽपि वार्ष्णेयो मानं कुर्वन्किरीटिन ।

अददद्गजमुख्यानां सहस्राणि चतुर्दश ।

आत्मा हि पार्थ कृष्णस्य कृष्णो ह्यात्मा किरीटिनः ।

यद्गूयादर्थेन कृष्ण सर्वं कुर्यादसशयम् ।

कृष्णो धनंजयस्यार्थं स्वर्गलोकमपि त्यजेत् । [5]

तथैव पार्थ कृष्णार्थं प्राणानपि परित्यजेत् ।

सुरभीश्चन्दनरसान्हेमकुम्भसमास्थितान् ।

सहजानन्ददुर्गरुहाश्चन्दनागुरुसंचयान् ।

मणिरत्नानि भासन्ति काञ्चनं सुह्रमवस्त्रकम् ।

चौलपाण्डवावपि द्वार न लेभाते क्षुपस्थितौ । [10]

[(L 1) Ś₁ वासुदेवश्च. — (L 2) K अददाद् (K₄ अदत्त) (for अददद्) Ś₁ K₁ २ ३ D₈-३ द्विप' (for गज) — (L 3) K₄ N₁ Dn D₈ आत्मा हि कृष्ण पार्थस्य, B₁ किरीटी चात्मा कृष्णस्य (for the prior half) K₁ B D₁-६ न्या (D₄ या)त्मा (for ह्यात्मा). K₄ N₁ Dn D₈-कृष्णस्यात्मा धनजय — (L 4) Ś₁ अर्जुन कृष्ण (for अर्जुन कृष्ण) K₁ २ N₁ अशक्या (K₁ 'या, K₂ 'य) (for असंशयम्). — (L 5) V₁ B₁-३ ६ D₁-३ धनजयप्रीत्या (for 'स्यार्थे) D₈-३ 'राज्यम् (for 'लोकम्) Ś₁ स्वर्गलोकमपि सत्यजेत् (for the post half) — (L 6) Ś₁ K₂ om line 6. B₈ कृष्णाय — (L 7) Ś₁ D₈ सुरसा, K₂ B₈ D₄ ६ सुरसान् (for सुरमी) B₈ 'हेमकुमान्महाप्रभान् — (L 8) B₈ सप्तान् (for सप्तजान्) B₁ कदर' (for ददुर') Ś₁ महतश्चैव शतश, K₁-३ सहायान्दुर्गराक्षैव, K₄ B₁ Dn D₈ मलयान्दुर्गरा- (K₄ D₈ 'न्मदरा)क्षैव. A few MSS चदनागर'. — (L 9) K₂ सुह्रमवणिक्ता, B₂ D₁ २ ३ सूत्रवक्त्रिक — (L 10) K₁-३ read line 10 after stanza 30 Ś₁ दाह्य', K₈ रौद्र' (for चोल') K₁ पादयचीडाधिपौ द्वार. Ś₁ K₁ ३ D₈-३ उपस्थितौ (Ś₁ 'त) (for क्षुप').]

— On the other hand S ins. after 29.

478* अन्तरात्मा महाराज तस्माद्यन्मे न शाम्यति ।

अश्वेनेव युग नद्ध विपरीत हि दृश्यते ।

गुणहीनतरश्चापि युष्माभिर्मरतर्षभ ।

कनीयासोऽभिवर्धन्ते ज्येष्ठपुत्रोऽवसीदति ।

वदन्ति कारण भक्त्या कुन्तीपुत्रस्य धीमतः । [5]

सर्वे स्वयलसपन्ना क्षत्रिया मानगर्विता ।

यज्ञे करप्रदास्तस्य ये च म्लेच्छेषु भूमिपा ।

अतीव ते प्रमुदिता पाण्डुपुत्रा महारथा ।

[(L 1) T₁ G₄ महाराजा, G₂ ३ M₂ महाराजन् T₁ 'द्येन, G₁ ३ 'द्येन, M₁ 'न्मेघ न (for 'द्येन न) T₁ शाम्यती, G₄ खाच्युती (for शाम्यति) — Lines 2 and 4 = (var) 2 49 24. — (L 2) Cv glosses line 2 G₁ M अश्वेने (M₂ 'ने)व, G₂ ३ ६ अश्वेनेव — (L 3) T₁ 'हीनतरा', G₁ M₁ 'दीनतरा', G₂ ३ ६ M₂ 'हीनतरा' — (L 4) T₁ G₄ ६ वि-, G₈ [s]पि (for सभि-) — (L 5) T₁ G₈

समुद्रसारं वैदूर्यं मुक्ताः शङ्खास्तथैव च ।
 शतशश्च कुथांस्तत्र सिंहलाः समुपाहरन् ॥ ३०
 संवृता मणिचीरैस्तु श्यामास्ताम्रान्तलोचनाः ।
 तान्पृहीत्वा नरास्तत्र द्वारि तिष्ठन्ति वारिताः ॥ ३१
 प्रीत्यर्थं ब्राह्मणाश्चैव क्षत्रियाश्च विनिर्जिताः ।
 उपाजहुर्विश्वैश्च शूद्राः शुश्रूषवोऽपि च ।
 प्रीत्या च बहुमानाच्च अभ्यगच्छन्मुधिष्ठिरम् ॥ ३२
 सर्वे म्लेच्छाः सर्ववर्णा आदिमध्यान्तजास्तथा ।

नानादेशसमुत्थैश्च नानाजातिमिरागतैः ।
 पर्यस्त इव लोकोऽयं युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ३३
 उच्चावचानुपग्राहात्त्राजभिः प्रहितान्वहन् ।
 शत्रूणां पश्यतो दुःखान्मुमूर्षा मेऽद्य जायते ॥ ३४
 भृत्यास्तु ये पाण्डवानां तांस्ते वक्ष्यामि भारत ।
 येपामामं च पक्कं च संविधत्ते युधिष्ठिरः ॥ ३५
 अयुतं त्रीणि पद्मानि गजारोहाः सप्तादिनः ।
 स्थानामर्बुदं चापि पादाता बहवस्तथा ॥ ३६

वद मे, Gs वद तत् (for वदति). — (L 6) G₁ मुक्ता (for क्षत्रिया) — T₁ om lines 7-8]

30 S reads 30^a-31^b after 21 (M₁ after 475*) — ^a) D₁ s T₁ G₁-s 'सार, M 'सारान् (for 'सार) Cn cites text (gloss मुक्ताफलादि) K₁ N₁ V₁ B D₁ वैदूर्य; T₁ G₁ s. s M वैदूर्यान्, G₁ 'यो; G₁ 'र्थ — ^b) S₁ मुक्ता. शरत्स; K₁ मुक्तशरत्स; K₁ D₁ मुक्ताशरत्स; K₁ मुक्ता सरत्स; N₁ B₁ Dn (I) D₁ मुक्तासंघात्, B₁ G₁-s. s. s M₁ मुक्ता शरत्स, B₁ मुक्ता सघात्; B₁ s D₁ s मुक्ताशरत्स; D₁ मुक्ताशरत्स; G₁ मुक्तान् शरत्स (for मुक्ता शरत्स) — ^c) B₁ शतशस्तु; S शुभावर्णान् (T₁ 'तै; G₁ s s 'तां) (for शतशश्च) K₁-s B₁ D₁ s s कुयात् (K₁ 'श), T₁ G₁ s M₁ शुभा; G₁ s s शुभा, G₁ M₁ शुभान् (for कुथां) K₁ चैव, T₁ मुक्ति, G₁ दीप्ति; G₁ मुक्तीन्; G₁ मुक्ति; G₁ M₁ मुक्ती; G₁ शक्ती, G₁ शक्तीन्, M₁ मुक्ती (for तत्र) — ^d) S₁ समुपासते; K₁ B₁ 'द्वचन्; K₁ 'नयत्; M₁ 'हरत् (for 'हरन्) — After 30, K₁-s read line 10 of 477*.

31 For the sequence of 31^ab in S, of v l 30 — ^a) K₁ सवृत्ता; S सवृ (G₁ s 'द)तान् (for सवृता) S₁ मणिहीरैस्तु, K₁ s 'चीनैस्तु, K₁ 'चीनेषु; K₁ 'चीरैस्तु; V₁ B₁ s s D₁-s 'मिक्षित्रै; B₁ 'रक्षैश्च; S 'चीरै (G₁ 'चित्रै, G₁ 'धीरै)श्च — ^b) K₁ 'लोचनै; K₁ 'न S श्यामा (G₁ 'मा)स्ताम्रां (G₁ 'श्यामा)तलोचनान् (G₁ 'ताम्रान्तलोचनात्) — D₁ om 31^a-32^d, T₁ om 31^a-32^b; G M om 31^d. — ^c) S₁ K₁ N₁ V₁ B₁ Dn D₁ ता Dn₁ ते (for तान्) K₁ नरान् — ^d) K₁ [अ]तिष्ठन्ति; K₁ तिष्ठत् (for तिष्ठन्ति)

32 D₁ om. 32^ab^d, T₁ om 32^ab (of, v l. 31) — ^a) G₁ s अत्यर्थ (for प्री) B (except B₁) D₁-s तत्र (for चैव) — ^b) Dn₁ विविर्जिता (for विनि) S (T₁ om) क्षत्रिया युधि (G₁ s युद्ध) निर्जिता. — ^c)

K (except K₁) D₁ उपजगृह; V₁ उपाजगृह; D₁ उपजगृह, S उपपत्तुं (for उपाजगृह) S₁ K₁ विपश्चैव — ^a) K₁ [ऽ]पि वा; K₁ N₁ V₁ B₁ Dn D₁ तथा; M₁ नृप (for ऽपि च) — Note hiatus between 32^a and 32^f. — ^b) = 250 U. K₁ 'मानाय; B₁ s 'मानार्थम् (for 'मानाच्च) G₁ बहुमानाच्च प्रीत्या च (by transp.) — ^c) S₁ [अ]प्यभ्यागच्छन्; K₁ अभ्यर्षिचन्; K₁ N₁ V₁ Dn D₁ s [अ]प्युपागच्छन्; B₁ s D₁-s प्रत्याग; B₁ s प्युपागच्छन्; G₁ [अ]प्यभ्यागच्छन् (for अभ्यग) — 33 ^a) D₁ T₁ G₁ M सर्व (for सर्वे) B₁ s ससवर्णा, G₁ सर्ववर्णान् — ^b) S₁ K₁ s मादिमर्ष्यातजास्; D₁-s आदिमर्ष्यातजास्, M₁ 'त्यजास् K₁ स्मृता (for तथा) — ^c) G₁ s s 'समर्थ (for 'समर्थे) — ^d) S₁ K₁ N₁ Dn D₁ एव च (for आगतै) — ^e) S पर्याप्त; Cd.n (as in text) पर्यस्त (Cd gloss क्षिप्त; Cn gloss भूदेवोऽपि स्वर्गाभूत इव)

34 ^a) S₁ K₁ 'नुपादायान् (S₁ 'दाय); K₁ 'नुस्तथादीन् (sic), K₁ T₁ G₁-s 'नुपाग्राहा (K₁ 'ग्रा)न्, B₁ D₁ 'नुपग्रहान्; Cv महान्मह — ^b) K₁ प्राप्तयन्; K₁ s N₁ V₁ B D प्रापितान्, Cv प्रेषितान् (for प्रहितान्) D₁ s बहु — ^c) D₁ s पश्यता (for 'तो) Dn₁ (before corr) विप्रान्, D₁ हर्षान् (for 'दुःखान्) — ^d) S₁ K₁ मुमूर्छा K₁ N₁ B D मे व्यजायत; V₁ मेभ्यजायत; G₁ चोपजायते (for मेऽद्य जायते)

35 ^a) S₁ पृते (for पृ ये) G₁ पाण्डवानां ये (by transp.) — ^b) G₁ तांस्तान्; G₁ M₁ तांस्तु, G₁ तव (for तांस्ते) K₁ N₁ V₁ Dn₁ D₁ पार्थिव (for भारत). — N₁ om. 35^d. — ^c) S₁ broken. B₁ तेषाम्, T₁ एषाम्; G₁ s एषा (for तेषाम्) G₁ द्वेषान्माम च पक्कं च. — ^d) G₁ M₁ युधिष्ठिर

36 ^a) B₁ D₁-s प्रयुत (for अ) D₁ पद्मानि; many N MSS. पद्मानि. — ^b) S₁ सप्तादिन; K₁ सुप्ता

प्रमीयमाणमारब्धं पच्यमानं तथैव च ।
विमृज्यमानं चान्यत्र पुण्याहसन एव च ॥ ३७
नाभ्युक्तवन्तं नाहृष्टं नासुभिक्षं कथंचन ।
अपश्यं सर्ववर्णानां युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ३८
अष्टाशीतिसहस्राणि स्वातका गृहमेधिनः ।
त्रिंशदासीक एकैको यान्विभर्ति युधिष्ठिरः ।
सुग्रीताः परितुष्टाश्च तेऽप्याशंसन्त्यरिष्यम् ॥ ३९

दशान्यानि सहस्राणि यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ।
भुञ्जते रुक्मपात्रीषु युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ४०
भुक्ताभुक्तं कृताकृतं सर्वमाकुञ्जवामनम् ।
अभुञ्जाना याज्ञसेनी प्रत्यवैक्षद्विंशं पते ॥ ४१
द्वौ करं न प्रयच्छेतां कुन्तीपुत्राय भारत ।
वैवाहिकेन पाञ्चालाः सख्येनान्धकवृष्णयः ॥ ४२

C 2. 1907
B 2. 52. 49
K 2. 78 128

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

दिनः, K₂ ३ च सादिनः; G₂ ससादिभिः — °) T₁ G₂-६
अयुत (for अहुदं) S चैव (for चापि) — °) D₄
पादाती; D₅ पादाता, D₆ पदाता; T₁ पादात (for पादाता)
37 °) K₄ B₅ आनीयमानम्, B₂ ३ प्रणीयमाणम्;
B₅ D₄ प्रलीयमानम् (D₄ 'णाम्'), S प्रमीयमाण (G₁ २ ६
'णा), Cd प्रमीयमानम् N₁ V₁ B D (except D₆)
आमं च; S आरभः (G₂ 'मा'; G₅ 'म'; M₂ 'मे')
Cd corrupt, probably intends text (gloss सेनाभावेन
निर्मितं) — °) S₁ D₆ पश्यमान, K₁-३ दृश्यमानं (K₂
'नौ'), B₂ पश्य S (except G₂) पच्य (G₂ 'इय')मानस
(M₂ by corr 'नं as in text) — °) S₁ om 37°
S (except G₂) विमृज्यमानश्च (G₂ 'मृज्') K₄ चाप्यन्तः;
B₅ चाप्यन्तः; D₁ वान्यन्तः — °) K₁ पुण्याह शब्दम्, K₂-4
B₁ २ ६ D₁ २ ६ 'हस्व' (K₂ 'हस्य')नम्, G₁ 'हस्यान, G₂
'हं स्वन; M₂ 'हस्यन (for 'हस्वन)
38 °) S₁ नाहृष्टं; K₄ N₁ Dn D₅ 'पीतं; B₁ 'कृष्टं,
D₁ 'हृष्टं, G₄ 'मृष्ट (for 'हृष्ट) — °) K₄ Dn (1)
D₆ नालंकृतं, V₁ B₁ नालुलिप्त, B₂ ३ नालुभिक्षं, B₆ D₁ २
नाव (B₅ 'प्य')लिप्त (for नासुभिक्षं) K₄ Dn (1) D₆
असत्कृत, D₂ न कंचन (for कथं) — °) D₅ अवश्य,
G₂ M₂ अपश्यन् — °) = 40°. N₁ B₁ २ ६ D₁ २ S
(except M₂, T₁ by corr) 'महाध्वरे.

39 39^{abed} = 2 45 17, 3. 222 41, 4. 360*,
lines 1-2 — °) K₄ यतीनामूर्ध्वरेतसां (= 40°).
— After 39^{ab}, K₄ ins. (2. 49. 1^{ab})

- 479* आर्यस्तु ये वै राजानं सत्यसधा महाव्रता ।
— °) B₁ त्रिंशदासीकम्, T₁ G₄ 'हासिक S₁ B₁ ६ एकैक
— °) S परितुष्टाश्च तेषांशी (G₁ तस्याशी; G₂ ते सर्वे, G₃
तेस्याथ, G₄ तेषासीत्, G₅ तस्याशी, M₂ तेषांशी) — °)
N₁ B₂ 4 Dn₂ D₂ ६ ते द्वा, B₂ तेष्य, S सदा (G₄ तदा)
(for तेऽप्या). S₁ ते च शासत्यरिष्य, K₁ २ तेऽप्याश (K₂
om. शं)सन्नरि; K₂ तेऽप्याशन्नरि, K₄ प्रज्ञासते रिषु, Dn₁ ते

ह्याशसन्नरि; D₁ ३ तेऽप्या (D₁ द्वा) दासन्परिष्यं (D₅ 'यन्').
40 = (var) 2 45 18, 3 222 42^{ab}, 40^{ab} — °)
M₂ यदान्यानि (for दशा) — °) S₁ K₂ 4 N₁ T₁ G₂ ३ ६
M₁ 'पात्रेषु, B₄ Dn (1) D₆ 'पात्रीभिर् (for 'पात्रीषु)
K₂ ते रुक्मपात्रीषु भुजे — °) = 38°. B₁ 'महाध्वरे.
41 °) Dīlambic close! K₂ M₂ कृताकृतं, N₁
कृतं नेति; D₁ यथाज्ञ च (for कृताकृत) K₄ V₁ D₄ ६
अभुक्तं (D₄ 'क्त') भुक्तवद्वा (K₄ 'चा')पि, B₂ कृताकृतं भुक्त
सर्वे, B₂-३ D₂ ६ कृताकृतं भुक्ताभुक्तं (by transp),
T₁ G₂-६ M₁ Cv भुक्ताभुक्तकृतं सर्वं (Cv नैव) — °)
M₁ सर्वान् T₁ B₂ G₂-६ 'वामनात्, M₁ Cv 'वामनान्
— °) S भुञ्जानान् (M₂ 'न') याज्ञ (T₁ M₁ याग)सेनी तु
(G₄ hypermetric भुञ्जाभुञ्जानान्याज्ञसेनी) Cv oites
अभुक्ता. — °) K₁-३ T₁ G₁-३ ६ प्रत्यवैक्षद्विंशं पते, K₄
महाराज्यन्ववैक्षत, B₂-३ D₂-३ प्रत्यवैक्षत भूपते
42 °) S₁ K₂ N₁ V₁ B₁ 4 ६ Dn D₅ ६ करौ (K₂ करं
also, as in text), K₄ B₂ D₂ 4 करान् B₂ ३ D₂-३
G₁ २ ६ M प्रयच्छेते (for 'तां) — °) K₄ कुत्ति B₁ ६
D₁ २ 'पुत्रस्य (for 'पुत्राय). B₁ ६ D₁ २ धीमतः; S (except
G₂) धीमते (for भारत) — °) S₁ K Dn D₆ सा (K₄
स)बंध (K₁ ३ Dn 'धि)केन (for वैवाहिकेन). K₄ पचाला,
G₂-३ पांचालः.

Colophon — Sub-parvan S₁ K₁ २ B₁ ३ 4 D₅
G₁ ६ द्युत, to it B₁ ३ 4 D₅ add दुर्योधनविलाप (B₁
'सताप) K₄ B₂ ३ Dn₂ D₁-4 ६ (all om sub-parvan
name) mention only दुर्योधनसंताप (B₂ ३ D₁ 'धनविलाप;
D₅ 'धनलाप). — Adhy. name G₅ दुर्योधनामर्पण, G₆
नादीकथन — Adhy no (figures, words or both)
K₁ (marg) 51, K₂ ३ D₂ 49, Dn₁ 52; S 88
(G₄ 64). — S'loka no.. K₂ ३ 49, Dn 50, D₁ ३
M₁ 51, T₁ 45.

४९

दुर्योधन उवाच ।

आर्यास्तु ये वै राजानः सत्यसंधा महाव्रताः ।
पर्याप्तविद्या वक्तारो वेदान्तावभृथाप्नुताः ॥ १
धृतिमन्तो ह्रीनिपेधा धर्मात्मानो यशस्विनः ।
मूर्धाभिपिक्तास्ते चैनं राजानः पर्युपासते ॥ २
दक्षिणार्थं समानीता राजभिः कांस्यदोहनाः ।
आरण्या बहुसाहस्रा अपश्यं तत्र तत्र गाः ॥ ३
आजह्रस्तत्र सत्कृत्य स्वयमुद्यम्य भारत ।

अभिपेकार्थमन्यग्रा भाण्डमुच्चावचं नृपाः ॥ ४
वाहीको रथमाहर्षिजाम्बूनदपरिष्कृतम् ।
मुदक्षिणस्तं युयुजे श्वेतैः काम्बोजजैर्हयैः ॥ ५
सुनीथोऽप्रतिमं तस्य अनुकर्षं महायशाः ।
ध्वजं चेदिपतिः क्षिप्रमहर्षित्स्वयमुद्यतम् ॥ ६
दाक्षिणात्यः संनहनं स्रगुष्णीपे च मागधः ।
वसुदानो महेष्वासो गजेन्द्रं पट्टिहायनम् ॥ ७
मत्स्यस्त्वक्षानवावभादेकलव्य उपानहौ ।

49

1 K4 om 1^{ab} — ^a) Ś1 ये वो, K2 ये ते; D2 ये ते;
G2 [ए]व च (for ये वै) — ^b) Ś1 महारथा, D4 यत्ना;
M1 (before corr) 'व्रजा' (for 'व्रता') — ^c) Dn1 D4
'विधा' (for 'विद्या') B2 D2-5 यहवो; G2 राजानो (for
वक्तारो) — ^d) K1-3 N1 B2 4-5 Dn D2 M2 वेदाताव
भृथप्लुता; K4 वेदोक्तवभृते प्लुता, V1 दातास्वेवभृथप्लुता,
B1.8 D1-5 वेदोक्तावभृथप्लुता (B2 'भृथाप्लुता', D1
'भृथास्तुता'; D2 'भृतप्लुता'); T1 G2 6 ह्यध्वरावभृथाप्लुता

2 ^a) K4 धृत्वमतो, S प्रीति' (for धृति') N1 V1
B1 4-5 D (except Dn1 D2) T1 Cn ह्रीनिपेधा, G2-4
महात्मानो; G2 निपेधाय, Cd np as in text — ^b)
K4 यशस्विन — ^c) K1 T1 G2-5 मूर्धावसिक्तास्; K2
'यसक्तास्' D1 ये; G4 तैश्च (for ते) K4 चैन, G1 चैव;
G4 चैक (for चैन). K2 मूर्धावसिक्ता राजान — ^d) K2
ते चैन, N1 V1 B2 D1-5 G4 राजान (for 'न') S समुपासते

3 ^a) D2 दक्षिणार्थे; G2 'नार्या' Ś1 समानीता, D2
'नीता' (for 'नीता') — ^b) K1 4 B2 6 कांस्यदोहना;
M2 कांसदोहना, Cd as in text — ^c) K2 अरण्या,
N1 अथान्ये, T1 G2 करिष्यो; G1-3 6 M1 अरण्ये, Cd
आरण्या (as in text) T1 G M1 बहुसाहस्रं (G4 'स्त्रीर'
— ^d) K2 8 N1 V1 B Dn D1 2 G2 M1 अपश्यन्
(for अपश्य) Dn1 तत्रगा, M1 गास्तथा (for तत्र गा)
T1 G2 4 6 M2 या पश्याम्यत्र गास्तदा (G2 'था'), G1
या पश्यन्त्यत्र गास्तथा, G2 या पश्यामो मृगास्तदा

4 ^a) K2 D1 8 अजह्र (K2 'हु') G (except G2)
तस्य (for तत्र) B2 सत्कृत्य; B1 सत्कृत्य; D1 स[read स]
स्कृत्य; D2 सत्कृत्य; G1 सत्कृत्य (for सत्कृत्य) — ^b)
D2 उद्गम्य (for उद्यम्य) — ^c) Ś1 (sup l. 17. as in

text) अभिपेकार्थम्, K2 'काशम्' (for 'कार्यम्') — ^a)
Ś1 वादम् (for भाण्डम्). D2 नृप K2 2 मांडमुक्ता
(K2 'था') वय नृपा.

5 G2 om 5^a-6^b. — ^a) Ś1 K1 2 4 वाहीको (K2
'की') K4 आहर्षिज्, D2 आहर्षिर्, D2 आहर्षी; T1
आहर्षिज्, G4 आहर्षे (for आहर्षिज्) — ^b) K1-2 D2 5
'परिष्कृत'; K4 B4 Dn D2 'विभूषित'; D2 'परिष्कृत', G2
परिष्कृत — ^c) K2 4 N1 B2 Dn D2 तु (for त) — ^d)
D2 स्वैते, G2 श्वेतो (sic) (for श्वेतै) Ś1 G2 काम्बोजजैर्;
Dn2 कोयोजजैर् D1 रथ श्वेतैर्जैर्वहैर्

6 G2 M2 om 6^{ab} (for G2 cf v. l. 5) — ^a)
Ś1 [S]प्रतिमां तस्य; K1 प्रीतिमतश्च, K4 B1-2.5 D1 2
श(K4 स)समाहा(D1 'ह')र्षिर्, N1 Dn D2 प्रीतिमाश्चैव,
V1 B2 5 D2-5 [S]प्रतिमां चा(D2 वा)दाद्, G2 4 प्रीतिमां-
स्तस्य (for ऽप्रतिमं तस्य) K2 सुनीथोऽप्रतिसंस्तस्य, T1 G2 6
सौनीथोऽप्रतिमस्तस्य(G2 'त')स्य; G1 M1 सुनीथप्रतिमस्तस्य.
— ^b) N1 अनुकर्षं, B2 कनकाक्षो, T1 G2 कक्षरक्षो; G2
कक्षरक्षो (for अनुकर्षं). Ś1 कथा चक्रे महारथ; Dn (1) D2
Cd (glosses अनुकर्षं with रज्जु) अनुकर्षं महायत्न; G1.2 4
M1 सुनीथस्यात्मजस्तथा ॥ Cn अनुकर्षं रथाधस्थितदारु ॥
— ^c) T1 G2 चेदिपति, G2 'पति' K4 B1 Dn D2
चैवम् (for क्षिप्रम्) — ^d) K1 2 Dn2 D2-5 T1 G1 5
आहा(D2-5 'का')र्षिर्व, G2-4 आ(G2 अ)हर्षिर्व (for अहा-
र्षिर्व) B2 6 T1 G2 4 M2 स्वयमुद्यत, D1.2 सुसमुद्यत;
G1 स्वयमुद्यता; G2 'मुद्यत

7 ^a) K2 Dn1 दाक्षिणात्य; G2 'द्य'; G2 'त्या' Ś2
सनहानं, K2 सनहन, K2 सनहन, D2-5 सनहनं, G2
सहधन K1 [द]क्षणावासन्नहसन् (corrupt) — ^b) K2
श्रुक्षेत्र (for स्रगुष्णीपे)! Ś1 N1 V1 B2 T1 G2-5 M तु,

आवन्त्यस्त्वभिपेकार्थमापो बहुविधास्तथा ॥ ८
चेकितान उपासङ्गं धनुः काश्य उपाहरत् ।
असिं रुक्मत्सरं शल्यः शैक्यं काञ्चनभूषणम् ॥ ९
अभ्यविश्रुततो धौम्यो व्यासश्च सुमहातपाः ।
नारदं वै पुरस्कृत्य देवलं चासितं मुनिम् ॥ १०
प्रीतिमन्त उपातिष्ठन्भिपेकं महर्षयः ।
जामदग्न्येन सहितास्तथान्ये वेदपारगाः ॥ ११

अभिजग्मुर्महात्मानं मन्त्रवेद्भूरिदक्षिणम् ।
महेन्द्रमिव देवेन्द्रं दिवि सप्तर्षयो यथा ॥ १२
अधारयच्छत्रमस्य सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
धनंजयश्च व्यजने भीमसेनश्च पाण्डवः ॥ १३
उपागृह्णाधमिन्द्राय पुराकल्पे प्रजापतिः ।
तमसै शङ्खमाहार्षीन्द्रारुणं कलशोदधिः ॥ १४
सिक्तं निष्कसहस्रेण सुकृतं विश्वकर्मणा ।

C 2. 1922
B 2 53 15
K 2. 79 15

Ks स (for च). K1 Gs माधव ; Gs मागधा (for मागध). Ks ऋगुणीक्षेत्रमागधः, Gs ऋगुणीषेषु मागधा — °) Gs वासुदेवो (for वसुदानो). Ś1 महेष्वासं — °) Bs राजेंद्रः ; Gs गजेंद्रः. Ds S पाटिहायन (Gs 'ना')
8 °) Bs 4 मत्स्यस्तक्षान्, Dn1 'कक्षान् (for 'स्वक्षान्')
Cd n oite (as in text) अक्षान् (Cd gloss युगानि, Cn gloss शकटान्) K1 2 अवावद्धान् ; Ks N1 V1 B Ds-3 Cn हेमन (Ds 'व')द्धान् (for अवावद्धान्). Ks समस्यचोक्षबहुद्धान् (corrupt), Dn2 मत्स्य कक्षान्हेमवद्धान्, D1 मत्स्य कक्षां हेमवद्धान्, Ds मत्स्यस्तु हेमवद्धान् (submetrical), T1 G1 मात्स्योक्षानश्वबद्धान् (G1 'द्धान्वै'), G2 मत्स्योक्षा (corr from ट) नश्वबद्धान्वै, Gs मात्स्योक्षायन-बन्धान्वै ; G4 मत्स्योक्षायनश्च बन्धा वै, Gs मत्स्योक्षायनश्च बद्धान्वै, Gs मात्स्योक्षानवल धेनुरः ; M1 मात्स्योक्षानक्षवद्धान्वै, M2 मात्स्योक्षानश्वबद्धान्वै. — °) K4 एकलक्ष्य (for 'लक्ष्य'). — °) K1 आवन्त्यसः ; K4 आवत्स्य (for आवन्त्यस) Dn1 आवत्स्यस्त्वभिपेकार्थम् — °) Bs D (except Dn1) T1 G1 Ms अपो (for आपो)

9 °) K1 काश्य ; Ks काश्यम्, K4 कास्या, V1 काण्डान् ; Ds (before corr) काश्य (for काश्य). Gs धनुः काश्या-धिपोहरत् — °) N1 V1 B4 6 Ds Ms तु सुत्सरं, B1 2 5 Ds-5 च सुत्सरः ; T1 G1-3 5 5 M1 तु स (Gs से)त्सरं ; Gs तु सत्सरा (for रुक्मत्सर). Cn oites सुत्सरं, Cv oites स[न्]त्सर K1 अ[सिं]रुक्मत्सर शल्य — °) K1-3 T1 G1 2 5 5 M1 शैक्य, V1 B2 6 शैक्य, Ds शैक्य, Gs शैक्यं ; G4 शैक्यां, M2 सैन्य (for शैक्यं) Cn v oite text. — K1-3 V1 B2 D1 2 4 T1 G1-3 M काञ्चनभूषित, K4 काञ्चनभूषणां, Dn2 काञ्चनभूषणा, G4 'भूषितां

10 Ks om 10, T1 G2-3 om 10-11. — °) K1 धूम्यो (for धौम्यो). Ś1 अभ्यर्षिचत त धौम्यो — °) K4 N1 V1 B1 2 Dn Ds G1 M च (for वै) — °) K4 देवले. Ds 4 वा (for च) Bs 4 देवलं च महामुनिं, M1 देवलं चापि तन्मुनिं — After 10, B2 ins .

480* याज्ञवल्क्यं मुनिश्रेष्ठं ब्रह्मजं विजितेन्द्रियम् ।

ब्राह्मणा ज्ञानसंपन्नास्तेजसा भास्करोपमाः ।

11 T1 G2-3 om. 11 (of v1 10). — °) D1 प्रति (for प्रीति) — °) B2.6 D2 अभिषेक्तुं (for अभिषेकं). — °) K4 सहैवास् (for सहितास्) — °) Ks 4 'पारगा'
12 °) N1 V1 B2 4 S (except M2) अनु (for अभि). K N1 V1 Dn Ds महात्मानो (for 'न'). — °) B1 मन्त्रविद् ; S ऋत्विजो (G1 M मन्त्रविद्) G4 'दक्षिणाः — °) Ś1 K1 देवेन्द्र, G1 2 M1 देवेशं, M2 राजेंद्र (for देवेन्द्र) K4 corrupt — °) K1 'पर्योस्तथा

13 °) Dn2 Ds आधारय. — °) K1 धनजयस्य (for 'श्र'). Ś1 K4 Bs 5 Ds-5 व्यजनं — °) Ks T1 पाण्डव — After 13, K4 V1 B D (except Ds) ins

481* चामरे चापि शुद्धे द्वे यमौ जगृहतुस्तदा ।

[K4 Bs 5 D1 2 4 शुभ्रे, Ds 5 शुद्धे (for शुद्धे). Bs शुभ्रे (for शुद्धे द्वे) K4 V1 B1 2 4 5 तथा (for तदा) Ds यमजौ जगृहतुस्तदा (for the post half)]

14 °) Ś1 K1-3 उदगृह्णाद्, T1 उपाग्रहाद्, G2 4.6 M2 उपगृह्णाद् (for उपागृह्णाद्) T1 G1 3-5 यद्, G2 दिवि ; Gs यथा (for यम्) Bs उपागृह्णार्थेन्द्रस्य (submetrical), Ds उपागृह्णार्थमिन्द्राय — °) Bs 4 वृहस्पति (for प्रजा) — °) Bs स तसै, Ds Gs तसै (sic), T1 तदस्ये ; G1-3 M1 त (G4 द) तसै (for तमसै) Ś1 (before corr) Ds अहार्षिद्, T1 आहर्षिद् ; Gs आभार्षिद् (for आहार्षिद्) — °) K4 वारण, S वरुण (G1 M1 वारुण, Gs वरुण). K1 कुलिशोदधि, K2 कलशोदधि, T1 कलशोदधे, G1-4 6 M2 'दधि Cn v cite text — 14^{ea} = 2 45 26^{ea}

15 °) K4 B2 4 5 Dn Ds-5 शैक्य, V1 B6 युक्त ; Ds (by corr) शैक्य, T1 G1-3 5 सप्त, G4 M सक्त ; Gs रत्ना (for सिक्त) — °) Gs सुतं विश्वस्य कर्मणा — °) G1 तेनो (for तेना) — °) Of 4 18 2^a Gs तत्तु (for तत्र) V1 B3 मा (for मे) Bs 4 [S]विदाद्, Ds भवेत् (for Sभवत्) — After 15, T1 ins (of. 443*)

तेनाभिपिक्तः कृष्णेन तत्र मे कश्मलोऽभवत् ॥ १५
 गच्छन्ति पूर्वादपरं समुद्रं चापि दक्षिणम् ।
 उत्तरं तु न गच्छन्ति विना तात पतत्रिभिः ॥ १६
 तत्र स्म दध्मुः शतशः शङ्खान्मङ्गल्यकारणात् ।
 प्राणदंस्ते समाध्मातास्तत्र रोमाणि मेऽहृन् ॥ १७
 प्रणता भूमिपाश्चापि पेतुर्हानाः स्वतेजसा ।
 धृष्टद्युम्नः पाण्डवाश्च सात्यकिः केशवोऽष्टमः ॥ १८
 सत्त्वस्थाः शौर्यसंपन्ना अन्योन्यप्रियकारिणः ।

विसंजान्भूमिपान्दृष्ट्वा मां च ते प्राहसंस्तदा ॥ १९
 ततः प्रहृष्टो वीमत्सुः प्रादाद्वेमविपाणिनाम् ।
 शतान्यनङ्गुहां पञ्च द्विजमुख्येषु भारत ॥ २०
 नैवं शम्बरहन्ताभूद्यौवनाश्वो मनुर्न च ।
 न च राजा पृथुर्वन्यो न चाप्यासीद्गरीयः ॥ २१
 यथातिमात्रं कौन्तेयः त्रिया परमया युतः ।
 राजस्यमवाप्यैवं हरिश्चन्द्र इव प्रभुः ॥ २२

482* जलार्थं तत्र राजेन्द्र घटानादाय राक्षसा ।

16 °) K₁ : T₁ G₂ पूर्वम् (for पूर्वम्) G₂ अपर
 (for 'र') Ś₁ K₂ : पूर्वं समुद्रं गच्छति; G₂ गच्छति
 पूर्वोदपर — °) K₂ : पश्चिम (for समुद्रं) D₂ : वा (for
 च). — 16^a = 2 45 29^{ab} — °) D₂ : तु (for तु)
 — °) K₄ B₁ D₂ पतत्रिण. (for 'भि') G₂ विना साक्ष्येण
 वै यत्

17 °) B₂ D₁ : तत्र स्म; G₂ तत्रस्थ; G₂ तत्रश्च
 (for तत्र स्म) A few MSS दध्मु (for दध्मु)
 B₂ सदध्मु शतशस्तत्र — °) Ś₁ D₂ मङ्गल्यकारणान्, K₁ :
 मङ्गलकारणान्; K₂ B₄ मङ्गलकारणात्, K₄ D_n (1) D₂
 मङ्गलकारणान्; B₁ : D₁ : माङ्गल्य (D₂ 'ल') कारणात्; T₁
 G₂ : मङ्गल्य (G₂ 'ल') — °) Ś₁ M₂ प्रणदस्ते; K₁ :
 प्राणदस्ते; K₄ N₁ V₁ B (except B₂ 4) D_n : D₁ :
 प्र (N₁ V₁ प्रा) जेतुस्ते, D_n : प्राणदंत; D₂ : प्रणेतुस्ते, G₂
 प्राणादस्ते (for प्राण) Cd oites प्राणदन् (as in text)
 Ś₁ ततो भ्मातास्, D₁ समाध्मातास् (for 'ध्मातास्) D₄
 प्राणिदुस्ते समाध्मातास्; G₂ : प्रणादस्ते समाध्मातस् — °)
 Ś₁ K₄ V₁ B₂ : D_n D₂ ततो (for तत्र) B₁ मे नृश;
 D₂ G₁ : 4 मेहृपत्

18 °) Ś₁ प्राणदे; K₁ : प्राणादा; K₄ D₂ प्रणेतुर;
 N₁ B₁ : D_n D₂ : प्रापतन् (D₄ 'द्'), V₁ B₁ : 2
 D₂ प्राणदन्; D_n : प्रापतन्; M₁ प्रणादाद् (for प्रणता)
 Ś₁ T₁ G₂ : भूमिपाक्षेव; K₂ : काश्चापि; K₄ N₁ V₁
 B₁ : 4-5 D₂ G₂ 'पालाश्च (B₁ 'लास्ते; D₂ 'लाश्च) — °)
 Ś₁ पतन्, K₂ B₄ : D_n D₂ : ये तु; G₄ पितृ (for पेतुर)
 D₂ च (for स्व) B₁ : 2 D₂ ये तु (B₂ पेतुर, D₂ om. तु)
 मीता सहस्रशः (D₂ 'हः'); D₁ ये सुनीनां सहस्रशः. — °)
 D₂ पाण्डवाश्च; G₂ : वैश्च (for 'वाश्च)

19 °) K₂ B₂ : D_n D₂ वीर्यसंपन्ना; N₁ V₁ B₁ सौर्यं,
 B₂ सौर्यं; B₂ D₂ : सत्त्व (for सौर्यं) — °) Ś₁ K₁ :
 B₂ D₂ : अन्योन्यप्रिय (K₁ 'प्रति') दर्शना; K₂ : D_n D₂
 अन्योन्यप्रियदर्शना, V₁ B₂ ह्य (B₂ अ) न्योन्यप्रियकांक्षिणः,

B₂ : T₁ G₁ : 4-5 M₁ अन्योन्यप्रियकारिणः; G₂ [अ] प्यन्योन्य-
 प्रियदर्शना. — °) K₂ संविजान् (for विसंजान्) K₄
 भूमिपालान्, N₁ G₂ पार्थिवान् (for भूमिपान्). — °)
 T₁ G₂ मा (for मां) T₁ G₂ : स्म; G₂ तु (for च)
 K₁ G₁ प्रहस'

20 °) B₂ प्रविष्टो (for 'हृष्टो) — After 20^a,
 K₂ ins

483* रोहिणीनां सख्यत्तानां सुवर्णदंतयोजिनाम् ।

सहस्रक तथा दद्या सवस्त्रां पदयोमिताम् ।

— °) Ś₁ K₁ : 4 D_n D₂ G₂ [अ] नुद्धुहा, Cd as in text.
 — °) D₁ द्विजमुख्ये तु (for 'र्येषु)

21 °) D₂ नैव (for 'च) K₁ : नैवं तादृगमरुतोभूद्
 (K₁ 'मरुभूत्); K₂ एव तादृका मरुतोभूद्; K₄ N₁ V₁
 B₂ : 5 D_n D₂ : न रत्तिदेवो नाभागो (V₁ राजेन्द्र), B₁ : 2
 D₁ : नैवानरण्यो नाभागो; D₂ : नैवं तादृगमरुतोभूद्,
 T₁ G₁ : 5 M₂ न (G₄ स) चैव (G₂ 'न') वीर्यवानासीद्,
 G₂ M₁ न ह्यवमासीद् (M₁ 'दि' ह्वाकुर Cd oites (as in
 text) शम्बरहन्ता (gloss काम !). See Addenda — °)
 G₂ : युवनाश्वो; M₂ यव; Cd यौव (as in text) K₂
 मरु (for मनुर्) K₄ वै (for च) — °) K₄ :
 D₁ : पृथुर् (K₄ पृथु; D₂ प्रथु) वैष्यो (for 'वैन्यो)
 — °) D₁ : चायासीद्; T₁ G₂ : चासीत् (for चाप्या
 सीद्). — After 21, K₄ D_n (1) D₂ : 6 ins.

484* यथातिर्नहोपो चापि यथा राजा युधिष्ठिर ।

[K₄ नपुपश्च K₄ D₂ चापि (for वापि)]

22 °) K₄ D₁ यथातिमात्रं (K₄ 'त्र'); G₂ : यथा-
 तिमात्र — °) Ś₁ G₁ M₁ अवापैव, K₂ D₂ : G₂ : 5
 अवाप्यैव, K₂ : अवाप्येह, T₁ अवाप्येव (for अवाप्यैव).
 — °) Ś (except G₂ M₂) इति (for इव) T₁ G₂ : 5-6
 श्रुतः; G₁ M₁ श्रुतिः; G₄ श्रितः; M₂ [आ] प्रसौ (for प्रभु).
 — After 22, K₄ ins..

485* नैव सानरहन्तासीन्नाखिनेयौ तथापि च ।

23 °) N₁ B₁ : 5-6 D₁ : 5 एव; G₁ : 5 M₂ एताम् (for

एतां दृष्ट्वा श्रियं पार्थे हरिश्चन्द्रे यथा विभो ।
कथं नु जीवितं श्रेयो मम पश्यसि भारत ॥ २३
अन्धेनेव युगं नद्धं विपर्यस्तं नराधिप ।
कनीयांसो विवर्धन्ते ज्येष्ठा हीयन्ति भारत ॥ २४

एवं दृष्ट्वा नाभिविन्दामि शर्म
परीक्षमाणोऽपि कुरुप्रवीर ।
तेनाहमेवं कृशतां गतश्च
विवर्णतां चैव सशोकतां च ॥ २५

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

५०

धृतराष्ट्र उवाच ।

त्वं वै ज्येष्ठो ज्यैष्ठिनेयः पुत्र मा पाण्डवान्द्रिपः ।
द्रेष्टा ह्यसुखमादत्ते यथैव निधनं तथा ॥ १

अव्युत्पन्नं समानार्थं तुल्यमित्रं युधिष्ठिरम् ।
अद्रिपन्तं कथं द्विष्यात्त्वादृशो भरतर्षभ ॥ २
तुल्याभिजनवीर्यश्च कथं भ्रातुः श्रियं नृप ।

C 2. 1936
K 2. 54 3
K 2. 50 3

एतां) Ks Bs Ds श्रिय (for श्रिय) — ^b) Gs ०
हरिश्चन्द्रो. S1 B1 Ds प्रभो, K1 विभो, T1 विभो (for
विभो). — After 23^{ab}, Ks reads 3^a-4^b of the next
adhy, repeating the lines in their proper place
— ^c) K B1. 2 4 Dn Ds. 5 G1-8 ० तु (for नु) K1 2 Ds
जीवितु, G1 जीवित; Gs जीवनं (for जीवित) — ^d)
Bs D1 2 भूमिप; G1 भारते (corr from पते) (for
भारत).

24 = (var) 2. 478*, lines 2, 4 — ^a) T1 G2-8
अन्धेन (for अन्धेन) K1 Dn G1-4 [ए]व; but Cn इव
(as in text) — ^c) S1 विवर्तते, K2 विवर्धत, T1 G1 2 5
M1 [S]मिवर्धते (for विवर्धन्ते) — ^d) Gs ज्येष्ठो, Gs
श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा) S1 हीयति; Bs यते; Gs यत
K N1 V1 Bs 4 Dn Ds ज्येष्ठा हीयत (Bs 'ति') एव च
(Bs 4 हि)

25 ^a) Bs. 4 एतान् (for एव). S1 Ks G1-8
अभिनन्दामि, Ks T1 Gs विन्दाम, V1 B1-5 D1 2 4 5
अद्य विन्दामि; Ds अप्यविन्दामि, Gs अभिजानामि (for
अभिविन्दामि) T1 Gs-8 क्षाति (for शर्म) — ^b) K1
Ds-5 Gs ० परीक्षमाणो, Bs प्रवीक्षमाणो; Dn (!) Ds
समीक्षमाणो (for परीक्ष). Cv पराक्षमाण (analyzed
as परा [=संयक्] + अक्षमाण [=असहमान]!) Ds नु
(for ऽपि) K1 G1 कुरुप्रवीर; Bs. 4 वीरान्; Ds वीरा;
T1 वीरौ Gs 4 परीक्ष (Gs 'क्ष्यमाण' कुराजमुख्ये, Gs
परीक्षमाणेन कुरुप्रवीर — ^c) Gs एकं कृततां (for एवं
कृशतां) Ds गतिश्च, G1 गतश्च — ^d) Ds विशोकतां च
(for सशो) Gs विवर्णतांश्चैव सशोकतांश्च

Colophon. — Sub-parvan S1 K1 2 B2 ० D1 2 5

[247]

G1 द्यूत (Bs adds दुर्योधनसताप) Ks Ds ० (all om.
sub-parvan name) mention only दुर्योधनसताप (Ds
'प्रलाप) — Adhy. name Bs-5 D1 4 5 दुर्योधनवाक्यं,
Ds धृतराष्ट्रवाक्यं. — Adhy. no (figures, words or
both) K1 (marg) 52, Ks 8 Ds 50, Dn1 53,
S 89 (Gs 65). — S'loka no. Ks Dn D1 2 26,
Ks T1 25.

50

1 Cd cites 1^{ab} as in text — ^a) D1 B (except
Bs) मे (for वै) Ds om वै S1 ज्यैष्ठिनीय (sup lin.
श्रेष्ठिनेय), Ks 8 B1 ज्यैष्ठिनेय, Ks Bs-5 D1-5 वरिष्ठश्च;
N1 तथा श्रेष्ठ; Ds om श्रेष्ठपुत्र (orig ज्यैष्ठिनेयस्य is
cancelled), Cn as in text K1 Dn (!) त्व ज्येष्ठो
ज्येष्ठतनय, V1 त्वं मे ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च, T1 त्वं वै मे श्रेष्ठिनेयश्च;
G1. 5 त्वं वै श्रेष्ठ श्रेष्ठ (Gs 'ष्ठि)नेय; G2 क वै श्रेष्ठ श्रेष्ठतया;
Gs 4 त्वं वै श्रेष्ठतम पुत्र; Gs त्वं वै मे श्रेष्ठतनय, M1
त्वं वै श्रेष्ठ श्रेष्ठिनेय, M2 त्वं वै ज्येष्ठ श्रेष्ठतम — ^b)
G1 पुष्ट; Gs पुष्टे, Gs पुष्टो (for पुत्र) Ds मां. Ds 4 Gs
पादवं Ks 8 Dn Ds-5 T1 द्विप (for द्विप) — Cd also
cites most of 1^{cd} — ^c) D1 द्विष्टो Ks आदातु (for
आदत्ते). S1 द्वेष्टास्य (by corr. द्वेपस्य) सुखमादातु; Ks
द्वेष्टोत्सुपमादत्ते (sio), S द्वेष्टादसुखमा — ^d) K1 यथैवं
S1 Gs निधनस् (for निधनं)

2 ^a) T1 Gs ० द्यूत (T1 न्य)त्पन्नं च, G1-8 द्यू (Gs
उ)त्पन्नश्च, Gs सपन्नं च, M उत्पन्नं च, Cd अव्युत्पन्नं
(as in text) Cv cites द्यूत्पन्नं च (as in T1 Gs ०),
but glosses द्यूत्पन्नं नश्च (of G1-8)! Ks Cd अनर्थानां
(Cd gloss परद्रोहादीनां), Ds समासायं, T1 Gs समान (Gs

पुत्र कामयसे मोहान्मैवं भूः शाम्य साध्विह ॥ ३
अथ यज्ञविभूतिं तां काङ्क्षसे भरतर्षभ ।
ऋत्विजस्तव तन्वन्तु सप्ततन्तुं महाध्वरम् ॥ ४
आहरिष्यन्ति राजानस्तवापि विपुलं धनम् ।
प्रीत्या च बहुमानाच्च रत्नान्याभरणानि च ॥ ५

अनर्थाचरितं तात परस्वस्पृहणं भृशम् ।
स्वसंतुष्टः स्वधर्मस्थो यः स वै सुखमेधते ॥ ६
अव्यापारः परार्थेषु नित्योद्योगः स्वकर्मसु ।
उद्यमो रक्षणे स्वेषामेतद्वैभवलक्षणम् ॥ ७
विपत्तिष्वव्यथो दक्षो नित्यमुत्थानवान्नरः ।

*न्या)र्थ — ^१) K₁ D₁ तुल्य मित्रं, K₄ D₈ तुल्यामित्र;
Cd as in text G₂ युधिष्ठिर — ^२) G₂ अद्वेषित (sio)
(for अद्विपन्त) - D₈ द्विप (for कथं) K₁ D₄ G₂ द्विप्या;
K₈ G₂ द्वेष्यात्, D₁ ^३) द्विप्यासु; D₈ द्वेष्या, G₁ द्विप्य (for
द्विप्यात्) — ^४) Ś₁ त्वादयो, B₁ ^४) त्वादयो; D₁ ^५) त्वादयो
(for त्वादयो) G₄ भरतर्षभ

3 Ś₁ G₈ om (hapl) 3^a-4^b. — ^५) K₁ V₁ B₂ D₈
तुल्यामिजनवीर्यस्य; K₈ ^६) वीर्यं च — After 3^a, D₈
repeats 2^a and 3^a — ^७) T₁ G₁-s M₂ आत् (for
आत्) K₄ स्वयं; T₁ मित्रं (for धिय) K₁ D₁ ^८) नृप;
K₈ नृप; B₈ न च — ^९) G₁ होमान् (for मोहान्)
— ^{१०}) K₁ ^{११}) नैव, G₈ मैवा (for मैव) K₄ D₈ ^{१२}) भू
K₄ सौम्य, N₁ V₁ दौम्य, B₈ साम्य (for शाम्य). K₄
D_n (1) D₈ मा शुच (D₈ ^{१३}) च, G₈ साध्वगां (for
साध्विह)

4 Ś₁ G₈ om 4^{ab} (of v 1 3) — ^{१४}) K₄ यज्ञविभूती
ता, D₂ यज्ञविभूतिना D₄ त्वां (for तां) — ^{१५}) G₂
कामयसे (for काङ्क्ष). M₂ कुन्दन (for भरत). — ^{१६})
K₄ ऋत्विज. G₄ त्वे[S]व (for तव) K₈ तत्त्वज्ञ (for
तन्वन्तु) — ^{१७}) K₂ सप्ततन्तु; K₈ ^{१८}) D₈ T₁ M₂ ^{१९}) ततु;
D_n सप्त तन्तु; Cd n as in text Ś₁ G₈ महाक्रतु, Cd ^{२०}) ध्वर
(as in text)

5 G₈ om 5^{ad} — ^{२१}) Ś₁ G₁ M₁ रत्नान्यभ्य (M₁
प्य) हणानि च, M₂ रत्नौघान्यहणानि च Cd oites अभ्यहं-
णानि (see above) — T₁ G₂-s ins after 5 G₈
(which om 5^{ad}), ins after 5^{ab}

486* मही कामदुघा सा हि वीरपत्नीति चोच्यते ।

तथा वीराश्रिता भूमिस्तनुते हि मनोरथम् ।

तवाप्यस्ति हि चेद्दीर्यं भोक्ष्यसे हि महीमिसाम् ।

[(L 1) G₂ तु (for [इ]ति) G₂ शोच्यते, G₈ सो
(for चो) — (L 2) G₄ वीरश्रिता T₁ G₈ ^{२२}) तथा
वीर्यं (G₈ ^{२३}) र) स्व भार्याया. (for the prior half). T₁ G₈ ^{२४})
त स्मे हि कलत्रपा (G₈ ^{२५}) पा), G₈ श्रीस्तु मे हि कलत्रवत्
(for the post. half) — (L 3) G₂ तवाप्यस्तीह; G₈
तावदस्ति हि, G₄ वीर्यं च (for चेद्दीर्यं)]

6 ^{२६}) K₁-s B₈ अनर्थाचरणात्; N₁ V₁ B₁ ^{२७}) D_n

D₁ ^{२८}) अनर्थाचरितं (D_n ^{२९}) ते), B₈ D₈-s अनर्थाचरणं;
T₁ G₈-s अनर्थाचरण; G₁ M अनर्थाचरित G₈ अयुक्त-
मिदमेतत्तु, text as in Ś₁ K₄ D₈ G₂. — ^{३०}) K₁-s B₈
परस्वहरणाद्; K₄ V₁ B₈ D₈ ^{३१}) स (D₈ ^{३२}) G₈ स्वा) हरणं;
B₈ ^{३३}) D₈ परस्व स्पृह मा; D_n परस्व स्पृहण; D₁ परं सस्पृह
मा, D₄ परस्वाभरण K₁ अपि; G₈ कृता (for भृशम्).
— T₁ G₈-s ins after 6^{ab}.

487* उभयोर्लोकयोर्दुःख सुहृदामवमाननम् ।
— G₈ om 6^{ad}. — ^{३४}) Ś₁ सुसंतुष्टस्तु धर्मस्थो; V₁ स्वयं तुष्ट
सुधर्मस्थो; B₁ ^{३५}) D₁ ^{३६}) सुसंतुष्ट स्व; S (G₈ om.)
सुसंतुष्ट स्वकर्मस्थो

7 ^{३७}) K₂ N₁ D₈ नित्योद्युक्त; K₈ ^{३८}) द्वैग; K₄ नित्यं
युक्त; T₁ G₁ ^{३९}) M₂ नित्योद्योग, G₈ ^{४०}) नित्ययोग Cd oites
युक्त (of K₄) — ^{४१}) K₁ रक्षण; K₈ ^{४२}) णा; G₄ ^{४३}) नष्ट
(for ^{४४}) णे) Ś₁ B₈ D₈ G₈ ^{४५}) ज्वेपाम्, K₁ ^{४६}) तेषाम्; B₁ ^{४७}) ज्वेपाम्;
B₈ ^{४८}) ज्वेपाम्; D₄ ^{४९}) [S] ज्वेपाम्; G₈ ^{५०}) ज्वेपाम् (for ज्वेपाम्).
K₄ B₄ D_n (1) D₈ रक्षणं समुपात्तानाम्; T₁ G₄ M₁ उद्यमो
रक्षणस्वे (G₄ ^{५१}) ज्वेपाम् — ^{५२}) K₁ T₁ G₂-s M₁ एतद्वैभव-
लक्षण; K₄ B₈ G₁ M₂ एत (K₄ ^{५३}) न) द्वि भव; V₁
एतद्वैभवम्.

8 ^{५४}) K₁ विपत्यष्टयपो (sio), K₂ ^{५५}) तावद्व्यथो; D₄ ^{५६})
चित्पत्यथो; D₈ G₂ ^{५७}) त्तिष्वव्यथो, T₁ G₈ ^{५८}) त्तिष्वपि यो;
G₄ ^{५९}) त्तिषु व्यथो Cv oites निर्वर्तिषु (apparently for
विपत्तिषु); Cd oites अव्यथ (as in text) — ^{६०}) K₄
नैत्यम् (for नित्यम्) K₈ नरा, T₁ G₁-s M Cv यत्
(for नर) V₁ नित्यमुत्साहितो नर, B D₁-s नित्यमुत्साहि-
(B₁ ^{६१}) कोदि, B₈ ^{६२}) सादि) तानन, G₈ नित्यमर्थानवानत-
Cd oites उत्थानवान् (as in text) — ^{६३}) D₁ विनातात्मा
— ^{६४}) D₁ वीर; D₂ चिरम् (for नित्यम्) — After 8,
Ś₁ (hapl om from line 2 up to तयैव ते in line 2 of
489*) K₁-s D_n D₄ ^{६५}) s (om line 2) ins

488* बाहूनिवैतान्मा छेत्सी पाण्डुपुत्रास्तथैव ते ।

आवृणां तद्धनार्थं वै मित्रद्रोहं च मा कुरु ।

[(L 1) K₁ ^{६६}) बाहूनि चै (K₁ ^{६७}) वै) तान्, D₈ बाहूनि चैतान्
(for निवेतान्) K₁ ^{६८}) छेत्सी, D₄ छिद D_n D₈ पाण्डुपुत्रा-
— (L 2) K₁ ^{६९}) आवृणा निघन सर्व (K₈ ^{७०}) वै), K₂ आवृणा न

अप्रमत्तो विनीतात्मा नित्यं भद्राणि पश्यति ॥ ८

अन्तर्वेद्यां ददद्वित्तं कामाननुभवन्प्रियान् ।

क्रीडन्स्त्रीभिर्निरातङ्कः प्रशाम्य भरतर्षभ ॥ ९

दुर्योधन उवाच ।

जानन्वै मोहयसि मां नावि नौरिव संयता ।

स्वार्थे किं नावधानं ते उताहो द्वेष्टि मां भवान् ॥ १०

न सन्तीमे धार्तराष्ट्रा येषां त्वमनुशासिता ।

भविष्यमर्थमाख्यासि सदा त्वं कृत्यमात्मनः ॥ ११

परप्रणयोऽग्रणीर्हि यश्च मार्गात्प्रमुह्यति ।

पन्थानमनुगच्छेयुः कथं तस्य पदानुगाः ॥ १२

राजन्परिगतप्रज्ञो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः ।

प्रतिपन्नान्स्वकार्येषु संमोहयसि नो भृशम् ॥ १३

C 2. 1949
B 2. 55 5
K 2. 61 5

धन सर्वं (for the prior half) K₁ पितृद्रोहो ह्यधर्मकृत,
K₂ ३ मित्रद्रोहस्तथा महान् (for the post. half).]

— Ś₁ (om up to तथैव ते in line 2) Dn D₄ ०
(ins. line 1 marg sec m, and like Ś₁ om. तथैव ते
in line 2) cont K₄ N₁ V₁ B D₁₋₃ ins. after 8.

489* पाण्डो पुत्रान्मा द्विपस्वेह राजन्

स्तथैव ते आरुधनं समग्रम् ।

मित्रद्रोहे वात महानधर्मः

पितामहा ये तव तेऽपि तेषाम् ।

[(L 1) K₄ B₅ Dn D₈ ४ हुतान् (for पुत्रान्). B₅
द्विपक्षेव — (L 2) D₈ [य]ति, D₄ तान् (for ते) Ś₁ B
D₁₋₄ च (B₁ हि) सर्वं (for समग्रम्) K₄ om. आरुधन समग्र
— (L 3) B₁ ते हु- (for तात) — K₄ subst आरुणा निधन
सर्वं मित्रद्रोहो तथा महान् for lines 3 and 4.]
— D₅ ins after 488*.

490* मित्रद्रोह तव कर्म महानधर्मः प्रकीर्तितः ।

D₅ cont K₁₋₃ ins after 488*

491* योऽसौ पितामहस्तुभ्य तेषामपि स एव हि ।

[K₁ D₅ पितामहा ये तव भो (D₅ भवत) (for the prior
half), and त (for स).]

9 ^a) K₂ T₁ अन्तर्वेद्या D₁ ३ G₂ ददन्, D₂ दद,
T₁ ददद्, G₄ अदन् (for ददद्) K₃ सर्वं, G₈ रत्न
(for वित्त) — ^b) K₃ अनुभवत्, D₆ अनुसर्वं (for
अनुभवन्) — ^c) D₆ क्रीड (for क्रीडन्) G₁ ३ ० M
स्त्री(G₆ त्रि)भिः क्रीडन् (by transp), G₃ ४ स्त्रीभिः क्रीड
Ś₁ (before corr) निरातङ्कः; K₃ निर्विशकः, G₈ नवातङ्कः;
G₄ निरातङ्क, G₆ तङ्गः — ^d) D₄ प्रशाम्य (for प्रशाम्य)
— Cd otes 9th (entire) as in text — After 9,
all MSS except Ś₁ G₄ (but see Addenda) ins
an addl colophon (adhy no K₁ marg 53, K₂ ३
D₈ 51, Dn₁ 54, T₁ G₁₋₃ ३ ० M 90)

10 G₆ om. the ref — After the ref., K₄ V₁ B
D T₁ ins

492* यस्य नास्ति निजा प्रज्ञा केवलं तु बहुश्रुतः ।

न स जानाति शास्त्रार्थं दर्वी सुपरसानिव ।

[(L 1) K₄ B₅ निजप्रज्ञा. K₄ B₁ ० T₁ बहुश्रुत

— (L 2) D₄ दर्वी; D₅ दर्वीष् (for दर्वी)]

— ^a) D₁ ३ त्वं (for त्वै) G₁ M मा (for मा). T₁ G₂
त्वं जानन्वै मोहयसि — ^b) K₂ नावि ना, K₄ नवि नौर,
G₂ नावि नार, G₄ नदीनौर (for नावि नौर) K₁ G₃
संयता, K₂ D₂ ० (before corr) Cd 'यतान्, N₂ G₄
'युता, V₁ T₁ M₂ 'गता, D₅ ० 'यतां; G₂ 'गतान् (for
'यता) — ^c) K₁ नावधीतं, D₁ ३ न विधानं, T₁ नाददानं;
G₁ नापधान, G₂ न वधानं, G₈ नावसानान् (for नावधानं).
— ^d) K₄ उत वा; T₁ उत हि (for उताहो) T₁ G₁₋₃ ०
M मा, G₄ यो (for मां).

11 ^a) K वै; D₁ ३ G₁₋₃ मे; T₁ G₅ ते; G₄ हे (for
[ह]मे) G₂ ४ धार्तराष्ट्र G₆ धार्तराष्ट्र न मे संत — ^b)
G₄ ० तम् (for त्वम्) — ^c) B भविष्यद् (G₄ 'स्य)र्थे. Cd
implies text. — ^d) N₁ V₁ B₅ ३ ० D₁₋₃ यदा (B₅ ०
'था)-त्वं, B₁ सदार्थ, B₂ ४ Dn (1) सर्वदा, T₁ G₄ तथा
त्वं, G₁₋₃ ३ ० M तदा त्वं (G₁ त्वां) (for सदा त्वं) V₁
ह्य, D₁ कृतं, Cd कृत्य (as in text).

12 G₆ om. 12 — ^a) Ś₁ परप्राणो योऽग्रणीर्हि, K₂
परद्रव्ये हि यो यते, B₁ परेण योऽग्रणीर्यस्य, B₂₋₃ D (except
D₆) परने (D₄ 'ते)योऽग्रणीर्यस्य (B₄ 'स्तु); T₁ G₁ परप्रणीयो-
ग्रणीश्च, G₂ परप्रणयोऽग्रणीश्च; G₈ 'यो गृहीयश्च, G₄ 'योऽग्रणे
यश्च (both latter hypermetric), G₅ M 'योऽग्रणीश्च
(M₂ 'यो) Cd otes परप्रणयो (as in text), Cn परनेयो
— ^b) K₁ यस्तु मौख्यात्प्रमुह्यति, K₂ सो हि मार्गे प्रमुह्यसे;
K₃ यस्तु मौख्यात्प्रतिमुह्यति (hypermetric), K₄ यस्तु
मार्गाच्च मुह्यति, N₁ V₁ य स मार्गात्प्रतिमु' (hyper-
metric), B₅ Dn D₁₋₃ स मार्गान्प्र (Dn₁ D₁₋₃ ३ 'त्य)-
तिमु', B₁ ४ सन्मार्गात्प्रतिमुह्य (B₄ 'च्य)ते; B₂ ३ स मार्गा-
त्प्रतिमुह्य (B₃ 'च्य)ते, B₅ यः स मार्गान्प्रमुह्यते, D₆ यस्तु
(sup in य स) मार्गात्प्रमुह्यति, G₂ यश्च मार्गात्प्रमुह्यते;
G₄ यो वा मार्गात्प्रमुह्यति — ^c) G₄ सधानम् (for पन्थानम्).
K₁ (sup in) 'गच्छे जु — ^d) G₈ पथं (for कथं)
T₁ G₅ अस्य (for तस्य)

13 ^a) K₄ राजा (for राजन्) K₁₋₃ V₁ B₁ २ ४-०
D (except D₁ २) परिण (K₃ 'णी)तप्रज्ञो, K₄ परिणतिप्राज्ञो;
B₅ परिणतज्ञानो, T₁ M₂ परिगतः प्रज्ञो, G₂ परिहितप्रज्ञो;

C. 2. 1950
B. 2. 55 6
K. 2. 61 6

लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह बृहस्पतिः ।

तस्माद्राजा प्रयत्नेन स्वार्थश्चिन्त्यः सदैव हि ॥ १४

क्षत्रियस्य महाराज जये वृत्तिः समाहिता ।

स वै धर्मोऽस्त्वधर्मो वा स्ववृत्तौ भरतर्षभ ॥ १५

प्रकालयेद्दिशः सर्वाः प्रतोदेनेव सारथिः ।

प्रत्यमित्रश्रियं दीप्तां बुभुधुर्भरतर्षभ ॥ १६

Gs परिगतप्राज्ञो, Gs ० M1 परगतप्रज्ञो ॥ Cd परिणति
प्रज्ञायास्तत्त्वार्थादचलन । ॥ — १) Gs व्रजसेवी (for वृद्ध*)
Ks वत्त(† read च)से विजितेंद्रिय — २) Ś1 K4 N1 Ds
प्रतिपन्न, Ds *पन्नो; Ds *यत्तात्; G1. ० *पन्नात् (for *पन्नान्)
— ३) G4 मे (for नो)

14 १) G4 राजवृत्ताद् (for *वृत्तम्) — २) Gs अन्यम्
(for अन्यद्) — ३) D4 राजा, G4 राज् (for राज्ञा)
Ś1 K4 N1 V1 B2 Dn Ds T1 G1 ० M [अ]प्रमत्तेन,
Gs प्रवृत्तेन (for प्रयत्नेन) Gs तस्माद्राज्याल्लसुखेन — ४)
Dns स्वार्थे, G4 चार्थेद् (for स्वार्थेद्) K4 चित्त
S [अ]प्रमादत (for सदैव हि)

15 १) Ds क्षेत्रीयस्य, Gs क्षत्रिय स Ds महाराजो
(for *राज) — २) Gs या वृत्ति सुसमाहिता — ३)
K4 चेद् (for वै) K1. 4 N1 V1 B Dn D1. ० Gs 4 M
धर्म (K1 *माँ)स्वधर्मो (M1 *में), Ds-4 G1 ० धर्म (B1 *मे)
स्वधर्मो; Gs धर्मो ह्यधर्मो — ४) K4 स्ववृत्तौ; Ds 4
स्ववृत्तौ, S (except Gs) स्वधर्मो K4 Dn (1) Ds
का परीक्षणा (for भरत*)

16 १) Ks प्रकालयन्; K4 Dn (1) *कालये, Ds
*कालयेद्, T1 *कालयेद्, Gs ० M2 Cd (one MS,
the other as in text) *कादायेद्, G4 *कालयेद् (for
*कालयेद्) Ds दिश (for दिश) B1 प्रकालयेद्द्विप
सर्वान् — २) Dn Gs ० M2 प्रतो (Gs *मो)देनैव — ३)
Ś1 पुत्र मित्र श्रिय, B1 D1 2 G1 ०-3 M1 प्रत्यमित्रे (Gs 4
*त्रं, Gs *त्रा) श्रियं B1 प्राप्तां, Ds 4 दृष्टा (for दीप्ता)
— ४) K1 2 V1 Ds बुभु (V1 *भू)भुर; Ks बुभुत्सुर,
K4 B1 ० बुभुत्सुर, B1 4 ० Dn D1 (marg see m)
जिष्णुर (D1 orig बीभत्सुर); T1 Gs 4 M1 जिहीर्षुर;
Gs वभूषुर, Gs जहीषुर, Cd as in text Gs भरतर्षभ,
M2 पुरर्षभ

17 १) B2-4 ० transp यो and योगो K1 2 रिपु
साधन, D1 *धाधन; G4 दिव्यसाधन, M2 रिपुसाधन
Ś1 यो यो योगोरिवाधन, Ks यो योगौरिव साधन, K4
योगो वा रिपुसाधन, V1 Dn1 Ds G1 ० M यो योगोरि
(G1 ० M *रि) प्रवाधते (Ds G1 M *ने), B1 योगैश्चरि

प्रच्छन्नो वा प्रकाशो वा यो योगो रिपुसाधनः ।

तद्वै शस्त्रं शस्त्रविदां न शस्त्रं छेदनं स्मृतम् ॥ १७

असंतोषः त्रियो मूलं तस्मात्तं कामयाम्यहम् ।

समुच्छ्रये यो यतते स राजन्परमो नयी ॥ १८

ममत्वं हि न कर्तव्यमैश्वर्ये वा धनेऽपि वा ।

पूर्वावाप्तं हरन्त्यन्ये राजधर्मं हि तं विदुः ॥ १९

प्रकालयेत्; B1 Dn1 Ds ० योगो योरि प्रवाधते, Ds
योगोरि प्रतिवाधते; Ds (before corr) यो यो स्वागोरि
वाधने (sio), Gs यो योन्यो रिपुसाधक, Gs यो योगे रिपु
वाधन — २) K1 transp शस्त्र and शस्त्रविदां G1 शस्त्रं
(corr to श*) B1 ० ० ० D1-० Gs शस्त्रमृता, Gs 4
*विदा — ३) Gs न शस्त्र (for न शस्त्र) Ś1 (before
corr) शस्त्रे S (except Gs ०) मेदनं (for छेदन)
— After 17, K4 V1 B D ins

493* शत्रुश्चैव हि मित्रं च न लेख्यं न च मातृका ।

यो वै सत्तापयति य स शत्रु प्रोच्यते नृप ।

[(L 1) K4 शत्रुश्चैव मित्रं च (for the prior half)
— (L 2) D1 य (for यो) B (except B1) D1. 2
य (for वै) K4 वै, B1-3 ० D1 2 च, B1 हि (for य)
K4 स शत्रु प्रोच्यते नृपे (for the post half)]

18 In B1, the portion of the text from 2 50 18
up to वैर वि- in 10° of the next adhy is lost on
missing fol — १) K1 अप्रसप्त (corrupt), Ks T1
G1 ० M2 असंतोष, G4 *पि (for *प) K4 श्रिय, Gs श्रिय
(for श्रियो) — २) K4 तस्या (for तस्मात्) B1 D1 4 ०
कामयेद्दृप (D1 *प), B1 ० ० ० D2 ० कामये नृप, T1 Gs
कययाम्यह, M2 कारयाम्यह — Gs om 18°-19° — ३)
Ś1 समुच्छ्रये D1 यजते, G2 धधते (sio) (for यतते)
Ks Dn (1) Ds समुच्छ्रयाय यतते (Dn1 तव मे), K4 समु
चयाय जतते, D1 सतुच्छ्रयायोपनते — ४) Ks ० D1 2 ०
राजा (for राजन्) Ks जयी, Ks Gs नयि, B2 Dn Ds
G2 नय, B1 वली, D1 मत, G1 मयि (for नयी)

19 B4 missing, Gs om 19 (cf. v 1 18) — १)
K4 B1 Ds-5 Cd समत्वं (for मम*) B1 transp
हि and न S (Gs om) च (for हि) — २) Ś1 B1 ०
ऐश्वर्येपि, V1 Ds ० Gs *र्येपु, B1 *र्येय, D1. 2 Gs *र्ये च,
D1 *रिपु (for *र्ये वा) Ks साधनेपि, N1 S (Gs om)
वा धनेपु (for वा धनेऽपि) B1 2 D1. 2 च (for वा)
— ३) K1 2 पूर्वप्राप्त Dn1 Ds हरन्त्यन्ये, S (except M1,
Gs om) *रन्त्यन्यो (for *रन्त्यन्ये) — ४) K1 2 4 Ds Gs
राज (K1 *जा)धर्म, Ds राजन्धर्म (for *धर्म) K4 हि ते,

अद्रोहे समयं कृत्वा चिच्छेद नमुचेः शिरः ।
शक्रः सा हि मता तस्य रिपौ वृत्तिः सनातनी ॥ २०
द्वावेतौ ग्रसते भूमिः सपौ विलशयानिव ।
राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥ २१
नास्ति वै जातितः शत्रुः पुरुषस्य विशां पते ।
येन साधारणी वृत्तिः स शत्रुर्नेतरो जनः ॥ २२
शत्रुपक्षं समृध्यन्तं यो मोहात्समुपेक्षते ।

व्याधिराप्यायित इव तस्य मूलं छिनत्ति सः ॥ २३
अल्पोऽपि ह्यरित्यन्तं वर्धमानपराक्रमः ।
वल्मीको मूलज इव ग्रसते वृक्षमन्तिकात् ॥ २४
आजमीढ रिपोर्लक्ष्मीर्मा ते रोचिष्ट भारत ।
एष भारः सत्त्ववतां नयः शिरसि धिष्ठितः ॥ २५
जन्मवृद्धिमिवार्थानां यो वृद्धिमभिकाङ्क्षते ।
एधते ज्ञातिषु स वै सद्योवृद्धिर्हि विक्रमः ॥ २६

C 2. 1963
B 2. 55 19
K 2. 61 19

D₁ (marg see m as in text) मितं, D₂ च त, G₂ हि तद्, M₁ हम् (for हि त)

20 B₄ missing (of v. l 18) — ^a) K₁-s N₁ B₂ s. s. 6 Dn₁ D₁ अद्रोह, D₀ अद्रोह, G₁ M₂ शक्रोपि (G₁ 'सि), G₂ विद्रोहे, M₁ इन्द्रोपि (for अद्रोहे) — ^o) K₁ शक्रस्य (for शक्रः सा) S₁ मतां, B₈ मत्सि (for मता) K₄ शक्रं सभिहिता तस्य; V₁ Dn (1) D₀ शक्रः साभिमता तस्य, B₁ 2 D₁ 2 शक्रः (D₁ 2 'क्र) समा म(B₂ समय)तिस्य, S शक्रेण विहिता (G₂ 'दितौ) तात (G₂ तत्र) — ^a) K₁ 3 D₀ G₁ 2 रिपोर् (for रिपौ) K₄ वृत्ति, D₂ वृत्ति; G₃ वृत्त B₁ 2 D₁ 2 रिपोर्वृद्धिनिवेशने (B₁ 'निषेवने)

21—(var) 5 33 49 — B₄ missing (of v. l 18) — ^a) S₁ K₄ B (B₄ missing) D (except Dn D₀) द्वाविमौ, V₁ T₁ G₅ द्वावेव; G₀ द्वावेता K₈ ग्रसते G₄ भूमि — ^b) D₈ T₁ G (except G₅) M₁ सपौ, M₂ सपौ Cv otes text. K₂ विलशयानि च, B₁ 8 D₈ S Cv विल(G₂ वलि)शयावि(B₂ 'मि)व. — ^c) D₄ चावियोद्धार, S चाप्य(G₂ चव्य)योद्धार — ^d) G₂ M₂ च प्रवासिन; G₄ वाप्र. Cd otes अप्रवासिनं (as in text)

22 B₄ missing (of v. l 18) — ^a) G₂ जातिज, Cd 'तः (as in text) T₁ शत्रु — D₁ om 22^a-23^b — ^c) S₁ K₁ 2 4 B₁ D₂ 4 G₄ साधारणा, T₁ 'रिणी — ^d) G₈ स्त्र (for स) K₂ 4 G₁ शत्रु (for शत्रुर्) K₄ जना

23 B₄ missing (of v. l 18). D₁ om 23^{ab} (of v. l 22) — ^a) S₁ समिध्यतं, K₁ समुद्यत, K₂ समृद्धतं, B₁ D₀ G₂ 'द्ध त; B₂ 'द्धार्थ; D₂ 'ध्यर्थ, D₀ 'ध्यत (for 'ध्यन्तं) T₁ G₁ 8 8 8 M शत्रुपक्ष(G₀ 'क्ष)समृद्धि तां, G₄ 'पक्षासमुद्धान्तां — ^b) D₀ महान् (for मोहात्) B₀ समपेक्षते — ^c) S₁ व्याधिराप्यायितव्य इव (hypermetrio), K₂ व्याधिराप्यायित इव, D₈ व्याधिरप्यायि, S आप्यायित (T₁ आप्यायित, G₂ प्रप्यायित)

इव व्याधिस् — ^a) K₁ मूलान्, G₂ मूर्ति; Cv कुल(?) (for मूल)

24 B₄ missing (of v. l 18) — ^a) V₁ स्वल्पो (for अल्पो) B₅ D₈ 4 हि (for ऽपि) S₁ V₁ B₅ D₈-5 M₂ रिपुर्, N₁ शत्रुर् (for ह्यरिर्) S₁ K₄ N₁ V₁ B₈ 5 Dn₁ D₈-6 अत्यर्थ, D₂ इत्यत (for अत्यन्तं) T₁ G₁ 2 M₁ अमित्र सूक्ष्मवृत्तिर्हि, G₄ (corrupt) अल्पेन स्विद्य-रित्यतं — ^b) S₁ K N₁ V₁ B₂ s. s. Dn D₀ वर्ध(Dn₁ 'तै, K₄ corrupt)मानः पराक्रमै. (B₂ 5 'म), D₁ वर्त्तमानः पराक्रम, T₁ G₁ 2 M₁ राजानमपराक्रम (G₂ M₁ 'म) — ^d) T₁ गहते (for ग्रसते) S₁ मूलम् (for वृक्षम्) G₂ अतिक, G₈ अतिकान्, Cd as in text

25 B₄ missing (of v. l 18) G₀ om 25-26 — ^a) S₁ K₂ D₂ 5 लक्ष्मी, K₄ D₈ 'क्ष्मी (for 'क्ष्मीर्). — ^b) K₂ 4 D₄ त, K₈ च, G₂ वै, Cd ते (as in text) — K₁ om 25^a-26^b — ^c) D₈ एव (for एष) V₁ भाव, Cd भार (as in text) — ^d) T₁ G₈-5 M₁ अरे; M₂ अय (for नयः) S₁ [अ]धिष्ठित, K₂ D₂ Cd (one MS) विष्ठित, K₈ धिष्ठिता, K₄ तिष्ठित, S (G₀ om) तिष्ठता (G₂ 'ति) (for धिष्ठित.)

26 B₄ missing (of v. l 18) G₀ om 26 (of v. l 25), S₁ K₁ om 26^{ab} (for K₁ of v. l. 25). — ^a) G₁ M₂ आत्मवृद्धिम्; Cd जन्म (as in text) B₀ आत्मान, S (G₀ om) अरीणा, Cv आर्याणां, Cd अर्याना (as in text) — ^b) B₈ इव काक्षति, B₀ 6 D₁-5 अभिकांक्षति, G₂ 'रक्षते. — ^c) K₁ 8 B₂ 8 D₁ (sup in as in text) 4 5 एष ते, T₁ नैषते, G₈ एवं ते (for एधते). S₁ जातिषु (for ज्ञा) — ^d) K₂ D₁ 'वृद्धि, K₄ 'वृत्तिर्, G₂ 'वृद्धि (for 'वृद्धिर्) B₂ 11 T₁ G₂ 4 5 M₁ विक्रमात् (for 'क्रम) G₈ सद्योवृद्धिरविक्रमात् Cd as in text

27 B₄ missing (of v. l 18) — ^a) D₂ न प्राप्य, S स(G₁ M₂ अ)प्राप्य (T₁ 'प्य) (for नाप्राप्य) — ^b) S₁ सगमो, K₁ V₁ प्रशमो, G₁ सशमो (for सशयो). K₁ नो (for मे) G₁ न विद्यते (for भवि) — ^c) Cd

C. 2. 1964
B. 2. 55 20
K. 2. 51 20

नाप्राप्य पाण्डवैश्वर्यं संशयो मे भविष्यति ।
अवाप्स्ये वा श्रियं तां हि शेष्ये वा निहतो युधि ॥२७॥

अतादृशस्य किं मेऽद्य जीवितेन विशां पते ।
वर्धन्ते पाण्डवा नित्यं वयं तु स्थिरवृद्धयः ॥ २८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

५१

शकुनिरुवाच ।

यां त्वमेतां श्रियं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रे युधिष्ठिरे ।
तप्यसे तां हरिष्यामि द्यूतेनाह्वयतां परः ॥ १
अगत्वा संशयमहमयुद्धा च चमूमुखे ।
अक्षान्क्षिपन्नक्षतः सन्विद्वानविदुषो जये ॥ २

ग्लहान्धनूपि मे विद्धि शरानक्षांश्च भारत ।
अक्षाणां हृदयं मे ज्यां रथं विद्धि ममास्तरम् ॥ ३
दुर्योधन उवाच ।
अयमुत्सहते राजन्श्रियमार्हतुमक्षवित् ।
द्यूतेन पाण्डुपुत्रेभ्यस्तत्तुभ्यं तात रोचताम् ॥ ४

अप्राप्य सशयो न भविष्यतीत्यन्वयः । ॐ — ^a) K₁ आदास्ये
तां; K₂ आवाप्स्ये तां, K₃ अवाप्स्येतां (for अवाप्स्ये वा)
K₁ श्रेय (for श्रियं) K₁-s चाह (for ता हि) — ^d)
K₁ : 4 N₁ V₁ B D₁ s-s द्वाप्ये, K₃ शेष्ये, G₃ दाये (for
शेष्ये) G₂-4 M₂ दायिष्ये वा हतो युधि

28 B₄ missing (of v.1 18) — ^a) K B₁ : s
Dn D₂-o एतादृशस्य, B₃ सतोदृशस्य, G₂ अनाहुतस्य, G₃-s
अनादृतस्य; G₀ अनादृतस्य, C_v अनादृतस्य, Cd as in text.
G₃ कर्मे (for किं मे) — ^b) D₂ : जीवितस्य; T₁ विजितेन
(for जीवि) — Cd cites 28^{ad} (with v.1.) — ^c)
K₁ B₀ वर्धते. B₀ पाडवो B₃ D₁ : तात (for नित्य.)
— ^d) D₂ जु, G₂ 4 M₁ हि (for तु) S₁ K₃ D₂
स्थिरवृद्धयः; K₁ स्थिरमुद्धयः, K₂ 'बंधय', N₁ T₁ G₁ : M₂
स्थिरवृद्धयः; V₁ [अ] हृतवृद्धयः, B₁ om D₁ : s Cd स्थिरवृद्धयः,
B₃ [अ] स्थिरवृद्धयः; B₃ G₄ क्षतवृद्धयः, B₀ Cn [अ] स्थिर-
वृद्धयः, Dn (1) [अ] स्थिरवृद्धयः, G₀ [अ] स्थिरवृद्धयः ॐ Cd स्थिरा
वृद्धिविरहिणी वृत्तिर्येषां । Cn अस्थिरा वृद्धिरहिता वृद्धि-
संपत् येषां । ॐ

Colophon B₄ missing — Sub-parvan S₁ K₁ :
B₁-s : D₁-s G₁ M₁ द्यूतः; K₄ मय — Adhy name
M₂ दुर्योधनवाक्य — Adhy no (figures, words or
both) K₁ (marg) 54, K₂ : D₂ 52, Dn₁ 55, S
91 (G₄ 66) — S'loka no. K₂ M₁ 19, K₃ 18,
Dn D₄ 21, T₁ 20

51

1 1^a-10^a missing in B₄ (of v.1. 2. 50 18)
Cd cites 1^{ab} (as in text) — ^a) D₁ स (for या)

T₁ G₃ एना, G₃ एकां (for एतां) — ^d) K₁ द्यूतेन (for
द्यूतेन) K₁ T₁ G₃ पुरः; G₁ M वर, G₃ पुर (for पर)
S₁ V₁ B₂ : s : D₂-s द्यूतेनाह्वय तान्परान्; K₄ B₁ Dn D₂
द्यूतेन जयतां वर, D₁ : द्यूतेना (D₁ चा) ह्वय ते परान्
— After 1, K₄ Dn D₂-s ins

494* आह्वयता पर राजन्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिर ।

[D₂-s आह्वयते (D₂ 'त)]

2 B₄ missing (cf v.1 1) — ^a) K₃ अकृत्वा; G₄
आगत्वा — ^b) K₁ अयुष्य च; K₃ अयुद्धाय (for अयुद्धा
च) K₂ : चमूमुखे (for 'मुखे) — ^c) K₂ अक्षित सन्,
B₁ : s : D₁ : अक्षविदो, G₄ अक्षिपतो (for अक्षत सन्).
C_v cites अक्षत (as in text) — ^d) G₄ अविदुषा (for
'पो) K₁ D₂ जयं; K₂ D₂ जयत्, K₄ मयन् (for जये).
S^a अविद्वान्विदुषो जय, V₁ B₃ विद्वान्विजये परान्,
B₃ विद्वान्वै विदुषो जये

3 B₄ missing (of v.1 1) — ^a) K₂ : B₁ T₁
ग्रहान्; D₁-s : G₃ : M₂ ग्लहान्, D₄ ग्लहा, G₂ : ग्लहं,
Cd n as in text C_v refers to ग्लह — ^c) S₁ T₁
G₁ : (by corr) ज्या; K₂ V₁ G₂ (before corr)
[S]थ, G₃ [S]न्या (sic) (for ज्या) — ^d) S₁ महाफलं,
K महाफल, N₁ B₁ : s : Dn D₁ : G₃ Cd ममास्तरं,
V₁ 'स्पद, B₂ 'पर, B₃ 'क्षर, D₄ 'स्फुट, D₂ om 'फर
(for ममास्तरम्)

4 — (var) 2 45 40 B₄ missing (of v.1. 1) G₃
om the ref — ^b) G₃ जेतुम् (for श्रियम्) G₄ इच्छति
(for अक्षवित्) — ^c) K₄ पाण्डुपुत्रेण (sic), G₄ 'पुत्रेषु
— ^d) B₁ : रोच्यता S₁ K B₃ Dn D₂ तदनुशातुमर्हसि-

5 B₄ missing (of v.1. 1). — ^b) N₁ G₁ M₁
महामते, V₁ विशा पते, B₁ G₂ : M₂ महामते (for

धृतराष्ट्र उवाच ।

स्थितोऽसि शासने भ्रातुर्विदुरस्य महात्मनः ।
तेन संगम्य चेत्स्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयम् ॥ ५

दुर्योधन उवाच ।

विहनिष्यति ते बुद्धिं विदुरो मुक्तसंशयः ।
पाण्डवानां हिते युक्तो न तथा मम कौरव ॥ ६
नारमेत्परसामर्थ्यात्पुरुषः कार्यमात्मनः ।
मतिसाम्यं द्वयोर्नास्ति कार्येषु कुरुनन्दन ॥ ७
भयं परिहरन्मन्द आत्मानं परिपालयन् ।

वर्षासु क्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवावसीदति ॥ ८
न व्याधयो नापि यमः श्रेयःप्राप्तिं प्रतीक्षते ।
यावदेव भवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ ९

धृतराष्ट्र उवाच ।

सर्वथा पुत्र बलिभिर्विग्रहं ते न रोचये ।
वैरं विकारं सृजति तद्वै शस्त्रमनायसम् ॥ १०
अनर्थमर्थं मन्यसे राजपुत्र
संग्रन्थनं कलहस्यातिघोरम् ।
तद्वै प्रवृत्तं तु यथाकथंचि-
द्विमोक्षयेच्चाप्यसिसायकांश्च ॥ ११

C 2. 1976
B 2. 56 12
K. 2. 62. 14

'त्मन' — *) Ks V1 B1 s s. 6 D1-s वक्ष्यामि; T1 चेत्स्यामि (for वेत्स्यामि). — a) N1 T1 G2-s M मन्त्र (for कार्यं) Gs विनिर्णय (for 'श्रय' V1 Bs कार्याकार्य विनिश्चय; G1 मन्त्रव्याघ्रस्य निश्चयं. 5^{ed} = 2 45 41^{ed}

6 B4 missing (of v.l. 1) — After the ref, T1 G (except G1, G4 om. line 4) ins. (Cv glosses)

495* कृष्णादभ्यधिकं सोऽपि बुद्ध्या क्षत्ता विशां पते ।

केवलं धर्ममेवाह न तद्विजयसाधनम् ।

नयश्च धर्मतोऽपेतस्तथैव भरतर्षभ ।

तस्माद्विनयतो जेतुस्तावुभौ च विरोधिनौ ।

[(L 1) G2 transp. बुद्ध्या and क्षत्ता — (L 3) Gs तन्मतो' (for धर्मतो'). Cv seems to have read धर्मतपन (for धर्मतोपेत) — (L 4) T1 Gs s विनयतो हे (Gs जेतुस्, G2 विनयतोपेतस् (for 'तो जेतुस्) T1 Gs अ- (for च)]

— a) S1 K Dn D1 (marg ssc m) s व्यपनेष्यति, B1 s D1 s प्रतिहं (B1 'हिं) स्यति; B2 s D2-s G1.4 M1 निहनिष्यति, T1 Gs विहरि' (for विहनि') D2 s बुद्धिर् (for 'द्धि). — b) B (B4 missing) D1-s नात्र संशय, G1.4 M2 मुक्तसंशय — c) T1 हितो. — d) Gs वृथा (for तथा). N1 तव (for मम). D1 s T1 M1 कौरव

7 B4 missing (of v.l. 1) — a) V1 B2 s D2-s नारमेतान्यसामर्थ्यात्, G1 नाहरेत्परसा. Cn oites नारमेत — c) D2 मतिं साम्यं; T1 M2 मतिसाम्यं. B1 तयोर् (for द्वयोर्). G2 नास्ति — d) G4 कार्यं च Ks s Gs 'नन्दन', B2 D2-s 'सत्तम

8 B4 missing (of v.l. 1). — a) B1-s s D2 मयात्; D1 'यान्, Cv as in text N1 हि परमं (for परिहरन्) K2 G1 s मदम्, G2 s Cv मत्त (for मन्द) — b) K1 आसनं परिपालयेत्; B1-s D1 s Gs आत्मन

(B1 Gs 'स्मान) परिपालन (Gs 'पातयत्) — *) Ks खिन्नवत्तिष्ठन्; T1 Gs क्लिन्नपटवत्; G1.4 s M 'पटवत्; G2 'विटपात्, Cv 'वटवत् (for 'कटवत्) — d) Ks पुमाश्चैवावसीदति.

9 B4 missing (of. v.l. 1) — a) Dn2 श्रमः; D1 गमः, D2 मयः; G4 मम (for यम) — b) S1 K4 N1 V1 Dn D2 प्राप्तं श्रेयः, B2 D4 G1 श्रे (G1 श्रि)यं प्राप्ति; G2 श्रेयः प्राप्तु. V1 B1 G2 परीक्षते; B2 प्रचक्ष्यते (for प्रती) — Cd oites 9^{ed} (with v.l.) — c) B1 यावदेतद् (for 'देव). N1 G2 कार्यं, B1.4 s s T1 Gs s s M Cd कल्पस्, G1 s कल्पस् Cd gloss निर्व्याधि, Cn as in text (gloss समर्थ) — d) V1 B2 विचिन्तयेत् (for समा')

10 B4 missing up to वैर वि- in 10° (of. v.l. 1) — Cd oites 10^{ab} (with v.l.). — a) K4 सर्वदा (for 'था) — b) S (except G2) Cd तैर् (for ते). N1 V1 रोचय. K4 B (B4 missing) D (D2 marg. ssc m as in text) विग्रहो मे (B2 ये) न रोचते, Cd as in text. — B4 resumes from कार — c) G2 यद्वा (for वैरं). K2 B2 Cd (?) विकारः, T1 G1 s-s M1 'नाश, G2 'रागं; Cv विक्रोशे; Cn as in text M2 वैर विना विसृजति — d) S1 N1 V1 B1 D1 s G2 अनामयं, Cd as in text

11 a) K2 अनर्थमर्थं; B2 अनर्थ (om अर्थ) B2 ins वै after 'मर्थ — b) K1.4 s D2 संक्रान्त, T1 संक्रान्तं, G1 s संप्रधानं (Gs 'त), G2 s M2 संप्रधानं (M2 'न); G2 s संप्रधानं, Cd as in text Dn(1) D2 कलहस्याति-याति; T1 G2-s कलहं चातिघोरं. K2 क्लेशकर कल्पहस्याति-घोरं — c) K2 D2 प्रवृत्तं, Dn2 प्रमत्त, D2 प्रवृद्ध; G2 प्रयुक्तं, G4 वृत्त च (for प्रवृत्तं). N1 तु यथाकदाचिद्; G2 जयता कथचिद् Cd oites तद् and यथाकथचिद्

C 2. 1977
D 2. 58. 13
K 2. 82. 15

दुर्योधन उवाच ।

धृते पुराणैर्व्यवहारः प्रणीत-

स्तत्रात्ययो नास्ति न संप्रहारः ।

तद्रोचतां शकुनेर्वाक्यमद्य

सभां क्षिप्रं त्वमिहाज्ञापयस्व ॥ १२

स्वर्गद्वारं दीव्यतां नो विशिष्टं

तद्वर्तिनां चापि तथैव युक्तम् ।

भवेदेवं ह्यात्मना तुल्यमेव

दुरोदरं पाण्डवैस्त्वं कुरुष्व ॥ १३

धृतराष्ट्र उवाच ।

वाक्यं न मे रोचते यच्चयोक्तं

यत्ते प्रियं तत्क्रियतां नरेन्द्र ।

पश्चात्तप्यसे तदुपाक्रम्य वाक्यं

न हीदृशं भावि वचो हि धर्म्यम् ॥ १४

दृष्टं हेतद्विदुरेणैवमेव

सर्वं पूर्वं बुद्धिविद्यानुगेन ।

तदेवैतदवशस्याभ्युपैति

महद्भयं क्षत्रियवीजघाति ॥ १५

(as in text) — ") S₁ इमे क्षिण्वत्यस्य सायकाश्च, K₁ न मोक्षसे त्व सदसीन्साय, K₂ Cd त्वमे (Cd इमे) क्षिण्वत्वस्य सायका(Cd 'का)श्च; K₃ विमा क्षिण्वत्वस्य साय'; K₄ विद्धि मोक्षते त्वस्य सायकाश्च; N₁ विमोक्षये रचयन्सायकाश्च, V₁ B Dn D₁₋₅ सृजेदसीन्निशितान्सायकांश्च, D₆ विमोक्षते एतस्य सायकाश्च, T₁ विमोक्षयचाप्यसिसायकांश्च; G₂ द्वौ मोक्षयेचाप्यसिसायकं च, G₄ विमोक्षये चाप्यसि सायक च

12 D₄ om the ref — ") S₁ K₁ २ B₁ २ D₁ २, G₂ ४, ० Cd धृत K₁ प्रहारेद्, K₂ D₁ Cd पुराणो, K₄ D₂ पुराणे, B₁ प्रवीणैर्, B₆ (corrupt) पणैर् (for पुराणैर्) K₄ G₁ व्यवहार, B₁ व्यवहार, M₂ व्यवहार, Cd as in text G₁ व्यवहारनीतस् B₁ प्रणीत, Dn₁ (marg see m. as in text) प्रतीतस्, Cd, n as in text — ") S₁ तत्रात्यये; K₁ २ ४ B₆ D₁ २ ० तत्रानयो G₆ नास्ति स् (for 'स्ति न) — ") N₁ V₁ B₆ D₁₋₅ T₁ G₁ २ ४ ० M ins. ते after 'चतां [Perhaps read so, standard hypermetric type] — ") G₆ तद् (for त्वम्) G₄ [आ]ज्ञापय त्व

13 ") V₁ B₃ श्रेयोद्वार, B₄ श्रेय सं, Cd स्वर्गद्वार (as in text) K₄ B₂ ० D₄ T₁ दिव्यतां, G₄ विदितान् (for दीव्यतां) K₁ नोवशिष्ट, G₆ नापि शिष्ट — ") B₁ २ ० D₁ २ चैव (for चापि) K₄ D₆ तथापि, Cd तथैव (as in text) V₁ Dn₁ (1) युक्तं, D₆ पुत्र, Cd युक्त (as in text) — ") G₂ भवेदेव, G₆ 'देव, G₄ 'विद S (except G₅ ०) ह्यात्मनस् K₁ G₁ M₁ तुल्यमेतद्, B₄ Dn G₆ M₂ 'मेव B₁ भवेदिदं (road 'हैवा)त्मना तुल्यमेव, B₂ भवेदेहात्मनस्तुल्यमेव, B₆ भवेदेहात्मनस्तु (m 'देव ह्यात्मना तु)ल्यमेव; B₆ भवेदेहैव स्वात्मनस्तुल्यमेव, D₁ २ भवेत्तत्तदेहात्मनस्तुल्यमेव, D₆₋₈ भवेदेहा (D₄ 'चैव ह्या) र्मनस्तुल्यमेव (D₆ 'व). Cd cites several words as in

text — ") K₂ दुरो(धृत)दर, D₆ (m as in text, glossing कपटाक्ष) उरोदर, T₁ G₁ २ ० M दुरोदर; G₂ दुराचार, Cd v as in text K₄ त; V₁ B₁ २ ० D₂ तत् (for त्व)

14 G₆ om the ref — ") K₂ transp न and मे K₃ मे (for न मे) S₁ रोचये K₃ रोचते यस्त्वयोक्त, G₂ रोचयते त्वयोक्त. — ") D₂ तत्ते, G₂ यं ते (for यत्ते). S₁ K₂ क्रियतां तन् (by transp), K₁ तरुहता K₃ om तत् — ") D₆ पश्चात्तप्ये S₁ तदतिक्रम्य, V₁ B₆ Dn₁ D₁ तदुपक्रम्य; B₁ २ हेतदुपाक्रम्य, B₆ हेतदुत्क्रम्य, D₂ हेत दुक्तस्, Cn as in text K₁₋₃ पश्चात्तप्यसे तदुत्क्रम्य (K₁ तदुक्त, K₃ तदुक्रम्य) वाक्य, N₁ पश्चात्तापांस्तप्यसे त्वं न्युदस्य; S पश्चात्तप्य (T₁ G₄ 'श्चद्वै त्वं, G₂ 'श्चास्वं वै, G₃ 'श्चादस्व; G₂ 'श्चाश्चेरव, G₆ 'श्चाचेदत्) तप्यसे दुस्तर च वाक्य (G₁ M₂ om वा) — ") K₁ २ B₂ D₂ ० हीदृशे; Cd as in text. B₁ तात (for भावि) K₁ हि तथ्य; K₂ २ हि पथ्यं, K₄ D₆ हि धर्मं, N₁ V₁ B₂ [S]ध धर्म्यं (B₂ 'मं); B₁ २ ० D₂ ० ह्यधर्म्यं Cd cites धर्मं T₁ न भीवमभावि चाद्य प्रयुक्त (S₁₀), G₁ M₂ न हीदृश भावि चोद्य (M₂ 'द्य) प्रयुक्त; G₂ ० M₁ न हीद भावि चाद्य प्रयुक्त.

15 ") K₄ G₄ दृष्टा (for दृष्ट) G₄ हेत S₁ G₂ विदुरेणैव सर्वं; K₁ 'रेण सर्वं, K₂ २ B₂ Dn D₁ ० T₁ G₄ २ 'णैव सर्वं; N₁ V₁ B₄ ० 'णैवमेव, B₁ D₂ 'णैवमेतत्, G₆ 'णैवमेत — ") S₁ K B₂ Dn D₁ ० विपश्चिता, B₆ ० सर्वं बुद्ध्या, D₂ एतत्सर्वं, D₄ सर्वं बुद्धि, T₁ प्राप्तस्तेतद्, G₂ २ प्राप्त हेतद्, G₆ वस (S₁₀) पूर्व (for सर्वं पूर्व). S₁ V₁ बुद्धि (V₁ विद्धि) विद्यागमेन, K₁ T₁ G₁ २ ० M बुद्धि (G₂ ग्रह) विद्या गतेन, B₂ ४ ० D₁ २ विद्धि (D₁ विधि) विद्यानुगेन G₂ ४ पूर्व पूर्व विधिविद्योनु (G₄ 'वद्य स)मेने — ") S₁ तदेवैतदवगम्याभ्युपैति, K₄ तदेव वैतदवगम्याभ्युपैति; B₁ २ ० D₂ ४ ० (by corr, orig as in text) तदेवैतदव

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी

दैवं मत्वा परमं दुस्तरं च ।

शशासोच्चैः पुरुषान्पुत्रवाक्ये

स्थितो राजा दैवसंमूढचेताः ॥ १६

सहस्रस्तम्भां हेमवैदूर्यचित्रां

शतद्वारां तोरणस्फाटिशृङ्गाम् ।

सभामग्न्यां क्रोशमात्रायतां मे

तद्विस्तारामाशु कुर्वन्तु युक्ताः ॥ १७

श्रुत्वा तस्य त्वरिता निर्विशङ्काः

ग्राज्ञा दक्षास्तां तथा चक्रुराशु ।

सर्वद्रव्याण्युपजहुः सभायां

सहस्रशः शिल्पिनश्चापि युक्ताः ॥ १८

कालेनाल्पेनाथ निष्ठां गतां तां

सभां रम्यां बहुरत्नां विचित्राम् ।

चित्रैर्हैमैरासनैरभ्युपेता-

माचख्युस्ते तस्य राज्ञः प्रतीताः ॥ १९

ततो विद्वान्विदुरं मन्त्रिमुख्य-

मुवाचेदं धृतराष्ट्रो नरेन्द्रः ।

युधिष्ठिरं राजपुत्रं हि गत्वा

मद्वाक्येन क्षिप्रमिहानयस्व ॥ २०

समेयं मे बहुरत्ना विचित्रा

वशादु°, V1 B2 5 तदेव तदैव (V1 तदैवैतदे)ववशादु°; D1 तदेवैतदवशादुपैति (m as in text); D8 तदैव वैहैवव-
शादु°, T1 G8 तदेव तावदवश्यमभ्यु°, G2 तथैवेदमवश्यमभ्यु°, G8 तदैव तमवश्यमभ्यु°; G4 तथैवेद अपश्यमित्यु° (s10)
Cd oites अवशास्य (as in text), Cv oites तदैवेतदवश्यस्य (gloss दुर्योधन प्रति सञ्जुद्धि) — °) G2 महामया S1 V1 B D क्षत्रियजीवघाति; N1 राजघाति, T1 (by corr) 'बीजभूति, G2 4 M2 'बीजघाती, G8 'बीजहानि

16 °) S1 इत्येवमुक्त्वा — °) N1 दुष्करं च — °) G2 शशास सोच्चै° S1 परवान् (for पुरुषान्) G4 पुत्र वाक्यात्, M2 'वाक्यै. — °) S1 'समूढचित्त

17 Before 17, B8 6 ins धृतराष्ट्र उ° — °) S सहस्रस्थूणां K1,8 N1 V1 B D8 हेमवैदूर्य°; K4 हेमवैदूर्य°, D8 हेमवैदूर्य° D1 2 वैदूर्यहेमोपचितां (anastubh) — °) K2 8 शतद्वारं, G4 शक्रद्वारां, G8 तावद्वारां S1 M2 स्फाटिक-
तोरणांका; B1 2 तोरणस्फाटिकशृंगा (B2 'गीं), K4 तोरण स्फाटिकाभ्यां, V1 B8-8 D8-8 तोरणोदग्रशृंगां (D8 'गा), Dn (!) तोरणस्फाटिकाख्या, D8 तोरणास्फाटिकाख्या; T1 स्फाटिक तोरणाग्रा, G M1 स्फाटिक(G8 'को) तोरणाभ्या (G1 M1 'ह्यां, G5,6 'ग्रा) Cd oites स्फाटिक (v1 स्फटिकी) See Addenda D1 2 (anastubh) शत-
द्वारांशतोरणां (D1 cont स्फाटिकशृंगमुख्या), see above — °) S1 सभामग्न्यां; K4 समभ्याभ्यां; T1 सभामेतां, G1 सभा-
मग्न्या, M2 सभामग्न्या (for सभामग्न्यां) B8 क्रोशमात्रा यतां, D8 क्रोशमात्रा, G4 क्रोशमात्रा K8 वा, N1 वै, D1m ता, M2 च (for मे) G2 द्विक्रोशमात्रं चायतामग्न मेतान् — °) K1 Dn1 G1-8 Cn तद्विस्ताराम्, G4 तद्वि-
स्ताराम्, K8 [अ]प्येतद्विस्ताराम्, D1 2 तावद्विस्ताराम् K1

मुक्ता, B2 मुक्ता°, G2 युक्ता°, M2 युक्ता (for युक्ता°)

18 D4 om 18 — °) N1 Dn1 D8 5 G1 5 6 प्रज्ञा S1 दक्षास्ते, K2 वक्षास्त, D8 G4 दक्षास्ता, G8 दक्षस्ता. K N1 V1 B2 5 Dn D8 6 तदा (for तथा) G1 चक्रुराज्ञा°, G4 'राशु°. G2 प्रज्ञादशस्ता तथा चक्रुराज्ञा Cd oites प्रज्ञादक्षा (=प्रज्ञानिपुणा) — °) B8 [उ]पाजहु°; G2 [अ]पजहु°, G8 [आ]पजहु° S1 M2 सभाया (M2 'या) — °) T1 G8 शिल्पिनां, M1 शिल्पिन. K8 4 Dn D8 चैव; B1 चाभि°, B2 5 6 D1-8 8 चाशु (for चापि)

19 °) G8 काले कालेनाथ; M1 कालेनाल्पेनापि G4 नष्टां (for निष्ठां) Cd oites निष्ठा K4 गता ता, D8 T1 G8 गतानां — °) G8 रत्ना (for रम्या) K1-8 बहुरत्नाचित्तां तु (K1 तु), K4 बहुरत्नां विचित्रता, D4 G8 बहुरम्या विचित्रां — °) G4 M2 हेमैर् (for हैमैर्) Cd np आस्तैर् (for आसनैर्) — °) K8 4 D2 आचक्षुस्ते, D1 आचक्षु°, G2 अचक्षु° G6 तत्र (for तस्य) K1 राज्ञा, D8 राजा G4 प्रतीता, Cd as in text

20 °) G8 नियम (for विदुर) K1,2 4 मन्त्रमुख्य; T1 corrupt — °) G4 उवाचेया धृ°. B8 नरेन्द्र, G2 नरेन्द्रा — °) S1 तु मत्वा; K4 N1 B2 4 Dn D1 2 6 च गत्वा, V1 B8 8 समेत्य (for हि गत्वा) — °) G2 अत्र (for इह)

21 Before 21, D4 (marg sec m) ins धृतराष्ट्र उ°. — °) K4 बहुरत्नविचित्रा, D1,2 बहुरम्या विचित्रा — °) D8 (marg. sec m) हेमालनैर् K4 D8 उपपन्ना. G8 महती K4 corrupt — °) K2 स (for सा) — °) D1 2 वर्ततामेव, G2 'मेत्य, G8 वर्धतामत्र, G4 8 वर्धतामेति T1 G8 चैत्य, G5 चेत्य, G8 चेत्य (for चेति).

शय्यासनैरुपपन्ना महाहैः ।

सा दृश्यतां भ्रातृभिः सार्धमेत्य

सुहृद्भूतं वर्ततामत्र चेति ॥ २१

मतमाज्ञाय पुत्रस्य धृतराष्ट्रो नराधिपः ।

मत्वा च दुस्तरं दैवमेतद्राजा चकार ह ॥ २२

अन्यायेन तथोक्तस्तु विदुरो विदुषां वरः ।

नाभ्यनन्दद्वचो भ्रातुर्वचनं चेदमववीत् ॥ २३

नाभिनन्दामि नृपते प्रैपमेतं

मैवं कृथाः कुलनाशाद्विभेमि ।

पुत्रैर्भिन्नैः कलहस्ते ध्रुवं स्या-

देतच्छङ्के द्यूतकृते नरेन्द्र ॥ २४

धृतराष्ट्र उवाच ।

नेह क्षत्तः कलहस्तप्यते मां

न चेद्देवं प्रतिलोमं भविष्यत् ।

धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलेदं

सर्वं जगच्चेष्टति न स्वतन्त्रम् ॥ २५

तदद्य विदुर प्राप्य राजानं मम शासनात् ।

क्षिप्रमानय दुर्धर्षं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ २६

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पक्षपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

— After 21, B₁ s s s Dn D₁ s s ins an addl. colophon (*adhy no* Dn₁ 56).

22 Before 22, all MSS. ins वैशं उ* (*or* वैश*)

— *) D₁ s स तम् (*for* मतम्). G₈ मूर्खस्य (*for* पुत्रस्य) — *) K₁-s जनाधिपः; B₁ s s s D₁-s महीपति; S प्रतापवान् (*for* नरा*) — *) K₂ च विदुरो, G₈ दुरोदर (*for* च दुस्तरं) K₈ N₁ B₈ D₈ T₁ चैवम्, G₈ s देवम् (*for* दैवम्) — *) S₁ एवं (*for* एतद्) S₁ K राजन्; D₈ राज्य (*for* राजा)

23 *) S₁ अन्या येन; D₁ अन्यापि न (*for* अन्यायेन) K₄ तथोक्तेस्तु; B₈ यथोक्तस्तु — *) K₁ D₈ वर — *) N₁ G₁-s M₁ नरेन्द्र (*for* वचन) K₂ वेदम्; G₄ चैवम् (*for* चेदम्)

24 Before 24, N G₄ s M₂ ins विदुर उ* (*or* विदुर) — *) S₁ K B₄ Dn D₈ G₈ नाभिनन्दे; T₁ G₈ नाह नदे (*for* नाभिनन्दामि) G₁ नृपते S₁ B₁ D₁ s प्रे(D₂ प्रै)प्यमेत, K₁ प्रैपमेतं; K₂ प्रैपमत्र त (*sio*); V₁ प्रैपण वै; B₈ G₁ M प्रे(M₁ प्रै)पण मे, T₁ प्रैक्षमेतत्; G₂ प्रैपित मे, G₄ द्वैपमेत. Cd cites प्रैप्य G₈ नाभिद्रुते दि नृपते तथा प्रैपमेतन् (*sio*) — *) D₁ नैवं, T₁ मैव; G₄ नव (*for* मैव) K₁ s s Dn₂ D₈ कृथा; G₈ कथा: — *) B₄ भिन्न V₁ कलहस्तु, D₂ कलहं वे; D₈ हस्ते T₁ G₁-s ध्रुव G₄ स्यां — *) K₄ एतद्युक्ते; G₁ अत शक्ते; G₂ एतस्मिन्मे, G₄ तच्छङ्के (*for* एतच्छङ्के) K₁ B₁ s D₁ s द्यूतकृत, D₈ द्यूत कृते, T₁ G₁ s s द्यूतकृते

25 G₈ om the ref. — *) G₂ नैव; T₁ नैह (*sio*) D₈ कलहात् S₁ मा (*for* मां) K₁ तप्यते मां; K₂ B (except B₈) G₁-s M तप्यते मां (G₂ s मा), K₄ तस्य सेवं (*sio*), T₁ G₂ तस्य वै मे — *) K₁ [पृ]वं वैवं, K₂ D₈ चेदैव; K₈ D₂ G₂ s चेदेव; M₂ चेदेव B₁-s s D₁ s G₁ M₂ प्रतिकृ(D₁ 'कु)ल, D₈ 'लोम; G₂ 'लोमो, G₈ 'कुलो G₁ s M भविष्यति — *)-2 52 14' K₂ B₂ s Dn D₂-s तु (*or* [अ]नु) (*for* तु). Dn₁ दिष्टस्य, G₈ दृष्टस्य; Cd n as in text D₁ वचो; G₂ वश (*for* वशे) N₁ किलैव — *) T₁ om सर्वं. M₂ दिशश्च (*for* जगश्च) S₁ K Dn D₂ s Cnp तिष्ठति, T₁ G₁ s-s M₁ चेष्टते; Cn as in text G₂ चेष्टितमस्वतंत्रं

26 *) K₁ वदस्व, T₁ स्वदद्य (*for* तद*) D₁ s विदुर; D₂ G₁ s विदुर, G₂ वीर स — *) T₁ क्षिप्रमानाय; G₂ 'मानीय — *) K₈ कुतिपुत्र. — Cd cites 26^{ad} ontire (as in text).

Colophon — Sub-parvan S₁ K₁-s B₁-s D (except Dn₁) G₁ s द्यूत, K₄ धृतराष्ट्रमत्र — *Adhy. name* B₈ G₁ M विदुरप्रेपण (to which द्यूतपर्वमे is prefixed in M₁) — *Adhy no.* (figures, words or both) K₁ (marg) 55, K₂ s D₈ 53, Dn₁ 57, S 92 (G₄ 67) — *S'loka no.* K₂ M₁ 26, Dn 5; D₁ s 17, D₈ 25, T₁ 28.

५२

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रायाद्विदुरोऽश्वैरुदारै-

र्महाजवैर्वलिभिः साधुदानैः ।

बलान्भियुक्तो धृतराष्ट्रेण राज्ञा

मनीषिणां पाण्डवानां सकाशम् ॥ १

सोऽभिपत्य तदध्वानमासाद्य नृपतेः पुरम् ।

प्रविवेश महाबुद्धिः पूज्यमानो द्विजातिभिः ॥ २

स राजगृहमासाद्य कुवेरभवनोपमम् ।

अभ्यगच्छत धर्मात्मा धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ३

तं वै राजा सत्यधृतिर्महात्मा

अजातशत्रुर्विदुरं यथावत् ।

पूजापूर्वं प्रतिगृह्णाजमीद-

स्ततोऽपृच्छदृतराष्ट्रं सपुत्रम् ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

विज्ञायते ते मनसो न प्रहर्षः

कच्चित्क्षत्तः कुशलेनागतोऽसि ।

कच्चित्पुत्राः स्थविरस्यानुलोमा

वशानुगाश्चापि विशोऽपि कच्चित् ॥ ५

विदुर उवाच ।

राजा महात्मा कुशली सपुत्र

आस्ते वृत्तो ज्ञातिभिरिन्द्रकल्पैः ।

प्रीतो राजन्पुत्रगणैर्विनीतै-

र्विशोक एवात्मरतिर्ददात्मा ॥ ६

इदं तु त्वां कुरुराजोऽभ्युवाच

C 2 1998
B 2. 58 7
K 2 83 7

52

1 G⁸ om. the ref. — ^a) D₁ G₄ (before corr)

प्रयाद् Ś₁ 'रोश्चैरुदारै', K₁ 'रोश्चैर्विनीतैर्' (विनीतै added in marg), G₄ 'रोश्चैरुदारै' Cd oites 1^a (entire) as in text — ^b) K₈ B (except B₄) D₁-s G₁ मनो (D₈ 'न)जवैर्; D₂ महारावैर्, G₈ महावलैर्, G₈ बहुभि (for 'बलिभि') G₂ सुप्रदातैः, G₄ साधुमतैः Ś₁ महावलैः साधुदातैः सुवेदैः — ^c) D₁ T₁ बलान्भियुक्तो — ^d) Ś₁ G₂ मनीषिणा; K₂ 'वेणा, K₄ मनीषिणां, G₈ मनीषिणं K₄ सकाशे (sio), B₄ D_n (1) D₈ सकाशे

2 ^a) N₁ B₈ D₂ D₈-s G₂ सोभिपत्य, T₁ G₁ s-s M सोति (T₁ 'ती, G₈ 'नि)पत्य Ś₁ K V₁ D_n D₁ 4 6 G₁ त्तम (K₄ 'मा)ध्वानम्, B₁ 2 G₈ तदाध्वानम्, G₄ तथा, M₂ मदध्वानम् Cn oites तत् (contrary to D_n MSS !) and connects it (erroneously) with पुरम्; see Addenda — ^c) G₈ स (for प्र-)

3 ^b) K₁ कुवेरभवनप्रभ — ^c) K₁ अभ्यगच्छत्सु, N₁ V₁ B D G₁ s अभ्यागच्छत (V₁ 'क्ष, B₈ 'रस) — ^d) Ś₁ राजपुत्र, V₁ कुंतीपुत्रं, B₁ 6 D₁ 2 T₁ G₂ s s s M₂ धर्मराज, D₈ G₄ धर्मात्मान

4 Ś₁ om 4 — ^a) T₁ G₈ 4 स (for तं) M₁ राजं — Note hiatus between 4^a and 4^b! — ^b) D₈ अजातशत्रु, N₁ S हजात — B₄ om 4^{cd}. — ^c) D₈ G₂ s पूजां पूर्व, T₁ प्रजापूर्वं K₁ [आ]जमीद, T₁ G₈

93

[257]

[आ]जिमीदस् — ^a) K₁ सूतोपृच्छद्, D₁ G₈ ततोऽगच्छद्, G₂ ततो पुत्र (sio) G₄ दृतराष्ट्रस्य पुत्रं

5 ^a) G₂ विज्ञायमानो (for 'यते ते) B₁ 2 s s T₁ G₁ s s s M₁ om ते V₁ transp ते and मनस G₈ 4 M₁ मानसो, G₈ मानसे Ś₁ K N₁ B₄ s D_n D₁ 6 G₂ s M₂ मनसोप्रहर्ष (for 'सो न प्रहर्ष) — ^b) K₂ D₄ 6 कच्चित् — ^c) K₂ D₄ 6 कच्चित्, K₄ G₈ कश्चित् G₈ पुत्र[.] N₁ B₁-s s D₁ s s m 'स्यानुकूला In K₂ प्रसन्न is added (as gloss!) after 'स्या Cd oites अनुलोमा (as in text) — ^d) K₁ s D_n D₄ 6 विशोय, K₂ विशोय, K₄ B₂ विशोक, N₁ तथैव, B₈ विशो हि, G₁ M विशोस्य Cd oites विश (as in text) K₁ G₈ कश्चित्, K₂ कच्चित् G₂ पौत्राश्चापि वीतशोकास्तु कच्चित्, G₄ वशानुगा वीत शोकाश्च कच्चित्

6 Some MSS om the ref — ^a) D₄ सुपुत्र — ^b) K₁ वृत्तो, D₁ वृत्तो (for वृत्तो) Ś₁ राजभिर् (for ज्ञातिभिर्) K D_n D₈ 6 T₁ इन्द्रकल्प — ^c) D₄ प्रीतो N₁ B₁ s s D₁ s राजा (for राजन्) Ś₁ K₂ 4 N₁ B₁-4 D_n D₁ s s G₈ 6 M₁ Cd पुत्रगणैर्; K₁ प्रीतिगणैर् K₄ N₁ V₁ B₄ D_n D₈ s s Cd विनीतो, B₁ s s D₁ s उदारैर् (for विनीतैर्) — ^d) N₁ [आ]त्मनस्तिर्, Cd as in text. K₁ -V₁ B D₁-s Cd (v₁ as in text) n (p as in text) महात्मा (for ददा) G₂ विशोकभावस्तु दद महात्मा

7 ^a) Ś₁ च त्वा, D₈ तु त्वां, S तु त्वा (G₈ om तु, G₈

C 2. 1996
D 2. 58 7
K 2. 83 7

पूर्वं पृष्ठा कुशलं चाव्ययं च ।
इयं सभा त्वत्सभातुल्यरूपा
आवृणां ते पश्य तामेत्य पुत्र ॥ ७
समागम्य आवृभिः पार्थ तस्यां
सुहृद्भृतं क्रियतां रम्यतां च ।
प्रीयामहे भवतः संगमेन
समागताः कुरवश्चैव सर्वे ॥ ८
दुरोदरा विहिता ये तु तत्र
महात्मना धृतराष्ट्रेण राजा ।
तान्द्रक्ष्यसे कितवान्संनिविष्टा-
नित्यागतोऽहं नृपते तज्जुपस्य ॥ ९
युधिष्ठिर उवाच ।
धृते क्षत्तः कलहो विद्यते नः

को वै द्यूतं रोचयेदुध्यमानः ।
किं वा भवान्मन्यते युक्तरूपं
भवद्वाग्ये सर्व एव स्थिताः स ॥ १०
विदुर उवाच ।
जानाम्यहं धृतमनर्थमूलं
कृतश्च यतोऽस्य मया निवारणे ।
राजा तु मां प्राहिणोच्चत्मकायं
श्रुत्वा विद्वञ्श्रेय इहाचरस्य ॥ ११
युधिष्ठिर उवाच ।
के तत्रान्ये कितवा दीव्यमाना
विना राज्ञो धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः ।
पृच्छामि त्वां विदुर ब्रूहि नस्ता-
न्यैर्दीव्यामः शतशः संनिपत्य ॥ १२

तु कृत्याः Gs पुवाच — ^a) D1 transp पूर्व and पृष्ठा
K1-s Dn2 D4 M2 दृष्टा (for पृष्ठा) K1 G1 चाप्यय च,
K2 वाचय च, K4 चाप्यय च Cd citos अन्यय (as in
text) B1 पूर्व पृष्ठा कुशलानामयं च — ^a) K V1 B1 2
Dn Ds 6 Gs 6 दृश्य (K2 ददा) तामेत्य (K4 त), B2 6 Ds
दृश्यतामद्य; B4 Ds दृश्यता (slo) मेघ, D2 पश्य तां मेघ

B ^a) K1 समागत्य S1 पार्थिवस्या; K4 तस्य पार्था, Gs
पार्थ तस्य — ^b) G1 सुहृद्भृत S1 N1 V1 B1 2.6 Ds-1
कारय (D2 दं); D1 क्रिय (slo), G1 कौरव्य (slo), Gs
रम्यतां, M2 चरंताम् (for क्रियतां) G2 आवर्तं च; Gs
क्रीडता च, M2 अद्य चेति — ^c) D1 2 T1 Gs-6 प्रियामहे
K4 N1 V1 Dn Ds भवतां — ^d) K4 B2 सभा गता; V1
Ds-4 6 G1 6 M समागता; T1 Gs सहागता K N1 B1
Dn Ds T1 Gs-5 M2 चापि (for चैव)

9 ^a) S1 दुरोदरे; K2 दुरो; T1 G1-8 8 M दुरोदरा (Gs
रे), Cd as in text. S1 ये च तेन; K2 तत्र ये तु (by
transp) — ^b) B2 Ds-8 महात्मानो — ^c) T1 त (for
तान्) B2 6 Ds-8 द्रक्ष्यसि त्व (for द्रक्ष्यसे) Gs
जितवान् B2 Gs-8 सनिकृष्टान् — ^d) B1 अभ्यागतान्,
B2 6 D1 2 अभ्यागतोह B1 T1 Gs-5 om [S]ह B2
D1 2 om तज् T1 Gs तां; Gs तान्, G4 त (for तज्)

10 G4 om (hapl.) 10-11 — ^a) V1 B1 6 D1 2
दृश्य (for विद्य) Ks om, न K1 D2 वै, B1 6 च, B2
व; G2 तु, M2 न (for न) — ^b) S1 को वा, G2 कोधैर
(for को वै) K4 D4 रोचये, N1 B1 4 5 Dn2 T1 Gs 8 8
ते; Gs तां D4 वुध्यमाश्च (corrupt). — ^c) G2 तकि

(for किं वा) Gs भवो (for भवान्) Dn2 मन्यसे, Gs
जान्यते K1 2 प्राप्तकालं (for युक्तरूप) — ^a) D1 2 तत्र
(for भवद्) K1 स्थिता स, K2 Ds स्थिता स, Dn2
Ds 4 5 T1 Gs M2 स्थिता स; G1 स्थितामा, G2 स्थितोस;
Gs स्थितां स. S1 भवद्वाग्ये सर्वयावस्थिता स

11 Gs om 11 (of v. 10) D1 om the ref
— ^a) G2 रूप (for मूल) — ^b) Ks Gs कृतस्य B2
Ds. 5 [S]त्र, D1 2 वि; D4 [S]य (for डस्य) S1 B
D1-8 निवारणे मया (by transp) — ^c) K N1 V1 B2
Dn Ds च मा, T1 Gs 6 हि मां, G1 6 M तु मा D1
कातात् — ^d) V1 त्व वै (for श्रुत्वा) Dn2 D1 2 T1
G2 विद्वान्श्रेय; Gs वच [क्षेय D1-8 पृथ (for इह)

12 Gs om the ref — ^a) K1 तत्रास्ते, B2 D1 2
G1 8 8 M सन्, T1 G2 तत्र वै S1 द्यूतमाना, D2 T1 Gs
दिव्य; Gs 6 M1 दीव्य — ^b) D2 राज्ञ सभायां, T1
राज्ञस्तु वै, G1 M द्यूता राज्ञो, G2 नरास्तु वै; Gs विना राज्ञ
— ^c) S1 Ks Ds T1 G1-8 M2 त्वा S1 V1 B1 2 D1 2
तत्त्व; N1 B2 Ds 4 नस्तद्, B2 नश्य (for नस्तान्) B2
पृच्छामि त्वा ब्रूहि विदुरस्तद् — ^d) B2 D1 कैर् (for यैर्)
S1 यैर्दीव्यसे, K1 ये दीव्यमाना, B1 कैर्दीव्यसे, Dn1 (before
corr) n2 यैर्दीव्याम, D2 कैर्दीव्यमाना, T1 अन्यैर्दीव्ये, G1
यैर्दीव्ये, Gs यैर्दीवित, Gs देविष्ये च घय, Gs 6 अन्यै
र्दीव्ये, M2 यैर्दीव्ये K4 Dn D1 2 6 सतत (but Cn
शतश as in text!), Gs शकुनि B1 Gs M1 सनिपत्य

13 ^a) Ds गंधारराज — ^b) K1 राजानुदेवी, Ks V1
B2 6 6 Dn Ds-8 राजा (Dn1 राज्ञा) क्षदेवी, N1 तिदेव, Gs

विदुर उवाच ।

गान्धारराजः शकुनिर्विंशां पते

राजातिदेवी कृतहस्तो मताक्षः ।

विविंशतिश्चित्रसेनश्च राजा

सत्यव्रतः पुरुमित्रो जयश्च ॥ १३

युधिष्ठिर उवाच ।

महाभयाः कितवाः संनिविष्टा

मायोपधा देवितारोऽत्र सन्ति ।

धात्रा तु दिष्टस्य वशे किलेदं

नादेवनं कितवैरद्य तैर्मे ॥ १४

नाहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शासना-

न्न गन्तुमिच्छामि कवे दुरोदरम् ।

इष्टो हि पुत्रस्य पिता सदैव

तदस्मि कर्ता विदुरात्थ मां यथा ॥ १५

न चाकामः शकुनिना देविताहं

न चेन्मां धृष्णुराह्वयिता सभायाम् ।

आहूतोऽहं न निर्वर्ते कदाचि-

त्तदाहितं शाश्वतं वै व्रतं मे ॥ १६

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा विदुरं धर्मराजः

प्रायात्रिकं सर्वमाज्ञाप्य तूर्णम् ।

प्रायाच्छ्रोभूते सगणः सानुयात्रः

सह स्त्रीभिर्द्रौपदीमादिकृत्वा ॥ १७

दैवं प्रज्ञां तु मुष्णाति तेजश्चक्षुरिवापत् ।

C 2 2009
B 2. 56 16
K 2. 53 16

राजाह देवी, M₂ राजाधिदेवी, Cd n as in text (1) Cv confused, राजा तु देवी cited, but apparently read 'क्षदेवी B₂ D₂ कृतपातो, G₂ 'हस्ते Cd cites अकृतहस्त' (= यथेच्छमक्षपातक)! B₁ महाक्षः, Cd as in text — *) K₁ चित्रसेनोय, K₂ 'नस्य, G₀ 'न' स K₁ s M₂ राजन् (for राजा) — *) K₄ D₈ सत्यव्रत, G₀ सत्यव्रत K₁ कुरुमित्रो K₂ गयश्च

14 *) K₁ महातु (नु marg) भावा, V₁ B₂ D₈-s महा (D₈ मया) भागा; S 'माया' (M₁ before corr 'मया'), Cd as in text — *) K₄ Dn (1) D₁ s मायाविनो; V₁ मायापरा, G₂ s मायोपाया; Cd n मायोपधा (as in text) — *) = 2 51 25° K₁ धात्रा सु, K₂ s B₁ s D (except Dn1) T₁ G₂ धात्रातु, G₂ 'त्रात्र. K₂ 'त्रिष्टस्य, Cd as in text. K₄ वितोद, G₁ किलेद्य; G₄ कवेद — *) B₂ नादेविन; D₁ s T₁ G₂ न देवन, G₀ नादेवित (for नादेवनं) T₁ ते (for तैर्) S₁ K N₁ Dn D₈ सर्वं जगत्तिष्ठ (N₁ 'क्षिष्ट) ति न स्वतत्र (cf. 2 51 25°). See Addenda

15 *) K₄ राज्ञा D₈ धृतराष्ट्रशास — *) S₁ G₄ आगतुम्, D₂ T₁ G₂ s नागतुम् (for न गन्तुम्). K₂ V₁ B₂ s s D₂-s S (except M₂) अहोमि, D₁ अहोस्मि (for इच्छामि) D₂ कुर्वे (for कवे) T₁ G₁-s M₂ दुरोदरं (G₁ 'र'); Cd as in text — *) G₄ इष्टोसि K₄ सदैव, G₄ न दैवतम्, G₀ सुदैव — *) K₂ तक्षासि, G₂ s s तस्मिन्, G₄ अस्मिन् (for तदस्मि) G₂ s add त्वं after कर्ता K₄ विदुरोत्थ, T₁ 'रार्थ K₂ D₂ G₁ s M 'त्य सा यथा, G₀ 'र्यमनाथ D₂ m राजा सुतेष्ट स यथाह मा वै

16 *) S₁ B₂ D₂ G₂ च काम, K₁ V₁ चाकामं, B₁ D₁ s चाकाम (D₁ 'म'), M कामत B₁ s D₁ s s शकुनिर्,

G₀ शक्तिना (for शकुनिना) K₂ G₂ देव (K₂ sup in श्रीह) ताहं, V₁ B₁ s D₁ s देविता मां, G₀ देवनं (for देविताह) — *) G₁-s M न ह्यात्मना (for न चेन्मा) N₁ V₁ B₂ s Dn D₈ जिष्णुर, B₂ s D₄ s छष्ट, D₁ M₂ छष्टम्; D₂ छष्टम्, D₈ छष्टा (for छप्णुर) K₂ त्वा आह्वयता, K₄ त्वष्टसाह्वयते (sio), G₂ s छप्णुना (G₂ 'रा) ह्वयता, G₄ नृप्णुराह्वयता (for छप्णुराह्वयिता) B₂ अह्वयते, Dn₁ (by corr see m) D₈ s आह्वयते; Dn₁ (orig) आह्वयित्वा, D₂ आह्वयते K₁ न चेन्मा धृतराष्ट्रोह्वयिता सभायां, B₁ s न चेन्मां धृतराष्ट्र आह्वयते (B₂ 'यिता) सभाया, T₁ न चाह्वयिता धृतराष्ट्र सभाया, G₀ न ह्यात्मनामधितावासभायां (corrupt) — *) D₂ त्वं, T₁ G₂ s वै, G₂ यन् (for [अ]ह) K₁ तन्निवृत्ते; T₁ न निवर्ते, G₁ न निवृत्ते, G₂ नातिवर्ते (for न निवर्ते) T₁ G₀ कदापि — *) S₁ तथाहित, K₁ तदा विप्र, S तथा (G₄-s 'दा) हीद (for तदाहित) G₀ प्रतस्थे (for व्रतं मे) — After 16, G₂ ins a passage given in App I (No 36), then 21^{ab}, then App I, No. 37 which are found in other S MSS. after 20

17 M₂ om the ref — *) B₂ G₂ एवमुक्त्वा तु; G₂ एवं तूक्त्वा — *) K₂ प्रायात्रिक, D₁ प्रायात्रिकं, G₂ सयात्रिकं; G₂ प्रायाणिक, Cd as in text G₂ दूर्ण — *) K₁ प्रायात्ससूते (m सुते श्रोभूते), K₂ प्रायाच्छ्रो S₁ सयात्र (for सानुयात्र) — *) S₁ द्रौपदीप्रमुखीभिः, V₁ B₂ याज्ञसेनीं गृहीत्वा

18 *) K₂ प्रज्ञा, K₂ प्रज्ञा, G₂ प्रज्ञां N₁ V₁ B₄ Dn हि प्रज्ञां, B₁ G₂ प्रज्ञान; B₂ s s D₂ s तु प्रज्ञा (by transp), D₂ प्रज्ञा हि; T₁ प्रज्ञां हि, G₄ च प्रज्ञा S₁ K D₂ वि- (for तु) V₁ पुष्णाति — *) K₄ N₁ V₁ B₄ Dn

C. 2. 2009
B. 2. 52. 18
K. 2. 53. 10

धातुश्च वशमन्वेति पाशैरिव नरः सितः ॥ १८
इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सह क्षत्रा युधिष्ठिरः ।
अमृष्यमाणस्तत्पार्थः समाह्वानमरिंदमः ॥ १९
बाह्यिकेन रथं दत्तमास्थाय परवीरहा ।
परिच्छन्नो ययौ पार्थो भ्रातृभिः सह पाण्डवः ॥ २०
राजश्रिया दीप्यमानो ययौ ब्रह्मपुरःसरः ।
धृतराष्ट्रेण चाहूतः कालस्य समयेन च ॥ २१

स हास्तिनपुरं गत्वा धृतराष्ट्रगृहं ययौ ।
समियाय च धर्मात्मा धृतराष्ट्रेण पाण्डवः ॥ २२
तथा द्रोणेन भीष्मेण कर्णेन च कृपेण च ।
समियाय यथान्यायं द्रौणिना च विभुः सह ॥ २३
समेत्य च महाबाहुः सोमदत्तेन चैव ह ।
दुर्योधनेन शल्येन सौवलेन च वीर्यवान् ॥ २४
ये चान्ये तत्र राजानः पूर्वमेव समागताः ।

Ds transp तेज and चक्षुः Gs 'रिवापदि, Gs 'रिवापत्न
— 'G) Ks दैवस्य (for धातुश्च) K1 वशमन्वेति, Gs
वशमन्वेति — 'G) Ks नर, Ds वरैः; Gs करी, Gs (before
corr.) 4. s करे (for नर) T1 Gs करस्थित (G2 'ते),
Gs विकर्षत (for नर सित) Ks 4 स्थित, B1. s शित;
Ds क्षितौ, Cd सित (as in text)

19 Before 19, G1 s M1 ins 'वैद' — 'G) Gs
(hypermetrio) इत्यादिद्वय (for इत्युक्त्वा) — 'G) S1
कृत्वा, K1 s Ds s s (before corr.) M2 क्षत्रा (for
क्षत्रा) — 'G) K4 B4 Dn Ds तस्याय; Gs त पार्थ — 'G)
Gs सहाह्वानम् S1 अवदित, K4 Ds Gs अरिंदम, V1
B1 s D1 s अरेस्तदा (B1 'था)

20 'G) Ks Bs s Dn Ds 4 s बाह्यिकेन, Gs बाह्यिकेन.
N1 V1 B4 Dn D1 s s (before corr.) यत्तम्, Bs तृणम्
(for दत्तम्) Gs बाह्यिकश्च रथैर्युक्तम् — 'G) Ks Bs Gs 4
M1 Cd np परिच्छिन्नो, V1 Bs 'च्छिद्य, Cn as in text
Bs Ds-s राजा, Gs (by corr.) पार्थ — 'G) Gs सर्वेश्व
(for भ्रातृभिः) Ks पार्थिवैः, Ks Gs पाण्डवैः, D1 s पाण्डव
— After 20, Gs reads 496* — A passage given
in App I (No 36) is ins in S (Cv glosses one
line) after 20 (in Gs transposed, with 21^{ab} and
App I, No 37 to after 16)

21 Gs om 21 Gs transp 21^{ab} with App I,
Nos 36 and 37, of just above — 'G) S1 सेव्यमानो
— 'G) V1 Bs s Ds-s ततो (for ययौ) B1 s D1. s
ब्रह्मपुरस्क (D1 s 'स्कृ)त — After 21^{ab}, S (except Gs
M2) ins. a passage given in App I (No 37)
— Gs-s om 21^{cd} — 'G) Ds-s धृतराष्ट्रस्य. — 'G) K1-s
Dn Ds M1 (inf in as in text) कालेन, all comm
as in text! — T1 Gs M1 ins after 21 Gs (which
transp 21^{ab} and om 21^{cd}), ins after 20

496* प्रविशेद ततो राजा पुरं नागाद्वय तत ।

[T1 नगर नागाद्वय (for the post half)]

22 'G) Gs s Gs M2 हास्तिनपुर M1 स गत्वा हास्ति

(by transp) — 'G) S1 N1 G1 s धृतराष्ट्रपुर; D1 'गृहान्
Ks धृतराष्ट्र(स्य)गृह ययौ. — 'G) Ks D1 s Gs समियाय,
T1 Gs-s M समेयाय, G1 सन्मेयाय (s10), Cv as in text
M2 यथान्याय (for च धर्मात्मा) Gs धृतराष्ट्रेण भीष्मेण
समियायाय पाण्डव

23 'ab) Ks T1 Gs ततो (for तथा) K4 N1 V1 B4
Dn Ds transp द्रोणेन and भीष्मेण, Bs s Ds-s transp
भीष्मेण and कर्णेन Gs कर्णेन भारद्वाजेन द्रौणिना च कृपेण
च — Gs om. 23^a-24^a — 'G) D1 s समियाय, T1 G1-s
M समे (G1 'न्मे)याय, of v1 22 Ds यथान्यायौ — N1
Gs om (hapl) 23^d-24^a (24^a being read as in S).
— 'G) S1 चाभित; K1-s चा (K1 च)विभु, Ds वा
विभु, T1 च विभा, M1 [अ]य विभु (for च विभु).

24 Gs om. 24^{ab}, N1 G2 om. 24^a (of v1 23).
— 'G) V1 B1 s D1 s बाह्यी (V1 D1 'ह्यि)केन तदा (V1
'था) राजा, Bs-s Ds-s बाह्यिकेन च राजेन्द्र; T1 G1 s-s M
समेयाय (T1 समेत्य च, Gs बाह्यिकेन) यथान्याय — 'G) S1
K1 s चैव हि; N1 वा विभु, V1 B (except Bs) D1-s
भूरिणा, S (Gs om.) चाभिशू (G1 चापि ह). — 'G) S1
Ks s Gs वीरेण, K1 कर्णेन; T1 G1 s 4 s M सभ्रात्रा (for
शल्येन) Gs दुर्योधने सह आत्रा — Ks s om (hapl)
24^d-25^b and the prior half of 497* — 'G) Gs
सोमदत्तेन पाण्डव; M2 कुलमि सौवलेन च

25 K2 s om 25^{ab} (cf v1 24) — 'ab) Gs
राजान Gs सिंधुराजेन चै साधं तथा शकुनिना नृप — After
25^{ab}, N (K2 s om the prior half, cf. v1 24)
Gs s ins.

497* दुःशासनेन वीरेण सर्वभ्रातृभिरेव च ।

[K1 च तथा, V1 B1 s s D2 s s Gs कौलेय, D1. s Gs
कौलेय (for वीरेण) S1 om the post. half, and 25^d-
26^a Ks Gs सर्वे, K4 Dn D1 सर्वे]

— On the other hand, Gs ins after 25^{ab}.

498* अन्यैश्च धार्तराष्ट्रेण चूपैरन्यै समेयिवान् ।

— Gs om. 25^{cd}. — 'G) Ks s राजा च, T1 G2 हि तदा,

जयद्रथेन च तथा कुरुभिश्चापि सर्वशः ॥ २५
ततः सर्वैर्महाबाहुभ्रीतुभिः परिवारितः ।
प्रविवेश गृहं राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ २६
ददर्श तत्र गान्धारीं देवीं पतिमनुव्रताम् ।
स्रुपाभिः संवृतां शश्वत्ताराभिरिव रोहिणीम् ॥ २७
अभिवाद्य स गान्धारीं तथा च प्रतिनन्दितः ।
ददर्श पितरं वृद्धं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ॥ २८
राज्ञा मूर्धन्युपाघ्रातास्ते च कौरवनन्दनाः ।
चत्वारः पाण्डवा राजन्मीमसेनपुरोगमाः ॥ २९
ततो हर्षः समभवत्कौरवाणां विशां पते ।
तान्दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान्पाण्डवान्प्रियदर्शनान् ॥ ३०

विविशुस्तेऽभ्यनुज्ञाता रत्नवन्ति गृहाण्यथ ।
ददृशुश्चोपयातास्तान्द्रौपदीप्रमुखाः स्त्रियः ॥ ३१
याज्ञसेन्याः परामृद्धिं दृष्ट्वा प्रज्वलितामिव ।
स्रुपास्ता धृतराष्ट्रस्य नातिप्रमनसोऽभवन् ॥ ३२
ततस्ते पुरुषव्याघ्रा गत्वा स्त्रीभिस्तु संविदम् ।
कृत्वा व्यायामपूर्वाणि कृत्यानि प्रतिकर्म च ॥ ३३
ततः कृताहिकाः सर्वे दिव्यचन्दनरूपिताः ।
कल्याणमनसश्चैव ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ॥ ३४
मनोज्ञमशनं भुक्त्वा विविशुः शरणान्यथ ।
उपगीयमाना नारीभिरस्त्रपन्कुरुनन्दनाः ॥ ३५
जगाम तेषां सा रात्रिः पुण्या रतिविहारिणाम् ।

C 2 2028
B 2. 58 37
K 2 83 62

Gs ३ हि तथा — ^a) T1 G2.4 राजभिश्चापि (G2 'त्र)
— After 25, Gs-३ ins.

499* समेल्य कुरुभिः सर्वैर्यथान्यायमरिंदम ।

[Gs सर्वैश्च, G4 तथा च (for समेल्य) Gs सर्वे (for सर्वै)]
26 Ś1 om 26^a (of. v1 25), Gs om. 26^{ab} — ^b)
Gs आतृभिश्च ततोचैर — Gs om 26^{ac} — ^c) K1 पुर
(for गृह) — ^d) S (Gs om.) संमत (T1 'ते, G2 'तः)
(for धीमतः)

27 ^a) K4 T1 गांधारि. — K3 om (hapl) 27^b-28^a
— ^b) Gs आतृभिः परिवारितः (=26^b) — Gs om 27^{ac}
— ^c) Ś1 K1.३ सहितां, M2 सर्वे (for सवृ) B1 तत्र
(for शश्वत्) — ^d) B2 रेव B4 रोहिणी, G1 सवृतां

28 K2 om 28^a (of v1 27) — ^a) Ś1 अभिवंद्य
स; G1 रोहिणीमिव K2 T1 G2-4.३ च (for स) — ^b)
Ś1 D1.२ G4 स, Gs सं- (for च). Ds प्रतिनन्दितं K2
यया च प्रतिसदित; G2 तथा चाप्यभिर्नन्दितः, Gs तथा
संप्रतिनन्दितः; Gs स्रुपाभिः संवृतां सर्ती — ^c) B2 ज्येष्ठ
(for वृद्ध) — ^d) Ś1 ईदृश (for ईश्वरम्).

29 ^a) K2 Ds G1 [उ]पाघ्रातस्; Dn2 [उ]पाघ्रातस्.
Ś1 T1 Gs 4 M1 राज्ञा (Gs 'जा) च मूर्धन्युपाघ्रातस् (Gs
'तस्); D1 राज्ञा मूर्धन्युपाघ्रातस्; Gs ० (hypermetrio)
राज्ञा च मूर्धन्युपाघ्रातस् (Gs 'तस्), M2 स राज्ञा मूर्धन्यु-
पाघ्रातस् — ^b) Gs तेन तत्रा[भि]नय च. — Gs om.
29^a-30^d.

30 Gs om 30 (of. v1 29) — ^a) Ds समाभवत्
— ^c) Gs transp तान् and दृष्ट्वा D1.२ पुरुषव्याघ्र, Ds
'व्याघ्र — ^d) B1 पाण्डवान्पुरुषर्षभान्

31 ^a) B2 'स्त्रेप्यनुज्ञाता — ^b) Ś1 भानुमति (for
रत्न). Ś1 lacuna, K2 4 Dn Ds.३ गृहाणि च, V1 B2

D1 ३ गृहाण्युत — ^a) S (except G2 M2) विविशुश्च (for
ददृशुश्च) K1 N1 V1 B Dn Ds.4 M2 चोपया (Bs
'जा)तास्, K2 'यानास्, K3 'याया, K4 चोपजातास् Ś1 ते;
K2 4 D1 २ ० Gs 4 ० M1 ता, T1 G2 वै (for तान्) Gs
ता उपायाता (for चोपयातास्तान्) — ^d) K1 गांधारी; V1
Bs ३ ० Ds 4 दु'शला', Dn (!) दु'शीला'; Ds (m as in
text) दु'शली' (for द्रौपदी) M2 'कौरव- (for 'प्रमुखा')

32 ^{ab}) K1 G4 यज्ञसेन्या Ś1 Gs ३ परां वृद्धिं G1
याज्ञसेन्या परामिव (for 32^{ab}) — ^c) N1 च, V1 स, G2
तु, Gs तान् (for ता) — ^d) T1 नातिक्रमनसोभवन्, G2 ३
M2 नातीन (Gs नाप्रीतः; M2 न प्रीत)मनसोभवत् (M2 'नू)
Cd oites प्रमनस' (as in text)

33 Gs om 33, K1 om. 33^{ab} — ^b) Ks सु-, B1 २
D1 २ S (Gs om) च (for तु) — ^c) Ks दत्वा (for
कृत्वा) — ^d) V1 कृत्यादि, Ds कृत्यानि T1 G2 प्रीति-
कर्माणि भारत

34 B1 om. (hapl) 34 — ^a) D1 कृतास्त्रिकाः
(marg see m. as in text), G4 कृताश्रिका — ^b) Ś1
K2-4 N1 V1 B4-३ Dn Ds.३ Gs 'भूयिता; K1 'रुक्षिता,
B2 D1.२ 'लेयिता, D4 'रूपिता — Gs om 34^{ac} — ^c)
Ś1 S (Gs om) सर्वे (for चैव) B2 D1 २ कृत्वा (B2
'ल्या)स्तेजस्विनश्चैव — ^d) D1 ब्राह्मणा.

35 ^a) K2 मनोन्यम्, Ks अन्योन्यम् (for मनोज्ञम्)
G2 M2 कृत्वा (for भुक्त्वा) K4 मनोतमाशनं भुक्त्वा
(corrupt) — ^b) Ks शरणान्यथ, V1 B1-३ ३ भवनान्यथ;
Bs Ds-३ भवनान्युत (Ds m शयनान्युत), D1 २ भवनान्यथा,
T1 M2 शयनान्यथ, G1 ३ शयनान्यथा, G2-4 शरणान्यथा
Gs कल्याणमनसस्तदा — ^c) Hypermetrio! K4 Ds
गधर्वैर् (for नारीभिर्) — ^d) K1 अवसन्, K4 Ds

C 2. 2026
B 2. 58 37
K 2. 83 62

स्तूयमानाश्च विश्रान्ताः काले निद्रामथात्यजन् ॥ ३६ |
मुखोपितास्तां रजनीं प्रातः सर्वे कृताह्निकाः ।

सभां रम्यां प्रविविधुः कितवैरभिसंवृताम् ॥ ३७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

५३

शकुनिरुवाच ।

उपस्तीर्णा सभा राजन्नन्तुं चैते कृतक्षणाः ।

अक्षानुस्वा देवनस्य समयोऽस्तु युधिष्ठिर ॥ १

युधिष्ठिर उवाच ।

निकृतिर्देवनं पापं न क्षात्रोऽत्र पराक्रमः ।

न च नीतिर्ध्रुवा राजन्किं त्वं द्यूतं प्रशंससि ॥ २

नारीभिः, T₁ सुष्टु, G₂ सुप्वापु (for अस्त्रपन्) K₄
Dn(1) D₂ कुरुगुवा' — After 35, K₄ Dn(1) D₂ ins

500* अनन्तर च सुपुपु 'प्रीता' परपुरजया ।

[Dn(1) तत्प्राप्य (for सुपुपु).]

36 ^b) K₁ पुण्य ¹ पतिविहारिणाम्; B₁ s D₁ s G₄
Cd रतिविहारिणी — ^c) G₂-s सस्तु(G₂ 'सू')यमाना G₂
विकांता — ^d) G₂ कारये K₁ अवात्यजन्, B₁ अयामजन्

37 ^a) G₂ सुषोपितासु ¹ K₄ V₁ B₁ s Dn D₂
G₄, s ते (for ता) — ^c) V₁ दिव्या (for रम्या) D₁
प्रविष्टास्ते (for 'विशु'). — ^d) ¹ अभिनदितां; K₁ s ¹ N₁
Dn(1) D₂ 'नदिता', K₂ 'नदित'; B₁ s D₁ 'संवृता'; D₁
'संवृता, G₂ इह सवृतां

Colophon — Sub-parvan ¹ K B₁-s D (except
D₂) G₁ s s M द्यूत — Adhy. name D₂ (marg
sec m) द्यूतारम्भः; G₁ s s M सभाप्रवेशः; G₂ युधिष्ठिर
हस्तिनापुरप्रवेशः — Adhy. no. (figures, words or
both) K₁ (marg) 56, K₂ s 54, D₂ 53, S 93
(G₄ 68) — S'loka no. K₂ 36, K₃ 37, Dn 38,
D₁ s 39, T₁ 65, M₁ 69

53

Before 1, K₄ V₁ B D (except D₂) T₁ (om
line 5) ins :

501* वैशंपायन उवाच ।

प्रविश्य तां सभां पार्था युधिष्ठिरपुरोगमा ।

समेत्य पार्थिवान्सर्वान्पूजार्हानमिषूज्य च ।

यथावयः समेयाना उपविष्टा यथार्हत ।

आसनेषु विचित्रेषु स्पर्ध्यास्तरणवत्सु च ।

अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वथ नृपेषु च ।

शकुनिं सौबलस्त्रं युधिष्ठिरमभाषत ।

[5]

[(L 1) V₁ रम्या (for पाया) — (L 2) T₁ समेद
(for 'मेल) — (L 3) K₄ समम्येल, B₂ D₂ T₁ मनायाना;
B₂ समेलाय; B₂ 'याता D₁ यथावयमभावत्तो (for the prior
half), and उपविष्टो — (L 4) V₁ यद्वास्त' (for
स्पर्ध्यास्त' K₄ परार्थास्तरणेषु च, D₂ स्पर्धास्तरणवत्सु च (for
the post half) — (L 5) Prior half = 1 1 5*,
200. 9*. Dn₁ तेषु तत्र (for अथ तेषु) K₄ D₂-s सर्वेषु च,
B₁ s D₁ s 'ध्वेव (for 'व्यय) — (L 6) K₄ 'स्त्वैव (for
'स्त्रय)]

1 ^a) K₄ D₂ G₂ उपासीर्णा, G₂ उपासीनान्, Cd as in
text G₄ सभा — ^b) ¹ D₂ नक्त; K₄ V₁ B₂ s
Dn D₂ m. s-s सर्वे; N₁ उक्ताश, B₂ सम्याश; B वयं
(for रन्तुं) K₂ चेते, K₄ B₂ s s Dn D₂ m s-s त्वयि;
T₁ G₁ s s धैव, G₂ s खेते (for धैते) B₁ s अक्षा
(B₂ सर्वे) धै कृतलक्षणा, D₁ s सर्वार्थकृतलक्षणा[ ]
Cd cites कृतलक्षणा (as in text) — ^c) V₁ सुक्त्वा;
Cd उक्त्वा (as in text). — ^d) ¹ D₁ समयोक्तिः;
G₄ सहायोस्तु Cd cites समय (as in text)

2 T₁ G₂ om the ref — ^a) K₂ निकृतिदु;
G₂ निकृत्या, Cd as in text. — ^b) K₂ अक्षात्रो, K₄ T₁
G₁-s न क्षत्रो; B₂ D₁ s न क्षात्रं K₄ वा; B₂ D₁ s
न (for स्त्र) K₂ अक्षे नात्र पराक्रम — ^c) K₄ Dn₂ T₁
नीतिर्ध्रुवा (T₁ 'ध्रुव); G₂ नीतिर्ध्रुव Cd cites नीति
B₁ s s D₂ नैतन्नी(D₂ 'नि)तिविदामि(B₂ 'दा नि)ष्टं;
D₁ नैतनीतिविदोभीष्ट; G₁ M₁ (inf l'n) अपनीत ध्रुवा
राजन्; M₂ अपनीतिर्ध्रुवं राजन् — ^d) ¹ transp किं and
त्वं T₁ G₂ s तु, G₁ तु, G₂ तद् (for त्वं) K₂ द्यूते;
D₄ द्यूतं

3 ^a) V₁ B₂ s s D₁-s महिमानं, G M न च मायां
(G₁ माया; G₂ corr. to मावां) (for न हि मानं)
— ^b) G₂ कतिन', G₂ कृतिन'; G₄ निकृतो K₂ कृतवत्यः

न हि मानं प्रशंसन्ति निकृतौ कितवस्य ह ।
शकुने मैव नो जैषीरमार्गेण नृशंसवत् ॥ ३

शकुनिरुवाच ।

योऽन्वेति संख्यां निकृतौ विधिज्ञ-
श्रेष्ठास्त्रिभिः कितवोऽक्षजासु ।

महामतिर्यश्च जानाति धृतं

स वै सर्वं सहते प्रक्रियासु ॥ ४

अक्षग्लहः सोऽभिभवत्परं न-

स्तेनैव कालो भवतीदमात्थ ।

दीव्यामहे पार्थिव मा विशङ्कां

कुरुष्व पाणं च चिरं च मा कृथाः ॥ ५

युधिष्ठिर उवाच ।

एवमाहायमसितो देवलो मुनिसत्तमः ।

इमानि लोकद्वाराणि यो वै संचरते सदा ॥ ६

इदं वै देवनं पापं मायया कितवैः सह ।

धर्मेण तु जयो युद्धे तत्परं साधु देवनम् ॥ ७

नार्या म्लेच्छन्ति भाषाभिर्मायया न चरन्त्युत ।

अजिह्वमशठं युद्धमेतत्सत्पुरुषव्रतम् ॥ ८

C 2. 2040
B 2. 59 11
K 2. 64 11

B₁ देवनस्य; D₁ ३ किल तस्य K₁ वै, K₄ V₁ B (except B₅) D_n D_{1.2} ० T₁ G₁-३ ० M₁ हि (for ह) K₈ निकृतौ कितवैस्त्वह, G₈ निकृतिनः कृतिस्व हि (sio). — °) S₁ D_n D₈ मैव, K₁ मानि, K₂ ४ मा च, K₈ D₈ मां च; B₁ G_{2.4} ३ नैव (for मैव) K₈ G₁ ३ नो जैपीर, B₄ न श्रियान्, T₁ निजैपिर (for नो जैपीर). — °) B₈ न मार्गेण, Cd as in text D₄ [अ]नृशंसवत्, G₁ नृशंसवत्

४ °) S₁ K D₈ योमेति; N₁ B D_n D₁-३ यो वेति; T₁ G₄ M₁ (inf. l.n.) ३ न मेति (G₄ योन्वेति also as in text) S₁ G₈ ३ सख्यं, K₈ D₈ ० सख्या; T₁ शख; G₄ सुखान्; G₈ सख्यां, M₁ सख्यान्, M₃ संख्यान्, Cd as in text S₁ गुणज्ञ; K₈ विधिज्ञ, Cd as in text — °) K₁ चेष्टास्त्रिभिः, K₈ 'सुख नः; D₈ G₂ ० M₂ 'सु खिन्न', G₁ 'स्ववीण'; G₄ 'सुख न, G₈ 'स्वखिन्न' G₈ कितवोष्णजासु Cd cites अस्त्रिभिः and अक्षजासु (as in text) — °) K₈ यो जानाति; B₈ यश्च जनोति, D₁ यस्य जानाति, T₁ G₂ योनुजानाति, G₈-३ M₂ यो विदधाति; G₈ यो न जानाति, M₁ (inf. l.n.) योपि दधाति K₁ सम्यक् (for धृत) — °) K₁ धृतं स, K₂ (wrongly om स) वै, D_{1.2} सर्वैः (for स वै) K₄ D₈ transp सर्वं and सहते G₁ सर्वं, G₈ सर्वो G₈ ३ लभते, M₂ सह तै. (for सहते) K₁ D₂ G₄ क्रियासु; V₁ यातनासु (for प्रक्रि').

५ °) K₁ अक्षग्राह्य, K₂ 'ग्राहः; K₈ 'ग्राह', B₁ G₈ M₁ (inf. l.n. as in text) Cd v 'ग्राह', D₄ 'ग्लह'. M₁ [अ]भिभवत्; Cd as in text K₁ ३ परो नस्, D₈ पर न; G₁ पर त्वा, G_{2.5} ० पर तु, M₁ परास्व, M₂ परास्तु (for परं नस्) T₁ G₂ ४ अक्षग्लहोऽभिभवत्पुरात्वं (T₁ 'त्परास्तु') — °) V₁ B D_n D₁ ३ ४ ५ दोषो, D₈ दोषेण, T₁ कल्यो, G₁ ३ काले (for कालो) G₂ लभति (for भवति) K₁ इदमर्थः, K_{2.3} इदमाह; K₄ इह सौम्य, N₁ इतिमात्थ

(sio), V₁ B₂-६ D_n D₁ ३ ४ ५ इह पार्थ, B₁ इह सत्त्वा; D₈ इह पार्थो, T₁ इदमर्थ, G₁ इदमर्थ (for इदमात्थ) Cv cites 5^b exactly as in text. — °) S₁ K₂ G₁ ३ M₂ दीव्यावहे, G₄ देव्यावहे Here and below MSS frequently spell the stem दीव्य- with a short vowel as दिव्य; these varieties have been mostly ignored. S₁ B₈ विशंकं, K₂ विशंक, B₁ D₂ विशकी; B₂ ३ 'शका', G₂ च शंका, Cd as in text. — °) B₁ पणं कुरुष्वेह, B₂ कुरु प्रमाणं (m 'पात') च, D_{n1} D₁ ३ कुरु प्रपा(D₂ 'मा')ण च; Cn as in text Cd cites कुरुष्व (as in text) S₁ K₈ पण, K₁ G₈ पाणि; D₄ पाणा, D₈ (before corr) पान (for पाणं)

६ G₈ om. the ref — °) K₄ एवमाहर्षि च सितः, T₁ G₈ ४ ० M₂ एवमाहा(G₈ 'ह')सितो राजन्, G₁ M₁ एवमाह (M₁ 'हा') महाप्राज्ञो, G₈ एवमाभौ सितो राजन् — °) B₄ लोको द्वाराणि, M₁ Cv शोकद्वाराणि, Cd as in text — °) B₈-३ D₈-३ यो वै (D₈ om. वै) आम्पत्यलं (B₄ ३ 'नं) वशी

७ °) G₂ इमं K₁ D₁m.४ च, B₈ हि (for वै) — °) K_{1.2} ४ B₄ D_n D₈ Cd निकृत्या, K₈ निकृत्या; Cv मायया (as in text) — °) S₁ तु जयेन्, D₂ मुजयोर् (for तु जयो) S₁ मध्ये, G₂ युद्धो (for युद्धे) — °) B₁ त पर, B₈ पर तं, G₄ तद्धर्म (for तत्पर) N₁ सारि, B_{4.5} D_n D₁ ३-३ T₁ G₁ ३-० M न तु (for साधु)

८ G₈ om 8^{ab} — °) K₈ मृच्छन्ति, K₄ नेछति; B₁ कृष्यति, G₈ दीव्यन्ति, Cv नेच्छति; Cd as in text. K₁ नार्या म्लेछविभाषाभिः, D₈ नार्या तु म्लेछभाषाभिः; T₁ G₂ ४ नार्यामृच्छ(G₂ 'च्छ')ति भाषाभिः; G₁ M नार्यामृ(G₁ -मि)च्छति वासोभिः Cd cites भाषाभिः (as in text) — °) B₈ प्र, B₈ G₁ M₁ वि; M₂ [अ]नु (for न) D₈ च चरत्युते (sio), G₂ विचरत्युत

शक्तितो ब्राह्मणान्ब्रह्माग्निशिक्षितुं प्रयतामहे ।
तद्वै विचं मातिदेवीर्मा जैपीः शकुने परम् ॥ ९
नाहं निकृत्या कामये सुखान्युत धनानि वा ।
कितवस्याप्यनिकृतेर्वृत्तमेतन्न पूज्यते ॥ १०

शकुनिरुवाच ।

श्रोत्रियोऽश्रोत्रियमुत निकृत्यैव युधिष्ठिर ।
विद्वानविदुपोऽभ्येति नाहुस्तां निकृतिं जनाः ॥ ११
एवं त्वं मामिहाभ्येत्य निकृतिं यदि मन्यसे ।

— *) K₁ अजिह्वममित, K₈ 'मदाने; B₁ 'मदाह, D₁ 'शकट, G₈ 'मदाम, Cd as in text V₁ G₈ 4 (before corr.) 8 युद्धे (for युद्धम्) — d) K₈ G₈ सपुरुषवत्, Dn₁ सुपुरुष V₁ तत्सर्वं पुरुषवत्, G₈ तच्च तत्पुरुष.

9 *) Ś₁ ब्राह्मणाक्षन्; V₁ 'णा यत्र, N₁ B₈ D₈₋₅ G₈ Cd n(1) 'णार्थाय; B₈ 4 'णाश्चात्र; T₁ 'णार्थे यत्; G₁ M₂ 'णावा(M₂ 'णान्वा)य; G₈ 'ण ते यत्, G₈ M₁ 'णार्थे यं (M₁ inf in 'णानां च); G₄ 'णार्थे यं (for 'णान्वन्धान्) K₄ Dn(1) D₈ वयं तु शक्तितो (K₄ [corrupt] 'क्तितो) विप्रान्; B_{1,2} 8 D₁ 2 शक्तितो हि वयं विप्रान्; G₈ अशक्तितो ब्राह्मणार्थे — b) K₁ शक्षितु, K₄ V₁ B₁₋₄ Dn D₁ 2 8 रक्षितु, G₄ शिक्षित, all comm. as in text — *) K₈ वो; D₁ हि (for वै) K₁ G₈ 8 विद्वन् (G₈ 'त्); V₁ B D_{1,2} श्रेयो (B₈ वृत्त); T₁ G₈ M₂ C_v विद्वान्; G₂ द्विजन् (for वित्त) Ś₁ मादिदेवीर्, K₄ अतिदेवीर्, V₁ B D₁ 2 मा स देवीर्, D₈ laouna, D₈ (before corr.) मतिदेवीर्; Cd v मातिदेवीर् (as in text) D₈ तद्वै विद्यामुपादातु; G₁ M₁ एतद्विद्वन्मातिदेवीर्, G₄ तद्वै विद्वन्मदर्थे वा — d) D₁ transp मा and जैपी Ś₁ K₁ 2 जैपी; G₄ जैपी Ś₁ N₁ V₁ B Dn D₁ 2 4-8 परान् (for परम्) D₈ (corrupt) जैपी मा शकुने पराकृमाच

10 *) K₄ काम ये, D₈ कामाय, G₂ 8 8 कामे य, G₄ 8 M₂ कामा ये (for कामये) K₁₋₈ N₁ V₁ B₈₋₈ Dn D₁₋₈ T₁ निकृत्या कामये नाह (and Cn begins with निकृत्या) — b) G₂ 4 transp सुखानि and धनानि N₁ सुखायय; B₁ 'नि च (for 'न्युत) V₁ वलानि (for धना) K_{1,2} 4 N₁ V₁ B_{1,2} 8 8 D₁ 2 4 8 G₈ व; Dn₁ वा (sio), D₈ [उ]त्, T₁ G₂ व, G₄ व (for वा) — *) Ś₁ K₈ 4 B₈ Dn D₁ 2 कितवस्याप्य निकृतेर् (Ś₁ 'ते, K₈ 'ते), K₈ 'वस्याप्यनिकृतेर्, V₁ B₄ 8 D₈₋₈ Cn 'वस्येह कृत्तिनो, T₁ 'वा सद्य निकृतेर्, G₁ 'वा साह निकृतिर्; G₂ 4 'वस्याद्य निकृतेर्, G₈ 'वा सान्य निकृते, G₈ 'वा साद्य निकृतेर्; G₈ 'वा सलनिकृतेर्, M₁ 'वै साह्यनिकृतिर्, M₂ 'वै सा अनिकृतिर्; C_v 'वस्याद्य(?) निकृतेर् — d) G₈ वृत्तिम्, C_v वित्तम् N₁ V₁ B_{8,5} C_v एतेन (for एतन्न) B₈ D₁ 2 C_v युज्यते, Dn(1) शस्यते; Cn पूज्यते (as in text). T₁ वृत्त मे तेन युज्यते, G₁ (submetrical)

वृत्ति तेन पूज्यते, G₂ वित्तमेते नियुज्यते; G₈ वृत्तिरेतेन पूज्यते, G₄ व्यक्तमेतन्न युज्यते, M वृत्तिर्मे तेन पूज्यते — Cd cites almost all words of 10th (as in text)

11 G₁ M om the ref — *) Ś₁ श्रोत्रिय श्रोत्रियकृते, K₁₋₈ Dn₁ D₈ C_v 'यो[S]श्रोत्रियमुत, N₁ V₁ B₂ 4 D₁ 2 श्रोत्रिय श्रोत्रियानेति, B₁ 'यो[S]श्रोत्रिय चैति, B₈ 'यो[S]श्रोत्रियानेति, B₈ 'यो[S]श्रोत्रियेनेति, B₈ 'य श्रोत्रियोभ्येति; Dn₂ 'यो श्रोत्रियाक्षेत (sio), D₈ 'यो[S]श्रोत्रियो नेति, D₄ 'यो श्रोत्रियानेति; G₂ 'यो[S]श्रोत्रिय मुत, G₄ 'यो[S]श्रोत्रियमुत, G₈ 'यो[S]श्रोत्रियमुत Cd cites श्रोत्रिया and अश्रोत्रिय — b) M₂ निकृतेव K₄ G₄ युधिष्ठिर — After 11th, K₁ B₁ ins 503*, and D₈ 502* — K₁ D₈ read 11th after 504* — *) T₁ G₂ 4 M₂ [अ]त्येति; G₁ ह्येति, C_v अभ्येति (as in text) B₂ 8 8 D₁ 2 विद्वान्स्त्विदुपोभ्येति Cd cites विद्वान्, अविदुप्, and अभ्येति — d) G₂ तन् (for तत्) — K₈ N₁ V₁ B Dn D_{1,2} 4 8 T₁ G₈ 4 8 M ins after 11th D₈ after 11th

502* अक्षैर्हि शिक्षितोऽभ्येति निकृत्यैव युधिष्ठिर ।

[K₈ B₁ 8 अक्षान्हि; B₂ 4 D₂ अक्षान्हि, B₈ अक्षो हि, T₁ अक्षाश्च; G₂ 4 8 अक्षानि, M₂ अक्षाणि (for अक्षैर्हि) D₈ अक्षा हि क्षिपतेत्येत्य, M₁ अनक्षश्च मवाक्ष सन् (for the prior half)]

— After 502*, K₈ N₁ V₁ Dn D₁ 8 G₈ 4 8 M repeat 11th [with v l G₄ M₂ विद्वानविदुपोभ्येति, M₁ अक्षाणि शिक्षितोभ्येति (for 11th). G₄ नाहुस्ते, G₈ नाहुस्तन् (for नाहुस्तां) D₄ जवा]

— K₈ N₁ V₁ Dn D₄ 8 G₈ 8 M ins after this repetition of 11th B₂₋₈ D₁ 8 8 T₁ ins. after 502* K₁ B₁ after 11th G₁ 2, after 11 B₈ after 504*

503* अकृतास्त्र कृतास्त्रश्च दुर्वल बलवत्तर ।

[B₈ 8 G_{1,2} अकृतास्त्र B₁ कृतास्त्रो वा, B₈ T₁ 'स्त्र च, B₄ 8 'स्त्रश्च, B₈ G₁₋₈ 'स्त्र वै (for 'स्त्रश्च) G₈ कृतासुमकृतास्त्र वा (for the prior half) G₈ बलवत्तर B₁ बलवत्स्त्विदुर्वलान्, B₈ 8 बलवत् सुदुर्वल (for the post. half) — Cd cites कृतास्त्र, अकृतास्त्र, बलवान् and दुर्वल]

— After 503*, K₈ N₁ B₂ 4 8 D₁ 2 4 T₁ G₁ 8 8 M repeat 11th [with v l: B₈ अविद्वान्स्त्विदुपोभ्येति,

देवनादिनिवर्तस्व यदि ते विद्यते भयम् ॥ १२

युधिष्ठिर उवाच ।

आहूतो न निवर्तयमिति मे व्रतमाहितम् ।

विधिश्च बलवान्राजन्दिष्टस्यासि वशे स्थितः ॥ १३

अस्मिन्समागमे केन देवनं मे भविष्यति ।

प्रतिपाणश्च कोऽन्योऽस्ति ततो द्यूतं प्रवर्तताम् ॥ १४

दुर्योधन उवाच ।

अहं दातास्मि रत्नानां धनानां च विशां पते ।

मदर्थे देविता चायं शकुनिर्मातुलो मम ॥ १५

युधिष्ठिर उवाच ।

अन्येनान्यस्य विषमं देवनं प्रतिभाति मे ।

एतद्विद्वन्नुपादत्स्व काममेवं प्रवर्तताम् ॥ १६

वैशंपायन उवाच ।

उपोह्यमाने द्यूते तु राजानः सर्व एव ते ।

धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य विविशुस्तां सभां ततः ॥ १७

भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव विदुरश्च महामतिः ।

नातीवप्रीतमनसस्तेऽन्ववर्तन्त भारत ॥ १८

ते द्वादशः पृथक्चैव सिंहग्रीवा महौजसः ।

C 2. 2053
B 2. 60 3
K 2 85 3

Bs Ds विद्वाश्च (Ds 'क्षा' विदुषो* (for 11st) D1 2 निदुस्तां]

— K1 V1 B2 Dn Ds 5 ins after 503*. Ś1, after 11 Bs, after 502*.

504* एवं कर्मसु सर्वेषु निष्कृत्यैव युधिष्ठिर ।

[Bs युक्तेषु (for सर्वेषु)]

— After 504*, V1 B2 Ds repeat 11st [with v1 B2 विद्वाश्च विदुषो*], and Bs reads 503* — It may be added, for the sake of clarity, that in Ś1 K1 2 4 B1 5 Ds 6 G2 5, the line 11st occurs only once (as in text), in B2-4.6 Dn (1) D1 2 T1 G1 4 it occurs twice, and, finally, in K2 N1 V1 D1 5 G2 6 M it occurs as often as three times (as in many old printed editions), being ins at different points.

12 ^a) G2 transp. एवं and मा Ds M र्वां T1 G2 (before corr) 6 भवेति — ^b) K1 निष्कृतिः; T1 निष्कृत, Cd as in text. Bs Ds-5 transp. यदि and मन्यसे — ^c) Ds देवनाद्धि निवर्तस्व — ^d) G2 वर्तते (for विद्य*)

13 ^a) K1 न निवर्तस्व; G2 विनिवर्तयम् — ^b) K1 एव (for इति) — ^c) T1 बलवन्नराज — ^d) K2 D4 दिष्ट्यापि (D4 'सि'), Bs 'स्यास्य, G2 दिष्ट्यास्यासि, M1 दिष्ट्यासि G2 वशं Ś1 G4 स्थिता

14 ^a) M2 समागते — ^b) V1 B1 5 Ds-5 Cnp पणश्चैव हि (Ds च), G2-4 प्रतिपाण च, Cn as in text Cd oites प्रतिपाण (as in text) K1 तु (for च) V1 B2 G2 कोन्यस्तु, B1 G2 'न्यस्तत्, Bs 0 D1 5 T1 G1 2 5 M Cnp को न्यस्त, D2 कोन्योसु, Ds 'न्यस्ते, Cn as in text. — ^d) K1 स्वतो ब्रूहि प्रवर्ततां

15 G2 om 15-16. — ^a) B1 2 6 D1, 2 G2 (before

corr) दास्यामि (for दावा*) Ś1 B1, 2 5 6 D1-5 रत्नानि (for 'ना) — ^b) Ś1 धनानि (for 'ना') B1, 2 6 D1 2 विविधानि धनानि च, Bs Ds-5 धनानि विविधानि च. — ^c) K1, 2 G4 मदर्थ. Ś1 दीविता G2 योयं (for चायं).

16 G2 om 16 (of. v1. 15) — Ds om the ref — ^a) N1 अन्यस्यान्येन (by transp), Ds अन्येनास्य च, G4 अन्ये नाशस्य Ś1 देवित्व, K4 V1 B D वै द्यूतं (Ds देवत्व) (for विषम) K2 अल्पेनान्यस्य देवनं — ^b) N (except K1 5 N1) विषमं (for देवन) — ^c) B1-5 0 D1 2 एव (for एतद्) Ś1 T1 G2 5 विद्वान्; K2 हितान्; V1 शुल्कान्, B1 मत्वा, Bs 5 D2-5 बुद्ध्या; Bs तत्त्वम्, D1 दृष्ट्या (for विद्वन्) — ^d) G4 प्रवर्ततां — After 16, Dn ins an addl colophon (Dn1 Adhy no 59)!

17 ^a) B1-4 D1, 2 प्रयुज्य (B4 'ह्य)माने; Bs G2 4 प्रवर्त'; Dn2 उपाह्व'; G2 उपाह्व' [read in Dn2 G2 उपाह्व']; Cn उपोह्व' (as in text). Cd oites उपोह्वमाण' (sic) — ^b) V1 G1 M1 राजानं G2 संति (for सर्व) V1 8 पार्थिवा, B1 5 0 D1, 2 एव हि; Bs Ds 5 एव तु (for एव ते) — ^c) Ś1 K1 5 G2 शुभा, Bs Ds-5 नृप (Ds 'प') (for तत) K2 विविशुस्त (sic) शुभा सभां.

18 ^a) K2 G2 भीष्मद्रोण, G2 भीष्मद्रोणौ K4 T1 द्रोण (for द्रोण) — ^b) Ś1 नातिप्रहृष्टमनसस्, K1 Cd नातिप्रतीत', K2-4 N1 B1 Dn Ds नातिप्रीतेन मनसा; V1 Bs 5 Ds-5 नैवातिप्रीत (V1 D1 'ति)मनसस्, B1 2 0 D1 2 नातिसुप्रीत' (Bs 'प्रीति'), G2 नातीव प्रियमाणास्ते — ^d) Ś1 K1 2 तेनुवर्तत, K2 तेन वर्तत, B1 2 0 D2 तेभ्यवर्तत, Bs D1 G2 ते न्यवर्तत, D2 तेन्ववर्तत T1 भारत. K2 [अ]प्यपवर्तत नित्यश

19 ^a) V1 Bs 5 Ds-5 द्वादशश्च (for ते द्वादश) K2 चेति (for चैव) — ^b) 5 सिंहस्कंधा; Cd 'प्रीवा (as in text) — ^d) K1 वि, Bs तु (for च).

C 2. 2053
B 2. 60 3
K 2. 65 3

सिंहासनानि भूरीणि विचित्राणि च भेजिरे ॥ १९
शुशुभे सा सभा राजन्नाजभित्तैः समागतैः ।
देवैरिव महाभागैः समवेतैस्त्रिविष्टपम् ॥ २०
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे भास्करमूर्तयः ।
प्रावर्तत महाराज सुहृद्द्यूतमनन्तरम् ॥ २१

युधिष्ठिर उवाच ।

अयं बहुधनो राजन्सागरावर्तसंभवः ।
मणिर्हारीतरः श्रीमान्कनकोत्तमभूषणः ॥ २२

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

एतद्राजन्धनं मह्यं प्रतिपाणस्तु कस्तव ।
भवत्वेप क्रमस्तात जयाम्येनं दुरोदरम् ॥ २३

दुर्योधन उवाच ।

सन्ति मे मणयश्चैव धनानि विविधानि च ।
मत्सरश्च न मेऽर्थेषु जयाम्येनं दुरोदरम् ॥ २४

वैशंपायन उवाच ।

ततो जग्राह शकुनिस्तानक्षानक्षतच्चवित् ।
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २५

20 °) V₁ महाराज; D₁ महाभोगैः — °) D₆ समवेतं;
S समु(G₄ 'सि)दीर्णं S₁ त्रिविष्टपे, B (except B₄)
त्रिविष्टप.

21 °) T₁ G₂ s M₂ शिष्टा (for शूरा) G₄ सर्वे वेद-
(before corr. देव)विशिष्टाश्च — °) K₄ भास्करमूर्तय-
— °) K₁ D₆ (before corr.) प्रावर्तत, G₁ प्रावर्तते
— °) K₈ सुयद्यूत (sic), N₁ अनुत्तरं; D₂ प्रवर्ततां (for
अनन्तरम्)

22 °) K₂ s G₂ बहुविधो; N₁ M₂ महाधनो; V₁
बहुमतो (for 'धनो) — °) S सागरावर्तसंनिभ — °)
K₁ s मणिर्हारीतर (K₂ 'हारीतर') श्रीमान्, N₁ D₈-s
G₈ M₁ मणिहारोत्त(D₄ 'त')र श्री, V₁ B₂ s D₁ s
मणिदीप्ता(B₂ D₁ s 'लो')कसकाश, B₁ s मणिर्हारा(B₂ 'हा-
रोत्तम' श्रीमान्; D₆ मणिहीरातर श्रीमान्; T₁ G₁ s M₂
मणिहारोत्तम(G₆ 'मा') श्रीमान् (G₁ 'मन्'), G₂ मणिहारस्त
श्री — °) V₁ श्रीमान्कनभूषण, G₁ कनकोत्तमभूषित,
G₂ कनकोज्ज्वलभूषण

23 °) K₂ s T₁ G₂-s M राज (for राजन्). V₁
B₁ s-s D_n D₂-s मम धनं (for धनं मम) — °)
D₁ (marg sec m as in text) परिमाण, G₆ प्रतिपाणि;
Cd as in text K₁ D₁ s [अ]स्तु, K₄ V₁ B₁ s D_n D₆
[अ]स्ति; T₁ G₂ s M [अ]त्र (for तु) V₁ कश्च व-
(for कस्तव). N₁ तेन दिव्यामहे स्वया — °) B₁ s s
भवत्वेप, B₂ (hypermetrio) अभवत्वेप, D₆ भवत्वेप,
G₁ 'त्येव, G₂ 'स्वेत् (for 'स्वेप) B₁-s s D₂ s s
क्रमस्तावज् S₁ K B₄ D_n D₁ s येन मा त्वं (S₁ by transp
त्वं मां, K₂ D₆ मा त्व) महाराज (K₂ 'भाग), D₆ भवत्त्व-
प्रक्रमस्तावत् (sic) — °) = 24° T₁ G₄ जयाम्येनं, G₁ s s s
M 'म्येतद्, G₈ दयाम्येत (for जयाम्येन) D₈ दुरोत्तर,
T₁ G₁-s s M दुरोदर, G₆ अनतरं (for दुरोदर) S₁ K B₄
D_n D₁ s धनेन प्रति(K₂ 'सी)दीन्यसे — After 23,

K₈ repeats 23°, reading 23° as in G₁, 23° as in text.
See below for similar reading in K₁ after 24

24 B₂ om. 24-25 — °) G₆ ते (for मे) S₁
मणयश्चैवं; G₁ प्रनितिश्रैव; G₆ विस्मयाश्चैव — °) K₂ B₁
रत्नानि (for धनानि). K N₁ बहुलानि (K₄ च बहुनि);
V₁ D_n (!) D₆ सुबहुनि, B₂ D₈-s विपुलानि (for
विविधानि) S₁ बहुलानि धनानि च — °) S₁ मत्सरश्च,
N₁ मात्सर्यं च, G₄ M₂ मत्सरश्च Cd cites मत्सर (as in
text) M₂ च repeated (for मे). K₂ न मत्सरश्च मेयेषु
— °) = 23°. S₁ जयत्येन, K₂ जयामेनं; K₄ N₁ V₁ B (B₂
om) D_n D₁-4 जयत्येनं; D₆ जयत्येन, T₁ G₂ s जयाम्येत;
G₁ s M 'म्येतद्; G₈ 'म्येतद्; G₆ 'मेतं; G₆ 'मैत (for
'म्येन) S (except G₄ s) दुरोदरं K₁ ज*****
— After 24, K₁ repeats 23° (with v₁ क्रमस्तावज्
(for क्रम°); while G₆ ins (cf. 54 1°-2°)

505* शकुने हन्त दिव्यानो रत्न[reads ह]मानौ सहस्रश ।
इमे निष्कसहस्रस्य कुण्डिनो हारिण शतम् ।

25 B₂ om 25 (cf. v₁ 24) — N₁ T₁ G₆ s M₂
om the ref — After the ref, G₂ ins

506* एतच्छ्रुत्वा तु शकुनिर्निर्कृति समुपाश्रित ।

[= (var) 2 54 7° etc]

— °) M₂ गतो (for ततो) — °) D₈ तानक्षा (sic)
प्रत्यपद्यत — °) N₁ V₁ D₈-s S तानक्षान्प्रत्य(D₆ 'नय')
पद्यत.

Oolophon — Sub-parvan S₁ K B D M₁ द्यूत
— Adhy name T₁ द्यूतारंभ, G₁ s s M द्यूतप्रवर्तन,
G₆ अक्षावापनं — Adhy no (figures, words or
both) K₁ (marg) 57, K₂ s 55, D_n 60, D₈ 54;
S 94 (G₄ 69) — S'loka no. K₂ T₁ 25, K₂ 28,
D_n 9, D₁ 2.4 30, M₁ 27.

५४

युधिष्ठिर उवाच ।

मत्तः कैतवकेनैव यजितोऽस्मि दुरोदरम् ।
 शकुने हन्त दीव्यामो ग्लहमानाः सहस्रशः ॥ १
 इमे निष्कसहस्रस्य कुण्डिनो भरिताः शतम् ।
 कोशो हिरण्यमक्षय्यं जातरूपमनेकशः ।
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्तः शकुनिः प्राह जितमित्येव तं नृपम् ॥ ३

युधिष्ठिर उवाच ।

अयं सहस्रसमितो वैयाघ्रः सुप्रवर्तितः ।
 सुचक्रोपस्करः श्रीमान्किङ्किणीजालमण्डितः ॥ ४
 संह्रादनो राजरथो य इहास्मानुपावहत् ।
 जैत्रो रथवरः पुण्यो मेघसागरनिःस्वनः ॥ ५
 अष्टौ यं कुररच्छायाः सदश्वा राष्ट्रसंमताः ।
 वहन्ति नैपामुच्येत पदा भूमिमुपस्पृशन् ।
 एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ६

C 2. 2065
B 2. 61 6
K 2. 85 15

54

1 *) K₈ Ñ₁ V₁ G₄ Cn मत्त (Cn gloss गर्वित, as
 voo), G₂ स्वत्त (for मत्तः) K₄ कैतवकेन, D₈ ३ कित-
 चकेन. K₁ ४ [ए]वं, B₁ २. ३. ६ D₁-३ [इ]ह (for [ए]व)
 Ś₁ म(or मं)त्रकैतवमेवैतद् — १) Ś₁ यजितोसि; K₃
 'तेस्मि; D₂ यजेतास्मि K₄ Ñ₁ V₁ B₂ Dn D₈ दुरोदरे, ८
 (except G₄-६) दुरोदरं — १) K₃ D₈-३ दीव्याम, B₂ D₁
 'नि, B₈ D₂ 'मि; ८ दी(T₁ G₄ दि)व्यामो — ४) K₁ सह-
 माना, B₁ २ ४ ६ Dn₁ (before corr) D₂ ३. ३ ६ ग्लहमान';
 ८ 'मानौ (G₈ M₂ 'नो, M₁ ग्लहमाना) Ś₁ K Dn
 D₈ परस्परं (for सह').

2 *) Ś₁ अय; K₄ Dn(1) D₈ सति, V₁ B₂ ३. ६ D₁. २
 इमा (for इमे) B₈ D₈-३ निष्कसहस्राणां — १) K₂
 कुण्डितो; K₈ 'भो; K₄ Dn D₈ Cn p कुण्डिन्यो, V₁ B₂-४ ६
 D₁. २ मंशु(D₁. २ 'जू)षा, B₈ D₈-३ Cd भादिनो; G₄ कुडले;
 Cn भादिन्यो; Cv कुण्डिनो (as in text) K₁ भारिता;
 K₈ भरिणा; B₁ हरिता, ८ हा(T₁ G₁. ४ ह)रिण, Cv
 भरितं (for भरिता) K₁ भृशं, Dn(1) D₁m शुभा
 (D₁ orig सति), D₈ सुत (for शतम्) Ś₁ कुण्डिनो भार
 उन्नतं — १) K₄ D₈ कोशं, B D₁ २ कोषो (B₁ कोटी)
 (for कोशो) — ४) B₈ जात जातम्, Cd जातरूपम् (as in
 text). G₂ अशेषतः (for अनेकशः) — १) K₈ T₁ G₈-६
 M₂ राज- (for राजन्). V₁ B₈-३ Dn D₈-३ मम धन; G₄
 धन दिव्य (for धन मह्यं) — १) K₂ ४ T₁ G₁ दी(K₄
 दे)व्यामह, G₈ दीव्यामहे (for 'म्यह) K₁ तथा (for
 त्वया) — After 2, B₁ ins 507*.

3 All MSS except Ś₁ K₁ ४ B₈ ६ Dn D₈ om. the
 ref — Ś₁ K₁. ४ Dn D₈ ins. after the ref : B₁,
 after 2

507* कौरवाणां कुलकर ज्येष्ठ पाण्डवमच्युतम् ।

[K₁ श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ)]

— १) K₂ प्रास्य; K₈ प्राश्य (for प्राह) — १) K₁
 प्रयतानक्षहेतुवित्, K₂ ३ तानक्षानक्षतत्ववित्; K₄ V₁ B
 (except B₂) Dn₂ D₈-३ ग्रहसन्पापचेतनः. — After 3,
 K₁-३ B₈ ins

508* जितमित्येव शकुनियुधिष्ठिरमभाषत ।,
 while K₄ V₁ B₁ ४-६ Dn₂ D₈-३ ins

509* जितमित्येव नृपते भूयस्त्वं केन दीव्यसे ।

4 *) B₂ Dn₁ (before corr.) M₂ अहं (for अयं).
 K₈ 'समितौ, Dn₂ 'समितो; Cd n as in text. G₂ ४
 सहस्रसं(G₂ 'स)मितश्चायं, G₈ अयं सहस्रसामिको — १)
 G₄ इतो वै; Cd वैयाघ्र (as in text) Ś₁ K Dn D₈ M₂
 Cd सु(K₂ स)प्रतिष्ठित (M₂ 'तं); B₁-४ D₁. २ सुप्रदर्शन;
 B₈ D₄ सुप्रवर्तितः. — १) D₄ Cnp स्व (for सु) Ś₁
 सर्वोपक्रमण श्रीमान्; K₁ सुचक्रोपस्कृतः श्री', T₁ सुचक्रो
 भास्करश्री'; G₁-४ M₂ सुचक्रोपस्करश्री' Cd otes उपस्कर

5 *) K₄ संह्रादानो, D₈ सवह्रदनो; T₁ G₈ संरा(G₈
 हा)जनो, G₄ Cd संह्रादनो Ñ₁ राजपयो, V₁ B₁m. ३ ४ sm
 D₈-३ 'वहो (for 'रथो) — १) Ś₁ उपाहरत्, K₂ Dn₁ D₂
 'वहन्, Ñ₁ B₂-४ ६ D₂ T₁ G₈-६ 'M Cd उदावहत्; V₁
 उदाहरत्; G₁ उदावह; Cn उपावहत् (as in text). D₁
 परहास्मानुवादह (corrupt). — १) G₈ मम रथ (for
 रथवर) — ४) Some MSS 'निस्वन.

6 *) D₄ अष्टा V₁ B D₁-३ मे, G₂ तं, G₈ च (for
 यं) K₁ कुररुप्राया; K₈ कुरवछाया, K₄ D₈ कुलिशप्राय
 (D₈ 'च्छाया); V₁ B₁ २ ६ S कुलसंपन्ना; B₈ ४ Dn
 Cnp(1) कुमुदच्छाया, D₄ कुललक्षाया, D₈ कुररुछाया;
 Cd n as in text Ñ₁ सुहृज्जा कुवल्यच्छाया (hyporm)
 — १) K₁ M₂ राष्ट्रवर्धना; K₂. ३ V₁ G₂ राजसमता — १)
 Ś₁ नैवमुच्येत, K₁ तेषामप्येक, K₂. ३ Ñ₁ D₈-३ T₁ G₈ ३ ६

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ७

युधिष्ठिर उवाच ।

सहस्रसंख्या नागा मे मत्तास्तिष्ठन्ति सौवल ।
हेमकक्षाः कृतापीडाः पद्मिनो हेममालिनः ॥ ८
सुदान्ता राजवहनाः सर्वशब्दक्षमा युधि ।
ईपादन्ता महाकायाः सर्वे चाष्टकरेणवः ॥ ९

सर्वे च पुरमेत्तारो नगमेघनिभा गजाः ।

एतद्राजन्धनं मयं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ १०

वैशंपायन उवाच ।

तमेवंवादिनं पार्थ प्रहसन्निव सौवलः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ११

युधिष्ठिर उवाच ।

शतं दासीसहस्राणि तरुण्यो मे प्रभद्रिकाः ।

कम्बुकैयूरधारिण्यो निष्ककण्ठ्यः स्वलंकृताः ॥ १२

M1 Cn नै (N1 चै ; T1 Gs ते- , Gs चा) पां मुच्ये (Ks 'च्य ; Ds 'व्ये) व, K4 Dn (1) Ds ये न दृश्यते, V1 ये वा प्रजया , B1 नैते मुष्मन्ति; B2-4, 6 D1.2 य (B2 6 D1 ये) वायुजया , B2 नैपां युज्यन्ते; G4 नैशिपां मुल्ये, Cn p येन मुच्यते (for नैपामुच्येत) Cd cites (as in K2 oto) मुच्येत (gloss वेनेन), Cv cites नैपा मुच्येत (so divided!) See Addenda. — ^d) = 4 15 15^b. Ds s M1 Cn पदाद्; D4 पादाद्; T1 G2 s 6 पाद ; G4 तदा, Cnp v पदा (as in text) S1 अपि स्पृशन्, K1 उपस्पृशेत्; G1 'दात्; G2 उपस्पृशन्, Cv (? corruptly उपास्यसन्) K4 Dn (1) Ds स्पृश (K4 'दा) तक्षरगैर्मेहै, V1 B2-4 6 D1 2 किंचिद्गुर्मि स्पृशन्ति यै (B2 D2 च; D1 ये) — ^e) N1 V1 B (except B2) D1-s मम धन (for धन मम). K2 s T1 G2-s M2 एतद्राजधन मम (G2 दिव्य) — ^f) G2 सौवल (for [अ]हं त्वया)

7 S (except G1) om the ref. — ^{ab}) B1 Dn Ds Gs M2 एव (for एतत्) S1 व्यवसितं (for 'तो) K1 s Ds निकृतिं; D1 निकृतिं (for निकृतिं) S1 समुपाश्रितः, K1 G2 समुप (K1 'पा) स्थितः, K2 'पश्रित N1 B2 T1 G2-s M1 तमेवंवादिन पार्थ प्रहसन्नि (B2 'क्षे) व सौवल' (= 11^{ab}) — ^e) B2 वचो तं (for शकुनिर्) — ^d) T1 G4 s उवाच ह (for अभाषत) B2 तानक्षान्प्रत्यपद्यत

8 N1 B2 Gs om 8-11 (hapl., of v1 7, in these MSS 7=11) V1 B2 Dn Ds-s read 8-11 after 18 — ^a) Ks G2 s नागानां, K4 नागा ये — ^b) G2 एतस्तिष्ठति (for मत्तास्तिष्ठन्ति) — ^c) B2 S (Gs om, lacuna in Gs) Cv हेमकक्षया — ^d) Gs पद्मिनो; G2 पद्मिनी; Cv पद्मिनो (as in text) Ks वन' (for हेम')

9 N1 B2 Gs om. 9 (of v1 8) For sequence in V1 B2 Dn Ds-s, of v1 8 — ^a) V1 B1 s-s D1 s T1 G2 s 6 M2 सुदता (T1 'तो) D2 राजवहनाः, Gs 'भयना; G4 'वसना. — ^b) S1 K4 Ds सर्वशब्दसहा;

K2 s सर्व (K2 'वै) शिखाक्षमा, Dn1 Ds सर्वशब्दममा; T1 G2 s M1 सर्वदास्य (G4 'त्र) सहा; G1 s M2 सर्वदास्य (G1 'वद्) सहा — ^d) K1 सर्वं च्येष्ट; K2 s सर्वे चाष्टकरेण च; Ds सर्वे चोष्टकरेणव; Gs तावत्यश्च क'. Cv cites दृष्टकरेणव; Cd as in text

10 N1 B2 Gs om 10 (cf v1 8). For sequence in V1 B2 Dn Ds-s, cf. v1 8. — ^a) K4 D1 s [S] ति- (for च) V1 त्रिपुहतारो, Gs परिमेत्तारो — ^b) S1 broken, K1 B (B2 om) Dn Ds-s Gs नव; D1 नघमे (घ marg) प्रतिमा- (for नगमेघनिभा) — ^c) Ks T1 G2 s M2 राज (for राजन्). V1 B1 s s 6 Dn Ds-s G1 मम धन; G4 धन दिव्य (for धनं मम). B2 तद्राजन्धन मक्षय्य — ^d) K2 Gs दीव्यमह; Ks Gs दीव्यामहे

11 N1 B2 Gs om 11 (cf v1 7, 8, actually 7=11 in these MSS) For sequence in V1 B2 Dn Ds-s, of v1 8 G2 s 6 M om the ref — ^a) B1 s s Dn Ds-s इ (Ds ए) स्तेयवा — ^b) Gs जितमित्याह सौवल — After 11^{ab}, G2 ins

510* स तच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपस्थितः ।
— Gs om 11^a-15^d. — ^e) B2 6 Ds चोत्तवा तं (B2 तु); D1 (m as in text) चोक्ता न (for शकुनिर्) — ^d) T1 G4 उवाच ह (for अभाषत) B2 6 D2 (before corr) तानक्षान् (D2 after corr रक्षानप्र) त्यपद्यत

12 12-13 = (var) 3 222 44-45. Gs om 12 (of. v1 11) — ^a) S1 B2 D1 s T1 G2 s M1 दासी (B2 Ds 'स्य) सहस्राणा, B1 6 G1 दास्य (G1 'सि) सहस्राणि — ^b) S1 K1 s 4 Dn Ds हेमभूषणा, Ks B Ds-s Cn हेमभद्रिका; D1 वै प्रमद्रका, D2 वैत्रमद्रिका; T1 G2 s मे प्रमद्रका, G2 मद्रूपिण; Gs Cd हेमभद्रका (for मे प्रमद्रिका.) — ^c) B1 s D1 s सर्वा; B2 स्वर्ण; B3 दास्य, G4 जांबु, Cv कंचु (for कम्बु) G2 हारिण्यो (for धारिण्यो). — ^d) S1 Gs 'कंठार; T1 'कर्णा; Cd as in text.

महार्हमाल्याभरणाः सुवस्त्राश्चन्दनोक्षिताः ।
मणीन्हेम च विभ्रत्यः सर्वा वै सूक्ष्मवाससः ॥ १३
अनुसेवां चरन्तीमाः कुशला नृत्यसामसु ।
स्नातकानाममात्यानां राज्ञां च मम शासनात् ।
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ १४
वैशंपायन उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १५
युधिष्ठिर उवाच ।
एतावन्त्येव दासानां सहस्राण्युत सन्ति मे ।
प्रदक्षिणानुलोमाश्च प्रावारवसनाः सदा ॥ १६

प्राज्ञा मेधाविनो दक्षा युवानो मृष्टकुण्डलाः ।
पात्रीहस्ता दिवारात्रमतिथीन्भोजयन्त्युत ।
एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ १७
वैशंपायन उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।
जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १८
युधिष्ठिर उवाच ।
रथास्तावन्त एवेमे हेमभाण्डाः पताकिनः ।
हयैर्विनीतैः संपन्ना रथिभिश्चित्रयोधिभिः ॥ १९
एकैको यत्र लभते सहस्रपरमां भृतिम् ।
युध्यतोऽयुध्यतो वापि वेतनं मासकालिकम् ।

C 2. 2080
B 2. 61 20
K 2. 65 29

13 = (var) 3 222 45 (of. v l. 12) G₆ om 13
(of v l 11). — ^a) M₂ सुवर्णांश्च K₂ D₂ चन्दनोक्षिताः.
— ^a) S (except M₂, G₆ om) मणि- (for मणीन्) D₂
हेम च; G₂ हेमानि K_{1.2} D_{2.2} D_{1.2.4} विभ्रत्य — ^a)
N₁ नृत्यगीतविशारदा, V₁ B₂-s D_n D₂-s C_n चतुःपट्टि-
विशारदा

14 G₆ om 14 (of v l 11) — ^a) D_{n1} D₂ & G₂
अनुसेवा; G₂ अनुवास, Cd n as in text (C_n inter-
preting अनु as separate adverb) S₁ G₄ चरतीमा,
K₄ च रत्नाभा; B_{1.2} & D_{1.2} चरन्त्येता, G₂ चरन्तीमान्
— ^b) M₂ कुशलान् S₁ K₁ & नृत्य (S₁ 'त्त' कर्मसु; V₁
B₁-s & D_{1.2} नृत्यगीतिषु (B₁ 'तके'), D_{n1} D₂ T₁ G₁-s M₁
नृ (D_{n1} नृ) त्तसामसु, D₄ नृतसानुषु C_n oites साम, Cd
सामसु — ^c) G₁ अमत्याना (for अमात्यानां) — ^c) K₂ &
T₁ G_{2.4} M₂ राज- (for राजन्). V₁ B₂-s D (except
D₂) G₁ M₁ मम धन, G₂ & धनं दिव्य (for धन मह्यं)
— ^f) G₂ दीव्यामह, G₂ दिव्याम्य.

15 G₆ om 15 (of v l 11) — S₁ D₄ S (except
M₁) om the ref — ^a) G₂ स तच्छ (for एतच्छ) S₁
व्यवसित — ^b) K₁ & निकृतिं, K₄ निकृति K_{1.2} G₂
समुप (K₁ 'पा' स्थित, T₁ G₂ स्वयमाश्रित, M₂ स समाश्रित
— ^a) B₂ G₄ & उवाच ह (for अभाषत) B_{2.4} D₂-s
तानक्षान्प्रत्यपद्यत

16 T₁ om (hapl) 16-23 — ^a) K₄ B₁ & D_n
D₂ एतावति च, B₂ 'वत्ये च, D₂ 'वतो हि, G (except G₂)
M एव तावति S₁ दाशाना, D₁ दासीना — ^b) S₁ [अ]पि
(for [उ]त) G₂ सहस्राणि वसति मे — ^c) K₄ दक्षिण
श्रानुलोमाश्च, N₁ प्रदक्षिणानुलोमाश्च, V₁ B₁ s-s D₂ D₂-s
दक्षाश्चैवानुकूलाश्च; G₄ प्रदक्षिणानुलोमाश्च, C_v as in text

Cd oites प्रदक्षिणा and अनुलोमा — ^a) K₁ N₁ D_{1.2} &
M₂ प्रावारा (N₁ प्रवरा) वसना (D_{1.2} 'वरणा'); K₂ D₂ G₂ &
प्रवारवसना, B₂ & 'वरणा', G₂ 'वदना'. Cd oites प्रवार
N₁ V₁ B₂ & D_{1.2} तथा (for सदा)

17 T₁ om. 17 (of. v l. 16) — ^a) S₁ K₁ N₁ V₁
D₂ & G₂ प्रज्ञा; D₁ प्राज्ञो S₁ K₄ V₁ B₁ & D (except
D_{1.2}) दाता, B₄ दत्ता (for दक्षा) — 17^{ca} = 3 222
47^{ca} — ^a) K₄ G₂-4.6 M पात्रहस्ता, B₂ परी; D₁ पात्रि.
— ^a) S₁ पूजयन्ति (for भोज) K₁-s B₁-s G₂ ये, V₁ ते;
B₂ D₂-s च, B₂ मे, D_{1.2} वै (for [उ]त) — ^c) K₂ &
G₄ & M₂ राज (for राजन्) V₁ B₁ s-s D (except D₂)
G₂ मम धनं; G₄ धनं दिव्यं (for धन मह्यं) — ^f)
G₂ दीव्यामहे (for 'म्यह).

18 T₁ om 18 (of v l 16). N₁ V₁ D₂ & S om
the ref — ^a) S₁ व्यवसित (for 'तो) K₂ निकृति,
D₁ निष्कृति (for निकृति) G₂ समुपस्थित (for 'पाश्रित')
B₂ ह्येवमुक्ते पार्थेन कृतवैरो दुरात्मवान् (= 21^{ab}) — ^a) G₄
उवाच ह (for अभाषत) — After 18, V₁ B₂ D_n
D₂-s read 8-11

19 T₁ om 19 (of v l. 16), B₁ om (hapl.)
19-27, G₂ om (hapl) 19-23 — ^a) G₁ रथास; G₄
अय (for रथास) K₂ & V₁ D₂ एते मे, G₁ & एवैमे, G₂
एवैते (for एवैमे) — ^b) K₁ B₂ &-s D_{n2} D₁-s G₂ C_n
हेमददा (G₂ 'द-'), V₁ महददा, G₁ हेमदादा; Cd v as
in text. — ^c) S₁ सयुक्ता (for 'पद्मा) G₂ वाहैः
श्वैश्च सं.

20 B₁ T₁ G₂ om 20 (of v l 16, 19) — ^a) S₁
K₂ & N₁ D_n D₂ यत्र (for यत्र) G₂ भजते (for लभते)
— ^b) G₂ 'परम धृति, G₄ 'परमाहति, C_v 'परमा भृति (as

C. 2. 2061
B. 2. 61 20
K. 2. 85 29

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवमुक्ते पार्थेन कृतवैरो दुरात्मवान् ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २१

युधिष्ठिर उवाच ।

अश्वास्तित्तिरिक्लमापान्गान्धर्वान्हेममालिनः ।

ददौ चित्ररथस्तुष्टो यास्तान्गाण्डीवधन्वने ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २२

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २३

युधिष्ठिर उवाच ।

रथानां शकटानां च हयानां चायुतानि मे ।

युक्तानामेव तिष्ठन्ति वाहैरुच्चावचैर्वृताः ॥ २४

एवं वर्णस्य वर्णस्य समुचीय सहस्रशः ।

क्षीरं पिबन्तस्तिष्ठन्ति भुञ्जानाः शालितण्डुलान् ॥ २५

पष्टिस्तानि सहस्राणि सर्वे पृथुलवक्षसः ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २६

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

in text) Cd oites मृतिं (as in text) — *) Ks युध्यतायुध्यतो चापि; Dn1 युध्येतोयुं — *) Ś1 K1 स(K1 सा)मकालिक, Ks भो सका; Ks व्यासका; K4 मासिका; B (T1 Gs om) मास(Gs 'सि)कल्पित; Cn as in text. — *) Ks s Gs s M राज (for राजन्) V1 B2-s Dn D2-s सम धन; G4 धन दिव्य (for धनं मह्य) — *) Ks D4 दीव्यामह(Ks 'न)हं; Ds दीव्याम्यह

21 B1 T1 Gs om 21 (of v.l. 16, 19), B2 om. 21 N1 S om the ref — *) S (T1 Gs om) उक्त (for उक्ते). Ś1 Ks Dn Ds वचने, Gs घर्मात्मा (for पार्थेन) V1 दुराशय, Cd दुरात्मवान् (as in text) B2 D2-s ए(Ds इत्येव)तच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रित Gs repeats 21^{ab} as in B2 D4 s (v.l. समुपस्थित for 'पाश्रित')

22 B1 T1 Gs om 22 (of v.l. 16, 19), Gs om (hapl) 22-23 B2 s D1 s read 22-23 after 27. — *) = 2 47 4^a K2 Dn1 D4 अश्वास्तित्तिरिक्लमापान्; D1 s G4 अश्वास्तित्तिरिक्लमापा — *) K2 D4 s गधर्वान्, D1 s G4 गांधर्वा — *) Ś1 यास्तु; Gs एतान्; G4 यास्ता (for यास्तान्) A few MSS गांधीव K1 s s Gs s धन्विने — After 22^{ab}, Ś1 K B2-s D (except D2 s) ins

511* युद्धे जित पराभूत प्रीतिपूर्वमरिदम् ।

[MSS 'दम, 'दम also (for 'दम)]

— Ks om. 22^a-23^a — *) K2 Gs s M राज (for राजन्) V1 B2-s Dn D2-s सम धन, G4 धन दिव्य (for धन मह्य) — *) K2 दीव्यामहे, D4 'मह (for 'म्यह)

23 Ks B1 T1 Gs s om 23 (of v.l. 16, 19, 22). For sequence in B2 s D1 s, of v.l. 22 N1 S om. the ref — *) Ś1 व्यवसित — *) K1 निकृति G2 समुपस्थित

24 B1 om. 24 (of v.l. 19) Ks B2 om the ref. — *) Ks B2-s Dn1 Ds श्रेष्ठानां, S (except G1 M1) यानानां (for हयानां) K1 G2 अयुतानि; Ds चायुं (for चायुं). K1 च (for मे) — *) Ks इव तिष्ठति; B2 s D2 अवतिष्ठे K4 B4 Dn D1 s युक्तान्येव हि (D1 च) तिष्ठति — *) B2 D1 s (m as in text) पथैर् (for वाहैर्) Cd वाहैरुक्ते (but this is wrong, see Addenda) K1 नृप; Ks भृश, K4 Dn(1) Ds तथा, S हयं (G2 अपि) (for वृता).

25 B1 om 25 (of v.l. 19) V1 B2 s D2-s om. 25^{ab}, Dn1 reading it in brackets. — *) Ś1 K4 एवं वर्णस्य सर्वस्य (K4 पर्ण), B2 Dn2 एक(Dn2 एव)वर्णा विवर्णाश्च; B4 s D1 s एकवर्णा (B2 'र्ण) विवर्णस्य, G2 एव वर्णप्रवर्णस्य, M2 एव सुवर्णवर्णस्य; Cv as in text — *) K4 समुच्चायसहस्रह; B2 s s D1 s समुच्चयविभागिन; T1 G2 s s Cv समुच्चयसहस्रह, G2 समुच्चयसह, G4 स समोच सह — After 25^{ab}, K4 V1 B2 s s Dn D2-s ins

512* तया समुदिता वीरा सर्वे वीरपराक्रमा ।

[B2 s s समुदता (for 'दिता)]

— *) Ś1 K1 s T1 Gs M2 पिवति; Ks 'त, K4 'तं, Ds 'तिस्र — *) Some MSS 'तदुलान्

26 B1 om 26 (of v.l. 19) — *) K1 पथ्यं-, Ks B2 पथि, Ks s पथि (for पथिस्) Ks दातस्, K4 संति स. — *) Ks सर्वे; V1 B2-s D2-s नृणां (for सर्वे) K4 Dn D1 s विपुल (for पृथुल) B2-s D2-s वक्षसां (for वक्षस) — Ks om 26^a-27^a — *) T1 Gs s M राज (for राजन्) V1 B2-s D (except D2 s) सम धन; G4 धन दिव्य (for धन मह्य) — *) K2 दीव्यामह, T1 दीव्याम्यह, G2 दीव्यामहे

27 Ks B1 om. 27 (of v.l. 26, 19) S om. the

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २७

युधिष्ठिर उवाच ।

ताम्रलोहैः परिवृता निधयो मे चतुःशताः ।

पञ्चद्रौणिक एकैकः सुवर्णस्याहतस्य वै ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ २८

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २९

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

५५

विदुर उवाच ।

महाराज विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ।

सुमूर्षोरौषधमिव न रोचेतापि ते श्रुतम् ॥ १

यद्वै पुरा जातमात्रो रुराव

गोमायुवद्विस्वरं पापचेताः ।

दुर्योधनो भारतानां कुलघ्नः

सोऽयं युक्तो भविता कालहेतुः ॥ २

गृहे वसन्तं गोमायुं त्वं वै मत्वा न बुध्यसे ।

C 2. 2097
K 2 62.4
K 2 86.4

ref. — *) Ś1 व्यवसित — *) K1 निकृति G2 समुपस्थित — After 27, B2 & D1 2 read 22-23.

28 T1 G1 4-5 M om (hapl) 28-29 — *) K2 'लोह' (for 'लोहै') — *) D2 निधनो K4 N1 V1 B (except B2) D (except D1 2 & 3) वै (for मे) K1 चतुःशिला, G2 2 'शतं' (for 'शता') — *) Ś1 पञ्चद्रौणीक, K2 'द्रौणिक', K4 'द्रौणिक', V1 'द्रौणिक'; B1 & G2 'द्रौणिकम्', B2 'द्रौणिक'; D2 G2 'द्रौणिकम्' B1 & G2 एकैकं, Dn1 D4 2 एकैकः — *) G2 हतस्य (for [आ]हतस्य) Ś1 K1 2 D2 G2 च (for वै) — After 28^{ad}, Ś1 K2.4 B2 Dn D2 ins

513* जातरूपस्य मुख्यस्य अनर्ध्वस्य भारत ।

[B2 सर्व* (for मुख्य*) Ś1 K2 अनर्ध्वस्य च, D2 अनर्ध्वस्य Ś1 सर्वश* (for भारत)]

— *) K2 D2 राज; G2 राज- (for राजन्) V1 B (except B1 2) D (except D2) मम धनं (for धनं मह्यं) — *) K2 दीव्यामह, D4 'महे'.

29 T1 G1 4-5 M om 29 (of v.1 28). G2 2 om. the ref — *) Ś1 व्यवसितं — *) K2 निकृति. B2 समुपस्थित

K4 reads the colophon after 514* in the next adhy — Sub-parvan Ś1 K1-3 B Dn D1 2 4 6 M द्युत — Adhy name T1 G2 द्युतदेवनं; G1 M शकुनि-विजय — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg) 58, K2 56, Dn1 61, D2 55, S 95 (G4 70) — S'loka no K2 D4 33, Dn 32, D1.2 34.

55

1 Before 1, K4 V1 B D (D2 marg see m) T1 ins (Cn glosses)

514* वैशंपायन उवाच ।

एवं प्रवर्तिते द्यूते घोरे सर्वापहारिणि ।

सर्वसशयनिर्मुक्ता विदुरो वाक्यमब्रवीत् ।

[(L 1) B (except B2) D1 2 & T1 एव प्रवृत्ते द्यूते तु (B1.2 & D2 वै) D2 transp द्यूते and घोरे — After line 2, K4 reads colophon of the preceding adhy]

— *) K2 विजानीयाद् (for 'नीहि') — *) Ś1 T1 G1.2-3 यत्वा, M2 त्वया (for यत्त्वा) Ś1 K B2 D (except D1 2) M1 भारत (for तच्छृणु) — *) B1 D1 2 मेघजम्, D2 औषधिम्; D4 औषध — *) V1 च; D2 मे (for ते) Ś1 ***** पि वो ध्रुवं, K4 न रोचत यदब्रुव, N1 रोचतामपि ते ध्रुवं, B1.2.3 D1.2 रोचतामिह ते श्रुत, D2 (m as in text) न रोचेद् यदब्रुवन्, T1 G1.2 2 M1 रोचते हि (G1 रोचतै वि, M1 रोचतेपि) न ते (G2 मे) श्रुतं, G2 4 न रोचेत् (G2 'ते-[for 'ते?']) वचो मम; M2 रोचतेपि न ते श्रुतं

2 *) K1 तद्वै, K2 G1 2 M1 यो वै (for यद्वै) D2 रुराव यो (S10), G2 रुरोद् (for रुराव). — *) K2 विस्वर, G1 'र' (for 'रं') — *) B2 & D1 2 3 भरतानां (for भार*) — *) K1 यो (for सो) K4 B1-3 D2 व्यक्तो, N1 नून; V1 B4-5 Dn1 D2-3 व्यक्तं (for युक्तो) Ś1 K N1 V1 Dn D2 भवतां (Ś1 'ता'), D2 भविता (for भविता) B2 नाश* (for काल*)

3 *) D2 विशंतं (for वसन्तं) — *) K1 यं (for

C. 2. 2097
B 2. 62. 4
K 2 86 4

दुर्योधनस्य रूपेण शृणु काच्यां गिरं मम ॥ ३
मधु वै माध्विको लब्ध्वा प्रपातं नावबुध्यते ।
आरुह्य तं मज्जति वा पतनं वाधिगच्छति ॥ ४
सोऽयं मत्तोऽक्षदेवेन मधुवन्न परीक्षते ।
प्रपातं बुध्यते नैव वैरं कृत्वा महारथैः ॥ ५
विदितं ते महाराज राजस्वेवासमञ्जसम् ।
अन्धका यादवा भोजाः समेताः कंसमत्यजन् ॥ ६
नियोगाच्च हते तस्मिन्कृष्णेनाभिघातिना ।

एवं ते ज्ञातयः सर्वे मोदमानाः शतं समाः ॥ ७
त्वन्नियुक्तः सव्यसाची निगृह्णातु सुयोधनम् ।
निग्रहादस्य पापस्य मोदन्तां कुरवः सुखम् ॥ ८
काकेनेमांश्चित्रवर्हाञ्छार्दूलान्क्रोष्टुकेन च ।
क्रीणीष्व पाण्डवान्राजन्मा मजीः शोक्रसागरे ॥ ९
त्यजेत्कुलार्थं पुरुषं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् ॥ १०
सर्वज्ञः सर्वभावजः सर्वशत्रुभयंकरः ।

त्व) K₂ s सत्यान् (K₂ 'न्या), B₂ Dn(1) D₂ मोहान्;
B त तु (G₂ मदो) (for मत्वा) S₁ युध्यसे (for घु')
N₁ स्वमत्वा नावबुध्यसे; V₁ B₁ D₁ s यन्मोहात्ताव', B₂ s
इम त्व नाव', B₂ D₂ s कय त्व नाव' — K₂ G₂ om
(hapl) 3^a-4^b K₁ roads these lines in marg
— *) G₄ दुर्योधनस्वरूपेण — *) V₁ G₁ s M कास्यां,
T₁ G₄ s कास्यां, Cd काव्या (as in text)

4 K₂ G₂ om 4^a (of v l 3) — *) N₁ माधुको;
B₁ s s D₁ s मधुहा (B₂ 'हान्), D₂ माध्विक; G₂ M₂
माध्विकिर् (G₁ 'कीर्), Cd v माध्विको (as in text)
S₁ B₁ बुद्ध्वा; B₂ बध्वा (for लब्ध्वा) — *) G₂ प्रापतन्
Cd cites प्रपातः K₁ नैव पश्यति, K₄ B₂ Dn(1)
नैव बुध्यते; D₂ G₂ नैव (G₂ नाव) बुध्यसे — G₄ repeats
4^a (with v l) — *) K₂ मज्जति च वा; K₄ तं मुह्यति
च; N₁ त मज्जते वा; B₁ य स तस्मात्, Dn₁ D₁ s s
त सज्जति वा; T₁ G₄ s तेन सजे(G₂ 'ज्ये)त, G₁
[अ]तिती मज्जस्व; G₂ s s (second time) तेन मज्जते
(G₂ 'ते); M तत्र सज्जेत (for तं मज्जति वा) Cd n oite
मज्जति (as in text) — *) K₂ s N₁ V₁ B₂ s s
Dn₂ D₁ च; K₂ D₂ न (for वा) T₁ [अ]भि;
G₂ s s M₁ [अ]पि, M₂ नि (for [अ]धि) Cn cites
text S₁ प्रपात नावगच्छति, B₁ पतन्नेवाधिमज्जति, G₂ s
(second time) यथा वृक्षेण भारत

5 G₂ om 5^a-6^b — *) B₁ s D₁ s अय मत्तो,
B₂ अप्रमत्तो; G₁ सोयसुक्त; G₄ सोय मत्तेन (sio),
M₂ सोय मात K₄ D₂ [S]क्षदूतेन; B D₁ s देवनेन
(B₂ 'ने दै), Dn(1) [S]क्षयूतेन; B (G₂ om) कैतवेन
Cd cites देवेन (gloss देवनेन) — *) S₁ न निरीक्षते;
K₁ Dn(1) न परीक्ष(K₁ 'क्ष्य)से, B₁ नाववीक्षते K₄
राजलुब्ध[ ] सुतस्त्व, G₄ प्रसु सन्न परीक्षते — *) G₂ s
प्राप्य तद् (for प्रपातं) K₁ G₂ युध्यसे N₁ नैव, G₂ s s
नैव — *) K₂ कृत्वा वैर (by transp), B₁ s s D₁ s
वैर कुर्वन्; G₄ नाशं कृत्वा D₁ अकारिभि (for महारथै)

— After 5, D₁ ins

515* विपादति च दैवेन देवनेन महारथै ।

6 G₂ om 6^a (of v l 5) — *) K₁ s V₁ B₂ Dn
D₂ s G₁ s से (for ते). S₁ K N₁ V₁ Dn D₂ s 'प्राज्ञ,
B₄ 'राजं (for 'राज) — *) K₄ V₁ B₁ s s Dn D₁ s
भोजेप्ये(Dn₁ 'पे; D₄ 'स्वे)व, D₂ राजश्चैव (for राजस्वेव)
D₁ s [अ]समजसा B₄ भोजेप्येवेदमजसं; T₁ M₁ स्वपक्षे
वा(M₁ 'क्षेप्य)समंजस, G₁ s s s राजसेवासमंजस, G₄ स्वपदे
वा धनंजयं; M₂ ज्ञातिसंचेसमजसं, C₇ स्वे परे वासमंजस
— After 6^a, K₄ Dn(1) D₂ ins

516* पुत्र सत्यक्तवान्पूर्वं पौराणा हितकारयया ।

— *) D₂ आंधका; G₂ यथैव (for अन्धका) S₁
यादवभोजा, D₂ यादवां — *) T₁ समेतान्

7 G₄ om (1 hapl) 7-10 — *) K₄ N₁ Dn D₁ s
तु (for च) K₁ नियोगाद्विहिते, K₂ 'गावहते Cd cites
नियोगात् (as in text) B₁ s D₁ s कंसे (for तस्मिन्)
— *) S₁ 'कर्पिणा, G₁ s s M 'कर्पिना, G₂ 'घातिना
— *) K₂ s B₂ s s D₂ s M₁ पृथते (for एवं ते)
D₂ सर्वा (for सर्वे) — *) S₁ मोदक्षाना, V₁ मोदते स
(for मोदमाना)

8 G₄ om 8 (of v l 7) — *) K₂ सनियुक्तः;
G₂ अन्नियुक्तः (for त्वन्नियुक्तः). — *) K₂ युधिष्ठिर; B₂
धनजय (for सुयो) — *) B₂ विग्रहाद् — *) G₁
मोदते B₂ om ज्ञातय (for कुरव) K₄ सखा (for
सुखम्)

9 G₄ om 9 (of v l 7) — *) S₁ 'वर्णोज् (for
'वर्होज्) B₁ s s D₂ विचित्रग्रहान्काकेन (D₂ 'न्कालेन);
D₁ विचित्रवाहान्काकेन — *) K₂ क्रोनकेन; V₁ चित्रकेन,
Dn₂ D₁ क्रोष्ट(D₁ 'ष्ट्र)केन — *) G₂ वृणीहि (for
क्रीणीष्व) — *) D₄ निमज्जी; G₁ मा मजे; G₂ माजीज
(for मा मजी)

10-5 37 16, 126 48, (var) 1 107 32

G₂ om 10 (of v l 7) — *) K₁ D₂ कुलार्थं S₁

इति स्म भापते काव्यो जम्भत्यागे महासुरान् ॥ ११
 हिरण्यष्टीविनः कश्चित्पक्षिणो वनगोचरान् ।
 गृहे किल कृतावासाँल्लोभाद्राजन्पीडयत् ॥ १२
 सदोपभोग्याँल्लोभान्धो हिरण्यार्थे परंतप ।
 आयतिं च तदात्वं च उभे सद्यो व्यनाशयत् ॥ १३
 तदात्वकामः पाण्डूस्त्वं मा द्रुहो भरतर्षभ ।
 मोहात्मा तप्यसे पश्चात्पक्षिहा पुरुषो यथा ॥ १४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

जातं जातं पाण्डवेभ्यः पुष्पमादत्स्व भारत ।
 मालाकार इवारामे स्नेहं कुर्वन्पुनः पुनः ॥ १५
 वृक्षानद्धारकारीव मैनान्धाक्षीः समूलकान् ।
 मा गमः समुतामात्यः सबलश्च पराभवम् ॥ १६
 समवेतान्हि कः पार्थान्प्रतियुध्येत भारत ।
 मरुद्भिः सहितो राजन्नापि साक्षान्मरुत्पतिः ॥ १७

C. 2. 2110
B. 2. 62 17
K. 2. 66 17

B1-2. 6 D1 : त्यजेदेक कुलस्यार्थे. — Note hiatus between 10⁶ and 10⁴! — ^a) Ś1 स्वात्मार्थे, G2 ह्या (for आ)

11 ^a) K2 सर्वस्व (for 'ज्ञ') G2 सर्वज्ञः सर्वभापी च — ^b) K4 M1 सुरशत्रुः, V1 B1 6 D1 : शूर शत्रुः, D2 सर्वशत्रुः, T1 G2-6 M2 पुरा शत्रुः, G1 स्फुर शत्रुः, G2 सुशत्रु सु — ^c) K4 D4 T1 सभापते (K4 'तो') (for स्म भा). — ^d) Ś1 जंभनाशे; Dn (1) D1 जुंभत्यागे (for जम्भ) Cn oites जंभत्यागः

12 ^a) K2 हरिणाष्टिविनः; B2 6 D2 हिरण्यष्टीविनः; D2 G1 : 'ष्टीविनः', D4 'ष्टीविना; G4 'जीविन' K2 N1 V1 B1 4 5 Dn D1 G2 काश्चित् G2 हिरण्यजीवा काश्चित्, G2 हिरण्यार्थे नव काश्चित् — ^b) B2 6 D2 पक्षिणं - B1 2 6 D2 वनगोचर, G1 8 'रा' — ^c) D2-5 गृहे (for गृहे) K2 किल कृते वासान्, B1 2 6 D2 किल कृतावास, B2 कृतकिलावासान्, G1 किल कृतावासो, G2 किलावसाहोभात्, G4 कुलकृतावासान् — ^d) B2 D2-5 मोहाद्, Cn लोभाद् (as in text) K1 राजन्प्रपीडयत्; K2 8 B4 G1 राजन् (G1 राजन्)पीडयेत्, N1 V1 Dn (1) राजा न्यपीडयत्, B1 2 6 m D2-5 राजन्नाघा (D2 'या')तयत्, D1 2 राजान्वघातः.

13 ^a) Ś1 सदोपभोगालोभाधो, K4 स(प)दौपयुज्य लो', N1 Dn (1) D2 सदो (Dn स चो)पभोगलो', V1 B (B2 marg) D2-5 स चो (D2 चा)पयुज्य (B2 orig 'पीड्य) लोभाधो (V1 'भार्थी, B2 'भार्थो, B2 'भार्त्तो), D1 स चोपयुजते लोभी, T1 G2 8 स (G2 ये)दैव लोभाद्रोगात्मा, G1 2 सदोपभोगा (G2 'ज्या)लोभातो (G2 'ते); G4 6 सदैव भोग्या (G2 'गा)लोभात्मा, M1 सदोपभोग्यालोभाधो, M2 सदोपभोग्यालोभात्मा Cv oites सदोपभुज (—वकी भूत) — ^b) K2 हरणार्थे, K4 हिरण्यार्थो, N1 V1 B1 2 6 Dn D1 2 6 हिरण्यार्थी K4 D1 2 G2 परतप, G2 तपस्युन — ^c) D2 आयातं च, G2 आयतीं च D4 सदा त्वं च, G2 8 तदार्थं च; G2 तदा स्व च, Cv ददस्व च Cd oites आयतिं and तदात्वं (as in text) — ^d) K2 उभ; K4 उभ, V1 द्वय, B1 D1 2 G2 उभौ; B2 6 स्वय

(for उभे) K1 विनाशयन्; K2 8 विनाशयत्, G1 8 विनाशयेत्, D4 व्यनाशयत् (sio), G2 5 [5] व्यनाशयत्

14 ^a) Ś1 तदात्वकामान्, K2 यदात्मकामं, T1 G2 8 तदात्मकाम, K4 Dn2 D2 G2 4 Cv तयार्थे (Dn2 Cv 'त्व)काम, N1 V1 B2 Dn1 D2-5 M2 Cn तद् (M2 'दा)र्थकामः (N1 V1 'मा); B1-4 6 D1 2 राज्यकामात् (B2 4 'कामः); G2 तदात्वकामा K1 2 N1 V1 D2-6 G1 M2 पादवान्, K2 पां [हृन्] वा, K4 D2 (by corr) पादवेयान्, B D1 2 पादवांस्त्व; Dn (1) पार्थास्त्व (Dn2 'स्तु), T1 G2-6 Cv पादूना, M1 त्वं पार्थान् (for पाण्डूस्त्व) — ^b) Ś1 मा द्रुहीर्, K1 G4 मा द्रोहीर् (G2 'ही), K2 G2 मा द्रोहो, K2 हृद्यते, K4 द्रुह (for मा द्रुहो) K4 Dn (1) D2 कुरुसत्तम, G2 पुरुषर्षभ (for भरत) G2 मा द्राही (sio) भव भारत — ^c) N1 V1 B1 2 4 5 Dn G2 6 M2 तप्यसे, G2 8 तप्यते K1-8 B2 6 D1 2 मोहात्सतप्यसे (K1 8 'तप्यसे, D2 'स्पर्शसे), K4 साहाय्या तप्यसे, D2-6 G1 M1 मोहान्मा तप्य (D4 G1 M1 'व्य)से — ^d) K1 पक्षिण, D2 पाक्षिक; G4 अक्षिहा, Cn पत्रिहा, Cd पक्षिहा (as in text) — After 14, T1 G2 5 6 M1 ins

517* एतेन तव नाशः स्याद्विनाशच्छत्रो यथा ।

[T1 शुफ्रो, M1 शट (before corr 'ह)रो (for श्वने)]

15 ^a) K4 जातजात — ^b) K2 पुष्पावादस्व, B1 G2 पुष्पमाधस्व, B2 पूजामादस्व — ^c) B2 इवारामान्, G1 इवारामे Cd oites आरामे (as in text) — ^d) B2 D1 2 मैव कार्पी, G1 2 स्नेहाकुर्वन् Cd oites स्नेह (as in text)

16 ^a) Ś1 'रकार्थीव, G4 'रक इव (for 'रकारीव) D4 च (for [हृ]व) — ^b) V1 B2 D2 G1 4 M1 मैव, D2 G2 M2 मैव, T1 G2 8 मा च (for 'मैनान्) Ś1 G2 धक्षी, T1 धाक्षि, G2 धाक्षी; G4 दार्थी G2 सुदुर्लभान्, M2 समूलकान् — ^c) N1 सवलामात्य, B1 स्वसुता, M2 सजना. — ^d) Ś1 K1 सुयस्त्र, K2

५६

विदुर उवाच ।

धृतं मूलं कलहस्यानुपाति

मिथोभेदाय महते वा रणाय ।

यदास्थितोऽयं धृतराष्ट्रस्य पुत्रो

दुर्योधनः सृजते वैरमुग्रम् ॥ १

प्रातिपीयाः शान्तनवा भैमसेनाः सबाहिकाः ।

दुर्योधनापराधेन कृच्छ्रं प्राप्स्यन्ति सर्वशः ॥ २

दुर्योधनो मदेनैव क्षेमं राष्ट्रादपोहति ।

विपाणं गौरिव मदात्स्वयमारुजते बलात् ॥ ३

यश्चित्तमन्वेति परस्य राज-

न्वीरः कविः स्वामतिपत्य दृष्टिम् ।

नावं समुद्र इव बालनेत्रा-

मारुह्य घोरे व्यसने निमज्जेत् ॥ ४

दुर्योधनो ग्लहते पाण्डवेन

स्वबलं, N₁ ससुतं, T₁ G₈-s ससुदृघ, G₁ सयलं च, G₈ सयलस्त्व; G₈ सधनश्च; M₂ सपुत्रं. K₂ s पराक्रम, B D (except D₈) M₂ यमक्षय. 16th = (var) 2 20 21st.

17 ") S₁ समवेतो (for 'तान्' B₁ s D₁ s समवेतैर्हि क पाथै, B₈ समेतैस्त्रैर्हि क पाथै. — ") G₁ मयिभि (for मरुद्भिः) — ") B₁ s s D₁ s पुरदर (for मरुपति) — After 17, G₂ s ins.

518* युधि जेतुमशक्नो हि पाण्डवान्पुरुषोत्तम ।

[G₂ 'त्तमान् (for 'त्तम)]

Colophon om. in B₈ G₄ — Sub-parvan K₁-s B₁-s D (except D₈) G₁ M श्रुत — Adhy name D₁ s T₁ G₈ विदुरवाक्य; G₁ M विदुरहितोपदेश — Adhy no (figures, words or both) K₁ (marg) 58, K₂ s 57, D₁ D₄ 62, D₂ 56, S (G₄ om) 96. — S'loka no K₂ s D₁ T₁ 17, D₄ 19, M₁ 18.

56

1 B₈ om, the ref — After the ref., K₈ ins

519* दुर्योधने श्रीढति पाण्डवेन

दृष्ट्वा धन पापमगागत तत् ।

आनन्दमापश्यसि नैव पात

महाभय पुत्रवियोगज त्वम् ।

किं चिन्तयसि धृतेऽस्मिन्मज्जमानाज पश्यसि । [5]

दुर्योधनापराधेन पुत्रानन्याश्च भूपते ।

— ") K₈ s N₁ 'नुयाति; V₁ B₁ s D₁ s 'ति (V₁ 'पि)पाप; B₁ m s s D₁ D₈-s 'भ्युपैति; B₄ s 'तिपात, S 'ति (G₈ 'पि)घोरं (G₂ 'रो) (for 'नुपाति) — ") K₁ 'भेदो वा; K₂ 'भिदाय; K₄ T₁ G₈ 'भेदा, B₂ s s s D₁-s G₄ s 'भेदान्; D₁ (I) 'भेद; G₁ s M 'भेदोय (G₂ 'यन्);

G₈ 'भेद्य, Cd 'भेदाय (as in text). V₁ B₁ s महतो; G₈ महितो (for महते). K₄ D₁ s G₁ M Cn दारुणाय, V₁ B (except B₄) D₁-s वै भयाय; D₁ s दारुणं यत्; T₁ G₈-s वै रणाय (for वा रणाय) Cd cites रणाय वा — ") K₁ V₁ तथास्थितो; K₂ तच्च स्थितो; K₈ s N₁ D₁ D₈ तदा; G₈ धना. K₈ B₁ s s D₁ s G₂ s M₁ om स्यं. — ") T₁ G₁ s M सृजति (G₈ 'दे) हि, G₂ s s सृजति, G₄ सृजतीह (for सृजते)

2 ") S₁ V₁ B₂ D₁ s प्रातिपेया (Cn gloss प्रतीपान्वयजा), K₈ प्रतिपीया; K₄ D₁ 'पा (K₄ 'प)या, N₁ D₈ प्रीतिप्रा (D₈ 'दे)या, B₂-s D₈ M₁ प्रातीपी (D₈ 'दे)या, G₁ प्रातीचीया; G₂ प्रातीचिक; G₈ प्रातिपीडा; G₄ 'वीर्या; G₈ 'वीर्या; Cv ज्ञाता त्रिया (!); Cd as in text — ") K₁ N₁ V₁ D₁ (before corr) n₂ D₈ G₂ s भीमसेना; K₂ भैमसेनाय; Cd. v as in text. B₁-s Cv सबाह्रीका — ") D₁ सूर्योधना; T₁ 'नापराये (sio). — ") K₁ s G₈ कृत्स्न, D₁ कृत

3 K₄ om 3. — ") S₁ B₁ s s G₂ दुर्योधन. G₈ धतेदेनैव (sio) (for मदेनैव) K₁-s N₁ V₁ B₁-s D (except D₁ s) [ए]व (for [ए]व) — ") V₁ क्षिप्र; Cd क्षेम (as in text). S₁ D₈ Cn राष्ट्र व्यपोहति; D₁ राष्ट्राद्यपो, T₁ राष्ट्रादपाहति Cd cites अपोहति (as in text). — ") S₁ B₈ D₈-s बलात्; B₁ D₁ s महान् (D₁ s 'त्); D₁ T₁ G (except G₂) महत् (for मदात्) — ") G₈ corrupt. T₁ G₁ M स्वक (T₁ 'का)म्; G₄ स्वयम् (for स्वयम्) S₁ आभजते, K₁ (by corr) V₁ आरुह्यते; K₈ आरुह्यते, G₁ आरुहते (for आरुजते) S₁ G₁ M₂ मदात्, B₈ D₈-s [SS]स्मनः (reading of many printed ed !) (for बलात्)

4 ") G₁ यश्चित्तमन्वेति, G₂ कश्चित्तमन्वेति Cd cites अन्वेति (as in text). — ") T₁ G₂ s M₂ धीर; Cd धीर (as in text) S₁ K₁ s B₁ Cd अभिपत्य

प्रियायसे त्वं जयतीति तच्च ।
अतिनर्माजायते संप्रहरो
यतो विनाशः समुपैति पुंसाम् ॥ ५
आकर्षस्तेऽवाक्फलः कुप्रणीतो
हृदि प्रौढो मन्त्रपदः समाधिः ।

युधिष्ठिरेण सफलः संस्तवोऽस्तु
साम्नः सुरिक्तोऽरिमतेः सुधन्वा ॥ ६
प्रातिपीयाः शांतनवाश्च राज-
न्काव्यां वाचं शृणुत मात्यगादः ।
वैश्वानरं प्रज्वलितं सुधोर-

C 2. 2116
B 2. 63 7
K 2. 66 24

Ks अनीत्य (sic), N1 V1 B1 8-6 Dn D1-5 Gs 6 M अवमन्य (D8 Gs 6 M 'त्य), B1m प्रतिपद्य (also अभिपद्य), Ds अभिपद्य; T1 G1,5 अतिमत्य, G4 अपतीत्य (for अतिपत्य) G2 ऋतेषु निस्वात्मनि मृष्टदृष्टि — °) K2 नादं; G2 (inf. l. n. as in text) नाहं, Gs वालं (for नावं) G2 समुद्राद्, Gs M2 'द्रा S1 वालनीत्याम्, K2 8 चा(Ks वा)लनेयाम्, Bs G1 M1 वालनेत्रीम्, G2 'पोत्रीम्, Cd v as in text — G4 om 4^d-5^d — °) S1 K1-3 Bs-5 Ds 5 स मज्जेत्, B1 स मज्जति, G2 निमज्जन् (for निमज्जेत्)

5 G4 om. 5 (of v l 4) — °) N1 ग्लहति च, Cd ग्लहते (as in text) G2 दुर्योधनो यलभते पादवेभ्यः — °) S1 पर्यायसे, K4 N1 V1 B2 4 5 Dn D4,5 Cd प्रीया, Bs प्रियायसि, S (G4 om) सप्रीयसे; Cnp प्रिया (as in text) G2 स्व (for त्वं) M2 जयसीति B1 8 6 T1 G2 8 5 M1 तं च; Gs यं च, M2 पंच (for तच्च) — °) S1 अतिनन्ना जायते; K1 इति नर्मा जायते, N1 अतिनर्मा सज्जयति, V1 B1 8 6 Ds-8 Cnp अत' समुन्मज्जति, B1m अतिनर्माप्युन्मज्जति (also अतिनर्मा प्युत्थित), B2-4 D1 2 अत' समुन्मूर्च्छति; Dn Ds Cn ('र्मा + [आ]जायते') अतिनर्माजायते, T1 G2 8 5 अतिमात्र (G2 अनतर) जायते; G1 6 M अतीव न (G1 मा, Gs ना) जायते (for अतिनर्माजायते) Cd cites अतिनर्मा Ks संप्रहरो, G2 संप्रहरे — °) K4 विनाश Ds 8 द्युते (for पुंसाम्) — After 5, V1 ins (a v l of 5^{ed}):

520* सर्वाणि मर्माण्यमिसप्रहारे

यतो विनाशः समुपैति पुंसाम् ।

6 Cd cites the entire stanza! — °) S1 आहर्षस्ते, N1 आकर्षयस्ते, D2 आकर्षस्ते, G4 (om आ)र्षस्ते वा, Cv आकर्षते, Cd n as in text S1 बार्हल, K4 B1m sm.6 Ds-8 Cnp स्ते (K4 वा स्ते) धने, D1 वाक्फल; T1 वार्कफल, G1 वाफल, G2 फल, Gs 5 [S]वाक्फल; G4 6 वाग्बल (G4 'ल) Cd वाक्फल (Bahuvrīhi gloss वाह्मात्रेण फल यस्मिन्), Cv वाक्वबल, Cn (as in text) अवाक्फल (gloss नीचगामिफल) K1,8 N1 V1 B1 2 4 5 Dn D1,2 5 G2 4 Cd n सु(K2 स)प्रणीतो (G4 'को; B1m.sm Cnp कु' as in text), D1 Cv

प्रणीतो (om. कु); Gs संप्र — °) Dn1 (marg sec. m.) Ds-8 Cn प्ररुद्धो, G1 प्रौढ, G2 प्रौढे; Gs पोष्यो, Cd v प्रौढो (as in text). K1 Dn2 मन्त्रपदै; N1 'पथ', V1 B1 4 6 Ds-8 'मय', T1 Gs 'पादः, G1 'फल, G2 'वत्; all comm मन्त्रपद' (as in text) B2 Ds-8 यमाधि, G1 समाधि, Cd as in text — °) Ks सकलः, K4 सपत्न (for सफल) S1 सकला['] संस्तुवतु, K1 पुष्कलस्तवास्तु, K2 कलह पस्तवोस्तु, N1 S Cv सक(T1 'मु)लस्त(M2 'स्त)वास्तु (G2 कलहस्ते तु मास्तु); V1 B1(m as in text) 5 6 Dn D1-5 कलहस्तवायं, Bs Ds सर्वकालंस्त(Ds om स्त)वास्तु; Cd सफलः संस्तवोऽस्तु (as in text) — °) S1 सुखा सुनीतो, K1 सुप्रस्थरिक्तो, K2 सन्न रिक्तो, Ks सुन्न सुरिक्तो, K4 साम्न सुरिक्तो, N1 सूचितो (defective), B1m.2 4 साम्न (B4 सम्यक्) सुर्वि[? read रि]क्तो, Bs तथानुनीता, Ds तथा सुनीतो, Cd साम्न सुरिक्तो (as in text) S1 K1,8 [अ]रिमतिः, K4 रिक्ते; B1m 2-4 Ds [अ]विमते (B2 8 Ds 'ति), Cd अरिमते (as in text) V1 B1,5 Dn Ds-8 अर्धितितो-भिम(V1 'ग)त स्वश्रुता (V1 सुधन्वा), Bs D1 2 अर्धितितो वै रमत (Bs नियतः) सुधन्वन्, S Cv सुखप्रद सुचिर ते (T1 'त, G4 तै) सुधन्वा (Gs सुधन्वना, G4 सपथा, M1 सुपथा) Cd cites सुधन्वा (as in text) See Addenda

7 Cd cites the entire stanza! — °) S1 K4 N1 B2 Dn Ds 8 6 प्रातिपेयाः, K2 प्रीतिपीया, V1 B1 6 D1,2 शारद्वत, B2,5 Gs M1 प्रातिपीया; MSS. also प्रादापिया, प्रातीचीया, प्रतिपीया, प्रातिजय्या, पातिचीया; Cd प्रातिपीया (as in text) N1 V1 B1 6 D1 2 G2-4 शातनवाश्च, Cd as in text. K4 Dn(!) Ds शृणुध्वं (K4 'णु त्व), V1 Bs-8 Ds-8 च सर्वे, B1 6 D1 2 G2 4 च भीष्मो, M2 च राज्ञः; Cd च राजन् (as in text) — °) S1 काव्य, T1 G1 8 5 6 M2 काव्यां (G1 'स्या); Cd n काव्यां (as in text) M1 ममा (for मा) Ds वा (for व) S1 शृणुत मा स्व कुप्या; K1 शृणुते मा ममाध; K2 8 Cd शृणुता (K2 'णुता; Cd 'णवता) माद्य कुप्य; K4 Dn(!) Ds [Cn, by implication, Cnp as in text] ससदि कौरवाणा; N1 शृणुतामत्यसाध्या; B2 शृणुतामद्य मा प्रज्ञप्य, Bs शृणुते मात्यगादः; Ds शृणुते मां

मयुद्धेन प्रशमयतोत्पतन्तम् ॥ ७

यदा मन्युं पाण्डवोऽजातशत्रु-

र्न संयच्छेदक्षमयाभिभूतः ।

वृकोदरः सन्यसाची यमौ च

कोऽत्र द्वीपः स्यात्तुमुले वस्तदानीम् ॥ ८

महाराज प्रभवस्त्वं धनानां

पुरा द्यूतान्मनसा यावदिच्छेः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

बहु वित्तं पाण्डवांश्चेज्येस्त्वं

किं तेन स्यादसु विन्देह पार्थान् ॥ ९

जानीमहे देवितं सौचलस्य

वेद द्यूते निकृतिं पार्वतीयः ।

यतः प्राप्तः शकुनिस्तत्र यातु

मायायोधी भारत पार्वतीयः ॥ १०

यगाद्; G₁ द्विमर्षं मां च चाद्वत् (corrupt), G₂ शृणु
माल्यगाद्; M₂ प्रमदत् माल्यगाद् (for शृणुत् माल्यगाद्).
V₁ B₁ ० D₁ २ G₂ ४ द्रोणश्च शृण्वतु पचो ममेद — *)
K₂ सुज्वलित; T₁ G₁ २ प्रज्वलित; G₃ 'त्वत्; Cd 'लित
(as in text) S₁ सुमोघम्, Cd सुघोरम् (as in text)
— *) S₁ अयुद्धेन प्रशमयतोत्पतत्, K₁-s अयुद्धे (K₂ 'युधे) नैव
प्रशमय (K₂ 'माय') चोत्पतत्, K₄ Dn (!) D₂ मा यास्य
मदमनुप्रपन्ना (Cn oites मद); B₂ D₁ २ अयुद्धेन प्रशमयस्यो
त्पतत्; T₁ यथेन प्रशमयतोत्पतत्; G₁-s युद्धेन प्रशम (G₂
'श्रीम; G₃ 'शमी) यतोत्प; G₄ अयुध्य तेन प्रविशदतोत्पत्,
G₅ ० को युद्धेन प्रशमयितोत्पतत्, Cd अयुद्धेनेव शमस्योत्पतत्
Cnp oites अयुद्धेन प्रशमयस्य (of. B₂ D₁ २)

B *) S₁ वैरं (for मन्यु) — *) G₂ सु (for न)
S₁ सयमच्छेद्; K₂ G₁ M₂ सशयच्छेद्; D₂ सयक्षेद्; T₁ G₂
सगच्छेद् (for सयच्छेद्) S₁ अक्षमाभिभूत; K₂ D₂
अक्षमायाभि; K₄ N₁ V₁ B Dn D₁-s T₁ G₂ २ ०
अक्षमदाभि (D₂ before corr 'मदावि'), G₂ प्रमदाभि,
G₄ अक्षमा चाभि (for अक्षमयाभि) — *) B₁ २ ०
D₁-s नु (for सत्र) T₁ G₂ २ ० कोत्र स्यात्, G₁
क्रोध मोक्षार, G₂ [च] के कात्रद्वीपा; G₄ कोत्र स्वातौ;
M कोवस्यात् (for कोऽत्र द्वीप) Cd oites द्वीप (as in
text) K₁-s S om स्यात् A few MSS. तुमले
S₁ नस्य, S (except G₂) वै (for वस्य)

9 *) G₂ ० महाराज; G₄ 'जा K₄ D₂ प्रमुर्वै त्वं,
V₁ B₂ २ ० D₂ प्रमवे (B₂ 'वै) स्त्व; G₂ त्व प्रमवो
(by transp), G₄ प्रभवस्त्वं Cd oites प्रभाव B₁
वै धनानां B₁ om (hapl) from धनानाम् up to end
of 9^a (inol.) — *) K₄ V₁ B₂ २ D₂-s M₂ विना
(for पुरा) N₁ द्यूतर; G₂ ४-० M₁ द्यूत (for द्यूतान्)
Cd oites प्रागेव द्यूतात् After द्यूतान्, N₁ om. up to स्याद्
(inol) in 9^a G₂ मनसो (for मनसा) S₁ यद्यदिच्छे;
K₁ G₄ वा यदी (G₄ 'दि) च्छेत्; K₂ ४ यावदिच्छे, G₁ २ ०
यावदिच्छेत् — *) V₁ Dn (!) M₁ वित्तान् (for

वित्त) S₁ चेत्पादयानां; K₁ २ G₂ ४ पादयाश्चेत् (K₂
'वास्ते); K₂ T₁ G₁ M₂ पादयानां, K₄ पादवश्चेत् (for
पाण्डवांश्चेत्). V₁ B₂ Dn D₁ G₂ ४ जयस्व; MSS also
जयस्त, जयेस्त्वं, जयेस्यं (for जयेस्व) — *) G₂ कः;
Cv किं (as in text). V₁ B₁ २ ० D₂-s Cn ते तत्;
S Cv चेद् (v₁ of Cv चिद्, gloss व यद्गु!) (for
तेन) K₂ वस्तु; G₄ यद्गु; Cd वसु (as in text)
S₁ नेहात्र, K₁ विन्देह; K₂ M₂ विन्दे न; K₂ विन्देह,
K₄ D₂ विन्दे ह; V₁ B₂ २ ० D₂ ० m Cnp जित्वे (B₂ 'ते) ह,
B₁ वृदेन; D₂ m जित्वेव, T₁ G₂ ४ ० M₁ Cv विन्देह;
Cd विन्देह (as in text) S₁ कार्यं, B₁ तेन; D₁ G₁ M₁
पार्थात्; Cd v as in text

10 *) N₁ V₁ B (except B₂) D₁ २ G₂ देवतं,
T₁ G₂ २ जल्पित; G₁ देवितु (for देवित) — *) K₂ २
अक्षयूते; G₄ देवयूत (for वेद द्यूते) K₁ २ D₂ G₄
नि (G₄ निप) कृति, M₂ निकृति S₁ पार्थिवीय — *)
S₁ K₁ यत्र; K₂ G₁ २ तत्, G₄ तत्र (for यत्) K₂
पार्थ; G₂ प्राप्त (for प्राप्त) — *) S₁ K₁ मा यूयुधद्;
K₂ मा यूयुध्यन्; K₂ Cd मा यूयुध (Cd 'ध'; gloss
मा योधय); K₄ मायायुद्धे; N₁ B₂ D Cn (gloss
as in Cd) मा यूयुधो (D₂ मायायुद्धो, D₁ मा यूयुधे);
V₁ मायावोधि; B₁ ४ ० मायायुधो, B₂ मायोपधो, G₂ २
मायायो (G₂ 'या) गी (for मायायोधी) B₂ भूपते, G₄
भारत; G₂ भारत, G₂ भवति (for भारत) S₁ पार्थिवीय;
K₁-s पार्वतीया (K₁ २ 'या), K₄ B₂-s D₂-s पादवे (B₂
'नी) यान्, N₁ पार्वतीयौ; Dn (!) D₁ ० पार्वतीयान्

Colophon om in B₁ २-३ D₁-३ Cd, D₂ reads it on
marg — Sub-parvan K₁ २ B₂ ० D₁-० G₁ M द्यूत
— Adhy name T₁ G₂-२ M विदुरवाक्यं (G₂ 'बुद्धि')
— Adhy no (figures, words or both). K₁ (marg)
59, K₂ २ 58, Dn 63, S 97 (G₂ 71) — S'loka
no. K₂ Dn D₁ २ ४ T₁ M₁ 10, K₂ 12.

५७

द्युतौधन उवाच ।

परेषामेव यशसा श्लाघसे त्वं
सदा छन्नः कुत्सयन्धार्तराष्ट्रान् ।
जानीमस्त्वां विदुर यत्प्रियस्त्वं
वालानिवासान्वमन्यसे त्वम् ॥ १
सुविज्ञेयः पुरुषोऽन्यत्रकामो
निन्दाप्रशंसे हि तथा युनक्ति ।

जिह्वा मनस्ते हृदयं निर्व्यनक्ति

ज्यायो निराह मनसः प्रातिकूल्यम् ॥ २
उत्सङ्गेन व्याल इवाहतोऽसि
मार्जारवत्पोषकं चोपहंसि ।
भर्तृघ्नत्वान्न हि पापीय आहु-
स्तस्मात्क्षत्तः किं न विभेषि पापात् ॥ ३
जित्वा शत्रून्फलमाप्तं महन्नो

C. 2. 2124
B. 2. 64 4
K. 2. 67 4

57

1 Ś1 om the ref — a) K2 s om. एव K4 एवं;
G2 एव (for एव) K2 यशस, K2 यशः; Dn D1 2
यशसां, G2 यशा; G2 यशसे (for यशसा) K2 4 D2
श्लाघसे त्वं. — b) Ś1 V1 यथाच्छन्न, K1-3 G2 सदा च नः;
K4 B2 यदाच्छन्न; N1 सदासन्न; B2 3 6 D1 2 सं(B2
om सं)प्रच्छन्न, Dn G2 सदा क्षत्तः; D2 3 6 यदात्य नः;
D2 यदच्छिन्न, T1 सदा छिन्न, G1 सभाल्लुन, G4 सदा च वै
(for सदा छन्न). B2 कुत्साय, D1 कुत्ससे; D2 कुरुते
(for कुत्सयन्) — c) Ś1 K V1 B1 Dn D2 जानीमहे;
D2 मस्त्वा; B2 4 जानीयस्त्वां, G1 जानीमि ता (sic),
M2 जानामि त्वा (for जानीमस्त्वा) G2 3 विदुरो T1
G2.5 विप्रियस्त्वं; G1 न मा प्रियस्त्व, G2 4 योप्रियस्त्वं;
G2 तद्वियस्त्वं, M1 ममाप्रियत्वात्; M2 यदप्रियत्वात् (for
यत्प्रियस्त्वं) Cd cites यत्प्रिय (as in text). — d)
G1 बालानिवासान्, G4 बालानिवासान् K2 इव; N1 अप-
(for अव) B2 om अव Ś1 यत्, K1 च; V1 B2.4 6
वै, B2 D2-3 नित्यमेव (for त्वम्)

2 a) K4 V1 B D (except D2) G2 3 Cd स विज्ञेय
(K4 य), N1 G1 अवि; G4 सुखं ज्ञेय (for सुवि)
G4 पुरुषा. V1 B2-4 6 D2 मर्तुकामो; B1 सर्वकामो;
D1 ह्यत्र कामो; Cd as in text. — b) K2 निन्दाप्रशंसे;
K4 G1 निन्दां प्रशंसे, G2 निन्दाप्रशंसा Cd cites निन्दास्तुती
M2 (corrupt) ति (for हि) V1 B1-4 6 D1.2 श्र(B1 श्री,
B2-4 6 श्रे)यसे यथा त्व; G2 सहसां युनक्ति (for हि तथा
युनक्ति) D4 युनक्ते; G2 व्युनक्ति (for युनक्ति) — c)
K1 Cv जिह्वा मनो, K2 जिह्वामने, N1 V1 B Dn
D1-3 Cn(p as in text) जिह्वा (D4 त्वा) कयं ते;
T1 G2 M1 जिह्वात्मनो, G1 2 M2 जिह्वा मनो; G2 महात्मनो,
G4 जिह्वानिनो; G2 निन्दात्मनो (for जिह्वा मनस्ते) Cd
otes मनस् Ś1 om. हृदयं, K1 8 हृदये, Cd as in
text. K4 N1 B1 2 3 om Dn D1-3 6 (before corr.)

व्यनक्ति, V1 B2-3 D2 (by corr) युनक्ति; T1 G1.8 M
निर्णि(G2 नि)नक्ति; G2 नं निनक्ति, G4 निर्विनक्ति; G5
निर्ननक्ति, G6 व्यजते ते, Cd निर्व्यनक्ति (as in text).
— a) Ś1 प्रायो यो निराह; K1 सम्यग्या वाह; K2 व्ययो
निराह, K2 यो यो निराह, K4 या योत्तरान्, N1 B1 2 D2
[Cn1] यो न (D2 न) ज्यायस कृया[ ], V1 B2-3
D2-3 6 om T1 यो न कृया[ ] (B2 कृत्वा), Dn D1 6
Cnp ज्यायोत्तरान्; G M Cv ज्यायो (G1 ज्यायो हि) निरीह
(G4 Cv ह; G2 ह) (for ज्यायो निराह) G6 स्वनमां
(for मनस). K2 प्रातिकूल्य. Cd ज्यायप्रातिकूल्य ।
ज्येष्ठप्रातिकूल्य ।

3 a) K4 D2 उत्सङ्गे, N1 उत्सङ्गे जु, V1 B2 Cn
उत्सङ्गे च (for ज्ञेन) G2 नाग (for व्याल) Ś1
इवाहतोसि; K2 इवोद्धतोसि, K2 इवाहतोसि; K4 N1
Dn D2.6 हितोसि; B1 3 6.6 कृतोसि, D4 हतोसि,
G2 हतोसि, G2 मृतोसि, G2 हतोसि (for हतोऽसि)
— b) B1.2 D1 2 मार्जार इव (for मार्जारवत्) Ś1 K
Dn1 D1.2 मूपक; V1 B D2-3 मूपि(V1 D2 प)कान्
(B1.2 क) (for पोषकं) Ś1 K1 चाभिहंसि; K4
चोपहंसि, V1 B2.6 6 D2-3 नोपहंसि, B1.2 D1 2 M2
चाव; G4 चापि हिंसि (for चोपहंसि) G2 मार्जारवत्पोष्यवर्गं
निहंसि. — c) K (except K2) N1 V1 B2 4 D (except
D4.5) G1.2 3 भर्तृघ्न त्वा; G4 भर्तृन् घ्नत्वा, G2 भर्तृघ्नानत्वां
(corrupt), Cn भर्तृघ्नत्वान् (as in text) B1 भर्तृघ्न
न हि त्वां K1 नापि (for न हि). K1.4 N1 B2 4 6
Dn D1 2 G2 4 6 Cd.np पापीयम्; B1 पापीयसम्;
Cn पापीय (as in text) — G1 2 6 M om. (hapl)
from किं न (in 3^d) up to क्षत्त (in 7^d), K1 D1.2
om (hapl) from किं न (in 3^d) up to क्षत्त (in 4^b)
— d) G4 मा विविधु क्षिपस्त्वं (of 7^d) (for किं न
विभेषि पापात्)

4 G1 2.6 M om. 4, K1 D1.3 om. up to क्षत्त

मास्मान्क्षत्तः परुपाणीह वोचः ।
 द्विपद्भिस्त्वं संप्रयोगाभिनन्दी
 मुहुर्द्वेपं यासि नः संप्रमोहात् ॥ ४
 अमित्रतां याति नरोऽक्षमं ब्रुव-
 निगूहते गुह्यममित्रसंस्तवे ।
 तदाश्रितापत्रपा किं न बाधते
 यदिच्छसि त्वं तदिहाद्य भापसे ॥ ५
 मा नोऽवमंस्था विद्म मनस्तवेदं

शिक्षस्व बुद्धिं स्थविराणां सकाशात् ।
 यशो रक्षस्व विदुर संप्रणीतं
 मा व्यापृतः परकार्येषु भूस्त्वम् ॥ ६
 अहं कर्तेति विदुर भावमंस्था
 मा नो नित्यं परुपाणीह वोचः ।
 न त्वां पृच्छामि विदुर यद्वितं मे
 स्वास्ति क्षत्तर्मा तितिक्षून्क्षिणु त्वम् ॥ ७
 एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता

(In 4^b) (of v l 3) — ^a) Gs हित्वा (for जि^a)
 N1 मे; B2 ते, B4 Dn(1) वै (for नो) T1 न हन्मो
 (for सहस्रो) — ^b) D4 s मा स्य; Gs मा मा, G4 s
 मा न (for मास्मान्) Gs पुरपाणा विचेत (for परुपाणीह
 वोच^a) T1 ह; G4 व्याह (for [ह]ह) K2 s B2 वोच,
 K8 वाच (for वोच^a). — ^c) K1 द्विपद्भिस्त्व, K2 s
 B1 s s D2 s द्विपद्भिस्त्व Cd oites द्विपद्भिस्त्व — ^d)
 T1 मुधा (for मुहुर्द्वेपं) S1 त्वेपं, G4 s दोष (for द्वेप)
 G4 s याहि (for यासि) S1 G4 न (for न). K1
 संप्रमोहात्, V1 B1 s D2 s T1 Cn 'योगात्, Cnp 'मोहात्
 (as in text) Cd oites द्वेप न यासि and संप्रमोहनात्
 5 G1 s s M om 5 (of v l. 3) — ^a) Dn2
 अमित्रता, G4 अमित्र या (sio) (for अमित्रतां) D2 परो
 (for नरो) Gs [S]क्षमो, Cd as in text D1 s Gs
 परोक्षमब्रुवन्, T1 नरो ब्रुवन्वै (for नरोक्षमं ब्रुवन्) Cd
 oites अक्षमं (as in text). — ^b) S1 निगूहते; K1 Gs
 न गूहते (K1 'ते), K2 न गूहते; N1 B2 s D2 s
 निगू (D2 'गूहते, G4 न रहते (for निगूहते) K2 गूहम्;
 D2 गुहम्, G4 कुहदि (sio), Cd गुहम् (as in text)
 K1-s अमित्रसनिधौ, B1 'समवे; G4 मित्रसस्त्वत् (for
 अमित्रसस्त्वत्) — After 5^{ab}, K2 ins .

521* साक्षा च दानेन च भेदनेन

वधेन मायाप्रतिदर्शनेन ।

न[? read त]मिन्द्रजालेन च मोहनेन

यूतेन मन्त्रीपधिसाधनेन ।

एभिः प्रकारैरपरैश्च सर्वैः

रावुद्धिमन्तो विजयन्त्यरासीन् ।

— ^a) S1 तदाश्रितापत्रपा; K1 s तदाश्रितापत्रप; K2
 (corrupt) तदाश्रि*पत्रप, K4 N1 Dn Ds तदाश्रितोपत्रप;
 V1 'तो यत्र स, B D1-s T1 Cn 'त पार्थिवम् (for
 तदाश्रितापत्रपा) Cd oites तद्, आश्रित, and अपत्रपा
 (=लज्जा) K1 किं च; K2-s N1 V1 Dn Ds किं जु,
 B D1-s T1 एव (B2 अच) (for किं न) N (except S1)

T1 G4 s बाधसे (B4 धावसे) (for बाधते) G2-s
 तदाश्रिता (Gs 'त) यस्वरित न (Gs हि) बाधसे (Gs 'ते)
 See Addenda — ^a) K4 Dn(1) Ds अभि; V1 अप;
 G2 s अस्य (for अद्य) Gs भापते Cn quotes भावसे
 (without अभि).

6 G1 s s om. 6 (of v l. 3) — ^a) N1 [S]विमस्था;
 Gs विमस्था, G4 corrupt K4 विम (for विम)
 D1 विमनस्तवेद, G2-s विमना (G4 'न) स्त्वमेमां. — ^b)
 S1 सप्रणीत, K2 T1 सुप्रणीतं, K2 'स्य प्र^a; B2 D1 s
 संप्रणीत, Gs 'स्य प्रणीहि, Gs संप्रणीहि (for सप्रणीत).
 G4 corrupt (ending त्वं वृणीहि) — ^c) K1 माह्याहत्;
 K2 s Ds मा व्याहृत^a; Ds मा व्यापृत, T1 माघापृत;
 G4 मान्यापृत (for मा व्यापृत). D1 s परकार्येषु (for
 'कार्येषु)

7 G1 s s M om up to क्षत्त in 7^a (of v l. 3)
 — ^a) K2 कर्तेति, B2 कर्तेति; Gs क्षत्तेति (for
 कर्तेति) G4 विदुरम् K2 N1 Gs मातिमं (K2 'स) स्या;
 K4 B4 s Dn D1 Gs Cn(p as in text) मा च मं;
 G4 अतीव मं (for भावमं) — ^b) K4 मनो, G4 मान्यो
 (for मा नो) K2 Gs पुरपाणि (for पर^a). G4 ब्रवोच
 (for [ह]ह वोच) K1 वोच, K2 वाच; D2 वोचं
 (for वोच) — ^c) K4 corrupt. S1 G2-s त्वा (for
 त्वां) Gs विदुरं — ^d) S1 K Ds G4 स्वस्ति ते (for
 स्वस्ति). B2 D4 तितिक्षुं, D1 s T1 [अ]तितीक्ष्ण; G4 s
 तितिक्षं (G4 'क्ष), Cd तितिक्षन् (as in text) K1 s G4
 क्षण त्व; K2 शृणुस्व; T1 किणु त्वं, G1-s M2 क्षिणे (G2
 'प) स्त्व (for क्षिणु त्वम्). Cd oites क्षिणु (as in
 text)

8 = (var) B. 12. 226 8. — ^a) Ds [S]स्तु; G2 s
 हि; Gs [S]ति (for स्ति) K2 G2 om. शास्त्रा
 (after स्ति) — ^b) K4 गते (for गते) G4 शयान
 पुरुष. V1 नास्ति (for शास्ति). K4 V1 B2-s D2-s
 यो वै (for शास्त्रा) — ^c) G4 ते च; C7 तेन (as in

गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता ।
तेनानुशिष्टः प्रवणादिवाम्भो
यथा नियुक्तोऽसि तथा वहामि ॥ ८
मिनत्ति शिरसा शैलमहिं भोजयते च यः ।
स एव तस्य कुरुते कार्याणामनुशासनम् ॥ ९
यो बलादनुशास्तीह सोऽमित्रं तेन विन्दति ।

मित्रतामनुवृत्तं तु समुपेक्षेत पण्डितः ॥ १०
प्रदीप्य यः प्रदीप्ताग्निं प्राक्त्वरन्नाभिधावति ।
भस्मापि न स विन्देत शिष्टं कचन भारत ॥ ११
न वासयेत्पारवर्गं द्विपन्तं
विशेषतः क्षत्तरहितं मनुष्यम् ।
स यत्रेच्छसि विदुर तत्र गच्छ

C 2. 2131
B 2. 64 11
K 2. 57 11

text). Ks अतिशिष्टः, D1 अनुशब्दः, Ds अवशिष्टः (for अनुशिष्टः) S1 प्रवणाद्, B1 प्रणवाद्, Bs प्रणयाद्, Ds प्रवणाद्, Cd प्रवणाद् (as in text) — ^a) K1 [अ]न्युक्तो, Bs (m as in text) D1 २ निरुद्धो (for नियुक्तो) K B2 Dn Ds G1.२ ४ ० भवामि (G4 'म'); B1 करोमि (for वहामि).

9 Cd cites 9^{ab} (entire) as in text. — ^a) B1 निहति (for मिनत्ति). Gs तरसा (for शि). — ^b) V1 अहिं भेदयते, B1 २ ० D1.२ T1 G1.२ ४-० M मही (D1 २ मही) भेदयते, B1 अहीन् भोजयते, B1 Dn1 अहिं भो (Dn1 'मा')जयते, Gs महिं भोजयते. K1 -ति यः; Ks २ हि य', T1 [S]चल', G1 M२-पदा (for च यः) K4 अहिं वा भोजयेत्तु य' — N1 om 9^{ab} — ^c) B2 Dn D1 ० धीरिव; Ds त एवं, Cn (1) स एव (as in text). Gs कस्य (for तस्य) D1 कुरुते. Ks B2 Dn Ds कुरुते तस्य (by transp), V1 B1 २-० Ds-२ 'कुरुते त्व(B1 वृ)त्त'. S1 K1-२ तावेव तस्य कुरुते — ^d) Ks कार्याणाम् (610). Gs कार्याकार्यानुशासनं || Cd: तावपि तस्य विधेरनुशासनं कुरुते इत्यन्वय' ||

10 ^a) B1 बालान्, S (except Gs M2) बालम्; Cv बलाद् (as in text) — ^b) D1 सोमात्र, Gs सौमित्र, M सो मैत्री, Cn सोऽमित्रं (as in text) V1 च न, Bs २ (m as in text) ० Ds ४ ० ननु, D1 २ न तु (for तेन) Gs विन्दते — ^c) Ks वृत्तताम्; T1 G2-4.० M1 यः सताम्, Cd मित्रताम् (as in text) V1 B2 ० आ(B2 ना)त्मनो यस्तु, Bs Ds-२ अनुवृत्तस्य, Gs ४ अनुवृत्तिं तु (for अनुवृत्तं तु) Cd cites अनुवृत्तिं K1 २ मित्र मोहादनुवृत्तं (Ks adds तु), K2 N1 मित्रं मोहानुवृत्तं तु, Bs ४ D1 २ मित्रत्वाद(D1.२ 'त्वम)नुवर्ततं, G1 योसतामनु-संवृत्त, M२ योसतामनुवृत्तस्तु — ^d) Bs ४ समुपेक्षेदपंडित', S स(M२ त)सुपेक्षेत्य(G1 'क्षेत्य, Gs 'क्षेत्य, M२ 'क्षेत)-पंडित' Cd cites समुपेक्षेत (as in text) and पंडित

11 ^a) B1 प्रदीप्ये, S आदीप्य (Gs 'स-)य' Cd cites प्रदीप्य (as in text) Dn Cnp प्राक्; Cn (1) य' (as in text). S1 प्रदीपाद्, K4 प्रदीप्ताग्निं; Bs प्रदीपाद्,

Bs प्रविशति, G1.४ M प्रदीप्ताग्निं (G1 'री', G4 'रि', M1 'र'), Cnp 'साद्भिः; Cn प्रदीप्ताग्निं (as in text) K1 प्रदीप्य संप्रदीप्ताग्निं [? रिं] — ^b) N1 B1 २ Ds-२ Cn प्राक्त्वरन्; Bs प्राक्त्वरन्, Dn1 (sup. in.) यस्त्वरन्, Dn2 योस्त्वरन्, T1 Gs प्र(Gs प्रा)तरन्, G1 प्रवृत्त, G4 प्रत्यरि, Gs प्रवृत्तन्, M प्रवृत्तं (for प्राक्त्वरन्) K4 Dn1 Ds Cnp प्रा(Ks श)मु रत्नानि धावति, V1 Bs प्रमादम्(Bs प्रसाद सो)धिगच्छति; B1 प्रमादान्नावधावति, D1 जातु रत्नानि धावति, Gs २ प्रत्यरत्नाभिधावति Cd cites प्राक् and नाभिधावति (as in text). — ^c) S1 तस्यापि; Ks तदस्यापि; Gs भस्मापि; G4 Cv तस्याच्च (for भस्मापि) G4 स न (by transp). V1 तस्याच्छिवं स विन्देत, Gs भस्मापीतसविन्देत. — ^d) Ks द्यू[? क]चन, Ds Cv कचन (Cv gloss, पुरुषार्थ); T1 G1 2.० M२ वा क च, Gs-२ M1 किंचन (for कचन)

12 For G1(corrupt) २ ४ ० M see below — ^a) S1 निवासयेत् (for न वा) B1 T1 पारवर्गं (T1 'र्ग'), Bs पावर्ग्यं, Ds पारवर्ग्यं, Gs पापवर्गं, Cd as in text S1 Ks ४ Gs द्विपन्तं च, K1 द्विपन्तं च; Bs विद्विपन्तं (for द्विपन्तं). Gs न वासयेद्वा परवर्गं द्विपन्तं — ^b) Ks २ कृत्य(Ks sup. in. कृप)रहितं, B2.० शत्रुरहितं, D1 २ T1 शत्रुरहितं; Gs क्षत्त' कुरुहितं (for क्षत्तरहितं). Gs २ चैव म(Gs मा)न्ये (for मनुष्यम्) — 12^{ab} = (var) 3 5. 19^{ab} — ^c) Ks Bs om. स. Ks Gs यत्रेच्छसि त्वं, Gs यत्रेष्टमिच्छसि (for स यत्रेच्छसि). Ks corrupt. — ^d) S1 V1 B1 २ ४ Dn सुसा(most B MSS 'शां)त्विता, Gs २ सात्त्व्यमानापि (for सुसान्वितापि) S1 स्त्री ह्यसती (by transp), N1 असती स्त्री (om. हि); B1.२ Ds-२ स्त्री असती, Gs ह्यसती (for ह्यसती स्त्री) — For 12, G1.२ ४ ० subst. the foll lines (which are a mixture of defective Sloka and Trishtubh lines) G1 (corrupt).

521a* न वासयेत्पारवर्गं द्विपन्तं न विशेषतः ।

कर्तारमिहितं चैव मन्ये यत्रे *** च्छ ॥

विदुर तत्रैव [rest omitted?]

सुसान्त्वितापि द्यसती स्त्री जहाति ॥ १२

विदुर उवाच ।

एतावता ये पुरुषं त्यजन्ति

तेषां सख्यमन्तवद्ब्रूहि राजन् ।

राज्ञां हि चित्तानि परिभूतानि

सान्त्वं दत्त्वा मुसलैर्घातयन्ति ॥ १३

अवालस्त्वं मन्यसे राजपुत्र

वालोऽहमित्येव सुमन्दबुद्धे ।

यः सौहृदे पुरुषं स्थापयित्वा

पश्चादेनं दूषयते स बालः ॥ १४

न श्रेयसे नीयते मन्दबुद्धिः

स्त्री श्रोत्रियस्येव गृहे प्रदुष्टा ।

ध्रुवं न रोचेद्भरतर्षभस्य

पतिः कुमार्या इव पटिवर्षः ॥ १५

अनुप्रियं चेदनुकाक्षसे त्वं

सर्वेषु कार्येषु हिताहितेषु ।

सान्त्वयमानापि द्यसती स्त्री जहाति ।

G₂

521b* न वासयेत्परं वरं द्विपन्त च विशेषतः ।
क्षत्तारमहितं चैव मन्ये यत्रेष्टमिच्छति ।
विदुरात्र न वसन्त्य गच्छ स ख यथेष्टतः ।
सान्त्वयमानापि द्यसती स्त्री (यथा) जहाति
तथा च त्वम् ।

G₄ (corrupt)

521c* न वासयेत्त्वा परवर्गं द्विपन्त च विशेषतः ।
क्षत्तारमहितं चैव मन्ये यत्रेष्टमिच्छति ।
विदुर तत्र गच्छ त्व
सान्त्वयमाना द्यसति (sio) स्त्री जहाति ।

G₅

521d* न वासयेत् पुरुषं न द्विपन्त विशेषतः ।
क्षत्तर* हितं चैव तव मन्ये यथेष्टसि ।
विदुरं तत्र गच्छ त्व सान्त्वयमानो विमुह्यसि ।
followed (after a short lacuna) by यथा जहासति
(which is all that remains of the fourth line)
M

521e* न वासयत्परवर्गं न द्विपन्त विशेषतः ।
क्षत्तारमहितं मन्ये न मन्ये हितमात्मनः ।
यत्रेच्छसि त्व विदुर तत्र गच्छ ।
सान्त्वयमाना द्यसती स्त्री जहाति ।

[(L 1) M₁ वासये (for 'यत्') M₂ पारवश्यन्त (for
पारवर्गं न) — (L 2) M₁ 'मपि त (for 'महित)]

13 *) K₂-4 N₁ V₁ Dn D₅ पुरुष ये (by transp),
B₂ ये पुर K₁ वदति, T₁ G₁ s s M₂ सत्यजति — G₅
om प त्यजति ते — *) K₄ सख्य, G₅ संख्यम् (for
सख्यम्) T₁ (by corr) G₂-s M₁ ब्रूम राजन्; M₂
तद्वीमि (for ब्रूहि राजन्) V₁ B₁ s-s D₅-s तेषा घृत्त
साक्षिवद्ब्रूहि राजन्, B₂ D₁ s ते (D₁ ये) पां राजन्सख्यमनतमाहुः,
G₁ s s *पा सख्यमतवत्त (G₁ 'मतवत्त; G₂ 'मतमत्तद्)
घवीमि Cn oites साक्षिवद्ब्रूहि राजन् — *) D₅ राजा,

D₅ 'जा (for 'जा) G₂ om हि K₁ D₅ वित्तानि (for
चि') K₅ (sup in) परिस्तुवानि, G₂ परीप्सितानि,
G₄ परितृवानि; M₂ परितृप्, G₇ परिभूतानि (as in text)
Cd oites विभूतानि — *) K₄ G₅ सात, D₁ सांत्वेद्
(for 'सान्त्व) G₁ सखदत्ता (for 'सान्त्वं दत्त्वा) Some
MSS. मुसलैर् and मुसलैर्, T₁ मुसले.

14 *) N₁ V₁ B₁ Dn₂ D₅-s G₂ Cd (p as in
text) n (p as in text) अ (D₅ आ) बाल (D₅ 'ल) त्व;
T₁ G₂-s M₁ अवालं मां, G₂ M₂ अवालं त्वां (M₂ त्वा)
(for अवालस्त्वं) G₄ राजपुत्र — *) K₄ हि; T₁ G₂-s
M₁ [S] यम् (for 'उहम्) S₁ इत्येवम्; B₂ s अस्तीति
(for इत्येव) Cd oites अहमेवेति S₁ अमदबुद्धे; K₁
स मद'; K₂ s D₅ सुमदबुद्धि (K₂ 'द्ध), G₁ सुमद बुद्धे;
G₅ सुमदबुद्धे — *) M₁ य सौहृद V₁ B₁ s D₅-s
प्रथम; Dn₂ D₂ पुरुषे, G₂ 'प — *) K₄ दूषयते, G₅
दूषयसे (for 'यते) K₁ बाल, K₄ T₁ बाला]

15 = (var) 3 6 15 — *) K₂ न श्रेयसा, K₅
नाश्रयसे, T₁ अश्रेयसे K₂ प्रीयते, K₅ नायते, V₁
B₁ s s om M₂ नीयसे; B₂ धायते, B₅ धीमत; D₁ s
धीयते, D₅-s युज्यसे (for नीयते) V₁ B₁ s s s D₅-s
मदबुद्धे — *) K₂ प्रदुष्ट K₅ (corrupt) स्त्रिय क्षत्रियस्यैव
गृहे दुष्टा (sio) — *) G₂ s s s हु (G₂ द्रा) वन्न (for
ध्रुव न) Cd oites ध्रुव (as in text) K₅ G₇ रोचे;
N₁ रोचते; T₁ G₅ s रुच्येद्, G₁ s M रुच्ये, G₂ रुच्यै;
G₅ दूयित्ये (for रोचेद्) T₁ G₅-s भरतर्षभाय, Cd 'मस
(as in text) — *) D₂ G₅ पटिवर्ग; G₁ s M पाटिवर्षः.

16 *) B Dn D₁ s s अतः (Dn₂ 'ता) प्रिय, D₅-s
अतः प्रिय; T₁ G₅ s मामप्रिय, Cd v अनुप्रिय (as in
text) K₁ B₁ s s D₁ s G₂ s M अमि (D₂ अति; G₅
दुत) काक्षसे, G₅ अनुकाक्षते — *) K₂ स्त्रिय च S₁ तथा वै
(for च राजन्) K₁ जडपुगकाक्ष; K₂ 'पशुकाक्ष, D₁ s
'पगुलाक्ष; T₁ 'पशुकाक्ष, G₄ 'पककाक्ष, G₅ M₂ 'पगुकाक्ष
— *) K₁-s B₂ D₁-s स (D₁ s स) पृच्छ त्व (K₅ 'स्व);

स्त्रियश्च राजञ्जडपङ्क्तुकांश्च

पृच्छ त्वं वै तादृशांश्चैव मूढान् ॥ १६

लभ्यः खलु प्रातिपीय नरोऽनुप्रियवाग्निह ।

अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ १७

यस्तु धर्मे पराश्वस्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रिये ।

अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥ १८

अन्याधिजं कटुकं तीक्ष्णमुष्णं

यशोमुषं परुषं पूतिगन्धि ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

सतां पेयं यन्न पिवन्त्यसन्तो

मन्युं महाराज पिव प्रशाम्य ॥ १९

वैचित्रवीर्यस्य यशो धनं च

वाञ्छाम्यहं सहपुत्रस्य शश्वत् ।

यथा तथा वोऽस्तु नमश्च वोऽस्तु

ममापि च स्वस्ति दिशन्तु विप्राः ॥ २०

आशीविषान्नेत्रविषान्कोपयेन्न तु पण्डितः ।

एवं तेऽहं वदामीदं प्रयतः कुरुनन्दन ॥ २१

C 2. 2140
B 2. 64 20
K 2. 67 20

T₁ corrupt, G₁ s-s M पृ(G₆ चा)च्छस्व तान् (G₁ om. तान्, M त्वं); G₂ पृच्छ स्वरन् (for पृच्छ त्वं वै) G₁ s स्वा(G₂ या)दृशांश्चैव Ś₁ K Dn D₆ सर्वान्, G₄ मूढां (for मूढान्)

17 ^a) Ś₁ K₂ s प्रातिपेय (Ś₁ 'या'), K₁ प्रातिपीयो, N₁ V₁ प्रतीपीय, B₆ प्रतीपो य; T₁ च पापीयान्, G₂ प्रातिवीर्यो, G₆ प्रातिविधो (of 2 56 2^a) K₆ लभ्य सदा प्रमिपीय (s₁₀), B₁-s Dn D₁-s लभ्य(D₂ 'म')ते खलु पापीयान् (Cn oites लभ्यते), G₄ सुलभा पुरुषा राजन् — ^b) K₄ V₁ D₆ s नरोत्र, B₆ s सर्वत्र, B₆ नरो य, Dn(1) D₁ नर सु (for नरोऽनु) B₆ s नर (for इह) D₄ नरो अप्रियवाग्निह, G₂ s नरो नु (G₂ ना) प्रियवाग्वि, G₄ सततं प्रियवादिन Cd oites प्रियवाक् — 17^{ad}=5 37 14^{ad} (of v l ad loc),=(var) Rām 3 37 2^{ad}. — ^c) K₆ B (except B₆) D₆ G₄-s च, K₄ N₁ V₁ Dn D₆ हि (for तु)

18=(var) 5 37 15 (of. v l 17) — ^a) Ś₁ धर्मे समाश्वस्य, K₁ 'में परा स्वस्य, K₂ s Dn D₆ G₆ धर्मपरश्च स्याद् (K₂ s G₆ 'श्चास्य, Dn₁ 'श्च स्यान्), K₄ V₁ B D₁-s T₁ धर्मे (K₄ धर्मे, D₆ धर्मे)सु (B₆ 'म')पाश्रित्य; N₁ धर्मपर शश्वद्, G₁ धर्मे परद्वस्य, G₂ धर्मे परार्थस्य, G₄ धर्म परामृश्य, G₆ धर्मे परो हित्वा, M₁ धर्मे परच्यस्य, M₂ धर्म पुरस्कृत्य (for धर्मे पराश्वस्य) Cd oites पराश्वस्य (as in text) See Addenda — ^b) D₆ प्रियाप्रियौ, Cd as in text — ^c) G₄ [ए]व (for [आ]ह) G₆ कथ्यानि, Cd as in text — After 18, S ins (Cv glosses)

522* नाप्रिय साधुर्भवति न मेधावी न पण्डितः ।

प्रियेष्वेतानि दृश्यन्ते यावद्वेपो हि भारत ।

[(L 2) M₂ प्रिये शुमानि (for प्रियेष्वेतानि) T₁ G₂ [ऽ]य (for हि) G₁ M द्वेष्ये पापानि भारत, G₆ यान्त्व देषान् हि भारत (for the post half)]

19=(var) 5 36 66. — ^a) Ś₁ S (except M₂)

अन्या(G₄ 'स्या')धिक, Cd as in text K₁ B₁ s s 4 6 Dn D₆ G₂ s कटुज (K₁ 'ज'), K₂ कटु, G₆ करक, G₆ करशक (for कटुक). K₂ तीक्ष्ण मुष्णं, V₁ B₁ s 6 G₁ M₂ क्षीर्परोणि (G₁ M₂ 'ग') Cd as in text. — ^b) Ś₁ यशोमुष्णन्, K₁-s 'मुखं, D₄ s 'जुष, G₆ ययोमुषं, G₆ यथौषध, M₁ यशोदूषं (for 'मुष) Ś₁ K₂-4 Dn₂ G₁ s पुरुषं (K₂ 'प'), Cn परुष (as in text) K₂ N₁ V₁ T₁ Cn 'गंधि, B₆ D₆ 'गंध; G₁ 'गधि' M₂ यशोमुष पापफलोदय च; Cd as in text — ^c) G₄ स्वय (for पेय) Cd oites संतापेय (gloss, अश्विब्रह्मतापकर), v l. possibly as in text — ^d) D₆ G₆ s मन्युर Ś₁ मित्र प्रशाम्य, K₁ पिवन्प्रशाम्य, K₂ पित्र प्रशस्ता, G₄ बलप्रवाहं (for पिय प्रशाम्य) Cd oites पिय (as in text). T₁ प्रशाम्यं, G₆ प्रशाम्य वै

20 ^a) K₁ B₆ D₂ G₆ विचित्रं, D₆ वैचित्र्यं (for वैचित्रं) G₄ शरो (for यशो) Ś₁ हि (for च) — ^b) M₂ जाना (for वाञ्छा) — ^c) K₄ G₂ यथा यथा, D₆-s G₆ तथा तथा (for यथा तथा) Ś₁ T₁ G₆ वास्तु, K₂ Dn(1) D₆ तेस्तु, K₄ ते सु, G₆ s [ए]वास्तु (for the first वोऽस्तु) Ś₁ T₁ G₂ s 6 M₁ मनश्च वोस्तु, K Dn D₆ नम (K₄ नभे)श्च तेस्तु, V₁ शिव च वोस्तु, B D₁-s यश शिवं च, G₂ तथैव राजन्, G₆ मन शिवोस्तु (for नमश्च वोऽस्तु) — ^d) G₆ om च K₁ व स्वस्ति, G₁ s 4 M स्वस्ति प्र (for च स्वस्ति) K₁-s देवा, B₆ D₆-s सत् (for विप्रा)

21 ^a) Cd oites आशीविषा and दृष्टिविषा — ^b) K₁ s कोपयेत न; K₂ s N₁ V₁ Dn D₆ 'येन्न च; G₄ 'यिर्न तु (for 'येन्न तु) — ^c) V₁ B₁ s-s D₆-s एतत् (for एवं) Ś₁ V₁ B₁ s [ह]ह, B₆ D₆-s [ए]प (for [ह]द) — ^d) Ś₁ प्रिय च; K₁ स्वप्रियं; G₁ न मता; G₂-s वदत, G₆ भवत (for प्रयत) G₁ s कुरुनन्दन M नावमता कुरुद्वह

५८

शकुनिरुवाच ।

बहु वित्तं पराजैषीः पाण्डवानां युधिष्ठिर ।

आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्यपराजितम् ॥ १

युधिष्ठिर उवाच ।

मम वित्तमसंख्येयं यदहं वेद सौबल ।

अथ त्वं शकुने कस्माद्वित्तं समनुपृच्छसि ॥ २

अयुतं प्रयुतं चैव खर्वं पद्मं तथार्जुदम् ।

शङ्खं चैव निखर्वं च समुद्रं चात्र पण्यताम् ।

एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ४

युधिष्ठिर उवाच ।

गवाश्च बहुधेनुकमसंख्येयमजाविकम् ।

यत्किंचिदनुवर्णानां प्राक्सिन्धोरपि सौबल ।

एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ५

Colophon. — Sub-parvan N (except Ds) G₂ M द्यूत — Adhy. name B₆ G₂ M₁ विदुरवाक्य (G₂ 'बुद्धि'); T₁ G₂ दुर्योधनविदुरवाक्य — Adhy. no (figures, words or both) K₁ (marg) D₈ 57 (as in text), K₂ s 59, Dn₁ 64, S 98 (G₄ 72) — S'loka no K₂ 21, K₂ 23, Dn 20, D₁ s 31, T₁ 22, M₁ 19

58

1 = (var) 26 — ^a) G₂ पुराजैष (for पराजैषी) — ^b) K₂ s युधिष्ठिरः — ^c) K₂ s [अ]पराजय, D₈ पराजित, G₂ [अ]पराजय K₄ यद्यस्त्येव पराजित, G₄ यदि दिव्यस्तु पराजित (sio)

2 ^a) K₂ D₄ सम, D₁ बहु (for मम) — ^b) S₁ D₁ s तदहं; K₄ G₁ यदित्, N₁ यदयं (for यदहं). — ^c) T₁ अथस्त्व; G₁ अतस्त्व, G₄ अदत्त (for अथ त्व) K₂ पश्चाद्, G₄ तस्माद् (for कस्माद्) B₁ s-s D₈-s transp कस्माद् and वित्त B₂ s D₁ s सामनु* (for समनु*)

3 ^a) K₂ अयुत; G₁ नि* (for प्र*) — ^b) K Dn D₈ शकु पद्म (K₄ शकुपद्मस्); B₁ s-s D₈-s पद्म खर्व (by transp) V₁ B₁ s-s D₈-s अथ (for तथा) S निखर्वं (T₁ G₂ s नियुत) खर्वमर्जुद — ^c) S₁ प्रखर्वं च, K Dn D₈ खर्वं चैव (for शङ्खं चैव) K₄ समुद्रं च, V₁ परार्धं च, B₁ s-s D₈-s महापद्म (for निखर्वं च) N₁ B₂ D₁ s निखर्वं चैव (N₁ चाय) शख च; T₁ G₂-s M₁ कच प्रतिकच चैव, G₁ M₂ कचप्र (G₁ 'प्र') निकचप्र च — ^d) G₁ समर (for समुद्र) K₂ पण्याना, T₁ G₂ s-s M₁ पश्यतां; G₂ सौबल, G₄ वण्यतां (for पण्यताम्) K₄ महापद्म च कोटय; V₁ समर्थानुपपद्यते, B₁ s-s D₈-s निखर्वं कोटिरे (B₄ 'मे')व च; B₂ D₁ s महापद्मानि कोटिदा

— After 3rd, V₁ B D₁-s ins (Cn glosses)

523* मध्य चैव परार्धं च सपर चात्र पण्यताम् ।

[V₁ कठ च निकठ चैव; B₂ D₁ s कवध निकवध च (for the prior half) B₂ सपर (for सपर) V₁ समरं चानुपपद्यतां, B₁ सम चानुपपद्यते, B₂ D₁ s सम चैवानुपपद्यतां, B₄ सम चानुपपद्यते, B₈ सम चानुपपद्यते, B₈ सम चानुपपद्यते (for the post. half)]

— B₁ 4-s cont

524* कथन्ध निकथन्धं च सारारं चात्र पण्यताम् ।

[B₁ कचध्व निकचध्व च, B₂ कट च निकट चैवम् (for the prior half) B₁ परम, B₂ अपरं, B₈ सपर (for सारारं)]

— ^a) G₂ पव (for पृतम्) K₁ महा (for मम) B₂ D₈-s राजन्मम धन (by transp). — ^b) MSS दीव्यामह, दीव्यामहे, दिव्याम्यह also

4 S (except M₁) om. the ref N₁ om. 4th with ref — ^a) S₁ व्यवसितं, K₂ व्यवसितो — ^b) K₁ नि'कृतिं, K₂ निश्चुतिं (for निकृतिं) B₁ समपद्यत; D₈ समुपाश्रित*, T₁ समुपस्थित*, M₂ स समाश्रित* — ^c) N₁ B₂ s G₁ s s M तानक्षान्प्रत्यपद्यत.

5 B₂ om (hapl) 5-6, G₂ om (hapl) 5-8, G₆ om (hapl) 5-10 — ^a) D₈ गावश्च; D₄ G₄ s M₁ गवाश्च; T₁ G₁ गजाश्च (G₁ 'श्च'), G₂ गवा च (for गवाश्च) V₁ B₁ बहु खल्वेतद्; Dn₁ बहुधेनुकम्, D₁ बहुधेनुकम्, T₁ बहुधेनूनाम् — ^b) G₁ M₁ अपर्येतम् (for असख्येयम्) — ^c) K₄ N₁ V₁ B₂ s s Dn D₈-s T₁ G₂ अनुप (G₂ 'व')र्णार्तां (K₄ D₈ [before corr] T₁ 'सां'); D₁ अमनुप्याणां, M₂ अनुवर्णार्तां (for अनुवर्णार्ता) D₂ corrupt — ^d) S₁ प्राक्सिन्धोर, T₁ G₂ s s प्राक्सिन्धोर N₁ V₁ B (B₂ om) D₁ T₁ G₂ s s M₁ इति, D₂ इव (for अपि)

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ६

युधिष्ठिर उवाच ।

पुरं जनपदो भूमिरब्राह्मणधनैः सह ।

अब्राह्मणाश्च पुरुषा राजञ्छिष्टं धनं मम ।

एतद्राजन्धनं मह्यं तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ८

युधिष्ठिर उवाच ।

राजपुत्रा इमे राजञ्छोभन्ते येन भूपिताः ।

कुण्डलानि च निष्काश्च सर्वं चाङ्गविभूषणम् ।

एतन्मम धनं राजंस्तेन दीव्याम्यहं त्वया ॥ ९

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १०

युधिष्ठिर उवाच ।

श्यामो युवा लोहिताक्षः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।

नकुलो ग्लह एको मे यच्चैतत्स्वगतं धनम् ॥ ११

शकुनिरुवाच ।

प्रियस्ते नकुलो राजन्नाजपुत्रो युधिष्ठिर ।

अस्माकं धनतां प्राप्तो भूयस्त्वं केन दीव्यसि ॥ १२

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु शकुनिस्तानक्षान्प्रत्यपद्यत ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १३

C 2 2154
B 2 65 14
K 2. 88 14

— 'a) Ds-5 राजन्मम धनं (by transp) T1 धुरं (for धन) S1 K2-4 Dn D1 5 सर्वं (for राजस्)

— 'f) MSS दीव्यामहं, दिव्याम्यहं also

6 B2 G2 5 om 6 (of v1 5), N1 om. 6^{ab} (with the ref). S om the ref — 'a) S1 व्यवसितं

— 'b) K1 निकृतिं G2 4 समुप(G2 'पा)स्थित — 'd)

N1 G1 5 M1 तानक्षान्प्रत्यपद्यत; D1 जितमित्यवभाषत

7 G2 5 om. 7 (of v1 5) — 'a) G1 जनपदा भूमिर्, G4 जयपथो भूमिर्, M2 जनपदोपेतं — 'b) N1

अब्राह्मणजनैः, D2 न ब्राह्मणधनैः — 'd) B2 क्षिष्टं मतं, T1

G4 क्षिष्टधन — N1 Dn2 om 7^{ef} — 'e) V1 B

(except B2) Dn1 Ds-5 G2 मम धनं (for धनं मह्यं)

S (G2 5 om) एतन्मम धनं राजन् — 'f) MSS

दीव्यामहं, दिव्याम्यहं also.

8 G2 5 om 8 (of v1 5), N1 S om the ref.

— 'a) S1 व्यवसित — 'b) K1 निकृतिं, N1 विकृतिं

T1 G2 समुपस्थितः — 'd) G1 5 M1 तानक्षान्प्रत्यपद्यत

9 G2 5 om 9 (of v1 5), M2 om (hapl) 9-10

— 'b) S1 राजते, K2 शोभने; D1 शोभनैर् (for शोभन्ते)

K1 ये विभूषिताः, K4 B1 2 4-5 D (except D2) यैर्विभूः;

V1 B2 वै विभूः, G4 ये सभूः, G5 यैश्च सभूः; M1 येनुभूः

(for येन भूः) — 'e) K1 D2 5 G1 4 M1 च निष्काश्च,

K2 8 धन निष्का (K2 'ष्क), T1 G2 विभूषणानि (for

च निष्काश्च) — 'd) S1 चैवांगभूषण; B1 2 4 5 Dn D2

M1 सर्वश (M1 'त)श्वांगभूषण (G1 M1 'ण). — After 9^{ed}, K1 8 4 Dn2 D4 1m8

525* चासासि च महार्हाणि सर्वमन्यद्विनायुधैः ।

— 'a) K1 8 B2 G1 8 5 एतद्राजन् (K2 'ज) धनं मह्यं, B2 5 5 D2-5 G4 M1 एतद्राजन्मम धन MSS दीव्यामहं, दिव्याम्यहं also

10 G2 M2 om 10 (of v1 5, 9) N1 S om the ref — 'a) S1 व्यवसित — 'b) K1 निकृतिं G2

समुपस्थित

11 'b) V1 B1 8 4 G1 8-5 M महाद्युति, B2 Ds-5 T1

G2 'वल (for 'सुजः) — 'e) K2 G2 M2 ग्रह, B2 5

D1 2 पण (for ग्लह) S1 एको वै, K4 Dn D1 6 T1

G1 8-5 M एवैक (for एको मे) G2 नकुलो ग्रहणे चैक

— 'd) S1 विद्यते, K2 सगतं; N1 मद्रतं, V1 तद्रत

(for स्वगत) K4 Dn(1) D2 विद्येतन्मम (K4 'त) तद्धनं;

B D1-5 यचास्या (D1 यस्य चां) तर्गत धन; S एतद्वै

मद्रत धनं

12 'e) G2 अकस्माद्, G4 स कस्माद् (for अस्माक)

K2 निधना, K4 B1 2 Dn D1 2 5 वशतां, T1 धनदां

(for धनतर) — 'd) K4 Dn(1) D2 केनेह, G2 त्व येन,

M2 त्वं तेन (for त्व केन) N1 V1 B2 5 Dn Ds-5 G4

दीव्यसे, T1 दिव्यसि, G2 मन्यसे (for दीव्यसि)

13 S om the ref — 'ab) S1 एतद् (for एवम्)

K2 B1 8 G1 8 5 5 M2 [अ]य; B2 D4 5 च, G4 [अ]पि,

M1 स (for तु) S1 K4 N1 V1 Dn तानक्षान्शकुनि

(by transp), D2 तद्राजन्शकुनि K4 Dn(1) D2

युधिष्ठिर उवाच ।

अयं धर्मान्सहदेवोऽनुशासि

लोके ह्यस्मिन्पण्डितारूपां गतश्च ।

अनर्हता राजपुत्रेण तेन

त्वया दीव्याम्यप्रियवत्प्रियेण ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्धुधिष्ठिरमभाषत ॥ १५

शकुनिरुवाच ।

माद्रीपुत्रौ प्रियौ राजस्तवेमौ विजितौ मया ।

गरीयांसौ तु ते मन्ये भीमसेनधनंजयौ ॥ १६

युधिष्ठिर उवाच ।

अधर्मं चरसे नूनं यो नावेक्षसि वै नयम् ।

यो नः सुमनसां मूढ विभेदं कर्तुमिच्छसि ॥ १७

शकुनिरुवाच ।

गते मत्तः प्रपतति प्रमत्तः स्थाणुमृच्छति ।

ज्येष्ठो राजन्वरिष्ठोऽसि नमस्ते भरतर्षभ ॥ १८

स्वप्ने न तानि पश्यन्ति जाग्रतो वा युधिष्ठिर ।

कितवा यानि दीव्यन्तः प्रलपन्त्युत्कटा इव ॥ १९

युधिष्ठिर उवाच ।

यो नः संख्ये नौरिव पारनेता

जेता रिपूणां राजपुत्रस्तरस्त्री ।

अनर्हता लोकवीरेण तेन

दीव्याम्यहं शकुने फल्गुनेन ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

प्रत्यदीव्यत (K₄ 'त'); D₁ 'पातयत् (for 'पद्यत) — ') S₁ D₆ च पुनर् (for शकुनिर्) — Some MSS write a hollow circle to avoid repetition of the refrain (जितमित्येव etc)

14 *) D₈-s [S]न्वशासि — *) N₁ D₁ s S [S]स्मिन्वै, B₈ अस्मिन् (for ह्यस्मिन्) — *) N₁ V₁ S सौख्यं (for तेन) — *) S₁ K B₁ s D_n दीव्याम्यहं च (K₁ om च, K₄ 'महे त्वा'); B₈ s D₁ s दीव्याम्यहं हि (for त्वया दीव्यामि) K₄ प्रियवत् (for [अ]प्रियवत्) K₈ adds च after प्रियेण

15 T₁ om the ref S₁ K₂ G M om. 15 (with the ref) — *) K₁ निकृतिं; D₈ निष्कृतिं (for निकृतिं) B₈ s D₁ s T₁ एतच्छ्रुत्वा तु शकुनिस्त्वान क्षान्प्रत्यपद्यत = (var) 13^{ab} — *) K₈ क्षानक्षान्प्रत्यपद्यत

16 G₆ om. (hapl) 16-17 — *) S₁ तेनेमौ (for तवेमौ) B₈ विजितसः; G₈-s विदितौ (for विजितौ) B₈ त्वया, G₄ वय (for मया) — *) K₈ corrupt B₈ D₈-s G₄ s M₈ तौ, G₈ तं (for ते). N₁ सम्यग् (for मन्ये)

17 G₆ om. 17 (cf. v.l. 16) — *) K₁ अधन्यं, B₈ 'मीन् (for अधर्मं) B₁ s मन्यसे, B₈ s D₁ s वद् (for चरं) S₁ K मूढ; V₁ पापो; B₁ न त्व; B₈ नस्त्वं; B₈ D₁ s पाप, T₁ G₁ s M₈ वै त्व; G₈ त्व वै, G₄ corrupt (for नून) — *) S₁ K₄ D₈ s न वे (K₄ D₄ वै)क्षसि; D₁ नावेक्षसि. S₁ ससदि, K₁-s नो भय; B-D₁-s T₁ सौहृद (B₈ नो वय) (for वै नयम्)

V₁ नावेक्षसि च सौहृदं, G₁-s M यत्ने (G₁ M₁ येन, G₈ M₈ यत्ते)नावे (G₄ वै)क्षिता वय — *) D₁ s सो (for यो) D₂ T₁ G₁-s M G_d सुमनसो; D₈ सुमनसा — *) N₁ B₈ s D₁-s अर्हसि (for इच्छं). T₁ G₈ भेद कर्तुमिहे च्छसि; G₁ s M विभेदयितुमिच्छसि Cn cites भेद (for विभेद).

18 *) G₈ s मद् (for मत्त). K₄ D_n G₈ प्रपठते, T₁ M₈ प्रत (T₁ 'ति)पति — *) S₁ मत्तश्च (for प्रमत्त) K₁ G₈ स्थाणु (G₈ चातु)मूर्छति; K₈ G₈ M₈ स्थाणुमिच्छति, K₈ D₈-s स्थाणुमर्छति, B₈-s s D₁ s sm बहु भाषते (D₂ 'से), B₈ स्थाणुमर्चति, D_n G₄ स्थातुमि (D_n 'मृ)च्छति. Cn cites स्थाणु and कच्छति (Cnp आर्छति) — *) S₁ K D_n ज्येष्ठो; Cn ज्येष्ठो (as in text) K₁ s N₁ B₁ s D₁ s T₁ G₂ राजा, K₈ राज; V₁ B₈-s D₈-s भ्राता (for राजन्). B₈ G₂ गरिष्ठो (for वरिष्ठो) — *) S₁ N₁ B₈ D₈-s G₂ पुरुष (for भरत)

19 *) K₄ N₁ V₁ D_n तानि न (by transp) G₁-s [S]पि (for न) G₈ (by corr) नश्यति T₁ स्वप्नवृत्तानि पश्यति — *) K₈ जायते (for जाग्रतो) — *) N₁ विवक्षा (for कितवा) G₂ यदि; G₈ [अ]द्यापि, G₄ चापि (for यानि) D₈ दीव्यते; T₁ दिव्यत, G₁ M₁ दीव्यति (for दीव्यन्त) — *) K₁ प्रपश्यति (for प्रलपन्ति) V₁ B₈ s D₂ T₁ [उ]त्कटाणि च — After 19, M₈ repeats 16 (v.l. एवमुक्ता स शकुनिर् for *)

20 *) G₁ s सखे; G₈ s M₈ सखे (for सख्ये) S₁ K N₁ V₁ पारगाणा (K₁ N₁ V₁ 'नां); D_n पार नेता;

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २१

शकुनिरुवाच ।

अयं मया पाण्डवानां धनुर्धरः

पराजितः पाण्डवः सन्यसाची ।

भीमेन राजन्दयितेन दीव्य

यत्कैतव्यं पाण्डव तेऽवशिष्टम् ॥ २२

युधिष्ठिर उवाच ।

यो नो नेता यो युधां नः प्रणेता

यथा वज्री दानवशत्रुरेकः ।

तिर्यक्प्रेक्षी संहतभ्रूमहात्मा

सिंहस्कन्धो यश्च सदात्यमर्षी ॥ २३

बलेन तुल्यो यस्य पुमान्न विद्यते

गदाभृतामश्रय इहारिमर्दनः ।

अनर्हता राजपुत्रेण तेन

दीव्याम्यहं भीमसेनेन राजन् ॥ २४

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २५

शकुनिरुवाच ।

बहु वित्तं पराजैपीर्भादंश्च सहयद्विपान् ।

C 2. 2167
B 2. 65 27
K 2. 65 27

D₁ २ पादभेत्ता D₂ ४ यो न संख्ये नौरिवापारनेता — ^१) K₂ २ रिपून्, S [अ]रीणां (for रिपूणा) D₄ राजपुत्रास्, G₄ 'पुत्रान्, M₂ पाण्डुपुत्रस् (for राजपुत्रस्) — ^२) K₈ V₁ B₁ २ राजपुत्रेण (for लोक'). — ^३) MSS. दीव्यामहं, 'महे, दिव्याम्यहं also. N फाल्गुनेन (S₁ फल्गुणेन; K₄ as in text); G₈ २ चार्जुनेन

21 T₁ G₂ ४ M₂ om the ref M₁ शकुनि (for the ref.) — ^४) S₁ व्यवसितं — ^५) K₁ निकृतिं, D₂ निहति (ह on marg) T₁ G₂ समुपस्थित, G₈ 'पश्रित' — ^६) K₈ N₁ B₂ D₁ २ तानक्षान्प्रत्यपद्यत

22 K₄ om. 22^a and पराजित (in ^१), with the ref G₁ युधि (for the ref) — ^२) V₁ B₁ २ २ D₂ २ सर्वधनुर्धराणा; T₁ G₂ ४ निर्जित पाण्डवानां (for पाण्ड' धनु') — ^३) K₂ M₂ पारिजात, B₁ २ २ २ D₂ २ वरो जित; T₁ G₂ ४ धनुर्धर (for पराजित) B₂ D₄ फाल्गुन (for पाण्डव) — ^४) K₂ B₁ भीमसेन; N₁ भीमसेनेन; B₂ ४ भीमो (for भीमेन) S₁ मम तेन, B₂ ४ दयितस्तेन (for दयितेन) T₁ दिव्य, G₄ दीव्यता (for दीव्य) — ^५) K₁ N₁ V₁ B D₂ ४ यत् (B₂ २ D₄ तत्) कैतवं; T₁ G₂ २ २ २ यजेतव्यं, G₁ यजेतव्यं, G₄ अजेतव्य, M₂ यत्ते द्रव्यं K₈ ते विरिष्टं; D₂ T₁ ते वरिष्ट; G₁ २ ४ M₁ ते विशिष्टं

23 G₈ M₂ om. the ref — ^१) N₁ M₁ स नो, T₁ G₂ ४ M₂ सेना, G₁ सयानो, G₈ २ २ सेनां (for यो नो) K₁ २ D₂ नेता (for नेता) K₁ आयुधानां, N₁ युयुधान, V₁ B₁ २ २ D₁ २ यो युधि न, D₂ २ युधि न सं; T₁ G₂ २ ४ M₁ संयुगात्, G₈ संयुगानां, G₈ संयुगार्थ; G₈ M₂ संयुगांत (for यो युधां न) — ^२) M₂ तथा (for यथा) K₂ जयी (for वज्री) K₁ दावानां शत्रुर; K₄ T₁ G₁ २ दानव शत्रुर (for दानवशत्रुर)

V₁ B (except B₂) D₂ ४ २ T₁ एव (for एक) N₁ दानवशत्रुमध्ये, D₂ दानवान्देवशत्रु; G₈ दानवान्शत्रुहता (for दानवशत्रुरेक) — ^३) T₁ M₂ तिर्यक्प्रेक्षि: (T₁ 'क्षि) K₁ संहर्न्त्र, K₈ सहित; K₄ B₁ २ ४ D₂ D₁ M₂ संनतभ्रूर, G₈ २ संगतभ्रूर (for सहतभ्रूर). K₂ तिर्यक्प्रेक्षणीय हतभ्रू. — ^४) K₁ सिंहग्रीवो (for 'स्कन्धो) G₈ च (for यश्च). K₁ स(स in marg)त्यमर्षी, K₄ [अ]प्यमर्षी, B₂ ह्यमर्षी; G₈ [अ]त्यदृष्टि; G₈ त्वमर्षी (for [अ]ल').

24 ^१) G₂ ४ M₂ बले (for बलेन) G₄ तुल्ये B₁ [S]पि, B₂ ४ २ D₂ २ T₁ [S]त्य (for यस्य) G₄ प्रमा (for पुमान्). B₂ D₁ २ न विद्यते पुमान् (by transp). — ^२) K₄ अग्निर्, D₂ २ अग्र, G₁ आद्य; G₈ २ M₂ मान्य (for अश्रय) K₄ V₁ B₁ २ G₄ M₁ (orig) इव (M₁ *in* *len*. इह as in text) K₁ २ N₁ V₁ B D₁ २ 'मर्दी (for 'मर्दन) — ^३) G₁ अगर्हता B₂ D₂ २ लोकवीरिण (for राज'). — ^४) MSS दीव्यामहं, दिव्याम्यहं also.

25 N₁ S om. the ref. — After the ref, K₁ ins an addl. colophon (*adhy no 62*) — ^१) S₁ व्यवसितं — ^२) K₁ निकृतिं, G₈ निष्कृतिं T₁ G₂ समुपस्थित — ^३) K₈ N₁ G (except G₂) M₂ तानक्षान्प्रत्य (G₈ 'ति)पद्यत

26 = (var) 1 — ^१) G₂ इह (for बहु) G₄ दत्त (for वित्तं) B₁ G₂ पराजैपं, B₂ २ इहाजैप — ^२) K₂ सहयान्द्विपान्; B₁ सहजप्रियान्, T₁ G₂ सह बाधवै, G₁ सहयद्विपान् (for 'द्विपान्). K₁ आतृम्य सहयद्विपान्, D₂ आतृश्वैव हयद्विपान् — ^३) D₄ चा, D₂ चे (sio) (for ते)

27 ^१) S₁ transp सर्वेषां and आदृणां K₈ M₂ आदृश्च (for आदृणां) K₈ तदा; S (except M₁)

आचक्ष्व वित्तं कौन्तेय यदि तेऽस्त्यपराजितम् ॥ २६

युधिष्ठिर उवाच ।

अहं विशिष्टः सर्वेषां भ्रातॄणां दयितस्तथा ।

कुर्यामस्ते जिताः कर्म स्वयमात्मन्युपप्लुवे ॥ २७

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा व्यवसितो निकृतिं समुपाश्रितः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २८

शकुनिरुवाच ।

एतत्पापिष्ठमकरोर्यदात्मानं पराजितः ।

शिष्टे सति धने राजन्पाप आत्मपराजयः ॥ २९

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा मताक्षस्तान्ग्लहे सर्वानवस्थितान् ।

पराजयह्योक्वीरानाक्षेपेण पृथक्पृथक् ॥ ३०

शकुनिरुवाच ।

अस्ति वै ते प्रिया देवी ग्लह एकोऽपराजितः ।

पणस्व कृष्णां पाश्चालीं तथात्मानं पुनर्जय ॥ ३१

युधिष्ठिर उवाच ।

नैव ह्रस्वा न महती नातिकृष्णा न रोहिणी ।

सरागरक्तनेत्रा च तथा दीन्याम्यहं त्वया ॥ ३२

शारदोत्पलपत्राक्ष्या शारदोत्पलगन्धया ।

सदा (for तथा) — *) Ś1 कुर्यां वै, Ō1 V1 B1 Dn Ds-0 कुर्यामह; B2-4 0 D1 2 कुर्यां (D1 'यां') स्वया, T1 कुर्यामेते, Gs कुर्यान्मते, G4 कुर्यां (sio) तु ते; G4 0 M1 कुर्याम ते Ś1 Ō1 V1 B2-0 Dn D1 2 4-0 Gs जित कर्म; Ds G4 जित कर्म; Gs 0 पणं द्यूते (for जित कर्म) B1 कुर्यां जितस्वया कर्म — *) M2 असिन् (for आसनि) Ś1 [उ]पप्लुव; K1 [उ]मप्लव (marg see m. as in text), K2 G2 [उ]पप्लुवे; Ō1 B2 2 D (except Dn1) Cn 'प्लुते, Gs 'प्लुवौ; Gs 0 'ग्लहे (for 'प्लुवे) V1 B1 2 4 0 स्वयमात्मा म(B4 य)म ग्लह'.

28 Ō1 B om. the ref — *) Ś1 व्यवसितं — *) K1 निकृतिं T1 G2 समुपस्थितः. — *) K2 V1 B2-4 0 तानक्षान्प्रत्यपद्यत

29 *) Ś1 K2 G2-4 0 अकरोद् (for अकरोद्) — *) Ś1 यमात्मानं; B (except B2) D4-0 आत्मानं यत् (by transp) Ś1 Ō1 B1 2 Dn Ds पराजये; K D4 0 'जय', B2 अजीजय; Gs पराजित (for 'जित') V1 यदात्मानमहारय (or 'य'); B2 आत्मनं यदाहावय (sio) — Gs om (hapl) 29*-31* — *) K2 शिष्टे [?] शिष्टे or नष्टे] यतिधने राजन् — *) K2 4 D2 4 2 T1 G4 आत्मापराजय (G4 'य') K2 पापात्मान पराजय; Ō1 ग्लह एको पराजित, G1 0 M1 पापो क्षामपराजय

30 Gs om 30 (of v1 29) — *) Ś1 K4 तु तानक्षान्, Ō1 Ds-0 महाक्षस्तान्; G4 मत्तानक्षान् (for मताक्षस्तान्) M2 तद् (for तान्) — *) Ō1 ग्लहे, G4 स हि (for ग्लहे) K1 B2 Ds-0 अवस्थितान्, B4 उपास्थि (for अवस्थि) K2 ग्रह एकोपरोहिणि — K2 om 30*-32* — *) K2 V1 B2 4 2 Dn2 Ds Cn पराजय (K2 'यत्'); K4 पराजयतो; Ō1 B1 2 0

D2 M अ(M2 आ)वाजयत् (Ō1 'यं'); D1 अवाजयत् (m as in text), D4 पराजयन्; T1 G (Gs om) अपाजयत् (for परा). — *) Ś1 K1 2 4 Ds उक्त्वा राजन्; Ō1 तक्षेपेण; V1 B1 क्षणेनैवान्, B2 2 अया(B2 अया)क्षस्तान्, B4 2 D4-0 Cn उक्त्वा राज्ञां, B2 वाक्षे स, Dn(1) अक्षानुस्वा; D1 अक्षान्निस्वा; D2 अयाक्षस्तान्; Gs-0 अवै(Gs 'वे')क्षत (for आक्षेपेण as in T1 G1 M only)

31 K2 om 31, G2 om 31* (of v1 29, 30) — *) K1 2 Ō1 V1 Dn G1 M1 ते वै (by transp), K4 ते हि, B1-2 Ds त्वेका, D1 [ह]लेका Ś1 परा; K2 प्रियो (for प्रिया) K1 2 4 Dn राजन्; B2 2 D1 2 आर्या (for देवी) — *) Ś1 ग्लहा पृथापराजिता, B1 ग्लह एकोपराजयः. — *) K1 पणश्च, K2 ग्लहस्व; D1 प्रणस्व (for पणस्व) — *) D1 Gs तथा (for तथा) Gs पुरं (for पुनर्)

32 K2 om 32* (of v1 30) — *) M2 नाति (for नैव) Gs नातिदीर्घा नातिह्रस्वा — *) D1 G2 2 नैव (D1 नाति) कृष्णा T1 न रोहिणि Ś1 K1 2 4 B1 Dn न कृष्णा (Ś1 'ष्णा') नाति(K2 Dn 'पि')रोहि(K2 'पि')णी Cn oltas नातिरोहिणी (=नातिरक्ता) — *) Ś1 [ह]व; K2 [प]व (for च), K1 सारंगरक्तनेत्रा च; K2 सा रागरक्तनेत्रे च, Ō1 सा रागरक्तवक्षेण; V1 B D नीलकुंचितकेरी (B1 'क्षा') च, T1 Gs या सा रागाक्ष(Gs 'च')वसना; G2 4 M सा राग(G1 M1 सराग, G2 सरागा) रक्तवसना, Gs (hypermetric) सरागरक्तवसनया — *) MSS दिव्या, द्वेद्या also

33 *) G2 वासिन्या (for 'सेविन्या')

34 *) K2 दक्षैव स्याद्, B2-2 D1 2 तयैवास्या (for

शारदोत्पलसेविन्या रूपेण श्रीसमानया ॥ ३३
 तथैव स्यादानुशंस्यात्तथा स्याद्रूपसंपदा ।
 तथा स्याच्छीलसंपत्त्या यामिच्छेत्पुरुषः स्त्रियम् ॥ ३४
 चरमं संविशति या प्रथमं प्रतिबुध्यते ।
 आ गोपालाविपालेभ्यः सर्वं वेद कृताकृतम् ॥ ३५
 आभाति पद्मवद्वक्त्रं सखेदं मल्लिकेव च ।
 वेदीमध्या दीर्घकेशी ताम्राक्षी नातिरोमशा ॥ ३६
 तयैवंविधया राजन्पाञ्चाल्याहं सुमध्यया ।
 ग्लहं दीव्यामि चार्चयन्ना द्रौपद्या हन्त सौवल ॥ ३७

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन भारत ।
 धिग्धिगित्येव वृद्धानां सभ्यानां निःसृता गिरः ॥ ३८
 चुक्षुभे सा सभा राजत्राज्ञां संजज्ञिरे कथाः ।
 भीष्मद्रोणकृपादीनां खेदश्च समजायत ॥ ३९
 शिरो गृहीत्वा विदुरो गतसंच्च इवाभवत् ।
 आस्ते ध्यायन्नधोवक्त्रो निःश्वसन्पन्नगो यथा ॥ ४०
 धृतराष्ट्रस्तु संहृष्टः पर्यपृच्छत्पुनः पुनः ।
 किं जितं किं जितमिति ह्याकारं नाभ्यरक्षत ॥ ४१

C 2. 2183
B 2 65 43
K 2 88 44

तथैव स्याद्) D1.2 आनुशस्या T1 तथैवास्यानुशस्येन,
 G5 तथैवस्यामानुशंस्यात् — ^b) B5 D1.2 T1 तथास्या
 (for तथा स्याद्) S1 स्वार्थसंपदा, K4 रूपसंपदा — ^c)
 K4 B2-5 D1.2 T1 तथास्या (B2-5 'स्याः), D4 यथा स्यात्
 K1-8 N1 शील(N1 रूप)सपत्त्या, K4 विलसपत्त्या, B (except
 B5) D1.2 S पु(G4 त)त्रसंपत्त्या (B1 'ज्ञा), D4 लील.
 — ^d) S1 यथेच्छेत्; K2.3 य इच्छेत्, K4 यनिच्छेत्,
 D4 यामिच्छे K1 पुरुष, K2.3 D4 G4 'प S1 श्रियं,
 K1 प्रिय; K8 श्रिय V1 B2.4 sm 6 D1.2 T1 ना(B5m
 या)स्त्रि योपिस्समा क्वचित् — After 34, V1 B D T1
 ins (Cn glosses)

526* सर्वेणैर्हि संपन्नामनुकूला प्रियवदाम् ।

यादृशीं धर्मकामार्थसिद्धिमिच्छेन्नर स्त्रियम् ।

[(L 1) D4 'वद (for 'वदाम्) — After line 1,
 D4 ins a duplicate of verso 36^{ab}, with the same
 readings as in D4 in its proper place — (L 2)
 B2.6 D5-8 धर्मकामार्थ; B5 सर्वकामानां, Cnp धर्मकामार्थ (for
 'कामार्थ)]

35 Cf 3 222 56^{ab}, 50^{cd}. — K2 om 35. — ^a)
 V1 B2.4 संविष्टे (for चरम) K1 सविशत या, K8.4 D8
 G8 (before corr) 4-6 M सविशं(M1 'ज्ञा)ती (K4 G8
 'ति) या Cd cites सविशति (as in text) — ^b)
 S1 प्रविबुध्यते, N1 प्रतिपद्यते, D2 या प्रबुध्यते, T1 G8-6 M2
 च प्रबुध्यति (G8 'से, G4.5 'ते), G1 त्वप्रबुध्यति, G2
 प्रतिबुध्यति — ^c) K1 आ गोपालाधिपा, K8 D8.6 (before
 corr) आ गोपालविपा — ^d) K1 (? gloss) जानाति
 (for वेद) G8 सर्वलोककृता

36 ^a) V1 B5-6 D8-6 यस्या पद्मनिभ वक्त्रं; B1 G8
 आभाति पद्मवक्त्रं च (G8 स) — ^b) K8 अखेद; B1 सखेदा,
 B5-6 D8-6 सखेदो, D2 सखदा, T1 सुसिते; G1 M
 सौरभ्यान्, G2-6 सखिता, Cnp (गौडपाठे) समोदो (for

सखेद) G2 मल्लिकेन च. — ^c) S1 D8 T1 G2-4 M1
 वेदिमध्या, Cd as in text — ^d) K4 Dn(1) D1
 ताम्रास्या, N1 B D2-6 T1 ताम्रो(B2.4-6 D4-6 'त्रौ)ष्टी
 (for ताम्राक्षी). K2 न रोमशा; K4 N1 B D G8
 नातिलोमशा; G6 सा निरोमशा

37 ^a) G4 वितथा (for -विधया) — ^b) K8
 पांचाल्या च; Dn1 'ल्यालं; T1 'ल्यांत, G2 'ल्यैव (for
 'ल्याह) K1 सुसधया — ^c) B1 दास्यामि (for दीव्या').
 — ^d) K1.2 [अ]ह तु, Dn1 [अ]हं च, D4 [अ]ह,
 T1 G8 हत (for हन्त)

38 G2-4 M2 om the ref. — ^a) B1.2.6 D2
 इत्येवमुक्ते वचने — ^b) S1 K Dn T1 G5 M1 धीमता (for
 भारत) — ^c) G2 दिदिदग् (for धिग्धिग्) S1 B5
 D8-6 T1 G2.6 transp वृद्धा and सभ्या. S1 G2 निर्गता,
 K4 Dn1 D8 T1 G4 निष्(T1 'क्षु)ता (for निःसृता)

39 ^b) K2.4 कथा; B5 Dn D8-6 शुच (for कथाः)
 8 राजा शोको महानभूत् — K2 om. 39^a-40^a. — ^d)
 B5 'पद्यत (for 'जायत)

40 K2 om 40 (of v.l. 39) — ^b) G2 हत (for
 गत) M2 इवार्त्तवत् (for इवाभवत्) — ^d) A few
 MSS निश्चसन् S1 K4 Dn इव पन्नगः, G (except G2)
 M उरगो यथा (for पन्नगो यथा) — After 40, G8-6
 ins

527* बाहिक सोमदत्तश्च प्रातिपीय ससजय ।

त्रैणिर्भूरिश्रवाश्चैव युयुत्सुर्धृतराष्ट्रज ।

हस्तौ पिंक्षन्नधोवक्त्रा निःश्वसन्त द्वोरगा ।

[(L 1) G8 प्रातिपीय, G4 'पेय (for 'पीय) — (L 3)
 G6 आस्तौ वीक्षन् (for हस्तौ पिंक्षन्)]

41 ^a) K1 B1-8 6 D2 सुसंहृष्ट, K4 B4 तु तं हृष्ट;
 D1 सुत हृष्ट. — ^d) B8 D1.2 आकारं; B5 D8-6 T1
 नाकार, G4 [प]वाकारान्; G5 व्याहरन्; Cv व्याकारं (for

C 2. 2164
B 2. 65. 43
K 2. 66. 45

जहर्ष कर्णोऽतिभृशं सह दुःशासनादिभिः ।
इतरेषां तु सभ्यानां नेत्रेभ्यः प्रापतञ्जलम् ॥ ४२

सौवलस्त्वविचार्यैव जितकाशी मदोत्कटः ।
जितमित्येव तानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत ॥ ४३

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

५९

दुर्योधन उवाच ।

एहि क्षत्तद्रौपदीमानयस्व
प्रियां भार्यां संमतां पाण्डवानाम् ।
संमार्जितां वेश्म परैतु शीघ्र-
मानन्दो नः सह दासीभिरस्तु ॥ १

विदुर उवाच ।

दुर्विभाव्यं भवति त्वादृशेन
न मन्द संबुध्यसि पाशवद्धः ।
प्रपाते त्वं लम्बमानो न वेत्सि
व्याघ्रान्मृगः कोपयसेऽतिवाल्यात् ॥ २

द्याकार) Cd cites आकार (as in text). Ks नाम्न्य
रक्षित, Bs Ds-० सोम्यरक्षत (Ds 'ति) T1 G1 ४ ० M
नाम्यगूहृत, Gs 'गूहृत (for 'रक्षत) Gs द्याकारां नाम्न्य
गूहृत, Gs भूत्वा रत्नान्यगूहृत

42 °) N1 V1 B D1-० जहास (for जहर्ष) — °)
G1 स्व, Gs-० M च (for तु) Ks योद्धानां (for सभ्यां)
Ks प्रपतञ्जल

43 °) K1 ४ ४ [अ]विचा (Ks 'वा)यैव, N1 [अ]भि
धायैव; V1 B1 4-० Dn D1 ३-० Cn [अ]भिधायैव;
Bs ३ Ds [अ]विधायैव (Bs 'यै)व, T1 [अ]विचार्यैव, Gs ४
विचार्यै (Gs 'यै)व Ks सौवलस्त्वविचार्यैव — °) S1
जितभाषी; Ks (by corr) ३ 'काशी; G1 'काम (for
'काशी) K1 महोत्कट. — °) Ks S (except Gs)
जितमेवेति (for 'मित्येव) K1 शकुनिर् (for तानक्षान्)
— °) Gs अस्य (for अन्व) K1 युधिष्ठिरमभाषत

Colophon — Sub-parvan S1 K1-३ B D T1 G1
M1 द्युत — Adhy name T1 Gs ३ आतृद्रौपदीपराजय;
G1 ० M पादवपराजय — Adhy no (figures, words
or both) K1 (marg) Ds 58 (as in text), Ks ३
60, Dn 65, B 99 (Gs 73) — S'loka no Ks
38, Ks 43, Dn M1 44, D1 २ 48, T1 45

59

1 °) Gs जिता (for एहि) — °) S1 सतत; G1
समता Ks पादवस्य — °) Ks T1 सन्मार्जो (T1 'ज्य)ता,
Ks ४ स (Ks स)मार्यता, N1 यौधिष्ठिर; Ds संमार्जता,

Gs साम्राज्यता; Gs संमार्जिता; Gs समार्ज्यता S1 प०*;
K1 पुरैतु; Ks Ds (by corr) परे तु, Ks Ds परैस्तु,
Ks पुरे तु, G1 ४ वरे तु, Gs परैत, Cd as in text
— °) B D1-० सामान्य (Bs ४ ० 'न्या)मस्या (for
आनन्दो न) Gs अद्य (for अस्तु) Ks Dn (1) तत्रास्तु
दासीभिरपुण्यशीला (Ks ins आनन्द before तत्रास्तु)

2 °) Before दुर्वि, T1 G1 M ins न Ks V1 Bs
Dn Ds-० Gs दुर्विभाष, B1 ४ ० Gs 'माप्य; Cd v
as in text Ks ३ भवति हि, Ks V1 B D T1 भाषित,
N1 Gs भविता (for भवति) K1-३ स्वादृशे तु (for 'शेन)
— °) Gs ननु (for न) B1m न कदर (for न मन्द)
B1 Gs सवुध्यसे K1 ३ पापवद्धि; Ks पापवद्ध; Ks
पाशिवद्ध, Gs-० पाशवद्ध (Gs ३ 'वद्ध; in Gs by corr.
from 'हस्त) — °) Ks corrupt Ks प्रपात, B1 Ds
Gs प्रपात, Ds पापते; Gs प्रापाते, M1 प्रवाते B1 व
(for स्व) Bs लघमानो, Gs लघमाने Gs [5]पि
(for न) — °) Gs व्याघ्र S1 कोपयामीव बाल्यात्;
K1 ४ Dn (1) कोपयसे (Ks 'यस्य)तिवेल, V1 B1 4 ०
D1 २ T1 कोपयसीह (Bs D1 'सीव; T1 'सि ह) बाल्यात्;
Gs-० M कोपयते हि (Gs 'तीह; M 'तेति) बाल्यात्
Gs व्यग्रो नाग कोपयतीव (by corr 'ते हि) बाल्यात्

3 °) S1 K Dn transp क्षि (K1 क्ष)रसि and ते
T1 Gs आशीविषां चिरस्थितां (T1 'तान्); G1 'विषाभि-
सितान्; Gs 'विषाब्धिरसि युतान्; Gs 'विषान् क्षिरस्थितान्;
Gs ० M 'विषाब्धि (Gs 'न् क्ष)रसि तान् — °) Ks
Dn Ds-० पूर्णकोपा; N1 Bs 'कोपा, V1 B1 4 ० sm ० D1 २
'भोगा; B1 'कामा S पूर्ण (Gs महा)कोपान्महाविषान्

आशीविपाः शिरसि ते पूर्णकोशा महाविपाः ।
मा कोपिष्ठाः सुमन्दात्मन्मा गमस्त्वं यमक्षयम् ॥ ३
न हि दासीत्वमापन्ना कृष्णा भवति भारत ।
अनीशेन हि राज्ञेया पणे न्यस्तेति मे मतिः ॥ ४
अयं धत्ते वेणुरिवात्मघाती
फलं राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।
धूतं हि वैराय महाभयाय
पक्षो न बुध्यत्ययमन्तकाले ॥ ५
नारुतुदः स्यान्न नृशंसवादी
न हीनतः परमभ्याददीत ।

ययास्य वाचा पर उद्विजेत
न तां वदेदुशर्ती पापलोक्याम् ॥ ६
समुच्चरन्त्यतिवादा हि वक्त्रा-
धैराहतः शोचति राज्यहानि ।
परस्य नामर्मसु ते पतन्ति
तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥ ७
अजो हि शस्त्रमखनत्किलैकः
शस्त्रे विपन्ने पद्भिरपास्य भूमिम् ।
निकृन्तनं स्वस्य कण्ठस्य घोरं
तद्वद्वैरं मा खनीः पाण्डुपुत्रैः ॥ ८

C 2 2193
K 2 66 8
K 2 89 8

(G₂ om [hapl] कोपा' पान्) — °) G₄ om (hapl)
मा K₂ मो (for मा) K₁ कोपयिष्ठा G₆ स (for सु-)
Ś₁ सुमन्दी, K₄ V₁ B D₁₋₃ मदस्ते (B₁ 'बुद्धिर्),
Dn₁ तु मदात्मन् G₂ मा कोपयिषुर्मदात्मन् — °) K₄ V₁
B₂₋₃ D₂₋₃ तान्मा गारुत्वं, T₁ आगमस्त्वं, G₂ मा गमस्त्वं.
4 °) Ś₁ K₁₋₃ दासस्त्वम्, T₁ G₄ दासि K₈ आपन्ना
— °) D_{6m} योग्या (for कृष्णा) S धर्मत (for भारत)
K Dn (1) कृष्णा भवितुमर्हति — °) K₈ अनीशेन, D₁
आनी, Cd as in text K₈ G₂ राज्ञेया, G₄ राजेह
— °) K₂ Dn₁ D₂ s G₁ पण्ये, K₈ पण; D₈ पण्य-
D_{6m} दाये G₄ मत'
5 °) N₁ मत्तो (for धत्ते) K₂ 'रिवावाती; K₈
'रिवात्मवाति, B₂ 'रिवार्थघाती; D_{6m} 'रिवात्मनाशक',
T₁ G₂ s s s 'रिवात्मघात (G₂ 'ति), G₄ 'वदात्मघोर
— °) D₄ राज्ञा Ś₁ 'राष्ट्र सुपुत्र; K₂ s 'राष्ट्र सपुत्र
— °) T₁ G₈ धूतो G₂ (before corr.) महाभयाय,
G₄ तु हृच्छयाय (for महाभ) — °) K₈ पक्षौ, K₄
सतो, N₁ V₁ B D T₁ मत्तो (B₂ s D₁ s सदो),
G₈ पक्ष, G₆ पक्षं (for पक्षो) M₂ पक्षोय (for पक्षो न)
K₁ बुध्येदयम्, D_{6m} जानात्ययम् Ś₁ K Dn D₈ s s
अतकाल, G₂ 'काल'

6=1. 82 8 — °) K₂ G₂ नारुतुद', G₈ नरुतुद'
Cd otes अरुतुद' (as in text) G₄ नाम तदस्या न
कृशसवादि (sic) — °) Ś₁ T₁ परमभ्यादधीत, K₄
'मभ्याददात, G₈ s 'मभ्याददीत, G₄ 'महावदती; G₆
corrupt — °) K₈ यस्यास्य, D₂ यथास्य, T₁ ययान्य,
G₂ s यया स K₂ पर उद्विजेते, G₂ परसुद्विजेते, G₈
पर उद्विजेते, G₆ परमद्विजे — °) G₄ परे (for वदेद्)
Ś₁ रपती, K₁ s N₁ V₁ B D Cd n(p as in text)
उप(K₁ D₂ s s 'श'ती, K₈ corrupt, T₁ ऋशति,

G₁ s रुशति, G₂ रुहती; G₄ रुशती, M₂ ऋशति (for
रुशती) K₂ corrupt, G₁ s M₂ पापलोक्यां, M₁
वालीक्या — Cf Manu 2 161.

7=(var) 1. 82 11. — °) K₈ D₁ s 'तिवादान्हि,
B₄ s 'भिवादा हि; Dn (1) 'तिवादाश्च, D₄ 'तीवादा हि;
G₆ 'तिवादास्तु, G₈ 'तिवादाभि- K₄ समुच्चरते[S]ति-
वादांशुवक्ताद्, D₈ 'चरत्यतिवक्ताद्यशब्दैस्, G₂ 'चरत्यतिवादाश्च
वक्ता; G₆ 'चरतीत्यतिवक्ताद्यैर् (G₈ cont वाक्सायकैर्वदनान्ति-
सरति), G₄ 'चरतित्यवादा हि वक्ताद् — °) D₈ तैराहत'
G₂ रात्रिहानि — °) B₁ परस्पर मर्मसु, G₄ परस्यधा मर्मणि,
G₆ परस्याना मर्मसु Ś₁ K₈ वामर्मसु, K₄ नोमर्मसु,
B₄ नाशर्म*, B₆ वै मर्मसु, D₈ तान्मर्मसु, T₁ G₆ चेन्मर्मसु;
G₂ नामर्मणि (for नामर्मसु) Ś₁ B₂ D₁₋₃ ये (for ते)
— T₁ om. 7^a-8^a — °) G₁ तावद्वितो; G₄ तान्पण्डित्वा
D₄ प्रावसृजेत् (for ना') N₁ परेभ्य, V₁ कदाचित् (for
परेषु)

8 T₁ om 8^a (of v1 7) — °) K₁ प्रजो,
K₄ अजो, B₁ s अयो, G₄ अजा Cv otes अज'
(=परमात्मा!) K₁ शस्त्रेण खने, K₄ N₁ V₁ B D
शस्त्रमगिलत् (B₁ 'ल) G₆ किलैक — °) K₄ G₂₋₄
शस्त्रैर्, D₈ अस्त्रे, D₄ शस्त्र, G₈ शस्त्रो K₄ विपन्ने
G₁ s s विपन्ने(G₁ 'ज)द्विर(G₈ 'रु)पास्य, G₂ विपन्नो
पद्भिरपा, G₄ विपन्नवद्विरिवा, M₁ विपन्नेवद्विरिवा, M₂
विपन्नेभिरपा K₄ N₁ B₂₋₃ D Cn(p as in text)
शिरसास्य भूमौ (D₆ 'मी) (for पद्भिरपास्य भूमिम्)
V₁ B₁ तदच्छिनत्तस्य कंठ विरुद्ध (B₁ 'द्वे) Cd अज'
छाग'। छेदाय प्रपातिते खन्ने भस्ते सति पद्भि' अपास्य अपकीर्य
भूमिं शस्त्रमन्यदखनत्। Cd — °) Ś₁ किंकर्तन, K₁ निष्कर्त';
K₂ s निकर्त', Cd as in text B₁ कायस्य, G₁₋₃ M₁
कर्ण', Cd कठ' (as in text). — °) K₁ तद्य वैर;

न किंचिदीदृश्यं प्रवदन्ति पापं
वनेचरं वा गृहमेधिनं वा ।
तपस्विनं संपरिपूर्णविद्यं
भपन्ति ह्येवं श्वनराः सदैव ॥ ९
द्वारं सुघोरं नरकस्य जिह्वं
न बुध्यसे धृतराष्ट्रस्य पुत्र ।
त्वामन्वेतारो बहवः कुरूणां
धृतोदये सह दुःशासनेन ॥ १०

मञ्जन्त्यलावृन्ति शिलाः घृणन्ते
मुह्यन्ति नावोऽम्भसि द्यधदेव ।
मूढो राजा धृतराष्ट्रस्य पुत्रो
न मे वाचः पथ्यरूपाः शृणोति ॥ ११
अन्तो नूनं भवितायं कुरूणां
मुदारुणः सर्वहरो विनाशः ।
वाचः काव्याः सुहृदां पथ्यरूपा
न श्रूयन्ते वर्धते लोभ एव ॥ १२

इति श्रीमदाभारते सभाषर्षेणि एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

D₂ तद्वै वैरं, G₁ तद्वैरं; G₂ तद्वैरं; M₂ तद्वैरं S₁ माराने, K₁ मद्रिपनी; K₄ N₁ V₁ B D मा (B₂ एवं मा) कृथा, T₁ G₂ माखनि; G₁ मायनि; G₄ मा रिद; M₂ मा विरनी C₂ तद्वैरमपि पाठ्यै सट वैरं मा रानी । See Addenda

9 *) S₁ किंचिदीदृश्यं, K₁ किंचिदीदृश्यं; K₂ किंचिदीदृश्यं; K₄ V₁ B D₂-s Cn किंचिद्व्यय (B₂ ० 'द्व्यय'); N₁ Dn(1) 'द्विथ, D₁ २ किंचिद्व्यय, G₂ किंचिदेव, G₄ 'द्विथ C₂ oites ईदृश्यं (as in text) Dn(1) पार्था; G₂ M₂ पाप; C₂ as in text — *) K₂ च (for the second वा) B₂ D₂-s वनेचरा (B₂ D₂ 'रे) वा गृहमेधिनो वा — *) G₂ तपस्विनां S₁ K₂ 4 B₁-4 Dn D₁ २ 'स्विन वा परिपूर्णविद्य (B₁ 'द्या); V₁ B₂ D₂-s 'स्विन संपरिपूर्णविद्या; B₂ 'स्विन संपरिपूर्णविद्यं, T₁ 'स्विन सुपरिपूर्णविद्या; G₂ 'स्विन परिसंपूर्णविद्य — *) K B₁ G₂ भवति; B₁ निदं; B₂ २ भजं; D₂ जलं; G₁ हर्षं; G₂ 4 वक्ष्यं; G₂ द्विपं, Cn १ भपति (as in text) K₁ वै है, K₂ चैव; B₁ हीन; B₂ 4 २ नैय; B₂ नैनं; Dn₁ श्रेय, D₁ चैव; S C₂ ये वै, Cn हैव (as in text) K₁ स्वपरा; K₂ आ नरा; K₂ सुनरा; B₁ हि जना; B₂-4 हि नरा, T₁ G₂ आनरा, G₂ नवना; G₄ नवरा, C₂ १ as in text D₁-s Cn न (D₁ न)नरा (Cn implies 'रा आ', or also secondary orasis) पत्सुधीरान् (for श्वनरा सदैव) B₁ सुवीरा, B₂-4 D₂ २ G₂ 4 M₁ सुधीरा; D₁ न धीरा; T₁ G₂ ० सुधीर, G₁ M₂ सुवीर; G₂ सधीरा, C₂ सदैव (as in text) V₁ चिन्वति नैव मानवा ये च धीरा, B₂ निदति हीद मां नरा ये च धीरा

10 *) B₁ om सु B₁ चिह्न; T₁ जिह्वा, G₄ जिह्वा (for जिह्वं) — *) S₁ K₁-s Dn G₂ M₁ बुध्यते,

G₁ बुध्यते B₁ ins एवं after बुध्यते S₁ K₁ २ Dn D₂ G₂ 4 M एतराष्ट्रस्य पुत्र, K₂ 'राष्ट्रपुत्र — After 10th, G₂ repeats 5th. — *) S₁ K₁ २ Dn M₁ C₂ तम्, K₂ G₂ ताम्; G₁ ताम्; M₂ कम् (for ताम्) B₂ भवितायः; B₁ ० भवे; C₂ भवेतारो. S₁ कुतूना — K₂ om (hapl) 10th-12th.

11 K₂ om. 11 (cf v.l. 10) — *) N₁ निमज्जति K₂ 4 D₂ G₂ [अ]लावृन्ति G₁ M₂ शिला S₁ G₄ द्वरति K₁ मज्जति लावृन्ति शिलां ह्यवते (sic) C₂ implies text — *) S₁ K₁ २ C₂ वृणोति; B₁ २ मज्जति (for मुह्यति) S₁ वानोभसि, G₄ नावमसि Dn₁ D₁ द्यधदेवं — *) T₁ G₂-s M₂ अहो (for मूढो) G₄ वाचा (for राजा) K₁ २ B₁-s D₁ २ G₂ एतराष्ट्र स (K₂ सु)पुत्रो — *) D₁ २ नाय; T₁ नामे; G₂ नमो B₁-s D₁ २ S (except G₁ M₁) वाचं S₁ पथ्यरूपा; B₁-s D₁-s T₁ G₂-s M₂ पथ्यरूपा (G₂ 'व)

12 K₂ om 12th (cf v.l. 10) — *) K₁ २ 4 D₁ २ २ २ M अहो; T₁ G₂ अहो, G₂ ततो; C₂ तेषां(?) (for अन्तो) M₂ भयता G₂ भविता यो — *) B₂ स दारुण; G₂ (before corr) धृतोदये Dn₂ सर्वहरो. — *) G₂ वाचं S पुण्या (G₂ २ पुण्यां) (for काव्या) S₁ पथ्यरूपा; G₂ २ पथ्यरूपा — *) G₄ लोभमाव

Colophon. — Sub-parvan S₁ K₁-s B D₁-s G₂ M₁ धृत — Adhy. name B₂ T₁ G₂ M₁ विदुरपरायस्य; G₂ विदुरपरपरायस्य — Adhy no (figures, words or both) K₁ (marg) 54 (in parenthesis) and 59 (as in text!), K₂ २ 61, Dn₁ 66, D₂ 59; S 100 (G₄ 74) — S'loka no K₂ 10, K₂ Dn D₁ २ 4 T₁ M₁ 12

६०

वैशंपायन उवाच ।

धिगस्तु क्षत्तारमिति ब्रुवाणो

दर्पेण मत्तो धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।

अवैक्षत प्रातिकामीं सभाया-

मुवाच चैनं परमार्थमध्ये ॥ १

त्वं प्रातिकामिन्द्रौपदीमानयस्व

न ते भयं विद्यते पाण्डवेभ्यः ।

क्षत्ता ह्ययं विवदत्येव भीरु-

र्न चास्माकं वृद्धिकामः सदैव ॥ २

एवमुक्तः प्रातिकामी स हतः

प्रायाच्छीघ्रं राजवचो निशम्य ।

प्रविश्य च श्वेव स सिंहगोष्ठं

समासदन्महिषीं पाण्डवानाम् ॥ ३

प्रातिकाम्युवाच ।

युधिष्ठिरे धृतमदेन मत्ते

दुर्योधनो द्रौपदि त्वामजैषीत् ।

सा प्रपद्य त्वं धृतराष्ट्रस्य वैश्व

नयामि त्वां कर्मणे याज्ञसेनि ॥ ४

द्रौपद्युवाच ।

कथं त्वेवं वदसि प्रातिकामि-

न्को वै दीव्येद्भार्यया राजपुत्रः ।

मूढो राजा धृतमदेन मत्त

C 2. 2202
B. 2. 67 5
K 2. 69 17

60

1 *) K₄ धिगस्ति G₄ अति, Cnp अधि (for इति)
T₁ धिगस्तु क्षत्तारमिति ब्रुवाणो — *) G₂ दर्पो न K₂ मत्तो,
D₁ मत्तो S₁ K₂ धृतराष्ट्रपुत्र — G₂ om 1^a-2^a — *)
K_{1.2} अवैक्षत (K₂ 'त'), K₂ अवैक्षत; G₁ अवैक्षत,
G₂ अन्वै S₁ प्रातिवरासि (sio), K_{1.2} B₂ Dn D_{1.2}
T₁ G₁ 8.5 6 M प्रातिकामि (K₂ 'म्यं', G₂ 'मि'), K_{2.4}
B₁ 8.4 6 प्राति(K₄ 'सि)कामिनं, D₂ प्रातिकामी Cn notes
and justifies the stem-ending ई, Cv as in text
— *) S₁ T₁ G₂ परमाचार्यमध्ये, D₂ सूतमार्थस्य मध्ये,
D₄-8 परमार्थस्य मध्ये, G₂ परमावायुमध्ये (sio), G₄ प्रवरस्य
चार्यमध्ये G₁ उवाच पुन परमार्थ सभाया मध्ये

2 G₂ om 2 (of. v 1 1) Before 2, K₄ N₁ V₁
B D ins दुर्योधन उ — *) B₂ 4.5 D₁-4 6 om. त्वं
K₄ प्रातिकामिन्, D_{1.4} प्राती; D₂ 6 (before corr)
प्रातिकामी, T₁ G₁ 'गामिन्, G₁ 'कामि — *) D₂ पाण्डवस्य
— *) S₁ विवदतीव, N₁ V₁ B₂ D₁-6 T₁ G₂ 6 'दत्येप
K_{1.4} Dn (1) भीतो, B₁ भीरु K₂ 8 विवदति नित्यभीतो
(K₂ 'मो'), G₂ विवदत्यभीरु — *) K₂ D₂ वृद्धिकामाः
(D₂ 'मा'); B₂ D₁ 'कामी

3 Before 3, all MSS except G₂ ins वैशं उ
(S₁ K₁-3 D₄-6 S om. उ) — *) D_{1.2} स एवम्
(for एवम्) S₁ प्रतीकामी, G₂ प्रातिगामी — *) K₂
शीघ्रो (sio), G₄ क्षिप्र (for शीघ्र) K₂ राजवाचो
— *) K₄ Dn₁ G₄ om. च K₂ व (sio), K₂ वा

(for च) N₁ V₁ B (except B₂) D_{2.4} 6 G₂ हि;
D₂ G₁ 2 M₁ च (for स) K Dn D_{1.5} सिंहस्य गोष्ठं
(for स सिंह) S₁ सिंहगोष्ठी; D₄ 'गोष्ठे, G₂ 'मध्ये
Cd n (1) ote सिंहगोष्ठ (as in text). M₂ प्रविश्य चाश्वेव
च सिंह. — *) B₂ समाददन्, M₂ 'गमन्

4 S₁ प्रतिकामी; K₄ प्रतिकाम्यु; D₂ (orig as in
text) writes erroneously कर्ण on marg, T₁ G₄
प्रातिगा(G₄ 'का)मि — *) G₁-8 मत्तो (for मत्ते)
N (except S₁ K₁ 8) G₂ M₂ युधिष्ठिरो धृतं मत्तो
— G₂ om. 4^a-5^a — *) Dodecasyllabio! S₁ K₂ 3
om सा S₁ प्रपद्यस्व (for 'द्य त्वं) K₄ N₁ V₁ B D
सा त्व (B₂ तं सा) प्रपद्यस्व (D₂ om 'स्व); S (G₂ om)
सा(G₄ आ; G₂ समा, G₂ स्वा)गच्छ त्वं (for सा प्रपद्य त्वं,
as in K₁ only!) D₂-8 धृतराष्ट्रवेश्व — T₁ om.
4^a-6^a — *) D₁ नयामि S₁ D₂ G₁ M त्वा, K₂ त्वं
K_{1.4} G₂ 5 कर्मणा, B₁ कर्मणि, B₄ कर्मणेया; D₁ कर्मणे

5 T₁ G₂ om 5 (of. v 1 4) — *) S₁ त्व वै,
K₁-8 D₂ त्वमेव (K₂ 'व'), V₁ B₁ त्विद, Dn₂ त्वेद,
G₂ चैवं, G₄ त्वं मा (for त्वेवं) B₁ D₁ 2 वदसे
— *) S₁ K Dn₂ हि दी(K₂ दि)व्येद्; V₁ दिव्यते,
B₁ 2 D₁ 2 दीव्यते, B₂ विदीव्यते, G₄ वै दिव्येद् A few
MSS. राजपुत्र — *) K₂ व्यूढो (for मू) — *) K₁m
ग्लहे, K₂ 8 B₂ 6 G₂ M₂ Cd.v अहो, K₄ V₁ B₁ 5
Dn D₂-6 ह्यभून्, B₄ अभून्, B₂ ह्यहो; D₁ आसीन्
(for आहो). D₂ अय, G₂ M₂ अय, G₄ स्यां न, M₁ असि
(for अस्य)

C 2. 2202
B 2. 67 5
K 2. 69 17

आहो नान्यत्कैतवमस्य किञ्चित् ॥ ५

प्रातिकाम्युवाच ।

यदा नाभूत्कैतवमन्यदस्य

तदादेवीत्पाण्डवोऽजातशत्रुः ।

न्यस्ताः पूर्वं भ्रातरस्तेन राज्ञा

स्वयं चात्मा त्वमथो राजपुत्रि ॥ ६

द्रौपद्युवाच ।

गच्छ त्वं कितवं गत्वा सभायां पृच्छ स्रतज ।

किं नु पूर्वं पराजैपीरात्मानं मां नु भारत ।

एतज्ज्ञात्वा त्वमागच्छ ततो मां नय स्रतज ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।

सभां गत्वा स चोवाच द्रौपद्यास्तद्वचस्तदा ।

कस्येशो नः पराजैपीरिति त्वामाह द्रौपदी ।

किं नु पूर्वं पराजैपीरात्मानमथ वापि माम् ॥ ८

युधिष्ठिरस्तु निश्चेष्टो गतसच्च इवाभवत् ।

न तं स्तुतं प्रत्युवाच वचनं साध्वसाधु वा ॥ ९

दुर्योधन उवाच ।

इहैत्य कृष्णा पाञ्चाली प्रश्नमेतं प्रभापताम् ।

इहैव सर्वे शृण्वन्तु तस्या अस्य च यद्वचः ॥ १०

वैशंपायन उवाच ।

स गत्वा राजभवनं दुर्योधनवशानुगः ।

उवाच द्रौपदीं स्तुतः प्रातिकामी व्यथन्निव ॥ ११

सम्भास्त्वमी राजपुत्र्याह्वयन्ति

मन्ये प्राप्तः संक्षयः कौरवाणाम् ।

6 T1 om. 6^a (of v l. 4). — ^a) Ks यथा नान्यत्, K4 यदाभूत्, B₂ ० यदा मा भूत्, G₁-s M यदा (G₈ s 'द्वा') नासीत् K₈ कैतवमन्यतस्य; N₁ B₂-s ० D₁ s sm 'मस्य किञ्चित् (for 'मन्यदस्य) — ^b) S₁ K₄ तदा देवी, K₁-s तदादीव्यत्, G₂ तदा देवीं, G₄ तदेदवित्त्वां (sic), M₁ तदादेवीत्वा — ^c) K₂ D₈ ० न्यस्तापू (D₄ 'स्पृ'व; B₁ न्यस्ता' सर्वं, G₂ न्यस्ता' सर्वे K₁ ते च (for तेन) G₂ राज्ञ — ^d) S₁ पूर्वं (for स्वयं) G₈ om आत्मा K₁ त्वामथो; K₂ तामथो D₂ s D₈ G₂ ० M राजपुत्री

7 ^a) B₂ कैतव S₁ मत्वा (for गत्वा) — ^b) T₁ G₂ श्रुहि (for पृच्छ) — K₄ om (hapl) 7^{cdesf} — ^c) K₁ क च, K₂ क तु, K₈ N₁ V₁ D_n D₄ G₁ 2. 4 ० M₁ किं तु; D₁-s T₁ G₈ किं स्व; G₂ किं च K₁ B₁ पराजैपीद्; D₁-s अवाजैपीर् — ^d) K₁-s मां च; N₁ V₁ G₄ मां तु, G₁ मा तु; G₂ अथ, G₈ मा तु, M₂ मा तु B₂ s ० D G₈ (before corr) ० आत्मानमथ वा तु (B₂ ० D₁-s G₈ [before corr] ० वापि) मा, T₁ आत्मानमवधापि मां — ^e) B₂-s D₁-० श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) K₁ B₁ s D_n G₈ समागच्छ; K₂ *मागच्छ; D₁ तमा, G₈ त्वमागच्छेत् — ^f) K₈ D₄ मा (for मां) T₁ सूतजे — V₁ B D ins after 7 K₄ (which om 7^{cdesf}) ins after 7^{ab}

528* ज्ञात्वा चिकीर्षितमहं राजो यास्यामि दुःखिता ।

8 ^a) K₁ G₈ स होवाच, K₈ प्रत्युवाच, D₈ त्वथोवाच; G₄ वचोवाच — ^b) K₂ तथा (for तदा) — After 8^{ab}, K₄ V₁ B D ins

529* युधिष्ठिर नरेन्द्राणा मध्ये स्थितमिदं वचः ।

[D₄ मध्यस्थितम् B₈ स हि (for वच)]

— B₁ om. 8^{ab} Before 8^{ab}, B₈ ins प्रातिकाम्युवाच — ^a) B₈ m कस्येशो नः; G₈ कस्येशान, M₁ कस्य राजन् (for कस्येशो नः) G₇ cites कस्य त्विद् (for कस्येशो?) K₁ s D_n (1) पराजैष्टा, B₈ m D₂ s ० 'जिष्टा (for 'जैपीर्) K₈ न कस्यशोछयैजैपीर् (sic), V₁ अहारय कथं त्व मा — G₄ om (hapl) 8^{ab} — ^c) G₂ माम् (for त्वाम्) B (B₁ om) D₂ प्राह (for आह) V₁ B₈ m D₂-० कृष्णा त्वामिदमवधीत् — ^d) K₁ s D₄ किं तु, K₂ क नु; N₁ B₂-s ० D₁ s G₂ s s ० M₂ किं त्व, T₁ किं त्वा; G₁ किं च (for किं नु) V₁ अहारय किं च पूर्वं; B₁ अहोरयं कथं पूर्वं — ^f) G₁ मा (for माम्) S₁ आत्मान मा नु भारत; B₁ आत्मान *थ वापि मा; T₁ 'नमवधापि मा (sic), G₂ 'नमधि चापि मां — After 8, N₁ ins

530* इत्यग्रवीन्महाराज **पुत्री विद्या पते ।

9 Before 9, K₁ s B₂ s D_n s ins वैशं 'उ' — ^a) K₂ B₈ च (for तु) K N₁ V₁ B₁ 2. ० D_n निश्चे (K₈ 'क्षि)ता; B₄ T₁ G₁-s M तच्छ्रुत्वा (for निश्चेष्टो) G₈ 'ष्ठिरस्तु श्रुत्वा — ^b) G₄ हतं (for गतं) — ^c) T₁ स (for न) S च (for त)

10 G₁ om the ref — ^a) D₁ s G₁ s-० M₂ इहैत्य; G₂ इत्येव M₁ [आ]गत्य (for कृष्णा) K₈ इत्यैत्य कृष्णा पांचाली, B₈ D_n D₂-० इहैवागत्य पांचाली — ^b) K₂ s N₁ B₁ D_n प्रश्नमेतं, V₁ B₂ D₁-० 'मेव K₈ प्रभापतु S प्रश्नं समनुपृच्छता — ^c) K₁ अस्यापि; N₁ चास्य च; B₁ D_n (1) चैतस्य, B₈ इत्यस्य च; G₈ [अ]न्यस्य च. K₁ G₄-० M₂ तद्वच; K₂ यद्वय

न वै समृद्धिं पालयते लघीया-
न्यत्वं सभामेष्यसि राजपुत्रि ॥ १२

द्रौपद्युवाच ।

एवं नूनं व्यदधात्संविधाता
स्पर्शाबुमौ स्पृशतो धीरबालौ ।
धर्मं त्वेकं परमं प्राह लोके

स नः शर्मं धास्यति गोप्यमानः ॥ १३

वैशंपायन उवाच ।

युधिष्ठिरस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्योधनचिकीर्षितम् ।
द्रौपद्याः संमतं दूतं प्राहिणोद्भरतर्षभ ॥ १४
एकवस्त्रा अधोनीवी रोदमाना रजस्वला ।
सभामागम्य पाञ्चाली श्वशुरस्याग्रतोऽभवत् ॥ १५

C २ 2216
B 2 67 19
K 2. 89 31

11 T₁ G₂ om. the ref — ^a) G₁ damaged
Ś₁ राजसदनं; M₂ 'वचनं — ^a) Dn₂ दूत (for सूत).
— ^a) K₂ प्रतिकामी, T₁ प्रातिगामी K₄ V₁ B₁ s D₈-s
व्यथान्वित (for व्यथस्त्रिव)

12 Before 12, K₄ V₁ B D ins. प्रातिकास्युवाच
— ^a) Ś₁ B₈ सभ्यास्त्वामी, V₁ B₈ D₁ 2 'स्वमी त्वा,
T₁ G₁ s. s 'स्त्वामिह, G₂ 'स्त्वां वै, M₁ 'स्त्वा यद्,
M₂ 'स्तु त्वां (for 'स्वमी) K₈ B₁-5 D₁ 2 G₄
'स्याह्वयते — ^b) K₈ सभ्यप्राप्य (corrupt), D₈. 4 s
T₁ G (except G₈) सन्धे प्राप्त K₄ B₁ Dn₂ D₁ संशय,
D₈-s T₁ G संक्षयं. — ^c) B₁ 4 नैव, D₂ न मे — ^d)
G₁ damaged Ś₁ D₈ यत्वा, K₂ s N₁ V₁ B (except
B₈) Dn D₁ 2 G₈-s यस्त्वा, G₈ corrupt K₁-s
सभामेष्यति; N₁ V₁ B (except B₈) D₁. 2 G₈ (by
corr) 4. s सभा नेष्यति, Dn(1) समानेष्यति G₂ 4 M
राजपुत्री — After 12, K₁ (marg) ins an addl
colophon (*adhy. no. 55*)

13 G₈ om the ref. — ^a) G₁ damaged. D₄ एव,
T₁ G₈ s एतद्, G₄ ये तद् (for एवं) D₁ न्यूनं;
S (G₁ damaged) दूतं, C₇ दूते, Cd नूनं (as in text)
K₂ s विदधत्, K₄ N₁ V₁ B₁ s s s D₁ 2 4-s व्यदधत्,
T₁ ददधात्; G₈ s व्यवधात्, G₄ व्यथया; G₈ विदधात्
G₄ त्व (for स-) — ^b) K₈ स्पृशाबुमौ, K₄ पक्षौ;
V₁ D₁ 2 sm नरा, B₂ 4. s नवा, D₈ स्पर्शाबुमौ; T₁
स्पर्शा उमौ; M₁ (*inf. in*) 'वजौ C₇ seems to cite
both उमौ and अजौ (of M₁). Cd cites स्पर्शौ
(as in text) K₁. s D₄ स्पृशतौ, D₁ स्पृशते, D₂
स्पृशतैर्, D₈ स्पर्शनैर्, G₂ स्पर्शतो, Cd as in text.
Ś₁ K₁ वीर, V₁ B D₁-s Cn वृद्ध, Cd v धीर (as in
text) N₁ स्पर्शाबुमौ वेदयते रणाय — ^c) K₂ s स्वमेक,
V₁ B₈ D₈-s लोके, G₁ चैक, M₂ चकं (sio) (for त्वेक)
Cd cites एक (as in text) Ś₁ B₂ D₂ G₁ M₂
प्राह लोकः, K₁ प्राहु लोकै; V₁ B₁ s D₈-s प्राहुरेकं
(B₁ 'के), T₁ G₂-s प्राप्य लोके — ^d) K₈ मनः;
G₁ स ना (for स न) Cd cites स (as in text)

K₁ 2 B₈ समं; V₁ B₁-4 s D₁-s. s. s श्रेयो, Cd शर्मं
(as in text). K₄ दास्यति, N₁ पास्यति, B₄ धाम्यति,
G₂ दास्यति; G₈ ध्यास्यति, Cd as in text. Ś₁ शर्मं स नो
दास्यति गोप्य. — After 13, Dn(1) D₁(marg). s. 4
ins

531* सोऽय धर्मो मात्यगात्कौरवान्वै
सभ्यान्गत्वा पृच्छ धर्म्यं वचो मे ।
ते मां ब्रूयुर्निश्चितं तत्करिष्ये
धर्मात्मानो नीतिमन्तो वरिष्ठाः ।
श्रुत्वा सूतस्तद्वचो याज्ञसेन्या
समां गत्वा प्राह वाक्यं तदानीम् ।
अधोमुखास्ते न च किंचिदूचुः
निर्वन्धं तं धार्तराष्ट्रस्य बुद्ध्वा ।

14 M₁ om. the ref. — ^a) G₁ युधिष्ठिरस्य D₈ G₁
तज्ज्ञात्वा — ^b) K₈ दुर्योधनविचिकीर्षितं (hypermetric),
G₁ 'नचिकीर्षुतां — ^c) K₂ T₁ स मत, K₈ समित K₈ D₁
दूतं, D₈ दूते, T₁ सूत (for दूत) — ^d) K₁ B₈ G₂ s M₂
'पंभ'

15 ^a) G₁ damaged G₄ कथावस्त्रा (sio). Ś₁
*वेणी; K₈. 4 V₁ B (except B₈) Dn D₁ त्वधोनीवी;
N₁ D₈-s G₂ s M द्यधो; T₁ G₄ द्यधो, G₈ [अ]स्यधो;
G₈ [अ]प्यधो (for अधो) Cd cites नीवी (as in
text) — ^b) K₁-s वेपमाना, V₁ B₈ रुदती वै — ^c)
K₁ V₁ B₈. s D₈-s G₈ सभामागत्य, G₈ 'मायम्य Ś₁ K₁. 2
N₁ V₁ B₁. 2 4 s D₄ T₁ पाञ्चालि — ^d) Ś₁ K₁ (m as in
text) s s B₁ s D₁ s 4 s (*sup. in* as in text)
'ग्रतो भव, Dn₂ G₁ 'ग्रतो भवेत् See Addenda
— After 15, K₄ V₁ B Dn D₁-s. s s T₁ ins

532* अथ तामागतां दृष्ट्वा राजपुत्रीं समां तदा ।
सभ्या सर्वे विनिन्दीरन्मनोभिर्घृतराष्ट्रजम् ।

[Before line 1, B₈ reads वैशं उ° — (L 1)
B₂. 4-s त्वाम् (for ताम्) B₁ शुभां (for समां) T₁ राजपुत्रि
समां गतां — (L 2) K₄ विनिदिरे, V₁ B₂. 4 विनिदेरन्, D₈
विनदीरन्, T₁ व्यनिदत्]

— Dn(1) D₈ cont D₄ ins. after 15

C. 2. 2219
B. 2. 67 23
K. 2. 69 35

ततस्तेषां मुखमालोक्य राजा
दुर्योधनः स्रुतमुवाच हृष्टः ।
इहैवैतामानय प्रातिकामि-
न्प्रत्यक्षमस्याः कुर्वो ब्रुवन्तु ॥ १६
ततः स्रुतस्तस्य वशानुगामी
भीतश्च कोपाद्बुधपदात्मजायाः ।
विहाय मानं पुनरेव सम्भ्या-
नुवाच कृष्णां किमहं ब्रवीमि ॥ १७
दुर्योधन उवाच ।
दुःशासनैप मम स्रुतपुत्रो
वृकोदरादुद्विजतेऽल्पचेताः ।
स्वयं प्रगृह्णानय याज्ञसेनीं

किं ते करिष्यन्त्यवशाः सपत्नाः ॥ १८
ततः समुत्थाय स राजपुत्रः
श्रुत्वा आतुः कोपविरक्तदृष्टिः ।
प्रविश्य तद्वेश्म महारथाना-
मित्यब्रवीद्रौपदीं राजपुत्रीम् ॥ १९
एवमेहि पाञ्चालि जितासि कृष्णे
दुर्योधनं पश्य विमुक्तलज्जा ।
कुरुन्मजस्वायतपन्ननेत्रे
धर्मेण लब्धासि सभां परैहि ॥ २०
ततः समुत्थाय सुदुर्मनाः सा
विवर्णमामृज्य मुखं करेण ।
आर्ता प्रदुद्राव यतः स्त्रियस्ता

533* स गत्वा त्वरित दूत कृष्णाया भवन नृप ।

न्यवेदयन्मत धीमान्धर्मराजस्य निश्चितम् ।

[In Dn1 these lines seem to be cancelled by being enclosed in parentheses added (1 sec m) in faint ink!]

— Dn Ds.4 cont K4 V1 B D1 2 3 6 T1 ins after 532*

534* पाण्डवाश्च महात्मानो दीना दुःखसमन्विताः ।

सत्येनामिपरीताङ्गा नोदीक्षन्ते स्म किञ्चन ।

[(L 1) D1 दारादुःखसमं, Ds दुःखशोकसमं — (L 2) V1 B2 4 Dn T1 सत्येनामिपरीताङ्गा — After line 2, B2.6 ins an addl colophon]

16 Before 16, V1 B2 6 ins वैशं उ — *) K4 N1 V1 B1-4 Dn D1 ततस्तेषां Ś1 K4 V1 दुःखम् (for सुखम्) K4 V1 राजा (for राजा) — *) G1.8 हृष्ट, Gs हृष्ट; M1 हृष्ट (for हृष्ट) — *) K1-3 Ds-3 T1 G1 4-6 M2 इहैव ताम्, K4 V1 B D2 इहैवैताम् Ś1 Gs प्रातिकामि; G2 गामिन् — *) T1 G2 प्रत्यक्षेस्या; M2 क्षमस्या K2 अरयो (for कुर्वो) Ś1 D4 M2 विब्रुवतु; B1 वदतु, T1 G2 हि ब्रुवतु (T1 ति), G2 [S]पि ब्रुवतु, Gs ब्रुवातु (sio)

17 *) K2 T1 वशानुगामि N1 ततः स स्रुतस्त्वद्वशगो-
गामी — *) K2 भीमश्च, K4 G1 भीतश्च; Gs भीतस्य;
M2 भामश्च — *) K1 विगच्छमान, N1 विचेष्टमान,
T1 G4 5 M1 विगर्हमाण (Gs णां), G1-3 6 M2 विगाह (M2 छ)मान; Cd विहाय मान (as in text) K2 सम्भ्याम्
— *) K2 V1 B2 D1.2 करोमि (for ब्रवीमि)

18 *) K1.2 B2 4 6 D1 2 T1 दुःशासनाय; B2 G2 सनैपो, G4 सनैपा — *) K2 चेति, Gs तेजा (for

चेता) — *) Ś1 ते किं (by transp) G2.6 नो (for ते) Gs करिष्यन्त्यवशाः. T1 Gs समेता

19 *) Gs स उत्थाय (for समु) M2 om. (hapl.)
from स राज up to समुत्थाय in 21* T1 राजपुत्र
— *) Ś1 K1 2.4 क्रोधविरक्तदृष्टे (K2.4 दृष्टि), N1 B2.4 6
क्रोध (B2 कोप)सरक्तदृष्टि, V1 क्रोधसरक्ततेज; B2 Dn Ds-3
शासनं रक्त, G1 कोपविरक्त, G2 विवृत्त — *) B2
प्रवेश्य — *) K2 ब्रुवतु, T1 द्रौपदि (for द्रौपदी). T1
राजपुत्रि, Gs पुत्र

20 M2 om 20 (of v.l 19) Before 20, T1
G1.2 4-6 M1 ins दुःशासन — *) K4 गृह्णेहि G4
जिता हि — *) K4 Ds विमुक्तलज्जा, V1 विहाय लज्जा;
B1.2.5 D4 6 विमुच्य लज्जा, Ds वितत्य लज्जा — *) Ś1 V1
B1.2.4 6 Dn Ds M1 पत्र (for पञ्च) K4 कुर्व
सञ्जतस्वमायतपन्ननेत्रे (sio) — *) B2 G1 2 3 6 लब्धा हि;
K4 परिहि; T1 M1 परैहि, G4 परैहि, Cd as in text

21 M2 om up to समुत्थाय (of v.l 19) Before
21, B2 ins वैशं उ — *) K4 G2 4 M2 सुदुर्मना;
Gs सुदुर्मना, Gs च दुर्मना Ś1 स; G4 स्व (for सा)
— *) Ś1 मासज्य, Dn1 माच्छाद्य, D4 मामृज; G2
मामृज्य, Gs 3.6 मावृत्त — *) Gs आर्द्रा K2 स्त्रियस्य;
N1 पुरस्ता, D2 स्त्रियश्च, D4 T1 स्त्रियास्ता

22 *) Gs तेषां (for रोपाद्) Ś1 ततो जवेनामि
समानरोपाद्; K4 ततो जवेनानि (? read ति) ससार रो;
G1 ततो ससारातिजवेन रो — *) Ś1 मतिगर्ज; B1
मतिगर्ज; B2 Ds-5 ममितर्ज — *) Ś1 K B2 D1 2 G1
नीलेष्वपि, Ds लीलेष्वपि; G2-5 M2 नीलेषु स K4
चोर्मिबसु; Gs चोर्मिमसु Cd omes जर्मिमसु (as in

वृद्धस्य राज्ञः कुरुपुंगवस्य ॥ २१
ततो जवेनाभिससार रोषा-
दुःशासनस्तामभिगर्जमानः ।
दीर्घेषु नीलेष्वथ चोर्मिमत्सु
जग्राह केशेषु नरेन्द्रपत्नीम् ॥ २२
ये राजसूयावभृथे जलेन
महाक्रतौ मन्त्रपूतेन सिक्ताः ।
ते पाण्डवानां परिभूय वीर्यं
बलात्प्रमृष्टा धृतराष्ट्रजेन ॥ २३
स तां परामृश्य सभासमीप-
मानीय कृष्णामतिकृष्णकेशीम् ।
दुःशासनो नाथवतीमनाथव-
चर्क्य वायुः कदलीमिवार्ताम् ॥ २४

सा कृष्यमाणा नमिताङ्गयष्टिः
शनैरुवाचाद्य रजस्वलासि ।
एकं च वासो मम मन्दबुद्धे
सभां नेतुं नार्हसि मामनार्य ॥ २५
ततोऽब्रवीत्तां प्रसभं निगृह्य
केशेषु कृष्णेषु तदा स कृष्णाम् ।
कृष्णं च जिष्णुं च हरिं नरं च
त्राणाय विक्रोश नयामि हि त्वाम् ॥ २६
रजस्वला वा भव याज्ञसेनि
एकाम्बरा वाप्यथ वा विवस्त्रा ।
धूते जिता चासि कृतासि दासी
दासीषु कामश्च यथोपजोषम् ॥ २७
प्रकीर्णकेशी पतितार्धवस्त्रा

C 2. 2231
B 2 67 35
K 2 89 47

text) — ^a) Ś1 K1 transp जग्राह and केशेषु
23 ^b) T1 G2 मन्त्रजलेन T1 सिक्ताः — ^a) K2
प्रविष्टा, Cd प्रमृष्टा (as in text). Ś1 धृतराष्ट्रजनेन
24 ^a) G2 सभा (for स तां) Ś1 K2 N1 V1 B1-4 6
D2-6 परामृश्य; K4 B5 Dn D1 'कृष्य. G2 सभा' समीपम्
K2 स तां परासन्निवासमीपम् (sio) — ^b) T1 G2
आनीय G1 इति, G2 अथ, G2 अग्नि- (for अति)
K1 B5 D2-6 G2 'मतिकृष्णकेशा, K2 D2 'मपकृष्णकेशां,
K4 B2 4 Dn 'मतिदीर्घकेशी' (B2 'शा), D2 'मपकृष्य
केशान् — ^a) K2 ददर्श (for चर्क्य)
25 ^a) K1 सा क्षिप्यमाणा, N1 V1 B1 8 4 आकृष्य. Ś1
त्वमिता; T1 नयिता, G2 [अ]नुमिता (for नमिता).
— ^b) K1 B1 Dn (!) 'चाय; G2 8 'चासि (for 'चाद्य)
G2 'स्वलाद्य — ^c) G1 तु (for च) — ^d) T1 नेतुं सभां
(by transp). G1 8 8 8 M नार्हसे K4 मामनार्य,
D2 G1 'नार्य, D2 'नार्या, G2 (before corr) मदबुद्धे;
M2 मामनर्य
26 Before 26, B2 ins वैश' उ' — ^a) T1 G2 ग्रहसन्
(for प्रसभ) K2 V1 B2 D1 2 8 (except G1 M1)
प्रगृह्य, K2 सनिगृह्य, D2-6 विगृह्य — ^b) K2 कृष्णेषु
केशेषु (by transp) D2-6 रोषादसकृत् (D4 'कृच,
D6 'कृत्सु), M2 कृष्णेषु सदा स — Before 26^{ad},
K2 ins द्रौपद्युवाच — ^c) T1 G1 8 8 8 M transp.
कृष्णं and जिष्णुं Ś1 K1 8 N1 कृष्ण च कृष्णं च (K1 om.
च); B2-6 D4 कृष्ण च विष्णु च (D4 om च); G2
जिष्णु च विष्णुं च, D4 भीम च जिष्णु च ॥ Cd. कृष्ण हरिं

वासुदेवं। कृष्णं नरं अर्जुन। ॥ Dev must have therefore
read कृष्णं च कृष्णं च (as in Ś1 K1.8 N1)। — ^a)
K1 चुक्रोश M2 ह (for हि) Ś1 G1 8 8 त्वा (for
त्वाम्) K2 N1 V1 B D T1 त्राणाय विक्रोशति याज्ञसेनी
(T1 'नि), G2 4 त्राणाय विक्रोशय याज्ञसेनी (G2 'नि);
M1 त्राणाय विक्रोशय नानयामि हि त्वा (sio) — After
26, K1 (marg see m) 2 8 ins

535* गोविन्द द्वारकावास कृष्ण गोपीजनप्रिय ।
कुरुभिः परिभूता मां किं न जानासि केशव ।
महिषी पाण्डुपुत्राणामजमीढकुले बधू ।
साहं केशग्रहं प्राप्ता त्वयि जीवति केशव ।

[(L 1) K1 गोप्तासि, K2 गोप्ता च (for गोविन्द)
— (L 3) K2 'माजमीढ' — After line 3, K1 repeats
line 2. — (L 4) K2 त्वयि केशव जीवति]

27 Before 27, N (except Ś1 K4) T1 G2 4 M ins.
दुःशासन उ' (or दुःशासन) — ^a) G2 या (for वा)
D2 G2 8 8 M2 याज्ञसेनी — ^b) K1 च (for the first वा)
K1 G2 वाप्यवस्त्रा — ^c) Ś1 जिता असि, K1-8 D2 6
जिता वा (D2 या)सि, G2 जितासीति G2 चासि- (for
चासि) B2 G1.8 4 6 M कृता च K4 दासीषु, T1 दासी
(for दासी) — ^d) K2 B1-4 D1.2 सा कामयासाश्च;
K4 कुरुष्वकामश्च, B5 Dn D2-6 दासीषु वासश्च, T1 G M2
'पु काम (M2 'म्य) च K2 यथोपजोषात्; B1.2 4 5 'योषं;
D4 'जुष्ट; Cd as in text

28 Before 28, all MSS ins वैश' उ' (S om उ')
— ^a) D2 प्रकीर्णकेशा Ś1 पतिता विवस्त्रा, G2 'तार्धवस्त्रा

C. 2. 2231
B. 2. 67 35
K. 2. 89 47

दुःशासनेन व्यवधूयमाना ।
हीमत्यमर्षेण च दह्यमाना
शनैरिदं वाक्यमुवाच कृष्णा ॥ २८
इमे सभायामुपदिष्टास्त्राः
क्रियावन्तः सर्व एवेन्द्रकल्पाः ।
गुरुस्थाना गुरवश्चैव सर्वे
तेषामग्रे नोत्सहे स्थातुमेवम् ॥ २९
नृशंसकर्मस्त्वमनार्यवृत्त
मा मां विवस्त्रां कृधि मा विकार्षीः ।
न मर्षयेयुस्त्व राजपुत्राः
सेन्द्रापि देवा यदि ते सहायाः ॥ ३०

— १) $\hat{S}_1$ व्यवधूय. Gs-8 M₁ दुःशासनेनाप्यवधू. — १)
Gs श्रीमत्य G₂ त्वमर्षेण — १) K₈ शनैरिमा K₈ V₁
वाचम् (for वाक्यम्)

29 Before 29, N G₈ M₁ ins द्रौपद्युवाच (G₈ द्रौ
only) — १) G₈ 4 M₂ एते (for इमे) K₁ G₈
उपदिष्ट; B₈ D₈-8 G₈ Cn उपनीत — १) K₈ इवेन्द्र
— १) B₁ 8 गुरुस्थाने; G₈ स्थानानु, Cd as in text
 $\hat{S}_1$ गुरव एव — १) K₈ B₁ 2 D₁ 2 transp अग्रे and
एव B₈ तेषामेव; G₄ तेषां मध्ये K₂ नो गृहे K₈ B₈
स्थातुमेव, B₈ स्थातुमग्रे, S (except G₈) स्थातुमद्य

30 १) K₁ नृशंसकर्म, K₂ B (except B₈) D₁ 2
T₁ G₈-8 कर्मा, K₈ D₄ 5 M₂ कर्मस K₂ 8 र्यवृत्तो
— १) K₁ $\hat{N}_1$ V₁ Dn₁ S मा मा (for मा मां) K V₁
B D विवस्त्रां कुरु, S विवस्त्रामि (G₁ कृ, G₈ वि) ति
See Addenda K₁ 4 मा विकर्ष, K₂ V₁ B₁-4 8 D₂
मूढचेत (V₁ ता); K₈ Dn₂ D₁m 5 T₁ G₁ 8 8 मा
(Dn₂ om मा) विकर्षी; D₁ सुष्टे, M₁ मा विपक्षी,
M₂ चापि कर्षी — १) D₁ नो, G₈ म (for न) K₈
नामर्षयेयुस्त्व राजपुत्रा — १) $\hat{S}_1$ सेन्द्रा च; K₁ V₁ B₈
D₈-8 सेन्द्रा हि, G₂ सेन्द्रादि T₁ G₁ 8-8 M सेन्द्रा देवा
यदि वै ते (G₈ 6 M₁ by transp ते वै) सहायाः (G₈
सभाया) See Addenda

31 १) K₈ B G₈ धर्मस्थितो $\hat{S}_1$ धर्मपुत्रो महात्मा;
K₁ 8 4 B₂ 4 Dn सुतो महात्मा, D₁ 2 पुत्रश्च राजा — १)
K₁ G₄ धर्मस्य, T₁ धर्म सु, G₁ M₁ धर्मो हि (for धर्मश्च)
K₂ निपुण्योपलभ्य, $\hat{N}_1$ V₁ B₈ D₈-8 G₁ M Cv
'नोपलक्ष्य', T₁ G₂-8 निपुणैश्च (T₁ 'नै' स) लक्ष्य K₈
धर्म सूक्ष्मो निपुणोपलभ्य — १) K₁ 8 4 S (except
T₁ G₈) न चापि (for वाचापि) B₁ 6 परमाणुमात्रा;

धर्मे स्थितो धर्मसुतश्च राजा
धर्मश्च सूक्ष्मो निपुणोपलभ्यः ।
वाचापि भर्तुः परमाणुमात्रं
नेच्छामि दोषं स्वगुणान्विसृज्य ॥ ३१
इदं त्वनार्य कुरुवीरमध्ये
रजस्त्रां यत्परिकर्षसे माम् ।
न चापि कश्चित्कुरुतेऽत्र पूजां
ध्रुवं तवेदं मतमन्वपद्यन् ॥ ३२
धिगस्तु नष्टः खलु भारतानां
धर्मस्तथा क्षत्रविदां च वृत्तम् ।
यत्राभ्यतीतां कुरुधर्मवेलां

B₁ गुना तु; D₄ M₂ गुमात्राम्, G₁ परिमाणमात्र — १)
K₁ (before corr) 8 4 V₁ B (except B₂) D (except
D₁ 2) S इच्छामि (for नेच्छामि) K₂ B₁ 2 8 8 D₁ 2
दोषान् K₂ B₂ D₁ 2 च, K₄ सु, V₁ B₁ 2 8 8 Dn D₈-8
न, M₂ स (for स्व) $\hat{N}_1$ परिकीर्त्यमान (for स्वगुणा
न्विसृज्य) $\hat{S}_1$ विसृज्य, D₈-8 विसृज्य

32 १) $\hat{S}_1$ K₁ B₂ 4 Dn D₄ त्व(Dn₂ त्व) कार्य;
K₈ 4 तु कार्य (for त्वनार्य) T₁ G₂ कुरुवीरमध्ये, M₁
कुरुवीरवीर — १) K₁ यां (for यत्) G₂ om यत्
 $\hat{S}_1$ परिमर्षसे T₁ G₈-8 M₂ ह; G₁ M₁ त्व; G₂ [S]य
(for माम्) — १) $\hat{S}_1$ न चैव, D₂ स चापि M₂ पुरुषे
(for कुरुते) K₁ च, K₈ V₁ B₁ 8 T₁ G₁-8 8 8 M₂
स; $\hat{N}_1$ स्व; B₈ D₁ 2 हि; G₄ Cv सु (Cv v1
[Sastri's App, p 9] स्व) (for सत्र). $\hat{S}_1$ K₁ 8 4 Dn
लजां; K₂ V₁ B D₁-8 कुत्सा, Cv पूजा (as in text)
— १) S (except G₁ M₁) दल (for ध्रुव) K₁ G₂ 8
तदेवं, K₂ V₁ B D₈ 6 त्वदीय, D₁ च वीर्यं, D₂ तदीय
K₈ भुवत्त देवं (for ध्रुवं तवेदं) $\hat{S}_1$ मतमन्वपद्यत्; K₁ Dn
G₁ M₁ मतमन्वपद्य (Dn₂ पद्यत; G₁ पद्य), K₂ V₁
B₈-8 D₁ 2 4 8 मन्व्युपेता, K₄ मन्व्युपेत, $\hat{N}_1$ B₁ 2 D₁ 8
मन्व्युपेत, T₁ G₂ च समन्ववेक्ष्य (G₂ च), G₈ 6 M₂
परमन्ववेक्ष्य (G₈ वेद्य; M₂ पद्य), G₄ च समान्ववद्य; G₁
परम त्ववेक्ष्य Cd अन्वपद्य (but gloss प्राप्तवत्सि,
implying अन्वपद्यं!) Text as in K₈ only!

33 १) K₁ 8 यत्रास्तु; K₄ धिकस्तु $\hat{S}_1$ सख; D₈ वश
(for नष्ट) — १) $\hat{S}_1$ धर्मस्थिति, K₂ B₂ D₂ G₂ 4
धर्मस्तदा; G₈ धर्मस्तथा K₈ क्षत्रविदं, K₄ विदो; T₁
धर्म एवा; G₂ धर्मविदां T₁ वृत्ति — १) K₈ G₁
यत्राभ्यतीता; K₄ $\hat{N}_1$ V₁ Dn T₁ G₈ 6 यत्र ह्यतीतां,

प्रेक्षन्ति सर्वे कुरवः सभायाम् ॥ ३३
 द्रोणस्य भीष्मस्य च नास्ति सत्त्वं
 ध्रुवं तथैवास्य महात्मनोऽपि ।
 राज्ञस्तथा हीममधर्ममुग्रं
 न लक्षयन्ते कुरुवृद्धमुख्याः ॥ ३४
 तथा ब्रुवन्ती करुणं सुमध्यमा
 काक्षेण भर्वन्कुपितानपश्यत् ।
 सा पाण्डवान्कोपपरीतदेहा-
 न्संदीपयामास कटाक्षपातैः ॥ ३५
 हृतेन राज्येन तथा धनेन
 रत्नैश्च मुख्यैर्न तथा बभूव ।
 यथार्तया कोपसमीरितेन

कृष्णाकटाक्षेण बभूव दुःखम् ॥ ३६
 दुःशासनश्चापि समीक्ष्य कृष्णा-
 मवेक्षमाणां कृष्णान्पतीस्तान् ।
 आधूय वेगेन विसंज्ञकल्पा-
 मुवाच दासीति हसन्निवोग्रः ॥ ३७
 कर्णस्तु तद्वाक्यमतीव हृष्टः
 संपूजयामास हसन्सशब्दम् ।
 गान्धारराजः सुवलस्य पुत्र-
 स्तथैव दुःशासनमभ्यनन्दत् ॥ ३८
 सभ्यास्तु ये तत्र बभूवुरन्ये
 ताभ्यामृते धार्तराष्ट्रेण चैव ।
 तेपामभूदुःखमतीव कृष्णां

C. 2. 22A2
B. 2. 67 46
K. 2. 65 28

B1 यत्रात्य', B2 यत्राप्य', B3 यत्र त्व', D1 यत्राभ्यतीता',
 D2-3 यत्राभ्यतीतां, G2 यत्राद्यधीना, G3 4 यत्रा (G4 अत्र)-
 ह्यतीतां — 4) K2 Dn D1 G2 प्रेक्षयति; K4 G2 प्रेक्षत,
 D4 प्रेक्ष च, G2 प्रेक्ष्य; G3 प्रेक्षत्

34 4) S1 transp द्रोण' and भीष्म' K2 न चापि;
 D2-6 T1 G1 2 न चास्ति (for च नास्ति) V1 B1 2 3
 T1 G2 सत्यं; G4 सत्वर; Gd सत्त्व (as in text) — 5)
 K1 Dn (1) क्षत्तुस्, K2 अक्षस्, K4 क्षत्तुस्, G2 क्षुत्
 (for ध्रुव) T1 तथैवास्य; G2 तथैवाद्य G4 'त्मनोसि
 — 6) T1 G2 राज्ञस्तथा S1 ह्येवम्, K1m भूवम्; K2
 B2 6 D1-6 T1 G भीमम्; B1 सत्यम् (for हीमम्)
 S1 अधर्मवेला, Dn2 'मद्यो; G2 'मद्य. K2 राज्ञस्त हीनधर्ममुग्र
 (sio). — 4) G2 ये (for न) S1 K1 लक्षयेयु', K4
 लक्षन्ते — After 34, T1 G2 3 ins

536* इमं प्रश्नमिमे ब्रूत सर्व एव सभासद ।

जितं वाप्यजितं वा मा मन्यध्वे सर्वभूमिपाः ।

35 Before 35, all MSS except S1 K1 2 N1 ins
 वैश' उ' (or वैश') — 4) K1 ब्रुवतीं, K4 T1 ब्रुवति; B2 4
 ब्रुवाणा K1 सुमध्यमा; N1 B1 2 3 4 D1 2 4 S (except
 G2) सुमध्या (for सुमध्यमा) — 5) S1 काल्येन, K1 T1
 G2-3 M2 कटाक्षेण, N1 कृच्छ्रेण, G1 M1 काक्षेण K2 4 V1
 B2 Dn D2 भर्वन्कटाक्षै' (B2 'क्षेण), B2 6 D2-6 पती-
 न्कटाक्षै; D1 भर्वन्कटाक्षै (for काक्षेण भर्वन्) K1 कुपिता
 ह्यपश्यत्, K2 B D1 2-3 अपि तान', K2 कुपिताय पश्यत्;
 D2 परितान'; G1 M कुपितान्व' — 6) D2 स; G2 M1
 तान् (for सा) K2 V1 Dn2 D1 2 3 कोपपरीतदेहा
 (D2 'हात्); G4 विपदि परीतदेहान् — 4) D2 स दीप'

38

[297]

36 4) K2 द्युतेन, D2 हृते' (for हृते') T1 G2 5
 तथाविधेन — 5) S1 महावैर', D2 च मुख्ये (for
 च मुख्यैर्) D2 च (for न) G2 बभूवु' — 6) S1
 यथा तथा, K1 G1 M2 यथार्तया', K2 'तया', K4 Dn1
 G2 6 यथा तथा, B2 D2 6 यथा त्रया; T1 G2 यथार्तिमत्',
 G2 यथाय वा B1 कोपपरीतकेन, G2 क्रोधसमीक्षितेन
 — G1 om from 36^d up to समीक्ष्य in 37^a (incl)
 — 4) B2 तथा (for कृष्णा).

37 4) K2 B1 2 D1 समीक्षमाणाम्, K2 समक्षकृष्णां,
 B2 D2 समीक्ष्यमाणाम् (B2m as in text) — 5) K1
 Dn2 D2 G2 4 अवेक्ष्यमाणां; K2 तथा वदीति; B1 2
 तथा रुदंतीं, B2 4 6m अयो रुदंतीं, B2 तथा पतंतीं;
 D1 2 तथा वदंतीं, D2 G2 अवेक्ष्यमाणान्, D4 'क्ष्यमाणा;
 G1 'क्षमाणां, G2 5 'क्ष्यमाणं, M2 'क्षमाण' B1 6 D2 G1
 कृष्णां, B2 4 D4 'णा; G2 M 'णं — 6) S1 K1 4
 विधूय, K2 V1 B (except B2) D1 2 आकृष्य; G2
 आहूय — 4) G4 आदौ च (for उवाच) K4 Dn (1)
 सशब्द, B4 S इवोग्र (G2 'ग्रा), D1 इवेदं

38 4) B2 D2-3 कर्णश्च G4 तद्वाचम् — 5) D2
 हरन् K1 सशब्द., D4 'वदा, G2 तथेति — 6) K1
 सुवल' सुपुत्रस् — 4) K4 D2 6 'भ्यनदन्

39 4) K1 D2 सभ्याश्च — 5) K4 चाभ्यामृते, V1
 चाभ्या' S1 G1 धृत' (for धार्ते') K1 धार्तराष्ट्र तथैव
 — 4) G2 द्रष्टु' (for हृष्टा) D2 'कृष्यमाण, G2 'कृष्टमाणा
 — After 39, G1 M ins

537* दिष्ट विज्ञानस्त्रिंशद्ग सर्वशास्त्रविशारद ।

उवाच द्रौपदीं भीष्मस्तन्मतज्ञो महामति ।

दृष्ट्वा सभायां परिकृष्यमाणाम् ॥ ३९

भीष्म उवाच ।

न धर्मसौक्ष्म्यात्सुभगे विवेक्तुं

शक्नोमि ते प्रश्रमिमं यथावत् ।

अस्वो ह्यशक्तः पणितुं परस्व

स्त्रियश्च भर्तुर्वशतां समीक्ष्य ॥ ४०

त्यजेत् सर्वां पृथिवीं समृद्धां

युधिष्ठिरः सत्यमथो न जह्यात् ।

उक्तं जितोऽस्मीति च पाण्डवेन

तस्मान्न शक्नोमि विवेक्तुमेतत् ॥ ४१

द्यूतेऽद्वितीयः शकुनिर्नरेषु

कुन्तीसुतस्तेन निसृष्टकामः ।

न मन्यते तां निकृतिं महात्मा

तस्मान्न ते प्रश्रमिमं ब्रवीमि ॥ ४२

द्रौपद्युवाच ।

आहूय राजा कुशलैः सभायां

दुष्टात्मभिर्नैकैरुक्तैरनार्यैः ।

द्यूतप्रियैर्नातिकृतप्रयत्नः

कस्मादयं नाम निसृष्टकामः ॥ ४३

स शुद्धभावो निकृतिप्रवृत्ति-

मनुष्यमानः कुरुपाण्डवाग्रयः ।

संभूय सर्वैश्च जितोऽपि यस्मा-

त्पश्चाच्च यत्कैतवमभ्युपेतः ॥ ४४

तिष्ठन्ति चेमे कुरवः सभाया-

40 G1 om the ref — ^a) Ś1 अधर्मसूक्ष्म्यात्; K1 न धर्मसौक्ष्म्यात्; K2 G2 न धर्मसूक्ष्म्यात्, G2 नैवार्थसूक्ष्म्यात्, G2 न धर्मसूक्ष्मान्. N1 B D (except D1 s) T1 G2 s M1 विवेक्तुं; V1 विवेक्तुं; G2 विपत्तुं; G2 विवेक — ^b) B2 चै (for ते) G2 s प्रश्रमिद — ^c) Ś1 G2 असौ ह्यशक्तः; K1 अयं ह्य; K2 B1-s D1 s अन्यो ह्यनी (B2 व्यनी; D1 ह्यनी)श, K2 अश्वो ह्यशक्त (sio), K2 अश्वाम्यदा; N1 V1 B1-s D2-s अश्वाम्यशक्तः (V1 'वद'); Dn1 अन्योन्यशक्तः; G2 Cv (Sastri's Appendix, p 9) अस्वोप्य, M2 अतोप्य D1 (sup lin as in text) G2 पणितुं N1 परस्व; D2 s पर स्व, G2 पुनस्त्वा — ^d) K2 N1 V1 B D (except Dn1 D2) T1 G1 s s स्त्रियाश्च

41 ^a) K2 B2 s D2 सत्येद्धि, D1 'जेष्ट'; D2 G2 'जेत्तु; G2 सत्येत् (for सत्येत) B1 सत्येत्समग्रा (for सत्येत सर्वा) M2 पृथिवीमपीमां — ^b) Ś1 धर्मपथ, K2 धर्ममतो; B (except B2) Dn धर्ममथो; G2 सत्यधर्मो (for सत्यमथो) K2 नु; D1 नि (for न) G2 'ष्ठिते न ह्यधर्मेण जह्यात् — ^c) K1 (m as in text) यथा (for जितो) — After 41^a, G2 ins

538* स धर्मसौक्ष्म्यात्सुभगे विवेक्तुम् ।

शक्नो जितोऽस्मीति च पाण्डवेन — ^a) Ś1 K2 B2 D2 G1 s M विवेक्तुम्, K2 विविक्त V1 B2 s एव, B1 s D2-s G2 एवं (for एतत्)

42 ^a) G2 चलात्मा; M चलात्मा (for नरेषु) — ^b) K2 कृतिसुतस् Ś1 K1 V1 B1 s विसृष्ट, Dn2 निकृष्ट; G2 निकृष्टकाम, Cd as in text. — ^c) B1 तान्; G2 मां (for ता) G1 s निकृष्टि, Dn(1) D1 युधिष्ठिर (for

महात्मा) — ^d) B1 न ते यथा (for तस्मान्न ते). T1 G2-s प्रश्रमिद V1 वदामि (for ब्रवी) G1 'न ते प्रश्रमिद्वान्न युक्त

43 G2 om (hapl) 43^a-45^a D1 reads 43 on marg (see m) — ^a) G2 राजां (for राजा) N1 कुशली; B2 s शकुनै (B2 'ने'), G1 कुशले Ś1 K1, 2, 4 N1 V1 Dn D1 transp सभायां and अनार्यै D2, 4, 6 नैकैरुक्तैः G2 अनार्यै (for अना) — ^b) K2 B2 D2-s द्यूतप्रियो K2 नातिकृत प्रयत्न; B1 नातिकृते प्र; G2 s नातिकृतप्रयत्नै, Cd as in text D2 द्यूत प्रियेनातिकृत. — ^c) K2 N1 B1 s s G1 M2 तस्माद् Ś1 नातिनिसृष्ट; K2 कामनिसृष्ट, K2 चापि निसृष्ट, N1 ममनिसृष्ट (sio), B1 s नाम विसृष्ट, G1 M1 ह्यात्मनिसृष्ट, G2 s M2 नातिनिसृष्ट, G2 नात्मनिसृष्ट. Cn oites निसृष्टकाम, Cv निकृष्ट.

44 G2 om 44 (of v1 43) D1 reads 44^a on marg (see m) — ^a) K2 सशुद्धभानिद्, B D2-s M2 संशुद्ध (D2 s 'द्धि)भावो, T1 G2-s M1 Cv स शु (G2 न शु, G2 समृद्धकामो Ś1 निकृतिप्रवृत्त, K2 D2 'तिं प्रवृत्तिम्; N1 'तिप्रयत्न, D2 'तो च वृत्तिम्, G2 'तिप्रवृत्तिम् K1 s, 4 Dn D1 अशुद्धभावैर्निकृतिप्रवृत्तैः — ^b) Ś1 सवोध्यमान, K2 अनुद्धिमान, N1 स बुध्यमान; T1 M1 अनुध्य K2 B1 s D2 कुरुपुंगवाग्रय K2 अनुध्यमाना कुरुपाण्डवाग्रय — ^c) K1 विजितो, K2 B1-s D1 s स जितो G1 [S]द्य, M2 हि (for उपि) K1 s महात्मा, G2 पियस्यात् (for उपि यस्यात्) — ^d) K2 s N1 B (except B2) Dn D1 s G1 पश्चादयं (K2 'यो); D2-s पश्चाच्चयं (D2 'यत्) (for पश्चाच्च यत्) K2 कैतवम्

मीशाः सुतानां च तथा स्त्रुषाणाम् ।
समीक्ष्य सर्वे मम चापि वाक्यं
विब्रूत मे प्रश्नमिमं यथावत् ॥ ४५
वैशंपायन उवाच ।
तथा ब्रुवन्तीं करुणं रुदन्ती-
मवेक्षमाणामसकृत्पतींस्तान् ।

दुःशासनः परुषाण्यप्रियाणि
वाक्यान्ब्रुवाचामधुराणि चैव ॥ ४६
तां कृष्यमाणां च रजस्वलां च
सस्तोत्तरीयामतदर्हमाणाम् ।
वृकोदरः प्रेक्ष्य युधिष्ठिरं च
चकार कोपं परमार्तरूपः ॥ ४७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

६१

भीम उवाच ।
भवन्ति देशे बन्धक्यः कितवानां युधिष्ठिर ।

न तामिरुत दीव्यन्ति दया चैवास्ति तास्वपि ॥ १
काश्यो यद्वलिमाहार्पाद्भुव्यं यच्चान्यदुत्तमम् ।

C. 2. 2152
B. 2. 68 2
K. 2. 90 2

K. अभ्युपैति

45 Gs om. 45^a (of v 1 43) Dn₂ transp. 45 and 46 — ^a) K₁ B₂ येमे, N₁ येमे, V₁ तेमे (for चे) K₂ B₂ s D₁-s गुरव (for कुं) — ^b) G₂ (before corr) स्त्रुषाणां (for सुतानां) G₄ यथा (for तथा). — ^c) K₂ B₂ D₁ s सर्वं B₂ D₂-s वाक्यमेतद् (for चापि वाक्यं) T₁ वाच्य (for वाक्यं) S₁ 'क्ष्य सर्वेपि ममापि वाक्यं — ^d) T₁ G₂ s ० ब्रुवत्, G₂ s M₂ प्रब्रूत (Gs 'तं'); Cd as in text T₁ G₂ s प्रश्नमिवं S₁ विब्रूतेमे प्रश्नमथापि यावत् — After 45, K₁ ins .

539* जितास्मि किं वा न जितास्म्यनेन ।
while S ins (Cv glosses)

540* न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् ।
नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति
न तत्सत्यं यच्छलेनावुविद्धम् ।

[= 5 35. 49 — (L 3) T₁ नो (for न)]

46 S₁ K₁-s N₁ B₂ D₁ s M₂ om the ref. Dn₂ transp. 45 and 46 — ^a) K₂ T₁ ब्रुवन्ति, K₄ ब्रुवन्ती, V₁ ब्रुवाणां K₂ रुदति, K₄ रुदति; V₁ ब्रुवाणां; G₂ सुदन्ती, M₂ वदन्ती B₂-s D₂-s तथा ब्रुवाणा रुदन्ती च कृष्णा — ^b) B₂ समीक्ष्यमाणां, Dn D₁ s G₄ अवेक्ष्य S₁ K₂ N₁ B₂ Dn कृष्णा, K₂ V₁ B₁ D₁ s निश्चिन्ताम् (for असकृत्) — ^c) K₂ दुःशासनस्त्वा परुषाण्य; G₁ M₁ 'सनस्तां परुषाप्रियाणि (M₁ 'पाक्षराणि) — ^d) K₄ वाक्याणि; Dn₁ वाक्यान् B₂ D₂-s उवाच वाक्यान्ग्रहितानि चैव.

47 ^a) K₂ B₁ s. 4 D₁ s S कृष्यमानां (B₁ s 'णां);

B₂ D₂ s ० क्षिप्यमाणां (for कृष्यं) See Addenda. — ^b) K₁ अनिरुद्धमानां; K₂ N₁ B₁ s. 2. 5. 6 D₁-s M₂ अतदर्हणां च (N₁ 'णाश्च), G₁ s 4 अतदर्हमाना, G₂ अथ गर्हमाणा — ^c) Dn₂ युधिष्ठिरे च, S (except M₁) युधिष्ठिरस्य — ^d) S₁ N₁ B₂ G₂ रूपं, T₁ G₁ s. 6 M₁ रोपं (for कोप) K₁ 'तिरूप; K₄ B₂ G₂-s M₂ 'तैरूप; G₁ 'थैरूपं

Colophon om in B₂ Cd — Sub-parvan S₁ K B₁ s-s D G₁ M₁ द्यूत — Adhy. name B₂ द्रौपद्युपा-
लभ, T₁ G₂-s द्रौपदीसभानयन, G₁ M द्रौपद्याकर्षण.
— Adhy no (figures, words or both) K₁ (marg)
55, Dn₁ 67, D₂ 60 (as in text), S 101 (G₂ 75)
— S'loka no K₂ T₁ M₁ 50, Dn 54, D₁ s 48

61

1 S₁ K₂ s B₂ s D₁ s 4 T₁ G₂ भीमसेन उ^a (for भीम उ^a) — ^a) S₁ K₄ B₂ (m as in text) Dn (1) D₁ नेहे; K₂ वंश, N₁ वेदो, S Cv वे(G₁ प)श्या (for देशो) K₁ s बधुक्य, T₁ G₂ s Cv वर्धक्य, G₁ यवक्य, G₂ s वर्धक्या; G₂ वर्धक्य — ^c) K₂ D₂ ते (for न) S₁ T₁ G₂ s. 6 तामिरपि, G₂ M₂ तामिरूप. G₄ न तामिरुद दीव्यन्ति — ^d) G₂ यदा (for दया) D₂ चैवास्ति; T₁ G₁ s 5 M नैवास्ति, G₂ ये(चै?)चास्ति; G₄ नेहास्ति, G₂ नम्यास्ति (sic) S ते विमो (G₂ 'मो') (for तास्वपि)

2 ^a) K₂ s कोयो (K₄ 'श्यो), D₂ कोदया, G₂ कामो (for काश्यो) K₁-s G₁ Cd बलम्, K₄ N₁ V₁ B D घनम् (for बलिम्) K₁ s G₄ आहार्पी; K₂ s D₂ s G₂

C. 2. 2252
B 2. 65. 2
K. 2. 90. 2

तथान्ये पृथिवीपाला यानि स्तान्युपाहरन् ॥ २
वाहनानि धनं चैव क्वचान्यायुधानि च ।
राज्यमात्मा वयं चैव कैतवेन हृतं परैः ॥ ३
न च मे तत्र कोपोऽभूत्सर्वस्वेषो हि नो भवान् ।
इदं त्वतिकृतं मन्ये द्रौपदी यत्र पण्यते ॥ ४
एषा ह्यनर्हती वाला पाण्डवान्प्राप्य कौरवैः ।
त्वत्कृते क्लिश्यते क्षुद्रैर्नृशंसैर्निकृतिप्रियैः ॥ ५
अस्याः कृते मन्थुरयं त्वयि राजन्निपात्यते ।
वाहू ते संप्रधक्ष्यामि सहदेवाग्रिमानय ॥ ६

अर्जुन उवाच ।

न पुरा भीमसेन त्वमीदृशीर्वदिता गिरः ।

परैस्ते नाशितं नूनं नृशंसैर्धर्मगौरवम् ॥ ७
न सकामाः परे कार्या धर्ममेवाचरोत्तमम् ।
भ्रातरं धार्मिकं ज्येष्ठं नातिक्रामितुमर्हति ॥ ८
आहूतो हि परै राजा क्षात्रधर्ममनुसरन् ।
दीव्यते परकामेन तत्रः कीर्तिकरं महत् ॥ ९
भीमसेन उवाच ।

एवमस्मिकृतं विद्यां यद्यस्याहं धनंजय ।
दीप्तेऽग्नौ सहितौ वाहू निर्दहेयं बलादिव ॥ १०
वैशंपायन उवाच ।

तथा तान्दुःखितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्धृतराष्ट्रजः ।
क्लिश्यमानां च पाञ्चाली विकर्ण इदमब्रवीत् ॥ ११

आहार्पीर्, Ds अहार्पी — १) T1 Gs ० 'न्यदञ्जुत — ०)
K4 तथान्यं Gs 'वीपालान् — १) S1 नाना (for यानि)
K2 D1 २ [उ]वाहरन् (K2 'त्), N1 T1 G1 २-३ M
[उ]पानयन् (T1 G1 ४ 'त्); B1 Ds 'हरत्; G2 'दधन्
3 १) Ks Bs Ds-० कितवेन Ks हृत, T1 G1 ३ M हृता
G2 [आ]हृता K2 पर; N1 नरै G4 कितवैर्निहृता परै
4 १) D1 ते (for मे) — १) Bs भीमसेनो हि;
Ds सर्वस्वेषो हि, Gs सर्वधेशोभि B2 ४ न हि — ०)
S1 Dn इम (for इदं) S1 K1 Dn Gs स्वतिक्रम;
K2 B1 D2 स्वपकृत, B2-३ ० स्वपाहृत, D1 स्वया कृत Cd
oites अतिकृत (as in text) N1 V1 राजन् (for मन्ये)
— १) G4 दृश्यते, Gs पश्यते (for पण्यते)

5 १) K2 V1 B1 २ ३ ० D2 त्वनर्हती; Ks ४ ह्यनर्हति;
G4 ह्यनर्हति S1 वालान्; Ks वाल्यात् K1 एषामनर्हती
वाला — १) Gs कौरवै (sio) — ०) K1 निकृते N1
V1 कृष्यते (for क्लिश्यते) — १) S1 K1 ३ ४ Dn नृशंसैरु-
(K1 'जि)तात्मभि; B2 ४ 'सैरुत्कृतिप्रियै, T1 'सै' सल्लिकृति-
प्रियै; Gs 'सैर्निकृतिप्रियै

6 ०) K1 बाहून्; Ks यहु M2 मे (for ते) K2
सप्रधां, Ks ४ Ds सप्रवः; D2 सप्रहः, T1 सप्रयः. N1 इमौ
बाहू प्रध

7 १) S1 न पुनर, T1 G1 ३ पुरा न (by transp) Gs
पुरा न मापसे न त्वम्, Gs न पुरा भीमसेनार्य — १) S1 Ds
गदिता; K2 B (except Bs) D1 २ उक्तान्, G1 M1 वदसे
(for वदिता). T1 G2-३ M2 ईदृश (T1 'क्षी; Gs M2 'क्षी;
Gs 'शा) वदसे गिर (T1 'रि) — ०) N1 नृशंसैर, G2
परैस्तेर; Gs परैस्तन् S1 नाशित सर्वं, D1 नाशनकृत, G1
नाशितस्तेन — १) K4 नृशंस; G1 नृशंसैर, S1 नृशंसैराम-

गौरवः; N1 धर्मराजस्य गौरव, T1 नृशंसैर्धर्मगौरवः

8 १) T1 असकामा; Gs स न कामा; Cv as in text
K1 (before corr) परै, Ks परै Ks न सकामो परे कार्यः;
G1 न सकामा परै कार्यो — १) Dn (1) 'रोत्तम (for
'मम्) S1 धर्ममेवावलोक्य; Ks 'मेव नः'तम; Ds-३ 'मेव
व (Ds च)रोत्तम; G1 'मेवापरोत्तमं — ०) M1 धार्मिक
Ks V1 ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ) — १) S1 कोतिक्रामितुम्, K1 २ ३
N1 V1 B2 ४ Dn कोति (K1 को वि; Ks को नि)वर्तितुम्
(for नातिक्रामितुम्) K2 B1 ३-० D1-३ T1 G अर्हति

9 १) S (except Gs ०) आहूतोपि (for 'तो हि) Gs
परे — १) S1 K1 B2 Dn क्षात्र धृतम्; K2 N1 V1 B1 ३-०
D1 २ S (except G2) क्षत्रधर्मम्; Ks क्षत्रधृतम्; Ks क्षात्र
धृतम् — ०) D1 T1 दिश्यते; G1 २ दीप्यते; Gs दीप्यते
— १) S1 तन्न, Ks तत; D1 तत्र; Ds तन्न G1 कीर्तिपरं
Gs तन्न कीर्तिर्भविष्यति; M2 तन्न कीर्तिर भवेत्

10 Ks om 10. Gs om the ref K1 Bs
Ds ३ ० T1 G1-३ M भीम उ — १) Ds विद्यां (for वि)
K1 ४ N1 V1 B2 ४ Dn D1 २ ३ एवमस्मिकृतं वि (Ds वि)द्या;
Bs 'मस्मिकृतां विद्यां; T1 Gs ३ 'मस्य (Tr 'मस्या) कृते विद्या;
G1 २ ३ ० M Cv पृ (G1 M2 नै)वमस्मिकृते विद्यां — १)
B2 ४ ३ D (except D2) यदि नाहं; T1 Gs अर्हस्याह; Gs
यस्यस्याह (sio) Cv यद्याह (gloss supplies भवान्) — ०)
K2 D1 २ Gs सहिते K2 ४ D1 बाहू; Gs बाहू — १) S1
निगूहेह, K1 निक्षिपेय; S Cv प्रक्षिपेय (Gs 'द); Cd as in
text — After 10, Bs ins. an addl colophon.

11 G2 ४ om the ref. — १) T1 G4 तथार्ता (T1 'या
ता) दु खितां (T1 'त) दृष्ट्वा — ०) S1 क्लिश्यमानां; B Ds-
M1 कृष्यमाणोः

याज्ञसेन्या यदुक्तं तद्वाक्यं विवृत पार्थिवाः ।
 अविवेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः ॥ १२
 भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च कुरुवृद्धतमावुभौ ।
 समेत्य नाहतुः किञ्चिद्विदुरश्च महामतिः ॥ १३
 भारद्वाजोऽपि सर्वेषामाचार्यः कृप एव च ।
 अत एतावपि प्रश्नं नाहतुर्द्विजसत्तमौ ॥ १४
 ये त्वन्ये पृथिवीपालाः समेताः सर्वतो दिशः ।
 कामक्रोधौ समुत्सृज्य ते ब्रुवन्तु यथामति ॥ १५
 यदिदं द्रौपदी वाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा ।
 विमृश्य कस्य कः पक्षः पार्थिवा वदतोत्तरम् ॥ १६

एवं स बहुशः सर्वानुक्तांस्तान्सभासदः ।
 न च ते पृथिवीपालास्तमूचुः साध्वसाधु वा ॥ १७
 उक्त्वा तथासकृत्सर्वान्विकर्णः पृथिवीपतीन् ।
 पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य निःश्वसन्निदमब्रवीत् ॥ १८
 विवृत पृथिवीपाला वाक्यं मा वा कथंचन ।
 मन्ये न्याय्यं यदब्राह्मं तद्वि वक्ष्यामि कौरवाः ॥ १९
 चत्वार्याहुर्नरश्रेष्ठा व्यसनानि महीक्षिताम् ।
 मृगायां पानमक्षांश्च ग्राम्ये चैवातिसक्तताम् ॥ २०
 एतेषु हि नरः सक्तो धर्ममुत्सृज्य वर्तते ।
 तथायुक्तेन च कृतां क्रियां लोको न मन्यते ॥ २१

— G 2. 2271
 B 2. 65. 21
 K 2. 90. 21

12 Before 12, B₈ ins विकर्ण उ°. — °) D₈ याज्ञसेन्या. K₈ ते, K₄ वै (for तद्) — °) B₈ m G₈ पादवा (for पार्थिवा) — °) K₂ B₂₋₄ sm e D₁ 2 धर्मस्य, G₈ 4 वाक्येन G₂ अनिवेदयता वाक्य. — °) G₂ नरकं, G₄ नरका, K₂ D₁ 2 सत्य, G₂ सत्यम् (for सद्य) K₂ D₂ च; B₈ हि, D₁ य (for न)

13 °) B₈ कुरुवृद्धौ हि तावुभौ, D₈ वृद्धतमा उभौ, T₁ G₈₋₉ वृद्धाविमावुभौ — °) S₁ K₁ 8 4 समेतौ B₈ नाहत

14 °) K₁ 8 N₁ V₁ B₈₋₉ D₈₋₉ G₁ M₁ भारद्वाजो हि, K₁ D₂ द्वाजश्च, D₂ भरद्वाजश्च — 14th mostly lost in G₁ in lacuna — °) K₂ B D₁₋₈ T₁ G₈ कथम्; K₄ D₂ G₈ कुत, V₁ अथ (for अत) S₁ K₁ 8 4 प्राज्ञौ, G₈ प्रश्नाय् (for प्रश्नं) G₄ अत एतान्प्रतिप्रश्नं — °) B₈ 4 नोचतुर्, G₈ आहतुर् G₄ दशसत्तमौ

15 °) K₂ यत्त्वान्ये, N₁ अन्ये च, B₈ 8 D₈₋₉ ये चान्ये — °) S₁ K₈ V₁ B₈ 4 D₂ B (except G₁ M₁) दिशं — °) N₁ पक्षधर्म (for कामक्रोधौ) — °) K₂ B₈ D₂ ते वदतु, V₁ विब्रुवतु; M₂ तद्ब्रुवतु K₁ यथा अपि, D₄ तथामति, G₁ यथाविधि

16 °) G₈ यदि तद्, G₄ यदेतद् — °) K₄ शुभा, D₈ भा, T₁ भा, G₂₋₈ भा — °) S₁ K₂ B₂₋₄ 8 D₂₋₈ विमृष्य; G₈ विमृज्य, G₄ विसृज्य (sio) S₁ तस्या, K₁ 8 N₁ G₂₋₄ तस्य (for कस्य) K₈ कार्यस्य (for क पक्ष) — °) K₁ N₁ भवितोत्तम (N₁ उत्तर), K₈ ब्रुवतोत्तरं, K₄ वदतोत्तरं G₈ पार्थिवाधवदोत्तर (sio)

17 Before 17, B₈ ins वैश उ° — °) D₈ 8 G₁ सु; D₂ तु (for स) — °) S₁ स, D₈₋₉ तत् (for तान्) — °) S₁ न चैते, K₈ नस्वे च (sio), G₈ न च मे — °) K₈ तामूचु K₁ साधु साधु; G₈ साध्वि साधु

18 °) S₁ तथाविधान्, K₈ 4 N₁ V₁ B₂ D₂ S [अ]सकृत्तया (for तथासकृत्) — °) G₁ 8 (before corr) पृथिवीपति — °) S₁ K₄ N₁ V₁ B (except B₈) D₂ G₈ 8 transp पाणि and पाणौ — °) A few MSS निश्वसन्

19 Before 19, B₈ 8 ins. विकर्ण उ° — °) K₁ विवृवंति महीपाला — °) D₄ वः (for वा). — °) S₁ K₁ G₄ मन्ये न्या (K₁ ना)यं, K₈ मन्यवाहं, B₂ 8 8 सत्यं न्याय्यं, T₁ मन्योन्याहं, G₁ मन्येन्योन्यं, G₂ मन्येह च D₁ यदेवाहं; D₈ यदब्राह्म — °) K₄ D₂ G₁ 2 तद्वि (for तद्वि)

20 °) K₂ B₁ 8 8 D₁ 2 नृपश्रेष्ठा; V₁ नृपश्रेष्ठ, B₈ D₈ 4 8 G₂ जनश्रेष्ठा, D₈ नतः; T₁ G₄₋₈ मुनिः, G₁ M जना श्रे° G₈ चत्वार्याह मुनिश्रेष्ठ — °) D₂ (1) महीमृतां; D₁ क्षतां, Cn as in text — °) K₁ 2 B₄ D₂₋₈ G₂ मृगाया. K₈ विषयापानमक्षाश्च, K₄ B₁ 8 8 D₄ 8 मृगाया पानमक्षा (K₄ मत्ता, B₈ सुक्षा)श्च — °) S₁ ग्रामे, S स्त्रीषु S₁ K₂ 4 B₈ 8 D₁ 8 G₁ तिसक्तता, K₁ तिसंगमं; K₈ D₂ D₈ तिरक्ततां, N₁ V₁ तिशक्ततां, B₁ तिशक्तिता; B₂ 8 भिषक्तता, B₄ तिशिक्तता, G₂ तिसक्तिता; G₈ तिसत्तमा.

21 °) K₂ B₂ 8 D₁ 2 T₁ G₈ च, B₁ [ए]व, G₄ तु (for हि) D₁ रत्त (for नर) — D₁ om 21st — °) N₁ B₂ 4 8 यथायुक्तेन B₈ D₄ G₄ om. च K₂ D₂ कृती; K₄ कृता, T₁ कृता B₁ यथा नियुक्तेन कृतां — °) D₈ G₄ क्रिया B₈ लोपो (for लोको) T₁ G₄₋₈ पश्यति (for मन्यते). S₁ क्रियां लोकोनुमन्यते, K₂ B₈ D₂ क्रियां लोकोनुवर्तते, V₁ नृलोकोय न मन्यते, G₈ क्रियां लोके न पश्यति

22 °) S₁ तदियं, K₂ B₂ D₁ 2 यदिदं; B₄ यदयं, S

तदयं पाण्डुपुत्रेण व्यसने वर्तता भृशम् ।
 समाहूतेन कितवैरास्थितो द्रौपदीपणः ॥ २२
 साधारणी च सर्वेषां पाण्डवानामनिन्दिता ।
 जितेन पूर्वं चानेन पाण्डवेन कृतः पणः ॥ २३
 इयं च कीर्तिता कृष्णा सौवलेन पणार्थिना ।
 एतत्सर्वं विचार्याहं मन्ये न विजितामिमाम् ॥ २४
 एतच्छ्रुत्वा महात्मादः सम्भ्यानामुदतिष्ठत ।
 विकर्णं शंसमानानां सौवलं च विनिन्दताम् ॥ २५

तथेय (T₁ G₁ 'थेय' — ^a) B₁ s. 4 तिष्ठता (for वर्तता)
 Dn₂ भृशम् (for भृशम्) K₂ B₂ s. 6 D₁-6 व्यसने
 परिवर्तता (B₂ s. 'ता'); V₁ व्यसने तिष्ठता ध्रुव — ^a) T₁
 G₂ s. 6 समानी (T₁ 'मनि')वेन K₄ कैतवैर् — ^a) D₂ s.
 आस्थितौ Ś₁ B आस्थिता (T₁ G₂ 'नीता, G₂ 'हिता')
 द्रौपदी पणं (G₂ 'णे)

23 K₁ om 23 — ^a) Ś₁ K₂ B₁ D₁ G₂ 4 M
 साधारणा; K₄ 'रणां, G₁ 'रणे. — ^b) T₁ 'निदिता — ^a)
 T₁ G₂-6 चान्येन — ^a) B₂ s. 6 D₂ s. 6 कृता (D₂ कृतो)
 पणः, Dn (1) ततः पणः; T₁ G₂ s. 6 M₂ कृता पणं; G₂ 4
 पणीकृता

24 ^a) M₂ जयं (for इयं) B₂ स- (for च) — ^a)
 G₂ विचार्यैव, G₄ 'यौह — ^a) Ś₁ D₁ विजितामिति, G₁
 'महं; G₂ (before corr) 'मिह. D₂ अन्यायेन जितामिमां

25 Before 25, B₂ ins वैश' उ' — ^a) K₁ 2 B₂
 D₁ 2 G₂ 6 महानाद' — ^b) K₂ मध्यनाम् (slo) V₁ G₂
 उपतिष्ठत; D₂ (before corr) उदतिष्ठति; G₂ उपतिष्ठति.
 — ^a) K₁ V₁ 'णं शसता चैव; B₂ 'णं संशतां चैव; Dn 'णं
 स्तुयमानाना — ^a) K₁ 2 4 B D G₂ 'ल चापि निद' (D₂
 नंदि)तां, N₁ V₁ 'ल चैव निदतां; T₁ G₁ 2 M₂ 'ल च
 विनिदितां (G₁ 'त) — After 25, B₂ ins an addl
 bolophon.

26 Before 26, B₂ ins वैश' उ' — ^a) K₂ वाक्ये
 (for शब्दे) — ^b) G₁ (erroneously) विकर्ण' (for
 राधेय') — ^a) B₁ वि- (for प्र) K₁ 2 B D₁-6 विपुल;
 G₂ सुचिर.

27 Before 27, K₁ 2 4 V₁ B D ins कर्ण उ'. — ^a)
 K₂ D₁ 2 4 दृश्यते Ś₁ K₁ N₁ V₁ B Dn D₂ 2 'र्णेह, K₂
 D₁ 2 T₁ G₂-5 M 'र्णे तु, G₁ 'र्णोस्मि, G₂ s. 'र्णेन D₂
 दृश्यते हि विकर्णे वै — ^b) K₄ विकृतानि, M₂ वै कृतानि;
 Cd as in text V₁ D₂-6 बहूनि च — ^a) Ś₁ तज्जा
 तस्य; K₁ तज्जातस्य; K₂ B Dn D₂-6 तज्जातसद्, K₂ N₁

तस्मिन्नुपरते शब्दे राधेयः क्रोधमूर्छितः ।
 प्रगृह्य रुचिरं बाहुमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २६
 दृश्यन्ते वै विकर्णे हि वैकृतानि बहून्यपि ।
 तज्जस्तस्य विनाशाय यथाग्निररणिप्रजः ॥ २७
 एते न किञ्चिदप्याहुश्चोद्यमानापि कृष्ण्या ।
 धर्मेण विजितां मन्ये मन्यन्ते द्रुपदात्मजाम् ॥ २८
 त्वं तु केवलबाल्येन धार्तराष्ट्रं विदीर्यसे ।
 यद्वीर्यं सभामध्ये बालः स्यविरभाषितम् ॥ २९

तज्जातस्य, V₁ तज्जन्यस्य; D₁ तैर्जातसद्; T₁ तर्जस्तस्य; G₂
 स्वजनस्य, G₂ तज्जस्य Cd oites तज्ज' (as in text)
 — ^a) K₁ B₂ D (except D₂ s) G₂ Cd अरणीप्रज, K₄
 अरणिप्रज, G₁ अरणीप्रज; Cv as in text — After 27,
 S ins (Cv glosses)

541* व्याधिर्बलं नाशयते शरीरस्थोऽपि संमृतः ।

नृणानि पशवो घ्नन्ति स्वपक्षं चैव कौरव ।

द्रोणो भीष्मः कृपो द्रौणिर्विदुरश्च महामतिः ।

धृतराष्ट्रश्च गान्धारी भवतः प्राज्ञवत्तराः ।

[(L 1) G₁ 6 नाशयति G₁ संमृत, G₂ संमृत — (L.
 2) G₂ वशिषो (for पशवो) T₁ G₂ M₂ कौरवा — (L. 3)
 T₁ द्रोणी, G₂ 2 द्रोणिर् — (L. 4) G₂ मारता (for
 भवत)]

28 ^a) Ś₁ B₂-5 D₂-6 चोद्यमाना हि; K₁ 2 चोदित
 अपि; K₂ चोद्यमानोपि, K₄ V₁ Dn (1) चोदित्वा अपि; S
 चोद्यमानाश्च (G₂ 'नास्तु; G₂ 'नस्य) Text (with
 secondary orasis) as in N₁ B₁ 2 4 D₁ 2 — ^a) K₁
 corrupt Ś₁ कृष्णेन (for धर्मेण) Ś₁ N₁ V₁ D₂ G₁
 विजिता; M₂ जीवितां (for विजिता) Dn (1) एतां, T₁
 G₂-6 कृष्णां (for मन्ये) — ^a) A few MSS मन्यते T₁
 G₁ s. 6 M मन्यते च नृपात्मजां (G₁ 'ज'; M 'जा'), G₂
 (before corr) निर्जितां कथ

29 G₂ reads 29 twice. — ^a) K₁ 2 किं (for त्व)
 K₂ केवलबालेन — ^b) K₂ 2 B₁ Dn₁ D₁ 2 G₂ धार्तराष्ट्र;
 N₁ V₁ 'राष्ट्रान् K₁ विदीर्यते, K₂ V₁ B₁ s. 6 (m as in
 text) D₁ 2 विहन्यसे; K₂ N₁ विदार्यसे; S यदि (G₁ पति,
 G₂ वधि, G₂ व्यति)प्यसि, Cd as in text. B₂ धार्तराष्ट्रो
 वदीर्यसे — K₄ G₂ om 29-30 — ^a) G₂ य (for
 यद्). T₁ सभां मध्ये — ^a) K₂ बालः स्यविर'; D₂
 G₁ 2 2 (second time) 4 बालः स्यविर', D₂ बाला]
 स्यविर'; M₂ बाल्य'; G₂ (first time) बालं मन्ये
 नृपात्मज.

न च धर्मं यथातत्त्वं वेत्ति दुर्योधनावर ।
 यद्वीपि जितां कृष्णामजितेति सुमन्दधीः ॥ ३०
 कथं ह्यविजितां कृष्णां मन्यसे धृतराष्ट्रज ।
 यदा सभायां सर्वस्वं न्यस्तवान्पाण्डवाग्रजः ॥ ३१
 अभ्यन्तरा च सर्वस्वे द्रौपदी भरतर्षभ ।
 एवं धर्मजितां कृष्णां मन्यसे न जितां कथम् ॥ ३२
 कीर्तिता द्रौपदी वाचा अनुज्ञाता च पाण्डवैः ।
 भवत्यविजिता केन हेतुनैषा मता तव ॥ ३३
 मन्यसे वा सभामेतामानीतामेकवाससम् ।
 अधर्मेणेति तत्रापि शृणु मे वाक्यमुत्तरम् ॥ ३४

एको भर्ता स्त्रिया देवैर्विहितः कुरुनन्दन ।
 इयं त्वनेकवशगा बन्धकीति विनिश्चिता ॥ ३५
 अस्याः सभामानयनं न चित्रमिति मे मतिः ।
 एकाम्बरधरत्वं वाप्यथ वापि विवस्त्रता ॥ ३६
 यच्चैषां द्रविणं किञ्चिद्या चैषा ये च पाण्डवाः ।
 सौबलेनेह तत्सर्वं धर्मेण विजितं वसु ॥ ३७
 दुःशासन सुबालोऽयं विकर्णः प्राज्ञवादिनः ।
 पाण्डवानां च वासांसि द्रौपद्याश्चाप्युपाहर ॥ ३८
 तच्छ्रुत्वा पाण्डवाः सर्वे स्वानि वासांसि भारत ।
 अवकीर्योत्तरीयाणि सभायां समुपाविशन् ॥ ३९

C 2. 2120
B 2. 68 39
K 2. 90. 39

30 K₄ G₅ om 30^{ab} (of v l 29) — ^a) K₂ B₂ तथा तत्त्वं, N₁ B₁ s s D_n यथावत्, S (G₅ om) तथा वक्तुं (G₂ वेत्ति) — ^b) G₂ धर्मं (for वेत्ति). B₅ D₈-6 'धनानुज; D₁ 'धनावर — ^c) M₂ जित K₂ B (except B₅) D₁ s एतां (for कृष्णाम्) — G₅ om. 30^d-32^a, G₄ om (hapl) 30^d-32^e — ^d) K₄ D_n (l) D₁ न जितेति, N₁ V₁ जितेति च S₁ प्रमत्तधीः; K₈ स मदधी, B₈ न मदधी

31 G₅ s om 31 (of v l 80) — ^a) K₄ ह्यविजितां, D₈-6 ह्यविजितां — ^b) K₈ धर्तराष्ट्रज K₄ corrupt — ^c) T₁ G₂ s s M₂ यथा (for यदा) M₂ सर्वस्य — ^d) G₁ पाण्डुनन्दनः

32 G₅ om. 32^a, G₄ om 32^{ab} (of. v l 30). — ^a) S₁ सर्वस्व, K₁ सर्वस्य, K₂ D₁ s सर्वासु; D_n सर्वे स्वे T₁ G₅ s अभ्यतरांश्च (G₅ 'रा च, G₅ 'राश्च) सर्वस्वा; G₂ 'राश्च सर्वस्व Cd cites अभ्यतरा (as in text) — ^b) T₁ G₂ s s द्रौपदीं च नरर्षभ (G₂ s 'भ) — ^c) V₁ धर्माजिता — ^d) D₁ त्वजिता; G₂ निर्जिता, G₄ न जिता

33 ^a) K₂ D₁ वाचा त्वनु°, B₅ वाचा सानु°, D₂ वाचानु°, T₁ G₁ s s M वाचाप्यनु°; G₂ वाचा ह्यनु° — ^d) G₄ हेतुनेष्टा K₁ s मते, G₅ कृता (for मता) B₄ D₆ मम (for तव)

34 ^a) K₂ N₁ B₁ s s D₁ s मन्यसेय, K₈ न मन्यसे, D₈-6 मन्यसे यत्, S अह मन्ये K₁ सभामध्यम् — ^b) K₂ एकवामसा, K₄ D₂ s 'ससा, D₁ 'ससा, G₂ s M₂ 'ससी — ^c) K₁ s G₁ 'णापि; B₅ D₈-6 'ण हि, T₁ 'णति (for 'णेति) K₂ ता चापि (for तत्रापि) — ^d) S₁ K₁ s s B (except B₄) D_n D₂ G₂ M₂ 'सुत्तम

35 ^a) K₁ s s B₅ S स्त्रियो; D₈ स्त्रियां K₂ देवीर,

G₁ M₂ वेदैर् — ^b) K₄ 'नन्दन; T₁ 'न — ^c) K₁ अय S₁ त्वनेकपुरुषा, K₁ s s 'वसना; K₂ V₁ B₂-s D₁-s 'पतिका (K₂ 'कां, V₁ D₈ 'गा) — ^d) K₁ s बंधुकीति (K₈ 'र्ति), T₁ G वधकीति

36 ^a) K₄ B₁ s D₈-6 T₁ G₅ अस्याः सभायां नयनं; G₁ s s (hypermetrio) अस्या सभायामान (G₅ before corr 'ना)यन, G₂ अस्या सभायामानायां. — ^d) K₂ B₁ s s D₂ एकवस्त्रधरत्वं; T₁ G₂ एकाबरधरं त्व K₁ s D₁ s G₂ वा अथ; B₅ चप्यथ (sic), D_n वा प्राप्य (for वाप्यथ) S₁ K₁ s s D_n विवस्त्रतां

37 ^a) K₈ तथैषां, V₁ यथास्या, T₁ G₂ s s M₁ यच्चैतद्; G₁ s यच्च तद्; M₂ यच्चैव D₈ द्रविड, M₂ द्रौविण — ^b) K₁ चैषा (for चैषा) G₄ एष (for ये च) — ^c) K₂ B₁ s D₁ s 'लेन च; D₈ 'लेन हि; D₄ M₁ 'लेन ह G₄ सौबलेन हतं सर्वं — ^d) G₄ मम (for वसु)

38 ^a) K₂ सुबलो K₈ G₄ दुःशासनस्तु बालोऽयं — ^b) G₂ विकीर्ण S₁ प्राज्ञसमत, K₁ G₄ प्राज्ञयाधिक; K₈ प्राज्ञवाधिक, K₄ 'तागिर; N₁ 'वातिक; V₁ B₅ 'वाचिक, Cd as in text — ^d) S₁ K₁ s s 'श्चाप्युपाहर; D₄ 'श्चाप्युपाहर K₂ 'हरत्

39 Before 39, K₈ S ins वैश°. — ^a) V₁ B₈-s D₈-6 श्रुवैव (for तच्छ्रुत्वा) — ^b) D₈ स्वस्व (for स्वानि) — ^d) K₁ s D₄ G₁ s समुपाविशत् — After 39, B₅ ins. a colophon

40 ^a) G₁ s s राजा (for राजन्) — ^c) G₁ सहाक्षिप्य, M₂ समाकृष्य — ^d) K₈ विचक्रुष्ट, V₁ B₅ G₁ व्यव°, B₅ D_n s D₈-6 व्यप (D_n 'पा, D₈ 'व)हर्तु, D_n D₁ T₁ G₅ M₂ व्यपाकृष्ट, G₂ [अ]प्यपकृष्ट S₁ *क्रष्टुमुपचक्रमे — After 40, B₁ D₂ ins a colophon, while K₁ (marg see m) ins

ततो दुःशासनो राजन्द्रौपद्या वसनं बलात् ।
समामध्ये समाक्षिप्य व्यपक्रष्टुं प्रचक्रमे ॥ ४०

आकृष्यमाणे वसने द्रौपद्यास्तु विशां पते ।
तद्रूपमपरं वस्त्रं प्रादुरासीदनेकशः ॥ ४१

542* वैशपायन उवाच ।

गोविन्द द्वारकावास कृष्ण गोपीजनप्रिय ।
कुतश्चि परिभूता मा किं न जानासि केशव ।
महिषीं पाण्डुपुत्राणामाजमीडकुलं वधूम् ।
साहं केशग्रहं प्राप्ता त्वयि जीवति केशव ।

Then follows 544* — On the other hand, Dn
D1(marg) 4 s (marg sec m from चिन्तितो in line
1) ins (Cn glosses) after 40

543* वैशपायन उवाच ।

आकृष्यमाणे वसने द्रौपद्या चिन्तितो हरिः ।
गोविन्द द्वारकावासिन्कृष्ण गोपीजनप्रिय ।
कौरवे परिभूतां मां किं न जानासि केशव ।
हे नाथ हे रमानाथ भ्रजनाथार्तिनाशन ।
कौरवाणवमघ्नां मासुद्धरस्व जनादेन ।
कृष्ण कृष्ण महायोगिन्विश्वामित्रिश्चभावन ।
प्रपन्नां पाहि गोविन्द कुरुमध्येऽवसीदतीम् ।
इत्यनुस्मृत्य कृष्ण सा हरिं त्रिभुवनेश्वरम् ।
प्राह्वदु खिवा राजन्मुत्समाच्छाद्य भामिनी ।
याज्ञसेन्या वच श्रुत्वा कृष्णो गह्वरितोऽभवत् । [10]
त्यक्त्वा शय्यासनं पद्भ्यां कृपाकुलं कृपयाभ्यगात् ।

[5]

[(L 11) Dn1 D4 सय, Dn3 D1 पय, D5 सय
(for पयस)]

— Dn D1 4 s (marg. sec m line 1) cont (Cn
glosses) K1 (marg sec m) ins. after 542* K2-4
V1 B2-5 D5 s ins after 40 B1 D2 ins after the
addl colophon. Gs ins. after 550*

544* कृष्ण च विष्णु च हरिं नर च
प्राणाय विक्रोशति याज्ञसेनी ।
ततस्तु धर्मोऽन्तरितो महारमा
समावृणोतां विविधवस्त्रपूरा ।

[Before 544*, K2-4 V1 B D2 s read वैश* उ*
— (L 1) K2 transp कृष्ण and विष्णु K1 कृष्ण, K4
V1 B1 s D2-5 विष्णु (for विष्णु) — (L 2) K2 विक्रोश च
(for विक्रोशति) — (L 3) K1 ततश्च, K2 B2 D2-5
ततोय — (L 4) K2 B2 s D1 2 Gs om तां K4 V1
Dn वै (for तां) K1 s *धैश्च वस्त्रे, K4 Dn *धै सुवस्त्रे, B1
(m as in text) *धैवस्त्रयुग्मे, B2 *धैवस्त्रयुग्मे]
— Similarly, after 40, G2 ins

545* सा तत्काले तु गोविन्दे विनिवेशितमानसा ।

आदि मा कृष्ण कृष्णेति दुःसादेतदुदाहृतम् ।

Here G2 reads lines 3-4 of 547*, and then cont

546* त्वया सिंहेन नाथेन रक्षमाणामनाथवत् ।

चकप्य वसनं पापं कुरुणा सनिधौ भ्रम ।

Similarly, S (except G1 M2) ins after 40 (G2 after
546*, except that lines 3-4 are transp before
546*)

547* अपकृष्यमाणे वसने विललाप सुदुःखिता ।

गोविन्देति समाभाष्य कृष्णेति च पुनः पुनः ।

शङ्खचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाभ्युत ।

गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रक्ष मा शरणागतम् ।

[(L 1=a variant of 41^{ab}) G2 विकृष्यमाणे, Gs
अ[? आ]कृ*, Gs अपकृष्यमाणे (?) — After line 1, T1
(Gs ins ']

548* घात मया वसिष्ठेन पुरा गीत महात्मना ।

महत्पापदि संप्राप्ते सर्वेभ्यो भगवान्हरि ।

— After line 2 of 547*, T1 ins

549* मनसा चिन्तयामास देव नारायण प्रभुम् ।

आपत्स्वभयद कृष्ण लोकानां प्रतितामहम् ।

द्रौपदी ।

which (except for the reference) is found below,
after 41^{ab}, in Gs & M1. — Lines 3-4 of 547*
are transp before 546* in G2]

— T1 G2 s cont after 547*

550* हा कृष्ण द्वारकावासिन्कासि यादवनन्दन ।

इमामवस्थां संप्राप्तमानयां किमुपेक्षसे ।

which in Gs is followed by 544*

41 K2 T1 G2 s om 41^{ab} (of line 1 of 547*),

— ^a) K1 विकृष्यमाणे, G1 s & s M2 अप(Gs *व)कृष्यमाणे
(hypermetrio) — ^b) K2 B2 s D2-5 च; G2 s तद्
(for तु) — After 41^{ab}, Gs & M1 ins. 549* — After
this, Gs & M1 cont T1 Gs (which om 41^{ab}) ins.
after 550*

551* तस्य प्रसादाद्रौपद्या कृष्यमाणेऽन्वरे तथा ।

[T1 यस्य (for तस्य) G2 M1 तदा (for तथा)]

— ^a) K1 *दनेकधा, Dn1 *ज्ञ केशव — After 41, K1
(marg sec m) s ins

552* अष्टोत्तरशत यावद्दसनं प्रचकर्ष ह ।

[K2 पकोत्तर* (for अष्टोत्तर*).]

On the other hand, K2 & V1 B D T1 Gs ins. (Cn
glosses) after 41

553* नानारागविरागाणि वसनान्यथ वै प्रभो ।

प्रादुर्भवन्ति शतशो धर्मस्य परिपालनात् ।

ततो हलहलाशब्दस्तत्रासीद्धोरनिखनः ।
तदद्भुततमं लोके वीक्ष्य सर्वमहीक्षिताम् ॥ ४२
शशाप तत्र भीमस्तु राजमध्ये महाखनः ।
क्रोधाद्विस्फुरमाणोष्टो विनिष्पिष्य करे करम् ॥ ४३
इदं मे वाक्यमादद्धं क्षत्रिया लोकवासिनः ।
नोक्तपूर्वं नैरन्यैर्न चान्यो यद्वदिष्यति ॥ ४४
यद्येतदेवमुक्त्वा तु न कुर्यां पृथिवीश्वराः ।
पितामहानां सर्वेषां नाहं गतिमवाप्नुयाम् ॥ ४५

अस्य पापस्य दुर्जातेर्भारतापसदस्य च ।
न पिवेयं बलाद्वक्षो भित्त्वा चेद्बुधिरं युधि ॥ ४६
तस्य ते वचनं श्रुत्वा सर्वलोकप्रहर्षणम् ।
प्रचकुर्वहुर्ला पूजां कुत्सन्तो घृतराष्ट्रजम् ॥ ४७
यदा तु वाससां राशिः समामध्ये समाचितः ।
ततो दुःशासनः श्रान्तो व्रीडितः समुपाविशत् ॥ ४८
धिक्षब्दस्तु ततस्तत्र समभूद्धोमहर्षणः ।
सभ्यानां नरदेवानां दृष्ट्वा कुन्तीसुतांस्तदा ॥ ४९

C 2 2305
B 2. 68. 55
K omital

[(L. 1) B₂ D₄ नानारामविनिष्ठाणि, T₁ 'स्नाविरामाणि
— (L 2) K₄ प्रादुर्बभूव D₄ प्रति (for परि)]
42 K₄ om 42 — ^b) N₁ तत्राभूद्. S₁ D₂ चोर-
निखन, Dn(1) 'दर्शन'. — ^c) S₁ तदद्भुतततां, G₈
तमद्भुततमं — ^d) G₂ प्रेक्ष्य K₁ V₁ B₂ D₂-s T₁ G₈-s
सर्वे महीक्षिता (D₄ 'ता'), K₂ B₂-s Dn D₁ s M₂ सर्वे
महीमृत', N₁ B₁ सर्वे (B₁ 'र्व') महीक्षितां, G₁ s M₁ सर्वे
समासद'. See Addenda — K₂ V₁ B D ins after
42 K₄ (which om 42) ins after 553*

554* शशासुर्वापदीं तत्र कुत्सन्तो घृतराष्ट्रजम् ।

[K₂ B₁ D₂ कुत्सयन्, V₁ हासित]

On the other hand, S ins after 42

555* धिग्धिगित्सशिवां वाचमुत्सृजन्कौरव प्रति ।

[G₁ s 'सलित्वा G₁ M₂ अहवन्, G₂ उत्सृज]

Thereafter S reads 48

43 ^a) K₁ V₁ B₂ D₂-s शशाप भीमसेनस्तु — ^b) K₁
S (except G₂) समामध्ये; K₂ राजमध्य S₁ K₁-s N₁
B₁, s, 4 Dn D₁ s वृहत्खनः (B₁ s 'न'), B₂ महत्खनः; B₂
(m as in text) वृकोदरः; G₁, s M₂ महाखनः (G₁ 'र')
— ^c) S₁ B₂ s, s Dn D₁, s M₁ क्रोधाद्विस्फुरमाणोष्टो
(Dn₁ 'ष्टौ'); K N₁ V₁ B₁ s, s D₂-s क्रोधा (K₂ क्रौष्टा)-
वस्फुरमाणोष्टो (K₁, s D₂ s 'णोष्टो, K₂ 'णौष्टौ); G₂
क्रोधवि 'णोष्टो. — ^d) B₂ 'प्य कलेवरं

44 Before 44, K₄ N₁ B₂ ins भीमसेन उ'; B₂ 4-s
Dn D₂ भीम उ' — ^a) S₁ 'मादस्व; K₁ 'मारब्ध, K₄
'मादस्व — ^b) K₂ B₁, s, s D₁ s पार्थिवा (for क्षत्रिया)
— ^c) T₁ नरैर्धन्यो — ^d) K₁ चाभ्यो. K₂ यपिष्यति;
D₁ वदी; G₂ वधि, G₃ विवक्ष्यति G₁ न कृत हि
कृतं यथा.

45 B₂ transp 45 and 46. — ^a) K₂ D₁, s
यदेतदेवम्; G₁ यदेवमेवम्, G₂ अद्यैतदेवम्, G₃ 4 यद्येवमेवम्.
K₂ D₁ उक्ता S₁ K₁ s N₁ च; K₄ Dn D₁ [अ]ह, D₂ तु

(for तु). — ^b) D₁ कुप्यंति (for न कुर्यां). G₄ पृथिवी-
श्वरा. G₁ न कुर्यात्पृथिवीश्वराः — ^c) K₄ Dn पूर्वेषां
— ^d) K₂ 4 Dn D₂ 'मुयात्

46 B₂ transp. 45 and 46. — ^a) K₁, s B₁, s, s
D₁-s M₂ दुर्जातेर्; Dn(1) दुर्वृद्धेर् — ^b) S₁ D₄-s भरताप';
K₂ परिताप', S (except G₂ s) भारतापश'. B₂-s D₂ s, s
ह (for च) — K₂ om. 46^a-59^a. — ^d) K₁ यद्, B₁, s
D₂ [अ]य (for चेद्) B₂ D₂ यदि; S (except G₂, s)
रणे (for युधि) — After 46, B₂ ins. an addl.
colophon

47 K₂ om 47 (of v l. 46). Before 47, K₄ V₁
B D ins. वैश उ' — ^a) B₁ s, s D₁ s S (except
G₂, s) तद् (for ते) K (K₂ om) N₁ V₁ B₂-s D
(except D₁ s) G₂ s तद्च (for वचनं) — ^b) S₁
सर्वे रोमप्रहर्षण; K₁ N₁ सर्वलोमप्र'; K₂ सर्वे लोकप्र'; K₄
रौद्र रोमप्र'; V₁ B₁ s, s D₁ s सर्वलोकप्रकंपनं; B₂, s सर्वे
लोमप्रहर्षण; Dn(1) रौद्रं लोमप्र'. — B₂ om. (hapl.)
47^a-49^b. — ^c) K₂ दुर्वलां; V₁ B₂ D₂-s विपुलां (for
बहुलां). — ^d) S₁ प्रकुरस्य; K₁ s कुत्सयन्, V₁ G₂ s
कुत्स तं, G₃ कुत्सितं

48 K₂ B₂ om. 48 (of v l. 46, 47). S reads 48
after 555* (of v l. 42) — ^a) K₁ G₁ राशि — ^b)
K₁ समाविशत्, K₂ समाचिता, D₁ समन्वित'; D₂ समापितः;
D₂ 'हित'. — ^c) D₂ T₁ G₄-s तदा (for ततो) S₁ Dn₁
T₁ शातो — ^d) S (mostly) व्रीडितः.

49 K₂ om 49 (of v l. 46), B₂ om 49^{ab} (of v l
47). — ^a) K₁ s G₂ s, s धिग्धिक्क्षब्दस्य, B₂ D₁ s
धिक्षब्दस्य, T₁ धिग्धिक्क्षजस्य (sio) K₂ T₁ तत्र तत्र
G₁ s M धिक्कार (M₂ धिक्षब्द) सुमहासत्र; G₄ धिक्षब्दस्तत्र
तत्रासन्. — ^b) D₂ 'भूद्धो', S (except G₂ s) 'भूद्धोम'
N₁ om. 49^a-50^a — ^d) V₁ B₂-s D₂-s पाहु' (for
कुन्ती) V₁ Dn(1) M₁ तथा (for तदा).

न विव्रुवन्ति कौरव्याः प्रश्नमेतमिति स ह ।
 स जनः क्रोशति स्मात्र धृतराष्ट्रं विगर्हयन् ॥ ५०
 ततो बाहू समुच्छ्रित्य निवार्य च सभासदः ।
 विदुरः सर्वधर्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१
 विदुर उवाच ।
 द्रौपदी प्रश्नमुक्त्वैवं रोरवीति ह्यनाथवत् ।
 न च विव्रूतं तं प्रश्नं सभ्या धर्मोऽत्र पीड्यते ॥ ५२
 सभां प्रपद्यते ह्यार्तः प्रज्वलन्निव हव्यवाद् ।
 तं वै सत्येन धर्मेण सभ्याः प्रशमयन्त्युत ॥ ५३

धर्मप्रश्नमथो ब्रूयादार्तः सभ्येषु मानवः ।
 विव्रूयुस्तत्र ते प्रश्नं कामक्रोधवशातिगाः ॥ ५४
 विकर्णेन यथाप्रज्ञमुक्तः प्रश्नो नराधिपाः ।
 भवन्तोऽपि हि तं प्रश्नं विव्रुवन्तु यथामति ॥ ५५
 यो हि प्रश्नं न विव्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः ।
 अनुते या फलावाप्तिस्तस्याः सोऽर्थं समश्नुते ॥ ५६
 यः पुनर्वितथं ब्रूयाद्धर्मदर्शी सभां गतः ।
 अनुतस्य फलं कृत्स्नं संप्राप्नोतीति निश्चयः ॥ ५७
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

50 K₂ N₁ om 50 (of v l 46, 49) — " B₁ हि
 व्रुवति; S (except G₈ e) व्रुवति हि (for विव्रु) — " G₈ e प्रश्नमेतद्; G₈ 'मेतात्' (for 'मेतम्') K₄ प्रश्नमेतत् मिति
 सरन् (sio) — D₈ om 50^a-51^b — " K₈ B₂ s
 Dn₁ T₁ G₈ e M₁ सज्जन; B₁ Dn₈ सुजन; G₂ राजान V₁
 B₂ e D₁ s स ज (V₈ B₂ सज्ज) न क्रोशते त (B₂ स्मा) त्र;
 G₁ स जातक्रोधितस्तत्र; M₂ स जात. क्रोधिता स्मात्र — " G₈
 धार्तराष्ट्रान्.

51 G₈ om 51-55 K₂ om 51 (of v l 46), D₈
 om 51^a (of v l 50) — " K₁ Dn₁ D₁ G₂ बाहुं
 (K₁ 'हु') K₈ समुत्सृज्य; K₄ Dn 'स्त्रिप्य; N₁ B₁ 'सुत्य,
 V₁ S (G₈ om) 'क्षुत्य — " K₁ D₁ निवार्य — " K₁
 श्लक्ष्ण (for इदं)

52 K₂ G₈ om 52 (of v l 46, 51) S₁ K₁ s N₁
 T₁ G₁-4 M om. the rof — " S₁ D₂ s. 6 T₁ G₂-s
 'कत्वैव; K₁ 'कैय, K₈ 'फवैपा; K₄ 'क्तोय; D₈ 'कैय, D₈
 'कौव — " K₁ Dn D₁ s s G₁ M₂ 'रौर' K₁ B₂ s s
 Dn 'स्वनाय' — " K₁ विकृतकं (for विव्रूत तं) S₁ धर्म
 (for प्रश्न) — " V₁ B₁ s s ह्रीयते, G₁ पीड्यते, G₂
 विद्यते, Cd पीड्यते (as in text) S₁ सभ्यधर्मो हि पीड्यते;
 D₂ सत्या धर्मोपहीयते

53 K₂ G₈ om 53 (of v l 46, 51) — " S₁
 प्रतपते Dn₁ स्मार्त, S (G₈ om) प्रश्न (T₁ 'श्न) (for
 ह्यार्त) K₄ सभां मध्ये प्रतेपथ (sio) — " K₈ सर्वेण;
 G₈ समेत्य (for सत्येन) — " D₁ सभा (for सभ्या)
 G₂ प्रश्नम्

54 K₂ G₈ om 54 (of v l 46, 51) — " Dn₁
 D₁ M₂ धर्म; T₁ G₂ धर्म्य (for धर्म). N₁ V₁ B₂ s s Dn
 'मतो (for 'मयो) G₂ ब्रूयुर् (for ब्रूयाद्) — " K₈ s
 B₂ G₈ आर्त (K₈ आत्) सभ्येषु; V₁ B₂ s Dn आर्थ सत्येन;
 B₁ s आर्त सत्येन, B₂ D₁ s आर्त (D₁ 'र्थ) सत्येषु; G₁ s

M₁ एतत्सत्येन; M₂ आत् सभ्येषु K₁ G₂ s मानवा, D₈
 येन व N₁ धर्मदर्शी सभासद — " N₁ B D₁-s तस्य
 (for तत्र) S₁ K₄ N₁ V₁ B₂ s Dn त (for ते) K₄
 प्रस्य T₁ G₂-s M ते न ब्रूयु (M₂ 'त) सत्त प्रश्न; G₁ ते न
 ब्रूत कथं प्रश्न; G₂ न ब्रूयुश्च तत् प्रश्न — " K₁ N₁ S (G₈
 om) 'वशानुगा; K₈ m s V₁ Dn D₁ 'बलातिगा (K₈
 orig laouna), B₁ s-s D₂-s 'विवर्जिता; Cd as in text.

55 K₂ G₈ om. 55 (of v l 46, 51) — " G₁
 विकर्णो न, G₂ विकीर्णत S₁ यथैवायम्; K₁ s D₂ G₂ s M₁
 यथाप्रश्नम्; B₁ e 'प्रश्न, G₁ 'प्राज्ञम् — D₁ s om (hapl)
 55^b — " S₁ उक्ता प्रश्नो; K₈ पृथक्प्रश्नो; B₁ e पूर्वमुक्तो;
 G₂ उक्तमुक्त G₁ उक्तप्रश्नो नराधिप — " D₂ विदितो
 (for भवन्तो) S₁ K₁ B D₈ (by corr) [S] पीड; D₂ s
 (orig) [S] पि ह, G₂ सहि S₁ धर्म (for प्रश्न) — " K₁
 विव्रुवन्तु; D₁ G₈ (before corr) विव्रुवति; G₈ अश्रुवत्
 D₁ m नराधिपा, G₈ M₂ यथामति

56 K₂ om 56 (of v l 46) Before 56, T₁ G₂
 ins विदुर — " M₂ ये [S] भि (for यो हि) B₁ नु न
 (for न वि) — " = 57^b S₁ B₂ e D₁ s T₁ G₂-s
 सभागत, D₂ (inf lin as in text) सता गत, G₂ s
 समागत — G₂ om (hapl) 56^a-57^b — " D₁
 अमृते, T₁ अनृतो K₁ वा, M₂ यो (for या) T₁ G₈ M₂
 फलप्राप्तिस् G₄ अनृते यातनाप्राप्तिस् — " G₂ तस्य B₂
 D₁ s तस्यार्थं स स (D₁ 'र्थं सम) मश्नुते, G₈ तस्या अर्थं सम.

57 K₂ om 57 (of v l 46), G₂ om 57^a
 (of v l 56) — " = 56^b S₁ B₂ e D₁ s T₁ G₂-s M₁
 सभा (G₈ 'मा) गत — " D₁ अमृतस्य K₄ सर्व (for
 कृत्स्न) — " S₁ समाप्तो, K₁ V₁ B₂ s Dn G₈ स प्राप्नो;
 B₂ D₂-s यथाप्राप्नो. G₂ निश्चित (by corr 'य') N₁ स
 प्राप्नोति न सशय; B₁ s. 6 D₁ s G₁ s M₁ प्राप्नोती (G₁
 स प्राप्नो, M₁ सप्राप्नो) ति विनिश्चयः.

प्रह्लादस्य च संवादं मुनेराङ्गिरसस्य च ॥ ५८
 प्रह्लादो नाम दैत्येन्द्रस्तस्य पुत्रो विरोचनः ।
 कन्याहेतोरङ्गिरसं सुधन्वानमुपाद्रवत् ॥ ५९
 अहं ज्यायानहं ज्यायानिति कन्येप्सया तदा ।
 तयोर्देवनमत्रासीत्प्राणयोरिति नः श्रुतम् ॥ ६०
 तयोः प्रश्नविवादोऽभूत्प्रह्लादं तावपृच्छताम् ।
 ज्यायान्क आवयोरेकः प्रश्नं प्रब्रूहि मा मृषा ॥ ६१
 स वै विवदनाङ्गीतः सुधन्वानं व्यलोकयत् ।
 तं सुधन्वाव्रवीत्कुद्धो ब्रह्मदण्ड इव ज्वलन् ॥ ६२
 यदि वै वक्ष्यसि मृषा प्रह्लादाथ न वक्ष्यसि ।

शतधा ते शिरो वज्री वज्रेण प्रहरिष्यति ॥ ६३
 सुधन्वना तथोक्तः सन्न्यथितोऽश्वत्थपर्णवत् ।
 जगाम कश्यपं दैत्यः परिप्रष्टुं महौजसम् ॥ ६४
 प्रह्लाद उवाच ।
 त्वं वै धर्मस्य विज्ञाता दैवस्येहासुरस्य च ।
 ब्राह्मणस्य महाप्राज्ञ धर्मकृच्छमिदं शृणु ॥ ६५
 यो वै प्रश्नं न विब्रूयाद्वितथं वापि निर्दिशेत् ।
 के वै तस्य परे लोकास्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ६६
 कश्यप उवाच ।
 जानन्न विब्रुवन्प्रश्नं कामाक्रोधात्तथा भयात् ।

C 2. 2329
 B 2. 68. 74
 K 2. 90. 76

58 K₂ om 58 (of v 1 46) — °) K₁ D₆ प्रह्लादस्य च, G₂ प्रह्लादेश्चैव K₁ संवादो — °) D₈ G₂ मुनेराङ्गी" Cd cites आङ्गिरसस्य (as in text)

59 For 59 ff see Addenda. — K₂ om. 59^a (of. v 1 46) — °) K₁ D₆ प्रह्लादो. — °) K₂ पुत्रस्तस्य विरो — °) Ś₁ कन्याहेतोरङ्गिरसं, D₈ राङ्गीरसं; G₁ कन्या हेमवती नाम

60 °) D₁ "प्सयादित" — °) D₁ ततो, G₅ तावद् (for तयोर्)

61 °) K₁ D₆ प्रह्लादं G₂ प्रह्लादस्तत्र पृच्छतां — °) B₁ D₁ ज्यायान् B₁ अथा (for क आ) D₂ रेकं — °) K₁ M₂ विब्रूहि; G₃-8 विब्रूत K₂ मारिषा, D₈ मां नृप (for मा मृषा)

62 Before 62, B₆ ins विदुर उ. — °) Ś₁ K₄ D_n D₁ स मृषावचनाङ्गीतः; G₈ 4 स वै वि (G₄ हि) वचनाङ्गीतः (G₈ before corr. "ऋय"); Cn v as in text — °) K₂ 4 N₁ B₂ 4 G₆ विलोकयन्; B₁ 8 8 D_n G₁ विलोकयत्; D₁ 8 8 व्यलोकयन्; G₆ M₂ अलोकयत् — °) G₁ तत् (for त) G₄ सुधन्वा न ब्रवीत्कुद्धो — °) G₄ इवोज्वलन्

63 Before 63, B₆ ins सुधन्वोवाच — °) V₁ B₂ 8 D₁ 2 यदि वा K₂-4 G₁ वक्षसि, T₁ वक्षसे — °) Ś₁ प्रह्लाद वां, K₁ D₆ प्रह्लादाथ K₂-4 G₁ वक्षसि N₁ प्रह्लादो न भविष्यति, D₈ प्रह्लादाथ विनक्ष्यसि — °) N₁ वज्रेण निहनिय्यति; B₈ वज्रेणापहरिष्यति

64 °) Ś₁ K₁ B₁ 8 8 D₁-6 T₁ G₁ स, K₈ M₂ तु (for सन्) — °) K₂ पथितो; G₂ व्यथते, Cd as in text Ś₁ B₂ D₂ G₂ "पत्र" (for "पर्ण") — °) M₁ जगाद B₆ D₂-8 T₁ G₁ 8-6 M काश्यप G₂ जगमतु काश्यपान्दैत्यौ — °) K₂ परिप्रष्टु; N₁ V₁ B (except B₁) D₁-4

(before corr) S घृतराष्ट्र (G₈ 8 8 M₁ "ष्ट्र") See Addenda Ś₁ जनाधिप (for महौ) — After 64, K₁ (marg sec m) ins. an addl colophon (adhy. no 57)

65 D₆ प्रह्लाद उ, G₈ प्रह्लादौ — °) M₂ त्वा (for त्व) K₈ हि (for वै) Ś₁ विज्ञातः; K₁ सर्वज्ञ — °) K₁ 8 D₁ 2 G₂ 4 देवस्येहासु (D₁ "हाम", G₄ "ह सु) रस्य च; G₁ M₂ दैवस्येवासु (M₂ "स्येह सु) रस्य च — °) Ś₁ B₂ D₁ 8 (sup in as in text) 4 5 (m as in text) 6 ब्राह्मस्य च, G₁ ब्राह्मण स, G₂ M "ण सन् (for "णस्य) Ś₁ महाबुद्धे; K D_n G₁ भाग, G₂ प्राज्ञो — °) B₁ "कृत्स्नम्, S (except M₂) इमं (for इद)

66 °) S (except G₈ 6) हि (for वै) Ś₁ प्राप्तं (for प्रश्न) G₄ तु (for न) — °) N₁ चापि, D_n (1) G₈ चैव; T₁ G₁ 2 4 8 M वा वि (for वापि) Ś₁ K₁-8 हितं चापि न (K₁ नैव वि; K₂ चैव वि, K₈ चैव) निर्दिशेत् — °) K₄ D₄ 6 किं तु, B₆ D₈ 8 किं नु, T₁ G₁-8 8 M के च; G₄ केचित् (for के वै) K₄ D₈-6 लोके (for लोकात्) — °) G₂ तं ममा, G₈ सत्यमा, G₆ तान्ममा.

67 B₆ D₈-6 S (except M₁) काश्यप उ (S MSS om. उ) — B₂ om 67^a-68^b — °) K₄ N₁ V₁ D_n प्रश्नान् Ś₁ जाननप्यब्रवीत्प्रश्नान्, B₁ जानन्प्रश्नं च न ब्रूयात्, B₆ M₁ जानन्नपि ब्रुवन्प्रश्नं, B₆ D₁ 2 जानन्न विब्रूयात्प्रश्नं (D₁ "श्नान्), T₁ G₂-6 M₂ प्रश्नान्यो हि (M₂ प्रश्न यो) न विब्रूयात् Cn interprets text as जानन् + अविब्रु" Cd cites विब्रुवन् (as in text) — °) K₁ 4 B₆ G₁ कामाक्रोधात्; K₂ कामाक्रोधो (sio), B₁ कामलोथ K₄ N₁ V₁ B₈ 4 D_n T₁ G₂-6 transp तथा (B₈ तदा) and भयात् K₈ corrupt. — °) K₄ G₄ सहजान् — °) Ś₁ K₁-8 V₁

सहस्रं वारुणान्पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ॥ ६७
 तस्य संवत्सरे पूर्णे पाश एकः प्रमुच्यते ।
 तस्मात्सत्यं तु वक्तव्यं जानता सत्यमञ्जसा ॥ ६८
 विद्वो धर्मो ह्यधर्मेण सर्वा यत्र प्रपद्यते ।
 न चास्य शल्यं कृन्तन्ति विद्वास्तत्र समासदः ॥ ६९
 अर्धं हरति वै श्रेष्ठः पादो भवति कर्तृषु ।
 पादश्चैव समासस्तु ये न निन्दन्ति निन्दितम् ॥ ७०

अनेना भवति श्रेष्ठो मुच्यन्ते च समासदः ।
 एनो गच्छति कर्तारं निन्दाहो यत्र निन्दते ॥ ७१
 वितथं तु वदेयुर्ये धर्मं प्रह्लाद पृच्छते ।
 इष्टापूर्ते च ते भ्रन्ति सप्त चैव परावरान् ॥ ७२
 हतस्वस्य हि यदुःखं हतपुत्रस्य चापि यत् ।
 क्रणिनं प्रति यच्चैव राजा प्रसस्य चापि यत् ॥ ७३
 स्त्रियाः पत्या विहीनायाः सार्थाद्भ्रष्टस्य चैव यत् ।

Bs 4 प्रविमुचति, Cd as in text — After 67, Ks 4 (parenthetically) N1 V1 B1.8-8 D 8 ins. (all comm gloss)

556* साक्षी वा विब्रुवन्साक्ष्य गोकर्णेशिधिलक्ष्मणम् ।

[T1 G1-4 M च वि, G1 चापि (for वा वि) Bs 6 Ds-8 नाक्ष्य, Gs साक्ष्या (for साक्ष्य). S गोकर्ण (Gs 4 Ms 7) शिधिल Ks चिरं, Gs वरेत्]

— N1 V1 B1-8 Dn Ds-8 S cont (with a repetition of 67^{ad})

557* सहस्रं वारुणान्पाशानात्मनि प्रतिमुञ्चति ।

[Gs सहस्रान् Bs प्रविमुचति]

68 B2 om 68^{ad} (of v1 67) — *) Bs-8 Ds-8 चर्पे (Bs 8 धे) शते (for सवत्सरे) — *) K1 विमुच्यते B1 D1.8 पाशमेक प्रमुचति — *) Ks अस्मात् Bs 8 D1 8 T1 G1-8 हि, G1 M वि, G2 च (for तु) S1 तस्मात्सर्वं प्रवक्तव्य

69 = (var) Manu 8 12 — *) Gs धर्मोऽधर्मेण. — *) Ks Dn T1 G1-2.8 M सर्वा (G1 भा) यत्रो पपद्यते, Gs सर्वा धत्ते समासद (of 71^b) — Gs om (partly hapl) 69^a-71^b — *) K1 8 वा (Ks या) स्य G1 चल्म; Gs शल्या G2 कृतती; Gs कृदति. — *) Ks Ds विद्वास्तत्र; B1 विष्ठा तत्र; Bs 8 Ds विद्वास्तत्र; T1 Gs 2.8 M नि (Ms वृ) दा सर्व — After 69, Ks ins -

558* पादो गच्छति कर्तारं पादः साक्षिणमर्हति ।

पादः समासदः सर्वान्पादो राजानमर्हति ।

[With line 2 of S1 in 70^{ad}]

70 Of. Udyoga 209* — Ds Gs om (hapl) 70^a-71^b, Gs om. 70 (of v1 69) — *) T1 भवति, G1-8 M भजति (for हरति) Gs श्रेष्ठ; Gs श्रेय (also 'ष्ट); Gs 'ष्टा; Cd as in text S1 अर्धं हरति वै श्रेष्ठ — *) Gs पादो Ms भजति — *) V1 Ds पादश्चैव; Bs D1 पादश्चैव, Ds पादश्चैव Gs समासस्तु S1 पादः सदसदः सर्वान् (of 558*). — *) K1 विदति Ds निदितं S1 पादो राजानमृच्छति (of. 558*), Ks ये निन्दत्येव निन्दते (sto);

Gs यत्र निदति निदित

71 = (var) Manu 8 10. Of Udyoga 209* Ds Gs 8 om 71^{ab} (cf v1 69, 70) — *) Ks Bs G1-8 अनेन; Cd as in text S1 अर्धेन भरतश्रेष्ठ. — *) Bs मुच्यति, Ds 8 मुच्यति Gs हि (for च) S1 प्रमुच्यते सर्वा — *) Ks मनो, Ks एता (for एनो) Gs एते गच्छति कर्तारं — *) Ks निदाहो; Ds निदाहो, Ms निदाहो Ks निदते, Ds निदति Gs निद्यो यत्र न निदति.

72 *) D1 वितथे. S1 च (for तु) — *) Ks Ds 8 धर्म. K1 8 Ds 8 प्रह्लाद S1 दमृच्छते; Ks द पृच्छति — *) K1-8 Ds इष्टं पूर्त. — *) K Bs 4 8 Dn सप्त सप्त, D1 सप्तत्वे च, Ds सस्य चैव S1 Bs परावरान्; Cd as in text.

73 *) K1-8 T1 G1 8 4-8 M च (for हि) Gs अमृतस्वस्य च हृष्य (corrupt) — T1 om. (hapl) 73^b-74^a — *) S1 Ks हत; S (T1 om) मृत (for हत) S1 K Dn D1 8 चैव यत्, N1 चासकृत — Gs om (hapl) 73^a-74^b, Gs om 73^{ad} — *) N1 दारण; B1 दारिद्र्य; Dn (1) क्रणिन Cd cites क्रणिनां (probably reading as in D1 8) V1 Bs-8 Ds-8 दरिद्राणां च यथापि (Bs 8 चैव), D1 8 क्रणिनामपि यच्चैव; G1 8 8 M चैरिणा प्रतिपद्यस्य — *) Ds राजा (for राजा) S1 K1 सार्थोऽभ्रष्ट; K2 सार्थोऽभ्रष्ट, Ks स्वार्थोऽभ्रष्ट, K4 N1 Dn (1) स्वार्थोऽभ्रष्ट, V1 साक्षाद्भ्रष्ट, D1 राजा प्रासस्य (for राजा प्रसस्य); of. 74^b S1 K N1 Dn चैव यत्; V1 चैव ह; G1 ज्ञा* य, Gs चासि च

74 T1 om 74^{ab}, Gs 8 om 74^{ab} (for T1 Gs of v1 73). — *) K1 Ds G1 M स्त्रिया, Ks Gs स्त्रिया K1 8 V1 B D G1 M पति (Ks पत्य; V1 B1 8 D1 8 भर्तृ) विही — *) S1 K N1 V1 Dn (1) राजा प्रसस्य (of 73^a), B1-8 8 D1 Gs Ms Cव स्वार्थो (Bs 8 साक्षा) ऋष्टस्य; Gs सार्थोऽभ्रष्ट V1 चापि यत्; Ds-8 चैव ह Gs सोऽर्थो हृष्टस्य चाभवत् — After 74^{ab}, Dn (1) Ds 8 ins

559* अपुत्रायाश्च यदुःखं व्याघ्राघातस्य चैव यत् ।

अध्युदायाश्च यदुःखं साक्षिभिर्विहतस्य च ॥ ७४
एतानि वै समान्याहुर्दुःखानि त्रिदशेश्वराः ।
तानि सर्वाणि दुःखानि प्राप्नोति वितथं ब्रुवन् ॥ ७५
समक्षदर्शनात्साक्ष्यं श्रवणाच्चेति धारणात् ।
तस्मात्सत्यं ब्रुवन्साक्षी धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥ ७६
विदुर उवाच ।

कश्यपस्य वचः श्रुत्वा प्रह्लादः पुत्रमब्रवीत् ।
श्रेयान्सुधन्वा त्वत्तो वै मत्तः श्रेयांस्तथाङ्गिराः ॥ ७७
माता सुधन्वनश्चापि श्रेयसी मातृतस्तव ।
विरोचन सुधन्वायं प्राणानामीश्वरस्तव ॥ ७८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

सुधन्वोवाच ।

पुत्रस्नेहं परित्यज्य यस्त्वं धर्मे प्रतिष्ठितः ।
अनुजानामि ते पुत्रं जीवत्वेष शतं समाः ॥ ७९

विदुर उवाच ।

एवं वै परमं धर्मं श्रुत्वा सर्वे सभासदः ।
यथाग्रश्रं तु कृष्णाया मन्यध्वं तत्र किं परम् ॥ ८०
वैशंपायन उवाच ।

विदुरस्य वचः श्रुत्वा नोबुः किञ्चन पार्थिवाः ।
कर्णो दुःशासनं त्वाह कृष्णां दासीं गृहानय ॥ ८१
तां वेपमानां सत्रीडां प्रलपन्तीं स्म पाण्डवान् ।
दुःशासनः समामध्ये विचकर्ष तपस्विनीम् ॥ ८२

C 2 2339
B 2. 68. 90
K 2. 60. 92

— °) K B₂ 4 8 D G₂-5 M₁ अन्यु (K₂ 'हृ'दा', B₁ (m as in text) अनूदा'; G₂ अध्युदाया च; all comm as in text — °) D₂ साधुभिर् (for साक्षिभिर्) S₁ विवृतस्य; K₁-8 निह'; B₂ D₁-2. 6 T₁ G₁-8 विहि'

75 °) G₂ एतत्तानि (for एतानि वै) — °) K₁-8 B₂ 8 8 D₂ D₂ 8 8 G₁ M त्रिदिवेश्वरा (B₂ 'र'), B₁ D₂ त्रिदिवेश्वर. — °) K₂ नाति (for तानि) K₁-8 T₁ G₂ 4 8 transp सर्वाणि and दुःखानि V₁ B₂ 8 D₂-8 तानि सर्वोप्यप्राप्नोति. — °) V₁ B₂ 8 D₂-8 समायां (for प्राप्नोति) G₁ वितथा B₁ 8 8 D₁ 2 चवन्; G₂ (before corr) कृतं

76 = (var.) Manu 8 74 — °) K₁ समक्ष, K₂ समस्त, D₂ समक्ष, G₂ समर्थ, all comm as in text. K₂ D₂ साक्ष, K₄ N₁ V₁ B (except B₂) D₁-8 G₁ M₁ Cn साक्षी, G₂ सार्ध — °) K₁ B D₁-8 G₂ वेति (for वेति) B₂ D₁ 2 T₁ G₂ 8 M₁ धारणा; Cv as in text. G₁ श्रवणाद्वावधारणात्; M₂ श्रवणाद्वैतधौरणात् (corrupt) Cd cites धारण — °) G₄ शक्य (for सत्यं) B₂ 8 D₁ 2 चवन् (for ब्रुवन्). S₁ वाक्य; G₂ साक्ष्य

77 With this and the next st., of 5. 35 28, 29^{ab} S₁ K N₁ Dn S om the ref. V₁ B₁ 4 वैश'उ' — °) B₂ D₁-8 S काश्यपस्य — °) K₁ 2 D₂ 8 प्रह्लादः — Before 77^{ad}, B₂ ins प्रह्लाद उ' — °) K₂ सुधर्मान्; D₁ सुधर्मान्. B₂ स्वत्तोपि; D₁ वृत्तो वै — °) D₂ मत्त; T₁ G₂ मत्त K₂ D₂ M₂ तथा (D₂ 'था') गिर'.

78 Cf v 1 77 — °) T₁ G₁ 8 8 M चैव (for चापि) — °) S₁ K₁ 2 4 N₁ V₁ Dn D₁ transp श्रेयसी and मातृता. B₂ महत्तस् (for मातृत्तस्) D₂ तथा (for

तव). — °) G₂ 'न्वा तु — °) K₂ तत्[ ] (for तव)

79 K₁ reads 79^{ab} twice (the portion from त्यज्य to the end of 79^b and the whole of 79^{ab} being on marg) — °) K₁ (second time). 8 पुत्रस्नेहं. — °) K₁ यस्त (first time), K₂ ग्रस्तव; B₂ 8 D₂ 8 G₂ यत्वं; D₂ स त्वं V₁ B (except B₂) D₂-8 सत्ये (for धर्मे) S₁ K₂-4 N₁ Dn D₁ ह्य (D₂ ह्य) वस्थित, K₁ व्यवस्थित; B₂ प्रतिष्ठतः — °) The portion from अनु' up to जीव in 79^d is lost in K₁ on a damaged fol V₁ अनुजानीहि. G₂ पुत्र, G₄ पुत्रो — °) G₂ 4 जीवत्वेष

80 °) The portion from एव to सर्वे in 80^b is lost in K₁ on a damaged fol V₁ एतं वै; D₂-8 एतद्दे, G₂ एवं ते D₁ 2 transp. धर्मे and श्रुत्वा D₂ सर्वे, G₂ धर्मे — °) K₁ B₂ तथा प्रशं; T₁ G₂ 4 यथाप्रज्ञं (G₄ 'ज्ञा'), G₂ 'प्राशं' S₁ यथाप्रशस्य; K₄ D₂-8 यथाप्रश' स (for 'अनु) G₁ 2 M₁ च (for तु) T₁ G₂-8 M₂ याज्ञसेन्या (for तु कृष्णाया) K₂ 8 G₁ M₁ कृष्णायां — °) T₁ G₂ चदध्वं; G₂ 4 8 M₂ यत्तध्वं G₂ चाय; Cv यत्र G₄ वै (for किं). B₁ चिर; G₂ परां, Cd as in text

81 M₂ om the ref — °) K₁ केचन. — °) K N₁ V₁ B₂ 8 D₁ 2 प्राह; D₂ हत्वा (by transp), S (except G₂ M₂) चाह (for त्वाह) — °) K₂ कृष्ण, D₁ G₁ 8 M₂ कृष्णा, D₂ (by corr) कृष्ण K₂ D₁ T₁ G₁ 2 4 8 M₂ दासी K₂ परानय, N₁ स्वमानय, V₁ B D₂-8 गृहानय, S (except G₂ M₁) गृह (MSS mostly ग्रहं) नय

82 °) D₂ संवीडां; D₄ सवीडो; S (mostly) सवीळां. — °) K₂ प्रलपति स्म, B₁ 'पती' च; B₂-8 D₂-8 विलपन्तीं

६२

द्रौपद्युवाच ।

पुरस्तात्करणीयं मे न कृतं कार्यमुत्तरम् ।
विह्वलास्मि कृतानेन कर्पता बलिना बलात् ॥ १
अभिवादं करोम्येषां गुरुणां कुरुसंसदि ।
न मे स्यादपराधोऽयं यदिदं न कृतं मया ॥ २
वैशंपायन उवाच ।
सा तेन च समुद्धृता दुःखेन च तपस्विनी ।
यतिता विललापेदं सभायामतथोचिता ॥ ३

द्रौपद्युवाच ।

स्वयंवरे यासि नृपैर्दृष्टा रङ्गे समागतैः ।
न दृष्टपूर्वा चान्यत्र साहमद्य सभां गता ॥ ४
यां न वायुर्न चादित्यो दृष्टवन्तौ पुरा गृहे ।
साहमद्य सभामध्ये दृश्यामि कुरुसंसदि ॥ ५
यां न मृष्यन्ति वातेन स्पृश्यमानां पुरा गृहे ।
स्पृश्यमानां सहन्तेऽद्य पाण्डवास्तां दुरात्मना ॥ ६
मृष्यन्ते कुरवश्चेमे मन्ये कालस्य पर्ययम् ।

(D₂ s 'ती) स; S लोकयती च G₂ पांढवं. — °) K₂ 4
T₁ दुःशासन — °) K₂ चिकीर्षत

Colophon om in G₂ — Sub-parvan. Ś1 K
B₁ s s D₁ s G₁ M₁ द्यूत — Adhy name T₁ M₁
विह्वलास्मि; G₂ द्रौपदीवस्त्रापहरणं — Adhy no (figures,
words or both) K₁ (marg) Dn₁ 68, D₂ 61 (as in
text!), S (G₂ om) 102 (G₄ 76) — S'loka no.,
K₂ 81, K₂ 82, Dn 90, D₁ s 86, D₂ 92, T₁ 93.

62

1 G₂ om 1^a-5^a — After the ref, Dn (1)
D₂ s ins

560* तावत्पत्नीक्ष दुःप्रज्ञ दुःशासन नराधम ।

[ॐ Cn. तावत्पत्नीक्ष इति पठन्ति केचित् । ॐ]

— °) B₂ s s Dn₂ D₂ s T₁ G₁ s M₁ कार्यमुत्तमं
— °) T₁ विह्वला. K₁ 'ला सा (for 'लास्मि) — °) Ś1
K₁ s s B₂ D₂ s कर्पिता D₂ (by corr) कलिना;
M₂ बलिने

2 G₂ om 2 (of v l 1) — °) K₁ s अभिवादन
(hypermetric), G₁ s M अभिवाद्य G₁ 'म्येषा. — °)
Ś1 K B₂ s Dn T₁ G₂ s M₂ कुरुणा (for गु) N₁
G₁ s गुरु, G₂ चैव (for कुरु) — °) D₂ स्यादपराधोय;
G₂ स्यादपराध च — °) K₄ यदेनो न, V₁ यदिदं च; G₁ 2
यदि सन्न. Ś1 (sup in) पुरा; K₂ मम (for मया)

3 G₂ om 3 (of v l 1) M₂ om the ref. — °)
Ś1 transp तेन and च B₂ D₂ s तु (for च) K₁ s
N₁ V₁ B D समाधू (N₁ D₁ s 'हू; B₂ 'द्य) ता; K₂
समुद्धृता, T₁ 'दाता — °) B₂ D₂ s M विललापेव, T₁

G₄ s विह्वला चैव — °) K₄ 'थोचितं

4 G₂ om 4 (of v l 1) — °) G₁ यामि; G₂
चासि B₂ D₂ s दृष्टा (for नृपैर्) — °) K₂ दृष्टरो; B₂
D₂ s नृपै ररो; G₄ दृष्टा रोह N₁ D₂ समागतै. G₂ दृष्टोहे
समास्थिता — °) K₁ s D₁ transp न and दृष्टपूर्वा T₁
G₂ s M₂ अ (for न) — °) Ś1 K₂ s G₂ साहमस्मि
K₂ s समागता, D₂ समाग

5 G₂ om 5^a (of v l 1) — °) K₂ या मां, K₂
M₁ यास; D₂ या न; T₁ यन्न K₂ s M₂ चादित्यो, K₂
चादितो — °) K₄ D₂ दृष्टवन्तो G₂ पुरो; M₂ पुर D₁
ग्रहे — Ś1 B₂ om (hapl) 5^a-6^a — °) K₂ साहमस्मि
— °) K₁ s क्षिप्र्यामि; N₁ V₁ B₁ s s दृष्टास्मि; B₂
कृष्यासि, B₂ कृतासि, D₁ s कृष्यामि; D₂ दृशामि; T₁
G₁ s s M दृश्यासि (G₂ 'सि) N₁ Dn (1) G₂ जन
संसदि; V₁ B₂ s कुरुभि. सम; B₂ गुरुसनिधौ; D₁ s गुरुसंसदि
K₄ दृष्टा चानयसंसदि

6 Before G, G₂ ins द्रौपदी. Ś1 B₂ om. 6^a (of
v l 5) — °) K₄ G₂ s ये न, N₁ मां न; Dn₂ या मां;
D₂ s न मां Dn₂ मृष्यति, D₂ (marg see m) मृष्यति
G₁ पातेन, G₂ वै तेन (for चातेन) — °) K₁ D₂ s
स्पृष्टा (D₂ 'दा) माना (D₂ 'ना); K₂ s क्षिप्र्यमाना; B₁
स्पृष्यमाणा; D₁ स्पृश्यमाना N₁ V₁ B₂ Dn G₂ गृहे पुरा
(by transp), D₁ G₄ पुरा ग्रहे; G₂ पुरोगृहे K₄ पश्यमाना
महारथा — °) K₁ स्पृष्टा; K₂ s क्षिप्र्य, B₁ स्पृष्यमाणा
Ś1 सहतेऽद्य, D₂ सहतेऽद्य, T₁ G₂ s सभामध्ये K₄ सहते
क्षिप्र्यमानाना — °) Ś1 'वास्ते; K₁ T₁ G₂ 'वास्ते N₁
दुरात्मभि; B₂ 'सदै; B₂ 'सदा; D₂ G₄ 'स्मन K₄
धर्मपादनियत्रिता

7 °) K₂ N₁ V₁ B₂ s Dn D₂ s मृष्यति (D₂ 'त),

क्षुपां दुहितरं चैव क्लिश्यमानामनर्हतीम् ॥ ७
किं त्वतः कृपणं भूयो यदहं स्त्री सती शुभा ।
सभामध्यं विगाहेऽद्य क्व नु धर्मो महीक्षिताम् ॥ ८
धर्म्याः स्त्रियः सभां पूर्वं न नयन्तीति नः श्रुतम् ।
स नष्टः कौरवेयेषु पूर्वो धर्मः सनातनः ॥ ९
कथं हि भार्या पाण्डूनां पार्षतस्य स्वसा सती ।
वासुदेवस्य च सखी पार्थिवानां सभामियाम् ॥ १०
तामिमां धर्मराजस्य भार्या सदृशवर्णजाम् ।

ब्रूत दासीमदासीं वा तत्करिष्यामि कौरवाः ॥ ११
अयं हि मां दृढ क्षुद्रः कौरवाणां यशोहरः ।
क्लिश्नाति नाहं तत्सोढुं चिरं शक्यामि कौरवाः ॥ १२
जितां वाप्यजितां वापि मन्यध्वं वा यथा नृपाः ।
तथा प्रत्युक्तमिच्छामि तत्करिष्यामि कौरवाः ॥ १३

भीष्म उवाच ।

उक्तवानसि कल्याणि धर्मस्य तु परां गतिम् ।

लोके न शक्यते गन्तुमपि विप्रैर्महात्मभिः ॥ १४

C 2 2313
K 2 69. 14
K 2 91. 14

Ks मृश्यते, Ks पश्यति, Ms मृश्यतः S1 K4 N1 V1 G1
M1 गुरवश्च B1 2.6 D1 2 सर्वे, Bs 4 चान्ये, Gs चैव (for
चेमे) — १) S1 D1 2 पर्यायाद्, G1 पर्यायः Ks T1 Gs-5
मन्ये कालविपर्यय — १) M2 चेमां (for चैव) — १) B1
क्लिष्यमाणाम् D1 'हंता, Ds 'हंती, G1 'हंति

8 १) S1 किं त्वत्, V1 B किं त्वत्, Ds-6 किं तु व, S
(except G1 Ms) किं तत् (Gs 'म') B1 कृपणा भूयो, Bs
'णं भूयाद्, Gs 'णा भूता, Gs 'णाहृता — १) T1 Gs-6
यदिद (for यदह) Gs क्यसंत (for स्त्री सती) S1 शुभा
सती (by transp), Ks सभां गता — १) Ks B1 6 Dn1
D1-4 T1 Gs 5 सभामध्ये K1 विवादेयः D1-2 Gs विगाहेद्यः
Ds विगाहोद्यः Gs विशाम्यद्य — १) S1 क च धर्मो, Bs
D1 2 क्षत्रधर्मो (Ds 'मं') Bs Ds 4 6 महीमृता

9 १) D1 G1 धर्म्या, Ds धर्मा K1 N1 V1 B1 3 Dn
Ds-6 M1 धर्म्या स्त्रिय, T1 Gs धर्मस्त्रिय, Gs 5 धर्मस्त्रिय, Gs
धर्मायांस्त्रीः C7 धर्म स्त्रिय S1 स्त्रिय Gs C7 समा. S1
K1-3 N1 V1 B4 D (except Ds) M1 पूर्वं (for पूर्व)
Ks धर्म स्त्रिय सभामध्ये; Gs धर्मे चैव स्त्रिय पूर्व — १) Bs
Ds न पततीति, G1-3 M नानयंतीति, Gs नयंतीति न (by
transp) Ks T1 Gs न, V1 मे (for न) Gs श्रितं
— १) Ks 3 स द (Ks द)ष्ट D1 स नष्टोय कौरवेपु — १)
Om. in G1 Ks Bs 5.6 Ds-6 Ms पूर्व, D1 2 सर्वो (for
पूर्वो) Ks D1 धर्म

10 १) Gs भार्या Gs पार्याना (for पाण्डूना) K V1
B (except B1) D (except Dn) Gs Ms कथं भार्या
पाण्डवानां Cn oites पाण्डूना (as in text) — १) Gs Ms
पार्षदस्य, Cd as in text Gs स्वसा सती — १) S1 वसु
Gs सती — १) Bs D1 2 पार्षदस्य S1 K1-3 N1 V1 Ds
Gs 'मियाद्, Ds 6 Gs 'मियं, Gs C7 'मिसा

11 १) S1 ता मां वै, K1 मामिमा; Ks ता मां हि — १)
K1 सदृशवर्णसां, Ks द्रुपदनदिनीं, N1 सदृशवंशजां, D1
'वर्णजा', Ds अदृशवर्णजा — १) Gs 2 8 मां (for वा).

— १) = 13^d. S (except Gs. 6) किं (for तत्). Gs
करिष्यति Ks कौरव

12 N1 om. (hapl) 12-13 — १) Ks हीमा, V1
मां हि; Bs-5 Dn Ds 4 6 मा सु, Ds मा सु, Gs हि मा.
K1-2 T1 Gs-6 M2 दृढ, Ks महा Ks क्षुद्र; G1 क्षुद्र.
— After 12^{ab}, S1 ins

561* नृशसानुमतो रोपादविज्ञायैव दुर्जनः ।

गुरुणां समुखे चापि सतीव्रतपरायणाम् ।

क्षेसासहां सभामध्ये धृतराष्ट्रो नयन्नृपः ।

while Ks ins

562* अनाचारप्रवृत्तो वै पश्यतां धर्मकोविदा ।

— १) K1 क्लिश्नामि; Ks क्लिष्याति; Gs क्लिश्नंति, T1
क्लिष्याति S1 न हि, Gs नाहं, Gs साहं B1-2 6 Ds सोढुं
वै; D1 सा दुःखं (for तत्सोढुं) — १) Bs शक्यामि; Dn
द्रक्ष्यामि, Ds (by corr) शिष्यामि Gs किं करिष्यामि
कौरवा (of 13^d)

13 S1 N1 T1 G1 2 Ms om (hapl) 13 (for N1
of v1 12) — १) = (var) 21^e. Ks जिता and 'जितं
Bs वा ये (for वापि) — १) Gs 5 M1 मन्यध्वे K Dn
मा (for वा) Gs वाप्ययो — १) Gs प्रत्युक्तिम्; Cd as
in text. — १) = 11^d K1 2 वो वचः, Ks तद्वचः;
B1-2 5 6 D1-3 सत्तमा (for कौरवा)

14 १) K1 3 उक्तवानसि; B1 2.6 Dn D1 2 Gs
उक्तवत्यसि — १) S धर्मस्यास्य (for धर्मस्य तु) S1 K1
Bs परमा (for तु परां) N1 V1 B2 D1-6 परा गति; T1
परा गति, Gs परामव Ks-4 Dn धर्मस्य (Ks 'स्व') परमा
गति Cd oites परां (as in text) — १) Gs 3 शक्यते
S1 Ks V1 B D1-6 वक्तु; K1 Dn (1) ज्ञातुं (for गन्तुम्).
— १) Bs Gs इति, D1 नापि (for अपि) B4 5 D
(except D1 3) विज्ञेय (for विप्रैर) G1 दुरा (for
महा)

15 १) Bs धाव; Cd चल (as in text). Ks Dn (1)

वलवांस्तु यथा धर्मं लोके पश्यति पूरुषः ।
 स धर्मो धर्मवेलायां भवत्यभिहितः परैः ॥ १५
 न विवेक्तुं च ते प्रश्नमेतं शक्नोमि निश्चयात् ।
 सूक्ष्मत्वाद्गहनत्वाच्च कार्यस्यास्य च गौरवात् ॥ १६
 नूनमन्तः कुलस्यास्य भविता नचिरादिव ।
 तथा हि कुरवः सर्वे लोभमोहपरायणाः ॥ १७
 कुलेषु जाताः कल्याणि व्यसनाभ्याहता भृशम् ।
 धर्म्यान्मार्गान् च्यवन्ते यथा नस्त्वं वधूः स्थिता ॥ १८
 उपपन्नं च पाञ्चालि तवेदं वृत्तमीदृशम् ।
 यत्कृच्छ्रमपि संप्राप्ता धर्ममेवान्ववेक्षसे ॥ १९

एते द्रोणादयश्चैव वृद्धा धर्मविदो जनाः ।
 शून्यैः शरीरैस्तिष्ठन्ति गतासव इवानताः ॥ २०
 युधिष्ठिरस्तु प्रश्नेऽस्मिन्प्रमाणमिति मे मतिः ।
 अजितां वा जितां वापि स्वयं व्याहर्तुमर्हति ॥ २१
 वैशंपायन उवाच ।

तथा तु दृष्ट्वा बहु तत्तदेवं
 रोरुयमाणां कुररीमिवातीम् ।
 नोत्तुर्वचः साध्वथ वाप्यसाधु
 महीक्षितो धार्तराष्ट्रस्य मीताः ॥ २२
 दृष्ट्वा तु तान्पार्थिवपुत्रपौत्रां-

च; B₂ स, M₂ हि (for तु) K₄ महा- (for यथा). S₁ धर्मो; K₄ 'मं — ') B₁ & D₂ लोक्य, D₁ लोक K₂ पौरुष, B₂ पौरुष; Dn₁ पूर्वश; G₂ पूरुषा S₁ लोके भवति वित्यदा — ') K₄ G₄ स धर्माधर्म; B₂ अधर्मो धर्म; D₁ धर्मो द्यधर्म G₄ 'वेलाया; Cd as in text — ') S₁ K₁ & N₁ V₁ B₁ & Dn D₁ G₂ Cn (p as in text) 'निहतः; G₁ 'विहित' K₁ & B₂ Dn Cd n पर; Cnp as in text ❀ Cn अभिहित परैरिति पाठे तु अधर्मवेलायामपि परैर्बलवद्भिरुक्त एव धर्मो भवति न दुर्बलोक्तः । इति अकारं प्रक्षिप्य योज्यम् ।❀

16 *) Dn₁ transp. न and विवेक्तु. K₂ विवक्त; K₂ N₁ V₁ D₂ G₁ & M₂ विवक्तु, B₂ D₁ हि यक्तु; G₂ भवेत् N₁ हि; B₂ & G₂ & तु; G₄ न (for च). M₁ न हि शक्नोमि ते प्रश्नम् — ') S₁ K₄ एव; K₁-s एनं, N₁ V₁ Dn S इमं (for पुत) D₂ शक्नोति; M₁ वक्तु च (for शक्नोमि) — S₁ निश्चयात् (sio) — After 16^{ab}, G₁ ins

563* अनुमोदनात्पाण्डवस्य सूक्ष्मत्वात्कार्यगौरवात् ।
 — *) T₁ G₂ & M₂ धर्मस्य; C_v कार्यं (as in text)

17 *) K₂ नून मन्त. G₂ पुरस्यास्य — ') V₁ भविष्यत्यचिरा — ') K₂ & B₁ & s & D₁ & यथा; K₄ स ते — ') G₂ महा (for लोभ-) B₁ & s & D₁-s लोभमोहवशानुगा

18 *) K₄ कुलेषु K₂ & G₂ जाता; D₂ जात G₁ कल्याणो, G₂ 'जी; G₂ & s M₁ 'णा, M₂ 'ण्यो — ') D₂ वसना. S₁ V₁ व्यसनाभिहता; K₂ 'भ्यां हता; Dn (1) 'नैराहता, G₁ 'नाभ्याहता, G₄ 'नाभ्यासता; M₁ (by corr sec m) व्यसनाभ्याह; C_v व्यसनाभ्यागत — K₂ om (hapl) 18^a-19^b — *) K₂ & D₂ T₁ G₁ C_v धर्मान्मा, B₁ & G₂ & s धर्ममा; M₂ धर्म्यान्मा K₁ T₁ प्रच्यवते; B₁ न च्यवते, D₁ न रोचते; G₂ न च्यवति — *) K₄ V₁ B₂-s

D येषां (for यथा) T₁ न (for नस्त) S₁ G₁ तथा (for स्थिता) G₂-s M यथातत्त्व (M₁ 'तत्त्व; M₂ 'सि त्वं)-
 व्यवस्थिता C_v seems to have read as in text.

19 K₂ om. 19^{ab} (of v. 18) — *) G₂ M₁ पाचाली — ') S₁ तवेद (sio), K₁ D₁ तदेवं; K₂ तदिद G₁ वृत्तिम् V₁ B₂-s D₂-s उत्तम (for ईदृशम्). B₁ तदेव मृत्युमीदृशं — S₁ om 19^a-20^b. — *) K₁ यत्कृच्छ्रमपि; K₄ या कृच्छ्रमापत्; B₁ यत्कृष्टमपि; D₁ यत्कृष्टमभि; D₂ यत्कृष्ट भृश; G₁ यत्कृष्टमधि — *) K₁ 'वानुपेक्षसे; K₂ D₁ 'वान्ववेक्षसे; B₁ 'वानुपेक्षसे; D₂ 'वान्ववेक्षसे, G₁ 'व बलमवे.

20 S₁ om. 20^{ab} (of v. 19) — *) K₂ G₂ M₁ एतद् (for एते) Dn₂ G₁ (before corr) सर्वे (for चैव) — ') K₂ विद्धा, K₄ ज्ञात्वा (for वृद्धा) — *) K₁ T₁ G₂ & M₂ गतसत्त्वा (for गतासव) S₁ इव स्थिता; K₁ इवागता, D₂ इवानना; G₄ इवान्विता Cd cites आनवाः (as in text)

21 *) S प्रधानम् (for प्रमाणम्) — *) = (var.) 13^a. K₂ T₁ G₁ & s M चा र्वा (G₁ & त्वा); N₁ V₁ B (except B₂) Dn D₂-s वेति, G₂ चात्मा (for वापि) D₂ अजितं वा जितं वापि; G₂ जितां वाप्यजितां वा र्वा — *) S₁ आहर्तुम् (for व्या) K₄ इच्छति; G₂ अर्हसि G₄ स्वयमेवान्ववेक्षति — After 21, all MSS except S₁ K₂-s (K₁ marg) ins an addl. colophon [adhy no K₁ 68, Dn₁ 69, D₂ 62, S 103 (G₄ 77)]

22 *) D₂ यथा S₁ K₁-s Dn च (for तु) V₁ B D₁-s कृष्णा (for इष्ट्वा) S₁ K₄ N₁ Dn D₂ बहु तत्र देवी (D₂ 'व), K₁ & B₁ बहु तत्तदेव; K₂ बहुषा तु देवी; V₁ B₁-s & D₁ & G₂ बहुशस्त्रदेव (B₂ D₁ & 'देव; G₂ 'धैव) T₁ G₁ & s M₁ तथा तु तां सर्वगुणोपपन्नां — *) K₁ करि मिवात्तां (corrupt). — *) M₂ 'राष्ट्रप्रमीताः.

स्तूर्णीभूतान्धृतराष्ट्रस्य पुत्रः ।

स्मयन्निवेदं वचनं वभापे

पाञ्चालराजस्य सुतां तदानीम् ॥ २३

तिष्ठत्वयं प्रश्न उदारसत्त्वे

भीमेऽर्जुने सहदेवे तथैव ।

पत्न्यौ च ते नकुले याज्ञसेनि

वदन्त्वेते वचनं त्वत्प्रसूतम् ॥ २४

अनीश्वरं विब्रुवन्त्वार्यमध्ये

युधिष्ठिरं तव पाञ्चालि हेतोः ।

कुर्वन्तु सर्वे चानृतं धर्मराजं

पाञ्चालि त्वं मोक्ष्यसे दासभावात् ॥ २५

धर्मे स्थितो धर्मराजो महात्मा

स्वयं चेदं कथयत्विन्द्रकल्पः ।

ईशो वा ते यद्यनीशोऽय वैप

वाक्यादस्य क्षिप्रमेकं भजस्व ॥ २६

सर्वे हीमे कौरवेयाः सभायां

दुःखान्तरे वर्तमानास्तवैव ।

न विब्रुवन्त्वार्यसत्त्वा यथाव-

त्पतींश्च ते समवेक्ष्याल्पभाग्यान् ॥ २७

ततः सम्प्राः कुरुराजस्य तत्र

वाक्यं सर्वे प्रशशंसुस्तदोच्चैः ।

चेलावेधांश्चापि चकुर्नदन्तो

हा हेत्यासीदपि चैवात्र नादः ।

सर्वे चासन्पार्थिवाः प्रीतिमन्तः

C 2. 236ff
B 2 70 8
K 2. 92 8

23 a) K₄ दृष्ट्वा तान्, N₁ Dn दृष्ट्वा तथा, G₂-4 दृष्ट्वा तु तां — b) K₂ कृष्णीभूतान्; G₂ स्थूणीभूता; G₄ तूर्णीभूता, M₂ तूर्णीभूतान् S₁ G₁ 'राष्ट्रस्य पुत्रा; G₂ 'राष्ट्र' सपुत्र — c) V₁ B₁ 8.4 8 हसन् (for स्मयन्) — d) N₁ V₁ B₁ 8 8 D₁ 2 4 8 सुदीनां (B₁ 8 8 'ना), G₈ तु दीनां (for तदानीम्)

24 Before 24, N T₁ ins दुर्योधन उ'. — T₁ om 24^a-25^b — a) D₂ 8 8 तिष्ठत्यय, G₈ तिष्ठ एवं K₄ उदारशीले — b) K₁ B₈ भीमार्जुने; K₄ भीमो V₁ तथैव, G₈ मदन्त्ये (for तथैव) — c) S₁ तथैव पत्न्यौ ते, B₂ पत्न्यौ ते च, G₁ 2 M₂ पत्नौ च ते, G₄ पत्न्या च ते D₈ G₂ 4 याज्ञसेनी — d) K₄ D₂-8 वदतु ते, G₁ वदत्येते, G₂ 4 वद(G₄ वद)त्वेतद् K₄ स्वप्नुरस्तात्, G₂ स्वप्नयुक्त, G₄ सप्रयुक्त, M₂ एवं प्रसूत G₈ वदतु ते वच साधु प्रसूत

25 T₁ om 25^{ab} (of. v l 24) — a) G₄ अनीश्वरे V₁ B₂-4 8 विवदत्वा, G₁ 4 विब्रुवं(G₄ 'व'त्या; G₂ न ब्रुवत्वा — b) K₂ 'ष्ठिरस्, G₄ 'ष्ठिरे — c) K₂ कुर्वं च, G₄ कुर्वन्तु ते K₄ वानृत, N₁ ह्यनृत G₂ 'राजो — d) S₁ G₄ त्वां, D₄ त्वा (for त्व) K₂ 4 Dn₂ D₁ 2 4 मोक्षसे K₂ दासिभावात्

26 a) S₁ K Dn धर्मसुतो, B₈ धर्मराजा — b) K₁ T₁ G₈ M चेद (for चेद) G₁-8 कथयत्विन्द्र, M₂ 'यत्तिद्र' — c) V₁ ईशोह ते, D₈-8 ईशोय ते, G₄ ईशो हितो K₁ om ते V₁ B₂ 4 Dn₂ ह्यनीशो (for यद्यनीशो) K₁ [S]य चैव, K₂ [S]प्ययैव; K₈ [S]प्ययैव, N₁ [S]न्ययैव, G₈ [S]य वेपां — d) G₂ वाक्य तस्य, G₈ वाक्यादेप K₈ G₂-4 क्षिप्रमेव

27 a) G₂ सर्वेपीमे K₄ कौरवास्ते, M₂ कौरवाया — b) B₁ 8 D₂ दुःखान्तरे S₁ (sup in as in text) सदैव, K₁ 4 N₁ तवेमे, K₂ तवेद्; K₈ तदैवं, V₁ B D₁-8 त्वदीये; T₁ G₈ 8 8 सदैव, G₁ सदैवं, G₄ तथैव, M त(M₂ त्व)दैवं (for तवैव) — c) 'K₁ न ब्रुवति; K₂ V₁ D₄ न विब्रुवतु, K₄ D₁ 2 न हि ब्रुवति, N₁ इति ब्रुवतु; G₄ नाविब्रुवति S₁ [ए]व सत्या; K₄ [आ]यैसन्त्या, S (except G₈) [आ]यैवृत्ता (G₂ 'त्त) K₈ न विब्रुवत्यार्यमखाद्यथामति (810) — d) K₂ पतीश, K₈ om पतीन् S₁ चैतान्, K₈ स ते, K₄ चेमास्ते (for च ते) K₈ समावेक्ष्य; G₂ प्रसमीक्ष्य; G₈ समवेता G₈ 'भागान्; G₈ 'भागा'

28 Before 28, all MSS except G₂ ins वैश' — a) S₁ ततस्तस्या, G₁ तस्या सभाया, G₂ ततः सदस्या (for ततः सम्प्रा) K₄ B₈ Dn G₁ तस्य, B₄ D₂ पुत्र; G₂ ज्ञा (810), G₈ पुत्र; M₁ वाक्य (for तत्र) — b) M₁ श्रुत्वा (for वाक्यं) B₈ श्रुत्वा (for सर्वे) K₁ 8 B₁ 2 Dn G₂-4 8 तथोच्चैः, K₄ D₈ तथैव, N₁ तदानीं, B₈ 4 तदुच्चैः, D₈ तदैव, D₄ तदैव, D₈ तदैव — c) K₁ D₈ चेलावेधाश्, K₂ चेलापघाश्, N₁ चेलावेध, B₈ वलाधिपाश्, D₄ 8 चेलावेधाश्; G₈ चेलावेधाश्, G₄ चेलावेलांश्, Cn separates चेला (=चेटा=प्रेष्या) and वेधान् (=परस्परं चक्षुःसकेतम्), adding K₈ चेलावेधान् वस्त्रभ्रामणानीति प्रास्त्र । K₈, Cd as in text D₈-8 चैव (for चापि) K₂ कुर्वन्, K₈ [अ]कुर्वन्, G₄ चक्षुर B₁ 2 8 D₁ 2 चे(D₁ 2 चै)लानि चैवादुधुवुर्नदतो — d) B₈ 8 D₁-8 अथ (for अपि) S₁ तत्रैव, K₄ चैवाति, N₁ B₂ 8 Dn चैवार्तः, V₁ B₁ 8-8 D₈-8 चान्नैव (for चैवात्र) — After 28^{ed},

कुरुश्रेष्ठं धार्मिकं पूजयन्तः ॥ २८
 युधिष्ठिरं च ते सर्वे समुदैक्षन्त पार्थिवाः ।
 किं नु वक्ष्यति धर्मज्ञ इति साचीकृताननाः ॥ २९
 किं नु वक्ष्यति वीभत्सुरजितो युधि पाण्डवः ।
 भीमसेनो यमौ चेति भृशं कौतूहलान्विताः ॥ ३०
 तस्मिन्नुपरते शब्दे भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ।
 प्रगृह्य विपुलं वृत्तं भुजं चन्दनरूपितम् ॥ ३१
 यद्येष गुरुरस्माकं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 न प्रभुः स्यात्कुलस्यास्य न वयं मर्षयेमहि ॥ ३२

ईशो नः पुण्यतपसां प्राणानामपि चेश्वरः ।
 मन्यते जितमात्मानं यद्येष विजिता वयम् ॥ ३३
 न हि मुच्येत जीवन्मे पदा भूमिमुपस्पृशन् ।
 मर्त्यधर्मा परामृश्य पाञ्चाल्या भूर्धनानिमान् ॥ ३४
 पश्यध्वमायतौ वृत्तौ भुजौ मे परिधाविव ।
 नैतयोरन्तरं प्राप्य मुच्येतापि शतक्रतुः ॥ ३५
 धर्मपाशसितस्त्वेवं नाधिगच्छामि संकटम् ।
 गौरवेण निरुद्धश्च निग्रहादर्जुनस्य च ॥ ३६
 धर्मराजनिस्पृष्टस्तु सिंहः क्षुद्रमृगानिव ।

K4 Dn (1) D4 ins

564* श्रुत्वा तु वद्वाम्यमनोहर त
 द्वर्षश्चासीत्कौरवाणां सभायाम् ।

— १) T1 G1-3 पार्थिव (for धार्मिक) — After 28, D4
 (marg) ins

565* श्रुत्वा चेद धार्तराष्ट्रस्य चोक्त
 भवत्विद धर्मयुक्त सदैव ।

29 १) Ś1 G5 M1 समवेक्षत, K1 समुदीक्षति; T1 G1-4
 M2 समवेक्ष(T1 'क्ष्य)त — ०) K1 Dn2 G2 तु (for नु)
 K2 4 वक्षति B2 D1 2 om (hapl) from धर्मज्ञ to
 वक्ष्यति in 30* (which in effect is like omission of
 29rd) K1 धर्मज्ञे, Dn2 S धर्मात्मा K2 किं वक्ष्यसि च
 धर्मज्ञ — ४) G4 ज्ञाति (for इति) D8 साचि* ❧ Cd n
 साचि (Cd erroneously साचि) तिर्यक् । ❧ Ś1 'कृतानन'

30 B2 D1 2 om up to वक्ष्यति in 30* (of v 1 29)
 — ५) K2 Dn तु (for नु) K2 वक्षति — ६) D8
 जितोय (for अजितो) Ś1 वापि, K1-3 वाय (for युधि)
 K2 G1 पादवा N1 अजितात्मा महाबल — ०) K4 D4
 भीमसेनौ K Dn चोमौ; B2 6 D1 2 वेति, B2 4 G2
 चापि; D8 M2 चैव

31 ५) M2 वाप्ये (for शब्दे) — ०) K4 रुचिर (for
 विपुल) N1 Dn (1) प्रगृह्य रुचिर दिव्य — ४) Ś1 बाहु
 (for भुज) Ś1 K1-3 च(K2 म)दनभूषित, K4 B2 Dn
 'चर्चित, B2 T1 'रुक्षित

32 Before 32, K2 ins भीम उ'; K4 V1 B D
 (except D4) भीमसेन उ' — ५) D1 2 यद्येष; G1 यद्यर्थ
 — ६) Ś1 K2-4 N1 B2 6 Dn D1 2 महामना (for
 युधिष्ठिर) — ०) G2 प्रभु स्यात्कुल — ४) Ś1 मर्षयामहि
 (sio), K1 4 V1 B1 6 D1 2 G2 मर्षयामहे; K2 वर्षयेमहि;
 M2 मर्षय मही

33 ५) K2 यशो (for ईशो) S ईशो हि (G2 ईशो)

न पुण्यतपा (T1 'प-; M2 before corr कर्मा) — १) K2
 चेतस' (for चेश्वर) — ०) Dn1 मन्येताजित', D8 मन्यते
 यदि' — ४) B1 यदैव, D1 2 यद्येष; D4 यये(read 'ये)-
 प, G2 ययेते D4 विजितां

34 ५) G2 वि- (for हि) Ś1 K N1 V1 B1 2 4 Dn
 transp जीवन् and मे — ६) D4 पादा G2 भूमिमपि
 स्पृ — G2 om 34th — ०) T1 G1 2 C7 मर्त्यधर्मान्
 (G2 C7 'त्); G2 पश्य धर्म; G4 मृत्युधर्मान् Ś1 K2 D4
 परामृश्य; D8 (m as in text) परामृष्टां — ४) Ś1 K1-3
 B2 4 D1-4 6 पांचालीमूर्ध'.

35 ५) K4 G1 पश्य त्वम् K1-3 N1 Dn ध्यायतौ, G2
 आयता K4 ध्यायतो वृत्तो V1 B1 3-5 D2-5 वीक्ष्यन्
 (B1 'क्षतु; B2-5 'क्षस्व) विपुलौ वृत्तौ, T1 G2 पश्यत्वं (G2
 'श्यतु) हि समौ दीर्घौ — ६) N1 M1 परिधोपमौ — ०) K2
 सेवयोरन्तरं D8 अन्तरे — ४) G2 मुच्येत्यपि, G4 मुच्येतापि,
 M2 न मुच्येता G2 पुरदर; G4 शतक्रतु

36 ५) Ś1 K2 B1 T1 G2 5 धर्मपाशस्थितस्, K1 'पाश
 शितस्; K2 'पासिशितस्; B2 'पाशो सितस्; B2 D2 'पाश
 सितस्, D2-6 'पाशावृतस्; G2 'पाशासितस्; G2 4 'पाश
 वृतस् Cd otes (as in text) सित' (=बद्ध) Ś1 V1
 B2 6 D1 G6 त्वेव, K2 चैव, B2-5 D2-6 त्वे(D2 त्वे)प
 (for त्वेव) — ६) K1 योधिगच्छामि; N1 नाधिगच्छाम;
 B2 6 D1 3-6 नाभिगच्छामि (D4 'नि); D2 अभिगच्छाम; S
 (except G2) अधि(G2 6 पथि)गच्छामि — ०) K4
 गौरवेना K2 निरुद्धस्य, B2 6 D2 'द्धाश्च, T1 G2-5 'द्धोश्च
 (G4 'स्त्रि) G2 कौरवेणातिरुद्धाश्च

37 ५) Ś1 'नियुक्तस्, B2 'विस्पृष्टस् G1 त (for तु)
 — ०) After पापान्, M1 ins सर्वान् — ४) Ś1 निष्पि
 पेप, K1 निक्षिप्येयं, K2 निष्कृष्येय; T1 निष्पिप्येय, G1 M2
 निष्पिप्यामि; G2 निष्पिपेपे K4 तलादिभिः; T1 G1 3-6 M
 तलासिना (M2 'नां), Cd as in text. G2 निष्पिप्याम्यत्र

धार्तराष्ट्रानिमान्पापान्निष्पियेयं तलासिभिः ॥ ३७
तमुवाच तदा भीष्मो द्रोणो विदुर एव च ।

क्षम्यतामेवमित्येवं सर्वं संभवति त्वयि ॥ ३८

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

६३

कर्ण उवाच ।

त्रयः किलेमे अधना भवन्ति

दासः शिष्यश्चास्वतन्त्रा च नारी ।

दासस्य पत्नी त्वं धनमस्य भद्रे

हीनेश्वरा दासधनं च दासी ॥ १

प्रविश्य सा नः परिचारैर्भजस्व

तत्ते कार्यं शिष्टमावेश्य वेदम् ।

ईशाः स्म सर्वे तव राजपुत्रि

C 2 2381
B 2 71 2
K 2, 92 20

वात्सिभिः — After 37, B ins (Cv glosses)

566* एवमुक्त्वा महाबाहुं विस्फुरन्त सुहृदुः ।

[Before the line, T1 ins वैश* M2 वाहुर्]

38 Before 38, Ks V1 B D (except D2) ins
वैश* ड* — °) S1 K1 s N1 V1 B2 D2 G2 ततो (for
तदा) G1 कर्ण (for भीष्मो) — °) Dn1 द्रौणिर् — °)
K2 क्षाम्यताम् S1 चैवम्, K4 N1 V1 B D इदम् (for the
first एवम्) K2 G2 इत्येव T1 G1 s-s M शा (M2
श) म्यतां क्षाम्यतामेव (G2 M2 *व) — °) N1 V1 B D
सभान्यते. G2 स्वया.

Colophon — Sub-parvan S1 K B1 s s D G1 M

द्युत — Adhy. name G1 M भीमवचन; G2 युधि-
ष्ठिरवाक्य; G3 वस्त्रापहारे दुर्योधनवाक्य — Adhy no.
(figures, words or both) K1 (marg) 72, K2 D2
63, K2 64, Dn1 70, S 104 (G4 78) — S'loka
no K2 40, K4 Dn D1 2 s M1 18

63

1 G1 om the ref — After the ref, K4 Dn (1)
D2 Cnp ins.

567* त्रयः किलेते सधना सभाया

भीष्म क्षत्ता कौरवाणां गुरुश्च ।

ये स्वामिन दुष्टतमं वदन्ति

वाञ्छन्ति वृद्धिं न च विक्षिपन्ति ।

[(L 1) Cnp किलेमे K4 सधना, D2 सधना (for
सधना) — (L 3) K4 D2 वदन्ति (for वदन्ति) — (L 4)
K4 वृद्धा, D2 वृद्ध (for वृद्धि) K4 चित्रयति; D2 विप्रपति
(for विक्षिपन्ति)]

— For 1^{ab}, of 1 77 22^{ab}, Manu 8 416^{ab} — °)
G2 भूय, M2 पार्या (for त्रयः) K1 s B Dn S सधना,
K2 अधुना (for अधना) — °) G1 दासं; G2 दास्या
(for दास) S1 G2 s शिष्याश्च, B (except B2) Dn1
D2-s M1 पुत्रश्च, G1 पुत्रं च (for शिष्यश्च) K2 दासश्च
शिष्यश्च स्वतन्त्रनारी — °) S1 G2 s om त्व, K1-s G1 M
om the first स्य K4 सा दास (for दासस्य) K1 पत्नीय
(for पत्नी त्वं) B1 s 4-s Dn D1-s s s G2 s दासस्य पत्नी
त्वधनस्य भद्रे; V1 B2 दासस्य (B2 om स्य) पत्नी त्व
धर्मतश्चासि भद्रे, D4 दासस्य नारी धनस्य भद्रे, G2 दासपत्नी
त्वं मुंडनमर्हस्यभद्रे Text as in N1 T1 Cv oites त्व,
दासपत्नी, धनम्, अस्य — °) K1 दीनेश्वरा; G4 ह्यनी (for
हीने) K2 s G1 दासी; B D सर्व (Dn2 सर्वे), M2 नारी
and दासी Cv oites दासी (as in text)

2 °) K2 s D2 s प्रविश्य (for प्रविश्य) S1 D2 s सा
न; K1 चैन; K2 s D2 s मान, K4 B1 s Dn D1 राज्ञ, T1
तांत, G1 M चांत, G2 सर्वाज्ञ, Cv सात (for सा नः)
G2 प्रविश्यांत (for *इय सा न) S1 K2 s V1 परिवारैर्,
N1 वारे; B1 s Dn D1 s s चार, B2 D2 s s चार, T1
G2-s M चारान्, G1 वा* (corrupt), G2 पुरचरैर्, G2
चारा (for चारैर्), Cv as in text — °) G2 काश्य; G2
कार्य G2 इष्टम्; G4-s M1 दिष्टम् (for शिष्टम्) S1
आवेद्य मन्ये, K1 आतिष्ठ वेदम्, K2 B2 D2 T1 G1-s M1
आविश्य वेदम्; K4 M2 आवि (M2 *दि) इयते स्म, B2 Dn (1)
D1 आदिश्यते, B2 G2 s आदिश्य वेदम् — °) G2 om
स्म; K4 N1 V1 B1 s Dn D2-s T1 तु, G2-s M च (for
स्म) B2 भज (for तव) D1 राजपुत्रा; a few MSS
राजपुत्री — °) B2 प्रभवति; G1 s M भवतु (for भवन्ति)

□ 2 2381
B 2. 71 2
K 2 92. 20

भवन्ति ते धार्तराष्ट्रा न पार्थाः ॥ २
अन्यं वृणीष्व पतिमाशु भामिनि
यस्माद्दास्यं न लभसे देवनेन ।
अनवद्या वै पतिषु कामवृत्ति-
नित्यं दास्ये विदितं वै तवास्तु ॥ ३
पराजितो नकुलो भीमसेनो
युधिष्ठिरः सहदेवोऽर्जुनश्च ।
दासीभूता प्रविश याज्ञसेनि
पराजितास्ते पतयो न सन्ति ॥ ४
प्रयोजनं चात्मनि किं नु मन्यते
पराक्रमं पौरुषं चेह पार्थः ।

पाञ्चाल्यस्य द्रुपदस्यात्मजामिमं
समामध्ये योऽतिदेवीद्गुहेषु ॥ ५
वैशंपायन उवाच ।
तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी
भृशं निशश्वास तदारुणः ।
राजानुगो धर्मपाशानुबद्धो
दहन्निवैनं कोपविरक्तदृष्टिः ॥ ६
भीम उवाच ।
नाहं कुप्ये स्रुतपुत्रस्य राज-
न्नेप सत्यं दासधर्मः प्रविष्टः ।
किं विद्विपो वाद्य मां धारयेयु-

Ś1 Ks om ते K4 V1 Dn D1 वै, Gs [ए]ते, Gs नो (for ते)

3 a) B1 भजस्व, Bs वृणुष्व (for वृणीष्व) Ks N1 V1 B D (except D4) Gs ० भामिनि (Gs 'नी'), Gs भामिनी (for भामिनि) — b) Ś1 K1 २ G1 ३-४ M यस्य (for यस्माद्) Ś1 D1 Gs om न N1 V1 B २ ४ Dn S (except Gs) लभसि (Gs 'सी') Ks देवि येन, Gs सदेवने (for देवनेन) — c) Ś1 अगच्छा, K1 अनिवयो; Ks B1 ३-४ Dn Ds-० अवाच्या (Bs m 'याच्या'), Bs अवध्या, D1 २ Cd अवद्या, G1 असाद्याद्, Gs अनवद्या, M २ 'वद्य' (for 'वद्या') Ś1 Gs ते, B २-४ ० D २ त्व (for वै) D ४ बहुषु, Cd पतिषु (as in text) Ks G1 का (Ks मा)मवृत्ति, T1 'वृत्ति; Gs 'वृत्ति, Cd 'वृत्तिर' (as in text) — d) T1 तु दास्ये; G1 दास्यं, Cd ७ as in text Gs सहित, Cv विहिता (for विदित) N (except Ś1 K1 B ०) तत्तवास्तु (Ks तत्तवास्तु, Ks तत्तवायु, Ds तत्र वास्तु), Gs ते तवास्तु Gs नित्यातुरं सेवित वै तवास्तु

4 a) B1 transp भीमसेन and युधिष्ठिर N1 V1 Bs Dn G1-२ सहदेवार्जुनौ च, B २ ४ 'वार्जुनश्च' Ds पराजिता [ ] पाडवा याज्ञसेनि सर्वे नष्टा पतयो नैव सति — Ds om. 4^{cd} — c) B ० दासीकृता Ś1 Ks ४ Dn त्व हि नो (Dn वै), K1 प्रविदाय, Bs प्रविवेश; D ४ प्रविश्य; G ४ यज्ञ (for प्रविश) Cv seems to have read प्रविशतु, see Addenda A few MSS याज्ञसेनी — d) Ś1 वसति, Ks न सते, N1 V1 B Dn २ D1 २ ४-० Cn नैव सति (for न सन्ति)

5 a) N1 V1 B D1-२.५ T1 Gs ५ M1 (inf lin) Cn जन्मनि; D ४ जन्मन; D ० त्वान्मनि; G ४ जननि (for

चात्मनि) Gs om चात्मनि Ks Gs क; Bs को (for किं) Ś1 च; K1-२ Dn T1 Gs ३ ४ ० तु, B २-४ D1-२ Cn न (for नु) Ś1 K B ० Gs मन्यसे, Gs मन्यते G1 प्रयोजनज मनु किं नु मन्यते (sic) — b) K Dn Gs चैव, B २ T1 Gs ५ M वेह, G1 सेह, Gs वेद (for चेह) Ś1 Gs ४ पार्थे; K1 पार्थाव, Ks पार्थाव, Ks पायाव; Ds पार्था — c) K २-४ B २ D1 २ S पाचालस्य, D २ ४ द्रुपदात्मजा, G २ ४ द्रुपदस्यात्मजा T1 Gs ५ त्वा; Gs ४ त्व (for इमा) — d) Ś1 यददीवीद्, Ks यातिदे, Ks योतिदेवीर, V1 Ds-० यो न्यदे, B D1 २ यो ह्यदे (Bs यामदे), Gs दीप्यमाना, G ४ योतिदिस्य (for योऽतिदे) K २ गुहेषु

6 S (except T1 Gs) om the ref — a) Ks तद्वि; V1 B1 Ds-० Gs तच्च; B २ ३ तत् (for तद्वै) B २ transp वै and श्रुत्वा B २ ० Ds भीमसेनस्त्वमर्षी, D1 'स्त्वमानी, Ds 'नोत्यमर्षी — b) G २ विनिश्वास (for निश) Gs तदात्त. T1 'रूप (for 'रूप) — c) S राजानुगो (G1 'जौ) (for 'गो) K1 'वबद्धो, Ks 'नुबद्धो, B २ ३ T1 Ms 'नुयधो, G1 'नुयद्धौ, G ४ 'नुविद्धो (for 'नुयद्धो) — d) K1 om एन B ० ऐक्षत् (for एनं) K1-२ क्रोधं (for कोप) N1 G1 ३-० M1 'चक्षु' (G ४ 'चक्षुपा) (for 'दृष्टि) B Dn Ds-० क्रोध (Bs Ds-० कोप)सरक्तदृष्टि (B २ 'चक्षु; B २ Ds-० 'नेत्र); T1 कोपविविक्तदृष्टे, Gs Ms कोपविपत्त चक्षु' (Ms 'दृष्टि) Cd oites विरक्तदृष्टि.

7 Some MSS भीमसेन (for भीम) — a) T1 Gs ४ सूतपुत्राय (for 'पुत्रस्य) — b) K1 अय, N1 न तत्; Dn D1 एतत्, Ds नैतत्, S इदं, Cn एष as in text. Ś1 Ks N1 Dn D1 (sup lin) दासभावं (Ks 'व'), D1 (orig) T1 G1 २ ५ M 'धर्म, Gs ४ 'धर्म; G ० राजधर्म, Cn

नर्देवीस्त्वं यद्यनया नरेन्द्र ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।

राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।

युधिष्ठिरमुवाचेदं तूष्णींभूतमचेतसम् ॥ ८

भीमार्जुनौ यमौ चैव स्थितौ ते नृप शासने ।

प्रश्वं प्रवृहि कृष्णां त्वमजितां यदि मन्यसे ॥ ९

एवमुक्त्वा स कौन्तेयमपोह्य वसनं स्वकम् ।

स्मयन्निवैक्षत्पाञ्चालीमैश्वर्यमदमोहितः ॥ १०

कदलीदण्डसदृशं सर्वलक्षणपूजितम् ।

गजहस्तप्रतीकाशं वज्रप्रतिमगौरवम् ॥ ११

अभ्युत्सायित्वा राधेयं भीममार्धयन्निव ।

द्रौपद्याः प्रेक्षमाणायाः सव्यमूरुमदर्शयत् ॥ १२

वृकोदरस्तदालोक्य नेत्रे उत्फाल्य लोहिते ।

प्रोवाच राजमध्ये तं सभां विश्रावयन्निव ॥ १३

पितृभिः सह सालोक्यं मा स्म गच्छेद्वृकोदरः ।

यद्येतमूरुं गदया न भिन्द्यां ते महाहवे ॥ १४

क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः सर्वेभ्यः पावकार्चिषः ।

वृक्षस्येव विनिश्चेरुः कोटरेभ्यः प्रदह्यतः ॥ १५

C 2 2394
B 2 71 15
K 2. 92 33

as in text K1 4 V1 B D1-8 प्रदिष्ट, Dn M प्रविष्टा
(for प्रविष्ट) — °) G1 M2 कथ (for किं). K8 G8 8
विद्वेषो, B1 2 D2 मे द्विषो, B5 च द्विषो, B6 G1 M2 द्विषो,
D1 -सु(?) द्विषो, D2-8 M1 वा द्विषो (for विद्वेषो) K2
मा (for मा) K1 वाद्येमा, K4 [S]स्यायुनि[read रि]दं,
N1 B2.4 Dn2 वै सामेव, V1 मामिह, B5 Dn1 मा, D2-8
मामिदं (for वाद्य मा) B1 2 8 D1 2 मन्थुमावारयेयुर्, S
वाक्य (G2 ह्यन्न)माहार (G1 2 *माराध; G8 *मधार, M2
*माधार)येयुर् (G1 2 *यं) (for वाद्य मा धारयेयुर्) — °)
S1 नादीवीस्त्वं, K4 नादेवीस्त्वं, G2 न देवस्त्वं S1 अनयान्
(for *या) A few MSS नरेन्द्र

8 °) V1 B D भीमसेनवच श्रुत्वा — °) K1 D2
तूष्णींभूतम्, K2 कृष्णीं S1 K4 N1 V1 B2-4 Dn2 D1 2 4
अचेतन, G2 ह्व स्थितं (for अचेतसम्)

9 Before 9, S (except G2) ins दुर्योधन D5
reads 9 in marg (sec m) — °) K8 नृपो (for यमौ)
D4 चेति, G2 8 चापि (for चैव) D5 भीमसेनार्जुनौ यमौ
— °) G1 2 जितौ (for स्थितौ) B1 T1 G2-8 M2 नृपति-
G1 नृप सु, G2 तु नृप (for ते नृप) K1 G2 शासनात्
(for शासने) — D1 om 9^{ad} — °) K4 Dn(1) वृहि
च, B6 विप्रवृहि, D5 च वृहि (for प्रवृहि) B1 कृष्णार्थम्, B2
कृष्णार्थ, B6 D2 कृष्णार्थ, D5 कृष्णार्थ.

10 D5 reads 10 in marg (sec m) — °) M2
उक्त. K2 4 Dn(1) D5 तु (for स) — °) K8 व्यसन
(for वसनं) — °) K1 4 D5 T1 स्वय, V1 B1 8 4 हसन्,
G2 यस्मिन् (for स्मयन्) S1 D5 G2 अवैक्षत्; K1 4
निरीक्ष्य, N1 इवैक्ष्यन्, V1 Dn D1 2 इवैक्ष्य; B2 इवैक्ष्य,
B2 4 8 G2-8 ऐक्षत्, B6 D5 4 8 अवैक्ष्य, T1 नैक्षत्, G1
इवैष, G6 अवैक्ष (for इवैक्षत्)

11 °) K1-8 *गर्भं, V1 B D1-8 *स्तभं, S (except
G8) *काढं (for *दण्डं) N1 कदलीदण्डसकाशं — °) S1

B5 D2-8 *लक्षित, B2 8 D1 2 *भूपित; Dn(1) G1 *सयुतं
(for *पूजितम्)

12 °) D1 अभ्युत्सायित्वा, D5 G1 अभ्युत्सं; G2 अभ्युत्सं,
G8 अदर्शयत्, G4 अत्युत्सायित्वा, M1 अत्युत्सं B1 उत्साह
यित्वा राजानं Cd as in text — °) K8 आकर्षयन् K4
B8 आमर्षयन् (for आधर्षयन्) — °) Some MSS प्रेक्ष्य
(for प्रेक्षं) G2 4 द्रौपद्यां प्रेक्षमाणाया — °) K1-8
आताडयत् (for अदर्शयत्)

13 °) K4 Dn(1) M1 भीमसेनस्य, D5 युधिष्ठिरस्य (m
वृकोदरस्य as in text) S1 K Dn G2 M1 तमां, M2
समां (for तदां) — °) G1 2 M1 नेत्र K4 D2 4 8
उत्फुल्ल; D5 उत्पल, D5 उत्फुल्ल, S उत्पाद्य (G6 उत्पाद्य,
M2 उत्पाद्य) — °) B1 राजमध्यस्थ, B6 *मध्यस्थ; G6
*तनय (for *मध्ये तं) — °) B1 8 8 8 D2-8 सभयान्
(for *सभा)

14 °) K2 तलो[read छो]का, K8 मा लोक (for
सालोक्य) — °) G8 स (for स्म) K1 8 गच्छे, D1 क
(S10) गच्छे (for गच्छेद्) S1 मा स्म गच्छेद्य कौरव — °)
K1 2 D1-8 T1 G2 8 8 8 M2 [ए]नम्, G4 [ए]हम् (for
[ए]तम्) — °) S1 छिद्यां, K4 D2 8 भिद्यां, B6 T1 G8
भिद्यात्, D1 भिनद्या (S10), D5 भिद्या, G5 8 भिद्यात् (for
भिन्द्या) G2 अहमाहवे (for ते महाहवे) — After 14,
Dn(1) D1 (marg sec m) ins

568* न प्रयास्यामि ताल्लोकान्पुण्यान्पुण्यतमानपि ।

यद्यह मुकुट चैव मर्दयित्वा पदा च ते ।

न शिरस्ताडयाम्याजौ तदामि प्रविशाम्यहम् ।

15 Before 15, B6 ins वैशं उ° — °) K4 कुलस्य
(for क्रुद्धं) B6 8 श्रोतोभ्य, Cd as in text, K N1
B2 4 Dn सर्वेभ्य स्रोतो (K1 श्रोत्रे, K1 श्रोतो)भ्य (by
transp), V1 निश्चेरु स्रोतोभ्य, B1 8 D1 2 श्रोत्रे (D1 2
स्रोतो)भ्यो निश्चेरुः K2 *कार्चिता — °) K2 दक्षस्य (for

विदुर उवाच ।

परं भयं पश्यत भीमसेना-

बुध्यध्वं राज्ञो वरुणस्येव पाशात् ।

दैवेरितो नूनमयं पुरस्ता-

त्परोऽनयो भरतेषूदपादि ॥ १६

अतिधूतं कृतमिदं धार्तराष्ट्रा

येऽस्यां स्त्रियं विवदध्वं सभायाम् ।

योगक्षेमो दृश्यते वो महाभयः

पापान्मन्त्रान्कुरवो मन्त्रयन्ति ॥ १७

इमं धर्मं कुरवो जानताशु

दुर्दृष्टेऽस्मिन्परिपत्संप्रदुष्येत् ।

इमां चेत्पूर्वं कितवोऽगृहीष्य-

दीशोऽभविष्यदपराजितात्मा ॥ १८

स्वमे यथैतद्वि धनं जितं स्या-

त्तदेवं मन्ये यस्य दीव्यत्यनीशः ।

गान्धारिपुत्रस्य वचो निशम्य

वृक्षस्य) G1 [ए]व (for [इ]व) B2 ० D1 ३ प्रदीप्तस्य (for विनिश्चेत्) V1 B1 ३ ४ वृक्षस्य दीप्यमानस्य — ^a) Ś1 प्रघृष्यत; V1 B1.३ ४ यथाग्निना, D० प्रदह्यतं (for प्रदह्यत)

16 ^a) K१ पश्यत (sio), T1 C१ पश्यति (C१ gloss दुर्योधन) (for पश्यत) — ^b) Ś1 बुध्यध्वं राज्ञो, K१ उत्पन्न राज्ञो, K१ सवुध्यध्व; N1 B D तद्बुध्यध्व (B1 adds राज्ञो), V1 ततश्च राज्ञो, Dn३ तद्बुध्य (sio), T1 G२ बुध्यस्व राज्ञो, G1 ३ ३ ० बुध्यस्व वै, G१ M बुध्यध्व वै (for बुध्यध्व राज्ञो) Ś1 K२ ३ G२ वरुणस्य पाशात्, K१ Dn1(1) पार्थिवा प्राति-पेया; B२-० Dn३ D1-० दृतराष्ट्रस्य पुत्रा, G१ 'णस्यैव पाशात् (for वरुणस्येव पाशात्) — ^c) Ś1 वैवस्वतो, K1-३ दै(K२ दे)वै स्थितो, B२ ० D२ दै(D२ दे)वेरित, B२ देवेरितो, T1 G1-४ दे(G1 ३ दै)वेक्षितो; G३ ० M दै(G३ दे)वेपि(M inf in क्षि)वो (for दैवेरितो) Cd oites देवे (=देवने) B२ ० इद (for अयं) M३ विकार (for पुरस्तात्) — ^d) V1 महानयो, B1 दुरोदरो; B२ ० D1 ३ महन्नय, T1 G२ ४ पराभवो (for परोऽनयो) Ś1 K B1 T1 G1-३ M भारतेषु (for भरतेषु) K1 [उ]दयापि; K२ ४ N1 B1 ० D1 G1 ३ ४ M३ [उ]पपादि (for [उ]द) Cd oites अनय and उदपादि (as in text)

17 ^a) K१ अन्य वृत्त, B१ अभिधूत; Cd as in text B१ गतमिद; B२ ३ ० D1.२ T1 श्रीद्वित (for कृतमिद) K१ D३ धार्तराष्ट्रो, K१ B (except B२) D1.२ 'राष्ट्रे (D१ 'ष्ट्रे) (for 'राष्ट्रा) — ^b) K१ ३ G३ यस्यां, K१ N1 V1 B1.३-३ Dn D३-३ यस्मात्, B२ D1 ३ यस्य, B० T1 यद्वै, G१ एषा, G३ ० M२ यस्या (for येऽस्यां) K३ M२ स्त्रिया, G1-३ ३ M१ स्त्रियां (for स्त्रिय) V1 B D२-३ विपणध्व, T१ विवृणुध्वं, G३ ३ विवदध्वे; G१ विवदध्वे K३ सवाया (for सभायाम्) M१ (inf in) येपा स्त्रिय विवदध्वे सभाया — ^c) K१ N1 V1 Dn योगक्षेमो; B२ D३-३ T1 G३ 'क्षेम, B० 'क्षेमा; G१ 'क्षेमे (for 'क्षेमो) Cd oites योग and क्षेम K२ ४ Dn D१ नश्यतो; G१ corrupt, G३ दृश्यतो (for दृश्यते)

K१ V१ B D1-३ G२ नो (B२ वा, B० न), G१ M वै; G३ यो (for यो) K२ om वो K३ नोत्स्येते, G३ नैव नाश (for वो महाभय) K१ मय च; K१ Dn N1 समग्री, V१ B D1-३ सभायां (B१ ३ ० D1 ३ 'या, D३ ० 'या ये), T१ G२ ३ महाभय, G२ ४ महाद्वे (for 'भय) — ^d) K३ (of ' महाभयो दृश्यते मूढचेता; S पापात्मान (T१ G३ परीतात्मान, G३ परितात्मन; M३ पापान्मन्त्रान्) कुरवो मन्त्रयते — After 17, K३ repeats 17^d (with v 1 as in M२) followed by 18^b

18 ^a) Ś1 इद धर्मं, K३ इम च धर्मं; B२ ४ इदमत; B०m इद मन्त्रं; G३ इद कर्म, M३ मदं धर्मं (for इम धर्मं) C१ [अ]जानत (as 3 pl mid imp) K१ [अ]पि (for [आ]शु) — K३ reads 18^b after the repetition of 17^d (of v 1 17) — ^b) Ś1 दुर्दृष्टे वा, K१ [दु]र्दृष्टेस्मिन्; K३ दुर्दृष्टेस्मिन्, K१ N1 V१ B D ध्वस्ते (B१ ३ ० D1 ३ दुष्टे) धर्मं; T१ G३ M३ दुर्दृष्टे हि, G१ [दु]र्दृष्टे हि, G२ [दु]र्दृष्टेस्मिन्, G३ दुर्दृष्टितं, G१ तददृष्टे हि, G३ M१ दुर्दृष्टेहि, M१ (inf in.) दुर्दृष्टेहि (for दुर्दृष्टेऽस्मिन्) Cd v cite दुर्दृष्टे (as in text) G३ परप (for परिपत्) K१ G३ सप्रदुष्ये; B३ सप्रदुष्येत्, G३ प्रदुष्येत्; a few other MSS 'दुष्येत् — K३ om 18^c — ^c) B१ इमं (for इमां) B१ G१ ३ ४ C१ च, G३ न (for चेत्) K१ पूर्व- Ś1 K२ N1 V१ B३ ३ कुरवो (for कितवो) Ś1 नाग्रहीष्यन्; K३ गृहीषान् (sio), N1 V१ [S]ग्रहीष्यद्, B१ [S]ग्रहीष्यन्; B२ ४-३ Dn१ D३-३ T१ Cn v [S]ग्लहिष्यद्, G१ ४ [S]ग्रहीष्य; G२ [S]ग्रहीष्यद्; G३ [S]प्यग्लहिष्यन्, G३ [S]ग्लहिष्यद्, G३ गृहीष्यन्; M३ [S]ग्लहीष्य — ^d) K३ ग्लहीष्यति (of '), N1 G३ M३ C१ दोषो; V१ B१ न चेद्, B२ ० नैव, D२ T१ G३ एषा, D३ ह्यो; G१ नो, G३ जेता, G३ ३ M१ नैपा (for हंशो) K१ B१ D१ ३ ३ भविष्यति (T१ G३ भविष्यन्) (for ऽभविष्यद्)

19 ^a) G३ स्वमे (for स्वमे) K३ यथैतद्, D३ यथैत; G३ ४ यथा तद् (for यथैतद्) G१ corrupt Ś1 K१ Dn (1) विजित धन; K२ N1 V१ विधनं जित, K३ D३-३ नि(K३ स)धन जित; K१ हि तं धन (for हि धन जित)

धर्मादसात्कुरवो मापयात ॥ १९

दुर्योधन उवाच ।

भीमस्य वाक्ये तद्वदेवार्जुनस्य

स्थितोऽहं वै यमयोश्चैवमेव ।

युधिष्ठिरं चेत्प्रवदन्त्यनीश-

मथो दास्यान्मोक्ष्यसे याज्ञसेनि ॥ २०

अर्जुन उवाच ।

ईशो राजा पूर्वमासीद्गृहे नः

कुन्तीपुत्रो धर्मराजो महात्मा ।

ईशस्त्वयं कस्य पराजितात्मा

तज्जानीध्वं कुरवः सर्व एव ॥ २१

वैशंपायन उवाच ।

ततो राज्ञो धृतराष्ट्रस्य गेहे

गोमायुरुच्चैर्व्याहरदग्निहोत्रे ।

तं रासभाः प्रत्यभापन्त राज-

न्समन्ततः पक्षिणश्चैव रौद्राः ॥ २२

तं च शब्दं विदुरस्तत्त्ववेदी

शुश्राव घोरं सुबलात्मजा च ।

भीष्मद्रोणौ गौतमश्चापि विद्वा-

न्स्वस्ति स्वस्तीत्यपि चैवाहुरुच्चैः ॥ २३

ततो गान्धारी विदुरश्चैव विद्वां-

स्तमुत्पातं घोरमालक्ष्य राज्ञे ।

C 2. 2403
B 2 71 24
K 2 93 23

— *) Ś1 K V1 B1 २-३ Dn D२-३ G२ एवं; N1 T1 G1 तदेव, B२ ६ D1 २ G२-३ M तथैव (for तदेवं found in G२ only) V1 B1-२.३ Dn२ D1 २ यश्च, T1 G1 ३ यस्तु, G२ [अ]स्य; G२ M यत्तु; G२ यदि (for यस्य) K२ [अ]णीश', D1 [अ]नीशा, G२ 'शै D२ दीव्यनीश', D२ दीव्यनीश'; G२ दीव्यन्घनेश (for दीव्यत्यनीश) — *) K२ D1-३ G1 Cv गांधारपुत्रस्य, K२ B1 Dn (1) गांधारराजस्य, G२ ३ गांधारीपुत्रस्य D२ वधो (for वचो) — *) G1 कितवो, G२ गुरवो, Cv कुरवो (as in text) Ś1 मापयात्, K1 मापयात्, K२ मोपायात्; K२ मापयंते, K२ मापगच्छन्, V1 चापयात्, B२ ३ ३ मानयध्वं, D२ मापयात्, D२ ४ मा पपात्, G1 ग्रहीष्ये; G२ मावगाहत, G२-३ M1 मापगात्, M२ मावदात्, Cd मापयात् (as in text).

20 *) K२ भीमस्य (for भीम) K1 G२ वाक्य, K२ वाक्यो, G२ वा* (for वाक्ये) D२-३ च तथा; G२ तद्वधे वा; G२ तव देव (for तद्वदेव) G1 om अर्जुनस्य — *) Ś1 K२ ३ यथा स्थितोह, D२-३ स्थितोऽहं (for स्थितोऽहं वै) G२ ते; G२ ते वै (for वै) K1 चैवमेतत्, B1 चैव तद्वत्, B२ D२-३ चैव वाक्ये, G२ चैवमेव — *) G२ M1 Cv युधिष्ठिरश्च Ś1 चेत्प्रवदेद्, K1 नैव वदंति; K२ D२ चेत्प्रवदति, K२ Dn (1) D२ ते प्रवदंतु (D२ 'ति), N1 V1 G1 M२ चेद्विवदं (G1 'द)तु; B1 ३ ४ T1 G२ ३ चेद्विव (G२ 'वि)दति; B२ ३ ३ चेद्वदतु; D1 चेत्प्रवदतु, G२-३ चेत्तु वद (G२ 'द)ति, M1 चेद्वि वदति; Cv चेद्विवदति (for चेत्प्रवदन्ति) G1 ४ ३ [अ]नीशो (for 'शम्) — *) B1 ३ D२-३ अस्माद्, D1 G२-३ M1 तदा; T1 यदा, G1 २ ३ M२ यथा (for अथो) G1 दाक्षान्, G२ दास्याम्, G२ दासान् (for दास्यान्) Some MSS. मोक्षसे, G२-३

मोक्ष्यते K२ G (except G२) याज्ञसेनी

21 *) Ś1 K२-४ N1 B२ D1 ३ ३ G२ M1 गृहे न, V1 Dn२ गृहेषु, B1 गृहेषु (for गृहे न) — *) K२ N1 V1 Dn M1 'सुतो (for 'पुत्रो). — *) K1 त्वेवं, D२ त्व, T1 G स्वयं (for त्वयं) K1 यस्य, K२ केन (for कस्य) — *) V1 वि-, B२ D२-३ तद्वै, G२ ३ तं, B२ corrupt (for तज्) K२ एत (for एव) — After 21, S ins (Cv glosses) a passage given in App I (No 38).

22 M२ om. the ref — *) B1 व्याहरच्च, S (except G२) व्याजहार (for व्याहरद्) — *) N1 प्रत्यनंदत्, T1 'वासंत; G1 M 'वाशत, G२ ३ ३ 'वाशयंत, G२ 'पाद्यत, G२ 'वादत (for 'भापन्त) — *) V1 B२ ३ D1 २ समागता (for समन्तत.) B२ ३ D1 २ पक्षिगणा (D२ 'ण)श्च, M२ 'णश्चापि (for 'णश्चैव)

23 *) Ś1 K B२ ३ D (except D1.२) वै (for च) B२ सर्व, G२ विशब्दं (for शब्दं) K1 G२ शब्दवेदी, Dn२ तत्त्वदर्शी (for तत्त्ववेदी) — *) Ś1 शब्द, G२ ४ देवी (for घोर) Ś1 विदुरस्यात्मजा, K२-४ G1 ३ ४ M सुबलस्यात्मजा (for सुबलात्मजा) — *) Ś1 N1 V1 B1 Dn T1 G२ ३ M1 भीष्मो द्रोणो (for भीष्मद्रोणौ) B२ ३ D1 T1 G२-३ चैव (for चापि) B२ D२-३ सर्वे (for विद्वान्) — G२ om (hapl) 23^d-24^a — *) N1 V1 B1 ४ ३ D२-३ [अ]पि चैवाशशसु, B२ ३ ३ D1.२ [ए]व ते वै शशसु, S (G२ om) [अ]व्ययसर्व एव (for [अ]पि चैवाहुरुच्चै)

24 G२ om 24^a (of v1 23) — *) N1 तथा (for ततो) K1 (by oorr) T1 गांधारी K N1 Dn G1 M1 चापि (for चैव) — *) G२ समुत्पात (for तमु)

C 2. 2403
D 2 71 24
K 2 93 23

निवेदयामासतुरार्तवत्तदा

ततो राजा वाक्यमिदं वभाषे ॥ २४

हतोऽसि दुर्योधन मन्दबुद्धे

यस्त्वं सभायां कुरुपुंगवानाम् ।

स्त्रियं समाभाषसि दुर्विनीत

विशेषतो द्रौपदीं धर्मपत्नीम् ॥ २५

एवमुक्त्वा धृतराष्ट्रो मनीषी

हितान्वेषी चान्धवानामपायात् ।

कृष्णां पाञ्चालीमव्रवीत्सान्वपूर्वं

विमृश्यैतत्प्रज्ञया तत्त्वबुद्धिः ॥ २६

G₂ आलोचय (for आलक्ष्य) B₂ ० D₁ २ G₂ राज्ञ (for राज्ञे) — °) G₂ २ न्यवेद* (for निवेद*) M₂ ततो (for तदा) — °) Ś₁ हतो राजा; M₂ राजा तदा (for ततो राजा)

25 Before 25, V₁ B₂ २ २ ० D_n D₂ T₁ G₂ २ ins धृतराष्ट्र उ* (resp धृतराष्ट्र) — °) T₁ ततोसि, G₂ हतोसि (for हतोऽसि) — °) D₂-० M₂ यस्व, T₁ यस्या, G₂ यां त्वं (for यस्व) — °) K₂ २ समाभाषसे, K₄ M₂ *कपति; B₂ सभामानयसि, D₂ सभाभपसि; T₁ G₄ ० *कपति, G₂ *कपति and *सि, M₁ *नेष्यसि (for *आपसि) K₁ स्त्रिय सर्वां भाषसे दुर्विनीतो — °) A few MSS द्रौपदी and *पत्नी

26 Before 26, B₂ ins. धैरा* उ* — °) D₂ एवमुक्तो, T₁ G₁ M एतावदुक्त्वा, G₂ एव तत्तवा, G₂ स एवमुक्त्वा, G₂ इत्येवमुक्त्वा (for एवमुक्त्वा) — °) K₁-२ T₁ पादवानाम् (for चान्धवानाम्) K₂ २ N₁ B₂ २ ० D₁ G₁ २ ० M उपायात्, B₁ आपायां; G₂ २ उपेयात्; Cd अपायात् (as in text) — °) K₁ अनुवीत्, N₁ अनुचन्; G₂ क्षमनीत् (for अग्रवीत्) N₁ सात्वयित्वा, B₁ ० सात्वपूर्व; T₁ साम* (for सास्व*) — °) Ś₁ B₁ २ २ ० D₂-० विमृश्यैतत्, K₁ विष्टयैतत्; K₂ विमृश्यैतत्; K₃ *श्य तत् K₄ प्रज्ञया K₁ दुष्टबुद्धि, B मद्* (for तत्त्व*)

27 °) B₂ २ D₁-० कल्याणि (D₂ *णी); G₂ पाचाली — °) K₄ *वाञ्छित, N₁ G (except G₂) M *काक्षित; V₁ B₂-२ D₂-० *काक्षसे; D_n *वाञ्छसि (for *काङ्क्षसि) — °) D_n D₁ २ ० यधूना, G₂ खुपाणा (for वधूनां) K₁ च, B₂ D₁ २ त्व, G₂ तु (for हि) Ś₁ K (except K₄) वरिष्ठा (for विशिष्टा) — °) B₂ २ ० D₁ २ धार्मिकी (D₁ *का) परमा, B₄ श्रेयसी परमा, G₂-० नित्य धर्मपरा, M₂ त्वमेव परमा D₁ २ T₁ सति

धृतराष्ट्र उवाच ।

वरं वृणीष्व पाञ्चालि मत्तो यदभिकाङ्क्षसि ।

वधूनां हि विशिष्टा मे त्वं धर्मपरमा सती ॥ २७

द्रौपद्युवाच ।

ददासि चेद्वरं मयं वृणोमि भरतर्षभ ।

सर्वधर्मानुगः श्रीमानदासोऽस्तु युधिष्ठिरः ॥ २८

मनस्विनमजानन्तो मा वै ब्रूयुः कुमारकाः ।

एष वै दासपुत्रेति प्रतिविन्ध्यं तमागतम् ॥ २९

राजपुत्रः पुरा भूत्वा यथा नान्यः पुमान्कचित् ।

लालितो दासपुत्रत्वं पश्यन्नश्येद्धि भारत ॥ ३०

28 °) D₂ तस्य (for मद्य) — °) Ś₁ वृणीमि. — °) G₂ सर्वधर्मपर, M₂ *धर्मानुग (for *धर्मानुग) — °) Ś₁ D₂ T₁ G₂ २ न दामो (for अदामो) — After 28, K₁ ins

569*

धृतराष्ट्रः ।

एवमस्य तवाभीष्टमदासोऽस्तु युधिष्ठिर ।

पुनरन्य वरं पुन्रि वृणीष्व त्व पतिव्रते ।

29 °) G₂ मनस्वी मनजानतो — °) K₁-२ मा वि, K₄ B₂ २ D_n मैवं, D₁ G₁ २ मा मे, T₁ G₂-२ M Cr मा मे (for मां च) — °) B (except B₂) D₂-२ T₁ वहि (for ण्य) B₂ त्व (for वै) Ś₁ दामपुत्रो, K₁ *पुत्रोमि; K₄ N₁ V₁ D_n *पुत्रो हि, G₂ दामिपुत्रेति, Cr as in text — °) K₂ विष्य (om प्रति), D₁ २ प्रतिकिष्य, D₂ *विष्याम्, G₁ *बुध्य, G₂ *पूज्य; Cd *विन्ध्य (as in text) K₂ स्वमात्मज; K₄ V₁ B₂ D_n समात्मज, N₁ B₂ D₂-२ उपागत; B₁ २ २ ० D₁ २ T₁ समागता (B₁ T₁ *त) (for तमागतम्)

30 °) K₁ G₂ राजपुत्र K₂ पराभूय (sic) (for पुरा भूत्वा) — °) D_n D₁ यथान्वाय, T₁ G₂ *न्माय (for यथा नान्य*). B₂ ० D₁ २ भुवि (for क्वचित्) — °) Ś₁ K₁-२ D₁ २ Cd [अ]राजपुत्रर (K₁ *अ; K₂ D₂ *हव) (for दासपुत्रत्वं) K₄ D_n (1) राजभिलो (K₄ *लं)लित स्वास्य — °) N₁ पश्य, G₂ पश्येन् (for पश्यन्) K₂ पश्येद्धि; G₂ नश्यति (for नश्येद्धि) K₄ D_n (1) न युष्म दामपुत्रता; V₁ B D₁-० T₁ न स (B₂-२ D₂-२ नाधि, B₂ न च) गच्छेद्धि (D₁ गच्छेति; D₂ गच्छति) भारत

31 After the ref, K₄ V₁ B D T₁ ins

570* एव भवतु कल्याणि यथा त्वमभिभाषसे ।

[T₁ गद्ग ते (for कल्याणि)]

धृतराष्ट्र उवाच ।

द्वितीयं ते वरं भद्रे ददामि वरयस्व माम् ।

मनो हि मे वितरति नैकं त्वं वरमर्हसि ॥ ३१

द्रौपद्युवाच ।

सरथौ सधनुष्कौ च भीमसेनधनंजयौ ।

नकुलं सहदेवं च द्वितीयं वरये वरम् ॥ ३२

धृतराष्ट्र उवाच ।

तृतीयं वरयास्तौ नासि द्वाभ्यां सुसंस्कृता ।

त्वं हि सर्वसुपाणां मे श्रेयसी धर्मचारिणी ॥ ३३

द्रौपद्युवाच ।

लोभो धर्मस्य नाशाय भगवन्नाहमुत्सहे ।

अनर्हा वरमादातुं तृतीयं राजसत्तम ॥ ३४

एकमाहुर्वैश्यवरं द्वौ तु क्षत्रत्रिया वरौ ।

त्रयस्तु राज्ञो राजेन्द्र ब्राह्मणस्य शतं वराः ॥ ३५

पापीयांस इमे भूत्वा संतीर्णाः पतयो मम ।

वेत्स्यन्ति चैव भद्राणि राजन्पुण्येन कर्मणा ॥ ३६

C 2 2415
B 2 71 36
K. 2. 93. 35

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि त्रिपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

— ^a) K₄ तु (for ते) M₂ द्वितीयं तव भद्रं ते — ^b) Ś₁ N₁ V₁ B₂ s s Dn₁ D₂ s ददानि; G₁ 4 *सि (for *मि) Ś₁ K₁ s 4 B₂ Dn D₂ ह, V₁ B₁ s-s D₁-s तं (for माम्) K₂ ददानि वरय स्वयं — ^c) G₁ वरो (for मनो). — ^d) K₄ नैकस्त्व, G₂ 4 नैकस्व G₈ अर्हति

32 ^a) Ś₁ रथस्थौ, V₁ सरथौ, D₄ सारथौ (for सरथौ) K₄ स्वधनुष्कौ, D₈ सानुपगौ, T₁ सदनिष्कौ — ^{ad}) G₁-s M नकुलं सहदेवश्च (for °) G₁ द्वितीयो वरदे वर (for ^d) Ś₁ K B₁ s Dn D₈-s यमौ च वरये राजभृदासान्स्व (Dn₁ राजस्त्वद्दासान्स्व) वशानह Cn oites स्ववशान्

33 After the ref, K₄ N₁ V₁ B D T₁ ins.

571* तथास्तु ते महाभागे यथा त्वं नन्दिनीच्छसि ।

[V₁ B (except B₆) D₁ s [इ]ति (for ते). T₁ यथा त्व वरमिच्छसि]

— ^a) K₈ वरदास्तौ, G₈ वरयन्मत्तो — ^b) K₁ नासन्नस्यां, D₁ 2 नास्ति द्वाभ्यां, G₂ नासि वाक्यं, G₄ M₁ नापि (G₄ नासी) द्वाभ्यां Ś₁ K₈ V₁ B₁ s 4 Dn₂ D₈ s s सुसंस्कृता, K₁ सुसंस्कृता; D₁ सुसंस्कृत (for सुसंस्कृता) — ^c) G₆ (sec m) तु (for हि) — ^d) K₄ T₁ श्रेयसि — After 33, G₈-s ins

572* क्षमस्वाद्याश्रुपातेन शून्य भवति वै गृहम् ।

[G₄ क्षमासाद्यश्रुपातेन, G₈ क्षमासाद्याश्रु]

34 ^a) G₄ डभं (for धर्मं) K₄ नाशस्य, G₂ नाशोयं (for नाशाय) Ś₁ लोभाद्धर्मस्य नाश वै, B₂ 6 D₁ 2 G₅

लोभो (B₆ लोभाद्) धर्मविनाशाय — ^b) K₄ D₁ 2 भगवान् (for *वन्). Ś₁ अहम्, G₂ 4 नाहम् (for नाहम्) — ^c) B₂ 6 G₄ अनर्ह (B₂ *ह, G₄ *ह-)

35 ^a) T₁ G₂ एकं चाहुर. — ^b) K₄ *स्त्रियो (for *स्त्रिया) K₁-8 द्वौ क्षत्रियवरौ स्मृतौ (K₁ स्त्रिय); N₁ *द्वौ स्मृतौ क्षत्रियावरौ, V₁ B D₁-6 द्वौ वरो क्षत्रियस्य तु (B₁ च), Dn G M द्वौ वरौ (G₂ तु वे) क्षत्रियस्त्रिय (G₄ *यो, G₆ *या, G₈ *यां), T₁ द्वितीय क्षत्रियस्त्रिया. — ^c) K₈ त्रयोस्तु, G₈ 4 6 त्रय तु G₁ 8-s M₁ राजा (for राज्ञो) B₆ त्रय शूद्रस्य राजेन्द्र, T₁ त्रयस्तु शूद्रनारीणां, G₂ न च त्रयस्तु राजेन्द्र, M₂ वरत्रय तु राजा तु — ^d) K₁ ब्राह्मण्याश्च (for *णस्य) Ś₁ शता Ś₁ वरं, B₁ G₄ वर, D₄ वरा (for वरा)

36 ^b) K₁ G₁ 2 सतीर्णां, T₁ सतीर्णां — ^c) K₂ वेत्स्यति, K₈ लिप्सते, G₈ सेत्स्यति (for वेत्स्यन्ति) — ^d) K₄ corrupt

Colophon. — Sub-parvan Ś₁ K B₁ s-s Dn₂ D₁ 2 4-s चूत — Adhy name B₆ द्रौपदीवरलभन, T₁ G₁ M₁ द्रौपदीवरलाभ, G₈ 4 द्रौपदीवरप्रदान, G₈ द्रौपदी-शापमयाद्विमुक्तपांडवदासभाव — Adhy no (figures, words or both) K₁ (marg) 63 (as in text!), K₂ D₃ 64, K₈ 65, Dn₁ 71, S 105 (G₄ 79, G₆ 106) — S'loka no. K₂ 36, Dn D₁ 2 4 37, T₁ 95

६४

कर्ण उवाच ।

या नः श्रुता मनुष्येषु स्त्रियो रूपेण संमताः ।

तासामेतादृशं कर्म न कस्यांचन शुश्रुमः ॥ १

क्रोधाविष्टेषु पार्थेषु धार्तराष्ट्रेषु चाप्यति ।

द्रौपदी पाण्डुपुत्राणां कृष्णा शान्तिरिहाभवत् ॥ २

अष्टवेष्मसि मशानामप्रतिष्ठे निमज्जताम् ।

पाञ्चाली पाण्डुपुत्राणां नौरिषा पारगाभवत् ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

तद्वै श्रुत्वा भीमसेनः कुरुमध्येऽत्यमर्षणः ।

स्त्री गतिः पाण्डुपुत्राणामित्युवाच सुदुर्मनाः ॥ ४

त्रीणि ज्योतींषि पुरुष इति वै देवलोऽब्रवीत् ।

अपत्यं कर्म विद्या च यतः सृष्टाः प्रजास्ततः ॥ ५

अमेध्ये वै गतप्राणे शून्ये ज्ञातिभिरुज्जिते ।

देहे त्रितयमेवैतत्पुरुषस्योपजायते ॥ ६

तन्नो ज्योतिरभिहतं दाराणामभिमर्शनात् ।

64

1 Gs om the ref. — ^a) K1 न मे, B2 या च, D1.2 या वा, G2 यास्तु, some other MSS या न (for या न) Ks श्रुत्वा (for श्रुता) V1 मनुष्येन्द्र — ^b) Gs रूपेषु Ś1 संहृता, K1 Ds G1 ० समता — ^c) K2 कस्यां न च, K4 कासाचन Ś1 शुश्रुम Ks Dn न कस्याश्चन (Ks 'स्यां न च) शुश्रुम; N1 M2 न कस्याश्चिद्विहा पते, V1 B1 T1 न कस्या (B1 न कासा) चिद्विहाम्यते, B2-3 D1-3 न कासा (B2-4 D1-2 कस्या) चिद्विहाम्यते, G1.2 4-5 M1 न कस्याश्चि (G2 4 कस्याचि) चिद्विहाम्यते, Gs न कस्याश्च निद्विहाम्यते

2 ^a) T1 क्रोधवि N1 सर्वेषु (for पार्थेषु) — ^b) Ks धार्तराष्ट्रे (om पु) K4 चाप्यति, N1 चाप्युत T1 G1.2 4 M धृतराष्ट्रसुतेषु (T1 Gs 4 'तेन) च; G2 ० धार्तराष्ट्रसुतेषु च — ^c) Ś1 blank! Gs om (hapl) from पाण्डुपुत्राणां in 2^a up to स्त्री गतिः in 4^a — Gs om (hapl) 2^a-3^a. — ^d) K1-3 इहागमत्, D1.2 Gs इवामवत् Ś1 द्रौपदी शान्तिरिहागमत् (hypermetrio), T1 कृष्णा शान्तिपराम, Gs इत्युवाच सुदुर्मना (= 4^a)

3 Gs om 3 Gs om 3^a (for both cf v 1 2) — ^a) T1 भगानाम् — ^b) G4 प्रतिपेति (for अप्रतिष्ठे) K2 अप्रतिष्ठे म — ^c) T1 G2 द्रौपदी (for पाञ्चाली) — ^d) K2 नौरिषा G1 परगा Ds G2 नौरिषा पारगा (Gs 'पा परमा) भवेत्; Gs पारगा नौरिषाभवत्

4 Gs om (hapl) up to स्त्री गतिः in 4^a (of v 1 2) Ds G1 2 3 M om the ref — ^b) G1 [अ?]मर्षण (for अत्यमर्षण) — ^c) Ds इत्यवोचत् दु.

5 Before 5, Ś1 Dn Ds ० ins भीमसेन उ' (Ś1 om उ'); Ks B2 ० D1m 2 3 M2 ins भीम उ'. — ^a) Ś1 Ks G2 ० पुरुषे (Gs 'पेम्), K1 'पैर्, K2 'पा, G4 'पम् — ^b) Gs सन्ति (for इति) — After 5^a, T1 Gs ins (Cv glosses)

573* युद्धेऽपराधुखत्वं च आहूतस्यानिवर्तनम् ।

दाराणां रक्षणं चैव इति तज्ज्योतिषा त्रयम् ।

[(L 2) Cv वत्तन (for रक्षण) T1 रक्षण चैव दाराणां (by transp)]

— ^a) T1 G1 2-3 M1 वै विद्या; G2 विद्यां च (for विद्या च)— ^b) Ś1 तथा (for तत्) Gs सृष्टाजज्ञं प्रजापति Cd as in text

6 ^a) G2 अमेध्य, Gs 'ध्य, Cd as in text. K1 वै गतप्राणा; Ks 4 B (except B2) D1 2 3 4 G4 विगतप्राणे (D4 'ण;); Ds.2 G1 वि (G1 वै) गत प्राणे; Cv as in text. — ^b) K1 2 उज्जिते, Dn1 उत्सिते, Gs उत्थिते; Cd as in text — ^c) G2 देह Dn1 त्रितय; M2 द्वितयम् (sic), Cv apparently तृतीय (for त्रितयं) B2 D1 2 अन्वैतत् — ^d) Ks B2 3 4 Dn Ds-3 [उ]प्यु (Ks 'य) ज्यते, B2 [अ]पजायते, Cd as in text. Ks पुरुषस्येव न जायते (hypermetrio!)

7 Bs reads 7 twice (second time only with v.l here quoted) — ^a) D1 (m as in text) ज्योती, Ds तिरसि (for ज्योतिर्) K1 2 उपाहत्, Ks उपाहत्ते, Ks Cnp अभिहित, N1 इय राजन्, V1 B1 2 3 4 D1 2 इयं जाता (D1m अभिहित), T1 G1 2-3 M उपहत्; G2 विरहित, Gs उपाहत् — ^b) K1 दारुणाम्, Gs दासस्याद् (corrupt). Ś1 इह धर्षणां, K2 ० इह द (K2 क) दर्शनात्, Ks Gs अभिदर्शनात्, V1 अतिधर्षणात्; D2 इव धर्षणी, Ds-3 अभिमर्षणात् B1 ० दारुणामिव धर्षणी (B2 धर्मणी [णि?]); B2 दारुणामिति धर्षणा; B2 D1 (m as in text) दारुणामिव धर्षणात् (D1 धर्षणी); Gs दारुणा भीमदर्शनात् Cd cites इह (= सभायां), implying its affinity with Ś1 K MSS — After दाराणां, Ds (wrongly) reads परया गिर (of 8^b), 8^a, 9^a and न वैरम् (of 9^b), repeating the portion in its

धनंजय कथं खित्स्यादपत्यमभिमृष्टजम् ॥ ७

अर्जुन उवाच ।

न चैवोक्ता न चानुक्ता हीनतः परुषा गिरः ।

भारताः प्रतिजल्पन्ति सदा तूत्तमपूरुषाः ॥ ८

स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतानि च ।

सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ॥ ९

भीम उवाच ।

इहैवैतांस्तुरा सर्वान्हन्मि शत्रून्समागतान् ।

अथ निष्क्रम्य राजेन्द्र समूलान्कृन्धि भारत ॥ १०

किं नो विवदितेनेह किं नः क्लेशेन भारत ।

अथैवैतान्हन्मीह प्रशाधि वसुधामिमाम् ॥ ११

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा भीमसेनस्तु कनिष्ठैर्भ्रातृभिर्वृतः ।

C 2 2427
B 2 72.12
K 2 94.12

proper place — °) B1 2 5 नु स्याद्, D1 (m as in text) तस्या, D2 G8 न स्याद्, D8-9 G1 -चित्स्याद्; T1 हि स्याम्; G2 4 हि स्याद् Cd oites कथं खित् (as in text) S1 धनजयः कथं नास्याम्; V1 B8 5 'जयामिष्टया (B8 'सृष्टया; B8 'मृष्टयोरु) — °) S1 अभिष्टवान्, K8 'सृष्टवान्; B8 m 'मृष्टवान्; K4 Dn D1 m इ (K4 अ) तिष्ठितवत्; B1 2.6 D2 इति मृ (D2 सृ) ष्टवान्; D4 'सृष्टजं, D8 'मृष्टजं; Cn as in text K1 अपद्यमभिष्टवत्, K2 नापत्यमभिष्टवत्, V1 B8 5 स्यादपत्यमहो कथं, D1 (in text) न प्रष्टमिति सृष्टवान्, G2 अनपत्याभिष्टवत्, G8 तदपत्यमभीष्टजं Cd oites सृष्ट (सृष्ट) वान् (= उन्मूलितवान्)

8 S1 K G1 2 4 om the ref G8 5 6 M1 धनंजय (for अर्जुन उ) For Cd see below — °) K2 न चैकोक्तवा; B8 न वै चोक्ता K8 चानरक्ता (for चानुक्ता) K1 न वै चोक्ता न चानुक्ता — °) V1 B1 (m as in text) 8 6 D1 2 हीनन्त, Cv हीनतः (as in text) K2-4 Dn2 T1 G1 2 4 6 पुरु (K8 'र) पा K1 हीनसत्पुरुषो गिरः (sic) — °) K1 B8 भारता, B1 2 Dn2 D8-9 G8 5 M भारत, Cv as in text K1 'जल्पन्तु, K2 प्रविजल्पन्ति, G8 प्रतिज्वलन्ति D8 (first time) प्रतिजल्पन्ति त धीरा, G1 आतरः परिज — °) A few MSS 'पुरुषा. K1 V1 D8 (first time) सदा उत्तम, B1 8 5 Cv (1) सदानुत्तम ° Cd हीनेन उक्ता अनुक्ता वा परुषा गिरः । न प्रतिजल्पन्ति नोत्तरयन्ति ।

9 °) B1 transp न and वैराणि S1 K4 N1 Dn [अ]पि, V1 B2-8 D2-9 तु (for च) K1 सवैराणि कृतान्यपि; K2 8 वैराणि न कृतान्य (K8 'न) पि — °) K2 8 T1 G2 8 5 6 M1 'जानन्ति; G4 'हिंसन्ति; Cv as in text — °) G1 M2 आत्मनि Cv oites text N1 लब्धप्रत्यय, V1 B D1-8 लब्धसंभावना स्वयं (B2 D1 2 कथं) Cd v oite प्रत्ययम् (as in text), Cn oites लब्धसंभावना — After 9, T1 ins

574* पुनर्युधिष्ठिर भीमं क्रुद्धो वचनमब्रवीत् ।

अनुजानीहि मा राजनिग्रहाय दुरात्मनाम् ।

10 S1 K T1 G1 2 om. the ref V1 B1 8 4 D8-9 भीमसेन उ. — 10^{ab} damaged in B2 — °) S1 K1 2 एतान्व (S1 'ज्ञ) रान्; K4 एतास्वरन् (corrupt), N1 एतान्द्वय; V1 तानरीन्, B1 एतास्वरन्, B8 एतान्द्वयं, B4 5 Cn एतां (B8 'नां) स्तुरा, Dn2 तांस्तुरान्, D8 4 तांस्तु वा, D8 एतांस्तु व, D8 एतास्तु तान्; T1 एतानिह (corrupt), G2 तानहं, G8 M एता (G8 'ता) न्वय, Cn एतान्स्तुवा नित्यपपाठ । (for एतास्तुरा) Cn glosses तुरा = स्वरया. K8 G8 इह वै तान्वयं (K8 'नवराजन्), B8 इतै-तानाशु न, D1 इतैतानाशु व; D2 इतैतानाशु च, G1 इहे-नैवान्वयं, G4 पापे रतान्वयं, G6 इह वै तादृशान् (for इहैवै-तांस्तुरा) Text as in Dn1 only! See Addenda — °) N1 मम; T1 G2 हत्वा, G1 M हन्म, G8 जन्म, G4 अस्मत् (for हन्मि) — °) K8 अथ (for अथ) K1 निष्क्रम्य, a few MSS निष्क्रम्य N1 राष्ट्रेभ्य (for राजेन्द्र) — °) S1 G1 2 M आमूलात्, N1 G8 आ (G8 अ) मूलान्, T1 G4 आमूलं S1 विद्धि, K2 8 किं हि, K4 N1 V1 B1 8-9 Dn D8-9 M1 हन्मि, B2 किं न; B8 m D1 2 किं नु, T1 निह, G8 कृपि, G8 8 कृद्धि, Cd कृधि (probably कृन्धि) (= छिन्धि), with K1 G1 4 See Addenda K4 भारत G2 आमूलाग्रपि भारत

11 K1 T1 om (hapl) 11^{ab}. — °) K8 G2 विविदितेनेह, G2 विपदिते, G8 पपतिते — °) K4 Dn (1) उक्तेन च, N1 नोक्तेन च, B2 न फोशेन (for न क्लेशेन) G4 चैव हि, G5 6 M1 चैव ह (for भारत) G1 M2 किं न क्लेशो (M2 शे) न चैव ह, G2 क्लिश क्लेशेन भारत (1), G8 किं नु क्लेशचयैव हि — °) D1 अथ (for अथ) S1 [ए] व वा, K2 D2 G1 2 4 [ए] व तान्, N1 V1 B1 8-9 D8 [ए] वैतान्; D4 5 G8 5.6 M2 चैना (G8 5 'ता) न् (for [ए] वैतान्) K8 निहन्म्याजौ, B2 D2 T1 G2 निहलैव (G4 'व); D1 निहन्म्यैव, G1-8 5 6 M निहल्येह (for निहन्मीह) K1 अथैव तान् हन्मीह, D8 अथ चैनाहनिष्यासि — °) S1 K B2 Dn T1 पृथिवीम् (for वसुधाम्)

12 All MSS. except K4 B8 om. the ref. — °)

C 2 2427
B 1 72. 12
K 2 94 12

मृगमध्ये यथा सिंहो मृहुः परिधमैक्षत ॥ १२
सान्त्वयमानो वीज्यमानः पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ।
स्विद्यते च महाबाहुरन्तर्दाहेन वीर्यवान् ॥ १३
क्रुद्धस्य तस्य स्रोतोभ्यः कर्णादिभ्यो नराधिप ।
सधूमः सस्फुलिङ्गार्चिः पावकः समजायत ॥ १४
भ्रुकुटीपुटदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तस्य तन्मुसम् ।

युगान्तकाले संप्राप्ते कृतान्तस्यैव रूपिणः ॥ १५
युधिष्ठिरस्तमाचार्यं बाहुना बाहुशालिनम् ।
मैवमित्यब्रवीच्चैनं जोषमास्वेति भारत ॥ १६
निवार्य तं महाबाहुं कोपसंरक्तलोचनम् ।
पितरं समुपातिष्ठदृतराष्ट्रं कृताञ्जलिः ॥ १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

६५

युधिष्ठिर उवाच ।

राजन्किं करवामस्ते प्रशाध्यस्मांस्त्वमीश्वरः ।
नित्यं हि स्थातुमिच्छामस्तव भारत शासने ॥ १

धृतराष्ट्र उवाच ।

अजातशत्रो भद्रं ते अरिष्टं स्यस्ति गच्छत ।
अनुज्ञाताः सहधनाः स्वराज्यमनुशासत ॥ २

B₂ damaged K V₁ B (except B₁, B₂ damaged) Dn
सह; N₁ शृङ्गा (for घृत) — ^a) K₁ Dn मुहुर्मुहुरदक्षत
13 ^a) S₁ K (except K₂) Dn D₁ 2 3 4 G₄ 4 5
सात्व; B₁ 6 शात्व A few MSS माणो (for -मानो)
K₁ 4 T₁ G₂-5 M चार्थमाण (K₁ 4 'न'), N₁ V₁ B D G₁
वीक्ष (D 'क्ष्य)माण. See Addenda — ^b) K₁ पार्थे
नाक्लिष्ट — ^c) K₁ स्विद्यते च, K₂ Dn स्विद्यते (Dn₂ 'स्वे')व,
K₃ N₁ V₁ B₁ 3 4 D₁-3 G₂ M स्विद्यते च (K₃ 'ते मे, B₃
'तेद्य), K₄ B₂-4 स्विद्यते, T₁ स्विद्यते हि; G₂ 'ते वै; G₄
क्लिष्यते च; G₅ विद्यते हि. — ^d) K₁ पर दाहेन, G₁
अतर्दहेन

14 ^a) = 2 68 15^a K₁-3 B₃ श्रोत्रेभ्यः, K₄ श्रोत्रेभ्यः;
D₂ 5 6 श्रोतोभ्यः, G₂ श्रोतस्सु (for श्रोतोभ्यः) — ^b) V₁
D₂-4 6 (m as in text) कर्णाद्येभ्यो, B₃ कर्णान्तेभ्यो; B₅
कर्णाद्येभ्यो N₁ कर्णेभ्यश्चैव भारत — ^c) Dn₁ सधूम

15 ^a) MSS indiscriminately read भ्रुकुटी, भ्रुकुटी,
अक्रुटी or भ्रुकुटी and दुष्प्रेक्ष्यम्, दुष्प्रेक्षम्, दुःप्रेक्ष्यम्, or
दुःप्रेक्षम् K₁ 'पुत्र'; K₂ 'पट', K₄ B₁ 2 4 Dn 'कृत', V₁
B₅m D₂ 4 6 M₂ 'तट'; D₂ 'कठ'; M₁ 'सुख' (for 'पुट')
G₄ 'टीकृतमप्रेक्ष्य — ^b) K₄ येभवत् (for अभवत्) — ^c)
G₂ युगाते समनुप्राप्ते — ^d) K₄ M₂ कृतान्तस्यैव D₂
रूपिण (for रूपिण)

16 ^a) K₂ G₂ समाचार्य, K₄ तमाचार्य — ^b) B
(except B₁) D₂-5 बाहुभ्यां K₄ B₃ 'शालिन'; G₁ 2 M
'पालिन — ^c) Dn₂ नैवम्, G₁ नैनम् (for नैवम्) M₂

चैव (for चैन) — ^d) B (except B₂) जौषम्; Cd as in
text K₁ आदिष्ट, M₂ आस्येति, all other MSS. आस्वेति
(for आस्वेति) Cd cites आस्व (= तिष्ठ)

17 ^a) K₃ त्व, K₄ चै; B₁ Dn D₂ G₁ च (for त)
K₁-3 महामानं, B₂ D₁ 2 G₁ M₂ 'बाहु' — ^b) N₁ B₂ 5
D₁ 2 T₁ G (except G₂) क्रोध (for कोप) — ^c) K₁ 2
D₂ 4 6 T₁ समुपातिष्ठ, G₁ समुपातिष्ठद्. — ^d) D₁ G₂
कृताञ्जलि.

Colophon om in B₂ D₁ 2 — Sub-parcan S₁
K B₁ 3-5 Dn₂ D₂-6 G₁ द्यूत — Adhy name G₁
भीमकोपकथन; G₂ भीमार्जुनसांत्वन, G₃ भीमकोपसात्ववादन
— Adhy no (figures, words or both) K₁ (marg)
D₂ 64 (as in text!), K₂ 65, K₃ 66, Dn₁ 72, S
106 (G₄ 80, G₅ 107) — S'loka no. K₂ 3 Dn D₁
M₁ 17, T₁ 20

65

1 ^a) G₂ M₁ ईश्वर — ^c) G₂ स (for हि) K₂
D₂ इच्छामि

2 S₁ om the ref. — ^b) S₁ चरिष्ट, N₁ V₁ B₁ 3 5
D₂-3 T₁ G₂ 5 6 M₁ अरिष्टा; G₁ अरिष्टा; G₂ आदिष्टा; Cd
as in text S₁ K₂ गच्छत; D₁ गच्छते G₂ अरिष्टा स्वस्ति
गच्छतां — ^d) K₄ स्वराष्ट्रम् K₃ M₂ 'शासत', D₂
'शासथ V₁ B₁ 3-5 D₂-3 राज्यं पालयतानघा (D₂ 'नया)

इदं त्वेवावबोद्धव्यं वृद्धस्य मम शासनम् ।
 धिया निगदितं कृत्स्नं पथ्यं निःश्रेयसं परम् ॥ ३
 वेत्थ त्वं तात धर्माणां गतिं सूक्ष्मां युधिष्ठिर ।
 विनीतोऽसि महाप्राज्ञ वृद्धानां पर्युपासिता ॥ ४
 यतो बुद्धिस्ततः शान्तिः प्रशमं गच्छ भारत ।
 नादारौ क्रमते शस्त्रं दारौ शस्त्रं निपात्यते ॥ ५
 न वैराण्यभिजानन्ति गुणान्पश्यन्ति नागुणान् ।
 विरोधं नाधिगच्छन्ति ये त उत्तमपूरुषाः ॥ ६

3 ^a) K₈ Ñ₁ V₁ B Dn D₈₋₈ M₂ चैवाव^a, K₄ ते तात; D₁ च तेव^a; D₂ स्वेव च; G₈ त्वेव (submetrical!) (for त्वेवाव^a) — ^b) Ś₁ B_{1.6} D₁ 2 शासनात् — ^c) V₁ B (except B₂) Dn D₈₋₈ T₁ G₈₋₈ M₁ मया, G₂ सिद्ध (for धिया) K (except K₁) V₁ B₂ 4 Dn सर्व (for कृत्स्न) — ^d) Ś₁ B₁ 8 T₁ G₄ 6 M₁ पश्य नि-; G₁ 2 पश्यति^a, G₈ पश्यति (for पथ्य नि-) Dn₁ निःश्रेयसे K₁ पश्यति श्रेयसं पर.

4 ^a) K₂ Ñ₁ V₁ B (except B₂) D₂ वेद; T₁ वेद्धि; G₄ वेत्स्य (for वेत्थ) G₂ राज (for तात) K₁ वेदध्व सर्वधर्माणा. — ^b) G₄ इष्टां (for सूक्ष्मा) — ^c) T₁ विन^a, G₄ विदि^a (for विनी^a). D₄ G₈ [S]स्मि (for स्ति) — ^d) B₈ *पासिता, G₂ *सत, G₈ 4 *सित

5 ^a) M₂ बुद्धिं सुतः (for बुद्धिस्ततः). Cv oites यतो [gloss प्रयत्नान्!] नु बुद्धित. K B₂ Dn D₁ 2 Cd क्षाति (for शान्ति) — ^b) G₂ प्रथम (for प्रशमं). — ^c) K₈ न दारौ, G₄ नाधत्ते (for नादारौ) V₁ B D नादारुणि पतेच्छ (Dn₂ पते श) Cn oites अदारुणि, Cv as in text Cd implies text — ^d) V₁ B D दारुण्येतन् (B₈ *प्येव); G₄ ददौ शस्त्र (for दारौ शस्त्र)

6 ^a) K₄ *जानाति, B₂ *पथति, B₈ D₁ 2 *पश्यति (for *जानन्ति) — ^b) D₂ वागुणान् G₁ गुणात्पश्यति नागुणात् — B₂ om. 6^{ad} — ^c) K₁ ये तु, K₄ हत, V₁ B₁ 8 8 D₈₋₈ संत, Dn₁ यत, D_{1.2} ये वै, 8 नित्यम् (M₂ एत) (for ये त) K₂ *पौरुषा — K₄ Dn(1) read 9^{ab} after 6 and B₂ (which om. 6^{ad}) reads it after 6^{ab} (K₄ Dn repeating it in its proper place) This 9^{ab} is then followed by

575* सन्त परार्थं कुवाणां नावेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् ।

[Cn oites संत both before 7 and after 8]

7 B₁ G₂ om 7-8, B₂ om 7^a-10^b. — ^a) K₂ Dn₁ (before corr) D₈ पुरुषाण्या^a, K₈ पुरुषस्या^a G₁ [आ]ह (for [आ]हुर). — ^d) G₈ प्रीत्या^a (for प्रत्या^a) K₁

संवादे परुषाण्याहुर्युधिष्ठिर नराधमाः ।

प्रत्याहुर्मध्यमास्त्वेतानुक्ताः परुषमुत्तरम् ॥ ७

नैवोक्ता नैव चानुक्ता अहिताः परुषा गिरः ।

प्रतिजल्पन्ति वै धीराः सदा उत्तमपूरुषाः ॥ ८

स्मरन्ति सुकृतान्येव न वैराणि कृतान्यपि ।

सन्तः प्रतिविजानन्तो लब्ध्वा प्रत्ययमात्मनः ॥ ९

तथाचरितमार्गेण त्वयास्मिन्सत्समागमे ।

दुर्योधनस्य पारुष्यं तत्तात हृदि मा कृथाः ॥ १०

C 2 244.
B 2 73 12
K 2 95 12

मध्यगास् (for *मास्) Ś₁ G₈ स्वेतायु (G₈ *न्यु)क्ता, K₁ 8 स्वेनमुक्त्वा, K₂ स्वेनमुक्ता, Ñ₁ V₁ B (B₁ 2 om) स्वेतेनो (Ñ₁ *नु)क्ता; D₁ 8 स्वेतानुक्त्वा, G₁ M स्वे (G₁ ते)नानुक्ता (for स्वेता^a) K₂₋₄ Dn₁ D₁ (both latter before corr) T₁ G₄ 6 पुरुषम् (for प^a). Ś₁ B₂₋₅ T₁ G₄ 5 M₂ उत्तम, K₄ *र, G₁ 6 *मा (for *रम्) G₈ पुरुषसत्तमा (for परुषम्) Cd oites मध्यमास्तु and परुषमुक्ता

8 = var 2 64 8. B₁ 2 G₂ om 8 (of v 1 7)

— ^a) K₄ Ñ₁ Dn G₁ न चोक्ता (for नैवोक्ता) K₂ नेवोक्ता नेव चा^a, K₈ न चैवोक्ता न चानुक्ता, G₄ नैवोक्तासैव वानुक्तान् Cd oites उक्ता and अनुक्ता: — ^b) K₂ अहित; K₈ आहिता; K₄ Ñ₁ V₁ Dn D₁ त्वहिता^a, T₁ G₈₋₈ M हीनत (for अहिता.) G₁ पुरुषा गिरा Ś₁ B₂ D₈₋₈ अहितां प (D₄ पु)रुषा गिर, B₈ 4 6 D₂ ह्य (B₄ न)चिन्ता (D₂ *त्या) महतां गिर., G₈ न भीमा पौरुषा गिर — ^c) T₁ G_{1.5} M अति जल्पन्ति, G₈ इति ज^a, G₄ अधिज^a B₄ भारता प्रतिजल्पन्ति, G₈ नातिजल्पन्ति वै वीरा — ^d) Ś₁ K₂ 8 B₈ 4.6 Dn D₁ M₁ तूत्तम^a, Ñ₁ ह्युत्तम^a (to avoid hiatus!) K₄ B₈ सदानुत्तम^a; V₁ सदैवोत्तम^a K₁ *पौरुषा, Dn₁ T₁ *पुरुष

9 = var 2 64 9 B₂ om 9 (of v 1 7) — ^b)

G₁ नावैरास्तु, G₂ नापराध (for न वैराणि) — ^c) Ś₁ प्रत्यभिजानते, K₄ प्रतिविजानैव, G₈ M₁ *विजानन्ति, Cd as in text. — ^d) A few MSS लब्ध्वा M आत्मनि K₄ वानुक्तास्त्वहिता गिर — After 9, K₄ Dn(1) ins.

576* असमिन्नार्थमर्यादा साधव प्रियदर्शना ।

10 B₂ om 10^{ab} (of v 1 7) — ^a) B₁ m Cv यथा (for तथा) B₁ (m as in text) विहितम् (for [आ]-चरितम्) K₁ तथाचरन्ति मार्गेण, K₄ D₈₋₈ *चरितमार्गेण, D₁ 2 *वहितमार्गेण, G₁ *चरितमानस्वं (sio) — ^b) G₈ *गते (for *गमे) Ś₁ B₁ 8 6 D₁ 2 G₄ रयथा चा (Ś₁ D₁ वा, G₄ त)स्मिन्समा^a; K₁ यथास्मिन्स समा^a; K₈ 4 रयथा-स्मिन्समा^a (submetrical), G₁ [स्व]यास्मि तत्समा^a, Cv as in text — ^d) Ś₁ तत्तावद्, K₁ M₁ तत्तथा, Ñ₁ G₈ M₂

मातरं चैव गान्धारीं मां च त्वद्रुणकाक्षिणम् ।
 उपस्थितं वृद्धमन्धं पितरं पश्य भारत ॥ ११
 प्रेक्षापूर्वं मया द्यूतमिदमासीदुपेक्षितम् ।
 मित्राणि द्रष्टुकामेन पुत्राणां च बलावलम् ॥ १२
 अशोच्याः कुरवो राजन्येषां त्वमनुशासिता ।
 मञ्ची च विदुरो धीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १३
 त्वयि धर्मोऽर्जुने वीर्यं भीमसेने पराक्रमः ।
 श्रद्धा च गुरुशुश्रूषा यमयोः पुरुषाग्रयोः ॥ १४

अजातशत्रो मद्रं ते खाण्डवप्रस्थमाविश ।
 भ्रातृभिस्तेऽस्तु सौभ्रात्रं धर्मे ते धीयतां मनः ॥ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्तो भरतश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 कृत्वार्यसमयं सर्वं प्रतस्थे भ्रातृभिः सह ॥ १६
 ते स्थान्मेवसंकाशानास्थाय सह कृष्ण्या ।
 प्रययुर्हृष्टमनस इन्द्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ॥ १७

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पञ्चपट्टिमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ समाप्तं द्यूतपर्वं ॥

त्वं (G० ते) तात, T१ G०-३ तात ते (for तत्तात)

11 ^{b)} D० मा (for मां) B१ २ ४ ६ G० त्व गु(G० रा)जं, G२ त्वदुरं, G३ त्वद्रुणं K३ गण (for -गुण) S१ K० ४ काक्षया (K३ या); N१ काक्षिणौ, V१ काक्षितं, D० काक्षण K२ B० Dn D१ मां च त्व गुणकाक्षया (B० क्षित; D१ क्षणं) — ^{c)} N१ G३ वृद्धतम; G३ वृद्धमयं

12 ^{a)} K१ ४ प्रेक्ष्य; T१ प्रेक्ष्या (for प्रेक्षा) G३ द्यूत (for द्यूतं) B० द्यूत (for मया) S१ G२ द्यूतम्, K१ नूतम् (for द्यूतम्) — ^{b)} D१ आसीदिदम् (by transp), D२ आसीदिदम् (sic) — ^{c)} S१ B (except B१ ६) D१ २ G२ मित्राणां D० द्रष्टुकामेन — ^{d)} G३ ४ पुरपाणां, G० मित्राणां च

13 Before 13, K३ D३ ins युधिष्ठिर उ — ^{a)} G३ न शोच्या — ^{b)} T१ G२ एषां (for येषां) B१ शासक — ^{c)} G० मन्त्रे च — G० om from शास्त्र in 13^d up to त्वयि in 14^a

14 Before 14, K३ D३ ins दृतराष्ट्र उ — G० om त्वयि (of v1 13). — ^{a)} G३ त्वया (for त्वयि) T१ धर्म (for धर्मो) G२ (before corr) ३ [S]र्जुनो (for ने) S१ K३ N१ V१ B (except B१ ६) Dn D१ २ G१-३ धैर्यं (for वीर्यं) — ^{b)} T१ G०-३ पराक्रमं — ^{c)} K१ शुवा; K२ ४ N१ V१ Dn G३ ४ M२ शुद्धा; G३ M३ तद्वत्, G३ तथा (for श्रद्धा) T१ G१ ४-६ M तु (for च) — ^{d)} K२ ४ B G३ ६ पुरुषाग्रयोः

15 ^{b)} K३ D३ आविशा. — ^{c)} K२ ३ G३ ३ ते तु; G३ तैस्तु (for तेऽस्तु) S१ K३ V१ D० सौभ्रात्रं (for सौभ्रात्रं) — ^{d)} S१ स्वीयतां, K१ धीमतां; B१ रमतां; G३ धीयते (for धीयतां) K२ मत; B२ G३ मति (for मन) G३ दक्षित त्वयि निष्ठित

16 B० om 16-17 (with the ref). G३ M३ om the ref — ^{a)} G३ भ्रातरं, G० पुरयं (for भरतं) K१-३ B० ४ Dn G३ श्रेष्ठ — ^{b)} K३ धर्मराजा — ^{c)} K३ V१ B१ ३ ३ ३ D१-६ च; T१ [अ]य; G३ [अ]य (for [अ]यं) D१ २ सर्वे (for सर्वं) S१ Cn (citing समय, but not आवे) सर्वं समयं कृत्वा । S१ M३ कृत्वा तु तेन समय — ^{d)} D१ २ प्रस्थिता, T१ प्रस्थितो (for प्रतस्थे)

17 ^{a)} S१ K१-३ हेम; S३ सूर्यं (for मेघं) — ^{b)} Dn१ प्रत्ययुर; G३ ३ प्रययौ T१ मनसा — ^{c)} K३ Dn१ इन्द्रप्रस्थ T१ G०-३ M२ प्रस्थपुरं प्रति

Colophon om in B२ — Sub-parvan N (B० om) G३ द्यूत; to it S१ K B० ३ Dn१ add समाप्त — Adhy name B० पाण्डवप्रधान; T१ G३ दृतराष्ट्रसांख्यन; G३ पाण्डवनिर्याण, G३ युधिष्ठिरनिजपुरप्रस्थान — Adhy no (figures, words or both) K१ (marg) 75 (erroneously for 65), K२ 66; K३ 67, Dn१ 73, D० 65 (as in text!), S 107 (G३ 81, G० 108) — S'loka no. K३ ३ Dn D३ M३ 17, D१ २ 3४, T१ 16

६६

जनमेजय उवाच ।

अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा सरत्तधनसंचयान् ।

पाण्डवान्धारतराष्ट्राणां कथमासीन्मनस्तदा ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

अनुज्ञातांस्तान्विदित्वा धृतराष्ट्रेण धीमता ।

राजन्दुःशासनः क्षिप्रं जगाम भ्रातरं प्रति ॥ २

दुर्योधनं समासाद्य सामात्यं भरतर्षभ ।

दुःखातो भरतश्चेष्ट इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३

दुःखेनैतत्समानीतं स्थविरो नाशयत्यसौ ।

शत्रुसाद्रमयद्रव्यं तद्दुध्यध्वं महारथाः ॥ ४

अथ दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौवलः ।

मित्रः संगम्य सहिताः पाण्डवान्प्रति मानिनः ॥ ५

वैचित्रवीर्यं राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ।

अभिगम्य त्वरायुक्ताः श्लक्ष्णं वचनमब्रुवन् ॥ ६

दुर्योधन उवाच ।

न त्वयेदं श्रुतं राजन्यज्जगाद बृहस्पतिः ।

शक्रस्य नीतिं प्रवदन्विद्वान्देवपुरोहितः ॥ ७

सर्वोपायैर्निहन्तव्याः शत्रवः शत्रुकर्षण ।

पुरा युद्धाद्वलाद्वापि प्रकुर्वन्ति तवाहितम् ॥ ८

ते वयं पाण्डवधनैः सर्वान्संपूज्य पार्थिवान् ।

C 2 2460
B 2 74 9
K 2 96 9

66

1 B₂ (wrongly) वैशंपायन (for जनमेजय) — ^a) = 2^a B₂ s D₂-s तदा दृष्ट्वा; B₂ तु तान्दृष्ट्वा, B₂ D₁ 2 विदित्वा तान् (by transp) — ^b) T₁ सरत्तधनुसजयान् Cd oites 1^{ab} entirely (as in text) — ^c) G₁ पाण्डवानां (hypermetric, for 'वान्' G₂ चत' (for धाते') — ^d) T₁ आसां (for आसीन्) G₂ (before corr) तथा (for तदा).

2 K₂ om the ref — ^a) = 1^a. K₄ विदित्वा तान्, D₁ 2 G₁ विदित्वा च (G₁ तु) — ^b) S₁ सधनान्पादवर्षमान् — ^d) K₁ पितरं (for भ्रातरं) M₂ प्रिय (for प्रति)

3 ^a) B₁ s s S समासीन (for 'साद्य' S₁ K₁ s स दुर्यो(S₁ सुयो)धनमासाद्य, N₁ स दुर्योधनमासीन — ^b) S₁ G₁ 2 M₁ भरतर्षभ K₁ M₂ भरतर्षभ, K₂ पुरुषर्षभ — ^c) K₁-s भरतश्चेष्टम् — ^d) S₁ त्विद (for इदं)

4 Before 4, K₄ N₁ V₁ B D T₁ G₂-s M₂ ins. दुःशासन उ' (or दुःशासन). — ^a) G₁ दुःखानैतास, G₂ दुःखेनीतान् (for दुःखेनैतत्) B₁ s-s D₂-s यत्, B₂ D₁ 2 G₂-s M [ए]तान्, T₁ G₂ तान् (for [ए]तत्) B₂ D₁ 2 समानीतान्, T₁ समुत्तीर्य; G M₁ समानीय (for 'नीतं'). — After 4^{ab}, K₂ ins.

577* निष्क्रान्ता पाण्डवा राजन्सहवाहधनानुगा ।

सधनुष्का सत्पूणीरास्त्रहृध्यध्वं महारथाः ।

— ^a) B₂ D₁ 2 शत्रवः, Cd शत्रुसाद् (as in text) K₁ 2 B₂ s s D₂ 4 M₁ C₇ ग(B₂ श)मयन्; K₄ अगमद् T₁ G₂ 6 पुत्रा(T₁ शत्रु)न्तशमयत्यथ, G₂ पुत्रान्सशयमभ्येत्य, M₂ शत्रुनुयमयत्यथ — ^d) K₂ T₁ G₂ 6 बुध्यध्व वै (K₂ च), K₄ तद्दुध्य त्व; G₁ 4 त(G₁ स)द्दुध्यस्व; G₂ बुध्यस्व त्वं

B₂ s D₁ 2 नराधिपा, G₂ महारथ, G₄ 'रथ.

5 Before 5, B₂ T₁ G₂-s ins वैशं उ' (some MSS om उ') — ^a) G₂ दुर्योधन. — ^c) K₂ संगम्य D₁ 2 महता (for सहिताः). — ^d) K₄ B₂ m D₂-s भारत (for मानिन).

6 ^a) T₁ G₂ 'युक्त; G₁ 2 'युक्ता (for 'युक्ता') — ^d) S₁ श्लक्ष्ण K₂ s D₂ T₁ (before corr) G₂ s अब्रवीत्; D₄ T₁ (by corr) अब्रवन् (for अब्रुवन्)

7 D₂-s om. the ref — ^a) B₂ s D₁ 2 [ए]तत् (for [इ]द). G₂ स्वयेदं श्रूयता राजन् — ^c) T₁ चक्रस्य (for शक्रस्य) K₄ G₂ नीत (for नीतिं) T₁ G₄ प्रवदत् — ^d) K₁ विशो, G₁ विद्यान्, G₄ पुरा (for विद्वान्)

8 ^a) K₁ 4 Dn₁ G₁ 2 नियन्तव्याः (for निहन्तव्या) — ^b) G₁ कुरव' (for शत्रवः) S₁ K Dn 'सुदन (K₄ 'न); B₂ 'कर्शण (slo), D₁-s S 'कर्शन (T₁ 'न', G₂ second time [of v.l. 12] 'ना' (for 'कर्षण) — ^c) K₂ परा, Cd पुरा (as in text). K₄ G₂ [आ]युधाद्; G₁ युधा, M₂ [आ]युध, C₇ as in text. S₁ K₂ वधाद्या (K₂ 'द्वा)पि; Dn(1) न यावद्धि, D₄ G₁ बला वा(G₁ 'द्या)पि (for बलाद्वापि) Cn oites बलाद् (as in text) — ^d) V₁ B₂ s D₁-s Cn ये कुर्वन्ति V₁ B D₁-s सदा; G₄ [अ]मता, G₂ (first time, of. v.l. 12) तथा' (for तवा')

9 ^a) G₁ तवायं (for ते वयं) — ^b) B₂ D₁ 2 पूर्ववत्पूज्य; G₂ सर्वान्सपूज्य. S₁ पाण्डवान्, K₄ पार्थिव — ^c) N₁ अहितान्; G₂ यदिमान् (second time [of v.l. 12] यदि वा) (for यदि तान्) K₁ योधयामास, K₂ 4

यदि तान्योधयिष्यामः किं वा नः परिहास्यति ॥ ९
अहीनाशीविषान्कुट्टान्दंशाय समुपस्थितान् ।
कृत्वा कण्ठे च पृष्ठे च कः समुत्सृष्टमर्हति ॥ १०
आत्तशस्त्रा रथगताः कुपितास्तात पाण्डवाः ।
निःशेषं नः करिष्यन्ति कुट्टा ह्याशीविषा यथा ॥ ११
संनद्धो हर्जुनो याति विवृत्य परमेषुधी ।
गाण्डीवं मुहुरादत्ते निःश्वसंश्च निरीक्षते ॥ १२

गदां गुर्वी समुद्यम्य त्वरितश्च वृकोदरः ।
स्वरथं योजयित्वाशु निर्यात इति नः श्रुतम् ॥ १३
नकुलः सङ्गमादाय चर्म चाप्यष्टचन्द्रकम् ।
सहदेवश्च राजा च चक्रुराकारमिद्वितैः ॥ १४
ते त्वास्थाय रथान्तर्वे बहुशस्त्रपरिच्छदान् ।
अभिघ्नन्तो रथव्रातान्तेनायोगाय निर्ययुः ॥ १५
न क्षंसन्ते तथास्माभिर्जातु विप्रकृता हि ते ।

*विष्याम (K₄ 'सि). — ^a) Ś₁ K₄ N₁ Dn चै, K₁-s च, V₁ B (except B₂) Ds-s हि (for चा). K₄ न परिहास्यते, T₁ G₆ (second time, of v l 12) न (T₁ न) प्रतियास्यति (G₆ first time न. परिभाष्यति with v l. 'स्वति'); G₁ as in text

10 Ś₁ transp 10 and 11 — ^a) G₂ घोरात् (for कुट्टान्) — ^b) Ś₁ K N₁ B₂ s Dn Ds ना(K₄ ना)दाय; G₁ दशान् (for दशाय). — ^c) K₄ कृत्वा, T₁ G₈-s M चध्वा; G₆ second time (of v l 12) दग्ध्या Ds-s स्कधे; T₁ (before corr.) G₆ कण्ठे (for कण्ठे) G₂ transp. कण्ठे and पृष्ठे B₂ कृत्वा लांगुलविच्छेद — ^d) K₁-s कथमुत्सृष्टमर्हति (K₁ s 'सि), N₁ क पुमान्यष्टम

11 Ś₁ transp 10 and 11. G₆ (first time, of v l 12) om 11 — ^a) K₄ आर्ताशस्त्रा; D₂ आसशस्त्रा, T₁ आर्ताशस्त्रा — ^b) T₁ G₄ s (first time, of v l 12) तत्र (for तात) — ^c) B D₂ s s s G₁-s M₂ नि शेषान् D₄ निःशेषात् Ś₁ K₄ Dn D₁ च, K₂ s न (for न) — ^d) K₂ s T₁ om हि K₂-s Dn D₁ हव; G₆ यथा (for यथा) G₆ (first time, of v l 12) 'विपो (for 'विषा) Ś₁ कुट्टा हव भुजगमा, K₁ आशी कुट्टा विषा हव, V₁ B D₂-s कुट्टा आशीविपोपमा

12 ^a) G₂ सोर्जुनो (for कृ) N₁ भाति (for याति). — ^b) Ś₁ वितत्य; K₄ N₁ B D M₂ विहृत्य, V₁ विवृत्य, G₆ (first time, of below) विहृत्य; G₇ विवृत्य (for विहृत्य) K₂ G₆ (second time, of below) परमेषुधी, K₄ M₂ 'पुधि; D₂ T₁ 'पुधि, G₁ 'पुष्टक् — After 12^{ab}, G₄ ins

578* गाण्डीवं गृह्य सकुट्टं पार्थ शस्त्रभृतां वर ।

अचिरेणैव कालेन नि शेषं न करिष्यति ।

न पश्यामि रणे कुट्टं बीभत्सु विनिघर्तितुम् ।

[For lines 2-3, of lines 1-2 of passage No 39 of App I.]

— ^a) A few MSS गाण्डीवं or गांजीवं V₁ B₁ धनुरादत्ते,

D₁ s अनु चादत्ते, T₁ G₂ s s (all first time) M₁ गृह्य सकुट्टं, G₄ मुहुरादत्ते — ^a) T₁ G₂ s s (all first time) M₁ पार्थ शस्त्रभृतां वर; T₁ G₁ s-s M₂ (T₁ G₂ s-s, all second time) निदाश्वास नराधिप (G₆ निरीक्षते). — After 12, T₁ G₂ s s ins a passage given in App I (No 39), followed by the repetition (with v l) of 7-12 G₇ has no gloss on this passage

, 18 B₂ om 13^{ab}. — ^a) S (except G₂) निरीक्षते (T₁ 'क्षत; G₆ 'क्षति, M₁ 'क्षन्त्यै; M₂ 'क्षस्तु) गदां गुर्वी समुद्यम्य वृकोदर — ^c) Dn₂ D₁ s G₂ s स रथं (for स्वरथ) Ś₁ K₁ s B₂ D₁-s T₁ G₂-s तु (for [आ]शु) G₂ स्वय रथ योजयित्वा — ^d) Ś₁ निर्यात इव; D₂ 'ता इति, G₆ 'तयति T₁ न श्रुत, G₄ s विश्रुत

14 ^b) B₁ s s s D₁ चा (for च) K₄ [अ]प्यत्र चद्रक; N₁ V₁ B D [अ]प्यर्धचद्रकत् (N₁ B₂ 'क); G₆ अप्यर्धचद्रक, G₆ व्येष्ट — ^c) Ś₁ चकाराकारम्; T₁ (bracketed) G₁ s s M नान्यमाकारम् (T₁ G₁ s 'र) (for चक्रुराकारम्) G₁ पृच्छत, G₂ M ऋच्छत; G₆ हृच्छया; G₆ ईद्वितैः, Cd द्वितितैः (as in text)

15 ^a) Ś₁ त्वादाय, D₁ s आस्थाय (for त्वास्थाय) K₂ सर्वान् (for सर्वे) — ^b) Ś₁ G₂ s बहुशस्त्र (Ś₁ 'श स) परिच्छदा, V₁ B₁ s D₂-s 'परिमहान्; B₁-s G₁ s s M 'परिमहा, D₁ बहुश सुपरिमहान् — ^c) D₂ अभिघ्नते; M₁ (before corr) 'घ्नको; Cd as in text K₄ रथव्रातान्; N₁ G रथव्रातान्, V₁ B D₁-s T₁ हयाव्रातान्, M जवे (M₁ before corr जके) नाशान् (for रथव्रातान्) — ^d) K₁ सैन्य; Cd सेना (as in text)

16 ^a) Ś₁ K₄ B₂ G₆ न क्षमते; K₁ निक्षप्यति; K₂ ने क्षप्यते, Ds-s न क्षस्य (D₂ 'स्य) ते, Ds m न क्षम्यते, T₁ G₁ s s s M न क्षाम्यते; G₆ न क्षमास्ते (for न क्षम्यस्ते) G₂ यथा (for तथा) — ^b) K₁ ये तु; B₂ T₁ जात; G₁ जाना (for जातु) Ś₁ विप्रकृताकृते; V₁ 'कृतानि ते; D₂ 'कृते हि ते; T₁ G₂ s s M₂ 'कृतास्तु ते Cd कृते विप्रकृता

द्रौपद्याश्च परिक्लेशं कस्तेषां क्षन्तुमर्हति ॥ १६
 पुनर्दीव्याम भद्रं ते वनवासाय पाण्डवैः ।
 एवमेतान्वशे कर्तुं शक्यामो भरतर्षभ ॥ १७
 ते वा द्वादश वर्षाणि वयं वा द्यूतनिर्जिताः ।
 प्रविशेम महारण्यमजिनैः प्रतिवासिताः ॥ १८
 त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम् ।
 ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश ॥ १९
 निवसेम वयं ते वा तथा द्यूतं प्रवर्तताम् ।
 अक्षानुस्वा पुनर्द्युतमिदं दीव्यन्तु पाण्डवाः ॥ २०
 एतत्कृत्यतमं राजन्नस्माकं भरतर्षभ ।
 अयं हि शकुनिर्वेद सविद्यामक्षसंपदम् ॥ २१

दृढमूला वयं राज्ये मित्राणि परिगृह्य च ।
 सारवद्विपुलं सैन्यं सत्कृत्य च दुरासदम् ॥ २२
 ते च त्रयोदशे वर्षे पारयिष्यन्ति चेद्व्रतम् ।
 जेष्यामस्तान्वयं राजन्नोचतां ते परंतप ॥ २३
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 तूर्णं प्रत्यानयस्वैतान्कामं व्यध्वगतानपि ।
 आगच्छन्तु पुनर्द्युतमिदं कुर्वन्तु पाण्डवाः ॥ २४
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो द्रोणः सोमदत्तो बाह्लीकश्च महारथः ।
 विदुरो द्रोणपुत्रश्च वैश्यापुत्रश्च वीर्यवान् ॥ २५
 भूरिश्रवाः शांतनवो विकर्णश्च महारथः ।

C 2 2477
D 2. 74 26
K 2. 97 69

(as in text) — *) K₁-8 त, G₁-4 M तु (for च)
 — ^a) K₈ D₁ अहंसि

17 *) ¹ ¹ एतद् (for एतान्) ¹ ¹ V₁ B₁ 8 5 D₈-6
 वशी (B₈ वश) कर्तुं — ^a) ¹ ¹ B₁ 4-6 D₈-6 शक्यामो K₄
 D_n (1) पुरुष* (for भरत*)

18 — (var) 2 67 9 — ^a) G₈ ततो (for ते वा)
 — ^b) M₂ वय द्यूतविनिर्जिता — *) K₄ D₁ प्रविशामो;
 V₁ *शाम, B₁ 8 5 6 D₈-5 निवसाम; D₂ G₁ 8 प्रविवेश, G₄
 *शेयुर (for *शेम) B₁ 8 5 6 D₈-6 महारण्ये — ^a) K₄
 B₂ D₁ 2 परिवारि (K₄ *सि) वा (for प्रतिवा*) S रौ (M₂
 कौ) रवाजिनवाससः.

19 — 2 67. 10 — ^a) K₄ G₈ त्रयोदशे, G₄ *दशश्च
 (for *दश) K₂ तु (for च) K₁ सजने, K₈ D_n D₈ 5
 G₁ M स्वजने, ¹ ¹ नगरैर्, V₁ सुजनैर्, B₂-6 D₁ 2 T₁
 G₂-4 स्वजनैर् (for सजने). D_n 2 C_n सजनेन, G₆ [अ]प्य
 विज्ञाता (for च सजने) — ^b) B₁ M₁ एज्ञाता, G₁ 5
 [S]प्यज्ञाता (for अज्ञाता) K₁ 8 B₂ 4 5 D_n 1 प्रतिवत्सर
 ॥ C_d परि उपरि ॥ G₆ वने च परिवत्सरे — *) B₆
 विज्ञाता, T₁ G₂-4 M₂ ज्ञाताश्चेत् (for ज्ञाताश्च) K₄ T₁
 पुनरान्यानि — ^a) K₁ वर्षाणि द्वादशैव तु; D₈ वने वर्षे
 त्रयोदश (sio)

20 ^a) K₄ B₁ 5 निवसामो, ¹ ¹ D₈-5 निवसाम, D₂
 निवत्सेम K₂ M₂ ते च, K₄ त वा (for ते वा) — ^b)
 D₁ 2 ततो (for तथा) — *) T₁ G₁ 8 M₂ अक्षाणि (for
 अक्षान्) K₈ D₈ 5 उद्या (for उद्वा) G₈ द्यूतमिद
 (before द्यू, यथा is cancelled). — ^a) V₁ B₂ D₁ 2
 इति, B₆ एते, G₈ पुनर् (for इद) ¹ ¹ K₂-4 D_n कुर्वन्तु;
 V₁ D₄ T₁ G₄ दीव्यन्तु (for दीव्यन्तु)

21 ^a) K₈ कृत्यतम, M₁ कृत्यतर, M₂ कृततम — *)

K₈ अह (for अयं) T₁ G₄ तु (for हि) — ^a) K₁
 सुविद्याम्, G₈ निकृत्याम् (for सविद्याम्). ¹ ¹ G₄ अक्षसविदं
 (G₄ *दां); K₁ G₈. 6 *सभवां (G₈ *व)

22 B₂ om (hapl) 22 — ^a) T₁ द्यूत* (for दृढ*)
¹ ¹ विगतारिवला राज्ये — ^b) V₁ प्रतिगृह्य (for परि*)
 — ^a) ¹ ¹ सार वा (for सारवद्) — ^a) ¹ ¹ सत्कृतं, K₂
 तत्कृत्य (for सत्कृत्य) ¹ ¹ दुरासद (for दुरा*).

23 ^a) K₄ तु, B₂ 6 D₁ 2 वा (for च) ¹ ¹ V₁ B₂-6
 D त्रयोदशं (B₈ *श) वपं — ^b) ¹ ¹ B₂ D_n 2 D₁ 2
 धारयिष्यति, B₈ T₁ G₂ पालं, G₁ वारं (for पार*). K₄
 तद्, B₈ G₁ 4 ते, B₆ D₁ 2 नो (for चेद्) K₁ भुजं; K₂
 गृह, K₈ ¹ ¹ V₁ B₈ m D₈ 6 ध्रुव, B₈ कृत; B₈ G₂ द्रुत; D₄
 द्रुवं (for द्रतम्) — ^a) ¹ ¹ जहामस्तान्मुख राजन्नोचते
 परम तप [? तव]

24 G₈ om 24^a-26^b — ^a) M₂ तूर्णी (for तूर्ण*).
¹ ¹ B₂-6 D₈-6 T₁ G₁ 2 4-6 M₂ प्रत्यानय (G₂ *य) तु; D₂
 *यन्तु ¹ ¹ [ए]नान् (for [ए]तान्) — ^b) K₁. 2 V₁
 B₂. 8 6 D₁ 2 G₄-6 अध्वं, C_d व्यध्वं (as in text) T₁
 G₁ 2 M इन्द्रप्रस्थगतानपि — ^a) ¹ ¹ K₂-4 B₆ D₁. 8 इह
 (for इदं) ¹ ¹ दीव्यन्तु (for कुर्वन्तु) — After 24, C_d
 (wrongly) ins a colophon (Adhy. no 68).

25 G₈ om 25 (of v 1 24), K₁ D₁ 2 om the
 ref — ^a) D₄ समदत्तो (for सोम*) — ^b) ¹ ¹ K₄
 बाह्लिकश्च K₂ 8 [अ]थ गौतम, K₄ D_n [ए]व गौतम
 (K₄ सत्तम) — *) K₁ कृपश्च (for विदुरो) — ^a) K₁
 वैश्या; D₁ G₂ 5 वैश्या (for वैश्या)

26 G₈ om. 26^{ab} (of. v 1 24) — ^b) B₂ 6 D₁ 2
 महाबल (for *रथ*) — *) K₈ आपत, ¹ ¹ भावते; G₈
 [अ]भाप्यत, G₄ [अ]भापंत. (for [अ]भापन्त) — ^a) M₂

मा धृतमित्यभापन्त शमोऽस्त्विति च सर्वशः ॥ २६
 अकामानां च सर्वेषां सुहृदामर्थदर्शिनाम् ।
 अकरोत्पाण्डवाह्वानं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ॥ २७
 अथाब्रवीन्महाराज धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
 पुत्रहार्दाद्धर्मयुक्तं गान्धारी शोककर्षिता ॥ २८
 जाते दुर्योधने क्षत्ता महामतिरभापत ।
 नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसनः ॥ २९
 व्यनदजातमात्रो हि गोमायुरिव भारत ।

अन्तो नूनं कुलस्यास्य कुरवस्तन्निबोधत ॥ ३०
 मा बालानामशिष्टानामभिमंस्था मतिं प्रभो ।
 मा कुलस्य क्षये घोरे कारणं त्वं भविष्यसि ॥ ३१
 वद्धं सेतुं को नु भिन्द्याद्वमेच्छान्तं च पावकम् ।
 शमे धृतान्पुनः पार्थान्कोपयेत्को नु भारत ॥ ३२
 स्मरन्तं त्वामाजमीढ स्मारयिष्याम्यहं पुनः ।
 शास्त्रं न शास्ति दुर्बुद्धिं श्रेयसे वेतराय वा ॥ ३३
 न वै धृद्धो बालमतिर्भवेद्राजन्कथंचन ।

[S]स्तीति (for ऽस्त्विति) B₁ भारत (for सर्वशः)
 — After 26^{ad}, K₂ repeats 26^{ad} — After 26,
 S ins.

579* यथोपजोष वसतां पुनर्धृतप्रवृत्तये ।

[G₁ २ 'जोषमासीना G₁ धृतप्रवृत्तये, G₂ धृत प्रवृत्तये]

27 ^a) K₂ अवमानाच सर्वेषां — ^b) G₁ २ सुहृताम्
 (for सुहृदाम्) K₂ अर्थदर्शिनां, V₁ अनुदर्शिनां; D₁ २
 सर्वदः; G₂ अय दर्शित — ^c) K₁-२ D₂ G₂ धृतराष्ट्रः; T₁
 'द्र K₁ D₂ २ सुत — After 27, N ins. an addl
 colophon (*Adhy no* K₁ D₂ 66, K₂ D₂ 67, K₂
 68, N₁ V₁ B₂ D₂ 74)

28 Before 28, all MSS. ins वैशः उ (or वैशः)
 — ^a) V₁ B₂ २ D₁ २ महाप्रज्ञ (D₁ २ 'ज्ञा); B₂ २ D₂
 D₂ G₂ २ 'राजं, G₁ २ 'राजन्; G₂ 'तेजा (for 'राज) — ^b)
 S₁ जनप्रिय (for जनेश्वरम्) — ^c) B₂ २ D₂ पुत्रहृदाद्; D₁
 पुनस्त्वदा (for पुत्रहार्दाद्) K₁ B₂ D₂-२ धर्मपूर्व, N₁ V₁
 D₂ (1) 'युक्ता, B₁-२ D₁ २ 'पत्नी, S 'शीला (for 'युक्त)
 K₂ पुत्रहेतोर्विसुहृतां; K₄ (corrupt) पुत्रहा दीर्घमायुक्ता
 — ^d) S₁ वैव मूर्धिता; B₂ शोकमूर्धिता; B₂ २ D₂
 शोककर्षिता

29 Before 29, K₂ २ N₁ B₂ D₂ T₁ ins गांधार्युवाच
 (or गांधारी) — ^b) K₂ यथामतिर् (for महा) — G₂
 reads 29^{ad} after 30 — ^c) D₂ यम (for पर)
 — ^d) K₁ कुलपांसुन; K₂ 'पांसम, B₂ २ २ २ 'पांसन

30 ^a) D₂ २ २ अनद, D₂ अदद (for व्यनद) S₁
 K₁ २ B₁ २ [S]पि, B₂ २ [S]यं (for हि) — ^b) K₁
 भापत, V₁ B D₁-२ विस्वर (for भारत) — K₂ om
 30^{ad} — ^c) D₂ २ G₂ अतो (for अन्तो) — ^d) G₂ स-
 (for तन्) S₁ K₂ २ D₂ D₁ तन्निबोधत भारत (S₁ 'ता)
 — After 30, G₂ reads 29^{ad}, while D₂ (1) D₁ (marg
 sec m) २ २ ins

580* मा निमज्जीः स्वदोषेण महाम्पु त्व हि भारत ।

31 ^a) M₂ om. मा K₂ अशिष्यानाम् (for 'ष्टानाम्)
 K₄ D₂ (1) बालानामवि (K₄ 'व) शिष्टानाम्; T₁ G₂-२ M₁
 अया (G₂ अवि) लानां निशिष्टानाम् — ^b) K₂ २ अति (K₂
 'नि) सस्था; N₁ अतिमंस्था; B₁ २ D₁ २ अन्वमस्था; B₂
 मतिरास्था; D₂ २ मतिमस्था; D₄ अभिसस्था; S मावमस्था
 (G₁ 'स्याम्) (for अभिमस्था) B₂ G₁ २ इति (for मति)
 S₁ मति मे स्या इति प्रभो, K₁ मतिमास्थाय वै प्रभो; K₂ मा
 मते त्वि वै प्रभो; D₂ मातिष्ठा इति वै प्रभो — ^c) K₁
 क्षये घोरे, G₂ क्षयो घोरे (for क्षये घोरे). — ^d) G₂
 कारणा[त्] (for 'ण) G₄-२ च (for त्व) K (except
 K₂) D₂ भविष्यति; S नरेन्द्र भू (T₁ मा; M₂ मो)
 (for भविष्यति)

32 ^a) G₂ अल (for वद्ध) S₁ नु को (by transp),
 D₂ G₁ को न K₄ D₂ G₂ २ भिद्यात्; D₁ विद्यात् K₂
 वद्धं च सेतु को भिद्यात् — ^b) S₁ G₂ शमेत्; B₂ धूमेत्; G₂
 धर्मेत्, G₄ धर्मे, Cd धमेत् (as in text). S₁ G M
 हुवाशन (M₂ 'न) (for च पावकम्) — ^c) B (except
 B₂) समे; D₂ क्षम (for क्षमे) S₁ वृत्, K₄ V₁ B
 (except B₂) D₂ D₂ २ स्थितान् (for धृतान्) K₄ B₂
 D₂ को नु (for पुन) T₁ G₂ क्षमाहृतान्पादुपुत्रान् — ^d)
 K₄ D₂ (1) भरतर्षभ, V₁ को हि भारत; B₂ D₁ २ को
 नु पार्थिव

33 ^a) N₁ स्मरश्च त्वम्, G₁ M₁ स्मरं त्यहम्, G₂ स्मरति
 त्वाम्, G₄ सर्वं तु त्वाम्, G₂ विस्मय त्वाम् (for स्मरन्तं त्वाम्),
 B₂ D₂-२ त्वा, T₁ G₂ च (for त्वाम्) N₁ V₁ B₁-२ D₂
 G₂ आजमीढ, B₂ D₂-२ [आ]जमीवेदं; T₁ G₁ २ M₁
 स्वाजमीढ (M₁ 'ढ) (for आजमीढ) — ^b) D₂ M₂
 स्मरयि G₁ M₁ तत् (for [अ]ह) — ^c) B₁ D₂ शास्त्र
 तु (B₁ नु); B₂ शास्त्रं च, B₂ शास्त्रानु; D₂ दास्त्र तु; T₁
 G₁ २ २ M न शास्त्र (by transp) G₂ २ न शास्त्रशास्त्रा
 दुर्बुद्धे (G₂ 'द्धि) — ^d) K₁ N₁ V₁ B D₁-२ निश्चयाय वा
 (K₁-N₁ च, V₁ B₁ २ २ D₁ २ वै); K₂-२ D₂ G₄ वे (G₄

त्वन्नेत्राः सन्तु ते पुत्रा मा त्वां दीर्णाः प्रहासिषुः ॥ ३४

शमेन धर्मेण परस्य बुद्ध्या

जाता बुद्धिः सास्तु ते मा प्रतीपा ।

प्रध्वंसिनी क्रूरसमाहिता श्री-

मृदुप्रौढा गच्छति पुत्रपौत्रान् ॥ ३५

अथाब्रवीन्महाराजो गान्धारीं धर्मदर्शिनीम् ।

अन्तः कामं कुलस्यास्तु न शक्षयामि निवारितुम् ॥ ३६

यथेच्छन्ति तथैवास्तु प्रत्यागच्छन्तु पाण्डवाः ।

पुनर्धूतं प्रकुर्वन्तु मामकाः पाण्डवैः सह ॥ ३७

C 2 2480
K 2 75 12
K 2 97 102

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि पदपठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

ने)तराय वा (K₄ Dn च); G₈ ते[? वेत]तेथ वा (for
चेतराय वा)

34^a) B₁ s D₁ s बाल इति; G₂ s बालमिति (for
'मतिरु' — ^b) Ś₁ भवद्, G₈ भवे N₁ V₁ B₁ s s D₁ s
T₁ G₄ M₁ राजा (for राजन्) — G₄ om 34^{ad} — ^c)
G₈ त्वन्नेत्रं त्वा तु ते पुत्रो — ^d) Ś₁ D₈ T₁ G₁ s s M मा
त्वा, K₈ नात्मा, B₈ मा वा, D₁ s मा ते, G₂ s मत्वा, C_v
मा त्वां (as in text) Ś₁ B₁ T₁ G₁ s s M जीर्ण, K₁
हीनं, K₄ Dn (!) राजन्, N₁ चीर्णा; B₈ G₈ दीनो (G₂
'ना); C_v जीर्णा; Cn as in text K₁ D₈ प्रदा (D₈
'रा)सिषु, G₈ प्रभापत; G₈ प्रभासिषु; all comm. as in
text — After 34, K₄ V₁ B D T₁ ins .

581* तस्मादय मद्बचनात्यज्यता कुलपांसन ।

तथा ते न कृतं राजन्पुत्रज्जेहासराधिप ।

तस्य प्राप्तं फलं विद्धि कुलान्तकरणाय ह ।

[(L 2) T₁ [अ]नेन (for ते न) B₈ 'लेह (for
'लेहान्) V₁ B (except B₈) D₈ महामते, D₁ महात्मन ,
T₁ सहिष्यति (for नराधिप) — (L 3) B₁ तस्मिन्, T₁
तस्माद् (for तस्य) T₁ महाघोरं (for फलं विद्धि) K₄ B₈
Dn₈ D₈ s s यद्, B₁ हि, B₈ वै, Dn₁ D₄ तद् (for ह).
T₁ कुलांत विद्धि भारत (for the post half)]

35^a) K₂ s B₁ शमेन, B₂ D₁ s श्रुत च, B₈ श्रुतेन;
D₈ G₄ शमेण (for शमेन) Ś₁ धर्मस्य (for धर्मेण) K₂
परस्य बुध्यता, K₄ B₁ s-s D₈-s नयेन युक्ता (K₄ सूक्ता, D₈
युक्ताद्), N₁ B₈ परेण युक्ता; B₂ D₁ s जानाति बुद्ध्या, T₁
शमेन युक्ता (for परस्य बुद्ध्या) — ^b) K₂ om जाता K₄
B₁ s D₈-s या ते (K₄ या तेन), B₈ s या सा (for जाता)
K₈ शास्तु, Dn यास्तु (for सास्तु) D₈ साक्षुते (for सास्तु
ते) K₂ प्रतीता, K₄ V₁ B₁ s-s Dn₈ D₈ s Cn प्रमादी
(D₈ 'दी), G₈ प्रदीपा, C_d प्रतीपा (as in text) K₁ मा
वास्तु ते बुद्धिरेपा प्रतीपा, B₂ D₁ s बुद्धिस्तु या ते प्रतिदीप्यते
च — After 35^{ab}, G₈-s ins.

582* न तद्वल यन्मृदुना विरुध्यते

मित्रं धर्मस्तरसा सेवितव्यः ।

— 35^{ad} = 5 36 69^{ad} — ^a) G₂ s प्रध्वसनी, C_v as in
text T₁ C_v क्रूरस (T₁ om. स) माध्रिता (for क्रूरसमा-
हिता) A few MSS श्री — ^d) Ś₁ मृदुप्रौढान्, K₁ s
मृदौ प्रौढा; D₂ G₈ मृदु प्रौढा; G₈ मधुप्रौढा, Cn. v as in
text C_d oites प्रौढा (as in text) D₄ यच्छति (for
न) G₈ 'पौत्रं (for 'पौत्रान्) — After 35, B₈ reads
the colophon of this adhy (सभापर्वणि अनुधूते); and
begins the next adhy (67) with st 36

36 Before 36, K₄ s B₈ S ins 'वैश' उ' (or 'वैश')
B₈ begins adhy 67 from 36 — ^a) K₁ ततो' (for
'अथा') T₁ G₂ s महाप्राज्ञा, G₄ 'राज (for 'राजो) — ^b)
Ś₁ K₂ s धर्मचारिणी, D₁ s तत्त्वदर्शि (D₁ 'श')नी — ^c) Ś₁
अतो नूनं; K T₁ G₂ s अंतकाल (K₁ s G₂ 'म), D₈ अत'
काम, G₈ अंतं काम D₈ सुतस्य (for कुलस्य) — ^d) K₄
Dn (!) शक्नोमि, B₁ s s D₁ s शक्षयामि, G₈ शक्षयं हि (for
शक्षयामि) K₁ S निवारितु (G₁ न सेवितु); B₁ s s निषेधितु

37^a) K₁ यथेप्सित; K₄ यदिच्छति, N₁ B₈ D₁ s s
T₁ G₂ s यथेच्छसि, V₁ B₈ s s Dn₁ D₈ G₁ यथेच्छति
(for यथेच्छन्ति) T₁ [आ]शु (for [अ]स्तु) — ^c) K₁ s
N₁ V₁ B₁ s s Dn T₁ G₁ s M च, G₈-s तु (for प्र)
K₂ कुर्वति (for 'कुर्वन्तु) — ^d) N₁ कुरव (for मामका)
B₁ s s D₈-s G₂ पांडवा मामकैः सह; T₁ मामका. पांडवा सह

Colophon For B₈ see v 1 2. 66. 35 — Sub-
parvan Ś₁ K₄ B₁ s s D₄-s अनुधूत; K₁ B₂ पुनर्धूत,
K₂ s B₈ D₁-s धूत — Adhy name T₁ G₁ s s M₁
पुनर्धूतप्रसंग (G₁ M₁ 'निश्चय') — Adhy no (figures,
words or both) K₁ (marg) D₈ 67, K₂ 68, K₈ 69,
Dn₁ 75, T₁ G₈ s 112, G₁ s M 108, G₈ 111, G₄ 82.
— S'loka no K₂ s 10, Dn D₁ s s 12, M₁ 28

६७

वैशंपायन उवाच ।

ततो व्यध्वगतं पार्थ प्रातिकामी युधिष्ठिरम् ।
उवाच वचनाद्राज्ञो धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ १
उपस्तीर्णा सभा राजन्नक्षानुष्ट्वा युधिष्ठिर ।
एहि पाण्डव दीव्येति पिता त्वामाह भारत ॥ २

युधिष्ठिर उवाच ।

धातुर्नियोगाद्गतानि प्राप्नुवन्ति शुभाशुभम् ।
न निवृत्तिस्तयोरस्ति देवितव्यं पुनर्यदि ॥ ३
अक्षधृते समाह्वानं नियोगात्स्थविरस्य च ।
जानन्नपि क्षयकरं नातिक्रमितुमुत्सहे ॥ ४

वैशंपायन उवाच ।

इति युवन्निवृत्ते भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।
जानंश्च शकुनेर्मायां पार्थो द्यूतमियात्पुनः ॥ ५
विविशुस्ते सभां तां तु पुनरेव महारथाः ।
व्यथयन्ति स्म चेतांसि मुहुदां भरतर्षभाः ॥ ६
यथोपजोपमासीनाः पुनर्द्युतप्रवृत्तये ।
सर्वलोकाविनाशाय दैवेनोपनिपीडिताः ॥ ७

शकुनिरुवाच ।

अमुञ्चत्स्थविरो यद्वो धनं पूजितमेव तत् ।
महाधनं ग्लहं त्वेकं शृणु मे भरतर्षभ ॥ ८

67

1 B^o om. the ref — ^a) G^o गते (for ततो) Ś¹
ह्यध्वगत K¹ B¹ G [5] व्यध्वगत; K² [5] ध्वनि गत,
V¹ B^o व्यपगत, C^v as in text D¹ २ गतान्पार्थान् (for
गत पार्थ) — ^b) Ś¹ K² ४ प्रातिकामी, T¹ प्रातिगामी; G¹ ३
'कामि — ^c) K¹ V¹ B^o ६ D¹ ३ वचन (for वचनाद्)

2 Before 2, B^o ins प्रातिकाम्युवाच — ^a) K⁴ N¹
V¹ B² Dⁿ G² ४ उपास्तीर्णा (G⁴ 'र्णास); D⁴ T¹ उपस्तीर्ण
G^o उपस्तृष्टा सभां राजन् — ^b) G² अक्षाणि K² उह्य,
K³ उह्वा D^o M² युधिष्ठिर — ^c) K² देव्येति, B² ६
D¹ २ दी (D¹ दि) व्यस्य (for दीव्येति) — ^d) K¹ V¹ B¹ S
पिता त्वाह (K¹ चाह; B¹ ह त्वा) नराधिप (T¹ G^o ३
'प'); K⁴ Dⁿ (1) पिता त्वाहेति (K⁴ adds च) भारत

3 ^b) G^o ४ M¹ शुभाशुभे — ^c) K¹ न च द्यूतिस; V¹
न निवृत्तिस — ^d) Dⁿ 1 वेदि (m देवि) तव्य, G⁴ दिवितव्य

4 ^a) N¹ V¹ S अक्षयुद्धे (G² 'योग-) (for 'द्युते)
G^o महानासीन् (for समाह्वान) — ^b) K¹ T¹ G¹ ४ नियोगा
K¹ V¹ B¹ D¹ ३ T¹ तु (for च) — ^c) G² च यच्छुद्र (for
क्षयकर) — ^d) T¹ नापि (for नाति) K² जानाति
क्रममुत्सहे (sio), G¹ नापि कामीतुम्

5 After the ref, K⁴ Dⁿ D⁴ ३ ins. (Cⁿ glosses)

583* असमवे हेममयस्य जन्तो

स्थापि रामो लुलुभे मृगाय ।

प्रायः समापन्नपराभवाणां

विधयो विपर्यस्ततरा भवन्ति ॥

[(L. 3) D⁴ ३ भवानां]

— ^a) K⁴ D^o 'ल्लिच द्यूतो — ^b) K² सह पाण्डवै; B² ६
D¹ २ सहितस्तदा (for सह पाण्डव) D^o (before corr)
G¹ पाटया — ^c) G¹ स्म (for च) — ^d) = 15^d M¹
अयात् (for इयात्) K² पार्थे द्यूतमियात्पुनः

6 ^a) G^o transp ते and तां K¹ सभायां तु; G¹ सभां
रम्यां (for सभा तां तु) — ^b) Ś¹ K² 'बला' (Ś¹ sup lin
'रथा' as in text) — D¹ ins 6th in marg — ^c) Ś¹ K⁴
B¹ ३ ३ D⁴ ३ व्यथयत् (D⁴ 'ता), N¹ V¹ B^o D^o G¹ व्यथयत्
(for 'यन्ति) Ś¹ K² ४ B¹ ३ च (for स्म) — ^d) K¹
B² ३ ६ Dⁿ 1 D¹ ३ T¹ G² ३ भरतर्षभ, D¹ 'अ' (for 'भा)

7 K² G^o om. (hapl) 7-8 — ^a) K¹ यथोपयोगम्,
Cd 'जोपम्' (as in text) Ś¹ आसीन, G⁴ आनीता (for
आसीना) — ^b) Ś¹ द्यूतनिवृत्तये, B¹ ३ ३ D^o ३ 'मवर्तयन्',
B² 'विवृद्धये, D¹ २ द्यूत प्रवर्ततां (D² 'तिता); T¹ द्यूत
प्रवृत्तय; G² ३ M² द्यूतप्रवर्तये (M² 'ने) — ^c) T¹ सर्व
लोको — ^d) Ś¹ देवेनोपनिपीडित, K¹ ३ देवेनोपनि (K¹
'नोरसि) पीडिता, G¹ देवेनोपातिपीडिता; G² ४ देवेनापि
निपीडिता; G² देवेन परि — After 7, T¹ ins

584* तानागतानभिप्रेक्ष्य कृपणं क्षिप्रमक्षयिवत् ।

— 8 K² G^o om 8 (of v 1 7) — ^a) D² यद्वो (for
यद्वो). — ^b) B² पूर्वजित च, D² ऊर्जितमेव; S (G^o om.)
विजितमेव (for पूजितमेव) G⁴ तु (for तत्) — ^c)
G² ४ M² महाग्लह; G² महाद्वयं त; G² ग्लहान्मह, M¹
महानय (for महाधन) G² M धन, G² ३ पण (for ग्लह)
D² त्वेक; S (except M¹, G^o om) चैक (for त्वेक) K²
ग्लहस्वक; K⁴ ग्लह त्व कं (for ग्लह त्वेक) — ^d) Dⁿ (1)
भो (for मे)

वयं द्वादश वर्षाणि युष्माभिर्धूतनिर्जिताः ।
 प्रविशेम महारण्यं रौरवाजिनवाससः ॥ ९
 त्रयोदशं च सजने अज्ञाताः परिवत्सरम् ।
 ज्ञाताश्च पुनरन्यानि वने वर्षाणि द्वादश ॥ १०
 अस्माभिर्वा जिता यूयं वने वर्षाणि द्वादश ।
 वसध्वं कृष्ण्या सार्धमजिनैः प्रतिवासिताः ॥ ११
 त्रयोदशे च निर्वृत्ते पुनरेव यथोचितम् ।
 स्वराज्यं प्रतिपत्तव्यमितरैरथ वेतैरैः ॥ १२
 अनेन व्यवसायेन सहास्माभिर्धुधिष्ठिर ।

अक्षानुष्वा पुनर्धूतमेहि दीव्यस्व भारत ॥ १३

सभासद ऊचुः ।

अहो धिग्वान्धवा नैनं बोधयन्ति महद्भयम् ।

बुद्ध्या बोध्यं न बुध्यन्ते स्वयं च भरतर्षभाः ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

जनप्रवादान्सुबहूनि शृण्वन्नराधिपः ।

ह्रिया च धर्मसङ्गाच्च पार्थो धूतमियात्पुनः ॥ १५

जानन्नपि महाबुद्धिः पुनर्धूतमवर्तयत् ।

अप्ययं न विनाशः स्यात्कुरुणामिति चिन्तयन् ॥ १६

C 2. 2506
B 2. 78 19
K 2. 98 19

9 = (var) 2 66 18 — ^a) V₁ B₁ 8-8 Dn D8-8 G8
 वयं वा द्वादशाब्दानि. — ^b) Ś₁ K₂-4 सायुधा, G₁ अष्टाभिर्
 (for युष्माभिर्) M₂ 'निश्चिता (for 'निर्जिता). — ^c)
 Ś₁ प्रविशामो, D₂ G₁ प्रविशेश; T₁ G₂ 'ज्ञाम (for 'शेम)
 10 = 2. 66 19 — ^a) K₁ G₁ 2 तु (for च) K₁
 व्यजने; K₄ B D₁ 2 T₁ G₂-4 स्वजनैर् (B₁ 'नै), N₁ V₁
 सुजनैर्, Dn M स्वजने, D₈ corrupt, D₄ सजनैर्; G₁
 [अ]सजने, G₈ सजने (for सजने). — ^b) K₁ N₁ V₁
 B₁ 8-8 D₂-8 G₁ 2 प्रच्छज्जा (for अज्ञाता) — ^c) G₂-8
 M चेत् (for च) — ^d) = 11^b N₁ V₁ B₁ 8-8 D₈-8
 द्वादशाब्दानि कानने

11 G₈ om (hapl) 11^{ab} — ^a) K₁ वा वने, K₂ 8
 विजिता, K₄ V₁ B (except B₂) D T₁ G₈ निर्जिता (for
 वा जिता) G₂ अस्माभिर्वाय यूय वा. — ^b) = 10^d. Ś₁ K
 V₁ B₁ D (except D₁ 2) वने (K₁ जिता) द्वादश वत्सरान्
 — K₂ om 11^{cd} — ^c) K₁ वजेयुः, V₁ B₈ वसेयुः;
 B₂ D₂ वसेत्, D₁ वसत् (for वसध्वं) — ^d) T₁ अजनैः,
 G₈ अजितै (for अजिनै) Ś₁ D₁ 2 परिवासिता; K₁ B₁
 T₁ G₁-8 M₂ परिवारिता; G₈ परिकल्पिता. — After 11,
 K₁ 4 N₁ V₁ B₁ Dn D₈ repeat 10 (with the same
 v l, D₈ स्वजने 'प्रतिवत्सरं)

12 ^a) Ś₁ [5]य; B₂ 8 D₂ G₂ तु, D₁ तु (for च)
 K Dn₂ T₁ निर्वृत्ते तु, B₁ (by transp) निर्वृत्ते च Dn₁
 D₂ 4 G₁ निर्वृत्ते (for निर्वृत्ते) — ^b) K₁ 4 स्वं राज्य
 Ś₁ प्रतिपद्यध्वम्, G₁ 'वर्तव्यम् (for 'पत्तव्यम्) — ^c) V₁
 D₁ G₂ वेतैरै (G₂ 'नैः) (for वेतैरै) G₈ हृत्तरेतरेवेतैरै

13 From 13^{cd} onwards the writer of D₈ appears
 to be different — ^a) T₁ G₂ 8 M₂ अक्षाणि (for
 अक्षान्) K₈ Dn₁ उक्षा (for उक्षा) — ^d) G₁ अग्नि-
 (for एहि) B₁ दीव्याम्, D₄ T₁ G₄ दिव्यस्व B₂ 8 8
 D₂-8 पांडव (for भारत) — After 13, K₄ B (except
 B₈) D (except D₁ 2) T₁ ins. (Cn glosses)

585* अयं सभ्या सभामध्ये समुच्छितकरास्तदा ।

ऊचुर्द्विभ्रमनसं संवेगात्सर्व एव हि ।

[Before line 1, K₄ ins वैशं उ° — (L 1) Dn₂
 समुत्थित (for 'च्छित'). — (L. 2) B₂ मा मैव, D₈ संवेगा
 (for संवेगात्) T₁ सर्वमेव हि]

14 K₈ D₈ T₁ om the ref. N (except K₁ 2)
 सभ्या (for सभासद) S om ऊचु — ^a) K₁ 2 एव;
 K₄ B₁ नैवं; V₁ नैव; B₈ D₂ नून (for नैनं) S C₇
 बाधवाने (G₄ बधनानै) तान् (for वान्धवा नैन) — ^b) G₂
 मोह (for बोध) B₂ 8 D₁ 2 महाभय — ^c) Ś₁ K
 V₁ B₁ Dn D₁ 8-8 बुद्ध्या बुध्येत् (K₁ बोध्य न; K₂ युध्ये न,
 K₈ बुद्धेन; D₈ बुध्य न) वा (B₈ चा) बुध्येत् (K₁ बुद्ध्या),
 N₁ अधुध्यन्नय वा बुध्यन्, B₁-4 बुद्ध्या वो (B₁ वु)ध्य न
 बुध्यति (B₂ 8 'ध्यते, B₄ 'ध्यस्ति), B₈ D₈ G₈ वु (D₂
 वो)या बोध्य न चाबुद्ध्या (G₈ बोद्धते), G₁ बुद्ध्या बोध्यं न
 बुध्यन्त, C₇ बुद्ध्याबुध्यन्त बुध्यते G₈ om 14^d-16^a — ^d)
 V₁ B₄ स्वय वा; B₁ 2 D₂ क्षयं हि, B₈ क्षय वा, B₈ D₈-8
 स्वय वै, B₈ क्षम हि; Dn (1) D₈ अयं च, D₁ अय हि, G₂ 4
 C₇ वयं च (for स्वयं च) Ś₁ K N₁ B₈ D (except D₁ 2)
 भरतर्षभ (K₄ 'भ)

15 G₈ om. 15 (of v l 14). — ^a) V₁ B₈
 जनापवादान्, G₁ जनवादात्; G₄ जनप्रवाहा; M₂ जनवादाश्च
 K₂ स (for सु). — ^b) K₄ B₂ 4 Dn D₈ शृण्वन्नपि (for
 इति शृण्वन्) K₁ N₁ V₁ B₈ D₈ 4 जनाधिप, K₈ G₄ 8
 नराधिपा, G₁ 'धिप — ^c) Ś₁ ह्रियते, K₁ दूयाच्च, G₁ 2 4
 M प्रियाच्च (for ह्रिया च) Ś₁ K₄ B₈ Dn D₈-8 धर्मसयो
 गात्, K₈ 'योगाच्च; V₁ B₂ 8 8 'भगाच्च; B₁ 'भावाच्च,
 B₄ 'सगार्थ. D₁ 2 ह्रिया स्वधर्मसगाच्च — ^d) = 5^d M₁
 अयात् (for इयात्)

16 G₈ om 16^a (of v l 14) — ^b) B₈ अमंत्रयत्,
 B₈ अवर्तत; G₁ M₁ विनाशक, G₂ 8 प्रवर्तयत् (for अवर्त)
 B₈ D₈-8 अक्षान्यूते पराक्षुखान् — ^c) K₂ अय य ते,

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं वै मद्विधो राजा स्वधर्ममनुपालयन् ।

आहूतो विनिवर्तेत दीव्यामि शकुने त्वया ॥ १७

शकुनिरुवाच ।

गवाश्वं बहुधेनूकमपर्यन्तमजाविकम् ।

गजाः कोशो हिरण्यं च दासीदासं च सर्वशः ॥ १८

एष नो ग्लह एवैको वनवासाय पाण्डवाः ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्तपटितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

६८

वैशंपायन उवाच ।

वनवासाय चक्रुस्ते मतिं पार्थाः पराजिताः ।

यूयं वयं वा विजिता वसेम वनमाश्रिताः ॥ १९

अनेन व्यवसायेन दीव्याम भरतर्षभ ।

समुत्क्षेपेण चैकेन वनवासाय भारत ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

प्रतिजग्राह तं पार्थो ग्लहं जग्राह सौबलः ।

जितमित्येव शकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २१

अजिनान्युत्तरीयाणि जगृहूश्च यथाक्रमम् ॥ १

अजिनैः संवृतान्दृष्ट्वा हतराज्यानरिदमान् ।

K4 V1 B1 m 3-3 D अप्या (K4 D4-3 'था ; D3 'य) सप्तो;
B1 अप्ययं नो, T1 G2 अद्य य न; G4 M अद्ययं न (for
अप्यय न) Cd oites (as in text) अपि (gloss
समावनाया) G2 विनाश स्यात्. — 'a) D3-3 अविचितयन्;
D3 कदन महत् (for इति चिन्त').

17 'a) D3 T1 हि (for वै) — 'b) K2 उपपालयन्;
B2 3 D1.2 अनुचितयन् (for अनुपाल') — 'c) D1 आहूतो;
G2 आहूते; M2 आहूतो S1 नु निवर्तेत, D3 विनिवर्तेय; G4
न निवर्तेत. — 'd) K1 दिव्याम; T1 दिव्यामि; G2 दीव्यामि

18 'a) K2.3 D4 गवाश्व; T1 गजाश्व; G1-4 M2 गजाश्व;
G2 गजाश्व — 'b) N2 असख्येयम् (for अपर्यन्तम्) — 'c)
S (except M1) तथा (for गजा) K2 T1 G1 2
कोश, B1 3 3 3 D1.3 कोपो — 'd) S1 K4 N1 V1
B Dn दासीदासाश्च (B2 दासी दास च) K4 भारत
(for सर्वश')

19 'a) T1 G2 हित्वा (for एष) K2 ना, N1 S Cv वै
(T1 वो) (for नो) K2 ग्लह K1 V1 B2.4 3 एवैको;
B1 2 D1 2 एको वै (for एवैको) — 'b) B1 D1 2 वनवासश्च
(for 'वासाय) K1 D1-4 3 (by corr.) पाण्डव; D3 3
(before corr) 'वा — 'c) D3 वापि जिता (for वा वि)
— 'd) K4 वस्त्रामो; G2 त एव; G4 निवसे (for वसेम)
V1 B2 4 विजने (B2 विजिता) वने (for 'वनमा')
— After I9, K4 V1 B D ins '.

586* त्रयोदश च वै वर्षमज्ञाता सजने तथा ।

[B2 अथो, D4 चैव (for च वै) K4 वर्षस्य, B2 वर्षकम्
(for वै वर्षम्) D3 अज्ञात्वा (for अज्ञाता) K4 B2 Dn1 D3 3
स्वजने, B1.3 3 3 D1.3 स्वजनैस्, B2 सजनैस् (for सजने)]

20 V1 D3 om 20* — 'a) S1 B1 दीव्यामि, K2.4
'मो; D3 G2 3 M2 Cv 'व (for 'म) K2 3 B2 4 3 Dn3
D1 2 4 पुरुषर्षभ; K4 N1 B2 3 Dn1 D3 पुरुषर्षभा (Dn1
'म) (for भरतर्षभ) — 'c) K1 समाक्षेपेण; G2 समुत्क्षि',
M2 समुत्क्षेपेण; Cd as in text. K1 चैकेन; Dn1 चैकेन

21 N (except B2) om. the ref. — After the
ref, S ins (Cv glosses) a passage given in App I
(No 40). T1 om 21 — 'c) S1 K1 3 V1 D3 Cv तत्;
K4 G2 तान् (for त) V1 वाक्यं (for पार्थो) G1 प्रतिजग्राह
तदा पार्थे — 'b) K1 G2 ग्लहं, M2 ग्लहां (for ग्लह) For
ग्लह, Cd (mislocation!) सह (gloss अश्व)

Colophon — Sub-parvan: S1 K2 B1 4-3 Dn
D1 4-3 अनुद्युत; K1 B2 T1 G2-3 M1 पुनर्द्युत, K2 B2 D3 3
G1 द्युत B1-3 3 Dn D1 2 4 3 cont with समाप्त
— Adhy name T1 G1 3-3 M1 वनवासपण (G1 M1
'ग्लह) षष् — Adhy. no. (figures, words or both)
K1 (marg) 67 (as in text!), K2 69, K3 70,
Dn1 76, D3 68; T1 G2.3 113, G1 2 M 109, G2
112; G4 83 — S'loka no K2 20, K3 19, Dn
24, D1 2 22, M1 27.

68

1 'a) B1 3 4 ते पार्था मतिं चक्रुः (for चक्रुस्ते मतिं
पार्था) G1 किमु, G2 वनं (for मतिं) B2 Dn D3-3 M1
तत् पराजिता पार्थो वनवासाय दीक्षिता — 'c) S1 उत्तरीयाणि
(corrupt). — 'd) K1 ते (for च) V1 'सुख (for 'क्रमम्)

प्रस्थितान्वनवासाय ततो दुःशासनोऽब्रवीत् ॥ २
 प्रवृत्तं धार्तराष्ट्रस्य चक्रं राज्ञो महात्मनः ।
 पराभूताः पाण्डुपुत्रा विपत्तिं परमां गताः ॥ ३
 अद्य देवाः संप्रयाताः समैर्वर्त्मभिरस्थलैः ।
 गुणज्येष्ठास्तथा ज्येष्ठा भूयांसो यद्वयं परैः ॥ ४
 नरकं पातिताः पार्था दीर्घकालमनन्तकम् ।
 सुखाच्च हीना राज्याच्च विनष्टाः शाश्वतीः समाः ॥ ५
 वलेन मत्ता ये ते स धार्तराष्ट्रान्प्रहासिषुः ।

ते निर्जिता हतधना वनमेष्यन्ति पाण्डवाः ॥ ६
 चित्रान्संनानाहानवमुञ्चन्तु चैपां
 वासांसि दिव्यानि च भानुमन्ति ।
 निवास्यन्तां रुरुचर्माणि सर्वे
 यथा ग्लहं सौवलस्याभ्युपेताः ॥ ७
 न सन्ति लोकेषु पुमांस ईदृशा
 इत्येव ये भावितवुद्वयः सदा ।
 ज्ञास्यन्ति तेऽऽत्मानमिमेष्व पाण्डवा

C 2. 2521
B 2. 77 e
K 2 99 8

2 °) K1 पाण्डुपुत्रान्, K2 D8 हत* (for हत*) K1
 अरिदम; G4 अनिदितान् (for अरिदमान्) — °) K1
 हस्तिनाद् (for प्रस्थितान्) — °) N1 दुर्योधनो (for
 दुःशासनो)

3 °) D2 8 प्रवृत्तं, T1 G2-4 8 प्रवृद्धं (for प्रवृत्त)
 K1-8 N1 D8 G1-2 8 घृत* (for धार्त*) — °) S1 चक्रं राज्ञः
 K1 राज्ञश्चक्रं, V1 चक्रं राज्ञन्; D4 चक्रं राज्यं; G2 चक्रं राज्ञो
 (for चक्रं राज्ञो) Cd otes (as in text) चक्रं (=तेज*)
 K4 महात्मना — G8 om 3rd — °) K2 4 N1 B8 Dn
 पराजिता, B8 4 S (G8 om) परिभूता* (for पराभूता*)
 S1 K2-4 Dn D8 पाण्डवेया, B1 T1 G2-5 M पाण्डुसुता (for
 पुत्रा). — °) T1 परमाहता* (for परमां गता) K2
 विपत्यं परमं गता* (sio)

4 °) V1 B1 8 4 8 D1-8 अद्यैव ते; B2 अद्य वै (for
 अद्य देवा*) D4 संप्रयाता; D8 संप्रवृत्ता, T1 G8 स (G8
 सु)प्रसन्नाः — °) B1 सर्वैर; D8 क्रमे (for समैर) B8
 वैधुमिर् (for वर्त्मभिर) D8 G2 8 M अच्छलै* (for
 अस्थलैः) S1 सम धर्मिभिरच्छलै*, K4 शनैर्वर्त्मभिरच्छलै*;
 T1 सर्वैर्महर्षिभि सह; G2 समधैर्वर्त्मभिरच्छलै* (sio);
 G4 समधैर्वर्त्मभिरश्चितै, G8 सह सर्वैर्महर्षिभि; G8 सर्वे हात्य
 भिरच्छलै* — °) K4 गुणज्येष्ठास्, B1 गुणश्रेष्ठास्, B8
 गुणैर्ज्येष्ठास्, D8 गुणज्येष्ठां K1 वयं (for तथा) S1 K2 8
 B2-4 Dn D4 श्रेष्ठा, K4 ज्येष्ठा (for ज्येष्ठा) — °) S1 K4
 भूयांसो, K1 N1 V1 B2-8 D1-5 S Cn श्रेयांसो (for भू*)
 G1 वर (for वयं) K2 परौ (for परैः).

5 °) K2 8 B1 M नरके, G1 नरकै* (for नरकं)
 K1 N1 V1 D1 2 4 8 S (except M1) पतिताः (for पा*)
 G2 पार्थ — °) T1 G8 अरिदमा*, G2 अतंदिता*, G8 8
 अनतरं (for अनन्तकम्) — °) S1 विहीनः; G2 च हीन
 (for च हीना) V1 G1 राज्याच्च (for राज्याच्च) — °)
 G2 4 विहीना (for विनष्टा*)

6 °) Dn D1 8 8 धनेन (for वलेन). G4 मत्तो, G8

मत्तां (for मत्ता) K1 Dn2 ये च, D2 एते; D8 ये तु; M2
 ये वै (for ये ते) S1 K1 [अ]स्मान्, D8 [अ]स्मै (for
 स्म) T1 ये तस्मां, G2 ह्येतेस्मान् (for ये ते स्म) — °) S1
 धार्तराष्ट्रा N1 प्रहासिषु, B2-8 अहासिषु; G2 4 विभस्ति-
 (G2 'स्तु)पु, G8 प्रभासिषु, Cd v as in text — °) D8
 हत* (for हत*) — °) B1 2 8 D1-2 यास्यन्ति (for
 एष्यन्ति)

7 °) K2 चित्रान्सन्नान्; D8 चित्रासनान्, G1 चित्रा
 संनानान्, G8 चित्रान्सनामान्, G4 चित्रान्सन्नाहान्, G8
 corrupt S1 G8 अवमुचतु, K1 D8 T1 -मुचन्तु, G2
 अवमुच्य, Cd as in text V1 B1-2 sm 8 D1-8 G8 सर्वैः
 G2 4 पार्था (for चैपां) — °) B1 दिव्यानि वस्त्राणि
 (for वां दि*) — °) S1 निवास्यतां, K1 निवत्स्यता वा;
 K2 D1 G8 निवास्य (K2 'श्य)तां; K8 वास्यतां; K4
 B1 2 4 8 Dn G1 विवास्यतां, B8 निर्वास्यतां, M1 निव*,
 Cd as in text G1 कुरु (for रु) Dn1 D8 वर्माणि
 G8-8 M1 तानि; M2 चैव (for सर्वैः). — °) K4 D8
 ग्लहः; G2 ग्लह* K2 4 सौ (K2 सो)वलसाम्युपेता,
 D1 2 G2 4 सौ (G2 स)वलेनाभ्युपेताः (G2 4 'त'), G8
 सोवलस्याभ्युपेता*

8 °) D1 2 वसन्ति (for न सन्ति) G1 ईदृश (for
 'शा) — After न सति, G8 om (hapl) from लोकेषु
 up to ज्ञास्यन्ति (in °) — °) K2 इत्येव ये, K4 इत्येव स*,
 N1 इत्युबुवन, B1 2 8 D1 2 एव हि ये, S (G8 om) इत्येवं
 (G4 'व) वै (for इत्येव ये) — °) S1 K1 B8 8 Dn2 M2
 चात्मानम्, D1 तन्मानम् (for तेऽऽत्मानम्). K2 हमे च,
 V1 B2-8 D1-8 इहाय (B4 'त्य), T1 G1 हमेत्य (for
 हमेऽद्य) — °) K4 corrupt K8 विपर्ययं; T1 विपर्य-
 यस्ता*, G8 8 M विपर्यस्ता; G8 निरासिता (for विपर्यये)
 Some MSS खड*, शंड*, पंड* (for पण्ड*) G2 4 यथा
 (for इव) G1 [अ]चला*, G8 [अ]परा* (for [अ]फला*)
 — After 8, V1 ins.

विपर्यये पण्डतिला इवाफलाः ॥ ८

अयं हि वासोदय ईदृशानां

मनस्विनां कौरव मा भवेद्भः ।

अदीक्षितानामजिनानि यद्-

द्रलीयसां पश्यत पाण्डवानाम् ॥ ९

महाप्राज्ञः सोमको यज्ञसेनः

कन्यां पाञ्चालीं पाण्डवेभ्यः प्रदाय ।

अकार्षीद्वै दुष्कृतं नेह सन्ति

ह्रीवाः पार्थाः पतयो याज्ञसेन्याः ॥ १०

सूक्ष्मान्प्राचारानजिनानि चोदितानि

न्दृष्टारण्ये निर्धनानप्रतिष्ठान् ।

कां त्वं प्रीतिं लप्स्यसे याज्ञसेनि

पतिं वृणीष्व यमिहान्यमिच्छसि ॥ ११

एते हि सर्वे कुरवः समेताः

क्षान्ता दान्ताः सुद्रविणोपपन्नाः ।

एषां वृणीष्वैकतमं पतित्वे

587* स्वयवरेऽसौ स्थविरोऽपि मन्दधी

ईयामति स्थविरो यज्ञसेन ।

9 "a) K1 श्रियं; N1 V1 B D (except Ds) हृदं; Gs अलं (for अय) Ds-s Cn च; Gs वि (for हि) N1 वासोदयम्; V1 B s s Dn Ds-s वासो यदि, B1 s D1 s वासो महद्; B4 वासोभवद्; T1 G1 s-s M भावो (M2 'वे'दय; Gs भागोदय; Gs भावो हृदयम्; Cd वासोदय (as in text) V1 B s s Dn Ds-s चेद (D4 'दि'शाना; Gs दृश्यमानो (for ईदृशानां) Cn वासो यदिवेदशानां (analyzed यद् + हृ + ई) (for वासोदय ईदृ) — "b) K4 Dn T1 M2 कौरवा मा; N1 Gs कौरवाणां; G4 कौरववाणां मा V1 B D1-s Gs Cn रौरवमाहवेपु (Gs 'वेध'); G1 रौरवमाभवेद्यत् — "c) K2 Ds आदीक्षितानाम्, K4 अदिक्षि G1 अनुजानि (for अजिनानि) S1 यद्भय; V1 D1 s युद्धाद्; B s युद्धे, B s यद्वा; Dn (1) विभ्रतां; G1 यद्यद्; Cn यद्द् (as in text) — "d) M2 वलीयतां (for 'स्ता) K4 Ds पश्यति G2 पश्यतु (for पश्यत) Before पश्यतु Gs originally reads वै भाषितयुद्धयस्सदा, which is cancelled — After 9, V1 (om lines 1-2) Bs-s ins

588* स्वयवरेऽसौ स्थविरोऽपि मन्दधी

ईयामति सुप्रज्ञो यज्ञसेन ।

महीक्षिता पश्यतां पाण्डवानां

[Line 1-2 = (var) 587* — (L. 1) B s य (for स्तौ)]

10 "a) N1 B s Ds महाप्राज्ञ; V1 B s s D (except Ds) सौमकिर् (for सोमको) K (except Ks) N1 Ds-s याज्ञसेन; V1 B s s s मूढचेता; B s s Ds याज्ञसेनी; Cd as in text — "b) Ks रम्यां (for पाञ्चालीं) — "c) Gs अपकर्षाद्; G4 अपाकर्षाद्; Gs अकार्षं वै, Cv स चाकर्षाद् (for अकार्षीद्वै) B s om वै B1 s s s Dn Ds s सुकृत (Dn s 'ते); Gs s दुष्कर (for दुष्कृत) V1 B s दुपदो दुष्करं (Bs

*कृतं) तत् (for दुष्कृत नेह सन्ति) S1 Ks s B1-s D (except Ds) G1 s नेह (S1 B s Ds-s नैव; Dn s न त्व) किञ्चित्; K1 s N1 M1 तेन (M1 नैव; 17/ 177 ह) सति, Cv ते हसति (for नेह सन्ति) — "d) K1 याज्ञसेनी (for 'न्या) V1 नमति ह्री***वा याज्ञसेनी; B s s न सति ह्रीवा पतयो याज्ञसेनि — After 10, V1 B s ins

589* संपश्यन्त्यास्तेऽजिनैः सवृताः ।

[B s संदृश्यतां तेजिने, B s संदृश्यते यजिने]

11 "a) Ks सूक्ष्मा प्रावरणान्; K4 N1 V1 B1 s Dn D1 s Gs s सूक्ष्माप्राचारान् (Gs 'रानि) (for सूक्ष्मान्प्राचारान्) Ks प्रज्ञातान्; G1 प्रचारान्; Gs s प्रवरान्; Cd प्रावारान् (as in text) S1 अजिनानचोदितान्; K1-s G1 M2 Cv अजिनानि चोचि (G1 Cv 'पि, M2 'दि)तान्; K4 B s Dn Ds-s अजिनोत्तरीयान् (for अजिनानि चोदितान्) N1 Ds (before corr) चोचितान्, V1 चापि, B1 s s D1-s चैव; B s चैव, B s चैव, M1 पोषितान् (for चोदितान्) See Addenda — "b) T1 Gs-s हि त्वा (for हृत्वा) Ds-s आहन् (for [अ]रण्ये) Gs तीर्थतीरप्रतिष्ठान्; K1 corrupt (for निर्धनानप्र) Ks सप्रति; K4 निप्रति; B1-s s अप्रह् (B s 'दि'); Cd as in text — "c) K1 Ds s T1 Gs-s का त्व (G2 om त्वं; Gs कांत) K1 लप्स्यसे; K2 लप्स्यसे; B s D1 s याप्यसे, G2 प्राप्स्यसे (for लप्स्यसे) K1.4 या (K1 य)ज्ञसेनी V1 B1 भूयाषीति काय (B1 का नु) पांचालि भद्रे — "d) K1 रम्य (for रम्य) K4 यमिहान्वमि; N1 V1 B D (except Ds) [इ]ह यमन्यमि; T1 [आ]यत हि मान्यमि; G1 M [अ]न्यमयो (G1 'तो) यमि (M2 यदि), Gs [अ]य हि य त्वमि, G4 यमिहान्वमि, Gs [अ]न्यमिहायमिच्छसि

12 "a) S1 एव (for एते) — "b) K4 T1 क्षांताम् दांता, Gs कांता क्षांता (for क्षान्ता दान्ता) K4 T1 द्रविणो, G4 सद्रविणो (for सुद्रविणो) — "c) D1 s M1 तेषां; G1 एव, G4 एतेषां (for एषां) Ds घृण्य S [अ]न्य

न त्वां तपेत्कालविपर्ययोऽयम् ॥ १२
 यथाफलाः पण्डतिला यथा चर्ममया मृगाः ।
 तथैव पाण्डवाः सर्वे यथा काकयवा अपि ॥ १३
 किं पाण्डवांस्त्वं पतितानुपास्ते
 मोघः श्रमः पण्डतिलानुपास्य ।
 एवं नृशंसः परुषाणि पार्था-
 नश्रावयद्दृतराष्ट्रस्य पुत्रः ॥ १४
 तद्वै श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षी
 निर्भर्त्स्योच्चैस्तं निगृह्यैव रोषात् ।

उवाचेदं सहसैवोपगम्य

सिंहो यथा हैमवतः शृगालम् ॥ १५

भीमसेन उवाच ।

क्रूर पापजनैर्जुष्टमकृतार्थं प्रभापसे ।

गान्धारविद्यया हि त्वं राजमध्ये विकृत्यसे ॥ १६

यथा तुदसि मर्माणि वाक्शरैरिह नो भृशम् ।

तथा स्मारयिता तेऽहं कृन्तन्मर्माणि संयुगे ॥ १७

ये च त्वामनुवर्तन्ते कामलोभवशानुगाः ।

गोसारः सानुबन्धांस्तानेप्यामि यमसादनम् ॥ १८

C 2. 2531
B 2. 77 18
K 2. 99 18

तम (for [ए]कतम) Ś1 S (except G2) पति स्वं,
 B8 D8 पतिस्व, B8 8 D8-8 पति वै (for पतित्वे). K1
 एषा कृष्णे कतमं पतित्वे — ^a) Ś1 K2 D4 G2.4 न त्वा;
 K1 न ते, T1 G1 8 8 M मा त्वा (G8 त्वा), G8 मत्वा
 (for न त्वां) Ś1 पते, K1 [या]यात्, K4 B D (except
 D8) नयेत्; G2.4 भवेत्, G8 तपो, G8 मजेत्, M2 तपोत्,
 Cap तपेत् (as in text) T1 G2-8 कार्यं (for कालं)

13 ^a) Some MSS शढं, खढं, पढं, रढं (for
 पण्डं) G8 corrupt. — ^b) D1 2 G4 चर्ममयो मृग,
 G2 चर्म * मृग, G8 चर्म तथा मृगा — ^c) K8 लूनयवा,
 N1 काकतिला, V1 B (except B8) काका यथा, D1
 काकायवा, D2 काकयथा, G2 4 8 काकयवा (G4 यो),
 Cd v as in text N1 इव, V1 B1 2 m 3 4 8 D2 8
 (inf ltn) कपि, B2 वका; Dn(1) D1 इति (for अपि)

14 ^a) B2 8 8 D8 4 8 T1 G8 8 पाण्डवा (for वान्)
 N1 V1 ते, G8 तं (for त्वं) B8 हि पत्नीन् (for पतितान्)
 K1 D8 G2 उपाससे; K2 T1 G1 8 उपासे; K8 N1 V1
 B2 4 8 उपास्य, B8 उपासि, Dn(1) D4 G4 उपासे
 (Dn1 स्त्ये; Dn2 स्त्ये), D8 (before corr) उपास्यौ;
 D2 न यासि, G8 M2 उपास्यसे — ^b) D4 T1 G4 मोघश्रमः,
 G2 मोघं फल Some MSS पढं, खढं, शढं, रढं (for
 पण्डं) K2 8 उपास्य हि — Before 14^{ad}, B8 ins
 वैशं डं. — ^c) G8 एवदश च., G8 एवं नृशंसा, K2 D8
 (before corr) T1 परुषाणि — K4 अश्रावयेद्; T1 G4
 व्यश्रावयद् (T1 यं); G2 अश्रावयेद्; G8 विश्रावयन्, G8 8
 या (G8 य)श्रावयद्, M2 आश्रावयद्.

15 Before 15, T1 G8-8 ins वैशंपायन. — ^a) B8
 श्रमर्षी (for [S]त्यमर्षी) — ^b) Ś1 K4 B1 2 4 8 Dn D8-8
 T1 G2 M2 सनिगृह्य; D1 2 स (D2 त)परिगृह्य (for
 त निगृह्य) K2 D1 [ह]व, D4 स्य (for [ए]व)
 — ^c) K2 8 उवाचैन, K4 V1 B2-8 Dn D8-8 T1

उवाच चैनं, N1 B1 D1 2 G8 M2 उवाच चेदं, G1 8 8
 उवाचैव, G2 उवाच चैव, M1 उवाच चैव K2 4 B2 8 D1 2
 सहसोपं (for सहसैवोपं) — ^a) K2.4 हैमवतः, G1
 भीमपति, G2 4 भीमवल (G4 लं). Some MSS
 शृगाल, G8 स्वकालं (for शृगालम्)

16 ^a) Ś1 K2 8 G8 क्रूरं, T1 G8 क्रूरं, G1 क्रूर-
 (for क्रूर) G2 नरैर् (for जनैर्) K2 B1 2 8 8 D8.4
 दुष्टम्, B4 युष्टम्, D2 8 जुष्ट, D8 दृष्टम्, T1 G8 जुष्ट
 (for जुष्टम्) G8 क्रूर पापजनैर्दृष्टं — ^b) V1 B2-8 D8 m
 अवद्वार्थ, B2 D2 असयद्ध; B8 अप्रशस्त, D1 असयधं;
 D8-8 अवद्वार्थ (sic), T1 G8 8 कृतार्थस्त्व, G4 अकृतार्थ;
 G8 अकृतार्थः, M2 आकृतार्थ — ^c) K8 अंगार, G4 गांधारे
 (for गान्धार) K1 हीन, G8 हि त्वा (for हि त्व)
 N1 गान्धारराजविद्याया; D8 गांधारे विषय याहि त्वं (hyper-
 metric) Cd गान्धारविद्यया स्लेच्छभापया । अथ वा
 गान्धारस्य शकुने. विद्यया द्यूतविद्यया ।

17 ^a) D4 G4 यदा (for यथा) K1 D8 तुदसि,
 K4 रुदसि (for तुदसि) G8 चर्माणि, M1 क (inf ltn
 म)र्माणि — ^b) V1 वाक्शरैर्, G2 वाक्शरैर्, G8-8 वाक्शरैर्
 (for वाक्शरैर्) — ^c) K1 तानि; G1 कथा, G8 यथा (for
 तथा) G8 स्मारयिता, G8 स्म रहिता (for स्मारयिता)
 K1 चाहं, K2 [अ]ह तु, D8 मे ह (for तेऽह) — ^d)
 Ś1 K1 कृत्वा, K2 तानि, K8 हतुर्, K4 D8 G4 कृत,
 D4 कृतन्, D8 त च, G2 8 कृते (for कृन्तन्) T1 G8
 क्रूरकर्माणि (कृन्तन्मर्माणि) K1 कर्माणि, G2 मर्मेणि (for
 मर्माणि)

18 ^a) D4 येन (for ये च) G8 ताम् (for त्वाम्).
 K1 अनुमन्यते (for वर्तन्ते) — ^b) Ś1 D8 लोभमोह-;
 K2 कालेन च; B2 D1 2 T1 G8 4 8 M2 कामक्रोधः; Dn(1)
 क्रोधलोभ (for कामलोभ-) K1 चशानुग; S नं — ^c)
 Ś1 सानुयधांस्ते; K4 D8 T1 वधास्तान् — ^d) Ś1 K2-4 Dn

५ 2. 353
B 2. 77 19
K 2. 99 19

वैशंपायन उवाच ।

एवं ब्रुवाणमजिनैर्विवासितं

दुःखाभिभूतं परिनृत्यति स ।

मध्ये कुरूणां धर्मनिबद्धमार्गं

गौगौरिति स्माह्वयन्मुक्तलज्जः ॥ १९

भीमसेन उवाच ।

नृशंसं परुषं क्रूरं शक्यं दुःशासन त्वया ।

निकृत्या हि धनं लब्ध्वा को विकल्थितुमर्हति ॥ २०

मा ह स सुकृताल्लोकान्गच्छेत्पार्थो वृकोदरः ।

यदि वक्षसि भित्त्वा ते न पिवेच्छोणितं रणे ॥ २१

धार्तराष्ट्रात्रणे हत्वा मिपतां सर्वधन्विनाम् ।

शमं गन्तासि नचिरात्सत्यमेतद्वीमि वः ॥ २२

वैशंपायन उवाच ।

तस्य राजा सिंहगतेः सखेलं

दुर्योधनो भीमसेनस्य हर्षात् ।

गतिं खगत्यानुचकार मन्दो

निर्गच्छतां पाण्डवानां सभायाः ॥ २३

नैतावता कृतमित्यब्रवीत्

वृकोदरः संनिवृत्तार्धकायः ।

शीघ्रं हि त्वा निहतं सानुबन्धं

संस्मार्याहं प्रतिवक्ष्यामि मूढ ॥ २४

एतत्समीक्ष्यात्मनि चावमानं

Ds नेतासि (for नेत्यासि) S1 Bs यममदिर — After 18, Bs ins an addl. colophon

19 D1 s om the ref — " Ks N1 B1 S निवासितं; K4 Dn1 प्रवासित, D2 विवासित, D4 विवासित, Cd n as in text. — " S1 दृष्ट्वाभिभूत, K4 Bs-s Dn D1 m s-s दुःशासनस्य (for दुःखाभिभूत) B1 s D1 s परिकृतति (for 'नृत्यति) — " K1 धर्मे (for मध्ये). S1 धर्मेनिपिद्धमार्गं, K D2 s Gs Cd धर्मेनिपिद्धमार्गं (K1 'वाक्ये; K4 D2 Cd 'मार्गं), Gs-s अनिपिद्धमार्गं, T1 G1 s M धर्मेनिय (T1 'प)द्धभाव (G1 M2 'मार्गं), G4 अनियद्धभाव; Cn as in text — " K4 T1 G1 M2 स्माह्वय, B2 s s D1 s द्रौपदी, Ds स्माह्वयन्, D4 आह्वयन्, Gs समाह्वय; Cv as in text V1 Ds-s T1 ल्यकलज्ज; B4 स्पर्धयन्तः (for मुक्तलज्ज). K2 Ds (before corr) Gs 'लज्जा B1 गौगौरिति प्राह विमुक्तलज्ज, G2 s गोष्ठे यथा गौरिव यद्धरज्ज

20 Ds om the ref K1-s Bs Ds-s S (except G2) भीम (for भीमसेन) S1 K1 s D4 S om उवाच — " S1 K4 N1 V1 B Dn1 Ds-s G1 M2 नृशंस, Gs नृशंस, Cd as in text S1 Ds G1 परुष; K4 Dn2 Gs पुरुष; Cd as in text. S1 Ds Cd क्रूर; K4 N1 B1 s s Dn D1-s T1 M2 वृको, Gs वृको (for क्रूर) — " S1 स्खेव; Bs उक्त, Ds शठ (for शक्य) Cd oites त्वया शक्यं — " Bs Gs तु धन, D1 s निधन; G4 [अ]पि धन (for हि धन) — " D1 s G1-s (G1 s both before corr) अर्हसि (for 'ति) M2 को विकल्थेत पठित Cd oites विकल्थित (as in text).

21 " K1 मा गां हि; V1 B1 Dn1 D4 मैव स; B1 s-s Ds-s नैव स; Dn2 Ds मा स वै; D1 मा हि स्व; Gs

महास; Gs मा गता; G4 मा गमेव; Gs मा गा स; Cv मा ह स (as in text). — " K1 असि; K2 s ब्रजेव; D4 आहव (for गच्छेव) — " G2 युधि (for यदि). S1 K (K4 corrupt) Dn Ds वक्षो हि; D1 s Gs वक्षसि; T1 मिक्ष्यसि, Gs वक्षस्व (for वक्षसि). S1 K1 N1 Dn Ds ते भित्त्वा (by transp), G2 भित्त्वा त्वां, Gs हित्वा ते. V1 B1 s s यदि वक्षो विनिभिद्य, Bs Ds-s यदि निभिद्य वक्षस्ते — " V1 B1 s s तव, Gs-s रुपा (for रणे)

22 " Gs घृत (for धार्तर) Gs-s वक्षो कृत्वा (for रणे हत्वा) — " G2 मिपधा; Cd मिपतां (as in text) D4 'देहिनां (for 'धन्विनाम्) G2 क्रूरवृद्धीन्मनस्विन. — " K2 s Ds सम; Gs काम (for शम) T1 गच्छामि (for गन्तासि) Gs नचिरं — " D1 कृत्यम् (for सत्यम्) B4 G1 एव, T1 Gs-s एव (for एतद्) K2 s भविष्यति S1 K4 B2 s-s Dn D1 s-s T1 G2 ते; Gs वा (for व) — After 22, Bs ins an addl. colophon.

23 S1 G (except G1) M2 om the ref — " V1 B2 ततो, S Cv तत स (for तस्य) K2 'गता; Ds-s S (except M1) 'गति (for 'गते) D1 s सखेलं; T1 सुरोपो; G1 सखेलन, G2 सरोपो (for सखेल). — " S (except M1) Cv रोपाव (for हर्षात्) — " K1 [अ]नुचरेन्, Gs [अ]नुचचार (for [अ]नुचकार) — " K4 निर्गच्छत; Ds 'च्छता S1 N1 S कौरवाणां; Cv पाण्ड (as in text) D1-s G (except G2 s) M सभायां

- 24 " S1 K1 s G4 कृत्यम्, B2 s D1 s क्षमम् (for कृतम्) K2 M2 तद्, K2 त दृष्ट्वा (for तं) — " K1 संनिवृत्तार्धकोप B1 s D1-s T1 परिवृत्तार्धकाय, Bs m संनिवृत्तार्ध, G4 संनिवृत्तार्ध — Before 24, Bs ins

नियम्य मनुं बलवान्स मानी ।

राजानुगः संसदि कौरवाणां

विनिष्क्रमन्वाक्यमुवाच भीमः ॥ २५

अहं दुर्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता धनंजयः ।

शकुनिं चाक्षकितवं सहदेवो हनिष्यति ॥ २६

इदं च भूयो वक्ष्यामि सभामध्ये बृहद्वचः ।

सत्यं देवाः करिष्यन्ति यन्नो युद्धं भविष्यति ॥ २७

सुयोधनमिमं पापं हन्तासि गदया युधि ।

शिरः पादेन चास्याहमधिष्ठास्यामि भूतले ॥ २८

वाक्यशूरस्य चैवास्य परुषस्य दुरात्मनः ।

दुःशासनस्य रुधिरं पातासि मृगराडिव ॥ २९

अर्जुन उवाच ।

नैव वाचा व्यवसितं भीम विज्ञायते सताम् ।

इतश्चतुर्दशे वर्षे द्रष्टारो यद्भविष्यति ॥ ३०

दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मनः ।

दुःशासनचतुर्थानां भूमिः पास्यति शोणितम् ॥ ३१

अस्त्रयितारं वक्तारं प्रस्रष्टारं दुरात्मनाम् ।

भीमसेन नियोगात्ते हन्ताहं कर्णमाहवे ॥ ३२

C 2 2545
B 2. 77 32
K 2 99. 33

भीम उ°. — °) K₂ s B (except B₂) D (except D₁ s)
हि त्वां, G₂-s M हत्वा; G₁ s गत्वा (for हि त्वा)
K₁ नियतं, B₁ निहत्य; G₂ विहितं (for निहतं) K₄
सानुबंध — °) K₄ सस्यार्योहं, G₂ सभार्योहं. K₂ प्रवक्ष्यामि,
S संप्रव(G₂ "वे"क्ष्यामि (for, प्रति)). S₁ D₄ s मूढ,
G₂ मूढ.

25 Before 25, B₂ ins वैशं उ°. — °) K₂-s
B₂ 4-s D₁-s G₂ पूर्व; V₁ ततः; B₁ एतं (for एतत्)
K₁ s Dn D₁ G₄ वाचमानं (D₁ "नां), N₁ वाव°;
B (except B₂) D₂-s वाच°, T₁ G₁ s s M वाच्य°,
G₂ चाव्य° (for वाव°) — °) K₂ D₁ s T₁ समानि;
G₄ सुमानी (for स मानी) — °) S राजानुज (G₂ "दिकं")
(for "जुगः) — °) S₁ विनिष्टमन्; K₁ विनिष्क्रमन्; K₂
विनिष्क्रम्य; K₂ B₂ s D₂ s विनिष्कामन्, K₄ M₂ विनि-
क्रमन् B₂ D₂-s भूय (for भीम.)

26 Before 26, K₂-s V₁ B D (except D₂) ins
भीमसेन (or भीम) उ°. — °) N₁ हर्ता (for हन्ता)
both places — °) S₁ K₁ B₁ s s D₂-s G₁ s M
तु (for च) — °) Dn₁ भवि° (for हनि°)

27 °) V₁ B₂ s s D₂-s तु (for च) — °) S₁ K₄
D₂ महद्वच; N₁ सुह°, G₂-s स्वहं वचः (for बृहद्वच)
— °) N₁ प्रशसति (for करिष्यन्ति) K₄ करिष्यति वय
पुन (sio) — °) V₁ इदं; Dn₁ युद्धे, Cv युद्धं (gloss
युद्धस्य) (for युद्ध)

28 °) V₁ दुर्यो° (for सुयो°) D₂ अहं, G₂ M₂ इदं
(for हमं) — °) N₁ हर्तासि, D₄ गत्वासि (for हन्तासि)
— °) V₁ B₁ s s चाहस्य, B₂ s D₁ s चैवास्य; D₂-s
तस्याहम्, G₂ न्यस्याहम् (for चास्याहम्) Cv oites अस्य
(gloss निरस्य) — °) V₁ B₁ s s लोटव (V₁ "च, B₁ "ड,
m "ड)यिष्यामि, B₂ s D₁ s म(D₂ अ)यिष्यामीह; M₂
अधिष्ठानस्य (for "धास्यामि)

29 K₄ om. 29 — °) K₂ वाक्यशूरस्य; D₂ G₂ s
वाक्य शूरस्य; T₁ वाक्यशूरस्य — °) K₁ s B₂ s (as in
text). s D₁ s s G₂ s s M₂ पुरुषस्य (for प°) — M₂
om. 29st — °) K₁ V₁ B₂ s s D₁-s पास्यामि; G₁
पीतासि K₁ G₂ s मृगराजवत्

30 After the ref, S ins (Cv glosses).

590* भीमसेन न ते सन्ति येषा वैरं त्वया सह ।

मत्ता ग्रहेषु सुखिनो न बुध्यन्ते महद्भयम् ।

[(L 2) G₂ s मत्ता ग्रहेषु T₁ बुध्यति]

— °) K₂ s N₁ V₁ B₂ D₂ s G₁ M₂ Cv न वै, B₂ s Dn
नैव; D₂ नैतद्; T₁ G₄ न तु, G₂ s M₁ ययोर् (for नैव)
K₁ वाच्या, D₂ Cv वाच्य; D₂ वाचो; G₁ वाच; G₂ राजा
(for वाचा) K₄ व्यवसितं K₂ न चैव वाचावसित, G₂
ननु नाम महत्कर्म; G₂ आवयोर्बध्यवसित — °) K₄ भीमं
S (except G₂) Cv विज्ञाय(G₂ "प्य)ता (for विज्ञायते).
D₂ मत्तं, G₁ s s M सभा (G₁ भसां; G₂ सभा);
Cv सताम् (as in text). — K₂ repeats 30th (v l.
ययोर्वाचा व्यवहित) — K₂ reads 30th and 31 after
35 — °) S₁ एतच् (for इतश्) — °) K₂ रोष्टारो; G₂
दृष्टा नो (for द्रष्टारो) T₁ यच्छविष्यति

31=3. 13 5 (of 5 128 3) For sequence of
K₂ of v l 30. — Before 31, V₁ B D ins. भीम
(resp. भीमसेन) उ°. — °) D₁ s विशां पते, D₄ महात्मन
(for दुरात्मन) — °) K₂ defective.

32 K₂ om 32nd. Before 32, V₁ B D ins
अर्जुन उ° — °) K₁ D₄ असूयतार, S (except G₂) Cv
असूयताना (G₄ "र); Cd as in text K₄ B₂ Dn₁ D₁ Cn
द्रष्टार (B₂ m यंतारं as well as वक्तार); Dn₂ द्वेष्टारं; G₂
वीराणां, G₄-s शत्रूणां; Cd. v वक्तार (as in text) — °)
K₂ G₂ M₂ प्रस्रष्टानां, K₄ B₁ s Dn D₁ s प्रवक्तारं, B₂ s
D₄ T₁ G₁ s प्रस्रष्टारं, B₂ m प्रशास्त्रारं and प्रस्रष्टारं (as in

अर्जुनः प्रतिजानीते भीमस्य प्रियकाम्यया ।
 कर्णं कर्णानुगांश्चैव रणे हन्तासि पत्रिभिः ॥ ३३
 ये चान्ये प्रतियोत्स्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः ।
 तांश्च सर्वाञ्जितैर्वाणैर्नेतासि यमसादनम् ॥ ३४
 चलेद्धि हिमवान्स्थानान्निष्प्रभः स्याद्दिवाकरः ।
 शैत्यं सोमात्प्रणश्येत् मत्सत्यं विचलेद्यदि ॥ ३५
 न प्रदास्यति चेद्राज्यमितो वर्षे चतुर्दशे ।
 दुर्योधनो हि सत्कृत्य सत्यमेतद्भविष्यति ॥ ३६

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तवति पार्थे तु श्रीमान्माद्रवतीसुतः ।
 प्रगृह्य विपुलं बाहुं सहदेवः प्रतापवान् ॥ ३७
 सौमलस्य वयं प्रेप्सुरिदं वचनमब्रवीत् ।
 क्रोधसंरक्तनयनो निःश्वसन्निव पन्नगः ॥ ३८
 अक्षान्यान्मन्यसे मूढ गान्धारानां यशोहर ।
 नैतेऽक्षा निशिता बाणास्त्वयैते समरे वृताः ॥ ३९
 यथा चैवोक्तवान्भीमस्त्वामुद्दिश्य सवान्धवम् ।
 कर्ताहं कर्मणस्तस्य कुरु कार्याणि सर्वशः ॥ ४०

text), Ds प्रसुष्टार; Gs-1 प्रहृष्टार (Gs 'ना); Cv संदृष्टानां;
 Cd प्रसुष्टार (as in text, gloss कर्तार) Ś1 दुरात्मवान्;
 Ks Dn (1) Ds विकृत्यन्, M1 (1) 2 दुरात्मकं, Cd
 'स्मनाम् (as in text) — 'd) Ś1 हतासि (for हन्ताह)

33 'a) N1 प्राह धर्मज्ञो (for प्रतिजानीते) — 'b) Ś1
 प्रियमाहवे; Ks V1 B1 D1 2 6 T1 Gs श्री (V1 Ds प्र)ति-
 काम्यया (for प्रिय) N1 भीमसेनस्य काम्यया — 'c)
 D1 4 कर्णः, G1 अह (for कर्ण) — 'd) N1 हतासि (for
 हन्तासि) Ks सातुगान्; Gs वज्रिभिः; Gs मज्रिभिः (for
 पत्रिभिः)

34 'a) Ds प्रतियुध्यति (for 'योत्स्यन्ति) — 'b) Ś1
 मोहिता, K1 तानृपाः; B1 मा प्रति, Ds मा नराः; Gs
 ये नृपाः; M1 मा नृपा; M2 मानवा (for मा नृपा)
 Ds बुद्धिमोहवता नृपा, G1 'मोहे महानृपा — 'c) Ks
 ता स्वसर्वाम् K1 2 असितैर्, Ks N1 V1 सितैर्, B2 Dn (1)
 अह; Ds स्थितैर्, Ds शिवैर्, G1 जितैर् (for शिवैर्)
 Gs-1 तान्सर्वान्निशितैर्वाणैर् — 'd) B2 6 D1-1 T1 Gs
 नेष्यामि (for नेतासि)

35 'a) Ks बलाद् (for चलेद्). — 'b) K1 न तीव्र;
 some other MSS. नि प्रभ or निप्रभ (for निष्प्रभ)
 — 'c) B1m सौम्य सोमात्; B2 6 D1 (m as in text) 2
 औण्यमग्ने — 'd) Ś1 मदरो, Gs तस्य (for मत्सत्यं)
 Dn D1m च चलेद्यदि; D1 त्वयलं त्विति, Ds विचलेद्यदि हि;
 T1 Gs अवल भवेत् — After 35, Ks reads 30^{ad} and
 31, while Ds ins

590a* वृष्टारो भूमिपालाः स्युरितो वर्षे चतुर्दशे ।

36 Ks om 36, D1 reads it in marg sec m
 — 'a) B2 4 6 D2 न चेष्टदास्यते राज्यम् — 'b) T1 अतो
 (for इतो) Ś1 (before corr) वर्षे, Ks Ds वर्षे (for
 वर्षे) Gs 5 त्रयोदशे (for चतुर्दशे) B2-4 6 Ds राज्ञो
 धर्मसुतस्य वै — 'c) K1 निः, Ks नि; Ks N1 V1 Dn D1

[S]मि; B2 4 6 Ds [S]य; T1 Gs 1 6 M2 [S]यि, Gs 1 6
 M1 [S]ति (for हि) — 'd) T1 Gs 1 6 कृतम् (for
 सत्यम्)

37 'a) Ś1 K1 Ds च (for तु) — 'b) Ds श्रीमन्
 (for 'मान्) K1 Gs माद्रीसुतस्त्रदा; Gs माद्रीसुतोवद
 (for माद्रवतीसुत)

38 'a) Ś1 Ks 1 D1 1 6 6 T1 Gs 1 M वच, Gs वचे
 (for वच) — 'd) Some MSS निश्च (for निश्च)

39 Ks reads 39 and 40^{ab} after 41^{ab} Before 39,
 Ś1 Ks 4 V1 B D T1 Gs 4 M ins सहदेव उ' (resp
 सहदेव) — 'a) K1 त्वं (for यान्) N1 अक्षान्मा पश्यसे
 मूढ; Gs अक्षान्निक्षपसि दुर्बुद्धे; Gs 6 M1 Cv अक्षणि मूढ
 (M1 यानि) दुर्बुद्धे; Gs-1 M2 अक्षज्ञ (Gs अक्षज्ञ, M2
 अक्षा हि) मूढ दुर्बुद्धे — 'b) K1 यशोहर — 'c) K1 न ते
 (for नैते) K1 [S]क्षा निसितान् (sic), Ks [S]क्षा
 निसिता, Gs 4 [S]क्षाणि क्षिता (for Sक्षा निशिता) Gs
 शस्त्रास् (for बाणास्) Ś1 नैतेक्षान्निक्षितान्बाणान् — 'd)
 Ks स्वयि न; Ks Ds स्वयि ते (for स्वयैते) K1 4 V1 T1
 Gs हता, Ks स्मृता, Ds वृथा; Ds हता, Cv वृता
 (as in text)

40 For sequence of 40^{ab} in Ks, cf. v1 39
 — 'a) Ks Ds तथा (for यथा) B2 6 Ds G1 M1
 [प]व च; Gs 1 M2 [प]वेह (for चैव) B1 ययैवोवाच
 भीमस्त्वाम्; Gs ययैवैभोक्तवान्भीम — 'b) G1 स्वम्; Gs
 सम्, M2 ताम् (for त्वाम्) B1 उद्दिश्य सहबाधव Ks Ds
 बाधव (om स); G1 सबाधव — 'c) Ś1 om (hapl)
 40^a-41^b. After 40^{ab}, Ds reads 41^{ab} in marg.
 followed by 40^{ad} — 'c) Ks 1 B1 कर्तासि; Gs आर्तोह
 (for कर्ताह) Gs कर्मणा (for 'णस्) — 'd) V1 B2 1 6
 ms D1 2 गुवादेदास्य; Gs काम्यकार्याणि; Gs क्रूरकार्याणि;
 Cd कुरु कार्याणि (as in text) B2 सर्वत; Ds नित्यतः

हन्तासि तरसा युद्धे त्वां विक्रम्य सवान्धवम् ।
यदि स्यास्यसि संग्रामे क्षत्रधर्मेण सौबल ॥ ४१
सहदेववचः श्रुत्वा नकुलोऽपि विशां पते ।
दर्शनीयतमो नृणामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४२
सुतेयं यज्ञसेनस्य द्यूतेऽस्मिन्धृतराष्ट्रजैः ।
यैर्वाचः श्राविता रूक्षाः स्थितैर्दुर्योधनप्रिये ॥ ४३

तान्धारतराष्ट्रान्दुर्वृत्तान्मुपूर्वन्कालचोदितान् ।
दर्शयिष्यामि भूयिष्ठमहं वैवस्वतक्षयम् ॥ ४४
निदेशाद्धर्मराजस्य द्रौपद्याः पदवीं चरन् ।
निर्घर्तराष्ट्रां पृथिवीं कर्तासि नचिरादिव ॥ ४५
एवं ते पुरुषव्याघ्राः सर्वे व्यायतवाहवः ।
प्रतिज्ञा बहुलाः कृत्वा धृतराष्ट्रमुपागमन् ॥ ४६

C 2. 2559
B 2 77 46
K 2 99 48

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

41 Ś1 om 41^{ab} (of v l 40) For sequence of 41^{ab} in Ds, of v l 40 — ^a) Gs समरे (for तरसा) Gs हन्तासि युद्धे विक्रम्य — ^b) K1 त्वं विक्रम्य, K2 स त्वामुद्दिश्य, N1 Dn त्वामेवेह, Ds त्वां विनम्य (for त्वा विक्रम्य) D1 त्वां विक्रम्य सहवाधव (ह on marg); Gs शकुनिं सहवा — After 41^{ab}, K4 reads 39 and 40^{ab} — Ks om 41^a-42^b — ^c) K1 s Bs Ds Gs s स्यास्यसि (for 'सि) — ^d) B1 s Ds क्षात्रधर्मेण, G1 योद्धुं धर्मेण Ks मेघतः; Ds सौबलं. V1 Bs-s Ds-s क्षत्र- (Bs s क्षात्रं; Bs Ds क्षात्र) धर्ममनुसरन्

42 Ks om 42^{ab} (of v l 41) — Before 42, B2-4 s D1 s ins वैशं उ; M1 वैशं — ^b) Ks पति (for पते) — ^c) Ks Ds नृणा, V1 B2 s D1 s लोके (for नृणा) — ^d) Ks नकुलोपि विशा पते (= 42^b)

43 Before 43, Ks s B1 s s G1 M1 ins. नकुल उवाच (resp नकुल) — ^a) Gs सहते (for सुतेय) K1 G1 याज्ञसेनस्य — ^b) Ś1 द्यूतेन, D1 द्यूते चैर, T1 द्यूतेस्मिन् N1 द्यूते जित्वा नराधमैः — ^c) Ks वाच, B2 D1 s वच, Gs वाचा (for वाच). Ks श्राविता B2 D1 s Gs रूक्षं, T1 Gs-s रौद्राः, M2 कुरा (for रूक्षा) — ^d) Ks D1 s स्थितैः; Ds s G1 स्थिते (for स्थितैर) Ks 'प्रिये'; Ds S (except Gs M1) 'प्रियैः (for 'प्रिये).

44 ^a) Ks T1 Gs s धार्तराष्ट्रान्सु (Gs 'न्त) दुर्वृत्तान् — ^b) Ks सुमूर्पान्; Gs M2 सुमुखान् K1 s s B2 s s Dn2 Ds M1 कालनोदितान्; B1 'देक्षितान्. Ks कृत्वा कोप महाहवे — Ks om 44^a-45^b — ^c) Ś1 Dn Ds गमं; Ks प्रेपं; G1 दश (for दर्श) N1 V1 Dn Gs भूयिष्ठान् — ^d) Ds वैवस्वत क्षय K1 s अहं चैव स्वय (Ks 'त) क्षय — After 44, S ins

591* उल्लूक च दुरात्मान सौबलस्य सुत प्रियम् ।

कर हन्तासि समरे त वै करं नराधमम् ।

[(L 1) Gs हित (for सुत) — (L 2) M2 कर (for कर). Gs नराधिप (for 'धमम्) G1 M क्षयजानामनुशया (for the post half)]

45 Ks om 45^{ab} (of v l 44) — ^a) K1 निर्देशाद्, B2 s D1 s नियोगाद्; T1 निवेशाद् (for निदेशाद्). — ^b) Ś1 प्रियकाश्यपा, K1 पदवीचरान्; N1 पदवीं गतां; G1 s पृथिवीं चरन्, Gs पदवीं चरान् (for पदवीं चरन्) — ^c) K1 पदवीं (for पृथिवीं)

46 Before 46, N (except K1 N1 B2) T1 G1 s ins वैशं उ. — ^a) N1 'व्याघ्र (for 'व्याघ्रा); — ^b) K1 प्रोच्य व्यायतवाहव; Ks सव (sio) धृत्वा, V1 B (except B1) D1-s व्याघ्रा इव बलोत्कटा, S परिघायत वाहव — ^c) Ś1 बहुला, Ds बहुला (for बहुला) G1 श्रुत्वा (for कृत्वा) Ks B2 s D1 s T1 Gs-s M2 प्रतिज्ञा बहुला (Ks Gs बहुला, D1 'लीं; Gs विपुलां) कृत्वा, Ds कृत्वा प्रतिज्ञा बहुला[.] — ^d) B2 D1 s 'गता, Gs 'गमत् (for 'गमन्)

Colophon — Sub-parvan Ś1 Ds अनुद्युत (to it Ds adds समाप्त), Ks s G1 द्यूत, M1 पुनर्द्युत B1-s Dn D1-s (all om. sub-parvan name) mention वनप्रवेश — Adhy name Bs G1 M1 पाण्डवप्रतिज्ञा (G1 'ज्ञान), T1 Gs s वधप्रतिज्ञा (Gs om वध), Gs दुर्योधनादिवध-प्रतिज्ञा — Adhy no (figures, words or both) K1 (marg) 68 (as in text!), Ks 70, Ks 71, Dn1 77, Ds 69, T1 Gs s 114, G1 s M 110, Gs 113; Gs 84 — S'loka no. K2 D1 s 45, Ks 43, Dn 46, Ds 36, T1 48, M1 47

६९

युधिष्ठिर उवाच ।

आमन्त्रयामि भरतांस्तथा वृद्धं पितामहम् ।

राजानं सोमदत्तं च महाराजं च बाहिकम् ॥ १

द्रोणं कृपं नृपांश्चान्यानश्चत्थात्मानमेव च ।

विदुरं धृतराष्ट्रं च धार्तराष्ट्रांश्च सर्वशः ॥ २

युयुत्सुं संजयं चैव तथैवान्यान्सभासदः ।

सर्वानामन्य गच्छामि द्रष्टासि पुनरेत्य वः ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।

न च किञ्चित्तदोचुस्ते हिया सन्तो युधिष्ठिरम् ।

मनोभिरेव कल्याणं दध्युस्ते तस्य धीमतः ॥ ४

विदुर उवाच ।

आर्यो पृथा राजपुत्री नारण्यं गन्तुमर्हति ।

सुकुमारी च वृद्धा च नित्यं चैव सुतोचिता ॥ ५

इह वत्स्यति कल्याणी सत्कृता मम वेदमनि ।

इति पार्था विजानीध्वमगदं वोऽस्तु सर्वशः ॥ ६

युधिष्ठिर विजानीहि ममेदं भरतर्षभ ।

नाधर्मेण जितः कश्चिन्नयते वै पराजयात् ॥ ७

त्वं वै धर्मान्विजानीषे युधां वेत्ता धनंजयः ।

69

1 " B1 आमन्त्रयित्वा K2 भरता; T1 G (except G1 s) भवत (for भरतान्) — " D2-s G1 यथा (for तथा) S1 V1 वृद्ध (V1 द्वाङ्) पितामहान् — " D2 सट् (for महा) G2 बहिकं.

2 " K1 नृपांश्च; K2 धान्यानि (corrupt), K4 D2 नृपाश्चान्यान् — " S1 धार्तराष्ट्रांश्च (for धृतराष्ट्रं च) — " D1 s "राष्ट्रांश्च (for "राष्ट्रांश्च) K2 तथैव च (for च सर्वशः) S1 समग्रांश्च सर्वशः — After 2, S ins

592* सौमदत्तं महावीर्यं विकर्णं च महामतिम् ।

[T1 G2 s s सोमदत्त (G2 s 'त्ति) G2 s कर्णं चैव महापतिं (for the post. half)]

3 " B1 तथान्यांश्च; B2 तथैवान्ये; G2 s सहामात्यान्; G4 सभामान्यान् (for तथैवान्यान्) T1 G1 s s M2 च (for [ए]व) K2 s D2 च कौरवान् (for सभासदः) S1 तथान्यांश्चैव कौरवान् — After 3⁴, S ins

593* गान्धारीं च महाभागी मातरं च पृथां तथा ।

[G1 s (by transp) तथा पृथां]

— " S1 D2 एतान् (for सर्धान्) K2 गच्छाम — " K1 द्रष्टासि; G2-s M द्रष्टयामि (for द्रष्टासि) K1 D1 s G2 s एव च; K2 s N1 आगतः; D2 एव च; D2 G2 s एव स (G2 ह; G4 वै); G1 एव च (for एव च).

4 " K1 s N1 Dn ते; B2 s sm s D2 त; D1 तु; D2 [ए]व (for च) S1 K2 Dn D1.6 अय; B2 s ह्य; T1 G2-s तथा (for तदा) K1 तदाजोचन्; G2 ततोच्यते (for तदोचुस्ते) K2 N1 V1 Dn D2 s त (for ते) — " S1 K2 हिया युक्ता; K1 धीमतश्च; N1 V1 B2 Dn D2.4 s T1 हिया सत्ता; V1 हिया सत्त; B1 s.6 D2 अपावतो; B2 क्रियासत्ता; D1 G4 M2 हियावतो; D2 हियो

सत्ता; D2 T1 हिया सर्वे; G1 हिया सते; G2 यिषामुं त (for हिया सन्तो). — " N1 T1 G2 दध्युस्ते (for दध्युस्ते) D2 पांठ्य; G2 कर्मण (for धीमतः)

5 " G2 वृद्धा (for पृथा) — " N1 V2 G2 s M1 नारण्ये N1 V1 S (except M2, T1 corrupt) वस्तुम् (for गन्तुम्). K1 D1 (before corr.) s s अर्हति — " K2 [ए]व (for स्रत च) K2 वृद्धा सुतोचिता चैव — " D1 s T1 चापि (for चैव) K2 V1 B1 s sm.6 D2 सुतोचिता; N1 G1 M1 सुतोचिता; D1 सुतोचिता; D2 सुतोचिता (for सुतोचिता). K1 नित्य धर्मेपरायणा; G2 निर्वं दुःखसुखदुःखिता

6 " K2 वत्स्यति च; M2 वत्स्यतु K4 D1 कल्याणि. — " B2 s D1 s पूजिता; D2 सर्वथा (for सत्कृता) — " K2 इह (for इति) — " K2 मलदं; T1 मगद; G2 मागद; G2 s s गमन; Cd अगद (as in text) K2 सर्वत (for 'दा) K1 सर्व चैतदोपतः; V1 मातृमया चधो मम — After 6, K4 V1 B D T1 ins.

594* पाण्डवा ऊचुः ।

तथेत्युत्तमायुजन्त्ये यथा नो वदसेऽनघ ।

त्व पितृव्यं पितृसमो वय च त्वपरायणा ।

यथाज्ञापयसे विद्वंसव हि न परमो गुरुः ।

यथान्यदपि कर्तव्य तद्विधत्स्व महामते ।

[K4 B2 s D2.2 T1 om the ref B1 s D2-s वैश' उ' (for the ref). — (L. 1) V1 B (except B2) D1 s T1 एव (for उत्त्वा) — (L. 2) K4 पितृव्य, D2 पितृव्य D1 s यय चात्म (D1 चाल, D2 च स्व) परायणा (for the post. half). — (L. 4) D2 यथा (for यथा) K4 विषत्स (for विषत्स)]

7 Before 7, K4 V1 B D T1 ins. विदुर उ' (or विदुर) — " V1 B2 युधिष्ठिरेद विद्वि त्व (B2 विदित)

हन्तारीणां भीमसेनो नकुलस्त्वर्थसंग्रही ॥ ८
 संयन्ता सहदेवस्तु धौम्यो ब्रह्मविदुत्तमः ।
 धर्मार्थकुशला चैव द्रौपदी धर्मचारिणी ॥ ९
 अन्योन्यस्य प्रियाः सर्वे तथैव प्रियवादिनः ।
 परैरभेद्याः संतुष्टाः को वो न स्पृहयेदिह ॥ १०
 एष वै सर्वकल्याणः समाधिस्तव भारत ।

नैनं शत्रुर्विपहते शक्रेणापि समोऽच्युत ॥ ११
 हिमवत्यनुशिष्टोऽसि मेरुसावर्णिना पुरा ।
 द्वैपायनेन कृष्णेन नगरे वारणावते ॥ १२
 भृगुतुङ्गे च रामेण द्रुपद्वत्यां च शंभुना ।
 अश्रौपीरसितस्यापि महर्षेरञ्जनं प्रति ॥ १३
 द्रष्टा सदा नारदस्य धौम्यस्तेऽयं पुरोहितः ।

C 2 2575
B 2. 78 16
K 2 100 17

— १) B३ तवापि; D३-३ मम त्व, G४ यथेद (for ममेद)
 V१ तथा भरतसत्तम — D१.२ om 7⁴² — २) S१ V१
 B३-३ D३ ३ ३ नाधर्मविजि (D३ 'दि)त. (V१ 'तात्), K१
 नाधर्मो भवतां; K३ नाधर्मेणाजित; N१ S न धर्मोपचित (G२
 नाधर्मोपचितं), D४ नाधर्मभरत (for नाधर्मेण जित) — ३)
 K१ य[द्]ष्टते; K३ व्याप्यते, M३ वृथते (for व्यथते)
 K१ पराजित, K४ Dn G१ 'जये, B३-४ sm.० 'भवात् (for
 'जयात्)

४ ५) B३ ३ D१.२ त्वं हि; D४ तं वै, G३ ३ यदि (for
 त्वं वै). K१ & N१ V१ B (except B३) Dn D१ ३ G३ धर्म
 (for धर्मान्) K१ विजानिहि (for 'नीपे) — ६) K१-३
 D३ T१ G३ ३ ३ M युद्धं, K४ Dn (I) युद्धे, D१ युधि,
 D३ युध, G४ युद्धान् (for युधां). S१ D३ नेता; K४ Dn (I)
 जेता, D४ चेत्ता (for वेत्ता). — ७) B३ D१ २ रिपून् (for
 [अ]रीणां) S१ K३ ३ D३ रणे भीमो (for भीमसेनो)
 — ८) K४ Dn D१ T१ G३ त्वर्थसंग्रहे (G३ 'हः); N१ सर्वतो
 वशी, V१ खनुसग्रही, D३ G३ ३ त्वय सग्रही (D३ 'हे);
 G३ स्वार्थसंग्रह — After 8, K१ ins

595* सहदेवो नृणां देवो नित्यं पृष्ठानुगं सह ।

सर्वोपद्रवनाशाय भविष्यति रणोक्तः ।

९ ५) K३ Dn D३ ३ संयत्ता, N१ संयत (for संयन्ता)
 B३ च (for तु) K१ सचितात्मा नियतात्मा; G१ ३ M१
 सहदेवस्तु संयता (by transp) — ६) K१ B३ D३-३
 वेदविदुत्तम, V१ धर्मवि, ३ ब्राह्मणसत्तम (G४ क्षेम
 करिष्यति, M३ ब्राह्मणपुंगवः). — ७) K३ 'कुशला चैपा,
 T१ 'कुशलोचैव — ८) K४ 'धारिणी (for 'चारिणी)

10 ५) K३ अन्योन्य वै, M३ न्य स (for 'न्यस्य) D३
 चैव (for सर्वे) — ६) K३ ब्रह्मवादिनः; K४ Dn (I)
 प्रियदर्शना (K४ 'क्षिन्'); B१ [अ]प्रियवादिनः; B३ ३ D१ २
 प्रिय (B३ [अ]प्रिय)कारिण, D३ प्रियवादिनी — ७) T१
 G३-३ अलंघ्या (for अभेद्या). N१ कृतविद्या सुसंतुष्टा
 — ८) S१ वात्र, K१ नैव, K३-४ D३ G३ ३ M१ वा न,
 V१ वै न (for वो न) G३ इव, G३ इति, Cv इह
 (as in text)

11 ५) V१ धर्म (for सर्व) G३ कल्याण K१ एषा

वै सर्वकल्याणी — ७) S१ D३ G३ नैवं; K१ T१ G३ ३ नैव;
 K४ D१ (before corr) नैवं; G१ ३ न वै, G४ M न व
 (for नैनं). G३ शत्रून् (for शत्रुः) D३ ३ विसहते;
 G३ विहंतासीत् (for विपहते) — ८) K B१ ३ T१ G३
 समोच्युतः (K४ 'त), N१ V१ B३-४ Dn D१ (by corr.) ३
 G३ ३ 'च्युत; B३ 'च्युता; G१ 'च्युता, G४ समो युधि (for
 समोऽच्युत).

12 ५) D३ [S]स्ति (for Sति) N१ V१ D१ ३
 हिमवत्य (D१ 'त्सा)नुशास्तासि — ६) K३ मेरुः सा, D४
 मेरुसा. — ७) K१ द्वैपायनेन कृष्णेन; G४ कृष्णद्वैपायनेनापि
 — ८) S१ (sup lin. as in text) K१ B१ नागसाह्वये;
 K४ धारणावते (for वारणा)

13 ५) K१ भृगुतुङ्गे च, D४ 'तुङ्गेण; T१ G४ ३ ३ M 'तुदे
 (G४ 'तुङ्गे) च (G४ ३ M३ तु); G३ भृगुनदनेन (hyper-
 metric) (for भृगुतुङ्गे च), — ६) G३ द्रुपद्वत्यां (for द्रुप)
 G४ तु (for च) B३ विष्णुना (for शंभुना) — ७) K३
 आश्रोपीर, K४ अश्रोपम् (for अश्रौपीर). B३ अपि तस्यापि;
 G३ अय तस्यापि, M१ अहितस्यापि, Cv as in text — ८)
 S१ K१.४ D३ अर्जुनं प्रति, V१ जनसंसदि, B३ ३ D३-३ जल्पत
 पुरा; B३ ३ ३ D३ अर्हणं प्रति, D१ (before corr) हरण प्रति,
 S अय (G३ M३ अपि) धीमत (for अर्जनं प्रति).
 — After 13, K४ Dn D३ ins

596* कल्मापीतीरसंस्थस्य गतस्त्व शिष्यता भृगोः ।

14 ५) S१ K३ G१ द्रष्टा; K३ ३ B१ T१ G३ ३ द्रष्टा (for
 द्रष्टा) B Dn D३-३ नारदस्ते, D१ नारदस्तु (for नारदस्य).
 G४ द्रष्टासि नारद चापि — ६) G३ सौम्यस् (for धौम्यस्)
 B१ चापि, B३ चाय, B३ ३ D१-३ चैव, G४ तत्र (for तेऽय)
 — ७) K३ ३ नाहार्पी, K४ मा ह्यासी, N१ V१ महार्पी,
 B (except B१ ३) D मा ह्यासी (D३ महार्पी, changed
 from महत्यासी); G१ M१ m.३ Cv महर्पि (for मा ह्यापी)
 K३ D३ सा (D३ स)परायत्न (for 'ये त्व) S१ महत्यासी-
 सांपराये, K१ महर्पिः संदिशेद्यस्त्वां, T१ G३ ३ M१ (m as in
 text, beginning महर्पि) महीं कृत्स्नां पराजे (M१ 'ये)स्त्व
 (G३ परयेस्त्वां), G१ स महर्पि सांपरायेस्त्व (hypermetric),
 G३ महर्पिः सा पराजिस्त्वां; G४ भविष्यति च सर्वत्र Cd v cite

C 2. 1576
D 2. 78 17
K 2. 100 18

मा हार्षीः सांपराये त्वं बुद्धिं तामृषिपूजिताम् ॥ १४
पुरुषसमैलं त्वं बुद्ध्या जयसि पाण्डव ।
शक्त्या जयसि राज्ञोऽन्यान्प्रीन्धर्मोपसेवया ॥ १५
ऐन्द्रे जये धृतमना याम्ये कोपविधारणे ।
विसर्गे चैव कौवेरे वारुणे चैव संयमे ॥ १६
आत्मप्रदानं सौम्यत्वमद्वयैवोपजीवनम् ।

सांपराये (as in text) Ks Ds : बुद्धिताम्; Ds (before corr.) बुद्धिस्ते (for बुद्धिं ताम्). Śi K1 Gs Ms बुद्धि (K1 'द्ध)स्ते अपिपूजिता (K1 'त); Ks बुद्धिमानृषिपूजिता; Gs बुद्धिस्त्वमृषिपूजिता; Gs बुद्धिं तां तात पूजितां Gs महीं कृष्णां पराजयीस्य बुद्धिं तात पूजितां

15 N1 om 15-18 — " Śi Ds एव; many S MSS तेलं (for तेल) Gs तेलस्य (for तेल एव) T1 Gs : च (for त्वं) — " K1 Ds पाण्डव (for पाण्डव) — " Gs दाया; Ms दास्यो (for दाया). K1 राजन्यान् (for राज्ञोऽन्यान्) — " T1 नृपं (for ऋषीन्) Ks धर्माय सेवया; Ds धर्मोपि से; Gs पादोपसे.

16 N1 om 16 (of v.l. 15). — " Ks इदं विजय शौर्याय; Dn D1 इदं विजयये शौर्याय (D1 first hand पुंत्वे as in text), T1 G1 : s. s. M इंदो (G1 पुंत्वे, Ms इदं) जये घृतात्मा त्वं (Gs त्वं), Gs पुंत्वे जयद्वयमना Cn cites पुंत्वे (as in text) — " Ks Dn यम; Gs : Ms यम; Gs यम (for याम्ये) Śi Gs कोपविधारणे; K1 : s. Dn D1 'विधारण (Ks Dn D1 'णात्; Ks कोपेयधारणं; Bs कोप निवारणे; Gs : s. कोपितघा (Gs 'या)रणे; Ms कोपि विधारणे Cd n oltो विधारणे (as in text) — " Bs विसर्गे; Cd विसर्गे (as in text). M1 धनदो (for कौवेरे) Ks Dn त्यागेन धनद देव; V1 Bs Ds : सया विसर्गे कौवेरे; T1 Gs : s. ससर्गे चैव (Gs जेव, Gs जैव) धनदो; Gs विभ्राणने च धनदो Cn cites विसर्गे (as in text) — " T1 Gs : s. M1 च (Gs चा)रुणम् (Gs 'णात्) Gs वरण (for वारुणे) K1 सपद; Gs सगमे; Cd n संयमे (as in text) Ks Dn (I) वरण सयमेन च; B1 वारुणे त्वथ सचये; G1 सयमे चैव वारुणे (by transp.).

17 N1 om 17 (of v.l. 15) — " Ks अहम् (for आत्म) B1 आत्मप्रसादे; Bs Ds : T1 G1 : s. M Cv 'प्रदाने, Cd as in text Ds : सौम्ये त्वं, T1 Gs : s. Ms सोमस्त्व; G1 सौम्यस्त्वं (for सौम्यत्वं) Cv oltos सौम्ये Śi आत्मप्रधान सयत्व; Ks आत्मवदान सोमाय, V1 Bs : Ds सोमादाह्लादकत्वं त्वम्; Gs आत्मप्रसादने सौम्य Cd oltos सौम्य (= सोमभाव) — " Śi त्वय्य; K2 : सय्य; Ks

भूमेः क्षमा च तेजश्च समग्रं सूर्यमण्डलात् ॥ १७
चायोर्नलं विद्धि स त्वं भूतेभ्यश्चात्मसंभवम् ।
अगदं वोऽस्तु भद्रं वो द्रक्ष्यामि पुनरागतान् ॥ १८
आपद्धर्मार्थकृच्छ्रेषु सर्वकार्येषु वा पुनः ।
यथावत्प्रतिपद्यथाः काले काले युधिष्ठिर ॥ १९
आष्टोऽसीह कौन्तेय स्वस्ति प्राप्नुहि भारत ।

महा; Ds पत्न्य (for अग्न) V1 B1 : s. D1 : Gs अग्न्यध्यात्म (B1 'नु)जीवनं (Gs 'यिन); T1 G1 : s. Ms संप्रश्ने (G1 Ms 'त्ये च; Gs संप्रश्ने)ध्यात्मपूजने; Gs : Ms मे (M1 स)ध्यात्मपूजन (Gs 'जीवनं); Gs जल ध्यात्म प्रोचने Cd n oltो उपजीवन (as in text), Cv cites आत्मजीवने. — " T1 G1 : s. s. M शूरो (for भूमे) Ks क्षमा त्व; Ks Bs Dns D1 : s. Gs क्षमा च; B1 क्षम च; G1 Ms क्षमाय (for क्षमा च) Gs भूमिक्षमा यमोमाय — " K1 T1 Gs : s. s. Ms Cv सामाय (Gs 'म); Ds समय; Gs सामय्य; Gs तयाय (for यमय) Śi रविमहलाह; Ds T1 Gs M सूर्यमंडले (for 'लात्).

18 N1 om 18 (of v.l. 15) Ks reads 18 after 21. — " Ks विद्धि मत्स्य; V1 Gs विद्धि सर्वं, B Dns D1 : s. प्राप्नुहि त्वं (for विद्धि स त्वं). K1 तेभ्यो बल विधिं सचै; T1 G1 : s. s. M चायोर्ध्वर (Ms चायो चैव) बल विद्धि (Gs बले तुल्यो, Ms प्राप्नुहि त्वं) — " V1 Bs D1 (before corr.) : Gs 'सपदं; B1 : s. s. Dns Ds : s. 'सपद; Bs 'सपद; T1 Gs 'सभय (for 'संभवम्) Gs पञ्चभूते समो ह्यये Cd oltos भूतेभ्य (as in text) — " Śi अगाध; Ks अगद; T1 अगादो; Gs आगमं, Gs अगदे; Cv as in text. Śi K1 Bs भद्र ते; T1 Gs M1 सर्वाभ्यो, Gs सर्वाभ्यो; Gs सर्वाश्च; Gs सर्वाभ्यो; Ms सर्वाभ्य (for भद्र चो) — " Ks B1 : s. s. Dn द्रष्टास्मि, Bs Ds : s. G1 : s. s. Ms द्रष्टास्मि (Gs 'म) (for द्रक्ष्यामि)

19 Śi Gs om (hapl) 19-20 — " K1 आपद्धर्मार्थकृच्छ्रे च; T1 Gs : s. 'द्वर्मस्य कृच्छ्रेषु; G1 : Ms आपद्धु चार्थकृच्छ्रे (G1 'कार्येषु) — " K1 सर्वधर्मेषु; D1 : 'कामेषु; G1 : Ms धर्मकार्येषु (for सर्वकार्येषु) — " V1 Bs D1 : कार्यं (D1 'यै)काले (for काले काले) Ks T1 युधिष्ठिर; Ds 'ष्ठिर; G1 'ष्ठिरे (for 'ष्ठिर).

20 Śi Gs om 20 (of v.l. 19) — " K1 आष्टोसीति; Ks 'सीति; Ks आमोष्टोसीह, N1 'हास च; B1 आपृच्छामीह; B2 : D1 : सयाष्टोसि; B2 आपृष्टा कोह; T1 G1 : s. s. M आ (Ms अ)ष्टोसि (Gs 'स्ते)ह; Gs स पृष्टस्व हि (for आष्टोऽसीह) G1 सर्वत्र (for कौन्तेय) — " G1

कृतार्थं स्वस्तिमन्तं त्वां द्रक्ष्यामः पुनरागतम् ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा पाण्डवः सत्यविक्रमः ।
भीष्मद्रोणौ नमस्कृत्य प्रातिष्ठत युधिष्ठिरः ॥ २१

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

७०

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिन्संप्रस्थिते कृष्णा पृथां प्राप्य यशस्विनीम् ।
आपृच्छद्भृशदुःखार्ता याश्चान्यास्तत्र योषितः ॥ १
यथार्हं वन्दनाश्लेषान्कृत्वा गन्तुमियेष सा ।
ततो निनादः सुमहान्पाण्डवान्तःपुरेऽभवत् ॥ २
कुन्ती च भृशसंतप्ता द्रौपदीं प्रेक्ष्य गच्छतीम् ।

शोकविह्वलया वाचा कृच्छ्राद्वचनमब्रवीत् ॥ ३
वत्से शोको न ते कार्यः प्राप्येदं व्यसनं महत् ।
स्त्रीधर्माणामभिज्ञासि शीलाचारवती तथा ॥ ४
न त्वां संदेष्टुमर्हामि भवन्प्रति शुचिसिते ।
साध्वीगुणसमाधानैर्भूषितं ते कुलद्वयम् ॥ ५
सभाग्याः कुरवश्चेमे ये न दग्धास्त्वयानघे ।

C 2 258B
B 2. 79 6
K 2 101 27

Ds-s चा(Ds चा)मुहि (for प्रामुहि) N1 गम्यता (for भारत) — °) Gs सिद्धि (for स्वस्ति) Ks Ds T1 त्वा;
Gs च; Gs त्व (for त्वां). — °) K1-s Bs s D1 s T1 Gs s
द्रक्ष्यामि (for 'म) Bs पुनरागतान् — After 20,
N (except Ds. 4 s) ins. (Cd glosses)

597* न हि वो वृजिन किचिद्वेद कश्चित्पुरा कृतम् ।

[S1 वो हि (by transp), Ks हि नो Bs s पुरातन
(Bs m पुरा कृतम् as above)]

21 S1 S om the ref — °) S1 उक्त्वा (for उक्तम्)
Ds उक्तः (for उक्त्वा). — °) K1 Gs पुरस्कृत्य, Dn(1)
नमस्कृत्वा. — After 21, Ks reads 18.

Colophon — Sub-parvan S1 Ks अनुद्युत, Ks M1
द्युत; G1 पुनर्द्युत B1-s. s D1-s (all om. sub-parvan
name) mention only वनप्रवेश, likewise Bk only
अरण्यगमन, and Ds only वनप्रस्थान — Adhy. name
Bs विदुराशिष, T1 Gs s वनवासोद्योग, G1 M1 पाण्डवप्रस्थान
— Adhy no (figures, words or both) K1 (marg)
68, Ks s 71, Dn1 78, Ds 70, T1 115, G1 s M
111, Gs 114, Gs 85, Gs s (erroneously) 105
— S'toka no Ks M1 21, Ks 22, Dn T1 24,
D1 s 4 23

70

1 After the ref, S ins (Cv glosses) a passage
given in App I (No 41) — °) V1 Bs तत (for
तस्मिन्) Ks प्रतस्थिते, Ks संप्रस्थिता Bs s Ds-s तत
संप्रस्थिता कृष्णा — °) Ks Bs Ds s यशस्विनी — °)

44

N1 V1 B Dn D1 (before corr as in text) s 4 T1
G (except G1 s) M1 अपृच्छद् Bs D1 s 'शोकार्ता.
— °) Bs पाचात्पाश्चापि यो.

2 S (except T1 Gs) om. 2^{ab} — °) Ds यथार्ह-
S1 'श्लेषो, Ks s 'श्लेष. K1 यथार्हो वदनास्तासा, Ks
यथार्हवदनाश्लेषान् (s10) — °) S1 Ks s Bs s च, V1 B2
D1 s ह (for सा) — °) T1 Gs पाण्डवानां पुरो

3 °) Ks त्व-; B2 D1 s तु (for च) K1 भृशं च, B1
चातीव (for च भृश) Ks भृश तां तप्ता (s10), B2 s
D1 s भृशसविज्ञा, Gs सुभृश तत्त्वा — °) Bs Ds 4
वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) Ks द्रौपदीं प्रेक्ष्य गच्छते (s10), V1 Bs 4
कृष्णां यान्तीं समीक्ष्य ह, Ds 'दीं प्रत्यगच्छती — °) Ks
शोचिकृच्छलवा (s10), Bs G1 शोकगद्वदया; Ds s 'विक्रवया
— °) K1 हृद्, V1 B1 s Gs कृष्णा, D1 s कुन्ती (for
कृच्छाद्).

4 Before 4, Bs ins कुंस्युवाच, M कुती — °)
Gs s शोके (for शोको) S1 Gs कर्तव्य, G1 ते कार्य
— °) Ds अभिज्ञाय; Gs अविज्ञासि — °) K1 शुभा, Gs
यथा (for तथा)

5 °) Gs om (wrongly) त्वा S1 Ds 4 Gs s त्वा
(for त्वा) Ks सदष्टम् S1 B1 s Dn1 D1 s s इच्छामि,
Ks Ds अर्हसि, Gs अर्हहि (for अर्हमि) — °) Ds
आवृत् (for भवन्) K1 शुचिप्रते, Ks Ds 'सिता;
Ds सुमध्यमे — °) S1 साध्वीगुणै, B (except B1) D1-s
सर्वैर्गुण (Bs s 'गै) Ks N1 V1 Dn समापन्ना, B
(except B1) D1 s 'चरैर्, Gs समृद्धामिर् (for समा
धानैर्) — °) G1 कुलं च न (for कुलद्वयम्)

6 °) Ks सभाया (s10), Gs s सभाया (for सभाग्या)
M2 चैते (for चेमे) S1 सभायां कुरव सर्वे — °) Gs

[345]

अरिष्टं ब्रज पन्थानं मदनुध्यानवृंहिता ॥ ६
भाविन्यर्थे हि सत्स्त्रीणां वैकुण्ठं नोपजायते ।
गुरुधर्माभिगुप्ता च श्रेयः क्षिप्रमवाप्स्यसि ॥ ७
सहदेवश्च मे पुत्रः सदावेक्ष्यो वने वसन् ।
यथेदं व्यसनं प्राप्य नास्य सीदेन्महन्मनः ॥ ८
तथेत्युक्त्वा तु सा देवी स्ववनेत्रजलाविला ।
शोणिताकैकवसना मुक्तकेश्यभिनिर्णयौ ॥ ९

तां क्रोशन्ती पृथा दुःसादनुववाज गच्छतीम् ।
अथापश्यत्सुतान्सर्वान्दृताभरणवाससः ॥ १०
रुरुचर्मावृततनून्धिया किंचिदवाभ्युखान् ।
परैः परीतान्संहृष्टैः सुहृद्भिश्चानुशोचितान् ॥ ११
तदवस्थानुसुतान्सर्वानुपसृत्यातिवत्सला ।
सखजानावदच्छोकात्तत्तद्विलपती बहु ॥ १२
कथं सद्धर्मचारित्रवृत्तस्थितिविभूषितान् ।

यथा (for ये न) G₂ साचास्; G₄ गुतास् (for दग्धास्)
T₁ corrupt — *) = 1 24. 9° G₂ अतिष्ठ (for
अरिष्ट) N₁ G₂ गच्छ (for ब्रज) — *) G₁ उदरः;
G₂ अननु (for मदनु) B₁ सहिता (for वृंहिता)
S₁ पादचारणवृंहितम्, K₂ मदनुध्या न वृंहिता, B₂ D₁ ३
ध्यानमास्थिता, G₂ अनुज्ञाता न वृंहिता

7 °) K₂ G₁ M₁ तु (for हि) K₁-s G₁ ३ सुस्त्रीणां;
K₄ G₄ न स्त्रीणां; B₂ D₂-s सुस्त्रीणां V₁ भावितात्वे
सतीस्त्रीणां — *) K₄ B₂ D_n वैकृत (for वैकुण्ठ)
K₄ मो' (for नो') — *) D₂ कुर, G₄ गुण (for गुरु)
B₂ m 'कर्मो' (for 'धर्मो') S₁ 'गोसा; K₂ s V₁ B D₁-s
'युक्ता (for 'गुप्ता). K₂ चै, B₁ हि, G₂ [अ]य (for च)
K₁ गुरुधर्मासि गुप्तासि; T₁ G₂ श्रु (G₂ श्रि) तधर्मा च शुद्धा च;
G₁ गुणधर्मोभिनु', M₂ गुणधर्मोभिगुह्या च; Cv as in text
— *) N₁ परम् (for क्षिप्रम्) B₂ अवाप्स्यति, T₁
हृहाप्स्यहि, G₂ हृहाप्स्यसि

8 °) K₁ G₄ M₂ तु (for च) N₁ V₁ B₁ ३ s D₂-s
ते (D₂ मे) पुत्रि (for मे पुत्र) — *) K₂ सद् (for सदा)
S₁ दीक्ष्यो, G₂-s रक्ष्यो, a few MSS [अ]वेक्षो (for
[अ]वेक्ष्यो) — *) S₁ हृद तु, G₂ यदेतद्, G₂ यदेव — *)
K₂ s D₂ T₁ G₂-s M₁ नाव; K₄ D_n (1) ना (K₄ न)य,
G₂ नापि (for नास्य) S₁ यथा मन; K₂ G₂ M₂ महात्मन
(K₂ 'ना'); K₂ T₁ G₂-s M₁ महामना, K₄ D_n (1) D₂
महामति (K₄ 'ति); V₁ B₁ ३ s मनो महत् (by transp),
B₂ s D₂-s मन कचित् (for महन्मन, as in K₁ N₁)
D₁ नास्यसादात्मन कचित्; G₁ न विपीदेन्महात्मना

9 °) G₂ यथा (for सया) K₂ [हृ]ल्युक्ता S₁ B₂ D₂-s
G₂ च (for तु) G₂ पाचाली (for सा देवी) — *) K₁
श्रवक्षेत्र, K₂ स्ववक्षेत्र, D₁ प्रसवेत्रज् (sic), G₂-s सृज (G₄
'व)क्षेत्र K₂ G₂ 'विल — *) = (var) 2 71 18°
K₂ 'तावैक'; K₄ 'तासिक'; D₂ 'तेकाक', G₂ ३ s M₁
'तावैक' (for 'तासिक') — *) N₁ न्यस्त (for मुक्त)
K₁ मुक्तकेशा K₁ & N₁ V₁ B (except B₂) D विनिर्णयौ,
G₄ रजस्वला (for अभिनि')

10 °) K₂ ३ B₂ D₂ G₂ क्रोदा (B₂ 'प)ती; B₂ 'न्ती,
D₂ s 'ती G₂ ३ पृथा K₂ ३ दृष्टा (for दुःसाद्)
V₁ तया दुःसा, G₁ सद्दुःसा तां (for पृथा दुःसाद्) — *)
V₁ B₁ ३ ३ गच्छ (B₁ क्रोदा) तीमन्वगच्छत — After 10°,
B D₁ ३ ins

598° पृथा दृष्टा गिय मर्ग रुरदुर्मुददु निवा ।

[Before 598°, B₂ ins वैश' उ', and after 598°,
B₂ ins an addl colophon]

— *) K₂ यथा, B₂ T₁ G₂ s तया' (for अया') K₄ ३
V₁ 'पश्यन् K₂ पार्थान् (for सर्गान्) — *) K₁ om 10°
K₂ B₂ s D₁ ३ त्यक्ता; D_n ३ हता, D₂ गता (for हता)
G₂ 'वासमान्

11 °) K₂ T₁ 'वृत्ततन्, G₂ 'वृत्तान्तान् — *) K₂
पृथा किंचिदवाभ्युखी — *) M₂ परै (for परै) S₁
परेतान्; D₂ परैतान् K₂ s संसृष्टे — *) K₁ 'शोभितान्,
K₂ s 'शोच्यत; T₁ G₂ s s Cv 'शोचत (for
'शोचितान्)

12 °) G₂ तयावस्थान् K₁ T₁ G₂-s s M तु तान्,
N₁ V₁ B (except B₂) D₁-s G₂ च तान् (for सुतान्)
— *) S₁ [अ]तिवत्सलान्; K₂ [अ]भिवत्सला; K₂
[अ]भिविह्वलान्; B₁ D₁ (by corr) [अ]तिविह्वला (D₁
'ला') K₄ पश्य तत्पुत्रवत्सला (sic), S पश्यन्ती वत्सला
शुभा (G₂ 'भान्) (G₂ उपसृत्यानुवत्सला) — *) K₂
B₁-s D_n D₁-s स्वजमाना; B₂ स्वस्ववाचा, D₂ स्यमाना,
D₂ स्वजनेना (for सखजाना as in K₂ s G₁ s M₁ s)
G₁ s M₁ 'पत' (for 'वद') S₁ B₂ D₂ स्वजमाना
(S₁ सखजावा) रदच्छोकात्, K₁ रदती चैव शोकेन, N₁
सखजे सा वृहच्छोकात्; V₁ B₁ स्वजमाना (B₁ स्वसुतान्)
वदत्तत्र, G₂ ३ s सान्वजा (G₂ 'स्वज', G₂ 'स्वजा) नापतच्छो',
G₂ सासुतानुपतीन् शोकात् G₂ ३ ततो (for तत्तद्) B₂ ३
सुहृ (for बहु) K₁ विलपती महासुतान्, V₁ B₁ विलपती
सुहृस्तदा (B₁ 'हु' शुचा) T₁ corrupt

13 Before 13, K₂ N₁ V₁ B D (except D₂) ins
कुसुवाच, T₁ G₂ पृथा — *) K₁-s D₂ s सधर्मचारित्रान्

अक्षुद्रान्दृढभक्तांश्च दैवतेज्यापरान्सदा ॥ १३
 व्यसनं वः समभ्यागात्कोऽयं विधिविपर्ययः ।
 कस्यापि ध्यानजं चेदमागः पश्यामि वो धिया ॥ १४
 स्यात्तु मद्भाग्यदोषोऽयं याहं युष्मानजीजनम् ।
 दुःखायासभुजोऽत्यर्थं युक्तानप्युत्तमैर्गुणैः ॥ १५
 कथं वत्स्यथ दुर्गेषु वनेष्वृद्धिविनाकृताः ।

वीर्यसत्त्वबलोत्साहतेजोभिरकृशाः कृशाः ॥ १६
 यद्येतदहमज्ञास्यं वनवासो हि वो ध्रुवम् ।
 शतशृङ्गान्मृते पाण्डौ नागमिष्यं गजाह्वयम् ॥ १७
 धन्यं वः पितरं मन्ये तपोमेधान्वितं तथा ।
 यः पुत्राधिमसंप्राप्य स्वर्गेच्छामकरोत्प्रियाम् ॥ १८
 धन्यां चातीन्द्रियज्ञानामिमां प्राप्तां परां गतिम् ।

C 2. 2602.
B 2. 79. 19
K 2. 101. 50

(Ks 'ध्यान्, Ds 'व्य'), Ks तु धर्मचारित्र्य- N1 V1 B1 2 6
 Dn D1-5 Gs सद्धर्मचारित्र्यान् (Bs 'ध्यान्, Ds 'व्य-
 Gs 'त्रा'), D1 सुधर्मचारित्र्यान्, T1 Gs 5 6 स्वधर्मचारित्र
 (Gs 'त्रान्' (for सद्धर्मचारित्र- Ks 4 B1 5 Ds 5 Gs
 'वृत्तिस्थितिविभू', Ks कृतस्थितिविभू', V1 B2 4 -प्रवृत्ति-
 स्थितिविभू'; Bs G1 3 वृत्तिस्थितिविभू', Gs नृत्तिस्थितिविभू'
 — °) K1 अक्षुद्रान् (for अक्षुद्रान्) S1 दृढभक्तींश्च, K1 4
 B D1-4 Gs 3 गुरुभक्ताश्च, T1 G1 5 6 M चैव भ(Gs सु)
 क्ताश्च, Gs चैव शूराश्च — °) Ks Ds Gs 4-5 देवतेज्यां;
 Ds दैवतेज्यां, M1 दैवलेज्यां T1 सुत', G1 5 5 5 Ms
 सत', Gs 4 तथा (for सदा) K1 दैवतेश्वपराजितान् (sio).

14 °) Ks च; Ds (before corr) च (for व)
 N1 समाभ्यायात्, Ds समाभ्यागात् T1 G1 5-6 M सदा
 (M1 हृद्) व्यसनमभ्यागाद् (Gs 'गा' — °) Ds काल
 (for विधि) T1 Gs 5 M विधे कोय; G1 विधेर्योयं, Gs
 विधे कोप- (for कोऽय विधि) — After 14^{ab}, Bs D1 2
 ins line 1 of App I (No 42), of v l 20 — N1
 om 14^c-17^b — °) Ds क्रोधनज, T1 Gs [अ]पनयज,
 Gs-5 [अ]पनयनं (Gs 'ज' (for [अ]पध्यानजं) Cn oites
 text (gloss क्रोधज) Cd oites अपध्यानं (=क्रोध)
 S1 खेदम्, Ks Ds वेदम् (for खेदम्) G1 M कस्यामप्याप
 (G1 om प) दिस्वेन् (Ms 'म्) Gs कस्यामप्यात्मजं चेदम्
 — °) Gs मार्गं (for आग) Dn1 D1 (by corr) नो,
 Gs वै (for वो) Ks [S]धिपा[ ], Gs [S]पि या, Gs
 [S]धिप (for धिया) Ds धिया पश्यामि नैव तत्

15 N1 om 15 (of v.l 14) — °) B1 तत्स्यान्
 (for स्यात्तु) S1 समाभाग्य- (for तु मद्भाग्य) Gs
 स्यान्मदभाग्यदोषाय — °) Ds योय, Gs स्वाह (for
 याहं) G1 यो ह्यायुष्मानजीजनन् — °) S1 दुःखायास-, T1
 दुःखायाप्य; Gs दुःखायासु- Ks 'मुजालयं, V1 'मुजो नित्यं
 Gs दुःखायासं मुजेन्वर्थ — °) Ks संयुक्ताप्यु; T1 Gs 3
 युक्ता अप्यु, Gs युक्तौ नत्यु; M1 युक्तौ अप्यु (for
 युक्तानप्यु)

16 N1 om 16 (of v.l 14) — °) D1 वस-
 (before corr 'त्स)य (for वत्स्यथ) — °) Ks वनेष्वृद्धिं,

Ks Ds वने वृद्धिं, Ks वनेष्वर्थ-; B1 D1 2 वनेष्विह; B2 4 5
 Dn1 वने वृद्धिं, Bs वनेष्वस्सद्; Dns Ds 5 6 Gs वने वृद्धि-
 T1 Gs वनेष्वृद्धि, Gs वनेष्वधि- (sio) Cn oites वृद्धि-
 (as in text), Cnp वृद्धि- D1 निरा- (for 'विना')
 — °) K1 वीर्यं सर्व; Bs वीर्यं सर्व-, Gs वीर्यसत्त्व- (for
 वीर्यसत्त्व-) Gs-4 बलोत्साहा (Gs 'हास्' (for 'बलोत्साह-)
 Ks Ds T1 अकृशा (for 'शा) K1 सदा, Ds कृता (for
 कृशा) — G1 'बलोत्समेकभाजोद्भिरकृशा कृशा'

17 N1 om 17^{ab} (of v.l 14) — °) K1 G1 5 M1
 यद्येवम्; Ks Bs 5 6 Ds यद्येतम्, Gs यज्ञे तद् (for यद्येतद्)
 S1 Ks Bs 4 Dn एवम्, Ds एव (for अहम्) S1 आज्ञास्ये;
 K1 अज्ञार्यं, Ks आज्ञास्य, Ds अज्ञास्या (for अज्ञार्यं)
 Gs यद्येवमिव यत्ज्ञास्य (sio) — °) S1 Ks Bs, 6 D1 2
 S (except G1) वनवासं, K1-3 V1 B2 4 Dn Ds 6
 वने वासो (Ds 'स) Ks 3 Ds मे, Gs नो; Gs यद् (for
 वो) Gs धृतं (for ध्रुव) — °) Ds शतशृङ्गे, G1
 शत शृङ्गान् Gs ऋते (for मृते) Gs शतशृङ्गामृतापाण्डौ (sio)
 — °) Ks 4 Gs नागमिष्य S1 ततस्त्वहम्, Cv गजाह्वयम्
 (as in text)

18 °) S1 तं हि, Gs धन्यो (for धन्यं) T1 वा (for
 व) M1 मन्येस् (for मन्ये) — °) S1 यत्, Ks तदा
 (for तथा) N1 V1 B D1-5 तपो मे तादृश कुत
 (N1 तथा), T1 Gs 5 M1 तप(Gs 'स)स्त्वहं मृत तदा, G1
 तपो वै प्रशत तदा, Gs 6 तपो नै(Gs तमेवै)तादृशं तथा,
 Gs तपस्तस्य तु तादृश, Ms तपो वै तादृश तदा — °) Ds या
 (for य) S1 T1 G1-4 6 M य पुत्राभि(S1 G1 5 6 'धि)
 गम(Ms 'म)प्राप्य, Ds य पुत्रानधिस', Ds पुत्रव्यसनम-
 प्राप्य, Gs य पुत्रापिमृतं प्राप्य Cd oites आधि, Cn oites
 पुत्राधि (as in text), Cv यमपुत्राधिमप्राप्य (corruptly
 supporting our text, the gloss is not worth
 quoting) — °) N1 D1 (orig) स्वर्गेस्थाम् (D1 by
 corr स्वर्ग'), V1 स्वर्गेप्ताम् Ds-6 प्रिय, Gs प्रिय'
 (for प्रियाम्)

19 N1 om 19 Ds repeats 19^{ab} — °) Gs 'ज्ञानं
 (for 'ज्ञानाम्) S1 K1 3 Ds (first time) धन्यश्चातीन्द्रिय-

C 2 2602
B 2 79 19
K. Z. 101 60

मन्येऽद्य माद्रीं धर्मज्ञां कल्याणीं सर्वथैव हि ॥ १९
रत्या मत्या च गत्या च ययाहमभिसंधिता ।
जीवितप्रियतां महं धिगिमां क्लेशभागिनीम् ॥ २०
एवं विलपतीं कुन्तीमभिसान्त्वय प्रणम्य च ।

पाण्डवा विगतानन्दा वनायैव प्रवव्रजुः ॥ २१
विदुरादयश्च तामार्तां कुन्तीमाश्वास्य हेतुभिः ।
प्रावेशयन्गृहं क्षतुः स्वयमार्ततराः शनैः ॥ २२
राजा च धृतराष्ट्रः स शोकाकुलितचेतनः ।

ज्ञानो (D₅ 'प्राप्नो'), G₂ 4 धर्मा ह्य (G₄ 'मां चा') तीर्त्तियज्ञानात्,
G₆ धन्या चा 'ज्ञाना — ^b) S₁ दिव'; K₁-s D₅ (both
times) दिव; B₂ 6 D₁ 2 ह्य (for ह्यमा) S₁ K₁-s D₅
(first time) प्राप्ता (D₅ second time प्राप्ता) (for प्राप्ता)
B₁ प्रियां (for परा) B₅ D₅-s (second time) transp
परा (B₅ D₅ परा) and गतिं B₅ 4 ह्य प्राप्ता (B₅ 'सां')
गतिं परा, D₆ ह्यमा प्राप्ता गति पुरा; S प्राप्ता (G₂ 6 'सा';
G₆ 'स'; G₄ 'सो') वै परमां (G₆ 'मा') गतिं — ^c) S₁ K₂-s
D_n मन्ये तु; K₁ नन्यथ; D₆ अन्ये तु, G₂ मन्ये (submetri-
cal) G₄ माद्रीं च (for स्य माद्रीं) K₂ 8 कल्याणीं (for
धर्मज्ञां) G₆ मत्तोद्य माद्री धर्मज्ञा — ^d) K₂ 8 धर्मज्ञां,
D₁ कल्याणां; G₆ कल्याणी V₁ B₁ D₁ 2 G₄ सर्वदैव,
स तथैव, G₂ 8 सर्वदैव (for 'थैव') K₄ D_n (1) तु,
D₆ ह, S च (for हि)

20 ^a) K₁ मत्या गत्या, K₂ 8 रत्या नत्या, B₁ 2 4 6
मत्या घत्या; B₅ 5 D₅-s (by transp) मत्या र(D₅ रा)त्या,
D₁ 2 सत्या घत्या; T₁ G₅ गत्या नत्या; G₆ न गत्या न,
G₄ तस्या गत्या (for रत्या मत्या) K₁ रत्याय; K₂ गत्याय;
N₁ पत्या च, T₁ G₅-s मत्या च (for गत्या च) — ^b) N₁ S
माद्या, D₅ 4 यथा (for यया) K₂ 8 G₁ 6 M अतिसंधिता,
N₁ अतिशब्दिता; V₁ T₁ G₅ अतिसंधिता, B (except B₂)
D₁ अभिसंधिता; G₂ ह्यति संधिता, G₅ ह्यति संधिता, G₄
ह्यति वधिता K₁ यथाहिमभिमां विना (sic), D₆ यथा च
मविसंधिता (sic) Cd n as in text (glosses Cd जिता,
Cn आवृता) — ^c) D₅ 6 'प्रियता (for 'सां') N₁ C_v
मेता, G₁ 2 4 M एतां (for मद्या) S₁ जीविताश्च प्रियतमां
— ^d) S₁ धिक्छिद्य; K₅ धिक् मां वै; V₁ D_n (1) धिक् मा
स, B₁ धिक् मां धिक्, D₆ धिक् (om ह्यमा); G₂ 4
धिग्धिक् मां (for धिगिमां) C_v cites धिक्, मा and
क्लेशभा D₁ क्लेशभागितां, D₅ क्लेशभागिनी — After
20, B₅ 6 D₁ 2 ins (of 20^{ab})

599* धिगस्तु जीवित मह्य केवल क्लेशभाजनम् ।

— A passage given in App I (No 42) and glossed
by Cd n is ins in all MSS except N₁ G₁ 2 6 M₂
after 20 (in B₅ 6 D₁ 2 after 599*), the first line of
the passage is read in B₂ D₁ 2 after 14^{ab}

21 Before 21, K₂-4 B₁ 2 D_n D₅ 6 G₁ 4 M ins
वैश उ' (resp. वैश) — ^a) N₁ तथा (for एव) V₁

B (except B₂) D₅-s विलप(D₅ 'प')सीमिति पृथाम्; D_n
एव विलपतीं कांतीम् — ^b) K₁ B₂ D_n G₅ M₂ अभिवाद्य;
K₆ 'सां द्य, K₄ अभीपाल्य; N₁ V₁ B₁ 6 6 अभिवाद्य; B₁
अतिमात्य, D₆ इति सारय C_v cites text — ^c) N₁
पांडवा सुमदातेजा — ^d) K₁ निरुत्साहा (for वनायैव)
D₅ प्रदुदुषु, G₂ 6 प्रचक्रमु (for प्रचक्रजु)

22 ^a) Hypermetric! S₁ V₁ विदुराद्याश्च, K₂ 8 D₅
'रादय (om च); B₁ G₂ 'रोपि च, B₅ T₁ G₅ 8 M₁
'रक्ष्य; D_n (1) D₅-s 'रक्षापि; M₂ 'रो यश्च V₁ आद्य;
G₁ 4 M कुन्तीम् (for आतां) K₁ विदुरस्तु ततामार्तं (sic).
— ^b) G₁ 4 M आर्ताम् (for कुन्तीम्) — ^c) S₁ K₁ 4
B₁ 5 D G₁-s 6 6 M प्रा(G₆ प्र)वेदायद्, T₁ प्रादेक्षवद्
S₁ गृहान्; D₆ गृहे, (for गृह). K₁ B₁ 5 D_n D₁ 2 8 T₁
G₁ 2 6 6 M क्षत्ता, D₅ क्षत्तर; G₅ क्षत्त (for क्षत्तु)
G₄ प्रावेशय भृश हतां (sic) — ^d) B₂-6 D₁ 2 भृशम्
(for स्वयम्) S₁ V₁ B D₅ आर्ततरां, K₁ D_n D₁ 2 8
T₁ G₁ 2 6 6 M 'तर; K₄ आर्तातरा; N₁ D₅ आर्ततर;
G₅ आर्तिकरा; C_v आर्तातरा G₅ स्वरे (for शनै)
C_v cites text G₅ 'तरस्वनै. — After 22, N (except
N₁) ins

600* धार्तराष्ट्रस्त्रियस्ताश्च निखिलेनोपलभ्य तद् ।

गमन परिकरं च कृष्णाय सूतमपडले ।

ररुदु सुस्वर सर्वा विनिन्दन्त्य कुरुन्मृशम् ।

दप्युश्च सुचिरं कालं करामकमुखास्त्रुजा ।

[(L 1) K₁ 4 D₅ चापि (for ताश्च) B₅ D₅ सननाद्,
D₅ 6 स्वाब्जनाद् (for निखिलेन) B₅ च, D₅ वै (for तद्)
— (L 3) S₁ K₂ B₁ सुस्वन, K₁ 4 D_n (1) सस्वन,
K₅ सस्वत, D₅ 6 सस्वर S₁ विनिगल्य (for विनिन्दन्त्य)]
— Thereafter B₂ reads line 2 of 601* — On the
other hand, after 22, T₁ G₅ 8 ins a passage given
in App I (No 43)

23 D₁ transp 23^{ab} and 23^{cd} — ^a) S₁ B₁ स;
K₁ [अ]पि, S (except G₁) तु (for च) S₁ K₁ B₂ च,
K₄ D_n D₅-s तु; G₄ च; G₅ सञ् (for स) — After
23^a, N (except N₁) ins (Cn glosses)

601* पुत्राणामनय तदा ।

ध्यायन्नुद्विग्नहृदय शान्तिं न स्थाप्यगच्छत ।

स चिन्तयन्ननेकाम्

क्षत्तुः संप्रेषयामास शीघ्रमागम्यतामिति ॥ २३
ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रनिवेशनम् ।

तं पर्यपृच्छत्संविशो धृतराष्ट्रो नराधिपः ॥ २४

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

७१

धृतराष्ट्र उवाच ।

कथं गच्छति कौन्तेयो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
भीमसेनः सव्यसाची माद्रीपुत्रौ च तावुमौ ॥ १
धौम्यश्चैव कथं क्षत्तद्रौपदी वा तपस्विनी ।
श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं तेषामङ्गविचेष्टितम् ॥ २

विदुर उवाच ।

वस्त्रेण संवृत्य मुखं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
बाहू विशालौ कृत्वा तु भीमो गच्छति पाण्डवः ॥ ३
सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति ।
माद्रीपुत्रः सहदेवो मुखमालिप्य गच्छति ॥ ४

C 2. 2624
B 2. 80 B
K 2. 102 B

[(L 1) K₂ D₁ 2 s अनयात्, B₈ अनयास् (for °य)
K₁ तथा (for तदा) Ś₁ कुरुगामनयात्तदा — B₂ reads
line 2 after 600* — (L 2) Ś₁ स शान्तिं नाध्यगच्छति;
K₁ न शान्तिमधिगच्छति, K₂ 3 न शान्तिमुपगच्छति, K₄ D_n (1)
न शान्तिमधिजनिमवान्, V₁ B₁ 8 शान्तिं नैवा (B₁ न सोः; B₈
वै ना)ध्यगच्छत — (L 3) B₁ 8 4 D₈ संचित°. B₂ D₁ 2
प्रकाशक्षितयामास B₈ damaged]

— °) V₁ B (B₈ damaged) D₁-s °मानस (for °चेतन)
K₄ D_n शोकन्याकुलचेतन (K₄ °स); N₁ शोकसतसमानस,
S शोकोपहतचेतन — °) K₈ संप्रेषयामास.

24 Ś₁ K₄ om 24, K₁ reads it in marg, Cd
lacked it! Possibly unoriginal? — °) V₁ B₈ 4 s
धृतराष्ट्रस्य शासनात् — °) K₁ सविज्ञो, K₈ °ज्ञो (m as in
text). G₄ तमपृच्छत्सुसविज्ञो — °) K₂ B (except
B₁ 4) D_n D₁ 2 G₈ जनाधिप (D_n 1 °प); D₈-s जनेश्वर
(D₈ °र), M₂ नराधिप (for °प)

Colophon om in K₂ T₁ G₈ s — Sub-parvan
Ś₁ अनुद्युत, K₁ 8 G₁ द्यूत B D (all om sub-parvan
name) mention वनप्रवेश (D₈ °प्रस्थान) — Adhy
name G₁ जनप्रलाप — Adhy. no (figures, words
or both) K₁ (marg) 78, K₈ 73, D_n 79, D₈ 71,
G₁ 2 M 112, G₄ 86, G₈ 116 — S'loka no · K₂
D_n D₄ 36, D₁ 2 33, M₁ 58

71

1 Before the ref धृतराष्ट्र उ°, K₈ B₄ D_n D₈ s ins.
602* वेशपायन उवाच ।

तमागतमयो राजा विदुर दीर्घदर्शिनम् ।
साशङ्क इव पप्रच्छ धृतराष्ट्रोऽन्यिकासुत ।

[Cn glosses these lines — (L 2) K₈ सशक D_n 2
D₈ एव (for इव)]

Cd cites 1^{ab} as in text — °) K₄ गच्छति — °) = 1
2. 196^d, 55 31^b, 133 13^d, etc, etc K B₈ D_n D₈
°पुत्रो (for °राजो). — °) K₁ वायुपुत्र सव्यसाची,
T₁ corrupt — °) K B₂ 8 D (except D₈) पांडवौ
(for तावुमौ)

2 °) B₂ D₁ 2 [S]पि हि; D₈ चापि (for चैव) K₂
तु तच्छ्रुत्वा; K₄ कथं क्षत, D₄ क्षयं क्षत्तर्; T₁ G₁ 2 कथ क्षत
(G₁ °त्ता) K₁ धौम्य. पुरोहितश्चैव — °) Ś₁ K N₁ D_n
D₈ च; G₈ सा (for वा) K N₁ B₁ 8 D_n यशस्विनी
(K₄ °स्विना), T₁ तपस्विनी — °) V₁ शत्रुम् (for
श्रोतुम्) B₁ त; B₈ 4 s D₈-s तत् (for [अ]हं) K₁
सर्वान्; G₄ स्वत्त (for सर्व) — °) K₄ B₈ D₈-s Cn शंस;
B₁ 2 s D₂ बहु; D₁ स्वप्न (m as in text, see m.),
G₈ गति (for अङ्ग) T₁ G₁-s M तेषामिगितचेष्टितं

3 °) K₁ 2 D₁ G₂ संवृतमुख (D₁ before corr °ख),
K₄ सवृता मुख्यं, D₈ सहस्र मुख — °) G₄ अगच्छद्धर्म-
रादसौ — °) Ś₁ K₈ B₂ D₁ 2 s G₈-s कृत्वा च; K₄
D_n (1) D₁ (marg see m) सपश्यन् — °) G₁ बाधव.
(for पाण्डव) K₂ corrupt

4 °) = 14° Hypermetriol D₈ सिकता, T₁ सिक्ता;
G₂ सिकतान् K₄ सिकताप्किरन् K₈ वसन्, D₈-s किरन्
(for वपन्) K₁ 2 सिक्ताश्चैवा (K₂ सिकतां च) वपन्पार्थो,
V₁ B D₁ 2 सि (B₁ 8 शि) कतास्तु (V₁ °तास्तु; B₈ 4 s
°ता वि) किरन् जिष्णू; G₁ सिकतोपलान्सव्यसाची; G₄
सकलाप सव्य. — °) = 5^d, 6^d K₄ उप (for अनु-)
— G₂ 8 om (hapl) 4^a-6^d T₁ G₈ M₁ read 4^{cd}
after 5 — °) K₄ सुष; D₁ °पुत्र (for °पुत्र). G₄
सहदेवोपि धीरस्तु

पांसूपलितसर्वाङ्गो नकुलश्चित्तविह्वलः ।
दर्शनीयतमो लोके राजानमनुगच्छति ॥ ५
कृष्णा केशैः प्रतिच्छाद्य मुखमायतलोचना ।
दर्शनीया प्ररुदती राजानमनुगच्छति ॥ ६
धौम्यो याम्यानि सामानि रौद्राणि च विशां पते ।
गायन्गच्छति मार्गेण कुशानादाय पाणिना ॥ ७
धृतराष्ट्र उवाच ।
विविधानीह रूपाणि कृत्वा गच्छन्ति पाण्डवाः ।
तन्ममाचक्ष्व विदुर कस्मादेवं व्रजन्ति ते ॥ ८
विदुर उवाच ।
निकृतस्यापि ते पुत्रैर्हते राज्ये धनेषु च ।

न धर्माचलते बुद्धिर्धर्मराजस्य धीमतः ॥ ९
योऽसौ राजा घृणी नित्यं धार्तराष्ट्रेषु भारत ।
निकृत्या क्रोधसंतप्तो नोन्मीलयति लोचने ॥ १०
नाहं जनं निर्देहेयं दृष्ट्वा घोरेण चक्षुषा ।
स पिषायं मुखं राजा तस्माद्गच्छति पाण्डवः ॥ ११
यथा च भीमो व्रजति तन्मे निगदतः शृणु ।
बाहोर्वले नास्ति समो ममेति भरतर्षभ ॥ १२
बाहू विशालौ कृत्वा तु तेन भीमोऽपि गच्छति ।
बाहू दर्शयमानो हि बाहुद्रविणदर्पितः ।
चिकीर्षन्कर्म शत्रुभ्यो बाहुद्रव्यानुरूपतः ॥ १३
प्रदिशश्शरसंपातान्कुन्तीपुत्रोऽर्जुनस्तदा ।

5 G₂ s om 5 (of v l 4), K₂ om (hapl) 5
— ^a) K₄ N₁ V₁ B (except B₂) D₂ s पासूपचित्तसर्वाङ्गो
Some MSS पासू (for पासू) — ^b) G₁ M चात्र (for
चित्त) G₄ नकुलश्चित्तयान्वित — G₁ om 5^{ad} — ^c)
G₄ s M₂ क्षीरो (for लोके) — ^d) D₁ अधिगच्छति
— After 5, T₁ G₅ M₁ read 4^{ad}

6 G₂-4 s M₂ om (hapl) 6 (for G₂ s cf v.l. 4)
— ^a) K₁ केशैश्च विच्छाद्य, K₂ केशप्रवि, K₄ B (except B₂)
Dn D₂-s च केशैः प्र, N₁ केशैः समा, V₁ तु केशैः प्र (for
केशैः प्रतिच्छाद्य) — ^c) S₁ V₁ च रुदती, K₄ D₄ प्ररुदति

7 ^{ab}) G₆ सौम्यो (for धौम्यो) B₂ D₂-s याम्यानि
धौम्य (by transp) N₁ V₁ transp. याम्यानि and
रौद्राणि S₁ सौम्यानि, M₂ मन्त्राणि (for सामानि) K₁ s
तु (for च) M₂ रौद्रोक्तानि च विक्रमे (for ^b) — ^c) K₄
विगायन् (for गायन्) D₁ s मार्गेण, G₄ मार्गस्य, G₆
मार्गे वै (for मार्गेण)

8 K₂ om 8^a-9^b — ^{ab}) K₄ ह, G₁ s M च;
G₄ वि (for [ह]ह) K₁ हृदयविधानि चिह्नानि कृत्वा पार्यो
महामते — ^c) D₂ s तस्मा (for तन्ममा) G₄ सर्वाणि
(for विदुर) — ^d) G₄ कृच्छ्राद् (for कस्माद्)

9 K₂ om 9^{ab} (of v l 8) — ^a) G₁ निकृते स्वानि;
G₂ s निकृत्यापि च, G₆ निकृतस्यापि; M₂ निकृतस्यापि
(sic), Cv as in text D₁ (before corr) पुत्रो
G₁ s M₂ पुत्रैस्ते (by transp, M₂ before corr 'स्तु')
G₂ निकृतेराहते पुत्रैस् — ^b) D₆ हत; G₂ तव; G₆ मृत्यु
(for हते) D₂ राज्य (for राज्ये) K₂ B₂ D₁ s G₁ M
धनेपि (for धनेषु) T₁ G₆ वा (for च) S₁ धर्मराजस्य
धीमत (= 9^a), G₄ हतराज्यधनस्य च — ^c) G₂ धर्मांश्च
(by transp) G₂-6 M₁ च्यवते (for चलते) S₁ स नो

न धर्माचलते — ^a) G₄ भारत (for धीमत) S₁
हतराज्यधनस्य च (cf G₄ in 9^b above)

10 ^a) K₁ s धर्मराजो; D₆ योसौ राजन्; G₄ यो हि
राजा — ^b) G₂ धार्तराष्ट्रेण, G₂ हतराष्ट्रेषु — ^c) S₁
निकृतो (for 'त्या) S₁ B₂ D₂-s चचित्त क्रोधात्, K₁ s
B₂ s Dn D₆ अस्ति (K₂ अस्ति) क्रोधात्, K₂ क्रोधसंतप्तो;
N₁ क्रोधसरसो; D₁ s क्रोधसदीप्तो (for क्रोधमत्तो) — ^d)
K₁ तेनोन्मीलितलोचन

11 ^a) D₆ नेम (for नाहं) N₁ V₁ B₁ s D₁ s G₄ s
M जनान्, G₂ मत्या; G₂ जानन् (for जन) — ^b) K₂
नाह घोरेण, B₂ D₂-s क्रोधदीप्तेन — ^c) K₁ सुविषाय;
D₆ G₂ s अपिषाय, T₁ G₁ s s M पिषाय तु; G₄ विषायाति
(for स पिषाय) D₆ G₆ तस्माद् (for राजा) — ^d)
K₂ सद्दद्; D₆ राजा, G₁ M तत्र, G₆ स हि (for तस्माद्)
G₂ तस्माद्गच्छति पाण्डवा

12 ^a) B₁ व्रजति, G₆ व्रजते K₁ यया भीमोपि
गच्छति; K₂ यया भीमो व्रजति स, B₂ D₁ s यया व्रजन्
(D₁ व्रजद्, D₂ व्रजेद्) भीमसेन — ^b) G₂ वै; G₄ ते
(for मे) D₄ निगदित, T₁ तित; G₄ दितं (for दत्त)
— ^c) D₂ बाहोर् (for बाहोर्) — ^d) B₂ ममेति;
D₂ मेनेति, D₆ मामेति (for ममेति) S₁ पुरुषर्षभ
K₂ repeats 12^{ad}

13 ^a) Dn₁ हृष्ट (for कृत्वा) S₁ K (except K₂)
N₁ Dn D₆ G₆ [अ]सौ, V₁ B₂ D₁ s च, T₁ G₂ s [अ]थ
(for तु) G₂ om तु — ^b) S₁ G₆ सतो (for तेन)
K₂ भीमोप, D₆ भीमस्तु (for भीमोऽपि) T₁ G₁-s M
भीमसेनेषु (G₁ M 'न' स्स, G₂ 'नश्च, G₄ 'नोधि) गच्छति
— After 13^{ab}, G₂ wrongly reads 18^{ab} — ^c) K₂ D₂
(before corr) T₁ G₁-s s M 'मानोपि, G₄ 'मानस्य (for

सिकता वपन्सव्यसाची राजानमनुगच्छति ॥ १४
 असक्ताः सिकतास्तस्य यथा संप्रति भारत ।
 असक्तं शरवर्षाणि तथा मोक्षयति शत्रुषु ॥ १५
 न मे कश्चिद्विजानीयान्मुखमघेति भारत ।
 मुखमालिप्य तेनासौ सहदेवोऽपि गच्छति ॥ १६
 नाहं मनांस्याददेयं मार्गे स्त्रीणामिति प्रभो ।
 पांशूपचितसर्वाङ्गो नकुलस्तेन गच्छति ॥ १७

एकवस्त्रा तु रुदती मुक्तकेशी रजस्वला ।
 शोणिताक्ताद्रवसना द्रौपदी वाक्यमब्रवीत् ॥ १८
 यत्कृतेऽहमिमां प्राप्ता तेषां वर्षे चतुर्दशे ।
 हतपत्न्यो हतसुता हतबन्धुजनप्रियाः ॥ १९
 बन्धुशोणितदिग्धाङ्ग्यो मुक्तकेश्यो रजस्वलाः ।
 एवं कृतोदका नार्यः प्रवेक्ष्यन्ति गजाह्वयम् ॥ २०
 कृत्वा तु नैर्ऋतान्दर्भान्धीरो धौम्यः पुरोहितः ।

C 2. 2641
 B 2. 80 22
 K 2. 102. 22

मानो हि). V₁ B D बाहू विदर्शयन्नाजन् — ^a) T₁ G₁
 'तर्पित' (for 'दर्पित') — ^a) K (except K₂) B₂
 D₁ : ० G₀ चिकीर्षु (for 'पन्'). K₄ G₀ हुक्कर कर्म,
 B₂ D₁ : २ कर्म शत्रूणां, M₁ कर्म शत्रुघ्नो G₁ चिकीर्षत
 स्वबाहुभ्या — ^f) Ś₁ बाहुद्रव्यानुरूपितं, K₈ 'द्रव्यानि
 रूपत, K₄ बाहुभ्या वै वृकोदर', B₁ बाहुवीर्यानुरूपत;
 B₈ 'द्रव्यानुसारत', T₁ G₅ 'द्रविणरूपत

14 ^a) B₁ : D₁ : प्रादिशत्, B₈-० प्रादिशन्; T₁
 प्रविशन्, G₂ प्रदर्शन्, G₄ अनिशं (for प्रदिशन्) K₂ :
 शरपाताश्च, B₁ : D₁ : T₁ G₈-० M श(T₁ सु)रसघातान्
 (M₂ 'वादान्' — ^b) K₄ कुंति. K₁ : V₁ B₁-4 D₀
 G₂ : ० [S] जैनस्तथा, K₈ [S] जैन सदा, K₄ धनजय. — K₁
 om 14^{ad} — ^a) = 4^a Hypermetric K₂ B₄ सिकतां,
 B₁ : ० शिकता, D₀ G₁ M₂ सिकतान्, T₁ सिका (for
 सिकता) K₈ वसन् (for वपन्) G₄ सिकतास्तु वर्षेणार्थोपि
 (hypermetric), G₀ सिकतावत्सव्यसाची

15 ^a) K₁ B₁ : ० अशक्ता, K₄ असक्ष्या (? ख्या),
 Cd असक्ता (as in text) K₄ यद्वत् (for तस्य) — ^b)
 K₄ तस्य (for यथा) — ^c) Ś₁ असक्त, K₁ B₈ : ० अशक्तं,
 K₈ अस्यत, K₄ असख्य- (for असक्तं) G₂ असक्ताचरवर्षाणि
 — ^d) B₈ मोक्षयामि; a few MSS मोक्षति (for मोक्षयति)
 Ś₁ G₀ फल्गुण (G₀ 'न') (for शत्रुषु)

16 T₁ G₈ : transp 16 and 17 — ^a) K₁ न तेषा
 तद् (for न मे कश्चिद्) T₁ G₀ प्रपश्येत्, G₈ प्रगृह्येत्,
 G₄ विजानीय (for विजानीयान्) — ^b) K₈ G₂ दुःखम्
 (for मुत्सम्) Ś₁ K₁ V₁ B₈ मुखमभ्येति, K₂ 'मभ्येत्य,
 N₁ G₄ 'मभ्येति, V₁ 'मभ्येति, B₈ 'मात्रेति; D₁ (before
 corr) 'मात्रेति, D₂ 'मात्रेति (for 'मभ्येति) K₁ : २ गच्छति
 (for भारत) — D₄ om 16^{ad} — ^c) B₈ आलोप्य; G₂
 आलिप्य- (for आलिप्य) K₁ : २ [अ]पि (for [अ]सौ)
 — ^d) D₀ 'देवोप, T₁ G₈ : 'देवोनु, G₄ 'देवेति (for
 'देवोऽपि) G₂ भारत (for गच्छति)

17 T₁ G₈ : transp 16 and 17 — ^a) T₁ G₈ : ०
 M नासा (for नाह) K₁ : २ D₁ (before corr) : ०

G₂ : M आददीयं (K₁ G₂ M 'या'), G₁ आददीयान्, G₄
 आवदीया (for आददेय) — ^b) K₈ मार्ग (for मार्गे)
 Ś₁ K₄ D₀ S (except G₄) प्रभु (for प्रभो) — ^c) B₂ :
 D_n D₀ G₈ : पासूपलितं; G₄ 'जित'; M₂ 'चित्र' (for
 'चित') Some MSS पाशू — ^d) D₀ चित्तविह्वल.,
 G₈ तेनुगच्छति (for तेन ग')

18 G₈ reads 18^{ab} after 13^{ab} — ^a) Ś₁ B₂ : ० D
 T₁ प्र, K₁ ष (sic) (for तु) G₄ रुदती तु (for तु रुदती).
 — ^b) K₂ D₁ मुक्तकेशा — ^c) = (var.) 2 70 9^a.
 K₁ : D_n G₄ शोणिताक्तै (G₄ 'द्रै') कवसना, D₀ शोणितेनाक्त;
 T₁ शोणिताहक', G₂ : ० : ० M₂ 'ताद्राक्त' — ^d) Ś₁ याति
 भारत, B₈ : ० D₈-० चेदमब्रवीत्; G₁ वानुगच्छति (for
 वाक्यमब्र')

19 ^a) Ś₁ इति, K₁ : G₁ : M इम, N₁ D_n (l) D₀
 इद (for इमा) K₄ V₁ B D₁-० यै कृतेयं ममावस्था, G₄
 येदेवं प्रापिता याह — ^b) K₂ त्रयोदशे, D₈ : ० चतुर्दश.
 — ^c) Ś₁ K₈ हतपत्न्या, K₄ B₈ D₈-० हत (K₄ 'ता') नाथा,
 D₀ Cd हतपत्न्या (Cd glosses हतभर्तृका), T₁ हतपत्न्यो, M₁
 हतवत्यो ॐ C₇ हतपत्न्या इत्यत्र । पत्न्या जाल्येकवचनम् ।
 स्वस्वपतिभिः वैधव्य प्रापयित्वा मृतप्राया कृता । ॐ — ^d) K₁
 हतबन्धुहृतप्रिया, K₄ B₁ : ० D₈-० हतबन्धुजना स्त्रिय (B₁ :
 प्रिया), B₈ हतबन्धुहृतप्रियाः, D₀ हतभ्रातृसुतप्रिया

20 ^a) K₁ : २ मास, N₁ V₁ B₂ : ० D_n D₁ (by corr)
 चहु, D₀ वध, G₂ नार्य, M पांसु (for बन्धु) G₈
 दिग्धागा, G₄ दिग्धाग्य (for दिग्धाङ्ग्यो) — ^c) K₂ N₁ V₁
 B₁ : ० D (except D₁ : २) S (except G₂) भार्यो (for
 नार्य) — ^d) K₂ G₀ प्रवेक्ष्य (K₂ 'क्ष') ति G₁ प्रवेक्ष्य
 गजसाह्वय

21 Before 21, M₂ ins विदुर. — ^a) K₁ नैर्ऋतान्,
 K₈ नैर्ऋतान्, D₄ वै स तान्, Cd नैर्ऋतान् (as in text)
 M₁ दम्यान् Ś₁ कृत्वा नैर्ऋतिकान्दर्भान् — ^b) K₂ T₁ वीरो,
 B₂ am D₁ : २ श्रीमान् (for धीरो) K₂ धौम्य, T₁ धौम-
 (for 'म्य') G₁ : ० M पुन पुन (for पुरो) — ^c) D₁ :
 (before corr) G₈ : ० समानि; Cd सामानि (as in text).

C. 2. 2641
S. 2. 80. 22
K. 2. 102. 22

सामानि गायन्त्याभ्यानि पुरतो याति भारत ॥ २१
हतेषु भारतेष्वाजौ कुरूणां गुरवस्तदा ।
एवं सामानि गास्यन्तीत्युक्त्वा धौम्योऽपि गच्छति २२
हा हा गच्छन्ति नो नाथाः समवेक्षध्वमीदृशम् ।
इति पौराः सुदुःखार्ताः क्रोशन्ति स समन्ततः ॥ २३
एवमाकारलिङ्गैस्ते व्यवसायं मनोगतम् ।

Ks गायतम्यानि, Ds Gs Ms *न्यामानि, T1 *न्यामानि, Gs *न्यामानि, Gs *न्यामनि, Gs गायत्यन्यानि Cd cites याम्यानि (as in text). — ^a) Gs रौद्रान्प्रति ययौ तदा 22 ^a) Ks निहते; Gs भरते (for हतेषु) N (except K1 & D1 s before corr) Gs भरतेष्वाजौ — ^b) Ks Ds पांडवै (for कुरूणां). S1 K Ds कौरव (Ks कुरव) स्त्रिय (for गुरवस्तदा) T1 Gs s Gv कुरवस् (for गुरवस्) Gv कुरव प्रेतकर्मकरणशीला पुरोहिता । Gs Bs Gs तथा (for तदा) — ^c) Ks सामानि, Ds मा (sup in na) मानि S1 Ds s T1 G1-s s M गायति (Gs 'तु'); Ks जल्पति, Gs गायेयुर (for गास्यन्ति) — ^d) Ks कृत्वा, T1 लक्ष्वा; Gs इति (for [इ]त्युक्त्वा) Ks [S]प; Ds पु (for सपि) — After 22, S (except Gs) ins (Cv glosses first verse)

603* प्रस्थाप्य पाण्डवश्रेष्ठान् शेषेभ्यो भविष्यति ।
इति धौम्यो व्यवसितो रौद्रसामानि गायति ।
धृतराष्ट्र ।

किमबुवशागरिका किं वै जानपदा जना ।
सर्वं तरेन चाचक्ष्व क्षत्त सर्वमशेषत ।
विदुर ।

ग्राहणा क्षत्रिया वैश्या शूद्रा येऽन्ये वदन्त्यथ । [5]
तच्छृणुष्व महारान स्वकृते च मया तव ।

[(L 1) T1 *वान् श्रेष्ठान्, G1 Ms *वान् शेष, Gs *वानशो, Gs *वान् श्रेष्ठो, Gs *वान्पुत्रान् (for *वश्रेष्ठान्) G1 Ms निशेष ते भविष्यति, Gs ते भविष्यति मवृता (for the post half) — (L 2) G1 s M *याम्यानि (for *सामानि) — (L 3) Gs transp नागरिका and जानपदा T1 Gs Ms वा (for वै) Gs किं श्रुते महाभाग किं वा नागरिका जना — (L 4) G1 Ms मय तथ्य च, Gs सर्वं तथ्येन, M1 मय तथ्येन Gs सर्वं तथ्य ममाचक्ष्व — (L 5) Gs ये न, Gs चान्ये (for येऽन्ये) — (L 6) G1 s M वक्ष्यते (for स्वकृते) Gs यथामवत् (for मया तव)]

23 Before 23, T1 Gs-s ins प्रकृतयः — ^a) Ds Gs गच्छति D1 भो, Gs ये (for नो) Ks Gs नाथ; Gs नाथ — ^b) Ks समवेक्षत; Ks समवेक्षध्वम्, Ks Ds T1 *वेक्षध्वम्; B1-s s सामवे Gs ईदृशा (for

कथयन्तः स कौन्तेया वनं जग्मुर्मनस्विनः ॥ २४
एवं तेषु नराश्वेषु निर्यत्सु गजसाह्वयात् ।
अनश्रे विद्युतश्चासन्भूमिश्च समकम्पत ॥ २५
राहुग्रसदादित्यमपर्वणि विशां पते ।
उल्का चाप्यपसव्यं तु पुरं कृत्वा व्यशीर्यत ॥ २६
प्रव्याहरन्ति क्रव्यादा गृध्रगोमायुत्रायसाः ।

ईदृशम् S1 यिपि कथमीदृशा — After 23^{ab}, Dn (1) Ds s ins .

604* अहो धिक्कुरुद्वाना बालानामिव चेष्टितम् ।
राष्ट्रेभ्य पाण्डुदायादाल्लोभाभिर्वाभयन्ति ये ।
अनाथा स वय सर्वं धियुक्ता पाण्डुनन्दनै ।
धुर्विनीतेषु लुब्धेषु का प्रीति कौरवेषु न ।

— ^a) Bs Ds-s क्रोशति च; G1 s M शोचति स; Gs s शोचयति Dn (1) पुन पुन (for समन्तत)

24 ^a) S1 T1 Gs s Ms तैर; B1 Ds च (for ते) Ks एवमाकारलिङ्गैस्ते, B1 *माकारलिङ्गैस्ते (hypometrio), Ds *मादिभिर्लिङ्गैस्ते; Gs *माकुलिङ्गैस्ते, Gs *माकुलिङ्गैस्ते — ^b) Ks s Ds व्यवसाय, Cd 'य (as in text). — ^c) K1-s Gs-s कथयति, B1 Ds s प्रथयत, Ds दर्शयत; Ms कथयत S1 Ks Dn Ds G1 Ms च (for स) Ks कौन्तेय — ^d) S1 जनं (m वन as in text) Ks यदस्विन; B1 Ds-s मनीषिण (for मनस्विन)

25 ^a) S1 D1-s नराश्वेषु — ^b) V1 निर्यात; Gs s गच्छत्सु (for निर्यत्सु) Bs Dn Ds Gs निर्यच्छत्सु (Bs Ds निर्यत्सु, Gs निर्यातसु) गजाह्वयात् (but Cd cites निर्यत्सु [as in text]) — ^c) Ks अमेघा, D1 अनश्रे, Ds अनशो (for अनश्रे) D1 [अ]हं (m as in text), Gs [आ]सीद् (for [आ]सन्) — ^d) Ms समकंपत मेदिनी

26 ^a) Ds आग्रमद् K1 राहुग्रसदादित्यम्; Gs राहुग्रस्ते सदादित्यम् Gs corrupt — ^b) Ks सपवोणि विशां पति — After 26^{ab}, Ks reads line 2 of 603* and Ds reads 28^{ab}, both repeating the lines in their proper places — Ds om 26^{ab} — ^c) Ks उल्का वा, G1 s उल्काश्च, Gs शुकाश्च (for उल्का च) K1 असद्य तान्; Ks अतसव्य तान्, Ks Ms अथ (Ms अप) सव्य तव; Ks B D1-s अपसव्येन; Dn अपसव्यं हि, G1 s M1 'सव्य ते, Gs s उ (Gs अ) पसपते (for अपसव्य तु) S1 उल्काप्रदक्षिण तत्र; V1 उल्का चास्य च सव्येन, Gs उल्कां व्यपसव्य ते Text as in S1 T1 Gs (1) — ^d) S1 पुरा, K1 s दूर (for पुर) D1 T1 Gs s M1 पुरस्कृत्वा, Gs s पुर कृत्वा (for पुरं कृत्वा) S1 K1 M1 विशीर्यत (M1 'ते), Ks विदीर्यत, Gs व्यकीर्यते

देवायतनचैत्येषु प्राकारादालकेषु च ॥ २७
एवमेते महोत्पाता वनं गच्छति पाण्डवे ।
भारतानामभावाय राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ २८
नारदश्च सभामध्ये कुरुणामग्रतः स्थितः ।
महर्षिभिः परिवृतो रौद्रं वाक्यमुवाच ह ॥ २९
इतश्चतुर्दशे वर्षे विनश्यन्तीह कौरवाः ।
दुर्योधनापराधेन भीमार्जुनबलेन च ॥ ३०
इत्युक्त्वा दिवमाक्रम्य क्षिप्रमन्तरधीयत ।

ब्राह्मीं श्रियं सुविपुलां विश्वदेवर्षिसत्तमः ॥ ३१
ततो दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौवलः ।
द्रोणं द्वीपममन्यन्त राज्यं चास्मै न्यवेदयन् ॥ ३२
अथान्नवीत्ततो द्रोणो दुर्योधनममर्षणम् ।
दुःशासनं च कर्णं च सर्वानेव च भारतान् ॥ ३३
अवध्यान्पाण्डवानाहुर्देवपुत्रान्द्विजातयः ।
अहं तु शरणं प्राप्तान्वर्तमानो यथावलम् ॥ ३४
गतान्सर्वात्मना भक्त्या धार्तराष्ट्रान्सराजकान् ।

C 2. 2658
B 2. 80 39
K 2. 102 42

27 ^a) Ś1 K1 D₈ प्रत्याहरंत (Ś1 'त), K₂ ३ प्रत्याहरंत,
K₄ N₁ V₁ B₁ ३ Dn D₈-३ प्रत्याहरति, G₂ C_v प्रत्याहरंतः
B₈ कौरव्या (for कन्यादा) — ^b) K₂ गृध्रौ, G₂ बलिः,
G₈ व्याघ्र (for गृध्र) — ^c) K₈ देवता येन चैत्येषु, D₈ ४
देवायतनं, G₄ देवतायतने चैत्ये — ^d) K₁ २ प्रासा (K₂
'ना'दा' (for प्राकारं)).

28 ^a) K₁ एतन्, V₁ B₁ आसीन्; D₈ T₁ G₈ एव;
G₁ २ ४ M₂ जाता (for एते). Ś1 K₁-३ V₁ B₁ T₁ G₈ ३ ३
महाराज (for महोत्पाता). — ^b) Ś1 K₁-३ T₁ G₈ ३ ३ वन
गच्छं (K₂ च्छ)ति पादवा (G₈ 'वे), K₄ B₈ Dn D₈-३
प्रादुरासन्दुरासदा (Dn 'द'); N₁ दारुणा भयसंशिनः;
B₂-४ ३ D₁ २ समुद् (B₈ सप्र, B₄ समं, B₈ समद्)भूता
भयावहा (B₂ D₁ २ महाभया), G₁ ४ M₂ वनं गच्छन्तु
पाण्डु. — G₄ repeats 28^{ab} with v l. as in G₈ above
— ^c) N (except K D₈) G₈ भरतानाम् N₁ T₁ G₂ ३ ३
विनाशाय (for अभावाय) — ^d) G₈ राजा (for राजन्)
K₈ दुर्मन्त्रितेन वा, V₁ 'तेषु च, G₈ 'तेन च. — After 28,
K₄ B₂ Dn D₄ ३ ins

605* वैशंपायन उवाच ।

एवं प्रवदतोरेव तयोस्तत्र विशां पते ।

धृतराष्ट्रस्य राज्ञश्च विदुरस्य च धीमतः ।

while T₁ G₈ ३ M₁ ins .

606* वैशंपायन ।

एवमुक्त्वा तु विदुरस्तूष्णीमासीद्विशां पते ।

29 Before 29, B₁ D₈ ins वैशं उ. — ^a) N₁ V₁
B (except B₂) D₈ ३ तु (for च) — ^b) K₂ तत (for
स्थित) — ^c) K₄ जगाद (for उवाच)

30 Before 30, T₁ G₁ ४ ३ M₁ ins नारद — ^b) K₁
विनश्यति, K₂ ४ विनश्यति; D₁ २ विनश्यति, D₄ विनश्यति; a
few other MSS विनश्यति D₈ [इ]ति, G₈ हि (for [इ]ह)
T₁ G₁-३ M विनश्यति कौरवा — ^c) D₁ दुर्योधनापराधेन.
— ^d) D₈-३ भीमसेनबलेन च — 30^{ad} = 5 18 18^{ad}.

31 ^a) G₈ गृहम् (for दिवम्) — ^c) D₈ ग्राह्या स्त्रिय

45

(for ब्राह्मीं श्रियं). K₂ D₄ स विपुला; T₁ G₈ च वपुषा;
G₁ M दीप्यमानां, G₈ ३ सुविविधां — ^a) K₁ G₂ ३
विभ्रन्, K₄ तां ता, M₂ विप्रो (for विभ्रद्) D₄ ३
देवर्षिसत्तम — After 31, T₁ G₈ ३ ins. a passage
given in App I (No 44).

32 Before 32, all MSS except K₂ ४ T₁ G₈ ३ ins
वैशं उ (or वैशं) — 32^{ab} = (var) 1. 119 42^{ab},
(var) 2 66 5^{ab} — ^a) D₈ दुःशासन. (for दुर्योधन)
— ^b) B₂ ३ D₁ २ चैव (for चापि) — ^c) K₈ भीष्मम्,
V₁ स्वीयम्, M C_v दीपम्, Cd द्वीपम् (as in text)
T₁ G₈ द्रोणं च समपद्यंत, G₄ द्रोण संप्रणिपत्याथ. — ^d) G₂
राज्यम् (for राज्यं) K₈ चास्मिन्, G₄ तस्मै (for चास्मै)
K₂ ४ B₂ D₂ ३ G₁-३ न्यवेदयन्

33 G₂ om 33^a-34^b — ^a) K₁ कृपो; K₈ N₁ D₁ २
T₁ G₈ ३ तदा; G₈ ४ M तथा (for ततो) — ^b) K₂
अकर्षणं; B₈ अमर्षणः, G₁ ३ अमर्षिण — ^c) K (except
K₈) N₁ B₂ D₁ २ ३ भारत (for 'तान्). G₁ ४ M
तान्सर्वानेव भारतान्

34 G₂ om 34^{ab} (cf. v l 33) — ^a) V₁ B₂ ४ D₈
प्राहुर (for आहुर) — ^b) Ś1 K₄ D₈ विजानत (for
द्विजातय) — Before 34^{ad}, D₈ ins. (marg) द्रोण
उवाच — ^c) Dn (!) वै (for तु). B₈m कारणान्,
G₈ चरण (for शरणं) D₈ तेषां (for प्राप्तान्) K₂
अह शरीरसंप्राप्तो — ^d) K₈ D₈ T₁ G₁-३ ३ M₂ वर्तमानान्
(D₈ 'माना), B₁m. ३ ३ D₁ २ धार्तराष्ट्रान् (for वर्तमानो)
B₂ 'क्रमं (for 'वलम्)

35 ^a) K₄ गता, B₁ गता (for गतान्) K₂ सराजकान्
(for सर्वात्मना) * B₂ मक्ष्यान् (for भक्त्या) T₁ G₈ ३ M
आगतान्पाल (M 'त्रक्ष)यित्यामि, G₁ २ आगतात्रक्षयित्येहं,
G₄ अह वै रक्षयित्ये च; G₈ आगतान्नात्मना भक्त्या — ^b) K₁
समाकुलान्, B₈ सवालकान् (for सराजकान्) — ^c) K₄
N₁ V₁ B₈m Dn D₈-३ G₈ नोत्सहेयमभि (K₄ 'हमभि,
Dn D₄ 'यं परि)त्यक्तुं. — ^d) K₂ ४ N₁ V₁ B D₂ G₈ देव,

C. 2. 2886
D. 2. 80. 39
K. 2. 102. 42

नोत्सहे समभित्यक्तुं दैवमूलमतः परम् ॥ ३५
धर्मतः पाण्डुपुत्रा वै वनं गच्छन्ति निर्जिताः ।
ते च द्वादश वर्षाणि वने वत्स्यन्ति कौरवाः ॥ ३६
चरितब्रह्मचर्याश्च क्रोधामर्षवशानुगाः ।
वैरं प्रत्यानयिष्यन्ति मम दुःखाय पाण्डवाः ॥ ३७
मया तु भ्रंशितो राज्याद्बुधः सखिविग्रहे ।
पुत्रार्थमयजत्क्रोधाद्बुधाय मम भारत ॥ ३८

T₁ G₁ २. ४ २ देव (for दैव) G₂ पर Dn (1) दैवं हि
यलवत्तरं

36 ^a) V₁ B₁ २ ४ ० द्यूतेन (for धर्मेत) K₄ पाण्डुपुत्रो
K₂ B₂ D₁ २ ते; G₁ ये (for वै) G₂ अधर्मेत पाण्डुपुत्रान्
— ^b) B₁ वने (for वनं) K₄ G₂ गच्छन्ति K₁ पाण्डवा,
N₁ V₁ कौरवा (for निर्जिताः) — ^c) K₄ D₂ तु (for च)
— ^d) S₁ K₂ ४ N₁ V₁ B₁ २ Dn D₂ पाण्डवा; K₁ पौरवा;
T₁ कौरवान् (for कौरवा)

37 ^a) K₄ चरंतो ब्रह्मचर्यं च — ^b) B₂ D₂ क्रोधावर्ष
(for 'मर्ष') B₂ D₁ २ समन्विता (for वशानुगा)
— ^c) N₁ B₂ D₁ २ प्रयोजयिष्यति; V₁ B₁ २-३ Dn D₂-३
निर्यात (for प्रत्यान) — ^d) K₄ V₁ B₁ २ ० Dn D₂-३
महद्दुः (for मम दुः). D₂ ३ भारत, G₂ पाण्डव (for
पाण्डवा)

38 ^a) K₁ यथा (for मया) B₂ ० [अ]पि; Dn G₂ ०
च, D₄ वि, D₅ तु, D₆ हि; G₄ [अ]व- (for तु) K₄ G₂
राजा; D₁ याज्ये, G₄ राष्ट्राद् (for राज्याद्) — ^b) K₄
G₂ ४ ० सह (G₂ ० स हि) विग्रहे; T₁ पार्षद पुरा; G₁ M₂
सखिविग्रहे; G₂ ० सखिव (G₂ 'य' व्रणे — ^c) K₄ सपुत्रम्
(for पुत्रार्थम्) K₄ B₁ २ ४ ० D₁ G₂ ० M₂ अजयत्;
B₂ अयजत्, B₂ अयत् (for अयजत्) K₁ २ B₂ ३ D₂-३
T₁ G₁ २-३ M कोपाद्, K₂ B₁ २ ४ ० Dn राजा (for
क्रोधाद्) G₂ स यज्ञमकरोक्रोधाद्] — ^d) S₁ K₂
वधार्थ (for वधाय) V₁ भरतर्षभ; G₂ मम भारता
T₁ G₂ मद्रथाय च भारत

39 ^a) D₁ याज्यो (for याजो) S₁ याजोपयाजयो
सग्रे, K₄ याजसेनोपि मक्रोधाद् — ^b) K₄ पुत्रै [read 'त्रौ']
(for पुत्र) K₁ तु (for स) G₁ भारता. (for पावकात्)
G₂ जनयामास पावकात् — ^c) Some MSS वेदिमध्यात्
S₁ K₂ ४ Dn D₂ अनिदिता; B₂ समुद्धिता; D₁ २ समुत्थित
(D₂ 'ता' (for सुमध्य) — Dn (1) ins. after 39
D₁, after 42^{ab} D₂, after 41.

607* छट्पुत्रस्तु पार्थानां श्याल सयन्धितां गत ।

पाण्डवानां प्रियतरस्तस्मान्मां भयमाविशत् ।

[(L 1) D₄ ० संवधिनी गत (for सुं गं) — (L 2)

याजोपयाजतपसा पुत्रं लेभे स पावकात् ।
छट्पुत्रं द्रौपदीं च वेदीमध्यात्सुमध्यमाम् ॥ ३९
ज्वालावर्णो देवदत्तो धनुष्मान्कवची शरी ।
मर्त्यधर्मतया तस्मादिति मां भयमाविशत् ॥ ४०
गतो हि पक्षतां तेषां पार्षतः पुरुषर्षभः ।
सृष्टप्राणो भृशतरं तस्माद्योत्स्ये तवारिभिः ॥ ४१
मद्रथाय श्रुतो ह्येष लोके चाप्यतिविश्रुतः ।

Dn₁ प्रियतरम् — After line 2, D₁ ins 608*]

40 ^a) K₄ छट्पुत्रो (for ज्वालावर्णो) T₁ G₂
लोहिताक्षो; Cd देवदत्तो (as in text) B₁ जातो
द्रोणवधार्थाय — ^b) K₁ २ धनुषी (for 'मान्) K₂ वशी,
D₁ सरी, G₂ रयी (for शरी) — ^c) K₁ 'भयात्, G₂
'स्ताद् (for 'तया) D₂-३ यस्माद्; G₂ अस्माद्; G₂-३
[अ]स्माक (for तस्माद्) T₁ G₂ मर्त्यधर्मेण संयुक्त — ^d)
K₁ २ अपि मां; K₄ अत्र मां; N₁ अद्य मां, B₂ D₁ २ अद्य मां
(B₂ मे); T₁ G₂ मामद्य; G₁ M अस्माक; G₂-३ तस्मान्मा
(for इति मां) V₁ B₁ २-३ Dn D₂-३ अस्ति (V₁ Dn अद्य)
मे साध्वसो महान् (B₂ m 'सं महत्) Cn oites साध्वसो

41 ^a) K₁ ततो (for गतो) B₁ [ऽ]पि (for हि)
S₁ G₁ पक्षतां; K₂ यक्षती, K₄ G₂ पक्षतत् (for पक्षतां)
G₂ गतो विपक्षेलेप्यास — ^b) Dn G₂ ० पार्षद; D₂
प्रार्थित; T₁ पार्षत S₁ K₂ ४ Dn परवीरहा; K₂ D₂ ३ G₁ ३
पुरुषर्षभ K₄ Dn (1) ins after 41^{ab} D₁, after 607*.

608* रथातिरथसण्याया योऽप्रणीरर्जुनो युवा ।

— G₂ ३ roads 41^{ab} after 42^{ab}, D₁ repeats
41^{ab}-42^{ab} after 608* — ^c) S₁ इष्ट प्राणप्रियतर;
K₁ २ अप्राणोह भृशतर, K₂ ४ इष्ट प्राणे प्रियतर; V₁
Dn D₁ ४ (second time, first time as text) ३
इष्ट (V₁ इष्ट; D₂ [second time] इष्ट, D₂ व्रष्ट)
प्राणैर्भृशतर; B₁ २ ४ ० सृष्टप्राणो दृष्टशरः (B₁ भृश
वेन; B₂ भृशतर), T₁ G₂ सृष्ट प्राणो भृशतर; G₁ ३
सृष्ट (G₂ 'ष्ट) प्राणो भृश तात; G₂ सृष्ट प्राणे प्रियतर,
G₄ सृष्ट प्रगाशोत्तिरः Cn oites सृष्टप्राण as in text,
Cv also as in text — ^d) K₂ तस्मै; N₁ तेन (for
तस्माद्) K₄ तद्योत्स्येह तवारिणा, V₁ B₁ स मा योत्स्यत्य
वारित, Dn D₁ ४ ३ तेन चेत्सगमो मम (D₂ सम) Cn oites
संगमो — K₄ Dn (1) D₁ (marg sec m) ३ ins
after 41 D₁, after the repetition of 41^{ab}

609* किमन्यद्दुःखमधिक परम भुवि कौरवा ।

छट्पुत्रो द्रोणमृशुरिति विप्रथित वचः ।

— D₂ ins 607* after 41

42 G₂ ३ transp 41^{ab} and 42^{ab} D₄ repeats 42^{ab}

नूनं सोऽयमनुप्राप्तस्त्वत्कृते कालपर्ययः ॥ ४२
 त्वरिताः कुरुत श्रेयो नैतदेतावता कृतम् ।
 मुहूर्तं सुखमेवैतत्तालच्छायेव हैमनी ॥ ४३
 यजध्वं च महायज्ञैर्भोगानश्रीत दत्त च ।
 इतश्चतुर्दशे वर्षे महत्प्राप्स्यथ वैशसम् ॥ ४४
 दुर्योधन निशम्यैतत्प्रतिपद्य यथेच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

साम वा पाण्डवेयेषु प्रयुङ्क्ष्व यदि मन्यसे ॥ ४५
 वैशंपायन उवाच ।
 द्रोणस्य वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽन्वदीदिदम् ।
 सम्यगाह गुरुः क्षत्तरुपावर्तय पाण्डवान् ॥ ४६
 यदि वा न निवर्तन्ते सत्कृता यान्तु पाण्डवाः ।
 सशस्त्ररथपादाता भोगवन्तश्च पुत्रकाः ॥ ४७

C 2 2671
B 2 80 52
K 2 102 58

(cf v.l 41) — ^a) D₁ २ मद्र्धार्थं (for 'धाय') D₂
 [आ]श्रितो, G₁ श्रितो, G₄ कृते (for श्रुतो) D₅ समुत्पन्नो
 (for श्रुतो ह्येप) S₁ मे स, K₂ मेध्या, N₁ B₁ Dn₁
 [S]प्येप, B₁ [S]य वै; B₂ D₂ चैव, D₁ चैप, S धीमान्
 (G₅ मेसी) (for ह्येप) — ^b) K₄ वा (for च) K₁ २ N₁
 V₁ T₁ G₁-s M [अ]भि (for [अ]ति) D₅-विश्रुते, T₁
 -विश्रुत (for -विश्रुत) K₂ G₅ स लोके चाप्यति (G₅
 चापि वि)श्रुत — After 42^{ab}, V₁ B D₁ २ read
 44^{ad}, inserting 610* between 44^a and 44^d, and
 repeating 44^{ad} (without 610*) in its proper
 place — ^c) S₁ K₂ ४ N₁ V₁ B₂ Dn सोय नूनम्
 (by transp) K₂ नूनं योजननु, D₁ २ नृशंसोयमनु,
 G₂ नूनं सेमामनु K₁ अनुप्राप्य D₄ ० सोयं त (D₅ न)
 समय (D₅ 'नु) प्राह — ^d) K₁ अकृते (for त्वत्कृते)
 S₁ K N₁ V₁ Dn D₅ काल उत्तम (K₂ 'मुत्तमं), D₂ G₁ ४
 कालपर्यय (D₂ 'या'; G₄ 'यात्'), Cv as in text

43 ^a) V₁ Dn S (except G₂ ०) त्वरित, D₂ २
 त्वरित K₁ कुरुव; K₄ B₂ कुरुत, N₁ कुरु व; G₂ कुरुते;
 G₄ कुरु तत् (for कुरुत) T₁ कुरु निश्रेयो (for कुरुत श्रेयो)
 Cd cites श्रेय (as in text) — ^b) K₁ २ [अ]कृतं (for
 कृतम्) D₅ नैतदेवाभुत भवेत् — ^c) K₄ B₂ D₁-s M
 मुहूर्त- (for 'तं') K₂ दुःखम् (for सुखम्) D₅ मुहूर्तसुखदे
 चैव — ^d) K₂ तालच्छायेव; K₄ तालवायेव, T₁ G₂-s
 कृलच्छायेव, G₁ M₂ मेघ K₂ हैमनी, D₂ हैमही (sio),
 G₁ M₂ मैमिनी, G₂ ४ भाति मे; G₂ M₁ हैमती, G₅ ०
 हैमति D₅ राज्ये प्रीतिमावह (sio)

44 D₅ om 44^{ab}. — ^a) K₂ D₁ M₂ जय (for
 यज) D₂ २ यजध्व विविधैर्यज्ञैर् — ^b) K₁ corrupt
 D₂ भोगा (for 'गान्') K₄ असीत (for अशीत) K₄
 नित्यश, N₁ कामत्, B₁ पुष्कलान्, B₂-s D₁ २ कौरवा,
 B₂ D₂-s भारता, T₁ G₁ २-s M पार्थिवा (G₁ before
 corr 'वै'), G₂ चार्थिवत् (for दत्त च) G₅ भोगाननुभवति
 च — V₁ B D₁ २ read 2. 72 27-33 after 44^{ab},
 most of the MSS repeating the stanzas in their

proper place — ^a) B₂ (second time) तत्तत् (for
 इतश्च) — V₁ B D₁ २ ins after (the first occurrence
 of) 44^a (of v.l. 42)

610*

दृष्टे भीरुभयकरम् ।

दुर्योधन महाबाहो

[(L 1) B₂ वृत् B₁ २-s 'करे. — (L 2) B₁ २
 महाबादी (for 'बाहो)]

— ^a) K₂ प्राप्य, B₁-s (all first time) D₁ २ T₁
 प्राप्स्यसि (for प्राप्स्यथ). G₂ वै शमं, Cd as in text

45 Dn₁ om 45 — ^a) K₂ दुर्योधने, N₁ V₁
 निशाम्यैतत्, M₂ नियोधैतत् (for निशम्यैतत्) — ^b) S₁
 प्रतिपस्व, K₂ प्रतीपद्य, D₂ G₂ ४ प्रपद्यस्व (for प्रतिपद्य)
 K₁ २ यदी (K₂ 'दि')च्छसि K₄ D₁ यथेच्छसि तथा कुरु;
 B₂ २ ० Dn₂ D₂-s प्रतिपद्यस्व य (D₂ त)क्षम, D₁ २ G₂ ४
 प्रपद्यस्व यथेच्छसि — ^c) K₁ २ शर्म वा, K₂ समयं, N₁ V₁
 B D₁ २ G₂ २ ० शमं वा, D₅ समे वा, T₁ वैशस,
 G₄ समया (for साम वा) S₁ पाण्डवीयेषु; G₂ पाण्डुपुत्रेषु
 (for पाण्डवेयेषु) — ^d) K₂ प्रयुज्य, G₁-s ० प्रायुक्ष्व
 (for प्रयुङ्क्ष्व)

46 B₂ Dn₁ om the ref — ^a) K₄ corrupt T₁
 सत्यमाह, G₄ सम्यगाथ D₅ द्विजश्रेष्ठ, G₁ रतक्षत्ता Cv
 cites गुरु (as in text) K₁ क्षत्ता, K₂ क्षत्त (for क्षत्तर)
 — ^b) K₁ २ क्षपावर्तय, G₁ उपवर्तय, G₂ समावर्तय (for
 उपा) D₅ सत्यं ते वचनं भवेत्

47 D₁ reads 47 in marg (see m) — ^a) D₅
 सत्याचेन् (for यदि वा) S₁ K₂ ४ Dn D₁ ४ G₅ ते (for
 वा) K₁ तन् (for न) S₁ T₁ निवर्तेन्, K₁ B₂ 'तैत,
 K₂ निवत्ते (corrupt), D₂ 'तैते (for 'तैन्ते) — ^b)
 K₄ पाण्डवान्, G₁ २ ४ M पुत्रका (for पाण्डवा) — ^c) T₁
 'रथपादात्, G₂ 'शरपादात्; G₄ 'रथपादातो — ^d) K₁ २
 भाग्य (for भोग) S₁ भारता; B₂ पार्थिवा (for पुत्रका)

Colophon — Sub-parvan S₁ K₂ ४ G₁ ० अनुवृत्त
 (K₄ cont समाप्त); K₁ द्यूत, M पुनर्द्यूत B Dn D₁-s

७२

वैशंपायन उवाच ।

वनं गतेषु पार्थेषु निर्जितेषु दुरोदरे ।

धृतराष्ट्रं महाराज तदा चिन्ता समाविशत् ॥ १

तं चिन्तयानमासीनं धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।

निःश्वसन्तमनेकाग्रमिति होवाच संजयः ॥ २

अवाप्य वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिप ।

प्रवाज्य पाण्डवात्राज्याद्राजन्किमनुशोचसि ॥ ३

धृतराष्ट्र उवाच ।

अशोच्यं तु कुतस्तेषां येषां वैरं भविष्यति ।

पाण्डवैर्युद्धशौण्डैर्हि मित्रवद्भिर्महारथैः ॥ ४

संजय उवाच ।

तवेदं सुकृतं राजन्महद्वैरं भविष्यति ।

विनाशः सर्वलोकस्य सानुबन्धो भविष्यति ॥ ५

चार्यमाणोऽपि भीष्मेण द्रोणेन विदुरेण च ।

पाण्डवानां प्रियां भार्यां द्रौपदीं धर्मचारिणीम् ॥ ६

प्राहिणोदानयेहेति पुत्रो दुर्योधनस्तव ।

सूतपुत्रं सुमन्दात्मा निर्लज्जः प्रातिकामिनम् ॥ ७

(all om sub-parvan name) mention वनप्रवेश (B: वनवास, B: अरण्यगमन) — *Adhy name* T₁ G₈ द्रोणवाक्यं — *Adhy no* (figures, words or both) K₁ (marg) 70, K₂ D₈ 72, K₃ 74, D₁₁ 80, T₁ G₈ 119, G₁ 2 M 113, G₂ 118, G₄ 87, G₆ 107. — *S'loka no.* K₂ 82, K₃ 47, D_n D₄ 52, D₁ 56, T₁ 12, M₁ 51

72

1 °) S₁ K₈ 4 D₈ एव (for वन) G₂ यातेषु (for गतेषु) D₁ 2 गतेषु पार्थेषु वन — °) D₈ दुरोदरान्, T₁ G₁₋₅ M दुरोदरे (G₈ °) K₂ निमज्जितेषु दुरोदरे (hypermetric) — °) S₁ K₁ 2 B_{1m} 2 D₁ 2 T₁ G₆ M धृतराष्ट्रो S₁ महाराजश्च, K₁ 2 प्राज्ञश्च, N₁ V₁ B₈ D_n D₈ G₁ °राज, G₂ °बाहु, G₄ °भागं, G₆ °राजा (for °राज) K₄ G₈ धृतराष्ट्रमहाराज — °) G₁ 2-5 M ततश्च (for तदा) K₁ B_{1m} 2 D₁ 2 T₁ G₆ M चित्तां S₁ तदा चित्तापरोभवत्

2 °) K₁ स- (for तं) B₈ चित्तयन्तम् D₈ अनिश, G₂ राजेन्द्र (for आसीन) G₁ ततश्चित्तनमासीन — °) K₄ नरेश्वरं — °) K₁ निस्वसन्तम्, K₂ 2 D_n 2 D₁ 2 T₁ G₄ M निश्च, K₄ निश्च; G₁ निव.

3 D₈ om 3 — Before 3, K₈ V₁ B D_n D₁₋₄ 6 G₁ M₂ ins सजय उ° — °) S₁ K₁ 2 G₂ वसुसंपूर्ण, G₂ वसुधा कृत्स्ना — °) K₁ 2 राज्य च, G₂ संपूर्णा (for वसुधां) K₂ G₁ वसुधाधिप, D₈ °धिपे, G₈ °धिप — °) S₁ K₁ D₄ प्रवाज्य, G₂ प्रवाज K₁ राज्यान्, K₂ 4 D₆ G₈ 5 6 राष्ट्राद्, K₈ G₁ राजन्, D₁ राज्य, D₂ सर्वान् (for राज्यान्) — °) K₈ राज्यात्, G₁ मृश (for राजन्)

4 D₈ G₈ om the ref — °) K₄ अशोच्यता, V₁ B

D_n D₁₋₈ अशोच्यत्वं (D₄ °स्व), G₄ अशोच्यान् (for °च्यं तु) S₁ न, K₈ तत्; M तु (for तु) G₁ कृतम्, G₂ कृत (for कृतम्) K₁ अशोच्य च कुरुष्वेषां, T₁ न सुखं न कुल तेषां, G₆ तत्सुखं न कुल तेषां — °) S₁ वरं, T₁ यथा (for येषां) S₁ येषां, K₁ 2 युद्ध, B₈ वैरी, G₂ पुरा (for वैर) K₄ महात्मभि (for भवि) — °) K₁ 2 च, N₁ G₁ 2 3 M तु, B₂ 2 5 D₂ T₁ तैर्, G₆ ते (for हि) K₄ पाण्डवैर्युद्धशौण्डैर्; G₂ पाण्डवैर्युद्धशौण्डैर्, G₄ पाण्डवैर्युद्ध-कुशलैर् Cd oites शौण्डै — °) S₁ K₈ D_n बलवद्भिर्, K₄ अस्त्रवि, B₈ 6 G₄ मन्त्रव (for मित्रव) B_{1m} 2 3 D₁ 2 च संजय (for महारथै)

5 G₈ om the ref — °) K₁ तदेतद्, K₂ यत्तदं, K₈ 4 त्वयेद, B₂ 2 D₁ 2 त्वैव; T₁ तद्वेद, G₁ 4 M तदेव; G₂ तदेव; G₆ तद्वेद (for तदेव) K₁ दुष्कर; N₁ B₂ स्वकृत; B₈ स्वकृते; D₁ 2 तु कृते, G₈ सुत (for सुकृत) V₁ B₁ 4 6 त्वयैवेद कृत राजन् — °) K₂ युद्धं (for वैर) K₄ V₁ B₁ 2 4-5 D_n D₈-6 उपस्थित (for भविष्यति) B₂ 2 D₁ 2 वैर भवति नान्यथा — G₈ om 5^{ed} — °) V₁ B_{1m} 2 D_n D₈-5 येन लोकस्य; B₁₋₄ 6 D₁ 2 सानुबन्धस्य (for सर्वे) — °) B₁ (m as in text) 2-4 6 D₁ 2 लोकस्यास्य; G₂ सप्राप्तोय; C_v सानुबन्धो (as in text)

6 °) G₂ निवार्यमाणो (for चार्यमाणोऽपि) K₄ V₁ B (except B₂) D (except D₆) हि (for ऽपि) — °) D₈ प्रियं K₂ भार्या — °) K₂ द्रौपदी

7 °) B₈ 4 6 [ह]लेव, T₁ G₈ [ह]वीह (by transp) K₄ प्राहिणोदानय हेति, K₄ प्राहिणोन्मासुपेहीति; N₁ प्राहिणोद्धारवचेति, B₈ 3m D₁ 2 चार्यमाण सुमन्दात्मा; D₄ प्राहिणोदानयेहेति; G₁ प्राणयेदानयेहेति, G₆ प्राहिणोदानये-तेति — °) B₈ प्राह (for पुत्रो) K₈ B₈ तदा, D₆ तथा (for तव) — °) K₂ तव पुत्र; G₂ तदा सूत (for

धृतराष्ट्र उवाच ।

यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय परामवम् ।
बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽपाचीनानि पश्यति ॥ ८
बुद्धौ कलुषभूतायां विनाशे प्रत्युपस्थिते ।
अनयो नयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति ॥ ९
अनर्थान्नाथार्थरूपेण अर्थान्नाथार्थरूपिणः ।
उत्तिष्ठन्ति विनाशान्ते नरं तच्चास्य रोचते ॥ १०

न कालो दण्डमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित् ।
कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ११
आसादितमिदं घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
पाञ्चालीमपकर्षद्भिः सभामध्ये तपस्विनीम् ॥ १२
अयोनिजां रूपवतीं कुले जातां विभावरीम् ।
को नु तां सर्वधर्मज्ञां परिभूय यशस्विनीम् ॥ १३
पर्यानयेत्सभामध्यमृते दुर्धूतदेविनम् ।

C 2 2685
B 2 81 14
K 2 103 14

सूतपुत्र). K₄ T₁ स मदात्मा; B₂ D₁ २ च मदात्मा;
G₁-३ : M प्रसन्नात्मा (for सुमन्दात्मा) K₈ सूतपुत्रम-
मदात्मा, B₈-३ D₈-३ 'पुत्रश्च (B₈ 'स्तु) मदात्मा, G₄ 'पुत्रेण
सहितो, G₈ 'पुत्र स मदात्मा — ^a) K₄ निर्णेजु; T₁
निलंजा, G₁ निकृति (for निलंजः). G₂ प्रतिगामिन
— After 7, B (except B₅) D₁ २ ins

611* प्राहिणोद्गौपदीहेतोरानयेति पुन पुन ।

[B₄ आपयेति, B₈ अनायेति (for आनयेति)]

8=5 34 78 — S₁ K₁ 4 B₁ २ D_n G₈ om the ref
— K₈ संजय; D₈ युधिष्ठिर (for धृतराष्ट्र) — ^a) B₂ D₁ २
यस्य; D₄ येस्यै (for यस्यै) — ^b) D₁ २ पुरुषस्य — ^c)
G₁ प्रकर्षति, G₄ [अ]पकर्षतीं — ^d) K₂ व्यपरीतानि,
K₄ स प्राचीनानि, N₁ स च सम्यक्, V₁ D₂ ३ सोप (G₄
'पा; G₈ 'वि)नीतानि, B₁ ३ D_n D₄ सोवाचीनानि; B₂
स विरुद्धानि, B₈ ४ ६ विपरीतानि, D₁ सोपि नीचानि,
D₈ ६ सोवादौना (D₈ 'न)नि (for सोऽपाचीनानि) K₁ न
स वेत्यात्मनो हितं, D₈ सोवाचीनानुपश्यति (before oorr
विपरीतानुपश्यति) Cd n oite अवाचीनानि (= विपरीतानि),
Cv अपनीतानि

9=5 34 79, = (var) 5 141. 44, = (var) Pañca-
tantra (ed. Bomb) 3 184. — ^a) D₄ कलुषभूतानां,
Cd as in text — ^b) K₁ पर्युपस्थितो; K₂ ४ D₂ G₈-३
पर्युपस्थिते, K₈ B₂ ४ ६ D_n D₈ G₁ २ M समुप. — ^c)
G₁ ६ अनयोन् D_n २ नयसंकाशो — ^d) N₁ V₁ G₁
नावसर्पति; D₈ नापसर्पति

10 10^{ab} = (var) C 12 3885^{ab}. — ^a) K₁ वा, B₅
D₈-६ हि (for च) — ^b) S (except G₈) तथार्थानर्थ
A few MSS -रूपिणा — ^c) K₈ उत्तिष्ठते, K₄ आविशति
S₁ K₁ ४ B₁ २ ३ D (except D₈) T₁ G₄ विनाशाय,
G₂ 'शार्थे, Cd as in text (with K₈ ३ N₁ D₈ G₁ ३ M)
V₁ B₈ ४ ६ G₈ उपतिष्ठति नाशाय (G₈ 'शार्थे) — ^d) K₁ ३
D_n (1) नूनं; M₁ नर (for नरं) K₂ न च तस्याच्च, K₄
D₈-६ चर तस्य न, V₁ B D₁ २ न चर तस्य; D₈ तथा तस्य
च; G₁ ४ M₂ हित तस्य न, G₂ नर तस्याच्च; G₈ नरत्तेश्चास्य,
G₈ नरत्तेश्चापि

11 G₂ काले, G₄ कुलो K₈ शस्त्रम्, N₁ खजम् (for
दण्डम्) B₅ ६ D₈-६ आदाय (for उद्यम्य) — ^b) K₄
कृतते कस्यचिच्छिर — ^c) G₁ कालोस्य G₂ वशम्, G₈
कृत्यम् (for बलम्) S₁ K₈ G₁ एवैतद्; N₁ D₁ एतद्धि
(for एतावद्) — ^d) K₄ विपरीतानुदर्शनं, G₁ 'तार्थ
दर्शनात्

12 ^a) D_n ३ असादितम्, S (except G₈) उपस्थितम्
D₄ इमं (for इद्). — ^b) K (except K₈) D₈ तुमुल,
T₁ अतुल V₁ घोरदर्शनं, S रोमहर्षणं — ^c) K₂ अद्य
कर्षद्भिः, V₁ B D₂-३ परि, D₁ परिकर्षति — ^d) K₁ ४ G₄
तपस्विनी, B₁ ३ D₁ २ G₈ यशस्विनी — After 12,
K₁ ins

612* रक्तवक्त्रं नखीं श्यामां पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।

शुचिस्मिता * * * * * मनलात्मजाम् ।

13 K₁ om 13^{ab} — ^a) D₁ अयोनिजा D₁ G₁
रूपवती, D₂-४ 'वती, G₈ रूपवतीं — ^b) D₁ जाता
Cv कुलजां ता (for कुले जातां) S₁ K₂ N₁ G₂ विभावतीं
(G₂ 'नीं); K₄ B D_n D₈-३ विभावसो, B₂ m D₁ २ G₄
मनस्विनी (D₁ 'नी), D₈ महासती, T₁ G₂ ३ विभाविनीं;
Cd v as in text See Addenda — G₂ om 13^{cd},
T₁ G₈ ३ read it after 15^{ab} — ^c) D₈ सर्वधर्मज्ञ — ^d)
K₄ परीभूय, G₈-३ परिभूयेद्, Cv परिहूय (for 'भूय)
K₁ २ B₅ D₈-३ तपस्विनीं; V₁ B₄ ६ मनस्विनीं (for यश)
— After 13, D₈ ins 614* (of v 1 17)

14 D₈ om 14^{ab} — ^a) K₂ पर्यनयेत्; K₄ पर्यानये,
G₄ 'नयत् K₄ B (except B₅) D_n D₁-४ G₂ ४ ६ M₂
सभामध्ये (for 'मध्यम्) — ^b) K₁ धृते, K₄ D_n (1) D₈
G₈ विना, N₁ V₁ D₄ G₂ ३ ३ M₂ मृते, G₁ मते (for क्रते)
K₂ M₂ दुर्धूतदेवितं (M₂ 'नीं), K₄ दुर्धूतदेविन; B₈ ४
त धूतदेवि (B₄ 'व)नं, D₈ दुर्धूतदेविनं, G₁ दुर्धूतदेविनं, G₂
तधूतदेविन, G₄ दुःशासनादपि; Cv दुर्धूतदेविन Cd oites
धूत — After 14^{ab}, V₁ B D₁ २ ins.

613* केशग्रहमनुप्राप्तां क्रोशन्तीं कुररीमिव ।

[B₂ केशग्रह[ह]म्, B₈ केशग्रह B₈ ४ ६ परिप्राप्तां]

— ^c) K₁-३ N₁ V₁ B₁ D (except D₂) G₈ स्त्रीधर्मिणी.

C 2 2665
B 2. 61 14
K. 2. 103 14

स्त्रीधर्मिणीं वरारोहां शोणितेन समुक्षिताम् ॥ १४
एकवस्त्रां च पाञ्चालीं पाण्डवानभ्यवेक्षतीम् ।
हृतस्वान्भ्रष्टचित्तांस्तान्हृतदारान्हृतश्रियः ॥ १५
विहीनान्तर्षकामेभ्यो दासभाववशं गतान् ।
धर्मपाशपरिक्षिप्तानशक्तानिव विक्रमे ॥ १६

कुद्दाममर्पितां कृष्णां दुःखितां कुरुसंसदि ।
दुर्योधनश्च कर्णश्च कटुकान्यभ्यभाषताम् ॥ १७
तस्याः कृपणचक्षुर्भ्यां प्रदहेतापि मेदिनी ।
अपि शेषं भवेदद्य पुत्राणां मम संजय ॥ १८
भारतानां स्त्रियः सर्वा गान्धार्या सह संगताः ।

K1 २ सर्ती (K1 om. सर्ती) साध्वी; K8 B1 D (except D2) वरारोहा; B2 ४ ० एकवस्त्रां (B4 'स्त्रा'), G6 वरारोहा (for 'रोहां) — ४) K1 २ रजता च, B1 २ २ रचिरेण; D1 (marg see m as in text) रुदती च, D2 रुदती च (for शोणितेन) S1 K2 ४ B2 Dn D6 G6 परिप्लुता (S1 K4 B2 'तां), K1 समुक्षितां; N1 सभृपिता; V1 समुच्छिता, B1 सुसप्लुता; D1 २ G2 समुक्षतां, D2-5 'क्षिता, G2, 4 'क्षितां B2 ४ ० वीक्ष (B2 'क्ष्य)माणा (B2, ० 'णान्) निजान्पतीन्

15 B2 ४ ० om. 15^{ab} — ४) K1 २ N1 V1 Dn B1 २ २ D G6 एकवस्त्रा M2 'वस्त्रेण (for 'वस्त्रां च), K1-3 B1 तु; N1 V1 B2 Dn D1 २ ० G6 [अ]य (for च) K8 N1 V1 B1 २ २ D (except D2) G2 ० पांचाली — ४) S1 अभ्यवीक्ष्यत; K1 अभ्युदीक्षती; K2 अभ्युदीक्षती, K3 समवेक्षत; K4 अभिवीक्षति; N1 अभ्यवेक्षती, V1 Dn D2-5 G2 ० 'वेक्षत (G2 'तीं); B1 २ समुदैक्षत; B2 D1 २ अभ्युदैक्षत, G4 अन्वेक्ष्यति (for अभ्यवेक्षतीम्) G2 पांचालानप्यवेक्षतीं — After 15^{ab}, T1 G2, 5 read 13^{ab} — ०) K2 हृतस्वान्; D2 हृतास्वान्, D3 हृतस्वान्, G4 घृतेन (for हृतस्वान्) S1 V1 अष्टवि (V1 'चि)त्तांश्च, K1 २ B1 D2 'राज्यांस्त्वान्; K2 G6 नष्टचित्तांस्त्वान् (G6 'त्तांश्च), K4 B2 D1 अष्टराज्यांश्च, B2 ४ २ Dn D2-5 G2 हृतराज्यांश्च; B3 अष्टवस्त्राश्च; D6 कृ (sup l. in. ह)तचित्तांश्च, T1 भृष्टचित्तांस्त्वान्, G1 २-5 हृतचि (G4 'तवि; G2 'ष्टचि)त्तांस्त्वान् (for अष्टचित्तांस्त्वान् as in N1 M) — ४) S1 K2 ४ V1 B2 ४ २ Dn D4-6 हृ (K2 ह)तवस्त्वान्; B2 M 'राज्यान्; D2 'राज्यान्; G1 जितराज्यान् (for हृतदारान्) K1 M2 हृतश्रियान्, K2 हृताश्रिय; D2 हृतस्त्रिय; D3 'स्त्रिय; D4 'श्रि(न)य; T1 G2-5 'प्रियान् (for 'श्रिय)

16 G6 om. 16-17 — D1 २ transp. 16^{ab} and 16^{cd}. — ४) B1 २ D2-5 सपेतान्, D1 विहितान्; D2 विहीना (for विहीनान्) K2 आर्थकाभ्येभ्यो (for सर्वे) — ४) S1 K2, 4 Dn D6 दासभावमुपागतान्; K1 'भावादशं गतान्, B2-5 'भाव भृश (B2 'भाषदशा) गतान्; D1 २ 'भाषदपागतान्; G4 सभाषा प्रशम गता — B2 om 16^{cd}. — ०) K1 धर्मपाशपरिक्षिप्तान्, D2 'पाशे विनिक्षिप्तान् — ४) G1 अशक्तानिव (for अशक्तानिष) K4 सक्ता भवति वर्तितु;

V1 अशक्तांश्च पराक्रमे; B1 अशक्तांश्च सुपराक्रमे, B2 अशक्ताभ्युद्धपराक्रमे (both latter hypermetrio)

17 G6 om. 17 (of v1 16) — ४) S1 K4 D2 अनर्हती, K1 चामर्पितां, K2 चामर्पितां; V1 B1 २ Dn D2-5 चानर्हती (D4 'ता); G2 अपि च ता (for अमर्पितां). — ४) B1-3 D1 २ रुदतीं च ता; G2 जनसंसदि (for कुरु) G4 को नु कर्पति ससदि — G2 om. 17^{cd}. — ४) B2 २ D1, 2 G1 M कुशासनश्च (for दुर्यो) — ४) K1 कटुकान्यभ्यभाषतां; K2 B1 D2 T1 G2 ४ 'न्यभ्यभाषत (K2 'त', D2 'त), K2 Dn1 G2 M1 'न (K2 'ना)भ्यभाषतां; V1 B2 कटुक तामरो (B2 'वो)चतां; B2 २ D1 २ कटुकान्यभ्यभाषतां (B2 'त); B4 'कानभ्यभारतां; D4 'नभ्यभाषत — After 17, S1 ins an addl colophon — Dn(1) ins. after 17 D6, after 13

614* सुखेन स्वमुमिच्छेत विष पीत्रेव मानवः ।

Dn(1) cont. K4 D2 ins after 17

615* इति सर्वमिदं राज्ञाकुलं प्रतिभाति मे ।

18 Before 18, S1 K1, 2 ४ B2 Dn D2 ० ins एतराष्ट्र उ — ४) K1, 4 G2 तस्या K2 ४ D2 T1 G2 M2 कृपणचक्षुर्भ्यां — ४) S1 प्रदहेतापि; K1 २ 'द्वेदपि K1 २ D2 ४ T1 G2 २ २ M2 मेदिनी G1 om मे — Before 18°, G6 ins एत — ०) K2 २ अपि श्लोप, T1 G2 ४ M C7 अविशेष (for अपि श्लेष) S (except G6) पृषां (for अय) — ४) K2 पुराणां (for 'त्राणां) T1 G2, 5 अपि (for मम) S1 ससदि, K4 G2 संजय;

19 ४) K2 N1 V1 B D G6 भरतानां — ४) D2 गांधारी (for गान्धार्या) G4 'वशमागता', G2 सह संयुता (for सह संगता) — ४) B2 आक्रोशान्; D1, 2 प्राक्रोशद् G6 om भैरव K4 भैरव नाद; D1 'च तैश्च; D2-5 'वाग्नादान्, G2 भृशवत्तत्र (for भैरव तत्र) — ४) D2-5 श्रुत्वा (D2 before corr दृष्टा as in text). B समां गतां (B1 by transp. गतां समां); D2 G1 २ समागतां, G2 तयागतां D1 २ गोमायुर्भरतपर्व — After 19, B1 ins (of 618*)

616* प्राक्रोशति चर तत्र गोमायुर्भरतपर्वम् ।

[Post. half = 19⁴ in D1 २]

प्राक्रोशन्भैरवं तत्र दृष्ट्वा कृष्णां सभागताम् ॥ १९
अग्निहोत्राणि सायाह्ने न चाहूयन्त सर्वशः ।
ब्राह्मणाः कुपिताश्चासन्द्रौपद्याः परिकर्षणे ॥ २०
आसीन्निष्ठानको घोरो निर्घातश्च महानभूत् ।
दिवोल्काश्चापतन्धोरा राहुश्चार्कमुपाग्रसत् ।
अपर्वणि महाघोरं प्रजानां जनयन्भयम् ॥ २१
तथैव रथशालासु प्रादुरासीदुताशनः ।

ध्वजाश्च व्यवशीर्यन्त भरतानामभूतये ॥ २२
दुर्योधनस्याग्निहोत्रे प्राक्रोशन्भैरवं शिवाः ।
तास्तदा प्रत्यभापन्त रासभाः सर्वतोदिशम् ॥ २३
प्रातिष्ठत ततो भीष्मो द्रोणेन सह संजय ।
कृपश्च सोमदत्तश्च बाह्लीकश्च महारथः ॥ २४
ततोऽहमब्रुवं तत्र विदुरेण प्रचोदितः ।
वरं ददानि कृष्णायै काङ्क्षितं यद्यदिच्छति ॥ २५

C 2 2698
B 2 81 27
K 2 103 27

B1 cont K4 B2 Dn Ds ins after 19

617* धर्मिष्ठां धर्मपत्नीं च रूपयौवनशालिनीम् ।

प्रजाभिः सह संगम्य ह्यनुशोचन्ति नित्यशः ।

[(L. 2) B1 पूजामि (s10), B2 प्रजाश्च (for प्रजाभिः)]

B2 cont (of 616*)

618* प्राक्रोशन्भैरवं तत्र दृष्ट्वा गोमायुरुक्तम् ।

20 *) G2 अग्निहोत्राश्च Ś1 सायाह्ने, G2 'हो — *)
K2 T1 च हूयन्त (for चाहू) G4 न च भूयत सर्वत.
— G2 om 20^{ad} — *) K2 ब्राह्मण, K4 'ण्य, D2
ब्राह्मण. K1 कुपितो K1 G1 M2 राजन्, K2 चापि,
K4 आसन् (for चासन्) — *) K2 द्रौपद्या, D2 'द्य.
K1-8 परिकर्षणात्, V1 B2 D2-8 विप्रकर्षणे, B1 2 D1 2
केश', B2 4 6 वस्त्र', T1 G2 8 सप्रधर्पणे, G4 परिकर्षणे

21 G4 reads 21^{ad}. — *) K2 D4 G2 निष्ठातको;
N1 भयानको, D2 सत्वातको; D2 सर्वातको K1 द्वारे (for
घोरो). K2 आसीन्निष्ठानकोरोपि (s10), K4 आसिन्निष्ठानको
घोरो; B1 हाहाकारो महान् जज्ञे, D2 आसीदुत्पातक (before
corr 'का) श्वैव; G2 4 आसीच्च (G4 यस्मिन्) निष्प्रभो घोरो,
G2 आसिन्निष्ठानको घोरो Cn निष्ठानकः; Cd.np निष्ठानक
(as in text). Cv cites आसीन्निष्ठातक — G2 om 21⁸⁰.
— *) D2-8 सु- (for च) N1 निर्घातश्चापतन्धोरा. — *)
K2 M2 दिवश्चोल्का (K2 'ल्का) (for दिवोल्काश्च)
Ś1 प्रपतन्, G2 चामवन् (for चापतन्) N1 G4 दिवोल्का
चापतन्धोरा; V1 B2 4 6 Dn1 D2-8 दिव उल्काश्चापतन्त
(D4 'ति), B1 2 5 D1 2 G1 M1 दिवश्चोल्कापतन्धोरा
(B2 'रो), Dn2 दिव उल्का पततश्च — *) D2 राहुश्च
G2 [उ]ग्रम् (for [अ]र्कम्) K1 8 उपागमत्; B1
अपाग्रसत्, B2 D2-8 उपेयिवान्, D2 अथाग्रसत्; G2 4
उपाग्रवत् (for 'ग्रसत्) N1 B2 D1 2 राहुश्चार्कमार्दयत्
(D1 2 'मर्दयन्) — *) K4 अपर्वणी, G4 एतत्सर्व K2 G2
M महाघोर — *) D4 पुत्राणां, S (except G2) प्राणिना
(for प्रजानां) K1 Dn G1-8 जनयद्; G4 च महद् (for
जनयन्) B2 D1 2 दृश्यते ग्रहसकुल.

22 *) K1 रथशालाश्च — *) T1 हुताशन Ś1 D2
प्रादुरासन्हुताशना; N1 प्रादुरास हुताशन — *) D2 पूजाश्च
(for ध्वजाश्च) K2 ध्वजाश्च विवशीर्यन्त; K4 'श्च व्यवशीर्यन्त;
V1 B2-8 Dn D2-8 'श्चापि व्य (D2 वि)शीर्यन्त, B1 D1 2
'श्चैव व्यवशीर्यन्त, T1 G2 4 5 'श्चाप्यवशी (G2 'की)र्यन्त, G1 M
'श्चाप्यवशी (M2 'ती)र्यन्त, G2 'प्राप्यवशीर्यन्त. — *) K
(except K2) B2 D2-8 T1 G4 5 M2 भारतानाम् V1 B2
D2 भरताना विपत्तये

23 *) K1 2 दुर्योधनश्च (for 'नस्य) — *) K1
प्राक्रोशद्; K2 क्रोशद्; K4 प्राक्रोश. B2 भैरवा K (except
K2) शिवा T1 G1-8 M सुगालोत्पमपद् (G1 'लोत्पमवद्;
G2 'लो ह्यरुद्; G4 'लाश्चाभवन्नु)श — *) K2 2 D2 om
तास्तदा, B1 2 D2 चा (D2 वा)तका, B2 D2-8 ततस्तान्;
S (except G2) तं तथा (for वास्तदा) K2 प्रत्यवासत;
T1 G2 प्रतिवाश्यन्त, G2 प्रत्यवाद्यते, G4 'वाश्यतु; G2 'वाश्यत,
M1 'वाशत (for 'भापन्त) — *) K4 रासभां N1 B2
Dn G2 सर्वतो दिश'

24 *) B2 5 m D1 2 प्राक्रोशत; D2 5 प्रोतिष्ठत (for
प्राति) B2 G2 तदा, T1 G2 तथा (for ततो) K1 2 B
D1-8 G2 द्रोणो (for भीष्मो) K4 प्रतिष्ठान् त्वरीतो भीष्म
(s10) — *) K1 2 B2 4 6 D2-8 G2 भीष्मेण (for
द्रोणेन). G2 om. सह, in D2 sup in सह D2 T1 G2 5
संजय B1 2 5 D1 2 भीष्मश्च (D1 2 'ष्मोश्च) विदुरस्तथा
— *) Ś1 K4 D2 बाह्ली (K4 'लि)कश्च Ś1 महाबल,
K2 4 N1 V1 B2-8 D (except D1 2) 'मनाः (for 'रथ).

25 *) G2 माम् (for ऽहम्) K1 M1 अभव, G2
अभव, G2 अब्रुवन् (for अब्रुव) G1 तथाहमापत् तत्र
— *) K1 प्रनोदित, B1 प्रदेशित, N1 G1-8 M अभि (G2 5
'पि)चोदित (M2 'त). — *) K2 4 B2 Dn2 D2 5 6 T1
G4 5 M ददामि, D2 G2 ददाति K4 कृष्णे ते, D2-8
ते कृष्णे, G2 कृष्णा वै (for कृष्णायै) K1 2 वरान्ददामि
कृष्णायै — *) Ś1 वाञ्छितं, K1 2 काङ्क्षितान् K1 4 Dn2
D2-8 दृच्छसि

C 2 2608
P 2 81 28
K 2 103 28

अवृणोत्तत्र पाञ्चाली पाण्डवानमितौजसः ।
सरथान्सधनुष्कांश्चाप्यनुज्ञासिपमप्यहम् ॥ २६
अथाव्रवीन्महाप्राज्ञो विदुरः सर्वधर्मवित् ।
एतदन्ताः स्थ भरता यद्दः कृष्णा सभां गता ॥ २७
एषा पाञ्चालराजस्य सुतेषा श्रीरनुत्तमा ।

26 ^a) K₂ अव्रवीत्; K₄ सावृणोत् (for अवृणोत्) T₁ तत् (for तत्र) — ^b) K₂ Dn पाण्डवानामदासता; V₁ B₁ दासभावाद्विमोक्षण — ^c) B₂ G₂ सरथा, G₂ सशरान् (for सरथान्) K₁ 2 सधनुष्माश्च; D₂ 'नुष्कीश्च B₂ D₂-s तान् (for च) K₄ corrupt — ^d) K₂ अनुज्ञासिप्यम्, M₁ C_v अन्वज्ञासिप्यम्, Cn (as in text) अनुज्ञा (Cnp implies अन्वज्ञा) K₄ दासान्ता हसती तदा, V₁ B₂-s D₁ 2 [अ]प्यदासान्ता सती तथा (B₂ 4 'दा); B₁ तानह चादिश तदा, B₂ D₂-om अदासान्ता सती तदा (D₄ नदी), B₂ तानुज्ञासिप तथा, D₂ तत्वाज्ञासिपम व्यह, T₁ G₂ सापि वये पतिवता, G₂ तानाज्ञासिपमप्यह.

27 V₁ B D₁ 2 read 27-33 (for the first time) after 2 71 44^{ab}, repeating the stanzas here — ^a) K₂ B₂ (second time) G₄ तथा (for अथ) V₁ B {all first time} यथा चाह (for अथाव्रवीत्) — ^b) K₁ सत्यधर्मवित्; V₁ B (all first time) तत्त्वदर्शन — ^c) K₁ 2 च; K₄ स्त, N₁ V₁ (second time) B₂ 4 (both second time) Dn D₁ (both times) s s G₂ 4 तु; B₂ (second time) च स्थ (for स्थ) G₁ एतदन्ताय, G₂ 'दन्त' स (for 'दन्ता' स्थ) K₁ 2 B₁m 2 (both latter second time) D₁ 2 (both, both times).^c T₁ कुरवो, K₄ चरता (for भरता) — ^d) K₁ शुद्धा; B₂ (second time) यद्द, D₂ यद्दा, G₄ येद्वत् (sic) (for यद्) V₁ B (all first time) यत्कृष्णोय (for यद् कृष्णा) V₁ B₂ (both second time) D₂ T₁ G₁ s 4 M सभा

28 In V₁ B D₁ 2 this stanza is repeated (of v 1 2 71. 44) — D₁ (for the second time) om 28^{ab} — ^a) K₁-s येषां, K₄ N₁ V₁ (second time) B₁ (first time) 2 (second time) s s s (all first time) Dn₁ D₂ (both times) s येषां; V₁ B₂ 4 (all first time) या सा; D₂ ये य; T₁ G₂ सैषा; G₂ येषां, G₄ येषा. D₄ पचाल — ^b) K₂ सा सुतेषा; K₄ D₂ सुतेय, N₁ Dn सुता सा, V₁ B₁ (both first time) s-s D₂ (all both times) s-s T₁ सुता वै, G₁ 4 M दुहिता (for सुतेषा) K₂ श्रीरनुत्तमा; B₂ s s s (all second time) D₂ T₁ श्रीरिवापरा; B₂ (second time) द्वारिवापरा S₁ सुता श्रीरिच रूपिणी; V₁ B₁ (both second time) सुता

पाञ्चाली पाण्डवानेतान्देवसृष्टोपसर्पति ॥ २८
तस्याः पार्याः परिक्रेशं न क्षंस्यन्तेऽत्यमर्षणाः ।
वृष्णयो वा महेष्वासाः पाञ्चाला वा महौजसः ॥ २९
तेन सत्याभिसंधेन वासुदेवेन रक्षिताः ।
आगमिष्यति वीभत्सुः पाञ्चालैरभिरक्षितः ॥ ३०

श्रीमत्यनुत्तमा — B₂ (for the second time) om 28^a-33^d and cont. the omission to the end of this adhy — ^a) N₁ सहितान् (for पाण्डवान्) K₄ G₂ पता, V₁ B (all first time) राजन् (for पतान्) — ^a) S₁ G₂ देवसृष्टोपसर्पति, K₁ देवसृष्टाप; V₁ B₁m (both second time) देवसृष्टोपतिष्ठति (B₁m also 'जीवति'); G₂ 4 दे (G₂ दे) वद्विष्टोपमर्षति; G₁ देवसृष्टोप; G₂ देव सृष्टोप; G₂ देवसृष्टान् जगत्पतीन्

29 In V₁ B D₁ 2 this stanza is repeated (of v 1 2 71. 44) — B₂ (second time) om. 29 (of v 1 28) — ^a) B₂ 4 (both first time) परिक्रेशं; G₁ 'क्रेशा, G₂ 'क्रेशान् — ^b) S₁ K₁ V₁ (second time) B₂ (both times) G₂ 4 4 क्षमते, K₂ G₁ क्ष (G₁ क्षा) सवे; K₂ क्षाम्यते, V₁ (first time) क्षमति, B₁ 2.4-s (all first time) D₁ 2 (both, both times) 4 s क्षंस्यति, M क्षास्यते S₁ [S]त्यमर्षिण; K₂ V₁ (second time) D₂ क्षमर्ष (V₁ 'र्विण; N₁ B₁ (both times) 2 (first time) s (both times) 4 (first time) s s (both, both times) Dn D₁ G₂ क्षमर्षणा; V₁ (first time) क्षमर्षिणा, B₂ (second time) D₁ 2 (both, both times) कदाचन, G₂ क्षमर्षिण (for सत्यमर्षणा) K₄ न क्षपत्यमर्षितस; D₂ न क्षमिष्य स्यमर्षणा, G₂ न क्षंतवमर्षिण (sic) — ^c) D₂ कृष्णोय (for वृष्ण) K₂ G₂ महेष्वासा — ^a) B₂ (second time) G₂-s पंचाला S₁ V₁ (first time) B (all first time) च (for चा) S₁ N₁ V₁ (first time) B₂ s s (all first time) [अ]मितौजस, K₂ मिलौजस, Dn (1) महारथा, G₂ महासुजा (for महौजस)

30 In V₁ B D₁ 2 this stanza is repeated (of v 1 2 71. 44) — B₂ (second time) om 30 (of v 1 28), K₄ G₂ om 30^{ab} — ^a) B₂ (first time) पुन (for तेन) B₂ (first time) तेन ते सत्यसंधेन, B₂ s (both second time) D₁ 2 (both, both times) तेनैव सत्यसंधेन (D₁ [second time] 'धने) — ^b) S₁ K₂ V₁ (second time) पालिता, K₁ D₂ (both times) G₂ 4 रक्षिता, V₁ (first time) B₁ s s s (all second time) G₁ M₂ रक्षित T₁ वासवेनाभिरक्षित — G₂ om 30^a-32^b — ^c) K₂ आगमिष्यतीतिस्वमर्षु

तेषां मध्ये महेष्वासो भीमसेनो महाबलः ।
 आगमिष्यति धुन्वानो गदां दण्डमिवान्तकः ॥ ३१
 ततो गाण्डीवनिर्घोषं श्रुत्वा पार्थस्य धीमतः ।
 गदावेगं च भीमस्य नालं सोढुं नराधिपाः ॥ ३२
 तत्र मे रोचते नित्यं पार्थः सार्धं न विग्रहः ।
 कुरुभ्यो हि सदा मन्ये पाण्डवाञ्शक्तिमत्तरान् ॥ ३३

तथा हि बलवान्राजा जरासंधो महाद्युतिः ।
 बाहुप्रहरणेनैव भीमेन निहतो युधि ॥ ३४
 तस्य ते शम एवास्तु पाण्डवैर्भरतर्षभ ।
 उभयोः पक्षयोर्युक्तं क्रियतामविशङ्कया ॥ ३५
 एवं गावल्गणे क्षत्ता धर्मार्थसहितं वचः ।
 उक्तवान्न गृहीतं च मया पुत्रहितेप्सया ॥ ३६

C 2. 2709
B 2. 21 39
K 2 103 39

इति श्रीमहाभारते सभापर्वणि द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ समाप्तमनुद्युतपर्व ॥

॥ समाप्तं सभापर्व ॥

(corrupt), K₄ मागधा कोशला मात्स्या, N₁ आगमिष्यति नीतिज्ञा — *) K₄ बलैस्तु, B₁ 2 (both second time) पचालैर्; Dn₁ पांचाला, D₈ पंचभिः S₁ K₈ 4 Dn D₈ परिवारित, K₁ 2 V₁ (first time) B₁ (both times, B_{1m} second time, as in text) 2 (first time) 2 (both times) 4-2 (all first time) D₁ 2 (both, both times) 2-2 अभिसवृत; N₁ T₁ G₁ M₂ चाभिरक्षित (N₁ 'ता'), B₈ (second time) अभिवारित, G₈ 2 चापि रक्षित (for अभि) G₄ पाचालेनाभिरक्षित

31 In V₁ B D₁ 2 this stanza is repeated (of v. l. 2 71 44) — B₄ (second time) G₈ om. 31 (of v. l. 28, 30) — *) B₂ (second time) एषां; G₈ स तु (for तेषां) K₈ महा, G₈ तेषा (for मध्ये) — *) K₁ महाबल, K₄ रथा, B₈ 2 (both second time) D₈-2 'मना' (for 'बल') — *) D₈ T₁ G₁-4 M धुन्वानो; G₈ धुन्वनै — *) K₂ B₂ (second time) G₁-2 गदा- K₈ दण्ड (for दण्डम्) K₁ B₈ 2 (all second time) D₁ 2 (both, both times) 2-2 T₁ गदां काल इवापर, V₁ B (all first time) गदां गृहापरं (V₁ 'रा' तक

32 In V₁ B D₁ 2 this stanza is repeated (of v. l. 2 71 44) — B₄ (second time) om 32 (of v. l. 28), G₈ om 32^{ab} (of v. l. 30) — *) K₈ तं तु (for ततो) K₁ D₈ गाजीवनिर्घोष — *) K₁ स्फूर्जितमिवाशने (submetrical) — *) T₁ G₈ गदारवं (for 'वेग') — *) V₁ B (all first time) न शक्यंति (for नाल सोढुं) K₂ नराधिपा; G₈ 'धिप'

33 = (var) 5 59 23 In V₁ B D₁ 2 this stanza is repeated (of v. l. 2 71 44) — B₄ (second time) om 33 (cf v. l. 28) — *) V₁ B (all first time) तेन मे; V₁ B₈ (both second time) D₈ शमो मे, B₁ (second time) तस्मान्मे, D₄ प्रशमे; D₈ शममे, G₈ 2 2 तत्र (G₈ तत्त) सा; G₄ तत्रापि (for तत्र मे). T₁ रोचते T₁ G₈ पार्थैर् (for

नित्य) — *) T₁ G₈ नित्यं (for पार्थैः) K₁ 2 V₁ (first time) B (all first time) सह, N₁ V₁ (second time) Dn T₁ G₁ 2 2 M साम, B₁-2 2 (all second time) D₁ 2 (both, both times) संधिर्, B₈ (second time) D₈-2 तत्र (for सार्धं) D₈ सुमेन (marg 'त्र), G₂ सामन्त; G₈ सामन्त, G₄ साकं न (for सार्धं न) K₄ पार्थैः सार्धमविग्रह — *) K₄ तु, B₈ (second time) T₁ [S]पि (for हि) D₁ 2 (both, both times) पश्य (for मन्ये) — *) K₂ शिखिसत्तमान्, K₄ शक्तिमतरान् (sic), N₁ V₁ (both times) B (all both times) D बलवत्तरान्, G₄ बुद्धिमं (for शक्तिमं)

34 B₄ om 34 (of v. l. 28) — *) G₈ अथ (for तथा) B₂ D₂ वै, G₈ 2 [अ]ति- (for हि) G₁ राजन् (for राजा) K₈ या हि प्रष्टव्यता राजा; D₁ तथा चैव चली राजा — *) S₁ सत्यसंधो (for जरा). K₂ महाद्युति; K₄ 'बलाः; B₈ 2 2 D₈-2 'बल' (for 'द्युतिः') — *) K₈ बाहुप्रहरणेनैव; K₄ 'प्रहरणैरेव; B₁ 'प्रहरणे भीमो — *) K₁ (hypermetric) भीमसेन (for भीमेन) K₂ नियतो, T₁ विगतो (for निहतो) G₈ यज्ञा (for युधि) K₄ B₈ 2 2 D₈-2 भीमेन युधि (B₈ D₈ विनि) पातितः, G₁ M हतो भीमेन संयुगे

35 B₄ om. 35 (of v. l. 28) — *) B₁ तस्मात् (for तस्य) K₈ तै, D₂ मे (for ते) K₄ B₁ सम; D₁ T₁ G₈ शमम्; D₈ मम (for शम) K₂ एवास्तु, K₄ येवास्तु G₁ उत्तमैः क्रियतां सधि — *) B₂ D₁ 2 भरतर्षभ — G₁ om 35^{ab} — *) G₈ चोक्तं; G₈ युक्तो — G₈ om. 35^a-36^a — *) S₁ क्रियता [read 'तां] मा विशक्रिया; K₁ 2 क्रियतामरिमर्दन (K₁ 'न') — After 35, N₁ V₁ B (B₄ om) D T₁ ins

619* एव कृते महाराज परं श्रेयस्त्वमाप्स्यसि ।

[(D₂ श्रेयमवा' (for श्रेयस्त्वमा')]

36 B₄ om 36 (of v. l. 28), G₈ om 36^a (of v. l. 35). — Before 36, K₂ ins धृतराष्ट्र उ'. — *) B₂ 2 2

D1 : 4 ० एतद् (for एव) S1 Ks : 4 गावल्गने (Ks : 'णे);
Ks : गा सजय (sio), Gs : M गावल्गने — '4) G1
गृहीतस्व, Gs : तश्च, M : तश्चेन् (for 'त च) K1 N1 Bs
Dn G2 वै (for च) Ks : उक्तवान्गच्छत तं च (for '०).
S1 Ds : G1 M पुत्रहितेषुना, Ks : N1 V1 Dn Gs : 'हितेषिणा;
B (B1 om) D1 : T1 'परी(T1 'परि)प्सया Gs
उक्तवान्विदुरो धीमानिति सजयमग्रवीत्

Colophon om in K1 B1 — Sub-parvan S1 Ks :
B2 : ० Dn D1 : T1 G1 M अनुधूत S1 K2 : B1 : ० Dn
D1 : ० T1 G1 : ० M read समाप्त, Gs : reads सपूर्ण, after
major parvan or sub-parvan name or after both
— Adhy. name B1 : ० पांडवाना वनप्रवेश (B1 cont
धृतराष्ट्रपरिदेवन), B2 : D1 : धृतराष्ट्रपरिदेवन, Ds : वनप्रस्थान;
T1 धृतराष्ट्रानुवाप ; G1 : ० M धृतराष्ट्रपञ्चात्ताप — Adhy
no (figures, words or both) Ks : 75, Ds : 73, T1
124, G1 : M 114, Gs : 120, Gs : 88, Gs : 118
— S'loka no Ks : Ds : 37, Dn1 : 41, Dn2 : 40, D1 :
38, M1 : 36.

After the colophon, S1 ins समाप्त चेद सभापर्व ।
अतः परं वनपर्व भविष्यति ।

620* अतः परं तृतीयं तु ज्ञेयमारण्यकं महत् ।
प्रतिसाधिरयं श्लोकस्तस्याय परिकीर्तित ।
जनमेजय ।

एव धृतजिता पायां कोपिताश्च दुरात्मभिः ।
धार्तराष्ट्रे सहामात्यैर्निहृत्वा द्विजसत्तम ।

सभापर्वणि वृत्तान्ता ॥ मयवा * * * । सभारचना । सभाप्रवेश ।
नारदागमन । कचिह् । लोकपालसंभाषणं । राज * * * ।
जरासंधोत्पत्ति । जरासंधवध । राजा मोक्षण । द्विग्विजय ।
राजसूया * * * । राजासागमन । बलयाहरण । राज्ञो नियोग ।
अर्घाभिहरण । शिशुपाल * * * । शिशुपालवध । यज्ञसमाप्ति ।
राजगमन । वासुदेवगमन । दुर्योधननिवास । सभायां दुर्योधना
वहास । दुर्योधनचिन्ता । धृतराष्ट्रमग्न । राजसूयकथन । धृतराष्ट्र
वाक्य । धृतराष्ट्रसंभाषण । पाण्डवाह्वानं । धूत । पाण्डवपराजय ।
द्रौपद्या केशाम्बराकर्षण । भीमसेनप्रतिज्ञा । द्रौपदीवरप्रदानं ।
पुनः पाण्डवाह्वानं । अनुधूत । पाण्डवाना प्रतिज्ञा । वननिर्घाण ॥

621* सभापर्वणि सख्यान कथितं तत्त्वबुद्धिना ।
अध्याया सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा द्वौ चात्र संख्यया ।
श्लोकानां द्वे सहस्रे तु पञ्च श्लोकशतानि च ।
श्लोकास्तथैव नवतिः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिता ।
वृत्तान्ताश्च तथाख्याताश्चर्यश्चिन्माहात्मना ।
एतत्सर्वं सभापर्वं व्याख्यात परमर्षिणा ।

शुभमस्तु लेखकायकयोः श्रोतॄणां । महागणाधिपतये नमः ॥

— K1 folio damaged

— Ks : सभापर्वं समाप्तं ॥

622* एतत्सर्वं सभापर्वं मयागम्यातं महर्षयः ।

अध्याया सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा द्वौ चात्र संख्यया ।

श्लोकानां द्वे सहस्रे तु सप्त श्लोकशतानि च ।

श्लोकाश्चैकादश तथा पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिता ।

अस्यानन्तरमारण्यकं पर्वं भविष्यति । तस्यायमाद्यः श्लोकः १,
which is followed by lines 3-4 (with the ref.) of
620* Then it enumerates Vṛttāntas as in S1
(with unimportant v.l.).

— Ks : सभापर्वं समाप्तमिति ॥

623* रसदानं प्रकृतं न्यमस्मिन्पर्वणि मश्रुते ।

फलानि तत्र देयानि ययाविभयतः सतः ।

अनुक्रमणी ॥ मयदर्शन । देवसंभाषणं । पाण्डुसंदेशः । वासुदेवा
गमन । राजसूयमग्नः । जरासंधोत्पत्ति । जरासंधवध । राजा
मोक्षण । द्विग्विजय । राजसूयकरण । अर्घाभिहरण । शिशुपाल
वध । राजसूयसमाप्ति । राजा प्रेक्षा ? read 'प'णं । दुर्योधना
हास । दुर्योधनपराताप । शकुनिदूतमग्नः । युधिष्ठिरागमन ।
धूत । राज्यादिहरण । द्रौपदीकर्षण । द्रौपदीप्रभ । विदुरवाक्यानि ।
धृतराष्ट्रवत्पातकथनं । द्रौपदीवरप्राप्ति । पाण्डवानुज्ञापन । दुर्यो
धनादिमग्नः । राज्ञो निवेदनं । पाण्डवाका ? read का ? ।
पुनर्धूत । पाण्डवप्रतिज्ञा । कुन्तीविलापः । कुन्तीमातृवर्न ।
पाण्डवादीनां चेष्टा । वनगमन । संजयवाक्यास्तप्रीतिप्रतिहरणानि
॥ ३५ ॥ शुभं भवतु ॥ श्रीरस्तु ॥

624* अध्याया सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा द्वौ चात्र संख्यया ।

श्लोकानां द्वे सहस्रे तु पञ्च श्लोकशतानि च ।

श्लोकाश्चैकादश तथा पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिता ।

अतः परं तृतीयं तु ज्ञेयमारण्यकं महत् ।

सर्वत्र १८८० ना वैशाख वद्य ५ औमवासरे भट माठना लिखित ॥

— Ks : blank

— B1 : समाप्तं च सभापर्वेति । अस्यानन्तरं वनपर्वं भविष्यति
यस्यायमाद्यः श्लोकः । Then follow lines 3-4 (with the
ref.) of 620* ॐ नमः श्रीकृष्णाय । ॐ हरये नमः ॥
(om in B2)

— B2 : समाप्तं चेद सभापर्वं । अस्यानन्तरमारण्यकं पर्वं भवि
ष्यति । यस्यायमाद्यः श्लोकः । Then lines 3-4 of 620*
(without the ref.) सभापर्वण्यमी वृत्तान्ताः ॥ ॐ दुर्यो
धनं नमः । शुभमस्तु लेखके । शकाब्द १६९० लिखित श्रीगौरी
शंकरशास्त्रिणा ॥

— B1 : दुर्योधनवाक्य । धृतराष्ट्रः । दुर्योधनप्रलापः । युधि
ष्ठिरानयन । सभाप्रवेश । राज्याद्यपहारः । द्रौपदीकर्षण । धृतराष्ट्र
नुज्ञा । अनुधूत । वनप्रवेश । धृतराष्ट्रचिन्ता । द्रोणादीनां वाक्य ॥

625* अपूर्वैश्चैव पूर्वेभ्यः मोदकैश्च समन्वितम् ।

सभापर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्विजान् ।

— B₅ & D_{n1} समाप्तं चेद सभापर्वेति (om in B₅ D_{n1}) । अस्यानन्तर (B₅ अतः पर) वनपर्व (D_{n1} आरण्यकं) भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोकः । Then lines 3-4 of 620* (B₅ om the ref)

— D_{n2} 622* is followed by इति सभापर्व समाप्तं । अस्यानन्तरमारण्यकं पर्व भविष्यति । अस्यायमाद्य श्लोकः । Then follow lines 3-4 of 620* (with the ref) Then it enumerates Vṛttāntas as in Ś₁ (with unimportant v l) ॥ श्रीमङ्गलमूर्तिगजाननार्पणमस्तु ॥

— D_{1,2} समाप्तं चेद सभापर्व (D₂ om all this) । अस्यानन्तरमारण्यक पर्व (D₁ om पर्व) भविष्यति । य (D₁ अ)स्यायमाद्यश्लोकः । वैशपायन (D₂ by corr on marg. जनमेजय) उवाच । Then follow lines 3-4 of 620*, which is followed by सभापर्वण्यमी वृत्तान्ताः । सभोप-
न्यासः । सभावर्णन । सभाप्रवेशः । युधिष्ठिरनारदसवादः । लोकपालसभावर्णनं । कृष्णागमनं । कृष्णवाक्यं । राजसूयमघ्नः । जरासंधोपाख्यान (D₂ om जरासंधो) । जरासंधोत्पत्तिः । निरिब्रजप्रवेशः । जरासंधयुद्धं । तस्य वधः । भीमसेनादीनां दिग्विजयः । राजसूयारम्भः । अर्घाभिहरणः । शिशुपालवाक्यं । शिशुपालवधः । दुर्योधनवाक्यं । द्यूतारम्भः । दुर्योधनप्रलापः । युधिष्ठिरानयनः । सभाप्रवेशः । राज्यापहारः । द्रौपदीकर्षणः । धृतराष्ट्रानुज्ञा । अनुद्युतं । अरण्यप्रवेशः । कुन्तीप्रवेशः । धृतराष्ट्र-
चिन्ता ॥

626* ततो मूलफल प्राप्य पायस मधुसर्पिषा ।
आस्तीके भोजयेद्राजन्दद्याच्चैव (D₂ 'न) गुढोदनम् ।
अपूपैश्चैव पूषैश्च मोदकैश्च समन्वितम् ।
सभापर्वणि राजेन्द्र हविष्य भोजयेद्विजान् ।
य इदं शृणुयान्नित्यं सभापर्वं सुनिश्चितम् । [5]
न तस्य कुत्रचित्कश्चिददाचित्केशसम्भवः ।
सभापर्वान्तरे सम्यग्वनपर्वं प्रकीर्तितम् ।
अष्टादशपुराणानां कथा तत्रातिविस्तृता ।
यस्य श्रवणमात्रेण न मोह यान्ति मानवाः ।
कष्टं तीर्त्वा ध्रुवं लब्ध्वा स्वस्थानं प्राप्नुयान्नरः । [10]
न वियोगश्च शोकश्च जायते सर्वथा क्वचित् ।

[(L 6) D₁ (by corr) न तस्य च कुपुत्र स्यात् (for the prior half) — (L 10) D₂ तद्वत् (for लब्ध्वा)]

D₁ cont सभापर्वं सपूर्णं । श्रीकृष्णाय नमः । श्रीपाण्डुरङ्गाय रुक्मिणीवल्लभाय नमो नमः ।, while D₂ cont सवत् १८२१ वर्षे माघमासे कृष्णपक्षे दशमी भृगुवासरे लिखित सभापर्वं पुस्तक ॥ श्री ॥

— D₃ श्रीकृष्णार्पणमस्तु । शके १७७७ पार्थिवसवत्सर दा मार्गशीर्षवदि द्वादशी गुरुवार मध्याह्नवेलायां समाप्तमियात् । इदं पुस्तकं वेंकटाद्रि श्रीनिवास बहादुर देसाई परगणे गदग रौड कुदा सरदेसाई सिधनूर नाहगौडा किल्ले बादावि [१ मि]

समत कलिकेरा । हस्ताक्षर दासो गोविंद निसवत बहादुर देसाई ।
627* अबद्धं वा सुबद्धं वा मम दोषो न विद्यते ।

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीमध्वेशार्पणमस्तु ॥ छ ॥ छ ॥

— D₄ 622* and 625* (transp lines 1 and 2)

इदं पुस्तकं लिखितं भीमाजी त्रिमलराव परगणे वाई देशपाडे वास्तव्य काशीक्षेत्रे । श्रीसमर्थरामदासार्पणमस्तु ॥

— D₅ शुभमस्तु । रामचन्द्र । सवत् ॥ १६ ॥

Then line 1 of 622* and lines 1-3 of 624*. इति सभापर्वे । अस्यानन्तरमारण्यकं पर्व । तस्यायमाद्य श्लोकः । Then lines 3-4 of 620* (with the ref) Then follow Vṛttāntas as in Ś₁ (with unimportant v l)
अतः परं वनं ॥

627* आदि सभा वनविराटमयोद्यमश्च

भीष्मो गुरु रविजशल्यससौप्तिकं च ।

स्त्रीपर्व शान्तिरनुशासनमश्वमेधो

व्यासाश्रमं मुशलयानदिवावरोहः ॥

— D₆ समाप्तं च सभापर्वमिति । Then follows a short table of contents of the parvan, and cont 622*
अस्यानन्तरमारण्यक पर्व भविष्यति । तस्यायमाद्य श्लोकः । Then lines 3-4 of 620* (with the ref).

— T₁ श्रीकृष्णाय नमः । सभापर्वणि समाप्तः ॥

628* करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ।

ॐ शुभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीरामा नीवे गतिः । सभापर्व-
लेखकः ऊरुगुडि शिवरामय्यणारु । सभापर्वपत्रसंख्या ॥ ९२ ॥
उत्तरपत्रे च आदिपर्वलेखकः अय्यन् तेरुतु सुबच्चयः ॥

— G₁ सभापर्व समाप्तः । हरिः ॐ । शुभमस्तु । श्रीहरये नमः ॥

— G₂ श्रीकृष्णाय परब्रह्मणे नमः । हरिः ॐ । श्रीमते रामानु जाय नमः ॥

— G₃ शुभमस्तु । सभापर्व समाप्तः । श्रीकृष्णाय नमः । श्रीवेदव्यासाय नमः । हरिः ॐ । शुभमस्तु । श्रीरामाय नमः ॥, followed by line 1 of 628*.

— G₄

629* यादृश पुस्तकं दृष्ट्वा [read 'ष्ट'] तादृश लिखित मया ।

अबद्धं वा सुबद्धं वा मम दोषो न विद्यते ।

श्रीगुरुभ्यो नमः । प्रमाथी नाम संवत्सरं माईळि (मार्गशीर्ष) मास १५ तारीक मंगळवार द्वादशी रोहिणीनक्षत्र वृषभलक्ष्मे अनन्तरारायणपुत्रेण रामस्वामिना लिखित सभापर्वं सपूर्णं ॥

— G₅ सभापर्व समाप्तः । हरिः ॐ । श्रीवासुदेवाय नमः ॥

Then line 1 of 628*, followed by शुभं भवतु ॥

— G₆ हरिः ॐ । शुभमस्तु । Then line 1 of 628*.

श्रीरुक्मिणीसत्यभामासमेतश्रीमदनगोपालार्पणमस्तु । अस्मद्गुरुभ्यो नमः । सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमद्विभीषणवाल्मीकि समेतश्रीरामचन्द्राय नमो नमः ॥

हरि ॐ । शुभमस्तु ॥ Then lines 3-4 of 620* (with the ref).

— M₁ समाप्त चेदं सभापर्व ॥

630* स्मृते सकलकल्याणभाजन यत्र जायते ।

पुरुषस्तमज नित्यं व्रजामि शरणं हरिम् ।

कर्मणा मनसा वाचा या चेष्टा मम नित्यदा ।

वेशवाराधने साक्षाजन्मजन्मान्तरेऽपि ।

नारायणेन लिखितमिदं सभापर्वं समाप्त । श्रीगोपालकृष्णार्पणं
मस्तु ॥

— M₂ सभापर्वं समाप्त । शुभमस्तु ॥ Then line 1 of 628*.

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS. which have been cited in the foregoing footnotes to the constituted text, but which, for various reasons, were not quoted there in extenso. They are mainly passages which were too long to be included in the footnotes, but along with them there will be found a certain number of short unimportant passages also, which could have been very easily accommodated in the footnotes, but which being found in single MSS or in a very small group of cognate MSS, have been relegated to this Appendix as being of no special value for critical purposes.

The variants cited here are of the same order as those of the additional lines noted in the footnotes to the constituted text, in other words, the variants of monosyllabic verse-filling particles (such as चवैतुहि) and adverbs (such as तथा तदात्त, एव एव), discrepant readings of single MSS, corrupt readings, and common doublets (वेदि वेदी, रोमलोम) have been generally ignored, and scribes' errors have been silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references to the speaker (such as वैशंपायन उवाच) have been uniformly ignored here.

1

V₁ B (B₂ partly damaged) D (except D₂) S ins.
after 2 2 23 (T₁ G₁ 2.4-5 M om lines 1 and 3,
ins lines 4-7 after 2 2 23rd and lines 15-16 after
वेद^० of adhy. 3, B₂ erroneously ins the same lines,
namely 15-16, before वेद^० उ^० of adhy 3)

सावतेन च धीरेण पृष्ठतो यायिना तदा ।
दारुकेण च सूतेन सहितो देवकीसुत ।
स गतो द्वारका विष्णुर्गुरुमानिव वेगवान् ।
वेदपायन उवाच ।

निवृत्त्य धर्मराजस्तु सह भ्रातृभिरच्युत ।
सुहृत्परिवृतो राजा प्रविवेश पुरोत्तमम् । [5]
विसृज्य सुहृद सर्वान्भ्रातृन्पुत्रांश्च धर्मराट् ।
सुमोद पुरुषच्याघ्रो द्रौपद्या सहितो नृप ।
केशवोऽपि मुदा युक्त प्रविवेश पुरोत्तमम् ।

1

In B₂, lines 1-2 are lost on a damaged folio
— (L 1) G₂ [अ]य (for च) B₂ पृष्ठतो हनुयायिना
— T₁ G₁ 2.4.5 M read line 2 after line 8 — (L 2)
V₁ तदासौ (for सहितो) — (L 3) D₂ गत्वा (for गतो)
V₁ B (except B₂) D₁₋₃ G₂ क्षीरि (for विष्णु)
— (L 4) S om the ref S (except G₂) निवृत्तो
B₁ भ्रातृभिः सहितोच्युत T₁ G₂₋₃ सारन्भ्रातृभिरच्युत
— (L 5) S सुहृत्जनवृतो राजा (G₂ राजन्) B₁ विवेश
स्वपुरोत्तम — G₂ om lines 6-8 — (L 6) In B₂,
the portion from सर्वान्भ्रातृन् to 'मुलेस्त' in line 9 is lost
on a damaged fol S (G₂ om) transp सुहृद and
सर्वान् Dn₁ D₂ भ्रातृपुत्रांश्च — (L 7) V₁ B (B₂
damaged) D₁ 2 T₁ G₁₋₃ सह भारत (T₁ G₂ 'त'), Dn
D₂ सहितो नृप — Before line 8, Dn D₂₋₃ ins
वेद^० उ^० — After line 8, T₁ G₁ 2.4.5 M read line 2
— (L 9) B₁ m 2-3 D₁ 2 तदा (for तथा) S (except
G₂) उग्रसेनोद्वादिभिः — (L 11) B₂ सुत ; D₁ स्थिर (for
स्थित) — After line 11, D₂ reads line 14
— (L 12) B₂ 3 D₂₋₃ प्रहृष्टमावनिशठचार-
देहगदास्तथा — (L 13) G₂ परिपूज्य — (L 14)
D₂ reads line 14 after line 11 In B₂, the portion
from रभ्यन् to the end of this passage is lost on
a damaged fol. V₁ B₁ 2 3 वृद्धैस्तैरभ्य (B₂ 'व्य')नुज्ञातो,
B₂ सह तैरभ्यन्, S वृद्धैस्तैश्च (G₂ 'क्षैवा')भ्यनुज्ञातो — After
line 14, S ins

स तत्र भवने दिव्ये प्रसुमोद सुखी सुपम् ।

[colophon]

पूज्यमानो यदुध्रेट्पसेनमुपगमथा ।

आहुक पितरं वृद्ध मातरं च यदाम्बिनीम् । [10]

अभिवाद्य यत्नं धैर्यं स्थितं यमलन्तेचन ।

प्रसुप्तमाग्न्यनिदादाद्याग्नेष्ण गद तथा ।

अनिरुद्धं च भानु च परिपूज्य जनार्दन ।

स वृद्धैरभ्यनुज्ञातो रुक्मिण्या भवनं ययौ ।

मयोऽपि स महाभाग सर्वपरमिभूषिणाम् । [15]

विधियत्करपयामास सभां धर्ममुपाय यं ।

2

After 2 5 1, all MSS except S₁ K₁₋₃ N₁, ins

वेदोपनिषदा वेत्ता ऋषि सुरगणाञ्छितः ।

इतिहासपुराणज्ञ पुराकल्पविशेषविदः ।

न्यायविद्वर्मतत्त्वज्ञ पदद्विविदनुत्तम ।

ऐक्यमयोगनानातरसमगायविशारदः ।

— (L 15) Om. in B₂ V₁ B₁ 3 Dn D₁₋₃ T₁
मुपगमागं G M प्नग्नितरे राजन्मयो देवाधिप (G₂ 'लक्षर')
स्तदा (G₂₋₃ 'था').

2

D₂ reads lines 1-10 after line 16 — (L 1)
Om in G₁ 2 M₂ In B₂, the portion from वेदोप-
to ऋषि is lost on a damaged folio K₄ B₁ D₁₋₃
T₁ G₂₋₃ ततो वेदोपनिषदां (K₄ 'दो') K₄ होता, B₁ हाना,
T₁ G₂₋₃ वेत्ता, M₁ मुरा (for ऋषि) — (L 2) D₁
इतिहासपुराणज्ञां S क्रिया (for पुरा) — After line 2,
S (except M₂) ins

सुतिरतोमग्रस्तोभयं कर्मविभागविदः ।

— M₂ om lines 3-4 G₂ om from the post half
of line 3 to the prior half of line 6 — (L 4) D₂
reads line 4 twice K₄ एष संयोगनानात्व, B₂ ऐक्य
संयोगनानात्व, D₁ 2 ऐक्यनानात्वसंयोग, T₁ G₁ 2.4 M₁
ऐक्ययोगत्वनानात्व (G₁ 2 'नानात्वा', G₄ 'नानात्व'), G₂
ऐक्ययोगित्वनानात्वसदुपायविशारद — After line 4, S (G₂
om) ins

श्रीसाक्षरविभागज्ञ पुराकल्पविशेषविदः ।

आदिकर्तृपार्थवक्ता च कल्पसूत्रार्थतत्त्वविदः ।

महार्च्यमत्तर कदापोहविशारदः ।

[M₂ om line 1 — (L 1) T₁ G₁ M₁ शिक्षाक्षर, G₂
'विशेषज्ञ' — (L 2) G₂ 'वेत्ता (for 'वक्ता') — (L 3)
T₁ G₁ 2 सभापो (G₂ 'प्रे')पविशारद]

— (L 5) B₂ D₁ 2 नयकोविद, G₂₋₃ न्यायवित्कवि
— Lines 6-8 damaged in B₂. — (L 6) Dn₁ D₂₋₃

वक्ता प्रगल्भो मेधावी स्मृतिमान्नयवित्कवि । [5]
 परापरविभागज्ञ प्रमाणकृतनिश्चय ।
 पञ्चावयवयुक्तस्य वाक्यस्य गुणदोषवित् ।
 उत्तरोत्तरवक्ता च वदतोऽपि बृहस्पते ।
 धर्मकामार्थमोक्षेषु यथावत्कृतनिश्चय ।
 तथा भुवनकोशस्य सर्वस्यास्य महामति । [10]
 प्रत्यक्षदर्शी लोकस्य तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ।
 साख्ययोगविभागज्ञो निर्विवित्सु सुरासुरान् ।
 सधिविग्रहतत्त्वज्ञस्त्वनुमानविभागवित् ।
 पादुण्यविधियुक्तश्च सर्वशास्त्रविशारद ।
 युद्धगान्धर्वसेवी च सर्वत्राप्रतिमस्तथा । [15]
 एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्युक्तो गुणगणैर्मुनि ।

3

V1 B D S ins after 2 10 22 (S, splitting up the

passage in four groups, ins them at different points of the constituted text, viz lines 2-13 and 29-30 are ins. after 2. 10 13, lines 14-18 after 2 10. 18, lines 19-23 after 2 10. 21^{ab}, and finally lines 24-28 after 2 10 22^{cd})

ग्रहृष्टा शतशस्त्रान्ये बहुश सपरिच्छदा ।
 गन्धर्वाणा च पतयो विश्वावसुर्हहाहुहू ।
 तुम्बुरु पर्वतश्चैव शैलपस्त्वथ नारद ।
 चित्रसेनश्च गीतज्ञस्तथा चित्ररथोऽपि च ।
 एते चान्ये च गन्धर्वा धनेश्वरमुपासते । [5]
 विद्याधराधिपश्चैव चन्द्रापीड सहानुजै ।
 उपासते महात्मान धनानामीश्वर प्रभुम् ।
 किंनरा शतशस्त्र धनानामीश्वरं प्रभुम् ।
 आसते चापि राजानो भगदत्तपुरोगमा ।
 द्रुम किंपुरुपेशश्च उपासते धनदेश्वरम् । [10]

G: परावर V1 B: m प्राणवित्कृतनिश्चय, S प्रमाणे कृतं
 — (L 8) K4 S वृवतो (for वदतो) — (L 9) B2 D1
 M1 धर्मार्थकाममोक्षेषु — (L 10) Om in T1 Gs-s K4 D2
 भवनकोश(Ds 'प')स्य, B1 s s Ds (sup in as above)
 भुवनकोपस्य V1 तथा च वलकोशस्य, G1 2 s भुवि चैव सकोशस्य
 (Gs तथा चास्य), M दिवि चेह च कोशस्य Ds (marg.
 sec m as above) सर्वस्यापि, G1 2 s M2 अनित्यस्य (Gs
 'ताश्च' (for सर्वस्यास्य) G1 2 महाद्विति (for 'मति')
 — V1 om lines 11-12 — (L 11) B1 लोकाना,
 S सर्वस्य (for लोकस्य) — After line 11, K4 reads
 2. 5 2-3 — Gs om lines 12-16 — (L 12)
 G1 2 साख्ययोगविधानज्ञो B1 s D2 निर्विवित्सु सुरा, Ds
 विवित्सु ससुरा, S (Gs om) निर्विविह्वरदारपी (for the
 post half) — (L 13) In B2, the portion from
 तत्त्वज्ञ in line 13 up to एतैश्च in line 16 is lost on
 a damaged folio D1 2 हि (for तु) K4 क्षत्रमान-
 विभागवित्, B1 ह्यनुमानविदुत्तम, S (Gs om) यानासन्नविभाग-
 वित् — (L 14) B1 पादुण्यविषयज्ञश्च, S (Gs om.)
 'विधियुक्त' सन् (T1 Gs 'क्त स, G1 M 'क्तस्य) T1 G
 अर्थशास्त्रविशारद; M चार्थशास्त्रस्य पारग — (L 15) D1 2
 युद्धगान्धर्वमेधावी, Ds Gs 4 M नृत्त(Ds शुद्ध)गाधर्वसेवी च,
 T1 G1 2 s नृत्तगाधर्वसेवी च V1 B1 sm 4 s Ds-s. s
 (marg as above) सर्वत्राप्रतिमस्तथा, S (Gs om) सर्वस्या-
 प्रतिम(Gs 'मा'स्तथा — (L 16) G2 शुभयुगैर् (for
 गुणगणैर्) B1 तथा, Ds वृत्त (for मुनि)

3

S (except Gs) om line 1 B1 reads lines 1-14
 in marg — (L 1) V1 D1 शतशस्त्राणि, B2 s s D2

सतत चापि B2 सुपरिच्छदा, Ds च परि S ins lines 2-13
 and 29-30 after 2 10 13 (Gs, after 2 10 14^{ab})
 — (L 2) B2 sm s Ds-s 'वसुर्हहाहुहू, Dn 'वसुर्ह'(Dn1
 'हर्')हाहुहू, D1 'वसुहहाहुहू, D2 'वसुर्हहाहुहू, Ds Gs-4 s M
 'वसुहहाहुहू' (G4 M1 'हू), T1 'वसुसहहाहुहू (hypermetric),
 G1 'वसुहहाहुहू. — (L 3) D1 om line 3 Dn1 reads
 prior half in marg Dn Ds तुवर, D4 तुवर, Ds तुवर
 V1 B D (D1 om) शैलप(Dn1 D4 'श')श्च तथापर
 (B2 'रे) (for the post half) — (L 4) G1 गीतज्ञस्य
 Ds G1 'रथोपि वा — (L 5) V1 D2 (marg sec m
 as above) Gs बहवो (for गन्धर्वा) G1 नरेश्वरम् (for धने)
 — (L 6) B2 विद्याधरास्तथा चैव, G2 'धरादिभिश्चैव, Gs
 'धराधिपश्चैव (for the prior half) V1 B4 s Dn D1 s-s
 चक्रधर्मा, B1 चित्रधर्मा, B2 s D2 चक्रधर्मा, B2 चक्रधन्वा
 (m 'मर्मा); Gs M2 चन्द्रापीडा, Gs 'बीज, Gs 'सीड (s10)
 (for 'पीड') B2 s s सहानुजै, Gs तथानुजै, M तथा(M1
 सहानुजै — (L 7)=line 18 Gs 4 om line 7
 V1 B2 s Dn D4-s उपाचर(V1 'र')ति तत्र स, B1 2 4 D2
 उपाचरततस्तस्या (B1 'स्तद्वद्, B1 'स्तत्र), B2 उपाचरस्ततस्तस्या,
 D1 उपाचरंति ते तस्यां (for the prior half) B1 4 धनदं
 प्रभुमीश्वर, B2 s D1 2 प्रभु धनदमीश्वर (for the post half.)
 — After line 7, B2 D1 2 read line 14 (B2 repeating
 it in its proper place) — (L 8) B2 4 om line 8,
 T1 om lines 8-9, G1 s-s M om. from the post half
 of line 8 to the prior half of line 9 G1 किंनरै-
 (for 'रा) — After line 8, D1 ins.

गणाश्च शतशस्त्र धनानामीश्वरं प्रभुम् ।

[of line 8 and 9]

— (L 9) B2 s D1 2 गणाश्च शतशस्त्र, G2 उपासते महात्मान

राक्षसानां पतिश्चैव महेन्द्रो गन्धमादन ।
 सह यक्षे मगन्धर्वे सह सर्वनिदाघरं ।
 विशीपणश्च धर्मिष्ठ उपास्ते आतर प्रभुम् ।
 हिमवान्पारियात्रश्च विन्ध्यकैलासमन्दरा ।
 मलयो वरुणश्चैव महेन्द्रो गन्धमादनः । [15]
 इन्द्रनील सुनामश्च तथा दिव्यो च पर्वता ।
 एते चान्ये च बहव सर्वे मेरुपुरोगमा ।
 उपासते महात्मानं धनानामीश्वर प्रभुम् ।
 नन्दीश्वरश्च भगवान्महाकालस्तथैव च ।
 शङ्खकर्मसुरा सर्वे दिव्या पारिपदाश्च । [20]
 काष्ठकूट सोमनन्दी विजयश्च तपोधिक ।
 श्वेतश्च घृपभस्त्रय नन्दं सुमहारवः ।
 धनद राक्षसाश्चान्ये गन्धर्वाश्च समासते ।

परिपदूष्णं परिपूतमुपयात महेश्वरम् ।
 त एष्टा देवदेवेन शिव प्रेक्षोक्त्यभावनम् । [25]
 प्रणम्य भूमां पाल्मस्यो बहुरूपमुमापयिम् ।
 ततोऽभ्यनुष्ठां ममाप्य महादेवाद्यनेश्वरः ।
 आत्मे षट्पञ्चिद्विगवान्भयो घनपते मया ।
 निधीनां प्रवरीं मुन्यौ शङ्खपद्मौ धनेश्वरौ ।
 सर्वांश्चिन्मिन्प्रगृह्णाथ उपास्तां ये धनेश्वरम् । [30]

4

After 2 12 8, V₁ B (Bimarg) D S ins (cf 2. 30 1-6)

परिमहाभरेन्द्रस्य भीमस्य परिपाकनाम् ।
 दायूणां क्षपणाश्चैव भीमस्यो मन्मथावित ।

(of line 7) (for the prior half) — M₁ om. lines 9-10. — (L 10) B₁ D₁ G₁ s s विपुणक्ष्व — G₁ om. from post half. of line 10 up to the post. half of line 18 (incl.), G₁ M₁ om the post. half of line 10 T₁ G₂ s s आस्ते धनदमीश्वरं, G₂ गणयश्चोपवीरका (for the post. half) — (L 11) V₁ B D ता(D₁ र)क्षसाधिपतिश्चैव — S (for G₁, cf v. l. line 10) om the post. half. of line 11 and the prior half of line 12 — (L 12) V₁ सहस्राक्षे, D₁ सह सते (for सह यक्षे) D₁ (hypermetric) सह गण्ये (for स^१) D₁ सह सर्वे, D₂ सह यक्षैर्, G₂ स च सर्वैर्, G₂ सर्वमर्वैर् (for सह सर्वैर्) B₁ निदाघरगणैः सह (for the post half) — (L 13) T₁ G₂ s महाराज, G₁ s च भर्मात्मा, G₂ M₂ सु(M₂ तु)धर्मिष्ठ; M₁ च धर्म्या (for च धर्मिष्ठ) D₁ G₁ M₁ उपास्ते आतरं (D₁ 'र') प्रभु (for the post half) — S ins lines 29-30 after line 13 — S ins lines 14-18 after 2 10 18 — (L 14) B₁ (for the first time) D₁ s read line 14 after line 7 B₁ s-s पारिपात्रश्च D₂ 'कैलाश' T₁ G₂ s विन्ध्य कैलासमन्दरी — (L 15) T₁ G₁-4 M₁ ददंर — (L 16) V₁ B Dn D₁ s s M₁ (inf) 4in इन्द्रकी(D₁ 'का')र, G₂ सुनामैश्च T₁ G₂ s आस्तां, G₁ s आस्तौ; G₂ आस्ते (for तथा) M₂ om पर्वता — (L 18) — line 7 T₁ उपासते (for 'सते') — S ins lines 19-23 after 2 10 21^{ab} — (L 19) B₁ तथापर (for तथैव च) — (L 20) D₁ शङ्खकर्मसुरा, G₂ शङ्खकर्म-महा B₁ D₁ G₂ परिपदाश्च, G₁ पारिपदश्च, G₂ पारिपदाश्च (submetrical) — (L 21) T₁ G₂ सोमनदी, G₁ सोमानदी, G₂ समनदी V₁ B Dn D₁ s-s काष्ठ (B₂ 'ष्ठ', D₂ 'ष्टा') कुटी(D₂ 'डी')सुनो दती (B₁ s नदी), D₁ s काष्ठकुटी (D₂ 'डी')सुनो दती (for the prior half) G₁ s तपोधन (for 'धिका') V₁ B₁ s s D₁ s-4, 6 विजया च तपोधिका

— (L 22) V₁ चैव (for मय) V₁ B D नन्त्रा(D₁ 'ना')ले महाभर, G₂ नन्दप्रास्ते महारव — (L 23) V₁ B Dn D₁ s s-8 विज्ञा ताश्च (for गप^१) B₂ s Dn D₁ s-8 उपास्ते — S ins lines 24-28 after 2. 10 22^{cd} — (L 24) Prior half hypermetric B₁ सपादं, B₂ s Dn D₂ s-4 G₂ पारिपदे; G₁ (before corr.) M₂ पारिपदे (M₂ 'दे'), G₂ पारिपदे V₁ परितृप्त (for 'वृत्तम्') B₂ D₁ s पारिपदे संपरितृप्त (B₂ 'वृत्तम्', D₂ 'वृत्त') (for the prior half) V₁ उपपाति; B₁ s s G₁ s-8 उपादानं; B₂ D₂ उपादानं; B₂ उमया त, Dn D₂ s उमापति (D₂ 'ति'); D₁ s उमया च; D₁ उमाकात, T₁ G₂ उपयात (for 'यान') G₂ नरे (for गहे^१) — (L 25) V₁ B D मदा हि (for त दद्या) D₂ प्रेक्षोक्त्यय च भावन, D₂ प्रेक्षोक्त्यय च भावन (submetrical) (for the post half) — (L 26) G₂ देवदेवम् (for बहुरूपम्) B₂ उपासते (for उमापतिम्) — (L 27) G₁ ततो बभूवुर्वा T₁ G₂ s महादेव (for 'देवाद') — (L 28) G₂ आस्ते (for मवो) D₁ तथा (for मत्ता) — S ins lines 29-30 after line 13 (G₂ om lines 29-30) — (L 29) V₁ B D निधिप्रवरसुखी च (V₁ तो) (for the prior half) T₁ त्रायपन् S (G₂ om) धनेश्वरं (for 'श्वरी') — (L 30) G₂ निधि (for निधीन्) T₁ M₂ प्रगृह्णाता उपासते, G₂ s 'क्षेता उपासते, G₂ s 'क्षेताउपासते (G₂ 'सा')वे, G₂ 'क्षेता उपासति, M₁ 'क्षेताउपासते (for प्रगृह्णाथ उपास्तां वे)

4

(L 1) G₂ प्रजानां (for नीमस्य) T₁ G₁ s-s M भर्मात्मा मनुशासनाय (for the post. half) — M₂ om lines 2-4 — (L 2) B₁ s s D₂ क्षयणाच्, D₂ s s क्षयणाच्, T₁ क्षयणां (for क्षपणाच्) — After line 2, S (M₂ om.) ins

वलीनां सम्यगादानाश्चकुलस्य ययस्विन ।

[G₂ s M₁ उधानान् (for आदानान्)] -

5

धीमत सहदेवस्य धर्माणामनुशासनात् ।
अविग्रहा वीतभया स्वकर्मनिरता सदा ।
निकामवर्षा स्फीताश्च आसञ्जनपदास्तथा । [5]
वार्षुपी यज्ञसत्त्वानि गोरक्ष कर्षण वणिक् ।
विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञे राजकर्मणा ।
अनुकर्षं च निष्कर्षं व्याधिपावकमूर्छनम् ।
सर्वमेव न तत्रासीद्धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ।
दस्युभ्यो वज्रकेभ्यश्च राज्ञ प्रति परस्परम् । [10]
राजवह्नुभतश्चैव नाश्रयत मृपाकृतम् ।
प्रिय कर्तुमुपस्थातु बलिकर्म स्वकर्मजम् ।
अभिहर्तुं नृपा पदसु पृथक्जात्यैश्च नैगमै ।
वचुधे विपयस्तत्र धर्मनित्ये युधिष्ठिरे ।
कामतोऽप्युपयुञ्जानै राजसैर्लोभजैर्जनै । [15]
सर्वव्यापी सर्वगुणी सर्वसाह स सर्वराट् ।
यस्मिन्नधिकृत सत्राद् आजमानो महायशा ।
यत्र राजन्दश दिश पितृतो मातृतस्तथा ।
अनुरक्ताः प्रजा आसन्नागोपाला द्विजातयः ।

After 2. 20. 24, S ins

वैशपायन ।

एतच्छ्रुत्वा जरासध क्रुद्धो वचनमब्रवीत् ।

जरासध ।

नाह कसः प्रलभ्यो वा न बाणो न च मुष्टिकः ।

नरको नेन्द्रतपनो न केशी न च पूतना ।

न कालयवनो वापि ये त्वया निहता युधि ।

त्वं तु गोपकुलोत्पन्नो जातिं वै पूर्विका सर । [5]

योऽस्मद्भयादपक्रम्य सागरानूपमाश्रित ।

जन्मभूमि परित्यज्य मधुरा प्राकृतो यथा ।

सोऽधुना कथ्यसे शौरे शरदीव यथा घन ।

अद्यानृप्यं करिष्यामि भोजराजस्य धीमत ।

जामातुरौग्रसेनस्य त्वा निहत्याद्य माधव । [10]

चिरकाङ्क्षितो मे सग्रामस्त्वा हन्तु ससुहृद्वृणम् ।

दिष्ट्या मे सफलो यत्न कृतो देवै सवासवै ।

क्षीवाविमौ च गोविन्द भीमसेनार्जुनावुभौ ।

— After line 3, Dn D1 ins

वैतन्यात्सर्वतश्चैव नकुलस्य स्वभावतः ।

— (L 4) V1 B8 ० D1 २ S (M2 om) स्वधर्म (for स्वकर्म) S प्रजा (for सदा) — (L 5) D2 ३ तदा (for तथा) S कालवर्षा च (T1 निकामवर्षा, G2 निकामवर्षा) पर्जन्य आसीज्जनपदे तदा — (L 6) D8-० यज्ञसत्राणि, S 'संतानो (M2 'न) (for 'सत्त्वानि) B1 २ ० ० G8 ४ M गोरक्ष, D1 २ गोरक्ष G2 ४ कर्मणा (for कर्षण) — (L 7) V1 B8 D2 विशेष, D1 विशेष (for विशेषात्) V1 B1 ० D1 २ S सर्ववर्णाना (for 'मेवैतत्) S 'कर्मणि — (L 8) D1 (m as above) च राजान, D2 निकर्ष च (for च निष्कर्ष) V1 B8 S अवर्ष चातिवर्ष च (G1 अवर्षण चातिवर्ष) T1 G1 २ ० M1 व्याधि (for व्याधि) G8 M2 व्याधि पावकमुच्छिन्न, G4 व्याधिपावकमूर्जित — (L 9) S मवमेतत्तदा नासीद् (G1 हीन) — (L 10) G2 दस्युतो V1 B1 २ ० D1 २ राजमृलेभ्य, S राजतो वापि (for वज्रकेभ्यश्च) D4 राज्य (for राज्ञ) V1 B1 २ ० D1 २ S परचक्रा (M1 प्रतिरोधा)त्परस्पर — (L 11) T1 G8 M श्याकृन्, G1 ० धृता, G2 वध कृन्, G4 तदा मय, G5 मयाकृति (for मृपाकृतम्) — (L 12) D4 उपस्थान (for 'स्थातु) B8 ० D4 T1 G1-4 M1 मुकर्मज, D8 स्वकामज — (L 13) B1 D2 अभिहर्तु, G4 'भर्तु (for 'हर्तु) B1 ० नृपा जग्मु, B2 ४ नयात्पदसु, B8 नृपान्पदसु, D1 २ (m as above) नृपात्पद, S नृप जग्मु (for नृपा पदसु) B1 ० D1 २ ४ जातैश्च, B8 जातिषु S नान्यै कार्यं पृथग्जना (G4 ० 'न') — (L 14) D8 धर्मयुक्ते (for 'नित्ये) S धर्मैर्धनागमैस्तस्य वचुधे निच (G8 ४ 'क्ष)यो महान् — (L 15) G5 हि (for

[s]पि) D2 'भुजानो, T1 G8 'युजते, G1 २ ० M1 'युजत, G8 'युजीत, G4 'युक्ताना, M2 'युजति (for 'युक्षानै) D1 कामसोग्युपभुजानो (for the prior half) V1 B8 D2 राक्षसैर्, B2 ब्राह्मणैर्, D8 स राज (for राजमैर्) B1 ० ब्राह्मणैर्लोभवर्जितै, S अक्षयैर्लोकजैर्जना (G4 अक्षयैर्लोपनैर्दिजा) — S reads lines 16-19 after 2 12 10 — (L 16) S (except G4 M2) सर्वगुण G8 सर्वराजक्ष (for 'साह स) T1 G1-० M1 च (for स) B8 धर्मराट् (for सर्व) — (L 17) G1 ० तस्मिन् (for यस्मिन्) V1 अधिगत, D8 ४ अविहृन्, T1 अधिकृते G2 सत्रा (for सत्राद्) S यजमानो (for आज) — (L 18) V1 B8 D8-० यत्र जानन्, B2 ० D2 य राजान (for यत्र राजन्) S अनुचाना (G2 ० 'नो) दश दश (for the prior half) D वृत्ततस् (for मातृतस्) D8 ४ G1 ० तदा (for तथा) — (L 19) T1 G1-० अनुक्ता य (G1 'क्ता य, G2 'क्ता या) प्रतीक्षते; G4-० M अनुक्त्वा (G6 ० 'क्त्वा, M2 'क्ता) य प्रतिष्ठते (for the prior half) S सोमह (T1 'पा)स्ता द्विजातय

5

(L 1) G8 om the ref M2 एवमुक्त्वा (for एतच्छ्रुत्वा) — (L 2) M2 om. the ref G2 हत (for कम) — (L 3) G2 नरेन्द्रतपनो (hypermetric), G4 नैन्द्रतपनौ, G8 नात्र तपनो G2 ० M1 वानर, G8 घेनुक (for पूतना) — (L 5) G4 लोककुलोत्पन्नो, M2 गोपकुलोद्भूतो — (L 8) G2 वीर (for शौरे) — (L 10) G5 'सेनेश्च (for 'सेनस्य), — (L 13) M2 क्षीवा (for क्षीवा) — (L 14) G4-०

हिंस्यामि युधि विक्रम्य सिंहा क्षुद्रगुणानिव ।
यैशपायन ।

तस्य रोषाभिभूतस्य जरासधस्य गर्जतः । [15]
सर्वभूतानि विघ्नेसुर्यं तप्रासन्समागता ।
श्रीभगवान् ।

किं गर्जसि जरासध कर्मणा तान्समाचर ।
मम निर्देशकर्तृभ्या पाण्डवाभ्यां नृपाधम ।
सामात्य ससुत चाद्य घातयिष्याम्यह रणे ।
न कथंचन जीवन्वै प्रवेक्ष्यसि पुरोत्तमम् । [20]

G

After 2 20 34, S ins

जनमेजय ।

किमर्थं धैरिणात्मानामुभौ तां कृष्णमागधौ ।
कथं च निर्जितं सत्ये जरासधेन साधयः ।
कश्च कसो मागधस्य यस्य हेतोः स धैरवान् ।
एतदावक्ष्य मे सर्वं यैशपायन तत्पत ।
यैशपायन ।

यादवानामन्यवाये वसुदेवो महामति । [6]
उदपद्यत चाण्यो गुरुसेनस्य मत्प्रभृत् ।
उग्रसेनस्य कसस्तु बभूव बलवान्सुत ।
ज्येष्ठो बहूनां कौरव्य सर्वशस्त्रविशारद ।
जरासधस्य दुहिता तस्य भार्यातिविश्रुता ।
राज्यशुल्केन दत्ता सा जरासधेन धीमता । [10]
तदर्थमुग्रसेनस्य मधुराया सुतमदा ।

अभिषिक्तस्तद्रामात्यै स वै तीव्रपराक्रम ।
ऐश्वर्यबलमत्तस्तु स तदा बलमोहित ।
निगूह्य पितरं भुङ्क्ते तद्राज्य मग्निभि सह ।
वसुदेवस्य तत्कृत्य न शृणोति स मन्दधी । [15]
स तेन सह तद्राज्य धर्मतः पर्यपालयत् ।

प्रीतिमान्स तु धैर्येन्द्रो वसुदेवस्य देवकीम् ।
उवाह भार्यां न तदा दुहिता देवस्य या ।
तस्यामुद्राहमानायां रथेन जनमेजय ।
उपास्तो ह वाण्यय कसो भूमिपतिमदा । [20]
ततोऽन्तरिक्षे पागार्मादेयदूतस्य कस्यचित् ।
वसुदेवश्च शुश्राव तां याच पार्थिवश्च न ।
यामेतां वहमानोऽद्य कसोद्दहामि देवकीम् ।
अस्या यश्चाष्टमो गर्भः स ते गृह्युर्भविष्यति ।
सोऽप्यर्थाय नवो राजा गृह्णमुद्वेगं निर्मलम् । [25]
इत्येव तस्या मूर्धानं द्रष्टुं परमदुर्मति ।
स सान्त्वर्यमन्त्रा वसुदेवो धवशानुगम् ।
राजघ्ननुपागाम्य वसुदेवो महामति ।
अहिंसा प्रमदामाहुः सर्वधर्मेषु पार्थिव ।
अकृष्णादयत्नां नारीं हन्तामीमामनागमीम् । [30]
यद्य तेऽग्र भयं राजशङ्क्यते धाधिपु तस्या ।
इयं च दास्यतां पालयितुं ममयधैर्यं रक्षितुम् ।
अस्यान्वमष्टमं गर्भं जातमात्रं महीपते ।
विष्णुस्य तदा प्राप्तमेव परिणय भवेत् ।
एव न राजा कथितो वसुदेवेन भारत । [35]
तस्य तद्वचनं चक्रे शूरसेनाधिपमदा ।

Colophon

यैशपायनः ।

ततस्तस्या मयभृवु उमारा सूर्यवर्चस ।
जाता जातास्तान् तान्मर्यात्तपान मधुगन्धर्व ।
अथ तस्यां समभवद्बलदेवस्तु सप्तमः ।
याम्यया मायया त तु यमो राजा विदा पते । [40]
देवस्य गर्भमनु रोहिण्या जडरेऽक्षिपत् ।
आकृत्य कर्पणात्सम्यक्सकर्पणं हनि स्मृत ।
बलधैर्याया तस्य बलदेव हनि स्मृत ।
पुनस्तस्यां समभवदष्टमो मधुवृन्द ।

*गुणावि (for *गुणानिव) — (L 17) G₂ & M₂ श्रीवासुदेव ,
G₂ श्रीकृष्ण (for श्रीभगवान्) — (L 19) G₂ & S त्वाप,
M₂ त्वप (for चाप)

6

(L 1) G₂ इमो (for उमो) — (L 3) G₂ कश्चासो
मागधेशस्य — (L 4) M₁ मदान् (for एतद्) — (L 5)
G₂ यादवानामन्यवे धै G₂ generally reads वासु (for वसु)
— (L 6) G₂ कृष्ण यो (for चाण्यो) G₂ उग्र (for गुम्)
— (L 8) G₂ & सर्वशस्त्रभृतां वर , G₂ & "शास्त्रविशारद"
— (L 9) T₁ G₂ &— भार्यति विधुता, G₂ भार्यति संश्रुता,
M₁ भार्यति न हत — (L 10) G₂ राज्यशुल्केति दत्तास्य
— (L 12) T₁ G₂ & M₁ सप्तमाल्य, G₂ सप्तमाल्ये,
G₂ सप्तमाल्य. G₂ धुर्य (for तीव्र) — (L 18) T₁ M₁

*मद (for *मन्) — (L 14) M₁ ज्ञातुभि (for मग्निभि)
— (L 15) G₂ तद्वच्य (for तत्कृत्य) T₁ नाशुल्ल च
मदधी — (L 16) G₂ & न (for न) G₂ स हि (for सह)
T₁ G₂ & पर्यपालयन् — G₂ om lines 18–29 — (L 18)
G₂ M₁ देवकस G₂ च, G₂ ह (for वा) — (L 19) G₂
उवाहमानायां, G₂ उवाह — (L 22) G₂ & य (for स)
— (L 24) G₂ अस्यां (for गस्या) — (L 32) Hyper-
metric! G₂ om the first च G₂ & & अयशस्य च
(G₂ हि) (for समयधैर्य) — (L 33) G₂ "स्त्वमष्टमं च"
— (L 36) T₁ G₂ शूरसेनपति — Colophon. Adhy-
no, T₁ G₂— M₁ 24 — (L 38) T₁ जात जात स तान्
र्वाव — (L 39) M₁ संवभूय (for समभवद्) — (L 42)
G₂ करणात्सम्यक्, G₂ सम्यकर्पणात् (by transp.) — (L 43)
G₂ बलधैर्यस्य तस्यासीद् (for the prior half) — (L 44)

तस्य गर्भस्य रक्षां तु चक्रे सोऽभ्यधिकं नृप । [45]
 तत काले रक्षणार्थं वसुदेवस्य सात्वत ।
 उग्र प्रयुक्त कसेन सचिव कूरकर्मकृत् ।
 विमूढेषु प्रभावेन बालस्योत्तीर्य तत्र वै ।
 उपागम्य स घोषे तु जगाम समहाधुति ।
 जातमात्र वासुदेवमथाकृष्य पिता तत । [50]
 उपजहे परिक्रीतां सुता गोपस्य कस्यचित् ।
 मुमुक्षमाणस्तं शब्दं देवदूतस्य पार्थिव ।
 जघान कसस्ता कन्यां प्रहसन्ती जगाम सा ।
 आर्येति वाशती शब्दं तस्मादर्येति कीर्तिता ।
 एव त वञ्चयित्वा च राजानं स महामति । [55]
 वासुदेव महात्मानं वर्धयामास गोकुले ।
 वासुदेवोऽपि गोपेषु ववृधेऽञ्जमिवाम्भसि ।
 अज्ञायमान कसेन गूढोऽस्मिरिव दारुपु ।
 विप्रचक्रेऽथ तान्सर्वान्वल्लवान्मधुरेश्वर ।
 वर्धमानो महाबाहुस्तेजोबलसमन्वित । [60]
 ततस्ते क्लिश्यमानास्तु पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ।
 भयेन कामादपरे गणदा पर्यवारयन् ।
 स तु लब्ध्वा बल राजसूयसेनस्य संमत ।
 वसुदेवात्मजं सवभ्रातृभि सहित पुन ।
 निर्जित्य युधि भोजेन्द्रं हत्वा कसं महाबल । [65]
 अभ्यपिञ्चत्तो राज्यं उग्रसेन विशा पते ।
 तत श्रुत्वा जरासंधो माधवेन हत युधि ।

शूरसेनाधिप चक्रे कसपुत्र तदा नृप ।
 स सैन्यं महदुत्थाप्य वासुदेवं प्रसह्य च ।
 अभ्यपिञ्चत्सुतं तत्र सुताया जनमेजय । [70]
 उग्रसेनं च वृष्णींश्च महाबलसमन्वित ।
 स तत्र विप्रकुरुते जरासंधं प्रतापवान् ।
 एतद्वैरं कौरवेयं जरामंधस्य माधवे ।
 आश्रासितार्थो राजेन्द्रं संस्रोधं विनिर्जितान् ।
 पार्थिवैस्तेनैवैतन्पतिभिर्यक्ष्यमाणं समृद्धिमान् । [75]
 देवश्रेष्ठं महादेवं कृत्तिवासं त्रियम्बकम् ।
 एतत्सर्वं यथावृत्तं कथितं भरतर्षभ ।
 यथा तु स हतो राजा भीमसेनेन तच्छृणु ।
 Colophon.

7

K₁ V₁ B D ins. after 2 21. 10 G₂, after
2 21 11

करग्रहणपूर्वं तु कृत्वा पादाभिवन्दनम् ।
 कक्षे कक्षां विधुन्वानावास्फोटं तत्र चक्रन् ।
 स्कन्धे दोभ्यां समाहृत्य निहत्य च मुहुर्मुहुः ।
 अङ्गमङ्गैः समाश्लिष्य पुनरास्फालनं विभो ।
 चित्रहस्तादिकं कृत्वा कक्षाग्रन्धं च चक्रन् । [5]
 गलगण्डाभिघातेन सस्फुलिङ्गेन चाशनिम् ।
 बाहुपाशादिकं कृत्वा पादाहतशिरावुभौ ।
 उरोहस्तं ततश्चक्रे पूर्णकुम्भौ प्रयुज्य तौ ।

G₂ पुरस्तस्या, G₂ पुनस्तस्या — (L 45) M₁ 'भ्यधिका
 G₂ नृप — (L 46) G₂ रक्षणार्थं T₁ तत्तत (for
 सात्वत) — G₂ M₁ om lines 48-49 — (L 50) G₂
 अपकृष्य — (L 52) G₂ दिदृक्ष (for मुमुक्ष) T₁ G₂ M₁
 पार्थिव — (L 54) G₂ आर्येत्युत्तवा सती शब्द M₁ विद्युता
 (for कीर्तिता) — (L 55) G₂ महाधुति — (L 56)
 T₁ G₂ अर्पया (for वर्धया) — (L 57) G₂ गोपेषु
 — (L 58) G₂ गढोस्मिरिव — (L 59) G₂ तथा (for
 स्य तान्) G₂ वल्लवान् (for वल्लवान्) G₂ M₁ मधुसूदन
 (for 'रेश्वर') — (L 60) G₂ वस (for वर्ध) —
 G₂ om lines 61-63. — (L 64) G₂ वसुदेवात्मजं
 G₂ सार्ध (for सर्वैर्) T₁ M₁ सहित (for 'त') G₂ सहितो
 (G₂ 'त') आरुमि सह, G₂ आरुमि सह नित्यश — (L 65)
 G₂ M₁ महाबल — (L 66) G₂ अभिषिचत्, G₂ अभिषिच्य
 — (L 67) G₂ तच्छ्रुत्वा स जरासंधो — (L 68) T₁ M₁
 नृप, G₂ नृप — (L 69) G₂ प्रयुक्ष्य (for प्रमह्य)
 — (L 71) G₂ वृष्णि च (for वृष्णींश्च) — (L 74)
 G₂ 'सितार्थे (for 'सितार्थो) — (L 75) G₂ M₁ स पार्थिवै-
 स्तेनैवैति (for the prior half) — (L 76) G₂ 'भाग
 (for 'देव') — After line 76, G₂ ins

साम्राट्पदमभीप्सश्च कौरवानप्यपीडयत् ।

— Colophon Adhy no T₁ G₂-s M₁ 25.

7

(L. 1) D₂-s कृत (for कृत्वा) B₂-s 'घातन, B₂ 'वादन
 (for 'वन्दनम्) — (L. 2) B₂-s मुजे, D₁-s रजे (D₂ 'ज)
 (for कक्षे) B₂ 4.6 D₂ कक्षान्, B₂ मुजी (for कक्षा)
 K₁ स्फोटन (for आस्फोट) D₂ बाहुस्फोट प्रचक्रत् (for the
 post half) — (L 3) D₂ D₂ समाहृत्य, D₁ 'हार-
 K₁ D₂-s बलिनौ, V₁ B₂ 4.6 D₁ 2 चलिन, B₁ चालित;
 G₂ वलित (for निहत्य) — (L 4) K₁ B₁ 2 2 2 D₁-s em
 अगैरग, B₂ अगेनाग, G₂ अगैरय (for अङ्गमङ्गैः) K₁ (before
 oorr) समाश्लिष्य K₁ आस्फालित, V₁ D₂-s 'स्फोटन B₂
 प्रभो (for विभो) — (L 5) D₂ कक्षाग्रन्ध B₂ D₁ 2 तु,
 D₂ प्र- (for च) V₁ पादाहतशिरावुभौ (for the post half)
 — V₁ om lines 6-7 — (L 6) K₁ गलगण्डाभिघातेन, B₂
 गलदंताभि; B₂ D₂ गलदंताभि, D₁ राजदंताभि, D₂
 गलगण्डाभि. K₁ B₂-s D₁ 2 सस्फुलिङ्गेन चाशनि; B₁
 सस्फुलिङ्गाधिवाशनि — D₂ om (hapl) from the post
 half of line 7 to the prior half of line 9 — (L 7)

करमपीडन कृत्वा गर्जन्तौ वारणाधिप ।
 नर्दन्तौ मेघसकाशौ बाहुप्रहरणानुभौ । [10]
 तलेनाहन्यमानौ तु अन्योन्य कृतवीक्षणौ ।
 सिंहाविप सुसक्रुद्धावाकृष्याकृष्य युध्यताम् ।
 अङ्गेनाङ्ग समापीड्य बाहुभ्यामुभयोरपि ।
 आतृत्य बाहुभिश्चापि उदरं च प्रचक्रतु ।
 उभौ कठ्यां सुपार्श्वे तु तक्षवन्तौ च शिक्षितौ । [15]
 अधोहन्त स्वकण्ठे तूदरस्योरसि चाक्षिपत् ।
 सर्वातिक्रान्तमर्यादं पृष्ठभङ्गं च चक्रतु ।
 सपूर्णमूर्छां बाहुभ्यां पूर्णकुम्भं प्रचक्रतु ।
 तृणपीडं यथाकामं पूर्णयोगं समुष्टिकम् ।
 एवमादीनि युद्धानि प्रकुर्वन्तौ परस्परम् । [20]
 तथोयुद्धं ततो द्रष्टुं समेता पुरवासिनः ।
 ब्राह्मणा वणिजश्चैव क्षत्रियाश्च सहस्रशः ।
 शूद्राश्च नरशार्दूलं स्त्रियो वृद्धाश्च सर्वशः ।
 निरन्तरमभूत्तत्र जनौघैरभिसंवृतम् ।

8

After 2 22 9, G₈ ins

वीक्ष्य भीमं ततः कृष्णो नलजग्राह पाणिना ।
 द्विधा व्यतिलिखत्तु जरासंधवधं प्रति ।
 ततस्त्वाजाय तस्य * * * * * * * * * *
 * * * * * * * * * * त्र प्राक्षिपद्विननादं च ।

युन संधाय तु तदा जरासंधं प्रतापवान् । [5]
 भीमेन सह सगम्य बाहुयुद्धं चकार ह ।
 तयोः समभवयुद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।
 सर्वलोकक्षयकरं सर्वं * * * * * * * * * *
 * * * * * * * * * * च माधव ।
 व्यत्यस्य प्राक्षिपत्तु जरासंधवधेऽप्यस्य । [10]
 भीमसेनमदाज्ञात्वा निर्विशेदं च मागधम् ।
 द्विधा व्यत्यस्य पादेन प्राक्षिपत्तु ननाद ह ।
 शुष्कमासास्थिमेढोः सुग्भिन्नमस्तकपिण्डकं ।
 शवभूतस्तदा राजन्पिण्डीकृतं इवावभौ ।

9

After 2 22 40, S₁ ins

सहदेव ।
 यत्कृतं पुरुषव्याघ्रं मम पित्रा जनार्दन ।
 तत्ते हृदि महाग्राहो न कार्यं पुरुषोत्तम ।
 त्वा प्रपन्नोऽसि गोविन्द प्रसादं कुरु मे प्रभो ।
 पितुरिच्छामि संस्कारं कर्तुं देवकिनन्दन ।
 त्वत्तोऽभ्यनुज्ञां संप्राप्य भीमसेनात्तथाजुनात् । [5]
 निर्भयो विचरिष्यामि यथाकामं यथासुखम् ।
 वैशपायन ।
 एव विज्ञाप्यमानस्य सहदेवस्य मारिप ।
 ग्रहष्टो देवकीपुत्रं पाण्डवौ च महारथौ ।

K₁ पाताहतिवराधुभौ — (L 8) K₁ जचुहस्तं च चक्राते
 (for the prior half) B₁ s : D₁ s पूर्णकुम्भं, D₄ 'कुम्भे'
 K₁ पूर्णजमप्रजमनौ (for the post half) — (L 9) K₁
 करपीडनं ततः कृत्वा (hypermetrical) — (L 10) B₂ s
 नर्दन्तौ, G₈ नर्दता V₁ भीम* (for मेघ*) — (L 11) K₁
 Dn₁ G₈ तौ (for तु) K₁ स्तब्धलोचनौ, V₁ B (except
 B₂) D₁-s स्तब्धवीक्षणौ, G₈ प्रहितेक्षणौ (for कृन्वीक्षणौ) —
 (L 14) K₁ V₁ B₁ s : D₁ s आवर्त्तं, B₂ s आरभ्य,
 G₈ आवर्ज्यं (for आतृत्य) D₁ s बहुभि* (for बाहुभि*)
 K₁ उत्तरं तु, V₁ उदराभ्यां, B₂ s जठरं तौ, B₂ s उदराख्यं,
 B₂ s तदा वाच, D₄ उदरे च, G₈ उदराप (for उदरं च)
 B₂ s विजगृह्णु*, D₈ प्रजगृह्णु* (for प्रचक्रतु*) — K₁ om
 (hapl) lines 15-18, V₁ om lines 15-16 — (L 15)
 B (except B₁) D₂ G₈ कठ्या (G₈ 'म')पार्श्वे, Dn₁ कठ्यां
 सपार्श्वे, D₈ कठ्या सुपार्श्वे D₁ कवचक्ष सपार्श्वे तु B₂ s : D₁ s
 G₈ कृतवती, D₈ स भवती (for तक्षवन्तौ) B₂-s : D₁-s G₈
 सुशिक्षितौ — (L 16) Dn₁ च कण्ठे, D₁ s सकण्ठे, D₄ सुकण्ठ
 (for स्वकण्ठे) — B₂ s G₈ om. the post half of line
 16 and the prior half of line 17 Dn₁ परस्योरसि,
 D₁-s उरस्यु (D₈ 'स्यो')रसि (for [उ]दरस्योरसि) — B₄ om.
 line 17 — (L 18) B₁ D₁ 'शुचि-', B₂-s D₂ 'सूची-

(for 'मूर्छा') V₁ पूर्णचन्द्रं, B Dn₁ D₁ s : पूर्णपुत्र D₈ न
 (for प्र) — (L 19) K₁ हनुपिडं, B₂ s तृणपीडा, B₂ s
 'पीडा', D₈ तृणापीडं, G₈ कृणापीडं K₁ तथाकमे, B₁ तथा कूर्मं,
 B₂-s D₁ s तथा कामं, G₈ तथा कर्णं (for यथाकामं) — After
 line 20, B₂ s ins

वीरो परमसंहृष्टो परस्परवधेपिणौ ।
 महावीरो महाकक्षी नियुद्धकुशलाधुभौ ।
 अन्योन्यमभिसरन्थौ ततःप्रतलघातिनौ ।
 क्रोधरक्तेक्षणौ वीरौ युयुत्सु तलघातिनौ ।
 ततश्चटचटाशब्दं सुषोरोऽभूद्भयकरं ।
 अभवत्तत्र राजेन्द्र वीरयोर्बाहुगालिनौ ।
 — After the above, B₂ s read 2 21 11-12 — D₁ s
 read lines 21-24 after 2 21 12, G₈ reads the same
 lines after 2 21 15 — (L 22) G₈ तथैव च (for
 महस्रश्च) — (L 24) B₂ G₈ 'रपि संवृत

9

(L 1) G₈ पुटरीकाक्ष — (L 2) T₁ G₈ बलसत्तम (for
 पुरुषोत्तम) — (L 4) G₂ s M₁ पितुश्चेच्छामि — (L 6)
 M₁ 'काल' (for 'कामे') — (L 7) T₁ G₂ s : M₁ om the
 ref G₂ भापित, G₈ मारत्त (for मारिप) G₈ मानुषं पुरुषोत्तम

11

क्रियतां सत्क्रिया राजन्पितुस्त इति चाहुवन् ।

तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य पार्थयोश्च स मागधः । [10]

प्रविश्य नगरं तूष्णं सह मन्त्रिभिरप्युत ।

चिता चन्दनकाष्ठैश्च कालेयसरलैस्तथा ।

कालागरुसुगन्धैश्च तैलैश्च विविधैरपि ।

घृतधाराक्षतैश्चैव सुमनोभिश्च मागधम् ।

समन्तादवकीर्यन्त दहन्त मगधाधिपम् । [15]

उदकं तस्य चक्रेऽथ सहदेवः सहानुजः ।

कृत्वा पितुः स्वर्गगतिं निर्ययौ यत्र केशवः ।

पाण्डवौ च महाभागौ भीमसेनार्जुनाबुधौ ।

स प्रह्वं प्राञ्जलिभूत्वा विज्ञापयत माधवम् ।

इमे रत्नानि भूरीणि गोजाविमहिषादयः । [20]

हस्तिनोऽश्वाश्च गोविन्दः वासासि विविधानि च ।

दीयता धर्मराजाय यथा वा मन्यते भवान् ।

10

After 2 22 48, S (except M₂) ins

हृष्टश्च धर्मराजाय जनार्दनमभाषत ।

त्वा प्राप्य पुरुषव्याघ्र भीमसेनेन पातितः ।

मागधोऽसौ बलोन्मत्तो जरासधः प्रतापवान् ।

राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं प्राप्स्यामि विगतञ्जरः ।

त्वद्द्विबलमाश्रित्य यागार्होऽस्मि जनार्दनः । [5]

पीतं पृथिव्या कुहेन यदास्ते पुरुषोत्तमः ।

जरासधवधेनेन प्राप्तास्ते विपुला धियः ।

एवं सभाप्य कौन्तेयः प्रादाद्रथवरं प्रभो ।

प्रतिगृह्य तु गोविन्दो जरासधस्य तं रथम् ।

प्रहृष्टस्तस्य सुमुदे फल्गुनेन जनार्दनः । [10]

प्रीतिमानभवद्राजन्धर्मराजपुरस्कृतः ।

(for the post. half) — (L 9) T₁ सद्यया, G₂ सत्क्रिया, G₆ सत्क्रिया (for संक्रिया) — (L 10) G₂ महारथ (for स मागध) — (L 11) T₁ अच्युत, G₂ स अच्युत, M₁ अच्युत (for अच्युत) — (L 12) M₁ चकार (for चन्दन) — (L 14) G₂ M₁ मागधा — (L 15) om in G₆. G₂ ददद् (for दहन्त) — (L 18) T₁ G₂-s महाबाहु (for 'भागौ') — (L 19) G₂ प्रभु (for प्रह्व) T₁ G₄-s M₁ व्यापयत G₆ मागध (for माधवम्) — (L 20) G₆ मनोधानि च भूरीणि (for the prior half) — (L 22) G₂ दीयता, M₁ दीयता (for दीयता)

10

(L 5) G₄ आसाय (for आश्रित्य) G₂ s M₁ यागार्हो (for यागार्हो) — (L 6) T₁ G₄ पृथिव्या G₁ s युहेन, M₁ कुहेन (for कुहेन) — (L 8) G₂ विभो, G₄-s प्रभो (for प्रभो) — (L 9) G₂ प्रत्यगृह्यत (for प्रतिगृह्य तु) — G₂ om line 11.

After 2. 23 3, S ins

एतच्छ्रुत्वा कुरश्रेष्ठो धर्मराजः सहानुजः ।

ग्रहष्टो मन्त्रिभिश्चैव व्यासधौम्यादिभिः सह ।

ततो व्यासो महाबुद्धिस्त्वाचेदं वचोऽर्जुनम् ।

साधु साध्विति कौन्तेय दिष्ट्या ते बुद्धिरीदृशी ।

पृथिवीमपिला जेतुमेको व्यवसितो भवान् । [5]

धन्यः पाण्डुर्महीपालो यस्य पुत्रस्त्वमीदृशः ।

सर्वं प्राप्स्यति राजेन्द्रो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।

त्वद्दीर्येण स धर्मात्मा सार्वभौमत्वमेप्स्यति ।

त्वद्बाहुबलमाश्रित्य राजसूयमवाप्स्यति ।

सुनयाद्वासुदेवस्य भीमार्जुनबलेन च । [10]

यमयोश्चैव वीर्येण सर्वं प्राप्स्यति धर्मराट् ।

तस्मादिदं देवगुप्तामुदीचीं गच्छ फल्गुनः ।

शक्तो भवान्सुराञ्जित्वा रत्नान्याहर्तुमोजन्मा ।

प्राचीं भीमो बलश्लाघी प्रयातु भरतर्षभ ।

याम्या तत्र दिश यातु सहदेवो महारथः । [15]

प्रतीचीं नकुलो गन्ता वरुणेनाभिपालिताम् ।

एषा मे नैष्टिकी बुद्धिः क्रियतां भरतर्षभा ।

श्रुत्वा व्यासवचो हृष्टास्तमूचुः पाण्डुनन्दनाः ।

एवमस्तु मुनिश्रेष्ठ यथाज्ञापयसि प्रभो ।

तेऽप्यनुज्ञाप्य राजानं सैन्येन महता वृताः । [20]

12

T₁ G₂ s M₁ ins after 2 25 6 G₁ s ins after 2 25 5^a G₂ ins after 2 24 21

हेमकूटमयासाय न्यविशत्फल्गुनस्तदा ।

तं हेमकूटं राजेन्द्रं समतिक्रम्य पाण्डवः ।

11

(L 5) T₁ G₂ [S] व्यवसितो (for व्यवसितो) G₂ महान् (for भवान्) — (L 8) G₂ त्वदीर्येण (for त्वदीर्येण) G₂ तु, G₄ च (for स) G₄ s स (G₂ सा) र्वभौमत्वमेप्स्यति. — (L 12) G₁ तस्मादिह — (L 13) G₂ सुतासुराव् (for भवान्सुराव्) — (L 14) M₂ प्राच्या (for प्राचीं) G₁ s भरतर्षभ — (L 15) G₂ यत्र, M₁ त्वत्र (for तत्र) G₂ M₂ transp तत्र and दिश — (L 16) G₁ s प्रतीच्या — (L 17) T₁ G₂-s M भरतर्षभा — (L 18) G₁ प्रत्युचु (for तमूचु) — (L 19) G₁ s यदा (for यथा) — (L 20) G₂ तेऽप्यनुज्ञाप्य, M₁ तेऽप्यनु (for तेऽप्यनु) G₂ राजानः.

12

G₂ om lines 1-9. — (L 1) G₁ s om. the prior half M₁ न्यवमत् (for न्यविशत्) G₁ s तथा (for नदा) — (L 2) T₁ G₂ s आसाय — G₄ om from the post half of line 3 to the prior half of line 7

हरिवर्षं विवेशाथ सैन्येन महता वृत ।
 तत्र पार्थो ददर्शाथ बहूश्चैव मनोरमान् ।
 नगराश्च वनाश्चैव नदीश्च विमलोदका । [5]
 पुरुषान्देवकल्पाश्च नारीश्च प्रियदर्शना ।
 तान्सर्वास्तत्र दृष्ट्वा मुदा युक्तो धनजय ।
 वशे चक्रे च रत्नानि लेभे च सुवहूनि च ।
 ततो निपधमासाद्य गिरिस्थानजयधाम् ।
 अथ राजशक्तिक्रम्य निपध शैलमायतम् । [10]
 विवेश मध्यम वर्षं पार्थो दिव्यमिलावृतम् ।
 तत्र देवोपमान् दिव्यान्पुरुषान्देवदर्शनान् ।
 अदृष्टपूर्वान्नुभगान्स ददर्श धनजय ।
 सदनानि च शुभ्राणि नारीश्चाप्सरसनिभा ।
 दृष्ट्वा तानजयद्रम्यान्स तैश्च ददृशे तदा । [15]
 जित्वा च तान्महाभागान्करे च विनिवेद्य स ।
 रत्नान्यादाय दिव्यानि भूपणैर्वसनै सह ।
 उदीचीमथ राजेन्द्र ययौ पार्थो मुदान्वित ।
 स ददर्श ततो मेरु शिखराणा प्रभुं महत् ।
 त काञ्चनमय दिव्यं चतुर्वर्णं दुरासदम् । [20]
 आयत शतसाहस्रं योजनाना तु सुस्थितम् ।
 ज्वलन्तमचल मेरु तेजोराशिमनुत्तमम् ।
 आक्षिपन्त प्रभा भानोः स्वयङ्गै काञ्चनोज्ज्वलै ।
 काञ्चनाभरण दिव्यं देवगन्धर्वसेवितम् ।
 नित्यपुष्पफलोपेत सिद्धचारणसेवितम् । [25]
 अप्रमेयमनाष्टव्यमधर्मबहुलैर्जने ।
 व्यालैराचरित घोरैर्दिव्यौषधिविदीपितम् ।
 स्वर्गमावृत्य तिष्ठन्तमुच्छ्रयेण महागिरिम् ।

अगम्यं मनसाप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितम् ।
 नानाविहगसर्पैश्च नादितं सुमनोहरै । [30]
 त दृष्ट्वा फल्गुनो मेरु प्रीतिमानभवत्तदा ।
 मेरोरिलावृत वर्षं सर्वत परिमण्डलम् ।
 मेरोस्तु दक्षिणे पार्श्वे जम्बूनाम वनस्पति ।
 नित्यपुष्पफलोपेत सिद्धचारणसेवितः ।
 आस्वर्गमुच्छ्रिता राजस्तस्य क्षासा वनस्पते । [35]
 यस्य नास्मा त्विदं द्वीप जम्बूद्वीपमिति श्रुतम् ।
 ता च जम्बू ददर्शाथ सव्यसाची परतप ।
 तौ दृष्ट्वाप्रतिमौ लोके जम्बू मेरु च सस्थितौ ।
 प्रीतिमानभवत्ताजन्सर्वत स विलोकयन् ।
 तत्र लेभे ततो जिष्णु सिद्धैर्दिव्यैश्च चारणै । [40]
 रत्नानि बहुसाहस्रं वस्त्राण्याभरणाणि च ।
 अन्यानि च महार्हाणि तत्र लब्ध्वाऽनुत्तदा ।
 आमघ्नयित्वा तान्सर्वान्यज्ञमुद्दिश्य वै गुरो ।
 अथादाय बहूत्रत्नान्गमनायोपचक्रमे ।
 मेरु प्रदक्षिणं कृत्वा पर्वतप्रवरं प्रभुः । [45]
 ययौ जम्बूनदीतीरे नदीं श्रेष्ठा विलोकयन् ।
 स ता मनोरमा दिव्या जम्बूस्वादुरसावहाम् ।
 हेमपक्षिगणैर्भुष्टां सौवर्णजलजाकुलाम् ।
 हेमपङ्कां हेमजला शुभा सौवर्णवालुकाम् ।
 क्वचित्सौवर्णपद्मैश्च संकुला हेमपुष्पकै । [50]
 क्वचित्सुपुष्पितै कीर्णां सुवर्णकुमुदोत्पलै ।
 क्वचित्तीररुहै कीर्णां हेमवृक्षै सुपुष्पितै ।
 तीर्थैश्च रुक्मसोपानै सर्वत संकुलां शुभाम् ।
 विमलैर्मणिजालैश्च नृत्तगीतरवैर्युताम् ।

— (L. 4) Gs तत (for तत्र) T1 Gs बहूनीह, Gs बहूनि च, M1 बहून्थ (for बहूश्चैव) — (L 5) Gs नागराश्च T1 वराश्चैव, Gs नराश्चैव (for वनां) M1 नगराणि वृमांश्च Gs विपुलोदका — (L 10) Gs तत समुपसंगम्य (for the prior half) Gs शैवम् (for शैलम्) — (L 11) T1 Gs & M1 *मिलावृत — (L 14) Gs नारीश्चाप्सरस शुभा — (L 16) Gs दृष्ट्वा (for जित्वा) — (L 17) T1 Gs & भूपणान्यासनै सह — (L 18) Gs मुदा युत — (L 19) Gs महा- (for ततो) Gs प्रभुर् T1 Gs & महान्, M1 युधि — (L 20) Gs चातुर्वर्णं, M1 चातुर्वर्ण्यै — (L 21) Gs विगत (for आयत) Gs योजनानुत्तस्थित — Lines 22-30 = (var) 1 15 5-8 — (L 23) Gs मास्यद- (for भानो) Gs काचनोत्तमै — (L 24) Gs सुदर्शनमय दिव्य (for the prior half) — Gs M1 om line 25 — (L 29) T1 Gs मनसाप्येन — (L. 32) T1 Gs & M1 *रिलावृत T1 Gs परिमण्डित (for *मण्डलम्) — (L. 33) T1 Gs जघुर्नास्मा सुदर्शन — (L 35) T1 Gs &

राजा (Gs *जन्) युधि वनस्पते (Gs *ति), Gs स तु राजा वन* — (L 36) T1 Gs & M1 इद (for त्विदं) Gs द्रुत, Gs स्मृत (for द्रुतम्) — (L 38) Gs च संस्थित, Gs द्रुतस्थितौ, Gs M1 च सुस्थितौ — (L 40) T1 Gs & M1 transp. सिद्धै and दिव्यै — (L 41) T1 Gs & रम्याणि, Gs M1 दत्तानि (for रत्नानि) T1 Gs & M1 रत्नानि, Gs दिव्यानि (for वस्त्राणि) — (L. 42) T1 Gs & M1 वासांसि (for अन्यानि) Gs & तथा (for तदा) — Gs om lines 43-52 — (L 44) Gs नागान् (for रत्नान्) — (L 46) Gs जादू (for जम्बू) — (L 47) Gs ततो (for स तां) Gs रम्या, M1 हेमा (for दिव्यां) Gs सुस्वादुरसावहां, M1 दिव्यां जम्बूसावहा — (L 49) Gs हेमपक्षां हेमजलां Gs शुभां संपूर्णवालुका, Gs सौवर्णोज्ज्वल — (L 50) T1 *पद्मैश्च, Gs *पुष्पैश्च, Gs *पद्मैश्च (for *पद्मैश्च) Gs & हे (Gs हे) मपुष्पिकै, M हे (M1 हे) मपुष्पिकै — (L 52) T1 Gs M1 हेमवृक्षै, Gs हेमपुष्पै — Gs om lines 54-56 — (L 54) Gs *गीतवैरै Gs & युतै (for युताम्) — Gs om. from line

दीर्घैर्हमवितानश्च समन्ताच्छोभिता शुभाम् । [55]
 तथाविधां नदीं दृष्ट्वा पार्थस्तथा प्रशदास ह ।
 अदृष्टपूर्वा राजेन्द्र दृष्ट्वा हर्षमवाप च ।
 दर्शनीयान्नदीतीरे पुरुषान्मुसरोहरान् ।
 तान्नदीसलिलाहारान्सदारानमरोपमान् ।
 नित्यं सुखमुदा युक्तान्सर्वालकारशोभितान् । [60]
 तेभ्यो बहूनि रत्नानि तदा लेभे धनजय ।
 दिव्यजाम्बूनदं हेमं भूषणानि च पेशलम् ।
 लब्ध्वा तान्दुर्लभान्पार्थं प्रतीचीं प्रययौ दिशम् ।
 नागानां रक्षितं देशमजयच्छाजुनस्ततः ।
 ततो गत्वा महाराजं चारुणीं पाकशासनि । [65]
 गन्धमादनमासाद्य तत्रस्थानजयत्प्रभु ।
 तं गन्धमादनं राजन्नतिक्रम्य ततोऽर्जुनः ।
 केतुमालं विवेशाद्य वपं रत्नसमन्वितम् ।
 सेवितं देवकल्पैश्च नारीभिः प्रियदर्शनैः ।
 तं जित्वा चार्जुनो राजनकरे च विनिवेद्य च । [70]
 आहृत्य तत्र रत्नानि दुर्लभानि तथाजुनः ।
 पुनश्च परिवृत्त्याथ मध्यं देशमिलान्वृतम् ।
 गत्वा प्राचीं दिशं राजन्सव्यसाचीं परतपः ।
 मेरुमन्दरयोर्मध्ये शैलोदामभितो नदीम् ।
 ये ते कीचकवेणूनां छाया रम्यामुपासते । [75]
 स्वपाशपाशं नद्योतान्प्रघमान्दीर्घवेणिकान् ।
 पशुपाशं कुणिन्दाश्च टङ्कणान्परटङ्कणान् ।
 पुतान्समस्त्राक्षित्वा च करे च विनिवेद्य च ।
 रत्नान्यादाय सर्वेभ्यो माल्यवन्तं ततो ययौ ।
 तं माल्यवन्तं शैलेन्द्रं समतिक्रम्य पाण्डव । [80]
 भद्राश्च प्रविशेशाद्य वपं स्वर्गोपमं शुभम् ।
 तन्नामरोपमात्रम्यान्पुराणान्सुखसयुतान् ।
 जित्वा तान्स्ववदो कृत्वा करे च विनिवेद्य च ।
 आहृत्य सर्वैरत्नानि असंख्यानि ततस्ततः ।
 नीलं नाम गिरिं गत्वा तत्रस्थानजयत्प्रभु । [85]
 ततो जिष्णुरतिक्रम्य पर्यंतं नीलमायतम् ।
 विवेश रम्यकं वपं संकीर्णं मिथुनैः शुभैः ।

तं देशमथ जित्वा स करे च विनिवेद्य च ।
 अजयच्छापि वीमत्सुर्देशं गुह्यकरक्षितम् ।
 तत्र लेभे च राजेन्द्रं सौवर्णान्मृगपक्षिण । [90]
 अगृह्णन्मृगभृत्यं रमणीयान्मनोरमान् ।
 अन्यानि लब्ध्वा रत्नानि पाण्डवोऽयं महानलः ।
 गन्धर्वरक्षितं देशमजयत्सगणं तदा ।
 तत्र रत्नानि दिव्यानि लब्ध्वा राजन्नथाजुनः ।
 श्वेतपर्वतमासाद्य जित्वा पर्वतवामिनः । [95]
 स श्वेतपर्वतं राजन्समतिक्रम्य पाण्डव ।
 वपं हिरण्यकं नाम विवेशाद्य महीपते ।
 स तु देशेषु रम्येषु गन्तुं तत्रोपचक्रमे ।
 मध्ये प्राग्मादवृन्देषु नक्षत्राणां गृही यथा ।
 महापथेषु राजेन्द्रं सर्वतो यान्तमर्जुनम् । [100]
 प्राग्मादवरश्चक्ष्वा परया वीर्यशोभया ।
 दृष्टुं स्त्रियः सर्वा पार्थमात्मयशस्करम् ।
 तं कलापधरं शूरं सर्वं सानुगं प्रभुम् ।
 सर्वमं सकिरीटं वै संनद्धं सपरिच्छदम् ।
 सुकुमारं महामत्तं तेजोराशिमनुत्तमम् । [105]
 शक्रोपममभिन्नं परवारणवारणम् ।
 पश्यन्त स्त्रीगणान्मित्रं शक्तिपाणिं स्व मेनिरे ।
 अयं स पुरुषव्याघ्रो रणेऽद्भुतपराक्रमः ।
 अस्य बाहुबलं प्राप्य न भवन्त्यसुहृद्गणाः ।
 इति वाचो ब्रुवन्त्यस्त्रा स्त्रियः प्रेम्णा धनजयम् । [110]
 तुष्टुं पुष्पवृष्टिं च सस्रजुस्तस्य मूर्धनि ।
 दृष्ट्वा ते तु मुदा युक्ता कौतूहलममन्विताः ।
 रत्नैर्विभूषणैश्चैव अभ्यवर्षन्त पाण्डवम् ।
 अथ जित्वा समन्तास्तानकरे च विनिवेद्य च ।
 मणिहेमप्रवालानि वज्राण्याभरणानि च । [115]
 पुतानि लब्ध्वा पार्थोऽपि शृङ्गवन्तं गिरिं ययौ ।

Colophon

वैशपायनः ।

शृङ्गवन्तं च कौन्तेयः समतिक्रम्य फरगुनः ।

55 to the prior half of line 95 — (L 55) T₁ शिवा (for शुभाम्) — (L 57) G₈ अदृष्टपूर्वान् — (L 58) G₄ मुमनोरमान् — (L 62) G₈ M₁ दिव्यं (for दिव्य-) G₅ 'जवूनद' T₁ G₈ 'हेम', G₄ M₁ हेम- — (L 64) G₄ 'अर्जुनस्तदा', G₈ 'थ पुनस्तदा' — (L 66) G₈ 'तनस्तान्' (for तत्रस्थान्) — (L 69) राजकालं (for देवकल्पैः) M₁ नारीणां — (L 70) G₄ 'ताम्' (for तं) T₁ G₈-s M₁ [अ]य (for च) T₁ G₄ 'करेय', G₈ करेण (for करे च) — (L 71) T₁ आहृत्य — (L 72) T₁ M₁ इलान्वृत — Lines 74-77 = (var) 2 48 2-3 — (L 75) G₈ पुतानि चैव वेणूना — (L 76) G₄ स्वशेषांश्च सनद्यो-

तान्, G₈ कपाश्च कपनद्योतान् T₁ G₈-s M₁ प्रवामान् (for प्रवमान्) — (L 77) T₁ G₈ M₁ तक्रगान्परतक्रगान् — (L 82) G₈ पुण्यान्, G₈ दिव्यान् (for रम्यान्) — (L 88) G₈ त देशमधिकं जित्वा करे च सनिवेद्य च — (L 93) G₈ 'M₁ मगणम्' — (L 94) G₄ transp रत्नानि and दिव्यानि G₈ तथाजुनं — (L 96) G₄ 'M' श्वेत- (for श्वेत) — (L 97) T₁ G₄ 's हिरण्यन', G₈ 'हि रैवन'; M₁ हिरण्यम (for हिरण्यक) G₈-s महीपते (for 'पते') — G₂ om. lines 101-105. — (L 102) T₁ M₁ त (for तां) T₁ G₂ 's M₁ तत्र (for तत्रां) — (L 104) G₈-s M₁ मवर्षन्, G₈ सवर्षन् (for सर्वमं) — (L 109) G₂

13

V1 B (Bimarg) Dn D1-s s s T1 G1-s-s M ins after 2 28 10 Ds (which om hapl stanza 10 and line 1 of the foll passage), ins after 9 G2 s (which both om hapl from 9^a up to the prior half of line 1 of the foll passage) ins after 9^a

ततो रत्नानुपादाय पुर भोजकट ययौ ।

तत्र युद्धमभूद्राजन्दिवसद्वयमच्युत ।

स विजित्य दुराधर्षं भीष्मक माद्रिनन्दन ।

कोशलाधिपतिं चैव तथा वेणातटाधिपम् ।

कान्तारकाश्च समरे तथा प्राकोटकावृषान् । [5]

नाटकेयाश्च समरे तथा हेरस्वकान्युधि ।

मारुध च विनिर्जित्य रथग्राभमथो वलात् ।

यस्य (for अस्य) — (L 111) T1 G2 M1 'वृष्टीश्च (for 'वृष्टि च) — (L 113) G2 s M1 'वर्षश्च (for 'वर्षन्) — (L 115) G2 रत्नानि (for वत्सानि) — (L 116) Gs (by transp) ययौ गिरि — Colophon Adhy no All S MSS 30. — (L 117) Gs कौरव्य (for कौन्तेय)

13

(L 1) Prior half of line 1=2 28 11^a G1 पुर भोजकमाययौ — (L 2) T1 G1 s-s तस्य (for तत्र) S (except Gs M2) तात (for राजन्) D1 s G4 अच्युत, D2 उच्यते, D3 अद्भुते, Ds G2 अच्युत G2 तयोश्च दिवमद्वय — (L 3) S विनिर्जित्य (G1 त विजित्य) — (L 4) V1 Dn2 G2 s M कोशला, B1 कोषला, T1 G2-s कांमला G1 तत्कोलाधिपतिं चैव T1 ततो (for तथा) V1 वेण्डातटा, B2 वेण्वाकटा, D1 चैलतटा, D2 वेलातटा, T1 G2 s वण्णाकटा, G2 वेण्णाकटा, Gs M वेण्णात(M2 'क)टा Ds तथा वेणाधिप तथा, G1 तथा कर्णाटकाधिप — (L 5) D1 कुनारकाश्च V1 कांताररत्नानुपादाय, S क्रात (G1 काता, G2 s M1 कात, M2 क्रथ)काश्च रणे (Gs तथा) जित्वा G2 तदा, Gs रणे (for तथा) B1 प्राकोटकान्, B2 T1 G2 s M1 प्राकोटकान्; B1 s प्राकोशकान्, D2 प्राकटकान्, Ds-s धा(Ds वो)को; G4 प्रातो — (L 6) S वाल(G1 वाध, G2 s M ताट)कैयान्वये कृत्वा B2 हेडिक्कान्, B3 हेड्व, T1 G1-s हेरल, M1 हेरड, M2 हेरण्य B2 Gs अषि (for युधि) — (L 7) V1 B2-s मारुध च, B1 मारुप च, Bsm माधर्व च, D1 s मारुत च, T1 G M2 स्व(G1 s स, G1 न, M2 सु)रूप च, M1 मरुपच B2 ततो (for अथो) B2 s (m as above) D1 s धर्म- (B2 चम्प)ग्राम ततो वलात् (D2 वनात्), S धर्मग्रामान्मकौम(T1 'कौंश, M 'कौम)लान् (G1 तातीयान्धवरांश्च स) — (L 8) Om in G1 B2 प्राचीनान्, B1 नाधीरान् Ds अयुक्तान् V1 पामरानंधकाश्चैव, B2 s D1 s तथा नरवका(B2 'लवका, D2 'रवरां)श्चैव, B2 नाचीरानवका, T1 G2 s तैत्तिरानध(G2

नाचीरानवकाश्चैव राजानश्च सहस्रश ।

तास्तानाटविकान्सर्वानजयत्पाण्डुनन्दन ।

वाताधिप च नृपति वशो चक्रे महाबल । [10]

पुलिन्दाश्च रणे जित्वा ययौ दक्षिणत पुन ।

युयुधे पाण्डुराजेन दिवस नकुलानुज ।

त जित्वा स महाबाहु प्रययौ दक्षिणापथम् ।

गुहामासादयामास किष्किन्धा लोकविश्रुताम् ।

तत्र वानरराजाभ्या मेन्देन द्विविदेन च । [15]

युयुधे दिवसान्सप्त न च तौ विकृतिं गतौ ।

ततस्तुष्टौ महाभानौ सहदेवाय वानरौ ।

ऊचतुश्चैव सहद्वौ प्रीतिपूर्वमिदं वच ।

गच्छ पाण्डवशार्दूल रत्नानुपादाय सर्वश ।

अभिघ्नमस्तु कार्याय धर्मराजाय धीमते । [20]

'ध्व'पा', G2 s ता(G2 तै)त्तिरानन्वशाश्चैव, M तैत्तिरानधवा(M2 'पा)श्चैव B2 राक्षसाश्च, T1 G2 s शवगाश्च, G2 शवराश्च, G2 s M शवरा(G2 'रा)श्च (for राजानश्च) B1 D (except D1 s) महाबल (for सहस्रश) — (L 9) D2 तांस्तया नाटकान्, T1 G2 तास्ताश्चाटविकान्, G1 ताश्चाटविकान् (submetrical), G2 तांश्चाटविकान्, Gs s M ताक्षे(Gs ताक्ष, M1 तत्र)वाटविकान् — (L 10) V1 ताराधिपं, B2 वादाधिपं, G1 करडयेव (hypermetrical), G2 करधक T1 G2-s M कारध(Gs s 'ड)मेय च नृप, G2 s * * * * च नृप S तथा चक्र(G1-s 'के)पुजेयत् — G1 om lines 11-13 — After line 11, T1 G2-s M2 ins

ततस्तु पत्तन प्राप्य सहदेव प्रतापवान् ।

— (L 12) B1 s D2 पाडिना राजन्, T1 G2-s M2 पत्तनेद्रेण, G2 s च हुम्(Gs 'म)द्रेण, M1 वडुदेवेन (for पाण्डुराजेन)

— (L 13) S (G1 om, Gs damaged) त च (Gs तांश्च) जित्वा (for त जित्वा स) M1 महाबाहु V1 दक्षिणां दिश,

D2 दक्षिणामुख, G2 s M2 दक्षिणा दिश — (L 14) T1 G2-s M गुहामासादयद्राजन्, G1 ततो गुहा च सप्तास, G2 s गुहामामास

ताम्राजन् — After line 14, T1 G2-s M ins

पुरा वानरराजेन सुग्रीवेणाभिपालिताम् ।,

while G1 ins

पुरा वानरराजेन वालिना चाभिरक्षिताम् ।

तत कोमलराजस्य राममेवानगेन (s20) च ।

सुग्रीवेणाभिगृह्णातां प्रविष्टममथाह्वयत् ।

— (L 15) B2 मेन्देन, D2 s मेन्देन D2 विविदेन G1 सुपेणागदेन च (submetrical), G2-s s M सुपेणवसुपेणयो

— (L 16) D2 न चैतौ, G1 न तथा T1 G2 s M1 विमुक्ती (M1 'खौ)कृतौ, G1 वितवीकृत, G2 s M2 वितथो कृतौ (for

विकृतिं गतौ) — For line 17, G1 subst

ततस्तुतोप सुग्रीव कोसलाधिपते सखा ।

— (L 18) Ds तौ च (for चैव) — (L 19) G1 गच्छन्तां टवशार्दूल कृष्णस्यानुमते स्थित — After line 19, G1 ins

14

After 2. 28 29^{ab}, V1 B D ins

चित्रमानु सुरेशश्च अनलस्व विभावसो ।
स्वर्गद्वारस्पृशश्चासि हुताशो ज्वलन. शिखी ।
वैश्वानरस्व पिङ्गेश ऋगो भूरितेजस ।
कुमारस्व भगवान्द्रुधर्मो हिरण्यकृत् ।
अभिर्ददातु मे तेजो घायु प्राण ददातु मे । [5]
पृथिवी यत्मादध्याच्छिन्न चापो दिशन्तु मे ।
अपां गर्भं महासत्त्वं जातवेद सुरेश्वर ।
देवानां सुखमग्ने त्व मत्वेन विपुनीहि माम् ।
ऋषिभिर्मातृगणैश्च देवतैरनुरेरपि ।
नित्य सुहृत् यज्ञेषु मत्वेन विपुनीहि माम् । [10]
धूमकेतु शिखी च त्व वापहानिलम्भव ।
सर्वप्राणिषु नित्यस्य सत्वेन विपुनीहि माम् ।
एव स्तुतोऽसि भगवन्प्रीतेन शुचिना मया ।
तुष्टिं पुष्टिं स्तुतिं चैव प्रीतिं चाग्ने प्रयच्छ मे ।
वैशपायन उवाच ।
इत्येव मन्त्रमाग्ने पठन्त्यो जुहुयाद्विभुम् । [15]
ऋद्धिमानस्तत दान्त सर्वपापे प्रमुच्यते ।

15

S ins. after 2 28 53^{ab} (G₂ ins after an addl. colophon following 2 28 53)

धर्मराजप्रियो ह्येष विष्णोरग्निरवेजम् ।

सर्वमेतच्छ्रुतं राजापादपर्येण पाण्डव ।

— (L 20) D₈ निर्विघ्नस्तु V1 B₂ 6 T1 G1 2 4 5 M
दद्याय, B₂ D1 2 G₂ 6 विष्टाय (for कार्याय) D₂ T1 G₂ 5 M₂
धर्मराजस्य B₄ D₂ T1 G₂ 5 M चीमत — After line 20,
T1 G₂ 5 M ins

इत्युक्त्वा धानरां तौ तु पाण्डवाय धन ददुः ।

[G₂ 6 ददौ (for ददु) G₂ damaged M ददतुर्धनमक्षय
(for the post half)]

On the other hand, G₂ ins after line 20

यसुरक्षान्नुपादत्स्व ययेष्ट गच्छ भारत ।

14

(L 1) B₂ सुरेशश्च, D₂ 5 सुरेशस्व D₁ अनभरत्वं
— D₂ repeats inadvertently 28^a and 29^{ab} of
ndhy 28 as well as line 1 of the present
passage — (L 2) B₁ चापि (for चासि) — (L 3)
B₂ प्रमगो, D₁ 2 प्रवरयो (for प्रवगो) — (L 4) B₂ D₂
D₁ 4 5 भगवन् D₁ कद्रुगर्भा (for रुद्रधर्मो) D₂ हिरण्यवत्
— (L 6) B (except B₂) D₁ 2 पृथिवी च यत् ददातु
B₂ चापि; D₂ चोप- (for चापो) — (L 7) D₂ 4 सुरेश्वर

48

[377]

जनमेजयः ।

इच्छाम्यागमनं श्रोतु हेडिम्पस्य द्विजोत्तम ।
लङ्कायां च गतिं ब्रह्मन्पीलस्यस्य च दर्शनम् ।
कावेरीदर्शनं चैव राजान सयं एव तान् ।
आनुपूर्व्याद्य मे शम सर्वं ब्राह्मणपुंगव ।

वैशपायनः ।

शृणु राजन्पुरा वृत्तं सहदेवस्य साहसम् । [5]
काननद्वीपकांश्चैव तरमा जित्य चाहवे ।
दक्षिणां च दिश जित्वा चोलस्य विषयं ययौ ।
ददर्श पुण्यतोया चैव कावेरीं सरिता वराम् ।
नानापक्षिगणैर्जुष्टां तापमेरुपशोभिताम् ।
साललोभाशुनैर्यत्वेजंश्चरामलिकिंशुकैः । [10]
कद्रुमैः सप्तपर्णैश्च काशमर्यामलकैर्बुताम् ।
न्यग्रोधैश्च महाशालैः रुक्षैरौदुम्बरैरपि ।
शमीपलाशवृक्षैश्च अश्वत्थैः खदिरैर्वृताम् ।
यद्रीभिश्च मपलामश्वकर्णैश्च शोभिताम् ।
करञ्जतिप्पिणीकैश्च तालमार्तरलकृताम् । [15]
शिरीषैः कुटजैर्निम्बैर्मधुकैः क्षीरकैर्वृताम् ।
पुनागैर्वकुलैः कुन्दैश्चम्पकैः सयंतो वृताम् ।
प्रियङ्गुवृक्षैश्च कतिलकैरतिमुक्तैश्च शोभिताम् ।
असनैः कर्णिकारैश्च नागवृक्षैरलकृताम् ।
केतकीभिः करयकैर्जातियूथिककुन्दलैः । [20]
अङ्गोले करवीरैश्च पुनागैः पाटलैर्वृताम् ।

— (L 10) B₂ D₁ 2 च (for सु-) D₁ 2 विह्वीहि (for
विपुनीहि) — (L 11) D₂ 5 5 शिखीय, D₂ शिपी स B₂
नीरमभय, B₂ नीललोहित, D₂ D₁ (by corr) 2 नीलसंभव
(for [अ]निल) — (L 13) D₁ 2 4 5 स्तुतो हि
— (L 14) D₂ हुत, D₂ युति (for स्तुति) B₂ D₁ 2 चापि,
B₂ चाग्ने (for चैव) B₁ 5 6 D₁ 2 चैव, B₂ 5 चाग्ने (for
चाग्ने) — (L 15) D₂ 6 इत्येव B₂ 6 6 D₁ 2 मन्त्रमाग्नेय
— (L 16) D₂ नीतिमान् (for ऋद्धि)

15

(L 3) G₂ तत्र ये च (for सर्व एव) M₂ राणां दर्शनमेव च
— (L 5) G₂ 4 6 यथा (for पुरा) G₂ 6 शासनं (for
साहसम्) — (L 7) G₂ स दक्षिणां (for दक्षिणां च) G₂
नित्यं (for विषय) — (L 11) G₂ कद्रुमर्या, G₂ 4 काष्मर्या,
G₂ 4 काद्रमल्या — G₂ om lines 12-21, G₂ om lines
12-14 — (L 13) G₂ तथा (for वृताम्) — (L 14)
G₂ M₂ संछिन्नाम्, G₂ 4 संछिन्नाम् — (L 15)
G₂ reads line 15 after line 18. G₂ नीजैश्च सालवृक्षैश्च
— (L 17) M₂ चंपकैरपशोभितां — (L 18) G₂ प्रिया-
व्याशोक — G₂ om. lines 19-25 — (L 19) G₂
om line 19 M₂ नागवृक्षैश्च शोभिता — (L 20) T₁
G₂ जातियूथिककुन्दकैः, G₂ यूथिरकुन्दलैः, G₂ M₂ यूथिककु-

क्रमैर्नालिकेरैश्च पनसात्रैश्च शोभिताम् ।
 चूते पुण्डकपत्रैश्च कट्याढकसवृताम् ।
 नीपैश्च वेतसैः कीर्णां नालकुन्दकुशैर्वृताम् ।
 एव बहुविधैर्वृक्षैर्विचरन्त्यैश्च शोभिताम् । [25]
 हसकारण्डवैः कीर्णां कुररैः सारसैः शुक्रैः ।
 चक्रवाकगणैर्जुष्टां सुर्वैश्च जलपायसं ।
 समुद्रकार्कैः क्रौञ्चैश्च नादिता जलकुण्डं ।
 एव र्गर्गश्च बहुभिः सघुष्टां जलचारिणि ।
 आश्रमैर्वहुभिर्मुक्ता चैत्यवृक्षैश्च शोभिताम् । [30]
 सेवितां प्राङ्गणं शुभ्रैर्वेदवेदाङ्गपारगं ।
 प्रचित्तीररहैर्वृक्षमालाभिरिव शोभिताम् ।
 पुष्पगुल्मलतोपेतामङ्गनामिव भूषणं ।
 प्रचित्प्रचित्ते पद्मे प्रचित्सौगन्धिकोत्पलैः ।
 कटारकुमुदे फुल्लं कमलैर्यशोभिताम् । [35]
 नानापुष्परजोध्वना प्रमदामिव भूषिताम् ।
 रमणीया तथा हृष्टा विहृतमप्सरोगणैः ।
 मृष्टतीर्थामकलुषा प्राणिनां जीवनीं शुभाम् ।
 अपारा स्वादुतोया च पुलिनद्वीपशोभिताम् ।
 कावेरीं तादृशीं दृष्ट्वा प्रीतिमान्पाण्डवोऽपयीत् । [40]
 अस्मद्वाष्ट्रे यथा गङ्गा कावेरी च तथा इह ।
 सहदेवस्तु तां तीर्त्वा नदीमनुचरैः सह ।
 दक्षिण तीरमासाद्य गमनायोपचक्रमे ।

आगत पाण्डवं तत्र श्रुत्वा विषयजामिन ।
 दर्शनायै ययुस्ते तु यौतुहलममन्त्रिताः । [45]
 द्रमिळा पुराया राजन्निषयश्च प्रियदर्शना ।
 गत्वा पाण्डुमुत्तं तत्र ददृशुस्ते मुदान्विताः ।
 सुहृन्मात्रं विद्यालक्षं प्रजन्तं त्रिदशोपमम् ।
 दर्शनीयतमं लोके नैश्वरनिर्मपेरिव ।
 आश्चर्यभूतं ददृशुर्द्रमिळास्ते समाहिताः । [50]
 महासेनोपमं दृष्ट्वा पूजा चक्रुश्च तस्य वै ।
 रयैश्च विविधैर्गर्भैर्भोगैरन्यैश्च समतैः ।
 गीतमङ्गल्युक्ताभिः स्तुवन्तो नकुल्यानुजम् ।
 सहदेवस्तु तान्दृष्ट्वा द्रमिलानागतान्मदा ।
 विस्मय्य तान्महाराज प्रन्विषो दक्षिणा दिशम् । [55]
 दूनेन तरया चोल विजित्य द्रमिळेश्वरम् ।
 ततो रत्नानुपादाय पाण्डवस्य विषय ययौ ।
 दर्शने सहदेवस्य न च कृता नरा परे ।
 गच्छन्तमनुगच्छन्तं प्रीत्या कौतुहलान्विता ।
 ततो माद्रीमुनो राजन्मृगघातान्मयलोकयत् । [60]
 गजान्वनचरानन्यान्प्राङ्गणमृगान्वदृष्ट्वा ।
 शुक्रान्मयूरान्दृष्ट्वा तु मृगधानारण्यकुटान् ।
 ततो देशं समासाद्य श्वशुरस्य महीपते ।
 प्रेषयामास माद्रेयो दूतान्पाण्डवाय वै तदा ।
 प्रतिजग्राह वस्याजा मन्त्रीत्या मलयध्वजः । [65]

(M₂ 'क'उल्ले — (L 21) G₂ M₂ अंकोलकरं G₂ पटलैर्,
 M₂ पादपैर् — (L 22) T₁ G₂ & M₁ नालिकेरैश्च, G₂
 नारिकेलैश्च — (L 23) G₂ & पुष्टैश्च पत्रैश्च, G₂ पुष्टपत्रैश्च
 G₂ कट्याढकशोभितां, G₂ 'थपसवृतां, G₂ वदलीवनं — (L
 24) T₁ G₂ & नीपैश्च, G₂ दिशैश्च (for नीपैश्च) T₁ नालकुन्दं,
 G₂ नळप्राकं, G₂ नवैः कुन्दं, G₂ नळकुन्दं, M₁ नळकुन्दशरीर्वृता;
 M₂ नलकाशकुशैर्वृतां — (L 26) G₂ & M₁ हसकारण्डवा, G₂
 हंसैः कारण्डवैः G₂ वृता, G₂ & M वक्रैः, G₂ अपि (for शुक्रैः)
 — (L 27) G₂ & & कीर्णां (for जुष्टां) G₂ अम्लजैरपि वायमे
 (for the post half) — (L 28) G₂ समुद्रकारैः, M₁
 'काते' — (L 29) T₁ र्गर्गैश्च, G₂ वटैश्च (for र्गर्गैश्च)
 G₂ & सघुष्टां — (L 30) G₂ & M सक्तां (for युक्ता)
 — (L 31) G₂ शोभितां (for सेवितां) G₂ शुभ्रैर् (for
 शुभ्रैर्) — (L 32) T₁ G₂ & उप- (for इव) — (L 33)
 G₂ & & अंगानामिव M₂ भूषितां — (L 34) G₂ & & M
 मुपुष्पितैः (for पत्रचित्ते) G₂ & M सुष्ठैः (for पद्मे) G₂
 कचित्पत्रैश्च कटारैः (for the prior half) — (L 35) G₂
 कटारैः (for कटारैः) T₁ G₂ & पुष्टैः (for फुल्लैः) M₂
 कटारकुमुदोत्पलैः — G₂ om lines 36-38 — (L 36)
 G₂ 'लतोध्वस्तां, G₂ शोभितां (for भूषिताम्) — (L 37)
 G₂ & M तदा (for तथा) M₂ आहृताम् (for विहृताम्)
 G₂ विहृताप्सरसो गुणैः — (L 38) T₁ G₂ M₁ मृष्ट(G₂

अपि)वीर्षा नदी येष्ट (for the prior half) T₁ G₂ प्राणिनि
 सेवितां शुभा — (L 39) G₂ & & अपरां Some MSS
 पुञ्जिनं — (L 40) G₂ & M तथा (for [अ]प्रवदं)
 — (L 41) G₂ & & M शुभा (for इह) — (L 42) G₂
 तदा (for 'तु तां) — (L 43) M₂ reads line 56
 for line 43, repeating the former in its proper
 place — (L 46) G₂ M₂ द्रमिळा, G₂ द्रमिळा, G₂
 द्रविटा (for द्रमिळा) — (L 48) T₁ G₂ & M₁ भोजन
 (for व्रजन्त) G₂ त्रिदिवोपमा — (L 50) G₂ आश्चर्यभूता
 G₂ & & M₂ द्रमिळास्ते T₁ G₂ & M₂ मगागता, G₂ मुदान्विता
 (for समाहिता) — (L 52) G₂ च संमिते, M₁ तुनमते
 — (L 53) G₂ गीतिमङ्गल्युक्तैश्च, M₁ गीतिमङ्गल्युक्ताभिः
 — (L 54) G₂ द्रमिळान्, G₂ द्रविळान् G₂ & M मुदा (for
 तदा) — (L 55) G₂ & & M₂ महाबाहु, G₂ 'रात्र-
 — (L 56) Some MSS चोळ. G₂ विस्मय्य (for विजित्य)
 G₂ & M₂ द्रमिळेश्वर, G₂ द्रविडे. — (L 58) T₁ G₂
 दर्शनं, G₂ दर्शनात् T₁ नरान्, G₂ नरैः (for नरा) G₂
 परे, M₁ पुरे (for परे) — (L 59) G₂ गच्छन्तान्
 — (L 60) T₁ G₂ & M₂ मृगसंघान्विलोकयन् — (L 61)
 G₂ वनगजान्, M₁ वनेचरान् G₂ & transp-अन्यान् and
 व्याघ्रान् — (L 62) G₂ मृगकारण्डकुटान्, G₂ मृगराजस्य कुं-
 — (L 63) G₂ महीपति. — (L 64) G₂ प्रीतान् (for

भार्या रूपवती जिणोः पाण्डवस्य तनया शुभा ।
चित्राह्वयेति विख्याता द्रमिल्या योषिता घरा ।
आगत सहदेव तु सा ध्रुवान्त पुरे पितुः ।
प्रेषयामास सप्रीत्या पूजा रजति चै घटु ।
पाण्डवोऽपि चहुरवाति दूते सा मुमोच ह । [70]
मणिमुक्ताप्रवालाश्च शङ्खशुक्रियुतान्ग्रहन् ।
ता दृष्ट्वा प्रीतिमान्पूजा पाण्डवोऽथ मुदा नृप ।
भ्रातुः पुत्रे यद्वृत्तज्ञानददाद्भुवाहने ।
पाण्डव द्रमिलराजान श्वशुर मलयध्वजम् ।
स दूतं तन वदो कृत्वा मणल्लेश्वर तदा । [75]
ततो रत्नान्युपादाय द्रमिलराटो यया ।
भगवत्यस्याल्य दिव्य देवलोकमम गिरिम् ।
स तः प्रदक्षिण कृत्वा मलय भरनयन ।
लक्षयित्वा तु मादेयन्मात्रपणी नदीं शुभाम् ।
प्रमत्तमलिलं दिव्यां सुशीता चन्द्रोदहाम् । [80]
समुद्रतीरमामास न्यविशत्पाण्डुनन्दन ।

Colophon

वैशपायन ।

महदेवस्ततो राजन्मग्निभि सा भारत ।
संप्रधार्य महाबाहु सचिवं दुर्द्धमत्तरं ।
अनुमान्य स ता राजन्महदेवस्वरान्वित ।
चिन्तयामास राजेन्द्र भ्रातुः पुत्र घटोत्कचम् । [85]
ततश्चिन्तितमात्रे तु राक्षस प्रत्यक्षयत ।
अतिदीर्घो महाकाय सर्वभरणभूषित ।

नीलजीमूतसकाशस्तसकाञ्चनकुण्डलः ।
विचित्रहारफेयूर किङ्किणीमणिभूषित ।
हेममाली महादंष्ट्र किरीटी कुक्षिगन्धन । [90]
ताम्रकेशो हरिदमश्रुभीमाक्ष कनकाह्वद ।
रक्तचन्दनदिग्धाङ्ग सूक्ष्माभ्यरधरो वली ।
जवेन स ययौ तस चालयश्चित्र मेढिनीम् ।
ततो दृष्ट्वा जना राजन्नायान्त पर्येतोपमम् ।
भयाग्नि दुद्रुषु सर्वे सिंहात्कुद्रमृगा यथा । [95]
आमसाद् च मादेयं पुलस्त्य रावणो यथा ।
अभिधाद्य ततो राजन्सहदेव घटोत्कच ।
प्रह्ला कृताञ्जलिमन्यौ किं कार्यमिति चाग्रशीन् ।
त मेरुशिखराकारमागत पाण्डुनन्दन ।
त परिगज्य चादुभ्या मृदुयुपाधाय चामकृत् । [100]
पूजयित्वा सहामास प्रीतो वाक्यमुवाच ह ।
महदेव ।
गच्छ लब्ध्वा पुरी वत्स करार्यं मम शामनात् ।
तत्र दृष्ट्वा महात्मान राक्षसेन्द्र विभीषणम् ।
रत्नानि राजसूयार्थं विविधानि यज्ञि च ।
उपादाय च सर्वाणि प्रत्यागच्छ महानल । [105]
वैशपायन ।
पाण्डवेनैवमुक्तस्तु मुदा युक्तो घटोत्कच ।
तथेत्युक्त्वा महाराज प्रतप्ये दक्षिणा दिशम् ।
ययौ प्रदक्षिण कृत्वा सहदेव घटोत्कच ।
लक्ष्मभिसुतो राजन्समुद्रमवलोकयत् ।

पुनान) — (L 65) G₂ transp तस्याशं and मंषीत्या
G₄ दिव्याशं (for तस्याशं) — (L 66) G₄ ज्येष्ठा (for
जिणो) — (L 67) G₂ द्रमिली, G₄ द्रविड, G₆ M₂ द्रमिली,
M₁ द्रमिली — (L 68) G₄ शुभान (for सा शुभा)
— (L 69) T₁ G₄ पूजां ला (G₄ 'क्ष')श्च, G₂ G₆ M₂
पूजायं च, G₂ G₆ M₁ पूजां (G₄ 'जा')रत्नाश्च G₂ G₆ M₁ यद्वृत्
— (L 71) T₁ G₂ G₆ मणिमुक्ता (T₁ 'मुक्ता', G₂ 'रत्न')प्रवा-
लानां, M₂ 'प्रवालानि' M₂ सहदेवाय कीर्तिमान् (for the post
half). — (L 72) G₂ G₆ M₁ तान् (for तां) G₂
प्रीतिमा; G₄ प्रतिमा, G₆ प्रतिमा- (for प्रीतिमान्) G₂ मुत्ताम्वित,
G₄ मुत्ता युत, G₆ मुत्ता नृप — (L 73) T₁ G₂ G₆ भ्रातृपुत्रे
G₄ दत्त्वा (for रत्नान्) G₂ G₆ M₂ दत्त्वा वै, G₄ अनर्घ्यान् (for
अदत्ताद्) — (L 74) G₁ G₂ M₂ द्रमिष्ट*, G₄ द्रविष्ट* (for
द्रमिष्ट*) — (L 76) G₁ G₂ M₂ द्रमिष्टेर, G₄ द्रविष्टेर, G₆
द्रमिष्टेर (for द्रमिष्टेर) — (L 77) G₆ रम्य (for दिव्य)
— (L 79) T₁ G₂ G₆ स रंयित्वा मादेयश्च — (L 80)
G₂ G₆ M₂ सुशीलां च मनोरमां (M₂ 'हृता') — Colophon
Adhy no T₁ G₂ G₆ 34, G₂ 35, M₂ 33 — (L 82)
G₆ om the ref. G₂ राजा (for राजन्) — (L 83) G₂
दुद्धिसत्तमे — (L 84) G₂ अनुनाय्य, M₁ 'नीय' (for

'नाय्य') T₁ G₂ M₁ तार् (for ता) G₄ अनुमानाय्य ताम्राजन्,
G₆ M₂ स त्रिचार्यं तदा राजा — (L 86) T₁ G₂ G₆ तमिन्
(for तत) — (L 87) G₂ G₆ महाबाहु (for 'काय')
— G₄ G₆ om. lines 88-89 — (L 89) T₁ G₂ G₆
किङ्किणीहेमम्. — (L 90) T₁ कुक्षिवधेन, G₄ गृष्टकुण्डल (for
कुक्षिवन्धन) — (L 91) G₄ नीमाभः; G₆ M₂ नीमाग
G₂ G₆ M₂ कटकागद — (L 93) G₂ G₆ M₂ वलेन (for
जवेन) — (L 94) T₁ मनो राजन्, G₄ महाराज (for
जना राजन्) — (L 95) T₁ G₂ G₆ M₁ वि, G₆ ते (for हि)
M₁ वने गृगण्ये सह (for the post half). — T₁ G₂ G₆
transp lines 99 and 100 — (L 99) G₂ स (for तं)
— (L 100) M₂ स (for तं) G₂ मूर्ध्नि चाग्राय T₁ G₂ G₆
M₂ पांडव (for चामकृत्) — (L 101) G₄ सहामास्य G₂ G₆
वाक्यम् (for वाक्यम्) — (L 102) G₂ G₆ M₁ om the ref.
G₂ G₆ M₁ हका- (for लब्ध्वा) G₂ M₁ कार्यार्थ (for करार्थ)
— (L 106) G₂ 'मुक्तोद्य' (for 'मुक्तस्तु') T₁ om. lines
106-107 — After the prior half of line 108,
T₁ ins.

विभीषणदिदृक्षया ।

ययावाकाशमाविश्य

कूर्मग्राहक्षपाकीर्णं मीनैर्नैःस्तथाकुलम् । [110]
 शुक्तिग्राते समाकीर्णं शङ्कानां निचयाकुलम् ।
 स दृष्ट्वा रामसेतुं च चिन्तयन्नामविक्रमम् ।
 प्रणम्य तमतिक्रम्य याम्या वेलामलोकयत् ।
 गत्वा पार समुद्रस्य दक्षिणं स घटोत्कचः ।
 ददर्श लङ्कां राजेन्द्र नाकपृष्ठोपमा शुभाम् । [115]
 प्राकारेणावृता रम्या शुभद्वारैश्च शोभिताम् ।
 प्रासादैर्वहुसाहस्रैश्चैतरेष्वसकुलाम् ।
 तापनीयगवाक्षेण मुक्ताजालान्तराणि च ।
 हेमराजतजालेन दान्तजालैश्च शोभिताम् ।
 हर्म्यगोपुरसवाधार्थं रश्मितीरणसकुलाम् । [120]
 दिव्यदुन्दुभिनिर्द्वाढामुद्यानवनशोभिताम् ।
 सूर्यकालफलैर्वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभिताम् ।
 पुष्पगन्धैश्च सकीर्णां रमणीयमहापथाम् ।
 नानारत्नैश्च संपूर्णामिन्द्रस्यैवामरावतीम् ।
 विवेश स पुरीं लङ्कां राक्षसैश्च निपेयिताम् । [125]
 ददर्श राक्षसघातान्शूलप्रासधरान्वहन् ।
 नानावेषधरान्दक्षालारीश्च प्रियदर्शना ।
 दिव्यमाल्याभ्यरधरा दिव्यभूषणभूषिता ।
 मदरक्तान्तनयना पीनश्रोणिपयोधरा ।
 भैमसेनिं ततो दृष्ट्वा हृष्टास्ते विस्मय गता । [130]
 आससाद गृहं राज्ञं इन्द्रस्य सदनोपमम् ।
 स द्वारपालमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ।

— (L 109) G₂ ४ ६ M समुद्रं स व्यलोकयत् (G₂ ४ 'यन्')
 — (L 110) G₂ कूर्मग्राहं G₂ नैर्मीनैश्च (by transp.),
 M₂ मीननैश्च G₂ तदाकुल, M₁ समाकुल — (L 111)
 G₂ ४ शुक्तिग्राते, G₂ M₂ शुक्ति (M₂ 'त्रा')तः, M₁ शुक्तिग्राते
 T₁ G₂ तदाकीर्णं, G₂-s तथाकीर्णं G₂ ४ निलयाकुलं — G₂
 has a lacuna for the portion from the post half of
 line 114 to राजेन्द्र in line 115. — (L 114) G₂ ४ दक्षिणां
 — G₂ om lines 117-119, G₂ om lines 117-122
 — (L 118) G₂ ४ तपनीयगवाक्षेण, G₂ M₂ तापनीयगवाक्षाणि
 M₁ 'जालान्तरेण च — (L 119) T₁ हेमराजतजालानि, G₂-s
 हे (G₂ हे)मराजतजालैश्च, M₂ हेमराजतजालैश्च T₁ दंतं, M₁
 जंतं (for दान्तं) M₂ दान्तजालांतराणि च — (L 121)
 T₁ दीपं (for दिव्यं) G₂ ४ दिव्यायुधाभिनिर्द्वाढां ममतादव-
 शोभितां — After line 121, T₁ G₂ read line 128,
 repeating it in its proper place — (L 122)
 T₁ G₂ ४ सर्वकामं G₂ दृष्ट्वा (for दृष्टे) — (L 123)
 T₁ संकीर्णं — (L 128) G₂ ४ दिव्याभरणभूषिता (for the
 post half). — (L 130) In G₂, the portion from
 ततो दृष्ट्वा in line 130 up to प्रीतिमानभवद् in line 266,
 is lost on a missing fol T₁ G₂-s तदा (for ततो)

घटोत्कचः ।

कुरुणामृपभो राजा पाण्डुरांम महाबल ।
 कनीयांस्तस्य दयादः सहदेव इति श्रुत । [135]
 कृष्णमित्रस्य तु गुरो रानसूयार्थमुद्यत ।
 तेनाह प्रेषितो दूत करार्थं कौरवस्य च ।
 द्रष्टुमिच्छामि राजेन्द्र त्वं क्षिप्रं मा निवेदय ।
 वेशपायन ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्वारपालो महीपते ।
 तथेत्युक्त्वा निवेशाथ भवनं स निवेदक ।
 साक्षलिं स समाचष्ट सर्वां दूतगिरं तदा । [140]
 द्वारपालवचं श्रुत्वा राक्षसेन्द्रो विभीषण ।
 उवाच वाक्यं धर्मात्मा समीप मे प्रवेक्ष्यताम् ।
 एवमुक्तस्तु राजेन्द्र धर्मज्ञेन महात्मना ।
 अथ निष्क्रम्य सभ्रान्तो द्वा स्थो हृदिभ्रमब्रवीत् ।
 एहि दूत नृप द्रष्टुं क्षिप्रं प्रविश च स्वयम् । [145]
 द्वारपालवचं श्रुत्वा प्रविशेष्ट घटोत्कच ।
 स प्रविश्य ददर्शाथ राक्षसेन्द्रस्य मन्दिरम् ।
 ततः कैलाससकाशं तप्तकाञ्चनतीरणम् ।
 प्राकारेण परिक्रिप्तं गोपुरैश्चापि शोभितम् ।
 हर्म्यप्रासादसवाधार्थं नानारत्नममन्वितम् । [150]
 काञ्चनैस्तापनीयैश्च स्फटिकैः राजतैरपि ।
 वज्रवैद्युर्यगभैश्च स्तम्भैर्दृष्टिमनोहरैः ।
 नानाध्वजपताकाभिर्युक्तं मणिविचित्रितम् ।

— (L 131) G₂ गृहं राजन्, G₂ महाराजन् (for गृहं राह)
 — (L 133) T₁ G₂ पांडुवनुर, G₂ ४ धर्मराजो (for पाण्डुरांम)
 — (L 134) G₂ ४ अस्य (for तस्य) G₂ मुति — G₂ ४
 M₁ om line 135 — (L 137) G₂ देखेन्द्र, M₁ रणेन्द्र
 T₁ G₂-s त, M₁ तु (for मां) M₁ निवेद्यता (for निवेदय)
 — (L 138) T₁ महीमत, G₂ M महीपते — (L 139)
 M₁ सदन (for भवन) T₁ G₂ ४ सन्निवेदक, G₂ स निवेदक
 — (L 140) G₂ ४ M प्राञ्जलि G₂ ४ M सर्वमाचष्ट
 (G₂ 'ष्टे') G₂ ४ सर्व, M₁ स तु (for सर्वा) M₁ 'वच्य
 (for 'गिरं) — G₂ ४ om lines 141-144. — (L 143)
 M राक्षस (for राजेन्द्र) — (L 145) G₂ ४ प्रविशतां, M₁
 प्रविशतु (for 'श च) — (L 147) T₁ G₂ ४ मंप्रविश्य
 — (L 149) G₂ चोप, G₂ चाभि, G₂ चाति (for चापि)
 — After line 149, G₂ ins

दृष्ट्वा च तथ सर्वान्वे ईडिम्बं स मनोरमम् ।

— (L 150) G₂ 'विभूषित (also 'समन्वित as above)
 — (L 151) G₂ तपनीयैश्च G₂ काञ्चनीयैस्तापनीयैश्च (hyper-
 metric!), G₂ काञ्चनीयैस्तापनीयैः — (L 152) M₂ 'जुष्टे
 (for 'गर्भे) G₂ दृष्टिमनोरमै, M₂ च सुमनोहरै — (L
 153) T₁ G₂ सुवर्णाभिश्च चित्रित, G₂ M₁ सौ (M₁ सु)वर्णाभि

चित्रमाल्यावृत रम्यं तत्सकाञ्चनवेदिकम् ।
 तान्दृष्ट्वा तत्र सर्वान्स भैमसेतिर्मनोरमान् । [155]
 प्रविशन्नेव हैदिम्यः शुभ्राय मुरवस्वनम् ।
 तन्नीगीतसमाकीर्णं समतालमिताक्षरम् ।
 दिव्यदुन्दुभिनिर्हातं वादिश्रवतमकुलम् ।
 स श्रुत्वा मधुर शब्दं प्रीतिमानभवत्तटा ।
 ततो विगाह्य हैदिम्यो बहुकक्ष्यां मनोरमान् । [160]
 स ददर्श महात्मानं हा स्येन सह भारत ।
 तं विभीषणमासीनं काञ्चने परमायने ।
 दिव्ये भाम्बरमकाशे मुक्तामणिविभूषिते ।
 दिव्याभरणचित्राहं दिव्यरूपधरं विभुम् ।
 दिव्यमाल्याभरणं दिव्यगन्धोक्षितं शुभम् । [165]
 विभ्राजमानं वपुषा सूर्यवैश्वानरप्रभम् ।
 उपोषविष्टं सन्निर्वर्द्धैरिव जतप्रभुम् ।
 यक्षमहारथैर्दिव्यैर्नारीभिः प्रियदर्शनैः ।
 गीर्म्महल्लयुक्ताभिः पूज्यमानं यथात्रिभिः ।
 चामरे व्यजने चाप्ये हेमदण्डे महाधने । [170]
 गृहीते वरनारीण्या धूम्रमाने च मूर्धनि ।
 अचिन्मन्तं धिया जुष्टं कुबेरवस्त्रोपमम् ।
 घर्मे चैव स्थितं नित्यमश्रुतं राक्षसेश्वरम् ।
 दृष्ट्वा घटोत्कचो राजन्यरन्दे तं कृताञ्जलिः ।
 प्रहसन्त्या महावीर्यं शक्रं चित्ररथो यथा । [175]
 तं दूतमागतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
 पूजयित्वा यथान्याय सान्त्वयन् यचोऽग्रवीरः ।

विभीषणः ।

कस्य वशे तु संजातं करमिच्छन्महीपतिः ।
 तस्यानुजान्समस्ताश्च पुर देशं च तस्य वै ।
 त्वां च कार्यं च तत्पर्वं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । [180]
 विस्तरेण मम ब्रूहि सर्वानेतान्पृथक्पृथक् ।

Colophon

वैशपायनः ।

एवमुक्तस्तु हैदिम्यः पौलस्त्येन महात्मना ।
 कृताञ्जलिस्त्राचाय सान्त्वयन्नाक्षसाधिपम् ।
 घटोत्कचः ।
 सोमस्य वशे राजासीत्पाण्डुरनाम महाबलः ।
 पाण्डो पुत्राश्च पञ्चासम्प्राकृत्यपराक्रमाः । [185]
 तेषां ज्येष्ठस्तु नाम्नाभूद्धर्मपुत्र इति श्रुतः ।
 भजातशत्रुधर्माङ्गा धर्मो विग्रहवानिव ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा प्राप्य राज्यमकारयत् ।
 गङ्गाया दक्षिणे तीरे नगरे नागसाह्वये ।
 तद्व्या धृतराष्ट्राय शक्रप्रस्थं ययौ ततः । [190]
 आनृभिः सह राजेन्द्र शक्रप्रस्थे प्रमोदते ।
 गङ्गायमुनयोर्मध्ये ताडुभौ नगरोत्तमौ ।
 नित्यं धर्मे स्थितो राजा शक्रप्रस्थे प्रशासति ।
 तस्यानुजो महाबाहुर्ममसेनो महाबलः ।
 महातेजा महावीर्यं सिंहतुल्यः स पाण्डवः । [195]
 दशनागसहस्राणां ग्रले तुल्यः स पाण्डवः ।
 तस्यानुजोऽनुजो नाम महावीर्यपराक्रमः ।

विनिश्चितं — (L 155) T₁ G₂ तां, G₂ तद्, G₂ त (for तान्) G₂ & M₂ सर्वं च (for सर्वान्स) G₂ मनोरम, M₂ 'हर' (for 'रनान्) — (L 156) G₂ मधुरस्वन — (L 157) T₁ G₂ & M₁ समताल G₂ 'मिवाक्षरं' (for 'मिताक्षरम्) — (L 158) G₂ & M 'सुत'(M₁ 'महि') न शुभ (for 'शत मंडुलम्) — (L 159) G₂ स क्षोभप्रभं दृष्ट्वा — (L 160) G₂ [s] वगाह, G₂ विगाह (for विगाह) T₁ G₂ & s M₁ बहुकक्ष्या (G₂ 'क्ष्य') मनोरमा — (L 161) G₂ भरतर्षभ (for सह भारत) — (L 163) G₂ & दिवि (for दिव्ये) — (L 164) T₁ G₂ & दिव्यगन्धोक्षितं शुभ (= post half of line 165) — (L 165) T₁ G₂ & दिव्यरत्नविभूषितं, G₂ दिव्यगन्धोक्षितं शुभ — (L 168) G₂ & M महात्मनिर् (for महाहरथे) M₂ नारीभिर्दृष्टकालिभिः (for the post half). — (L 169) G₂ M₂ गीतेर, G₂ गीत- (for गीर्म्मह) G₂ M₂ 'युक्तश्च' (for 'युक्ताभिः) — (L 170) T₁ G₂ & s M₁ चामर (for चामरे) — (L 171) G₂ धूम्रमान (for धूम्रमाने) — (L 173) G₂ & M₁ [आ] स्थित (for स्थित) — After line 173, G₂ ins

राममिश्राकुनाथ न सरन्न मनसा सदा ।

— (L 174) G₂ & विनयेन (for वन्दे तं) — (L 178)

M₂ om the ref T₁ तु, G₂ & M₁ च, M₂ स (for तु) — Colophon Adhy. no T₁ G₂ & s M 35, G₂ 36 — (L 183) M₂ समर्पितमुत्तर (for the post. half) — (L 184) M₂ सोमवशोद्धवो राजा (for the prior half) G₂ महीपति (for महाबल) — (L 185) G₂ & तु पुत्रा, M₂ च पुत्रा (by transp) — (L 186) G₂ & धर्मात्मा, M नाम्ना वै (M₂ तु) (for नाम्नाभूद्) — G₂ om (hapl) the post. half of line 186 and the prior half of line 187 — (L 188) T₁ महाबल, G₂ & M₁ अपालयत् (for अकारयत्) — (L 189) T₁ G₂ & गगायां — (L 190) G₂ शक्रप्रस्थे G₂ & तदा (for तत) — (L 191) G₂ & सहितो राजा (for सह राजेन्द्र) T₁ om (hapl) from प्रमोदते in line 191 to शक्रप्रस्थे in line 193 — (L 192) M₂ ते उमे नगरोत्तमे — (L 193) T₁ प्रशासति, M₂ प्रशासि न (for प्रशामति) — T₁ om (hapl) lines 194-196 — (L 194) G₂ & M₂ इति धुन (for महाबल) — M₂ om. lines 195-198 — (L 195) G₂ & 'बाहु (for 'वीर्यं) G₂ & M₁ शक्र (M₁ सिंह) तुल्यपराक्रम (for the post half) — G₂ om line 196 — (L 197) G₂ राजा (for नाम) — (L 201) T₁ G₂ & भास्करप्रभ

सुकुमारो महासखो लोके वीर्येण विश्रुतः ।
 कार्त्तवीर्यसमो वीर्ये सागरप्रतिमो बले ।
 जामदग्न्यसमो ह्यस्त्रे सख्ये रामसमोऽर्जुन । [200]
 रूपे शक्रसमं पार्थस्तेजसा भास्करोपमः ।
 देवदानवगन्धर्वं पिशाचोरगराक्षसैः ।
 मानुषैश्च समस्तैश्च अजेय फरगुनो रणे ।
 तेन तत्प्राणद्वयं दाव तर्पितं जातचेदसे ।
 तरसा तर्पयित्वा तं शक्रं देवगणे सह । [205]
 लब्धान्यस्त्राणि दिव्यानि तर्पयित्वा हुताशनम् ।
 तेन लब्धा महाराज दुर्लभा देवतैरपि ।
 वासुदेवस्य भगिनी सुभद्रा नाम विश्रुता ।
 अर्जुनस्यानुजो राजभ्रातृकुलश्चेति विश्रुतः ।
 दर्शनीयतमो लोके मूर्तिमानिव मन्मथ । [210]
 तस्यानुजो महातेजा सहदेव इति श्रुतः ।
 तेनाह प्रेषितो राजन्सहदेवेन मारिषः ।
 अहं घटोत्कचो नाम भीमसेनसुतो बली ।
 मम माता महाभागा हिडिम्बा नाम राक्षसी ।
 पार्थानामुपकारार्थं चरामि पृथिवीमिमाम् । [215]
 आसीत्पृथिव्या सर्वस्या महीपालो युधिष्ठिरः ।
 राजसूयं ऋष्यश्रेष्ठमाहर्तुमुपक्रमे ।
 सदिदेश च स आचुत्कारार्थं सर्वतोदिशम् ।
 उदीचीमर्जुनस्तूर्णं करार्यं समुपाययौ ।
 गत्वा शतसहस्राणि योजनानि महाबल । [220]
 जित्वा सर्वान्पुमान्युद्धे हत्वा च तरसा वशी ।
 स्वर्गद्वारमुपागम्य रत्नान्यादाय वै शृङ्गम् ।
 अश्वश्च विविधान्दिव्यान्मर्वानादाय फल्गुनः ।

धनं बहुविधं राजन्धर्मोपुत्ताय वै ददौ ।
 भीमसेनो हि राजेन्द्र जिह्वा प्राचीं दिशं वलात् । [225]
 वशे कृत्वा महीपालान्प्राणद्वयाय धनं ददौ ।
 दिशं प्रतीचीं नकुलः करार्यं प्रयया तथा ।
 सहदेवो दिशं याम्या जिह्वा मर्वान्महीक्षितः ।
 मा सदिदेश राजेन्द्र करार्यमिह संकृतः ।
 पार्थानां चरितं तुभ्यं मक्षेपाण्यमुदाहृतम् । [230]
 तमवेक्ष्य महाराज धर्मराज युधिष्ठिरम् ।
 पावकं राजसूयं च भगवन्तं हारं प्रभुम् ।
 एतानवेक्ष्य धर्मजं करं त्वं दातुमर्हसि ।

Colophon

वैशपायनः ।

तेन तद्भाषितं ध्रुवा राक्षसेन्द्रो विभीषणः ।
 प्रीतिमानभद्राजन्धर्मोन्मा मर्चिवं सह । [235]
 स चास्य प्रतिजग्राह शासनं प्रीतिपूर्वकम् ।
 तस्य कालकृतं धीमानित्यमन्यत स प्रभुः ।
 ततो ददौ विविचाणि कम्बलानि कुधानि च ।
 दान्तकाश्चनपर्यङ्कान्मणिहेमविचित्रितान् ।
 भूषणानि विचित्राणि महाहाणि बहूनि च । [240]
 प्रवालानि च शुभ्राणि मर्णाश्च विविधान्वहून् ।
 काश्चनानि च भाण्डानि कलशानि घटानि च ।
 राजतानि च भाण्डानि चित्राणि च बहूनि च ।
 शस्त्राणि रक्मचित्राणि मणिमुक्तैर्विचित्रितान् ।
 यज्ञस्य तोरणं युक्तान्ददौ तालाश्चतुर्दश । [245]
 रक्मपद्मजपुष्पाणि शिथिका मणिभूषिताः ।
 मुकुटानि मण्डपाणि हेमवर्णाश्च कुण्डलान् ।

— (L 203) G₂ & M₁ मनुष्यैश्च M₂ समस्तैस्तु — (L 204) T₁ दाव, G₂ & दाह (for दाव) T₁ G₂ इप्सित (for तर्पित) — (L 205) T₁ तजयित्वा — After line 208, G₄ ins

अर्जुनो जयता श्रेष्ठो भार्यायै प्रतिगृह्य ताम् ।

— (L 209) T₁ G₂-s नकुलेति च, G₂ नकुलो नाम — (L 212) G₄ दृत (for राजन्) — (L 214) G₂ & महाभाग T₁ सीमाया, G₂ हिडिम्बी (for हिडिम्बा) — (L 215) G₂ अहं (for इमाम्) — (L 216) G₂ & अस्या (for आसीत्) G₂ & पृथिव्यां T₁ G₂ & सर्वस्यां — (L 220) T₁ G₂ & योजनानां — (L 221) G₂ बली (for वशी) — (L 224) G₂ तदा (for ददौ) — (L 225) T₁ G₂ & M₁ रक्षेद्र, G₂ देवैर्देवैः (for राजेन्द्र) G₂ बली (for वलात्) — (L 228) G₄ महीपवीन् (for 'क्षित') — (L 229) T₁ G₂ & M₁ रक्षेद्र (for राजेन्द्र) T₁ G₂ & मभि- (for इह) M₁ सत्कर्तुं — (L 230) G₄ पाण्डवाचरित — (L 231) G₂-s M₁ त्वम् (for तम्) -G₂ महाराज, M₁ महाभाग

— (L 233) T₁ G₂ त्वं करं (by transp). G₄ M₂ करं दातुमिहर्हसि — Colophon Adhy no T₁ G₂ & s M 36, G₂ 37 — (L 236) M₂ शासनं प्रतिजग्राह धर्मात्मा राक्षसे सह — (L 237) T₁ M₂ कृष्ण (for काल) — (L 238) T₁ G₂-s M₁ कुंवलानि — (L 239) T₁ G₂-s M₁ दातव्यकानपि (G₂ 'काश्चापि', G₄ 'राजत') पर्यकान् — (L 240) T₁ G₂-s M₁ च शुभ्राणि, M₂ महाहाणि (for विचित्राणि) M₂ प्रवालानि मर्णाश्च स (for the post half) — (L 241) Om. in M₂ T₁ G₂-s M₁ प्रवालानि G₂ & मुक्तानि (for शुभ्राणि) — G₂ om lines 242-243 — (L 242) M₁ घटोत्तया (for घटानि च) — (L 243) Om in M₂ G₂ reads from the post half of line 243 to the prior half of line 247, after the prior half of line 251 G₂ & M₁ विचित्राणि (for चित्राणि च) — (L 244) G₂ चित्राणि (for शस्त्राणि) G₂ मणिमुक्ता- (for 'मुक्तर') — (L 245) G₂ & तोरणान् — (L 246) G₂ रक्म (for रक्म) — (L 247-) T₁ G₂-s M₁ मुकुटानि T₁ हेमवर्णाश्च, G₂ M₁

हेमपुष्पाणि विविधान्नुक्तममाल्यानि चापरान् ।
 शङ्खाश्च चन्द्रसंकाशाश्चातावर्तान्विचित्रिणः ।
 चन्दनानि च मुख्यानि रुक्मरत्नान्यनेकशः । [250]
 वामासि च महार्हाणि कम्बलानि बहुन्यपि ।
 अन्याश्च विविधान्नाजत्रत्नानि च बहूनि च ।
 स ददौ सहदेवाय तदा राजा विभीषणः ।
 विभीषण च राजानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 प्रदक्षिण परीत्यैव निर्जंगम घटोत्कचः । [255]
 तानि सर्वाणि रत्नानि अष्टाशीतिर्निशाचराः ।
 आजहुः समुदा राजन्हैडिम्बेन तदा सह ।
 रत्नान्यादाय सर्वाणि प्रतस्थे स घटोत्कचः ।
 ततो रत्नान्युपादाय हैडिम्बो राक्षसैः सह ।
 जंगमं तूर्णं लङ्कायाः सहदेवपदं प्रति । [260]
 आसेदुः पाण्डव सर्वे लङ्कयित्वा महोदधिम् ।
 सहदेवो ददर्शाथ रत्नाहारान्निशाचरान् ।
 आगतान्भीमसकाशाहैडिम्ब च तथा नृपः ।
 द्रमिला नैर्ऋतान्दृष्ट्वा दुद्रुवुस्ते भयार्विताः ।
 भैमसेनिस्ततो गत्वा माद्रेय प्राञ्जलिं स्थितः । [265]
 प्रीतिमानभवद्दृष्ट्वा रत्नौघं त च पाण्डवः ।
 विसृज्य द्रमिलान्सर्वान्गमनायोपचक्रमे ।

16

After the ref of 2 30 1, T₁ G₈-s M₁ ins

एव निर्जित्य पृथिवीं आतरः कुरुनन्दन ।
 वर्तमाना स्वधर्मेण शशासु पृथिवीमिमाम् ।
 चतुर्भिर्ममसेनाद्यैर्भ्रातृभिः सहितो नृपः ।

हेमवसाणि, G₄ 'वर्णानि (for 'वर्णाश्च) M₂ रत्नगर्भाश्च कंकणान्
 (for the post half) — (L 248) T₁ G₈ विविधा, G₂ s
 चित्राणि, M₂ सर्वाणि (for विविधान्) — (L 249) T₁ G₈
 M₁ निचित्रितान् (for 'त्रिण) G₂ s M₂ शतावर्तविचित्रितान्
 — (L 250) G₂ s M₁ तरुला, G₈ तथा रत्ना. M₂ वामाणि
 विविधानि च (for the post half) — (L 251) For
 sequence in G₈, of v 1 line 243 — (L 252) G₄
 रत्नानि विविधानि च (for the post half) — (L 253) G₂
 विना पति (for विभीषण) — The sequence of the lines
 254-258 is as follows T₁ G₈ 254, 257, 258, 256,
 257 (repeated in T₁), 255, G₄ M₁ 256-258, 254,
 255, M₂ 256, 258, 254, 255 — (L 254) Om in
 G₂ — (L 255) G₈ प्रतीत्यैव (for परी) — G₂ om.
 256-258 — (L 256) T₁ G₈ s अष्टाशीतिः, M₂ आजंस्तु
 — (L 257) G₄ सहसा (for समुदा) M₂ अष्टाशीतिसहस्राणि
 समदा रक्तलोचना — (L 261) G₂ s पाटववर — (L
 262) G₈-s M₁ रत्नभारान् (for रत्नाहारान्) — (L 264)

अनुगृह्य प्रजा सर्वाः सर्ववर्णानगोपयत् ।
 अविरोधेन सर्वेषां हितं चक्रे युधिष्ठिरः । [5]
 क्रीयता दीयतां सर्वं मुक्त्वा कोपं बलं विना ।
 साधुधर्मेति पार्थस्य नान्यच्छ्रूयत भाषितम् ।
 एव वृत्ते जगत्तस्मिन्पितृगैवान्वरज्यत ।
 न तस्य विद्यते द्वेषः ततोऽस्याजातशत्रुता ।

17

After 2 30 25, D₁ s ins.

आगतान्पृथिवीपालान्सप्रेक्ष्याह युधिष्ठिरः ।
 कृष्ण कमलपत्राक्ष सर्वतः कार्यमाधकम् ।
 पादावनेजनं देयं राजसूये महाक्रतौ ।
 न तादृग्दृश्यते मद्यं न च भूपं समाहृतम् ।
 कुतो लभ्य महाबाहो पृतस्य च धनागमम् । [5]
 कृष्ण उवाच ।
 मा विपीदस्व राजेन्द्र धनस्यार्थं कथंचन ।
 हैडिम्ब प्रेषयिष्यामि विभीषणमर्द्धमम् ।
 आनेतु रक्षसा नाथ धनौघपरिपूर्तये ।
 तत आहूय हैडिम्बं बहुमानपुरं सरम् ।
 उवाच शृङ्गया वाचा पूजयन्निव माधव । [10]
 गच्छ हैडिम्ब भद्रं ते लङ्काया रक्षसा पतिम् ।
 निवेदयस्व मद्राचा यदुक्तं राक्षसं प्रति ।
 तत्स्मृत्वा त्वं समागच्छ प्रसादं मम च सरः ।
 ततो भीमसुतः कृत्वा प्रणामं कृष्णपादयो ।
 जंगमं त्वरितो लोकान्द्रष्टुं पालस्यमञ्जसा । [15]
 ततः सागरमासाद्य बद्धं रामेण पादपम् ।

T₁ G₂ s s द्रमिडा (for द्रमिला) — (L 265) T₁ भूत्वा
 (for गत्वा) — (L 266) T₁ तच्च, G₂ तु (for त)
 — After line 266, M₂ ins
 तं परिषृज्य पाणिभ्यां दृष्ट्वा तान्प्रीतिमानभूत् ।
 — (L 267) G₂ s द्रमिडान् (for द्रमिलान्)

16

(L 1) G₈ विजित्य (for निर्जित्य) T₁-M₁ भ्रातृभिः (for
 भ्रातरः) T₁ M₁ कुन्नदन, G₄ कुलन्दन — (L 2) M₁
 वर्तमानं T₁ M₁ शशास (for शशासु) — (L 3) T₁
 सहितो नयं, M₁ 'तोनय (for 'तो नृप) — (L 4) T₁
 धर्मेणैवान्वपालयत्, M₁ सर्वतस्ता ओपयत् — (L 5) T₁ रक्षा
 (for हितं) — (L 6) G₈ क्रीयता, G₄ प्रीयतां (for क्रीयता)
 M₁ देयं (for सर्वं) — (L 7) G₈ स्वयं (for साधु)

17

(L 12) D₁ रामनन्ति (for रामनं प्रति) — (L 14)

तत्र रामेश्वरं देवं संपूज्य विधिवत्तदा ।
 हेडिम्बस्वरितो लोकान्प्रवियेश नृपाज्ञया ।
 स गतो वायुधेगेन लङ्कां द्वारमुपास्थितः ।
 स पृष्ठो द्वारपालैस्तु कस्त्वं पण्डाकृतिः कुतः । [20]
 ह्यस्थान्काश्चित्समुरिक्षिप्य कर्णाभ्यां प्राहसत्तदा ।
 दुर्दशा राक्षसास्तत्र जायन्ते कुरजाङ्गले ।
 मैमसेनिस्तदोवाच द्वारस्थान्क्रोधसयुतः ।
 कृष्णाज्ञयागतं मां च निवेदयत राक्षसाः ।
 विभीषणाय वै शीघ्रं कार्यायं राक्षसोत्तमाः । [25]
 तदुक्त्वाकर्ण्य च ते पौलस्त्याय न्यवेदयन् ।
 आहूय तमुवाचेदं किं कार्यं तस्मिन्नामय ।
 स सर्वं कथयामास कृष्णप्रोक्तं तदाप्रत ।
 विभीषणश्च धर्मात्मा कृष्णाज्ञां शिरसा दधत् ।
 सस्मृत्य रामवचनं कृष्णाज्ञां पालयत्तदा । [30]
 मन्दोदर्यै निवेद्याथ कृष्णरामप्रसादजम् ।
 कृष्णं द्रष्टुं गमिष्यामि आज्ञापय नृपामजे ।
 जगत्सारं रत्नज्ञातं दक्षभीचेन रक्षितम् ।
 आनीतं विबुधादींश्च जित्वा तच्च समृद्धिमत् ।
 प्रेषयिष्यामि तत्सर्वं कृष्णप्रीत्यै नृपामजे । [35]
 पश्यतोभयतः पादौ रत्नजैः पूरितैर्धनैः ।
 इन्द्रप्रस्थं गत उत कृष्णश्चासौ महायशः ।
 राक्षसा यादवेन्द्रं तं द्रष्टुं गच्छाम माचिरम् ।
 वैशपायन उवाच ।
 इति श्रुत्वा वचस्तस्य विस्मिता वाक्यमग्रधीत् ।
 मानुषेभ्यः कथं राजन्करं दत्से वदस्व मे । [40]
 विभीषण उवाच ।
 शुभे कारणतो दग्धि न विभेमि कुतोऽस्म्यहम् ।
 पुरा रामेण कथितं ममाग्रे भयनन्दिनि ।
 जन्म मे यादवे वशे द्वापरे समुपस्थिते ।
 साहाय्यं पाण्डवस्यार्थं करिष्यामि तदा व्रज ।
 इन्द्रप्रस्थे महाबाहो दर्शनं ते करोम्यहम् । [45]
 वैशपायन उवाच ।
 ह्युक्त्वा स ययौ तत्र यत्र कृष्ण सुरारिहा ।
 संपूज्य कृष्णं सशुद्धं पौलस्त्य परमो महान् ।

संपूज्य राक्षसं विष्णुरित्युवाच विभीषणम् ।
 स्वागतं ते महाबाहो कुशलं ते च सर्वदा ।
 विभीषण उवाच ।
 तव दर्शनतो विष्णो भृशं नामि मे क्वचित् । [50]
 अथ मे स्वागतं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
 इदं स्वर्णं मयानीतं कोटिशो यदुनन्दन ।
 यज्ञाय धर्मराजस्य तवाज्ञा वचसा दष्टम् ।
 इति श्रुत्वा वचस्तस्य ततः स्फुरितलोचन ।
 गन्तुमाज्ञां ददौ लङ्कां पौलस्त्याय महात्मने । [55]
 व्रजं लङ्का महावीरं नृत्यं यलिरिहासुर ।
 इति श्रुत्वा ततो लङ्कामगमद्रावणानुज ।
 पूज्यमानो महावीरं राक्षसो भरतर्षभ ।

Colophon

18

After the addl colophon following 2, 33 21,
 S ins

वैशपायन ।

ततः समुदिता मुल्यैर्गुणैर्गुणवता वरा ।
 यह्नो भावितात्मानं पृथक्पृथगरिदमा ।
 आत्मकृत्यमिति ज्ञात्वा पाद्मालास्तस्य सर्वशः ।
 समीयुर्वृष्णयश्चैव तदानीकाग्रहारिण ।
 सदारा सज्जनामाला चहन्तो रयसंचयान् । [5]
 विकृष्टवाचं देशस्य गुरभारतया च ते ।
 ययुः प्रमुदिता पश्चाद्वाजभिर्नम ययुः ।
 यल्लोपं समुदितं परिगृह्य समन्ततः ।
 राज्ञा चक्रायुधं शौरिरभिग्रगणमर्दनं ।
 बलाधिकारे निक्षिप्तं समान्यानकदुन्दुभिम् । [10]
 समायाद्यादवश्रेष्ठो यजमाने युधिष्ठिरे ।
 उच्चावचमुपादाय धर्मराजाय माधव ।
 धनौधं पुरतः कृत्वा खाण्डवप्रस्थमाययौ ।
 तस्य यज्ञागतान्सर्वान्श्रेष्ठवक्त्रपुरोगमान् ।
 भूमिपालगणान्सर्वान्सप्रभानिव तोयदान् । [15]
 मेघकायाभिः श्वसतो यूयपानिव यूयप ।
 बलिनः सिंहसकाशान्महीमावृत्य तिष्ठत ।

Before line 14, Ds ins वैशं उ° — (L 35) Ds
 मयात्मजे (for नृपा°) — (L 40) Ds दत्ति — (L 53)
 Ds शिरसावहत् (for वचसां दष्टम्)

18

(L 2) Gs s अरिदम — (L 4) Gs समेयुर् Gs
 तदनीकाग्रहारिण, Gs तदानीं काम° — (L 5) Gs सज्जनामाला,
 Gs सखिका° — (L 6) T1 विकृष्टात्पासु (sic), M1 प्रकृष्टत्वाच
 Gs नरेशस्य, Gs च देवस्य (for च देशस्य) Gs गुरयारतयैव ते,

Gs गुरुत्वाश्चरयैव ते — After line 6, Gs s read lines
 24-31 — (L 8) T1 बलिश्रेष्ठ — (L 9) T1 राजश्वका
 युध, Gs s s कजुचक्रायुधं (Gs 'ध'), Gs कजु चक्रायुधं,
 M1 कजु चक्रा°. Gs s शौरिमभिग्रगणमर्दन — (L 10) T1
 Gs s निक्षिप्य — (L 12) T1 M1 धर्मराजस्य — (L 13)
 Gs सेनीय (for धनीय) — (L 14) T1 Gs s M1
 यक्षगतान् T1 पश्यन्, M1 वीक्षन् (for सर्वान्) Gs s s 'वक्त्र'
 (for 'वक्त्र') — (L 16) Gs निवसतो Gs यूयपा, Gs 'प',
 Gs 'वान् (for 'व') — (L 17) Gs s 'संकाशा (for

ततो जनौघसंघाधं राजसागरमव्ययम् ।

नादयन्नधोपेणाभ्युपायान्मधुसूदनं ।

असूर्यमिव सूर्येण निवातमिव वायुना । [20]

कृष्णेन संमुपेतैन जहर्षे भारत पुरम् ।

ब्राह्मणक्षत्रियाणां हि पूजार्थं सर्वधर्मवित् ।

सहदेवो विशेषज्ञो माद्रीपुत्र कृतोऽभवत् ।

प्रभवन्त तु भूतानां भास्वन्तमिव तेजसा ।

प्रविशन्तं यज्ञभूमिं सितस्यावरज विभुम् । [25]

तेजोराशिमुपि विप्रमदश्यमविजानताम् ।

वयोधिकाना वृद्धाना मार्गमात्मनि तिष्ठताम् ।

जगतस्तस्थुषश्चैव प्रभवान्ययमच्युतम् ।

अनन्तमन्त दृष्ट्याणामिद्वगणमर्दनम् ।

प्रभव सर्वभूतानामापस्वभयमच्युतम् । [30]

भविष्य भावन भूत द्वारवत्यामरिदमम् ।

स दृष्ट्वा कृष्णमायान्त प्रतिपूज्यामितौजसम् ।

यथाहं केशवे वृत्तिं प्रत्यपद्यत पाण्डव ।

ज्यैष्ठ्यकानिष्ठसयोग संप्रधार्य गुणागुणैः ।

आरिराधयिषुर्धर्मः पूजयित्वा द्विजोत्तमान् । [35]

महदादित्यसकाशमासन च जगत्पते ।

ददौ नासादित कैश्चित्तस्मिन्नुपविवेश सः ।

19

After 2 34 9, K₄ V₁ B D_n D_{1-s} 5 ins :

भीष्मे शांतनवे राजन्स्थिते पुरुषसत्तमे ।

स्वच्छन्दमृत्युके राजन्कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

अश्वत्थाम्नि स्थिते वीरे सर्वशोचविशारदे ।

कथं कृष्णस्त्वया राजन्ऽर्चितः कुरुनन्दन ।

दुर्योधने च राजेन्द्रे स्थिते पुरुषसत्तमे । [5]

कृपे च भारताचार्ये कथं कृष्णस्त्वयार्चितः ।

द्रुमं किंपुरुषाचार्यमतिक्रम्य तथार्चितः ।

भीष्मके च दुराधर्षे पाण्डवे च कृतलक्षणे ।

नृपे च रुक्मिणि श्रेष्ठे एकलक्ष्ये तथैव च ।

शल्ये मद्राधिपे चैव कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया । [10]

अयं च सर्वराजां यो बलश्लाघी महारथः ।

जामदग्न्यस्य दयित शिष्यो विप्रस्य भारतः ।

येनात्मबलमाश्रित्य राजानो युधि निर्जिताः ।

तं च कर्णमतिक्रम्य कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

20

S ins. after 2. 34 9 (G₂, after 2 34, 4^{ab})

भीष्मे शांतनवे राजन्स्थिते पुरुषसत्तमे ।

स्वच्छन्दमृत्युके तस्मिन्कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

*संकाशान्). — Lines 18-21 = (var.) 2 30, 14-15. — (L 19) T₁ G₂ 4 M₁ द्रुपायान्, G₂ उपायान् (for [अ]भ्युपायान्) — (L 20) T₁ निवातमिव — (L 21) T₁ G₂ समवेतेन (for समुपे^o) T₁ G₂ 5 M₁ जहर्षे, G₂ जहृष्य G₂ कुल (for पुरम्) — (L 22) T₁ अयं धर्मवित्, G₂ 6 M₁ द्यधर्म^o, G₂ सर्वधर्म^o. — (L 23) G₂ तदा (for कृतो) — G₂ 6 read lines 24-31 after line 6 — (L 24) T₁ M₁ भगवत् (for प्रम^o) G₂ 6 भगवान्सर्वभूतानां भास्वानिव च तेजसा — (L 25) T₁ M₁ विशतं यज्ञभूमिं तां (M₁ तं यज्ञभूमिं), G₂ 6 विशन्नतर्कयज्ञभूमिं (for the prior half) G₂ 6 स्थि (G₂ सि) तस्याविरजो विभु, G₂ 4 स तस्याविरज विभु — (L 26) T₁ G₂ 4 6 दृश्यम् (for विप्रम्) — (L 27) G₂ M₁ वयोतिगाना T₁ G₂ 6 मार्गमावृत्य — (L 28) = (var.) 2. 30 11^{ab}. T₁ G₂ प्रभवान्ययम्, G₂ 4 प्रभवान्ययम् G₂ 4 अव्यय (for अच्युतम्) G₂ 6 प्रभवान्यय- (or *प्य) यमव्यय — (L 30) G₂ भवम् (for [अ]भयम्) — (L 31) G₂ भविष्यु (for भविष्यं) G₂ 6 परम (for भावन) — (L 33) G₂ केशव G₂ 6 6 वृत्त — (L 34) G₂ ज्यैष्ठ्यकानिष्ठ- G₂ 4 ज्यैष्ठ्यकान्नीक्ष्य, G₂ 6 ज्यैष्ठ्यकानिष्ठ- — (L 35) G₂ आतिनाययिषुर् T₁ G₂ 5 M₁ धर्म (for धर्म^o) — (L 37) G₂ तमनासादित, M₁ ददावनासित.

19

D₂ om. lines 1-2 — (L 1) K₄ V₁ B₂ D₂ 6 दृष्टे

49

[385]

(for राजन्). B₁ 4 स्थिते च पुरुषोत्तमे — (L 2) Om in K₄ B₁ D₁ 2 तस्मिन् (for राजन्) B₁ 6 तस्मिन्स्वच्छन्दमृत्युके (for the prior half) — K₄ reads lines 3-10 after 2 34 10 — (L 3) D_n 2 सर्वशस्त्र^o — (L 6) K₄ B₂ 8 D₁ 2 5 भरताचार्ये, B₁ (m as above) भारतश्रेष्ठे B D₁ 8 5 कथं कृष्णोर्चितस्त्वया (of lines 2, 10 and 14) — (L 7) D₁ 2 कृप (for द्रुमं) V₁ त्वया (for तथा) — (L 8) B₁ भीष्मके चैव दुर्योधने च, V₁ B₁ पाण्डवत् (for पाण्डवे च) — (L 9) D₂ रुक्मिणि च (by transp.). K₄ नृपे रुक्मिणि चावष्टे D₁ 2 एकलक्ष्ये — (L 10) V₁ D_n कथं कृष्णस्त्वया-र्चित (of line 6) — (L 11) D_n वै (for यो), and *बल (for *रथ) — (L 14) V₁ D_n कथं कृष्णस्त्वयार्चिन (of line 6)

20

This is an expanded version of the same passage as App I (No 19) — G₂ 8 om lines 1-2 — (L 2) T₁ सिद्धे, G₁ भीष्मे (for तस्मिन्) G₄ 6 M त (G₂ अ) सिन्स्वच्छन्दमृत्युके (G₂ *मृत्यो हि) G₁ स्थिते कृष्णोर्चिन^o कथं — G₂ ins after line 2 G₂ after line 12

दुर्योधने च राजेन्द्रे स्थिते पुरुषसत्तमे ।

On the other hand, G₂ M₂ ins after line 2

अयं तत्र व्यतिक्रान्तं कर्मेणां त्वत्पदशं ।

त्वाद्दृशो धर्मयुक्तो हि कुर्वाणं प्रियकाम्यया ।

कृपे च भारताचार्ये कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 अश्वत्थाम्नि स्थिते धीरे सर्वपापविनाशदे ।
 कथं कृष्णस्त्वया राजसूचितो यदुनन्दन । [5]
 हुमे फिपुराचार्ये कथं कृष्णस्त्वयाचित ।
 अयं पार्थादनवमो धनुर्वेदे पराक्रमे ।
 एकलव्ये स्थिते राजनकथं कृष्णस्त्वयाचित ।
 भगदत्ते माहावीर्ये जयत्सेने च मागधे ।
 कालिन्ने च स्थिते राजनकथं कृष्णस्त्वयाचित । [10]
 पूर्णदेशाधिपे धीरे कौसलेन्द्रे वृहद्वले ।
 विराटे च स्थिते धीरे कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 भीष्मके च दुरोधर्ष पाण्डवे च कृष्णधन्वनि ।
 नृपे रक्मिणि च श्रेष्ठे दन्तवक्त्रे च पार्थिवे ।
 शत्रवे मद्राधिपे चैव कथं कृष्णस्त्वयाचित । [15]
 सुराष्ट्राधिपतौ धीरे मातले च स्थिते नृपे ।
 कृतक्षणे च वैदेहे कथं कृष्णस्त्वयाचित ।
 अयं च संपराज्ज्ञो यो बलशायी महारथ ।
 जामदग्न्यस्य दयित क्षिप्र्यो विप्रस्य भारत ।
 येनात्मचलमाधित्य जरामधो युवा जितः । [20]

त वणं समनिश्रम्य कथं कृष्णस्त्वयाचितः ।
 विन्द्वाभुविन्द्वावायन्तो काम्भोजं च मुद्रक्षिणम् ।
 श्रिते मान्ये च राजेन्द्रे कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।
 अग्निन्पापमयरे राजनगन्धर्वाणां महीपतौ ।
 श्रिते चितरथे धीरे कथं कृष्णस्त्वयाचित । [25]
 साह्यीकं श्वश्रिं श्रीं पाण्ड्याणां महारथम् ।
 मोमदत्तिं माहावीर्यं मोमदत्तं महारथम् ।
 शत्रुनि सौम्यं चैव विन्द्वाभुं महावलम् ।
 एतानयमतान्कृष्ण कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

21

After 2 35 29, 8 (G₁ ins. lines 1, 2, 7, 8, 10 only) ins

चंद्रापायन ।

ण्यमुक्ते तु गांधेये निशुपालशुक्रोप ह ।

शुद्ध सुनीध पृथाथ मादेशोऽप्रवीनदा ।

महदेव ।

नीतिपूर्वमिदं ग्रंथं चेदिराज मया कृतम् ।

न मे विमनिरस्तीह कारणं चाग्र मे शृणु ।

— G₁ om lines 3-6 — (L 3) G₂ om line 3
 G₂ M₁ भरता T₁ G₂ s transp अर्चित and त्वया
 — (L 4) T₁ सर्वशक्तिनां वरे, M₁ सर्वपापविनाशदे
 — (L 6) G₁ s transp त्वया and अर्चित T₁ G₂ M
 श्रिते कृष्णोऽर्चित कथं — (L 7) T₁ अग्निन्पापमयरे G₂ s
 M₁ धनुर्वेदपराक्रमे — (L 8) G₁ शाकल्ये G₂ s s M
 transp त्वया and अर्चित — After line 8, G₂ reads
 lines 11-12 — (L 9) M₁ श्रिते धीरे (for महावीर्ये)
 G₂ (before corr) s माधवे (for मागधे) — (L 10)
 G₂ M₁ कलिने G₁ s s M transp त्वया and अर्चित
 — (L 11) T₁ G₂ s s कौ (G₂ को) मले च, G₂ मौले च,
 M कौसल्ये च (for कौसलेन्द्रे) — (L 12) G₂ s s M राज्ञ
 (for धीरे) G₂ transp अर्चित and त्वया — For lines
 11-12, G₁ subst

कौमलाधिपतौ धीरे स्थिते कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

— G₂ s M ins after line 12 G₂ after line 15

दरदे च महावीर्ये कथं कृष्णोऽर्चितस्त्वया ।

[G₂ श्रिते कृष्णोऽर्चित कथं]

— G₁ s s M transp lines 13-15 and 16-17
 — (L 13) G₁ सीमफेकयपाण्डवे च बोले च सहकैरले
 — (L 14) G₂ s नृपे च रक्मिणि श्रेष्ठे (G₂ ज्येष्ठे) T₁
 G₁ s s दत्तवक्त्रे — (L 15) T₁ G₁ s s M transp
 त्वया and अर्चित — After line 15, G₂ ins दरदे च etc.
 (see above) — G₂ om, lines 16-17 — (L 17)
 G₁ मथिले पूर्वदेवे च (for the prior half) ; T₁ G₂ s

transp त्वया and अर्चित G₁ s M श्रिते कृष्णोऽर्चित कथं
 — (L 18) G₂ अयं च सर्वपापनां G₂ s महावलम् — (L
 19) T₁ G₂ s रामाय (for विप्रस्य) G₂ सीमा (for भारत)
 — (L 20) G₁ येनात्र, G₂ येनात्रि (for येनात्र)
 — (L 21) G₂ कृष्ण (for कर्ण) G₁ s s s M transp
 त्वया and अर्चित — (L 22) Om in G₂ G₂ विनाति
 विराजयन्तो G₂ s s M कानोन्मथ सुरक्षित — (L 23)
 T₁ G₂ transp अर्चित and त्वया — G₁ om lines 24-25
 — (L 24) G₂ s s M अयं (for अग्निम्) G₂ s मगा,
 M सरो G₂ s M महीपतौ — (L 25) G₂ कौदे,
 G₂ वृदे (for धीरे) G₂ s s M transp त्वया and अर्चित
 — G₂ s om lines 26-29 — (L 27) Om in G₂
 M transp मोमदत्ति and मोमदत्त G₁ मोमदत्त (for दत्ति)
 M₁ महावीर्य — (L 28) M₁ महारथ, M₂ जयद्रथ (for
 महावलम्) — (L 29) G₂ transp अर्चित and त्वया

21

References to Harivamśa (=Hari) are to the Chitrashala edition, Poona (1936), and to the Rāmāyana, to the Kumbhakonam edition (ed Krishnacharya and Vyasacharya, 1911).

(L 1) G₂ M₁ om the ref G₂ गांधेयेनैवमुक्तं, M₁ तयोक्तं गान्धेये (for the prior half) G₂ ह (for ह)
 — (L 2) G₂ सुनीध G₂ तथा, M₁ हृदं (for तदा)
 — (L 3) G₂ s गति (for नीति) — (L 4) G₂ s

स पार्थिवानां सर्वेषां गुरुः कृष्णो बलेन वै । [5]

तस्मादभ्यर्चितोऽर्घ्याहं सर्वे समन्तुमर्हय ।
यो वा न सहते राज्ञां कश्चित्सबलवाहन ।
क्षिप्रं युद्धाय निर्यातु शक्तश्चेदत्र मे युधि ।
तस्य भूर्ध्नि सुसैन्यस्त राज्ञः सैन्य पदं मया ।
एवमुक्तो मया हेतुरुत्तर प्रववीतु मे । [10]

वैशंपायनः ।

ततो न व्याजहारैषां कश्चिद्बुद्धिमतां सताम् ।
मानिनां बलिना राज्ञा मध्ये सदृशिते पदे ।
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीत्सहदेवस्य भूर्ध्नि ।
एवमुक्ते सुनीथस्य सहदेवेन केशवे ।
स्वभावरक्ते नयने भूयो रक्ते घभूवतु । [15]
तस्य कोपं समुद्भूतं ज्ञात्वा भीष्म प्रतापवान् ।
आचक्षे पुनस्तस्यै कृष्णस्यैवोत्तमान्गुणान् ।
स सुनीथं समामन्त्रय ताश्च सर्वान्महीक्षितः ।
उवाच वदता श्रेष्ठ इदं मतिमतां वर ।
सहदेवेन राजानो यदुक्तं केशव प्रति । [20]
तत्तथेति विजानीध्व भूयश्चात्र निबोधत ।

Colophon

वैशंपायनः ।

ततो भीष्मस्य तच्छ्रुत्वा वच काले युधिष्ठिरः ।
उवाच मतिमान्भीष्मं ततः कौरवमन्दन ।
विस्तरेणास्य देवस्य कर्माणीच्छामि सर्वशः ।
श्रोतु भगवत्स्तानि प्रववीहि पितामह । [25]
कर्मणामानुपूर्व्यं च प्रादुर्भावाश्च मे विभो ।
यथा च प्रकृति कृष्णे तन्मे ब्रूहि पितामह ।

वैशंपायनः ।

एवमुक्तस्तदा भीष्म प्रोवाच पुरुषर्षभम् ।
युधिष्ठिरमभिब्रूय तस्मिन्क्षेत्रसमागमे ।
समक्ष वासुदेवस्य देवस्यैव शतक्रतो । [30]
कर्माण्यसुराण्यन्यैराचक्षे जनाधिप ।
शृण्वता पार्थिवानां च धर्मराजस्य चान्तिके ।
इदं मतिमतां श्रेष्ठ कृष्ण प्रति विज्ञां पते ।
साश्वत्थामास्य राजेन्द्र चेदिराजमरिदमम् ।
भीमकर्मा ततो भीष्मो भूयः स इदमववीत् । [35]
कुरुणा चापि राजानं युधिष्ठिरमुवाच ह ।

भीष्मः ।

वर्तमानामतीतां च शृणु राजन्युधिष्ठिर ।
ईश्वरस्योत्तमस्यैना कर्मणा गहनां गतिम् ।
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्थो य एष भगवान्प्रभु ।
पुरा नारायणो देव स्वयंभू प्रपितामह । [40]
सहस्रशीर्षं पुरुषो ध्रुवोऽव्यक्त सनातन ।
सहस्राक्षः सहस्रास्य सहस्रचरणो विभु ।
सहस्रबाहुः साहस्रो देवो नामसहस्रवान् ।
सहस्रमुकुटो देवो विश्वरूपो महाद्युति ।
अनेकवर्णो देवादिरव्यक्ताद्दे परे स्थित । [45]
असृजत्सलिलं पूर्वं स च नारायण प्रभु ।
ततस्तु भगवास्तोये ब्रह्माणमसृजत्स्वयम् ।
ब्रह्मा चतुर्मुखो लोकान्सर्वास्तान्सृजत्स्वयम् ।
आदिकाले पुरा ह्येव सर्वलोकस्य चोद्भव ।
पुराथ प्रलये प्राप्ते नष्टे स्थावरजङ्गमे । [50]
ब्रह्मादिषु प्रलीनेषु नष्टे लोके चराचरे ।

तन्मे निगदतस्त्व हि (G₆ 'तत्तत्त्व' (for the prior half)
G₆ कारणादय — (L 6) G₂ 'अभ्यर्चितोऽर्घ्याहं' — (L 7)
G₂ 'M₁ transp' राज्ञा and कश्चित् — (L 8) G₂ स तु वा
(for अत्र मे) G₆ तस्य भूर्ध्निहित पद (for the post. half)
— (L 9) G₂ 'M₁ om line 9' G₂ तस्य भूर्ध्नि निक्षिप्त
ममेद पदमय हि — (L 10) M₁ एवमुक्ते मया कश्चिद्.
— (L, 12) G₆ तत्तेन (for मानिनां) — (L, 13)
T₁ G₂ 'M₁ om line 13' G₂ ततोपतपुष्पवृष्टि (for the
prior half) — After line 13, G₂ ins

अष्टयता देववाच साधु साध्विति चाश्रुवन् ।

अविध्यदजिन दृष्टो भविष्यद्भूतभावन ।

सर्वसंशयनिर्मुक्तो नारद सर्वलोकवित् ।

सितपूर्वं ततः कृत्वा सुनीथ प्रत्यचिन्तयत् ।

— (L 15) T₁ G₂ 'M₁ कोपाद्रक्तनरे कृते (for the post
half) — (L 16) G₂ कोपः, G₂ कोपान् (for कोप)
— (L, 17) G₂ 's s' उत्तरान् (for उत्तमान्) — (L 19)
G₂ श्रेष्ठं (for श्रेष्ठ) — Colophon Adhy no T₁
'G₂ s s' M₁ 40. — (L 23) G₂ M₁ तदा (for ततः)

G₂ कौरवमन्दन — (L 24) G₂ कर्माणि श्रोतुम् (for देवस्य
कर्माणि) — (L 26) G₂ पूर्व, M₁ पूर्वा T₁ G₂ 'M₁
प्रादुर्भावाश्च, G₂ 'वक्ष' G₂ 's s' M₁ ये (for मे) T₁ विभो
— (L 28) G₂ 's s' M₁ om the ref G₂ ततो (for तदा)
T₁ G₂ M₁ भरतर्षभ (G₂ 'भ', M₁ 'भ'), G₂ पुरुषर्षभ
— (L 29) G₆ राज (for क्षत्र) — (L 31) G₆
जनाधिप — (L, 33) G₂ श्रेष्ठ — (L, 34) T₁ G₂ राजेन्द्र
M₁ अरिदम — (L, 36) G₂ 'अपि, G₂ चाधि- (for चापि)
M₁ अभाषत (for उवाच ह) — (L 37) G₂ om. the ref
G₂ वर्तमानमतीतं च — (L, 38) T₁ M₁ [उ]त्तमस्यैना
— (L 39) = line 76 G₂ विभु (for प्रभु) — (L 41) G₂
सहस्रशीर्षा T₁ [s] व्यक्त- (for अव्यक्त) — (L 42) G₆ M₁
transp सहस्राक्ष and सहस्रास्य — (L 43) G₆ साहस्रैर्
(for साहस्रो) — (L 45) G₂ उपरिस्थित, G₆ विपरे स्थिति,
M₁ वै परस्मृत — (L 46) G₂ नवं (for पूर्व) — (L 47)
T₁ G₂ M₁ स (for तु) — (L 48) T₁ सर्वान्सृजत स्वय
— (L 50) G₂ 'पुराप- (for पुराथ) — (L 51) T₁ G₆
नष्टलोकैः G₂ नष्टे लोक — (L, 52) G₆ आवात (for

आभूतसंज्ञये प्राप्ते प्रलीने प्रकृतौ महान् ।
 एकस्तिष्ठति सर्वात्मा न तु नारायण प्रभु ।
 नारायणस्य चाहानि सर्वदेवानि भारत ।
 शिरस्तस्य दिव राज्ञाभि र चरणौ मही । [55]
 अधिनौ कर्णयोर्देवौ चक्षुषी शशिभास्करौ ।
 इन्द्रवैश्वानरौ देवौ सुर्यं तस्य महात्मन ।
 अन्यानि सर्वदेवानि तस्याहानि महात्मन ।
 सर्वं व्याप्य हरिस्तस्यै सूर्य मणिगणानिव ।
 आभूतसंज्ञान्तेऽथ दृष्ट्वा सर्वं तमोन्वितम् । [60]
 नारायणो महायोगी सर्वज्ञः परमात्मवान् ।
 ब्रह्मभूतस्त्वात्मानं ब्रह्माणमसृजन्वयम् ।
 नोऽध्यक्ष सर्वभूतानां प्रभूत प्रभवोऽच्युत ।
 सनत्कुमार इदं च मनु चैव तपोधनान् ।
 सर्वमेवासृजद्ब्रह्मा ततो लोकान्प्रजास्तथा । [65]
 तेन तम्यसृजत्तत्र प्राप्ते फाले सुधिष्ठिर ।
 तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म दाक्षतम् ।
 कल्पानां बहुकोट्यश्च समतीता हि भारत ।
 आभूतसंज्ञवाश्चैव बहुकोट्योऽतिचक्रमु ।
 मन्वन्तरयुगेऽजगत् सकल्पा भूतसंज्ञान् । [70]
 चक्रवर्परिवर्तन्ते सर्वं विष्णुमयं जगत् ।
 दृष्ट्वा चतुर्भुज देव देवो नारायण प्रभुः ।
 स लोकानां हितार्थाय क्षीरोदे वसति प्रभु ।
 ब्रह्मा तु सर्वभूतानां लोकस्य च पितामह ।
 ततो नारायणो देव सर्वम्य प्रपितामह । [75]

Colophon

भीष्म ।

अन्यको व्यक्तलिङ्गस्यो य एष भगवान्प्रभु ।
 नारायणो जगत्त्रये प्रभवाप्ययसहित ।
 एष नारायणो भूत्वा हरिरासीद्युधिष्ठिर ।
 ब्रह्माण शशिसूर्यौ च भ्रमं चैवासृजन्वयम् ।
 बहुधा सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यत । [80]
 प्रादुर्भावास्तु वक्ष्यामि दिव्यान्देवगणैर्युतान् ।
 सुत्वा युगसहस्र स प्रादुर्भवति कार्यवान् ।
 पूर्णं युगसहस्रेऽथ देवदेवो जगत्पति ।
 ब्रह्माण कपिल चैव परमेष्ठि तथैव च ।
 देवान्मत्सर्गर्षीश्चैव शक्र च महायज्ञा । [85]
 सनत्कुमारं भगवान्मनुं चैव प्रजापतिम् ।
 पुरा चक्रेऽथ देवादिः प्रदीप्ताग्निमप्रभ ।
 येन ज्ञानवमध्यस्थौ नष्टे स्थानरज्जुमे ।
 नष्टदेवासुरनरे प्रणष्टोरगराक्षसे ।
 योद्धुकामौ सुदुर्धर्पा आतुरौ मधुकैटभौ । [90]
 हतौ प्रभवता तेन तपोर्देवरा धृत वरम् ।
 भूमि यद्वा कृतौ पूर्वं मृन्मयी हौ महासुरौ ।
 कर्णक्षोतोन्नयौ तौ तु विष्णोस्तस्य महात्मन ।
 महार्णवे प्रस्वपत शैलराजमसौ स्थितौ ।
 तौ विवेदा स्वय वायुर्ब्रह्मणा माधु चोदित । [95]
 तौ दिव छादयित्वा तु वयुधाते महासुरौ ।
 वायुप्राणौ तु तौ दृष्ट्वा ब्रह्मा पर्यामृष्टाच्छनै ।
 एकं मृदुतरं विद्धि कठिनं विद्धि चापरम् ।
 नामनी तु तयोश्चक्रे न विभु सलिलोज्ज्वल ।

आभूत*) Gs प्रभुः (for प्रलीने) — (L 55) Gs चरण
 — (L 58) Gs सप्त देवानि Gs सर्वाणि — (L 59) Gs
 सव्यापि, Gs सर्वस्यापि (for सर्व व्याप्य) Gs, s सूर्ये मणिगणा
 न्न (= G11 7 7^d) — (L 60) T1 आभूत (for आभूत),
 and तमोसुय (for "न्वितम्" — (L 64) Gs s M1 सप्तर्षीश्च
 (for मनु चैव) — (L 65) T1 Gs, s M1 पूर्वम् (for सर्वम्)
 Gs s तथा (for ततो) Gs लोका (for लोकान्) Gs transp
 प्रजा and तथा — (L 66) Gs नैव (for न तद्) M1
 त चापि ब्राह्मणस्य (for the prior half) Gs s प्राप्त (for
 प्राप्ते) — (L 68) Gs s समतीतास्तु, Gs "तीतानि, Gs
 समापितास्तु (for समतीता हि) — (L 69) Gs बहुकोट्योप-
 चक्रमु, Gs "भोत्या प्रचक्रमु, M1 "कोट्यो व्यतिक्रम" — (L 70)
 Gs s M1 मन्वन्तरा (Gs "र, M1 "र) युगा", Gs "तरे युगे
 Gs s राजन्, Gs राज (for सृजन्) — (L 72) Gs ब्रह्मा
 (for दृष्ट्वा) M1 दिव्य (for देव) T1 Gs स्य (for प्रभु)
 — Gs om. lines 73-75 — (L 74) Gs M1 च (for तु)
 T1 Gs "वतानां, Gs "लोकानां (for "भूतानां) — (L 75)
 Gs पूर्वम् (for सर्वम्) — Colophon Adhy no : T1
 Gs s s M1 47 — (L 76) — line 39 Gs एव (for

एष). — (L 77) Gs s s M1 नरनारायणौ (Gs "णौ) भूत्वा
 (Gs चक्रे; M1 चाप) (for the prior half) M1 "संहितौ
 — (L 79) Gs s ब्रह्मा च शक्र सूर्यश्च, M1 ब्रह्मा च शक्रसूर्यौ च
 (for the prior half) Gs s M1 भ्रमेक्षेव मनात्मन, Gs भ्रमे
 चैव सनातनं (for the post half) — (L 83) Gs s
 अनेकबहुसाहस्रौ (Gs "क्षैर्" (for the prior half)
 — (L 85) Gs देवाश्च सप्तर्षीश्च, M1 देवान्सप्तर्षिभिश्चैव
 — (L 86) Gs प्रजाकर, Gs "करं (for "पतिम्) — (L 87)
 Gs यथा (for पुरा) Gs s च (for स्य) Gs देवादीन् (for
 देवादि) — (L 88) Gs s M1 "मध्यस्थे, Gs "मध्यस्थौ
 — (L 89) Gs s नष्टे (for नष्ट-) T1 "राक्षसे — (L 91)
 Gs भगवता (for प्रभु) M1 दृष्ट्वा (for दत्त्वा) Gs s वरं,
 M1 मति (for धृत) T1 Gs s M1 पर (for वरम्)
 — (L 92) Gs भूति, Gs दून (for भूमि) Gs M1 बुद्धा
 Gs s M1 तु तौ (for कृतौ) Gs s s पूर्वी (for पूर्व) Gs
 अजेयी (for मृन्मयी) — Gs om lines 93-96 — (L
 93) Gs तौ कर्णमलसंभूतौ (for the prior half)
 — (L 96) T1 दिशश्च (for दिव) — (L 97) T1 वायु
 (for वायु-) Gs s वायुप्राणौ तौ दृष्ट्वा Gs M1 ब्रह्मा परि (M1

मृदुस्त्वय मधुर्नाम कठिन. कैटभ स्वयम् । [100]
 तौ दैत्यौ कृतनामानौ चेरतुर्वलगर्वितौ ।
 तौ पुराथ दिव सर्वां प्राप्सौ राजन्महासुरौ ।
 प्रच्छाद्याथ दिवं सर्वां चेरतुर्मधुकैटभौ ।
 सर्वमेकार्णव लोक योद्धुकामौ सुनिर्मयौ ।
 तौ गतावसुरौ दृष्ट्वा ब्रह्मा लोकपितामहः । [105]
 एकार्णवास्तु निचये तत्रैवान्तरधीयत ।
 स पद्मे पद्मनाभस्य नाभिदेशात्समुत्थिते ।
 आसीदादौ स्वय जन्म तत्पङ्कजमपङ्कजम् ।
 पूजयामास वसतिं ब्रह्मा लोकपितामह ।
 तावुमौ जलगर्भस्थौ नारायणचतुर्मुखौ । [110]
 बहून्वर्षायुतानप्सु शयानौ न चकम्पतु ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य तावुमौ मधुकैटभौ ।
 आजगमतुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थित ।
 तौ दृष्ट्वा लोकनाथस्तु कोपात्संरक्तलोचन ।
 उत्पताताय शयनात्पद्मनाभो महाद्युति । [115]
 तद्युद्धमभवद्भोर तयोस्तस्य च वै तदा ।
 एकार्णवे तदा घोरे त्रैलोक्ये जलतां गते ।
 तदभूत्तुमुलं युद्धं वर्षसंवान्सहस्रश ।
 न च तावसुरौ युद्धे तदा श्रममवापतु ।
 अथ दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुर्मदौ । [120]
 ऊचतु प्रीतमनसौ देवं नारायणं प्रभुम् ।
 प्रीतौ स्वस्त्व युद्धेन श्लाघ्यस्त्वं मृत्युरावयो ।
 आवां जहि न यत्रोर्वी सलिलेन परिहृता ।
 हतौ च तव पुत्रत्वं प्राप्नुयाव सुरोत्तम ।
 यो ह्यावा युधि निर्जेता तस्यावा विहितौ सुतौ । [125]
 तयो स वचनं श्रुत्वा तदा नारायण प्रभु ।

तौ प्रगृह्य मृधे दैत्यौ दोर्भ्यां तौ समपीडयत् ।
 ऊरुभ्या निधनं चक्रे तावुमौ मधुकैटभौ ।
 तौ हतौ चावुतौ तोये वपुर्म्यामेकतां गतौ ।
 मेदो सुमुचतुर्दैत्यौ मध्यमानां जलोर्मिभि । [130]
 मेदसा तज्जलं व्याप्त ताभ्यामन्तर्दधे तदा ।
 नारायणश्च भर्गवानसृजद्विविधा प्रजा ।
 दैत्ययोर्मेदसा हृन्ना सर्वा राजन्वसुंधरा ।
 तदा प्रभृति कौन्तेय मेदिनीति स्मृता मही ।
 प्रभावात्पद्मनाभस्य शाश्वती च कृता नृगाम् । [135]

Colophon

मीप्म ।

प्रादुर्भावमहस्त्राणि समतीतान्यनेकश ।
 यथाशक्ति तु वक्ष्यामि शृणु तान्कुरुनन्दन ।
 पुरा कमलनाभस्य स्वपत सागराभसि ।
 पुष्करे यत्र संभूता देवा ऋषिगणैः सह ।
 एष पौष्करिको नाम प्रादुर्भाव प्रकीर्तित । [140]
 पुराणः कथ्यते यत्र वेदश्रुतियमाहित ।
 वाराहस्तु श्रुतिमुख प्रादुर्भावो महात्मन ।
 यत्र विष्णु सुरश्रेष्ठो वाराह रूपमास्थित ।
 उज्जहार महीं तोयात्सशैलवनकाननाम् ।
 वेदपादो यूपदष्ट क्रतुदन्तश्चित्रीमुख । [145]
 अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मग्रीपो महातपा ।
 अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्ग श्रुतिभूषण ।
 आज्यनास क्षुवतुण्ड सामघोषस्वनो महान् ।
 धर्ममत्यमय श्रीमान्कर्मेविक्रमसत्कृत ।
 प्रायश्चित्तमयो धीर पशुजानुर्मेहावृष । [150]
 उद्रातृहोमलिङ्गोऽसौ पशुबीजमहौषधि ।

*य) मृदुश्छन्नै, Gs ब्रह्मापदयच्छन्नैस्तदा — (L 98) Gs
 बुधा (for the first विद्धि) Gs कठिण (for कठिन)
 Gs बुध्य (for the second विद्धि) — Gs om lines
 99-101 — (L, 99) M1 [इ]ति (for तु) Gs ततश्चक्रे
 T1 सविद्ध, Gs सवितु, Gs सविता (for स विभु) — (L
 100) Gs s M1 त्वय (for स्वय) — (L 102) Gs s सर्व
 M1 व्याप्सौ (for प्राप्सौ) — (L 103) Gs s s M1 प्रशास्य
 (for प्रच्छाद्य) Gs s सर्व, Gs सर्वे (for सर्वा) — (L 104)
 T1 Gs सुनिश्चयौ, Gs सनिर्मयौ. — (L 106) Gs एकवर्णादु-
 निचये — (L 107) Gs पद्मात् (for पद्मे), and समुत्थित
 (for 'ते) — (L 108) M1 (sup lsn) स्वक (for स्वय)
 — (L 109) M1 रोचया* (for पूजया*) — (L 113)
 Gs s तदुद्देश, Gs तमादेश Gs [अ]व्ययस्थित (for व्यय*)
 — (L 114) Gs s रोपात्, Gs M1 रोप- (for कोपात्)
 — (L 115) Gs s उत्पताताशु, Gs स उत्पतान, Gs उत्पतानानु-
 (for 'पताय) — (L 116) Gs तव (for तस्य), and यौ
 (for वै) — (L 117) Gs s महा (for तदा) — (L

118) T1 Gs s तदाभूत् T1 Gs s s वर्षसंख्या (for 'सयान्)
 — (L 119) Gs यौ (for न) — (L 120) Gs s गतौ
 (for दैत्यौ) — (L 121) Gs प्रति (for प्रभुम्) — (L
 122) T1 Gs s आवयो (for आहवे) — (L 124) T1 Gs s
 प्राप्नुयाव — (L 126) Gs s s तु (for स) — (L 127)
 Gs प्रहस्य (for प्रगृह्य) Gs च, M1 तु (for तौ)
 — (L 128) M1 निहितौ (for निधन) — (L 129) Gs
 चासुरौ, Gs चाप्सु तौ (for चापुतौ) — (L 130) Gs s s
 मज्ज* (for मय्य*) — (L 131) T1 Gs *मनजले (for
 *मन्तर्दधे) — (L 132) Gs परा (for प्रना) — Colophon
 Adhy no T1 Gs s s s M1 48 — Lines 138-169 =
 (var) Hari I 41 26-39, of v I below on line 145
 also — (L 139) T1 Gs सर्पिण्णा, Gs s M1 सर्पिण्यै-
 (Gs *णा) — (L 142) Gs वराहस्तु T1 Gs s M1
 श्रुतिमुख. — Lines 145-157 = (var) Hari S 34.
 34*-41* — (L 147) Gs अहोरात्रेक्षणे दिव्ये — (L 150)
 Gs s *मुखो, M1 *नखो (for *मयो) Gs *जानु- (for

याद्वान्तरात्मा मन्त्राभ्यविकृत सौम्यदर्शनः ।
 वेदस्कन्धो हृदिर्गन्धो हव्यकन्यादिवेगवान् ।
 प्राग्वशकायो धुतिमाशानादीक्षाभिराचितः ।
 दक्षिणाहृदयो योगी महासप्रमयो महान् । [155]
 उपाकर्माष्टरुचक प्रवर्ग्यावर्तभूषण ।
 छायापक्षोसहायो वै मणिश्च ह्योच्छ्रितः ।
 एव यज्ञवराहो वै भूत्वा विष्णु सनातनः ।
 महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
 एकार्णवजले भ्रष्टामेकार्णवगत प्रभु । [160]
 मज्जिता सलिले तस्मिन्वदेवीं पृथिवीं तदा ।
 उज्जहार विपाणेन मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
 शृङ्गेणोमा समुद्रुत्थ लोकानां हितकाम्यया ।
 सहस्रग्रीपीं देवेशो निर्ममे जगतीं प्रभु ।
 एव यज्ञवराहेण भूतभन्वभवात्मना । [165]
 उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुधरा पुरा ।
 निहता दानवा सर्वे देवदेवेन विष्णुना ।
 चाराह कथितो ह्येष नारसिंहमयो शृणु ।
 यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हृतः ।

Colophon

मीष्म ।

दत्तेन्द्रो बलवाद्वाजसुरारिर्यलगर्वितः । [170]
 हिरण्यकशिपुर्नाम आसीन्मैलोक्यकण्टकः ।
 दत्त्यानामादिपुरुषो वीर्यवान्धृतिमान्वली ।
 स प्रविश्य वनं राजंश्चकार तप उत्तमम् ।
 दश वर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।

जपोपवासस्तस्यासीत्स्थायुर्मानवतो हृदः । [175]
 ततो दमशमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चानघ ।
 ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य तपसा नियमेन च ।
 ततः स्वयभूर्भगवान्स्वयमागम्य भूपते ।
 विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ।
 आदित्यैर्षुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्देवतैः सह । [180]
 रुद्रेर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिन्नरैः ।
 दिशाभिर्विदिशाभिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
 नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्चापरैर्महः ।
 देवर्षिभिस्तपोयुक्तैः सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
 राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः । [185]
 चराचरैर्गुरु श्रीमान्भूत सर्षपुरैस्तथा ।
 ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यमागम्य चाग्रवीत् ।

ब्रह्मा ।

प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रतः ।
 वर वरय भद्र ते यथेष्ट काममामुहि ।

हिरण्यकशिपुः ।

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः । [190]
 न मातुषा पिशाचाश्च हन्युर्मां देवसत्तमः ।
 ऋषयो वा न मां शार्पं क्रुद्धा लोकपितामहः ।
 शपेयुस्तपसा युक्ता वर एष धृतो मया ।
 न क्षत्रेण न चाक्षेण गिरिणा पादपेन च ।
 न शुष्केण न चाद्रिेण स्यान्न चान्येन मे वधः । [195]
 नाकाशे वा न भूमी वा राक्षो वा दिवसेऽपि वा ।
 नान्तर्वा न बहिर्वापि स्याद्बधो मे पितामहः ।

*जासुरः — (L 151) T₁ G₂ s s उद्गाय (for उद्गातुं)
 T₁ पशुबीज, M₁ फलबीज — (L 152) M₁ (sup lin)
 यावत्तरात्मा — (L 153) M₁ वेदिस्कन्धो G₀ वेदस्कन्ध-
 विस्कन्धो G₂ 'कन्या दि वेग', G₀ 'कन्याभिवेग' — (L 154)
 G₂ प्राग्वशकायो (for the prior half) G₂ s s कर्जित
 (for आशित) — (L 155) G₀ मेहनं स्रगयो महान्
 (for the post half) — (L 156) G₂ s उप- (for
 उपा) T₁ 'कर्मोष्ठरुचक', G₂ 'कर्मोष्ठरुचय' — (L 157)
 G₂ s शाला, G₀ छाग (for छाया) — (L 160) G₂
 एकार्णवजले भ्रष्टाम्, G₀ 'गणे जले भ्रष्टाम् (for the prior half)
 T₁ G₂ एकार्णवजले प्रभु, G₀ M₁ 'गति' प्रभु, G₀ 'गन प्रभु'
 — (L 161) G₂ गन्ततां, G₀ गज्जती, M₁ मज्जती — (L 163)
 T₁ शृङ्गेण गां, G₂ s 'ण य (for 'णेमां) G₀ क्षिति
 (for हित) — (L 164) T₁ G₂ देवादीन्, G₂ M₁ देवो वै
 (for देवेनो) — (L 165) G₀ M₁ भूतभन्वपरात्मना
 — (L 166) M₁ मर्वा (for देवी) G₂ सागरान्तराधारीणी
 G₀ 'रांगुपरिवग' — Lines 168-169 = (var.) Hari.
 3 41 1 — (L 168) G₂ s वराहः, G₂ s महयः, G₀

मया, M₁ अन (for अयो). — Colophon Adhy no
 T₁ G₂ s s s M₁ 49 — (L 172) G₂ s कीर्तेणाप्रतिभो बली
 (for the post half) — (L 173) T₁ स्त- (for स)
 G₂ जल (for वन) G₀ प्रविश्य जलधि राजन् (for the prior
 half) — Lines 174-195 = (var) Hari. 1 41
 41-51, Lines 174-189 = (var) Hari. 3 41 3-10
 — (L 175) T₁ वनोपवासैश्च, G₂ s वनोपवासैश्च; M₁
 जपोपवासैश्च M₁ (sup lin) तयासीत् — (L 176)
 G₀ शमदमाभ्यां — (L 182) G₂ s सह (for तथा)
 — T₁ om lines 183-186 — (L 184) G₂ ततो (for
 तपो) — (L 185) G₂ s s 'वरे (for 'गणे) — Lines
 190-195 = (var) Hari 3 41 12-14 — (L 190)
 G₂ दैत्य (for हिरण्यकशिपु) G₂ s न देवा न च ग' T₁
 यक्षोरग' (for यक्षोरग') — (L 191) G₂ M₁ मा (for मां)
 — (L 192) T₁ M₁ मा (for मा) G₂ s मानवा (for
 वा न मां) — G₀ om lines 193-197 — (L 194)
 T₁ G₂ s M₁ वा (for च) — (L 195) G₂ M₁ न चान्येन
 च मे वध' (for the post half) — (L 196) G₂ s नय

पशुभिर्वा मृगैर्न स्वात्पक्षिभिर्वा सरीसृपै ।
ददासि चेद्वरानेतान्देवदेव वृणोम्यहम् ।
ब्रह्मा ।

एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुता । [200]
सर्वकामान्वरास्तात प्राप्स्यसे त्व न संशय ।
एवमुक्त्वा स भगवानाकाशेन जगाम ह ।
रराज ब्रह्मलोके स ब्रह्मर्षिगणसेवित ।
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा मुनयस्तथा ।
वरप्रदानं श्रुत्वा ते ब्रह्माणमुपतस्थिरे । [205]
देवा ।

वरेणानेन भगवन्वाधिप्यति स नोऽसुर ।
तत्प्रसीदस्व भगवन्वधोऽस्य प्रविचिन्त्यताम् ।
भगवन्सर्वभूतानां स्वयभूरादिकृद्भिर्भु ।
क्षष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिध्रुव ।
भीष्म ।

ततो लोकहित वाक्य श्रुत्वा देव प्रजापति । [210]
प्रोवाच भगवान्वाक्य सर्वदेवगणास्तदा ।
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपस फलम् ।
तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वध कृष्ण करिष्यति ।
एतच्छ्रुत्वा सुरा सर्वे ब्रह्मणा तस्य वै वधम् ।
स्वानि स्थानानि दिव्यानि जग्मुस्ते वै मुदान्विता । [215]
लब्धमात्रे वरे चापि सर्वास्ता याधते प्रजा ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पित ।
राज्यं चकार दैत्येन्द्रो दैत्यस्यै समावृत ।

सप्त द्वीपान्वशे चक्रे लोकालोकान्तरं बलात् ।
दिव्यलोकान्समस्तांश्चै भोगान्दिव्यान्वाप स । [220]
देवास्त्रिभुवनस्थास्तान्पराजित्य महासुर ।
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानव ।
यदा वरमदोन्मत्तो न्यवसदानवो दिवि ।
अथ लोकान्समस्ताश्च विजित्य स महायत्न ।
भवेयमहमेवेन्द्र सोमोऽभिर्मरुतो रवि । [225]
सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ।
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यम ।
धनदश्च धनाध्यक्षो यक्ष किंपुरुषाधिप ।
एते भवेयमित्युक्त्वा स्वर्यं भूत्वा बलात् स ।
तेषां गृहीत्वा स्थानानि तेषां कार्याण्यवाप स । [230]
इन्द्रश्चासिन्मखवरैर्देवकिंनरमत्तमे ।
नरकस्थान्समानीय स्वर्गस्थास्ताश्चकार स ।
एवमादीनि कर्माणि कृत्वा दैत्यपतिर्वली ।
आश्रमेषु महामागान्मुनीन्चै संगितव्रतान् ।
सत्यधर्मरतान्दान्तान्पुरा धर्षितवांश्च स । [235]
यज्ञीयान्कृतवान्दैत्यान्यज्ञीयाश्च देवता ।
यस्य यज्ञं सुरा जग्मुस्तत् तस्य व्रजन्त्युत ।
स्थानानि देवतानां तु हत्वा राज्यमपालयत् ।
पञ्च कोट्यश्च वर्षाणि नियुतान्येकपटि च ।
पटिश्चैव सहस्राणां जग्मुस्तस्य दुरात्मन । [240]
एतद्वर्षं स दैत्येन्द्रो भोगैश्वर्यमवाप स ।
तेनाति याध्यमानास्ते दैत्येन्द्रेण बलीयमा ।

(for वा न) Gs न राज्ञौ (for राज्ञौ वा) — (L 198)
M1 च (for वा) — Lines 200-223 = (var) Harl.
1 41 56-68^{ab} — (L 200) M1 पितामह (for ब्रह्मा)
Gs ० दिव्य- (for दिव्या) Gs तथा दिव्यात् (for मया दत्तात्)
— (L 201) T1 Gs ० ० सर्वकाम- M1 यथाकाम (for
सर्वकामान्) T1 Gs प्राप्स्यसि T1 Gs ० असंशय (Gs 'य')
(for न संशय) — (L 202) T1 Gs ० M1 जगामाकाशमेव ह
(Gs ० हि) (for the post half). — (L 203) Gs
'पूजित (for 'सेवित) — (L 205) Gs ० M1 [ए]व (for
ते), and उपतस्थिता (for 'तस्थिरे) — (L 208) T1 Gs
भगवान् Gs ० दैत्यानां (for 'भूतानां) Gs ० ० प्रभु (for
विभु) — (L 209) T1 Gs ० 'प्रकृतिध्रुव' (Gs 'व')
— (L 210) Gs M1 om. the ref M1 पितामह (for
प्रजापति) — (L 211) T1 M1 सर्वान्, Gs सह, Gs सर्पा,
Gs सर्व (for सर्व-) Gs तथा (for तदा) — (L 213)
T1 तपसोते स, Gs 'सोतस्य (for 'सोऽन्तेऽस्य) — (L 214)
M1 ब्रह्मणस् Gs वैधत्स (for वै वधन्) — (L 215) M1
[s]ध (for वै) — (L 216) T1 सर्वास्तान्वाधते, Gs सर्वस्यो-
याधत, Gs M1 सर्वा सोवापद — (L 217) Gs गर्वित (for
दर्पित) — (L 219) T1 Gs लोकाहोकातरं, Gs लोकाल्लोका-

तरं — (L 220) Gs ० ० M1 दिव्यभोगान् (for 'लोकान्)
Gs ० M1 लोके सर्वान् (for भोगान्दिव्यान्) — (L 221)
Gs ० ० तु, M1 च (for तान्) — Gs om lines 222-224.
— (L 222) T1 Gs त्रैलोक्य- (for 'क्य) — (L 223)
Gs युधि (for दिवि) — Lines 225-228 = (var) Harl.
1 41 53-54 — (L 225) T1 M1 इति (for इन्द्र)
Gs मरुतो — (L 227) Gs वसवो वरुणो यम — Gs ० M1
om lines 231-232 — (L 231) T1 इन्द्रश्चासिन्, Gs
इन्द्रस्यासीन् (for इन्द्रश्चासिन्) T1 देवर्षिममत्तमे, Gs
सा तदैवर्षिमत्तमे (for the post half) — (L 233) M1
एवविधानि (for एवमादीनि) — Lines 234-235 = (var)
Harl. 1 41 66 — (L 234) Gs ० शसितव्रतान् — (L.
235) Gs सम्यग्, Gs तस्य (for सत्य-) Gs दुरा- (for पुरा)
Gs स तु, Gs तु स, M1 स स (for च स) — (L 236)
= (var) Harl. 1 41 68^{cd} T1 Gs M1 याज्ञिया (T1
'वा)न्, Gs याज्ञीयान् T1 M1 अयाज्ञीयाश्च, Gs ० न (Gs अ-)
याज्ञीयाश्च, Gs अयाज्ञीयाश्च — (L 237) Gs M1 व्रजन्त्युत-
— (L 238) Gs ० अकारयत् (for अपाल्) — (L 239)
M1 वर्षाणां Gs ० अयुता- (for नियुता) — (L 240)
Gs ० सहस्राणि — (L 241) Gs भोगैश्वर्यन् (for भोगै).]

ब्रह्मलोकं सुरा जग्मुः सर्वे शक्रपुरोगमा ।
 पितामहः समानाद्यं विद्वाः प्राञ्जलयोऽमुवन् ।
 देवाः ।
 भगवन्भूतभयेश नस्त्रायस्व इहागताम् । [245]
 भयं दितिसुतादोर भवत्ययं दिवानिदम् ।
 भगवन्सर्वभूतानां न्ययभूरादिकृद्दिशु ।
 सप्त त्वं हव्यकव्यानामव्यक्तं प्रकृतिर्धुव ।
 ब्रह्मा ।
 धृततामापदेव हि दुर्विज्ञेयं मयापि च ।
 नारायणस्तु पुरुषो विश्वरूपो महाश्रुतिः । [250]
 अव्यक्तं सर्वभूतानामचिन्त्यो विभुरव्ययः ।
 समापि स तु युष्माकं व्यम्ने परमा गतिः ।
 नारायणं परोऽव्यक्तादहमव्यक्तसंभवः ।
 मत्तो जजुः प्रजा लोकाः सर्वदेवासुराश्च ते ।
 देवा यथाह युष्माकं तथा नारायणो मम । [255]
 पितामहोऽहं सर्वस्य स विष्णुः प्रपितामहः ।
 निश्चितं विदुधा दैत्य स विष्णुस्तु हनिष्यति ।
 तस्य नास्ति ह्यशक्यं च तस्माद्भजत माचिरम् ।
 भीष्मः ।
 पितामहवचं श्रुत्वा सर्वे ते भरतर्षभ ।
 विदुधा ब्रह्मणा साधं जग्मुः क्षीरोदधिं प्रति । [260]
 आदित्या वसवः साध्या विश्वे च भरतस्तथा ।
 ददा महर्षयश्चैव अश्विनौ च सुररूपिणौ ।
 अन्ये च दिव्या ये राजस्ते सर्वे सगणा सुराः ।
 चतुर्मुखा गुरुरास्य श्वेतद्वीपमुपस्थिताः ।
 गत्वा क्षीरसमुद्रे तं ब्राह्मर्षीं परमा गतिम् । [265]

अनन्तशयनं देवमनन्तं दीप्ततेजसम् ।
 शरण्यं त्रिदशं विष्णुमुपतस्थुः सनातनम् ।
 देव ब्रह्ममयं यज्ञं ब्रह्मदेव महाबलम् ।
 भूतं भयं भविष्यञ्च प्रभुः लोकनमस्कृतम् ।
 नारायणं विष्णुं देवं शरण्यं शरणं गताः । [270]
 देवाः ।
 त्रायस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्वधात् ।
 त्वं हि न परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरोत्तमः ।
 उत्फुल्लामलपद्माक्षं शत्रुपक्षभयकरं ।
 क्षयाय दितिवशस्य शरणं त्वं भविष्यसि ।
 भीष्मः ।
 देवानां वचनं श्रुत्वा तदा विष्णुः शुचिश्रवाः । [275]
 अदृश्यः सर्वभूतानां वक्तुमेवोपचक्रमे ।
 विष्णुः ।
 भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ।
 तदेव त्रिदिवं देवाः प्रतिपद्यत माचिरम् ।
 एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् ।
 अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्यहम् । [280]
 ब्रह्मा ।
 भगवन्भूतभयेश विद्वाः क्षेते भृशं सुराः ।
 तस्मात्त्वं जहि दैत्येन्द्र क्षिप्रं कालोऽस्य माचिरम् ।
 विष्णुः ।
 क्षिप्रं देवाः करिष्यामि त्वरया दैत्यनाशनम् ।
 तस्मात्त्वं विदुधाश्चैव प्रतिपद्यत वै दिवम् ।
 भीष्मः ।
 एवमुक्त्वा तु भगवान्विचक्ष्य त्रिदिवेश्वरान् । [285]

M₁ च (for म) — (L 243) G₂ transp जग्मुः and सर्वे
 (L 245) G₂ देव्य (for देवा) — (L 246) M₁
 घोरान् (for घोर), and अयं (for अय) — (L 247)
 T₁ भगवान् G₂ s s सर्वदेवानां — Lines 247-248 =
 (var) lines 208-209 — (L 248) T₁ G₂ s अव्यक्त-
 (for 'क्त') G₂ s धुव — (L 249) G₂ om the ref
 T₁ G₂ अपरं भैर, G₂ s M₁ परमं दैत्यं (G₂ देवैर्, M₁ देवं)
 (for आपदेवं हि) G₂ दुर्विज्ञेया — (L 252) T₁ G₂ तु म
 (by transp) — (L 253) G₂ [s] व्यक्तं अहम्, G₂
 [s] न्यक्तोऽयम् (for व्यक्तोऽयम्) — (L 254) T₁ जाता
 (for जहु) G₂ सत्वा, M₁ सर्वे (for सर्व-) G₂ सुराश्चैव
 सगणा ते — (L 255) G₂ M₁ द्यौ (for दत्ता) — (L
 257) T₁ G₂ निश्चय (for निश्चिन्) G₂ संहरिष्यति (for
 सं हरिष्यति) — (L 258) G₂ s M₁ न शक्य (for न श-
 — (L 259) G₂ s om the ref — (L 260) T₁
 मत्तोऽहं, G₂ मत्ताहं, M₁ मत्ताहं — (L 261) T₁ transp
 तस्य and मत्ताहं G₂ म- (for च) G₂ s वसव (for
 मरा) — (L 263) G₂ s दत्ता (for दिव्या) — (L

264) G₂ s s 'मुपागता (for 'मुपस्थिता) — (L 265)
 G₂ क्षीरसमुद्रं तु G₂ s M₁ शाश्वत — (L 266) G₂ s
 अदीन (for अनन्त) — Lines 267-280 = (var) Harl
 1 41 69^{ed}-74^{ed} — (L 268) M₁ देवा G₂ s त्रिदश
 (for ब्रह्मदेव) — (L 269) G₂ भविष्य च G₂ भूतमव्य-
 भविष्य च — (L 271) G₂ om the ref — (L 273)
 G₂ s त्वं फुल्लानुजपद्माक्ष, M₁ उत्फुल्लामलपद्माक्ष — (L 274)
 T₁ G₂ शरण्यस्तं, G₂ 'व्य T₁ G₂ भवात्य न — (L 275)
 G₂ om the ref. G₂ s s तदेवानां वचं श्रुत्वा — (L 276)
 G₂ s s सर्वभूतात्मा. — (L 277) G₂ संगवानुवाच (for
 विष्णु) — G₂ om. lines 278-280 — (L 278) G₂
 तदेव — (L 280) M₁ तं (for [ज]हम्) — (L 281)
 G₂ s om the ref. T₁ G₂ s s देवदेवेश (for भूतमव्येय)
 T₁ एते (for क्षेते) — (L 282) M₁ तं (for त्वं)
 — (L 283) T₁ G₂ M₁ श्रीमगवान् (for विष्णु) G₂ एव
 (for देवा) — (L 284) G₂ माचिरं (for वै दिवम्)
 — Lines 285-287 = (var) Harl. 1. 41 75^{ed}, 76
 — (L 285) G₂ om the ref. T₁ स (for तु) T₁

नरस्यार्धतनुं कृत्वा सिंहस्यार्धतनुं तथा ।
 नारसिंहेन वपुषा पाणिं निष्पिप्य पाणिना ।
 भीमरूपो महातेजा व्यादितास्य ह्रवान्तकः ।
 हिरण्यकशिपु राजक्षगाम हरिरीश्वर ।
 दैत्यास्तमागत दृष्ट्वा नारसिंह महाबलम् । [290]
 ववर्षु शस्त्रवर्षेस्ते सुमकुडास्तदा हरिम् ।
 तैर्विचृष्टानि शस्त्राणि भक्षयामास वै हरिः ।
 जघान च रणे दैत्यान्सहस्राणि बहून्यपि ।
 तादृष्ट्य च दैत्येन्द्रान्सर्वान्कुद्धान्महाबलान् ।
 अभ्यधावत्सुकुद्धो दैत्येन्द्र बलगर्वितम् । [295]
 जीमूतघनसकाशो जीमूतघननिम्बनः ।
 जीमूत इव दीप्तांजा जीमूत इव वेगवान् ।
 देवारिर्दित्तितो दुष्टो नृसिंह समुपाद्रवत् ।
 दैत्य सोऽतिबल दृष्ट्वा शुद्धादौलम्बिक्रमम् ।
 दसैर्दैत्यगणैर्गुप्तं गगनं रसुरगरेत । [300]
 तत कृत्वा तु युद्धं वै तेन दैत्येन वै हरिः ।
 सप्त्याकाले महातेजा भवनान्ते खरान्नित ।
 ऊरौ निधाय दैत्येन्द्र निर्विभेद् नयेहिं तम् ।
 महाबल महावीर्यं चरदानेन दर्पितम् ।
 दैत्यश्रेष्ठ सुरश्रेष्ठो जघान तरसा हरिः । [305]
 हिरण्यकशिपु हन्ता सर्वान्दैत्याश्च वै तदा ।
 पित्रुधाना प्रजाना च हितं कृत्वा महाश्रुति ।
 प्रसुमोद हरिर्देवं प्राप्य धर्मं तदा भुवि ।
 एष ते नारसिंहोऽस कथित पाण्डुनन्दन ।
 शृणु त्व वामनं नाम प्रादुर्भावं महारमन । [310]
 Colophon
 सीम्नः ।
 पुरा त्रेतायुगे राजन्वलिर्वैरोचनोऽभवत् ।

दैत्याना पार्थिवो वीरो बलेनाप्रतिमो बली ।
 तदा बलिर्महाराज दैत्यसधैः समावृत ।
 विजित्य तरसा शक्रमिन्द्रस्थानमवाप सः ।
 तेन विजिता देवा बलिनाखण्डलादय । [315]
 ब्रह्माण वै पुरस्कृत्य गत्वा क्षीरोदाधि तदा ।
 तुष्टुवु सहिता सधैः देव नारायण प्रभुम् ।
 तेषा प्रमाद चक्रेऽथ विबुधानां हरिस्तदा ।
 प्रसादज तस्य विभोरदित्या जन्म उच्यते ।
 अदितेरपि पुत्रत्वमेत्य यादवनन्दन । [320]
 एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रस्यावरजोऽभवत् ।
 तस्मिन्नेव तु काले तु दैत्येन्द्रो वीर्यवान्वली ।
 अभ्यमेध क्रतुश्रेष्ठमाहर्तुमुपचक्रमे ।
 वर्तमाने तदा यज्ञे दैत्येन्द्रस्य युधिष्ठिर ।
 स विष्णुर्वामनो भूत्वा प्रच्छन्नो ब्रह्मवेषधृक् । [325]
 मुण्डो यज्ञोपवीतो च कृष्णाजिनधर शिखी ।
 पलाशदण्ड मगृह्य वामनोऽस्तुतदर्शन ।
 प्रविश्य स बलेर्यज्ञे वर्तमाने तु दक्षिणाम् ।
 देहीत्युवाच दैत्येन्द्रं विक्रमांस्त्रीन्ममैव ह ।
 दीयतां त्रिपदीमात्रमित्यवोचन्महासुरम् । [330]
 स तथेति प्रतिश्रुत्य प्रददौ विष्णवे तदा ।
 तेन एच्छ्वा हरिर्भूमिं जृम्भयामास वै भृशम् ।
 न शिशु सटिप ख च पृथिवीं च विद्रा पते ।
 तिभिर्दिकमणैरेत सर्वमाक्रमताभिभू ।
 बलेर्बलवतो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा । [335]
 विक्रमैरपिभिरक्षोभ्या क्षोभितास्ते महासुरा ।
 विप्रचित्तिमुत्ता शुद्धा दैत्यसघा महाबला ।
 नानावक्रा महाकाया नानावेषधरा नृप ।

G₂ s s विदयेष्वरान् — (L 286) T₁ [अ] धि (for [अ] धि-) M₁ नरस्य कृत्वार्धतनु G₂ s s पुन (for तथा) — (L 287) G₂ s M₁ ससृष्टय (for निष्पिप्य) — (L 291) G₂ शर-
 वर्षास्ते, G₂ s s शरवर्षेस्ते — (L 292) G₂ तै सृष्टसर्वशस्त्राणि
 G₂ पूज* (for भक्ष*) — (L 293) T₁ G₂ s रणैर् G₂ च
 (for [अ] पि) — (L 294) G₂ s s [ए] व (for च) G₂ s s M₁ दैतेयान् (for दैत्येन्द्रान्) G₂ सर्व- (for सर्वान्)
 — Lines 296-300 = (var) Hari I 41 77-78
 — G₂ s M₁ om line 298 — (L 299) G₂ s M₁ दृष्ट
 (for दृष्ट्वा), and दृ(G₂ दी)ष्ट* (for कुद्) — (L 300) G₂ दृष्ट (for गुप्त) T₁ G₂ रणैर् (for गगैर्) M₁ तथा (for
 उत्त) — (L 301) T₁ G₂ s नदन् (for तेन) — (L 302) G₂ प्रयाणे च (for भवनान्ते) — (L 303) G₂ s तदा,
 M₁ तथा (for हि तम्) — (L 304) G₂ गर्वित (for
 दर्पितम्) — (L 308) T₁ स्पाप्य, G₂ M₁ व्याप्य (for
 प्राप्य) G₂ विमु (for भुवि) — Colophon Adhy no
 T₁ G₂ s s s M₁ 50 — (L 313) G₂ दैत्यसधै (for

महाराज), and घोरहर्ष (for दैत्यसधै) — (L 317) G₂
 विमु (for प्रभुम्) — (L 318) G₂ s स तेषां दर्शन चक्रे
 (for the prior half) T₁ M₁ तत, G₂ स्तुत (for तदा)
 — (L 319) G₂ M₁ एस्य (for तस्य) G₂ आदित्यां, G₂
 अदित्या, G₂ अदित्यान् — (L 321) G₂ M₁ दृष्ट्वा (for
 इन्द्रस्य) G₂ स शद्रावरजो विमु — (L 322) G₂ च (for
 the first तु) G₂ स (for the second तु) M₁
 पतस्मिन्नेव काले तु G₂ बलवीर्यवान् (for वीर्यवान्वली)
 — (L 324) T₁ G₂ s महा (for तदा) — (L 325) G₂ s M₁ (say in) *सवृत (for *वेषधृक्) — (L 326)
 G₂ मुडी — (L 327) G₂ पालाशदण्ड G₂ संद्वय, G₂ संघ्राह्य
 — (L 329) G₂ विक्रम श्रीणि वै मम, G₂ *माक्षीन्मुखो मम,
 G₂ *माक्षीणि वै मम — (L 330) G₂ त्रिपदा* (for त्रिपदी*)
 T₁ इत्युवाच, G₂ इत्यावाच, G₂ इत्यावाचन् (for इत्यवोचन्)
 — (L 331) G₂ तथा (for तदा) — (L 332) G₂ s
 M₁ ततो (for तेन) — (L 333) G₂ च (for स-)
 — (L 334) G₂ *क्रमतादिभू — Lines 335-336 =

नानाप्रहरणा रौद्रा नानामाद्यानुलेपना ।
 स्वान्यायुधाने सगृह्य प्रदीप्ता इव तेजसा । [340]
 क्रममाण हरिं तस उपावतेन्त भारत ।
 प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैस्तु तान् ।
 रूपं कृत्वा महाभीम जहाराशु स मेदिनीम् ।
 संप्राप्य दिवसाकाशमादित्यसदने स्थित ।
 अत्यरोचत भूतात्मा भास्कर स्वेन तेजसा । [345]
 प्रकाशयन्दिश सर्वां प्रदिशश्च महाथल ।
 शुशुभे स महाबाहु सर्वलोकान्प्रकाशयन् ।
 तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्नानान्तरे ।
 नमः प्रक्रममाणस्य नाम्नां किल तदा स्थितौ ।
 परमाक्रममाणस्य जानुभ्यां तौ व्यवस्थितौ । [350]
 विष्णोरमितवीर्यस्य चदन्येव द्विजातय ।
 अथास्ताद्य कपाल स अण्डस्य तु शुषिष्ठिर ।
 तच्छिद्वास्थन्दिनी तस्य पादाद्गृष्टाथ निम्नगा ।
 ससार सागर साशु पावनी सागरगमा ।
 जहार मेदिनीं सर्वो हत्वा दानवपुगवान् । [355]
 आसुरीं श्रियमाह्वय श्रील्लोकान्स जनादेन ।
 सपुत्रदारानसुरान्पाताले विन्यपातयत् ।
 नमुचिः शम्बरश्चैव प्रह्लादश्च महामना ।
 पादपाताभिनिर्धूता पाताले विनिपातिता ।
 महाभूतानि भूतात्मा सविशेषाणि वै हरि । [360]
 काल च सकल राजन्नालभूतान्यदर्शयत् ।

तस्य गाते जगत्सर्वमानीतमिव दृश्यते ।
 न किञ्चिदस्ति लोकेषु यदनाप्त महात्मना ।
 तद्धि रूपमुपेन्द्रस्य देयदानवमानघा ।
 दृष्ट्वा त मुमुहु सर्वं विष्णुतेजोभिपीडिता । [365]
 बलिर्यद्वोऽभिमानी च यज्ञवाटे महात्मना ।
 विरोचनकुलं सर्वं पाताले विनिपातितम् ।
 पृथविधानि कर्माणि कृत्वा गरुडवाहन ।
 न विस्मयमुपागच्छत्पारमेष्ठ्येन तेजसा ।
 स सर्वममरैश्चर्यं सप्रदाय शचीपते । [370]
 द्रैलोष्य च ददौ शक्रे विष्णुर्दानवसूदन ।
 एष ते घामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मन ।
 वेदमिन्द्रिर्जरेतत्कथ्यते वेष्णव यश ।
 मानुषेषु यथा विष्णो प्रादुर्भावो तथा शृणु ।

Colophon

भीष्म ।

विष्णोः पुनर्महाराज प्रादुर्भावो महात्मन । [375]
 दत्ताग्रेय इति ग्यात ऋषिरासीन्महायशः ।
 तेन नष्टेषु वेदेषु क्रियासु च मखेषु च ।
 चातुर्वर्ण्यं च सकीर्णं धर्मे शिथिलता गते ।
 अभिवर्धति चाधमे सत्ये नष्टे स्थितेऽनृते ।
 प्रजासु क्षीयमाणानु धर्मे चाकुलता गते । [380]
 सयशः सक्रिया वेदा प्रत्यानीताश्च तेन वै ।
 चातुर्वर्ण्यमसकीर्णं कृत तेन महात्मना ।
 स एष वै यदा प्रादाद्देह्याधिपतेर्वरम् ।

Hari 1 41 80 — (L 337) G₂ s M₁ सर्वं (for
 दैत्यं) G₂ s सुता (for वला) — Lines 339-343
 = (var) Hari 1 41 97^{ad}-99^{ad} — (L 342) G₂
 सर्वं (for सर्वान्) — (L 343) M₁ च (for स)
 — (L 344) T₁ पदम्, G₂ पादम् (for दिवम्) — (L
 345) G₂ अम्यरोचत G₂ s भास्करस्वेन तेजसा — (L 346)
 G₂ s M₁ (*sup lin* as above) यश (for वल)
 — (L 347) G₂ सर्वान् (for सर्वं) — Lines 348-351
 = (var) Hari 1 41 100-101 — (L 349) M₁
 (*sup lin* as above) तत (for नम) T₁ G₂ om.
 (hapl) the post half of line 349 and the prior
 half of line 350 G₂ नाम्नामासीत्तदा विमो (for the
 post half) — (L 350) G₂ दिवम् (for परम्) G₂
 जानुनो किल तौ स्थितौ, G₂ जानुभ्यां पर्वतौ स्थितौ — (L 353)
 G₂ स्यदती (for सन्दिनी), and च (for [अ]य) — (L 355)
 G₂ सर्वान् (for सर्वा) — (L 357) G₂ संनिवेशयत्, G₂
 ताश्रयपातयत्, G₂ सन्त्यवेशयत्, M₁ विनिपातयत् (for विन्य)
 — (L 359) G₂ M₁ पादपाताभिनिर्धूता, G₂ नातविनि.
 G₂ वैशिता (for पातिता) — (L 360) G₂ स विशेषेण,
 M₁ सर्वशेषाणि — (L 361) G₂ भूतान्प्रद — (L 362)
 T₁ अपिशृण्वते, G₂ s अधिया (G₂ पा)स्यति, G₂ M₁ अथ

(M₁ 'धि-) पश्यति (for इव दृश्यते) — (L 363) M₁
 यदव्याप्त — (L 364) T₁ मरेंद्रस्य, G₂ महेन्द्रस्य (for
 उपेन्द्रस्य) — (L 365) G₂ त दृष्ट्वा (by transp) T₁ च,
 G₂ तु, G₂ M₁ स- (for त) G₂ त मुहु- (for मुमुहु-).
 G₂ विष्णुना हि प्रपीडिता — (L 367) G₂ वैते* (for विते*).
 G₂ s वि (G₂ वै)निवेशित (for विनिपातितम्) — (L 370)
 G₂ s असुरैश्चर्यं (for अमरै*) — (L 371) G₂ s वये चक्रे
 (for ददौ शक्रे) — Lines 372-373 = (var) Hari
 1 41 103 — (L 374) G₂ s M₁ तथा, G₂ ततो (for
 यथा) G₂ विष्णुप्रादुर्भावत् (for भाव) G₂ s महात्मन;
 M₁ अत शृणु (for तथा शृणु) — Colophon Adhy no
 T₁ G₂ s s s M₁ 51 — Lines 375-382 = (var)
 Hari 1 41 104-107 — (L 377) M₁ (*sup lin*)
 सक्रियेषु (for क्रियासु च) G₂ महेषु (for मखेषु) — (L
 378) G₂ [s]य (for च) — T₁ om (hapl) lines
 379-380 — (L 379) G₂ वाधर्मे and नष्टस्थिते G₂ कृते;
 G₂ नृपे (for अनृते) — (L 380) G₂ s चामूलता (for
 चाकु*) — (L 381) T₁ सक्रिया, G₂ सकृता (for सक्रिया)
 G₂ देवा, G₂ देशा (for वेदा) G₂ मीला (for प्रला*).
 G₂ s s M₁ हि (for च) — (L 383) G₂ एव (for एव),
 and सुत (for वरम्) — (L 384) G₂ s s स (for त)

तं हेहयानामधिपस्त्वर्जुनोऽभिप्रमादयन् ।
 वने पर्यचरत्सम्यक्शुश्रूषुरनसूयक । [385]
 निर्ममो निरहंकारो दीर्घकालमतोपयत् ।
 आराध्य दत्तात्रेयं हि अगृह्णात्स वरानिमान् ।
 आसदासतराद्विप्राद्विद्वान्विद्वसिपेवितान् ।
 ऋतेऽमरत्वाद्विप्रेण दत्तात्रेयेण धीमता ।
 वरैश्चतुर्भिः प्रवृत् इमास्तत्राम्यनन्दत । [390]
 श्रीमान्मनस्वी चलवान्सत्यवागनसूयक ।
 सहस्रयाहुर्भूयासमेप मे प्रथमो वर ।
 जरायुजाण्डज सर्वं सर्वं चैव चराचरम् ।
 प्राधास्तुमिच्छे धमेण द्वितीयसूयेप मे वर ।
 पितृन्देवानृषीन्विप्रान्यजेय विपुलैर्मरै । [395]
 अभिन्नानिश्चितैर्गणैर्घातयेय रणाजिरे ।
 दत्तात्रेयेह भगवस्तृतीयो वर एव मे ।
 यस्य नास्तीन्न भविता न चास्ति सदृश पुमान् ।
 इह वा दिवि वा लोके स मे हन्ता भवेदिति ।
 सोऽर्जुन. कृतधीर्यस्य वर पुत्रोऽभवद्युधि । [400]
 स सहस्र सहस्राणा माहिमत्यामवर्धत ।
 स भूमिमखिला जित्वा द्वीपाश्चापि समुद्रिण ।
 नभसीव ज्वलन्सूर्यं पुण्यं कर्मभिरर्जुन ।

इन्द्रद्वीप कशेरुं च ताम्रद्वीपं गभस्तिमत् ।
 गान्धर्वं वारुण द्वीप सौम्यार्पमिति च प्रभु । [405]
 पूर्वैरजितपूर्वाश्च द्वीपानजयदर्जुनः ।
 सौवर्णं सर्वमप्यासीद्विमानवरमुत्तमम् ।
 चतुर्धा व्यभजद्वाङ्म तद्विभज्यान्वपालयत् ।
 एकाशेनाहरत्सेनामेकाशेनावसद्गहान् ।
 यस्तु तस्य तृतीयादो राजासीज्जनसग्रहे । [410]
 आस परमकट्याणस्तेन यजानकल्पयत् ।
 ये दस्यवो ग्रामचरा अरण्ये च वसन्ति ये ।
 चतुर्थेन च सोऽशेन तान्सर्वान्प्रत्यपेधयत् ।
 सर्वम्यश्चान्तवासिभ्यः कार्तेवीर्यांश्हरद्वलिम् ।
 आहत स्ववर्हैर्यत्तदर्जुनस्यावमन्यते । [415]
 काको वा भूपिको वापि त तमेव न्यवर्हयत् ।
 द्वाराणि नापिधीयन्ते राष्ट्रेषु नगरेषु च ।
 स एव राष्ट्रपालोऽभूत्स्त्रीपालोऽभवदर्जुन ।
 स एवासीदजापाल स गोपालो विशां पते ।
 सर्वाण्येव मनुष्याणां राजा क्षेत्राणि रक्षति । [420]
 इदं तु कार्तेवीर्यस्य यभूवासदृश जनैः ।
 न पूर्वं नापरे तस्य गमिष्यन्ति गतिं नृपाः ।
 यदर्णवे प्रयातस्य वस्त्रं न परिपिच्यते ।

G₂ हर्जुनो, G₅ अर्जुनो (for तर्जुनो) G₂ s s M₁ [S] पि (for स्मि-) — (L 387) G₅ s सोमृष्टात् (for अगृ*) G₅ च (for स) — (L 388) G₅ M₁ आमान् (for आमाद्) G₅ आसतरान् (for *राद्) T₁ G₂ s विप्रान् (for विप्राद्) G₅ M₁ (*sup lin*) *पिपेदितान्, G₅ *निशेषत — (L 390) G₂ प्रावृत्, G₅ प्रवृत्ता T₁ इमां स तत्र नन्दत — (L 391) G₂ इमान् (for श्रीमान्) — (L 394) T₁ G₂ इच्छेद् (for इच्छे) G₅ [अ]न्येय (for लेय) — (L 396) G₂ s s s च शितेद् (for निशितेद्) — G₂ s s s om, the post. half of line 396 and the prior half of line 397 M₁ पातयेय (for घात*) — (L 397) M₁ [अ]त्र (for [र]ह) — (L 398) G₅ तस्य नास्ति (for यस्य नासीन्) G₅ चास्य (for चास्ति) — (L 399) G₅ भूपालो (for वा लोके) G₅ भविष्यति (for भवेदिति) — (L 400) Before line 400, T₁ M₁ ins. वैशपायन T₁ G₅ s वरं, G₅ वरं T₁ M₁ महाबल, G₅ भवेद्युधि, G₅ महाप्रति, G₅ भवेदिति (for समवद्युधि) — (L 401) M₁ य (for स) G₅ शतं वरं (for स सहस्र) — (L 402) T₁ पृथिवी* (for स भूमि*) G₅ विप्रांश्चापि, M₁ द्वीपांश्चैव M₁ समुद्राणां (for *द्रिण) — (L 403) G₅ अर्जुन (for अर्जुन) — (L 404) Before line 404, G₅ ins अर्जुन G₅ कुशे च, G₅ विशेषे कृत्वा G₂ ताम्रपर्णी, G₅ काशद्वीप (for ताम्र*) T₁ G₂ s गभस्तिमान्, G₅ समृद्धिमान् — (L 405) G₂ s गधर्ववरुणद्वीप

G₂ सोमाप इति स प्रभु, G₅ s सौम्यमार्पमि (G₅ इति) प्रभु — G₅ om lines 406-408 — (L 406) G₂ पूर्वैरजित*, G₅ सर्वैरजित*. — (L 409) G₅ *नावसत्, M₁ (*sup lin* as above) *नाभरत् (for *नाहरत्) M₁ *नाहरत् (for *नावसत्) — (L 410) G₅ पश्यतस्तु (for यस्तु तस्य) G₂ तृतीयोभूद् G₂ राशो यजनसग्रहे, G₅ s राशोभूजन* — (L 413) Om in G₂ — (L 414) T₁ वलि, G₂ यन; M₁ वली (for वलिम्) — (L 415) G₅ repeats line 415 T₁ G₅ शासनं, G₅ आहूतं, G₅ आहूते (for आहत) T₁ G₅ यसाद्, G₂ यसाद्, G₅ युक्तम्, M₁ वित्तम् (for यत्तद्) G₅ [अ]यमद्य ते, M₁ (*sup lin*) [अ]भिमन्यते (for [अ]व*) — (L 416) G₂ [अ]य, G₅ यत् (for [अ]पि) G₂ निवर्हयत् G₅ तन्ममेत्यन्ववर्हयत्, G₅ यत्तदा तदभक्षयत् — (L 417) G₂ नास्य सीदत, G₅ नापि धीयत, G₅ नाप्यधीयत G₂ s s पुरेषु (for राष्ट्रेषु) — (L 418) G₂ एय, G₅ एव (for एव) T₁ श्रीपालो — (L 419) G₅ स एवामूद्राजपाल G₅ गोपालो वा (for स गोपालो) — (L 420) T₁ स सारण्ये, G₅ M₁ सर्वारण्ये (for सर्वाण्येव) G₅ राशां (for राजा) G₅ कृष्यति (for रक्षति) — (L 421) G₅ s च (for तु) T₁ गणे (for जनैः) — (L 422) G₂ s s यस्य (for तस्य) — (L 423) G₅ यदर्णवमपीतस्य, M₁ (*inf lin* as above) अर्णेन प्रयातस्य M₁ वस्त्रेण परिपिच्यते (*inf lin* वस्त्रा न परिकृष्यते) — (L 424) M₁ शत- (for शत) G₅

शत वर्षसहस्राणामनुशिष्यार्जुनो महीम् ।
दत्तात्रेयप्रसादेन एव राज्यं चकार स । [425]
एव बहूनि कर्माणि चक्रे लोकहिताय स ।
दत्तात्रेय इति ख्यातः प्रादुर्भावस्तु वैष्णवः ।
कथितो भरतश्रेष्ठः शृणु भूयो महात्मनः ।

Colophon

मीम्नः ।

यदा भृगुकुले जन्म यदर्थं च महात्मनः ।
जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावस्तु वैष्णवः । [430]
जमदग्ने सुतो राजन्नामो नाम स वीर्यवान् ।
हेहयान्तकरो राजन्स रामो बलिना वरः ।
कार्तवीर्यो महावीर्यो बलेनाप्रतिमस्तथा ।
रामेण जामदग्न्येन हतो विपममाचरन् ।
त कार्तवीर्यं राजानं हेहयानामर्दिदम् । [435]
रथस्य पार्थिव राम पातयित्वावधीद्वणे ।
जम्भस्य यज्ञहन्ता स ऋत्विजश्चैव संसरे ।
जम्भस्य मूर्ध्नि मेत्ता च हन्ता च शतदुन्दुभे ।
स एष कृष्णो गोविन्दो जातो भृगुपुत्रो वीर्यवान् ।
सहस्रबाहुमुद्धतुं सहस्रजितमाहवे । [440]
क्षत्रियाणां चतुःपट्टिमयुतानि महायशः ।
सरस्वत्या समेतानि एष वै धनुषाजयत् ।

प्रहृष्टिषां यद्ये तस्मिन्महत्तानि चतुर्दश ।
पुनर्जग्राह शूराणामन्तः चक्रे नरपंथम् ।
ततो ददामहस्तस्य भद्रं तत्रा पूर्वमर्दिदम् । [445]
सहस्रं सुसलेनाग्नसहस्रमुदकृतम् ।
चतुर्दश सहस्राणि कणधूममपाययत् ।
क्षिष्टान्प्रहृष्टिषो जिह्वा ततोऽज्जायत भार्गवः ।
राम रामेत्यभिकुष्टो ग्राह्यैः क्षत्रियार्दिताः ।
न्यमदश सहस्राणि राम परशुनामिभू । [450]
न हृम्यत ता वाचमार्तभृशमुदीरिताम् ।
भृगो रामाभिधावेति यदाप्रन्दन्दिजातयः ।
काश्मीरान्द्रदाम्कुन्तीन्धुद्रकान्मालवान्द्राकान् ।
चेदिकाशिकरूपाश्च ऋषीकान्द्रथर्कशिकान् ।
अद्गन्वद्गान्कलिङ्गाश्च मागधान्काशिकोमलान् । [455]
रात्रायणाञ्चीतिहोत्रान्किरातान्मार्त्तिकान्तरान् ।
एतानन्याश्च राजेन्द्रान्द्रो देशे सहस्रशः ।
निकृत्य निशितपाणिं समुद्राय विवस्वते ।
कीर्णां क्षत्रियकोटीभिर्मरम्भेन्द्रभूषणा ।
त्रि सप्तकृत्व पृथिवी तेन नि क्षत्रिया कृता । [460]
कृत्वा नि क्षत्रियांश्चैव भार्गव स महायशः ।
इन्द्रगोपकवर्णस्य जीवजीवनिभस्य च ।
पूरयामास सरितः क्षतजस्य सरासि च ।

अनुशिष्यैर्जुनोमही, Gs अधिशिष्यार्जुनो महत् — (L 425) Gs
ह (for स) — Gs s transp lines 426 and 427
— (L 426) Gs s s एवमादीनि Gs कृत्वा (for चक्रे)
— (L 427) Gs s s ख्य (Gs [अ]ज्ययो) हरे, M1
(sup lin) [अ]ज्यय हरे (for तु वैष्णव) — After line
427, Gs repeats line 426 — Colophon Adhy no
T1 Gs s s s M1 52 — (L 429) T1 om the ref
Gs M1 (sup lin) तथा, Gs तदा (for यदा) — (L 431)
Gs s जमदग्निसुतो Gs रामनामा (for रामो नाम) — After
line 431, Gs s read line 435 — (L 433) Gs *बाहुर्
(for *वीर्यो) Gs s तदा (for तथा) — After line 435,
Gs reads line 440 — (L 436) Gs s s [अ]र्जुनं भुवि
(for [अ]वधीद्वणे) — (L 437) Gs यद्ये (for यज्ञ-)
T1 [अ]ज्ञी, M1 च (for स) T1 Gs ऋत्विजां, Gs *जो (for
*ज) Gs s M1 वै स (for चैव) — (L 439) Gs एव
(for एष) — (L 440) Gs उद्धतु (for उद्धर्तु) — (L
442) Gs समेतारीन् (for *तानि) — (L 444) Gs
पुनर्जग्राह T1 Gs M1 दत्तकूरे, Gs अंतश्चक्रे, Gs अतिकूरे (for
अन्त चक्रे) T1 Gs रथपंथं (Gs *म), Gs नरपंथं, M1
(sup lin) रथपंथान् — (L 445) T1 दश सहस्राणि,
Gs s दशसहस्रस्य; Gs राधां सहस्रं वै (for दशसहस्रस्य)

Gs M1 एता (for महत्त्वा) — (L 446) T1 Gs s M1
(sup lin as above) *नाम्न M1 (sup lin as above)
उदके तथा (for उदकृतम्) — (L 447) T1 अपाययत्, Gs
अपोययत् (for अपाययत्) Gs शृणामाग्नपातयत् (for the
post half) — (L 448) T1 प्रहृष्टिषो जिह्वा, Gs s
*दिप जिह्वा Gs s [s]त्रायत (for ज्जायत) — (L 449)
Gs s M1 *कुष्टेर् (for *कुष्टो) — (L 450) Gs s निघ्नन्
(for न्यमद) — (L 451) T1 हृम्यत तां, Gs हृम्यन्ति तां,
Gs *यत त; Gs *व्यत्ता Gs उदीरित — (L 452) Gs
यथा*, Gs यथा* (for यदा*) — (L 453) T1 Gs मालकाञ्च
(for मालवान्) — (L 454) T1 Gs ऋषीकान्, Gs इषीकान्,
M1 (sup lin as above) ऋषीकान् — (L 455) T1
अतान्यगान्, Gs s अंगवग- (for अद्गन्वद्गान्) Gs s s
*कोसलान्, Gs *कोशलान् — (L 456) Gs दाशा* (for
रात्रा*) Gs s कार्त्ति* (for मार्षि*) — (L 457)
Gs s M1 राजन्यान् (for राजेन्द्रान्) — Lines 459-461
— (var) Hari 1 41. 115^a-116^b — (L 460)
T1 Gs त्रि (Gs त्रि)सप्तकृत्वा T1 Gs s M1 निक्षत्रिया
— (L 461) T1 Gs s M1 निक्षत्रियां M1 सु- (for स)
— (L 462) T1 Gs s इन्द्रगोपक* T1 Gs s वधुजीव* (for
जीवजीव) — (L 463) Gs पूजयित्वा च, Gs M1 पूजयित्वा च

चकार तर्पणं वीर पिद्वणां तासु तेषु च ।
 सर्वानष्टादश द्वीपान्वशमान्नीय भार्गव । [465]
 सोऽश्वमेधसहस्राणि नरमेधशतानि च ।
 इष्ट्वा सागरपर्यन्ता काश्यपाय महीं ददौ ।
 तस्याग्नेणानुपर्येति भूमिं कृत्वा विपांसुलाम् ।
 ततः कालकृता सत्या भार्गवाय महात्मने ।
 गाथामप्यथ गायन्ति ये पुराणविदो जनाः । [470]
 वेदिमष्टादशोत्सेधा हिरण्यस्यातिपौरुषीम् ।
 रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिजग्राह काश्यप ।
 एवमिष्ट्वा महाबाहुः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
 अन्यद्वर्षशतं रामः सौमे सात्वतयोधयत् ।
 ततः स भृगुशार्दूलस्तः सौभः योधयन्प्रभुः । [475]
 सुयन्धुरः रथः राजन्नास्थाय भरतर्षभ ।
 नभिकानां कुमारीणां गायन्तीनामुपाशृणोत् ।
 रामः रामः महाबाहो भृगूणां कीर्तिवर्धन ।
 त्यजः शस्त्राणि सर्वाणि न त्वः सौभं वधिष्यसि ।
 चक्रहस्तो गढापाणिर्मितानामभयकरः । [480]
 युधि प्रद्युम्नसाम्बाभ्यां कृष्णः सौभं वधिष्यति ।
 तच्छ्रुत्वा पुरुषव्याघ्रस्ततः एव वनं ययौ ।
 न्यस्य सर्वाणि शस्त्राणि कालकाङ्क्षी महायशः ।
 रथं वर्मायुधं चैव शरान्परशुमेव च ।
 धनुष्यप्यु प्रतिष्ठाप्य रामस्तेपे परं तपः । [485]
 ह्रियं प्रज्ञां श्रियं कीर्तिं लक्ष्मीं चाभिन्नकर्शनः ।
 पञ्चाधिष्ठाय धर्मात्मा तं रथं विसर्ज्य ह ।
 आदिकाले प्रवृत्तं हि विभजन्कालमीश्वरः ।
 नाहनच्छ्रद्धया सौभं न ह्यशक्तो महायशः ।

जामदग्न्य इति ख्यातो यस्त्वसौ भगवानृषिः । [490]
 सोऽस्य भागस्तपस्तेपे भार्गवो लोकविश्रुतः ।

Colophon

भीष्म ।

शृणु राजस्तथा विष्णोः प्रादुर्भाव महात्मनः ।
 चतुर्विंशे युगे चापि मार्कण्डेयपुरःसरः ।
 त्रिंशौ नावमिके जज्ञे तथा दशरथादपि ।
 कृत्वात्मानं महाबाहुश्चतुर्धा विष्णुरव्ययः । [495]
 लोके राम इति ख्यातस्तेजसा भास्करोपमः ।
 प्रसाधनार्थं लोकस्य विष्णुस्तस्य सनातनः ।
 धर्मार्थमेव कौन्तेय जज्ञे तच्च महायशः ।
 तमप्याहुर्मनुष्येन्द्रः सर्वभूतपतेस्तनुम् ।
 यज्ञविघ्नं तदा कृत्वा विश्वामित्रस्य भारतः । [500]
 सुबाहुर्निहतस्तेन मारीचस्ताडितो भृशम् ।
 तस्मै दत्तानि शस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमताः ।
 वधार्थं देवशत्रूणां दुर्वाराणि सुरैरपि ।
 वर्तमाने तदा यज्ञे जनकस्य महात्मनः ।
 भग्नः माहेश्वरः चापः क्रीडता लीलया परम् । [505]
 ततो विवाहः सीतायाः कृत्वा स रघुवल्भः ।
 नगरीं पुनरासाद्य मुमुदे तत्र सीतया ।
 कस्यचित्त्वधः कालस्य पित्रा तन्नाभिचोदितः ।
 कैकेय्या प्रियमन्विच्छन्वनमभ्यवपद्यतः ।
 यः समाः सर्वधर्मज्ञश्चतुर्दश वने वसन् । [510]
 लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः ।
 चतुर्दश वने तस्मात् तपो वर्षाणि भारतः ।
 रूपिणी यस्य पार्श्वस्था सीतेत्यभिहिता जनैः ।

T₁ G₈ सरितं — T₁ G₂ s s s M₁ om line 464
 — (L 468) G₈ तु (for [अ]नु-) T₁ भूति (for भूमि)
 G₂ स (for वि-) — (L 470) G₂ गदितां (for गायन्ति)
 — (L 471) T₁ G₈ M₁ (sup ln as above)
 [अ]तिपौरुषां, G₂ [अ]धिपौरुष — (L 472) G₂ s रामेण
 जामदग्न्येन (for the prior half) — (L 474) G₂
 अभ्यवर्षश्च तं रामः G₂ सौधि, G₈ M₁ सौभ (for 'मे')
 — (L 475) G₈ बहु (for प्रभु) — (L 480) T₁
 भूतानाम्, G₂ M₁ (sup ln as above) दीना, G₈ सुता
 (for भीता) — (L 483) G₈ शस्त्राणि सर्वाणि (by
 transp) — (L 484) G₂ s सर्वा (for वर्मा)
 — (L 485) M₁ धनुश्चाप्यु T₁ G₈ राजस्य (for रामस्य)
 — (L 486) M₁ (sup ln as above) धृति (for श्रिय)
 — (L 487) G₈ स (for ह). — (L 488) G₈ प्रवृत्ति
 G₂ s तु (for हि), and व्यमजत् (for विमजन्) G₂ करम्,
 G₈ कोयम् (for कालम्) — (L 489) G₂ s नाप्त (for
 नाहनत्) T₁ नास्य शक्तो, G₂ M₁ न ह्यशक्तो (M₁ 'क्य'),
 G₈ तस्य शक्तो M₁ मया त्विति (for महायशः) — (L

490) G₈ यस्याशो (for यस्त्वसौ) — Colophon Adhy.
 no : T₁ G₂ s M₁ 53, G₈ s 50 — For lines
 492-581 Harivamsa has a parallel abridged
 version omitting some lines at 1 41 121-155
 — (L 492) T₁ G₈ तदा, G₂ M₁ ततो (for तथा)
 — (L 493) G₂ चतुर्विंशद्, G₈ चतुर्दशे M₁ विश्वामित्र
 (for मार्कण्डेय) — (L 497) G₈ प्रसादनार्थं G₂ s M₁
 तत्र (for तस्य) — (L 498) G₂ s s M₁ कर्मार्थमेव G₈
 कौरव्य (for कौन्तेय) M₁ तात (for तत्र) — (L 499)
 G₂ s s M₁ मनुष्येन्द्र — (L 500) G₂ s यज्ञविघ्नकरस्तत्र (for
 the prior half) — (L 502) G₂ s तस्माद् (for तस्मै)
 T₁ शस्त्राणि, G₂ M₁ चास्त्राणि G₂ s विश्वामित्राच्च धीमतः
 — (L 503) G₂ s सर्व (for देव) G₂ M₁ दुर्वाराणां
 — (L 504) G₂ महा- (for तदा) — (L 505) G₂
 क्रीडया G₈ पीडया स्वल्पया पर (for the post half)
 — G₂ s M₁ om lines 506-509 — (L 510) T₁ M₁
 (sup ln) [s] वसत् (for वसन्) — (L 511) G₈
 लक्ष्मणानुगतो — (L 512) M₁ तपस् (for वने) T₁ G₂

पूर्वाचित्वात्सा लक्ष्मीर्मतारमनुगच्छति ।
 जनस्थाने वसन्कायं त्रिदशानां चकार स । [516]
 मारीच दूषण इत्वा खर त्रिशिरस तथा ।
 चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां घोरकर्मेणाम् ।
 जघान रामो धर्मात्मा प्रजानां हितकाम्यया ।
 विराध च कवन्ध च राक्षसौ क्रूरकर्मिणौ ।
 जघान च तदा रामो गन्धर्वौ क्षापविक्षतौ । [520]
 स रावणस्य भगिनीनासाच्छेदं च कारयत् ।
 भार्यावियोगं तं प्राप्य मृगयन्त्यचरद्गनम् ।
 ततस्तमृदयमूकं स गत्वा पम्पामतीत्य च ।
 सुग्रीव मारुतिं हृष्टा चक्रे मैत्रीं तयोः स वै ।
 अथ गत्वा स किष्किण्यां सुग्रीवेण तदा सह । [525]
 निहत्य वालिन युद्धे चानरेन्द्र महाबलम् ।
 अभ्यपिञ्चत्तदा राम सुग्रीव वानरेश्वरम् ।
 ततः स वीर्यवान् राजसचरयन्वै समुत्सुकः ।
 विचित्र्य वायुपुत्रेण लङ्कादेशं निवेदितम् ।
 सेतुं बद्ध्वा समुद्रस्य वानरैः सहितस्तदा । [530]
 सीतायाः पदमन्विच्छन् रामो लङ्कां विवेश ह ।
 देवोरगगणानां हि यक्षराक्षसपक्षिणाम् ।
 तत्सावध्यं राक्षसेन्द्र रावण युधि दुर्जयम् ।
 युक्तं राक्षसकोटीभिर्भिन्नाङ्गनच्योपमम् ।
 दुर्निरीक्ष्य सुरगणैर्घरदानेन दर्पितम् । [535]

जघान सचिवैः साधं सान्वयं रावण रणे ।
 त्रैलोक्यकण्ठक वीर महाकायं महाबलम् ।
 रावण सगण इत्वा रामो भूतपति पुरा ।
 लङ्कायां तं महात्मानं राक्षसेन्द्र विभीषणम् ।
 अभिपिच्य च तत्रैव अमरत्वं वदौ तदा । [540]
 आरुह्य पुष्पकं रामः सीतामादाय पाण्डव ।
 सयत्नं स्वपुरं गत्वा धर्मराज्यमपालयत् ।
 दानवो लघणो नाम मधो पुत्रो महाबलः ।
 शत्रुघ्नेन हतो राजस्ततो रामस्य शासनात् ।
 एव नह्नि कर्माणि कृत्वा लोकहिताय स' । [545]
 राज्यं चकार विधिवद् रामो धर्ममृतां वर ।
 दशाश्वमेधानाजह्रे ज्योतिर्यथधानहर्गणान् ।
 नाश्रूयन्तां शुभा वाचो नालय प्राणिनां तदा ।
 न वित्तजं भयं चासीद् रामे राज्यं प्रशासति ।
 प्राणिनां च भयं नासीज्जलानलविधानजम् । [550]
 पर्यदेवन्न विधवा नानाथा काश्चनाभवन् ।
 सर्वमासीत्तदा वृत्तं रामे राज्यं प्रशासति ।
 न संकरकरा वर्णा न कृष्टकरकृज्जन ।
 न च स्रग्धृन्ना वालानां प्रेतकार्याणि कुर्वते ।
 विशाः पर्यचरन्त्यश्च क्षत्रं नापीदयद्विदः । [555]
 नरा नालयचरन्भार्या भार्या नालयचरन्पतीन् ।
 नासीदल्पकृपिलोकं रामे राज्यं प्रशासति ।

तदा, M₁ वने (for तपो) — (L 514) T₁ G₂ s s
 अनुशोचती (G₂ 'ति), G₂ 'गच्छती — (L 517) G₂
 घोरदंष्ट्रिणां, M₁ क्रूरकर्मणां — (L 519) T₁ क्रूरकर्मिणौ, G₂ M₁
 घोरकर्म (M₁ 'मि) यौ — (L 520) T₁ G₂ s ततो (for तदा)
 G₂ s 'वि (G₂ 'वी) क्षितौ — (L 521) G₂ s भगिनी (for
 'नी) M₁ नामोच्छेद G₂ s अकारयत्; G₂ चकार य',
 M₁ चकार ह (for च कारयत्) — (L 522) G₂ भार्या-
 वियोगजं प्राप्य, G₂ 'योगस्तत्रासीन्, M₁ 'योगं संप्राप्य G₂
 विचचार ह, G₂ विचरद्गन M₁ मृगयस्य (sio) चरद्गने (sup
 l₁ n 'न) — (L 523) G₂ तु (for तम्) G₂ हि
 (for स) G₂ स तसावध्यमूकं हि — (L 524) T₁ G₂
 सुग्रीवमारुती (T₁ 'ति) G₂ चक्रे मैत्रं तयोः सह — (L 528)
 G₂ s M₁ त्वरया वै (G₂ च) G₂ त्वरया वानरोत्तम — (L
 529) T₁ विचित्र, G₂ विचित्र्य, G₂ विजित्य G₂ s s लङ्कादेशा-
 निवेदिता (G₂ 'त), G₂ 'देशनिवेदिन, M₁ 'देशे निवेदिते
 — (L 530) G₂ s वानरैः स समुत्सुक — (L 531) G₂
 वै (for ह) — (L 533) G₂ s यत्र, M₁ तम् (for तत्र)
 G₂ निजयं (for दुर्जयम्) — (L 534) T₁ G₂ s M₁ युत
 (for युक्त) — M₁ repeats the post half of line 534
 and the prior half of line 535 — (L 535) G₂ M₁
 दुर्निरीक्षं G₂ गर्वित (for दर्पितम्) — (L 538) G₂

रावणस्य गण इत्वा — (L 540) G₂ ततो रामस्य, M₁ स वै तस्य
 (for च तत्रैव) G₂ त्वमरत्व — (L 542) G₂ धर्मं, M₁
 धर्माद् (for धर्म-) G₂ धर्मेणापालयन्महीं — (L 544) G₂ s
 तदा (for ततो) — (L 545) M₁ कार्याणि (for कर्माणि)
 — (L 547) = (var) B 12 29 59^{ad}, (var) Rām
 6. 131. 94^{ad} T₁ G₂ शतां (for दशां) G₂ नागरूढ्यान्त
 निर्गन्तान्, G₂ M₁ आरूढ्यान्त (M₁ जारूढ्यां स) निरगन्तान्
 — (L 549) G₂ वातजं, M₁ मृत्युज (for वित्तज) M₁ चापि
 (for चासीद्) The phrase रामे राज्यं प्रशासति occurs
 several times in the Śodasārājakiya episode in
 both the Droṇa and Śānti parvans and also in
 the Rāmāyana — T₁ om (hapl) lines 550-552
 — (L 550) M₁ reads line 550 after line 553.
 G₂ s प्राणिनामभयं चासीज् M₁ 'विघातज (for 'विधानजम्)
 — (L 551) Of B 12. 29 52^{ab}, Rām 6. 131 97^{ab}
 G₂ s नानाथा काश्चनाभवन् — (L 552) G₂ s s वृत्त (for
 वृत्त) G₂ तदा तस्मिन्विश्रां पते (= the post half of line
 562) — After line 552, G₂ reads lines 563-565
 repeating them in their proper place — (L 553)
 G₂ न संकरकरो वर्णो G₂ s नाकृष्ट Line 554 = Rām.
 6 131. 98^{ad} — (L 556) G₂ s नरो नालयचरद् G₂ s s

आसन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिण ।
 अरोगा प्राणिनोऽप्यासत्रामे राज्य प्रशासति ।
 ऋषीणा देवताना च मनुष्याणा तथैव च । [560]
 पृथिव्या सहवासोऽमृतामे राज्यं प्रशासति ।
 सर्वे ह्यासंस्तृप्तरूपास्तदा तस्मिन्विशा पते ।
 धर्मेण पृथिवीं सर्वामनुशामति भूमिपे ।
 तपस्येवाभवन्सर्वे सर्वे धर्मेमनुवता ।
 पृथिव्या धार्मिके तस्मिन्नामे राज्य प्रशासति । [565]
 नाधर्मिष्ठो नर कश्चिद्भूव प्राणिनां क्वचित् ।
 प्राणापानौ समावास्ता रामे राज्यं प्रशासति ।
 गाथामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जना ।
 श्यामो युवा लोहिताक्षो मातङ्गानामिवर्षम ।
 आजानुबाहु सुमुख सिंहस्कन्धो महाबलः । [570]
 दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।
 राज्य भोग च संप्राप्य शशास पृथिवीमिमाम् ।
 रामो रामो राम इति प्रजानामभवन्कथा ।
 रामभूत जगदिदं रामे राज्य प्रशासति ।
 ऋग्यजु सामहीनाश्च न तदासन्निजातय । [575]
 उपित्वा दण्डके कार्यं त्रिदशानां चकार स ।
 पूर्वापकारिण संख्ये पौलस्त्य मनुजर्षभ ।

देवगन्धर्वनागानामरिं स निजघान ह ।
 सत्त्ववान्गुणसंपन्नो दीप्यमान स्वतेजसा ।
 एवमेव महाबाहुरिक्ष्वाकुलवर्धन । [580]
 रावण सगण हत्वा दिवमाक्रमताभिभू ।
 इति दाशरथे ख्यात प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 तत कृष्णो महाबाहुर्भीतानामभयकर ।
 अष्टाविंशे युगे राजञ्जने श्रीवत्सलक्षण ।
 पेशलश्च वदान्यश्च लोके बहुमतो नृपु । [585]
 स्मृतिमान्देशकालज्ञ शङ्खचक्रगदासिधक् ।
 वासुदेव इति ख्यातो लोकाना हितकृत्सदा ।
 वृष्णीनां च कुले जातो भूमे प्रियचिकीर्षया ।
 स नृणामभयं दाता मधुहेति स विश्रुत ।
 स शक्रार्जुनरामाणा किल स्थानान्यसूदयत् । [590]
 कसादीन्निजघानाजौ दैत्यान्मानुपविग्रहान् ।
 अयं लोकहितार्थाय प्रादुर्भावो महात्मन ।
 कल्की विष्णुयशा नाम भूयश्चोत्पत्स्यते हरिः ।
 कलैर्युगान्ते संप्राप्ते धर्मे शिथिलतां गते ।
 पापपिडनां गणानां हि वधार्थं भरतर्षभ । [595]
 धर्मस्य च विवृद्ध्यर्थं विप्राणा हितकाम्यया ।
 एते चान्ये च बहवो दिव्या देवगणैर्युता ।

भायी G₂ ६ पति — After line 556, G₂ M₁ ins.

सर्वजीवान्यरोहन्ति निर्दस्यु पृथिवी तदा ।

राम एवाभवद्भर्ता राम पालयिताभवत् ।

[G₂ reads second line, after line 557]

— (L 557) Om in M₁. G₂ ६ योगे (for लोके)
 For lines 558-559, of B 12 29 55, Rām.
 6 131 100 — (L 558) T₁ G₂ M₁ वर्षसहस्राणां
 — (L 559) G₂ ६ M₁ चासन्, G₂ ह्यासन् (for स्यासन्).
 — Lines 560-561 = (var) B 7. 59 12^a-13^b
 — (L 560) T₁ G₂ ६ M₁ च सर्वश (for तथैव च)
 — (L 561) G₂ ६ पृथिव्यां धार्मिका सर्वे. — (L 562)
 G₂ तत्र रूपास्, G₂ सुख* (for वृत्त*) T₁ G₂ पतौ (for
 पते) — (L 564) T₁ G₂ (second time) ६ तपस्तपस्येवाभूच्च
 धर्मो धर्मेमनुव्रत* (T₁ *त, G₂ *ता), G₂ ६ तपस्तपस्ये (G₂
 *स्त्री)वाभाव (G₂ *वद्) धर्मो धर्मेमृतां वर, G₂ (first time)
 तपस्येवाभवद्भर्तपो धर्मेमनुव्रत — (L 565) T₁ G₂ पृथिव्यां
 धार्मिका सर्वे — (L 567) = (var) B 7 59 14^{ab} G₂
 समान्यस्तां, G₂ समौ ह्यास्तां (for समावास्तां) — (L 568) =
 line 470 — Lines 569-571 = (var) B. 7 59 20^a-
 21^d, B 12 29 60^a-61^b — (L 570) G₂ महामुज
 (for *बल*) — (L 571) = Rām 1 1 94^{ab}, 15 29^{ad}
 6. 131 105^{ab}, etc G₂ ६ रामो राज्यमकारयत् (for the
 post half) — G₂ ६ om. line 572 — Lines 573-

574 = (var) B 7 59 22^a-23^b, (var) Rām 6 131.
 101 — M₁ reads lines 573-574 after the insertion
 following line 579 — (L 574) G₂ ६ M₁ जगदभूद्
 (for *दिद्) — (L 576) G₂ ६ वसित्वा (for उपित्वा)
 — (L 577) G₂ ६ M₁ त तु (for संख्ये) G₂ मनुजर्षभ.
 — (L 578) G₂ *मर्त्यानाम् (for *नागानाम्) — (L 579)
 = (var) B 7 59 11^{ad}. T₁ G₂ ६ सत्य* (for सत्त्व*).
 G₂ दयावानविकत्थन (for the post half) — After line
 579, M₁ ins

अति लोकत्रय चापि रामो दाशरथिर्बभौ ।

— (L 580) G₂ एवमेतन्, M₁ *मेप G₂ ६ M₁ *कुलनन्दन*
 — (L 583) G₂ ६ सीमो (for कृष्णो) T₁ भूता*, G₂
 हिता*; M₁ दीना* (for सीना*) — (L 584) G₂ ६ अष्टाविंश-
 (for *विंशे) — (L 585) G₂ कारण्यतो (for वपुमतो)
 — (L 586) M₁ *भृत् (for *घृक्) — (L 589) G₂ ६
 शृणां मयकृता (for the prior half) T₁ G₂ च (for स)
 M₁ मधुहा इति विष्टत — (L 590) T₁ G₂ यमवार्जुनरामाणा,
 G₂ स शक्तोर्जुनरामाभ्यां. G₂ रिपु- (for किल) — (L 593)
 T₁ G₂ M₁ कल्किर् (for कल्की) G₂ ६ उत्पद्यते (for *त्स्यते).
 — (L 594) G₂ काले (for कलेर्) — (L 595) T₁ G₂
 पापपीनां G₂ गणं सर्वे; M₁ गणस्यास्य (for गणानां हि)
 G₂ पुरुषर्षभ — Lines 597-598 = Hari 1 41 170.
 — (L 597) T₁ दिव्यादिव्या (for दिव्या देव-) — Colophon.

प्रादुर्भावा पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
Colophon.

वैशंपायन ।

एवमुक्तोऽथ कौन्तेयस्ततः पौरवनन्दन ।
आवभाषे पुनर्भीष्म धर्मराजो युधिष्ठिर । [600]
युधिष्ठिर ।

भूय एव मनुष्येन्द्र उपेन्द्रस्य यशस्विन ।
जन्म वृष्णिषु विज्ञातुमिच्छामि वदता वर ।
यथैव भगवाक्षात क्षिताविह जनार्दन ।
माधवेषु महाबुद्धिस्तन्मे ब्रूहि पितामह ।
यदर्थं च महातेजा गास्तु गोवृषभेक्षण । [605]
ररक्ष कसस्य वधालोकानामभिरक्षिता ।
क्रीडता चैव यद्वाहये गोविन्देन विचेष्टितम् ।
तदा मतिमता श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ।
वैशंपायन ।

एवमुक्तस्ततो भीष्म केशवस्य महात्मन ।
माधवेषु तदा जन्म कथयामास वीर्यवान् । [610]
भीष्मः ।

हन्त ते कथयिष्यामि युधिष्ठिर यथातथम् ।
यतो नारायणस्यैव जन्म वृष्णिषु कौरव ।
पुरा लोके महाराज वर्तमाने कृते युगे ।
आसीद्वैलोक्यविख्यात सग्रामस्तारकामयः ।
विरोचनो मयस्तारो वराह श्वेत एव च । [615]
लम्प किशोर स्वर्मानुररिष्टोऽय क्षरश्च वै ।
विप्रचित्ति प्रलम्पश्च वृत्रजम्भवलदय ।
नमुचि कालनेमिश्च प्रह्लाद इति विश्रुत ।
पूते चान्ये च यहवो दैत्यसत्त्वा सहस्रशः ।
नानाशस्त्रधरा राज्ञानामभूषणवाहना । [620]

देवतानामभिमुखास्तुर्द्वैतेयदानवा ।
देवास्तु युध्यमानास्ते दानवानम्ययू रणे ।
आदिष्या वसवो रक्षा साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
इन्द्रो यमश्च चन्द्रश्च वरुणोऽथ धनेश्वर ।
अश्विनौ च महावीर्यौ ये चान्ये देवतागणा । [625]
चक्रयुद्ध महाघोर दानवैश्च यथाक्रमम् ।
युध्यमाना समेयुश्च देवा दैतेयदानवैः ।
तद्युद्धमभवद्धोर देवदानवसकुलम् ।
ताम्या बलाम्या सजज्ञे तुमुलो विग्रहस्तदा ।
तीक्ष्णै शस्त्रै किरन्तोऽय अभ्ययुर्वेददानवा । [630]
अग्नन्देवान्सगन्धर्वान्सयक्षोरगचारणान् ।
ते वध्यमाना दैतेयैर्देवसघास्तदा रणे ।
दुद्रुधु सपरिश्रान्ता क्षीणप्रहरणा रणे ।
श्रातारं मनसा जग्मुर्वै नारायण प्रभुम् ।
एतस्मिन्नन्तरे तत्र जगाम हरिरीश्वर । [635]
दीपयज्ज्योतिषा भूमिं शङ्खचक्रगदाधर ।
तमागत सुपर्णस्य विष्णु लोकमसकृतम् ।
दृष्ट्वा मुदा युता सर्वे भय त्यक्त्वा रणे सुरा ।
चक्रयुद्ध पुनः सर्वे देवा दैतेयदानवैः ।
तद्युद्धमभवद्धोरमचिन्त्य रोमहर्षणम् । [640]
जग्मुर्वैत्याप्रणे देवा सर्वे शक्रपुरोगमा ।
ते वध्यमाना विद्युधैर्दुद्रुधुर्देवदानवा ।
विद्रुतान्दानवान्दृष्ट्वा तदा भारत सयुगे ।
कालनेमिरिति ख्यातो दानव प्रत्यद्वयत ।
शतप्रहरणो घोर शतवाहु शतानन । [645]
शतशीर्ष स्थित श्रीमान्शतशृङ्ग इवाचल ।
भास्कराकारमकुट शिखिताभरणाङ्गद ।
धूम्रकेशो हरिश्मधुनिर्दोष्टपुटाननः ।

Adhy. no T1 G2 s s o M1 54 — (L 599) G2
ॐ (for वैशंपायन) G2 o उक्तेय, M1 उक्तन्तु (for उक्तोऽय)
M1 भीष्मेण (for कौन्तेयस्य) G2 s o M1 कौरवनन्दन
— G2 om lines 600-603 — (L 600) T1 पुत्रो (for
राजो) — (L 604) G2 यादवेषु (for माधवेषु) — (L
605) G2 सदर्ध T1 G2 s तु (for च) G2 महाराज (for
तेजा) T1 वै (for गो) — (L 606) G2 o M1 तदा
(for वधाल) — (L 607) T1 सह रामेण, G2 क्रीडिता चैव,
G2 किं भाता चैव — (L 608) M1 गोविन्देन (for तन्मे ब्रूहि)
— (L 609) M1 तदा (for ततो) — (L 610) G2
मानवेषु, G2 यादवै (for माधवै) T1 G2 o M1 तथा (for
तदा) — (L 612) T1 G2 ततो, M1 विमोर् (for यतो)
G2 भारत (for कौरव) — (L 614) G2 अस्ति (for
आसीद) — (L 615) G2 विरोचन G2 वमस्तारो
— (L 616) G2 o अ(G2 व)रिष्टो राक्षसश्च वै, G2 अरिष्टोय-

वैश्वश्च वै — G2 o M1 om lines 617-618 — (L 617)
G2 जम्बवृत्र- (by transp) — (L 618) G2 विद्युता
— (L 624) T1 वरुणक्षयनेश्वर, G2 वरुणो धनेश्वर
— (L 625) G2 गते (for ये च) — (L 626) G2 क्रुर्युर्
(for चक्रुर्) G2 o महद् (for महा-) — (L 629)
M1 द्वाभ्यां (for ताभ्यां) — (L 630) T1 अस्त्रै, G2 o M1
तीक्ष्ण- (for तीक्ष्णै) G2 क्षम्य* (for अम्य*) — (L 631)
G2 o M1 प्रति (for अग्नन्) G2 राक्षसान् (for चारणान्)
— (L 633) T1 क्षीणप्रहरणा, G2 तीक्ष्णप्रहरणा — (L 636)
T1 G2 s ज्योतिषां M1 व्योम (for भूमि) — (L 637)
G2 दृष्ट्वा (for विष्णु) G2 o M1 विष्णु लोकयुक् तदा (Gr था)
— (L 638) G2 तदा (for दृष्ट्वा) G2 M1 त्यज्य (for
त्यक्त्वा) — (L 639) G2 पुरा (for पुन) — (L 643)
T1 तथा (for तदा) — (L 644) G2 कालनेमीति विख्यातो
— (L 645) T1 शत, G2 शत्रु- (for शत-) — (L 648)

त्रैलोक्यान्तरविस्तारं धारयन्विपुलं वपुः ।
 तर्जयन्वै रणे देवान्छादयन्स दिशो दश । [650]
 अम्यधावत्सुसंकुद्धो व्यादितास्य इवान्तक ।
 ततः शस्त्रप्रपातैश्च देवान्धर्षितवाग्रणे ।
 अथाम्ययुः सुरान्सर्वान्पुनस्ते दैत्यदानवान् ।
 आपीडयग्रणे क्रुद्धास्ततो देवान्युधिष्ठिर ।
 ते वध्यमाना विबुधा समरे कालनेमिना । [655]
 दैत्यैश्चैव महाराज दुद्रुधु सहिता दिशः ।
 विद्रुतान्विबुधान्दृष्ट्वा कालनेमिर्महासुर ।
 इन्द्रं यमामिवरुणान्वायुं च धनदं रविम् ।
 एताश्चान्यान्यलाजित्वा तेषां कार्याण्यवाप सः ।
 तान्सर्वांस्तरसा जित्वा कालनेमिर्महासुर । [660]
 ददर्श गगने विष्णुं सुपर्णस्थं महाद्युतिम् ।
 तं दृष्ट्वा क्रोधतान्नाक्षस्त्रजयन्नभ्ययात्तदा ।
 स बाहुशतमुद्यम्य सर्वास्त्रप्रहणं रणे ।
 रोषाद्भारत दैत्येन्द्रो विष्णोस्तसि पातयत् ।
 दैत्याश्च दानवाश्चैव सर्वे मयपुरोगमाः । [665]
 स्वान्यायुधानि संगृह्य सर्वे विष्णुमताडयन् ।
 स ताड्यमानोऽतिबलैर्दैत्यैः सर्वायुधोद्यतैः ।
 न चञ्चल हरिर्युद्धेऽकम्प्यमान इवाचलः ।
 पुनरुद्यम्य सकृद्ध कालनेमिर्दृढा गदाम् ।
 जघान सयुगे राजन्स विष्णुं गरुडं च वै । [670]
 स दृष्ट्वा गरुडं श्रान्तं चक्रमुद्यम्य वै हरिः ।
 शत शिरासि बाहूश्च सोऽच्छिन्नकालनेमिनः ।
 जघानान्याश्च तान्सर्वान्समरे दैत्यदानवान् ।

तस्मिन्नाजग्रणे दैत्याश्च एव विनि सृताः ।
 विरोचनो मयश्चैव स्वर्भानुश्च महासुर । [675]
 सर्वानशोपान्हत्वा तु विष्णुर्वै दैत्यदानवान् ।
 विबुधानामृषीणां च स्वानि स्थानानि वै ददौ ।
 दत्त्वा सुराणां सुप्रीतिं प्राप्य सर्वाणि भारत ।
 जगाम ब्रह्मणा सार्धं ब्रह्मलोकं तदा हरिः ।
 ब्रह्मलोकं प्रविश्याथ तत्र नारायणं प्रभुम् । [680]
 पौराणां गुह्यसदनं दिव्यं नारायणाश्रमम् ।
 संप्रविश्य तदा देवः स्तूयमानो महर्षिभिः ।
 सहस्रग्रीष्मं भूत्वाथ शयनायोपचक्रमे ।
 आदिदेव पुराणात्मा निद्रावशमुपागतः ।
 शेते सुखं सदा विष्णुर्मोहयञ्जगदव्ययम् । [685]
 जग्मुस्तस्याथ वर्षाणि शयानस्य महात्मनः ।
 पदत्रिंशच्छतसाहस्रं मानुषेणैह संख्यया ।
 ततः कृत्युगत्रेताद्वापरान्ते बुबोध सः ।
 ब्रह्मादिभिः सुरैश्चापि स्तूयमानो महर्षिभिः ।
 उच्छ्रित्य शयनाद्विष्णुर्ब्रह्मणा विबुधैः सह । [690]
 देवानां च हितार्थाय ययौ देवसर्भां प्रति ।
 मेरो शिखरविन्यस्तां ज्वलन्तीं वा शुभां सभाम् ।
 विविशुस्तां सुराः सर्वे ब्रह्मणा सह भारत ।
 जग्मुस्तत्र निपेदुस्ते सा नि शब्दमभूत्तदा ।
 तत्र भूमिर्वाचाय खेदात्करुणभाषिणी । [695]
 भूमिः ।
 राज्ञां बलैर्वलवतां खिन्नासि मृशपीडिताः ।
 नित्यं भारपरिश्रान्ता दुःखाजीवामि वै सुराः ।

T₁ ताम्रकेशो, G₂ ० धूमकेतुर् (for 'केशो') G₂ निर्दिष्टोष्ठ
 — (L 649) T₁ 'विस्तारद्, M₁ 'विस्तारि — (L 650) G₂ ०
 छादयन्वै — (L 651) M₁ अम्यधावत् संक्रुद्धो — (L 652)
 G₂ ० तत्र (for ततः) G₂ ० ० M₁ शस्त्र (G₂ 'क्र') प्रतापैश्च
 G₂ उन्मीपतान्, G₂ निमिषतो (for धर्षितवान्) — (L 653)
 G₂ ० ० अथा (G₂ 'म्या') ययुः (for अथाम्ययुः) — (L 656)
 M₁ दिशः — (L 657) G₂ (margin as above) महाबलः
 — (L 658) G₂ ० ० इन्द्रं यमं च वरुणं — (L 659) G₂
 मलान् (for बलाज्) T₁ एतानन्यान्पुनर्जित्वा M₁ कर्माणि (for
 कार्याणि) — (L 660) T₁ समरे, G₂ ० सहसा (for तरसा)
 — (L 664) M₁ वक्षस्पातयत् — (L 666) G₂ ० M₁
 उपादवन् (for अताडयन्) — (L 668) T₁ तोयवर्षैर्, G₂
 [s] कम्पमान (for सकम्प्य) — (L 669) G₂ गदां दृढां
 (by transp) — (L 670) G₂ ० M₁ त (for स)
 — (L 671) G₂ ० त (for स) G₂ ० ० शानं, M₁ आत
 (for श्रान्तः) — (L 672) M₁ बाहूनां (for बाहूश्च)
 — (L 673) G₂ दैत्याश्च समरे पुनः (for the post half)
 — G₂ ० om lines 674-676 — (L 674) T₁ रणाजिरे
 (for राजग्रणे) — (L 675) M₁ महाबलः (for 'सुर')
 — After line 676, T₁ repeats line 674 — (L 677)

G₂ transp विबुधानां and ऋषीणां — (L 678) G₂
 संप्रीतिं G₂ व्याप्य, G₂ दत्त्वा, M₁ स्याप्य (for प्राप्य)
 G₂ ० धर्माणि, M₁ धर्माश्च (for सर्वाणि) — (L 680) G₂ ०
 प्राप्य (for तत्र) — (L 681) G₂ पुराणं, G₂ M₁ (orig)
 पौराणं, M₁ (sup l_{in}) पुराणां G₂ ० ब्रह्म* (for गुह्य*)
 G₂ तदा (for दिव्य) G₂ नारायणाश्रमं — G₂ om line
 682 — (L 683) G₂ वै, M₁ तु (for [अ]थ). G₂
 स सहस्रशिरा भूत्वा — (L 685) M₁ स ह (for सुख)
 G₂ जिष्णुर् (for विष्णुर्) G₂ om (hapl) from the
 post half of line 685 to the prior half of line 690
 — (L 686) T₁ शयनस्य, G₂ शयितस्य — (L 687)
 T₁ G₂ M₁ [ए]व, G₂ हि (for [इ]ह) — (L 688)
 G₂ ० जग्मुः (for ततः) G₂ ० ० कृत्युगे (for 'युग-')
 G₂ ह (for स) — (L 689) G₂ चाय (for चापि)
 — (L 692) G₂ ० शिरमि (for शिखर-) T₁ G₂ ०
 सर्भां शुभां (by transp) — (L 693) M₁ ते (for तं)
 — (L 694) T₁ G₂ ० तनस्तत्र, G₂ जग्मुस्तत्र; M₁ संप्रविश्य
 (for जग्मुस्तत्र) M₁ सा नि शब्दा एभूत्तदा. — (L 695)
 T₁ वेदाद् (for खेदाद्) — (L 696) G₂ ० om भूमि
 — (L 697) G₂ दुःख (for दुःखाज्) G₂ ० [अ]थ

पुरे पुरे च नृपति कोटिसख्यैर्वलैर्बृहत् ।
 राष्ट्रे राष्ट्रे च शतशो ग्रामा कुलसहस्रिण ।
 भूमिपानां सहस्रैश्च तेषां च बलिनां बलैः । [700]
 ग्रामायुतैश्च राष्ट्रैश्च अहं निर्विचरीकृता ।
 केचिद्वैलेषु चोत्पन्ना केचिद्राक्षसयोनय ।
 तस्माद्वारयितुं शक्ता न दाक्ष्यामि जनानहम् ।
 दैत्येर्दौर्ध्वमानास्ता प्रजा नित्य दुरात्मभिः ।
 भीष्म ।
 भूमेस्तद्वचनं श्रुत्वा देवो नारायणस्तदा । [705]
 व्यादिश्य तान्सुरान्सर्वान्क्षितौ वस्तु मनो दधे ।

Colophon

भीष्म ।

यच्चक्रे भगवान्विष्णुर्धनुदेवकुलोद्भव ।
 तत्तेऽहं नृप वक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषत ।
 वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं च महाद्युते ।
 हितार्थं सुरमत्यानां लोकानां हि हितार्थं च । [710]
 यदा दिवि विभुस्ततः न रेमे भगवानसौ ।
 ततो व्यादिश्य भूतानि भुवि भौमसुखावह ।
 निग्रहार्थं दैत्यानां चोदयामास वै तदा ।
 मरुतश्च वसुधैव सूर्याचन्द्रमखाम्बुधौ ।
 गन्धर्वाप्सरसश्चैव रुद्रादित्यांस्तथाश्विनौ । [715]
 जायध्वं मातुषे लोके सर्वभूतमहेश्वरा ।
 जङ्गमानि विशालाक्षो ह्यात्मानं ह्यात्मनासृजत् ।

जायतामिति गोविन्दस्त्रियग्योनिगतैरपि ।
 तानि सर्वाणि सयज्ञं ससुराणि सुरेश्वर ।
 त एवमुक्ता कृष्णेन सर्व एव दिवौकस । [720]
 दैत्यदानवहन्तारं सभूता भुवनेश्वरा ।
 ययातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमत ।
 कुले पुण्ययशः कर्मा भेजे नारायण प्रभु ।
 आज्ञापयित्वा रत्नार्थमजायत यदो कुले ।
 आत्मानमात्मना तात कृत्वा बहुविध हरिः । [725]
 रत्नार्थमेव गावस्ता ररक्ष पुरुषोत्तम ।
 अजातघात्रो जातस्तु यथैष भुवि भूमिप ।
 कीर्त्यमान मया तात नियोध भरतर्षभ ।

Colophon

भीष्म ।

सागरा समकम्पन्त मुदा चेलुश्च पर्यता ।
 जज्वलुश्चाग्नयः शान्ता जायमाने जनार्दने । [730]
 शिवा सप्रवबुवांता प्रशान्तमभवद्भज ।
 ज्योतींषि सप्रकाशन्ते जायमाने जनार्दने ।
 देवदुन्दुभयश्चापि सख्युर्दृशमभ्यरे ।
 अभ्यवर्षत्तदागम्य नारदं पुष्पवृष्टिभिः ।
 गीर्भिर्मङ्गलयुक्ताभिरस्तुवन्मधुसूदनम् । [735]
 उपतस्थुस्तदा प्रीता प्रादुर्भावे महर्षयः ।
 ततस्तानभिसम्प्रेक्ष्य नारदप्रमुखावृषीन् ।
 उपानृत्यलुपजगुर्गन्धर्वाप्सरसा गणा ।

(for वै) — After line 697, Gs ins

अहं राष्ट्रे नृपानां हि विस्तीर्णं शान्त्यती शृणुम् ।

— (L 698) T₁ (hypermetrio) नृपतय (for नृपति)
 Gs कोटिसख्य- (for 'संख्यैर्' T₁ कृता — (L 699) G₂
 कुल, Gs कुले (for कुल) — (L 700) Gs भूमिपालै (for
 'पालां) — (L 701) T₁ ग्रामायुतायै राष्ट्रैश्च, Gs 'युतास्तु तै
 राष्ट्रैर्, Gs M₁ 'युताद्वै राष्ट्रैश्च, Gs 'युता तैस्तु राष्ट्रैर्
 — Gs s s s M₁ om line 702 — (L 703) G₂ s
 शक्या, M₁ सर्वान् (for शक्ता) — (L 704) G₂ M₁ दैत्यैश्च,
 Gs तैस्तैश्च (for दैत्यैर्) G₂ वध्यमानास्ता — (L 705)
 Gs तु (for तद्) T₁ भूमेर्वचनमाकर्ण्य — (L 706) M₁
 आदिश्य Gs M₁ भूमौ (for क्षितौ) — Colophon
 Adhy no T₁ G₂ s s s M₁ 55 — (L 707) Gs
 वसुदेवकुलोद्भव, Gs 'सुतस्तदा — (L 708) M₁ संप्रवक्ष्यामि
 (for नृप व) — (L 709) Gs s महात्मन, Gs M₁ 'श्रुते
 — (L 710) G₂ s च, M₁ वै (for हि) Gs लोकाना
 हितकाम्यया — (L 711) M₁ भुवि (for दिवि) — Gs om
 lines 712-715 — (L 712) G₂ s विभुर्भूमिसुखावह,
 M₁ भुवि भूमि — (L 713) M₁ निग्रहार्थं च (for 'हार्थं)
 Gs बोधयामास — (L 714) M₁ तथा ([च]जी) — (L

716) T₁ सर्वभूतमहेश्वरं, Gs s s M₁ 'लोकमहेश्वरा' (Gs 'र')
 — (L 717) Gs reads line 717 after line 720.
 Gs s म(Gs ज)न्यमानो (for जङ्गमानि) — Gs s स्वात्मान
 (for ह्यात्मान) Gs भूतान्येकात्मनासृजत्, M₁ साक्षाद्यान्मात्मना
 सृजत् — (L 718) T₁ जायतादिति, Gs s जायतामिति
 — (L 719) Gs s न्यजायत यदो कुले (for the post
 half) — Gs s om lines 720-724 — (L 723) Gs
 कुले Gs पुण्ययशः Gs जन्म, Gs कर्म (for कर्मा) M₁ जने
 (for भेजे) — (L 724) Gs M₁ बहुक्षये (for यदो कुले)
 — (L 726) T₁ Gs s रत्नार्थमिह गावस्तत्र (T₁ 'स्तास्तु')
 — (L 728) M₁ तत्त्व (for तात) — Colophon
 Adhy no T₁ Gs s s s M₁ 56 — (L 731) M₁ च
 (for सं) Gs प्रशान्तिमगमद्भज — (L 735) Gs s s M₁
 स्तुवन्ने (for अस्तुवन्) — (L 736) M₁ महा- (for तदा).
 — (L 737) T₁ अपि (for अमि) — (L 738) T₁
 देवानृत्यन्, Gs s उप(Gs अपा)नृत्यन् Gs गणै — After
 line 738, Gs ins

ते नारदादयो राजभृत्यैस्तन्मधुमापितम् ।
 अन्तर्दृष्ट्वा महात्मानं प्रेक्ष्यैनं विष्णुमव्ययम् ।
 त्वचश्चभूमिमामाद्य समासन्ते यथा वयम् ।

उपतस्थे च गोविन्दं सहस्राक्षं शचीपति ।
 अभ्यभापत तेजस्वी महर्षिन्पूजयंस्तदा । [740]
 कृत्यानि देवकार्याणि कृत्वा लोकहिताय च ।
 स्व लोकं लोककृदेव पुनर्गच्छति तेजसा ।
 इत्युक्त्वा मुनिभिः सार्धं जगाम त्रिदिवेश्वर ।
 अभ्यनुज्ञाय तान्सर्वान्छादयन्प्रकृतिं पराम् ।
 नन्दगोपकुले कृष्ण उपित्वा बहुला समा । [745]
 वसुदेवस्ततो जात बालमादित्यसनिभम् ।
 नन्दगोपकुले राजन्भयाल्लच्छादयन्निभम् ।
 ततः कदाचित्सुतः शकटस्य स्वधः शिशुम् ।
 यशोदा संपरित्यज्य जगाम यमुना नदीम् ।
 शिशुलीला ततः कुर्वन्स्वहस्तचरणौ क्षिपन् । [750]
 रुरोद मधुर कृष्ण पादावूर्ध्वं प्रसारयन् ।
 पादाङ्गुष्ठेन शकटं धारयन्नयं केशव ।
 तत्रायैकेन पादेन पातयित्वा तदा शिशुः ।
 न्युक्तं पयोधराकाङ्क्षी चकार च रुरोद च ।
 पातितः शकटं दृष्ट्वा भिन्नभाण्डघटीघटम् । [755]
 जनास्ते शिशुना तेन विस्मयं परमं ययुः ।
 प्रत्यक्षं शूरसेनानां दृश्यते महदद्भुतम् ।
 शयानेन हतः पक्षी शिशुना तिग्मतेजसा ।
 पूतना चापि निहता महाकाया महास्तनी ।
 पश्यता सर्वदेवानां वासुदेवेन भारत । [760]
 ततः काले महाराज संसक्तौ रामकेशवौ ।
 कृष्ण संकर्षणश्चोभौ रिङ्गिणौ समपद्यताम् ।

अन्योन्यकिरणप्रसौ चन्द्रसूर्याविवाभ्यरे ।
 विसर्पयेता सर्वत्र सर्पभोगभुजौ तदा ।
 रेजतु पासुदिग्धाङ्गौ रामकृष्णौ तदा नृप । [765]
 क्वचिच्च जानुभिः स्पृष्टौ श्रीदमानौ क्वचिद्वने ।
 पिबन्तौ दधिकुल्याश्च मथ्यमाने च भारत ।
 ततः स वालो गोविन्दो नवनीतं तदाक्षयम् ।
 असमानस्तु तत्राय गोपीभिर्ददृशेऽथ वै ।
 दाज्ञाथोल्लखले कृष्णो गोपस्त्रीभिश्च वन्धितः । [770]
 तदाथ शिशुना तेन राजंस्तावजुंनावुभौ ।
 समूलवितपौ भभौ तदद्भुतमिवाभवत् ।
 ततस्तौ बाल्यमुत्तीर्णौ कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
 तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षौ यभूवतु ।
 नीलपीताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ । [775]
 वभूवतुर्वस्त्रपालौ काकपक्षधरावुभौ ।
 पर्णवाद्यं श्रुतिसुखं वादयन्तौ वराननौ ।
 शिशुभाते वनगतावुदीर्णाविव पन्नगौ ।
 मयूराङ्गजकर्णौ तौ पल्लवापीठधारिणौ ।
 वनमालापरिक्षिप्तौ सालपोताविबोद्धतौ । [780]
 अरविन्दकृतापीठौ रज्जुयज्ञोपवीतिनौ ।
 शिष्यतुभ्यधरौ वीरौ गोपवेणुप्रवादकौ ।
 क्वचिद्वसन्तावन्योन्यं क्रीडमानौ क्वचिद्वने ।
 पर्णशय्यासु संसुप्तौ क्वचिन्निद्रान्तरैपिणौ ।
 तौ वत्सान्पालयन्तौ हि शोभयन्तौ महद्भनम् । [785]
 चञ्चयन्तौ रमन्तौ स राजन्नेव तदा शुभौ ।

— (L 740) G₂ महर्षि M₁ चितयस्तदा — M₁ om
 lines 741-743 — (L 741) T₁ G₂ कृत्वा च (for
 कृत्यानि) and देवहितानि (for लोकहिताय) — (L 742)
 G₂ स्वलोक (for स्व लोक) G₂ देव G₂ पुनर्गच्छति
 तेजसा — (L 743) G₂ ऋषिभिः (for मुनिभिः) T₁ G₂
 त्रिदिवेश्वर, G₂ त्रिदिव पुनः — (L 744) M₁ वरा (for
 पराम्) — T₁ G₂ om lines 745-747 — (L 745)
 M₁ गृहे (for कुले) — G₂ M₁ om lines 746-747
 — Lines 748-754 = (var.) Hari 2 6 4-6 — (L
 749) G₂ संपरित्यज्य G₂ यमुनानदी — (L 750) T₁
 शिशुलीला, G₂ शिशुलीला T₁ G₂ स (for स्तः)
 — (L 751) T₁ G₂ पादमूर्ध्व — (L 752) G₂
 धारयन्, M₁ चालयन् (for धारयन्) — (L 753) G₂
 सतोयैकेन (for तत्रायैकेन) M₁ पादयित्वा — (L 754)
 G₂ मातु पयोधराकाङ्क्षा — (L 755) Cf. Hari 2 6 13^{ab}
 G₂ शकट पतित, G₂ पतित शकट — (L 756) G₂ शयाने
 निहत पक्षी — G₂ om line 760 — (L 761)
 G₂ M₁ ततः कालेन महता — (L 762) = (var.) Hari
 2 7 1^{cd} T₁ M₁ विष्णु (for कृष्ण) M₁ चापि (for
 चोभौ) T₁ रिङ्गिणौ, G₂ रागिणौ, G₂ M₁ रगिणौ G₂

च वभूवतु. (for समपद्यताम्) — Lines 763-765 = (var.)
 Hari 2 7. 6^a-7^d — (L 763) G₂ किरणाक्रांतौ
 — (L 764) G₂ M₁ विसर्पयौ च सर्वत्र — (L 766)
 G₂ स्पृष्टा, M₁ स्पृष्ट (for स्पृष्टौ) G₂ च तौ; M₁ व्रजे (for
 वने) — (L 768) G₂ वाल- (for वालो) — (L 769)
 T₁ गृष्टमाणस्तु (for अस्त) G₂ M₁ तदा (for सथ वै)
 — (L 770) G₂ च (for [अ]य) G₂ गोपिभिश्च निपीडि-
 (G₂ वधि)त — (L 771) G₂ कर्पता चार्जुनावुभौ.
 — Lines 773-785 = (var.) Hari. 2 8 1^a-7^{ab}
 — T₁ om lines 774-776 — (L 774) G₂ विपयाक्तौ
 (for सप्तवर्षौ) — G₂ om the post half of line 775
 and the prior half of line 776 — (L 777)
 G₂ पर्व (for पर्ण) — (L 778) G₂ त्रिशीर्षाविव,
 M₁ निर्मुक्ता (for उदीर्णा) — (L 779) T₁ G₂ मायूरान्,
 G₂ मधुराङ्गद, M₁ मयूराङ्गद G₂ च (for तौ) — (L 780)
 M₁ हुम (for साल) G₂ [उ]क्ता (for [उ]द्वतौ)
 — (L 782) G₂ स शिष्यतुवककरो G₂ गोपविणा,
 G₂ गोपी वेणु — (L 783) G₂ महद्भने — (L 784) G₂
 संतप्तौ, G₂ सुसुप्तौ — (L 785) T₁ G₂ महावन — (L
 786) G₂ M₁ रमेते (for रमन्तौ) G₂ तौ (for स).

ततो वृन्दावनं गत्वा वसुदेवसुतायुधौ ।
गोव्रजं तत्र कौन्तेय चारयन्तौ विजहतु ।

Colophon

सीष्मः ।

ततः कदाचिद्भोविन्दो ज्येष्ठः सकर्षणं विना ।
चचार तद्वनं रम्यं रम्यरूपो वरानन । [790]
काकपक्षधरं श्रीमान्श्यामं पद्मनिमेषकम् ।
श्रीवत्सेनोरसा युक्तं शशाङ्कं ह्यलक्ष्मणम् ।
रज्जुयज्ञोपवीती स पीताम्बरधरो युवा ।
श्वेतगन्धेन लिप्ताङ्गो नीलकुक्षितमूर्धनः ।
राजता वर्हिपत्रेण मन्दमारुतकम्पना । [795]
क्वचिद्वायन्कचित्क्रीडन्कचिद्भृत्यन्कचिद्भृत्यम् ।
गोपयेणु स मधुरं कामं तदपि वादयन् ।
प्रह्लादनार्थं तु गवां क्वचिद्वनगतो युवा ।
गोकुले भेषकाले तु चचार धुतिमान्प्रभु ।
बहुरन्येषु देशेषु वनस्य वनराजिषु । [800]
तासु कृष्णो मुद लेभे क्रीडया भरतर्षभ ।
स कदाचिद्वने वसिष्ठोऽपि सह परिव्रजन् ।
भाण्डीरं नाम दृष्ट्वा न्यग्रोधं केशवो महान् ।
तस्य छायानिवासाय मतिं चक्रे तदा प्रभु ।
स तत्र वयसा तुल्यैर्यत्सपात्रैः सहानघ । [805]
रेमे स दिवसान्कृष्ण पुरा स्वर्गपुरे यथा ।
तं क्रीडमानं गोपाला कृष्ण भाण्डीरवासिन ।

रमयन्ति स्म वहवो मान्यैः श्रीदनकैस्तदा ।
अन्ये स्म परिगायन्ति गोपा मुदितमानसा ।
गोपाला कृष्णमेवान्ये गायन्ति स्म वनप्रियाः । [810]
तेषां स गायतामेव वादयामास केशव ।
पर्णवाद्यान्तरे चेषु तुम्बवीणां च तत्र वै ।
एवं क्रीडान्तरे कृष्णो गोपालैर्विजहार स ।
तेन बालेन कौन्तेय कृतं लोकहितं तदा ।
पश्यतां सर्वभूतानां वासुदेवेन भारत । [815]
हृदे नीपवने तत्र श्रीहितं नागमूर्धनि ।
श्लासयित्वा तु कालीयं सर्वलोकस्य पश्यतः ।
विजहार ततः कृष्णो बलदं वसहायवान् ।
धेनुको दारुणो दैत्यो राजप्रासभविग्रह ।
तदा तालवने राजन्बलदेवेन वै हतः । [820]
ततः कदाचिद्वनं कौन्तेय रामकृष्णौ वनं गतौ ।
चारयन्तौ प्रवृद्धानि गोघनानि शुभाननौ ।
विहरन्तौ मुदा युक्तौ वीक्षमाणौ वनानि वै ।
हृदयलन्तौ प्रगायन्तौ विचिन्वन्तौ च पादपान् ।
नामभिर्व्याहरन्तौ च वत्सान्गाश्च परतपौ । [825]
चेरतुल्लोकसिद्धाभिः क्रीडाभिरपराजितौ ।
तौ देवौ मानुषौ दीक्षां वहन्तौ सुरपूजितौ ।
तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभिश्चेरतुर्षभम् ।
ततः कृष्णो महातेजास्तदा गत्वा तु गोव्रजम् ।
गिरियज्ञं तमेवैषं प्रकृतं गोपदारकैः । [830]

G^o तथा उभौ (for तदा युधौ) — (L 787) G² reads line 787 after line 790 G² वसुदेवसुतो वली — (L 788) G² s M¹ गोकुल (for गोव्रज) — Colophon *Adhy no* T¹ G² s. s. M¹ 57 — Lines 789-792 = (var) Hari 2 11 1-2 — (L 790) G² स स्वरूपं, G² स स्वरूपो (for रम्यरूपो) — (L 791) G² श्याम (for श्रीमान्) and कुल (for श्याम) — (L 792) G² लक्ष्मण, G² लक्ष्मण — (L 793) M¹ च (for स) — (L 794) G² s M¹ श्वेतचदन (G² 'गवेन' दिग्भांगो T¹ G² नीलकुक्षित) — Lines 795-800 = (var) Hari 2 11 10^a-13^d — (L 795) G² रराज वर्हिपत्रेण — (L 797) G² सुमधुरं — (L 798) G² प्रचारणार्थं (for प्रह्लादनार्थं) G² s M¹ च (for तु) — (L 799) T¹ मतिं (for धुतिं) G² विमु (for प्रभु) — Lines 801-802 = (var) Hari 2 11 17^a-18^b — (L 801) G² s मुदा युक्त (for मुद लेभे) G² s क्रीडयन्, M¹ लीलया (for क्रीडया) — Lines 803-812 = (var) Hari 2 11 23-27 — (L 803) G² युयु (for महान्) — (L 804) G² s M¹ तच्छायायां (G² तस्य छाये) मतिं चक्रे, and निवासाय (for मतिं चक्रे) G² मदा- (for तदा) — (L 805) G² s. s. तदा (for सह)

— (L 806) M¹ भगवान् (for दिवसान्) G² वृषा (for पुरा) G² s M¹ स्वर्गगतो (for 'पुरे) — (L 809) T¹ अन्ये G² सं- (for स) — (L 810) T¹ मनप्रिया — (L 811) T¹ स गायताम्, M¹ संगायताम् (for स गाय) — (L 812) T¹ G² s स्त (T¹ सु) ववीणां — (L 813) G² एव शृङ्गांतरतरे, G² एव क्रीडांतरतरे G² s कृष्णो गोपाञ्जहार स — (L 816) G² [s] तिर्पतिता, M¹ नीलवने (for नीप) T¹ G² तात (for तत्र) G² हृदे स निपपाताशु (for the prior half) G² क्रीडिता, G² तत्क्रीडन्, M¹ क्रीडित्वा (for क्रीडितं) — (L 817) G² प्रशासयित्वा, M¹ तादयित्वा तु — (L 819) G² दानवो (for दारुणो) G² वृषभं (for रासभं) — (L 820) M¹ बले (for बल) T¹ हत — G² s read lines 821-828 after line 855, G² reads lines 821-827 after the insertion, following line 855 — Lines 822-825 = (var) Hari 2 14 2-3 — (L 823) G² s M¹ च (for वे) — (L 824) T¹ (second time) G² s वीक्षमाणौ (for विचिन्वन्तौ) — Lines 826-828 = (var) Hari 2 14 7^a-8^d — (L 827) G² तां देव, M¹ तौ देव- (for तौ देवौ) — (L 829) M¹ महानाइय (for 'तेजास्) G² ततो, G² स्थित्वा (for तदा) — (L 830)

बुभुजे पायसं शौरिरीश्वर सर्वभूतकृत् ।
 त दृष्ट्वा गोपका सर्वे कृष्णमेव समर्चयन् ।
 पूज्यमानस्ततो गोपैर्दिव्य वपुरधारयत् ।
 धृतो गोवर्धनो नाम सप्ताह पर्वतस्तदा ।
 शिशुना वासुदेवेन गवार्थमरिमर्दन । [835]
 क्रीडमानस्तदा कृष्ण कृतवान्कर्म दुष्करम् ।
 तदद्भुतमिवात्रासीत्सर्वलोकस्य भारत ।
 देवदेव क्षितिं गत्वा कृष्णं दृष्ट्वा मुदान्वितः ।
 गोविन्द इति त ह्युक्त्वा ह्यभ्यपिञ्जत्पुरट्टरः ।
 इत्युक्त्वाश्लिष्य गोविन्द पुरुहूतोऽभ्ययादिवम् । [840]
 अथारिष्ट इति ख्यात दैत्य वृषभविग्रहम् ।
 जघान तरसा कृष्ण पशूनां हितकाम्यया ।
 केशिनं नाम दैतेय राजन्वै ह्यविग्रहम् ।
 तथा वनगत पार्थ गजायुतबल ह्यम् ।
 प्रगृह्य भोजपुत्रस्य जघान पुरुषोत्तम । [845]
 आन्ध्र मल्ल च चाणूर निजघान महासुरम् ।
 सुनामानममिलन्न सर्वसैन्यपुरस्कृतम् ।
 मृगरूपेण गोविन्दं त्रासयामास भारत ।
 बलदेवेन चायत्तात्समाजे मुष्टिको हत ।
 त्रासितश्च तदा कस स हि कृष्णेन भारत । [850]
 ऐरावत युयुत्सन्त मातङ्गानामिवर्षभम् ।
 कृष्ण कुबलयापीड हतवास्तस्य पश्यत ।

हत्वा कंसममिलन्न सर्वेषां पश्यतां तदा ।
 अभिषिच्योग्रसेन तं पित्रो पादमवन्दत ।
 एवमादीनि कर्माणि कृतवान्वै जनार्दन । [855]
 एवं बाल्येऽपि गोपाले क्रीडाभिसौ विजहत् ।
 Colophon
 भीष्म ।
 ततस्तौ जग्मतुस्तात गुरु सान्दीपनिं पुन ।
 गुरुश्रूयया युक्तौ धर्मज्ञौ धर्मचारिणौ ।
 व्रतमुग्रं महात्मानौ विचरन्ताववन्तिपु ।
 अहोरात्रैश्चतु पटथा पडङ्गं वेदमापतु । [860]
 लेख्य च गणित चोभौ प्रामुतां यदुनन्दनौ ।
 गान्धर्ववेद चित्र च सकलं समवापतु ।
 हस्तिशिक्षाश्शिक्षा च द्वादशाहेन चापतु ।
 तावुभौ जग्मतुर्वीरौ गुरु सान्दीपनिं पुनः ।
 धनुर्वेदचिकीर्षार्थं धर्मज्ञौ धर्मचारिणौ । [865]
 ताविष्वक्खराचार्यमभिगम्य प्रणम्य च ।
 तेन तौ सङ्कृतौ राजन्विचरन्ताववन्तिपु ।
 पञ्चाशद्विरहोरात्रैर्दशाङ्गं सुप्रतिष्ठितम् ।
 सरहस्य धनुर्वेद सकलं ताववापतु ।
 दृष्ट्वा कृतार्थौ विप्रेन्द्रो गुर्वर्थं तावचोदयत् । [870]
 अयाचतार्थं गोविन्द ततः सान्दीपनिर्विमुः ।
 मम पुत्रः समुद्रेऽस्मिन्निमिना चापवाहित ।

Gs ० प्रवृत्त, Gs प्रकृति — (L 831) T1 Gs 'धृक्,
 Gs 'दृक् (for 'कृत्) — (L 832) Gs गोपना
 Gs ० समर्पयन् — (L 833) Gs ० तदा (for ततो) Gs
 देवैर् (for गोपैर्) — (L 834) Gs ० पर्वतो (Gs वर्षतो)
 महान् (for पर्वतस्तदा) — (L 835) Gs गोपार्थम् (for
 गवां) Gs गोपालार्थमर्दिदम् (for the post half) —
 (L 837) Gs ० अतीव (for इवात्र) — (L 838) Gs
 गत्वा, Gs नत्वा (for दृष्ट्वा) M1 मुदान्वित — (L 839)
 Gs युक्त्वा, Gs मत्वा (for ह्युक्त्वा) Gs अभिषिचत्, M1 अभ्य
 (for ह्यभ्य) — (L 840) Gs ० [आ]शिष्य (for
 [आ]श्लिष्य) — (L 841) T1 Gs ० वृषभ- (for वृषभ-)
 — (L 843) Gs ० केशि नाम (Gs केशी नाम) ततो राजन्दैत्य
 तुरगविग्रह — (L 845) Gs प्रहितां, Gs प्रेषित, M1 प्रग्रह
 Gs ० भोजपुत्रेण (for 'पुत्रस्य), and मधुसूदन (for पुरुषोत्तम)
 — (L 846) T1 Gs ० अथ (for आन्ध्र) M1 आगृह्य मल्ल
 चाणूर — (L 847) Gs सुदामानम् M1 अमित्रघ्न Gs सर्वसैन्य-
 (for 'सैन्य-) — (L 848) Om. in T1 Gs ० M1 वृक्
 (for मृग), and त्रासयान तु भारत — (L 849) Gs ०
 चायस, M1 चायस्त T1 यष्टिको — (L 850) Gs
 तावितश्च, M1 शासितश्च T1 Gs ० स ह (for स हि),
 — Gs ० M1 om lines 851-854 — (L 853)
 T1 अमित्रघ्न — (L 855) Gs एवमन्यानि Gs कृतान्येव (for

कृतवान्वै) — After line 855, T1 repeats lines 821-828,
 while Gs s ins

उवास कतिचित्त्र दिनानि सहलायुध ।

— (L 856) Om in Gs M1 तु (for ऽपि) T1 गोपाल
 Gs क्रीडयापि, Gs क्रीडासक्तौ (for 'मिस्तौ) — Colophon.
 Adhy no T1 Gs s s s M1 58 — (L 857) T1 Gs
 om the ref Gs ० तत्र (for तात) Gs सादीपिन T1 प्रसु
 (for पुन) — (L 858) Gs गुरु (for गुरु-) T1 M1
 सर्वज्ञौ (for धर्मज्ञौ) — (L 859) Gs [अ]तिष्ठतां (for
 [अ]वन्तिपु) — (L 860) = (var) Harī 2. 33 6^{ed}
 Gs 'रात्र्या, M1 'रात्र- (for 'रात्रेश) — (L 862) Gs वेद्य
 (for चित्र) — (L 863) Gs हस्त (for हस्ति-) M1
 -शिक्षे (for -शिक्षा) Gs हस्तिशिक्षामश्शिक्षां — (L 864)
 = (var) line 857 Om in Gs Gs उभौ (for गुरु)
 Gs सादीपनं, Gs भिन — (L 865) T1 'जिहीषार्थं (for
 'चिकीर्षार्थं) T1 Gs M1 सर्वज्ञौ (for धर्मज्ञौ) — (L 866)
 Om. in Gs T1 Gs M1 ताविष्वास (for ताविष्वाक्).
 T1 च माधवौ (for प्रणम्य च). — (L 867) T1 Gs [इ]मौ
 (for तौ) Gs व्रतमुग्रं महात्मानौ (for the prior half)
 — (L 870) Gs कुंठास्त्रौ — (L 871) Gs ० तदा (for
 तत) T1 Gs सांदीपनिर् T1 Gs ० विमुं, M1 प्रसु
 — (L 872) Gs चोपहारित, Gs चोपघातित (for चाप-

पुत्रमानय भद्र ते भक्षितं तिमिना मम ।
 आर्ताय गुरवे तत् प्रतिशुश्राव दुष्करम् ।
 अक्षय्यं सिपु लोकेषु कर्तुमन्येन केनचित् । [875]
 यक्ष सान्दीपने पुत्र जघान भरतर्षभ ।
 सोऽसुरः समरे ताभ्यां ममुदे विनिपातित ।
 तत् सान्दीपने पुत्रः प्रसादादमितौजसः ।
 दीर्घकाल गत प्रेत पुनरासीच्छरीरवान् ।
 तदक्षय्यमचिन्त्यं च दृष्ट्वा सुमहदद्भुतम् । [880]
 सर्वपाप्मेव भूतानां विस्मय समजायत ।
 ऐश्वर्याणि च सर्वाणि गवाश्च च धनानि च ।
 सर्वं तदुपगृह्णाते गुरवे रामकेशवौ ।
 गदापरिघयुद्धेषु सर्वान्नेषु च केशवः ।
 परमां सुख्यतां प्राप्तिं सर्वलोकेषु विश्रुतः । [885]
 कक्ष नारायणादन्य सर्वैरज्ञविभूषितम् ।
 रथमादित्यसकाशमातिष्ठेत् शचीपते ।
 तस्य चाप्रतिमो यन्ता घञ्जपाणे म्रिय सखा ।
 मातलिः सगृहीता स्यादन्यत्र पुरपोत्तमात् ।
 भोजराजतनूजोऽपि कंसस्तात युधिष्ठिर । [890]
 अरुञ्जाने षष्ठे दीर्घे कार्त्तवीर्यसमोऽभवत् ।
 तस्य भोजपते पुसाङ्गो राजान्ययर्धनाम् ।
 उद्विजन्ते स्म राजानः सुपर्णादिव पक्षगाः ।
 चित्रकामुं रुनिखिंशायिमलप्राप्तयोधिन ।

दात दातयद्दद्याणि पादाताम्नस्य भारत । [895]
 अष्टौ दातयद्दद्याणि दूराणामनिवर्तिनाम् ।
 अभयभोजराजस्य जाम्यूनदमयध्वजा ।
 रथमकाक्षनकद्वयास्तु गजान्तस्य युधिष्ठिर ।
 तापन्येयं महत्त्वाणि गजानामनिवर्तिनाम् ।
 ते च पर्यंतसक्रादाक्षिसध्वजपताकिन । [900]
 यम्युर्भोजराजस्य नित्यं प्रमुदिता गजाः ।
 स्वर्लोकानां श्रीघ्राणां करेणूनां युधिष्ठिर ।
 अभयभोजराजस्य द्विमावद्धि महदलम् ।
 पोटदाश्वमहस्याणि किंशुकाभानि तस्य वै ।
 अपरस्तु महाध्यूह विशोराणां युधिष्ठिर । [905]
 आरोहधरमप्यो दुर्धर्षं केनचिदलात् ।
 स च पोटदासाहस्रः कथंभ्रातृपुर सर ।
 सुनामा सर्वतम्येन स कंस पर्यपाण्यत् ।
 य आमन्सर्ववर्णास्तु हयास्तस्य युधिष्ठिर ।
 स गणो मिथको नाम पट्टिमाहस्र उच्यते । [910]
 कंसरोपमहायेगां ध्वजानुपमहाह्वाम् ।
 मत्तद्विपमहाप्राहां धैवस्त्वतशानुगम् ।
 दाक्षजालमहाकेनां सादियेगमहाजलम् ।
 गदापरिघपाटीनां नानास्त्रयशैवहम् ।
 रथनागसहायतां नानारथिरकदंभाम् । [915]
 चित्रकामुं रुनिखिंशायि रथाश्चकलिलह्वाम् ।

वाहित) — (L 873) T₁ कुनश्रुत्योणि तेन वै (for the post half) — (L 874) G₂ दुष्कृत (for दुष्करम्) — (L 875) G₂ : M₁ अक्षय्यं सर्वभूतेषु — (L 876) T₁ यस्तु (for यक्ष) G₂ : सान्दीपने G₂ M₁ पुरुषंभ (for भरत) — (L 877) G₂ समरे (for समरे) T₁ G₂ M₁ पाताले, G₂ समरे (for समुदे) T₁ विनिवेशित (for 'पातित') G₂ पावतेन निपातित — Lines 878-881 = (var) Hari 2 33 21'-23' — (L 878) G₂ : सान्दीपने — (L 879) G₂ : s : M₁ दीर्घकालकृत (M₁ 'त') प्रेत — (L 880) G₂ दृष्ट्वा तु सुमहदद्भुतं — (L 881) G₂ समपचत (for 'जायत') — (L 882) G₂ : s : M₁ आसुराणि (for ऐश्वर्याणि) — (L 884) G₂ : s : 'युद्धे च (for 'युद्धेषु) — After line 885, T₁ ins

युधिष्ठिर ।

कथं कंसं तु वलवान्वालस्त्वेको षडिधित ।

कस्तस्तु शस्त्रास्त्रबली भोजयुष्मन्धर्कधृत ।

भीष्म ।

एते कुवल्यापीढे कृष्णेन मधुपातिना ।

रथमादित्यसंकाशं प्रेपयामास मातलिः ।

शस्त्रैः सर्वं परिघृतमन्यैश्च विविधायुधैः ।

तमारुह्य रथं श्रीमान्धनुरादाय भीरवान् ।

— (L 886) G₂ क च (for यक्ष) — (L 887) G₂ यथा सादित्यमाकाशम् (for the prior half) T₁ G₂ आतिष्ठेय (for 'प्रेत) — (L 888) G₂ M₁ कस्य (for तस्य) — (L 889) G₂ : सगृहीत — (L 890) G₂ : भोजराजात्मनो वापि — (L 891) G₂ अक्षजाते, G₂ 'जाले M₁ युधि (for 'मवत्) — (L 893) M₁ उद्विजति. — (L 895) T₁ G₂ पदातीनां तु भारत — (L 896) M₁ रथानाम् (for दूराणाम्) — G₂ om lines 897-899 — (L 898) T₁ G₂ स्फुरद्, M₁ रूप्य (for रथम्) G₂ : रथात् (for गजात्) T₁ G₂ तत्र (for तस्य) — G₂ om (hapl) lines 899-902 — (L 901) M₁ भोजपुत्रस्य G₂ नित्य- — (L 902) G₂ हि भारत (for युधिष्ठिर) — (L 903) G₂ : M₁ भोजपुत्रस्य G₂ दिस्तावद्भिर् — (L 905) G₂ अपरस्तु (for अपरस्तु) M₁ किशोरीणां — (L 907) G₂ 'साहस्रं M₁ कस्तभ्रात्रा पुरस्कृत — (L 908) T₁ G₂ : सट्टशस्त्रेन (G₂ 'स्त्वेन) (for सर्वतस्त्वेन) M₁ कंसं संपर्यपाण्यत् — (L 909) T₁ अमवन्, M₁ आसन्ने (for य आमन्) G₂ : आसन्गधर्ववर्णारु — (L 910) G₂ मुष्टिसाहस्र, G₂ पट्टिमाहस्रम् — (L 911) T₁ 'वेगाद्, G₂ M₁ 'वेगान् (for 'वेगां) — (L 912) T₁ G₂ : M₁ 'वशावहा (G₂ 'ह) — (L 913) G₂ 'ध्वजां, G₂ M₁ 'जवां (for 'जलाम्) — (L 916)

महामृधनदीं घोरां योधावर्तननिखनार्म् ।
 को वा नारायणादेकं कंसहन्ता युधिष्ठिर ।
 एष शक्ररथे तिष्ठेस्तान्यनीकानि भारत ।
 व्यधमद्भोजपुत्रस्य महाभ्राणीव मारुत । [920]
 त सभास्य सहामाल्यं हत्वा कंसं सहान्वयम् ।
 मानयामास मानार्हां देवकीं ससुहृद्गणाम् ।
 यशोदा रोहिणीं चैव अभिवाद्य पुन पुनः ।
 उग्रसेन च राजानमभिषिच्य जनार्दन ।
 अर्चितो यदुमुख्यैस्तु भगवान्वासवानुजः । [925]
 तत पार्थिवमायान्त सहित सर्वराजभिः ।
 सरस्वत्या जरासन्धमजयत्पुरुषोत्तम ।

Colophon

मीगम् ।

शूरसेनपुर त्यक्त्वा सर्वयादवनन्दनः ।
 द्वारकां भगवान्कृष्ण प्रत्यपद्यत केशव ।
 प्रत्यपद्यत यानानि रत्नानि च बहूनि च । [930]
 यथाहं पुण्डरीकाक्षो नैर्ऋतान्प्रत्यपद्यत ।
 तत्र विघ्नं चरन्ति स्म दैतेया सह दानवैः ।
 ताञ्जघान महाबाहुर्वरदत्तान्महासुरान् ।
 स विघ्नमकरोत्तत्र नरको नाम नैर्ऋतः ।
 त्रासन सुरसघानां विदितो व प्रभावतः । [935]
 स भूम्या भूर्तिलिङ्गस्य सर्वदेवासुरान्तकः ।
 मानुषाणामृषीणां च प्रतीपमकरोत्तदा ।
 त्वष्टुर्दुहितरं भौमं कशेरुमगमत्तदा ।

गजरूपेण जग्राह रुचिरार्हो चतुर्दशीम् ।
 प्रमथ्य च जहारैना हत्वा च नरकोऽग्रवीत् । [940]
 नष्टशोकभयाबाध प्राग्ज्योतिषपतिस्तदा ।
 नरकः ।
 यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च ।
 विभर्ति च मही कृत्वा सागरेषु च यद्वसु ।
 अद्यप्रभृति तद्देवि सहिताः सर्वनैर्ऋताः ।
 तवैवोपरिप्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः । [945]
 एवमुत्तमरत्नानि बहूनि विविधानि च ।
 स जहार तदा भौमं खीरत्नानि च भारत ।
 गन्धर्वाणां च याः कन्या जहार नरको बलात् ।
 याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाप्सरसा गणाः ।
 चतुर्दशसहस्राणामेकविंशच्छतानि च । [950]
 एकवेणीधरा सर्वाः सतां मार्गमनुव्रताः ।
 तासामन्त पुर भौमोऽकारयन्मणिपर्वतैः ।
 औदकायामदीनात्मा मुरस्य विषयं प्रति ।
 ताश्च प्राग्ज्योतिषो राजा मुरस्य दश चात्मजाः ।
 नैर्ऋताश्च यथा मुख्या पालयन्त उपासते । [955]
 स एष तपसः पारे वरदत्तो महीसुतः ।
 अदितिं धर्षयामास कुण्डलार्थं युधिष्ठिरः ।
 न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्म तत्पुरा ।
 कृतपूर्वं महाघोरं यदकार्षीन्महासुरः ।
 य मही सुपुत्रे देवी यस्य प्राग्ज्योतिष पुरम् । [960]
 विषयान्तपालाश्वत्वारो यस्यासन्बुद्धुर्दमा ।

G₂ s s "निर्लिङ्ग" (for "निर्लिङ्गा") T₁ "कलिलाहदा, G₂
 "कललिप्रदां — (L 917) M₁ चक्रे (for घोरां) G₂
 योधावर्तननिखनार्म्, G₂ योधावर्तननिखनार्म्, G₂ योधावर्तनं — (L
 919) G₂ कसरथे — (L 920) G₂ s M₁ "राज्यस्य (for
 "पुत्रस्य) — (L 921) T₁ G₂ महामाल्यं (for सहा")
 T₁ सहानुज (for "न्वयम्") — (L 922) G₂ s आनयामास
 — Colophon Adhy no T₁ G₂ s s s M₁ 59.
 — Lines 928-935 = (var) 'Harī 2 63 2-29
 — (L 928) G₂ s गत्वा, M₁ हित्वा (for त्यक्त्वा) — (L
 929) G₂ s विष्णु (for कृष्ण) M₁ वीर्यवान् (for केशव)
 T₁ G₂ s द्वारवत्या स भगवान्कृष्ण प्रत्यपद्यत (G₂ "ते") — T₁
 om (hapl) lines 930-931 — (L 930) M₁ रत्नानि
 (for यानानि), and विविधानि (for रत्नानि च) G₂ s
 वीर्यवान्प्रत्यपद्यत रत्नानि विविधानि च — (L 931) G₂ यथा हि
 (for "थाहं") G₂ s प्रत्यपादयत्, M₁ प्रतिपालयन् — (L
 932) T₁ G₂ सर्वदानवैः — (L 934) G₂ नैर्ऋत, G₂ नामत
 — (L 935) G₂ त्रासयन् T₁ य (for व) — (L 936)
 T₁ भूम्या, M₁ भूम्य- G₂ भूर्ति (for भूर्ति-) T₁ G₂ स तु
 (for सर्व-) G₂ देव- (for देवा-) M₁ सर्वदेवनर्तक

— (L 938) G₂ करोरुम् M₁ कुशेशयगतां तदा — (L
 940) G₂ जहारैतां G₂ भूत्वा, G₂ हत्वा (for हत्वा)
 — (L 941) G₂ नष्टशोकभयभ्रात T₁ G₂ s M₁ "गतस्य
 (for "पतिस्") — After line 942, G₂ reads line 948
 repeating it in its proper place — (L 943) G₂ स
 (for च). G₂ s s मही कृत्वा G₂ s नगरेषु (for सागरेषु)
 — (L 944) T₁ तां देवि, G₂ स त देवी, G₂ तद्देवी, G₂ ता देवी.
 — (L 945) G₂ सहैवोप, G₂ तथैवोप — (L 946) G₂
 उत्तर (for उत्तम). G₂ s M₁ विविधानि बहूनि (M₁ वसूनि) च.
 — (L 947) G₂ भूमौ (for भौम) G₂ खीरत्नानि धनानि च.
 — (L 949) G₂ स च साप्सरसा गणैः — (L 950) G₂ s
 M₁ "सहस्राणि G₂ s चैक (for एक) — (L 952) T₁
 भूमौ, G₂ भौमे — (L 953) G₂ तस्मिन्महावदीनात्मा
 — (L 954) G₂ s ताश्च (for ताश्च) G₂ राजन् (for राजा)
 — (L 955) T₁ नैर्ऋताश्च G₂ s वाधयत (for पाल)
 — (L 956) G₂ एव (for एष) G₂ s s तमस T₁ वरदत्तो
 (for "दत्तो") G₂ s M₁ महासुर (for महीसुत) — (L
 958) G₂ s यत्पुरा — (L 959) T₁ यदाकार्षीन् — (L
 961) Hypermetrisol G₂ चत्वारो बलविरह्याता (for the

आदेवयानमावृत्त्य पन्थानं पर्यवस्थिता ।
 सासना सुरसंधानां विरूपै राक्षसै सह ।
 हयग्रीवो निसुम्भश्च घोरः पञ्चजनस्तथा ।
 सुर पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तो महासुर । [965]
 तद्वधार्थं महाबाहुरेप चक्रगदासिधक् ।
 जातो वृष्णिषु देवक्यां वासुदेवो जनार्दन ।
 तस्यास्य पुरुषेन्द्रस्य लोकप्रथिततेजस ।
 निरामो द्वारकां ताव विदितो च प्रधानतः ।
 अतीव हि पुरी रम्या द्वारका वामवक्षयात् । [970]
 अति वै राजते वृष्ण्या प्रत्यक्ष ते युधिष्ठिर ।
 तस्मिन्देवपुरप्रख्ये सा सभा वृष्ण्युपाधया ।
 या दाशार्हीति विख्याता योजनायतविस्तृता ।
 तस्य वृष्ण्यन्धका सर्वे रामकृष्णपुरोगमा ।
 लोकयात्रामिमा कृत्वा परिरक्षन्त आसते । [975]
 तत्रासीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भरतपथम् ।
 दिव्यगन्धा वसुधांता कुसुमानां च घृष्टम् ।
 तत सूर्यसहस्राभस्तेजोराशिर्महाजुत ।
 सुहृत्तमन्तरिक्षेऽभूत्ततो भूमौ प्रतिष्ठित ।
 मध्ये तु तेजमस्तस्य पाण्डर गजमास्थितः । [980]
 धृतो देवगणैः सर्वैर्वासवः प्रत्यदृश्यत ।
 रामकृष्णौ च राजा च वृष्ण्यन्धकाणैः सह ।
 उत्पत्य सहसा तस्मै नमस्कारमकुर्वत ।
 सोऽप्रतीत्यं गजाचूर्णं परिष्वज्य जनार्दनम् ।

सस्त्रजे बलदेवं च राजानं च समाहुकम् । [985]
 उद्धव वसुदेवं च विकटु च महामतिम् ।
 प्रद्युम्नसाम्यनिशठाननिरुद्ध मसायकिम् ।
 गद सारणमकूरं भानुक्षिष्टिविद्वरवान् ।
 कृतवर्माचारदेष्णौ दाशार्हाणां पुरोगमान् ।
 परिष्वज्य च घृष्टा च भगवान्भूतभावन । [990]
 वृष्ण्यन्धकमहामालान्परिष्वज्याथ वासव ।
 प्रगृह्य पूर्वां तदंता भगवान्पाकशासनम् ।
 सोऽदितेर्वचनात्तात कुण्डलार्थं जनार्दन ।
 उवाच परमप्रीतो जहि भौममिति प्रभो ।

Colophon

मीम् ।

तमुवाच महाबाहु प्रियमाणो जनार्दन । [995]
 निहस्य नरकं भौममाहरिष्यामि कुण्डले ।
 एवमुक्त्वा तु गोविन्दो राममेवाभ्यभाषत ।
 प्रद्युम्नमनिरुद्धं च साम्ब चाप्रतिमं धले ।
 एताश्चोक्त्वा तदा तत्र वासुदेवो महायया ।
 अथात्मा सुपणं धै शङ्खचक्रगदासिधत् । [1000]
 ययौ तदा हृषीकेशो देवानां हितकाम्यया ।
 त प्रयान्तमभिन्नं देवा सहपुरदरा ।
 पृष्ठतोऽनुययु प्रीता स्तवन्तो विष्णुमच्युतम् ।
 उग्राप्रक्षोणान्हात्वा नरकस्य महासुरान् ।
 क्षुरान्तान्मीरवान्पाशान्पदसहस्र ददर्श स । [1005]

prior half) — (L 962) M₁ आ देवयानादावृत्त्य — (L 963) G₈ आसन G₈ तैर्नामासुरसंधैश्च (for the prior half)
 — (L 964) G₈ स निकुम्भश्च, G₈ 'नुम्भश्च, M₁ 'सुदक्ष
 — (L 967) G₂ s s M₁ वसुदेवाज, — (L 968) T₁ G₂ s
 M₁ लोके (for लोक-) — (L 969) G₂ s तत्र (for तात).
 — (L 971) G₂ s अतीव (for अति वै) G₂ s रा(G₈
 आ)जगाना सा, G₈ राजमुद्धव, M₁ राजमप्यृष्णा (for राजते
 वृष्ण्या) G₂ प्रत्यक्षस्ते; G₈ [आ]व्यस्ता तेन (for प्रत्यक्ष ते)
 — (L 972) T₁ वृष्ण्युपाधया, G₂ वृष्णिपाधया, G₈ वृष्ण्यधि-
 ष्ठिता — (L 973) G₂ सुपणंति च विख्याता, G₂ M₁
 सुदाशार्ही (M₁ 'हं)ति वि°, G₈ सुधर्मो इति वि° M₁ दशयोजन-
 विस्तृता — (L 981) T₁ G₈ ततो (for धृतो) — (L
 983) G₂ उत्पत्य (for उत्पत्य) T₁ देवान्, G₂ M₁ देवे (for
 तारी) G₈ उत्पत्य सहदेवेन — (L 986) G₂ s M₁
 वसुदेवमुद्धव च, G₈ वसुदेवोद्धवो चैव G₈ वितटु च महारथ
 (for the post half) — (L 987) G₈ प्रद्युम्न सानिधौ
 G₂ ससायका, G₈ च सालकि, G₈ ससालका — (L 988)
 G₂ s भानुक्षिष्टि°, G₈ भानुमत सुदेष्णक — (L 989) G₂ M₁
 कृतवर्माचारदेष्ण (M₁ 'प्याय), G₈ कृतवर्मा चारदेष्ण G₂ s
 दा(G₈ द)शाहादि-, G₈ दशार्हाणां, M₁ [आ]गावह — (L
 990) T₁ भगवान्देवकीसुत — (L 991) G₈ 'महामालान्.

— (L 993) G₈ राजन् (for तात) G₈ कुडलार्थ — (L
 994) G₂ s भोजं (for भौमम्) G₂ जनेश्वर, G₈ M₁ नरेश्वर
 (G₈ 'र) (for इति प्रभो) T₁ विनयावनतानन (for the
 post half) — After line 994, T₁ ins

इन्द्र ।

अदित्या चोदित कुण्डलं तव माश्राद्धमागत ।

कुण्डले व्याहृतो तत्र भौमेन नरकेश च ।

त देवशब्दनाम्य तु लोकेऽस्मिन्पुस्तकेन ।

तस्माज्जहि महाभाग भूमिपुत्र नरेश्वर ।

— Colophon Adhy no T₁ G₂ s s s M₁ 60
 — (L 995) G₈ om the ref. G₈ प्रिय° (for प्रिय°)
 — (L 997) G₈ [अ]य (for तु) — (L 998) T₁ प्रद्युम्न
 चानिरुद्ध च G₈ सानिमप्रतिम बले — (L 999) G₂ s M₁
 तथा (for तदा) G₂ महामति, G₈ जनार्दन, G₈ महानल
 (for 'यया) — (L 1000) M₁ 'गदापर — (L 1001)
 M₁ तत्र (for तदा) — (L 1003) T₁ पृष्ठतो न ययु प्रीत्या,
 G₂ 'तोन्वययु प्रीता T₁ अव्ययं (for अच्युतम्) — (L
 1004) = (var) Hari 2 63 56^{ed} T₁ अग्रान्, G₈ M₁
 सोग्रान्, G₈ सोध्यान् (for उग्रान्) M₁ पुरस्तरान् (for
 महासुरान्) — (L 1005) = (var) Hari 2 63 46^{ed}.
 G₈ सुरातान् (for क्षुरान्तान्) T₁ G₂ s M₁ पदुहस्तान्.

संछिद्य पाशाश्लेखेण मुरं हत्वा सहान्वयम् ।
 शिलासंधानतिक्रम्य निशुम्भमवपोथयत् ।
 य सहस्रसमस्त्वेकः सर्वान्देवानयोधयत् ।
 तं जघान महावीर्यं हयग्रीवं महाबलम् ।
 अपारतेजा दुर्धर्षः सर्वयादवनन्दनः । [1010]
 मध्ये लोहितगङ्गायां भगवान्देवकीसुतः ।
 औदकायां विरूपाक्ष जघान मधुसूदनः ।
 पञ्च पञ्चजनान्वोरान् नरकस्य महासुरान् ।
 ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दीप्यमानमिव धिया ।
 पुरमासादयामास तत्र युद्धमवर्तत । [1015]
 महद्देवासुर युद्धं यद्वृत्तं भरतर्षभ ।
 युद्धं न स्यात्सम तेन लोकविस्मयकारकम् ।
 चक्रलाङ्गलसंछिन्ना शक्तिखड्गहतास्तदा ।
 निपेतुर्दानवास्तत्र समासाद्य जनार्दनम् ।
 अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परंतप । [1020]
 निहत्य पुरुषप्याघ्र पातालविवरं ययौ ।
 क्षासनं सुरसंधानां नरकं पुरुषोत्तमः ।
 योधयत्यति तेजसी मधुवन्मधुसूदनः ।
 तद्युद्धमभवद्भोर तेन भौमेन भारत ।
 कुण्डलार्थं सुरेशस्य नरकेण महात्मना । [1025]
 मुहूर्तं लालयित्वाय नरकं मधुसूदनः ।
 प्रवृत्तचक्रं चक्रेण प्रममाथ बलाद्वली ।

चक्रप्रमथितं तस्य पपात सहसा भुवि ।
 उत्तमाङ्गं हताङ्गस्य वृत्ते वज्रहते यथा ।
 भूमिस्तु पतित इप्सा ते वै प्रादाच्च कुण्डले । [1030]
 प्रदाय च महाबाहुमिदं वचनमग्रवीत् ।
 सृष्टस्त्वयैव मधुहंस्त्वयैव निहत प्रभो ।
 यथेच्छसि तथा क्रीडन्प्रजास्तस्यानुपालय ।
 वासुदेवः ।
 देवानां च मुनीनां च पित्राणां च महात्मनाम् ।
 उद्वेजनीयो भूतानां ग्रहद्विद् पुरुषाधमः । [1035]
 लोकद्विष्ट सुतस्तुभ्य देवारिलोककण्टकः ।
 सर्वलोकनमस्कार्यामदितिं बाधते वली ।
 कुण्डले दर्पसंपूर्णस्ततो मे निहतोऽसुर ।
 नैव मन्युस्त्वया कार्यो यत्कृत मयि भामिनि ।
 मत्प्रभावाच्च ते पुत्रो लब्धवान्नातिमुत्तमाम् । [1040]
 वत्साद्रच्छ महाभागे भारवतरणं कृतम् ।
 Colophon
 भीष्मः ।
 निहत्य नरकं भौमं सत्यभामासहायवान् ।
 सहितो लोकपालैश्च ददर्श नरकालयम् ।
 अथास्य गृहमासाद्य नरकस्य यशस्विनः ।
 ददर्श धनमक्षय्यं रत्नानि विविधानि च । [1045]
 मणिमुक्ताप्रवालानि वैदूर्यविकृतानि च ।
 अमसारानर्कमणीन्विमलान्स्फटिकानपि ।

— (L 1006) Of Harl. 2 63 56^{ab}. T₁ अश्लेण, G₂ स
 त्वश्लेण, M₁ तत्रैव (for श्लेण) — (L 1007) T₁ निशुम्भः
 M₁ निमुदम् (for निशुम्भम्) T₁ समयोधयत्, G₂ चावपोथयत्
 (for अवपोथयत्) — Lines 1009-1012 = (var) Harl.
 2. 63 86-87. — (L. 1009) M₁ महासुत (for 'बलम्')
 — (L. 1011) M₁ 'गगाया' — (L. 1012) G₂ औदकायां
 G₂ स भरतर्षभ, M₁ पुरुषर्षभ (for मधुसूदनः) — (L 1013)
 T₁ हत्वा (for पञ्च) M₁ त च पञ्चजन धोरं. M₁ महासुर
 — Lines 1014-1015 = (var) Harl. 2 63. 89^a-90^b.
 — (L 1014) T₁ दीप्यमान इव — (L 1015) T₁
 पुरमादीपयामास G₂ ततो (for तत्र) — (L 1016) T₁
 महादेवासुरं G₂ युद्धं (for वृत्तं) — (L 1017) T₁ G₂ तत्
 (for न) — (L 1018) T₁ G₂ चक्रलाङ्गलः, G₂ 'लाङ्गल'
 (for 'लाङ्गल-') T₁ G₂ 'संछिन्ना' G₂ 'गदास्' (for 'हतास्')
 — (L. 1019) G₂ s M₁ विनेदुर् (for निपेतुर्) G₂
 समासेदुर् (for 'साद्य') — Lines 1020-1021 = (var)
 Harl. 2 63 88 — (L 1020) G₂ s दश- (for शत-)
 — Lines 1022-1023 = (var) Harl. 2 63 110^a-111^b
 — (L 1023) G₂ बोधयत्यति-, M₁ अयोधयत् — G₂ s om
 (hapl.) lines 1024-1026 — (L 1025) M₁ कुण्डलार्थं
 सुरेशस्य G₂ नरकस्य, G₂ अनीकस्य (for नरकेण) G₂
 महात्मन — (L 1026) G₂ तु (for [अ]य) — (L

1027) T₁ G₂ प्रवृत्तचक्रश्, G₂ 'वृद्धचक्रश्' G₂ प्रवृत्तचक्रवक्त्रेण,
 G₂ प्रकृतक्षकधारेण G₂ महाबलः, G₂ महान्वली (for बलाद्वली)
 — (L 1028) T₁ तरसा (for सहसा) G₂ चक्रेण मथितं तस्य
 सहसा चापतद्वि — (L 1029) G₂ s वृत्रो वज्रहतो यथा
 — For lines 1030-1034, of Harl. 2 63 124-126
 — (L 1030) T₁ तसै (for ते वै) G₂ s प्रायच्छत्कुण्डले मुख
 (for the post half) — (L 1032) T₁ नरकस्- (for
 मधुहस्) G₂ s पुन (for प्रभो) — (L 1033) G₂ s M₁
 क्रीड (for क्रीडन्) G₂ [आ]शु (for [अ]नु-) — (L
 1034) T₁ G₂ s transp मुनीनां and पित्राणां — (L 1036)
 T₁ G₂ देवविद्विद्, G₂ लोकद्विष्टा, M₁ देवद्विष्ट — (L 1037)
 G₂ s M₁ बाधयद् (for बाधते) G₂ वृश (for वली) T₁
 अदितिं चाथ बाधयत् — (L 1038) G₂ s ते, G₂ [s]सै
 (for मे). G₂ s सुत (for सूर-) — (L 1039) T₁ नेह
 (for नैव) G₂ भामिनि — (L 1040) G₂ s तत्- (for
 मत्-) — Colophon Adhy no T₁ G₂ s s s M₁ 61
 — For lines 1042-1163, of Harl. 2 64. — (L 1042)
 G₂ s. s M₁ वामवेन पुरस्कृत (for the post half)
 — (L 1043) T₁ लोकपालैश्च सहितो (by transp).
 — (L 1044) G₂ s महात्मन (for यशस्विन) — (L
 1045) G₂ रत्नानि च धनानि च. — (L 1047) T₁ स्फटिकानि
 च रत्नानि G₂ विस्तरानर्कमणीन्, G₂ M₁ मसारगर्वकमणीन्;

जाम्बूनदमयान्येः शतकुम्भमयानि च ।
 प्रवीतज्वलमानानि क्षीतरश्मिप्रभाणि च ।
 हिरण्यवर्णं रुचिरं श्वेतमभ्यन्तरं गृहम् । [1050]
 यत्तदर्थं गृहे हृष्टं नरकस्य धनं यद्गु ।
 न हि राज्ञः कुबेरस्य तावन्नसमुच्छ्रयः ।
 दृष्टपूर्वं पुरा साक्षान्महेन्द्रसदनेष्वपि ।
 हृते भौमे निसुम्ने च वासवः सगणोऽग्रवीव ।
 दाशार्हपतिमासीनमाहृत्य मणिकुण्डले । [1055]
 ह्रमानि मणिरत्नानि विविधानि घसूनि च ।
 हेमसूता महाकक्ष्यास्तोमैर्वीर्यशालिन ।
 भीमरूपाश्च मातङ्गा प्रवालविकृता कुधा ।
 विमलानि पताकानि वासांसि विविधानि च ।
 ते च विंशतिसाहस्रा द्विस्तावत् करेणव । [1060]
 अष्टौ शतसहस्राणि देशजाश्चोत्तमा हया ।
 गोभिश्चाविकृतैर्यानि कामं तप जनार्दन ।
 पतन्ते प्रापयिष्यामि वृष्ण्यावाप्तमरिदम् ।
 आधिकानि च सूक्ष्मानि शयनान्यासनानि च ।
 कामन्याहारिणश्चापि पक्षिण म्रियद्दर्शना । [1065]
 चन्द्रनागरुमिश्राणि यानानि विविधानि च ।
 तच्च ते प्रापयिष्यामि वृष्ण्यावाप्तमरिदम् ।
 यंसु यन्निपु लोकेषु धर्मेणैवाजितं त्वया ।
 देवगन्धर्वरत्नानि दैतेयासुरजानि च ।
 यानि सन्तीह रत्नानि नरकस्य निवेशने ।--- [1070]
 पतन्तु गच्छेत् सर्वं क्षिप्रमारोप्य वासव ।

दाशार्हपतिना सार्धमुपायान्मणिपर्वतम् ।
 तस्य पुण्या घबुर्वोता प्रभाक्षिप्राः समुज्ज्वलाः ।
 प्रेक्षतां सुरसधानां विस्मयं समपद्यत ।
 त्रिदशा ऋषयश्चैव चन्द्रादित्यौ तथा दिवि । [1076]
 प्रभया तस्य शीलस्य निर्विदोषमिमाभवत् ।
 अनुज्ञातस्तु रामेण वासवेन च केशव ।
 प्रीयमाणो महाबाहुर्विदेशं मणिपर्वतम् ।
 तत्र यैद्वर्यवर्णानि वदन् मधुसूदन ।
 सतोरणपताकानि द्वाराणि शरणानि च । [1080]
 चित्रम्रथितमेघाभः प्रयभौ मणिपर्वत ।
 हेमचित्रपताकैश्च प्राग्वादेरुपशोभितः ।
 हर्म्याणि च विद्यालयानि मणिलोपानवन्ति च ।
 तत्रस्था धरवर्णाभा वदन् मधुसूदन ।
 गन्धर्वांसुरमुख्यानां म्रिया दुहितरस्तदा । [1085]
 त्रिविष्टपसमे देशे तिष्ठन्तमपराजितम् ।
 परिवर्तुर्महाबाहुमेकवेणीधरा स्त्रिय ।
 सर्वाः कापाययामिन्य सर्वाश्च नियतेन्द्रिया ।
 व्रतसत्तापजः शोको नात्र काश्चिदपीदयत् ।
 अरजांसि च वासांसि विभ्रत्य कौशिकान्यपि । [1090]
 समेत्य यदुसिंहस्य चक्रुरस्याञ्जलिं स्त्रिय ।
 ऊचुर्ब्रह्मं हृषीकेशं सर्वोत्ता कमलेश्वरा ।
 नारदेन समारूपातमस्माकं पुरयोत्तम ।
 आगमिष्यति गोविन्द सुरकार्यार्थसिद्धये ।
 सोऽसुर नरक हरया निसुम्नं सुरमेव च । [1095]

G₂ मयासाराग्रवमणीन् (for the prior half). — T₁ om the post. half of line 1047 and the prior half of line 1048 G₂ विमान- (for विमलान्) G₂ M₁ स्फटिकानि — (L 1049) T₁ 'रश्मिप्रभाणि च, M₁ 'रश्मिमिनानि च — (L 1050) G₂ 'वर्ण- (for 'वर्ण) — (L 1051) G₂ ० यदक्षय्य, M₁ यावदर्थ (for यत्तदर्थ) T₁ हृष्टं, G₂ गृष्ट (for हृष्ट) — (L 1052) G₂ 'समुच्छ्रय; G₂ 'समुच्छ्रय — (L 1053) G₂ ० दृष्टपूर्वं, G₂ दृष्टापूर्वं G₂ ० ० 'भवने' (for 'सदने') — (L 1054) T₁ G₂ निशुमे, M₁ निसुदे — (L 1055) T₁ निगृष्ट (for आहृत्य) — After line 1055, G₂ ० read lines 1057 and 1059, M₁ reads line 1059 — (L 1056) Om in M₁ G₂ यद्गुनि (for वसूनि) — (L 1057) T₁ G₂ M₁ हेमसूत्र-, G₂ 'सूत्र G₂ M₁ तोमरा. T₁ G₂ 'वीर्यशालिन', M₁ पापशालिन — (L 1059) T₁ G₂ ० विमलानि; G₂ माह्वानि च T₁ G₂ ० पताकाभिर्, — (L 1061) G₂ अष्टादशसहस्राणि, G₂ अष्टाशतं T₁ M₁ देशजाता (M₁ 'क्ष' ह्योत्तमा — (L 1062) G₂ गोभिश्च विकृतैर्यावत्, G₂ गोभिश्चाविकृतैर्यानि, M₁ गोभिश्चापि कृतो यावान् G₂ कामोद; M₁ कामस् (for काम) — G₂ om lines 1064-1067 — (L 1065) G₂ कर्मण- (for

पक्षिण') — (L 1066) G₂ 'मुख्यानि (for 'मिश्राणि) G₂ यनानि (for यानानि) — (L 1068) T₁ G₂ ० धर्मेणोपा जित; G₂ 'मेणवाजित, G₂ कर्मणैवाजितं — (L 1070) G₂ दि (for [र]ह) — (L 1073) G₂ प्रभाक्षिप्रमज्जला — (L 1074) G₂ प्रेक्ष्य य, G₂ प्रेक्ष्यायं, M₁ प्रेक्ष्य यद् — (L 1075) G₂ ० तथा (for तथा) — (L 1076) T₁ M₁ निर्विदोषा इवामवन्, G₂ 'शेषातयाभवत्, G₂ 'शेष इवामवत् — G₂ om lines 1077-1081 — (L 1077) G₂ केशवो वासवेन च — (L 1078) T₁ G₂ ० M₁ प्रियमाणो G₂ भगवान्प्रियमाणोय महाबाहुर्विदेशं तं — (L 1081) T₁ G₂ चित्रम्रथितमेघोय, G₂ विचित्री घनमेघाभ — (L 1082) T₁ G₂ ० M₁ 'चित्रवितानेश्व T₁ G₂ 'शोभिता' (G₂ 'ता) — (L 1083) G₂ ० 'शोभिता (G₂ 'तान्) (for 'वन्ति च) — (L 1084) G₂ ० M₁ तत्र ता (for तत्रस्था) G₂ तत्र भ्रमरवर्णाभा — (L 1085) M₁ 'नागानां (for 'मुख्यानां) G₂ तथा, M₁ च या (for तदा) — (L 1086) G₂ त्रिविष्टपे (for 'ष्टप-) — (L 1087) G₂ M₁ महाभागम् (for 'बाहुम्) — (L 1089) T₁ व्रतं संतापज, G₂ ० पतितं; M₁ व्रजसं T₁ G₂ काश्चिद्, G₂ काश्चिद् — (L 1094) G₂ 'कार्यत्' - (for 'कार्यार्थ) — (L 1095) G₂ ० निशुम,

भौम च सपरीवारं ह्यग्रीवं च दानधम् ।
 तथा पञ्चजनं चैव प्राप्स्यते धनमक्षयम् ।
 सोऽचिरेणैव कालेन युष्मद्भर्ता भविष्यति ।
 एवमुक्त्वागमद्वीमान्देवर्षिर्नारदस्तदा ।
 त्वा चिन्तयाना सतत तपो धोरमुपासहे । [1100]
 कालेऽतीते महाबाहुं कदा द्रक्ष्याम माधवम् ।
 इत्येव हृदि संकल्प कृत्वा पुरुषसत्तम ।
 तपश्चराम सततं रक्ष्यमाणा हि दानवैः ।
 गान्धर्वेण विवाहेन विवाहं कुरु नः प्रियम् ।
 ततोऽस्मत्प्रियकामाय भगवान्मारुत स्वयम् । [1105]
 यथोक्तं नारदेनाथ नचिरात्तद्विष्यति ।
 तासां परमनारीणामृपभाक्ष पुरस्कृतम् ।
 दहशुदेवगन्धर्वा गृहीनामिव गोपतिम् ।
 तस्य चन्द्रोपमं वक्रमुदीक्ष्य मुदितेन्द्रिया ।
 संप्रहृष्टा महाबाहुमिदं वचनमब्रुवन् । [1110]
 सत्यं वत पुरा वायुरिदमस्मानिहायवीत् ।
 सर्वभूतकृतञ्च महर्षिरपि नारदः ।
 त्रिष्णुर्नारायणो देवः शङ्खचक्रगदासिध्क् ।
 स भौम नरकं हत्वा भर्ता वो भविता हि स ।
 दिष्ट्या तस्यापिमुख्यस्य नारदस्य महात्मनः । [1115]
 वचनं दर्शनादेव सत्यं भवितुमर्हति ।
 यत्प्रियं वत पश्याम वक्त्रे चन्द्रोपमं तु ते ।
 दर्शनेन कृतार्था स्म वयमथ महात्मनः ।

उवाच स यदुश्रेष्ठः सर्वास्ता जातमन्मथाः ।
 यथा द्रुत विशालाक्ष्यस्तत्सर्वं वो भविष्यति । [1120]
 तानि सर्वाणि रत्नानि गमयित्वाथ किंकरैः ।
 स्त्रियश्च गमयित्वाथ देवर्षिनृपकन्यकाः ।
 वैनतेयमुजे कृष्णो मणिपर्वतमुत्तमम् ।
 क्षिप्रमारोपयाचक्रे भगवान्देवकीसुत ।
 सपक्षिगणमातङ्गं सन्यालमृगपन्नगम् । [1125]
 शाखाभृगुगणैर्गुह्यं सप्रस्तरशिलातलम् ।
 न्यङ्कुभिश्च वराहैश्च रुभिश्च निपेवितम् ।
 सप्रपातमहासानुं विचित्रशिखिसंकुलम् ।
 तं महेन्द्रानुज शौरिश्चकार गरुडोपरि ।
 पश्यतां सर्वभूतानामुत्पाद्य मणिपर्वतम् । [1130]
 उपेन्द्रं यलदेवं च वासवं च महाबलम् ।
 तं च रत्नौघमतुलं पर्वतं च महाबल ।
 वरुणस्यामृतं दिव्यं छलं चन्द्रोपमं शुभम् ।
 स्वपक्षवलविक्षेपैर्महाद्रिशिखरोपमः ।
 दिक्षु सर्वासु संरावं स चक्रे गरुडो वहन् । [1135]
 आरुजन्पर्वताग्राणि पादपांश्च समुत्क्षिपन् ।
 संजहार महाभ्राणि वैश्वानरपथं गत ।
 ग्रहनक्षत्रताराणां सप्तर्षिगणतेजसां ।
 प्रभाजालमतिक्रम्य चन्द्रसूर्यपथं ययौ ।
 मेरो शिखरमामाद्य मध्यमं मधुसूदनः । [1140]
 देवस्थानानि सर्वाणि ददर्श भरतर्षभ ।

M₁ निमुद — (L 1097) G₂ प्राप्स्यते — (L 1098) G₂
 युष्मद्भोक्ता — (L 1099) G₂ ० [अ]गमद्वीरो, M₁ गत
 श्रीमान् (for [अ]गमद्वीमान्) — (L 1100) T₁ त्वा.
 G₂ उपास्य च (for उपासहे) — (L 1101) G₂ कालातीते,
 G₂ कालेतीते. T₁ G₂ ० द्रक्ष्यामि — (L 1102) G₂ भूमि-
 (for हृदि) G₂ कदा (for कृत्वा) — (L 1103) G₂ ०
 चराम, G₂ चचार (for चराम) G₂ द्रक्ष्यमाणा (for रक्ष्य*).
 — (L 1104) Om in G₂ ० M₁ — (L 1105)
 G₂ आगत (for मारुत) — (L 1106) G₂ [आ]ह (for
 [अ]थ) — (L 1107) G₂ वृपभाक्ष (for वृष*) — (L
 1108) G₂ गृहीनाम् (for गृ*) M₁ गोप्यती — (L 1109)
 T₁ G₂ M₁ उदीक्ष्य — After line 1109, G₂ repeats
 line 1106 — (L 1110) T₁ G₂ संप्रहृष्ट- (for संप्रहृष्टा)
 — (L 1111) G₂ सत्यव्रत (for सत्य वत) G₂ महाबाहुर्,
 G₂ परोवायुर् T₁ G₂ ० इव (for इह) — (L 1112) G₂
 सर्वभूतहितक्ष, G₂ M₁ ० रतक्ष, G₂ ० हितक्ष च — (L 1113)
 T₁ M₁ ० गदापर — (L 1114) T₁ इति, G₂ च स,
 G₂ [अ]पि स (for हि स) — (L 1115) T₁ दिष्ट्या
 तद्वचनं कृष्ण, G₂ ० दिष्ट्या तस्यापि (G₂ ० भि-) मुख्यस्य T₁ om.
 the post half of line 1115 and the prior half of
 line 1116. — (L 1116) G₂ अर्हसि. G₂ ० वचनादेव सत्य

नो भर्ता भवितुमर्हति (G₂ ० ति) — (L 1117) G₂ M₁
 पश्यामश्च G₂ च (for तु) G₂ M₁ चिरश्चतमर्दिदमं (M₁ ० म),
 G₂ चिर ध्रुवमर्दिदम — (L 1118) G₂ ० अय्य (for अद्य)
 — (L 1119) T₁ G₂ ० M₁ om. the ref G₂ M₁ ता,
 G₂ च, G₂ सा (for स) G₂ सर्वास्ता राजसमता — G₂ ० M₁
 om lines 1121-1122. — Before line 1121, T₁ ins.
 मीष्म — (L 1122) G₂ ० पितृ- (for नृप-) — For line
 1123, G₂ ० M₁ subat

ततस्ता गरुडे सर्वां सरलधनसंचया ।

[G₂ ० वहु* (for ० धन*)]

— (L 1125) G₂ ० नृगमातंग, G₂ ० गणमातंग — (L 1127)
 G₂ ० नृगिभिश्च (for न्यङ्कु*) — (L 1129) G₂ ० स (for तं).
 — (L 1130) M₁ सर्वयोधानाम् — (L 1132) T₁ अखिल
 (for अतुल) G₂ महाबल — G₂ ० M₁ om. line 1133.
 — (L 1134) T₁ G₂ ० M₁ महाभ्र* (for महाद्रि*)
 — (L 1135) M₁ निहाद (for संराव) — (L 1136)
 G₂ अरुजन्, G₂ अरुजत् — (L 1137) G₂ स जहार.
 G₂ तमभ्राणि — (L 1138) G₂ ० सप्तर्षीणां च तेजसा
 — G₂ om (hapl) from the post half of line 1139
 to the prior half of line 1143 — (L 1141) G₂
 त्रिदिवस्थानि सर्वाणि — (L 1142) G₂ ० विशेष (for विशेषः).

विशेषां मरुतां चैव साध्यानां च युधिष्ठिर ।
 आजमानान्यतिक्रम्य अभिनोश्च परंतप ।
 प्राप्य पुण्यतम स्थानं देवलोकमरिंदम ।
 शक्रसन्ध समासाय अयस्व जनाद्वन । [1145]
 सोऽभिवाद्य दिते पादावधित सधर्दैवते ।
 ब्रह्मदक्षपुरोगेश्व प्रजापतिभिरेव च ।
 अदिते कृण्वले दिव्ये ददावथ तदा विभु ।
 रत्नानि च परार्घ्याणि रामेण सह केशव ।
 प्रतिगृह्य च तत्सर्वमदितिर्वात्तवानुजम् । [1160]
 पूजयामास दाशार्हं राम च विगतज्वरा ।
 शची महेन्द्रमहिषी कृष्णस्य महिषीं तदा ।
 सत्यभामां तु सगृह्य अदित्यै च न्ययेदयत् ।
 सा तस्या सत्यभामाया कृष्णप्रियचिकीर्षया ।
 वर प्रादाद्देवमाता सत्यायै विगतज्वरा । [1165]
 अदिति ।
 जरा न यास्यसि शुभे यावद्देहं कृष्णमानुषम् ।
 सर्वगन्धगुणोपेता भविष्यसि वरानने ।
 भीष्म ।
 विद्वत् सत्यभामा चै सह शच्या सुमध्यमा ।
 शच्यापि समनुज्ञाता ययौ कृष्णनिवेशनम् ।
 सपूज्यमानस्त्रिदशैर्महर्षिगणसेवित । [1160]
 द्वारका प्रययौ कृष्णो देवलोकमरिंदम ।
 सोऽतिपत्य महाबाहुर्दीर्घमध्वानमच्युत ।

वर्धमानपुरद्वारमासयाद पुरोत्तमम् ।

Colophon

भीष्मः ।

तां पुरीं द्वारकां दृष्ट्वा विभुर्नारायणो हरिः ।
 हृष्ट सर्वार्थसंपत्तां प्रवेष्टुमुचकते । [1165]
 सोऽपश्यद्दक्षपण्डांश्च रम्यानारामजान्बहून् ।
 समन्ततो द्वारवत्या नानापुष्पकलान्वितान् ।
 अर्कचन्द्रप्रतीकादीर्मरुटनिर्भरैर्गुह्यैः ।
 द्वारका रचिता रम्यैः सुकृता विश्वकर्मणा ।
 पद्मपण्डाकुलाभिश्च हयसेवितवारिभिः । [1170]
 गङ्गासिन्धुप्रकाशाभिः परिधामिरलंकृता ।
 प्राकारेणार्कवर्णेन पाण्डुरेण विराजता ।
 चियन्मूर्ध्नि निप्रिष्टेन द्यौरिवाभ्रपरिच्छदा ।
 नन्दनप्रतिमैश्चापि मिश्रकप्रतिमैर्बनैः ।
 भाति चैतरथं दिव्यं पितामहयनं यथा । [1175]
 यैर्भ्राजप्रतिमैश्चैव सर्वतुङ्गसुमोल्कटैः ।
 भाति तारापरिक्षिप्ता द्वारका द्यौरिवाग्नये ।
 भाति रैवतक शैलो रम्यसानुर्महाजिर ।
 पूर्वस्यां दिशि रम्याया द्वारकाया विभूषणम् ।
 दक्षिणस्यां लतावेष्ट पद्मवर्णो विराजते । [1180]
 हृन्द्वेतुप्रतीकादाः पश्चिमा दिशमाश्रित ।
 सुकक्षो राजत शैलश्चिस्तपुःपमहावन ।
 उत्तरस्यां दिशि तथा चेणुमन्तो विराजते ।

Gs मरुतानां च (for मरुतां चैव) — (L 1143) Gs आजमानानति and अभिनो च — (L 1144) Gs M1 अरिंदम — (L 1145) Gs ० तत्र सर्व (for शक्रसन्ध) — (L 1146) T1 'वाचातिते' (for 'वाच दिते of the rest) Gs [अ]धित सहदैवते — (L 1148) Gs प्रमु — (L 1151) T1 कृष्ण सा (for राम च) M1 विगतज्वर — (L 1152) T1 प्रिया (for तदा) — (L 1153) T1 तां, Gs ० M1 सं- (for दे) — (L 1154) Gs सा तस्यां सत्यभामायां — (L 1155) Gs वरप्रदा (for वरं प्रा) — After line 1155, Gs repeats line 1152 — (L 1156) T1 Gs वधू, Gs M1 वधू (for शुभे) Gs जरां नावाप्यसि शुभे प्राप्य धैर्घ्ने मानुष — (L 1158) Gs ० ० M1 om the ref Gs ० ० विस्त्रय, M1 विस्त्रया (for विद्वत्) Gs सत्यभामायै, M1 'भामा तु Gs ० पौलोम्या च (for सह शच्या) — (L 1159) T1 तु; Gs च (for [अ]पि) Gs समनुज्ञाप्य Gs कृष्णस्य (for कृष्णति-) — (L 1160) M1 'पूजित' (for 'सेवित) — (L 1161) T1 देवो (for कृष्णो), and देवर्षिगणसेवित (for the post half) — (L 1162) Gs सोतीत्य च, Gs सोवपत्य (for सोऽति) — (L 1163) Gs वर्धमान पुरद्वारम् — Colophon Adhy no T1 Gs ० ०

M1 G2 — For lines 1164-1303, of Hari 2 98 9 — 100 12 — (L 1164) Gs om the ref Gs पितुर (for विभुर्) — (L 1165) T1 Gs ० 'संपन्न' — (L 1166) Gs रम्यानामानुजान्बहून्, M1 रम्यरामानुजान्बहून् — (L 1167) Gs ० द्वारवत्या — (L 1169) Gs ० द्वारकामाश्रितां रम्यै, M1 द्वारकामाश्रिता रम्यां Gs ० ० M1 सुकृतां — (L 1170) Gs ० ईसकारेणद्वारसिभि' (sic) — (L 1171) T1 Gs गङ्गासिन्धु प्रकाशाभि, Gs 'सिन्धुप्रयागाभि', Gs 'सिन्धुप्रका राभि' — (L 1172) Gs ० ० M1 '[अ]भ्रवर्णेन (for [अ]र्कं) T1 Gs विराजिता — (L 1173) T1 दिव मूर्ध्नि, Gs यस्य मूर्ध्नि, Gs दिशि मूर्ध्नि, Gs दिशि मूर्ध्नि, M1 मेरुमूर्ध्नि (for चियन्मूर्ध्नि) Gs द्यौरिवाभ्रपरिच्छदा, Gs M1 द्यामिवाभ्रपरिच्छदा, Gs द्यौरिवाभ्र — (L 1174) Gs चैव (for चापि) Gs चैत्यक' (for मिश्रक') Gs वरे (for वने) — Gs ० om lines 1175-1207 — (L 1176) T1 राजत', Gs वैराज' (for वैभ्राज) — (L 1178) Gs 'सानुर्महाजिर', M1 'सानुगुहाजिर' — (L 1179) Gs M1 द्वारकाया — (L 1181) T1 दिशमाश्रित, Gs दिशिमाश्रित M1 (sup l.in.) पश्चिमार्थां तथा क्षय — (L 1182) Om in M1 Gs सुप्रेक्षो (for 'कक्षो) Gs राजते शैलम् — (L 1183) M1 चेणुमाश्र

मन्दरादिप्रतीकाशः पाण्डरः पाण्डवर्षम ।
 चित्रकम्बलवर्णानां पाञ्चजन्यवनं तथा । [1185]
 सर्वर्तुकवनं चैव भाति रैवतकं प्रति ।
 लतावेष्ट समन्तात्तु मेरुप्रभवनं महत् ।
 भाति तालवनं चैव पुष्पकं पुण्डरीकि च ।
 सुकक्षं परिवार्येन विद्यपुष्पं महावनम् ।
 शतपत्रवनं चैव करवीरकुसुम्भि च । [1190]
 भाति चैत्ररथं चैव नन्दनं च महावनम् ।
 रमणं भावनं चैव वेणुमन्तं समन्ततः ।
 भाति पुष्करिणीं रम्यां पूर्वस्यां दिशि भारत ।
 धनुःशतपरीणाहा केशवस्य महात्मनः ।
 महापुरीं द्वारवतीं पञ्चाशद्भिर्मुखैर्युताम् । [1195]
 प्रविष्टो द्वारकां रम्यां भासयन्तीं समन्ततः ।
 अग्रमेयां महोत्सेधां महागाधपरिप्लवाम् ।
 प्रासादवरसपत्न्यां श्वेतप्रासादशालिनीम् ।
 तीक्ष्णयन्त्रशतघ्नीभिर्वन्त्रजालैः समन्विताम् ।
 आयसैश्च महाचक्रैर्ददर्श द्वारका पुरीम् । [1200]
 अष्टौ रथसहस्राणि प्राकारे किङ्किणीकिनः ।
 समुच्छ्रितपताकानि यथा देवपुरे तथा ।
 अष्टयोजनविस्तीर्णमचलां द्वादशायताम् ।
 द्विगुणोपनिवेशां च ददर्श द्वारकां पुरीम् ।
 अष्टमार्गां महाकक्ष्यां महापोडशचत्वराम् । [1205]
 एवं मार्गपरिक्षिप्ता साक्षादुशनसा कृताम् ।
 व्यूहानामन्तरा मार्गाः सप्त चैव महापथाः ।
 सत्र सा विहिता साक्षाज्जगरी विश्वकर्मणा ।

काञ्चनैर्मणिसोपानैरुपेता जनहर्षिणी ।
 गीतघोषमहाघोषैः प्रासादप्रवरैः शुभा । [1210]
 तस्मिन्पुरवरश्रेष्ठे दाशार्हाणां यशस्विनाम् ।
 वेदमानि जहृपे दृष्ट्वा भगवान्पाकशासन ।
 समुच्छ्रितपताकानि पारिप्लवनिभानि च ।
 काञ्चनाग्राणि भास्वन्ति मेरुकूटनिभानि च ।
 सुधापाण्डरशृङ्गैश्च शातकुम्भपरिच्छदैः । [1215]
 रत्नसानुगुहाशृङ्गैः सर्वरत्नविभूषितैः ।
 सहस्रैः सार्धचन्द्रैश्च सनिर्युहैः सपञ्जरैः ।
 सयन्त्रगृहसंवाधैः सधातुभिरिवादिभिः ।
 मणिकाञ्चनभौमैश्च सुधामृष्टतलेक्ष्म्या ।
 जाम्बूनदमयैर्द्वारैर्वैदूर्यविकृतांगैः । [1220]
 सर्वर्तुसुखसस्पशैर्महाधनपरिच्छदैः ।
 रम्यसानुगुहाशृङ्गैर्विचित्रैरिव पर्वतैः ।
 पञ्चवर्णसुवर्णैश्च पुष्पवृष्टिसमप्रभैः ।
 तुल्यैः पर्जन्यनिघोषैर्नानावर्णैरिवाद्भुदैः ।
 महेन्द्रशिखरप्रख्यैर्विहितैर्विश्वकर्मणा । [1225]
 आलिखद्भिरिवाकाशमतिचन्द्रार्कभास्वरैः ।
 तैर्दाशार्हमहानागैर्वभासे भवनहृदैः ।
 चण्डनागाकुलैर्घोरैर्हृदैर्भोगवती यथा ।
 कृष्णध्वजोपवाहैश्च दाशार्हायुधरोहितैः ।
 वृष्टिमत्तमयूरैश्च स्त्रीसहस्रप्रजाकुलैः । [1230]
 वासुदेवेन्द्रपर्जन्यैर्गृहमेघैरलकृताः ।
 ददशे द्वारकातीव मेघैर्घोरैव संवृताः ।
 साक्षाज्जगतो वेदम विहितं विश्वकर्मणा ।

— (L 1185) Gs तत्र, M₁ चित्रं (for चित्र-) — (L 1186) Gs 'वनश्चैव' — (L 1187) M₁ लतावेष्टसमीपे तु — (L 1189) Gs सुकक्ष्य (for सुकक्ष) T₁ चित्रपुष्प- — (L 1190) M₁ कुरुवीर (for करवीर-) — Gs om. (hapl) the post half of line 1191 and the prior half of line 1192 — (L 1193) T₁ प्रतीच्यां (for पूर्वस्यां) — (L 1195) Gs महापुर- (for 'पुरीं') — (L 1196) M₁ प्रविष्टा Gs हासयती — (L 1197) Gs उपगाधपरिप्लवतां — (L 1198) M₁ 'प्राकारपाळिनीं' (sic). — (L 1199) M₁ च भूषितां (for समन्विताम्) — (L 1200) Gs M₁ ददशुर (for ददर्श) — (L 1201) T₁ प्राकारे M₁ किङ्किणीकिनां — (L 1204) Gs M₁ ददशुर (for ददर्श) — (L 1206) M₁ पृक्- (for एवं) — (L 1207) Gs महारथा — (L 1209) T₁ Gs उपेता Gs 'हर्षिणी' — (L 1210) Gs s M₁ प्रासादगृह (M₁ 'वर') चत्वरैः. — (L 1214) Om in T₁ Gs s Gs काचनाग्राणि — (L 1215) T₁ Gs s M₁ पाण्डुपाण्ड (Gs 'हु') रश्म्यैश्च. T₁ महाशांतपरिच्छदै (for the post half) — (L 1216)

Om in M₁. Gs रत्नसानुगुहा, Gs तत्र सानुगुहा. Gs वर (for सर्व) — (L 1217) Gs s सहस्रै (for सहस्रैः) Gs s सनिर्युहै T₁ च पञ्जरै, Gs त्वनुद्वैते, Gs सह हृदै. — (L 1218) Gs s वसंत (for सयत्र) Gs सर्वधातुभिरादिभिः — (L 1219) T₁ 'भौमैश्च, Gs 'भूमैश्च T₁ सुरा (for सुधा) — (L 1220) Gs M₁ 'मय- (for 'मयैर्') T₁ Gs वैदूर्यविकृता, Gs 'विगङ्गा'. — (L 1221) Gs 'सस्पश, and महासन' (for 'धन'). — (L 1222) Om in Gs Gs s 'महाशृङ्गैर्' — (L 1223) Gs s M₁ 'सर्वर्णैश्च Gs पुष्पवृष्टिः'. — (L 1224) M₁ तुल्यपर्जन्य' — (L 1227) T₁ तैर्दाशार्हमहानागीर्, Gs तैर्दाशार्हमहानागीर्, Gs ददशार्हमहाभागीर् (sic) T₁ Gs भवन हृदै, Gs भुवनहृदै, Gs भवनेश्वरै — (L 1228) Gs हरेर् (for हृदैर्) Gs भोगवतीमिव — (L 1229) Gs s M₁ 'ध्वजोप' (for 'ध्वजोप') M₁ (sup in) द्वायुधपताकैश्च Gs 'रोषितैः, Gs 'शोषितै (for 'रोहितैः) — (L 1230) Gs 'वेदम' (for 'मत्त') T₁ Gs s M₁ स्त्री (G₂ त्रि) सहस्रप्रजा (M₁ sup in 'जला') कुलैः, Gs त्रिसहस्रप्रजा — (L 1232) Gs मेघैश्च घोरिवावृता (for

दशशुद्धदेवस्य चतुर्थोऽनमायतम् ।
 साधदेव च विस्तीर्णमप्रमेय महाधनै । [1235]
 प्राणादवरसपन्नं युक्तं जगतिपर्वतम् ।
 य चकार महायाहुस्वप्ना यासपचोदितम् ।
 प्रासादं पद्मनाभस्य सर्वतो योजनायतम् ।
 मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनायुतम् ।
 रुक्मिण्याः प्रवरो वासो विहितः स महात्मना । [1240]
 सत्यभामा पुनर्वेदम् सदा चसति पाण्डरम् ।
 विचित्रमणिमोपानं य विदुः शीतवानिति ।
 विमलादित्यवर्णाभि पताकाभिरलंकृतम् ।
 व्यक्तयत्नं धनोद्देशैश्चतुर्दिशि महाध्वजम् ।
 स च प्रासादमुख्योऽत्र जाम्यवत्या विभूषितः । [1245]
 प्रमया भूपणैश्चित्रैश्चैलोक्यमिव भासयन् ।
 यस्तु पाण्डरवर्णमस्तयोरन्तरमाधितम् ।
 विश्वकर्माकरोदेन कलासशिखरोपमम् ।
 जाम्बूनदप्रदीप्ताग्रः प्रदीप्तज्वलनोपमम् ।
 सागरप्रतिमोऽतिष्ठन्नेरुतिल्यभिविश्रुतम् । [1250]
 तस्मिन्नान्धाराजस्य दुहिता कुलशालिनी ।
 सुकेश्री नाम विख्याता केशधेन निवेशिता ।
 पद्मकूट इति ख्यात पद्मवर्णो महाप्रभम् ।
 सुप्रभाया महावाहो निवास परमार्चितः ।
 यस्तु सूर्यप्रभो नाम प्रासादवर उच्यते । [1255]

लक्ष्मणायाः कुरुष्वेष्ट स दत्तः शार्ङ्गधन्वनी ।
 वैदूर्यवरवर्णम् प्रासादो हरितप्रभः ।
 सेतुजालानि यत्रैव तत्रैव च निवेशितम् ।
 य विदुः सर्वभूतानि हरिरित्येव भारतम् ।
 स मित्रविन्द्या वासो देवविगणपूजितम् । [1260]
 महिष्या वासुदेवस्य भूषण सर्ववैद्यमनाम् ।
 यस्तु प्रासादमुख्योऽत्र विहितः सर्वशिल्पिभिः ।
 अतीव रम्य सोऽप्यस्य प्रहसन्नव्यतिष्ठति ।
 सुदत्ताया सुवासस्तु पूजितः सर्वशिल्पिभिः ।
 महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतम् । [1265]
 प्रासादो विरजो नाम विरजस्को महारमनम् ।
 उपस्थानगृहं तात केशवस्य महात्मनम् ।
 यस्तु प्रासादमुख्योऽत्र य त्वष्टा व्यधात्स्वयम् ।
 योजनायतविष्कम्भं सर्वरत्नमयं विभो ।
 तेषां तु विहिता सर्वे रुक्मदण्डा पताकिनः । [1270]
 सदने वासुदेवस्य मार्गसजनना ध्वजा ।
 घण्टाजालानि तत्रैव सर्वेषां च निवेशने ।
 आहृत्य यदुर्लभेन वैजयन्त्यचलो महान् ।
 हसकूटस्य यच्छृङ्गमिन्द्रद्युम्नसरो महत् ।
 पठितारसमुत्सेधमर्थयोजनविस्तृतम् । [1275]
 सर्किनरमहानाद तदप्यमिततेजसम् ।
 पश्यतां सर्वभूतानां त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।

the post half). — (L. 1234) G₂ & M₁ वासु*
 (for देव) — (L. 1235) G₂ सु- (for च) G₂ &
 सुसंपूर्ण, G₂ अप्रमेय (for 'मेय) — (L. 1236) G₂
 स्वर्णदेशैरिवायुत (for युक्तं जगतिपर्वतम्, the last word
 ox. by Nil as कृत्रिमे श्रीढापर्वते in Hari 2 98
 44) — (L. 1237) G₂ यचकार G₂ & s महाभाग
 (G₂ 'ग), M₁ 'तेजास (for 'बाहुस) — (L. 1238) G₂
 प्रासादे G₂ M₁ हेम* (for पद्म) — (L. 1239) G₂
 कांचनामयं, G₂ 'नायित — (L. 1240) G₂ निमित्त (for
 विहित) G₂ विश्वकर्मेणा (for स गदा) — (L. 1241)
 G₂ M₁ यद्वा, G₂ यथा (for सदा) — (L. 1242) G₂ तोय*
 (for शीत) — (L. 1244) G₂ & व्यक्तयत्नं G₂ वनोद्देश्य,
 G₂ यनोद्देश्य, M₁ वनोपेतं (for वनोद्देश्य) G₂ & चतुर्दिशमहा*,
 G₂ M₁ चतुर्दिश (M₁ 'श- महाध्वज) — (L. 1245) G₂
 प्रासादमुख्येश्वर — (L. 1246) G₂ विलोक्यमिव, M₁ विलोक्यमिव
 — (L. 1247) G₂ पारुर* G₂ अंतरम् (for अन्तरम्)
 — After line 1247, M₁ reads line 1250 — (L.
 1248) T₁ G₂ & M₁ एव (for एन) — (L. 1249)
 T₁ G₂ & M₁ 'प्रदीप्ताग्रं, and 'ज्वलनोपम — (L. 1250) G₂
 स सागरप्रतिष्ठानम् — (L. 1251) M₁ तत्र (for तस्मिन्)
 — (L. 1252) G₂ शुकेति नाम्ना विख्याता — (L. 1253)
 G₂ महाप्रभु (for 'प्रभ) — (L. 1254) T₁ सुप्रभाया, G₂ &

सुसीमाया, G₂ M₁ सुभा (M₁ 'सी) माया T₁ निवास, G₂ M₁
 वास* स (for निवास). G₂ & परमोच्छ्रित — (L. 1256)
 M₁ लक्ष्मणाया G₂ वृष्टः (for दत्त) G₂ 'धन्विन — (L.
 1258) Om in T₁ G₂ & G₂ सेतुजाल हि यत्रैव, G₂ केतुजाल
 हि यत्रैव G₂ यत्रैव (for त) G₂ निवेशित, G₂ 'शिता,
 — (L. 1260) G₂ & 'विदाया (for 'विन्द्या) G₂ & सुमित्रा
 विजयावासो, M₁ वास स मित्रविदाया — (L. 1262) T₁
 वस्तु-, G₂ & यत्र (for यस्तु) G₂ हि (for इत्र). — (L.
 1263) T₁ G₂ & 'रूप (for रम्य) — (L. 1264) M₁
 स वासस्तु (for सु) G₂ सुमद्रायाश्च वासस्तु G₂ विहित
 (for पूजित) M₁ 'दैवते (for 'शिल्पिभि) — (L. 1265)
 G₂ इव (for इति) — (L. 1266) G₂ विरजस्को महात्मन
 — (L. 1268) G₂ य सृष्टा व्यजयत्स्वयं, G₂ य त्वष्टा
 व्यधात्स्वयं, G₂ य तान्यष्ट विजयत्स्वयं (hypermetrio) — (L.
 1269) G₂ 'विष्कम्भ G₂ & विभो — (L. 1271) G₂
 समुच्छ्रितमहाध्वजा — (L. 1272) G₂ पटजालानि G₂
 निवेशिता, G₂ निविशिता (for निवेशने) — (L. 1273)
 G₂ & M₁ वैजयन्त्यचलो, G₂ 'यन्त्योचले — (L. 1274) G₂
 य शृङ्ग G₂ वृष्ट* (for इन्द्र) M₁ प्रति (for महत्)
 — (L. 1275) T₁ 'समुत्सेयम्, G₂ 'समुच्छेदम् G₂
 अर्थयोजनमायत — (L. 1276) G₂ सर्किनरमहानादस्य; G₂
 'र महाराज, M₁ 'रमहानाग T₁ M₁ 'तेजसा; G₂ 'तेजस

आदित्यपथगं यत्तन्मेरोः शिखरमुत्तमम् ।
 जाम्बूनदमयं दिव्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
 तदप्युत्पाद्य कृष्णेन स्वं निवेशनमाहृतम् । [1280]
 आजमानं पुरा तत्र सर्वौपधिविभूषितम् ।
 यमिन्द्रभवनाच्छौरिराजहार परंतप ।
 पारिजातः स तत्रैव केशवेन निवेशित ।
 लेपहस्तशतैर्जुष्टो विमानैश्च हिरण्मयै ।
 विहिता वासुदेवेन ब्रह्मस्थलमहाद्रुमा । [1285]
 पद्माकुलजलोपेता रत्नसौगन्धिकोरपला ।
 मणिमौक्तिकवाल्का पुष्करिण्य सरासि च ।
 तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमा ।
 सालतालाश्वकर्णाश्च शतशाखाश्च रोहिण ।
 भृष्टातका कपित्थाश्च चन्द्रवृक्षाश्च चम्पका । [1290]
 खर्जुरा केतकाश्चैव समन्तात्परिरोपिता ।
 ये च हैमवता वृक्षा ये च नन्दनजास्तथा ।
 आहत्य यदुसिंहेन तेषां तत्र निवेशिता ।
 रक्तपीताम्बुजप्रख्या सितपुष्पाश्च पादपा ।
 सर्वर्तुफलपूर्णास्तैः तेषु काननसन्धिषु । [1295]
 सहस्रपत्रपद्माश्च मन्दाराश्च सहस्रशः ।
 अशोकाः कर्णिकाराश्च तिलका नागमलिका ।

कुरवा नागपुष्पाश्च चम्पकास्तृणगुल्मका ।
 सप्तपर्णा कदम्बाश्च नीपाः कुरवकास्तथा ।
 केतक्य केसराश्चैव हिन्तालतलताटका । [1300]
 ताला प्रियङ्गुवकुला पिण्डिका वीजंपूरकाः ।
 द्राक्षामलकखर्जुरा मृद्वीका जम्बुकास्तथा ।
 आम्रा पनसवृक्षाश्च अङ्गोलास्तिलतिन्दुकाः ।
 लिङ्गुचाम्रातकाश्चैव क्षीरिका कण्टकीस्तथा ।
 नालिकेरेश्चुदाश्चैव उत्फोशकवनानि च । [1305]
 वनानि च कदल्याश्च जातिमल्लिकापाटला ।
 कुमुदोत्पलपूर्णाश्च वाप्य कृपा सहस्रशः ।
 भृष्टातककपित्थाश्च तैत्तभा बन्धुजीवका ।
 प्रियङ्गुशोककादमर्य प्राचीनाश्चापि सर्वशः ।
 प्रियङ्गुवदरीभिश्च यवैः स्पन्दनचन्दनैः । [1310]
 शमीविल्वपलाशैश्च पालाशवटपिप्पलैः ।
 उदुम्बरैश्च विल्वैश्च पालाशैः पारिभद्रकैः ।
 इन्द्रवृक्षार्जुनैश्चैव अश्वत्थैश्चिरविल्वकैः ।
 सौभजनकवृक्षैश्च भृष्टातकसाहस्यैः ।
 सजैस्ताम्बूलवल्लीभिल्ववैः क्रमुकैस्तथा । [1315]
 वंशैश्च विविधैस्तत्र समन्तात्परिरोपितैः ।
 ये च नन्दनजा वृक्षा ये च चैत्ररथे वने ।

— (L 1277) M₁ सर्वलोकानां G₈ विश्रुत — T₁ G₈ om
 lines 1278-1279 — (L 1278) G₈ प्रतिम (for पथग)
 G₂ यत्तु (for यत्तन्) — (L 1280) T₁ G₈ स्- (for स्)
 — (L 1281) G₈ आजमाना T₁ G₈ स तात (for तत्र)
 T₁ G₈ सिद्धौपधिविभूषित, G₂ स सर्वौपधिविदीपित — (L 1284)
 G₂ लेपहस्तग्रहैर्, G₈ लोहस्तमयैर् — (L 1285) G₈ निहिता
 — G₈ om lines 1286-1288, while T₁ G₈ read
 these lines after line 1291 — (L 1286) G₈
 पद्मजालकुलोपेता M₁ रम्य (for रत्न) — (L 1287)
 G₂ मणिमुक्ताका, G₈ मुक्ताद्य — (L 1288) G₂ अपर-
 कूलानि, G₈ परमसन्धानि — (L 1289) G₂ शतशाकश्च G₂
 रोहिणी, M₁ णा — (L 1290) G₂ स फलताक, G₈ फल-
 ताका G₂ s M₁ इन्द्रवृक्षाश्च, G₈ चन्द्रपक्षाश्च — (L 1291) G₈
 केतकैश्चैव G₂ स खादिराश्रतका (G₈ गा)श्चैव, M₁ खर्जुराश्रतका
 — (L 1292) G₈ चदन (for नन्दन) — (L 1293)
 G₈ आश्रित्य (for आहत्य) — (L 1294) T₁ सीता (for
 पीता) G₂ सित, G₈ सिर (for सित) — (L 1295)
 G₂ s M₁ तेन (for तेषु) G₂ s सिंधुषु (for संधिषु),
 — (L 1296) T₁ पद्मपद्माश्च, G₂ s पद्मपद्माश्च T₁ G₂
 मन्दाराश्च, G₈ मदारश्च — (L 1298) G₂ कुर्यका, G₈ कुरका;
 M₁ कुञ्जका G₂ नगपुष्पाश्च, G₈ M₁ नागवृक्षा, G₂ तृणकुलका,
 G₈ तिलपुष्पा, M₁ तृणकुलिका — (L 1299) T₁ सप्तपर्णा
 G₈ नीलाः (for नीपा) — (L 1300) T₁ G₂ s M₁
 केतका (for क्यः) — M₁ ताडका (for ताटका) — (L

1301) G₂ प्रलया वकुला, G₈ प्रियंगवकुला, G₈ पुलवा वकुला.
 M₁ दाहिमा (for पिण्डिका) — (L 1302) G₂ हुतामलक-
 खर्जुरा, G₈ चूतामलकखर्जुरा. T₁ G₂ s मृद्वीका, G₂ s मही (G₈
 हि)का — (L 1303) G₈ s पनसपुष्पाश्च T₁ आम्रा
 पनीसपुष्पाश्च T₁ M₁ ति (M₁ sup in वि)त्त- (for तिल-)
 G₂ s पकास्तिलकतिन्दुका, G₈ अकोलातिन्दुका — (L 1304)
 G₂ लिङ्गुचाम्रातकाश्चैव G₂ कर्णिकास्तथा, G₈ M₁ (sup in)
 पुट्टका; M₁ (orig) कंटकित्वच — (L 1305) — G₈
 नारिकेलैः G₂ उत्फोशकवनानि च — (L 1306) M₁ वनानि
 कदलीनां च G₂ s कदली जातिमल्लीका (G₈ मल्लिका जाती)
 पाटला कुमुदोत्पला — (L 1307) T₁ पर्णाश्च (for पूर्णाश्च),
 G₈ पूर्णा (for कृपा) — (L 1308) G₂ s फुलाशोककपि-
 त्याश्च G₂ s तैत्ति (G₈ ति)ला, M₁ केनका (for तैत्तभा)
 G₂ बन्धुजीविका — (L 1309) G₂ प्रवाळांशोक्तादिर्यः;
 G₈ s M₁ प्रियाळाशोककाभ्यर्था (G₈ खादिर्या) G₈ चैव (for
 चापि) M₁ प्राचीनाश्च विमीतका — (L 1311) T₁ G₂
 भृष्ट, G₂ s M₁ पीलु (for विल्व) G₂ पालाश धवपिप्पलैः,
 G₈ पालाशयव, M₁ लवंगवट. — (L 1312) T₁ G₂ विदलैः
 (for विल्वैश्च) T₁ पालाशै (for पालाशै) — G₈ om
 line 1313 — (L 1314) G₂ s सौभजन, G₈
 सौभजनिक. G₂ भृष्टातकैर्, G₈ भृष्टातैर्, M₁ भृष्टातैर् (for
 भृष्टैर्) G₈ (corrupt) भृष्टातैर्भृष्टातप्रयै (sup in तै) —
 (L 1315) G₈ s M₁ लवकै — (L 1316) G₂ s
 परिशोभितैः, G₈ पथि रोपितैः — (L 1317) G₂ चन्दनजा

सर्वे ते यदुनाथेन समन्तात्परिरोपिताः ।
 समाकुला महावाप्य पीता लोहितवालुका ।
 तस्मिन्गृह्वरे नद्य प्रसन्नसलिला हृदा । [1320]
 फुल्लोत्पलजलोपेता नानाद्रुमसमाकुलाः ।
 तस्मिन्गृह्वरे नद्यो मणिशर्करवालुका ।
 मत्तयर्हिणस्रवाश्च कोकिलाश्च मदोद्वहा ।
 वभ्रुषु परमोपेता सर्वे जगतिपर्वता ।
 तत्रैव गजयूथानि तत्र गोमहिपास्तथा । [1325]
 निवासाश्च कृतास्तत्र वराहमृगपक्षिणाम् ।
 विश्वकर्मकृत शैल प्राकारस्तस्य चैश्वर्यम् ।
 व्यक्त किङ्कशातोद्यम सुधाकरसमप्रभ ।
 तेन ते च महाशैलाः सरितश्च सरसि च ।
 परिक्षिप्तानि हर्म्यस्य वनान्युपवनानि च । [1330]
 Colophon.

भीष्मः ।

एवमालोकयाचकुर्द्वारकामुपमास्त्रयः ।
 उपेन्द्रबलदेवौ च वासवश्च महायया ।
 ततस्तं पाण्डव शौरिर्मूर्ध्नि तिष्ठन्गलमत ।
 प्रीत शङ्खमुपादध्मौ विद्विषां रोमहर्षणम् ।
 तस्य शङ्खस्य शब्देन सागरश्चक्षुमे मृशम् । [1335]

ररास च नभः सर्वं तच्चित्रमभवत्तदा ।
 पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं निशम्य कुकुरान्धका ।
 विशोका समपद्यन्त गरुडस्य च दर्शनात् ।
 शङ्खचक्रगदापाणिं सुपर्णेशिरसि स्थितम् ।
 दृष्ट्वा जहृपिरे कृष्ण भास्करोदयतेजसम् । [1340]
 ततस्तूर्यप्रणादश्च मेरीणां च महास्वनः ।
 सिंहनादश्च सज्जे सर्वेषां पुरवासिनाम् ।
 ततस्ते सर्वदाशार्हा सर्वे च कुकुरान्धका ।
 प्रीयमाणाः समाजगुरालोक्य मधुसूदनम् ।
 वासुदेव पुरस्कृत्य वेणुशङ्खरवै सह । [1345]
 उग्रसेनो ययौ राजा वासुदेवनिवेशनम् ।
 आनन्दितुं पर्यचरन्स्वेषु वेदमसु देवकी ।
 रोहिणी च ययोद्देशमाहुकस्य च या स्त्रिय ।
 हृता ब्रह्माद्विपः सर्वे जयन्त्यन्धकवृष्णाय ।
 एवमुक्त सह स्त्रीभिरक्षतैर्मधुसूदन । [1350]
 ततः शौरि सुपर्णेन स्व निवेशनसम्भयात् ।
 चकाराय ययोद्देशमीश्वरो मणिपर्वतम् ।
 ततो धनानि रत्नानि सभायां मधुसूदनः ।
 निधाय पुण्डरीकाक्ष पितुर्दर्शनलालस ।
 ततः सान्दीपिनिं पूर्वमुपस्पृष्ट्वा महायया । [1355]

(for नन्द) — (L 1318) Gs प्रतिरोपिता. — After line 1318, T₁ Gs s repeat line 1307 — (L 1319) Gs s M₁ महानद्य (for 'वाप्य'), and पीता (for पीता) — (L 1320) Gs 'सलिलाशया', M₁ 'सलिलहृदा' — (L 1321) Gs s पुष्पोद्भूत, Gs M₁ पुष्पोत्पल (for फुल्लोत्पल) M₁ कृताकुला (for 'समा') — (L 1322) Gs s रम्ये (for नद्यो) — (L 1323) M₁ 'सर्वेश्व', and कोकिलैश्च T₁ Gs मदावहा, M₁ मदोद्वहा — (L 1324) Gs सर्वे गतिपर्वता, Gs सर्वे जगति ये नगा — (L 1326) Gs गृहास् (for कृतास्) — (L 1327) Gs चैव (for शैल) Gs s प्राकारस्तत्र चैश्वर्यम् — (L 1328) Gs व्यक्त, Gs हृत (for व्यक्त) Gs corrupt Gs M₁ सुधाकरसम — (L 1329) Gs ते च ते च, Gs तत्तेन च (for तेन ते च) — (L 1330) Gs s वेतस्य, M₁ भ्रमस्य (for हर्म्यस्य) — After line 1330, T₁ Gs ins

एव तच्छिल्पिवर्येण विहित विश्वकर्मणा ।

प्रविशन्नेव गोविन्दो ददशं परितो मुहुः ।

मुमुदे विश्वकर्माणं प्राञ्जलिं प्रणताननम् ।

इन्द्रं सहामरं श्रीमांस्तत्र तत्रावलोकयत् ।

[(L 3) T₁ प्राञ्जलिं प्रणतानन]

— Colophon. Adhy no T₁ Gs s s M₁ 63, Gs 62 — (L 1331) Gs om the ref Gs M₁ आलोकयामासुर T₁ M₁ ऋषमास्त्रिय, Gs आहृतास्त्रिय; Gs ऋषमास्त्रिय — (L 1333) Gs s तत् (for त) — (L 1334) Gs s M₁

उपाध्मासीद् (for 'दध्मौ') Gs M₁ दिपता, Gs गोविन्द (for विद्विषां) — (L 1337) Gs कुरुरान्धका — Gs om. (hapl) lines 1338-1343 — (L 1338) Gs नादनात् (for दर्श) — (L 1339) Gs 'शिरसि' (for 'शिरसि') — (L 1340) M₁ मैमा (for कृष्ण), M₁ भास्करोपम (for 'दय') — (L 1341) T₁ महास्वनं, Gs 'सना' — (L 1342) Gs सिंहनाद च; Gs s 'नादाश्च' — (L 1344) T₁ मुख जगम् — (L 1345) T₁ Gs M₁ वसुदेव Gs विवेश कुकुरे सह — (L 1346) Gs राजन् Gs वसुदेव; Gs वसुदेव — (L 1347) Gs आनन्दित Gs s M₁ पर्यचरत् — (L 1348) Gs देवकी (for रोहिणी) Gs s च ययौ देशम् — (L 1350) T₁ श्रीभिर् (for स्त्रीभिर्) Gs ईक्षितो (for अक्षितैर्) — Gs om (hapl.) lines 1351-1353. — (L 1351) Gs सन्निवेशनम्, Gs तस्मिं (for स्व निं) Gs s अभ्यगात् — (L 1353) Gs s M₁ रत्नानि धनधान्य च (for the prior half) Gs M₁ समां च (for समायां) — After line 1354, Gs s M₁ ins four addl lines (of v l line 1361) — (L 1355) T₁ Gs M₁ सादीपनीं, Gs 'पिनिं' Gs पूर्वो Gs s प्राञ्जलिं (Gs प्राञ्जलिं) चापि भारत; M₁ प्रणताननं च भारत (for the post half) — After line 1355, Gs s M₁ ins

यथान्याय वासुदेव उपस्पृष्ट्वा महायया ।

[Of. post half of line 1355 Gs वासुदेवम् Gs उपसृत्य M₁ उपस्पृष्ट्वा यथान्याय वासुदेवो महायया]

ववन्दे पृथुताम्राक्ष प्रीयमाणो महाभुजः ।
 तथाश्रुपरिपूर्णाक्षमानन्दगतचेतसम् ।
 ववन्दे सह रामेण पितरं वासवानुज ।
 ताम्या च मूर्ध्युपाग्रात केशव परवीरहा ।
 यथाश्रेष्ठमुपागम्य सात्वतान्यदुनन्दन । [1360]
 सर्वेषां नाम जग्राह दाशार्हाणामधोक्षज ।
 तत सर्वाणि वित्तानि सर्वैरक्षमयाणि च ।
 व्यभजत्तानि तेभ्योऽथ सर्वेभ्यो यदुनन्दन ।

Colophon

भीष्म ।

सा केशवमहामात्रैर्महेन्द्रप्रमुखैः सह ।
 शुशुमे वृष्णिशार्दूलैः सिंहैरिव गिरेर्गुहा । [1365]
 अथासनगतान्सर्वानुवाच विबुधाधिप ।
 शुभया हर्षयन्वाचा महेन्द्रस्तान्महायशः ।
 कुकुरान्धकमुख्यांश्च त च राजानमाहुकम् ।
 यदर्थं जन्म कृष्णस्य मानुषेषु महात्मन ।
 यत्कृतं वासुदेवेन तद्वक्ष्यामि समासृत । [1370]
 अयं शतसहस्राणि दानवानामरिंदम ।
 निहत्य पुण्डरीकाक्ष पातालविवरययौ ।
 यच्च नाधिगतं पूर्वं प्रह्लादवलिशम्यै ।
 तदिदं शौरिणा वित्तं प्रापितं भवतामिह ।
 सपाशं मुरमाक्रम्य पाञ्चजन्यं च भीमता । [1375]
 शिलासघानतिक्रम्य निसुम्भं सगणो हतः ।
 हयग्रीवश्च विक्रान्तो दानवो निहतो बली ।
 मथितश्च मृधे भौम कुण्डले चाहते पुनः ।

प्राप्तं च दिवि देवेषु केशवेन महद्यशः ।
 वीतशोकभयाबाधा कृष्णबाहुबलाश्रया । [1380]
 यजन्तो विविधैः सोमैर्मखैरन्धकवृण्ययः ।
 पुनर्बाणवधे शौरिमादित्या वसुभिः सह ।
 मन्मुखाभिगमिष्यन्ति साध्याश्च मधुसूदनम् ।
 एवमुक्त्वा ततः सर्वानामग्रे कुरुरान्धकान् ।
 सखजे रामकृष्णौ च वसुदेवं च वासवः । [1385]
 प्रद्युम्नसाम्बनिशठाननिरुद्धं च सारणम् ।
 वभ्रुं क्षिप्रं गदं भानु चारुदेणं च वृत्तहा ।
 सत्कृत्य सारणाकूरौ पुनराभाष्य सात्विकम् ।
 सखजे वृष्णिराजानमाहुकं कुरुराधिपम् ।
 भोजं च कृतवर्माणमन्यांश्चान्धकवृणेषु । [1390]
 आमन्त्रय देवप्रवरो वासवो वासवानुजम् ।
 ततः श्वेताचलप्रस्थं गजमैरावतं प्रभुः ।
 पश्यता सर्वभूतानामारोहं शचीपतिः ।
 पृथिवीं चान्तरिक्षं च दिवं च वरवारणम् ।
 मुखाढम्यरनिर्घोषैः पूरयन्तमिवासकृत् । [1395]
 हेमयन्महाकक्ष्यं हिरण्यमयविषाणिनम् ।
 मनोहरकुथास्तीर्णं सर्वैरक्षविभूषितम् ।
 अनेकशतरत्नाभिः पताकाभिरलंकृतम् ।
 नित्यक्षुत्तमदाज्ञाव क्षरन्तमिव तोयदम् ।
 दिशागजं महामात्रं काञ्चनस्रजमास्थितः । [1400]
 प्रबभौ मन्दराग्रस्थः प्रतपन्भानुमानिव ।
 ततो वज्रमयं भीमं प्रगृह्य परमाङ्कुशम् ।
 ययौ बलवता सार्धं पावकेन शचीपतिः ।

— (L 1356) G₂ महायशः (for "भुज") — (L 1357) G₂ "चेतन" — (L 1359) G₂ & M₁ read line 1359 after line 1356 G₂ & om line 1359 — (L 1360) G₂ स तदा (for सात्वतान्) — T₁ G₂ & ins after line 1361 G₂ & M₁, after 1354

रामकृष्णौ समाधिष्य सर्वे चान्यकवृण्ययः ।

प्रीता प्रियतमा सर्वे वसुदेवसुतं प्रति ।

त तु कृष्ण समाहित्य रत्नौघधनसंचयम् ।

व्यभजत्सर्वदृष्टिभ्य आदध्वमिति चाश्रवीत् ।

[(L 1) G₂ महामागौ, G₂ M₁ समाश्रित्य (for "स्थित")— (L 2) G₂ प्रीततमा, G₂ प्रीतमना (for प्रियतमा)T₁ ते प्रीतमनसः सर्वे — (L 3) G₂ M₁ रत्नौघ (for "घ")]— (L 1362) T₁ G₂ & M₁ सर्वान (G₂ ण्य) वधानि,G₂ सर्वाणि रत्नानि G₂ & सर्वैरक्षमयानितं — Colophon.Adhy no T₁ G₂ & & M₁ 64 — (L 1364) G₂ &महेन्द्रप्रतिमैः T₁ M₁ सभा (for सह) — (L 1366) G₂अथ तानाह तान्सर्वान् — (L 1368) G₂ कुरुराधक (for

कुरुरान्धक), कुरुराधक (for त च) and आहुत (for आहुकम्)

— (L 1370) G₂ & M₁ तत् (for यत्) — (L 1371)G₂ तत (for अयं) — (L 1372) G₂ विहत्य (for नि)— (L 1373) G₂ नातिगत, G₂ नासिगत G₂ & & &"वलिशम्यै" — (L 1375) G₂ सपाश मोर, G₂ सपाशमुर— (L 1376) G₂ निकुम्भ, M₁ निमुद G₂ सुगणो— (L 1377) G₂ & transp दानवो and निहतो — (L1378) T₁ भीम, G₂ भीम (for भीम) G₂ पुर (for पुन)— (L 1380) G₂ "बलाश्रिता" — (L 1381) M₁ यजन्तुG₂ & M₁ सौमै (M₁ "न्यै") — (L 1386) G₂ "सांवप्रमुखान्,G₂ "सामनिशठान्" — (L 1387) G₂ वभ्रुक्षिप्रं, M₁ वभ्रुक्षिप्रं— (L 1388) T₁ G₂ & M₁ सत्कृत्याशावहाकूरौ G₂ corrupt— (L 1390) T₁ G₂ समोज, G₂ सुमोज (for भोज च)— (L 1392) M₁ कैलासशिखरप्रस्थं (for the prior half).— (L 1396) T₁ G₂ & हे (G₂ हो) मयत्रमहा, G₂ हेमयत्रमहा; M₁ हेमयत्रमहा. — (L 1397) T₁ मनोमय (for मनो-हर) — G₂ om line 1398. — (L 1400) G₂ & दिशागजG₂ & "स्थित (for "स्थित") — (L 1402) G₂ ततो वज्रसमभीष्म G₂ सुवर्ण (for प्रगृह्य) — (L 1403) G₂ यथा

त करेणुगजव्रातैर्विमानैश्च मरुद्गणा ।
 घृष्टतोऽनुययु प्रीता कुबेरवरुणग्रहा । [1405]
 स वायुपथमास्थाय वैश्वानरपथ गत ।
 प्राप्य सूर्यपथ देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।

Colophon

सीम्न ।

तत सर्वदशार्हाणामाहुकस्य च या स्त्रिय ।
 नन्दगोपस्य सहिपी यशोदा लोकविश्रुता ।
 रेवती च महाभागा रुक्मिणी च पतिव्रता । [1410]
 सत्या जाम्बवती चोमे गान्धारी शिशुमापि च ।
 विशोका लक्ष्मणा साध्वी सुमित्रा केतुमा तथा ।
 चासुदेवमहिष्योऽन्या श्रिया सार्धं ययुस्तदा ।
 विभूतिं द्रष्टुमनस केशवस्य वराङ्गना ।
 प्रीयमाणा सभा जम्बुरालोकयितुमच्युतम् । [1415]
 देवकी सर्वदेवीना रोहिणी च पुरस्कृता ।
 ददृशुर्देवमासीन कृष्ण हलभृता सह ।
 तौ तु पूर्वमुपक्रम्य रोहिणीमभिवाच च ।
 भभ्यवादयता देवौ देवकीं रामकेशवौ ।
 देवकीं सप्तदेवीना यथाश्रेष्ठ च मातर । [1420]
 ववन्दे सह रामेण भगवान्वासवानुज ।
 अथासनवर प्राप्य वृष्णिदारपुरस्कृता ।
 उभावङ्गगतौ चक्रे देवकी रामकेशवौ ।
 सा ताभ्यामृपभाक्षभ्या पुत्राभ्यां शुशुभे तदा ।
 देवकी देवमातेव मित्रेण वरुणेन च । [1425]
 तत प्राप्ता यशोदाया दुहिता वै क्षणेन हि ।
 जाज्वल्यमाना वपुषा प्रभयातीव भारत ।

एकानद्भिते यामाहु कन्या तां कामरूपिणीम् ।
 यत्कृते सगण कस जघान पुरयोत्तम ।
 तत स भगवाभ्रामस्तामुपाक्रम्य भामिनीम् । [1430]
 मूर्ध्नुपाग्राय सन्ध्येन परिजग्राह पाणिना ।
 तां च तत्रोपसंगृह्य प्रियामिव सखीं समाम् ।
 दक्षिणेन कराग्रेण परिजग्राह माधव ।
 ददृशुस्तां सभामध्ये भगिनीं रामकृष्णयो ।
 रुक्मपद्मशया पद्मां श्रीमिवोत्तमनागयो । [1435]
 अथाक्षतमहावृष्ट्या लाजपुष्पघृतैरपि ।
 वृष्णयोऽवाकिरन्प्रीता सकर्पणजनार्दनौ ।
 सयाला सहवृद्धाश्च सज्ञातिकुलवानधवा ।
 उपोपविशु प्रीता वृष्णयो मधुसूदनम् ।
 पूज्यमानो महाबाहु पौराणा रतिवर्धन । [1440]
 विवेश पुरुषन्याग्र स्ववेशम मधुसूदन ।
 रुक्मिण्या सहितो देव्या प्रमुमोद सुखी सुखम् ।
 तदन्तर च सत्याया जाम्बवत्याश्च भारत ।
 सर्वासा च यदुश्रेष्ठ सर्वकालविहारवान् ।
 जगाम च हृषीकेशो रुक्मिण्या स निवेशनम् । [1445]
 एष तात महायाहो विजय शार्ङ्गधन्वन ।
 एतदर्थं च जन्माहुर्मौनुपेषु महात्मन ।

Colophon

सीम्न ।

द्वारकायां तत कृष्ण स्वदारेषु दिवानिशम् ।
 सुख लब्ध्वा महाराज प्रमुमोद महायशः ।
 पौलस्य कारणाच्चेक्रे विबुधाना हित तदा । [1450]
 सवासवै सुरै सर्वैर्दुस्तर भरतर्षभ ।

(for ययौ) — (L 1404) T₁ करेणुभिर्गजं, G₈ त करेणु गजं
 T₁ विमानैर्नरतां गणा, G₈ श्व मरुद्गणै — (L 1405)
 G₂ [s]न्व (for स्नु) T₁ वरुणाग्रहा, G₈ s M₁ वरुणा
 ग्रहा — Colophon Adhy no T₁ G₂ s s s M₁ 65
 — (L 1408) T₁ पथा (for च या) — (L 1411)
 G₈ M₁ चैव (for चोमे) — G₈ om from the post half
 of line 1411 to the prior half of line 1416
 G₂ M₁ शिशुमा — (L 1412) M₁ लक्ष्मणा (for लक्ष्मणा)
 T₁ सार्धं, G₂ चापि, M₁ साची (for साध्वी) — (L 1413)
 G₈ [s]न्वे (for स्या) — (L 1414) T₁ G₂ महात्मन
 (for वराङ्गना) — (L 1415) T₁ G₂ s प्रियमाणा T₁
 सहाजगमुर, G₂ ततो जगमुर, G₈ M₁ समाजगमुर — For lines
 1416-1440, of Hari. 2 101 8-21 — (L 1416)
 G₂ M₁ सप्तदेवीनां — (L 1418) G₂ s अतिक्रम्य (for उप)
 — (L 1420) G₂ रोहिणीं (for देवकीं), and श्रेष्ठाश्च (for
 श्रेष्ठ च) G₈ मातरं — (L 1421) M₁ भगवान्देवकीसुत
 — (L 1423) G₂ उभावन् — (L 1424) G₂ M₁
 शुशुभेभिक. — (L 1426) G₂ s s M₁ ह (for हि)

— (L 1428) G₂ तामाहु — (L 1430) G₂ उत्क्रम्य च,
 G₈ M₁ उपक्रम्य — (L 1431) G₈ पाणिं (for परि)
 — (L 1432) T₁ संगम्य, G₂ चक्रम्य, G₈ M₁ संक्रम्य
 (for संगृह्य) T₁ सखीसमां, G₂ सखीमिमां — (L 1433)
 G₈ पाणिं (for परि) — (L 1435) T₁ पद्माशयां, G₈
 पद्मशया, M₁ पद्मशयां G₈ रुक्मपादयशापद्म (sio) G₂ श्रीर्
 (for श्रीम्) G₂ नाभयो (for नागयो) — (L 1438)
 G₈ M₁ ये क्षाति (for सज्ञाति) — (L 1441) T₁
 पुरुषन्याग्र, M₁ पुढरीकाक्ष G₂ M₁ स्वं (for स्व-) — (L
 1443) T₁ G₈ अनतर, G₈ तदनतर (hypermetriol)
 G₈ सत्यायां G₈ जांबवत्यां च — (L 1444) T₁ G₂ सवकाष्ठ
 (for काल-) — (L 1445) M₁ रुक्मिण्या G₂ s सं (for
 स) — (L 1446) G₈ एतावता (for एष तात) G₈
 धन्विन — Colophon Adhy no T₁ G₂ s s s M₁
 66 — (L 1448) T₁ तदा (for तत) G₂ तत स द्वारकां
 कृष्ण G₂ तदानिश, G₈ निवेशन (for दिवानिशम्) — (L
 1449) G₂ महाबाहु (for राज) — (L 1450) G₂ s M₁
 प्रिय (for हित) — (L 1451) M₁ दुस्तरं (for दुस्तर)

वाणो नामाभवद्राजा बलेज्यैष्ठसुतो बली ।
 वीर्यवानभरतश्चेष्ट स च बाहुसहस्रवान् ।
 ततश्चक्रे तपस्तीव्र सत्येन मनसा नृप ।
 रुद्रमाराधयामास स च बाण समा बहु । [1455]
 तस्मै बहुवरा दत्ता शक्रेण महात्मना ।
 तस्माल्लब्ध्वा वरान्वाणो दुर्लभानसुरैर्भुवि ।
 स शोणितपुरे राज्य चकाराप्रतिमो बले ।
 वासिताश्च सुरा सर्वे तेन बाणेन पाण्डव ।
 विजित्य विबुधान्सर्वान्सेन्द्रान्याण समा बहु । [1460]
 अशासत महद्राज्य कुबेर इव भारत ।
 ऋद्धयं कुरुते यत्नं तस्य सैवोशना कवि ।
 ततो राजन्नुपा नाम बाणस्य दुहिता तथा ।
 रूपेणाप्रतिमा लोके सेनकाया सुता यथा ।
 अथोपायेन कौन्तेय अनिरुद्धो महाद्युति । [1465]
 प्राद्युम्निस्तामुपा प्राप्य प्रच्छन्न प्रसुमोद ह ।
 अथ बाणो महातेजास्तदा तस्य युधिष्ठिर ।
 तं गुह्यनिलय ज्ञात्वा प्राद्युम्नि सुतया सह ।
 गृहीत्वा कारयामास वस्तु कारागृहे बलात् ।
 सुकुमार सुखार्होऽथ तदा दुःखमवाप सः । [1470]
 बाणेन खेदितो राजन्ननिरुद्धो मुमोह च ।
 एतस्मिन्नेव काले तु नारदो मुनिपुंगव ।
 द्वारका प्राप्य कौन्तेय कृष्ण दृष्ट्वा वचोऽब्रवीत् ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूना कीर्तिवर्धन ।
 स्वत्यूत्रो बाध्यमानोऽथ बाणेनामिततेजसा । [1475]
 कृच्छ्र प्राप्तोऽनिरुद्धो वै शोते कन्यागृहे सदा ।
 एवमुक्त्वा सुरर्षिवं बाणस्याथ पुर ययौ ।
 नारदस्य वच श्रुत्वा ततो राजन्ननार्दन ।
 आहूय बलदेव च प्रद्युम्न च महाद्युतिम् ।
 आरुरोह गरुमन्त ताम्ब्या सह जनार्दन । [1480]
 ततः सुपर्णमाख्य लयस्ते पुरुषर्षभा ।
 जग्मुः क्रुद्धा महावीर्या बाणस्य नगर प्रति ।
 अथासाध महाराज तत्पुर दृष्टुश्च ते ।
 ताम्रप्राकारसंवीता रूप्यद्वारश्च शोभिताम् ।
 हेमप्रासादसवावा मुक्तामणिविचित्रिताम् । [1485]
 उद्यानवनमंजरा नृत्तगीतैश्च शोभिताम् ।
 तोरणैः पक्षिभिः कीर्णं पुष्करिण्यैश्च शोभिताम् ।
 ता पुरीं स्वर्गसंकाशा हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ।
 दृष्ट्वा मुदा युता हैमा विस्मय परम ययुः ।
 तस्य बाणपुरस्यासन्दारस्था देवता सदा । [1490]
 महेश्वरो गुह्यश्चैव भद्रकाली च पावक ।
 एता वै देवता राजन्नरमुक्ता पुरीं सदा ।
 अथ कृष्णो बलाजित्वा द्वारपालान्युधिष्ठिर ।
 सुसंकुद्धो महातेजा शङ्खचक्रगदाधर ।
 आससादोत्तरद्वार शक्रेणाभिपालितम् । [1495]

— (L 1452) G₂ om the prior half G₂ M₁ ज्येष्ठ
 (for ज्येष्ठ-) — (L 1453) G₂ स भरतश्चेष्ट G₂ ह (for
 च) — (L 1454) G₂ तेषां (for चक्रे) T₁ G₂ स M₁
 सत्येन (for सत्येन) — (L 1456) M₁ बहु तस्मै वरा दत्ता
 — (L 1457) G₂ तांश्च (for तस्माल्) T₁ वराद्वाणो, G₂
 महाबाहुर् G₂ अमरैर्भुवि, G₂ स सुरैरपि (for अमरैर्भुवि) G₂
 दुर्लभांश्च सुरैर्भुवि, G₂ वरं बाणो महाबल — (L 1458)
 G₂ शोणितपुरं, G₂ भुवि (for बले) — (L 1460)
 G₂ सैद्रान् (for सर्वान्) T₁ वभू, G₂ बहु, G₂ भुवि
 (for बहु) G₂ बाण संवत्सरान्वहन् (for the post half)
 — (L 1462) Om in G₂ M₁ T₁ G₂ यज्ञ (for यत्न)
 — (L 1463) M₁ च या (for तथा) — G₂ M₁ om
 line 1464 — (L 1465) G₂ येनोपायेन वदोसौ, M₁ येन
 केनाप्युपायेन — (L 1466) T₁ G₂ प्रद्युम्न (G₂ 'न्नि) च,
 — (L 1467) G₂ महाबाहुस् (for 'तेजास्) T₁ ततस्, M₁
 तात (G₂ तदा) — (L 1468) G₂ गुह्यं (for गुह्य-),
 and प्रद्युम्नि (for प्रा) G₂ स तया (for सुतया) G₂ स M₁
 तदा (for सह) — (L 1469) M₁ वद्ध (sup lin यथं)
 (for वस्तु) G₂ वस्तु राजवले गृह्यात् — (L 1470) G₂ M₁
 तथा (G₂ 'दा) दुःखममन्वित — (L 1471) G₂ M₁ वातितो
 (for खेदितो) G₂ मुमोह ह — (L 1472) T₁ G₂ स M₁
 तस्मिन्नेव च काले तु (G₂ 'तत काले), G₂ तस्मिन्नेव तु काले तु

— (L 1475) G₂ पौत्रस्ते (for स्वत्यूत्रो) G₂ M₁
 वा (M₁ व) ध्यमानोऽथ, G₂ 'मानेन G₂ [अ]चित् (for [अ]
 मित) — (L 1476) G₂ शोते कन्यापुरे तथा — (L
 1477) G₂ एतदुक्त्वा T₁ सुर सर्वैर् (for सुरर्षिवं) — (L
 1479) T₁ G₂ बलदेवा वै — (L 1480) G₂ दाम्यां (for
 ताम्यां) — (L 1481) G₂ तदा (for तत), and ततस्ते
 भरतर्षभ (for the post half) — (L 1483) G₂ तत्पुरीं
 — (L 1484) T₁ ताम्रप्राकारसंवीतां G₂ ताम्रप्राकारसंयुता
 हेमप्राकारसंवृतां — (L 1485) Om in G₂ G₂ हेमप्राकारसं
 — (L 1486) G₂ वनसनाहां — (L 1487) G₂ पुष्करि-
 ण्योपशोभितां, G₂ पुष्करिण्या च शो — (L 1489) G₂
 युता सर्वे, M₁ युता हैमा (for युता हैमा) — (L 1490)
 T₁ G₂ स तत्र (for तस्य) T₁ G₂ बाणपुरस्यार्थ, G₂ 'स्यार्थ,
 G₂ 'स्याथ — After line 1490, T₁ G₂ s ins
 एकस्मिन्नेव राजन्ननिरुद्धोऽप्यदृष्टः ।
 महेश्वर स्वयं राजन्नदक्षिणद्वारं तस्यिवान् ।
 संस्थिता पश्चिमद्वारं रुद्रा भूतगणा खगा ।

[(L 1) G₂ एतस्मिन् — (L 2) T₁ उत्तर (for
 दक्षिण)]

— (L 1491) Om in G₂ G₂ गुरुश्चैव — (L 1492)
 G₂ M₁ तदा (for सदा) — (L 1494) G₂ 'गदासिधृक्
 (for 'गदाधर) — (L 1495) G₂ 'दोत्तमद्वार, T₁ G₂ स

तत्र तस्यौ महातेजा शूलपाणिर्देवेश ।
 विनाकं सदांरं गृण्य धाणस्य हितकाम्यया ।
 ज्ञात्वा तमागत कृष्ण व्यादितास्यमिपान्तकम् ।
 ततस्तौ चक्रायुर्द्वं धासुदेवमदेश्वरौ ।
 तपुद्धमभवद्वोरमचिन्त्य रोमहर्षणम् । [1500]
 अन्योन्यं तौ ततक्षेतामन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ ।
 दिव्यास्त्राणि च तौ देवौ क्रुद्धौ मुमुचतुश्च तौ ।
 ततः कृष्णो रणं कृत्वा मुहूर्तं शूलपाणिना ।
 विजित्य तं महादेवं ततो युद्धे जनार्दन ।
 अन्यथांश्च जित्वा द्वारस्थानप्रविशेत् पुरोत्तमम् । [1505]
 प्रविश्य धाणमावाप स तत्राथ जनार्दन ।
 चक्रे युद्धं महत्कुन्धस्तेन चाणेन पाण्डव ।
 धाणोऽपि सर्वशस्त्राणि क्षितानि भरतर्षभ ।
 सुसक्तुद्धस्तदा युद्धे पातयामास केशवे ।
 पुनरुद्यम्य शस्त्राणां सहस्रं सर्वपाहुभिः । [1510]
 मुनोच धाणः सकुद्धः कृष्णं प्रति रणाजिरे ।
 ततः कृष्णस्त्रदा छित्वा सर्वशस्त्राणि भारत ।
 कृत्वा मुहूर्तं धाणेन युद्धं राजन्नघोक्षजः ।
 चक्रमुद्यम्य राजन्वं दिव्यं द्वात्रोत्तम ततः ।
 सहस्रपाहुंश्चिच्छेद धाणस्यामिततेजसः । [1515]
 ततो धाणो महाराज कृष्णेन शृङ्गापीडितः ।
 छिन्नबाहुः पपाताशु विशाग्न इव पादप ।

स पातयित्वा बालेयं बाणं कृष्णस्वरान्वित ।
 प्राशुश्च मोक्षयामास क्षिप्तं राजगृहे तदा ।
 मोक्षयित्वाथ गोविन्दः प्राशुश्चि सद् भार्यया । [1520]
 धाणस्य सर्वरक्षानि असंख्यानि जहार न ।
 गोधनान्यथ सर्वान् स धाणस्यालये बलात् ।
 जाहार च हपीकेशो यदूनां प्रीतिवर्धन ।
 ततः स सर्वरक्षानि चात्त्य मधुमुदनः ।
 क्षिप्रमारोपयांचक्रे सर्वस्य गरुडोपरि । [1525]
 श्वरयाथ स कौन्तेय बलदेव महायन्त्रम् ।
 प्रशुर्न च महावीर्यमनिरुद्धं महाशुतिम् ।
 उपा च सुन्दरीं राजन्मृत्युदासीगणे सह ।
 सर्वानेतान्समारोप्य रक्षानि विविधानि च ।
 मुदा युक्तो महातेजा पीताम्बरधरो बली । [1530]
 दिव्याभरणचित्राद् द्रक्ष्यचक्रगदासिध्दम् ।
 भारतोद् गल्मन्तमुदयं भास्वरो यथा ।
 अथारुह्य सुपर्णं स प्रययौ द्वारकां प्रति ।
 प्रविश्य स्वपुरं कृष्णो यादवैः सहितस्तदा ।
 प्रमुनोद तदा राजन्स्वर्गस्थो वायवो यथा । [1535]

Colophon

भीष्मः ।

सूदिता मौरयाः पाप्ता निशुन्मनरकौ हतौ ।
 कृतक्षेम पुनः पन्था पुरं प्राग्योतिषं प्रति ।

*रक्षित (for *पालितम्) — (L 1498) T₁ G₈ गदाहस्तमिपा-
 तका — (L 1499) G₈ ततस्तु चक्रयुद्धं तु (for the prior
 half) — (L 1500) G₈ विजित्य (for अधित्यं) M₁ श्वर*
 (for रोम*) — (L 1501) G₈ M₁ ततक्षते (for *क्षेताम्)
 — (L 1502) G₈ च ते, M₁ ततो (for the first च तौ)
 G₂ ० दिव्यान्वस्त्राणि तौ देवौ T₁ corrupt G₈ तदा (for
 the second च तौ) — (L 1503) G₈ ० इति (for ततः)
 G₈ स कृष्ण समरं कृत्वा — (L 1505) T₁ वि- (for च).
 G₈ ० स विवेश — (L 1507) G₈ महा- (for महत्)
 G₈ ० ततो (for तेन) T₁ भारत (for पाण्डव) — (L.
 1510) G₈ शस्त्राणि — (L. 1512) T₁ G₈ ० तु संछि (G₈
 *जि)त्वा, G₈ तथा जित्वा (for तदा छित्वा) G₈ तानि सर्वाणि
 भारत — (L 1513) T₁ युद्धा, G₈ युद्धे (for युद्ध)
 G₈ रोपम् (for राजन्) G₈ जनार्दन* (for अधोक्षज*)
 — (L 1514) G₈ रोपाद्य (for राजन्वं) G₈ तथा
 (for ततः) — (L. 1515) G₈ सहस्रपाहुः G₈ *तेजसं
 — (L. 1516) G₈ महातेज (for *राज) — (L 1517)
 G₈ भिन्नबाहुः — (L. 1518) G₈ बाणैस्त (for बालेय)
 — (L. 1519) G₈ ० प्राशुश्चि M₁ मोचयामास G₈ ० ० क्षिप्र
 G₈ ० राजगृहात्; M₁ कारागृहे — (L 1521) G₈ दिव्यरक्षानि.

G₈ om. from the post half of line 1521 up to line
 1523 (incl) — (L 1522) G₈ च (for [अ]भ)
 T₁ धाणस्य निषये बलात्, G₈ M₁ बरुणस्यालये न* — (L. 1523)
 G₈ जुलवर्धन — (L 1524) T₁ G₈ ० ० आहृत्य (for
 चाहृत्य) — (L. 1525) T₁ आरोपयामास G₈ ० तत्सर्वं
 (for सर्वस्य) — (L 1526) T₁ बलदेव- (for *देव)
 — (L 1527) G₈ ० प्रा (G₈ प्र)शुश्चि — G₈ om lines
 1528-1531 — (L 1528) T₁ G₈ सार्धं (for राजन्)
 G₈ वृता (for मृत्यु-) T₁ G₈ प्रियया चित्रलेखया (T₁ *लेखया)
 (for the post. half) — (L 1529) T₁ G₈ दासीगणान्
 (for सर्वानेतान्) — (L 1531) T₁ G₈ ० शार्ङ्ग* (for
 शङ्ख*) — (L. 1532) G₈ चित्रा मानुरिवाचल (for the
 post half) — (L 1533) G₈ पुरी (for प्रति) — (L
 1534) G₈ M₁ ततः (for तदा) — (L. 1535) T₁ G₈ सुर्ध
 (for तदा) — Colophon Adhy. no : T₁ G₈ ० ० ० M₁
 67 Lines 1536-1612 = (var) Harl 2. 102 1-38
 (Some lines from this passage agree nearly *verbatim*
 with Orit Ed 3 13 26-31) — (L. 1536) G₈ सुस्तिता
 द्वारपालाश्च T₁ निमुम*, G₈ सहस्रं*, G₈ निकुंभ*; M₁ निर्द्वं*
 — (L. 1537) G₈ कृत (for कृत-) G₈ पुन* (for पुन*)

शौरिणा पृथिवीपालास्त्वासिता भरतर्षभ ।
 धनुषश्च प्रणादेन पाञ्चजन्यस्वनेन च ।
 मेघप्रख्यैरनीकैश्च दाक्षिणात्याभिसंवृतम् । [1540]
 रुक्मिण त्रासयामास केशवो भरतर्षभ ।
 ततः पर्जन्यघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ।
 उवाह महिषीं भोज्यामेप चक्रगदाधर ।
 जारुक्ष्यामाहति क्राथः क्षिशुपालश्च निर्जितः ।
 वक्रश्च सह शैव्येन शतधन्वा च क्षत्रिय । [1545]
 इन्द्रद्युम्नो हत कोपाद्यवनश्च कशेरुमान् ।
 हतः सौमपतिः साल्वः सहैव क्रथधन्वना ।
 पर्वतानां सहस्रं च चक्रेण पुरुषोत्तम ।
 विभिद्य पुण्डरीकाक्षो द्युमत्सेनमयोधयत् ।
 महेन्द्रशिखरे चैव निमेषान्तरचारिणौ । [1550]
 जग्राह भरतश्रेष्ठ वरुणस्याभितक्षरौ ।
 ह्रावत्यामुभौ चैतावभिसूर्यसमौ बले ।
 गोपतिस्त्रालकेतुश्च निहतौ शार्ङ्गधन्वना ।
 अक्षप्रपतने चैव नेमिहसपथेषु च ।
 उभौ तावपि कृष्णेन सुराष्ट्रौ विनिपातितौ । [1555]

दग्धा वाराणसी तात केशवेन महात्मना ।
 सानुबन्ध सराष्ट्रश्च काशीनामृपभो हत ।
 प्राङ्ग्योतिषं पुरश्रेष्ठमसुरैर्वहुभिवृतम् ।
 प्राप्य लोहितकूटानि कृष्णेन वरुणो जितः ।
 भजेयो दुष्प्रधर्षश्च लोकपालो महाद्युतिः । [1560]
 इन्द्रद्वीपो महेन्द्रेण गुप्तो भगवता स्वयम् ।
 पारिजातो हत पार्थ केशवेन वलीयसा ।
 पाण्डव पौण्ड्रं च मात्स्यं च कलिङ्गं च जनार्दन ।
 जघान सहितान्सर्वानङ्गराजं च माधव ।
 एष चैकशतं हत्वा रथेन क्षत्तपुंगवान् । [1565]
 गान्धारीमवहत्कृष्णो महिषीं यादवर्षभ ।
 अथ गाण्डीवधन्वान क्रीडार्थं मधुसूदन ।
 जिगाय भरतश्रेष्ठ कुन्त्याश्च प्रमुखे विभु ।
 द्रोणं द्रौणिं कृपं कर्णं भीमसेनं सुयोधनम् ।
 वक्रानुयाने सहिताक्षिगाय भरतर्षभ । [1570]
 यम्रोश्च प्रियमन्विच्छलेप चक्रगदाधर ।
 वेणुदारिवृतां भार्यामुन्ममाथ युधिष्ठिर ।
 पर्यासां पृथिवीं सर्वां साक्षा सरथकुञ्जराम् ।

T₁ प्राञ्जोतिषपुरं प्रति — (L 1538) G₂ शासिता (for प्रासिता) — (L 1540) G₂ दाक्षिणा*, G₂ संवृता — (L 1542) G₂ रथेनात्यतवर्चसा — (L 1543) G₂ उवाच G₂ भार्याम्; G₂ भार्या (for मोल्याम्) G₂ रूपेणाप्रतिमाव्यया (for the post half) — (L 1544) G₂ जारुक्ष्यामाहति-क्रोधः; G₂ जारुक्ष्यामाहतिक्राथः, G₂ जारुक्ष्यामाहति क्रामः. — (L 1545) G₂ शैव्येन (for शैव्येन). — (L 1546) G₂ गत (for हत) T₁ G₂ क्रोधाद् (for कोपाद्) G₂ कशेरुतान्. — (L 1547) G₂ चैव (for साल्वः) G₂ साल्वश्च; G₂ सहैव (for सहैव) T₁ क्रोधधन्वना, G₂ क्रथधन्विनः, G₂ कृतधन्वना, M₁ क्रथकौशिकी (sup l_{in} शतधन्वना) — (L 1549) G₂ विमज्ज्य (for *मिथ) — (L 1551) G₂ रावणस्य हतौ चरौ; G₂ वानरावहितक्षरौ, G₂ वरुणश्चाभितक्षरौ, G₂ M₁ रावणस्याहि (M₁ *मि)तक्षरौ — (L 1552) T₁ महाभागौ; G₂ महावेजा (G₂ *जाम्); G₂ उभौ जातौ, M₁ महाराज (for उभौ चैतौ) T₁ [अ]भिसूर्यसमौ, G₂ अपि सर्वसमौ — (L 1553) T₁ G₂ तालजघश्च, G₂ तालकेनाश्च. G₂ शार्ङ्गधन्विना — T₁ G₂ ins after line 1553 (G₂ om. line 1554)

गोमन्तशिखरे केचित्केचिद् पथे निपातितौ ।

पाण्डव्या पौण्ड्राश्च राजानो ह्यङ्गवक्रकलिङ्गपा ।

[(L 1) G₂ [s]य शौरिणा (for निपा*) (L 2) G₂ मत्स्याश्च (for राजानो), and अंगवगकलिङ्गका.]

G₂ cont

निमिहसपतिं चैव कृष्णस्तु हतवानुरा ।

— (L 1554) G₂ *प्रपतनश्चैव T₁ *वपेपु; G₂ *पदेपु, G₂

-पथेपि (for -पथेपु) M₁ *हसश्च दानवौ — (L 1555) Om in G₂ G₂ सराष्ट्रे, M₁ सराष्ट्री G₂ च निपातितौ. — (L 1556) T₁ G₂ तेन (for तात) T₁ केनचित्कारणेन च; G₂ पुर स्वर्गमिवापर (for the post half) — G₂ om. lines 1557-1558 — (L 1557) T₁ सानुवधः. G₂ सुराष्ट्रं च T₁ G₂ M₁ अधिपो (for ऋपभो) — (L 1558) Om. in G₂ s. G₂ पुर श्रेष्ठम् M₁ वलिभिर् (for वहु*). — (L 1559) G₂ वरुणोदित — G₂ om lines 1560-1564. — (L 1561) G₂ इन्द्रद्वीपे G₂ भगवता (for मध*) G₂ गुप्ते भगवता त्रय* (for the post half) T₁ इन्द्रो देवगणैः सार्धं जीतो जित्वा गजोत्तम — (L 1562) G₂ पारिजाता हता. T₁ G₂ पार्थ G₂ केशवेन महात्मना. — (L 1563) T₁ G₂ मत्स्यं च — (L 1565) G₂ रथे (for -शत). G₂ सेना-क्षत्रियपुंगवान्, G₂ रथेन क्षत्रियर्षमान् — (L 1566) T₁ G₂ M₁ आवहत्, G₂ अहजत् (sio) G₂ महर्षी (for महिषी) — (L 1567) G₂ एष (for अथ) M₁ (sup l_{in}) क्रीडायां. — (L 1568) G₂ भरतज्येष्ठ G₂ प्रभु, G₂ [s]पि तु (for विभु) — After line 1568, G₂ ins.

विदितं च कुरुश्रेष्ठ यमौ चैवायं यजयम् ।

— (L 1570) G₂ चक्रानुयाने — (L 1571) G₂ धृष्टद्युम्नं विजित्य स (for the post half) — (L 1572) T₁ G₂ वेणुदारीं वृतां, G₂ *रिद्धतां G₂ प्रममाथ, M₁ (sup l_{in}) आजहार (for उन्ममाथ) — After line 1572, G₂ ins

अथ दुःशासनस्तस्य गदया पोथितस्तदा ।

— (L 1573) Om in G₂ G₂ पर्वता — (L 1574) T₁ G₂ वेणुदारीवशे, G₂ *रिवशे — After line 1574, G₂ ins.

चेषुदारिवशे युक्ता जिगाय मधुसूदन ।
 अवाप्य तपसा वीर्यं बलमोजश्च भारत । [1575]
 त्रासिता स्रग्णा सर्वे बाणेन विबुधाधिपा ।
 घज्राशनिगटापाशैस्त्रासयन्तिरनेकदा ।
 तस्य नासीद्रणे मृत्युर्देवैरपि सवासर्व ।
 सोऽभिभूतश्च कृष्णेन निहतश्च महात्मना ।
 छिन्ना बाहुसहस्र तद्भोविन्देन महात्मना । [1580]
 एष पीठ महाबाहु फस च मधुसूदन ।
 पैठक चातिलोमान निजघान जनार्दन ।
 जम्भमैरावत चैव विरूप च महायशः ।
 जघान भरतश्चेष्ट शम्भर चारिमर्दनम् ।
 एष भोगवर्ती रात्वा चासुकि भरतर्षभ । [1585]
 निजित्य पुण्डरीकाक्षो रंहिणेयममोचयत् ।
 एव बहूनि कर्माणि शिशुरेव जनार्दन ।
 कृतवान्पुण्डरीकाक्षः सकर्षणसहायवान् ।
 एवमेपोऽसुराणां च सुराणां चापि सर्वदा ।
 भयाभयकर कृष्णः सर्वलोकेश्वर प्रभु । [1590]
 एवमेव महाबाहु शस्त्रा सर्वदुरात्मनाम् ।
 कृत्वा देवाऽममित स्वस्थान प्रतिपत्स्यते ।
 एष भोगवर्ती रम्यामृषीकान्ता महायशः ।
 द्वारकामात्मसाकृन्वा सागर गमयिष्यति ।
 बहुपुण्यवर्ती रम्या चैत्ययूपवर्ती शुभाम् । [1595]

द्वारकां वरुणावासां प्रवेक्ष्यति सकाननाम् ।
 तां सूर्यसदनप्रख्या मनोज्ञा शार्ङ्गधन्वनाः ।
 त्रिस्तोषां घातुर्देवेन सागर प्लावयिष्यति ।
 सुरासुरमनुष्येषु नागीन्द्र भविता क्वचित् ।
 यन्माभ्ययममम्राजा अन्वस्य मधुसूनात् । [1600]
 आज्ञमानास्तु शिशवो वृष्णयन्धकसागरथाः ।
 तज्जुष्ट प्रतिपत्स्यन्ते नाकपृष्ठ गतामराः ।
 एवमेव दशार्धाणां त्रिधात्रिधित्वा त्रिधिम ।
 विष्णुनांगयण सोम सूर्यश्च भविता स्वयम् ।
 अग्रमेयोऽनियोज्यश्च यत्रकामगमो वदती । [1605]
 मोदते भगवान्भूतेशां श्रीदुर्नर्करिव ।
 नैव गर्भस्यमापेदे न योन्वामाभयप्रभु ।
 आत्मनस्तेजसा कृष्ण सर्वेषां पुच्छे गतिम् ।
 यथा उहुह उल्थाय तत्रैव तु निलीयते ।
 चराचराणि भूतानि तथा नारायणे मदा । [1610]
 न प्रमातु महाबाहु शस्यो भारत केशव ।
 पर एपरमेतस्माद्विश्वरूपाश्च विद्यते ।

Colophon

22

After 2 38 31, 8 (Gs om) ins

हसस्य तद्वच ध्रुत्वा मुदिता सर्वपक्षिण ।
 ऊचुर्धन रागा हस परिवार्य च सर्वदा ।

बभूवे दत्तवाग्दानसाकं पश्यतामसी ।

ततः प्रभृति राजान सर्वे विभ्यति चास्य वै ।

— Gs om lines 1575-1581 — (L 1575) Gs
 अवाप्य तपमो वीर्यं — (L 1576) Gs विबुधा (for स्रग्णा)
 — (L 1577) Gs 'बाणस्' (for 'पाशैस्') Gs M1 ताटय'
 (for त्रासय') — (L 1578) M1 यस्य नाभिगतो मृत्युर्
 (for the prior half) Gs सुरासुरै' (for सवासर्व)
 — (L 1579) M1 महासुर (for 'त्मना') — (L 1580)
 Om in T1 Gs s o — (L 1581) Gs एष वीरं महाबाहु
 — After line 1581, Gs repeats line 1575 — (L
 1582) Gs पैठक Gs चातिलोमानि Gs पैठक च त्रिलोमान,
 M1 पैठिक चातिलोमान — (L 1583) Gs जंयुस् Gs
 जम्भमैरावत चापि — (L 1584) T1 Gs s चारिमर्दन
 — (L 1585) Gs वासुकि सर्वराजमि — (L 1586)
 Gs M1 रौक्मिणेयम् (for रंहि') — (L 1587) M1
 शिशुरेव — (L 1589) Gs चैव (for चापि) — (L
 1590) Gs भयाभयकर — (L 1591) Gs s एव (for एष)
 — After line 1591, Gs ins

यत्करिष्यति तत्सर्वं पश्यसि त्वं शृणोषि च ।

— Gs om lines 1592-1593 — (L 1592) M1 स
 (for स्व-) Gs स्वस्थानं प्राप्यते पुनः Gs 'न प्रतिपद्यते
 — (L 1593) Gs पुण्याम् (for रम्याम्) — (L 1594)

Gs om the prior half Gs विविध (for सागरं) Gs
 स गमिष्यति (for गमयिष्यति) — Gs om lines 1595-1599.
 — (L 1595) T1 Gs वरुणस्यवतीं पुण्यां, M1 'पुण्यवती रम्या
 M1 चैत्ययूपवती शिवा — (L 1596) M1 द्वारका T1 Gs
 वरुणावासां M1 सकानना — (L 1597) M1 मत्स्य (for
 मनोज्ञां) T1 'धन्वनां — (L 1598) T1 विशिष्टां, Gs
 विशिष्टां Gs प्लावयिष्यति — (L 1599) T1 Gs [अ]मृत्
 (for [अ]मीन) — (L 1600) Gs राजन् (for राजा)
 T1 Gs M1 यस्तामभ्यावसद्राजा (M1 'वसेद्राजन्'), Gs कस्तामर्यव
 सद्राजन् Gs नान्यत्र — Gs om lines 1601-1602.
 — (L 1601) M1 शशिवद् (for शिशवो) — (L 1602)
 Gs तेदुष्ट, M1 स्वेजुष्ट (for तज्जुष्ट) T1 नाकपृष्ठ-, Gs नागपृष्ठ
 — (L 1603) Gs एवमेव, Gs एष एव (for एवमेव) Gs
 दशार्धाणां — (L 1604) Gs सविता (for भविता) — Gs
 om lines 1605-1606 — (L 1607) T1 Gs आपेदे
 (for आपेदे) Gs विभु (for प्रभु) — (L 1609) Gs
 परिलीयते, Gs तु विलीयते. — (L 1611) Gs तत् (for न)
 Gs भरत — (L 1612) Gs s o पर हि परम (Gs 'त') ललाट
 Gs विश्वरूप — Colophon Adhy no T1 Gs s s s
 M1 68

22

(L 1) Gs तु (for तद्) — (L 2) Gs परिपूज्य (for

पक्षिणः ।

कथयस्व भवान्धर्मं पक्षिणां तत्समासत ।
को हि नाम द्विजश्रेष्ठ ब्रूहि नो धर्ममुत्तमम् ।
हंस ।

प्रजास्वहिंसा धर्मो वै हिंसाधर्मः खगव्रजा । [5]
एतदेवानुबोद्धव्यं धर्माधर्मं समासत ।
बृद्धहंसवचं श्रुत्वा पक्षिणस्ते सुसहिता ।
ऊचुश्च धर्मलुब्धास्ते स्मयमाना इवाण्डजा ।
पक्षिणः ।

धर्मं यः कुरुते नित्यं लोके धीरतरोऽण्डज ।
स यत्र गच्छेद्धर्मात्मा तन्नो ब्रूहीह तत्त्वतः । [10]
हंस ।

धर्मं यः कुरुते नित्यं लोके सद्वृत्तिमास्थित ।
स गच्छेत्सर्वलोकांश्चैव तथा वै नियतं खगाः ।

पक्षिणः ।

ज्ञात्वा हि धर्माधर्मं च नित्यं लोके द्विजोत्तम ।
दुर्लभं स्वर्गलोकं तु तं कस्मात्त्वं न गच्छसि ।
हंस ।

-वाला यूयं न जानीध्व धर्मसूक्ष्मं विहगमा । [15]
धर्मं यः कुरुते लोके सततं शुभमुदिना ।

स चायुषोऽन्ते स्वं देहं त्यक्त्वा स्वर्गं तु गच्छति ।
स चाहमपि च त्यक्त्वा काले देहमिमं द्विजा ।
स्वर्गलोकं गमिष्यामि इयं धर्मस्य वै गतिः ।

शिशुपालः ।

एवं धर्मकथां चक्रे स हंस पक्षिणां भृशम् । [20]
पक्षिणः शुश्रुवुर्भीष्म सततं धर्ममेव ते ।

23

After 2 41 12, K₄ V₁ B (B₁ marg) D (except D₄ e) S (G₁ s after 11) ins.

पृथिव्यां सागरान्ताया यो वै प्रतिसमो भवेत् ।
दुर्योधनं च राजेन्द्रमतिक्रम्य महाभुजम् ।
जयद्रथं च राजानं कृतास्त्रं दृढविक्रमम् ।
द्रुमं किपुरुषाचार्यं लोके प्रथितविक्रमम् ।
अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवम् । [5]
बृद्धं च भारताचार्यं तथा शारद्वतं कृपम् ।
अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवम् ।
धनुर्धराणां प्रवरं रुक्मिणं पुरुषोत्तमम् ।
अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशंससि केशवम् ।
भीष्मकं च महावीर्यं दन्तवक्रं च भूमिपम् । [10]
भगवत्तं यूयकेतुं जयत्सेनं च मागधम् ।

*वार्यं) G₈ [अ]य (for च) — (L 3) T₁ G₁-s s M
om the ref M यथा- (for भवान्) G₁-s s M तु (for
तत्) T₁ समानतः, G₈ M₁ विशेषतः (for समासत)
— (L 4) G₈ मे (for नो) — (L 5) G₁ s om the
ref G₈ हिंस्रं प्रजा द्वधर्मो वै (for the prior half)
G₈ हिंस्रधर्मा M खगा स्मृतं (for खगव्रजा) — (L 6)
M₁ [अ]व- (for [अ]नु-) T₁ G₈ s M *धर्म, G₈ *धर्मो
(for *धर्म) G₁ s सनातन (for समासत) — (L 7)
M₂ एव (for बृद्ध-) T₁ G₈ सुसंगता (for सुसहिता)
— (L 8) G₈ M₁ स्मयमाना (for स्मय) — (L 9)
T₁ G₁ s om the ref G₁ M *तरोऽण्डज — (L 10) G₈
विहगम (for [इ]ह तत्त्वतः) — G₁ s om lines 11-14
along with the ref — (L 11) M सद्वृत्तिमास्थित, G₈
संवृत्तमंजसा — (L 12) G₈ गच्छन् (for गच्छेत्) G₈ स्वर्गं
(for सर्वं) G₈ निधनं गतं (for नियतं खगा) — (L 13)
M₁ जानन् (for ज्ञात्वा) G₈ M त्वं (for च) — (L 14)
M₁ दुर्लभं स्वर्गलोकस्तु G₈ तत् (for त) G₈ कंसं कस्मात्
गच्छसि (for the post half) — (L 16) T₁ शुभमुदिनां,
G₈ हितमुदिना, G₈ शुभदर्शनं, M शुभमुदिमान् — (L 17)
G₁ स, G₈ च (for तु) — (L 18) G₁ s s M तथा (for
स च) G₈ वस् (for the second च) G₂ s, s काम (for
काले) T₁ G₁ s अमु, G₈ s मम (for इम) — (L 20)
G₈ गति (for भृशम्) — (L 21) G₈ द्विजास्तु (for
पक्षिण) G₂ सतत (for शुश्रुवु)

23

(L 1) Om in K₄ S प्रीतिकरो (for प्रतिसमो) — (L
2) B₅ D₈ D₈ s G₈ s त (for च) B₂ D₁ s अतिक्रम्य (for
च राजेन्द्रम्), and कुरुराज (for अतिक्रम्य). — (L 3)
B₂ D₁ s कृतास्त्रं युद्धदुर्मद, S (except G₈ M₂) *अ दृढधन्विन
— (L 4) M₂ om (hapl.) from the post half of
line 4 up to the prior half of line 5 K₄ लोकेप्रतिम-
विक्रम — (L 5) = lines 7, 9 and 16 B₂-4 s D₁ s
G₁ s s M₂ माधव (for केशवम्) K₄ माधव विप्रशंससि.
— D₈ om, lines 6-8, G₄ om lines 6-10 — (L 6)
K₄ V₁ B₁-s s D₁ s G₈ M₁ भारताचार्यं T₁ G₈ s s M
transp तथा and कृप K₄ कृप शारद्वतं नृप, G₁ s कृप
शारद्वतं सुत — (L 7) B₂ s D₁ s G₁ s s माधव (for
केशवम्) K₄ माधव किं प्रशंससि — G₈ om lines 8-16
— (L 8) Om in K₄ T₁ G₁-s s M — K₄ D₈
S (G₄ s om) transp lines 9 and 10 — (L 9) M₁
महाबाहु B₂ s D₁ s G₁ s माधव (for केशवम्) — (L
10) D₈ G₁ s दन्तवक्र (as above), the rest *वक्त्र
— After line 10, D₈ repeats lines 7-10 — B
(except B₅) D₁ s s ins after line 10 a line similar
to line 9 (D₈, after the repetition of line 10, and
with v. l. माधव for केशवम् in B₂ s) — G₈ om lines
11-16 — (L 11) Om in D₈ D₈ भार्गवं (for मागधम्)
— After line 11, K₄ B₁ s s s D₁ s s ins a line

विराट्पदो चोभौ शकुनि च बृहद्वलम् ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ पाण्ड्य श्वेतमथोत्तमम् ।
शङ्ख च सुमहाभाग वृषसेन च मानिनम् ।
पुलक्यं च विक्रान्त कालिङ्ग च महारथम् । [15]
अतिक्रम्य महावीर्यं किं प्रशससि केशवम् ।

24

After 2 42 4, B ins

पश्यता भूमिपालानां शिशुपाल प्रतापवान् ।
स रणायैव संक्रुद्ध सनद्ध सर्वराजभि ।
सुनीथः प्रययौ क्षिप्र पार्थयज्ञजिघांसया ।
ततश्चक्रगदापाणि केशव केशिहा हरि ।
सध्वज रथमास्थाय दासकेण सुसंस्कृतम् । [5]
भीष्मेण दत्तहस्तोऽर्सा युधाय समुपस्थित ।
तेन पापस्वभावेन कोपितान्सर्वपार्थिवान् ।
आससाद तदा कृष्ण सजितैकरथे स्थित ।
ततः पुष्करपलाक्ष गरुडध्वजमच्युतम् ।
दिवाकरमिवोद्यन्त ददृशुः सर्वपार्थिवा । [10]
दृष्ट्वा कृष्णमयायान्त प्रतपन्तमिवौजसा ।
स्थित पुष्परथे दिव्ये पुष्पकेतुमिवापरम् ।
यथाहं केशवे वृत्तिमवशा प्रतिपेदिरे ।
तानुवाच महाबाहुर्महासुरनिवर्हण ।
वृष्णिवीरस्तदा राजन्स्तान्वच्यन्परवीरहा । [15]
अपेत सयला सर्व आश्रस्ता मम शासनात् ।
मा दुष्टान्दूषयेत्पाप एव वै सर्वपार्थिवान् ।

After 2 42 7^{ab}, Gs ins

यत्रोभार्यामथावत्ते समापश्यन्त यादवा ।
तदानीं हन्तुमारब्धो न भज्येनमथान्यता ।
तत्सर्थे व भवो वध्या (sio) तदासन्संवृत नृपान् ।
अतिप्रसंगदोषेण तामादाय च केवलम् ।
यत्रवे दत्तवान्पूर्वं युष्माक पश्यतां मिथ । [5]
गोमन्ते पर्वते पूर्वं निहते मागधेऽपि च ।
अनेन च सृगालेन न वै पादिद (sio) किल ।
तत कुण्डिनयात्रायां कृतवान्विप्रियाणि मे ।
तानि सर्वाणि संख्यातु न शक्यामि नराधिपा ।
काकतालीयन्यायेन सर्वं मे रिपुनाशनम् । [10]
पुतस्मिन्कलहे भूपा. कोटिशस्तु मया हता ।
क्षमा लालजयाम्यय (sio) दुष्टस्त्रीहरणं यथा ।
पितृप्वत्ते मिथ भूपा करिष्येऽन्य महत्तरम् ।

26

B ins after 2 42 11 (Gs, which om 7^a-11^a,
ins after App I No 25)

विशालराज्ञो दुहितां मम पित्रा वृता सतीम् ।
अनेन कृत्वा संघान् कुरुक्षेत्रे जिहीर्षया ।
वृष्णिदारान्विलुप्यैष हत्वा च कुरुरान्धकान् ।
पापवृद्धिरुपातिष्ठत्सप्रविश्य ससन्नम् ।
जरासंध समाश्रित्य कृतवान्विप्रियाणि मे । [5]
तानि सर्वाणि संख्यातु न शक्यामि नराधिपा ।

similar to line 9 (with v1 माधव for केशव in B₅)
— T₁ G₂ om lines 12-16, G₁ s s M om lines 12-15
— (L 12) B₁ s s s D₂ महावल — (L 13) B (except
B₅) D₁-s s 'थोत्तरं — (L 14) B₅ अग (for शङ्ख)
K₄ B₁ s s 'कीर्द (for 'भाग) — (L 15) K₄ B₅ D₁-s
कलिग — (L 16) B₂ s G₁ s माधव (for केशवम्)
K₄ माधव किं प्रशससि

24

(L 1) G₂ s सर्वभूतानां (for भूमिपालानां) — (L 2)
G₂ मुग्धायैव, M₂ रणायैव तु (for स रणायैव) G₂ संक्रुद्ध
(for सनद्ध) — (L 5) G₂ s M om the post half
of line 5 and the prior half of line 6 G₂ यौरुपेण
ममन्विन (for the post half) — (L 6) G₂ आरुरोह
रथोत्तम (for the post half) — (L 7) G₁ s M₂
पापस्वनेनेव, G₂ कोपस्वभावेन — (L 8) G₂ जितैकरथस्थित
(for the post half). — (L 9) G₂ तार्क्ष्यध्वजरथस्थित

(for the post half) — (L 11) T₁ G₂ s आरोपयंतं स्तं
केचित् (G₂ ज्या कृष्ण) G₂ प्रपततम् (for प्रतपन्तम्) — G₁-s
M om line 12 — After line 12, G₄ repeats line
11 — (L 13) G₁ अयाही, M₁ ययाही — (L 15)
G₂ M₁ त्वया; G₄ तथा, M₂ स्थितान् (for तदा) T₁ G₂
परवीरहन् (G₂ 'ह), G₂ M₁ परवा गिरा — (L 17) T₁ G₂
अदुष्टो (T₁ 'ष्ट), G₂ मा दुष्टो, G₂-s अष्ट (G₂ 'दु)ष्टान् (for
मा दुष्टान्) G₂ पापाद् (for पाप) G₂ s M v (for वै)
T₁ G₂ s s M₁ सर्वपार्थिवा.

26

G₂ om lines 1-7 G₁-s M₁ transp lines 1-2
and 3-4 — (L 1) T₁ G₂ M दुहिता G₂ विशालराज्ञो
दुर्विनीताम् (hypermetriol) G₂ सति, G₂ अपि (for मम)
T₁ M₂ वृता सती — (L 2) M₁ कारुक्षेत्रे T₁ G₂-s M
जिहीर्ष (G₂ 'धि)ता — G₂ om lines 3-4 — (L 5) M₂
जरासंध — (L 6) G₂ शक्रोमि (for शक्यामि) T₁ भराधिपा

एवमेतदपर्यन्तमेव वृष्णिषु किल्विपी ।
 अस्माकमयमारम्भाच्चकार परमानृजु ।
 शत क्षन्तव्यमस्माभिर्वधाहर्णा किलागसाम् ।
 वद्धोऽस्मि समयैर्घोरैर्मोर्तुरस्यैव सगरे । [10]
 तत्तथा शतमस्माक क्षान्त क्षयकर मया ।
 द्वौ तु मे वधकालेऽस्मिन्न क्षन्तव्यौ कथंचन ।
 यज्ञविघ्नकर हन्या पाण्डवाना च दुर्हृदम् ।
 इति मे वर्तते भावस्तमतीया कथ न्वहम् ।

27

After 2 42 14^{ab}, G₁ ins (of App. I, No 28, lines 34-68)

आकालिकं पुष्पफल राष्ट्रक्षोभ विनिर्दिशेत् ।
 वनस्पतिः पूज्यमान पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।
 यदा भज्येत वातेन भिद्यते नमितोऽपि वा ।
 अग्निवायुभयं विद्याच्छ्रेष्ठो वापि विनश्यति ।
 दिश सर्वाश्च दीप्यन्ते जायन्ते राजविभ्रमा । [5]
 भिद्यमानो यदा वृक्षो निनदेचापि पातित ।
 सह राष्ट्रं च पतित न त वृक्ष प्रपातयेत् ।
 अथैन छेदयेत्कश्चित्प्रतिकुद्धो वनस्पति ।
 छेत्ता मेत्ता पतिश्चैव क्षिप्रमेव नशिष्यति ।
 देवताना च पतन मण्डपाना च पातनम् । [10]
 अचलाना प्रकम्पश्च तत्पराभवलक्षणम् ।
 अर्चा यत्र प्रनृत्यन्ति नदन्ति च हसन्ति च ।
 उन्मीलन्ति निमीलन्ति राष्ट्रक्षोभ विनिर्दिशेत् ।
 शिला यदि प्रसिञ्चन्ति कोहाश्चोदकसंभवान् ।
 अन्यद्वा विकृत किञ्चित्स्त्रयस्य निदर्शनम् । [15]
 म्रियन्ते वा महामात्रा राजा सपरिवारक ।
 पुरस्य वा भवेद्वाधी राष्ट्रे देशे च विभ्रमाः ।
 देवताना यदावासे राज्ञा वा यत्र वैश्मनि ।
 भाण्डागारायुधागारे निविशेत यदा मधु ।
 सर्वं तदा भवेत्स्थान हन्यमान बलीयसा । [20]

28

G₂ om. lines 1-4, G₃ om. line 1 and the prior
 54

आगन्तुक भयं तत्र भवेदित्येव निर्दिशेत् ।
 पादपश्चैव यो यत्र रक्त स्रवति शोणितम् ।
 दन्ताग्रात्कुक्षरो वापि शृङ्गाद्वा वृषभस्तथा ।
 पादपादाद्गुविभ्रश कुक्षराद्राजविभ्रम ।
 गोत्राहणविनाश स्याद्वृषभस्येति निर्दिशेत् । [25]
 छत्र नरपतेर्यत्र निपतेत्पृथिवीतले ।
 सराष्ट्रो नृपती राजन्क्षिप्रमेव विनश्यति ।
 देवागारेषु वा यत्र राज्ञो वा यत्र वैश्मनि ।
 विकृत यदि दृश्येत नागावासेषु वा पुनः ।
 तस्य देशस्य पीडा स्यादाज्ञो जनपदस्य वा । [30]
 अनावृष्टिभय घोरमतिदुर्भिक्षमादिशेत् ।

28

After 2 42 16, S (in G₃ after 16^a) ins .

विहाय परमोद्दिशश्चेदिराज चमूमुखे ।
 तास्तु विप्रद्रुतान्सर्वान्साश्वपत्तिर्यद्विपान् ।
 दारितान्वृष्णिवीरेण क्षासितानुरुविक्रमान् ।
 कृष्णतेजोहृतात्सर्वान्समीक्ष्य वसुधाधिपान् ।
 शिशुपालो रथेनैक प्रत्युपायात्स केशवम् । [5]
 रूपा तान्नेक्ष्णो राजन्शलभ पावकं यथा ।
 Colophon
 वैशंपायन ।
 ततो युद्धाय संनद्ध चेदिराज युधिष्ठिर ।
 दृष्ट्वा मतिमता श्रेष्ठो नारद समुवाच ह ।
 युधिष्ठिर ।
 भन्तरिक्षे च भूमौ च न तेऽस्त्यविदितं क्वचित् ।
 यानि राजविनाशाय भौमानि च खगानि च । [10]
 निमित्तानीह जायन्ते उत्पाताश्च पृथग्विधा ।
 एतदिच्छामि कात्स्न्येन श्रोतु त्वत्तो महामुने ।
 वैशंपायन ।
 इत्येव मतिमान्विप्र कुरुराजस्य धीमतः ।
 पृच्छत सर्वमन्यग्रमाचक्षे महायशा ।

half of line 2 — (L 2) G₄ शीघ्र धृतान् (for विप्रद्रुतान्)
 G₃ विश*, G₄ अश* (for साश*) — (L 3) Om in G₃
 G₃ विष्णु* (for वृष्णि*) — (L 4) G₃ कृष्णतेजोविनिर्दिग्धान्
 G₃ M₁ समीक्ष्य — (L 5) T₁ प्रत्युपेयात्, G₄ *द्यात् (for
 पायात्) — (L 6) Om in G₂ M₁ G₄ रोप (for
 रूपा) — Colophon Adhy no T₁ G₂ ३ ३ ३ M₁ 75,
 G₄ 51. — (L 8) G₂ ३ ३ M₁ श्रेष्ठ M₁ नारद वाक्यमन्-
 धीत् — (L 9) T₁ G₂ ३ M₁ om the ref. — (L 10)
 G₂ राज- (for यानि), and खचराणि (for च खगानि)
 — (L 11) G₂ विजानत (for [इ]ह जायन्ते) — (L 12)
 T₁ महामुने — (L 14) G₃ पृच्छत सोपि तत्सर्वम्, and

नारद ।

पराक्रमं च मार्गं च सनिपात समुच्छ्रयम् । [15]

आरोहण कुरुश्रेष्ठ अन्योन्य प्रति सर्पणम् ।

रश्मीनां व्यतिसर्गं व्यायाम वृत्तिपीडनम् ।

दर्शनादर्शनं चैव अद्वयानां च दर्शनम् ।

हानि वृद्धिं च हाम च वर्णस्थान वलावलम् ।

सर्वमेतत्परीक्षेत ग्रहाणां ग्रहकोविदः । [20]

भौमा पूर्वं प्रवर्तन्ते रोचराश्र तत परम् ।

उत्पद्यन्ते च लोकेऽस्मिन्नुत्पाता देवनिर्मिता ।

यदा तु सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते ।

अपरेण गते सूर्ये तत्पराभवलक्षणम् ।

अच्छाये विमलच्छाया प्रतिच्छायेव लक्ष्यते । [25]

यत्र चैत्यकवृक्षाणां तस्य विद्यान्महद्भयम् ।

शीर्णपर्णप्रवालाश्च शुक्रपर्णाश्च चैत्यका ।

अपभ्रष्टप्रवालाश्च तत्राभाव्य निनिर्दिशेत् ।

स्निग्धपत्रप्रवालाश्च दृश्यन्ते यत चैत्यका ।

इहमानाश्च दृष्टाश्च भावस्तत्र न सदाय । [30]

पुष्पे पुष्पं प्रजायेत फले वा फलमाश्रितम् ।

राजा वा राजमात्रो वा मरणायोपपद्यते ।

प्राशुदृष्टरदि हेमन्ते वसन्ते वापि सर्वदा ।

अकालज पुष्पफल राष्ट्रक्षोभ विनिर्दिशेत् ।

नदीनां स्रोतमोऽकाले द्योतयन्ति महाभयम् । [35]

वनस्पतिः पूज्यमानः पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।

यदा भज्येत वातेन भिद्यते नमतेऽपि वा ।

अग्निप्रायुभय विद्याच्छ्रेष्ठो वात्र विनश्यति ।

दिशः सर्वाश्च दीप्यन्ते जायन्ते राजविभ्रमाः ।

छिद्यमानो यदा वृक्षो विनदेचापि पातितः । [40]

सह राष्ट्रं च नदति न त वृक्ष प्रपातयेत् ।

अथैनं छेदयेत्कश्चित्प्रतिकुद्धो वनस्पतिम् ।

छेत्ता भेत्ता पतिश्चैव क्षिप्रमेव विनश्यति ।

देवतानां च पतन मण्डपानां च घुष्टनम् ।

अचलानां प्रकम्पश्च तत्पराभवलक्षणम् । [45]

निशि चेन्द्रधनुर्दृष्ट ततोऽपि च महद्भयम् ।

तद्गृध्रेव भीति स्यान्नान्येषा भरतर्षभ ।

रात्राविन्द्रधनुर्दृष्टा तद्वाष्ट्र परिवर्जयेत् ।

देवता यत्र नृत्यन्ति नदन्ति च हन्यन्ति च ।

उन्मीलन्ति निमीलन्ति राष्ट्रक्षोभ विनिर्दिशेत् । [50]

शिला यस्य प्रसिद्धान्ति स्नेहंश्चोदकसम्भवात् ।

अन्यद्वा विकृतं किञ्चित्त्रयस्य निदर्शनम् ।

त्रियते वा महामात्रो राजा सपरिवारकः ।

पुरस्य वा भवेद्यापी राष्ट्रे देशे च विभ्रमः ।

देवतानां यदावासे राज्ञा वा यत्र वेदमनि । [55]

भाण्डागारायुधागारे निविशेत् यदा मधु ।

सर्वं तद्वाहयेत्स्थान हन्यमान वलीयसा ।

यथातथ (for महायथा) — (L 15) Gs & संनिपात- (for 'पात) Gs समुच्छ्रय — (L 16) T1 Gs s o M1 अन्योन्यप्रति — (L 17) Gs प्रतिसर्ग, Gs वृत्ति, M1 व्यतिसर्ग च — (L 18) Gs दर्शनादर्शनानां हि दर्शन चास्य दशन — (L 19) T1 Gs हानिवृद्धी M1 वर्ण स्थान Gs महावज्र — (L 20) T1 'कोविदा Gs गृहाणां गृह' — (L 21) Gs प्रपद्यते (for प्रवर्तन्ते) — (L 22) Gs उत्पद्यते — (L 23) Gs नु (for न) T1 परिपत्यते (for 'वर्तते) — (L 24) Gs अपराद्ध (for 'रेण) Gs तत्पराभवलक्षण (for the post half) — (L 25) T1 Gs o विमला (for विमल) Gs 'च्छायेव Gs-o M1 वृक्ष्यते (for लक्ष्यते) — (L 26) T1 चैत्यक (for चैत्यक) — (L 27) T1 जीर्ण, Gs स्वर्ण (for शीर्ण) T1 शुक्रपर्ण च — Gs & om lines 28-29 — (L 28) T1 Gs M1 अपमृ (M1 'दृष्ट (Gs 'दृष्टि) प्रवालाश्च — (L 29) Gs 'पर्ण' (for 'पत्र) — (L 30) Gs रण्य (for इह) Gs वृष्टा, M1 दृष्टा (for दृष्टा) Gs o भय (for भावस्य) — (L 31) Gs फले फलमाश्रित — (L 32) M1 राजपुत्रो — (L 33) T1 Gs-o M1 चापि (for वापि) — (L 35) Om in Gs & M1 Gs o महद्भय (for महाभय) — Gs om lines

36-50 — (L 37) T1 Gs o M1 यदा भज्येन्निवा (Gs 'पा) तेन — Gs om lines 39-40 — (L 39) Gs M1 जायते राज (Gs 'ज्य) विभ्रम — (L 40) Gs विद्यमाने यदा वृक्षे Gs निवेदे, M1 निनदे (for विनदे) — (L 41) Gs पतति (for नदति) T1 प्रतापयेत्, Gs निपात (for प्रपात) Gs त वृक्ष न प्र — (L 42) Gs अथैत Gs शोधयेत् (for छेदयेत्) T1 कश्चित्, Gs किञ्चित् (for कश्चित्) Gs पय रुद्ध, Gs o प्रतिकुद्ध T1 वनस्पति — (L 43) Gs भविष्यति (for विनश्यति) — (L 44) Gs o अंटानां चापि (Gs चैव), T1 Gs o घुष्टन, Gs घुष्टन Gs मण्डपानां च घुष्टने (sic) — Gs M1 om lines 46-48, Gs om lines 46-47 — (L 47) Gs o हानि (for भीति) — (L 49) Gs अर्वा यत्र प्रनृत्यति (for the prior half) — (L 51) Gs o स्नेहान् (for स्नेहान्) — (L 52) Gs [अ] विकृत, Gs M1 [अ] शिष्टन (for विकृत) M1 तत्पराभवलक्षण (for the post half) — (L 53) Gs o M1 ध्रियते, Gs o श्रीयते, Gs श्रीयते (for ध्रियते) Gs महारात्रो, Gs महामात्रो, Gs M1 महामात्रः Gs & M1 सपरिवारक — (L 56) Gs o भाण्डागारेयुधागारे T1 निवेशेत् (for निशि) Gs o विनिवेशयते मधु — (L 57) T1 Gs तदा (Gs 'व-) भवेत् (for तद्वाहयेत्) — Gs om.

आगन्तुक भयं तत्र भवेदित्येव निर्दिशेत् ।
 पादपश्चैव यो यत्र रक्त स्रवति शोणितम् ।
 दन्ताग्राकुञ्जरो वापि शृङ्गाग्राद्वृषभस्तथा । [60]
 पादपाद्गाद्विभ्रश कुञ्जराद्वाजविभ्रम ।
 गोव्राह्मणविनाश स्याद्वृषभस्येति निर्दिशेत् ।
 छत्र नरपतेर्यस्य निपतेत्युच्यते ।
 स सराष्ट्रो नरपति क्षिप्रमेव विनश्यति ।
 देवागारेषु वा यत्र राज्ञो वा यत्र वेदमनि । [65]
 विकृतं यदि दृश्येत नागावासेषु वा पुनः ।
 तस्य देशस्य पीडा स्याद्वाज्ञो जनपदस्य वा ।
 अनावृष्टिभय घोर दुर्भिक्षमिति निर्दिशेत् ।
 बाहुभङ्गे तु देवानां ग्रहस्थाना भयं भवेत् ।
 भस्मे प्रहरणे विद्यात्सेनापतिविनाशनम् । [70]
 आगन्तुका च प्रतिमा स्थान यत्र न विन्दति ।
 अभ्यन्तरेण घण्टासाद्वाजा त्यजति तत्पुरम् ।
 प्रदीर्यते मही यत्र विनदत्यपि पालते ।
 त्रियते तत्र राजा च तच्च राष्ट्रं विनश्यति ।
 एणीपदान्वा सर्पान्वा हुण्डुमानथ दीप्यकान् । [75]
 मण्डूको असते यत्र तत्र राजा विनश्यति ।
 अभिन्नं वाप्यपक्व वा यत्राज्ञमुपचीयते ।
 जीर्यन्ते वा त्रियन्ते वा तदज्ञ नोपयुज्यते ।
 उदपाने च यत्रापि विवर्धन्ते युधिष्ठिर ।
 स्थावरेषु प्रवर्तन्ते निर्गच्छेच्च पुनस्ततः । [80]
 अपाद वा त्रिपाद वा द्विशीर्षं वा चतुर्भुजम् ।
 स्त्रियो यत्र प्रसूयन्ते भूयात्तत्र पराभवम् ।
 हस्तिनी महिषी गौर्वा खरोष्ट्रमथ सुकरम् ।

ईदृशानि प्रजायन्ते विद्यात्तत् पराभवम् ।
 अजैडका स्त्रियो गावोऽवयश्चान्येऽपि योनयः । [85]
 विकृतानि प्रजायन्ते तत्र तत्र पराभवः ।
 नदी यत्र प्रतिस्रोतमावहेत्कलुषोदकम् ।
 दिशश्च न प्रकाशन्ते तत्पराभवलक्षणम् ।

Colophon

नारदः ।

एतानि तु निमित्तानि यानि चान्यानि भारत ।
 केशवादेव जायन्ते भौमानि च खगानि च । [90]
 चन्द्रादित्यौ ग्रहाश्चैव नक्षत्राणि च भारत ।
 वायुरग्निस्तथैवाप पृथिवी च जनार्दनात् ।
 यस्य देशस्य हानिं वा वृद्धिं वा कर्तुमिच्छति ।
 तस्मिन्देसे निमित्तानि तानि तानि करोत्ययम् ।
 योऽसौ चेदिपतेस्तात विनाश समुपस्थितः । [95]
 निवेदयति गोविन्द स्वरूपायैर्न संशय ।
 इयं प्रचलिता भूमिरशिव वान्ति मारुताः ।
 राहुश्चाप्यपतत्सोममपर्षणि विशां पते ।
 सनिर्घाताः पतन्त्युक्तास्तमः संजायते भृशम् ।
 चेदिराजविनाशाय हरिरेष विजृम्भते । [100]
 वैशंपायन ।
 एवमुक्त्वा तु भगवान्नारदो विरराम ह ।
 ताम्भ्यां पुरुषसिंहाभ्यां तस्मिन्द्वय उपस्थिते ।
 दृश्यन्तुर्मिपालास्ते घोरानौत्पातिकाब्धवृन् ।
 तत्र तैर्दृश्यमानानां दिक्षु सर्वान् भारत ।
 अश्रूयन्त तदा राजञ्जिवानामशिवा गिरः । [105]
 ररास च मही कृत्वा सवृक्षपुरपर्धता ।

(hapl) lines 59-62 — (L 59) M₁ चापि (for चैव)
 — (L 60) G₆ वृषभस्य वा (for *भस्तथा) — (L 62)
 T₁ G₂ M₁ ऋषभस्येति, G₄ वृषभश्चैव — (L 63) G₂ 4 s M₁
 यत्र (for यस्य) — (L 64) G₂ s स सराष्ट्रे G₆ पतेद्वाजन्
 (for नरपति) — G₄ om line 66 — (L 68) G₆
 अतिदुर्भिक्षमादिशेत् (for the post half) — (L 69) G₄
 बाहुभङ्गेषु G₆ अर्वाया बाहुभङ्गेन (for the prior half).
 — (L 71) G₂ 4 s M₁ आगन्तुका तु (G₄ *क तु, G₆ *कादि-).
 — (L 73) G₂ 4 s M₁ विदीर्यते G₄ विनदत्यपि T₁ G₆
 पात्यते (for पाल*) G₆ विनिदत्यविवान्यते (sio). — (L
 74) G₄ s त्रियते, G₆ त्रियते. G₆ यत्र (for तत्र) — (L
 75) G₆ एणीपदान्; M₁ (sup in as above) श्रेणीपदान्.
 G₄ हुडुका* (for हुण्डुमा*) T₁ G₆ दिव्यकान्, G₂ s M₁
 दीपकान् — (L 76) Om in G₂ G₆ s मण्डूको M₁
 तत्र विद्यान्महद्भय — (L 77) G₄ उपचीर्यते, G₆ *वीर्यते
 — (L 78) T₁ G₄ जीवते, G₆ s M₁ जीयते, G₆ जीर्यते (for
 जीर्यन्ते) G₂ भवतो वा त्रियतो वा G₄ नोपयुज्यते, G₆ *युजते
 — (L 79) G₆ वने वने (for उदपाने) — (L 80)

G₂ स्थावरे च G₆ s प्रवर्धते (for *वर्धते) — (L 81) T₁
 आपाद G₂ द्विपाद (for त्रि*) G₆ त्रिशीर्षं (for द्वि*)
 — (L 82) G₂ 4 स्त्रियो वा यत्र स्रवते G₄ भूयात्तत्र पराभव*
 — G₂ 4 om (hapl) lines 83-86, G₆ om (hapl)
 lines 83-84. — (L 85) T₁ G₂ s s M₁ अजै (G₂ s
 *जे)लका G₂ s ये चान्ये वापि, M₁ वयास्यन्येपि (for
 स्वयश्चान्येपि) — (L 86) T₁ M₁ यत्र तत्र — Colophon
 Adhy no T₁ 70, G₂ s s s M₁ 76, G₄ 52 — (L
 89) Om in T₁ G₂ दुर्, M₁ च (for तु) — (L 90)
 Om in G₆ G₆ खचराणि (for च खगानि) — (L 91) G₆
 चन्द्रादित्या, G₆ *दित्य — (L 92) G₆ वसुर् (for वायुर्)
 G₄ तथा चाप — (L 93) G₆ हानिर् (for हानिं) — (L
 95) G₆ विनाशं समुपस्थित — (L 97) G₂ s s M₁ अश्विवा
 (for *व) — (L 98) M₁ सूर्यम् (for सोमम्) — (L
 103) T₁ G₂ घो (G₂ वै)रानुत्पातकान् G₆ तदा (for वहुन्)
 — (L 104) T₁ सतत दृश्यमानानां, G₂ M₁ सतत वाश्य*,
 G₆ तत्र तैर्दर्श*, G₄ तत्र तैर्वाश्य*, G₆ तत्र ते दृश्य*. — (L
 105) G₆ रवा (for गिर) — (L 106) T₁ G₂ *वृण*,

अपर्वणि च मध्याह्ने सूर्यं न्वर्मानुरप्रसत ।
ध्वजाम्रे चेदिराजस्य सर्वैरक्षपरिष्कृते ।
अपतरपाच्युतो गृध्रस्तीक्ष्णतुण्ड परतप ।
आरण्यं सह सप्तष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः । [110]
चुकुशुर्भरत तत्र तस्मिन्नुद्ध उपस्थिते ।
एवमादीनि घोराणि भौमानि च रम्यानि च ।
औत्पातिकान्यदृश्यन्त सकुट्टे शार्ङ्गधन्विनि ।

Colophon

वैशपायन ।

महर्षिः कारयन्नाजा ततश्चेदिपतिर्धनु ।
अभियास्यन्पीकेशमुनाच मधुसूदनम् । [115]
एकस्त्रमसि मे शत्रुन्मर्ता एतथा माधव ।
ततः सागरपर्यन्तां पालयिष्यामि मेदिनीम् ।
हरेर्य काङ्क्षित यन्मे तद्विद पर्युपस्थितम् ।
चिरस्य घत मे दिष्ट्या वासुदेव ना त्वया ।
अद्य त्वा निहनिष्येऽहं भीष्म च सह पाण्डव । [120]
एवमुक्त्वा स तं वाणैर्निशितैरासतेजसै ।
विस्वाध युधि तीक्ष्णाग्रैश्चेदिराट्वहुपुगवम् ।
कट्टपत्रच्छदा वाणाश्चेदिराजधनुश्च्युता ।
निविशुस्ते तदा कृष्ण भुजगा इव पर्यतम् ।
नाददानस्य चैवस्य शरानस्यस्यतोऽपि वा । [125]
दृष्टुस्तेऽन्तर केचिद्व्रति वायोरियाग्ररे ।
चेदिराजमहामेघ शरजालाम्बुमानवा ।
अभ्यवर्षद्दृपीकेश पयोद इव पर्यतम् ।

ततः शार्ङ्गमभिलक्ष कृत्वा मशरमच्युत ।
आधमापे महायातुः सुनीय परवीरहा । [120]
अथ त्वां मामकस्तीक्ष्णश्चेन्निगज महाशर ।
मेत्तुमर्हति वेगेन महाशनिरिवाचलम् ।
एव श्रुति गोविन्दे ततश्चेद्व्रिपति पुन ।
मुमोच निशितानन्यान्पाण्डव प्रति शरान्वहन् ।
अथ वाणार्तिं कृणु शार्ङ्गमायस्य दीप्तिमान् । [135]
मुमोच निशितान्पाण्डवात्ततोऽथ महस्रज ।
तापश्वरांस्तु स चिच्छेद शरवर्षंश्च चेदिराट् ।
पटभिश्चान्यजघानाशु वैशव चेदिपुगव ।
ततोऽप्यं महसा कृष्ण प्रमुमोच जगत्पति ।
अख्येणैव महावाहनांशयामास्येदिराट् । [140]
ततः शतसहस्रेण शरणा नतपर्वणाम् ।
सर्वतः समवाकीर्य शौरि दामोदर तदा ।
ननाद बलवान्मुद शिशुपाल प्रतापवान् ।
इदं चोवाच सकुट्ट वैशव परवीरहा ।
अद्याप्य मामका वाणा मेत्यन्ति तत्र मयुगे । [145]
एतथा त्वा नसुतामात्यान्पाण्डवांश्च तस्मिन् ।
आनृण्यमद्य यास्यामि जरासंधस्य धीमत ।
कस्य केदिनश्चैव नरकस्य तथैव च ।
इत्युक्त्या श्रीधत्ताम्राक्ष शिशुपाले जनार्दनम् ।
अदृश्य शरवर्षेण सर्वतः समवाकिरत् । [150]
ततोऽख्येणैव भगवानकृन्तत शरान्वहन् ।
निरुत्य च शरान्मर्जानन्तर्धातु प्रचक्रमे ।

G₂ 'ध्रुव', M₁ 'कुल' (for 'पुर') — (L 109) T₁
अपतन्नाच्युता गृध्रास्तीक्ष्णतुण्डा — (L 110) T₁ G₂ s M₁
(sup in as above) मधुसूता (for मधुसूता) — (L 112)
G₂ om भौमानि च G₂ रम्याणि (for च रम्यानि) — (L
113) G₂ औत्पातिकानि दृश्यन्त, G₂ औत्पादिकान्यद्, G₂
उत्पातानां — Colophon Adhy no T₁ G₂ s s M₁
77; G₂ 70, G₂ 53 — (L 114) G₂ s विष्कारयन्
— (L 116) T₁ M₁ त्वा (for त्वा) — (L 118) G₂
प्रत्युपस्थित — (L 120) G₂ s M₁ त्वा G₂ निहनिष्यामि
G₂ वर्षं (for पाण्डवे) — (L 121) G₂ तु (for न)
G₂ आसतेजसं, G₂ नतपर्वणि — (L 123) G₂ 'च्युता (for
'च्छदा) — (L 124) G₂ s भुजगा इव — G₂ om
(hapl) lines 125-128 — (L 125) G₂ नापदानस्य
G₂ न शरानस्यतो, M₁ शरानस्यसतो — (L 126) T₁ G₂ s
M₁ विवर (for तेऽन्तर) T₁ मिथिद् — (L 127) G₂ s M₁
शरपारातु — (L 129) T₁ G₂ s 'मिश्रज — (L 131)
T₁ G₂ s s M₁ त्वा T₁ G₂ मामको वाणश्च, G₂ 'कास्तीक्ष्णाश्च
T₁ G₂ महाशर, G₂ 'शिर' (for 'शर') — (L 132) G₂
'मर्हति — (L 135) T₁ G₂ आनस्य (for आयस्य) G₂ M₁
दीप्तिमत्, G₂ दीर्घवान् (for दीप्तिमान्) — (L 136) G₂
मुल्याश्च (for मुमोच) G₂ सहसा (for निशितान्) — (L

137) T₁ G₂ s M₁ शरवर्षण — (L 138) G₂ पटच्छरान्वैर
(for पटिश्चरान्वैर) — (L 139) G₂ M₁ जगद्गुरु — (L
140) G₂ श्रमेणैव M₁ 'राज (for 'वाहुर' G₂ शमयामास
(for नाज) — (L 141) G₂ शरसहस्रेण — (L 142)
G₂ 'कीर्यत् (for 'कीय) T₁ G₂ s तथा (for तत्र) G₂
चैवलश्च यदुत्तम (for the post half) — (L 144) G₂
केजव — After line 144, G₂ ins

अग्रव्यक्तोभताम्राक्ष शिशुपाले जनार्दनम् ।

whi'o G₂ ins

क्षण तिष्ठ रथोपले चैवनाथ मुनिव्रज ।

भोजेश च जरासंध त्वां द्रष्टुं योजयाम्यहम् ।

ताभ्यां विना रणे ऋद्धीर्य नार्हति चेदिप ।

इत्युक्त्या स्वहृदय मशरवर्षैरवाकिरत् ।

— G₂ om lines 145-153 — (L 145) G₂ ते (for
[अ]द्) — (L 146) G₂ s M₁ त्वा हत्वा (by transp)
G₂ M₁ ससुतामाल्य G₂ तस्मिन् — G₂ om from श्रीधत्ता
in line 149 to अदृश्य in line 150 — (L 150)
G₂ अदृश्यं, M₁ आदिश्य (for अदृश्य) — (L 151)
G₂ M₁ चान्योन्यं (for भगवान्) G₂ M₁ अ(M₁ न्य)वृत्तैर्वा
(for अकृन्तत) G₂ न्यकृन्तत ततः शरान् (for the post-
half) — (L 152) G₂ s M₁ अंतर्धानाय चक्रत् (G₂ 'मे)

अन्तर्धानगतौ वीरौ शुशुभाते महाबलौ ।
 साधु साध्विति भूतानि पूजयामासुरस्यरे ।
 न दृष्टपूर्वमस्माभिर्युद्धमीदृशक पुरा । [155]
 तत कृष्ण जघानाशु शिशुपालस्त्रिभि शरै ।
 कृष्णोऽपि बाणैर्विव्याध सुनीथ पञ्चभिर्युधि ।
 तत सुनीथ सप्तत्या नाराचैरर्दयद्वली ।
 ततोऽतिविद्ध कृष्णेन सुनीथ. क्रोधमूर्छित. ।
 विव्याध निशितैर्बाणैर्वासुदेव स्नानान्तरे । [160]
 पुन कृष्ण द्विभिर्विद्धा ननादावसरे नृप ।
 ततोऽतिदारुण युद्ध सहसा चक्रत शरै ।
 तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव गजोत्तमौ ।
 दम्प्राभिरिव पञ्चास्यौ तुण्डकैरिव कुक्कुटौ ।
 दारयेता शरैस्तीक्ष्णैरन्योन्य युधि तावुभौ । [165]
 ततो मुमुचतु क्रुद्धौ शरवर्षमनुत्तमम् ।
 शरैरेव शराञ्छित्वा तावुभौ पुरुषर्षभौ ।
 चक्रातेऽस्त्रमय युद्ध घोर तदतिमानुषम् ।
 आग्नेयमस्त्र मुमुचे शिशुपाल प्रतापवान् ।
 वारुणेनास्त्रयोगेन नाशयामास केशव । [170]
 कौबेरमस्त्र सहसा चेदिराद् प्रमुमोच ह ।
 कौबेरेणैव सहसानाशयज्जगत् प्रभु ।
 याम्यमस्त्र तत् क्रुद्धो मुमुचे कालमोहित ।
 याम्येनैवास्त्रयोगेन याम्यमस्त्र व्यनाशयत् ।
 गान्धर्वेण च गान्धर्व मानवं मानवेन च । [175]
 वायव्येन च वायव्य रौद्र रौद्रेण चाभिभू ।
 ऐन्द्रसैन्द्रेण भगवान्वैष्णवेन च वैष्णवम् ।

एवमस्त्राणि कुर्वाणौ युयुधाते महाबलौ ।
 ततो माया विकुर्वाणो दमघोपसुतो बली ।
 गदामुसलवर्षं तच्छक्तितोमरसायकान् । [180]
 परश्वथमुसुण्ठीना पातयामास चेदिराद् ।
 अमोघास्त्रेण भगवान्व्यानाशयत् केशव ।
 शिलावर्षं महाघोर पातयामास केशवे ।
 वज्रास्त्रेणामिसक्रुद्धशूर्णमेवाकरोत्यभु ।
 जलवर्षं ततो घोर व्यसृजच्चेदिपुगव । [185]
 वायव्यास्त्रेण भगवान्व्याक्षिपच्छतशो हरि ।
 निहत्य सर्वमाया वै सुनीथस्य जनार्दन ।
 स मुहूर्तं चकाराशु द्विद्वयुद्ध महारथ ।
 स बाणयुद्ध कुर्वाणो भर्त्सयामास चेदिराद् ।
 दमघोपसुतो धृष्टमुवाच यदुनन्दनम् । [190]
 अद्य कृष्णमकृष्ण तु कुर्वन्तु मम सायका ।
 इत्येवमुक्त्वा दुष्टात्मा शरवर्षं जनार्दने ।
 सुमोच पुरुषव्याघ्रो घोरमास्थाय तद्वपु ।
 शरसंकुत्तगात्रस्तु क्षणेन यदुनन्दन ।
 रुधिर परिसुत्ताव सोऽतीव पुरुषोत्तम । [195]
 न यन्ता न रथो वापि न चाश्वा पर्वतोपमा ।
 दृश्यन्ते शरसञ्ज्ञा आविर्भूतमभवज्जगत् ।
 केशव तदवस्थ तु दृष्ट्वा भूतानि चुक्रुशु ।
 दारुक्रस्तु तदा प्राह केशव परवीरहा ।
 नेदृशो दृष्टपूर्वो हि सग्रामो यादृशो मया । [200]
 स्यादव्यमिति तिष्ठामि स्वत्प्रभावेण माधव ।
 अन्यथा न च मे प्राणा धारयेयुर्जनार्दन ।

— (L 153) M₁ युयुधाते (for शुशुभाते) — (L 155) G₄ M₁ अदृष्ट° (for न दृष्ट°) — (L 157) T₁ G₂ पचभिर्युद्धमैद (for the post half) — (L 158) T₁ G₂ सुनीथ T₁ आर्दयद्, G₂ दारयन्, G₃ दर्शयन् (for अर्दयद्) — (L 159) G₂ विद्धस्तु (for ऽतिविद्ध°) — (L 161) G₅ (before corr) बाणैर् (for विद्धा) M₁ पुन° (for नृप°) — (L 163) G₂ ० महागजौ (for गजोत्तमौ) — (L 164) T₁ G₂ ० ० ० द्रैरिव च, G₄ सुदद्रैरिव (for दम्प्राभिरिव) G₄ M₁ कटकैर्, G₅ कर्ण° (for तुण्ड°) — (L 167) G₂ ० पुरुषोत्तमौ — (L 168) G₂ अनु- (for अति-) — For lines 169-170, G₅ subst

आग्नेयमसृजचैषो वारुणेनारुधदरि° ।

— For lines 171-174, G₅ subst

कौबेरेणैव कौबेर याम्य याम्येन वै हरि ।

— (L 172) G₄ M₁ (sup lin) नाशयत् — (L 173) G₂ °चोदित (for °मोहित°) — (L 174) T₁ G₂ ० ० विनाशयत् — (L 175) G₅ तु, G₄ [ए]व (for the first च) G₂ ० मानवेन च मानव — (L 177) T₁ G₅ वैष्णव वैष्णवेन च — (L 178) G₅ om (hapl) from

णौ युयु° to विकुर्वा in line 179 — (L 179) T₁ मदघोपसुतो — (L 180) G₄ त (for तत्) M₁ °सायकम् — (L 181) G₂ परश्वथमुसुंठीनां, G₃ °श्वथ सुपुर्णेश्व, G₄ °श्वथमुसुंध्यश्व, M₁ °श्वथमुसुंठीना — (L 182) G₄ बलवान् (for भग°) T₁ G₂ नाशयामास, G₃ विनाशयति (for व्यनाशयत्) G₅ M₁ माधव° (for केशव) — (L 183) Om in G₂ M₁ महद् (for महा), and व्यसृजच्चेदिपुगव (for the post half) — (L 184) G₄ ऐदिराद्° (for वज्रास्त्रे°) — (L 187) T₁ G₂ ० सर्वबाणान् (for °माया) — (L 188) G₂ अवर्तत (for महारथ) — (L 189) G₂ ०-० M₁ बाणयुद्ध च कुर्वाणो — (L 190) T₁ दृष्टम्, G₂ दृष्टम्, G₄ कृष्णम् (for धृष्टम्) G₂ ० ० M₁ यदुपुगव — (L 194) G₂ ०-० M₁ यदुपुगव° — (L 195) G₂ पुरुषोत्तम — (L 196) G₂ ० पवनोप(G₅ °त्त)मा (for पर्वतो°) — (L 197) T₁ शरसञ्ज्ञां; G₂ °संछिनम्, G₃ °संछिन्ना — (L 198) G₅ आतानि (for भूतानि) — (L 199) T₁ G₅ ० परवीरहन्, G₄ °वीरह. — (L 200) G₂ ० [s]य (for हि) — (L 201) G₂ ० असादेन (for -प्रभावेण) — (L 202) G₂ अथ वा (for

इति सचिन्त्य गोविन्द क्षिप्रमेव चर्धं कुरु ।
वैशपायन ।

एवमुक्तस्तु सूतेन केशवो चाक्यमग्रवीत् ।
एष एतितलो दैत्यो हिरण्यकशिपु पुरा । [205]
रिपु सुराणा दैत्येन्द्रो वरदानेन गर्वित ।
अथासीद्रावणो नाम राक्षसेन्द्रोऽतिवीर्यवान् ।
तेनैव यलवीर्येण यल नागणयन्मम ।
अह मृत्युश्च भविता काले काले दुरात्मनः ।
न भेतव्य स्वया सूत नैष कश्चिन्मयि स्थिते । [210]
इत्येवमुक्त्वा भगवान्ननर्दं गरुडध्वज ।
पाञ्चजन्य महाशङ्ख पूरयामास केशवः ।
समोहयित्वा भगवाश्चक्र दिव्य समाददे ।
चिच्छेद च सुनीथस्य शिरश्चक्रेण सयुगे ।

29

After the addl colophon following 2 42. 31,
8 ins

वैशपायन ।
तत् प्रवृत्ते यज्ञो धर्मराजस्य धीमत ।
शान्तविघ्नाहंणक्षोभो महर्षिगणसकुल ।
तस्मिन्पक्षे प्रवृत्ते तु चाग्विदो हेतुवादिन ।
हेतुवादान्वहून्प्राहुः परस्परजिगीषव ।

अन्यथा) — (L 205) G₀ भवेत् (for पुरा) — (L 206)
G₂ दैत्यारिर् (for दैत्येन्द्रो) M₁ मोहित (for गर्वित) .
— (L 207) T₁ G₂ ॥ M₁ रत्नोद्योष (G₀ 'येव) वीर्यवान्,
G₀ राक्षसोवीर्य वी' — (L 209) G₂ ॥ अ(G₀ त)स्याह
मृत्युर्भविता, M₁ अहमस्य मृत्युर्भविता (hypermetric!)
— After line 209, G₀ ins

पुरातनवलार्थबले (slo) गन्तव्य एष स ।

— (L 210) G₀ क्षिप्र (for सूत) — (L 211) T₁ M₁
ननाद, G₀ ननर्त (for ननर्द) — (L 213) M₁ ततश्चक्र
(for चक्र दिव्य)

29

(L. 1) G₂-s तत् प्रवृत्तो (G₂ 'जो) यज्ञोप (G₄ 'शो वै)
— G₀ om lines 3-5 — (L 3) G₂ वागीशा (for
चाग्विदो) — (L 6) G₂ उपदेस्येव, G₂ s 'बुद्ध्या G₀ विहित
— After line 6, the sequence of the lines in T₁ G₂
is 13-18, 11-12, 7-10, repetition of lines 15-16
(with v l), 19-21, 29-30, 22-28 These transposi-
tions are ignored in the following notes — (L 7)
M₁ हेमनाल' (for 'ताल') — (L 8) G₄ 'माल्यानि, M₁
'वर्णोनि (for 'तुल्यानि) T₁ G₂-s प्रदीप्तानिव — (L 9)

ददृशुश्च नृपतयो यज्ञस्य विधिमुत्तमम् । [5]
उपेन्द्रस्येव विहितं महदेवेन भारत ।
ददृशुस्तोरणान्यत्र हेमतालमयानि च ।
दीप्तभास्करतुल्यानि प्रदीप्तानीव तेजसा ।
स यज्ञस्तोरणैर्नैश्च प्रदीप्तैरिव सयभौ ।
द्रव्यासनविहाराश्च सुवहून्त्रितमभृतान् । [10]
घटान्पात्री कटाहानि फण्डानि समन्तत ।
न ते किंचिदमौर्गणमपश्यन्त्रय पार्थिवा ।
तपश्चे न्यवसप्राजन्प्राक्षणा भृशमरूपा ।
कथयन्त कथा यद्भी पश्यन्तो नटननैकान् ।
भुजता चैव विप्राणां स्वादु भोज्यं पृथग्विधम् । [15]
अनिश श्रूयते तत्र मुदिताना महाम्वनः ।
दीयतां दीयतामेपा भुज्यतां भुज्यतामिति ।
एवप्रकारा. सजल्पा. श्रूयन्ते स्मात्र नित्यश ।
भोदनानां विकाराणि स्वादूनि विविधानि च ।
सुवहूनि च भक्ष्याणि पेयानि सधुराणि च । [20]
ददृर्द्विजानां सतत राजप्रेष्या महाध्वरे ।
पूर्णे शतसहस्रे तु विप्राणा भुजता तदा ।
स्थापिता तत सप्ताभूच्छहोऽध्मायत नित्यशः ।
सुहृसुहृ प्रणादस्तु तस्य शङ्खस्य भारत ।
उत्तम शङ्खशब्दं त ध्रुत्वा विस्मयमागता । [25]
एष प्रवृत्ते यज्ञे तु तृष्टपुष्टजनायुते ।

G₀ तत्र (for तैश्च), and इदृचापैर्यथा नम' (for the post
half) — After line 9, G₄ ins (cf line 64)

तालाना तोरणैर्हेमैर्दन्तैरिव दिशार्जने ।

— (L 10) T₁ आत्मसंभृतान्, G₂ यष्टसंभृतान्, G₀ वित्तसंभ-
यान्, G₄ ॥ अन्य(G₀ 'स्य)संभृतान्, M₁ यष्टसंभवान् (for
वित्तसंभृतान्) — (L 11) G₂ कटान् (for घटान्) M₁
फलशाक्ष (for कलशानि) — Lines 13-18 = (var)
2 30 48-50 — (L 13) G₄ सहदेवेन सत्कृता, G₂
प्राक्षणा भृशकल्पिता — (L 14) G₂ ॥ कथां यद्भी — (L
15) T₁ पूजितक्षेत्र, G₂ ॥ M₁ पूजितानां च, T₁ G₂ ॥
साधु भोज्यं (T₁ 'ज्य', G₀ 'ज्य-), M₁ स्वादुभोज्यै (for
स्वादु भोज्य) T₁ पृथग्विध, G₀ 'विधा — (L 17)
G₀ तेषां (for एषां) G₂ भुजतां भुजतामिति — (L 18)
G₄ श्रूयते वाग्र नित्यश — (L 19) Om in T₁ G₂
G₀ M₁ च बहूनि (for विविधानि) — (L 20) T₁ G₂
भोजनानि, G₀ M₁ विविधानि (for सुवहूनि) — (L 23) G₄
स्थापितास्तत्र संशार्थ G₂ ॥ ध्मायति, G₂ ॥ ध्म(G₄ ध्मा)येत
(for सध्मायत) — (L 24) Om in G₀ G₀
प्रणदत' (for प्रणादस्तु) — (L 25) T₁ G₂-s उत्तम तत्र शम्भ
तत्, G₂ उत्तम श्रूयते शब्द (for the prior half) G₂
शङ्खमन्, G₂ ॥ आगता (for आगता) — (L 26) G₂ ॥

अन्नस्य बहवो राजनुत्सेधा पर्यतोपमा ।
 दधिकुल्याश्च ददशु सर्पिषां च हृदाजना ।
 जम्बूद्वीपो हि सकलो नानाजनपदायुत । [30]
 राजन्नदृश्यतैकस्थो राजस्त्वस्मिन्महाक्रतौ ।
 तत्र राजसहस्राणि पुरुषाणां ततस्तत ।
 गृहीत्वा धनमाजगमुस्तस्य राज्ञो महाक्रतौ ।
 राजानं स्रग्विणस्तत्र सुमृष्टमणिकुण्डला ।
 तान्पर्यविविपुर्विप्राञ्चतशोऽथ सहस्रश ।
 विविधान्यन्नपानानि लेह्यानि विविधानि च । [35]
 तेषां नृपोपभोग्यानि ब्राह्मणेभ्यो ददुः स ते ।
 नानाविधानि भक्ष्याणि स्वादुपुष्पफलानि च ।
 गुलानि स्वादुक्षौद्राणि ददुस्ते ब्राह्मणेष्विह ।
 एतानि सततं भुक्त्वा तस्मिन्त्यजे द्विजादयः ।
 परां प्रीतिं ययुः सर्वे मोदमानास्तदा मृशम् । [40]
 एव समुदितं सर्वं बहुगोधनधान्यवत् ।
 यज्ञवाटं नृपा दृष्ट्वा विस्मयं परमं ययुः ।
 ऋत्विजश्च यथाशास्त्रं राजसूर्यं महाक्रतुम् ।
 पाण्डवस्य यथाकालं जुहुतुः सर्वयज्ञका । [45]
 निराक्रामश्च शास्त्रज्ञा विधिवत्सर्वशिक्षिता ।
 व्यासधौम्यादयः सर्वे विधिवत्षोडशर्त्विजः ।

स्वस्वकर्माणि चक्रुस्ते पाण्डवस्य महाक्रतौ ।
 नापदङ्गविदत्रासीत्सदस्यो नाबहुश्रुत ।
 नाब्रतो नानुपाध्यायो न पापो नाक्षमो द्विजः । [50]
 न तत्र कृपणं कश्चिद्विरदो न बभूव ह ।
 क्षुधितो दुःखितो वापि प्राकृतो वापि मानुषः ।
 भोजनं भोजनार्थिभ्यो दापयामास सर्वदा ।
 सहदेवो महातेजाः सततं राजशासनात् ।
 संस्तरे कुशलाश्चापि सर्वकर्माणि याजकाः ।
 दिवसे दिवसे चक्रुर्यथाशास्त्रार्थचक्षुषः । [55]
 ब्राह्मणा वेदशास्त्रज्ञाः कथाश्चक्रुश्च सर्वदा ।
 रेमिरे च कथान्ते तु सर्वे तस्मिन्महाक्रतौ ।
 सा वेदिवेदसपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः ।
 आवभासे तदा कीर्णां नक्षत्रैर्द्यौरिवामला ।
 ततो वै हेमयूपाश्च सर्वरत्नसमाचितान् । [60]
 शोभार्थं कारयामास सहदेवो महाद्युतिः ।
 ददशुस्तोरणान्यत्र हेमतालमयानि च ।
 स यज्ञस्तोरणैस्त्रैश्च ग्रहैर्द्यौरिव संवभौ ।
 तालानां तोरणैर्हैमैर्दन्तैरिव दिशागजैः ।
 दिक्षु सर्वासु विन्यस्तैस्तेजोभिर्मास्करैर्यथा । [65]
 सकिरितैर्नृपैश्चैव शुशुभे तत्सदस्तदा ।

जुष्टुश्च जनायुता (G₂ 'वृते'), G₂ दृष्टपुष्ट — (L 27)
 G₂-s M₁ बहुशो (for बहवो) G₂ राज्ञा (for राजन्)
 G₂-s उत्सर्गा (G₂ 'गान्'), M₁ उच्छ्रयान् (for उत्सेधा)
 M₁ पर्यतोपमान् — (L 28) G₂ s M₁ सर्पिषश्च G₂
 हृद जना, G₂ s हृदा जना, G₂ M₁ हृदां जना. — (L 30)
 G₂ s जनस् (for राजस्) G₂ तस्य (for तस्मिन्) — G₂
 om lines 31-40 — (L 31) T₁ G₂-s M₁ जाति^o
 (for राज^o) — (L 32) G₂ s M₁ आजहृषु (for
 आजगमुस्) G₂ राजन्यजे (for तस्य राज्ञो) — (L 34)
 T₁ पर्यवेविपुर्, G₂ परिवेषधिर, G₂ पर्यवेपयद्, G₂ वेदिपुर,
 M₁ वेपिपुर (for 'विविपुर्) G₂ विप्रा (for विप्राप्)
 — (L 35) M₁ सुवहूनि (for विविधानि) — (L 36)
 G₂ s तेभ्यो (for तेषां) — (L 37) G₂-s 'वृक्ष' (for
 'पुष्ट') — (L 39) T₁ G₁ M₂ द्विजातय^o — (L 40)
 G₂ M₁ सदा (for तदा) — (L 41) T₁ G₂ s M₁
 प्रमुदित सर्वं, G₂ प्रमुदिता सर्वं T₁ G₂ बहुशो धनधान्यवान्,
 G₂ पर विस्मयमागता — (L 42) Om in G₂. G₂
 यज्ञवाटाग्रपान्दृष्ट्वा — (L 43) G₂ reads this line twice
 (second time with v.l. पाण्डवस्य for ऋत्विजश्च) G₂
 यथावद्व्यमानाभि (for the prior half) G₂ om. the post
 half of line 43 and the prior half of line 44
 — T₁ om lines 44-45, — (L 44) G₂ s. s यथाशास्त्रं
 (for 'काल') — (L 45) Om in G₂ G₂ s निरा (G₂

'र)क्रमश्च, M₁ पर्यक्रामश्च G₂ सार^o, M₁ साधु^o (for सर्वं)
 G₂ विरदा इव ते राजन्विधिवत्सादिशिक्षिता — (L 46) G₂-s
 M₁ व्यासधौम्यादिभि सर्वै (G₂ 'वै') — (L 47) T₁ G₂ s
 स्व स्व कर्माणि — (L 49) G₂ न क्षमो, G₂ नाक्षयो (for
 नाक्षमो) — (L 50) T₁ G₂ M₁ न दरिद्रो (by transp).
 — For lines 52-57, G₂ subst.

सर्वे क्षवमृशकाताश्वागता केचन द्विजा ।

पाण्डित्यदर्शनायां केचन द्विजसत्तमा ।

तर्कार्थमागता केचित्केचिद्विद्याभिमानिनः ।

केचिद्विद्वत्तया केचिद्वीरा राश प्रतापिनः ।

येत्ते (s10) तत्र यद्यस्य क्षुधानां न च केचन ।

— G₂ om lines 52-53 — (L 54) G₂ संस्तरे
 — (L 55) T₁ सर्वं (for यथा^o). — (L 56) G₂ s M₁
 कथां G₂ M₁ सुवता (for सर्वदा) — (L 57) T₁ G₂ ते
 (for तु) G₂ मुक्त्वा शिष्टा ययेष्ट — Lines 58-59
 = (var) 2 33 8 — (L 58) G₂ वेदिसपन्नै — (L
 59) M₁ समा- (for तदा) — (L 60) T₁ M₁ समन्वितान्
 (for 'समाचितान्) — (L 61) T₁ G₂-s M₁ महामति^o
 (for 'श्रुति) — (L 62) G₂ s हेमजाल^o — (L 63)
 G₂ ग्रहे द्यौरिव, G₂ ग्रहैर्द्यौरिव — (L 64) T₁ G₂-s हेमैर्,
 G₂ सर्वैर् (for हेमैर्) G₂ दिशा गजै, G₂ दिशागजा — (L.
 65) T₁ विन्यस्तास्, G₂ 'स्त', G₂-s 'स्त', G₂ 'स्तस्' (for
 'स्तैस्) M₁ मास्करो (for मास्करो) — G₂ om. lines

दंरन्त्यैश्च यक्षैश्च उरगैर्दिव्यमानुषैः ।
 विद्याधरगणैः कीर्णं पाण्डवस्य महात्मन ।
 स राजसूय शुशुभे धर्मराजस्य धीमत ।
 गन्धर्वगणमकीर्णं शोभितोऽपरमा गणे । [70]
 न विपुस्यगीतिश्च किन्नररूपशोभित ।
 नारदश्च जगो नम्र तुम्बुश्च महायुति ।
 विश्वाप्तसुश्चित्रसेनस्तथान्ये गीतकोविदा ।
 रमयन्ति स्म तान्सर्वान्यज्ञकर्मान्तरेष्वथ ।
 तत्र चाप्सरस्य सर्वा सुन्दर्य प्रियदर्शना । [75]
 नन्दनश्च जगुश्चात्र नित्य कर्मान्तरेष्वथ ।
 इन्द्रियासपुराणानि आख्यानानि च सर्वदा ।
 ऊचुर्न द्वादशगम्यजा नित्य कर्मान्तरेष्वथ ।
 भैरवश्च सुरजाश्चैव लण्डुका गोमुखाश्च ये ।
 शृङ्गारशास्त्रजाश्चैव श्रूयन्ते स्म महत्तदा । [80]
 लोहोऽग्निन्यवैविध्याश्च वैद्या द्वादश सर्वदा ।
 सर्वे स्तेऽत्र सर्ववर्णा सादिमध्यान्तजास्तथा ।
 नानादेशसमुद्भूतश्च नानाजातिभिरागतैः ।
 पथात् ऽत्र लोकोऽयं युधिष्ठिरनिवेदने ।
 भीमद्रोणादयः सर्वे कुरव समुपोधना । [85]
 वृष्णयश्च नमग्राश्च पाञ्चालाश्चापि सर्वदा ।

यथाहं सर्वकर्मणि चक्रुर्वासा इव क्रतौ ।
 एव प्रवृत्तो यज्ञः स धर्मराजस्य धीमत ।
 शुशुभे च महायाहो मोमस्यैव प्रतुर्यथा । [90]
 वस्त्राणि कम्बलाश्चैव प्राचाराश्चैव सर्वदा ।
 निष्कहेमजभाण्डानि भूषणानि च सर्वदा ।
 प्रददौ तत्र सतत धर्मराजो युधिष्ठिर ।
 यानि तस्य महीपेभ्यो लब्धवान्धनमुत्तमम् ।
 तानि रत्नानि सर्वाणि विप्राणां प्रददौ तदा ।

Colophon

30

After adhy 42, K₂-4 Dn D₄ : S ins.

वैशपायन उवाच ।
 समासे राजसूये तु क्रतुश्रेष्ठे सुदुर्लभे ।
 क्षिण्ये परिवृत्तो व्यास पुरन्तात्समपद्यत ।
 सोऽभ्यधादामनात्पूर्णं भ्रातृभिः परिवारित ।
 पाद्येनामनदानेन पितामहमपूजयत् ।
 अयोपविश्य भगवान्काञ्चने परमासने । [5]
 आस्यतामिति चोवाच धर्मराज युधिष्ठिरम् ।
 अयोपविष्ट राजानं भ्रातृभिः परिवारितम् ।

67-68 — (L 67) G₂ : M₁ दिव्यैश्च (for अन्यैश्च) G₂
 यक्षैश्च (for यक्षैः) G₂ M₁ अरोगैः (for उरगैः) — (L
 68) T₁ G₂ : कीर्णं, G₂ कीर्णां (for कीर्ण) — G₂ subst
 for lines 71-76

दंरन्त्यैश्च यक्षैश्च उरगैर्दिव्यमानुषैः ।
 नारदस्तुम्बुश्च विश्वाप्तसुशोभितैः ।
 गन्धर्वगणैश्चैव गन्धर्वरूपशोभितैः ।

— (L 73) G₂ गीति (for गीत-) — (L 77) G₂
 विद्याधरगणैः (for आख्यानानि) — (L 78) G₂ M₁ सर्व- (for
 द्वादश-) G₂ ते (for [अ]थ) — (L 79) G₂ M₁ मुखाश्चैव
 G₂ मन्दुको, M₁ मन्दुका (for लण्डुका) T₁ मन्दुका गोमुखाश्चैव,
 G₂ मन्दुका गोमुखाश्च ये — (L 80) T₁ G₂ द्वादशैव वाचाश्च
 (for the prior half) — (L 81) G₂ वैद्य- (for वैद्या) .
 G₂ वैद्या [ ] द्वादश वृषाण्य — (L 82) T₁ G₂ : M₁ सर्व
 (for सर्वे) G₂ क्षत्रिया सप्तवर्णाश्च (for the prior half)
 T₁ G₂ आदिमं, M₁ आदिमं (for सादिमं) — (L 83) G₂
 नानादेश (for नन्द) G₂ नमर्थैश्च, G₂ सप्तदशैश्च (for
 सप्तदशैः) — G₂ subst for line 83

सर्वं यथापि तत्र ते आदितास्तु ततोऽधिकम् ।

— (L 84) G₂ पथात्समपद्यते रम्ये युवतानि चतुर्दश — (L.
 85) G₂ इति पिता प्रपदिरे (for the post half)
 — (L 86) G₂ पाण्डराष्ट्राश्च पञ्चाला वृष्णयश्च नमोत्तमां — (L
 87) T₁ G₂ : योमिन् (for यथाहं) G₂ धाना (for दामा)
 — (L 88) T₁ G₂ यकोपः, G₂ शोयः, G₂ दस्य (for

*न म) M₁ एव प्रवृत्ते यज्ञो (for the prior half)
 — (L 89) G₂ महायाहो G₂ मोमस्यैव — G₂ om lines
 90-92 — (L 90) G₂ : कम्बलाश्चैव T₁ G₂ : प्रवृत्तः (G₂
 *रा)श्चैव — (L 91) G₂ : निष्कान्, G₂ निष्कां (for निष्क-)
 T₁ निष्क हेमजभाण्डानि — (L 92) G₂ M₁ विप्राणां (for
 सतत) — (L 93) G₂ : यज्ञ (for तत्र) G₂ : महीपारैः
 (for *पेभ्यो) G₂ मरुतपैः (for धनमुत्तमम्) — (L 94)
 G₂ transp रत्नानि and सर्वाणि — After line 94,
 T₁ ins

तस्य यज्ञे महायाहोरा समाभेर्जनार्दन ।

रत्न भगवानर्थं शतचक्रगदाधर ।

— Colophon Adhy no. T₁ G₂ : 4, 6 M₁ 79,
 G₂ 55.

30

For line 1, S subst.

अनुमत्ताश्च नृपतीन्पाण्डवा पाण्डवाग्रजम् ।
 अभिजग्मुर्गृह्णन्तं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 सोऽनुमते महापादुम्राश्च सुदृढस्तथा ।
 — (L 2) K₂ : समदृढयतो (for समपद्यत) G₂ तत्र शिष्यै
 परिवृत्तो व्यामस्तु समं — (L 3) S मोक्ष्युराधायाम् — G₂ :
 om lines 4-7 — (L 6) T₁ G₂ : 4-5 M लोवाच (for
 चोवाच) G₂ सहानुजैः (for युधि*) — (L 7) Om in
 G₂ — (L 8) K₂ : तदा, T₁ G₂ : M तत्र (for तदृ),

उवाच भगवान् व्यासस्तत्तद्वाक्यविशारदः ।
 दिष्ट्या वर्धसि कौन्तेय साम्राज्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
 वर्धिता कुरवः सर्वे त्वया कुक्कुलोद्ग्रहः । [10]
 आपृच्छे त्वा गमिष्यामि पूजितोऽस्मि विशा पते ।
 एवमुक्त स कृष्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 अभिवाद्योपसंगृह्य पितामहमथावधीत् ।
 युधिष्ठिर उवाच ।
 संशयो द्विपदा श्रेष्ठ ममोत्पन्न सुदुर्लभः ।
 तस्य नान्योऽस्ति वक्ता वै त्वामृते द्विजपुंगवः । [15]
 उत्पातास्त्रिविधान्प्राह नारदो भगवानृषिः ।
 दिव्याश्चैवान्तरिक्षाश्च पार्थिवांश्च पितामहः ।
 अपि चैद्यस्य पतनाच्छन्नमौत्पातिकं महत् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 राजस्तु वचनं श्रुत्वा पराशरसुत प्रभुः ।
 कृष्णद्वैपायनो व्यास इदं वचनमब्रवीत् । [20]
 त्रयोदश समा राजसुत्पातानां फलं महत् ।

सर्वक्षत्रविनाशाय भविष्यति विशां पते ।
 त्वामेक कारणं कृत्वा कालेन भरतर्षभ ।
 समेत पार्थिव क्षत्रं क्षय यास्यति भारतः ।
 दुर्योधनापराधेन भीमार्जुनवलेन च । [25]
 स्वप्ने द्रक्ष्यसि राजेन्द्र क्षपान्ते त्व वृषध्वजम् ।
 नीलकण्ठ भवं स्थाणु कपालिं त्रिपुरान्तकम् ।
 उग्रं रुद्रं पशुपतिं महादेवमुमापतिम् ।
 हरं शर्वं वृष शूलिं पिनाकिं कृत्तिवाससम् ।
 कैलासकूटप्रतिमे वृषमेऽवस्थितं शिवम् । [30]
 निरीक्षमाणं सततं पितृराजाश्रितां दिशम् ।
 एवमीदृशकं स्वप्नं द्रक्ष्यसि एव विशां पते ।
 मा तत्कृते ह्यनुध्याहि कालो हि दुरतिक्रमः ।
 स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि कैलासं पर्वतं प्रति ।
 अप्रमत्तः स्थितो दान्तः पृथिवीं परिपालय । [35]
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा स भगवान्कैलासं पर्वतं ययौ ।

G⁴ चालम् (for वाक्यं) G⁸ कुशल पर्यपृच्छय वै — (L 9) S कौन्तेय वर्धसे दिष्ट्या K² s 'ज्यं प्राप्तवानसि — (L 10) K² s बोधिता, S पालिताः (for वर्धिता) G⁸ अमेदेन त्वया सदा (for the post half) — (L 11) G⁸ s त्वा (for त्वा) — (L 12) K⁴ T¹ G¹ s-s M तु (for स) G⁸ व्यासेन (for कृष्णेन) G² स व्यासेनैवमुक्तस्तु G¹ धर्मपुत्रो G⁸ [s]ब्रवीद्विद (for युधिष्ठिर) — (L 13) Om in G⁸ — (L 14) S (except G⁸ M¹) om. the ref S (except G⁸) सुदुर्वच (for 'लभ') — (L 15) T¹ G¹ s-s M त(G⁴ अ)स्यैह नान्यो(G¹ 'य) वक्तास्ति, G² तस्यैह वक्ता नान्योस्ति, G⁸ तस्य ह्यन्यो न वक्तास्ति G⁴ M² मुनि(M² द्विज)सत्तम — G⁴ om lines 16-17 — (L 16) K²-4 विविधान् T¹ G² s M आह (for प्राह) — D⁵ om. lines 17-18 — (L 17) K² s दिव्यान्तरिक्षाश्च बहून्, K⁴ corrupt — After line 17, K⁴ S (G⁴ om) ins

सुमहच्च फलं तेषां भवतीति न संशयः ।

[K⁴ तत्तथा नारदेनोक्त (for the prior half) K⁴ G⁸ M भवितेति]

— (L 18) K² s G¹ s s-s M ज्ञातम् (for छत्रम्) G¹ औत्पादिकं T¹ G¹-s s-s M भवेत् (for महत्) K⁴ ज्ञाता सौम्येति बांधवा G⁴ मद्भयं केशवाच्छांतं रुदित्वात्पातितं भवेत् — (L 19) S (except M¹) om the ref K⁴ T¹ G⁸-s तद् (for तु) — Before line 21, K⁴ G⁸ ins व्यास उ' (G⁸ om उ') — (L 21) S चतुर्दश (for त्रयो) G⁴ सात्वतानां (for उत्पा) T¹ G⁴ महद्भयं, G¹-s-s-s M महत्फल (by transp) K² s उत्पातानां फलं राज्ञोदश समा इति — G⁸ om from line 23 up to the prior half of

line 26 — (L 23) K² s त्वमेव, K⁸ T¹ G¹ s-s M त्वामेव. — (L 24) K²-4 G¹ पाहव, T¹ G² s-s M पार्थिव (for भारत) — After line 25, M² ins .

सुनयादासुदेवस्य लोकानां हितकारिणः ।

— (L 26) S (G⁸ om) स्वप्न — S ins after the prior half of line 26 (G⁸, which om from line 23 up to the prior half of line 26, ins after line 22)

तस्मिन्काल उपस्थिते ।

तत्तेऽहं कथयिष्यामि तन्निबोध युधिष्ठिरः ।

यच्च द्रक्ष्यसि राजेन्द्र

[(L 1) G⁸ om line 1. — (Line 2) T¹ G⁸ s M² संप्रवक्ष्यामि (for कथं) — (L 3) T¹ G⁸ s य च, G¹ यदा, G⁸ यत्तव (for यच्च)]

Dn D⁵ क्षयाति S गो- (for त्व) K² s क्षिपाते वृषमध्वज — (L 27) K⁴ कपालि K² s कपालि वृषमध्वज, S त्रिपुरातकर हर — (L 29) S शिव (for हर) K² s सर्वज्ञ, K⁴ D⁴ सर्व(D⁴ 'वै)कर्ष, S शर्व भव(G¹ M नग) (for शर्व वृष). K⁴ पैनाक, D⁴ T¹ पिनाक — (L 30) Dn D⁴ s 'कूटप्रतिम, G² 'रूपप्रतिमे, M² 'छगप्रतिमे S वि(T¹ G⁸ s नि)ष्ठितं (for सस्थित) K⁴ वश, G⁴ हर (for शिवम्) K² s वृषमे समवस्थित — (L 31) Dn D⁴ G⁴ निरीक्षं K² शिव निरीक्षमाणं त — (L 32) S (except G⁸) एव त्वमीदृशं स्वप्नं S (except G⁴) द्रष्टा ह्यसि — (L 33) K⁴ [s]नुध्याहि त्व (for ह्यनुध्याहि) S मा च ते भूदय(भूर्व्य)था राजन् M² कालोतिदुर' — (L 34) K²-4 कैलाश — K⁴ om lines 35-36 — (L 35) G² राज्ये (for दान्त). T¹ G¹ s M अप्रमत्तोत्थितो दांत — (L 36) S om. the

कृष्णद्वैपायनो व्यास सह शिष्यैः श्रुतातुगैः ।
 — K₂₋₄ Dn D₄ s cont
 गते पितामहे राजा चिन्ताशोकसमन्वितः ।
 निश्चस्रुष्णमसकृत्तमेवार्थं विचिन्तयन् ।
 कथं तु देव शफ्येत पौरुषेण प्रवाधितुम् । [40]
 श्वश्र्वमेव भविता यदुक्त परमर्षिणा ।
 ततोऽग्रवीन्महातेजा सर्वान्भ्रातृन्नुधिष्ठिर ।
 श्रुतं वै पुनश्चयात्रा यन्मा द्वैपायनोऽग्रवीत् ।
 तदा तद्वचनं श्रुत्वा मरणे निश्चिता मति ।
 सर्वक्षत्रस्य निधने यद्यहं हेतुगीप्सित । [45]
 कालेन निर्मितस्तात को ममार्थोऽस्ति जीवत ।
 एव भुवन्तं राजानं फाल्गुन प्रत्यभापत ।
 मा राजन्कश्मलं घोरं प्राविशो बुद्धिनाशनम् ।
 संप्रधार्य महाराज यत्क्षम तत्समाचर ।
 ततोऽग्रवीस्त्वयष्टिभ्रातृन्सर्वान्नुधिष्ठिरः । [50]
 द्वैपायनस्य वचनं तत्रैव समचिन्तयन् ।
 अद्य प्रवृत्ति भद्रं य प्रतिज्ञां मे नियोधत ।
 त्रयोदश समास्तात को ममार्थोऽस्ति जीवत ।
 न प्रवक्ष्यामि परुषं भ्रातृन्त्याश्च पार्षिवान् ।
 स्थितो निदेशे ज्ञातीनां योक्ष्ये तत्समुदाहरन् । [55]
 एव मे वर्तमानस्य स्वसुतेष्वितरेषु च ।
 भेदो न भविता लोके भेदमूलो हि विग्रह ।

विग्रहं दूरतो रक्षन्प्रियाण्येष ममाचरन् ।
 घाच्यता न गमिष्यामि लोकेषु मनुजर्षभा ।
 भ्रातृज्यैष्ठस्य घचन पाण्डवाः सनिशम्य तद् । [60]
 तमेव समवर्तन्त धर्मेराजहिते रता ।
 ससत्सु समयं कृत्वा धर्मेराद् भ्रातृभिः सह ।
 पिष्टुस्तर्प्य यथान्याय देवताश्च पिदां पते ।
 कृतमङ्गलकराणां भ्रातृभिः परिवारितः ।
 गतेषु क्षत्रियेन्द्रेषु सर्वेषु भरतर्षभ । [65]
 युधिष्ठिर महामात्यः प्रविवेश पुरोत्तमम् ।
 दुर्योधनो महाराज शकुनिश्चापि सौम्यलः ।
 सभायां रमणीयायां तत्रैवास्ते नराधिप ।

Colophon.

81

After 2 45 11, 8 ins

मात्रा पित्रा च पुत्रस्य यद्वै कार्यं परं स्मृतम् ।
 प्राप्तस्त्वमसि तत्तात निखिलां न कुलभियम् ।
 उपस्थित सर्वकारमैश्वर्ये वासवो यथा ।
 विविधैरक्षपानैश्च प्रवरं किं नु शोचमि ।
 अधीतवान्कृतविद्यः प्रियो मे लालितो गृहे । [5]
 निरुक्त निगम छन्दः सप्तद्व्यर्थशास्त्रान् ।
 अधीतः कृतविद्यस्त्वमष्टव्याकरणं कृपात् ।

ref S (except M₁) तु (for स) G₁ प्रति (for ययौ)
 — (L 37) K₂ s श्रितातुगैः, S सदातुगैः — After
 line 37, 8 ins a colophon. Adhy no T₁ G₁-s s M
 81, G₄ 57 — K₂ om from line 30 up to भविता in
 line 41 — (L 39) K₂ s निश्चासमुष्णमसृजत् (K₂
 "ष्णमुत्सृज्य") — (L 40) K₂ सगन्धित (for प्रवाधितुम्)
 — (L 42) K₂ महाराज (for "तेजा") — (L 43) K₂
 छत व ; K₄ कृत च K₄ D₄ s "व्यात्र" — (L 44) K₂ s
 क्षपेक्ष, K₄ तत्तु तद् (for तदा तद्) — (L 45) K₂ s
 सर्वक्षत्रियनिधने K₂₋₄ "रीप्सित" — (L 46) K₂ s तसात्
 (for तात) K₂ s मयार्थो, K₄ समर्थो K₂ s जीवता, K₄
 जीविते; D₄ जीविता — (L 47) K₄ प्रत्यवोचत — (L 48)
 K₂ D₄ प्रविशः; K₄ D₄ प्र(D₄ प्रा)विशद् K₂ s स्मृतिनाशन
 — K₄ (erroneously) transp. st 45-60 of adhy 42
 and lines 49-68 of this passage. — (L 49) Dn
 D₄ यत्क्षेम — After line 50, K₂ s ins

कालेन निर्मिते तात को ममार्थोऽस्ति जीवत ।

[= (var) line 46]

— (L 52) K₂ s प्रतिज्ञा — (L 53) K₂ s समास्तात
 (for समास्तात) K₂₋₄ प्रज्ञाचारी ममाहित (K₄ जितेन्द्रिय)
 (for the post half) — (L 55) K₄ स्वधर्ममतिव्यसात्

(for the prior half) K₂ s यो वक्ष्ये तत्समाचरेत् (K₂
 "रन्"), K₄ प्रवक्षति इ बोधवान् — After line 55, K₂ s
 ins

अकार्यमपि यद्यसात्प्रवक्ष्यति इ बान्धवा ।

सर्वमेव करिष्यामि प्रियार्थं भरतर्षभ ।

— (L 58) Dn D₄ s समाचरे — (L 59) K₂ s
 भरतर्षभ, K₄ मनुजर्षभ — (L 60) K₄ संनियम्य — (L
 61) K₄ संन्य (for सम) — (L 64) K₂ s "कौतुक"
 (for "मङ्गल") — (L 68) K₂₋₄ तत्रैवास्ता — Colophon
 Adhy no K₂ s 43, Dn D₄ 46

81

(L 1) G₂ यत्कार्यं (for पुत्रस्य) G₂ मत्त (for स्मृतम्)
 G₂ सर्वं तु शकुनिस्तु ते (for the post half) — (L 2)
 G₂ तान् (for तद्) G₂ च (for न) G₂ subst. for
 line 2

स दीन इव दुर्धर्षं यस्माच्छोचसि पुत्रक ।

— (L 3) G₂ त्रिदिवो — G₂ om lines 4-5 — (L
 4) G₁ प्रवृद्धे (for प्रवरं) — (L 5) T₁ G₂ कृता,
 G₂ s कृतं, G₂ कृत्य- (for कृत-) — M om lines 6-8
 — (L 7) G₁ s अधीतं, G₂ s अधीत- G₂ s कृतविद्याजम्

हलायुधाकृपाद्रोणादस्त्रविद्यां त्वधीतवान् ।
 आतृज्येष्ठ स्थितो राज्ये किं नु शोचसि पुत्रक । [10]
 पृथग्जनैरतुल्यं यदशनाच्छादन बहु ।
 प्रभुस्त्व भुक्षसे पुत्र संस्तुत सूतमागधै ।
 तस्य ते विदितप्रज्ञ शोकमूलमिदं कथम् ।
 लोकेऽस्मिन्नेष्टभाष्योऽन्यस्तन्ममाचक्ष्व पुत्रक ।
 वैशंपायन ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा मन्द क्रोधवशानुग ।
 पितरं प्रत्युवाचेद स्वा मतिं संप्रकाशयन् । [15]

32

T₁ G₈ s ins after 2 45 29^{ab} G₄ ins after 29
 G₈ (which om 25^a-29^b) ins after 443*

कृतां वैन्दुसरोरवैर्मयेन स्फाटिकच्छदाम् ।
 अपश्यं नलिनीं पूर्णामुदकस्येव भारत ।
 उत्कर्षन्तं च वै वास प्राहसन्मां वृकोदर ।
 किंकराश्च सभापाला जहसुर्मरतर्षभ ।
 पित्रोरर्थे विशेषेण प्रावृण्व तत्त जीवितम् । [5]
 तत्र स यदि शक्तः स्यां घातयेय वृकोदरम् ।
 सपत्नेनापहासो हि स मा दहति भारत ।
 तत्र स्फाटिकतोयां हि स्फाटिकास्त्वुजशोभिताम् ।
 सभां पुष्करिणीं मत्वा पतितोऽस्मि नराधिप ।
 तत्र मामहसज्जीम सह पार्थेन सस्वरम् । [10]

(for 'विद्यस्तम्' — (L 8) G₈ महायुधात् (for हलां)
 G₁ s कचाद् (for कृपाद्) G₈ अस्त्रविद्या (for 'विद्या')
 — G₈ om lines 10-13 — (L 10) G₁ पृथग्जनैरतुल्य
 यद्, G₈ 'गजने न तत्तुल्य, G₈ 'गजनैरदशताद्, G₄ 'गजने न तुल्य
 यद्, M 'ग्विधैरतुल्य यद् (for the prior half) G₈
 यशसाच्छादन, G₈ ओदनाच्छा — (L 11) G₁ M सन् (for
 त्व) G₁-s भुजते G₈ सस्कृत (for 'स्तुत') — (L 13)
 G₁ ज्येष्ठभागस्त्व; G₈ 'भोग्यस्य; G₈ 'भागिन्यस्, G₄ 'भाग्यस्य,
 M₁ 'माह्वान्यस्, M₂ 'भागन्यस् (for 'भाग्योऽन्यस्) — (L.
 14) T₁ मद, G₈ मन्दु-, G₈ s मद- (for मन्द)

32

(L 1) G₈ विन्दुसरो* G₄ कृता सभां सर्वैरैद् (for the
 prior half) G₄ s स्फाटिकच्छदा — (L 2) G₈ s उदकस्येव
 — (L 3) G₈ उत्कर्षन्तत्र (sio) वासश्च — (L 4) G₄
 किंकराश्चापि दृष्ट्वा मां जहसुस्तादृश नृप- — (L 5) G₈ प्रवृण्व तत्र
 जीवितु — G₄ om line 6 — (L 7) T₁ G₈ s मा (for
 मां). — (L 8) G₄ s स्फाटिकतोयां — (L 10) G₈ अहसन्
 (for अहसद्), and सुस्वर (for स*) G₄ सस्त्रीक सह पार्थवै
 (for the post. half) — G₄ om. lines 11-16.
 — After line 13, G₈ ins

ध्वजस्तम्भा इवातिष्ठन्शतशोऽथ सहस्रश* ।

द्रौपदी च सह स्त्रीभि पातयन्ती मनो भम ।
 छिन्नवस्त्रस्य च जले किंकरा राजचोदिता ।
 ददुर्वासासि मेऽन्यानि तच्च दु खतरं मम ।
 अस्तम्भा इव तिष्ठन्ति स्तम्भा शतसहस्रशः ।
 सोऽह तत्राहतो राजन्स्फटिकाभ्यन्तरे विभो । [15]
 छाया. स्तम्भा इवातिष्ठन्शतशोऽथ सहस्रश* ।
 अद्वारेण विनिर्गच्छन्द्वारसंस्थानरूपिणा ।
 अभिहत्य शिला भूयो ललाटेनास्मि विक्षत ।
 आसृशजियत इष्ट्वा मार्गान्तरमुपाविशाम् ।
 स्त्रियश्च तत्त मां इष्ट्वा जहसुस्तादृश नृप । [20]
 इदं द्वारमिदं राजञ्च द्वारमिति मां प्रति ।
 अग्रतः प्रहसन्वाक्यं वभापे स वृकोदर ।
 सर्वं हास्यकर तेषा सदस्यानां नरर्षभ ।
 न श्रुतानि न दृष्टानि यानि रत्नानि मे क्वचित् ।
 तानि मे तत्र दृष्टानि तेन तप्तोऽस्मि दु खितः । [25]
 हुताशनं प्रवेक्ष्यामि प्रविशे वा महोदधिम् ।
 संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।

33

S ins. after 2 47 6^{ab} (G₁ after 7^{ab})

रत्नानि च हिरण्यं च सुवर्णं चैव केवलम् ।
 प्रीयमाण. प्रसन्नात्मा स्वयं स्वजनसंवृत ।
 धैर्यवर्धो रथमुख्येश. पाण्डवाय न्यवेदयत् ।

[= (var) line 16]

— G₈ reads lines 14-15 after line 22. — After
 line 16, the sequence in G₈ is as follows 19, 23,
 17-18, 20-22, 24-27 These transpositions are
 ignored in the following notes — (L 17) G₈
 [अ]भिनिर्गच्छन् — (L 18) T₁ G₄ शिला G₄ भूमौ (for
 भूयो) G₈ s (before corr) विक्षित, G₈ विक्षित — (L
 19) Om in G₄ G₈ असृशन् G₈ आपृच्छन्निव तां इष्ट्वा
 — After line 19, G₈ reads line 23. — (L 21) G₄
 इत्यवादीदृकोदर (for the post half) — G₄ om lines
 22-23 — After line 22, G₈ reads lines 14-15
 — (L 24) G₈ om the prior half of line 24,
 G₈ om. the post half of line 24 and the prior
 half of line 25 — (L 25) Om in G₄. G₈ रत्नानि
 (for दृष्टानि) — (L 26) G₄ अतो वह्नि (for हुताशनं) G₄
 प्रविशामो (for प्रविशे वा) — (L 27) = Gita 2 34^{ad}
 G₈ याकीर्तिर् (for चाकी*) — After line 27, T₁ ins
 इदं चाकृतमश्रासीत्तन्मे कथयत शृणु ।

33

(L 1) G₄ transp हिरण्यं and सुवर्णं — (L 2) G₄
 स्वसैन्यजन*. — (L 3) G₄ तै खर्वो (for धैर्य*) G₈

यश्च स द्विजमुख्येन राज्ञः शत्रो निवेदित ।
 प्रीत्या दत्तं कुणिन्देन धर्मराजाय धीमते । [5]
 त सर्वं भ्रातरो भ्राते ददुः शङ्क किरीटिने ।
 त प्रत्यगुल्लादीभस्सुस्रोजय हेममालिनम् ।
 चित् निष्कयहस्त्रेण भ्राजमानं स्वतेजसा ।
 रुचिरं दर्शनीयं च भूषितं विश्वकर्मणा ।
 आधारय च धर्मश्च तं नमस्य पुनः पुनः । [10]
 योऽनादनेऽपि नदति स ननादाधिकं तदा ।
 प्रणादाद्भूमिपान्तस्य पेतुर्हानां स्वतेजसा ।
 घृष्टधुम्रं पाण्डवाश्च सात्यकिं केशवोऽष्टमः ।
 सत्त्वस्था शौर्यमपत्ता अन्योन्यप्रियकारिणः ।
 विसृज्य भूमिपान्तद्व्या मां च ते प्रादसस्तदा । [15]
 ततः प्रहृष्टो वीभस्वरुद्वान्हेमश्चक्षिणः ।
 शतान्यनहुहा पञ्च द्विजमुख्याय भारत ।
 सुमुखेन बलिर्मुख्यं प्रेषितोऽजातशत्रवे ।
 कुणिन्देन हिरण्यं च वासति विविधानि च ।
 कादमीरराजो माध्वीकं शुद्धं च रसवन्मधु । [20]
 बलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवाभ्युपाहरन् ।
 यवना हयानुपादाय पार्यन्तीयान्महाजवान् ।
 आसनानि महार्हाणि कम्बलांश्च महाधनान् ।

नवान्विषितान्मूक्ष्मांश्च परार्थ्यान्सुप्रदर्शनान् ।
 अन्यच्च विविधं रत्नं द्वारि तिष्ठन्ति गारिताः । [25]
 श्रुतायुरपि कालिद्रो मणिरत्नमनुत्तमम् ।
 अद्भुतयो दर्शनीया जातरूपविभूषिताः ।
 यद्गो जाम्बूनदमयान्पर्यङ्गाश्चतस्रो नृपः ।
 दक्षिणास्यागाराभ्याशास्त्राचारश्च परः शतम् ।
 औदकानि च रयानि बलिं चादाय भारतः । [30]
 अन्येभ्यो भूमिपालेभ्यः पाण्डवाय न्यवेदयन् ।
 दार्दरं चन्दनं मुग्धं मारानपणवति ध्रुवम् ।
 पाण्डवाय ददौ पाण्डवः शङ्खास्त्रावतं पूरुषं च ।
 चन्दनागरं चानन्तं मुक्तार्धद्वयचित्रकाः ।
 चोलश्च फेरलश्चोभौ ददतु पाण्डवाय वै । [35]
 अश्मको हेमश्चक्षीश्च दोग्ध्रीर्हेमविभूषिताः ।
 सचस्ता कुम्भदोहाश्च गा सहस्राण्यदाहदाः ।
 सैन्धवानां सहस्राणि हयानां पञ्चविंशतिम् ।
 अद्दारासैन्धवो राजा हेममाल्यैरलकृतान् ।
 सौवीरो हस्तिभिर्दुक्काग्रयाश्च त्रिंशतो वरान् । [40]
 जातरूपपरिष्कारान्मणिरत्नविभूषितान् ।
 मध्यदिनाकंप्रतिमास्तेजसाप्रतिमानिव ।
 बलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवाय न्यवेदयत् ।

प्रीत्यारोपमुख्येश (sio) — (L 5) G₁ प्रत्यादित्य (for प्रीत्या दत्त) G₂ कुलिन्देन, G₃ M₂ कुविन्देन (for कुणिन्देन) — (L 6) M₁ तं मुदा प्रददौ भ्रात्रे (for the prior half) G₁ M₁ भ्राता (for ददुः) — (L 8) G₂ M₁ चित्र (for चित्) — (L 10) T₁ G₂ M₁ [अ]धमक्ष, G₂ धर्माक्ष (for धर्मश्च) Prior half in G₂ & M₂ corrupt G₂ तदास्ये, G₁ M₂ तथाये (for नगस्य) — (L 11) G₂ & M₂ योनादाने (G₂ योनादाने) निनदति, G₁ येनादानोपि नदति G₂ स सन्नादायिव तदा — (L 12) T₁ प्राणादाद् (for प्रणा). G₂ M₂ तत्र, G₂ दृष्टा (for तस्य) — (L 13) G₂ M₂ पण्डवो (for केशवो) G₂ M₂ तथा (for ष्टम) — (L 16) T₁ G₂—4 M₁ शृणिगां, G₂ & शृणिण — (L 17) G₂ द्विजमुख्यांश्च — (L 19) T₁ कुलिन्देन, G₁ & कुविन्देन — (L 20) T₁ मध्वीक, G₁ मार्दाक, G₂ & मृदीक, G₂ दृष्टिनाम्; M₁ मृदीका (for माध्वीक) G₂ गृहं (for शुद्ध) G₂ सरसं (for रसवन्) — (L 21) T₁ G₁ & [अ]भ्युपागमन्, G₂ भ्युदाहरन्, G₂ भ्युपाहरन् — (L 22) Hypermetrical T₁ G₂ & यवनोभ्यानुपादाय, G₂ यवान्द्वयानुपादाय. T₁ महाजान्, G₁ मनोजवान् (for महा) — (L 24) G₂ पटान्, G₁ सर्वान् (for नवान्) G₂ नवान्मूक्ष्मांश्च यक्षांश्च (for the prior half) G₁ परार्थ्यान् (for ध्यान्) — (L 25) G₂ अन्यानि (for अन्यच्च) G₂ & ते न्यवतस्त्रिरे; G₂ चैत्यावतस्त्रिरे, G₂ M₂ तिष्ठन्निवारिता (for तिष्ठन्ति वा) — (L 26) G₂

श्रुतायुरपि — (L 27) G₂ M₂ अल (for अद्भुत) G₂ & परिष्कृता (for विभूषिता) — (L 28) G₂ & M₂ वक्रो (for यद्गो) G₁ वगा जाम्बूनदमया (for the prior half) — (L 29) T₁ G₂ & दक्षिणा, G₂ दाक्षिण्या G₂ & M₂ सागराभ्याशान्, G₂ सागरोभ्याशाश्च G₂—4 & M₂ प्रवरांश्च, G₂ प्रावरांश्च G₁ परं (for पर-) — (L 30) G₂ ओदनानि, G₂ M₂ ओदका शीश्च G₁ च (for च) — (L 32) G₁ दार्दुरं, G₂ मुग्ध (for दार्दरं) G₁ & M₁ मारं (for भारान्) T₁ G₁ & पणवति, G₂ & M₁ ती, G₂ M₂ ती G₁ ध्रुत; G₂ M₁ धृतं (for ध्रुवम्) — (L 33) G₂ & M₂ तावत् (for तावत) — (L 34) G₂ & चानन्द (for चानन्त) G₁ चित्रिता, G₂ चित्रिकान्, M₁ चित्रितम् (for चित्रका) — (L 35) G₂ मालव (for चोलश्च) — (L 36) G₂ अप्मगो T₁ हेमश्रिगश्च (sio), G₂ मृगास्तु, G₂ M₂ मृगेश, G₂ श्रगश्च, M₁ शृणी च G₂ दोग्ध्री — G₂ om lines 37–41 — (L 37) G₂ कुम्भदोहानां G₂ M₂ वक्रो जाम्बूनदमया (for the prior half) G₂ सहस्राण्यदार्शयत्, G₂ M₂ गा सहस्राण्यदार्शयत्, G₁ सहस्राण्यददौ दश — (L 38) T₁ पंचविंशति, G₂—4 M₂ विंशति — (L 39) G₂ & M₂ आदरात् T₁ G₂ हेमजालैर् (for माल्यैर्) — (L 40) G₂ रथान्पद्, G₂ M₂ हयाश्च, G₂ रथाश्च (for रथांश्च) G₁ त्रिशत परान्, G₂ M₂ त्रिंशतोपरान्, G₂ M₁ त्रिशत वरान्. — (L 42) G₁ M₁ ज्वलितानिव, G₂ ज्वलनानिव (for [अ]प्रतिमानिव)

अवन्तिराजो रत्नानि विविधानि सहस्रश ।
 हाराङ्गदाश्च मुख्यान्वै विविधं च विभूषणम् । [45]
 दासीनामयुतं चैव बलिमादाय भारत ।
 सभाद्वारि नरश्रेष्ठ दिदृक्षुरवतिष्ठने ।
 दशार्णश्वेदिराजश्च शूरसेनश्च वीर्यवान् ।
 बलिं च कृत्स्नमादाय पाण्डवाय न्यवेदयत् ।
 काशिराजेन हृष्टेन बली राजशिवेदित । [50]
 अशीतिगोसहस्राणि शतान्यष्टौ च दन्तिनाम् ।
 अयुतं च नदीजानां हयानां हेममालिनाम् ।
 विविधानि च रत्नानि काशिराजो बलिं ददौ ।
 कृतक्षणश्च वैदेह कौसलश्च बृहद्वल ।
 ददतुर्वाजिमुख्याश्च सहस्राणि चतुर्वश । [55]
 शैव्यो वसातिभिः सार्धं त्रिगतौ मालवैः सह ।
 तस्मै रत्नानि ददतुरेकैको भूमिपोऽमितम् ।
 हाराश्च मुख्यान्मुक्ताश्च विविधं च विभूषणम् ।

34

After 2 47 18, 8 ins

सिंहलश्च ततो राजा परिगृह्य धनं बहु ।

गोशीर्षक पद्मक च हरिं श्याम च चन्दनम् ।
 भाराणां शतमेकं तु द्वारि तिष्ठति वारित ।
 ये नम्रविपया राजन्वर्धरेयाश्च विश्रुता । [5]
 शतं दासीसहस्राणां कम्बलानां सहस्रश ।
 परिगृह्य महाराज द्वारि तिष्ठन्ति वारिता ।
 पौण्ड्राश्च दामलिप्ताश्च यथाकामकृतो नृपा ।
 कालेयक च रूप्यं च परिगृह्य परिच्छदान् ।
 अगुरुस्फटिकाश्चैव दन्ताक्षातीफलानि च ।
 तक्कोलाश्च लवङ्गाश्च कर्पूराश्च महाबला । [10]
 अन्याश्च विविधान्द्रव्यान्परिगृह्य उपस्थिता ।
 पूते सर्वे महात्मानो द्वारि तिष्ठन्ति वारिता ।
 शैलेयश्च ततो राजा पत्नोर्णान्परिगृह्य स ।
 द्वारि तिष्ठन्महाराज द्वारपालैर्निवारितः ।

35

After 2 47 31, 8 (G₁ after 31^b) ins

जतुचेलान्द्रिसाहस्रं दुकूलान्ययुतानि च ।
 कास्यानि चैव भाण्डानि महार्हाणि कुथानि च ।
 एतान्यन्यानि रत्नानि ददौ पार्थस्य वै मुदा ।

— G₄ om lines 44-50 — (L 45) G₂ हाराङ्गदा-
 मुख्यान्वै, M₁ हाराङ्गदानि मुख्यानि — (L 46) G₁ २ ० चापि
 (for चैव) — (L 47) G₂ नरश्रेष्ठ G₈ M₂ किमर्थम् (for
 दिदृक्षुः) G₆ M₁ अवतिष्ठति — After line 48, G₁ २ ० M₁
 ins

वत्सानि मुख्यान्मादाय रत्नानि विविधानि च ।

[G₂ ० शूरसेनो नर्यम (G₆ "म) (for the post half)]
 — (L 50) G₈ M₂ काशिराजश्च M₁ बलिना (for हृष्टेन)
 G₁ राशि, G₄ रात्रे (for राजन्) — (L 51) T₁ G₂-5 M
 अशीति (for अशीति-) — (L 53) T₁ G₈ ० M₂ बलिं च
 कृत्स्नमादाय पाण्डवाय न्यवेदयत् (of line 21) — (L 54)
 G₆ M₁ कौसलश्च — (L 56) G₁ वसादिभिः, G₈ M₂
 वासातिभिः G₂ ४ शैव्योपि सादिभिः सार्धं — (L 57)
 G₁ २ ० ० M₂ तैव्यो (for तसै) G₄ केकयो भूमिपोऽमितम्
 — (L 58) G₁ हारान्मुख्यान्पराध्यांश्च, G₂ मुख्यान्मुक्ताश्च
 विषय, G₈ M₂ हाराश्च मुक्तामुख्याश्च, G₄ हयाश्च मुख्यान्मुक्ताश्च,
 G₆ हारास्तु मुक्ता मुख्याश्च

34

(L 1) G₁ तदा (for ततो) — (L 2) T₁ भद्रमु च, G₆
 M हरिश्याम (for पद्मक च) G₂ गोशीर्षकर्मणि श्याम T₁ G₈ ४
 हरि- (for हरिं) G₂ ० M₁ चन्दन (G₂ "नं) प्रवर महत्
 (for the post half) — (L 3) G₆ हाराणां- (for
 भाराणां) T₁ G₄ दशमेक T₁ G₄ M₂ द्वारि तिष्ठति वारिता

[437]

(of lines 6 and 12) — M₂ om (hapl) lines 4-6
 — (L 4) T₁ नम्रविपये, G₈ नात्रविपया, G₄ नरा विपये-
 — (L 5) G₂ ० M₁ कवलांश्च — (L 6) G₈ महाबाहु
 (for "राज) G₈ ० द्वारि तिष्ठति वारित (of line 3).
 — G₈ om lines 7-12 — (L 7) M तामलिप्ताश्च G₂
 पौण्ड्राश्च दामलिप्ताश्च कथाकामकृतो नृप — (L 8) G₂ रूप (for
 रूप्य) M₁ कृष्णायसस्य रूप्यस्य, M₂ कर्ष्णायसस्य रूपस्य (for
 the prior half) — (L 9) G₂ ० ० M₂ अगुरु. M₂
 स्फटिक चैव T₁ अगुरुस्फटिकाश्चैव, G₄ अंगरूप स्फटिकाश्च
 M₂ दांतान् (for दन्तान्) T₁ G₂ ४-5 दतजातिफलानि
 (G₂ ० "नि च) — (L 10) G₁ लवगाश्च, G₆ ० M₂
 लवकाश्च T₁ तक्कोलं च लवकां च, G₂ corrupt, G₄ दत्तालाश्च
 लवगाश्च (for the prior half). G₆ ० कर्पूरांश्च, M₁
 (sup *lin.* as above) गुवाकांश्च, M₂ गुपाकांश्च (for
 कर्पूरांश्च) G₁ महाबल — (L 11) G₂ रम्यान्, G₆ ०
 दिव्यान् (for द्रव्यान्) M अन्यच्च विविधं द्रव्य G₁ M₂
 परिगृह्योपतस्थिरे — (L 13) G₂ वत्सानां, G₄ तत्रोर्णान्
 (for पत्रोर्णान्) — (L 14) T₁ G₄ ० M दार्धयतिष्ठन्

35

(L. 1) M₁ (sup *lin.* as above) "लेपान् (for
 "चेलान्) T₁ G₂ ० M दिसाहस्रान् G₆ जतुवेलाभ्यसाहस्रान्
 (sio) — (L 2) G₆ कार्यानि (for कास्यानि) — (L 3)
 T₁ G₈-5 M पार्थाय (for पार्थस्य) G₂ M₁ तदा (for मुदा).

अन्यान्गुविधाप्राजसराः सागरमाश्रिताः ।
 रत्न बहुविधं गृह्य ददुस्ते पाण्डवाय तु । [6]
 माल्यश्च ततो राजप्रदाति विविधाणि च ।
 गोधूमाना च गजेन्द्रो गणानां कोटिमितिम् ।
 अन्याश्च विविधान्यान्वाप्सिगृह्य महाधरा ।
 पाण्डवाय ददौ प्रीत्या प्रथिवेश महाधरम् ।
 नानारत्नान्यहन्गृह्य सुराष्ट्राधिपतिर्नृप । [10]
 तैलकुन्भीर्मातराजो गणानामयुतानि च ।
 गुह्यानि सितान्वाद्भून्सहस्रशब्देभ्यः ।
 पृतानि सर्वाण्यादाय ददौ गुन्तीमुताय न ।
 अन्ये च पार्थिवा राजधानादेशममागता ।
 रत्नानि विविधान्गृह्य ददुस्ते कौरवाय तु । [15]
 जम्बूद्वीपे समने तु मराष्ट्रपनपर्वते ।
 फर तु न प्रयच्छेद्यो नास्ति पार्थिव्य पार्थिव ।
 नर सप्तसु वर्षेषु तद्यज्ञे भानि नागत ।
 क्रतुर्नानागणैः कीर्णो यमौ द्राक्षपदो यथा ।

36

S ins after 2 52 20 (G₁, after 2 52. 16):

सविदेशं तत् प्रेष्यान्नागाह्वयगतिं प्रति ।
 ततस्ते नृपशार्दूलश्चकुर्यं नृपशामनम् ।

ततो राजा यादोतेजाः सपौम्यः सपरिच्छदः ।
 प्राज्ञाणैः श्रान्तिपार्थिव्य निययं। मन्दिराददिः ।
 प्राज्ञाण्यो धनं स्वयां गत्यर्थं यथाविधि । [5]
 अन्येभ्यः स तु शय्यार्थं गन्तुं शशोपपक्रमे ।
 सर्वैश्चक्षणमपन्नं राजार्थं सपरिच्छदम् ।
 समागच्छ महागजो गजेन्द्रं पार्थिवयनम् ।
 निपसाद् गार्ग्यकन्ये वाजने परमायते ।
 दार्ग्यं विनीटी हेमानं सर्वभक्षणभूषितः । [10]
 रराज राजन्यार्थो यं परया नृपनीभया ।
 रुक्मपेदिगतं प्राज्ञो व्यग्रश्चिह्नं हुताशनः ।
 ततो जगाम राजा स प्रहृष्टनग्राहमः ।
 रघोपेण महता पूरयन्त्ये ननं गार्ग्यम् ।
 मरार्यमानं श्रुतिभिः श्रुतामागधयन्दिभिः । [15]
 महाभयैवेन मदीनो यथादित्य स्वर्गदिभिः ।
 पाण्डुरेणातपप्रेण भ्रियमाणेन मूर्धनि ।
 यमौ सुधिदितो राजा पाण्डुमात्मिषोऽब्रुवाद् ।
 उभयो पक्षयोश्चैव गन्तव्यं कुरुनन्दन ।

37

After 2 52 21st, T₁ G₁-s M₁ ins

चामरैर्मदवर्षेभ्य धूपमानं समञ्जत ।

— (L. 4) M₁ अन्ये (for अन्यान्) G₁ M₁ बहुविधा
 (for 'विधा') G₂ नाम (for राजन्) G₃ M₁ सगम् (for
 सागरम्) — (L. 5) G₂ रत्नानि विविधागृह्य, G₃ रत्नान्यहविषा
 न्गृह्य G₂ तत् (for तु) — (L. 6) T₁ G₁ s-राजा (for
 राजन्) — (L. 7) T₁ कोटिसंमत्, G₁ 'संमितान्' — (L. 8)
 G₂ अन्यान्, G₃ गणान् (for धायान्) G₃ M₁ अन्यान्गु-
 विधाप्राजन् (for the prior half) — (L. 9) G₁ प्रीतो
 (for प्रीत्या) — (L. 10) G₁ रत्नार् (for गृह्य) — (L.
 11) G₂ तैश्च (for तैः) — (L. 12) T₁ G₁ s M₁
 गुह्यानि, G₂ s M₁ गुह्यानि च (for गुह्यानि) T₁ स तार्
 (for सितान्) T₁ G₁ s सहस्रं शब्दे (G₁ 'दे' नृप; G₂ s M₁
 सहस्रशब्दे नृप' — (L. 13) G₂ तानि सर्वाण्युपादाय (for
 the prior half) — (L. 14) G₁ नानादेशे, G₂ विनादेशं
 (for नानादेश-) — (L. 15) G₁ अन्यान् (for गृह्य)
 — (L. 16) G₁ य' (for तु) G₂ M₁ मराष्ट्रन्, G₃
 मराष्ट्रन्' — (L. 17) T₁ G₁-s M₁ प्रयच्छेन (for
 'च्छेद्यो) — (L. 18) G₂ s नरा (for नर), and नागता
 (for नागत)

36

(L. 1) G₁ M₁ (sup lin) s 'गुरं' (for 'गति'), G₁-s
 'नृप' (for प्रति) — (L. 2) T₁ G₁ s नृपशार्दूल — (L. 3)

G₁ तत् (for ततो) T₁ G₁ ततो राजा सपौम्यश्च मन्दिर-
 गतिपागये' — (L. 4) T₁ G₁ प्राज्ञाण्यो धनं स्वयां (for
 the prior half, of line 5) — T₁ G₁ om lines 5-6
 — (L. 5) M₁ (sup lin as above) s शय्यार्थं (for
 गत्यर्थं) — (L. 6) G₁ [अ]प; M₁ च (for [अ]दे)
 — (L. 7) G₁ 'संपन्ना' T₁ राजा तु सपरिच्छद, G₁ s
 राज (G₁ 'जा')दस' — (L. 8) G₁ M₁ मरारय, G₂ मराष्ट्र
 G₁ s s महागजा — G₁ om line 9 — (L. 10)
 G₁ हेमानं (for हेमान) — (L. 11) T₁ G₁ राजा (for
 राजन्) — (L. 12) T₁ G₁ s रुक्मपेदिगत, G₁ 'वेदि' तन ,
 M₁ 'वेदि' (M₁ 'दी') गत T₁ G₁ s s M₁ प्राप्य, G₁ s M₁
 पार्थो (for प्राज्ञो) — G₁ om lines 13-14 — (L. 13)
 Om in M₁ G₁ राजान (for राजा स) — (L. 14) M₁
 नमस्तत् (for 'मलम्' — (L. 15) T₁ 'वदिना' (for
 'वन्दिभिः) — (L. 16) T₁ G₁ s M₁ स्वेन (for महा-)
 T₁ G₁ s सदितो (for संबीतो) — (L. 17) = Var 4 59
 3rd G₁ s s प्रीयमाणश्च (G₁ 'माणेन) — (L. 19) Om.
 in G₁ T₁ G₁ राजन् (for चैव) G₁ s गजस्ये

37

(L. 1) T₁ चामरव्यजनेश्चैव (for the prior half)
 G₁ s चू (G₁ सू) यमाने — (L. 2) G₁ वीराणां युधि पञ्च

जयाशिपु प्रहृष्टाना नराणां पथि पाण्डव ।
 प्रत्यगृह्णाद्यथान्याय यथावद्भरतर्षभ ।
 अपरे कुरुराजान पथि यान्तं समाहिता ।
 स्तुवन्ति सतत सौख्यान्मृगपक्षिस्त्वनैर्नरा । [5]
 तथैव सैनिका राजन्नाजानमनुयान्ति ये ।
 तेषा हलहलाशब्दो दिवं स्तब्ध्वा प्रतिष्ठितः ।
 नृपस्याग्रे ययौ भीमो गजस्कन्धगतो बली ।
 उभौ पार्श्वे गजौ राज्ञः सतल्यौ वै सुकल्पितौ ।
 अधिरूढौ ययौ चापि जगमुर्भरतर्षभ । [10]
 शोभयन्तौ महासैन्य तावुभौ रूपशालिनौ ।
 पृष्ठतोऽनुययौ धीमान्पार्थ शस्त्रभृतां वर ।
 श्वेताश्वौ गाण्डिव गृह्य अग्निदत्त रथं गतः ।
 सैन्यमध्ये ययौ राजन्कुरुराजो युधिष्ठिर ।
 द्रौपदीप्रमुखा नार्य सायुगा सपरिच्छदा । [15]
 आरुह्य ता विचित्राणि शिबिकाः शकटानि च ।
 महत्या सेनया राजन्नाग्रे राज्ञो ययुस्तदा ।
 समृद्धनरनागाश्च सपताकरध्वजम् ।
 समृद्धरथनिर्द्धिश पत्तिभिर्वोषितस्वनम् ।
 शङ्खदुन्दुभितालाना वेणुवीणानुनादितम् । [20]
 शुशुभे पाण्डव सैन्य प्रयात तत्तदा नृप ।
 यथा कुबेरो लङ्कायां पुरा चात्यन्तशोभया ।
 महत्या सेनया सार्धं गुरुमित्रं स गच्छति ।
 तथा ययौ स पार्थोऽपि महत्या च विभूतिना ।
 सुसमृद्धेन सैन्येन यथा वैश्रवणस्तथा । [25]
 स सरासि नदीश्चैव वनान्युपवनानि च ।

अत्यक्रामन्महाराजं पुरीं चाम्यवपद्यत ।
 हस्तीपुरसमीपे तु कुरुराजो युधिष्ठिरः ।
 चक्रे निवेशनं तत्र ततः सहसैनिकः । [30]
 शिवे देशे समे चैव न्यवसत्पाण्डवस्तदा ।
 ततो राजन्समाहूय शोकविह्वलया गिरा ।
 एतद्वाक्यं च सर्वस्व धृतराष्ट्रचिकीर्षितम् ।
 आचक्षे यथावृत्तं विदुरोऽथ नृपस्य ह ।
 श्रुत्वा तु भाषितं तेन धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ।
 मर्षयामि एह क्षत्तः समाह्वानं व्रतेन मे । [35]
 स्वस्त्यस्तु लोके विप्राणां प्रजानां चैव सर्वथा ।
 वैशपायनः ।
 हृत्युक्त्वा प्रययौ राजा पुरं नागाह्वयं ततः ।

38

After 2 63 21, Sins .

कर्णः ।

दुःशासनं निबोधेदं वचनं मे प्रभाषितम् ।
 किमनेन चिरं वीरं नयस्व द्रुपदात्मजम् ।
 दासीभावेन मुदृक्ष्व त्वं यथेष्टं कुरु मानदः ।
 वैशंपायनः ।

ततो गान्धारराजस्य पुत्रं शकुनिरब्रवीत् ।
 साधु कर्णं महाबाहो यथेष्टं क्रियतामिति । [5]
 ततो ह दुःशासनस्तूर्णं द्रुपदस्य सुता बलात् ।
 प्रवेशयितुमारब्धं स चाकर्षदुरात्मवान् ।
 ततो विक्रोशती वेगात्पाञ्चाली देवघर्णिनी ।

— (L 3) Gs पुरुषर्षभ, Gs s भरतर्षभ — (L 4) T1
 कुरुराजान — (L 5) Gs 'स्त्रैर्' (for 'स्त्रैर्') — (L 6)
 T1 Gs ते (for ये) — (L 7) T1 हलहला, Gs हलहल
 (for हलहला) — (L 8) M1 [अ]नु- (for [अ]ग्रे)
 — (L 9) T1 Gs 4 M1 पार्श्वगतौ (for पार्श्वे गजौ) T1 राजन्
 (for राज्ञः) T1 सतल्यौ, Gs सतल्यौ, M1 सदश्वौ (for सतल्यौ)
 — (L 11) Gs महासैन्ये, Gs महत्सैन्य — (L 13) Gs
 अग्निदत्त- (for 'दत्त') — (L 16) T1 तानि चित्राणि (for
 ता विचि) T1 M1 'काश्च पदानि, Gs 'काश्चपदानि,
 Gs 'काश्च शतानि — (L 18) Gs समृद्धरथनाग च
 — (L 19) T1 घोषितं स्वनं, Gs घोषितस्वर, Gs घोषित स्वन
 — (L 20) T1 -कुनादित, Gs [अ]भिनादित (for [अ]नु-)
 — (L 21) T1 M1 प्रयास्यत्तच्च, Gs अपर्यात (for प्रयात तच्च)
 Gs प्रयास्यत तथा नृप — (L 22) T1 राजताल्यतशोभया,
 Gs पुरा चारुशोभया (sub-metrical) — (L 23) T1 Gs
 गुरुमित्रं (Gs 'द्र') (for गुरुमित्रं) — (L 24) Gs विभूषित
 (for विभूतिना) — (L 27) Gs नदीश्चैव (for महाराज),
 and पुर (for पुरी) — (L 28) T1 हास्तिनापुरसमीपे तु
 (hypermetrical), Gs 4 स हस्तिपुरसमीपे तु (hyperme-

trical) — (L 29) Gs शक्तेनवेशन (for चक्रे निवेशन)
 T1 स तत (by transp) Gs s तत सह ससैनिकः
 — (L 30) T1 पाण्डुनदन (for पाण्डवस्तदा) — (L 32)
 Gs M1 धृतराष्ट्रे (for 'राष्ट्र-') — (L 34) T1 स श्रुत्वा भूषित
 तेन — (L 35) T1 Gs 4 M1 अ(Gs न, M1 आ)मर्षयाम्यहं
 क्षत्तः T1 Gs 4 वृतेन (for व्र) — (L 36) T1 Gs वर्णानां
 (for विप्राणां) T1 Gs सर्वदा (for 'था') — (L 37)
 Om. in M1 — Gs om the ref Gs प्रविशेत् पुरं राजा
 (for the prior half). T1 (om line 2) Gs subst
 for line 37

एवमुक्त्वा तु विदुरं धर्मराजं प्रयात्रिकम् ।
 सर्वमाश्राप्य तूर्णं स सुष्वाप रजनीं तदा ।

38

(L. 1) Gs निबोधेदं T1 Gs 6 Ms वे (for मे).
 — (L 3) T1 Gs 'नदना' (for मानद) — (L 6)
 T1 Gs शूरो, Gs गृह्य, M कूरो (for तूर्ण) — (L 7)
 T1 Gs चकर्ष सुदुरात्मवान्, Gs 6 M स चकर्ष दुरा — (L 8)
 T1 M ततो वि(M1 व्य)क्रोशतैव सा, Gs 'शती वै सा, Gs 6

परितायस्व मां भीष्म द्रोण द्रोणे तथा कृप ।
 परितायस्व विदुर धर्मिष्ठो धर्मयत्नसल । [10]
 धृतराष्ट्र महाराज परितायस्व वै सुपाम् ।
 गान्धारि त्व माताभारो सर्वज्ञे सर्वयुद्धिनि ।
 परित्रायस्व मां देवि सुयोधनभयादिताम् ।
 त्वमार्ये धीरजननि किं मां पश्यसि यादवि ।
 हिन्दयमानामनार्यैर्मां न त्रायसि स्वका वधूम् । [15]
 इति लालप्यमानां मां न कश्चिद्विदमयीत् ।
 हा इतायि सुमन्दात्मा दुर्योधनवश गता ।
 न वा पाण्डुरर्नरपतिर्न धर्मो न च देवराट् ।
 न चायुर्नाशिनौ त्रिषि परित्रायन्ति वै सुपाम् ।
 विषष्ट यदह जीये मन्दभाग्या पतिप्रता । [20]
 विदुर ।
 शृणोमि वाक्य तव राजपुत्रि
 नेमे पार्था किंचिदपि भुवन्ति ।
 सा त्व प्रियार्थं शृणु वाक्यमेत-
 द्बहुच्यते पापमति कृतम् ।
 सुयोधन सालुचर सुदुष्ट [25]
 सर्वत्र राजा विवृत्त सुनुना च ।
 यद्येव वाक्य महद्बुध्यमान
 न श्रोत्यते पापमति सुदुष्ट ।

इत्येवमुक्त्वा नृपद्वयं पुनर्नि
 क्षत्तामयीन्तराष्ट्रस्य पुनम् । [30]
 विदुरः ।
 मा हिन्दयतां वै नृपद्वयं पुन्री
 मा त्व चारीन्ब्रूयसि राजपुत्र ।
 वंशपायनः ।
 तमेवमुक्त्वा प्रथमं धृतराष्ट्रमुवाच ह ।
 विदुरः ।
 यद्येव ग्य महाराज सहेजयसि द्रौपदीम् ।
 अधिरैर्णय कालेन पुनस्ते गह मन्तिभिः । [35]
 गमिष्यन्ति क्षय पाप पाण्डवाप्रियवारकः ।
 भीमार्जुनाभ्यां मुक्ताभ्यां मार्द्राण्युग्रद्वयेन च ।
 तस्माद्विवारय सुत मा विनाश विचिन्तय ।
 वंशपायनः ।
 पूतप्लुत्वा मन्दबुद्धिनात्तरं किंचिन्मयीत् ।
 ततो दुर्योधनस्य दैवमोहबलाकृत । [40]
 अचिन्त्य क्षत्तुर्मेघन हर्षेणापतलोचन ।
 ऊरु उशंयते पापो द्रौपद्या वै मुहुर्मुहुः ।
 ऊरो संदृश्यमाने तु निरीक्ष्य तु सुयोधनम् ।
 वृकोदरस्यदालोक्य नेत्रे उत्पाद्य लोहिते ।
 एतत्तमीक्ष्यामनि चाशमान [45]

*शर्ती वेगात् Gs ० पाचार्थं वर(Gs दत्त)वर्णिनी — Before
 line 9, Gs ins द्रौपदी — (L 10) Gs धर्मिष्ठ — (L
 12) T1 Gs धर्मिष्ठे (for सर्वज्ञे) T1 Gs Ms धर्मेदधिनि
 — (L 13) Gs ० Ms देवी, Gs गीह (for देवि) T1
 *यत्नादितां, Gs *पराजितां, Gs *परादितां (for *भयादिताम्)
 — (L 14) Gs ० भीरवजाती, Gs देवजननि Gs Ms मा
 (for मां) — (L 15) Gs अनायां मा, Ms अनायेण (for
 अनार्यैर्मा) Gs Ms त्रायसे न, Gs त्रायसेनां (for न त्रायसि)
 T1 Gs ० किं न त्रायसि स्वां वधू — (L 16) T1 Gs ०-०
 तां (for मां) Gs transp कश्चित् and किंचित् — (L 17)
 Gs समदात्मन् (for सुमन्दात्मा) Gs Ms सुयो* (for दुर्यो*)
 T1 सुयोधनभयादिता — (L 18) T1 Gs ० न, Gs [ए]व, Ms
 वै (for वा) Gs ० न नृपतिर् (for नरपतिर्) Gs न च धर्मो
 न देवराट् — (L 19) T1 Gs ० चापि (for त्रिषि) — (L
 20) Gs यदिव, Gs यद्यह (for यदह) Ms विषष्टा यदि जीयेय
 Gs मन्दभाग्या — (L 21) Gs शृणोतु — (L 22) Gs ०
 न मे, Gs न वै (for नेमे) Gs ०-० पापा (for पार्था)
 — (L 23) Gs कुह (for शृणु) — (L 24) T1 यदच्युते
 — (L 25) T1 Gs सुदुष्ट — (L 26) T1 तथैव (for
 सर्वत्र) T1 Gs ०-० गद्या (for राजा) Gs ० [अ]धिकृत
 (for विवृत्त) Ms सर्वत्र राजाविकामनुना च — (L 27) T1
 यद्येव, Gs य एव (for यद्येव) Gs त्विदम् (for महद्)

Gs *मान (for *मान) — (L 28) Gs न दुष्ट ; Gs मुष्ट ;
 Ms वृत्ता (for पुत्र) — (L 31) Gs (wrongly) दुष्ट
 (for विदुर) Gs om मा Gs हिन्देतां ; Gs हिन्दयमानां
 T1 पुत्रि, Ms पुत्री — (L 32) Gs राजर्, Gs चान्
 Gs चारी (for चारीन्) T1 Gs ० द्रक्ष्यसे Ms राजपुत्रान्,
 — Gs om line 33 — (L 34) T1 यदेव, Gs वान्येव,
 Gs यदेव Gs तां, Gs त्वा (for त्व) Gs संक्षेयसि
 — (L 35) Ms transp सह and मयिभिः — (L 36)
 Gs Ms पातवाश्रय(Ms *प्रिय)कारणात् — (L 38) T1
 विचितय, Gs विचिल्य च — (L 39) Gs तु दुर्युद्धिर् (for
 मन्दबुद्धिर्) — (L 41) Gs अतीत्य (for अचिन्त्य) — (L
 42) T1 Gs ०-० M ऊरु Gs चादशेयत् (for दशयवे)
 — After line 42, Gs Ms ins

पाशान्वा हिन्दयमानाया निरीक्षति स कौरव ।

[Ms निरीक्षति स कौरवा]

— Gs Ms om lines 43-88. — Gs reads after line
 95 lines 13-88, preceded by the ref चीन (repeating
 lines 43-44) — (L 43) Gs ० ऊरु (for ऊरो)
 Gs संक्षेयमाना Gs निरीक्ष्य तु सुयोधन — (L 44)
 — (var) 2 63 13^{ab} Gs वृकोदर Gs ० उत्पाद्य, Ms
 उदाद्य (for उत्पाद्य) — Lines 45-56 — (var) 2 68
 25-29. — (L 45) Gs वाच्यमाने, Gs वापमान (for

नियम्य मन्यु बलवान्स मानी ।
 राजानुज ससदि कौरवाणां
 वितिष्कम-वाक्यमुवाच भीम ।
 अहं दुर्योधनं हन्ता कर्णं हन्ता धनजय ।
 शकुनिं त्वक्षकितव सहदेवो हनिष्यति । [50]
 इदं च भूयो वक्ष्यामि सभामध्ये बृहद्वच ।
 सत्यं देवा करिष्यन्ति यदा युद्धं भविष्यति ।
 सुयोधनमिमं पापं हन्तास्मि गदया युधि ।
 शिरःपादेन चास्याहमधितिष्ठामि भूतले ।
 वक्षःशूरस्य निर्भिद्य पुरुषस्य दुरात्मन । [55]
 दुःशासनस्य रुधिरपातास्मि मृगराडिव ।
 अर्जुन ।
 भीमसेन न ते सन्ति येषां वैरं त्वया सह ।
 मन्दा गृहेषु सुखिनो न बुध्यन्ते महद्भयम् ।
 न च वाचा व्यवसितं भीमं विज्ञायते सताम् ।
 यदि स्थास्यन्ति संग्रामे क्षत्रधर्मेण वै सह । [60]
 दुर्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्च दुरात्मन ।
 दुःशासनचतुर्थानां भूमिं पात्यति शोणितम् ।
 असूनुतानां शत्रूणां प्रहृष्टानां दुरात्मनाम् ।
 भीमसेनं नियोगात्ते हन्ताहं कर्णमाहवे ।
 कर्णं कर्णानुगांश्चैव रणे हन्तास्मि पन्निभिः । [65]
 ये चान्ये प्रतियोत्स्यन्ति बुद्धिमोहेन मां नृपाः ।
 तान्सर्वान्निश्चितैर्बाणैर्नैतास्मि यमसादनम् ।
 चलेद्धि हिमवान्स्थानाग्निष्पन् स्याद्दिवाकर ।
 शैल्यं सोमाव्यणश्येत मत्सत्यं विचलेद्यदि ।

वैशंपायन ।
 इत्युक्तवति पार्थे तु श्रीमान्माद्रवतीसुतः । [70]
 प्रगृह्य दिपुलं बाहुं सहदेवः प्रतोपवान् ।
 सौबलस्य वधप्रेप्सुरिदं वचनमब्रवीत् ।
 क्रोधसरक्तनयनो निःश्वसन्निव पन्नगः ।
 सहदेवः ।
 अक्षान्यान्मन्यसे मूढ गान्धाराणां यशोहर ।
 नैतेऽक्षा निशिता वाणा ये त्वया समरे धृताः । [75]
 यथा चैवोक्तवानार्यस्त्वामुद्दिश्य सवान्धवम् ।
 कर्ताहं कर्मणस्तस्य दुरु कार्याणि सर्वशः ।
 यदि स्थास्यसि सग्रामे क्षत्रधर्मेण सौबलः ।
 वैशंपायनः ।
 सहदेववचः श्रुत्वा नकुलोऽपि विशां पते ।
 दर्शनीयतमो दृणामिदं वचनमब्रवीत् । [80]
 नकुलः ।
 सुतेयं यज्ञसेनस्य द्यूतेऽस्मिन्धृतराष्ट्रजैः ।
 यैर्वाचं श्राविता कृष्णा स्थितैर्दुर्योधनप्रियैः ।
 धार्तराष्ट्रान्सुदुर्वृत्तान्सुमूर्खान्कालचोदितान् ।
 दर्शयिष्यामि भूयिष्ठमहं वैवस्वतक्षयम् ।
 उल्लूकं च दुरात्मानं सौबलस्य सुतं प्रियम् । [85]
 हन्ताहमस्मि समरे मम शत्रुं नराधमम् ।
 निवेशाद्धर्मराजस्य द्रौपद्याः पदवीं चरन् ।
 निर्धातैराष्ट्रा पृथिवीं कर्तास्मि नचिरादिव ।
 द्रौपदी ।
 यस्माच्चोरं दर्शयसे यस्माच्चोरं निरीक्षसे ।

चाव*) — (L 46) Gs निशान्य (for नियन्त्र) Gs M1 सु-
 (for स) — Before line 49, T1 Gs ins. भीम
 — (L 50) M1 चाक्षकितव — (L 52) M1 घन्य (for
 सत्यं) T1 Gs स यथा, Gs यत्नो (for यदा) — (L 55) Gs
 निर्वास (for निर्भिद्य) M1 (sup lsn as above) पुरुषस्य
 — (L 56) Gs पास्यामि, Gs पाता स्यां (for पातास्मि)
 — (L 57) Gs ये द्विपति (for येषां वैरं) — (L 58) Gs
 सुखिता — (L 59) = (var) 2 68 30^{ab} Gs. s M1
 नैव (for न च) T1 व्यवहित — (L 60) Gs स स्थास्यति
 — Lines 61-64 = (var) 2 68 31-32 — (L 62)
 Gs चतुर्णां वै (for चतुर्थानां) — (L 63) Gs स
 अस्यितारं, M1 संस्यितार (for असूनुतानां) T1 Gs वत्तारं,
 Gs वीराणां, M1 वैराणा (for शत्रूणां) T1 प्रसिष्ठार (for
 प्रहृष्टानां). — Lines 65-69 = (var) 2 68 33^c-35^d
 — (L 65) T1 Gs कर्णानुग, Gs स नुजं, M1 नुजान् (for
 नुगान्) — (L 66) मा (for मां) — (L 67) Gs अयं,
 M1 तांश्च (for तान्स) Gs तान्सर्वांश्चिन्तिर्वाणैर् — Lines

70-77 = (var.) 2 68 37-40 — (L 72) Gs स वध,
 M1 परि- (for वध-) — (L 74) Gs अक्षान्यादिव्यसे मूढ
 — (L 75) T1 नैतेषा निशिते वाणा — (L 76) Gs वै च
 (for चैव) T1 आर्यं, Gs आर्यं, Gs भीमस् (for आर्यस्)
 T1 स त्वामुद्दिश्य सवान्धव (hypermetrio) — T1 Gs om.
 line 77 — After line 77, Gs s M1 ins

हन्तास्मि तरसा युद्धे त्वामुद्दिश्य सवान्धवम् ।

[= (var) 2 68 41^{ab} Gs समरे त्वायु (for तरसा
 युद्धे) M1 त्वा वधुजनसंवृत (for the post half)]
 — Lines 78-84 = (var) 2 68 41^c-44^d — (L 79)
 Gs नकुलस्य, M1 लश्च (for लोऽपि). — (L 82) Gs स दुर्वाच
 (for यैर्वाच). Gs प्रिये (for प्रिये) — (L 86) M1
 न संशय (for नराधमम्) — Lines 87-88 = 2 68 45
 — (L 87) T1 निर्देशाद् (for निदे) Gs द्रौपद्या पदमिच्छ
 ताम् — (L 88) Gs न च दुर्मते (for नचिरादिव)
 — After line 88, Gs reads lines 113-114 — (L
 89) Gs चैनं, M1 चाय (for the second चोर) — (L

तस्मात्तवाप्यधर्मिष्ठ ऊरौ मृत्युर्भविष्यति । [90]
 यस्माच्चैवं ह्येक्षयति भ्राता ते मां दुरात्मवान् ।
 तस्माद्बुधिरमेवास्व पात्यते धै वृकोदर ।
 इमं च पापिष्ठमर्ति कर्णे समुतबान्धवम् ।
 सामास्य सपरीवार हनिष्यति धनजय ।
 क्षुद्रधर्मं नैकृतिकं शकुनिं पापचेतसम् । [95]
 सहदेवो रणे क्रुद्धो हनिष्यति सवान्धवम् ।

वैशपायनः ।

इत्येवमाह धचनं द्रौपदी धर्मदर्शिनी ।
 ततोऽन्तरिक्षासुमहत्पुष्पवर्षमवापतत् ।
 मृह्यं दृश्यत पाश्चात्याः साधुशस्त्रं सर्वदाः ।
 ततोऽर्जुनो वच श्रुत्वा प्रतिज्ञां क्रुस्ते दृष्टम् । [100]
 कर्णं हन्तास्मि समरे सपुत्र सहवान्धवम् ।
 यस्याश्रयास्वय पापो धार्तराष्ट्रः प्रगर्जेति ।
 त समूलं हनिष्यामि सृत् त बलशालिनम् ।
 ये चापरे च योत्स्यन्ति धार्तराष्ट्रा सराजका ।
 तान्सर्वान्हनिष्यामि सत्येनायुधमालमे । [105]
 अद्यैवाह हनिष्यामि सर्वानेतान्सभासद ।
 अतीव मन्युर्भवति द्रुपदो नृपदात्मजाम् ।
 किं न्वहं धै करिष्यामि यद्राजा सततं धृणी ।
 अथ चाहं सुहृत्वेन कृत्स्नं नृपतिमण्डलम् ।
 शरैर्नयिष्ये सदनं यमस्यामिदं कर्षिण । [110]

वैशपायनः ।

तेषां तु यचन श्रुत्वा नोचुस्त्रय सभासदः ।
 अर्जुनस्य भयाद्राजसभूमिः शब्दमत्र ये ।
 द्रौपद्या यचन श्रुत्वा चुकोपाय धनजय ।
 स तथा श्रोधताम्राक्ष इदं यचनमवधीत् ।
 अयं तु मा वारयते धर्मराजो युधिष्ठिर । [115]
 इत्युक्त्वा श्रोधताम्राक्षो धनुरादाय धीर्यवान् ।
 सद्यस्ताची समुत्पत्य ताप्रातृमममुदैक्षत ।
 उद्यन्त फल्गुन तत्र दृष्टुः सर्वपार्थिव ।
 युगान्ते सर्वलोकांसु दहन्तमिव पावकम् ।
 वीक्षमाणं धनुष्पाणिं नि शसन्त मुहुर्मुहुः । [120]
 दन्तुकामं पशन्क्रुद्ध रश्मि दक्षकणौ यथा ।
 तथाभूतं नृपा दृष्ट्वा विप्रेदुस्त्रस्तमानमा ।
 धनजयस्य धीर्यज्ञा निराज्ञा जीविते तदा ।
 मृतभूताभयमसर्वं नेत्रैरनिमिषैरिव ।
 अर्जुनं धर्मेयुत्र च समुदैक्षन्त पार्थिवाः । [125]
 क्रुद्ध तदाऽर्जुनं दृष्ट्वा पृथिवी च चञ्चल ह ।
 खेचराणि च भूतानि विप्रेषुर्बभूव भयार्दिता ।
 नादिस्थो विरराजाय नापि वाति च मासत ।
 न चन्द्रो न च नक्षत्रं द्यौर्विभो न व्यभाव्यत ।
 सर्वमाविद्धमभयजगत्स्यावरजज्जमम् । [130]
 उत्पतन्त यमौ पार्थो दिवाकर इवाम्बरे ।

90) G₂ ऊरु, G₂ ऊरु (for ऊरौ) — (L 94) G₂ सपरीर
 वा (for सपरीवार) — (L 95) G₂ क्षुद्रकर्म, G₂ क्षुद्रकर्माणं
 (hypermetrio), G₂ क्षुद्रधर्मं (for क्षुद्रधर्मं) M₁ इमं धै
 क्षुद्रकर्माणं (for the prior half). — After line 95,
 G₂ reads lines 43-88, and om lines 96-101
 — G₂ M₂ om line 97 — (L 97) G₂ इत्येवमुक्ते वचने
 (for the prior half) T₁ G₂ धर्मदर्शिनी (G₂ 'न')
 — (L 98) G₂ अपातयत्, M₂ पपात च (for अपातयत्)
 — G₂ om lines 99-110 — (L 99) T₁ दृश्यत,
 G₂ तत्र च (for [अ]दृश्यत) — (L 100) M₁ अकरोद्
 (for क्रुस्ते) T₁ G₂ s M₁ दृष्टां — (L 102) G₂
 यस्याश्रयो; M₂ यमाश्रित्य (for यस्याश्रयात्) G₂ द्याय; G₂ त्वय
 (for स्वयं) — (L 103) G₂ M सृज (for सृत् त)
 G₂ संसृत् बलशालिनं — (L 104) M₁ वापरे G₂ s धार्तराष्ट्रं
 T₁ G₂ स्व(G₂ स)वापवा (for सराजका) G₂ बुद्धिमोहेन
 मां नृपा — (L 106) G₂ अथ चाहं — (L 107) G₂
 कोपो (for मन्युर्) G₂ दृष्टेव (for 'द्रेमा') — (L 108)
 T₁ G₂ त्वहं, G₂ चाहं (for न्वहं) — (L 109) T₁ G₂ s
 तथैवाह; M₂ अथैवाह (for अथ वाह) — (L 110) G₂
 शरैर्; G₂ s M₂ शरैर् (for शरैर्) T₁ कर्षेन; G₂ s M₁
 कर्षेन — G₂ M₂ om lines 111-114 — (L 111)

G₂ M₁ om the ref G₂ M₁ तस्य (for तेषां) T₁ न;
 G₂ M₁ तद् (for तु) — G₂ om (hapl) from the
 post half of line 111 to the prior half of line 113
 — (L 112) G₂ अदरे (for अत्र धै) — After line 112,
 G₂ ins a colophon (Adhy no 105) — G₂ reads
 lines 113-114 after line 88 — (L 113) G₂ अर्जुन
 (for वैशं) G₂ पुन कोपाद; M₁ चुकोपात्रे — (L 115)
 G₂ s मां (for मा) T₁ G₂ वारयतां — G₂ M₂ om lines
 116-125 — (L 117) G₂ भारन् (for चत्रन्) — (L
 118) G₂ इम त; G₂ s उद्यत, M₁ उद्यत (for उद्यन्त)
 — (L 121) G₂ परान्क्रुद्वा (for पशन्क्रुद्) — (L 122)
 G₂ निप्रेदुस् G₂ तत्र मानवा; M₁ (sup lin) ब्रह्मानवा
 — (L 126) Before line 126, G₂ M₂ ins वैशं
 G₂ समकपत; G₂ विचञ्चल ह — (L 127) T₁ G₂ s
 विप्रेषुर्भैरवादिता, G₂ M 'सु सहसा मयात् (M₂ विभो)
 — (L 128) G₂ s नातिवाति, G₂ नापि याति M₂ नापि
 वायति मां. — (L 129) G₂ s विभागत्, G₂ s विभाव्यत
 (G₂ 'त'), M विमाति च (for व्यभाव्यत) — (L 130)
 G₂ M₁ आविद्धम् (for आविद्धम्) — G₂ M₂ om lines
 131-139 — (L 131) G₂ उद्भवन् (for उत्पतन्)
 — (L 132) G₂ s M₁ दृष्टा तथा (for दृष्टान्तरे)

पार्थ दृष्टान्तरे क्रुद्ध कालान्तकयमोपमम् ।
भीमसेनो मुदा युक्तो युद्धायैव मनो दधे ।
पाञ्चाली च ददशाय सुसक्रुद्धं धनजयम् ।
हन्तुकामं रिपुसर्वान्सुपर्णमिव पञ्चगान् । [135]
दुष्प्रेक्ष सोऽभवत्क्रुद्धो युगान्ताग्निरिव ज्वलन् ।
तं दृष्ट्वा तेजसाविष्ट विव्यथुः पुरवासिनः ।
उत्पतन्त तु वेगेन ततो दृष्ट्वा धनंजयम् ।
जग्राह स ततो राजा पुरुहूतो यथा हरिम् ।
उवाच स घृणी ज्येष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः । [140]
युधिष्ठिर ।

मा पार्थ साहसं कार्षीमां विनाशं गमेर्यशः ।
अहमेतं पापमतिं सूत दग्धुं समुत्सहे ।
किं त्वस्य चरणौ दृष्ट्वा क्रोधो नाशमुपैति मे ।
त्वमिमं जगतोऽर्थं वै कोप संयच्छ पाण्डव ।
वैशंपायन ।
एवमुक्त्वदा राजा पाण्डवोऽथ धनजयः । [145]
क्रोध संशमयन्पार्थो धार्तराष्ट्रं प्रति स्थितः ।
तस्मिन्वीरे प्रशान्ते तु पाण्डवे फल्गुने ततः ।
सर्वं प्रहृष्टमभवजगत्स्थावरजङ्गमम् ।
वारितं च ततो दृष्ट्वा भ्रात्रा पार्थं वृकोदरः ।
बभूव विमना राजन्नभूक्षि शब्दमत्र वै । [150]

39

After 2 66 12, T₁ G₂ s s ins

— (L. 133) G₂ गदा- (for मुदा). — G₂ om lines 134-137 — (L. 134) G₂ तं (for च) G₂ ४ दृष्टे चाथ (for च ददशाय) — (L. 136) M₁ च* (for तो*) G₂ ४ इवोऽभवत् (for इव ज्वलन्) — (L. 137) T₁ M₁ तेजसाविष्ट — (L. 139) G₂ ४ ० तदा (for ततो). — (L. 140) G₂ s ० च (for स) G₂ ४ संशमयन् (for स घृणी) G₂ M₂ तमुवाच घृणी राजा (for the prior half) M₂ अनेपुत्रो (for *रानो). — (L. 141) M₁ पार्थ मा (by transp) G₂ ४ ० M गमेर्यशः. — (L. 142) G₂ M पाप त्विद (M₁ *मं), G₂ ४ ० अहमेन T₁ दृष्टुं (for दग्धुं) G₂ ४ M न भवान् (G₂ घृताथ, M स भवान्) हतुमुत्सहे, G₂ ० सूतज (G₂ घृताथ) दग्धुमुत्सहे (for the post half) — (L. 143) Om in G₂ M. G₂ उपेष्यति (for उपैति मे) — (L. 144) G₂ त्वमिमां, M₁ तमिम (for त्वमिम) G₂ तु गते (for जगतो) M क्रोध (for कोप) — (L. 145) G₂ M [s]थ (M₁ तु) राणा स, G₂ ४ तथा राणा (for तदा राणा) G₂ पाण्डवेन (for *वोऽथ) — (L. 146) G₂ ४ M₂ संशमयन् T₁ धृतराष्ट्र, G₂ ० धार्तराष्ट्रान् G₂ M₂ स्थित — (L. 147) M₂ transp पाण्डवे and फल्गुने G₂ ० M पुन (for तत) — After line 147, G₂ M₂ ins

अचिरेणैव कालेन निःशेषं न करिष्यति ।
न पश्यामि रणे क्रुद्धं वीभत्सुं प्रतिवारणम् ।
भीष्मद्रोणौ च कर्णश्च द्रौणिश्च रथिनां वरः ।
कृपश्च वृषसेनश्च विकर्णश्च जयद्रथ ।
बाह्लीक सोमदत्तश्च भूरिभूरिश्चवाः शलः । [5]
शकुनिं ससुतश्चैव नृपाश्चान्ये च कौरवाः ।
एते सर्वे रणे यत्ता पार्थ सोढुं न शक्नुवन् ।
अर्जुनेन समो वीर्यं नास्ति लोके धनुर्धरः ।
योऽर्जुनेनार्जुनस्तुल्यो द्विबाहुर्वैहुधाहुना ।
धृतराष्ट्र ।
कस्त्वयोक्तं पुमान्वीरो वीभत्सुसमविक्रमः । [10]
त मे द्रुहि महावीर्यं श्रोतुमिच्छामि पुत्रक ।
दुर्योधनः ।
कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुसहजवान् ।
हेहयाधिपतिर्वीर पाण्डवश्च पित्तमहात् ।
धृतराष्ट्र ।
गान्धारीपुत्रं सर्वान्खान्कार्तवीर्यपितामहान् ।
आनुपूर्व्यां च मे शस ततस्त पार्थिव तथा । [15]
दुर्योधनः ।
कार्तवीर्यस्य चरितं शृणु राजन्महात्मनः ।
अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ।
ब्रह्मणोऽत्रि सुतो विद्वानत्रे पुत्रो निशाकरः ।
सोमस्य तु बुधः पुत्रो बुधस्य तु पुरुरवाः ।
तस्याप्यथ सुतोऽप्यायुरायोस्तु नहुप सुत । [20]

सहदेवस्तु राजेन्द्र धृत्वा भ्रातृवचोऽमवीद ।

इमं पापिष्ठ शकुनिं हन्तासि रणमूर्धनि ।

[(L. 1) M₂ [अ]पि (for तु), and भ्रातृ (for भ्रातृ).]
M₂ cont

वैशंपायनः ।

— - - ततस्तेषु प्रशान्तेषु दुःशासननिपीडिता ।

क्रोधाग्निनाहतं कृष्णं दग्धुकामाथ सर्वश ।

— G₂ M₂ om lines 149-150. — (L. 150) G₂ निःशब्दमभवत्तदा.

39

(L. 1) T₁ निःशेषात् — (L. 2) T₁ G₂ वीभत्सु-
— (L. 6) T₁ G₂ सौबलश्च (for ससुतश्च) — (L. 7) G₂
युक्ता, G₂ शक्ता* (for यत्ता) T₁ अशक्नुवन् (for न शकु*)
— (L. 8) G₂ transp वीर्यं and लोके — G₂ om
(hapl) lines 10-13 — (L. 12) G₂ *सहस्रमाय-
— (L. 13) T₁ G₂ हेहयानामधिपतिं G₂ पचादश पितामहान्.
— (L. 15) T₁ G₂ अनु* (for आनु*) — (L. 16) G₂
शृणु राजन्यसत्तम — (L. 19) G₂ पुरोहिता* (for पुरुरवाः)
— (L. 20) T₁ G₂ बायुर (for अप्यायुर) — (L. 21) T₁

नहुपस्य ययातिस्तु ययातेस्तनुजो यदु ।
 यदो पुत्रो महाराज सहस्रोजेति विश्रुत ।
 सहस्रोज सुतो राजंश्चक्रदासेति विश्रुत ।
 चक्रदासस्य दायोदो हेहयो नाम पार्थिव ।
 हेहयस्याभवत्पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुत* । [25]
 धर्मनेत्रस्य कार्तस्तु कृतवीर्यस्तु कार्तजः ।
 कृतवीर्यस्य तनयो अर्जुनो यलिना पर ।
 स चार्जुनो महाराज तपो धीर चकार ह ।
 सात्र वर्णायुतं तप्या तप परमदुश्चरम् ।
 दत्तमाराधयामास सोऽर्जुनोऽग्निस्तु मुनिम् । [30]
 तस्य दत्तो वरान्प्रादाच्चतुर, पार्थिवस्य वै ।
 पूर्वं बाहुसहस्रं तु प्रार्थित प्रथमो वर ।
 अधर्मे प्रीयमाणस्य सन्निस्तत्र निवारणम् ।
 धर्मेण पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुरक्षयन् ।
 संप्रामान्सुयहृजित्वा हरया चारीन्सहस्रश । [35]
 सम्रामे यत्तमानस्य वधश्चैवाधिकाद्रेणे ।
 तस्य बाहुसहस्रं तु युध्यत किल भारत ।
 रथो ध्वजश्च सज्ज इत्येव मे श्रुत पुरा ।
 तथैव पृथिवी राजन्सप्तदीपा सपत्न्या ।
 ससमुद्राकरा वात यलिनोभ्रेण वै जिता । [40]
 स चार्जुनोऽथ तेजस्वी सप्तदीपेश्वरोऽभवत् ।
 स च राजा महायज्ञानाजहार महाबल ।
 महीं च सकला जित्वा असकृत्स समा बहू ।

Colophon

दुर्योधन ।

ततोऽर्जुन कदाचिद् राजन्महाहिमतीपति ।
 नर्मदा भरतश्रेष्ठ ज्ञातु दारैर्ययौ सह । [45]
 ततस्तु स नदीं गत्वा प्रविश्यान्तर्जलं मुदा ।
 कर्तुं राजञ्जलक्रीडा ततो राजोपचक्रमे ।

तस्मिन्नेव तु फाले तु रावणो राक्षसैः सह ।
 लङ्काया इश्वरस्तात स देहा प्रयया बली । [50]
 ततस्समर्जुन दृष्ट्वा नर्मदायां दशानन ।
 नित्य क्रोधपरो धीरो वरदानेन मोहित, ।
 अभ्यधावत्सुसंकुटो महेन्द्र शम्भरो यथा ।
 अर्जुनोऽप्यथ त दृष्ट्वा रावण प्रत्यवारयत् ।
 ततस्तौ चक्रतुर्गुण रावणश्चार्जुनश्च वै ।
 ततस्तु दुर्ययं धीर वरदानेन दर्पितम् । [55]
 राक्षसेन्द्र मनुष्येन्द्रो युद्धा जित्वा रणे बलात् ।
 यद्धा धनुर्जया राजन्यवेदाथ पुरीं स्वकाम् ।
 स तु तं बन्धित धुर्या पुण्ड्रस्यो रावण तदा ।
 मोक्षयामास दृष्ट्वाध पुरेऽदृष्ट्वाञ्जुन तदा ।
 तत कदाचित्सेजन्वी कार्तवीर्यार्जुनो बली । [60]
 तमुद्रनीर गावाथ विचरन्त्रपंमोहित ।
 अवाकिरच्छरशतैः समुद्रं स तु भारत ।
 त समुद्रो नमस्कृत्य कृताञ्जलिभाषत ।
 आशुगान्धीर मा मुखं गृही किं करवाणि ते ।
 मदाध्रयाणि भूतानि स्वसिर्स्पर्धमहेषुभि । [65]
 बाध्यन्ते राजशावूल तेष्यो देहमय विभो ।

अर्जुनः ।

देहि सिन्धुपते युद्धमर्घ्यं खरया मम ।
 अथ वा पीडयामि त्वा तस्मात्त्वं कुरु मा विरम् ।

समुद्र ।

लोके राजन्महावीर्या बहवो निवसन्ति ये ।
 तेषामेकेन राजेन्द्र कुरु युद्धं महाबल । [70]

अर्जुन ।

मत्समो यदि संप्रामे वरायुधधर क्वचित् ।
 विद्यते तं ममाचक्ष्व य सहेत महामृधे ।

तु हजो; Gs s तनयो (for तनुजो) Gs यदु — (L 22) T1 Gs s सहस्रोजेति T1 विश्रुत — (L 23) T1 Gs s सहस्रोजसुतो T1 Gs च(Gs च)क्रदास इति श्रुत — (L 24) Gs शक्र* (for चक्र*) — (L 26) Gs तु सुत* (for कार्तस्तु) Gs कृतवीर्य इति श्रुत — (L 27) T1 जयतां (for बलिनां) — (L 29) T1 Gs तत (for तप) — (L 31) Gs वर (for वरान्) — (L 33) Gs तस्य (for तत्र) — (L 34) Gs [अ]गिरंजयन् — (L 36) T1 वयश्च, Gs रथश्च (for वधश्च) — (L 37) Gs s सद् (for तु) — (L 38) Gs s रथे (for रथो) — (L 39) T1 Gs सयेय, Gs तयेय (for तथैव) Gs सपत्न्या (for सपत्न्या) — (L 40) Gs s विधिनोभ्रेण (for बलि*) — (L 41) Gs च (for [अ]थ) — (L 43) T1 Gs प्रशशास महाबाहुर्महीं स च समा बहू — Colophon Gs s

om the colophon — Adhy. no T1 Gs 108 — (L 46) T1 Gs तां (for तु) T1 Gs *जले (for *जलं) T1 तथा (for मुदा) — (L 47) Gs ततो राजा प्रचक्रमे — (L 48) Gs s अस्मिन्नेव — (L 49) Gs s लङ्काया (for लङ्काया) T1 Gs श्रीगान् (for तात) Gs तदा (for बली) — (L 51) T1 Gs दीनो (for वीरो) — (L 53) Gs s त्वय (for [अ]वय) — (L 56) Gs युद्धे, Gs नष्वा (for युद्धा) — (L 57) T1 राजा (for राजन्) Gs transp पुरी and स्वकां — (L 58) T1 विद्धि त (for बन्धित) — (L 60) Gs s *वीर्यार्जुनो — (L 61) T1 व्यचरद् (for विचरन्) — (L 63) Gs s नमस्कृत्वा — (L 65) T1 Gs s सत्त्वानि (for भूतानि) T1 Gs विच्छेद् (for निच्छेद्) — (L 66) T1 वध्यते — (L 67) T1 अथैव त्वं मया सह — (L 72) Gs s य* समासेत मा मृधे (Gs मा

समुद्र ।

महर्षिर्जमदग्निस्तु यदि राजन्परिश्रुतः ।

तस्य पुत्रो रणं दातुं यथावद्वै तवाहति ।

दुर्योधन ।

समुद्रस्य वचः श्रुत्वा राजा माहिष्मतीपतिः । [75]

ननाद सचिवैः पूर्वं क्रोधेन महता वृत ।

ततः प्रतिययौ शीघ्रं क्रोधेन सह भारत ।

स तमाश्रममागम्य राममेवान्वपद्यत ।

स रामप्रतिकूलानि चकार सह बन्धुभिः ।

आयासं जनयामास रामस्य स महात्मनः । [80]

ततस्तेजः प्रजज्वाल रामस्यामिततेजसः ।

प्रदहन्निव सैन्यानि रश्मिमातिव तेजसा ।

अथ तौ चक्रतुर्युद्धं वृत्रवासवयोरिव ।

ततः परशुमादाय नृप बाहुसहस्रिणम् ।

चिच्छेद सहसा रामो बहुशाखमिव वृक्षम् । [85]

त हत पतितं दृष्ट्वा समेता सर्वशान्धवा ।

असीनादाय शक्तीश्च राम ते प्रत्यवारयन् ।

रामोऽपि रथमास्थाय धनुरायम्य सत्वरः ।

विस्तृजन्परमास्त्राणि व्यधमत्पार्थिवं बलम् ।

ततस्तु क्षत्रिया राज्ञामदृश्यभयादिताः । [90]

विविशुगिरिदुर्गाणि मृगा सिंहभयादिव ।

तेषां स्वविहितं कर्म तद्भयात्तानुतिष्ठताम् ।

प्रजा वृषलता प्राप्ता द्राक्षणानामदर्शनात् ।

तथा ते द्रविडा काशा पुण्ड्राश्च शर्वरैः सह ।

वृषलत्वं परिगता ह्युच्छिन्ना क्षत्रकर्मणः । [95]

ततस्तु हतवीरास्तु क्षत्रियास्तु पुनः पुनः ।

द्विजैरभ्युदितं क्षत्रं तानि रामो निहत्य च ।

ततस्त्रि सप्तमं वारं रामं वागशरीरिणी ।

दिष्ट्या प्रोवाच मधुरा सर्वलोकपरिश्रुता ।

राम राम निवर्तस्व गुणाश्चाथ प्रपश्यसि । [100]

क्षत्रबन्धूनिमान्प्राणैर्विप्रयुज्य पुनः पुनः ।

तथैव त महात्मानमृचीकप्रमुखास्तथा ।

राम राम महावीर निवर्तस्वैत्यथामुग्रम् ।

पितुर्वधममृष्यस्तु राम प्रोवाच तानृपोन् ।

नार्हा हन्त भवन्तो मा निवारयितुमित्युत । [105]

पितरः ।

नार्हसि क्षत्रवन्धूस्त्व निहन्तु जयतां वरः ।

न हि युक्तस्तथाघातो द्राक्षणेन सत्ता ह्वया ।

दुर्योधनः ।

पितृणां वचनं श्रुत्वा क्रोधं त्यक्त्वा स भार्गवः ।

अश्वमेधसहस्राणि नरमेधशतानि च ।

इष्ट्वा सागरपर्यन्ता काश्यपाय महीं ददौ । [110]

तेन रामेण संप्राप्ते तुल्यस्तात धनजयः ।

कार्तवीर्येण च रणे तुल्यं पार्थो न संशयः ।

रणे विक्रम्य राजेन्द्र पार्थ जेतुं न शक्यते ।

Colophon.

दुर्योधनः ।

शृणु राजनपुराचिन्त्यानर्जुनस्य च साहसान् ।

अर्जुनो धन्विनां श्रेष्ठो दुष्कृतं कृतवानपुरा । [115]

द्रुपदस्य पुरे राजन्द्रौपद्याश्च स्वयंवरे ।

आबालवृद्धसंघोपे सर्वक्षत्रयमागमे ।

क्षिप्रकारी जले मत्स्यं दुर्निरीक्ष्य ससर्ज ह ।

सर्वैर्नृपैरसाध्यं तत्कार्मुकप्रवरं च वै ।

क्षणेन सज्यमकरोत्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः । [120]

ततो यन्त्रमयं विद्ध्वा विवाहं फल्गुनो बलीः ।

कृष्णया हेममाल्येन स्कन्धे स परिवेष्टितः ।

ततस्तथा वृतं पार्थं दृष्ट्वा सर्वे नृपास्तदा ।

रोपात्सर्वायुधान्गृह्य क्रुद्धा वीरा महाबलाः ।

वैकर्तेन पुरस्कृत्य सर्वे पार्थमुपाद्रवन् । [125]

स दृष्ट्वा पार्थिवान्सर्वान्क्रुद्धान्पार्थो महाबलः ।

वारयित्वा शरैस्तीक्ष्णैरजयत्ततः स स्वयम् ।

जित्वा तु तान्महीपालान्सर्वान्कर्णपुरोगमान् ।

धृते) — (L. 76) Gs नारदस्य च वै पूर्वं (for the prior half) — (L. 80) T₁ transp रामस्य and स Gs सु- (for स) — (L. 86) Gs तस्य (for सर्व-) — (L. 88) T₁ धनुरादाय, Gs धनुरास्थाय (for रथमा) T₁ तदायम्य च, Gs रथमारुह्य (for धनुरायम्य) — (L. 89) Gs व्यसृजन् (for वि) T₁ व्यसृजन् (for व्यय) Gs पार्थिवान्वहन्, Gs पार्थं त बल (for पार्थिवं बलम्) — (L. 92) Gs [अ]नुतिष्ठति — (L. 94) T₁ Gs च (for ते) Gs द्रमिला T₁ काचा, Gs काश- (for काशा) Gs समरै (for शर्वरै) — (L. 95) T₁ व्युच्छिन्ना T₁ क्षत्रधर्मतः, Gs धर्मेण — Gs om. lines 97-101 — (L. 97) Gs द्वितीयैर् (for द्विजैर्). — (L. 98) Gs वि- (for वि-) Gs याते (for

वार) — (L. 100) Gs स्वगुणाश्चाथ पश्यसि — (L. 103) Gs महावीर्यं (for वीर) — (L. 105) Gs नार्हामिहितवन्तो मां — (L. 106) T₁ Gs क्षत्रवधूनां. — (L. 107) T₁ Gs युक्त T₁ Gs त्वया (for तथा) T₁ Gs तात (for घातो) T₁ Gs नृपा (for त्वया) — (L. 110) Gs transp महीं and ददौ — (L. 112) Om. in Gs T₁ धनजय (for न सज्य) — Colophon Adhy no T₁ Gs 109, Gs 108 — (L. 114) T₁ संभवान् (for साहमान्) — (L. 115) T₁ Gs दुष्कर (for दुष्कृतं) — (L. 119) T₁ Gs त (for तत्) — (L. 121) Gs ततो यद्यमय वद्धा T₁ Gs बराह (for विवाह) — (L. 122) Gs हेममाल्येन. — (L. 127) Gs तान् (for स) — Gs om lines

लेभे कृष्णां शुभां पाथो युक्ता धीर्यवलात्तदा ।
 सर्वक्षसलमूहेषु अम्नां मीप्नो यथा पुरा । [130]
 तत कदाचिदीभस्तुस्तीर्थयात्रां ययौ स्वयम् ।
 अथोल्लूपां शुभां जातां नागराजसुतां तदा ।
 नागेष्ववाप चाग्रेषु प्रार्थितोऽथ यथातथम् ।
 ततो गोदावरीं घण्णां कापेरीं चावगाहत् ।
 तत पाण्ड्य समासाद्य तस्य कन्यामवाप स । [135]
 एव्वा जिष्णुमुदं तत्र ततो याग्यां ययौ दिशम् ।
 स दक्षिणं समुद्रान्तं गत्वा चाप्तरसां च वै ।
 कुमारीतीर्थमासाद्य मोक्षयामास चाजुनः ।
 ग्राहुरुपान्विताः पञ्च अतिशौर्येण वै बलात् ।
 कन्यातीर्थं समन्येस्य ततो द्वारवतीं ययौ । [140]
 तस्य कृष्णनिदेशात्स सुभद्रां प्राप्य फल्गुन ।
 तामारोप्य रथोपस्थे प्रययौ स्वपुरीं प्रति ।
 अथादाय गते पार्थे ते श्रुत्वा सपैयादवा ।
 तमन्यधावन्सकुन्दाः सिंहं ध्यायगणा इव ।
 प्रधुञ्ज कृतवर्मां च गदः सारणसायकी । [145]
 आहुकश्चैव साम्यश्च चारुदेव्यो विदूरथ ।
 अन्ये च यादवा सर्वे घलदेवपुरोगमा ।
 एकमेव क्रते कृष्णं गजयाजिरथैरुता ।
 अथासाद्य वने यान्त परिवार्य धर्मजयम् ।
 चक्रुर्युद्धं सुतकुन्दा बहुकोप्यश्च यादवा । [150]
 एक एव तु पार्थस्यैर्युद्धं चक्रे सुदारुणम् ।
 तेन तेषां समं युद्धं सुहृदं प्रबभूव ह ।
 ततः पार्थो रणे सर्वान्वारयित्वा शिते शरैः ।
 घलाद्विजित्वा राजेन्द्र वीरस्तान्सर्वयादवान् ।
 तां सुभद्रां समादाय शक्रप्रस्थं विधेय ह । [155]
 Colophon
 दुर्योधन ।
 भूय ऋणु महाराज फल्गुनस्य तु साहसम् ।

यदौ च यद्वेदीभस्तुः प्रार्थितं ग्याण्ड्यं वनम् ।
 एवममाते तु तेनाथ भगवान्दृश्यवाहनः ।
 अक्षिणं ग्याण्ड्यं राजस्ततः मनुपचक्रमे ।
 ततस्त भक्षयन्तं यं मय्यसानी विभावमुम् । [160]
 रथी धन्वी शरान्गृह्य स फल्गुपयुतः प्रभु ।
 पालयामास राजेन्द्र ग्यदीर्येण महाबल ।
 तत श्रुत्वा महेन्द्रस्य मेघांस्तान्मदिदेश ह ।
 तेनोक्ता मेघमघास्ते ययुर्पुरतिष्ठति ।
 ततो मेघगणान्पाथेः शरमातेः समन्तत । [165]
 खगर्मयोरयामास तद्वाश्रयं निवामभवत् ।
 वारितान्मेघमघांश्च श्रुत्वा क्रुद्धः पुरंदर ।
 पाण्डवं गजमाग्राय सर्वदेवगणैर्हृत ।
 ययौ पार्थनं संयोद्धुं रक्षार्थं ग्याण्ड्यस्य च ।
 शूराश्च मरुतश्चैव वसवश्चाश्विनौ तदा । [170]
 आदित्याश्चैव साध्याश्च विश्वदेवाश्च भारत ।
 गन्धर्वाश्चैव सहिता अन्ये सुरगणाश्च ये ।
 ते सर्वे शस्त्रमपवा दीप्यमाना भूतेजसा ।
 धनजयं जिघांसन्तः प्रपेतुर्विशुधाधिपा ।
 युगान्ते यानि हृदयन्ते निमित्तानि महान्त्यपि । [175]
 सर्वाणि तत्र हृदयन्ते सुघोराणि महीपते ।
 ततो देवगणा सर्वे पार्थं यमभिदुदुधु ।
 असंभ्रान्तस्तु तान्दृष्ट्वा स तां देवमयीं चमूम् ।
 त्वरितः फल्गुनो गृह्य तीक्ष्णामानाशुगांस्तदा ।
 शक्र देवांश्च संमेदय तस्यौ काल इवात्यये । [180]
 ततो देवगणाः सर्वे भीमस्तु सपुरंदरा ।
 अवाकिरन्शरमातेर्मानुषं त महीपते ।
 ततः पार्थो महातेजा गाण्डीव गृह्य सत्वरः ।
 वारयामास देवानां शरमाते शरांस्तदा ।
 पुन शूद्रा सुरा सर्वे मयं सत्ये महाबलाः । [185]
 नानाशस्त्रैर्वपुस्त सभ्यसार्धि महीपते ।

128-131 — (L 132) G₂ तात (for जातां) — (L 133) G₂ नागेष्वपि वराग्रेषु, G₂ नरेष्ववाप चाग्रेषु G₂ ० यथा तथा — (L 134) T₁ कृष्णां, G₂ घण्णां (for घण्णां) — (L 135) G₂ तत्र (for तत) — (L 137) T₁ G₂ चाप्तरसश्च — (L 139) G₂ ग्राहुरुपाश्च ता पच — (L 142) G₂ ० स्वपुरं — (L 143) G₂ गतो पार्थो; G₂ हृते पार्थे G₂ श्रुत्वा ते (by transp) — (L 144) T₁ सिंह- (for सिंह) — (L 146) G₂ om from the post half of line 146 to the prior half of line 150 G₂ चारुदेव्यविदूरथा — (L 148) G₂ जिते (for क्रते) — (L 149) T₁ पथि वार्य (for परिवार्य) — (L 150) G₂ बहुकोपाश्च — Colophon Adhy no T₁ G₂ ० 110, G₂ 109 — (L 157) T₁ om from the post half of line 157

to the prior half of line 160 — (L 159) G₂ तत्रस्तानुपचक्रमे; G₂ तत्रस्य उप — (L 161) G₂ सक्त्यासुत प्रभु — (L 163) G₂ तु (for त) — (L 164) G₂ तेनोक्ता एव मेघास्ते, G₂ तेनोक्तास्ते महामेघा — (L 165) G₂ शरपाते (for 'ग्राते'). — (L 166) G₂ अमृतदा (for इवामवत्) — (L 170) T₁ G₂ transp मरुतश्च and वसवश्च G₂ मरुतस्यैव, G₂ 'तश्चापि G₂ ० तथा (for तदा) — (L 172) G₂ ० स (G₂ श)र्वगणाश्च (for सुर) — (L 174) G₂ प्रपेतुर्विशुधाधिपा — (L 175) T₁ वत्पातानि (for निमित्तानि) — (L 176) G₂ निमित्तानि (for सुघोराणि) — G₂ om line 178 — (L 179) G₂ तीक्ष्णामान् (for तीक्ष्णामान्) — (L 184) G₂ शमयामास (for वार) — (L 185) G₂ ० ० सर्वे (for संख्ये) — (L 186)

तान्पार्थ शस्त्रवर्णान्वै विसृष्टान्विबुधैस्तदा ।
 द्विधा त्रिधा च चिच्छेद ख एव निक्षितैः शरैः ।
 पुनश्च पार्थ संक्रुद्धो मण्डलीकृतकार्मुक ।
 देवसंघान्शरैस्तीक्ष्णैरपर्यट्टैः समन्तत । [190]
 ततो देवगणा सर्वे युक्ता पार्थेन चै मुहु ।
 रणे जेतुमशक्य तं ज्ञात्वा ते भरतर्षभ ।
 शान्तास्ते विबुधा सर्वे पार्थबाणाभिपीडिताः ।
 सद्दिपं वासव त्यक्त्वा दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् ।
 प्राचीं रुद्राः सगन्धर्वा दक्षिणां मरुतो युधि । [195]
 दिशं प्रतीचीं भीतास्ते वसवश्च तथाश्विनौ ।
 आदित्याश्चैव विश्वे च दुद्रुवुर्वा उदङ्मुखाः ।
 साध्याश्चोर्ध्वमुखा भीताश्चिनत्यन्यपार्थसायकान् ।
 एवं सुरगणा सर्वे प्राद्वन्सर्वतोदिशम् ।
 मुहुर्मुहुः प्रेक्षमाणाः पार्थमेव सकार्ष्णिकम् । [200]
 विब्रुवान्देवसवास्तात्रणे दृष्ट्वा पुरंदरः ।
 तत क्रुद्धो महातेजाः पार्थं बाणैरवाकिरत् ।
 पार्थोऽपि शक्रं विव्याध मानुषो विब्रुधाधिपम् ।
 तत सोऽश्ममय वर्षं व्यसृजद्विब्रुधाधिप ।
 तच्छरैर्जुनो वर्षं प्रतिजह्रेऽत्यमर्षण । [205]
 अथ संवर्धयामास तद्वर्षं देवराडपि ।
 भूय एव तदा धीर्यं जिज्ञासु सव्यसाचिन ।
 सोऽश्मवर्षं महावेगमिषुभि पाण्डवोऽपि च ।
 विलय गमयामास हर्षयन्पाकशासनम् ।
 उपादाय तु पाणिभ्यामद्भवं नाम पर्वतम् । [210]
 सद्रुमं व्यसृजच्छक्रो जिघांसुः श्रेतवाहनम् ।
 ततोऽर्जुनो वेगवन्निज्वलमानैरजिह्वैः ।
 बाणैर्विध्वंसयामास गिरिराजं सहस्रश ।
 शक्रं च धारयामास शरैः पार्थो बलाघुधि ।
 ततः शक्रो महाराज रणे धीर धनजयम् । [215]
 ज्ञात्वा जेतुमशक्य तं तेजोबलसमन्वितम् ।
 परां प्रीतिं ययौ तत्र पुत्रशौर्येण वासवः ।

तदा तस्य न तस्यासीद्विवि कश्चिन्महायशः ।
 समर्थो निर्जये राजक्षपि साक्षात्पजापतिः ।
 तत पार्थ शरैर्हत्वा यक्षराक्षसपन्नगान् । [220]
 क्षीप्ते चाग्नौ महातेजाः पातयामास संततम् ।
 प्रतिपेधयितु पार्थं न शक्नुस्तत्र केचन ।
 दृष्ट्वा निवारितं शक्रं दिवि देवगणैः सह ।
 यथा सुपर्णं सोमार्थं विब्रुधानजयसुरा ।
 तथा जित्वा सुरान्पार्थस्तर्पयामास पावकम् । [225]
 ततोऽर्जुनः स्ववीर्येण तर्पयित्वा विभावसुम् ।
 रथ ध्वजं हयाश्चैव दिव्यास्त्राणि सर्वां च वै ।
 गाण्डीवं च धनु श्रेष्ठं तूष्णीं चाक्षयसायकौ ।
 एतान्यवाप वीभत्सुर्लेभे कीर्तिं च भारत ।
 Colophon.

दुर्योधनः ।

भूयोऽपि शृणु राजेन्द्र पार्थो गत्वोत्तरां दिशम् । [230]
 विजित्य नव वर्षांश्च सपुरांश्च सपर्यतान् ।
 जम्बूद्वीपं वशे कृत्वा सर्वं तद्भरतर्षभ ।
 बलाजित्वा नृपान्सर्वान्करे च विनिवेश्य च ।
 रत्नान्यादाय सर्वाणि गत्वा चैव पुन पुरीम् ।
 ततो ज्येष्ठ महात्मानं धर्मराजं युधिष्ठिरम् । [235]
 राजसूयं क्रतुश्रेष्ठं कारयामास भारत ।
 एतान्यन्यानि कर्माणि कृतवानर्जुन पुरा ।
 अर्जुनेन समो धीर्यं नास्ति लोके पुमान्कचित् ।
 देवदानवयक्षश्च पिशाचोरगराक्षसाः ।
 भीष्मद्रोणादयः सर्वे कुरवश्च महारथाः । [240]
 लोके सर्वनृपाश्चैव धीराश्चान्ये धनुर्धराः ।
 एते चान्ये च बहव परिवार्य महीपते ।
 एक पार्थ रणे यत्ता प्रतियोद्धुं न शक्नुवन् ।
 अहं हि नित्यं कौरव्यं फल्गुनं प्रतिसत्तमम् ।
 अपश्यं चिन्तयित्वा तं समुद्विग्नोऽस्मि तन्नयात् । [245]
 गृहे गृहे च पश्यामि तात पार्थमहं सदा ।

T₁ G₈ सव्यसाचिनी — (L. 187) G₈ (before corr)
 शस्त्रवर्णान्वै; G₈ शरवर्णान्वै — (L. 188) G₈ स (for ख)
 — (L. 190) G₈ अपर्यट्टै — (L. 191) G₈ विद्धा (for
 युद्धा) — (L. 192) T₁ शाल्वैते (for ज्ञात्वा ते). — (L.
 193) T₁ पांडवेन प्रपीडिता (for the post half) — (L.
 194) T₁ सद्दिपा, G₈ सद्दीप — (L. 195) G₈ च (for
 स) T₁ G₈ ययु (for युधि) — (L. 196) T₁ सहाश्विनौ
 (for तथा) — (L. 201) T₁ विद्रुतां देवतास्तान् — (L.
 204) T₁ सोममय, G₈ सेल (for सोऽश्म) G₈ विसृजन्
 (for व्यसृजद्) — (L. 206) G₈ देवराडिव — (L. 209)
 T₁ विलययामास तदा (for the prior half). — (L. 213)
 T₁ G₈ सहस्रश — (L. 214) T₁ पातयामास (for वार)
 T₁ महान्, G₈ बलान् (for बलाद्) — (L. 216) T₁ दृष्ट्वा

(for ज्ञात्वा) G₈ तु (for त) — (L. 218) T₁ स
 (for न) G₈ समो नासीद् (for न तस्यासीद्) T₁ मुवि
 (for दिवि) — (L. 219) G₈ नाथ (for अपि) — (L.
 226) G₈ तु (for स्व) — (L. 227) Om. in T₁
 G₈ सर्वां चैव (for हयांश्चैव) G₈ च पाडव (for सर्वां च वै)
 — (L. 229) T₁ एतान्यपि च (for 'न्यवाप) G₈ लोके (for
 लेभे) — Colophon Adhy no T₁ G₈ 111, G₈
 110 — (L. 232) G₈ वश T₁ G₈ त (for तद्)
 — T₁ G₈ om (1 hapl) from the post half of line
 234 to the prior half of line 248 — G₈ om line
 242 — (L. 243) G₈ एते (for एक), and युक्ता (for
 यत्ता) — (L. 244) G₈ धन्य (for नित्य), and संतत
 (for सत्तमम्). — (L. 249) T₁ G₈ महपार्थं (for

शरणाङ्गीवसंयुक्तं पादाहस्तमिवान्तकम् ।
 अपि पार्थसदृक्षाणि भीतं पश्यामि भारत ।
 पार्थभूतमिदं सर्वं नगरं प्रतिभाति मे ।
 पार्थमेव हि पश्यामि रहिते तात भारत । [250]
 दृष्ट्वा स्वप्नगतं पार्थमुद्भ्रान्तमिव मे मन ।
 अकारादीनि नामानि अर्जुनत्रस्तचेतसः ।
 अथाश्वायां ण्जराश्चैव दास सजनयन्ति मे ।
 नास्ति पार्थादृते तात परवीरान्नय मम ।
 प्रह्लाद वा बलिं वापि हन्याद्वि विजयो रणे । [255]
 तस्मात्तेन महाराज युद्धमस्मज्जनक्षयम् ।
 अहं तस्य प्रभावज्ञो नित्यं दुःखं वसामि च ।
 पुरापि दण्डकारण्ये मारीचस्य यथा भयम् ।
 भवेद्भामे महावीर्ये तथा पार्थे भय मम ।

धृतराष्ट्र ।

जानाम्येव महावीर्यं जिष्णोरेत्तदुरासदम् । [260]
 तात वीरस्य पार्थस्य मा कार्षीस्त्व तु विप्रियम् ।
 द्यूतं वा शस्त्रयुद्धं वा दुर्वाक्यं वा कदाचन ।
 एतेष्वेव कृते तस्य विग्रहश्चैव वो भवेत् ।
 तस्मात्स्व पुत्रं पार्थेन नित्यं ज्ञेहेन वर्तेय ।
 यश्च पार्थेन सवन्धाद्वर्तेत च नरो भुवि । [265]
 तस्य नास्ति भय किञ्चिन्निपु लोकेषु भारत ।
 तस्मात्स्व जिष्णुना वत्स नित्यं ज्ञेहेन वर्तेय ।

दुर्योधन ।

द्यूते पार्थस्य कौरव्य मायया निकृति कृता ।
 तस्माद्वि तं जहि तदा अन्योपायो न नो भवेत् ।

धृतराष्ट्रः ।

उपायश्च न कर्तव्य पाण्डवान्प्रति भारत । [270]

पार्थान्प्रति पुरा वत्स बहुपाया कृतास्त्रया ।
 तान्यपायानि कौन्तेया बहुशो ध्यतिचक्रमु ।
 तस्माद्वि तं जीविताय न कुलस्य जनस्य च ।
 एव चिकीर्षन्ति चेद्वत्स समिधं सहशान्धव ।
 सभ्रातृकम्ब पार्थेन नित्यं ज्ञेहेन वर्तेय । [275]

वैशपायन ।

धृतराष्ट्रश्च श्रुत्वा राजा दुर्योधनमन्दा ।
 चिन्तयित्वा सुहृत्तं तु विधिना चोदितोऽप्रवीत् ।

40

After the ref of 2 67 21, 8 ins.

एव वैवन्त्रायिष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 भीष्मद्रोणवैर्यमाणो विदुरेण च धीमता ।
 युयुत्सुना कृपेणाय संजयेन च भारत ।
 गान्धार्या पृथया चैव भीमार्जुनयमैस्तथा ।
 विकर्णेन च भीरेण द्रौपद्या द्रौणिना तथा । [5]
 सोमदत्तेन च तथा बाह्लीकेन च धीमता ।
 वारितोऽनीव सततं न च राजा नियच्छति ।
 एवं स वार्यमाणोऽपि कौन्तेयो हितकाम्यया ।
 देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं सुहृत्तं कठिराविदात् ।
 भाविष्टः कठिना राजच्छाकुनि प्रत्यभापत । [10]
 एव भवतिविति तदा वनवासाय दीव्यते ।

41

After the ref of 2 70 1, 8 ins

ततः संप्रस्थिते तस्य धर्मराजे तदा नृपे ।
 जना समस्तास्त द्रष्टुं समासुर्दुरावरा ।

पाथभूतम्) — (L 251) Gs ० चेतनं (for मे मन)
 T1 उद्धमामिव चेतन — T1 om line 252 — (L. 253)
 T1 अजा* (for ण्जरा*), and संत्रासं (for त्रासं सं-)
 — (L 254) Gs ० वीर (for तात) T1 Gs परे वीरे (for
 परवीराद्) — (L 255) T1 भय (for बलिं) — (L 256)
 Gs न स्वाज् (for अस्वज्) T1 Gs युद्धं नस्तान न क्षम (for
 the post half) — (L 260) T1 [ए]व (for [ए]व)
 Gs महावीर्ये — (L 261) T1 एतद्वीर्यस्य (for तात वीरस्य)
 Gs तस्य (for एव तु) — (L 262) T1 अन्यून शास्त्रमुक्तं वा
 (for the prior half) — (L 263) T1 विग्रही चैव यो
 भवेत्, Gs विग्रहे च वधोभवत् — T1 om lines 265-267
 — (L 267) Gs ० सत्यं (for नित्यं) Gs ज्ञेहे प्रवर्तेय
 — (L 269) T1 तस्माद्वि जीवितं वा तेनोपायेन नो भवेत्,
 Gs तस्माद्वि जीवितं राजस्तेनोपायो न नो भवेत् — (L 270) T1
 उपाय न च कर्तव्य — (L 271) T1 बहुपाया, Gs वायोपाया,
 Gs वायोपाया. T1 Gs कुनस्त्वया — (L 272) T1 Gs

तान्युपायानि — (L. 273) T1 Gs कुलस्य च (for न कुलस्य)
 T1 धनस्य, Gs मृतस्य (for जनस्य) — (L. 274) Gs
 चिकीर्षन्ति T1 वत्स, Gs कथिद, Gs किञ्चिद् (for वत्स)

40

(L 1) T1 Gs ० om the ref — Gs om lines 3-6
 — (L 4) Gs प्रियया (for पृथया) — (L 7) Gs
 वारितश्चैव Gs ० राजन् (for राजा) Gs नियच्छन् — (L 8)
 Gs सं- (for स) T1 कामय (for काम्यया) — (L 9)
 Gs ० कलिम् (for कलिर्) — (L. 10) Gs प्रविष्टः T1 M1
 राजा (for राजन्) — (L 11) M1 दीव्यतां — After
 line 11, M1 repeats 2 67 21^{ab}.

41

(L 1) Gs ० M1 तथा (for तदा) Gs M1 नृप — (L.
 2) Gs ० M1 जना समस्तास्त द्रष्टुं तं Gs आहूरा, Gs अजना

तत प्रासादवर्याणि विमानशिखराणि च ।
 गोपुराणि च सर्वाणि वृक्षानन्याश्च सर्वशः ।
 अधिरुक्ष जन श्रीमानुदासीनो व्यलोकयत् । [5]
 न हि रथ्यास्तथा शक्या गन्तु बहुजनाकुला ।
 आरुह्य ते स तान्यत्र दीना पश्यन्ति पाण्डवम् ।
 पदार्तिं वर्जितच्छत्रं चेलभूषणवर्जितम् ।
 वल्कलाजिनसवीत पार्थं दृष्ट्वा जनास्तदा ।
 ऊचुर्वहुविधा वाचः शोकोपहतचेतसः । [10]
 जना ।
 य यान्तमनुयान्ति स्म चतुरङ्गबल महत् ।
 तमेव कृष्णया सार्धमनुयान्ति स्म पाण्डवाः ।
 चत्वारो भ्रातरश्चैव धौम्यश्चैव पुरोहित ।
 भीमार्जुनौ वारयित्वा निकृत्वा वद्धकामुकौ ।
 धर्मं एवास्थितो येन त्यक्त्वा राज्य महात्मना । [15]
 या न शक्या पुरा द्रष्टु भूतैराकाशगैरपि ।
 तामद्य कृष्णा पश्यन्ति राजसार्गगता जना ।
 भङ्गरागोचिता कृष्णा रक्तचन्दनसेविनीम् ।
 चर्पमुष्ण च शीत च नेप्यत्याशु विवर्णताम् ।
 अद्य नूनं पृथा देवी सत्यमाविश्य भापते । [20]
 पुलान्छुपां च देवी तु द्रष्टुमद्याथ नार्हति ।
 निर्गुणस्यापि पुत्रस्य कथं स्यादु खदर्शनम् ।
 किं पुनर्यस्य लोकोऽयं जितो वृत्तेन केवलम् ।

आनुशस्यमनुश्रोशो धृतिः शीलं दमः शमः ।
 पाण्डव शोभयन्त्येते पद्भुणा पुरुषोत्तमम् । [25]
 तस्मात्तस्योपघातेन प्रजा परमपीडिताः ।
 औदकानीव सत्त्वानि ग्रीष्मे सलिलसंक्षयात् ।
 पीडया पीडितं सर्वं जगत्तस्य जगत्पते ।
 मूलस्यैवोपघातेन वृक्ष पुष्पफलोपग ।
 मूलं ह्येव मनुष्याणां धर्मराजो महाधृतिः । [30]
 पुष्प फलं च पत्रं च शाखाश्चास्येतरे जनाः ।
 ते भ्रातर इव क्षिप्रं सपुत्राः सहवान्धवाः ।
 गच्छन्तमनुगच्छामो येन गच्छति पाण्डव ।
 उद्यानानि परित्यज्य क्षेत्राणि च गृहाणि च ।
 एकदुःखमुखा पार्थमनुयामः सुधार्मिकम् । [35]
 समुद्धृतानि यानानि परिध्वस्ताजिराणि च ।
 उपात्तधनधान्यानि हतसाराणि सर्वशः ।
 रजसाप्यवकीर्णानि परित्यक्तानि देवतैः ।
 मूपकैः परिधावद्भिरुद्विलैरावृतानि च ।
 अपेतोदकधूमानि हीनसंमार्जनानि च । [40]
 प्रनष्टवलिकर्मज्यामन्तहोमजपानि च ।
 दुष्कालेनैव भग्नानि भिन्नभाजनवन्ति च ।
 अस्सत्यकानि वेदमानि सौवल प्रतिपद्यताम् ।
 वनं नगरमद्यास्तु यत्र गच्छन्ति पाण्डवाः ।
 अस्माभिश्च परित्यक्तं पुरं संपद्यता वनम् । [45]

(for अत्र) — (L 3) T₁ G₂ ० प्रसादवर्याणि — (L 4) G₂ वृक्षाद्यानि च, G₂ M₁ नपि च, G₂ नन्यानि (for नन्याश्च) — (L 5) G₂ M₁ अधिरुक्ष G₂ अधाधिरुक्ष स श्रीमान् — (L 6) M₁ तत (for तथा) G₂ ० ताश्च (for बहु) — (L 7) G₂ आरुह्यते स तान्यत्र, G₂ आरुह्य तां जना सर्वे, G₂ आरुह्यान्तस्तत्र (submetrical) G₂ भीता, G₂ स्थिता (for दीना) T₁ G₂ ० पाण्डवान् — (L 8) G₂ पदातीन् G₂ वर्जितरथ, G₂ त छत्र G₂ वल्कलाजिनवासस (for the post half) — (L 9) G₂ पार्थं दृष्ट्वा जनास्तत्र व्यसनैर्भृश पीडिता — (L 10) G₂ भूशोपहतचेतसः, G₂ भूतोपहतचेतस — (L 11) G₂ ० M₁ om the ref G₂ ० याति (for याति) G₂ M₁ च (M₁ चा)तुरग (for रङ्ग) G₂ ० चतुरङ्ग महद्बल — (L 12) G₂ तमेन, G₂ तदेव, G₂ M₁ तमेक (for तमेव) — (L 13) G₂ धौम्यश्चापि G₂ पुरोधाश्च विशा पते (for the post half) — (L 14) G₂ वल्ककामुकौ, G₂ च स (for वद्ध) G₂ भीमार्जुनाभ्यां सहित यमाम्यामपि धर्मराट् — (L 15) G₂ एव स्थितो, M₁ एवास्थित G₂ गच्छत्यसौ धर्मसुतस् (for the prior half) G₂ धर्मान् (for राज्य) G₂ ० महात्मना — (L 17) G₂ गता (for गता) — (L 18) G₂ सेवितां (for सेविनीम्) — (L 19) G₂ M₁ नेप्यत्याशु — (L 20) T₁ G₂ ० सत्वम्, G₂ M₁ सर्वम् (for सत्यम्) G₂ ० M₁ आदिश्य (for आविश्य)

G₂ सद्य आगम्य भामिनी (for the post half) — (L 21) G₂ सा देवी, G₂ देवी च (for देवी तु) G₂ अप्यथ (for अद्याथ) G₂ द्रष्टु नार्हति शोभना (for the post half) — (L 23) G₂ संततं (for केवलम्) — (L 24) G₂ ० क्रोश (for क्रोशो) G₂ धृत (for धृति) — (L 25) G₂ ० M₁ सद्भुणा (for पद्भुणा) — (L 27) G₂ औदकिनीव (sic), G₂ चातकानीव, G₂ ओदकानीव — (L 28) T₁ G₂ M₁ अस्य (for तस्य) — (L 29) G₂ M₁ मूलस्यैव G₂ वृक्षास्तस्य फलोपगा — (L 30) G₂ ह्येव, M₁ ह्यस्य (for ह्येव) G₂ ० धर्मसारो (for राजो) — (L 31) G₂ शाखास्तस्यै — (L 33) G₂ ० येन गच्छति पाण्डवा, G₂ न गच्छतीह पाण्डवा — (L 34) G₂ ० वाहनानि (for उद्यानानि) — (L 35) T₁ अनुयाम — (L 36) G₂ धान्यानि (for यानानि) G₂ समुद्धृतविटपानि — G₂ om lines 37-40 — (L 37) G₂ M₁ अपास्त, G₂ उपात्त (for उपात्त) G₂ भिन्नभांडानि सर्वत (for the post half) — (L 38) T₁ व्यवकीर्णानि, G₂ ० ह्यव, G₂ M₁ [अ]प्यव (for [अ]प्यव) — (L 39) G₂ उद्विलैर्, G₂ उपलैर् (for उद्विलैर्) — (L 41) G₂ कर्मणि (for कर्मज्या-), and जपादि (for जपानि) — (L 42) T₁ G₂ दुष्कालेनैव, G₂ ० ले चैव — (L 43) G₂ ० प्रत्य (for प्रति) — (L 44) T₁ G₂ ० एव (for अद्य) G₂ येन (for यत्र). M₁ यत्र

विलानि दद्विण सवै स्थानानि मृगपक्षिण ।
 त्यजन्त्वसङ्गयान्नीता गजाः सिंहा वनान्यपि ।
 अनाक्रान्त प्रपद्यन्तु सेव्यमानं त्यजन्तु च ।
 तृणमासफलादानां देशास्तु समृगद्विपान् ।
 वय पार्थिवेने सम्यक्सह चत्स्याम निर्धृता । [50]
 वैश्यापायन ।

इत्येव विविधा वाचो नानाजनसमीरिता ।
 शुभ्राव पार्थ श्रुत्वा च न विचक्रेऽस्य मानसम् ।
 तत प्रासादसंस्थास्तु समन्वाद्दे गृहे गृहे ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशो शूद्राणां चैव योषित ।
 तत प्रासादजालानि उत्पाट्यावरणानि च । [55]
 ददशुः पाण्डवान्दीनान्यत्कलाजिनवासस ।
 कृष्णां चादृष्टपूर्वा ता व्रजन्तीं पक्षिरेव च ।
 एकवस्त्रा रुन्ती ता मुक्तवेशीं रजस्वलाम् ।
 दृष्ट्वा तदा श्रिय सर्वो विवर्णवदना भृशम् ।
 विलप्य बहुधा मोहाद् दृक्लोकेन पीडिता । [60]
 हा हा हा धिग्धिगित्युक्त्वा नेत्रैरश्रूयवर्तयन् ।

जनस्याथ वच श्रुत्वा स राजा भ्रातृभि सह ।
 उद्दिश्य वनचामाय प्रतप्ते कृतनिश्चय ।

42

N (except N₁) T₁ G₂-s M₁ ins after 2 70 20
 (B₂ s D₁ s ins after 599*)

पुत्रका न विहास्ये च कृच्छ्रलब्धान्प्रियायानसत ।
 साह यास्यामि हि वन हा कृष्णे किं जहामि माम् ।
 अन्तवन्त्यसुधर्मेऽस्मिन्धात्रा किं नु प्रमादन ।
 समान्तो नैव विहितस्तेनायुर्न जहाति माम् ।
 हा कृष्ण द्वारकावाग्निनासि सकर्षणानुज । [5]
 कस्मान्न त्रायसे दु गान्मा चेमाश्च नरोत्तमान् ।
 अनादिनिधन ये त्वामनुध्यायन्ति च नरा ।
 तांस्तु पासीत्यय वाद स गतो व्यर्थतां कथम् ।
 इमे सन्दर्भमाहात्म्ययोर्वीर्यानुवर्तिन ।
 नाहंति व्यसन भोक्तु नन्वेपां क्रियता दया । [10]
 सेय नीत्यर्थविशेषु मीप्सद्रोणकृपादिषु ।
 स्थितेषु कुलनाथेषु कथमापदुपागता ।

गच्छति पांडव — (L 46) G₂ पलानि, G₂ व* (for वि*)
 G₂ सर्वाणि; M₁ सलानि (for स्थानानि) — (L 48) G₂
 प्रपद्यत — (L 49) G₂ s M₁ *फलादानान्, G₂ *फलादारा
 G₂ समृगद्विजान्, G₂ देश त्यज्य मृगद्विजा, G₂ M₁ देशास्तज्य
 मृगद्विजान् (M₁ 'जा'), G₂ वनं त्यक्त्वा मृगद्विजा. — After
 line 49, T₁ G₂ s M₁ ins

सौवल् प्रतिपद्येत सदुयोधनबाधप ।

— G₂ om lines 51-54 — (L 51) G₂ बहुधा (for
 विविधा) — (L 52) G₂ श्रुत्वा च (for शुभ्राव), G₂ तदानय
 (for ऽस्य मानसम्) — (L 53) M₁ *संयाच (for *संसाच)
 G₂ ते, G₂ च (for वै) M₁ समारुह्यरुत्तरा (for the post
 half, of. line 2) — (L 54) G₂ विप्राणा (for शूद्राणां)
 G₂ चापि (for चैव) — (L 55) T₁ G₂ s s स्व(G₂
 स्र)गृहजालानि, G₂ प्रासादजालानाम् M₁ उदाय (for उत्पाट्य)
 G₂ नगराणि (for [आ]वरणानि) — (L 56) G₂ M₁
 दांतान्, G₂ s दीसान्, G₂ कीरान् (for दीनान्) G₂ s रीरवा*
 (for वल्लवा*) — (L 57) G₂ om च — (L 59) T₁
 तु ता, - G₂ तथा (for तदा) G₂ विपण्ण* (for विवर्ण*)
 — (L 60) G₂ दुःखशोकसमन्विता, G₂ M₁ *शोकनिपीडिता
 — (L 61) G₂ तास्तु हा हा धिगित्युक्ता, G₂-s हा हा (G₂
 अहो) धिग्धिगित्युक्ता (submetrical), G₂ हा हा धिग्धिगिती
 त्युक्ता, M₁ हाहेति धिग्धिगित्युक्ता — (L 63) G₂ स धीरो
 (for उद्दिश्य)

42

(L 1) Om in B₂ s D₁ s B₂ पुत्रकात्र, D₂-s
 या पुत्रकान् (for पुत्रका न) M₁*[ए]व (for व*) S₁ K₂-s

D₂ D₂ पुत्रकान् (K₂ s D₂ *न्या)जहाम्यय, K₁ *कान्निनिवासे-
 तान्, B₁ T₁ G₂ s *कात्र विहास्येह(B₁ 'य'), G₂ *कानपहादेव
 K₁ कृच्छ्रालब्ध्वा, B₁ कृच्छ्रालब्धान् K₁ सुवान् (for सत)
 S₁ कृच्छ्रलब्धान् **यत — S₁ om from line 2 up to
 मयान्तो in line 4 — (L 2) K₁ s s B D₁ s s s T₁
 G₂ s M₁ सह (for साह), B₂ D₁ s [अ]ह धन्ये, B₂
 [अ]ह वत्से (for हि वनं) D₂ सा यास्त्यहं वन घोर, G₂
 न वत्से सह यास्यामि (for the prior half) G₂ कृष्णे किं च
 (for हा कृष्णे किं) K₂ मा, D₁ s न (for माम्) — G₂
 M₁ om lines 3-14 — (L 3) Om in D₂ s T₁ G₂ s
 K₂ जल* (for अन्त*) K₁ वृष्टवत्सि क्षीधर्मे, B₁ अनुवत्सति
 धर्मेसिन्, D₂ D₁ जंतवत्स मनुष्येषु K₁ करोमि (for धात्रा किं)
 — (L 4) Om in D₂ — After line 4, K₁ reads
 lines 13-14 — D₁ s T₁ G₂ s om lines 5-12
 — (L 5) S₁ द्वारिका*, B₂ द्वारकानाथ V₁ संकर्षण प्रभो
 — (L 6) V₁ B₁ s s D₂-s यत्त न (for कस्मान्न) D₂ मा
 (for मा) — K₁ om lines 7-12, V₁ B₁ s s s D₂ om
 lines 7-8 — (L 7) D₂ transp ये and त्वां S₁ K₂ s
 D₂ अनुष्यां(D₂ [s]नुध्याय)ति नरा सदा — (L 8) K₂ s
 B₁ s सं- (for स) — (L 9) S₁ K₂ s इमे सङ्गर्भमाहात्म्या;
 V₁ B (except B₁) D₂-s सत्यविक्रममाहात्म्य-, D₂ इमे स्वधर्मे
 माहात्म्यान् K₂ -यशोवीर्यानुकीर्तित, V₁ स्ववीर्यानवलेपिन-
 — (L 10) D₂-s नार्हं हि K₂ s क्रियते (for 'ता'),
 V₁ न तेषां कृष्ण ते कृपा — (L 11) S₁ K₂ s B₂ s s D₂-s
 *निस्तेषु, B₁ *विद्वत्सु (for *विद्येषु) V₁ वत्स नीत्यनुपमेषु
 लोके वेदेषु निष्ठिता — (L 12) S₁ K₂ s B D₂-s विद्वत्सु
 (for स्थितेषु) V₁ मत्पुत्रा दारुण चेमे व्यसन यदुपागता.

हा पाण्डो हा महाराज कासि किं समुपेक्षसे ।
 पुत्रान्विवास्यत साधूनरिभिर्दूतनिर्जितान् ।
 सहदेव निवर्तस्व ननु त्वमसि मे प्रिय । [15]
 शरीरादपि माद्रेय मा मां त्याक्षीः कुपुत्रवत् ।
 व्रजन्तु भ्रातरस्तेऽमी यदि सत्याभिसंधिन ।
 मत्परित्राणजं धर्ममिदं त्वमवाप्नुहि ।

43

After 2 70 22, T1 Gs s ins *

तत शब्दो महानासीत्सर्वेषामेव भारत ।
 अन्त पुराणां रुदतां दृष्ट्वा कुन्तीं तथागताम् ।
 तस्या स्नेह तु पुत्रेषु कृपणान्पाण्डवाश्च वै ।
 दृष्ट्वा कुरुस्त्रियः सर्वा रुदतु शोकविह्वला ।
 Colophon
 वैशपायनः ।
 तत कुन्तीं समुत्सृज्य तदा राजा युधिष्ठिर । [5]
 वने वस्तु मति कृत्वा प्रतस्थे आतृभिः सह ।
 तत सप्रस्थिते पार्थे निष्परिच्छदभूषणे ।
 भृशं दु ख बभूवाथ पुरे सर्वजनस्य वै ।
 ततो हलहलादाब्दो जज्ञे पार्थस्य पृष्ठतः ।
 नराणां प्रेक्षता यान्त पाण्डव भृशदु खितम् । [10]
 तत स्त्रिय कौरववशाभृत्या
 याश्चाप्यन्या हस्तिनसाह्वयेऽपि ।
 तासां नाद प्रादुरासीत्तदानीं
 वन प्रयाते धर्मराजे महात्मनि ।
 तासां नादो रुदतीनां बभूव [15]
 राजन्तु खात्कुररीणामिवोद्यै ।
 ततो निपेतुर्ब्राह्मणक्षत्रियाणा

विद्यूद्राणां चैव भार्या समन्तात् ।
 तस्त्रिर्याणे दु खितः पौरवर्गो
 गजाह्वयेऽतीव बभूव राजन् । [20]
 यथा पुरा गच्छति राघवो वन
 शोकोऽयोध्यायां हीनराज्यो बभूव ।
 तथा शोको हस्तिनसाह्वयेऽभू-
 त्पार्थे वन गच्छति हीनराज्ये ।
 ततश्च सर्वे च जना समन्ता- [25]
 स्त्रियश्च वृद्धाश्च कुमारकाश्च ।
 तथा वन गच्छति धर्मराजे
 शोकेनार्ता राजमार्गं प्रपेदु ।
 ततः प्रासादहम्येषु गोपुरेषु च भूमिषु ।
 स्त्रीणां च पुरुषाणां च सुमहास्त्रिनोऽभवत् । [30]
 तत शोकसमाविष्ट पाण्डवः सपुरोहित ।
 स राजा राजमार्गेण नृनारीसकुलेन च ।
 कथंचिन्निर्ययौ धीमान्कृष्णया च सहानुजैः ।
 स वर्धमानद्वारेण नि सृत्य गजसाह्वयान् ।
 निवर्तयामास च त जनौघं दु खितं बहु । [35]
 विसृज्यमानः पार्थेन जनौघः शोकसंकुलः ।
 पुरस्य न निवर्तत पार्थस्नेहात्तथा नृप ।
 ततोऽग्रवीर्यधर्मराजो जनौघं स्नेहसंयुतम् ।
 जनस्य हि कृतस्नेहो वाष्पगद्गदया गिरा ।
 यूय हि सुहृदोऽस्माकमस्यान्कृत्वा प्रदक्षिणम् । [40]
 वृद्धैर्यालैः सह स्त्रीभिर्निवर्तध्वं गृहान्प्रति ।
 विसृज्य खेदं देशं च आतृभिः सह कृष्णया ।
 वने द्वादश वर्षाणि वत्स्याम्येकं च वै तथा ।
 द्रष्टा व पुनरेत्यासि सर्वे समन्तमुदर्थम् ।
 श्रुत्वा च धर्मराजस्य वाक्यानि करुणानि च । [45]

— (L 13) Gs हा हा पार्थ, Gs हा हा पांडो (for हा पाण्डो हा) K1 s समुपेक्षसे — (L 14) Ś1 K2 s B D1-s T1 'Gs s निर्वस्यत' (B2 निर्वस्यत, D1 Gs निवास्यत, D4 निर्वस्यते), V1 निर्वासितान् B (except B5) D1 s T1 Gs 'वचितान् (for 'निर्जितान्) Gs नारीभिर्दूतवचितान् (s10) — (L 15) Ds यसाद् (for ननु) Ś1 त्वमसि — (L 16) Gs महामाग निवर्तस्व (for the prior half) Ś1 Ds T1 Gs मा मा, V1 B1 s 4 s D1 M1 मा मा Gs 4 ममा (Gs माम) त्याक्षी' Ś1 त्यक्षी V1 B D1-s T1 Gs-s M1 कृपास्तु ते (Gs [before corr] M1 'स्तु मे) (for कुपुत्रवत्) — (L 17) Ś1 (sup lin) K1 M1 व्रजतीमे भ्रातरस्ते, Ś1 (orig) B Ds-s T1 G4 s M1 व्रजत्वि (Ds 4 T1 'ति)मे भ्रातरस्ते, D1 s व्रजति ते (Ds 'तीमे) भ्रातरस्तु, Gs गच्छत्वमे भ्रातरस्ते M1 यदा (for यदि) Ś1 K1 V1 B D1-s G4 M1 सत्याभिर- (B1 'कां) क्षिण', Ks 'शसिन, T1 'संयुता, Gs s 'संश्रिता

— (L 18) K1 समवाप्नुहि, G4 त्वमवाप्स्यसि — After line 18, Ds ins

यदि शुश्रूषते नैव मद्राक्यं सात्वतर्षम ।
 बहुप्रलापयुक्तेन किमुक्तेन प्रयोजनम् ।

43

(L 3) Gs तु हत (for स्नेह तु) — Colophon Adhy no T1 Gs 116, Gs 115 — (L. 10) T1 Gs प्रेक्ष्य त (for प्रेक्षता). — (L 12) T1 Gs हस्तिनामाह — (L 13) T1 Gs प्रादुरभूत् — (L. 15) T1 Gs तथा (for तासां), and तदासीद् (for बभूव) — (L 17) T1 Gs निष्पेतुर्- — (L 21) T1 Gs राघवे — (L 22) T1 Gs हीनराज्ये — (L 23) Gs om [s] भूत् — (L 29) T1 Gs वसुधायां (for गोपुरेषु) — (L. 30) Gs हि (for नि-) — (L. 42) T1 Gs वोह (for खेद) — (L. 46) Gs सर्वशो Gs सर्व-

रुद्रः सर्वतो राजन्मय पौराः नियक्ष च ।
 उत्तरीये करक्षेप मलाय घटनानि च ।
 राजाना शोकसतता मुहूर्तं विवृणोत्यतः ।
 हृदये दान्यभृतेर्गर्भमराजप्रधामजम् ।
 तु य सतारयन्ति सा तद्यमजा इवाभयन । [50]
 ते विनीय तमायास धर्मराजवियोगजम् ।
 शनैर्मुपमनदान्योन्यं विनष्टाः सा धय प्रिति ।
 ततो विरुज्य ताम्राजन्प्रयाता पाण्डवान्मदा ।
 तत सने द्विजा राजन्पौराश्च स्त्रीगणं सह ।
 विमृश्य विलपित्वा च स्नेहापात्रं ययुः पुनः । [55]
 प्राशोन्नम्यपुनः तत विलपन्त पुनः पुनः ।
 पार्थं प्रजानां धर्मादि दृश्यते वलयपारम् ।
 श्रिया हीना दभ्युक्ष पाथीश्रापि सुधार्मिका ।
 एवमत्यर्थकारण्यं यच्च आसीदमस्य ह ।
 तत केचिन्महात्मान विलपन्ति युधिष्ठिरम् । [60]
 अपरे भीमसेन तु विलपन्ति पुनः पुनः ।
 केचिद् विलपन्ति सा पार्थं शस्त्रमृता वरम् ।
 कारण्यान्कुलं केचित्सहदेव तथापरे ।
 कृष्णां च राजपुत्रां ता सततं सुखमयुताम् ।
 क्षनह्रां वनवासस्य विलपन्त्यश्च चापरे । [65]
 तेषां गुणान्वयोद्दिश्य विलप्याय पुनः पुनः ।
 एवमुत्तमेश्वराज मुहुर्जानयद्वाक्पथा ।
 तेषां विलपितं श्रुत्वा हरयः समुद्वहता ।
 स्त्रीणां च पुराणां च ह्युमिताः प्रययुर्दिया ।
 तत पार्थान्समालोक्य राजन्याताम्वनं प्रति । [70]
 भीष्मद्रोणकृपाश्वेय द्रौणिश्वेय तु सजय ।
 विदुरश्च विकर्णश्च तथान्ये कुरुगवा ।
 विप्रा पौराश्च राजेन्द्र तान्ययुः शोककृशिता ।
 न कश्चिद्वप्रीक्षत धातुराष्ट्रभयात्तदा ।
 ततः केचिद्व्यवन्ति स माक्षणा निर्वयाम्मदा । [75]
 शोचमानान्पाण्डुसुतानतीय भरतर्षभ ।
 विषमं पश्यते राजा सर्वदा तमसा वृत ।
 धृतराष्ट्र मुदुर्बुद्धिर्न च धर्मं प्रपश्यति ।
 न हि पापमपापात्मा रोचयिष्यति पाण्डवः ।
 भीमो वा यत्किनां श्रेष्ठो निष्णुर्वा रथिना वर । [80]
 कुत एव महाप्राज्ञो माद्रीपुत्रो करिष्यत ।

गद्गाज्यं विवृतं प्राप्तं धृतराष्ट्रो न मृष्यते ।
 भीष्मद्रोणकृपाश्वेयानामधर्ममणिम् अनेय ।
 स्यात् पारथिपुं पक्षा न श्रेयमानं न मदा ।
 विद्यामयमानानारण्ये एतत्कृतेन पाण्डव्यात् । [83]
 पितेयं हि नृपोऽस्मात्प्रभृत्पुत्रोत्तमः पुनः ।
 विचित्रार्थयो राजर्षिं पाण्डुर्ध्वं सुधार्मिणः ।
 अग्निर्नैव पुण्यस्याग्रे विप्रयाम गते गति ।
 धर्मश्रीमान्महामायाऽप्यहोमान्मदा पाण्डवान् ।
 धृतराष्ट्रं सपुत्रो चैव निष्पद्यते न मृष्यते । [90]
 ययमेतदमृष्यन् सपं एव गुणोत्तमम् ।
 कुरुन्विहाय गच्छामो यत याति युधिष्ठिर ।
 तान्मया वयतो विप्रान्दुःखिणान्दुःखकृतिम् ।
 उवाच परमप्रीतो धर्मराजो युधिष्ठिर ।
 परो वृद्धो गुरुधरो धृतराष्ट्रः पितृ मम । [95]
 अत्रश्यकायां नय्त्रीतिगम्ताभिरिति गो व्रतम् ।
 भयन्तः सुहृदोऽस्मात्प्रमत्तान्दृष्ट्वा प्रदक्षिणम् ।
 पुण्यद्वारंश्च तस्मैश्च नियतेष्व मृदन्मति ।
 द्रष्टा यः पुनरेवास्मि सत्योदन्ममामगे ।
 ह्ययुक्त्वा धर्मराजोऽथ तूर्णां भूया ययौ तदा । [100]

Colophon.

जनमेजयः ।

यथ प्रयागा. पार्थाश्च पुनरादरण्यं प्रति ।
 निवृत्त्या धातुराष्ट्रं च तन्मे मुदि द्विजोत्तम ।
 वैशपायन ।
 तथा पृथ महाराज पार्थानां गमनं शृणु ।
 यथा राम पुर स्वर्ग्या पुरावोप्या वनं ययौ ।
 लक्ष्मणेन सह भ्राता सीतया चैव भार्यया । [105]
 कैकेय्या कुशल्या चैव राजा दशरथेन च ।
 राज्याद्विभ्रशितमन्त्रं ध्रियं स्वर्ग्या वनं ययौ ।
 तथैव पाण्डुपुत्रोऽथ धर्मराजो नृपोत्तम ।
 दुर्योधनेन नीचेन श्रुत्वा मौषलेन च ।
 राजा च धृतराष्ट्रेण छलकृते विभिः हितैः । [110]
 राज्याद्विभ्रशितो राजा सतां धर्ममनुसरन् ।
 पुर नागाह्वयं स्वर्ग्या ध्रियं चैव मुदुर्लभम् ।
 भ्रातृभिः सह राजेन्द्र कृष्णया सह भार्यया ।
 रामो यथा महाराज धर्मराजो ययौ तथा ।

(for सर्वे) — (L 49) Gs ते (for तैर्) T1 Gs धर्मपुत्र*
 (for 'राज') — Gs om lines 52-54 — (L 57) Gs
 धर्मात्मा (for 'दि') — (L 59) Gs हि (for ह) — (L
 67) Gs महाराजमुच्यते — (L 70) T1 Gs राजन्यास्तात्
 — (L 81) T1 Gs सारि* (for करि*) — (L 82) Gs
 धातुराष्ट्रो T1 न मृष्यति — (L 84) T1 Gs ये तु (for यत)
 — (L 88) T1 Gs विप्रवासा — (L 89) T1 Gs पश्य

(for पश्च) — (L 91) Gs 'मेव न (for 'मेतद') — (L
 93) Gs वादिनो (for वदतो), and 'क'ज्जान् (for 'कश्चित्')
 — (L 96) Gs अशकमानस्य (for अवश्यकार्यो), and नोप
 (for नो व्रतम्) — (L 99) Gs द्रष्टार (for द्रष्टा व*)
 — Colophon Adhy no T1 Gs 116, Gs 117.
 — T1 om lines 105-107 — (L 111) Gs राक्ष
 (for राजा) — (L 114) T1 Gs धर्मपुत्रो

44

After 2 71 31, T₁ Gs 2 ins.

तत् पौराश्च दीनास्ते गते पार्थे वन तदा ।
 गावो हीना यथा वत्सैः पुर प्रविविशु पुनः ।
 तददृष्टमिवाकृजं गतोत्सवमिवाभवत् ।
 नगर हस्तिनपुर सखीभृत्यकुमारकम् ।
 सवे चासन्निरुसाहा व्याधिना बाधिता यथा । [5]
 पार्थान्प्रति नरा नित्य चिन्ताशोकपरायणा ।
 तत्र तत्र कथा चक्रुः समासाद्य परस्परम् ।
 कुन्ती च शृशदु खार्ता पुत्रैः सर्वैर्विवर्जिता ।
 हीनवत्सा यथा धेनुर्विललाप सुदु खिता ।
 वन गते धर्मराजे दुःखशोकपरायणा । [10]
 बभूवुः कौरवा वृद्धा शृश शोकेन पीडिता ।
 तत् पौरजन सर्व शोचन्नास्ते जनाधिपम् ।
 कुर्वाणाश्च कथास्तत्र ब्राह्मणा पार्थिव प्रति ।
 ब्राह्मणाः ।
 कथं नु राजा धर्मात्मा वने वसति निर्जने ।

तस्यानुजाश्च ते नित्य कृष्णा च द्रुपदात्मजा । [15]
 सुखार्हापि च दुःखार्ता कृष्णा वसति सा वने ।
 एव पौराश्च विप्राश्च सदाराः सहपुत्रकाः ।
 स्मरन्त पाण्डवान्सर्वे बभूवुर्भृशदु खिता ।
 आविद्धा इव शस्त्रेण नाभ्यनन्दन्कथंचन ।
 सभाप्यमाणा अपि ते न किञ्चित्प्रत्यपूजयन् । [20]
 नभुक्त्वा नशयित्वा ते दिवा वा यदि वा निशि ।
 शोकोपहतविज्ञाना नष्टसज्ञा इवाभवन् ।
 यदवस्था बभूवार्ता अयोध्या नगरी पुरा ।
 रामे वन गते दुःखाद्भृतराज्ये सलक्ष्मणे ।
 तदवस्था बभूवार्तामयेद गजसाह्वयम् । [25]
 गते पार्थे वन दुःखाद्भृतराज्ये सहानुजैः ।

Colophon

वैशंपायन ।

विदुरस्य वचः श्रुत्वा नागरस्य गिर च वै ।
 भयान्मुमोह शोकाच्च धृतराष्ट्र सवान्धव ।

44

(L 3) Gs तदा दृष्ट* (for तददृष्ट*), and गतोदक* (for
 गतोत्सव*) — (L 4) T₁ Gs सखीवृद्ध* — (L 11) Gs
 कौशिका (for कौरवा), and शृश दुःखेन पातिता (for the
 post. half) — (L 12) Gs परो (for पौर-) T₁ नरा*

(for जना*) — (L 14) Gs cm the ref. — Gs om
 lines 15-16 — (L 17) Gs पुत्राश्च (for विप्राश्च)
 — (L 20) T₁ क च, Gs कचित् — (L 25) Gs अयेतद्
 (for अयेद) — Colophon. Adhy no T₁ Gs 118,
 Gs 117. — (L 27) Gs नागर च (for रस्य)

APPENDIX II

Collations of an important Kāśmīrian MS (Ko-for a detailed description of it, see Introduction p xxiii) received much too late for inclusion in the Critical Apparatus.

1

The MS gives the introductory mantra (with v. 1 व्यासं for चैव in the second line), which is preceded by ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

2 Before 2 ins the ref मय उवाच ।

^a त्व (for किं)

3 ^b Transp स्वस्ति and गच्छ

4 ^b पुरुषोत्तम (for पुरुषयेव)

^a पाण्डव (for भारत)

5 ^a तदह (for सोऽह वै)

6 ^a त्वाम् (for त्वम्), and मय (for मया)

^a कृते (for गते) गच्छामि (for शक्यामि, possibly a misle-tion for original इच्छामि due to similarity of इ and ग in the Śaradā script)

7 ^b काश्यप (for दानव)

^a मम (for मयि, the reading given by Śi alone)

8 ^a "देवोऽथ (for "देवस्तु)

9 ^a दैत्यै (for दैतेय)

10 ^a दृष्ट्वा (for कृतां)

^b विष्टिता (for विसिता)

^a सकले (for कृत्स्नेऽसिन्)

11 ^a कुरुष्व समां (for समा कुरु वै)

12 ^a पुनः (for मुदा, the reading of Śi alone)

13 ^a तदावेद्य (for यथावेद्य)

14 ^b यथावदिदमे (for यथाहमकरोत्)

15 ^a दैत्यै (for दैतेय)

16 ^a किंचिद् (for कचिद्).

^b विचिन्त्य (for प्र)

समापर्वणि प्रथमोऽध्यायः १

2

1 ^b सुखात्मा (for सुखवासं)

2 ^b पितृ (for पितुर्)

4 ^a दर्शनानतरं (for ददर्शनान्तरम्)

6 ^a "साप्यभिवन्दित (for "सा चाभिवादित)

8 Om (hapl)

9 ^a सहित (for पञ्चभिः)

11 ^a वसुधैवैव च तत्पूत (for वसुप्रदाय च तत)

12 ^b तार्क्ष्यकेतुसमन्वित (for तार्क्ष्यकेतनमाशुगम्)

^a "शाखासिचक्राधैर् (for "चक्रामि-शाखाधैर्)

^a समन्वित (for समन्वितम्)

13 ^a सुनक्षत्रे (for च नक्षत्रे)

14 ^a त चापि (for चाप्येन)

^a अमीशून् (for "पून्)

15 ^a दा(सि)रयामास पाण्डव (for दुषावाभिप्रदक्षिणम्)

16 ^a ऽन्वययु (for ऽनुययी)

^a "परिजनेर् (for "पौरजनेर्)

17 ^a प्रिय (for प्रिये)

18 ^b प्रीतित (for पीडितम्)

19 ^b "वदित (for "वादित)

20 ^a स च तान् (for च तदा)

21 ^{ba} Om (hapl) [Śi also does the same. Probably the two pādas are to be deleted as unnecessary]

22 ^a अतुप्तचक्षुषाम् (for "मनसाम्)

^a कृष्णम् (for शौरिम्)

23 ^a एव (for इव)

^a "लोपाययु (for "लोप")

समापर्वणि मगवधाने, as in Śi N1

3

1 ^a पूज्यम् (for पाथ्यम्)

^a त्वा (for त्वा, as in Śi alone)

2 ^a अत्युत्तरेण (for उत्तरेण तु)

^a वक्ष्यमाणेषु (for यक्ष्य")

5 ^a "सर"स्यापि (for "सरस्येव)

^a भावयात्वेन (for यौवनायेन, of Śi

Ks which read भावयाम्येन).

6 ^{ab} मारसहस्रस्य संमता

11 ^b "श्वासन् (for "थापि)

12 ^a य दृष्ट्वा (for यदेष्ट्वा, as in Śi alone).

^b दत्तक्रतु (for शचीपति)

13 ^a मनु (for सद्य, as in Śi alone)

14 ^b यक्षैर् (for सत्रैर्)

^a सद्यक्षिकै (for सहस्रैर्)

15 ^b "क्षिप्राशू (for "क्षित्याशू)

16 ^a यत्र (for तत्र)

^a तदा द्रव्य (for समाद्रव्य)

17 ^a उपागृह्य (for तदाह्वय)

^b भास्वरां (for ऽप्रतिमां)

^a चक्रे समां मय (for मणिमयीं शुभाम्)

18 ^b प्रददौ प्रवरां (by transp)

19 ^b श्रातकौम (for श्रातकुम्भ, as in Śi alone)

20 ^b यथैव मा (for यथैव सा, of the reading of Śi, and see Addenda).

^a सभालय (for तथा दिव्या).

21 ^a ज्वलमानेन (for "मानेव)

22 ^b दिव्यम् (for दिवम्)

^a विमला (for विपुला)

23 ^a "संछन्ना (for "संपन्ना)

^a निर्मिता (for सुकृता)

24 ^a सुधर्मां च (for सुधर्मां वा)

^a मतिमान् (for ऽप्रतिमां)

25 Transp 25^b and 25^a

26 ^{cd} Om

27 ^b चकार मतिमान् (for चकाराप्रतिमां)

^a "पट्ट" (for "पत्र")

^a "महाध्वजा (for "मयाम्बुजाम्)

28 ^b "गणैर्भुतां (for "गणाशुताम्)

29 ^a मारुतेनैव (for "तेनैव)

30 ^a "रक्षाचितां (for "रक्षचितां)

- *) *जानतु (sio) (for *जानन्त).
 d) प्रापतन्व[न्व]त (for प्रपतन्त्युत)

- 31 *) लीना (for नीला)
 32 b) सर्वत (for सर्वश)
 33 b) सर्वत (for सर्वश)

सभापर्वणि सभानिर्माण.

4

- 1 ab) Transp. नस्या and तत, and
 पाथो (for राजा)
 2 a) घृतपायसमध्वाज्यैर्
 b) अपि (for तथा)
 3 3^a-4^b om (hapl), as in S₁
 K₂ B₂ [The lines not
 really wanted S K B]
 4 d) देवता विनिवेद्य (for दैवतानि
 निवेद्य)
 5 d) धर्मराज (for सप्ताराज)
 6 a) ता पूजा (by transp)
 7 b) पांडवान्तमुपासत
 8 *) अवावसु (for अवा*)
 9 a) कुलशिरा (for स्थूल*)
 10 b) रोमहर्षण (for लोम*)
) अम्बुयोन (for अम्बुहोम्य)
 11 a) त्रैवलिश् (for त्रैवणिश्)
 b) पलादो and घटकाजुज (for
 पर्णादो and *जानुक)
 d) पराशरसुशारिकौ
 12 a) पालवाक (for बलवाक)
 b) शून्यपाल (for *सुत्यपाल*)
 13 d) लालवसु (for गालवसु)
 14 *) हरिवंभुश् (for हरिवभ्रुश्)
 15 a) काक्षीवानौमि(शि?)जक्षैव
 b) नासिकेतुश् (for नाचिकेतुश्)
 *) वराको व्यासश्च (for वराह
 शुनक)
 f) कित (for कठ)
 16 a) एते वे (for मुनयो)
 b) धृतात्मानो (for महा*)
 *) समाजगुर्मेहात्मानो
 — 16^a-17^a Om (hapl) [The
 hapl is dubious the
 two pādas are better
 omitted S K B]
 17 d) सधर्मा (for धर्मशा)

- 19 *) काक्ष्यसेना (for कक्षसेन)
 20 a) कल्पयामास (for कम्पया*)
 21 b) कुमी काण्दिदश्च (for कुन्ति
 कुणिन्दश्च).
) अथाग (for तथाङ्ग), and
 पुङ्क्तेन (for *केण)
 d) पाण्ड्यश्च राजा (for पाण्ड्योद्-
 राजौ), and चद्रकेण (for चान्द्र*)
 — After 21 ins 48*, and
 transp 22^{ab} and 24^{ab}.

- 26 a) चापि (for चैव)
 27 a) सध धृतिश् (for सधादृतिश्) [S₁
 has a lacuna here]
 *) महावीर्या (for महेष्वासा)
 d) जयत्सेनश्च सोमकि.
 28 a) सश्रुत्य (for *श्रित्य)
 29 *) रौहिणेयश्च (for रौक्मिणे*)
 b) युयुधानोऽथ (for *धानश्च)
 30 d) *मास्ते च (for *मास्ते स)
 31 d) *कुशला गतिनाल (for *कुशला
 शम्याताल*)
 32 b) कुमारा (for किनरा), and
 कृतनिश्चया (for *निश्चमा)
 d) किनरा (for गन्धर्वा)
 33 b) विशेषत (for मनस्विन)
 d) नमयन्त (for रम*)
 34 b) सत्यवादिन (for *सगरा)
 *) देव (for देवा)
 सभापर्वणि सभाप्रवेश

5

- 2 a) अगमत् (for आ*)
 3 *) दृष्टा (for द्रष्टु)
 4 b) नारद (for नारद)
 *) पाण्डवो ज्येष्ठ (for पाण्डवश्रेष्ठ)
 5 *) सर्वश्च (for रक्षैश्च, through
 influence of 6^b).
 7 a) काश्चिदर्थाश्च (for कश्चिदर्थाश्च)
 b) धर्मेण (for धर्मे च)
 8 d) नृप (for नृपु)
 10 *) काल (for काले)
 11 *) बला*लांस्तथा पश्चात्
 12 d) चाष्टौ (for अष्टौ)
 13 a) सप्त (for पट् ते)
 *) आ*स्तथा (for आढ्यास्तथा)

- d) त्वनुरक्ता (for स्वनुरक्ता*)
 14 b) चापि परि (for चाप्यपरि*).
 d) तव (for जातु)
 16 a) बुद्धा (for (उद्धा)
 17 *) मन्त्र*रैर् (for मन्त्रधनैर्)
 21 d) संदृष्टास्तत्र कारणे
 22 d) केचन (for कानिचित्)
 23 a) कारुणिका (for कारुणिका)
 d) कुमाराश्च and योधमुख्याश्च (for
 कुमाराश्च and योधमुख्याश्च)
 24 b) गुलासि (for क्रीणासि)
 28 a) दिशामविदित (for द्विपामवि-
 दित)
 d) मधुसूदन (for रिपु*)
 29 *) अनुस्यू (for अनस्यू*).
 30 a) वक्तो (for युक्तो)
 b) *न्यजु (for *नृजु)
 31 d) दैवश्च (for देव*)
 32 ab) Om.
 d) ते तात (for कर्मसु)
 34 b) उद्देजये प्रजा (for *मुद्देजितप्रजा*).
 *) राधे (for राध)
 35 *) तत्र प्रतिगृहीतार
 36 a) शूरश्च वृद्धश्च (for धृष्टश्च शूरश्च)
 37 b) सर्वयुद्ध (for सर्व युद्ध*)
 39 a) *क्रमणादेते (for *क्रमणाद्वेते)
 *) विकुर्वन्ति हि (for भर्तु, कुप्यन्ति)
 40 b) प्रदानत (for प्रधानत)
 *) केचित् (for कश्चित्), and तवार्षे
 च (for तवार्षेपु)
 41 *) अनाशासि (for अनुशासि)
 45 a) भवदुपनत (for भयादुप*)
 b) रिपु वा क्षीव (for क्षीव वा रिपु*)
 46 a) त्वमस्या (for त्वमेव)
 b) नातिशक्य (for नाभिश्चक्षु*)
 47 d) समीक्ष्यैव परीक्ष्य (for जवेनैव
 समीक्ष्य)
 48 a) कश्चिद्वल (for पार्थिवमूल)
 49 a) परमुख्येभ्य (for बलमु*)
 50 ab) Om (owing to similar
 ending of 50^{ad})
 *) पराजिगीपसे (for पराजिगीपसे)
 51 a) ना*त शत्रून् (sio) (for
 यास्यत शत्रून्),
 b) स्वनुष्ठित (sio) (for स्वनुष्ठिता*)

- ५२^{ab}) Om
 53^a) उल्लुख्यमुनीता (for उल्लुख्ये सु^a)
 54^a) बल च पुष्टि च (for लव च मुष्टि च)
 ५५^a) समये गिपो (for समरे रिपून्)
 56^b) *मंस्पर्शकाणि (for *कानि)
 *भियाणि (for भ्रैयाणि)
 ५७^a) *त्यनुगता* (for *त्यनुमता*)
 57^a) Transp कोट and कोश
 ५८^a) तान्स्वेभ्यश्च (for तान्स्वेभ्यो)
 60^a) संशुभ्यते (for संशोध्यते)
 62^a) आयव्ययी (for आयव्यय)
 63^a) नावकर्षति (for नाप^a)
 64^b) अधमोत्तममध्यमान्
 65^a) अमाप्तव्यमना राजन् [The reading of Ko accounts for the corrupt Śi reading S K. B]
 67^a) तटाकानि (for तटागानि, as in Śi)
 *भागशोपि निविष्टानि
 ६८^a) कृषिदेव* (for कृषिदेव*)
 68^a) कश्चिद्धर्म (for *द्वीज)
 *कार्षिकाय (for कार्यकाय)
 ६९^a) ददा#ण* (for ददास्वृण*)
 70^a) कृग कतप्रगा* (for शुचिकृन् प्रागा)
 72^a) *नानुगत (for *नानुगता)
 73^a) श्रद्धदास्मां (for श्रद्धास्यामां)
 74^a) *घरश्रिति (for *घाराश्रिति)
 विचिला (for विदिला*)
 75^b) रात्रौ सुप्त (for रात्र्या सुप्ता)
 79ⁱ) नियमेन च (for नियमेन वा)
 पार्थावकर्षमि (for पाथाव)
 80^a) शर्गरे च (for शर्गरे ते)
 81^{ab}) मानोत्सैकाद मोहा* (for माना न्मोहादा वामा*)
 *न ग्रामनि (for अपास्यसि)
 82^a) न मोहालोभादा (by transp)
 न घृतिं स्वां रु (for घृतिं त्वं संरु*),
 83^a) मदिता (for महिता)

- 84^a) कश्चिन्न (for कश्चित्ते)
 वल्लो (before corr *लेनो*)-
 पमिपीटित
 85^a) त्वा (for त्वां, as in Śi).
 *प्राणास्वन्धे च (for प्राणास्व-
 दधेपु)
 86^a) सर्वपां (for साधूनां)
 87^a) धर्मत्रये मूढे (for धर्म त्रयीमूढे)
 *वर्धमानस् (for वर्धमानस्)
 88^a) गृहे तवाग्रानि (for तव गृहेऽग्रानि)
 *मुदक्षिण (for मुदक्षिणम्)
 89^a) प्कचित्तान् (for प्कचित्तो, of
 the reading of Śi)
 *आत्मना (for आत्मवान्)
 90^b) देवता (for दैवतान्)
 91^b) धृतिर् (for धृतिर्), and ते नवे
 (for तेऽनव)
 92^a) सुगमश्रुते (for सुगमेषुते)
 94^a) गृष्टे गृहीनस्तत्कारे.
 95^b) दरिद्रस्याय वा पुन
 96^b) प्रमादु (for प्रमाद)
 102^a) धर्मराज (for धर्मात्मान)
 103^b) लोभकारणात् (for लोभका*)
 104^b) मानद (for मानिता, as in Śi
 alone)
 न वचिता (for अवचिता)
 106^a) धर्माध्वजिमुपेभ्यो
 107^a) चैव (for कश्चित्)
 108^a) पूजन (for पूजयन्)
 109^b) गृहीषे (for गृहासि)
 *चाभिभू (for चाभिभो)
 110^a) अन्धर्च्यते (for अन्धस्यते)
 *गृहीते (for गृहे ते, as in Śi)
 111^b) भारत (for तेऽनव)
 *सर्वे ते (by transp)
 *विपदा (for निदिता) and शृष्ट-
 नाशन (for *नाशना, as in
 Śi)
 112^b) *व्याधि* (for *व्याल*)
 रक्षोरग (for रोगरक्षो*)
 114^a) एतान् (for एता)
 *ब्रह्मरूप (for देवरूपम्)
 115^a) यथैतदुक्त (for यथा त्वयोक्त)
 *वामिरुद्ध (for *वामिरुद्ध, as
 in Śi alone)

- 116^a) शक्रस्येति (for *स्येति)
 सभापवणि कश्चिदध्याय (adhy no 5)

6

- 1^a) *नुपूर्वण (for *नुपूर्वण)
 2^a) न्यायमात्थेतद् (for न्यायमाहैत
 as in Śi)
 3^{ab}) राजभिक्ष यथा कार्य तव (for
 राजभियद्यथा कार्य पुरा)
 4^a) कथ तु (for वय तु)
 *न च (for न तु)
 5 For 5, subst 78*
 7^a) निमिता (for निमित्तान्)
 8^a) तत्तत (for पृच्छत)
 11^a) महद्रस्य (for तथेन्द्रस्य)
 12^b) गतकृमम् (for *कृमान्)
 — After 12^{ab}, ins 79*
 [(L 1) दिव्या (for दिव्या)
 — (L 2) वसुभिक्ष यतात्मनि
 — (L 3) मिद्वैर्द्वयै (for
 शान्तेर्वैद्वयै)]
 13^b) धर्मपुत्रो (for *राजो)
 नृपोत्तम (for *नृपैर्धृत)
 17^a) यथावृत्त (for *तत्त्व)
 *इच्छामि महित (for इच्छाम
 सहिता)
 18^a) उक्त्वा (for उक्ता)
 *श्रयन्ताम् (for श्रयन्ताम्)
 सभापवणि पष्ठोऽध्याय

7

- 2^a) योजनशता (for *शत)
 गतमध्वार्ध (for शतमध्वार्ध*)
 3^b) सुता (for शुभा)
 6^b) महात्मान (for *त्मान)
 — After 6 ins 80*, with
 v 1 भास्वरा (for भास्वन्तो)
 7^{ad}) देवराज महात्मानम् (by transp)
 8^a) सामयुजो (for सोम*)
 *विरजस्का गतहृमा
 9^a) पराशरो माटवश्च
 *गौरशिरो (for *शिरा)
 10^a) दुर्वावा वै (for *साश्च)
 जावलि (for भाजुक्ति)
 11^a) हविष्ट (sic)श्च (for हविष्माश्च)
 कृषिद्वय (for कृषीवल्)

- 13 ^b) वायुमह्यो हुताशनं
^c) ईशान (for ईशान).
^d) वज्रिण समुपासते
14 ^{ab}) महादेव स्वनीयश्च वाल्मीकश्च महा-
यश
^c) समीप (for समीक)
15 ^d) *श्वापिर् (for *श्वात्रिर्)
16 ^{ab}) *क्षेव ताक्ष्यो (for *स्ताक्ष्यंस्तथा)
17 ^d) *क्षेव (for *श्वापि)
18 ^b) सविता यम (for सवितार्यमा)
^d) भारती (for भारत)
20 ^a) यश सदक्षि (for यशश्च दक्षि)
^b) स्तोत्राश्च (for स्तोत्राश्च)
21 ^d) विविधैस्तथा (for *धैरपि).
22 ^b) कविभि (for कर्मेभि)
^d) *निस्वन (for *निष्).
23 ^d) आजमाना इवा (for आजमानै-
रिवा)
25 ^b) धृतमता (for यत)
26 ^c) शतक्रतुर् (for *क्रनोर्)
^d) यस्यां शृणु महानपि
पूर्वे शक्रसभावर्णन सप्तमोऽध्याय

8

- 3 ^a) अकंप्रमाभा (for *प्रकाशा)
[Additional support for
the *lec diff* S. K B]

- 4 ^a) तस्या (for तस्या)
^b) क्षुत्पिपासा (for क्षुत्पिपासे).
5 ^c) वसवश्च (for रसवश्च).
6 ^a) स्रजश्चात्र (for स्रजस्तत्र)
^b) नित्यकालफल (for नित्यपुष्पफल)
^{cd}) शीतलानि च तोयानि सुखोष्णानि च
भारत
7 ^c) पार्थ (for तात)
8 ^{ab}) Om. as in Ś1
^d) कृतवीर्या कृतश्रव
9 ^a) अरिप्रणत् (for *प्रणुत्)
^d) पृथुक्षो (for पृथुक्षो of Ś1 only)
[In Śārada śu and ख look
alike S K B]
10 ^a) इहो (for ऐहो)
^b) सस्कृतिर् (for सांस्कृतिर्)
^c) सदश्वोमि (for *मि)

- 11 ^a) भरत सुरथक्षेव.
^b) सुनीतो विपथो (for सुनीथो
नैपथो)
12 ^b) पचाथ पृथिवीपति — After
12^{ab}, ins 91*, (with v.l.
पुररुद्धव for पूरुद्धव)
^c) असदुर् (for रूपदुर्)
^d) रथिनां वर (for सुमहावर)
13 ^b) मरुकुत्सी (for पुरकुत्सो)
14 ^b) शर्यात (for शर्याति), after
which शरभ is added
see m above the line.
^c) अगेरिष्टश्च (for अगोऽरि).
^d) दुष्वत (for दुष्वन्त)
15 ^a) भागस्वरिखनीयश्च
^b) निपदोपलवीरय
^c) कारिधिमो (for करधं), and
वाहिकश्च (for वाहिं) — After
15, ins 92* (with v.l ऐहो
for ऐहो as in Ś1, and
मरुतश्च for मरुतश्च)
16 ^a) वृणस (for वृणक) — After
16^{ab}, ins 93* (with v.l.
व्यश्वसाश्चकृपाश्च and पचधृप्त
पृथुश्रवा) [With the post
half, of 12^b]
17 ^a) अन्वर्क (for अलर्क)
^b) गजगौरक्ष (for गयो गौराश्च).
18 ^b) पृथुश्चो (for पृथ्वश्चो)
^c) वैयो (for वैन्यो), and वैरिशय
(for वारिपेण)
^d) पुरुषो (for पुरुषो)
19 ^c) भूमिजानुर् (for सीमजानुर्).
^d) पुष्टो (for पृष्टो)
20 ^b) *शुभ्रश्च सेनजिह्व (for *शुभ्र
प्रसेन)
^d) *गश्वोजयस्तथा (for *गश्वोऽजक-
स्तथा)
21 ^a) शतमत्स्या (for शत मत्स्या)
22 ^{ab}) *दत्तानामेरिणा (for *दत्ताना-
मीरिणा)
23 ^a) उशकव (for उशद्वव)
^b) देवरातो (for *राजो)
^c) कृपदशिश्व राजर्षि
^d) वासासहधमत्रिणा (for धान्ना सह
*समत्रिणा)

- 25 ^c) राजेंद्र (for राजर्षे).
26 ^b) वलोन्मृत्य (for कालो मृत्यु)
27 ^a) पितरश्च महात्मान .
^c) स्वधामतो (for *वन्तो)
28 ^a) साक्षात् (for साक्षाच्च) as in
Ś1 alone
^c) दुःकृत (for दुष्कृत)
^d) *सत्यव (for *मृत्यव).
29 ^c) शिशिपपैलाप (for शिशपना-
लाशा)
^f) मूर्तिमत शुषिष्ठिर
32 ^a) प्रभामती ज्वलती च.
33 ^{ab}) संन्यासिनौ राजन्सिद्धा
^d) विरजावरा (for विरजोम्बरा)
34 ^c) स्वकृतै कर्मभिर्दिश्ये
^d) *वहैश्च भू (for *वहैर्विभू)
35 ^b) संघशश्चा (for शतशश्चा)
^c) वादित्र (for वादित्र)
36 ^a) पुण्यगधाश्च (for पुण्याश्च गन्धा)
^b) समन्विता (for समन्तत)
^d) नित्यश (for सर्वश)
37 ^a) शतसहस्राणां (for *स्राणि)
^d) रूपयुक्तमनस्विन
सभापर्वणि दक्षिणे यमसभावर्णन

9

- 1 ^b) वरुणस्यामिन (for वरुणस्य सित)
4 ^c) अनिर्देश्यवपु (for *दैश्या वपु)
5 ^d) वद्धा (for सिता)
7 ^a) भूयणाश्वापि (for भूपिता)
^b) *माल्यप्रकर्षिण (for *माल्यानु)
9 ^c) कुण्डलाधार (for कुण्डलधर)
^d) काकोटक (for कर्को)
— After 9, ins 100* (with
v.l एणीमान् for पाणिमान्,
and काण्डकश्चैव for कुण्डलधरश्च,
of v.l of Ś1)
11 ^b) दक्षास्तस्यां (for सर्पां)
11^a-12^d Om
13 ^b) सत (for स्वन)
^d) कथन पिठिर (for कथन
पिठर)
14 ^a) स्वरूपश्च (for मुरु)
^c) काली (for वाली)
^d) मधवासा (for मेघ)

- 15 ^a) टैटभो विडुजट्थ
^b) प्रह्लाद* (for संदाद*)
 16 ^c) सर्वे संपूर्णगोश्व
 16^d-17^e Om
 17 ^d) स्वचरित* (for सुचरित*)
 18 ^c) वीणा (for वेण्णा)
^d) कावेरी च सरिद्रग, of the
 reading of S₁ K₄ D₁
 19 ^c) शैरावती (for श्रावती)
 20 ^a) सोमावती कृष्णवीणा
^b) नन्ददा वेगनाहिनी; of v l
 of 18^d
^c) राजेन्द्र (for मरितत्)
 — After 20^e, ins 106*
 21 ^a) सुप्रसवणा (for सप्रसवणा)
^c) तटाकानि (for तटागानि) as in
 S₁
 23 ^d) उपासते (for उमा*), of the
 reading of S₁
 24 Om (hapl)

समापवणि पक्षिमे वरुणमभावर्णनं

10

- 1 ^d) शोजनैरमितप्रभा
 2 ^c) खेचराणा (for खेचरीणा)
 3 ^c) *रुद्र (for *रुधे).
 4 ^a) रश्मीवती (for रश्मि*)
^d) पुत्रमाणेय (for *नेव)
 — After 4, ins 109*.
 6 ⁱ) *मन्त्रे (for *सन्त्रे)
^c) दिव्योपधाने परमे
 7 ^b) सुरमीनि (for *णि)
^d) शुभ (for शुचि)
 8 ^a) नदिन्याश्वा* (for नलिन्याश्वा*)
^b) नदनस्य (for चन्दनानां)
^c) *संवादी (for *सहादी)
 9 ^d) संति (for गान्ति)
 10 ^d) तथैव च तिलोत्तमा, of the
 reading of S₁ K.
 11 ^b) मेनका मुजिकसला; of the
 reading of S₁
 — After 11^{ab}, ins as in S₁
 111* (with v l प्रम्लोचवा
 पुरुषशी च for the prior half,

- and इरा for इरा in the
 post half)
^c) वृदा (for वर्गा)
^d) मामीची बुद्धा (for समीची
 बुद्धा), of. the reading of
 S₁
 12 ^d) गधर्वाप्सरसां (for पाडवाप्सरसां)
 13 ^a) गीतवादिधैर् (for दिव्यवा*)
 14 ^d) श्वेतमद्रोय (for *मद्रश्च)
 15 ^a) कैशेरको (for करो*)
^c) कौसुमुर (for कुसुमुर)
^d) राजकर्णो (for गज*)
 16 ^b) फलमद्र* फलादका, of the
 reading of S₁
^c) अगतत्त (for *चूड*)
^d) हेमवचो (for *नेत्रो)
 17 ^b) शोणिततद् प्रणालक, of the
 reading of S₁
^c) वृक्षोवास्यनि* (for वृक्षवास्यनि*)
^d) चौरवासश्च (for *वासश्च)
 18 ^c) श्रीश्च (by transp)
^d) नटकृषर (for नल*)
 19 ^a) नित्यशस्त्र (for बहुशस्त्र), of the
 reading of S₁ — After
 19, ins 116* with the
 readings resembling, mos
 tly those of S₁ K₄

भेदोमासाशनर्ग्यैरुपधन्वा महाबल ।

उपासते महात्मासौ तस्या नित्य धनेश्वर ।

20^{ab}) भगवान्मू* * * * * त (om by
 hapl)^d) शलभृद्ग* (for *धूरभग*)21 ^d) क्षताक्षेष्वा (for क्षनजाक्षेर्)22^{abc}) Om, of 116*ⁱ) धनदो (for धनद), of v l of
 B₁ & D₁-s23 ^c) दिव्या (for राजन्), of the
 reading of S₁ K

समापवणि उत्तरे धनदसमावर्णनं

11

- 1 ^c) अगच्छन्
^d) दिदृक्षुर्मा गतशुभ
 2 ^b) स मा (for समा)
^c) दिव्या (for मल)

- ^a) मल (for मापी)
 3 ^a) रम्या (for दिव्या), as in S₁.
^c) अनिर्देश्या
 4 ^c) सदा (for तथा)
 5 ^d) कर्मणा वा विशां पते
 6 ^b) उन वा सा यथा यथा
 7 ^d) विपाप्मा निगतशुभ
 8 ^c) च (for हि)
 9 ^b) पांडव (for भारत)
^d) न च हत (for कदाचन)
 10 ^c) ग्लानिश्च (for न ग्लानि)
 11 ^a) नानारूपा कृता वर्ण
 13 ^a) यस्यां स भगवान्नास्ते
^c) स्वयमेको निशां राजन्
^d) लोक (for लोकान्)
 14 ^d) मारीच (for मर्गचि)
 15 ^b) गौतमोऽथ (for *मश्च)
 16 ^a) रूपो (for रूप)
^b) पञ्चम (for भारत)
^d) विदु (for सुव)
 19 ^c) विशतिश्चैव सप्तान्ये
 20 ^d) अथा सर्वत एव च
 21 ^c) सादिराजानो
^d) नामद्वैर्
 22 ^a) मारुतो
^d) विशा पते (? for हवींश्च), of
 26^d
 23-26 Om [The omission does
 not appear to be acciden-
 tal S K. B.]
 27 ^b) दिवाराध
^c) अर्धमासास्तथा मासा
 28^{ab}) पंच युगान्यहो*, as in S₁ alone.
^d) अक्षेयम्
 29 ^b) सुनसा विनता इडा, of v l in S₁
^d) सरमा (for सरमा)
 30 ^b) मरुत सर्व एव च
 31 ^c) सुपर्णनागा पशव
 33 ^a) यत्किंचिन्निपु लोकेषु
 35 ^a) यथावाल
^b) इष्टा
 36 ^c) कौलेयान्
 37 ^d) प्रतिपूज्यते
 38 ^a) भूतात्मा (for विशात्मा).
^c) सात्वतानोधे
 39 ^b) प्रतियान्निश्च

- 40 ^b) मङ्गलपिण्णभाविनी
^a) सुशुभा (for सुशुभे) as in Ś1
alone
- 41 ^a) मानुष्येयु
- 42 ^a) मता (for सभा)
- 43 ^a) वैवस्वतसभासीनो
^a) मे (for वै)
- 44 ^a) वै (for तु) as in Ś1.
^a) मूषिष्ठ.
- 45 ^a) भगवान्पुष्यमध्वज.
- 46 ^a) ते (for तु), and तु (for ते)
as in Ś1
- 47 ^a) शक्रस्य च सभाया हि, of v 1 Ś1.
^a) विचित्राश्च (for विविधाश्च)
- 48 ^b) हरिचन्द्रो (consistently every-
when for हरिश्चन्द्रो)
^a) सभा नित्या (by corr)
- 49 ^a) किं कर्म तेन चरितं
^b) नियतव्रत
- 50 ^a) पितृलोकै गतश्वासि
^a) चापि (for चासि)
- 51 ^a) वा (for च)
- 52 ^a) मा (for मा)
^b) हरिचन्द्र (cf 48^b)
- 53 ^b) सर्वाद (for सम्राट्).
- 53^a-56^a Om (hapl)
- 56 ^a) तस्य (for तस्मिन्).
- 57 ^b) याजकैभ्यो
- 58 ^b) तदो (for तथा).
- 59 ^b) यथाकाम पुरस्कृतै
^a) धनौष* (for रत्नौष*)
- 61 ^a) नराधिप
- 63-64 Om [The om does not
appear to be accidental
S K B]
- 65 ^a) कौरव्य* (for कौन्तेय) as in
Ś1 alone.
^b) कौरवन्दन
- 66 ^a) समयोय (for समर्थोऽसि)
- 67 ^a) गंतार स्य, as in Ś1 and Cd.
^a) सर्व एव (for पूर्वं सह)
- 69 ^a) किंचिदेव निमित्त तु
^a) भवत्युत
- 70 ^b) यत्क्षेम
^a) अग्रमत्तोत्थिते

- 72 ^b) नारदो भगवानृषि*, as in Ś1 Cd
and other MSS.
सभापर्वणि सभावर्णेन.

12

- 3 ^a) यज्वना यज्ञमाहात्म्य
- 4 ^a) तु तान् (for तत)
^a) तु (for च)
- 5 ^a) सचित्य
- 6 ^b) *चितयन् (for *पालयन्)
^a) सर्वलोकस्य
- 7 ^b) सर्वधर्ममृतां वर*
- 8 ^b) प्रजा (for जना).
^a) जातशक्रता
- 9 ^a) समादाय (for समानाद्य)
- 10 ^a) प्रार्थ्यमाना (for पृच्छय*)
^b) वचोर्थ
- 11 ^b) गुणमर्हति
^a) तत् (for सन्)
^a) अमीप्सते, as in Ś1.
- 13 ^b) कुत्र (for क्षत्र-)
^a) तस्मिन् (for यस्मिन्)
^a) चीयते मङ्गवादिभि*
- 14 ^a) दधि* (for दर्वी*)
- 15 ^a) समर्थोषि
- 17 ^b) स जानश्वात्मन* क्षम
— After 18^a, ins मन्त्रिभिश्चैव
सहितो राजस्य युधिष्ठिर* (of
v 1 148* in N)
- 18 ^a) संमत (for मन्त्रिभि*).
- 19 ^b) साम्राज्याईस्य
- 20 ^a) सर्वे (for तेन)
^b) तेन राजीवलोचन
- 23 ^a) संप्राप्य (for सप्रेक्ष्य), as in Ś1.
^b) क्षया* (for व्यया*).
^a) विमृष्य, as in Ś1
- 24 ^b) केवलत्मा विपत्तये [See Ad-
denda]
- 25 ^a) विनिश्चयार्थ
- 27 ^a) न स किंचिद्विषदेव
- 28 ^a) राजा (for तु तां)
- 29 ^a) सुखासीन तत कृष्ण
- 31 ^a) इदमस्यागत
- 32 ^a) स गृहं पितृवद्भावा, of Ś1

- 33 ^a) प्रीतेन (for प्रियेण).
^a) पितृवत्पुंसासित*, of. Ś1
- 34 ^a) सुखे (for शुभे) as in Ś1.
^a) श्वापयन्सुप्रयोजन
- 35 ^b) केवल्येप्सया
^a) तत्तेह (for तत्ते ह)
^a) विदित
- 37 ^b) ह (for मे).
^a) गिरां
- 38 ^a) स्वाधेहेतोस्
- 39 ^a) परीप्सति
^a) जनवाच
- 40 ^b) व्युदस्य (for व्यतीत्य).
^a) परम न क्षय लोके

सभापर्वणि राजस्यमन्त्रो नाम द्वादशोऽध्याय*.

13

- 1 ^a) तत् (for ते)
- 2 ^b) क्षत्रिय चावशेषित
- 3 ^b) वसुधाधिपे, as in Ś1
^a) निदेशमाग्निम्, as in Ś1 Cnp
- 4 ^a) ऐहस्यैक्षा*, as in Ś1.
^a) श्रेणिर्वाश्च
- 5 ^a) ऐहवशास्तु ते राजन्
^b) तथैवैक्षा*
- 6 ^b) विस्तरोमिहितो महान्
^a) स (for च).
- 7 ^a) सोऽवनि
^a) *वर्तत (for *मन्यत) as in Ś1
- 8 ^a) चतुर्थस्त्वपरो राजा. [The second
Cdp In this MS, य and
ज are often interchanged
S K B.]
^a) मानद (for योनिर्त*)
- 11 ^a) तु (for च), as in Ś1
^b) महात्मान तमाश्रितो, as in Ś1
^a) तौ हत्वा त्वाहुकावुभौ
- 12 ^b) कलहो (for कलमो)
^a) मूर्धोदित्य (for मूर्धो दिव्य)
- 13 ^a) अरुच (for मुर च)
^a) अपयत्तवली
^a) प्रतीत्या वरुणो
- 14 ^a) महाराजा.
^a) कर्मणश्चैव
- 15 ^a) प्रतीच्या दक्षिणाशां तां

- 16^a) राजा (for राज) as in Ś1.
 17^a) कुरुजित्
 18^a) स त संततिमानेक.
 19^a) गतस्त्वेव [N B. No omission of 17^a-18^a as in Ś1.]
 20^a) विहात
 21^a) प्रतिजानीते
 22^a) लोकेषु (for लोकेऽसिन्)
 23^a) आदत्त
 24^a) पश्ये (for विद्युत) as in Ś1.
 25^a) चतुर्थभाग्युदे राजन्
 26^a) विषावलाभ्यो (sio)
 27^a) राशो य' स्यादृति श्रो.
 28^a) तथात्मज (for 'त्मन)
 29^a) 'मोक्षश्च तथा.
 30^a) मद्वरा (for मद्वारा)
 31^a) बोधा सत्त्वा पटक्षरा, of. Ś1
 32^a) सुस्थूरा सुकुजाक्षिव
 33^a) कुर्णिषा
 34^a) सत्त्वयानां.
 35^a) चैव (for ये च) as in Ś1.
 36^a) केरला (for कोरला)
 37^a) मत्स्याश्च सुवृषादाश्च
 38^a) 'बलादिता' (for 'भयादिता)
 39^a) सर्वतो दिश
 40^a) उपायच्छयधामति, of Ś1
 41^a) [N B No hapl. om as in Ś1.]
 42^a) नामोमे (for नाम्ना ते)
 43^a) 'तुजे बली
 44^a) स' (for स)
 45^a) आभिमूय
 46^a) च (for तु) as in Ś1
 47^a) दत्वाकुरे सुभानु च तां स्वाहुकमुतां तथा
 48^a) कालिकाव्य कृत मया
 49^a) चाच्युत (for चाच्युत)
 50^a) क्षेत्रे तु समनुप्राप्ते
 51^a) कुलान्यथा (for कुलैरथा)
 52^a) शतपतिभि
 53^a) नामतो ह्यमवटिकी
 54^a) तासुभौ वीरसहितौ
 55^a) [s]वि (for च)
 56^a) पंथे (for तथैव)

- 30^a) नृप (for नृप).
 31^a) नरोन्व (for स चान्वे) [Ko goes with Ś1]
 32^a) अष्टादशवरे
 33^a) रुक्मो (for टिभको)
 34^a) हंस नृलोके (for ह्येन लोके)
 35^a) रुक्मो (for टिभको)
 36^a) रुक्म (for टिभको).
 37^a) पुनरानंदिन
 38^a) Om. from जरासंध up to पतिभ मे in 46.
 39^a) मन्त्रपूर्वक (for पूर्वमन्त्रितम्)
 40^a) प्राप तापमयात्तस्य
 41^a) संमय (for संचिन्त्य), as in Ś1.
 42^a) ततो निवेशं तस्या च
 43^a) युध्येरन् (for युध्येयु), as in Ś1
 44^a) निवृत्ताम
 45^a) गिरिसुन्दे.
 46^a) सामर्थ्यमनुसंयथा
 47^a) त्रिस्कंद, as in Ś1
 48^a) योजनां तां दत्तद्वारां, as in Ś1.
 49^a) विक्रमक्रमतोरणाम्
 50^a) नदां, as in Ś1
 51^a) व्रतानां (for व्रतानां).
 52^a) दिशतां वर
 53^a) चाक्षदोण
 54^a) शकं (for शौरि)
 55^a) एवमतिरथा, as in Ś1.
 56^a) बहु शकुनिदातक्ष.
 57^a) 'राजस्य (for 'मोजस्य)
 58^a) व्यवसिता (for गतव्यथा)
 59^a) नान्यथा (for भारत)
 60^a) शक्ये (for शक्य)
 61^a) कदयीं पर्वतैर्दस्य
 62^a) तेन रुक्मा हि राजानो, of. 62.
 63^a) वसुधाधिप
 — After 63^a, ins. 162* (with v l. अरिद्रम)
 64^a) आशास्य (for आराध्य)
 — After 63, ins प्रतिष्ठायां परं पारं गतं क्षयिष्युर्गव' (of 164*)
 65^a) पुरुषव्रजान्
 66^a) समाचक्ष्व (for ममा)

समापर्वणि राजस्यमभ्र

- 1^a) ह्यं नान्यो, as in Ś1.
 2^a) च (for हि)
 3^a) हि (for च).
 4^a) प्रशंस्य (for प्रशस्त).
 5^a) पा (sup lin द as in text)ट.
 6^a) नाते (for न तु)
 7^a) पारमैष्ठ्य
 8^a) कथित
 9^a) भवेच्छेयो
 10^a) भीममेव उ' (for भीम उ').
 11^a) जयेत्तन्मद्वाद्राजा नीत्यर्थे आत्मनो हितान्
 12^a) साधविद्याम
 13^a) इष्टि (for वय) as in Ś1.
 14^a) अवैश्यते
 15^a) अस्माद् (for तस्माद्)
 16^a) जित्वा (for हित्वा)
 17^a) बलनो (for भरतो)
 18^a) साम्राज्य (for सम्राज) इति शुभम्, as in Ś1.
 — After 11, ins सर्वान्विज्ञानमुप
 क्षेत्रमेव महापुत्रे (of 169* and 171*).
 19^a) न चैनमन्वयुर्ध्वत
 20^a) एय (for एव)
 21^a) उपाहरन् (for उपासते)
 22^a) मूर्ध्नाभिपिक्तो नृपति
 23^a) त दुर्बलं परो राजा
 24^a) प्रेक्षि (for प्रोक्षि)
 25^a) जीवित (for जीविते)
 26^a) तत (for ननु) संख्ये (for सर्वे)
 27^a) प्रतिपाद्ये वरद्वय
 28^a) पटतीति
 29^a) प्रवत्स्यति (for प्रपत्स्यते)
 समापर्वणि राजस्यमभ्र

- 1^a) बाल्याद् (for बलाद्).
 2^a) उमे (for उमी)
 3^a) मनश्चक्षुषिही
 4^a) पराजय्ये
 5^a) पार्थ मे प्रतिपद्यत

- *) यथाहं (for यथाह) विमृषाम्येक*,
as in Ś1.
6 ^b) अक्षयौ
— Before 7, ins अर्जुन उ*,
as in Ś1
8 ^b) युधा साधु विनिश्चिता*, as in Ś1
9 ^c) क्षत्रिया सर्वतो राजन्
10 ^b) निहनेद् (for हि तरेद्), as in
Ś1
11 ^d) चैव हि (for दैव च) as in Ś1
12 ^a) संयुतो (for संयुक्तो) [s]पि
(for हि), as in Ś1
13 ^a) दैन्य यथावले हीने
^d) जयाधिनौ, as in Ś1.
14 ^d) त्वत् (for तत्)
15 ^b) भवेद्गुणचित्तक*, as in Ś1.
16 ^b) मुनिना शममिच्छता, as in Ś1.
^c) भवेच्छान्तो (for तवेच्छन्तो), as
in Ś1
सभापर्वणि राजसूयमन्त्र.

16

- 1 श्रीकृष्ण उ* (for वासुदेव उ*).
^b) तव (for तथा). as in Ś1
2 ^c) विप्रो (for विप्र)
^d) युद्धेनापि हि शुद्धम.
3 ^a) यत्तावत्त्वेव, as in Ś1.
^d) यदपक्रमते परं, as in Ś1
4 ^b) परम कृम
5 ^c) समाक्राता, as in Ś1.
^f) सुखा* (for स्वरन्ध्रा*)
6 ^a) अल्पबलो (for अनुबलैर्) as in
Ś1.
7 ^a) वासंवद्धा*, as in Ś1.
^c) उपक्रम्य, as in Ś1.
^d) ते कामे, as in Ś1.
8 ^b) पुरुषर्षभ, as in Ś1
^d) तत्क्षय चैव लक्षयेद्
9 ^c) प्राप्नुयामस्, as in Ś1.
12 ^a) तिसृणाम्
^b) परम* (for समर*) as in Ś1
16 ^d) संयुते (for संमते)
17 ^d) सदा (for तदा) as in Ś1
20 ^a) प्रमत्तस्य (for निमग्नस्य)

- 22 ^d) नृपतिर्षड*, as in Ś1.
23 ^a) यदृच्छापतित तत्र
24 ^d) पार्थिव (for सुव्रत)
25 ^a) नृपतिस् (for प्रणतस्) as in Ś1.
— Before 26, om. the ref. as in
Ś1.
28 ^c) अवातमशुकदृष्टम्.
29 ^a) नरश्रेष्ठो (for मुनिश्रेष्ठो) as in
Ś1.
30 ^b) महामर्ति (for महामुनि)
^d) निर्वर्त्स्व नराधिप, as in Ś1.
31 ^c) एव (for एक). दद्यात् (for
प्रादात्) as in Ś1.
36 ^d) तत्र जाते (for तत्तजाते)
39 ^c) संघटयामास
^d) कृनातबलचोदितौ, of. Ś1.
40 ^c) एकमूर्तिभूतो
41 ^c) सदोद्बोद्ध
42 ^b) निघार्य.
43 ^c) नरन्याग्रो
45 ^a) तथाभूत, as in Ś1
^b) नष्ट* (for चेष्ट*) as in Ś1.
46 ^b) पुत्रगृदिण, as in Ś1
47 ^b) उवाच वसुधाधिप
48 ^a) पत्नीदयान् (for पत्नीद्वये) as in
Ś1 (marg).
^d) परिरक्षत*
49 ^a) पुरुषश्रेष्ठ, as in Ś1.
^c) पत्न्याथ (for पत्न्याश्च) as in Ś1.
51 ^b) प्रदायिनि
^c) कस्य वा (for कामया) as in Ś1.
सभापर्वणि जरासंधोत्पत्ति.

17

- 2 ^b) तव (for नृप) as in Ś1.
3 ^a) संक्षिपिते तथा देवात्
^c) महाभाग (for राज) as in Ś1
4 ^c) संगृह्य च कुमार स्व, as in Ś1
5 ^b) प्रहर्षवान् (for नृपस्तदा) as in
Ś1.
6 ^d) भवत्वय (for ततोऽभवत्) as in
Ś1.
8 ^b) महाबल* (for तपा) as in Ś1

- 11 ^c) तत्र (for राजन्).
12 ^c) पुत्रं च (for पुत्रस्तु). as in Ś1.
^d) यादृशस्ते, as in Ś1.
— After 12, ins. 192*.
13 ^b) मानवा* (for पार्थिवा*) as in
Ś1
— After 13^{ab}, ins 193*.
13 ^c) मय (for रुज) as in Ś1.
15 ^a) एनमासाद्य (as in text)
16 ^a) प्रज्वलिता* (for समुदिता) as
in Ś1
^c) धतजला, as in Ś1
^d) नदी (for नदीर्)
21 ^d) मगधाधिपति.
^f) निर्वृत्तिम्
23 ^b) मातुश्च स विशां पते, of. Ś1.
25 ^a) हंसद्विकौ, as in Ś1.
26 ^b) महामते (for बलौ) as in Ś1
^d) पर्यप्त इति शुद्धम, of. Ś1.
27 ^a) एषामेव
^c) महाराजन्, as in Ś1.
सभापर्वणि जरासंधोत्पत्ति:

18

- 1 ^a) हंसद्विकौ, as in Ś1 K1.
^b) सामात्यौ विनिपातितौ, as in Ś1 K.
3 ^b) चावयोजंय*, as in Ś1
^c) मागध साधयिष्याम, as in Ś1 K
^d) इष्टि (for वय) as in Ś1 K
5 Om. (hapl), as in K1 V1
7 ^b) प्रत्यय
^d) न्यासीभूतौ, as in Ś1
11 ^b) राजानश्च विमोचिता, as in Ś1.
^c) महा* (sio) (for च मे)
^d) तिष्ठति.
12 ^a) क्षिप्रकारिण्यया, as in Ś1
^d) नृपोत्तम (for नरो*) as in Ś1
13 ^c) धर्मार्थकामसहितो, as in Ś1
14 ^d) अस्ति (for इति) as in Ś1
16 ^d) प्रणीतव्य.
17 ^d) धीधना (as in text)
18 ^b) बल* (for लोक*) as in Ś1
— After 18^{ab}, reads 19^d, as in
Ś1
19 ^a) यथा (for एव) as in Ś1

- ०) पुन कुर्वीत, as in Ś1
 20 ^a) यदुद्वेष्ट, as in Ś1
^b) पाथ (for पार्थ) as in Ś1
^c) विक्रम, as in Ś1
 21 ^a) मगधान्, as in Ś1
 22 ^b) परिच्छदे, as in Ś1
^a) *नदित
 23 ^b) मुक्त* (for मुख्य*) as in Ś1
^a) सौम्यम् (for भीमम्) as in Ś1
 24 ^b) भीमपुरस्तरौ, as in Ś1
 25 ^a) धर्मार्थकार्यकार्याणां, as in Ś1
^a) इति विग्रहे (for इव नियग्रहे) as in Ś1
 26 ^b) कुरुजगल
^a) पत्रसरो
^a) कालकूटीम्
 27 ^a) गणकीयां, as in Ś1
^b) सदानीरं, as in Ś1
^a) एका (for एक) as in Ś1
^a) क्रमेणाथ व्रजत ते, as in Ś1
 28 ^b) दृष्टा पूर्वां च कोसलां, as in Ś1
^a) मलां (for मालां).
 29 ^a) संवीर्यं
^b) व्रजस्ते प्राब्रुवास्तदा, as in Ś1.
^a) कुरवरच्छद जग्मुर्
 30 ^b) अंबुवत
^a) आरुह्य (for वासाय)
 समापर्वणि जरासंधवध

19

- 1 श्रीकृष्ण उ* (for वासुदेव उ*)
 2 ^a) विहारैर्विमले* (for वैहारो विपुल*) as in Ś1
^b) वरोय (for वराहो) as in Ś1.
^a) *पचका as in Ś1
 3 ^a) *श्वी- (for महा-) as in Ś1
^a) सहिता गिरिषु व्रजान्, of Ś1
 4 ^a) पुषा पट्टिकाशाखाग्रैर्
^a) निगूढ इव
 5 ^a) शृङ्गाण्यां (sup lin, sec m, as in text)
 6 ^a) गीतमोक्षयणाद्, as in Ś1
 7 ^b) सुदकास्तथा (for सुमहाबला*) as in Ś1
^a) सहाजुन (for पुरा*)

- 8 ^a) पश्याम (for पश्येमा*) as in Ś1
^a) गीतमोक्ष-
 9 ^a) शशुंष शकुवापी च
^a) तत्र (for चान्न) as in Ś1
 10 ^a) परिहाय न (for अपरिहार्यां) as in Ś1.
^b) मन कृते (for मणे कृते) as in Ś1
 11 ^a) च परमां (for त्वनपमां) as in Ś1
^a) [अ]पहन्म हि (for निहन्म हि)
 13 ^b) *प्यजनायुत, as in Ś1 K
 14 ^a) तथा (for तेष्य)
 15 ^a) मापादम् (as in text)
^a) मासतालाश्च (for मापनालाश्च)
 16 ^a) अनाद्य (for आनद्य)
^a) प्रणदुर्भीर्यां (for प्राणदन्मेर्यां)
 17 ^b) चैत्यकात (with text) उपादवन् (for समा*)
^a) शिरां * * * माघतो
 18 ^b) सुमहत्तत् (for सुमहान्त)
^a) माल्यगंधैश्च, as in Ś1
 19 ^a) धीरास् (for वीरास्)
^b) न्यपातयन् (for [अ]भ्यपातयन्) as in Ś1
 20 ^b) समधयन् (for समर्च*)
^a) पर्यधिरूपाश्च नृप
 22 ^a) सर्वगुणैर्धुकां
 24 ^b) मालाकाराश्च सर्वश*, of Ś1
 24^{ad} and 25^{ad} are transp.
 25 ^a) पश्यत (for वीक्षन्त)
 26 ^a) शैलस्तन्मसकाशास्ते, as in Ś1
 27 ^a) विप्रप्रतिमान् (for दिग्दप्रख्यान्) as in Ś1
^b) सालस्कंदानिवो*
 28 ^b) नरोत्तमा (for नरपेमा)
^a) गन्व्यथा (for महाबला*)
 29 ^b) अर्हाहान् (for मानाहान्)
^a) प्रत्युत्थाय (as in text)
 30 ^a) चैतान् (for चैतान्).
^b) वस्त्विति
^a) ते तद्गतं (for श्वेतद्वतं)
^a) किल (for मुनि)
 31 ^a) प्राणाञ्च (for प्राप्ताञ्च)

- 32 ^a) वेद्येन (for वेपेण)
 34 ^a) ते (for त).
^a) विप्रेक्षत
 36 ^b) ततस्ते (for त्रयस्ते)
^a) रुक्ष्या (for रुक्ष्या)
 37 ^a) विगर्हमाणान्
^a) वेशग्रहणकारणात्
 38^c-40^b om (hapl), as in Ś1
 — Before 41^{ab}, reads 42^{ad}
 41 ^b) छित्वा समुपसर्पथ, as in Ś1
 42 ^a) यमै चंतद्दि निगत्व
^a) विनिश्चित (for विशेषत) as in Ś1
 43 ^a) समुपस्याय (for मासुप*) as in Ś1
^b) कसाम्न (for कम्माच) as in Ś1
^a) मे (for नो), and गृहीध (for गृहीत)
 44 ^a) एवमुक्त्वा
 46 ^b) धियमृच्छति
 47 ^a) स्थित (for स्मृतम्)
 48 ^b) बाहोर (for बाहोर) as in Ś1
 49^{ad}) प्रविशति नरा राजन्दारमाजनयन्स हि
 50 ^b) शङ्कोनर्हया
 समापर्वणि जरासंधवध

20

- 1 ^a) सरामि (for सरेय)
^a) भवत प्रीतिवैकृन्म
 2 ^a) स्यान्मे संशय एष हि, as in Ś1
 3 ^a) अर्थ- (for अर्थ)
^b) मन संपरितप्यते, as in Ś1
^a) जने विप्र (for प्रवृजति) as in Ś1
 4 ^b) सु (for सन्) as in Ś1
^a) श्रेयांस्यल्पपहति च
 5 ^a) क्षत्रधर्माश्च, as in Ś1
^b) धर्मचारिण
 6 ^a) राजस्य (for महाराज)
^a) अहते त्वयि निर्योगाद्, as in Ś1
^a) तत (for त्रय)
 7 ^a) अना* (for त्वना*)
 9 ^a) गच्छेत्तु, as in Ś1
^b) कृत वार्हदथ त्वया

- 10 ^b) कथञ्चन (for कदा°) -
 11 ^b) करिष्यति
 12 ^a) ये (for ते) as in Ś1
 15 ^a) स्वर्गमेव
 °) यजंति
 16 ^a) युद्ध- (for युद्धे) as in Ś1
 17 ^a) परित्यज्य (for पराजित्य)
 °) °त्वादि
 18 ^b) विग्रह (sup lin. हि as in text) त्व
 °) बहुलै (for त्रिपुलै)
 19 ^a) देव (for चैव)
 °) केवल वे नरेश्वर, as in Ś1.
 22 ^b) जयद्रथ (for बृहद्रथ) as in Ś1
 °) [S]पि (for हि) as in Ś1
 °) नृप (for नृपा) as in Ś1
 24 ^b) स्थितौ (for स्थिरो) as in Ś1
 25 ^b) अहमाहन्मि, as in Ś1
 °) Transp मया and जित, as in Ś1.
 26 ^a) °स्येदम् (for °स्येतद्)
 27 ^a) उपाहृत्य (for °कृत्य)
 °) कथ भवेत्
 28 ^a) सैन्याक सह सैन्येन, as in Ś1.
 30 ^a) स तौ (for स तु)
 °) पुत्रपर्वम
 31 ^b) हसीति टिफकेति च
 32 ^a) पुरुषशार्दूल
 34 ^a) माक्षीमाज्ञा
 °) जल° (for हल°)

समापर्वणि जरासंधवध

21

- 2 ^a) अन्यदन्यतमेनेह
 3 ^b) महामति (for °श्रुति)
 5 ^b) तपस्विना (for यश°)
 °) क्षात्र धर्ममनुसरन्
 6 ^a) अवमृष्य, as in Ś1
 °) समनुसृज्य, as in Ś1
 (d-8° om (hapl).
 8 ^b) अरिंदम
 10 ^d) अन्योन्य जय°
 11 ^b) निग्रहानुग्रहात्तर्था
 °) आसीत्सुभीम संपातो

After 13^{ab}, ins वालिसुग्रीवयोभ्रात्रो
 पुरेव कपिमिहयो, which is a
 subst for 13^{ab} in Ś1
 alone

- 14^{ab}) प्रकर्षणाकर्षणयोरत्याकर्ष°
 °) आकर्षतामथान्योन्य
 °) °श्वाथ जग्नतु
 15 ^a) °सपातनिर्गे.
 16 ^d) आयुधै (for आयसै)
 17 ^a) च (for तु)
 °) अनारमत् (for अनारत) as in Cd
 18 ^a) उद्धृत्त (for तद्धृत्त)
 °) संरुष्टो मागध° ह्रम
 19 ^b) सम्यग् (for राजम्)
 20^b-21^a om (hapl)
 23 ^a) मुख्य (for मुख्यो)
 समापर्वणि जरासंधवध

22

- 2 ^b) युक्त स्यान्नानुरोधितु
 °) बद्धो वक्ष्य°
 3 ^a) तदा (for तत)
 4 ^b) यत्सत्त्व (for यच्च ते)
 5 ^a) एवमुक्त्वा
 °) अरिंदम
 6 ^a) गुणशतं (for शतगुण)
 8 ^d) चैव हि
 9^{ab}) स्याद् (for स्विद्) in both places

- 11 ^d) वधनाद् (for वान्धवान्)
 13 ^a) सत्त्वं (for शक्त°)
 14 ^a) यस्तु (for य° स) as in Ś1
 °) अभ्याशघाती
 15 Om (hapl)
 16 ^a) शुकाविष्णु (sio)
 °) रथेनैतेन त कृष्णम्, as in Ś1
 17 ^a) °करामेन
 20 ^b) वात° (for वायु°)
 °) शुषिष्ठिर (for अधिष्ठित°) as in Ś1 alone
 21 ^a) असंगो (for असङ्गी)
 22 ^a) कृष्णोपि
 °) समभ्ययात् (for स चाभ्य°)

- °) गते नासीच् (for स ते नासीच्):
 as in Ś1 alone
 °) °पमिवोच्छ्रित, as in Ś1 alone.
 23 ^a) व्यादितास्यो महानाद
 24 ^d) °किरणान्वित°, as in Ś1 alone.
 25 ^a) मञ्जति (for सञ्जति).
 °) भिद्यते (for रिष्यते)
 °) रथवरो (for ध्वज°)
 28 ^b) प्रमु (for तत)
 °) सम- (for समे)
 30 ^d) भाम° (for सान्त्व°)
 32 ^d) यदद्य (for यदिद) as in Ś1 alone
 33 ^a) विष्णो° समवपन्नानां, of. Ś1
 40 ^b) बहुरक्षसमागत°, as in Ś1 alone.
 °) नृणां देवो, as in Ś1 alone
 41 ^a) अभिपिच्य च तत्रैव
 °) नृप (for तदा)
 42 Om
 49 ^d) नराधिप
 50 ^b) नरा (for नृपा)
 53 ^b) फल्गुणौ (for फल्गुन)
 54 ^a) रथवर्णेन (for °मुख्येन)
 °) धर्मराजातिसृष्टेन
 °) दिव्येन नादयन्
 55 ^a) अवर्तत (for अकुर्वन्त) as in Ś1 alone
 58 ^a) तस्मैजे धर्मराजश्च, as in Ś1 alone.
 समापर्वणि जरासंधवध

23

- 1 ^a) एव पार्थो (for पार्थ° प्राप्य) as in Ś1 alone
 °) अक्षयौ
 3 ^b) कार्यस्यास्य (for कोश°) as in Ś1 alone.
 4 ^a) विजयायामियास्यामि, as in Ś1 alone
 °) शिवे तथा (by transp)
 6 ^b) प्रयाति, as in Ś1 alone.
 °) ध्रुव (for ध्रुवं)
 6^f-7^a om (hapl) as in Ś1 alone.
 7 ^a) वह्निदत्तेन, as in Ś1 alone.
 °) रथेन प्रययौ तदा, as in Ś1 alone.

- 10 ^b) अर्थ* (for अर्थ*) as in *Śi* alone
 13 ^a) कुल्लिन्द* (for कुल्लिन्द*)
 14 ^a) अतीताकारकृष्टिः; of. *Śi*.
^b) कुल्लिन्दः
^c) न्यमण्ड
 16 ^a) निमग्नः (for निमग्नः)
 17 ^b) विजिजे (for विजित्य)
^c) सदिता मयै, as in *Śi*
^d) उपामग्नः, as in *Śi* alone
 21 ^c) *द्रावाद, as in *Śi* alone.
^d) सीयेतादमनोगन
 23 ^a) भारत (for पुनत) as in *Śi* alone.
 24 ^a) राजर् (for राजा) as in *Śi* alone
^b) जुंवी* (for पुनै*)
 — After 24^{ab}, ins. 273* (with
 व१ यो for यया, as in *Śi* alone)
 25 ^b) मगापि न, as in *Śi* alone
 26 ^a) यथा त्वं गापसेप as in *Śi*.

सभाषयणि दिग्विजय

24

- 1 ^c) स (for प्र) as in *Śi* alone.
 2 ^b) कुंवीपुत्रो धनेजय, as in *Śi* alone
^c) तत्रो* (for तथो*) as in *Śi*.
^d) भरतर्षभ
 3 ^a) सन्धयर् (for मयान्) as in *Śi* alone.
 4 ^b) अनुदंजय च
^c) कुल्लतापातिनं.
 7 ^c) धृष्टक्ष
 8 ^a) मत्वा (for दात्वा)
 9 ^a) त (for तद्) अवसाय (for
 *साप्य) as in *Śi* alone
^c) सेनापधुमतो राजन्.
 10 ^a) गोदावरी (for मोदापुर्)
^b) सुदापानं (for सुदामानं) as in
Śi alone
^c) उल्लतान् (for कुल्लतान्)
^d) राज्य (for राज) as in *Śi*
 alone समापयत् (for *नयत्)

- 11 ^c) न्यमण्डितययो राजन्
^d) दगापं त्रमा*.
 12 ^a) न शिष्यमया*, as in *Śi* alone
^b) पदं (for पुर्) as in *Śi* alone
 13 ^a) रा (for म ि)
^b) विषय
^d) पांय (for पांय)
 14 ^a) दक्षिणापुनर्षभ, as in *Śi* alone.
 16 ^a) तथा (for तग*) as in *Śi* alone
 17 ^b) दायाकोकनदक्ष ये
 18 ^b) पुनर्षभ (for पुनर्षभ) as in
Śi alone
^c) सरदाभिन
^d) ततो (for त्ते).
 20 ^a) तत सवारु पोन्ध
 21 ^b) साहितापुनर्षभार्
^c) गदागमरायवदात् (also), *Śi*
 lacuna
 22 ^b) पयुजो न्यमर्षभ, as in *Śi* alone.
^d) व्यजयत् (for अपयत्)
 24 ^a) स्थावरम*, as in *Śi* alone
 26 ^a) *नन्वानोमयावे चाप*.
 — After 26, ins 280*
 27 ^a) न्यविशत् (for न्यमयत्)
 सभाषयणि दिग्विजय

25

- 1 ^a) नेव (for मीर) as in *Śi* alone
^d) पात्ति (for रक्षिगम्)
 2 ^b) *करेण ये, as in *Śi*
 3 ^a) सष्ट सेये
 4 ^a) त तु (for तास्तु)
^d) कपिकुल्यास्तथा माध्यान्विजिय कुर-
 नदन, as in *Śi* alone.
 5 ^a) सरो मानमथासा
^b) हाट्याम्
 5^d-7^c om (hapl), as in *Śi* alone
 8 ^a) अभयन्
 9 ^a) उपारमस्, as in *Śi* alone.
^d) उच्यते (for अच्युत) as in *Śi*
 alone.

- 11 ^a) न चय
^d) Transp. तय and मुदं, as in
Śi alone
 14 ^b) भाग्य परकीरहा
 16 ^b) बायत; (in text)
 16 ^a) मयय (as in text)
 17^a) Om as in *Śi* alone
^c) विजिजय (for दृष्टदृष्ट)
^d) वदुगिम् (for दृष्टुगिम्)
 18 ^b) पं मे विजिते च
 19 ^a) *वन्माया
^b) शुभार् (for मर्ति) as in *Śi*
 alone.
 सभाषयणि दिग्विजय

26

- 1 ^a) प्रययो पुनर्षभ
 3 ^b) *साप्यम्
^c) पात्ताम्
^d) शमयानाम भाग
 4 ^b) न्यमर्ष
 5 ^c) मीनसेने (for यमै मीनेन)
 6 ^b) यमै न्य (hy transp)
^d) शुभमा (for शुभ*)
 7 ^b) प्रययो मीनविजय
 8 ^a) वरं (for वर)
 10 ^a) वरि (for वरे) as in *Śi* alone
^d) वमुतिनं (for मुतिन च) as in
Śi alone
 11 ^b) भरतर्षभ
 13 ^a) कुल्ल (for कौल्लदं)
 14 ^a) तत्राय
^d) पुन्ये
 15 ^a) तत्रा तु (for नराधिप)
 16 ^a) Transp ततो and तत्र, as in
Śi alone
^b) विदशुषा
^d) मुनी (for यदी)
 सभाषयणि दिग्विजय

27

- 1 ^a) *विजये (for *विपये) as in *Śi*
 alone

- °) कोसलानामधिपति.
 4 °) पार्श्व (for पार्श्व).
 °) वश (for वशे)
 5 °) एव विजित्य तान्सर्वान्वहन्पुरुष-
 सत्तम, as in Śi alone
 °) उत्तराम् (for उन्नाटम्)
 °) कुक्षिवत्
 6 °) काशिराज च समरे, as in Śi
 alone.
 °) स- (for सु-)
 °) वशीचक्रे, as in Śi alone.
 7 °) तत् स्वपार्श्वसहितम्
 °) नृप (for नृप)
 8 °) सालवाक्ष, as in Śi alone
 महावल
 9 °) विजित्य च महावीर्यो, as in Śi
 alone.
 °) मदवीर्य (for मदवीर्य) as in
 Śi alone
 °) सोमदेयाक्ष निर्जित्य
 °) वर्त्मभूमि
 10 °) नृपान् (for वहन्)
 12 °) जानकिं जगतीपति, as in Śi
 alone
 °) विजित्य (for विजित्ये) as in Śi
 alone
 13 °) विदेहस्यस्तु
 14 °) सुपक्षाक्षिव
 15 °) जगतीपतीन् (for पृथिवी°)
 — After 15^{ab}, reads 17^{ab}.
 16 °) करे चापि निवेद्य ह
 °) तैरेव सहितं मवं .
 °) अभ्याद्रवद्
 17^{ab}) Reads after 15^{ab}.
 — After 17^{ab}, reads 290*, as in
 Śi alone.
 18 °) वीर्यवान् (for भारत)
 19 °) सोदागिरि
 °) विजित्ये स महा°
 20 °) पुंदाधिप.
 °) राजानममितीजसं
 21 °) वमी वलभृता वीरो
 °) महाराज
 22 °) काशीनामधिप तथा
 23 °) पुरुषर्षभ

- 24 °) कर (for वसु)
 26 °) कांचन राजत वस्त्र.
 27 °) तत् (for तदा) as in Śi
 alone
 °) अत्य° (for अभ्य°)
 सभापर्वणि दिग्विजय°.

28

- 2 °) कांतयो (for कौरव्यो).
 °) वशी- (for वशे) as in Śi
 alone
 3 °) कृत्वा चैव न्यवे°, as in Śi alone
 4 °) वशीकृत्वा (for वशे चक्रे)
 °) नराधिप
 °) तथैवासुरमत्स्याक्ष.
 5 °) विपाद° (for निपाद°)
 °) नराधिप (for च पार्थिवम्).
 6 °) च (for वि-)
 7 °) वसुदेवेन
 8^{ab}) स चक्रे तत्र भोजेन संग्राम सह
 भारत (by transp)
 10 °) [अ]धिनेय°, as in Śi alone.
 11 °) च (for स)
 12 °) अभूद् (for आसीद्)
 13 °) संशयावह.
 °) च (for हि)
 14 °) प्र- (for व्य-)
 15 °) स (for सु-)
 °) प्रतिपत्तु (for °वह).
 16 °) यज्ञार्थे
 17 °) पारजायिक°
 19 °) अन्वगाद्, as in Śi alone
 तथा (for तदा)
 20 °) तद् (for त)
 °) हवि (for कविम्)
 21 °) न च (by transp). as in
 Śi alone.
 22 °) दक्षवे हि (for दक्षन्तीह).
 23 °) साहिकन्या (for साहिकन्यां)
 24 °) विचरत्युत
 25 °) सत्पुरं (for तदाह)
 26 °) यथाचल° (for यथा गिरि)
 28 °) हवनाद्रव्यवाहन
 31 °) तस्य (for सर्व-)
 °) अभ्य° (for अत्य°).

- 94 °) राक्षोय (for राक्षोऽस्य). as in
 Śi alone.
 35 °) भरतर्षभ.
 37 °) विजयन् (for विजयी)
 38 °) सेनया स धनेश्वर, as in Śi
 alone
 39 °) अहुति
 °) स्व- (for सु-)
 40 °) स्वराष्ट्रविषयस्याक्ष
 °) महामायाय, as in Śi alone.
 41 °) च (for स).
 °) प्रतिजग्राह (for ससुतो राजन्)
 °) ससुत शासन तदा.
 42 °) महाराज (for °वाङ्मह)
 43 °) शूर्पारिक
 °) महाराज (for °तेजा)
 45 °) नर- (for नरा)
 °) कोलगिरि
 °) मुरुषीपत्तन
 46^{ab}) Om. (hapl)
 °) स्वमृश (for नृपतिं)
 47 °) पित्र्यह नरहाटक
 48 °) सहितांश्चोद्दकैर्बले, as in Śi
 alone.
 °) अथास्तालवराक्षिव, of. Śi.
 °) °नोट° (for °नोट°)
 49 °) अवरी चैव रोमां च, as in Śi.
 50 °) रुरुकच्छ (for भरुकच्छ)
 51 °) अमन्यत च स प्रभु, as in Śi
 alone
 52 °) °शुक्राष्टानि
 54 °) विनयेन (for विजयेन)
 सभापर्वणि दिग्विजय

29

- 2 °) प्रीतिमान् (for मति°)
 3 °) वसुधातल
 4 °) रोहीनकम्
 5 °) अभूत् (for वृत्त) as in Śi
 alone
 °) शूद्रे (for शूद्रे)
 6 °) महीप (for महेच्छ)
 °) शिवांस (for शिवींस).
 °) °कर्वदीन्

- 7 ^a) मध्यमिकेयाश्च
^b) वाक्प्रदानाद् (for वाटधानान्)
^c) अतश्च (for पुनश्च) as in Ś1 alone
- 8 ^d) स्त्रावणेरा (for ग्रामणेया)
- 10 ^b) तथैवामरपर्यटान्
^c) उत्तर व्योतिकं
^d) विद्राटक, as in Ś1 alone
^e) द्वारपाली च
- 11 ^a) रमधारैरयुनाश्च
- 12 ^b) वासुदेवाय चरान्विमु (hyper-metric) Ś1 lacuna
- 13 ^d) वशी (for वली)
- 14 ^a) तेन (for तस्मिन्)
- 15 ^d) किरातान्यवनाच्छकान्, of Ś1
- 16 ^b) वशे चक्रे नराधिपान्, of Ś1
^c) कुरुश्रेष्ठो (for नर)
- 17 ^d) महद्भन (for महा) as in Ś1 alone
- 19 ^a) विजित्य (for प्रतीचीं)
^c) प्रतीचीं (for विजित्ये)
^d) भरतर्षभ
- समापर्वणि दिग्विजयं समाप्त

30

- 3 ^b) गोरक्ष्य कर्षण मणि
- 5 ^b) व्याधि- (for व्याधि-).
- 6 ^c) अभिष्टु
^d) कदाचन (for पृथक्पृथक्) as in Ś1 alone
- 8 ^a) स कोशस्य
^b) महीपते, as in Ś1 alone
- 9 ^a) ते (for त)
^b) पृथक्चैव सहासुवन्, as in Ś1 alone
- 10 ^d) चैव (for चापि)
- 11 ^a) तस्युप
^b) श्वात्स्यश्च हि
- 14 ^a) तदनीषमपर्याप्त
^b) अव्यय (for अक्षयम्)
- After 14, ins 327*.
- 16 ^c) चैन (for चैव) as in Ś1 alone
- 17 ^b) पुरपर्यभ

- 18 ^a) कृत्स्ना (for सर्वा)
- 19 ^c) द्विजाग्रयो
- 20 ^d) तदनु (for तन्मातु)
- 21 ^a) समीक्ष्य त्वं (for स दीक्षापय)
as in Ś1 alone
^b) स्वम् (for त्वम्) as in Ś1 alone
- 22 ^a) त्वां मां वाप्यनुजानीहि
- 23 ^c) कृतकृत्यस्
- 26 ^c) ईहितु (as in text, and in Ś1 T1)
- 27 ^a) ततस्त्वाज्ञा
^b) बोतिनिवर्हण, as in Ś1 alone.
^c) कुरुश्रेष्ठ (for युष्मां श्रेष्ठ)
- 28 Om (hapl)
- 29 ^d) यथाकतु (for यथाक्रमम्)
- 30 ^c) अन्नाभ्याहारणे, as in Ś1 alone
- 31 ^a) सर्वकामश्च
^c) मनोरथ- (for हरा).
- 34 ^d) स्वसामा.
- 35 ^a) यक्षवल्को
^b) 'प्रोध्वर्यसत्तम'
^c) पीलोहीभावह-पुद्गे
^d) धौम्येन च सहासित, as in Ś1 alone).
- 36 ^{ab}) एतेषां पुत्रवर्गश्च शिष्यश्च पुरुषर्षभ,
of Ś1
^c) होरुगा
- 37 ^a) पूजयित्वा (for वाच)
- 38 ^a) अविघाता (for अनु) as in Ś1 alone
- 39 ^d) पुरुषर्षभ (for कुरुसत्तम)
- 40 ^d) चैनान् (for दूतान्) as in Ś1 alone
- 41 ^c) विशानमाल्याभ्यादाश्च
- 42 ^d) श्रेययामासुराशु च, as in Ś1 alone
- 45 ^c) नृपश्रेष्ठ
- 47 ^c) सर्वतुषण
- 49 ^c) तत्र (for सात्र)
- 50 ^c) पयप्रकार संजल्य, as in Ś1 alone
^d) श्रयते
- 51 ^b) शयनानि (for ना)
^c) योषितानां च (for योषितां चैव)

- 54 ^d) अनुरक्तो युधिष्ठिर
समापर्वणि राजसूये

31

- After 1, reads (for the first time) 6^{ab} [v 1. ते तु (for सर्वे), and तदा (for नृपा)]
- 2 ^b) ब्रह्मयज्ञपुरमरा, of. Ś1
- 3 ^b) भरतर्षभ (for मनुज)
- 4 ^b) क्षत्रियाश्च (for पार्थिवाश्च)
- 7 Om. (hapl.)
- 8 ^d) महारथ (for जयद्रथ) as in Ś1 alone
- 9 ^b) सात्वक्ष
- 10 ^a) स तु (for सह)
- 11 ^b) वगफालिगकास्तथा
^c) आपीक (for आकर्ष) as in Ś1 alone.
^d) वनवात्स्यधकस्तथा; of. Ś1
- 12 ^a) द्रमिह सिंहकक्षेव, of Ś1
^d) पार्थिवो गीरवाहन
- 13 ^d) महिलक्ष (for माचेष्टश्च) -
- 14 ^d) समर (for संग्राम)
- 15 ^c) सांवक्ष
^d) चारुदोष्णश्च सात्वकि, as in Ś1 alone
- 16 ^a) निपथ (for निशठ)
^c) निखिलाक्षान्ये
- 17 ^c) पादुवीर्यस्य
- 18 ^a) चक्रुस् (for ददुस्) as in Ś1 alone
^c) बहुमक्ष्या
- 19 ^b) महात्मना (for अनुत्तमाम्)
- 20 ^b) मनोश्च (for मनोशान्)
^d) प्राकारे सुसिते शुभे, as in Ś1 alone
- 21 ^b) कुट्टिमभूषितान्
- 22 ^a) स्वग्रामसम, as in Ś1 alone
^c) सुवर्णहसमदृशान्, as in Ś1 alone
- 23 ^c) वष्टुधातुनिवद्धांगान्
- 24 ^b) भूमिप (for भूमिपा)
- समापर्वणि राजसूये

32

- 1 ^a) गुरुक्षेत्र
^c) तदा (for ततो)
 2 ^a) समेता (for भवन्तो) * as in Ś1 alone
^c) इद वस्तु तथाहं च, of. Ś1.
^c) प्रणयतु (before corr. as in text)
^c) अनियन्त्रिता (as in text).
 6 ^a) न्यवेद्यत् (for न्ययोज*)
^c) तत्र तत्र (for तस्मिन्) as in Ś1 alone
 9 ^a) सर्वलोकममा
 10 ^a) अवर्धयत्
 12 ^b) सोदकैर्
 14 ^c) महाराज (for सदो राजन्)
 17 ^a) Om as in Ś1 alone
^a) ततो यद्ये सहस्रिभि

सभापर्वणि राजसूये

33

- 1 ^a) *नीयेन (for *नीयेऽङ्घ्रि)
^b) ब्राह्मणे, as in Ś1 alone.
 3 ^b) देव (for देवा).
 4 ^a) इदमेव
^a) विवृण्वाना (for वितण्डाना) . as in Ś1 alone
 7 ^a) केचिद्भुगङ्गकुशला , of. Ś1.
^b) महारथा (for महान्रता) .
^a) सर्वभाष्य* (for सर्ववेद*)
 8 ^b) देवैर् (for देव-) as in Ś1 alone
^a) रक्षैर्यौरिव निर्मला, as in Ś1 alone
 9 ^a) तस्या (for तस्यां) शूर* (for शूर)
 11 ^a) नारदस्तत्र चापश्यत्, as in Ś1 alone
 13 ^a) देवानां सभिद तां तु, of. Ś1.
 14 ^b) क्षेत्रे नारायणो हरि .
 20 ^a) ययैरिज्य.
 23 ^b) जामातारं (for संयुक्त च)
^a) नृपास्तथा

- 24 ^a) *मागम्य (for *पूगस्य).
 27 ^b) धीर्यवान् (for भारत)
 28 ^a) एषां (for एष)
 29 ^a) व (for न) as in Ś1 alone
 30 ^c) उपाजहेथ
 32 ^a) अक्षिपद्वासुदेवं च, as in Ś1 alone

सभापर्वणि अर्घ्याभिहरणे

34

- 3 ^a) जानीध्वे, as in Ś1 alone.
^c) तत्रात्यतिक्रांत, as in Ś1 alone.
 4 ^c) भवत्यत्राधिक भीष्म
^a) लोकेषु वसत, as in Ś1 alone.
 समां (for सताम्)
 6 ^b) कुरुपुगव (for भरतर्षभ)
 7 ^a) वसुदेवोपि
 8 ^a) कथम् (for कस्माद्)
 9 ^b) कुरुसत्तम, as in Ś1 alone
^c) वृद्धे (for विप्रे)
 10 ^a) नैवर्हिक्नापि चा*
 12 ^b) पाटवस्य (for कौन्तेयस्य) as in Ś1 alone
 14 ^b) यदस्यां (for यदिम)
^a) अर्घ्येनानि*
 15 ^a) *राजस्य (for *पुत्रस्य)
^a) युक्ते (for युक्तां) as in Ś1 alone
 16 ^c) विचिन्त्य च (for निविष्ट च) as in Ś1 alone.
^a) कृष्णधंस्य
 17 ^a) कौरव्या (for कौन्तेया) as in Ś1 alone.
 18 ^b) जनार्दने, as in Ś1 alone
^c) पूजामनर्हे, as in Ś1 alone
 19 ^c) विष्यद्
^a) प्राशिता (for प्राशितुं)
 20 ^a) नन्वयं (for न त्वयं)
^c) व्यर्थं (for व्यक्तं)
 21 ^c) अराज्ये (for अराज्ञो) as in Ś1 alone.
 22 ^a) यथा तथा

सभापर्वणि अर्घ्याभिहरणे

[467]

35

- 1 ^b) उपादधत्, as in Ś1 alone.
 3 ^c) त्वेव (for त्वेनं)
 4 ^a) चैतान् (for चेमान्)
 6 ^a) नासानुनयो देयो (submetrical).
 7 ^b) रणे रणभृतां वर
 8 ^c) महीपाल
^a) सात्वतीपुत्रसात्वत, of Ś1
 9 ^a) महामुज (for जनार्दन) .
 10 ^a) निहता (for हि जिता) as in Ś1 alone.
 11 ^b) नेतर
^c) च नार्हस्त्व (for न चाहं*)
^a) ते भूद् (by transp)
 12 ^a) महाराज (for मया राजन्)
 13 ^a) नरैरुपश्रुतानि मे
 14 ^a) कृत्यर्थं वा
 15 ^b) भूत* (for भौम*)
 16 ^a) किञ्चिद् (for कश्चिद्) * as in Ś1 alone
^b) स्वबालो* (for सुबालो*) .
 17 ^c) पूज्यो द्वावपि (for पूज्ये ताविह)
^a) तावपि (for द्वावपि)
 18 ^b) चाप्यधिकं (for चाप्यमित) as in Ś1 alone
 20 ^c) अर्घ्याहं (for अर्चाहं)
 22 ^b) अथ (for अपि)
^a) कृष्णेन हि कृतं विश्वमिदं भूत चराचर
 23 ^b) चैप (for चैव): as in Ś1 alone
^a) मत (for सच्युत) as in Ś1 alone
 25 ^b) तथा (for च ये)
^c) दिशश्च विदिशश्चैव
 — After 25, ins. lines 1-4 of 358* [v.1 देवा (for वेदा), and तपतां (for तेजसां)]
 27 ^c) यथातत्त्व (for यथाधर्म) as in Ś1 alone
^a) न यथा
 28 ^a) सद्युद्धवाक्येष्वथ वा
 29 ^a) अथैमां, as in Ś1 alone.

सभापर्वणि अर्घ्याभिहरणे

36

- 1 ^b) महाबल (for *यशा)
 °) व्याहारोत्तम, as in Ś1 alone
 2 ^a) नृप (for नृपा)
 7 ^a) आविश्यद्
 °) सर्वयोगवित्, as in Ś1 alone
 8-11 Reads after 15.
 9 ^a) निर्वेदार्थात्मनिश्च°
 11 ^a) अपर्याप्त (for अपर्यन्त)
 °) तथा (for तदा)
 12 ^a) समुपायत, as in Ś1 alone
 14 ^b) सत्पेयु (for मन्यध्वं)

सभापर्वणि राजसूये

37

- 1 ^b) दृष्टा तद्वृषमण्डल
 2 ^a) मुख्य (for श्रेष्ठ)
 °) महातेजा (for बृहत्तेजा)
 4 ^b) दित (for शिव)
 °) इति मे कुरुपुगव, as in Ś1 D4
 6 ^a) मा मैर्नकुलशार्दूल
 8 ^b) समुप्रा (for प्रमुखे) as in Ś1 alone
 °) भवति (for भयन्ते)
 °) नरा° श्वानोऽस्य संनिधी, as in Ś1 D4
 9 ^a) वृत्तिहाश्चेदि°.
 10 ^a) *श्रेष्ठ°
 11 ^a) शिशुपालस्य (for *पालस्य)
 °) बुद्धिस्तिष्ठति पार्थिव, as in Ś1 D4.
 12 ^a) Om
 13 ^a) नरव्याघ्र
 14^a-15^b om, as in Ś1 D4

सभापर्वणि राजसूये

38

- 1 ^a) मोहाद् (for कसाद्)
 2 ^a) युक्तमेव
 °) अपेतस्तु (for *तार्थ) as in Ś1 D4
 3 ^a) येषां मीम (by transp)

- 4 ^a) प्रश्यावित
 6 ^a) संश्रोतुम् (for संस्तोतुम्)
 7 ^a) हतो बाल (for हता बाल्ये) as in Ś1 D4.
 °) चाश्व° (for वाश्व°)
 9 ^a) नैतच्छिप्र (for न त°)
 11 ^b) वलीयसा
 °) सोप्यनेन (for स चानेन)
 13 ^a) यत्र च स्यात्प्रतिश्रय
 15 ^a) अजानन, of Ś1
 °) कुरुपुगव, as in Ś1 alone
 16 ^a) श्रेष्ठ
 °) त्वद्गान्यच्च (for त्वद्वाक्याच्च)
 17 ^a) भूरिग (for भूरिङ्ग)
 18 ^a) [अ]त्र (for ते) as in Ś1 alone.

- °) चैषा
 °) *मपीप्स्यते, as in Ś1 alone
 19 ^b) त्व वा (for त्वं च)
 20 ^a) Transp त्वया and कृन् धर्मा-
 नपेक्षया (for धर्ममवेक्षता)
 22 ^a) त्वया चापट्टां मीम
 °) नेवेष्टवान्
 23 ^b) प्राज्ञमानिना
 24 ^b) ग्राह्यचर्यम्
 25 ^a) एते (for एव) as in Ś1 alone
 26 ^a) नार्घति, as in Ś1 alone
 27 ^a) धर्मत (for निश्चयाद्)
 28 ^b) शिष्य° (for मिथ्या°)
 °) शातिभ्योऽप्यामुया वष, of Ś1
 29-38^b Om
 38 ^a) न हन्युर्
 40 ^b) रौपिकमथ वितथ (sic)

सभापर्वणि शिशुपालवधे

39

- 2 ^a) यत्तज् (for यत्तु)
 4 ^b) ग्राह्यणस्य विजानता, as in Ś1 alone.
 °) नेवेष्ट (for नैषित) as in Ś1 D4 Cd
 °) असे (for अग्रे)
 6 ^a) क क्षत्र (for कसात्र) as in Ś1 alone

- 8 ^a) स्त्रीसधर्मश्च
 10 ^a) रक्तनेत्रे
 13 ^b) तरस्विन (for मन°)
 14 ^a) प्रशममागमद्
 16 ^a) संक्रुद्धो
 17 ^b) अरिदम
 °) स न (by transp) as in Ś1 D4
 19 ^a) मत्प्रतापाद्भिनिदग्ध, as in Ś1 D4
 20 ^b) ह्यत्वा तत् (by transp)

सभापर्वणि शिशुपालवधे

40

- 3 ^a) सभायां (for समार्ये)
 °) चिनासंपूर्णे, as in Ś1 alone
 5 ^a) तदेव तस्य मृत्युर्वै, of. Ś1
 °) हि तस्य (for हन्तास्य) as in Ś1 alone
 6 ^b) तदा (for तत°)
 7 ^a) निर्मित (for ईरित) as in Ś1 alone
 °) ममेम (for ममेव)
 °) मुनिर् (for पुनर्) as in Ś1 D4
 — After 7, ins 380*
 8 ^a) इद (for पुनर्) as in Ś1 alone.
 11 ^a) धरण्या°
 °) क्षम्या° (for अश्व°)
 13 ^a) शिशुरक्त°
 14 ^a) चेदिपुरीं
 °) मुदा (for तदा). as in Ś1 alone
 16 ^a) साम्यचितौ (for अभ्य°)
 °) तदा (for तत)
 18 ^a) तत्र (for वस्ता)
 19 ^b) अमयप्रद (for अमयंकर)
 — After 19^a, ins 385* [v1
 सोमवीद् (for प्रोवाच)]
 °) मा मैस्त्वं भीरु धर्मश्चे न मसौत्ति
 मय तव, as in Ś1 D4
 20 ^a) किं (for क)
 °) पितृष्वस (as in text)
 — After 21, ins 388*, as in N
 22 ^a) क्षम्यं (for क्षाम्य)

23 ^a) महीपाल (for नृप पाप) : as in Śi D₁

^e) त (for त्वां), and वीरो (for वीर) as in Śi D₁

सभापर्वणि शिशुपालवधे

41

1 ^b) यथा (for यथा)

2 ^a) ह्येन (for हि मा)

^b) पाठव (for पाथिव), cf Śi.

^d) यथाय (for यथेय)

3 ^b) स (for च)

^d) इच्छत्येप जगत्प्रभु, as in Śi D₁

4 ^a) गह्वतीव सु- (for गर्जत्यतीव) as in Śi alone

^d) अचिनयत्

5 Om वेद्यं उ

^b) हृदा (for तदा).

^e) चैव (for चैन) as in Śi D₁

6 Om शिशुपाल उ

7 ^d) इमान् (for इम) as in Śi D₁

— After 9, ins lines 3-4 of 392*, as in Śi N₁ D₁

[v l. लवित (for लम्बित) as in D₁ only]

11 ^b) सचरान्वर

12 ^{ab}) सम युद्धे and न पद्यामि are transp., as in Śi D₁

^e) नाश (for अश)

^d) च तौ (for चैतौ)

13 ^{ad}) Transp यदि ते and वर्तते, as in Śi

14 ^b) बच (for नृप)

15 ^e) अर्हणां (for आर्याणां) as in Śi.

18 ^d) भूलिग (for भूलिङ्ग-)

19 ^b) पुरे (for परे)

^d) श्रयते

20 ^b) वाशते सतत किल (by transp) as in Śi D₁

21 ^a) मांसार्गलं

^b) सावति, as in Śi D₁

23 ^a) पृथिवीशानां (for पार्थिवेन्द्राणां)

24 ^b) सु- (for स)

25 ^e) एनान् (for एतान्)

26 ^b) तथ संयुक्तुर्नृपा

27 ^a) महेष्वासान्, as in Śi D₁

^e) पापेवल्लिप्यो मीमक्ष (for वृद्धक्ष) as in Śi alone

^d) नैप ण्वार्हति क्षमां, as in Śi alone

28 ^a) पशुवद्भीमो (for दुर्मतिभीम*) as in Śi alone

^b) दुर्मति (for पशुवत्) as in Śi alone नृप (for नृपे)

29 ^d) तानेव

31 ^a) एव (for वा मे).

^e) वै (for वो)

33 ^b) चक्र (for शाङ्ग*)

सभापर्वणि शिशुपालवधे.

42

1 ^d) अभापत (for उवाच ह) as in Śi D₁

2 ^a) रणे (for रण)

3 ^b) Transp पाण्डवा and सर्वथा

4 ^b) आर्चतु दुर्नति

^f) राजन् (for गर्जन्)

5 ^a) इत्युक्त्वा च (for एवमुक्ते)

6 ^d) विहितो (for न हितो) as in Śi D₁

7 ^b) श्रुत्वा (for श्रुत्वा) as in Śi alone.

^e) द्वारिकामेप, as in Śi alone

8 ^d) अपायात् (for उपा*) प्रति (for पुरा)

10 ^b) तपस्विन (for यश*)

11 ^b) कारूपार्थे

^e) वद्वां (for भद्रां) as in Śi alone वैमाल्यां (for वैशाली)

^d) नृशसवत्

12 ^e) ह्रीद (for त्विद)

13 ^a) भवतोपि, as in Śi alone

14 ^a) त्वद्य (for त्वस्य) शक्यामि (for शक्यामि)

^b) अस्य (for अद्य)

15 ^d) वेदश्रुतिर्

16 ^d) चेदिराजमर्हयन्, as in Śi D₁.

17 ^b) चेदिराज (for शिशुपाल*)

18 ^a) कृण्व

19 ^e) अन्यपूर्वां, as in Śi alone.

20 ^b) क्षमा (for क्षम)

^d) त्वत्तो मे (by transp) as in Śi alone

22 ^b) तेजो विददृशुर्नृपा .

26 ^d) प्रेक्ष्यमाणा

27 ^b) प्रत्यर्पिपन्

28 ^a) रहक्ष.

29 ^d) वलै सह (for महाबला)

30 ^d) सत्कारायत (for समाध*)

34 ^d) आसमाप्ते

^f) शाख (for शाङ्ग*)

35 ^b) धर्मात्मान (for धर्मराज)

36 ^b) असि (for विमो).

^e) अश्वमेधाजमीदानी

38 ^e) यथार्ह पूजयित्वा तान्

39 ^a) एवेमे (for एवैते)

^d) समापृच्छय

40 ^e) यथार्ह नृपतीन्सर्वान्.

^d) एकैकमनुवव्रजु, as in Śi alone.

42 ^d) युधां पति (for महारथ)

43 ^d) महाबलान् (for महीपतीन्) as in Śi alone

44 ^e) एव सुपूजिना सर्वे

^d) सहस्रश (for च सर्वश)

45 ^b) माक्षणेपु च (for भरतर्षभ).

49 ^b) ररामेह (for रंस्यामेह)

50 ^d) पृथुयशो

52 ^a) [अ]ह च (by transp) as in Śi alone

53 ^d) स्वस्त्यवाचयत्, as in Śi alone.

54 ^a) मेघनवप्रख्य, as in Śi alone

^b) नवक (for वै मुक) as in Śi alone

56 ^a) अन्वयाद्राजा (for अनुवव्राज) as in Śi alone

^b) धर्मपुत्रो (for *राजो)

58 ^a) अग्रमत्तोत्थितो नित्य.

^b) महापुते (for विशां पते) as in Śi alone

^d) ह्वाटज

60 ^d) च स सौवल (for चापि सौवल).

^f) नरर्षभ, as in Śi alone

सभापर्वणि शिशुपालवध ममाप्त

43

- 1 ^b) पुरुषर्षभ (for भरत*)
 *) सर्वा तां (by transp)
 2 ^{ab}) Om as in Śi alone
 *) या (for ये) as in Śi alone
 3 ^d) *तिशकया (for *मिशकया)
 4 *) विमुखाश्वापि (for *खश्चैव).
 5 ^b) स्काटिकाभोजशो*
 6 *) वास्तामि तु
 10 ^b) समापेदे पुनश्च स*
 *) द्वारदेशमुपागमत्
 13 ^b) ध्यानम्लानस्य, as in Śi alone
 17 *) सुमलिन (for सुवलज) as in
 Śi alone
 *) भाष्यमाण
 19 *) सर्वा (for कृत्वा)
) जितां शस्त्रप्रता, as in Śi alone.
 21 *) अमर्षणे तु (for *पेण द्वा)
 *) शुष्य तोयम्
 22 ^b) शिशुपालो निपातित .
 *) आसीद् (for तस्य) as in Śi
 alone
 23 ^d) तत्क्षुत्तुम्
 25 *) उपातिष्ठत
 26 ^d) स तथो* (for अतथो*).
 — After 26, ins 427*, as in N.
 27 ^b) अह (for वा)
 *) अथो (for अपो).
 *) शक्यामि
 31 *) सहाय च
 33 *) द्रष्टुदोषिव पक्व, as in Śi
 alone
 34 ^b) योरुप च
 35 *) *श्वावहासि
 36 *) सभाम् (for स माम्)
 *) असह्यं (for अमर्षे).

सभापर्वणि दुर्योधनसंतापे

44

- 4 *) नाति* (for नाभि*)
 5-6 Om (hapl) as in Śi
 alone.
 9 ^d) तव सर्वे वाशानुगा (sic).
 11 ^b) सोमदक्ष

- 12 ^a) त्वयाह (for त्वया च)
 *) यदि त्वाम्
 15 ^b) देव* (for सुर*)
 *) युधि (for युद्ध)
 16 ^b) नैव शक्यसि (for येन शक्यते)
 as in Śi alone
 *) महाराज (for स्वय राजन्) as
 in Śi alone
 17 *) अप्रसादेन (for अप्रमा*)
 *) सौबल (for मातुल) as in Śi
 alone
 18 *) राजेंद्र
 *) शक्यति
 20 ^b) laouna (for आदास्ये)
 21 *) त्व राघो
 *) *शातक्ष
 22 ^d) नाहं शक्ये निवेदितु
 सभापर्वणि दुर्योधनसंतापे

45

- 1 *) राजस्त, as in Śi alone
 *) *संयुत, as in Śi alone.
 2 *) प्रियकृत्स तमाशाय
 *) तथा
 3 ^b) नराधिप (for जना*)
 *) उपागम्य
 4 ^b) विधुर (for हरिण*), of Śi.
) मनुजाधिप (for भरत)
 5 *) परीक्ष्यसे
 *) वै शोक (for शोक त्वं) as in
 Śi alone
 6 *) *क्षेत्स वामथो
 7 *) त्वा (for त्वां) as in Śi M1.
 8 ^b) तव (for त्वयि) समन्वित (for
 *पित) as in Śi alone.
 *) तव मित्रं
 9 ^b) पिशितोशन
 *) आजानीया, as in Śi alone.
 10 *) यानानि च (for शयनानि) as
 in Śi alone
 *) महासुखा (for यथासुखम्) as
 in Śi alone.
 12 ^b) यथोक्तं पुरुषस्तथा
 *) चात्र्यं (for चोर्म)
 13 *) अमर्षिणस्ते प्रकृतीर, as in Śi
 alone
 *) मुमुक्षु (for मुमुक्षु)
 *) मर्षा (for स वै) as in Śi
 alone
 14 ^b) अति* (for अभि*)
 15 *) ज्वलतीमथ
 *) विवर्णकारिणी, as in Śi alone.
 16 ^b) परीक्ष्य (for निशाम्य) as in
 Śi alone
 *) कीर्त्ये- (for कीर्त्तये)
 *) ह्वाय तां, as in Śi alone.
 20 *) हय* (for रथ*)
 — After 20, ins 440* [v1
 राजस्यो (for राजानो) बलम् (for
 वलिम्) समेतानि (for समेता हि)]
 21 *) आहर क्रतुमुष्ये स
 23 ^b) पुन* (for नृप)
 *) महीपते (for स्निग्ध विभो) as
 in Śi alone
 24 *) वटधानाक्ष
 *) * * वै (for वैखर्व).
) [अ]वारिता (for वारिता) as
 in Śi alone
 26 *) येनैव (for यदैव)
 *) तमसै (for तदसै) काम्यम्
 (for कांस्यम्)
 27 *) सैन्य (for शैक्य)
 *) ह्वायत (for ह्वाभवत्) as in
 Śi alone
 28 *) तत्र (for तत्तु)
 29 *) त्वद्वतम् (for चा*) as in Śi
 alone.
 30 *) द्वे (for तु)
 *) परिदिश्यतां
 *) शखोध्मायत नित्यदा
 31 *) तत्र (for ततो)
 32 *) उपस्थानप्रदाक्षिणि
 33 *) *परिवेशका
 34 *) वै (for वा)
 35 *) पारमिकामह, as in Śi alone
 36 *) अतुला (for उत्तमां)
 37 *) इह (for अहि) as in Śi
 alone.
 38 *) घ्नार्थं चाह*, of. Śi.

- 39 ^a) एवमुक्ते, as in Ś1 alone
^b) तथा (for तदा) as in Ś1 alone
40 ^a) पादुपुत्रेभ्यस्
44 ^b) सह (for भव) as in Ś1 alone
^a) सर्वा (for कृत्वा)
46 ^a) विदितै (for बृहती) as in Ś1 alone
48 ^a) महाराजन्, as in Ś1 alone
52 ^a) आर्तु (for घृत)
54 ^a) असशयम् (for न सशय)
55 ^a) कदाचिद्
56 ^a) पर्याय (for समा)
57 ^a) अवार्यो (for न वार्यो) as in Ś1 alone
^b) भविष्यति (for ब्रवीमि ते) as in Ś1 alone
^a) दैवमेव
^a) येनेदमुपपाद्यते, as in Ś1 alone.
58 ^b) नेदम् (for नैतद्)
सभापर्वणि धृते

46

- 2 ^a) समास्याश्च (for समास्तारा) as in Ś1 alone
3 ^a) एतद् (for ह्येतद्)
4 ^a) तत्सर्वं वेदतत्त्वविद्
8 ^a) तत्र (for पुत्र)
10 ^a) स्थितो (for सदा) as in Ś1 alone
12 ^a) तदल पुत्र धृतेन (by transp)
^a) स्याद्वाजन् (for राज्यस्य)
14 ^a) अधीतवाक्यते शास्त्रे
^b) लाङ्घित (for लालित)
^a) आता (for आर्तु)
15 ^b) शुभ (for परम्) as in Ś1 alone
17 ^a) विदित तात (for विदितप्रश्न) as in Ś1 alone
^a) दुःखवश (for *तर) as in Ś1 alone
^a) कथितुम् (for शसितुम्) as in Ś1 alone

- 19 ^a) ज्वलितामति, as in Ś1 alone
21 ^b) *काकुरा (for *कौकुरा)
23 ^b) द्वेपतोह (for श्रेष्ठश्रेति) as in Ś1 alone.
24 ^a) पातो (for प्रान्तो)
25 ^a) दूरागत (for *दूत) as in Ś1 alone
26 ^a) समां वै विविधै रलैर्, as in Ś1 alone
^b) स्फटिकप्रमा (for स्फटिकच्छदाम्) as in Ś1 alone
27 ^a) वृद्धि (for ऋद्धि).
28 ^a) य (for हि)
29 ^a) शिलामह (for *समा)
30 ^a) व्यपेयती (for व्यय)
32 ^a) प्रलव (for प्रलम्भ)
^a) ललाटे चासि
33 ^b) आलोक्याभिहत यथा
^a) पर्य (for परि) as in Ś1 alone
34 ^b) विहसन् (for विसयन्) as in Ś1 alone.

सभापर्वणि धृते

47

- 1 ^a) च (for तु)
^b) दृष्ट सर्वं च तच्छृणु
^a) *पालेस्तु (for *पालेहि)
3 ^a) वेलान् (for चैलान्) बाहुदंशान् (for वार्य) as in Ś1 alone
^a) प्रावारानजिनान्मुख्यान्, as in Ś1.
^a) बहून् (for वसु)
4 ^b) त्रिशतान् (for त्रिशत)
^a) *वामी (for *वामीस्)
5 ^a) गोवाशनमा, as in Ś1 alone
^b) दाश (for दास): as in Ś1 eto and Cd
^a) महाराज (for *मागा)
^a) धमराजो (for *राक्षो)
^a) त्रैखर्व
^a) द्वावि तिष्ठत्यवारित, of Ś1
— After 5 ^f, Ko does not ins 461*
6 ^a) उपादाय (for प्रदायाथ)
7 ^f) राकवाण्यजि

- 8 ^b) तुरु (for भर) as in Ś1 alone
9 ^a) श्रद्धदृष्टैर्.
^b) दातैर् (for धान्यैर्) as in Ś1 alone
^a) परिसिधु च
11 ^a) [अ]वारिता, as in Ś1 alone.
13 ^a) आजातीयान् (for आजाने)
^a) तिष्ठति (for तिष्ठति) [अ]वारिता, as in Ś1 (m as in text) alone
14 ^b) शुद्धदंतछवीनसीन्, as in Ś1 alone
15 ^a) स्व (for द्य)
^a) हुवकान्पुराणशकान्
16 ^a) हिरण्यरजतान्बहून्, as in Ś1 alone
17 ^b) मनोरमान् (for *जवान्)
18 ^a) अनर्व च
19 ^a) हूनान् (for हूणान्), and *नोत्रान् (for *नोद्धान्) as in Ś1 alone
^a) हारहूनांश्च
22 ^b) बाह्विचीन
^a) पटज (for पट्टज)
23 ^a) तथैवान्यान् (for *न्यत्)
^a) लक्ष्य वस्त्र च कर्पासम्
24 ^a) अमरातरसंभूतान्, of Ś1.
26 ^a) शकास्तुखाटा कक्षाश्च, as in Ś1 alone
^a) महागमा दूरगमा गणितानर्बुदान्धयान्
27 ^a) विविधं वलिमादाय (by transp)
28 ^b) पानानि (for यानानि) as in Ś1 alone

सभापर्वणि धृते

48

- 1 ^b) वदतो मम (for गदतोऽनघ)
3 ^a) खगा एकादनाज्येष्टा, as in Ś1 alone.
^a) वर्चराश्च (for पशुप्राश्च) as in Ś1 alone
4 ^a) पिपीलक
^b) घन दत्त पिपीलकै, as in Ś1

- °) द्रोणमयम्
 °) आहार्यं
 5 °) घृत (for बहु)
 6 °) [अ]प्यसिंह (for [अ]प्यपोह)
 as in Śi alone
 7 °) पर्वतीया
 8 °) चारियेण (for चारियेण) as in
 Śi alone
 °) लौहित्यम्
 — After 8, ins कृशस्त्रा कृतकृत
 स्तानपदयमह तदा (of 469*).
 9 °) साराणां (for काष्ठानां) as in
 Śi alone
 °) सात् कालेयकस्य च, of Śi.
 °) ताम्रवर्ण- (for चर्मरत्न) as in
 Śi alone
 °) सर्वेश (for राशय).
 10 °) आरुह्य (for आहृत्य) as in Śi
 alone.
 12 °) दाव्या (for दावां)
 °) द्यूरा धेयमिकास्तथा
 13 °) कुन्दनाराचा (for कुन्दमानाक्ष),
 of Śi
 °) हसनायना (for कायना)
 14 °) कौकुरस्ताक्ष्यं
 15 °) कौकुराक्षैव
 °) सानवधा (for शानवत्सा)
 16 °) आहर्तुं
 17 °) वगा कर्हिगा मगथा
 °) च (for स)
 °) दुर्गलं कौशिक चैषां, as in Śi
 alone
 °) प्रत्तोर्ण (for पत्रोर्ण)
 18 °) मोच्यते (for प्रोच्यन्ते) of Śi
 °) कृता कारा
 19 °) पूर्णवर्णान्यथस्वतान्, of Śi.
 °) [अ]प्यमित (for अमित)
 23 °) वृषरुस्तु
 °) वातरहसां (for हेममालिनाम्)
 as in Śi alone
 24°-25°) Om (hapl) as in Śi
 alone
 26°) सुराष्ट्राश्च सुवर्माणो राजा पट्टिंशति
 गैजान्, of. Śi.
 °) कनक (for काश्चन) as in Śi
 alone

- 28 °) चैक (for चैव) as in Śi
 alone
 29 °) यथायेव न्यवेदयत्, as in Śi
 alone
 — After 29, ins. 477* as in N
 [v 1 (L 2) द्विप (for गज*)
 — (L 4) अर्जुनं कृष्ण (for
 अर्जुन कृष्ण) as in Śi alone
 — (L 5) स्याथं स्व लोकमपि
 सत्यजेत् (for the posterior
 half), of Śi — (L 6) Om
 as in Śi Ks — (L 7) सुरसान्
 (for सुरमीन्). — (L 8) महत्
 शैव शतश (as in Śi alone, for
 prior half). — (L 10) चंष्ट
 (for चौष्ट) उप (for छुप)]
 30 °) समुपासते (for हरन्) as in
 Śi alone.
 31 °) मणिहीरेस्तु (for चीरेस्तु) as
 in Śi alone
 °) ता (for तान्)
 32 °) मानाक्ष [अ]प्यस्यागच्छन्, as
 in Śi alone.
 33 °) सादि (for आदि).
 °) एव च (for आगते)
 34 °) उपादाय (for उपग्राहान्) as
 in Śi alone
 °) दुःख (for दुःखान्)
 °) मुमुर्छा मेघ जायते
 35 °) ये ते (for तु ये), of. Śi
 36 °) ससाधना (for ससादिन)
 °) अर्धदशायि
 °) पदाता (for पादाता)
 37 °) प्रमेयमानम् (for प्रमीयमाणम्)
 °) पश्य (for पश्य*)
 38 °) नाहस्व (for नाहृष्ट) as in Śi
 alone
 39 °) एकैक (for को)
 39°-40° Om
 40 °) पात्रेपु
 42 °) सांवधकेन (for धेवाहि*)
 समापर्वणि पृष्ठे

49

- 1 °) ये वो (for ये वै) as in Śi
 alone

- °) महामना (for व्रता)
 2 °) सूर्याभिपक्ताय.
 3 °) समासीना (for नीना) as in
 Śi alone
 4 °) अभिषेकाहम्, as in Śi alone
 °) वादम् (for माण्डम्) as in Śi
 alone
 5 °) पादिको
 6 °) मुनीधोप्रतिमां चक्र.
 °) कषां चक्रे महारथ, cf. Śi.
 °) आहापीत्
 7 °) दाक्षिणात्या.
 °) तु (for च)
 °) महेश्वरसं, as in Śi alone
 °) पृष्टि (for पृष्टि*)
 8 °) मस्यस्त्वक्षारवाभ्याद्
 9 °) सैक्य (for शैक्य).
 11 °) Om from उपा in 11° to
 अभिजन्म्युर् in 12°.
 13 °) व्यजन
 14 °) तदा (for उपा*)
 16 °) पूर्वं समुद्र गच्छति
 17 °) मागव्यकारणान्
 °) प्रणदस्ते ततो धमातास्, as in Śi
 alone
 18 °) प्रणादे भूमिपाश्चैव
 19 °) अन्योन्यभियदर्शना
 20 °) शतान्यनुदुर्गा
 21 °) नैव (for नैव*)
 22 °) अवापैव
 23 °) प्रसो (for विमो)
 °) न (for तु)
 25 °) नाभिर्नदामि
 °) परीक्ष्यमाणो
 समापवणि पृष्ठे

50

- 1 °) ज्येष्ठनीय
 °) देष्टास्य सुखमादातु, as in Śi
 alone
 °) निधनस्तथा
 2 °) सुत्यामित्र
 3°-4° Om (hapl) as in Śi G
 4 °) महाकतु (for महाध्वम्)
 5 °) रसान्यस्पर्शानि च.

6 °) सुसंतुष्टस्तु धर्मेणो, as in Ś1 alone

d) च सर्वे सुखमीधते

7 °) उद्यमे (for उद्यमो)

8 °) *त्तिपु व्यथो.

— After 8, ins 488* and 489* (om [hapl] from line

2 of 488* up to तथैव ते in line

2 of 489*, as in Ś1) with v.l.

[488* — (L. 1) बहूनि वैतान्मा

ष्टेली. 489* — (L. 2) च सर्वे (for

समग्रम्) — (L. 3) मित्रदोष्टम्]

9 °) प्रशास्ते (for प्रशाम्य)

10 °) नावधानेन (for *धाने तु)

11 °) स च (for सदा)

12 °) परप्राणो योऽप्रीतिः, as in Ś1 alone.

13 °) परिगत प्राणो

e) प्रतिपन्न

14 °) [अ] प्रमत्तेन (for प्रयत्नेन)

16 °) पुत्र नित्रं ध्रिय दीप्ता, as in Ś1 alone

17 °) यो यो योगोरिवाधन, as in Ś1 alone

d) शस्त्रे in both places (for शस्त्र)

18 °) समुच्छ्राये, as in Ś1 alone

19 °) समत्वं (for ममत्वं), as in Cd

b) प्रेक्षयैषि (for *यै वा)

20 °) अद्रोहं समये कृत्वा

21 °) द्वाविमौ (for द्वावेतौ)

22 °) साधारणा

23 °) समिध्यतं (for सयु*) as in Ś1 alone

24 °) अल्पो हि रिपुरत्यंतं

b) वर्षमान पराक्रमै

d) मूलम् (for वृक्षम्) as in Ś1 alone

25 °) अजमीड रिपोरुक्षी (sic)

b) रोचिषु

d) [अ] विष्ठित (for विष्ठित) as in Ś1 alone

26 °) Om, as in Ś1 K1.

e) जातिषु (for छातिषु) as in Ś1 alone

d) अविक्रम (for हि विक्रम)

27 °) संगमो (for सशयो) as in Ś1 alone.

सभापर्वणि धृते.

51

1 °) धृतेन ह्युतां परान्.

2 °) संशयमुख (for *महम्).

d) अक्षावृत्तपञ्च*त स * विद्वान्विदुषो-
जय, of Ś1.

3 °) lacuna (for मे विद्धि)

e) ज्या (for ज्यां).

d) गदापर, of Ś1

4 °) तदनुशातुमर्हसि

6 °) व्यपनेत्यति (for विद्विन्)

9 °) प्राह भेष (for भेष*प्राप्ति)

10 °) अनामय (for अनायसन्)

11 °) इने क्षिण्वत्यस्य सायकाक्ष, as in Ś1 alone

12 °) तत्रालये, as in Ś1 alone.

d) क्षापयस् (for [अ] क्षाप*)

14 °) रोचये (for रोचते) as in Ś1 alone

b) क्रियता तन् (by transp)

c) तप्यसे (for तप्यसे) तदति*
(for तदुपा*) as in Ś1 alone.

15 °) विदुरेणैव सर्वं

b) विपक्षिता (for सर्वं पूर्व). बुद्धि-
विभागमेन, as in Ś1 alone.

e) तदेवैतदवगम्याभ्युपेति, of Ś1.

d) *जीवघाति (for *धीजघाति)

16 °) परवान् (for पुरवान्). as in Ś1 alone

d) *संमूढचित्त, as in Ś1 alone

17 °) *द्वारा स्फाटिकोत्तराणां, as in Ś1 M1.

e) मुख्या (for अद्यां)

d) संत (for युक्ता)

18 °) ते तदा (for तां तथा), of. Ś1.

e) उपाजहु सभाया, as in Ś1 alone.

19 °) निष्ठागतानां (for निष्ठां गतां तां)

20 °) मंत्रमुख्यम् (for मन्त्रिमुख्यम्)

b) धारं (for धृत*)

e) तु (for हि), as in Ś1 alone.

21 °) शय्यादानैर् (for *सनेर्)

22 Before 22, ins. वैश उ, as in all MSS.

d) एव, as in Ś1 alone राजन्
(for एतद्राजा).

24 Before 24, ins. विदुर उ, as in N MSS

e) नाभिनदे नृपते प्रेम्पमेत

b) कृथा (for कृथा) प्रवीमि (for
विमेमि)

25 °) तप्यसे (for तप्यते) मा (for
मा) as in Ś1 alone.

e) तदिष्टस्य (for तु दिष्टस्य)

d) तिष्ठति (for चेष्टति)

26 °) तदस्य (for तदध)

सभापर्वणि धृते

52

1 °) *रोक्षेन्द्रचैर्, as in Ś1 alone

b) महाबले साधुदांते सुवेगे, as in Ś1 alone.

d) मनीषिणा पांडवाना सकाशात्

2 °) सोभिषय तमध्वानम्

b) पुरी (for पुरम्)

3 °) राज* (for धर्म*) as in Ś1 alone

4) Om., as in Ś1 alone

5 °) मनसोप्रहर्ष (for *सो न प्रहर्ष*)

6 °) राजभिर् (for छातिभिर्) as in Ś1 alone.

e) पुत्रगुणैर्

7 °) च त्वा (for तु त्वां) as in Ś1 alone

b) च व्यय (for चाव्यय)

8 °) पार्थिवासा (for पार्थ तस्या)

b) कारय (for क्रियतां)

9 °) हुरोदरे, and ये च तेन, as in Ś1 alone

e) नित्यागतोद्

10 °) को वा, as in Ś1 alone. वध*
(for बुध*)

d) सर्वभावस्थिता (for सर्व एव
स्थिता) as in Ś1 alone.

11 °) निवारणे मया (by transp).

- 12 ^a) पतमाना (for दीव्य*) as in *Śi* alone
^o) तत्त्वं (for नस्तान्).
^d) दीव्यम् (*śio*) (for दीव्याम्).
- 13 ^b) गताक्ष (for मताक्ष).
- 14 ^a) तदिष्टस्य (for तु दिष्टस्य)
^d) सर्वं जगत्सिद्धिं न स्वतय.
- 15 ^b) धागलुम् (for न गलुम्)
- 16 ^a) न चाकाश (for न चाकाम)
^d) तथा (for तदा) as in *Śi* alone.
- 17 ^a) सयाय (for सानुयाय) as in *Śi* alone.
^d) द्रौपदीप्रमुखाभि , of. *Śi*
- 18 ^a) विमुष्णाति (for तु मु*).
^b) कृत्वा (for क्षत्रा) as in *Śi* alone.
- 19 ^d) अतद्वित (for अरिद्वि*) as in *Śi* alone
- 20 ^a) परिच्छिन्नो
- 21 ^a) सेव्यमानो (for दीव्य*) as in *Śi* alone
- 22 ^b) धृतराष्ट्रपुरं (for *गृह)
- 23 ^a) यथान्याय्य
^d) चामित (for च विभु) as in *Śi* alone.
- 24 ^b) चैव हि (for चैव ह).
^o) धीरेण (for शल्येन)
- 25 After 25^a, ins. 497* (om. the posterior half and 26^c-26^a) as in *Śi* alone.
- 27 ^a) संहितां (for संवृतां)
- 28 ^a) अभियय, as in *Śi* alone
^d) इष्टश्च (for ईश्वरम्) as in *Śi* alone.
- 29 ^a) रात्रा च मूर्ध्नुपामाताय
- 31 ^b) भानुमति (for रत्नवन्ति) as in *Śi* alone.
^o) ते (for तान्) as in *Śi* alone
- 33 ^b) [अ]संनिद
- 34 ^b) *चरनभूयिता
^o) सर्वे (for चैव)
- 35 ^a) त्यक्त्वा (for मुक्त्वा)
^b) शय(य marg)नान्यथ (for शरणान्यथ)

- 36 ^d) काल (for काले)
- 37 ^a) ते (for तां)
^o) तस्यां (for रम्यां)
^d) अभिनरितां (for *संवृताम्) as in *Śi* alone.
 श्रीसभापर्वणि धृते

53

- 1 ^a) महाराज (for सभा राजन्)
- ^b) नक्त चैव (for रन्तु चैते)
- 3 ^b) देवतस्य (for कितवस्य)
- 4 ^a) बोन्वेति (for योऽन्वेति) गुणय
 (for विधिगश्च) as in *Śi* alone.
- ^o) महामतिस्वार्थ (for *मतिर्यश्च)
- 5 ^a) देव्यावहे (for दीव्यामहे) विश्वक
 (for *क्षां)
- ^d) पण (for पाण)
- 7 ^a) भर्मेण तु जयेन्मध्ये, as in *Śi* alone
- 9 ^a) प्राधानाशून (for *णान्वन्धान्) as in *Śi* alone
^o) मादिदेयीर्, as in *Śi* alone.
^d) परान् (for परम्)
- 10 ^a) विमवस्यास निरुतेर्
- 11 ^a) श्रोत्रिय श्रोत्रियकृते, as in *Śi* alone
^o) विद्राग निद्रुपो
 — After 11, ins 504*, as in *Śi* alone
- 14 ^a) प्रतिपणश्च
- 15 ^a) रत्नानि (for रत्नानां)
^b) धनानि (for *र्ता) as in *Śi* alone
- 16 ^a) दक्षित्व (for विपमं) as in *Śi* alone
^b) विपम (for देवन)
^o) विद्वान्
- 17 ^d) शुभां (for तत)
- 18 ^a) नातिप्रहृष्टमनसस्य, as in *Śi* alone
- 20 ^d) त्रिषिष्टे, as in *Śi* alone.
- 22 ^a) मणिहारान्
- 23 ^{ad}) येन त्वा मा महाराज धनेन प्रति-
 दीव्यसे

- 24 ^b) षडुलानि धनानि च, as in *Śi* alone.
^o) मत्परश्च (for मत्परश्च) as in *Śi* alone
^d) जयस्येन (for जयाम्येन)* as in *Śi* alone.
 श्रीसभापर्वणि धृते

54

- 1 ^a) मन्त्रकैतवमेतद्, as in *Śi* alone
^b) यज्जितोसि, as in *Śi* alone
^d) परस्पर (for सहस्रश्च)
- 2 ^a) जयं (for इमे) as in *Śi* alone
^b) भार उन्नत (for भरिता शतम्), of *Śi*
- 3 After the ref, ins. 507*, as in *Śi* K₁ & Dn etc.
- 4 ^b) सुप्रतिष्ठित (for *वर्तित)
^o) सर्वोपक्रमण श्रीमान्, as in *Śi* alone
- 5 ^b) उपाह्वत् (for *वहत्) as in *Śi* alone.
- 6 ^a) ये (for यं)
^o) वहति नैव दृश्येत
^d) अपि रघुश्च (for उपररघुश्च) as in *Śi* alone
- 7 ^a) व्यवसित (for *तो) as in *Śi* alone.
- 8 ^a) हेमकक्ष्या
- 9 ^a) सुदता (for सुदान्ता)
^b) सर्वशब्दमहा (for *क्षमा)
- 10 ^b) नमो (for नग)
- 12 ^a) *सहस्राणां
^b) हेमभूषणा (for मे प्रमदिका)
^d) निष्ककाठा
- 14 ^a) चरतीर्मा
^b) कुशला नृत्यार्मसु
- 15 ^a) व्यवसित, as in *Śi* alone
- 16 ^b) *स्नाण्यपि (for *स्नाण्युत) as in *Śi* alone
- 17 ^a) दाता (for दक्षा)
^d) पूजयति (for भोज*) as in *Śi* alone
- 18 ^a) व्यवसित, as in *Śi* alone.

19 °) संयुक्ता (for संपन्ना) as in Ś1 alone

20 °) यत्र (for यत्र)

°) समकालिकं (for मान्) ° as in Ś1 alone

21 °) वचने (for पार्थेन)

22 °) यास्तु (for याम्ना) as in Ś1 alone.

— After 22nd, ins. 511*, as in most N MSS

23 °) व्यवसित्, as in Ś1 alone

25 °) एव सर्वस्य वर्णस्य

°) विवति (for विवन्तस्)

27 °) व्यवसित्, as in Ś1 alone

28 °) पचद्रो गीक

°) च (for वे) — After 28th, ins 513*

29 °) व्यवसित्, as in Ś1 alone

°) Om. and erroneously repeats 28th

श्रीमभापर्वणि पृते

55

1 Erroneously reads युधिष्ठिर उ° (for विदुर उ°)

°) भारत (for तच्छु)

°) न रोचतेपि वै ध्रुव; of Ś1

2 °) भवना (orig) as in Ś1 alone, भवतो (by corr.)

3 °) युध्यसे (for युध्यसे) as in Ś1 alone

4 °) युद्धा (for लच्छा)

°) नावगच्छति (for युध्यते) as in Ś1 alone

5 °) न निरीक्षते (for न परी°) as in Ś1 alone

6 °) महाप्राज्ञ (for °राज)

7 °) °कर्षिणा (for °घातिना) as in Ś1 alone

°) [S]मोदघ्नानाशत ममा, as in Ś1 alone

9 °) °वर्णाञ् (for °वर्णाञ्) as in Ś1 alone

10 °) त्यजेदेक कुलसार्धे

°) स्वात्मार्ये (for आत्मार्ये) as in Ś1 alone

11 °) जवराद्ये (for जम्भलागे)

13 °) सदोपयोगात् (for °भोज्यान्) as in Ś1 alone.

°) हिरण्यार्था

14 °) तदात्वकामान्, as in Ś1 alone

°) मादुहीर् (for मादुही) as in Ś1 alone

°) मोहान्मा (for मोहात्मा)

16 °) °रकार्थीव (for °रकार्थीव) as in Ś1 alone.

17 °) नगवेतो (for °वेतान्). as in Ś1 alone

श्रीमभापर्वणि पृते

56

2 °) प्रातिपेया (for °पीया)

3 °) दुर्बोधन- (for °धनो)

°) राष्ट्रव्योदति (for राष्ट्रदपो°).

°) कालात् (for मदात्)

°) स्वयमामगते मन्त्रात्

4 °) अभि° (for अति°)

°) वालनेत्यान् (for °त्राम्), of. Ś1.

°) स मन्त्रे (for निम्)

5 °) पर्यायसे (for प्रिया°) as in Ś1 alone

°) अतिनग्रात् (for °नमाञ्), of. Ś1

6 °) आहर्षस्ते (for आहर्षस्ते) as in Ś1 alone. दाहल (for स्वा-वफल°), of. Ś1.

°) °रेण सपत्न्या संस्तुवतु, as in Ś1 alone.

°) मत्वा सुनीनोरिमति सुधन्वा, of. Ś1

7 °) प्रातिपेया (for °पीया).

°) मा स कुप्या (for मात्यगाहा) as in Ś1 alone

°) सुमोष (for सुधोरम्) as in Ś1 alone.

°) अयुक्तेन प्रशमयोत्पतत, as in Ś1 alone

8 °) वैरं (for मन्त्र्यु) as in Ś1 alone

°) न संयमच्छेदक्षमाभिभूत, as in Ś1 alone.

°) नस् (for वस्) as in Ś1 alone.

9 °) यद्यदिच्छे (for यावदिच्छे). as in Ś1 alone

°) पाण्डवाना (for पाण्डवाक्षेत्र)

°) नेहाय कार्ये (for विन्देह पार्थान्): as in Ś1 alone

10 °) पार्थिवीय (for पार्वतीय) as in Ś1 alone.

°) यत्र प्राप्तं शकुनिस्तत्र यातु

°) मा यूयुधद् (for मायायोषी), पार्थिवीय (for पार्वतीय) as in Ś1 alone

श्रीमभापर्वणि पृते

57

1 °) यथाच्छन्न (for नदा छन्न)

°) जानीमहे (for जानीमस्तां)

°) यद् (for त्वम्) as in Ś1 alone

2 °) प्रायो यो निराह, as in Ś1 alone

3 °) श्वावृत्तोसि, as in Ś1 alone.

°) मार्जारवन्मूपक चाभिहसि

4 °) न (for न)

5 °) निगृह्यते (for निगू°)

°) तदाश्रयापन्नप किं न बाधते, of. Ś1.

6 °) मत्प्रणीत (for सप्र°) as in Ś1 alone

°) °कार्येष्वभूस्त्व

7 °) स्वस्ति ते (for स्वस्ति)

8 °) प्रव्रजगाद् (for प्रवणाद्) as in Ś1 alone.

9 °) तावेव तस्य कुन्त°

11 °) प्रदीपाद्भि (for प्रदीपाभि) as in Ś1 alone

°) तस्यापि (for भसापि) as in Ś1 alone

12 °) निवासयेद् (for न वा°) as in Ś1 alone पारवर्ग्यं च द्विपतं च

°) Om स

°) मुसांस्विता स्त्री ह्यसती जहाति, as in Ś1

15 °) रोचेर् (for रोचेद्)

- 16 ^a) स्त्रियस्तथा वै (for स्त्रियश्च राजन्) as in *Ś1* alone
^d) सर्वान् (for मूढान्)
 17 ^a) प्रातिपेय
 18 ^a) समाश्वस्य (for परा^a) as in *Ś1* alone
 19 ^a) अव्याधिक (for *ज)
^b) यशो युष्मन् (for यशोयुष) as in *Ś1* alone पुन्य (for पर्य)
^d) महाराजमिव (for *राज पिव) as in *Ś1* alone
 20 ^a) हि (for च) as in *Ś1* alone
^c) वस्तु (for the first बोद्धु) मनश्च (for नमश्च)
 21 ^d) प्रियं च (for प्रयत^a) as in *Ś1* alone.

श्रीसभापर्वणि पृते

58

- 2 ^b) तदह (for यदह)
 3 ^c) प्रखर्व च (for शङ्ख चैव) as in *Ś1* alone
^d) समुद्रस्य च (for समुद्र चात्र)
^d) एतद्राजन्धन मक्ष
 4 ^a) व्यवसित, as in *Ś1* alone.
 5 ^c) सर्व (for राजस्)
 6 ^a) व्यवसित, as in *Ś1* alone.
 8 ^a) व्यवसित, as in *Ś1* alone
 9 ^b) राजते (for शोमन्ते) as in *Ś1* alone.
^d) सर्व चैवांगभूषण, as in *Ś1* alone
 10 ^a) व्यवसित, as in *Ś1* alone.
 11 ^c) एवैको (for एको मे)
^d) विद्यते (for यद्येतत्) as in *Ś1* alone
 13 ^a) एतद्वक्त्वा तु तानक्षान्, as in *Ś1* alone
^b) शकुनि (for तानक्षान्)
 14 ^d) दीव्यामह च (for त्वया दीव्यामि)
 15 Om (with the ref.) as in *Ś1* K₂ G M.
 16 ^a) माद्रीमुत्तौ (for *पुत्रौ)
^b) तेनेमौ (for तवेमौ) as in *Ś1* alone.

- 17 ^a) मूढ (for नून)
^b) यो न वेक्षसि संमदि (संमदि as in *Ś1* alone).
 18 ^b) मत्तश्च (for प्रमत्त) as in *Ś1* alone
^{cd}) श्रेष्ठो राजर्षिनिष्ठोसि नमस्ते पुरुष-
 पंथ
 19 ^c) किं तव (for कितवा)
 20 ^a) पारगाणां (for पारनेता)
^d) फल्युणेन, as in *Ś1* alone.
 21 ^a) व्यवसित, as in *Ś1* alone
 22 ^c) मम तेन (for दयितेन) as in *Ś1* alone.
^d) कैतव (for कैतव्य)
 23 ^a) युधात्र (for युधां न)
^c) संघतन्मृगहात्मा
^d) सदाभ्य^a (for सदात्य^a)
 24 ^b) इवारि^a (for इहारि^a)
^d) दीव्यामहे
 25 ^a) व्यवसित, as in *Ś1* alone.
 27^{ab}) Transp सर्वेषां and भ्रातृणां, as in *Ś1* alone यदितस् by metathesis (for दयितस्)
^c) कुर्या वै* (for कुर्यामस्ते), of *Ś1* जित (for जिता)
^d) न्युपयुत, as in *Ś1* alone
 28 ^a) व्यवसित, as in *Ś1* alone.
 29 ^b) पराजये (for *जित)
 30 ^a) तु तानक्षान् (for मत्ताक्षस्तान्)
^d) उक्त्वा राजन् (for आक्षेपेण)
 31 ^a) परा (for प्रिया) as in *Ś1* alone.
^b) ग्लहा एवापराजिता, as in *Ś1* alone.
 32 ^b) न कृष्णा नातिरोहिणी
^c) *नेत्रेव (for *नेत्रा च)
 34 ^b) स्वार्थसंपदा (for रूप^a) as in *Ś1* alone
^d) यथेच्छेत् (for यामिच्छेत्) as in *Ś1* alone
 38 ^b) धीमता (for भारत)
^{cd}) सम्भ्यानां धृष्टानां (by transp) निर्गता (for निर्युता)
 40 ^d) इव पन्नग^a (for पन्नगो यथा)

- 42 ^a) हि (for स्ति-)
 43 ^c) जितभाषी (for *काशी) as in *Ś1* alone.

श्रीसभापर्वणि पृते

59

- 1 ^b) सततं (for संमतां) as in *Ś1* alone.
 2 ^d) कोपयसीव वाक्यात्, of. *Ś1*
 3 ^a) आशीर्विपस्ते शिरसि
^c) सुमदधीर् (for सुमन्दात्मन्) as in *Ś1* alone.
 4 ^a) दामत्वम्
 5 ^b) धृतराष्ट्र मपुत्र^a
^d) अंतकाळ
 6 ^b) अभ्यादधीत
^d) रुपती, as in *Ś1* alone
 7 ^c) वाममैत्रु (for नाम^a)
 8 ^c) निकर्तन (for निकृत्तन)
^d) मा रणे, as in *Ś1* alone.
 9 ^c) वा (for सं-)
^d) शेवं (for हेव)
 10 ^b) बुध्यते (for *से), and पुत्र (for पुत्र)
 11 ^a) भ्रवति
^b) उद्यति (for मुद्यन्ति)
^d) पद्यतमा (for *रूपा) as in *Ś1* alone.
 12 ^c) काव्य
 श्रीसभापर्वणि पृते

60

- 1 ^c) प्रातिकामिनं (for प्रातिकामी)
^d) परमाचार्यमध्ये (for परमार्यमध्ये)
 2 ^c) विवदतीव, as in *Ś1* alone
 3 Before 3, ins वैश्च^a उ^a, as in all MSS. (except G₂)
^a) प्रतिकामी
^c) सिंहगोष्ठी, as in *Ś1* alone
 4 ^c) प्रपद्यस्व (for सा प्रपद्य त्व) as in *Ś1* alone
^d) त्वा (for त्वां)
 5 ^a) त्व वै (for त्वेव) as in *Ś1* alone.
^b) हि (for वै)

- 6 ^b) तदादेवी (for तदादेवी) as in S₁ K₄
^d) पूर्व (for स्वय) as in S₁ alone
 7 ^c) धृत्वा (for श्रुत्वा)
 8 ^f) आत्मान मां नु भारत, as in S₁ alone
 11 ^a) राजसदन, as in S₁ alone
 12 ^d) सभ्यास्त्वामी
^d) यत्त्वा (for यत्त्व) सभा नेष्यति
 13 Before 13, om the ref, as in G₈ alone.
^b) वीरवालो (for वीर*)
^c) ग्राह लोक
^d) धर्म स नो दास्यति गोप्य*
 15 ^a) त्वधोवेणी (for अधोनीकी), cf S₁.
^c) पाचालि
^d) *अतो भव
 16 ^a) दुःखम् (for मुखम्)
^c) विमुवतु (for दुवन्तु)
 19 ^b) कोपविरक्तदृष्टे* (for कोप*)
 21 ^b) विवर्णमामज्य, as in S₁ alone
 22 ^a) ततो जवेनाभिनमानरोपाद, as in S₁ alone
^b) *मतिगर्ज* (for *मभिगर्ज*) as in S₁ alone
^c) नीलेष्वपि चोर्मिमत्स्य
^d) केशेषु जग्राह नरैदपुत्रीं
 23 ^d) धृतराष्ट्रत्मजेन, as in S₁ alone.
 24 ^a) परामृष्य
 25 ^a) त्वसितागयष्टि*
 26 ^c) कृष्णं कृष्ण च
^d) त्वा (for त्वा)
 27 ^c) जितासि (for जिता चासि)
 28 Before 28, ins वैश* उ*, as in all MSS
^a) पतिता विवस्त्रा
 29 Before 29, ins. द्रौपद्युवाच, as in N G₆ M₂
^c) गुरव एव (for गुरवश्चैव) as in S₁ alone
 30 ^d) सेंद्राक्ष (for सेन्द्रापि)
 31 ^a) धर्मपुत्रो महात्मा (for *सुतक्ष राजा) as in S₁ alone.
 32 ^a) त्वकार्य (for त्वनार्य)

- ^b) परिमर्षे (for *कर्षे) as in S₁ alone
^c) न चैव (for न चापि) as in S₁ alone. लज्जा (for पूजा)
^d) *मन्वपद्येत्
 33 ^a) सत्त्व (for नष्ट*) : as in S₁ alone
^b) धर्मस्थिति (for धर्मस्तथा) * as in S₁ alone
^c) यशस्यतीर्ता.
 34 ^a) भीमस्य द्रोणस्य (by transp) as in S₁ alone
^c) शेवमधर्मवेला (for हीमधर्म*) as in S₁ alone
^d) लक्षयेयु* (for लक्षयन्ते)
 35 ^b) कात्स्न्येन (for काक्षेण) as in S₁ alone
 36 ^b) रत्नैर्महायैर् (for रत्नैश्च मुखैर्) as in S₁ alone
^c) यथा तथा (for यथावेया) * as in S₁ alone
 37 ^c) विषय (for आधूय)
 39 ^b) धृतराष्ट्रेण (for धाते*)
 40 ^a) अधर्ममोक्ष्यात् (for न धर्मसौ*)
 41 ^b) धर्मपथ (for सत्यमथो) as in S₁ alone
^d) विवहृम् (for विवेहृम्)
 42 ^b) विस्ष्ट* (for निस्ष्ट*).
 42^c-43^d om (hapl)
 44 ^a) विकृतिप्रवृत्त* (for निकृति*).
^b) संबोध* (for अनुध्य*). as in S₁ alone.
 45 ^c) सर्वेपि ममापि (for सर्वे मम चापि) as in S₁ alone.
^d) विमृतेमे प्रश्नमथापि यावत्, as in S₁ alone
 46 Before 46, om the ref, as in S₁, etc
^b) कृपणान् (for असकृत्)
 श्रीसभापर्वणि धृते

61

- 1 भीमसेन उ* (for भीम उ*)
^a) गेहे (for देशे) वधन्य* (for वन्धक्य*)

- ^c) तामिरपि (for *रुत)
 2 ^d) नाना- (for यानि) as in S₁ alone.
 4 ^c) त्वतिक्रम (for *कृत)
 5 ^d) नृशंसैरकृतात्मभि
 7 ^a) न पुनर् (for न पुरा). as in S₁ alone
^b) इदृशी गदिता गिर
^c) सर्व (for नून) as in S₁ alone
^d) *सैरात्मगौरव, as in S₁ alone
 8 ^a) परा (for परे)
^b) धर्ममेवानुलोकय, as in S₁ alone.
^d) कोभिक्रामितुमर्हति
 9 ^b) क्षात्र व्रतम् (for क्षात्रधर्मम्)
^d) तत्र (for तत्र) as in S₁ alone
 10 ^d) निगृह्य (for निर्दहेय)
 11 ^c) छेद्य* (for छिद्य*) as in S₁ alone
 13 ^c) समेतौ (for समेत्य)
 14 ^c) प्राशौ (for प्रश्न)
 15 ^b) दिश (for दिश)
 16 ^a) यदि ते (for यदिद)
^c) विमृष्य तस्या पाचाख्या.
 17 ^b) स (for तान्) as in S₁ alone.
 18 ^a) तथाविधान् (for तथासकृत्) as in S₁ alone
^c) पाणौ पाणि (by transp).
 20 ^d) *सक्तता
 22 ^a) तदिय, as in S₁ alone
^d) आस्थिता द्रौपदी पण
 23 ^a) साधारणा च
 24 ^d) इति (for इमान्).
 27 ^a) ह (for हि)
^c) तज्ज्ञास्तस्य, as in S₁ alone.
 28 ^b) *माना हि.
^c) कृष्णेन (for धर्मेण). as in S₁ alone. विजिता (for *जा)
 30 ^a) धर्मे (for धर्म)
^d) प्रमत्तधी (for सुमन्दधी). as in S₁ alone
 32 ^d) अत्यतरा (for अभ्य*) सर्वस्व, as in S₁ alone
 34 ^d) *सुत्तम

- 35 °) *पुरपा (for *वद्गा) as in Ś1 alone
- 36 °) विवस्त्रता
- 37 °) यदैपा (for या चैपा).
- 38 °) प्राधसमत (for *धादिक) as in Ś1 alone.
- 40 °) व्याकटमुपचक्रमे (Ś1 has lacuna for व्या)
- 41 °) व्यसने (erroneously for वसने).
- 42 °) *तरं (for *तम)
- 43 °) बृहत् (for महा)
- °) प्रस्फुर* (for विस्फुर*)
- 46 °) भरता* (for भारता*)
- 47 °) सर्वे रोमप्रहर्षण, as in Ś1 alone
- °) प्रकुत्स्य (for कुत्सन्तो) as in Ś1 alone
- 52 Before 52, om the ref.
- °) उक्त्वैव (for *व)
- °) धर्मे (for प्रश्न) as in Ś1 alone.
- °) सम्प्रथमो हि पीड्यते, as in Ś1 alone
- 53 °) प्रतपते (for प्रपद्यते) as in Ś1 alone
- 54 °) त (for ते)
- 55 °) यथैवायम् (for यथाप्रश्नम्): as in Ś1 alone.
- °) भवतोपीह ते (for *पि हि त) धर्मे (for प्रश्न) as in Ś1 alone
- 56 °) सभागत
- 57 °) सभागत
- °) समामोति (for संप्रा*) as in Ś1 alone.
- 59 °) *रंगिरसं, as in Ś1 alone.
- 62 °) स मृपावचनाङ्गीत
- 63 °) प्रलाद वा (for *दाय) as in Ś1 alone
- 64 °) *पत्रवत् (for *पणवत्)
- °) जनाधिप (for महीजसम्) as in Ś1 alone
- (5 °) प्राक्षस्य च (for प्राक्षणस्य) महाबुद्धे (for *प्राश) as in Ś1 alone
- 66 °) प्राप्त (for प्रश्न) as in Ś1 alone

- °) हितं चापि न निर्दिशेद्, as in Ś1 alone.
- 67 °) जानन्नप्यश्ववीत्यश्वान्, as in Ś1 alone
- °) प्रवि* (for प्रति*)
- 68 °) सर्वे प्रवक्तव्य, as in Ś1 alone
- 70 °) अर्थ इरति वै श्रेष्ठा, as in Ś1 alone
- °) पाद समासद* सर्वान्पादो राजान-मृच्छति, as in Ś1, also of 558*
- 71 °) अर्थेन भरतश्रेष्ठ, as in Ś1 alone
- °) प्रमुच्यते (for मुञ्चन्ते च) as in Ś1 alone.
- 72 °) वितथ तु, as in Ś1 alone.
- °) *दमृच्छते, as in Ś1 alone.
- °) परापरान् (for *वरान्)
- 73 °) हतपुत्रस्य चैव यत्
- °) सार्धभ्रष्टस्य चैव यत् (of 74°)
- 74 °) राधा अस्तस्य चैव यत् (of. 73°)
- °) अव्यू* (for अय्यू*)
- °) विवृतस्य (for विहृतस्य) as in Ś1 alone
- 76 °) वाक्य (for साक्षी) as in Ś1 alone
- 77 - Om the ref
- °) मारुत* श्रेयसी (by transp)
- 79 °) व्यवसित* (for प्रतिष्ठित*)
- °) जीवलेप
- 80 °) यथाप्रश्नस्य (as in Ś1 alone) कृष्णायाम्

श्रीसभापर्वणि धृते

62

- 1 °) *भुत्तम (for *मुत्तरम्)
- °) कर्णिता
- 2 °) कुरूपी (for गुरूपी)
- °) पुरा (for मया) as in Ś1 alone
- 3 °) च तेन (by transp.) as in Ś1 alone
- 4 °) अक्षि (for अय).
- 5°-6° Om (hapl)
- 6 °) पांडवास्ते (for *स्ता)
- 7 °) गुरवक्ष (for कुरवक्ष)

- °) पर्ययाद् (for पर्ययम्).
- 8 °) शुभा सती (by transp) as in Ś1 alone
- °) सभामध्ये
- °) क च (for क तु) as in Ś1 alone.
- 9 °) स्त्रिय (for स्त्रिय*) as in Ś1 alone पूर्वे (for पूर्व).
- 10 °) इयात् (for इयाम्)
- 11 °) तां मां वै (for तामिमां) as in Ś1 alone
- 12 After 12°, ins 561*, as in Ś1 alone [v1 (L 1) अविचार्यैव (for अविचार्यैव)]
- °) न हि (for नाह) as in Ś1 alone
- 13 Om (hapl) as in Ś1, etc
- 14 °) परमां (for तु परां)
- °) वक्तु (for गन्तुम्)
- 15 °) धर्मो (for धर्मे) as in Ś1 alone
- °) लोके भवति नित्यदा, as in Ś1 alone
- °) *मिहत (for *मिहित*)
- 16 °) एव (for दत्त).
- 18 °) *मिहता (for *म्याहता).
- °) तथा (for स्थिता)
- 19 °) व्रतं (for वृत्तम्)
- 19°-20° Om as in Ś1 alone
- 20 °) इव स्थिता (for इवानता*) as in Ś1 alone
- 21 °) आहर्तुम् (for व्या*) as in Ś1 alone
- 22 °) च (for तु) तत्र देवी (for तत्तदेव)
- 24 Before 24 ins दुर्योधन उवाच, as in N T1
- °) तथैव पत्नी ते, as in Ś1 alone.
- 26 °) धर्मसुतो (for धर्मराजो)
- °) क्षिप्रमेव
- 27 °) सदव (for तथैव) as in Ś1 alone.
- °) एव सभ्या (for आर्यसत्त्वा)
- °) चैतान् (for च ते) as in Ś1 alone.

28 Before 28, ins वैश्वं उ०, as in all MSS

α) ततस्तस्यां (for ततः सभ्या) as in S1 alone

δ) तत्रैव (for चैवात्र) as in S1 alone

29 β) समवेक्षन्त (for समुद्वेक्षन्त).

δ) "कृतानन", as in S1 alone

30 β) वापि (for युधि): as in S1 alone

31 δ) बाहु चदनमूपित, of S1.

32 β) महामना (for युधिष्ठिर)

δ) मर्षयीमहि.

34 α) मे जीवन् (by transp)...

δ) पाञ्चाली (for पाञ्चाल्या)

36 α) "स्त्वेव (for "स्त्वेव)

37 α) "नियुक्तस्तु, as in S1 alone.

δ) निष्पिपेय (for निष्पिपेय). as in S1 alone

38 α) ततो (for तदा)

ο) चैव (for the first पदम्). as in S1 alone

श्रीसभापर्वणि पृष्ठे

63

1 β) दासा शिष्याश्च

ο) Om त्व

2 α) मान (for सा न)

β) आवेद्य मन्ये (for आवेद्य वेद्यम्) as in S1 alone.

δ) Om वे

3 β) यस्य (for यसाद्), and om. न

ο) अगर्क्षा ते (for अनवद्या वै). as in S1 alone

4 ο) त्व हि नो (for प्रविश)

δ) वसन्ति (for न सन्ति)

5 α) किं च (for किं नु) as in S1 alone मन्यसे (for मन्यते)

β) पार्थे (for पार्थ).

ο) पाचालस्य द्रुपदस्यात्मजासि

δ) यददीवीद् (for योऽतिदेवीद्) as in S1 alone

6 α) "नोभ्यमर्षी

7 β) दासमाव (for "धर्म)

δ) -नादीवीस्त्व यथनयान्नरेंद्र, as in S1 alone

8 α) अचेतन (for "तसम्).

10 ο) अवैक्षत् (for इवै)

11 β) सर्वलक्षणलक्षित, as in S1 alone

12 α) अत्यु (for अभ्यु).

13 α) "स्तमा" (for "स्तदा")

β) नेत्र (for नेत्रे)

14 β) मा स गच्छेद्य कौरव, as in S1 alone.

ο) यथेनमूरु

15 δ) प्रपक्ष्यत (for प्रदक्षत) as in S1 alone

16 β) वरुणस्य पाशात्

ο) वैवस्वतो (for दैवेरितो) as in S1 alone

δ) भारतेषु

18 α) इद (for इम) as in S1 alone

β) दुर्दृष्टे वा (for "दृष्टसिन्") as in S1 alone.

ο) कुरवो नामहीष्यन्, as in S1 alone

19 α) विजित धन (for हि धनं जित)

β) एव (for तदेव)

20 β) यथा स्थितोय (for स्थितोऽहं वै).

ο) चेत्प्रवदेद् (for चेत्प्रवदन्ति). as in S1 alone.

22 β) अग्निहोत्र (for अग्निहोत्रे)

23 α) त वै (for त च)

β) शुश्राव शब्द विदुरस्यात्मजा च, as in S1 alone.

ο) भीष्मो द्रोणो

26 δ) प्राप्नुया (for प्रप्नुया)

27 ο) वरिष्ठा (for विशिष्ठा)

28 β) वृणीमि (for वृणोमि) as in S1 alone.

29 ο) "पुत्रस्ते (for "पुत्रेति) as in S1 alone

30 ο) ललितो राजपुत्र त्व

31 β) ददानि (for ददामि) इ (for माम्)

32 α) रथसौ (for सरथौ). as in S1 alone

α) यमौ च वरये राजश्रदासान्ववशानद्

33 β) सुसंस्कृता (for सुसंस्कृता)

34 α) लोभाद्धर्मस्य नाश वै, as in S1 alone

श्रीसभापर्वणि पृष्ठे

64

1 β) शुश्रुम (for शुश्रुम) as in S1 alone

2 δ) Before corr. द्रौपदी (for कृष्णा), as in S1. "गमत् (for "भवत्)

4 β) कुरुमध्येभ्यमर्षण

5 Before 5, ins भीमसेन उवाच

α) पुरुषे (for पुरुष)

δ) तथा (for तत) as in S1 alone

7 β) दाराणामिव धर्षण

ο) धनंजय कथं नास्याम्, as in S1 alone

δ) अभिसृष्टवान् (for अभिसृष्टजम्).

8 Om. the ref

9 β) [अ]पि (for च)

10 Om the ref

α) इहैव तान्नरान्सर्वान्

ο) विष्क्रम्य (for निष्क्रम्य)

δ) आ मूलाद् (for समूलान्). विद्धि (for कृन्धि) as in S1 alone

11 α) विवदते

ο) [प]व वा (for [प]वैतान्) as in S1 alone

δ) पृथिवीम् (for वसुधाम्)

12 Om the ref.

13 α) सान्त्वमानो

17 δ) धृताजलि

श्रीसभापर्वणि पृष्ठे

65

2 Om the ref, as in S1 alone

β) वरिष्ठ (for अरिष्ट) गच्छन् (for गच्छत)

3 β) शासनात् (for शासनम्).

δ) पश्य (for पथ्य)

7 α) त्वेता युक्ता परपुत्रम्.

- 8 ^b) अहितां परुषां गिरं
^a) सूतम् (for उत्तम*)
 9 ^a) मत्त (for सन्त). प्रत्यभिजानते,
 as in Ś1 alone.
 10 ^b) त्वा वासिन्समागमे.
^a) तत्तावद् (for तत्तात*) as in Ś1
 alone
 11 ^b) *काक्षया.
 12 ^a) पूर्वम् (for घृतम्)
^a) मित्राणां (for मित्राणि)
 14 ^a) धैर्यं (for धीर्यं)
 15 ^a) सौहार्दं (for सौमित्रं)
^a) स्थीयतां (for धीयतां) as in
 Ś1 alone
 17 ^a) हेम* (for मेघ*)
 श्रीसभापर्वणि घ्न समाप्तम्

66

- 2 ^a) सधनान्पाटवर्षमान्, as in Ś1
 alone
 3 ^a) स दुर्योधनमासाय
^b) भरतर्षभ
^c) भरतश्रेष्ठ
^d) त्विद (for इदं) as in Ś1
 alone
 8 ^a) निवर्तव्या* (for निहन्तव्या)
^b) शङ्खसूदन (for *कर्षण)
^c) वधाचापि (for बलाहापि)
 9 ^b) पांडवान् (for पार्थि*) as in
 Ś1 alone
^a) वै (for वा).
 10 and 11 are transp, as in Ś1
 alone
 10 ^a) *विप (for *विपान्)
^b) नाशाय (for दशाय)
 11 ^a) कृष्या इव मुर्जगमा, as in Ś1
 alone
 12 ^b) वितत्य (for विवृत्य) as in Ś1
 alone
^a) नि श्वासैश्च
 13 ^a) तु (for [आ]शु)
 14 ^a) चकाराकारम् (for चक्रुरा*), as
 in Ś1 alone
 15 ^a) त्वादाय (for त्वासाय) as in
 Ś1 alone.

- ^b) वृष्टय सपरिच्छदा, as in Ś1
 alone
 16 ^a) क्षमते (for क्षंस्यन्ते).
 17 ^a) वशीकर्तुं
^a) शक्यावो
 20 ^b) घृते (for घृत).
^a) अक्षान्गुत्वा.
^a) कुर्वतु (for दीव्यन्तु)
 21 ^a) अक्षसंविद
 22 ^a) सत्कृन् च, as in Ś1 alone.
 23 ^b) धार* (for पार*).
 24 ^a) तूर्णं प्रत्यानयस्वेतान्
^a) इह (for इदं) दीव्यतु (for
 कुर्वन्तु) as in Ś1 alone.
 25 ^b) वास्तिकश्च
^a) वेदयापुत्रश्च
 27 After 27, ins an addl.
 colophon, as in N MSS
 28 ^b) जनप्रिय (for जनेश्वरम्), as in
 Ś1 alone
^a) धैव मूर्च्छिता (for शोकफर्शिता)
 as in Ś1 alone
 30 ^a) तन्निबोधत भारत
 31 ^a) अनिष्टानां (for अशिष्टानां)
^b) मतिं संसा इति प्रभो, of Ś1.
 32 ^b) हुताशन (for च पावकम्)
^a) हृत (for घृतान्) as in Ś1
 alone
 34 ^b) भव (for भवेद्)
^a) मा त्वा जीर्णं (for मा त्वा दीर्णा)
 35 ^a) धर्मस्य (for धर्मेण) as in Ś1
 alone वृष्ट्या (for युष्ट्या)
^a) *समाश्रिता (for *हिता)
^a) मृदुमोदान्, as in Ś1 alone
 36 ^b) *चारिणीं (for *दक्षिणीम्)
^a) संतो नून (for अन्त काम)
 37 ^a) यथेच्छति (for *च्छन्ति)
 श्रीसभापर्वण्यनुपदे

67

- 1 ^a) द्रध्वगत (for व्यध्व*) as in Ś1
 alone
 3 Om युधिष्ठिर उवाच
^a) न निर्धृति (for न निश्चितिस्).
^a) दीवितव्य (for देवि*)

- 6 ^a) व्यथयतश्च चेतासि.
 7 ^a) *मारीन, as in Ś1 alone
^b) घननिवृत्तये, as in Ś1 alone
^a) देवनेनोपपीडिता, as in Ś1
 alone.
 9 ^b) सायुधा (for युष्मानिर्)
^a) प्रविशामो, as in Ś1 alone
 10 ^b) परिवत्सर*.
 11 ^b) वने द्वादश वत्सरान्
^a) परिव्रासिता (for प्रति*).
 12 ^a) [S]य (for च) as in Ś1
 alone
^a) प्रतिपद्यच्च, as in Ś1 alone
 14 सम्भा ऊ* (for मभासद ऊ*)
^a) युष्मा उप्येत्त्र वा उप्येद्
^a) भरतर्षभ
 15 ^a) हियवे (for हिया च) as in
 Ś1 alone धर्मसंयोगाद्
 17 ^a) नु निवर्तेत (for विनि*) as in
 Ś1 alone
 18 ^a) कोश (for कोश*).
^a) दासीदासाश्च
 20 ^b) दीव्यामि
 21 Om वैश* उ*
^a) तद् (for त)
 श्रीसभापर्वणि अनुपदे

68

- 3 ^b) चक्र राक्षां
^a) पांडवेया (for पाण्डुपुत्रा)
 4 ^b) सम धर्मिभिरच्छदै, as in Ś1
 alone
^a) श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा)
 5 ^a) विहीन* (for च हीना) as in
 Ś1 alone.
 6 ^a) ये तस्मान् (for ये ते स)
 7 ^a) निधास्यता (for निवा*) as in
 Ś1 alone
 8 ^a) च (for ते)
 9 ^a) यद्वय (for यदद्) as in Ś1
 alone
 10 ^a) यागसेन
^a) नैव किंचिद् (for नेह सन्ति)
 11 ^a) सध्मान्प्रावारानजिनानचोदितान्,
 as in Ś1 alone.

12 ^a) एवं (for एते) as in Ś1 alone

^a) पतित्व (for पतित्वे)

^a) न त्वा (for न त्वा) पते (for तपेत्) as in Ś1 alone.

15 ^a) *सेनोन्मयर्षी

^b) संनिगृह्य (for त निगृह्य)

16 ^a) कूर (for कूर)

17 ^b) इव (for इह).

^a) कृत्वा (for कृन्तन्)

18 ^b) लोममोह (for कामलोम).

^a) सानुबंधास्ते (for *स्तान्) as in Ś1 alone

^a) नेतासि यममंदिरं

19 ^b) दृष्टाभिभूत (for दुःखा) as in Ś1 alone

^a) धर्मनिषिद्धमनार्थ, as in Ś1 alone

20 ^a) नृपस परुष कूर

^b) त्वेव (for शक्य) as in Ś1 alone

21 ^a) यदि वक्षो हि ते भित्त्वा

23 Om. the ref

^a) कौरवाणां (for पाण्डवानां)

24 ^a) मूढं (for मूढ)

25 ^a) विनिष्टमन् (for *क्रमन्) as in Ś1 alone.

26 ^a) त्वक्ष (for चाक्ष)

27 ^b) महद्भूत (for बृह)

30 ^a) एतच्चतुर्दश, as in Ś1 alone

32 ^b) प्रमृष्टार (for प्रलष्टारं)

^a) नियोगति (for *गति)

^a) हतासि (for हन्ताह) as in Ś1 alone

33 ^b) प्रियमाहवे (for *काम्यया) as in Ś1 alone.

34 ^b) मोहिता (for मां नृपा) as in Ś1 alone

35 ^a) मदरो (for मत्सल्य) as in Ś1 alone

37 ^a) पाथे च

38 ^a) वष (for वष)

39 ^a) नैवेक्षान्निशितान्बाणान्, as in Ś1 alone

40^c-41^b Om (hapl), as in-Ś1 alone

43 ^a) याशसेनस्य

^b) द्युतेन (for द्युतेऽस्मिन्). as in Ś1 alone

^a) *प्रिये (for *पिये)

44 ^a) गमयिष्यामि (for दर्श)

45 ^b) प्रियकाम्यया (for पदवीं चरन्) as in Ś1 alone

46 ^a) बहला (for बहुला) as in Ś1 alone

श्रीसभापर्वण्यनुष्टो.

69

1 ^b) तथा वृद्धपितामहान्, as in Ś1 alone

2 ^a) धार्तराष्ट्राक्ष (for धृतराष्ट्र च): as in Ś1 alone

^a) समग्रक्षिव (for धार्तराष्ट्राक्ष) as in Ś1 alone

3 ^b) तथान्याक्षैव कौरवान्, as in Ś1 alone.

^a) एतान् (for सर्वान्)

4 ^a) अथोचुस्ते (for तदोचुस्ते).

^b) हिया युक्ता (for हिया सन्तो)

5 ^a) सुखोदित (for *चित्ता).

7 ^a) नापर्मविजित कश्चिद्

8 ^a) विजानीषि.

^b) नेता (for वेत्ता).

^a) रणे भीमो (for भीमसेनो)

10 ^a) वात्र (for वो न) as in Ś1 alone

11 ^a) नैव (for नैन)

12 ^a) नागसाह्वये (for वारणावते).

13 ^a) अर्जुन (for अञ्जन).

14 ^a) दृष्टा (for द्रष्टा)

^a) महत्सासीत्संपराये

^a) बुद्धिस्ते ऋषिपूजिता

15 ^a) पु* * * * मेवत्व

16 ^b) कोपविदारणे

^a) वरुणे चैव

17 ^a) आत्मप्रधान संयत्य, as in Ś1 alone

^b) त्वस्य (for अय्य) as in Ś1 alone

^a) रवि (for सूर्य) as in Ś1 alone

18 ^a) अगार्ध (for अगद) as in Ś1 alone ते (for वो)

— After 18, ins 597* [v]. भवो हि (for न हि वो)]

19-20 Om. (hapl.), as in Ś1 Gc.

21 ^a) उक्त्वा (for उक्तस्)

श्रीसभापर्वण्यनुष्टो

70

2 ^a) *रूपौ, as in Ś1 alone

^b) च (for सा)

4 ^a) कर्तव्य (for ते कार्य).

5 ^a) न त्वा संदेष्टुमिच्छामि

^b) शुचिसिता

^a) साध्वीयुणे (for *युण-) as in Ś1 alone.

6 ^a) समार्या कुरव सर्वे, as in Ś1 alone.

^a) पादचारणवृद्धि, as in Ś1 alone

7 ^a) *गोप्ता (for *गुप्ता) as in Ś1 alone

8 ^b) वीक्ष्यो (for [अ]विक्ष्यो) as in Ś1 alone.

^a) इदं तु (for यथेद) as in Ś1 alone

^a) यथा मन (for महन्मन) as in Ś1 alone

10 ^a) *पश्यन्

11 ^a) परेतान् (for परीतान्) as in Ś1 alone.

12 ^b) *वत्सलान्, as in Ś1 alone

^a) सखजावारुदच्छोकात्, as in Ś1 alone.

13 ^a) दृढभर्त्सीक्ष, as in Ś1 alone

14 ^a) खेदम् (for चेदम्) as in Ś1 alone

15 ^a) स्यान्ममामान्यदोषोय, as in Ś1 alone.

^a) दृष्टायास- (for दुःखायास-) as in Ś1 alone

17 ^a) यथेतमेवमाशास्य

^b) वनवासं

^a) सतस्त्वहं (for गजाह्वयम्) as in Ś1 alone

18 ^a) त हि (for धन्य), as in Śi alone

^b) यत् (for तथा) as in Śi alone

^c) य पुत्राधिगम प्राप्य

19 ^a) धन्यश्चार्तिद्रियशानो

^b) दिव प्राप्ता, as in Śi alone

^c) मन्येत (for मन्येऽय)

20 ^a) नत्वा (for रत्वा)

^c) जीविताच्च प्रियतमां, of Śi

^d) धिक्छिद्य (for धिगिमा) as in Śi alone

— After 20, ins a passage given in App. I (No 42)

21 ^b) अभिमन्य (for *सान्म्य)

22 ^a) विदुराधाक्ष (for *दयक्ष)

^c) गृहान्क्षत्त (for गृहं क्षत्तु)

^d) *तैतरां

— After 22, ins 600*, as in N MSS [with v l (L 1)

धार्तराष्ट्रय क्षिय* — (L 3) सुस्वन (for *त) सर्वान् (for सर्वा) विनिर्गल्य (for विनिन्दन्त्य)]

23 ^a) Transp च and स — After 23^a, ins 601* as in N MSS [with v l (L 1) कुरु-
णामनयात् (for *मनय) as in Śi alone — (L 2) स श्चाति
नाध्यगच्छन् (for the post
half) as in Śi alone]

^c) क्षत्त (for क्षत्तु)

24 Om as in Śi K₄

श्रीसभापर्वण्यनुपदे

71

2 ^b) च (for वा)

3 ^c) कृत्वा च

6 ^c) न (for प्र)

7 ^a) सौम्यानि (for सामानि) as in Śi alone

9 ^b) धर्मराजस्य भीमत (= 9^d) as in Śi alone

^c) मनो न धर्माचलते, of Śi

^d) दृतराज्यधनस्य च, as in Śi alone

10 ^c) निकृनो वचित क्रोधात्, as in Śi alone

13 ^a) कृत्वामौ (for कृत्वा तु)

^b) ततो (for तेन)

^c) चिकीर्षु (for *पन्)

^d) *नुरुपितं, as in Śi alone

15 ^c) असक्त- (for असक्त) as in Śi alone.

^d) फल्गुण (for शत्रुपु)

16 ^b) मुखमन्येति (for *मचेति)

17 ^b) प्रयु- (for प्रयो)

18 ^a) प्र- (for तु).

^d) याति भारत (for वाक्यमम्*) as in Śi alone

19 ^a) इति (for इमां) as in Śi alone.

^c) हतापत्वा (for हतपत्नो)

^d) *जनप्रिया

21 ^a) कृत्वा नैनृतिकान्धर्मान्, as in Śi alone

22 ^a) कृनेपु भरतेष्वाजी

^b) कौरवक्षिय (for गुरवस्तदा)

^c) गायति (for गास्यन्ति)

23 ^b) विपिन कथमीदृशा, as in Śi alone

^c) तु (for सु-)

24 ^a) तैर् (for ते)

^c) च (for स)

25 ^a) नराग्नेपु

26 ^c) तान्काक्षाप्य* (for उक्ता चाप्य*)

27 ^a) प्रव्वाहरत

28 ^a) महाराज (for महोरपाता)

^b) वन गच्छति पांडवा

^c) भरतानां.

— Before 32, ins. वैश* उ*, as in most MSS.

34 ^b) विजानत (for द्विजातय)

35 ^a) भक्त्वा (for भक्त्वा)

36 ^d) पाडवा (for कौरवा)

38 ^d) वधार्थ (for वधाय)

39 ^a) याजोपयाजयो मये, as in Śi alone.

^d) अर्निदितां (for सुमध्यमाम्)

40 ^c) सत्य* (for मलं*)

41 ^a) पश्यतां (for पक्षतां)

^b) परवीरहा (for पुन्यपदम्)

^c) इष्ट* प्राग. प्रियतर*, as in Śi alone

42 ^a) मे स (for क्षेप) as in Śi alone

^c) सोयं नूनम् (by transp)

^d) काल उत्तम (for *पर्यय*)

43 ^c) मुहूर्त (for मुहूर्त)

45 ^b) प्रतिपत्स (for *पच) as in Śi alone.

47 ^a) यदि ते न निवर्तेरन्

^d) भारता (for पुत्रका*) as in Śi alone

श्रीसभापर्वण्यनुपदे

72

1 ^a) प्व च तेपु (for वन गतेपु)

^c) धृतराक्षो महाराज.

^d) तदा चितापरोमवत्, as in Śi alone

3 ^a) वसुसंपूर्ण

4 ^a) न (for तु) as in Śi alone.

^b) Om येपां

^c) बलवद्भिर् (for मित्र*)

7 ^d) प्रतिकामिन

8 Om the ref

^c) सोपादीनानि

10 ^b) युक्ताक्ष (for अर्थाक्ष)

^c) विनाशाय (for *शान्ते)

11 ^c) प्वैतद् (for यतावद्)

12 ^b) रोम* (for लोम*)

13 ^b) विभावती (for *वती)

14 ^d) परिपुतां (for समुक्षिताम्)

15 ^b) अभ्यवीक्ष्यत (for *वेक्षतीम्) as in Śi alone

^c) अष्टचिन्ताक्ष (for *चित्तास्तार)

^d) हतवस्त्रान् (for *दारान्)

16 ^b) दासभावसुपागतान्

17 ^a) जनहंती (for अमर्षितां).

^d) कडुकानभ्य*

— After 17, ins. an addl colophon, as in Śi alone

18 Before 18, ins धृतराष्ट्र उ*

^b) प्रदहेतापि, as in Śi alone.

- ^a) संसदि (for संजय) as in Ś1 alone.
- 19 Before 19, ins. संजय उ^a
- ^a) प्रिया (for स्त्रिय^a)
- 21 ^a) प्रपतन् (for चापतन्) as in Ś1 alone
- 22 ^b) प्रादुरासन् (for *सीत्)
- 24 ^b) सजय^a
- ^a) बाह्लिकश्च महाबल, as in Ś1 alone

- 25 ^a) वांछित (for काङ्क्षित)
- 28 ^a) थैषा (for एषा)
- ^b) सुता श्रीरिव रूपिणी, as in Ś1 alone
- ^a) देव^a (for दैव^a).
- 29 ^b) न क्षमतेभ्यमर्षिण
- ^a) पांचालाश्चामितौजस
- 30 ^b) पालिता (for रक्षिता)
- ^a) *ले परिवारित
- 34 ^b) सत्यसंधो (for जरा^a) as in Ś1 alone

- 35 ^a) क्रियतां मा विशक्ति
- 36 ^a) गावल्गने
- ^a) पुत्रहितेषुना
- श्रीसभापर्वण्यनुक्त समाप्तम्
- समाप्त चेद सभापर्व अत परं वनपर्व भविष्यति, after this ins. 620* followed by the contents of the Sabhāparvan and 621*, as in Ś1 alone.

ADDENDA ET CORRIGENDA

☞ "V" here, in additional readings, includes all the three V MSS (besides V₁) of which collations were made for us, so far as they contain the passage referred to

For an account of these and the other MSS and commentaries cited here, see Introduction, p xviii ff Readings of these MSS, especially of D₇₋₁₁ and T₂₋₄, are quoted extensively in the earlier adhyāyas, in the later ones, chiefly when they have some special interest or importance But *insertions* are recorded throughout

1

- 1 T₄ ins 8* (with S)
- 2 ^a) D₇₋₁₁ T₂ s संरक्षाय (T₂m as in text) with V₁BD But T₄ text with Ś₁ K Ñ₁ S (except M₁) — D₁₁ T₄ ins 9* with S
- 3 ^b) D₈ T₂ s देस्तु with K V₁ B₁m 2-4 D₂, D₇ s 10 11 T₄ as in text D₈ प्रज्ञा° (as in V₁ B₂₋₄ D₂), T₂ s प्रज्ञा(T₂ भा)सु च — T₄ ins 10* with S (except G₂)
- 4 ^a) T₄ वचो with S (except G₂ M₁) — ^a) D₈ तेऽनघ with Ś₁ only T₄ ते प्रियम् with T₁ G₂₋₈ M
- 5 T₄ ins 11* with S
- 6 ^a) D₁₀₋₁₁ T₂ s as in V₁ B₂₋₄ e D₁₋₃ s, D₈ T₄ as in D₂ S, D₇ s as in text — ^c) D₈₋₁₁ T₂ s शुक्लोमि as in B₂₋₄ e D₁₋₃ s, D₇ T₄ as in text
- 7 ^a) D₁₀₋₁₁ T₄ as in B₂ e D₂ s s तत्ते, T₂ s तत् or ततो. — T₂ s 12* as in T₁ G₄ s
- 8 ^b) T₄ as in S — ^a) T₂ s subst as in V₁ B₄ D₁ s, and cont with 14* as in K₂ s V₁ B₁₋₄ e D G₂, V D₇₋₁₂ also have 14*
- 9 After 9^{ab}, 15* also V D₇₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D — Correction! In the Crit App on 9^d, for "N₁" read "Ñ₁".

10 ^{ab}) D₁₀₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B₂₋₈ D₂ s s e — ^a) D₇ s as in B₁ D_n D₂, D₈ as in text — ^b) D₇₋₈ as in Ś₁ D_n D₂. [The new MS. Ko reads विष्टिता, which, according to the Kauṭilya, (p 142, 248, 371, etc), can mean 'compelled to do forced-labour' It gives a better sense and accounts for the variants विष्टिता, निष्टिता and विष्टिता, better than विस्तिता — S K B]

14 ^a) D₈ T₂ s as in Ś₁ K Ñ₁ B₁ D_n D₂ s, D₇ s-12 T₄ as in text

15 ^b) D₈₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D T₁, D₇ as in text with Ś₁ K Ñ₁ G M

16 ^a) Correction! In the Crit App, for "N₁" read "Ñ₁"

18 ^b) D₈₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D₁₋₃ s s, D₇ s as in text

2

5 ^a) D₇ as in text, also D₁₂ correction, D₈₋₁₂ (*prama manu*) T₂₋₄ तथ पथ्य or प° त°, as in V₁ B D (except D_n D₂ s) — ^b) D₇ T₂ लु as in text, D₈₋₁₂ T₂ s गुरु and continue as in V₁ and most of B and D (but not D_n), and T₂, also has this continuation (but T₂₋₄ चा° for स्व°)

6 ^a) D₈ T₂₋₄ as in V₁ B, D₇ 10 11 as in text

8 ^b) D₇ s as in text, D₈ T₂ s as in B₂₋₄ e D₁ s M₁, D₁₀₋₁₂ T₄ as in B₁ D₂ s e — ^a) D₇ s T₂ as in text, D₈₋₁₂ T₂ s as in B₂₋₈ D₁₋₃ s e (in D₁₁ this reading corrected to that of text)

9 ^a) T₂ s वीरान् as in T₁ (but T₄ with D₇₋₁₂ as in text) — After 9, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 23* with V₁ B D G₂

10 After 10, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 23* with V₁ B D T₁ G₄ s

11 [^c) Ko reads वसुभिद्यो च तत्पूत The senseless

reading of Ś1 points to such orig reading Supply वाच्य after वसुधैवो (mantras containing the words वसु and श्री, just like स्वस्ति, which means mantras containing the word स्वस्ति) — S K B] — After 11, D₀ T₂₋₄ ins 24* as in S.

12 ^a) D₀₋₁₂ T₂₋₄ as in K₂ V₁ B D (except D₁), D₇ s as in text

13 ^a) D₇₋₁₂ श्रेय* as in K₄ N₁ V₁ B D (except D₈ s), T₂₋₄ सेन्य* as in text with Ś1 K₁₋₈ D₈ S

16 After 16^a, D₀ 10m 11m ins 25* as in S (omitting lines 5-6 as in T₁ G_{1.2} s M)

17 ^o) D₇ (by corr). 0-11 T₂₋₄ as in V₁ B (except B₁) Dn D₂ s s G₂ 4, but D₇ (prima manu) s as in text. — ^a) D₀ T₂₋₄ as in V₁ B₂ s s D₂. — After 17, D₀ 11 ins 26* with S.

19 After 19^b, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 27* as in V₁ B D (in another place K₂ 4)

20 ^a) D₇ s as in D₄ (nearly = Ś1 K_{1.2} 4), D₁₀₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D (except D₈ 4), D₀ as in Ś1 K_{1.2} 4, but स च for च स — ^b) T₂₋₄ as in V₁ B₁ s — ^a) D₇ s as in text, D₀₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B D (except D₈ 4)

21 ^a) समन्वयात् as in text is read by D₇₋₁₂, while T₂₋₄ have समन्वित् with K_{1.4} B₁ s D₁ s S The latter is a commonplace reading, doubtless substituted independently in the archetype of S and in a few N MSS

23 ^o) D₁₂ T₂₋₄ तूनी with K₄ V₁ B Dn D₁ s s, D₇₋₁₁ सर्वे as in text — After 23, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins (with variants) App I, No 1 as in V₁ B D (except D₀) S

3

1 ^a) D₀ T₂₋₄ as in V₁ B₂₋₄ s Dn D₁ s, D₇ s 10-12 as in text — After 1, D₀ ins 29* with S (in line 2 as in G₁ s s)

2 ^o) D₇ s T₂ s as in text (D₈ वक्ष्य*), D₀₋₁₂ T₂ as in V₁ B Dn D₂ s s (D₁₂ प्रय* for विय*)

3 ^o) D₀ T₂ s as in V₁ B₂₋₈ D₁ s

4 ^b) D₇ s as in text, D₀ पाटवस्य महात्मन (influenced by reading of D₄ S1), D₁₀₋₁₂ स्विनी as in B₁ s m Dn D₂ s, T₂₋₄ "स्विन" as in N₁ V₁ B₂₋₈

5 ^a) D₀₋₁₂ T₂₋₄ उग्र as in V₁ B₂₋₈ Dn D₂ s, D₇ s as in text — ^b) D₀₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B₁₋₈ Dn D₂ s — ^o) D₇ as in N₁ Dn D₁, D₈ T₂ s as in text with

S, D₀ हस्ता रणे रिपून्सर्वान् (cf B₁, D₈), D₁₀ 11 T₂ 4 as in V₁ B₂₋₈ D₁ s s s, वृषपर्वण, which is read also in D₁₂, but with यावन्नेन above the line, and with marginal gloss वृषिघोवनाभेति पाठ. Devabodha and Nilakantha gloss राज्ञा by वृषपर्वणा, which indicates at least that they did not read वृषपर्वण before it, this is indeed excluded by other considerations. It may be that the various readings of Ś1 K N₁ Dn D₁ s conceal a patronymic (भावयव्येन? cf PW. s v भावयव्य) which was found in the original

6 ^b) D₇₋₈ as in text, D₁₀₋₁₂ as in B₂ m 4 s s m Dn D₁ m s s G₁ s s, T₂₋₄ साक्षयो मयि (T₄ या) (cf B₁)

7 ^f) D₇ s as in text, D₀₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B₂₋₈ Dn D₂ s

8 = (var) 6 7. 40 of Matsya 121 24^a-25^b, Brahmāpda 1 18 23^a-24^a, Vāyu 47 22^a-23^a, Padma 1 3 59^a-60^b — ^o) D₇₋₁₂ T₂₋₄ as in N₁ V₁ B₂₋₈ Dn D₁ s s. While the S reading नगराण् seems at first sight attractive as a lect diff, (1) it is weak and pleonastic with गिरि in the next pāda, and (2) M₁ नगवान् may point to नगवान् as original even of S. My guess is that नगराण् was originally due to a copyist with literary aspirations

9 = 6 7 41^{def} of Matsya 121 25^a-26^a, Brahmāpda 1 18 25^a-26^b, Vāyu 47 24^a-25^b, Padma 1 3. 60^a-60^a.

10 ^a) D₇ s 10-12 as in text, D₀ T₂ s as in V₁ B₂ S, T₄ as in Ś1 (nearly = text)

11 11^{ab} = 6. 7 42^{ab} of Matsya 121 28^{ad}, Brahmāpda 1 18 28^{ab}, Vāyu 47 27^{ab}, Padma 1 3 62^{ab} — ^b) D₇ s as in D₈ 4, D₁₀₋₁₂ T₂₋₄ as in K₂₋₄ V₁ B Dn D₁ s s s T₁, D₀ चित्राक्षणि — ^a) D₀ T₂₋₄ as in N₁ V₁ B₁ m 3-4 s D₁ s T₁ दृष्टान्तत् (so also D₇ s 10-12) according to Devabodha means "not according to a pattern, matchless", perhaps rather, "not by way of example", not with the idea that it should be imitated by others(?) Nil glosses merely शास्त्रसिद्धान्तत्

12 = (var) 6 7 42^{ad}-43^{ad} With 12^{ab} of Matsya 121 29^{ab}, Brahmāpda 1 18 28^{ad}, Vāyu 47 27^{ad}, Padma 1 3 62^{ad} With 12^{def} of Padma 1 3. 63 — ^a) D₀ T₂₋₄ स्वर्ग as in B₂ (alone of MSS included here, but B₇ s also read thus) — ^a) D₀₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B_{1.2} 4-8 Dn D₂ s G₂. — ^f) D₀₋₁₁ T₂₋₄ as in B₁ m 2-8 Dn D₁ s

13 13^{ab} = (var) 6. 7. 43^{ef} Padma 1. 3 64^{ab}
— °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ text But possibly सत्र may be
a misreading for मनु, anticipating सत्र in the next
line The readings of Śī K₂ & G₁ (and M₂) look
somewhat in this direction — Correction! In the
Crit App, for “K मत्र” read “K₄ मत्र”.

14 °) D₇ 3 सहस्र as in D₄, D₉₋₁₁ T₄ as in
K₃ V₁ B₁ 3-5 Dn D₈ 3.6 — °) D₇ इष्टं (nearly
as in K₂), D₈ सिष्टं, D₉ as in text, D₁₀₋₁₁ T₂₋₄
as in K₃ Ñ₁ V₁ B Dn D₁ 3.6, D₁₂ also as in these
last, but margin as in text

15 °) D₇ 3 10 11 T₂ 4 as in Ñ₁ V₁ B₁₋₅ D,
D₉ T₂ as in text (with Śī K B₆ S) — °) D₉
चितयश्वाति, D₇ 3 10 11 T₂₋₄ चैला (T₃ ला)श्वाप्यति

16 °) D₁₀₋₁₂ T₂₋₄ as in B D₅ 6. — °) D₇ as in
text, D₈₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B Dn D₈ 5 6 — D₈₋₁₂ T₂₋₄
ins 33* with V₁ B D (except D₄) (Not in D₇.)

18 °) D₁₀₋₁₁ T₄ as in Ñ₁ V₁ B₁ 5 Dn D₈ 6,
D₇₋₉ T₂ 3 as in text — °) D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B
D (except D₄), D₇ 3 as in text — After 18,
V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 34* as in V₁ B D T₁ G₂₋₆

20 °) D₇ 3 as in text, D₉₋₁₁ T₂ 3 as in Ñ₁ B Dn
D₂ 5 6 G₂ M₁, T₄ as in T₁ G₄₋₆ I am not sure that
we should not read यथैव सा with Śī — °) D₇ 3 10-12
T₄ as in Śī K V₁ B₁ Dn D₈ 5, D₉ T₂ 3 as in G₂
(T₃ देव्या) — °) D₇ 3 10.12 T₄ as in Ñ₁ B₁ 2 4 D,
D₉ T₂ 3 as in V₁ B₃ 6 (D₉ by transp परम विम्वी),
D₁₁ as in text.

21 °) D₁₀₋₁₁ T₂₋₄ अग्नि° as in V₁ B₁ 6 Dn D₈ 6,
D₉ अति°, D₇ 3 प्रति° as in text. — °) D₉₋₁₁ T₂₋₄
as in V₁ B₁ 3 4 Dn₁ D₈ 6.

22 °) D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B₂₋₆ Dn D₈ 5 6 M₂,
D₇ 3 as in text — °) D₉₋₁₂ T₂₋₄ as in V₁ B₂ 5 6
D₈ 5 6 (T₂ 3 विचित्रा° T₃ 3 कीधिका), D₇ 3 as in text

23 °) D₇₋₉ मणि° as in text, D₁₀₋₁₁ T₂₋₄ रत्न° as
in V₁ B₁ 3 4 6 Dn D₈ 6 D₇ 3 तोरणा as in K₂ D₈ 4
— °) D₉₋₁₁ T₂₋₄ चित्रा as in V₁ B (except B₂) Dn
D₈ 6, D₇ 3 as in text — °) D₇₋₉ as in Śī K Dn₂
D₈ 4, D₁₀₋₁₁ as in D₅ (corrected in D₁₁ to text),
T₂₋₄ as in text

24 °) D₉ दशार्हं वा (for न दशार्हं), D₇ 3 as in
text, D₁₀₋₁₁ as in B₂ Dn D₈ 6, T₂₋₄ as in B₆ T₁
G₅ 6 — °) D₉₋₁₁ T₄ as in V₁ B (except B₂) Dn
D₈ 6, D₇ 3 T₂ 3 as in text.

25 25^b and 25^d transp in D₇, as in Śī K₁₋₃
D₈ 4, all others as in text

27 °) D₇ 3 as in Śī K B₁ 3 D₁ 2 4, others as in
text — °) D₇ 3 as in K₁ D₈ 4, D₉₋₁₁ as in text,
T₂ 3 as in T₁, T₄ पत्रचित्रांता — °) D₇ 3 लमया° as in
text, D₈ 10-12 T₂₋₄ लो(T₂ रो)ज्जला° as in B₁ 3.6
Dn D₈ 6 T₁.

28 °) D₇ 3 पद्म° as in text, D₉ T₄ हेम° as in V₁
B₂ 4 D₂, D₁₀₋₁₁ T₂ 3 हेम° as in B₃ 6 D (except D₄)
G₃ 6 — °) D₇ 3 as in K Dn₂ D₈ 4 G₃, D₉ T₂ 3 as
in V₁ B₃ 4 6, D₁₀₋₁₁ T₄ as in text. — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄
as in V₁ B₂₋₆ D.

29 °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B D (D₈ 9 T₂₋₄ as
in Dn₃) — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B Dn D₈ 5
— °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B₂₋₆ Dn D₈ 5 — After
29, D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 36* as in V₁ B D

30 °) D₇ as in text, D₈ lacuna, D₉₋₁₂ as in
V₁ B₁ (second time), 3 6 Dn D₈ 5 6, T₂₋₄ as in B₁
(first time) D₁ 2 — °) D₇ T₂₋₄ as in text, D₈
lacuna, D₉₋₁₂ as in B₁ (second time) 3 6 Dn D₈ 5 6
(D₉ for 30° ते शानपरमा नित्य) — Since D₁ 2 have a
peculiar reading in 30^{ad}, the only MS with which
T₂₋₄ agree in the whole of this verse is B₁ (first
time)

32 °) D₉ as in V₁ B₃ 6, D₇ 3 10 11 T₂₋₄ as in
text. — °) D₉₋₁₁ T₂ 4 (T₂ lacuna) as in V₁ B
(except B₂) Dn D₈ 5

33 °) D₁₀₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B D (except D₄);
D₇₋₉ as in text

34 °) T₂ 3 as in K₂ T₁ G₁₋₆ M₁, D₇₋₁₁ T₄ as in
text. — °) D₁₀ T₄ as in B D₁ 2 3 6 T₁ G₁ 2 M₂,
D₇₋₉ 11 T₂ 3 as in text

4

1 D₉ 11 ins. 38* as in S (D₁₁ om lines 7-8 as
in G₁) — °) D₉₋₁₁ T₄ transp as in Ñ₁ V₁ B₂₋₆
Dn D₈ 6, D₇ 3 as in text T₂ 3 चक्रे तत्र as in B₁ 3
D₁ 2, D₇₋₁₁ T₄ तस्यां D₇ 3 as in Śī K D₈ 4, D₉₋₁₁
T₂₋₄ as in text — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁ B₃ 4.6 D
(except D₁ 2) (D₇ 3 सु for तु as in D₄)

2 °) D₇₋₁₁ as in V₁ B₃ 4 6 Dn D₈ 5 (D₉ आज्येन,
and नाथ as in B₆), D₁₂ as in D₆, T₂ 3 as in B₁ 2,
T₄ घृतेन पायसेनैव (blend) — °) D₇₋₁₁ T₂₋₄ as in V₁
B D. — V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 40* and 41* as in V₁
B D Lines 2-3 of 41* are found in all MSS

except Śī K Ñī Tī Since it mentions meat as eaten by Brahmins, it is possible that the isolated Tī (which contains the preceding line, not found in Śī K Ñī) deliberately omitted it for this reason, which would however hardly explain the omission in Śī K, since precisely in Kashmir, Brahmins traditionally claim the right of eating meat! — *) D₂ T₄ as in B₁ s s, e (originally also D₇, corrected to text, T₂ उपरि, D₈ 10. 11 T₂ as in text) — *) T₂ as in B₁ s D₁ s, D₇₋₁₁ T₂ s as in text. — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 42* as in V₁ B (except B₂) D S.

3 The haplographic omission of 3^a-4^b in Śī B₂ may have occurred also in the original of K₂, which lacks 4^a and agrees with non-K readings in 3, suggesting that it interpolated this stanza from a non-K source

4 *) D₈ as in Dn₁ D₁ s, D₇ 9-11 T₂₋₄ as in text.

5 *) D₇ s as in K₂ D₄, D₁₀ 11 as in B_{1m} Dn D₂ s e, D₂ T₂₋₄ as in text

6 *) D₇₋₉ transp as in Śī K D₄, D₁₀ 11 T₂₋₄ as in text.

7 *) T₂₋₄ as in T₁, D₇₋₁₁ as in text

8 *) D₁₀ 11 T₂ s as in Ñī V₁ B (B₂ om) D (except Dn₂ D₄) (D₁₁ corr सविम*), D₇₋₉ T₂ as in text (with Śī K₂₋₄ Dn₂ D₄) — *) T₂₋₄ as in K₄ (and nearly as in D₂), D₇₋₁₁ as in text — D₂ ins. 43* as in S (D₂ आयेये कडन*, closer to G₄ s than to any other MSS.).

10 *) D₇₋₁₁ T₂ s as in Śī K V₁ D₂-s G₂, T₄ as in text — *) T₂-s कण्व (nearly as in B₂ D₁ s), D₇ s 10 T₄ अणी, D₂ 11 अणि, D₂₁ अणी as in text It seems to me almost certain that अ must be read, and doubtless also -णि In 1 57 77 and 101 21 Sukthankar adopts अ, but against the best MSS. (especially in the latter place)

11 *) D₇ s as in text, with K₂, D₂ 10 T₄ श्रेवलि* as in most of N, D₁₂ as in Śī D₂, D₁₁ शिवलि*; T₂ दामोष्णिखणक्षिष, T₂ दामोष्णिखिवणिक्षिष The form adopted in the text actually occurs as an ancient ṛsi-name (see PW, s v) All the other readings seem to be based on it. Note that S, while clearly secondary, supports the consonant ण — *) D₂ as in text, with Śī K₁ s s (the dual is not likely to have been substituted secondarily for a singular), D₇ s

10 11 as in Ñī V₁ B D (D₁₀ 11 श* as in B₂ D₂ s), T₂ सादिर, T₂ सादिक; T₂ सात्त्विक These last forms show efforts to emend a name which is apparently unknown in either its N or S forms

12 *) D₇ s चर* as in Śī D₄, D₂-11 वली* as in B₂ s e, T₂-4 वेला (T₂ 'वाक' as in text, T₂ 'वक्त्रे, T₂ 'पाक') T₄ सत्यार (cf B₁ 'पार') for शिनीवाक — *) D₇ s मृत्यु* as in K₂ D₄, D₂-11 T₂ सत्य* as in K₁ B₂ s Dn₁ D₂ s s (T₂ -वाल for -वाल), T₂ as in Ñī B₁ s Dn₂ D₁ s, T₄ शिनीवाक (cf B₁)

15 *) T₂ as in V₁ B₁ s, T₂ also based on this (corruptly, कौन्ट), D₇₋₁₁ T₄ as in text

16 *) D₇ s as in Śī K D₄, D₂-11 T₂-4 as in V₁ B₂-s Dn D₂ s e — *) D₇ s as in K₁ s D₁

17 *) T₂ s as in B₁ s, D₁₁ as in S, D₇₋₁₀ T₄ as in text

20 After 20^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 46* as in V₁ B D T₁ G₁-s

21 *) D₇₋₁₁ as in Ñī V₁ B_{1m} Dn D₂-s — *) D₇₋₁₁ गुह्रिद* as in Dn D₂-s — *) D₂-11 transp सह and च as in Ñī V₁ B₂ s m s Dn D₂ s e, D₇ s as in text — For stanza 21, T₂-4 subst 47* with B₁-s D₁ s, reading almost as in B₂ (slight variants) — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 48* as in N (D₇ s with v.l. as in D₄)

22 D₇ s transp 23^{ab} and 24^{ab} as in Śī K₁ s s D₄

23 *) D₇ s सुरयो as in text, D₂ T₂ मरुथा* as in B₂, D₁₀ 11 T₂ s गु (D₁₁ पू, T₂ ह) ऋथा* as in B D (except D₄) [As in 3 102. 13^b and elsewhere, we should read 'कृन्' for 'कृण्'. — S K B]

24 *) T₂ s as in B₁ s D₁ s, but with 'मृत' for 'कृत' — *) D₂ T₂-4 as in Ñī V₁ B D₁ s (T₂ s 'र' for 'य'), D₇ s 10 11 as in text

25 *) D₁₀ 11 T₄ as in B₂ Dn₁ D₂ s s, D₇-9 T₂ s as in text

26 *) D₇ s as in Śī K D₂ s T₁ G₂, D₂-11 T₂-4 as in text

27 *) D₁₀ as in Śī Ñī V₁ B₂ s Dn₁ D₂ s, सत्यक*, D₁₁ सत्यकेष, D₇-9 T₂-4 as in text, सत्यकि* The variant सत्यक* has every appearance of being a *lectio facilius*, since Satyaka is the 'son of Śini', some copyists may well have been influenced, too, by the fact that Yuyudhāna (who must be meant by Satyaki) is mentioned below in 29^d. Such

careless duplications, in lists of names like the present, are however not rare in the epic. Yanyudhāna may also be called 'son of Śini' (see Sörensen) The agreement of K, S, and a considerable number of B and D MSS on the *lectio difficilior* is not likely to be accidental. — *) D₇ 8 10 कैकेयाश्च as in K₈ B₂₋₄ 6 D, D₉ 11 T₂₋₄ as in text D₇₋₉ महावीर्यो as in Ś₁ K D₄ G₁ 2 — D₇₋₁₁ ins 51* as in D_n D₈₋₉ It is not in V D₁₂ T₂₋₄ — V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 52* as in K₄ V₁ B D₁ 2 6 S.

28 *) D₁₀ 11 ये च as in B₂ 4 5 D_n D₈ 5 6, D₇₋₉ T₂₋₄ as in text — *) T₂ 3 as in V₁ B₆

29 *) D₇₋₉ T₂ as in Ś₁ K₁ 2 4 Ñ₁ V₁ D₄, D₁₀ 11 T₂ 4 as in text — After 29, the insertion 53* (as in V₁ B₁ 2 4 6 D) is found in V D₉₋₁₁ T₂₋₄, not in D₈, in D₇ written and deleted. In variants, D₉ T₂₋₄ agree with B D₁ 2, while D₁₀ 11 agree with V₁ D_n D₄₋₆

30 After 30, D₇₋₁₁ T₄ ins 55* as in B₁₋₅ D S, not in V₂ (lacuna V₈) T₂ 3

31 *) D₇ 8 10 as in text, with B₈ D₈ 6 G₈₋₉ M, D₉ सम्यक्काल*, D₁₁ as in K₈, T₂ सम्यक्काल*, T₂ 4 as in K₂ 4 B₆ D_n.

32 *) D₇₋₁₀ T₂ लये as in K₁ 3 4 Ñ₁ V₁ B₂ 4 6 D₂ G₅ 6 Cd, D₁₁ T₂ 4 as in text — Correction! In the Crit App on 32* for "Cn" read "Cd" — *) D₇₋₁₁ T₂ 3 as in Ś₁ K₁ 3 4 B₁ 2 m 3 6 D_n D₈ 4 6, T₄ as in D₁ 2 G₁ On कृत्तनिश्चमा of text of 1 127 24*, there also many MSS substitute the commonplace निश्चय- for the uncommon but appropriate निश्चम- 'practices' — *) D₇ 8 10 गवर्ध- as in K₈ 4 V₁ B₁₋₄ D_n D₈₋₆, D₉ 11 T₂₋₄ as in text D₉₋₁₁ T₂ 4 तदा as in V₁ B₁₋₈ D_n D₁₋₈ 5 6, T₂ तथा as in B₄ 6, D₇ 8 ङगु (as in text)

34 *) D₇ 8 as in Ś₁ K, D₉₋₁₁ T₂₋₄ as in text

5

1 V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins App I, No 2 (Vimalabodha glosses two of these verses)

3 *) T₂ as in Ñ₁ V₁ D_n, D₇₋₁₁ T₂ 4 as in text — V D₇₋₁₁ ins 60* as in V₁ B D S (var T₂ 3 as in B₁, all अर्च- as in V₁ B₁ D₈ 6 G M₂)

5 V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 61* as in V₁ B D — V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 62* as in V₁ B D S (T₂₋₄ with var as in B₁ 3 4 6 D₁ 2 m G₂)

7ff A passage greatly resembling this is found in the Rāmāyana, 2. 100 (ed Krishnacharya and Vyasacharya, Bombay, 1911) = 2 109 (ed Gorresio) This chapter has 77 stanzas in the former edition, 66 in the latter About 37 stanzas are parallel stanzas of our chapter; these are identified in the Crit App under each stanza. Here will be added the variants of the Bombay edition of Rām. (sometimes also of Gorresio's ed when these seem important)

9 *) Rām as in S, but transp च न, Gorr. as in G₈₋₉

10 *) Rām सर्वान् for सदा.

12 Vimalabodha has this st, before st 11 as in G₂ (1), and reading in 12* as in D₁ 2, in 12* as in B₂, in 12* as in M₁, in 12* as in Ś₁ Ñ₁ B₈ 6 Between 12* and 12* the original certainly had hiatus, which is avoided in many MSS by various alterations

13 *) पट्ते, Ñ₁ and S Counting the prince as one, the political प्रकृत्य are seven, "six" refers to the others The change to सर्वा (chiefly B) or सप्त (Ś₁ and most of K and D) is rationalizing and due to copyists who thought the number "six" must be wrong

14 *) D₇ 8 as in text, D₉ lacuna, D₁₀ 11 T₂ as in Ñ₁ V₁ B D, T₂ 3 कच्चिन्निकृतिर्कैर्धूर्तैः, nearly as in T₁ Rām कच्चिन्न तर्कैर्युक्त्या (Gorr तर्कैर्युक्ता) वा — *) T₂ as in G₄ M Rām त्वया as in T₁ G₂₋₅ — *) Rām. बुध्यते तात मयित (Gorr. वाध्यन्ते तात मानवा) — V D₇ m: 9-11 T₂₋₄ ins 63* After this, T₂₋₄ repeat 14* (of repetition of this in B₆ before 63*, B₆ also repeats the same line, in position as in T₂₋₄)

15 *) Ca as in text — According to P P S Sastri's edition, p 25, foot-note 3, three of his MSS read 15* as in C_v

16 *) Ca बुद्धा (बुद्धा इति वा पाठे, cf v 1 of 16*), D₇ 10 11 T₄ as in Ś₁ K₈ V₁ B D (except D₁ 2) G₄, D₈ as in D₁ 2, D₉ बुद्धो, T₂ -नादे, T₂ -ना वे Construe बुद्धा with शुचयो This rather recondite *lect diff* (found in Ñ₁, K₄, and most of S) was easy to alter first to बुद्धा (D₁ 2 Cd), and then further to बुद्धा — *) D₇₋₉ Ca as in text, D₁₀ 11 T₂₋₄ as in V₁ B₈ 4 6 D_n D₈ 5 6 Cd cites शुचय and जीविनक्षमा (both as in text)

- 17 ^a) Rām. as in S (but Gorr. मयूहो हि विजयो)
 — ^b) Rām. as in text (but Gorr. राहो) — ^c) D₁₋₂
 and Rām (Gorr.) as in K₂ G₂ (D₂ स for सु as in
 M₂), D₁₀ T₄ as in V₁ B₁ s D₁₁ D₂ s s, D₁₁ "संसृत",
 T₂ as in D₁, T₃ as in text; Rām. (Bombay)
 as in D₁ s T₁ G₂-s. — V D₁₋₁₁ T₂-4 ins 64*
 (in T₂ s after 18^{ab})
- 18 ^a) Rām as in G₁-4 (but Gorr. as in text)
 — ^b) T₄ and Rām (Bombay) म as in M₁ (but
 Rām. Gorr. as in text)
- 19 ^a) Rām राट्टं न परि* (but Gorr. as in text).
- 20 ^a) T₂-4 and Rām as in S
- 21 ^b) Rām प्रत्यक्षास्ते (cf S) ऽविश्रब्ध्या (Gorr. "क्षिता")
 — ^c) B₁ o (but not V!) omit as in V₁ B₂ For
 21^d, Rām. मध्येवात्र कारणम् (cf 65* in S1). The
 stanza is found in Vimalabodha's comm., which
 reads चात्र in 21^d and glosses एतेषां मध्ये असंसृत नीति
 दोषाय भवति क्रियमाणं च गुणवत् संसृत भवतीति — V D₁₋₁₁
 T₂-4 ins. 66* as in V₁ B D.
- 24 ^a) Rām सहस्रान् as in G₂ M₂ — ^b) Rām
 as in S (but Gorr. as in text) — ^c) Rām सहस्र as
 in G₂, but Gorr. वच
- 25 ^a) Rām. transp. as in S (except G₂), so
 also D₂ — ^b) Rām (Bombay) as in text, but
 Gorr. as in S (except G₂)
- 26 ^b) Rām दक्षो for दान्तो, but Gorr. as in text.
- 28 ^b) D₁₀ प्रतिपक्षश्च, partly confirming "यत्तश्च of
 Ś₁ K₁ D₂ The readings of most of N and of S
 look like independent *lectiones faciliores* for the
 rather rare pplo of प्रति-यत् ("ready, in a state of
 preparedness") Cd omits प्रतिपक्ष (=सावधान).
- 29 ^a) Rām (Bombay) and T₂ as in G₂ s s M
 (but Gorr. अनुप्राप्त) V₂ D₁ s T₂ as in text, B₁-o
 D₂-11 T₂ as in B₂ s s D₁₁ D₂ s s.
- 31 ^b) T₂ s as in S
- 32 ^a) Rām. (Bombay) as in D₁ (but Gorr. as
 in text)
- 34 ^b) D₁ s as in text; D₂ as in B₂ s, D₁₀ T₄ as
 in V₁ B₁ s D₁₁ D₂ s s, D₁₁ "मुदेजये", T₂ s as in B₁
 (T₂ "क्षोदिवजिता") Rām. "मुदेजितप्रज्ञ" (of M), v l "मुदेजिता"
 प्रज्ञा I have little doubt of the original form as in
 text it is a *bahuvrīhī* agreeing with मग्निणे and was
 misunderstood by later copyists
- 35 ^a) Rām as in text, but Gorr. उग्र, Vimala-
 bodha उग्र

- 37 ^a) D₁₁ T₂ Rām. as in text "whose great
 deeds are revealed"
- 38 ^a) Rām विष्मयते, but Gorr. as in text
- 39 ^a) Rām कुप्यन्ति दुप्यन्ति (as in G₂ M₂)
- 40 ^a) Rām समाहिता.
- 42 ^a) T₂ s मृतो (as in most S) "बहु" (as in T₁);
 T₄ as in text.
- 46 ^b) T₂ s as in B₁-1 D₁ s, T₄ as in text.
- 47 ^a) B₂ D₂ T₂ s as in V₁ B₂ T₁, T₄ as in text
 — V D₁₋₁₁ T₂-4 ins 69* as in V₁ B D T₁
- 49 ^a) D₂ Ca as in Ś₁ N₁ V₁ B₂, T₂ s as in
 B₂ s D₂.
- 50 ^a) T₂ s as in B₁, V₂ T₄ as in B₂ D₁ s
- 54 ^a) T₂ s as in K₁ (and T₄ nearly so, "हाव").
 — ^b) T₂ as in Ś₁
- 56 ^a) D₁₁ orig as in text, changed to reading
 of S
- 58 ^a) Vimalabodha has this stanza, reading in
 58^a as in B₁ D₁ s S
- 61 ^a) Correction! In the Crit. App (line 4),
 for "G₁" read "G₂", as the MS reading दान्तेन च
 सुपूजिताम्
- 63 ^a) T₂-4 as in B₂ s D₂ s
- 66 ^b) T₂ s as in S (except G₂ s), T₄ as in text.
- 68 ^a) B₂ D₁ (corr. for orig प्रले-) Ca प्रतिक च as
 in text (with Ś₁ B₂ M₂ D₂ sup. in Cd), note also
 B₁ S प्रति The word means doubtless "apiece" (so
 Cd), derived from प्रति. [Vimalabodha's explanation
 runs thus शत प्रति एकैकं प्रतिफलम्, अथ वा क शिर* प्रति प्रतिक
 प्रतिपुरुषमित्यर्थः] His alternative explanation which
 favours the rendering "apiece" ignores the current
 idiomatic use of प्रतिक, which seems to underlie his
 first explanation, and to which Kātyāyana had
 drawn attention in his second Vārttika to Pāṇini
 5 1 25 The word वृद्धि is explained as उत्तमर्गेण मूला
 तिरिक्त्वा प्राणम्, i e, the 'interest' This hundred
 which is to be given as a 'relief' loan *deserves* only
 one (Kārgāpana) as interest, and that is the main
 point, and not the giving of only one hundred
 to each needy farmer "Pratikam" therefore
 means "Kārgāpanikam", and this sense of the word
 is already registered in PW — S K B]
- 69 ^a) Rām हि for स्य
- 70 ^a) Ca omits शुचि- Vimalabodha has this
 stanza, reading शुचिकृत (gloss उत्कीचादिग्रहणेन च)

राजकार्यलोप न कुर्वन्ति ते शुचिकृत)

71 *) V₂ ग्रामाणां च as in B₁₋₄ D_{1.2}.

72 "I hope that former robbers (text with Ś₁ B_{1.4} M₂, supported by N₁ and essentially by K₂, "men with criminal records") move . with people to watch them and pursued by a (police-) force," f e that they are kept under surveillance

73 *) V₂ as in N₁.

84 *) T₂₋₄ as in B₁ D₁.

85 *) B₂ D₁ s 10 as in text, D₉ as in B₂, D₁₁ त्वयानघ, V₄ B₁ as in K₁ s B₂ m D₂₋₆, V₂ B₂ as in V₁ B₁, T₂ s as in S, T₄ तयाभृता (of K₄) It is possible that आहृता is meant, but I understand हृता as meaning "won," either = "conquered" or "captivated, fascinated" (so Cn)

86 After 86, V D₁ s 10 11 T₂₋₄ ins 72* as in V₁ B D (except D₆) T₂₋₄ (v l as in B D₁ s)

90 *) Rām तापसान्दे- (Gorr *न्दे-) वतातिथीन् — V B₁₋₂ D₁₋₁₁ T₂₋₄ ins 73* as in V₁ B D (2^d line omitted in B₂ D₈, margin in D₇, B₁ s D₁ 9-11 T₄ वसि, T₂ s वसि-)

93 *) Rām. अष्ट, v l and Gorr अष्ट — *) V₂ मोहादुच्यते

94 *) B₂ T₂₋₄ दृष्टो, D₁₋₁₁ दृष्टो — For 94^{ab}, Rām गृहीतक्षेत्र पृष्ठश्च काले पृष्ठं सकारण (Gorr different) — After 94^{ab}, T₄ ins कश्चिन्न मुच्यमान स बुध्या राक्ष न सीदति (of 92^b) — *) Rām *ते चोरो धनलोभाद्

95 *) Rām as in T₁ G₂

96 *) Rām पञ्चद्वितीयात् for क्षित् — D₁₁ orig as in K₂ s N₁ V₁ B₁, changed to reading of S

97 *) Rām मन्त्रण for चिन्तनम्

98 *) Rām मङ्गल — *) Rām प्रत्युत्थानं च सर्वत — V D₁₋₁₁ T₂₋₄ ins 74* as in V₁ B D

99 *) Rām सफला क्रिया

106 D₉ 11 m ins 76* as in S (except G₁ s) — *) I feel that both the singular दीयते and the dual *सर्षिणी are too widely recorded to be questioned The variants in each case look like attempts to correct the syntax, which is indeed loose, yet comprehensible in popular style The verb comes first and is singular because the author is thinking of the donation as a unit D₇ s T₄ दीयते, D₉₋₁₁ T₂ s *यते D₁₋₁₁ T₂₋₄ *सर्षिणी.

112 *) D₈ सर्व as in N₁ V₁ B₁ s, D₉ 11 T₂₋₄ सर्व-

V₂ D₁ as in text

113 After 113, V D₁₋₁₁ T₂₋₄ add 77* as in V₁ B D. After this, D₁ s transpose 116 as in D₄ (G₁ s)

115 *) V₂ T₂ s as in D_{1.2} T₁, but T₄ as in text

6

2 *) It seems pretty clear that the original had a vocative with a 3d person verb Such incongruence is by no means unknown from the earliest times, see *Vedic Variants* 1 pp 195f, 230ff., 3 pp 123 ff, Emeneau, *Jambhaladatta's Version of the Vetālapañcavimśati*, p xxii The inconsistency is removed secondarily by making the verb 2d person in Ś₁ V₁ (and, with more extensive changes including nominative subject [1], in T₁), by making the subject nominative in various MSS

4 After 4, D₉₋₁₁ ins 78* (D₉ omitting st 5 and 6), the same ins in D₁ m after 5^{ab} as in D₄, V₂ T₂ s subst 78* for 6^{ab} as in D₁ s

7 *) Correction! In the Crit App, for "D₄ G₁" read "D₄ G₄"

12 After 12^{ab}, D₁₋₁₂ T₂ G₁ ins. 79* as in Ś₁ K₂ s B₁ m s s D₉ D₈-s.

7

2=(var) Har₁ 3 41 46^{ab}-47^{ab}, Matsya 161 39, Padma 5 42 37^{ab}-38^{ab}

3=(var) Har₁ 3 41 47^{ab}-48^{ab}, Matsya 161. 40, Padma 5 42 38^{ab}-39^{ab} — *) V₂ T₂ s (inf l₁) as in Ś₁ B₁ D₂ s

6 After 6, all N MSS except D₉ ins 80* Is the reading of M in 6^f connected with the first part of this line? If so, perhaps it should be accepted as part of the text Note that all S MSS except G₂ M omit 13^{ab}, which G₂ transposes to follow 80* — *) सोमयुज्, "employing Soma"

8 *) D₁₋₂ T₂₋₄ as in B₁₋₂ s D₁ s, D₁₀ as in D₂ s — *) D₁₋₂ as in Ś₁ K D₄, D₁₀ 11 T₂₋₄ as in B D (except D₄)

9 *) B₁ T₂ s as in B₁₋₂ D₁ s

10 After 10^a, V₂ D₁₋₁₁ T₂₋₄ ins. 82* as in B (except B₂) D T₁

11 *) Correction! In the Crit App, for "N₁" read "N₁" — *) T₂ s as in T₁, T₄ कृत्वाश्वोदार* (cf.

V₁) — D₀ ins 82a* as in S [Correction! The reading कृषीहल—a word found in no MS.—has crept into the text through pure oversight. The Crit App gives the readings of all MSS collated. A choice is difficult. Edgerton is now inclined to adopt the reading of the Vulgate (which moreover should be कृषीहल, same as in the B MSS (not *वल as printed) but he considers the last two, perhaps the last three, syllables as doubtful — V S S]

16 °) V₂ T₂ s as in D₂ s, T₄ as in text

19 Correction! In the Crit App, line 10, for "althogh" read "although" — After 10, T₂ s ins 85* as in D₁ s, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 86* as in all MSS except Ś₁ K Ñ₁

20 °) In this ritualistic context, स्तोमा is certainly the true reading, सारा was due to interpretation of ब्रह्म in its astronomical instead of its ritualistic sense

22 °) बल- is adopted rather than बल in accord with the usage of this edition, which is supported by most MSS here and elsewhere

23 23^{ad}-24^{ab}=(var) Hari 3 42 16, Matsya 161 84^{ad}, Padma 5 42 78^{ad}

24 °) D₇ as in text, with Ś₁ K Ñ₁ D₄. The 3 dual perfect form of अयय gave trouble to later copyists

25 °) V₂ D₂ T₂ s as in text, with Ś₁ K₁ s B₂ D₁ s & T₁

26 °) Correction! In the text delete wary line under यय in मयय — °) D₇₋₉ T₂ s महाराज as in text, with Ś₁ K Ñ₁ B₂ s D₁ s &

8

5=(var) Hari 3 41 54^{ad}-55^{ab}, Matsya 161 47, Padma 5 42 45 — After 5, D₂ D₇ s ins 88* with B₁ m & D₂ D₄ s (Not in T₂₋₄)

6=(var) Hari 3 41 55^{ad}, 56^{ab}, Matsya 161 48, Padma 5 42 46 — °) The reading of Ś₁ K D₄ seems to derive support from the reading of S in 89* (line 2), and perhaps should be adopted in the text

7 °) V₂ B₂ as in B₁ D₂, T₂ s as in D₁

8 °) D₇₋₉ T₂ s substantially as in text, तुरय (D₀ दु°, T₂ पु°, T₃ उ°, D₇ य°)

9 °) D₇ s 10 11 as in D₂ — °) I am quite confident of वृष्यक्षो ("broad-eyed"), though it is found only in Ś₁, the S reading seems a corruption of it, and the vulgate वृष्यक्षो is a synonym

11 Instead of अयय in 11^{ad}, it is quite likely that the original contained three syllables, making a hyper metric pāda, but the great variations in the MSS. defy reasonable reconstruction on such lines (Possibly अयोय with K₂ s B₁) — For 11^{ad}, D₂ substitutes 90* substantially as in B₂, and T₂ s the same, substantially as in D₁ s — After 11, D₁ s T₂ ins 91* (D₁ s as in D₄, T₂ as in K₄ but with y- for v)

12-13 12^{ad} and 13^{ab} D₁ s T₂ as in D₄ (T₂ न्द° in 13°)

14 °) V₂ G₁ as in M₂ — °) Correction! In the Crit App, for "Ñ₁" read "Ñ₁"

15 °) V₂ D₁ s T₂ s as in D₂ s, D₀ द्वितीय (nearly as in text), D₁₀ 11 as in Ñ₁ B₂₋₄ D₂ D₃ s, T₄ as in V₁ — After 15, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 92*, as in N (except K₁ & D₄)

16 After 16^{ad}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 93*, as in N (except K₄) (D₇₋₉ as in K₁₋₃ Ñ₁, T₂ s अयुनाक्ष T₃ अयुद, sic/यययय)

17 °) V₂ as in B₁ — °) D₇ s as in Ś₁ K

18 °) V₂ T₂ s as in B₁

21 °)=(var) Matsya 273 72^{ad}, Vāyu 99 454^{ab}

22 °)=(var) Matsya 273 72^{ad}, Vāyu 99 454^{ad} — After 22^{ad}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 95* as in V₁ B D T₁ [(L 1) T₂ s as in B₂₋₄ & D₁ s & T₁, T₄ as in B₁ s D₀ — Lines 2-3=(var) Matsya 273 71^{ad}, 73^{ab}, Vāyu 99 453^{ad}, 455^{ab} — (L 2) No variants as in D₁ s or as in T₁]

23 °) Correction! In the Crit App (line 1), for "N₁" read "Ñ₁" — °) D₇ s as in M₂, D₀ T₂ s as in T₁, D₁₀ 11 T₄ as in Ñ₁ V₁ B₁ s & D₂ D₃ s, D₀ as in G₂, D₀ as G₂ except धामा for धामा I take धामा to be an obvious *lect fac* for धामा, सद् seems certain, and after that समन्विता seems the only possibility, though not found precisely anywhere (note K₄ and G₂, both very close) [Ko reads वातासहधमन्विता, which is not helpful. Is धामन् the name of the minister of Vṛṣādarbhī, or of another King who is mentioned along with his unnamed

minister, and, in the former case, is *समन्त्रिणा to be read as *स मन्त्रिणा? — S K B]

24 ^{ab}) Cf. Vāyu 99 455^{ad}

9

2 St 2-3=(var) Hari 3 41 48^{ad}-49^{ad}, Matsya 161 41-42; Padma 5 42 39^{ad}-41^{ab}

7 ^b) V₂ T₂ as in B₁ s s D₁ s, D₁ s as in K₂ s Ñ₁ D₄, D₆-11 T₄ as in V₁ B₂-s D_n D₈ s s, T₈ lacuna, D_{G1} माल्यानुलेपना, D_{G3} G₇ as in text, with G₂ (G₇ *पण for *पिण) meaning, perhaps, "bringing along (with them)"? The other readings all seem to be *lectiones faciliores* — Correction! In the Orit App, for "S (except G₂) माल्यानुलेपना" read "S (except G₂) माल्यानुलेपना"

9 After 9, all N MSS except D₁₁, but including T₂-s, ins 100* as in N, all S MSS and D₁₁ omit it

12 Stanzas 12-16=(var) Hari 3 42 10-14; Matsya 161 78^{ad}-83^{ab}, Padma 5 42 72^{ad}-77^{ab}

17 ^{ad})=(var) Hari 3 42 15^{ad}, Matsya 161 84^{ab}, Padma 5 42 78^{ab}

20 After 20^{ab}, V D₇-11 T₂-s ins 103* as in V₁ B D (T₂ s substantially as in D₁ s), and D₆ T₂-s ins 104* as in B D_n, while only S MSS (including D_{G1} s G₇) have 105* — After 20^c, D₇-11 T₂-s ins 106* as in N

21 ^a) D₁₁ as in K₁-s S

24 D_{G2} G₇ omit 24 and 108*, as in G₂ — V D₇-11 ins 108* after 24^{ab} as in most MSS which have it, T₂-s after 23 as in D₁ s (D₂ omits line 3 of 108* and 24^{ad})

10

2 ^c) खेचरी सा (so also V₂ B₇ D₇ 10 11 T₂) would be a simple reading, but why should so many MSS have changed it in such various and strange ways? Only Ś₁ has our text exactly, but most of the best MSS point to an ending *ण् The construction is indeed difficult, "having the moon-splendour of the khecaris" seems forced, but to make the word depend on कैलसशिखर- hardly less so [Ko, like D₄ G₂ s, reads खेचराण्, to which K₁ s also point. It can make good sense "It shone with moon-

splendour for all rovers in the sky" — S K B]

4=(var) Hari 3 41 50^{ab}, 51^{ab}, Matsya 161. 43, Padma 5 42 41^{ad}-42^{ab} — ^d) V₂ s B₇ T₂ as in B₁-s D₁ s, B₂ s D₇-11 T₂ s as in text V D₇ s 10 11 T₂-s ins 109* as in N, D₆ and D_{G2} omit not only 109* but 5^a-6^b, D_{G1} and G₇ with other 8 MSS — Correction! In the text of 4^d delete the wavy line below म् in सुवमानेव.

5=(var) Hari 3 42 8, Matsya 161 70^{ab}, 72^{ad}, cf Padma 5 42 67^d

6 ^{ab})=(var) Hari 3 42 2^{ab}, Matsya 161 71^{ad}, Padma 5 42 67^{ab}

8 ^a) D₁₁ as in T₁ G₁ s-s M — ^b) V₂ s B₇ s T₂ s as in text

9=(var) Hari 3 42 4, Matsya 161 73, Padma 42 68 — ^c) V₂ s T₂ s as in V₁ — ^d) The rare form गन्ति (Ś₁ K₄ Ñ₁ T₁ G₂ M₁, also D_{G1}, and intended in G₄ M₂) is replaced by various *lectiones faciliores*

10=(var) Hari 3 42 6, Matsya 161 75, Padma 5 42 70 — 10^d-11^b and 111* V₂ s D₇ s essentially as in Ś₁ K Note hiatus twice in 11^b, certainly in the original, avoided in various ways secondarily

11=(var) Hari 3 42 5, Matsya 161 74, Padma 5 42 69 — ^c) For वर्ण, of 1 208 14, but the reading is quite uncertain in both places, here V₂ s वर्ण as in Ś₁ — T₂ ins 112* as in S

12=(var) Hari 3 42 7, Matsya 161 76; Padma 5 42 71 — ^d) Since only apsarasas, no gandharvas, have been mentioned in the preceding, the reading of Ñ₁ S is certainly original The change is a simple *lect. fac* which may have been made repeatedly in different texts

17 ^b) T₂ D_{G2} G₇ शोणितान् (of G₂)

19 After 19, V D₇-11 T₂-s ins 116* (except that T₂ omits first line) D₇ s have first line substantially as in Ś₁ K₄ (D₇ margin inserts before this the version as printed)

21 ^d) V₂ s D₇ s as in text (with K Ñ₁ M and nearly Ś₁)

22 After 22, V D₇-11 T₂-s ins No 3 of App I with V₁ B D

23 राजन् occurs both times in 23^a and 23^c in T₂

D³, as in text with $\tilde{N}_1$ B₁ G₁ M₁, the others change to avoid the repetition.

11

1 After the ref, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 117* as in all but $\tilde{S}_1$ K $\tilde{N}_1$ (T₂ agreeing with S in line 1) — ^a) T₂ as in S — ^a) Correction! In the Crit App, read 'सु वि' for 'सुवि'

6 ^a) T₂ s as in S — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 118* with all except $\tilde{S}_1$ K $\tilde{N}_1$

7 ^a) T₂ s as in B₁ s D₁ s, D₀ as in V₁ B₁.

8 D³, like G₂, as in text, not as in other S MSS, throughout the stanza (T₂₋₄ as in text)

10 St 10-12=(var) Hari. 3 41 51^{ad}-54^{ab}, Matsya 161. 44-46, Padma 5 42. 42^{ad}-44^{ad}

11 ^{ab}) D₇ s as in K₄, D₀₋₁₁ T₂₋₄ as in $\tilde{N}_1$ V₁ B D — D₀ T₂ ins 119* placed as in S, V D_{7.10} 11 T₂ s ins 119* as in $\tilde{N}_1$ V₁ B D. (D₀ omits 119* as in $\tilde{S}_1$ K)

13 For stanzas 13-28, cf. Hari. 3 66 32-42, Padma 5 18 53-65, Vāmana 24 25-33

15 After 15^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 121* as in V₁ B D (D₀ lacuna, omitting also 15^{ab}) D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 122*

16 ^a) B₀ as in text, B₇ D₀ as in $\tilde{S}_1$ K₂ s B₁, V₂ s D₇ s 10 11 T₂ s as in $\tilde{N}_1$ V₁ B₂₋₃ D, T₂ as in T₁ G₂ s M₁ — Correction! In Crit App, read " $\tilde{S}_1$ K₂ s B₁" for " $\tilde{S}_1$ K₁₋₂ B₁" — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 125* as in all but $\tilde{S}_1$ K $\tilde{N}_1$

17 After 17, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 127* as in V₁ B D S.

19 ^a) B₇ s D₇₋₁₁ T₂ as in $\tilde{N}_1$ B₂ D₂₋₃

20 ^a) B₇ reads ग्रहा सर्वज्ञ एव च (cf $\tilde{N}_1$ V₁)

22 After 22^{ab}, T₂ (as well as D³ s G₇) ins 129* as in S After it, T₂ D³ ins 26^{ab} with var, T₂ (but not D³) repeating it below Then D³ ins. 128* as in G₂ [v1 (L 1) वरदा for सरमा — (L 2) 'ता देव्य' तत्रासन्देहमातर]

23 ^{ab}) D₀ as in $\tilde{S}_1$ (ऋग्वेदश्च for 'दोऽय)

25 ^{ab})=(var) Padma 5 17. 309^{ad}

26 ^a) D₇ s as in K₂₋₄, D₁₀ 11 as in B₁₋₃ D₂, T₂ as in T₁ G₂₋₃ M₂ — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 130* as in V₁ B D.

28 After 28, V B₂ s (but not B₇) D₇₋₁₁ T₂ s

(but not T₂) D³ (but not D³ G₇) ins 131* as in K₂ V₁ B D G₂ s

29 After 29, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 132* as in V₁ B D S.

30 After 30, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 133* as in V₁ B D S.

31 After 31, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 134* as in V₁ B D S, after this, T₂₋₄ ins.

सुवर्णमालिनो यूपा मणिप्राकारतोरणा ।

32 ^a) B₀ D₀ as in V₁

42 After 42, D₇₋₁₁ T₂ s (not T₂) ins colophon as in B D S

44 ^b) V₂ s B₇ s T₂ s as in B₁ s s s D₁ s G₂ M₁, B₂ D₇₋₁₁ T₂ s D³ as in text

47 ^a) Text only K₁ s D₂, but तु of most B and D MSS. with K₄ $\tilde{N}_1$ V₁ and part of S points to this original. I do not believe that the original had तु twice in the same pāda [But the second तु is not certain and has variants, as indeed the first तु — S K B]

48 ^a) D₀ as in $\tilde{N}_1$ V₁ — D₀ T₂ D³ s G₇ ins 136* as in T₁ G₂ s

49 After 49^{ab}, B₀ ins 137* as in K₁₋₂ V₁ B₁ D₄

51 After 51^{ab}, T₂ ins 138* as in S — ^a) D₀ as in $\tilde{N}_1$, T₂ D³ as in text

52 After 52, D₀ 10 T₂ ins 139* as in S, D₁₁ also ins the first four lines

54 ^{ad}) D₀ as in $\tilde{S}_1$ K₄

58^b-59* D₇ s om (hapl) as in $\tilde{S}_1$

61 61 is transposed to follow 56, and 140* is then added, in D₀ 11 T₂, as in S

65 ^a) D³ as in C_v D₀ as in $\tilde{S}_1$ — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 141* as in $\tilde{N}_1$ V₁ B D

66 After 66, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 142* as in V₁ B D (in D₀ marg sec m)

67 After 67^{ab}, T₂ ins 143* as in G₂ s M₁

69 ^a) C_n as in C_d, D³ as in text, D³ G₇ as in G₂₋₄, D₀ as in K₂, D₁₁ as in D₂, D_{7.10} T₂₋₄ as in B₂₋₃ D_n D₄₋₅

12

7 After 7, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 145* as in all but $\tilde{S}_1$ K $\tilde{N}_1$ B₁.

8 After 8, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ns App I, No 4, as in V₁ B D S None of these MSS have the additional line वैतल्यात्वं* (read thus, *not* वैतन्या* as printed)

11 In Vimalabodha, which reads गृहम् in 11^b, and in 11^c स in quotation of text but सन् in comm.

15 After 15^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ns 146* as in B D (except D₁)

17 After 17^{ab}, D₉ ns 147* as in T₁ G.

18 After 18^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂ s (not T₄) ns 148* as in N — After 18, D₁₂ ends an adhyāya, reading in red ink the colophon सभापर्वणि (no adhy. number) After 18, D₉ ns. lines 1 and 3 of 150* as in most of S

21 After 21^{ab}, T₂ ns 151* as in G₂ s

22 ^{ab}) T₂ as in S (agreeing with G₁ in 22^b)

23 T₂ reads this after 20 and again in this place, as in G₂₋₄ M₁, T₂ also ns 151* as in G₂ s — ^b) Ca क्षयागमे

24 ^b) Text with Śi K Ñ₁, discordant *lectiones faciliores* in the rest. The quotation, of which इति in 24^c marks the end, includes the whole of 23 and 24^{ab} "Realizing, 'A wise man avoids coming to grief if he acts (only) (23^{ab}) and after carefully reflecting in his mind, for one does not undertake a sacrifice merely to ruin himself',—and zealously taking upon himself the burden of the matter, he" (etc., 25)

29 After 29, D₉ ns T₂₋₄ ns 152* as in S

30 After 30^{ab}, D₉ T₂ ns 153* as in S

34 ^b) क्षणि, as in text, Cd n (both gloss सावसरं) v (gloss दत्तावसरं) So also T₄ D^{G1} s But D₇₋₁₁ ns in B₂ D₂₋₈, Ca as in B₁ (क्षणि), T₂ s as in Dn D₁ s G₂, G₇ as in K₁ Ñ₁ G₂ — Cd appears to read कल्प (gloss सज्ज), and so Cn (gloss समर्थ)

13

1 T₂ mostly as in S

2 ^{ab}) = (var) Matsya 273 66^{ad}, Vāyu 99 449^{ab}

3 ^{ab}) Cf Vāyu 99 449^{ad}

4 = (var) Matsya 273 68, Vāyu 99 450

5 Cf Vāyu 99 451

6 Cf Vāyu 99 452 — ^b) V₂ s B₂ T₂ s D^{G1} s स्तिगुणो as in text, G₇ दिगुणो as in K₁₋₃ G₂, B₇ D₉ as in V₁ B₁ s s, B₈ D₇ s 10 11 T₄ गुणतो as in B₂ Dn₂ D₂₋₈

7 After 7^{ab}, D₇₋₁₁ T₂₋₄ ns. 154* as in Ñ₁ V₁ B D

8 ^{ab}) V₂ s B₇₋₉ D₇₋₁₀ s T₂ as in Ñ₁ V₁ B D Cn (but D₉ before corr as in K₂), D₁₁ T₂ D^{G1} s G₇ as in G₂ M₂ (D₁₁ before correction अयुर्यस्तपरो*); T₄ चैधो यस्तु परो*. Ca चतुज च (of Cd and Cnp). Vimalabodha has this verse and reads चतुर्भ्यस्तु परो*, with pātha चतुर्भु, his glosses are not worth quoting Both Dev and Nil explain चतुर्ज as 'born from four' (two mothers, Brhadratha, and the Rākṣasi), 1 e Jarāsamdha Dev explains चतुर्भु by चतस्रो दिशो यौति मिश्रीकरोति एकाधिपत्येन, and चतुर्भु by चतस्रो दिशो याति प्राप्नोति While the etymological explanation is worthless, it seems quite clear the K₁ s s with Cdp have the correct form, and that (as all comm. assume) it is a name of Jarāsamdha, otherwise unknown except for 2. 13 20^a below, where other MSS including S have what seem evident corruptions of this form Translate "But another (later) king Cataryu, in whom has come to be (embodied) the 101st (of 5^c), he, viz, Jarāsamdha", etc In 8^b, Ca reads एकशत सवेद् as in K₄ B₂ S, and Vimalabodha seems to have read so (though in the MS the pāda is quoted as in the vulgate), for he paraphrases यस्यैकशत कुलानि निवद्वानि तिष्ठन्ति — ^a) Vimalabodha as in B₂ Correction! In the Crit App, for "B D" read "Ñ₁ V₁ B D"

11 ^{ab}) T₂ as in S In 11^b, D^{G2} G₇ कीर्यपरिष्कृतौ

15 ^{ad}) D₁₀ as in text "And the king who protects the southern boundary of the earth in the western (quarter)," 1 e the southwest — D^{G1} s add 155* as in T₁ G₁ s s s

20 ^c) I am tempted by the reading बलाद्वो, but only D₂ has it — ^a) कृषक = the usual कृष, restored in most of N by use of स (repetitious after स in 20^c)

27 ^b) T₂ s as in V₁ B₁ s s D₁ s

30 ^a) Correction! In the Crit App, line 2, omit "G₂ s" and "(G₂ *सि च)".

32 T₂ transp 32^{ad} and 33^{ab} as in S

33 After 33, T₂ adds 157* as in T₁ G₁ s-s

38 After 38, T₂ ns 158* as in S (except M₂).

39 ^c) हतो is nonsense, since 2 13 42 below shows that Hamsa was not really killed — ^a) At the end Śi K alone have the only possible reading, and

virtually all the others an identical *lect fac* (ending attracted to that of संयामे)

43 °) V₂ s D₂ as in B₁, T₂ as in G₁ s e o M. This latter reading ('देनेय') confirms my interpretation of धृसेनानां as ablative genitive (Speyer, V S S §73) in the sense of "from the Śūrasena country" The rarity of this construction accounts for the alterations.

50 °) V₂ s as in text. — °) T₂ s as in B₁ s e D₁ s

51 °) T₂ as in G₁ s

52 °) T₂ as in S, T₂ as in text, with Ś₁ K₁ s e (and D₂ after corr) — °) T₂ as in G₂

55 °) Ca व्रतानां (p ब्राह्मणां) — °) T₂-4 as in S

58 °) T₂ कद् as in G₂ (nearly = text with Ś₁ T₁ G₂ M₁) The name is the same as that found l 177 18^a, where Sukthankar keeps कद् with the vulgate, but T M seem there to point to कद् which I have adopted here as supported by Ś₁ and several excellent S MSS (There is no need to identify herewith the कद्(?) named in l 1. 173^d) The name कद् would be so familiar to all copyists from Book 4 that its secondary intrusion is very natural — After 58^{ab}, D₂ T₂ ins 150* as in S (in line 5 D₂ as in T₁ G₂ M₁)

59 °) V₂ s B₁ s T₂ as in text (with Ñ₁ V₁ B₁ D₁ s, partly supported by S), T₂ as in S, D₁-11 T₂ as in Ś₁ K B₂-e D₂ D₂-e

59 After 59, D₂ T₂ ins 160* as in S (but not the colophon).

60 After 60, D₂ T₂ ins 161* as in S

63 After 63^{ab}, T₂ ins 163* as in S, D₁-11 T₂-4 ins 162* as in N (in T₂ after 163*) — °) Ca आशाय (as in K₁ s e Cd), Cap as in text V D₁-11 T₂-4 ins 164* as in N

65 After 65, T₂ ins 165* as in S, D₁ ins the first line of 165*

67 After 67, T₂ ins 166* as in S

14

1 °) V₂ s T₂ as in B₁ s e D₁ s — T₂ reads thus (as in V₂ s T₂ etc) in 1^a, but in 1^d as in T₁

3 °) V₂ s T₂ s as in text D₂ as in K₂

4 After 4, D₁ T₂ transp 11 as in S Vimalabodha has this verse reading विस्तीर्णा in 4^a (so also

Ca, with D₁ s [corruptly 'स्ति'], and in 4^b as in D₁ 5 °) "But tranquillity would not be (attained)

through emancipation (from worldly things, 'abandonment')" This rather curious use of मोक्ष is responsible for the various alterations, all of which seem clearly secondary [That Yudhishthira longed for peace and did not wish to be involved in worldly warfare follows from 2 15 5 and 2 15 15 His idea was that "शम" or altogether renouncing this affair of the Rājāsūya would ensure peace. It is therefore odd that he should here say न तु मोक्षाद्देष्टुम्, interpreting the sentence as proposed above Can the reference here be rather to the मोक्ष or release of the kings imprisoned by Jarāsaṁdha (of 2 13 66^a, 18 11^b, 20 23^a, 24^a)? Yudhishthira would in that case be understood as saying that killing Jarāsaṁdha and releasing the kings are only the first two steps which would lead to further similar acts of conquests, which would take him farther and farther away from his haven of Śāma — S K B]

6 After 6, D₁-11 ins 167* as in D₂ D₂-4 (D₁ s both marg) (Not in T₂-4)

11 After 11, V D₁-11 T₂-4 ins 170* as in Ñ₁ V₁ B D, B₂ e D₂ D₁ 13 m and Vimalabodha ins 171*

16 °) V₂ s B₂ s D₁ s T₂-4 as in K₂ B₂ e D₂ 13 m e, B₁ D₂ as in B₂ — T₂ ins 172* as in S

18 °) B₁ D₂ T₂ s as in B₂

19 °) V₂ s D₂ T₂ s 'पल्लवे' as in text (with most of S, some of B, D₁ s)

15

1 °) V₂ s as in Ñ₁ B₁ D₁ s G₂

3 °) B₂ D₁-e T₂-4 as in B₂ e D₁ e G₂ — After 3, T₂ ins 173* as in T₁ G₂ s

4 After 4^{ab}, B₂ D₁-11 T₂ (not T₂ s) ins 174*

5 °) V₂ s B₁ s T₂-4 as in text, D₁ s as in K₂ G₁

6 [°) धनु देष्टुम् Edgerton prefers to read here two separate words धनु देष्टुम् But I think it is more idiomatic to treat it as a compound — V S S]

9 After 9^{ab}, V B₂ s (not D₁ s 10 11 (not D₂) T₂ s (not T₂) ins 175* as in V₁ B D — D₂, contains 9^b and 175* complete (no omissions contrast D₂ 11 s) — D₂ T₂ om (hapl) 9^a-10^a as in G₁ s

- 12 ^{b)} V₂ s T₂ s as in B₆ D₁ s.
 13 ^{a)} T₂ s as in T₁ G₁ s M₂ — ^{ed)} T₂
 (not T₂) as in S
 14 ^{ed)} T₂ as in S
 15 ^{c)} D₇₋₉ नि श्रेयसा (for नि संशयाद्) D₉ हिला
 (as in V₁), T₂ s एव (for राजन्) — ^{d)} D₉ नैर्गुण्यमथ
 सचरेत्

16

4 This stanza is found in Vimalabodha, reading संयोगे in 4^b, संगत्या° साम्य in 4°, and (by transp) द्वयोर्मवेत् in 4^d

5 ^{c)} The Calcutta ed reads समाक्रान्ता, with Ś₁ Ko of our MSS ! Doubtless a pure accident

7 ^{a)} Ca प्रतिष्ठिता, Cap अनवद्या.

8 ^{d)} With hesitation I have adopted the reading of S, supported (except as to च for वे) by K₁. Note that च and व are easily confused, while व and व are hardly distinguished in many alphabets The sense is most appropriate "If only he is killed, his host is destroyed", i. e., if Jarāsaṃdha is killed, we need not worry about his followers The following stanza goes very well after this

11 ^{d)} D₇₋₉ T₂ as in B₂ D₆ S

12 ^{d)} V₂ s B₂ D₆ T₄ D^{G1} s नृप, D₇ s बली, B₇ s पुरा, T₂ s G₇ नृप

13 After 13^{ab}, T₂ ins 177* as in S

21 After 21, D₁₁ (marg) T₂ ins 178* as in S

23 ^{a)} Cap as in Ś₁ K D₆ Cd — ^{d)} रत्नैर् seemed inappropriate to some copyists, and may seem so to some moderns, but cf 2 5 5° Note Nil's gloss! — After 23, D₁₁ T₂ ins 179* and om 24^{ab}, as in S

27 ^{b)} D₁₁ G₇ as in K₄

23 T₂ as in G₁ s s M, T₂ as in V₁, Ca as in text, Cap cites अवाप्तम् as in B₂ s D_n In D₁₁ first as in B₂ s D_n, corr as in G₁ s s M

30 After 30, D₆ 11 T₂ ins 180* as in S (all omitting line 10, D₁₁ om lines 11, 12) — V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 181* as in V₁ B D (T₂ om line 2, in T₂, 181* line 1 comes before line 11 of 180*)

31 After 31, D₁₁ T₂ ins 182* as in S

35 ^{d)} On the anomalous perfect-वेवाते cf Renou, Gr Scte, §333 c

37 After 37, D₁₁ (marg) T₂ ins 183* as in S

39 ^{c)} V₂ s D₇ s T₂ s as in text, Ca as in G₂ M₁

40 ^{c)} Ca °कृते (as in text), Cap °चरे D₇ s as in Ś₁ K₄ Ñ₁ D₆, D₉ as in text

46 After 46^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 184* as in K₄ V₁ B₂₋₆ D G₈

49 ^{b)} V₂ as in T₁ G₂, B₂ D_n s D₁₀ 11 as in B₂ D_n s D₈₋₉ — ^{d)} T₂ s G₇ D^{G2} प्रलवेद् as in text D₇ D^{G1} s G₇ अमि° as in text (with Ś₁ K₁ G₁ s 4)

50 ^{c)} V₂ s D₇₋₉ T₂ as in text, B₇ as in B₂

17

1 After 1, V D₇₋₁₁ (but not D₁₂!) T₂₋₄ ins 185* as in V₁ B D

2 ^{b)} D₁₂ as in text

3 ^{b)} Correction! In the text there should be a wavy line under समपद्यत — ^{c)} D₇ s 12 as in Ś₁ D₆ — After 3, V D₇ s 10 11 (not D₉ 12) T₂₋₄ ins 186* as in Ñ₁ V₁ B D (But 187* and 188* occur only in S MSS)

4 Correction! In the text the wavy line in 4° should have been under स गृह्य च and not under स गृह्य alone — ^{c)} The variants indicate the irregular gerund गृह्य, the choice is between च गृह्य च and सोऽपि गृह्य, the latter occurs only in part of S (and G₁ s, which D^{G2} supports, come closer to the former) The readings of Ś₁ K₁ s Ñ₁ V₁ B point to the former (found precisely in K₂ alone) — ^{d)} D₁₂ as in D₆

5 ^{b)} D₇₋₉ 12 as in K D₆

6 ^{d)} V₂ s T₂ as in B₂ s, B₇ T₂ as in text

7 After 7, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 190* as in V₁ B D G₂ (T₂₋₄ reading as in V₁ B₁ D₁ s G₂) — D₁₁ (not D₇₋₁₀ T₂₋₄) ins colophon as in B₂ D_n D₈₋₉ D_{11m} T₂ ins 191* as in S (in D_{11m} before the colophon)

10 ^{a)} D₇ s 12 as in D₆ — ^{ed)} G₇ D^{G2} as in text (against most of S, cf G₂ s)

12 ^{ab)} V₂ s as in text (with Ñ₁ B₁ s s etc, against V₁ B₂₋₅ etc) — After 12, V D₇₋₉ 12 T₂ ins 192* as in Ś₁ K B_{1m} s D_n D₄₋₆

13 After 13^{ab}, D₇₋₁₂ T₂ s ins 193* — V D₉₋₁₂ T₂₋₄ ins 194*, as in all but Ś₁ K D₆ (and D₇ s)

14 ^{b)} Ca as in B₂ s, Cap as in text

15 ^{a)} Noteworthy is this occurrence of the enclitic एन् (documented uniformly by all MSS, without exception) at the beginning of the pāda

22 ^a) V₂ s D₁₀ 11 T₂ s as in B D (except D₆), D₇₋₉ as in text (with Ś₁ K₁ s 4 Ñ₁ D₆), T₂ G₇ D^G as in G₂

24 After 24, all MSS except Ś₁ K Ñ₁ ins 196*, V D₇₋₁₂ T₂ s 4 ins 197* as in V₁ B D, while T₂ om lines 1-2 thereof as in S, V D₇₋₁₂ T₂ s 4 ins 198* as in V₁ B D

25 ^a) D₇₋₁₁ as in text

18

1 ^b) "Kauśa and his minister (Sunāman)", see 2 13 33, which shows that only part of S is right here (but K very close to it, note also B₁) T₂ s 4 as in Ñ₁ V₁ B D, D^{G1} s as in text, G₇ as in M₂

3 ^b) Most K and S MSS with B₁ (the best B MS) point to चावयोरुं, for चावयोरुं by a kind of syllabic haplology. This is also found in D₈ 11 T₂ G₇ D^G. Note that K₁ first had this reading, then changed to 'जय', this shows how easy and natural the correction might have been. It is unlikely that the simple reading 'जय' would have been changed repeatedly, by different copyists or redactors, to the seemingly absurd reading of the text. If correct, this is a very interesting form linguistically

7 ^{ab}) B₇ D₆ 12 as in text. Cd हृदयसोऽन्तरात्मा । मलय । सलमेव प्रवीतीति श्री, which seems to support construction of हृदय as subject, hence वेत्ति, not वेत्ति

9 ^b) See note on 2 4 23²

10 After 10, T₂ ins 200* as in T₁ G₂ s

12 ^c) Ca as in text — After 12, V₂ s B₂ s T₂ s 4 repeat 2 15 2 as in V₁ B₂ s 4 D₁ s (B₂ s with v 1 as in B₂ s)

13 ^a) D₇ 12 as in D₆, B₂ s D₈ s 11 T₂ s as in B₂ etc, B₇ T₂ s as in text

17 ^a) V₂ s B₇ s D₇ s 10 11 as in Ñ₁ B₂ s 5 D₁₁ D₂ s (in D₇ corrected *sec. m.* to text, D₈ नयति for 'ते') V₂ s जय, D₆ नयति वलिनां वल, D₁₂ नयते पडिता वल (cf T₁ G₂ s 1), T₂ s 4 G₇ D^G as in K₁ G₁ s M Cd धीवरा । मत्स्यवेधिन जल च नयति धिया वराधिमतो वलं नयति इत्यनय । The reading धीवरा "rich in wisdom" (Ś₁, D₆, correction of D₇) is supported in sense by K₁ and S, धीवरा "fishermen" seems a simple (graphic?) corruption

18 Sequence in D₈ 11 T₂ s as in Ś₁ K₁, in D₆,

19 ontiro precedes 18^{ad}

19 V₂ omits 19^{ab} — ^a) D₇ s 12 as in Ś₁ K₁

20 ^{ab}) V₂ s D₆ T₂ G₇ om as in G₂ — ^f) विक्रमे "in a matter of prowess" seems necessary. It is secondarily attracted to the forms of the three preceding nouns, but no fourth correlative is necessary or plausible, the three being related to Kṛṣṇa, Arjuna and Bhīma respectively

22 ^b) परिच्छदान् (as in K Ñ₁ V₁ B₁ s e Cd) seems required as object of आच्छाद्य in 22*, C_v supplies स्वस्वरूप, which seems forced — After 22, T₂ ins. 201* as in S

23 ^b) Ca 'धे' (as in K₁ G₂, so also D₇₋₉ G₇) and 'वातमा' as in text (so also D₁₂) Cd glosses उत्तमवस्त्र संवीतानां, but this seems wrong. Rather, "wearing the garments of the first (caste, i e of brahmins)" It was misunderstood and therefore changed in most texts. Ca mentions 'तेजसां', stigmatizing it rightly as an अपपाठ

25 ^b) D₇ s 12 T₂ Ca as in text — ^a) Cd v both support the reconstruction, which Cd explains (of v 1 on 25^c) निग्रहे नाशे (v 1 नाशने) । एतदुक्तं भवति । यथा शत्रुकियाणां धर्माधिक्यप्रयोजनानां नाशने हि तौ तथा जगत्कार्यप्रवर्धनेऽपि । — After 25, T₂ G₇ repeat 201* as in G₂

26 After 26, T₂ reads 28^{ab} as in S

27 ^a) T₂ G₇ D^G s as in text (G₇ शोणां as in G₂)

29 ^a) B₇ T₂ उत्तीर्य as in text, D₇₋₉ 12 as in Ś₁ K, V₂ s D₁₀ 11 T₂ s as in Ñ₁ B D — ^c) कुरवोरच्छद (कुरव+वरच्छद), so very nearly Ś₁, "correlated with kurava-trees". Note that S is quite obviously unrelated to the N MSS and looks like a facile substitute for a difficult original. Most N MSS are easily derivable from our text V₂ s कुशचौरखल, D₇ 12 कुशवीरच्छदा, D₆ कुश चोरच्छद

19

1 ^a) D₇ 9-11 T₂ s 4 as in Ñ₁ V₁ B D, D₈ 12 as in K, D^G महाबाहु

2 ^c) D₇₋₉ 12 as in text

4 After 4, D₁₁ M T₂ ins 203* as in S

7 ^c) D^G T₂ G₇ एत्यात्र for अन्त्येय (cf. G₂, which probably intended this)

8 After 8*, D₁₁ M G₇ D^{G1} s ins 204* as in T₁ G₂ s

9 ^a) V₂ s D₇ s 10 11 D^{G1} शक्रवापी as in text, D₉ 12 T₈ 4 as in D₄, T₂ as in G₂

10 ^{ab}) D₁₂ (in ^b) मागध (changed to *धे)-यमणे कृत (probably intending text) It is surely the *land* of Magadha, not its ruler (1), that should be "not capable of being avoided by the clouds, for the sake of (the nāga) Maṇi" (cf the preceding and following) D^{G2} मागधेयो, G₇ मागधीय, both seem corruptions of our text, which of course is to be understood as मागधा + इय, "this land of M" Although the regular form is मागधी, *धा is recorded lexically (see PW s v) The rarity of this form would explain the corruption to *धेय, which then would entail change to *हार्यो in 10^a — ^a) V₂ s T₈ as in B₂ s D₁ s (T₈ ह्यु for अयु), T₂ as in S — After 10, V D₇-12 T₈ 4 ins 205* as in V₁ B D, while T₂ ins 206* as in S

14 After 14, D_{ns} D₇ s read 17^{ab} as in D_n (D_{ns}, but not D₇ s, repeating it in the proper place)

15 माध- is certainly to be read in both pādas 15^a and 15^b, and in 15^c *ना- rather than *ता- The widely variant readings point to an acc pl fem -लाक्ष, the stem नाला (for नाल) is reported lexically Cv acc to Sastri's edition cites मापनालात् (as in M), but the gloss suggests an acc pl शृङ्गद्वयकण्ठनालाख्या-स्त्रीन् नालान्, i e the two horns and neck constitute the three "(bean-) stalks"

16 ^{ab}) V₂ s B₇ s D₁₀ 11 T₈ 4 as in Ñ₁ V₁ B₂ s s D, D₇-2.12 as in text, T₂ as in G₂ (but in 16^a, ते चर्मे for नादेन) — After 16, D₇-10 12 ins first line of 208* as in D_n D₈ 4, T₂-4 ins 209* followed by second line of 208* as in T₁, this second line of 208* follows the first line in D₁₀ as in D_n D₈ 4, and is alone inserted in D₁₁ as in D₈ 6, but is not found in D₇-9 12 Note the agreement of T₁ with T₂-4 in a secondary feature!

17 ^b) D₉ B₇ T₂ G₇ D^{G1} s as in text (with Ś₁ Ko 1 4 T₁) "To the border-region of (Mt) Caityaka"

18 ^b) The regular neuter gender of शृङ्ग makes it highly probable that the original here was masculine [Cn apparently understands it as the palace minaret of "मञ्जुरा इति प्रसिद्धम्" — S K B]

19 After 19, D₇ s ins 210* as in D_n D₄, D₁₁ m

T₂ as in S

20 After 20, D₇ s ins 212* as in D_n D₄, V D₇-9 T₂-4 ins 213* as in V₁ B₂-4 s D_n D₁ s 4

24 After 24^{ab}, D₉ T₂ ins 217* as in S

27 After 27, D₁₁ m T₂-4 ins 218* as in S

28 After 28, D₁₁ m T₂ ins 219* as in S

30 After 30^{ab}, D_{ns} D₇ s 10 11 T₈ ins 221* as in D_n D₈ 4 (Not in D₁₂) — After 30, V D₉ T₂-4 ins 222* as in V₁ B D₁ s

33 225* = (var) Bhāgavata P 10 72 18-31

36 226* = (var) Bhāgavata P 10 72 22-27

37 ^a) D₇ s 12 as in text, with Ś₁ D₆ (धारण- is improbable after ग्रहण-, accusatives are doubtless due to feeling of need for object of विगर्हमाण, तान् already supplies it)

38 D₁₀ 11 om (hapl) 38^c-40^b, as in Ś₁

40 After 40^{ab}, T₂ D^{G1} ins 229* as in T₁ G₄ s

41 ^b) G₇ D^{G2} as in M₁

42 ^{cd}) Placed in D₇ s as in Ś₁ D₈, in D₉ T₂ G₇ D^{G2} as in K Ñ₁ etc, in D^{G1} as in text, with only some S MSS The great variety of its position in the MSS (four different places!) makes it hard to choose except on subjective grounds But if placed after 40, it seems repetitious, and particularly वदध्व duplicates वदत, between 41^{ab} and 41^{cd} it interrupts the construction and could at best be understood as a parenthesis, and the MSS which put it before 42^{ab} are inferior in value

43 च in 43^b is best supported by the MSS, it is to be correlated with च in 43^a, not with च in 43^c, which introduces the whole stanza "And having thus approached me, both (on the one hand) why did you not accept, and what is your business in coming to us?" All three च's are original, but it is not strange that their construction caused trouble and led to numerous secondary changes

44 After 44, V D₇ s 10 11 T₈ 4 ins 232* as in B D G₈

49 ^a) The true reading may be concealed in the corrupt K MSS, the vulgate is obviously secondary, and I have adopted S for want of anything better, but with little confidence [On the question of entering the enemy's quarters अद्वारेण, cf Rāmāyana 5 4 2 and the comm thereon — S K B]

20

- 1 ^a) V₂ s B₇ T₈ as in $\tilde{N}_1$, T₂ as in text, D₇₋₁₁ T₂ as in $\tilde{S}_1$ K B₁ s-s D₁₁ D₂-s
- 5 After 5^{ab}, V D₇₋₁₂ T₂-s ins. 235* as in V₁ B D G₂
- 11 After 11, V D₇₋₁₂ T₂-s ins 237* as in V₁ B D
- 18 ^b) V₂ s D₇ s as in text
- 23 ^a) D₇ s T₂ s Cap as in V₁ B₁-s s D₆, D₆ as in text, D₁₀ 11 T₂ Ca as in $\tilde{N}_1$ B₁ D₁₁ D₁-s — After 23, D₇₋₁₁ ins 239* as in B₁ D₁₁ D₂-s — 239* = (var) Bhāgavata P 10 72. 29st
- 24 After 24, D₆ 11 T₂-s ins No 6 of App I as in S
- 29 ^{cd}) D₇ s as in D₆ D₆ T₂ s G₇ D^c s as in G₂
- 31 After 31, D₇₋₁₁ ins 240* (D₇₋₉ as in D₁ s, D₁₀ 11 as in D₂)
- 34 After adhyāya 20, D₆ 11 T₂ ins No 6 of App I as in S

21

- 2 ^b) D₂ T₂ s as in text
- 3 242* = (var.) Bhāgavata P 10 72 31-33 — After 3, V B₇ D₇₋₁₂ T₂ s ins 243* as in B₂-s s D
- 4 B₇ D₇ s 12 omit 4^{ab} with B₂ D₆ — After 4^{ab}, D₁₁ T₂ s ins 244* as in S
- 6 ^b) Ca as in B₂ s G₂, T₂ as in text, V₂ s as in B₁ D₁ s
- 10 For st 10-16, of App I (No 11) of the Virāṭaparvan — After 10, V D₇₋₁₁ T₂-s ins No 7 of App I, as in K₁ V₁ B D
- 12 After 12^{ab}, D₁₁ T₂ ins 246* as in S — After 12, T₂ ins 247* as in S
- 15 After 15, T₂ ins 248* as in S.
- 17 After 17^{ab}, D₆ 11 T₂ ins 249* as in S — ^c) B₇ Ca as in K₁ s $\tilde{N}_1$ M₁ — After 17, D₁₁ T₂ ins 250* as in G₁ s (without variants).
- 19 253* = (var) Bhāgavata P 10 72 42-43.
- 20 This stanza is found in Vimalabodhi (reading $\tilde{g}$ for $\tilde{h}$ in 20^e)

22

- 4 After 4, D₆ 11 T₂-s ins 255* as in D₂ s D₁ S (D₆ 11 omit last two lines, as in D₂ s D₁, but do not

contain 254* before 255*, T₂ alone, has a much longer insertion after line 6 of 255*)

- 5 ^a) D₇₋₉ as in text (with K₁ D₆ G₂ M₂)
- 6 After 6, D₇ s 12 T₂ ins 256* as in D₂ D₄ s (T₂ reading as in D₂, but D₇ s 12 as in D₁ s)
- 9 ^a) V₂ B₇ s D₁₀ 11 $\tilde{g}$ as in text, with $\tilde{S}_1$ K₂ s $\tilde{N}_1$ V₁ B₁ s s D₂, V₂ T₂ G₇ as in G₁-s M₁, D^{cl} s as in G₂ s M₂, D₆ T₂ as in B₂ s D₁ s-1, D₇ s 12 as in D₆ (also in 9^d)
- 11 ^a) Ca as in K₁-s B₁ s in D₁ s, B₆ as in V₁
- 16 After 16, D₁₁ T₂ ins 260* as in S
- 25 ^b) G₇ D^{cl} T₂ $\tilde{n}$ (D^{cl} $\tilde{n}$) $\tilde{h}$ as in text (with $\tilde{N}_1$ B₁ T₁ G₂ s M₂), V₂ s T₂ s as in B₁-s s D₁ s, D₇ s 12 as in $\tilde{S}_1$ K₁ D₆
- 40 After 40, D₆ 11 T₂ ins No 9 of App I as in S

41 After 41^{ab}, 261* is ins in all MSS except $\tilde{S}_1$ K (in T₂ placed as in S, in D₆ T₂ after 41^{cd}) — After 41^c, T₂ ins 262* as in S

42 After 42, T₂ s ins 263* as in B D₁ D₂ s (not in D₇₋₁₁!), T₂ also ins 264* as in S

48 After 48, D₆ T₂ ins No 10 of App. I as in S

53 After 53, D₁₁ ins 265* as in S, and D₆ ins the first line thereof

23

1 Before 1, D₆ 11 T₂ ins 266* as in S — ^a) For धनु शेष्ट see note above on 2 15 6

3 After 3, D₆ ins App I (No 11) as in S, T₂ also ins the first 5 lines

6 ^f) T₂ s as in D₁ s

10 After 268*, B₇ D₇ s colophon as in D₂ D₁ s

12 After 12, D₆ ins 269* as in S

13 On कुण्डि- in 13^d and 14^b see Archaeological Survey of India Reports, Vol XIV, pp 125-137 — After 13, D₆ ins 270* as in S

19 ^a) V₂ s as in B₁ s

24 After 24^{ab}, B₇ D₇₋₁₂ T₂ s ins 273* as in $\tilde{S}_1$ D₂ D₂-s

24

1 Before 1, V D₇₋₁₁ T₂-s ins 275* as in V₁ B D

4 ^a) D₂ s as in text, with K₂ s $\tilde{N}_1$ D₂ (marg sec m) s S (except M₁)

6 ^a) V₂ s D₁₀ as in text, with Ñ₁ S, T₂ s as in D₁ s — ^a) V₂ s D₇₋₉ T₂ s as in text, with K B₁ s c D₁ s c

12 ^a) B₇ D₆ दिव^{*} as in text, with K₈ G₂, D₉ 12 दिव^{*} (nearly as in text), with K₂ s D₂ s, T₂ देव^{*}

18 ^a) On उरगा see PW s v Lassen's conjecture उरशा (IA. 2 145 n 4) is ingenious and may be right, of the S reading (which might also be right). Yet the phrase उरगाख्यस्य पुरस्य Raghuvamśa 6 59 seems to justify keeping the reading of most northern MSS, since the rest vary [Ko has the reading उरशा thereby justifying Lassen's conjecture The Raghuvamśa reference need not be taken as cogent, as there it is a king of Southern India that is described, whereas the Mbh description refers to the North For उरशा of Rāj Taran 5 214 ff and the Ganapātha to Pāṇini iv 2 82, 3 93 — S K B]

22 ^b) The orig certainly read as in text, फल्गु, "poor, worthless", was naturally often changed to the familiar name of Arjuna Text supported by D₇ s 12 T₂ s.

25 ^a) V₂ s as in text

26 After 26, D₁₁ m ins 281* as in S

27 ^b) Here and in 2 47 9*, below, it seems to me clear that निष्कृत means "border", "environs", a meaning not recognized in any dictionary Cf the occurrences of this word in Hemacandra's Triṣaṣṭīśālākāpuruṣacaritra, transl H M Johnson, Vols 1 and 2, Gaekwad's Oriental Series 51 and 77, see particularly 2 p 147, n 303, with references there cited Unfortunately the Sanskrit text is inaccessible to me, but it seems to me probable that this meaning (rather than "district" as Miss Johnson assumes) must be assigned to it there

25

5 Correction! In the Crit App, line 4, read "App I (No 12)"

6 Correction! In the Crit App, line 10, read "App I (No 12)" — After 6, D₉ 11 ins App I (No 12) as in S

14 After 14, D₉ ins 283* as in T₁ G₂ s

15 In both pādas, 15^b and 15^d, Ś₁ only seems

to have the best claim to originality, both times *lect diff*, yet capable of sound interpretation, wide variations in the others, in part easily explainable on the basis of the Ś₁ reading (thus in 15^b वजित is phonetically close to वज्रत्व, and from that अजित is an easy step) "If there is annulment (prohibition, state of being prohibited, so of entrance) by men", in 15^d, करवत् "by way of tribute" (note that करमन्त्र and करं तन्त्र are close graphically to करवन्त्र, but involve taking कर as nom nt, the vulgate करपदं is also close) Ko exactly as Ś₁

20 After 20, V B₇ s D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 285* as in V₁ B D T₁ G₂

26

2 After 2^a, V D₇ s 10-12 T₂₋₄ ins 286* as in V₁ B D M₂

4 ^a) V₂ s D₇ s 11 T₂ s अगम् as in text, with Ś₁ K B₂ D₁ s s c

27

3 ^b) I take उत्तमान् and उत्तरान् both as names of peoples

5 ^a) V₂ s as in V₁ (read in all उन्नाटम् as in text?), D₁₂ as in text, D₉ as in K₂ (उन्नाटम्, nearly as in text), T₂ कर्णाटम्, T₃ कर्कटम्, T₄ कर्नाटम् (*sup*, *lin* as in text)

9 ^b) मदवीक is likely to be right just because unanalyzable in Sanskrit The variants are largely rationalizing, note that वी for वी is due to graphic confusion in the Śāradā alphabet — ^a) सोपदेश "with its surrounding territory", goes with the preceding

12 After 12, D₇ s (only!) ins 289* as in Ñ₁ D₉

14 ^a) Correction! In the Crit App, for "N₁" in second line, read "Ñ₁" D₁₂ as in text, with Ś₁ K D₆ m, D₉ nearly so, प्राच्यगुह्यान् — ^b) Only K₄ precisely as in text, but Ñ₁ and most of S support समक्षान् (V₂ s T₂ s समन्तान्), Ś₁ K₁₋₂ B₁ s s D₁ s G₂ (also V₂ s D₇₋₉ 12 T₂ s) चैव — ^a) उपयाद् augmentless preterite, well attested

21 ^a) V₂ s T₂ s as in text

22 ^a) Text with M, it seems to mediate best between the others D₉ 12 कांचीनामधिप

28

7 ^a) क्रोषित, which is Sastri's reading, has been recorded only in D^{G1} of our MSS

8 After 8, 297* is found in all except Ś1 K Ñ1 B₂

17 ^a) Ca as in Ś1 K B₂ D₁ s Cd, Cap as in text (इति नवीना) In the Crit App of 17^a, for "Cd n cite text" read "Cn v cite text" — After 17, V₂ s T₂₋₄ and all B D ins 299* as in V₁ B D (D₁₁ transp as in D₁ D₂ s) [There is a variant and expanded version of this anecdote in the Anuśāsana (adhy 2) — V S S]

19 ^b) D₁ s as in text, V₂ s as in Ś1 In the Crit App of 19^b, for "D₁ अन्वयाद्" read "D₁ अन्वशी"

20 After 20^a, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins. 301* as in V₁ B D G₂

22 ^a) V₂ s as in text

29 After 29^a, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins App I (No 14) as in V₁ B D (lines 1-4 = 302*, also in S)

36 After 36^a, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 304* as in V₁ B and part of D — No S MS has this, yet Sastri prints it, recording its omission only in his MS अ

43 ^b) Text (as in G₂ M) seems best common denominator of the variants, so also in D₁₂ (changed sec m to 'चोप', the reading of Ś1 D₂) and G₇

46 ^b) D₂ रोमक as in K₄ D₁ s G₂, D₁₀ वामक, G₇ नारक, V D₇ s 11 T₂₋₄ as in text

47 ^a) V₂ s as in Ñ₁ B₂, B₁ as in B₁ s, B₂ D₁₀ 11 as in D₂ s, D₇ s as in D₂, D₁₂ सिचह, T₂ पिछद्, T₃ पिचद्, T₄ मेचक

49 ^a) See Edgerton, JAOS 58 262 ff, Rome is certainly, Antioch possibly, referred to in 49^a, in 49^b it is possible that Alexandria is meant. For अन्ताग्री (my emendation), V₂ s B₂ D₁₁ T₂ s अटवी as in K₂ s Ñ₁ V₁ B₁ s s D₂ s, B₇ D₇ s 10 T₂ जाट^a as in K₁ B₄ s, D₂ अरवा(क्षेव) In the rest of 49^a, only D₁₂ D₇ s as in D₁ D₂, all others (except D₁₂, see below) चैव, and then V₂ s B₇ T₂ s राम as in B₁ s s D₁, B₂ D₁₀ 11 T₂ दास as in B₂ s D₂ s, D₂ रामा as in D₂ For 49^a, D₁₂ अटवीवासिन^a सर्वे रोमशान्तेमवजितान् (an obvious attempt at emendation), and then in the margin अरवाक्षीरोमाक्ष जवनानां पुं तथा In an old Devanāgarī MS of the D A. V Library, Lahore, No 41 (dated Sam 1654), on folio

37^b, the line is read in the text first exactly as in D₁₂ text, and then again (in the text, not margin) अवरी चैव रोमां च (corr to रोमाक्ष) यव^a oto, the reading of Ś1 (and K₂)!

53 After 53^a, D₂ 11 ins App I (No. 15) as in S

54 After 54, D₂ ins 314* as in S

29

6 ^a) महीत and च हेम ("हेम) seem clearly *lect fac* V₂ s महच्छत्र (for 'छ च), D₁₂ 'त्य as in Ñ₁ V₁ D₁₁ D₁ s — V B₇ s D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 316* as in V₁ and most of B D (Not in D₁₂)

7 ^a) D^{G1} s as in text, with Ñ₁ G₂ M₁.

10 ^b) See PW s वव पर्यट and अपर-य^a D₁₂ reads "अपरयट"

11 ^a) B₇ as in text

30

1 Before 1, D₁₂ ins first four lines of No 16, App I, with T₁ G₂ s M₁ This is the only S insertion I have noticed in D₁₂

3 After 3^a, D₁₁ ins 323* as in S — ^a) D^{G1} (alone of our MSS) विशेषोत्सवमे", so Sastri's text Cf. our G₂, which may have intended this

6 ^a) Ca as in Ñ₁ V₁ B₂, citing the variant as in text as असंगत — ^a) D₁₀ 11 T₂₋₄ as in text.

7 After 7, D₂ 11 T₂₋₄ ins 325* as in V₁ B and most of D

12 ^a) Ca also संह्य as in text ("in unison", quasi-adverb, Cd glosses संगम्य)

24 ^b) Ca प्रेयसी (cf D₁ s) श्वसंगत — ^a) Ca as in B₁ s s D₁ s

25 ^a) V₂ s T₂₋₄ as in B₂ D₁ s S

26 ^a) Our text is based on Ś1 T₁, D₁₂ as in K, virtually all others as in Ñ₁ etc (vulgate) However, Sastri (who reads इजितु) gives इहितु (as in our text) as the reading of three of his MSS, and the reading of K and D₁₂ is a synonym of this इजितु is bad in sense as well as in form, "to sacrifice for (dative!) the rājasūya" is nonsense (hence in some MSS the obviously secondary instrumental), while "began to strive for the means of performance of the rājasūya" is exactly what is needed The monstrous इजितु is quoted by PW only from this passage (and, I presume solely on the basis of this

citation, is mentioned as "epic" by Whitney, *Roots*, and by Renou, *Gr Scie* p 132 as "Mbh". Apparently an infinitive based on the *weak* stem of the *perfect* tense, it has no analogies to my knowledge, and seems to surpass the possibilities of even epic morphology. On grounds of both form and meaning, therefore, it must be excluded. The occurrence of forms of the root यञ् in the vicinity makes it, moreover, easy to understand its secondary substitution for the rather unusual इदितु of the original.

30 ^b) V₂ s T₂ s as in K₁ s Ñ₁ B₆ D₁ s 4, D₆ महश्चा, B₇ s D₇ s 10 11 T₄ as in text — After 30^b, D₆ ins 330* as in S

31 ^c) Ca cites मनोरया

35 ^{ab}) Reminiscence of Brh. Ār Up 3 1 (Yājñavalkya 15 ब्रह्मिष्ठ)

36 After 36, D₆ 11m ins 333* as in S

37 ^b) D₆ as in text, T₂-4 अचयित्वा (as in K₁ B₁) यथाविधि (as in B₁-4 s)

42 After 42, D₆ T₂ s ins 335* as in Dn D₁ s

43 After 43, D_{11m} ins 337* as in S

31

1 After the ref D_{11m} DG¹ s ins 339* After 1, our 6^{ab} is read for the first time in all N MSS, and repeated in its proper place in most, including V D₇ s T₂-4

7 ^c) क्त "righteous" (in this sense, of persons, recorded only as Vedic)

11 ^d) V₂ s as in text, with Ñ₁, D₆ वानवास्या शकास्तथा

13 ^d) On Mācella see 1 57 29 with v 1 there

19-20 S has eliminated अवसथान् in 19^d, probably because it was felt as repetitious after 18^a, and then changed the accusatives in 20-23 into instrumentals, agreeing with प्राकारै in 20^d, but since some of them are inappropriate to that word (kept in G₂ s and also in G₇ DG², with the N MSS) most S MSS change it to प्रासादै. Clearly S is here secondary.

22 ^c) Our text is read in D₂ s, and intended evidently in K₁ (probably in B₁), D₁₂ reads हसति, K₂ D₄ are slightly altered. Ś₁ seems to have a misunderstanding of it, and B S secondary ration-

alizations "Hamsa-ray-colour-like" = "white"

23 ^c) D₆ as in text, T₂ s as in S

32

1 After the ref, T₄ ins 342* as in S

2 ^c) Ca cites स्व (as in text) D₁₀ 11 as in text, with D₂ s. All other MSS have misunderstandings easily explainable on this basis. They point to a third syllable व (after इद), and to a concluding -ह चैव, but S गृह is clearly secondary, and the only other possible word ending in -ह is अह. Before it must have been स्व, preceded by व(स्) "This is your property, both I myself, and whatever wealth I have" — ^c) T₂-4 as in text, with Ś₁ K₄ S. — ^f) Ca अपयत्रिता । अतिमत्रिता इति पाठश्चित् । Cd is here corrupt but seems to have had a reading like that of Ca, it glosses अनिवारिता, the text reading in one MS अपयत्रिता, in the other अपयदि[?]ता

4 After 4^a, D₆ 11m ins. 344* as in S

8 After 8, D₇ s T₂ s ins 347* as in Dn

12 ^b) उदकैर् as part of a building is not known except here, but surely सोदकैर् is a *lect fac*

16 ^c) Ca रत्नापहारकर्माणो, Cap as in K₄ B₂-s Dn D₁-s s G₂

33

1 ^a) Ca as in Ś₁ K₁-s B₂ D₁ s 4 Cd, Cap नाय (as in Ñ₁ B₂ s s m s)

21 After 21, D₆ ins colophon and App I (No 18) as in S

23 ^b) Ca as in text, Cap as in B₂ 4-s Dn D₂ s G₁ s

28 ^d) The readings of K₁ Ñ₁ S appear to have been prompted by a notion that the second इव is pleonastic, whereas it is in fact quite appropriate, if not almost necessary, to the sense

30 After 30, D_{11m} adds 349*, 350* and 351* as in G₁ s-s

32 After 32, D₆ 11m add 352* as in S (D₆ om. lines 5-8 as in G₄ M₂)

34

3 ^b) I think it quite possible that the original read, with K₁ B₁, धर्मै सुधर्म, "dharma is a subtle

thing" This would explain the otherwise strange variations

9 After 9, V B₁ s D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins No 19 of App I as in K₄ V₁ B and most of D (not D₄ s) D₈ also ins most of the Southern additions to this text found in No 20 of App I, although, in the parts common to both of these, it mostly (not invariably) agrees with V B D rather than with S — Correction! Passage No 19 is found also in Dn, a group which was omitted through oversight in the Crit App and should be added to the list of MSS given there

10 ^a) B₁ s D₁₀ T₂₋₄ नैव कृत्विङ्ग as in text, with hiatus, secondarily removed in most MSS by different changes

15 After 15, V B₁ s D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 354* as in K₄ V₁ B D G₈

17 ^a) It is easy to understand a change of an original माधवोऽस्ति to *बाहंसि under the influence of त्वदा But what could have prompted a change of the latter, if original, to the former? "Surely you (Kṛṣṇa) too should have informed them what sort of reverence Mādhava (i e yourself) deserves"

19 ^a) Dn₈ D₈ as in Ś₁ K₄ C_d

35

8 ^a) D₈ सांत्वनाद्, all other N MSS as in text The reading of D₈ might be at the base of the apparently corrupt forms of Ś₁ K₁₋₃ B₁ s D₈ C_d, but it is scarcely possible in meaning, conquest by military measures must, it seems, be meant सख्त would fit in meaning but is rather remote from the MSS (but of B₁) I have kept the vulgate reading, without great confidence

15 ^b) D^{G1} as in text, with T₁ G₈ M₁ I think it probable that Ñ₁ actually reads so, since the reading recorded for it is nonsense, and may have been misread with सी for मी At any rate I have no doubt that मीम- is the original, for it the commoner मूढ- was substituted in some MSS, in others it was corrupted to सीम which lead to the banal पराक्रम — ^a) प्रयुज्महे, Vedic form

22 ^b) Ca चालय as in B₁ — Correction! In the Crit. App (last line) for "23^a or 23^d" read "22^a or 22^d"

23 ^a) Cap as in B₁

25 After 25, V₂ s D₇₋₁₀ 12 T_{2,8} (not D₁₁ T₄) ins 358* as in Ś₁ K D — D^{G1} s ins. 359* as in T₁ and most of G

36

3 After 3, D₇ s 12 ins 362* as in Dn D₈

8 The change in order (8 ff) in most of D and a few other MSS (including Ś₁ K₄, also D₇₋₉, but not D₁₀ 11 T₂₋₄) may be due to the metaphor of the sea in 2 36 11, which appears again in 2 37 1 and by this change is brought into juxtaposition with this verse

9 After 9^a), D₇₋₁₀ T₄ ins 364* as in K₄ Dn D₁₋₃ s

37

1 After 1^a), V B₁ s D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 365* as in K₄ V₁ B D (except D₄ s).

38

15 15^a is found in G₇ D^{G2} (with G₁ s and all N MSS.) — After 15^a, D_{7,8} ins. 370* as in K₄ Dn D₈

19 ^a) Ca cites धर्मैवाक् as in text (Cap as in B₁ s D₁₋₂ s), and *ह for *ह — I suspect that the reading quoted on the collation sheets for K₈ is erroneous and belongs instead to D^{G1}

20 After 20, D₇ s ins 372* as in Dn D₈

31 After 31, D₇ s 11 ins App I, No 22 as in S

32 ^a) Ca as in Ś₁ K₁ s B₁ D₈ C_d (Cap as in text)

40 ^a) D^{G2} as in text — ^a) Ca वाचमितीयते, also cites reading of V₁ B₈ s s as अपपाठ
५

39

3 ^b) Ca as in B₈ s

4 ^a) Ca तु (as in Ñ₁ V₁ B₈-s D₁₋₂)

13 ^a) D^{G1} as in G₈ (So Sastrī's edition)

40

1 ^b) प्व lect fac for एप, which is in an unusual position.

6 °) भूतमन्तहितम्, acc. of goal with अववीत् in next line, misunderstood and changed in S and most of B.

7 After 7, all V B D MSS (except D11) ins 380* as in N, it is also ins marginally in a different hand in D^{G2}. All S MSS, and also D11m, ins 381* as in S.

13 After 13, V B¹ & D¹⁻¹² T²⁻⁴ G⁷ D^{G1 2} ins 382* as in K⁴ V¹ B D (except D⁴ & T¹ G¹⁻³ &

20 °) The parallel करवाणि (which metre makes it less easy to change, but note that S and a few others change it) makes it pretty certain that the original had ददालि

22 °) Ca as in text. Understand अपराधाना (from अपराधशत), *हंस obviously *lect. fac.*

23 °) N¹ quoted as शिशुपालो न°; obviously an error. Instead of सु, read probably as in V¹ or K¹ or B¹.

41

2 °) Ca as in text.

3 °) इच्छद्, augmentless imperfect. — पृथुयशा, of 2. 42 50

9 After 9, all V B D MSS. and T²⁻⁴ ins 392* Lines 3-4 are omitted in all S MSS, lines 1-2 omitted in S¹ N¹ D⁴, while the markedly different version of K¹ & seems to indicate a secondary insertion in them also, K⁴, as often, borrowed from a vulgate source

11-12 G⁷ as in G², D^{G1} omits 11^b-12^a as in most of S, D^{G2} reads 11^b as in text, and 12 on margin. — In 11^b, D¹⁻¹¹ T²⁻⁴ D^{G2} as in text, सचराचराम्, with K² N¹ V¹ B G¹. The reading °t seems hard to construe and is probably a blundering *lect. fac*

17 °) वर्गपाल, "herd-keeper".

42

4 Correction! In the Crit App, p 201, line 10, for "G¹ om" read "G¹, after 3" — After 4, D⁷ & ins App I, No. 24 as in S (reading 4^a also as in S)

10 °) Ca प्रतिपत्तो as in text. — °) Ca सौख्यांद as in N¹ V¹ B¹⁻⁴ & D¹⁻⁸.

11 After 11, D⁷ & ins. App. I, No 26 as in S

15 °) B⁷ श्रुतिर्यथा, D⁹ as in text, B⁹ D⁷ & 10-1 T²⁻⁴ D^{G2} as in N¹ etc. श्रुतीमिव, which may be the true reading (note the grammatical irregularity!). (D^{G2} however has the entire stanza on the margin, and is the only S MS showing the vulgate reading)

16 Correction! In the Crit App (first line), for "S¹ K² & N¹ G² om the ref." read "Before 16, all MSS except S¹ K² & N¹ D⁴ & G², ins वैश° उ° (or वैश°)". — After 16, D⁷ & ins App I No 28 as in S.

17 Correction! In the Crit App, for "S om 17^a-21^a" read "S om 17^a-21^b"

21 Correction! In the Crit App, for "S om 21^a & 21^b" read "S om 21^a" — See note on 2. 4 23^d.

26 °) Ca as in B²⁻⁴ & D²

28 After 28, D⁷ & ins 403* as in S (all 9 lines)

29 After 29, V B⁷ & D⁷ & 10 11 T²⁻⁴ ins. 404* as in K⁴ V¹ B D (except D⁶) M¹

30 After 30^a, D⁹ 11m ins. 405* as in S

31 After 31, D⁷ & ins App I, No 29 as in S

48 After 48, D⁷ & T² & ins. 412* as in K⁴ Dn D⁴.

49 °) Correction! In the Crit App, for "रस्यामेह" read "रस्यामेह".

60 After 60^a, D11m ins 419* as in S

43

3 °) Ca as in text, Cap °स्य.

6 °) Ca as in text — After 6^b, D⁷ & ins 422* as in K⁴ B⁴ Dn D⁶ & (reading 6^b as in these same MSS)

10 °) Kṣemendra Bh Mañjarī 2 247^a विवृत, supporting text — °) Because of 2. 46. 32, which refers to this incident, we are obliged to assume that S alone is original

44

1 After 1, D⁷ & ins 428* as in K⁴ B⁴ Dn D⁶.

2 °) Ca cites त्वयारब्ध as in text — After 2^a, D⁷ & ins 429* as in K⁴ Dn D⁶

10 °) V² B⁷ & D¹⁰ 11 T⁴ as in text.

22 °) Only N¹ V¹ have the evidently correct text, शस्ये is supported by S¹ K and part of D, -शसितुम् by B, part of D, and (in transposed order) S The compound नि-शस् is not recorded, its

unfamiliarity evidently led to the various alterations. Note particularly the patchwork of B₁ & D₁ (स्व for नि-), and note the retention of नि- in the reading निवेद्य in 22*

45

- 9 *) Ca cites वस्ते as in B₁ &
 11 *) Ca *धर्पे as in text
 13 *) Ca cites परजाय (for *जान्) — *) Ca सेव as in B₁
 15 *) V₁ B₁ & D₁-11 T₁ D₁³ मामवति as in text.
 16 *) Ca as in Cd. D₁₀-11 as in text, with Ś₁ B₁ D₁ &
 19 *) Ca *साराजिनानि च (for *इयामा*), it cites text, with कृष्ण* as गोदीय* पाठ*
 20 *) The following अक्ष- makes ह्य- clearly impossible. The E texts (Ñ₁ V₁ B D) generally read गज, but ह्य- of K₁ S is palaeographically preferable, misread as ह्य-, it would lead to ह्य- (cf also ह्य- of D₁ &)
 26 Vimalabodha comments on this verse, reading यज्ञैव in 26* (as in text), for धारयन्त्यु in 26^b the verse as quoted has प्रयच्छत्यु, but the comm प्रयच्छन्
 27 After 27^{ab}, D₁ ins. 442* as in K₁-s Dn D₁ & s (in B₁ after 26) Not in D₁-11 T₁-s
 28 In Vimalabodha (28*, तत्र as in Ś₁ K₁ 2.4, 28^{ab}, पक्षि च तथा याति गृहीत्वा तं नराधिप) — *) Ca त नराधिप as in Vimalabodha
 29 In Vimalabodha (29^{ab} as in text)
 30 *) Ca-परिवेद्यतां
 32 After 32^{ab}, B₁ D₁-s ins 445* as in Dn D₁

46

- 21 *) Ca cites निज्ञाक्ष* (P नीपा*)
 24 *) Ca cites प्रात and अपरात*
 25 *) Ca प्राप्ति* as in text
 26 *) Ca वैकुण्ठे as in S and Cd! This may be the true reading. But Cap विकुण्ठो [i. e. विन्डु*], and C_v as in text!
 28 After 28^{ab}, D₁ s ins. 455* as in Dn D₁
 30 *) Since Kṛṣṇa had left the scene before the incident here narrated, the story is guilty of a lapse at this point. The archetype of K₁-s changed for this reason to कृष्ण (obviously impossible since Draupadī is named in the next pāda), and the

archetype of S to श्रीम, under the influence of 27^b above. The alternative would be to adopt the S reading here, which seems to me unlikely to be right

- 31 *) Ca as in text
 33 *) Ca cites ललितौ as in text
 34 After 34, D₁ s ins 458* as in Ñ₁ V₁ and a few B and D MSS

47

2 *) भूमि "basic capital" (opposed to कृत् "interest, profit") [Correction! In the footnotes, in the Cd gloss read "आकरजं हीरादि" for "आकारज हीनादि" Devabodha is referring to minerals like diamonds etc. Cf Nil भूमितो जात हीरादि न and र: are often confused in old Devanāgarī, owing to their close similarity — V S S]

3 *) वार्षदक्ष, "made of (the skins of) cats"
 4 *) Ca लितिरि* as in text — *) शुक्लनासिक, "(coloured?) like a parrot's nose" ("brown-faced," Devabodha)

5 *) Ca दामसीया as in text — *) Ca विखर्व as in text — The text of this entire verse is highly dubious. The S version contains only two lines instead of three, and, after the first word, does not resemble the others, it may possibly be closer to the original, but is so corrupt, and shows so many variants, that no text can be based upon it. Cf perhaps गोवासदासनीयानां B S 73 17 (people names, as here) — After 5, V D₁ s T₁ s ins 461* as in Ś₁ K (K₁ s in different place) Ñ₁ V₁ B₁ s Dn D₁-s

9 *) The original seems quite clearly to have been *नंदीमुखैश्च ये, which is metrically faulty (— — — — —), and hence was altered in discordant ways. — *) See note on 2 24 27^b

10 *) Though वङ्गा seems out of place geographically in this context (associated with western border tribes), it is clearly best supported by the MSS (Ś₁ K₁-s Ñ₁ V₁ B₁ s, also D₁). D₁ नमश्च — कितवे as name of a people is also suspicious, but nothing better seems plausibly suggested by the MSS

15 *) D₁ उष्णीषननिवासक्ष (nearly as in text), D₁ उष्णीषाननिवासक्ष, Ca apparently read as in text — *) V₁ B₁ D₁ 11 T₁ as in text, T₁ s वाटकां

16 After 16^{ab}, V B₇ s D₇ s 10 11 T₂₋₄ ins 463* as in V₁ (part) B D (except D₆) — After 16, D₇ s T₂ s ins 464* as in K₄ Dn D₄ s

18 °) G₇ D₆^a (with G₂) as in text

19 °) The text is supported, precisely or substantially, by V₂ D₁₀ 11 T₂₋₄. Note that S, by a sort of haplography, omits 19^c–21^b (the end of 19^b resembles that of 21^b). This omission leaves the accusatives of 19^{ab} without construction in S. Hence they are there changed to nominatives. Yet C_v, who followed the S text, has accusatives in 19^a! He may have had the complete text of 19^c–21^b, but I cannot identify his only citation at this point with anything in the text — G₇, after 21^{cd}, repeats a version of 19^{ab} with accusatives as in C_v and “N”

22 The order of lines (st 22–26) in S is radically different from that in all the “N” (E and W) MSS, S also has an insertion (differing in length in the MSS), 467*. It contains (sometimes with radical changes) all the lines of “N” except 24^{cd}. If we assume that “N” is original in order, this line may have been accidentally lost in the rearrangement. On the other hand it is so similar in sense to 24^{ab} that it may be a secondary duplication thereof. Stanza 2 47 27 of “N” is also omitted in S, but this need not be significant, for it could not be kept in its present position in the S version. Possibly, the S’ form of 23^{ab} (q v) contains a reminiscence of 27^b. The one argument for S in this passage is the partial agreement of N₁ with S in 23^{ab}, but N₁ elsewhere shows some special agreements with S. On the other hand, it is very difficult to construct a plausible text from the S readings in several places (23^d, 24^a, 25^b), in some places some of the best S MSS agree with “N” readings (e g, 23^a, 24^a). On the whole I have thought best to follow “N”, including even the lines (24^{cd}, 27) which are not found in S at all. (Verse 27 could hardly be omitted if the order of “N” be adopted.) I assume that these fell out in the general rearrangement of lines, and insertion of 467*, in S, mere carelessness could account for such omissions.

23 °) कुट्टीकृत, designation of a textile fabric, “made by splitting” (?)

26 °) On कङ्गा see Lassen, *Ind. Alt* (I) 851 and (II) 1023. Lassen understands that reference is made to the inhabitants of Eastern Tibet (Chinese Kiang).

28 After 28, V B₇ s D₈ 10.11 T₄ ins 468* as in V₁ B₂₋₆ D (except D₂ s)

48

3 °) Desperate passage. In general S seems secondary, but it partly supports ज्योहा (of K₄ D₈, of Ś₁), which is also found in D₁₂ (समीपका सनज्योहा). Cf however, App. I, No 12, line 76 with v 1.

4 °) V₂ as in N₁ V₁, D₇ s as in Dn D₆, D₁₀ 11 as in B₁₋₆ D₂₋₅, T₂ s as in text. The compound वरदत्त “given as a boon” is known elsewhere and seems on the whole clearly indicated by the discordant MSS. The दत्त part is generally supported by Ś₁ K and S, the वर- part by B and much of D (Ś₁ K and S being severally discordant).

8 °) Cd वारिषेणो नाम समुद्रविशेष, D₆ कारिणे च, D₁₂ कारिण- Kirfel, *Kosmographie*, p 67 records r river Vāriṣeṇā. Kārūṣa is recorded only as name of a people, which does not fit here — After 8, all N MSS and T₂₋₄ ins 469*.

9 °) D₆ 12 as in K. — °) राक्षय, nom used as acc, hence various changes. D₆ 12 as in Ś₁ K.

10 °) Ca °य as in K₁ s B₁ etc. Cd °य

12 °) D₆ कायव्या as in text, D₁₂ कार्यथा

17 After 17^{ab}, D₆₋₁₂ T₂₋₄ ins 470* as in K₄ V₁ B D₁₋₆. — °) Ca cites as in Cd. — After 17, D₇ s T₂ s ins 471* as in K₄ Dn D₄ s.

18 For the two lines S has a one-line version, possibly original, but it seems abrupt and harsh without a quotation like 18^{cd}. If the “N” version be adopted, I think कृतकार (Ś₁) is to be read, कार “tribute” (for कर, which would be metrically bad here) is recorded lexically.

24 °) शकर, epithet of elephants, according to Nilakanṭha, local name, of Kirfel, *Kosmographie* p 329.

29 After 29, all N MSS and T₂₋₄ ins 477*

30 °) समुद्रसार, “valuables from the sea”

31 ^{ed}) The omission in S is connected with the displaced order of the preceding lines and doubtless accidental

37 ^a) Ca संख्यायमानमारब्ध

49

2 ^a) Ca निषेधा इति देवबोधपादानां सरसः । अन्ये तु निषेधा इति पठति । The word is certainly to be read thus, though not found in PW, it occurs frequently in Books 1 and 4 and is always read with 'य', (= "restrained by shame") not 'व'.

B ^a) We read अवावहाद् with Ś1 Dn1 Ds (also Dns Ds), the S MSS and K1 s seem likely to be based on this (at any rate not on the vulgate) The reason for the change may be sought in the fact that this verb seems to interrupt the list of things presented (accusative nouns) — ^a) आपो nom for acc.

13 After 13, V D1-11 T1-4 ins 481* as in K4 V1 B D (except Ds)

15 ^a) सिक्त Ś1 K1-3 N1 B1 s D1 s (and originally Ds) seems clearly the original, the various changes (note particularly सक्त G4 M, close to the orig and easy to interpret) were due to the difficulty of interpreting it Perhaps it means "sprinkled" in the sense of "bespangled, beset" — Cf however, 2 45 27^a

18 ^a) Ds 12 प्रणादे (of Ś11); the rest as in text (but Ds *पलाश as in the vulgate)

21 ^a) Ds 12 as in text, with Ś1, Ds, and Cd The readings of K and S are mutually discordant, though they all support the opening नैव (against the vulgate) — After 21, D1 s 10 T1 s ins 484* as in K4 Dn Ds s

50

2 ^a) D1 s Ca as in K4 Cd — ^b) D1-2 Ca as in K4 Ds

5 ^a) Ca as in Ś1 G1 Cd

8 After 8, D1-2 ins 488* (Ds om line 2), V D1-11 T1-4 ins 489*

9 After 9, the additional colophon is found in all our MSS except V2 Ds (besides Ś1 G4)

10 D1-11 T1-4 ins. 492* as in K4 V1 B D T1 — ^b) Ca संयुता

17 After 17, V D1 s 10 11 T1-4 ins 493* as in K4 V1 B D.

19 ^a) Ca as in K4 B1 D1-s Cd.

25 ^a) Ca विहित

28 ^a) Ca as in text. — ^a) Ca अस्मिन्नुदय

51

1 After 1, D1-11 ins 494* as in K4 Dn D1-s

3 ^a) B1 ममास्तरं; D1s as in K, T4 as in B1, D1-s T1-s as in text. With आस्तर (S, with a sprinkling of other MSS) cf आस्तर (= देवन), Lüders, *Würfelspiel* 14 (some of the variants are also recorded there)

9 ^a) Ca कल्पसू

10 ^b) Ca as in text

12 ^a) Ca पुराणो (as in K1 D1) व्ययं प्रवृत्तसू (Bs also प्रवृत्तसू).

13 ^a) Cap as in V1 B1. — ^a) Ca तुल्यमेव

17 ^b) Text with K1 s N1, the word स्फाटि is unrecorded unless in the n pr विश्वस्फाटि (v 1 क), see PW s v The many discordant changes seem to be attempts to avoid this unusual form The stem may be स्फाटिन्, and is in any case probably an adjective "Having towers blooming with arches"

19 ^a) Ca as in Cd up (Cap as in text)

21 After 21, colophon in D1 s T1-4.

52

2 ^a) तदध्वानम् "the road to them (the Pāndavas)," changes are lect fac

6 ^a) Ca विशाक श्लेषपाठः; Ca महारमा, p as in text.

10 ^b) Ca as in K4 D1

14 ^a) Cap as in V1 B1 D1 s — ^a) = 2 51 25^a, for this reason Ś1 K N1 Dn Ds (also D1-2 T1 s) substitute 2 51 25^a for 14^a of this verso V1 मा देवन in 14^a, otherwise as in text, Ca cites मा देवन as in Va.

16 After 16, D1 s ins App I, Nos 36 and 37 (separated by our verse 21^a, which is repeated in its proper place) as in G1 (in other S MSS after 20), in D⁰¹ after 17

21 ^b) Ca as in D1 s — [Correction, p 260 in the Crit App, line 4, for "G1" read "G1 s a"]

25 After 25^a, all N MSS. (incl T1-4), also D⁰¹ (with G1 s), ins 497*

34 ^b) B₂ D₁₀ 11 T₂ Ca as in text, V₂ T₂ s as in B₂ D₁ s — ^c) B₂ Ca as in B₂ D₁ s

35 After 35, D₇ m ins 500* as in K₄ Dn D₆ (reading as in K₄ D₆)

36 ^a) Ca as in B₁ s D₁ s G₄ (p as in text).

53

1 Before 1, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 501* as in K₄ V₁ B D (except D₆) T₁

7 ^a) सायु "enough of"

9 ^{ab}) See PW s v 2 सिद्ध "serve," with accus. The object is ब्राह्मणान्, after which the most likely reading seems to be वन्द्यान् of K₁-s (cf G₁ M₂ which are palaeographically close). — ^c) Cap मा स as in V₁ B D₁ s

10 ^a) Cap as in Ñ₁ V₁ B₂ s

19 ^b) Ca सिंहश्रीका, p as in text.

54

3 After the ref, D₇ T₂ s ins 507* as in Ś₁ K₁ s Dn D₆. — After 3, B₂ D₁₁ ins 508* as in K₁-s B₂, while B₇ D₂ 10 T₂₋₄ ins 509* as in K₄ V₁ B₁ 4-s Dn₂ D₂-s

6 ^{ca}) The subject is the car "It would be said to be not touching the ground with a (single) foot of them." Text G₁ s M₂, also D^{ca}, C_v has the correct reading but misinterprets it [Assuming that the subject is the car, the car normally touches the ground (a) with the wheels, and (b) with the hoofs of the horses (which can be understood as forming a unity with the car) The stanza ignores (a), and the horses are supposed to gallop so fast that they excel even the deer in the Śākuntala, Act 1 पश्योदयमुत्तत्वादियति बहुतर स्तोकमुर्ष्या प्रयाति This is probably what the above translation wants to convey But the stock phrase पदा भूमिमुपसृशन् is met with several times elsewhere of 2 62 34^b 4 15 15^b 5 158 18^d, etc, where it evidently means, "any creature who treads the earth, man in general" With that meaning, the better documented variant नैषां मुच्येत should yield the sense that no creature can outrun or escape Yudhishthira's horses but would be trampled outright, as Nilakantha explains This does not however account for the manifold variants, the genesis of which has to be sought in the belief

that Yudhishthira's chariot did not touch the ground at all (Cf a similar description of Indra's chariot in Śākuntala, Act vii, st 164). The variants like that of Ko नैव दृश्येत पदा भूमिमुपसृशन् apparently want to utilise the present passage as the earlier authority for the fact mentioned for the first time in Dronaparvan, B 7. 190 56. — S K B]

12 ^b) T₂ s as in text, with Ñ₁ V₁ G₁ M, D^{ca} s as in T₁ G₂ s.

24 ^a) Cap as in B₂ D₁ s — "I have myriads of chariots, carts, and horses, they stand, all ready yoked, attended by all manner of drivers"

25 After 25^{ab}, D₇ s 10 11 T₂ s ins 512* as in K₄ V₁ etc (Not in V₂.)

28 St 28-29 (omitted hapl. in most of S) are found in G₇ D^{ca}, besides G₂ s and all N — After 28^{ca}, D₂ T₂ s ins 513* as in Ś₁ K₂ s B₂ Dn D₆

55

1 Before 1, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 514* as in K₄ V₁ B D T₁.

3 ^b) सत्त्वा with Ś₁ K₁ s, graphically more or less similar are K₂ s G₂ (which = G₇), Ñ₁ also indirectly supports this "Knowing (thus), you for your part are not awake to it," i e though really aware of the truth, you show no realization of it

4 ^a) Cap as in B₁ s D₁ s

5 ^a) देव, in अश्वदेवेन = "play, gambling"

6 After 6^{ab}, D₂ T₂ s ins 516* as in K₄ Dn D₆

9 ^a) Ca cites विचित्र* as in B₁ s D₁ s.

14 ^a) पाण्डून् = the Pāṇḍavas, with Ś₁ only, as in 2 62 10^a (see also Sørensen s v) The changes are all unnecessary attempts at correction.

15 ^a) Ca हार्द for स्नेह. — For 2 55 15-16, of 5. 34 18

56

1 ^a) अनुपाति "having consequences, leading to—" (with the following datives) — ^b) Ca सेदाय as in text

5 ^b) म्रियायते, denom from म्रिय, recorded only from the Veda, while म्रियायते is otherwise unknown Note that both readings were known to Nilakantha.

6 In Vimalabodha, which reads 6^{ab} as in text, it reads in 6^a, यु* मयकार (in text, but in comm.

सर्वकाल, of B₂ D₂) तवास्तु, in 6^d, तथातुति (of B₂)
 स्मिति [ ] सुपन्वा — Ca reads कु^० in 6^a as in text, Cap
 reads 6^a as in text and 6^d मास सुविचोषिमते सुपन्वा
 — In 6^e, T₂ as in text, also B₂ D₂, but for minor
 corruptions, and so, except सकल for सकल (as in
 K₂), D₁₁ 12 T₂ — In 6^d, B₂ D₂ सास्य as in text, D₁₂
 सास्य B₂ D₂ 12 T₂ 2 सुदि- (B₂ 'दि') को as in text
 Our text in 6^{ed} is wholly supported by Cd — The
 verso is difficult, especially the end I assume, with
 one of Vimalabodha's alternative explanations,
 that Sudhanyan means Arjuna, and render 6^{ed}
 "Let there be (for you) fruitful association with
 Yudhiṣṭhira, through conciliation let Arjuna be
 quite free from hostile intent"

Colophon of 56 omitted in V₂ 2 B₂ D₂ 10

57

2 ^a) निराह "declares" is Vedio; hence the chan-
 ges (but S still quite close to original)

5 ^a) The reading of all B and most D MSS is
 obviously secondary, though it has been adopted
 also in T₁ Unfortunately the haplographic omi-
 ssion in five other S MSS leaves us only G₂-s as
 witnesses to what may be called the true S reading,
 of these, G₂ 2 (also D^{G1}) confirm न (G₂ is isolated
 in reading दि), while G₂ (also D^{G1}) confirms वापदे,
 otherwise found only in Ś₁ (But D₁₂ also वापदे,
 though for the rest it agrees with the B reading,
 in the margin however D₁₂ has तदाश्रितापय किं नु
 वापदे, the last word being important) The agree-
 ment of Ś₁ with S establishes न rather than the
 vulgate नु (not read by many MSS) If अपयया
 (Ś₁ Cd) is right (note that G₂ has तदाश्रिता, not 'तो,
 despite its corruption of अपयया), we must read वापदे
 and assume that वापदे was due to assimilation to
 इच्छसि and वापदे, and apparently तदाश्रिता- before it is
 necessary, either interpreted as 'ता अप' ("why does
 not shame based upon this overwhelm you?"), or
 as 'त अप' with irregular sandhi, as Cd apparently
 understands it ("[you are] relying on that [Cd
 तत्कुत्सितं कर्म आश्रित], why does not shame overwhelm
 you?")

9 ^a) B₁ D₁₁ T₂ 4 D^{G1} 2 as in text, D₂ 10 as in V₁
 etc, D₁₂ as in Ś₁ K₁-2

11 ^a) V₂ D₁ as in text, with Ś₁ K₁-2 B₂ D₂, the
 various readings of S seem clearly based on this

18 ^a) पराश्रय with loc, "relying on" cf Mbh.
 (Cale) 3 17011 So, precisely, only G₂, but K₂ 2
 G₂ perhaps intended this, and many of the other
 variants seem to be based on it

20 ^a) Sukthankar suggests reading यया तथा
 यास्तु मनश्च वोऽस्तु । ममापि च . ॥ interpreting "However
 may be both your mental disposition and mine
 too . " Duryodhana has accused Vidura of being
 hostile to Dhṛtarāṣṭra and his sons (note parti-
 cularly 2 57 2^a जिह्वा मनस्ते etc) Vidura, in the
 first part of this verse, denies the charge, and
 continues "However this may be, and whatever
 your mentality (which the speaker has impugned)
 may be, " I find the interpretation attractive,
 but after very careful study am unable to accept
 it For

(1) वो (after तथा) is read by practically all MSS,
 and only by Ś₁ T₁ G₂ (and D^{G1}, G₂ 4 fairly close)

(2) नन is the reading of Ś₁ and the majority of
 S (also G₁ D^{G1}) But नन is found in two very
 good S MSS, G₁ M₂, as well as in K₂ N₁ and some
 D MSS,—in fact, in virtually all others except
 those which follow the vulgate with यया (obviously
 to be dismissed at once) It is evident that one of
 the two is metathetized from the other Aside
 from the necessary acceptance of the weakly
 supported वा for वो, Sukthankar's suggestion leaves
 the second [अ]स्तु without construction, for I cannot
 believe that it could be divorced from the preceding
 words and taken with ममापि in the next pāda
 Moreover, it would also divorce ममापि from स्वस्ति
 दिशतु विप्रा, and leave this latter phrase without
 a complement This complement seems to me
 almost certainly furnished by मम "may the brah-
 mans bespeak me welfare." Any other inter-
 pretation must appear very forced, and this strain
 would be doubled by wrenching अस्तु at the end of
 20^a away from its natural connection with the
 preceding and into connection with ममापि

I therefore am obliged to assume that नन was
 the original, and that even S originally read so
 (as in G₁ M₂) The change must have been made
 at least twice, in Ś₁ and in at least one S MS,

independently It is no harder to imagine than the reverse change, नमश्च वोऽस्तु is used in a somewhat peculiar way, meaning something like "I bid you farewell, I wash my hands of you" Later redactors tried to make it mean "May you get intelligence"

58

3 After 3^{ed}, V Ds 10 11 T₂₋₄ ins 523* as in V₁ B D₁₋₅

11 ^a) "And whatsoever wealth belongs to him (Nakula)" I feel serious doubts only about the syllable स्त्र, for which the only alternatives तद् and मद् are not attractive

27 ^a) "Our own self being the affliction," i. e. the cause of the trouble

30 ^a) Difficult, I assume आक्षेप "throwing (of dice)", perhaps rather उत्क्षेप with the same meaning, cf. समुत्क्षेपेण (Cd gloss पणेन) 2 67. 20

32 ^b) Ca as in text

34 After 34, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 526* as in V₁ B D T₁

59

3 ^b) कोश "venom-bag" (of a snake), not recorded lexically.

5 ^a) Ca काले as in text

6 May be compared with Manu. 2 161, which is reduced to a sloka but was probably based on a triṣṭubh original

8 On this verse see Edgerton, JAOS 59 366 ff D₁₂ intends throughout the text as reconstructed T₂₋₄ agree with the vulgate throughout D₁ s agree with the reconstruction in 8^b Cn has a laboured attempt to explain the vulgate text with version of the story

60

7 After 7, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 528* as in K₄ V₁ B D

8 After 8^{ab}, V D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 529* as in K₄ V₁ B D

13 ^a) Ca धर्मलोक प्रादुरेक — ^a) Ca धेयो — After 13, D₇ s 10 T₂ s ins 531* as in Dn D_{1m} s 4

15 ^a) V B₇ D₈ 10 पांचालि, the rest, incl D₁₂, as

in text — ^a) Only D₁₀ मव as in Ś₁ etc, the rest, incl D₁₂, as in text See Introduction, p xxxii — After 15, V D₇₋₁₂ T₂₋₄ ins 532* and 534* as in K₄ V₁ B D (except D₄) T₁, D₀ 10 ins 533* as in Dn D₈ 4.

18 [As Duryodhana's speech contains only one stanza, 18, it should be followed by वैशपायन उवाच, and this reference should have been added, for the sake of clarity, by the Editor, notwithstanding the fact that no MS has it The MSS. are very inconsequential in this matter They insert the references where they are not wanted and omit them where they are necessary The regulation of these aids to the reader would not, I am sure, constitute a very serious abuse of the privileges of an Editor. And I think the reader would be grateful for it — V S S]

20 ^a) Ca पद्मपत्रे

30 ^b) The Vedic form कृषि is found only in Ś₁ N₁, our two oldest and best MSS Note however that G₁, perhaps the best of our S MSS, has -कृति, apparently a corruption of कृषि, of which इति in most of S is a further corruption, कुरु is an obvious *lect fac* — ^a) Note secondary crasis in सेन्द्रापि for सेन्द्रा + अपि

34 ^a) Ca सत्य as in V₁ etc.

35 ^b) Ca काक्षेण as in text

39 After 39, D₁₁ T₂₋₄ ins 537* as in G₁ M; while D₀ s ins a different verse

दृष्ट्वा सभामध्यगत स भीष्म

सकृत्वमाणा द्रुपदेशपुत्रीम् ।

केशे गृहीत्वा धृतराष्ट्रजेन

दुःखान्वितो वाचमवोचदातं ॥

40 ^a) Ca अस्त्वोप्यनीश

42 In 42^b and 43^d, निसृष्टकाम = "having abandoned (surrendered) one's free choice"

44 ^{ed}) "Both since they all banded together (conspiring against him), although he was already won, and because it was afterwards (after losing himself) that he agreed to the stake (of me)"

47 ^a) I have chosen कृत्वमाणा, supported by Ś₁ K N₁ V₁ B₂ s Dn D₈, the following words refer to specific conditions of Draupadī, with which "being dragged" is more consonant than the vague "being tormented."

61

27 Before 27, D₁₁ has a long insertion beginning कर्ण ! दुःशासन निबोधेद वचन वै प्रभाषितम् And after 27, D₁₁ T₂₋₄ ins 541* as in S

40 After 40, D_{7m} T₂₋₄ ins 543* — V B₇ 0 D₇₋₁₀ T₂₋₄ ins 544* — Before 544* D₁₁ T₂₋₄ (in D₁₁ after first two lines of 544*) ins 548*, followed by lines 3-4 of 547*, after which D₁₁ T₂₋₄ ins 550*

41 After 41, V B₇ 0 D₇₋₁₀ T₂₋₄ ins 553*

42 ^a) Only the gen pl महीक्षितम्, with Ś₁ K₂ Ñ₁ B₁, seems possible, the nom 'त' can be construed only with a verb in the following spurious verse, either of the vulgate, or of the different verse of S. Probably both Ñ₁ and B₁ read (or intend) नदं- before मही- — After 42, all V B D MSS ins 554*

46 ^a) Ca as in text.

59ff The story which begins here is told more fully, but without the appeal to Kaśyapa, in B 35 5-31. For Prahlāda, S K Do adopts the form Prahrāda, but many of his MSS, with practically all of ours, read Prahlāda.

64 ^a) Most MSS घृतराट्. But throughout this speech Vidura addresses the समासद्, the entire company, and pointedly demands united action,—or rather, that each and every one declare his own opinion. It is scarcely conceivable that the original made him here address Dhrtarāṣṭra alone. T₂₋₄ with Ś₁ K B₁ and a few D MSS are surely right, घृतराट् is a sort of *lect. fac.*, with phonetic bearings, for परिग्रह.

67 St 67-68 = Padma 5 34 99-100 — After 67, V B₇ 0 D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 556*, V B₇ 0 D_{7-8,10} ins 557*.

73 ^a) D₁₂ as in text — ^a) D₁₂ तथा न्रं चैव यत्, Ca as in text

74 After 74^{ab}, D₇ s T₂ ins 559* as in Dn D₄ s — ^a) Ca as in text

81 Correction! In the notes, last line, read "मह" नय" — After 81, T₂ s ins App I, No. 38, which in S is found after 2 63 21

62

1 After the ref, D₇ s ins 560* as in Dn D₄ s

10 ^a) पाण्डूनां as in 2 55 14*, q v.

14 ^a) B₇ 0 as in text, with K₂ s Ñ₁ S

16 Correction! In the notes, second line, read "Ñ₁" for "N₁"

21 After 21, the added colophon is found in all MSS except D₇ (which omits it with Ś₁ K₂₋₄).

28 After 28^{ab}, D₇₋₉ ins 564* as in K₄ Dn D₄

38 After 38^{ab}, D₇ 0 ins

तत् समासद् सर्वे दृत्वा सीमस्य तद्वचः ।

— ^a) D₈ G₇ D₆² as in text (with K₁₋₃ G₂), T₄ as in Ś₁. The other S MSS indirectly support the reading adopted

63

1 After the ref, D₈ ins 567* as in K₄ Dn D₄ (reading as in Dn)

4 ^a) C_v supplies भवती, implying the reading प्रविशतु, as in Sastry's edition, for प्रविश. Of our MSS only G₇ reads thus

6 ^a) Ca as in Cd

7 ^b) "Here, in truth, slave-condition has entered in (commenced, for us)" — ^a) S seems to have a corruption or *lect. fac.* based on the Ś K reading, note that M₂ retains the original धारयेयुर्, which is inappropriate in its secondary context

15 After 15, D₇ ins 568* which Dn D₁ ins after 14

18 ^b) Ca cites दुर्दृष्टे as in text

21 ^a) "The king was formerly our lord, at the time of the dice-throw for us," i. e. when he staked us, his brothers, and before he had staked himself — The passage No 38 of App I, inserted in S after 21, is inserted there also in D₇ 2, and in T₂ s after 2 61 81

31 After 31, V B₇ 0 D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 570* as in K₄ V₁ B D T₁

33 After the ref., V B₇₋₉ D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 571* as in K₄ Ñ₁ V₁ B D T₁.

64

7 Found in Vimalabodha, who reads throughout as in B₈ (except अति- for इति in 7^b) Ca reads इह वर्षणात् (cf. Ś₁, K) in 7^b, "जयातिसृष्टया इतोऽपत्य कथं भवेत् in 7^{ab}

10 ^a) D₈ also तुरा as in text. I feel that the various readings mostly look in this direction. The word is assumed to be an adverb, "quickly", cf. Cn

-gloss, and तृप्ति (Bhāg. Pur 2 7. 37, see PW)
— “) As the gloss in Cd indicates, we must understand कृत्ति as an anomalous athematic 2 sg impv from कृत्ति Perhaps it was influenced by कृषि, which occurs repeatedly instead of कुरु

13 “) वीज्यमान with Ś1 K2 s, “being fanned” (cooled, or caressed), the other readings seem clearly *lect fac* for this Note that G1, one of the best MSS of S, has the vulgate reading, the secondary character of which is particularly clear

65

5 “) Ca वृद्धि and क्षाति The former is found only in D10 and T2, among our MSS.

6 After 6, B7 D1 s read 9^{ab} (repeating it in its proper place), after which D1 s ins 575*, as in K4 Dn

9 After 9, D1 s T2 s ins 576* as in K4 Dn

14 After 14, D10 T2 s ins पांचाल्या शीलवृत्त च कीर्तनीयतम मुवि

66 .

12 After 12, D1 s G1 D⁰¹ ins App I, No 39 as in T1 G2 s s

14 “) अष्टचन्द्रकम्, “having the form of the eight-day-old moon, half moon-shaped”

15 “) रथवातान् “chariot-troops”, *lect dif* (रथ-supported by G) The reading -राजन् seems clearly *lect fac*, it is not likely to have been changed to -वातान्

19 “) मज्जे “in an inhabited place” is made certain by the requirements of sense The first shift, was to सज्जे, then this was changed to नैर्, which led some MSS to change अज्ञाता to प्रच्छन्ना in the repetition 2 67 10

28 “) The nom sg fem forms seem most likely to be due to assimilation to the following, the reverse change would be hard to understand That a form of the stem युक्त was original can hardly be questioned

30 After 30, D1-s T2 ins 580* as in Dn D1 s s

34 After 34, V B1 s D1-11 T2-s ins. 581* as in K4 V1 B D T1

37 “) Ca यथेच्छति — “) Ca दूत

67

5 After the ref, D1-s T2 ins 583* as in K4 Dn D4 s — “) On इयात्, optative with the meaning of a preterite (the same form also in 15^d below), cf Edgerton, JAOS 57 32f, Katre, *ibid* 316f, and *New Ind Ant* 1938, p 536

7 After 7, D10 T2-s ins 584* as in T1, followed by

ऐश्वर्यमेयामाकाङ्क्षकुनिर्वाक्यमन्ववीत् ।

11 After 11, D1-s repeat 10 as in K1 etc

13 After 13, D1-11 T2-s ins 585* as in K4 etc

14 “) T2-s Ca as in text, with V1 and most of S — Correction! In the Crit App, for “B1-1” read “B1 4”, and om “B2 s “द्यते,”.

15 “) Ca as in V1 B2 s s — “) इयात्, see on 5^d above

18 “) Correction! For “N1” read “N1”

19 After 19, V2 D1 s 11 T2 ins 586* as in K4 V1 B D

21 After the ref, D2 ins App I, No 40 as in S

68

3 “) Ca परामृता as in text

4 “) I am now inclined to put a wavy line under स — “) I should now prefer to read श्रेयात् for मृयात् in the text

10 After 10, B2 ins 589* as in V1 B2 (with var)

11 “) Cn glosses सूक्ष्मप्रावारान् with वृच्छपरिधानीय-वस्त्रान् C7 (though printed अजिनानि तोषितान्) actually reads निवोषितान्, as in G1, which it analyzes as अजिनान् (for “नानि” इव उषितान् The comm have no other gloss D1s reads सूक्ष्मान्प्रावरणान्यजिनानि चोचितान् (nearly as in K2), in the margin it has हीनान्प्रावारैरजिनैश्च भूषितान् D2 has निवोचितान्, the other B D MSS and T2 s as in the vulgate (with K4 B2 Dn D2-s) or as in B1 s s D1 s — The reading adopted is hardly more than a stop-gap I should like to find in चोदितान्, or in some word replacing it, a meaning like “exchanged for” “seeing their fine garments exchanged for deer-skins” But I do not see how this meaning can be attributed to this word or any plausible substitute Even so, there would remain the further difficulty that the two accusatives at the end of 11^b obviously refer to the Pāṇḍavas, not to

their garments The vulgate reading सूक्ष्मप्रावारान् (Bahuvrīhi, of the Pāṇḍavas) seems clearly a *lect fac* (D₁₁ T₂ s support सूक्ष्मान् as in text), but even with this reading the text would remain obscure. According to Winternitz's collation, the Malayālam MS Whish 18 reads सूक्ष्माप्रावारानजिनानिवोदितानि (hypermetric, but otherwise as in M₂) [To get the desired meaning of 'exchanged for' or 'replaced', it would probably be necessary to emend अजिनानि चोदितान् into अजिनैर्निचोदितान्, *nichodita* signifying 'driven away' or 'suppressed' The sense would be "Having witnessed (just now) the fine garments replaced by deer skins, and (later) in the forest (your husbands) in poverty" etc. But this would be unnecessary if, instead of सूक्ष्माप्रावारान् the sufficiently documented reading सूक्ष्मप्रावारान् is accepted as a Bahuvrīhi compound qualifying Pāṇḍavas,—'sūkṣma' meaning 'fine textured' and not 'tuecha' as Nilakantha suggests. The sense would be—सूक्ष्मप्रावारान् पाण्डवान् अजिनानि चोदितान्, अजिनानि परिधत्तेत्याश्रमान् (Having seen the fine garmented Pāṇḍavas commanded to wear deer skins) In so interpreting, all that is necessary is to suppose that *codayati* belongs to the class of verbs that govern two accusatives. In any case, the syllables क्ष्मात्रा should have been printed with a wavy line, and चोदितान् without one. It may be added that Edgerton (who was shown this note before publication) entirely approves the above interpretation — S K B]

13 Cf C 12 1338, and Manu 2 157 — "Cap as in V₁ B₁ s

14 Correction! In Crit App, third line from end, for "— K₁" read "— "d) K₁"

19 "d) Ca निवासित as in K₁ N₁ S

30 After the ref, D₁₁ T₂ s ins 590* as in 'S

32 "d) प्रज्जहार दुरात्मनाम् should mean "instigator of villains"

44 After 44, D₁₁ T₂ s ins 591* as in 'S.

69

2 After 2, D₁ ins 592* and 593* as in S (in S, 593* after 3^{ab})

6 After 6, V B₁ s D₁ s T₂ s ins 594* as in K₁ V₁ B D T₁

8 "d) Ca as in text

13 After 13, D₁ s T₂ ins 596* as in K₁ D₁ D₂

14 "d) मा ह्यर्था, "lest you destroy, squander, waste", seems clearly indicated as the true reading, though variously corrupted in most MSS, मा^१ in K₁ s N₁ V₁ B₁ s, also in E₁ D₁ s (D₁ s as in S₁)

17 "d) Ca ज्ञेयत्नजीवन as in V₁ B₁ D₁ s

20 After 20, V₁ s B₁ s D₁ s T₂ s ins 597*, as in N except D₁ s s. It is not found, however, in V₁ D₁ s.

70

2 "d) Omitted in D⁰¹, but found in D⁰¹ as in T₁ G₁ and all of N. Cannot be regarded as quite certainly original, since it is lacking in most of S

10 After 10^{ab}, T₂ s ins 598* as in B D₁ s

20 After 20, T₂ s ins 599* as in B₁ s D₁ s — All our V B D MSS (including D₁ s), also G₁ D⁰¹ (but not D⁰¹), ins (in part) App I, No. 42, we omit it altogether with N₁ G₁ s s M₂ D⁰¹. Stylistic grounds seem to afford some confirmation of this omission, see Introduction, p xxix. Note that the amount of material which has intruded varies, particularly in the S MSS (the best of which have none of it), but to some extent also in N

22 After 22, all V B D MSS (incl D₁ s) ins 600*, which therefore occurs in all N MSS except N₁, but in no S MSS D₁ s G₁ D⁰¹ ins App I, No 43 as in T₁ G₁ s (D₁ s after 600*) The other S MSS have no insertion here

23 After 23^a, all V B D MSS (incl D₁ s) ins 601* as in N except N₁ N₁ S all omit it except that G₁ reads the first pāda instead of 23^b

71

1 Before the ref, D₁ s ins 602* as in K₁ B₁ D₁ D₂ s

2 In 2^a and 2^d, Ca as in text. [— "d) It would be better to separate अद्, taking it as an indeclinable implying desire — V S S]

19 "d) इमा, so अवस्य, changes due to failure to understand the ellipsis Text with K₁ T₁ G₁ s s

22 After 22, D₁ ins 603* as in S.

23 After 23^{ab}, D₁ s ins 604* as in D₁ D₂ s

28 After 28, D₇₋₉ ins 605* as in K₄ B₂ D_n
D₁ s, G₁ D^{G1} ins 606* as in T₁ G₃ s M₁

31 After 31, D₉ G₁ D^{G1} ins App I, No 44
as in T₁ G₃ s

32 Before 32 (as well as before 46 below)
nearly all MSS have वैशपायन उवाच, indicating the
end of Vidura's speech. One of the two must
obviously be omitted. It seems clear to me that
Vidura's speech ends not here, but before 46,
that is, it includes the account of the appeal to
Drona and his reply, just as it also included the
account of Nārada's words (ending in 30). This is
proved by the fact that Dhṛtarāstra addresses
Vidura in 46, implying him as the narrator of the
preceding. We must therefore delete the reference
at this point.

41 After 41^{ab}, D₇₋₉ ins. 608* as in K₄ D_n
— After 41, D₁ ins 607* (placed nearly as in
D₄), D₁ repeats 41^{cd} (as in D₄), D₇₋₉ ins 609*
(D₁ after repetition of 41^{cd}) as in K₄ D_n D₁ s

42 After 42^{ab}, D₁₁ transp 44^{cd}, inserting 610*
between 44^a and 44^d, as in V₁ B D₁ s, but D₁₁
repeats 44^{cd} in its proper place, as in V₁ B

44 After 44^{ab}, D₉ in T₂₋₄ read 2 72 27-33
as in V₁ B D₁ s, repeating it in its proper place

72

7 After 7, D₁₁ T₂₋₄ ins 611* as in B₁₋₄ s D₁ s

8 ^a) Ca mentions सोपनीतानि as an अपपाठ. We
must certainly read either अपा^a or अवा^a, in any case

not अवाचीनानि as in the Calcutta ed (with only Dr
among MSS collated for this edition). Hemacandra
(see PW) defines अपाचीन by विपर्यस्त, and on the
whole the sound प seems better supported than व in
the various alterations found in our MSS.

10 ^b) Note secondary (double) sandhi in S
— ^d) Ca as in V₁ B D₁ s — ^e) Correction! In
Crit App, read "G₄ s विनाशाय"

13 ^b) No *विभावन्त is recorded, *वरी as in text
is read by K₃ G₁ s M Cd v, also by Ca (विभावतीत्य-
पाठ)

14 After 14^{ab}, D₁₁ T₂₋₄ ins 613* as in V₁ B
D₁ s

17 After 17, D₁ s ins 615* as in K₄ D_n D₁ s

19 After 19, D₇₋₉ ins 617* as in K₄ B₁ s D_n D₁ s

35 After 35, V B₁ s D₇₋₁₁ T₂₋₄ ins 619* as in
N₁ V₁ B D T₁

36 ^d) Ca as in B D₁-s

Supplementary Addenda

24

18 ^e) Read उरशावासिन instead of उरगा^a. The
newly collated MS Ko has this reading, the
sibilant is also supported by Ś₁ and S. See Sylvain
Lévi in Journal Asiatique 1915, page 63, which is
convincing. I have no doubt that उरशा^a is the
only possible reading, and I ought to have adopted
it, even by emendation, but Ko makes emendation
no longer necessary.

ERRATA

✎ For other corrections, see *Addenda et Corrigenda*

Page xxxii, line 7	For “cālī bhava”	read “cālī bhava”
„ xxxiii, footnote	„ “Prolegomina”	„ “Prolegomena”
„ xxxviii, line 28	„ “p xxxiff”	„ “p xxxf”
„ xl, „ 25	„ “slone”	„ “alone”
„ xlix, „ 27	„ “aigeement”	„ “agreement”

Page	Adhy	Śloka	For	read
37	6	18	For श्रूयन्तामिह	read श्रूयन्तामिह
39	7	11	„ कृपीह्वल	„ कृपीवल
41	7	26	„ मया	„ मया
51	10	4	„ पुवमानेव	„ पुवमानेव
94	17,	3	„ समपद्यत	„ समपद्यत
„	17	4	„ स गृह्य च	„ स गृह्य च
124	22	41	„ जरासधात्मजं	„ जरासधात्मज
129	23	24	„ अर्जुन	„ अर्जुन
143	28	3	„ दन्तवक्रं	„ दन्तवक्रं
189	38	colophon	„ अष्टत्रिंशो	„ अष्टत्रिंशो.
325	65	4	„ चेत्य	„ चेत्य

501 (left-hand column) line 7 „ “conjecture” „ “conjecture”.

